

Migne, Jacques Paul.

PATROLOGIÆ CURSUS COMPLETUS,

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,
QUI AB AËVO APOSTOLICO AD ÈTATEM INNOCENTII (PII (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

SUÏTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CÄSTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIBUS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS ACTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE 1^o MOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ÓRDINE AD TRADITIONEM

ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLICATÆ;

DECENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSENTIM DOUBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS PATER, VÉRUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;

ALTERO SCRIPTORIÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERIBUS SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULARIORUM LIBRORUM SCRIPTORIÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEO USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÈTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCAE
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUNQUE ET VILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST: PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMmodo EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSÆ ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÄQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XX.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIAE PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

BR
60
M38
V.20
Cop. I

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECA CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIAS ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS SECUNDUS.

VENIUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

adversus Ecclesiam insurrexerant perversa dogmata scriptis suis consulaverunt : quicunque ex hæreticis ad hujus historiæ lectionem oculos atque animum intenderit, fateatur necesse est se ab illa apostolorum successione, ab illo doctorum et martyrum grege, ab illa denique episcoporum communione prorsus alienum esse. Quippe ab iisdem illis apostolorum successoribus, qui easdem adhuc sedes et cathedras obtinent in quibus olim apostoli sederunt, ab illis ipsis qui Novatianos et Donatistas et Artemonis sectatores condemnarunt, suum quoque errorem puri sententia condemnatum intelligunt. Pudeat igitur illos oportet erroris ac novitatis sue, quotiescumque in historia ecclesiastica tanquam in speculo veritatem conspicunt ei antiquitatem, dogmatum suorum errori novitatique repugnantem. Atque hæc obiter dicta sint de ecclesiasticæ historiæ præcipua utilitate, cuius polissimum causa, novæ hujus editionis mihi a vobis cura mandata est. Nec vero solum Ecclesiæ commodis, sed et eruditorum omnium votis hac editione consuluistis, quorum plerique partim Græci contextus mendis ac vitiis, partim Latinorum interpretum erroribus, ab Eusebii nostri lectione hactenus deterrabantur. Ac ne quis forte minuendæ aliorum gloriæ, meique operis prædicandi causa, istud a me dictum putet, doctissimi hominis testimonium hic apponam, qui ante hos octoginta annos idem de Græca Eusebii editione deque Latinis interpretibus iudicium tulit. Is est Joannes Curterius, qui in epistola quam Parisiensi editioni præfixit, Joannem Rupeſcaldium alloquitur his verbis : « Si in istam Græcorum historiæ ecclesiasticæ auctorum editionem intueamur, quid ea unquam editum depravatus? Id ego sœpe ante annos sex, qui Græca ejus lectione delectarer, cum essem expertus, et Rusinum cuius tempore nondum ita corrupta fuisse exemplaria credatur facile, Musculum denique ipsum in consilium adhibuisse, tantum abest ut eorum versionibus sim adjutus, ut illum (quod merito reprehendit Hieronymus) in Eusebio reddendo parum integre se præstisset; et hunc non tantum mendosi exemplaris Græci vel leves errores non animadvertisse, sed suos in versionem infinitos, partim ignavia, partim de industria, ut suis partibus saveret, invexisse deprehenderim. » Et paulo post de Christophorsoni interpretatione ita pronuntiat : « Ejus libri emendationes utilitati publicæ tardi non invidissem, nisi promissam Christophorsoni interpretationem etiam exspectandam censuissem. Sperabam enim quia bene doctum hominem et catholicum esse, deinde bonis exemplaribus adjutum fuisse audiebam, non præclarum modo et tutam versionem aliquam emissurum, sed in publicati codicis Græci emendationem (quod solet ab interpretibus omnibus non omitti) variarum lectionum et correctionum adnotationes adjecturum. Verum longe aliter accidit atque exspectabam. Siquidem ut de ejus editione hoc solum nunc dicam, quod piam quidem et catholicam, sed inchoatam potius quam exactam aut perfectam multis rationibus credi par est : sic meliorum codicum quibus ipse usus est, exiguum aut fere nullum fructum ad multos redire video, cum quantum eos seculus vel immularit vel addiderit, suis locis, ut decuit, sive ad Græcorum restitutionem, sive ad fidem versioni suæ et auctoritatem comparandam, non admoneat. » Petrus quoque Halloixius, vir in primis eruditus ac diligens, in tomo II, quo illustrum Orientalis Ecclesiæ scriptorum Vitas complexus est, in notationibus ad Vitam S. Hegesippi, cap. 3, de Joannis Christophorsoni versione idem quod Curterius sentit : « Uno verbo, inquit, omnes fere errores Christophorsoni, qui sunt non pauci, adhærent etiam Baronio, cum ejus semper utatur in citando Eusebio versione. Ita fit, ut aliis atios sequentibus, nec fontes Græcos examinantibus, primi alicujus interpretis errores ad quamplurimos scriptores, qui sola nituntur priorum auctoritate, in immensum diffundantur. Ex quo etiam, quanta sit linguae Græcae necessitas, in promptu est cognoscere. » Idem in eodem capite, pag. 731, ait se libenter adnotare errores qui occurrunt in versione Christophorsoni, ne ejus versione lectores in errorem inducantur. Ac malum quidem ipsum, ut videtis, multi animadverterant, damnumque illud publicum dolebant, quod tam utiles antiquitatis ecclesiastica libri, et sribentium et interpretum culpa ac negligentia adeo depravati legerentur. Quidam etiam pro virili parte remedium adhibere, certis duntaxat locis tentaverunt. Sed nemo adhuc existit qui novam Eusebiani operis editionem emendationemque susciperet ; seu quod laboris magnitudine plerique deterrebantur ; seu quod scriptorum exemplarium copia et otio ac reliquis subsidiis quæ ad id opus necessaria sunt, destituerentur. Donec vos, pro vestro in rempublicam litterariam stu-

dio, id opus aggressi estis, novamque Eusebianæ historiæ editionem curandam atque adorrandam mihi commisisisti: ut amotis superiorum editionum vitiis atque mendis, planior deinceps via ad certissimam rerum ecclesiasticarum notitiam lectoribus sternetur. Quo nomine studiosi certe omnes vobis plurimum debent, quorum commodis utilitatique nostra opera consultum esse voluistis. Cæterum præter has causas quas jam commemoravi, quæ vos ad novam Ecclesiasticæ Historiæ editionem impulerunt, suberal etiam alia, nequaquam, ut arbitror, prætereunda: quod scilicet Eusebio de vobis deque Gallicana Ecclesia optime merito gratiam referre studuistis. Nemo certe est ex antiquis Ecclesiæ scriptoribus qui tot Ecclesie Gallicanæ laudes, tot insignia atque ornamenta scriptis suis intexuerit. Nam si antiquitatem species, quod præcipuum argumentum est nobilitatis, hic est qui Crescentem, Pauli apostoli discipulum, in Gallias venisse testatur, ibique Evangelium prædicasse. Si antistitutum sanctitatem contempleremur ac doctrinam, Pothinum nobis atque Irenæum Lugdunenses episcopos profert. Quorum ille cum Ecclesiam suam optimis exemplis ac documentis diutissime rexisset, tandem nonagenario major ritam illustri martyrio terminavit. Hic vero fidei Christianæ assertor fortissimus, adversus omnes hæreses luculentissimis libris decer- tavit. Jam si martyrum fortitudinem et sincera eorumdem passionis Acta desideres, nulla certe Ecclesia hac in re Galliæ nostræ anteferenda est. Epistolam enim Viennensem ac Lugdunensem statim proferemus, quod pulcherrimum est atque retustissimum totius Ecclesiae in hoc genere monumentum. De cuius laudibus cum multa jam dicta sint a multis, nemo tamen pro illius dignitate haclenus est locutus. Adeo ejus epistolæ meritum ac pondus omnem dicendi vim superat. Atque id fatebuntur quicunque eam sèpius legerint. Quo plus enim legitur, eo semper videtur esse præstantior. Hoc vero tam insigne Ecclesiae restitue monumentum uni Eusebio acceptum ferre debemus. Qui nisi Historiarum suarum libris illud intexuisset, tanto antiquitatis ecclesiasticæ thesauro nunc forlasse careremus. Quod si fidei sinceritas ac simplicitas queratur, Gallos nostros Eusebius in his libris hinc præcipue commendat: dum ait persecutionem Diocletiani in Occidentis partibus ac præsertim in Gallia, cito esse compressam, Deo illis propter fidei sinceritatem benignius indulgente. Jam vero, quæ Ecclesiæ Gallicanæ non postrema laus est, perpetuam illius jam inde a primis temporibus cum sede Romana consensionem, in his Eusebii libris non semel licet deprehendere. Primum quidem in epistola martyrum Lugdunensem, quam illi, adhuc in carcere positi, ad Eleutherum scripserunt, tunc Romanæ urbis episcopum; nam cum Asiani litteris ad Lugdunensis Ecclesiae fratres datis eos consuluissent, quid sentiendum esset de nova prophetia, quæ tunc apud Phrygiam recens exorta gravissimos tumultus per totam Asiam excitarat, Gallianæ martyres rem ad Eleutherum detulerunt, ut ejus interventu, cuius in Ecclesia summa erat auctoritas, pax Asianis restitueretur. Alterum hujus concordiae exemplum suppeditat synodus Gallicana, in qua Irenæus una cum pluribus Galliarum episcopis, Victoris papæ sententiæ de celebratione festi Paschalis, ab Eusebio dicitur subscrisisse. Idem quoque Irenæus versus Florinum qui Ecclesiam Romanam perniciose schismate turbabat, fortiter insurrexit. Prætermitto Reticium, Maternum ac Marinum, Galliæ episcopos, qui cum Milliade papa in synodo Romana residentes, unam cum illo adversus Donatum tulere senten- tiam. Cum igitur tot tantæque Gallicanæ Ecclesiæ laudes ab Eusebio commemoratione sint, nemini mirum videri debet, si pro tantis antecessorum vestrorum præconiis hanc ei gratiant referre studuistis, ut Ecclesiastica ejus Historia quam fieri possel emendatissima atque orna- tissima, restris auspiciis ederetur in lucem. Quam in rem cum me unum ex omnibus delegeritis, equidem plurimum vobis eo nomine me debere profiteor, qui de me tam honorificet enseritis. Intelligo tamen quantum mihi a vobis onus sit impositum: ut post tres Latinos interpretes quartus ipse procedam, et eamdem cum illis existimationis aleam subeam. Sed quoniam huic desiderio vestro ac mandato refragari nefas mihi fuit, hunc laborem tum vestra, tum Eusebii causa libentissime suscepi, omnemque in emendando et interpretando molestiam diuturna patientia concoxi. Alii quidem et ingenio et doctrina instructiores, plura et meliora præstabunt. Ego id perficere conatus sum, ne quis in hoc opere diligentiam meam jure merito desideraret. Quod quidem utrum consecutus sim, vos, illustrissimi An- tistites, pro vestra aequitate judicabilis. Cæterum si hunc a me susceptum atque exhaustum

laborem vobis placuisse intellectuero, promptiore deinceps et alacriore animo reliquorum ecclesiastice historiae scriptorum editionem aggrediari, vobisque faventibus idem in illis quod in Eusebio præstare conabor.

Illustrissime ac Reverendissimæ D. V. addicissimus,
HENRICUS VALESIUS.

**AD EOSDEM ILLUSTRISSIMOS ANTISTITES, DE NOVA EUSEBIANÆ HISTORIÆ
EDITIONE PRÆFATIO.**

Peracto solemnis nuncupationis officio, jam tempus est, illustrissimi Antistites, ut operis mei singillatim vobis rationem reddam. Cum enim vestra polissimum causa vestroque jussu hic a me susceptus sit labor, vos præ ceteris omnibus operis mei lectores ac judices et opto simul et spero. Tria sunt igitur quæ in hac editione præstare studui. Primum est Græci texus emendatio; secundum Latina ejusdem interpretatio, tertium est expositio obscuriorum locorum. Et Latinam quidem interpretationem quod attinet, post tres Eusebianæ Historiæ interpretes, ipse quartam elaboravi. Emendationem vero atque expositionem Eusebiani operis, nemo ante nos tontavera. Verum ut de singulis suo loco atque ordine distinctius dicam, ordinar primum ab emendatione. Quicunque novam veterum scriptorum editionem aggrediuntur, ii necesse habent ab emendatione initium laboris sui ducere. Sic Origenes cum novam Septuaginta Interpretum editionem suscepisset, multaque in iis dubia ac dissonantia ob varietatem exemplariorum reperisset, in eorum emendatione primum laboravit; et collatis Septuaginta Seniorum exemplaribus partim cum Hebraico textu, partim cum tribus aliis editionibus, Aquilæ scilicet, Theodotionis et Symmachii, errores qui in Septuaginta Seniorum editionem irrepserant, omnes sustulit. Idem enim ipso innuit in tractatu viii in *Matthæum* his verbis: « In exemplaribus quidem Veteris Testamenti quæcunque fuerunt inconsonantia, Deo præstante, coaptare potuimus, utentes judicio ceterarum editionum. Ea enim quæ videbantur apud Septuaginta dubia esse propter consonantiam exemplariorum, facientes judicium ex editionibus reliquis, convenientia servavimus. » Origenis exemplum secutus postea B. Hieronymus, novam editionem Septuaginta Interpretum a se emendata, et asteriscis obelisque distinctam suæ linguae hominibus dedit, sicut variis in locis ipse testatur. Atque ut de profanis scriptoribus etiam loquar, Crates et Aristarchus, grammatici, qui accuratissimas Homerici carminis editiones elaborarunt, nihil aliud sere quam emendationem distinctionemque illius operis præstiterunt. Pari igitur modo cum Eusebianæ Historiæ novam editionem condere instituissem, in ejus emendatione omnem industriam ac diligentiam adhibui. Editiones Eusebianæ Historiæ duæ tantum hactenus Græce prodierunt: altera Parisiensis, quam Robertus Stephanus excudit; vir de litteris eo nomine optime meritus, quod corpus historiæ ecclesiastice elegantiissimis typis primus publicavit; altera est Genevensis editio. Verum hæc in Græco texu editionem illam Roberti Stephani ubique expressit, nisi quod varias lectiones et emendationes ad latus habet appositas ex codicibus doctorum virorum; et lacunas aliquot quæ in libris *De vita Constantini* occurrunt, ex iisdem codicibus supplevit. Proinde in una duntaxat Roberti Stephani editione mihi laborandum fuit. Quam quidem cum quatuor manuscriptis optimæ notæ codicibus quanta potui diligentia collatam, multis locis restitui.

Horum quatuor codicum duos nobis subministravit bibliotheca Regia. Prior Francisci primi præfert insignia; ante quadringentos plus minus annos scriptus in charta bombycina et singulares interdum exhibet lectiones, multumque a reliquis codicibus discrepantes. Hic est quem in annotationibus Regium codicem nominavi. Alter est ex bibliotheca Medicæa, quæ nunc in Regiam translata, uno eodemque Regiæ bibliothecæ vocabulo

censemur. Hic ad distinctionem prioris illius codicis, Medicæus codex in annotationibus nostris appellatur. Qui licet paulo recentior sit, ex optimo tamen exemplari et ab eruditissimo manu descriptus est. Duobus his exemplaribus usus erat Robertus Stephanus in Eusebianæ Historiæ editione. Et in ipso quidem textu excudendo, Regium exemplar fere ubique seclusus est, raroque admodum ab ejus discedit vestigiis, sicut in meis annotationibus observavi. In capitulum autem distinctione, Medicæum codicem expressit, in quo tituli singulis capitibus, et quidem miniatis litteris præfiguntur. Tertius his accessit codex eminentissimi cardinalis Julii Mazarini. De cuius exemplaris bonitate ac præstantia antequam dicam, res postulat, idque ipsum a me flagitare videmini, Antistites illustrissimi, ut de cardinale eminentissimo a quo codicem illum commedatum accepi, prædicantur. Nam cum hic eminentissimus princeps et ad summa quæque natus, singulari quadam benevolentia litteras complectatur, nos qui ab ineunte æate ad litterarum studia animum applicuimus, ingrati profecto simus, nisi tum nostro, tum communis omnium eruditorum nomine, gratiam ei quantam possumus, et voce et scriptis referre studeamus. Porro quo favore quantaque benevolentia prosequatur litteras, testatur prolixa ejus erga homines eruditos liberalitas ac munificientia; quam quidem, ut de aliis nihil dicam, ad me quoque nihil hujusmodi sperantem ac ne cogitantem quidem, nuper voluit pervenire. Idem declarat locupletissima ejus bibliotheca. Quam cum innumeris optimorum scriptorum exemplaribus, partim excusis, partim manu exaratis instruxerit, non ut veteres illi Romanæ urbis senatores quos eo nomine perstringit Ammianus Marcellinus, eam instar cuiusdam sepulcri perpetuo clausam habet: sed velut publicam donum omnibus aperit eruditis; ultius ad eam invitat singulos; et manuscriptorum codicum usum studiosis, quotiescumque opus habuerint, liberaliter impertit. Quid dicam de reliquis illius virtutibus et eximiis animi dotibus? quid de mirabili moderatione ac lenitate, qua intestinos motus ac tumultus sine ullius civis cruro compescuit? Sed haec alias a me commodius, aut ab aliis dicentur ornatius. Nunc enim eas tantum illius laudes persecui constitui, quæ privatum pertinent ad studia litterarum. Temperare lamen mihi ipse non possum, quin hic de pace aliquid dicam, quam eminentissimus cardinalis omni studio atque industria nunc maxime urget ac promovet, et quam brevi per præcones regios publice pronuntiandam esse speramus. Quippe ea res præcipue ad commodum pertinet litterarum, quas pacis alumnas esse, et sub ejus umbra ac præsidio conquiescere, nemo est qui nesciat. Cum igitur cardinalis eminentissimus gubernaculis reipublicæ primum admotus, bellum grave cum Hispanis non confasset ipse, sed conflatum jam reperisset, variis, ut in tanta re, consiliis diu et accurate perpensis, id tandem constituit, edomandos diuturno bello esse Hispanos, reque ipsa admonendos quantum Galli armis, opibus, fortitudine, constantia et reliquis a bellum necessariis subsidiis pollerent; ut hostes imbecillitate sua et Gallorum potentia cognita, segniores imposterum essent ad nostros aut armis aut injuria lacessendos. Neque enim firmam ac securam pacem cum hostibus aliter posse constitui, quam cum illi Gallis se in gerendo bello impares esse crebris cladibus suis detrimentisque sensissent. Itaque cum Hispani id sero tandem périnde ac Phryges intellexissent, tum demum cardinalis eminentissimus opportunum ineundem pacis tempus adesse animadvertisens, eam cum hostibus facere non recusavit, et de jure nostro, de summa totius belli, de spe denique atque victoria quam pene jam in manibus habebamus, aliquid concedere, quo populorum commodis et bonorum omnium votis, totius denique Christiani orbis desiderio gratificaretur. In quo singularem ejus prudentialiam et salutarem reipublicæ sapientiam equidem satis mirari non possum.

Neque enim ob aliam causam tandem dilata pax est, quam ut diuturnior deinceps esset ac firmior. Atque haec obiter dicta sint de laudibus cardinalis eminentissimi. Qui cum inter arma litteras ac litteratos omnes benignissime sovere nunquam destiterit, multo magis sperandum est illum, pacis suæ tempore, easdem artes præcipuo quodam studio ac prævidentia complexurum: effecturumque ut Galli nostri, qui armorum gloria præ ceteris gentibus semper eminuerunt, nunc litterarum laude et optimarum artium studiis antecel-

lant. Sed nunc tempus est, ut eo unde digressi sumus revertamur. Tertius igitur ille codex, quem cardinalis eminentissimi bibliotheca nobis suppeditavit, omnium quos vidi Eusebianorum codicum longe optimus est ac velutissimus. Quotquot enim emendationes in aliis exemplaribus reperimus, eas codex ille omnes exhibit; multæ vero aliae in illo habentur emendationes, quas in aliis exemplaribus non reperi, quemadmodum ex meis adnotationibus studiosi lectores poterunt cognoscere. Scriptus est in membranis ante septingentos plus minus annos, elegantissime simul et emendatissime. Scholia quoque ad latus interdum habet apposita, nunc antiqua manu, nunc recentiore, quæ nos in adnotationibus nostris suo quæque loco descriptsimus. Multa quoque alia in optimo illo codice observanda sunt, partim in accentibus, partim in distinctione seu interpunctione. Nam quod quidem ad accentus attinet, sœpe in illo codice accidunt vocabula, quæ in aliis exemplaribus accentum habent circumflexum. Exempli gratia πτον, et καισαρ in illo codice semper accidunt. Contra vero αρχη, quod in aliis codicibus acuto notatur accentu, in illo codice circumflectitur. Atque id quidem rectius puto. Quod autem spectat ad distinctionem, quam nos vulgo interpunctionem vocamus, hic codex adeo accurate distinctus est, ut tota distinguendi rationem ac scientiam, quæ haudquam levius mouenti est, ex hoc uno codice possis cognoscere. Certo antequam eum naclus essem, mediæ distinctionis utilitatem ac necessitatem nondum perspiceram; quam unus ille codex sedulo inspectus atque excussus, mihi tandem patescit. Verum de distinctione pluribus infra dicturi sumus. Illud præterea in vetustissimo illo codice observavi, quotiescumque plena distinctio seu τάξις στύγια apposita est in aliqua linea, primam sequentis lineæ litteram extra reliquarum ordinem conspicit, et exteriorem marginem subradere. Idque indicium est, novum caput aut novam periodum inchoari post finalem illam distinctionem. Idem in aliis quoque scriptis codicibus observavi. Certo in veteribus schedis bibliothecæ Regiæ quæ libros Eusebii *De vita Constantini* continent, ita semper fieri animadvertis, quoties novum caput inchoatur. Quæcumq[ue] præterea codicem habuimus ex bibliotheca illustrissimi viri Nicolai Fucketii, qui generalis in senatu Parisiensi procuratoris officium gerens, præfecturam simul regalis p[ro]curarii summa cum laude administrat. Atque his quatuor manuscriptis codicibus ad emendationem librorum *Ecclesiasticae Historiæ* usi sumus. Libros vero *De vita imp. Constantini* cum tribus antiquis codicibus contulimus. Primus est Regius ille, de quo superius dixi, in quo ante libros *Ecclesiasticae Historiæ* quatuor libri *De vita imp. Constantini*, licet non eadem, vetusta nihilominus manu prescripti leguntur. Secundum locum obtinent schedæ veteres bibliothecæ Regiæ. Sic autem voco chartas, per quaterniones quidem digestas sed dissolutas, nec in codicis modum compactas. In his schedis, præter libros Eusebii *De vita Constantini*, et *Orationem ejusdem imperatoris ad sanctos*, primus quartu[m] *Ecclesiasticae Historiæ* habetur; cuius et in adnotationibus meis mentionem sœpius feci. Cetera nescio quo casu perierunt. Tertium nobis codicem suppeditavit bibliotheca Fucketiana. In quo ante quatuor libros *De vita imp. Constantini*, præfixus est Eusebii *Panegyricus*, dictus eidem Constantino anno ejus imperii tricesimo. Hic codex, quamvis insimilæ vetustatis, est tamen optimæ notæ, multisque in locis emendatior et amplior duabus illis prioribus quibus in editione sua usus est Robertus Stephanus.

Præter hos manu exaratos codices, adjumento nobis fuerunt variæ lectiones et emendationes quas viri docti ad marginem editionis Roberti Stephani manu sua adnotaverant. Cujusmodi codices multi etiamnum reperiuntur. Sed nos tribus præcipue usi sumus, qui etiam ip adnotationibus nostris sœpius commemorantur. Primus fuit Adriani Turnebi, quem ille cum codice Regio ac Medicæo diligentissime contulerat. Libri vero *De vita imp. Constantini* cum Anglicano quodam exemplari collati erant, sive ipsius Adriani, sive Odonis Turnebi manu. Alter codex fuit Vulcobia: quem quoniam Renatus Moreus, medicus Parisiensis, mihi commodaverat, codicem Morei in adnotationibus vocare soleo. Hic liber præter eas emendationes quas in libro Turnebi habentur, perpaucas alias continet. Tertius codex fuit Henrici Savilii, viri doctissimi, ad me missus ex Anglia a Jacobo Ussorio Armachano. Nam cum in Usserii notis ad *Martyrium B. Polycarpi*, manuscriptum Eusebianæ Historiæ codicem ex bibliotheca Saviliana laudari animadvertissem,

eumque codicem optimæ notæ esse ex aliquot locis ab Usserio prolatis deprehendissem, postulavi ab eo per litteras, ut varias ejus codicis lectiones (integrum enim ab eo collatum esse existimabam) ad me transmitteret. Ille vero codicem quidem ipsum in charta scriptum bombycina, bibliothecæ Oroniensi a Savilio donatum fuisse, mihi rescripsit. Cæterum editionem Roberti Stephani statim ad me misit, in cuius margine Savilius emendationes ex suo illo manuscripto codice depromptas adnotaverat. Quantum tamen conjicere potui non omnes scripti codicis lectiones ad latus editionis illius apposuit Savilius, sed eas tantum quas bonas certasque esse existimabat. Quædam enim lectiones ab Usserio e scripto illo codice proferuntur, quas a Savilio prætermisas esse postea deprehendi. Præterea idem Savilius ad oram illius editionis multas ascripsit emendationes ex codice Joannis Christophorsoni, quem scilicet Christophorus cum aliquot manuscriptis exemplaribus contulerat.

Hæc sunt librorum subsidia, quibus instructi Eusebianæ Historiæ libros emendandos suscepimus. Sed ne quis forte quidquam a nobis temere et pro arbitrio mutatum esse existimet, ante omnia lectores monilos esse volumus, nihil nos sine optimorum exemplarium consensu atque auctoritate fecisse. Adeoque nobis religio fuit, in his libris aliquid interpolare, ut ne tum quidem cum locum depravatum esse manifestissime apparebat, conjecturæ nostræ indulgere voluerimus. Argumento sit locus in fine lib. x *Histor. Eccl.*, p. 399, qui sic habet : 'Ο δ' ἀπρᾶ πάση θεοτεῖνας ἐκπεπῶς μέγετος νικητὶς Κωνσταντῖος. Poteramus hic veram lectionem levè negotio restituere, et pro ἐκπεπῶς emendare ἐκπεπῶν. Sic enim eum Eusebii locum citat Gelasius Cyzicus in lib. II, nec aliter scribitur in lib. II Eusebii *De vita Constantini*, cap. 19, ubi hic locus iisdem plane verbis repetitur. Denique nullus in hac editione nostra emendatus est locus, de quo in annotationibus lectorem non admonuerim, et emendationis meæ rationem non reddiderim. Emendationis pars est non postrema, distinctio sive interpunctio, de qua nonnihil a me dicendum est, ne forte lectores novo interunctionis genere quod in hanc editionem a me primum invectum est, confundentur. Quanquam si proprie loqui velimus, non id novum distinctionis genus, sed vetustissimum est, et ab antiquis omnibus tam Græcis quam Latinis usurpatum : quod recentiorum negligentia penitus abolitum, hac editione conatus sum saltem ex parte revocare. Prisci quidem illi, recens tum inventis litterarum figuris, uno tenore sine ulla prorsus distinctione scribebant. Quæ res cum maximam tum in legendu tum in pronuntiando haberet difficultatem, veteres grammatici tres posituras seu distinctiones excogitarunt, quibus quasi stationibus quibusdam ac diversoriis continuus orationis cursus distingueretur. Primam vocarunt ὑποστεγμόν, id est *subdistinctionem* ; alteram μίσην, id est, *medium distinctionem* ; tertiam τελικὴν στεγμήν, id est *finalem seu plenam distinctionem*. Tribus autem punctis diverso situ dispositis singulas notaverunt. Punctum enim ad imam litteram appositum subdistinctionem designat ; media vero distinctio quam Latini moram appellant, significatur punto ad medium litteram affixo. Illud autem punctum, quod ad caput litteræ apponitur, finalē denotat distinctionem. Harum autem distinctionum quæ sit vis ac ratio, docent grammatici, Donatus et Marius Victorinus, et Dionedes in lib. II, qui unus instar omnium nobis erit hoc loco. « Lectioni, inquit, posituras accedere vel distinctiones oportet, quas Græci θέσεις vocant ; quæ inter legendum dant copiam spiritum reficiendi, ne continuatione deficiat. Hæ tres sunt, distinctio, subdistinctio, media distinctio sive mora, vel, ut quibusdam videtur, submedia : quarum diversitas tribus punctis diverso loco positis indicatur. » Et paulo post : « Distinctio est silentii nota, cum sensu terminato liberum est cessare prolixius. Est hujus nota punctum supra versum ad caput litteræ positum. Subdistinctio est silentii nota legitimi, qua pronuntiationis terminus sensu manente ita suspenditur, ut statim id, quod sequitur, succedere debeat. Hujus autem nota est punctum sub versu positum. Mora est levis in continuatione sensuum interposita discretio, legitimæ distinctionis subdistinctionisque medium oblinens locum, ita ut nec perfecta in totum, nec omissa videatur, sed significatione immorandi, alterius desideret principium sensus. Et hoc solummodo servat officium, ut legentis spiritum brevissima respiratione relicial ac nutriat. Sic enim pronuntiando reti-

cōrē quis debet, ut quia spiritus ipse quadam defectione mutatur, deinde resumatur. Ut est :

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Exiuit, et rauco strepuerunt cornua cantu;
Uique acres concussit equos, utque impulit arma;
Extemplo turbati anima.

Mul̄is enim clausulæ sunt mediæ hujus lectionis. Primum ne confundantur, quæ δίκλιτα et τρίκλιτα ponuntur et talia. Deinde ut actus verborum emineat et luceat, qui ex aliquo moveatur affectu, vel indignatione vel miseratione collata, » etc. Hujusmodi igitur distinctionum seu interpunctionum notas antiqui omnes, tam Græci quam Latini, in libris suis adhibuerunt : quas etiam Isidori Hispalensis ætate adhuc in usu fuisse constat. Id enim discimus ex ejus *Originum* libro 1, cap. 19. In manuscriptis quoque exemplaribus paulo vetustioribus eadem distinguendi ratio perpetuo servatur. Verum recentiores, seu imperitia seu desidia quadam ac negligentia, omnia commularunt. Ac pro subdistinctione quidem virgulas posuerunt; pro mediæ distinctionis nota duo puncta : finalis vero distinctionis notam a capite ad pedes litteræ dejecerunt. Quam prava distingendi rationem seculi sunt omnes fere typographi præter Aldum Manutium. Hic enim in editione Græcorum librorum, quos pene innumerabiles excudit, eam semper interpunctionem retinuit, quam in manuscriptis exemplaribus invenerat. Et virgulas quidem quod attinet, nolim eas damnare. Parum enim interest, quam notam adhibeamus ad subdistinctionem designandam, modo ea nota ad pedes apponatur litteræ. Certe in optimo illo ac vetustissimo codice bibliothecæ Mazarinæ, cuius antea mentionem feci, interdum pro media, interdum pro finali distinctione virgulam appositam reperi, id est, nunc ad medium litteram, nunc ad summam. Nec soluni virgula, verum etiam sicilico seu ἀπλῆ versaria nonnunquam designabatur media distinctio, ut docet Victorinus in libro 1 *Artis grammaticæ*. Quod vero pro finali distinctione hodie punctum ad pedes litteræ ponimus, id, meo quidem judicio, ferri nullatenus potest. Neque enim solum vetustati id repugnat, verum etiam rationi. Quippe ratio postulat, ut nota eodem situ posita eamdem designet distinctionem. Punctum igitur in ima parte positum, idem significare debet, quod virgula quæ ad imam litteram notata est. Neque enim nota ipsa, sed notæ situs variat distinctionem. Ex quo efficitur, finalem distinctionem non recte a nobis designari puncto ad pedes litteræ apposito. Quare non sine causa veterem interpungendi rationem in hac editione restituere sum conatus. Ac virgulam quidem ipsam retinui, quippe quæ in denotanda subdistinctione idem valeat ac punctum; medium vero distinctionem ex manuscriptorum codicum auctoritate suis locis quasi postliminio restitui. Hujus porro utilitatem ac necessitatem studiosi, ut spero, celeriter agnoscent. Neque enim solum eo valet media illa distinctio, ut resumatur spiritus ad principium alterius sensus continuandum, et ut actus magis emineat ac luceat, quemadmodum scribit Diomedes, verum etiam ad notandum discrimen personarum ac dignitatum. Siæ alicubi in his libris, ubi legitur ἵπτεσθαι προσθντέρων τε καὶ διαχόνων, codex eminentissimi cardinalis post vocem ἵπτεσθαι medium adhibet distinctionem. Sed et plerisque in locis punctum ad caput litteræ posui, ad finalem distinctionem designandam : ubique id facturus, nisi vis inolite consuetudinis me ab incepto revocasset. Cæterum quod ego in hac editione tantum ex parte præstili, id ab aliis majore doctrina et auctoritate præditis, qui veterum libros posthac edituri sunt, tandem, ut spero, consummabitur. Atque hæc de emendatione et distinctione nostra summatim dicta sufficient. Nunc ad Latinam interpretationem veniamus.

Non dubito multos fore qui mirentur quam ob rem post tres Latinos Eusebii interpretes, eosque in Græcis litteris non mediocriter exercitatos, quarum ipse versionem elaboraverim. Quibus primum ita respondeo: Si post Ruſnum, qui *Ecclesiasticæ Historiæ* libros primus in Latinum sermonem convertit, licuit Musculo novam interpretationem condere, si rursus post Musculum idem licuit Christophorono, cur mihi quoque idem juris non fuerit quod cæteris? Apud Judæos post Septuaginta Seniorum editionem tot sacramentorum religione, tot sacerdotum auctoritate firmatam, Aquila primum, deinde Theodotion et Symmachus novas Veteris Testamenti interpretationes singuli ediderunt.

Quiutæ item Sextæque ac Septimæ editionis auctores quidam reperti sunt, quorum nomina ignorantur: easque omnes versiones Origenes in *Hexaplis* suis collocavit, ut a catholicis hominibus legerentur. Quod igitur Judæis in Veteri Testamento licuit, cur in Eusebio mihi non liceat, maxime cum id audere in Eusebio minus periculosum sit, quam in sacris divinarum Scripturarum libris? *Enimvero* multæ eæque gravissimæ rationes ad novæ hujus interpretationis onus subeundum me vel invitum impulerunt. Nam cum novam *Ecclesiastica Historia* editionem vestro jussu vestrisque auspiciis suscepissem, viaderemque, superiorum interpretationis versiones ob crebros errores ac παρερμηνεῖς; nequaquam satisfacere desiderio doctorum virorum, quemadmodum Joannis Carterii et Petri Halliæ testimonia jam antea declaratum est, duorum alterum mihi necessario præstandum fuit, ut vel antiquam interpretationem corrigerem, vel certe procederem novam. Porro aliorum interpretationem corrigerem, ut molestum per se ac difficile, ita etiam odiosum videbatur. Sua enim cuique laus, suus honos debetur a nobis. Fecerunt illi quidquid in ipsis fuit, et suo labore nostrum laborem levare ac minuere conati sunt. Prinde opus uniuscujusque interpretis laudandum potius est a nobis quam interpolandum. Rufinus, quamvis sensum potius Eusebii sequatur quam verba, tersus est tamen ac nitidus, nec legentibus injucundus; ac vel eo nomine plurimum laudandus, quod *Ecclesiasticam Historiam* primus Latinæ linguæ hominibus dedit, cuius versione ad nostram usque etatem usus est Occidentis Ecclesia. Musculus verbis pressius adhæret, et in interprelando brevis est atque perspicuus, multisque in locis Christophorono felicior. Christophorus, ut diligentior ac doctior Musculo, sic etiam numerosior incedit, et Ciceronianum quiddam sorat. Præterea usus est manuscriptis exemplaribus ad interpretationem suam elaborandam: primusque *Panegyricum* Eusebii, dictum tricennalibus Constantini, Latino sermone edidit, quem postea Genevenses typographi Græce excuderunt. Dicit hic aliquis: Quid igitur opus fuit nova versione, cum illi interpretes tot tantisque laudibus abundant? Ego vero laudes illorum commemooro, non vitia delegeo: quæ quidem aliorum testimonio quam meo prodi malim. Quod si quis adnotationes meas legerit, aut interpretationem meam cum illorum versione conferre voluerit, intelliget profecto quot quantisque erroribus refertæ sint illorum interpretationes, nec sine causa novam Eusebii versionem mihi a vobis injunctam fuisse. Sed quoniam non voluntate sed necessitate quadam in hunc sermonem delapsus sum, de superiorum interpretationis vitiis summatim pauca dicam. Nam si cuncta illorum σφάλματα singillatim vellere percensere, in immensum extenderetur oratio. Ut igitur a Rufino exordiæ, quis nescit illum Eusebio multa pro arbitrio addidisse, multa detraxisse, multa mutasse; ac plerisque in locis παρερμηνεῖς potius esse quam interpretem? Exempli gratia, in libro vii de Gregorii Thaumaturgi miraculis, satis prolixam narrationem inseruit, quæ in Eusebii nostri exemplaribus non habetur. Idem, in libro ix Luciani martyris orationem pro fide nostra coram judice habitam commemorat, quam Eusebii exemplaria non agnoscunt. Jam vero decimum *Ecclesiastica Historia* librum totum fere in versione sua prætermisit. Nihil hic dico de capitibus ab eo commutatis in libro sexto ac septimo, quandoquidem in adnotationibus meis hac de re lectorem admonui. Quot Eusebii loca ab illo perperam accepta et interpretata sunt! Hic est qui ex Zacharia sacerdote, cuius in Evangelio Lucæ sit mentio, martyrem nobis Lugdunensem effecit. Hic est qui Bibliadem cum Blandina confudit. Hic est qui Philoromuni nobilissimum martyrem, ex rationale tribunum militum fecit. De Musculo vero quid attinet dicere, cuius versiones (nam et alios scriptores Latine interpretatus est) non magnopere probantur a doctis? Innumerabiles ejus errores proferre possem, si vellem: inter quos hic eminet. Dionysius Alexandrinus, in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in libro sexto, ait se περὶ ἄλιον δυσμὰς comprehensum a militibus, et Taposirim esse perductum. At Musculus Heliodysmas oppidum esse credidit. Sic enim vertit: *Ego namque cum Heliodysmas una cum illis qui mecum erant, venissem, Taposirim a militibus ductus sum.* Idem præterea Musculus librum Eusebii *De martyribus Palæstinæ*, qui subjectus est libro viii *Historia Ecclesiastica*, totum in versione sua prætermisit; quam ob causam, nescio. Est enim ille

Eusebii liber elegantissimus. Superest versio Joannis Christophorsoni, quæ nec ipsa nœvis suis caret. Nam, ut omittam barbarismos qui in illa sœpius occurunt, nimium prolixa et laciniosa est ejus interpretatio, dum voces quasdam addit ad explendam periodum, aut ad obscurioris loci expositionem suas adjicit ἐπεξηγήσεις. Interdum eliam ex duabus periodis unam facit, et duo capita in unum consert, adeo ut Latinorum capitum distinctio in ejus interpretatione multum discrepet a Græca. Quæ res quantam pariat molestiam ac perturbationem in citandis ex Eusebio locis, norunt omnes studiosi. Idem in theologicis quidem satis exercitatus fuit, sed criticæ artis peritia et antiquitatis Romanæ cognitione leviter instructus. Quare in propriis vocabulis magistratum Romanorum, et in iis quæ ad civilem administrationem pertinent, perpetuo labitur : verbi gratia, in exponendis vocibus ἀγρούς, στρατοῦ, ἵπαρχους, τάξεως et in similibus aliis. Postremo librum Eusebii *De martyribus Palæstinæ*, qui in editione Roberti Stephani et in manuscriptis exemplaribus subjunctus est octavo *Historia Ecclesiastica* libro Christophorus in octavum librum transfudit, cum ejus partem illum esse crederet. Quem Christophorus errorem securi postea typographi Genevenses, ut Græca Latinis aptarent, ex duobus Eusebii libris unum fecere. Atque hæc carptim dicta sint de vitiis superiorum interpretationum; non obtrectandi animo, nec minuendæ cujusquam interpretationis gloriæ, sed ut studiosi omnes intelligent, nos non sine causa novam interpretationem suscepisse. Quam ut perfectam quidem et numeris omnibus absolutam præstare non ausim (id enim nimirum esset confidentiæ), ita plurimis mendis quibus superiores interpretationes scatent, carere fidenter affirmo. Cæterum cum tria potissimum in versione requirantur, ut nimirum fidelis sit, ut elegans ac perspicua, operam dedi ne quid horum in versione nostra desideraretur.

Interpretationem sequuntur annotationes. In quibus duo potissimum spectavi : primum ut emendationum mearum rationem redderem, et varias scriptorum codicum lectiones studiosis proponerem : deinde ut obscuriores Eusebii locos illustrarem, et antiquos Ecclesiæ mores ac ritus collatis aliorum scriptorum locis explicarem. Adnotationibus quatuor a me subjunctæ sunt dissertationes. Quarum prima est de initio ac progressu schismatis Donatistarum. Altera est de Anastasi et martyrio Hierosolymitano. Hanc sequitur disputatio de versione LXX Interpretum adversus Jacobum Usserium Armachanum. Quarta est de Martyrologio Romano quod eadid Rosweydis. Atque hæc sunt quæ ad Eusebianæ Historiæ illustrationem a me in hac editione elaborata sunt. Quæ si cuiquam fortasse levia videbuntur ac vilia, is cogitet, hujusmodi fere cuncta esse quæ in hoc genere litterarum proferuntur, iisque pro studio legentium ac stomacho aut pretium aut contemplum accedere. Nam si quidem æquum ac studiosum lectorem invenerint, magni æstimantur; si vero in fastidiosas aures inciderint, pro nibilo ducuntur. Deinde quid nisi vulgare admodum et mediocre exspectandum est, a me præsentim qui ob debilitatem oculorum alienis oculis ac manibus et legere cogor et scribere : et qui dum propter laboris magnitudinem semper ad ulteriora festino, totum hoc qualecumque est opus ita properanter dicavi, ut vix relegendi mihi otium fuerit. Quo magis indulgenda mihi est venia, sicubi fortasse in adnotationibus lectoris desiderio non usquequaque satisfeci. Cæterum ad invitandos lectores, in ipso operis vestibulo doctissimam epistolam collocavi, quam illustrissimus ac reverendissimus archiepiscopus Tolosanus Petrus de Marca, vir divinarum humanarumque rerum scientia instructissimus, ad me scripsit de prima Evangelii prædicatione in Gallia. Quidquid igitur tædii ac molestiæ ex lucubrationum mearum lectione contraxerint studiosi, id hujus epistolæ eruditione et amoenitate facile detergent.

PETRUS DE MARCA

ARCHEBISCOPUS TOLOSANUS

CLARISSIMO ET ERUDITISSIMO VIRO HENRICO VALESIO

S. P. D.

Gratulor tibi, et Ecclesiæ universæ, ob eam quam in vertenda et ornanda Eusebii *Historia Ecclesiastica* operam posuisti, juxta cleri Gallicani desiderium. Illam quippe acris ingenii soleritiam maturiorisque judicii vim cum summa eruditione conjunctam, quam in editione Ammiani, et Excerptorum Polybi, senatus litteratorum olim probaveras, nunc felicius exseruisti in majoris momenti *Historia*, tum a vitiis lectionum, tum ab interpretum ballinationibus purganda, egregiis denique in difficiliores locos adhibitis commentariis illustranda. Rerum ecclesiasticarum origines indelessa diligentia perquisitas descripsit Eusebius; sed usus quandoque oratione ex genio Orientalium perplexa; aliquando vero propter linguae morumque ignorationem minus intellecta. Quem singularis eruditionis luce, apertis vetustatis ecclesiastice arcans, civilis quoque, quando res exigebat, patefecisti. Ex quo voluplatem cepi maximam; non solum propter illam, quæ mihi communis futura est cum probis et eruditis viris, ex ea lectione hauriendam doctrinæ copiam, sed quondam successoris mei Caroli de Montchal, archiepiscopi Tolosani, viri pietate et eruditione quandam cœlēsterrimi, ad hoc opus arduum perficiendum te accinxisti. Cujus sedem cum possideam, reddendarum tibi gratiarum nomen, quoq; successione contraxi, his litteris solvere necessum putavi.

Ceterum, antequam ultima manus ponatur editioni quæ nunc sub prelo servet, monendum te duxi, in dissertatione nostra *De primatu Lugdunensi*, quæ in Appendix ad concilium Clermontanum, tomus XXVI Conciliorum edita est, nos quædam adnotasse numero 104, 105 et 107, illius exercitationis, ad epistolam Lugdunensem Christianorum, quam exhibet Eusebius lib. v *Hist.*, cap. 1. Hervyptov enim illam, quæ Lugduni habebatur quando supplicia sunt a martyribus exacta sub Antonino, de contentis trium Galliarum intelligentia scripsi: quem ex sexaginta populis constatum dicens Strabo, cujas mentem explicui num. 102, tamquam cum loco Taciti emendato composui. Testavi quoque Gregorii Tiroensis testimonium de martyribus Athanacianis, cum illa apud Eusebium narratione conciliare. Denique lapsus Rufini et Christopheri observatae, locum epistole illies insigmate, de prebensione martyrum, et de interrogatione facta a tribuno cohortis quæ leudebat

A Lugduni, una cum urbis magistratibus non infelicitter, ut puto, interpretatus sum. Quæ tamen severiori judicii tui censuræ submitto.

Finem faciebam huic epistolæ, quando mo patriæ et tuendæ veritatis amor, Lugdunensium martyrum occasione, pupigit et adegit, ut apud te paucis conquereretur de injuria Gallis facta, non ab exteris quidem, sed a nostratis; qui reconditionis et a vulgo semotioris, qua pollent, doctrinæ cupidine illecti, veritatem quæ in propatulo est, velut in puto latente sibi querendam putarunt. Galli quippe detrahunt, quan*ā* Ethiopibus et iudis sciunt ab apostolis ipsis exhibitam Evangelii prædicandæ curam: ac si florentissimæ et vicinæ nationes capitl gentium Romæ, quam sanguine suo Petrus et Paulus consecrarunt, remotissimis illis extraque Romanum imperium sitis regionibus posthabitas fuissent. Alia fuit mens apostolorum, qui Gallias in fide erudiendas, statim post adventum in Italiam suscepserunt. Beatus quippe Lucas, a Pauli comitatu discedens, magistri sui mandato se contulit in Gallias; ubi præcipuum fidei prædicandæ studium impedit. Deinde per Italiam et Dalmatiam in eodem opere industria suam præstans, in Macedonia, eodem functurus officio, se recepit. Auctorem habemus locupletem hujus narrationis Epiphanius, qui heresi *Li* quod diximus de Luca testatur, uno ex LXX discipulis, cui munus Evangelii prædicandi creditum ait: Κριτέτε πρότον τὸ Δαιμονίον, καὶ τὸ Γαλλικόν, καὶ τὸ Ιταλικόν, καὶ Μακεδονικόν; ἀργή δὲ τὸ εἴς Γαλλικόν. Idque ipse primum in Dalmatia, Gallia et Italia, ac Macedonia præstítit; sed in Gallia præ ceteris: vel, si malis, principium zero in Gallia. Principium fecisse prædicationis in Gallia, siue potiore ejus curam gressisse, dissertatione testatur. Dupliquem quippe significacione hæc verba expou possunt, δημι. δὲ τὸ εἴς Γαλλικόν. Quod autem primum in Dalmatia prædicasse dicatur, ad solam Dalmatiæ referendum non est, sed ad Galliam etiam, atque Italiam, habita ratione Macedonia, in qua erudienda demum laboravit. Quæ dictio fortasse restituenda est in contexto, si sit quod respondeat τῷ primum. Sicque illud primum non impediet, quia significat ultimus verbis Epiphanius, principium opera sue Lucam posuisse in Gallia. Exemplum viri eruditæ, nescire se ab ullo veterum auctorum prodita, quæ scriptis Epiphanius. Scilicet. Sed non ideo minus sunt vera quæ gesta referuntur.

Petivit ille suam narrationem ex vetustiori scripto, quo, ut plerisque aliis, caremus. Fortasse ex Hegesippo illud hauserat, qui in pandendis Ecclesiasticis originibus se exercuit. Exstabat integrum opus Hegesippi, non solum Eusebii, sed etiam Hieronymi temporibus, atque adeo Epiphani. Supererat quoque Georgii Syncelli aetate, qui ejus auctoris fragmentum profert in *Chronico*, aliud a fragmentis quae recitat Eusebius. Gravius doleo de viri illius eruditissimi, tibique ac mihi quondam amicissimi glossemate, qui in animadversionibus ad eum Epiphani locum, vim testimonii illius nobis adimere conatur. De Gallia enim Cisalpina loqui Epiphanium notat. Scilicet apud illum auctorem Cisalpinam Galliam intelligimus, quae nulla tunc erat, ab ipsis Augusti temporibus, qui novam provinciarum impérii divisionem instituit. Amovit ab Italia nomen Galliarum, quas objectu Alpium terminavit; Italiam solidam in regiones xi partitus, Gallias in quatuor provincias, Narbonensem, Lugdunensem, Belgicam, et Aquitanicam, sectis; ut docent Strabo, Mela et Plinius. Quam rationem quoque secutus est Ptolemæus in suis tabulis, ut et Ammianus, ac reliqui, quos de Galliis et Italia disserere occasio coegit. Itaque non alia est apud Epiphanium Gallia, quam quae post Christum natum ab omnibus auctoribus vocatur Gallia, juxta limites ab Augusto institutos.

Non solum autem Lucam adhibuerunt apostoli ad informandas in religione Gallias, sed etiam Crescentem. Ejus rei testis ipse Paulus, II Tim. iv, qui missum fuisse docet Crescentem in Galliam. Certum quidem est variam fuisse hujus loci Paulini lectionem, etiam apud veteres. Etenim Chrysostomus et Theodoretus apud Græcos; Vulgatus interpres, et Ambrosiaster apud Latinos, legerunt *Galatiam*, non autem *Galliam*. Sed vetustioris et verioris lectionis vindicem habemus Epiphanius, qui constanter scribit in hæresi *Li* eos errare qui hoc loco Pauli *Galatiam* legunt, cum scribendum doceat *Galliam*. Οὐ γάρ ἐν τῇ Γαλατίᾳ, ὡς τινες πλανηθέντες νομίζουσιν, ἀλλὰ ἐν Γαλλίᾳ. Eodem modo ceteris antiquior Eusebius tuus legit in codice Pauli *Galliam*, quemadmodum Epiphanius, si recte verba ejus expendantur, et vera apud auctorem illum lectio retineatur ex Rustico, et omnibus codicibus mss., ut tu diserte monuisti. Theodoreetus sane, qui *Galatæ* dictionem in contextu Pauli retinet, licet de Galatia Asiatica potuisset illam accipere, maluit ad Galliam nostram, id est ad Galatiam occidentalem referre. Adeo certa erat apud omnes veteres, Crescentis in Gallia prædictio. In quo cum veteribus Usuardi et Adonis Martyrologiis convenient; qui post fidem a Crescente in Galliis promulgata, meminere redditus illius in *Galatiam Asiaticam*.

Eniū vero quid vetat, quin *Lucæ* et *Crescenti*, assiduis Pauli comitibus, adjungamus et *Paulum ipsum* apostolum, qui, testibus Græcis, Athanasio,

A Epiphanio, Chrysostomo ac Theodoreto, et e Latinis Hieronymo, post primum adventum suum in Urbem, ubi biennium exegit a Luca memoratum (quo temporis intervallo fortean Lucas in Gallia prædicationem Evangelii auspicatus est), Hispanias adivit, ad promulgandam illis in regionibus Christianam fidem. Atqui Hispanias petenti, pergendum fuit per celeberrimam apud veteres viam illam publicam, quæ ab Italia per Gallias in Bretanicam ipsam ducit. Ejus descriptionem exhibet non solum Antonini *Itinerarium* a Niroa per Arelatem, Narbonem, sumnum Pyrenæum; Juncariam, Barcinonem, et reliqua loca: sed etiam Strabo, qui sedulo se habuit in viâ illius explicazione: quam in plerisque capitibus minus ab interpretibus intellectam, nos patefacere conati sumus libro primo *Cataloniæ illustratæ*, cujus editionem maturamus. Non iners fuit Paulus in Galliis erudiendis, qui gentium salutem sibi specialiter commissam, tam flagranti studio peragratis regionibus undequaque procurabat: qua de re statim uberioris agemus.

B Possimus quoque Philippi apostoli operam Galliis vindicare, ipsisque Britanniis, ex Isidoro Hispanensi, lib. *De vita et morte sanctorum*, cap. 74. *Philippus Gallis prædicat Christum; barbarasque gentes vicinasque tenebris, et tumenti Oceano conjunctas, ad scientiæ lumen fideique portum dedit.* Adlitque hoc munere perfunctum Philippum, in Phrygiam migrasse, ubi Hieropoli occubuit. Sed quoniam hunc apostolum Gallis quoque, tum Baronius, tum eo duce alii subtrahere conantur, narrationem istam ad Galatas Asiaticos traducendo, non pigebit viri eruditissimi, licet e novatorum grege, Usserii Armachani verba hic transcribere e cap. ii de *Antiquitatibus Ecclesiarum Britannicarum*: *Quod autem de Philippi in Galliis apostolatus habet Freculfus a Malmesburiensi citatus, ex Isidori libro De Patribus utriusque Testamenti, cap. 74, ad verbum expressit. Apud utrumque enim legimus: «Philippum Gallis prædicasse Christum, barbarasque gentes, vicinasque tenebris, et tumenti Oceano conjunctas, ad scientiæ lucem fideique portum deduxisse.» Neque hic mihi Baronii conjectura placet, Isidori ista a Gallis nostris ad Galatas Asiaticos traducentis: multoque minus nuperi operum Isidori editoris, Jacobi Breulii temeritas, Galatis pro Gallis in ipso textu (sine ulla veteris lectionis commemoratione) reponentis. Nam præterquam quod Isidorus in hoc ipso opere, cap. 82, et in Officio Toletano (quod Gothicum et Mozarabum vulgo appellatur), itemque Julianus Toletanus archiepiscopus in Nahum prophetam scribens, et Beda (vel quicunque auctor fuit Collectaneorum et Florum) Philippo Galliam assignant: idemque Gallis prædicavisse Christum legitur in libello De festis apostolorum, qui in Hieronymiano Martyrologio ms. habetur (ex quo pleraque omnia in librum suum De Patribus Novi Testamenti transcripsit Isidorus): illa barbararum gentium Oceano conjunctarum mentio, Europæos Galos, non*

*Gallo-Græcos ab Isidoro intellectos esse satis evin-
cit.*

His adjungendum putavi testimonium velutissimi codicis manuscripti ex bibliotheca Sancti Germani Parisiensis, in quo iste tractatus Isidori ante octingentos annos descriptus, una cum aliis ejusdem auctoris libris continetur, ubi antiqua lectio disertissime præfert Philippum Gallis prædicasse, quemadmodum cap. 82, habetur *Galliam illi fuisse assignatam*. Nec dissimulandum est in eodem codice legi, Hispaniam Jacobo apostolodatam, eumque Hispanis fidem prædicasse. Quæ vetusti codicis auctoritas a quibusdam conceptam suspicionem exire debet vitiatæ fortean loco in illo lectionis in prioribus editionibus ab aliquo Hispanarum partium studiose. Disceptatur quidem apud eruditos de Jacobi in Hispaniam adventu, ex eo præcipue capite, quod apostoli nondum a Iudea, sortibus sibi apud gentes prædicandi distributis, recessissent. Sed quemadmodum auctoritate Isidori, qui sna ex prioribus haurire potuit, - se tueri possunt Hispani adversus opinionis confictæ novitatem quæ illis opponi solet, ita nobis de Phillipo disserere licet, eo tamen securius, quod illius prædicatio apud Gallias cum incidat post sortitionem provinciarum ab apostolis factam, libera est ab eo ielo, quo prædicatio Jacobi apud Hispanos impeli solet. Ceterum illud sicut apostolorum propositionum, ut quaqueversum orbis patet, Evangelium diffundenter, ex mandato Christi. Quare, ut optime aduocavit Eusebius, lib. III *Demonstr. Evang.* cap. 5, non solum Romanum caput imperii, atque Romanas provincias, sed etiam alia regna, tum Parthorum, tum Armeniorum, Scytharum, Indorum, Aethiopum, ipsimet prædicationibus suis instituerunt: adeo ut, quemadmodum subjungit Eusebius, *ipsis quoque Britannicis insulis, Oceanum prætervecti, fidei lu-
men intulerint*. Sane neminem puta tam insipidum qui sibi persuadeat, de divisis toto orbe Britannis sollicitos apostolos, negligentiores fuisse in Gallis per quas iter est ad Britannias, per se aut per legatos veritate imbuendis. Quod egregie illi præstiterunt per Philippum, unum ex eorum collegio, Lucam, Crescentem, Throphimum, Paulum, Martialem, aliasque in tabulis ecclesiasticis adnotatos; et perfecit Clemens per Dionysium, Saturninum, Eutropium Santonensem, Ursinum Bituricensem, et alios.

Neque sane infrugifera fuit Philippi, Lucae, Crescentis et reliquorum, quam in Gallis sparserant Christianæ fidei sementis, Dei clementia, qui reliquias orbis regiones sovebat, Gallias non destituente. Dicet pro nobis Irenæus, qui circiter anno 190 scripsit, in lib. I, cap. 3, verain fidem probari ex ejusdem doctrinæ professione, quæ in variis Ecclesiis per universum orbem constitutis constanter traditur, tum in Oriente, in Ægypto et Libya; tum in Germania, apud Hispanos, et Gallos, atque alibi. *Nam et si, inquit, in mundo loquelæ dissimi-*

*A les, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæc quæ in Germania fundata sunt Ecclesiae, aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæc quæ in Iberis sunt, neque hæc quæ in Celtis, neque hæc quæ in Oriente, neque hæc quæ in Ægypto, neque hæc quæ in Libya, neque hæc quæ in medio mundi sunt constituta. Sed sicut sol creatura Dei in uni-
verso mundo unus et idem est, sic et lumen et præ-
dicatio veritatis ubique lucet, et illuminat omnes ho-
mines qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Ita
tempestate, Germaniæ quidem et Hispaniæ suas
Ecclesiæ nostri liberaliter absque ulla restrictione
coadventerunt, sed digladiabantur de Celtis contra Ire-
næum: qui generaliter cum sit locutus de Celtis,
eius sententiam ad specialem tractum Lugduno vi-
cium invidiose coercerunt. Absit livor iste a Gal-
lorum pectoribus, neque gentis honori manus vio-
lentas inferant, cui exteri parcunt, seque multum
vendant eo nomine, quod paria nobiscum facian-
in fidei susceptæ initii. Sane quo in statu esset
Irenæi ætate, fides Christiana apud Gallos, ille sa-
cile conjiciet, qui Tertullianum triginta post annis
disserentem expenderit de recepicio Evangelio per
omnes Orientis tractus; quibus mox subjunguntur
ab auctore, *Gætulorum varietates, Maurorum mul-
ti fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum
diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanis
loca, Christo vero subdita: et Sarmatarum, et Da-
corum, et Germanorum, et Scytharum, et abditarum
multarum gentium et provinciarum et insularum
multarum nobis ignorantum, et quæ enumerare non
possimus. Per Galliarum diversas nationes, Ter-
tullianus quatuor Galliarum provincias ex divisione
Augusti, Narbonensem, Lugdunensem, Belgicam,
et Aquitaniam intelligit: ex quibus corpus Gal-
liarum tunc conflatum erat, quod postea in decem
et septem provincias distributum fuit.**

Quare cum testimoniis vetustissimis ac firmissi-
mis nitatur exordium prædicatæ fidei in Galliis ex
apostolorum delegatione, et susceptæ a Celtis, ut
loquitur Irenæus, seu a diversis nationibus Gallia-
rum, ut ait Tertullianus: ægerrime sero quorum-
dam in suam patriam acerbitatem, qui origines
omnium Ecclesiarum Gallicanarum, præter Lugdu-
nensem et alias paucas, ad medium tertii sæculi
detrudunt; affixo ex Gregorio Turonensi paulo ante
Decii et Grati consulatum, id est paulo ante annum
250, initio septem sociorum episcoporum, Gratiani
Turonensis, Trophimi Arelatensis, Pauli Narbonen-
sis, Martialis Lemovicensis, Dionysii Parisiensis,
Saturnini Tolosani, et Stemonii Arvernensis, qui
primi in illas Galliarum partes lumen Evangelii
intulerunt, et in Ecclesiis a se constitutis stabilive-
runt.

Quin primi illi duces præcipui fuerint Christianæ
expeditionis provinciis Narbonensi et Aquitanica. et in remotioribus partibus Lugdunensis provinciæ,
a nemine dubitatur, consentientibus tabularum ec-
clesiasticarum monumentis, et solemnibus sacris

quæ in eorum memoriam annuo ritu, divino Numini peraguntur in singulis Ecclesiis. Illarum autem antiquæ traditioni, Bedæ, Usuardi Adonisque Martyrologiis et Actis veteribus fuitæ in temporis consignatione, cur derogari debeat, plane non video, præsertim cum aliis quoque argumentis hæc veritas innitatur. Sumatur initium discussionis a Trophimo, et expendantur verba libelli ab episcopis provincie Viennensis Leoni pape oblatis anno 450: *Omnibus Gallicanis regionibus notum est*, inquiunt, sed nec sacrosanctæ Romane Ecclesiæ habetur in cognitionem, quod prima intra Gallias Arelatensis civitas missum a beatissimo Petro apostolo sanctum Trophimum habere meruit sacerdotem, et exinde aliis paulatim regionibus Galliarum bonum fidei et religionis infusum. Quem Gregorius ponebat sub Decio Trophimum, cœtus episcoporum provincialium, quibus perspectus erat census Ecclesiarum suarum, quique Gregorium centum et quinquaginta fere annis antecedebant, Trophimum a Petro missum docent, et ut rem omnibus perspectissimam narrant; subjiciuntque, exinde aliis paulatim regionibus Galliarum, bonum fidei et religionis infusum. Hoc ipsum significat Zosimus papa epist. 5: *Ad quam (Arelatensem urbem) primum ex hac sede Trophimus summus antistes, ex cuius fonte totæ Galliæ fidei rivulos acceperunt, directus est.* Porro hæc epistola Zosimi edita a V. C. Sirmondo, et laudata olim tam in concilio Francofordiens, quam etiam ab Usuardo et Adone, cum scripta sit anno 417, Gregorii Turonensis testimonio potior esse debet in ponenda Trophimi epocha, quam disertissime synodus episcoporum provincialium refert ad Petrum apostolum; a quibus non discedit Zosimus, cum doceat primum in Galliæ Trophimum suisse constitutum episcopum. Libelli supplicis ad se ab episcopis missi rationem habuit Leo p[er]t[er] rescripto quod ad eos statim dedit, quo veterem Arelatensis et Viennensis Ecclesiæ de metropolitica dignitate contentionem, Viennensis provinciæ divisione compnit. Necesse est controversiæ illius statum compendio perstringere: ut qui subori sunt ex eo non sane percepto in eruditiorum animis scrupuli, quod ad Trophimi antiquitatem spectat, facilius eximantur. Vienna civitas metropolis erat provinciæ Viennensis in laterculo imperii. Unde, juxta canones Nicænos, jus metropoliticum ad se pertinere in ordine ecclesiastico contenderat olim Simplicius, civitatis illius episcopus adversus Arelatensem, in concilio Taurinensi, anno 397. Quia in lite interlocuti sunt Patres, eam civitatem frui debere honore primatus, quæ doceret se esse provinciæ metropolim; dato interim ad fovendam concordiam episcopis consilio, ut quisque viciniores sibi civitates ad suam curam revocaret. Pessum data erat hac interlocutione Arelatensis Ecclesiæ dignitas, quæ in ordine civilis dispositionis a metropoli civitate Viennensi absque dubio pendebat. Quare Zosimus viginti post synodum Taurinensem annis interpel-

A latus ab Arelatensi episcopo, Simplicii Viennensis impudentiam damnat epist. 7, quod in eo concilio postulasset, ut sibi creandorum sacerdotum in provincia Viennensi permitteretur arbitrium: quod ait esse contra statuta Patrum, et sancti Trophimi reverentiam: decernitque, iusta preces Patrocli Arelatensis, ut ejus civitatis episcopus, *jam inde a Trophimo ordinationis seriem temporibus roboratum* possideat, non solum in provincia Viennensi, sed etiam in utraque Narbonensi. Cujus prærogativæ rationem quoque reddit epist. 8, ad Hilarium Narbonensem: *Quoniam Trophimus sacerdos quondam Arelatensi urbi ab apostolica sede transmissus ad illas regiones* (scilicet utramque Narbonensem et Viennensem) *tanti nominis reverentiam primus exhibuit, et in alios non immerito, ea quam accepérat auctoritate transfudit.* Totam ergo primatus metropolitici causam, ἐν τῇ πρωτοχλητίᾳ, seu in priore vocatione ad fidem, et in vetustiore episcopatus institutione apud Arelatam a Trophimo facta, Zosimus diserte constituit. Ceterum, quoniam hæc Zosimi rescripta consuetudine quidem vetusta, ut ipse ait, ex relatione Patrocli nitebantur, sed disciplinam Ecclesiæ universalis a synodo Nicæna decretam convellebant, quæ singulas provincias suis commiserat metropolitanis, non autem plures provincias uni; hinc factum, ut Bonifacius papa non exprobrarit quidem Patroclio Arelatensi metropolitice potestatis usurpationem, sed potius integrum illi relinquens in provincia Viennensi, illius tamen temeritatem damnaverit epistola data ad Hilarium Narbonensem anno 422, quod scilicet in Lutubensi Ecclesia ordinationem episcopi celebrasset in aliena provincia, inquit, scilicet in Narbonensi, quæ a Viennensi erat distincta. Illud autem factum pertinet contra synodi Nicænae constitutionem, quam describit; commonetque Hilarius, ut metropolitico jure inunitus, et præceptionibus suis fatus, quæ facienda sunt in Lutubensi Ecclesia præstet. Noluit Hilarius Arelatensis, Patrocli successor, fultus et Zosimi priori rescripto et consuetudine vetusta, parere decreto Bonifacii, restringentis intra Viennensem provinciam Arelatensis episcopi potestatem. Quam ob rem, et propter Chelidonii causam, aliasque gravissimas rationes, iratus Hilario Leo PP. quod minus colere majestatem Romanæ sedis videretur, acerbe in eum invehitur in epistola ad episcopos Viennensis provinciæ scripta anno 445. Inter cetera illi objicit, quod projecto episcopo insermo et nescienti, alium superposuisset episcopum, idque in aliena provincia, scilicet extra Viennensem. Quid sibi Hilarius querit in aliena provincia, inquit, et id quod nullus decessorum ipsius ante Patroculum habuit, cur usurpat, cum et ipsum quod Patroclio a sede apostolica temporaliter videbatur esse concessum, postmodum sit meliore sententia mutatum? Quibus verbis Leo apertissime significat priora Zosimi rescripta, et posterius Bonifacii decretum, quo potestas Arelatensis episcopi

intralimites Viennensis provinciae coercebatur, ut superius monui. Quæ autem exceptiones objicerent adversus Zosimi rescriptum, in eo capite quod ordinationes in utraque Narbonensi Patroclo concessas respicit, idem manifeste docet, si ejus verba juxta regulas juris expendantur. Scilicet obreptum Zosimo per falsam Patrocli suggestionem, qui referebat ad consuetudinem vetustam, quam ipse primus usurpabat ordinandi potestatem in provincia Narbonensi. Deinde significat, ad summum prærogativam illam a Zosimo ad tempus Patroclio concessam intelligi debere. Denique ultius posteriore Bonifacii decreto, quod juxta canonum præscriptum, ambitiosum illud et per fraudem elicitum Zosimi rescriptum, duas provincias cui metropolitano concedens, resciderat. Tandem præfacta Hilarii Arelatensis contumacia Leo papa succensus, absque cognitione causæ inauditis illis quorum intererat, jus omne metropoliticum etiam in provincia Viennensi ademit episcopo Arelatensi, illudque Viennensi adjudicavit, ac si ad eum ex jure civilis metropoleos juxta canones pertineret, quemadmodum Simplicius in concilio Taurinensi a Patribus olim impetrare tentaverat. Hanc injuriam Arelatensi Ecclesiæ illatam adversus vetustissimæ consuetudinis è τῇ πρωτοχλητικῇ fundatæ et a Trophimo ductæ auctoritatē, episcopi provinciæ Viennensis, hac novitate perculti, amovere curarunt, occasione arrepta ex obitu Hilarii, et electione a se facta Ravennii, viri gravissimi et Leoni pergrati. Itaque libello supplici ad Leonem dato, primatus Arelatensis originem arcessunt a Trophimo: qui missus a B. Petro, primus in Gallis Arelate episcopatum instituit: cujus quidem primævæ institutio- nis ratio potior sit habenda, quam civilis disposi- tionis, quæ Viennæ jus metropoleos politicæ olim tribuerat. Quod telum ex ordine civili petitum ut repellant episcopi, non dubitant civilem quoque dignitatem, qua temporibus illis florebat civitas Arelatensis, Leoni proponere: in ea nempe sedem præfecturæ Galliarum a civitate Trevirorum eo translata consistere: atque adeo urbem illam matrem omnium Galliarum esse. Quod dictum, ut opponatur Viennæ, quæ pro matre Viennensis tantum provinciæ se gerebat. Addunt etiam: *Quicunque intra Gallias, scilicet jam inde a Constantino Maximo et Valentiniiano, ostentare voluit insignia dignitatis, in hac urbe consulatum accepisse, et dedisse: hoc est consulatum circensibus celebravisse, quemadmodum egregie hunc locum interpretatur vir eruditissimus Adrianus Valesius, litterarum et sanguinis germanitate frater tuus, o mihi charissime Henrice Valesi, in libro viii Rerum Francicarum, quas doctissimis curis et ingenii sui solertia illustravit. Ex- pensis tandem rationum momentis, quæ libello episcoporum Provincialium continebantur, auditis quoque allegationibus episcopi Viennensis, Leo papa privilegi Arelatensis rationem habendam censuit, restituendamque metropoliticam dignitatem illi Ec-*

clesiæ, quæ vitio episcopi sui Hilarii antiquo jure in perpetuum privari non poterat. Itaque rem totam juxta concilii Taurinensis consilium datum olim contendentibus duarum civitatum episcopis, sic temperavit, ut majorem partem provinciæ Viennensis restitueret Arelatensi Ecclesiæ; solis quatuor ci- vitatibus penes Viennensem episcopum relictis, ne honorem metropoliticum, quem ipsem et concesse- rat, adimere per inconstantiam aut injuriam videre- tur; et, ut ipse loquitur, ne Viennensis, cui potesta- tem metropoliticam Hilario ablatam deputaverat, semetipso factus videretur inferior. Sed tum de is- thac controversia, tum etiam de dignitate civili Viennensis et Arelatensis civitatis, accuratam discep- tationem dabimus in secunda editione libri nostri

B De primatibus, quam adornamus.

Cæterum hæc Trophimi antiquitas confirmatur epistola Cypriani ad Stephanum papam, qua petit ut ab eo scribantur litteræ in Provinciam (id est Narbonensem solidam, quam veteri Provinciæ no- mine nuncupat) quibus Marciano episcopo Arelatensi abstento, alius in ejus locum substituatur; quoniam spretis collegarum monitis, Novatiani er- roribus pervicaciter adhærebat. Necessum vero est hanc Cypriani epistolam scriptam esse initio sedis Stephani, quando duos inter illos pontifices dissen- sio nondum ulla intercesserat. Initium autem illud Stephani cum cadat in annum 256, sequitur Mar- ciani exordia antecedere Decii consulatum. Unde rectissime colligitur, missionem Trophimi in ante- riora promovendam, invito licet Gregorio Turonensi, scilicet ad Petri ætatem, juxta libelli episcoporum provinciæ Viennensis testationem. Sola falsi suspi- cione ultro excogitata tum adversus Cypriani epi- stolam, tum adversus Zosimi rescripta et episcopo- rum libellum, nolle a manifestis illis probationibus se liberarent Gregorii fautores. Admissa quippe se- mel hac respondendi et præscribendi ratione, ad- versus scripta quæ stilo et vetustorum codicum edi- tionumque sive veterumque auctorum testimonio muniantur, cadit omnis de questionibus litterariis disserendi ingeniorum delectatio. Interim omitten- dum non est assertam Cypriano epistolam a V. C. Rigaltio in notis ad Cyprianum, discus is falsi ar- gumentis a viro doctissimo allatis. Operam quoque non indiligenter posuit vir plane eruditus Hugo Menardus in refellendis argumentis adversus Cy- priani epistolam, et Zosimi rescripta, atque libel- lum supplicem adductus.

D Quæ testimonia, licet ad vindicandam veritatem sufficiant, non alienum erit ad traditionis antiquæ seriem comprobandum, Adonem Viennensem tes- tem laudare; cuius hæc sunt verba in Martyrologio iv Kal. Januarii: *Apud Arelatem, natalis sancti Trophimi episcopi et confessoris, discipuli apostolorum Petri et Pauli.* Idem uberior in libello de se- stivitatis apostolorum. *Natalis sancti Trophimi, de quo scribit Apostolus ad Timotheum: «Trophi- num autem reliqui infirmum Mileti.» Ille ab apo-*

stolis Romæ ordinatus episcopus, primus ad Arelatum urbem Galliæ ob Christi Evangelium prædicandum directus est: ex cuius fonte, ut beatus papa Zosimus scribit, totæ Galliæ fidei rivos acceperunt: qui apud eamdem urbem in pace quievit.

Errore Gregorii Turonensis in consignanda Trophimi epocha dispuncto, re impenetrabiliore uteatur in probanda similis ejusdem auctoris hallucinacionis confutatione. Paulum Narbonensem ad Decii tempora Gregorius dejicit. Cui opponemus locupletissimum testimonium vetustissimi Martyrologii a Rosweydo editi, quo Ecclesia Romana inter solemnes ritus utebatur, teste Gregorio Magno lib. vii, epist. 29. Martyrologii illius hæc sunt verba ad xi Kal. Aprilis: *Narbonæ, sancti Pauli episcopi, discipuli apostolorum.* En Paulum episcopum Narbonensem, discipulum apostolorum, id est ab ipsis apostolis Christianam fidem electum. Causa eadem, nisi constans sit in eodem Martyrologio verbi illius quain proposui significatio; quæ alia certe esse non potest juxta proprium dictionis sensum. Referam loca, ex quibus hæc significatio verbi adstruitur. *Pridie Nonas Januarii. Apud Cretam, Titi apostolorum discipuli in Kal. Maii. Apud Paphum, Tychici apostolorum discipuli. vii Kalendas Junii. Apud Athenas, Quadrati apostolorum discipuli. Pridie Nonas Augusti. Aristarchi discipuli apostolorum. iv Kal. Decembris. Sosthenis discipuli apostolorum. vi Kalendas Januarii. Trophimi episcopi, discipuli apostolorum.* Quare diserta est, ut dixi, Martyrologii veteris Romani testatio, ad sigendum Pauli Narbonensis episcopatum in ipsis apostolorum temporibus, quamvis Trophimi episcopatu posteriorem. Celeberrimum quidem apud antiquos suis Pauli hujus nomen, docet Prudentius in *Martyribus Cæsaraugustanis*:

Barcino claro Cucufate sulta

Surget, et Paulo speciosa Narbo.

Sed temporis veram consignationem ex testimonio vetustissimo Romanæ Ecclesiæ supra laudato haurire debemus. Traditionis vero series petenda est tum ex Usnardo, et ex Actis vitæ Pauli Narbonensis; tum etiam ex Adonis Martyrologio, atque ex ejusdem libello de festivitatibus apostolorum; cuius hæc sunt verba ad diem xi Kalend. Aprilis: *Natalis sancti Pauli, quem beati apostoli ordinatum urbani Narbonæ episcopum miserunt. Quem tradunt eumdem ipsum suis Sergium Paulum proconsulem, virum prudentem, a quo ipse Paulus sortitus est nomen, quia eum fidei Christi subegeral: quique ab eodem sancto apostolo, cum ad Hispanias prædicandi gratia pergeret, apud præfatam urbem Narbonam relictus, prædicationis officio non segniter impleto, clarus miraculis coronatus sepelitur.* Hic duo quædam observanda sunt. Ac primo quidem, Paulum Narbonensi Ecclesiæ præfectum episcopum ab ipsis apostolorum temporibus, absoluta est auctoritas, cum eorum discipulus fuerit, ut dixi. Alterum respicit veterem famam, quæ Paulum illum

A cum Paulo proconsule miscet, eundemque facit. Præterea docet in possessione episcopatus institutum a Paulo apostolo in Hispaniam proficidente. Quæ quidem prudenter Ado non asseruit ut certa, sed ut fama vetustiore recepta: cuius narrationis auctores Braulio, Leander, Julianus, et alii veteres scriptores Hispani proferunt in litteris Stephani papæ editis a viris clarissimis et eruditissimis Guillielmo Catello, senatore Tolosano, et Philippo Labbæo, Societatis Jesu presbytero; quarum exemplar exstat etiam in archivis Ecclesiæ Tarragonensis, quarumque fidem et sententiam expendimus in seunda editione libri nostri *De primatibus*.

Quod attinet ad Martiale, illud unum habetur in Martyrologiis veteribus, eum Lemovicæ suisse episcopum. Verumtamen antiqua ejus vita *Acta*, unum suisse e LXX discipulis Domini, et a Petro apostolo ad Aquitanos missum docent; quam traditionem amplexa est synodus Lemovicensis anno 1034 in disceptatione quæ de Martialis apostolatu in Galliis habita est.

Dionysii Parisiensis succedit vexata disputationibus gravissimorum virorum epocha: his stantibus a Gregorio, et ad Decii tempora antistitem illum detrudentibus, quo spes omnis Parisiensem Dionysium cum Areopagita permiscendi absindatur: illis vero, contrario proposito, ad Clementem Romanum ejus missionem referentibus. Sane a Clemente in Gallias Dionysium missum suisse, Beda et Usuardus docent in suis Martyrologiis: quam traditionem eos hausisse certum est ex *Actis antiquis Vitæ S. Dionysii*, quæ dudum ex ms. codicibus edidit V. C. et eruditissimus Franciscus Bosquetus, nunc meritissimus episcopus Ecclesiæ Monspeliensis. Nomen auctoris illius Vitæ deprehendi in codice ms. Turonensis Ecclesiæ, qui complectitur *Vitas sanctorum aliquot a Fortunato descriptas, et inter ceteras, Dionysii Parisiensis illam quæ jam, ut dixi, edita est in publicum.* Habemus ergo Fortunatum Pictavensem episcopum, æqualem Gregorii Turonensis, qui Dionysii Parisiensis epocham ad tempora Clementis retrahit. Quam sententiam secuti sunt episcopi Galliarum in epistola ad Eugenium papam scripta anno 824, quæ habetur apud Baronium: a quibus Fortunato teste adeo locuplete fultis discedere, placulum esse puto.

De Saturnino, Gatiano et Stremonio mox agam quoniam specialis illorum est causa.

Non me latet, quid eruditos viros ad deprimentam in posteriora tempora septem episcoporum epocham, veluti præcipites egerit: Severi Sulpitii nempe, atque Gregorii Turonensis auctoritas. Scripsit ille, *Sub Aurelio Antonino visa primum in Galliis martyria, Dei religione trans Alpes serius suscepta.* Unde tabulis ecclesiasticis fidem non esse habendam colligunt. quæ sub Domitiano, vel sub Trajano, aut Adriano passos tradunt quosdam ex prioribus illis pontificibus. Utinam maluiscent interpretatione ex ipsis juris et rhetorum principiis

dulta, Severum cum diptychis ecclesiasticis in concordiam adducere; generi quippe per speciem derogatur, ut docent jurisconsulti. De martyriis generalibus loquitur Severus, scilicet de cæde tum pontificum, tum plebis Christianæ, per supplicia consumptorum, ut accidit in Ecclesiis Viennensi et Lugdunensi sub Antonino, quo solum respiciebat Severus; cui cladi similis ante nulla contigerat in Galliis. Quod tamen non impedit quin priores aliquot episcopi pro Christo mortem obierint, absque ulla tamen generali plebis Christianæ strage, ut factum postea sub Decio, qui solos in episcopos animadvertebat. Neque vero sequitur errasse Severum in pertexenda rerum serie, cum per compendium summa illarum capita attigerit, neque in se suscepit, origines Ecclesiarum Gallicanarum, quas omnino intactas reliquit, et singulorum pontificum eventus tradere. Quod autem subjungit, *serius trans Alpes susceptam religionem*, verum est, habita comparatione partium Orientalium, atque ipsius Italiæ, quæ prius imbuta est doctrina fidei, et fortassis cum uberiori et faciliiori proventu quam in Galliis, genitum superstitionum retinenterioribus.

Depulsa ex Severo petita machina, liberi esse possumus a metu Gregorii. Docet ipse duo quædam, lib. i Hist., cap. 30: alterum, septem illos socios eodem tempore in Gallias pervenisse, Ecclesiæ septem ab eo commemoratas primos constituisse; alterum vero, horum adventum referendum ad tempora consulatui Decii et Grati vicina, id est ad annum 250, aut eirciter. Quæ narratio manifeste pugnat cum Irenæo, qui sexaginta et amplius annis ante hunc consulatum Ecclesiarum apud Celtas fundatarum meminit. Pugnat quoque cum Tertulliano, qui triginta et amplius annis ante Decii epocham, diversas Galliarum nationes fidem Christianam profiteri testatur: quæ cum sit ex auditu, plane prædicantium missorum ministerio diversis illis nationibus infundenda fuit; qui quidem alii non sunt præter eos, quos tabulae ecclesiastice exhibent. Erravit ergo Gregorius, prætextu Vitæ sancti Saturnini, cujus verba laudat, in epocha Decii constitueda; quam scriptor ille cum soli Saturnino affigeret, Gregorius de suo ad alios extendit, ex recepta iam tum opinione de septem illorum societate. De suo addidisse dixi, quoniam in verbis *Actorum* Saturnini quæ Gregorius laudat, nulla sit sex pontificum mentio; neque etiam in corpore *Actorum* quæ apud Surium exstant; quæ plane sunt eadem cum iis *Actis* ex quibus locum a se laudatum Gregorius decerpit, cum iisdem omnino verbis ibi locus ille descriptus reperiatur. Porro *Acta* illa composita sunt longo intervallo post obitum Exsuperii Tolosani, cujus meminere, ut recte observat Hugo Mardonius. Destituitur itaque Gregorius sui auctoris testimonio, in sex pontificibus: adeo ut epocha consulatus Decii, ad solum Saturninum episcopum ex illo *Actorum* scriptore referenda sit.

Quod autem ad Saturninum attinet, controverti
PATROL. GR. XX.

A non debet, quin Gregorii tempore duplex invalueret opinio, et quin utraque sola relatione niteretur. Altera est quam sequitur Gregorius hoc loco, passum esse Saturninum Decii consulatu. Illud autem auctor ab eo laudatus hausit, non ex vetustis Saturnini passionis *Actis*, sed ex *fidi recordatione*, ut loquitur. Vetusta enim passionis *Acta*, vel per incuriam tempore illo scripta non fuerant, vel ex præsidum decreto temporibus Decii igne perierant; ut de *Actis* martyrum generaliter testatur Prudentius. Altera sententia, sua quoque relatione fulta (cujus testis ipse Greg., lib. i, c. 48, *De miraculis*), tradebat missum Saturninum a discipulis apostolorum, id est, plus quam centum et quinquaginta annis ante Decium. Adeo ut in ancipiis positis, liceat ultimam Gregorii sententiam sequi, quæ cohæret priori illi apud eum non controversæ, de non divellendis adeo prolixa temporum intercapidine a se invicem prioribus episcopis: qui a Petro et Paulo, et deinceps a Clemente apostolorum discipulo, non longo intervallo missi, exordia fidei per Gallias propagarunt. Hinc factum, ut Ado in Martyrologio Saturninum scribat passum sub Decio, juxta primam Gregorii opinionem: Rabanus autem in suo Martyrologio sequatur secundam, usurpatis quoque Gregorii verbis: *Iste vero, inquit, Saturninus martyr, ut fertur, ab apostolorum discipulis ordinatus, in urbem Tolosatum est directus.* Qnod intelligendum de Clemente, a quo missus dicitur Saturninus una cum Dionysio, in *Actis* veteribus S. Dionysii compositis a Fortunato Pictavensi, qui secundam Gregorii sententiam disertissime confirmat. Quanquam vetusta S. Saturnini *Acta* missum a Petro doceant, et in Elusana urbe Novempopulanæ scilicet metropoli, deinde Pompeleone, et in aliis Hispaniarum gentibus Ecclesiæ constituisse; ut ex suis quoque tabulis satentur auctores Hispani. Sed satius est, ut hæreamus relatae a Gregorio traditioni, scilicet a discipulis apostolorum ordinatum, id est a Clemente, juxta Fortunatum.

Eadem explicatio adhibenda est alteri loco, c. 8, *De gloria Confessorum*, ubi tradit Bituricæ urbi verbum salutis prædicasse Ursinum episcopum, qui a discipulis apostolorum in Gallias destinatus fuerat, scilicet a Clemente, ut ejus Vitæ *Acta* per antiqua testantur.

Speciales quas adhibuimus probationes pro fulcienda veteri epocha quinque pontificum, Trophimi, Pauli, Martialis, Dionysii, Saturnini, quibuscum par est causa plurium aliorum qui Ecclesiæ in Galliis fundaverunt, generales probationes ex Irenæo, Tertulliano et Eusebio, de vetustate Ecclesiæ, ut juvant, sic mutuum quoque ex illis subsidiū capiunt. Qua de re diligenter disseruit juris utriusque celeberrimus antecessor in Academia Tolosana Antonius Dadinus Alteserra, lib. iv *Rerum Aquitanicarum*, c. 9.

Quod autem attinet ad Gatianum Turonensis Ecclesiæ episcopum, cum ejus successor Gregorius,

cui perspecta erant Ecclesiæ suæ tabularia, doceat conceptis verbis, lib. ix *Hist.*, cap. 31, Gatianum anno Decii primo a papa sedis Romanæ transmissum, additis quoque aliquot ejus episcopi gestis, neque ulla nobis aliunde suppetat auctoritas, qua illum ad vetustiora tempora revocemus, temerarium censeo adversus Gregorium de propriæ Ecclesiæ statu disputare. Idem dicendum puto de Stremonii Arvernensis episcopi initiis; quæ Gregorium, ut pote patria Arvernū, atque adeo in suis non peregrinum, latere non poterant. Quæ fortasse fuit occasio cur negligentius se habuerit in aliarum Ecclesiārum investigandis initiis. Quibus exordia duarum sibi chararum, Turonensis et Arvernæ, æquari non posse cum videret, maluit ad harum tempora priornm quinque fundationes indiscussas deprimere. Quare cum apud viros eruditissimos antiqua Ecclesiārum Gallicanarum diptycha, in quibus pontifices fideli prædicatae antesignani descripti sunt, cum missionis apostolicæ vetustissima epo-
cha, ex eo solo capite ntarint in temporis assi-
gnatione, quod cum Severo et Gregorio pugnare viderentur, religiosissimi episcopi collegæ nostri poterunt intrepide in suis Ecclesiis decessorum suorum trāditam asserere vetustatem, securi de illa quæ nostris objici solet veterum auctōrum ignoratiōne aut contemptu, tum etiam de aliquo veritatis historicæ dispendio: quæ alioqui laboraret, si *Actis* antiquis fides sua detraheretur. Itaque præter cæ-
teros superius memoratos, Clementem a Petro apo-
stolo missum sibi vindicabunt Metenses, ex *Actis* unde narrationem suam hausit Paulus diaconus, mediæ ætatis, et non contemnendæ auctoritatis scriptor. Ejusdem apostoli curæ, et postea Clementis, plures populi acceptam quoque ferre poterunt ex veteribus *Actis* et *Martyrologiis* primam episco-
porum suorum institutionem. Quorum labores si suis provinciis ex Augusti instituto dispositis redantur, Tertulliani sententia quantopere vera sit, de diversis Galliarum nationibus Christiana fide imbutis, patebit. Narbonensis quippe provincia non solum a Crescente Viennensi, sed etiam a Trophimo Arelatensi, a Paulo Narbonensi, qui proxime secutus est Trophimum, et demum a Saturnino Tolosano exculta fuit. Aquitanica a Martiale Lemovicensi, Ursino Bituricensi, Frontone Petragoricensi, et Entropio Santonensi, atque etiam a Saturnino in Novempopulania, quæ pars erat Aquitanæ. Bel-
gicam curaverunt Eucharius Trevirensis, Clemens Metensis, Xytus Remensis, et Memmius Catalauensis. Quod attinet ad Lugdunensem provinciam,

A idem in ea instituerunt Dionysius Parisiensis, Savinianus Senonensis, Nicasius Rothomagensis, Carannus Carnotensis, et Julianus Cenomanensis. Superest ut de Lugdunensi civitate queramus: quæ quidem cum principia episcopatus debeat Potthino, qui passus sub Antonio, anno Christi 177, nonagenario major, sed inferior Trophimi Arelatensis institutione, non dubito quin hujus studio debeat primitias fidei. Siquidem, ut tradiderunt episcopi in libello oblatio Leoni papæ anno 450, ex Trophimo velut ex fonte profluxerunt rivuli fidei in alias Galliarum partes; quod confirmat quoque Zosimi papæ epistola. Quare cum Arelas Italæ, Orientis et Africæ commerciis pateret, et ob eam rationem Lugduno florentissimo Galliarum emporio coniungeretur, obvium fuit Trophimo per se et per alios legatos fidei Christianæ semenem ibi sc̄rere, quæ tandem in eum fidelium cōclum crevit, qui a Potthino episcopo regi mereretur.

B Non me latet, in quædam *Acta*, quibus vitæ pontificum illorum describuntur, multa, quod attinet ad eorum res gestas, irrepsisse, quæ manu medica egeant, ut repurgentur; quemadmodum de *Actis* hujusce generis decreverat olim concilium Franefordiense anno 794. Id tamen non officit missionis veritati, de qua sola asserenda nunc agitur, omissione ceteris quæ in quæstionem adducentur a viris eruditis, de quibus alias fortasse sententiam meas aperiam. Interim amicos nostros obtestor, ut boni consulant quæ, licet aliena ab eorum sententia, dixi, provocatus tuende veritatis desiderio, ad restituendam Ecclesiæ Gallicanæ majestatem, aliquo paoto immunitam ex depressa originis illius vetustate: quæ in rebus sacris non vulgarem veneracionem conciliare solet, tum Ecclesiis, dum etiam imperiis Christianis in quibus sunt constitutæ. Quare non evertendas, sed retinendas putavi quæ vero nituntur traditiones nostras, præcipue cum in Ecclesia Romana, ac toto in orbe Christiano jam olim receptæ fuerint; adeo ut non egeamus prava illa diligentia quam adhibuerunt illi qui etiam falsis atque conflictis sub nomine veterum auctōrum monumētis, vetustatem Christianæ religionis sibi arrogare nituntur, vel etiam receptam confirmare.

D Tu vero, vir clarissime, pro ea qua polles non solum eruditione, sed etiam prudentia, de nostro isto conatu, prout par est, decernes, et dignitatem Ecclesiārum Gallicanarum robustius vindicabis. Vale.

Lutetiæ Parisiorum, Nonis Septembris, anno 1658.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Α⁽¹⁾.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER PRIMUS.

**(2) ΤΑΣΣΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ Η ΠΡΩΤΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ⁽³⁾.**

α Τίς ή τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις.

β Ἐπιτομὴ καρακαλαιώδης περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ προύπαρξεώς τε καὶ θεολογίας.

γ Ος καὶ τὸ Ἰησοῦν δρομα, καὶ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἔγραστο τε ἀρέσασθε καὶ ἐτετίμητο καὶ τοῖς θεοκεστοῖς προσήγαγταις.

δ Ός οὐν τεώτερος, οὐδὲ ξενίζων ἢ δὲ τρόπος τῆς ψρός αὐτοῦ καταγγειλεῖσθαις πάσι τοῖς θεοτοῖς

(1) Λόγος α. In anteā editis, βιβλior πρῶτοι. In vetustissimo codice Mazarino et in Medicæo ac Fukaniano titulus huius libri ita perscribitur : Εὐσέβιον τοῦ Παμφίλου Ἔκκλησιαστικῆς Ἰστορίας λόγος πρῶτος. Idem quoque in reliquis libris observatur. Sed et ad calcem uniuscuiusque libri semper appositiū inveni in primis illis exemplariis, Télos τοῦ λόγου, etc. Certe Andreas Cesariensis, in caput xvi Apocalypsis, hos libros ita nominat : Ως γάρ φησιν ἐν δηδών κεφαλαιῷ τοῦ ἑννάτου λόγου τῆς Ἔκκλησιαστικῆς αὐτοῦ Ἰστορίας δὲ Εὐσέβιος.

(2) Solebant antiqui scriptores libris suis indicem capitulorum præfigere, ut lectores quid in singulis libris tractaretur, uno quasi intuitu agnoscerent. Id autem duobus modis præstare consueverant. Nam aut omnium simul librorum capitula universo operi præponebant, sicut a Plinio Secundo factum est in libris *Historia naturalis*; aut singulis libris titulos capitulorum præfigere solebant, ut in *Historia ecclesiastica* fecit Eusebius noster. Neque enim dubitandum est quin Eusebius ipse hos indicem seu titulos capitulorum composuerit, et historiarum suarum libris, sicut hodie leguntur, prænotaverit. Certe observare licet, in istis capitulis semper Eusebius de seipso loqui in prima persona; exempli causa, post titulos capitulorum libri secundi hac leguntur : "Οτι συνῆκται τὴν διδότος, ἀπὸ τῶν Κλήμεντος, Τερτυλλιανοῦ, Ἰωσῆτον καὶ Φίλωνος. Id est : *Quod hic liber a nobis collectus est ex Clementis, Tertulliani, Josephi ac Philonis operibus.*" Præterea in libro vii hic est titulus ultimi capituli : Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάντων ἐκκλησιαστικῶν ἄνδρων. Id est, *De his qua persecutionem nos:ra uite factam præcesserunt.* Ex quibus mani-

A εὐσεβείας.

ε Περὶ τῶν χρόνων τῆς ἐπιχαρείας αὐτοῦ τῆς εἰς ἀρθρώσους.

ς Ος κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἀκολούθως ταῖς προσηγέλαις, ἐξέλιπον ἀρχοτες οι τὸ πρὶν εἰ προτότοις διαδοχῆς τοῦ Ιουδαιῶν ἔθνους ἥρούμενοι, πρῶτος τε ἀλιθροῦ λόγου βασιλεύει αὐτῶν Ἡράδης.

ζ Περὶ τῆς ἐτοῖς Εὐαγγελίοις ρομιζομένης διαfeste colligitur, Eusebium ipsum, hujus *Historiæ* parentem, capitulorum etiam auctorem exstitisse. Adde quod Rusinus, qui sexaginta circiter annis post Eusebii mortem *Ecclesiastica historia* libros Latine interpretatus est, in Graeco suo exemplari eadem reperit capitula, quae in nostris exemplariis bus hodie leguntur. Idque appareat ex manuscriptis Rusini exemplariis, quorū unum ante septuaginta annos descriptum penes me habeo. In iis enim semper tituli capitum singulis libris præfiguntur, eodem ordine quo in nostris codicibus Græcis positi cernuntur. Et Rusinus quidem ea vocat *capitula*: Cassiodorus vero, in præfatione *Hist. Tripl.*, *titulos* rectius nominat; et Cyprianus in *Exhortatione martyrum ad Fortunatum* : *Compendium feci*, inquit, *ut propositio titulis*, *quos quis noscere debeat et tenere*, *capitula Dominica subnecterem*. Ubi vides titulos a capitulis distingui. Sed et Suidas, in voce *Κεράτιον* et in voce *Tτελος*, notat titulos differre a capitulis

(3) Εὐσέβιον τοῦ Παμφίλου. In codice Mazarino et Fukaniano scriptum est, τοῦ Παλαιστίνου. Sed Medicæus ultra inquit habet lectionem, τοῦ Παμφίλου, τοῦ Παλαιστίνου. Certe Theodoritus Eusebium nostrum vocare solet Palæstinum. Ita in proœmio *Commentariorum in Canticum*, et proœmio interpretationis in *Epistolam ad Hebreos*. Idem in epistola ad Sporacium qua libros *Hæreticarum fabularum* ei nuncupat, de Eusebio Pamphilo et de Eusebio Eniseno loquens, alterum Palæstinum vocat, alterum Phœnicem : καὶ Εὐσέβιον τοῦ τε Παλαιστίνου καὶ τοῦ Φοίνικος. Basilus quoque, in libro *ad Amphiliolum de Spiritu sancto*, Eusebium nostrum Palæstinæ cognomento afficit.

σωρτας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ γένεας λογίας.
ἢ Περὶ τῆς Ἰερῳδὸν κατὰ τῶν παιδῶν ἐπιθευλῆς,
καὶ οὐαμετῆλερ αὐτὸν κατατροφὴ βίου.
ἢ Περὶ τῶν κατὰ Πιλάτον γρότων.
ἢ Περὶ τῶν παρὰ Ιουδαιοῖς ἀρχιερέων, καθ' οὓς

Α δὲ Χριστὸς τὴν διδασκαλίαν ἐποίησατο.
ια Τὰ περὶ Ιωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Χρι-
στοῦ μεμαρτυρημένα.
ιε Περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ήμῶν.
ιγ Τοπολα περὶ τοῦ τῶν Εδεσσῶν δυράστων.

IN PRIMO LIBRO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ EUSEBII PAMPHILI HÆC CONTINENTUR.

- I. Quodnam sit hujus operis argumentum.
- II. De Servatoris Domini nostri Jesu Christi præexistētia ac divinitate.
- III. Quod ipsum Jesu Christique nomen, olim notum fuerit cultumque a divinis prophetis.
- IV. Quod religio cunctis gentibus ab eodem prædicata, nec nova sit nec peregrina.
- V. De temporibus quibus præsens hominibus apparuit.
- VI. Quod ejus temporibus, ut a prophetis prædictum fuerat, cessarunt principes qui ex generis continua successione Judæis imverabant: et quod orimus ex

- alienigenis Herodes apud eos regnavit.
- VII. De dissensu qui creditur esse inter Evangelia, in Stirpe Christi.
- VIII. De Herodis adversus infantes crudelitate, et qualem exitum vitae is habuerit.
- B IX. De Pilatis temporibus.
- X. De pontificibus Judeorum, sub quibus Christus Evangelium prædicavit.
- XI. Testimonia de Joanne Baptista et de Christo.
- XII. De Servatoris nostri discipulis.
- XIII. Narratio de regulo Edessenorum.

CAPUT PRIMUM.

Quodnam sit hujus operis argumentum.

Cum sanctorum apostolorum successiones, ac temporum seriem quæ a Servatore nostro ad nos usque effluxerunt scribere instituerim: quot præterea quantæque res in Ecclesia gestæ a scriptoribus nostris commemoremur: qui præcipue in celeberrimis civitatibus eidem Ecclesiæ non sine laude præsuerint: et qui subinde per ordinem temporum sua quisque ætate verbum Dei, vel voce vel C scriptis, prædicaverint: qui etiam quibusque temporibus homines novandi cupiditate ad maximos errores delapsi, falsæ doctrinæ auctores se palam capitalis: Matthæum enim, verbi gratia, continere titulos 68, capita vero 355, et sic de cæteris Evangelii. Capitulum proprie est pars libri, quæ integrum alicuius rei continet narrationem. Titulus vero est index, qui capitulo superponitur, et interdum quidem titulus unus plura continet capita, ut videtur est in Pandectis juris civilis. Idem olim cernebatur in Evangelio Matthæi, quod plura habebat capita quam titulos, teste Suida. Sic etiam in reliquis Evangelii. Nam quod legitur in Suida Marcum habuisse titulos 48, capita vero 36, mendosum est. Et pro 36 corrigendum est 233, ut apte colligatur ex Canonibus Evangeliorum quos Eusebius noster composit. Interdum vero singuli tituli singulis capitulis respondent, ut in his Ecclesiasticæ Historiæ libris. Et in Mazarino quidem ac Medicæo codice, tituli uniususcumque libri notis numeralibus prænotantur. In Fuketiano autem codice post titulum additur Κεφάλαιον, cum nota numerali. Sed haec vox in optimis illis codicibus, ut dixi, nunquam reperitur. Imo, ejus loco, Περιοχῆς vocabulum positum inveni in principio libri quarti supra ipsos capitum titulos. Λόγου τετάρτον περιοχή.

(4) Έπισημοτάταις παροικίαις. Non possum probare interpretationem Christopheroroni, qui παροικίας provincias vertit. Non placet etiam emendatio Curtierii aut alterius cuiuspiam qui Ecclesiæ interpretationem. Παροικία quidem significat Ecclesiæ apud Christianos scriptores, et nominatum apud Eusebium nostrum non uno in loco. Cujus significationis origo ex eo manasse mihi videtur, quod Ecclesia in terris duntaxat inquilina sit et παροικος, ejus autem patria et municipatus in celo sit. Sic in Epistola Smyrnensis Ecclesiæ apud Eusebium in lib. iv: Ἐκκλησίᾳ η παροικούσα ἐρ Σμύρνη, et in lib. iv, cap. 23, de Dionysii Corinthii epistolis: Καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Γόρτυ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίς ή τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις.

Tὰς τῶν ιερῶν ἀποστόλων διαδοχὰς, σὺν καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ εἰς ἡμᾶς διηνυσμένοις χρόνοις, ὅσα τε καὶ πηλίκα πραγματευθῆναι κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Ιστορίαν λέγεται, καὶ ὅσοι ταύτης διαπρεπῶν ἐν ταῖς μάλιστα ἐπισημοτάταις παροικίαις (4) ἡγήσαντο τε καὶ προέτησαν, ὅσοι τε κατὰ γενέν την ἔκαστην ἀγράφως ή καὶ διὰ συγγραμμάτων τὸν θεῖον ἐπρέσβευσαν λόγον, τίνες τε καὶ ὅσοι καὶ ὀπτηνίκα νευτεροποιίας ἡμέρῳ πλάνης εἰς Ἐσχατὸν ἐλάσαντες (5), φευδονύμου γνώσεως εἰσηγητὰς ἐκυρώσαντες, ἀφειδῶς οἴα λύκοι

vav. Sic etiam in epistola Lugdunensis Ecclesiæ ad Asianos, quæ refertur ab Eusebio in lib. v. Et ante hos omnes Clemens in epistola ad Corinthios ita scribit: Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ η παροικούσα Ρώμην, etc. Denique in epistola Sardicensis conciliī: Πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, καὶ πάσῃ τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικούσῃ. Sed in hoc Eusebii loco non licet Ecclesiæ interpretari. Bis enim in eodem membro repetendum esset nomen Ecclesiæ hoc modo: Qui in illustrissimis Ecclesiæ Ecclesiæ cum laude præsuerunt. Quod quidem ut vitare Christopheroronus, παροικίας provincias vertit. Ego civitates aut sedes malum vertere, aut, cum Rufino, in celeberrimis locis. Intelligit enim Eusebius Ecclesiæ Romanam, Alexandrinam, Antiochenam et Hierosolymitanam. Porro παροικία dupliciter sumitur. Interdum generaliter pro tota diœcesi, ut apud Eusebium sexentis in locis D occurrit, et apud Cyrillum in catechesi 14, ubi de Jacobo fratre Domini loquitur: Ἐπισκόπῳ δὲ πρώτῳ τῆς παροικίας ταύτης. Interdum autem παροικία strictius sumitur, non pro tota diœcesi, sed pro particuliari Ecclesiæ, in quam singuli fideliūm ascripti sunt. Sic in libello protestationis presbyterorum Mareotici nomi quam refert Athanasius in Apologiu, sumitur παροικία. De episcopis enim missis a synodo Tyri ita scribunt: Απήντεσαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ παροικίᾳ. Sed et Apollonius in libro Adversus Cataphrygas: Καὶ η ἴδια παροικία αὐτὸν ὅσεν ήν οὐκ ἐδέξατο. Quæ verba refert Eusebius, cap. 18, lib. v. Sic paroikia vocabulum duobus modis sumitur apud Latinos: nonnunquam pro tota diœcesi, ut apud Augustinum In epistola 261; alliquando pro singulari Ecclesiæ, quæ vulgaris significatio est. Plura vide apud Jac. Sirmoundum in notis ad epistolam ultimam Sidonii.

(5) Πλάνης εἰς Ἐσχατον ἐλάσαντες. Ex codice

φερεῖς τὴν τοῦ Χριστοῦ ποίμνην ἐπεντρίβοντες, προσ-
τι τούτοις καὶ τὰ παραυτίκα, τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆ-
ρος ἡμῶν ἔνεκεν ἐπιδουλῆς (6), τὸ πᾶν Ἰουδαίων
ἴθιον; περιελθόντα, διὰ τε αὐτὸν καὶ ὅποις καθ' οὓς τε
χρόνους (7) πρὸς τῶν ἔθνων ὁ θεῖος πεπολέμηται λό-
γος, καὶ πηλίκοι κατὰ καιροὺς τοὺς δι' αἰματος καὶ
βασάνων ὑπὲρ αὐτοῦ διεξῆθον ἀγῶνας, τά τ' ἐπὶ
τούτοις καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτύρια, καὶ τὴν ἐπὶ
πᾶσιν πλειν καὶ εὐμενῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀντίτηψιν
γραφῇ παραδοῦναι προηρημένος, οὐκ ἀλλοθεν ἢ ἀπὸ
πρώτης ἀρξόμας; (8) τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύ-
ριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας.
Ἄλλα μοι συγγράμμην ἡδη εὐγνωμονῶν ἐντεῦθεν ὁ
λόγος (9) αἰτεῖ, μεῖζον ἢ καθ' ἡμετέραν δύναμιν (10)
δημολογῶν εἶναι, τὴν ἐπαγγελίαν ἐντελή καὶ ἀπαρά-
λειπτον ὑποσχήσειν. Ἐπει ταῦται πρῶτοι νῦν τῆς ὑπο-
θέσεως ἐπιβάντες οἵα τινα ἐρήμην καὶ ἀτριθῆ λέναι
δὸν ἐγχειροῦμεν, Θεὸν μὲν δόττρὸν καὶ τὴν τοῦ Κυ-
ρίου συνεργὸν σχήσειν εὐχάριτον δύναμιν, ἐνθρόπων
γε μὴν οὐδαμῶς εὐρεῖν οἷον τε δυντες ἔχην γυμνὰ τὴν
εὐτὴν ἡμῖν πρωδευκότων δὸν, μηδ ὅτι σμικρές αὐτὸ-
μόνον προφάσεις; (11), δι' ὃν ἄλλος ἄλλως ὃν διηνύ-

A professi sint, Christi gregem quasi lupi gravissime
infestantes: ad hæc quantæ calamitates universam
Iudæorum gentem ob structas Servatori nostro
insidias statim consecutæ sint: quoties etiam, et
quibus modis ac temporibus Christiana religio a
gentibus impugnata sit: et qui tum superiori me-
moria pro illius defensione tormenta ac mortes
ipsam perpessi fortissime certaverint: tum quæ
nostra ætate martyria consummata sint: postremo
quam propitium ac benignum Servatoris nostri
præsidium nobis demum assulserit: hæc, inquam,
omnia cum scribere instituerim, non aliunde quam
ab ipsa Servatoris ac Domini nostri Jesu Christi
Incarnatione initium ducam. Porro in ipso statim
vestibulo veniam nobis dari nostra poscit oratio,
B quippe qui ingenue **¶** fateamur majus esse nostris
viribus, opus hoc quod polliciti sumus, integrum
atque omni ex parte perfectum exhibere. Primi
enim hoc argumentum aggressi, novam quandam
nullisque adhuc vestigiis tritam viam incedere
nunc tentamus: Deum quidem itineris ducem,
Christique potentiam adjumento nobis fore speran-

Regio εἰς ἕσχατα edidit Stephanus. Sed reliqui co-
diis, Mazarino scilicet et Medicæus cum Fuke-
tiano ac Saviliiano, præferunt εἰς ἕσχατον. Ita quoque
in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ scriptum
inveni. Eaque lectio, propter εὐφωνίαν, alteri ante-
ponendū est.

(6) Ἔρετερ ἐπίβοντῆς. In tribus nostris codici-
bus Med., Maz. et Fuk. deest prepositio, quam
etiam in suo exemplari defuisse Savilius adnotaver-
at. Habetur tamen in codice Regio et in schedis.
Addita porro videtur hæc prepositio ab iis qui non
putabant commode dici posse παραυτίκα τῆς ἐπι-
δουλῆς, cum tamen ea locutio, meo quidem judicio,
Greca sit et elegans: παραυτίκα ergo τῆς ἐπιδου-
λῆς, Latine est statim post insidias, quas adversus
Servatorem nostrum moliti fuerant.

(7) Καθ' οὓς τε χρόνους. Codex Regius, quem
nisi Roberti Stephani expressit editio, habet
καθ' οὓς. Verum in Med., Maz., Fuk. ac Savili-
legitur καὶ καθ' οὓς χρόνους. In schedis autem
Bibliothecæ Regiæ scriptum inveni καθ' οὓς τε χρό-
νος.

(8) Ἀπὸ πρώτης ἀρξειμαι τῆς κατὰ τὸν Σωτῆ-
ρα οἰκονομίας. Veteres Ἑρετοὶ οἰκονομίαν vocarunt
quidquid Christus in terris gessit ad procurandam
salutem generis humani. Itaque ἡ πρώτη τοῦ
Χριστοῦ οἰκονομία est Incarnatio: sicut postrema
οἰκονομία est Passio. Errant enim qui existimant
οἰκονομίαν nihil aliud significare quam Incarnatio-
nem. Quippe longe latius patet vox οἰκονομία, et io-
tam Christi inter homines vitam complectitur.
Recte ergo Nicephorus, pro hac voce, τὴν ἐν σαρκὶ^{τοι} πολιτείᾳ posuit in cap. 2, lib. 1. Sic Eusebius, in
capite quinto hujus libri, τῆς ἐνσάρκου πολιτείας
αὐτοῦ χρόνους dicit. Eo sensu οἰκονομίαν posuit
Justinus Martyr in disputatione adversus Tryphonem,
μεθ' ὃν τῆς οἰκονομίας ταύτης τοῖς ἐν ἀνθρώ-
ποις αὐτοῦ γενομένοις χρόνοις παύσασθαι ἔδει αὐτά.
Et in eadem disputatione, pag. 551, πρὶν τὸν Χρι-
στὸν εἰς τὴν οἰκονομίαν τὴν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Πα-
τρὸς γεγενημένην π' αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σταυρῷ θῆναι ἐλθεῖν.
Pari modo Epiphanius in heresi Alagorium, pag.
448, οἰκονομίαν τοῦ πάθους dixit. Et ante illum Jus-
tinus contra Tryphonem, pag. 247, Clemens quoque
in sexto Stromi. Et Ireneus in cap. 10, lib. 1, Pas-
sionem Christi simpliciter vocat οἰκονομίαν. Ioua-
nes etiam Chrysostomus in homilia 2 in Matthæum,

οἰκονομίαν sumit eo sensu quem dixi. Quæren-
enim cur Matthæus Evangelium suum *librum genera-
tionis Christi* vocaverit, sic ait: Κατοι γε οὐ
τοῦτο ἔχει μόνον τὴν γέννησιν, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν οἰ-
κονομίαν· διτὶ πάσης τῆς οἰκονομίας τὸ κεφάλαιον
τοῦτο καὶ ἀρχή. Vides ut οἰκονομία distinguit a
generatione seu Incarnatione Christi, et Incarna-
tionem caput esse dicat ac principium dispensa-
tionis: eodem plane sensu quo Eusebius hoc in
loco Incarnationem vocat τὴν πρώτην οἰκονομίαν.
Sed et Cyrus οἰκονομίαν ita usurpat in lib. vi
contra Julianum, pag. 213, et in lib. viii, p. 259,
et Origenes in principio tomī xi Commentariorum
in Joannem.

(9) Ἡδη εὐγνωμονῶν ἐτεῦθερος λόγος. Ita in
nostris codicibus, Medicæo scilicet, Mazarino, Fu-
ketiano ac Savili, hic locus uno verbo, nempe εὐ-
γνωμονῶν, auctior legitur quam in codice Regio
quem expressit Robertus Stephanus. Idem ver-
bum, εὐγνωμονῶν, habetur etiam in veteribus
schedis Bibliothecæ Regiæ. Sed adverbium δηδεστ
in illis schedis, et in codice Medicæo ex-
punctum est eadem manu. Porro εὐγνωμονῶν
λόγος dicitur ab Eusebio modesta et ingenua ora-
tio. Eisi enim εὐγνώμονες proprie dicuntur a Gre-
cis qui benigne aliorum delictis indulgent, tamē
ita quoque appellantur qui de se modeste sentiunt.

(10) Μεῖζον, η καθ' ἡμετέραν δύναμιν. Sic pro-
cul dubio scribendum est, non, ut edid. Robertus
Stephanus, μεῖζω η καθ' ἡμετέραν δύναμιν. Certe
in optimo codice Mazarino et in Medicæo ac Fuke-
tii legitur μεῖζον, quod ad vera. lectionem proxime
accedit. In veteribus schedis scriptum est μεῖζον,
quo modo etiam in codice Regio prius legebatur.

(11) Μή ἔτι σμικρὰς αὐτὸν μόνον προφάσεις.
Hoc loco Rob. Stephanus conjecturæ sua infeli-
citer indulxit scribendo, ὅτι μή σμικρὰς αὐ-
τῶν, etc. Nam in codice Regio et in veteribus
schedis legitur μή ὅτι σμικρὰς αὐτὸν μόνον προ-
φάσεις. Ita etiam in Maz., Fuk. ac Sav. scri-
ptum inveni, longe rectius. Μή ὅτι idem significat
quod τάχη ὅτι. Itaque vertit Rulinus nisi quod. Sic
Aristoteles in quinto *De generat. animal.* ait lin-
guam inter exteriora membra numerandam esse, μή
ὅτι ἐν τῷ στόματι σχετάζεται, id est, nisi quod ore
legitur, vel, iametsi ore obtegitur. Atque ita sumit
Eusebius, cap. 4, lib. iii et alibi. Optime etiam in

tes optantesque : cæterum ne nuda quidem reperientes hominum vestigia, qui ante nos viam illam calcaverint : nisi quod nonnulli rerum quæ sua ætate contigerant, exiguae quasdam et particulares narrationes sparsim nobis reliquerunt : tanquam faces quasdam nobis eminus attollentes, et quasi e specula inclamantes, qua via incedere, et quomodo sermonis nostri cursum tuto dirigere debeamus. Quæcunque igitur proposito operi profutura esse credidimus ex his quæ ab illis sparsim commemorata sunt studiose colligentes, aptosque instituto nostro veterum scriptorum locos, velut flosculos ex sapientia pratis decerpentes, historica narratione in unum corpus compiugere conabimur : satis habentes, si non omnium, illustrissimorum certe Servatoris nostri apostolorum successiones in iis Ecclesiis quæ etiamnum celeberrimæ habentur, posteritatis memoriae commendare. Cæterum necessitate quadam impulsus hunc laborem suscepisse mihi videor, propterea quod ex ecclesiasticis scriptoribus neminem qui in hoc scriptioris genere elaborasset, hactenus deprehendi. Porro ut mihi necessaria, sic etiam utilissima hujus argumenti tractatio omnibus, ut spero, antiquitatis cognoscendæ studiosis videtur. Ac jam quidem antea, in iis libris quos de temporum ratione conscripsi, earum rerum quasi compendium quoddam confeci. Sed nunc uberiori narratione easdem explicare aggressus sum. Initium autem sermonis, ut jam dixi, ab ipsa quæ captum longe superat humanum Servatoris Christi dispensatione, et ab ejusdem

mss. exemplaribus legitur autem mōnon. Sic enim loqui solet Eusebius passim et omnibus propemodum paginis, ubi vocabulum autem eleganter παρέλασται. Prophætias autem idem hic esse videtur quod ἀφορμα, id est ansa, occasio. Rufinus interpretatur *indicia*.

(12) *Eis τὴν προκειμένην λυσιτελήσειν ὑπόθεσιν.* In veteribus schedis legitur lysis telesin, quomodo etiam in codice Regio prius scriptum sit. Verum in reliquis codicibus Maz. Med. ac Fuk. scriptum invenii eis τὴν προκειμένην λυσιτελήσειν ὑπόθεσιν, quod est elegans. Paulus post ubi vulgo legebatur ἀπανθράσμενος φωνάς, restituimus ἀπανθράσμενος, ut habent omnes nostri codices uno sensu, præter Medicum.

(13) *Ἀραικαιστὰ δέ μοι.* In codice Fuk. ante haec verba hujusmodi titulus apponitur : Τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀρχαιότητος ὅμοι καὶ θεότητος. Quem quidem etiam in cod. Maz. paulo ante haec verba a scriptum inveni in superiori margine, sine ulla capituli nota. Eundem quoque titulum reperisse videtur Rufinus in suis exemplaribus. Nam in indiculo capituli libri primi recenset primo loco *præfationem de deitate Christi*. Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

(14) *Χρονικοῖς καρδῖσιν.* In vetustissimo codice Maz. hoc scholion ad marginem ascribitur, Σημειώσας ὅτι προτερεύοντι τοι χρονικοὶ κανόνες αὐτοῦ. *Nota quod Chronicus canones prius ab Eusebio scripti sunt.*

(15) *Oιχορομίας τε καὶ θεολογίας.* Cum in Christo duplex sit natura, altera divina, altera humana, quæ inter se junctæ unam personam efficiunt; quoties de illo sermo instituitur, duas in partes disputatio distribuenda est; et ea quidem quæ de

A κατι χρόνων μερικάς ἡμιν καταλειπασι διηγήσεις, πόρφωθεν, ὁσπερὲ πυρσοὺς, τὰς ἔκαυτῶν προανατείναντες φωνάς, καὶ ἀνωθέν ποθεν ὄσπερ ἐξ ἀπόπτου καὶ ἀπὸ σκοπιᾶς βοῶντες, καὶ διακελευθέρων ἢ χρῆ βαδίζειν, καὶ τὴν τοῦ λόγου πορείαν ἀπλανῶς καὶ ἀκινδύνως εὐθύνειν. Οσα τοίνυν εἰς τὴν προκειμένην λυσιτελήσειν ὑπόθεσιν (12) ἡγούμεθα, τῶν αὐτοῖς ἐκείνοις σποράδην μνημονεύειντων ἀναλεξάμενοι, καὶ ὡς ἂν ἐξ λογικῶν λειμώνων τὰς ἐπιτηδείους αὐτῶν τῶν πάλαι συγγραφέων ἀπανθράσμενοι φωνάς, διὸ ὑφηγήσεως ἰστορικῆς πειρασθέμεθα σωματοποιήσαι. ἀγαπῶντες, εἰ καὶ μὴ ἀπάντων, τῶν γοῦν μάλιστα διαφανεστάτων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τὰς διαδοχὰς κατὰ τὰς διαπρεπούσας καὶ ἔτι καὶ νῦν μνημονεύμενας Ἐκκλησίας, ἀνασωσαμέθα. Ἀναγκαστατὰ δέ μοι (13) πονεῖσθαι τὴν ὑπόθεσιν ἡγοῦμαι, διτι μηδένα πω εἰς δεύτερο τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων διέγνων περὶ τοῦτο τῆς γραψῆς σπουδὴν πεποιημένον τὸ μέρος. Ἐπλίξω δὲ τοι καὶ ὥφελιμωτάτη τοῖς φιλοτίμως περὶ τὸ χρηστομαθὲς τῆς ἰστορίας ἔχουσαν ἀναφανήσεται. Ἡδη μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον, ἐν οἷς διετυπωσάμην χρονικοὺς κανόνειν (14), ἐπιτομὴν κατεστησάμην. Πληρεστάτην δὲ οὖν δημως αὐτῶν ἐπει τοῦ παρόντος ὡρμήθην τὴν ἀφήγησιν ποιήσασθαι. Καὶ ἀρέσται γέ μοι ὁ λόγος, ὃς ἔφη, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν ἐπινοουμένης ὑψηλοτέρας τε καὶ κρείττονος ἡ κατὰ ἀνθρώπων οἰκονομίας τε (15) καὶ θεολογίας (16). Καὶ γάρ οὖν τὸν γραψῆ μέλλοντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑφηγήσεως παραδώσειν τὴν ἰστορίαν, ἀνωθεν ἐκ πρώτης τῆς κατ' αὐτὸν τὸν Χριστὸν, διτι περ ἐξ αὐτοῦ καὶ προσωνυμίας τῇξιώθημεν, θειοτέρας

humanitate ejus dicuntur, pertinent ad oīxonomiāν, ut superius dictum est; qua vero de divinitate, referuntur ad θεολογίαν. Ita Gregorius Naz. in oratione 38, in *Naulem Christi seu in Theophania*, θεονομiam distinguat a theologia his verbis : Ταῦτα μοι περὶ θεοῦ πεφύλασσαν ταῦν· οὐδὲ γάρ ὑπὲρ ταῦτα καρδός· ὅτι μὴ θεολογία τὸ προκειμένον ἡμῖν, ἀλλὰ οἰκονομία. Et Joannes Chrysostomus in sermone *De signis*, qui habetur in tomo sexto, ait priores quidem tres evangelistas cum Evangelio Christi cunctis gentibus prædicare vellet, sermonem exorsos esse ab ejus dispensatione seu οἰκονομίᾳ, Joannem vero post illos tres præcones ad explicandam theogiam accessisse, et a Christi divinitate initium sumpsisse dicendi. Ex quibus appareat cur Eusebius hoc loco dixerit: Τῆς κατὰ τὸν Χριστὸν ἐπινοουμένης οἰκονομίας τε καὶ θεολογίας. Christum enim cum dicimus, duas natureas intelligi necesse est.

(16) *Kαὶ θεολογίας.* Veteres theologen dicebant quam nos vulgo theologiam vocamus. Hieronymus in epistola 155, ad Paulam Urbicam : *Et quomodo philosophi solent disputationes suas in physicam, ethicam logicamque parti; ita et eloquia divina, aut de natura disputant, ut in Genesi, et in Ecclesiaste; aut de moribus, ut in Proverbis, et in omnibus passim libris; aut de logica, pro qua nostri theologen sibi vindicant.* Ita scribitur in veteri codice Henrici Memini quem olim vidi, non ut vulgo excusum est sine sensu, theoriken sibi vindicant. Eodem modo geometricen et magicen Plinius dicit, quam nos geometriam et magiam vocamus. Littere in libris Hieronymi nunquam theologiam dici reperias, sed Graece θεολογίαν. Sic in caput xl Ezechielis, pag. 1018.

ἡ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς (17) οἰκονομίας, ἀναγ- A divinitatis expositione repeletur. Nam qui rerum καὶ οὐν εἶναι κατάρχεσθαι. in Ecclesia gestarum posteris historiam tradere instituit, altius ab ipsis Christi (quandoquidem ejus etiam nomine censemur) diviniora quam plenaria videtur Incarnatione exordium ducat necesse est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐπιτομὴ κεφαλαιώδης περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν προπάρκεως τε καὶ θεολογίας.

Διττοῦ δὲ δότος (18) τοῦ κατ' αὐτὸν τρόπου, καὶ τοῦ μὲν σώματος ἐοικότος κεφαλῆ, ἢ Θεός ἐπινοεῖται, τοῦ δὲ ποιὸν παραβαλλομένου, ἢ τὸν ἐν ἡμῖν ἀνθρώπον ὁμοιοπαθῆ τῆς ἡμῶν ἔνεκεν αὐτῶν ὑπέδυ σωτηρίας, γένοιτ' ἀντὶ τοῦ ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐντελής τῇ τῶν ἀκολούθων διήγησις, εἰ τῆς κατ' αὐτὸν ἴστορίας ἀπάντης ἀπὸ τῶν κεφαλαιωδεστάτων καὶ χωριστάτων τοῦ λόγου τὴν ὑφῆγησιν ποιησάμεθα. Ταύτη δὲ ἡδη καὶ τῆς Χριστιανῶν ἀρχαιότητος τὸ παλαιὸν ὄμοι καὶ θεοπρεπὲς, τοῖς νέαν αὐτὴν καὶ ἐκτετοπισμένην, χθὲς καὶ οὐ πρότερον φανεῖσαν ὑπολαμβάνουσιν, ἀναδειχθῆσται.

Γένους μὲν οὖν καὶ ἀξίας, αὐτῆς τε οὐσίας τῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ φύσεως, οὗτις ἀντὶ εἰς Ἑκφρασιν αὐτόρκης γένοιτο λόγος. Ἡ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον ἐν προρρητείαις, Τὴν γενεὰν αὐτοῦ, φησι, τίς διηγησεται; ; "Οτι δὴ οὐτε τὸν Πατέρα τις ἔγνω, εἰ μὴ δὲ Υἱός, οὐτε αὐτὸν Υἱόν τις γνώῃ ποτὲ κατ' ἀξίαν, εἰ μὴ μόνος δὲ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ· τό τε φῶς τὸ προκύπτων καὶ τὴν πρὸ αἰώνων (19) νοερὸν καὶ οὐσιώδην Σοφίαν, τὸν τε ζῶντα καὶ ἐν ἀρχῇ παρὰ τῷ Πατρὶ εἰγχάνοντα Θεὸν Λόγον, τίς ἀντὶ πλήρην τοῦ Πατρὸς καθερῶς ἐννοήσειε, πρὸ πάσης κτίσεως καὶ δημιουργίας δρωμένης τε καὶ δοράτου, τὸ πρῶτον καὶ μόνον τοῦ Θεοῦ γέννημα (20), τὸν τῆς κατ' οὐρανὸν λογικῆς καὶ άθανάτου στρατιᾶς ἀρχιστράτηγον, τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς διγελον, τὸν τῆς ἀρρέτου γνώμης τοῦ

Isa. LIII.

(17) Θεοτέρας ἡ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς πολλοῖς. Hæc verba ad vocem προσωνυμίας retulit Christophorus. Sic enim verit: *Propterea quod diriore quadam appellatione, quam plerisque videatur, ab illo dignati sumus.* Nos vero ad vocem οἰκονομίας hæc Eusebii verba retulimus, quod et Musculus in versione sua fecisse deprehenditur. Confirmat autem interpretationem nostram Eusebius ipse paulo supra cum dicit: *Υψηλοτέρας καὶ χρείττονος ἡ κατὰ ἀνθρώπον, οἰκονομίας.* Fefellit Christophorus prava interpretatione editionis Rob. Stephani, in qua post vocem πολλοῖς virgula ascribitur. Sed in codice M.az., Fuk. Med. ac Regio eam distinctionem non reperimus, sed illam ipsam quam hic fideliter expressimus.

(18) Διττοῦ δὲ δότος. Nostri codices M.az., Med. ac Fuk. caput primum hic ascriptum habent cum hoc lemmate: *Tίς ἡ τῆς ἐπαγγελίας ὑπόθεσις.* Neque aliter editio Rob. Stephani, qui in ipso quidem textu Regium codicem, in ipsis autem capitum titulis per universum operis textum appositis Medicorum codicem ubique secutus est. Sed hunc titulum ab hoc loco proorsus alienum esse nemo non videt. Recte igitur Christophorus hunc quidem titulum initio libri apposuit, hic vero secundum capitulum inchoavit, quem nos libenter secuti sumus.

(19) Καὶ τὴν πρὸ αἰώνων. In codice Regio ac Medicæo et in veteribus schedis scriptum est, Καὶ τὴν προαιώνιον νοερὸν καὶ οὐσιώδην Σοφίαν, leví-

A divinitatis expositione repeletur. Nam qui rerum in Ecclesia gestarum posteris historiam tradere instituit, altius ab ipsis Christi (quandoquidem ejus etiam nomine censemur) diviniora quam plenaria videtur Incarnatione exordium ducat necesse est.

5 CAPUT II.

De Servatoris Domini nostri Jesu Christi præexistētia et divinitate.

Cum igitur duplex sit in Christo natura, altera capiti humani corporis similis, secundum quam Deus intelligitur: altera quæ pedibus comparatur, quatenus scilicet hominem humanis obnoxium passionibus salutis nostræ causa induit: ita denum integra et perfecta narrationis nostræ series futura est, si ab eo quod in Servatore Christo summum et quasi vertex omnium est, totius quæ ad illum referuntur historiæ ducamus initium. Quin etiam Christianæ religionis antiquitas simul et majestas H̄s, qui recentem illam et peregrinam esse existimant, herique aut nudius tertius natam, bac ratione manifestissime apparebit.

Genus igitur Christi ac splendorem, et substantiam ejus atque naturam nullus unquam sermo explicare sufficerit. Unde et sanctus Spiritus per prophetas dicit: *Generationem ejus quis enarrabit?* Nam ut nemo novit Patrem nisi Filius, sic nemo perfecte novit Filium nisi Pater. Quis enim præter Patrem plene ac perfectly intelligendo asserqui possit æternum illud lumen, intellectualem et substantialem Sapientiam sæculis omnibus anteriores, vivum Dei Verbum quod in principio erat apud Patrem: illum omnis creaturæ cum visibili tuta invisibilis primogenitum simul et unigenitum; spiritualis illum et immortalis militiæ cœlestis principem, magni consilii angelum; illum arcanum Patris sui voluntatis ministrum: omnium rerum simul

quidem discrimine, sed quod a nobis omitti non debuit.

(20) Τὸ πρῶτον καὶ μόνον τοῦ Θεοῦ γέννημα. In codice Regio et in veteribus schedis desunt duo priora vocabula, quæ quoniā divinitatem Christi imminuere videbantur, expuncta sunt a quibusdam, qui eam locutionem ferre non poterant. Multa quoque alia in hoc capite partim mutata, partim truncata sunt ob eamdem causam. Sed in vetustissimo codice Mazarino vera ac genuina ipsius Eusebii scriptura fideliter retenta est. Scholion tamen ad marginem ascriptum est, quo monetur lector ut sibi diligenter caveat ab hoc proœmio. Sic igitur notat ad hæc verba: *τό τε φῶς τὸ προκόσμιον φ.* Sequitur deinde, δ' ὅλον, singulis litteris suam seorsum lineam obtinentibus. Porro nota illa significat φροντιστέον, id est sollicitiæ cavendum esse. Solebat hæc nota olim apponi locis dubiis et controversiis. Isidorus in libro i Originum, capite 20: *Phi et Rho, id est phōntis; hæc, ubi aliquid difficultatis est, ob sollicitudinem ponitur.* Potest etiam alia afferri explicatio hujus notæ, ut scilicet hæc duæ litteræ, si prior pro ὥ sumatur, significant ὥραν, id est, locum elegantem et perpolitum. Certe hæc nota in scriptis exemplaribus apponi solet locis elegantioribus. Ostendit mihi nuper R. P. Gabriel Cossartius duos codices bibliothecæ Claromontanæ, alterum Gregorii Naz., alterum Joannis Chrysostomii orationes continentem. In utroque hæc nota sapienter visitatur, cultiori-

cum Patre opificem, secundam omnium rerum causam post Patrem; germanum illum et unicum Dei Filium, omnium quæ creata sunt Dominum, Deum regemque: qui imperium et dominationem simul cum ipsa divinitate et cum potentia atque honore a Patre accepit. Siquidem ut ex secretis scripturæ sermonibus qui ad illius divinitatem pertinent, accepimus, « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil ». » Magnus quoque ille Moyses prophetarum omnium vetustissimus, dum divino efflatus Spiritu creationem ac dispositionem totius mundi describit, id nos docet, conditorem et opificem omnium rerum nulli alteri quam ipsi Christo, utpote divino ac primogenito suo Verbo, inferiorum substantiarum creationem concessisse, et de hominis creatione cum ipso esse collocutum. « Dixit enim Deus, inquit, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ». » Huic sententiæ astipulatur etiam alius Propheta in Hymnis suis de Deo loquens hoc modo: « Ipse dixit et facta sunt: ipse mandavit et creata sunt »: Patrem quidem et creatorem inducens tanquam rerum omnium Dominum, regio nutu præcipientem: Verbum autem Dei, secundum a Patre, illum ipsum videlicet quem prædicamus Christum, Paternis imperiis ministrantem. Hunc quotquot a prima humani generis origine justitiae ac religionis laude maxime floruerunt,

¹ Joan. i. ² Gen. i, xii. ³ Psal. xxxii.

dus locis appieta. Quin etiam in quadam oratione Gregorii ascriptum ὁρ. πάνυλο, ita ut vox πάνυ disjunctis litteris, et singulas lineas obtinentibus perscripta esset. Legi olim epistolam P. Pithæ ad V. Loisellum de ejusmodi notis, in qua prima erat ΩΡ., ώρατον.

(21) Γράμμης τοῦ Πατρὸς τελεοτήν. Rob. Stephanus notavit alias legi ὑπουργόν, quam lectionem reperi in codice Medicæo, Fuk. et Sav. Nec dubito quin Eusebius ipse ita scriperit. Sed cum ea locutio exscriptoribus catholicis displiceret, eam pro arbitrio suo immutarunt, ut jam supra ab iisdem factum esse monuimus. Et in codice quidem Regio ac veteribus schedis legitur τελεοτήν, quam scripturam tueri videtur Rufinus. Veritatem enim Paternæ voluntatis efficaciam, quasi legisset τελεοτήν. In codice autem Mazarino, expuncta veteri lectione, haec substituta est recentiore manu, ρωμῆς τοῦ Πατρὸς ἐκχάντωρα. Sed Eusebius ipse, ut jam dixi, scripserait ὑπουργόν. Sic enim infra loquitur de Dei Filio, ex sententia veterum theologorum qui ante concilium Nicænum scripsere. Certe Justinus in *Dialogo adversus Tryphonem*, pag. 284, eodem plane modo loquitur quo hic Eusebius noster. Nam et ἀρχιστράτηγον et διγέλον in Scripturis ait dici Filium Dei ob ministerium quod exhibet Deo Patri, ὑπηρετῶντα τῷ ὑπὲρ κόσμου Θεῷ. Et paulo post, ἔκεινα γάρ πάντα προσονομάζεσθαι, ἔκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ Πατρικῷ βουλήματι. Denique vetus omnis Christianorum theologia Deo quidem Patri monarchiam attribuit, Filio vero ac Spiritui sancto oikouμενam, id est, administrationem ac dispensationem, ut docet Tertullianus *adversus Præream*. Verum hujusmodi locutiones cum antea sine illa erroris suspicione usurpatæ fuissent, tandem post concilium Nicænum repudiata sunt a Catholicis, et Ariani relictæ. Itaque in Medicæo et Saviliiano codice Græ-

Patrὸς τελεοτήν (21), τὸν τῶν ἀπάντων σὺν τῷ Πατρὶ δημιουργὸν, τὸν δεύτερον μετὰ τὸν Πατέρα τῶν ὅλων αἴτιον (22), τὸν τοῦ Θεοῦ Παῖδα γνήσιον καὶ μονογενῆ, τὸν τῶν γεννητῶν ἀπάντων Κύριον καὶ Θεὸν καὶ βασιλέα, τὸν τὸ κύρος δῆμον καὶ τὸ κράτος αὐτῆς θεότητες καὶ δυνάμεις καὶ τιμῇ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑποδεδεγμένον, οἳ δὴ κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ μυστικὰς τῶν Γραφῶν θεολογίας, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν (23), καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δὲ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν. » Τοῦτο τοι καὶ διέγας Μωϋσῆς, ὡς ἀν προφητῶν ἀπάντων παλαιότατος, θείῳ Πνεύματι τὴν τοῦ παντὸς οὐσίωσιν τε καὶ διακόσμησιν ἀπογράψων, τὸν κοσμοποιὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, καὶ οὐδὲ ἄλλῳ ἢ τῷ Θεῷ δηλαδὴ καὶ πρωτόγονῳ ἐαυτοῦ Λόγῳ τὴν τῶν ὑποβεβηκότων ποίησιν παραχωροῦντα διδάσκει, αὐτῷ τε κοινολογούμενον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπογονίας. « Εἶπε γάρ, φησίν, ὁ Θεός, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα τημετέραν καὶ καθ' δικαιώσιν. » Ταῦτην δὲ ἐγγυᾶται τὴν φωνὴν προφητῶν ἀλλος, ὃδε παῖς ἐν Γεννηταῖς θεολογίαις. « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ζενήθησαν αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν » τὸν μὲν Πατέρα καὶ ποιητὴν εἰσάγων ὡς ἀν πανηγερόντα, βασιλικῷ νεύματι προστάττοντα· τὸν δὲ τούτῳ δευτερεύοντα Θεοῦ Λόγον (24), οὐχ ἔτερον τοῦ πρὸς τημῶν κηρυκτομένου, ταῖς Πατρικαῖς ἐπιτάξειν ὑπουργοῦντα (25). Τοῦτον καὶ οἱ ἀπὸ τῆς πρώτης ἀνθρωπογονίας πάντες, δοῖ δὴ δικαιοσύνη καὶ θεοσεβείας ἀρετῇ διαπρέψαι λέγονται, ἀμφὶ τε τῷ μέγαν θερά-

C ens scholiastes ita adnotarat: « Απαγε τοῦ ἀποκῆματος! Οὐ γάρ ἀρχιστράτηγον καὶ ὑπουργὸν οἱ θεοὶ Πατέρες, ἀλλ᾽ ὁμοῦντι καὶ ὁμόχρονον καὶ τοσδύναμον ὀμοδογούσουν Υἱόν. Id est, *O impietatum!* Neque enim principem militię nec ministrum Patris, sed consubstantiale et coeterum aequalisque potentias sancti Patres Filiū confiduntur.

(22) Τὸν δεύτερον μετά τὸν Πατέρα. Sic in codice Maz., Med., Fuk. et Savil. Nec dubium est quin Eusebius ita scriptum reliquerit. Sic enim loqui solet de Filio Dei, ut vide est tum infra in hoc præcedente, tum in *oratione* quam habuit in dedicatione ecclesiae Tyri, quæ lib. x. inserta habetur; tum in *Panegyrico* quem dixit in Tricennialibus Constantini, ubi Filius Dei secunda causa dicitur non tempore, sed origine. R. Steph. edidit τὸν μετά τὸν Πατέρα, omissa voce δεύτερον.

(23) Οὗτος ἦρ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. (Additur a Stephano.) Haec pericope non habetur in codicibus nostris Maz., Med., ac Fuk., nec apud Nicephorum. Et meo quidem iudicio hic superflua est.

(24) Τὸν δὲ τούτῳ δευτερεύοντα Θεοῦ Λόγον. Hec Eusebii verba affert Joannes Zonaras in *Vita Constantini Magni*, dum probare vult, Eusebiūm Ariani dogmatis labe aspersum fuisse. Apud Zonaram legitur τὸν Θεόν Λόγον, quam scripturam confirmant nostri codices Maz., Med., Fuk. ac Savil. In veteribus autem schedis scriptum inveni Θεόν Λόγον.

(25) Ταῖς Πατρικαῖς ἐπιτάξειν ὑπουργοῦντα. In codice Med. et Sav. hoc scholion ad marginem habetur: Οὐκ ἐπιτάξεται ὁ τοῦ Πατρὸς δροσότος Λόγος, ἀλλὰ συνδημιουργεῖ τὴν κτίσιν, ὡς φύσει Θεὸς καὶ τοστίμος. Id est: *Non imperata facit Filius Dei, ejusdem cum Patre substantia; sed una cum Patre condidit universa, quippe qui natura Deus est et aequalis Patri*

ποντα Μωυσέα, καὶ πρό γε αὐτοῦ πρώτης Ἀβραὰμ, τούτου τε οἱ παιδεῖς καὶ δοῖς μετέπειτα δίκαιοι πεφήνασι καὶ προφῆται, καθαροὶ διανοίᾳ δύμασι: φαντασθέντες (26), ἔγνωσάν τε καὶ οἴα Θεού Παῦλον τὸ προσῆκον ἐπένειμαν σέβας. Αὐτὸς δὲ οὐδαμῶς ἀπορθαύμων τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας, διδάσκαλος τοὺς πάπας τῆς Πατρικῆς καθίσταται γνώσεως (27). Ὡφελεῖτον (28) Κύριος δὲ Θεὸς ἀνείρηται οὐκτὶς κοινὸς ἀνθρωπος τῷ Ἀβραὰμ καθημένῳ πάροτε τὴν δρῦν τὴν Μαζιθρῆ. Ὁ δὲ ὑποπεσὼν αὐτίκα κατίστηται ἀνθρώπου διεθαλός: ὄρῶν, προσκυνεῖ μὲν ὡς Θεὸν, λετεύεται δὲ ὡς Κύριον. Οὐμολογεῖτο μὴ ἀγνοεῖν διτις εἰτε, βῆματιν αὐτοῖς λέγων: «Κύριος δὲ χρήνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Εἰ γάρ μηδεὶς ἐπιτέρπει λύγος τὴν ἀγέννητον καὶ ἀπερπτον οὐσίαν Θεοῦ (29) τοῦ παντοχρήτορος εἰς ἀνδρὸς εἶδος μεταβάλλειν, μὴ δὲ αὖ γεννητοῦ μηδενὸς φαντασίᾳ τὰς τῶν ὄρωντων δύεις: ἐξαπατῶν, μηδὲ μὴ φευδόντος τὰ τοιαῦτα πλάττεσθαι τὴν Γραζήν, Θεὸς καὶ Κύριος δὲ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν καὶ ποιῶν κρίσιν ἐν ἀνθρώπῳ δρώμενος σχῆματι, τις ἂν ἐπερρος ἀναγορεύοιτο, εἰ μὴ φάναι θέμις τὸ πρῶτον τῶν δυον αἴσιον, ή μήν: δὲ προύν αὐτοῦ Λόγος; περὶ οὗ καὶ ἐν Ψαλμοῖς ἀνείρηται: «Ἄπιστος τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ λέσσατο αὐτούς, καὶ ἐχρήσατο αἵτινος ἐκ τῶν διαζηθόρων αὐτῶν. » Τοῦτον διάτερον μετὰ τὸν Πατέρα Κύριον σαρξτατα Μωυσῆς ἐνηρρεύει λέγων: «Ἐθρεύει Κύριος ἐπὶ Σληνομα καὶ Πόνυρά τοιον καὶ πορ περὶ Κύριον. » Τοῦτον καὶ τὸν Ιακὼβον ἀλλικαὶ ἐν ἀνδρὶ, φανέσται σχῆματι, Θεὸν τοῦ θείας προστρέψεις: Γραζή, φάσκοντα τὸν Ιακώβον. «Οἰκεῖται τὸν Ιακώβον, ἀλλικαὶ Τσαράτης τὸν Ιακώβον, οὐδὲ οὐδεποτε τοῦ Ιακώβου τοῦ θεοῦ, οὐδὲ οὐδεποτε τοῦ θεοῦ τοῦ Ιακώβου. » Εἶπε οὐδὲ θεός, ιερέων: «Εἶδον γάρ τὸν Θεὸν πρόσεπτον τρόπον πρόσωπον, καὶ ἐπούλη τῇ φύσῃ μου. » Καὶ μήτε οὐδὲ οὐδεποτε τρόπον τοῦ θεοῦ καὶ λειτουργοῦ θεοῦ τοῖς ἐντυγχανοῦσις θεοφανεῖς, θεοφανεῖς θεόμες. Τέτοιοι τοιούτοις θεοῖς τοῖς ἀνθρώποις παραστήσαται, τοῖς ἀνθρώποις τῇ Γραζῇ, θεοφανεῖς οἱ θεοί, οὐδὲ μήτε Κύριοι. Εἴτε θεοῖς γε γραπτοῖς λέγονται, ὡς διὰ κυρίου μαρτυροῦσιν παστορεῖσθαι βίτιον. Τοῦτον καὶ Μαρτυροῦσιν λέγονται, ὡς ἐν τοῖς οἰκουμέναις ἔγ-

A ut magnus ille Del famulus Moyses, ut qui ante illum vixit Abraham et ejus filii, et quicunque postea viri justi ac prophetæ exsisterunt, omnes puris mentis oculis contemplati agnoverunt, eidemque tanquam Dei Filio debitum cultum exhibuerunt. Ipse vero absque ulla cunctatione Patris sui cultum ac notitiam omnibus semper tanquam magister tradidit. Apparuit igitur Dominus Deus vulgaris hominis specie Abraham ad quercum Mambræ sedentem. At ille statim in genua prolapsus, tametsi hominem tantum oculis videret, adoravit nihilominus ut Deum, et tanquam Domino supplicavit, et quinam esset se nosse professus est his verbis: « Domine, qui judicas omnem terram, nunquid facies iudicium? » Nam cum absurdum et ab omni ratione alienum sit, tum ut ingenita et immutabilis omnipotens Dei natura in speciem hominis convertatur, et corporeo simulacro oculos intuentium fallat, tum ut sacra Scriptura quidquam huiusmodi falso confingat: Deus ille et Dominus qui iudicat omnem terram et facit iudicium, sub hominis specie apparet, quisnam alius appellari possit (quandoquidem de primo rerum omnium auctore hoc accipere nefas est) praeter ipsum quod ante omnia substituit Dei Verbum? De quo etiam in Psalmis dicitur: « Misit Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus ipsorum ». Hunc secundum 7 post Patrem Dominum Moyses manifeste appellat cum ait: « Pluit Dominus super Sodomitam et Gomorram sulphur et ignem a Domino ». Cumdem iterum sub hominis specie Jacobum visum sacra Scriptura Deum nominat, qui sic Jacobum allocutus est: « Non amplius vocabitur nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quia iugulasti eum Deo ». Unde et Jacobus locum illum vocavit Visitacionem Dei. Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. Nefas porro est huiusmodi Dei visiones que sacris litteris prodissent, ministrorum Dei et angelorum visiones fuisse suspicari. Etenim quoties angelorum aliquis hominibus apparuit, nequaquam id dissimilat sacra Scriptura; sed nominatim angelum, non autem Deum.

* Psal. cxv. * Gen. xii. * Gen. xv.

²⁶ Κακούριος πλούτος θρησκευτικής πατροτέρητος. Bodo Stepanianus in variis lectionibus quae ad canonicum sue editionem a Ieron. notat alias legi πατροτέρες. Quam tamen ser pterum in nostris coindicibus non reperiimus, nisi quod Henricus Savilius ad unum librum sui emendavit πατροτέρες, utrum ex conjectura, aut ex inde inveniatur per exemplaria, incertum. Christophorus Romanus tamen eam lectionem secutus est, et in ex interpretatione eius amparat. Veritate et inīc: *Pero sincerum memin et inelagabilem humum iustitiae.* Quando recens. Nicomachus, qui sic verū: *Ieronimous memin oculis contemplantes.* Ceteri πατροτέραι idem est se πατροτέραι. Sic Eusebius in libro de vita Constantini, non prout ab initio: *κακούριος πλούτος πατροτέρες θρησκευτικής πατροτέρητος.* Quale in hoc loco πατροτέρες interdebet ad vocem πατρονος quae in uno periodi possum est. Perito verius: hoc πατροτέρες legitur etiam apud Neophytorum in libro Historia Ecclesiastica, cap. 2. qui hoc primum in Historia Ecclesiastica, cap. 2. qui hoc primum in Historia Ecclesiastica.

D nostri, elegans profecto atque eximium, additis et intercalatis verbis quos bus latu complicit.

²⁷ Αριστοτελες τοιούτοις της Ηλληνικής κατετατης προτερε, ita quidem in Reg. codice legitur et in veteribus scholis, sed in optimis exemplaribus Maz. Melissi ac Med. erubetur κατετατη. Quam scripturam equidem magis probo, quippe quae cum sequentibus Lesebus verbis aptius colliguntur. In Fuk. ac Saviliano pro verbo κατετατη legitur γέγονε.

²⁸ Οὐταντικρ. Sic nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savili scriptum habent. Ita quoque legitur apud Neophytorum. Porro si his verbis cap. 2 ordinatur in eum codices quidam Kyprius Stepanianus editio consentit. Sed nos. Christophorus Romanus secuti, alter capituli στίχους, cuius sepius superioris ratio readit a eis.

²⁹ Οὐταντικρ. Boc loco οὐδέποτε sumit pro hypothesi. Ita enim loqui solebant ecclesiastici scriptores ante synodus Nicenam, ut docet Philoxenus in Didascalica, cap. 119.

nec Dominum locutum esse dicit : quod quidein in numeris testimoniis confirmare facillimum fuerit. Eundem quoque Moysis successor Jesus, utpote angelorum, archangelorum, et cœlestium virtutum rectorem, ut Patris virtutem ac sapientiam, honore ipsi æqualem, et in regno ac principatu omnium rerum secundum locum oblinitem, summum ducem atque imperatorem copiarum Domini appellat, cum quidem illum non aliter quam sub hominis iterum specie vidisset. Sic enim scriptum est⁶⁰ : « Factum est autem, cum Jesus esset in Jericho, ut sublatis oculis videret hominem stantem contra se, evaginatum tenentem gladium. Et accedens Jesus dixit : Noster es, an adversariorum ? Et respondit illi : Ego sum princeps exercitus Domini, et nunc venio. Et cecidit Jesus pronus in terram, et dixit ei : Domine, B quid præcipis servo tuo ? Et respondit magister militiae Domini ad Jesum : Solve calceamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas, sanctus est. » Ubi observabis ex iisdem utroque verbis, hunc minime diversum esse ab illo, qui Moysi oracula redidit : siquidem iisdem plane verbis de eo loquitur *sacra*⁶¹ Scriptura : « Cernens Dominus quod accederet ad videndum, vocavit eum de medio rubi, dicens : Moyses, Moyses. Qui respondit : Adsum. At ille, Ne propius, inquit, hue accedas. Solve calceamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas, terra sancta est. Et dixit illi : Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus

⁶⁰ Josue v. ⁶¹ Exod. iii.

(30) *Tοῦ Πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σογίαν ισοκλεῖν.* In codicibus nostris Maz., Med., Fuk. ac Sav. deest ultima vox *ισοκλεῖν*, quam nec Zonaras agnoscit in *Vita Constantini Magni*, ubi hunc Eusebii locum adducit, quo Eusebium Arianum dogmati favisce convineat. Contra in Regio codice et in veteribus schedis absunt hæc voces, δύναμιν καὶ σογίαν.

(31) *Καὶ τὴν ἀρτίαν ἔστιν.* Hæc verba non habentur in opimus codicibus quibus usi sumus, Maz., Med., ac Fuketii, quibus subscrivit codex Savilianus. Sed et in codice Regio hæc verba punctis supernotantur. Merito igitur hæc quatuor voces expungentur, quippe que nec in editione LXX Interpretum habentur. Locus est in cap. v Jesu filii Nave. Porro in veteribus schedis totus hic locus aliter legitur hoc modo : Λύσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γάρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας ἐπ’ αὐτοῦ, γῆ ἄγια ἔστιν.

(32) *Οὐτὶ μὴ ἔτερος οὗτος εἰν τού καὶ Μωσεῖ κεχρηματικός.* Probare hie vult Eusebius, eum qui Jesu filio Nave se videndum præbuit et principem militiae Domini semetipsum vocavit, eundem esse cum illo qui Mosi apparuerat in rubo. Id autem concludit ex eo quod princeps iste iisdem verbis Jesum alloquitur, quibus Deus ex rubo Mosen fuerat allocutus. Idem sensit ante Eusebium Justinus Martyr in *Disputatione adversus Tryphonem*, et alii quidam teste Theodorito in *Quæstiōnib[us] ad librum Josue*. Sed reliqui Patres, principem illum militię Domini, non ipsum Dei Filium, sed potius Michaelen archangelum esse censuerunt. In vetustissimo codice Maz. ad hæc verba scholion appositum est, quod hic quoque meretur ascribi : 'Αλλ' ἡ Ἐκκλησία, ὡ ἀγώνων Εὔσεβεις, ἔτέρως τὰ περὶ τούτου νομίζει καὶ οὐχ ὡς σύ· τὸν μὲν γάρ ἐν τῇ βάτῳ φανέντα τῷ Μωϋθεολογεῖ τὸν δὲ ἐν Ἱεριχῷ τῷ μετ’ αὐτὸν ὁφθέντα, τὸν τῶν Ἐβραίων ἐπιστάσαν λαχόντα, μάχαιραν ἔσπασμένον, καὶ τῷ Ἰησοῦ λύσας προστάττοντα τὸ

γέλων καὶ ἀρχαγγέλων τῶν τε ὑπερκοσμίων δυνάμεων ἥγούμενον, καὶ ώσανει τοῦ Πατρὸς ὑπάρχοντα δύναμιν καὶ σοφίαν ισοκλεῖ (50), καὶ τὰ δευτερεῖα τῆς κατὰ πάντων βασιλείας τε καὶ ἀρχῆς ἐμπεπιστευμένον. ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου ὄνομάζει, οὐκ ἄλλως αὐτὸν ἡ αὐθίς ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι θεωρήσας. Γέγραπται γοῦν· « Καὶ ἐγενήθη ὡς ἡ Ιησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὅρῃ ἀνθρώπον ἐστρέψατο κατέναντι αὐτοῦ. Καὶ ἡ δόμψια ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προτελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν· Ἡμέτερος εἰ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγώ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. Καὶ Ἰησοῦς ἐπετεῖν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα, τί προστάσσεις τῷ αῷ οἰκέτῃ; Καὶ εἶπεν ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν· Λύσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου. Ὁ γάρ τόπος ἐν ᾧ σὺ· ἔστηκας, τόπος ἄγιος ἐστι· [καὶ γῆ ἄγια ἐστίν (31).] : « Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις ἀπὸ τῶν αὐτῶν ῥημάτων, ὅτι μὴ ἔτερος οὗτος εἴη τοῦ καὶ Μωϋσεῖ κεχρηματικός (32). » Οὐτὶ δὴ αὐτοῖς δῆμασι καὶ ἐπὶ τῷδε φησιν ἡ Γραφή· « Ός δὲ εἶδε Κύριος ὅτι προσάγεις ιδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τοῦ βάτου λέγων· Μωϋσῆ, Μωϋσῆ· δὸς εἶπε· Τί ἐστι; καὶ εἶπε· Μή ἐγγίσῃς ἄδει· λύσον τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· δὸς τῷ Ἰησοῦ φανεῖς, οὐδὲ θεδυέσαντον, ἀλλ' ἀρχιστράτηγον ὕννμασε τοῦ Θεοῦ. Τούτο δὲ τὸ δέξιομα τῆς ἀνωτάτου δυνατείας τε καὶ θεότητος ὑπόδεετερον δν, καὶ οὐκ ἀρχικὸν, ἀλλ' ὑπαρχικὸν ὡς ἂν εἴποι τις. . . Id est: *Atqui Ecclesia aliter de his sentit, o sanctissime Eusebi, non perinde ac tu. Eum enim qui Moysi apparuit in rubo, Deum predicit. Illum vero qui Moysi successori apparuit in Jericho, praesidem ac tutorem gentis Hebravorum, qui stricatum gerebat gladium, et qui Jesu præcepit ut calceos solveret, illum, inquam, Ecclesia censem esse archangelum Michaelen. Nec dubium est, quin illa rectius sentiat quam tu. Undenam vero id colligimus? Deus qui juxta rubum Moysi famulo suo instaurauit apparuit, interrogatus ab eo quisnam esset, hoc ipsum manifestissime declaravit, se Deum esse. Ille vero qui apparuit Jesu, nequaquam se Deum nominavit, sed principem militię Dei.* Ηατον vero dignitas cum inferior sit supra potestate ac dirinitate, nec regia atque imperatoria sit, sed praefectoria, ut ita dicam... Reliqua præ nimia velutitate legi non poterunt, quod quidem dolendum est. Nam et elegantissimum est hoc scholion, et ipsius antiquarii qui codicem illum scripsit, id est doctissima et vetustissima manu exaratum.

(33) *Υψεστῶσα, ἡ τῷ Πατρὶ.* Stephanus edidit ὑψεστῶσα τῷ Πατρὶ, om̄ sso ἀρτικοῦ ἡ. Sed rectius in codd. Med., Maz., Fuk. et Saviliāno legitur ὑψεστῶσα, ἡ τῷ Πατρὶ, ετ., certissima ac prorsus necessaria emendatione. Nam et Zonaras in *Vita Constantini Magni*, hunc Eusebium locum adducens ita legit: Καὶ ὅτι τοτίν οὐσία της κόσμου ζῶσα καὶ ὑψεστῶσα, ἡ τῷ Πατρὶ καὶ θεῷ τῶν ὅλων εἰς τὴν τῶν νο-

τῶν δλων εἰς τὴν τῶν γεννητῶν ἀπάντων δημιουργίαν Α ὑπηρετησαμένη, Λόγος Θεοῦ καὶ Σοφία χρηματίζουσα, τὰς ταῖς τεθειμέναις ἀποδίξειν, ἔτι καὶ αὐτῆς ἐξ λίστου προσθόπου τῆς Σοφίας ἐπακούσται πάρεστι, διὸ Σολομῶντος λευκότεττα ὡδὲ πῶς τὰ περὶ ἑαυτῆς μυ-
ταγωγούστες· Ἐγὼ δὲ Σοφία κατεσκήνωσα βουλήν καὶ γνώσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην· διὸ ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δι-
καιοσύνην· διὸ ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι· διὸ ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς. » Οἶς ἐπιλέγει· « Κύριος ἔκτισε με ἀρχὴν ὅδων αὐτοῦ εἰς ἕργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ὁρῃ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τὰς ὑπὸ οὐρανὸν (34), πρὸ τοῦ δρη ἐδρα-
σθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶν με. Ἕντα
τὰς μαζεῖς τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τὰς ὑπὸ οὐρανὸν, ἤμην σὺν αὐτῷ ἀρμόδουσα. Ἐγὼ ἤμην δὲ προσέχαιρε. Καθη-
μέραν δὲ εὑφραίνόμην (35) ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καταρῷ, διε τὴν οὐρανίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας. » Οὐ μὲν οὖν προην, καὶ τισιν εὶς καὶ μὴ τοῖς πᾶσιν δι-
θεῖος Λόγος ἐπεφαίνετο, ταῦθ' ἤμεν ὡς ἐν βραχέσιν εἰρήσθω.

ομοίᾳ substituisse, et quibusdam, licet non omnibus,

Τί δὴ οὖν οὐχὶ καθάπερ τανῦν (36), καὶ πάλαι πρό-
τερον εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ πᾶσιν ἔθνεσιν ἐκτη-
ρύττετο, ὡδὲ ἀν γένοιτο πρόδηλον. Οὐκ δὲν πω κωρεῖν
οἴς τε τὴν τοῦ Χριστοῦ πάνσοφον καὶ πανάρετον
διδικταλέαν δὲ πάλαι τῶν ἀνθρώπων βίος. Εὐθὺς μὲν
γὰρ ἐν ἀρχῇ μετὰ τὴν πρώτην ἐν μακαρίοις ζωὴν, δὲ
πρῶτος ἀνθρώπος, ἥττον τῆς θείας ἐντολῆς φροντί-
σει, εἰς τουτονὶ τὸν θυητὸν καὶ ἐπίχηρον βίον κατα-
πέπισκε, καὶ τὴν ἐπάρσατον ταυτὴν γῆν τῆς πάλαι
ἐνθέου τρυφῆς ἀντικατηλάξατο. Οὔτε ἀπὸ τούτου τὴν
καθ' ἡμᾶς σύμματασαν πληρώσαντες, πολὺν χείρους ἀν-
φανέντες πλὴν ἐνός (37) που καὶ δευτέρου, θηριώδη
τινὰ τρόπουν καὶ βίον ἀδίκιων ἐπανήρησαν· ἀλλὰ καὶ
οὗτε πόλιν οὕτε πολιτείαν, οὐ τέχνας, οὐκ ἐπιστήμας
ἴπι νοῦν ἐβάλλοντο, νόμων τε καὶ δικαιωμάτων, καὶ
προσέτι ἀρετῆς καὶ φιλοσοφίας οὐδὲ δύνατος μετεῖ-
χον. Νομάδες δὲ ἐπὶ ἔρημίας οἴδα τινες ἄγριοι καὶ
ἀπηνεῖς διηγον, τοὺς μὲν ἐκ φύσεως προστήκοντας λο-
γισμούς, τὰ τε λογικά καὶ ἡμερα τῆς ἀνθρώπων ψυ-

* Sap.

δημιουργίαν ὑπηρετησαμένη. Nec aliter legit Christiophorus. Rejicienda est igitur Turnebi conjectura, qui ad oram sui codicis emendarat συνυγε-
στῶσα τῷ Πατρὶ.

(34) Πηγὰς τὰς ὑπὸ οὐρανὸν. Ediderat Steph., τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Omnes nostri codices, Regius scilicet, Med. ac Maz. cum Fuk. ac veteri-
bus scholis, hoc loco scriptum habent πηγὰς τῆς ὑπὸ οὐρανὸν, quemadmodum legitur in editione LXX Interpretum, τῆς ὑπὸ οὐρανὸν, id est orbis terræ. Mox nostri codices Maz., Med. ac Fuk. cum Saviliiano legunt ἤμην δὲ παρ' αὐτῷ. Nec aliter scribi-
tur in editione LXX Interpretum, quam ubique se-
quitur Eusebius. Ipse enim est qui cum Pamphilo
Martyre Palæstinos codices ab Origene emendatos evulgavit, teste Hieronymo.

(35) Εὐφραιόμην. Totus hic locus in nostris co-
dicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliiano ita legitur ac

Jacob. » **¶** Jam vero quod substantia sit ante mundi creationem vivens atque subsistens, quæ Patri et universitatis opifici Deo, in formatione omnium creaturarum ministraverit, Verbum Dei ac Sapientia proprio nomine appellata: præter demonstrationes superius allatas, ipsam ex propria persona Sapientiam audire licet, per os Salomonis de se ipsa disertissime loquentem, et sua ipsius mysteria tradentem his verbis: « Ego Sapientia in consilio tabernaculum meum constitui: scientiam et intellectum ad vocavi. Per me reges regnauit et principes jura describunt. Per me magnates magni sunt, et tyranni per me obtinunt terram. » Quibus haec subiungit: « Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante saeculum fundavit me in principio, priusquam terram ficeret, priusquam fluenter fontes aquarum, priusquam montes fundati essent; ante omnes colles genuit me. Quando præparabat cœlum, aderam illi: et quando firmos ponebat fontes sub cœlo, cum ipso eram cuncta componens. Ego eram qua sese oblectabat: quotidie exultabam ante faciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto ». Verbum igitur ante apparuisse, sic a nobis breviter demonstratum sit.

Quam autem ob causam non omnibus olim ho-
minibus ac gentibus sicut nunc, ejus fides prædi-
cata sit, hac ratione manifestum sit. Christi do-
ctrinam utpote totius sapientiae ac virtutis apicem, nondum capere poterat priscorum hominum vita. Primus enim homo cum in summa felicitate dege-
ret, statim parvi habito Dei mandato, in hanc mor-
talem et corruptioni obnoxiam vitam decidit, et priores paradisi delicias cum terræ hujus divina maledictione damnatae domicilio commutavit. Hujus autem posteri per universum orbem diffusi, cum omnes, uno aut altero excepto, longe deteriores ex-
stitissent, serinam quamdam vitæque expertem age-
re vitam instituerunt. Non urbes, non rempublicam
habere, non artes aut disciplinas excolere in ani-
mum induxerant. Leges et jura, virtutem præterea
ac philosophiam ne nomine quidem tenus noverant. Vagi per solitudines, tanquam agrestes ac seri ver-
sabantur. Et rationem quidem sibi a **¶** natura indi-

distinguunt: « Εγὼ ἤμην δὲ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνόμην ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καταρῷ. Λιψε
ita Justinus Martyr in *Dialogo contra Tryphonem*, et Romana editio LXX Interpretum, nisi quod pro ἐνώ-
πιον αὐτοῦ scriptum habent ἐν πρώτῳ αὐτοῦ.
Rufinus vertit: *Ego eram cui adgaudebat quotidie.*
La tabar autem coram ipso in omni tempore.

(36) Τί δὴ οὐρανὸν, καθάπερ ταῦρον. Ab his
verbis caput 3 auspicantur nostri codices Maz.,
Med. ac Fuk. quibus consecutus editio Rob. Stephani.
Sed cum videarem tertii capituli titulum huic loco
parum conuenire, inferins eum colloquendum putavi:
quod etiam fecit Christophorus.

(37) Πλήρης ἔρδος. Ita quidem codex Regius et vo-
teres schedæ. Nostri tamen codices Maz., Med., Fuk.
et Savil. præferunt ἔρδος ἐνός που. Paulo post pro
ἐκδεδωκότες in codice Maz., Med. ac Fuk. scriptum
ικενεὶ ἐκδεδώκεσσαν.

caen, et rationalia ac mitia virtutis semina hominum animis insita, spontaneæ malitiæ facinoribus corrumpabant : cujusquemodi autem sceleribus seipso mancipaverant. Adeo ut nunc stupris, nunc cædibus mutuis sese contaminarent, interdum eliam humanas carnes vorarent ; ipsi denique Deo bellum inferre, et gigantum prælia illa quæ ab hominibus celebrantur, tentare auderent ; ac terram quidem ipsam adversus eolum tanquam propugnaculum inunire statuissent, Deum vero rerum omnium auctorem e cælo deturbare immanni quadam recordia aggrederentur. Quam ob causam cum se sic gerrent, rerum omnium inspectator Deus velut silvam agrestem per universum terrarum orbem dispersam inundationibus atque incendiis eos adortus est : et continua fame ac peste, bellis quoque assiduis, et fulminibus cœlitus missis eodem succidit, quasi gravem quemdam ac difficilimum animorum mortuum acrioribus suppliciis comprimens. Porro tunc maxime cum malitiæ torpor universo sere occupasset, et gravis quædam ebrietas omnium prope mortalium mentibus tenebras ossuisset, primogenita Dei Sapientia, ipsum scilicet Verbum ante omnia existens, admirabili quodam hominum aniore flans, nunc per angelos creaturis suis apparuit : nunc per semelipsum, utpote salutaris Dei potentia, uni aut alteri ex piis ac Deo dilectis, sub hominis specie (quando aliter fieri non poterat) se videndum præbuit. Cum vero ab istis hominibus pietatis semina jam in vulgus sparsa essent, et genus integra

(38) *Γῆρας μὲν ἐπιτειχίζειν. Mirum est, in hujus verbi explicatione et Musculum et Christophorus lapsed esse. Musculus enim vertit, *colum tellure obstruere conati*. Christophorus vero longe pejus, *terram, interposito muro, cælo adjungere*. Rectius Joannes Langus, qui Nicephorum Latine interpretatus est : *Ἐπιτειχίζειν* Græcis est extruere munitio nem adversum aliquem, ut cum dicunt Lacedæmonios muniisse Decelianam adversus Athenienses. Vide Harpocrationem in voce *Ἐπιτειχίσμα*. Sed et τέλος Græcis *munitio* est. Porro ridiculum est credere homines eo dementia unquam progressos esse, ut, exterrit aggeribus, eolum condescendere. Denique exturbare aggressi sint, quod tamen hoc loco credidisse videtur Eusebius. Sunt haec figurae poetarum, qui superbiam hominum illius ætatis et divini Numinis contemptum hac imagine declarare voluerunt :*

Ter conati sunt imponere Pelion Ossa, etc.

Gigantes quidem commemorata sacra Scriptura; sed de illis nihil ejusmodi dicit. Et turrim illam non a gigantibus, sed a filiis et posteris Noe post diluvium ædificatam esse testatur.

(39) *Ἐψ' οἰς τοῦτον ἔρουσι τὸν τρόπον*. Male in codice Regio et in veteribus schedis scriptum est *ἐψ'* οἰς τοῦτον ἔρυταις, etc. Sed nec sana est vulgata lectio, quamvis scriptorum codicum M.Z., Med. ac Fuk. auctoritate firmetur. Quo enim referetur verbum ἔρυταις, cum sequatur in eadem periode αὐτοὺς μετήσ. Mihi scribendum videtur *ἐψ'* οἰς τοῦτον ἔρυταις τὸν τρόπον. Nisi malis voces illas penitus expungere, τοῦτον ἔρυταις ἔρουσι τὸν τρόπον, quæ glossam sapient.

(40) *Ο τῆς κακίας κόρος*. Scribe χάρος, ut leg. in codice Fuk. ac Savil. et apud Nicephorum Callistum.

(41) *Vulg. πρωτότοκος τοῦ Θ. Σοφία*. Non dubito

A ἡγις σπέρματα αὐτοπροσιρέτου κακίας ὑπερβολῇ διαφείροντες, ἀνοσιουργίαις δὲ πάσαις ὅλους σφᾶς ἐκδεδωκότες, ὡς τοτὲ μὲν ἀλληλοφθορέν, τοτὲ δὲ ἀλληλοκτονεῖν, ἀλλοτε δὲ ἀνθρυποδορέν, Θεομαγίας τε καὶ τὰς παρὰ πᾶσι βωμένας γιγαντομαχίας ἐπιτολμᾶν, καὶ τὴν μὲν ἐπιτειχίζειν (38) οὐρανῷ διανοεῖσθαι, μανιά δὲ φρονήματος ἐκ τόπου αὐτὸν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πολεμεῖν παρασκευάζεσθαι. 'Εψ' οἰς τούτον ἔστους ἄγουσι τὸν τρόπον (39) κατακλυσμοὶς αὐτοὺς καὶ πυρπολήσεις ὥσπερ ἀγρίαν ὑληγ κατὰ πάσης τῆς γῆς κεχυμένην, Θεὸς δὲ πάντων ἔφορος μετήσι, λιμοὶς τε συνεχέσι καὶ λοιμοῖς, πολέμοις τε αὖ καὶ κεραυνῶν βολαῖς ἀναθεν αὐτοὺς ὑπετέμνετο, ὥσπερ τινὰ δεινήν καὶ χαλεπωτάτην νόσον ψυχῶν, πικροτέροις ἀνέχων τοῖς κολαστηρίοις. Τότε μὲν οὖν, δε τῇς πολὺς ἦν ἐπικεχυμένος ὀλίγου δεῖν κατὰ πάντων δῆς κακίας κόρος (40), οἷα μέθης δεινῆς τὰς ἀπάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἐπισκιαζόντης καὶ ἐπισκοτούστης ψυχὰς, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτόκτιστος τοῦ Θεοῦ Σοφία (41), καὶ αὐτὸς δὲ προὶν Λόγος, φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ, τοτὲ μὲν δὲ ὀπτασίας ἀγγέλων τοῖς ὑποβεηκόσι, τοτὲ δὲ καὶ δὲλ' ἔαυτοῦ οἷα Θεοῦ δύναμις σωτῆρις, ἐνὶ που καὶ δευτέρῳ τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς, οἵτι μηδὲ ἐτέρως ἦν δυνατόν, αὐτοὶς ὑπεφαίνετο. Ήτος δὲ τῇδε τούτων τὰ θεοτεῖτας σπέρματα εἰς πλήθος ἀνδρῶν καταβέλητο, διὸν τε τὸ έθνος ἐπὶ τῇ θεοτεῖτι προσανέχον ἐκ τῶν ἀνέκαθεν Ἐβραιῶν ὑπέστη, τούτοις μὲν ὥστε πλήθεις εἴτι ταῖς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδιδητημένοις (42), διὰ τοῦ προφήτου Μωϋσέως εἰκό-

C quius Eusebius scripsérat πρωτόκτιστος τοῦ Θεοῦ Σοφία, ut in quatuor codicibus, Maz. scilicet, Med., Fuk. ac Savil. scriptum habetur. Hæc enim vox magis convenit Eusebiano sensui, cum paulo supra locum illum ex Proverbii citaverit, Κύριος ἔκτος με. Certe veteres theologi, ac præcipue ii qui ante concilii Nicæni temporā scripsérunt, per vocabulum κτίζειν non solum creationem intellexerunt, quæ ex nihilo fit, sed omnem generaliter productionem, tam quæ ab æternō esset quam illam quæ in tempore. Hinc est quod Melito librum scripsérat, Περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ, ut videbimus ad lib. iv hujus Historiæ. Quod si hic legamus πρωτότοκος, inepita esset repetitio quam ταυτολογίαν vocant, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτότοκος. Adde quod πρωτότοκος non convenit generationi divinæ. Rectius ergo est πρωτόκτιστος. Certe Clemens Alex. in lib. v Strom. Filium Dei vocat πρωτόκτιστον Σοφίαν.

(42) *Ταῖς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδιδητημένοις.* Male hunc locum intellexit Nicephorus, quasi in laudem Judæorum hoc ab Eusebio dictum fuisset. Sic enim habet Nicephorus : Τοῦτο μὲν ὥστε ταῖς παλαιαῖς πρὸς βραχέος διάταξις καλῶς ἐκτενραμένον, etc. Quæ sic vertit Langus : *Ei genti quæ et antiquitas et non ita pridem vita et moribus recte exculta esset, etc.* At contrarium plane sensum habent Eusebii verba. Ait enim cum Judæi prioris vita contagione corrupti essent, Deum salis habuisse legales eis cærenomias præscribere, et velut signa quædam ac symbola arcanorum mysteriorum eis tradere, utpote adhuc rudibus et superstitioni gentilium assuetis. Idem scribit Chrysostomus in Matthæum. Id manifesto sibi volunt hæc verba, ταῖς παλαιαῖς ἀγωγαῖς ἐκδιδητημένοις. Pro quo male Christophorus legit ἐνδειτημένοις, a Nicephoro, ut videtur, in errorem inductus. *Ἐκδιατάσθαι* Græcis idem est quod corrumpi et ex pristina disciplina

νας καὶ σύμβολα σαθράτου τιθέ μυστικοῦ καὶ περι-
τομῆς, ἐπέρων τε νοητῶν θεωρημάτων (43) εἰσαγω-
γὰς, ἀλλ' οὐχ αὐτὰς ἐναργεῖς παρεδίδουν τὰς μυστα-
γωγίας. Ὡς δὲ τῆς παρὰ τούτοις νομοθεσίας βοωμέ-
νης, καὶ πνοῆς δίκην εὐώδους εἰς ἄπαντας ἀνθρώπους
διαδιδομένης, ἡδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλεοῖς τῶν
ἔθνων διὰ τῶν πανταχόθε νομοθετῶν τε καὶ φιλοσό-
φων ἡμερώτατα φρονήματα (44), τῆς ἀγριας καὶ
ἀπηρούς θηριωδίας ἐπὶ τὸ πρᾶόν μεταθελημένης, οὓς
καὶ εἰρήνην φιλας τε καὶ ἐπιμέλιας πρὸς ἀλ-
λήλους ἔχειν· τηνικαῦτα πᾶσι δὴ λοιπὸν ἀνθρώποις
καὶ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνεσιν, ὡς ἂν προωφε-
λημένοις καὶ ἡδη τυγχάνουσιν ἐπιτηδεοὶς πρὸς παρα-
δοχὴν τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως, δὲ αὐτὸς δὴ πάλιν
ἐκεῖνος δὲ τῶν ἀρετῶν διδάσκαλος (45), δὲν πᾶσιν
ἀγαθοῖς τοῦ Πατρὸς ὑπουργὸς, δὲ θεῖος καὶ οὐράνιος
τοῦ Θεοῦ Λόγος, δὲν ἀνθρώπου κατὰ μηδὲν σώματος
οὐτὶς τὴν ἡμετέραν φύσιν διαλλάττοντος, ἀρχμένης
τῆς Ψωμαίων βασιλείας ἐπιφανεῖς, ποιαῦτα ἕδραστε τε
καὶ πέπονθεν, οὐα ταῖς προφητείαις ἀκόλουθα ἦν,
ἀνθρωπὸν δόμῳ καὶ θεὸν ἐπιδημήσειν τῷ βίῳ παρα-
δῶν ἔργων ποιητὴν, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διδάσκα-
λον τῆς τοῦ Πατρὸς εὐεσθείας ἀναδειχθῆσεθαι, τό τε
παράδοξον αὐτοῦ τῆς γενέσεως καὶ τὴν καινὴν διδα-
σκαλίαν, καὶ τῶν ἔργων τὰ θαύματα, ἐπὶ τε τούτοις
τῷ θανάτῳ τὸν τρόπον, τὴν τε ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν,
καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὴν εἰς οὐρανὸν ἔνθεον ἀποκατάστα-
σιν αὐτοῦ προχρυσττούσαις. Τὴν γοῦν ἐπὶ τέλει βα-
σιλείαν αὐτοῦ Δανιὴλ διπροφήτης θεῖος Πνεύματι συν-
ορῶν, ὥδε πῃ ἐθεοφορείτο, ἀνθρωπινώτερον τὴν Θεο-
πτίαν ὑπογράψων· Ἐθεώρουν γάρ, φησιν, ἔως οὗ
θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Καὶ
εἰ διδύματα αὐτοῦ λευκὸν ὠσεῖ χῶν, καὶ ἡ θρὶξ τῆς

* Cap. vii.

in mollitiem labi. Unde ἐκδεδητημένος βίος est vita
mollis ac soluta; translatione ab intemperantibus
hominibus, qui nullam in cibo ac potu et in toto
genere vivendi legem observant. Quæ vox frequen-
ter occurrit in libris Dionis Cassii.

(43) *Noētōr θεωρημάτων.* Sic ex codice Regio et
ex veteribus schedis edidit Rob. Stephanus. Sed in
reliquis exemplaribus, Maz. scilicet, Med., Fuk. et
Savil. scriptum inveni, μυστικῶν θεωρημάτων.
Nicephorus vero pro his habet, θειοτέρων νοημάτων.
Ex quo conjicere est Nicephorus vulgatam lectio-
nem in suo codice reperisse; cumque eam minus
probaret, ejus loco hanc quam diximus substi-
tuuisse.

(44) *Ημερώτata φρονήματα.* Hunc locum non
intellixerunt interpres, ut ex versione eorum
apparet; nam vocem φρονήματα retulerunt ad νο-
μοθετῶν καὶ φιλοσόφων. Christopheronus quidem
verit: *Cumque propter mansuetissimas legumlato-
rum et philosophorum tot ubique commentationes ac
præcepta, etc. Musculus vero, per placidissimos
eorum qui ubique leges ferebant et philosophorum
sensus, etc.* Atqui longe alia Eusebii mens est. Ne-
que enim tantum tribuit legumlatoribus philosophi-
que gentilium, ut præsca illa mortalium feritas
atque immanitas præceptis illorum atque institutis
paulatim ad humanorem cultum revocata sit; sed
hujus rei causam conferit in legem Mosaicam, quæ
cum universo terrarum orbi innotuisset, omnium
hominum mores tandem mansuefecit. Elenim legis-
latores ac philosophi gentilium, cum optima quæ-
que præcepta ex illius legis fontibus hausissent, ea

A ab antiquis illis Hebreis originem ducens, divino
cultui dedita esset; tanquam multitudini priorum
ad hoc institutorum labi corruptæ, per prophetam
Moysem imagines et signa arcani cujusdam sabbati
et circumcisionis, aliorumque spiritualium præcep-
torum institutiones, sed non ipsam sacrorum ma-
nifestam visionem illis tradidit. Tandem vero He-
breorum lege apud omnes divulgata, et instar sua-
vissimi odoris per universas gentes late diffusa:
cum ex illa pleræque nationes legumlatorum ac
philosophorum opera mitiores jam sensus hausis-
sent, et morum feritas atque immanitas in mansue-
tiorem cultum conversa esset, adeo ut profunda
pax et amicitia mutuaque inter mortales commercia
10 intercederent: tunc idem reliquis etiam ho-
minibus, cunctisque per orbem terrarum gentibus,
utpote iam præparatis et ad notitiam Dei Patris
percipiendam idoneis, ipse ille virtutum magister,
et Patris sui in omnibus bonis minister, divinum ei-
cœleste Dei Verbum, in hominis specie, nullatenus
a corporum nostrorum natura diversi, simul cum
ipso Romani imperii exordio apparens, ea fecit et
pertulit, quæ prophetarum oraculis consentiebant:
quibus hominem pariter ac Deum admirabilium
operum effectorem in terras venturum esse, et Patris
cultum ac religionem cunctis gentibus traditurum:
in usitatam quoque ejus nascendi rationem, novam
doctrinam, miracula, ad hæc mortis genus et re-
surrectionem, postremo divinum in cœlos redditum
olim prædixerant. Regnum porro illius quod in fine
sæculorum adventurum est, Daniel divino afflatus
Spiritu cum videret, ad hominum captum sese ac-
commodans, visionem Dei sic describit*: « Aspi-

B posthæc auditorum suorum mentibus infuderunt:
quibus exulti homines, ad evangelicæ legis noti-
tiā accipiendam idonei tandem extiterunt. Quippe
lex Mosaica velut prævia ac præmunia fuit Evan-
gelii, Christique prædicationi viam stravit. Scriben-
dum est igitur hoc loco: Τοῖς πλεοῖς τῶν ἔθνῶν
διὰ τῶν πανταχόθε νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμέ-
ρωτα τὰ φρονήματα, ut diserte scriptum habent
nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savil. Certe
nisi ita scripseris, non colaberit oratio. Quo enim
referetur particula illa ὡς δὲ, quæ posita est initio
periodi? Est et alia difficultas in hoc Eusebii loco,
quidnam sibi velint hæc verba ἐξ αὐτῶν. At enim
Eusebius, ἡδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλεοῖς, etc.,
ut supra. Quæ quidem verba non siue causa posita
esse mihi videntur, ut ostendat Eusebius quidquid
a legumlatoribus ac philosophis commode dictum
est, id omne ab Hebreis eos esse mutuatos. Atque
ita hunc locum accepit Rutinus, ut ex interpreta-
tione ejus liquido apparet. Multa in hanc sententiam
dissertat Eusebius in libris *De præparatione*, ubi
ostendit Græcorum philosophos ex Mosis libris ple-
raque suffusare, suisse.

D (45) Ο τῶν ἀρετῶν διδάσκαλος. Quatuor nostri
codices, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Savil., scriptum
habent ἀρρήτων διδάσκαλος. In optimo tamen Maz. ad
marginem, altera lectio ascripta est hoc modo: Γρ.
ἀρετῶν. Paulus post ubi legitur τῶν ἔργων τὰ θαύ-
ματα, idem codices præferunt θαύματα, ei mox
καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν εἰς οὐρανὸν ἔνθεον ἀποκατάστα-
σιν

*lān, et rationalia ac mitia virtutis semina hominum
animis insita, spontanēa malitiæ facinoribus cor-
rumpebant : cuiusquemodi autem sceleribus seipso
mancipaverant. Adeo ut nunc stupris, nunc cædi-
bus mutuis sese contaminarent, interdum etiam
humanas carnes vorarent ; ipsi denique Deo bellum
inserre, et gigantum prælia illa quæ ab hominibus
celebrantur, tentare euderent ; ac terram quidem
ipsam adversus cœlum tanquam propugnaculum
munire statuissent, Deum vero rerum omnium au-
ctorem e cœlo deturbare immanni quadam vecordia
aggrederentur. Quam ob causam cum se sic gere-
rent, rerum omnium inspector Deus velut silvam
agrestem per universum terrarum orbem dispersam
inundationibus atque incendiis eos adortus est : et
continua fame ac peste, bellis quoque assiduis, et
fūminibus cœlitus missis eosdem succidit, quasi
gravem quemdam ac difficillimum animorum mor-
bum acrioribus suppliciis comprimens. Porro tunc
maxime cum malitiæ torpor universos fere occupas-
set, et gravis quedam ebrietas omnium prope mortali-
um mentibus tenebras offusisset, primogenita
Dei Sapientia, ipsum scilicet Verbum ante omnia
existens, admirabili quodam hominum amore fla-
grans, nunc per angelos creaturis suis apparuit :
nunc per semetipsum, utpote salutaris Dei potentia,
uni aut alteri ex piis ac Deo dilectis, sub hominis
specie (quando aliter fieri non poterat) se videndum
præbuit. Cum vero ab istis hominibus pietatis se-
mina jam in vulgus sparsa essent, et gens integra*

(38) *Γήρ μὲν ἐπιτειχίζειν.* Mirum est, in hujus verbi explicacione et Musculum et Christophorus non lapsos esse. Musculus enim vertit, *cōlūm tellure obstruere conati.* Christophorus vero longe pejus, *terram, interposito muro, cōlō adiungere.* Rectius Joannes Langus, qui Nephorum Latinę interpretatus est: *Ἐπιτειχίζειν* Gracis est exstruere munitionem adversus aliquem, ut cum dicunt Lacedæmonios muniisse Deceliam adversus Athenienses. Vide Harpocrationem in voce *'Ἐπιτειχίσμα.* Sed et *τεῖχος* Gracis *munitio* est. Porro ridiculum est credere homines eo dementiae unquam progressos esse, ut, exstructis aggeribus, cœlum conscendere, Deumque exturbare aggressi sint, quod tamen hoc loco creditisse videtur Eusebius. Sunt hæc figura poetarum, qui superbiam hominum illius ætatis et divini Numinis contemptum hac imagine declarare voluerunt:

Ter conati sunt imponere Pelion Ossæ, etc.

Gigantes quidem commemorat sacra Scriptura; sed de illis nihil ejusmodi dicit. Et turrim illam non a gigantibus, sed a filiis et posteris Noe post diluvium adiusticata esse testatur.

(39) Ἐψ̄ οἰς τοῦτον ἐαυτὸν ἀρουσὶ τὸν τρόπον. Male in codice Regio et in veteribus schedis scriptum est ἐψ̄ οὐς τοῦτον ἐαυτῖς, etc. Sed nec sana est vulgata lectio, quamvis scriptorum codicum Maz., Med. ac Fuk. auctoritate firmetur. Quo enim referetur verbum ἔγουσι, cum sequatur in eadem periode αὐτοὺς μετέτει. Mili scribendum videtur ἐψ̄ οἰς τοῦτον ἐαυτὸν ἔγοντας τὸν τρόπον. Nisi malis voces illas penitus expungere, τοῦτον ἐαυτὸν ἔγουσι τὸν τρόπον, quia glossan sapient.

(40) Ο της χαλιάς χόρος. Scribe xápos, ut leg. in codice Fuk. ac Savil. et apud Nicephorium Callistum.

(41) Vulg. πρωτότοκος τοῦ Θ. Σοζία. Non dubito

Α χῆς σπέρματα αὐτοπροαιρέτου κακίας ὑπερβολῇ δια-
φθείροντες, ἀνοσιουργίαις δὲ πάσαις ὅλους σφᾶς ἐκδε-
δωκότες, ὡς τοτὲ μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τοτὲ δὲ ἀλληλο-
κτονεῖν, ἄλλοτε δὲ ἀνθρωποδορεῖν, Θεομαχίας τε καὶ
τὰς παρὰ πᾶσι βωμένας τιγραντομαχίας ἐπιτολμᾶν,
καὶ γῆν μὲν ἐπιτειχίζειν (38) οὐρανῷ διανοεῖσθαι,
μανίᾳ δὲ φρονήματος ἐκ τόπου αὐτὸν τὸν ἐπὶ πάντων
Θεὸν πολεμεῖν παρασκευάζεσθαι. Ἐφ' οἷς τοῦτον ἔαυ-
τους ἄγουστον τὸν τρόπον (39) κατακλυσμοῖς αὐτοὺς
καὶ πυρπολήσεσιν ὥσπερ ἀγρίαν ὕλην κατὰ πάσης
τῆς γῆς κεχυμένην, Θεὸς δὲ πάντων ἔφορος μετήσι,
λιμοῖς τε συνεχέσι καὶ λοιμοῖς, πολέμοις τε αὖ καὶ
κεραυνῷ βολαῖς ἀνωθεν αὐτοὺς ὑπετέμνετο, ὥσπερ
τινὲς δεινήν καὶ χαλεπωτάτην νόσον ψυχῶν, πικροτέ-
ροις ἀνέχων τοῖς κολαστηρίοις. Τότε μὲν οὖν, ὅτε δὴ
B πολὺς ἦν ἐπικεχυμένος ὀλίγου δεῖν κατὰ πάντων ὁ τῆς
κακίας κόρος (40), οἷα μέθης δεινῆς τὰς ἀπάντων
σχεδὸν ἀνθρώπων ἐπισκιαζούσης καὶ ἐπισκοτούσης
ψυχᾶς, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτόκτιστος τοῦ Θεοῦ Σο-
φία (41), καὶ αὐτὸς δὲ προὶν Λόγος, φιλανθρωπίας
ὑπερβολῆς, τοτὲ μὲν δι' ὅπτασίας ἀγγέλων τοῖς ὑποθε-
ηκόσι, τοτὲ δὲ καὶ δι' ἔαυτοῦ οἰκα Θεοῦ δύναμις σω-
τήριος, ἐνὶ που καὶ δευτέρῳ τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀν-
δρῶν, οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς, ὅτι μηδ'
ἐτέρως ἦν δυνατὸν, αὐτοῖς ὑπεφαίνετο. Ός δὲ δῆδε
τούτων τὰ θεοτεσείας σπέρματα εἰς πλήθος ἀνδρῶν
καταβέβητο, ὅλον τε τὸ ἔθνος ἐπὶ τῇ θεοεσείᾳ προσ-
ανέχον ἐκ τῶν ἀνέκαθεν Ἔβραιών ὑπέστη, τούτοις
μὲν ὡσανεὶ πλήθεσιν ἔτι ταῖς παλαιαις ἀγωγαῖς ἐκ-
δειγητημένοις (42), διὰ τοῦ προφήτου Μωϋσέως εἰκό-

Cqui Eusebius scripserit πρωτότιτος τοῦ Θεοῦ Σοφία, ut in quatuor codicibus, Maz. scilicet, Med., Fuk. ac Savil. scriptum habetur. Hæc enim vox magis convenit Eusebiano sensui, cum paulo supra locum illum ex Proverbii citaverit, Κύριος ἔκτισέ με. Certe veteres theologi, ac præcipue ii qui ante concilii Nicaenī tempora scripserunt, per vocabulum κτιζεν̄ non solum creationem intellexerunt, quæ ex nihilo sit, sed omnem generaliter productionem, tam quæ ab æterno esset quam illam quæ in tempore. Hinc est quod Melito librum scripserat, Περὶ κτισεως καὶ γενέσεως Χριστοῦ, ut videbimus ad lib. iv hujus Historiæ. Quod si hic legamus πρωτότοχος, inepta esset repetitio quam ταυτολογίαν vocant, ἡ πρωτόγονος καὶ πρωτότοχος. Adde quod πρωτότοχος non convenit generationi diuinæ. Rectius ergo est πρωτότιτος. Certe Clemens Alex. in lib. v Strom. Kilium Dei vocat πρωτότιτον Ναόν.

(42) Ταῖς παλαιάς ἀγωγαῖς ἐκδεδητημέροις. Male hunc locum intellexit Nicephorus, quasi in laudem Judæorum hoc ab Eusebio dictum fuisset. Sic enim habet Nicephorus: Τοῦτο μὲν ὡστε ταῖς πάλαι καὶ τῷ δράχειος διάταξις καλῶς ἔτενθραμψεν, etc. Quia sic vertit Langus: *Ei genti quia ei antiquitus et non ita pridem ritu et moribus recie exculta esset*, etc. At contrarium plane sensum habent Eusebii verba. Ait enim cum Judæi prioris vite contagione corrupti essent, Deum satis habuisse legales eis cæremontias præscribere, et velut signa quadam ac symbola arcanorum mysteriorum eis tradere, utpote adhuc rudibus et superstitione gentilium assuetis. Idem scribit Chrysostomus in *Matthorum*. Id manifesto sibi volunt haec verba, ταῖς παλαιάς ἀγωγαῖς ἐκδεδητημένοις. Pro quo male Christophorus legit ἐνδεοτημένοις, a Nicephoro, ut videtur, in errore iudicetus. Ἐδιαιτᾶσθαι Gracis idem est quod corrumpi et ex pristina disciplina

νας καὶ σύμβολα σαβδάτου τινὸς μυστικοῦ καὶ περι- ἔτέρων τε νοητῶν θεωρημάτων (43) εἰσαγωγὰς, ἀλλ’ οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς παρεδίδου τὰς μυσταγγίας. Ός δὲ τῆς παρὰ τούτοις νομοθεσίας βωμένης καὶ πνοῆς δίκην εὑώδους εἰς ἄπαντας ἀνθρώπους διαδιδομένης, ἥδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλείσι τῶν ἔθνῶν διὰ τῶν πανταχόσ νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμερώτατα φρονήματα (44), τῆς ἀγριας καὶ ἀπηνούς θηριωδίας ἐπὶ τὸ πρᾶπον μεταβεβλημένης, ὡς καὶ εἰρήνην βαθεῖαν φιλίας τε καὶ ἐπιμιξίας πρὸς ἀλλήλους ἔχειν· τηνικαῦτα πᾶσι δὴ λοιπὸν ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ἐθνεσιν, ὡς ἀν πρωφελημένοις καὶ ἥδη τυγχάνουσιν ἐπιτιθέσιοις πρὸς παραδοχὴν τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως, δὲ αὐτὸς δὴ πάλιν ἔκεινος δὲ τῶν ἀρετῶν διδάσκαλος (45), δὲ ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς τοῦ Πατρὸς ὑπουργός, δὲ θεῖος καὶ οὐράνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, δὲ ἀνθρώπου κατὰ μηδὲν σύμματος οὐσίᾳ τὴν ἡμετέραν φύσιν διαλλάττοντος, ἀρχομένης τῆς Ψωμαίων βασιλείας ἐπιφανεῖς, τοιαῦτα ἔδρασέ τε καὶ πέπονθεν, οἷα ταῖς προφητείαις ἀκόλουθα ἦν, δινθρωπὸν διμόνιον καὶ θεῖον ἐπιδημήσειν τῷ βίῳ παραδέσιων ἕργων ποιητὴν, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διδάσκαλὸν τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας ἀναδειχθῆσεσθαι, τὸ τε παράδοξον αὐτοῦ τῆς γενέσεως καὶ τὴν καινὴν διδασκαλίαν, καὶ τῶν ἕργων τὰ θαύματα, ἐπὶ τούτοις τοῦ θανάτου τὸν τρόπον, τὴν τε ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἔνθεον ἀποκατάστασιν αὐτοῦ προκηρυττούσαις. Τὴν γοῦν ἐπὶ τέλει βασιλείαν αὐτοῦ Δανιήλ ὁ προφήτης θείῳ Πνεύματι συνορῶν, ὃδε πῃ ἐθεοφρείτο, ἀνθρωπινώτερον τὴν θεοπτίαν ὑπογράψων· «Ἐθεώρουν γάρ, φησιν, ἔως οὐ θρόνος ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Καὶ τὸ Ἑνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ώστε χιῶν, καὶ ἡ θρὶξ τῆς

* Cap. vii.

in mollitiem labi. Unde ἐκδεδιητμένος βίος est vita mollis ac soluta; translatione ab intemperantibus hominibus, qui nullam in cibo ac potu et in toto genere vivendi legem obseruant. Quae vox frequenter occurrit in libris Dionis Cassii.

(43) Νοητῶν θεωρημάτων. Sic ex codice Regio et ex veteribus schedis edidit Rob. Stephanus. Sed in reliquis exemplaribus, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Savil. scriptum inveni, μυστικῶν θεωρημάτων. Nicēphorus vero pro his habet, θεοτέρων νοημάτων. Ex quo conjectore est Nicēphorūm vulgatam lectionem in suo codice reperiisse; cuinque eam minus probaret, ejus loco hanc quam diximus substituisse.

(44) Ἡμερώτατα φρονήματα. Hunc locum non intellexerunt interpres, ut ex versione eorum appareat; nam vocem φρονήματα retulerunt ad νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων. Christophoronus quidem vertit: Cumque propter mansuetissimas legumlatorum et philosophorum tot ubique commentationes ac præcepta, etc. Musculus vero, per placidissimos eorum qui ubique leges serebant et philosophorum sensus, etc. Atqui longe alia Eusebii mens est. Neque enim tantum tribuit legumlatoribus philosophisque gentilium, ut prisca illa mortalium feritas atque immanitas præceptis illorum atque institutis paulatim ad humanioreum cultum revocata sit; sed hujus rei causam confert in legem Mosaicam, quæ cum universo terrarum orbi innotuisset, omnium hominum mores tandem mansufecit. Etenim legislatores ac philosophi gentilium, cum optima quæque præcepta ex illius legis fontibus hausissent, ea

A ab antiquis illis Hebreis originem ducens, divino cultui dedita esset; tanquam multititudini priorum adhuc institutorum labo corruptæ, per prophetam Moysen imagines et signa arcani cuiusdam sabbati et circumcisionis, aliorumque spiritualium præceptorum institutiones, sed non ipsam sacrorum manifestam visionem illis tradidit. Tandem vero Hebreorum lege apud omnes divulgata, et instar suavissimi odoris per universas gentes late diffusa: cum ex illa plerisque nationes legumlatorum ac philosophorum opera mitiores jam sensus hausissent, et morum feritas atque immanitas in mansuetiorem cultum conversa esset, adeo ut profunda pax et amicitia mutuaque inter mortales commercia 10 intercederent; tunc idem reliquis etiam hominibus, cunctisque per orbem terrarum gentibus, utpote jam præparatis et ad notitiam Dei Patris percipiendam idoneis, ipse ille virtutum magister, et Patris sui in omnibus bonis minister, divinum eœ cœlestis Dei Verbum, in hominis specie, nullatenus a corporum nostrorum natura diversi, simul cum ipso Romani imperii exordio apparent, ea fecit et pertulit, quæ prophetarum oraculis consentiebant: quibus hominem pariter ac Deum admirabilium operum effectorem in terras venturum esse, et Patris cultum ac religionem cunctis gentibus traditurum: in usitatam quoque ejus nascendi rationem, novam doctrinam, miracula, ad hæc mortis genus et resurrectionem, postremo divinum in cœlos redditum olim prædixerant. Regnum porro illius quod in fine sæculorum adventurum est, Daniel divino afflatus Spiritu cum videret, ad hominum captum sese accommodans, visionem Dei sic describit: «Aspi-

posthæc auditorum suorum mentibus infuderunt: quibus exculti homines, ad evangelicæ legis notitiam accipiendam idonei tandem exsisterunt. Quippe lex Mosaica velut prævia ac prænuntia fuit Evangelii, Christique prædicationi viam stravit. Scribendum est igitur hoc loco: Τοῖς πλεοστι τῶν ἔθνῶν διὰ τῶν πανταχόσ νομοθετῶν τε καὶ φιλοσόφων ἡμέρωτα τὰ φρονήματα, ut diserte scriptum habent nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savil. Certe nisi ita scripseris, non cohærebit oratio. Quo enim referetur particula illa ὡς δὲ, quæ posita est initio periodi? Est et alia difficultas in hoc Eusebii loco, quidnam sibi velint hæc verba ἐξ αὐτῶν. Att. enim Eusebius, ἥδη τότε ἐξ αὐτῶν καὶ τοῖς πλεοστι, etc., ut supra. Quæ quidem verba non sine causa posita esse mihi videntur, ut ostendat Eusebius quidquid a legumlatoribus ac philosophis commode dictum est, id omne ab Hebreis eos esse mutuatos. Atque ita hunc locum accepit Rutilius, ut ex interpretatione ejus liquido appetat. Multa in hanc sententiam disserit Eusebius in libris *De præparatione*, ubi ostendit Græcorum philosophos ex Mosis libris pleaque suffratis, suisce.

(45) Ὁ τῶν ἀρετῶν διδάσκαλος. Quatuor nostri codices, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Savil., scriptum habent ἀρρήτων διδάσκαλος. In optimo tamen Maz. ad marginem, altera lectio ascripta est hoc modo: Γρ. ἀρετῶν. Paulò post ubi legitur τῶν ἕργον τὰ θαύματα, iidem codices præferunt θαύματα, et mox καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσιν εἰς οὐρανοὺς ἔνθεον ἀποκατάστασιν.

ciebam, inquit, donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit. Vestimentum ejus candidum sicut nix: et capilli capitinis ejus sicut lana munda. Thronus ejus flamma ignis, rotæ ejus ignis flagrans. Flumen ignis manabat in conspectu ejus. Mille millia ministrabant ei: et decies millies dena millia assistebant ei. Judicium constituit, et libri aperti sunt. » Et paulo post: « Aspiciebam, inquit, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniens usque ad Antiquum dierum pervenit, et in conspectu ejus exhibitus est. Et datus est ei principatus et honos, et regnum; et omnes populi, tribus et lingue ipsi servient. Potestas ejus, potestas æterna quæ non præteribit: et regnum ejus non corrumpetur. » Hæc vero manifestissime non ad alium quam ad Servatorem nostrum referri possunt, qui erat in principio apud Deum Deus Verbum, et qui propterea quod in novissimis temporibus homo factus est, Filius hominis dicitur. Sed cum prophetarum oracula de Domino nostro Iesu Christo edita in peculiaribus jam Commentariis collegerimus, et quæcunque de illo traduntur, firmissimæ dictæ sunt, in præsentia erimus contenti.

CAPUT III.

*Quod ipsum Jesu Christique nomen olim nolum
herit, cultumque a divinis prophetis.*

Ipsum vero Jesu Christique vocabulum apud veteres illos Deo dilectos prophetas in honore habitum fuisse, opportunum nunc tempus est ut ostend-

(46) Ἐλειτούργουν αὐτῷ. Ex vetustissimo codice
Mazarino post has voces addimus verba: Καὶ μύ-
ρια μυριάδες παρειστήκεισαν ἐμπροσθεν αὐτοῦ.
Eadem pericope habetur in codice Fink. ac Savil.
et in veteribus schedis, nisi quod scriptum habent
παρειστήκεισαν αὐτῷ, prout legitur etiam apud Ju-
stinum et in editione Romana Danielis cap. vii, ubi
vide Adnotaciones Nobilii.

(47) Ἔρώνιος αὐτοῦ προστήθη. In margine codicis M. et scriptum est recentiore manu: Γρ. προστήθη, δικαιούμενος. Id est, in quo busdam codicem scribitur προστήθη, idque rectius. Certe in optimo illo codice Renati Marchallii, qui nunc est in bibliotheca Claromontani collegii, c. vii Danielis diserte scriptum est, καὶ προστήθη αὐτῷ. Tamen inter η et χ superscriptum est eadem manu ve- prorsus ut appareat jamdudum variasse codices in eo Danielis loco; et alios quidem προστήθη prae- tuisse, alios προστήθη. Porro in vetustissimo illo codice R. Marchallii qui prophetas complectitur, Danielis libro hic πρᾶξις est titulus: Κατὰ Θεοδο- τίων, supple τὴν ἔκδοσιν.

(48) *Atque douleborovorū.* Ita legitur etiam in editione Romana Danielis. Verum tres nostri codices, Med., Fuk. et Savilius id seriptum habent, *douleborovorū.* Quam scripturam confirmat Ruslius, *et omnes populi, tribus, lingue ipsi serviant.* Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiae, non ut vulgo, *et lingue ipsi servient.*

(49) Ἐρ οἰκεῖος ὑπομνήμασι. Intelligit libros De evangelica demonstratione, ex quibus decem duntaxat ad nos pervenerunt. In vetustissimo codice Maz. scholiastes quidam notat hic intelligi libros De præparatione et demonstratione evangelica. Σημειώσασθαι δὲ τὸ ὑπομνήματα τῆν Εὐαγγελικὴν προπαρασκευὴν αὐτοῦ καὶ ἀπόδεξιν καλεῖ, id est, Nota quod commentarios vocal, libros suos & De præpara-

Α κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρόν. Ὁ θρόνος αὐτοῦ φλέξ πυρός. Οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πυρὸς εἰλίκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Χίλιαι χιλιάδες ἐλει-
τούργουν αὐτῷ (46), καὶ μύριαι μυριάδες παρειστή-
κεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Κριτήριον ἐκάθισε καὶ βίδαιοι
ἡνεώχθησαν. » Καὶ ἔκῆς « Ἐθεάρουν, φησι, καὶ ἰδοὺ
μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡσεὶ γίδες ἀνθρώπου
ἔρχομενος, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε,
καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προστηνέχθη (47) « καὶ αὐτῷ ἐδόθη
ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί,
ψυλαὶ, γίλωσσαι, αὐτῷ δουλεύσουσιν (48). « Η ἑκουσία
αὐτοῦ, ἔρουσια αἰώνιος, ἤτις οὐ παρελεύσεται. Καὶ ἡ
βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Ταῦτα δὲ σαφῶς
οὐκ ἐφ' ἔτερον, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν ἐν
ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸν Λόγον ἀναφέροιτο ἀν, γίδην
ἄνθρωπου διὰ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ ἐνανθρώπησιν χρη-
ματίζοντα. 'Αλλὰ γάρ ἐν οἰκείοις ὑπομνήμασι (49)
τὰς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσφη-
τικὰς ἐκλογάς (50) συναγαγόντες, ἀποδεικτικώτερόν
τε τὰ περὶ αὐτοῦ δηλούμενα ἐν ἑτέροις συστήσαντες,
τοῖς εἰρημένοις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεσθήσομεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὥς καὶ τὸ Ἰησοῦν δρομι, καὶ αὐτὸς δὴ τὸ τοῦ
Χριστοῦ, ἔγρωστο τε ἀρέκαβεν καὶ ἐτελμητο
παὸν τοῖς θεσπεσίοις προσήκταις (Nic. II. E. 1, 4).

"Οτι δε και αυτο τονομα (51) του τε Ηησου και δη και το Χριστού παρ' αυτοις τοις πάλαι θεωμιέται πορνήταις ἐστιμπτο. οηδη καιρος φασιδεικνύ-

tione ac demons tratione evangelica. Ceterum hoc Eusebii *Ecclesiastica Historia* tanto nobis commendatior esse debet, quod post reliqua fere ejus opera exarata est, adeoque post libros *Chronologicorum canonum*, ut ipse Eusebius supra testatus est. At Blondellius in *Apologia pro sententia B. Hieronymi de episcopis et presbyteris*, cap. 19, libros *De evangelica demonstratione* ab Eusebio scriptos esse censet post *Ecclesiasticam Historiam*. Quippe Eusebius, inquit, in libro vi. *De demonstratione*, cap. 15, *Historiam* suam citat. Sed Blondellius decipit Latina interpretatio, quae sic habet: *Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus illam antiquitus celebratam Sion juncitis bobus a Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus.* Verum longe aliud sonant Graeca Eusebii verba, quae hic ponam: *Ἐτ γοὺν τι δύναται καὶ ἡμετέρᾳ ιστορίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βοωμένην Σιών ζεύγεσι ροῶν ὑπὸ Ρωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὅφθαλμοις προειλήγετε.* Id est: *Quod si nostrum quoque testimonium aliquid ponderis habet, Sionem illum quæ olim tantopere celebrata est, atlate nostra a Romanis arari, ipsis oculis nostris vidimus.* Vides Eusebium non de *Historia* sua loqui. Nam *Ιστορίᾳ* eo loco nihil aliud est quam testimoniorum oculorum.

(50) *Προσητικάς ἑκλογάς.* Sic codices Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum habent, recte. Editi προφ. ἔκδοσεις. Sic autem vocat Eusebius locos excerptos de libris prophetarum, in quibus agitur de vocatione gentium et de adventu Christi. Certe in libris *Demonstrationis* nihil aliud agit Eusebius quam ut testimonia prophetarum ex eorum libris colligat. Quibus deinde uberiorē exppositiō-
nem ac demonstrationem adjecturum se esse pro-
mittit. In praeiōni libri secundi vocat τὰς ἐκ τῶν
προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας.

(51) "Οτι δε και αυτο τοντρου. In codice Mazar.

τι. Σεπτὸν ὡς ἔνι μάλιστα καὶ ἐνδοξὸν τὸ τοῦ Χρι-
στοῦ δόνομα πρώτος αὐτὸς γνωρίσας Μωυσῆς, τύπους
οὐρανῶν καὶ σύμβολα, μυστηρίων τε εἰκόνας
ἀκολούθως χρησμῷ φέρεται αὐτῷ· «Ορά, ποιή-
σεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ
δρεῖ·» παραδίδοντες, Ἀρχιερέα Θεοῦ, ὡς ἐνήν μάλιστα
δυνατὸν, ἀνθρώπον ἐπιφημίσας, τοῦτον Χριστὸν ἀνα-
γορεύει. Καὶ ταύτη γε τῇ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην
ἀξίᾳ, πᾶσαν ὑπερβαλλούσῃ παρ' αὐτῷ τὴν ἐν ἀνθρώ-
ποις προεδρίαν, ἐπὶ τιμῇ καὶ δόξῃ τὸ τοῦ Χριστοῦ
περιτίθησαν δόνομα. Οὕτως δρᾶ τὸν Χριστὸν θεόν τι
χρῆμα τῆς ιστοτοῦ. Οὐ δ' αὐτὸς καὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ προσ-
ηγορίαν εὑ μάλα Πνεύματι θείῳ προΐδων, πάλιν
τινὲς ἔξαιρέτου προνομίας καὶ ταύτην ἀξιοῦ. Οὕποτε
γοῦν πρότερον ἐκφωνηθὲν εἰς ἀνθρώπους, πρινή
Μωϋσέα γνωσθῆναι (52), τὸ τοῦ Ἰησοῦ πρόδορημα,
τούτην Μωυσῆς πρώτῳ καὶ μόνῳ περιτίθησιν, δν κατὰ
τύπον αὐτὸς καὶ σύμβολον ἔγων μετὰ τὴν αὐτοῦ τε-
λευτὴν διαδεξμένον τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν. Οὐ
πρότερον γοῦν τὸν αὐτοῦ διάδοχον τῇ τοῦ Ἰησοῦ κε-
χρημένον προσηγορίᾳ ἐνθματίζει ἐπέρι τῷ Λεοντῷ
(53), ὅπερ αἱ γεννήσαντες αὐτῷ τέθεισται, καίσομε-
νον. Ιησοῦν αὐτὸς ἀναγορεύει, γέρας δισκερεύει,
τίμιον τοὺς αὐτοὺς μεῖζον βασιλεὺον διάδηματος, τὸν νομα-
τὸν ἀνθρώπων, διὸ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Ναοῦ Ἰη-
σοῦς τοῦ Σωτῆρος ἐμόντος εἰς τὸν Εργαστήρα, τὸν μόνον
μὲν Μωϋσέα καὶ τὸ ευπέρειαν τῆς ἀκτίνης
παραδεῖστος (54) προβλέψας, λατρείας, τῆς δικτυούς
καὶ καθαριστήρας εὐπέρειας τῇ ἀργίᾳ ἐπαλέξαμέν. Καὶ
Μωϋσῆς μὲν τούτη, ταῦτα τὰς τοῦ Ιησοῦ προερχόμενα
τοῖς ὑπέρ τοῦ Ιησοῦ προστέθεις, τῷ τε μὲν ἀριστρῷ
τῷ μὲν ἀστρεῖ, τῷ τε μὲν ἀστρῷ τριγύρων,
τῷ τε τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τῷ Κριστοῦ προ-
ερχόμενον τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-

τεθεισταῖς τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-
ερχόμενον τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-

τεθεισταῖς τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-
ερχόμενον τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-

τεθεισταῖς τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-
ερχόμενον τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-

τεθεισταῖς τοῖς τοῦ Ιησοῦ προστέθεις τοῖς Ιησοῦ προ-

meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ et principes convenerunt in unum, adversus Dominum et adversus Christum ejus. » Quibus haec deinde subjungit ex persona Christi: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. » Neque vero soli summi sacerdotes, utpote qui oleo ad id præparato arcani ejusdam mysterii causa ungerentur, Christi nomine ornabantur apud Hebreos; verum etiam reges, quos prophetæ divino incitali Spiritu cum unxissent, typicos quosdam et adumbratos Christos effecerunt: siquidem et ipsi reges illius potestatis ac dominationis Dei Verbi, qui solus verusque Christus est, imaginem in semelipsis gerabant. Quin etiam ex prophetis nonnullos sacro oleo delibitos, typice Christos fuisse accepimus. Adeo ut omnes hi ad verum Christum, divinum ac cœleste Verbum referantur; quippe qui solus omnium gentium pontifex, solus rex ac Dominus omnis creature, solus denique inter prophetas summus propheta Patris existat. Ilujus autem rei argumentum illud est, quod ex omnibus qui apud veteres oleo sacro typice consecrabantur, sive ex sacerdotibus, sive ex regibus, sive ex prophetis, nemo adhuc tantam divinæ virtutis potentiam sortitus est, quantam Servator ac Dominus noster Jesus, qui solus verusque Christus est, ostendit. Nullus certe eorum quantumvis dignitate et honore apud suos per continuam antiquissimæ stirpis seriem nobilitatus, ex ea Christi quam gerebat typica appellatione subditos sibi Christianos cognominavit. Sed ne cultum quidem ullum a subjectis quisquam illorum est consecutus: nec vero in ullum ex iisdem qui fato jam functus fuisse, tanta unquam propensio exstitit animorum, ut homines illius gratia mortem oppetere parati essent. Ac ne ex omnibus quidem illis quos dixi ullus unquam fuit, cuius causa ab universis quæ orbem terrarum incolunt gentibus tantus ubique motus sit excitatus. Neque enim figuræ vis tantum in illis poterat operari, quantum veritas ipsa per Servatorem nostrum exhibita. Qui cum nec insignia summi sacerdotij ab ullo accepisset, ac ne sacerdotali quidem generare secundum carnem esset oriundus; nec hominum satellitio ad regnum esset erectus, nec propheta veterum prophetarum ritu factus fuisse; cum nullam omnino dignitatem aut prærogativam apud Iudeos obtineret: nihilominus omnibus non quidem

(56) Μόνος προφητῶν ἀρχιπροφήτης. Ήνος προφητῶν delenda mihi videtur, ut ipse otiosa ac superflua.

(57) Ἐκ τῆς περὶ αὐτοῦ εἰκονικῆς τοῦ Χριστοῦ προσρήσεως (edidit Stephanus). In codice Medicæo emendatur περὶ αὐτοὺς, quo modo etiam in veteribus schedis diserte scriptum inveni. Certe aut περὶ αὐτούς scribendum est aut περὶ αὐτόν, etc.: præcessit enim οὐδεὶς γέ τοι ἔκεινων.

(58) Τοσαύτη τέρποντε κληρον. Male Christophorus persæcutionis tumultum interpretatur. Klērōn hoc loco verbum est medium, quod tam in

A σόμεθα ἐν τοῖς Ἐθνεσι· τοτὲ δὲ ἀμηχανῶν Δαυΐδ, διὰ τούτων· « Ἰνα τί ἐφρύαξαν Ἐθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά· παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸν, κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » Οἵς ἔξης ἐπιλέγει ἐξ αὐτοῦ δὴ προσώπου τοῦ Χριστοῦ· « Κύριος εἶτε πρὸς μὲ, Γίδες μου εἴ σύ, ἐγὼ σῆμερον γεγένητά σε. Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω Ἐθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσιν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Οὐ μόνος δὲ ἄρτα τοὺς ἀρχιερωτήν τετιμημένους ἐλαῖῳ σκευαστῷ τοῦ συμβόλου χριστιανούς ἔνεκα, τὸ τοῦ Χριστοῦ κατεκάθισει παρ' Εὐραίοις θνομα, ἀλλὰ καὶ τοὺς βασιλέας, οὓς καὶ αὐτοὺς νεύματι θειῷ προφῆται χρίοντες, εἰκονικούς τινας χριστούς ἀπειργάζοντο. « Οτι δὴ καὶ αὐτοί, τῆς τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦ Χριστοῦ τοῦ κατὰ πάντων βασιλεύοντος θείου Λόγου βασιλικῆς καὶ ἀρχικῆς ἔξουσίας τοὺς τύπους δι' ἔαυτῶν Ἐφερον. » Ηδη δὲ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν τινας διὰ χρίσματος χριστούς ἐν τύπῳ γεγονέναι παρειλήφαμεν· ὡς τούτους ἀπαντάς τὴν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Χριστὸν, τὸν Ἐθνεον καὶ οὐράνιον Λόγον, ἀναφορὰν ἔχειν· μόνον ἀρχιερέα τῶν δλων καὶ μόνον ἀπάστης τῆς κτίσεως βασιλέα, καὶ μόνον προφητῶν ἀρχιπροφήτην (56) τοῦ Πατρὸς τυγχάνοντα. Τούτου δὲ ἀπόδειξις, τὸ μηδένα πω τῶν πάλαι διὰ τοῦ συμβόλου κεχρισμένων, μήτε ιερέων μήτε βασιλέων, μήτε μὴν προφητῶν, τοσαύτην ἀρετῆς ἐνθέου δύναμιν κτήσασθαι, δστην δ Σωτῆρ καὶ Κύριος ήμῶν Ιησοῦς δ μόνος καὶ ἀληθινὸς Χριστὸς ἐπιδέδεικται. Οὐδεὶς τέ τοι ἔκεινων καίπερ ἀξιώματι καὶ τιμῇ ἐπὶ πλείσταις ὅσαις γενεαῖς παρὰ τοῖς οἰκείοις διαλαμψάντων, τοὺς ὑπηρέσους πώποτε ἐκ τῆς περὶ αὐτούς εἰκονικῆς τοῦ Χριστοῦ προσρήσεως (57) Χριστιανούς ἐπεψήμισεν· ἀλλ' οὐδὲ σεβάσμιος τινι τούτων πρὸς τὸν ὑπηρέσυν ὑπῆρξε τιμῇ· ἀλλ' οὐδὲ μετά τὴν τελευτὴν τοσαύτη διάλεισις, ὥστε καὶ ὑπεραπονήσκειν ἐτοίμως ἔχειν τοῦ τιμωμένου. Άλλ' οὐδὲ πάντων τῶν ἀνά τὴν εἰκονιμένην ἔθνῶν περὶ τινα τῶν τότε τοσαύτη γέγονε κτίσης (58), ἐπει μηδὲ τοσοῦτον ἐν ἔκεινοις ἢ τοῦ συμβόλου δύναμις οἷα τε ἦν ἐνεργεῖν, δστην δὲ τὴς ἀληθείας παράστασις διὰ τοῦ Σωτῆρος ήμῶν ἐνδεικνυμένη· δς οὔτε σύμβολα καὶ τύπους ἀρχιερωσύνης περά του λαθὸν, ἀλλ' οὐδὲ γένος τὸ περὶ αὐτῶν εἰρωμένων κατάγων, οὐδὲ ἀνδρῶν δορυφορίας ἐπὶ βασιλείων προσαρθέτις, οὐδὲ μὴν προφήτης ὄμοιος τοῖς πάλαι γενόμενος, οὐδὲ ἀξίας δλως ἢ τινος παρὰ Ιουδαιοῖς τυχόν προσδρίας, δμως τοῖς πᾶσιν εἰ καὶ μὴ τοῖς συμβόλοις, ἀλλ' αὐτῇ γε τῇ ἀληθείᾳ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔκεινοςμητο (59). Οὐχ δμοιῶν δὲ οὐν οἰς προ-

bonam quam in malam partem sumi potest, ac tam de benevolis et amicis quam de hostibus ac persecutoribus debet intelligi. Itaque Eusebius dixit κτίσην περὶ τινα, non autem κατὰ τινος. Vult enim dicere εἰ μηδὲν ullius hominis causa τalem tantumque motum omnium gentium exstitisse, quantum Servatoris nostri causa exstitit; aliis religionem ejus amplectentibus, aliis impugnantibus. Eleganter, meo quidem judicio, Nicephorus hunc motum σεισμὸν τῆς οἰκουμένης appellat.

(59) Παρὰ τὸν πτερύματος ἔκεινοςμητο. Omnes nostri codices, Regius scilicet, Maz. ac Med., cum

ειρήχησεν τυχίον, πάντων ἐκείνων καὶ Χριστὸς μᾶλλον ἀνηγόρευται. Καὶ ὡς ἂν μόνος καὶ ἀληθῆς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, Χριστιανῶν τὸν πάντα κόσμον τῆς δύνασις σεμνῆς αὐτοῦ καὶ λεπᾶς προστηγορέας κατέπληξεν, οὐκέτι τύπους οὐδὲ εἰκόνας, ἀλλ' αὐτὰς γυμνὰς ἀρέτας καὶ βίον οὐράνιον αὐτοῖς ἀληθείας θέγμαστες τοῖς θιαστάταις παραδόντες. Τό τε χρῆσμα, οὐ τὸ διὰ σωμάτων σκευαστὸν (60), ἀλλ' αὐτῷ δὴ Πνεύματι θείῳ τὸ θεοπρεπὲς, μετοχῇ τῆς ἀγεννήτου καὶ πατρικῆς θεότητος ἀπειλήφει. «Ο καὶ αὐτὸς πάλιν Ήσαῖας διδάσκει, ὡς ἂν ἔξ αὐτοῦ ὕδε πας ἀναβῶν τοῦ Χριστοῦ». «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἰνεκεν ἔχοιτο με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, | ίάσασθαι τοὺς ψυντετριμένους τὴν καρδίαν» (61), ἔηργάς τοις αἰγματώτοις ὅφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.» Καὶ οὐ μόνον γε Ἡσαῖας, ἀλλὰ καὶ Δασδίς εἰς τὸ αὐτὸν πρόσωπον ἀναφωνεῖ, λέγων· «Ο Θρόνος σου, Θεός σου, θελαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.» «Ἐν οἷς δὲ λόγος ἐν μὲν τῷ πρώτῳ στίχῳ, Θεὸν αὐτὸν ἐπιφημίζει· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκῆπτρῳ βασιλικῷ τιμᾶ. Εἴτε ἔχεις ὑποδάκις μετὰ τὴν Ἑνθεον καὶ βασιλικὴν δύναμιν, τρίτη τάξις Χριστὸν αὐτὸν γεγονέναι ἐλαύνει, οὐ τῷ ἔξ ὅλης σωμάτων, ἀλλὰ τῷ ἐνθέῳ τῆς ἀγαλλιάσεως τὸ λεπτόν παρίστησι. Παρὸ δὲ τὸ ἔξαρτον αὐτοῦ καὶ πολὺ κρείττον καὶ διάφορον τῶν πάλαι διὰ τῶν εἰκόνων σωματικώτερον κεχρισμένων θυποτυμπάνεται. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ διὰ τὸν ὕδε πας τὰ περὶ αὐτοῦ δηλοὶ λέγων· «Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἔως ἂν θῶ τοὺς ἔχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου» καὶ, «Ἐχ γαστρὸς πρὸ Εὐωτόφρου ἐγγέννησά σε. Ομοίως Κύριος, καὶ οὐ μεταβελτήσεται· σὺ εἰ λερεὺς εἰς τὸν αἰώνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκην.» Οὗτος δὲ εἰσάγεται ἐν τοῖς ιεροῖς λόγοις διὰ Μελχισεδέκη, λερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, οὐκ ἐν σκευαστῷ τινι χρίσματι ἀναδειγμένος, ἀλλ' οὐδὲ διαδοχῇ γένους προσήκων τῇ καθ' Ἐβραίους λερωσάνην. Διδοῦ κατὰ τὴν αὐτοῦ τάξιν, ἀλλ' οὐ κατὰ τὴν τῶν ἄλλων σύμβολα καὶ τύπους ἀνειληφτῶν, Χριστὸς καὶ λερεὺς (62) μεθ' ὅρκου παραλήψεως διατήρη τὴν ἀνηγόρευται. «Οὐεν οὐδὲ σωματικῶς παρὰ Ιουδαιοῖς χρισθέντα αὐτὸν ἡ ἱστορία παραδίδωσιν, ἀλλ' οὐδὲ ἐξ φυλῆς τῶν ἱερωμένων γεγύμνενον,

¹¹ Cap. LXI. ¹² Psal. XLIV. ¹³ Psal. CIX.

Fuk. ac Savil. scriptum habent παρὰ τοῦ Πατρὸς παχόσμητο, rectius. Certe Nicephorus, qui Eusebium ubique solet exscribere, hoc loco habet πατρόθεν. Et verbum quod proxime sequitur παχόσμητο, ita scribendum esse convincit. Neque enim Filius Dei a Spiritu sancto ornatur, sed a Patre. In veteribus schedis scriptum inveni πν. Atque ita ad marginem Medicæ codicis emendatum est eadem manu.

(60) Οὐ τὸ διὰ σωμάτων σκευαστόν. Codd. Fuk. et Savil. scriptum habent διὰ ἀρωμάτων. Sed nihil opus est hac emendatione. Sequitur enim paulo post ἐλαύνον τῷ ἔξ ὅλης σωμάτων.

(61) Ίασουσθαι τοὺς συντετριμένους τὴν καρδίαν. Tota hæc pericope abest a nostris codicibus Maz. Med. ac Fuk. Dicunt etiam in veteribus schedis. Sed neque Ruslinus eam agnoscit, ut ex ver-

A signis ac typis, sed veritatis insulis a Patre cōrnatūs est. Ac tametsi non eodem modo quo illi de quibus supra dixi, omnes hos titulos consecutus sit, tamen et ipse magis quam illi Christus cognominatus est: et utpote solus verusque Dei Christus universum terrarum orbem augusto et sacrosoencto Christianorum nomine replevit, non amplius figuræ aut imagines, sed virtutes nudas vitamque cœlesti simul cum ipsa veritatis doctrina tradens initias. Cæterum unguentum non illud ex diversis speciebus compositum, sed divinum ingenitæ ac paternæ divinitatis participatione una cum divino Spiritu accepit. Quod quidem docet etiam Isaías, tanquam ex ipsius Christi persona sic loquens¹⁴: «Spiritus Domini super me quod unkerit me: ad Evangelium nuntiandum pauperibus misit me, ut mederer contritis corde, ut prædicarem captivis liberationem, et cæcis recuperationem visus.» Neque vero solum Isaías, sed etiam David illum ipsum alloqueuit, ita dicit: «Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi. Virga directionis, virga regni tui. Dillexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiae præ consortibus tuis¹⁵.» Quibus verbis sermo divinus in primo quidem versu Deum illum nominat; in altero vero sceptrum regale eidem attribuit; ac paulatim descendens, post divinam ac regiam potestatem, tertio demum loco Christum illum, non materiali quidem sed divino lætitiae oleo delibutum esse declarat. In quo etiam præstantiam illius indicat, quantumque iis omnibus antecellat qui corpore tenus typice ungebantur. Idem alibi de illo sic loquitur: «Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum¹⁶ tuorum¹⁷.» Et mox: «Ex utero ante Luciferum genui te. Iuravit Dominus, et non pœnitentebit eum. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedechi.» Hic porro Melchisedech in sacris libris inducitur sacerdos Dei altissimi, sed non ejusmodi qui confecti alicujus olei unctione consecratus, nec qui generis successione apud Hebræos sacerdotium sit adeptus. Idcirco secundum illius ordinem, non autem secundum ordinem aliorum, qui figuræ duntaxat et signa suscepserant, Servator noster cum iurisjurandi adjectione Christus et sacerdos renun-

D sione ejus apparuit. Habetur tamen in codice Regio, et in cunctis editionibus Isaiae cap. LXI. Videatur tamen ab Euseblio prætermissa hic esse, vel per imprudentiam, dum Isaiae verba memoriter recitat: vel de industria, eo quod hæc verba parum ad institutum ipsius facere videbantur. Sic supra notavimus integrum pericopem ex Evangelio Joannis ab eo omissam fuisse. Certe Origenes in tomo I Commentariorum in Joannem, ubi locum Isaiae citat, hanc quoque pericopem non agnoscit, nec Petrus Alexandrinus in sermone De pœnitentia, canone 2; nec Basilius Seleucensis in oratione 58.

(62) Χριστὸς καὶ λερεὺς. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent Χριστὸς καὶ ἀρχιλερεὺς, quam lectionem etiam in margine Regii codicis ascriptam inveni.

tatus est. Unde etiam Scriptura non illum apulit. **Judeos corporaliter unctum suisse commemorat**, neque ex tribu sacerdotum oriundum; sed ex Deo ipso ante Luciferum, id est ante fabricam mundi editum esse, et immortale nullique obnoxium senio sacerdotium in perpetuum obtinere. Cæterum incorporeæ ac divinæ quæ in illo est potestatis illud maximum et evidentissimum indicium sit, quod solus ipse ex omnibus ad hanc usque ætatem ab universis qui orbem terrarum incolunt hominibus Christus cognominatur, et communis omnium consensu ac testimonio prædicatur, eoque vocabulum a Græcis, tum a barbaris ubique celebratur: quodque ab omnibus qui sacris ipsius initiati per orbem degunt, honore quidem ut rex, admiratione supra prophetam, gloria vero ut verus solusque Dei pontifex hactenus afficitur; quod denique ut pote Dei Sermo qui ante ævum omne substiterit, et qui augustum decus a Patre acceperit, adoratur perinde ut Deus. Sed illud præ omnibus singulari admiratione dignum est, quod nos qui illius numini devoti sumus, non voce solum ac verborum sono, sed omni mentis affectu eum colimus, adeo ut illius sumus.

CAPUT IV.

Quod religio cunctis gentibus ab eodem prædicata nec nova sit nec peregrina.

Hæc igitur ante rerum gestarum narrationem a me necessario præmissa sint, ne quis Servatorem ac Dominum nostrum Jesum Christum ob recentem temporum memoriam quibus inter homines versatus est in carne, novellum **15** esse existimet. Jam vero ne quis doctrinam ejus novam atque peregrinam, ut pote a novo quodam, nihilque a reliquis hominibus discrepante compositam suspicetur, pauca etiam de ista dicamus. Cum Servatoris nostri Christi præsentia cunctis hominibus recens illuxisset, gens, ut fatendum est, nova, non exigua tamen illa nec insirma neque in abdito terrarum angulo sita, sed

(63) *Vulg. γιρομένης ἀσωμάτων καὶ ἐνθέου δυνάμεως.* In codd. Fuk. et Savil. legitur ἐνθέου χριστοῦ. Quam scripturam magis probo. Vulgatam lectionem habet codex Maz., sed in margine ascripia est altera lectio hoc modo: Γρ. χριστοῦ. Porro scribendum est hoc loco γενομένης, ut præferunt nostri codices Maz., Med., Fuk. et veteres schedæ.

(64) *Τήγ τε σεβάσμον.* In codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. deest particula conjunctiva, totusque locus ita scribitur: Οὐδὲ Θεοῦ λόγον προύνται καὶ πρὸ αἰώνων ἀπάντων οὐσιωμένον, τὴν σεβάσμον τιμὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπειληφότα, καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς ἄν Θεόν. Nec aliter citat Joannes Zonaras in *Vita Constantini*, ubi hunc Eusebii locum adducit, quo probet Ariani dogmatis sectatores illum fuisse. Ego vero non video quid in his verbis reprehendere potuerit Zonaras. An quod Eusebius dicit Christum adorari ut Deum? Atqui hoc dici potest etiam de vero Deo. Nam ut cum supra in hac periodo dixit Eusebius, Christum glorificari ut pontificem, δοξάζεσθαι ὡς ἄν ἀρχιερέα (sic enim habent nostri codices Muz., Med. ac Fuk.), id non

A ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ πρὸ Ἐωτόφρου μὲν, τοւτεστι πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως οὐσιωμένον, ἀλάνατον δὲ καὶ ἀγήρω τὴν ἱερωσύνην εἰς τὸν ἀπειρον αἰώνα διαχατέχοντα. Τῆς δὲ εἰς αὐτὸν γενομένης ἀσωμάτου καὶ ἐνθέου χριστοῦ (63) μέγα καὶ ἐναργῆς τεκμήριον, τὸ μόνον αὐτὸν ἐξ ἀπάντων τῶν πάντως εἰστει καὶ νῦν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις καθ' ὅλου τοῦ κόσμου Χριστὸν ἐπιφημίζεσθαι, ἐμοὶ δὲ εἰσθαί τε καὶ μαρτυρεῖσθαι πρὸς ἀπάντων ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ, παρὰ τε "Ἐλλησ" καὶ βαρβάροις μνημονεύεσθαι, καὶ εἰστει καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὐτοῦ θιασούταις τιμάσθαι μὲν ὡς βασιλέα, θυμάζεσθαι δὲ ὑπὲρ προφήτην, δοξάζεσθαι τε ὡς ἀληθῆ καὶ μόνον Θεοῦ ἀρχιερέα· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, οἷα Θεοῦ λόγον προδύτα καὶ πρὸ αἰώνων ἀπάντων οὐσιωμένον, τῇ τε σεβάσμοιν (64) τιμὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπειληφότα, καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς ἄν Θεόν. Τόχε μὴν ἀπάντων παραδοξότατον, διτὶ μὴ φωναῖς αὐτὸν μόνον καὶ βρημάτων ψόφοις αὐτὸν γεραῖρομεν οἱ καθωσιωμένοι αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι διαθέστει ψυχῆς, ὡς καὶ αὐτῆς προτιμῆν τῆς ἔκυντῶν ζωῆς τὴν εἰς αὐτὸν μαρτυρίαν.

confessionem vitæ nostræ libentissime antepona-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὦς οὐ τεώτερος, οὐδὲ ξερίων ληρὸς τρόπος τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεσῆς πάσι τοῖς ἔθνεσιν εὔστεβεις (Nic. II. E. 1, 5).

Taῦτα μὲν οὖν (65) ἀναγκαῖως πρὸ τῆς ιστορίας ἐνταῦθα μοι κείσθω, ὡς ἂν μὴ νεώτερον τις εἴναι νομίσει τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, διὸ τοὺς τῆς ἐντάξεως πολιτεῖται; αὐτοῦ χρόνους. Ινα δὲ μηδὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ νέαν εἶναι καὶ ἔνην, ὡς ἂν ὑπὸ νέου καὶ μηδὲν τῶν λοιπῶν διεχέροντος ἀνθρώπων συστάσαιν ὑπονοήσεις τις, ψέρε βραχέα καὶ περὶ τούτου διαλέσωμεν. Αρτὶ μὲν ὁμολογουμένως τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιλαμψάτης, νέον ὁμολογουμένως Εθνος οὐ μικρὸν οὐδὲ ἐπὶ γνώσις της γῆς (66) ιδρυμένον, ἀλλὰ καὶ πάντων

D prohibet, quominus Christus verus esse pontifex intelligatur. Ita cum dicit Christum adorari ut Deum, non ideo negat Christum vere Deum esse perinde ac Patrem. An forte Zonaras hæc Eusebii verba notare voluit τὴν σεβάσμον τιμὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπειληφότα. Idem supra in capite 4 longe apertius dixit Eusebius τὸ κύρος ὅμοιον καὶ τὸ κράτος αὐτῆς θεότητος καὶ δυνάμει καὶ τιμῇ περὶ τοῦ Πατρὸς ὑποδεδεγμένον. In his tamen verbis nihil est quod merito possis reprehendere, modo Christum ab aeterno haec omnia accepisse intelligas. Ariani quidem Christum, honorem, potentiam ac divinitatem a Patre accepisse aiebant; sed, non ab aeterno, nec divinitatem in Filio iδούτωτον esse affirmabant, sed ex Patris natu ac voluntate pendente. Vide Eusebium in lib. v *Demonstrationis*, pag. 227; Athanasium in libro *De synodis Arimini et Seleniae*.

(65) *Ταῦτα μὲν οὖτε.* Ab his verbis caput 4 inchoant codd. Maz. et Fuk., quibus subscripsit codice Regius cum veteribus schedis.

(66) Οὐδὲ ἐπὶ γορίας πη γῆς. In vetustissimo codice Maz. et in Savil. scribitur ποι γῆς.

ἴθινων πολυανθρωπότετον τε καὶ θεοεβέστατον, ταύτη τε ἀνώλεθρον καὶ ἀήτητον, ἢ καὶ ἐσαιεῖ τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας τυγχάνει, χρόνων προθεσμίας ἀρρήτοις ἀθρόως οὕτως ἀναπέφηνε, τὸ παρὸ τοῖς πᾶσι τῇ τοῦ Χριστοῦ προστηγορίᾳ τετιμημένον. Τοῦτο καὶ προφητῶν κατεπλάγη τις θείου Πνεύματος ὁ φθαλμῷ τὸ μέλλον ἔστεσθαι προθεωρήσας, ὡς καὶ τάδε ἀναφέγγεσθαι· «Τίς ἔχουσε τοιαῦτα; καὶ τίς ἐλάττεσσι οὕτως (67); εἰ δύνει γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, καὶ εἰ ἐξήρθη ἔθνος εἰσάπαξ;» Ὑποσημαίνει δέ πως καὶ τὴν μέλλουσαν διάτοις προστηγορίαν, λέγων· «Τοῖς δὲ δούλευούσι μοι κληθήσεται δυνατα καινόν, δι εὔλογηθίσται ἐπὶ τῆς γῆς» Ἀλλ' εἰ καὶ νέοι σαφῶς ἔμειντο, καὶ τοῦτο καινὸν ἔντως δυνομα τὸ Χριστιανὸν ἄρτιος παρὸ πᾶσιν ἔθνεστι γνωρίζεται, δι βίος δὲ οὐν ὅμως καὶ τῆς ἀγωγῆς δι τρόπος, αὐτοῖς εὑσεβείας δύτημαν, ὅτι μὴ ἔναγχος ὁρφ' ἡμῶν ἐπιπέπλασται, ἐκ τρύπης δὲ ὡς εἰπεῖν ἀνθρωπογονίας φυσικῆ; ἐννοιαὶ τῶν πάλαι θεοφίλων ἀνδρῶν κατωρθοῦτο, ὡδὲ πως ἐπιδείξουμεν. Οὐ νέον, ἀλλὰ καὶ παρὸ πᾶσιν ἀνθρώπως ἀρχαιότερι τετιμημένον ἔθνος, τοῖς πᾶσι καὶ αὐτὸς γνώριμον, τὸ Ἐβραϊκὸν τυγχάνει. Λόγοι δὴ παρὸ τούτῳ καὶ γράμματα παλαιοὺς ἀνδρας περιέχουσι, σπανίους μὲν καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς, ἀλλ' ὅμως εὑσεβεῖα καὶ δικαιοσύνη καὶ πάσῃ τῇ λοιπῇ διενεγκόντας ἀρετή. Πρὸ μὲν γε τοῦ κατακλυσμοῦ, διαφόρους μετά δὲ καὶ τούτον, ἑτέρους τῶν τε τοῦ Νώε πατέων καὶ ἀπογόνων, ἀτέρ καὶ τὸν Ἀβραὰμ (68), δι ἀρχηγὸν καὶ προπάτορα σφῶν αὐτῶν πατέδες Ἐβραίων αὐχοῦσι. Πάντας δὲ ἐκείνους δικαιοσύνη μεμαρτυρημένους, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν πρώτον ἀνίστημι δινθρωπον, ἔργῳ Χριστιανὸς εἰ καὶ μὴ δύναματι προειπών τις, οὐκ ἀν ἔκτος βάλοι τῆς ἀληθείας. Ο γάρ τοι δηλοῦν ἔθελει τοῦνομα τὸ Χριστιανὸν (69), ἀνδρὰ διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ γνώσεως καὶ διδασκαλίας, σωζοσύνη καὶ δικαιοσύνη, καρτερίᾳ τε βίου καὶ ἀρετῇς ἀνόρθῳ, εὑσεβείας τε δύμολιγίᾳ ἐνδεκάτης καὶ μόνου τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ διαπρέπειν, τοῦτο πᾶν ἔκεινος οὐ χειρὸν ἡμῶν ἐσπουδάζετο. Οὐτὸν οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μηδὲ ἡμῖν· οὐ σαβδάτων ἐπιτρήτεως, ὅτι μηδὲ ἡμῖν· ἀλλ' οὐδὲ τῶν τοιῶνδε τροφῶν παραψυλαχῆς, οὐδὲ τῶν δλλῶν διαστολῆς, ὅσα τοῖς μετέπειτα πρώτος ἀπάντων Μωϋσῆς ἀρρέστεος ἐν συμβόλοις τελεῖσθαι παραδέδωκεν, ὅτι μηδὲ νῦν Χριστιανὸν τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ καὶ σαφῶς

¹⁸ Isa. LXVI et LXVII.

(67) Καὶ τίς ἀλάλσεις οὕτως. In Isaiae cap. LXVI legitur καὶ τίς ἐώραχεν οὕτως. Atque ita hoc in loco scriptum habent codii. Fuk. et Savili. Sed vulgata lectionem asserunt reliqui codices et Rutili versio. Sic enim vertit Rutilius: *Quis audivit talia, et quis locutus est ita? Si peperit terra in una die, et si genita est gens de semel.*

(68) Ἀτέρ καὶ τὸν Ἀβραάμ. Musculus vertit *πόλει Αἰαράν et Abrahamum*. Ad quem locum notat Joannes Gryneus legendum sibi videri Thare, qui fuit pater Abraham, de quo in cap. xi Genesios. Quin etiam ad marginem codicis Morei, vir doctus adnotaverat forte Θαράμ scribendum esse. Sed hac nūgæ sunt. Neque enim Tharam pater Abraham fuit ex numero eorum quos Deus præcipuo quodam amore dilexit. Id certe non legitur in sacris voluminibus. Imo plane contrarium ex his elici potest. Siquidem

A omnium nationum populosissima ac religiosissima, inexpugnabilis ad hæc et invicta eo quod Dei auxilio semper munia sit, statutis ab arcana Dei providentia temporibus repente in lucem emersit, Christi nomine apud omnes ubique nobilitata. Hanc propheta quidam divini Spiritus oculo cum prospexit, tanta admiratione percusus est, ut his vocibus exclamaret: «Quis audivit talia? et quis sic loquutus est? Nunquid parturiit terra in una die? et nunquid gens edita est uno partu?» ipsam vero appellationem idem propheta designat, hæc dicens: «Et servientibus mihi imponetur nomen novum, quod benedicetur in terra¹⁸.» Verum tametsi absque controversia novelli sumus, et hoc novum certe Christianorum nomen nuper omnibus innotuit; secetiam tamen rationemque vivendi non recens a nobis compositam, sed jam inde a primo, ut ita dicam, conditu generis humani, ex notionibus a natura insitis, ab hominibus Deo acceptis institutam atque excultam suisse, sic demonstrare conabimur. Hebreorum gentem haudquaquam recentem esse, sed velutatis gratia apud omnes in honore haberi cunctis notissimum est. Sunt apud eam prisca monumenta, in quibus continentur res gestæ veterum quorundam virorum, qui licet rari ac per pauci, religione, justitia ac ceteris virtutibus reliquos omnes longe superarunt. Et ante diluvium quidem non nulli commemorantur: post diluvium autem alii, partim ex Noe liberis, partim ex eorum posteris. Inter quos etiam Abraham quem quidem conditorem auctoremque generis sui jactant Hebrei. Quod si quis omnes illos, quorum justitia tam illustri testimonio comprobata est, ab Abraham initio sumpto, ad primum usque hominem recurrens, Christianos non quidem nomine sed re ipsa fuisse affirmet, is certe non procul a veritate aberraverit. Nam cum Christiani nomine nihil aliud significetur, **16** quam vir qui per Christi cognitionem atque doctrinam modestia, justitia, tolerantia, fortitudine et pietatis cultusque unius qui super omnia est, Dei professione ornatus est; hæc omnia veteres illi non minus studiose quam nos excoluerunt. Itaque nec circumcisionem, nec Sabbathum observare curæ illis fuit sicut nec nobis: neque a certis cibis abstinere, et D alia quedam sollicite observare quæ primus om-

Deus cum Abramum sibi eligere vellet, et ad maximarum rerum spem ac promissionem vocare, ante omnia eum ex domo Tharam patris sui migrare jussit. Atque ita Tharam repudiato, Deus Abramum ejus filium elegit. Certe Tharamum demum cultui deditum fuisse ipse testatur Eusebius, cum ait paulo post de Abraham: τῆς πατρός μὲν ἀποστάτης δειπνάμονίς. Atque igitur hic adverbium est, ut recte in ora codicis Regii adnotatur ad hanc verba: ἀτέρ καὶ τοῦτο ἔστι καὶ δῆ, ἥ πλὴν, ἄτε δῆ, ἥ ἀντὶ τοῦ δῆ.

(69) Ο γάρ τοι δηλοῦν ἔθελει τοῦνομα τὸ Χριστιανὸν. Omnes nostri codices uno consensu scriptum habent, δι γάρ τοι δηλοῦν ἔθελοι τοῦνομα τὸν Χριστιανὸν ἀνδρα, εtc. Ex quo scribendum rufo τοῦνομα τὸ Χριστιανὸν, ἀνδρα, εtc.

nium Moyses typice agenda et custodienda posteris tradidit: sicut neque nunc apud Christianos quidquam horum geritur. Sed et ipsum Christum Dei distincte cognitum habuerunt: siquidem illum ab Abraham quidem visum esse, Isaaco autem responsum dedisse, et cum Jacobo locutum esse, denique cum Moysi, et seculis postea prophetis sermonem habuisse superius ostendimus. Unde etiam illos Deo acceptos homines interdum reperias Christi appellatione decoratos fuisse, ut in his Prophetæ verbis: « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite maligne agere¹⁶. » Ex quibus apparat omnium primam ac vetustissinam esse religionis formam illam ab his quos dixi Deo acceptis hominibus institutam, quæ nuper per Christi prædicationem cunctis gentibus annuntiata est. Quod si Abrahamus longo post tempore circumcisionis mandatum accepisse dicitur, ante illud tamen per fidem justificatus fuisse Scripturæ testimonio comprobatur, sic dicentis: « Credidit Abraham Deo, et deputatum est ei ad justitiam¹⁷. » Cumque jam ante circumcisionem talis esset, a Deo qui se ipsi videndum obtulerat, id est a Christo Dei Verbo, de iis qui posterioribus sæculis simili ac ipse ratione justificandi essent, oraculum accepit hujusmodi: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ¹⁸; » et iterum: « Quod futurus sit in gentem magnam et robustam, et benedicendæ sint in eo omnes nationes terræ¹⁹. » Quod quidem in nobis demum completum fuisse quivis facile deprehendet. Etenim ille per fidem in eum qui ipsi apparuerat Christum Verbum Dei fuerat justificatus: cum a paterna quidem superstitione et pristino errore descivisset, unicum vero moderatorum omnium Deum confessus esset: cumque virtutis operibus, non autem legis quæ a Moyse postea tradita est cæremoniis²⁰ coluisse. Cum igitur ejusmodi esset, dictum eius fuerat omnes terræ tribus ac nationes in ipso esse benedicendas²¹. Apud solos autem Christianos per universum terrarum orbem, operibus quæ sermone omni efficaciora sunt, exulta hæc eadem religionis Abrahamicæ forma reperitur. Quid ergo post hac obstat poterit, quominus unam eamdemque vivendi rationem ac religionem, cum nobis qui a Christo cognomentum traximus, tum vetustissimum illis Deo imprimis acceptis hominibus fuisse fateatur. Proinde perfectam illam religionem quæ Christi prædicatione nobis tradita est non novam aut peregrinam, sed, si verum dicere oportet, primam, solum, veramque esse liquido appareat. Et de his quidem hactenus.

CAPUT. V.

De temporibus quibus præsens hominibus apparuit.

Cum vero quæcumque ad ecclesiasticæ historiæ quam tractandam suscepimus, notitiam erant ne-

¹⁶ Psal. civ. ¹⁷ Gen. xv. ¹⁸ Gen. xxxii. ¹⁹ Gen. xviii. ²⁰ Gen. xii.

(70) Vulg. φέρε δὴ μετὰ τὴν δέουσαν ἡδη. In codi. Med., Maz. et Fuk. legitur φέρε δὲ ἡδη μετὰ τὴν δέουσαν προκατασκευὴν, etc. In exemplari autem Regio et in veteribus schedis scriptum est: φέρε δὲ

A αὐτὸν ἔδεσαν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· εἰγε ὥφαι μὲν τῷ Ἀβραὰμ, χριματίσαι δὲ τῷ Ἰσαάκ, λελαηκέναι δὲ τῷ Ἰακὼν, Νιωθεῖ τε καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προφήταις ὡμιληκέναι προδέδεικται. « Εὐθεν αύτοὺς δὴ τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους εὔροις ἀν καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ κατηγιαμένους προσωνυμίας, κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν φωνὴν. » Μή ἀγησθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μή πονηρεύσθε. » « Ήστε σαφῶς πρώτην τῇ γειτονίᾳ δεῖν καὶ πάντων παλαιοτάτην τε καὶ ἀρχηγιοτάτην θεοτεονίας εὔρεσιν, αὐτῶν ἐκείνων δὴ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, τὴν ἀρτίως διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας πᾶσιν θύνεσι κατηγγελμένην. Εἰ δὲ δὴ μακρῷ ποθ' ὑπερθρόνον χρόνῳ περιτομῆς φασι τὸν Ἀβραὰμ ἐντολὴν εἰληφέναι, ἀλλὰ γε πρὸ ταύτης δικαιοιούσην διὰ πίστεως μαρτυρηθεὶς ἀνείρηται, ὡδέ πας τοῦ Θείου φάσκοντος λόγου. » « Ἐπίστευτε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοιούσην. » Καὶ δὴ τοιούτῳ πρὸ τῆς περιτομῆς γεγονότι χρησμὸς ὑπὸ τοῦ φήναντος ἐκαύτον αὐτῷ Θεοῦ· οὗτος δ' ἦν αὐτὸς ὁ Χριστὸς; δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος· περὶ τῶν ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις τὸν δρμοῖον αὐτῷ δικαιοιούσθαι τρόπον μελλόντων, ρήμασιν αὐτοῖς προεπήγγελται λέγων. « Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ ωρίται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολύ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ έθνη τῆς γῆς. » Τούτῳ δὲ καὶ ἐπιστῆσαι εἰς ἡμᾶς ἐκπεπληρωμένῳ πάρεστι. Πίστει μὲν γάρ ἐκείνος τῇ εἰς τὸν ὄφελέντα αὐτῷ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν Χριστὸν ἐδεινακαίτω, πατρώς μὲν ἀποστάς δεισιδαιμονίας καὶ πλάνης βίου προτέρας, ἵνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων ὅμολογῆσας Θεὸν, καὶ τοῦτον Ἑργοῖς ἀρτεῖς, οὐχὶ δὲ θρησκείᾳ νόμου τοῦ μετὰ ταῦτα Μωϋσέως θεραπεύσας. Τοιούτῳ τε δέντι εἰρητο, διὰ δὴ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ πάντα τὰ έθνη ἐν αὐτῷ εὐλογηθήσονται. « Ἑργοῖς δὲ λόγων ἐναργεστέροις ἐπὶ τοῦ παρόντος παρὰ μόνοις Χριστιανοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀσκούμενος αὐτὸς ἐκείνος ὁ τῆς θεοσεβείας τοῦ Ἀβραὰμ ἀναπέφηνε τρόπος. Τί δὴ οὖν λοιπὸν ἐμποδὼν ἀν εἴη, μή οὐχὶ ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν βίον τε καὶ τρόπον εὐεσθείας, ἡμῖν τε τοῖς ἀπὸ Χριστοῦ καὶ τοῖς πρόπταλαι θεοφιλέστερον δρμολογεῖν; ὥστε μή νέαν καὶ ἔνην, ἀλλ', εἰ δεῖ φάναι ἀληθεύοντα, πρώτην ὑπάρχειν καὶ μόνην καὶ ἀληθῆ κατέρθωταν εὐεσθείας, τὴν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἀποδείκνυσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν ὡδὲ ἔχετω.

D illis Deo imprimis acceptis hominibus fuisse fateatur. Proinde perfectam illam religionem quæ Christi prædicatione nobis tradita est non novam aut peregrinam, sed, si verum dicere oportet, primam, solum, veramque esse liquido appareat. Et de his quidem hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περ. τῶν χρέων τῆς ἐπιχαρείας αὐτοῦ τῆς εἰς ἀρθρώποις (Nic. H. E. 1, 6).

Φέρε δὲ μετὰ τὴν δέουσαν (70) προκατασκευὴν τῆς προτεθείσας ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας, ἢδη λοι-

μετὰ τὴν δέουσαν ἡμῖν προκατασκευὴν. Sed utrumque superfluum est tam ἡδη quam ἡμῖν, cum iustra in eadem periodo posita legantur.

πὸν ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας, ὁ τοῦ Λόγου Πατέρα Θεόν, καὶ τὸν δηλούμενον αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν οὐράνιον τοῦ Θεοῦ Λόγον, βοηθὸν ἡμῖν καὶ συνεργὸν τῆς κατὰ τὴν διγήσιν ἀληθείας ἐπιχαλεσάμενον. Ἡν ὅτι οὖν τοῦτο δεύτερον καὶ τεσσαράκοστὸν ἔτος (71) τῆς Αὐγούστου βασιλείας, Αἰγύπτου δὲ ὑποταγῆς καὶ τῆς τελευτῆς Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας, εἰς τὴν ὑστάτην ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων κατέληξε δυναστείᾳ, δῆδον ἔτος καὶ εἰκοστὸν, ὀπηγήκα δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ιησοῦς Χριστὸς ἐπὶ τῆς τότε πρώτης ἀπογραφῆς, Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος; τῆς Συρίας (72), ἀκολούθως ταῖς περὶ αὐτοῦ πυρφορτείαις, ἐν Βηθλεέμ γεννᾶται τῆς Ἰουδαίας. Ταύτης δὲ τῆς κατὰ Κυρήνιον ἀπογραφῆς καὶ δὲ τῶν παρ' Ἔβραιοις ἐπισημάτωτος Ιστοριῶν Φλαύσιος Ἰώσηπος μνημονεύει (73), καὶ ἄλλην ἐπισυνάπτων Ιστορίαν περὶ τῆς τῶν Γαλιλαίων κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἐπιφεύσης χρόνους αἱρέσεως, ἥς καὶ παρ' ἡμῖν δὲ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεις μνήμην ὕσπειτες λέγων πεποίηται: Μετὰ τούτον ἀνέστη Ἰούδας δ

²¹ Cap. v.

(71) Δεύτερον καὶ τεσσαράκοστὸν ἔτος. Idem numerus habetur in *Chronico* Eusebiano. Anno XLII Augusti Jesus Christus Filius Dei in Bethlehem Iudea nascitur. Annus porro primus Augusti juxta supputationem Eusebii is est, quo Hirtius et Pansa consules fuerunt. Proinde secundus et quadragesimus Augusti annus cadit in consulatum ejusdem Augusti tertium decimum. Hæc de anno natali Christi. Diem vero neutrubi expressit Eusebius. Orosius quidem in lib. vii, cap. 2, postquam juxta sententiam Eusebii, quem ubique sequitur, Christum natum esse dixit anno imperii Augusti XLII, addit die viii Kalendas Januarias. Nec aliter legitur in veteribus fastis quos sub Idaci nomine primus edidit Jac. Sirmondus; sicutque hæc communis opinio Occidentalis Ecclesiæ. Sed cum Orientales aliter senserint, Christum scilicet natum esse viii Idus Januarias, in hac quoque sententia Eusebium fuisse minime dubitandum est. Itaque ex sententia Eusebii, primus Christi annus concurrit cum anno XLII imperii Augusti. Sic certe in vetustissimis codicibus Eusebiani *Chronici*, Acutiano, Lipsii et Ortelii scriptum habetur, ut testatus est Miraeus. Sic in antiquissima editione Mediolanensi, quam nec Scaliger nec Pontacus viderunt. Male in editione Scaligeri primus Christi annus componitur cum anno XLII Augusti, contra fidem scriptorum codicum, adeoque contra ipsius Eusebii sententiam. Etenim Eusebius in fine lib. vii ait historiam ecclesiasticæ successivis a se conscriptam, a natali Christi ad usque subversionem Ecclesiarum, complecti annos quinque ac trecentos. Atqui si primus Christi annus ab anno XLII Augusti ducitur, inde ad xix Diocletiani annum quo destruci sunt Ecclesiæ, quatuor tantum ac trecenti sunt anni. Verissimum igitur est, quod supra dixi, Eusebium initium annorum Christi anno XLII Augusti, mense Januario collocavisse. Et sic Epiphanius adversus hæresim Alogorum ex Eusebii *Chronico*, ut opinor.

(72) Κυρηνίου ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας. Id est, cum Quirinus legatus esset Syria. Legatos Cæsaris qui in provincias mittebantur, civilia simul et militaria recurriri, Græci sere ἡγεμόνας vocant. Ita Strabo in fine lib. xvii, Dio Chrysostomus, aliisque.

(73) Ταύτης δὲ τῆς κατὰ Κυρήνιον ἀπογραφῆς Ἰώσηπος μνημονεύει. Josephus quidem mentionem

Acessaria, jam præmissa sint, superest ut a corporali Servatoris nostri præsentia, tanquam itineris nostri sumamus initium, Patrem Verbi Deum, ipsumque de quo agimus, Jesum Christum, Dominum ac Servatorem nostrum, cœlesti Dei Verbum precibus invocantes, ut ad prosequendum ordinem veritatis auxiliator nobis atque adjutor sit. Annus Jam agebatur secundus et quadragesimus imperii Augusti, a subacta autem Ägypto, et ab interitu Antonii et Cleopatræ, in qua Ptolemæorum in Ägypto dominatio desit, octavus ac vicesimus: cum Servator et Dominus noster Jesus Christus prima illa descriptione census quæ facta est Quirinio Syriae præidente, secundum prophetarum de illo vaticinia, in Bethlehem Iudeæ natus est. Hujus porro descriptionis quæ Quirinii temporibus facta est, celeberrimus apud Iudeos historiarum scriptor Flavius Josephus mentionem facit: aliam quoque narrationem de Galilæorum secta, quæ iisdem temporibus emersit statim subnectens; de qua noster etiam Lucas in Actibus apostolorum ²²

facit descriptionis illius quæ a Quirinio facta est in Syria ac Iudea statim post relegationem Archelai. Sed hujus descriptionis, quam Lucas regnante adhuc Herode factam esse ait, non meministi. Ac mihi quidem videtur error in textum Lucae irrepisse in Quirinii nomine, et pro Quirinio restituendum esse nomen Sentii Saturnini. Hic enim præses fuit sub finem regni Herodis teste Josepho. Certe Tertullianus in lib. iv, *adversus Marcionem*, census in Iudea actos scribit per Sentium Saturninum. Ex quo apparet, Tertulliani tempore quosdam in Evangelio Luca pro Quirinio Saturninum legisse. Ceterum mirum est hanc primam descriptionem a Josepho prætermissam fuisse, qui tamen patriæ sua historiam tanta diligentia persecutus est, ut et præides Syriæ omnes recensuerit. Nam et Sentium Saturninum commemorat, ejusque successoreum Quintilium Varum. Hæc cuin intelligeret Eusebius, sic censuit: unam eamdemque esse descriptionem, cuius Lucas et Josephus meminissent; sed Josephum falli qui eam descriptionem post relegationem Archelai contigisse scriberet. Itaque idem Eusebius in *Chronico*, tumultum illum Iudeæ Galilæi, qui descriptionem illam a Quirinio factam subsecutus est, sub ortum Christi et extrema Herodis tempora collocat. Neque enim adeo stupidus fuit Eusebius, ut non videret Lucam et Josephum in assignando descriptionis tempore inter se dissentire. Quippe id patebat etiam caco. Sed in hac dissonantia, ob Evangelii reverentiam Lucam sequi maluit, et Josepho fidem abrogare. Quæ quidecum sententia longe commodior est et expeditior, quam illa Scaligeri, qui duas fuisse censem Iudeæ descriptions; utramque a Quirinio factam. Sed in hac Scaligeri sententia multa occurrint parum verisimilia. Primo enim Quirinium bis missum fuisse oportet legatum in Syriam; bis ad eandem rem, videlicet ad census agendos: primum quidem circa ortum Christi; deinde vero decem circiter post annis, cum relegatus fuissest Archelaus. Atqui non est probabile, eumdem hominem bis missum fuisse ad regendam provinciam. Certe Josephus diligenterissimus scriptor, cum Quirinii adventum in Syriam ac Iudeam narrat, eum jam antea in Syriam venisse non dicit, nec descriptionem aut ab illo, aut ab alio quoqiam Romano judice jam antea factam fuisse. Quod si jam facta fuerat descripicio, cur iterum sit per eundem virum? Nam si recte et sine fraude facta

loquitur his verbis : « Post hunc exstitit Judas Galilæus in diebus professionis censualis, et avertit populum post se. Et ipse perit, et **18** omnes quotquot consenserant ei, dispersi sunt. » Quibus consentiens is quem supra diximus Josephus, in octavo decimo *Antiquitatum* libro, ita dicit : Inter ea Quirinius unus e senatoribus Romanis, vir omnibus magistratibus jam persunctus, et qui per omnes honorum gradus ad consulatum usque proiectus fuerat, aliis etiam dignitatum insignibus conspicuus, cum paucis militibus in Syriam pervenit, missus a Cæsare, cum ut jus redderet populis, fuerat, novam facere nihil necesse erat. Sin male et inique facta, alium mitti oportebat, qui aequo rem faceret descriptionem. Præterea prior illa descriptione quomodo fieri potuit a magistratu Romano, regnante Herode; cum Herodes optimo jure rex esset Iudeæ a Senatu appellatus, nec Ius esset magistratu Romano quidquam in Iudea pro imperio agere quandiu rex Herodes vixit. Mitto quod circa extrema illa Herodis tempora quibus natus est Christus, Saturninus et Varus legati Cæsaris in Syria fuerunt, non autem Quirinius, ut jam supra dixi. Ille sunt argumenta, quibus potissimum impulsius, Scaligeri sententiam minus probabilem duco, qui duas descriptions fuisse contendit. Nec obstat quod ait Lucas, descriptionem illam quæ facta est paulo antequam Christus nascetur, primam fuisse. Hoc enim vocabulo id tantum significatur, tunc primum in Iudea census a Romanis actos fuisse, nec ullam antea factam descriptionem. Falsum item est quod ait Scaliger, posteriore descriptionem ad tetrarchiam Archelai, et ejus bona duntaxat pertinuisse. Imo Iosephus in fine lib. xvii et initio xviii diserte scribit, Quirinius a Cæsare missum ad census agentes per Syriam ac Iudeam. Scaligeri sententiam secutus est Petavius, cui hoc unum adjectit in *Rationario temporum* : utramque banc descriptionem a Quirinio cum extraordinaria potestate in Syriam missa factam esse. Verum Lucæ ac Josephi verba id refellunt. Nam Lucas quidem ait ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, et Josephus habet, δικαιοδότης τοῦ Εθνους ἐπομένος, quod non nisi de ordinario rectore dici potest. Eamdem viam in conciliandis Lucæ ac Josephi locis secutus est Casaubonus in *Exercitationibus*. Sed omnes, meo quidem judicio, oleum atque operam perdidérunt. Nam ex duobus alterum falli necesse est. Quod cum de evangelista dicere aut omnino suspicari nefas sit, satius est in Iudaicum scriptorem causam erroris conjicere. Quod si cui, id durius videbitur, una hæc restat conciliandi ratio, quan supra indicavimus, ut in textu Lucæ pro Quirinio Saturninum restituamus, ejusque tempore descriptionem non a magistratu Rom., sed ab ipso Herode rege factam esse dicamus. Hac ratione optime inter se consentient Lucas ac Josephus. Posset etiam dici, descriptionem illam absolutam quidem ac terminatam fuisse sub Quirinio præside post exsilium Archelai ; diu tamen antea cœptam esse sub fine Herodis, quo tempore natus est Christus. Hac ratione omnis inter Lucam ac Josephum dissensio tollitur. Nam evangelista descriptionem illam, quæ sub ortum Christi, superstite adhuc Herode fieri cœpta est, vocat descriptionem præsidis Quirinii, eo quod sub Quirinio tandem terminata est. Hæc, meo quidem judicio, commodissima est interpretatio loci illius ex Evangelio Lucæ, quippe quæ unam duntaxat descriptionem factam fuisse supponit, non autem duas, ut Scaliger aliique ejus opinionem secuti, contra fidem historiæ confinxerunt.

(74) Ιούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐρ ταῖς ἡμέραις τῆς

Α Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς (74), καὶ ἀπέστησε λαὸν πολὺν (75) δόπισα αὐτῷ κάκεινος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν. Τούτοις γοῦν καὶ ὁ δεῖπλωμένος ἐν δικαιωματικαὶς τῆς Ἀρχαιολογίας συνάδων, ταῦτα παρατίθεται κατὰ λέξιν. Κυρήγιος δὲ τῶν εἰς βουλὴν συναγομένων ἀνήρ, τάς τε ἄλλας ἀρχὰς ἐπιτετελεκὼς καὶ διὰ πατῶν ὁδεῖσας, ὡς καὶ ὑπατος γενέσθαι, τά τε ἄλλα ἀξιώματα μέγας (76), σὺν δλίγοις ἐπὶ Συρίᾳ παρῆν, ὃντος Καίσαρος δικαιοδότης τοῦ Εθνους ἀπεσταλμένος, καὶ τιμητῆς τῶν οὐσιῶν γενησόμενος. Καὶ μετὰ βραχέα φησίν « Ιούδας δὲ Γαλιλαῖτης ἀπογραφῆς. Scaliger in lib. vi *De emendatione temporum* et in animalversionibus Eusebiniis, ait Lucam in Actibus apostolorum, non de prima professione Iouqui sub qua natus est Christus, sed de secunda, quæ facta est post relegationem Archelai : et Eusebium graviter reprehendit, qui has duas professions inter se confundit. Sed Scaliger ipse gravissime fallitur, qui, nullo auctore fultus, duas descriptions nobis obtrusit, cum unam tantum fuisse et Josephus et Lucas ipse confirmet. Non enim addit Lucas τῆς δευτέρας ἀπογραφῆς, sed tantum dixit τῆς ἀπογραφῆς, unicam fuisse innuens descriptionem. Origenes quoque in libro i *contra Celsum* cum Eusebion consentit his verbis : Καὶ μετ' ἔκεινον, ἐν ταῖς τῆς ἀπογραφῆς ἡμέραις, ὅτε ξοικε γεγεννήθησε ὁ Ἰησοῦς, Ιούδας τις Γαλιλαῖος πολλοὺς ἐκατὸν συναπέστησεν ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Id est : *Post illum in diebus census, quo tempore Jesus natus est, Judas quidam Galilaeus fecit multos et populo ad se deficeret.* Eadem igitur opera Origenem reprehendet Scaliger, quippe qui eadem dixerit quæ Eusebius noster. Neque enim Origenes duas Iudeæ descriptions distinxit. Porro Eusebius noster secum ipse optime consentit. Nam cum evangelicam seculūs auctoritatem, censum illum Quirinii in exordia natalis Dominicī conjecerit, consequens fuit, ut motum Iudeæ Galilæi in idem tempus conferret. In quo dissentit quidem a Josepho, ut supra dixi, sed cum beato Luca, et secum ipse egregie concordat. Quod si quis nostram sententiam amplecti maluerit, nulla inter Lucam ac Josephum reperiatur dissensio. Nos enim descriptionem illam cuius tempore natus est Christus, cœptam esse dicimus Herode in Iudea regnante; eamdem vero decem circiter post annis Archelao Herodis filio in exsilium missa, a Quirinio absolutam ac terminatam fuisse. Quo quidem tempore tumultum Iudeæ Galilæi exstisit asserimus, post relegationem scilicet Archelai. Certe ante exauctoriationem Archelai nulla subesse potuit causa cur Iudas populum Iudeorum ad defectionem concitaret. Siquidem nec census illuc agi potuit a magistratu Romano, ubi rex imperabat socius et amicus populi Romanū; nec ullum Iudeis imminebat periculum, ne alienigenis servirent, cum Iudeo, id est gentilis sua regi, parent. Ex quo apparet, et censem et motum Iudeæ Galilæi nonnisi post exsilium Archelai contingere potuisse.

(75) Καὶ ἀπέστησε λαὸν πολὺν. Postrema vox abest a nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk.; pro qua in vulgatis editionibus Actuum cap. v legitur λαὸν ἰκανόν. Sed nec vetus interpres, nec Rufinus eam vocem agnoscunt.

(76) Vulg. τά τε ἄλλα ἀξιώματα μέγας. Magis placet lectio quam in codicibus nostris Regio, Maz., Fuk. ac Savil. et in veteribus schedis reperimus, τά τε ἄλλα ἀξιώματα μέγας. Atque ita legit Rufinus, ut ex interpretatione ejus appetat : *Cyrinus quoque vir unus ex consessu curie Romanae, per singulos magistratus usque ad gradus consulatus ascendens; et cetera quoque honorabilis.*

άντρο έκ πάνων διεργάτης Γαρύλλου, Σεβδηγού Φαρισαίου
προσάρτεντος, ἡ ποίησις ήταν ἀποτελεσματική, τότε τα
ἀποτέλεσματα οιονδήποτε ήταν αντικρυός διαδικασίαν ήταν γρήγοραν
λέγοντες, καὶ τοῦτο θεωρείται ἐπί ἀντιτίθεται παραπά-
λιντος τὸ θέντος. Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν λεπρῶν τοῦ Ιησοῦ χιονοπέδηλον πέρι τοῦ εὐτόνου ταῦτα γρά-
γει: «Ἐπὶ τούτοις τις ἀντρός Γαλιλαίου, Ιούδας θυ-
μαρ, εἰς ἀποστασίαν ἐνήγε τοὺς ἑπτακινδιους, κακίζον,
εἰ φόρον τε Ψωμαῖος τελεῖν ὑπομένουσι, καὶ μετὰ
τὸν Θεὸν οἰσουσι θυγτοὺς δεσπότας. Ταῦτα δὲ θη-
σηπός.

post Deum mortales dominos agnoscerent. » Ille Josephus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ'.

**Ὥς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀκοινώμως ταῖς
προσηγείαις ἔξελποι ἀρχοτες οἱ τὸ αἰών ἄκ-
μορῶν διαδοχῆς τοῦ Ἰενδρῶν Κόρωνος ἡγε-
μενοι, πρώτοι τε ἀλλότρους βασιλεύει αὐτοῦ
Ηράκλειος (Nic. II. E. I., 6).**

210

1. The first step in the process of learning is to identify the problem. This involves defining the problem clearly and precisely, identifying the relevant variables, and determining the scope of the problem. Once the problem is identified, it can be approached using various methods and techniques.

A fine ut certos secretos facilius non sibi possent esse
iudicari, legum, Constitutiones, et cetera excepimus. Ne
malitia, Seddicio quidam Proletaria in defectuorum ad
familias, populos ad defectuorum exercitabat, et cum
ambis dicebant consumistis aliam esse quam mentis
fostum servitutis Iudicium, et universam pertinet
ad defunctionem libertatis voluntariam. Et hunc tu
libero secundo De bello Iudicato de modis vici horae
seribit: et ea tempestate Iudicis quidam Statim
ad defectuorum lucubras exercitabat, pabam expeditum
quid Romani Iudicium pondere sustinuerunt, ut

CAPITUL VI.

**Quod eius tempora, ut a propheta predicta
 fuerat, essentiam primisque qui et adhuc existent
 una successione. Inde tempora, et quod
 primus ex attulgentia Herodes apud eum regnabat.**

Per idem tempus cum Herodius prius ex alio
geno Iudeo gentile regnum adiunxit, completa
exinde videlicet Moysis predictio quae ab Iudeo¹⁰ +
e Non desinet principia ex Iudeo, neque dies de ho-
nore eius, donec venturum est reprobationis et gloriam
etiam expectationem gentium hoc annuntiet
Quippe non effectu temporis predicti predictio,
quandiu sub dominacione prius duxit Iudeam
Iudeas; qui quidem a Moyse nomen duxit et nomen
Augusti duxerat permanentem. Et ne predictio et
prius ex e origine Herodius regnum ex eo et
Romani abegit et Iudeam, et Iudeam, et Iudeam
terram suam, postquam predictio finita est, heretici
legem fecerat, Iudeam sed et Iudeam esse sacerdotem. Ap-
petit et genitrix ipsa ex predicto nomen sacerdotum
pervenit, ut ergo et Iudeam sacerdotem sit et Iudeam
Romanae monitione Iudeam esse sacerdotem non ex
predictio¹¹ amplius existimat quod Iudeam esse
pervenit ipsa sacerdotum, non a mundis sed et
a mundis sicut et Iudeam esse sacerdotem.

and had better start again. But at 10 a.m.
I am in bed again and cannot be got up
to eat your meal.

It is well known that the following are
the chief causes of the increase of
the number of cases of smallpox in
the United States. The first is the
introduction of the disease from
abroad; the second, the want of
proper medical knowledge and
skill; the third, the want of
proper medical treatment; the
fourth, the want of proper
sanitary laws and regulations;
the fifth, the want of proper
means of communication between
the different states; the sixth,
the want of proper means of
communication between the
different parts of the same state;

tius vixit, eo quod pater pro redēptione ipsius A prēsum solvere præ inopia non valeret. Moribus igitur institutisque eorum innutritus, tandem in notitiam Hircani Judæorum sacerdotis amicitiamque pervenit. Hujus filius fuit Herodes is qui Servatoris nostri temporibus vixit. Itaque cum Judæorum regnum ad hunc Herodem devenisset, erat jam quodammodo pro foribus gentium exspectatio, prout a prophetis prædictum fuerat : quippe cum ex eo tempore defecissent rectores et duces, qui jam inde ab ipso Moyse per continuam successionem apud eos principatum tenuerant. Nam ante captivitatem quidem, et priusquam Babylonem transportati fuissent, regum Imperio agebantur : primitive Saul et David reges fuerunt. Antea vero a magistratibus, qui judices dicti sunt, regebantur ; qui quidem statim post Moysen ejusque successorem Jesum populo prefuerere. Reversi demum e Babylonia, optimatum imperio et paucorum dominatu deinceps uti cœpere. Rerum enim summa penes pontifices erat : donec Pompeius proconsul populi Romani eo adveniens, Hierosolymam quideam armis expugnavit, et ad intimum usque sacrarium progressus templum polluit : Aristobulum vero qui per avitam successionem ad id usque tempus rex simul et sacerdos permanserat, vinculum cum liberis Romam misit : et Hircano quidem ejus fratri sacerdotium tradidit, universam autem Judæorum gentem exinde Romanis tributariam fecit. Haud nūllo post Hircano, in quem ultimum sacerdotum progenies erat devoluta, a Parthis intercepto, primus, ut dixi, ex alienigenis Herodes a senatu et Augusto Judææ regnum accepit. Quo tempore cum Christi corporalis præsentia orbì illucesceret, exspectata illa gentium salus exitum sortita est, et nationum vocatio, prout prophetarum oraculis prædictum fuerat, subsecuta. Ex quo etiam tempore cum principes et duces ex Juda, id est ex Judæorum gente defecissent, successio summi sacerdotii, quod per generis continuam seriem proximo cuique hactenus constantissime delatum fuerat, consequenter turbari cœpta : **20** est. Hujus rei locupletissimum testem habes Josephum, qui Herodem scribit, postquam rex Judææ a Romanis constitutus est, non amplius ex antiqua pontificum stirpe D summos sacerdotes creavisse, sed ignobilibus et obscuris quibusdam hominibus honorem illum con-

B A ἔχεινος ἦν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν πατέρα πένητα δύτα (82) λύτρα καταθέσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἐντραφεὶς δὲ τοῖς ἔχεινων ἡθεσιν, ὑστερὸν Ὑρκανῷ τῷ Ιουδαίων ἀρχιερεῖ φιλοῦται (83). Τούτῳ παῖς γίνεται δὲ ποὺ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἡρώδης. Εἰς δὴ σὺν τὸν τοιούτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης βασιλείας, ἐπὶ θύραις ἥδη καὶ τὸν ἔθνων ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ προσδοκίᾳ παρῆν, ἀτε διαλειοπότων ἐξ ἔχεινου τῶν παρ' αὐτοῖς ἐξ αὐτοῦ Μωϋσέως κατὰ διαδοχήν ἀρξάντων τε καὶ τηγανέμνων. Πρὸ δὲ τῶν βασιλέων, ἀργοντες αὐτοὺς διείπον, οἱ προσαγορευμένοι κριταῖ· δρᾶντες καὶ αὐτοὶ μετὰ Μωϋσέα καὶ τὸν τούτου διάδοχον Ἰησοῦν. Μετὰ δὲ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον οὐ διέλιπτον πολιτείᾳ χρύμενοι ἀριστοκρατικῇ μετὰ διιγαρχίας. Οἱ γάρ ἀρχιερεῖς προεστήκεισαν τῶν πραγμάτων, ἄχρις οὗ Πομπήιος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστάξ, τὴν μὲν Ἱερουσαλήμ πολιορκεῖ κατακράτος, μιαντει τε τὰ ἄγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προσελθών. Τὸν δὲ ἐκ προγόνων διαδοχῆς εἰς ἔκεινο τοῦ κατροῦ διαρκέσαντα βασιλέα τε ὅμοιον καὶ ἀρχιερέα, ἀριστόδουλος δνομα ἦν αὐτῷ, δέσμιον ἐπὶ Ῥώμην ἀμα τέκνοις ἐκπέμψας, Ὑρκανῷ μὲν τῷ τούτου ἀδελφῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσι τε καὶ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐξ ἔχεινον Ῥωμαίοις ὑπόφορον κατεστήσατο. Αὐτίκα γοῦν καὶ Ὑρκανοῦ, εἰς δν ὑστερὸν τὰ τῆς τῶν ἀρχιερέων περιέστη διαδοχῆς, ὑπὸ Πάρθων ατχμαλώτου ληφθέντος, πρῶτος, ὡς γοῦν ἔφην, ἀλλόφυλος Ἡρώδης ὑπὸ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων καὶ Αὐγούστου βασιλέως τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐγχειρίζεται. Καθ' δν ἐναργῶς, τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐνστάσης, τῶν ἔθνων τὴν προσδοκωμένη σωτηρία τε καὶ κλῆτος (84) ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ παρηκολούθησεν· ἐξ οὐ δὴ χρόνου τῶν ἐξ Ἰουδαίων ἀρχόντων τε καὶ τριγυμένων, λέγω δὲ τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διαλειοπότων, εἰκότως αὐτοῖς καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς ἐπὶ τοὺς Ἕγγιστα διαδόχους κατὰ γενέαν προτούσης ἀρχιερωσύνης, παραχρῆμα συγχεῖται. Ἐχεις καὶ τούτων ἀξιόχρεω τὸν Ἰώστηπον μάρτυρα, δηλοῦντα ὡς τὴν βασιλείαν παρὰ Ῥωμαίων ἐπιτραπεῖ· Ἡρώδης, οὐκέτι τοὺς ἐξ ἀρχαίου γένους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλά τισιν ἀσήμοις τὴν τιμὴν ἀπένεμεν· τὰ δομοια δὲ πρᾶξαι τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχέλαον τε τὸν παῖδα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τούτον Ῥωμαίους, τὴν ἀρ-

(82) Vulg. πτωχὸς δίτα. Ita quidem codex Regius. Sed reliqui omnes, Med. scilicet et Maz. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent πένητα δύτα, longe rectius. Nam πτωχός proprie mendicum significat, qui stipem poscit ab occurrentibus; cuiusmodi nequaquam fuit Herodes pater Antipatri.

(83) Φιλοῦται. Omnes nostri codices uno consensu scriptum exhibent φιλοῦται. Quem quidem consensum haudquaque negligendum puto. Totus autem locus in velutissimo codice Maz. ita legitur: Ἐντραφεὶς δὲ τοῖς ἔχεινων ἡθεσιν, ὑστερὸν Ὑρκανῷ τῷ τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεῖ φιλοῦται, quam scripturam in Med. quoque et Fuk. codicibus reperi.

(84) Vulg. σωτηρία τέλος ἐλάμβανε, καὶ η τῶν ἔθνων κλησίς. In codice Regio totus hic locus ita legitur: ... ἐνστάσης, τῶν ἔθνων ἡ προσδοκωμένη σωτηρία τε καὶ κλῆτος ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ παρηκολούθησεν. Quam quidem lectionem vulgatae scripture longe præferendam existimo. Ita certe legit Rutinus, sic enim vertit: Sub quo, imminentे jam Salvatoris adventu, etiam gentium salus, et vocatio exspectata illa, secundum ea quae prophetæ prædixerat, consecuta est. Vulgata tamen lectio ad oram codicis Regii ascripta est eadem manu; et in codicibus Maz., Med. ac Fuk. habetur.

χήν τῶν Ιουδαίων παρειληφότας. Ὁ δὲ αὐτὸς δηλοῖ, τὴν τε τοῦ Ιεράν σπλήνην τοῦ ἀρχιερέως, πρώτος Ἡρώδης ἀποκλείσας, ὃποιοι ιδίαι σφραγίδα πεποίηται, μητρέτην αὐτὴν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἔχειν ὑψότερον εἶπε τρέψας ταῦτα δὲ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν Ἀρχιερατὸν, καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαῖον διαπρέβατο. Καὶ ταῦτα δὲ ἡμῖν εἰρήθω, εἰς ἐπέρεις ἀποδεῖξιν προστείας κατὰ τὴν ἐπιγάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπερασμένης. Σαφέστατα γοῦν ἐν τῷ Δανιὴλ ἐνδομάδων τινῶν ἀριθμὸν ἐνομαστὴν ἡνὸς Χριστοῦ ἡγουμένου περιλαβόν δὲ λόγος, περὶ ὧν ἐν ἐπέροις διειλήφαμεν (85), μετὰ τὸ τούτων συμπίρασμα ἔξολοθρευθεῖσθαι τὸ περὶ Ιουδαίοις γέρεσμα προστείαν. Καὶ τοῦτο δὲ σαφῶς κατὰ τὸν καρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γεννήσεως ἀποδείχυται: συμπεπληρωμένον. Ταῦτα δὲ ἡγεμόνας εἰς παράστασιν τῆς τὸν χρόνον ἀλτηθείας προτεττρήθω.

ipso quo Serrator noster Jesus Christus natus est tempore, manifeste impletum esse convincitur. Atque hæc ad ostendendam temporum veritatem necessario a nobis præmissa sint.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς ἐτοῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας διαφωτίας τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίας (Nic. H. E. 1, 7, 11).

Ἐπειδὴ δὲ τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωτίας ἡμῖν δὲ τε Ματθαῖος καὶ δὲ Λουκᾶς; εὐαγγελιζόμενοι παραδεδόκεσσι, διαχωνεύεν το νομίσματα τοῖς παλλοῖς, τὸν δὲ πιστῶν ἔκαστος (86) ἄγνοιας τὸ ἀλτηθοῦς εὑρετισμογενεῖς εἰς τοὺς τόπους περιλογιμηταί, σέρε καὶ τὴν περὶ τούτων κατεβοῦσαν εἰς τὰς ἱστορίαν παρατήνεθα, ἢν δὲ ἐπιστολῆς Ἀριστείην τράπανον περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας, δι μικρῷ πρόσθιν τοῦτον ὅτι λαμβάνεται Ἀριστείας ἐμνημόνευσε, τὰς μὲν δὴ τῶν λοιπῶν δέξεις ἡνὸς ἐν βασισί καὶ διεύευσμένας ἀπελέγεταις (87), ἢν δὲ αὐτὸς παρεμπλήσεις τοιούτων, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς δέκταις· Ἐπειδὴ γάρ τὰ ὄντα μεταξύ (88) τῶν γενῶν ἐν Ιερατὴλ τριθμεῖτο ἡ φύσις, ἡ νόμος, φύσει μὲν, γνησίον σπέρματος διαδοχῇ, νόμῳ δὲ, ἐπέρου παλιοποιουμένου εἰς δηνομά τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀπέκνου· διτὶ γάρ οὐδέπω δέδοτο ἐπίπεδης ἀναστάσεως σταθῆς, τὸν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσεις ἐμμούντο θυητῆ, ἵνα ἀνέχειτο πότον μέντη τὸ δηνομα τοῦ μετηλαχθείσος· ἐπειδὸν οὐδὲ τῇ γενεαλογίᾳ ταῦτη

(85) Περὶ ὧν ἐτοῖς διειλήφαμεν. Intelligit libros *Demonstrationis evangelicæ*. Etenim in octavo ejus operis libro agit de hebdomadibus Danielis, quas adventu Christi completas esse contendit iuxta sententiam Africani. Eudem Eusebii locum ex lib. viii. *Demonstrationis evangelicæ* citat Hieronymus in *Commentariis in Danielēm*.

(86) Τὸν δὲ πιστῶν ἔκαστος. Quatuor nostri codices, Regius scilicet ac Maz., cum Med. et Fuk., scriptum habent τὸν τε πιστῶν, etc. Sed Rob. Stephanus cum hanc particulari jam antea in superiore membro posuit videtur, hoc loco δὲ substituit; nobis tamen rectior videtur scripta lectio.

(87) Vulg. Εἰεγένετο μέρας ἀποδείξας. Hoc loco Rob. Stephanii consilium laudare nullo modo possumi, qui cum Regium codicem sibi sequendum proposuisse, eum ex parte duntaxat expressit. Nam in Regio quidem codice totus hic locus ita legitur: τὰς μὲν

A tulisse. Eadem in designandis sacerdotibus observasse ait Archelaum Herodis filium, ac deinde Romanos, qui post illum Judææ imperium occuparunt. Idem ipse Josephus tradit primum omnium Herodem sacram sacerdotis vestem sub privato sigillo tenuisse conclusam, nec deinceps sacerdotibus permisso ut illam penes se haberent: idemque ab Archelao ejus successore et a Romanis postea factum fuisse. Atque hæc a nobis dicta sint ad comprobandum veritatem alterius prophetie, quæ in adventu Servatoris Domini nostri Iesu Christi exitum sortita est. Etenim in libro Danielis, postquam certum numerum septimanarum usque ad Christi principatum sacra Scriptura nominatim percensuit, de quibus alibi disseruimus, bis B demum completis, sacri olei unctionem apud Iudeos abolendam esse prædicti. Quod quidem eo ad ostendendam temporum veritatem necessario a nobis præmissa sint.

CAPUT VII.

De dissensu qui creditur esse inter Evangelia in stirpe Christi.

Sed quoniam Matthæus et Lucas in Evangeliorum libris Christi genus ac stirpem varie nobis tradiderunt, et plurimum inter se dissentire vulgo existimantur, adeo ut singuli fidelium ob veritatis ignorationem, varias eorum locorum explicationes certatim excogitaverint: de his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam is de quo paulo ante diximus Africanus, in *Epistola ad Aristidem de consensu Evangeliorum in stirpe Christi narranda*, commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tanquam violentias et falso conflictas coarguit; ipse vero quam comparerat his orationem, his refert verbis: «Nam quoniam, inquit, apud Israelitas generationum nomina, 21 vel ex naturæ, vel ex legis ordine numerabantur: naturæ quidem, cum legitimi filii parentibus succedunt; legis vero, quoties quis in nomen ac familiam fratris sine liberis defuncti filios sustulit. Cum enim certa spes resurrectionis nondum eis data esset, futuram ejus promissionem mortali quadam resurrectione

D δὴ τῶν λοιπῶν δέξις βασίους καὶ διεύευσμένας ἀποδεῖξες. In reliquis autem codicibus, Med. scilicet et Maz. ac Fuk., ita scriptus est: τὰς μὲν τῶν λοιπῶν δέξις ὥστε βασίους καὶ διεύευσμένας ἀποδεῖξες. Atque ita legitur etiam apud Nicephorum. Duplex igitur fuit scriptura hujus loci, cum aliοι ἀποδεῖξες legerent, aliοι ἀπελέγεται. Sed qui legebant ἀποδεῖξες, ii adverbium illud ὥστε expungebant, quippe quod nullo modo convenire possit cum verbo ἀποδεῖξες. Nos ἀπελέγεται prætulimus, tum quia plurimum exemplarum auctoritate firmiter, tum quod Rulinum ita legisse ex ejus versione compemimus.

(88) Επειδὴ γάρ τὰ ἀριθμata. Particula γάρ abest a nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil., nec habetur in interpretatione Rutili. Exstat tamen in codice Regio et apud Nicephorum in cap. 11 lib. 1.

delineabant, ut mortui nomen nullis unquam obliterandum sœculis permaneret. Quoniam igitur eorum qui inter majores Christi recensentur, alii naturali jure, ut filii, parentibus successerunt, non nulli vero cum ab alijs procreati essent, aliis ascripti sunt: ideo utrorumque mentio facta est, tam eorum qui vere patres, quam illorum qui quasi patres fuerunt. Ita sit, ut neutrum Evangeliorum falsum sit, cum alterum naturam, alterum legem in majoribus enumerandis sequatur. Nam familie quæ cum a Salomone, tum a Nathan deducuntur, adeo inter se permistæ sunt, partim reparatione nominis eorum qui sine prole decessissent, partim secundis nuptiis, partim etiam seminis suscitatione, ut iidem homines diversos patres habuisse merito credantur; hos quidem fictitious, illos vero naturales. Quo sit, ut Evangelii utriusque narratio absolute verissima, vario quidem linearum contextu, sed accurate ad Josephum usque descendat. Verum ut id quod diximus, clarius sit, utriusque stirpis seriem proponemus. Igitur si a Davide per

(89) *Vulg. συνεπλάκη γάρ αλλήλοις τὰ γένη.* Ita quidem ex codice Medicæo edidit Rob. Stephanus. In Regio exemplari prius scriptum erat ἐπεπλάκη. Postea vero emendatum est paulo recentiore manu συνεπεπλάκη. Priorem illam lectionem ἐπεπλάκη retinuit Nicephorus. Cod. autem Maz. et Fuk. scriptum habent συνεπεπλάκει, vel, quod idem est, συνεπεπλάκη. Atque ita legisse videtur Rusinus: sic enim vertit: *Reconunctum namque est sibi invicem genus, et illud quod per Salomonem, et illud quod per Nathan deducitur, etc.* Ubi vides Rusinum duas illas prepositiones verbi συνεπεπλάκει totidem Latinis exprimere voluisse. In vulgatis quidem Rusini editionibus legitur, *conunctum namque est sibi invicem genus, etc.* Verum in duobus manuscriptis codicibus, altero bibliothecæ Regiae, altero Parisiensis Ecclesiæ, et in vetustissimis editionibus legitur *reconunctum.* Nec tamen probare possum interpretationem Rusini. Nam reconungi quidem dicuntur duæ familie, quæ cum ex eadem gente ortæ sint, mutuis post ea connubiis inter se rejunguntur. Sed in hoc loco longe alia Africani mens est. Non enim dicit Africenus Nathanaeos ac Salomonios qui ex eadem gente Davidica originem duebant, mutuis inter se connubiis postea rejunctos fuisse. Verum hoc dicit, generationes illas, tum quæ a Nathane, tum quæ a Salomone ducuntur, implexas esse atque intricatas, ob secundas scilicet nuptias viduarum et seminum suscitations, quæ in multis generationum illarum gradibus occurruunt. Proinde prepositio illa ἐπι in verbo συνεπεπλάκει, non exponenda erat per re ut fecit Rusinus, sed potius per prepositionem super. Ad verbum, συνεπεπλάκει, *superimplexum est.*

(90) *Άραστάσεοις ἀτέκνω.* Vir doctissimus Joannes Langus, qui Nicephorum Latine interpretatus est, hunc locum ita vertit: *Implicata enim inter se sunt genera, et quod a Salomone et quod a Nathan descendit, representatione eorum qui liberos non creassent secundisque nuptias ac resuscitatione seminum.* Rusinus vero liberius quidem, sed non sine elegantia ita vertit: *Reconunctum namque sibi est invicem genus, et illud quod per Salomonem, et illud quod per Nathan deducitur, per legales substitutiones quæ fiebant his qui sine liberis decedebant, et per secundas nihilominus nuptias, quibus unus atque idem ab his parentibus progenitus, aliorum esse filius videbatur.* Omisit Rusinus verba illa Africani: καὶ οὐαστάσεοις σπερμάτων, quæ certe superflua videntur.

A ἐμφερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο πατέρας γνησίως, οἱ δὲ ἑτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἑτέροις δὲ προσετίθησαν αλλήσαι, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη, καὶ τῶν γεγεννηκότων, καὶ τῶν ὧς γεγεννηκότων. Οὓς οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων φέύδεται, καὶ φύσιν ἀριθμὸν καὶ νόμον· συνεπεπλάκη γάρ ἀλλήλοις τὰ γένη (89), τό τε ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Νάθαν, ἀναστάσεις ἀτέκνων (90), καὶ δευτερογενεῖς, καὶ ἀναστάσεις σπερμάτων (91), ὡς δικαίων τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι (92), τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπερχόντων· ὡς ἀμφοτέρως τὰς διηγήσεις ἀληθεῖς οὖσας, ἐπὶ τὸν Ἰωσῆφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβώς κατελθεῖν. Τίνα δὲ ταφὲς ἦ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν (93) διηγήσομαι. Ἀπὸ τοῦ Δαεΐδ διὰ Σολομῶντος τὰς γενεὰς **B** καταριθμουμένοις, τρίτος ἀπὸ τέλους εὐρίσκεται Μαθθάν, διὸ ἐγέννησε τὸν Ἰακὼν τοῦ Ἰωσῆφ τὸν πατέρα· ἀπὸ δὲ Νάθαν τοῦ Δαεΐδ κατὰ Λουκᾶν, δομιώς τρίτος ἀπὸ τέλους Μελχ., οὗ νῦν ὁ Ἡλίος τοῦ Ἰωσῆφ πατήρ· Ἰωσῆφ γάρ νῦν ὁ Ἡλίος τοῦ Μελχί. Σκοπούν τοίνυν τὴν διαδοχὴν καὶ τηνεάς **C** Cum enim iam ante dixerit ἀναστάσεις ἀτέκνων rejunctor suisse familias, quid opus est addere ἀναστάσεσι σπερμάτων, quod unum idemque est teste Africano in hac ipsa ad Aristidem epistola. Crterum obscurum est quod hic ait Africanus, reparatione scilicet seminis eorum qui sine liberis decesserint, misceri solitas esse familias. Nam quoties frater eiusdem patre natus reliquat fratris sui in conjugium duebat, nulla erat agnitionis mutatio. Sed si forte frater uterinus viduam fratris sui uxorem duceret, tunc aliqua familiarium permisso nasci poterat. Itaque merito addidit Africenus, καὶ δευτερογενεῖς. Hac enim præcipua fuit causa permissionis familiarium, quoties mulier suscepti iam liberis ex priore matrimonio, ad secundas nuptias transvolabat, et filios ex posteriore etiam viro pariebat. Quo facto, filium ex priore matrimonio natum, uxorem duxisse, et improlem postea obiisse singamus. Tunc si frater illius uterinus viduam in conjugium duxerit, et ex ea liberos sustulerit, in persona libero-rum erit aliqua familiarium confusio, ita ut natura quidem huius, lege autem illius filii dicantur.

(91) *Καὶ ἀραστάσεοι σπερμάτων.* Apud Nicephorūm legitur ἀναστάσει, atque ita in codice Regio prīus scriptum fuerat, postea vero emendatum est alia manu ἀναστάσεοι. Verum Nicephori lectio magis placet, cuin paulo ante positum sit ἀναστάσεοι.

(92) *Ἄλλοτε ἄλλωρ ρομίζεσθαι.* Ille est scriptura Regii codicis, quam Nicephorus etiam confirmat. Nostri tamen codices Med., Maz., Fuk., scriptum habent ἄλλοτε ἄλλως.

(93) *Vulg. τὴν ἀναλογίαν τῶν γενῶν.* Hæc est scriptura codicis Regii, quem secutus est Stephanus. Nec aliter legisse videtur Rusinus qui sic vertit, *ipsas generationum consequentias euarrubimus.* Reliquam tamen codices Maz., Med., Fuk. ac Savili, præferunt τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν. Quam quidem lectionem etiam ad latius codicis Regii ascriptam inveni. Nicephorus autem habet ἐπαλλαγὴν, id est *commutationem.* Et Christopheronus quidem vulgatam a Rob. Stephano lectionem secutus est. Ego vero alteram lectionem amplexus sum, quippe quam plures et meliores codices exhibent. Deinde Africenus hoc loco nequaquam recenset seriem utriusque generationis. Neque enim progreditur ultra Matthian et Melchi. Sed tantum exponit ἐπαλλαγὴν, id est *commutationem seu complicationem* duarum familiarium in genealogia Christi.

卷之三

240 Augustinus: *Hoc loco Africam* *gadare*
videns de exitu tam de mulieribus repudiatis, quam
de sacerdotum viris fato functi sunt.

10. Et duxit eum Iacob pater. Hoc vero non sumitur pro anima. Nihil enim dividitur in familiis. Sed genes Cornetum, verbi gratia, in plures erat divisa familia, nota Sempronio. Sullarum. Lentiliorum; ut nomen ex iuventute quidem familia, sed ex una eademque erat gente; et primum gentiles dicuntur. Iustus mox Mathan et Wecht ex diversa erat familia; imho ambo ex eadem gente Davincius in duas familias erat divisa, Salomonis et Jeremias et Nathanielius.

96) *Propter eum venit et uerbi regnum illius*. Hic enim dominus regnari voluerit. Atque enim Lucas de Christo dicit : *De sonitu vocis tuorum regnum est uenire*. Et Atque uoces illas ut prophetas referunt sunt non solum ad illa verba regnum, sed plures ad illa quae sequuntur tali illud. Unde etiam uerbum voluntatis est latius uerbum domini nostri. Nam si Lucas evangeliista usque uocem regnum, regalem, illam generaliter uerae uerbi regni intellegit, ut uerbi Atque uoces, sequentur uerbi illius. Iustus Josephus per mentionem etiam uocem plane nomen me Josephus illius ut dicit. Et pietatem ipsius Mariam et Bartolemam.

A Salomonem generationes cum Matthaeo numeraveris, tertius a fine reperietur Matthaeus qui genuit Jacob patrem Josephi. Quod si cum Luca a Nathan Davidis filio numeras, tertius videlicet a fine reperietur Melchi, cuius filius fuit Ieli pater Josephi. Sie enim ait²²: « Joseph qui fuit Ieli, qui fuit Melchi. » Cum igitur velut acopis nobis propositus sit Josephus, explicandum nobis est, quomodo uterque pater illius esse dicatur, iam Jacob qui ex **B**alomone, quam Ieli qui ex Nathan originem ducit: ac praeterea quomodo isti duo Jacob et Ieli fratres fuerint; deinde vero qua ratione horum patres Matthaeus et Melchi, diverso genere prognati, aii Josephi suisae probentur. Matthaeus et Melchi enim eamdem uxorem alter post alterum habuissent, liberos ex ea, qui uerini fratres erant, suscepserunt. Quippe lex minime vetabat, ne mulier vidua, sen repudiata, sen viro ipsius mortuo, alteri nubaret. Igitur ex Rutha (hoc enim mulieris nomen fuisse accepimus) primus Matthaeus, qui **22** a Salomonem genos ducet, Jacobum filium suscepit. Post Matthaeum autem interitum, Melchi, qui ad Nathanem originem referebat, eam ex eadem tribu sed diversa Lomia editus esset, ut ante diuidisset, uxorem eam sortitus, Ieli filium suscepit. Hoc modo Jacob et Ieli licet diverso genere prognatos, uerinos fratres reperiemus. Quorum alter, Jacob scilicet, cum frater ipsius Ieli sine liberis deressisset, viduam ejus conjugem sibi accipiens, tertium ex ea Josephum genuit, naturali quidem ratione filium suum. Ende etiam scriptum est²³: « Jacob autem genuit Joseph. » Sed secundum legem filius erat Ieli, quippe enim ejus semen Jacobus frater suscipiavisset. Primum nam generis per eum distincta series, raro ac fortissim comprehendetur: quatuor Matthaeus quidem reverendissimus, et Jacobus, inquit, genuit Joseph, » Luca vero e contrario a filiis ad parentes ascendens: Jesus, inquit, qui erat, ut probabatur hoc enim disertie ad-

phi impensis ejus fratri, atque ex ea Christianum papa-
rise, quod impensis est et absentiam. Id tamen
necessario sequitur ex verbis Africani. Posterea à
voce illa hoc doctum extenduntur ad ea verba
et. Hac eadem ratione extendit etiam poterunt ad
omnes generationes grauis qui sequuntur. Nulla
enim ratio est cur in secundo gradu abundanter
patiuntur quam in reliqua linea. Nec tamen primo im-
primariam est in explicacione Africani. Secundo
loco ostendendum est quod sit in generatione illa Chris-
tiani nam refert Lucas tertium case. Melchis aliqui in
Evangelio Lucas tertius nominantur Mathias, non sa-
lazar Josephi. Melchis vero quintus, ab his sedebat
Josephi. Invenimus Africanum memoriam aperte esse
diciemus est, aut recte in codice. Et invenimus quo-
minus est Africanus Melchis scriptorius inscripsit pro Mathia.
Quae est conjectura Bona ut dicitur in facie.
Certe Gregorius Nazianzenus in carmine 58. De
Gloria genealogie. Africanum sequens. Melchis pro
Mathis dicitur. Et Augustinus in libro de Contra
Carrionem 14. 46. 20.

1971 Vrigt, José M. Arribalzaga, Belén. Nivelaciones Max. de los ríos Elik y Sariel, particularmente intersección con el río Ariztia en los desembocamientos riberas norte y este Argentino. Al que da nombre al río Elik, 15 km. al NE de Gómez

dit), filius Joseph qui fuit Heli, qui fuit Melchi. Neque enim poterat disertius exprimi scititia illa generandi ratio quæ ex lege profecta est. Ideo in hujusmodi liberorum generatione, verbum illud, genuit, ad finem usque reticuit, cum ad ipsum usque Adamum, qui fuit Dei, gradatim ascendendo, totius generis seriem perduxisset. Neque vero id certa ratione destinatum aut temere confictum est. Cognati enim Servatoris nostri, sive ad ostendendam generis sui nobilitatem, sive ut simpliciter rem docearent, veraci utique sermone hæc nobis tradiderunt : latrones scilicet Idumæos, cum Ascaloni Palæstinæ civitati supervenissent, ex delubro quodam Apollinis quod ad ipsos urbis muros positum erat, Antipatrum Herodis cuiusdam hieroduli filium simul cum reliqua sacra preda captivum duxisse. Cum vero pro redemptione filii minister templi pretium solvere non valeret, Antipater Idumæorum more institutoque educatus, postmodum Hircani summi Judæorum pontificis amicus effectus est. Mox legatus ad Pompeium missus ab Hircano, cum ei regnum quod Aristobulus maxima ex parte occupaverat, liberum restituisset, ad summam felicitatem pervenit, curator Palæstinae promotus. Tandem ab iis qui felicitati ejus invidebant, per insidias interfactus, Herodem filium successorem reliquit, cui postea Antonius **23** et Augustus ex senatusconsulto regnum Judææ adjudicarunt. Hujus Herodis filius fuit Herodes aliique tetrarchæ. Et

(98) Ἀντίπατρος Ἡρόδου τινὸς. Ηὕτης narratione prorsus fabulosa est et commentitia. Nam Antipater patrem habuit non Herodem, hierodulum templi Apollinis, sed Antipatrum Idumæum, ut scribit Josephus in lib. xiv, cap. 2. Quem Antipatrum Alexander Judæorum rex praefectum totius Idumææ constituit. Primusque hic Antipater auctor fuisse videtur hujus potentia, ad quam posteri ipsius postea pervenerunt. Nam et praefectorum Idumææ gesit Alexandro et Alexandra regnantibus; et hospitio atque amicitia cum Ascalonitis et Gazæis et Arabibus inita, maximas sibi opes comparavit.

(99) Τὸν λεπέα. Impropius sacerdotem vocat qui erat hierodulus. Longe enim hec inter se differunt, ut supra notavi. Fieri tamen potuit, ut idem esset sacerdos et hierodulus; puta si hac erat conditio sacerdotii, ut non nisi exuta libertate sacerdotes caperentur.

(1) Ὑρκανῷ φιλοῦται. Hoc quoque in loco nostri codices Regius, Mazarinus, Medicæus ac Fuketianus constanter scriptum habent φιλοῦται. Quam scripturam nescio cur Robertus Stephanus repudiavit. Philoūtai enim dicitur ut ἔχθρονται.

(2) Ἐπιμελητὴς τῆς Παλαιστίνης προκόψας. Antipater Herodis pater, sub Hircano Judæorum rege procurationem totius regni gessit, et negotia tam civilia quam militaria administravit. Itaque ἐπιμελητὴς τῆς Ιουδαίας et ἐπίτροπος vocatur a Josepho in dicto libro. Porro codex Maz. et Savil. χρηματίσσας scriptum habent, non προκόψας. In Maz. autem et Fuk. legitur χρηματίσσα. Quam scripturam confirmat Nicephorus. Sic enim habet cap. ix lib. primi, ηγέτης γενούται επιμελητὴς τῆς Παλαιστίνης γενέσθαι. Eleganter Graeci dicunt, εὐτυχεῖ τὸ γενέσθαι.

(3) Τῶν ἀρχι προσηλύτων. Mirum est in codicibus nostris Maz., Med., Fuk. ac Savil. scribi τῶν ἀρχι προσηλύτων. Unde conjectare quis possit legendum

A τες, παρέδοσαν καὶ ταῦτα, ὡς Ἰδουμαῖοι ληστοὶ Ἀσκάλωνι πόλει τῆς Παλαιστίνης ἐπελθόντες, ἐξ εἰδώλειου Ἀπόλλωνος, δὲ πρὸς τοὺς τελέσιν ἰδρυτο, Ἀντίπατρον Ἡρώδου τινὸς (98) ἱεροδούλου παιδα, πρὸς τοὺς ἄλλοις σύλοις αἰχμάλωτον ἀπῆγον· τῷ δὲ λύτρᾳ ὑπὲρ τοῦ οὐτοῦ καταθέσθαι μὴ δύνασθαι εὖν Ιερέα (99), δὲ Ἀντίπατρος τοῖς τῶν Ἰδουμαίων ἔθεσιν ἐντραχαῖς, ὑστερον Ὑρκανῷ φιλοῦται (1) τῷ τῆς Ιουδαίας ἀρχιερεῖ. Πρεσβεύσας δὲ πρὸς Πομπήιον ὑπὲρ τοῦ Ὑρκανοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν ἐλευθερίας αὐτῷ ὑπὸ Ἀριστοδούλου τοῦ ἀδελφοῦ περικοπωμένην, αὐτὸς ηγέτης τῆς Παλαιστίνης προκόψας (2) διαδέχεται δὲ τὸν Ἀντίπατρον φθόνῳ τῆς πολλῆς εὐτυχίας δολοφονηθέντα, δὲ οὐδεὶς Ἡρώδης, δὲ ὑστερον ὑπὲρ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, συγκλήτου δόγματι τῶν Ιουδαίων ἐκριθῇ βασιλεύειν· οὐ παῖδες, Ἡρώδης οὐ τ' ἄλλοι τετράρχαι. Ταῦτα μὲν δῆ κοινά καὶ ταῖς Ἑλλήνων ιστορίαις. Αναγράπτων δὲ εἰς τότε ἐν τοῖς ἀρχείοις δηντῶν τῶν Ἐθραῖκῶν γενῶν, καὶ τῶν ἄλλων προστήλυτῶν (3) ἀναφερομένων, ὡς Ἀχιλλὼς τοῦ Ἀμμανίτου, καὶ Ῥούθ τῆς Μωαβίτιδος, τῶν τε ἀπ' Αἰγύπτου συνεκπεσόντων ἐπιμίκτων, Ἡρώδης οὐδέν τι συμβαλλομένου τοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν γένους αὐτοῦ, καὶ τῷ συνειδότι τῆς δυσγενείας χρουδμενος, ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφὰς (4) τῶν γενῶν, οἰδέμενος εὐγενῆς ἀναφανεῖσθαι, τῷ μηδὲ ἄλλον ἔχειν ἐκ δημοσίου συγγραφῆς τὸ γένος ἀνάγειν ἐπὶ τοὺς πατριάρχας ή προσηλύτους (5), τούς τε καλουμένους γεώ-

B esse τῶν διχριτῶν ἀρχι προσηλύτων, etc., ut ἀρχι προσηλύτοι sint principes et quasi patriarchæ proselytorum; cuiusmodi fuit Achior Ammanites, et convene illi qui Israëlitis ex Ἀἴγυπτῳ egredientibus se se adjunxerunt. Quæ quidem interpretatione nihil certe non displicet. In codice Regio scriptum est ut in editis, ἀρχι προσηλύτων. Nicephorus quoque vulgariter lectionem tueatur. Paulo ante nostri codices Maz., Med., ac Fuk. scriptum habent εἰς τὸ τότε, cum articulo præpositivo.

(4) Ἐρέπησεν αὐτῷ τὰς δραπαραδές. Hanc etiam narrationem parum certam existimo. Nam Josephus in libro *De vita sua originem et antiquitatein stirpis sua commemorans, ex publicis archivis eam repetit.* Igitur restabant adhuc ætate Josephi publica tabularia, in quibus Judaicarum familiarum origines continebantur. Ac proinde falsum est Herodem ea combusisse. Porro hæc tabularia erant in templo Ilierosolymitanō sub custodia scribarum, ut equidein existimo. Itaque optimè Rusinus verba Africana. ita vertit: *Omnes Hebræorum generationes descripsæ, in archivis templi secretioribus habebantur.*

(5) Ἡ προσηλύτους. Mallein scribere ἀρχι προσηλύτους ut supra. Neque enim de novitiis ac recentibus proselytis hic loquitur Africanus, sed de nobilissimis quibusque et antiquissimis, quorum nomen in sacrī libris commemoratum est; cuiusmodi fuit Achior, de quo in libro Judith sepe fit mentio. Quippe hoc loco agit Africanus de nobilitate, cuius præcipuum insigne est antiquitas generis. Ait enim Herodem origines familiarum ideo concremisse, ne quis ex publicis monumentis probare posset se ab ipsis patriarchis aut prophetis originem generis sui ducere. Quod si novellos proselytos intelligamus, perit omnis hujus loci sententia, cum Herodis ætate innumerabiles essent in Judæa qui genus suum ad novellos proselytos referrent, utpote avo nati proselyto. Qui prolecto archivorum suffragio opus ut:

ρας (6) τοὺς ἐπιμίκτους. Ολίγοι δὴ τῶν ἐπιμελῶν ἴδιωτῶν καὶ ἀπογραφάς, ἢ μηνυμούσαντες τῶν ὄνομάτων, ή δὲ λαώς ἔχοντες ἐξ ἀντιγράφων, ἐναρθύνονται, σωζομένται τῇ μνήμῃ τῆς εὐγενείας· ὃν ἐτύγχανον οἱ προειρημένοι δεσπότους καλούμενοι, διὰ τὴν πρὸς τὸ σωτήριον γένος συνάψειαν. Ἀπὸ τε Ναζάρων καὶ Κωχαδί (7) χωμῶν Ἰουδαϊκῶν τῇ λοιπῇ γῇ ἐπιφορτίζαντες, καὶ τὴν προειρημένην γενεαλογίαν (8) ἐκ μνήμης ἔχ τε τῆς βίβλου τῶν Ἡμερῶν (9) εἰς ὅσον ἔξικονύντο, ἐξηγησάμενοι. Εἰτ' οὖν οὕτως, εἰτ' ἀλλὰς ἔχει, σαρκτέραν ἐξήγαγεν οὐκ ἄν ἔχοι τις ἀλλος ἔξευρεν, ὡς ἔγωγε νομίζω πᾶς τε ὁς εὐγνώμων τυγχάνει. Καὶ τὴν αὐτὴν μελέτων, εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρός (10) ἔστι, τῷ μὴ χρείτονα ἡ ἀληθεστέραν ἔχειν εἰτέν. Τὸ μέντοι Εὐαγγέλιον πάντως ἀληθεύει. » Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστιθηστάντα· « Ματθᾶν δὲ ἀπὸ Σολομῶνος (11), ἐγέννησε τὸν Ἰακὼν. Ματθᾶν ἀποθανόντος, Μελχὶς δὲ ἀπὸ Νάθαν, ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί. Ὁμοιότεροι δρα ἀδελφοί (12) Ἡλὶ καὶ Ἰακὼν. Ἡλὶ ἀτέκνου

habebant, ut se ex proselytis oriundos esse approbarent. Huc accedit, quod ex proselytis originem ducere, ignobile potius quam splendidum apud Judæos habebatur, exceptis, ut dixi, antiquis illis proselytis quorum fides ac religio sacris litteris nobilitatis est.

(6) Τούς τε καλονυμένους γειώρας. Id verbum legitur in c. xii Exodi, ubi Deus Moysi in Ἀἴγυπτῳ adiuv consistenti loquitur his verbis: Πάτε ὁς ἂν φάγη ζυμωτὸν, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἑκατὸν ἐκ συναγωγῆς· Ισραὴλ ἐν τε τοῖς γειώραις, καὶ αὐτόχθονες τῆς γῆς· Africanis γειώρας interpretari τοῦ ἀπὸ Αἰγύπτου συνεχτεσόντας ἐπιμίκτους. Id est, convenas qui ex Ἀἴγυπτῳ simul cum Israelitis egressi fuerint. Duplex enim hominum genus Judæis ab Ἀἴγυπτῳ egredientibus sese adjunxit: alterum Ἀἴγυπτorum indigenarum, quos Moses αὐτόχθονας vocat; alterum convenarum, id est promiscue multitudinis, qui γειώραι dicebantur. Hesychius: Γέωρες, γεωργάκες, μέτοχοι, πάροικοι. Georæ ergo apud Ἀἴγυπτios dicebantur homines extranei, qui terram colendam accepérant sub certa pensione, quales erant in Ἀἴγυπτῳ Judæi antequam exiissent. Eos cum indigenis Ἀἴγυπτiis confusis videatur Africanus; quem tamē rellit Moses in dicto loco. Utrosque vero, tam georas quam indigenas Ἀἴγυπτios, uno ἐπιμίκτων nomine comprehendunt sacra Scriptura in dicto cap., versu 38, καὶ ἐπιμίκτος πολὺς συνεῖδην αὐτοῖς, id est promiscua turbā, συμμιγῆς λαὸς. Origenes tamen libro iii De principiis, ἐπιμίκτων nomine Ἀἴγυπτiis solos intellexisse videatur, qui Hebraei permisisti ex Ἀἴγυπτo egressi sunt. Σληνηρυσμὸν μὲν ἔλεγχε τὸν Φαραὼν, διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ. Ιερών. δὲ τὴν τῶν ἐπιμίκτων Αἰγυπτίων συνεξορμησάντων τοῖς Ἐβραιοῖς. Druſius in lib. ii de tribus seculis Juſteorū, agens de proselytis, νοεῖ γειῶρα Hebraicā originis esse dicit, eaque significative proselytūm seu advenām.

(7) Ἀπὸ τε Ναζάρων καὶ Κωχαδί. Cochaba vicus sicut in Basanitide iuxta Decapolim, ut tradit Epiphanius in bæresi Ebionæorū, cap. 2 et 18.

(8) Την προειρημένην γειωράζεται. Nicephorus habet τὴν προειρημένην, et sic in codice Regio prius scriptum sicut, sed recentiore manu emendatum est προειρημένην.

(9) Ἐκ τε τῆς βίβλου τῶν Ἡμερῶν. Per librum Diierum intelligit Africanus Ephemeridas, quas paulo ante lōdawīkās ἀπογραφάς appellavit. Plerique enī apud Judæos originum suarum studiosi, privatos generis sui commentarios ex archivis pu-

A hæc quidem gentilium etiam historiæ cum Judaica communia sunt. Cæterum cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptæ essent origines tam familiarum Hebraicarum, quam eorum qui ad proselytos, id est advenas, genus suum referebant, verbi gratia ad Achior Amanitem, et ad Ruth Moabitidem, eosque qui ex Ἀἴγυπτo simul cum Israelitis egressi per matrimonia cum ipsis permisi fuerant, Herodes priscas illas Israelitarum familias nihil ad se pertinere intelligens, ignobilis tatis suæ conscientia stimulatus, omnia illa veterum familia-ruin monumenta concremavit: ratus se tum demum nobilem visum iri, cum nemo esset qui ex publicis monumentis originem generis sui, vel ad patriarchas, vel ad proselytos, vel ad permistos Israelitis peregrinos qui γειώραι dicuntur, posset referre. Pauci tamen antiquitatis studiosi privatos stirpis suæ commentarios, vel ex archivis descriptos penes se habentes, in primis gloriabantur quod

blicis descriptos penes se habebant, quemadmodum apud nos etiam in nobilioribus fieri videntur. Porro hoc in loco aliquid deesse appetet ex particula τε, quæ in omnibus nostris codicibus et apud Nicephorum habetur. Quare supplenda videntur hæc verba: καὶ ἀπὸ μνήμης ἐξ ὅσον ἔξικονύντο. Ita certe legisse videatur Kuliūs, qui sic verit: Ordinem supradictæ generationis partim memoriter, partim etiam ex Dierum libris, in quantum erat possibile, perdecebant.

(10) Εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρος. In codice Regio et apud Nicephorum legitur εἰ καὶ ἐμμάρτυρος, quod idem est. Cæterum quanti facienda sit hæc evangelici loci explicatio, patet ex his Africani verbis, quippe qui fatetur eam nullo testimonio fulciri veterum scriptorum. Admitti tamen eam vult a nobis, eo quod nulla melior afferri possit. Quæ cum ita sint, nollem Eusebium nostrum in vestibulo Historiæ suæ mentionem hujus rei fecisse. Satius profecto fuisset ac consultius, hanc Evangeliorum dissonantiam silentio involvere, ne lectoribus a fide nostra alienis, cuiusmodi tunc temporis erant quanplurimi, occasio subministraretur de Evangeliorum veritate dubitandi. Certe Julianus Augustus in libro contra Christianos, hanc evangelistarum dissensionem nobis objicit, teste Hierouymo in Commentariis in Matthæum. Locus Juliani exstat apud Cyrillum in libro octavo contra Julianum. Auctor Quæstionum Veteris et Novi Testamenti, cap. 56, de hac dissonantia loquens, Africani opinionem improbat. Sed ipse aliam affert minus probabilem.

(11) Ματθᾶν δὲ ἀπὸ Σολομῶνος. Mira est varietas accentus in hoc nomine. Maz. quidem et Fuk. codd. accentum habent in antepenultima. Nicephorus vero et Fuk. codex paulo antea penultimam circumflectunt. In Regio ac Med. duplex est accentus, tum in penultima tum in antepenultima syllaba. Idque in aliis etiam nominibus supradicti codices observant, quoties ambiguum est quoniam accentu notanda simi vocabula; ut denotetur in aliis quidem exemplaribus hunc accentum, in aliis vero illum reperiri. Quin etiam nostri codices paulo ante scriptum habent ἀπὸ τὸν Δαθὶδ δὲ Σολομῶντος τὰς γενέας καταρριθμούμενος. Sic enim omnes nostri codices, exceptio Regio, qui Σολομῶνος illuc habet.

(12) Ὁμοιότεροι δρα ἀδελφοί, etc. In hac conciliacione quam refert Africanus, duo sunt quæ non-nihil difficultatis habere videntur. Primum enim dubito an licuerit uterino fratri viduam fratris sui

avice nobilitatis memoriam conservassent. Et quia pars numero eras hi de quibus supra dixi, ob propinquitatem generis quia Servatori nostro j. acsi erat Iosephus appellatus. Qui e Nazari et Cana-ba Judeæ viuis in variis regiones discessi, sapientiam generis seruum, ex Ephemeridum libro quam poterint si latrone exposserunt. Sive igitur ita se res habet, sive aliter, plenioram certe interpretationem, non quidem jucundam, alioquinque qui sequi rerum estimatores esse volent, nemo facile repererit. Proinde haec nobis sufficiat, tametsi nullo testimonio ficta; quando nec meliorem aliam nec veritatem proferre possumus. Ceterum quia vera sit Evangelii narratio dubitari non potest. In fine autem ejusdem Epistole Africanus haec addit: « Mattheus a Salomone genus ducens, Jacobum genuit. Mortuo deinde le Mattiane, Melchi oriundos ex Nathanael stirpe, ex eadem muliere genuit Heli. Quocirca Jacobus et Heli fratres erant uterini. Heli deinde sine liberis defuncto, Jacobus ei semen suscitavit, Josepho genito: qui natura quidem Jacobi, i.e. autem Heli filius fuit. Sic uterque Josephi patet recte dicuntur. » Haec Africanus. Porro recensita hoc modo Josephi stirpe, simul etiam Mariæ genus, que ex eadem tribu erat oriunda, tacite expositum 24 est, i.e. siquidem Moysis inter diverse tribus homines erant veluta conubia. Unus enim ex eodem populo eademque gente mulier nubere præcipitur, ne sors patrimonii in aliam tribum transferatur. Et de his quidem bactenus.

CAPUT VIII.

B

*De Herodis adversus infantes crudelitate, et qualem
is exitum vita habuerit.*

Christo igitur secundum prophetarum oracula in Betheleem Judææ nato iis quibus supra dixi temporibus, Herodes cum magi quidam ex Oriente venientes ipsum interrogassent ubinam natus esset rex Iudeorum: quippe stellam ejus sibi conspectam aiebant, hancque tanti itineris sibi causam fuisse, quod illum ulti pote Deum adorare omnibus votis arderent: ea re non mediocriter conturbatus quasi regnum ipsius in maximum discrimen esset adductum, percontatus est ex legis doctoribus qui in sua gente erant, ubinam Christum natum iri exspectarent. Postquam vero Michaelæ vaticinium

Περὶ τῆς Ἡράκου κατὰ τῶν παῖδων ἐπιθυμῆς, καὶ τὰ μετῆ. Ηρεὶ αὐτὸς καταστρεψήθειον (Nic. H. E. 1, 12, 15).

'Άλλαχ τὸν Χριστοῦ γεννηθέντος ταῖς προφητίαις ἀκολούθος ἐν Βηθλεέμ τῆς Ἰουδαίας κατὰ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους, Ἡράδης ἐπὶ τῇ τούτῳ ἐξ Ἀνταλῆς μάχῃ ἀνερρώθει, ὅπῃ εἰη διεπυνθανομένων διεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ιουδαίων. Ἐωράκενται γάρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ τῆς τοσῆσδε πορείας τούτης εἰποῖς αὐτοῖς γεγονέναι, οἷα θεῷ προσκυνήσαι τῷ τεχθέντι διὰ σπουδῆς πεποιημένοις· οὐ σμικρῶς ἐπὶ τῷ πράγματι ἄτε κινδυνευούστες, ὡς γε δὴ δέοτο, αὐτῷ τῆς ἀρχῆς διαχνθεῖτε, πυθόμενος τῶν περὶ τῷ Εὗνει: νομοδιασκάλων πᾶν τὸν Χριστὸν γεννηθῆσεσθαι προσδοκῶν, ὡς ἔγνω στὴν Μιχαὴλ προφητείαν ἐν

uxorem ducere, et ex ea liberos procreare in nomen ac familiam fratri sui transituros. Lex enim Deuteronomii cap. 25 loquitur de fratre qui habitat in eadem domo, et qui est συγγενής. Quod quidem solis germanis aut consanguineis competit. Nam uterinus frater non est ex eadem domo neque ex eodem genere; cum genus præsertim apud Iudeos ex paterna stirpe ducatur. Certe Africanus diserte testatur, Jacobum et Heli fratres uterinos contributes quidem fuisse, ex diverso tamen genere, ἐξ διαφόρων δύο γενῶν. Secundo loco dubitare quis non immixtito possit utrum in generationibus recensendis ratio a Iudeis habita sit patrum adoptivorum. Exemplum habemus illustre in Obed, cuius in genealogia Christi fit mentio. Nam cum Maalon mortuus fuisset in Moabite, et Ruth viduam absque liberis reliquisset, Booz agnatus Maalonis, proximiora agnata ius suum ipsi concedente, Ruth uxori accepit, quo semen Maalonii suscitaret. Ex eam tamen genitus Obedus, non Maalonis sed Boosi filius dicitur ab evangelistis qui Christi prosapiani texuerunt, et in libro qui inscribitur Ruth. Scio quid responderi possit: Moysen scilicet de fratre duntaxat locutum: Boosum vero fratrem non fuisse Maalonis, ac proinde legem qua jubebatur, ut filius ex fratri vidua susceptus ejus nomine appellaretur, ad Boosum non pertinuisse. Deinde dici potest Boo-

sum idcirco nominari in generatione Christi, quod illustrior existisset quam Maalon.

(13) Έκ τοῦ αὐτοῦ δήμου καὶ πατρίας. Iudei divisi erant in tribus, quae φυλαὶ dicebantur. Singulariter autem tribus dividebantur in δῆμος, ut manifeste patet ex capite xxxvi Numerorum. Δῆμοι ergo idem sunt quod apud Romanos familie; sicut φυλαὶ Iudeis sunt quas Romani gentes vocabant. Jam vero πατρίας idem erant quod δῆμοι. Et recte vetus interpres in libro Numerorum *familias* vertit, ubi LXX Interpretes πατρίας posnerant. Horus Grammaticus: Φατρία σύνταγμα, οἴον πατρία, ὅτ' ἀφ' ἑνὸς καὶ εὐγενοῦν ἀνδρός, ὡς πατρὸς, κατὰ διαδοχῆς ἐπέκτασιν λέσῃ τὰ γένη, τὸ τε ἐπὶ τινὰ ἀναφέρεσθαι. ὡς Ἡρακλεῖσθαι. Existat hic illustris locus Horii Grammatici apud auctorem *Etymologicum*. Atque hinc πατρίαρχαι vocabantur generis auctores apud Iudeos, a quibus unaquaque familia nomen acceperebat, quemadmodum videre est in cap. xxvi Numerorum. Chrysostomus homilia 7 in *Epistolam ad Ephesios*, πατρίας et γένη idem esse ait.

(14) Vulg. ὡς ἀρ μὴ ἐπιστρέψοιτο. Ita quidem codex Regius. Sed reliqui codices, Mazar. scilicet, ac Med., cum Fuk. ac Savil. scriptum habent περιστρέψοιτο, quibus consentit etiam Nicephorus. Et sic legitur in cap. xvi Numerorum, ad quem locum alludit Eusebius.

Βηθλεέμ προσαναφωνοῦσαν, ἐν τῷ προστάγματι τοὺς ὑπομαῖους ἔν τε τῇ Βηθλεέμ καὶ πᾶσι τοῖς δρόοις αὐτῆς ἀπὸ διετοῦς καὶ κατατέρῳ παιδίας κατὰ τὸν ἀποχρισθεῖσιν αὐτῷ χρόνον πάρε τῶν μάγων, ἀναιρεθῆναι προστάττει, πάντας που καὶ τὸν Ἰησοῦν, ὃς γε ἦν εἰκόν, τῆς αὐτῆς τοῖς δύτλιξι συναπολαίσσαι συμφορᾶς οἰδίμενος. Θάνατοι γε μὴν τὴν ἐπιθυμήτην εἰς Λίγυπτον διακομισθεὶς ὁ παῖς, δι' ἐπιχανειας ἀγγέλου τὸν μέλλον προμεμαθήστων αὐτοῦ τὸν γονέων. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἡ ἴερά τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει γραφῇ. Ἀξιον δὲ ἐπὶ τούτοις συνιδεῖν τάπικειρα τῆς Ἡρώδου κατὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν διητήλικων αὐτῷ τῷλμης· ὡς περατίκα μηδὲ σμικρᾶς ἀναβολῆς γεγεννημένης, τῇ θείᾳ δίκῃ περιόντα ἐτ' αὐτὸν τῷ βίῳ μετελήλυθε, τὰ τῶν μετὰ τὴν ἐνθέντες ἀπαλλαγὴν διαδεξούμενων αὐτὸν ἐπιδειχνύντα προοίμια (15). Ής μὲν οὖν τὰς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτῷ νομισθείσας εὐπραγίας, ταῖς κατὰ τὸν οἶκον ἐπαλλήλοις τραγωδεῖσσαις συμφοραῖς, γνωνικδές καὶ τέκνων καὶ τῶν λοιπῶν τῶν μάλιστα πρὸς γένους; ἀναγκαιοτάτων τε καὶ φιλάτων μιαζονίαις, οὐδὲ οἶον τε νῦν καταλέγειν (16), τραγικὴν ἀπαταν δραματουργίαν ἐπισκιαζούστης τῆς περὶ τούτων ὑπόθεσις, ἥν εἰς πλάτος ἐν ταῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις ὁ Ἰώηπος διελήλυθεν. Ής δὲ ἄμα τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων νηπίων ἐπιθυμῆτη (17),

(15) Ἐπιδειχνύτα προοίμια. Hæc est lectio codicis Regii, quam Rob. Stephanus expressit, nec nos rejiciendam esse censuimus. Herodes enim, gravissimo oppressus morbo, elonganter dicitur ἐπιδειχνύειν τὰ προοίμια τῶν μετὰ θάνατον, id est, προλογία τῶν μετὰ τὴν ἐνθέντες ἀπαλλαγὴν διαδεξούμενῶν αὐτὸν ἐπιδειχνύειν τὰ προοίμια. Quam quidem scripturam confirmat etiam Nicephorus in cap. 15, lib. 1, ubi hunc Eusebii nostri locum ita interpolavit: Ής γοῦν ἡ θεία δίκη μετὰ τὴν ἀδίκων μιαζονίαν τὸν θεομάχον μετελήλυθε, προοίμιον ὡς ἀν της εἰποτε τῶν ἔσομένων ἔκειται κακῶν ὑποφέννονα, ἔξιον διελθεῖν. Eamdem quoque lectionem secuti sunt Rufinus et Hieronimus, ut ex interpretationibus eorum apparent. Quare non dubito quin hæc lectio preferenda sit Regii codicis scriptura. Hiericus Savilius prius quidem ad oram libri sui adnotaverat forte scribendum esse ἐπιδειχνύσα. Sed postea notavit, duos codices manu exaratos scriptum habere καὶ ὡς μετὰ τὴν ... ἐπιδειχνύειν τὰ προοίμια, recte.

(16) Vulg. οὐδὲν οἶον τε καταλέγεται. In Maz. et Fuk. codicibus scribitur οὐδὲν οἶον τὸ νῦν καταλέγεται. Atque ita codex Med. prius scriptum habuit. Est quidem hæc locutio familiaris Eusebii. Sic in cap. xii libri hujus, historiam Abgaris referens, οὐδὲν δὲ οἶον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν· et sexcentis aliis in locis. Verum hic non convenit ea locutio. Quare non dubito quin, una dempta littera, scribendum sit οὐδὲ οἶον τε, etc. Conjecturam nostram plane confirmat Nicephorus, qui hæc Eusebii verba ita expressit, τόχε νῦν ἔχον διεξένεται, οὐ πρέπων, οἵματι, καιρός.

(17) Ής δὲ ἄμα τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῶν νηπίων ἐπιθυμῆτη. Editus est anno superiore libellus de loco Josephi in quo Iesu Christi sit mentio. In eo libro hic Eusebii nostri locus graviter suggeratur. Ac primo quidem Eusebius noster fraudis arguitur, qui a Josepho id dictum esse confinxerit, de quo Josephus ne cogitavit quidem. Neque enim

A comperit, qui in Bethlehem nasciturum esse prædixerat, statim omnes pueros adhuc lactentes in Bethlehem, et in conterminis locis a bimis usque ad recentissime natos secundum tempus quod a magis diligenter inquisiverat, uno edicto interfici jubet. Jesum quippe eadem cum aequalibus suis, ut erat verisimile, calamitate involvendum esse sperrabat. Sed insidias regis prævertit puer asportatus in Egyptum a parentibus, quibus apparet angelus rem omnem aperuerat. Et hæc quidem sacer Evangelii sermo declarat. Jam vero opere pretium fuerit spectare quæ merces sceleris in Christum et aequales ejus infantes admissi Herodem consecutæ sit: et quo pacto e vestigio nulla mora interposita, adhuc superstitem ultio divina corripuit, adeo ut eorum qui post hanc vitam ipsum manebant, cruciatum præludia quædam ostenderet. Et qualiter quidem regni sui, ut putabat, prosperitates domesticis calamitatibus sibi vicissim et cedentibus obscuravit, uxore ac liberis, ceterisque partim propinquitate, partim amicitia sibi junctissimis nefarie trucidatis, ne numerando quidem nunc possim recensere, cum omnem tragœdiarum atrocitatem supereret hujus argumenti tractatio, quod Josephus in Antiquitatibus libris uberrime est executus. Qualiter vero post

C Josephus Herodem tantis doloribus ante mortem cruciatum esse dixit, ob persecutionem Christi, vel ob cædem infantum. Objicit præterea Eusebius numerus ille scriptor, quod dixerit statim post credem Bethlehemiticorum infantium, cruciatu illos Herodi contigisse, cum inter βρεφοκοτλαντα et Herodis foedissimum illum morbum, septem anni, ut ipse ait, intercesserint. Sed utramque objectionem refellere facillimum fuerit. Neque enim dicit Eusebius id quod ipsi objicitur. Utitur quidem testimonio Josephi, ut probet Herodem maximis affectum doloribus interuerso, ob sclera quæ toto vite spatio adniserat, non vero ut probet, eos cruciatu ob cædem infantum et persecutionem Christi Herodem pertulisse. Quamobrem non est culpandus Eusebius, sed potius laudanda est ejus fides atque industria: qui cum ex evangelicis libris compertum haberet, Herodem nascenti Christo insidias comparasse, et infantes Bethlehemiticos trucidasse, ut eorum cæde Christum quoque involveret; cumque ex Josephi testimonio didicisset, Herodem paulo postea pestilenti ulcere consumptum inter gravissimos dolores animam exhalasse, utrumque simul apissime conjuxit, ac Josephi quidem testimonium attulit, ut rem ipsam prout acciderat expopret. Veram autem causam ob quam Herodes tot ac tanta perpessus fuerat, a Josepho ignoratam, commemoravit. Nullum igitur hic est peccatum Eusebii, sed potius ejus qui Eusebium temere et inconsulte reprehendit. Nam Eusebius quidem sibi ipse constat. Quippe in Chronico mortem Herodis anno post cædem infantum evenisse scribit, omnesque adeo chronologi non diu post infanticidium Herodem vixisse consentiunt. Atque hæc ideo scripsi, non quo auctorem illius libelli reprehenderem, cuius elsi consilium non probebam, ingenium tamen ac erudititionem laudo, verum ut Eusebium nostrum defendarem, cuius acumen et elegans passim in his libris, sed in hoc præcipue loco eluet. Est enim hic figura qua oratores maxime uti solet, cum id quod ab adversario dictum non est, perinde quasi dictum esset arripiunt; quod Graeci eleganter dicunt συναρπάζεται.

insidias adversus Servatorem reliquosque infantes A comparatas, statim immisso cœlitus morbo quasi verbere ad mortem adactus est, non alienum fuerit ex ipso scriptore cognoscere, qui in septimo Antiquitatum libro Herodis exitum refert his verbis: « Herodem porro, inquit, morbi vis acrius in dies exagitabat, Deo pœnas scelerum illius exigente. Ignis quidam erat latus qui non tantum cœtem contrectantibus ardorem nuntiabat, quantum intus viscera depascebatur. Ingens præterea aviditas accipendi cibi, cui denegare quidquam non licebat. Scabebant ulceribus intestina, et acerbissimis coli doloribus cruciabantur. Pedes humore pellicido distenti, eademque circa ventriculum mali labes erat. Ipsa quoque genitalia putrefacta vermiculis scaturiebant. Accedebat anhelitus contentio, B tum ob fetorem tum ob nimiam crebritatem molestissima. Denique convulsiones per universa proponendum membra, insuperabile ipse robur addebant. Aiebant porro divini et qui in hujusmodi vaticinandi scientia studium suum collocaverant, banc multiplicis impietatis pœnam Deum a rege exposcere. » Haec sunt quæ in supradicto libro scriptor jam a nobis laudatus commemorat. In secundo autem libro *belli Judaici* eadem de illo tradit his verbis: « Post haec, inquit, morbi vis per universum ejus corpus diffusa, diversi generis doloribus distrahere illud cœpit. Febris quedam erat tepidior; pruritus per universam cuticulam intolerabilis; coli quoque dolores continui. Circa pedes tumor quasi aqua intercute laborantis. Ad haec instatio ventriculi, et genitalium vermicibus scabentium tabes. Postremo contentio anhelitus, et respirandi difficultas, et membrorum omnium convulsio ho-

θεῖλatoς αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ εἰς θάνατον συνήλασεν, οὐ χεῖρον καὶ τὸν φωνῶν τοῦ συγγραφέως ἐπακοῦσαι, κατὰ λέξιν ἐν ἐπτακαιδεκάτῃ τῆς Ιουδαικῆς Ἀρχαιολογίας τὴν καταστροφὴν τοῦ κατ' αὐτὸν βίου τοῦτον γράφοντος τὸν τρόπον· εἱ Ήρώδη δὲ μειζόνως ἡ νόσος ἐνεπικραίνετο, δίκην ὥν παρανομήσειν, ἐκπρασσομένου τοῦ Θεοῦ. Πῦρ μὲν γὰρ μαλακὸν ἦν, οὐχ ὅδε πολλὴν ἀποσημαίνον τοῖς ἐπαχωμένοις τὴν φύγωσιν, δισην τοῖς ἐντὸς προσετίθει τὴν κάκωσιν· ἐπιθυμία δὲ δεινὴ τοῦ δέξασθαι τι (18), οὐδὲ ἦν μὴ οὐχ ὑπουργεῖν καὶ ἐλκώσεις τῶν τε ἐντέρων (19), καὶ μάλιστα τοῦ κώλου δειναὶ ἀλγηδόνες· καὶ φλέγμα ὑγρὸν περὶ τοὺς πόδας καὶ διαυγές. Παραπλήσια δὲ καὶ τὸ ξερὸν κάκωσις ἦν. Ναὶ μὴν καὶ τοῦ αἰδίου σῆψις σκάληκας ἐμποιοῦσα, πνεύματός τε ὁρθία ἔντασις (20), καὶ αὐτῇ λανθάνης, ἀχθηδόνι τε τῆς ἀποφορᾶς καὶ τῷ πυκνῷ τοῦ δισθματος. Ἐσπασμένος τε (21) περὶ πᾶν ἦν μέρος, ισχὺν οὐχ ὑπομεντήν προστιθέμενος. Ἐλέγετο γοῦν ὑπὸ τῶν θειαζόντων καὶ οἵ ταῦτα προσαφθέγγεται οφείρει προνοείτο, ποινὴν τοῦ πολλοῦ καὶ δυσσεβοῦς (22) ταύτην δὲ θεδεις εἰσπράττεσθαι παρὰ τοῦ βασιλέως. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ παρασημαντεῖ δὲ προειρημένος. Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν Ιστοριῶν (23) τὰ παραπλήσια περὶ τοῦ αὐτοῦ παραδίδωσι, ὡδὲ πῶς γράφων· « Ἔνθεν αὐτοῦ τὸ σῶμα πᾶν ἡ νόσος διαλαβοῦσα, ποικίλοις πάθεσιν ἐμέριζε. Πυρετὸς μὲν γὰρ ἦν χλιαρὸς (24), κυησμὸς δὲ ἀφροτος τῆς ἐπιφανείας ὀλης, καὶ κώλου συνεχεῖς ἀλγηδόνες, περὶ τε τοὺς πόδας ὡς ὑδρωπιῶντος οἰδῆματα, τοῦ τε ξεροῦ φλεγμονή, καὶ αἰδίουσι στιπεδῶν σκάληκας γεννῶσα. Πρός τούτοις ὀρθόπνοια, καὶ δύσπνοια, καὶ σπασμοὶ ἀπάντων τῶν μελῶν, ὡστε τοὺς ἐπιθεάζοντας, ποινὴν εἶναι τὰ νοσήματα, λέγειν.

(18) *Tοῦ δέξασθαι τι.* In Josephi editionibus et apud Nicephorum post has voces adduntur hæc Verba, ἀπ' αὐτῶν, quæ tamen superflua esse existinno.

(19) *Kai ἐλκώσεις τῶν ἐντέρων.* Haec est lectio codicis Regii, et ea quidem non improbanda. Nostri tamen codices Maz. ac Med., cum Fuk. ac Savil., aliquantulum discrepant; sic enim habent: καὶ ἐλκώσεις τῶν τε ἐντέρων, καὶ μάλιστα τοῦ κώλου, etc. In Nicephoro etiam scribitur ἐλκώσεις.

(20) *Πτερύμαρός τε ὁρθία ἐτρασίς.* Sigismundus Gelenius tentigenem interpretatus est. Rulinus vero utrumque sensum in versione sua complexus est. *Spiritus quoque incredibilis inflatio, et tentigo obscenæ satis et execranda.* Sed Josephus suimecipse interpretans est. Nam in lib. 1 *De bello Judaico* ὁρθόπνοιαν pro eodem dicit. Sed et quæ sequuntur manifeste arguunt intentionem spiritus hic intelligi, non autem obscenam tentigenem: καὶ αὐτῇ λανθάνης... ἀχθηδόνι τε τῆς ἀποφορᾶς καὶ τῷ πυκνῷ τοῦ δισθματος, ubi ἀποφοράν respirationem vertunt *Languis, Musculus et Christophorus.* At Rulinus *scutum* vertit; quem nos cum Gelenio secuti sumus.

(21) *Ἐσπασμένος τε.* In codice Fuk. et Savil. et apud Nicephorum legitur σπασμός τε· quam quidem scripturam secutus est Christophorus, ut ex versione ejus apparet. *Nervorum præterea contractio per omnia membra pervasit, quæ quidem vim et acrimoniam infixit ei plane intolerabilem.* Rulinus vero pessimè vertit hoc modo: *Ita ex omni parte cruciatis fesso, nullæ sufficere vires ad tolerantiam poterant.* Ex quo tamen appareat eum ἐσπασμένος legisse, sicut in optimis codicibus nostris Regio,

Maz., Med. et apud Josephum habetur. Et parum quidem referre existimo, σπασμός ne an ἐσπασμένος hic legamus, cum in utraque lectione idem sit sensus. Sed difficultas est in iis verbis quæ sequuntur: ισχὺν οὐχ ὑπομεντήν προστιθέμενος. Omnes enī interpretes hæc Josephi verba de vi ac violentia morbi intellexerunt, quæ esset intolerabilis. Ego vero de ipsius ἀρροτι viribus id dictum puto, quas nervorum contractio magnopere intendebat. Certe ισχὺς de vi morbi diei non potest. Porro in codice Regio ὑπομοντήν scriptum inveni, quomodo etiam legitur apud Josephum.

(22) *Ηοὔηρ τον πολλοῦ καὶ δυσσεβοῦς.* In codice Maz., Fuk. ac Savil. necnon apud Nicephorum deest particula conjunctiva.

(23) *Ἐρ τῇ δευτέρᾳ τῶν Ιστοριῶν.* Verba Josephi hodie leguntur in lib. 1, cap. 21, *De bello Judaico.* Verba in manuscriptis codicibus Josephi, alia sunt librorum distinctio, quam Rulinus s. qui noluit: qui liberum primum ad nimiam molem produxit, ut ad Herodis usque mortem eum perducere. Itaque in hoc Eusebii loco nihil mutandum est. Savilius hunc Eusebii locum aliter intellexit. Putavit enim δευτέραν τῶν Ιστοριῶν ab illo dici opus *De excidio urbis Hierosolymitanæ*, quod opus secundum est respectu Ἀρχαιολογίας. Verba sunt ipsius Savillii, quæ profecto tanto viro excidisse nolle.

(24) *Πυρετὸς μέρη γάρ ἦν χλιαρός.* Haec quidem est scriptura codicis Regii. Sed in Maz., Med., Fuk. ac Savili, et apud Nicephorum legitur πυρετὸς μὲν γάρ ἦν οὐ λαθρός.

Οὐ δὲ παλαιῶν τοσούτοις πάθεσιν, ὅμως τοῦ ζῆν ἀντέχετο, σωτηρίαν τε ἡλπίες, καὶ θεραπείας ἐπενθεῖ. Διαδέσ τοὺς τὸν Ἱορδάνην, τοῖς κατὰ Καλλιρόην θερμοῖς ἔχρητο. Ταῦτα δὲ ἔξεισι μὲν εἰς τὴν Ἀσφαλτίτιν λίμνην, ὑπὸ γλυκύτητος δέ ἔστι καὶ πότιμα. Δόξαν δὲ ἐντυθά τοῖς λατροῖς, ἐλαίῳ θερμῷ πᾶν ἀναθάψατο τὸ σῶμα χαλασθὲν εἰς ἐλαῖον πλήρη πύσλον, ἐκλύετον τοὺς ὄφειλαντος καὶ ὡς τεθνεώς ἀνέστρεψεν. Θορύβου δὲ τῶν θεραπόντων γενομένου, πρὸς μὲν τὴν κραυγὴν ἀνήγεγκεν. Εἰς δὲ τὸ λοιπὸν ἀπογονοὺς τὴν σωτηρίαν, τοῖς τε στρατιώταις ἀνὰ δραχμὰς πεντήκοντα ἐκέλευσε διανείματο, καὶ πολλὰ χρήματα τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς φίλοις. Αὐτὸς δὲ ὑποστρέψας, εἰς Τερίχοντα παραχίνεται, μελαγχολῶν ἡδη, καὶ μονονουχὸν αὐτῷ τι τῷ θανάτῳ ἀπειλῶν, προέκοψεν εἰς ἐπιθυμούλην ἀθεμίτου πράξεως (25). Τοὺς γάρ ἀρ' ἔκάστης κώμης ἐπισήμους δινδράς ἔξ οἱλης Ἰουδαίας συναγαγών, εἰς τὸν καλούμενον ἵπποδρόμον ἐκέλευσε συγκλεῖσατο. Προτκαλεσάμενος δὲ Σαλώμην τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸν δινδρα ταύτης Ἀλέξανδρον· «Οἶδα, Ἐρη, Ἰουδαίους τὸν ἐμὸν ἑορτάσσοντας θάνατον. Δύναμαι δὲ πενθεῖσας δι' ἔτέρων καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον σχεῖν, ἀνὴρ μετεῖσθητε ταῖς ἡμαῖς ἐντολαῖς ὑπουργῆσαι. Τούσδε τοὺς φρουρουμένους δινδράς, ἐπειδὸν ἐκπνεύσω, τόκιστα κτενύστε περιστήσαντες τοὺς στρατιώτας, ίνα πάσα τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ πᾶσι οἰκοῖς, καὶ ἀκανθῶν ἐπ' ἐμοὶ δικράνη.» Καὶ μετὰ βραχέα φροντί· «Ἄλιις δὲ, καὶ γάρ ἐνδείξει τροφῆς καὶ βητῇ σπασμῷδει διετέλεντο, τῶν ἀλγηδόνων ἡτοθεῖς, φθάσατο τὴν εἰμαρμένην ἐπεδάλετο. Λαβὼν δὲ μῆλον (26), ήτησε καὶ μαχαίριον, εἰώθει γάρ ἀποτέμνων ἐσθίειν, ἐπειτα περιστροφῆς μή τις δὲ κωλύων αὐτὸν εἴη, ἐπῆρε τὴν δεξιὰν ἥς πλήξων ἐκυτόν.» Ἐπὶ δὲ τούτοις δὲ αὐτὸς ἰστορεῖ εὐγραφεῖς, ἐπερον αὐτοῦ γνήσιον παῖδα πρὸ τῆς ἴσχάτης τοῦ βίου τελευτῆς, τρίτον ἐπὶ δυσὶν ἡδη πρωτηγραμμένοις δι' ἐπιτάξεως ἀνελόντα, παραχρῆμα τὴν ζωὴν οὐ μετὰ σμικρῶν ἀλγηδόνων ἀποδρῆσαι. Καὶ τοιούτο μὲν τὸ πέρας τῆς Ἡρώδου γέγονε τελευτῆς, ποιητὴ δικαίαν ἐκτίσαντος ὡν ἀμφὶ τὴν Βηθλεέμ ἀνθεῖ πατῶν, τῆς τοῦ Σωτῆρος ήμῶν ἐπιθυμοῦ ἐνέκα. Μεθ' δὲ διγγελος δναρ ἐπιστάς ἐν Αἰγύπτῳ διατρίβοντι τῷ Ἰωατῷ, ἀπέδαι ἀμα τῷ παῖδι καὶ τῇ τούτου μητρὶ ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν παρακελεύεται, τεθνήκεις δηλῶν τοὺς ἀναζητοῦντας τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου. Τούτοις δὲ ὁ εὐαγγελιστῆς ἐπιφέρει λέγων· «Ἀκούσας δὲ ὁ Ἀρχέλαος βασιλεὺει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοδήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν. Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὅναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.»

Ιε. Εἰ admōnitus in somnis secessit in partes Galilææ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν κατὰ Πιλάτον χρόνων.

Τῇ δὲ τῇ τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν Ἡρώδην τοῦ Ἀρχε-

(25) *Προσέκοψεν εἰς ἐπιθυμοῦ ἀγνῶν ἀθεμίτου πράξεως.*
Legō εἰς ἐπιθυμοῦ, quod sine dubio rectius est, quam antea editum ἐπιθυμοῦ, tametsi editiones Josephi nihil variant. Conjecturam nostram confirmat velutissimus codex Maz., in quo plane scriptum est εἰς ἐπιθυμοῦ sicuti conjecteram. Faccusat igitur conjectura Savillii, qui ad orationib[us] sui notariorū: *Forte scribendum*

PATR. GR. XX.

A minēm cruciabat, adeo ut harioli hujusmodi morbum prōnam esse dicerent cœlitus irrigatam. At ille tamet; i cum tot morborum generibus luctaret, spem tamen adhuc vitæ retinens, remedia ex cogitabat. Itaque trajecto Jordane, aquis calidis quæ juxta Callirhoen sunt, usus est. Hæ inveniunt quidem in Asphaltitem lacum, sed adeo dulces sunt, ut etiam potui commodi sint. Ibi cum medicis vi- sum esset ut lepente oleo soveretur, demissus in dolium plenum olei, toto corpore adolutus est, ut etiam oculi instar hominis mortui revolverentur. Deinde ministrorum tumultuantium clamore excitatus, ad se quidem rediit. Ceterum sp̄ salutis in posterum abjecta, quinquaginta drachmas militibus viritim, ducibus vero et amicis magnam pecuniæ B vim distribui jussit. Inde Hierichuntem reversus est, iamque atra bile corruptus, et ipsi quodammodo morti minitans, tērimum facinus perpetrare statuit. Etenim illustrissimos quosque totius Judææ viros et singulis vicis collectos, in Hippodromo concludi p̄cepit. Tum accersita Salome viroque ejus Alexandro: «Novi, inquit, Judæos morte mea exultaturos. Sed lugeri aliorum causa, et illustres exsequias consequi possum, dummodo meis mandatis obsequi velitis. Hos viros quos custodiæ mandavi, simul atque animam exhalavero militibus circumdatos, omnes interficie, quo et universa Ju- dæa et singulæ domus vel invitæ mea morte illa- cerymentur.» Et paulo post: «Rursus, inquit, cum partim inedia, partim tussis violentia cruciatur, victimis doloribus satum anteverttere statuit. Simplo igitur ponō, cultellum poposcit. Solitus enim erat poma manu sua incisa comedere. Tum circumspiciens ne quis esset qui impeditet, tanquam se percussurus dextram levavit.» Postremo idem scriptor narrat, quo pacto paulo ante exitum vitæ proprium filium, post duos quos jam ante necaverat, impie jussit occidi, atque ita demum non sine maximis cruciati bus animam efflavit. Hujusmodi exitum vitæ habuit Herodes, merita perpe- sus supplicia pro scelere quod adversus infantes Bethlehemitas admiserat, dum Servatori nostro in- sidias compararet. Post enīs interitum angelus Josepho etiam tuin in Ægypto moranti in somnis apparet, eum in Iudæam redire una cum puerō ei matre p̄cepit, mortuos nuntians, qui puerum et medio tollere cipiebant. Quibus hæc evangelista subjungit: «Audiens autem quod Archelaus re- gnaret in Iudæa pro Herode patre suo, timuit illo

27 CAPUT IX.

De Pilati temporibus.

De Archelai post Herodis obitum dominatione διοικητοῦ. Porro in codice Reg. scriptum est προέκοψε δὲ εἰς ἐπιθυμοῦ, etc., quæ lectio confirmare videtur conjecturam Savillii. Apud Nicephorum legitur etiam προέκοψε δὲ εἰς ἐπιθυμοῦ.

(26) Λαβὼν δὲ μῆλον. Omnino scribendum est λαβὼν δὲ μῆλον. Has enim particulas inter se con- fundi frequenter observavimus.

4

consentit etiam supradictus historiæ scriptor, nār-
rans qua ratione, tum ex Herodis patris testamento, tum judicio Cæsaris Augusti Judææ regnum suscep-
perit: utque, cum ipse post annos decem regno ex-
cidisset, fratres ejus Philippus et Herodes junior ac Lysanias tetrarchias suas reixerint. Idem in octavo
decimo *Antiquitatum* libro, anno duodecimo principatus Tiberii (hic enim orbis imperium accepérat, cum Augustus septem et quinquaginta annis impe-
rasset), Pontium Pilatum procurationem Judge ac-
cepisse auctor est, ibique decem annis usque ad Tiberii fere exitum permansisse. Ex quibus mani-
feste convincitur commentum eorum qui *Acta ad-*
versus Servatorem nostrum nuperrime ediderunt.
In quibus primum ipsa temporis ratio *Actis* præno-
tata, auctores mendacii coarguit. Quippe consulatu Tiberii Augusti quarto, qui incidit in septimum ejus imperii annum, ea quæ isti in salutari Domini no-
stri passione ausi sunt consingere gesta dicuntur.
Quo quidem tempore nondum in Judæam advenisse Pilatum satis constat, si testimonio Josephi fidès adhibenda est. Qui in libro jam supra laudato (26^o) diserte indicat, anno principatus Tiberii duodecimo Pilatum Judææ procuratorem a Tiberio factum fuisse.

τῆς Τιβερίου βασιλείας, ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας ὑπὸ Τιβερίου καθίσταται Πιλάτος.

CAPUT X.

De pontificibus Judæorum sub quibus Christus Evangelium prædicavit.

Horum temporibus cum Tiberius quidem quintum

(26^o) Lib. xviii, 3.

(27) *Ἄγα Λυσανίᾳ.* Id de suo adjecit Eusebius, quem merito reprehendit Scaliger in animadversi-
nibus ad *Chronicon Eusebianum*. Neque enim Jose-
phus Lysanias meminit in hujus rei narratione; con-
statque Herodis regnum in tres duntaxat partes
post ejus mortem divisum fuisse. Tacitus in lib. v
Historiarum, de Judæis loquens: *Gentem coercitam tibi Herodis triperito resere.* Idem testatur Philo in oratione *adversus Flaccum*, pag. 968, ubi dicit: *Caium dedisse Agrippam, Magni Herodis nepoti, ter-
tiam partem avita ditionis, quam Philippos tetrar-
cha obtinuerat: Γάιος Καίσαρ Αγρίππας, τῷ Ἡρώδῳ βασιλέως υιονῶν, δίδωσι βασιλεῖαν, τῆς παπύρας λή-
ξεως τείτην μοίραν. ἦν Φιλίππος ὁ τετράρχης, θεῖος* τῶν αὐτῶν πρός πατέρος, ἐκάρποντο.

(28) *Tὰς ἑαυτῶν διείκοτ τετραρχας.* Scribendum est procul dubio διείκοτ, ut legitur in omnibus nostris codicibus, adeoque in Regio exemplari. Itaque nescio unde Rob. St.phanus vulgata lectionem, διείλον, hauserit. Accedit etiam Josephi auctoritas, qui in lib. ii *De excidio*, cap. 8, emendationem nostram confirmat. Ille cum non vidisset Scaliger, frustra Eusebium nostrum reprehendit in animadversi-
nibus ad *Chronicon Eusebianum*, p. 164. Qui si manuscriptorum Eusebii codices consuluisset, ut certe facere debuerat, animadvertisset profecto Eusebium nostrum hic quidem omni culpa vacuum esse.

(29) *Τὰ ὑπομνήματα.* Completa sunt hæc *Acta Pilati* a Christianis religionis iniunctis, in persecu-
tione illa Maximini, ut testatur Eusebius in lib. ix,
cap. 5. Quoniamque ex *Actis* presidialibus sanctorum martyrum Tarachi, Probi et Andronici colligi potest, *Acta illa* iam antea facta ac divulgata fuisse. Sic enim legitur in *Actis* illorum martyrum, cap. 9: *Præses dixit: Inique, non scis, quem invocas Chri-*

*A λάου καταστάσεις συνήδει καὶ δ προσιρημένος Ιστορι-
κός, τὸν τρόπον τε ἀναγράφων καθ' ὃν ἐκ διεθρκῶν
Ἡρώδου τοῦ πατρὸς, ἐπιχρίσεις τε Καίσαρος Αὔγου-
στου, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν διεδέξατο, καὶ
ώς τῆς ἀρχῆς μετὰ δεκάτη χρόνον ἀποπεσόντος, οἱ
ἀδελφοὶ Φιλίππος τε καὶ δέ νέος Ἡρώδης ἄμα Λυσα-
νίζ (27), τὰς ἑαυτῶν διεῖπον τετραρχίας (28). Ο δ'
αὐτὸς ἐν ὁκτωκαὶδεκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας, κατὰ τὸ
διωδέκατον ἔτος τῆς Τιβερίου βασιλείας (τοῦτον γάρ
τὴν καθ' ὅλων ἀρχὴν διαδέξασθαι, ἐπὶ τὰς ἐπινή-
κοντα ἔτεσι τὴν ἡγεμονίαν ἐπικρατήσαντος Αὔγου-
στου), Πόντιον Πιλάτον ἐπιτραπέψαι τὴν Ἰουδαίων
δῆλοι, ἐνταῦθα τε ἐφ' ὅλοις ἔτεσι δέκα, σχεδὸν εἰς
αὐτὴν παραμεῖναι τὴν Τιβερίου τελευτὴν. Οὐκοῦν
ταφῶς ἀπελήγεχται τὸ πλάσμα τῶν κατὰ τοὺς Σωτῆ-
ρος ἡμῶν ὑπομνήματα (29) χθὲς καὶ πρώτην διαδε-
δωκότων· ἐν οἷς πρῶτος αὐτὸς δ τῆς παρασημειώ-
σεως χρόνος (50) τῶν πεπλακότων ἀπέλεγχει τὸ
ψεῦδος. Ἐπὶ τῆς τετάρτης γοῦν ὑπατείας Τιβε-
ρίου, ἥ γέγονεν ἔτους ἑβδόμου τῆς βασιλείας αὐτοῦ,
τὰ περὶ τὸ σωτήριον αὐτοῖς πάθος τολμηθέντα (31)
περιέχει. Καθ' ὃν δείκνυται: χρόνον, μήδ' ἐπιστάς
πι τῇ Ἰουδαίᾳ Πιλάτος, εἴγε τῷ Ἰωσήπῳ μάρτυρι
χρήσασθαι δέον, σαφῶς οὕτω σημαίνοντι κατὰ τὴν
δηλωθεῖσαν αὐτοῦ γραφήν, διτὶ δὴ διωδέκατῳ ἐνιαυτῷ
Τιβερίου καθίσταται Πιλάτος.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέων, καθ' οὓς
οἱ Χριστὸς τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο. (Nic. II.
E. i., 18, 29.)

Ἐπὶ τούτων δὴ οὖν κατὰ τὸν Εὐαγγελισθῆντον Έτος

C etum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontii Pilati et puniti; cuius existant *Acta passionis*. Inducti sunt autem in iudicium supradicti martyres Diocletiano iv et Maximiano iii coss., ut docet titulus *Actorum*. Ex quo sequitur, *Acta Pilati* jam ante persecutionem Maximini concinnata fuisse. Verum Maximinus, cum paucis adhuc nota essent, ea latius publicavit, et in scholis legi et ubique cantari ad Christianorum approbrium jussit. Male autem Musculus et Christopherorus *Ὑπομνήμata Commentarios* verterunt, cum *Acta* vertere debuissent, ut recte interpretatus est Rufinus. Græci enim ὑπομνήματα vorant quæ Latini *acta*, tam senatus quam magistratum. Exempla passim occurunt in Dionis Cassii *Historia*, et apud alios, ubi tamen sere labuntur interpretes.

(30) *Ο τῆς παρασημειώσεως χρόνος.* Hoc loco παρασημειώσεως est titulus seu notatio temporis, quæ *Actis* præfigi solebat. Sic enim acta iudicaria concipiabantur: *Consulatu Tiberii Augusti septimo, inducto in iudicium Iesu, etc.* Ita apud Annalium Marcellinum in lib. xxi: *Et acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cum id voluminis publici conlineret exordium: ο Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub præconibus Tauro.* Εodem modo in gestis purgationis Ceciliiani. Sed et in actis conciliiorum idem observari consueverat. Nec consulatus modo, verum etiam dies ac mensis præscribantur. Videtur autem in his Eusebii verbis esse enallage, δ τῆς παρασημειώσεως χρόνος, pro eo quod alii dicerent ἥ τοῦ χρόνου παρασημειώσεως. Utitur porro Socrates eadem voce in lib. i, cap. 15, ubi scribit de tempore concilii Nicæni: *Καὶ δέ χρόνος δὲ τῆς συνόδου, ώς ἐν παρασημειώσεσιν εὐρ-* μεν, etc.

(31) *Τὰ περὶ τὸ σωτήριον αὐτοῖς πάθος τολμη-
τέρα.* De Judæis id dici vultavit Rufinus. ouci.

πεντεκαδέκατον Τιθερίου Καΐσαρος ἀγοντος; τέταρτον δὲ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου, τῆς τε λοιπῆς Ιουδαίας τετραρχούντων Ἡρώδου καὶ Λυσανίου (32) καὶ Φιλίππου, δὲ Σωτῆρος καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἀρχόμενος ὥσει ἐτῶν τριάκοντα, ἐπὶ τῷ Ιωάννου βάπτισμα παραγίνεται, καταρχήν τε ποιεῖ (33) τηνικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον κηρύγματος. Φησὶ δὲ αὐτὸν ἡ θελα Γραψή τὸν πάντα τῆς διδασκαλίας διατελέσται χρόνον ἐπὶ ἀρχιερέως "Ἄννα καὶ Καΐφα (34), δηλοῦσα δὲ ὅτι ἐν τοῖς μεταξὺ τῆς τούτων ἑτεριού λειτουργίας, δὲ τὰς τῆς διδασκαλίας αὐτῷ συνεπεράνη χρόνος· ἀρξαμένου μὲν κατὰ τὴν τοῦ "Ἄννα ἀρχιερωσύνην, μέχρι δὲ τῆς

A decimum imperii annum ageret, ut scribit Evangelista, Pilatus vero procurationis Judææ quartum: Herode, Lysania ac Philippo tetrarchis reliquam Judæam obtinenteribus, Servator ac Dominus noster Jesus Christus anno ætatis circiter tricesimo ad Joannis lavacrum accessit i tunceque primum Evangelium prædicare instituit. Refert porro divina Scriptura totum prædicationis suæ tempus sub 28 Anna et Caipha pontificibus illum exegisse, id scilicet significans, temporis spatio quo illi sacerdotium administrarunt, universam Christi prædicationem terminatam fuisse; cum ergo ab Annæ pontificatu exorsus ad Caiphæ pontificatum docere per-

seculi sunt Musculus et Christopherinus; sed cum nullum de Judæis verbum præcesserit, de falsariis illis id intelligere malui, qui Pilati Acta confinxerant. Vox igitur autōis referenda est ad ea verba quae præcesserunt, τῶν πεπλαχότων. Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. hic locus ita legitur: τὰ περὶ τὸ σωτήριον πάθος αὐτοῖς τολμηθέντα;

(32) Ἡρώδον καὶ Λυσανίον. Nescio cur Eusebius inter Herodem ac Philippum, Magni Herodis liberos, Lysiam medium collocauerit. Lucas enim, cuius hæc verba sequi se propositur Eusebius, in celeberrimo illo loco de baptismō Christi, post Herodem ac Philippum, tertio loco Lysiam nominavit. Quare debuerat etiam Eusebius eundem ordinem observare, maxime cum Lysanias non fuerit ex liberis aut successoribus Herodis. Illud etiam in Eusebio hoc loco reprehendendum videtur, quod postquam dixit Pilatum Judææ procuratorem tunc suis, addit reliquam Judæam parvissim tetrarchis Herodi, Philippo ac Lysia. Atqui Lysanias nullam Judææ portionem unquam obtinuit. Neque enim Abila Judæe urbs fuit, sed Syria Cœles, seu Decapolis. Excusum tamen potest Eusebius, si dicamus Judæam nomine eum intellexisse totam divisionem Herodis Magni. Constat enim Herodem Magnum tetrarchiam Lysanias possedisse, donatam ipsi ab Augusto. Solebant quippe imperatores Romanos has tetrarchias dono dare regibus foederatis aitque amicis populi Romani, quo illos sibi magis devincirent. Cuius rei exempla suppetunt apud Josephum. Id ipsum significat Plinius in lib. v, cap. 18, his verbis: *Intercursunt cinguntque has urbes tetrarchiae, regionum instar singulæ, et in regna contribuuntur, etc.*; et cap. 23 ejusdem libri: *præter tetrarchias in regna ascriptas*. Porro de hoc Lysania cuius meminimus Lucas, mirum est nullam existare mentionem apud Josephum, nec apud Dionem et reliquos. Quod si apud B. Lucam ita legeretur, Philippi δὲ τοῦ διδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχούτος, τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ Τραχωνίτidos χώρας, καὶ τῆς Λυσανίου Ἀδιλήνης, expuncta voce τετραρχούτος, quæ sequitur, res esset planissima. Nam Philippus tetrarchiam Lysanias, quæ Zenodoro ante tradita fuerat, ab Augusto donataum accepit, ut testatur Josephus.

(33) Καταρχήν τε ποιεῖ. In codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. scriptum est ποιεῖται.

(34) Ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καΐφα. Ita legitur in omnibus nostris codicibus. Apud Lucam in cap. iii scriptum est ἐπὶ ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καΐφα. Ceterum hæc verba B. Luca nullatenus id significant, quod sibi persuasit Eusebius, Christum scilicet prædicare cœpisse ab eo anno quo sacerdos Judæorum fuit Annas, usque ad pontificatum Caiphae. Nam primo quidem Lucas ibi loquitur non de prædicatione Christi, sed de prædicatione Joannis, quæ prædicationem Christi antecessit. Deinde eam Joannis prædicationem cœpisse dicit sub pontifici-

B bus Anna et Caipha: non quod antio illo quo prædicare cœpit Joannes, duo simul pontifices fuerint apud Judeos, ut putavit Scaliger in lib. vi *De entitatem temporum*, cap. 1; id enim absurdum est et inauditum. Nec verior est Theodori Bezae interpretatione, quam postea amplectus est Scaliger in Prolegomenis ad *Chronicon Eusebii*, et Casaubonus in *Exercitationibus*, Annam videlicet fuisse vicarium Caiphae summi pontificis, seu δεύτερον ἀρχιερέα, atque idecirco una cum Caipha nominari. Nam si Anna vicem gessit Caiphae, cur priore loco nominatur, non solum in Evangelio, verum etiam in Actibus apostolorum? cum simpliciter et absolute pontifex dicitur a B. Luca perinde ac Caiphas. Tria nobis probent oportet illius sententiæ fautores. Primum est, pontifices Judæorum habuisse vicarios perpetuos atque ordinarios; secundum, vicarios illos in actis publicis uia cum pontificibus nominatos fuisse ad temporum notationem. Postremo illos dictos esse simpliciter ἀρχιερεῖς seu pontifices. Sed profecto nunquam hæc probabunt. Certe Josephus, qui in *Antiquitatibus* libris universos Judæorum pontifices accurate percensuit, nunquam perpetuos illos vicarios commemoravit. Unius duxit at me minit in lib. xviii, Josephi scilicet, qui in spatium unius diei creatus est pontifex, ut vice Matthiae pontificis sacra faceret. Ex quo apparet, perpetuos vicarios summi pontificis nullos tunc fuisse. Nam si Matthias pontifex hujusmodi vicarium habuisset, nil opus erat ob nocturnam illam pollutionem subito vicarium illi constituere. Existimo igitur B. Lucam his verbis nihil aliud significare voluisse, quam anno quinto decimo Tiberii Cæsaris Caipham summum fuisse pontificem, Annam vero ex pontifice. Nam cum Annas socer esset Caiphae, et paulo antea pontificatum gessisset, summaenque inter Judeos auctoritatem obtineret, merito cum Caipha conjungitur a Luca, non in Evangelio solum, sed in cap. iv *Actuum apostolorum*. Quippe hic Annas vir fuit sui temporis celeberrimus ac potentissimus, et quasi quidam perpetuus pontifex. Ex quo enim summus sacerdos factus est a Quirinio, ipse deinceps reliquo vita tempore aut per filios, aut per generos suos sacerdotium administravit, ut testatur Josephus, qui illum semper *Ananum* nominat. Cum igitur tunc temporis tota sacerdotii auctoritas penes Annam resideret, mirum non est, si cum Caipha pontifex nominatur a B. Luca. Ceterum Caipham anno xv Tiberii pontificem Judæorum fuisse docet Josephus in lib. xviii. Factus enim est pontifex a Valerio Grato, qui ex Judæa decessit anno circiter Tiberii Cæsaris xv inuenire. Quem pontificatum plus quam x annis obtinuit, toto scilicet tempore administrationis Pilati. Remoto deinde Pilato, Vettius legatus Syriae sacerdotium ademit Caiphae, et Jonathan in ejus locum substituit, ut scribit Josephus in cap. 6.

C D

Digitized by Google

stiterit, vix hoc temporis intervallo quadriennium integrum continetur. Quippe cum jam inde ab illis quibus dixi temporibus aboliti prope essent ritus legesque sacrorum, simul sacerdotium perpetuum et hereditarium esse desierat: nec quae ad cultum Dei pertinent rite agebantur. Sed a presidibus Romanis alii subinde atque alii sacerdotes constituti, non plus quam anni spatio munus illud gerebant. Certe Josephus ab Anna ad Caipham quatuor continuo ordine sacerdotes fuisse in dicto Antiquitatum libro narrat his verbis: « Valerius Gratus cum Annæ sacerdotium ademisset, Ismaelem Baphi filium in ejus locum promovit. Quo non multo post remoto, Eleazarum supradicti Annæ filium sacerdotem designavit. Interjecto deinceps anni spatio cum huic honorem abrogasset, Simoni Camithi filio sacerdotium tradidit. Qui eo munere non ultra annum perfunctus, mox Josephum, cui etiam Caiphæ nomen fuit, successorem accepit. » Proinde universum prædicationis Dominicæ tempus non totos quatuor annos complecti manifestum est, quorum spatio totidem sacerdotes ab Anna usque ad promotionem Caiphæ annum singuli sacerdotium administrarunt. Itaque illo anno quo salutaris Christi

(35) *Mέγαρι δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ Καΐφα. Rutilius initium verit; Langus vero administrationem, quod magis probo. Nam apud Judeos magistratus fuit sacerdotium, cum sacerdos seu ἀρχιερεὺς jurisdictionem haberet. Præterat enim publico gentis concilio, quod synedrion vocabant. Paulo post in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. ita legitur: οὐδὲ μεταξὺ παρίσταται τετοάτης χρόνος.*

(36) *Λέλυτο μέρι ή διὰ βίου καὶ ἐκ προγόρων διαδοχή. Ημέρι loci insignis emendatio debetur codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. Nam Rob. quidem Stephanus Regii codicis lectionem expresserat, quæ meo quidem iudicio ferri non potest. Quid enim sibi volunt illa verba, οὗτε τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προστήκοντα ἦν? Quanto planior est scripturae eisicum nostrorum, λέλυτο μὲν φῶ διὰ βίου καὶ ἐκ προγόρων διαδοχῆς τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προστήκοντα ἦν. Conflittat hanc lectionem Nicophorus, qui in cap. 29, lib. 1 in locum Eusebii sic expressit: λέλυτο πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ φῶ διὰ βίου κάκ τῆς τῶν προγόρων διαδοχῆς διέφερεν η τοῦ Θεοῦ θεραπεία καὶ λειτουργία. Nulla potest afferri melior interpretatione Eusebiani loci, quam hoc Nicophori scholium. Illud tantum monendum est, singularem numerum hic positum esse pro plurali. Idem enim est ac si dixisset λέλυτο μὲν οἷς διὰ βίου, etc. Quid sit διὰ βίου nec Rutilius nec Langus intelleverunt. Nos pluribus exponemus in adnotationibus ad librum de cimum.*

(37) *Ιστορεῖ γοῦν δὲ Ιώσηπος. Longe hic fallitur Eusebius. Nam Josephus non loquitur de iisdem temporibus de quibus Lucas. Josephus quidem loquitur de primo Tiberii Cæsaris decennio, quo tempore procurator Judeæ fuit Valerius Gratus. At Lucas loquitur de secundo Tiberii decennio, quando preses fuit Pilatus. Hunc Eusebii errorem iamdudum notavat Scaliger in lib. vi *De emendatione temporum*, cap. 1, et multo ante Scaligerum Langus in notis ad cap. 29 lib. 1 Nicophori.*

(38) *Kατὰ τὴν αὐτῆς Ἀρχαιολογίας γραψήρ. Melius nostri codices Maz. Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς Ιστορίας γραψήν.*

(39) *Τὸν τοῦ Βαζι. Ita quidem codex Regius, cui aspergulatur Rutilius his verbis: Valerius Gratus,*

A ἀρχῆς τοῦ Καΐφα (35) παραμεναντος, οὐδὲ ὅλος δι μεταξὺ τετρατης παρίσταται χρόνος. Τῶν γάρ τοι κατὰ τὸν ὑδρον ἡδη πως καθηρημένων ἐξ ἔκεινου θεσμῶν, λέλυτο μὲν η διὰ βίου καὶ ἐκ προγόρων διαδοχή (36), οὗτε τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας προστήκοντα ἦν. οὐδὲ δὲ τῶν 'Ρωμαϊκῶν ἡγεμόνων ἄλλοι τὴν ἀρχιερεύσην ἐπιτρέπομενοι, οὐ πλειον ἔτους ἐνδικτης διετέλουν. Ιστορεῖ γοῦν δὲ Ιώσηπος (37) τέσσαρας κατὰ διαδοχὴν ἐπὶ Καΐφαν ἀρχιερεῖς μετὰ τὸν 'Ανναν διαγενέσθαι, κατὰ τὴν αὐτῆς τῆς Ἀρχαιολογίας γραψήν (38), ὡδὲ πως λέγων. « Οὐαλέριος Γράτος παύσας λεπρόθει 'Αννανον, Ισμάλιον ἀρχιερέως ἀποφαίνει τὸν τοῦ Βαζι (39). Καὶ τούτον δὲ μετόπολι μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν 'Αννάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. **B** Ενιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καμβίου τὴν ἀρχιερεύσην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διαγίνεται χρόνος (40), καὶ Ιώσηπος δὲ καὶ Καΐφας (41) διάδοχος τὴν αὐτῷ. Οὐκοῦν δ σύμπας οὐδὲ ὅλος τετρατης ἀποδείκνυται τῆς τοῦ Σωτῆρος τῆς μῶν διδασκαλίας χρόνος, τεσσάρων ἐπὶ τέσσαρσιν (42) ἔτεσιν ἀρχιερέων ἀπὸ τοῦ 'Αννα καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Καΐφα κατάστασιν ἐνιαυτοῦ λειτουργίαν ἔκτετελεκότων. Τόν γέ τοι Καΐφαν ἀρ-

Anna sacerdotio deturbato, Ismaelem pontificem designavit filium Bashi. Ita enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ. Reliqui vero Eusebiorum codices Maz., Med., cum Fuk. et Savil., scriptum habent τὸν τοῦ Φαβί. Quibus consentit etiam Nicophorus.

C (40) *Διαγραται χρόνος. In nostris codicibus Maz., Med. Fuk. et Savili scriptum est διεγένετο. Sic etiam legit Nicophorus in cap. 29 lib. 1.*

(41) *Ιώσηπος δὲ καὶ Καΐφας. Rutilius veritatem Josephum cui et Caiaphas nomen fuit, accepit successorem. Sic enim scriptum est in optimo et vetustissimo exemplari Parisiensis Ecclesiæ, non ut in vulgaris Josephum. Sed et Josephi historiographi nominum in eodem codice ita perpetuo scriptum inveni, quemadmodum etiam in vetustissimis Rutilini editionibus scriptum habetur. Quod certe mutare non debuerant editores. Nam et apud Cassiodorum et Jordaneum in indice scriptorum ex quibus decerpita est Historia Gothica, Josephus nominatur: et apud Suetonium in Vespasiano, antiquissimus codex bibliothecæ Meminias scriptum habet Josephus. Denique Apollonius Collatius Josipum semper vocat secunda syllaba brevi.*

(42) *Τεσσάρων ἐπὶ τέσσαρσιν. Josephi verba sic interpretatur Eusebius, quasi dixerit Josephus quatuor illos pontifices, Ananum, Ismaelem, Eleazarum ac Simonem, singulos anni spatio sacerdotium administrasse. Sed Josephus de duobus quidem postremis id diserte dicit, de prioribus non item. Nam Ismaelem quidem paulo postquam pontifex factus fuisset a Valerio, extutum fuisse narrat. Anano vero tantum abest, ut annum unum sacerdotii tribual Josephus, quinimo ex Josephi verbis plane conficitur, Ananum tribus minimum annis sacerdotium tenuisse. Etenim Ananum in locum Joazari substitutum esse dicit a Quirinio post perfectum censum, anno circiter 57 ab Actiaca victoria, cum Coponius procurator esset Judeæ; eundemque in sacerdotio permansisse usque ad proconsulatum Valerii Grati, qui a Tiberio sub initium imperii missus est in Judeam. Ita necesse est, ut Anani pontificatus satis diuturnus fuerit, quippe qui sub quatuor Judeæ procuratoribus Coponio, M. Aelvio, Annio Rufo et Valerio Grato eam digni-*

χιερέα εἰκότως τοῦ ἐνιαυτοῦ καθ' ὅν (43) τὰ τοῦ σω-
τηρίου πάθους ἐπετελεῖτο, ἡ τοῦ Εὐαγγελίου παρε-
στημάτῳ Γραφῇ. Ἐξ ἣς καὶ αὐτῆς οὐκ ἀπόδων τῆς
προκειμένης ἐπιτηρήσεως δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδα-
σκαλίας ἀποδείκνυται χρόνος. Ἀλλὰ γάρ δὲ Σωτὴρ καὶ
Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς, οὐ μετὰ πλείστον
τῆς καταρχῆς τοῦ χηρύγματος, τοὺς δύνδεκα ἀποστό-
λους ἀνακαλεῖται· οὓς καὶ μόνους τῶν λοιπῶν αὐ-
τῶν μαθητῶν κατὰ τι γέρας ἔξαιρετον ἀποστόλους
ἀνδρασσεν. Καὶ αὐτίς ἀναδείκνυσιν ἑτέρους ἑδο-
μήκοντα, οὓς καὶ αὐτοὺς ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο δύο (44),
πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον καὶ πᾶλιν οὐ
ἔμελλεν αὐτὸς ἐρχεσθαι (45).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

*Tὰ κερὶ Ἰωάρρου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ
μεμαρτυρημένα.* (Nic. H. E. 1, 19, 20)

Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ (46) τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου
ὅπο τοῦ νέου Ἡρώδου τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντος,
μνημονεύει μὲν καὶ ἡ θεῖα τῶν Εὐαγγελίων. Γραφή·
συνιστορεῖ γε μήν καὶ δὲ Ἰώσηπος ὄνομαστι τῆς τε
Ἡρωδιάδος μνήμην πεποιημένος, καὶ ὡς ἀδελφῷ
γυναικαῖον αὐτῆς τὴν ἡγάρετο πρὸς γάμον Ἡρώδης,
ἀθετήσας μὲν τὴν προσέραν αὐτῷ κατὰ νόμους γε-
ραμμένην γυναικαῖα· Ἀρέτα δὲ ἦν αὕτη τοῦ Πετραίων
βασιλέως θυγάτηρ· τὴν δὲ Ἡρωδιάδα ζῶντος δια-
στήσας τοῦ ἀνδρός· δι' ἣν καὶ τὸν Ἰωάννην ἀνελών,

tatein gesserit. Cumque Gratus undecim annis præ-
suerit Iudeæ, Josephus diserte non dicit quoio pro-
curationis anno Ananum exauctioraverit. Certe
Josephus in libro xx, cap. 8, Ananum hunc testa-
tur diutissime potitum esse sacerdotio, et quinque
eius filios pontifices fuisse. Ex his apparet falli
Scaligerum qui in Prolegomenis ad Eusebii Chro-
nicon, Annam ad paucos dies pontificem fuisse scri-
bit. Contra est Josephus in libris quos supra citavi.
Quippe in lib. xx diserte affirmat Ananum ἐπὶ^C πλείστον potitum esse sacerdotio. Scio Josephi verba
exponi posse non solum de tempore quo Anna gessit
sacerdotium, sed et de toto temporis spatio quo
vixit post sacerdotium. Nam quicunque pontifical-
tum gesserant, ii reliquo viæ tempore pontifices
dicebantur, et decimas acciebant, ut docet Jose-
phus in lib. xx, ubi de Anania. Et ob hanc causam
B. Lucas in supradicto loco Annam pontificem
appellat; qui tamen tunc temporis non erat ponti-
fīx, sed eam dignitatem gesserat, ut supra dixi.
Ex his patet, frustra ab Eusebio tanū Josephi quam
Luca verba adducta esse, ut quadriennium Christi
prædicationis astrueret: quippe cum Christus non
sub quatuor pontificibus, sed uno Caipha prædicar-
erit, ut ex Josepho superioris ostendimus. Longe
melius Ep. phanius, qui triennium prædicationis
Christi astruit ex numero Paschaatum, que in Joannis
Evangelio recensentur a prædicatione illius ad
mortem usque. Ita etiam Prosper in Chronicō, cu-
jus verba hic apponam: *Quidam putant Dominum
nostrum Jesum Christum xv anno regni Tiberii Cæ-
saroris, id est duobus Geminis coss. crucifixum: quo
anno secundum indubitam Lucæ evangelistæ auto-
ritatem baptizatum eum esse manifestum est, et Evan-
gelium regni celorum predicare cœpisse. Secundum
vero Joannis Evangelium, festivitatē Paschæ Judeo-
rum ter Dominum intersuisse cognoscimus: ut appa-
real tertium fuisse illud Pascha, quod verus Agnus
suo sanguine consecravit. Proinde consules quidem
a munificatione Domini, id est a duobus Geminis*

A passio contigit, divinum Evangelii volumen recte
Caipham pontificem adnotavit. Ex cuius etiam Evan-
gelii auctoritate temporis spatium quo Christus præ-
dicavit, cum observatione nostra convenire ostien-
ditur. Cæterum Servator ac Dominus noster Jesus
Christus haud multo post evangelicæ prædicationis
initium duodecim sibi viros adjunxit, quos pre re-
liquis discipulis suis solos apostolorum nomine quasi
præcipuo quoddam honoris titulo insignivit. Elegit
præterea septuaginta viros, quos in ea loca et op-
pida, in quæ ipse venturus erat, binos præmittere
solebat.

B

29 CAPUT XI.

Testimonia de Joanne Baptista et de Christo.

Brevi interjecto tempore Joannem Baptistam ab
Herode juniore capite truncatum fuisse sacra Evan-
gelii Scriptura commemorat. Cui astipulatur etiam
Josephus, qui et Herodiadis ipsius nominatim me-
minit, et diserte narrat quomodo Herodes, priore
et legitima conjugi repudiata, quæ Aretæ regis Ara-
bum filia erat, hanc fratri sui uxorem a vivo viro
suo per vim abductam sibi conjugem ascivil: inque
ejus gratiam necato Joanne Baptista, cum Areta
ob filiæ contumeliam infesto bellum gessit. Quo

inchoamus. Sed tertios ab eis consules Dominicæ
passioni ascribimus. Alii vero quatuor Paschata
numerant ab initio prædicationis Christi, inter
quos est auctor Chronicæ Alexandrini. In qua senten-
tia etiam fuisse videtur Eusebius, qui quadriennium,
licet non integrum, assignat Christi prædica-
tioni.

(43) *Toῦ ἑραυτοῦ καθ' ὅρ.* Intelligit locum Joannis cap. xi et xvi, ubi dicitur Caiphas fuisse pontifex anni illius. Ex hoc Joannis loco conjicit Eu-
sebius Caipham creatum esse pontificem anno illo
quo Christus suffixus est cruci. Eusebium secutus
est auctor Chronicæ Alexandrini, qui pontifices sub
quibus predicavit Christus numerat, Annam, Ismaeleum, Eleazarum ac Simonem. Sed Joannes Caipham eo anno lactum esse pontificem non dicit.
Cum ergo Josephus, auctor certissimus, qui Judai-
corum pontificum successionem diligentissime re-
censuit, affirmet Caipham a Valerio Grato pontificem
factum esse, nec nisi post Pilati procurationem
exitum esse sacerdotio, equidem Josephi auctorita-
tem sequi malo, præsertim cum Lucas evangeliæ
testimonio confirmitur. Lucas enim diserte affir-
mat anno xv Tiberii Cæsaris Caipham pontificem
jam tunc fuisse.

(44) *Ἀπέστειλεν δὲ δύο δύο.* Ita edidimus ex
file nostrorum exemplariorum Regii, Maz. Med. ac
Fuk. Ilodie tamen in cap. x Evangelii B. Lucas,
ex quo hoc desumpsit Eusebius, legitur tantum ἦν
δύο, sine repetitione ultimæ vocis, quam Rob. etiam
Stephanus otiosam esse existimavit. Ego vero non
nihil elegantiae hunc πλεονασμὸν habere censeo,
quem etiam in lingua Gallica retinemus.

(45) *Οὐκ εἰς μακρὸν δέ.* Ab his verbis caput mi-
decinum inchoavi, secutus auctoritatem codicis

Regii, Maz. ac Fuk., quibus consentit etiam Rati-
lius.

quidem in bello victum acie Herodem, et universum ejus exercitum deletum refert, hæcque omnia ob scelus adversus Joannem Baptistam perpetratum ei contigisse. Idem Josephus Joannem justissimum virum fuisse, et lavacri cujusdam institutorem affirmans, cum iis que in sacris Evangeliorum voluminibus de eodem Joanne prodita sunt, mirifice consentit. Refert etiam Herodem Herodiadis culpa principatu excidisse, et in urbem Galliae Viennam simul cum ea esse relegatum. Et hæc quidem in octavo decimo *Antiquitatum* libro ab eo commemorantur, in quo etiam de Joanne scribit his verbis: « Arbitrabantur quidam Judæorum divina ultione periisse Herodis exercitum, Deo cædem Joannis, qui Baptista cognominatus est, vindicante. Quippe hunc Herodes obtruncaverat, cum esset vir bonus, Judæosque ad virtutis studium excitaret, præcipiens ut juste quidem inter se, erga Deum autem pie agentes, ad lavaerum accederent. Tunc enim demum acceptum Deo fore lavaerum aiebat, cum eo non ad expiationem criminum uterentur, sed ad corporis munditiem, ut mentibus jam ante per justitiam expurgatis, corporis quoque adderent puritatem. Cumque multi ad eum undique confluenter (hujusmodi enim sermonibus mirifice delectabantur), Herodes veritus, ne tanta hominis auctoritas subditos ad defectionem impelleret, quippe qui nihil non acturi ex ejus consilio viderentur, satius esse duxit priusquam novi aliquid oriretur, illum e medio tollere, quam mutatione rerum facta, ipse in maximum discrimen adductus, **30** seram pœnitentiam agere. Vinctus igitur ob hanc Herodis suspicionem, et ad castellum Machæruntem, cuius supra meminimus perductus, ibidem cæsus est. » Hæc Josephus de Joanne. Qui etiam in eodem libro Sermonis nostri mentionem facit his verbis: « Iisdem

(47) Ός ἀν ητιμασμένης αὐτοῦ τῆς θυγατρός. In codice Regio, Med. ac Maz. legitur αὐτῷ τῆς θυγατρός. Nicephorus quoque habet τούτῳ. Nec illud omittendum est, in codice Maz. ac Fuk. ὡσάν scribi una voce, licet cum spiritu in secunda syllaba. Atque ita perpetuo hanc vocem scribi observavi in optimo illo codice Maz. quoties ponitur pro *tanquam*.

(48) *Blerrar τῆς Γαλλίας πόλιν*. Memoria lapsus Eusebii pro Lugduno Viennam posuit. Quippe Josephus, quem hic auctorem laudat Eusebius, Herodem a Caio Cesare Lugdunum esse relegatum scribit in lib. xviii *Originum*, cap. 7. Porro in codicibus nostris Maz., Med., Fuk. ac Savil. deest vox πόλιν.

(49) Ἀρετὴν ἐπασκῆσαι. Omnes nostri codices, nullo excepto, scriptum habent ἀρετὴν ἐπασκοῦσι. Sed cum paulo post sequatur χρωμένους, hunc sołecismum animadvertens Roh. Stephanus emendavit, ut editum est, ἐπασκῆσαι. Ego vero in tanto consensu omnium librorum, ἐπασκοῦσι retinendum censeo; tantum pro χρωμένους emendandum est χρωμένοις, ut habent Josephi ac Nicephori editiones.

(50) *Πότι τι redēperor ἀπ' αὐτοῦ γενέσθαι*. Hæc est scriptura Regii codicis. Sed Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum exhibent ὑπ' αὐτοῦ. Ita etiam Nicephorus. In Josephi autem editionibus legitur ἐξ αὐτοῦ.

πόλεμον αἱρεται πρὸς τὸν Ἀρέταν, ὃς ἀν ητιμασμένης αὐτοῦ τῆς θυγατρός (47). Ἐν φοιλέμῳ μάχης γενομένης, πάντα φησι τὸν Ἡράδου στρατὸν διαφθαρῆναι, καὶ ταῦτα πεπονθέναι τῆς ἐπιδουλῆς ἔνεκεν τῆς κατὰ Ιωάννου γεγενημένης. Ο δ' αὐτὸς Ἰώσηπος ἐν τοῖς μάλιστα δικαιώτατον καὶ Βαπτιστὴν ὄμοιογῶν γεγονέναι τὸν Ιωάννην, τοῖς περὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν τῶν Εὐαγγελίων Γραφὴν ἀναγεγραμμένοις συμμαρτυρεῖ. Ἰστορεῖ δὲ καὶ τὸν Ἡράδην τῆς βασιλείας ἀποπεπτωκέναι διὰ τὴν αὐτὴν Ἡράδια, μεθ' ἣς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ὑπερορίαν ἀπεληλάσθαι, Βιενναν τῆς Γαλλίας πόλιν (48) οἰκεῖν καταδικασθέντα. Καὶ ταῦτα γε αὐτῷ ἐν δικτυακαῖσι διεκάτω τῆς Ἀρχαιολογίας δεδῆλωται, ἐνθα συλλαβητικάταις περὶ τοῦ Ιωάννου ταῦτα γράφει. « Τισὶ δὲ τῶν Ιουδαίων ἐδόκει διλαέναι τὸν Ἡράδου στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλα δικαίως τινονμένου κατὰ τοινήν Ιωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. Κτείνει γάρ τούτον Ἡράδης, ἀγαθὸν διάδρα καὶ τοῖς Ιουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκῆσαι (49), καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ καὶ πρὸς τὸν Θεόν εὐσεβεῖς χρωμένους, βαπτισμῷ συνένται. Οὕτα γάρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φανεῖσθαι, μὴ ἐπὶ τινῶν ἀμαρτάδων παραιτήσει χρωμένων, ἀλλ' ἐφ' ἀγνείᾳ τοῦ σύμπατος, ἀτε δὴ καὶ τῆς ψυχῆς δικαιοσύνη προεκκεκαθαρμένης. Καὶ τῶν ἀλλών συστρεψομένων, καὶ γάρ ήσθησαν ἐπὶ πλεῖστου τῇ ἀκροάσει τῶν λόγων, δεῖσας Ἡράδης τὸ ἐπὶ τοσόνδε πειθανόν αὐτοῦ τοῖς ἀνθρώποις, μὴ ἐπὶ ἀποστάταις τινὶ φέροιτο (πάντα γάρ ἐώκεσαν συμβούλῃ τῇ ἐκείνου πράξοντες), πολὺν κρείτην τὸν ἡγεῖται πρὶν τι νεώτερον ἀπ' αὐτοῦ γενέσθαι (50), προλαβὼν ἀναιρεῖν, η μεταβολῆς γενομένης εἰς πράγματα ἐμπεσόν μετανοεῖν. Καὶ δὲν ὑποψίᾳ τῇ τοῦ Ἡράδου, δέσμιος εἰς τὸν Μαχαιροῦντα πεμφθεὶς τὸ προσιρμένον φρούριον, ταῦτη κτίνυται. » Ταῦτα περὶ τοῦ Ιωάννου διελθών, καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (51)

(51) *Kai τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν*. Jam superius mentionem feci libelli cūjusdam qui nuper est editus: in quo hic locus Josephi de Jesu Christo expenditur. Auctor hujus libri duo nobis persuadere tentavit. Primum est, locum illum Josephi falsum ac subdititium esse. Alterum est, Eusebium nostrum ejus fraudis auctorem extitisse. Quod attinet ad primum capit disputationis, jam pridem viri docti eum Josephi locum in dubium revocarunt. Sed cum nudi indiciis et suspicionibus ad id iudicandum impellerentur, conjecturam suam silentio premere maluerunt quam quidquam temere affirmare. Quod quidem prudenti consilio ab iis factum esse nemo negaverit. Quaniobrem scriptor illius libelli, in eo mili reprobendens videtur, quod cum nullis nittatur demonstrationibus, tamen ita pronuntiat, ut nos posthac de ejus loci falsitate dubitare minime patiatur. Quænam porro sunt argumenta illa quibus hoc astrui? Justinus, inquit, in *Disputatione adversus Tryphonem* nullam hujus rei mentionem fecit. Quasi vero necesse fuerit Justino Josephi testimoniū adducere; aut quasi testimonium Josephi historiarum scriptoris, magnum pondus habiturum fuisse apud Tryphonem. Atqui non hoc erat propositum Justino ut ex prolatis scriptoribus, sed potius ut ex sacerdotibus prophetarum libris Christi fidem ac divinitatem probaret. Quare nihil opus erat ut Josephi testimonium afferret, præsertim cum Josephus scriptor esset etiam tum recentissimus.

κατὰ τὴν αὐτὴν τοῦ συγγράμματος ἱστορίαν ὡδέ πως μέμνηται: « Γίνεται δὲ κατὰ τούτον τὸν χρόνον Ἱησοῦς τις σοφὸς ἀνήρ, εἰγες ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ. Ἡνὶ γὰρ παραδέξων ἔργων ποίητης, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν σὺν ἡδονῇ τάληθῇ δεχόμενων. Καὶ πολλοὺς μὲν τῶν Ἰουδαίων, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο. Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν. Καὶ αὐτὸν ἐνδεῖξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν περὶ ἡμῖν σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἔξεπεύσαντο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην Ἐχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ θαυμάσια εἰρηκότων. Εἰσέτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὡνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον. » Ταῦτα τοῦ ζεῦς αὐτῶν Ἐβραίων συγγραφέως ἀνέκαθεν τῇ ἑαυτοῦ γραφῇ, περὶ τε τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραδεδωκότος, τις δὲ ἐτί λεπτοτο ἀποφυγῇ, τοῦ μὴ ἀναίσχυντους ἀπελέγχεσθαι τοὺς κατ' αὐτῶν πλασμάτους ὑπομνήματα; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἔχεται ταῦτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. (Nic. H. E. 1, 21, 22, usque ad fin.)

Τῶν γε μὴν τοῦ Σωτῆρος ἀποστόλων, παντὶ τῷ σαφῆς ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἡ πρόσρησις. Τῶν δὲ ἐνδομήκοντα μαθητῶν, κατάλογος μὲν οὐδεὶς οὐδαμῆ φέρεται· λέγεται γε μὲν εἰς αὐτῶν Βαρνάbas γεγονέναι, οὐ διαφόρως μὲν καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐμνημονευσαν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ δι Παῦλος γράφων Γαλάταις. Τούτων δὲ εἶναι φασι: καὶ Σωσθένην τὸν ἄμα Παῦλων Κορινθίοις ἐπιστείλαντα. « Η δὲ ιστορία περὶ Κλήμεντοι κατὰ τὴν πέμπτην τῶν Ὑποτικώσεων, ἐν ᾧ καὶ Κηφᾶν, περὶ οὐ φησιν δι Παῦλος. » « Οτε δὲ ἥλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην (52), » ἔνα φησὶ γεγονέναι τῶν ἐνδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρῳ τυγχάνοντα τῷ ἀπωστόλῳ. Καὶ Ματθίαν δὲ τὸν ἀντὶ Ἰούδα τοῦ πρωδότου τοῖς ἀπωστόλοις ἐγκαταλεγέντα, τὸν τε σὺν αὐτῷ τῇ ὅμοιᾳ φήμω τιμηθέντα, τῆς αὐτῆς τῶν ἐνδομήκοντα κλήσεως ἥξεως θατέχει λόγος. Καὶ Θαδδαῖον δὲ ἔνα τῶν αὐτῶν εἶναι φασι: περὶ οὐ καὶ ιστορίαν ἐλθοῦσαν εἰς ἡμᾶς, αὐτίκα μάλα ἐκθίσουμαι. Καὶ τῶν ἐνδομήκοντα δὲ πλείους τοῦ Σωτῆρος πεφηνέναι μαθητὰς εὑροις ἀν ἐπιτηρήσας, μάρτυρι χρώμενος τῷ Παῦλῳ, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν ὀψφθαι αὐτὸν φῆσαντι, πρῶτον μὲν Κηφᾶ (53), ἐπειτα τοῖς quippe qui sub extrema Domitianae tempora Antiquitates Judaicas publicasset. Ad illud autem argumentum quod ex Origene dicitur, falsum est et expedita responso. Negat quidem Origenes in libris contra Celsum, Josephum agnoscisse Iesum Christum, id est credidisse Christo, seu Christianum suisse. Sed neque ex hoc Josephi loco quem hic citat Eusebius, sequitur Josephum Christi fidem amplexum suisse. Quamvis enim dicat οὗτος ἦν δι Χριστός, subaudiendum est λεγόμενος, id est, *hic est qui dicebatur Christus*. Jam vero quod scribit anchor illius libelli, Eusebius nostrum hujus falsitatis architectum suisse, nunquam profecto cordatis hominibus id persuadere poterit. Nam cui bono id Eusebius confundere voluisse? An ex testimonio Josephi penebat divinitas Christi? An non Eusebius aitale libri Antiquitatum Josephi in omnibus bibliothecis vise-

A temporibus Jesu quidam fuit vir sapiens, si tamen virum eum appellare fas est. Erat quippe admirabilium operum effector, doctiorque eorum qui veritatem libenti animo complectebantur. Multos ille partim ex Judæis, partim ex gentilibus sectatores sibi adjunxit. Hic erat Christus. Quem a gentilis nostræ primoribus delatum, cum Pilatus crucis supplicio addixisset, hi tamen qui illum dilexerant, eum deinceps colere non desisterunt. Tertio enim die vivus ac spirans eis apparuit, prout divini prophetæ hæc et alia quamplurima de illo mirifica prædixerant. Abhinc porro Christianorum genus qui ab eo nomen sumpsere, ad nostram usque ætatem continuatum manet. Hæc igitur cum scriptor ille ex Illybris oriundus de Joanne Baptista et de Servatore nostro in libris suis commemoraverit, quid jam effugium relinquuntur his qui adversus eos Acta illa consinxerunt, quominus impudentissimi esse convincantur? Sed de his satis.

CAPUT XII.

De Servatoris nostri discipulis.

Et apostolorum quidem Servatoris nostri nomina ex Evangeliorum libris notissima sunt omnibus. Quod vero ad septuaginta discipulos attinet, eorum series nullibi prescripta reperitur. Fertur tamen ex illorum numero unus suisse Barnabas, cuius cum in Actibus apostolorum crebra sit mentio, tum in Pauli ad Galatas Epistola. Ex iisdem etiam Sosthenem suisse perhibent, eum qui una cum Paulo litteras ad Corinthios scripsit. Sic enim refert Clemens in libro quinto Hypotyposes. In quo etiam Cepham illum cui Antiochiam ingresso Paulus se palam restitisse dicit, quoniam reprehensione dignus erat, unum ait suisse ex septuaginta discipulis Petro apostolo cognominem. Matthiam quoque, eum qui Iudea proditoris loco in numerum apostolorum 31 ascriptus est, et alterum illum qui cum Matthia pari suffragio fuit honoratus, fama est ex illo cœtu septuaginta discipulorum suis. Thaddæum præterea unum ex illis suis ferunt. De quo historiam quæ ad nos usque pervenit, mox narraturus sum. Quod si quis observare velit attentius, plures quam septuaginta reperiet Servatoris nostri discipulos, vel ex unius Pauli testimonio: qui Chri-

D bantur; quibus prolatis, facillimum suisset Eusebii fraudem convincere.

(52) Κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστη. Post has voces in editione Parisiensi ac Genevensi sequuntur haec verba, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, quæ leguntur etiam in Epistola ad Galatas. Sed quoniam nec in codicibus nostris Maz., Med., Fuk. nec apud Russum habentur, et alioqui parum necessaria sunt hoc loco, merito ea delevimus. Idem a nobis factum est paulo postea in hoc ipso capite. Nam post verba illa, καὶ Θαδδαῖον δέ, lineam integrum expunximus; haec scilicet verba, τὸν ὑπὸ Θωμᾶ κατὰ πρόσταξιν τοῦ Ἰησοῦ τῷ Ἀγνάρῳ πρὸς ἵστην ἀποταλέντα· quæ leguntur quidem in codice Regio, sed absunt a tribus reliquis, nec babentur in interpretatione Russi.

(53) Πρώτον μὲν Κηφᾶ. Rectius in nostris codi-

stum postquam a mortuis suscitus est, primo A δῶδεκα, καὶ μετὰ τούτους, ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. Ὡν τινάς μὲν ἔφασκε κεχοιμῆσθαι, τοὺς πλείους δέ ἔτι τῷ βίῳ καθ' ὅν γαιρὸν αὐτῷ ταῦτα συνετάττετο, περιείνατ. Ἐπειτα δὲ ὡρίθαις αὐτὴν Ιακώβῳ φησιν· εἰς δὲ καὶ οὗτος τῶν φερομένων τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν, ἀλλὰ μήν καὶ ἀδελφῶν ἦν (54). Εἴτε δέ παρὰ τούτους κατὰ μίμησιν τῶν δῶδεκα πιλέστων ὅσων ὑπαρξάντων ἀποστόλων, οἷος καὶ αὐτὸς δὲ Παῦλος ἦν, προστίθησι λέγων· «Ἐπειτα ὥριθη τοῖς ἀποστόλοις πᾶσι.» Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν δέ περ τὸν Θαδδαῖον ιστορίας ἡμῖν λεχθείσης τοιοῦτος γέγονεν ὁ τρόπος.

CAPUT XIII.

Narratio de regulo Edessenorum.

Domini ac Servatoris nostri Jesu Christi divinitas cum propter admiranda illius opera ubique iam celebris esset, innumerabiles ab exterris et a Judæa remotissimis regionibus, morbis et cuiusquemodi doloribus afflictos spe recuperandæ salutis, attraxerat. Itaque rex Agbarus, qui gentibus trans Euphratem positis non sine laude præerat, cum gravi morbo, et qui humana ope curari non poterat, consumeretur, simul atque de Jesu nomine ubique diffuso ac de stupendis ejus miraculis quæ omnium testimonio firmabantur, accepit, missis per tabellarium litteris, suppplex eum rogavit ut ee morbo liberaret. At ille tum quidem vocanti minime est obsecutus. Litteras tamen ad eum scribere non recusavit, quibus unum e discipulis suis qui ipsum sanaret, missurum se esse pollicebatur, neque ipsi solum, sed omnibus propinquis et familiis.

cibus Maz., Med. ac Fuk. scribitur πρώτῳ. Mox pro περιέναι, leges grammaticæ secuti, restituimus περιέναι, sicut legitur in codice Fuk. ac Savili.

(54) Εἰς δέ καὶ οὗτος τῷρις φερομέρων τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν, ἀλλὰ μήν καὶ ἀδελφῶν ἦν. Hæc est scriptura codicis Regii quam Rob. Stephanus expressit. Verum in reliquis codicibus, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Savili desunt hæc verba, μαθητῶν, ἀλλὰ μήν καὶ. Sed neque Rutilius illa agnoscit. Sic enim verit: Post etiam dicit eum visum esse Jacobo, qui erat unus ex his qui fratres Salvatoris appellabantur. Nos tamen nihil hic immutare voluimus, sed scripturam codicis Regii retinuimus. Multi quippe ex veteribus Jacobum fratrem Domini, eum qui primus Hierosolymorum episcopus est ordinatus, non ex XII apostolis, sed e numero discipulorum Domini fuisse scripserunt. Ita Gregorius Nyssenus in oratione 2 de Christi resurrectione. Clemens in lib. II Constitutionum, cap. 59, et in lib. I Recognitione, sub fine in pag. 20; Dorotheus in libro De apostolis et discipulis Domini, et Michael Glycas in parte III Annalium. Certe huic opinioni favere videtur Paulus in Epistola ad Corinthios, ubi recensens eos quiibus Christus post mortem apparuerat, postquam XII apostolos nominavit, et quingentos alios, addit deinde, postea visus est Jacobo et reliquo apostolis. Jacobum ergo Paulus distinxit a XII apostolis. Atque ita Cyrilus Hierosolymitanus in catechesi IV et XIV locum beati Pauli intellexit.

(55) Χριστοῦ θεότης. Nostri codices Maz. ac

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ^η.

Iστορία περὶ τῶν τῷρις Ἐδεσσηνῶν διηγέσεων.
(Nic. H. E. II, 7, et Evagr. IV, 29.)

Ἡ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θεότης (55), εἰς πάντας ἀνθρώπους τῆς παραδεξοποιού δυνάμεως ἔγενεν βομβένη, μυρίους ὅσους καὶ τῶν ἐπ' ἀλλοδαπῆς πορθωτάτω τε τῆς Ιουδαίας, νόσων τε καὶ παντοίων παθῶν ἐλπίδι θεραπείας ἐπήγειτο. Ταύτη τοι βασιλεὺς Ἀγαρός (56), τῶν ὑπὲρ Εὐφράτην ἔθνων (57) ἐπισημότατα δυνατεύων, πάθει τὸ σώμα δεινῷ καὶ οὐ θεραπευτῷ, ὃσον ἐπ' ἀνθρωπείᾳ δυνάμει, καταφθιρόμενος, ὡς καὶ τοῦνομα τοῦ Ἰησοῦ παλὺ καὶ τὰς δυνάμεις συμφώνως πρὸς ἀπάντων μαρτυρούμενας ἐπύθετο, ίκέτης αὐτοῦ πέμψας δέ ἐπιστολὴν γράγεται, τῆς νόσου, δόμοι τε αὐτοῦ σωτηρίαν (58) καὶ τῶν προσηκόντων ἀπάντων ὑπισχούμενος. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἄρα

Med., cum Fuk. ac Savil., scriptum habent θεότης.

(56) Βασιλεὺς Ἀγαρός. Ita semper in codice Regio scriptum est nomine hujus reguli, eamque scripturam pluribus testimoniorum jam dudum assertuimus in adnotationibus nostris ad fragmenta Dionis Cocceiani, ubi etiam docuimus communem id nomen fuisse regulis Edessenorum. In optimo tamen codice Maz. Ἀγαρός hic et infra perpetuo scribitur. Quæ etiam scriptura minime contemnenda est. Nam et in nummis veteribus ita appellatur, et in antiquo epigraffitate quod primus edidit Jacobus Simondius in notis ad Epistolas Sidonii. Magis tamen placet prior scriptura, tot scriptorum tam Græcorum quam Latinorum consensu firmata. Ceteræ Ἀχαρος Aræbica vox est, quæ potentissimum significat, ut docuit me vir linguarum Orientalium peritissimus.

(57) Τῷρις ὑπὲρ Εὐφράτην ἔθνων. Uni duntaxat genti, non autem pluribus imperavit Abgarus. Fuit enim Arabum regulus; nec universis Arabibus, sed parti duntaxat Arabum præfuit. Unde φυλάρχης seu φύλαρχος Ἀράβων vocatur. Quippe Arabes erant plures in tribus distincti: singulis autem tribubus suis imperabat phylarchus. Gentes igitur hoc loco dixit Eusebius pro unica gente. Idque vidit etiam Rutilius, qui hunc locum ita vertit: *Unde et rex quidam Abgarus nomine, gentis ultra Euphratēm positiæ principatum nobiliter tenens.*

(58) Όμον τε αὐτοῦ σωτηρίαν. In codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. scriptum est αὐτῷ.

αύτῷ ἐπληροῦτο τὰ τῆς ἐπαγγελίας. Μέτά γοῦν τὴν ἔκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνόδον αὐτοῦ, Θωμᾶς, τῶν ἀποστόλων εἰς τὸν διάδεκτον, Θαδδαῖον (59) ἐν ἀριθμῷ καὶ αὐτὸν τὸν ἑδομήκοντα τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν κατειλεγμένον, κινήσει θεοτέρῳ ἐπὶ τὴν Ἑδεσσαν (60) κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει, πάντα τε δι' αὐτοῦ τὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τέλος ἐλάμβανεν ἐπαγγελίας. Ἐκεῖς καὶ τούτων ἀνάγραπτον τὴν μάρτυριαν, ἐκ τῶν κατὰ Ἑδεσσαν τοτηνικαῦτα βασιλεούμενην πόλιν γραμματοψιλαχείων ληφθεῖσαν. Ἐν γοῦν τοῖς αὐτόθι δημοσίοις χάρταις, τοῖς τὰ παλαιὰ καὶ τὰ ἀμφὶ τὸν Ἀγδαρον πραχθέντα περιέχουσι, καὶ ταῦτα εἰσέτι καὶ νῦν ἐξείνου πεψυλαγμένα εὑρητα:: Οὐδὲν δὲ οἶνι καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχείων ἡμῖν ἀναληφθεῖσῶν, καὶ τόνδε αὐτοῖς ῥήμασιν ἐκ τῆς Σύρων φωνῆς μεταβληθεῖσῶν τὸν τρόπον.

Ἀπτίραρον ἐπιστολῆς γραφείσης ὑπὸ Ἀγδάρου τοπάρχου τῷ Ἰησούν, καὶ πεμφθείσης αὐτῷ δι' Ἀραρτα ταχυδρόμου εἰς Ἱεροσόλυμα.

« Ἀγδαρος τοπάρχης Ἑδεσσης (61) Ἰησοῦ Σωτῆρις αγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων χαρεῖν. Ἡκουσταὶ μοι τὰ περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν λαμπτῶν, ὡς ἀνεύ φαρμάκων καὶ βοτανῶν ὑπὸ σοῦ γινομένων. Ός γάρ λόγος, τυφλοὺς ἀγαθιλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ λεπροὺς καθαρίζεις, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα καὶ δαίμονας ἐκβάλλεις, καὶ τοὺς ἐν μακρονοστά βασανίζομένους θεραπεύεις, καὶ νεκροὺς ἐγειρεῖς. Καὶ ταῦτα πάντα ἀκούσας περὶ σοῦ, κατὰ νῦν ἐθέμην τὸ ἔτερον τῶν δύο, ἢ ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός, καὶ κατεβὰς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἢ Γίδες εἶ τοῦ Θεοῦ ποιῶν ταῦτα. Διὰ τοῦτο τοίνυν γράψας ἐδέήθην σου σκυλῆναι πρὸς μὲ (62), καὶ τὸ πάθος δ ἔχω, θεραπεῦσαι. Καὶ γάρ ἤκουσα ὅτι καὶ Ιουδαιοὶ καταγογγύζουσι σου καὶ βούλοντα: κακιῶσας. Πλλις δὲ μικροτάτη μοί ἐστι καὶ σεμνή, ἥτις ἔχει ἀμφοτέροις. »

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔγραψε (63), τῆς θελας αὐτὸν τέως μικρὸν αὐγαστῆς ἐλλάμψεως. Ἀξιον δὲ καὶ τῆς πρὸς τοῦ Ἰησοῦ ἀπτῷ διὰ τοῦ αὐτοῦ γραμματοχομιτοῦ ἀποσταλεῖστης ἐπακοῦσαι, ὀλιγοστίχου

A liaribus salutem præstiturum. Nec multo post ad exitum perducta sunt quaecunque ei promissa fuerant. Nam post resurrectionem Christi 32 ejusque in cœlos ascensum, Thomas unus e duodecim apostolis, divino quadam impetu impulsus, Thadæum unum e septuaginta Christi discipulorum numero Edessam misit, ut Christi doctrinam illis gentibus nuntiaret; ejusque opera Servatoris nostri promissa exitum sortita sunt. Cujus quidem rei testimonium habemus ex ipsius Edessæ in qua tum regnabat Agbarus, tabulariis desumptum: si quidem in monumentis publicis, in quibus antiquitates urbis et res Agbari gestæ continentur, hæc etiam ad nostram usque ætatem conservata reperimus. Operæ pretium igitur fuerit ipsas epistolæ audire, quas ex archivis depromptas e Syrorum lingua fideliter transtulimus in hunc modum.

Exemplum epistolæ scriptæ a rege Agbaro ad Jesum, et ad eum missæ Hierosolyma per Ananiam cursum.

« Agbarus princeps Edessæ Jesu Servatori hono qui in finibus Hierosolymorum apparuit, salutem. Nuntiatum est mihi de te et de curationibus quas absque herbis et medicamentis operaris. Fama enim est, cæcis visum, claudis gressum abs te restitui, leprosos mundari, dæmonas et immundos spiritus expelli, diuturnis morbis oppressos sanari, mortuos denique suscitari. Quæ cum omnia de te audirem, sic in animum meum induxi, aut te revera Deum esse, qui e cælo delapsus hæc efficias, aut certe Dei Filium. Proinde ad te scripsi, orans ut nos invisere, morbumque nostrum sanare non graveris. Audio enim Iudeos tibi obtrectare, et insidias in caput tuum struere. Est mihi civitas, parva quidem illa, sed ornata, quæ nostrum utriusque sufficiat. »

Et hæc quidem ita scripsit Agbarus, cum divini luminis radius eum modice tuni quidem collustrasset. Nunc epistolam quam ei Jesus per eumdem tabellarium rescripsit, audiamus, brevem illam

(59) Θαδδαῖος antea editum erat Θαδδαῖον τὸν ἔξαλτόν. Dnas postremas voces expunximus, quippe quae nec in optimis exemplaribus Reg. Maz. Fuk. et Savil., nec in interpretatione Rufini legantur. Solus codex Med. eas habet, nescio unde petitas. Neque enim alibi quod sciām lectum est, Thadæum hinc fratrem suisse apostoli Thomæ.

(60) Τὴρ Ἑδεσσαρ.. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. scriptum habent ἐπὶ τὰ Ἑδεσσα.

(61) « Ἀγδαρος τοπάρχης Ἑδεσσης. In margine editionis Genevensis posl vocem "Ἀγδαρος ascripta est hæc lectio ex Bongarsii libro, Οὐχανῆς οὐδέ. Ne quis autem suspectetur hanc lectionem e manuscripto exemplari desumptam esse, monendum est lector hanc esse conjecturam Bongarsii, qui ex interpretatione Rufini id hauserat. Nam Rufini hunc locum ita vertit: Abgarus Vohaniæ filius toparcha, etc. Ni vulgariter quidem editiones Rufini sic preferunt. Sed in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ, scriptum est Vohame filius. Codex autem bibliou-

D thecæ Regiæ habet Euchame. Bongarsius id nomen matris Abgari esse existimat, cui non assentior. Crediderim potius patris vocabulum esse, quod Rufinus ex quibusdam libris apocryphis hauserat. Verendum itaque sicut Οὐχάρου.

(62) Συλῆραι πρὸς μέ. In Menæo Græcorum ad diem xvi mensis Augusti, ubi tota hæc narratio de Abgario habetur, ita legitur hic locus, σχυλῆραι καὶ ἔλθειν πρὸς μέ. Sed nihil opus est bujusmodi glossemate, cum satis subaudiatur.

(63) Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔγραψε. Tota hæc pericope usque ad illa verba τὰ ἀντιγραφέντα, etc., abest a nostris codicibus, Maz. scilicet, Med. ac Fuk., nec habetur in interpretatione Rufini. Ac libenter equidem ea verba expunxissem, quippe cum Eusebiana non esse pro certo habeam. Sed quoniam in Regio codice et ad marginem Med. exemplaris leguntur, in nostra quoque editione retinenda esse duxi.

quidem, sed virtutis et efficaciam plenissimum; A μὲν, πολύδυνάμου δὲ ἐπιστολῆς, τούτῳ ἔχούσης καὶ αὐτῆς τὸν τρόπον.

Rescriptum Jesu ad Agbarum Regem per Ananiam cursorem.

« Beatus es, Agbare, qui in me credideris quem non vidisti. De me enim scriptum est, eos qui me viderint, non credituros in me, ut ii qui non viderint, credentes **33** vitam accipiant. Quod vero ad me scribis ut ad te proficiscar, hic necesse habeo omnia implere propter quae sum missus, itisque deum absolutis, ad illum qui me misit, reverti. Cæterum cum primum ad eum me recepero, ex discipulis meis aliquem ad te mittam, qui et morbum tuum curet, et vitam tibi itisque omnibus praestet. »

His epistolis hæc etiam Syriaco sermone erant adjuncta: — Post ascensum Jesu Christi, Judas qui etiam Thomas dictus est, Thaddæum apostolum, unum e septuaginta, ad Agbarum misit. Qui cum illuc adverisset, apud Tobiam Tobiæ slium divertit. Posquam vero fama de ejus adventu et de miraculis quæ ab ipso edebantur increbescere cœpit, nuntiatum est Agbaro advenisse illuc apostolum Jesu, sicut per litteras promiserat. Cœpit igitur Thaddæus morbos quoslibet et languores divina virtute sanare, adeo ut cuncti admiratione ca-

(64) *Γέρραπται γὰρ περὶ ἑμοῦ.* Ubinam hæc scripta sint, in quo Veteris Instrumenti loco, adhuc quæro. In Joannis quidem Evangelio scriptum habetur, Dominum nostrum post resurrectionem dixisse Thomæ: *Beati qui non viderunt et credidérunt.* Sed hæc epistola Christi ad Agbarum regem, si quidem vera est, objurgationem illam apostoli Thomæ aliquot annis antecessit. In cap. vi Isaiae locus est huic plane similis, ad quem allusisse videtur auctor hujus epistole.

(65) *Ιούδας ὁ καὶ Θωμᾶς.* Thomas quidem, qui fuit unus ex duodecim, dicebatur Didymus teste Joanne evangelista, sed euudem Judam esse cognominatum, alibi quod sciam non reperitur. Itaque et hoc nomine narratio ista merito in suspicionem venit. Nisi forte hunc errorem Eusebii esse dicamus, qui Thomæ cognomentum attribuerit, quod tribuendum erat Thaddæo. Certe Thaddæus apostolus alio nomine dictus est Judas. Hieronymus in cap. x *Matthæi*: *Thaddæum apostolum, ecclesiastica tradit historia missum Edessam ad Abagarum regem Chosidenæ* (scribe *Chosdroenæ* vel quod idem est *Ostroengi*), *qui ab Evangelista Luca Judas Iacobī*: *et alibi appellatur Lebæus, quod interpretatur Coreulum.* Credendumque est eum fuisse πρώτου ποπ. Idem ser. bitur in Menologio ad diem 19 Iunii.

(66) *Θαδδαῖος τὸν ἀπόστολον.* Nescio cur Hieronymus in loco superiori allato, Thaddæum hunc qui a Thoma apostolo missus est ad Agbarum regem, unum ex xii apostolis fuisse dicit. Nam Eusebius ex quo Hieronymus eam narrationem mutuatus est, tum hic, tum in superiori capite diserte scribit, Thaddæum unum fuisse et LXX Domini discipulis. Idem repetit Eusebius in lib. ii sub initium. Hunc B. Hieronymi errorem jam dudum notavit Beda in cap. i *Retract.* in *Act. apost.* Apostolus quidem passim nominatur in hoc Edessenum monumento quod referit Eusebius. Sed apostoli nomen hic latius sumitur, eo more quo singulæ gentes et urbes eos a quibus Evangelii primum veritatem acceperant, apostolos nominabant. Neque enim solis duodecim hoc inditum est vocabu-

A μὲν, πολύδυνάμου δὲ ἐπιστολῆς, τούτῳ ἔχούσης καὶ αὐτῆς τὸν τρόπον.

Tū ἀντιγραφέτα ὑπὸ Ἰησοῦ διὰ Ἀραρία ταχυδρόμου τοπάρχῃ Ἀγδέρῳ.

« Ἀγδέρε, μακάριος εἰ πιστεύσας ἐν ἐμοὶ, μή ἐωρακώς με. Γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ (64), τοὺς ἐωρακότας με μὴ πιστεύειν μοι, ἵνα οἱ μὴ ἐωρακότες, αὐτὸς πιστεύσωσι καὶ ζήσωνται. Περὶ δὲ ὅν ἐγράψας μοι ἐλθεῖν πρὸς σὲ δέον ἐστὶ πάντα δι' ἀπεστάλην, ἐνταῦθα πληρώσαι με, καὶ μετὰ τὸ πληρώσαι, οὕτως ἀναληφθῆναι πρὸς τὸν ἀποστελλαντά με. Καὶ ἐπειδὴν ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοι τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ἵνα λάστηται σου τὸ πάθος, καὶ ζωὴν σοὶ καὶ τοῖς σὺν σοὶ παράσχηται. »

Ταύταις δὲ ταῖς ἐπιστολαῖς ἔτι καὶ ταῦτα συνῆπτο τῇ Σύρων φωνῇ: — Μετὰ δὲ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτῷ Ἰούδας ὁ καὶ Θωμᾶς (65), Θαδδαῖον τὸν ἀπόστολον (66) ἵνα τῶν ἐθνῶν τοντα. «Οὐς ἐλθὼν κατέμενε πρὸς Τωβίαν τὸν τοῦ Τωβία. Όμς δὲ ἤκουσθη περὶ αὐτοῦ, καὶ δῆλος γέγονε διὰ τῶν ἐπιτελουμένων αὐτῷ θαυμασίων (67), ἐμπηνθή τῷ Ἀγδέρῳ διτοῦ. Εἰλήλυθεν ἀπόστολος ἐταῦθα τὸν Ἰησοῦν καθὼς ἐπέστειλε σοι (68). »Ηρέστο οὖν θαδδαῖος ἐν δυνάμει Θεοῦ θεραπεύειν πάσαν νόσον καὶ μαλακίαν, ὡς πάντας θαυμάζειν. «Ος δὲ ἤκουσεν δ

lum, sed omnes eorum discipuli, et comites atque adjutores, generaliter apostoli sunt appellati. Et quemadmodum, licet Dominus sepius agnita duntaxat discipulos elegerit, longe plures tamen eo nomine postea sunt exornati, sicut in superiori capite observavit Eusebius: ita etiam, licet Dominus duodecim tantum apostolos designaverit, postea tamen hæc appellatio pluribus communicata est, ut notavit Hieronymus in *Epistolam ad Galatas*. Hinc est quod in Menœis Graecorum, et apud Simeonem Metaphrastem, Marcus et Lucas evangelista, Titus, Timotheus et Philemon et reliqui Pauli discipuli, apostolorum titulo decorantur. Ambrosius seu potius Hilarius in cap. i *Epistolæ ad Galatas*, *Apostolum se*, inquit, *non ab hominibus electum, et missum ad prædicandum testatur, sicut erant quidam, qui electi ab apostolis mittebantur ad Ecclesiæ roboran das: neque sicut alii qui a Judaicis mittebantur ad disturbandas Ecclesiæ.* Quibus in verbis triplex genus recensetur apostolorum. Primi sunt duodecim illi a Christo electi. Secundi sunt apostolorum discipuli. Terti, Judaicorum apostoli. Habuerunt enim Iudei apostolos suos, qui a patriarchis ad variis negotiis mittebantur. Eorum mentio fit ab Epiphanio in heresi xxx, Hieronymo in cap. i *Epist. ad Galatas*, et in codice Theodosiano titulo *De Iudaicis*, et in Commentariis supradicti scriptoris in cap. i *Epistolæ ad Romanos*. Ceterum monendum est lector in omnibus nostris codicibus scriptum esse Θαδδαῖον ἀπόστολον sine articulo præpositivo, quem solus codex Medicus superscriptum habet.

(67) *Καὶ δῆλος γέροντες διὰ τῶν ἐπιτελουμένων αὐτῷ θαυμασίων.* Τοια ἡ περιορε ἀβεστιανή περιορε abest a codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. et ab interpretatione Rofini. Quia tamen exstat in codice Regio, eam expungere nolui.

(68) *Καθὼς ἐπέστειλε σοι.* Omnes nostri codices, Regius scilicet ac Med., cum Maz., ac Fuk. scriptum habent καθά ἐπ. Quæ lectio nescio cur tantopere displicuerit Rob. Stephano, cum καθά idem valcat ac καθώς.

Αγβαρος τὰ μεγαλεῖα καὶ τὰ θαυμάσια, ἀπόκειται καὶ ὡς ἐθεράπευεν ἐν δύναμαί τοις θαυμάσιοις (69), ἐν πονοίᾳ γέγονεν, ὡς ὅτι αὐτοῖς ἔστι, περὶ οὐδὲ δὲ Ιησοῦς ἐπέστειλε λέγων· «Ἐπειδὲν ἀνατριχθώ, ἀποστελῶ σου τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ὅστις τὸ πάθος σου λάσεται.» Μετακαλεσάμενος οὖν τὸν Τυδίζιν, παρ' ϕ κατέμενεν, εἶπεν· «Ἡκουσα διτιάνήρ τις δυνάστης ἐλθὼν ἀπὸ Ἱεροσολύμων (70), καταμένεις ἐν τῇ σῇ οἰκίᾳ, καὶ πολλὰς λάσεις ἐπ' δύναματι Ιησοῦς ἐργάζεται.» Οὐδὲ εἶπεν· «Ναὶ, Κύριε (71), ξένος τις ἐλθὼν, ἐνώκησε παρ' ἐμοὶ καὶ πολλὰ θαύματα ἐπιτελεῖ.» Οὐδὲ· «Ἀνάγαγε αὐτὸν, Ἐφρ., πρὸς μέ· Ἐλθὼν δὲ δὲ Τυδίζιας παρὰ Θαδδαῖον, εἶπεν αὐτῷ· «Ο τοπέρχης Ἀγβαρος μετακαλεσάμενός με, εἶπεν ἀναγάγειν σε παρ' αὐτὸν (72), ἵνα θεραπεύσῃς αὐτὸν τὸ πάθος.» Καὶ δὲ Θαδδαῖος, «Ἀναβαίνω, ἔφη, ἐπειδὴ περ δυνάμεις παρ' αὐτὸν ἀπέσταλμαι.» Ορθρίσας οὖν δὲ Τυδίζιας τῇ ἔξι, καὶ παραλαβὼν τὸν Θαδδαῖον ἤλθε πρὸς τὸν Ἀγβαρον· ὡς δὲ ἀνέβη, παρόντων καὶ ἐτιώτιων τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ, παραχρῆμα ἐν τῷ εἰσιέναι αὐτὸν, δραμα μέγα ἐφάνη τῷ Ἀγβάρῳ ἐν τῷ προτοτάπῳ τοῦ ἀποστόλου Θαδδαίου. «Οπέρει διώνυμον Ἀγβαρος, προσεκύνησε τῷ Θαδδαίῳ, θαῦμά τε ἐσχε τοὺς περιεστῶτας πάντας. Αὐτοὶ γάρ οὐχ ἐωράκασι τὸ δραμα, διὰ μόνων τῷ Ἀγβάρῳ ἐφάνη. «Ος καὶ τὸν Θαδδαῖον ἤρετο, «Εἰ ἐπ' ἀληθείας μαθητής εἰ Ιησοῦς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ εἰρήκει πρὸς μέ· Ἀποστελῶ σοι τινὰ τῶν μαθητῶν μου, ὅστις λάσεται σου τὸ πάθος, καὶ ζωὴν σοὶ καὶ τοῖς σὸν σοὶ παρέξει πᾶσι;» Καὶ δὲ Θαδδαῖος ἔφη· «Ἐπει μεγάλως πεπίστευκας εἰς τὸν ἀποστελλατά με Κύριον Ιησοῦν (73), διὰ τοῦτο ἀπεστάλην πρὸς σέ. Καὶ πάλιν ἐὰν ἐπιπλέον τις τεύσῃς εἰς αὐτὸν, ὡς ἂν πιστεύσῃς, ἔσται σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου.» Καὶ δὲ Ἀγβαρος πρὸς αὐτὸν, «Οὐτεις ἐπίτευσα, φησίν, ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν, βουληθῆναι δύναμιν παραλαβὼν κατακέδαι, εἰ μή διὰ τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων ἀνεκόπην τῆς προθέσεως.» Καὶ δὲ Θαδδαῖος εἶπεν· «Ο Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ιησοῦς δὲ Χριστός (74) τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ παπλήρωκε, καὶ πληρώσας, ἀνέλκυθη πρὸς τὸν ἐαυτοῦ Πατέρα.» Λέγει αὐτῷ Ἀγβαρος· «Κάγω πεπίστευκα εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν Πατέρα αὐτοῦ.» Καὶ δὲ Θαδδαῖος, «Διὰ τοῦτο, φησί, τιθημι τὴν χειρά μου

(69) Ἐρ δρόματι καὶ δυνάμεις Ιησοῦς Χριστοῦ. Hæc verba non habentur in tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fuketii.

(70) Ἐλθὼν ἀπὸ Ἱεροσολύμων. Dux postremæ voces desunt in tribus nostris codicibus Maz., Med. Fuk., nec habentur in interpretatione Rusini.

(71) Οὐδὲ εἶπεν· Ναὶ Κύριε. Hæc et sequentia usque ad voces illas, ἀναγάγει αὐτὸν πρὸς μέ, nec in tribus nostris codicibus, nec in interpretatione Rusini legitur. Solus codex Regius eam lectionem habet. Sed mirum est quantopere codex ille a reliquis discrepet, tum alibi, tum præcipue in clausula huius libri.

(72) Αραγαγεῖν σε παρ' αὐτὸν. Omnes nostri codices, ne Regio quidem excepto, diserte scriptum habent παρ' αὐτῷ. Sic paulo post, ubi legitur παρ' αὐτὸν ἀπέσταλμαι, in omnibus nostris exemplari bus præterquam in Fuk. scriptum est παρ' αὐτῷ.

A parentur. Proinde cum Agbarus ab illo patrata miracula audivisset, et quo pacto per nomen ac virtutem Jesu Christi morbos fugaret, in suspicionem adductus est hunc ipsum esse, de quo Jesus olim ad se perscripserat his verbis: «Cum primum me ad eum recepero, ex discipulis meis aliquem ad te mittam, qui et morbum tuum curet, et vitam tibi tuisque omnibus præstet.» Accito igitur Tobias cuius hospitio utebatur, «Accepi, inquit, potentem quemdam virum profectum Hierosolymis apud te diversari, et plurimas morborum curationes in nomine Jesu ab illo fieri.» Ad haec Tobias: «Certe, inquit, domine, peregrinus quidam apud me es, qui plurima edit miracula.» Tum Agbarus: «Ubi velim ad me adducas.» Igitur Tobias domum B reversus, sic Thaddæum allocutus est: «Agbarus hujs civitatis regulus accersivit me, jussisse ut te ad ipsum perducarem, quo ipsius argritudinem cures.» Cui Thaddæus: «Pergamus, inquit, quandoquidem ejus potissimum gratia sum missus.» Postridie ergo Tobias manu assumpcio Thaddæo, ad Agbarum perrexit. Cumque esset ingressus, Agbarus proceribus suis circumseptus in ipso intrantis Thaddæi vultu divinum nescio quid videre sibi visus est: quo conspecto statim Thaddæum adoravit. Mirabantur omnes qui aderant, quippe qui nihil horum vidissent quæ Agbaro apparuerant. Tum Agbarus Thaddæum interrogavit: «Tunc, inquit, 34 discipulus es Jesu Filii Dei qui hæc ad me scripsit: «Ex discipulis meis aliquem ad te mittam qui et morbum tuum curet, et vitam tibi tuisque omnibus præstet.» Cui Thaddæus: «Quandoquidem, inquit, maximam fiduciam posuisti in Servatore Jesu qui misit me, idecirco ad te sum missus. Quod si deinceps magis ac magis in eum credideris, sicut omnia quæ postulas, prout fidem habebis.» Illic Agbarus: «Adeo, inquit, credidi ei, ut Judæos qui illum in crucem egerunt, bello appetere et ad internecionem delere voluerim, nisi metus imperii Romani me ab hoc consilio revocasset.» Tum Thaddæus: «Dominus, inquit, nositer et Deus Jesus Christus quidquid a Patre mandatum fuerat, exsecutus est, perfectisque omnibus ad parentem suum est reversus.» Cui Agbarus: «Et

(73) Εἰς τὸν ἀποστελλατά με Κύριον Ιησοῦν. Dux ultima: voces absunt a tribus codicibus Maz., Med. ac Fuk., nec habentur in interpretatione Rusini.

(74) Ο Κύριος ἡμῶν καὶ Θεὸς Ιησοῦς δὲ Χριστός. Simplicior ac sinerius est lectio, quam in tribus nostris codicibus reperimus Maz., Med. ac Fuk.: «Ο Κύριος ἡμῶν Ιησοῦς τὸ θέλημα, εἰς. Quam quidem scripturam confirmat etiam Nicephorus ac Rusinus. Nec ullus, ut opinor, negabit, eam scripturam huic loco aptius convenire. Primum enim veteres illi Dei vocabulum soli Patri tribuere solebant, ut notum est. Deinde si Thaddæus Agbarum alloquens nondum plena imbutum fide, Jesum appellasset Deum, id Abgarum turbare merito potuisse, et hanc illi suspicionem injicere, duos deos a Thaddæo prædicari.

In ipsum, inquit, credidi et in Patrem ipsius. » Tunc Thaddæus : « Propterea, inquit, manum tibi impono in nomine Domini nostri Jesu. » Quo facto statim Agbarus morbo et ægritudine qua laborabat est liberatus, magna que eum admiratio tenuit, quod sicuti de Jesu fama acceperat, reipsa per Thaddæum discipulum ipsius et apostolum impletum videbat, qui absque ulla medicamentis herbisque ipsum pristinæ valetudini restituisset : nec vero ipsum solummodo, sed et Abdum quemdam Abdi filium podagra laborantem, qui cum supplex ad Thaddæi vestigia proculius esset, benedictionem ab eo per impositionem manus accipiens sanatus est. Plures quoque alii ex eadem civitate ab eodem apostolo curati sunt, multaque miracula perpetrata cum verbum Dei illie prædicaret. Post haec vero Agbarus sic Thaddeum allocutus est : « Quæcumque facis, inquit, Thaddæe, ope divinæ virtutis abs te fieri credimus, eaque de causa te non mediocriter admiramus. Sed, quæso te, expone deinceps nobis de Jesu ipsius adventu, qualis et cujusmodi is fuerit : et de potentia ejusdem, qua demum vi atque virtute tot et tanta quæ auditu accepimus perpetrarit. » Et Thaddæus : « Nunc quidem, inquit, parcam dicere, quandoquidem ad verbum Dei palam omnibus nuntiandum sum destinatus. Crastino vero congrega mihi omnes cives tuos, et verbum Dei coram illis prædicabo vitæque sermonem in eorum mentibus seram, exponens de adventu Jesu Christi, cuiusmodi fuerit, et de ejusdem 35 legatione, cuius rei causa a Patre missus sit : de potentia illius et de arcanis quæ inter homines locutus est, et qua vi ac virtute tot miracula patravit : de nova ejusdem prædicatione : de vilitate et abjectione exterioris ejus humanitatis : quo

(75) *Kai d'ostēlōn Θαδδαῖον.* Duæ priores voces desunt in tribus codicibus Mazarino, Medicario et Fukelii, nec leguntur in versione Rulini. Sic et paulo inferius ubi legitur δ' αὐτὸς λάστος ἀπόστολος, idem tres libri ultimam vocem non agnoscunt.

(76) *Εὐχάς τε διὰ χειρὸς λαβὼν ἐθεραπεύθη.* Pessime hunc locum verterunt Musc., et Christophorus. Putarunt enim εὐχάς λαθεῖν idem esse quod votū compotem fieri, cum sit beneactionem accipere. Ideo est igitur ac si dixisset Eusebius δι' εὐχῆς καὶ χειρῶν ἐπιθέσεως, ut loquitur in lib. II, cap. 1. Non recte igitur Nicephorus pro illis verbis εὐχάς διὰ χειρὸς λαδῶν, hæc posuit εὐχή τε ἀμα καὶ τῇ ἀφῇ θάττον τῶν δυσχερῶν ἀπτηλάττοντο, id est, simul atque orassent et tetigissent Thaddeum, statim morbis liberati sunt. Alqui non hoc dicit Eusebius, sed manus impositione et precatione Thaddæi ægros curatos fuisse. Εὐχάς διὰ χειρὸς vel simpliciter εὐχάς χειρὸς antiqui Patres vocabant manus impositionem cum precatione. Sic in excerptis Theodoti seu in libris *Hypolyposeon* Clementis, pag. 344, de baptismo. At tōto vñstetis, δεῖτες, εὐχαὶ χειρῶν, γνουκλατατ. Præcedebat autem oratio impositionem manum. Possidit in *Vita Augustini*, cap. 29 : *Quod dum comperrisset, facere non distulit; sed confessum, manum illi impouens oratione præmissa, et illum infirmum continuo Dominus sanum ab eodem discedere fecit.*

(76') *Ἐπειδὴ ἀπρόξαι τὸν λόγον ἀπεστάλη.* Ex versione Rulini suspicari quis fortasse posset, verba hic esse transposita. Sic enim vertit Rulinus : *Et*

A ἐπὶ σὲ ἐν δύναμι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. » Καὶ τοῦτο πράξαντος, παραχρῆμα ἐθεραπεύθη τῆς νόσου καὶ τοῦ πάθους σὺ εἶχεν. Ἐθάύμασε τε δὲ Ἀγδαρος, δι τι καθὼς ἤκουσται αὐτῷ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, οὐτως τοις ἔργοις παρέλαβε δικ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ καὶ ἀποστόλου Θαδδαῖου (75), δις αὐτὸν ἀνευ φαρμακείας καὶ βοτανῶν ἐθεραπεύεσσεν. Καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀδδον τὸν τοῦ Ἀδδου ποδάγραν ἔχοντα· δις καὶ αὐτὸς προσελθὼν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐπεσεν, εὐχάς τε διεχειρδὸς λαβὼν ἐθεραπεύθη (76). πολλούς τε ἄλλους συμπολίτας αὐτῶν ὁ αὐτὸς λάστος ἀπόστολος, θαυμαστὰ καὶ μεγάλα ποιῶν, καὶ κηρύσσων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Ἀγδαρος, « Σὺ Θαδδαῖε, ἔφη, σὺν δυνάμει τοῦ Θεοῦ ταῦτα ποιεῖς, καὶ ἡμεῖς σε αὐτὸν ἐθαυμάσαμεν. Ἄλλ᾽ ἐπὶ τούτοις δέομαί σου, διηγήσασθαί μοι περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ τῶς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ ἐν ποιά δυνάμει ταῦτα ἐποιεῖς, ἀπαντάντα τοῦτον τοῦτον τοῦ Θεοῦ. » Καὶ δι τοῦ Θαδδαῖος, « Νῦν μὲν σιωπήσομαι, ἔφη, ἐπειδὴ κηρύξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην (76'). Αὔριον δὲ ἐκκλησίασόν μοι τοὺς πολίτας σου πάντας, καὶ ἐπ' αὐτῶν κηρύξω τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ σπερῶ ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τῆς ζωῆς, περὶ τε τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰησοῦ καθὼς ἐγένετο, καὶ περὶ τῆς ἀπόστολῆς αὐτοῦ, καὶ ἔνεκα τίνος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ἔργων αὐτοῦ, καὶ μυστηρίων ὧν ἐλάλησεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ποιζ δυνάμει ταῦτα ἐποιεῖ· καὶ περὶ τῆς καινῆς αὐτοῦ κηρύξεως, καὶ περὶ τῆς συμιρθτησός καὶ εὐτελείας καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοῦ φαινομένου ἔξωθεν ἀνθρώπου (77). καὶ πῶς ἐταπείγωσεν ἔναντιν καὶ ἀπέθανε, καὶ ἐσμίκρυνεν αὐτοῦ τὴν θεότητα· δισ τ' ὑπὸ Ιουδαίων ἐπαθεν (78), καὶ πῶς ἐσταυρώθη, καὶ κατέθη εἰς τὸν ξύργον, καὶ διέσχισε φραγμὸν τὸν ἦκα αἰώνος μῆτρα σχισθέντα, καὶ ἀνέστη, καὶ συνήγειρε νεκροὺς (79) τοὺς ἀπ' αἰώνων

Thaddæus : Nunc quidem tacebo. Verum quia verbum missus sum prædicare, crastino congrega mihi omnes cives tuos, etc. Quasi in Græco legisset αὐτὸν δὲ, ἐπειδὴ κηρύξαι τὸν λόγον ἀπεστάλην, ἐκκλησίασόν μοι τοὺς πολίτας, etc. Sed re accuratius perpensa nihil hic mutandum censeo. Respondet enim Thaddeus se in praesentia quidem nihil dictum, quippe qui missus esset, ut Evangelium non clam et inter privatos parientes, sed in media concione coram populis ac gentibus prædicaret. Id significat vox illa κηρύξαι, quam non intellexerunt interpretes.

(77) *Περὶ τῆς συμιρθητησός καὶ εἰτ., καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως τοῦ φαινομένου ἔξωθεν ἀνθρώπου.* Ille est lectio codicis Regii quam secutus est Rob. Stephanus. At nostri codices Maz., Med. ac Fuk. tantum habent περὶ τῆς συμιρθητησός καὶ περὶ τῆς ταπεινώσεως αὐτοῦ, quam scripturam confirmat etiam Rulini.

(78) *Οσα τε ὑπὸ Ιουδαίων ἐπαθεν.* Hæc verba absunt ab omnibus nostris codicibus, Regio scilicet, Mazar., Med. ac Fuk., nec habentur in interpretatione Rulini. Solus codex Med. ea ascripta habet in margine. In texu vero perinde ac reliqui codices scriptum exhibet ἐσμίκρυνεν αὐτοῦ τὴν θεότητα καὶ ἐσταυρώθη.

(79) *Καὶ ἀρέστη καὶ συνήγειρε νεκρούς, etc.* Ita quidem ex codice Regio edidit Stephanus. Sed in tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk., longe aliter scribitur hic locus : καὶ ἀνήγαγεν νεκρούς· καταβὰς γὰρ μόνος, συνήγειρε πολλούς· εἴθι οὐτως ἀνέστη πολὺ τὸν Πατέρα αὐτοῦ. Ἐκέλευσεν οὖν

χεκοιμημένους, καὶ πῶς κατέβη μόνος. ἀνέβη δὲ μετὰ πολλοῦ δγλου πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ· καὶ πῶς κάθηται ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς μετὰ δόξης ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ πῶς ἐλεύσεσθαι μέλλει πάλιν μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς. » Ἐκέλευσεν οὖν ὁ Ἀγδαρος, τῇ ἔωθεν συνάξαι τοὺς πολίτας αὐτοῦ, καὶ ἀκούσαι τὴν κήρυξιν Θεᾶδαίου, καὶ μετὰ ταῦτα προσέταξε δοθῆναι αὐτῷ χρυσὸν καὶ ἄσημον. Ὁ δὲ οὐκ ἐδέξατο, εἰπών· « Εἰ τὰ τημέτερα καταλείπαμεν, πῶς τὰ ἀλλότρια ληψόμεθα; » Ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοστῷ ἔτει (80). « Α καὶ οὐκ εἰς ἄχρηστον πρὸς λέξιν ἐκ τῆς Σύρου μεταβληθέντα φωνῆς, ἐνταῦθα μοι κατὰ καὶ ρὸν κείσθω. Ξεκλησιαστικῆς Ἰστορίας λόγου πρώτου τέλος. Καὶ τοῦτο μεταβληθέντα φωνῆς, ἐνταῦθα μοι κατὰ καὶ ρὸν κείσθω.

Ενταῦθα μεταβληθέντα φωνῆς, ἐνταῦθα μοι κατὰ καὶ ρὸν κείσθω. Ξεκλησιαστικῆς Ἰστορίας λόγου πρώτου τέλος. Καὶ τοῦτο μεταβληθέντα φωνῆς, ἐνταῦθα μοι κατὰ καὶ ρὸν κείσθω.

Finis libri primi Historiæ ecclesiasticae.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Β'.
—
EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER SECUNDUS.
—

36. ΤΑΔΕ ΚΑΙ Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- α' Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν ἀποστόλων.
- β' Ὁπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκτίνηθη.
- γ' Ὁπως εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐν βραχεῖ χρόνῳ διέδραμεν δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος.
- δ' Ὡς μετὰ Τιβέριος Γάιος Ιουδαῖων βισιλέα καθιστησθεὶς Ἀγριππαν, τὸν Ἡρώδην ἀιδίῳ ἔημώσας φυγῆ.
- ε' Ὡς Φίλων ὑπὲρ Ιουδαῖων πρεσβειαρ ἐστελλατο πρὸς Γάιον.
- ζ' Οὐσα Ιουδαῖοις συνεργόνη μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν.
- η' Ός καὶ Πιλάτος ἐαντὸν διεχρήσατο.
- θ' Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ.
- ι' Μαρτύριον Ιακώβου τοῦ ἀποστόλου.
- ι' Ός Ἀγριππας, δὲ καὶ Ἡρώδης, τοὺς ἀποστόλους διώξας, τῆς θείας παραντίκαι δικῆς ἤσθετο.
- ια' Περὶ Θειδᾶ τοῦ γόνος, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.
- ιβ' Περὶ Ἐλένης τῆς τῶν Οσροηνῶν βασιλέως.
- ιγ' Περὶ Σιμωνος τοῦ Μάρου, καὶ Ἐλένης ἀλλης.

Ἀγδαρος, εἰτ. Καὶ quidem scriptura ut brevior est, ita etiam sincerior ac verior. Rulinus certe eamdem lectionem in suis exemplaribus repererat. Sic enim vertit: *Et mortuos suscitatet. Qui descendit quidem solus, ascendit autem cum grandi multitudine ad Patrem suum.*

(80) Τεσσαρακοστῷ καὶ τριτῷ ἔτει. Ηνίους loci

vitium nobis primuni aperuit Regius codex, de quo antea ne suspicabamur quidem, cum præsertim Rulinus vulgatam lectionem confirmaret. Sed cum in codice Regio primum, postea vero in velutissime exemplari Mazarino et in Fuk. scriptum invenissemus τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοστῷ ἔτει, veram hujus loci sententiam statim sūm odratus. Ait igitur

- ιδ' Περὶ τοῦ κατὰ Τάρμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ ἀπόστολου.
 ω' Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον ειναιττελλον.
 ιε' Οὐς πρώτος ὁ Μάρκος τοῖς κατ' Αἰγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τρωσιν ἐκήρυξεν.
 ιζ' Οὐα περὶ τῶν κατ' Αἰγυπτον Ἀσκητῶν ὁ Φίλων λογοτερεῖ.
 ιη' Ὡσα τοῦ Φίλων εἰς ἡμᾶς περιηλθε συγγράμματα.
 ιθ' Οὐα τοὺς ἐτέροσολύμοις Ιουδαίον συνφορὰ μετῆλθεν ἐτῇ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ.
 ιχ' Οὐα κατὰ Νέρωνα ἐτοῖς ἑροσολύμοις ἐτράχθη.
 κα' Περὶ τοῦ Αἰγυπτον, οὗ κατὰ τῶν ἀπόστολων αἱ Πράξεις ἐμημύδρευσαν.
- Α χδ' Ός ἐκ τῆς Ιουδαίας εἰς τὴν Τάρμην δέσμος ἀπαλεμψεῖς Παῦλος ἀπολογησόμενος, πάσης ἀπελύθη αἰτίας.
 κγ' Ός ἐμαρτύρησεν Ιάκωβος ὁ τοῦ Κυρίου χρηματίσας ἀδελφός.
 κδ' Ός μετὰ Μάρκον πρώτος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας, Αρριανὸς κατέστη.
 κε' Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐπὶ Τάρμην Παῦλος καὶ Πέτρος τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας μαρτυρίοις κατεκομιθήσαν.
 κζ' Ός μυροὶς κακοῖς περιηλθῆσαν Ιουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὑστατον πρὸς Ρωμαλούς ἤρπατο πόλεμον.
 Σημειώσαι διτὶ συνῆκται ἡμῖν ἡ βίβλος, ἀπὸ τῶν Κλιμεντος, Τερτυλιαροῦ, Ιωσήπου καὶ Φίλωνος.

SECUNDUS ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER HÆC CONTINET.

- I. De his quæ apostoli constituerunt post ascensum Christi.
 II. Quomodo affectus sit Tiberius cum res a Christo gestas Pilatus et retulisset.
 III. Quomodo Christi doctrina in universum orbem brevi dispersa sit.
 IV. Quomodo post mortem Tiberii Caius Agrippam Judæorum regem constituit, et Herodem perpetuo damnarit exilio.
 V. Quomodo Philo legationem ad Caium pro Judæis suscepit.
 VI. Quo mala Judæis obvenerint post Christi nesciem.
 VII. Qualiter Pilatus violentas sibi manus intulerit.
37 VIII. De fame quæ Claudio imperante accidit.
 IX. Martyrium Jacobi apostoli.
 X. Quomodo Herodes, qui et Agrippa dictus est, apostolos persecutus, dixinam statim ultiōnem est expertus.
 XI. De Theuda præstigiatore, ejusque asseclis.
 XII. De Helena Osroenorum regina.
 XIII. De Simone Mago, et de altera Helena.
 XIV. De prædicatione Petri apostoli in urbe Roma.
 XV. De Evangelio secundum Marcum.

- B XVI. Quomodo Marcus notitiam Dei primus Ägyptiis prædicaverit.
 XVII. Quæ Philo de Ascetis in Ägypto commemorat.
 XVIII. Qui Philonis libri ad nos pertenerint.
 XIX. Cujusmodi calamitas Judæos Hierosolymis ipso Pasche die oppresserit.
 XX. Quæ acta sint Hierosolymis principatu Neronis.
 XXI. De Ägyptio illo, cuius mentio fit in Actibus apostolorum.
 XXII. Qualiter Paulus e Judæa Romam in vinculis missus ad causam dicendam, iudicium sententia absolutus est.
 XXIII. Quomodo Jacobus, qui frater Domini dictus est, martyrium subiit.
 XXIV. Ut post Marcum primus Alexandrinorum episcopus ordinatus est Annianus.
 XXV. De Neronis persecutione in qua Petrus et Paulus pro religione martyrium subierunt.
 XXVI. Quomodo Judæi innumeris malis vexati sunt, tandemque adversus Romanos bellum suscepserunt.
 Nota hunc librum a nobis collectum esse ex Clementis, Tertulliani, Josephi ac Philonis scriptis.

PROœMIUM.

Quæcumque a nobis ecclesiasticam Historiam scribere aggredientibus, tanquam in proœmio præ-

Eusebius Actorum illorum quæ in archivis Edessæ repererat, hujusmodi suisse subscriptionem: Ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοτῷ ἔτει. Id est, Acta sunt hæc anno quadragesimo ac trecentesimo. Annus hic trecentesimus et quadragesimus juxta Edessenos, cadit in annum primum olympiadis ccii. Etenim Edesseni annos suos numerabant ab olympiadis cxvii anno primo, quo Seleucus regnare orsus est in Asia, ut scribit Eusebius in Chronico, a quo tempore usque ad initium olympiadis secunda ac ducentesima anni sunt trecenti ac quadraginta. Porro initium olympiadis ccii inedit in annum xv Tiberii Caesaris, qui duobus Geminis consulibus est insignitus. Quo quidem anno et passionem et ascensionem Domini contigisse, plerique veterum crediderunt. Inter quos est Tertullianus, Augustinus atque Victorius. Vides quātuplē necessaria fuerit hujus loci emendatio, quām ex codicibus nostris protulimus. Jam enim cuncta egregie convenient, cum Thaddæi adventus in urbem Edessam, ei Abgari regis sanatio in eum annum conferatur, quo Christus et passus est et a mortuis resurrexit. At Baroniūs qui vitiōs vulgarium editionum scripturam secutus est, adven-

D tum hunc Thaddæi retulit anno Christi tertio ac quadragesimo, in quo tum ab Edessenorum publicis actis, tum ab Eusebio longe discedit. Quippe in Actis illis diserte scribitur, statim post ascensionem Christi hæc gesta essent, μετὰ δὲ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Ἰησοῦν, εἰτε. Id ipsum repetit Eusebius in lib. ii, cap. 1, ubi etiam docet hæc gesta esse principatu Tiberii Augusti. Quod profecto stare non posset, si hæc in annum Christi tertium et quadragesimum conserrentur. Quod si quis de nostra emendatione adhuc dubitat, sciat in vetustissimo codice Valliano, perinde ac in nostris codicibus scriptum esse, ἐπράχθη ταῦτα τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοτῷ ἔτει. Denique in antiquissimo ac fidelissimo codice Russini, quem mihi commisit Claudius Joly, canonicus Parisiensis Ecclesie, vir eximia probitate ac doctrina præditus, plane scriptum habetur: *Gesta sunt autem ista quadragesimo et trecentesimo anno;* ut Jam de istius lectionis veritate dubitare nemō possit. Solus ex nostris codicibus Medicatos scriptum habet, τεσσαρακοστῷ καὶ τριακοσιοτῷ ἔτει: et alia manu ad marginem pro τριακοσιοτῷ emendatus tritè, quam corruptissimam lectionem nullum a Rob. Stephano pro recta ac legitimi admissemus.

τῶν σωτηρίου Λόγου (81), καὶ τῆς ἀρχαιολογίας τῶν τῆς ἡμετέρας διδασκαλίας δογμάτων, ἀρχαιότερος τε τῆς κατὰ Χριστιανοὺς εὐαγγελικῆς πολιτείας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσα περὶ τῆς γενομένης ἑναγχος ἐπιφανείας αὐτοῦ, τὰ τε περὶ τοῦ πάθους καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς ἐν τῷ πρὸ τούτου, συντεμόντες τὰς ἀποδεξίες, διειλήφαμεν. Φέρε δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἥδη καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀνάτηψιν αὐτοῦ διασκεψόμεθα, τὰ μὲν ἐκ τῶν θείων παρασημανόμενοι Γραμμάτων, τὰ δὲ ἔξωθεν προσιστοροῦντες ἔξιν κατὰ καιρὸν μηνημονεύσομεν (82) ὑπομνημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀράληψιν τοῦ Χριστοῦ διαγωγῆς τῶν ἀποστόλων. (Nic. II. E. II, 1-6.)

Πρῶτος τοιχαροῦν (83) εἰς τὴν ἀποστολὴν ἀντὶ τοῦ προδότου Ιούδα χληροῦται Ματθίας, εἰς καὶ αὐτὸς, ὡς δεδήλωται, τῶν τοῦ Κύρου γενόμενος μαθητῶν. Καθίστανται δὲ δι' εὐχῆς καὶ χειρῶν ἐπιθέσεως τῶν ἀποστόλων εἰς διακονίαν, ὑπηρεσίας ἔνεκα τοῦ κοινοῦ, ἀνδρες δεδοκιμασμένοι τὸν ἀριθμὸν ἑπτὰ οἱ ἀμφὶ τὸν Στέφανον· δὲς καὶ πρώτος μετὰ τὸν Κύριον, ἕπμα τῇ χειροτονίᾳ (84), ὃσπερ εἰς αὐτὸν τοῦτο προαγέθεις, λίθοις εἰς θάνατον πρὸς τῶν Κυριοκτόνων βάλλεται. Καὶ ταῦτη πρώτως τὸν αὐτῷ φερόνυμον τῶν ἀξιονίκων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων ἀποφέρεται στέφανον. Τότε δῆτα καὶ Ἱάκωβον τὸν τοῦ Κύρου λεγόμενον ἀδελφὸν, ὅτι δὴ καὶ οὗτος τοῦ Ἱωσήφ ὡνόμαστο παῖς· τοῦ δὲ Χριστοῦ πατήρ δὲ Ἱωσήφ (85),

finisse. Cæterum hujus epochæ Edessenorum meminit Eusebius in *Chronico*, ad annum I Olympiadis ccclxxv: Secundo anno Probi iuxta Antiochenos 325, anno, iuxta Edessenos, 588, insana Manichaorum heresis, in commune humani generis malum exoritur. Hi autem anni Edessenorum ab autunniālē æquinoctio sumebant exordium, ut mos fuit Syrorum et omnium fere Orientalium.

(81) *Tῆς τε θεολογίας πέρι τοῦ σωτηρίου Λόγου.* Sic scribendum, præveniret Henrico Savilio, qui et ipse accentum præpositionis πέρι in primam syllabam rejecit, ut fieri solet quoties præpositio, quæ præire debuerat, postponitur vocabulo. Sic igitur construenda est oratio: πέρι τε τῆς θεολογίας του σωτῆρος Λόγου. Nam πρæpositio πέρι refertur ad νοεῖν θεολογίας, non autem ad σωτηρίου Λόγου. Idque manifestissime apparet ex sequentibus Eusebii verbis. Sequitur enim in hac ipsa periodo, οὐ μὴν ἄλλα καὶ ὅσα πέρι τῆς γενομένης ἑναγχος ἐπιφανείας αὐτοῦ. Nec aliter construxit Nicephorus, ut patet D ex initio libri secundi.

(82) *Μηνημονεύομεν.* Jam pridem conjecteram scribendum esse μηνημονεύσομεν, pro eo quod antea legebatur, ἐμημονεύσαμεν, meam iue conjecturam confirmant Regius codex et Mazarinus, in quibus ita diserte scriptum inveni. In Med. autem et Fuk. legitur μηνημονεύσωμεν, quemadmodum etiam in Mazarino emendatum est recentiore manu. Non dissimulabo tamen, vulgata lectionem in codice Regio superscriptam esse eadem manu.

(83) *Πρῶτος τοιχαροῦν.* Ab his verbis primum caput exorsi sumus, partim Rusini, partim Regii codicis et Maz. et Fuk. auctoritatem sequentes. Nam quæ præcedunt, processu locum obtineant. Quippe Eusebius singulis historiæ sue libris brevia quedam processu solet præligere, quibus tum ea quæ superiori libro dicta sunt summariæ recenset, tum ea quæ dicturus est insinuat. Quod tamen a Christopherono minime est observatum. Porro in

A notari oportuit, tum de divinitate Verbi, et de vestitate doctrina nostræ atque evangelicæ vivendi formæ: tum de recenti ejusdem Servatoris adventu, de passione et de apostolorum electione, superiore libro complexi sumus, adjectis quanta fieri potuit brevitate probationibus. Nunc vero quæ post ejus ascensionem subsecuta sunt, in hoc libro dispiciamus, partim ex sacris Litteris petita, partim etiam ex aliis monumentis, quorum suo loco ac tempore mentionem facturi sumus.

38 CAPUT I.

De his quæ apostoli constituerunt post ascensum Christi.

B Primum igitur in locum proditoris Judæ apostolatum sortitus est Matthias, qui, ut superius dicimus est, unus ex Domini discipulis fuit. Mox septem spectate virtutis viri per precationem manusque impositionem diaconi ab apostolis constituti sunt, qui Ecclesiæ ministerium exhiberent. Quorum ex numero fuit Stephanus, qui statim post ordinationem, quasi ad hoc tantummodo ordinatus fuisset diaconus, primus omnium post mortem Domini, ab ipsis qui Dominum occiderant Iudeis, lapidibus est obrutus; atque ita primus inter nobilissimos Christi martyres respondentem nomini suo coronam retulit. Tunc etiam Jacobum qui frater Domini dicebatur, eo quod esset Josephi filius;

C hujus capituli titulo emendavi διαγωγῆς τῶν ἀποστόλων, suffragantibus quatuor codicibus M.7., Med., Fuk. ac Savil., quibus consentit etiam Rusini; sic enim vertit: *De vita et institutione apostolorum post ascensionem Christi.* Solus codex Regius scriptum habet διαταγῆς.

(84) *Ἄμα τῇ χειροτονίᾳ.* Quo anno Stephanus martyrii coronam adeptus sit, non convenit inter omnes. Alii eodem anno quo passus est Christus, lapidatum illum esse volunt, vii Calendas Ianuarias. Ita diserte scribitur in Excerptis chronologicis quæcum Eusebii Chronico edidit Scaliger, pag. 68. Et hec suisse videtur Eusebii sententia, ut ex hoc loco apparet. Alii vero triennio post Christi mortem martyrium Stephanii retulerunt, anno Tiberii ultimo. Ita scribit in Chronico Georgius Syncellus. Multi etiam ulterius processerunt, et Stephanum anno ab ordinatione sua septimo passum esse scripserunt. Inter quos est Evodius apud Nicephorum, et Hippolytus Thebanus, et auctor Chronicæ Alexandrini, qui anno Claudii primo martyrium Stephanii assignat. Quæ sententia hinc, ut opinor, manavit. Pro certo scilicet habebant Paulum paucis diebus post cedem Stephanii ad Christi fidem suisse conversum. Eundem vero anno conversionis suæ tertio Hierosolyma advenisse, ipsis testimonio didicerant. Id porro accidisse anno Claudii tertio, paulo ante obitum Herodis Agrippæ, ex Lucæ historia optime concludebant.

(85) *Οὗτος τοῦ Ἱωσήφ ὡνόμαστο παῖς· τοῦ δὲ Χριστοῦ πατήρ δὲ Ἱωσήφ.* Horum verborum loco in Fuketiano et Saviliiano codice ita scriptum habetur: Οὗτος νιδίς ἦν τοῦ Ἱωσήφ του νομιζομένου οἶον πατέρος του Χριστοῦ, levī discrimine, cum idem sit utrobique sensus. Ait igitur Eusebius Jacobum, qui in Evangelio et in Epistolis Pauli frater Domini dicitur, filium suisse Josephi ex alia conjugie, quam Josephus ante Mariam sibi

siquidem *Josephus Christi pater* fuit, cui *Maria Virgo desponsa*, priusquam nuberent, ex *Spiritu sancto prægnans* reperta est, ut *sacrosancta Evangeliorum* docet *historia*: hunc, inquam, *Jacobum* qui ob eximiam virtutem *Justus ab antiquis cognominatus* est, *Hierosolymitanæ Ecclesiae episcopatum* primum accepisse perhibent. *Clemens certe* in sexto *Institutionum* libro ita tradit. Ait enim, « post *Servatoris ascensum Petrum, Jacobum et Joannem* quamvis *Dominus ipsos cæteris prætulisset*, non idcirco de primo honoris gradu inter se contendisse, sed *Jacobum cognomine Justum Hierosolymorum* episcopum elegisse. » Idem in septimo ejusdem operis libro hæc de illo etiam dicit: « *Jacobo, inquit, Justo et Joanni et Petro Dominus post resurrectionem scientiae donum impertit. Quod illi cæteris apostolis, hi vero septuaginta discipulis, quorum unus fuit Barnabas, tradiderunt. Cæterum duo fuere Jacobi; alter cognomento *Justus*, qui ex templi fastigio præcipitus et a fulmine fuisse percussus interiit: alter qui capite truncatus est. » Porro *Jacobi illius Justi meminit etiam Paulus, ita scribens*²⁸: « *Alium autem ex apostolis vidi neminem præter Jacobum fratrem Domini. » Iisdem temporibus quacunque *Servator noster Osroenorum regi* promiserat, ad effectum perducta sunt. Thomas enim divino **39** quodam motus afflatus Thaddæum Christianæ doctrinæ præconem et nuntium Edessam misit, ut ex monumentis ibidem reportis paulo superius ostendimus. Hic cum ad ea loca pervenisset et Agbarum in Christi sanavit nomine, et omnes ejus regionis incolas miraculorum uovitate perculit. Cumque illos hujusmodi admirandis operibus satis præparasset, et ad cultum venerationemque divinæ Christi potentia perdixis-**

²⁸ Gal. 1, 19.

sociaverat. Cum Eusebio consentit Epiphanius in hæresibus Nazaræorum et Antidicomarianitarum, Gregorius Nyssenus in oratione secunda de *Christi resurrectione*, et Hippolytus apud Nicæphorum in lib. vi, cap. 3, nisi tamén titulimur auctorem. Sed Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, Jacobum hunc idcirco fratrem Domini appellatum esse existimat, quod filius esset Marie, sororis matris Domini. Cum Hieronymo consentit Chrysostomus et Theodoreetus in *Epistolam ad Galatas*, aliisque plures. Multa quidem de hoc arguimento disserruit Baronius in *Annalibus*. Mili tamen verior videtur opinio eorum qui Jacobum et reliquos Domini fratres, Josephi ex priore matrimonio filios esse dicunt. Hec enim sententia magis congruit verbis Evangelii. Josephus quoque in libro xx *Antiquitatum*, et in libris *De excidio Hierosolymitano*, hunc Jacobum diserte appellat fratrem Jesu Christi.

(86) *Εὐρέθη ἐν γαστρὶ ξενούσα.* In tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk., scriptum est ὅμοιον, quod magis placet. Et paulo post ubi legitur τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν τὸν Ἰάκωβον, iudei codices scriptum habent, τοῦτον δὴ τὸν Ἰάκωβον, etc., quibus etiam consentit codex Savili.

(87) *Ηέρπορ γάρ φησι.* Adrianus Turnebus in suo codice emendaverat φασι, quam emendationem reperi etiam in libro Renati Moræi, medici Parisiensis. Nostri tamen codices omnes cum Rusino ac Ni-

τοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ξενούσα (86) ἐκ Πινεύματος ἀγίου, ὡς ἡ λερὰ τῶν Εὐαγγελίων διδάσκει Γραφή· τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν Ἰάκωβον, δν καὶ Δίκαιον ἐπίκλην οἱ πάλαι δὲ ἀρετῆς ἔκάλουν προτερήματα, πρότον Ιστοροῦσι τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγχειρισθῆναι θρόνον. Κλήμης δὲ ἐν ἔκτῳ τῶν²⁹ Υποτυπώσεων γράψων ὡδε περίστησι: « Πέτρον γάρ φησι (87) καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, ὃς ἀν καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προτετέμηνος, μη ἐπιδικάζεσθαι ὁ ἄλλος Ἰάκωβον τὸν Δίκαιον ἐπίτικοπον Ἱεροσολύμων ἐλέσθαι. » Οὐδὲ αὐτὸς ἐνδόμωρ τῆς ἀντῆς ὑπόθεσα, οἱ καὶ ταῦτα περὶ αὐτοῦ φησιν. « Ἰάκωβοφ τῷ Δικαίῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ Πέτρῳ μετὰ τὴν ἀνάστασιν παρέδωκε τὴν γνῶσιν δούλων (88). Οὐτοις τοῖς λυποῖς ἀποστόλοις παρέδωκαν. Οἱ δὲ λοιποὶ ἀπόστολοι τοῖς ἐδόμηκοντα, ὃν εἰς ἤν καὶ Βαρνάβας. Δύο δὲ γεγόνασιν Ἰάκωβοι, εἷς δὲ Δίκαιος, δικαστὴ τοῦ πτερυγίου βληθεὶς, καὶ ὑπὸ κναφέως ξύλωπ πληγεὶς εἰς θάνατον ἐπερος δὲ δικαστομηθεὶς. » Αὐτοῦ δὲ τοῦ Δικαίου καὶ διαύλος μημανεύει γράψων. « Τετερον δὲ τῶν ἀπόστολων οὐκ εἶδον, εἰ μη Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου. » Ἐν τούτοις καὶ τὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τὸν τὸν Ὁστρογῶν βασιλέα τέλος ἐλάμβανεν ὑποσχέσεως. Ο γονὸν Θωμᾶς τὸν Θαδδαῖον κινήσει θειοτέρᾳ, ἐπὶ τὴν Ἐδεσσαν (89) κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει, ὃς ἀπὸ τῆς εὐρέθεισης αὐτοῦ γραφῆς μικρῷ πρόσθιν ἐδηλώσαμεν. Ο δὲ τοῖς τοποῖς ἐπιστάς, τὸν τε Ἀγβαρον ιδεῖται τῷ Χριστοῦ λόγῳ, καὶ τὸν αὐτοῦ πάντας τοῖς τῶν θαυμάτων παραδόσιοι ἐκπλήττει. Ικανῶς τε αὐτοὺς τοῖς Ἔργοις διαθετεῖ, καὶ ἐπὶ σάνας ἀγαγῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, μαθητὰς τῆς σωτηρίου διδασκαλίας κατε-

cephoro vulgatam lectionem tuentur. Mox in iisdem Turnebi ac Moræi libris pro ἐπιδικάζεσθαι emendatum est ἐπιδικάσσεσθαι, quod certe rectius videatur.

(88) *Παρέδωκε τὴν γνῶσιν δούλων.* *Donum scientiæ interpretatus sum.* Erant tum in Ecclesia multa ejusmodi dona seu charismata, quæ non solum apostolis, sed etiam aliis e populo fidelibus Deus interdum communicabat, ut testatur Paulus. Inter hæc dona præcipuum fuit γνῶσις, quam Clemens in libro vi *Siromatum* definit scientiam et comprehensionem præsentium, præteriorum ac futurorum; atque Christum cum in terris versaretur, eam apostolis tradiisse, ab apostolis vero continua deinceps successione ad paucissimos pervenisse. Σοζίᾳ ἀν εἴη ἡ γνῶσις, ἐπιστήμη ούσα καὶ καταλήψις τῶν δυντῶν τε καὶ ἐσομένων καὶ παρωργήσθων, βεβαῖα καὶ ἀσφαλής, ὡς δὲ παρὰ Υἱοῦ θεοῦ παραδοθεῖσα καὶ ἀποκαλυψθεῖσα. Εἰ paulo post: « Η γνῶσις δὲ αὐτὴ δὲ κατὰ διάδοχάς εἰς διλέουσα ἐκ τῶν ἀπόστολων ἀγράψως παραδοθεῖσα κατελήσθεν. Εἰ Ecclesia quidem hoc scientiæ donum perpetuo retinet. Ηερετici vero quamvis eam sibi vindicent et Gnosticon nomen usurpent, eam tamen habere non possunt, cum alieni sint ab Ecclesia Dei. Porro vetus interpres Irenæi γνῶσιν semper vertit agnitionem.

(89) *Ἐπὶ τὴν Ἐδεσσαν.* In codil. Maz., Med., Fuk. ac Saviliiano legitur ἐπὶ τὴν Ἐδεσσα.

στήσατο· εἰσέπειται τὸν ἑκάστουν ἡ πλειάρχης τῶν Συντῆρος τὴν καὶ εἰς αὐτοὺς εὐεργεσίαν. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἔξι ἀρχαίων ἴστοριας εἰρήσθω. Μετέωρον δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τὴν θείαν Γραφήν. Γενομένου δῆτα ἐπὶ τῇ τοῦ Στεφάνου μαρτυρίᾳ πρώτου καὶ μεγίστου πρὸς αὐτῶν Ιουδαίων κατὰ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας διωγμοῦ, πάντων τε τῶν μαθητῶν, πλὴν δὲ τῶν δύοδεκα μόνων, ἀνὰ τὴν Ιουδαίαν τε καὶ Σαμάρειαν διαταρέντων· τινὲς, ὡς φησιν ἡ Θεία Γραφή, διελθόντες ἔνως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, οὐπω μὲν Εὐνεσιούς οἰοί τε ἤσαν τοῦ τῆς πίστεως μεταδιδόντες λόγου τολμαῖν, μόνοις δὲ τοῦτον Ιουδαίων κατήγγελλον. Τηγικαῦτα καὶ Παῦλος ἐλυμαίνετο εἰσέπειται τότε τὴν Ἐκκλησίαν, κατ' οὐκούς τῶν πιστῶν εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναικας, καὶ εἰς φυλακὴν παραδίδοντος. Ἀλλὰ καὶ Φιλίππος, εἰς τῶν ἄμα Στεφάνῳ προχειρισθέντων εἰς τὴν διακονίαν, ἐν τοῖς διαταρέσθαι γενόμενος, κάτεισιν εἰς τὴν Σαμάρειαν, θείας τε ἔμπλεως ὡν δυνάμεως, κηρύσσει πρῶτος τοὺς αὐτόθι τὸν λόγον. Τοσούτη δὲ αὐτῷ θείᾳ συνήργει χάρις, ὡς καὶ Σίμωνα τὸν Μάργον μετὰ πλείστων ἑτέρων ἀνδρῶν (90), τοὺς αὐτοῦ λόγοις ἐλχθῆναι. Ἐπὶ τοσούτον δὲ σίμων βεβοημένος κατέχειν καριόν τῶν ἡπατημένων ἐκράτει τοις εἰρητοῖς, ὡς τὴν μεγάλην αὐτῶν ἡγεῖσθαί εἶναι δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Τότε δὲ οὖν καὶ οὗτος τὰς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου δυνάμεις θείᾳ τελουμένας καταπλαγεῖς παραδοῦστοις, παραδέσται, καὶ μέγι τουτοῦ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν καθεύποκρινεται. Ὡς καὶ θαυμάζειν δέξιον εἰς δεῦρο γινόμενον πρὸς τῶν ἐτί καὶ νῦν τὴν ἀπὸ ἔκεινου μιαρωτάτην μετιδόντων αἴρεσιν· οἱ τῇ τοῦ σφρόνη προπάτορος μεθέληψι, τὴν Ἐκκλησίαν λοιμῶντος καὶ ζωραλέας νέσου δίκην ὑποδύμενοι, τὰ μέριστα λυμαίνονται τοῖς, οἵς ἐναπομάζεταισι οἰοί τε ἀντὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκεκρυμένον δυσαληθῆ καὶ γλεπεῖν ίσον. Ἡδη γέ τοι πλείστους τούτων ἀπεώθησαν, ἐπειδὴ τινες εἰσί (91) τὴν μονήριαν ἀλιντες· ὅτεροι δὲ καὶ ὁ Σίμων αὐτὸς πρὸς τοῦ Πέτρου καταρρευσθεὶς ὡς ἥγε, τὴν προστήνανταν ἐτίσε τεμαράν. Ἀλλὰ γάρ εἰς αὕτην θετιμέραι προσέλθοντο τοῦ ουτερού τετράγρατος, αἰκονικία τοῦ ἥγεν καὶ ἀπὸ τῆς Αἰθιοπίας γῆς τῆς αὐτοῦ· ἡταύτης; (κατέπι τάχας Εθνος ὃντα γνωστὸν τοῦ Εθνους εἰσέπειται νῦν βασιλεύειν· ἐνάστητο· ἐν πρώτοις ἐξ Ἐγύης πρὸς τοῦ Φιλίππου δὲ ἐπιστολαῖς τὰ τοῦ θεοῦ λόγου ἔργα πεπεργόντα, τὸν τε ἀπὸ τὴν εἰκονομένην πίστιν ἀπορρίψανταν τεντρεντον, πρώτον κατέπι· ἵδης ἐπὶ τὴν πίστιν πεπεισθεῖσαν τὴν, εἰστρέψασθαι· τὴν τοῦ θεοῦ θεοῦ τράπεζαν, καὶ τὴν ἱερωσύνην εἰς ἀποκατάστασιν τοῦ Σαντορίνου ἡμέραν, ἐργά τοι προσεύχεσθαι τοῦ θεοῦ τῆς· Ἀθηναίας προσεύχεσθαι γέλα εἰπεῖν τοῦ θεοῦ· τε πρεσβύτερος προσεύχεσθαι. Τοιούτοις θελεῖς τοῦ ἀποκατάστασης, οὐκ εἰς ἀπόκρι-

* Paul. cap. 11.

** Μεταξύ Σαλαμίνος ἐπίσημος ἀντίγραφος. Μεταξύ πλατείας οὐδεὶς οὐδεὶς μετατίθεται. Μεταξύ τοῦ θεοῦ, Βεργίου τοῦ θεοῦ, πετανεῖσθαι τούτους τοῖς επιτελεῖσθαι.

Petrus cap. XI.

A set, tandem salutaris doctrinæ auditores reddidit. Abhinc universa Ecclesiæ civitas, quippe quo non vulgare Servatoris nostri erga se benevolentia indicium possideat, ejus nominis hactenus dicata permansit. Et hæc quidem ex veterum monumentis desumpta sunt. Nunc ad divinam Scripturam transcanus. Post martyrium Stephanū, cum prima cædenque gravissima Judæorum persecutio adversus Hierosolymitanam Ecclesiæ coorta esset, cunctis Christi discipulis præter duodecim apostolos per Judæam Samariamque dispersis; nonnulli eorum usque ad Phœnicem et Cyprum et Antiochiam progressi (ut sacra testatur Scriptura) fideli Christiani sermonem gentilibus quidem nondum communicare audebant, sed solis Judæis illum prædicabant. Quia B tempestate Paulus etiamnum Ecclesiæ infestabat, in aedes fidelium irrumpens, et viros cum mulieribus inde abstractos custodiæ incepserat. Tunc etiam Philippus, unus ex his qui cum Stephano ad diuconatus officium fuerant electi, fugiens cum ceteris Samariam descendit, et divina plenus virtute, verbum Dei primus incolis nuntiavit. Tanta porro vis divinæ gratiæ ipsi aderat, ut Simonem Magum aliasque innumerabiles prædicationibus suis ad se pertraxerit. Hic Simon tunc temporis celeberrimus, tantam auctoritatem adeptus erat apud eos quos præstigii suis decoperat, ut magnam Dei Virtutem ipsum esse existimarent. Ideo tamen obstupefactus miraculis quæ Philippus divina virtute perpetravat, callide irrepit, fidemque in Christum hactenus stimulavit, ut baptismum susciperet. Quod quidem etiamnum fieri ab his qui teterrimam ejus sectam proficerent non sine admiratione cernimus; qui more parentis sui in Ecclesiæ tanquam pestis aut lepra quædam irrepentes, gravissimum 40 damnnum inferunt his quibus pessimum illud et inmedicable venenum quod mentibus occultant instillare potuerint. Ac plerique Jam eorum ab Ecclesia ejecuti sunt, cum fraus ipsorum detecta esset: quemadmodum Simon quoque ipse a Petro tandem deprehensus debitas poenas dedit. Porro cum salutaris Evangelii prædicatio novis quotidianis incrementis augesceret, divina providentia quendam ex præribus Aethiopum reginæ in Judæam adduxit: quippe moris est etiamnum illis gentilibus mulierib[us] imperio gubernari. Qui cum a Philippo exortati viderunt admonito primus ex gentibus divini Verbi mysteria percipisset, totius orbis fidelium primus factus; inde in patriam reversus, Uci militiam et Servatiris nostri salutarem in terras adventus primus prædicasse fertur. Atque ita per ipsum completa est propheta prædictio quæ sic habet: «Aethiopia preueniet manum ejus Deo»¹⁷. Inter ea Paulus, rati illud electionis, non ex hominibus nec per homines, sed per revelationem Iesu Christi, et Dei Pa-

¹⁷ Οὐαὶ τοῖς τερεστοῖς. Οὐαὶ τοῖς κατατερεστοῖς, Μαρτυρια, Μαρ., Φα. ac Βασιλ. οὐαὶ τοῖς τερεστοῖς τοῖς ήγετοῖς, quod recte videtur. Νοεται πάντα πατέειν, κατατερεστοῖς τοῖς ήγετοῖς.

3

Etis qui illum suscitavit a mortuis, apostolus constituitur, cœlesti visione ac voce quæ tempore illius revelationis ad ipsum delata est, ad hunc honorem vocatus.

CAPUT II.

Quomodo Tiberius affectus sit, cum res a Christo gestas Pilatus ei reuulisset.

Cum admiranda Servatoris nostri resurrectio ejusdemque in cœlum ascensio omnium pene sermonibus jam per vulgata esset, quoniam vetus haec erat consuetudo provinciarum rectoribus, ut quidquid novi apud ipsos contigisset, imperatori nuntiarent, ne quid ipsum lateret, Pilatus de resurrectione Servatoris nostri Jesu Christi, cuius per universam Palæstinam celebris erat fama, ad Tiberium principem retulit: multa quoque alia ejusdem miracula se auditu accepisse significans, et qualiter ad vitam denuo revocatus, a plerisque jam Deus haberetur. Ac Tiberium quidem rei ad senatum detulisse perhibent, sed senatum hujusmodi relationem aspernatum esse: specie quidem eo quod senatus auctoritas ad id non expectata videbatur, cum tamen vetus lex esset apud **41** Romanos ne quis absque decreto senatus pro deo haberetur: re autem ipsa eo quod salutaris divinæ doctrinæ prædicatio auctoritate et auxilio hominum minime indigeret. Cum igitur senatus relationem de Servatore nostro ita ut dictum est repudiasset, Tiberius tamen, in pristina sententia perseverans, nihil adversus doctrinam Christi durius molitus esse dicitur. Hæc Tertullianus, vir legum Romanarum peritissimus et inter Latinos scriptores celeberrimus in *Apologia* ab ipso quidem Latine conscripta, postea vero in Græcum sermonem translatâ prodit his verbis: « Ut, inquit, de origine ali-

A πῶν οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, δι' ἀποκαλύψεως δι' αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐγεράντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ἀπόστολος ἀναδείχνυται, δι' ὑπασίας καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν φωνῆς, ἀξιωθεῖς τῆς κλήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

"Οπως Τιβέριος ὑπὸ Πιλάτου τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ διδαχθεὶς ἐκτινήθη (Nic. H. E. II, 8).

Καὶ δὴ τῆς παραδόξου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως τε καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναλήψεως; τοῖς πλείστοις ἡδη περιθοήτου κατεστώσεις, παλαιοῦ κεχρατηκότος θεοῦς (92) τοῖς τῶν ἔνθινῶν ἀρχούσι, τὰ παρὰ σφίσι καινοτομούμενα τῷ τὴν βασιλείων ἀρχὴν ἐπικρατοῦντι σημαίνειν, ὃς ἂν μηδὲν αὐτὸν διαδιδράσκοι τῶν γινομένων, τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως **B** τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας ἡδη καθ' ὅλης Παλαιστίνης βεδομένα, Πιλάτος Τιβέριψ βασιλεὺς κοινοῦται, ὃς τάς τε ἄλλας αὐτοῦ πυθόμενος τερατείας (93), καὶ ὡς διτὶ μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναστάς, ἡδη θεὸς εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπειστευτο. Τὸν δὲ Τιβέριον ἀνενεγκείν μὲν τῇ συγκλήτῳ, ἐκείνην τ' (93*) ἀπώσασθαι φασι τὸν λόγον, τῷ μὲν δοκεῖν, ὅτι μὴ πρότερον αὐτὴ τοῦτο δοκιμάσασα ἦν (παλαιοῦ νόμου κεχρατηκότος, μὴ ἄλλως τινὰ παρὰ Πρωμαίοις θεοποιεῖσθαι, μὴ οὐχὶ ψήφῳ καὶ δόγματι συγκλήτου), τῇ δὲ ἀληθείᾳ, ὅτι μηδὲ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἐπικριτεώς τε καὶ συστάσεως, ἡ σωτῆρος τοῦ θεοῦ κηρύγματος ἐδείτο διδασκαλία. Ταύτη δὲ οὐν ἀπωσαμένης (94) τὸν προσαγγελθέντα περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγον τῆς Πρωμαίων θουλῆς, τὸν Τιβέριον, ἥν καὶ πρότερον εἴχε γνώμην τηρήσαντα, μηδὲν ἀποτον κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπινοήσαι. Ταῦτα Τερτυλιανὸς, τοὺς Πρωμαίων νόμους ἡκριδωκόν (95) ἀνήρ, τὰ τε ἄλλα ἔνδοξος, καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Πρώμης λαμπρῶν (96), ἐν τῇ γραφεῖσῃ μὲν αὐτῷ τῇ Πρωμαίων φωνῇ, μεταβληθεῖσῃ δὲ καὶ ἐπὶ τῇ

(92) *Παλαιοῦ κεχρατηκότος έδοντ. Quare hic fortasse aliquis cur hunc morem, ut scilicet rectores provinciarum, si quid apud se novi contigisset, referrent ad principem, antiquum vocet Eusebius. Neque enim mos ille tunc quidem temporis valde vetustus erat, cum recens adhuc esset imperium Romanum, et nuperissime ab Augusto constitutum. Aut igitur dicendum est, Eusebium de suis temporibus intellexisse, cum morem illum antiquum vocavit, aut certe præsca illa tempora designasse, quibus res publica Romana populari imperio regebatur. Tunc enim proconsules et praetores qui in provinciis erant, missis ad senatum litteris, quidquid novi contigerat, renuntiabant.*

(93) *Ως τάς τε ἄλλας αὐτοῦ πυθόμενος τερατείας. Nestri codices, Regius, Maz., Med., cum Fuk. ac Savil., omnes uno consensu scriptum habent δις τάς τε ἄλλας, absque sensu. Recte igitur Rob. Stephanus emendavit, ως τάς τε ἄλλας, etc. Quod autem sequitur καὶ ως ὅτι pleonasmus est Eusebio familiaris, ut μὴ οὐχὶ et similia. Mallem tamen posterius istud ως expungere, ne molesta sit ejusdem particula repetitio.*

(93*) *Forē legendum δέ περ τε. Edīt.*

(94) *Vulg. ταύτης δὲ οὐν ἀπωσαμένης. Procul dubio scribendum est ταύτη δὲ οὖν, quam emendationem confirmat Nicephorus in lib. II, cap. 8; sic enim ait: Οὗτω δὲ τῆς συγκλήτου θουλῆς ἀπω-*

βαλομένης τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγον, etc.

(95) *Τερτυλιαρδς, τοὺς Πρωμαίων νόμους ἡκριδωκός. Ex hoc loco quidam suspicati sunt, Tertullianum illum qui inter ecclesiasticos scriptores celebris habetur, jurisconsultum fuisse. Certe in indice Pandectarum, inter juris auctores ex quibus opus illud collectum est, recensetur Tertullianus qui libros octo quæstionum scripsit, et de castrensi peculio librum singularem. Sed non dubito quin hic diversus sit ab illo presbytero Carthaginensi. Neque vero Eusebius illum jurisconsultum fuisse dicit, sed tantum ait eum leges Romanas accuratissime colluisse. Quod quidem vel ex uno ejus Apologeticō licet cognoscere, in quo legum Romanarum sæpiissime meminit. Ac mihi quidem videtur Eusebius hunc unum Tertulliani librum legisse, cum solus hic ex Tertulliani librī in Græcum sermonem conversus fuisse.*

(96) *Tῶν ἐπὶ Πρώμης λαμπρῶν. Ex his verbis colligere quis posset Tertullianum Romæ vixisse, et unum fuisse ex senatorio ordine. Id enim sonant hæc verba. Constat tamen ex Hieronymo in Chronico et in libro De scriptoribus ecclesiasticis, Tertullianum domo Carthaginensem fuisse, patre centuriōne proconsularis officii. Quæ quidem militia non admodum fuit honorata, quippe cum ejusmodi milites nudum nomen militum habérent, rapsa autem apparitores essent proconsulum et viilibus mi-*

Ἐλάσσα γλώτταν, ὑπὲρ Χριστιανῶν Ἀπολογίᾳ, τιθη-
στι κατὰ λέξιν τοῦτον ἴστορῶν τὸν τρόπον · · · "Ινα δὲ
καὶ ἐκ τῆς γενέτεως διαιλεγθύμεν τῶν τοιούτων
νόμων, παλαιὸν ἦν δόγμα, μηδένα θεὸν ὑπὸ βασιλέως
καθιεροῦσθαι, πρὸς ὑπὸ τῆς συγκλήτου δοκιμασθῆ-
ναι. Μάρκος Αἰμίλιος οὖτως περὶ τινος εἰδώλου πε-
ποίηκεν Ἀλδούρον (97). Καὶ τοῦτο ὑπὲρ τοῦ ἡμῶν
λόγου πεποίηται, διὶ παρ' ὑμῖν ἀνθρωπείχ δοκιμῇ ἡ
θεότης δίδοται. Ἐὰν μὴ ἀνθρώπῳ θεὸς ἀρέσῃ, θεὸς
οὐ γίνεται. Οὗτως κατὰ γε τοῦτο, ἀνθρωπον θεῷ
τινων εἶναι προστήκει. Τινέριος οὖν, ἐφ' οὐ τὸ τῶν
Χριστιανῶν ὄντος εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθεν, ἀγγελ-
θέντος αὐτῷ ἐκ Παλαιστίνης τοῦ δόγματος (98) τού-
του, ἔνθα πρῶτον ἤρξατο, τῇ συγκλήτῳ ἀνεκονώσατο,
δηλοὶς ὅντες ἐκεῖνοις, ὡς τῷ δόγματι ἀρέσκεται (99).
Τῇ σύγκλητος ἐπει ὥντες αὐτῇ δεδοκιμάχει, ἀπ-
ώσατο · δὲ ἐν τῇ αὐτοῦ ἀποφάσει ἔμεινεν, ἀπειλή-
σεις θάνατον τοῖς τῶν Χριστιανῶν κατηγόροις · τῇσι
οὐρανίου Προνοίας κατ' οἰκονομίαν τοῦτον αὐτῷ πρὸς
διαδράμο:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Οὐαρ εἰς πάντα τοις κόσμοις ἐν βραχεῖ χρόνῳ
διεδραμεῖσθαι περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγος (Nic. H.
E. II, 8).

Οὗτω δῆτα οὐρανίῳ δυνάμει καὶ συνεργίᾳ, ἀθρώας
οἴα τις ἡλίου βολή, τὴν σύμπασιν οἰκουμένην διστή-
ριος κατηγύαζε λόγος, αὐτίκα δὲ ταῖς θείαις ἐπομένως
Γραφαῖς (1), ἐπὶ πᾶσαν προήσει τὴν γῆν διφύγγος τῶν
θεοπεσίων εὐαγγελιστῶν τε αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων, καὶ
εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα αὐτῶν. Καὶ

nisteriis fungerentur. De patria quidem sua ipsem et scribit in *Apologeticō*, cap. 9, ubi agit de Tiberio proconsule Africæ, qui sacerdotes Saturni in cruce egerat. *Testis militia patriæ nostræ, quæ id ipsum munus illi proconsuli functa est.* Id est, testes sunt officiales seu apparitores Carthaginenses proconsulium Africæ. Quare hæc Eusebii verba, τῶν μάλιστα ἐπὶ Ρώμης λαμπτῶν, malim interpretari de scriptoribus Latinis. Solet enim Eusebius Romanorum vocabulo designare, non ipsos Romanæ urbis indigenas ac cives, sed Latinos et Occidentales, ut inferius notabitur. Recite ergo Rusinus hunc Eusebii locum ita veritatem : *Hæc Tertullianus, vir et legum et institutionum Romanorum peritissimus, et inter nostros scriptores admodum clarus.*

(97) Ἀλδούρον. Huius dei nomen in codice Maz. et Fuk. circumflexam habet ultimam syllabam. Codex autem Medicæus duplēm habet accentum. Quod quidem in illo codice non semel facilius esse observavi : exempli gratia in voce Σολδανός. Hoc enim nomen duplē accento semper notare solet codex Medicæus : acuto scilicet in antepenultima syllaba, in penultima autem circumflexo.

(98) Ἀγγελθέριος αὐτῷ ἐκ Παλαιστίνης τοῦ δόγματος. Quisquis hunc Tertulliani locum Graece veritatem (neque enim ab Eusebiorum conversum existimo), menteum illius non satis assecutus videatur. Verba Tertulliani apud Rusinum sic leguntur : *Annuntiata sibi ex Syria Palæstina quæ illic veritatem istius divinitatis revelaverunt, detulit ad senatum.* Quam lectio nomen amplexus est Nicolaus Rigaltius in editione Operum Tertulliani : merito certe. Nam altera quæ in vulgatis legitur scriptura, ferri non possit. Sic igitur verendum erat hic locus : Ἀγγελθέριον αὐτῷ τῶν θαυμάτων ἐκ τῆς Συρίας τῆς Παλαιστίνης, ἀπερ ἐκεὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἐκεῖνου θεοῦ

A quid retractemus ejusmodi legum : vetus erat de-
cretum ne quis Deus ab imperatore consecraretur
nisi a senatu probatus. Sic Marcus Æmilius de deo
suo Alburno. Facit et hoc ad causam nostram, quod
apud vos de humano arbitratu divinitas pensitur.
Nisi homini deus placuerit, deus non erit. Homo
jam deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cuius
tempore nomen Christianum in sacerdotium introivit,
annuntiatum sibi ex Syria Palæstina quæ veritatem
illius divinitatis revelarat, detulit ad senatum cum
prærogativa suffragii sui. Senatus quia non ipse
probaverat respuit. Cæsar in sententia mansit,
comminatus periculum accusatoribus Christiano-
rum. » Hactenus Tertullianus. Quam quidem senten-
tiam cœlestis Providentia Tiberii Cæsaris menti
B idecirco infuderat, ut Evangelii sermo, qui tunc pri-
mum nasci cœperat, absque ullo impedimento per
universum orbem spargeretur.
νοῦν βαλλομένης, ὡς ἀν διπαραποδίστως ἀρχὰς ἔχιον
δ τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, πανταχός γῆς διαδράμο:

CAPUT III.

Quomodo Christi doctrina per universum orbem brevi dispersa sit.

Ita opitulante cœlesti virtute, salutaris Dei sermo-
tanquam solis radius universum terrarum orbem
subito illustravit, et prout in sacris litteris prædi-
ctum fuerat, in omnem terram exivit sonus evan-
gelistarum simul et apostolorum, et usque ad fines
terrae verba eorum. Per omnes igitur civitates et

C τητος κατάδηλον ἐπεποιήκει, etc. Certe vel hic unus locus manifeste indicat, Eusebium hujus Graecæ interpretationis auctorem non fuisse, quod tamē Scaliger aliquique sibi persuaserunt. Nam si Eu-
sebius ipse hunc Tertulliani locum Graece vertis-
set, non omissurus utique fuisse il quod ad institu-
tum ipsius maxime faciebat, mentionem scilicet miraculorum Christi, que Pilatus ad Tiberium re-
tulerat. Id enim ipse superioris dixit initio hujus capitis : Τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆ-
ρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ... Πλάτος Τιθέριο βασιλεὺς κοινούσαι, etc. Atqui in Tertulliani loco, prout in
Graece conversus hic refertur, nulla fit mentio admirabilium Christi operum, sed tantum dogmatis Christiani. Certum est igitur, Eusebium hujus versionis auctorem non fuisse. Porro quod Tertul-
lianus dicit annuntiatum Tiberio ex Syria Palæ-
stina, id Eusebius de relatione ad ipsum missa intellexit. Et tamen Latina vox hunc sensum vix
admittit. Annuntiari enim proprie dicuntur, quæ fama et rumoribus innoscunt.

(99) Δῆλος ὁρ ἐξελτοῖς, ὡς τῷ δόγματι ἀρέσκε-
ται. Recite expressit sensum verborum Tertulliani,
cum prærogativa suffragii sui, nisi quod de dogmate
perperam adjectit. Neque enim Tertullianus lo-
quitur de dogmate Christianorum, sed de divini-
tate Christi. Igitur cum prærogativa suffragii sui,
idem valet ac cum suffragatione sua, quæ maximam
habebat auctoritatem.

(1) Vulg. αὐτίκα ταῖς θείαις ἐπομένως Γραφαῖς.
Nicephorus, qui totum hunc Eusebii locum ad verbum descripsit, habet, αὐτίκα δὲ ταῖς θείαις ἐπομέ-
νως Γραφαῖς. Quæ particula non mediocrem addit
elegantiam. Paulo post scribendum est εὐαγγελι-
στῶν τε αὐτοῦ καὶ ἀποστόλων, ex eodem Nicephoro,
cui suffragantur libri nostri Maz. Med. ac Fuk.

vicos ecclesiæ infinita hominum multitudine abundantes, velut areae quædam frugibus 42 refertæ, brevi congregatae sunt. Et qui propagato a majoribus errore, superstitione dæmonium cultu quasi vœtuso quodam morbo constricti tenebantur, hi Christi virtute per prædicationem simul et miracula discipulorum ipsius, tanquam a sævissimis dominis liberati et gravissimis vinculis soluti, deorum quidem turbam a dæmonibus inventam respuebant, unum autem Deum esse omnium rerum opificem constitebantur. Quem quidem sacris veræ pietatis ritibus, per divinam modestamque religionem quam Servator noster in humanum genus invexerat, colebant. Cum ergo Dei gratia jam in reliquas quoque nationes sese diffunderet, primusque in urbe Palæstiniæ Cæsarea Cornelius cum universa familia visione quadam divina Petri ministerio fidem in Christum esset amplexus, et complures alii ex gentilibus Antiochiae idem fecissent, quibus dispersi in illa Stephani persecutione discipuli verbum Dei prædicaverant: florente tum et vigente Antiochenorum Ecclesia, in qua plurimi simul congregati aderant, tum ab Hierosolymis prophetae quibuscum Paulus fuit et Barnabas, tum ali i fratres numero haud pauci, Christianorum nomen ibi tunc primum tanquam ex amore ac secundo cespite exortum est. Sub id tempus Agabus quidem unus ex prophetis qui illic aderant, famam futuram prædictit: Paulus vero et Barnabas Hierosolymam destinati sunt, ut fratrum penuriam suo ministerio sublevarent.

(2) *Eιργμῶν τε χαλεπωτάτων.* Eirgmon legitur apud Nicephorū, qui Eusebiū nostrū excrīpsit, ut solet. In omnībus tamen nostrī codicībus, Regio scilicet, Maz., Med. ac Fuk. scriptū inveni eirgmon, quæ lectio sine dubio præferenda est.

(3) Vulg. κατὰ τὴν τῷ Ιαλαιστινῷ Καισάρειαν. Nostri codices, Maz., Med. ac Fuk., scriptū exhibent κατὰ τὴν Παλαιστινῶν Καισάρειαν, rectius meo quidem iudicio. Dicebatur enim ἡ Παλαιστινῶν Καισάρεια, ut alibi occurrit apud Eusebiū nostrū, ad discrimen Cæsareae Philippi quæ in Phœnicie sita erat. Leve quidem id nonnullis fortasse videbitur. Sed nos in hac nostra editione, nihil eorum quæ in manuscriptis codicībus occurrunt præterire constituimus, quo lectori diligentiam nostram approbemus.

(4) Vulg. ἀπ' εὐθαλοῦς καὶ γονίμου τῆς. Ita quidem legitur in codice Regio, quem secutus est Stephanus. Sed reliqui codices, Maz. scilicet, ac Med. cum Fuk. et Savil. scriptū habent γονίμου πηγῆς. Nec aliter in exemplari suo legerat Rufinus, ut ex ejus interpretatione colligimus. Sic enim verit: *Ibi primum discipli veluti perenni fonte sumpto vocabulo appellati sunt Christiani.* Ubi tamen libentius legerint *velut e perenni fonte sumpto vocabuto.* Nam in Græco est ὥστε πᾶς εὐθαλοῦς καὶ γονίμου πηγῆς. Mularunt autem hanc scripturam, ii qui sibi persuaserant εὐθαλῆ et γονίμον dici non posse de fonte. Ceterum Christianorum vocabulum principatu Tiberii primum orbi innotuisse testatur etiam Tertullianus in *Apologetico*, cuius locum in superiori capite adduxit Eusebius.

(5) Ηανλος δὲ καὶ Βαρνάβας. Nullo modo in Tiberii tempora cadere potest hæc Pauli Hierosolymitana profectione. Nam Lucas in Actibus diserte

A δῆτα ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ κώμας, πληθυσμῆς ἄλιων δῆκην, μυρίανδροι καὶ παυπτήθεις ἀθρόως ἐκκλησίαι συνεστήκεισαν. Οὗτος ἐκ προγόνων διαδοχῆς καὶ τῆς ἀνέκαθεν πλάνης, παλαιῷ νόσῳ δεισιδαιμονίας εἰδώλων τὰς ψυχὰς πεπεδημένοι, πρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως διὰ τῆς τῶν φοιτηῶν αὐτοῦ διδασκαλίας τε δόμοις καὶ παραδοξοποίias, ἥσπερ δεινῶν δεσποτῶν ἀπηλλαγμένοι, εἰργμῶν τε χαλεπωτάτων (2) λύσιν εὐράμενοι, πάσης μὲν δαιμονικῆς κατέπτυσον πολυθεῖας. ἔνα δὲ μόνον εἶναι Θεὸν ὑμόλογους τὸν τῶν συμπάντων δημιουργὸν, τοῦτον τε αὐτὸν θεσμοῖς ἀληθοῦς εὑσεβείας δι' ἐνθέου καὶ σώφρονος θρησκείας τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ κατασταρείσης ἐγέραιρον. Ἀλλὰ γάρ τῆς χάριτος ἡδη τῆς θείας καὶ ἐπὶ τὰ λοιπὰ χεομένης B Εθνη, καὶ πρώτου μὲν κατὰ τὴν τῶν Παλαιστινῶν Καισάρειαν (3) Κορηνῆλου σὺν ὅλῳ τῷ οἰκῳ δὲ ἐπιφανεῖας θειοτέρας ὑπουργίας τε Πέτρου, τὴν εἰς τὸν Χριστὸν πίστιν καταδεξαμένου, πλείστων τε καὶ ἄλλων ἐπ' Ἀντιοχείας Ἑλλήνων, οἵς οἱ κατὰ τὸν τοῦ Στεφάνου διωγμὸν διασπαρέντες ἐκτρυζαν, ἀνθούσης ἀρτι καὶ πληθυσμῆς τῆς κατὰ Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίας, ἐν ταύτῃ τε ἐπιπαρόντων πλείστων ὅσων τὸν τε ἀπὸ Τερροσόλυμαν προφτητῶν, καὶ σὺν αὐτοῖς Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ, ἐτέρου τε πλήθους ἐπὶ τούτοις ἀδελφῶν, ἡ Χριστιανῶν προστηγορία τότε πρώτων αὐτόθι ὥστε πᾶς εὐθαλοῦς καὶ γονίμου πηγῆς (4) ἀναδίδοται. Καὶ Ἀγαθος μὲν, εἰς τὸν συνόντων αὐτοῖς προφητῶν, περὶ τοῦ μέλειν ἔσεσθαι λιμὸν προθεσπίζει. Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας (5), ἐκπηρετησόμενος τῇ τῶν ἀδελφῶν παραπέμπονται διακονίᾳ.

scribit, eam contigisse quo tempore Herodes Agrippa inficta etiatis plaga interierit. Quod quidem temporibus Claudiī accidisse inter omnes constat. Prudenter itaque fecit Nicephorus, qui cum totum hoc Eusebii caput ad verbum describeret, postremam hanc partem de industria prætermisit, ne in eumdem cum Eusebio errorem incidere. Eusebium vero nostrum in eam opinionem induxit Pauli locus aī Galatas, ubi de suis ad urbem Hierosolymam profectionibus loquitur. Quem locum ut clarius intelligere possimus, de universis Pauli profectionibus in sacram urbem post ejus ad Christum conversionem, diligenter inquirendum est. Lucas quidem quatenus omnino eum Hierosolyma profectum esse scribit. Primum paulo post ejus baptismum cap. ix Actuum. Iterum deinde proiectus est Paulus Hierosolyma ad deferendas fratrum eleemosynas, ut resertur in cap. xi et xii. Postea ascendit Paulus Hierosolyma ob controversiam de circuncitione et Judaicis ritibus, ut habetur in capite xv. Postremo venit Hierosolyma sub finem principatus Claudiī, ibique diutissime vinctus permansit. Ipse vero Paulus in Epistola ad Galatas, bis post suam ad Christum conversionem venisse se dicit Hierosolyma; et utramque profectionem his temporum intervallis distinguit. Cum autem, inquit, placuit ei qui me segregavit, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me, continuo non aciebui carni et sanguini. Neque veni Hierosolyma ad antecessores meos apostolos: sed abii in Arabiā, et iterum reversus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolyma videre Petrum, et mansi apud eum diebus quindecim, etc. De secunda autem profectione sua ita loquitur: Deinde post annos quatuor lecim iterum ascendi Hierosolymam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐτ μετὰ Τιβέριον Γάϊος Ιουδαῖος βασιλέα καθίστησιν Ἀρρίκταν, τὸν Ἡρώδην διδὺ Ἰουδαῖον φυγῆ (Nic. II. E. II, 9).

Τιβέριος μὲν οὖν ἀμφὶ τὰ δύο καὶ εἶχος βασιλέυσας ἐτῇ, τελευτὴ μετὰ δὲ τοῦτον Γάϊος τὴν ἡγεμονίαν παραλαβὼν, αὐτίκα τῆς Ιουδαίων ἀρχῆς Ἀγρίππα τὸ διάδημα (6) περιτίθεσιν, βασιλέα καταστήσας αὐτὸν τῆς τε Φιλίππου καὶ τῆς Λυσανίου τετραρχίας. Πρὸς αἵς μετ' οὐ πολὺν χρόνον αὐτῷ καὶ τὴν Ἡρώδου τετραρχίαν παραδίδωσιν, ἀδιδύ φυγῆ σὸν Ἡρώδην (οὗτος δ' ἦν δὲ κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος;) σὺν καὶ τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι (7), πλείστων ἔνεκα ζη-

ειν Barnaba, assumpto et Tito. Ascendi autem secundum revelationem: et contulī cum illis Evangelium, quod prædico in gentibus, etc. Qnis non videt huc inter se prorsus discrepare, cum Paulus quidem neget se venisse Hierosolyma statim post baptismum: Lucas vero post baptismum a Paulo susceptum, et aliquot prædicationes Damasci habitas, illum Damasco clam aufigisse, et recta Hierosolyma venisse testetur? Hanc Lucæ et Pauli dissonantiam sateri compulus est Hieronymus in expositione Epistolæ ad Galatas. Quam ut conciliarent quidam veterum, teste Hieronymo ita censuerunt: Paulum profectionis illius sua Hierosolyma statim post baptismum quæ memoratur a Luca in dicto capite ix nullam habuisse rationem, eo quod saga potius quam profectio fuisset. Verum hæc solutio levis est admodum. Etenim Lucas scribit Paulum tunc a Barnaba fuisse deductum ad apostolos, et satis diu mansisse Hierosolymis, et adversus Græcos disputasse. Alii, inter quos Beda et Baronius, primam illam profactionem cuius minuit Paulus, assurant eam ipsam esse quæ refertur a Luca in cap. ix Actuum: sed Lucam itineris Arabici ideo prætermissee mentionem, quo l nihil memoria dignum illic a Paulo gestum fuisset. Quorum sententia libenter equideū accedo. Nam de adventu illo Pauli Hierosolyma planissime ibi loquitur Lucas; quippe qui colloctum eum cum apostolis tunc esse dicit, et multa alia singillatim refert, additque: *Et erat cum illis intrans et exiens in Jerusalem.* Nunc de secunda illa profactione quam Paulus post xiv annos instituisse se dicit, inquirendum est. Theodoreus, et ante illum quidam veteres, referente Hieronymo, hanc ipsam esse existimarent, cuius mentio sit in Actibus, cap. xv, quando Paulus una cum Barnaba ob exortam de circumcisione controversiam profectus est Hierosolyma. Hanc sententiam secutus est Baronius. Et Pauli verba id omnino suadere videntur. Subjicit enim Paulus, se Evangelium quod gentibus prædicabat detulisse ad apostolos, eisque dijudicandum obtulisse. Iloc enim sibi volunt ea verba ἀνέθεψαν αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον. Tum subjungit de falsis fratribus, qui veritatem Evangelii opprimere tentabant, et Christianos in servitutein legis redigere. Quæ quidem omnia pertinent sine dubio ad controversiam illam de circumcisione. Verum quid opus est pluribus, cum ea res certissimo argumento ita demonstrari possit? Profectio illa quam post xiv annos se instituisse ait Paulus, non potest esse ea quam secundo loco numerat Lucas. Nec rursus eadem est cum illa quam quarto loco recenset idem Lucas. Eadem est igitur cum illa quam tertiam Lucas commemorat. Quod non possit esse illa quæ secundo loco numeratur a Luca, hinc apparet: Paulus tunc ad deferendas fratrum eleemosynas tantum missus est; nec cum apostolis colloctus est, quippe cum Ecclesiæ Judæorum tunc maxime persequeretur Herodes, et Petrus in vinculis esset. Quamobrem

A

CAPUT IV.

Quomodo post mortem Tiberii Caius Agrippam Ju-dæorum regem constituit, et Herodem perpetuo exilio damnavit.

Interea Tiberius, cum duobus circiter ac viginti annis imperasset, extremum diem obiit. Cui succedit Caius Judeæ regnum statim tradidit Agrippam, regemque illum tum in Philippi, tum in Lysanice tetrarchia constituit. Nec multo post Herodis quoque tetrarchiam eidem donavit, cum Herodem perpetuo exilio damnasset, una cum uxore ipsius Herodiade ob varia scelera debito supplicio affectum, ut testatur etiam Josephus. Ille est Herodes qui

B Paulus in Epistola ad Galatas, bujus profactionis sue mentionem merito prætermisit, utpote quæ nihil ad institutum suum faceret. Nec vox illa, rursus ascendi, secundam profactionem necessario designat, sed etiam de tertia dici potest. Quod vero non possit esse illa quam quarto loco recenset Lucas, ut videat sensisse Chrysostomus, ex eo convincitur, quod Paulus scribit se ascendisse cum Barnaba. At in quarta profactione Paulus non fuit cum Barnaba. Jampridem enim ab eo sese abrupterat. Verum ut ad Eusebium nostrum redeamus, videatur is secundam Pauli Hierosolymitanam profactionem confundisces cum prima, et ex duabus unam fecisse.

C (6) *Τῆς Ιουδαῖος ἀρχῆς Ἀρρίκτα τὸ διάδημα.* Falsum est Agrippam regem Judææ a Caio factum esse. Agrippa enim a Caio Cæsare sub initia imperii factus est rex, primum quidem Trachonitidis, que tetrarchia Philippi fuerat, ut scribit Philo in Flaccum et Josephus lib. xviii. Mox vero cum Herodes tetrarcha Galilææ, Herodiadis uxoris impulso Romanum navigasset, ut regiam dignitatem a Caio impetraret: Caius ademptam Herodi tetrarchiam, Galileam scilicet donavit Agrippæ, quem admodum tradit Josephus in libro supradicto, et Philo in *Legatione ad Caium* sub finem. Tandem vero post necem Caii, Claudius regnum Agrippæ a Caio datum confirmavit, adiectis Judææ ac Samaria quas Herodes avus obtinuerat. Atque ita totum Herodis Magni regnum ad Agrippam pervenit. Qui mox Hierosolymis suo arbitru pontificem creare cœpit, quippe qui tum Judææ rex esset, ejus caput erat urbs Hierosolyma. Recte ergo Scaliger in animadversionibus reprehendit Eusebium, quod Agrippam regem Judææ a Caio factum esse dixerit. Sed fallitur ipse quoque Scaliger, cum scribit Agrippam Romanum venisse, ut Herodem patruum accusaret. Neque enim Agrippa Romanus profectus est, sed Fortunatum libertum cum litteris ad Caium misit, ut tradit Josephus. Porro jamdudum ante Scaligerum scholiastes quidam in margine codicis Mazarini hunc Eusebii errorem notaverat. Nam ad illa verba, τῆς Ιουδαίων ἀρχῆς τὸ διάδημα, hoc scholion ascriptum est, non quidem eadem manu, sed nibilominus vetusta: Οὐχ' οὗτος, ἀλλ' ὁ Κλαύδιος. Excusari tamen commode potest Eusebius. Non enim dixit Agrippam Judææ regem a Caio factum fuisse, sed Judæorum, eorum scilicet qui in Trachonitide et in Lysanice tetrarchia degebant. Sane Philo in *oratione aduersus Flaccum*, Agrippam hunc, qui tum adhuc solius Trachonitidis rex erat, nibilominus vocat regem Judæorum. Loquens enim de Alexandrinis, sic ait: "Ἡσχαλλον ἐπὶ τῷ γεγνηθεῖ τινα βασιλέα Ιουδαίων.

D (7) *Σὺν καὶ τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι.* Male hunc locum accepit Christophorus, quasi dicat Eusebius Herodem hunc una cum uxore sua Herodiade interfuisse passioni Christi. Atqui non hoc dicit Eusebius, sed Herodiadem simul cum viro relega-

Servatoris nostri passioni intersuit. **43** Ilujus porro imperatoris temporibus floruit Philo, vir a plurimis non modo nostrorum, verum etiam gentilium maximo in pretio habitus. Erat hic Hebræus quidem origine, splendore generis ac dignitate nulli apud Alexandriam concedens. In divinis vero et patriis disciplinis quantopere elaboraverit, res ipsa declarat. Ad hæc in philosophia et humanioribus litteris quantum fuerit, nihil attinet dicere: quippe cum in Platonica ac Pythagorica philosophia quam præcipue sectatus est, omnes sui temporis superasse memoretur.

CAPUT V.

Quomodo Philo legationem pro Judæis suscepit ad Caium.

Hic quot et quantæ calamitates imperante Caio Judæis contigerint, quinque libris complexus est. In quibus tum insaniam Caii commemorat, qui se deum ipse renuntiasset, et subditos insinuis contumeliis affecisset: tum miserias Judæorum sub illius imperio prosequitur, et quam ipse pro suis popularibus Alexandriæ degentibus in urbe Roma obiit legationem, et quomodo cum apud Caium pro patriis legibus et institutis disseruissest, nil præter risum et ludibrium retulit, parumque absuit quin capitum discrimen subiret. Cujus rei Josephus etiam mentionem facit in octavo decimo Antiquitatum libro scribens his verbis. « *Orta*, inquit, *Alexandriæ seditione inter Judæos qui illic habitabant et Græcos, terni ex utraque parte legati ad Caium imperatore missi sunt. Unus ex legatis Alexandrinorum erat Apion quidam, qui plurima adversus Judæos convicia fundere consueverat, tum alia eis objiciens, tum quod Caesaris cultum aspernarentur. Nam cum omnes, qui Romano imperio subditi erant, aras ac templa Caio statuerent, prorsusque illi tanquam deo honorem haberent, soli, aiebat, Judæi turpe existimant statuas illi dedicare ac per nomen ejus jurare. Hæc et alia gravissima Apion cum dixisset, quibus Caium exasperatum iri sperabat, Philo princeps legationis Judæorum, vir undecunque cla-*

tam bonisque munientata in suis. — Monet præterea Valesius, se, expuncta voce καταχρίνας, hunc locum corrixisse, qui anteac sic legebatur: τὴν Ἡρώδου τετραρχίαν παραδίωσιν, διδόντων φυγῆ τὸν Ἡρώδην (οὗτος δ' ἦν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος) καταχρίνας σὺν καὶ τῇ γυναικὶ Ἡρώδιᾳ: πλεῖστων ἔνεκα ζημιώσας αἰτιῶν. Quam correctionem, inquit, confirmat Nicephorus optimusque codex Mazarinus. EDIT. PATROL.

(8) *Πέρτε βιβλίοις παραδίωσι. Hodie duo du- taxat Philonis libri hujus argumenti supersunt; alter in *Flaccum* inscriptus, alter *De legatione ad Caium*, adeo ut necesse sit Eusebiūm falli memoria, aut eos libros aliter olim divisos fuisse in quinque volumina. Nec est quod quis suspicetur, reliquos hujus argumenti libros hodie desiderari. Nam in his duobus qui nunc supersunt, quæcumque Judæis regnante Caio contigerunt, scripta habentur. In fine quidem *Legationis ad Caium* aperte indicat Philo, alium hujus argumenti librum subsequi debere. Sic enim dicit: Εἰρηταί μὲν κεχαλαιωδέστερον ἡ αἵτια τῆς πρὸς ἄπαν τὸ Ιουδαίων ἔθνος ἀπεχθεῖς Γατού.*

Α μιùσας αἰτιῶν. Μάρτυς Τίστηπος καὶ τούτων. Κατὰ δὴ τούτον Φιλον έγνωρίζετο, πλεῖστοις ἀνήρ οὐ μέν τῶν τμετέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν δρυμωμένων παιδειας ἐπισημότατος. Τὸ μὲν οὖν γένος ἀνέκαθεν Ἐβραῖος ἦν, τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρειας ἐν τέλει διαφανῶν, οὐδὲνδε χείρων. Περὶ μὲν οὖν τὰ θεῖα καὶ πάτρια μαθήματα, οἷσαν τε καὶ πηλίκον εἰσενήνεκται πόνον, Ἐργῷ πᾶσι δῆλος: καὶ περὶ τὰ φιλόσοφα δὲ καὶ ἐλευθέρια τῆς ἔξωθεν παιδειας οἶδες τις ἦν, οὐδὲν δεῖ λέγειν. ὅτε καὶ μάλιστα τὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν ἐξηλωκώς ἀγωγήν, διενεγκεῖν ἀπαντας τοὺς καθ' ἑαυτὸν ιστορεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὡς Φιλων ὑπὲρ Ιουδαίων πρεσβειαρ ἐστελλατο πρὸς Γάτον (Nic. H. E. II, 9).

Καὶ δὴ τὰ κατὰ Γάτον οὔτος Ιουδαίοις συμβάντα πάντες βιβλίοις παραδίωσι (8), ὁμοῦ τὴν Γατοῦ διεξιών φρενοθλάσσειαν, ὡς θεὸν ἔαυτὸν ἀναγορεύσαντος, καὶ μυρία περὶ τὴν ἀρχὴν ἐνυδρίσαντος, τάς τε κατ' αὐτὸν Ιουδαίων ταλαιπωρίας, καὶ ἦν αὐτὸς δὲ Φιλον στειλάμενος ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως ὑπὲρ τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξανδρειαν ὁμοεθνῶν ἐποιήσατο πρεσβειαν, διποιας τε ἐπὶ τοῦ Γατοῦ καταστάξας ὑπὲρ τῶν πατρίων νόμων, οὐδὲν τι πλέον γέλωτος καὶ διατυρμῶν ἀπηνέγκατο, μικροῦ δεῖν καὶ τὸν περὶ τῆς ζωῆς ἀντιτάξας κίνδυνον. Μέμνηται δὲ καὶ τούτων δὲ Ιουδαιοποιος ἐν οἰκτητικάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας, κατὰ λέξιν ταῦτα γράφων. « Καὶ δὴ στάσεως ἐν Ἀλεξανδρειᾳ γενομένης Ιουδαίων τε τοῖς ἐνοικοῦσι καὶ Ἐλλήνων, τρεῖς ἀρχαὶ ἐκατέρας τῆς στάσεως (9) πρεσβευταὶ αἱρεθέντες, παρῆσαν ὡς τὸν Γάτον. Καὶ ἦν γάρ τῶν Ἀλεξανδρέων πρέσβεων εἰς Ἀπίων, διο πολλὰ εἰς τοὺς Ιουδαίους ἐθλασφήμησεν, ἀλλὰ τε λέγων, καὶ ὡς τῶν Καίσαρος τιμῶν περιορῶν πάντων γοῦν, δισοι τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ὑποτελεῖς εἰεν, βωμοὺς τῷ Γατῷ καὶ ναοὺς ιδρυμένων, τὰ τε ἀλλὰ ἐν πάσιν αὐτὸν ὕσπερ τοὺς θεοὺς δειχομένων, μόνους τούσδε ἀδοξον ἥγεισθαι ἀνθράποις τιμῆν, καὶ ὅρκιον αὐτοῦ τὸ δυνομα ποιεῖσθαι. Πολλὰ δὲ καὶ χαλεπά Ἀπίωνος εἰρηκότος, ὡφέλων ἀρθρῆναι ήλπιζε τὸν Γάτον, καὶ εἰκὸς ἦν, Φιλων δὲ προεστῶς τῶν Ιουδαίων τῆς πρεσβείας, ἀνήρ

D *λεκτέον δὲ καὶ τὴν παλινωδίαν πρὸς Γάτον. Dictæ sunt summatim causæ odii quo Caius Judæorum gentem prosequebatur. Nunc dicenda est etiam palinodia in Caium. Verum haec palinodia nihil est aliud quam liber Philonis in Flaccum. Qui liber proxime sequi debet Legationem ad Caium, ut docet Photius in Bibliotheca.*

(9) *Τρεῖς ἀρχαὶ ἐκατέρας τῆς στάσεως. Ac Philo non tres sed quinque legatos ab Alexandrinis Judæis Romanum missos fuisse testatur. Sic enim scribit in Legatione ad Caium, sub finem: Ἐν τοιούτοις δὲ πάντες πρεσβευταὶ σαλεύειν τὰ τῶν πανταχοῦ πάντων Ιουδαίων οὐ χαλεπόν; Id est: Annou grave ac molestem erat, quod universa generis Judæice fortuna in nobis quinque legatis posita esset? Missi autem fuerant legati duas ob causas. Primum enim querebantur prosequchas suas ab Alexandrinis esse violatas, illatis in eas imperatoris statuis. Deinde acturi venerant de jure Alexandrinæ civitatis, quod Alexandrinī Judæis admere volebant ut scribit Philo pag. 1019 et 1020.*

εἰ πάντα ἔνδοξος, Ἀλεξάνδρου τε τοῦ ἀλαβάρχου (10) ἀδελφὸς ὁν, καὶ φιλοσοφίας οὐκ ἀπειρος, οἵσις τε ἡν ἐπ' ἀπολογίῃ χωρεῖν τῶν κατηγορημένων. Διαχαλεῖται δὲ αὐτὸν Γάιος, κελεύσας ἐκποδὼν ἀπελθεῖν, περιοργής τε ὅν, φανερὸς ἦν ἐργασόμενός τι δεινὸν αὐτοὺς (11). Οὐ δὲ Φίλων ἔξειται περιυδρισμένος, καὶ φησι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους οὐ περὶ αὐτὸν ἡσαν, ὃς χρὴ θαράψειν, Γαῖον μὲν αὐτοῖς (12) ὠργισμένου, ἔργῳ δὲ ἡδη τὸν Θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος. Ταῦτα δὲ Ἰώσηπος. Καὶ αὐτῆς δὲ δὲ Φίλων ἐν ἥσυνέγραψε Πρεσβείᾳ, τὰ κατὰ μέρος ἀκριβῶς τῶν τότε πραχθέντων αὐτῷ δηλοῦνταν τὰ πλεῖστα παρεῖς, ἐκεῖνα μόνα παραθήσομαι, δι' ὧν τοῖς ἐντυγχάνουσι προφανής γενήσεται δῆλωσις τῶν ἄμα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τετολμημένων ἔνεκεν Ἰουδαίοις συμβεβηκότων. Πρῶτον δὴ οὖν κατὰ Τίβεριον, ἐπὶ μὲν τῆς Ῥωμαίων πόλεως ἱστορεῖ Σιξιανὸν, τῶν τότε παρὰ βασιλεῖ τὰ μέγιστα δυνάμενον (13), ἀρδόν τὸ πᾶν ἕθνος ἀπολέσαι πεποιῆσθαι: σπουδὴν ἐπὶ δὲ τῆς Ἰουδαίας Πιλάτου, καθ' ὃν τὰ περὶ τὸν Σωτῆρα τετόλμηται, περὶ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις ἔτι τότε συνεπτώς Ιερὸν, ἐπιχειρήσαντά τι παρὰ τὸ Ἰουδαίοις ἔχον, τὰ μέγιστα αὐτοὺς ἀναταράξαι. νοτορεῖον nostrum commissum est, dum in templo morem institutumque Iudeorum quippiam innovare tentasset, gravissimos motus concitasse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

*Οσα Ἰουδαίοις συνεργόν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαρ (Nic. II. E. II. 10).

Μετὰ δὲ τὴν Τίβεριον τελευτὴν, Γάιον τὴν ἀρχὴν παρειληφότα, πολλὰ μὲν εἰς πολλοὺς καὶ δῆλα ἐνυδρίσαις μυρία (14), πάντων δὲ μάλιστα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔνδος οὐ σμικρὰ καταβλάψαι· δὲ καὶ ἐν βραχεῖ πάρεστι διὰ τῶν αὐτοῦ καταμαθεῖν φωνῶν, ἐν αἷς κατὰ λέξιν ταῦτα γράψει· «Τοσαύτη μὲν οὖν τις ἡ Γαῖος (15) περὶ τὸ θῆρος ἦν ἀνωμαλία πρὸς ἀπαντας, διεφερόντως δὲ πρὸς τὸ τῶν Ἰουδαίων γένος· φασιν τὴν γενάρχην τελευτὴν διὰ τῶν πρὸς Μάγον Μάζιμον ἐντολῶν. Id est: *Nam ex senatu nostro, quem Augustus constituit, ut post mortem rectoris gentis nostræ, curam gereret rerum Judaicarum, ut scriptum est in mandatis quæ ad Magnum Maximum dedit.* Ex his apparet, alabarcham nihil aliud fuisse quam ἑθνάρχην seu γενάρχην Iudeorum qui Alexandria et per totam Aegyptum degebant. Ac mihi quidem videtur, alabarcha nomen per risum et conumeliam confitum fuisse.

(11) Ἐργασόμενός τι δεινὸν αὐτούς. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savili scriptum habent αὐτῷ, quod non placet.

A riſſimus, Alexandri alabarchæ frater, haudquaquam 44 imperitus philosophiæ, ad respondendum ejus criminacionibus se parabat. Verum prohibitus est a Caio, jussusque ut ab ipsius conspectu abscederet. Tantaque erat Cæsaris iracundia, ut nemo dubitaret quin Iudeos gravissime esset multataturus. At Philo contumelia affectus cum discederet, circumstantibus Iudeis dixisse fertur, bono ipsos animo esse oportere, cum Caius quidem ipsis succenseat, reipsa vero Deum sibi hostem constituerit. Hæc Josephus. Sed et idem Philo in eo libro quem *De legatione* sua conscripsit, quæ tunc temporis gesta sunt, singula accurate refert. Ex quibus, omissis quamplurimis, ea duntaxat apponam, quæ legentibus evidenter ostendant, has calamitates ob facinus illud quod in Christum admiserant, confessim nulla mora interposita Iudeis contigisse. Primum igitur narrat principatu Tiberii Augusti Sejanum quemdam in urbe Roma, qui tunc apud imperatorem plurimum poterat, omni studio laborasse, ut gentem illam funditus perderet: in Iudea vero Pilatum, cuius temporibus piaculum illud adversus Ser-Hierosolymorum, quod etiam tum stabant, præter

CAPUT VI.

Quot ma.a Iudeis obvenerint post Christi necem.

Narrat deinde quomodo post Interitum Tiberii Caius cum imperio Romani administrationem suscepisset, et alios quamplurimos innumeris affecit iniuriis, et omnium maxime Iudeos graviter afflixit. Quæ quidem breviter collecta ex ipsius Philonis verbis licet cognoscere. Eiusmodi, inquit, Caii suit temeritas ac protervia, cum adversus omnes, tum præcipue adversus Iudeos. Quibus insensu omnium prosequas ab Alexandrinorum urbe incipiens sibi vindicavit, et imaginibus ac statuis suis

(10) Ἀλεξάνδρου τε τοῦ ἀλαβάρχου. Iudei Alexandriæ ius civitatis habebant, et senatum qui γερουσία dicebatur, et peculiares magistratus, ut testatur Philo in *Flaccum*. Summus autem inter eos magistratus dicebatur ἀλαβαρχεῖα, et qui eum gerebat, ἀλαβάρχης. Erat hic magistratus perpetuus, et, ut Græci vocant, διὰ βίου. In rescripto Claudii quod referit Josephus in lib. x, cap. 4, ἑθνάρχης dicitur. Quo in loco ait Claudio, permisum fuisse Iudeis Alexandrinis ab Augusto, ut in locum ethiarchæ defuncti alium suffragiis suis constituerent. Eudem magistratum γενάρχην vocat Philo in *Flaccum*, pag. 975: Τῆς γχρ̄ ἡμετέρας γερουσίας, ἦν δὲ Σεβαστὸς ἐπιμελησμένην τῶν Ἰουδαίων εἴλετο μετὰ τὴν γενάρχου τελευτὴν διὰ τῶν πρὸς Μάγον Μάζιμον ἐντολῶν. Id est: *Nam ex senatu nostro, quem Augustus constituit, ut post mortem rectoris gentis nostræ, curam gereret rerum Judaicarum, ut scriptum est in mandatis quæ ad Magnum Maximum dedit.* Ex his apparet, alabarcham nihil aliud fuisse quam ἑθνάρχην seu γενάρχην Iudeorum qui Alexandria et per totam Aegyptum degebant. Ac mihi quidem videtur, alabarcha nomen per risum et conumeliam confitum fuisse.

D (12) Γαῖον μὲν αὐτοῖς. Apud Josephum et Nicephorium legitur Γαῖον λόγῳ, etc., quod majorem habet elegantiam. Sequitur enim ἔργῳ δὲ ἡδη τὸν Θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος. Quæ clausula satis obcenra est. Itaque Rufinus circumlocutione quadam, ut solet, hujus sententiæ versionem elusit. Nicephorus etiam, cum hoc locutionem non intelligeret, emendavit τὸν Θεὸν ἀντιπαρεξάγοντος. Sed nihil necesse erat. Ait enim Philo, Caium specie quidem ac verbis tenus Iudeis insensum esse, re autem ipsa Deum adversus semetipsum instruere et armare. Quippe Caius cum deum se dici vellet, divini Numinis vindictam adversus se provocabat. Ἀντιπαρεξάγετον vox est tactica.

(13) Vulg. τῶν τέτε παρὰ βασιλεῖ πολλὰ δυνάμενον. Rectius in codicibus nostris Maz. et Fuk. scriptum est, τῶν τέτε παρὰ βασιλεῖ τὰ μέγιστα δυνάμενον. Codex quoque Med. et Savil. scriptum habent τὰ μέγιστα.

(14) Πολλὰ μὲν εἰς πολλοὺς καὶ δῆλα ἐνυδρούσαι μυρία. Postrema vox abest a codice Maz., Med. ac Fuk., ac meo quidem judicio prorsus superflua est. Habetur tamen in codice Regio et apud Nicephorium.

(15) Τοσαύτη μὲν οὖν τις ἡ Γαῖος. Locus hic Philonis exstat in *Legatione ad Caium*, sub fineus.

complevit. Nam cum alios statuas sibi dedicare si-
neret, ipse quodammodo eas sibi dedicare videbatur.
Denique templum illud quod Hierosolymis intactum
adhuc permanerat, et omni asyloru[m] prærogativa
donatum fuerat, in templum sui nominis com-
mutavit, ut deinceps Jovis præsentis junioris
45 Caii sanum diceretur. » Sed et alias innumerabiles calamitates quas vix quisquam possit oratione
recensere, idem scriptor in altero libro quem *De*

(16) *Tac[us] μὲν ἐν ταῖς ἀλλαις πόλεσι προσευχάς.* Christophorus synagogæ verit. Sed cum Latini proœuchas etiam dixerint, ut est apud Juvenale, malui sic interpretari. Nec sane mihi liquido constat, an item sint proœuchæ et synagogæ. Nam proœuchæ quidem erant modica oratoria, in quibus Iudei, præcipue Sabbathis convenire et patrio more philosophari conseruerant. Philo in *Legatio[n]e*: « Ήπ[er]τάτο οὖν καὶ προσευχὰς ἔχοντας καὶ συντόνας εἰς αὐτὰς, καὶ μάλιστα ταῖς ἱεραῖς ἔδόμασι, δὲ δημοσίᾳ τὴν πάτρον ταύτους φύλασσονται φύλασσαν. Id est : Sciebat enim illos proœuchas habere, et in eas convenire solitos, præcipue Sabbathis, quo die patrias leges ac philosophiam publice condiscunt. Quo in loco non otiosa est vox illa δημοσίᾳ. Iudei enim palam admissis omnibus, etiam externæ reli-
gionis viris, libros legis Mosaicæ interpretabantur, ut docet Tertullianus in *Apologeticō*, cap. 48. *Sed et Iudei palam lectitant.* *Vestigulis libertas vulgo adiut Sabbathis omnibus.* Idem Philo lib. iii. *De vita Moysis* scribit Iudeos præcipue Sabbatho frequen-
ta-se proœuchas. Hinc intelligendus est locus B. Lucæ in cap. xvi Actuum apostolorum : Τῇ τε ἡ-
μέρᾳ τῶν Σαββάτων ἐξῆλθομεν ἕκω τῆς πόλεως πτῷα ποταμὸν, οὐ ἐνομίζοντες προσευχὴν εἶναι. Die autem Sabbathorum egressi sumus extra civitatem *γυαῖα στύνιον*, in locum ubi solebant esse proœucha. De proœucha enim Iudaica hunc locum intelligen-
dum esse, multa argumenta convincunt. Nam ante Pauli adventum in urbem Philippos, nulli adhuc illis in locis erant Christiani. Quare de Christianorum oratione locus ille intelligi non potest. Præterea mulieres illæ quæ eo loci convenisse dicuntur, sine dubio Iudeæ erant, ut appareat tum ex eo quod supra dixi, tum quod Lydia illa purporaria quæ una ex illarum numero fuit, Deum coluisse dicitur, cum tam
men nondum esset Christiana. Postremo undenam domini illius dæmoniacæ cognoscere poterant, Paulum atque Silam Iudeos esse, nisi ex eo quod illos in proœucham Judaicam venientes sapienter? Et hæc quidem de proœucharum significazione. Synagogæ vero vocabulum latius patet. Et interdum quidem pro universa Iudeorum Ecclesia ponitur, interdum pro tota Ecclesia unius loci. Denique nonnisi maiores et illustriores proœuchæ dicebantur synagogæ. Unde beatus Lucas synagogam quidem Iudeorum ait suisse Thessalonica: *Philippos autem tantum proœucham, propterea quod pauculi ibi essent Iudei.* De majoribus et illustriores proœuchis locus est apud Philoneum in *Legatione ad Caium*. Non negaverim tamen proœuchas posse etiam dici synagogas. Hoc enim testatur idem Philo in libro *Quod omnis probus sit liber*, ubi de Essenis ita loquitur : Τούτους τοὺς νόμους ἀναδιδάσκοντες μὲν καὶ πάρ τὸν δόλον χρόνον, ἐν δὲ ταῖς ἔδόμασι μάλιστα ἀπεφέροντας, εἰς Ἱεροὺς ἀποκτούμενοι τόπους, οἱ κα-
λοῦνται συναγωγαί, καθ' ἡμίκιας ἐν τάξεσσιν. Εἴθ' ὁ μὲν πρεσβύτερος τὰς βίβλους ἀναγινώσκει λα-
βεῖν, εἰτ. Et has quidem leges assidue condiscunt, præcipue tamen Sabbathis : quo die in sacra quædam loca conueniunt quæ synagogæ appellantur, per artates ordine distributi. Deinde senior libros accipiens legit, etc. Porro locum illum B. Lucæ quem paulo ante laudavi, longe ante nos Epiphanius in hæresi

προτευχὰς (16), ἀπὸ τῶν κατ' Ἀλεξανδρειαν ἀρχά-
μενος σφετερίζεται, κατάπλήσας εἰκόνων καὶ ἀνθράκων τῆς Ιδίας μορφῆς. Οὐ γάρ ἐτέρων ἀνατιθέντων ἐψιλές, αὐτὸς ἰδρυετο δυνάμει. Τὸν δὲ ἐν τῇ Ιερᾶ πόλεις νεών, δεῖ λοιπὸς ἦν ἀδύνατος (17), ἀσυλίας τειω-
μένος τῆς πάστης, μεθηρμόζετο καὶ μετεπιγημά-
τικέν εἰς οἰκεῖον Ιερὸν, ἵνα Διὸς ἐπιφανοῦς (18) νέου χρηματίζῃ Γατοῦ (19). Μυρία μὲν οὖν ἄλλα δεινὰ καὶ πέρα πάστης διηγήσεως διάτος κατὰ τὴν Ἀλε-

Massalianorum interpretatus est de proœucha Ju-
daica. Quo loco illud quoque observat, proœuchas tam Iudeorum quam Samaritanorum, suis loca pura sub divo, instar fori aut theatri, plerumque extra urbes. Quibus consentit Apion in lib. iii. *Egyptiacorum*, ubi ait Moysem, utpote He-
liopolitanum, subdivales proœuchas construxisse, instar templorum que erant Heliopoli, easque omnes ad ventum subsolanum obvertisse, prout erat sita Heliopolis. Aponis verba refert Josephus initio libri secundi *adversus Apionem*. Idem in libro *De vita sua*, pag. 1020, meminuit proœuchæ Tibériensis, aedis maxime, in quam conveniebant die Sabbathi, et ubi conciones ad populum siebant de republica.

(17) *Ος λοιπὸς ἦν ἀδύνατος.* Sic legitur etiam apud Philonem. Sed in Medicæ codice et Fuk. et Savil. λοιπὸν scriptum inveni. In vetustissimo au-
tem codice Mazarino λοιπὸς legitur, et v superscri-
ptum est eadem manu.

(18) *Διὸς ἐπιφανοῦς.* Non intellexerunt interpretes vim Græci vocabuli. Neque enim ἐπιφανῆς nobilissimum hic significat, ut vertit Rufinus, neque *illustrem*, ut reliqui omnes interpretati sunt; præsentem potius vertere debuerant. Sic enim Latini vocant, quoties de diis loquuntur. Ovidius in libro ii *Tristium*:

Per te præsentem conspicuumque deum.

Livius lib. xxix, pag. 529, *Quæ non augende rela-
gionis causa, sed præsentis deæ nomine sacerdotem
comperit.* Et paulo post : *At Hercules in ducibus ipsis
nullum deæ numen apparet, imo ibi præsens maxime
suit.* Recte ergo in veteribus glossis scribitur : *Præsens, ἐπιφανής.* Hinc Antiochus ille rex Syriæ, appellatus est ἐπιφανῆς ab assentoribus Græcis, id est *præsens et conspicuus deus*. *Præsentias* item deorum vocant Latini, quas Græci ἐπιφανεῖς, quo-
ties dii aut seipsos hominibus videndos exhibuerant,
aut præsentiam suam aliquo illustri miraculo de-
claraverant, ut docuit Casaubonus ad librum xii Athenæi. Occurrit ea vox apud Plutarchum in *Vita Marcelli*, et apud Athenæum lib. xv, ubi de Admeta sacerdote Junonis Argivæ, θεασμένη δὲ τὴν Ηρας ἐπιφανεῖαν, et apud Proclum in *Hesiodum* pag. 153. De his deorum præsentis libros olim scri-
perant Autclides et Ister, teste Plutarcho in libro *De Musica*.

(19) *Νέον... Γατον.* Novum deum verterunt in-
terpretes post Rufinum, quod non probo. Nam si Jovem se dici solebat Caius, non erat profe-
cto novus deus. Adde quod non dixit Philo νέον
Διός. Quod si ita scriptum esset, libenter verterem
novum Jovem. Sic Ptolemæus Ægypti rex Νέος Διόνυσος cognominatus est, id est Junior Bacchus. Nam ex diis gentium alii seniores, juniores alii di-
cebantur : Οἱ μὲν γάρ παλαιότεροι, οἱ δὲ νεώτεροι
λέγονται τῶν θεῶν, ut scribit Menander *Rhetor*,
pag. 612 editionis Aldinae, seu potius Alexander. Nam ex duobus opusculis, Menandi scilicet et Ale-
xandri, unicus liber perperam conflatus est in edi-
tione Aldina, ut alibi ostensuri sumus. Igitur Νέος Γατον veitendum est junioris Caii. Ita dictus est
Caligula ad discrimen Julii Caesaris, qui et ipse Caius dictus fuerat et pro deo habitus.

ξάνθρειαν συμβεβηκότα Ἰουδαίοις, ἐπὶ τοῦ δηλουμένου, ἐν δευτέρῳ συγγράμματι φέπεγραψε Περὶ ἀρετῶν (20). Ἰστορεῖ. Συνέδει ὁ αὐτῷ καὶ ὁ Ἰώσηπος, δομοίως ἀπὸ τῶν Πιλάτου χρόνων καὶ τῶν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετολμημένων, τὰς κατὰ παντὸς τοῦ Θεοῦς ἐνάρξασθαι σημαίνων συμφοράς. «Ἄχοντες δὲ οὖν οἵα καὶ οὗτοι, ἐν δευτέρῳ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πολέμου αύτας συλλαβαῖς δηλοὶ λέγων· «Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τίβεριου Πιλάτος, νύκταρι κεκαλυμμένας εἰς Ἱεροσόλυμα παρεισκομένει τὰς Καταρούς εἰκόνας· σημαῖαι καλούνται. Τοῦτο μεθ' ἡμέραν, μεγίστην ταραχὴν ἔγειρο τοῖς Ἰουδαίοις. Οἱ γὰρ Ἕγιοι, πρὸς τὴν δύναν ἐξεπλάγησαν, ὡς πεπατημένων αὐτοῖς τῶν νόμων. Οὐδὲν γὰρ ἀξιούσιν ἐν τῇ πόλει δεικτὸν τίθεσθαι.» Ταῦτα δὲ συγκρίνας τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ, εἴτη ὡς οὐκ εἰς μακράν αὐτοὺς μετῆλθεν (21), ἦν ἐρχόμενον ἐπ' αὐτοῦ Πιλάτου φωνήν, δι' οὓς οὐκ ἄλλον θέμον ἔχειν ἐπειδόντων Καταρά βασιλεῖα. Εἴτα δὲ καὶ διλῆν ἔχης ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς Ἰστορεῖ μετελθεῖν αὐτοὺς συμφοράν ἐν τούτοις· «Μετὰ δὲ ταῦτα ταραχὴν ἐτέραν ἔχειν, τὸν Ιερὸν θησαυρὸν (καλεῖται δὲ κορδονᾶς) εἰς καταγωγὴν ὑδάτων ἔξαναλίσκων. Κατέβει δὲ ἀπὸ τριακοσίων σταδίων. Πρὸς τοῦτο τοῦ πλήθους ἀγανάκτησις ἡν. Καὶ τοῦ Πιλάτου παρόντος εἰς Ἱεροσόλυμα, περιστάντες τὸ βῆμα (22), κατεβόντων. Ό δὲ, προφέτεις γὰρ αὐτῶν τὴν ταραχὴν, τῷ τελήθει τοὺς στρατιώτας ἐνόπλους (23) ἐκθῆσιν ιδιωτικαῖς κεκαλυμμένους ἐγκαταμίζεις, καὶ

(20) Ήρ δευτέρων συγγράμματι φέπεγραψε Περὶ ἀρετῶν. In superiori capite observavimus, librum Philonis in Flaccum collocandum esse post librum De legatione ad Caium, non autem preponendum, ut vulgo sit in editis et in manuscriptis exemplaribus, idque duobus argumentis demonstravimus, quæ hic repetere superfluum fuerit. Nunc vero hic Eusebiūs locus quem præ manibus habemus, sententiam nostram aperte confirmat. Postquam enim Eusebius mala quibus Judæi a Caio vexati sunt, ex Philonis libro De legatione ad Caium singillatim commemoravit, addit. multas quoque alias gravi-simas calamitates Judæis Alexandrinis esse illatas ejusdem Caii principatu, quas refert Philo in secundo libro De virtutibus. Hic secundus liber non potest esse aliud quam liber in Flaccum. Non enim diei potest eum ipsum esse librum qui De legatione ad Caium inscribitur, cum Legationem ad Caium diserte distinguat Eusebius ab hoc secundo De virtutibus libro. Restat ergo ut secundus hic liber sit ille ipse qui in Flaccum inscribitur. Adde quod non in alio quam in illo adversus Flaccum libro, gravissimas illas calamites Judæis Alexandrinis illatas retulit Philo. Ex quo necessario conicitur, secundum illum De virtutibus Philonis librum, non aliud esse quam librum in Flaccum. Qui quidem liber inscriptus fuerat a Philone Περὶ ἀρετῶν, periunde ac prior ille qui Legationem ad Caium continet. Docuit id nos hic Eusebii locus; cui jungendus est alter ex capite 48 hujus libri, ubi testatur Eusebius plures libros de sceleribus Caïi a Philone conscriptos esse quos ille figurate De virtutibus inscripsit. Quare hoc loco malum legere, ἐν δευτέρῳ συγγράμματι ὃν φέπεγραψε Περὶ ἀρετῶν.

(21) Εἰση ὡς οὐκ εἰς μακρὰν αὐτοὺς μετῆλθεν. Illo loco perspicue hallucinatur Eusebius, qui pavavit ea quæ Josephus refert de imaginibus Tiberii a Pilato importatis in urbem Hierosolymam, post

A virtutibus inscripsit, Judæis Alexandriam incolentibus supradicti Caii principatu contigisse refert. Cui astipulatur etiam Josephus, qui ærumnas illas quibus Judæorum gens conflicta est, jam inde ab ipsis Pilati temporibus, et a scelere illo adversus Servatorem nostrum admisso ortas esse significat. Audiamus, si placet, quæ ille in secundo Belli Judaici libro refert his verbis: «Pilatus, inquit, qui a Tiberio procurator in Judeam missus fuerat, vellatas Cæsaris imagines quæ signa appellantur, nocturnū intulit Hierosolyma. Ea res simul atque dies illuxit, maximum tumultum excitavit Judæorum. Nam quid in proximo erant, novo spectaculo attoniti obstupuere, prorsus quasi patriæ leges conculatae violataeque essent. Nefas quippe illis est simulacrum nullum in urbe statuere.» Quæ quidem si cum evangelica historia conferre volueris, intelliges profecta acclamationem illam, qua Pilato testati sunt, non alium sibi regem esse quam Cæsarem, brevi in ipsorum exitium vertisse. Aliam deinde calamitatem divina ultione ipsis illatam idem scriptor memorat his verbis: «Post hæc, inquit, alium quoque tumultum idem Pilatus excitavit, cum pecuniam sacriærī quod corbonam patria lingua appellant, in constructionem aqueductus impenderet. Aberat autem aqua quam deducere in urbem Pilatus volebat, trecentis ab urbe stadiis. Id plebs ægre admodum ferebat. Itaque cum Pilatus venisset Hieroso-

C Christi mortem contigisse. Atqui Josephus ipse testatur, id accidisse initio administrationis Pilati. Sic enim scribit in libro ii De bello Judaico: Πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ὑπὸ Τίβεριου Πιλάτος, etc. Idem quoque apertius testatur in libro xviii Antiquitatum. Missus est autem in Judeam Pilatus anno Tiberii duodecimo, id est triennio ante baptissimum Christi. Absurdum igitur est dicere, ea quæ Judeis acciderunt diu ante passionem Christi, non ob aliquam causam quam ob scelus illud in Christum admissum, ipsis contigisse. Est et aliud quidpiam, quod in Eusebio fortasse quis possit reprehendere. Existimavit enim Eusebius, unum idemque Pilati facinus tum a Philone, tum a Josepho commemorari; cum tamen si quis diligentius intenderit, duæ ille ac diverse res esse videantur. Josephus enim loquitur de signis seu de imaginibus imperatoris, Philo vero de clypeis auratis, qui nullam imaginem haberet, sed nomen duntaxat Tiberii Cæsaris cui dedicabantur, cum nomine Pilati qui eos dedicabat. Præterea id quod narrat Josephus, accidit anno primo administrationis Pilati, tunc cum Pilatus urbem Hierosolymitanam primum ingressus est. Illud autem quod refert Philo, seu polius rex Agrippa apud Philonem, tunc contigit cum Pilatus jam plures annos administrationis sue complesset, ut ibidem testatur Philo.

(22) Περιστάτες τὸ βῆμα. Sic apud Josephum et Nicophorūm legitur. In nostris tamen codicibus Maz. scilicet Med. et Fuk. scriptum est περιστάτες τὸ βῆμα, haud dubio pro τὸ βῆμα.

(23) Vulg. ἐρόπλοντος Ιστησιν. Postrema vox deest in codice Regio et apud Josephum; ac meo quidem judicio expungenda est tanquam superflua. Mox in tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk., scriptum inveni ἐσθῆσαν ιδιωτικαῖς, atque ita legitur apud Josephum ac Nicophorūm, mendose pro ἐσθῆσιν.

lyma, circumfusi inclamare adversus eum cœperunt: At ille (præviderat enim tumultum illorum futurum : atque idcirco armatos milites plebeio habitu multititudini immiscuerat, dato eis præcepto ut tumultuantes non gladiis sed fustibus serirent) sanguin e tribunali dedit. Statimque Judæi a militibus cæsi, partim vulneribus, partim fugientium constitutione obtutti perire. Ita plebs, peremptorum calamitate deterrita, clamoribus abstinuit. Sed et multis alios motus in eadem Hierosolymorum civitate concitatos idem refert scriptor, ostenditque ab illo deinceps tempore et urbem et universam simul Judæam seditionibus, bellis, ærumnisque continuis vicissim sibi succedentibus vexatam fuisse, **46** donec ultima illos imperante Vespasiano clades obsidionis commissum aduersus Christum piaculum insecula est.

CAPUT VII.

Qualiter Pilatus violentas sibi manus intulerit.

Neque vero illud prætereundum est, Pilatum ipsum qui Servatorem nostrum morti addixit, postmodum imperante Caio, cuius nunc tempora prosequimur, in tantas incidisse calamitates, ut mortem sibi consiscere, suorumque ipse scelerum vindicasse coactus fuerit: divina scilicet justitia in illum, ut par erat, senviente. Idque a Græcis scriptoribus proditum est, qui olympiadum seriem et quæ quibus temporibus gesta sunt, conscripsere.

CAPUT VIII.

De fame quæ Claudio imperante accidit.

Interea Caio, qui vix quatuor annis imperium tenuerat, Claudius imperator succedit. Cujus temporibus universum prope orbem terrarum famæ oppressit, quam quidem scriptores nostra religione alienissimi in suis etiam historiis commemorarunt. Atque ita Agabi prophetæ prædictio de imminente fame, cuius in Actibus apostolorum sit mentio, exiit sortita est. Cæterum Lucas postquam de fame illa quæ principatu Claudi Augusti contigit narravit in Actibus, fratresque Antiochiae degentes stipem viritim collatam Christianis in Judæa commorantibus per Paulum et Barnabam misisse retulit, hæc deinceps adjungit :

(24) *Kaxōn ἐπάλληλοι μηχαναὶ.* In codice Regio scriptum inveni xachōn ἀλλεπάλληλοι μηχαναὶ. Quæ scriptura nonnullis fortasse placitura est. Eam tamen vocem alibi legere non memini; nec scio utrum Græce dici possit ἀλλεπάλληλοι pro ἄλλαι ἐπ' ἄλλαις. Nicephorus vero pro illis Eusebianis quæ initio posuimus, maluit dicere ἐπάλληλοι prorsòlai, quod scholii instar esse potest ad explicationem verborum Eusebii.

(25) *Ὡς ἐξ ἀράγκης.* Id est præ desperatione. Potest etiam aliis esse sensus horum verborum, ut scilicet Pilatus jussu principis sibi mortem conciverit. Sic enim senvire tunc solebant principes Romanii, ut de Macrone tradit Josephus. Sed prior explicatio præferenda est, quippe quæ precedentibus Eusebii verbis magis congruit. Et præterea confirmatur ex Chronico. Sic enim ibi scribit: *Anno tertio Caii Caligulae Pontius Pilatus, in multis incidentis calamitatis, propria se manu interficit.* Scribunt Romanorum historiæ. Porro Pilati hujus

A ἔιφει μὲν χρήσασθαι κωλύσας, ξύλοις δὲ παισιν τοὺς κεχραγότας ἐγκέλευσάμενος, σύνθημα ἐδωσιν ἀπὸ τοῦ βήματος. Τυπτόμενοι δὲ οἱ Ιουδαῖοι, πολλοὶ μὲν ἀπὸ τῶν πληγῶν, πολλοὶ δὲ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐν τῇ φυγῇ καταπατθέντες ἀπώλοντο· πρὸς δὲ τὴν συμφορὰν τῶν ἀνηρημένων καταπλαγέν τὸ πλῆθος, ἐσώπησεν. Ἐπὶ τούτοις μυρίας ἄλλας ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμωις κεκινῆσθαι νεωτεροποιίας ὁ αὐτὸς ἐμφανεῖ, παριστάς, ὡς οὐδαμῶς ἐξ ἔκεινου διέλιπον τὴν τε πόλιν καὶ τὴν Ιουδαίαν ἀπασαν στάσεις καὶ πόλεμοι, καὶ κακῶν ἐπάλληλοι μηχαναὶ (24), εἰσέθε τὸ πανύστατον ἡ κατὰ Οὐεσπασιανὸν αὐτοὺς μετῆλθε πολιορκία. Ιουδαίους μὲν οὖν, ὃν κατὰ τὸν Χριστοῦ τετολμήκασι, ταύτη πῃ τὰ ἐκ τῆς θείας μετῆσε δίκης. Ήσσοις oppresst. Hoc igitur modo divina justitia Iudeos ob commissum aduersus Christum piaculum insecula est.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

'Ως καὶ Πιλάτος ἐνυπό διεχρίσατο (Nic. H. E. II, 10; Jos. Ant. xviii, 11).

Οὐκ ἀγνοεῖν δὲ ἔξιον, ὡς καὶ αὐτὸν ἔκεινον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Πιλάτον, κατὰ Γάιον, οὐ τοὺς χρόνους διέξιμεν, τοσαύταις περιπεσεῖν κατέχει λόγος συμφοραῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης (25) φονευτὴν ἐστούν καὶ τιμωρὸν αὐτοχειρα γενέσθαι, τῆς θείας, ὡς ξοικε, δίκης οὐκ εἰς μαχρὰν αὐτὸν μετελθούσης. Ιστορούσιν Ἐλλήνων οἱ τὰς Ὀλυμπιάδας ἄμα τοῖς κατὰ χρόνους πεπραγμένοις ἀναγράψαντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γερομέρου λιμοῦ (Nic. H. E. II, 11, 12).

C 'Αλλὰ γάρ Γάιον οὐδὲ οἴοις τέταρσιν ἔτεσι τὴν ἀρχὴν κατασχόντα (26). Κλαύδιος αὐτοχράτωρ διαδέχεται. Καθ' δὲ λιμοῦ τὴν οἰκουμένην πέισαντος (τοῦτο δὲ καὶ οἱ πόρρω τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῖς ταῖς αὐτῶν Ιστορίαις παρέδοσαν), ἡ κατὰ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων Ἀγάθου προφῆτος περὶ τοῦ μέλλειν ἔσεσθαι λιμὸν ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην, πέρας ἐλάμβανε πρόρχησις. Τὸν δὲ κατὰ Κλαύδιον λιμὸν ἐπισημάνμενος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ Λουκᾶς, ιστορήσας τε, ὡς ἄρα διὰ Παύλου καὶ Βαρνάβᾳ οἱ κατὰ Ἀντιόχειαν ἀδελφοὶ τοῖς κατὰ τὴν Ιουδαίαν ἐξ ὕπερος διαπεμψάμενοι ἦσαν, ἐπιφέρει λέγαν.

D mores egregie describit Agrippa rex apud Philonem in Legatione ad Caïum: Ἡν γάρ τὴν φύσιν ἀκαμπτῆς καὶ μετὰ τοῦ αὐθάδους ἀμελίκτος. Εἰ paulo post: Καταδεῖσαντα μὴ καὶ τῆς ἀλλῆς αὐτοῦ ἐπιτροπῆς ἐξέλγενται τὰς δωροδοκίας, τὰς ὑδρεις, τὰς ἀρπαγάζες, τὰς αἰχλας, τὰς ἐπηρείας, τοὺς ἀχρίτους καὶ ἐπαλλήλους φόνους, τὴν ἀνήνυτον καὶ ἀργαλεωτάτην ὡμότητα διεκλέβοντες. Ex quibus cognoscis potest, quanta fuerit immanitas atque atrocitas Pilati. Est hoc certe illustre testimonium Agrippæ, qui flagitia ipsius Pilati oculis suis spectaverat. Talem profecto decuit esse judicem illum, a quo damnatus est Christus. Innuit autem ibidem rex Agrippa, Pilatum jam tum mortuum fuisse, cum ipse epistolam illam pro Judæis ad Caïum scriberet. Verba enim illa ἡν γάρ ἀκαμπτες, etc., non nisi de mortuo iam Pilato dici posse mihi videntur.

(26) Τὴν ἀρχὴν κατασχόντα. In tribus nostris codicibus scriptum inveni διακατασχόντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Μαρτύριον Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου.

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν, δηλονότι τὸν ἐπὶ Κλαυδίου, ἐπέβαλεν Ἡράδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας, κα-
κῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας· ἀνεῖλε δὲ Ἱά-
κωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ. Περὶ τούτου δ'
δ Κλήμης τοῦ Ἰακώβου καὶ ἴστορίαν μνήμης ἀξίαν
ἔν τῇ τῶν Ὑποτυπώσεων ἑδόμη παρατίθεται, ὡς
ἐκ παραδοσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ φάσκων· ὅτι δὴ δ εἰσ-
αγαγών (27) αὐτὸν εἰς δικαστήριον, μαρτυρήσαντα
αὐτὸν λένιν, κινηθεὶς ὡμολόγησεν εἶναι καὶ αὐτὸς
ἔσωτὸν Χριστιανὸν (28). Συναπήχθησαν οὖν ἄμφω,
φτ.σι, καὶ κατὰ τὴν ἔδην τὸν ἤξισεν ἀξεθῆναι αὐτῷ
ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου. Ὁ δὲ ὀλίγον σκεψάμενος, *Eἰρήνη σοι, εἰπε,* καὶ κατεργάζεσσν αὐτὸν. Καὶ οὕτως ἀμφό-
τεροι ὅμοι ἐκαραπομήθησαν. Τοτηνικαῦτα δὲ, ὡς
φτ.σιν τὴν θείαν Γραφὴν, ἰδὼν Ἡράδης ἐπὶ τῇ τοῦ Ἰακώ-
βου ἀναιρέσει, ὅτι δὴ πρὸς τὸν ἥδοντας εἶη τὸ πραχθὲν
τοῖς Ἰουδαϊσ, ἐπιτίθεται καὶ Πέτρῳ, δεσμοῖς τε
αὐτὸν παραδοὺς, δισον οὐπω καὶ τὸν κατ' αὐτοῦ φό-
νον ἐντήρησεν ἀν., εἰ μὴ διὰ θείας ἐπιφανείας ἐπι-
στάντος αὐτῷ νύκτωρ ἀγγέλου, παραδέξας τῶν εἰρ-
γμῶν ἀπαλλαγέτε, ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος ἀρεῖται
διαχονίαν. Καὶ τὰ μὲν κατὰ Πέτρον οὕτως εἴχεν οἰκο-
νομίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

*Ὡς Ἀγρίππας, ὁ καὶ Ἡράδης, ἀποστόλους διώ-
ξας, τῆς θείας παρανίκα δίκης ἤσθετο (Nic.
H. E. II, 13).*

Τὰ δέ γε τῆς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρήσεως
τοῦ βασιλέως οὐκέτ' ἀναβολῆς εἴχετο (29), ἀλλὰ γέ C
τοι αὐτὸν δὲ τῆς θείας δίκης τιμωρὸς διάκονος μετήσι,
παρανίκα μετὰ τὴν τῶν ἀποστόλων ἐπιθυμητὴν, ὡς
καὶ τὸν Πράξεων ἴστορεὶ γραφή, ὅρμήσαντα μὲν
ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, ἐν ἐπιστημῷ δὲνταῦθα ἑρπῆτης
ἡμέρῃ λαμπρῷ καὶ βασιλικῇ κοσμητάμενον ἐσόητι,
ὑψηλὸν τε πρὸς βῆματος (30) δημηγορήσαντα· τοῦ γάρ
ἔθιμοι παντὶς ἐπευφημήσαντος τῇ δημηγορίᾳ (30),

²⁸ Act. XII.

(27) *Οἱ εἰσαγαγάντες αὐτὸν.* Militem seu apparito-
rem intelligit, qui Jacobum apostolum coram He-
rode Agrippa in judicium induxerat. Solebant enim
rei a militibus deduci et sisti coram tribunalii. Po-
test etiam intelligi accusator, a quo delatus fuerat
Jacobus et in judicium adductus. Vox enim Graeca
οἱ εἰσαγαγάντες, tam de apparitore quam de accusatore
accipi potest. Sic Lucas in Actuum cap. XVI de ac-
cusatoribus Pauli ac Silke scribit: Ἐπιλαβόμενοι
τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἰλκυσαν εἰς τὴν ἀγοράν
ἐπὶ τοὺς δρόχοντας· καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς
στρατηγοῖς εἶπον. Malum tamen Eusebii verba de
accusatore Jacobi intelligere. Nam quod sequitur,
hominem illum qui Jacobum in judicium adduxer-
at, mox a Jacobo veniam petivisse, id magis con-
venit accusatori quam militi. Quippe accusator qui
innocentem calumniatur, sciens ac volens peccat,
atque idcirco veniam petere potest ab eo quem af-
fecit injuria. Miles vero qui iudicii exhibet noxiūm,
cum imperio judicis obsequatur, omni culpa vide-
tur vacare.

(28) *Ωμολόγησεν εἶπεν καὶ αὐτὸς ἔσωτὸν Χρι-
στιανόν.* Longe eleganter est lectio codicis Fuk-
etiani, qui ita scriptum exhibet hunc locum, ὡμολό-
γησεν εἶναι καὶ αὐτὸς Χριστιανός. Reliqui tamen co-

A

CAPUT IX.

Martyrium Jacobi apostoli.

Eodem tempore, Claudi scilicet Augusti principatu, Herodes rex aggressus est affigere quosdam ex Ecclesia, et Jacobum Joannis fratrem gladio interfecit. De hoc Jacobo rem prorsus memoria dignam rescripsit Clemens in septimo Institutionum libro, prout eam a majoribus accepérat. Ait enim eum, qui Jacobum judicio obtulerat, cum illum vi-
disset, Christi fidem libere **47** constítem, commotum viri constantia, se quoque Christianum esse affirmasse. Ambo igitur, inquit, simul ad supplicium dueti sunt. Cumque inter eundum rogasset Jacobum comes ut sibi veniam daret, paulisper moratus Jacobus: *Pax tibi*, inquit, statimque illum osculatus est. Ita simul ambo capite truncati interiere. Tunc etiam, ut divina tradit Scriptura ²⁸, Herodes cum Jacobi cædem gratissimam esse Judæis videret, Petrum quoque adortus est, quem in vincula conjectum capitali supplicio jamjam addicturus erat, nisi Petrus divina virtute, angeli scilicet noctu apparetis auxilio, præter omnium spem vinculis liberatus, ad prædicationis ministerium dimissus fuisset. Et haec quidem Petro cœlesti quadam providentia contigerunt.

CAPUT X.

*Quomodo Herodes, qui et Agrippa dictus est, apostolos
persecutus divinam statim ultionem est expertus.*

Regis vero ob commotam adversus apostolos per-
secutionem handquaquam diu dilata vindicta est,
sed continuo divinæ justitiæ minister angelus ab eo
pœnas expetiit. Cum enim statim post commissum
in apostolos facinus, ut traditur in Actibus apos-
tolorum, Cesaream profectus esset, ibique die festo
candida ac regia ueste indutus, populum e tribunalī
alloqueretur, omnisque ei multitudine clamaret,
non hominis vocem esse quam audirent, sed dei :

dices nihil mutant. Totus porro hic locus in codice Mazarino ita distinguitur: Οἱ εἰσαγαγάντες αὐτὸν εἰς δικαστήριον μαρτυρίσαντα· ἰδὼν αὐτὸν· κινηθεὶς ὡμολόγησεν, etc. Eamidem distinctionem reperi in codice Med. ac Fuketiano, sed in Fuketiano legitur παρατυρίσαντα.

(29) *Οὐκέτι ἀραβολῆς εἴχετο.* Pro his Eusebii verbis Nicephorus ista substituit, quæ quoniām scholii instar esse possunt hic apponam: Τὰ δὲ τῆς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρήσεως Ἡράδου, οὐκέτι ἐν ἀναβολαῖς ἔσω τῇ δίκῃ.

(30) *Ὑγῆλοτε τε πρὸς βῆματος.* Apud Nicephorūm scriptum est, πρὸ τοῦ δικαστικοῦ βῆματος, ubi Nicephorus vocem δικαστικοῦ addidit de suo, satis inconsulte. Neque enim juris dicendi causa illuc considerat Agrippa sed ut concionem haberet aī populum, quemadmodum traditur in Actibus apo-
stolorum, ubi etiam rectius legitur, ἐπὶ τῷ βῆματι. Nam illud πρὸς βῆματος, parum Graecum, ac prorsus Latinum est.

(30*) *Vulg. ἐπενεψημήσαντος ἐπὶ τῇ δημηγορίᾳ.* Rectius in tribus nostris codicibus Maz., Med., Fuk., omissa prepositione, scribitur ἐπενεψημήσα-
ντος τῇ δημηγορίᾳ ὡς ἐπὶ θεοῦ φωνῇ καὶ οὐκ ἀ-
ρρώπου, quæ lectio longe est eleganter.

repente illum ab angelo Dei percussum esse sacræ A litteræ testantur, et a vermbus consumptum interriisse. Cæterum mirari subit Josephi historiam, quippe quæ in hujus miraculi narratione cum divina Scriptura plane consentiat. In ea enim veritatem testimonio suo ac suffragio perspicue comprobat, cum rem gestam in nono decimo *Antiquitatum* libro exponit his verbis: « Tertius, inquit, jam annus effluxerat, ex quo totius Judææ regno potiebatur, cum urbem Cæsaream ingressus est, quæ antea Stratonis turris vocabatur. Ibi in honorem Cæsaris spectacula exhibuit, pro illius salute hos festos dies institutos fuisse intelligens. Ad quam festivitatem frequens numerus eorum qui honore inter suos ac dignitate pollebant, 48 ex tota provincia confluerat. Igitur secundo spectaculorum die, veste induitus tota ex argento admirabili opere contexta, processit in theatrum primo diluculo. Ubi solis orientis radiis illustrata vestis mirum in modum resplenduit, et spectantium oculis admirationem simul ac terrorem incussit. Mox adulatores perniciosis vocibus alius aliter ei acclamare deum appellantes, et ut sibi propitiis esset rogantes. Ilactenus, siebant, te velut hominem reveriti, nunc demum humana sorte majorem fateinur. At rex neque illos objurgavit, neque impiam eorum adulationem repudiavit. Et paulo post oculis in altum sublati superstantem capiti suo angelum vidit, eumque exitii sui nuntium protinus esse intellexit, qui antea felicitatis nuntius fuerat. Hinc mœstitia animo ejus penitus insedit. Accesserunt deinde ventris dolores statim a principio vehementissimi. Conversis itaque ad amicos oculis: Ecce, inquit, deus ego vester cogor nunc e vita discedere, fati necessitate voces illas quas de me modo jactabatis, falsitatis et mendacii protinus coarguente; et qui immortalis appellabar a vobis, jam rapior ad mortem. Sed ferenda est fati condi-

ώς ἐπὶ φωνῇ θεοῦ καὶ οὐκ ἀνθρώπου, παραρχῆμα τὸ λόγιον πατάξαι αὐτὸν ἀγγελον Κυρίου Ιστορεῖ, γενέμενόν τε σκωληκόδρωτον ἐκψύξαι. Θαυμάσαι δὲ ξῖον τῆς περὶ τὴν θείαν Γραφὴν καὶ ἐν τῷδε τῷ παραδέξῳ συμφωνίας τὴν τοῦ Ἱωσηπου Ιστορίαν. Καὶ δὴ εἰπιμαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ δῆλος ἔστιν ἐν τόμῳ τῆς Ἀρχαιολογίας ἐννεακαιδεκάτῳ, ἐνθα αὐτοῖς γράμμασιν ἄνδε πως τὸ θαῦμα διηγεῖται. « Τρίτον δὲ ἵετο αὐτῷ βασιλεύοντι τῆς ὅλης Ἰουδαίας πεπλήρωτο, καὶ παρῆν εἰς πόλιν Καισάρειαν, ἢ τὸ πρότερον Στράτωνος πύργος ἐκαλεῖτο. συνετέλει δὲ ἐνταῦθα θεωρίας εἰς τὴν Καίσαρος τιμὴν, ὑπὲρ τῆς ἔκεινου σωτηρίας ἐκοτίν τινα ταύτην ἐπιστάμενος (31). Καὶ παρ’ αὐτὴν ἡ θροιστο τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν (32) ἐν τέλει καὶ προδειηκότων εἰς ἄξιαν πλῆθις. Δευτέρᾳ δὲ τῶν θεωριῶν ἡμέρᾳ, στολὴν ἐνδυσάμενος ἐξ ἀργύρου πεποιημένην πέσσαν, ὡς θαυμάσιον ψήφην εἶναι, παρῆλθεν εἰς τὸ θέατρον ἀρχομένης ἡμέρας. « Ενθαταῖς πρώτας τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς δὲ ἀργυρος καταυγασθεῖς, θαυμασίως ἀπέστιλθε, μαρμαρίων τι φοβερὸν καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν ἀπενίζουσι φρικῶδες. Εὔθυνς δὲ οἱ κόλακες τὰς οὐδὲ ἐκείνων πρὸς ἀγαθοῦ ἀλλος ἀλλοθεν φωνὰς ἀνθίδων, θεὸν προσαγορεύοντες, Εὔμενής τε εἰλος, ἐπιλέγοντες· εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἀνθρωπὸν ἐφοβήθημεν, ἀλλὰ γε τοιντεῦθεν κρέτ τονα σε θυητῆς τῆς φύσεως ὁμολογοῦμεν. Οὐκ ἐπέπληξε τούτοις ὁ βασιλεὺς, οὐδὲ τὴν κολακεῖαν ἀσεβούσαν ἀπετρίψατο. Ἄνακύψας δὲ μετ’ ὀλίγον, τῆς ἐαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεξόμενον εἶδεν ἀγγελον (33). Τούτον εὔθυνς ἐνθῆσε κακῶν εἶναι αἴτιον, τὸν καὶ ποτε τῶν ἀγαθῶν γενόμενον, καὶ διακάρδιον ἔσχεν ἀδύντην. Ἀθρόον δὲ αὐτῷ τῆς κοιλίας προσέχουσεν ἀληθῆμα, μετὰ σφοδρότητος ἀρξάμενον. Ἄναθεωρῶν οὖν πρὸς τοὺς φίλους, «Ο θεὸς ὑμῖν ἐγώ, φρισον, ἡδη καταστρέψειν ἐπιτάττομαι τὸν βίον, παραρχῆμα τῆς εἰμαρμένης τὰς δρτὶ μου κατέψευσμένας φωνὰς ἐλεγχούσης. Ο κληθεὶς ἀθάνατος ὑφ’ ὑμῶν, ἡδη

(31) Ἔορτὴν τινα ταύτην ἐπιστάμενος. Turnebus in suo codice ad latins emendarat ἐνστράμενος. Quam emendationem etiam in libro Morei ascribit inveni. Sed hæc conjectura nullo modo placet. Neque enim Agrippa ludos illos primus instituerat: sed ab Herode ejus avo jam dudum instituti fuerant. Hic igitur sensus est hujus loci quem ex Josepho citat Eusebius: Sciebat Agrippa hanc festivitatem institutam fuisse pro salute Cæsaris ab avo suo Herode, qui primus quinquenale Cæsareorum certamen apud Cæsaream urbem in honorem Augusti instituerat, et Olympiade cxcii eos ludos primum ediderat, ut refert Josephus. Ad horum itaque ludorum editionem Agrippa Cæsaream profectus erat anno iv imp. Claudi, diebus aestivis, quibus olympias cœvi inchoari cœpit.

(32) Τῶν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν. Syriam intelligit, vel ejus partem Phœnicem quæ provincia dicebatur ad differentiam Judææ, in qua tunc regnabat Agrippa. Certe B. Lucas discrete testatur, primiores tunc adfuisse Tyrorum, quæ urbs caput erat Phœnicæ. Porro in nostris codicibus Maz., Med. ac Fuketii scriptum inveni ἐπάρχον, quæ vox alibi etiam occurrit in his libris. Nec illud omittendum est, in optimo codice Mazarinæ id nomen scribi cum diphthongo ἐπάρχον, simplex tamen i super scriptum est eadem manu. Sed recte scribi cum

diphthongo docet derivativa vox ἐπαρχεώτης, quæ non semel occurrit in his libris. Neque enim aliunde formari potest ἐπαρχεώτης quam ab ἐπάρχειος.

(33) Ὑπερκαθεξόμενον εἶδεν ἀγγελον. Josephi verba interpolavit Eusebius malo more. Nam cum Josephus bubonem dixisset supra caput Agrippæ astitisse, Eusebius et Josephi textu bubonis nomine expunxit. Josephi verba sunt: Τὸν βουθῶνα τῆς ἐαυτοῦ κεφαλῆς ὑπερκαθεξόμενον εἶδεν ἐπὶ σχοινίου τινός ἀγγελον τούτον εὔθυνς ἐνότσεν κακῶν εἶναι, τὸν καὶ ποτε τῶν ἀγαθῶν γενόμενον. Id est: Bubonem supra caput suum astitenti super extento fune vidit. Statimque intellexit hunc calaritatis nuntium esse, qui antea felicitatis nuntius fuisse; sub Tiberio scilicet. Tunc enim jussus in vincula duei Agrippa, cum ad arborem quamdam inclinatus staret, bubonem viderat capiti superstantem. Quod Germanus quidam, hujusmodi auguriorum peritus, magnam felicitatem Agrippæ portendere predixit, ut refert Josephus. Vides ergo ut, sublato buboni nomine, sensus omnis hujus loci tollitur. Sed fortasse verebatur Eusebius, ne Josephum et Lucam parum inter se consentire lectores judicarent, si quem Lucas angelum dixerat, Josephus bubonem dicere videretur. Quasi vero non utrumque fieri potuerit, ut et bubo supra caput Agrippæ, et ex alia parte angelus eidem appareret.

Θεοῖς ἀπάγομαι. Δεκτέον δὲ τὴν πεπρωμένην, ή Θεοὺς βεβούληται. Καὶ γάρ βεβιώκαμεν οὐδαμῇ φαύλως, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῆς μαχαριζομένης λαμπρότητος (34). Ταῦτα δὲ λέγων, ἐπιτάσει τῆς δδύνης κατεπονέτο. Μετὰ σπουδῆς οὖν εἰς τὸ βασιλείον ἔκομισθη, καὶ διῆλθε λόγος εἰς πάντας, ὃς ἔχοι τοῦ τεθνάντος (35) παντάπατις μετ' ὅλιγον. 'Η πλήθυς δ' αὔτικά σὺν γυναικὶ καὶ παισιν ἐπὶ σάκκον καθεσθείσα (36) τῷ πατρὶών νόμῳ, τὸν θεὸν ἱκέτευον ὑπὲρ τοῦ βασιλέως, οἵμωγῆς τε πάντ' ἦν ἀνάπλεω καὶ θρήνων. 'Ἐν ὑψηλῷ δ' ὁ βασιλεὺς δωματίῳ κατακείμενος, καὶ κάτω βλέπων αὐτοὺς προρητεῖς προσπίπτοντας, δδακρυός οὐδὲ αὔτις ἔμενεν. Συνεχῶς δ' ἐφ' τῷ μέρᾳ πέντε τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγήματι διεργασθείς, τὸν βίον κατέστρεψεν, ἀπὸ γενέσεως δῆμων πεντηκοστὸν ἔτος καὶ τέταρτον, τῆς δὲ βασιλείας ἔνδομον. Τέσσαρας μὲν οὖν ἐπὶ **B** Γαῖου Καίσαρος ἔβασιλευσεν ἐνιαυτούς, τῆς Φιλίππου μὲν τετραρχίας εἰς τριετίαν ἄρξας, τῷ τετάρτῳ δὲ καὶ τὴν Ἡράδου προσειληφόν, τρεῖς δὲ ἐπικαθίδην τῆς Κλαυδίου Καίσαρος αὐτοκρατορίας. • Ταῦτα τὸν Ίωσητον μετὰ τῶν ἀλλων ταῖς θείαις συναληθεύοντα Γραφαῖς ἀποθαυμάζω. Εἰ δὲ περὶ τὴν τοῦ βασιλέως προστηρόταν δδεῖει τις διαφωνεῖν, ἀλλ' ὃ γε χρόνος καὶ τὸ πρᾶξις τὸν αὐτὸν ὄντα δείχνυσιν, ήτοι κατά τι σφάλμα γραφικὸν ἐνηγλαγμένου τοῦ ὄνδρατος, η καὶ διωνυμίας περὶ αὐτὸν, οἷα καὶ περὶ πολλοὺς γεγενημένης.

duplici nomine appellatōm suis, quod et pluribus aliis contigit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Θευδᾶ τοῦ γένους, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ (Nic. H. E. II, 11).

Ἐπειδὲ πάλιν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν εἰσάγει τὸν Γαμαλιὴλ ἐν τῇ περὶ τῶν ἀποστόλων σκέψῃ λέγοντα, ὃς ἄρα κατὰ τὸν δηλούμενον χρόνον (37) ἀνέτη Θευδᾶς, λέγων ἐκατὸν εἶναν τινα (δις κατελύθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διελύθησαν) • φέρε καὶ τὴν περὶ τούτου παραθώμεθα τοῦ Ιωσήπου γρα-

(38) *Μαχαριζομένης λαμπρότητος.* Ex Josepho ac Nicephoro pro μαχαριζότος, restituimus λαμπρότητος, atque ita scriptum habet codex Fuk.

(39) Οὓς ἔχοι τοῦ τεθράραι. In vulgatis Josephi editionibus deest articulus, quod magis probo. "Ego igitur positum est pro μέλλοι, quam locutionem Gallica lingua etiamnum retinet. Quod si articulum reginere malueris, ut in omnibus nostris exemplaribus et apud Nicephorum legitur, tunc scribendum est ξύρτο, aut certe subaudiendum est ἀνάγκη. In tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk., scriptum est ὡς ἔχει, quod magis probo.

(40) Έτι σάκκον καθεσθεῖσα. Optime Rufinus hunc locum vertit: *More patrio super cilicia strati, omnipotenti Deo pro regis incoluntate supplicabant.* Reliqui tamen interpres uno consensu verterunt *saccis indui.* Quod etsi non danno, verbis tamen Josephi nequaquam convenit. Scio moris fuisse non solum apud Judæos, sed etiam apud A-syrios, ut in luctu et in publicis supplicationibus sacco induiti, Deo invidiam facerent, quemadmodum legitur in historia Ninivitarum, et apud Josephum in libro **xx** *Antiquitatum*, cap. 5. Verum et hic mos fuit supplicantium, ut stratis ciliciis et cinere conspersi insiderent. Sic in capite IIII Jones, rex Ninivitarum περιεβάλλετο σάκκον, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ σπόδου. Et in Evangelio Lucæ, cap. x: *Si in Tyro et Sidone facias fuisse virtutes quae facias sunt in nobis, olim*

A 110, quandoquidem sic Deo visum est. Neque enim male et abjecte viximus, sed in eo splendorē quem homines fortunatissimum existimant. Hæc cum diceret, augescente interim vi doloris torquebatur. Ocius ergo in palatium delatus cum esset, rumor continuo per urbem sparsus est, regem in maximo vitæ discriminē versari. Statimque plebs omnis cum uxoribus et liberis, stratis ciliciis more patrio sedens Deum pro salute regis obsecravit. Tota urbs ejulata ac lamentis personabat. Rex vero in excelso quodam solario decumbens, cum eos humi prostratos ex alto prospiceret, ne ipse quidem temperare potuit a lacrymis. Tandem continuis per quinque dies ventris doloribus consumptus vitam finiit, annum agens ætatis quartum et quinquagesimum, regni vero septimum. Nam primo quidem sub Caio Cæsare quatuor annis regnaverat, Philippi tetrarchia potitus per triennium. Inde anno quarto Herodis quoque tetrarchiam regendam accepit. Postea vero principatu Claudi Augusti tres ultimos regni sui exegit annos. • 49 Hec Josephus: in quibus perinde ac in ceteris, sicut illius magnopere admiror, qui cum sacris litteris in veritate narranda adeo consentiat. Quod si in regis nomine discrepare quibusdam videtur, temporis tamen ratio et res ipsa eundem esse confirmat; adeo ut vel nomen vilio scripturæ depravatum esse oporteat, vel certe regem hunc

C

CAPUT XI.

De Theuda præstigiatore ejusque sociis.

Sed quoniam Lucas præterea in Actibus apostolorum¹⁶ Gamaliel quendam, cum in concilio Iudeorum de apostolis deliberatio fieret, loquente inducit de Theuda quendam qui hisce temporibus exsilit, ei qui cum de seipso magna prædicaret, tandem exsiccatus est, omnesque qui ei fidem habue-

D in cilicio et cinere sedentes pœnitenterent. Eoque referre soleo verba Rulini ex libro xi *Historie Ecclesiasticæ*, cap. 35, ubi de Theodosio imp. ita loquitur: *Ante mar-yrum et apostolorum thecas jacebat cilicio prostratus, et auxilia sibi fidu sanctorum intercessione poscebatur.* Quanquam in manuscripto codice Claromontani collegii legitur *silici prostratus*. Epiphanius in hæresi 50. Novatianorum, cap. 7, αὐτὸν ἐὰν ἐνδεῖξωται τελείων τὴν μετάνοιαν, ἐν σάκκῳ καὶ σπόδῳ καθεσθέντες. Tertullianus in libro *De pudicitia*: *Pariiter de pœnitentiae officio sedent in saccis, et cinere inhorrescant.*

(51) Κατὰ τὸν δηλούμενον χρόνον. Locus Lucæ exstat in cap. v Actuum apostolorum, ubi Lucas non dicit Theudam Claudi imp. temporibus existisse, ut hic affirmat Eusebius. Imo ex Lucæ verbis colligi potest, Theudam illum Augusti Cæsaris principatu turbas in Iudea concitasse. Nam Gamaliel apud Lucam diserte tradit, post tumultum Theudam exsiliisse Judam Galilæum, qui in diebus professionis censualis seditionem commovisset. Atqui censualis hæc professio contigit post exsilium Archelai, Quirinio Syriam administrante, sub extrema Augusti tempora. Falsum proinde esse videtur quod hic affirmat Eusebius, Lucam Theudam motum in Claudi tempora conjectisse. Eusebiūm tamen nostrum recte sensisse, mox demonstrabimus.

rant, dissipati sunt : agendum de hoc ipso Josephi quoque testimonium proferamus. Illic igitur in libro superiorius memorato sic loquitur : « Fado, inquit,

(38) Τὴν περὶ τούτου παραθόμεθα τὸν Ἰωσῆπον τραγῳδίην. Scaliger in lib. vi *De emendatione temporum*, Eusebium graviter reprehendit, qui Thendam illum de quo loquitur Lucas, eundem esse putaverit cum altero Thenda cuius meminit Josephus in lib. xx, cap. 2, sub finem ; cum tamen Thendas ille cuius a Luca sit mentio, paulo ante Christi mortem in Iudea res novas concitaverit, adeo ut inter hunc Thendam, et inter illum cuius meminit Josephus, duodecim annorum spatiun ut minimum intersit. Nam Josephus Theudæ tumultum post obitum regis Agrippæ commemorat, quo tempore Cuspius Fadus Judean administrabat. Hæc est Scaligeri sententia. At Casaubonus in *Exercitatione* ii, cap. 18, in eo quidem consentit cum Scaligerio, quod Thendam Lucæ a Theuda Josephi distinguit, sed in hoc dissentit ab eodem Scaligerio quod Thendam illum cuius meminit Lucas, longe antiquorem facit quam Scaliger. Ejus enim tumultum confert in extrema Herodis regis tempora, et ante ipsum natalem Christi. Idem ante illum sensit Origenes in lib. i *contra Celsum*. Et huic opinioni favere videntur verba ipsa B. Lucæ, qui postquam de Theuda locutus est, hæc addit : Post hunc surrexit Judas Galileus in diebus professionis. Sed facilissimum est hoc objectioni respondere ; nec longius, verum ex ipso Luca prometur responsio. Quippe Lucas seu potius Gamaliel apud Lucam diserte testatur Theudam nuper admodum, et his ipsis quibus hæc loquebatur diebus existit. Ante hos enim dies existit Thendas, etc. Ηρόδης τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θεοδᾶς. Quæ verba rem nuper ac novissime factam demonstrant. Sic enim loqui solent tam Græci quam Latini de re adhuc recenti, ut plurimis exemplis probari potest. Ante hos igitur dies, idem valet ac his diebus, ut ante diem tertium Kalendarum Latini et Græci dicunt pro eo quod est die iii Kalendarum. Quare cum subjicit Lucas hæc verba, Post hunc existit Judas, his verbis nihil aliud significatur quam Theuda vetustiorem fuisse Judam Galileum. Quæ quidem expositio, licet prima fronte durior videatur, tamen prorsus necessaria est ac verissima, nec exemplis destituitur. Nam quoties ab ultimo, utpote nobis propiore, numerare instituimus, tunc ex ultimo prius, et ex primo ultimus fiat necesse est. Quam ob causam retro fuisse dixit Tertullianus in *Apologeico*, pro olim et antea fuisse ; et retrosiorem usurpat pro antiquiore. Et tamen retro idem est Latinus quod post. Sed quoniam Casaubonus negat Græcos unquam ita locutos fuisse, producendum est testis omni exceptione major. Is est Clemens Alexandrinus, qui in lib. viii *S. romatei*, sub linea, eodem prorsus modo locutus est quo B. Lucas. Postquam enim observavit hereticos sere omnes circa tempora imp. Adriani erupisse, et usque ad principatum Antonini Pii pervenisse, ut Basilidem et Valentinum, hæc subiungit : Nam Marcion iisdem quidem temporibus vixit quibus Basilides et Valentinus. Verum tanquam senior cum illis adhuc junioribus est versans. Addit deinde, μεθ' δὲ Σίμωνος ἐπ' ὅλην κηρύσσοντος τοῦ Πέτρου ὑπῆκουσεν. Post quem Simon prædicantem Petrum audivit aliquandiu. Quis non videt in hoc Clementis loco post hunc idem valere atque ante hunc ? Neque enim Simon Magus posterior fuit Marcione ; immo diu ante Marcionem vixit, ut inter omnes constat. Sed nimis Clemens, cum a propinquioribus incipiens, hereticorum indicem texeret, primos numeravit qui erant ultimi, et postremum omnium posuit Simonem, qui revera erat omnium primus. Eodem quoque modo locutus est Symeon Metaphrastes in *Acus* manuscriptis passionis Petri Alexandrini episcopi. Illic enim Petrus in carcere positus Achillem et Alexan-

A φήν (38). Ἰστορεῖ τοῖνυν αὐθίς κατὰ τὸν ἀρτίους δεδηλωμένον αὐτοῦ λόγον, αὐτὰ δὴ ταῦτα κατὰ λέξιν. Φάδου δὲ τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, γάρ τις drūm preb̄yters ita affatur : Παραχαλῶ γρηγορεῖν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθαι, μεμνημένους πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τῶν κινδύνων, ὅσους ὑπομένειν ἡ ναγκάζεο δ ἀναθεύμαντος με πατήρ μου ὁ ἐπίσκοπος Θεονάζ, εἰτ. Et paulo post : Μεμνήσθαι δὲ καλὸν καὶ τοῦ μεγάλου Διονυσίου, δις τῇδε κακίσσε περιών, Σαβελλού μάλιστα ἐπιθέμενου, καὶ πολλὰ τούτον λυποῦντος, οὕτω τὸν πάντα τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διὰ Χριστὸν στενούμενος διετέλεσε καὶ μετ' αὐτὸν Ἡοσκλᾶς καὶ Δημήτριος, εἰτ. Vides ut Metaphrastes, seu potius auctor ex quo Metaphrastes hæc Asia descripsit, Heraclian ac Demetrium episcopos ait fuisse post Dionysium, quos tamen constat prædecessores fuisse Dionysii. Sed et geographiæ scriptores, quoties terrarum situm et populorum nomina describunt, eodem loquuntur modo. Dicunt enim μετὰ τούτους εἶναι ἔκεινοι, quod idem valet ac supra hos siti sunt isti. Et hæc quidem adversus opinionem Casauboni, qui Thendam illum cuius in Actibus fit mentio, Iuda antiquorem esse existimat. Sed dicet fortasse quispiam, ex iis quæ a nobis disputata sunt, abunde demonstratum videri, Theudam non fuisse antiquorem Iuda Galilæo : nihil tamen minus Thendam illum cuius meminit Lucas, distinguendum esse ab eo Theuda cuius meminit Josephus. Prior enim Thendas de quo loquitur Gamaliel in oratione illa quam habuit in concilio Iudeorum, circa tempus passionis Christi tumultum in Iudea concitavit; alter vero de quo loquitur Josephus, post mortem Agrippæ regis, Fado Iudeam administrante seditionem commovit, quarto circiter anno principatus Claudi Augusti. Cum ergo Gamaliel orationem illam habuerit paulo post resurrectionem Christi, et ante martyrium B. Stephani, id est circa extrema Tiberii tempora, de motu illo Thendas qui regnante Claudio factus est, tunc omnino loqui non potuit. Huic objectioni alter occurre non possumus, nisi Josephum hallucinatum esse dicamus, qui Thendas tumultum tardius quam debebat retulerit. Duos enim Theudas fuisse, qui se prophetas esse mentiti, alter post alterum Iudeos ad spem rerum novarum concitaverint, nunquam adduci possum ut credam. Conferant Luce ac Josephi loca, in quibus eterque illorum de Thenda locutus est ; et unum euidentius Thendam ab illis esse memoratum manifestissime deprehendemus. Certe in utriusque narratione, cuncta ad amissim ita conveniunt, ut Josephus Lucam interpretatus esse videatur. Unum discrimen est in tempore, quod tamen tanti momenti non est, ut idcirco duos Theudas communisci debeamus. Nam quotiescumque hujusmodi narrationis discrepantia apud veteres scriptores occurrit, si ob hanc causam statim negotia ac personas distinguere necesse est, evendendum nobis erit, ne ex uno euidentius homine duos inconsulte faciamus. Quanto satius est, ubi duos scriptores inter se dissensent viderimus, alterum illorum falli affirmare. Quod cum de sacris litteris nefas sit dicere, in Josephum culpa omnis conferenda est. Alia quoque conciliandi ratio ex cogitari potest, si dicamus B. Lucam in eo loco κατὰ προδηλψιν locutum esse. Quæ quidem figura occurrit interdum apud antiquos scriptores ; exempli causa apud Virgilium cum dicit :

..... portusque require Velinos.

Atqui cum hæc dicentur Aeneas, nondum condita erat Velia. Sic ergo B. Lucas tumultum Thendas totο decennio anticipavit, Gamalielis orationi narrationem illam quasi ex sua persona interserens, eo quod præsenti argomento aplissime congruebat. Certe Eusebius noster locum B. Lucæ ita interpretatus videtur, ut ex hoc capite appareat.

ἀντ.ρ. Θευδᾶς τούνομα (39), πείθει τὸν πλεῖστον ἡχοῦν, ἀναλαβόντα τὰς κτήσεις ἔπειθει πρὸς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν αὐτῷ. Προσφήτης γάρ ἐλέγειν εἶναι, καὶ προστάγματι τὸν ποταμὸν σχίσας, δίδον ἑφτα παρέξειν αὐτοῖς φρύδιαν. Καὶ ταῦτα λέγων, πολλοὺς τάπατησεν. Οὐ μὴν εἰλέσεν αὐτοὺς τῆς ἀφροσύνης δνασθεῖαι Φάδος, ἀλλ' ἐξέπεμψεν ἐληγονικέων ἐπ' αὐτούς· ήτις ἐπιπεσοῦστα ἀπροσδοκήτως αὐτοῖς, πολλοὺς μὲν ἀνείλε. πολλοὺς δὲ ζῶντας ἐλαβεν, αὐτὸν τε τὸν Θευδᾶν ζωγρήσαντες, ἀποτέμνουσιν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, καὶ κομίζουσιν εἰς Ἱεροσόλυμα. » Τούτοις ἐξῆς καὶ τοῦ κατὰ Κλαύδιον γενομένου λιμοῦ μνημονεύει ὕστερον περι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

*Περὶ Ἐλένης τῆς τῶν Ὀσροηῶν βασιλέως Β
(Nic. H. E. II, 11).*

« Επὶ τούτοις γε (40) καὶ τὸν μέγαν λειψόν κατὰ τὴν Ιουδαίαν συνέβη γενέσθαι, καθ' ὃν καὶ ἡ βασιλεία ταῦτα Ἐλένη πολλῶν χρημάτων ὥνησαμένη σῖτον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, διένειμε τοῖς ἀπορουμένοις. » Σύμφωνα δὲ ἀν εὑροις καὶ ταῦτα τῇ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφῇ, περιεχούσῃ ὡς ἄρα τῶν κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν μαθητῶν καθὼς ἡ πορείᾳ τις, ὡρισαν ἔκαστος εἰς διακονίαν ἀποστεῖλαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ιουδαΐᾳ. δὲ καὶ ἐποίησαν, ἀποστέλλοντες πρόδε τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Παύλου. Τῆς γέ τοι Ἐλένης ἡς δὴ καὶ δι συγγραφεὺς ἐποιήσατο μνήμην, εἰσέτι νῦν στῆλαι διαφανεῖς (41) ἐν προαστείοις δείκνυνται τῆς νῦν Αἰλίας (42). Τοῦ δὲ Ἀδιαβούνων ἔθνους αὗτη βασιλεῦσσαι ἐλέγετο.

29 Act. XI.

(39) Θευδᾶς τοῦτομα. In tribus nostris codicibus Mazarino, Med. et Fuk. scriptum est Θευδᾶς ἔργα.

(40) Ἐπὶ τούτοις γε. Locus Josephi est in lib.
xx *Antiquitatum*, cap. 3; ubi postquam dixit
Cuspio Fado procuratori Judææ successisse Tibi-
rium Alexandrum, statim subjungit: Ἐπὶ τούτοις
γε καὶ τὸν μέγαν λυμὸν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν συνέβη
γενέθαι, id est *horum procuratorum temporibus*,
ut recte interpretatur est Gelenius. Quibus verbis
aperte indicat Josephus, famem illam pluribus annis
durasse, quippe quæ sub duobus illis procuratoribus
sævierit. Missus porro est in Judæam Fadus post
obitum Agrippæ regis, id est anno quarto Claudiī
exeunte. Ita fames illa ab Agabo prædicta, anno v
et vi Claudiī contingit.

(41) Στήλαι διαφανεῖς. Tres erant pyramides tertio ab urbe Hierosolymitana stadio, in quibus condita erant ossa Helenæ, Adiabenorum reginæ, scribit Josephus in lib. xx, cap. 2. Idem in libro vi De bello Judaico, Ἐλένης νυμφεῖς bis appellat, quas hoc loco στήλας vocat Eusebius. Rusinus sepulcrum vertit non male. Mausoleum Helenæ vocat Hieronymus in oratione de obitu B. Pauke, idque adhuc sua ætate stetisse testatur. Porro hoc Helenæ sepulcrum mirabili opere fabricatum fuisse testatur Pausanias in Arcadicis. Cum enim plura sepulcra memorata digna a se visa esse affirmet, duo tamen præ cæteris admiratur: Mausoli scilicet in Caria, et Helenæ in Iudea: Ἔρχονται δὲ Ἐλένης τυνάδος ἐπιχωρίας τάφος ἐστὶν ἐν πόλει Σολύμοις, τὴν εἰς Ἑλίας κατέβαλεν ὁ Ρωμαῖος βασιλεὺς. Cætera de miraculo januæ sepulcri illuc vide apud Pausaniam, qui in eo fallitur, quod Helenam patria Iudeam fuisse existimat. Fuit et palatum eiusdem Helenæ

A Judæam procurante, præstigiator quidam nomine Theudas, collecta ingenti hominum multitudine, persuasit illis ut asportatis opibus ducem se ad Jordanem usque fluvium sequerentur. Quippe se prophetam esse aiebat, diremplisque imperio suo aquis fluminis, facilem se transitum ipsis præstiturum. Hujusmodi sermonibus plurimos decepit. Sed Fadus vesaniam illorum brevi compressit, immissis adversus eos equitum turmis; qui ex improviso illos adorti, partim occiderunt, partim vivos comprehenderunt. Ipse etiam Theudas ab iisdem captus est, cuius caput præcissum Hierosolyma retulerunt. Post hæc idem scriptor famis illius quæ imperante Claudio contigit, mentionem facit his verbis :

CAPUT XUL.

De Helena Osroenorum regina.

« Per idem tempus , inquit , gravissima fames universam Judæam affixit , quo quidem tempore Helena regina frumentum quod grandi pecunia ex Ægypto coemerat , egenis distribuit . » Quæ omnino consentiunt cum iis quæ **50** scripta sunt in Actibus apostolorum ¹⁰ . Ubi etiam illud habetur , discipulos qui Antiochiae morabantur , decrevisse pro suis singulos facultatibus stipem conferre , ad sublevandos fratres qui in Judæa degebant . Quod quidem illi etiam præstiterunt , missis ad seniores pecuniis per manus Pauli et Barnabæ . Cæterum Helenæ illius , cuius mentio sit a Josepho , illustres etiamnum extant cippi in suburbis Hierosolymorum , que mutato nomine nunc Ælia appellatur : eamque

C Adiabenorum reginam fuisse perhibent.

νε Hierosolymis, ut docet Josephus in libro vi *De bello Judaico*, pag. 920. — Joannes Langu, qui Niciphorum Latine interpretatus est, στήλαι statuas vertit, pessime omnino. Nam vox στήλαι interdum quidem statuam significat, ut apud Suidam et recentiores Grecos sacerdos occurrit. Sed ea significatio huic loco convenire non potest, cum nefas fuerit Judaei statuas ulla habere. Evidem errorem admissit Gelenius in interpretatione libri Philonis *De legatione ad Caium*. Cum enim Philo de prosecutis Iudeorum Alexandris quas Graeci concremaverant, haec dixisset: Καὶ σωτῶ τὰς συγχαθαρέθεταις καὶ αυτομπροσθείσας τῶν αὐτοκρατόρων τιμᾶς ἀπόδειν καὶ στεφάνων ἐπιχρύσων καὶ στηλῶν καὶ ἐπιγραφῶν. Gelenius ita veritatem: *Taceo deletos a furentibus eodem incendio honores Romanorum principum, clypeos, coronas statuasque auratas cum suis titulis: cum potius ita vertere debuisset, clypeos, coronas aureas, columnas cum inscriptionibus.* Sic etiam in hoc Eusebii loco στήλαι sunt columnæ, seu cippi sepulchrales in quibus humatorum nomina perscribebantur. De his scholiastes Aristophanis in *Equibus* et in *Avibus*. Earum usus etiam apud Romanos. Nam Dio in lib. LXVII de Suevobri causa ait: Στήλαι ταφοιδὴ ἔκστατῳ σφῶν παρέστησε, τό τε ὄνομα οὗτοῦ ἔχουσαν. Idem in lib. LXIX de equi Borysthenis sepulcro eundem vocem usurpat. In veteribus glosis στήλαι cippus redditur. Cicero in lib. II *De legibus*, columnas dicit, ubi agit de sepulcris, Clemens Alexandrinus in lib. V *Stromat.* scribit Hipparchum Pythagoreum eo quod arcana magistri evulgasset, collegio ejectum fuisse, et cippum ei positum fuisse anquum mortuo, καὶ στήλῃ ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι, oia exxw.

(42) *Alziac*. Cf. infra iv, 6.

CAPUT XIII.
De *Simone Mago*.

Interea cum jam fides Servatoris nostri Jesu Christi ubique diffusa esset, hostis generis humani regiam urbem sibi occupare satagens, Simonem illum de quo superius dictum est, eo destinat. Cujus nefariis artibus auxilium atque operam suam commodans, plurimos eorum qui Romam degebant, in errorem inductos sibi mancipavit. Testatur id Justinus, qui non procul ab apostolorum temporibus inter religionis nostrae sectatores maxime flouruit. De quo viro inferius suo in loco ea quae virtus ipsius postulat, dicturi sumus. Ilic igitur in priore *Apologetico* quem pro nostra doctrina ad imperatorem Antoninum conscripsit, sic ait: « Post Domini nostri in cœlum ascensum, inquit, immisisti sunt a dæmone homines quidam, qui se deos esse dicarent. Quos quidem homines tantum abest ut persecuti sitis, quin potius maximis honoribus afficeritis. Ex iis fuit Simon quidam Samaritanus, ortus e vico qui Cilton dicitur, qui principatu Claudi Augusti, cum per operationem dæmonum multa magicæ artis miracula in urbe vestra quæ imperii caput est, edidisset, deus a vobis est habitus, statuanque illi perinde ac deo posuistis in insula Tiberina inter duos pontes, cum hac inscriptione: SIMONI DEO SANCTO. Hunc Samaritani prope omnes, et ex aliis gentibus nonnulli, summum Deum esse consistentes, Helenam quoque venerantur, quæ initio quidem apud Tyrum urbem Phœnices 51 publice in lupanari prostiterat, postea vero ubique Simonem assectata est: eamque primam summi Dei notionem esse affirmant. » Haec Justinus. Cui subscribit etiam Irenæus in primo *Contra hæreses* libro, in quo vitam hominis et impietatem et impurissimam doctrinam exponit. Quam quidem hoc loco referre superfluum fuerit, quippe cum non ipsius modo Simonis, sed et reliquorum

(45) Ἡδη διαδεδομένης πίστεως. In codice Maz., Med. ac Savil. legitur διαδιδομένης, quod magis placet.

(44) Ερ τῇ προτέρᾳ πρὸς Ἀρτωρῖον... Ἀπολογίᾳ. Hic Justini locus non in priore, sed in secundo ejus *Apologetico* hodie exstat. Verum Eusebius in citandis Justini *Apologeticis*, alium ordinem secutus est, quam vulgatae editiones. Primum enim semper vocat eum qui in vulgatis editionibus est secundus; et secundum qui vulgo est primus. Qua de re pluribus infra disputabitur.

(45) Απὸ κάμητος... Γίττων. Clemens in lib. II *Recognit.*: Simon hic, inquit, patre Antonio, matre Rachel natus est: gente Samaræus ex vico Cythororum, arte magus, etc.

(46) Σίμωνι δέῳ σάγκτῳ. Jam dudum viri docti observerunt, imperitia Latina lingua lapsum esse Justinum qui statuam Simoni Sancu positam, Simoni Mago sacramentum suisse putaverit, vicinitate nominum deceptus. Certe statua illa quam in insula Tiberina viderat Justinus, non ita dudum effossa est cum ea inscriptione quam dixi SEMONI SANCO DEO RIO. Sancus deus erat apud Sabinos qui pacis et foederibus præterat, a sanciendo dictus. Unde etiam Deus Fidius vocabatur, a fide. Quin etiam per eum

A ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ^η.

Περὶ Σίμωνος τοῦ Μάτου (Nic. H. E. II, 14, 27; Eus. in I. 21).

Άλλὰ γὰρ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἥδη διαδεδομένης πίστεως (43), δ τῆς ἀνθρώπων πολέμιος σωτηρίας, τὴν βασιλεύουσαν προαρπάσασθαι πολιν μηχανώμενος, ἐνταῦθα Σίμωνα τὸν πρόσθιν δεδηλωμένον ἄγει, καὶ δὴ ταῖς ἐντέχνοις τάνδρος συναιρόμενος γονητεῖαις, πλεοντας τὸν τὴν Ῥώμην οἰκούντων ἐπὶ τὴν πλάνην σφετερίζεται. Δηλοὶ δὲ τοῦτο μετ' οὐ πολὺ τῶν ἀποστόλων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς διαπρέψας λόγῳ Ἰουστῖνος, περὶ οὐ τὰ προσήκοντα κατὰ καιρὸν παραθήσομαι. Καὶ μοι λαβὼν ἀνάγνωθι τοῦδε τὴν γραψήν, ἦν ἐν τῇ προτέρᾳ πρὸς Ἀντωνίνον ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος Ἀπολογίᾳ (44) γράφων ὡδὲ φησιν: « Καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου εἰς οὐρανὸν, προεβάλοντο οἱ διάμονες ἀνθρώπους τινάς, λέγοντας ἔαυτοὺς εἶναι θεούς· οἱ οὐ μόνον οὐκέτι ἐδιώχθησαν ὅφ' ὑμῶν, ἀλλὰ καὶ τιμῶν τῇξιθησαν· Σίμωνα μέν τινα Σαμαρέα τὸν ἀπὸ κώμης λεγομένης Γίττων (45), δε ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος διὰ τῆς τῶν ἐνεργούντων δαιμόνων τέχνης δυνάμεις μαγικὰς ποιήσας ἐπὶ τῇ πόλει ὑμῶν τῇ βασιλίδι Ρώμη θεὸς ἐνομίσθη, καὶ ἀνδριάντε παρ' ὅμιν ὡς θεὸς τετίμηται, ἐν τῷ Τίθερι ποταμῷ μετεῖν τῶν δύο γεφυρῶν, ἔχων ἐπιγραφὴν Ῥωμαϊκὴν ταύτην, ΣΙΜΩΝΙ ΔΕΩ ΣΑΓΚΤΩ (46), διπερ ἐστὶ Σίμωνι θεῷ ἀγιώ.

C

Καὶ σχεδὸν μὲν πάντες Σαμαρεῖς, δόλιοι δὲ καὶ ἐν ἀλλοις Ἐθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἔκεινον δύολογούντες προσκυνοῦσι. Καὶ Ἐλένην τινὰ (47) τὴν συμπεριοντῆσαν αὐτῷ κατ' ἔκεινο τοῦ καιροῦ, πρότερον ἐπὶ τέγους σταθεῖσαν (48) ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης, τὴν ἀπ' αὐτοῦ πρώτην ἔννοιαν λέγουσιν. Ταῦτα μὲν οὕτως. Συνάδει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Ηρακλεῖος ἐν πρώτῳ τῶν Πρὸς τὰς αἰρέσεις, ὅμοι τὰ περὶ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν ἀνοσίαν καὶ μιαρὰν αὐτοῦ διδασκαλίαν ὑπογράψων, ἦν ἐπὶ τοῦ παρόντος περιττὸν ἀνεῖη καταλέγειν, παρὸν τοῖς βουλομένοις, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν κατὰ μέρος αἰρεσιαρχῶν τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς

jurare soliti erant Romani. Fesellerunt Justinum Samaritani quidam, qui statuam illam Simoni Samaritano positam suisse ei persuaserunt; quasi vero Romani magum ac præstigiatorem adhuc viventem consecravissent, aut quasi deum adjecto epitheto sanctum vocaverint.

(47) Ελένη τιτάν. Ruthus Selenem vocat. Atque ita Clemens in lib. II *Recognitionum*, ubi multa de hac Selene seu Luna refert, satis recondita.

(48) Επὶ τέγους σταθεῖσαν. Nescio quo casu in editionem Rob. Stephani error irrepserat, ut pro τέγους scriberetur τέλους. Quo scripture vitio deceptius Musculus, vir mediocris ingenui, hunc locum ita vertit: quæ primum in telonio steterat. Christophorus quoque ad eundem lapidem impegit. Sic enim interpretatus est: Quæ ante apud Tyrum Phœnicie meretricio quæstori seipsam prosternisset. Quasi ἐπὶ τέγους idem esset ac ἐπὶ μισθῷ. Atque τέγος Græcæ est πορνεῖον. Clemens Alexandrinus in lib. III *Stromateon*: Εἰσεν δ ἀν ἐν ταῖς μειζοῖς παρ' αὐτοῖς ἐλπίσων, αἱ προεστῶται τοῦ τέγους πόρναι, ἀναλόγη εἰσερχόμεναι τοὺς βουλομένους ἄπαντας. Chrysostomus in oratione de sancto Babyla contra gentiles, τὰς ἀπὸ τοῦ τέγους γυναικας vocal meretrices.

βίους, καὶ τῶν φευδῶν διδαγμάτων τὰς ὑποθέσεις, τὰς πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετρέμενά διαγνῶνται, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίσιλω. Πάσης μὲν οὖν ἀρχηγὸν αἱρέσεως πρώτον γενέσθαι τὸν Σίμωνον παρειλήφαμεν. Ἐξ οὗ καὶ εἰς δεῦρο οἱ τὴν κατ' αὐτὸν μετιόντες αἱρεσιν, τὴν σύνφρονα καὶ διὰ καθαρότητα βίου παρὰ πᾶσι βεβοημένην Χριστιανῶν φιλοσοφίαν ὑποκρινόμενοι, ἡς μὲν ἔδοξαν ἀπαλλάττεσθαι περὶ τὰ εἰδῶλα δεισιδαιμονίας οὐδὲν ἔττον αὐθίς ἐπιλαμβάνονται, καταπίπτοντες ἐπὶ γραφὰς καὶ εἰκόνας, αὐτοῦ τε τοῦ Σίμωνος καὶ τῆς σὺν αὐτῷ δηλωθείστης Ἐλένης, θυμιάμασι τε καὶ θυσίαις καὶ σπονδαῖς τούτους θρησκεύεντον ἐπιχειροῦντες (49). Τὰ δὲ τούτων αὐτοῖς ἀποφήτητερα, ὃν φασι τὸν πρώτον ἐπακούσαντα ἐκπλαγῆσθαι, καὶ κατά τι παρ' αὐτοῖς λόγιον ἔγγραφον θαμβήσεσθαι, θάμβους ὡς ἀληθῶς καὶ φρενῶν ἔκστάσεως καὶ μανίας ἐμπλέω τυγχάνει, τοιαύτα δύνται, ὡς μὴ μόνον μὴ δυνατὸν εἶναι παραδοθῆναι γραφῇ, ἀλλ' οὐδὲ χελεσιν αὐτὸν μόνον δι' ὑπερβολὴν αἰσχρουργίας τε καὶ ἀρρητοποιίας, ἀνδράσι σώφροσι λαληθῆναι. Ὅτι ποτὲ γάρ διν εἴτι ἡ ἐπινοηθείη παντὸς αἰσχροῦ μιαρώτερον, τούτο πᾶν ὑπερηκόντισεν ἡ τῶνδε μυσαρωτάτη αἱρεσίς, ταῖς ἀθλίαις καὶ παντοίων ὡς ἀληθῶς κακῶν σεσωρευμέναις γυναιξὶν ἐγκαταπαῖσθντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Ρώμην κηρύγματος Πέτρου τοῦ ἀποστόλου (Nic. H. E. II, 14).

Τοιούτων κακῶν πατέρα καὶ δημιουργὸν τὸν Σίμωνα κατ' ἐκεῖνον καιροῦ, ὥστε περὶ μέγαν καὶ μεγάλων ἀντίπαλον τῶν θεσπεσίων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων, ἡ μισόχαλος καὶ τῆς ἀνθρώπων ἐπιβούλος σωτηρίας πονηρὰ δύναμις προστήσατο. Ὁμως δὲ οὖν ἡ θεία καὶ ὑπερουράνιος χάρις, τοῖς αὐτῆς συναιρούμενη διακόνοις (50), δι' ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ παρουσίας, ἀναπτομένην τοῦ πονηροῦ τὴν φλόγα ἡ τάχιος ἐσβέννυ, ταπεινοῦσα δι' αὐτῶν καὶ καθαιροῦσα πᾶν ὑψηλά πατειρόμενον κατὰ τῆς γῆς συνεστησά τούθοις οὐτέ άλλου του τῶν τότε φυέντων συγκρότημά τι κατ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς ἀποστολικοὺς ὑπέστη χρόνους. Ὅπερενίκα γάρ καὶ ὑπερίσχυε τὰ πάντα τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος, ὅ τε Λόγος αὐτὸς ὁ θεῖος ἄρτι θεόθεν ἀνθρώποις ἐπιλάμψας ἐπὶ γῆς τε ἀκμάδων, καὶ τοῖς ἴδιοις ἀποστόλοις ἐμπολιτευθεντος. Αὕτικα δὲ δηλωθεὶς γότις ὡσπερ ὑπὸ θείας καὶ παραδόξου μαρμαρυγῆς τὰ τῆς διανοίας πληγεὶς δημιατά, διε πρότερον ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἐφ' οὓς ἐπονηρύσατο πρᾶς τοῦ ἀποστόλου Πέτρου κατεφωράσθη, μεγίστην καὶ ὑπερπόντιον ἀπάρτια πορείαν τὴν ἀπ' ἀνατολῶν, ἐπὶ δυσμάς ὅψει φεύγων, μόνως ταύτη βιωτὸν αὐτῷ κατὰ γνώμην εἶναι οἰόμενος.

(49) Θρησκεύειν ἐπιχειροῦντες. In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum inveni ἐγχειροῦντες. Et paulo post, ubi legitur ἐμπλεω τυγχάνει, iidem codices scriptum exhibent ἐμπλεω. In optimo tamen exemplari; Mazarino adnotatum est ad latus eadem manu: Γρ. ἐπιχειροῦντες.

A hæreticæ pravitatis auctorum initia, vitam, falsorum dogmatum causas ac rationes, studia denique et instituta singulorum, ex supradictis Irenæi libris a quo hæc accurate tradita sunt, liceat volentibus cognoscere. Sane hunc Simonem hæreticæ pravitatis principem atque auctorem fuisse accepimus. Unde ad nostram usque ætatem quicunque ejus sectam profiteruntur, cum se Christianam religionem plenam modestiæ et sanctitatis amplecti simularent: tamen et ad superstitionum dæmonum cultum quem alijcere visi fuerant, deinceps nihilominus relabuntur, dum ante Simonis et supradictæ illius Helenæ picturas atque imagines proni sese abjiciunt, eosque sufflimentis et sacrificiis ac libationibus colere non verentur. Et quæ apud illos secretiora habentur, quibus auditis protinus animos audientium aiunt percelli, et ut verbis utar oraculi quod prescriptum habent, obstupesceri: revera stuporis et dementiæ atque insaniae plenissima sunt: adeo ut non modo scriptis prodi, sed ne sermone quidem efferrri possint a modestis hominibus, ob nimiam turpitudinem atque obscenitatem. Nihil enim tam impurum aut esse aut excogitari unquam potest, quod flagitiosissima illorum secta longo intervallo non supereret, dum miseris atque omni scelere coopertis mulieribus illundunt.

CAPUT XIV.

De prædicatione Petri apostoli in urbe Roma.

Hunc igitur tantorum scelerum auctorem atque architectum Simonem dæmon virtutis inimicus, et hominum saluti infestissimus his temporibus in medium produxit, ut magnis et admirabilibus Servatoris nostri apostolis par adversarius consistaret. Verum 52 cœlestis Dei gratia quæ ministris suis semper auxilio est, per eorumdem adventum ac præsentiam flammam illam a dæmonie accensam subito restinxit, et superbie fastum ac tumorem qui se adversus Dei notitiam extulerat, dejecit ac depressit. Quocirca nec Simonis nec aliorum qui tunc temporis exorti sunt, conspiratio, apostolorum ætate quidquam valuit. Omnes enī machinas retundebat, cunctaque superabat splendor veritatis, Verbique ipsius divini potentia quod nuper hominibus affulserat, et tum maxime in terris vigebat, et in suorum apostolorum mentibus insidebat. Statim ergo præstigiator ille quem diximus, divinitas lucis insperato quodam splendore percussus, simulacrum in Judæa a Petro apostolo convictus est, omniaque ejus maleficia patafacta, longissime trans mare fugam arripuit, ab orientis partibus ad occasum profectus; neque aliter se libere et ex ani-

(50) Vulg. τοῖς αὐτοῖς συναιρομένη διακόνοις. Ita ex codice Med. edidit Rob. Stephanus. Sed longe rectius in codice Regio, Mazar., Fuketiano et Savil. scribitur τοῖς αὐτῆς συναιρομένη, etc. Quin etiam Nicophorus hanc scripturam confirmat. Habet enī τοῖς ἐκείνης διακόνοις.

ini sui sententia victorum esse speravit. Tandem ad urbem Romam delatus, ope atque adjumento subsidentis ibidem dæmonis, brevi conatus suos tanto-pere promovit, ut illius civitatis homines ei tanquam deo statuam collocarint. Sed hæc non diu ex voto illi fluerunt. Confestim enim ipsis Claudi Augusti temporibus, benigna et clementissima Dei providentia fortissimum et maximum inter apostolos Petrum et virtutis merito reliquorum omnium principem ac patronum Romam adversus illam generis humani labem ac pestem perducit. Qui tanquam strenuus divinæ militiæ duxor cœlestibus armis munitus, pretiosam illam lucis intelligibilis mercem ab oriente ad eos qui versus occasum habitabant, detulit: lucem ipsam et salutarem mentibus doctrinam, regnum scilicet cœlorum eis annuntians.

CAPUT XV.

De Evangelio secundum Marcum.

Igitur cum Dei doctrina Romanos adventu suo illustrasset, Simonis quidem vis ac potentia cum ipso simul auctore brevi extincta atque deleta est. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus eorum qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse, **53** nec contenti essent cœlestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accipisse: sed Marcum Petri sectatorem cujus hodie que exstat Evangelium, enixe orarent ut doctrinæ illius quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinquenter. Nec prius destiterunt quam hominem expugnassent, auctoresque scribendi illius quod secundum Marcum dicitur, Evangelii extitissent. Quod cum Petrus per revelationem sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardentí hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis legeretur. Resertur id a Clemente in sexto *Institutionum* libro. Cui testis etiam accedit Papias, Hieropolitanus episcopus. Porro Marci mentionem fieri aiunt a

(51) Τῆς ἐφεδρευούσης. Male hunc locum cepit Rufinus, sic enim vertit: *Is urbem Romanam ingressus, utens adminiculo assistentis sibi et adhaerentis dæmoniacæ virtutis, quam parendrum vocant.* Verum Eusebius loquitur de dænone, qui in urbe Roma quasi in capite totius mundi, sedem ac domiciliū posuerat. In codice Fuketiano et Svilianio legitur συνεδρευούσης.

(52) Σὺν καὶ τῷ ἀρδόλι καταλέντῳ. Ex his Eusebii verbis perspicue colligitur, Simonis Magi interitum Romæ contigisse principatu Claudi Augusti. Nam Eusebius scribit Petrum regnante Claudio Romanum venisse; statimque Simonis magicas artes Petri adventu discussas, et cum auctore ipso de-structas fuisse, Eusebius secutus Symeon Metaphrastes, Simonis interitum Claudi temporibus accidisse scribit. At Baroniūs in *Annalibus*, et S. goniūs in librum secundum *Historiæ sacrae Sulpicii Severi*, id Neronis temporibus accidisse contendunt: eujus rei auctores habent Severum, Augustinum, Philastrium et Maximum Taurinensem. Ego vero Eusebii sententiam virorem puto. Cum enim constet ex Justino et Ireneō, Simonem sub Claudio Romanum venisse et fraudulenta edidisse miracula; cumque etiam constet, Petrum ejusdem Claudi tem-

A Επιδάς δὲ τῆς Ρωμαίων πόλεως, συναιρομένης αὐτῷ τὰ μεγάλα τῆς ἐφεδρευούσης (51) ἐνταῦθα δυνάμεως, ἐν ὅλῃ τουτον τὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ἡνυστο, ως καὶ ἀνδριάντος ἀναθέσει πρὸς τῶν τῆς οἰλα θεὸν τιμηθῆναι. Οὐ μὴν εἰς μαχρὸν αὐτῷ ταῦτα προύχωρε. Παραπόδας γοῦν ἐπὶ τῆς αὐτῆς Κλαυδίου βασιλείας, ἡ πανάγαθος καὶ φιλανθρωποτάτη τῶν ὅλων Πρόνοια, τὸν καρπερὸν καὶ μέγαν τῶν ἀποστόλων, τὸν ἀρετῆς ἔνεκα τῶν λοιπῶν ἀπάντων προήγορον, Πέτρον, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ώς ἐπὶ τηλικούτον λυμένων βίου χειραγωγοῖ, δεις οἴά τις γενναῖος τοῦ Θεοῦ στρατηγὸς τοῖς θεοῖς δπλοῖς φραξάμενος, τὴν πολυτίμητον ἐμπορείαν τοῦ νοτιοῦ φωτὸς ἐξ ἀνατολῶν τοῖς κατὰ δύσιν ἐκδιζεν. φῶς αὐτὸν καὶ λόγον ψυχῶν σωτήριον, τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας Β εὐαγγελιζόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Περὶ τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου (Nic. H.E.11,15).

Οὕτω δὴ οὖν ἐπιδημήσαντος αὐτοῖς τοῦ θεοῦ λόγου, ἢ μὲν τοῦ Σίμωνος ἀπέσθη καὶ παραχρῆμα σὺν καὶ τῷ ἀνδρὶ καταλέντῳ (52) δύναμις, τοσοῦτο δὲ ἀπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροστῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ώς μὴ τῇ εἰσάπαξ ἴκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθα: ἀκοῇ, μηδὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θεοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ, παραχρῆστι δὲ παντοῖαις Μάρκον, οὗ τὸ Εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον δύτα Πέτρου λιπαρῆσται, ώς διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθεῖσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μηδὲ πρότερον τε ἀνένται, ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτη αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου γραφῆς. Γνόντα δὲ τὸ πραχθὲν φασὶ τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, ήσθηνται τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρώσαι τε τὴν γραφὴν εἰς ἐντεύξιν ταῖς ἐκκλησίαις. Κλήμης ἐν ἔκτῳ τῶν Υποτυπώσεων (53) παρατέθειται τὴν Ιστορίαν, συνεπιμαρτυρεῖ δὲ κύτῳ καὶ δὲ περιπολίτης ἐπίσκοπος, δύναμιτι Παπίας. Τοῦ δὲ Μάρκου μνημονεύειν (54) τὸν Πέτρον ἐν τῇ προτέρᾳ Επιστολῇ, ἢν

poribus Romam se contulisse ad Simonis fraudes confutandas, verisimile non est Simonem tamen diu, præsente atque astante Petro insultasse fidei Christianæ. Sed qui Simonis exitium in Neronis conseruent tempora, id fecisse videntur, ut triumphi de Simone acti participes esset Paulus. Norant enim Paulum apostolum Nerone demum regnante venisse Romam. Itaque ut certamini illi Petri cum Simone interesset, certamen illud in Neronis tempora contulerunt. Porro de certamine illo et de Simonis volatu, nullum hic verbum dixit Eusebius. Silent etiam Ireneus et Justinus. Certe Iacarius ille Simonis interitus, quomodo consentire possit cum statua illa Simonis Sancti Dei, equidem non video.

(55) Κλήμης ἐν ἔκτῳ τῶν Υποτυπώσεων. Locus Clementis quem hic designat Eusebius, resertur infra in libro vi *Historiæ ecclesiastice*, capite decimo quarto, ad quem locum, Deo juvante, plura dicturi sumus.

(54) Τοῦ δὲ Μάρκου μνημονεύειν. Hæc verba sic accepit Rufinus, quasi id a Papia relatum fuisset. Sic enim vertit: *Cuique simile dat testimonium etiam Hierapolites episcopus Papias: qui et hoc dicit, quod Petrus in prima Epistola sua Marci meminerit. Eumdem sensum in interpretatione sua seculus est*

καὶ συντάξαι φασὶν ἐπ' αὐτῆς Ὦρμης, σημαίνειν τε τοῦτον τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα (55) προσειπόντα διὰ τούτων· « Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεχλεκτή, καὶ Μάρκος διέλος μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὡς πρῶτος δὲ Μάρκος τοῖς κατ' Αἴγυπτον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν γνώσιν ἐκήρυξεν (Nic. H. E. II. 15).

Τοῦτον δὲ Μάρκον πρώτον φασὶν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου στειλάμενον (56), τὸ Εὐαγγέλιον δόθη καὶ συνεγράψατο, κηρύξαι, ἐκκλησίας τε πρώτον ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας συστήσασθαι. Τοσαύτη δὲ ἡρά τῶν αὐτόθι πεπιστευκότων πληθὺς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς συνέστη, δι' ἀσκήσεως φιλοσοφῶτας τε καὶ σφροτοτάτης, ὡς καὶ γραφῆς αὐτῶν ἀξιῶσι τὰς διατριβὰς καὶ τὰς συνηλύσεις, τά. τε συμπόσια, καὶ πᾶσαν τὴν ἀλλην τοῦ βίου ἀγωγὴν τὸν Φίλωνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Οἷα περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον δοκητῶν δὲ Φίλων Ιστορεῖ (Nic. H. E. II. 16, 17).

“Ον καὶ λόγος ἔχει κατὰ Κλαύδιον ἐπὶ τῆς Ὦρμης εἰς δυλιάν ἐλθεῖν Πέτρῳ, τοῖς ἐκεῖσε τότε κηρύττοντι. Καὶ οὐκ ἀπεικός ἀν εἴη τοῦτο γε, ἐπει καὶ ὁ φαμεν σύγγραμμα εἰς ὑστερον καὶ μετὰ χρόνους αὐτῷ πεπονημένον, σαφῶς τοὺς εἰς ἔτι νῦν καὶ εἰς ἡμές.

Musculus. Nos vero hæc verba a præcedentibus omnino sejunximus; quod etiam Hieronymus ante nos fecisse deprehenditur.

(55) Τὴν πόλιν τροπικώτερον Βαβυλῶνα. Romanus Petrus figurare Babylonem vocavit, vel ob magnitudinem ac potentiam, vel propter impietatem, eo quod dæmonum cultui dedita tunc esset Roma perinde ac olim Babylon. Potest etiam alia ratio hujus cognominis afferri, quod scilicet ut Babylonii Iudeos in servitutem redegerant, sic Romani tunc Iudeos diotione suæ subjecissent. Sunt qui in dicta Petri Epistola, Babylonis nomine non Romanam, sed Babylonem ipsam quæ caput fuit Assyriorum, designari contendant. Verum hi omnium veterum Patrum testimonio refelluntur. Certe qui Petrum Babylone sedisse volunt, ostendant nobis oportet successionem episcoporum, qui Babylonius Ecclesiam post Petrum administrarunt. Proferant igitur fastos Ecclesiæ illius, sicut nos successiones episcoporum urbis Romæ qui post Petrum apostolum Romanæ Ecclesie præfuerunt, ex Irenæo aliisque proferimus. Quæ, malum, impudentia est, id quidem quod nemo veterum dixit, temere affirmare; Petrum scilicet sedem fixisse Babylone: id vero quod veteres omnes ecclesiastici scriptores disertissime prolderunt, adventum videlicet Petri in urbem Romanam, pertinaciter negare. Atqui nihil in tota historia ecclesiastica illustrius, nihil certius atque testatius, quam adventus Petri apostoli in urbem Romanam. Nam præter Papiam et Clementem Alexandrinum quorum testimonia hic assert Eusebius, idem scribit Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Soiterum episcopum urbis Romæ, Irenæus, Caius presbyter in Disputatione adversus Proclum, Origenes in tomo III Explanationum in Genesim. Quorum omnium loca, id quod dixi affirmant, sparsim in hoc opere citata reperiet diligens lector.

(56) Μάρκος ἐξ τῆς Αἴγυπτου στειλάμενος. Quo anno Marcus in Aegyptum profectus sit ad prædicandum Evangelium, non satis constat inter antiquos scriptores. Auctor Chronicæ Alexandrinæ id

A Petro in priore Epistola, quam Romæ scriptam esse contendunt, idque Petrum ipsum innuere, qui Romanam figurate Babylonem appellat his verbis: « Salutat vos Babylonis Ecclesia a Deo perinde ac vos electa, et Marcus filius meus. »

CAPUT XVI.

Quomodo Marcus notitiam Dei primus Aegyptiis prædicaverit.

Ceterum hunc Marcum in Aegyptum profectum, Evangelium quod ipse conscriperat, primum illic prædicasse perhibent, et in ipsa urbe Alexandria ecclesias constituisse. Tanta porro multitudo virorum simul ac mulierum qui fidem Christi illic amplexi fuerant, ab ipso statim initio tam severam tamque philosophicam institutionem professa est, B ut studia illorum et cœtus atque convivia, totamque vivendi rationem scriptis suis commemorare operis pretium duxerit Philo.

CAPUT XVII.

Quæ Philo de ascenis in Aegypto commemoret.

Quem quidem Philonem fama est Claudi Augusti temporibus Romæ cum Petro qui verbum Dei illic prædicabat, familiarem congressum habuisse. Neque id certe a veritate abhorret. Nam et commentatorius ille de quo loquimur, multis post annis ab

refert anno III Caii Caligulae. Georgius quoque Syncellus in eadem est sententia. Eusebius autem in Chronicæ, Marci profectionem consert in annum secundum imp. Claudii. Sed si verum est id, quod Clemens et Papias retulerunt, Marcum una cum Petro venisse Romanam, ibique rogatum a Romanis Evangelium conscripsisse; priusquam de tempore profactionis Marci in Aegyptum dicamus, inquirendum est, quo anno Petrus in urbem Romanam advenerit. Eusebius quidem in Chronicæ, Petri in urbem Romanam adventum refert anno secundo Claudi Augusti, quam sententiam secuti sunt Baronius et Petavius, aliqui plures. Sed hæc sententia refelli videtur ex Actibus apostolorum, ex quibus constat Petrum in Judea ac Syria semper mansisse usque ad ultimum annum Agrippæ regis. Qui cum Hierosolymis Petrum in vincula conjecisset, paulo post, divina eum insequente justitia, extinctus est Cesarea, ut refert Lucas. Cum igitur anno quarto Claudi mortuus sit Agrippa, ut inter omnes convenit, Petrus ante hunc annum Romanam profecti non potuit. Hanc opinionem valde confirmat Apollonius vetus scriptor, qui adversus Montani hæresim luculentis voluminibus decertavit. Is scribit se ex traditione majorum ita accepisse, apostolos post duodecimum ab Ascensione Domini annum a se invicem discessisse, cum Christus ita ipsis præcepisset. Verba Apollonii habentur Historiæ ecclesiastice Eusebii nostri lib. V, cap. 48. Idem refert Beda in cap. XIII Actuum apostolorum. Sed auctor Chronicæ Alexandrinæ adventum Petri in urbem Romanam adhuc tardius refert. Scribit enim Paulum venisse Hierosolyma ob controversiam de circumcisione anno sexto Claudi; eoque anno celebratum esse concilium Hierosolymitanum, apostolis nondum a se invicem disjunctis. Itaque ex ejus sententia, Petrus non ante annum VII Claudi Romanam profectus est. Sed dolendum est, quod in eo Chronicæ viginti circiter annorum lacuna est. Ita Marcus anno Claudi nono Alexandriam profectus fuerit, quæ est sententia Eutychii patriarchæ Alexandrinæ.

eo elaboratus, utrue ecclesiasticas regulas quae a nobis etiamnum servantur, **54** manifeste continet. Et cum philosophorum ascetarumque nostrorum vitam describit, satis superque indicat se non modo vidisse, sed etiam vehementer probare et mirari apostolicos viros qui ex Hebreis, ut credibile est, oriundi, ob eam causam Judaicos ritus atque instituta tunc temporis magna ex parte servabant. Primum igitur in eo libro quem *De vita contemplativa* seu *De supplicibus inscripsit*, postquam nihil a veritate alienum narrationi quam instituisset de suo se attexturum esse professus est, viros quidem ipsos Therapeutas, feminas vero simul cum ipsis versantes Therapeutrias ait appellari, causamque istius appellationis subiungit, seu quod tanquam medici quidam, animos eorum qui ad ipsos accesserant, vitiosis affectibus liberatos curarent, seu quod ipsi divinum Numen caste ac sincere colerent. Porro utrum Philo ipse hanc illis appellationem indiderit, commentus vocabulum quod eorum hominum moribus institutisque congrueret; an revera

(57) *Tūr παρ' ἡμῖν δοκητῶν.* Musculus et Christopheronus monachos his verbis significari existimarent; a quibus magnopere dissentio. Ασκητάς enim priscis illis temporibus vocabant eos qui inter Christianos strictius quoddam ac durius vitæ genus proslitebantur. Quam vocem a philosophis mutuati erant, qui exercitationem virtutis atque abstinentiae δοκητον vocabant. Est apud Arrianum in lib. iii Dissertationum, caput *Περὶ δοκητῶν.* Sic apud Artemidorum in lib. iv, cap. 35, Alexander quidam philosophus Ασκητὴς vocatur. Et Philo in illud: *Excitatus est Noe*, pag. 280, δοκητὴ pietatis exercitiis deditum vocat. Recte igitur Rufinus hæc Eusebii verba, tam de clericis quam de monachis interpretatus est: *Sed et abstinentium vitas, eorum duntaxat, qui nunc in ecclesiis vel monasteriis degunt, describit ad iiquidum.* Haec si animadvertisset Scaliger, non tam facile reprehendisset Eusebium. Neque enim Eusebius monachos a Marco institutos esse dicit Alexandria, sed ascetas. Hia autem multum distant a monachis, ut genus distat a specie. Et ascetae quidem in Ecclesia fuerunt semper; monachorum vero nomen et institutum serius caput. Scio Cassianum in lib. ii Institutionum, capite 5, Sozomenum et alios, hunc Eusebii locum de monachis accepisse. Verum hi ab Eusebii mente, neq; quidecum judicio, longe aberrarunt.

(58) *Vulg. χροσθήσειν οἵς ιστορήσειν ἔμελλεν.* Ita quidem ex codice Regio edidi Rob. Stephanus. Verum in tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. aliter scribitur hic locus, οἷοθέν τε καὶ εἰς εαυτοῦ προσθῆσεν, ἐν οἷς ιστορήσειν ἔμελλεν ἀπισχυρισάμενος. Quas quidem lectio rectior mihi videtur.

(59) *Περὶ βίου θεωρητικοῦ.* Exstat hodie hic Philonis liber in quo disserit Philo de vita quorundam philosophorum, qui, relictis civitatibus, in agro et solitudine degentes, orationibus et contemplationi vacabant, quos θεραπευτὰς dictos fuisse ait, et mulieres θεραπευτίæ. Hos Eusebius noster vult fuisse Christianos, qui ex Hebreis conversi ab evangelista Marco, strictiore in quondam vivendi disciplinam fuerant amplexi. At Scaliger in lib. vi *De emendatione temporum*, Eessenos illos fuisse contendit: et Eusebium graviter reprehendit, qui Christianos illos fuisse affirmaverit. Duo enim genera Eessenorum fuisse scribit Scaliger; et alios quidem fuisse πραχτικούς, de quibus in priore libro disserit Philo; alios θεωρητικούς. Ego vero in hoc quidem libenter assentior Scaligero, quod θεραπευ-

τα πεφυλαγμένους τῆς Ἐκκλησίας περιέχει κανόνας. Άλλα καὶ τὸν βίον τῶν παρ' ἡμῖν ἀσκητῶν (57) ὡς Ενι; μάλιστα ἀκριβέστατα ιστορῶν, γένοις ἀν ἔκδηλος, οὐκ εἰδὼς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀποδεχόμενος, ἐκθειάζων τε καὶ σεμγύνων τοὺς κατ' αὐτὸν ἀποστολικοὺς ἄνδρας, ἐξ Ἐβραιῶν ὡς ξοκε γεγονότας, ταῦτη τε Ιουδαικώτερον τῶν παλαιῶν ἐτι; τὰ πλεῖστα διατηροῦντας ἔθῶν. Πρῶτον γέ τοι τὸ μηδὲν πέρα τῆς ἀληθείας οἰκοθέν τε καὶ εἰς εαυτοῦ προσθῆσεν, ἐν οἷς ιστορήσειν ἔμελλεν (58) ἀπισχυρισάμενος, ἐν ᾧ ἐπέγραψε λόγῳ Περὶ βίου θεωρητικοῦ (59) ή Ικετῶν, θεραπευτὰς αὐτοὺς καὶ τὰς σὺν αὐτοῖς γυναικας θεραπευτρίδας ἀποκαλεῖσθαι φησι, τὰς αἰτίας ἐπειπόν της τοιᾶσδε προσρήσεως, ἢτοι παρὰ τὸ τὰς ψυχὰς τῶν προσιόντων αὐτοῖς. τῶν ἀπὸ κακίας παθῶν, λατρῶν δίκην ἀπαλλάξτοντας ἀκείθαι καὶ θεραπεύειν, ἢ τῆς περὶ τὸ θεῖον καθαρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς θεραπείας τε καὶ θρησκείας ἔνεκα. Εἴτ' οὖν εἰς εαυτοῦ ταύτην αὐτοῖς ἐπιτέθειται τὴν προσηγορίαν, οἰκείως ἐπιγράψας τῷ τρόπῳ τῶν ἀνδρῶν τονοντα, εἴτε καὶ διντας τοῦτ' αὐτοὺς ἔκάλουν καταρχάς οἱ πρῶτοι, μηδαμῶς τῆς

τάς illos negat Christianos unquam fuisse. Idque paulo post pluribus argumentis demonstrabimus. Sed quod idem Scaliger dicit, illos Philonis θεραπευτὰς Eessenos fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam primum quidem Philo in toto illo libro *De vita contemplativa*, nusquam illos Eessenos nominat. Imo statim in ipso libri exordio, θεραπευτὰς ait nuncupatos fuisse, et mulieres ejusdem instituti θεραπευτρίδας. Deinde Eesseni quidem in Iudea tantum erant ac Palæstina, ut diserte scribit Philo, tum in libro *Quod omnis probus sit liber*; tum in *Apologia pro Judæis*, quam citat Eusebius in libro viii *De præparatione*. Therapeuta vero per omnem Græciam ac Barbariam diffusi erant. Sed præcipue in Aegypto circa Mareotum degebant, ut ait Philo, qui Mareoticam eorum patriam et quasi metropolim fuisse testatur, quo præstantissimus quisque Therapeutarum commigrabat. Denique Josephus, diligenter aliqui scriptor, cum de Essenorum secta duobus in locis ex professo disseruerit, tamen de illis θεωρητοῖς Eessenis ne verbum quidem dixit. Mitto quod Therapeutis illis multa attribuit Philo, quæ ab Essenorum secta longe abhorrent. Cuiusmodi illud est quod de mulieribus therapeutis dicit, cum tamē Philo diserte testetur Eessenos mulierib[us] sexum aversari. Jam illud quod ait Philo, Therapeutas patrimonium suum propinquis et amicis sponte relinquere, an non manifeste pugnat cum eo quod Josephus affirmit, Eessenos scilicet nihil propinquis suis donare, sed omnia in commune conserre. Fessellit Scaligerum Philonis locus, qui librum suum *De vita contemplativa* sic exorditur: 'Εσσαίων πέρι διαλεχεῖς οἱ τὸν πραχτικὸν ἐζήλωσαν καὶ διεπόντας βίον, ἐν ἀπάσιν, ἢ τὸ γοῦν εὐφορητότερον εἰπεῖν τοῖς πλείστοις μέρεσι διενεγκόντες, αὐτίκα καὶ περὶ τῶν θεωρίων ἀσπασμένων λέξων. Scilicet Scaliger 'Εσσαίων, subaudiri existimavit. Sed nihil necesse est. Al, inquires, quinam igitur fuerunt Therapeuta? Iudeicæ quidem religionis cultores illos fuisse non diffiteor, maxime cum Philo nihil præter legem ac prophetas, eos leciitasse dicat. Sed Eessenos illos non fuisse, ex iis quæ dixi satis, ut opinor, liquet. Idem nobiscum sentit Photius in *Bibliotheca* cap. 103: 'Ανεγνώσθησαν δὲ τῶν παρὰ Ιουδαιοῖς φιλοσοφησάντων τὴν τε θεωρητικὴν καὶ τὴν πραχτικὴν φιλοσοφίαν βίοι· ὃν οἱ μὲν 'Εσσηνοι, οἱ δὲ θεραπευταὶ ἔκαλουντο.

Χριστιανῶν πω προσήσεως ἀνὰ πάντα τόπον ἐπιπε-
φημισμένης (60), οὐτὶ πω διατείνεθαι ἀναγκαῖον.
Οὐμως δὲ οὖν ἐν πρώτοις τὴν ἀπόταξιν αὐτοῖς τῆς
οὐσίας μαρτυρεῖ, φάσκων ἀρχομένους φιλοσοφεῖν,
ἔξιστασθαι τοῖς προσήκουσι τῶν ὑπαρχόντων, ἐπειτα
πάσαις ἀποτάξιμένους ταῖς τοῦ βίου φροντίσιν, ἔξι
τειχῶν προσέλθόντας, ἐν μοναγρίοις καὶ κήποις τὰς
διατριβὰς ποιεῖσθαι, τὰς ἐκ τῶν ἀνομίων ἐπιμιξίας,
ἀλυσιτελεῖς καὶ βλασφέρξεις εὐ εἰδότας· τῶν κατ' ἐκεῖνο
καιροῦ τοῦθι ὡς εἰκός ἐπιτελούντων ἔχοντιμψ καὶ θερ-
μοτάτη πίστει, τῶν τὸν προφητεικὸν ζηλούν ἀσκούν-
των βίον. Τοιγαροῦν καὶ ταῖς δομολογουμέναις τῶν
ἀποστόλων Πράξεις ἐμφέρεται, διτὶ δὴ πάντες οἱ τῶν
ἀποστόλων γνώριμοι, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις
διαπιπράσκοντες, ἐμέριζον ἀπασι καθ' ὅδην τις χρείαν
εἶγεν, ὡς μηδὲ εἴναι τινα ἐνδεή παρ' αὐτοῖς· σοις
γοῦν κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, ὡς δὲ λόγος
φησι, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπράσκομέ-
νων, ἐτίθεσάν τε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων,
ῶστε διαβίδοσθαι ἔκάστηκε καθ' ὅ τι ἀντὶς χρείαν εἴχεν.
Τὰ περαπλήσια δὲ τούτοις μαρτυρήσας τοῖς δηλου-
μένοις δὲ Φίλων, συλλαβαῖς αὐταῖς ἐπιφέρει λέγων
ταῦτα περὶ αὐτῶν οὕτω· «Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκου-
μένης ἔστι τὸ γένος. » Εδει γάρ ἀγαθοῦ τελείου με-
τασχεῖν καὶ τὴν Ἐλλάδα καὶ τὴν Βάρβαρον. Πλεονάζει
δὲ Ἀιγύπτῳ καὶ ἔκαστον τῶν ἐπικαλουμένων
νομῶν, καὶ μάλιστα περὶ τὴν Ἀλεξανδρειαν. Οἱ δὲ
πανταχθεὶν ἄριστοι, καθάπερ εἰς πατρίδα θεραπευ-
τῶν, ἀποικίκων στέλλονται; (61) πρός τι χωρίον ἐπιτη-
θείστατον, ὅπερ ἔστιν ὑπὲρ λίμνης Μαρίας κείμενον
ἐπὶ γεωλόφου χθαμαλωτέρου σφέδρα εὐκαίρως, ἀσφα-
λεῖας τε ἔνεκα καὶ ἀέρος εὐκρασίας. » Εἴοτε ἔξῆς τὰς
οἰκήσεις αὐτῶν δοτοῖται τινες ἡσαν διαγράφας, περὶ
τῶν κατάγρων ἐκκατειώντων ταῦτα φησιν· «Ἐν ἔκαστῃ
δὲ οἰκίᾳ, ἔστιν οἰκήμα ιερὸν δὲ καλεῖται ασμενεῖον καὶ
μοναστήριον, ἐν δὲ μονούμενοι, τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου
μυστήρια τελοῦνται, μηδὲν εἰσκομέζοντες, μή ποτὲν,
μή σιτον, μήτε τι τῶν ἄλλων δισ πρᾶς τὰς τοῦ σώ-
ματος χρείας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ νόμους καὶ λόγια θεσπι-
σθέντα διὰ προφητῶν καὶ νόμους, καὶ τὰλλα οἷς
ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναύξονται καὶ τελειοῦνται. »
Καὶ μεθ' ἔτερά φησι· «Τὸ δὲ ἔξι ἑωθινοῦ μέρης
ἐπέρεας διάστημα σύμπαν αὐτοῖς ἔστιν δισκησίς.
Ἐντυγχάνοντες γάρ τοις ιεροῖς γράμμασι, φιλοσο-
φῶσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν (62) ἀλληγοροῦντες,
ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ἡρήτης ἐρμηνείας νομίζουσαν ἀ-
ποκεχρυμμένης φύσεως, ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης (63).

(60) Ἐπιπεψημισμένης. In tribus nostris codicibus. Maz., Med. ac Fuk. scriptum inveni ēκπεψημένης.

(61) Εἰς πατρίδα ἀποικιῶν στέλλονται. Hic improprie loquitur Philo. Nam coloni ex patria, potius quam in patriam migrare dicuntur. Et tamen figura est non inelegans, ἀποικιῶν εἰς πατρίδα στέλλεσθαι. Nam Therapeuta qui, relicta patria, in Aegyptum ad pagum Mareoticum commigrabant, merito dicuntur in coloniam mitti. Jam vero cum iudeum Therapeuta locum illum pro patria habuerint, recte dicuntur in patriam migrasse, cum illuc proficiscerentur.

(62) Φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν. Ita ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in

A ab initio ita vocati sint, cum Christianorum no-
men nondum ubique diffusum ac pervulgatum es-
set, nihil opus est pertinaciter contendere. Ceterum ante omnia quidem facultates suas illos abhinc
cere testatur. Ait enim simul atque ad hoc philo-
sophandi genus se contulerint, omnibus eos bonis
ad propinquos suos transmissis ultra cedere. Deinde abjecta omni rerum humanarum cura, extra ur-
bem progressos, in hortis agellisque deviis degere :
quippe qui intelligent dissimilis propositi hominum
contubernia et commercia plurimum obesse philo-
sophiæ. Quod quidem illius temporis Christiani ge-
neroso quadam ac divino lidei ardore succensi in-
stituisse mihi videntur, cum propheticam vivendi
rationem æmulari studebant. Etenim in Actibus
B apostolorum, qui nihil præter sinceram veritatem
continent, scriptum habetur, omnes apostolorum
discipulos prædiis et facultatibus suis venditis,
pretium fratribus prout eujusque necessitas flagi-
tabat, divisisse, adeo ut inter ipsos nemo egenus
exsisteret. Quotquot enim possessores agrorum aut
domiorum erant, ut ait Lucas, vendentes afferebant
pretia eorum quæ vendebantur, et ponebant ante
pedes apostolorum. Dividebatur autem singulis
prout cuique opus erat. His plane similia de Therapeu-
tis postquam Philo 55 testatus est, tum ista ad
verbū subjungit: « Id genus hominum in variis
orbis regionibus sparsum reperitur. Græcos enim
et barbaros tanti boni participes fieri decebat. Flo-
ret tamen præcipue in Aegypto, per singulas ejus
præfecturas diffusum, maxime vero circa Alexan-
driam. Ceterum ex omnibus terræ partibus optimi
quique in locum quemdam opportunissimum, qui
est trans Mariam paludem in colle terreno satis hu-
mili situs, et tum propter securitatem, tum ob coeli
temperiem commodissimus, tanquam in patriam
Therapeutarum migrant. » Hinc postquam cujus-
modi essent illorum domicilia descripsit, de ec-
clesiis quas variis in locis exstructas habent, ita
dicit: « In singulis autem domiciliis est quoddam
sacellum quod semineum et monasterium appellatur.
In quo soli, remotis arbitris, sanctioris vita myste-
ria peragunt. Nec cibum potumve, nec eorum qua
ad corporis curam pertinent quidquam eo secum
inserunt: sed legem duntaxat et prophetarum ora-
cula hymnosque et alia hujusmodi, quibus pietas
simil ac scientia augmentur et consummantur. »

codice Maz. ac Med. scriptum inveni τὴν πάτριον φιλοσοφοῦσι σοφίαν. In codice autem Fuk. legitur τὴν πάτριον φιλοσοφοῦσι φιλοσοφίαν. Quod mihi quidem rectius videtur. Sic enim Philo loqui solet de Iudeis, ut in lib. iii De vita Mosis, εἰσέτι νῦν φιλοσοφοῦσι ταῖς ἔδδομας ίουδαῖοι τὴν πάτριον φιλοσοφίαν· et in Legatione ad Caïum, καὶ μάλιστα ταῖς ἔδδομας, διτὶ δημοσιὰ τὴν πάτριον παιδεύονται φι-
λοσοφίαν.

(63) Vulg. ἐν ὑπονοίαις δηλουμένη. In Philone et in codice Maz., Med. et Fuk. et Savil. legitur δηλουμένης rectius. Porro quid significet ὑπονοίας vocabu-
lum, paucis notum esse arbitror. Antiquiores
Græci ὑπονοίας vocabant, quas recentiores ἀλλη-
γούταις dixerat, cum scilicet aliud dicitur, aliud in-

Paucis deinde interpositis hæc subjungit : « Totum A vero, inquit, diei spatium quod ab ortu solis ad vesperam interjaret, in meditatione philosophiae traducunt. Sacra enim volumina lectitantes philosophantur more patrio, præcepta sapientia a majoribus tradita allegorice explicando. Quippe existimant verba ipsa nihil aliud esse quam imagines et signa rerum abditarum, quæ per allegorias declarande sint. Sunt etiam apud eos commentarii veterum quorumdam, qui sectæ illius antores, quam plurima eis monumenta doctrinæ illius quæ in allegoriis posita est, reliquerunt. Quibus isti tanquam exemplaribus utentes, morem hunc institutumque imitantur. » Ille certe ab eo homine videntur dicta, qui nostros sacras litteras exponentes audirent. Quos autem ait penes illos fuisse veterum quorumdam commentarios, verisimile est ipsa esse Evangelia et apostolorum scripta, et expositiones quasdam veterum prophetarum : cujusmodi plures tum in aliis Pauli Epistolis, tum in illa quæ ad Hebreos scripta est, continentur. Postmodum vero de novis psalmis qui ab iisdem componuntur, ita scribit Philo : « Ita, inquit, non solum 56 contemplationi vacant, sed etiam cantica hymnosque ad Dei laudem componunt omni metrorum ac modulationum genere. Quos quidem gravioribus ut par est, nunieris conscribunt. » Multa quoque alia de iisdem in eo quem dixi libro commemorantur. Sed hæc maxime seligenda et excerpenda esse duxi, quibus ecclesiasticæ discipline forma quedam et imago descripta est. Quod si quis ea quæ a Philone dicta sunt, evangelicæ disciplinæ nequaquam propria esse, sed aliis etiam præter illos quos dixi competere posse existimat, is certe sequentibus Philonis verbis fidem adhibeat, in quibus, duinmodo æquus rerum æstimator sit, certissimum et extra omnem controversiam positum illius rei testimonium reperiet. Sic autem scribit : « Postquam, intelligitur. Docet id Plutarchus in libro Quomodo legendi sint poetæ : "Exei δὲ ἀναθεώρησιν ὠφέλιμον ἐπὶ τῶν διαβεβλημένων μάλιστα μύθων. οὖς ταὶς πάλαι μὲν ὑπονοίαις, ἀλληγορίαις δὲ νῦν λεγομέναις παραδιαζόμενοι, εἰτ. Ita certe apud Platonem sumitur ὑπόνοια in lib. II De republica, sub fine; et apud Philonen infra.

(64) Συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἱ τῆς αἵρεσεως αὐτῶν ἀρχηγέται. Jam supra docuimus, Philonis Therapeutæ diversos ab Essenis suis. Restat nunc ut probemus, eos non fuisse Christianos, ut sibi aliquis persuasit Eusebius. Undenam vero id probare certius possumus, quam ex hoc Philonis loco quem præ manibus habemus. Ait igitur Philo, habuisse Therapeutæ scripta veterum quorumdam sive sectæ auctorum, qui legem allegorice exposuerint. Quomodo hæc de Christianis accipi possunt, qui tum novelli erant et nudius tertius nat? Quænam rogo sunt scripta illa; quinam vetusti auctores et principes illius sectæ? Non certe prophetarum libri. Hos enim diserte ab illis separat Philo. Respondebit Eusebius esse forsitan Evangelia et Epistolæ apostolorum; sed hæc vixdum scripta erant Philonis ætate: nedum ut apostoli et evangelistæ pro vetustis auctoribus haberi etiam tunc possent, præsertim a Philone, qui et apostoliorum temporum fuit æqualis, et cum Petro famili-

ηστι δ' αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἱ τῆς αἵρεσεως αὐτῶν ἀρχηγέται (64) γενόμενοι, πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἔδεις ἀπέλιπον, οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρόμενοι, μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον. » Ταῦτα μὲν οὖν ξοκεν εἰρήσθαι τῷ ἀνδρὶ, τὰς Ιεράς ἑγηγουμένων ἐπακροσαμένῳ Γραφάς. Τάχα δ' εἰκὸς ἡ φησιν ἀρχαίων παρ' αὐτοῖς εἶναι συγγράμματα, τὰ τε Εὐαγγέλια καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων γραφὰς [τυγχάνειν], διηγήσεις τε τινὰς κατὰ τὸ εἰκὸς τῶν πάλαι προφητῶν ἐρμηνευτικές, ὅποις ἢ τε πρὸς Ἐβραίους, καὶ ἄλλαι πλείους τοῦ Παύλου περιέχουσαν ἐπιστολαί, ταῦτα εἶναι. Εἴτα πάλιν ἔχεις περὶ τοῦ νέους αὐτοῖς ποιεῖσθαι φαλμοὺς οὕτως γράφει. « Όστ' οὐ θεωροῦτι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν δισμάτα καὶ ὑμνούς εἰς τὸν Θεόν. Διὰ παντοῖων μέτρων καὶ μελῶν ρυθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαῖς χαράσσοντες. » Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα περὶ ὃν δ' ὀλόγος, ἐν ταῦτῃ διέξεισιν, ἐκεῖνα δ' ἀναγκαῖον ἐφάνη δεῖν ἀναλέξασθαι, διὸ ὃν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς ὑποτίθεται. Εἰ δέ τῷ μῇ δοκεῖ τὰ εἰρημένα ἴδια εἶναι τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας, δύνασθαι δὲ καὶ ἄλλοις παρὰ τοὺς δεδηλωμένους ἀρμόττειν, πειθέσθω κανὴν ἀπὸ τῶν ἔχεις αὐτοῦ φωνῶν, ἐν αἷς ἀναμφήριστον εἰ εὐγνωμονή, κομίστεται τὴν περὶ τοῦδε μαρτυρίαν. Γράφει γάρ ὅδε : « Ἐγκράτειαν δ' ὥσπερ τινὰ θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς. Σιτίον γάρ ἢ ποτὸν οὐδεὶς ἀν αὐτῶν προσενέγκαιτο πρὸ τὴν δύσεως, ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν φιτὸς ἔξιον κρίνουσιν εἶναι, σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας, θθεν τῷ μὲν ἡμέραν, ταῖς δὲ νυκτὶς βραχὺ τι μέρος ἀπένειμαν. » Ενιοὶ δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ὑπομιμήσκονται τροφῆς, οἵς πλειων ὁ πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυται, τινὲς δ' οὕτως ἐνευφράτινονται καὶ τρυφῶσιν ὑπὸ σοφίας ἐστιώμενοι πλουσίως καὶ ἀφθονῶς τὰ δόγματα χορηγούσης, ὡς καὶ πρὸς διπλασίαν χρόνον ἀντέχειν καὶ μόγις δι' ἔξι ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι τροφῆς ἀναγκαῖας ἐθισθέντες (65). » Ταῦτας

liariter Romæ versatus est, si Eusebii credimus. An non ex his aperte colligitur, Philonem eo in libro de Christianis non loqui? Sunt et alia argumenta ex quibus ille probari potest, ut cum dicit Philo Therapeutæ bis tantum quotidie preces fecisse, oriente scilicet sole et occidente: quasi vero primi Christiani non tertia, sexta et nona hora, ut in Actibus legitur, et singulis non diei modo, sed et noctis horis Deum oraverint. Item quod ait Therapeutæ hymnos et cantica vario metrorum genere in honorem Dei composuisse, cadere non potest in primaveros illos Christianos. Sciriens enim novos hymnos contexere cœperunt, post Antoninorum scilicet tempora, cum viri docti sese ad nostram religionem applicuerint. Jam vero quod scribit Philo, Therapeutæ per universum prope orbem diffusos fuisse, sed potissimum in Ægypto frequentes fuisse, et Mareoticam praefecturam fuisse illis instar patriæ, in quam præstantissimi quique illorum relicti patriis sedibus migrare soliti essent, quomodo de Christianis dici potest, qui et paucissimi tunc erant, nec patriam sibi ullam esse præter celestem Jerusalem existimabant?

(65) Εθισθέντες. Aut hæc vox delenda est, aut adjicienda sunt, quæ sequuntur in Philone ἐθισθέντες ὥσπερ φασὶ τὸ τῶν τεττήγων γένος ἀέρι τρέψεσθαι.

τοῦ Φίλωνος σαφεῖς καὶ ἀναντίρρητους περὶ τῶν καθ' Ημᾶς ὑπάρχειν ἡγούμενα λέξεις. Εἰ δὲ ἐπὶ τούτοις ἀντιλέγων τις ἔτι σχληρύνοιτο, καὶ οὕτως ἀπαλλαττέσθω τῆς δυσπιστίας, ἐναργεστέρας πειθαρχῶν ἀποδεῖξειν, ἃς οὐ παρά τισιν, ἢ μόνῃ τῇ τῶν Χριστιανῶν εὑρεῖν ἔνεστι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον θρησκείᾳ. Φησὶ γέρ τοις περὶ ὧν δὲ λόγος, καὶ γυναικας συνεῖναι. ὧν αἱ πλεῖσται γηραλέαι τυγχάνουσι παρθένοι, τὴν ἀγνέλαν οὐκ ἀνάγκη, καθάπερ ἐνιαὶ τῶν παρ'. Ἐλλησιν ἱερειῶν, φυλάξσουσι μᾶλλον, ἢ καθ' ἔκουσιν γνώμην, διὰ ζῆτον καὶ πόθον σοφίας ἢ συμβούλου σπουδάσασα. τῶν περὶ τὸ σῶμα ἡδονῶν τλόγησαν, οὐ θητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἢ μάνι τίκτειν ἀρ' ἐστής οἷα τε ἐστὶν ἡ θεοφιλῆ ψυχῆ. Εἰο' ὑποκαταβάτες ἐμφαντικῶπερον ἔκτιθεται καὶ ταῦτα. C Αἱ δὲ ἔκγησίς τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς διὰ ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις. Ἀπασα γέρ τὴν νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις ἐισιέναι ζῶν, καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς λέξεις, ψυχὴν δὲ τὸν ἐναποκείμενον ταῖς λέξεις ἀόρατον νοῦν, δη ἤρξατο διαφερόντως τὴν θρησκείαν ἀντηθεῖν, ὡς διὰ κατόπτρου τῶν δονομάτων, ἐξαίσια κάλλη νοημάτων ἐμφανόμενα κατιδύνσα. D Τί δεῖ τούτοις ἐπιλέγειν τὰς ἐπὶ ταῦτὸν συνδόδους, καὶ τὰς ίδια μὲν ἀνδρῶν, ίδια δὲ γυναικῶν ἐν ταύτῳ διατριβάς, καὶ τὰς ἔξ Εθους εἰσέτι καὶ νῦν πρὸς ἡμῶν ἐπιτελουμένας ἀσκήσεις, ἃς διαφερόντως κατὰ τὴν τοῦ σωτηρίου πάθους ἔορτὴν, ἐν ἀστιτίαις καὶ διανυκτερεύσεσιν, προσοχαῖς τε τῶν θείων λόγων ἐκτελεῖν εἰώθαμεν. Ἀπερ ἐπακριβές τὸν αὐτὸν (66) δὲν καὶ εἰς δεῦρο τετήρηται παρὰ μόνοις ἡμῖν τρόπον, ἐπισημάνμενος δὲ δηλωθεὶς ἀνήρ, τῇ ίδιᾳ παραδέδωκε γραφῇ καὶ μάλιστα τὰς τῆς μεγάλης ἔορτῆς (67) παννυχίδας (68), καὶ τὰς ἐν ταύταις ἀσκήσεις, τοὺς

(66) Ἐπακριβές τὸν αὐτὸν. Paulo aliter nostri codices Maz., Med. et Fuk., qui ita scriptum exhibent: οὐ καὶ ἐπακριβεστερον αὐτὸς δὲν καὶ εἰς δεῦρο, etc.

(67) Τῆς μεγάλης ἔορτῆς παννυχίδας. Intelligit totam illam hebdomadēm quā Paschales ferias praecedit, quam Μεγάλην Ἐβδομάδαν Græci Patres appellant. Epiphanius in hæresi Nazaræorum vocat Ἐβδομάδα τῶν Πάσχων, ut et Cyrilus in Homiliis Paschalibus. Ex quo discimus, hebdomadēm illam in Alexandrina Ecclesia a secunda duntaxat feria incepisse. Ait autem Epiphanius Philonem per eos dies venisse ad monasteria Therapeutarum quos ipse Jessæos nominat. Verum in Philonis libro nulla sit mentio Paschalis solemnitatis. Meminīt quidem Philo τῆς Μεγάλης ἔορτῆς, ubi scribit Therapeutas seorsum vixisse in monasteriis, septimo autem quoque die in unum convenire solitos: post dies vero septies septenos convivia frugalissima celebrasse cum choreis et canticis in honorein Dei compositis. Quippe eos septenarium numerum coluisse; nec solum simplicem hebdomadēm in honore habuisse, verum etiam repetitam ac per se multiplicatam, quippe quā vigilia sit seu προσόρτος magnæ festivitatis, Pentecostes videlicet. Hac sunt Philonis verba, quā profecto nihil faciunt pro Eu-ebio. Nam primum quidem Philo hebdomadis nomine Sabbathum intelligit, quod Therapeutæ religiose colebant ex Mosis præcepto, ut tradit Philo. At hoc longe abhorret a Christianorum ritu, qui non Sabbathum, sed dies Dominicos celebrabant. Deinde Μεγάλης ἔορτῆς vocabulo Pentecosten de-signari ioseuenet testatur, non autem Pascha, ut alli-

A quit, temperantium tanquam fundamentum aliquod in animis suis jecerunt, reliquas deinceps virtutes superstruunt. Cibum enim potumque nemo illorum ante solis occasum unquam sumpserit. Quippe philosophiæ studium luci convenire: curam autem corporis tenebris dignam esse existimant. Itaque illi quidem studio totum diem, corporis autem necessitatibus exiguum noctis partem deputarunt. Non nulli eorum toto triduo cibum capere omittunt, dum ardenter discendi cupiditate rapiuntur. Qui-dam vero tam incredibili voluptate, tantisque deliciis perfunduntur, dum pascuntur epulis sapientiæ, quæ salubria ipsis præcepta tanquam opiparum convivium apponit, ut duplo diutius famein perferant, ac vix sexto die recessarum cibum degustent. B Hæc Philonis verba de primis nostræ religionis viris perspicue et absque ulla dubitatione dicta esse arbitror. Quod si quis adhuc pertinaciter his refragari voluerit, is manifestioribus convictus indiciis, quæ non alibi quam in Christianorum religione ad Evangelii normam composita reperiuntur, pertinaciam suam tandem abhiciat. Ait igitur Philo cum his viris de quibus jam diximus, versari etiam seminas quasdam, quarum plurimæ ad extremam usque senectutem virgines manent. Quæ quidem non coactæ necessitate ut plerique apud Græcos sacerdotes, sed sua sponte castitatem corporis custodierunt, illectæ amore ac desiderio sapientiæ; in cuius complexu ac contubernio dum vitam omnem traducere cupiunt, sprevere corporis voluptates, nec perituros partus concupiverunt, sed potius immortales foetus. Quos quidem solus animus divino Numini dicatus et acceptus ex seipso edere potest. C **57** Multis deinde interjectis, dissermat Eusebius. Omitto choreas et saltationes Therapeutarum in illis pævigiliis, quæ potius ad Bacchanalium insaniam, quam ad Christianam sobrietatem pertinent; licet Philo, utpote gentis suæ philosophis favens, ejusmodi lurorem sacram ac sobrium nominet.

(68) Παννυχίδας. Paulo supra διανυκτερεύσεις pro eodem dixit: Καὶ τὰς ἔξ ἔθους εἰσέτι καὶ νῦν πρὸς ἡμῶν ἐπιτελουμένας ἀσκήσεις, ἃς διαφερόντως κατὰ τὴν τοῦ σωτηρίου πάθους ἔορτὴν, ἐν ἀστιτίαις καὶ διανυκτερεύσεσιν, προσοχαῖς τε τῶν θείων λόγων, etc. Qui locus imprimis notandus est, utpote ex quo antiquitas jejunii Paschalis manifestissime ostenditur. Quamvis enim concedamus, Philonis locum ex libro *De vita contemplativa*, de Christiæ non esse intelligendum, ex interpretatione tamen Eusebii hoc colligimus: Eusebium non dubitasse quin Paschale jejuniū Marci evangelistæ temporibus jam tum in Ecclesia celebraretur. Ceterum ut ad παννυχίδας seu pævigilia Paschalis festi redeamus, de hisdem loquitur Eusebius cap. 9, l. vi, ubi agit de miraculo Narcissi Hierosolymitorum episcopi; et in libro iv *De vita Constantini*, c. 22, τὴν ἵεραν διανυκτερεύσειν appellat. Epiphanius in epilogi operis *De hæresibus*, has vigilias varie in Ecclesia observatas esse testatur. Plerique enim per sex illos dies qui Pascha præcedunt, pævigilia celebrauit. Alii quinta duntaxat feria et Sabbathum vigilias agebant, ἀγρυπνίαις δὲ διατελοῦσι τὰς ἔξ, etc.; et paulo post, ἐν τοῖς δὲ τόποις τὴν μετὰ τὴν πέμπτην ἀγρυπνοῦσι, ἐπιφωνουσαν εἰς τὸ προσάθετον, καὶ τὴν χωριακὴν μόνας. Qui locus cuius munitus sit, ita mihi supplendus videtur, τὴν μετὰ τὴν

ius adhuc loquitur his verbis: « Expositiones autem, inquit, sacerorum voluminum ab iis sunt signatae per allegorias. Universam enim legem similem esse existimant animali: et verba quidem ipsa corporis instar esse; occultum autem sensum qui sub verbis latet, animæ speciem quamdam habere. Quem quidem sensum hæc secta scrutari et contemplari primitus instituit, in verbis ipsis velut in speculo quodam, admirabilem sententiarum pulchritudinem contuens. Quid præterea hic attinet commemorare cœtus et virorum ac mulierum seorsum degentium studia atque exercitationes, quæ apud nos etiam num in usu sunt, præcipue circa diem festum Dominicæ passionis, quo tempore jejuniis atque vigiliis, et sacerorum librorum lectioni impensis vacare consuevimus. » Quæ omnia vir ille toties jam nominatus, eodem plane modo quo a nobis solis hodieque observantur, accurate notata, scriptis suis tradidit, atque in primis pervigilia magnæ solemnitatis, piisque in iisdem exercitationes, et hymnos qui a nobis recitari solent, commemorat. Et quo pacto, cum unus quispiam modulate ac decenter psalmum canere exorsus fuerit, cæteri cum silentio auscultantes, extremas duntaxat hymnorum partes simul concinuant. Utique per illos dies humi in strumentis recubantes, a vino quidem, ut ejus verbis utar, penitus abstineant, neque carnes ullam degustent: sola autem aqua ad potum utantur, neque ad panem aliud quidquam adhibeant præter sal atque hyssopum. Ad hæc gradus atque ordinem præsidentium describit, eorum videlicet qui ecclesiastica obeunt munera: tum ministeria diaconorum: postremo episcopatus apicem omnibus antistantem. Quæ si quis accuratius nosse desiderat, ex ipso Philonis libro discere poterit. Cæterum quin dum ista scriberet Philo, primos illos evangelicæ doctrinæ prædicatores, et ab apostolis primum traditam disciplinam in mente habuerit, nemini dubium esse arbitror.

58 CAPUT XVIII.

Qui Philonis libri ad nos pervenerint.

Hic porro vir in dicendo copiosus, in sententiis locuples, in divina Scriptura intelligentia sublimis atque excelsus, variam ac multiplicem sacerorum voluminum expositionem edidit. Ac primo quidem scriptis in Genesin, cuncta quæ illuc commemorantur, ordine explanans: quos libros sacerdarum legum Allegoriam inscripsit. Deinde vero capita quædam sacerorum Scripturarum quæ difficultatem habere videntur, singillatim exposuit, objectiones earumque solutiones apponens. Quos similiter libros Questionum ac Solutionum in Genesin et in Exodum titulo prænotavit. Sunt præterea ab eodem seorsum conscripti de diversis argumentis tractatus: verbi gratia, *De agricultura libri duo*, totidemque, *De temulentia*, et alia plurima opuscula variis pro cuiusque arguento titulis insignita. Inter quæ est illud *De rebus quas mens sobria optat et quas esse queratur*. Item *De con-*

πέμπτην ἀγρυπνούσιν ἐπιφώσκουσαν εἰς τὸ προσάθετον, καὶ τὴν μετὰ τὸ σάββατον ἐπιφώσκουσαν εἰς τὴν χυριακὴν μόνας. Αἱ λοιπὲς εἰς τὴν ἡμέραν τῶν κάμπατον τὸν προγενόμενον ὑμέν ἐν τε τῆς ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς, καὶ τῆς ἀγρυπνίας.

(69) *Tὸν τῆς προστασίας τρόπον.* Presbyteros intelligit, de quibus Philo in dicto libro *De vita contemplativa*, pag. 899 editionis Parisiensis.

(70) *Πλατὺν ταῖς διαρολαῖς.* Rufinus legisse vi-

A τε λέγεσθαι εἰωθότας πρὸς ἡμῶν ὅμοιος ιστορῶν, καὶ ὡς ἐνδικτοῦσιν ἀκροάμενοι, τῶν ὅμοιον τὰ ἀκροτελεῖται συνεξηγούσιν, δπως τε κατὰ τὰς δεδηλωμένας ἡμέρας ἐπὶ στιθάδων χαμενοῦντες, οἷον μὲν τοπαράπαν. ὡς αὐτοῖς φήμασιν ἀνέγραψεν, οὐκ ἀπογεύονται, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἐναίμων τινῶν, ὅμωρ δὲ μόνον αὐτοῖς ἐστι τὸ ποτὸν, καὶ προσδήμημα μετ' ἄρτου ἀλες καὶ ὕσταπον. Πρὸς τούτους γράψει τὸν τῆς προστασίας τρόπον (69), τῶν τὰς ἔκκλησιστικὰς λειτουργίας ἐγκεχειρισμένων, διακονίας τε καὶ τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἀνωτάτω τῆς ἐπισκοπῆς προεδρίας. Τούτων δ' ὅτῳ πόθος ἔνεστι τῆς ἀκριδοῦς ἐπιτάσσεως, μάθοι ἀν ἐκ τῆς διτιωθείσης τοῦ ἀνδρὸς ιστορίας. “Οτι δὲ τοὺς πρώτους κήρυκας τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίας, τὰ τε ἀρχῆθεν πρὸς τῶν ἀποστόλων ἥθη παραδεδομένα καταλαβὼν δὲ Φίλων ταῦτ' ἔγραψε, παντὶ τῷ δῆλον.

B tradidit, atque in primis pervigilia magna solemnitas, piisque in iisdem exercitationes, et hymnos qui a nobis recitari solent, commemorat. Et quo pacto, cum unus quispiam modulate ac decenter psalmum canere exorsus fuerit, cæteri cum silentio auscultantes, extremas duntaxat hymnorum partes simul concinuant. Utique per illos dies humi in strumentis recubantes, a vino quidem, ut ejus verbis utar, penitus abstineant, neque carnes ullam degustent: sola autem aqua ad potum utantur, neque ad panem aliud quidquam adhibeant præter sal atque hyssopum. Ad hæc gradus atque ordinem præsidentium describit, eorum videlicet qui ecclesiastica obeunt munera: tum ministeria diaconorum: postremo episcopatus apicem omnibus antistantem. Quæ si quis accuratius nosse desiderat, ex ipso Philonis libro discere poterit. Cæterum quin dum ista scriberet Philo, primos illos evangelicæ doctrinæ prædicatores, et ab apostolis primum traditam disciplinam in mente habuerit, nemini dubium esse arbitror.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

*Οσα τοῦ Φίλωρος εἰς ἡμᾶς περιηλθε συγγράμματα (Nic. H. E. ii, 17, 18).

Πολὺς γε μὴν τῷ λόγῳ, καὶ πλατὺς ταῖς διανοίαις (70), ὑψηλὸς τε καὶ μετέωρος ἐν ταῖς εἰς τὰς θείας Γραφὰς θεωρίαις γεγενημένος, ποικίλην καὶ πολύτροπον τῶν ιερῶν λόγων πεποίηται τὴν ὑφῆτην τούτο μὲν εἰρμῷ καὶ ἀκολουθῷ, τὴν τῶν εἰς τὴν Γέρεσιν διεξελθών πραγματείᾳ, ἐν οἷς ἐπέγραψε τρόμων ιερών Ἀλληγορίαις, τούτῳ δὲ, κατὰ μέρος διαστολὰς κεφαλαίων τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ἐπιστάσεις τε καὶ διαλύσεις ποιούμενος ἐν οἷς καὶ αὐτοῖς καταλλήλως τῷρ, ἐν Γερέσει καὶ τῷρ ἐν Εξαγωγῇ ζητημάτων τε καὶ λύσεων τεθεῖται τὴν ἐπιγραφήν. “Εστι δ' αὐτῷ παρὰ ταῦτα, προβλημάτων τινῶν ἰδίως πεποημένα σπουδάσματα. Οἵα ἔστι τὰ Περὶ γεωργίας δύο, καὶ τὰ Περὶ μέθης τοσάντα, καὶ ἄλλα ὅταν διαφόρου καὶ οἰκείας ἐπιγραφῆς τῇσι μενά. Οἶος Περὶ ὡρῶν τῆς στοῦν εὑχεται (71) καὶ κατηράται, καὶ δὲ Περὶ συρῆς καὶ εὐρέ-

detur βαθὺς, υψηλὸς τε καὶ στοῦν εὐχεται. Nicophorus tamen et scripti codices vulgatae lectionem tuentur. Paulo post nostri codices Maz., Med. ac Fuk. vocem intersetur hoc modo, ὑψηλός τε τὸν καὶ μετέωρος.

(71) Περὶ ὡρῶν τῆς στοῦν εὐχεται. Hic Philonis liber hodie non extat. Nam quod Nicolaus Faber ad oram codicis sui adnotaverat, forte scribendum esse Περὶ τοῦ Εξενηγύε Νωε, id equidem probare non possum, licet in eo libro agat Philo de votis et imprecationibus. Apud Suidam liber hic Philonis inscribitur Περὶ ὡρῶν τῆς στοῦν εὐχεται εἰς. Sophronius vero sic habet: Περὶ ὡρῶν τῆς στοῦν εὐρέ-

σως (72), καὶ δὲ Περὶ τῆς πρὸς τὰ παιδεύματα σὺν-
θέουν. Περὶ τοῦ, τις δὲ τῶν θεωρὸν ἐστὶ καὶ προρόδιος,
ἢ Περὶ τῆς εἰς τὰ Ισα καὶ ἑράκλη τομῆς, καὶ ἐπὶ δὲ
Περὶ τῶν τριών ἀρετῶν, ἃς σὺν ἀλλαῖς ἀρέγραψε
Μωϋῆς. Πρὸς τούτοις, δὲ Περὶ τῶν μετορομάζομέν των,
καὶ ὡς ἔτεκα μετορομάζονται, ἐν φρησὶ συντεταχέ-
ναι καὶ περὶ Διαθήκῶν πρώτης καὶ δευτέρας (73). "Ἐστι
δὲ αὐτοῦ καὶ Περὶ ἀποκλιας, καὶ Βλού σφροῦ τοῦ κατὰ
δικαιοσύνην τε λειωθέντος, δὲ Περὶ τύμων ἀγράψων.
Καὶ ἐπὶ Περὶ γιγάντων, καὶ Περὶ τοῦ μὴ τρέπεσθαι τὸ
Θεῖον (74), Περὶ τε τοῦ, κατὰ Μωϋσέα, θεοπέμπτους
εἰραι τοὺς ὄρειρους (75), πρῶτον, δεύτερον, τρίτον, τέ-
ταρτον, πέμπτον. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα
τῶν Εἰς τὴν Γένεσιν. Εἰς δὲ τὴν Ἐξόδον ἔγνωμεν αὐ-
τοῦ Σηηημάτων καὶ Λύσεων πρῶτον, δεύτερον, τρί-
τον, τέταρτον, πέμπτον. Καὶ τὸ Περὶ τῆς σκηνῆς, τὸ
τε Περὶ τῶν δέκα λογίων, καὶ τὰ Περὶ τῶν ἀραφερο-
μένων ἐν εἴδει τύμων εἰς τὰ συντελοντα κεφάλαια
τῶν δέκα λόγων, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον, τέταρτον.
Καὶ τὸ Περὶ τῶν εἰς τὰς λειουργίας ζώων, καὶ τὰ
τὰ τῶν θυσιῶν εἰδη. Καὶ τὸ Περὶ τῶν προκειμένων
ἐν τῷ τύμφῳ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἀθλῶν, τοῖς δὲ πονη-
ροῖς ἐπιτιμῶν καὶ ἀρῶν. Πρὸς τούτοις ἄπαντα καὶ μο-
νοβίδια αὐτοῦ φέρεται, ώς τὸ Περὶ Προρολας (76), καὶ

εὐχόμεθα καὶ ἀπομαρτυρόμεθα, λόγος εἰς. Hiero-
nymus dixit, *De iis quae sensu precamur et deter-
stamur, liber unus.* Ubi notabilis sensum ponit pro in-
tellectu, more illius saeculi. Sic idem Hieronymus
in Indice hæreton, cap. 7, de Valentianis, *sensum*
semper vocat, qui Græce est νοῦς, et in cap. 28
ejusdem libri. Ita etiam Eusebius Emissenus, seu
politus Eucherius in homilia prima de Ascensione :
*Totus, inquit, homo in animi intellectu, et sensus
exercitio, et in mentis ratione ac vigore consistit. Nulla
enim carnis uisilitas est.* Et in sermone de Pente-
coste cum dicit : *Ad hoc enim sensum rationabilem
nature munere, et secundâ nativitatibz reparatione
succipimus.* Rusinus in expositione symboli : *Conci-
lium vanitatis est et hoc, quod olim congregavit per-
tinaces et prava contentio, assenser quidem Christum
carnem humanam suscepisse, non tamen et animam
rationalem, cum utique et carni et animæ et sensu
et menti una eademque salus a Christo collata sit.*
Ubi delendæ sunt voces illæ et menti.

(72) Οἱ περὶ συνῆς καὶ εὑρέσεων. Ita quidem
scribitur in codice Regio, quam scripturam consti-
mat Rusinus. Veritatem enim *De natura et inventione*. Apud Suidam hic liber inscribitur Περὶ φύσεως καὶ
εὑρίσκων. Quam inscriptionem Suidas ex Sophro-
nio Hieronymi interprete desumptis. Verum optimi
codices Maz. ac Med., cum Fuk. et Saviliano,
preferunt καὶ δὲ Περὶ φύσεως καὶ αἱρέσεων. Quare
assentior Nicephorus, qui duos Philonis libros recte
distinxit : quorum alter inscriptus erat Περὶ φύσης καὶ
αἱρέσεως, id est, *De fuga et electione*; alter
Περὶ φύσεως καὶ εὑρέσεως, hoc est, *De natura et
inventione*. Ex quo appareat codicem Eusebianum quo
usus est Nicephorus, hoc quidem in loco nostris
exemplaribus emendatiorem suisce.

(73) Vulg. περὶ διαθηκῶν πρωτον καὶ δεύτερον.
Hieronymus et Christopheronus vertunt *De pacis*. Sed nos,
Rusinum secutis, maluimus vertere *De
testamentis*. Διαθήκην LXX Interpretes posuerunt
pro pactione quam Græci συνθήκην vocant, ut no-
tavit Isidorus Pelusiota. Præcipue autem sic voca-
runt sacerdotes quæ Deus initit cum hominibus; cu-
jusmodi multa referuntur in Veteri Instrumento.
Sed omnium maximum est et sanctissimum quod
Deus pepigit cum Abrahamo. Illo Latini omnes uno

A fusione linguarum. Est et alias *De fuga et inven-
tione*. Item *De congressu et consuetudine cum huma-
nioribus disciplinis*. Præterea *Quis rerum divinarum
hæres sit*, seu *De divisione in partes æquales et inae-
quales*. Item *De tribus virtutibus quas cum aliis Mo-
ses descripsit*. Est insuper alias liber *De nominum
mutatione*, et *quas ob causas nomina immutantur*. In quo libro de duobus Testamentis primo ac se-
cundo se scripsisse testatur. Est et alias liber *De
migratione*. Item *De vita sapientis qui per justitiam
consumatus est*, seu *De legibus non scriptis*: et al-
ter *De gigantibus*; tum *Quod Deus sit immutabilis*. Adde his libros quinque *De eo quod somnia immit-
tantur a Deo*, ex sententia Mosis. Atque hi sunt libri ab illo in *Genesin* conscripti, qui ad nos perve-
nerunt. In *Exodus* vero quinque libros *Quæstiō-
num et Solutionum* ab eo scriptos vidimus. Item *De tabernaculo*, *De decem præceptis*. Sunt et quatuor
eius libri *De specialibus legibus* quæ ad summa De-
calogi capita referuntur. Alius item *De animalibus*
quæ sacrificiis deputata sunt, et quæ sunt species
sacrificiorum. *De præmiis et suppliciis* quæ in lege
proposita sunt tam bonis quam malis. Et *De impre-
cationibus*. Præter 59 hos omnes circumseruntur

consensu Testamentum dixerunt, alludentes potius
ad vim ipsam nominis, qua testatio voluntatis desi-
gnatur, quam ad mortis significacionem. Ostendere
scilicet voluerunt, pacta illa et promissa Dei non
minus firma esse quam testamenta hominum rata
esse solent. Secundum scilicet suos illud, quod Deus
pepigit cum Mose et Israelitis, ut est in *Exodi* cap.
xxix. Quanquam duplex fœdus cum Mose Deus per-
cussit : prius quidem in monte Horeb, alterum ve-
ro in agro Moabitum, ut legitur in *Deuteronomii*
cap. xxix. De duobus his fœderibus librum scripse-
rat Philo hoc titulo : Περὶ Διαθηκῶν πρωτον καὶ
δευτέρας. Sic enim scribitur in quatuor nostris co-
dicibus, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Savil. Quod
si quis vulgatam codicis Regii scripturam retinere
maluerit, non valde repugnabo. Certe Philo diserte
testatur duos se libros scripsisse Περὶ Διαθηκῶν.
Sic enim ait in libro *De nominum mutatione*: Τὸν δὲ
Περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα θεοπέμπτους εἰρα-
τοὺς ὄρειρους α. β. γ. δ. ε. Alter hunc locum le-
gisse videtur Rusinus. Veritatem enim *De Moysis vita
libros quinque*, *De eo quod a Deo mittantur somnia*.
Sed cum *De vita Moysis* libros tres duntaxat scripse-
rit Philo, hæc Rusini versio ferri non potest. *De eo*
quidem *quod a Deo mittantur somnia*, tres libros a
Philoni conscriptos fuisse constat; quorum primus
periit, secundus extat pag. 465 editionis Parisi-
ensis: in ejus exordio mentionem facit prioris
libri, quem de eodem argumento exaraverat. Ter-
tius demum extat liber in eadem editione p. 1108,
non suo loco positus. An autem plures his tribus
scripserit libros, nobis non constat. Suidas certe
quinque libros Philonis de somniis commemorat.

(74) Vulg. τὰ περὶ διαθηκῶν πρωτον καὶ δεύτερον.
Scribendum est καὶ Περὶ τοῦ, etc. Est enim titulus alterius libri, qui in vulgatis Philonis editionibus ita
perscribitur : Περὶ τοῦ δὲ ἀπερτον τὸ Θεῖον.
(75) Περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα θεοπέμπτους εἰρα-
τοὺς ὄρειρους α. β. γ. δ. ε. Aliter hunc locum le-
gisse videtur Rusinus. Veritatem enim *De Moysis vita
libros quinque*, *De eo quod a Deo mittantur somnia*.
Sed cum *De vita Moysis* libros tres duntaxat scripse-
rit Philo, hæc Rusini versio ferri non potest. *De eo*
quidem *quod a Deo mittantur somnia*, tres libros a
Philoni conscriptos fuisse constat; quorum primus
periit, secundus extat pag. 465 editionis Parisi-
ensis: in ejus exordio mentionem facit prioris
libri, quem de eodem argumento exaraverat. Ter-
tius demum extat liber in eadem editione p. 1108,
non suo loco positus. An autem plures his tribus
scripserit libros, nobis non constat. Suidas certe
quinque libros Philonis de somniis commemorat.
(76) Vulg. τὰ περὶ Προρολας. In codice Maz. et Fuk.
scriptum est τὸ Περὶ Προρολας, rectius; unicus
enim fuit Philonis liber hoc titulo prænotatus Περὶ
Προρολας. In manuscripto Philonis codice bibli-
othecæ Augustinæ, hic Philonis liber *De Providentiæ*
confunditur cum altero ejusdem Philonis libro ad-

etiam singulares ejusdem libri. *De providentia. De A Judæis. De homine cirilem vitam agente. Alexander, sive De eo quod bruta animalia ratione sint prædicta.* Item *Quod quicunque peccat servus est. Cui subiectus est liber, De eo quod liber est quicunque virtuti studet.* Sequitur liber ille *De vita contemplativa seu De supplicibus*, ex quo capita quadam de apostoli-corum hominum vita supra retulimus. Sed et *Hebraicorum nominum quæ in lege et in prophetis occurunt, interpretationes ab ipso compositæ esse dicuntur.* Idem cum imperante Caio Romam venisset, librumque de illius sceleribus et flagitiis conscripsisset, quem per cavillationem *De virtutibus inscripsit*, postmodum Claudio ad imperium electo, coram universo senatu librum illum fertur recitasse. Qui quidem tanta omnium admiratione exceptus est, ut ejus scripta digna deinceps judicata sint, quæ in bibliothecis publicis consecrarentur. Sub idem tempus cum Paulus apostolus ab Hierosolymis et finitimis locis regressus ad Illyricum usque-properaret, Claudius imperator Judæos Urbe expulit. Unde Aquila et Priscilla cum aliis Judæis Roma egressi, in Asiam appulerunt, ibique cum apostolo Paulo qui Ecclesiarum regionis illius fundamenta a se recens posita tum maxime firmabat, commorati

οἱ Περὶ Ἰουδαῶν (77) συνταχθεῖς αὐτῷ λόγος, καὶ διπολιτικός· ἔτι τε ὁ Ἀλέξανδρος, ἡ Περὶ τοῦ λόγου ἔχειν τὰ ἀλογα ἴων. Ἐπὶ τούτοις ὁ Περὶ τοῦ δοῦλοι εἰραι πάρτα φαῦλοι. Ὡς ἔξτιν, ὁ Περὶ τοῦ πάρτα σπουδαιὸν ἐλεύθερον εἰραι. Μεθ' οὓς συντεταχται αὐτῷ, ὁ Περὶ βίου θεωρητικοῦ ἡ ἰκετῶν, ἐξ οὗ τὰ περὶ τοῦ βίου τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν διελθόμεν· καὶ Τώρ ἐν ρόμφῳ δὲ καὶ προζήταις Ἐβραικῶν ἐρομάτων αἱ ἐρμηνεῖαι (78), τοῦ αὐτοῦ σπουδὴ εἶναι λέγονται (79). Οὗτος μὲν οὖν κατὰ Γάιον ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἀφικέμενος, τὰ περὶ τῆς Γαῖον θεοτυγίας αὐτῷ γράψεντα, ἡ μετὰ ἡθους καὶ εἰρωνείας ἐπέγραψεν Περὶ ἀρετῶν, ἐπὶ πάσης λέγεται τῆς Ῥώμης συγχήτου κατὰ Κλαύδιον διελθεῖν, ὡς καὶ τῆς ἐν βιθυνιστήκαις ἀναθέσεως θυμασθέντας αὐτοῦ καταξιωθῆναι τοὺς λόγους. Τηνικαῦτα δὲ καὶ Παύλου τὴν ἀπὸ Ιερουσαλήμ καὶ κύκλῳ πορείαν μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ διανύσσοντος, Ἰουδαίους Ῥώμης ἀπελαύνει Κλαύδιος (80). "Οτε Ἀκύλας (81) καὶ Πρίσκιλλα μετὰ τῶν ἄλλων Ἰουδαίων τῆς Ῥώμης ἀπαλλαγέντες, ἐπὶ τὴν Ἄστρα, καταίρουσιν· ἐνταῦθα τε Παύλῳ τῷ ἀποστόλῳ συνδιαρέουσι, τοὺς αὐτόθι τῶν Ἐκκλησιῶν ἄρτι πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντας θεμελίους ἐπιστηρίζονται. Διδάσκαλος καὶ τούτων ἡ ἱερὰ τῶν Πράξεων γραφῇ. sunt, ut docet divinus Actuum apostolicorum liber.

versus Flaccum. Periit quidem hic Philonis liber De Providentia. Sed ejus insigne fragmentum habes apud Eusebium in lib. viii Preparationis, cap. ultimo, et in lib. vii, c. 21.

(77) Περὶ Ἰουδαῶν. Non dubito quin scribendum sit Ὅμηρος Ἰουδαῖος. Sic enim laudatur hic Philonis liber ab Eusebio in lib. viii *De preparatione evangelica*, cap. 10, ubi locus proferit elegantissemus ἐκ τῆς Φίλωνος Ὅμηρος Ἰουδαῖος ἀπολογία. Evidentiam nostram confirmat Rutilius, qui hunc locum ita vertit, *de Judeis apologeticus liber.*

(78) Ἐβραικῶν ὑρομάτων ἐρμηνεῖαι. De hoc Philonis libro Hieronymus in interpretatione nominum Hebraicorum ita scribit: *Philo, vir disertissimus Judæorum, Origenis quoque testimonio comprobatur edidisse librum Hebraicorum nominum, eorumque etymologias juxta ordinem litterarum et latere copulasse. Qui cum vulgo habeatur a Gracis, et bibliothecas orbis impleverit, studii mihi fuit in Latinam eum linguam vertere. Porro cum Philo ea duntaxat nomina interpretatus fuisset que in lege ac prophetis habebantur, postea Origenes verborum ac nominum Novi Testamenti interpretationem adjecit, supplens videlicet id quod in Philonis libro deesse videbatur, ut scribit Hieronymus ibidem. Origenes in lib. v Comment. in Evangelium Joannis: Invenimus ergo in interpretatione nominum, Joannes, etc.*

(79) Σπουδὴ εἰραι λέγοται. Tres nostri codices, Maz, Med. ac Fuketii scriptum habent σπουδα.

(80) Ἰουδαίους Ῥώμης ἀπελαύνει Κλαύδιος. Desumpsit hoc ex Luca in Actibus apostolorum cap. xviii. Et Orosius quidem anno Claudii nono id gestum esse scribit ex Josepho. Anno, inquit, ejusdem nono expulso per Claudium urbe Judæos Josephus tradit. Verum Josephi locus cuius testimonio uitetur Orosius, hodie non exstat. Itaque Orosius memoria lapsus mihi videtur. Ac profecto nequaquam verisimile est, Claudium imp., qui tanta benevolentia semper Judæos complexus est, ut patet ex multis ejus editiis quæ apud Josephum leguntur, ipsos nominatim Judæos urbe expulisse. Crediderim potius, cum magna Romæ famæ orta esset, id quod anno Claudii decimo refertur in Chronicō Eusebii,

Claudium omnes peregrinos-urbe expulisse, inter quos etiam fuere Judæi. Id enim antea ab Augusto factum fuerat; et a securis imperatoribus frequentissime posterū usurpatum, quoties urbs Roma penuria annonæ laborabat. Atque ita explicandum censem locum illum beati Lucæ. Quod si quis fultus auctoritate Suetonii, opinionem nostram respuat, equidem non magnopere repugnabo. Orosium secuti sunt deinceps omnes Chronographi, et Baronii in Annalibus. Quem tamen miror, cum edictum illud Claudii contra Judæos referat anno Claudii nono, concilium Hierosolymitanum in eundem annum conferre. At id manifesto pingnat cum Actibus apostolorum. Nam post concilium Hierosolymitanum, quod referunt cap. xv, Paulus regressus Antiochiam apostolorum Epistolam fratribus tradidit, et aliquanto tempore ibidem moratus esse dicitur. Posthac sejunctus a Barnaba, abiit in Syriam ac Ciliciam, prædicans verbum Dei. Inde in Phrygiam et Galatiam ac Mysiam profectus est, ubi in somnis a Spiritu sancto admonitus, in Macedonia navigavit, ac primum quidem Philippis annuntiavit tidem Christi: posthac Thessalonicas et Berrhoæ. Hinc Athenas cum navigasset, diutius ibi commoratus, dum Timotheum et Sylam exspectat, Atheniensibus verbum Dei prædicavit. Deinde Corinthum profectus, Aquilam et Priscillam ibi reperit, qui nuper eo ab Italia venerant ob edictum Claudii, quo omnes Judæi compulsi erant Urbe excedere, ut est in cap. xvii Actuum apostolorum. Ex his appareat, inter concilium Hierosolyminis habitum, et edictum Claudii, multum temporis intercessisse. Quo temporis spatio cuncta hæc quo compendiose retulimus, a Paulo apostolo sunt gesta. In Chronicō Alexandrinō concilium Hierosolymitanum refertur anno Claudii sexto, melius dixisset septimo. Sic enim cuncta egregie convenient. Nam Paulus residuis mensibus anni illius quo concilium habitum fuerat, intransit Antiochiae, tum anno sequenti Syriam et Ciliciam perlustravit cum Phrygiā et Galatia. Anno denum Claudii nono venit in Græciam.

(81) Ὁτε Ἀκύλας. Id est quo tempore Aquila, etc. Potest etiam legi disjunctum ὅ τε, ut in Regio et Fuk. codice scriptum inveni.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Ola τοὺς ἐτὸντος ιεροσολύμοις ιουδαίον συμφορὰ μετῆλθεν ἐτὴν τοῦ Πάσχα ημέρᾳ (Nic. H. E. ii, 26).

Ἐτις δὲ Κλαυδίου τὰ τῆς βασιλείας διέποντος, καὶ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν, τοσαύτην ἐπὶ τῶν ιεροσολύμων στάσιν καὶ ταραχὴν ἐγγενέσθαι συνέδη, ὡς μόνον τῶν περὶ τὰς ἔξοδους τοῦ ιεροῦ βίᾳ συνωθουμένων, τρεῖς μυριάδας (82) ιουδαίων ἀποθανεῖν πρὸς ἄλληλων καταπατηθέντων, γενέσθαι τε τὴν ἑορτὴν πένθος μὲν ὅλῳ τῷ ἔθνει, θρήνον δὲ καθ' ἔκστην οἰκταν. Καὶ ταῦτα μὲν σχεδὸν κατὰ λέξιν δὲ Ἰώσηπος. Κλαύδιος δὲ Ἀγρίππαν, Ἀγρίππου παῖδα, ιουδαίων καθίστησι βασιλέα (83), Φῆλικα (84) τῆς χώρας ἀπάστης Σαμαρείας τε καὶ Γαλιλαίας, καὶ προσέτι τῆς ἐπικαλουμένης Περαίας, ἐπίτροπον ἐκπέμψας. Διοικήτας δὲ αὐτὸς τὴν ἡγεμονίαν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα πρὸς μησὸν ὀκτώ, Νέρωνα τῆς ἀρχῆς διάδοχον καταλιπὼν τελευτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Οὐα καὶ κατὰ Νέρωνα ἐτὸντος ιεροσολύμοις ἐκράχθη (Nic. H. E. ii, 26).

Κατὰ δὲ Νέρωνα Φῆλικος τῆς ιουδαίας ἐπιτρόπευοντος, αὐτοὶς ῥήμασι αὐθίς δὲ Ἰώσηπος, τὴν εἰς ἀλλήλους στάσιν τῶν ιερέων ὡς πῶς ἐν εἰκοστῷ τῆς Ἀρχαιολογίας γράφει· «Ἐξάπτεται δὲ καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι στάσις πρὸς τοὺς ιερεῖς, καὶ τοὺς πρώτους τοῦ πλήθους τῶν ιεροσολύμων, ἔκαστος τε αὐτῶν, στίζος ἀνθρώπων τῶν θραυστάτων καὶ νεωτεριστῶν ἐντῷ ποιήσας, ἡγεμῶν ἦν. Καὶ συρράσσοντες ἔκακολόγουν τε ἀλλήλους, καὶ λίθοις ἔβαλλον. Ο δὲ ἐπιτάξιαν, ἣν οὐδὲ εἰς, ἀλλ' ὡς ἐν ἀπροστατεύτῳ πόλει ταῦτα ἐπράσσετο μετ' ἔξουσιας. Τοσαύτη δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς κατέλαβεν ἀναίδεια καὶ τόλμα, ὥστε ἐκπέμπειν δούλους ἐτόλμων ἐπὶ τὰς ἀλωνας, τοὺς ληφομένους τὰς τοῖς ιερεῦσι δρειλούμενας δεκάτας. Καὶ συνέθεινε τοὺς ἀπορουμένους τῶν ιερέων ὑπὲν δεῖτας

(82) *Τρεῖς μυριάδας.* Idem numerus ponitur in *Chronico*. Sed Josephus in lib. ii *De excidio plus quam decem millia hominum extincta esse dicit*. In vicesimo autem libro *Antiquitatum*, qui libri post historiam belli Judaici ab eo conscripti sunt, virginis millia occisorum numeral. Quem quidem numerum sequi malim, propterea quod hi libri posterius scripti sunt, ut dixi.

(83) *Ἀγρίππαν ιουδαίων καθίστησι βασιλέα.* Hic junior Agrippa, si proprie loquamur, nunquam Judæorum rex fuit. Nam post obitum patris Agrippæ, qui anno iv Claudi abiit et vita, cum adhuc infirmitas esset ætate, Claudio eum apud se detinuit, nec in patris regno succedere permisit. Postea defuncto Herode Chalcidis rege, Claudio regnum patrui ei donavit. Quod cum per quadriennium tenuisset, Claudio anno imperii sui duodecimo Transjordanem quæ tetrarchia Philippi fuerat, cum Lysanias regno ei concessit, adempta prius Chalcide. Ius quoque in templum, et eligendorum pontificum potestatem quam Herodes patruus habuerat, in eum transtulit. Paulo post Nero partem Galilææ ejus adiunxit regno, ut scribit Josephus in lib. xx. Quæcum ita sint, appareat falli Eusebium, qui hunc juniores Agrippam statim post obitum patris in regnum ejus successisse, et regem Judæorum a Claudio factum esse tum hic, tum in *Chronico* scribat. Quanquam hoc loco Eusebius aperte non dicit statim post obitum patris regem illum a Claudio

A

CAPUT ΧΙΧ.

Cujusmodi calamitas Judæos Hierosolymis ipso Paschæ die affixerit.

Caeterum Claudio Romanum adhuc imperium gubernante, tanta seditio tantusque tumultus Hierosolymis in ipsa solemnitate Paschæ conflatus est, ut illorum duntaxat qui circa templi portas contrusi et conferti conculcatione mutua perierunt, numerus ad triginta hominum millia pervenisse dicatur. Adeo ut festus ille dies et universæ genti lugubris, et singulis familiis lamentabilis fuerit. Hæc Josephus iisdem fere verbis memorat. Interea Claudius Agrippam Agrippæ filium Judæorum regem constituit, missò Felice qui Judæa simul et Samaria et Galilæa, et regionis trans Jordanem 60 procurator B esset. Ipse cum tredecim annis et octo insuper mensibus imperium administrasset, Neronem imberil successorem relinquens, e vita decepit.

C

CAPUT ΞΧ.

Quæ acta sint Hierosolymis sub imperio Neronis.

Neronis autem temporibus Felice Judæam procurante, aliam rursus inter sacerdotes exortam seditionem, Josephus in vicesimo *Antiquitatū* libro narrat his verbis: «Orta est, inquit, ingens seditione pontificum adversus sacerdotes primoresque plebis Hierosolymorum, adeo ut singuli illorum collecta manu perditorum hominum novisque rebus studentium, ductores se palam ferrent: congressique interdum conviciis et lapidibus se mutuo impeterent: cum interim nemo esset qui eos objurgaret, sed tanquam in civitate omni rectore destituta hæc licentius agerentur: tanta porro pontificum erat impudentia et audacia, ut non dubitarent servos suos ad areas mittere, qui decimas sacerdolis debitas raperent. Unde accidit ut nonnulli ex

D factum fuisse. Certe ipsius Josephi testimonio demonstrari potest, juniores Agrippam non continuo post patris mortem regia dignitate ornatum fuisse. Etenim Josephus in lib. ii *De bello Judaico*, cap. 13, duodecimum Neronis annum quo cœpit bellum Judaicum, componit cum anno regis Agrippæ xviii. Proinde junior Agrippa regnare orsus est anno Claudii octavo. Porro non negaverim eum Judæorum regem dici posse, cum rex fuerit Galilæa, et inter Judæorum reges recenseatur a Justo. Sed nego illum Judæa regem unquam fuisse. Nam post obitum senioris Agrippæ, qui contigit anno iv imp. Claudi, Judæa in provinciæ formam redacta est, missique in eam quotannis procuratores Cæsaris, ut docet Josephus.

(84) *Φῆλικα.* In *Chronico* Eusebii Felix ad procurationem Judæa missus esse dicitur a Claudio anno xi. Sed in editione Scaligeri rectius id ascribitur anno x Claudi. Verius tamen videtur, Felicem anno Claudi nono missum esse in Judæam. Nam Tacitus in lib. xii, Sulla et Othonem coss., qui est annus x Claudi, Felicem jampridem Judæis impositum fuisse dicit, et in cap. xxiv *Actuum apostolorum* Paulus causam agens apud eundem Felicem, quod contigit anno Claudi xii, sic eum alloquitur: *Ex multis annis te esse judicem huic genii sciens*, etc. Caeterum fallitur hic Rulinus, qui hæc verba Josephi esse existimat, cum sint Eusebii ipsius ut appareat.

sacerdotum ordine, quibus res familiaris erat angustior, præ alimentorum inopia desicerent. Ita seditionis violentia jus fasque penitus oppresserat. Idem scriptor sub hæc tempora turmam quamdam grassatorum Hierosolymis extitisse dicit, qui interdu obvios in civitate trucidabant. Præcipue vero ait, diebus festis plebi immisti, sicas sub vestibus occultantes, optimum quemque percutiebant. Cumque vulnerati protinus corruissent, ipsi cum astantibus indignari se simulabant. Quo facto, credulitate hominum nihil de iis sinistri suspicantium, diu tecti latuerunt. Ac primum quidem Jonatham pontificem ab illis ait interfictum fuisse, deinde vero complures alios quotidie confosso. Adeo ut timor ipsa calamitate acerbior esset, dum singuli tanquam in acie positi, quovis momento mortem sibi imminere crederent.

61 CAPUT XXI.

De homine Ægyptio, cuius mentio fit in Actibus apostolorum.

Paucis deinde interjectis hæc subjungit: Sed multo, inquit, graviore clade Judæos affixit Ægyptius quidam falsus propheta. Namque is in regionem ingressus, homo magus, cum opinionem atque auctoritatem prophetæ sibi conciliasset, usque ad triginta hominum millia quos prestigiis suis deceperat, congregavit. Quos cum ex solitudine ad montem usque Olivarum perduxisset, inde in urbem Hierosolymorum irrumperè statuerat, depulsoque Romanorum præsidio, dominationem occupare, satellites eos habiturus qui secum in urbem irruissent. Verum Felix conatum hominis prævenit, obviam adversus eum progressus cum Romanis militibus. Et universus populus pro salute patriæ certaturus Romanos strenue adjuvabat. Facto igitur congressu, Ægyptius quidem ipse cum paucis evasit; cæteri partim trucidati, partim capti sunt. Ille Josephus in secundo *Historiarum* libro retulit. Operè pretium autem fuerit iis quæ a Josepho de homine Ægyptio dicta sunt, illa subjungere quæ in Actibus apostolorum scripta habentur: quo loco tribunus militum Hierosolymis cum plebs adversus Paulum seditionem concitasset, Felice Judæam procurante, dixit

(85) *Nütteur τοὺς διωχόρους. Inimicos vertit Gelenius quod non probo. Nam τοὺς διαφόρους Josephus dixit pro τοὺς διαφέροντας.*

(86) *Kal κρατήσας.* Ille est Josephi vulgata editio in lib. II, cap. 13 *De bello Judaico*, cui consentit codex Regius. Sed nostri codices Maz., Med., cum Fuk. ac Sivil., aliter scriptum exhibent, καὶ κρατήσας τῆς τε Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δῆμου τυραννικῶς, χρωμένος τοῖς συνεισπεσοῦστι δορυφόροις. Subauditum autem ἀπὸ κοινοῦ verbum βιάζεσθαι quod paulo ante præcessit. Nec aliter legisse videatur Rufinus. Sic enim vertit: *Paratus inde irruere Hierosolymam, et vi ac potestate urbem tenere, simulque Romanorum præsidia ac plebem tyrannidi suæ subjugare.*

(87) *'Επιστῆσαι δὲ ἀξιον.* Proprie ἐπιστῆσαι est attendere, seu observare. Sic Eusebius in lib. III, cap. 24, οἵς καὶ ἐπιστῆσαντι, οὐκέτ' ἀν δέξαι: οἰας φένει, ἀλλήλοις τὰ Εὐαγγέλια. Hiuc ἐπιστάσεις supra

A ἀπολυμένους θεωρεῖν. Οὗτως ἔκρατει τοῦ δικαίου παντὸς ἡ τῶν στασιαζόντων βία. Πάλιν δὲ διάτηδες συγγραφέντες κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐν Ἱεροσολύμοις ὑποφύνηνται ληστῶν τι εἰδος ιστορεῖ, «οἱ μεθ' ἡμέραν, ὡς φησι, καὶ ἐν μέσῃ τῇ πόλει ἐφόνευον τοὺς συναντώντας» μάλιστα γάρ ἐν ταῖς ἑορταῖς μιγνούμενοις τῷ πλήθει, καὶ ταῖς ἑσθῆσιν ὑποκρύπτοντας μικρὰ ξιφίδια, τούτους νύττειν τοὺς διαφόρους (85). Ἑπειτα πεσόντων, μέρος γίνεσθαι τῶν ἐπαγανακτούντων κύντος τοὺς πεφονευκότας διὸ καὶ παντάπασιν ὑπ' ἀξιοπιστίας ἀνευρέτους γενέσθαι. Πρῶτον μὲν οὖν ὑπ' αὐτῶν, Ἰωνάθην τὸν ἀρχιερέα κατασφαγῆναι, μετὰ δὲ αὐτὸν, καθ' ἡμέραν ἀνατρεῖσθαι πολλοὺς, καὶ τῶν συμφορῶν τὸν φόδον εἶναι χαλεπότερον, ἀκάστου καθάπερ ἐν πολέμῳ καθ' ὥραν τὸν θάνατον προσδεχομένου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τοῦ Αιρυπτίου, οὗ καὶ τῷρ ἀποστόλων αἱ Πράξεις ἐμνημόνευσαν (Nic. II. E. II, 26).

Ἐξῆς δὲ τούτοις ἐπιφέρει μεθ' ἔτερα λέγων. « Μελίζονι δὲ τούτων πλῆγῃ Ἰουδαίους ἐχάκωσεν δι Αἰγύπτιος ψευδοπροφήτης. Παραγενόμενος γάρ εἰς τὴν χώραν ἀνθρώπος γόνης, καὶ προφήτου πίστιν ἐπιθεὶς ἐστῶ, περὶ τρισμυρίους μὲν ἀθροίζει τῶν ἡπατημένων, περιαγαγὼν δὲ αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐρημίας εἰς τὸ Ἐλαῖων καλούμενον δρος, ἐκεῖθεν οἵδις τε ἦν οἱς ιεροσόλυμα παρελθεῖν βιάζεσθαι, καὶ κρατήσας (86) τῆς τε Ῥωμαϊκῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ δῆμου τυραννεῖν, χρωμένος τοῖς συνεισπεσοῦσι δορυφόροις. Φθάνει τ' αὐτοῦ τὴν δρυμήν Φῆλιξ, ὑπαντήσας μετὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν ὀπλιτῶν. Καὶ πᾶς δὲ δῆμος συνεφήψατο τῆς ἀμύνης, ὡστε, συμβολῆς γενομένης, τὸν μὲν Αἰγύπτιον ψυγεῖν μετ' ὀλίγων, διαχθαρῆναι δὲ καὶ ζωγρηθῆναι πλειστους τῶν σὺν αὐτῷ. » Ταῦτα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Ἰστοριῶν δὲ Ἰώσηπος. ἐπιστῆσαι δὲ ἀξιον (87) τοῖς ἐνταῦθα κατὰ τὸν Αἰγύπτιον δεδηλωμένοις, καὶ τοῖς ἐν ταῖς Πράξεις τῶν ἀποστόλων. Ἐνθα κατὰ Φῆλικα ὑπὲν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις χιλιάρχου εἰρηται τῷ Παύλῳ, ὁ πηνίκα κατεστατάζειν αὐτοῦ τὸ τῶν Ἰουδαίων πλῆθος. « Οὐκ δρα σὺ εἰ δ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνάστατωσας (88) καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἐρημον τοὺς τετρακισχιλίους (89) ἀνδρας

D in hoc libro, cap. 18, dicuntur notæ seu observatio-nes. Occurrit ea vox apud Athenæum, Polybiū et alios.

(88) *'Αραστατώσας.* Vetus interpres in cap. xxi Actuum apostolorum vertit, tumultum concitasti, male, ut equidem sentio. Nam ἀναστατώσαι idem est quod ἀναστατων ποιῆσαι, abducere, asportare. Itaque recte Musculus vertit, qui tecum excivisti. Protest etiam verti, qui subvertisti quatuor millia hominum. Sic enim Hesychius interpretatur ἀναστατωτας, ἀνατρέποντας, et ἀναστάτους, κατεστραμένους. Hinc qui ære alieno oppressi solum vertunt, ἀναστατωθῆναι dicuntur teste Harpocratione et auctore Etymologici.

(89) *Tετρακισχιλίους.* At Josephus triginta milia hominum dicit. Quod ita intelligendum est, ut numerus quidem promiscuæ multitudinis ad triginta usque millia hominum pervenerit; ex illis vero, quatuor tantum millia fuerint sicariorum. Atque

τῶν σικαρίων; » Ἀλλὰ τὰ μὲν κατὰ Φήλικα A Paulo: « Nonne tu es Ἐgyptius ille qui ante hos dies asportasti et eduxisti tecum in solitudinem quatuor millia hominum sicariorum? » Sed de iis quæ sub Felice gesta sunt, hactenus dictum sit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

‘Ως ἐκ τῆς Ἰευδαΐας εἰς τὴν Ρώμην δέσμοις δρακεμφθεὶς Παῦλος, ἀπολογησάμενος, πάσχεις απειλθῇ αἱρας (Nic. H. E. ii, 28-53).

Τούτου δὲ Φῆστος ὑπὸ Νέρωνος διάδοχος πέμπεται: καθ’ δὲν δικαιολογησάμενος δὲ Παῦλος, δέσμιος ἐπὶ Ρώμης δίγεται. Ἀρίσταρχος δὲ αὐτῷ συνήν, δὲν καὶ εἰκότες συντιχμάλωτόν που τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαλεῖ. Καὶ Λουκᾶς δὲ δὲ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων γραψῆ παραδοὺς, ἐν τούτοις κατέλυσε τὴν ἱστορίαν διετίαν ἐληγκεῖ πεπληρωμένης τῆς Ρώμης τὸν Παῦλον διατρίψαι, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρυξαίς ἐπισημηνάμενος. Τότε μὲν οὖν ἀπολογησάμενον, αὐθις ἐπὶ τὴν τοῦ κηρύγματος διακονίαν λόγος ἔχει στειλασθαι τὸν Ἀπόστολον, δεύτερον δὲ ἐπειάντα τῇ αὐτῇ πόλει, τῷ κατ’ αὐτὸν τελειωθῆναι μαρτυρίῳ. Ἐν ᾧ δεσμοῖς ἔχομενος, τὴν πρὸς Τιμόθεον δευτέραν ἐπιστολὴν συντάττει, δόμοῦ σημαίνων τὴν τε προτέραν αὐτῷ γενομένην ἀπολογίαν, καὶ τὴν παραπόδας τελείωσιν. Δεσχού δὲ καὶ τούτων τὰς αὐτοῦ μαρτυρίας. « Ἐν τῇ πρώτῃ μοι, φησίν, ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. Μή αὐτοῖς λογισθεῖν. » Ο δὲ Κύριός μοι παρέστη καὶ ἐνεδύναμώσει με, ἵνα δὲ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ Ἑονη. Καὶ ἐρήμασθην ἐκ στόματος λέσσος. » Σαφῶς δὴ παρίστησι διὰ τούτων, ὅτι δὴ τὸ πρότερον, ὅπως ἀν τὸ κήρυγμα τὸ δὲ αὐτοῦ πληρωθεῖται, ἐρήμασθη ἐκ στόματος λέσσος, τὸν Νέρωνα ταύτη ὡς ἔοικε, διὰ τὸ ὡμόθυμον προσειπών. Οὐκοντέλης προστέθεικε παραπλήσιόν τι, τὸ (90), « Ρύσεται με ἐκ στόματος λέσσος. » ἔωρα γάρ τῷ Πνεύματι τὴν ὅσον οὕτω μέλλουσαν αὐτοῦ τελευτὴν. Διὸ φησιν

ia Josephus conciliabitur cum Luca. Ceterum non assentior Eusebio, qui hæc sub Nerone gesta esse scribit. Nam in cap. xxi Actor. Ἐgyptius ille magus Iusus suis dicitur paulo ante adventum Pauli Hierosolyma. Venit autem illuc Paulus anno Claudiī ultimo. Quod ex eo colligitur quod in cap. xxiv Actorum scribit Lucas, successorem missum esse Felici Porciū Festū. Cum ergo Festus in Judæam missus fuerit anno Neronis secundo, strages Ἐgyptii illius in extreum Claudiu anniū cadat necesse est. Fefellit Eusebiūm Josephi narratio qui hæc sub Nerone referre videtur. Sed animadvertere debuerat Eusebius, Josephum eo loco cuncta simul et acervatim commemorare quæ a Felice gesta essent, tam sub Claudio quam sub Nerone.

(90) Vulg. Οὐκοῦν δέξῃς προστέθεις παραπλήσιόν το. Ita quidem codex Regius. Sed in Maz. Med. ac Fuk. codice scribitur παραπλήσιόν τι τῷ. Certe hic locus valde obscurus est, et idcirco a Musculo prætermisso. Re tamen diu multumque perpensa, tandem verum hujus loci sensum deprehendi. Ait igitur Eusebius, ex verbis Pauli in secunda ad Timotheum Epistola id colligi, ipsum in prima quidem defensione, sententia judicium absolutum fuisse; postea vero in secunda accusacione suisdam damnatum. Prius quidem illud aperte designat his verbis: In prima mea defensione nemo mihi adfuit; et cum ait: Liberatus sum ab ore leonis: quod idem est ac si diceret: Ereptus sum ex Neronis fauibus.

Qualiter Paulus e Judæa Romam in vinculis missus, ad causam dicendum, judicum sententia absolutus est.

CAPUT XXII.

Huic successor a Nerone mittitur Festus. Quo Judæam procurante Paulus in judicium adductus causam cum dixisset, vincitus Romam perductus est. Erat cum Paulo Aristarchus quidam, quem ipse in quadam Epistola idcirco captivitatis socium appellat. Atque hic Lucas qui Actus apostolorum litteris tradidit, historiæ suæ finem fecit, Paulum Romæ in libera custodia biennium egisse, et verbum Dei liberè prædicasse testatus. Tandem vero cum causam suam 62 apud judices perorasset, rursus prædicandi causa peregre profectus esse dicitur: posteaque cum Romam iterum venisset, vitam martyrio finiisse. Atque hoc denum tempore alteram ad Timotheum Epistolam scripsit, in qua ei de priore sua defensione, et de imminente viæ exitu non obscure loquitur. Audi, si placet, ipsa illius verba, quibus ea quæ dixi testatur: « In prima, inquit, mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis id imputetur. Dominus autem mihi astitit, et corroboravit me, ut per me prædicatione impleatur, et audiant omnes gentes. Et liberatus sum de ore leonis. » Quibus verbis satis aperte significat, se prius quidem ex leonis rictu servatum fuisse; quo per ipsum Evangelii prædictio completeretur, Neronem scilicet ita designans propter animi crudelitatem. Sed paulo post non huic simile aliiquid adjunxit, puta: « Liberabit me de ore leonis: » jam enim divino afflatus Spiritu immi-

De secunda autem accusatione longe aliter loquitur Paulus. Neque enim dicit: Liberabit me Deus de ore leonis, sicut antea locutus fuerat. Quippe prævidebat Paulus, Deo id ipsi revelante, se nequam persecutoris gladio ulterius subtractum iri, sed glorioso martyrii exitu consummandum. Proinde cum de prima accusatione dixisset: Liberatus sum ex ore leonis, de secunda qua tunc maxime premebatur, hæc subjungit: Liberabit me Dominus ab omni opere malo, et salvum faciet in regno suo cœlesti: mortem suam his verbis aperte designans. Hic est sensus hujus loci, quem nec interpretes, nec ego ipse prius animadverteram. Quare in Eusebii distinctis vocibus scribendum est οὐκ οὐν, vel mutato accentu οὐκοντέλης. Certe in Maz. codice distinctis vocibus οὐκ οὐν scribitur. Porro hunc Eusebii locum descripsit Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi de Paulo loquitur; sed Eusebii sensum minime est assecutus, ut patebit legenti. Quare et Sophronius duum locum illum Hieronymi in Græcum sermonem verteret, aliquot verba prætermisit, quæ scilicet sensui obesse videbantur. Eusebii sensum quem dixi expressit Theodoretus in Epistolam II ad Timotheum ad illa verba: Liberabit me Dominus ab omni opere malo. Οὐκ εἶπε δι: Ρύσεται με πάλιν ἀπὸ λέοντος, ἀλλὰ πάλιν κυρτὸς θρηνοῦν πονηροῦν. Ήδει γάρ ὡς δέξεται πάντας του βίου τὸ τέλος.

nentem sibi mortem prævidebat. Quocirca postquam dixit : « Liberatus sum ex ore leonis, » statim addit : « Liberabit me Dominus ab omni opere malo, et servabit in regnum suum coeleste, » martyrium suum jamjam adfore significans. Quod quidem etiam evidenter in eadem Epistola prædixerat his verbis : « Ego enim jam delibor, et tempus dissolutionis mense instat. » Et in hac quidem secunda ad Timotheum Epistola, Lucam solum sibi adesse testatur; in priore vero defensione ne hunc quidem adfuisse dicit. Quam ob causam videtur Lucas Actuum apostolicorum historiam illo tempore conclusisse, cum omnia quæ quandiu cum Paulo versatus est gesta fuerant, commemorasset. Haec idcirco a nobis dicta sunt, ut ostendamus Paulum non in primo illo cuius meminit Lucas, in urbem Romanam adventu, martyrio esse perfunctum. Quippe probabile est Pauli pro fide nostra defensionem a Neroſe qui circa initia imperii clementius se gerebat, benigne admissam fuisse : verum cum postea ad tertiā quæque facinora idem Nero prorupisset, apostolos quoque cum cæteris sanctis eius expertos.

63 CAPUT XXIII.

Quomodo Jacobus qui frater Domini dictus est, martyrium subiit.

Cæterum cum Paulus ad Cæsarem provocasset, Romainque a Festo missus esset, Judæi qui insidias ipsi struxerant, spe sua frustrati, in Jacobum fratrem Domini, cui episcopalis Hierosolymorum sedes ab apostolis tradita fuerat, rabiem convertunt, atque hoc sere modo illum adorti sunt. Productum in medium, abnegare fidem Christi coram omni populo jubent. Sed cum is præter omnium expectationem libera voce ei majore quam sperabant fiducia, Servatorem ac Dominum nostrum Jesum Dei Filium esse coram omni multitudine confessus fuisset; tum illi impatienter ferentes testimonium tanti viri, quippe qui ob singularem cohtinentiam ac religionem, omnium consensu justissimus habebatur, arrepta ex morte rectoris licentia eum trucidant. Quippe per idem tempus mortuo in Judæa Festo, absque ullo præside ac moderatore provincia remanserat. Ac jam quidem superius modum cædis Jacobi ex allatis Clementis verbis cognovimus, qui ex templi fastigio eum precipitatum, et fullonis vecte percussum interiisse testatus est. Sed omnium accuratissime Hegesippus qui apostolorum temporibus proximus fuit, in quinto Commentariorum libro de Jacobo præscripsit his verbis : « Ecclesiæ, inquit, administrationem una cum apostolis suscepit Jacobus frater Domini, qui jam inde a Christi

(90) Ἐτχειροσθῆται. In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. ac Savil. scriptum est ἐπίχειρος. Nam lectionem in quibusdam codicibus se reperisse testatur Stephanus. Verum si ita legamus, necessario scribendum erit προελθόντα δὲ εἰς ἀθεμίους τόλμας, etc. Certe Nicephorus in lib. II, cap. 34, ita videtur legisse. Sic enim hunc Eusebii locum interpolavit, εἰς δ' ἀθεμίους ἔσκειλαντα πράξεις, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων ἐπιτομῆς σφραγῖς.

(91) Vulg. τὰ κατά τούτου τολμᾶται. Quatuor nos-

A ἐπιλέγων τῷ, καὶ ἐβρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, τό· « Πύσεται με δ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, » σημαίνων τὸ παραυτίκα μαρτύριον, δ καὶ σφέστερον ἐν τῇ αὐτῇ προλέγει γραφῇ φάσκων· « Ἐγὼ γάρ ἡδη σπένδομαι, καὶ δι καιρὸς τῆς ἀναλύσεως μου ἐφέστηκεν. » Νῦν μὲν οὖν ἐπὶ τῆς δευτέρας Ἐπιστολῆς τῶν πρὸς Τιμόθεον, τὸν Λουκᾶν μόνον γράφοντι αὐτῷ συνεῖναι δηλοῖ, κατὰ δὲ τὴν προτέραν ἀπολογίαν οὐδὲ τοῦτον. « Οὐδὲν εἰκότως τὰς τῶν ἀποστόλων Πράξεις ἐπ’ ἑκεῖνον δι Λουκᾶς περιέγραψε τὸν χρόνον, τὴν μέχρις δὲ τῷ Παύλῳ συνήν Ιστορίαν ὑφηγησάμενος. Ταῦτα δὲ ἡμῖν εἰρηται παρισταμένοις, ὅτι μὴ καθ' ἣν δι Λουκᾶς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῆς Ῥώμης ἐπιδημίαν τοῦ Παύλου, τὸ μαρτύριον αὐτῷ συνεπεράνθη. Εἰκός γε τοι κατὰ μὲν ἀρχὰς ἡπιώτερον τοῦ Νερωνος διακειμένου, ἢζον τὴν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τοῦ Παύλου καταδεχθῆναι ἀπολογίαν· προελθόντος δὲ εἰς ἀθεμίους τόλμας, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐγχειρισθῆναι (90). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

« Μεταρθρησερ Ἰάκωβος δ τοῦ Κυρίου χρηματίσας ἀδελφός (Nic. H. E. II, 38).

Ιουδαῖοι γε μὴν τοῦ Παύλου Καίσαρα ἐπικαλεσαμένου, ἐπὶ τε τὴν Ῥωμαίων πόλιν ὑπὸ Φῆστου παραπεμφθέντος, τῆς ἐλπίδος καθ' ἣν ἐξήρτυν αὐτῷ τὴν ἐπιδουλήν, ἀποπεσόντες, ἐπὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Κυρίου τρέπονται ἀδελφὸν, φρόδες τῶν ἀποστόλων δι τῆς ἐπισκοπῆς τῆς ἐν Ἱερουσαλήμοις ἐγκεχειριστο θρόνος. Τοιαῦτα δὲ αὐτοῖς καὶ τὰ κατὰ τούτου τολμήματα (91). Εἰς μέσον αὐτὸν ἀγαγόντες, ἀρνητιν τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ παντὸς ἔξητου τοῦ λαοῦ. Τοῦ δὲ παρὰ τὴν ἀπάντων γνώμην ἐλευθέρᾳ φωνῇ καὶ μᾶλλον ἢ προσεδέχησαν ἐπὶ τῆς πληθύος ἀπάστης παρθῆσιας μένουν, καὶ δομολογήσαντος Υἱὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν, μηκέτ' οὐδὲ τε τὴν τοῦ ἀνδρὸς μαρτυρίαν φέρειν, τῷ δικαιάστατον αὐτὸν παρὰ τοὺς πᾶσι δι' ἀκρότητα, ἃς μετηιται κατὰ τὸν βίον, φιλοσοφίας τε καὶ θεοσεβείας πιστεύεσθαι, κτενύουσι, καὶρὸν εἰς ἔκουσίαν λαδόντες τὴν ἀναρχίαν, διτὶ δὴ τοῦ Φῆστου κατ' αὐτὸν τοῦ καιροῦ ἐπὶ τῆς Ιουδαίας τελευτήσαντος, ἀναρχα καὶ ἀνεπιτρόπευτα τὰ τῆς αὐτόθι διοικήσεως καθειστήσει. Δ Τὸν δὲ τῆς τοῦ Ἰάκωβου τελευτῆς τρόπον, τῇδε μὲν πρότερον αἱ παρατεθεῖσαι τοῦ Κλήμεντος φωναὶ δεδηλώκασιν, ἀπὸ τοῦ πτερυγίου βεβλῆσθαι, ἔνιλφ τε τὴν πρὸς θάνατον πεπλῆγθαι αὐτὸν Ιστορηκότος. Ἀκριβέστατά γε μὴν τὰ κατ' αὐτὸν ὁ Ἡγήσιππος ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων γενούμενος διαδοχῆς (92),

tri codices Maz., Medic., Fuk. et Savil. pro τολμᾶται scriptum exhibent τολμῆματα. Quod equidem magis probo. Nam si τολμᾶται ἱερεῖμος, superέπιμον erit τὰ, cuncti sufficiat dixisse τοιαῦτα δὲ αὐτοῖς κατὰ τούτου τολμᾶται. Paulo ante iūdem codices Maz., Med. ac Fuk., προέγκεχειριστο scriptum habent ἐγκεχειρισται.

(92) Ὁ Ἡγήσιππος ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων γενούμενος διαδοχῆς. Rutilius legisse videtur, ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαδοχῇ. Sic enim vertit : Hegesippus qui post īesus. salutis primas apostolorum success-

ἐν τῷ πέμπτῳ αὐτοῦ Ὑπομνήματι τοῦτον λέγων Ιστορεῖ τὸν τρόπον· εἰ Διαδέχεται δὲ τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ τῶν ἀποστόλων (93), δὲ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου Ἰάκωβος, δὲ ὄνομασθεὶς ὑπὸ πάντων Δίκαιος (94) ἀπὸ τῶν τοῦ Κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν. Ἐπεὶ πολλοὶ Ιάκωβοι ἐκάλοῦντο. Οὗτος δὲ ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ἔγιος ἦν. Οἶνον καὶ σίκερα οὐκ ἔπιεν, οὐδὲ ἐμψυχον ἔφαγε. Σύρον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ οὐκ ἀνέβη, Ελαῖον οὐκ ἀλεύστη, καὶ βαλανεὺς οὐκ ἔχριστο. Τούτῳ μόνῳ ἐσῆν (95) εἰς τὰ ἄγια εἰσένει. Οὐδὲ γάρ ἐρεοῦν ἐφόρει, ἀλλὰ σινόνδας. Καὶ μόνος εἰσῆρχετο εἰς τὸν ναὸν, τῷρισκετὸν τε κελμένος ἐπὶ τοῖς γόνασι, καὶ αἰτούμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ δφετιν, ὡς ἀπεσκληκέναι τὰ γόνατα αὐτοῦ δίκην καμψοῦ, διὰ τὸ ἀεὶ κάμπτειν ἐπὶ γόνῳ (96) προσκυνοῦντα τῷ Θεῷ, καὶ αἰτεῖσθαι ἄφεσιν τῷ λαῷ. Διά γε τοι τὴν ὑπερβολὴν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐκαλεῖτο Δίκαιος καὶ Ὁβλαῖς (97). δὲ εἰτιν Ἐλληνιστὶ περιοχῇ τοῦ λαοῦ καὶ δικαιοσύνῃ, ὡς οἱ προφῆται δηλοῦσι περὶ αὐτοῦ. Τινὲς οὖν τῶν ἐπτὰ αἱρέσεων τῶν ἐν τῷ λαῷ, τῶν προγεγραμμένων μοι: (98) ἐν τοῖς Ὑπομνήμασιν, ἐπυνθάνοντο αὐτοῦ, τίς η θύρα τοῦ Ἰησοῦ (99). Καὶ Ελεγε-

siones suit, etc. Vulgata tamen lectio minime repudianda est, cum Hegesippi actas in primam apostolorum successionem inciderit. Prima enim apostolorum successio usque ad tempora Marci Antonini producitur. Eo namque imperante, Polycarpus, Joannis apostoli discipulus, coronam martyrii reportavit. Reete igitur Hegesippus in prima apostolorum successione vixisse dicitur, quippe qui floruit Antoninorum principatu. Cuncte Romani venisset pontificatus Aniceti, ibidem permansit usque ad pontificatum Eleutheri. In Chronico Alexandrino, quod quidem Antiochenum libentius vocaverim, Hegesippus mortuus esse dicitur principatu Commodi Augusti. Aequalis igitur fuit Irenæo: quem etiam primæ apostolorum successioni contiguum fuisse testatur Eusebius in lib. v. cap. 20, ubi de libro ejus agit qui inscriptus erat *De Ogdoadē*: 'Ἐν φαὶ ἐπιστημέναι τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων κατειληγέναι ἔαντο διαδόχου.'

(93) Μετὰ τῶν ἀποστόλων. Hieronymus in Catalogo hunc locum ita vertit: *Suscepit Ecclesiam Hierosolymæ, post apostolos frater Domini Jacobus.* Quasi legeretur μετὰ τοὺς ἀποστόλους. Longe rectius adversarius Hieronymi Rusinus interpretatus est *cum apostolis.* Nam apostoli una cum Jacobo episcopo Hierosolymitanam rexerunt Ecclesiam. Quare perperam Rusinus in cap. 2 hujus libri, Jacobum apostolorum episcopum nominavit. Atqui Clemens cuius verba illuc interpretatur Rusinus, Jacobum non apostolorum, sed Hierosolymorum episcopum factum esse dicit. Porro Rusinus id haud videtur ex Clementis Recognitionibus, quas vel ipse vel Paulinus Latine vertit. Nam in lib. ii ejus operis Clemens, Jacobum fratrem Domini, quem ipse archiepiscopum nominat et principem episcoporum, episcopalī auctoritate apostolis omnibus præcipientem inducit.

(94) Οὐ διογνασθεὶς ὑπὸ πάτρων Δίκαιος. Post hæc verba in codice Mazarino ac Fuk. apposita est distinctio. Quam quidem interpunktionem secutus videtur Rusinus. Sic enim vertit: *Suscepit Ecclesiam cum apostolis frater Domini Jacobus, qui ab omnibus cognominatus est Justus, ab ipsis Domini temporibus perdurans usque ad nos.* Verum in codice Regio ac Med. et apud Nicephorūm nulla est ascripita distinctio post vocem Δίκαιος, sed ictus locus uno spiritu continuatur hoc modo, δὲ διογνασθεὶς ὑπὸ πάντων Δίκαιος ἀπὸ τῶν τοῦ Κυρίου χρόνων μέχρι καὶ ἡμῶν, id est, qui ab ipsis Christi temporo-

A temporibus ad nostram usque ætatem Justus cognominatus est. Nam multi quidem eodem nomine Jacobi vocabantur. Sed hic ab ipso matris utero sanctus fuit. Nec vinum unquam bibit nec siceram: ab animantium carnibus penitus abstinuit. Comam nunquam totundit. Neque ungī, neque lavare balneo corpus unquam solitus. Unus ex omnibus in intimum templi sanctuarium ingrediendi jus facultatemque habebat. Neque enim lanicio, sed linea tantum veste utebatur. In templum solus intrare, alique ibi genibus flexis pro peccatis populi supplex Deum orare consueverat. Adeo ut genua ipsius instar camelii occalluerint, dum assidue Deum venerans, et pro 64 salute populi vota faciens humi sternneretur. Hic ergo ob singularem justitiam cognominatus est Justus et Oblias, quod Latine momentum populi et justitiam significat, quemadmodum etiam prophetæ de eo prædixerunt. Quidam autem ex septem sectis quæ apud Judæos erant, de quibus in superioribus libris scripsisse meminimus, interrogarunt eum, quodnam esset ostium Jesu. Quibus ille Jesum esse Servatorem respondit. His auditis,

B gnominatus est Justus et Oblias, quod Latine momentum populi et justitiam significat, quemadmodum etiam prophetæ de eo prædixerunt. Quidam autem ex septem sectis quæ apud Judæos erant, de quibus in superioribus libris scripsisse meminimus, interrogarunt eum, quodnam esset ostium Jesu. Quibus ille Jesum esse Servatorem respondit. His auditis, ribus usque ad nostram ætatem Justus ab omnibus cognominatus est. Et hanc quidem distinctionem in interpretatione mea sequi malui, post Musculum et Christophorusonum, quippe que certior et sequentibus Hegesippi verbis magis congruere mihi videbatur. Subjicit enim Hegesippus, ἐπεὶ πολλοὶ μὲν Ιάκωβοι ἐκάλοῦντο, etc. Quæ verba sine dubio referuntur ad ea quæ præcesserunt, δὲ διογνασθεὶς ὑπὸ πάντων Δίκαιος. Reddit enim rationem Hegesippus, cur Jacobus Justus ab omnibus cognominatus sit. Quippe, inquit, multi suere Jacobi; sed hic præceteris justitia excelluit, ut multis argumentis deinceps probat Hegesippus. Deinde si priorem distinctionem sequamur cum Rusino, falsum erit illud quod sequitur, Jacobum scilicet episcopum a temporibus Domini usque ad Hegesippi ætatem permansisse. Nam Jacobus quidem Justus cæsus est Neronis principatu. Hegesippus vero Antoninorum temporibus floruit, ut superius observavī.

(95) Τούτῳ μόνῳ ἐξῆν, etc. Totum hunc Hegesippi locum jam pridem examinavit Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis*, pag. 178, multaque in eo reprehendit, quaerere pretrum erit legere. Adde etiam quæ adversus Scaligeri censuram scripsit Dionysius Petavius in notis ad hæresim lxxviii Epiphani, et P. Halloixius in notationibus ad *Vitam Hegesippi*, c. 3.

(96) Αδὲ τὸ δὲ κάμπτειν ἐπὶ τόντῳ. Dux postremæ voces absunt a codice Fuk. et apud Nicephorūm. Verum in codice Maz. ac Med. totus hic locus ita legitur, διὰ τὸ δὲ κάμπτειν προσκυνοῦντα τῷ Θεῷ τὰ γόνατα.

(97) ἐκαλεῖτο Δίκαιος καὶ Ὅβλαις. Nicolaus Fullerus in lib. iii *Miscellaneorum sacrorum*, hunc locum sic emendat, ἐκαλεῖτο Σαδδᾶς καὶ Ὅβλαις, δὲ τοὺς Δίκαιος, καὶ περιοχὴ λαοῦ. Quam doctissimi viri emendationem libenter amplector. Tamen cum Epiphanius in hæresi lxxviii et Jovius monachus, quem vulgo male Jobium vocant, Jacobum Obliam dictum esse testantur, retinenda est vulgaris lectio; maxime cum Ophlias Hebraice *arcem populi* significet. Sed et Rusinus atque Nicephorus vulgatim lectionem tenuerit.

(98) Τῶν ἐπτὰ αἱρέσεων τῶν προγεγραμμένων. Locus Hegesippi, in quo de septem Judaici populi sectis se scripsisse testatur, exstat in libro iv Eusebii nostri, cap. 22. Ad quem locum, Deo juvante, plura dicturi sumus de septem illis sectis.

(99) Τίς η θύρα τοῦ Ἰησοῦ. Ostium hoc loco

nonnulli eorum JESUM revera CHRISTUM esse credi-
derunt. Supra scriptæ vero sectæ nec resurrectio-
nem, nec futurum CHRISTI adventum ut unicuique
pro meritis mercedem tribuat, credebant. Quotquoniam
vero ex iis crediderunt, Jacobi opera ac ministerio
utique crediderunt. Cum ergo multi ex ipsis etiam
primoribus crederent, tumultuari cœperunt Iudei
et scribæ ac Pharisæi: eo jam ventum esse cla-
mantes, ut prope omnis populus JESUM quasi CHRISTUM
exspectaret. Proinde in unum congregati Ja-
cobum adeunt, hisque eum verbis compellant: Hor-
tamur te, inquit, ut populi errorem comprimas,
qui falsam de JESU opinionem imbibit, perinde quasi
Christus esset. Persuade igitur omnibus qui festo
Paschæ die huc conveniunt, ut de JESU recte sen-
tiant. Tibi enim omnes fidem habemus, et cum
universo populo hoc tibi testimonium perhibemus,
justissimum te virum esse, nec ullum apud te per-
sonarum discrimen valere. Proinde plebi persuade
ne circa JESUM deinceps aberret. Nam et universus
populus, et nos libenter tibi obtemperamus. Ascende
igitur in fastigium templi, ut in sublimi loco positus,
ab omnibus conspici et exaudiri facile possis.
Nam paschalis solemnitatis gratia, cunctæ Iudeorum
tribus et ex gentibus non pauci huc convenie-
runt. Posthac supradicti scribæ et Pharisæi cum
Jacobum in fastigio templi collocassent, contenta
voce sic eum alloqui cœperunt: O Juste cui nos
omnes fidem adhibere par est, quandoquidem popu-
lus omnis errat, JESUM sectans crucifixum, doce
nos quod sit ostium JESU suffixi cruci. Tunc Jaco-
bus edita voce iis respondit: « Quid me, inquit,
est introductio, seu institutio atque initatio. Ostium
igitur Christi nihil est aliud quam fides in Deum
Patrem et in Filium ac Spiritum sanctum. De hoc
ostio dicitur in Psalmis: Haec est porta Domini et
justi intrabunt per eam, ut explicat Clemens in lib.
vi *Στρωματῶν*. Et ostium quidem Joannis Baptista
erat penitentia; Christi vero ostium est remissio
peccatorum quæ fit per baptismum. »

(1) *Oὐκ ἐπίστευον οὐτε ἀδόστασιν.* Male Ru-
finus, eumque secutus Christophorus, veritatem non
crederunt, quasi legeretur oīkōn ἐπίστευσαν. Longe
melius Musculus veritatem non credunt. Nam Graeca
vox hanc habet significationem. Falsum tamen est
eas sectas non credisse resurrectionem. Nam
Pharisæi eam credebant.

(2) *Οσοι δὲ καὶ ἐπίστευσαν, διὰ Ἰάκωβον.* Vox
ἐπίστευσαν iterum repetenda est: quod virgula illa
quæ in manuscriptis etiam codicibus appicta est,
satis declarat. In vetustissimo codice Mazarino post
ἐπίστευσα punctum ascriptum est ad pedes litteræ,
quod virgula nostræ respondet, et Graece quidem
vocatur ὑποστήγη, a Latinis autem subdistin-
ctio.

(3) *Μετὰ καὶ τῷ ἔθνῳ.* Merito Scaligerum hic
reprehendit Dionysius Petavius, quod negasset li-
cuisse ulli gentili interesse festis diebus Iudeorum.
Nam præter locum illum quem citat Petavius ex
Evangelio Joannis cap. xii, plurima suppetunt Jo-
sephi testimonia, e quibus discimus, gentiles Azy-
morum solemnitati sæpius interfuerint. Certe Vitel-
lius, legatus Syriæ, festo Paschæ ingressus est
Hierosolyma, et a Iudeis honorifice exceptus, ut
legitur in lib. xviii *Originum Judaicarum*, cap. 6.
Idem de Quadrato, legato Syriæ, in lib. xx scri-
pit.

A τοῦτον εἶναι τὸν Σωτῆρα. Εἳς ὧν τινες ἐπίστευσαν,
ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστός. Αἱ δὲ αἰρέσεις αἱ προει-
ρημέναι, οὐκ ἐπίστευον οὔτε ἀνάστασιν (1), οὔτε ἐρ-
χόμενον ἀποδούναι ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.
Οσοι δὲ καὶ ἐπίστευσαν, διὰ Ἰάκωβον (2). Πολλῶν
οὖν καὶ τῶν ἀρχόντων πιστευόντων, ἦν θρυσσός τῶν
Ιουδαίων καὶ γραμματέων καὶ Φαρισαίων λεγόντων,
ὅτι κινδυνεύει πᾶς ὁ λαὸς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν προ-
δοχὴν. « Εἰλεγόν οὖν συνελθόντες τῷ Ἰάκωβῳ. Παρα-
καλοῦμέν σε, ἐπίσχες τὸν λαὸν ἐπει ἐπλανήθη εἰς Ἰη-
σοῦν, ὡς αὐτοῦ δυτος τοῦ Χριστοῦ. Παρακαλοῦμέν σε
πεῖσαι πάντας τοὺς ἐλθόντας εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ
Πάσχα περὶ Ἰησοῦν. Σοι γάρ πάντες πειθόμεθα. Ήμεῖς
γάρ μαρτυροῦμέν σοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς, διτὶ δικαιοῖς εἰ,
καὶ διτὶ πρόσωπον οὐ λαμβάνεις. Πείσον οὖν σὺ τὸν
δύολον περὶ Ἰησοῦ μὴ πλανᾶσθαι. Καὶ γάρ πᾶς ὁ λαὸς
καὶ πάντες πειθόμεθα σοι. Στήθι οὖν ἐπὶ τὸ πτερύ-
γιον τοῦ ἱεροῦ, ἵνα δικιεῖν ἡς ἐπιφανής, καὶ ἢ εὐά-
κουστά σου τὰ ρήματα παντὶ τῷ λαῷ. Διὰ γάρ τὸ
Πάσχα συνελθόντας πᾶσαι αἱ φυλαὶ μετὰ καὶ τῶν
ἔθνων (3). » Εστησαν οὖν οἱ προειρημένοι γραμματεῖς
καὶ Φαρισαῖοι τὸν Ἰάκωβον ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ναοῦ,
καὶ ἔκραξαν αὐτῷ καὶ εἶπον· Δίκαιε, φέρε πάντες πειθό-
μεθα ὅφελομεν, ἐπει ὁ λαὸς πλανᾶται διπώσι Ἰησοῦν
τοῦ σταυρωθέντος, ἀπάγγειλον ἡμῖν τις ἡ θύρα τοῦ
Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος. Καὶ ἀπεκρίνατο φωνῇ με-
γάλῃ· Τί με ἐπερωτᾷς περὶ Ἰησοῦ τοῦ Γεῶν τοῦ ἀν-
θρώπου; καὶ αὐτῷ, κάθηται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν
τῆς μεγάλης δυνάμεως, καὶ μέλλει ἐρχεσθαι ἐπὶ τῶν
νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ πολλῶν πληροφορηθέντων,
καὶ δοξαζόντων ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Ἰάκωβου, καὶ
λεγόντων (4) Οπανά (5) τῷ νίῳ Δασιδ, τότε πάλιν οἱ

(4) *Kai λεγόντων οὐσαντα τῷ νιῷ Δασίδ.* Scali-
ger in *Animadversionibus Eusebianis* haec de Ja-
cobo dicta esse existimat; cui in eo quidem fa-
cile assentior. Sed quod negat idem Scaliger Jaco-
bum filium David dici potuisse, in hoc graviter
hallucinatur. Fuit enim Jacobus filius Josephi, ac
proinde oriundus ex stirpe David. Porro verissimum
est quod ait Scaliger, eos qui Osanna acclamabant,
palmas manibus gestare debuisse. Cui rei illustre
exemplum est in *Itinerario Hierosolymitano* Anto-
nini monachi, pag. 30. Ex quo discimus, morem
olim suisse Christianorum, ut episcopis ac presby-
teris advenientibus obviam procedentes honoris
causa, acclamarent Osanna. *Ibi venerunt mulieres
in occursum nobis cum infantibus, palmas in manibus
tenentes, et ampullas cum rosaceo oleo; et prostratae
pedibus nostris, plantas nostras ungebant, canta-
bantque lingua Ἀργυρια ψαλentes antiphonam:*
« Benedicti vos a Domino, benedictusque adventus
vester, Osanna in excelsis. » Idem testatur etiam
Hieronymus in cap. xxi *Matthæi*: *Videant ergo
episcopi et quantumlibet sancti homines, cum quanto
periculo dici ista sibi patientur: si Domino, cui vere
hoc dicebatur (quia neicum erat solida credentium
fides) pro crimen impingitur. Cæterum voces illas
Osanna filio David, quas a quibusdam Iudeis ac-
clamatas tunc suisse dicit Hegesippus, non immerito
quis existimet de Christo potius quam de Jacobo intel-
ligi oportere. Nam cum Jacobus in fastigio templi
positus, JESUM revera CHRISTUM esse ac Redemptorem
generis humani prædicasset, Iudei quidam
Christi fidem amplectentes, acclamare cœperunt
Osanna filio David, id est, JESU CHRISTO palma et
victoria.*

(5) *Ουσαντα.* In omnibus nostris exemplaribus

αὐτοὶ γραμματεῖς; καὶ Φαρισαῖοι πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· Κακῶς ἐποιήσαμεν τοιαύτην μαρτυρίαν παρασχόντες τῷ Ἰησοῦ· ἀλλὰ ἀναβάντες, καταβάλωμεν αὐτὸν ἵνα φοδηθέτες μὴ πιστεύσωσιν αὐτῷ. Καὶ ἐκράξαν λέγοντες· Ω ὁ, καὶ δὲ δίκαιος ἐπλανθῆ. Καὶ ἐπλήρωσαν τὴν Γραφὴν τῇ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ (6) γεγραμμένην· Ἀρωμετ τὸ δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἴμιτρος εστι· τοινυν τὰ γεννήματα τῶν ἑργῶν αὐτῶν φάγοται. Ἀναβάντες οὖν κατέβαλον τὸν Δίκαιον, καὶ ἐλεγον ἀλλήλοις· Λιθάζωμεν ἱάκων τὸν Δίκαιον. Καὶ τοῦτο λιθάζειν αὐτὸν, ἐπειδὴ καταβληθεὶς οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ στραφεὶς Ἐθῆκε τὰ γόνατα λέγων· Παρακαλῶ, Κύριε Θεὲ Πάτερ, ἐφεις αὐτοῖς οὐ γάρ οἴδασι τὶ ποιοῦσιν. Οὕτω δὲ καταλιθοδούντων αὐτὸν, εἰς τῶν Ιερέων τῶν οὐλῶν Ἄρχαδος (7) τῶν μαρτυρουμένων ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, ἐκράξεις λέγων· Παύσασθε! τὶ ποιεῖτε (8); εὐχεταὶς ὑπὲρ ὑμῶν δὲ Δίκαιος. Καὶ λαβὼν τις ἀπ' αὐτῶν εἰς τῶν γναψέων τὸ ἄνδρον (9) ἐν φάτεπλεῖς τὰ ἱμάτια (10), ἤνεγκε κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ Δίκαιου. Καὶ οὕτως ἐμαρτύρησεν. Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ (11), καὶ ἐτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ (12). Μάρτυς οὗτος

duo sunt vocabula ὡς ἀνά. Ita etiam apud Hieronymum in Interpretatione nominum Hebraicorum: *Hosanna*, salvisca, quod Graece aicitur ὡς ἀνά. Utrumque autem nomen per extensam litteram legendum. Id est, Hosanna iam in Hebreæ quam in Graeca lingua primam syllaham producit. Isidorus quoque in lib. vi *Originum*, Hosanna ex duobus vocabulis *Hosi* et *Anna* compositum esse testatur, elisa scilicet una littera, sicut in versibus cum scandimus. *Hosi* enim *salvisca* interpretatur; *Anna* interpretatio est, motum animi significans sub deprecantis affectu. Quae Isidori verba desumpta sunt ex Hieronymi epistola 45, ad Damasum.

(6) Ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ. Memoria lapsum esse Hegesippum affirmit Scaliger. Neque enim hunc locum apud Isaiam existare, sed in lib. qui inscribitur *Sapientia Salomonis*, cap. ii. Sed fallitur ipsem et Scaliger qui Hegesippum temere reprehendit. Revera enim hic locus legitur in Isaiae cap. iii, δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι· τοινυν τὰ γεννήματα τῶν ἑργῶν αὐτῶν φάγονται. Sed et in eo fallitur, quod apud Rutilium pro Isaiae Jeremiām scribi dicit. Porro Hegesippus hunc Isaiae locum quem dixi, in mente habuit paulo supra, cum dicaret Jacobum a prophetis Justum esse appellatum, ἐκάλειτο Δίκαιος, ὡς οἱ ποιοῦσι τὸν αὐτὸν.

(7) Ήιον Ἄρχαδος. Merito Nicephorus hæc duo vocabula expunxit, ut iampridem notavit Scaliger, tum in *Animadversionibus Eusebianis*, tum in *Elencho Trihæresii*, cap. 25. Sed tamen cum apud Rufinum legantur, et in omnibus nostris exemplaribus existent, ferri commode possunt. Ac si rem attenuatius expendamus, non sunt ita inepta atque insolita ut putavit Scaliger. Elēs τῶν Ιερέων τῶν οὐλῶν Ἄρχαδος (8) unus ex sacerdotibus de filiis Rechab filiis Rechabitum. Idem enim est ac si diceret, unus ex sacerdotibus, filius Rechab de genere Rechabitum; quae postrema verba consulte edita sunt, ut Rechab pater illius sacerdotis, ab aliis Rechab distingueretur. Plures enim eodem nomine appellantur Rechab; veruni hic de quo loquitur Hegesippus, erat ex stirpe Rechabitum illorum, de quibus locutus est Jeremias.

(8) Παύσασθε! Τὶ ποιεῖτε. Epiphanius in hæresi LXXXVIII non a Rechabita sacerdote hæc dicta esse scribit, sed a Simeone Clopæ filio, qui Jacobi

interrogatis de Jesu Filio hominis? Ipse sedet in cœlo a dextris summæ virtutis, et venturus est in nubibus cœli. Cumque multi, hoc Jacobi testimonio 65 confirmati, glorificarent Jesum dicentes, Hosanna Filio David: tunc iidem Scribæ ac Pharisei inter se collocuti, Male, inquiunt, fecimus, qui tanto testimonio Jesum ornaverimus. Verum ascendamus, eumque præcipitem dejiciamus, ut cæteri conterriti fidem illi habere desinant. Conclamare cœderunt ac dicere: O o, ipse etiam Justus erravit. Et impleta sunt ea quæ apud Isaiam scripta sunt: *Tollamus e medio justum*, quia molestus est nobis. *Properea fructum operum suorum manducabunt*. Mox ergo condescendent, eum præcipitem egerunt. Et quoniam præcipitus non statim mortem obierat, sed conversus flexis genibus orabat dicens: — Domine et Deus Pater, rogo ut ignoscas illis, quia nesciunt quid faciunt, — illi inter se dixerunt: — Lapidemus Jacobum Justum. Cœperunt igitur lapidibus eum impetrare. Cumque hominem saxis obruererent, unus e sacerdotibus, ex filiis Rechab filii Rechabitum qui Jeremias suffragio

Justi frater patruelis erat.

(9) Λαβὼν τὶς ἀπ' αὐτῶν εἰς τῶν γναψέων τὸ ἔντον. Hæc verba duobus modis construi possunt: nempe hoc modo, εἰς τὶς ἀπ' αὐτῶν λαβὼν τὸ τῶν γναψέων ἔντον, id est, *unus ex illis arrepto fullonis vecte*; aut in hunc modum, τὶς ἀπ' αὐτῶν, εἰς τῶν γναψέων, λαβὼν τὸ ἔντον, quam distinctionem sequitur est Rulinus, ita enim vertit: *Et unus ex ipsis fullo, arrepto fuste, in quo vestes exprimere solent*. Neque aliter cæteri interpretes. Atque hunc sensum confirmat Clemens Alexandrinus in libro vii *Hypotyposeson*, ubi Jacobum a fullone interemptum esse scribit. Verba Clementis habentur supra in cap. i hujus libr. Apollonius Collatus in lib. i *De excidio Hierosol.* Jacobum non fullonis vecte, sed securi percussum interiuersse scribit.

(10) Τὸ ἔντον ἐν φάτεπλεῖς τὰ ἱμάτια. Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* hunc locum ita expressit: *Fullonis fuste, quo ulla restimenta extorqueri solent, in cerebro percussus interiit*. Hieronymi verba Graece ita vertit Sophronius: Τῷ τε γναψικῷ μοχλῷ φτὰ ἱμάτια ἐκπιέσειν εἰθάσι, *Musculus* quidem Eusebii locum ita vertit: *Unus ex fullonibus arrepto instrumento quo restimenta excutiunt ac purgant*. Langus vero Nicephori interpres sic reddidit: *Ei fullonum quidam ligno quo uestes complanabat arrepto*. Mihi quidem magis placet Rusini et Christophorsoni expositio, qui *vestes premere seu exprimere interpretari* sunt. Id enim significat vox *πιέσειν*, ex qua fit *piestib^{is}*, quod est Latine *pressorium* seu *prelum*. Duplex fuit fullonum officium. Nam et maculas eluehant e vestibus, et eas dealabant, ac splendorem iis conciliabant; utebantur autem ad id pressoris seu prelis, ut notavi ad lib. xxviii Amm. Marcellini, pag. 366. Porro in manuscriptis nostris Maz., Med. ac Fuketii scriptum est ἀποτελεῖ.

(11) Ἐθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ. Ita quidem codex Regius quem secutus est Stephanus. Verum reliqui tres, Maz. scilicet, Med. ac Fuk., aliquot voculis auctiores sunt hoc modo, καὶ ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ τόπῳ παρὰ τῷ ναῷ. Quam quidem lectionem confirmant Nicephorus ac Rutilus.

(12) Ἐτι αὐτοῦ ἡ στήλη μένει παρὰ τῷ ναῷ. Quomodo fieri potest, ut hic cippus (id enim significat στήλη, ut supra notavimus) et hoc Jacobi sepulcrum adhuc permanserit post urbem a Romanis

commendati sunt, contenta voce : Parcite, inquit, quid facitis ? Justus orat pro vobis. Interim unus ex iis fullo, arreptio fuisse quo vestes exprimere solebat, caput Justi percussit. Atque ita felici martyrio vitam finiit. Sepultus est eodem in loco, manetque adhuc eippus illius prope templum. Ille Jacobus tum Judæis tum Græcis locuples fuit testis, Jesum vere et iustum fuisse. Nec multo post obsidio Vespasiani, et Judæorum captivitas subsecuta est. » Haec Ilegesippus prorsus cum Clemente consentiens, paulo fuisse retulit. Porro Jacobus ob singularem justitiam adeo celebris apud omnes et admirabilis fuit, ut Judæorum prudentissimi hanc fuisse causam existimaverint secutæ mox obsidionis Hierosolymorum. Quam quidem non ob aliud sibi contigisse quam propter scelus in Jacobum admissum, ipse etiam Josephus scripto testari minime dubitavit, cum ait : « Haec omnia contigerunt Judæis propter Jacobum Justum, fratrem Jesu qui dicitur Christus. Qui cum esset omnium consensu justissimus, nihilominus a Judæis necatus fuerat. » Idem in vicesimo Antiquitatum libro mortem illius commemorat his verbis : « Comperta morte Festi Cæsar Albinum Procuratorem in Judæam mittit. Interea Ananus junior quem pontificatum accepisse jam diximus, vir audax imprimis ac temerarius, 66 et qui sectam Sadducæorum sequebatur, quos quidem præ ceteris Judæis in judiciis exercendis immittes esse supra retulimus, opportunum sibi tempus adesse ratus, eo quod Festus quidem obiisset, Albinus vero adhuc iter ficeret,

A ἀληθής Ἰουδαίοις τε καὶ Ἑλλησι γεγένηται, διτι Ἰησοῦς ὁ Χριστός ἐστιν. Καὶ εὐθὺς, Οὐεσπασιανὸς πολιορκεῖ αὐτούς (15). » Ταῦτα διὰ πλάτους συνηθὲ τῷ γε Κλῆμεντι καὶ ὁ Ἡγήσιππος. Οὕτω δὲ ἅρα θαυμάσιός τις ἦν, καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀπίστων ἐπὶ δικαιοσύνῃ βεβόητο ὁ Ἰάκωβος, ὡς καὶ τοὺς Ἰουδαίους ἔμφρονας δοξάζειν, ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν τῆς παραχρῆμα μετὰ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλήμ, ἦν δι' οὐδὲν ἔπειρον αὐτοῖς συμβῆναι, ηδὲ τὸ κατ' αὐτοῦ τολμηθὲν ἄγος. Ὁ γοῦν Ἰάστηπος (14) οὐκ ἀπώκνησε καὶ τοῦτ' ἐγγράφως ἐπιμαρτύρασθαι, δι' ὧν φησι λέξεων. « Ταῦτα δὲ συμβέβηκεν Ἰουδαίοις, κατ' ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ δικαίου, ὃς ἦν ἀδελφὸς Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ. ἐπειδὴ περ δικαιώτατον αὐτὸν δυνται οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκτειναν. » Ο δὲ αὐτὸς καὶ τὸν Θάνατον αὐτοῦ ἐν εἰκοστῷ τῆς Ἀρχαιολογίας δηλοῖς εἰς τούτων. « Πέμπτες δὲ Καίσαρ Ἀλβίνον εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπαρχον, Φήστου τὴν τελευτὴν πυθόμενος. Ὁ δὲ νεώτερος Ἀνανος, ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην εἴπομεν παρειληφέναι, θρασὺς ἦν τὸν τρόπον καὶ τολμητῆς διαφερόντως. Αἴρεται δὲ μετῆπε τὴν Σαδδουκαίων, οἵπερ εἰσὶ περὶ τὰς χρίσεις ὡμοὶ παρὰ πάντας τοὺς Ἰουδαίους, καθὼς ἦδη δεδηλώκαμεν. Ατε δὴ οὖν τοιούτος ὥν δι "Ανανος, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον, διὰ τὸ τεθνάναι μὲν Φήστον, Ἀλβίνον δὲ ἔτι κατὰ τὴν δόδυν ὑπάρχειν, καθίζει συνέδριον κριτῶν. Καὶ παραγάγων εἰς αὐτὸν τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ λεγομένου, Ἰάκωβος δνομα αὐτῷ, καὶ τινας ἐτέρους ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκε λευσθησμένους (15). Όσοι δὲ ἐδόκουν ἐπιεικέστατοι

excisam? Sed neque verisimile est, quod ait Hegesippus, Jacobum juxta templum sepultum fuisse. Nam Judæi extra urbem corpora condebat, ut colligere est tum ex Evangelio, tum ex sepulcro Helenæ, Adiabenorum reginæ, de quo superioris locuti sumus. Merito igitur Rulinus totam hanc pericopen in versione sua prætermisit. Hieronymus vero in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, cuius maxima pars ex *Historia ecclesiastica* Eusebii nostri desumpta est, hæc Hegesippi verba interpretans ita emullivit : *Titulum usque ad obsidionem Titi, et ultimam Hadriani, notissimum habuit. Ubi tamen illud probare non possum, quod de ultima Hadriani obsidione dicit. Nam in eo secutus est errorem Eusebii, quem jampridem alii consularunt. Porro Hieronymus titulum dixit, pro eo quod in Graeco est στήλη. Ad quam vocem in vetustissimo codice Mazarino hoc scholiū ascriptū inveni : Ἰστέον δτι ἡ στήλη αὐτη λίθος ἦν ἀκμοφος, ἐπιγραφὴ ἔχων τὸ δνομα τοῦ τεθνμένου Ἰακώβου. Εξ οὐ καὶ ἦτι νῦν οἱ Χριστιανοὶ ἐν τοῖς μνήμασιν αὐτὸν λίθους ιστάσιν, καὶ ἡ γράμματα ἐν αὐτοῖς γράφουσιν, η τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐγχαράττουσιν. Scindunt est columnam hanc nihil aut fuisse quam lapidem informem, in quo nomen Jacobi illic sepulti erat inscritum. Unde et Christiani in sepulcris suis etiamnum lapides statuunt, in quibus aut litteras inscribere, aut crucis figuram insculpere consueverunt.*

(15) Πολιορκεῖ αὐτούς. Codex Regius, πολιορκεῖ τὴν Ἰουδαίαν αἰχμαλωτίας αὐτούς. Verum tres reliqui, Maz., Med. ac Fuket., voces illas τὴν Ἰουδαίαν αἰχμαλωτίας non agnoscunt. Ac meo quidem iudicio prorsus superflua sunt et insolvia. Neque enim Graece dici potest πολιορκεῖν τὴν Ἰουδαίαν, cum id verbum de urbibus dicatur, non au-

tem de gentibus. Rufinus quoque et Nicephorus eas voces non habent.

(14) Ὁ γοῦν Ἰάστηπος. Hæc est scriptura codicis Regii, a qua paululum disseminant nostri codices Mazar., Med., Fuk., ac Savili. Sic enim habet : Αμέλει γέ τοι καὶ διάστηπος.

(15) Παρέδωκε λευσθησμένους. Quid magis contrarium esse potest, quam hæc Josephi et illa Hegesippi narratio? Nam Josephus quidem Jacobum damnatum esse scribit in publico Judæorum consilio ; Hegesippus vero per seditionem ac tumultum populi occisum. Et Hegesippus quidem fuisse fullo-nis necatum in media urbe : Josephus autem lapidatum occubuisse narrat. Fiebat autem lapidatio extra portas civitatis, ut notum est. Porro Josephus annum quo mortuus est Jacobus, duabus nobis designavit, pontificatu scilicet Anani, et adventu Albinii in Judeam. Eusebius in *Chronico*, Albinum Festo successisse scribit anno vi imperii Neronis. Idem tamen Jacobi martyrium confert in annum sequentem. Quod inanis pugnat cuin Josepho, qui diserte testatur Jacobum necatum priusquam Albinus in provinciam venisset. Eodem igitur anno initium Albinii et Jacobi cædem Eusebius includere debuerat. Verum reclamat Baronius ; et Jacobi martyrium anno septimo Neronis contigisse probat, tum ex consensu omnium veterum, tum ex Josephi libro secundo *De bello Judaico*, capite duodecimo. Ego vero Hieronymum, Nicæphorum et alios qui Eusebii *Chronicon* secuti sunt, et exscripserunt, non discussa ejus sententia, hanc numerandos puto. Josephi autem locus nihil aliud probat quam Albinus quarto anno antequam bellum inchoaretur Judaicum, et septimo antequam urbs caperetur, fuisse præsidem Judææ. Verum ex eo

τῶν κατὰ τὴν πόλιν εἶναι καὶ τὰ περὶ τοὺς νόμους ἀκριβεῖς, βαρέως ἤνεγκαν ἐπὶ τούτῳ. Καὶ πέμπουσι πρὸς τὸν βασιλέα κρύφα, παρακαλοῦντες αὐτὸν ἐπιστεῖλαι τῷ Ἀνάνῳ (16) μηχετί τοιαῦτα πράσσειν· μηδὲ γάρ τὸ πρώτον ὅρθως αὐτὸν πεποιηκέναι. Τινὲς δὲ αὐτῶν καὶ τὸν Ἀλεξίνον ὑπαντιάζουσιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας δύο: πτοροῦντα, καὶ διδάσκουσιν, ὡς οὐκ ἔχει τὸν Ἀνάνῳ χιωρίς τῆς αὐτοῦ γνώμης καθίσαι συνέδριον. Ἀλεξίνος δὲ πεισθεὶς τοῖς λεγομένοις, γράψει μετ' ὁργῆς τῷ Ἀνάνῳ, λήψεσθαι παρ' αὐτοῦ δικαστικῶν. Καὶ δὲ βασιλεὺς δὲ Ἀγρίππας διὰ τούτο τὴν ἀρχεραριώνην ἀφείδομενος αὐτὸν ἀρχαντος μῆτας τοῖς, Ἰησοῦν τὸν τοῦ Δαρματίου (17) κατέστησεν. Τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰάκωβον, οὐ τὸ πρώτη τῶν δυομαχούμενων καθολικῶν Ἐπιστολῶν εἶναι λέγεται. Ιστέον δὲ ὡς νοθεύεται μέν (18) · οὐ πολλοὶ γοῦν τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἐμνημόνευσαν, ὡς οὐδὲ τῆς λεγομένης Ἰούδα, μῆτας καὶ αὐτῆς οὖστις τῶν ἐπτά λεγομένων καθολικῶν. Οὐμας δὲ ἕσμεν καὶ ταύτας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν πλεισταις δεδημοσιευμένας Ἐπικλησίαις.

sitiam existimant. Sane pauci admodum ex vetustioribus, tum hujus Epistolæ tum illius Iudeæ quæ et ipsa in septem Catholicarum numero recensetur, mentionem secere. Verumtamen hasquaque cum ceteris in plurimis Ecclesiis publice lectitari cognovimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὡς μετὰ Μάρκον πρώτος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας Ἐκκλησίας Ἀριαράδ κατέστη (Nic. H. E. II, 15).

Νέφωνος δὲ ἐγένοντος ἄγονος τῆς βασιλείας ἔτος, πρώτος μετὰ Μάρκον τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν (19), τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας, Ἀννιανὸς τὴν λειτουργίαν διαδέγεται, ἀντρὸς θεοφιλῆς ὡν καὶ τὰ πάντα θαυμάσιος (20).

colligi non potest, Albinum septimo anno ante expugnationem Hierosolymorum, Iudeam administrare cœpisse. Iuno verius in illo videtur, eum anno IV Neronis in Iudeam venisse. Nam Porcius Festus biennii spatio Iudeam administravit, ut ex ejus gestis appareat, quæ pauca admodum a Josepho referuntur. Illici successit Albinus, anno Neronis quarto, mansitque usque ad annum decimum, ut ex Josepho recte ponit Eusebius. Anno igitur Neronis quarto cœesus est Jacobus. Conjecturam porro nostram confirmat Epiphanius in hæresi LXXXVII, ubi Jacobum hunc ait præfuisse Ecclesie Hierosolymitanæ annos circiter quatuor et viginti ab ascensi Domini.

(16) Τῷ Ἀράρῳ. Nicephorus in libro secundo, cap. 4, hunc Ananum eumdem esse existimat cum Anania illo qui Paulum colaphis cædi jussit, de quo Lucas in Actibus apostolorum. Sed in eo longe fallitur. Nam Ananas, Nebedze filius, de quo loquitur Lucas, pontifex fuit principatu Claudii, ab anno ejus septimo usque ad Neronis initia: vir omnino scelitus sus Judæorum potentissimus, teste Josephus in libro vicesimo. Sed et series illa pontificum quæ ibidem recensetur a Nicephoro, ex Josephi libris supplenda est: et post Josephum Camæ filium ponendus est Ananas, Nebedze filius, de quo Josephus capite tertio libri vicesimi. Post hunc fuit Ismaelis Phabæti filius, ab Agrippa juniori successor. Josephus pagina 696. Cui successit Josephus, cognomine Cabi, Simonis filius. Post quem Ananas, Anani filius, de quo hic sermo est.

(17) Δαρματίου. Apud Josephum et Nicephoram scribitur Δαρματίου.

A concilium judicium cogit. Inductoque in judicium Jacobo fratre Jesu ejus qui dicitur Christus, et cum eo quibusdam allis, crimen illis violatae legis impegat, statinique lapidandos tradidit. Sed qui cumque inter cives modestissimi legisque observanda studiosissimi habebantur, graviter id factum tulere. Itaque clam legatos ad regem mittunt, horantes ut Ananum per litteras monere vellet ne deinceps talia gereret; neque enim prius illud recte atque ex jure ab eo factum fuisse. Quiu etiam nonnulli eorum Albino ab urbe Alexandria iter sufficienti occurserunt, enique monuerunt non licuisse Anano absque ipsius consensu concilium judicium convocare. Quibus auditis, Albinus litteras plenas furoris et iracundiae ad Ananum scribit, minatus se de illo poenas sumptorum. Proinde rex Agrippa adempto ei pontificatu quem per tres menses gesserat, Jesum Damnae filium pontificem constituit. Haec sunt quæ de Jacobo memorantur, cui etiam adscribi solet epistola prima earum quæ Catholicæ dicuntur. Quam quidem nonnulli spuriam ac suppo-

B sitiam existimant. Ut post Marcum primus Alexandrinorum episcopus ordinatus est Annianus.

CAPUT XXIV

Ut post Marcum primus Alexandrinorum episcopus ordinatus est Annianus.

Interea, Nerone octavum imperii annum agente, primus post Marcum evangelistam Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem suscepit Annianus, vir Deo acceptus et omni ex parte mirabilis.

(18) Νοθεύεται μέν. Hunc locum Rufinus et Christophorus ita verterunt, quasi hæc quorundam esset opinio. Quem sensum nos etiam in interpretatione nostra secuti sumus. Sed nunc, re attentius persensa, alter sentimus, Eusebium scilicet absolute hanc Jacobi epistolam spuriam pronuntiare. Hieronymus de Jacobo: *Unam, inquit, scripsit Epistolam, quæ et ipsa ab alio quodcum sub nomine ejus edita assertur, licet paulatim tempore procedente obinuerit auctoritatem.*

(19) Μάρκον τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν. Ita codex Regius. Verum in reliquis codicibus Maz., Med., Fuk. ac Saviliiano, desunt hæc voces ἀπόστολον καὶ, quæ etiam in interpretatione Rufini non leguntur. Scio quidem Marcum merito apostolum dici posse, quippe qui primus Christi fidem Alexandrinis nuntiaverit. Sane Athanasius in Synopsi Marcum et Lucain apostolos vocalat. In Fastis quoque Idatii Timotheus et Lucas apostoli dicuntur. Vide quæ supra notavi ad caput ultimum libri primi, ubi de Thaddæo et Abgaro agitur. Verum hoc loco non quærumus quem titulum mereatur Marcus, sed tantum quid Eusebius scriperit.

(20) Ἄρηθρος θεοφιλῆς ὦν καὶ τὰ πάρτα θαυμάσιος. Tota hæc pericope in tribus nostris codicibus Maz., Med. ac Fukeliano, et in interpretatione Rufini desideratur. Quia tamen in codice Regio habebatur, ipsam retinui. Sed et ipsu[m] Anniani nomen per duplex et restituimus ex auctoritate codic. Maz. ac Medic., quibus Rufinus ac Hieronymus aliquique subscriptiunt. Quippe nomen Latinum est Annianus, et ab Annio deducitur.

CAPUT XXV 67.

De Neronis persecutione, in qua Petrus et Paulus Romæ viginti pro religione subierunt.

Cæterum Nero, confirmatum jam sibi imperium videns, ad impios et nefarios actus prolapsus, ipsum quoque veri Numinis cultum oppugnare instituit. Et qualis quidem quantaque ejus fuerit improbitas, non est præsentis otii hic describere. Sed cum multi res ab eo gestas diligentissime perscripserint, poterit qui volet, incredibilem hominis immanitatem et furorem ex ipsis cognoscere. Qui infinitis hominibus temere nulloque adhibito concilio trucidatis, eo tandem crudelitatis processit, ut ne a proximis quidem et charissimis cruentas manus abstinnerit: sed matrem cum fratribus et uxorem et alios innumerabiles propinquitate generis sibi conjunctos, non secus ac hostes et inimicos variis suppliciorum generibus extinxerit. Verum hoc unum adhuc illi deerat, quod cæteris ejus titulis ascriberetur, ut scilicet primus Romanorum imperatorum, hostis Christianæ religionis diceretur fuisse. Cujus rei etiam Tertullianus meminit his verbis: « Consulite, inquit, commentarios vestros. Illuc reperietis primum Neronom in hanc sectam tum maxime Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi grande aliquid bonum a Nerone damnatum. » Sic igitur omnium divini Numinis hostium princeps et antesignanus Nero, in ipsis etiam apostolos sæviit. Ac Paulus quidem Romæ capite truncatus, Petrus vero cruci suffixus fuisse, eodem regnante traduntur. Quam quidem narrationem abunde confirmant Petri Paulique nomine insignita monumenta, quæ in urbis Romæ cœmeteriis etiamnum visuntur. Sed et Caius qui-

(21) *Thr̄ dratolthr̄ pāσar ὑποτάξας.* Quisquis Tertulliani *Apologeticum* Latine vertit, sive is Eusebius sit, quod non puto, sive quis alius, Tertulliani verba non intellexit. Neque id in hoc uno Tertulliani loco ei contigit, sed etiam in aliis pluribus Tertulliani locis, qui ab Eusebio Græce in hoc opere proferuntur.

(22) *Υπό Νέρωνος καταχριθῆναι.* Nicephorus hunc Tertulliani locum ex Eusebio citans, addit verbum εἶχε, quod quidem necessarium videtur ad explendam tollus loci sententiam.

(23) *Κομητηρίων πρόσφροντις.* Post has voces in manuscriptis codicibus Medicæo et Fuketiano leguntur hæc verba ταῦτα μὲν οὗτος. Quæ in Mazariño etiam codice adduntur ad marginem. Verum hæc prorsus aliena sunt ab hoc loco. Videntur autem addita suis ab imperito scholiaste, qui putavit cuncta illa que de Petro et Paulo premisit Eusebius, desumpta esse ex Tertulliani *Apologeticum*, quod tamen verum non est.

(24) *Ἐκκλησιαστικὸς ἀρήσ.* Tribus modis dicitur *ecclesiasticus*. Interdum enim accipitur pro Christiano, et opponitur gentili, ut apud Hieronymum in præfatione libri *De scriptoribus ecclesiasticis*. Atque ita sumpsisse videtur Cyrilus in *catechesi xv*, cum ait, σημεῖον ἐκκλησιαστικὸν ζητοῦμεν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ. Interdum vero *ecclesiasticus* designat Catholicum, et opponitur heretico, ut apud Hiero-

Α ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Περὶ τοῦ κατὰ Νέρωνα διωγμοῦ, καθ' ὃν ἐπὶ Ῥώμης Παῦλος καὶ Πέτρος, τοῖς υπὲρ εὐσεβείας μαρτυροῖς κατεκοσμήθησαν (Nic. H. E. II., 34-37).

Κραταιουμένης δὲ ἡδη τῷ Νέρωνι τῆς ἀρχῆς, εἰς ἀνοσίους ἔκοκειλας ἐπιτεθεύσεις, κατ' αὐτῆς ὥπλιζετο τῆς εἰς τὸν δῶν Θεὸν εὐσεβείας. Γράφειν μὲν οὖν οἵς τις οὔτος γεγένηται τὴν μοχθηρίαν, οὐ τῆς παρούσης γένοιτ' ἀν σχολῆς. Πολλῶν γε μή τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβεστάταις παραδεδωκότων διηγήσεσι, πάρεστιν ὅτῳ φίλον, ἐξ αὐτῶν τὴν σκαύτητα τῆς τάνδρος ἐκτόπου καταθεωρῆσαι μανίας, καθ' ἣν οὐ μετὰ λογισμοῦ, μυρίων δισων ἀπωλείας διεξελθὼν, ἐπὶ τοσαῦτην ἥλασε μιαφονίαν, ὡς μηδὲ τῶν οἰκειοτάτων τε καὶ φιλτάτων ἀποσχέσθαι, μητέρα δὲ δομίων καὶ δέελφους καὶ γυναικα σὺν καὶ ἄλλοις μυρίοις τῷ γένει προσῆκουσι, τρέπον ἔχθρῶν καὶ πολεμίων, ποικίλαις θανάτων ἰδέαι; διαχρήσασθαι. Ἐνίδει δὲ ἡρα τοῖς πᾶσι: καὶ τοῦτ' ἐπιγραφῆναι αὐτῷ, ὡς ἀν πρώτος αὐτοκρατόρων, τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας πολέμιος ἀναδειχθείη. Τούτου δὲ πάλιν ὁ Ῥωμαῖος Τερτυλλιανὸς. Ὅδε πως λέγων μνημονεύει. « Ἐντύχετε τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν. Ἐκεῖ εὑρήσετε πρῶτον Νέρωνα τοῦτο τὸ δόγμα, ἦνίκα μάλιστα ἐν Ῥώμῃ τὴν ἀνατολὴν πλαταν ὑποτάξας (21), ὁμδὲ ἣν εἰς πάντας, διώξαντα. Τοιούτῳ τῆς κολάσεως ἡμῶν ἀρχηγῷ κακώμεθα. Ὁ γάρ εἰδὼς ἐκείνον, νοῆσαι δύναται, ὡς οὐκ ἀν εἰ μή μέγα τι ἀγαθὸν ἦν, ὑπὸ Νέρωνος καταχριθῆναι (22). » Ταύτη γοῦν οὕτος θεομάχος: ἐν τοῖς μάλιστα πρῶτος ἀνακηρυχθεὶς, ἐπὶ τὰς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐπήρθη σφαγάς. Παῦλος δὴ οὖν ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης τὴν κεφαλὴν ἀποτιμθῆναι, καὶ Πέτρος ὡσαύτως ἀνασκολοπισθῆναι κατ' αὐτὸν ἴστοροῦνται. Καὶ πιστοῦται γε τὴν ἴστοραν τὴν Πέτρου καὶ Παύλου εἰς δεύτερο κρατήσασα ἐπὶ τῶν αὐτοῦ κοιμητηρίων πρόσρησις (23). Οὐδὲν δὲ ἡττον καὶ ἐκκλησιαστικὸς ἀνήρ (24) Γάϊος δνομα, κατὰ Ζεφυ-

nymum in præfatione in *Matthæum*, et in *Commentariis in Ecclesiastem*, pag. 27, et in cap. xiii *Ezechielis*, Ia *Origenes* in *lomo xvi Explanationum in Joannis Evangelium*: *Dicit profecto Hieracleon, et secum fortassis sentiens alius ecclesiasticus.* Et Cyrilus in *catechesi xv*, supra citata, ubi dicit, ταῦτη δὲ εἶναι τῶν Ρωμαίων οἱ ἐκκλησιαστικοὶ παραδεδώκασιν ἔγγρατα. Epiphanius in *hæresi Andianorum*, pag. 821. Denique *ecclesiasticus* interdum denotat eum, qui in clero est constitutus: et opponitur seculari seu laico, ut apud eumdem Hieronymum in epistola ad *Pammachium* de optimo genere interpretandi, et in epistola 46, ad *Rusticum*. Item in præfati *Commentariorum in Danielēm*, et in libro secundo *Apologiae adversus Rufinum*. Atque ita sunnit hoc nomen Cyrilus in *catechesi xvii*, cuius ait: Καθὼς μέχρι σῆμαρον βλέπομεν ἀρχοντας κομικούς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀγρούμενους καὶ διδασκούμενους. Auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 121. Et imperatores in lege xx, codice Theod., de episcopis et clericis: *Ecclesiasticus aut ex ecclesiasticis, vel qui continentium se volunt nomine nuncupari, etc.* et in lege 21, eodem titulo: *Hi qui Ecclesia iugo obsequium deputarunt, curris habentur immunes, etc.* Et paulo post: *cæteri revocentur, qui se post id tempus ecclesiasticis congregarunt.* Cum igitur hæc triplicem habeat significationem, quæri non immerito potest quomodo

ρίνων Ρωμαίων γεγονώς ἐπίσκοπον· δις δὴ Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προϊσταμένῳ γνώμῃς ἑγγράφως διαλεχθεὶς, αὐτὰ δὴ ταῦτα περὶ τῶν τόπων ἔνθα τῶν εἰρημένων ἀποστόλων τὰ ιερὰ στηνάκια κατατέθειται, φησίν· «Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι. Εἴκαντας γάρ θελήσεις ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν (25), ή ἐπὶ τὴν δόδην τὴν Ὀστίαν, εὐρήσεις τὰ τρόπαια τῶν ταῦτην ἰδρυσαμένων τὴν Ἐκκλησίαν. » Ός δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν διμφωνούσιον ἑγγράφως Ρωμαίοις διμιλῶν, ὧδε πῶς παρίστησιν· «Ταῦτα καὶ ὑμεῖς (26) διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας (27), τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γεννηθεῖσαν (28) Ρωμαίων τε καὶ Κορινθίων ἐπίσκοπος Διονύσιος ἑγγράφως Ρωμαίοις διμιλῶν, ὧδε πῶς παρίστησιν· «Ταῦτα καὶ ὑμεῖς (26) διὰ τῆς τοσαύτης νουθεσίας (27), τὴν ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου φυτείαν γεννηθεῖσαν (28) Ρωμαίων τε καὶ Κορινθίων συνεκεράστατε. Καὶ γάρ διμφωνούσιον ἑγγράφως καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Κόρινθον φοιτήσαντες (29) ἡμᾶς, διμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, διμός διδάξαντες, ἐμαρτύρησαν κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν (30). » Καὶ ταῦτα δὲ, ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον πιστωθείη τὰ τῆς Ιστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'

«Δις μυροὶς κακοῖς περιηλθησαρ Ἰουδαῖοι, καὶ ὡς τὸν ὄντας πρὸς Ρωμαίους ἥπατο πόλεμον (Nic. H. E. iii, 3).

Αὐθίς δ' ὁ Ἰώστηπος (31) πλείστα δσα περὶ τῆς τὸ

du hic accipienda sit. Evidet in secunda significazione malum accipere hoc loco, tum quia huc frequentior hujus vocabuli significatio est, tum quod Eusebius de Caii libro adversus Proclum loquens, utrumque proprio epitheto designavit. Caium enim ecclesiasticum hominem appellat: Proclum vero Cataphygarum secta patronum, id est hæreticum: «Ος δὴ Πρόκλῳ τῆς κατὰ Φρύγας προϊσταμένῳ γνώμῃς ἑγγράφως διαλεχθεὶς, etc. Quippe Cataphygarum secta in duas partes divisa est. Alieni præceptis suis Proclus: alterius vero Aeschynus. Qui Proclum sequebantur, dicebantur οἱ καὶ Πρόκλον. Qui Aeschyni sivebant, dicitur οἱ καὶ Αἰσχύνην, ut docet Tertullianus in libro *De praescriptione hæreticorum*.

(25) Ξει τὸν Βατικανόν. Mirum est in omnibus nostris codicibus uno consensu haberit βατικανόν, nec aliter legitur in Chronico Georgii Syncelli. In sequentibus verbis ή ἔτι τὴν δόδην τὴν Ὀστίαν omnes nostri codices Οστίαν habent. Verum in hoc dissentunt, quod Mazarinus quidem et Medicus codex cum leni spiritu scriptum habent Οστίαν, Regius autem et Fekelianus asperum adhibent spiratum. Porro Vaticanus quidem ad B. Petrum referri debet, qui sepultus est in Vaticano. Ostiensis autem via Paulum denotat, qui sepultus est in via Ostiensi.

(26) Ταῦτη καὶ ὑμεῖς. Sic scribendum, non ταῦτα. Vocem ταῦτη interpretatio nostra expressit. Alique itavidetur leguisse Rufinus, qui sic vertit: Sed et habentes communionem a Petro et Paulo, plantationem Romanæ et Corinthiorum Ecclesiae conjunxit. (27) Διὰ τοσαύτης νούθεσίας. Id est, per hujusmodi restraintem cohortationem. Respondet Dionysius epistola Soteri et cleri Romani, qui, missis ad Corinthios litteris, eos benevole admonuerat, ut infra docet Eusebius in lib. iv, cap. 22. Quod jam antea Clemens Romanus episcopus fecerat, datis ad Corinthios litteris. At igitur Dionysius Soter: Vos per restraintam hanc communionem, plantationem Romanæ et Corinthiorum Ecclesiae a Petro Pauloque olim factam, nunc denuo conjunxit. Hæc ideo lusus exposui, quia interpretes, ac præcipue Christophorus, in hujus loci versione magnopere ab-

A dam, vir catholicus, qui Zephyrinus Romanæ urbis episcopi temporibus floruit, in eo libro quem scripsit *Adversus Proclum* patronum sectæ Cataphygarum, de loco in quo prædictorum apostolorum sacra corpora deposita sunt, ita loquitur: «Ego vero, 68 inquit, apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum qui Ecclesiam illam fundaverunt. » Porro ambo uno eodemque tempore martyrium subiisse, Dionysius Corinthiorum episcopus ad Romanos scribens, testatur his verbis: «Ita et vos, inquit, tanta admonitione vestra, sementem qua Petri ac Pauli salione succreverat, Romanos scilicet et Corinthios, simul commiscuistis. Ambo enim illi in urbem nostram Corinthum ingressi, sparso evangelice doctrinæ semine nos instituerunt; et in Italiam simul profecti, cum vos similiter instituisserint, eodem tempore martyrium pertulerunt. » Atque hæc idecirco retuli, ut rei gestæ memoria magis ac magis firmaretur.

CAPUT XXVI

Quomodo Judæi innumeris malis vexati sunt, tandemque adversus Romanos bellum suscepserunt.

Josephus vero, commemorans calamitates qui-

errarum.

(28) Γεννηθεῖσαν. In Chronico Georgii Syncelli scribitur γεννηθεῖσαν. Sed nostri codices Regius, Maz., Med. ac Fuk., habent γενηθεῖσαν per simplex v, quod equidem magis probo.

(29) Φοιτησαντες. Sic Georgius Syncellus in Chronico rectius quam vulgo editum φυτεύσαντες. Sed et in his quæ sequuntur διμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν, supplendum est φοιτησαντες.

(30) Κατὰ τὸν αὐτὸν καιρόν. Non dicit aperte Dionysius Petrum ac Paulum uno eodemque die passos fuisse, sed tantum eodem tempore; quod de plurimum dierum intervallo explicari potest. Prudentius *Περὶ στρατῶν* eodem quidem die casos ait, sed non eodem anno; verum inter utriusque necem anni spatium intercessisse. Cum Prudentio consentit Augustinus in sermone 28, *De sanctis*, et in sermone nuper edito Parisiis in supplemento Operum Augustini. Arator lib. ii *Hist. apost.* Simeon tamen Metaphrastes hæc Dionysii verba ita accepit, quasi dicere voluisse, Petrum ac Paulum eodem die simul subiisse martyrium. Verba ejus sunt in commentario *De peregrinationibus* Petri ac Pauli apud Surium in tomo III: Caius vero quidam, vi ecclesiasticus, et Zephyrinus Romanorum episcopus, et Dionysius Corinthius scribunt uno tempore et simul Petrum et Paulum subiisse martyrium. Sed primo falsum est, quod ait Metaphrastes de Caio. Quod si quis objicit Caium forte id dixisse alio in loco quem non adduxit Eusebius, respondeo Eusebii nostri eam fuisse diligentiam, ut nunquam id omissurus fuerit, si a Caio dictum fuisset. Id enim agit in hoc capite, ut doceat Petrum ac Paulum Romanæ passos esse eodem tempore. Ac prius quidem probat Caius testimonio; alterum vero verbis Dionysii. Quod si Caius de tempore martyrii apostolorum idem dixisset quod Dionysius, cur Eusebius id tacuissest hoc loco. Fallitur etiam Metaphrastes, dum Zephyrinum ejus rei citat auctorem. Videbat enim leguisse in Eusebio, καὶ Ζεφυρίνος Ρωμαίων γεγονώς ἐπίσκοπος.

(31) Αὐθίς δ' ὁ Ἰώστηπος. Ab his verbis caput

bus universa⁹ Judæorum gens conflictata est, narrat etiam inter cetera, quam plurimos ex Judæorum nobilissimis atque honoratissimis, flagris cæsos in ipsa Hierosolymorum urbe, jussu Flori in cruceum sublatos fuisse. Erat hic procurator Judææ, quo tempore bellum Judaicum conflatum est, anno imperii Neronis duodecimo. Suhjicit deinde, post defensionem gentis Judæorum, maximos motus per universam Syriam esse excitatos, dum singularium urbium incolæ Judæos in iisdem degentes, tanquam hostes absque ulla miseratione delerent. Adeo ut cernere esset civitates cadaveribus insepultis refertas, projectos mixtum cum infantibus senes, et mulierum corpora ipso pudoris velamento nudata. Ac tota quidem provincia plena erat incredibiliusq; calamitatum. Sed tamen iis quæ ubique perpetrabantur malis, longe gravior erat formido eorum quæ intentabantur. Ilæc Josephus iisdem verbis refert. Et hic quidem rerum Judaicarum tunc temporis status erat.

Finis libri secundi ecclesiastice Historiæ.

A πᾶν Ἰουδαίων θυνος καταλαβούσης διελθὼν συμφορᾶς, δηλοὶ κατὰ λέξιν ἐπὶ πλειστοῖς ὅλοις μυρίους δοσους τῶν παρὰ Ἰουδαίοις τετιμημένων, μάστιξιν αἰχισθέντας, ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ ἀνασταυρωθῆναι ύπὸ Φλώρου. Τούτον δὲ εἶναι τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροπον, ὅπηνικα τὴν ἀρχὴν ἀναβρήπισθῆναι τοῦ πολέμου, ἔτους δωδεκάτου τῆς Νέρωνος ἡγεμονίας, συνέην. Είτα δὲ καὶ καθ' ὅλην τὴν Συρίαν ἐπὶ τῇ τῶν Ἰουδαίων ἀποστάσει, δεινήν φῆσι κατειληφέναι ταραχὴν, πανταχόστις τῶν ἀπὸ τοῦ θύνους πρὸς τῶν κατὰ πόλιν ἐνοίκων, ὡς διὰ πολεμίων, ἀνηλεῶς πορθουμένων· ὥστε ὁρῆν τὰς πόλεις μεστάς (32) ἀτάφων σωμάτων, καὶ νεκροὺς ἄμα νηπίοις γέροντας ἐρήμομένους, γύναιά τε μηδὲ τῆς ἐπ' αἴδοι σκέπτης μετειληφότα. Καὶ πᾶσαν μὲν τὴν ἐπάρχιον (33) μεστήν ἀδιηγήτων συμφορῶν, μεζονα δὲ τῶν ἑκάστοτε τολμαμένων τὴν ἐπὶ τοῖς ἀπειλουμένοις ἀνάτασιν (34). Ταῦτα κατὰ λέξιν δὲ Ἰώσηπος. Καὶ τὰ μὲν κατὰ Ἰουδαίους, ἐν τούτοις ἦν.

B Τέλος τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας
λόρου β'.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΛΟΓΟΣ Γ'.

EUSEBII PAMPHILI ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER TERTIUS.

63 ΤΑΣ ΚΑΙ Η ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

α. "Οτοι τῆς ἐκίρυξαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι. **β'. Τίς πρώτος τῆς Ρωμαϊκῆς Εκκλησίας προέστη. γ'. Περὶ των Ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων.**

Inchoavi, secutus auctoritatem codicis Regii. In codice autem Mazarino aliam lectionem ac distinctionem reperimus. Caput enim orditur ab his verbis, quæ paulo ante leguntur, καὶ ταῦτα δέ, ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον, etc. Et totum locum ita legit ac distinguunt: Καὶ ταῦτα δέ ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον πιστωθεῖν τὰ τῆς Ιστορίας, αὐθις δὲ Ἰώσηπος πλεῖστα δοια περὶ τῆς, etc. Et post verba illa quæ sequuntur δηλοὶ κατὰ λέξιν apposita est distinctio. Eamdem lectionem servant codi. Medicrus ac Fukanianus. Verum codicis Regii lectio atque distinctio longe rectior mihi videatur, quam secuti sunt etiam Nicephorus ac Bushrus. Pæne omiseram monere in titulo hujus capitis scribendum videri τῷ ὑπερτον adverbialiter,

sic enim vertit Ruffinus: *Ut innumeris Judæi malis afflicti sint, ac novissime contra Romanos arma moverint.*

(32) Τὰς πόλεις μεστάς. Verba sunt Josephi ex lib. ii *De bello Judaico*, pag. 814 editionis Genvensis.

(33) Τὴν ἐπάρχιον. Apud Josephum et Nicephorūm scriptum est τὴν ἐπαρχίαν. Nostri tamen codices nihil minant. Sic etiam in lib. iii, cap. 33, de Plinio Secundo: τῆς μενος τῆς ἐπαρχίου. Provinciam autem hoc loco intelligimus Judæam, quæ post obitum majoris Agrippæ in provinciæ formam redacta fuerat, et a procuratoribus Cæsaris regebatur.

(34) Τὴν ἐπὶ τοῖς αἰτειλογίεις ἀπάτασιν.

- δ. Περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς.
 ε. Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ιουδαῖων πολιορκίας.
 ζ. Περὶ τοῦ πιέσαντος αὐτοὺς λιμοῦ.
 η. Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προφήσεων.
 θ. Περὶ τῶν τοῦ πολέμου σημειών.
 ι. Περὶ Ἰωσήπου, καὶ ὡς κατέλειψε συγγραμμάτων.
 κ. Ὁπως τῶν θεωρημορεύει Βιβλωρ.
 λ. Ός μετὰ Ἰάκωβον ἤγειται Συμεὼν τῆς ἐργοσολύμιος Ἐκκλησίας.
 μ. Ός Οὐεσπασιαρδὸς τὸν ἐκ Δαβὶδ ἀραιζεῖσθαι προστάττει.
 ν. Ός δεύτερος Ἀλεξανδρέων ἤγειται Ἀβδιος.
 ο. Ός καὶ Ῥωμαῖων δεύτερος Ἀρέγχλητος ἐπισκοπεῖ.
 π. Ός τρίτος μετ' αὐτῷ Κλήμης.
 ρ. Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς.
 σ. Περὶ τοῦ κατὰ Δομετιαρδὸν διωρυμοῦ.
 τ. Περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως.
 υ. Ός Δομετιαρδὸς τὸν ἀπὸ γέρους Δαβὶδ ἀραιζεῖσθαι προστάττει.
 χ. Περὶ τῶν πρὸς γέρους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.
 ς. Ός τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας τρίτος ἤγειται Κέρδων.
 ς. Ός τῆς Ἀντιοχέων δεύτερος Ἐγράτιος.

- Α. Χγ. Ἰστορίᾳ περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου.
 χδ. Περὶ τῆς τάξεως τῶν Ἐναγγελλων.
 χε. Περὶ τῶν δημολογουμένων θεωρημάτων.
 χζ. Περὶ Μεράνδρου τοῦ γόνητος.
 χη. Περὶ τῆς τῶν Ἐθιωτῶν αἰρέσεως.
 χη'. Περὶ Κηρύκου τοῦ αἱρεσιάρχου.
 χθ. Περὶ Νικολάου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ κεκλημένων.
 λ. Περὶ τῶν ἐν συνγραφαῖς ἔξετασθέντων ἀποστόλων.
 λα. Περὶ τῆς Ἰωάννου καὶ Φιλίππου τελευτῆς.
 λβ. Ὁπως Συμεὼν ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος ἐμαρτύρησεν.
 λγ. Ὁπως Τραϊαρδὸς ἤγεισθαι Χριστιανὸν ἐκάλυψεν.
 λδ. Ός τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας τεταρτος Εὐδρεστος ἤγειται.
 λε. Ός τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας τρίτος ἤγειται Ιωάννος.
 λσ. Περὶ τοῦ Ἰηρατοῦ καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ.
 λς. Περὶ τῶν εἰσετριών τούτων διαπρεπότερων εὐαγγελιστῶν.
 λη. Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς καὶ τῶν φευδῶν εἰς αὐτὸν ἀραιζερομένων.
 λθ. Περὶ τῶν Παπιῶν συγγραμμάτων.

70 IN TERTIO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO HÆC CONTINENTUR.

- I. Apud quas gentes Christum apostoli prædicaverint.
 II. Quisnam primus Romanæ Ecclesiæ præfuerit.
 III. De epistolis apostolorum.
 IV. De prima apostolorum successione.
 V. De postrema Iudaïorum expugnatione post Christi necem.
 VI. De fame quæ Judæos oppressit.
 VII. De prædictionibus Christi.
 VIII. De signis ante bellum.
 IX. De Josepho et de libris quos scriptos reliquit.
 X. Quomodo idem Josephus sacrorum Librorum mentionem fecerit.
 XI. Quomodo Simeon post Jacobum Hierosolymorum rexit Ecclesiā.
 XII. Quomodo Vespasianus eos qui a Davide genus ducerent, conquiri jussit.
 XIII. Quomodo item secundus Alexandrinæ Ecclesiæ præfuit Avilius.
 XIV. Ut Romanorum Ecclesiæ secundus præfuit Anencletus.
 XV. Ut tertius Romanæ Ecclesiæ episcopus fuit Clemens.
 XVI. De epistola Clementis.
 XVII. De persecutione Christianorum sub Domitiano.
 XVIII. De Joanne apostolo et ejus Revelatione.
 XIX. Quomodo Domitianus Davidis posteros jussit occidi.
 XX. De vropinquis Servatoris nostri.
- C. XXI. Quod Alexandrinorum Ecclesiæ tertius præfuit Cerdio.
 XXII. Ut Antiochenorum Ecclesiæ duodecimus antistes fuit Ignatius.
 XXIII. Narratio de Joanne apostolo.
 XXIV. De ordine Evangeliorum.
 XXV. De sacris Scripturis omnium consensu receptis, et de iis quæ non sunt hujusmodi.
 XXVI. De Menandro præstigiatore.
 XXVII. De Ebionitorum heresi.
 XXVIII. De Cerinthio heresiarcha.
 XXIX. De Nicolao et sectatoribus ab eo cognitatis.
 XXX. De apostolis qui in conjugio vixerunt.
 XXXI. De Joannis et Philippi obitu.
 XXXII. Quomodo Simeon Hierosolymorum episcopus martyrium subiit.
 XXXIII. Quomodo Trajanus Christianos retulit inquiri.
 XXXIV. Quod Ecclesiam Rom. post Clementem quartus rexerit Evarestus.
 XXXV. Quod post Simeonem tertius Hierosolymorum Ecclesiæ præfuit Justus.
 XXXVI. De Ignatii martyrio et ejus epistolis.
 XXXVII. De Evangelii prædicatoribus qui etiam tum D. florebant.
 XXXVIII. De Clementis epistola, aliisque quæ falsa ei tribuuntur.
 XXXIX. De libris Papie.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

"Οσοι γῆς ἐκίρυξαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι (Nic. H. E. II, 39-44; III, 1).

Τὰ μὲν δὴ κατὰ Ιουδαίους, ἐν τούτοις ἡν. Τῶν δὲ ἵερῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τε καὶ μαθητῶν ἐπ' ἄπασαν κατασπαρέντων τὴν οἰκουμένην, Θωμᾶς

Apud Josephum legitur μετάστασιν, quod sensu certi. Itaque Josephi interpres Gelenius divinavit potius quam verit. Nicephorus in libro III habet ἀναστάσις, q.iam scripturam reperi etiam in codice Fuk. et Saviliiano. Est autem ἀναστάσις sūga seu

71 CAPUT I.

Apud quas gentes Christum apostoli prædicaverint.

Dum res Iudaïorum hoc in statu essent, apostoli et discipuli Domini ac Servatoris nostri per universum orbem dispersi Evangelium prædicabant. Et

migratio, ut supra notavi ad caput 21. Hinc in glossis veteribus recte exponitur ἀναστάσις γίγνεται, solum verit. Verum in optimis codicibus Mazarino ac Mediceo diserte scriptum est ἀναστάσις. Quæ quidem scriptura rectior mihi videtur. Sane Rusinus

Thomas quidem, ut a majoribus traditum acceperimus, Parthiam sortitus est, Andreas vero Scythiam. Joanni Asia obvenit, qui plurimum temporis in ea commoratus, Ephesi tandem diem obiit. At Petrus per Pontum, Galatiam, Bithyniam, Cappadociam atque Asiam Judæos qui in dispersione erant, prædicasse existimatur. Qui ad extremum Romanam veniens, cruci suffixus est capite deorsum demissus: sic enim ut in cruce collocaretur oraverat. De Paulo jam quid attinet dicere, qui ab Hierosolymis usque ad Illyricum munus evangelicæ prædicationis implevit, ac postremo Romam sub Nerone martyrio perfunctus est? Ille Origenes in tertio volumine *Expositionum in Genesim* disertis verbis commemorat.

CAPUT II.

Quianam primus Romanæ Ecclesiæ præsuerit.

Cæterum post Pauli Petriique martyrium primus Ecclesiæ Romanæ episcopatum suscepit Linus. Hujus mentionem facit Paulus in Epistola quam ab urbe Roma ad Timotheum scripsit, inter salutationes quæ ad calcem Epistolæ leguntur: « Salutat te, inquit, Eubulus, Pudens, Linus et Claudia. »

CAPUT III.

De Epistolis apostolorum.

Quod vero ad Petrum attinet, una ejus Epistola, quæ prior dici solet, tanquam germana ab omnibus sine controversia admittitur. Cujus etiam testimonio **72** veteres religionis nostræ antistites, ut pote extra omnem dubitationem positæ, in scriptis suis frequentissime usi sunt. Quæ vero secunda apellatur, eam quidem inter sacros Novi Testamenti non aliter legisse mihi videtur. Sic enim verit: Sed tamen tam diro hoc et tam atroci spectaculo, multo gravius eos futurorum et per dies augescentium malorum metu et formido terrebant. Adde quod Josephus eamdem usurpat sententiam in lib. xx *Antiquitatum*, ubi de sicariis agit, et tam sumpmoriorum tamq; φόβον εἶναι χαλεπώτερον. Quæ Josephi verba retulit Eusebius supra cap. 20. Certe non ovum ovo similius est, quam sibi inter se similia hæc duo Josephi loca. Tautum pro eo quod φόβον dixit in lib. xx *Antiquitatum*, hic ponit ἀνάτασιν, quod eamdem habet significationem.

(35) Θωμᾶς μὲν τὴν Παρθίαν. Idem scribit Pseudo-Clemens in lib. ix *Recognitionum*, apud quem Petrus ita loquitur: *Denique apud Parthos, sicut nobis Thomas, qui apud illos Evangelium prædicat, scripsit, non multi jam erga plurima matrimonia diffunduntur: nec multi apud Medos canibus objiciunt mortuos suos: neque Persæ matrum conjigit, aut filiarum incestis matrimonii delectantur. Fortunatus in carmine primo libri quinti:*

Bellica Persidis Thomæ subjecta vigori,

Fortior efficitur victa tiara Deo.

Vide notationes Baronii ad *Martyrologium Romanum*.

(36) Τοῖς ἐν διασπορᾷ Ιουδαῖοις. Sie codices Mazar. et Med., cum Fuk. ac Savil., rectius quam vulgo editum, τοῖς ἐκ διασπορᾶς Ιουδαῖοις. In Epistola Catholica B. Peiri legitur παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, etc. Verum in Epistola Jacobi scribitur δύσκα φύλας ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Porro Iudei per totum orbem dispersi sunt variis temporibus et varias ob causas. Primo quidem cum abducti sunt ab hostiis in Babylonem et in Aegyptum ac Syriam, cuncte a Romanis duce Pompeio

A μὲν, ὡς ἡ παράδοσις περιέχει, τὴν Παρθίαν (35) εἰληγεν, Ἀνδρέας δὲ τὴν Σκυθίαν, Ἰάννης τὴν Ἀσίαν, πρὸς οὓς καὶ διατρίψας ἐν Ἐφέσῳ τελευτᾷ. Πέτρος δὲ ἐν Πόντῳ καὶ Γαλατίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ, Καππαδοκίᾳ τε καὶ Ἀσίᾳ, κεκτρυχέναι τοῖς ἐν διασπορᾷ Ιουδαίοις (36) ξούχεν· δις καὶ ἐπὶ τέλει ἐν Ρώμῃ γενόμενος, ἀνεσκολοπισθεὶς κατὰ κεφαλῆς, οὐτως αὐτὸς ἀξιώτας παθεῖν. Τί δεὶ περὶ Παῦλου λέγειν, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπληρωκότος τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ οὔτε πάλιν ἐν τῇ Ρώμῃ ἐπὶ Νέρωνος μεμαρτυρηκότος; Ταῦτα Οριγένει (37) κατὰ λέξιν ἐν τρίτῳ τόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν ἔξηγητικῶν σαφῶς εἰρηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Τίς πρῶτος τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας προέστη (Nic. H. E. iii, 2).

Τῆς δὲ Ρωμαίων Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Παύλου καὶ Πέτρου μαρτυρίαν, πρῶτος κληροῦται τὴν ἐπισκοπὴν Λίνος. Μνημονεύει τούτου, Τιμοθέω γράφων ἀπὸ Ρώμης ὁ Παῦλος, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τῆς Ἐπιστολῆς πρόστροτον, « Ἀσπάζεται σε, λέγων, Εὔδουλος καὶ Πιούδης καὶ Λίνος καὶ Κλαυδία (38). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τῶν Ἐπιστολῶν τῶν ἀποστόλων (Nic. H. E. II, 45, 46).

Πέτρου μὲν οὖν Ἐπιστολὴ μία ἡ λεγομένη αὐτοῦ προτέρα, ἀνωμοιδηγηται. Ταῦτη δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς ἀναμφιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν καταζέχρηνται συγγράμμασι. Τὴν δὲ φερομένην αὐτοῦ δευτέραν, οὐκ ἐνδιάθκον μὲν εἶναι παρειλήφαμεν. « Ομῶς δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανεῖται, μετὰ τῶν ἄλλων ἐπουδάσθη Γραφῶν. Τό γε μὴν τῶν ἐπικεκλημένων et in servitutem redacti sunt. Deinde spontanea migratione, ut contigit temporibus Macchabœorum, cum quidam sponte ex Iudea in Aegyptum sedes transtulerunt. Lex enim non vetabat ne Iudei in alias terras migrarent, ut ex libro Ruth colligere est. Tertio id contingebat ob proselytos, quod cum ex omnibus gentibus admitterent Iudei, hinc fiebat ut per totum orbem dispergerentur. Sperabant autem Iudei, venturum quandoque Messiam, qui ipsos ita, ut diximus, dispersos ac dissipatos, in unum colligeret. Ita in cantico Aggæi et Zachariæ qui est psalmus cxlv: Οἰχοδομῶν Ιερουσαλὴμ δόκιμον Κύριος, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ιερατὸς ἐπισυνάξει. »

D (37) Ταῦτα Οριγένει. Cum Eusebius hic dicat, superiora ex libro iii *Explanationum Origenis in Genesim* esse desumpta, dubitari merito potest, unde incipiant Origenis verba, an a vocibus illis Θωμᾶς μὲν, ὡς ἡ παράδοσις, etc., an potius ab istis Πέτρος δὲ ἐν Πόντῳ, etc. Neque enim Eusebius satis distincte nobis notavit, quoniam esset initium Origenis verborum. In codice Mazarino ac Med. ad latus hujus lineæ hanc notam appositam inveni φ. De qua nota jam multa dixi ad initium libri primi. Verum quid hic significet, difficile est affirmare. Neque enim ὥρατον denotat, cum nulla venuſtas et elegantiæ in hoc loco possit reperiſi. Forte igitur hæc nota est quam Isidorus vocat φ. et p., qua monemur intendendum esse sollicite, undenam incipiant Origenis verba.

(38) Ἀσπάζεται σε, λέγων, Εὔδουλος καὶ Πιούδης καὶ Λίνος καὶ Κλαυδία. Hæc verba non habentur in codicibus nostris Maz., Med. ac Fuetianiano, nec apud Nicæphorum. Certe non valde necessaria sunt.

ων αὐτοῦ Πράξεων, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ὀνομασμένον Εὐαγγέλιον, τὸ τε λεγόμενον αὐτοῦ Κήρυγμα, καὶ στὴν καλουμένην Ἀποκαλυψίαν (39), οὐδὲ ὅλως ἐν καθολικοῖς Ιούμεν παραδεδομένα, διὰ μήτε ἀρχιλίων, μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ταῖς ἐξ αὐτῶν συνεχρήσατο μαρτυρίαις. Προϊούστης δὲ τῆς Ιστορίας (40), προσδργου ποιήσομαι σὸν ταῖς διαδοχαῖς ὑποτιμήνασθαι, τίνες τῶν κατὰ χρόνους ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων διπλαῖς κέχρηνται τῶν ἀντιλεγομένων, τίνα τε περὶ τῶν ἐνδιαθήκων καὶ ὁμολογουμένων Γραφῶν, καὶ διὰ περὶ τῶν μὴ τοιούτων αὐτοῖς εἴρηται. Ἀλλὰ τὰ μὲν ὄνομαζόμενα Πέτρου, οὓς μίαν μόνην γνησίαν ἔγκων Ἐπιστολὴν, καὶ παρὰ τοὺς πάλαι πρεσβυτέρους ὀμολογουμένην (41), τοσαῦτα. Τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ σαφεῖς, αἱ δεκατέσσαρες. Ὅτι γε μήν τινες τιθετήσατο τὴν πρὸς Ἐβραίους, πρὸς τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας (42) ὡς μὴ Παύλου οὖσαν αὐτὴν ἀντιτιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δικαιον ἀγνοεῖν. Καὶ τὰ περὶ ταύτης δὲ τοῖς πρὸ διηῶν εἰρημένα, κατὰ κατρὸν παραθήσομαι. Οὐδὲ μὴ τὰς λεγομένας αὐτοῦ Πράξεις, ἐν ἀναμφιλέκτοις παρελήγα. Ἐπει τὸ δὲ αὐτὸς Ἀπόστολος ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει προσρήσεις τῆς πρὸς Ρωμαίους, μνήμην πεποίηται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ Ἐρμῆ, οὐ φασιν ὑπάρχειν τὸ τοῦ Ποιμένος βιβλίον (i3), Ιστέον ὡς καὶ τοῦτο πρὸς μὲν τινῶν ἀντιτιλέκται, δι' οὓς οὐκ ἀν ἐν ὀμολογουμένοις τεθείη, ὃν ἐτέων δὲ ἀναγκαιότατον οἵς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέχροιται. Ὁθεν ἡδη καὶ ἐν Ἐκκλησίαις Ιούμεν αὐτὸ δεδημοσιευμένον, καὶ τῶν παλαιοτάτων δὲ συγγραφέων κεχρημένους τινάς αὐτῷ κατεληφθα. Ταῦτα εἰς παράστασιν τῶν τε ἀνατιρρήτων καὶ τῶν μὴ παρὰ πάσιν ὀμολογουμένων θείων γραμμάτων, εἰρήσθω.

(59) *Tό τε λεγόμενορ αὐτοῦ Κίρυρα καὶ τὴν*
καλούμενην Ἀποκάλυψιν. Miror quod hic Eusebius
dicit, Petri liberum qui *Κίρυρα* dicebatur, ejusque
Apocalypsim a nomine veterum presbyterorum ci-
tari. Certe Clemens in libris *Hypotypeon*, Petri
Apocalypsim laudat, teste ipso Eusebio in cap. 14
libri vi. Quod spectat ad liberum qui *Κίρυρα*, seu
Predicatio Petri dicebatur, citatur etiam ab eo-
dem Clemente in libris *Hypotypeon*, sive in Ex-
cerptis Theodosi, ut dicimus ad cap. 14 lib. vi.
Origenes quoque in tomo xiii *Expositionum in*
Iohannis Evangelium, mentionem facit hujus libri,
et ex eo profert testimonium; sed utrum liber ille
genuinus sit, an nothus, an mixtus, alibi se di-
citurum pollicetur. Vetus auctor in tractatu *De ha-*
reticis non rebaptizandis, quem Nicolaus Rigaltius
editit in notis suis ad Cyprianum, hunc liberum ab
haereticis confutum esse testatur: *Est autem adul-*
terini hujus, imo inter neci baptisma, si quis alias
auctor, tum etiam quidam ab iisdem ipsis haereticis
propter hunc eundem errorem confutus liber, qui
inscribitur Petri predicatione. Denique Lacantius in
lib. iv. cap. 20, huius libri mentionem facit.

(40) Προτόνσης δὲ τῆς ἴστορας. Pessime hunc locum interpretati sunt Rusinus et Christophorus-nus, ut eruditus lector facile deprehendet, si utrius-que versionem consulere voluerit

(41) Πάρα τοις πάλαι πρεσβυτέροις δμολογον· μένην. Codic. Mazarinus ac Med., cum Fuk. et Savil., scriptum habent ώμολογημένην.

(42) Πρὸς τὴς Ῥωμαϊών Ἐκκλησίας. Rufinus

A libros censitam non esse a majoribus accepimus. Sed tamen cum utilis esse videretur quam plurimis, una cuin reliquis sacræ Scripturæ libris studiose lectitata est. Librum vero qui *Actus Petri* dicitur, et Evangelium ejus nomine inscriptum, *Prædicationis* quoque et *Revelationis* ejusdem libroꝝ, pro catholicis scriptis nunquam esse habitos constat, quandoquidem nec vetustiorum quisquam nec recentiorum Ecclesiæ scriptorum, desumpto ex iis libris testimonio usus fuit. Porro procedente deinceps opere diligenter indicaturus sum una cum successionibus apostolorum, qui subinde Ecclesiæ scriptores, scripturarum de quibus ambigitur, auctoritate sint usi : et quænam illi tum de Scripturis canonicis et omnium consensu receptis tum de iis B quæ non sunt ejusmodi, in suis libris pronuntiaverint. Et hæc quidem sunt quæ Petri nomine circumseruntur, ex quibus unam duntaxat Epistolam ab antiquis etiam Patribus pro germana habitam esse cognovi. Pauli vero quatuordecim Epistolas notæ sunt omnibus et perspicue. Scendum tamen est Epistolam ad Hebreos a nonnullis ideo esse repudiatam, quod dicent eam ab Ecclesia Romana pro certa ac genuina Pauli Epistola non haber. Sed de ista quidem quid veteres tradiderint, suo tempore proferemus. Quod spectat ad librum qui *Actus Pauli* inscribitur, neque illum inter indubitatæ sicut et auctoritatis libros accepimus. Quoniam vero apostolus Paulus in solutionibus illis quæ sub finem Epistolæ ad Romanos leguntur, inter cæteros mentionem fecit Hermæ, cuius esse fertur is liber qui *Pastor* inscriptus est, sciendum est eum librum a nonnullis quidem in dubium esse revocatum. Quam non potest. Ab aliis vero maxime necessarius jurelementis instituendi sunt. Unde etiam in Ecclesiæ

vertit : *Scio tamen apud Latinos de ea quæ ad Hebreos inscribitur haberi dubitationem.* Optime meo quidem judicio. Nam Eusebius Πρωταρχοῦ vocare solet omnes Latinos, ut in lib. ii, cap. 25, ubi Tertullianum vocal Romanum, τούτου δὲ πάλιν δ' Ρώμαῖς Τερτυλίανός, etc. Et in cap. 2 ejusdem libri de eodem Tertulliano ita loquitur, ἀνήρ τά τε ἄλλα ἐνδοξος, καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Ρώμης λαμπρῶν. Si quis tamen Romanae urbis Ecclesiam hoc loco intelligere maluerit, equidem non valde repugnabo. Id enim sensisse videtur Caius in disputatione quam scripsit Romæ *Adversus Proclum*. Ejus verba habes infra in lib. vi, cap. 20. Porro hunc Eusebii locum innuit Theodosius in procēcio *Commentariorum in Epistolam ad Hebreos*, ubi ait Eusebium hanc Epistolam Paulo apostolo adjudicasse.

(45) Ἐρμᾶ οὐ φασιν υπάρχει τὸ τοῦ Πομέρος
βιβλίον. Quidam existimant hunc librum, qui dicitur *Pastor*, non ab Hermia illo cuius meminit Paulus in Epistola ad Romanos, sed ab alio Hermo multo recentiore scriptum fuisse, qui Pii Romani pontificis frater fuit, ut tradit auctor libri *De pontificibus Romanis*. Exstat hodie hic *Pastoris* liber in Latinum sermonem translatus, ejusque testimonialis utuntur Origenes, Ireneus et Athanasius. Russus in *Interpretatione Symboli*, inter libros qui in Ecclesia quidem leguntur, auctoritatem tamen sacre Scripturae non habent, memorat librum *Pastoris seu Hermetis*, qui dicitur *Duo Viæ vel Judicium Petri*.

eum publice legi comperimus, et quosdam ex velutissimis scriptoribus, ipsius testimonio usos fuisse. Atque haec de discrimine Scripturarum, quæ vel receptæ apud omnes auctoritatis, vel dubiæ et vacillantis apud plerosque fideli habentur, hactenus dicta sint.

73 CAPUT IV.

De prima apostolorum successione.

A

Porro Paulum gentibus prædicantem, ab Hierosolymis et Quinque locis usque ad Illyricum, Ecclesiarum ubique fundamenta jecisse, tum ex ipsius verbis constat, tum ex iis quæ a Luca in Actibus referuntur. Quibus item in provinciis Petrus Christum Judæis prædicans, novi Fœderis doctrinam tradiderit, satis aperte colligitur ex ea Epistola quæ ipsi ab omnibus, ut dixi, sine controversia ascribitur: quam quidem ille Hebreus per Pontum, Galatiam, Cappadociam, perque Asiam atque Bithyniam in dispersione agentibus scribit. Quot vero et quinam horum apostolorum veri imitatores, eorumdem judicio digni iudicati sint, qui fundatas ab ipsis Ecclesiæ pastorali officio gubernarent, nequaquam facile est dicere: præterquam illos, quos ex ipsius Apostoli verbis facile quivis possit colligere. Hujus enim prope innumerabiles adjutores, et, ut ipse nominat, commilitones fuerunt: quorum ille plerosque immortali Epistolarum suarum testimonio ornatos, perpetuæ hominum memoriarum commendavit. Sed et Lucas in Actibus discipulos Pauli enumerans, singulos nominatim appellat. Ex his Timotheus quidem Ephesinæ Ecclesiæ episcopatum primus accepisse dicitur, quemadmodum etiam Titus insulae Cretæ Ecclesiæ arum episcopus fuisse memoratur. Lucas vero, domo Antiochenus, arte medicus, qui et cum Paulo diu conjunctissime vixit, et cum reliquis apostolis studiose versatus est, artis illius ad sanandos hominum animos institutæ, quam sibi ex apostolorum doctrina comparaverat, duos nobis libros divinitus inspiratos reliquit. Alter eorum Evangelium est, quod quidem ita se prorsus exarasse testatur, prout ab ipsis verbi divini ministris, et qui ab initio Christum viderant, acceperat: quos etiam omnes se jam dudum assectatum esse profiteretur. Alter liber inscribitur Actus apostolorum, quos ille non jam auditione acceptos, sed oculis suis spectatos scriptis tradidit. Hujus porro Evangelium aiunt a Paulo designari solitum esse, quoties tanquam de proprio quodam Evangelio sermonem faciens, dicit: « Secundum Evangelium meum. » Ex 74 reliquis

(44) "Hr. τοῖς ἐξ Ἐβραιῶν. Ita codex Regius. Verum quatuor reliqui diserte scriptum habent ἐν ᾧ τοῖς ἐξ Ἐβραιῶν, etc. Nam scripturam confirmat etiam Justinus: Sed et Petrus in quibus etiam ipse provinciis his qui ex circumcisione sunt, prædicaverit Christum, propriis vocibus in ea Epistola quam ipsius nomine abique ambiguitate claruit esse, designat: in qua ad eos qui in dispersione sunt, scribit, sine dubio Hebreos. Ipsa etenim dispersi dicuntur, tanquam propriis sedibus pulsæ, et positi in dispersione ut ipse ait, Ponti, Galatæ, etc.

(45) Κρίσις μὲν ἐτὶ τὰς Γαλατὰς. Locis Pauli extat in posteriore Epistola ad Timothicum, ubi bodie quidem legitur Κρίσις; εἰς Γαλατῶν. Sed ve-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.
Περὶ τῆς πρώτης ἀποστόλων διαδοχῆς (Nic. II
E. iii, 1, 2).

Οὐτὶ μὲν οὖν τοῖς ἐξ ἑθνῶν κηρύσσων ὁ Παῦλος τοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῶν Ἐκκλησιῶν καταβέβηται θεμελίους, δῆλον ἐκ τῶν αὐτοῦ γένοιτο ἀν φωνῶν, καὶ ἀφ' ὧν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν ἴστορηται. Καὶ ἐκ τῶν Πέτρου δὲ λέξεων, ἐν ὅποις καὶ οὗτος ἐπαρχίας τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν εὐαγγελίζεμενος, τὸν τῆς καινῆς Διαθήκης παρεδίδου λόγον, ταφές ἀν εἶη, ἀφ' ἣς εἰρήκαμεν δομολογουμένης αὐτοῦ Ἐπιστολῆς, ἣν τοῖς ἐξ Ἐβραιῶν (44) οὖσιν ἐν διασπορᾷ Πόντου καὶ Γαλατίας, Καππαδοκίας τε καὶ Ἀσίας καὶ Βιθυνίας, γράψει. Όσοι δὲ τούτων, καὶ τίνες γνήσιοι ζηλωταὶ γεγονότες, τὰς πρὸς αὐτῶν ἰδρυθείσας ἴκανοι ποιαντείνειν ἐδοκιμάσθησαν Ἐκκλησίας, οὐ δέδιον εἰπεῖν, μή ὅτι γε ὅσους ἀν τις ἐκ τῶν Παύλου φωνῶν ἀναλέζοιτο. Τούτου γάρ οὖν μυρίοι συνεργοί, καὶ ὡς αὐτὸς ὄνδρας συστρατιώται γεγόνατιν, ὃν οἱ πλειοὺς ἀλήστου πρὸς αὐτοῦ μνήμης ἕξιωνται, διηνεκῆ τὴν περὶ αὐτῶν μαρτυρίαν ταῖς ἰδίαις Ἐπιστολαῖς ἐγκαταλέξηντος. Οὐ μήν ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι τοὺς γνωρίμους αὐτοῦ καταλέγων, ἐξ ὀνόματος αὐτῶν μνημονεύει. Τιμόθεος γε μήν τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἴστορεῖται πρῶτος τὴν ἐπισκοπήν εἰληχέντας, ὡς καὶ Τίτος τῶν ἐπὶ Κρήτης Ἐκκλησιῶν. Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὃν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν δὲ ἐπιστήμην λατρὸς, τὰ πλεῖστα συγγεγονός τῷ Παύλῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς δὲ οὐ παρέργως τῶν ἀποστόλων ὡμιλήκως, ἢς ἀπὸ τούτων προσεκτῆσατο ψυχῶν θεραπευτικῆς, ἐν δυσὶν ἡμῖν ὑποδέγματα θεοπνεύστοις καταλέλουπε βιβλίοις· τῷ τε Εὐαγγελίῳ, δὲ καὶ χαράξαι μαρτύρεται, καθὼς παρέδοντο αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, οἷς καὶ φησιν ἐπάγνωθεν ἀπασι παρηκολουθήσαντες, καὶ ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσιν, ἃς οὐκέτι δι' ἀκοῆς, ὥρθαλμοῖς δὲ αὐτοῖς παραλαβὼν συνετάχετο. Φασὶ δὲ ὡς ἄρα τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου μνημονεύειν ὁ Ιητόλος ἐλαθεν, ὀπηνίκα ὡς περὶ ίδιους τινὲς Εὐαγγελίου γράψων ἐλεγεῖ. Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον μου. » Τὸν δὲ λοιπὸν ἀκολούθων τοῦ Παύλου, Κρίσις μὲν ἐπὶ τὰς Γαλατὰς (45) στειλάμενος ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρεῖται, Λενος δὲ οὖν μέμνηται συνόντος ἐπὶ Ρώμης αὐτῷ κατὰ τὴν δευτέραν πρᾶ-

D teres quidam, atque in his Eusebiis, legisse vindicentur εἰς Γαλατῶν. Et sic scribendum esse in Epistola Pauli, contendit Epiphanius in heresi Alogorinum, numero 44. Eusebii scripturam secutus est Hieronymus in Catalogo, ejusque interpres Sophronius et alii recentiores. Verior tamen est altera letatio εἰς τὰς Γαλατὰς, quam confirmat Clemens in Constitutionibus apostolicis. Theodoritus in loco illo B. Pauli legit quidem Γαλατῶν, sed eo nomine Gallias aut significari, ad quas missus erat Crescens. Certe Galli Crescens sibi vindicant, Viennenses et Moguntini. Vide Serarium in lib. II Moguntinorum antiquitatum.

Τιμόθεον Ἐπιστολὴν, πρῶτος μετὰ Πέτρον τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν ἥδη πρότερον κληρωθεὶς δεδήλωται. Ἀλλὰ καὶ δὲ Κλήμης τῆς Ῥωμαίων καὶ αὐτὸς Ἐκκλησίας τρίτος ἐπίσκοπος κατατάς, Παύλου συνεργὸς καὶ συναθλητῆς γεγονέναι πρὸς αὐτὸν μαρτυρεῖται. Ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρειοπαγίτην ἔκεινον, Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, διὸ ἐν Πρᾶξεσι μετὰ τὴν ἐν Ἀρειῷ πάρῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν, πρῶτον πιστεῦσαι (46) ἀνέγραψεν δὲ Λουκᾶς, τῆς ἐν Ἀθηναίς Ἐκκλησίας πρώτην ἐπισκοπὸν, ἀρχαίνας τις ἔπειρος Διονύσιος τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν ἴστορει γεγονέναι. Ἀλλὰ γὰρ δῆδη προβαίνουσιν, ἐπὶ καιροῦ τὰ τῆς κατὰ χρόνους τῶν ἀποστόλων διαδοχῆς ἡμῖν εἰρήσεται. Νῦν δὲ ἐπὶ τὰ ἑκῆς ἰωμεν τῆς ἴστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν Χριστὸν ὑστάτης Ἰουδαϊων ποιοργίας (Nic. H. E. iii, 3-8).

Μετὰ Νέρωνα δέκα πρὸς τρισιν ἔτεσι τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα, τῶν ἀμφὶ Γάλβαν καὶ Ὀθωνα ἐνιαυτὸν ἐπὶ μηδίν ἔξι διαγενομένων, Οὐεσπασιανὸς ταῖς κατὰ Ἰουδαίων παρατάξεσι λαμπρυνόμενος, φασιλεὺς ἐπὶ αὐτῆς ἀναδείκνυται τῆς Ἰουδαίας, αὐτοκράτωρ πρὸς τῶν αὐτόθι στρατοπέδων ἀνχυροεύθεις. Τὴν ἐπὶ Ῥώμης οὖν αὐτίκα στειλάμενος, Τίτῳ τῷ παιδὶ τὸν κατὰ Ἰουδαίων ἐγχειρίζει πόλεμον. Μετά γε μὴν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν, Ἰουδαίων πρὸς τῷ κατ’ αὐτοῦ τολμήματι, ἡδη καὶ κατὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πλειστας ὅσας ἐπιβούλας μεμηχανημένων, πρώτου τε Στεφάνου λίθοις ὑπ’ αὐτῶν ἀνάρρημένου, εἴτα δὲ μετ’ αὐτὸν Ἰακώδου, δεὶς ἦν Ζεβδαίου μὲν παις, ἀδελφὸς δὲ Ἰωάννου, τὴν κεφαλὴν ἀποτμήθησος, ἐπὶ πᾶσι τε Ἰακώδου τοῦ τὸν αὐτόθι τῆς ἐπισκοπῆς θρόνον, πρώτου μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν καὶ ληρωμένου, τὸν προδηλωθέντα τρόπον μεταλλάξαντος, τῶν τε λοιπῶν ἀποστόλων μυρία εἰς θάνατον ἐπιβεβούλευμένων, καὶ τῆς μὲν Ἰουδαίας τῆς ἀπελλαγμένων, ἐπὶ δὲ τῇ τοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ τὴν εἰς σύμπαντα τὰ ἔθνη στειλαμένων πορείαν σὺν δυνάμει τοῦ Χριστοῦ φήσαντος αὐτοῖς· «Πορεύεντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὄνόματι μου·» οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας, κατά τινα χρησμὸν τοὺς αὐτόθι δυσκέπτοις δι’ ἀποκαλύψεως δοθέντα, πρὸ τοῦ πολέμου μεταναστῆναι τῆς πόλεως, καὶ τινα τῆς Περαιᾶς πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου, Πέλλαν αὐτὴν ὄνομάζουσιν (47), ἐν δὲ τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων

(46) *Πρῶτος πιστεῦσαι.* Antea editum πρῶτον ἐπισκοπὸν πιστεῦσαι, tribus verbis; quorum duo priores in lineolis subnotata sunt, et ad marginem scriptum est ea superflua esse. Certe Christopheronus in interpretatione sua utramque vocem prætermisit. Ego vero posteriore duntaxat, neimpe ἐπισκοπὸν, expungendam, priorem vero esse retinendam puto. Idque confirmat versio Rusini, qui hunc locum ita interpretatus est: *Sed et Dionysium Areopagitam apud Athenas, quem Lucas scripsit primum Paulo prædicante credidisse, etc.* Conjecturam nostram plane confirmant codd. Maz., Med. et Fuk.,

A Pauli comitibus Crescens quidem ab eo missus in Gallias Pauli ipsius testimonio declaratur. Linus vero, quem in secunda ad Timotheum Epistola Romæ secum versari testatur, primus post Petrum, ut supra jam diximus, Ecclesiæ Romanæ episcopatum adeptus est. Clemens quoque, is qui tertius Ecclesiæ Romanæ episcopus est constitutus, adjutor Pauli sociusque certaminum suis, ipsiusmet testimonio perhibetur. Denique Areopagitam illum nomine Dionysium, quem post concionem illam quam Paulus in Areopago ad Athenienses habuit, primum credidisse Lucas in Actibus scribit, Atheniensis Ecclesiæ primum episcopum suis tradidit alter quidam Dionysius Corinthiorum episcopus, antiquissimus scriptor. Sed quinam subiude per orbem temporum apostolis successerint, in progressu operis suo loco dicemus. Nunc ad reliqua pergamus.

CAPUT V.

De postrema Judæorum expugnatione post Christi necem.

Post Neronem, qui per tredecim annos imperium tenuit, cum Galba atque Otho anno duntaxat et sex mensibus regnassent, Vespasianus in præliis adversus Judæos spectatus, imperator in ipsa Judæa ab exercitu qui illic erat, renuntiatur. Qui cœlestim Romam versus contendens, curam belli adversus Judæos Tito filio commisit. Porro cum Judei post Servatoris nostri in cœlos ascensum, non contenti eo scelere quod in ipsum admiserant, ejus quoque apostolos sæpiissime insidiis appetissent; ac primum quidem Stephanum lapidibus obruissent: deinde Jacobum Zebedæi filium, Joannis fratrem capite truncassent: ac postremo Jacobum illum qui primus post ascensum Domini episcopalem Ecclesiæ illius sedem obtinuit, eo quem diximus modo peremissent: cum reliqui item apostoli infinitis prope modis non sine magno viâ suæ discriminæ ab iisdem vexati essent, et ex Judæa fugati, ad prædicandam Evangelii doctrinam omnes ubique terrarum gentes adire cœpissent, freti potentia Christi qui 75 olim ipsis dixerat: «Euntes docete omnes gentes in nomine meo;» sed et cum universa plebs fidelium Ecclesiæ Hierosolymitanæ, ex oraculo quod viris quibusdam sanctissimis divinitus editum fuerat, ante initium belli ex civitate migrare, et oppidum quoddam trans Jordanem, Pellam nomine, incolere jussa fuisset; jamque omnes qui in Christum crediderant, relictis Hierosolymis, sedes suas Pellam transtulissent: ita et regia urbe,

in quibus diserte scribitur πρῶτον πιστεῦσαι. Porro hunc Eusebii locum in mente habuit Maximus, cum ait in prologo Commentariorum in Dionysium Areopagitanum: Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρειοπαγίτου καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ. Ubi delenda puto hæc verba καὶ Πολύκαρπος.

(47) *Πέλλαν αὐτὴν ὄνομάζουσιν.* Idem tradit Epiphanius in hæresi Nazareorum, cap. 7, Christianos scilicet qui Hierosolymis habitabant, de imminente obsidione a Christo præmonitos, Pellam se contulisse. In libro autem *De ponderibus et mensu-*

quæ totius gentis caput est, et universa Judæa viris sanctis destituta, tum demum divina illos ultio ob tot admissa tum in Christum, tum in ejus apostolos scelera corripuit, tamquam illam impiorum sobolem funditus delevit. Et quot quidem quantisque tunc calamitates universæ genti ubique contigerint : et quomodo hi præcipue qui Judæam incolebant, extremis cladi bus oppressi sint ; quot hominum millia cum pueris simul ac seniis ferro et fame et cœnusque modi mortis generibus accubuerint : urbium præterea Judaicarum quot qualesque fuerint oppugnationes : quot quamque incredibilia mala hi qui Hierosolyma tanquam in munitissimam urbem se receperant, oculis suis aspexerint ; quis belli totius ordo, quis singularum rerum fuerit eventus ; denique quemadmodum abominatio desolationis quam prophetæ prædixerant. In ipso quondam celeberrimo Dei templo constituta sit, tunc cum destructum funditus atque incendio consumptum est : cuiusque libuerit, facile est ex Josephi *Historia* accurate cognoscere. Qualiter vero idem scriptor usque ad trices centena hominum millia qui ex universa Judæa ad diem festum Paschæ confluxerant, Hierosolymis tanquam in carcere inclusa fuisse commemorat, operæ prelum est prolati ipsius verbis ostendere. Quippe æquum erat, ut quibus diebus benignum omnium Servatorem et Christum Dei Jesum morte afficerent, iisdem omnes velut in unum carcere contrusi, a divina justitia sceleris sui poenam exciperent. Porro, omisis sis iis malis quæcunque illi aut ferro aut alio quovis genere singillatim perpessi sunt, eas duntaxat calamites commemorandas puto, quas dira fame oppressi pertulerunt 76 : ut vel ex his lectores nostri operis intelligent, quo pacto admissi in Christum Dei piaculi poenas ab illis non longe postea celeste Numen expetiit.

τῆς δε τῇ γραφῇ ἐντυγχάνοντες εἰδέναι, δπως αὐτοὺς τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανομίας οὐκ εἰς μαρρὸν ἡ ἐκ Θεοῦ μετῆλθε τιμωρία.

CAPUT VI.

De fame quæ Judæos oppressit.

Agedum ergo, sumpto iterum quinto *Historiarum* Josephi libro, luctuosam rei gestæ tragœdiam recitemus. Dicitur quidem, manere perinde exitiosum erat. Nam propter divitias necabantur, quasi transfugere ad hostes voluissent. Cæterum simul cum inopia crescebat: in dies furor seditionos-

ris, Christi discipulos ab angelo admonitos, Pellam migrasse scribit : postea vero cum Hadrianus Hierosolyma instaurasset, et ex suo nomine Eliam coloniam appellasset, eo reversos esse. Porro cum Eusebius nullum hujus rei criterium, satis apparet illum ex veterum traditione ista scripsisse, cum aliqui ipse vicinus esset iis locis.

(48) *Xρῆν τοῦτο.* Ante haec verba Christophorus locum integrum Josephi inseruit ex lib. vi *De bello Judaico*, contra fidem manuscriptorum codicum, et absque ulla necessitate. Certe nec Rutilius nec Nicephorus illum Josephi locum inseruerunt, et Eusebius satis habuit illum indicare, et verba

A ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ μιτιφιτιμένων, ὡσδύ παντελῶς ἐπιλελοιπότων ἀγίων ἀνδρῶν αὐτὴν τε τὴν Ἰουδαίαν βασιλικὴν μητρόπολιν καὶ σύμπασαν τὴν Ἰουδαίαν γῆν, ἡ ἐκ Θεοῦ δίκη λοιπὸν αὐτοὺς ἄτε τοσαῦτα εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ παρηνομήκότας μετῆι, τῶν ἀσεβῶν δρῆν τὴν γενέν αὐτὴν ἑκεῖνην ἔξι ἀνθρώπων ἀφανίζουσα. "Οσα μὲν οὖν τηνικάδε κατὰ πάντα τόπον ὅλων τῷ θεῷ συνεργόν κακόν, ὅπως τε αῦτοί μάλιστα οἱ τῆς Ἰουδαίας οἰκήτορες εἰς ἕσχατον περιηλάθησαν συμφορῶν, ὅπεραι τε μυριάδες ἡγηδὸν γυναικίν ἄμα καὶ παισι, ἔξι φει καὶ λιμῷ καὶ μυρίοις ἄλλοις περιπεπτώκασιν εἶδεσι θανάτου, πόλεών τε Ἰουδαϊκῶν δοσαὶ τε καὶ οἰαὶ γεγόνασι ποιορχίαι, δὲλλα καὶ ὅπσα οἱ ἐπ' αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ ὡσδύ ἐπὶ μητρόπολιν ὁχυρωτάτην καταπεφευγότες, δεινὰ καὶ πέρα δεινῶν ἐωράκασι, τοῦ τε παντὸς πολέμου τὸν τρόπον, καὶ τῶν ἐν τούτῳ γεγενημένων ἐν μέρει ἔκαστα, καὶ ὡς ἐπὶ τέλει τὸ πρᾶξ τῶν προφητῶν ἀνηγορευμένον βδέλυγμα τῆς ἑρμώνεως, ἐν αὐτῷ κατέστη τῷ πάλαι τοῦ Θεοῦ περιβοήτῳ νεῷ, παντελὴ φιδορὸν καὶ ἀφανισμὸν ἔσχατον τὸν διὰ πρᾶξ ὑπομείναντι, πάρεστιν ὅτῳ φίλῳ ἐπ' ἀκριδὲς ἐκ τῆς τῷ Ἰωάννῃ γραφείσῃς ἀναλέξασθαι Ιστορίας. Ός δὲ αὐτὸς οὗτος τῶν ἀθροισθέντων ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης ἐν ἡμέραις τῆς τοῦ Πάσχα εορτῆς, ὥστε περ ἐν εἰρχτῇ, ρήμασιν αὐτοῖς, ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος Ιστορεῖ, ἀναγκαῖον ὑποσημήνασθαι. Χρῆν γοῦν (48), ἐν αἷς ἡμέραις τὸν πάντων Συνῆρα καὶ εὑεργέτην τὸν Χριστὸν τὸν τοῦ Θεοῦ ἐὰ κατὰ τὸ πάθος διατέθεινται, ταῖς αὐταῖς ὥσπερ ἐν εἰρχτῇ κατακλεισθέντας, τὸν μετελθόντα αὐτοὺς δλεθρὸν πρᾶξ τῆς θείας δίκης καταδέξασθαι. Παρελθόν δὴ τὰ τῶν ἐν μέρει συμβεβηκότων αὐτοῖς, δοσαὶ διὰ ἔιρους καὶ ἀλλῷ τῷ τρόπῳ κατ' αὐτῶν ἐγκεχειρηταί, μόνας τὰς διὰ τοῦ λιμοῦ ἀναγκαῖον ἤγουμαι συμφορὰς παραθέσθαι, ὡς διὰ μέρους ἔχοιεν οἱ μαρρὸν ἡ ἐκ Θεοῦ μετῆλθε τιμωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τοῦ πιέσαντος αὐτοὺς λιμοῦ (Nic. H. E. III, 6).

Φέρε δὴ σὺν τῶν Ἰστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωάννου μετὰ χείρας ἀλλις ἀναλαβὼν, τῶν τότε πραγμάτων διελθε τὴν τραγῳδίαν. «Τοῖς γε μὴν εὐπόροις, φησι, καὶ τὸ μένειν πρᾶξ ἀπωλείας ίσον ἦν. Προφάσει γάρ αὐτομολίας ἀνηρεῖτο τις διὰ τὴν οὐσίαν. Τῷ λιμῷ δὲ ἡ ἀπόνοια τῶν στασιαστῶν συν-

quædam ex eo depromere, ut sunt illa ὥσπερ ἐν εἰρχτῇ. Quæ quidem ipsam verba Josephi esse sati indicavit Eusebius cum dixit: "Ωσπερ ἐν εἰρχτῇ ρήμασιν αὐτοῖς ἀποκλεισθῆναι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἀμφὶ τριακοσίας μυριάδας τὸ πλῆθος Ιστορεῖ. In vulgatis editionibus deerant hæc voces ρήμασιν αὐτοῖς, quas nos ex vetustis codicibus Maz., Med. et Fuk. supplevimus. Eadem etiam voces reperi in codice Regio, quo usus est Rob. Stephanus. Qui profecto nimis induxit conjecture suæ, dum has voces expunxit hinc, et paulo infra restituit, hoc modo: ἀναγκαῖον δὲ ρήμασιν αὐτοῖς ὑποστημένασθαι, contra fidem omnium exemplariorum,

ήκμαζε, καὶ καθ' ἡμέραν ἀμφότερα προσεκεγά: το τὰ δεινά. Φανερὸς μὲν γε οὐδαμοῦ σίτος ἦν, ἐπεισπε-
δῶντες δὲ διηρέυνων τὰς οἰκίας. Ἐπειθ' εὐρόντες
μὲν, ὡς ἀρνηταμένους ἥξιζοντο μὴ εὑρόντες δὲ, ὡς ἐπιμελέστερον κρύψαντας ἔβασαν· Τεχμήριον
δὲ τοῦ τ' ἔχειν καὶ μῆ, τὰ σώματα τῶν ἀθλίων ἦν.
Ὄν οἱ μὲν ἔτι συνεστάτες, εὐπορεῖν τροφῆς ἑδό-
κουν, οἱ τηκόμενοι δὲ ἕδη, παραδεύοντο (49), καὶ
κτείνειν ἀλογον ἑδόκει τοὺς ὑπ' ἐνδείας τεθν-
ημένους αὐτίκα. Πολλοὶ δὲ λάθρα τὰς κτήσεις
ἐνδεῖται κατακλείοντες ἐκυτοὺς εἰς τὰ μυχαίτατα
τῶν οἰκιῶν, τινὲς μὲν ὑπ' ἀκρας ἐνδείας, ἀνέργαστον
τῶν οἰκιῶν ἥσθιον, οἱ δὲ Ἐπεστον, ὡς ἡ τε ἀνάγκη καὶ
τὸ δέος παρῆντε. Καὶ τράπεζα μὲν οὐδαμοῦ παρε-
τίθετο, τοῦ δὲ πυρὸς ἐφέλκοντες (50), ἐπ' ὧμα τὰς
σιτίας διήραπαζον. Ἐλεεινὴ δ' ἦν τὴ τροφὴ καὶ δαχρύων
δῖξις ἡ θέσις, τῶν μὲν δυνατωτέρων πλεονεκτούντων,
τῶν δὲ ἀσθενῶν δύσρομένων. Πάντων μὲν δὴ παθῶν
ὑπερίσταται λιμός· οὐδὲν δ' οὔτως ἀπόλλυσιν ὡς
αἰτῶ. Τὸ γάρ ἄλλως ἐντροπῆς δῖξιον, ἐν τούτῳ κατα-
φρονεῖται. Γυναικες γοῦν ἀνδρῶν, καὶ παῖδες πατέ-
ρων, καὶ τὸ οἰκτρότατον, μητέρες νηπίων ἔξηραπαζον
ἐξ αὐτῶν τῶν στομάτων τὰς τροφάς. Καὶ τῶν φιλ-
τάτων ἐν χερὶ μαρανομένων, οὐκ ἦν φειδῶν τοὺς τοῦ
ζῆν ἀφελέσθαι σταλαγμούς. Τοιαῦτα δὲ ἀσθίοντες,
δημως οὐ διελάνθανον. Πανταχοῦ δ' οὖν ἐφίσταντο οἱ
επασιασταὶ καὶ τούτων ταῖς ἀρπαγαῖς. Ὁπότε γάρ
κατίδοιεν ἀποκεκλεισμένην οἰκίαν, σημείον ἦν τούτο,
τοὺς ἐνδον προσφέρεσθαι τροφὴν. Εὐθέως δὲ εἰσα-
ράζαντες τὰς θύρας (51), εἰσεπήδων καὶ μόνον οὐκ
ἐκ τῶν φαρύγγων ἀναθλίσσοντες τοὺς ἀκόλους ἀνέ-
φερον. Ἐπύποντο δὲ γέροντες ἀντεχόμενοι τῶν οι-
τίων, καὶ κόμης ἐσπαράξσοντο γυναικες, συγκα-
λύπτουσαι τὰ ἐν χερσὶν· οὐδέ τις ἦν οἰκτος πολιτῶς,
ἢ νηπίων, ἀλλὰ συνεπαίροντες τὰ νήπια (52) τῶν
ψώμων ἐκκρεμάμενα, κατέσειν εἰς ἔδαφος, τοῖς
δὲ φθάσασι τὴν εἰσδρομὴν αὐτῶν καὶ προκαταπιοῦσι
τὸ ἀρπαγησόμενον, ὡς ἀδικηθέντες ἡσαν ὡμότεροι.
Δεινᾶς δὲ βασάνων ὅδούς ἐπενδύουν πρὸς ἔρευναν τρο-
φῆς, δρόδοις μὲν ἐμφράτοντες τοῖς ἀθλίοις τῶν αι-
δοίων τοὺς πόρους, βάθδοις δὲ δεῖσίας ἀναπειρούντες
τὰς ἔδρας. Τὰ φρικτὰ δὲ καὶ ἀκοαῖς ἐπασχέ τις εἰς
ἔξιμολόγησιν ἐνὸς ἀρτουν καὶ ἴνα μηγνῇ δράκα μιαν
κεχρυμμένην ἀλφίτων. Οἱ βασανισταὶ δ' οὐκ ἐπε-
νων, καὶ γάρ ἀν ἥττον ὡμὸν ἦν τὸ μετ' ἀνάγκης,

(49) Ἡδη, παραδεύοντο. Prava hujus loci inter-
punctio quæ habeatur in editione Stephani, Christo-
phorsonum in errorem induxit. Aliqui facile erat
eam restituere in hunc modum, οἱ τηκόμενοι δὲ
ἕδη, παραδεύοντο, ut scribitur apud Nicephorus, et
in codice Maz. et Med.

(50) Τοῦ δὲ πυρὸς ἐφέλκοντες. Nicephorus habet
ὑφέλκοντες. Sed vulgata lectio magis placet,
quippe quæ violentiam famis clarius designat.
Singuli, inquit Josephus, crudos adhuc et semi-
cruos cibos ad sece ultrahebant ac diripebant.
Hil enim significant voces illæ ἐφέλκοντες διήρ-
καζον. Quod tamen nec Rusinus nec Christophor-
sonus intellexerunt, ut ex utriusque versione appa-

A rum, et utrumque malum magis ac magis quotidie
ingravescebat. Et palam quidem nullum in urbe
frumentum erat. Sed seditionis irruentes in domos,
omnia scrutabantur: et si quid reperissent, ædium
dominos, utpote qui frumentum se habere negas-
sent, crudeliter verberabant. Quod si forte nihil
invenierant, quasi diligentius occultassent, tormentis
excruciant. Porro an cibos haberent, necne, in-
dicio erant corpora miserorum. Nam qui adhuc
firmita erant valetudine, eos alimentorum copia
abundare censebant. Qui vero jam contabescerent,
eos missos faciebant. Quippe a ratione alienum
videbatur, homines jamjamque præ incidia mori-
turos, ferro intersicere. Multi vero clam facultates
suis uno frumenti quidem, si divites essent, sin-
B pauperes, hordei modio permulabant. Deinde in
intimos ædium recessus sese abdentes, nonnulli
quidem famis ultima necessitate adacti fruges non-
cladum molitas comedebant; alii vero panem confacie-
bant, quantum necessitas metusque suadebat. Et
mensa quidem nullibi apponebatur: sed crudos
adhuc cibos ex igne abstractentes singuli diripi-
ebant. Miserabilis porro erat alimonia, dignumque
lacrymis spectaculum: cum valentiores quidem
cuncta præriperent, infirmiores vero vicem suam
dolerent. Omnes quidem animi affectus longe supé-
rat fames: nullum tamen æque evertit ac verecundi-
am. Nam quidquid alias honore dignum est ac
reverentia, in famis necessitate contemnitur. Deni-
que uxores viris, filii parentibus, et quod omnium
maxime miserabile erat, matres infantibus cibum
ex 77 ipso ore rapiebant. Et marcescentibus inter
brachia liberis, vitales lactis guttas adimere non
pigebat. Huiusmodi cibos dum carent, latere
tamen non poterant. Nam ubique seditionis famis
præda istorum ac rapinis imminebat: quippe
hi sicubi clausam domum conspexerant, eos qui
intus essent, cibum sumere hoc indicio suspicab-
bantur, statimque effractis foribus irruerant, et
prope ex ipsis saucibus expressa ciborum frusta
revocabant. Vapulabant senes qui escam e manibus
dimittere solebant. Mulieres quoque occultantes ea
quæ in manibus habebant, sparsis crinibus rapta-
bantur. Nulla canorum, nulla infantiae miseratio
erat: sed raptos in sublime parvulos cum ipsis
quibus penduli inhærebant buccellis, solo allide-
bant. Si qui vero incursum eorum prævenissent,

ret. Nam Christophorus verit, aride ore abri-
piebant, quod a mente Josephi longe abest. Signi-
ficat enim Josephus, miseros illos cibaria sibi innu-
tu rapuisse. Idque ex sequentibus Josephi verbis
manifeste convincitur. In codice Maz. et Med.
lēgitur ἐφέλκοντες. Sic etiam in cod. Fuk. et
Savil.

(51) Εἰσαράξαντες τὰς θύρας. Sic Josephus ac
Nicephorus; ita quoque cod. Maz. et Fuk., hanc
lectionem omnes interpretes uno consensu secuti
sunt. In Medicæo εἰσαράξαντες habetur. Editi, ἐξά-
ραντες τὰς χειρας.

(52) Τὰ νηπία. Melius apud Josephum et Nicepho-
rum legitur τὰ παιδία.

Idque quod ipsi rapturi erant, deglutire occupassent, eos longe inhumanius tractabant, quasi injuriam ab his accepissent. Porro dira tormentorum genera excogitabant ad pervestigandum alimentum. Nam miseris hominibus, ipsos quidem genitalium meatus ervis obturabant; podicem vero præacutis sudibus transfigebant. Utique paneis unum se habere quis fateretur, aut pugillum fœrinæ occultum indicaret, ea perferebat quæ vel ipso auditu horrorem incutient. Interim tortores ipsi penuria minime laborabant. Minus enim crudele visum suisset, si necessitate adacti talia perpetrassent. Sed id agebant, ut audaciam suam hujusmodi exercitatione confirmarent, et commeatum sibi in multis dies compararent. Ac si qui noctu usque ad stationes Romanorum erepserant, agrestium olerum et herbarum colligendarum causa: occurrentes iis qui se jam hostium manus effugisse credebant, quidquid attulerant, deripiebant. Quin etiam supplicantibus sæpe miseris, et per tremendum Dei nomen obsecrantibus, ut partem eorum, quæ cum vita periculo attulerant, sibi concederent, nihil prorsus impertierunt. Gratandunque erat si spoliati, non etiam necarentur. Deinde interjectis quibusdam hæc subjungit: « Judæis vero simul cum egrediendi facultate, spes quoque omnis salutis præclusa erat. Et augescens famæ, per domos et familias populum depascebatur. Ac tecta quidem plena erant mulieribus et infantibus fame enectis: angiportus vero senibus mortuis referri. Pueri autem et adulii, turgidi velut simulacra quædam per foræ oberrabant, et ubique quis labé correptus fuerat, corruerat. Porro propinquorum cadavera sepelire neque volebant **78** ægri: et qui adhuc integris viribus erant, tum multitudine mortuorum, tum quod sibi ipsi metuerent, absterrebantur. Plerique enim dum alios sepelirent, ipsi mortem obierunt. Multi etiam antequam fatalis hora adasset, ad sepulera loculosque properarunt. Ceterum nec luctus in iis calamitatibus, nec questus erat ullus; sed hujusmodi animorum affectus famæ superaverat. Nam qui ægre adhuc spiritum trahabant, siccis oculis aspiciabant eos, qui fato celerius functi, perpetua jani quiete fruerentur. Altum vero silentium et dira quædam mortis caligo civitatem obsederat. Sed his malis graviores erant prædones. Effossis enim do-

(53) Ἐηροῖς τοῖς δμμασιν. In Josepho et Nicophoro additur καὶ σεστρίσι τοῖς δμμασιν, id est renidentes. Male Gelenius ea Josephii verba interpretatur. Paulo post in codic. Maz. et Med. scribitur ἐφεώρων τοῖς φθάσαντας. Atque ita codd. Fuk. et Savil.

(54) Ἀχμάς τῶν ξιφῶν. Apud Josephum scribitur αλκμάς. Sed nostrorum codicium lectio magis placet. Græci enim ἀχμῆν dicunt, quam Latini aciem. Ut cum dicitur ἐπὶ ξυροῦ ἀχμῆ.

(55) Εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο. Notanda est religio Judeorum, qui ubique terrarum essent, oculis in urbem sacram et in templum conversis, Deum supplices orabant. Cuius moris exemplum est in capite vi Danielis: Εἰσῆλθε τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ αἱ

Α γυμνάζοντες δὲ τὴν ἀπόνοιαν, καὶ προπαρασκευάζοντες ἔστοις εἰς τὰς ἑξῆς ἡμέρας ἐφέδια. Τοῖς δὲ ἐπὶ τὴν Ἀρματῶν φρουρὰν νύκτῳ ἔξερπύσασιν ἐπὶ λαχάνων συλλογὴν ἄγριων καὶ πονηρῶν, ὑπαντῶντες, δτος δημη διαπεφευγέναι τοὺς πολεμίους ἐδόκουν, ἀγήρατον τὰ κομισθέντα, καὶ πολλάκις ἰκετεύντων, καὶ τὸ φρικτήτατον ἐπικαλουμένων δνομα τοῦ Θεοῦ μεταδοῦναι τι μέρος αὐτοῖς, ὃν κινδυνεύσαντες ἡγεγκαν, οὐδοτοιούν μετέδοσαν. Ἀγαπητὸν δὲ τὸν μὴ καὶ προσαπολέσθαι σεσυλημένον. Τούτως δὲ μετ' ἔτερα ἐπιφέρει λέγων: « Ίουδαῖος δὲ μετὰ τῶν ἑξδων ἀπεκόπη πᾶσα σωτηρίας ἐλπίς. Καὶ βαθύνας ἔσυπην διιμδές, καὶ ὥστε κατέπιπτον, ὅποις τινὰ τὸ πάθος καταλαμβάνοι. Θάπτειν δὲ τοὺς προστήκοντας, οἵτε ἵσχυον οἱ κάμνοντες, καὶ τὸ διευτονούν ὧνται, διά τε τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν, καὶ τὸ κατὰ σφᾶς δδηλον. Πολλοὶ γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτῶν θαπτομένοις ἐπαπέθηντον, πολλοὶ δὲ ἐπὶ τὰς θήκας πρὶν ἐπιστῆγαι τὸ χρεών, προθῆθον. Οὔτε δὲ θρῆνος ἐν ταῖς συμφοραῖς, οὔτε ἀλοχυρμὸς ἦν, ἀλλὰ διιμδές ἥλεγχε τὰ πάθη. Ἐηροῖς δὲ τοῖς δμμασιν (53) οἱ δυσθανατοῦντες ἐφεώρων τοὺς φθάσαντας ἀναπούσασθαι. Βαθείᾳ δὲ τὴν πόλιν περιεῖχε σιγῇ, καὶ νικηθανάτου γέμουσα. Καὶ τούτων οἱ λησταὶ χαλεπώτεροι. Τυμβωρυχοῦντες γοῦν τὰς οἰκίας, ἐσύλων τοὺς νεκροὺς, καὶ τὰ καλλύμματα τῶν σωμάτων περιπόντες, μετὰ γέλωτος ἐξῆσαν. Τάς τε ἀκμάς τῶν ἄνθρων (54) ἐδοκίμαζον ἐν τοῖς πτώμασι, καὶ τινας τῶν ἐδρῦμεν τοὺς φθάσαντας διτλανον, ἐπὶ περίρ τοῦ σιδῆρου. Τοὺς δὲ ἰκετεύοντας χρῆσαι εφίσιον καὶ ἔιφος, τῷ λιμῷ κατέλιπον ὑπερηφανοῦντες. Καὶ τῶν ἐκπνεόντων ἔκαστος, ἀτενὲς εἰς τὸν ναὸν ἐφεώρω (55), τοὺς στασιαστὰς ζῶντας ἀπολιπών. Οἱ δὲ τὸ μὲν πρῶτον, ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ θάπτειν ἐκέλευον τοὺς νεκρούς, τὴν δσμὴν οὐ φέροντες. Ἐπειθὲν ὡς οὐ διήρκουν, ἀπὸ τῶν τειχῶν ἐρίπτων εἰς τὰς φάραγγας. Ηεριέων δὲ ταύτας (56) ὁ Τίτος, ὡς θεέατο πεπλησμένας τῶν νεκρῶν, καὶ βαθὺν ἱχώρα μυδώντων τὸν ὑποβρέοντα τῶν σωμάτων, ἐστέναξε τε καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείνας κατεμπτύρατο τὸν Θεὸν, ὡς οὐκ εἴη τὸ δέργον αὐτοῦ. Τούτοις ἐπειπών τινα μεταξὺ, ἐπιφέρει, λέγων: « Οὐκ ἂν

Ουρίδες ἀνεῳγμέναι: αὐτῷ ἐν τοῖς ὑπερώοις αὐτοῦ κατενάντι τερουσαλήμ: καὶ καιρούς τρεῖς τῆς ἡμέρας: ἣν κάμπτων ἐπὶ τὰ γόνατα αὐτοῦ. Ατὰς verba, nota Hieronymus: *Oral autem secundum præceptum Dei, dictaque Salomonis, qui contra templum orandum esse admonuit. Sic etiam in Esdræ cap. iv., juvenis ille Judæus oculis in coelum sublati versus Jerusalem Denm laudasse dicitur. Atque hinc manasse mihi videtur consuetudo Christianorum, qui ad ortum solis conversi Deum orabant, more accepto a Judæis qui ex circumcisione ad Christum transierant.*

(56) Περιών δὲ ταύτας. Sic ex Joseho scribendum est, et sic codd. Maz., M.d., Fuk. et Savile. Male ediderat Stephanus περιεδύν.

διποτειλαίμην εἰπεῖν, ἃ μοι κελεύει τὸ πάθος. Οἶμαι, Τρωματῶν βραδυνάντων ἐπὶ τοὺς ἀλιτηρίους, ή καταποθῆναι ἀν ὑπὸ χάρακτος, ή κατακλυσῆναι τὴν πόλιν, ή τοὺς τῆς Σοδομῆνης (57) μεταλαβεῖν κεραυνούς. Πολὺν γὰρ τῶν ταῦτα παθόντων ἔνεγκε γενέσαν ἀθεωτέρων. Τῇ γοῦν τούτων ἀπονοίᾳ πᾶς ὁ λαὸς συναπάλετο. » Καὶ ἐν τῷ ἔκτῳ δὲ βιβλίῳ, οὗτω γράψει· « Τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ λιμοῦ φθειρομένων κατὰ τὴν πόλιν, ἀπειρον μὲν ἔπιπτε τὸ πλήθος, ἀδιήγητα δὲ συνέδαινε τὰ πάθη. Καθ' ἐκάστην γὰρ οἰκίαν, εἴπου τροφῆς παραφανεῖται σκιά, πόλεμος δὲ, καὶ διὰ χειρῶν ἔχωρουν οἱ φιλτατοὶ πρὸς ἀλλήλους, ἔξαρπάζοντες τὰ ταλαίπωρα τῆς ψυχῆς ἐφόδια. Πίστις δὲ ἀπορίας (58) οὐδὲ τοῖς θνήσκουσιν ἡνί. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐμπνέοντας οἱ λησταὶ διτρεύνων, μή τις ὑπὸ κύλπον ἔχων τροφὴν, σκήπτοιτο τὸν θάνατον αὐτοῦ. Οἱ δὲ ὑπὲν ἐνδείας κεχηνότες, ὥσπερ λυστῶντες κύνες ἐσφάλλοντο, καὶ παρεφέροντο, ταῖς τε θύραις ἐνειδυμένοι μεθυόντων τρόπον, καὶ ὑπὸ ἀμηχανίας εἰς τοὺς αὐτοὺς οἰκους εἰσεπῆδων δις ή τρὶς ὥρᾳ μιᾷ. Πάντα δὲ ὑπὲν ὅδοντας ἔγειν ἡ ἀνάγκη. Καὶ τὰ μῆδε τοῖς ρυπαρωτάτοις τῶν ἀλόγων ζώων πρόστροφα συλλέγοντες, ἐσθίειν ὑπέφερον. Ζωτήρων γοῦν καὶ ὑποδημάτων τοτελευταῖον οὐκ ἀπέσχοντο, καὶ τὰ δέρματα τῶν θυρεῶν ἀποδέροντες ἐμασῶντο. Τροφὴ δὲ ἡνὶ καὶ χόρτου τοῖς παλαιοῖς σπαράγματα. Τὰς γὰρ ἴνας ἔνιοι συλλέγοντες, ἐλάχιστον σταθμὸν ἐπώλουν Ἀττικῶν τεσσάρων. Καὶ τὶ δεῖ τὴν ἐπ' ἀβύχοις ἀναβίταια τοῦ λιμοῦ λέγειν; εἴμι γὰρ αὐτοῦ δηλώσων ἔργον, δόποιον μήτε περ "Ἐλλησι", μήτε παρὸς βαρδάροις ἰστόρηται, φρικτὸν μὲν εἰπεῖν, ἀπιστὸν δὲ ἀκούσαι. Καὶ ἔγωγε μὴ δύξαιμι τερατεύεσθαι τοῖς αὖθις ἀνθρώποις, καὶν παρέλιπον τὴν συμφορὴν τὸντος, εἰ μὴ τῶν κατ' ἐμαυτὸν είχον ἀπέρους μάρτυρας, ἀλλὰς τε καὶ ψυχὰν ἀν καταθείμην τῇ πατρὶδι χάριν καθυφέμενος τὸν λόγον (59), ὃν πέπονθε τὰ ἔργα. Γυνὴ τῶν ὑπὲρ τὸν Ἱορδάνην κατοικούντων, Μαρία τοῦνομα, πατρὸς Ἐλεαζάρου, κύμης Βαθεζώρ· σημαίνει δὲ τοῦτο οἶκος ὑστερῶν· διὰ γένος καὶ πλούτον ἐπίσημος, μετὰ τοῦ λοιποῦ πλήθους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καταφυγοῦσα συνεπολιορκεῖτο. Ταῦτης τὴν μὲν ἀλλην κτήσιν οἱ τύραννοι διήρπασαν, διηγῇ ἐκ τῆς Περαίας ἀνατκενασαμένη, μετήνεγκεν εἰς τὴν πόλιν· τὰ δὲ λείψανα τῶν κειμηλίων καὶν εἴτε τροφῆς ἐπινοθείη, καὶν ἡμέραν εἰσπέδωντες ἡρπάζουν οἱ δορυφόροι. Δεινὴ δέ τις τὸ γύναιον ἀγανάκτησις εἰσήσει. Καὶ πολλάκις λοιδοροῦτα καὶ καταρωμένη, τοὺς ἀρπαγας ἐφ' ἐστήν ήρέθιζεν. "Ως δὲ οὔτε παροξυνόμενης τις οὐτ' ἐλεῶν αὐτὴν ἀνῆσει, καὶ τὸ μὲν

A mibus, quæ jam in sepulcræ conversæ erant, cadaver spoliabant, et velamina corporibus detrahentes cum risu egrediebantur. Quin etiam gladiorum mucronem in ipsis cadaveribus experiri solebant: et quosdam jacentium adhuc spirantes, ad prohancam ferri aciem transfigebant. Quod si qui ipsos rogarunt, ut manum sibi ac ferrum commodarent, arrogantia elati, fami consciendos relinquebant. Porro morientium singuli cum seditiosos sibi superstites relinquenter, sixis oculis templum spectabant. At seditiosi principio quidem ex publico aerario mortuos humari jusserant, cum cadaverum factorem ferre non possent. Postea vero cum humanis corporibus nequaquam sufficerent, in profundas voragini de muro projiciebant. Quas quidem circumiens Titus, ubi oppletas cadaveribus vidit, altamque saniem putrefactis corporibus diffundent, ingeminit, sublatisque in cælum manibus, Deum testatus est, facinus illud suum non esse. » Interpositis deinde nonnullis, idem Josephus hæc adjicit: « Nequaquam verebor, inquit, palam dicere quæ dolor jubet. Evidem arbitror, si Romani sceleratis istis exitium inferre cessassent, aut hiatu terræ, aut aquarum inundatione, aut fulminum jactu instar agri Sodomitici civitatem suis perituram. Quippe genus hominum protulerat multo scelestius iis qui talia quondam perpessi sunt. Itaque simul cum istorum furore ac vesania universus populus interiit. » Sed et in libro sexto ita scribit: « Eorum vero, inquit, qui per civitatem fame inhabant, innumerabilis erat multitudo. Nec dicendo sat satis explicari possunt mala, quæ assidue contingebant. Per singulas enim domos sicubi vel umbra apparuisse cibi, pugna erat, et conjunctissimi quique inter se 79 dimicabant, infelicitis vita subsidia vicissim sibi rapientes. Nec mors ipsa fidei penuria faciebat. Sed eos qui extremum spiritum exhalabant, perscrutabant latrones, ne quis forte cibum in sinu abdilum gerens, mori se simularet. Ipsi latrones præ inedia hiantes, huc illuc tanquam rabidi canes, vagi atque incerti ferebantur: et foribus illisi instar ebriorum, præ consilii inopia in easdem domos iterum ac sæpius unius horæ spatio irruerant. Porro omnia absque discrimine necessitas mandare cogebat, eaque etiam quæ ne sordidissimis quidem animalibus usui sunt, comedere sustinebant. Postrem nec cingulis nec calceamentis abstinuerunt. Ipsa quoque scutorum coria avulsa dentibus consti-

mortuis. — Mox legendum, ni fallor, ἐκπνέοντας.
EDIT.

(57) Τῆς Σοδομῆνης. Sic in codic. Regio. M. Z., Fuk. et Saviliiano scriptum reperi, sicque legitur apud Nicephorium et Josephum. Quæ lectio melior est quam vulgata Σοδομικῆς. Dicendum enim est Σοδομιτικῆς, non Σοδομικῆς.

(58) Πίστις δὲ ἀπορίας. Hunc locum Christophorus longa verborum ambage, ut sere solet, involvit potius quam exposuit, nec magis fideliter Geleinius. Rusinus autem brevius quidem quam nos veritat, fides autem nec mortuis erat. Sed verbum ἀπορίας omisit, et morientibus dicere debuit, non

(59) Καθυφέμενος τὸν λόγον. In optimo codice Mazarinæo legitur τῶν λόγων, quod recitus videtur. Sequitur enim ὃν πέπονθε τὰ ἔργα. Τamen οὐ superscriptum est eadem manu. Totus autem hic locus in eodem codice ita prescriptus est: ἀλλὰς τε καὶ ψυχὰν ἀν κατεθέμην τῇ πατρὶδι χάριν, καθυφέμενος τῶν λόγων, ὃν πέπονθε τὰ ἔργα. Codd. quoque Med. ac Fuk. cum Saviliiano scriptum habent κατεθέμην. Neque aliter Nicephorus in lib. III, cap. 6.

ciebant. Nonnullis vetusta sceni præsemina usui suere. Quidam enim cum festucarum levissimum pondus collegissent, quatuor Atticis drachmis venundabant. Sed quid opus est impudentiam atque improbitatem famis in rebus inanimatis ostendere? Facinus dicturus suum, cujusmodi nec apud Græcos nec apud barbaros gestum suisse memoratur, et quod tum dictu horrendum, tum auditu incredibile videbitur. Itaque libens certe acerbissimum hunc casum silentio præterisse, ne posteri fabulas ac portenta me loqui existimant, nisi ex nostræ ætatis hominibus testes haberein prope innumerabiles. Cæterum leve ac frigidum quoddam officium patriæ præstarem, si quæ mala re ipsa perpessa est, oratione dissimularem. Mulier quædam Maria nomine, Eleazari filia, ex regione quæ trans Jordaniem sita est, vico Bathazor, quæ vox hyssopi domum significat, genere atque opibus illustris, cum Hierosolyma perfugisset, una cum reliqua hominum multitudine obsessa tenebatur. Ilujus reliquana omnem supellectilem, quam illa ex ulteriore Jordanis ripa raptim collectam in urbem advexerat, jam tyranni diripuerant. Ipsas autem magnarum opuin reliquias, et quidquid alimenti ipsa sibi conquirere poterat, irruentes quotidie satellites auserebant. Ea res mulieris animum acerbissima quædam indignatione commovit. At sumpnumero conviciis et diris imprecationibus prædones de industria in semetipsam incitabant. Sed cum nemo illorum seu ira seu miseratione commotus, ipsam intercederet, tæderetque ipsam aliis cibum parare, nec vero jam parandi ullus modus superesset: cumque interim famæ visceribus ac **80** medullis penitus insideret, et indignatio longe magis quam inedia effervesceret, mulier malis consultoribus usa furore ac necessitate, adversus naturam ipsam consurrexit; arreptoque filio quem adhuc lactentem habebat: Infortunata puer, inquit, inter tot belli, famis, ac seditionis mala, cui te servem? Apud Romanos quidem, tametsi vivere detur, servitus nos manet. Sed nunc servitutem ipsam prævenit famæ: factiosi vero utraque calamitate acerbiores sunt. Proinde esto mihi quidem cibus, factiosi vero furia, hominibus autem fabula, quod solum adhuc deest cladiis Judæorum. Ilæc dicens, illum jugulat. Coctum deinde ipsa quidem dimidiata partem comedit: quod reliquum erat, opertum interim servabat. Cum ecce repente supervenienti seditiosi, et sceleratissimo nidore naribus hausto, mortem mulieri statim minantur, nisi cibum quædam paraverat, sibi exhiberet. At illa, bonam ipsis par-

(60) *Εὐρεῖτε στίλοις ἄλλοις.* Id est prædonibus non sibi. Itaque non placet lectio illa quæ ad marginem editionis Genevensis ascribitur ἄλλως, quam Savilius quoque ad oram libri sui apposuit. Porro codices nostri Maz., Med. ac Fuk. voculam hic interserunt εὐρεῖν τι στίλοις ἔκποια, quomodo legitur etiam apud Nicephorum.

(61) *Ζῆσωμεν ἐξ' αὐτοῖς.* Sic apud Nicephorum legitur, atque ita codex Maz., Med. et Savili. Vulgata Josephi editiones, ἐπ' αὐτούς.

(62) *Τοῖς στασιασταῖς ἐπέρρυς.* Erinnyn dixit Josephus non eodem sensu quo Græci, qui deas quasdam apud inferos esse credebant, quæ noxios homines ac præcipue cædis reos persequerentur. Sed Erinnyn dixit pro ποιηῇ. Credebant enim Ju-dei, perinde ac Græci, umbras eorum qui occisi fuerant, persequi interfectores suos, et pœnas ab illis exposcere. Sic apud Virgilium in libro quarto

A εὐρεῖν στίλοις (60) ἄλλοις ἔκποια, πανταχόδεν ὁ ἄπορον ἦν ἡδη καὶ τὸ εὔρεῖν, δὲ λιμὸς δὲ διὸ σπλάγχνων τε καὶ μυελῶν ἔχωρει, καὶ τοῦ λιμοῦ μᾶλλον ἔξεχαίσθαι οἱ θυμοὶ, σύμβουλον λαθοῦσα τὴν ὀργὴν μετὰ τῆς ἀνάγκης, ἐπὶ τὴν φύσιν ἔχωρει. Καὶ τὸ τέχνον, ἦν δὲ αὐτῇ παῖς; ὑπομάσθιος, ἀρπασμένη, εἰ Βρέσος, εἰ πεν, ἀθλιον, ἐν πολέμῳ καὶ λιμῷ καὶ στάσει, τίνι σε τηρῶ; τὰ μὲν περὶ Ρωμαίοις, δουλεία καὶ ζήσωμεν ἐπ' αὐτοῖς (61), φθάνει δὲ καὶ δουλείαν δὲ λιμὸς, οἱ στασιασταὶ δὲ ἀμφοτέρων χαλεπώτεροι. Τοῖς, γενοῦ μοι τροφὴ, καὶ τοῖς στασιασταῖς ἐριννὺς (62), καὶ τῷ βίῳ μῦθος; δὲ μόνος ἐλείπων ταῖς Ιουδαίων συμφοραῖς. » Καὶ τεῦθ' ἄμα λέγουσα, κτενεῖ τὸν ιδόν. «Ἐπειτ' ὀπτήσασα, τὸ μὲν ἥμισυ κατεσθίει, τὸ δὲ λοιπὸν κατακαλύψασα, ἐφύλαττεν. Εὖθέως δὲ οἱ στασιασταὶ παρῆσαν, καὶ τῆς ἀθεμίτου κνίσσης σπάσαντες, ἡπελούν εἰ μὴ δεῖξει τὸ παρατκευασθὲν, ἀποσφάξειν αὐτὴν εὐθέως. «Η δὲ καὶ μοῖραν αὐτοῖς εἰπούσα καλὴν τετηρηκέναι, τὰ λειψανα τοῦ τέχνου διανεκάλυψεν. Τοὺς δὲ εὐθέως φρίκη καὶ φρεῶν ἔκστασις ἤρει, καὶ παρὰ τὴν δύνιν ἐπεπήγεσαν. «Η δέ, «Ἐμὸν, ἔφη, τοῦτο τὸ τέχνον γνήσιον, καὶ τὸ ἔργον ἐμόν. Φάγετε,» καὶ γάρ ἐγὼ βέβρωκα. Μή γένησθε μήτε μαλακώτεροι γυναικός, μήτε συμπαθέστεροι μητρός. Εἰ δὲ ὑμεῖς εὐσεβεῖς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀποστρέφεσθε θυσίαν, ἐγὼ μὲν ἥμισυ βέβρωκα, καὶ τὸλοιπὸν δὲ ἐμοὶ μεινάτω. » Μετὰ ταῦθ' οἱ μὲν τρέμοντες ἔξισαν, πρὸς ἐν τοῦτο δειλοῖς, καὶ μόλις ταύτης τῆς τροφῆς τῇ μητρὶ παραχωρήσαντες. «Ανεπλήσθη δὲ εὐθέως ὅλη τοῦ μύσους ἡ πόλις, καὶ πρὸ δημάτων ἔκστασις τὸ πάθος ἀναλαμβάνων, ὡς παρ' αὐτῷ τολμηθὲν (63) δεινῶς ἐφριττε. Σπουδὴ δὲ λοιπὸν τῶν λιμωτόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν, καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων πρὶν ἀκοῦσαις καὶ θεάσασθαις κακὰ τηλικαῦτα. » Τοιαῦτα τῆς Ιουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανόμιας τε καὶ δισεβειας τάπιχειρα.

C πρὸ δημάτων ἔκστασις τὸ πάθος ἀναλαμβάνων, ὡς παρ' αὐτῷ τολμηθὲν (63) δεινῶς ἐφριττε. Σπουδὴ δὲ λοιπὸν τῶν λιμωτόντων ἐπὶ τὸν θάνατον ἦν, καὶ μακαρισμὸς τῶν φθασάντων πρὶν ἀκοῦσαις καὶ θεάσασθαις κακὰ τηλικαῦτα. » Τοιαῦτα τῆς Ιουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παρανόμιας τε καὶ δισεβειας τάπιχειρα.

D Dido ait:

Omnibus umbra locis adero.

Eodem sensu accipio verba illa quæ leguntur in cap. iv Genesens: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Id est: Frater tuus quem impie occidisti, postulat utilem ulciscari, et cædis illius pœnas a te exigam. Sequitur deinde: *Vagus et profugus eris super terram.* Id est, umbra fratris tui quem occidisti, persequetur te ubique, et aderit in festa.

(63) *Παρ' αὐτῷ τολμηθέρ.* In Nicephoro legitur παρ' αὐτῷ, quo inodio Rutilius et Gelenius in Josepho videntur leguisse. Ferri tamen potest vulgata lectio; ut sensus sit, singulos cives tanto facinoris illius horrore percusso fuisse, quasi apud se et in propriis ædibus perpetratum fuisse. Tamen in codice Maz. et Med. scribitur παρ' αὐτῷ τολμηθέν. Atque ita codex Fuketii.

tem se reservasse respondens, reliquias filii sui detexit. Horror confestim stuporque eos invaserit. Stabant spectaculo attoniti. Tum mulier, Meus, inquit, est filius, meum hoc facinus. Edite vos, quando et ipsa comedi. Nolite aut semina moliores, aut matre benigniores videri. Quod si fortasse religiosi estis, et ab esu victimæ meæ abhorreatis, ego dimidiam quidem partem jam consumpsi, reliquum perinde mihi maneat. Post hæc illi trementes abscessere, ad hoc unum pavidi atque imbelles, et hoc genere alimenti ægre matri reuicto. Fama continuo tanti sceleris per totam civitatem dispersa est, et quisque facinus illud ante oculos proponens, tanquam a seipso perpetratum esset, horrebat. Exinde cuncti fame oppressi ad mortem omni studio contendebant, et beatos illos censebant, qui antequam tantas calamitates aut oculis aut auditu accepissent, fato abrepti fuerant. Igitur Judæorum scelus atque impietatem adversus Deum Christum hujusmodi ultio consecuta est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ προρήθεσεν (Nic. H.E. III.4).

Πραθείναι: δ' αὐτοῖς δξιον, τὴν ἀψευδῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόρρησιν, δι' ἣς αὐτὰ ταῦτα δηλοὶ ὁδὲ πάκις προφητεύουσιν· « Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἔχουσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἑκείναις ταῖς ἡμέραις προσεύχεσθε δὲ, ἵνα μὴ γένηται ὑμῶν ἡ φυγὴ χειμῶνος, μηδὲ σαββάτῳ. Ἐσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, οἷα οὐκ ἐγένετο ἀπὸ ἀργῆς κόστους ἕως τοῦ νῦν, οὐδὲ μὴ γένηται. » Συναγαγάνων δὲ πάντα τὸν τῶν ἀνηρημένων ἀριθμὸν δισυγγραφεὺς, λιμῷ καὶ ξίφει μυριάδας ἔκαπον καὶ δέκα διαφθαρῆναι· γητεῖ, τοὺς δὲ λοιποὺς στασιώδεις καὶ ληστρικοὺς, ὑπὸ ἀλλήλων μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐνδειχνυμένους, ἀνηρησθαι, τῶν δὲ νέων τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ κάλλει σώματος διαφέροντας, τετηρησθαι θριάμβῳ, τοῦ δὲ λοιποῦ πλήθους, τοὺς ὑπὲρ ἐπτακαίδεκα ἑτη, δεσμοὺς εἰς τὰ κατ' Αἴγυπτον ἔργα παραπεμφθῆναι, πλεῖστους δὲ εἰς τὰς ἐπαρχίας διανεμῆσθαι φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σιδηρῷ καὶ θηρίοις, τοὺς δὲ ἑντὸς ἐπτακαίδεκα ἑτῶν, αἰχμαλώτους ἀχθέντας διαπεπρᾶσθαι, τούτων δὲ μόνων τὸν ἀριθμὸν, εἰς ἑννέα μυριάδας (64) ἀνδρῶν συναχθῆναι. Ταῦτα δὲ τούτον ἐπράχθη τὸν τρόπον, δευτέρῳ τῆς Οὐεσπασιανοῦ βασιλείας ἔτει, ἀκολούθως ταῖς προγνωστικαῖς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἱησοῦ Χριστοῦ προρήθεσιν, θείῃ δυνάμει ὑπερεργῇ διηγήσασθαι τοῖς παρόντα προεωρακτοῖς αὐτὰ, ἐπιδιαχρύσαντός τε καὶ ἀποκλαυσαμένου κατὰ τὴν τῶν ιερῶν εὐαγγελιστῶν Γραφὴν, οἵ καὶ αὐτὰς αὐτοῦ παρατέθεινται τὰς λέξεις, τοτὲ μὲν φήσαντος ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ· « Εἰ ἔγνως καὶ γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι· νῦν δὲ ἐκρύθη ἀπὸ ὄφθαλμῶν σου. » Οτι δέξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περιβαλούσι σοι οἱ ἔχθροι σου χάρακα, καὶ περικυκλώσουσι σε, καὶ συνέξουσι σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσι σε καὶ τὰ τέκνα σου·, τοτὲ δὲ, ὡς περὶ τοῦ λαοῦ· « Ἐσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ δργὴ τῷ λαῷ τούτῳ. Καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας καὶ αἰχμαλωτισθῶνται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλήμ Ἐσται πατουμένη ὑπὸ ἔθνων, δχρις οὐ πληρωθῶσι καιροὶ ἔθνων. » Καὶ πάλιν· « Οταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἥγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. » Συγχρίνας δέ τις τὰς

A

CAPUT VII.

De prædictionibus Christi.

Operæ pretium autem fuerit his adjungere certissimum Servatoris nostri oraculum, quo hæc ipsa prædixerat his verbis: « Ως prægnantibus et nutriti in illis diebus. Orate autem ne fuga **81** vestra contingat hieme vel Sabbato. Erit enim lunc temporis calamitas magna, cuiusmodi nondum fuit ab initio mundi, nec postbac erit. » Porro idem ille historiæ scriptor universum numerum eorum qui vel gladio vel fame perierunt, simul colligens, undecies centena hominum millia perisse scribit: seditiones vero et prædones qui superfluerant, post urbis excidium mutuo indicio damnatos, poenas dedisse: et ex juventute quidem eos, qui proceritate corporis et forma cæteris præstarent, ad ornamen-tum triumphi reservatos: ex reliqua autem multitudine eos, qui septimum decimum ætatis annum excesserant, vincios ad metallia exercenda in Ägyptum perductos esse: plurimos vero per provincias distributos, qui in publicis spectaculis aut ferro aut bestiis consumerentur: quicunque autem minores essent annis septendecim, eos in servitutem abductos sub corona venisse. Quorum quidem numerum ad nonaginta usque hominum millia pervenisse affirmat. Et hæc quidem anno secundo principatus Vespasiani Augusti ad hunc modum gesta sunt, juxta Servatoris nostri vaticinium. Qui divina præditus virtute, ea quæ ventura erant, tanquam præsentia multo ante præviderat: et illacry-matus fuerat atque ingemuerat, ut evangelistarum scripta testantur. Hi enim ipsa quoque illius verba retulerunt, quibus modo civitatem ipsam compellans, aiebat²⁰: « Si cognovisses et tu in die illo quæ ad pacem tuam conducunt. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis: quia venient dies super te, et circundabunt te inimici tui vallo, et ci- gent te undique, et expugnabunt te, et solo adex-quabunt, et filios tuos elident; modo de populo ipso aiebat: « Erit enim clades magna et ira Dei adversus hunc populum; et cadent in ore gladii, et captivi ducentur in omnes gentes. Et Jerusaleni calcabitur a gentibus, donec impletantur tempora gentium. » Et rursus: « Cum autem videritis cir-

²⁰ Luc. xix.

(64) Εἰς ἑττέα μυριάδας. Hallucinatur Eusebius. Neque enim Josephus hoc dicit, sed tantum affirmat, numerum eorum qui toto belli tempore capti sunt a Romanis, ad nonaginta septem hominum

cumdati ab exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus ²¹. Quod si quis Servatoris nostri verba cum iis comparat, quae ab eodem Scriptore de universo bello commemorata sunt, fieri non potest quin admiretur præscientiam ac prædictionem Servatoris nostri, eamque vere divinam et supra **82** modum stupendam esse fateatur. Ac de iis quidem quæ universæ Judæorum genti post passionem Domini contigerunt, et post voces illas quibus latronem quidem et homicidam mortis suppicio liberari, ipsum vero auctorem virtutæ e medio tolli populus omnis succlamaverat, Josephi narrationi quidquam addere minime necesse est. Illa vero adjicere æquum fuerit, quibus divini Numinis clementia ac providentia declaratur: quæ quidem post piaculum in Christum admissum, quadrangula annorum spatio, exitium illorum distulit. Quo in tempore apostoli ac discipuli pene omnes, et Jacobus ipse primus loci illius episcopus, is qui frater Domini dicebatur, adhuc superstites, et in ipsa Hierosolymorum civitate degentes, firmissimum loci munimentum perstabant, cum divina Providentia adhuc eos patientissime sustineret, si forte commissorum criminum pœnitentiam agentes, veniam et salutem consequi possent: cumque ejusmodi patientia minime contenta Dei benignitas, horrendis quibusdam signis ac portentis divinitus editis, calamitates ipsis, nisi pœnitentiam egissent, eventuras prænuntiaret. Quæ quidem signa cum a non incommodum fuerit nostri quoque operis lectoribus

CAPUT VIII.

De signis ante bellum.

Sumpto igitur in manus libro, recita mihi quæ in sexto Historiarum volumine referuntur his verbis: « Et falsis quidem illis vatibus, seque a Deo missos mentientibus, infelix populus sibi adhibebat. Evidentibus autem prodigiis, et futuram solitudinem prænuntiantibus, neque advertebant animos neque credebant. Sed tanquam altoniti, oculisque et mente capti, ipsius Dei præconia ac vaticinia insuper habuerunt; primum cum supra civitatem stetit sidus simile gladio, et auni spatio ardere perseveravit cometes; deinde cum ante deflectionem primosque belli motus, populo ad festum diem Azymorum congregato, sexto idus Aprilis hora noctis nona, tanta repente lux circa altare templumque circumfusa est, ut die jam clarissimus esse videretur: eaque lux horæ **83** dimidie spatio perinans. Quod inoperitis quidem bonum omen esse videbatur: sed sacrorum

²¹ Luc. xxi.

(65) *Taīc lōtropoīc ēxilegētir. Male Christophorus vertit in hac historia disserere non est omnino necesse. Rectius Musculus, non opus est ut historias addamus aliquid. Historias vocat Eusebius libros Josephi De excidio urbis Hierosolymitanæ, non historiam suam, ut putavit Christophorus.*

(66) *Vulg. τοῦτο μὲν ὅτι. Scribo ὅτε, ut est apud Josephum in lib. vii, pag. 960. Cæterum Nicephorus quidem astrum hoc gladio simile, et cometen qui*

A τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέξεις ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως ιστορίαις ταῖς περὶ τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἀν ἀποθαυμάσειν, θεῖαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῖαν παράδοξον τὴν πρόγνωσιν τε καὶ πρόβρήσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διμολογήσας. Περὶ μὲν οὖν τῶν μετὰ τὸ σωτήριον πάθος καὶ τὰς φωνὰς ἔχεινας ἐν αἷς ἡ τῶν Ιουδαίων πληθὺς τὸν μὲν ληστὴν καὶ φυέα τοῦ θανάτου παρήτηται, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἐξ αὐτῶν ἱκέτευσεν ἀρθῆναι, τῷ παντὶ συμβενηκότων ξύνει, οὐδὲν ἀν δέοις ταῖς ιστορίαις ἐπιλέγειν (65). Ταῦτα δὲ ἀν εἰη δίκιον ἔτε προσῆναι, δὲ γένοιτο ἀν παραστατικὴ φιλανθρωπίας τῆς παναγάθου προνοίας, τεσσαράκοντα ἐφ' δύοις ἔτεσι μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν, τὸν κατ' αὐτῶν ὑεθρον ὑπερβεμένης, ἐν δισὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν μαθητῶν πλείους, Ἰάκωβος τε αὐτὸς ὁ τῆς πρώτος ἐπίσκοπος, τοῦ Κυρίου χρηματίζων ἀδελφὸς, ἐτί τῷ περιόντες, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱεροσολύμων πόλεως τὰς διατριβὰς ποιούμενοι, ἔρχοις ὡς περ ὄγυρώτατον παρέμενον τῷ τόπῳ, τῆς θείας ἐπισκοπῆς εἰσάτει τότε μακροθυμούσης, εἰ δρα ποτὲ δυνηθείεν ἐφ' οὓς ἔδρασαν μετανοήσαντες, συγγνώμης καὶ σωτηρίας τυχεῖν, καὶ πρὸς τῇ τοσαύτῃ μακροθυμίᾳ, παραδέξους θεοσημίας τῶν μελλόντων αὐτοῖς μὴ μετανοήσασι συμβήσεσθαι παρασχομένης. Αἱ καὶ αὐτὰ μνήμης τξιωμένα πρὸς τοῦ δεδηλωμένου συγγραφέως, οὐδὲν οἶον τοῖς τῆς προσιοῦσι τῇ γραφῇ παραθεῖναι.

B supradicto historiæ scriptore litteris mandata sint exhibere

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV.

C Περὶ τῶν πρὸ τοῦ πολέμου σημειῶν (Nic. H.E.III,4).

Kαὶ δὴ λαβὼν ἀνάγνωσι τὰ κατὰ τὴν ἔκτην τῶν Ιστοριῶν αὐτῷ δεδηλωμένα ἐν τούτοις. Τὸν γοῦν ἀθλίον δῆμον, οἱ μὲν ἀπατεῶντες καὶ καταψευδόμενοι τοῦ Θεοῦ, τηνικαῦτα παρέπειθον, τοῖς δὲ ἐναργέσι καὶ προσημαίνουσι τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι ἐργμάτων τέρασιν οὔτε προσεῖχον οὔτε ἐπίστευον, ἀλλ' ὡς ἐμβενορητημένοι, καὶ μήτε δρματα μήτε ψυχὴν ἔχοντες, τῶν τοῦ Θεοῦ κτηρυγμάτων παρήκουν τοῦτο μὲν, δὲ (66) ὑπὲρ τὴν πόλιν ἀστρον ἔστη φομφαῖς παραπλήσιον, καὶ παρατείνας ἐπ' ἐνιαυτὸν κομῆτης· τοῦτο δὲ ἦντα πρὸ τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον κινήματος, ἀθροιζομένου τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν τῶν ἀζύμων ἐστῆτη, διγόλῃ Ξανθίκου μηνὸς κατὰ νυκτὸς ἐννάτην ὥραν, τοσοῦτο φῶς περιέλαμψε τὸν βωμὸν καὶ τὸν ναὸν, ὡς δοκεῖν ἡμέραν εἶναι λαμπράν· καὶ τοῦτο παρέτεινεν ἐφ' ἡμίσειαν ὥραν. Οἱ τοῖς μὲν ἀπέιροις ἀγαθοῦς ἐδόκει εἶναι, τοῖς δὲ iερογραμματεῦσι: (67) πρὸ τῶν ἀποδεηκότων εὐθέως

D per annum continuum apparuit, unum idemque sidus esse existimavit, non recte, ut opinor.

(67) *Toῖς δὲ ἵεροτραμματεῦσι. Legis peritos vertit Rufinus, non male. Scribæ enim apud Judæos idem erant ac legis periti seu legis doctores, ut recte notavit Petavius in animadversionibus ad hæresim xv Epiphani: Horum munus erat sacros legis libros custodiare, eosdemque legere coram populo in templo et in synagoga. Unde in capite viii*

καρθίθη (68). Καὶ κατὰ τὴν αὐτῆν ἑορτὴν, βοῦς μὲν ἀχθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως πρὸς τὴν θυσίαν, ἔτενεν δέρνα ἐν τῷ ἱερῷ μέσῳ. Ἡ δ' ἀνατολικὴ πύλη τοῦ ἐνδοτέρῳ χαλκῇ μὲν οὔσα καὶ στιβαρωτάτη, κλεισμένη δὲ περὶ δεῖλην μόλις ὑπὸ ἀνθρώπων εἰκοσι, καὶ μοχλοῖς μὲν ἐπερειδομένη (69) σιδηροδέτοις, κατάπηγας (70) δὲ ἔχουσα βαλυτάσους, δύψῃ κατὰ νυκτὸς ὅραν ἔκτην αὐτομάτως ἦνοι γέμενη. Μετὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἡμέραις οὐ πολλαῖς ὕστερον, μιᾷ καὶ εἰκάδι Ἀρτεμισίου μηνὸς, φάσμα τι δαιμονίον διφθή μεῖζον πίστεως. Τέρας δὲ ἐδίξεν εἶναι τὸ φῆμησμένον, εἰ μή καὶ παρὰ τοῖς θεασαμένοις ιστόρητο, καὶ τὰ ἐπακολούθησαντα πάθη, τῶν σημείων ἥν ἄξια. Πρὸς γάρ τὸν δύσεως διφθή μετέωρα περὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἄρματα καὶ φάλαγγες ἔνοπλοι διάττουσαι τῶν νεφῶν, καὶ κυκλούμεναι τὰς πόλεις. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ἡ Πεντηκοστὴ καλεῖται, νύκτωρ οἱ ιερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν ὑπεράντως ἔδος ἥν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας· Μεταβάλνωμεν (71) ἐντεῦθεν. Τὸ δὲ τούτων φοβερώτερον Ἰησοῦς γάρ τις υἱὸς Ἀνανίου, τῶν Ιδιωτῶν, ἀγροικος, πρὸ τεσσάρων ἑτῶν τοῦ πολέμου, τὰ μάλιστα τῆς πόλεως εἰρηγευομένης καὶ εὐθυνούστης, ἐλθὼν ἐπὶ τὴν ἑορτὴν ἐν ἡ σκηνοποιεῖσθαι πάντας Ἐθος ἥν τῷ Θεῷ (72) κατὰ τὸ ἱερόν, ἔξαπίνης ἀναβοῦντος ἡρέστος· Φωνὴ ἀπὸ ἀνατολῆς, φωνὴ ἀπὸ δύσεως, φωνὴ ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων,

Esdræ scriba et legis doctor pro eodem sumitur. Sed haec jam ab aliis notata sunt. Quod vero a nemine adhuc observatum est, præcipuum illorum officium fuit, ut pontificibus assiderent una cum senioribus in judicis et publico concilio quod sive dñe vocabant. Docetid Lucas in capp. vi et xxii Actuum apostolorum. Fuit igitur id nomen magistratus apud Judæos, sicut apud Græcos. Et quemadmodum γραμματεῖς in Græcia concionibus et iudicis intererant, legumque et plebiscitorum ac senatus-consulorum custodiā habebant, sic etiam scribæ apud Judæos legis erant custodes. Eum certe honorem non exiguum fuisse, appareat ex multis Evangelii locis, in quibus fastus eorum et insolentia a Servatore perstringitur. Eodem plane modo apud Græcos γραμματεῖς, id est scribæ publici, in magna erant dignitate. Nam et nomen eorum senatus-consulit ac plebiscitis præsigebatur, ut ex Aristophane alibi notavi : et in concionibus magnam habebant auctoritatem, ut patet ex iis quæ refert B. Lucas de scriba publico civitatis Ephesiorum in capite xix. Apud Judæos quidem eo honoratores erant scribæ, quo Judæi præ ceteris gentibus suam legem venerabantur. Cujus scribæ non solum custodes, verum etiam interpretes erant. Quin etiam consulebantur tanquam prophetarum quidam et antistites et omnium sapientissimi, qui optime interpretarentur signa ac prodigia, et qui legis arcana penitus cognita habebant. Sic in Matthæi cap. xi Herodes scribas consulit. Et in hoc Josephi loco quem præ manibus habemus, prodigia in celo visa quid significent, prædicunt scribæ. Eosdem λογίους paulo post vocat Josephus. Porro magistratus urbis Hierosolymorum qui στρατηγός dicebatur, suum habebat scribam, ut docet Josephus in lib. xx. Sed an hic scriba fuerit ex numero illorum legis interpretum, difficile est dicere. Ceterum ἵερογραμματεῖς erant apud Ἑgyptios quidam sacerdotes, qui sacrorum disciplinam et arcanas litteras custodiebant, et futura prædictabant. De quibus Josephus in lib. ii, cap. 5, ubi λέγεται vocal quos supra ἵερογραμματεῖς vocaverat.

A scribæ, ea quæ posthac evenerunt, portendi illo signo statim judicarunt. In eadem quoque solemnitate vacca cum a pontifice ad sacrificium adduceretur, agnum in medio templo enixa est. Sed et janua interioris sacrarii orienti obversa, quæ tota ærea et immensi ponderis erat, et quæ sub vesperam vix a viginti hominibus cladebatur, et viciis quidem ferro obvinctis sustinebatur, pes-sulos vero altissime in terram demissos habebat, circa sextam noctis horam visa est sponte patefacta. Paucis deinde post festivitatem exactis diebus, prodigiosum quoddam spectrum apparuit fidem omnem superans. Ac profecto id quod dicturus sum, fabula esse videretur, nisi ab iis, qui illud spectarunt, proditum esset, et subsecutæ clades ejusmodi ostentis haudquaquam impares existissent. Etenim ante solis occasum per universam regionem currus in aere sublimes ferri, et armatae phalanges per cœlum discurrere, urbesque circumvallare sunt visæ. Festo autem die qui Pentecoste appellatur, sacerdotes noctu templum ingressi ad obeunda ex more ministeria, primum quidem motum ac strepitum se exaudisse dixerunt, tum deinde vocem quasi confertæ multitudinis simul clamantis : Migremus hinc. Quod vero his omnibus longe terribilius est : Jesus quidam Ananias filius, vir plebeius et rusticus, quadriennio priusquam

C Hi post cantorem et horoscopum, tertio loco procedebant in templum, alas in capite gestantes, atramentum et calatum cum libro praferentes in manus. Libros item Mercurii hieroglyphicos et de cosmographia, deque terrarum et Ἀἴγυπτi situ, item de Nilo ac de locis in honorem deorum consecratis, custodie sua creditos habebant, ut scribit Clemens Alexandrinus in lib. vi. Lucianus in Longævis gentem hanc seu familiam fuisse ait apud Ἀgyptios.

(68) Πρὸ τῶν ἀποθεσθων ἐκρίθη. Ita diserte quinque nostri codices, Regius scilicet, Maz. ac Med. cum Fuk. ac Saviliiano. Atque sic legitiam Gelenius, ut ex versione ejus appareat. Vulgatae Josephi editiones, πρὸς τῶν ἀπ., quod ferri non potest. Neque enim Graeci dicunt πρὸς τῶν ἀποθεσθων ἐκρίθη. Dixisset potius πρὸς τὰ ἀποθεσθων.

D (69) Μοχλοῖς μὲν ἐπερειδομένην. Intelligere videatur cardines quos Gallice gonds, Latine gonsos vocamus. Iis enim appensa est janua. Male interpretes seras verterunt. Posthac Eusebius omisit nonnulla quæ apud Josephum leguntur, de eo prodigo confessum inagistratiū nuntiato. Sic enim interpretor eum qui στρατηγός a Josepho appellatur. De quo officio multa notavi ad librum ultimum Ann. Marcellini. Ejus dignitatis meminit etiam Josephus in lib. vii De excidio, pag. 960, et Lucas in Actibus cap. 5, ubi magistratus templi recte vertitur in vulgata editione.

(70) Κατάπηγας. Melius καταπηγας, ut est apud Nicæphorum et Josephum. Atque ita scribitur in codice Maz. et Med., quibus consentiunt Fuketianus et Savilianus.

(71) Μεταβάλνωμεν. In. codice Maz., Med. ac Fuk. scribitur μεταβαλνομεν, quod non displicet.

(72) Σχηροποιεῖσθαι πάρτας Ἐθος ἥν τῷ Θεῷ. Post hæc verba virgula notatur in codice Regio, Maz. et Fuk. et apud Josephum ; quam interpretationem seculi sunt Musculus et Christophorus. Ego vero cum Gelenio alteram distinctionem sequi malui.

bellum esset exortum, adhuc pacata civitate et diem venisset quo tabernacula in honorem Dei iuxta templum desigi ab omnibus mos est, reperire exclamare cœpit : Vox ab oriente, vox ab occasu, vox a quatuor ventis : vox in Hierosolyma et in templum, vox in sponsos et in sponsas, vox in universum populum. Idque noctu et interdiu clamitans omnes civitatis viros circuibat. Nonnulli vero ex primoribus populi diritatem ominis ægre ferentes, hominem corripiunt, multisque verberibus afficiunt. At ille nec pro se quidquam locutus, nec eos qui ipsum verberabant, privatim deprecatus, eadem quæ prius verba inclamare non destitit. Proinde magistratus Judæorum, rati, id quod erat, divinum quemdam esse hominis motum atque afflatum, eum ad præsidem Romanum perducunt. Apud **84** quem flagris ad ossium usque denudationem laniatus, nec preces, nec lacrymas ullas effudit. Sed quantum maxime poterat flebili ac lugubri modo vocem inflectens, ad singula verbera accinebat : Vix, vix Hierosolymis ! Aliud etiam majori admiratione dignum ab eodem scriptore memoratur. Oraculum scilicet quoddam in sacris libris repertum suis, quo prædicensetur, illis circiter temporibus quemdam ex ipsorum finibus profectum orbis terrarum imperio politurum. Quod ille quidem scriptor in Vespasiano expletum esse existimavit. Verum Vespasianus non totius orbis terrarum, sed Romanum duntaxat imperium obtinuit. Rectius ergo id referatur ad Christum, cui dictum est a Patre : « Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ »¹¹, et per cujus apostolos circa idem tempus in omnem terram exierat sonus, et ad fines orbis terrarum verba pervenerant¹².

CAPUT IX.

De Josepho et de libris quos scriptos reliquit.

Porro his rebus tandem ad exitum perductis, rationi consentaneum videtur de Josepho ipso qui historiæ quam præ manibus habemus tantum adjumentum contulit, quis et unde, quove genere prognatus fuerit, exponere. Id vero etiam ipse declarat de se loquens his verbis : « Josephus, Matthiæ filius, natione Hebreus, domo Hierosolymitanus, ex numero sacerdotum, qui et initio adver-

¹¹ Psal. ii. ¹² Psal. xviii.

(73) *Kai ἐρισθέτες.* Prior vox deest in codice Regio. Josephus nec priorem nec posteriorem agnoscit; cui consentit codex Maz. et Fuk. In Med. adiduntur ad marginem.

(74) *Vulg.* πρὸς τὸν παρέτας. Scribendum est παῖοντας, ut legitur apud Josephum; quanquam Rufinus vulgatam lectionem seculitus est.

(75) *Oi ἀρχότες.* Id est magistratus templi, et pontifices etiæ scribæ. Hi enim erant magistratus Judæorum, penes quos erat jurisdictione.

(76) *Ἐπαρχος.* Rufinus *judicem* verlit, recte. Cæteri interpres *prefectum* interpretantur, gravi errore. Is erat Albinus præses et procurator Judæor. Recte igitur Musculus *præsidem* Romanum interpretatus est. Quod idecirco monachum existimavi, ut lector agnoscat Musculum plerisque in locis feliciter vertisse quam Christophorus.

¹¹77) Ος ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῶν τις. In codici-

A φυνὴ ἐπὶ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν ναὸν, φωνὴ ἐπὶ νυμφίους καὶ νύμφας, φωνὴ ἐπὶ πάντα τὸν λαόν. Τούτο μὲν ἡμέραν καὶ νύκταρ κατὰ πάντας τοὺς στεκοποὺς περιθει τεκραγύνει. Τῶν δὲ ἐπισήμων τινὲς δημοτῶν ἀγανακτήσαντες πρὸς τὸ κακόφημον, καὶ δργισθέντες (73) συλλαμβάνουσι τὸν ἄνθρωπον, καὶ δειναῖς ἄμα καὶ πολλαῖς αἰχίζονται πληγαῖς. Οὐ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ ἔκπτου φεγγίσμενος, οὔτε ἰδίᾳ πρὸς τοὺς παίοντας (74), ἀς καὶ πρότερον φωνὰς βοῶν διετέλει. Νομίσαντες δὲ οἱ ἔρχοντες (75), διπερ ἦν, διαιμονιώτερον εἶναι κίνημα τάνδρος, δγουσιν αὐτὸν ἐπὶ τὸν παρὰ Ρωμαίος Ἐπαρχον (76). Ἐνθα μάστιξι μέχρε διτέων ἔστινόμενος, οὐδὲ ιχέτευπεν οὐτ' ἐδάρχυσεν, ἀλλ' ὡς ἐνīη μάλιστα τὴν φωνὴν διοφυρτικῶς παρεγκλίνων, πρὸς ἐκάστην ἀπεκρίνατο πληγήν : Αἴ αἱ Ἱεροσολύμοις .

Ἐτερον δέ τι τούτου παραδοξότερον διαύτος ἴστορει συγγραφεὺς, χρησμὸν τινὰ φάσκων ἐν Ιεροῖς γράμμασιν εὐρήσθαι περιέχοντα, ὡς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀπὸ τῆς χώρας αὐτῶν (77) τις ἀρξεῖ τῆς οἰκουμένης διν αὐτὸς μὲν ἐπὶ Οὐεσπασιανὸν πεπληρώσθαι ἐξελήφεν. Ἀλλ' οὐχ ἀπάστις γε οὐτος ἡ μόνης ἡρῆς τῆς ὑπὸ Ρωμαίους. Δικαιότερον δὲ ἀν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναγθείη, πρὸς διν εἰρητο ὑπὸ τοῦ Πατρός .

Αἰτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι Ἰωνὴ τὴν κληρονόμιαν σου, καὶ τὴν κατάτχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς .

Οὐ δὴ κατ' αὐτὸν δὴ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν διφέργος τῶν Ιερῶν ἀποστόλων, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ βήματα αὐτῶν. »

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ Ἰωσῆπου, καὶ ὡς κατέλιπε συγγραμμάτων (Nic. H. E. II, 18).

Ἐπὶ τούτοις πᾶσιν, ἀξιον μηδὲ αὐτὸν τὸν Ἰώστηπον, τοσαῦτα τῇ μετάχειρας συμβεβλημένον ἴστορία, διπθεν τε καὶ ἀρ' οἴου γένους ὥρματο, ἀγνοεῖν. Αἶλος δὲ πάλιν αὐτὸς καὶ τοῦτο λέγων ὡδεῖς : « Ἰώστηπος Ματταθίου παῖς (78), ἐξ Ἱεροσολύμων Ιερεὺς, αὐτὸς τε Ρωμαίους πολεμήσας ταπεῖτα, καὶ τοῖς ὑστερον παρατυχὼν ἐξ ἀνάγκης. » Μάλιστα δὲ τῶν κατ' ἐγένεν καιροῦ Ἰουδαίων οὐ παρὰ μόνοις τοῖς ὁμοεθνέσιν,

cibus nostris Maz., Med. et Fuk. h̄ic locus ita legitur ac distinguitur : ὡς ἀπὸ τῆς χώρας τις αὐτῶν, ἀρξεῖ τῆς οἰκουμένης. Αἴτιο ita legitur apud Josephum pag. 961. Nicephorus quoque eamdem trajectionem retinuit, quamvis Josephi verba paululum immutavit. Porro in codice Regio ac Maz. τις acuitur. Neque id in hoc solum loco, sed semper in iisdem libris ita fieri observavi, licet nulla sit interrogatio.

(78) *Ματταθίου παῖς.* In codice Regio legitur Ματταθίου. Et ista apud Josephum in libro *De vita sua* et in proœmio *Historiarum belli Judaici*. Apud Sozomenum quoque in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* scribitur Ἰώστηπος Ματταθίου νιός. Nec aliter vocat Sozomenus initio libri primi. Rufinus quoque Matthiam vocat patrem Josephi : *Josephus*, inquit, *Matthiæ filius, ex Hierosolymis sacerdos.* Ita scribitur in optimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

ἀλλὰ καὶ παρὸς Ῥωμαίοις γέγονεν ἀνήρ ἐπιδοξότας, ὃς αὐτὸν μὲν ἀναθέσει ἀνδριάντος ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων τεμηῷηναι πόλεως, τοὺς δὲ σπουδασθέντας αὐτῷ λόγους βιβλιοθήκης ἀξιωθῆναι. Οὗτος δὴ πᾶσαν τὴν Ιουδαικὴν Ἀρχαιολογίαν ἐν ὅλοις εἶχοις κατασέβληται συγγράμμασι, τὴν δὲ Ἰστορίαν κατ' αὐτὸν Ἰουδαικὸν πολέμου ἐν ἐπτά (79), ἀ καὶ εὑρίσκεται σπουδῆς δῖσι δύο, τὰ Περὶ τῆς Ἰουδαιῶν ἀρχαιότητος, ἐν οἷς καὶ ἀντιρέθσεις πρὸς Ἀπίωνα τὸν γραμματικὸν κατὰ Ἰουδαιῶν τηγυκάδες συντάξαντα λόγον (80) πεποίηται, καὶ πρὸς ἄλλους, οἱ διαβάλλειν καὶ αὐτοὶ τὰ πάτρια (81) τοῦ Ἰουδαιῶν Εθνους ἐπειράθησαν. Τούτων ἐν τῷ προτέρῳ τὸν ἀριθμὸν τῆς λεγομένης Παλαιᾶς τῶν ἐνδικτήκων Γραφῶν τίθησι, τίνα παρ’ Ἐβραίοις ἀνατίθητα, ὡς δὲ ἐξ ἀρχαίας περιδόσεως, αὐτοῖς φήμασι διὰ τούτων διδάσκων.

Testamentum constat, quænam sint apud Hebræos extra omnem controversiam posita, utpote a manibus tradita, declarat his verbis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι^ρ.

Οτιώς τῶν θεωρητῶν μητρούνειν βιβλίων Ἰώσηπος (Nic. H. E. iii. 9).

Οὐ μυριάδες οὖν εἰσι βιβλίων παρ’ ἡμῖν ἀσυμφύνων καὶ μαχομένων, δύο δὲ μόνα πρὸς τοὺς εἰχοσι (82) βιβλία, τοῦ παντὸς ἔχοντα χρόνου τὴν ἀναγραφὴν, τὰ δικαίως θεῖα πεπιστευμένα. Καὶ τούτων πέντε μέν ἔστι τὰ Μωϋσέως, ἀ τούς τε νόμους περιέχει καὶ τὴν τῆς ἀνθρωπογονίας παράδοσιν, μέχρι τῆς αὐτοῦ τελευτῆς. Οὗτος δὲ χρόνος ἀπολείπει τρισχιλίων ὀλίγον ἐτῶν (83). Ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσέως τελευτῆς μέχρι τῆς Ἀρταξέρξου, τοῦ μετὰ Σέρενην Περσῶν βασιλέως, οἱ μετὰ Μωϋσῆν προφῆται τὰ κατ’ αὐτοὺς πραχθέντα συνέγραψαν ἐν τρισὶ καὶ δέκα βιβλίοις. Αἱ δὲ λοιπαὶ τέσσαρες, ὅμνους εἰς τὸν Θεὸν,

(79) Vulg. ἐν ἐπτά λόγοις. Posterior vox delenda est, quam nec Regius codex agnoscit. Subauditur autem συγγράμμασιν. Atque ita legendum esse apparet ex iis quae sequuntur, & καὶ, etc.

(80) Συντεξατα λόγοι. In Nicephoro scribitur λόγους. Quod confirmare videtur Josephus, qui plures libros contra Iudeorum gentem ab Apione scriptos esse testatur. Vulgatam tamen scripturam tueret Hieronymus in Catalogo, ubi de Josephi scriptis.

(81) Τὰ πάτρια. Interpretes omnes, Langus scilicet, Musculus et Christopheronus cum Rufino, patris ritus et instituta interpretati sunt. Verum iocō vocabulo amplius aliquid significari existimo. Nam Josephus in libris contra Apionem, non iis solum respondet qui Iudeorum leges alique instituta calumniati fuerant, sed præcipue adversus eos scribit, qui de origine atque antiquitate Iudeorum falsa quædam commenti fuerant, ut patet ex libro primo. Sub finem autem secundi libri respondet Apollonio, Moloni et Lysimacho, qui de legibus institutisque Iudeorum falsa quædam conscripserant. Πάτρια igitur hoc loco utrumque designat, antiquitatem scilicet et leges. Notum est vel mediocriter doctis, πάτρια sunti pro antiquitatibus, enque titulo multi apud veteres exstabant libri, partim soluta oratione, partim versibus scripti. Sic Hermæ Hermopolite Πάτρια τῆς Ἐρμουπόλεως iamhinc.

A sus Romanos pugnavi, et rebus postea' gestis necessitate coactus interfui. » Hic vir, omnium tunc temporis Iudeorum præstantissimus fuit, non modo popularium suorum, sed etiam Romanorum judicio : adeo ut ipse quidem in urbe Roma statua donatus sit, libri vero ab eo conscripti in bibliotheca publica fuerint collocati. Scripsit autem Antiquitates quidem Judaicas viginti libris ; Historiam vero belli Judaici, quod a Romanis sua aetate gestum est, septem voluminibus complexus est, quam non solum Graeco, sed etiam patrio sermone ab se editam esse testatur : dignus omnino cui et hic et in ceteris fides habeatur. Exstant etiam duo ejusdem libri De Iudeorum vetustate lectu 85 dignissimi. In quibus et Apioni grammatico respondet qui illa B aetate volumen adversus Iudeos composuerat, et aliis nonnullis qui Iudeorum origines perinde calumniari tentaverant. In priore autem librorum librum, numerum sacrorum voluminum quibus Vetus

CAPUT X.

Quomodo idem Josephus divinorum librorum mentionem fecerit.

Apud nos, inquit, nequaquam innumerabilis est librorum multitudo dissentientium atque inter se pugnantium ; sed duo duntaxat et viginti libri, totius præteriti temporis historiam complectentes, qui merito creduntur divini. Ex his quinque quidem sunt Mosis, qui et leges continent, et seriem rerum gestarum, a conditu generis humani usque ad ipsius Mosis interitum. Atque hoc spatium temporis tria propemodum annorum millia comprehendit. A Mosis autem interitu ad imperium usque Artaxerxis, qui post Xerxes regnavit apud Persas, prophetæ qui Mosi successere, res sua aetate

versu scripta laudat Photius in Bibliotheca, cap. 279 ; et Herapollinis Grammatici Περὶ πατρῶν τῆς Ἀλεξανδρείας, Christodori quoque poetae plures ejusmodi libros citat Suidas. Unicus hodie liber Codini exstat hoc titulo inscriptus.

(82) Δύο δὲ μόρα πρὸς τοὺς εἰχοσι. Totidem erant apud Hebræos libri sacri, quod clémentia seu litteræ, ut docet Origenes in expositione primi psalmi, et Hieronymus in Proœmio galeato, ubi etiam tres ordines sacrorum voluminum apud illos fuisse testatur. Primus ordo legem continebat, secundus prophetas, tertius hagiographia. Quæ cum Josepho optime convenient, sed in hoc differunt, quod Josephus quidem tredecim libros secundi ordinis facit, secutus scilicet seriem temporum, in tertio autem ordine quatror tantum recenset libros, aliter ac Hieronymus tum in illo Proœmio, tum in praefatione in Danielem, qui octo quidem prophetarum libros numerat, hagiographorum autem novem. Sed Josephus librum Josue et Judicum, Regum item ac Paralipomenon libros et Esdram inter prophetica volumina reposuisse videtur, non quod prophetias continerent, quemadmodum prophetarum libri, sed ideo quod a prophetis essent conscripti.

(83) Τρισχιλῶν λόγοι. In tribus nostris codicibus M. z. Med. ac. Savil. ita scribitur hic locus : Απολείπει τρισχιλίων ὀλίγῳ ἐτῶν.

gestas tredecim libris complexi sunt. Quatuor reliqui hymnos in Dei laudem, et præcepta vite hominum exhibent utilissima. Cæterum ab imperio Artaxerxis ad nostram usque memoriam, sunt quidem singula litteris mandata, sed nequaquam tantam fidem auctoritatemque meruerunt, quantum superiores illi libri, propterea quod minus explorata fuit successio prophetarum. Quanta porro veneratione libros nostros prosequamur, re ipsa appareat. Cum enim tot jam saecula effluxerint, nemo adhuc nec adjicere quidquam illis, nec demere, nec commutare ausus fuit. Sed omnibus nobis statim ab ipso nascendi exordio hoc insitum atque innatum est, Dei ut haec esse præcepta credamus, iisdemque constanter adbarerescamus, et eorum causa, si opus fuerit, libentissime mortem perferamus. Atque haec scriptoris illius verba non sine fructu, ut arbitror, hic a nobis inserta sint. Est et aliud non ignobile opusculum ab eodem elaboratum De ratione summo imperio prædicta. Quod quidem a nonnullis *Machabaicis* inscriptum est, eo quod certamina continet. **86** Hebreorum quorumdam, qui, ut in Machabaorum libris proditum est, pro divini Numinis cultu fortiter propugnarunt. Sed et sub finem vicesimi Antiquitatum *Judaicarum* libri, propositum sibi esse significat quatuor libros conscribere *De Deo deque ejus substantia*, ex opinione Judæorum quam ipsi a majoribus acceperunt: item *De legibus*, cur earum præcepto quædam permissa sint, quædam vetita. Alia præterea ab se elucubrata esse ipse in suis libris commemorat. Ad haec congruum videtur ad confirmandam auctoritatem eorum quæ ex illo deproprompsimus, etiam verba ejus apponere, quæ in epilogi Antiquitatum inseruit. Arguens enim mendaci Justum Tiberiensem, qui illorum temporum historiam perinde ac ipse scribere instituerat, multaque alia eidem objiciens crimina, haec ad extremum adjungit: « At non

A καὶ τοῖς ἀνθρώπαις ὑποθήκαις τοῦ βίου περιέχουσιν. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου μέχρι τοῦ καθ' ἡμές χρόνου, γέγραπται μὲν ἔκαστα, πίστεως δὲ οὐχ ὅμοιας ἕξινται: τοῖς πρὸ αὐτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχήν. Δῆλον δὲ ἐστὶν ἡργον, πῶς ἡμεῖς πρότιμον τοῖς ιδίοις γράμμασι. Τοσούτους γάρ αἰώνος ἡδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναι τις, οὔτε μεταθεῖναι τετέλμηκε, πᾶσι δὲ σύμμαχον ἔστιν εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως Ἰουδαῖοις, τὸ νομίζειν αὐτὸν Θεοῦ δόγματα, καὶ τούτοις ἐπιμένειν, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν, εἰ δέσι, Οὐτῆσκεν ἡδέως. » Καὶ ταῦτα δὲ τοῦ συγγραφέως χρησίμως ὁδε παρατεθεῖσθα. Πεπόνηται δὲ καὶ ἄλλο οὐχ ἀγεννές σπουδαστικά τῷ ἀνδρὶ. Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, δὲ τινες *Machabaicis* ἐπέγραψαν, τῷ τούς ἀγῶνας τῶν ἐν τοῖς οὕτω καλουμένοις *Machabaicis* συγγράμμασιν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἀνδρισμένων Ἑβραίων περιέχειν. Καὶ πρὸς τῷ τέλει δὲ τῆς εἰκοστῆς Ἀρχαιολογίας ἐπιτημαντεῖται δὲ αὐτὸς, ὃς ἀν προηρημένος ἐν τέταρσι συγγράψαι βιδίλοις κατὰ τὰς πατρίους δόξας τῶν Ἰουδαίων, περὶ Θεοῦ καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, καὶ περὶ τῶν νόμων, διὰ τοῦ κατ' αὐτοὺς τὰ μὲν ἔξεστι πράττειν, τὰ δὲ κεχύλυται. Καὶ ἀλλα δὲ αὐτῷ σπουδασθήγαν: δὲ αὐτὸς ἐν τοῖς ιδίοις αὐτοῦ μηγμονεύει λόγοις. Πρὸς τούτοις εἴλογον καταλέξαι καὶ ἡδὲ ἐπ' αὐτοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους (84) φωνὰς παρατέτιται, εἰς πίστωσιν τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ παραληφθέντων ἡμῖν μαρτυρίας. Διαβάλλων δῆτα Ἰουστον Τιθεριέα (85) δομοίς αὐτῷ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἴστορησα: χρόνους πεπειραμένον, ὃς μήτ' ἀληθῆ συγγράφεται (86) πολλάς τε ἀλλας εὐθύνας ἐπαγαγὼν τῷ ἀνδρὶ, καὶ ταῦτα αὐτοῖς βήμασιν ἐπιλέγει: « Οὐ μήν ἐγώ σοι τὸν αὐτὸν τρόπον περὶ τῆς ἐμαυτοῦ γραφῆς ἔδεισα, ἀλλ' αὐτοῖς ἐπέδωκα τοῖς αὐτοκράτορες τὰ βιδίλα, μόνον οὐ τῶν ἡργῶν ἡδη βλεπομένων. Συνήδειν γάρ ἐμαυτῷ τετηρηκότι τὴν τῆς ἀληθείας παράδοσιν, ἐφ' ἣ μαρτυρίας τεύξεθαι προσδοκήσας, οὐ διήμαρτον. Καὶ ἀλλοις δὲ πολλοῖς ἐπέδωκα τὴν

(84) *Ἐπ' αὐτοῦ τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ τέλους. In libello scilicet De vita sua*, pag. 1026 editionis Genevensis. Qui quidem libellus epilogus est vicesimi et ultimi *Antiquitatum* libri, a quo male divulgus est in Graeco-Latinis editionibus. Epilogum autem esse docet ipse Josephus in calce libri vicesimi, et in fine ipsius opusculi *De vita sua*. Itaque fallitur Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis*, pag. 488, qui Eusebium memoria lapsum hæc scripsisse ait. Fallitur etiam Christopheronus, qui hunc Eusebii locum corruptum esse existimans interpolavit. Qui si Graecos Josephi codices manu exaratos, aut certe Basilensem editionem consulvissent, facilissime deprehendissent id quod dixi, librum scilicet Josephi *De vita sua*, nihil aliud esse quam appendicem vel epilogum libri vicesimi *Antiquitatum*.

(85) *Ioustos Tiberiæ. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum exhibit Tiberiæ, male, ut opinor. Nam et Stephanus Byzantius Tiberiæ patronymicum agnoscit. Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Justum Tiberiensem vocavit, quem et nos secuti sumus. Rusinus vero Justum vocat ex Tiberiade. At Scaliger Tiberiadensem diligere maluit. Hic Justus *Historiam belli Judaici* scripsit, ut docet Josephus in libro *De vita sua*, et*

D Stephanus in voce *Tiberiæ*. Præter hanc historiam scripsit etiam *Chronicon regum Judæorum*, ut testatur Photius in *Bibliotheca*. Quod opus Agrippæ regi ab illo dicatum suisse affirmat Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis*, pag. 176, additumque hinc verba: *Nemo de obitu regis Agrippæ certius pronuntiare potuit quam is qui illi opus suum dedicavit. Quæ profecto nollem excidisse viro acutissimo. Quomodo enim testari potest historicus de obitu illius cui historiam suam nuncupat? Nisi forte dicamus Justum Agrippæ mortuo *Chronicon* suum nuncupasse, quod est absurdum. Sed ut sine auctore illud asseruit Scaliger, Justum Tiberiadensem *Chronicon* suum Agrippæ regi dicavisse; sic etiam absurdum est quod ex eo astruxit. Ex Photii autem testimonio constat, id opus a Justo editum suisse post mortem Agrippæ regis. *Historiam quoque belli Judaici* post ejusdem obitum a Justo evulgatam suisse refert Josephus, cum viginti ante annis conscripta suisset. Ejusdem Justi liber cui titulus erat *Στέμματα* laudatur a Laertio in *Socrate*; quem euendein suisse cum *Chronico* testatur Photius.*

(86) *Ὡς μήτ' ἀληθῆ συγγράφοτα. In codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. scriptum est συγγράφοντα, quod non displicet.*

Iēcōplar, ὄντες καὶ παρατευχήσαντων τῷ πολέμῳ, καὶ κατάπτερ βασιλεὺς Ἀγρίππας, καὶ τινες αὐτοῦ τῶν συγγενῶν (87). Οἱ μὲν γάρ αὐτοκράτωρ Τίτος οὗτος ἐξ μόνων αὐτῶν ἐδουλήθη τὴν γῆν σιν τοῖς ἀνθρώποις παραδοῦνας τῶν πράξεων, ὡστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ, τὰ βιβλία (88) δημοσιεύσας προσέταξεν (89).

Οἱ δὲ βασιλεὺς Ἀγρίππας ἐξήκοντα δύο ἔγραψεν ἐπιστολὰς, τῇ τῆς ἀληθείας παραδόσει μαρτυρῶν. »Ἐξ ὧν καὶ δύο παρατίθενται. Ἐλλὰ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον ταῦτη πῃ δηλώσων· ἑωμενὸν ἐπὶ τὰ ἐξῆς.

gestarum notitiam hominibus tradi tantopere voluit, ut manu sua subscriptos publicari preeperit. Rex vero Agrippa duas et sexaginta scrispsit epistolas, quibus veritatem a me expositam esse testatur. Ex quibus duas ibidem subjicit Josephus. Sed de illo hactenus dictum sit; nunc ad sequentia pergamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὄς μετὰ Ἰάκωβον ἥζεται Συμεὼν τῆς ἐρ Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας (Nic. II. E. III. 9).

Μετὰ τὴν Ἰακώβου μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐτίκα γενομένην ἀλωτινὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, λόγος κατέχει, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν τοὺς εἰσέπειται βίῳ λειπομένους, ἐπὶ ταύτη παντεχθέν συνελθεῖν, ἅμα τοῖς πρὸς γένους κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου· πλεῖον γάρ καὶ τούτων περιήσαντα εἰσέπειται τότε τῷ βίῳ· βουλήν τε δόμου τοὺς πάντας, περὶ τοῦ τίνα χρή τῆς Ἰακώβου διαδοχῆς ἐπικρίναις ἕξιον, ποιήσασθαι. Καὶ δὴ ἀπὸ μᾶς γνώμης τοὺς πάντας Συμεὼνα τὸν τοῦ Κλωπᾶ (90), οὐ καὶ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου μνημονεύει Γραφὴ, τοῦ τῆς αὐτοῦ παροικίας θρόνου ἕξιον εἶναι δοκιμάσαι, ἀνεψιδν, ὡς γε φαστ, γεγονότα τοῦ Σω-

(87) *Bασιλεὺς Ἀγρίππας καὶ τινες αὐτοῦ τῶν συγγενῶν*. Julius Archelaus intelligit et Herodem, ut ipse Josephus indicat in libro I *Contra Apionem*. Ex his Julius Archelaus sororius erat Agrippæ regis; quippe Mariannem sororem ejus duxerat, teste Josepho in fine libri xix et xx.

(88) *Ωστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία*. Nicephorus in lib. III, cap. 11, hæc Josephi verba interpretans ait, Titum libros Josephi de bello Judaico manu sua descripsisse. Ad quem locum vide quæ notavit Joannes Langus. Item quoque scribit in libro II, cap. 18, his verbis: «Ἐπτὰ δὲ αὐτῷ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ συντάττονται ἀλωτινοὶ οὓς λόγος ἔχει καὶ τὸν Καίσαρα Τίτον ἰδίᾳς γεγράφτας χειρὶ, δημοτεύεσθαι πανταχοῦ προσέτξαι, καὶ τῇ ἐν Πόλμῃ τῶν βιβλίων ἀναθέσαι καταλεγῆται. Quæ tamen verba Langus contra Nicephori mentem ita interpretatus est: *Quos sama fert Titum Cæsarem manu suam subscriptio, publicari utique, atque etiam in Romana bibliotheca reponi jussisse*. Omnes tamen interpretes qui hunc Josephi locum in Latinum sermonem transtulerunt, eundem quem Langus sensum seculi sunt, et Josephi libros Titii Cæsaris manu notatos ac subscriptos, non autem ab eo subscriptos esse intellexerunt. Ego vero Nicephori sententiam libentius sequi malim. Neque enim alii mihi sonare videntur hæc Josephi verba, ὡστε χαράξας τῇ αὐτοῦ χειρὶ τὰ βιβλία, δημοτεύεσθαι προσέτξεν. Ita distinguuntur hic locus in eundem exemplaribus, tam scriptis quam editis. Quod si Josephi locus de sola manus subscriptione intelligendus esset, tum post vocem χειρὶ, apponenda esset distinctio.

(89) *Ἀνταστεῖνται προσέταξεν*. Ita quidem legitur in codice Beigio et in vulgatis Josephi editionibus. Sed in optimis codicibus Maz., Med., Fuk. ac Savil. et iugd. Nicophorum, scriptum est δημο-

A ego, inquit, de meis libris perinde ac tu sum veritus. Sed ipsis imperatoribus eos obtuli, cum res gestæ pene adhuc ante omnium oculos versarentur. Quippe conscius eram mihi servatæ ubicunque veritatis. Ac proinde cum testimonium illorum speravissem, non sum exspectatione mea frustratus. Quinecum plurius aliis Historiam incam communicavi, quorum nonnulli bello interfuerant. Inter quos fuit rex Agrippa, et quidam ex eius propinquis. Titus quidem imperator ex iis solis rerum

gestarum notitiam hominibus tradi tantopere voluit, ut manu sua subscriptos publicari preeperit. Rex vero Agrippa duas et sexaginta scrispsit epistolas, quibus veritatem a me expositam esse testatur. Ex quibus duas ibidem subjicit Josephus. Sed de illo hactenus dictum sit; nunc ad sequentia pergamus.

CAPUT XI.

Quomodo Symeon post Jacobum, Hierosolymorum rexit Ecclesiam.

Post martyrium Jacobi et continuo subsecutam Hierosolymorum expugnationem, fama est apostolos cæterosque Domini discipulos, qui adhuc superstites agebant, ex variis locis in unum convenisse, et una cum iis qui Dominum secundum carnem, propinquitate generis contingebant (plurique enim eorum adhuc in viuis supererant) in commune consuluisse, quis in Jacobi locum succedere 87 mereretur. Omnes itaque uno consensu Symeонem illum Cleopæ, illius cuius in Evangelio fit mentio, episcopali sede dignum judicaverunt. Creditur autem Symeon patrue lis suis Servatoris. Nam Cleo-

σιεύεσθαι. Quam lectionem secuti videntur omnes interpres. Rutilus quidem prius ita vertit, *Ut manus sua subscripteret, publice ab omnibus legi debere*. Gelenius vero in hunc modum, *ut manus sua subscriptos in bibliotheca publicari jussiterit*. Sed nec scio quid causæ fuerit Gelenio, ut has voces adderet, in bibliotheca, nisi forte quia apud Eusebium, legerat in superiori capite, Josephi libros Romæ in bibliotheca publica esse repositos. Quod testatur etiam Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*. Itifini tamen versionem magis probo, qui δημοτεύεσθαι interpretatur, publice legi. Sic enim hoc verbum sumit Eusebius in lib. II, cap. 22, ubi de Epist. Catholicis Jacobi et Judæ; et in lib. III, cap. 3. Cæterum ex his Josephi verbis colligere est, *Historiam belli Iudeici ab ipso editam esse imperante adhuc Vespasiano; Antiquitatum autem libri diu postea publicati sunt, principatus Domitiani Aug. anno XIII, ut ipse testatur in fine lib. XX, et ad calcem lib. De vita sua*. Quod autem librum *De vita sua* septem annis post Antiquitatum libros a Josepho editum esse scribit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, p. 187, id iubilis non videtur probable. Nam liber ille epilogus est dñntaxat lib. XX, ut supra docui, et in ejus calce Josephus imp. Romanos recensens, in Domitiano desinit.

(90) *Συμεὼν τὸν τοῦ Κλωπᾶ*. Hæc Eusebii narratio non convenit cum iis, quæ scripsit in *Chronico*. Nam in *Chronico* quidem statim post Jacobi mortem, Symeōnem electum esse scribit, anno Nonoris septimo. Hic vero post cædem Jacobicessationem episcopatum testatur octo aut novem circiter annis. Hanc tot annorum lacunam ut suppleret auctor *Chronici Alexandrinus*, Jacobi mortem constituit in annis primis Vespasianis Augusti.

... . .

per fratrem suisse Josephi testatum Hegesippus. Α τηρος. Τὸν γὰρ οὖν Κλωπᾶν, ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσῆ (91) ὑπάρχειν Ἡγήσιππος ἴστορεῖ.

CAPUT XII.

Quomodo Vespasianus eos qui a Davide genus ducerent, conquiri jussit.

Fama est præterea Vespasianum, post expugnatam Hierosolymorum civitatem, eos qui a Davide genus duderent perquiri jussisse, ne quisquam apud Judæos ex regia stirpe superesset: eaque ex causa gravissimam rursus persecutionem Judæis illicitam fuisse.

CAPUT XIII.

Ut Romanorum Ecclesiæ secundus præfuerit Anencletus.

Sed Vespasiano, cum per annos decem imperium tenuisset, successit filius Titus. Cujus secundo imperii anno Linus Ecclesiæ Romanæ episcopus, cum eam duodecim annis administrasset, Anencleto deinde regendam tradidit. Titus vero duobus annis imperii totidemque mensibus expletis, Domitianum fratrem successorem reliquit.

CAPUT XIV.

Quomodo item secundus Alexandrinæ Ecclesiæ præfuit Avilius.

Hujus anno quarto primus Alexandrinorum Ecclesiæ episcopus Anrianus, duobus et viginti annis

‘Ως Οὐεσπασιανὸς τοὺς ἐκ Δαβὶδ ζητεῖσθαι προστάττει (Nic. H. E. iii, 10).

Καὶ ἐπὶ τούτοις Οὐεσπασιανὸν μετὰ τὴν τῶν Ἱεροσολύμων δλωσιν, πάντας τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ, ὡς ἂν μὴ περιλειφθείη τις παρὰ Ἰουδαίοις τῶν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς φυλῆς, ἀναζητεῖσθαι προστάξαι, μέγιστόν τε Ἰουδαίοις αὐθίς ἐκ ταύτης διωγμὸν ἐπαρτηθῆναι τῆς αἰτίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV.

‘Ως δεύτερος Ρωμαλων ἐπίσκοπος Ἀνέγκλιτος.

Ἐπὶ δέκα δὲ τὸν Οὐεσπασιανὸν ἔτεις βασιλεύσαντα αὐτοκράτωρ Τίτος ὁ παῖς διαδέχεται, οὐ κατὰ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας, Λινὸς ἐπίσκοπος τῆς Ρωμαλῶν Ἐκκλησίας δυοκαλδεκα τὴν λειτουργίαν ἐνιστατοῖς κατασχών Ἀνέγκλιτῳ (92) ταύτην παραδίδωσι. Τίτον δὲ Δομετιανὸς ἀδελφὸς διαδέχεται, δύο ἔτεις καὶ μηδ τοῖς ἰσοις βασιλεύσαντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙA.

‘Ως δεύτερος Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀελλιος.

Τετάρτῳ μὲν οὖν ἔτει Δομετιανῷ, τῆς κατ’ Ἀλεξανδρείαν παροικίας ὁ πρώτος Ἀννιανὸς (93), δύο

(91) *Κλωπᾶν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωσῆ.* Idem scribit Epiphanius in hæresi LXXXVIII, cap. 7. Proinde emendanda est interpretatio doctissimi viri D. Petavii, qui locum Epiphanius in eadem hæresi, cap. 14, ubi Symeon Cleopæ filius, Jacobi Justi ἀνεψιός dicitur, vertit in sorore nepos, cum patruelēm vertere debuisset. Porro hunc Symoneum Cleopæ filium, quidam cum Simone apostolo confuderunt, inter quos est auctor Chronicæ Alexandrini; Isidorus Hispanensis in libro *De vitiis Patrum Veteris et Novi Testamenti*, et Dorotheus in libello *De apostolis ac discipulis Domini*. Idem scriptum inveni in veteribus schedis quæ cum *Historia ecclesiastica Rusini compacta* sunt in codice Parisiensis Ecclesiæ. Joseph, qui interpretatur augmentum, filius Jacob filii Mathan, de tribu Juda, et de familia David ortus, in civitate sua Nazareth natus faber arte. Frater Cleopæ, vir Mariæ adjutorio non carne. Cleophas vero pater apostoli Symonis Cananæi: Joseph autem pater Jacobi fratris Domini, qui aliter dicitur Jacobus Alphæi. Nicephorus Constantiopolitanus in *Chronologia tripartita*, Symoneum hunc Cleopæ filium, Jacobi Justi fratrem facit. Sic enim ait in catalogo episcoporum qui Hierosolymis sedere: Συμῶνος Κλεόπας, ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ μάρτυς. Ita iuxta Nicephori sententiam, Symeon Josephi filius fuit, perinde ac Jacobus Justus. Cleopæ tamen seu Cleopæ filius dicitur ex adoptione legali. Nam cum Cleopas sine liberis decessisset, Josephus frater, ducta ejus viuda, semen ei suscitavit, sicut scribit Nicephorus in libro i, cap. 33. Quanquam Nicephori Constantiopolitanus locus aliter etiam explicari potest, ut scilicet Symeon et Jacobus Justus fratres dicantur, Cleopæ nimisvix filii. Certe Chrysostomus et Theodoreetus in *Epistolam ad Galatas*, Jacobum Justum Cleopæ filium fuisse scribunt. Verum in hac lanta scriptorum discrepantia, Hegesippi et Epiphani sententiam sequi malim, et Symeonem Cleopæ filium qui episcopus fuit Hierosolymorum, a Sy-

meone seu potius Simone Josephi filio distinguere. Certe Beda hanc tandem sententiam utpote certiorum amplexus est, cum Isidori opinionem antea sequitur fuisse, ut ipse fateatur in *Retractionibus in Acta apostolorum*, cap. 1. Isidori autem locus quem intelligit Beda, est in libro *De vitiis Patrum utriusque Testamenti*. Ex quo etiam libro desumptum est fragmentum illud quod supra citavi sine auctoris nomine.

(92) *Ἀνέγκλιτος.* Nescio cur Rob. Stephanus Ἀνακλήτου præsulerit, cuius omnes nostri codices, nullo excepto, scriptum habeant Ἀνέγκλιτον. Atque ita Nicephorus Constantinopolitanus, ejusque interpres Anastasius Bibliothecarius in *Chronologia tripartita*. Sic etiam Nicephorus Callistus in lib. iii, cap. 2, et Georgius Syncellus et manuscripti codices Rusini. Sed et Irenæus in lib. iii, ubi Rom. episcoporum seriem recenset, Anencleto nominal, omisso Cleti nomine, qui ex mutilato Anencleto vocabulo fictus nihil videtur. Certe nec Optatus, nec Augustinus in epistola 165, ubi Romanos episcopos recenset, Cletum agnoscit. Contra vero in duobus vetustissimis indicibus seu catalogis episcoporum Rom., quorum alter exstat in monasterio Sancti Germani, alter in collegio Claromontano Societatis Jesu, nulla sit Anencleto mentio, sed solius Cleti, qui post Linum sedisse dicitur annis xi, mense uno, diebus ii. Ex quo patet unum eundemque esse Cletum et Anencleto. Plura vide apud P. Halloixum in notationibus ad cap. 7 Vitæ Irenæi.

(93) *Ο πρώτος Αρριανός.* Primus scilicet post Marcum. Sic Eusebius supra dixit de Lipo Romano iuribis episcopo, in principio hujus libri, μετὰ τὴν Πάλεων καὶ Πέτρου μαρτυρίαν, πρώτος κληροῦται τὴν ἐπισκοπὴν Λινος. Marcus enim Alexandrinorum apostolus fuit, ut supra dixi. Apostoli vero extra ordinem erant, nec in episcoporum numero censebantur. Itaque nihil opus erat supplere hic μετά.

πρὸς τοὺς εἰκοσιν ἀπολήσας ἔτη (94) τελευτὴ, δια- δένεται δὲ αὐτὸν δεύτερος Ἀβίλιος (95).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

‘Ως τρίτος Ῥωμαίων ἐπίσκοπος Κλήμης.

Δωδεκάτῳ δὲ ἔτει τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας, τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας Ἀνέγκλητον ἔτεσιν ἐπίσκοπεύσαντα δεκάδυνο, διαδέχεται Κλήμης. ‘Ον συνεργὸν ἔχοντο γενέσθαι Φιλιππησίοις ἐπιστέλλων δὲ ἀπόστολος διδάσκει λέγων · « Μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὃν τὰ δύναμata ἐν βίσιῳ ζωῇς.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Περὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς.

Τούτου δὴ οὖν τοῦ Κλήμεντος διμολογουμένη μία ἐπιστολὴ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμαστὰ, ἣν ὡς δὲ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευπόστατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείσταις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιεύμενην πάλαι τε καὶ καθ' ἥμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν. Καὶ διτὶ κατὰ τὸν δηλούμενον τὰ τῆς Κορινθίων κεκίνητο στάσεως, ἀξιόχρεως μάρτυς δὲ Ὅγιστιπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Δομετιανὸν διωγμοῦ (Nic. H. E. iii, 9).

Πολλὴν γε μήν (96) εἰς πολλοὺς ἐπιδειξάμενος δὲ Δομετιανὸς ώμοτῆτα, υἱὸν ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν (97) καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν πλῆθος οὐ μετ' εὐλόγου χρίσεως ἀποκτείνας, μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς δινόρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ἐνορίαν ζημιώσας φυγαῖς καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποδολαῖς ἀνατίλως, τελευτῶν τῆς Νέρωνος θεοεργοτρίας τε καὶ θεομαχίας διάδοχον ἔμετὸν κατεστήσατο. Δεύτερος δῆτα τὸν καθ'

Μάρκον, ut fecit Niciphorus. Vide Seldeni notas ad Eutychium patriarcham Alexandrinum.

(94) Δύο πρὸς τοὺς εἰκοσιν ἀπολήσας ἔτη. Nostri codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent δύο πρὸς εἰκοσιν ἀπολήσας ἔτη. Præterea in optimo codice Maz., εἰκοσι scr̄bitur absque v. Atque ita semper hoc nonnen in eo codice perscriptum esse observavi, quamvis sequens dictio incipiat a vocali. Ac mihi quidem hujusmodi scriptura magis probatur.

(95) Δεύτερος Ἀβίλιος. Hunc Avilium vocant Rutilius et reliqui interpres, ipseque adeo Hieronymus in Chronicō, minus recte, ut equidem sentio. Avilium enim dici oportuit, quod nomen Romanum est, perinde ac Anniani, qui ante Avilium episcopus fuerat. Avilius Flaccus, præfectus Aegypti, memoratur a Philone. Porro capitum ordo hoc loco perturbatus erat in editionibus. Nam priore loco positum erat caput illud de successione Avillii, Alexandrinorum episcopi; sequebatur deinde caput de pontificatu Anencleti. Nos ex cod. Maz. et Fuk., verum ordinem restituimus. Est autem hic error antiquissimus. Nam et in indice capitum qui præfixus est lib. iii, in interpretatione Rutili, et in omnibus Grecois exemplaribus præterquam in Fuk., idem error admissus est. Sed in corpore ipso libri, Maz. codex, qui capitum titulos suis locis diligenter appositos habet, errorem hunc emendavit.

(96) Πολλὴν γε μήν. Male Rutilius hæc verba esse putavit Hegesippi, quem in fine superioris capitulis laudavit Eusebius. Ex quo patet Rutilium ita legisse, ut habetur in nostris codicibus Maz., Med. ac Fuk., μάρτυς δὲ Ὅγιστιπος λέγων Πολλὴν γε μήν, etc. Quin etiam in optimo codice Rutili, caput 17,

A exactis abiit e vita. Cui secundus ordine successit Avilius.

CAPUT XV.

Ut tertius Ecclesiæ Romanæ episcopus fuit Clemens.

Anno autem ejusdem imperatoris duodecimo, Anencletus, exactis in episcopatu annis duodecim, successorem reliquit Clementem. Quem quidem Paulus apostolus in Epistola ad Philippenses scripta, adjutorem suum suis docet verbis: « Cum Clemente, inquit, et cæteris adjutoribus meis quorum nomina sunt in libro vitæ. »

88 CAPUT XVI.

De epistola Clementis.

Hujus Clementis extat epistola ab omnibus uno consensu recepta: eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine Ecclesiæ Romanæ ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit, cum apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque ecclesiis et nostra et superiori memoria palam recitari consuevit compserimus. Porro supradicti Clementis tempore seditionem inter Corinthios esse commotam, locupletissimus testis est Hegesippus.

CAPUT XVII.

De persecutione Christianorum sub Domitiano.

At Domitianus cum jam multa in multis crudelitatis sua specimina edidisset, nec paucos nobilium atque illustrium virorum urbis Romæ injuste interemisset, alios præterea innumerablem summam dignitatis viros licet insontes exilio et bonorum proscriptione multasset, ad extremon Neronianæ impietatis, bellique et odii adversus Deum, successorem seipsum professus est. Quippe hic secundus

incipit ab his verbis: *Verum de seditione facta apud Corinthios, quemadmodum in Maz. ac Fuk. codice facuum observavi. Vulgarem tamen scripturam ac distinctionem magis probo.*

(97) Τῷ εἰτὶ Ῥώμῃς εὐπατριδῶτι. Christophorus patricios verit, magno errore. Qui tamen error communis est ipsi cum plerisque interpretibus Graece doctissimis. Gregorius Nazianenus in oratione 18: Παρθένος τις ἡν τῶν εὐπατριδῶν. Billius interpretatur patricio genere ortam, pari errore. Idem Gregorius in oratione quadragesima: Μὴ ἀπάξιωσε συμβατισθῆναι πάντι, πλούσιος ὁν, δε εὐπατρίδης τῷ δυσγενεῖ. Hic etiam Billius patricius verit. Parū errore verit Christophorus Socratis locum in lib. vi, ubi Joannes Chrysostomus oriundus fuisse dicitur εἰς εὐπατριδῶν. In his omnibus locis nobilem verti oportuit, non patricium. Et sic Rutilius optime vertit hunc Eusebii locum, et Hieronymus in Chronicō, anno viii Domitianī: *Domitianus plurimos nobilium in exsilium mittit atque occidit.* Εὐπατρίδης enim idem est ac εὐγενής, ut docet Gregorius Naz. tum in oratione supra citata, tum in carmine iambico 19. Quod si quis existimat patricios et nobiles nihil inter se distinrete, is vehementer fallitur. Patricius enim apud Romanos dicebatur, qui erat ex gente patricia, et opponebatur plebeio, non autem nobili. Itaque patricii quidam fuerunt apud Romanos, qui non erant nobiles, ut docuit Siganus in libro *De nominibus Romanorum*. Observavi autem nobilem apud Romanos dictum esse, respectu habitu ad familiam, non ad gentem. Proinde ex eadem gente alii erant nobiles, alii ignobiles. Nobiles quidem, quorum pater et avus magistratum curulem gessissent, ignobiles contra

persecutionem in nos concitavit, quamvis pater Α ἡμῶν ἀνέχειται διωγμὸν, καὶ περ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ipsius Vespasianus nullam unquam injuriam nobis Οὐεσπασιανοῦ Ιηδὲν καθ' ἡμῶν ἀποποὺ επιγνόσαντος. inferre tentasset.

CAPUT XVIII.

De Joanne apostolo et ejus Revelatione.

In hac persecutione joannes apostolus idem et evangelista, qui etiam tum in vivis supererat, ob testimonium quod divino Verbo perhibebat, in insulam Patmum traditur esse relegatus. Irenæus quidem in quinto *Adversus hæreses* libro, scribens de numero quem efficiunt litteræ nomine Antichristi, de quo in Joannis Revelatione sit mentio, de Joanne loquitur his verbis: « Quod si hoc tempore nomen ipsius Antichristi palam prædicandum fuisset, prædictum id fuisset ab eo qui revelationem vidit. Neque enim dudum, sed nostra propemodum ætate, sub exitum scilicet imperii Domitiani hæc revelatio visa est. » Porro his ipsis temporibus doctrina fidei nostræ **89** tantopere florebat, ut scriptor esat a religione nostra alienissimi, et persecutionem et martyria nostrorum monumentis suis tradere non dubitarint. Qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accurate notaverunt. Scribunt enim anno principatus Domitiani quinto decimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis ejus qui tunc temporis Romæ consuluit, ex sorore neptem, una cum aliis plurimis ob confessionem Christi iu insulam Pontiamisse deportataam.

CAPUT XIX.

Quomodo Domitianus Davidis posteros jussit occidi.

Cum vero idem Domitianus universos qui a Davide generis sui originem ducerent, interfici jussisset, vetus fama est posteros Judæi ejus qui secundum carnem frater Christi fuerat, a quibusdam hæreticis esse delatos, utpote qui et Davidis stirpe essent oriundi, et ipsius Christi propinquitate fulgerent. Et hæc quidem testatur Hegesippus his verbis.

CAPUT XX.

De propinquis Servatoris nostri.

« His, inquit, temporibus adhuc supererant quidam ex cognatione Christi, nepotes Judæi illius qui secundum carnem frater Christi vocabatur. Hos a

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ τῆς Ἀποκάλυψεως (Nic. H. E. iii, 9).

Ἐν τούτῳ κατέχει λόγος τὸν ἀπόστολον ἀμα καὶ εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἐτι τῷ βίῳ ἐνδιατρίβοντα, τῆς εἰς τὸν Θεὸν Λόγον ἔνεκεν μαρτυρίας, Πάτμον οἰκεῖν καταδικασθῆναι τὴν νῆσον. Γράφων γέ τοι ὁ Εἰρηναῖος περὶ τῆς Φῆμος τῆς κατὰ τὸν Ἀντίχριστον προσηγορίας φερομένης ἐν τῇ Ἰωάννου λεγομένῃ Ἀποκαλύψει, αὐταῖς συλλαβαῖς ἐν πέμπτῳ τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις ταῦτα περὶ τοῦ Ἰωάννου φησίν· « Εἰ δὲ ἔδει ἀναφανᾶν ἐν τῷ νῦν καιρῷ κηρύξτεσθαι τοῦνομα αὐτοῦ, B δι' ἐκείνου ἀν ἐρέθη τοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἐωράκτος. Οὐδὲ γάρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐωράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς. » Εἰς τοσοῦτον δὲ ἄρα κατὰ τοὺς δηλούμενους ἡ τῆς ἡμετέρας πίστεως διδασκαλία διελαμπεῖν, ὡς καὶ τοὺς ἀποθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγους οὐγγραφεῖς μή ἀποκνῆσαι ταῖς αὐτῶν ιστορίαις τὸν τε διωγμὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μαρτύρια παραδούναι. Οὔγε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ' ἀκριβὲς ἐπεσμήναντο, ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ Δομετιανοῦ μετὰ πλείστων ἐτέρων καὶ Φλαβίαν Δομετίλλαν ιστορήσαντες, ἐξ ἀδελφῆς γεγονούσαν Φλαβίου Κλήμεντος, ἐνδε τῶν τηνιάδας ἐπὶ Ῥώμης ὑπάτων, τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἔνεκεν, εἰς νῆσον Ποντίαν κατὰ τιμωρίαν δεδίσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

‘Ος Δομετιανὸς τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ ἀδελφούς του προστάττει (Nic. H. E. iii, 10).

Τοῦ δὲ αὐτοῦ Δομετιανοῦ τοὺς ἀπὸ γένους Δαβὶδ ἀναιρεῖσθαι προστάζαντος, παλαιὸς κατέχει λόγος τῶν αἰρετικῶν τινας κατηγορῆσαι τῶν ἀπογόνων Ἰουδὰ. τοῦτον δὲ εἶναι ἀδελφὸν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος· ὡς ἀπὸ γένους τυγχανόντων Δαβὶδ, καὶ ὡς αὐτοῦ συγγένειαν τοῦ Χριστοῦ φερόντων. Ταῦτα δὲ δηλοὶ κατὰ λέξιν ὅδε πας λέγων ὁ Ἡγῆσιππος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ τῶν πρὸς γένους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.

« Εἴτε δὲ περὶσσαν οἱ ἀπὸ γένους τοῦ Κυρίου νιώνος Ίουδά (98), τοῦ κατὰ σάρκα λεγομένου αὐτοῦ ἀδελ-

(98) Υἱων Ιουδα. In codice Regio ac Med. et apud Georgium Syncellum legitur νιῶν Ιουδα levī discrimine. Cæterum miror Scaligerum, qui in Animadversionibus Eusebianis pag. 187, tam Eusebium quam Hegesippum immerito reprehendit. Nam neque Hegesippus posteritatem Davidis ad duos tantum homines tunc esse redactam dixit, ut falso ei objicit Scaliger, sed posteritatem Judæi qui erat frater Domini. Nec Eusebius Hegesippus verba aliter accepit. Certe Hegesippus diserte testatur Symeonem Clopæ filium, qui tunc erat episcopus Hierosolymiorum, ortum fuisse ex gente Davidica. Verba ejus habes infra cap. 32. Itaque nec Hegesippus erravit, nec Eusebius. Ipse potius Scaliger reprehendens est, qui adversus auctoritatem Hegesippi, vetustissimi scriptoris et apostolicis temporibus proximi, obstinate contendit, nullum unquam

D Judam fratrem Domini existisse. Sed contra est Epiphanius in hæresi LXXVIII, qui Josephum ex priore conjugio quatuor ait suscepisse liberos, Jacobum, Symeonem, Joselem et Judam. Cui consentit Hippolytus Portuensis episcopus apud Nicephorium in libro ii, cap. 3, nisi quod pro Symone Simonem dicit, rectius, ut supra notavi, ei filias aliter nominat. His accedit Hieronymus in libro *Adversus Helvidium*. Dicit fortasse aliquis id quod a Scaligerio dictum est, nullam in Evangelio mentionem ejus Judæi fieri. Imo vero Matthæus in cap. xiii, de illo sic loquitur: *Nonne mater ejus dicitur Maria, et fratres ejus Jacobus, Joseph, Simon et Judas?* Idem legitur in Marci cap. vi. Vides ut Scaliger, nimio reprehendendi studio abreptus, merito ipse in reprehensionem incurrit. Porro hic Judas uxoriem a nonnullis dicitur habuisse Mariam, teste Ni-

φαῖ, οὓς ἐδηλατόρευσαν, ὡς ἐκ γένους δντας Δαβίδ. Τοιούτους δ' ὁ Ἰουάκατος (99) ἤγαγε πρὸς Δομετιανὸν Καζσαρα· ἐφοβεῖτο γὰρ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ Ἡράδης. Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς εἰ ἐκ Δαβίδ εἰσι. Καὶ ὠμολόγησαν. Τότε ἡρώτησεν αὐτοὺς, πόσας κατῆσις ἔχουσιν, ἥ πόσων χρημάτων κυριεύουσιν. Ήτο δὲ εἰπον ἀμφότεροι, ἐννακισχίλια δηνάρια ὑπάρχειν αὐτοῖς μόνα, ἐκάστω αὐτῶν ἀνήκοντος τοῦ ἡμίσεως. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐν ἀργυροῖς ἔφασκον ἔχειν, ἀλλ' ἐν διατιμήσει γῆς πλέθρων τράκοντα ἐννέα μόνων, ἐξ ᾧν καὶ τοὺς φόρους ἀναφέρειν (1), καὶ αὐτοὺς αὐτούργουντας διατρέψεθαι. Εἴτα δὲ καὶ τὰς κείρας τὰς ἀστῶν ἐπιδεικνύναι, μαρτύριον τῆς αὐτουργίας τὴν τοῦ σώματος σκληρίαν, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς συνεχούς ἐργασίας ἐναποτυπωθέντας ἐπὶ τῶν ἰδίων χειρῶν τύλους (2) παριστάντας. Ἐρωτηθέντας δὲ περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅποια τις εἶη καὶ πότε καὶ ποι φανησομένη, λόγον δοῦναι, ὡς οὐ κοσμικὴ μὲν οὐδὲ ἐπίγειος, ἐπουράνιος δὲ καὶ ἄγγελική τυγχάνει, ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰώνος γενησομένη, διπνήκα ἐλθὼν ἐν δόξῃ χρινεῖ ζῶντας (3) καὶ νεκρούς, καὶ ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ. Ἐφ' οὓς μηδὲν αὐτῶν κατεγνωκτά τὸν Δομετιανὸν, ἀλλὰ καὶ ὡς εὐτελῶν καταφρονήσαντα, ἐλευθέρους μὲν αὐτοὺς ἀνέναι, καταπαύσαι δὲ διὰ προστάγματος τὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμόν. Τοὺς δὲ ἀπολυθέντας ἡγήσασθαι τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς δὲ δὴ μάρτυρες δομοῦ καὶ ἀπὸ τένους δντας τοῦ Κυρίου, γενομένης τε εἰρήνης, μέχρι Τραϊανοῦ παραμεῖναι αὐτοὺς τῷ βίῳ. Ταῦτα μὲν ὁ Ἡγεσίππος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι Τερτυλίανὸς τοῦ Δομετιανοῦ τοιωτὴν πεποιητας μνήμην. «Πεπειράκει ποτὲ καὶ Δομετιανὸς ταῦτο ποιεῖν ἐκεῖνῳ, μέρος ὧν τῆς τοῦ Νέρωνος ὠμότητος. Ἀλλ' οἷμαι ἄτε ἔχων τι συνέσεως (4), τάχιστα ἐπαύσατο, ἀνακαλεσάμενος καὶ οὓς ἐδηλάσεφορο in lib. I, cap. 33. Ex hac igitur liberos suscepit; a quibus propagati sunt δεσπόσινον, de quibus Africanus in epistola ad Aristidem. Hos porro Scaligeri errores jamdudum reprehendit P. Halloixius in notationibus ad Vitam Hegesippi; quod quidem serius et absolutis jam animadversionibus meis didici.

(99) Ὁ Ιουάκατος. Ἰόκατος ex codice Mediceo edidit Rob. Stephanus. In codice Regio scriptum inveni δι Ιουάκατος, quod monuerat etiam idem Stephanus in variis lectionibus quas ad calcem editio-
nis sue conjectit. In Chronico Georgii Syncelli legitur δι Ιουάκατος. Nos ex tribus nostris codicibus, Maz., Fuk. et Saviliiano, veram hujus loci scriptu-
ram restituimus, τούτους δ' δι Ιουάκατος ἤγαγε. Con-
firmant hanc lectionem Nicephorus et Rutilius.
Nam in Rutilio quidem dicitur Revocatus. Hos Re-
vocatus quidam nomine qui ad hoc missus fuerat,
perduxit ad Domitianum. Nicephorus vero in lib. III,
cap. 10, scriptum habet δι Ηουάκατος. Qui sint evo-
cati, notum est ex Dione, milites scilicet honora-
toris loci, qui, confessis jam stipendis, dimissi,
ad milium evocabantur a principe. horum mentio
fit in vetustis inscriptionibus, EVOK. AUG. Id est,
Evocatus Augusti. Ne quis autem miretur, Hegesip-
pum Græcum scriptorem Romano vocabulo usum
fuisse. Non id novum aut infrequens Hegesippo,
quippe qui δηλατορεύειν et δηνάρια usurpat in hac
narratione quam præ manibus habemus, et plebeio
sermone ultur.

(1) Ἐξ ὡς καὶ τοὺς φόρους δραχμέσιν. Mate-

A nonnullis delatos quod ex regia Davidis stirpe pro-
gnati essent, evocatus ad Domitianum Cæsarem
perduxit. Quippe Domitianus de adventu Christi
perinde ac Herodes sibi metuebat. Interrogati igitur
ab illo utrum ex stirpe Davidis essent oriundi,
id verissimum esse confessi sunt. Deinde sciscita-
tus est ex illis Domitianus, quantas possessiones,
quantum pecunia haberent. Illi vero novem tan-
tummodo denariorum millia sibi ambobus suppetere
dixerunt, quorum dimidia pars singulis compete-
ret: eas vero facultates nequaque se in argenteo
habere, sed in estimatione agrorum, novem sci-
licet ac triginta soli jugerum: ex quorum fructibus
et tributa persolverent, et sibi ipsis non sine pro-
prio 90 labore victimum compararent. Simulque ma-
nus ostendere coepérunt, duritiem cutis, impressum-
que alte manibus callum ex laboris assiduitate, in
testimonium operis sui proferentes. Postremo in-
terrogati de Christo et de regno illius, cūjusmodi
id esset, et quando, quibusve in locis appariturum:
responderunt non hujus mundi nec terrarum im-
perium illud esse, sed angelicum et cœlestē, quod
in fine sæculorum futurum esset, tunc cum Christus
adveniens cum gloria, vivos simul et mortuos judi-
cabit, et unicuique operum suorum mercede tri-
buet. His auditis, Domitianus nihil adversus illos
asperius decrevit: sed vilitatem hominum asperna-
tus, liberos abire jussit; missoque edicto persecu-
tionem adversus Ecclesiam commotam compescuit.
Illos vero ad hunc modum dimisso, Ecclesiis post-
hac præfuisse narrant, utpote Christi martyres si-
mul ac propinquos; et pace demum Ecclesiae redditā
ad Trajani usque tempora vitam perduxisse. » Hæc
quidem Hegesippus. Sed et Tertullianus de Domi-
tiano ita scribit: « Tentaverat et Domitianus, portio
Christophorus vertit *rectigalia*, quasi *rectigalia*
agrorum solverentur. Atqui φόροι tributa sunt,
qua ex agris solvebantur, atque in ipsis speciebus
fere pendebantur, id est in tritico, hordeo, vino
et similibus, ut patet ex Codice Theodosiano. *Rectigalia* vero sunt qua Græce dicuntur τελη, qua
a publicanis conducebantur et exigebantur; cum tri-
buta a suspectoribus vel ab apparitoribus præsidum
a prefectorum exigi solerent.

(2) Τύλιον. Cum initio vertissem *callos*, dubi-
tare posteā cœpi, an *callus* masculino genere dice-
retur. Tandem vero *callos* a Rutilio dici comperi-
in lib. II, ubi de morte Jacobi fratris Domini.

(3) Κριτεῖ ζωρτζ. In codic. Maz., Med. ac Fuk.
necnon apud Nicephorum legitur *xρτειν*. Sed et
codex Regius ita diserte scriptum habet. Quare
menendum est typographicum quod in Rob. Stepha-
ni editionem irrepsit.

(4) Ατε δχωρ τι συνέσεως. Quisquis Tertulliani
Apologeticum Græce vertit, verba illius minime est
assecutus. Ait enim Tertullianus, post Neronem,
qui primus sœvii in Christians, Domitianum quo-
que, utpote alterum Neronem, idem tentavisse, sed
ut homines levī ac nobili sunt ingenio, cito ab in-
cepto destituisse. At Eusebius seu quis alius fuit in-
terpres *Apologeticū*, verba illa Tertulliani, sed *qua*
et homo, ita accepit, quasi Tertullianus dicere vo-
luisse, Domitianum quidem aliquatenus hominem
fuisse, Neronem vero belluam potius fuisse quem
hominem.

Neronis de crudelitate. Sed quia et homo, facile cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Post obitum vero Domitiani, qui per annos quindecim imperium tenuit, cum Nerva in ejus locum successisset, Domitianus quidem omnes honorum titulos abrogari senatus decrevit; iis vero qui injuste ab illo deportati fuerant, redditum in patriam, et sua cuique bona restitu: quemadmodum resertur ab iis qui rerum tunc temporis gestarum historiam considerunt. Tunc igitur et Joannem apostolum insulari exilio liberatum, suum in urbe Epheso domicilium postliminio receperisse, vetustiorum nobis tradidit fides.

CAPUT XXI.

Quemadmodum Alexandrinorum Ecclesiae tertius praefuit Credo.

Post hæc defuncto Nerva, qui paulo plus quam anni spatio regnaverat, Trajanus imperium obtinuit. Hoc primum adhuc principatus annum agente, cum Avilius, qui per tredecim annos Alexandrinam rexerat Ecclesiam, mortuus esset, in ejus locum successit Credo. Tertius hic ab Anniano ejus civitatis antistes fuit. Eodem tempore adiuv Clemens Romanæ Ecclesiae præsidebat, qui **91** et ipse tertius a Paulo ac Petro inter episcopos ejus urbis promotionis ordine numeratur. Primus enim fuit Linus: secundus Anencletus.

CAPUT XXII.

Ut Antiochenorum Ecclesiae secundus antistes fuit Ignatius.

Apud Antiochiam vero defuncto Evodio, qui primus ejus loci constitutes fuerat episcopus, secundus tum maxime florebat Ignatius. Hierosolymis quoque Symeon, secundus post Jacobum Servatoris nostri fratrem, eodem tempore administrationem Ecclesiae suscepérat.

CAPUT XXIII.

Narratio de Joanne apostolo.

Iisdem temporibus in Asia apostolus ille et evangelista Joannes quem Jesus præcipue dilexerat, adhuc in vivis agens Ecclesiæ regionis illius gubernabat, post Domitiani mortem reversus ab exilio quod in insula pertulerat. Quod autem Joannes

(5) *Metà Παῦλον τε καὶ Πέτρον.* Duo hic observanda sunt, tum quod Paulum Petro præponit Eusebius, tum quod utrumque urbis Romæ episcopum facere videtur. Quod ad primam questionem attinet, etiam alibi idipsum fecit Eusebius. Non tamen existimandum est Paulum idcirco anteferri Petro. Sæpe enim honoratores posteriori loco nominantur. Denique in sigillis Ecclesiæ Rouranæ Paulus semper a dextra ponitur, Petrus a sinistra, ut notavit Baronius in *Expositione concilii Nicæni*. Quod ad secundam difficultatem attinet, sciendum est Eusebium apostolos in ordine episcoporum minime numerare, ut supra notavi. Et Paulum quidem una cum Petro Romanam Ecclesiæ fundasse ac planissime supra dixit ex Dionysio Corinthiorum episcopo, et infra dicet ex Ireneo. Tamen cum de episcopatu Rom. loquitor, soli Petro eum tribuit, ut patet ex *Chronico* Eusebiano. Vide quæ in hac rem doctissime disputata sunt a Petro Habero, Vabrensi episcopo, in libro *De primatu Petri*. Ita intelligendus est Ireneus in libro i de Hygino loquens, ἔν-

Α κει. » Μετὰ δὲ τὸν Δομετιανὸν πεντεκαίδεκα ἑτεσιν ἐπικρατήσαντα, Νερούα τὴν ἀρχὴν διαδέξαμένου, καθαιρεθῆναι μὲν τὰς Δομετιανοῦ τιμὰς, ἐπανελθεῖν δὲ ἐπὶ τὰ οἰκεῖα μετὰ τοῦ καὶ τὰς οὐσίας ἀπολαβεῖν τοὺς ἀδίκως ἔξελτα λαμένους, τὴν Ὦραίαν σύγκλητος βούλη Φηρίζεται· ἴστοροσύνην οἱ γραφὴ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους παραδόντες. Τότε δὴ οὖν καὶ τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον φυγῆς τὴν ἐπὶ τῆς Ἐφέσου διατριβὴν ἀπειληγέναι, δὲ τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχαίων παραδόντων λόγος.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

‘Ως τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας τρίτος ἡγετεῖ ται Κέρδων.

Μικρῷ δὲ πλέον ἐνιαυτοῦ βασιλεύσαντος Νερούα, διαδέχεται Τραϊανός. Οὐ δὴ πρώτον ἕτος ἦν, ἐν τῇς κατ' Ἀλεξανδρειαν παροικίας, Ἀβίλιον δέκα πρὸς τρισὶν ἑτεσιν ἡγησάμενον, διαδέχεται Κέρδων. Τρίτος οὖν τῶν αὐτῶν: μετὰ τὸν πρώτον Ἀννιανὸν προέστη. Ἐν τούτῳ δὲ Ὦραίαν εἰσέτι Κλήμης τιγέτο, τρίτον καὶ αὐτὸς ἐπέχων τῶν τῆς δεκάδης μετὰ Παῦλον τε καὶ Πέτρον (5) ἐπισκοπευόντων βαθύμον. Λίνος δὲ ὁ πρώτος ἦν, καὶ μετ' αὐτὸν Ἀνέγκλητος (6).

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

‘Ως τῆς Ἀντιοχέων δεύτερος Ἰγνάτιος (Nic. H. E. III. 11).

‘Ἄλλα καὶ τῶν ἐπ’ Ἀντιοχείας Εὐοδίου πρώτου καταστάντος, δεύτερος ἐν τοῖς δηλουμένοις Ἰγνάτιος ἐγνωρίζετο. Συμεὼν ὁ μοίως δεύτερος μετὰ τὸν τοῦ Σωτῆρος τιμῶν ἀδελφὸν, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας κατὰ τούτους τὴν λειτουργίαν ἐγκεχειριζείνος ἦν (7).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

‘Ιστορία περὶ Ιωάννου τοῦ ἀποστόλου.

(Nic. H. E. III. 11; II. 42).

Ἐπὶ τούτοις κατὰ τὴν Ἀσίαν ἔτι τῷ βίᾳ περιλειπόμενος, αὐτὸς ἐκεῖνος δν ἡγάπα δὲ Ιησοῦς, ἀπόστολος δμοῦ καὶ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης τὰς αὐτοῦ διεῖπεν Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν νῆσον μετὰ τὴν Δομετιανὸν τελευτὴν ἐπανελθὼν φυγῆς. ‘Οτι δὲ εἰς τὸν κλῆρον τῆς ἐπισκοπῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν ἀπόστολῶν ἔχοντος εἰτε lib. iii, cap. 3 et 4. Quippe Ireneus, perinde ac Eusebius noster, Petrum ac Paulum apostolos Romanam quidem Ecclesiæ fundavisse dicit; sed eos in episcoporum ordine nequam recenset. Eodem sensu in hæresi Cerdoniarum Epiphanius ait Hyginum post Jacobum, Petrum ac Paulum apostolos, nonum episcopalis successionis locum tenuisse. Si quis ex hoc loco contendere Jacobum sūisse episcopum urbis Romæ una cum Petro, is profecto ridiculus haberetur. Idem quoque putandum est de Paulo.

(6) Λίνος δὲ ὁ πρώτος ἦν, καὶ μεθ' αὐτὸν Ἀρέταλητος. Ηας verba in interpretatione sua omisit Rufinus, nec sine causa. Sunt enim prorsus superflua, et a scholiaste primum addita esse, ac postea in textum videntur admissa.

(7) Τὴν λειτουργίαν ἐγκεχειρισμένος ἦν. Ita quidem codex Regius. Verum quatuor reliqui, Maz. scilicet ac Med. cunī Fuk. ac Saviliano, scriptum habent τὴν λειτουργίαν εἰχεν.

τούτους ἔτι τῷ βίῳ περιῆν, ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτυρῶν. Πιστοὶ δὲ εἰν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβεύσαντες δρθιδεξίας. Οἱ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ὡν δὲ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις, ὡς πᾶς γράφει κατὰ λέξιν· « Καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι (8) μαρτυροῦσιν, εἰ κατὰ τὴν Ἀστενὴν Τιανῆν τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβλητότες, παραδέδωκένται τὸν Τιαννην. Παρέμεινε γάρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων. » Καὶ ἐν τρίτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταῦτα τοῦτο δηλοῦ διὰ τούτων· « Ἄλλα καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ Παύλου μὲν τεθεμελιώμενή, Τιαννοῦ δὲ παραμείναντος αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθῆς ἐστι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως. » Οἱ δὲ Κλήμης ὁμοῦ τὸν χρόνον ἐπισημηνάμενος, καὶ ιστορίαν ἀναγκαιοτάτην οἵτινας τὰ καλὰ καὶ ἐπωφελῆ φίλον ἀκούειν, προστίθησιν, ἐν φ. Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος ἐπέγραψεν αὐτοῦ συγγράμματι. Λαβὼν δὲ ἀνάγνωθι ὡς πᾶς ἔχουσαν καὶ αὐτοῦ τὴν γραφήν. « Ἀκουσον μῦθον οὐ μῦθον, ἀλλὰ δυτα λόγον, περὶ Τιαννοῦ τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον (9) καὶ μνῆμη πεψυλαγμένον. Ἐπειδὴ γάρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς Πάταυος τῆς νήσου μετήλθεν εἰς τὴν Ἐφεσον, ἀπήνει παραχαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησίνωρα τῶν ἔθνων, διόπου μὲν ἐπιτάχους καταστήσων, διόπου δὲ δλας Ἐκκλησίας ἀρμάσων, διόπου δὲ κλήρῳ ἔνα γέ τινα κληρώσων (10) τῶν ὑπὸ τοῦ Πινεύματος σηματινομένων. Ἐλθὼν οὖν καὶ ἐπὶ τινὰ τῶν οὐ μακρὸν πόλεων, ἥσκατονομα λέγουσιν ἔνιοι (11), καὶ τόλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφοὺς (12), ἐπὶ πάσι τῷ καθεστῶτι προσσέλθεις ἐπισκόπῳ, νεανίσκεν ικανὸν τῷ σώματι, καὶ τὴν δύνειν ἀστείον, καὶ θερμὸν τὴν ψυχὴν ἴδων, Τούτον, ἔφη, σοι παρακατατίθεμαι μετὰ πάστης σπουδῆς, ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος. Τοῦ δὲ δειχμένου καὶ πάντοτε ὑπισχνούμενου, καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διελέγετο καὶ διεμαρτύρετο. Είτα δὲ μὲν ἀπῆρεν ἐπὶ τὴν

A ad hanc usque tempora pervenerit, duorum testium auctoritate probare sufficit. Sunt porro hi testes sive dignissimi, quippe qui recte semper catholicæ que doctrinæ propagatores extiterint: Irenæum dico et Clementem Alexandrinum. Quorum prior in secundo *Adversus hæreses* libro ita scribit: « Et omnes, inquit, presbyteri qui cum Joanne Domini discipulo in Asia familiariter versati sunt, ita sibi a Joanne traditum esse testantur. Vixit enim apud illos usque ad tempora Trajani. » In tertio quoque ejusdem operis libro, id ipsum declarat his verbis: « Sed et Ephesina Ecclesia, quæ a Paulo quidem fundata est, Joannem vero usque ad Trajanum tempora habuit præsidentem, testis locupletissima est apostolicæ traditionis. » Clemens autem in eo libro que in inscripsit, *Quienam dives salutem possit consequi, simul et tempus ipsum designavit, et narratione in quauidam adjunxit in primis necessariam iis præsertim quos rerum honestarum atque utilium commemoratio delectat. Sumpto igitur in manus libro, recita mihi historiam quæ sic habet: « Ausculta, inquit, fabulam: imo non fabulam, sed verissimam historiam de Joanne, quæ nobis fideliter tradita et memorie studiose 92 commendata est. Cum post obitum tyranni ex insula Patmo Ephesum rediisset Joannes, ad finitimas quoque provincias rogatus contulit, partim ut episcopos constitueret, partim ut Ecclesias integras disponeret ac formaret, partim etiam ut homines sibi a divino Spiritu indicatos in clericum quemdam seu sortem Domini seponeret. Cum ergo ad quamdam urbem venisset haud longe dissitam a civitate Epheso, cuius etiam nomen a nonnullis refertur, fratresque suis sermonibus consolatus fuisset, ad extremum viso juvete quodam statura corporis egregio, vultu non invenusto, et serventi indole prædicto, conversus ad eum quem ordinarat episcopum: Hunc, inquit, coram universa Ecclesia et sub testimonio Christi studiose tibi*

B versio nostram emendationem confirmat. Sic enim habet: *Rogabatur etiam vicinas lustrare provincias, quo vel Ecclesiæ fundaret, in quibus non erant locis: vel in quibus erant, sacerdotibus ac ministris instrueret, secundum quod ei denuo quoque Spiritus sanctus indicasset.*

C (11) Ής καὶ τοῦτο μέτοντι Εριοι. Smyrnam vocat hanc urbem auctor Chronicus Alexandrinus.

D (12) Καὶ τάλλα ἀραπανοῖς τοὺς ἀδελφοὺς. Hujus verbi vim ac proprietatem non intellexit Christopheronus. Veritatem enim hoc modo: *Cum alia quaque officia quæ ad animos fratrum inter se dissidentium conciliando pertinebant, obiisset, etc.* Atqui Clemens nihil dixit de fratrum discordia. Neque vero Graeca vox *conciliationem* significat, sed tantum *consolationem*. Ait igitur Clemens, Joannem apostolum, cum in illam urbem venisset, fratres adventu suo consolatum esse, cum post diuturnum exsilium quo Domitianus principatu exsulaverat, enim reducuntur tandem viderent. Potest etiam hoc verbum intelligi de prædicatione, quæ Joannes Ecclesiam illius loci consolatus est. Utitur eadem voce Hegesippus infra lib. iv, cap. 22. Porro in codicibus nostris Maz., Med. ac Fuk. scriptum est sine apostrophe καὶ τὰς ἀλλα, rectius.

(8) *Kai πάρτες οἱ πρεσβύτεροι.* Tres nostri co-dices, Maz., Med. ac Fuk., vocem interserunt hoc modo, καὶ πάντες δὲ οἱ πρεσβύτεροι. Locus hic Irenei exstat in lib. ii, cap. 39, ubi Irenæus disputat, quot annos in terris vixerit Christus, et ex relatione seniorum qui cum Joanne apostolo in Asia familiariter vixerant, asserit Christum plus quam quadraginta annorum spatio vitam prorogasse. Verba ejus haec sunt ex veteri interpretatione: *Sicut Evangelium et omnes seniores testantur, qui in Asia apud Joannem discipulum Domini convenerunt, id ipsum tradidisse eis Joannem. Permansit autem cum iis usque ad Trajanī tempora.*

(9) Vulg. περὶ Τιαννοῦ τοῦ ἀποστόλου Ιερόμενος, καὶ πάντις παραδεδομένος. In tribus nostris codicibus, Maz., Med. ac Fuk., hic locus ita legitur..... περὶ Τιαννοῦ τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον, expunctis tribus illis vocibus, quæ profecto parum necessarie videantur.

(10) Vulg. ὅπου δέ γε καὶ πορεία τινα καὶ πρωστῶρα. Hunc locum ex sive atque auctoritate trium codicum Maz., Med. ac Fuk. egregie restituimus, rejecta codice Regii lectione, quæ ferri omnino non potest. Quid enim sibi vult κλήρον ἔνα τῶν ὑπὸ τοῦ Πινεύματος σηματινομένων. At in lectione quam ex codicibus restituimus, plana sunt omnia. Sed et Rusini

commendo. Cum vero episcopus eum juvenem A suscepisset, et curæ sibi in posterum fore pollicetur, iterum Joannes eadem quæ prius mandare et contestari non destituit. Post hæc Joannes quidem Ephesum regressus est. Presbyter vero adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens educavit, sovit, atque continuuit: tandemque sacramentum baptismi eidem tradidit. Deinceps sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit, quippe cum perfectissimo custode apposito, Christi videlicet signaculo juvenem communiisset. Illum ergo præmatura potitum libertate, æquales quidam sibi adjungunt, desides ac dissoluti, et fligitiis omnibus assuefacti. Ac primum quidem magnificis conviviis adolescentem illiciunt: noctu deinde ad spoliandos obvios egressi, secum illum abducunt: inde ad majorum scelerum societatem cohortantur. At ille sensim assuescebat pravitati, et tanquam generosus et effrenis equus a recto tramite abreptus, ac frenum commordens, quanto majore animi indole præditus erat, tanto acrius in præceps serebatur. Postremo abjecta spe salutis quam in Deo posuerat, nihil jam mediocre animo designabat, sed grandi aliquo scelere perpetrato, quando quidem jam de salute sua penitus desperaverat, parem cum cæteris pœnam subire deditabatur. Assumptis igitur illis ipsis sodalibus, et instituto latronum collegio, ipse promptio animo dux eorum effectus, violentia, credibus atque atrocitate eunctos superabat. Aliquanto post tempore, cum negotiis cuiuspiam necessitas incidisset, iterum in

(13) *Tὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου.* Veteres Christiani ita baptismum vocabant, ut præter cæteros docet Gregorius Nazianzenus in oratione quadragesima, ubi baptismum diversis nominibus a Christianis vocari observat: Δῶρον καλοῦμεν, χάρισμα, βάπτισμα, χρίσμα, φώτισμα, ἀφθαρτὸς ἔνδυμα, λούτρὸν παλιγγενεῖσας, σφραγίδα, πᾶν δὲ τι τίμιον. Causam vero cur baptismum vocarent σφραγίδα, idem Gregorius subjungit, quod scilicet baptismus sit conservatio et dominii nota. Male ergo Christophorus hunc Eusebius nostri locum de sacramento confirmationis interpretatus est; sic enim vertit: *Postea vero ubi sigillo Domini, id est sacramento confirmationis, tanquam perfecta tutaque ejus animi custodia obsignasset, nonnihil de cura remisit.* Atque Græca id non sonant. Nam Clemens ait, episcopum cum adolescentem illum aliquando sovisset atque instituisset studiosissime, tandem illum baptizavisse; postea vero curam illius adolescentis abjeccisse, quippe cui perfectissimum custodem apposuissest, Dominicum signaculum, ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Christophorus illa verba ὡς ἐπιστήσας vertit, ubi *obsignasset*, cum vertere potius debuissest, utpote qui *obsignasset*. Hanc enim vim habet Græca particula, et lectori indicat, id quod dicitur ad superiora referri debere. Cum igitur ante de baptismō locutus sit Clemens (id enim significat verbum illud ἐφώτισε), in hac etiam periodo de baptismō eum loqui necesse est. Sed et Eusebius in lib. vi, cap. 7 ubi de Basilide agit, baptismum vocat σφραγίδα. Latini quoque eodem modo vocant *signaculum fidei*. Sic Rufinus in lib. i *adversus Hieronymum*, initio, et *vetus auctor De hereticis non bapti-*

* H. e. parem cum cæteris sortem habere. Evid.

Ἐφεσον, δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἰκαδε τὸν παρδοθέντα νεανίσκον, ἔτρεψε, συνεῖχεν, ἔθαλπε, τὸ τελευταῖον ἐφώτισε. Καὶ μετὰ τούτῳ ὑφῆκε τῆς πλεύσοντος ἐπιμελεῖας καὶ παραψυλαχῆς, ὡς τὸ τέλειον αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου (13). Τῷ δὲ ἀνέστιος πρὸ ὥρας λαδομένῳ προσφείρονται (14) τινες ἄλικες ἀργοὶ καὶ ἀπεβρωγότες, θιάδες κακῶν. Καὶ πρῶτον μὲν δι’ ἐστιάσεων πολυτελῶν αὐτὸν ἐπάγονται, εἴτα που νύκτωρ ἐπὶ λαποδυσίαν ἔξιόντες, συνεπάγονται εἴτα τι καὶ μεῖζον συμπράττειν ἔχον. Οἱ δὲ κατολίγον προσειθίζετο. Καὶ διὰ μέγεθος φύσεως, ἐκτάς ὡσπερ ἀστομος καὶ εὑρωστος ἵππος ὁρῆς ὅδοῦ, καὶ τὸν χαλινὸν ἐνδακῶν, μειζόνως κατὰ τῶν βαράθρων ἐφέρετο. Ἀπογονὸς δὲ τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διενοῖτο, ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδὴ περ ἄπαξ ἀπολύλει, ἵσα τοῖς ἀλλοῖς παθεῖν ἔχον (15). Αὐτοὺς δὴ τούτους ἀναλαβὼν, καὶ ληστήριον συγκροτήσας, ἔτοιμος λήστερχος ἦν, βιαστατός, μαιωνώτατος, χαλεπύτατος. Χρόνος ἐν μέσῳ καὶ τινος ἐπιπεσύσχερειας, ἀνακαλοῦσε τὸν Ἱωάννην. Οἱ δὲ, ἐπει τὰ δόλα ὧν χάριν ἔχει κατεστήσατο, Ἄγε δή, ἔφη, ὡς ἐπίσκοπος, τὴν παρακαταθήκην ἀπόδος ἡμῖν, ἦν ἐγώ τε καὶ ὁ Χριστός σοι παρακατεθέμεθα ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἡς προκαθέξῃ, μάρτυρος. Οἱ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγη, χρήματα οἰδέμενος ἀπέρ οὐκ ἐλασε, συκοφαντεῖσθαι, καὶ οὗτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὧν οὐκ εἶχεν, οὗτε ἀπιστεῖν Ἱωάννην. Οὓς δὲ, Τόννεανίσκον, εἴπεν, ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ, στενάξας κάτωθεν δι πρεσβύτης, καὶ τι καὶ ἐπιδαρύσας, Ἐκείνος, ἔφη, τεθνηκε. Πῶς καὶ τίνα θάνατον; Θεῷ τέθνηκεν, εἴπεν. Ἀπέβη γὰρ πονηρὸς καὶ ἔξυλης, καὶ τὸ χειρόλαιον, zandis, a Nic. Rigaltio editus, signum fidei his appellat baptismus, et signum simpliciter pag. 131. Clemens Alexandrinus in *Pædagogo*, pag. 41, ait baptismum multis nominibus appellari, χάρισμα, φώτισμα, τέλειον. Et in *Excerptis Theodoni*, pag. 344, vocat baptismum σφραγίδα, et σφράγισμα τῆς ἀληθείας, causamque assert nominis eamdem quam Gregorius. Plura vide apud P. Halloixum in notationibus ad *Vitam sancti Polycarpi*, cap. 9. Quibus addit Epiphanius in *hæresi Ebionæorum*, cap. 4 et 34.

(14) *Προσφείρονται.* Hujus verbi vim non intellexit Christophorus, ut ex versione ejus appearat. Προσφείρεσθαι ideum est quod προσφέρεσθαι, nisi quod in malam partem sumitur. Eudem D sensu εἰσφείρεσθαι dicunt Græci pro εἰσέρχεσθαι, ut notat Suidas. Quam vocein legere memini apud Gregorium Naz. in oratione 21, ὡσπερ τι νόσιμα δεινῶν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσεφθάρη. Et paulo post de Gregorio Ariano loquens, τῇ πολιτείᾳ παρεσφερεν. Plura de hoc verbo alibi notavi, quæ in præsentia non sunt ad manum.

(15) *Ἴσα τοῖς ἀλλοῖς παθεῖν ἔχον.* Gruterus negativam particularim hic addidit: οὐδὲ τὴν. Atque ita legiisse videntur Rufinus et Musculus. Mihi magis placet ἀπέχειν. Ferri tamen potest vulgata scriptura, si voce illa τοῖς ἀλλοῖς non sodales adolescentis illius intelligas, sed alios latrones et sacerdotes. In codice Maz., Med. et Fuk. legitur πράττειν τὴν. Sed ea lectio ferri non potest, cum in eadem periodo præcedant hæc verba μέγα τι πράξας, etc. Ubi tamen nostri codi. Maz., Med. et Fuk. scriptura habent μέγα τι πρᾶξαι, absque ullo sensu.

ληστής. Καὶ νῦν ἀντὶ τῆς Ἐκκλησίας τὸ δρός κατεῖ- ληφει μεθ' ὅμοιού στρατιωτικοῦ. Καταρρήξαμενος οὖν τὴν ἐσθῆτα ὁ Ἀπόστολος, καὶ μετὰ μεγάλης οἰμωγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλήν, Καλόν γε, ἔφη, φύλακα τῆς τάδελφου ψυχῆς (16) κατέλιπον. Ἄλλ' ἵππος ἥδη μοι παρέστω, καὶ τὴν γινέσθω μοι τις τῆς ὁδοῦ. Ἡλαυνεν ὡσπερ εἶχεν, αὐτόθιν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν ληστῶν ἀλίσκεται, μήτε φεύγων, μήτε παραιτούμενος, ἀλλὰ βοῶν· Ἐπὶ τοῦτ' ἐλήλυθα, ἐπὶ τὸν ἀρχοντα ὑμῶν ἀναγάγετέ με. Ὅς τάξις ὡσπερ ὄπλιστο, ἀνέμενεν. Ὅς δὲ προσιόντα ἐγνώρισε τὸν Ιωάννην, εἰς φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο (17). Ὁ δὲ ἐδίωκεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡλικίας τῆς ἑστοῦ, κεχραγώς· Τί με φεύγεις, τέκνον, τὸν σαυτοῦ πατέρα, τὸν γυμνὸν, τὸν γέροντα; ἐλέγειν με, τέκνον, μή φοβοῦ. Ἔχεις ἔτι ζωῆς ἐλπίδα. Ἐγώ Χριστῷ δώσω λόγον ὑπὲρ σοῦ, ἀν δέῃ, τὸν θάνατον ἐκάνων ὑπομενών, ὡς δὲ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν. Ὕπερ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμήν. Στῆθι, πίστευον, Χριστός με ἀπέστειλεν. Ὁ δὲ ἀκούσας, πρώτον μὲν ἔστη κάτω βλέπων, εἴτα ἔβριψε τὰ ὄπλα, εἴτα τρέμων ἐκλαπει πικρῶς. Προσελθόντα δὲ τὸν γέροντα περιέλαβεν ἀπολογούμενος ταῖς οἰμαγαῖς ὡς ἐδύνατο, καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου (18), μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν. Ὁ δὲ γρηγώμενος, ἐπομένυμενος, ὡς ἀφεσιν αὐτῷ παρὰ τοῦ Σωτῆρος τῆραται (19), δεδμένος, γονυπετῶν, αὐτὴν τὴν δεξιὰν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαρμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. Καὶ δαψιλέστι μὲν εὐχαῖς ἑξαιτούμενος, συνεχέστι δὲ νηστεῖαις συναγωνιζόμενος (20), ποικίλαις δὲ ἥρσεις λόγων (21) κατεπέδων αὐτοῦ τὴν γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν, ὡς φάσι, πρὶν αὐτὸν κατέστησε τῇ Ἐκκλησίᾳ (22).

(16) *Καλόν γε, ἔφη, φύλακα τῆς τάδελφου ψυχῆς.* Codex Fuk. et Savili. vocem interseruit hoc modo: καλόν γε, ἔφη, φύλακά σε τῆς, quia vox non mediocrem addit elegantiam. Porro in vetustissimo codice Maz. post vocem κατέλιπον ascriptum est punctum cum virgula, quia nota est indignationis. Hæc enim verba cum vehementi quadam indignatione pronuntiari debent.

(17) *Ἐλε φυγὴν αἰδεσθεὶς ἐτράπετο.* Hæc est scriptura codicis Regii; sed reliqui codices Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum habent ἐτρέπετο.

(18) *Βαπτιζόμενος ἐκ δευτέρου.* Eleganter locutus est Clemens Alexandrinus. Nam pœnitentia alter baptismus est, qui lacrymarum fonte perficitur, ut ait Gregorius Naz. in *oratione de baptismo.* Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. scriptum inveni *βαπτιζόμενος ἐκ τοῦ ἐτέρου.* Sed Regii codicis lectionem magis probo.

(19) *Παρὰ τὸν Σωτῆρος ηὔρηται.* Rusinus et reliqui interpres in futuro verterunt, quasi legeretur εὑρῆσεται, quod non probbo. Efficacius enim erat ad coniurandam juvenis mentem, jurare se veniam scelerum illius impetrassse a Deo, quam polliceri se impetraturum. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent ηὔρηται alibi, εὑρῆται.

(20) *Νηστεῖαις συναγωνιζόμενος.* In codice Regio scriptum reperi εξεμενιζόμενος. Vulgata tamen scriptura magis placet, quam in nostris exemplariis invenimus. Sed et Rusinus eamdem lectionem secutus est, cum ita verit, et cum ipso pariter dicens *crebra jejunia.* Nicephorus quoque habet συναγωνιζόμενος, quod idem est ac συναγωνιζόμενος. Porro

A eam urbem accitus est Joannes. Qui cum venisset, et cuncta, quorum gratia advenerat, ordinasset: Agedum, inquit, episcope, redde nobis depositum, quod ego et Christus tibi commendavimus sub testimonio Ecclesiæ cui præsides. Ad hæc episcopus primo quidem mirari, cum existimaret pecuniam, quam non accepisset, a se per calumniam repeti. Et sicut adhibere fidem non poterat reposcenti ea qua minime haberet, ita nec Joanni disfidere audebat. Sed ubi Joannes: Juvenem, inquit, et animam fratris reposco: tum senex demisso vultu suspirans atque illacrymans: Is, ait, mortuus est. Quomodo, inquit Joannes, et quoniam mortis genere? Deo mortuus est, ait ille. Malus quippe evasit et perditus, et ad extremum latro. Itaque nunc pro Ecclesia montem occupavit cum sui simillimis commilitonibus. His auditis apostolus scissa veste, et cum ingenti gemitu caput seriens: Bonum, inquit, animæ fratris custodem reliqui. Sed jam equus mihi præsto sit, et aliquis duxor itineris. Inde Ecclesia, ita ut erat, profectus, consenso equo properavit. Cumque ad locum venisset, ab iis qui excubias agebant latronibus capitur: non ille fugam parans, nec veniam deprecans, sed vociferans: Ad hoc ipsum veni, deducite me ad ducem vestrum. Is vero ut erat armatus interim exspectabat. Sed ubi accedentein propius agnovit Joannem, præ pudore in fugam se convertit. At Joannes concito cursu hominem persecuti, oblitus ætatis suæ, identidem clamans: Quid me patrem tuum fugis, fili, inermem et senem? miserere mei, fili: noli timere: adhuc superest tibi spes salutis. Ego pro te satisficiam Christo. Tua causa mortem libenter excipiam, quemadmodum Dominus pro nobis mori

verbum εξεμενιζόμενος videtur esse scholion seu interpretatione vocis præcedentis εξατούμενος.

(21) *Ρήσεις λόγων.* Longe eleganter videtur lectio codicis Regii, σειρῆς λόγων, quo modo etiam legitur apud Nicephorium in lib. II, cap. 49. Vulgata tamen scripturam tueritur Rusinus, qui sic vertit: Sed et raris sermonum consolationibus, velut quibusdam præcantationibus, efferos et exterritos ejus animos mitigabat. Sane σειρῆνες nimis molle hoc loco vocabulum est. Ρήσεις autem λόγων sunt dicta vel sententiae ex sacris voluminibus excerptæ, quibus Joannes juvenis illius pœnitentiam agentis, animum atque aures demulcebat.

(22) *Κατέστησε τῇ Ἐκκλησίᾳ.* Rusinus hunc locum ita vertit: Nec prius abstulit quam eum in omnibus emendatum etiam Ecclesiæ præficeret. Rusinus secutus est Christopheronus, quorum tamen interpretationem probare non possum. Neque enim convenit apostolicæ disciplinæ, ut homo cædis ac latrociniis reus, licet peracta pœnitentia, episcopus fuerit ordinatus. Itaque magis placet scriptura quam in quatuor nostris codicibus inveni Maz., Med., Fuk. et Saviliiano, ἀποκατέστησε τῇ Ἐκκλησίᾳ, quam lectionem secuti videuntur Langus et Musculus. Nicephorus quidem hujus loci sensum ita expressit, πρὸς ἣ στερρῶς αὐτὸν ἐπιστῆσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ. Eodem verbo usus est Georgius Syncellus in hujus historiæ narratione, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστῆσαι. Sed fortasse quidam nostrorum codicum lectionem repudiabunt, eo quod Clemens jam dixerit, juvenem illum a Joanne apostolo in Ecclesiam

sustinuit. Animam meam pro tua vicariam dabo. Α διδοὺς μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς, καὶ Στα modo, et mihi crede; a Christo missus sum. His μέγα γνώρισμα παλιγγενεσίας, τρόπαιον ἀναστάσεως ille auditis, primum quidem vultu in terram demisso substitit: deinde armis abjectis, tremens in lacrymas effusus est. Et accedente senem complexus, gemitu ac lamentis quantum maxime poterat veniam rogabat, et lacrymis quasi altero quodam baptismino expiabatur, solam dexteram occultans. Tum apostolus spondens ac dejerans se veniam ipsi a Servatore impetravisse, oransque ac in genua pro voluntus, et dextram ipsam juvenis, utpote pœnitentia expurgatam, deosculans, ipsum in Ecclesiam reduxit. Exinde partim crebris orationibus Deum deprecans, partim continuatis una cum juvēne jejunis simul **94** decertans, omnibus denique verborum illecebris animum ejus demulcens, non prius abscessit quam illum Ecclesiæ restituisset, magnumque sinceræ pœnitentiæ exemplum, et iteratae regenerationis ingens documentum, et conspicuæ resurrectionis tropæum omnibus ostendisset. »

CAPUT XXIV.

De ordine Evangeliorum.

Hæc a Clemente scripta, in hunc operis nostri locum conjecimus, tum ad notitiam rerum, tum ad utilitatem legentium profutura. Jam vero ejusdem apostoli scripta, quæ omnium consensu ei ascribuntur recenseamus. Et primo quidem Evangelium ipsius universis per orbem terrarum Ecclesiis notissimum sine ulla dubitatione suscipiendum est. Quod vero recte et cum ratione quarto illud loco, post trium aliorum Evangelia a veteribus colloquatum sit, planum fiet hoc modo. Admirabiles illi prorsusque divini apostoli Servatoris nostri, cum essent vita quidem ac moribus castigatissimi, et omnibus virtutibus ornati, sermone autem ipso rudes essent atque inculti: freti divina et mirifica virtute ipsis a Servatore concessa, artificioso verborum ornatu Magistri sui præcepta exponere neque noverant, neque item conabantur. Sed adiuvantis ipsos Spiritus sancti demonstratione, et virtute Christi quæ per ipsos plurima perpetrabat miracula, tantummodo utentes, notitiam regni cœlorum orbi terrarum nuntiabant. Neque curæ illis erat libros scribere, quippe qui longe præstantiore ministerio et supra humanas vires posito fungentur. Paulus certe qui inter omnes apostolos et verborum apparatu et sententiarum pondere facile præstabat, præter paucissimas Epistolas nihil omnino scriptum reliquit: tametsi innumeræ mysteria exponere potuerit, quippe qui ad earum rerum quæ in tertio sunt cœlo, contemplationem perti-

reductum fuisse: εἰ τὴν Ἑκκλησίαν ἐπανήγαγε. Quod si hoc loco legamus ἀποχατέστησε τῇ Ἑκκλησίᾳ, inepta erit ac superflua ejusdem rei repetitio. Respondeo restituere Ecclesia non idem esse ac reducere in Ecclesiam. Reducitur enim ad Ecclesiam, qui pœnitentiam acturum se esse profitetur; restituitur autem Ecclesia is qui, peracta pœnitentia, reconciliatoriam manus impositionem accepit.

(23) Υποσημηρώμεθα γραφάς. Magis placet altera lectio quam reperi in codice Maz., ἐπισημηρώμεθα, cui fere consentit codex Medic., nisi quod ἐπισημειώμεθα scriptum habet. At in codice Fuk. scriptum est ἐπισημειώμεθα.

(24) Vulg. Kal ὅῃ καὶ τὸ κατ' αὐτὸν Ἐναγγέλιο... ἀνωμολογήσθω. Posterior expungendum est, utpote ineptum ac superfluum. Abest certe a tribus nostris codicibus Maz.. Med. et Fuketiano. Scribendum quoque ἀνωμολογήσθω, iuncta se- cunda syllaba, sicut in iisdem codicibus habetur.

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων (Nic. H. E. II. 45).

Ταῦτα τῷ Κλήμεντος, ιστορίας διοῦ καὶ ὀψευσίας τῆς τῶν ἐντευξομένων ἔνεκεν, ἐνταῦθά μοι κείσθω. Φέρε δὲ καὶ τοῦδε τοῦ ἀποστόλου τὰς ἀνατιρέθητους ὑποσημηρώμεθα (23) γραφάς. Καὶ δὴ τὸ κατ' αὐτὸν Ἐναγγέλιο ταῖς ύπο τὸν οὐρανὸν διεγκωμένον Ἐκκλησίας, πρῶτον ἀνωμολογήσθω (24). Οτι γέ μὴν εὐλόγως πρὸς τῶν ἀρχαίων ἐν τετάρτῃ μοίρᾳ τῶν ἄλλων τριῶν κατείλεχται, ταῦτη ἀν γένοιτο δῆλον. Οἱ θεοπέται καὶ ὡς ἀληθῶς θεοπρεπεῖς, φημὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ τοὺς ἀποστόλους, τὸν βίον ἀκριβῶς κεκαθηρέμενοι, καὶ ἀρετῇ πάσῃ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὰν δὲ γλῶτταν ἴδιωτες οὐτε τετέλεσθαι, ταῦτη ἀν γένοιτο δῆλον. Οἱ θεοπέται καὶ ὡς ἀληθῶς θεοπρεπεῖς, φημὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ τοὺς ἀποστόλους, τὸν βίον ἀκριβῶς κεκαθηρέμενοι, ταῦτα τὸν οὐρανῶν βασιλείας τὴν γνῶσιν ἐπὶ πᾶσαν κατήγειλλον τὴν οἰκουμένην, σπουδῆς τῆς περὶ τὸ λογογραφεῖν μικρὰν ποιούμενοι φροντίδα. Καὶ τοῦτ' ἐπραττον, ἀτε μείζονι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπου ἐξυπηρετούμενοι διακονίᾳ. Ο γοῦν Παῦλος πάντων (25) ἐν παρασκευῇ λόγων δυνατώτατος, νοήμασί τε ικανώτατος γεγονὼς, οὐ πλέον τῶν βραχυτάτων Ἐπιστολῶν (26) γραφῇ παραδέδωκε, καίτοι μυρία γε καὶ ἀπόρρητα λέγειν ἔχων, ἀτε τῶν μέχρις οὐρανοῦ τρίτου θεωρημάτων ἐπιφάνειας, ἐπ' αὐτὸν τε τὸν θεοπρεπῆ παράδεισον ἀναρπασθεὶς, καὶ τῶν ἐκεῖσε ρήμάτων ἀρρέτων ἀξιω-

(23) Ο γοῦν Παῦλος καίτωρ. Codic. Maz. et Med. vocem intersetur hoc modo, 'Ο γοῦν Παῦλος ὡς πάντων ἐν παρασκευῇ λόγων δυνατώτατος. Sed nihil opus est hac voce, cum sequatur verbum γεγονός,

(26) Οὐ πλέον τῶν βραχυτάτων Ἐπιστολῶν. Ambiguum est utrum paucas an breves Epistolæ velut dicere. Utrumque enim de Pauli Epistolis dici potest: eas scilicet et paucas esse, quippe quæ quartodecim numerum non excedant: et breves, illis quidem, qui illas pie ac religiose perlegerint. Certe Origenes eas ὀλιγοστίχους vocat in lib. v. *Expositionum in Evangelium Joannis*. Origenis verba si quis legere desiderat, habentur infra in lib. vi, cap. 25. In codice Fuk. hic locus ita perscriptus est: Ο πλέον τῶν βραχυτάτων ἰδῶν Ἐπιστολῶν γραφῇ παραδέδωκεν, ubi ἰδῶν compendiosa scribendi nota positum est pro διεκτεσσάρων.

Θεῖς ἐπακούσατ. Οὐκ ἀπειροὶ μὲν οὖν ὑπῆρχον τῶν αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φοιτηταὶ, δῶδεκα μὲν ἀπόστολοι, ἔβδομηκοντα δὲ μαθηταὶ, ἄλλοι τε ἐπὶ τούτοις μυροὶ. "Ομως δὲ οὖν ἐξ ἀπάντων τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ὑπομνήματα Ματθαῖος ἤμεν καὶ Ἰωάννης μέγοις καταλεοὶ πασιν οὓς καὶ ἐπάναγκες ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν κατέχει λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ πρότερον Ἐβραίοις κηρύξας, ὡς ἔμελλε καὶ ἐφ' ἑτέρους ἵεναι, πατρὶ ψαλτῇ γραψῆ παραδοὺς τὸ κατ' αὐτὸν Εὐαγγέλιον, τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ (27), τούτοις ἀφ' ὧν ἐστέλλετο, διὰ τῆς γραψῆς ἀπεπλήρου. "Ηδη δὲ Μάρκου καὶ Λουκᾶ τῶν κατ' αὐτοὺς Εὐαγγελίων τὴν ἔκδοσιν πεποιημένων, Ἰωάννην φροντὶ τὸν πάντα χρόνον ἀγράφῳ κεχρημένον κηρύγματι, τέλος καὶ ἐπὶ τὴν γραφὴν ἐλθεῖν τοιαῦτας χάριν αἰτίας. Τῶν προαναγραφέντων τριῶν εἰς πάντας ἥδη καὶ εἰς αὐτὸν διαδεδομένων, ἀποδέξασθαι μὲν φασιν, ἀλήθειαν αὐτοὶς ἐπιμαρτυρήσαντα, μόνην δὲ ἀριτεροῖς: τῇ γραψῇ τὴν περὶ τῶν ἐν πρώτοις καὶ κατ' ἀρχὴν τοῦ κηρύγματος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πεπραγμένων διήγησιν· καὶ ἀληθῆς γε ὁ λόγος. Τοὺς δὲ λοιποὺς γοῦν τρεῖς εὐάγγελιστάς συνιδεῖν πάρεστι, μόνα τὰ μετὰ τὴν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ κάθειρξιν ἐφ' ἔνα ἐνιαυτὸν πεπραγμένα τῷ Σωτῆρι συγγεγραφότας, αὐτὸς τε τοῦτον ἐπισημηνύμένους καταρχὰς τῆς αὐτῶν ιστορίας. Μετὰ γοῦν τὴν τετταρακοντατριήμερον νηστείαν, καὶ τὸν ἐπ' αὐτῇ πειρασμὸν, τὸν χρόνον τῆς Ιδίας γραψῆς ὁ μὲν Ματθαῖος δηλοὶ λέγων· « Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. » Οὐ δέ Μάρκος ὠσαύτως. « Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι, φησὶν, Ἰωάννην, ἤλθεν Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ πρὶν ἀριθμοῖς τῶν τοῦ Ἰησοῦ πράξεων, παραπλησίως ἐπιτηρεῖ φάσκων· « Ής δρα προσθεὶς Ἡρώδης οὓς διεπράξατο πονηροῖς, κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν ἡυλαχῇ. » Παρακληθέντα δὴ οὖν τούτων ἔνεκά φησι τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην, τὸν ὑπὸ τῶν προτέρων εὐαγγελιστῶν παρασιωπήθέντα χρόνον, καὶ τὰ κατὰ τούτον πεπραγμένα (28) τῷ Σωτῆρι (ταῦτα δ' ἔν τὰ πρὸ τῆς τοῦ Βαπτιστοῦ καθειρξεως), τῷ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίῳ παραδοῦναι, αὐτὸς τε τοῦτον ἐπισημήνασθαι, τοτὲ μὲν ἢσσαντα, « Ταῦτην ἀρχὴν ἐποίησε τῶν παραδόξων ὁ Ἰησοῦς, » τοτὲ δὲ μηνημονεύσαντα τοῦ Βαπτιστοῦ μεταξὺ τῶν Ἰησοῦ πράξεων, ὡς ἔτι τότε βαπτίζον-

A gisset, et ad ipsum usque divinum paradisum raptus, arcana quædam verba ibi auscultare mervuisse. Sed et reliqui Servatoris nostri adjutores, duodecim videlicet apostoli, et septuaginta discipuli, 95 alii denique præter eos innumerabiles, earumdem rerum minime expertes fuerunt. Soli nihilominus ex cunctis Domini discipulis Matthæus et Joannes scriptos nobis rerum commentarios reliquerunt; quos quidem necessitate quadam ad scribendum impulsos fuisse perhibent. Nam Matthæus cum Hebreis primum fidem prædicasset, inde ad alias quoque gentes profecturus, Evangelium suum patrio sermone conscribens, id quod presentiae suæ adhuc superesse videbatur, scripto illis quos relinquebat, supplavit. Postea vero cum Marcus iam et Lucas Evangelia sua seorsum singuli edidissent, aiunt Joannem, qui hactenus nuda voce verbum Domini prædicaverat, tandem ob hujusmodi causam ad scribendum se contulisse. Perlati jam in omnium ipsiusque adeo Joannis notitiam supradictis tribus Evangelii, approbabisse ea Joannes, et veritatem scriptorum suo testimonio confirmasse dicitur: solam vero narrationem eorum rerum quas Christus circa prædicationis initium gesserat, desiderasse: et profecto ita se res habet. Nam superiores quidem tres evangelistas, ea duntaxat quæ post conjectum in vincula Joannem Baptizam, unius atque curriculo a Servatore nostro gesta sunt, litteris mandasse perspicuum est: idque ipsum in principio operis sui aperte significasse. Matthæus certe post quadraginta dierum jejunium, et post illam tentationem quæ jejunium subsecuta est, historiæ suæ tempus designat his verbis: « Audiens, inquit, quod Joannes traditus erat, ex Iudea secessit in Galileam. » Similiter etiam Marcus: « Postquam, inquit, traditus est Joannes, venit Jesus in Galileam. » Sed et Lucas antequam res a Christo gestas ordiatur, eodem modo tempus designat, cuim ait: « Adiicit, inquit, ei hoc Herodes cæteris quæ gesserat malis, et conclusit Joannem in carcere. » His de causis aiunt Joannem ab amicis rogatum, et tempus ipsum quod superiores evangelistæ silentio prætermiserant, et res tunc a Servatore nostro gestas, eas videlicet quæ Joannis Baptistæ carcere præcesser-

B

C

(27) Τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Nicephorus in l. ii. c. 45, habet τὸ λεῖπον τῆς αὐτοῦ παρουσίας, id est, Defectum præsentia suæ iis quos relinquebat, scripto compensavit. Ita si quis quoque et Musculus hunc quem dixi sensum secuti sunt. Christophorus velero, verbis ipsis pressius adhærens, alter interpretatus est in hunc modum: *Et quod illis a quibus discessit, deesse dum præsens apud eos erat, videbatur, illud sedulitate et labore scribendi omnibus suis quasi numeris explavit; in qua interpretatione hoc primo reprehendendum est, quod Matthæum scripsisse ait Evangelium, cum ab Hebreis jam discessisset, cum tamen Eusebius contrarium dicat. Nam in Graeco est ἀφ' ὧν ἐστέλλετο, id est, a quibus discessurus erat. Certe Athanasius in tractatu De libris sacrae Scripturae, et Chrysostomus scribit Matthæum primum omnium Hierosolymis Evangelium suum conscripsisse; idque anno*

D xv post ascensum Christi ab eo factum fuisse tradidit Nicephorus, et auctor Chronicus Alexandrinus. Deinde verba illa τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσία, nullo modo id significare possunt quod voluit Christopherus; sed id potius significant, si ad verbum interpreteris, et quod præsentia suæ adhuc superesse videbatur (ad prædicationis scilicet consummationem) scripto supplevit. Hic est sensus verborum Eusebii. At Christophorus verba illa τούτοις ἀφ' ὧν ἐστέλλετο retulit ad verbum, λεῖπον, cum tamen referantur ad vocem ἀπεπλήρου. Certe in scriptis codicibus Regio, Maz. et Med. post vocem παρουσία, et post ἐστέλλετο apponitur subdistinctio.

(28) Καὶ τὰ κατὰ τοῦτο πεπραγμένα. In qua tuor nostris codicibus Maz., Med., Euk. et Saviliiano scriptum est, καὶ τὰ κατ' αὐτὸν πεπραγμένα. Supple, τὸν χρόνον.

rant, in Evangelium suum conjecisse: idque ab ipso indicari primum cum dicit: « Hoc initium miraculorum fecit Jesus; » deinde cum in ipso iam progressu narrationis rerum a Jesu gestarum, mentionem interserit Joannis Baptiste tanquam in Aenon juxta **96** Salem etiam tum baptizantibus. Quod quidem apertissime ostendit his verbis: « Nondum, inquit, Joannes conjectus erat in carcere. » Preinde Joannes quidem res a Christo gestas priusquam Joannes Baptista custodiæ mancipatus fuisset, Evangelio suo complectitur. Reliqui vero tres evangeliste res Christi gestas, ex quo Baptista conjectus est in carcere, perseguuntur. Quod quicunque attentius observaverit, nequaquam Evangelia inter se dissidere posthac existimabit: quippe cum Joannis quidem Evangelium initium actuum Christi, cætera autem Evangelia sequentis temporis historiam contineant. Et seriei quidem ipsam generis Christi secundum carnem, utpote a Matthæo et Luca prius traditam, Joannes merito prætermisit. Ab ipsa vero ejus divinitate sumpsit initium, quippe quæ a Spiritu sancto ipsi tanquam præstantiori fuisset reservata. Atque hæc de Joannis Evangelio dicta sunt a nobis. Marcum vero quænam causa ad scribendum impulerit, jam superius coinmemoravi. At Lucas in ipso Evangelii sui exordio quæ scribendi sibi causa esset exposuit. Ait enim multos temere atque imprudenter aggressos fuisse narrationem eorum rerum quæ ipse exploratas haberet: ac proinde se necessitate adductum, ut nos ab incertis opinionibus liberaret, certissimam ac fidelissimam narrationem eorum rerum, quarum ipse veritatem partim ex Pauli conubero, partim ex reliquorum apostolorum sermonibus hauserat, Evangelio suo tradidisse. Sed hæc a nobis quidem nunc dicta sunt hacenus; alias vero communius allatis veterum scriptorum locis, quid reliqui de eodem argumento tradiderint, docere conabimur. Porro inter Joannis scripta præter Evangelium, prior quoque Epistola tum a recentioribus tum ab antiquis omnibus citra controversiam admittitur; reliqua autem duæ in dubium revocantur. De Revelationis autem libro adhuc in ultra inque partem opinionum varietate certatur. Sed hæc etiam controversia vetustiorum testimonio competenti tempore disceptabitur.

97 CAPUT XXV.

De divinis Scripturis omnium consensu receptis, et de iis quæ non sunt ejusmodi.

Cæterum opportunum videtur hoc loco Novi Testamenti libros de quibus iam diximus, summam recensere. Primo igitur collocanda est sacra Evangeliorum quadriga; quam deinde consequuntur Actus apostolorum. Post hos numerandæ sunt Pauli Epistolæ. Inde prior illa Joannis, ac similiter Petri Epistola suscipienda est. Postremo adjungenda est, si ita videbitur, Joannis Revelatio: de qua quid veteres senserint, suo loco exponeamus. Et hæc quidem communi omnium consensu rece-

A tos èn Αἰώνω ἐγγὺς τοῦ Σαλήμ (29). σαφῶς τε τοῦτο δηλούν ἐν τῷ λέγειν· Οὐπω γάρ ἡν, φησὶν, Ἰωάννης βεβημένος εἰς φυλακὴν. » Οὔκουν ὁ μὲν Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῆ, τὰ μηδέπο τοῦ Βαπτιστοῦ εἰς φυλακὴν βεβημένου πρὸς τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα παραδίδων: οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ, τὰ μετά τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον κάθειριν τοῦ Βαπτιστοῦ μημονεύουσιν. Ήδὲ καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτ' ἀν δόξαι διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ Εὐαγγέλια, τῷ τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρώτα τῶν τοῦ Χριστοῦ πράξεων περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ χρόνου αὐτῷ γεγενημένην Ιστορίαν. Εἰχότως δὲ οὐν τὴν μὲν τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος τμῶν γενεalogίαν, ἀτε Ματθαῖῳ καὶ Λουκᾶῃ προγραφεῖσαν, ἀποσιωπῆσαι τὸν Ἰωάννην, τῆς δὲ θεολογίας ἀπάρξασθαι, ὡσδεν αὐτῷ πρὸς τοῦ θείου Πνεύματος οἵα κρείττονι παραπεψαμένης. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου γραφῆς εἰρήσθω. Καὶ τῆς κατὰ Μάρκον δὲ ἡ γενομένη αἰτία, ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν δεδήλωται. Οὐ δὲ Λουκᾶς ἀρχόμενος καὶ αὐτὸς τοῦ κατ' αὐτὸν συγγράμματος, τὴν αἰτίαν προσθήκε, δι' ἣν πεποίηται τὴν σύνταξιν δηλῶν, ὡς δρα πολλῶν καὶ ἄλλων προποτέστερον ἐπιτετδευκότων διήγησιν ποιήσασθαι, ὃν αὐτὸς πεπληροφόρητο λόγων, ἀναγκαίως ἀπαλλάττων ἡμᾶς τῆς περὶ τοὺς ἄλλους ἀμφηρίστουν ὑπολήψεως, τὸν ἀστραλῆ λόγον, ὃν αὐτὸς ἰκανῶς τὴν ἀλήθειαν κατειλήψει, ἐκ τῆς δημιουργίας Παύλῳ συνουσίας τε καὶ διατριβῆς, καὶ τῆς τῶν λοιπῶν ἀποστόλων δημιùλας ὡφελημένος, διὰ τοῦ ἰδίου παρέδωκεν Εὐαγγέλιον. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖς περὶ τούτων οἰκειότερον δὲ κατὰ καιρὸν διὰ τῆς τῶν ἀρχαίων παραθέσεως, τὰ καὶ τοῖς δῆλοις περὶ αὐτῶν εἰρημένα πειρασόμεθα δηλῶσαι. Τὸν δὲ Ἰωάννου συγγράμματων, πρὸς τῷ Εὐαγγελικῷ καὶ ἡ προτέρα τῶν Ἐπιστολῶν, παρὰ τε τοῖς νῦν καὶ τοῖς ἐπ' ἀρχαίοις ἀναμφίλεκτος ὥμολοδηγηται, ἀντιλέγονται δὲ αἱ λοιπαὶ δύο. Τῆς δὲ Ἀποκάλυψεως ἡφ' ἐκάτερον ἔτι νῦν παρὰ τοῖς πολλοῖς περιέλκεται ἡ δόξα. « Ήμως γε μήν ἐκ τῆς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἐν οἰκείῳ καιρῷ τὴν ἐπίκρισιν δέξεται καὶ αὐτῇ.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Περὶ τῶν διμολογουμένων θεωρ. Γραφῶν καὶ τῶν μη τοιούτων (Nic. II. E. II, §6).

Ἐδογον δὲ ἐνταῦθα γενομένους, ἀναχειραίωσασθα: τὰς δηλωθεῖσας τῆς Καινῆς Διαθήκης γραφάς. Καὶ δὴ τακτέον ἐν πρώτοις τὴν ἀγίαν τῶν Εὐαγγελίων τετρακτύν: οἰς ἐπεται ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή. Μετὰ δὲ ταύτην, τὰς Παύλου καταλεκτέον Ἐπιστολάς, αἱς ἔχησι τὴν φερομένην Ἰωάννου προτέραν, καὶ δημιουργίας τὴν Πέτρου κυρωτέον Ἐπιστολήν. Ἐπὶ τούτοις τακτέον, εἴγε φανεῖ, τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου, περὶ οἵς τὰ δέξατα κατὰ καιρὸν ἐκθησόμεθα. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν διμολογουμέ-

(29) Ἐγγὺς τοῦ Σαλήμ. In vetustissimo codice Maz. scriptum inventi Σαλείμ cum diplithongo.

νοις. Τῶν δ' ἀντιλεγομένων, γνωρίμων δ' οὖν δημώς τοῖς πολλοῖς, ἡ λεγομένη Ἰακώβου φέρεται, καὶ ἡ Ἰουδα, ἡ τε Ηέτρου δευτέρᾳ Ἐπιστολὴ, καὶ ἡ δονομα-ζομένη δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ Ἰωάννου, εἴτε τοῦ εὐαγγε-λιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἑτέρου ὁμονύμου ἐκείνων. Ἐν τοῖς νόθοις (30) κατατεάχων καὶ τῶν Παύλου Πρόδρεων ἡ γραφή, δὲ τε λεγόμενος Ποιμῆν, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Πέτρου. Καὶ πρὸς τούτους, ἡ φερο-μένη Βαρνάβα Επιστολὴ, καὶ Τῷρ ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαὶ (31). ἔτι τε, ὡς ἔφη, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἰ φανεῖη, ἦν τινες, ὡς ἔφην, ἀθεοῦ-σιν, ἔτεροι δὲ ἐγκρίνουσι τοὺς ὄμοιογουμένους. "Ηδη δὲ ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ Καθ' Ἐβραιοὺς Εὐαγγέ-λιον (32) κατέλεξαν, ὃ μάλιστα Εβραῖον οἱ τῶν Χριστὸν παραδεξάμενοι χάιρουσι. Ταῦτα μὲν πάντα τῶν ἀντιλεγομένων ἀν εἶη. Ἀναγκαῖος δὲ καὶ τούτων δημώς τῶν κατάλογον πεποιημέθα, διαχρίναντες τάς τε κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀληθεῖς καὶ ἀπλάστους, καὶ ἀνωμολογημένας Γραφάς, καὶ τὰς δὲ διλας περὶ τὰ τάξις, οὐκ ἐνδιαθήκους μὲν, ἀλλὰ καὶ ἀντιλεγομένας, δημώς δὲ περὶ πλείστοις τῶν ἐκκλη-σιαστικῶν γιγνωσκομένας, ἵν' εἰδέναι ἔχοιμεν αὐτάς τε ταύτας, καὶ τὰς δύοδας τῶν ἀποστόλων πρὸς τῶν εἰρητικῶν προφερομένας, ἥτις ὡς Πέτρος καὶ Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος, καὶ τινῶν παρὰ τούτους διλων Εὐαγ-γέλια περιεχούσας, ἥ ὡς Ἀνδρέου καὶ Ἰωάννου, καὶ τῶν διλων ἀποστόλων Πρόδρεις, ὃν οὐδὲν οὐδαμῶς ἐν συγγράμματι τῶν κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν (33) τις ἀντρὸς εἰς μνήμην ἀγαγεῖν τηξίωσεν. Ηὔριον δέ που καὶ δὲ τῆς φράσεως παρὰ τὸ θῆσος τὸ ἀποστολικὸν

A pia sunt. Ex iis vero quae in dubium revocantur, a multis tamen commemorari videmus, est Epistola quae dicitur Jacobi, et quae Judæ, et secunda Petri; Joannis item altera et tercia, sive illæ ab ipso re-vera evangelista, sive ab altero ejusdem nominis compositæ sunt. Pro spuriis habendi sunt etiam Actus Pauli, et liber Pastoris titulo inscriptus, et Revelatio Petri: Barnabæ item epistola, et quæ di- cuntur Institutiones apostolorum. His adjunge, si libet, Joannis Revelationem, quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo Scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos annu- merant. Séd et in eundem ordinem jam a quibus- dam relatum est Evangelium secundum Hebreos, quo maxime delectantur Hebrei illi qui Christi si- dem suscepserunt. Atque hi sunt libri qui in dubium revocantur. Quorum tamen indicem contexere id- cireo necessarium putavi, ut cum ex Ecclesiæ tra- ditione, veras ac sinceras Scripturas, et omnium consensu probatas, ab iis distinxerimus, quae da- biæ quidem auctoritatis sunt, nec in Novi Testa- menti corpus relatæ, a plerisque tamen ecclesiasti- cis scriptoribus agnoscuntur: hoc modo tum hos ipsos libros facilius dignoscere possimus, tum alios sub apostolorum nomine ab hereticis evulgatos, qui Petri, Thomæ, Matthiae, et quorundam aliorum Evangelia, Andree quoque, Joannis, aliorumque apostolorum Actus continent. Quos quidem li- bros nullus unquam, qui continuata ab apostolis successione in Ecclesia docuit, in scriptis suis

(30) Ερτοῖς νόθοις. Impropiæ hoc nomen usurpat Eusebius, pro libris scilicet qui ambiguae sunt au- toritatis, cum νόθοι dici deheant libri adulterini et ab hereticis conficti, de quibus mentio sit in fine hujus capituli. Quod ut manifestius appareat, intel- ligendum est tres esse species librorum sacrorum. Alii sunt extra controversiam veri, aliis extra con- troversiam falsi, tertii sunt de quibus inter antiquos ambiguitur. Hi postremi νόθοι dici non possunt, cum a multis habiti sint pro veris. Restat igitur ut se- cundi dicantur νόθοι sive adulterini. Hujusmodi est Pauli Epistola ad Laodicenses, quam Hieronymus uno consensu ab omnibus explosam fuisse dicit. Porro Athanasius, seu qui alius auctor est tractatus de sacra Scripturæ libris, eadem ἀχυρολογίᾳ utitur quia Eusebius, dum libros ἀντιλεγομένους confundit cum libris apocryphis et adulteriniis. Sed Eusebius infra in cap. 31 seipsum emendat, et adulterinos li- bros ab ambiguis aperte distinguit. Sed et Grego- riūs Naz. in iambico carmine ad Seleucum nostrum sententiam aperte confirmat. Nam ex sacra Scripturæ libris alias ait esse genuinas ac legítimas, quos ibidem omnes recenset; alias vero suppositi- tios, quos appellat νόθους, et adulterinæ monetae comparat; tertios vocat medii ordinis; qui ad ve- ros illas ac genuinas libros proxime accedant. Quam divisionem hausit Gregorius ex Origenis tomo XIII Explanationum in Joannem. Ibi enim Origenes de libro qui Prædicatio Petri inscribitur, ait: Di- squirentes siue genninus liber, an nothus, an mistus. Cæterum si proprie loqui velimus, duo tantum sunt genera librorum sacrorum: veri scilicet, et dubii sive ἀντιλεγόμενοι. Nam spuriæ in numerum sacro- rum librorum referri non merentur.

(31) Τῷρ ἀποστόλων ἀληγόμεναι Διδαχαὶ. De hoc libro vide quæ notavīt Usserius in dissertatione de sancti Ignatii epistoli cap. 7. — Vide præterea

Coteler. Proleg. ad S. Ignat., Patr. Gr., t. I. Edit. (32) Τῷ καθ' Ἐβραιοὺς Εὐαγγέλιον. De hoc Hieronymus in Catalogo, ubi de Jacobo fratre Do- mini sic ait: Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebreos, et a me nuper in Græcum Latinumque sermonem translatum est, quo et Origenes sapere uitit, etc. De hoc evangelio loquitur Julianus Pelagianus in libro iv, ubi Hieronymum accusat, quod in Dialogo adversus Pelagianos, usus sit testimonio quinti evangelii quod in Latinum ipse sermonem transtulerat. Quod autem subjungit Eusebius, eo evangelio præcipue delectari Judæos illos qui Christum suscepserunt, intelligere videtur Nazaræos et Ebionitas. Hi enim evangelium illud Hebrei sermone conscriptum legere consueverant, ut docet idem Hieronymus in Isaiam, cap. xi, et in Ezechiele, cap. xviii, et in Matthæum. Recte ergo Rulinus vertit: Quo præcipue utuntur Hebrei illi qui Christum suscipere videntur.

(33) Τῷρ κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν. Nicéphorus in libro ii, cap. 46, hæc Eusebii verba in- terpolavit hoc modū: Οὗτις τῶν ἀποστολικῶν διαδο- χῶν καὶ τῶν καθεξῆς ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Sed nihil opus erat hujusmodi emendatione. Neque enim Eusebius hic loquitur de apostolorum succes- soribus, qui titulus solis convenit episopis, sed de ecclesiasticis scriptoribus loquitur, qui perpetua successione in Ecclesia fluerunt. Itaque τῶν κατὰ διαδοχὰς ἐκκλησιαστικῶν, idem valeat ac τῶν καθ' ἔκστους κατιρους ἐκκλησιαστικῶν, vel τῶν ἀεὶ ἐκκλη- σιαστικῶν. Nam ut apud Hebreos fuit olim succe- ssio prophetarum, licet aliquoties interrupta, quen- admodum tradit Josephus in libro i contra Apionem, sic in Ecclesiæ fuit semper successio doctorum et tractatorum, qui ecclesiastici dicebantur, ut supra notavi. Hieronymus in cap. xi Isaie: Id quod in Evangelio Matthæi omnes querunt ecclesiastici e:

commemorare dignatus est. Sed et ipsum dicendi genus longe ab apostolica simplicitate **98** discrepat. Sensus quoque ipse, et quæ ibidem traditur fides, cum a vera et catholica doctrina plurimum quantum aberret, hæc hæreticorum hominum signenta esse manifeste coarguit. Quocirca ne quidem inter spurios collocandi sunt hi libri, sed tanquam absurdii et impiorum, prorsus repudiandi. Nunc ad seriem historiæ nostræ redeamus.

CAPUT XXVI.

De Menandro præstigiatore.

Simonis Magi successor Menander, diabolice pravitatis alterum telum priore illo nequaquam inferius semetipse ac mores suos præstitit. Hic quoque Samarites, ad summam magicarum artium peritiam perinde ac magister progressus, pluribus adhuc et absurdioribus fragmentis exuberavit. Nam seipsum quidem Servatorem esse asserebat, ad hominum salutem ex ævis quibusdam invisibilibus ab alto destinatum. Neminem vero aiebat ipsos mundi conditores angelos posse superare, nisi qui prius magica disciplina a se institutus, et baptismus, quem ipse tradebat, initiatus fuisset. Quem baptismum quicunque suscipere meruissent, eos perpetuam in hoc sæculo immortalitatem adepturos affirmabat: non amplius morti obnoxios, sed hic in ænum permansuros, juvenes semper atque immortales futuros. Aique hæc quidem ex Irenæi libris licet cognoscere. Sed et Justinus similiter postquam de Simonis retulit, de Menandro quoque subjungit hæc verba: « Menandrum item quemdam Samaritanum ex vico Caparattæa oriundum, discipulum Simonis, daemonum stimulis agitatum Antiochiam venisse, atque ibi plurimos arte magica delusisse novimus. Qui etiam sectatoribus suis persuaserat ipsos nunquam esse morituros. Et ex illa disciplina adhuc supersunt nonnulli qui idem proficiuntur. » Fuit hoc diabolice calliditatis commentum, ut per maleficos homines Christianorum nomine falso sibi vindicantes, magnum illud religionis nostre sacramentum magicæ artis infamia aspergeret, et ecclesiastica dogmata de animorum im-

non inveniunt, etc. Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuketiano scriptum est κατὰ τὰς διαδοχάς, cum articulo.

(34) Ὁρθοδοξίας ἀπόδονσα. Tres nostri codices, Maz., Med. et Fuk. scriptum habent ἀποδέουσα. Rector tamen mihi videtur codicis Regii scriptura.

(35) Ὄπλοι δεύτεροι. In hujus vocis interpretatione omnes interpres lapsos esse miror. Rufinus scutum vertit, Langus et musculus armaturam, Christophorus propugnaculum. Atqui ὅπλον hoc loco significat telum. Igitur ὅπλον τῆς διαδοχῆς ἐνεργείας, idem est ac δργανον, instrumentum dæmoniacæ pravitatis.

(36) Vulg. Ἀποδεῖκνυται τὸν τρόχον ἢν καὶ αὐτὸς Σαμαρεὺς. In quatuor nostris codicibus, Maz., Med., Fuk. et Savil., longe aliam hujus loci interpolationem inveni, quam secutus est Christophorus, ut ex versione ejus apparet. Sic enim scribitur:

A ἐναλλάττει χαρακτήρ, ἢ τε γνώμη καὶ ἡ τῶν ἐν αὐτοῖς φερομένων προαιρεσίς, πλείστον ὅσον τῆς ἀληθοῦς ὄρθοδοξίας ἀπάδουσα (34), διτὶ δὴ αἰρετικῶν ἀνδρῶν ἀναπλάσματα τυγχάνει, σαφῶς παρίστησιν. οὗτον οὐδὲ ἐν νόθοις αὐτὰ κατατακτέον, ἀλλ' ὡς διτοπα πάντη καὶ δυσεζῆ παρατητέον. Ιωμεν δὴ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὴν ἔτιδης ἴστοριαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ Μενάνδρου τοῦ γόητος (Nic. II. E. III. 12).

Σύμφωνα τὸν μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος, ὅπλον δεύτερον (35) οὐ χείρον τοῦ προτέρου, τῆς διαδοχῆς ἐνεργείας ἀποδείκνυται τὸν τρόπον· ἢν καὶ οὔτος Σαμαρεὺς (36), εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἐλαττον τοῦ διδασκάλου προελθὼν, μείζοις ἐπιδαψιλεύεται τερατολογίαις, ἐαυτὸν μὲν, ὡς ἄρα εἶη, λέγων, δὲ Σωτὴρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων αἰώνων ἀπεσταλμένος σωτηρίᾳ, διδάσκων δὲ μὴ ἄλλως δύνασθαι τινα καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν ἀγγέλων περιγενήσεσθαι, μήτ πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδόμενης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδομένου πρὸς αὐτοῦ βαπτήσματος. Οὐ τοὺς κατηξιώμένους, ἀθανασίαν ἀδιοι, ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθέξειν (37) τῷ βίῳ, μητέτε θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρως τινάς καὶ ἀθανάτους ἐσομένους. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἐκ τῶν Εἰρηναίου διαγνῶνται φάσιον. Καὶ δὲ Τουστίνος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸν τοῦ Σίμωνος μνημονεύσας, καὶ τὴν περὶ τούτου διήγησιν ἐπιψέρει, λέγων· « Μένανδρον δέ τινα καὶ αὐτὸν Σαμαρέα τὸν ἀπὸ κώμης Καπαρατταίας, γενόμενον μαθητὴν τοῦ Σίμωνος, οἰστρηθέντα καὶ αὐτὸν ὑπὸ τῶν δαιμόνων, καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ γενόμενον, πολλοὺς ἔξαπατῆσαι διὰ μαγικῆς τέχνης οἴδαιμεν· ὃς καὶ τοὺς αὐτῷ ἐπομένους, ὡς μῆτρα ποιητὴς ἐπεισεῖ. Καὶ νῦν τινές εἰσιν ἀπ' ἐκείνου, τούτῳ διμολογοῦντες. » Ἡν δὲ ἄρα διαδοχῆς ἐνεργείας, διὰ τοιῶνδε γοητῶν τὴν Χριστιανῶν προσηγορίαν ὑποδομένων, τὸ μέγα τῆς θεοεσθείας μυστήριον ἐπὶ μαγείᾳ σπουδάσαι διαβαλεῖν, διστύρατε τε δι' αὐτῶν τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας καὶ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐκκλησιαστικὰ δόγματα. Ἀλλ' οὔτοι μὲν τούτοις

“Οπλον δεύτερον οὐ χείρον τοῦ προτέρου, τῆς διαδοχῆς ἐνεργείας ἀποδείκνυται τὸν τρόπον· ἢν καὶ οὔτος Σαμαρεὺς. Ας profecto hæc distinctio longe rectior est quam vulgata. Quis enim sensus est horum verborum τὸν τρόπον ἢν καὶ αὐτὸς Σαμαρεὺς; Scio quidem Sainarianos odio suisse Iudeis, taliisque omnium hominum deterrinos, adeo ut Samariani nomen instar gravissimi probri Iudeis haberebatur. Verum hic de patria Menandri sermo est. De moribus autem infra loquitur Eusebius. Porro Menander Samareus dicitur, eodem modo quo Simon Samareus appellatur a Justino in *Apologeticō* et a Clemente in libris *Recognitionum*, id est ex provincia seu regione Samaria, non autem ex ipsa urbe Samaria. Nam Simon quidem ex vico Giithis; Menander vero ex Caparattæa, ἀπὸ κώμης Καπαρατταίας. Sic enim in Maz., Med. et Fuk. et Savil. legitur ἀθανασίας ἀδιοι.

(37) Ἀθανασίας ἀδιοι μεθέξειν. In codice Fuk. et Savil. legitur ἀθανασίας ἀδιοι.

τους σωτῆρας ἐπιγραψάμενοι τῆς ἀληθοῦς ἀποπεπάντασιν ἐλπίδος.

A mortalitate, ac de mortuorum resurrectione iudicio exponere omnibus modis conaretur. Sed isti quidem **89** qui ejusmodi servatores sibi asceverant, spe veræ salutis penitus exciderunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ τῆς Ἐβιωναλωρ αἰρέσεως (Nic. H. E. iii, 13).

Ἄλλους δὲ ὁ πονηρὸς δαίμων τῆς περὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ διαθέσεως ἀδύνατῶν ἔκσεισαι, θαυμαλήπτους (38) εὐρών, ἐσφετερίζετο. Ἐβιωναλους τούτους οἰκεῖας ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι, πτωχῶς καὶ ταπεινῶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζοντας. Λιτὸν μὲν γάρ αὐτὸν καὶ κοινὸν ἡγοῦντο, κατὰ προκοπὴν ἥθους αὐτὸν μόνον ἀνθρωπὸν δεδικαιωμένον, ἐξ ἀνδρὸς τε κοινωνίας καὶ τῆς Μαρίας γεγεννημένον· δεῖν δὲ πάντως αὐτοῖς τῆς νομικῆς θρησκείας, ὡς μὴ ἀν διὰ μόνης τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πτίστεως καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν βίου αὐθησομένοις. Ἀλλοι δὲ παρὰ τούτους τῆς αὐτῆς δυτερῆς προστηγορίας, τὴν μὲν τῶν εἰρημένων ἕκτοπον διειδόρασκον ἀποπλανῶν, ἐξ Παρθένου καὶ τοῦ ἄγιου Πνεύματος μὴ ἀρνούμενοι γεγονέναι τὸν Κύριον, οὐ μήν τοῦ διοικήσαντος καὶ δύο τοῦ προστάρχειν αὐτὸν, Θεὸν Λόγον δντα καὶ Σωφίαν Πατρὸς διοικοῦντες, τῇ τῶν προτέρων περιετρέποντο δυσσεβεῖς, μάλιστα δὲ καὶ τὴν σωματικὴν περὶ τὸν νόμον λατρείαν δμοίως ἔκεινοις περιέπειν ἐσπούδαζον. Οὗτοι δὲ τοῦ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς Ἐπιστολὰς ἡγοῦντο εἶναι δειπνούς, ἀποστάτην ἀποκαλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου, Εὐαγγελιών δὲ μόνην τῷ καὶ Ἐβραίους λεγομένην χρώμενοι, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον. Καὶ τὸ μὲν Σάββατον καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ὅλην ἀγωγὴν δμοίως ἔκεινοις παρεφύλαττον, ταῖς δ' αὖ Κυριακαῖς ἡμέραις ἡμῖν τὰ παραπλήσια εἰς μνήμην τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπετέλουν. "Οθεν παρὰ τὴν τοιωτῆτιν ἐγχείρησιν τῆς τοιᾶσδε λελόγχας προστηγορίας, τοῦ Ἐβιωναλους ὀνόματος, τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν (39) αὐτῶν ὑποφαίνοντος. Ταύτη γάρ ἐπικλήτην δ πτωχὸς παρ' Ἐβραίοις ὄνομάζεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ Κηρίνθου τοῦ αἰρεσιάρχου (Nic. H. E. iii, 14).

Κατὰ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους, ἔτέρας αἰρέσεως ἀρχηγὸν γενέσθαι Κήρινθον παρειλήφαμεν. Γάιος, οὐ φωνὰς ἦδη πρότερον παρατέθειμαι, ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ Ζητήσει, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφει· « Ἀλλὰ καὶ Κήρινθος δ δι' ἀποκαλύψεων ὡς ὑπὸ ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένων, τερατολογίας ἡμῖν ὡς δι' ἀγγέλων αὐτῷ δεδειγμένας ψευδόμενος, ἐπεισάγει λέγων, μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ, καὶ πάλιν ἐπιθυμίας καὶ ἡδονᾶς ἐν Τερουσαλήμ τὴν σάρκα πολιτευομένην δουλεύειν. Καὶ ἔθρος ὑπάρχων ταῖς Γραφαῖς τοῦ Θεοῦ, ἀριθμὸν χιλιοντασίας ἐν γάμῳ ἔστηταις, θέλων πλανᾶν (40), λέγει

CAPUT XXVII.

De Ebionæorum hæresi.

Alios vero quos ab amore Christi malignus dæmon dimovere non potuerat, alia ex parte infirmos esse deprehendens, in dictioem suam redigit. Hi ab antiquis cognominati sunt Ebionæi, quippe qui humiliiter admodum atque abjecte de Christo sentirent. Eum enim simplicem ac vulgarem, nec aliud quam hominem esse censebant, qui profectu virtutis justus factus fuisset; ceterum ex viri cum Maria concebitu procreat. Porro legis observacionem sibi omnino necessariam ducebant, quasi per solam in Christum fidem, vitamque ex ea fide traductam, salutem consequi non valerent. Alii ab his, eodem nomine nuncupati, absurdam priorum sententiam refugientes, Christum quidem ex Virgine, et ex Spiritu sancto genitum esse non negant: sed iidem nihilominus cum Christum utpote Deum Verbum ac Sapientiam Patris ante omnia substituisse minime fateantur, in eamdem cum prioribus impietatem delapsi sunt: cum præsertim corporales legis Mosaicæ ceremonias, perinde ac illi accurate custodiant. Hi Epistolas quidem Pauli prorsus rejiciendas esse censebant, desertorem illum legis vocantes: solum autem Evangelium illud, quod secundum Hebreos dicitur, amplexi, reliqua parvi faciebant. Et Sabbatum quidem aliquos Iudaicos ritus non secus ac Judæi observabant. Diebus vero Dominicis eadem quæ nos in memoriam resurrectionis Domini peragebant. Cuius rei causa Ebionæorum cognomen sortiti sunt, quo intelligentiæ illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendaci apud Hebreos vocantur.

CAPUT XXVIII.

De Cerintho hæresiarcha.

Eadem tempestate alterius hæresis auctorem fuisse Cerinthum accepimus. De quo Caius is cuius verba superius **100** retulimus, hæc in Disputatione sua scribit: « Sed et Cerinus, inquit, per revelationes quasdam a se tanquam a magno quodam apostolo conscriptas, portenta quædam quasi ab angelis sibi ostensa commentus nobis introducit, affirmans post resurrectionem regnum Christi in terris futurum, ac rurus homines Hierosolymis degentes cupiditatibus et voluptati corporis obnoxios fore. Additique hostis ille divinarum Scripturarum, mille annorum spatium in nuptialibus festis transactum iri, quo

(38) Θαυμαλήπτους. Nova dictio, ex duabus insolenti compositione compacta. Idem enim est ac si dicarent θατέρα ληπτούς.

(39) Τοῦ Ἐβιωναλωρ ὀνόματος τὴν τῆς διανοίας πτωχείαν. Idem scribit Origenes in lib. iv De principiis: Οὐχ ἐλαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ Ἐβιωναλοί, τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμοι· Ἐβιων γάρ δ πτωχὸς παρ' Ἐβραίοις ὄνομα-

ζεται. Ωστε ὑπολαβεῖν ἐπὶ τοὺς σαρκίνους Ἰσραὴλτας προηγουμένων τὸν Χριστὸν ἐπιδεδημητέναι. Porro in codice M. ac Med. id nomen cum aspero spirito perscriptum est, tum hoc in loco, tum in libro sexto, ubi agitur de Symmacho, Veteris Testamenti interprete.

(40) Θέλω πλανᾶν. Σπλανᾶν in editione Rob. Stephanii nescio quo casu excusum est. Oueis invic-

facilius imperitos homines decipiatur. Quinetiam Dio-nysius, qui nostra aetate Alexandrinæ Ecclesiæ episcopus fuit, in secundo *De promissionibus* libro, postquam nonnulla de Joannis Revelatione ex veteri Ecclesiæ traditione dixit, ejusdem Cerinthi mentionem facit his verbis: « Cerinthum vero, inquit, qui haeresim illam quæ ab ipso Cerinthiana cognominata est condidit, aiunt eum librum composuisse, indito Joannis nomine, dum auctoritatem segmentis suis ex Joannis nomine mutuari vellet. Haec enim fuit illius opinio, regnum Christi terrenum futurum. Et quarum rerum cupiditate ipse flagrabit, utpote voluptatibus corporis obnoxius carnique addictus, in iis regnum Dei situm fore somniauit, in ventris, et earum quæ infra ventrem sunt, partium explenda libidine: hoc est in cibo et potu, ac nuptiis, atque ut honestiori vocabulo ejusmodi voluptates velaret, in festis et sacrificiis et hostiarum mactationibus. » Haec Dionysius. Ireneus vero in primo *Adversus haereses* libro secreta quædam ejusdem segmenta commemorat. Sed et in tertio libro historiam quamdam plane dignam quæ memoriae mandet, scriptis prodiit. Ait enim ita se a Polycarpo accepisse, Joannem apostolum, cum aliquando in balneum lavandi causa introisset, et Cerinthum intus esse didicisset, statim ex loco fuga se proripuisse, cum ne tectum quidem idem cum Cerintho subire sustineret; hortatumque esse comites suos ut idem facerent: Fugamus, inquit, ne balneum corrual in quo Cerinus est veritatis inimicus.

101 CAPUT XXIX.

De Nicolao et sectatoribus ab eo cognominatis.

Sub idem tempus haeresis quæ dicitur Nicolaitarum, brevissimo temporis spatio permanisit; cuius etiam mentio sit in Revelatione Joannis. Hi Nicolaum quendam, unum ex illis qui ad curam inopum gerendam una cum Stephano ab apostolis constituti fuerant ministri, sectæ suæ auctorem jactabant. De hoc autem Clemens Alexandrinus in tertio operis quod *Στρωματεύς* inscribitur libro, hanc narrat ad verbum: « Cum haberet formosam uxorem, post ascensum Domini objurgantibus apostolis, et

graphorum errorem secuti sunt postea Genevenses. Nos vero ex manuscriptis codicibus et ex Nicephori libro, veram hujus loci scripturam restituimus.

(41) *Vulg. ἐν δευτέρῳ τῷ Ἐπαγγελίῳ.* Scribendum est ἐν δευτέρῳ περὶ τῶν Ἐπαγγελιῶν. Scripserat enim Dionysius Alexandrinus duos libros *De promissionibus*, seu de premiis quæ promisit Deus se post hanc vitam justis hominibus redditurum. Ex his libris secundus erat adversus Nepotem quemdam episcopum Ægypti, qui ex Joannis Apocalypsi astruere voluerat, regnum Christi terrenum futurum esse, ut docet Eusebius in libro septimo.

(42) *Ἀξιόπιστοι ἐπιφῆμοι θελήσαρτα.* Hic locus Dionysii integer exstat in lib. vii hujus *Historie*, cap. 25. Inde igitur petenda est hujus loci explicatio. Quidam, inquit Dionysius, aiebant librum illum *Apocalypseos* compositum esse a Cerintho heresiarcha, qui sub Joannis apostoli nomine eam *Revelationem* publicavit, quo majorem auctio-

A γίνεσθαι. » Καὶ Διονύσιος δὲ, ὃ τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν παροικας καθ' ἡμές τὴν ἐπιτηπτὴν εἰληχώς, ἐν δευτέρῳ Περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν (41) περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως εἰπὼν τινὰ ὡς ἐκ τῆς ἀνέκαθεν παραδόσεως, τοῦ αὐτοῦ μέμνηται ἀνδρὸς τούτοις φήμασι. « Κήρυξιν δὲ, τὸν καὶ τὴν ἀπ' ἑκεῖνου κληθεῖσαν Κήρυκινθιανὴν αἱρεσιν συστησάμενον, ἀξιόπιστον ἐπιφῆμισας θελήσαντα (42) τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι δονμα· τοῦτο γάρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν· καὶ ὅν αὐτὸς ὥργετο, φιλοσώματος ὅν καὶ πάνυ σαρκικὸς, ἐν τούτοις ὄντειροπολεῖν ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμῶν, τουτέστι σιτίος καὶ ποτοῖς, καὶ γάμοις, καὶ δι' ὅν εὐφημότερον (43) ταῦτα ψήθῃ πορειεῖσθαι, ἕορταῖς, καὶ θυσίαις, καὶ ἱερείων σφαγαῖς. » Ταῦτα Διονύσιος. « Οὐ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορῇ τοτέρας δῆ τινας τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις προσθεῖς (44), ἐν τῷ τρίτῳ καὶ ἴστοριαν οὐκ ἀξίαν λήθης τῇ γραφῇ παρέδωκεν, ὡς ἐκ παραδόσεως Πολυκάρπου, φάσκων Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον εἰσελεῖν ποτε ἐν βαλανείῳ, ὡςτε λούσασθαι, γνόγα δὲ ἐνδὸν δντα τὸν Κήρυκινθον, ἀποποδῆσαι τε τοῦ τόπου καὶ ἐκφυγεῖν θύραζε, μηδ' ὑπομείναντα τὴν αὐτήν αὐτῷ ὑποδῦναται στέγην, ταῦτο δὲ τοῦτο καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ παρανέσαι, φήσαντα. Φύγωμεν μή καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ, ἐνδον δντας Κήρυκινθον τοῦ τῆς ἀληθείας ἔχθρού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ Νικολάου καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ κεκλημένων (Nic. H. E. III, 15).

Ἐπὶ τούτων δῆτα (45) καὶ ἡ λειρομένη τῶν Νικολαϊτῶν αἱρέσις ἐπὶ σμιχρότατον συνέστη χρόνον· τοι δῆ καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις μνημονεύει. Οὕτοις Νικολαῖον, ἔνα τῶν ἀμφὶ τὸν Στέφανον διακόνων, πρὸς τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῇ τῶν ἐνδέων θεραπεὺς προχειρισμένων, τῆχον. «Ο γε μήν Ἀλεξανδρεὺς Κλήμης ἐν τρίτῳ Στρωματεῖ ταῦτα περὶ αὐτοῦ κατὰ λέξιν ἴστορει· « Θραλαν, φασι, γυναῖκα ἔχων οὗτος, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τὴν τοῦ Σωτῆρος, πρὸς τῶν ἀποστόλων ὑνειδισθεὶς ζηλοτυπίαν, εἰς μέσον ἀγαγών, γῆμαι τῷ

D ritatem dogmatibns suis compararet.

(43) *Εὐφημότερον.* Christophorus legit, εὐθυμότερον ex cap. 25, lib. vii. Verum locus ille libri septimi ex hoc potius loco emendandus erat, quam hic ex illo depravandus. Certe in lib. vii, εὐφημότερον habent manuscripti codices Maz. et Med. Ita etiam Nicephorus in lib. iii, cap. 14. Nec aliter legisse Ruhnū ex versione ejus apparet. Sic enim verit: *Et ut aliquid sacratius dicere videretur, legales aiebat festivitates rursum celebrandas. Festorum scilicet et sacrificiorum nomine libidines suas vellabat Cerinus, ut honestatem quamdam in speciem præferret.*

(44) *Ἐν πρώτῳ συγγράμματι τῷ Πρὸς τὰς αἱρέσεις προσθεῖται.* Scribentium videtur προθεῖται, licet reclamantibus libris.

(45) *Ἐκ τούτων δῆτα.* In codice Med., Maz. ac Saviliiano scriptum est ἐπὶ τούτῳ, id est, post hunc, Cerinthus scilicet. Codex Fuk. habet ἐπὶ τούτῳ.

βουλομένω ἐπέτρεψεν. Ἀκόλουθον γάρ εἶναι φασι τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐκείνη τῇ φωνῇ, τῇ. Ὄτι παραχρῆσαι τῇ σαρκὶ δεῖ. Καὶ δὴ καταχολουθήσαντες τῷ γεγενημένῳ, τῷ τε εἰρημένῳ ἀπλῶς καὶ ἀδασαντιστῶς (46), ἀναβὴν ἐκπορνεύουσιν οἱ τὴν αἵρεσιν ἀτοῦ μετιέντες. Πινθάνομαι δὲ ἡγώ τὸν Νικόλαον, μηδεμιᾷ ἑτέρᾳ παρ τῇ ἦγε με κεχρῆσαι γυναικί, τῶν τε ἐκείνου τέκνων, τὰς μὲν θηλείας καταγράψαι παρθένους, ἀρθροφορὸν δὲ διαμεῖναι τὸν υἱόν. Ὡν οὐτῶς ἔχονταν, ἀποδολή πάθους ἦν, ἡ εἰς μέσον τῶν ἀποστόλων τῆς ζηλοτυπουμένης ἐγκύλησις γυναικίς, καὶ ἡ ἐγκράτεια (47) τῶν περισπουδάστων ἤδονῶν, τὸ παραχρῆσαι τῇ σαρκὶ ἐδίδασκεν. Οὐ γάρ, οἷμα, ἐδούλετο κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐντολὴν (48), διὸ κυρίοις δουλεύειν, ἤδονῇ καὶ Κυρίῳ. Λέγουσι γοῦν καὶ τὸν Ματθίαν οὕτω διδάξαι, σαρκὶ μὲν μάχεσθαι καὶ παραχρᾶσθαι, μηδὲν αὐτῇ πρὸς ἤδονὴν ἐνδιδόντα, φυχὴν δὲ αὖξειν διὰ πίστεως καὶ γνώσεως. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους παραθραβεῦσαι τὴν ἀλήθειαν ἐγχειρικότων, λόγου τε μήνι θάττον εἰς τὸ παντελὲς ἀπεσδηκότων εἰρήσθω.

vero fide ac scientia augendūm esse. Atque hæc de his qui circa hæc tempora veritatem corrumperet aborti, dicto citius extincti sunt, a nobis dicta sufficient.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τῶν ἐξ συζητίαις ἐξετασθέντων ἀποστόλων (N.C. II. E. II, 44).

Οἱ μάντοι Κλήμης, οὗ τὰς φωνὰς ἀρτίως ἀνέγνωμεν, τοῖς προειρημένοις ἔξῆς διὰ τοὺς ἀθετοῦντας γάμου, τοὺς τῶν ἀποστόλων ἐξετασθέντας ἐν συζητίαις καταλέγει φάσκων· « Ἡ καὶ τοὺς ἀποστόλους ἀποδοκιμάσουσι; Πέτρος μὲν γάρ καὶ Φίλιππος ἐπαποταμίσαντο· Φίλιππος δὲ καὶ τὰς θυγατέρας ἀνδράσιν ἐξέδωκε. Καὶ δὲ γε Παῦλος οὐκ ὀκνεῖ ἐν τινὶ Ἐπιστολῇ τὴν αὐτοῦ προσαγορεῦσαι σύζυγον, ἥν οὐ περιεκόμιζε, διὰ τὴς ὑπηρεσίας εὐσταλές. » Ἐπειδὲ τούτων ἐμημονημένην, οὐ λυπεῖ καὶ διλῆν ἀξιοδηγήστοντος Ιστορίαν τοῦ αὐτοῦ παραθέσθαι, ἥν ἐν τῷ ἐδόμῳ Σερωματεῖ τούτον Ιστορῶν ἀνέγραψε τὸν τρόπον· « Φασὶ γοῦν τὸν μακάριον Πέτρον θεασάμενον τὴν ἐκατοῦ γυναικαν ἀπαγορένην τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ἥσθηναι μὲν τῆς κλήσεως χάριν καὶ τῆς ἐπ’ οἰκον ἀνακομιδῆς (49), ἐπιφωνῆσαι δὲ εἰνάρησαν προτρέπτικῶς καὶ παραχλητικῶς ἐξ ὄνδρας προσειπόντα·

(46) Ἀκλῶς καὶ διδασταίστως. Hæc verba referri debent ad καταχολουθήσαντες, non autem ad νοεῖται εἰρημένω. Quod cum non animadvertisset Christophorus, a Clementis sensu longe aberravit. Neque enim illud tum dictum, tum factum Nicolai, temere et inconsiderate ei excidisse ait Clemens. Imo hoc Nicolai zopphthegma suisse docet in libro II Stromat. sub finem. Δεῖ παραχρῆσαι τῇ σαρκὶ. Quod quidem dictum sectatores ejus ita interpretati sunt, quasi Nicolaus innumquamque carne sua ad omnem voluptatem et lasciviam abnuntiō potepræcepisset, cum tamen Nicolaus plane contrarium hoc dicto intellexisset, neque carni handquaquam indulgendum esse, sed eam dominandam et assidua virtutis exercitatione fatigandam. Porro de hæresi Nicolaitarum Victorinus Petabionensis episcopus in Commentariis in Apocalypsim:

A zelotypiam ei objicientibus, productam in medium uxorem, cui vellet ducere permisit. Hoc enim factum affirmant plane consentire cum illo ejusdem dicto: Sua quemque carne abuti oportere. Hoc igitur factum dictumque temere atque imprudenter pro exemplo sibi proponentes Nicolai sectatores, licenter in omne genus stupri feruntur. Atqui de Nicolao sic accepimus, nullius eum mulieris præterquam illius quam uxorem duxerat, concubitu usum fuisse: et ex ejus liberis filiis quidem usque ad extremam ætatem virgines permanisse: filium vero ipsum quoque veneris expertem vixisse. Quæcumq; ita sint, illa uxoris, ob quam zelotypæ argubatur, coram apostolis productio, indicium erat assertus domiti atque extincti: et verbis illis, sua quemque carne abuti oportere, volupiatum quas homines tantopere appetunt, fuga et continentia doccebatur. Nam juxta Domini præceptum duobus simul dominis servire solebat, volupiat et Christo. Quin et Matthias idein docuisse dicitur, carni quidem bellum indicendum, eaque abutendum esse, neque ullam ei permittendam volupiatem: animam

B B qui uxores habuerant, in gratiam quorumdam 102 qui nuptias damnabant. *An forte, inquit, apostolos improbabunt?* Petrus enim et Philippus liberos ex legitimis nuptiis procrearunt. Philippus etiam filias viris collocavit. Paulus quoque in quadam Epistola sua ipsius conjugem compellare non vertitur. Quam tamen ideo secum minime circumduxit, ut expeditior ministerium suum obiret. » Sed quoniam in hunc sermonem incidimus, non pigebit aliam quoque memoratu dignam ejusdem Clementis narrationem apponere, quæ in septimo ejusdem operis libro resertur in hunc modum: « Ait, inquit, beatum Petrum, cum uxorem suam duci ad suppliū vidisset, gaudio exultasse, quod a Deo vocata, ac mox in patriam reditura esset; eamque proprio

D Nicolaitæ autem erant illo tempore facti homines et pestiferi, qui sub nomine Nicolai ministri secerunt sibi heresim, ut delibatum exorcizaretur et manducari posset; et quicunque fornicatus est, octava die pacem acciperet.

(47) Κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐντολὴν. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἐντολὴν. Quæ tamen duas voces apud Clementem bodie non leguntur.

(48) Κατὰ τὴν ἐπ’ οἰκον ἀνακομιδῆς. Sic in quantum nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliano legitur, rectius quam vulgo editum καὶ τῆς εἰς οἰκον.

nomine compellantem, hortatorio et consolatorio vocis sono inclamassem : *Mulier, memento Domini.* Hujusmodi erant sanctorum connubia : hujusmodi erat charissimorum perfecta dilectio. Atque haec igitur præsentis argumento accommodata, opportune in hunc locum conjectimus.

CAPUT XXXI.

De Joannis et Philippi obitu.

De Paulo quidem et Petro, tempus et modum cœdis, locumque in quo cadavera ipsorum deposita sunt, jam superius retulimus. De Joanne vero tempus quidem ipsum aliqua ex parte designavimus : locus vero in quo sepultus est, ex Polycratis qui Ephesinorum Ecclesiæ episcopus fuit, epistola demonstratur. In qua scribens ad Victorem Romanæ B urbis episcopum, Joannis simul ac Philippi apostoli, ejusdemque filiarum mentionem facit his verbis: *Nam ei in Asia, inquit, magna quedam lumina extincta sunt, quæ suscitabuntur in novissimo die adventus Domini, tunc cum de cœlo veniet cum gloria, et universos sanctos requiret : Philippum intelligo, qui fuit unus ex duodecim apostolis, mortuusque est Hierapoli cum binis filiabus quæ in virginitate consenserunt. Altera quoque ejus filia quæ spiritualem quamdam vitam duxit, Ephesi sepulta est. Sed et Joannes, qui supra pectus Domini recubuit, fuitque sacerdos Dei laminam gestans, et martyr et doctor, hic, inquam, Joannes in urbe Epheso conditus jacet.*

103 Et haec quidem de illorum obitu. Præterea in *Dialogo Caii* cuius supra fecimus mentionem,

A Mέμνησο, ὡ αὐτῇ, τῷ Κυρίῳ. Τοιοῦτος ἦν δὲ τῶν μαχαρίων γάμος, καὶ ἡ τῶν φιλάτων τελεία διάθεσις. » Καὶ ταῦτα δὲ οἰκεῖα ὅντα τῇ μετὰ χεῖρας ὑποθέσει, ἐνταῦθα μοι κατὰ καιρὸν κείσθω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ τῆς Ἰωάννου καὶ Φιλίππου τελευτῆς (Nic. H. E. 1, 35).

Παύλου μὲν οὖν καὶ Πέτρου τῆς τελευτῆς δὲ τε χρόνος καὶ δὲ πρόπος, καὶ προσέτι τῆς μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου τῶν σκηνωμάτων αὐτῶν καταθέσεως δὲ χώρος, ἥδη πρότερον ἡμῖν δεδήλωται. Τοῦ δὲ Ἰωάννου, τὰ μὲν τοῦ χρόνου ἥδη πως εἴρηται, τὸ δέ γε τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ χωρίον, Β ἐξ ἐπιστολῆς Πολυχράτους (τῆς δὲ ἐν Ἐφέσῳ παροικίας ἐπίσκοπος οὗτος ἦν) ἐπιδείκνυται· ἦν Οὐίκτορι Ρωμαίων ἐπίσκοπῳ γράφων, ἐμοῦ τε αὐτοῦ καὶ Φιλίππου μνημονεύει τοῦ ἀποστόλου, τῶν τε τούτου θυγατέρων ὡδέ πως: « Καὶ γάρ καὶ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα (50) κεκοίμηται· ἄτινα ἀναστήσεται τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν δὲ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἀναζητήσει πάντας τοὺς ἄγιους, Φιλίππου τὸν τῶν δύοδεκα (51) ἀποστόλων, δὲς κεκοίμηται ἐν Ἱεραπόλει, καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακίαι παρθένοι, καὶ ἡ ἐτέρα αὐτοῦ (52) θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πολιτευσαμένη, η ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται. » Ετι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τῷ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσὼν, δὲς ἐγενήθη λεπτὸς τὸ πέταλον πεφορηκὼς, καὶ μάρτις, καὶ διάσκαλες, οὗτος ἐν Ἐφέσῳ κεκοίμηται. » Ταῦτα καὶ περὶ τῆς

(50) *Μεγάλα στοιχεῖα.* Hieronymus et Musculus elementa vertit, Christophorus seminaria; sed optime Rufinus *lumina* interpretatur. Nam Greci signa zodiaci στοιχεῖα solent appellare. Sic apud Diogenem Laertium in *Vita Menedemi*: Πέλος Ἀρχαδίκης ἐπὶ τῆς χεραλῆς ἔχων ἐνυψωμένα τὰ δύοδεκα στοιχεῖα. Sic autem vocabant ea signa gentiles, quod principia vitæ hominum ac fortunæ in iis posita esse existimarent, ut docet Epiphanius in heresi Pharisæorum: Τὰ ματαίων νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων τοῖς πεταληνημένοις ὀνόματα διζῶσιν. Ubi εἰς ἀριθμὸν ponitur pro εἰς λόγον. Quare fallitum Salmasius in libro *De annis climactericis*, pag. 577. Neque enim Greci στοιχεῖον unquam dixerunt imaginem aut figuram.

(51) *Φιλίππων τὸν τῶν δύοδεκα.* Christophorus hoc loco nequaquam boni interpretis officio functus est, qui pro Philippo uno ex duodecim apostolis, Philippum unum ex septem diaconis substituit. Vetus quidem hic error fuit, ut Philippum diaconum et evangelistam cum Philippo apostolo confundenter. Et quia in Actibus apostolorum cap. xxi, Philippi evangeliste quatuor filias virginis prophetasse legerant, Philippum apostolum conjugem habuisse et filias suscepisse dixerunt. Ita præter Polycratem Clemens Alexandrinus supra in capite 30, et Papias infra. Verum ex Actibus apostolorum manifesto colliguntur Philippum diaconum, eum a quo eunuchus baptizatus est, et qui quatuor habuit filias prophetantes, alium suisse a Philippo apostolo. Vide Isidorum Pelusiota in libro primo, epistola 447, et sequentibus, ubi id pertinissime demonstrat.

(52) *Kαὶ ἡ ἐτέρα αὐτοῦ.* Tertiam hanc Philippi filiam sejungit Polycrates a duabus aliis quæ in

virginitate consenserunt. Ex quo colligitur, tertiam hanc viro nuptam suisse. Neque vero id pugnat cum capite xxi Actuum apostolorum. Respondeo enim potest, tum quidem cum ea gererentur quæ memorat Lucas, Philippi filias suisse virgines: postea tamen unam ex illis a patre nuptum dataim. Idque innuere videtur Clemens Alexandrinus in verbis quæ supra citantur ab Eusebio. Porro Christophorus tertiam hanc Philippi filiam, cum duabus illis prioribus confudit. Cuius versio merito turbavit Baronium, ut patet ex *Annalibus ad annum Christi* 58, cap. 113. Repetit hunc Polycratem locum Eusebii nostre in lib. v, cap. 24, ubi Christophorus tres Philippi filias recte distinxit, et priorem suum errorem emendavit. Ceterum queri hic merito potest cur Polycrates tres duntaxat Philippi filias memoraverit, cum in Actibus quatuor filias Philippi numerentur. Respondeo Polycratem earum duntaxat mentionem fecisse, quæ in Asia mortuæ sepultæque essent, ut videre est in integra ipsius epistola quæ refertur in libro v. Cum igitur una ex quatuor illis filiabus Caesareæ aut alibi mortua esset, ideo nullam ejus mentionem fecit Polycrates. Porro ex filiabus Philippi una Hermione, altera Eutychis dicebatur. Sic enim scribitur in *Menœ Græcorum*: *Die 4 Septembribus commemorationis S. Hermionæ, unius ex quatuor filiabus Philippi apostoli, qui baptizavit eunuchum Candaces. Haec ei soror ejus Eutychis in Asiam venit post mortem Joannis apostoli, etc.* Sepulta est Ephesi. Igitur ex Menœ discimus, tertiam illam Philippi filiam, de qua hic loquitur Polycrates, Hermionem appellatam suisse. Etenim Polycrates eam Ephesi sepultam esse dicit, cum duæ ejus sorores sepultæ essent Hierapoli.

τῶνδε τελευτῆς. Καὶ ἐν τῷ Γαῖου δὲ, οὗ μικρῷ πρό-
σθεντο μηδέποτε, Διαιλόχῳ, Πρόκλῳ, πρὸς δὲ ἐποιεῖτο
τὴν ζήτησιν, περὶ τῆς Φιλίππου καὶ τῶν θυγατέρων
αὐτοῦ τελευτῆς συνάδων τοῖς ἔκτειναις, οὕτω φησίν·
« Μετὰ τοῦτο δὲ προφήτεις τέσσαρες αἱ Φιλίππου
γεγένηνται· ἐν Ἱεραπόλει τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν· ὁ
τάρος αὐτῶν ἐστιν ἑκεῖ, καὶ ὁ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. »
Ταῦτα μὲν οὖν. « Ο δὲ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεις τῶν
ἀποστόλων, τῶν Φιλίππου θυγατέρων ἐν Καισαρείᾳ
τῆς Ἰουδαίας ἄμα τῷ πατρὶ τότε διατριβουσῶν, προ-
φητικοῦ τε χαρίσματος ἡκινούντων, μνημονεύει κατὰ
λέξιν ὡδέ πας λέγων· « Ἡλθομεν εἰς Καισάρειαν,
καὶ εἰπελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγε-
λιστοῦ δυτος ἐκ τῶν ἐπτὸν, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.
Τούτῳ δὲ ἡσαν παρθένοι θυγατέρες τέσσαρες προ-
φητεύουσσαι. » Τὰ μὲν οὖν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα
γνῶστι περὶ τε τῶν ἀποστόλων (53) καὶ τῶν ἀπο-
στολικῶν χρόνων, ὃν τε καταλείπουσιν ἡμῖν ἵερον
Τραμπάτων, καὶ τῶν ἀντιλεγομένων μὲν, δῆμος δὲ
πλείσταις Ἐκκλησίαις παρὰ πολλοῖς δεδημοσιευμένων,
τῶν τε παντελῶς νόθων καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὁρο-
δεῖξις ἀλλοτρίων ἐν τούτοις διειληφότες, ἐπὶ τὴν τῶν
ἔντις προτίθαμεν ιστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

“Οπως Συμεὼν δὲ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος ἐμαρ-
τύρησεν (Nic. II. E. iii, 16).

Μετὰ Νέρωνα καὶ Δομετιανὸν, κατὰ τοῦτον οὖν
τὸν χρόνον ἐξετάζομεν, μερικῶς καὶ κατὰ πόλεις
ἐξ ἐπαναστάσεως δῆμων, τὸν καθ' ἡμῶν κατέχει λό-
γος ἀνακινηθῆναι διωγμόν. Ἐν φρεστῶν τὸν τοῦ
Κλωπᾶ, δὲν δεύτερον καταστῆναι τῆς ἐν Ἱεροσολύ-
μοις Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον ἐδηλώσαμεν, μαρτυρίῳ
τὸν βίον ἀναλῦσαι παρειλήφαμεν. Καὶ τούτου μάρτυς
αὐτὸς ἐκεῖνος, οὗ διαφόροις ἡδη πρότερον ἐχρησά-
μεθα φωναῖς, Ὑγιστπός· δε δὴ περὶ τινῶν αἵρετι-
κῶν ιστορῶν, ἐπιφέρει δηλῶν, ὡς ἄρα ὑπὸ τούτων κατὰ
τὸνδε τὸν χρόνον ὑπομένας κατηγορίαν, πολυτρόπως
δηλούμενος, ὥστεν Χριστιανὸς ἐπὶ πλείσταις αἰχι-
σθεὶς ἡμέραις, αὐτὸν τε τὸν δικαστὴν καὶ τὸν ἀμφ'
αὐτὸν εἰς τὰ μέγιστα καταπλήξας, τῷ τοῦ Κυρίου
πάθει παραπλήσιον τέλος ἀπηνέγκατο. Οὐδὲν δὲ οἷον
καὶ τοῦ συγγραφέως ἐπακούσαι, αὐτὸς δῆ ταῦτα κατὰ
λέξιν ὡδέ πας ιστοροῦντος. « Ἀπὸ τούτων δηλαδὴ
τῶν αἵρετικῶν κατηγοροῦσί τινες Συμεῶνος τοῦ
Κλωπᾶ (54), ὡς δυτος ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Χριστιανοῦ.
Καὶ οὕτω μαρτυρεῖ ἐπὶ τῶν ὡν ἐκατὸν εἰκοσιν, ἐπὶ
Τραϊανοῦ Καίσαρος καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ (55). »

(53) Περὶ τε τῶν ἀποστόλων. In quatuor nostris
codic. Maz., Mel., Fuk. et Saviliiano scriptum in-
veni περὶ τε τῶν ἀποστόλων αὐτῶν.

(54) Συμεὼνος τοῦ Κλωπᾶ. In codice Regio le-
gitur Σίμωνος, ut notavit etiam Rob. Stephanus.
Hieronymus in Chronicō, hujus episcopi Hierosoly-
mitani nomen dupli modo scribi testatur, Symo-
nem scilicet et Simonem. Idem habet Georgius Syn-
cellus, et auctor Chronicī Alexandrini.

(55) Καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ. Id est cum Atticus
esset legatus Syriæ. Solebant enim Syri horum
præsidium nomine annos designare, ut constat ex
Josephi Antiquitatibus. Sed et in reliquis provinciis,
rectorum nomine tempora designari consueverant.

A Proclus adversus quem instituta est disputatio, de
Philippi ejusque filiarum exitu, plane consentiens
cum iis quæ modo retulimus, sic ait: « Quatuor post
hæc Philippi filiae prophetides fuerunt Hieropoli
Asia civitate, ubi etiam eam et patris Philippi
sepulcrum visitur. » Hæc ille. Lucas vero in Actibus
apostolorum, Philippi filiarum meminit, quæ dono
prophetæ ornatae, apud Cæsaream Iudeam tunc
temporis cum patre degebant. « Venimus, inquit, Cæsaream: et ingressi in domum Philippi evange-
listæ, qui erat unus e septem, mansimus apud eum.
Huic autem erant quatuor filiae virgines prophetan-
tes. » Expositis igitur hactenus quæcumque ad noti-
tiā nostrā pervenerunt, tum de apostolis ipsis
et de tempore obitus singulorum, tum de sacris
voluminibus quæ nobis reliquerunt: ad hæc de iis
libris qui in dubium quidem revocantur, in plurimis
tamen Ecclesiis palam leguntur: postremo de illis
qui plane spurii sunt, et a recta fide doctrinæque
apostolorum alieni, nunc ad sequentium rerum
narrationem progrediamur.

CAPUT XXXII.

Quomodo Symeon Hierosolymorum episcopus mar-
tyrium subiit.

Post Neronis ac Domitiani persecutionem, sub
hoc cuius nunc tempora commemoramus Trajano,
particularē quamdam per singulas civitates popu-
lari motu aduersus nostros excitatam esse perse-
cutionem accepimus. In qua Symeon Cleopæ filius,
quem secundum Ecclesiæ Hierosolymitanæ episcopum
constitutum esse docuimus, martyrio vitam finisse
memoratur. Hujus rei testis est is cuius verba jam
toties retulimus, Hegesippus. Qui de hæreticis qui-
busdam verba faciens, ab hisdem circa hæc tempora
accusatum subiungit esse Symeonom, variisque
tormentorum generibus per dies plurimos excrucia-
tum, eo quod Christianus esset, admirationi suis-
tum judicii, tum satellitibus ac ministris: tandem
que eodem supplicii genere quod Dominus pertulit,
vitam 104 clausisse. Sed satius est verba ipsius
scriptoris hæc narrantis audire. « Ex eorum, inquit,
hæreticorum numero, quidam Symeonom Cleopæ
alium detulerint, quod ex stirpe Davidis oriundus,
et Christianus esset. Atque ita Symeon cum annos
centum ac viginti natus esset, martyrium subiit,

Porro ex legatis Cæsarisi aliis erant consulares, alii
prætorii. Quocirca Atticus hic ὑπατικός appellatur,
ut eum consularem suisse constet. Ex his apparet
male Rusnum vertisse: *Martyr effectus est cum
esset annorum centum et viginti, sub Trajano Cæsare,
apud Atticum consularem.* Græca Hegesippi sic ha-
bent: « Ετῶν ὧν ἐκατὸν εἴκοσι ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσα-
ρος, καὶ ὑπατικοῦ Ἀττικοῦ. Sed primo quidem præ-
positio illa ἐπὶ non significat apud, verum id tan-
tum designat, Symeonom martyrio perfunctum
suisse principatu Trajani, Attico Syriam adminis-
trante. Deinde vox illa ὑπατικοῦ non simpliciter
consularem denotat, sed legatum consularem, ut
dixi. Erant quidem iestate Rusni consulares qui

principatu Trajani Augnsti, Attico consulari legato Syriam administrante. Idem præterea scribit, eos ipsos Symeonis accusatores, cum tunc temporis omnes ex regia Judæorum tribu oriundi sollicite investigarentur, convictos esse quod ex ea stirpe originem ducerent. Porro hunc Symeonem non absurde quis dixerit et spectatorem et auditorem Domini fuisse; cum et diuturnitas vitæ ipsius, et Evangeliorum fidis id astruere videatur, in quibus Maria quædam commemoratur Cleopæ filia, cuius Symeonem filium fuisse supra docuimus. Alios præterea nepotes unius ex Domini fratribus, cui nomen erat Judæ, ad hoc usque Trajani imperium vitam produxisse idem scriptor resert, cum jam antea sub Domitiano, ut diximus, Christi fidem constanter professi fuissent. Sic autem scribit: « Adsunt, inquit, illi et universæ Ecclesiæ præsident, utpote martyres et agnati Christi. Tandemque profunda pace Ecclesiæ restituta, ad Trajani usque tempora superstites fuerunt. Donec Symeon supradictus, Cleopæ filius ejus qui patruus erat Domini, accusatus similiter ab hereticis, et ob eamdem causam in jus vocatus est coram Attico consulari; et per multos dies acerbissimis tormentis excruciatu, fidem Christi constantissime professus est; adeo ut et consularis ipse, et omnes qui aderant, magnopere mirarentur, qua ratione vir centum ac viginti annos natus, tot tormenta perferre potuisse. Tandem vero sententia judicis cruci suffixus est. Post hæc idem scriptor res illa ætate gesticans commemorans, addit Ecclesiam ad hæc usque tempora instar cuiusdam virginis, integrum alio incorruptam permansisse: adhuc in obscuru recessu delitescentibus, quicunque rectam prædicationis evangelicæ regulam depravare niterentur. Sed posquam sacer apostolorum cœlus vario mortis genere extinetus est, effluxeratque jam ætas hominum illorum, qui divinam ipsam Sapientiam suis auribus auscultare meruerant: tunc demum exorta est impii erroris conspiratio, 105 fraude

A Φησὶ δὲ ὁ αὐτὸς, ὡς δρα καὶ τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ, ζητουμένων τότε τῶν ἀπὸ τῆς βασιλεῖῆς Τουδαίων φυλῆς, ὃσταν ἐξ αὐτῆς θντας, ἀλώναι συνέθη. Λογισμῷ δὲν καὶ τὸν Συμεὼνα τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκῶν εἶποι διὰ τις γεγονέναι τοῦ Κυρίου, τεκμηρίῳ τῷ μήχει τοῦ χρόνου τῆς αὐτοῦ ζωῆς χρώμενος, καὶ τῷ μνημονεύειν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν Μαρίας τῆς τοῦ Κλωπᾶ, οὐ γεγονέναι αὐτὸν (56), καὶ πρότερον ἡ λόγος ἐδήλωσεν. Ὁ δὲ αὐτὸς συγγραφεὺς καὶ ἑτέρους ἀπὸ γένους ἐνδε τῶν φερομένων ἀδελφῶν τοῦ Σωτῆρος, ὃ δινομα Ιούδας, φησὶν εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιβιωναι βασιλείαν, μετὰ τὴν ἡδη πρότερον ιστορηθεσαν αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως ἐπὶ Δομετιανοῦ μαρτυρίᾳν. Γράφει δὲ οὗτος· «Ἐρχονται οὖν καὶ προηγοῦνται πάσης Ἐκκλησίας ὡς μάρτυρες καὶ ἀπὸ γένους τοῦ Κυρίου. Καὶ γενομένης εἰρήνης βαθείας ἐν πάσῃ Ἐκκλησίᾳ, μένουσι μέχρι Τραϊσονοῦ Καλασαρος. Μέχρις οὐδὲ ἐκ θείου τοῦ Κυρίου (57), ὁ προειρημένος Συμεὼν υἱὸς Κλωπᾶ, συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων (58) ὠσαύτως κατηγορήθη καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ (59) ἐπὶ Ἀττικοῦ τοῦ ὑπατικοῦ. Καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας αἰτιῶμενος, ἐκμαρτύρησεν, ὡς πάντας διερθαυμάζειν, καὶ τὸν ὑπατικὸν, πῶς ἔκαπον εἴκοσι τυγχάνων ἐτῶν ὅπεμεινε· καὶ ἐκελεύσθη σταυρωθῆναι. » Επὶ τούτοις δὲ αὐτὸς ἀνὴρ διηγούμενος τὰ κατὰ τοὺς δηλουμένους, ἐπιλέγει ὡς δρα μέχρι τῶν τότε χρόνων παρθένος (60) καθαρὰ καὶ ἀδιάφθορος ἐμεινεν ἡ Ἐκκλησία, ἐν ἀδήλῳ που σκότει φωλευδόντων εἰσέτι τότε τῶν, εἰ καὶ τινες ὑπῆρχον, παραφθείρειν ἐπιχειρούντων τὸν ὄγητον κανόνα τοῦ σωτῆρος κηρύγματος. Οὓς δὲ ὁ ιερὸς τῶν ἀποστόλων χορὸς διάφορον εἰλήφει τοῦ βίου τέλος, παρεληλύθει τε ἡ γενεὰ ἐκείνη τῶν αὐταὶς ἀκοαὶς τῆς ἐνθέου Σοφίας ἐπακοῦσαι κατηγιωμένων, τηνικαῦτα τῆς ἀθέου πλάνης τὴν ἀρχὴν ἐλάμβανεν ἡ σύστασις, διὰ τῆς τῶν ἐτεροδιδασκάλων ἀπάτης· οἱ καὶ ἀπε μηδενὸς ἐτι τῶν ἀποστόλων λειπομένου, γυμνῇ λοιπὸν ἥδη τῇ κεφαλῇ, τῷ τῆς ἀληθείας κηρύγματι τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν ἀντικηρύττειν ἐπεχείρουν. [Καὶ ταῦτα μὲν οὗτος περὶ

Palæstinam regebat, ut ex imperii Romani Notitia notissimum est. Verum hic magistratus diu post Trajani tempora est institutus. Cæterum supra ci-tatus Rufini locus in manuscripto codice bibliothecæ Regiae ita perscribitur: *Martyr effectus est cum esset annorum centum xxv.*

(56) Οὐ γεγονέται αὐτὸς. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. vocem addunt hoc modo. οὐ καὶ γεγονέναι αὐτὸν, καὶ πρότερον ὁ λόγος ἐδήλωσεν.

(57) Ο ἐκ θεοῦ τοῦ Κυρίου. Male Christophorus sonus hæc verba accepit quasi θείου adjectivum esset, et subauditetur γένους. Sed Langus qui Nicæphorum Latine interpretatus est, optime patruum verit. Clopas enim revera frater erat Josephi, ac proinde patruus Christi. Quare Symeon Clopæ filius, cognatus erat Domini, ut dicitur in capite 11, supra, ubi male consobrinum vertunt Musculus et Christophorus.

(58) Συκοφαντηθεὶς ὑπὸ τῶν αἱρέσεων. Cerinthianos et Nicolaitas intelligit auctor Chronicus Alexandrinus, cui non assentior. Intelligit enim Hegesippus sectas illas quæ tunc temporis Hierosolymis

vigebant, Pharisæorum scilicet, Sadduceorum et alias, de quibus infra lib. iv, cap. 22.

D (59) Έξι τῷ αὐτῷ λόγῳ. Id est quod Christi fidem prædicaret, ut supra dixi, et rursus in lib. iv, cap. 23, ex Hegesippo, μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ιάκωβον τὸν Αἰκατον ὡς καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ.

(60) Μέχρι τῶν τότε χρόνων παρθένος. Hæc de Hierosolymorum Ecclesia specialiter dixerat Hegesippus, eam scilicet usque ad mortem Symeonis, id est usque ad Trajani tempora, virginem dictam esse. Verba Hegesippi habes infra in lib. iv, cap. 22. Videatur autem Eusebius toti Ecclesiæ tribuisse id quod de unica Hierosolymorum Ecclesia dictum fuerat ab Hegesippo. Porro tam Eusebius quam Hegesippi verba benignè intelligenda sunt. Certum est enim Ecclesiam catholicam semper integrum atque intemeratam permanere, et castitatem ejus nullo modo ab hereticis posse corrumpi. Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. scriptum habetur ἀδιάφθορος ἐμεινεν, non autem ut in Regis exemplari et apud Nicæphorum ἐμεινεν.

τούτων διαλειθών (61) ὡδέ πως θεξεν. Ἡμεῖς δὲ εἰπόμενοι A et malitia falsorum doctorum. Qui utpote nullo am- τὰ ἔχησι τῆς ιστορίας, ὥδη προβαίνοντες λαμεν. plius ex apostolis superstite, posthac nudo, quod aiunt, capite aduersus prædicationem veritatis adulterinam doctrinam obtrudere aggressi sunt. Et Hegesippus quidem de iis rebus in hunc fere modum scribit. Nos vero sensim alique ordine pro- gredientes, ad sequentia veniamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΓ'.

**"Οκως Τραϊανὸς ζητεῖσθαι Χριστιανοὺς ἐκώ-
λυσεν (Nic. H. E. iii, 17).**

Τοσοῦτος γε μήν ἐν πλείστοις τόποις ὁ καθ' ἡμῶν ἐπετάθη τότε διωγμὸς, ὃς Πλίνιον Σεκοῦνδον ἐπισημάτευτον ἡγεμόνων, ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν μαρτύρων κινηθέντα, βασιλεῖ κοινώσασθαι περὶ τοῦ πλήθους τῶν ὑπὲρ τῆς πιστεως ἀναιρουμένων, ἅμα δὲ ἐν ταύτῃ μηνύσαι, μηδὲν ἀνόσιον μηδὲ παρὰ τοὺς νόμους πράττειν αὐτοὺς κατειληφέναι, πλὴν τὸ γε ἅμα τῇ ἐψηφισμένους, τὸν Χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν· τὸ δὲ μοιχεύειν καὶ φονεύειν, καὶ τὰ συγγενῆ τούτοις ἀθέμιτα πλημμελήματα, καὶ αὐτοὺς ἀπαγορεύειν, πάντα τε πράττειν ἀκόλουθως τοῖς νόμοις. Πρὸς δὲ τὸν Τραϊανὸν δόγμα τοιωνδε τεθεικέναι, τὸ Χριστιανῶν φῦλον μή ἔχητεισθαι μὲν, ἐμπεσόν δὲ κολάζεσθαι· οὐ γενομένου, ποσῶς μὲν τοῦ διωγμοῦ σθεσθῆναι τὴν ἀπειλὴν σφρόδρωτα ἐγχειμένου, οὐ χειρονάς γε μηντοῖς κακούργειν περὶ τῆς ἔθελουσι λείπεσθαι προφάσεις, ἕσθ' ὅπῃ μὲν τῶν δῆμων, ἕσθ' ὅπῃ δὲ καὶ τῶν κατὰ χώρας ἀρχόντων, τὰς καθ' ἡμῶν συσκευαζόμενων ἐπιδουλάς, ὃς καὶ δινευ προφανῶν διωγμῶν, μερικοὺς κατ' ἐπαρχίαν διάπτεσθαι, πλείους τε τῶν πιστῶν διαφόροις ἐναγωνίζεσθαι μαρτυροίς. Εἶληπται δὲ ἡμῖν ἡ ιστορία, ἔξι ἢ ἀνωτέρω δεδηλωκαμεν τοῦ Τερτυλίανου Ψωμαῖκῆς Ἀπολογίας, ἡς ἡ ἐρμηνεία τούτον ἔχει τὸν τρόπον· «Καίτοι εὐρήκαμεν καὶ τὴν εἰς τῆς ἡμᾶς ἐπιζήτησιν κεκαλυμένην. Πλίνιος γάρ Σεκοῦνδος ἡγούμενος τῆς ἐπαρχίου, κατακρίνας Χριστιανούς τινας καὶ τῆς ἀξίας ἐκβαλὼν, ταραχθεὶς τῷ πλήθει, διηγνόει τις αὐτῷ λοιπὸν εἰη πρακτέον. Τραϊανῷ οὖν τῷ βασιλεῖ ἀνεκοινώσατο λέγων, ἔξω τοῦ μη βούλεσθαι αὐτοὺς εἰδωλολατρεῖν, οὐδὲν ἀνόσιον ἐν αὐτοῖς εὑρηκέναι. Ἐμήνυε δὲ καὶ τούτο, ἀνίστασθαι ἐώθεν τοὺς Χριστιανούς, καὶ τὸν Χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν, καὶ πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυλάσσειν (62), κωλύεσθαι φονεύειν, μοιχεύειν, πλεονεκτεῖν, ἀποστερεῖν καὶ τὰ τούτοις δημοια. Πρὸς ταῦτα ἀντέγραψε Τραϊανὸς, τὸ τῶν Χριστιανῶν φῦλον μή ἔχητεισθαι μὲν, ἐμπεσόν δὲ κολάζεσθαι (63). » Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τούτοις ἦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΔ'.

**"Οκως τῆς Ψωμαίων Ἐκκλησίας τέταρτος Εὐ-
δρεστος ηγείται (Nic. H. E. iii, 25).**

Τῶν δὲ εἰπόμενος ἐπισκόπων ἔτει τρίτῳ τῆς τοῦ

(61) *Kai taūtu μὲν οὗτος περὶ τούτων διαλα-
bw̄, etc.* Tota haec pericope usque ad finem huius
capituli deest in codicibus nostris M. z., Med. et
Fuk. Sed neque Rufinus eam agnoscit, ut ex ver-
sione ejus apparet. Ac mihi quidem videtur tota
haec clausula spuria esse ac supposititia. Putavit
enim quisquis hanc addidit, ea quæ præcedunt
verba esse Hegesippi, cum tamen non sint Hege-
sippi, sed ipsius Eusebii, ut discimus ex capite 29,

lib. iv.

(62) *Kai πρὸς τὸ τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν διαφυ-
λάσσειν.* Tertulliani verba Græcus interpres infe-
liciter reddidit. Neque enim ἐπιστήμη est disciplina,
nec διαφυλάσσειν idem est quod consederare.
Mallem igitur ita interpretari locum Tertulliani, καὶ
τινὰ ὥσπερ τι σύμβολον ἔχωσι τῆς αὐτῶν πολι-
τείας.

(63) *Ἐμπεσόν δὲ κολάζεσθαι.* Male item hoc

CAPUT XXXIII.

Quomodo Trajanus Christianos retulit inquire.

Tanta porro et tam gravis plerisque in locis adversus nostros persecutio tunc temporis sacerdotebat, ut Plinius Secundus, inter provinciarum rectores celeberrimus, motus martyrum multitudine, ad principem retulerit de numero eorum qui sivei causa obtruncabantur: simulque indicaverit, deprehendisse se nihil ab illis impie, nihil adversus leges actitare: nisi quod primo diluculo excitati, Christo tanquam deo hymnos canerent: ceterum adulteria, homicidia, et reliqua hujusmodi crimina illos etiam aversari, cunctaque ex praescripto legum agere. Quibus respondens Trajanus, edixit: Christianos quidem requirendos non esse, oblatos vero puniri oportere. Quo facto, persecutionis incendium quod nobis violentius incumbebat, restinctum quidem aliqua ex parte videbatur: iis tamen qui nos maligne et fraudulenter aggredi vellet, non minor opportunitas suppetebat: alibi populo, alibi praesidiis provinciarum adversus nostros insidias comparantibus. Adeo ut si non palam et publice, locales tamen in aliquot provinciis persecutiones exardescerent, et plurimi ex fidelibus multiplicis martyrii certamen subirent. Porro ex Tertulliani *Apologetico* Latine conscripto, cuius jam supra mentionem fecimus, haec a nobis est desumpta narratio. Atqui invenimus, inquit, inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tandem multitudine perturbatus, quid de cetero ageret, consuluit tunc Trajanum imperatorem: allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacramentis eorum comperisse, quam coetus antelucanos ad canendum 106 Christo ut deo, et ad confunderandam disciplinam: homicidium, adulterium, fraudem, persidiam et cetera scelera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. Et haec quidem ita se habebant.

CAPUT XXXIV.

*Quod Ecclesiam Romanam quartus rexerit
Eraestus.*

Ex Romanis autem pontificibus Clemens anno

supradicti imperatoris tertio abiit e vita, Evaresto A sacerdotium relinquens, cum novem totos annos prædicationem verbi divini procurasset.

CAPUT XXXV.

Quod tertius Hierosolymorum Ecclesiæ præfuit Justus

Symeone quoque ad hunc quem diximus modum vita defuncto, Hierosolymitani episcopatus sedem Justus quidam Judeus capessit. Quippe ea tempestate innumerabiles ex circumcisione ad Christi fidem transierant.

CAPUT XXXVI.

De Ignatio et ejus epistolis.

Iisdem temporibus florebat in Asia Polycarpus apostolorum discipulus, qui a familiaribus ac ministris Domini, Smyrnensis Ecclesiæ episcopatum accepérat. Papias quoque, Hieropolitanus episcopus, eadem aetate celebris fuit, vir imprimis disertus et eruditus, ac Scripturarum peritus. Ignatius præterea multorum sermonibus nostra etiam aetate celebratus, secundus post Petrum Antiochensem Ecclesiam sortitus est. Hic ob fidem Christi e Syria ad urbem Romanam perductus, bestiis objectus esse dicitur. Et cum per Asiam sub accuratissima satellitum custodia ductaretur, singularum nihilominus civitatum quas ingrederebatur, Ecclesiæ sermonibus et cohortationibus suis confirmans, monebat imprimis ut sibi a pravis haëreticorum opinionibus caverent, quæ tunc primum in lucem emergere cum cōpissent, copiosius pullulabant, horstatusque est ut apostolorum traditionibus tenaciter inhærent: quas quidem ad certiorem posteritatis 107 notitiam testimonio suo confirmatas scriptis mandare necessarium duxit. Itaque cum Smyrnam venisset, in qua tum erat Polycarpus, unam quidem epistolam scripsit ad Ecclesiam Ephesiorum, in qua Onesimi ipsorum pastoris mentionem facit. Alteram quoque dedit ad Ecclesiam Magnesiæ civitatis quæ ad Maeandrum sita est, in qua etiam Damnam episcopum nominat. Aliam item ad Ecclesiam Trallianorum, cuius antistitem tunc fuisse memoret Polybium. Præter has est et alia ejus epistola ad Ecclesiam urbis Romæ, in qua orat atque horatur Romanos, ne martyrium a se depellentes ac deprecantes, spe ac voto se fraudare velint. Sed opera prelui fuerit ad confirmationem eorum quæ

loco Græcus interpres Tertullianus. *Oblatos enim dicit Tertullianus seu potius Trajanus, eos qui iudicibus exhibentur. Sic enim Latini loqui solent. Sensus igitur rescripti imp. Trajani adversus Christianos hic est: Rectores provinciarum non debere per speculatorum et satellitum suos curiosius indagare genus et sectam Christianorum. Si qui tamen Christiani ab officialibus fortuito deprehensi sint, et in judicium adducti, vel si ab accusatoribus denuntiali sint, eos omnino puniri oportere.*

(64) *Hæc, ἀνὴρ τὰ πάρτα δὲ μάλιστα λογιώτατος, καὶ τῆς Γραψῆς εἰδῆμων.* Totum hoc elogium Papiae deest in nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. Sed neque Rusinus hæc verba in suis exem-

προειρημένου βασιλέως ἡρχῆς, Κλήμης Εὐαρέστῳ παραδοὺς τὴν λειτουργίαν, ἀναλύει τὸν βίον, τὰ πάντα προστὰς ἔτη ἐννέα τῆς τοῦ θεοῦ λόγου διδασκαλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕ.

'Ος τρίτος τῆς Ἱεροσολύμων Ἰοῦστος ἥγεῖται (Nic. II. E. III, 2).

Ἄλλὰ καὶ τὸν Συμεῶνος τὸν δηλωθέντα τελειωθέντος τρόπον, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπῆς τὸν θρόνον ἰουδαῖος τις δονομά Ἰοῦστος, μυρίων δῶν ἐκ περιομῆς εἰς τὸν Χριστὸν τηνικαῦτα πεπιστευκότων εἰς καὶ αὐτὸς ὁν, διαδέχεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Περὶ Ἰγνατίου καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ (Nic. II. E. III, 29).

B Διέπρεπε γε μήν κατὰ τούτους ἐπὶ τῆς Ἀσίας τῶν ἀποστόλων ὅμιλητῆς Πολύκαρπος, τῆς κατὰ Σμύρναν Ἐκκλησίας πρὸς τῶν αὐτοπτῶν καὶ ὑπηρετῶν τοῦ Κυρίου τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρισμένος. Καθ' ὃν ἐγνωρίζετο Παπίας τῆς ἐν Ἱεραπόλει παροικίας καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, [ἀνήρ τὰ πάντα δὲ μάλιστα λογιώτατος καὶ τῆς Γραψῆς εἰδῆμων (64),] δὲ παρὰ πλείστοις εἰσέτι νῦν διαδότος Ἰγνατίος, τῆς καὶ Αντιόχειαν Πέτρου διαδοχῆς δεύτερος τὴν ἐπισκοπὴν κεκληρωμένος. Λόγος δὲ ἔχει τούτον ἀπὸ Συρίας ἐπὶ τὴν Ρωμαίων πόλιν ἀναπεμφθέντα, θηρίων γενέσθαι βορὰν τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας ἔνεκεν· καὶ δὴ τὴν δι' Ἀσίας (65) ἀναχομιδὴν μετ' ἐπιμελεστάτης φυρουρῶν φυλαχῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἵς ἐπεδήμει παροικίας, ταῖς διὰ λόγων ὅμιλαις τε καὶ προτροπαῖς ἐπιβρῶνται, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις δρπι τότε πρῶτον ἀναφεύσας καὶ ἐπιπολαζούσας παρήνει, προβοτρεπέ τε ἀπρὶξ ἔχεσθαι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἢν ὑπὲρ ἀσφαλείας καὶ ἐγγράφως δῆμη μαρτυρόμενος, διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἥγειτο. Οὕτω δῆτα ἐν Σμύρνῃ γενόμενος, ἔνθα δὲ Πολύκαρπος δῆμος μὲν ἐπιστολὴν τῇ κατὰ τὴν Ἐφεσον Ἐκκλησίᾳ γράφει, ποιεῖνος αὐτῆς μνημονεύων Ὄνοσίμου, ἐτέραν δὲ τῇ ἐν Μαγνησίᾳ τῇ πρὸς Μαίανδρῳ, ἔνθα πάλιν ἐπισκόπου Δάμα μνήμην πεποίηται· καὶ τῇ ἐν Τράλλεσι δὲ διληγη, διὰ δροντα τότε δυτικὰ Πολύδιον ἴστορει. Πρὸς ταύτας καὶ τῇ Ρωμαίων Ἐκκλησίᾳ γράφει, ἢ καὶ παράκλησιν προτείνει, ὡς μὴ παραιτησάμενοι τοῦ μαρτυρίου, τῆς ποθουμένης αὐτὸν ἀποστερήσαιεν ἐπίδιος. Εἶναν καὶ βραχύτατα D εἰς ἐπίδειξιν τῶν εἰρημένων παραδέσθαι δέξιον. Γράψει δὴ οὖν κατὰ λέξιν· «Ἀπὸ Συρίας μέχρι Ρώμης θηριομαχῶ διὰ γῆς καὶ θαλάσσης, νυκτὸς καὶ ἡμέ-

plaribus legeras,» ut ex ejus interpretatione colligatur. Quare non dubito quin hæc verba ab imperio quadam scholiaste adjecta sint, præter Eusebii mentem atque sententiam. Quomodo enim fieri potest ut Eusebius Papiam hic appellat virum doctissimum, et Scripturarum peritisimum, cum ipse met in fine hujus libri diserte affirmet, Papiam fuisse mediocri ingenio præditum, planeque rudem ac simplicem.

(65) *Kai δὴ τὴν δι' Ἀσίας.* Ita legitur in codice Regio quem secutus est Rob. Stephanus. Sed quatuor alii codices, Mazarinus scilicet ac Mediævus, cum Fuk. et Saviliiano, scriptum habent οὗτος δὴ οὖν τὴν δι' Ἀσίας ἀναχομιδὴν, etc.

ρας, ἐνδεδεμένος δέκα λεοπάρδοις, δέ εστι στρατωτικὸν τάγμα, οἱ καὶ εὐεργετούμενοι, χείρους γίγνονται (66). Ἐν δὲ τοῖς ἀδικήμασι αὐτῶν μᾶλλον μαλητεύομαι, ἀλλ’ οὐ παρὰ τοῦτο δεδικαλώμαι. Ὁνακμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοὶ ἑτοίμων· δὲ καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι, δὲ καὶ κολακεύσω συντόμως με καταφαγεῖν, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλατινόμενα οὐχ ἕψαντα· καὶ αὐτὸς δὲ ἄκοντα μὴ θέλῃ, ἐγὼ προσονίσσομαι. Συγγνώμην μοι ἔχετε. Τί μοι συμφέρει, ἐγὼ γνωσκω. Νῦν δροχομαι μαθητῆς εἶναι. Μῆδέν με ζηλῶσαι: (67) τῶν δρατῶν καὶ ἀράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω, πῦρ καὶ σταυρὸς, θηρίων τε συστάσεις, σκορπισμοὶ δοτέων, συγχοπαὶ μελῶν, ἀλεσμοὶ (68) δους τοῦ σώματος, κολάσεις τοῦ διαβόλου εἰς ἐμὲ ἔρχεσθασιν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. • Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῆς δηλωθείσης πολεως ταῖς καταλεχθείσαις Ἐκκλησίαις διετυπώσατο. Ήδη δὲ πέκεινα τῆς Σμύρνης γενόμενος, ἀπὸ Τρωάδος τοῖς τε ἐν Φιλαδέλφειᾳ αὖθις διὰ γραφῆς δύμιλει, καὶ τῇ Σμυρναίων Ἐκκλησίᾳ, ιδίως τε τῷ ταύτης προηγουμένῳ Πολυκάρπῳ διαδικονοὶ δὴ ἀποστολικὸν ἀνδρά εὑ μάλα γνωρίζων, τὴν κατ' Ἀντιόχειαν αὐτῷ ποιμνην, ὡσάν γνήσιος καὶ ἀγαθὸς ποιμὴν παρατίθεται, τὴν περὶ αὐτῆς φροντίδα διὰ σπουδῆς ἔχειν αὐτὸν ἀξιῶν. Οὐδὲ αὐτὸς Σμυρναῖος γράφων, οὐκ οἰδὲ ὅποθεν ἦρτοις (69) συγκέρχοται, τοιαῦτά τινα περὶ τοῦ Χριστοῦ διεξιῶν. • Ἐγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν (70) ἐν σαρκὶ αὐτὸν οἴδα, καὶ πιστεύω

(66) *Xείρους γίγνονται.* In codice Maz., Med. et Fukeitiano legitur *χείρους γίνονται*. Paulo post lego enim Isaaco Vossio & καὶ εὐχομαι σύντομά μοι εὐρεθῆναι. Quam emendationem confirmat Ruslini versio. Sic enim vertit: *Quas et ego opto acriores parari.* Σύντομα igitur legit Ruslinus, nōn σύντομα. Item error a nobis castigatus est infra in libro vi, ubi de martyrio Apolloniae. Illic enim συντόμως excusum erat pro συντόνως.

(67) *Μῆδέν με ζηλῶσαι.* Ante has voces in omnibus nostris codicibus apposita est media distinctione, non autem finalis. Ruslinus tamen et Musculus ac Christophorus ante hæc verba finalem distinctionem videntur posuisse. Nam Ruslinus quidem ita vertit: *Nunc incipio esse discipulus Christi.* *Facessat invidia vel humani affectus, vel nequitie spiritalis, ut JESUM CHRISTUM merear adipisci.* Musculus vero ita vertit: *Nunc incipio esse discipulus. Nihil visibilium moror, nihil invisibilium, ut JESUM CHRISTUM acquiram.* At Christophorus interpretatione hæc est: *Jam incipio Christi discipulus esse.* *Facessat a me rerum omnium sive oculia subjectarum, sive eorum aciem fugientium admiratio, ut JESUM CHRISTUM assequar.* Sed vetus interpres Ignatii, et Joannes Langus medium duntaxat distinctionem ante hæc verba posuerunt. Langi quidem versio hæc est: *Nunc denum discere incipio: nihil optare aut desiderare rerum omnium et invisibilium et visibilium, ut ad JESUM CHRISTUM veniam.* Quænam porro harum interpretationum optimæ sit ac verissima, difficile est affirmare, præsentem cum de vera hujus loci lectione non satis constet. Omnes quidem interpres verbum ζηλῶσαι ita acceperunt, quasi in infinitivo positum esset. Certe in omnibus codicibus nostris circumflectitur, præterquam in Mazarino qui accentum omisit. At Ruslinus verbum ζηλῶσαι accepit pro aoristo primo optativi modi, ut ex ejus versione colligitur. Quam quidem interpretationem reliquis præferendam duco, quippe quæ verbi beati Ignatii aptius conveniat. Idem igitur

A diximus, nonnulla ex iis litteris hic ascribere. Scribit igitur in hunc modum: « A Syria Romam usque cum bestiis depugno, terra marique, noctu et interdiu, colligatus decem leopardis, hoc est, manipulo militum: qui beneficiis a me affecti, sæviores sunt. Verum ego injuriis quidem illorum erudior: non idcirco tamen justificatus sum. Utinam fruor bestiis illis quæ mihi paratae sunt! Quas equidem opio ut quamprimum inveniam. Palpaturus sum eas, ut me celeriter devorent, nec metu absterritæ mihi parcant, quemadmodum aliquibus pepercérunt. Quod si forte récusabunt, ego eas vi adigam. Veniam mihi date. Novi quidnam mibi conducat. Nunc tandem incipio esse discipulus Christi. Nulla res tam earum quæ adspectabiles sunt, quam earum quæ sub oculos non cadunt, animum meum capiat, ut Jesu Christo possim potiri. Ignis, crux, bestiarum impetus, ossium distractio, confractio membrorum, ac totius corporis contusio, diaboli denique supplicia in me unum incursum, dummodo Christo frui mihi liceat. » Et hæc quidem ille ex Asia ad Ecclesiæ superius memoratas prescrispit. Postea vero a Smyrna ulterius progressus, cum Troadem venisset, inde ad Philadelphenses litteras dedit, et ad Smyrnæorum Ecclesiam, privatimque ad Polycarpum eorum episcopum. Quem cuncti apostolicum virum esse plane cognosceret, ipsi tanquam

B est ac si dixisset Ignatius: Nemo mihi invideat hanc gloriam discipuli Christi, nemo me ab ejus complexu divellat. Alludit enim sanctissimus martyr, ut et alibi solet, ad verba illæ apostoli Pauli: *Quis me separabit a charitate Christi?* Si quis tamen Christophorus ac Musculi versionem sequimat, quod quidem et nos fecimus, subaudiendum est verbum συμβάντοι. Posset etiam non incommode locus hic ita restituī: Νῦν δροχομαι μαθητῆς εἶναι, μῆδεν τε ζηλῶσαι τῶν δρατῶν καὶ ἀράτων. Quæ lectio mihi quidem valde placet.

(68) *Ἀλεσμολ.* Ἀλησμολ ex codice Regio edidit Stephanus. Sed in tribus reliquis scriptum est ἀλεσμολ, quod est usitatum.

(69) Οὐχ οἰδὲ ἐπέβερ φροτοῖς. Hæc de Christo narratio B. Ignatii desumpta est ex Evangelio secundum Hebreos, quod, ab Eusebio omisum aut ignoratum, docuit nos Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi de Ignatio loquitur his verbis: *Inde egredens scripsit ad Smyrnæos et proprie ad Polycarpum, commendans illi Antiochensem Ecclesiam. In qua ei de Evangelio quod nuper a me translatum est, sub persona Christi ponit testimonium, dicens: Ego vero et post resurrectionem in carne eum vidi, et credo quia sit.* Et quando venit ad Petrum, et ad eos qui cum Petro erant, dixit eis: *Ecce palpate me et videte me quia non sum dæmonium incorporale,* etc. Idem scribit in lib. xviii *Commentariorum in Isaiam.* Vide Usserium in annotationibus ad epistolas Ignatii, pag. 48, et Petrum Halloixum in notationibus ad vi.um Ignatii, cap. 4, pag. 385.

(70) Εγὼ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν. In codice Mediæcum hoc scholion ad marginem ascriptum inveni: *Ορα τὸν ἀνδρα τούτον μὴ τὴν ὁρθὴν δέξαν, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν μετὰ σώματος εἶναι κρείττονος καὶ ἀφθάρτου ἀναστάσεως, ἔχοντα, καὶ τοὺς ἄλλους ἐστὶν ἀξιάγαστος.* Id est: *vide ut vir iste, alioqui admiratōne dignus, non recte sentit de resurrectione mortuorum.* In qua corpus multo persecutus

bonus ac fidelis pastor, gregem Antiochenæ Ecclesiæ commendavit: rogans ut omni cura ac diligentia illum fovere vellet. Idem in epistola ad Smyrnæos de Servatore nostro **108** loquens, quædam ejus verba recitat, quæ unde acreperit ignoror. « Ego vero, inquit, post resurrectionem Dominum ipsum in carne apparuisse scio et credo. Qui cum ad Petrum et ceteros ejus comites accessisset, dixit illis: Apprehendite, contrectate me, et videte, quod non sum incorporeus spiritus. Statimque eum contrectantes, crediderunt. » Hujus porro Ignatii et martyrium et epistolas commemorat Ireneus his verbis: « Quenadmodum dixisse fertur quidam e nostris ob Christi fidem damnatus ad bestias: Fru-
mentum ego sum Dei, et ferarum dentibus molor atque comminuor, ut panis mundus efficiar. » Sed et Polycarpus in sua ad Philippenses epistola ea-
rundem meminit epistolarum: « Obscro, inquit, vos omnes, ut pareatis præpositis vestris, omnemque patientiam exerceatis, quam spectaculis non solum in Ignatio, Rufo ac Zosimo viris beatissi-
mis, sed etiam in aliis civibus atque inquinilis ve-
stris; et in ipso præcipue Paulo, ceterisque apo-
stolis: pro certo habentes, quod hi omnes non frustra cucurrerunt, sed in fide ac justitia ingressi,
ad locum sibi a Deo debitum pervenerunt, quan-
doquidem et passionum ejus participes extiterant.
Neque enim præsens sæculum, sed eum qui pro nobis passus et a Deo suscitatus est adamantur. » Et paulo post addit: « Scripsisti ad me et vos et Ignatius, ut si quis forte in Syriam proficeretur, vestras litteras eo deferret. Quod quidem perficiam si tempus opportunum nactus fuero: vel ego ipse, vel per alium quempiam, cui id munus vestra causa delegabo. Epistolas omnes Ignatii quas ad me scripsit, et quascunque demum apud nos reperire potuimus, quemadmodum nobis mandasti, ad vos misimus. Quas quidem huic epistolæ subiecimus. Ex iis magnam utilitatem percipere vobis licebit. Continent enim fidem, patientiam, et cetera quæ ad augendum Domini nostri cultum pertinent. » Atque hæc quidem de Ignatio. Quo defunctio, epi-
scopatum Antiochenæ Ecclesiæ suscepit Heros.

109 CAPUT XXXVII.

De Evangelii prædicatoribus qui adhuc florabant.

Eadem tempestate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippi filiabus prophætica gratia illustris suisse memoratur. Præter hos alii quoque complures eodem tempore viguerunt, inter apostolorum successores principem obtinentes locum. Qui utpote discipuli tantorum virorum admirabiles plane ac divini, Ecclesiarum fundamenta quæ varlis in locis

erit nec corruptioni obnoxium. Ego vero quid hic scholastes sibi voluerit, prorsus ignoro. Neque enim in verbis Ignatii quidquam est reprehendendum. Sed fortasse Græculus ille qui hoc scholion primus scripsit, Eutychianam hæresim sectabatur. De qua vetustissimus scriptor in Vita Gregorii Magni ita scribit: Qui cum adhuc esset in eadem urbe positus, nascentem ibi novam hæresim de statu nostra resurrectionis, ipso quo exorta est initio, juvante Dei gratia catholicæ veritatis, astrarivit. Siquidem Eutychius, ejusdem urbis episcopus, dogmatizabat, corpus

A δντα. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυθεν, ἐφη αὐτοῖς· Λάβετε, ψῆλαφῆσατε με καὶ βετε, διτὶ οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον· καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἤψαντο, καὶ ἐπίστευσαν. » Οὐδὲ δὲ αὐτοῦ τὸ μαρτύριον καὶ ὁ Εἰρηναῖος, καὶ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ μνημονεύει λέγων οὕτως· « Ως εἶπε τις τῶν ἡμετέρων διὰ τὴν πρὸς Θεὸν μαρτύριαν καταχριθεὶς πρὸς θηρία· Οτι σι-
τός εἰμι Θεοῦ, καὶ δι' ὅδοντων θηρίων ἀλήθιμοι, ίνα καθαρὸς ἄρτος εὔρεθω. » Καὶ δὲ Πολύκαρπος δὲ τούτων αὐτῶν μέμνηται ἐν τῇ φερομένῃ αὐτοῦ Πρὸς Φε-
λιππησοὺς ἐπιστολῇ, φάσκων αὐτοῖς ἥμαστ· « Παρακαλῶ οὖν πάντας ὑμᾶς πειθαρχεῖν καὶ ἀπεκεν πᾶσαν ὑπομονὴν, ἵνα εἰδετε κατ' ὅφθαλμοὺς οὐ μόνον ἐν τοῖς μακαροῖς Ἱγνατίῳ καὶ Ρούφῳ, καὶ Ζωτίμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς ἐξ ὑμῶν, καὶ ἐν αὐτῷ Παύλῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις, πεπεισμένους διτὶ οὗτοι πάντες οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ δι-
καιοσύνῃ, καὶ διτὶ εἰς τὸν ὅφελόμενον αὐτοῖς τόπον εἰσὶ παρὰ Κυρίῳ, φῶς καὶ συνέπαθον. Οὐ γάρ τὸν νῦν ἡγάπταν αἰώνα, ἀλλὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα, καὶ δι' ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναστάντα. » Καὶ ἐξης ἐπιφέρει· « Ἔγραψατέ μοι καὶ ὑμεῖς καὶ Ἱγνατίος, ίνα ἔτις τις ἀπέρχηται εἰς Συρίαν, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀποκομῆσι γράμματα. Ὁπερ ποιήσω, ἐὰν λάδω καιρὸν εἴθετον, εἴτε ἐγώ, εἴτε δὲ πέμπω πρεσβεύσοντα καὶ περὶ ὑμῶν. Τὰς ἐπιστολὰς Ἱγνατίου τὰς πεμφείσας ἡμῖν ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ ἀλλας δισας εἰχομεν παρ' ἡμῖν, ἐπέμψαμεν ὑμῖν καθὼς ἐνετελλασθε. Αἱτινες ὑποτεταγμέναι εἰσὶ τῇ ἐπιστολῇ ταῦτη· ἐξ ὧν μεγάλα ὠφελήθηνται δυνητεσθε. Περιέχουσι γάρ πίστιν καὶ ὑπομονὴν καὶ πᾶσαν οἰκοδομὴν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνήκουσαν. » Καὶ τὰ μὲν περὶ τὸν Ἱγνατίον τοιάντα. Διαδέχεται δὲ μετ' αὐτὸν τὴν Ἀντιοχείας ἐπισκοπὴν Ἡρώ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Περὶ τῶν εἰσέτι τότε διαπρεπότων εὐαγγελιστῶν (Nic. H. E. III. 21).

Tῶν δὲ κατὰ τούτους διαλαμψάντων καὶ Κοδράτος **D** ἥν· ὃν ἀμα ταῖς Φελίππου θυγατράσι προφητικῷ χαρίσματι λόγος ἔχει διαπρέψαι. Καὶ ἀλλοὶ δὲ ἐπὶ τούτοις πλείους ἐγνωρίζοντο κατὰ τούσδε, τὴν πρότην τάξιν τῆς τῶν ἀποστόλων ἐπέχοντες διαδοχῆς· οἱ καὶ ἄτε τηλεικῶνδε δύτες μαθηταὶ θεοπρεπεῖς (71), τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν Ἐκκλησῶν προκαταβλη-

nostrum in illa resurrectionis gloria impalpabile, venis aereque subtilius esse suum. Quibus ille auditis, et ratione veritatis et exemplo Deminice resurrectionis ostendit, hoc dogma orthodoxæ fidei in omnibus esse contrarium, etc. Existat hæc Vita in manuscripto codice Musciacensi, digna profecto quæ typis edatur. Est enim longe antiquior ac prior illa quam Henricus Canisius edidit.

(71) Μαθηταὶ θεοπρεπεῖς. Rectius in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. et Savil. scriptum est διαπρεπεῖς μαθηταὶ.

θίνεται ὑπὸ τῶν ἀποστόλων θεμελίους ἐπιφοδόμουν, οὐδὲντος εἰς πλέον τὸ κήρυγμα, καὶ τὰ σωτήρια σπέρματα τῆς τοῦ οὐρανῶν βασιλείας ἀνὰ πᾶσαν εἰς τὸ ἄτος ἐπισπείροντες τὴν οἰκουμένην. Καὶ γάρ δὴ πλεῖστοι τῶν τότε μαθητῶν σφροτέρῳ φιλοσοφίᾳ ἔρωτι πρὸς τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ψυχὴν πληττόμενοι, τὴν σωτήριον πρότερον ἀπετίθησαν παραχέλευσιν, ἐνδέεσι νέμοντες τὰς οὐσίας. "Ἐπειτα δὲ ἀποδημίας στελλόμενοι, ἔργον ἀπετέλουν εὐαγγελιστῶν, τοὺς ἔτι πάμπαν ἀνήκοις τοῦ τῆς πίστεως λόγου κηρύττειν τὸν Χριστὸν φιλοτιμούμενοι, καὶ τὴν τῶν θείων Εὐαγγελίων παραδίδοντας γραφήν. Οὗτοι δὲ θεμελίους τῆς πίστεως ἐπὶ ξένοις τισὶ τόποις αὐτὸν μόνον καταβαλλόμενοι, ποιμένας τε καθιστάντες ἐπέρους, τούτοις τε αὐτοῖς ἐγχειρίζοντες τὴν τῶν ἀρτίων εἰσαγχέντων γεωργίαν, ἐτέρας αὐτοὶ πάλιν χώρας τε καὶ ἔθνη μετήσαν, σὺν τῇ ἐκ Θεοῦ χάριτι καὶ συνεργίᾳ, ἐπει καὶ τοῦ θείου Πνεύματος εἰσέτι τότε δι' αὐτῶν πλεῖσται παράδοξοι δυνάμεις ἐνήργουν, ὥστε ἀπὸ πρώτης ἀκροάσεως, ἀθρόως αὔτανδρα πλήθη προβύματας τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων Δημιουργὸν εὐσέβειαν αὐτοῖς ψυχαῖς καταδέχεσθαι; (72). 'Ἄδυνάτου δ' ὅντος ἦμεν ἀπανταῖς ἐξ ὀντόματος ἀπαριθμεῖσθαι, δοις ποτὲ κατὰ τὴν πρώτην τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις γεγόνασι ποιμένες ή καὶ εὐαγγελισταὶ, τούτων εἰκότως ἐξ ὀντόματος γραφῆ μόνων τὴν μνήμην κατατεθείμεθα. Ὡν ἔτι καὶ νῦν εἰς ἡμᾶς δι' ὑπομνημάτων τῆς ἀποστολικῆς διδούσκαλις τὶ παράδοσις φέρεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ·

Μερὶ τῆς Κλήμεντος ἐπιστολῆς καὶ τῶν ψευδῶς εἰς αὐτὸν ἀραφερομένων (Nic. II. E. iii, 18).

"Ωσπερ οὖν ἀμέλει τοῦ Ἱγνατίου ἐν αἷς κατέλέξαμεν ἐπιστολαῖς, καὶ τοῦ Κλήμεντος ἐν τῇ ἀνώμολογημένῃ παρὰ πᾶσιν, ἢν ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διετυπώσατο. 'Ἐν δὲ τῆς πρὸς Ἐβραίους πολλὰ νοήματα παραθεὶς, ἤδη δὲ καὶ αὐτολεξεὶ ρήτορὶς τισιν ἐξ αὐτῆς χρησάμενος, σαφέστατα παρίστησιν διειποτέρης μὴ νέον ὑπάρχει τὸ σύγγραμμα. "Οθεν εἰκότας ἔδοξεν, αὐτὸν τοὺς λοιποὺς ἔγκαταλεχθῆναι γράμμασι τοῦ Ἀποστόλου. Ἐβραίοις γάρ διὰ τῆς πατρίου γλώττης ἐγγράφως ὡμιληκότος τοῦ Παύλου, οἱ μὲν τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, οἱ δὲ τὸν Κλήμεντα τούτον αὐτὸν ἐρμηνεῦσαι λέγουσι τὴν γραφήν. "Ο καὶ μᾶλλον εἴη διὸ ἀληθὲς, τῷ τὸν δμοιον τῆς φράσεως χαρακτῆρα τὴν τε τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴν, καὶ τὴν πρὸς Ἐβραίους ἀποσάζειν, καὶ τῷ μὴ πόρῳ τὰ ἐν ἔκατέροις τοῖς συγγράμμασι νοήματα καθεστάναι. 'Ιστέον δ' ὡς καὶ δευτέρα τις εἶναι λέγεται τοῦ Κλήμεντος ἐπιστολὴ. Οὐ μὴν ἔθ' ὅμοιας τῇ προτέρᾳ καὶ ταύτην γνώριμον ἐπιστάμεθα, ὅτι μηδὲ καὶ τοὺς ἀρχαῖους αὐτῇ κεχρημένους ισμεν. "Ηδη δὲ καὶ ἔτερα πολυεπῆ καὶ μακρὰ συγγράμματα ὡς τοῦ αὐτοῦ χθὲς καὶ πρώην τινὲς προήγαγον, Πέτρου

A apostoli prius jecerant, additis ædificiis extruxerunt: prædicationem Evangelii magis ac magis promoventes, et salutaria regni cœlestis semina per universum terrarum orbem late spargentes. Siquidem plerique ex illius temporis discipulis, quorum animos ardenter philosophiæ desiderio Verbum divinum incenderat, Servatoris nostri præceptum jam anteā expleverant, divisis inter egenotes facultatibus suis. Deinde relicta patria peregre proficiscentes, munus obibant evangelistarum, iis qui fidei sermonem nondum audivissent, Christum prædicare, et sacrorum Evangeliorum libros tradere ambitiose satagentes. Hi postquam in remotis quibusdam ac barbaris regionibus fundamenta fidei jecerant, aliosque pastores constituerant, et novellæ plantationis curam iisdem commiserant, eo contenti ad alias gentes ac regiones, comitante Dei gratia ac virtute properabant. Quippe divini spiritus vis ac potentia, multa per eosdem miracula eliamtum operabatur. Adeo ut prima statim audita prædicatione, universi simul populi veri Numinis cultum promptissimo animo susciperent. Cæterum cum fieri nullo modo possit ut singulos nominatum recenseamus, quotquot primis illis apostolicæ successionis temporibus per omnes orbis terrarum Ecclesiæ antistites aut evangelistæ fuerunt: eorum dūnaxat nomina hic commemorare statuimus, quorum monumenta apostolicam illorum doctrinam continentia adhuc supersunt.

C

110 CAPUT XXXVIII.

De Clementis Epistola, aliisque quæ falso ei tribuuntur.

D Verbi gratia Ignatii, quas recensuimus epistolæ, et Clementis illa ab omnibus recepta, quam Ecclesiæ Romanæ nomine ad Corinthiorum Ecclesiam scripsit. In qua cum multas inserat sententias desumptas ex Epistola ad Hebreos, iisdemque interduin verbis utatur, satis indicat opus illud nequam recens esse. Quamobrem cum reliquis Apostoli scriptis non sine causa hoc etiam recensitum videtur. Cum enim ad Hebreos patro sermone scripsisset Paulus, alii Lucam evangelistam, alii bunc de quo loquuntur Clementem, Epistolam illam esse interpretatum ferunt. Quod quidem verius videtur, cum præsertim et Clementis, et illa ad Hebreos Epistola eundem babeat stylum, nec utriusque scripti sententiæ valde inter se discrepant. Scendum tamen est alteram quoque Clementis epistolam circumferri. Verum hanc non perinde receptam atque approbatam fuisse, pro certo habemus: quandoquidem vetustiores ejus testimonio nequam usos esse comperimus. Quidam porro alia etiam opera prolixa et copiosa sub ejus nomine heri ac nudius tertius in lucem protulerunt: puta Petri et

(72) Αὐταῖς ψυχαῖς καταδέχεσθαι. Iidem tres codices cum Saviliiano scriptum habent τὸ ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς καταδέχεσθαι, quod magis proba.

Apionis disputationes, quarum apud antiquos nulla omnino exstat mentio. Neque enim sincera rectæ fidei ab Apostolis traditæ nota in illis expressa reperitur. Et Clementis quidem quæ genuina et omnium consensu recepta sint scripta, jam satis liquet. De Ignatii quoque et Polycarpi scriptis abunde diximus.

CAPUT XXXIX.

De libris Papiae.

Papiæ vero quinque omnino feruntur libri, quorum titulus est : *De interpretatione oraculorum Dominorum*. Ilorum quinque duntaxat Papiae librorum meminit Ireneus his verbis : « Testatur, inquit, hæc Papias Joannis auditor, et sodalis Polycarpi scriptor antiquus in quarto operis sui libro. Sunt enim ab eo quinque libri compositi. » Et hæc quidem Ireneus. At vero Papias ipse in proœmio librorum suorum, se quidem **III** sanctorum apostolorum spectatorem atque auditorem fuisse non dicit, sed ab eorum familiaribus normam fidei se accepisse testatur his verbis : « Nec pidgebit, inquit, ea quæ quondam a senioribus didici ac memoriaz mandavi, cum interpretationibus nostris ascribere, ut veritas eorum

(73) Πέτρου δὴ καὶ Ἀππιωρος διαλόγους. In lib. x. *Recognitionum* Clementis Romani, mention quidem sit Appionis, qui in urbem Antiochiam advenisse dicitur cum Anubione, sub idem fere tempus quo Petrus apostolus illuc venerat. Verum de Petri cum Appione disceptatione nulla ibi sit mentio. Quid igitur dicemus? An librum Clementis qui Petri cum Appione disputationem continebat, alium esse a libris *Recognitionum*? Mihi quidem non videntur duo fuisse libri. Nam si duo fuissent libri Clementis, alter *Recognitionum*, alter vero disputationem continentes Petri cum Appione, cur Eusebius unum duntaxat commemorasset, alterum vero prætermisisset? Unus igitur fuit liber ille Clementis, qui *Πράξεις seu Ηερόδοι Πέτρου* inscribebatur. Sed hic duas in partes erat divisus. Prior Matidiæ et Faustinianum a liberis suis agnitos commemorabat; in secunda vero parte continebatur dialogus Petri cum Appione. Sane Rufinus qui illum Clementis librum latine interpretatus est, in *Epistola ad Gaudentium episcopum* testatur, duo fuisse hujus libri corpuscula apud Graecos; quorum in altero quædam legerentur, quæ alterum non habebat. Scribit etiam se consilio quædam omisisse, propterea quod a veræ fidei doctrina abhorrent.

(74) Καὶ Ἀππιωρος. Ita legitur hoc nomen in omnibus nostris codicibus, præterquam in Fuk. In quo Apionis nomen scribitur per simplex π, quemadmodum apud Josephum et alios. Photius tamen in *Bibliotheca* cap. 112, cum nostris exemplaribus consentit. et Clemens in lib. x. *Recognitionum*, ubi ait Appionem Plistonicensem cum Anubione venisse ab Antiochia. Denique Agellius in libro sexto : *Appion*, inquit, *Græcus homo qui Plistonices est appellatus*. In *Lexico Suidæ* scriptum est, Ἀππιὸν ὁ Πλιστονίκου. Sed ex serie litterarum quæ in Lexicis observari debet, satis appareat scribendum esse Ἀππιών. Certe Ἀππιών nomen Romanum est, in Græcam speciem detortum, ut Μαρκίων, Κοδράτιων, et similia. Apion quidem familiare Ægyptius nomen fuit, ab Api quem colebant, deductum; ut Serapion, Anubion, et similia. Certe Ptolemæus, Cyrenarum rex, Apion est appellatus. Quare cum grammaticus ille Plistonicus filius Ægyptius fuerit, Apion dicen-

A δὴ (73) καὶ Ἀππιωνος (74) διαλόγους περιέχοντα· ὃν οὐδὲ διλος μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται (75). Οὐδὲ γάρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς δρθοδοξίας (76) ἀποσύζει τὸν χαραχτήρα. Ή μὲν οὖν τοῦ Κλήμεντος διολογούμενη γραφή, πρόδηλος. Εἰρηται δὲ καὶ τὰ ἔγνατον καὶ Πολυκάρπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΟΥ.

Περὶ τῶν Παπία συγγραμμάτων (Nic. H. F. iii, 20).

Τοῦ δὲ Παπία συγγράμματα πέντε τὸν ἀριθμὸν φέρεται, & καὶ ἐπιγέγραπται Λογιῶν Κυριακῶν ἘΞΗΓΗΣΕΩΣ. Τούτων καὶ Εἰρηναῖος ὡς μόνων αὐτῷ γραφέντων μνημονεύει, ὡδὲ πας λέγων· « Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας Ἰωάννου μὲν ἀκούστης, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονὼς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων. Ἐστι γάρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα. » Καὶ δὲ μὲν Εἰρηναῖος ταῦτα. Αὐτός γε μὴν δὲ Παπίας κατὰ τὸ προσόμιον τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀκροστήν μὲν καὶ αὐτόπτην οὐδαμῶς ἐσυντὸν γενέσθαι τῶν ἱερῶν ἀποστολῶν, ἐμφανεῖ, παρειληφέντα δὲ τὰ τῆς πίστεως παρὰ τῶν ἔκεινοις γνωρίμων διδάσκει, δι' ὃν φησι λέξεων. « Οὐκ δύνησα δὲ σοι καὶ διὰ ποτὲ παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καλῶς ἐμάθον καὶ καλῶς ἐμνημόνευσα,

dus potius videtur quam Appion. Eadem est scribendi varietas in *Fastis consularibus*. Nam Appionem qui consul fuit principatu Justiniani Augusti, Latini faste fere *Appionem* vocant; at in *Chronico Alexandrino* Apion dicitur.

(75) Ορ οὐδὲ διλος μνήμη τις παρὰ τοῖς παλαιοῖς φέρεται. Atqui Origenes in libro iii *Explanationum in Genesim*, mentionem facit eorum Clementis librorum, et quendam locum ex iis adducit, qui etiamnum legitur in libris *Recognitionum*: Καὶ Κλήμης δὲ δὲ Ρωμαῖος Πέτρου ἀποστόλου μαθητῆς, συνῳδεῖ τούτους ἐν τῷ παρόντι προβλήματι πρὸς τὸν πατέρα ἐν Λαοδικείᾳ εἰπων ἐν ταῖς Περιόδοις, etc. Exstat hic locus in cap. 22 *Philocalie*. Et in vulgatis quidem editionibus locus iste profertur tanquam ex libro ii *contra Celsum*, cum tamen in libris *contra Celsum* qui hodie existant, non legitur. Est autem revera ex lib. iii *Explanationum in Genesim*, ex quo luculentissimum fragmentum primo loco assertur in supradicto capite *Philocalia*, a pagina 330 usque ad paginam 352. Cui fragmento copulandum est illud quod sequitur pagina 357: Φέρε δὲ ἀγνωστώμεθα, et reliqua usque ad finem capitinis. Sic enim continue absque ulla interruptione citatur ab Eusebio in fine libri sexti *De preparatione*. Cæterum observavi, Origenem non raro uti solere testimoniis librorum *apocryphorum*. Ita tamen illis utitur, ut nonnisi optima quæque ex illis decerpatur. In quo quidem apiculas imitatur, quæ ex floribus etiam venenatis mellis colligunt suavitatem.

(76) Οὐδὲ γάρ καθαρὸν τῆς ἀποστολικῆς δρθοδοξίας. Idem testatur Photius, in *Bibliotheca*, cap. 112, et ante eum Rufinus in *epistola ad Gaudentium episcopum*: in illis scilicet Clementis *Recognitionum* libris quædam de Filio Dei dicta fuisse, quæ a recte fidei dogmate deviarent, et cum Ariannorum potius sententia consentirent. Denique Epiphanius in hæresi *Ebionæorum*, c. 15, diserte affirmat, libros Clementis Romani qui *Περὶ οὐρανοῦ Πέτρου* inscribebantur, ab Ebionæis corruptos fuisse atque falsatos. Libri porro illi *De peregrinationibus Petri* iudicem sunt cum *Recognitionum* libris, ut supra ex Origeni ostendimus. Quare Eusebium hoc loco im-

συγκατατάξαι ταῖς ἐρμηνείαις (77), διαβεβαιούμε- νος ὑπὲρ αὐτῶν ἀλήθειαν. Οὐ γὰρ τοῖς τὰ πολλὰ λέγουσιν ἔχαιρον ὕσπερ οἱ πόλλοι, ἀλλὰ τοῖς τάληθῇ διδάσκουσιν· οὐδὲ τοῖς τὰς ἀλλοτρίας ἐντολὰς μνημονεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς τὰς παρὰ τοῦ Κυρίου τῇ πίστει δεδομένας, καὶ ἀπ' αὐτῆς παραγινομένας τῆς ἀληθείας. Εἰ δέ που καὶ παρηκόλουθηκώς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἐλθοι, τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας, ἢ τί Πέτρος εἶπεν, ἢ τί Φίλιππος, ἢ τί Θωμᾶς, ἢ Ἰάκωβος· ἢ τί Ἰωάννης, ἢ Ματθαῖος· τί τις ἔτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ἢ τε Ἀριστίων, καὶ δι πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταὶ, ἀγνοοῦσιν. Οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσούτον με ώρεστεν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζήστες φωνῆς καὶ μενούσης. »Ἐνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἀξιον δις καταριθμοῦντι: αὐτῷ τὸ Ἰωάννου δνομαχ· ὃν τὸν μὲν πρότερον Πέτρῳ καὶ Ἰάκωβῳ, καὶ Ματθαίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις συγκαταλέγει, σαφῶς δηλῶν τὸν εὐγεγειτόν· τὸν δὲ ἔτερον Ἰωάννην διαστέλλας τὸν λόγον, ἔτεροις παρὰ τὸν τῶν ἀποστόλων ἀριθμὸν κατατάσσει, προτάξας αὐτοῦ τὸν Ἀριστίωνα. Σαφῶς τε αὐτὸν πρεσβύτερον ὄνομάζει. Ὅς καὶ διὰ τούτων ἀποδεικνυσθεὶς τὴν ἴστορίαν ἀληθῆ τῶν δύο κατέτην Ἀστίν ὁμανυμίᾳ κεχρῆσθαι εἰρηκότων, δύο τε ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα καὶ ἔκατερον Ἰωάννου ἔτι νῦν λέγεσθαι· οἵς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν. Εἰκός γὰρ τὸν δεύτερον, εἰ μὴ τις ἐθέλοι τὸν πρώτον, τὴν ἐπ' ὄντος φερομένην Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν ἐωρακέναι. Καὶ ὁ νῦν δὲ ἡμῖν δηλούμενος Παπίας, τοὺς μὲν τῶν ἀποστόλων λόγους παρὰ τῶν αὐτοῖς παρηκόλουθηκότων ὁμολογεῖ παρειληφέναι, Ἀριστίωνος δὲ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωάννου αὐτήρικον ἔκυτὸν φησι γενέσθαι. Ὄνομαστι γοῦν πολλάκις αὐτῶν μνημονεύσας, ἐν τοῖς αὐτοῦ συγγράμμασι τίθησιν αὐτῶν παραδόσεις. Καὶ ταῦτα δὲ τὴν δημιουρίαν εἰρήσθω. Ἀξιον δὲ ταῖς ἀποδοθείσαις τοῦ Παπία φωναῖς, προσάφαι λέξεις ἔτερας αὐτοῦ, δι' ὧν παράδοξά τινα ἴστορει καὶ δῆλα, ὡς ἐκ παραδοσεως εἰς αὐτὸν ἐλθόντα. Τὸ μὲν οὖν κατὰ τὴν Ἱεράπολιν Φίλιππον τὸν ἀπόστολον ἀμα ταῖς θυγατράσι διατρίψαι, διὰ τῶν πρόσθιν δεδήλωται. Ὅς δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς δι Παπίας γενομένος, διήγησιν παρειληφέναι θευμασίαν ὑπὸ τῶν τοῦ Φίλιππου θυγατέρων μνημονεύει, τὰ νῦν σημειωτέον. Νεκροῦ γάρ ἀνάστασιν κατ' αὐτὸν γεγονυῖαν ἴστορει, καὶ αὐτὸν πάλιν ἔτερον παράδοξον περὶ ἰοῦστον τὸν ἐπικληθέντα Βασαβᾶν (78) γεγονός, ὡς δηλητήριον φάρμακον ἐμπιβόντος καὶ μηδὲν ἀηδὲς διὰ τὴν τοῦ Κυρίου χάριν ὑπομειναντος. Τοῦτο δὲ τὸν ἰοῦστον μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάληψιν, τοὺς ἵερους ἀποστόλους μετὰ Μαθθαὶ στῆσαι τε καὶ ἐπεύξασθαι ἀντὶ τοῦ προδό-

merio reprehendit velut scholiastes his verbis, quæ ad marginem codicis Mazarini ascripta sunt: Τί σοι καὶ τοῖς τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος διαλέγοις, ἐροὺς δοσιν τὸ δφελος οἱ ὄρθοδοξας καὶ εἰλιχρινος ἐντευχητες σαφῶς ίσασιν. Ἀπαγε τῶν διασυρμῶν, ὡ λογιώτατε πείσεται γάρ σοι τῶν δλων οὐδεὶς τῆς τοῦ θεοῦ Ἐκκλησίας τοῦ Κλήμεντος ἀπαντά ἐν σεμνούσιοις ἐστὶ τοῖς τροφίμοις τῆς εὔσεβειας, ὡς ὧν σπουδάζεται.

(77) Συγκατατάξαι ταῖς ἐρμηνείαις. Ita legitur

PATROL. GR. XX.

A nostra quoque assertione firmetur. Non enim, ut plerique solent, eos unquam sectatus sun qui verbis affluerent, sed eos potius qui verum docerent; nec eos qui nova quædam et inusitata præcepta, sed illos qui Domini mandata in figuris tradita, et ab ipsa veritate profecta memorabant. Quod si quis interdum mihi occurrebat qui cum senioribus versatus fuisset, ex eo curiose sciscitabam quænam essent seniorum dicta: quid Andreas, quid Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Jacobus, quid Joannes, quid Matthæus, quid cæteri Domini discipuli dicere soliti essent: quidnam Aristion, et Joannes presbyter, discipuli Domini, prædicarent. Neque enim ex librorum lectione tantam me utilitatem capere posse existimabam, quantum ex hominum adhuc superstitioni viva voce. »Quibus in verbis illud etiam observandum est, bis ab eo possum esse nomen Joannis. Et priorem quidem una cum Petro, Jacobo, Matthæo et reliquis apostolis recenset, satis indicans se de evangelista Joanne verba facere. Postea vero adhibita sermonis distinctione, alterum Joannem cum iis collocat qui extra numerum sunt apostolorum, præponens illi Aristionem quemdam: eumdemque presbyterum diserte nominat. Quo sit ut vera videatur esse narratio illorum, qui duos eodem nomine appellatos in Asia vixisse dixerunt: et apud Ephesum duo esse sepultra, et utrumque Joannis hactenus nominari. Atque hoc animadvertere in primis necessarium puto. Verisimile est enim Revelationem Iuliam Joannis nomine inscriptam, si non a priore illo, certe ab hoc posteriore visam fuisse. Et Papias quidem de quo nunc sermonem habemus, apostolorum dicta, ab iis qui cum apostolis versati fuerant, se accepisse profitetur: Aristion autem et Joannis presbyteri auditorem se dicit fuisse. Multa certe quæ ab iis tradita accepérat, ipsorum nominatim mentione facta, in Commentariis suis retinuit. Atque haec quidem non superflue, 112 ut arbitror, a nobis dicta sint. Porro operæ pretium fuit, supra citatis Papiæ verbis alia etiam ejusdem testimonia adjungere, in quibus miracula quædam ex aliorum fide ac traditione commemorat. Philippum quidem apostolum una cum filiabus Hierapolii degere solitum superius docuimus. Nunc vero quemadmodum Papias, qui iisdem temporibus vivit, miracabilem quamdam narrationem a Philippi filiabus accepisse se refert, exponamus. Scribit enim mortuum sua aetate ad vitam esse revocatum. Alterum quoque ingens miraculum refert de Justo qui Barsabas cognominatus est; qui cum lethale

in codice Regio, et recte quidem, ut opinor. Certe Rusinus hunc locum ita legit, ut ex versione ejus apparet: Non pigebit autem nos tibi omnia quæ quondam a presbyteris didicimus, et bene retinemus, recordantes exponere cum interpretationibus suis. Reliqui tamen codices Maz., Med. ac Fuk. cum Nicophoro scriptum habent συντάξα.

(78) Ιοῦστον τὸν ἐπικληθέντα Βασαβᾶν. In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. legitur Βαρσαβᾶν.

poculum ebibisset, tamen Dei adjutus gratia, nulum inde accepit incommodum. Hunc autem Iustum post Domini ascensum a sanctis apostolis productum esse in medium cum Matthia, factaque ad Denum precationem, ut alter eorum sorte duceretur, qui in locum proditoris Judæ substitutus numerum ipsorum expleret. Actuum liber commemorat his verbis: « Et statuerunt duos, Joseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, et Matthiam. » Et orantes dixerunt. Idem præterea scriptor alia nonnulla nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet Servatoris parabolæ ac prædications, aliaque fabulis propiora. Inter quæ et mille annorum spatium post corporum resurrectionem fore dicit, quo regnum Christi corporaliter stet in orbe terrarum. Quæ quidem ita opinatus esse videtur Papias ex male intellectis apostolorum narrationibus, cum ea quæ arcano quodam sensu et exempli causa ab illis dicebantur, non satis pavidisset. Fuit enim mediocri admodum ingenio præditus, ut ex scriptis illius coniugere licet. Plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scriptoribus ejusdem erroris occasionem præbuit, hominis velutitate sententiam suam tuentibus: puta Irenæo, et si quis alius ejusdem opinionis fautor exstitit. Alias quoque supradicti Aristionis enarrationes sermonum Domini, et Joannis presbyteri traditiones referit in suis libris. Quas discendi studiosis indicasse contenti, rem illum, quam de Marco evangelista idem scriptor commemoravit, superioribus ejus verbis subnecimus. Aiebat etiam, inquit, presbyter ille Marcum, Petri interpretem, **113** quæcunque memoria mandaverat, diligenter perscripsisse: non tamen ordine pertexuisse quæ a Domino aut dicta aut gesta fuerant. Neque enim ipse Dominum audiverat aut secutus fuerat unquam. Sed cum Petro, ut dixi, postea versatus est, qui pro audientium utilitate, non vero ut sermonum Domini historiam contexeret, Evangelium prædicabat. Quocirca nihil peccavat Marcus, qui nonnulla ita scripsit, prout ipse memoria repetebat. Id quippe unum studebat, ut ne quid eorum quæ audierat, prætermitteret, aut ne quid falsi eis affligeret. Haec de Marco Papias narrat. De Mattheo vero sic habet: «Mattheus quidem, inquit, Hebraico sermone divina scripsit oracula: interpretatus est autem unusquisque illa prout potuit. » Porro idem Papias testimoniis ex priore Joannis Epistola, et ex priore itidem Petri

(79) Τὸν τοῦ Κυρίου λόγων διηγήσεις. Recite Musculus enarrationes verit. Hoc enim sensu διηγήσεις usurpat Eusebius non semel. Sic paulo ante. in hoc capite dixit: « Αὐτὸς διηγούμενος διηγήσεις. Origenes in lib. iv De principiis. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ βυπό τινων καταφορούμενον βιβλίῳ τῷ Ποιμένι, οὐτω διηγούμεθα. Vide quæ notavi ad cap. 14 lib. vii. »

(80) Μάρκος ἔρμηνεν τῆς Πέτρου. Marcum interpretem Petri vocat etiam Hieronymus in Catalogo, ex hoc Papiæ loco, ut opinor. Ille est quod plerique Græcorum Marci Evangelium a Petro di-

τον Ιούδᾳ ἐπὶ τὸν κλῆρον τῆς ἀναπληρώσεως τοῦ αὐτῶν ἀριθμοῦ, ἢ τῶν Πράξεων ὡδέ πας ἴστορες γραφή. « Καὶ ἔστησαν δύο, Ἱωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν· καὶ προσευχάμενοι εἶπον. » Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὡς ἐκ παραδίσεως ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἤκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παρασόλας τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ τινα δίλλα μυθικώτερα. Ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινά φησιν ἐπών οὐσεῖται μετὰ τὴν ἐν νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας ἐπὶ ταυτῆσι τῆς γῆς ὑποτησομένης. « Καὶ ἤγονται τὰς ἀποστολικὰς παρεκδεξάμενον διηγήσεις, ὑπολαβεῖν. τὰ ἐν ὑποδείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶν εἰρημένα μὴ συνευραχτά. Σφρόργια γάρ τοι σμικρός ὅν τὸν νοῦν, ὡς ἀν ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται· πλὴν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν πλείστοις οσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν, τῆς δομοῖς αὐτῷ διῆτης παραίτιος γέγονε, τὴν δραχαίστητα τάνδρος προθετικήμενοις, ὕστερον οὖν Εἰρηνάιῳ, καὶ εἰ τις ἄλλος τὰ δημοια φρονῶν ἀναπέφηνεν. Καὶ ἄλλας δὲ τῇ ίδιᾳ γραφῇ παραδίδωτιν Ἀριστίλωνος τοῦ πρόσθιεν δεδηλωμένου τῶν τοῦ Κυρίου λόγων διηγήσεις (79), καὶ τοῦ πρεσβυτερού Ιωάννου παραδίσεις, ἐφ' ἦς τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψαντες, ἀναγκαῖως νῦν προσθήσομεν ταῖς προεκτεθεῖσαις αὐτοῦ φωναῖς παράδοσιν, ἢ περὶ Μάρκου τοῦ τὸ Εὐαγγέλιον γεγραφότος ἐκτέθειται διὰ τούτων. » Καὶ τοῦτο δὲ πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἔρμηνεν τῆς Πέτρου (80) γενόμενος, δσα ἐμνημόνευτεν, ἀκριβῶς ἔργαζεν, οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα· οὗτος γάρ ἤκοντες τοῦ Κυρίου, οὗτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δὲ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ, δὲ πρὸς τὰς χρείας ἐποιείτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὕστερον σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λόγων· οὗτος οὐδὲν ἡμαρτεῖ Μάρκος, οὗτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν. Ἐνδι γάρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὅντος παραλιπεῖν, ἢ φεύσασθαι τι ἐν αὐτοῖς. » Ταῦτα μὲν οὖν ιστόρηται τῷ Παπίᾳ περὶ τοῦ Μάρκου. Περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτα εἰρηται· « Ματθαῖος μὲν οὖν Ἐβραΐδης διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράφατο. Ἐρμήνευε δὲ αὐτὸς ὡς τὸ διδύνατο ἔκαστος (81). » Κέχρηται δὲ ὁ αὐτὸς μαρτυρίας ἀπὸ τῆς Ιωάννου προτέρας Ἐπιστολῆς, καὶ τῆς Πέτρου δομοῖς. ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ιστορίαν περὶ γυναικῶν, ἐπὶ πολλαῖς ἀμαρτίαις διαβληθεῖσας ἐπὶ τοῦ Κυρίου. Ἡ τὸ Κατ' Ἐβραιοὺς Εὐαγγέλιον περιέχει. Καὶ ταῦτα δὲ ἡμῖν ἀναγκαῖως πρὸς τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἐπιτετρήρθσω.

Τέλος τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ιστορίας λόγου τρίτου.

etatum esse scribunt. Ita Athanasius in tractatu *De libris sacrae Scripturæ*. Quod quonodo intelligendum sit, docet hic Papiæ locus. Neque enim existimandum est, Marcum ex ore dictantis Petri Evangelium summi excepsisse; sed cum Petrum audivisset verbum Dei Judeis Hebraice prædicantem, Marcum singula quæ ad Christum pertinebant, studiōse digessisse Græco sermone.

(81) Ος ἡδύνατο ἔκαστος. Nicephorus habet, ὡς ἡν δυνατὸς ἔκαστος, cui subscriptiūt quatuor nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savilianus.

desumptis utitur. Aliam quoque exponit historiam de muliere, quæ multorum criminum coram Dominino accusata est. Quæ quidem historia in *Evangelio secundum Hebreos* scripta habetur. Atque hæc cum aliis quæ supra posuimus, non sine causa a nobis observata sint.

Explicit liber tertius Historiæ ecclesiasticae.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Δ'.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER QUARTUS.

ΤΑΔΕ ΚΑΙ Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- α. Τίνες ἐπὶ τῆς Τραπαροῦ βασιλείας, Ῥωμαιῶν καὶ Ἀλεξανδρέων τεγχναστικοῖς ἐπίσκοποι.
 β. Ὁποῖα Ἰουδαῖοι κατ’ αὐτὸν πεπόνθασιν.
 γ. Οἱ κατὰ Ἀδριανὸν υπὲρ τῆς πλοτεώς ἀπολογητούμενοι τίνες.
 δ. Οἱ κατ’ αὐτὸν Ῥωμαιῶν καὶ Ἀλεξανδρέων χρηματίσαντες ἐπίσκοποι.
 ε. Οἱ ἀνέκαθεν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐπὶ τοὺς δηλούμενούς ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι.
 ζ. Η κατὰ Ἀδριανὸν υπάτητη Ἰουδαῖοι πολιορκία.
 η. Τίνες κατ’ ἑκατὸν καιροῦ τεγχναστικοῦ γενδωτύμου τρώγεων ἀρχηγοῖ.
 ι. Τίνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς.
 θ. Ἐπιστολὴ Ἀδριανοῦ υπὲρ τοῦ μὴ δεῖν ἀπρωτῶς ἡμᾶς ἔλαττειν.
 ι. Τίνες ἐπὶ τῆς Ἀρτωντοῦ βασιλείας ἐπίσκοποι Ῥωμαιῶν καὶ Ἀλεξανδρέων τεγχναστικοῖς.
 κ. Περὶ τῶν κατ’ αὐτοὺς τερομέρων αἰρεσιαρχῶν.
 λ. Περὶ τῆς Ἰουστίνου πρὸς Ἀρτωντοῦ ἀπολογίας.
 μ. Ἀρτωντοῦ πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Ἀστας ἐπιστολὴ περὶ τοῦ καθ’ ἡμᾶς λόρου.
 ν. Τὰ περὶ Πολυκάρπου τοῦ τῶν ἀποστόλων τριῶμον μημονεύσμενα.
 ο. Ὁπως κατὰ Οὐνῆρον δὲ Πολύκαρπος ὅμα ἐτέροις ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῆς Σμυρναῖων πλέων.
- A 114 ιζ'. Ὁπως Ἰουστίνος δὲ φιλόσοφος τὸν Χριστοῦ λόρον ἐπὶ τῆς Ῥωμαιῶν πόλεως προσβεὼν ἐμαρτύρησεν.
 ιζ'. Περὶ ὧν Ἰουστίνος ἐτὶ ιδιψι συγγράμματι μημονεύει μαρτύρων.
 ιη'. Τίνες εἰς ἡμᾶς ἥλθον τῶν Ἰουστίνου λόρων.
 ιθ'. Τίνες ἐπὶ τῆς Οὐνῆρον βασιλείας, τῆς Ῥωμαιῶν καὶ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησιαστικοῖς.
 ιχ'. Τίνες κατ’ αὐτὸν τῆς Ἀρτιοχέων ἐκκλησιαστικοῖς τεγχναστικοῖς.
 ια'. Περὶ τῶν κατὰ τούτους διαλαμψάτων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.
 ιβ'. Περὶ Ἡγορίπον καὶ ὧν οὗτος μημονεύει.
 ιγ'. Περὶ Διοκυστοῦ Κορινθίων ἐπισκόπου, καὶ ὧν ἐτραγήσεν ἐπιστολῶν.
 ιδ'. Περὶ Θεοφίλου τοῦ Ἀρτιοχέων ἐπισκόπου.
 ιε'. Περὶ Φιλίππου καὶ Μοδέστου.
 ιζ'. Περὶ Μελίτωρος καὶ ὧν οὗτος ἐμημόνευσε.
 ιζ'. Περὶ Ἀπολλυμάρπον τοῦ τῆς ἱερυπολίτῶν ἐκκλησιαστικοῦ.
 ιη'. Περὶ Μονυσιοῦ καὶ ὧν οὗτος συντεχρήσατο.
 ιθ'. Περὶ Τατιανοῦ καὶ τῆς κατ’ αὐτὸν αἰρεσίως.
 ιλ'. Περὶ Βαρδοντοῦ τοῦ Σύρου, καὶ τῶν φερομέρων αὐτοῦ λόρων.

IN QUARTO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO HÆC CONTINENTUR.

- I. *Quinam Romanorum et Alexandrinorum episcopi fuerint imperante Trajano.*
 II. *Qualia Judæi sub eodem imperatore perpessi sint.*
 III. *Qui, imperante Adriano, pro desensione fidei liberos scripserunt.*
 IV. *Qui sub eodem imperatore eviscoli Romæ fuerint et Alexandriae.*
 V. *Qui jam inde a Servatore nostro usque ad hæc*
- V. *tempora Hierosolymorum episcopi fuerint.*
 VI. *Postrema Iudeorum expugnatio temporibus Adriani.*
 VII. *Quinam eo tempore falsæ doctrinæ duces extiterint.*
 VIII. *Quinam tunc fuerint ecclesiastici scriptores.*
 IX. *Epistola Adriani ne quis Christianorum indicet causa puniretur.*

- X. Qui Romæ et Alexandriae episcopi fuerint imperante Antonino.
- XI. De his qui eodem tempore sectarum auctores fuerunt.
- XII. De Justini Apologetico ad Antoninum.
- XIII. Epistola Antonini ad Commune Asiae de religione nostra.
- XIV. Quæ de Polycarpo apostolorum discipulo com-memorantur.
- XV. Quomodo Polycarpus una cum aliis Smyrnæ passus est imperante Vero.
- XVI. Quomodo Justinus philosophus religionem Christi Romæ prædicans martyrum meruit.
- XVII. De martyribus quorum Justinus in suis libris mentionem facit.
- XVIII. Quinam ad nos pervenerint Justinii libri.
- XIX. Quinam regnante Vero Ecclesia Romanæ et Alexandrinæ præfuerint.

- A XX. Quinam eo tempore Antiochenam Ecclesiam rexerint.
- XXI. De scriptoribus ecclesiasticis qui eadem aitate floruerunt.
- XXII. De Hegesippo, deque iis quorum mentionem fecit.
- XXIII. De Dionysio Corinthiorum episcopo et de epistolis ab eo scriptis.
- XXIV. De Theophilo Antiochenum episcopo.
- XXV. De Philippo et Modesto.
- XXVI. De Melitone, deque his quorum ille mentionem fecit.
- XXVII. De Apollinare Hieropolitanæ Ecclesiae episco-po.
- XXVIII. De Musano et ejus scriptis.
- XXIX. De Tatiano et ejus heresi.
- XXX. De Bardesane Syro et de libris ejus qui sus-pensuunt

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Tίνες ἐπὶ τῆς Τραταροῦ βασιλείας Ἀριωτῶν καὶ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοποι τεγγράστι.

Ἄμφι δὲ τὸ δωδέκατον (82) τῆς Τραϊανοῦ βασιλείας ἵos, ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικίας δηλωθεὶς ἐπίσκοπος τὴν ζωὴν μεταλλάττει, τέ-captos δὲ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν τῶν αὐτόθι λειτουργίαν κληροῦται Πρίμος. Ἐν τούτῳ καὶ Ἀλέξανδρος ἐπὶ Ἀριωτῆς δρόμον ἵos τὸν ἀποληρώσαντος Εὐαρέστου, πέμπτην ἀπὸ Πέτρου καὶ Παύλου κατάγων διαδοχήν, τὴν ἐπισκοπὴν ἀπολαμβάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

*Οὐαὶ Ιουδαῖοι καὶ αὐτὸς πεπένθυσι
(Nic. II. E. III. 22)*

Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλία; τε καὶ Ἐκκλησίας δογμάτων ἀνθοῦντα ἐπιμεῖζον ἔχωρει προκοπῆς, τὰ δὲ τῆς Ιουδαίων συμφρόδες κακοῖς ἐπαπλήκτοις ἤκμαζεν. Ἡδη γοῦν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς ἐνιαυτὸν ὀδυτικαὶ δέκατον ἐλαύνοντος, αὐθίς Ιουδαίων κίνησις ἐπαναστᾶσα, πάμπολον πλῆθος αὐτῶν διέφευρεν. Ἐν τε γὰρ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Αἰγύπτῳ, καὶ προσέτι κατὰ Κυρήνην ὥστερ ύπὸ πνεύματος δεινοῦ τινος καὶ στασιώδους ἀναρρίπτεταις, ὥρμητο πρὸς τοὺς τυνόκους Ἐλληνας (83) στασιάζειν, αὐξήσαντές τε εἰς μέγα τὴν στάσιν, τῷ ἐπιέντι ἐνιαυτῷ πόλεμον οὐ σμικρὸν συνίψαν, ἥγουμένου τηνικαῦτα Λούπου τῆς ἀπάστρες Αἰγύπτου.

(82) Ἀμφὶ τὸ δωδέκατον. In *Chronico* Eusebii initium Primi, Alexandriae episcopi, cadit in annum x Trajani. Alexandri quoque Romani pontificis initium collocatur anno x Trajani. Sed et in annis episcoporum tam Romanorum quam aliarum urbium digerendis, observavi *Chronicon* Eusebii plerumque dissentire ab *Historia ecclesiastica*, sive ea exscriptorum culpa est, sive Hieronymi interpretis, sive ipsius Eusebii. Nam in tanta differentia, difficile est erroris causam assignare. Porro cum *Historia ecclesiastica* post libros *Chroniorum* ab Eusebio scripta sit, ubiunque ejusmodi dissensio occurrit, id potius sequendum videtur quod in *Historia ecclesiastica* scriptum est.

(83) Ηρός τοὺς συρόλοχους Ἐλληνας. Rutilus tertii, *Primo simul commanentibus vicinisque gentilibus inferre certamina*. Sic enim legitur in manuscripto codice Bibliothecæ Regie. Hieronymus autem in *Chronico* interpretatur, *adversus cohabitatores alienigenas*. Langus vertit *adversus cives suos Græcos*.

115 CAPUT I.

Quinam Romanorum et Alexandrinorum episcopa-fuerint imperante Trajano.

Circa duodecimum annum imperii Trajani Cerdio, Alexandrinæ Ecclesiæ episcopus, cuius paulo supra mentionem fecimus, abiit e vita; quartusque ab apostolis ministerium ejus Ecclesia sortitus est Primus. Eo lete tempore cum Evarestus annos octo in pontificatu exegisset, Romæ episcopatum suscepit Alexander, quintum a Petro et Paulo successio-nis obtinens locum.

CAPUT II.

Qualia Judæi sub eodem imperatore perpessi sint.

Ac Servatoris quidem nostri doctrina atque Ecclesia magis ac magis in dies efflorescens, conti-nuis incrementis augebatur. Judæorum autem calamitates novis subinde cladibus cumulabantur. Nam cum imperator annum jam imperii octavum decimum attigisset, rursus Juðæorum tumultus exortus, maximam gentis illius multitudinem extinxit. Qui ppe Alexandriae et per totam *Ægyptum* ac Cyrenaicam, velut a violento quadam et sedi-tioso dæmoni exagitati, Judæi adversus Græcos et gentiles qui una cum ipsis habitabant, tumultum excitare cœperunt. Progressa deinde in majus seditione, sequenti anno bellum non mediocre confa-

D Musculus autem et Christophorus gentes verte-runt, nimis laxo et ambiguo vocabulo. Aut gentiles enim, aut Græcos vertere oportet, aut utrumque pariter, ut fecimus. Judæi qui cum Græcis seu gen-tilibus in urbibus et oppidis habitabant, et aquon-jus civitatis cum iisdem habebant, sapernumero cum illis jurgabant, ut solent seditiones ac tumultus nasci ex religionum discrepantia. Græci enim Ju-dæos cives habere dignabat; contra Judæi, deteriori conditione quam reliqui cives agere nole-bant. Hinc frequenter rixæ per singulas urbes, tun in *Ægypto*, tun in *Syria*, ut Philo et Josephus te-stantur. Idecirco autem gentiles et Græcos in interpre-tatione mea simul posui, quod unica vox non sufficere videbatur. Neque enim solos Græcos tunc adorit sunt Judæi, sed etiam indigenas *Ægyptios* et Libyas. Neque rursus solos gentiles, verum etiam Christianos, quorum non mediocris tunc erat mul-titudo in *Ægypto* et Cyrenaica.

Καὶ ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ συμβολῇ ἐπιχρατῆσαι αὐτοὺς συνέδη τῶν Ἑλλήνων, οἱ καὶ καταργύνοντες εἰς τὴν Ἀλεξανδρειαν, τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίους ἐξώγρησάν τε καὶ ἀπέκτειναν. Τῆς δὲ παρὰ τούτων συμμαχίας ἀποτυχόντες οἱ κατὰ Κυρήνην, τὴν χώραν τῆς Αἰγύπτου λεγατοῦντες καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ νομοῖς (84) φύετοντες διετέλουν, ἡγουμένου αὐτῶν Λουκούν· ἐφ' οὓς δὲ αὐτοχράτωρ ἔπειψε Μάρκιον Τούρθωνα (85) τὸν δυνάμει πεζῇ τε καὶ ναυτικῇ, ἕτι δὲ καὶ ἐπιπλῃ. Οἱ δὲ πολλαῖς μάχαις ἐν οὐκ ὅλῃ τε χρήσιν τὸν πόδας αὐτοὺς διαπονήσας πόλεμον, πολλὰς μυριάδας Ἰουδαίων, οὐ μόνον τῶν ἀπὸ Κυρήνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπὸ Λιγύπτου συναπορμένων Λουκούπ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, ἀναιρετοῦ. Οἱ δὲ αὐτοχράτωρ ὑποπτεύσας καὶ τοὺς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἰουδαίους ἐπιτίθεσθαι τοῖς αὐτόθι, Λουκίῳ Κοήτῳ (86) προσέταξεν ἐκκαθάρσαι τῆς ἐπαρχίας τούτοις. Οὓς καὶ παραταξάμενος, πάμπολι πλῆθος τῶν αὐτόθι φυνέει, ἐφ' ὧν κατορθώματι, Ἰουδαίας

(84) *Toὺς ἐν αὐτῇ νομοῖς. Castella vertit Rufinus magnū errore, cum præfecturas vertere debuisse, aut *nomos*, ut Plinius. Tota enim Aegyptus in nomos divisa erat. Porro de hac totius Aegypti et Libye vastatione a Judæis facta, prater Dionem Orosium in lib. vii hæc habet: Incredibili deinde motu sub uno tempore Judei quasi rabie efferrati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quia adeo tunc interfictis cultoribus desolata est, ut nisi postea Adrianus imp. collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra ubraso habitatore mansisset. Haec Orosius ex Chronicō Eusebii. De his coloniis ab Adriano imp. in Libyam missis, intelligendum esse videtur vetus Epigramma incerti auctoris nondum editum:*

*Ἐσχατιαὶ Λιβύων Νασαμωρίδες, οὐκέτι Θρῶν
Ἐθεοτοι ἡπέτειρον νότα βυρυόμεναι,
Ψχοὶ ἐγμαῖσον ἄγρις ὑπὲρ νομάδων.
Φῦτοι ἐπεὶ ἀρύμνους ἐρ ληροτέρησον ἀγρευνθέν
Ἐς μιαρ αἰχμηταῖς Καῖσαρ ἔθηκεν δὲ πάτερ
Αι ἐπὶ τρίαρχοισιν ἐρχοντάδες ἀρχάρεται
Θηγεωρ, νῦν ἀρδεῖται εἰτὶ βοηλασται.*

Id est :

*Fines Libyæ Nasamonibus vicini, non amplius ferantur
Agmina continentis vestrae dorso portantes, [rum
Solidarios leonum expavescatis rugitus,
Resonantes ultra ipsas nomadum arenas :
Quandoquidem innumerablem turbam laqueis captam
Cæsar militibus sub unum simul aspectum subiecii,
Et montium vertices qui prius fuerant cubilia ferarum,
Nunc ab hominibus incoluntur et arantur.
Corruptus est versus antepenultimus, quem sic D
restituendum puto :*

'Ἐς μιαρ αἰχμηταῖς Καῖσαρ ἔθηκεν δέπα.

(85) *Μάρκιον Τούρθωνα. Ab hoc Judæos deletos esse scribit etiam Spartanus in Adriano. Marcio, inquit, Turbone, Judæis compressis, ad deprimendum tumultum Mauritanie destinato. Ad quem locum hallucinatur Salmasius, qui putat Spartanum loqui de tumultu Judæorum sub Adriano, cui bello finem ait imposuisse Marcium Turbonem. In quo longe fallitur. Nam bellum Judaicum sub Adriano confici Julius Severus, ut docet Dio, multo post initium imperii Adriani de quo hic loquitur Spartanus. Marcius autem Turbo extremis annis imperii Trajanii Judæos compressorat, quemadmodum hic testatur Eusebius. Itaque Adrianus imperium recens adeptus, cum Mauri post obitum Trajanii tumultuantur, Turbonem qui recens Judæos compressorat, adversus Mauros misit, ut eadem felicitate qua Ju-*

A runt, Lupo tunc temporis totius Aegypti præfecturam gerente. Et primo quidem conflitu forte Judæi gentiles superaverant. Qui mox Alexandriam consigilantes, Judæos qui in ea urbe degebant, captos intersecerunt. Horum igitur auxilio 116 destituti Judæi qui Cyrenem incolebant, duce Lucua, Aegyptiorum regionem prædationibus ac latrociniis infestare, et præfecturas ejus vastare institerunt. Itaque imperator Marcium Turbonem adversus eos misit cum pedestribus ac navalibus copiis, et cum equitatu. Hic multis præliis consertis, belloque in longum tempus protracto, infinita Judæorum milia, qui partim ex Cyrenaica provincia, partim ex Aegypto Lucuæ regi ipsorum opem latrui confluerant, neci dedit. Sed imperator, veritus ne Judæi B qui Mesopotamiam habitabant, incolas perinde aggredierentur, mandavit Lucio Quietio, ut eos extra provinciæ fines deportaret. Qui instructa adversus dæos contriverat, Mauros etiam compesceret. Hic est sensus Spartiani.

(86) *Λουκίῳ Κοήτῳ. Rectius apud Nicephorum legitur Λουκίῳ Κοήτῳ apud Rufinum in vetustissimis editionibus scriptum est Lusio Quietio. Codices Mazariensis, Fuk. et Savili Κοήτῳ scriptum habent. Κύντος Λούστος dicitur in Excerptis ex Diono Cassio quæ ante viginti annos edidimus. Erat hic Maurus genere, non ex provincia Mauritania, sed ex Mauris barbaris qui Romano imperio fœderati erant. Ex initio quidem præfecturam alæ Maurorum gesserat. Sed non multo post damnatus ob nequitiam, cum ignominia dimissus fuerat. Postea vero bello Dacico, cum exercitus auxilio Maurorum egredit, ipse egregiam operam navavit. Quam ob causam præmiis atque honoribus affectus, longe plura ac majora facinora altero bello Dacico edidit. Tandem dem vero bello Parthico quod adversus Parthos Trajanus gerebat, eo fortitudinis ac fortunæ sicut processit, ut inter prætorios relatus, consulatumque adeptus sit, et provinciam Palestinam rexerit. Quae res ei primo invidiam, postea odium ac perniciem attulere. Haec Dio in luculentis illis Excerptis Quibus addam insignem etiam Themistii locum in gratiarum actione ad Theodosium Augustum pro pace, et pro consule Saturnini Magistri equitum: Οὐτῷ καὶ δὲ σὸς πρόγονος καὶ δρηγέτης παιδεῖς μὲν οὓς ἦσαν αὐτῷ, παιδεῖς δὲ ἀδελφῶν καὶ ἀδελφῶν· ἀλλ' ὅμως οὐδένα ἔχειν τῆς εὐνόιας Λυστού προστίμησεν· ἀλλ' οὐδὲ Ρωμαίων ήταν τὸν ἄνδρα, ἀλλ' οὐδὲ Λίθινον ἐτῆς ὑπτικού Λιθύης, ἀλλ' ἐξ ἀδέξου καὶ ἀποχισμένης ἐσχατιᾶς, ἐπειδὴ Μαρδούς κατεστρατήγησεν. ἀνδεῖξε πρότερον ὑπατον, εἰτα τῆς βασιλείας οὐάδοχον κατεστησατο. Id est: Sic plane parens et auctor generis iui Trajanus, cum liberos quidem non haberet, sed sororum atque ex sororibus neptotum filios haberet, nulium tamen ex illis Lusio præferendum putavit. Sed virum qui nec Romanus erat, ac ne Afer quidem ex provincia Africa, sed ex ignobili et remoto limite, propterea quod Mardos debellasset, primo consulem renuntiavit, ac deinde successorem imperii designavit. Hunc Themistii locum eo libentius hic adduxi, quod oratio illa nondum edita est, cuius copiam mihi fecit Gabriel Cosartius, vir eloquentissimus. Porro quod Themistius dicit Lusium a Trajano successorem imperii esse designatum, id alibi legere non memini. Id quidem in animo habuisse Trajanum facile crediderim. Sane Spartanus Lusium Quietum suspectum imperio fuisse dicit. Lusium Quietum, subtulis gentibus Mauris quas regebat, quia suspectus imperio fuerat, exarmavit.*

illos acie, ingentem eorum multitudinem prostravit. A Ob quain victoriam legatus Judææ ab imperatore est designatus. Sed hæc gentilium quoque scriptores, qui res gestas temporum illorum memorie mandarunt, iisdem fere verbis retulere.

CAPUT III.

Qui imperante Adriano pro defensione fidei libros scripserint.

Cum Trajanus per viginti annos demptis sex mensibus principatum tenuisset, Aelius Adrianus suscepit imperium. Huic Quadratus obtulit orationem, quam pro defensione religionis nostræ idcirco conscripserat, quod quidam malevoli homines, vexare nostros atque incessere conabantur. Exstat hodieque apud plerosque ex fratribus hæc oratio, quam nos etiam habemus, ex qua et ingenium ejus B viri, et rectam apostolicæ fidei doctrinam perspicue licet cognoscere. Porro idem scriptor suam ipsius antiquitatem satis declarat his verbis: « Servatoris autem, inquit, nostri opera semper conspicuerant, quippe quæ vera essent: ii scilicet qui moribus liberati, aut qui ex morte ad vitam revocati fuerant. Qui quidem non solum dum sanabantur, aut dum ad vitam revocabantur, conspecti sunt ab omnibus, sed secuto deinceps tempore. Nec solum quandiu in terris moratus est Servator noster, verum etiam post ejus discessum diu superstites fuerunt, adeo ut nonnulli eorum etiam ad nostra usque tempora pervenerint. » Hæc de Quadrato. Aristides quoque vir fidelis ex religionis 117 nostræ sectatoribus, *Apologeticum* pro fide nostra perinde ac Quadratus Adriano Cæsari nuncupatum reliquit. Qui quidem liber etiamnum servatur a plurimis.

CAPUT IV.

Qui sub eodem imperatore episcopi Romæ fuerint et Alexandriæ.

Anno autem principatus Adriani tertio Alexander Romanæ urbis episcopus fato functus est, cum decreem annos administrationis explesset. Cui successit Xystus. Eodem circiter tempore mortuo Primo, anno episcopatus sui duodecimo, Alexandrinæ Ecclesiæ sacerdotium suscepit Justus.

CAPUT V.

Qui jam inde a Servatore nostro usque ad hæc tempora Hierosolymorum episcopi fuerint.

Eorum autem episcoporum tempora qui Hiero-

(87) Ιονδαῖς ἡγεμών. Male Hieronymus et Rufinus procuratorem Judææ verterunt. Nec melius Christophorus praefectum interpretatur. Scribit enim Dio in *Excerptis* nostris, Lusium Quietum ornamenti prætorii honoratum fuisse, et ad consulatum pervenisse, ac provinciam Palæstinam rexisse. Quæ res, inquit, ei invidiam consulavit. At Palæstina procuratio non tanta erat dignitas, ut invidiam Lusio consolare posset: nec vir senatorii ordinis et consularis procurator esse potuit. Fuit igitur legatus Augusti pro prætore provinciæ Palæstinæ; quam dignitatem gessit Tinius Rufus sub Adriano, ut mox videbimus. Neminem porro turbare debet, quod Palæstina tunc legatum habuit, quæ antea procuratori paruerat. Nam imperatores pro arbitrio mutabant administrationem provinciarum; et modo legatos, modo procuratores mittebant,

ἡγεμῶν (87) ύπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεδείχθη. Ταῦτα καὶ Ἑλλήνων οἱ τὰ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γραφῆς παραδόντες, αὐτοῖς ιστόρησαν βῆματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ol κατὰ Ἀδριανὸν ὑπὲρ τῆς πιστεως ἀπολογησάμενοι (Nic. II. E. iii, 21).

Τραιανοῦ δὲ ἐφ' δολος ἔτεσιν εἶχοι τὴν ἀρχὴν μησὶν ἔξ δέουσας κρατήσαντος, Αἰγιος Ἀδριανὸς διαδέχεται τὴν ἡγεμονίαν. Τούτῳ Κοδράτος λόγου προσφωνήσας ἀναδίδωσιν, ἀπολογίαν συντάξας ὑπὲρ τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσεβείας, διτὶ δή τινες πονηροὶ ἀνδρες τοὺς ἡμετέρους ἐνογκεῖν ἐπειρώντο. Εἰσέτι δὲ φέρεται παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν, ἀτέρ καὶ παρ' ἡμῖν τὸ σύγγραμμα, ἐξ οὗ κατιδεῖν ἔστι λαμπρὰ τεκμήρια τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς διανοίας, καὶ τῆς ἀποστολικῆς ὁρθοτομίας (88). «Ο δ' αὐτὸς τὴν καθ' ἔκυρον ἀρχαιτητὰ παραφανεῖ, δι' ὃν Ιστορεῖ ταῦτα Ιδίαις φωναῖς. » Τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν τὰ ἔργα ἀλί παρῆν. Ἀληθῆ γάρ ξν· οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἱ οὐκ ὅρθιτσαν μόνον θεραπευθέμενοι, καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀλί παρόντες· οὐδὲ ἐπιδημοῦντος μόνον τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος, ξιναν ἐπὶ χρόνον ἴκανον, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο. » Τοιούτος μὲν οὖν οὗτος. Καὶ Ἀριστεῖόν δὲ πιστὸς ἀνήρ τῆς καθ' ἡμᾶς ὁρμῶμενος εὐσεβείας, τῷ Κοδράτῳ παραπλήσιως ὑπὲρ τῆς πιστεως ἀπολογίᾳς ἐπιχωνήσας Ἀδριανῷ, καταέλοιπε. Σώζεται δὲ γε εἰς δεῦρο παρὰ πλείστοις καὶ τὸ τούτου γραφῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ol κατὰ ταῦτα τριών επισκοποις (Nic. II. E. iii, 25).

«Ἐτει δὲ τρίτῳ τῆς αὐτῆς ἡγεμονίας, Ἀλεξανδρὸς Ρωμαίων ἐπισκόπος τελευτῇ, δέκατον τῆς οἰκονομίας ἀποτλήσας ἔστι. Εὔστο, ξν τούτῳ διάδοχος. Καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων δὲ παροικίας ἀμφὶ τὸν αὐτὸν χρένον, Πρίμον μεταλλάξαντα δωδεκάτῳ τῆς προστασίας ἔτει, διαδέχεται: Ιούστος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ol ἀρέκαθεν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐπὶ τοὺς δηλογμένους. Τεροσολύμων ἐπισκόποι

Τῶν γε μὴν ἐν Τεροσολύμοις ἐπισκόπων τοὺς

prout usus reipublicæ exigebat. Taque Trajanus cum Palæstinam assiduis Judæorum motibus turbari videret, legatum ei præfecit Lusium consularem, virum strenuum, qui dignitate sua et armis provinciam contineret. Sed et ante Lusium Atticus ille, de quo paulo ante locuti sumus cum de Simeonis Clopæ martyrio ageretur, videtur suisse legatus provinciæ Palæstinæ.

(88) Τῆς ἀποστολικῆς ὁρθοτομίας. Ita loquitur Clemens Alexandrinus in lib. viii *Stromateon*: Ο γνωστικὸς δρα ἡμῖν μόνος ἐν αὐταῖς καταγγράσας γραφαῖς, τὴν ἀποστολικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σώζων ὁρθοτομίαν τῶν δογμάτων. Videtur autem hæc locutio desumpta esse ex Epistola ad Timotheum, in qua Apostolus dixit, ὁρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

γρίνους γραφῆς σωζομένους οὐδαμῶς εύρον· κομιδὴ τὸν ἡχόνταν δὲ ἐξ ἑγγράφων παρείλησα, ὡς μέχρι τῆς κατὰ Ἀδριανὸν Ἰουδαίων πολιορκίας, πεντεκαὶ δεκατίνας ἀριθμὸν αὐτόθι γεγόνασιν ἐπισκόπων διαδοχαῖς, οὓς πάντας Ἐβραίους φασὶν δυτικὰς ἀνέκαθεν, τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι. "Πατέρες τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπικρίνειν δυνατῶν, καὶ τῆς τῶν ἐπισκόπων λειτουργίας ἀξιούς δοκιμασθῆναι· συνεστάναι γάρ αὐτοῖς τότε τὴν πᾶσαν Ἐκκλησίαν ἐξ Ἐβραίων πιστῶν, ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὴν τότε διαρκεσάντων πολιορκίαν, καθὼν Ἱουδαῖοι· Ῥωμαίων αὖθις ἀποστάντες, οὐ μικροῖς πολέμοις τὴν πόλιν. Διαλελοιπότων δὲ οὖν τριγικαῖτα τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπισκόπων, τοὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου (89) νῦν διαγκαῖον ἀνείη καταλέξαι. Πρῶτος τοιγαροῦν Ἰάκωβος δὲ τοῦ Κυρίου λεγόμενος ἀδελφὸς ἦν· μεθ' ὃν δεύτερος Συμεὼν, τρίτος Ἰοῦστος, Ζαχαρίας τέταρτος, πέμπτος Τωδίας, ἕκτος Βενιαμίν, Ιωάννης ἔβδομος, δόγδος· Ματθίας, Ἐννατος Φίλιππος, δέκατος· Σενεκᾶς, ἐνδέκατος Ἰοῦστος, Λευΐς δωδέκατος, Ἐφρῆς τρισκαὶδέκατος, τεσσαρεκαὶδέκατος Ἰωσήφ (90)· ἐπὶ πᾶσι πεντεκαὶδέκατος Ἰούδας. Τοσοῦτοι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Τεροσολύμων πέλεως ἐπισκόποι ἀπὸ τῶν ἀποστόλων εἰς τὸν διτούρμενον διαγενόμενον χρόνον, οἱ πάντες ἐπιτομῆς. "Ηδη δὲ δωδέκατον ἔχοντες ἔτος τῆς ἡγεμονίας Ἀδριανοῦ, Ξύστον δεκαέτη χρόνον ἀποτέλεσαντα ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἐπισκοπῆς, ἔβδομος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων διαδέχεται Τελεσφόρος· ἐνιαυτοῦ δὲ μεταξὺ καὶ μηνῶν διαγενομένων (91), τῆς Ἀλεξανδρεων παροικίας τὴν προστασίαν Εὔμενῆς ἔκτιψε κλήρῳ διαδέχεται, τοῦ πρὸ αὐτοῦ ἔτεσιν ἐνδέκα επαρκέσαντος.

eius locum successit. Anno deinde et mensibus aliquot interjectis, Eumenes Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem sextus ordine suscepit, cum decessor ipsius annos undecim præfuisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ κατὰ Ἀδριανὸν ὑστάτη Ἰουδαῖων πολιορκία
(Nic. H. È. III, 24).

Καὶ δὴ τὰ τῆς Ἰουδαίων ἀποστασίας αὖθις εἰς μέγα καὶ πολὺ προελθούσης, (92) ὢνφος ἐπάρχων τῆς Ἰουδαίας (93), στρατιωτικῆς αὐτῷ συμμαχίας

(89) *Toὺς δτὸν τοῦ πρώτου. Nostri codices Maz., Med. ac Fuketii, scriptum habent τοὺς ἀπὸ πρώτου, quod quidem mihi videtur elegantius. Paulo post Evatōς per simplex γρ̄ scribitur in optimis exemplarib⁹ Mazariño ac Medicō.*

(90) *Tacrīz. In Chronico Eusebii Joses dicitur, et apud Epiphanium in hæresi Manichæorum. Sic Joseph frater Domini, de quo Matthæus et Marcus loquuntur in Evangelio, *Joses ab Hieronymo et aliis appellatur. Ephres similiter in Chronologia Nicephori patriarchæ Ephrem dicitur.* Cæterum non sine causa mirari subit, undeānā Nicephorus annos illos acceperit, quos singulis Hierosolymorum episcopis assignat, cum Eusebius qui in Palæstina degebat, et qui omnes episcoporum illius Ecclesiæ indice perlegerat, nihil se de annis eorum legisse testetur.*

(91) *Kαὶ μηνῶν διαγενομέρων. Rectius in nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliiano hic locus scribitur hoc modo: Ἐνιαυτοῦ δὲ μεταξὺ καὶ μηνῶν διαγενομένου. Quanquam Savilius post vecem μηνῶν ad oram libri sui addiderat τινῶν, ex conjectura, ut opinor. Rusinus vero in suo exemplari legisse videtur μηνός, sic enim vertit: Anno post*

A solymis præfuerunt, nusquam reperi potui. Omnes quippe brevi admodum tempore sedisse prohibentur. Illud tantum ex veterum scriptorum in monumentis didici, ad illam usque obsessionem Judæorum quæ imperante Adriano contigit, quindecim episcopos continua successione illi Ecclesiae præfuisse: quos omnes origine Hæbraeos fuisse memorant, et fidem Christi sincere atque ex animo suscepisse. Adeo ut ab illis qui de hujusmodi rebus judicium ferre poterant, episcopali officio dignissimi censerentur. Quippe tunc temporis universa Hierosolymorum Ecclesia conflata erat ex Hæbrais fidelibus, qui jam inde ab apostolorum aestate ad illam usque obediionem permanerant, qua Judæi iterum a Romanis deficientes, maximis præliis domiti atque expugnati sunt. Proinde cum episcopi qui ex circumcisione erant, per id temporis defecerint, omnes a primo usque ad ultimum ordine suo recentere necessarium puto. Primus igitur fuit Jacobus, is qui Domini frater vocabatur; secundus Simeon, tertius Justus, quartus Zacheus, quintus Tobias, sextus Benjamin, septimus Joannes, octavus Matthias, nonus Philippus, decimus subrogatus est Seneca, cui successit undecimus Justus. Post quem Levi duodecimus ordine fuit. Ephres deinde secutus est, post hæc Joseph. 118 Omnium postremus fuit Judas ordine quintus decimus. Ataul hi omnino sunt Hierosolymorum episcopi, qui jam inde ab apostolis, usque ad Judam et ad illa quæ designavimus tempora omnes ex circumcisione fuerunt. Porro annum imperii sui duodecimum agente Adriano, cum Xystus episcopatum urbis Romæ decem annis obtinisset, septimus ab apostolis Telesphorus in ejus locum successit. Anno deinde et mensibus aliquot interjectis, Eumenes Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem sextus ordine suscepit, cum decessor ipsius annos undecim præfuisse.

CAPUT VI.

Postrema Judæorum expugnatio temporibus Adriani.

Cæterum cum defectio Judæorum magis ac magis iterum cresceret, Rufus legatus Judææ, auxiliis sibi ab imperatore submissis, amentiam ac despem et uno mense, Alexandrinæ Ecclesiæ moderamen Eumenes sexta successione suscepit. Porro hic Eumenes in Chronico Eusebii quod Hieronymus Latine vertit, dicitur *Hymenæus*; vel ipsis Hieronymi, vel, quod libentius crediderim, librariorum errore.

(92) *Ῥωφος ἐπάρχων τῆς Ἰουδαίας. Eusebius in Chronico, anno sextodecimo imperii Adriani: Judæi, inquit, in arma versi Palastinam depopulantur, tenente provinciam Tinio Rūfo, cui ad opprimendos rebellēs Adrianus misit exercitum. In Chronico Georgii Syncelli, qui Eusebii scripia compilavit, dicitur Τίνιος Ῥωφος. De hoc Tinio Rūfo Hieronymus in Danielēm, cap. ix, ita scribit: Quo mortuo, transactis septem hebdomadis, id est annis XLIX, Ἀδριανός (a quo postea de ruinis Hierusalem urbs Ἀλία condita est) rebellantes Judæos, Tinio Rūfo magistro exercitus pugnante superavit. Ita scribendum est ex veteri codice; vulgo male legitur Timo Rūfo.*

(93) *Ἐπάρχων τῆς Ἰουδαίας. Male Langus et Christophorus præfectum Judææ vertit. Nam Romani imperatores non mittebant præfectos ad regendas provincias, sed tantum ad gentes barba-*

rationem hominum in occasionem sœviendi vertens, eos acerbissime ultus est, cæsa innumerabili hominum multitudine cum conjugibus ac liberis, agroque illorum jure belli in populi Romani ditio nem redacto. Erat tunc temporis Judeorum dux Barebochebas quidam, quod nomen stellam significat: vir alioqui cruentus et latrociniandi avidus, sed qui nomine suo auditoribus utpote vilissimis mancipiis sucum faciebat, quasi sidus e cœlo delapsum esset, ut ipsis ærumnarum mole oppressis lucem afferret. Anno demum octavo decimo imperii Adriani, cum totius belli vis circa Betthera urbem munitissimam nec procul Hierosolymis dissitam exarsisset, et protracta diutius a Romanis obsidione, rebelles fame ac siti oppressi essent, ipseque adeo seditionis auctor debitas pœnas dedisse, ex eo deinceps tempore universa Judeorum gens in regionem circa Hierosolymam sitam pedem inferre

ras quæ Romanis federatae erant. Sic gentes Maurorum per prefectos a Romanis imperatoribus missos regebantur, ut ex Augustino aliisque scriptoribus notavi ad Ammianum Marcellinum. Ex quo interpretari soleo locum Spartiani in Adriano: *Marcium Turbonem post prefecturam Mauritanie, insulis ornatum Pannoniæ, Daciæ quoque ad tempus præfecit.* Sola ex provinciis Aegypti et alia, quam prefecti regent loco regum. Quare hoc loco ἐπάρχων τῆς Ιουδαίας non est exponentus *prefectus Judeæ*, cum Judæa nunquam a prefecti administrata sit, sed potius *praeses aut legatus provinciae Palæstinæ*. Nam Palæstina seu Judæa tunc temporis per legatos Caesaris regebatur, ut superius observavi. Fuit ergo Tinius Rufus legatus Caesaris proprætore provincie Judææ seu Palæstinæ, sicut antea Lusius Quietus fuerat sub Trajano.

(94) *Βαρχοχεβᾶς δρεψα, δὴ ἀστέρα δηλοῖ.* Tres nostri codices Maz., Med. ac Fuketii hunc locum paulo alteri scriptum exhibent, *Βαρχωχέδας δυναμα, ἀστέρα δηλοῖ τοῦτο.* In Regio autem exemplari legitur: *Βαρχωχέδας, δὴ ἀστέρα δηλοῖ.* Atque ita plane Nicephorus in capite xxiv, lib. iii. De hoc Barchocheba Hieronymus in *Apolog. 2 adversus Rufinum* ita scribit: *Tu videlicet flammœ, imo fulmineus, qui in loquendo fulminas.* Atque ut ille Barchochebas auctor sed. tioonis Judaicæ, stipulam in ore succensam anhelitus ventilabat, ut flammæ evomere videbatur, etc. Simili quondam fraude Eunus Syrus, qui bellum Servile in Sicilia concitavit, in ore abditam nucem gestans, quam sulfure et igne stipaverat, ac leniter inspirans, flammam inter verba fumdebat, ut scribit Florus in lib. iii, c. 49.

(95) *Φορικὲ καὶ ληστρικές τις ἀντίρ.* Haec est lectio codicis Regii. Verum in Maz., Med. et Fuk. ita scriptum habetur, *ληστρικὲς καὶ φονικὲς ἀντίρ.* Nicephorus tamen cum codice Regio consentit, prorsus ut illum videatur excrivere.

(96) *Ola ἐπ' ἀρδραπέδων.* In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. et apud Nicephorum legitur ἐπ' *pro ante aedito ἐξ*, et hanc lectio nem secuti sunt Rulinus et Christophorus. Judeos vocat *mancipa*, ob ignobilitatem atque egestatem, et quod plerique eorum ex captiuis qui sub Tito venundati fuerant, originem ducebant.

(97) *Katὰ Βιθνῆα πέλιν.* Haec legitur in codice Regio, quem secutus est Stephanus. Verum in codice Maz., Med. ac Fuketiano, nec non apud Nic ephorum *Βιθνῆα* scriptum est. Scripti codices Rulini habent *apud Bethara oppidum*. Quare videntur est an eadem sit cum Betthera, quæ in *Itinerario Burdigalensi* mutatio dicitur, quinquaginta et duo-

A ὑπὸ βασιλέως πεμφθείσης, ταῖς ἀπονοίαις αὐτῶν ἀφειδῶς χρώμενος ἐπεῖθει, μυριάδας ἀθρόων ὅμοι καὶ παλῶν καὶ γυναικῶν διαρθέτων, πολέμου τε νόμῳ τὰς χώρας αὐτῶν ἐξανδραποδίζομενος. Ἐστρατήγεις δὲ Ἰουδαίων τηγικαῦτα Βαρχωχελές δυναμα, δὴ ἀστέρα δηλοῖ (94), τὰ μὲν ἄλλα φονικὲς καὶ ληστρικές τις ἀνήρ (95), ἐπὶ δὲ τῇ προστιγορίᾳ οὐα ἐπ' ἀνδραπόδων (96), ὡς δὴ ἐξ οὐρανού φωτικὴ αὐτοῖς κατεληγεῖται, κακουμένοις τε ἐπιλάμψαι τερατουργεῖνος. Ἀχμάταντος δὲ τοῦ πολέμου ἔτους ὀκτωκαιδέκατου τῆς ἡγεμονίας Ἀδριανοῦ κατὰ Βιθνῆα ηρησαν (97), ἥτις ἦν δύχυρωτάτη, τῶν Ιεροσολύμων οὐ σύδρομα πάρῳ διεστῶτα, τῆς τε Ἑξαθεν πολιορκίας χρονίου γενομένης, λιμῷ τε καὶ δῆλῳ τῶν νεωτεροποιῶν εἰς ἔσχατον ὀλέθρου περιελαθέντων, καὶ τοῦ τῆς ἀπονοίας αὐτοῖς αἰτίου τὴν ἀξίαν ἐκτείναντος δίκην, ἣ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ Ιεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαλνεῖ εἰργεται (98).

bus millibus passuum distans ab urbe Hierosolymitana. Est et Bether villa in eodem *Itinerario* XII millibus distans ab urbe Hierosolyma. Hieronymus in *Epitaphio Paulæ* utramque Betheron vocare videtur. Iter enim Paulæ describens a Cæsarea Hierosolymam usque: *A Nicopoli, inquit, proficiscens ascendit Bethoron inferiorem et superiorem, urbes a Salomone conditas, sed postea varia bellorum tempestate deletas.*

(98) *Τῆς περὶ τὰ Ιεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαλνεῖ εἰργεται.* Idem scribitur in *Chronico Eusebii*, anno XVIII imperii Adriani: *Bellum Judaicum quod in Palæstina geregatur finem accepit, rebus Ju davorum penitus oppressum: ex quo tempore, etiam intrœundi eis Hierosolyma licentia ablata, primum Dei nutu, deinde Romanis interdictionibus.* Τhusdem interdicti meminit Tertullianus in libro *contra Iudaos*, cap. 15: *Et exinde quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Ju davorum.* Et paulo post: *Quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Jerusalæ, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquæ eam tantum oculis vestris videre permisum est.* Idem quoque Tertullianus in *Apologeticō*, cap. 16, eleganter de Iudaïis dicit: *Dispersi, palabundi, et cœli et soli sui extores vagantur per orbem, sine hopyrie, sine Deo rege: quibus nec advenarum jure terram patriam sultum vestigio salutare conceditur.* Celsus quoque apud Origenem lib. VIII, in fine, eadem testatur de Iudaïis: *Οἶς οὐδὲ ὄποια τῆς βώλος, οὐδὲ ἔστια καταλεπταται.* Gregorius Naz. in oratione 42, pag. 202, de postrema Iudaorum dispersione loquens, testatur Iudaïas non suisse patriam adire, et Hierosolymorum solo insistere, nisi unico anni die, quatenus patriam prospectantes, lugere solitudinem et exilium suum possent. Quem locum non intellexit Billius. Μία στήλη τούτοις τῆς συμφορᾶς ἡ οἰκουμένη πάσα καθ' ἡς ἐσπάροσαν, καὶ ἡ λατερία πετασμένη, καὶ αὐτῆς τῆς ἱερουσαλήμ τὸ ἔδαφος, μόρις γενωσκόμενον· ἡς τοσοῦτον ἐπιβατῶν αὐτοῖς εστὶ μόνον, καὶ τοσοῦτον αποιαύσι τῆς πότε αὐτῶν δέξῃ, δοσον ἐν τμέρῳ φανέντες θρηνήσαι τὴν ἐρημίαν. Id est, *unum aut monumenum calamitatis est totus terrarum orbis per quem dispersi sunt: et sublatas Dei cultus: et ipsius Hierosolymæ solum τις sa cile cognitus: quam hacenus ipsius introire licet, et vetere sua gloria hacenus fruuntur, ut uno die conspecti vastitatē et excidium ejus lugeant.* Die scilicet quo capta et eversa quondam fuerat a Romanis Hierosolyma, Judei ex variis gentibus in Palestina conveniebant, et mercede militibus persoluta introabant in eam urbis partem, ubi quor

νόμου δύγματι καὶ διατάξειν Ἀδριανοῦ, ὃς ἀν μηδῆ⁹ ἐξ ἀπόσπου θεωροῖεν τὸ πατρῷον ἔδαφος (99), ἐγκελευσαμένου, Ἀρίστων δὲ Πειλατὸς ἴστορει (1). Οὗτω¹⁰ δὴ τῆς πόλεως εἰς ἐρημάτιν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ πανεξῆλη φθορὰν τῶν πάλαι οἰκητόρων ἐλθοῦστης, ἐξ ἀλογούλου τε γένους συνοικισθείσης, ἡ μιτέπειτα συστᾶται Ρωμαϊκή πόλις (2) τὴν ἐπωνυμίαν ἀμελ-

A prohibita est, lege et constitutione Imperatoris Adriani: adeo ut ne prospicere quidem e longinquum patrum solum ipsis liceret, ut scribit Aristo Pellaeus. In hunc igitur modum: cum civitas Iudeorum gente nudata esset, et veteribus incolis penitus vacuefacta, posthaec alienigenis eo confluentibus, urbs et colonia civium Roinanorum effecta, in

dam fuerat templum Salomonis; ibique excidium templi et civitatis sue plangebant, ut ex Hieronymo et ex Itinerario Burdigalensi dum observavit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, p. 198. Ac milii quidem videntur, Judaeis id permisum fuisse per eos dies quibus mercatus solemnis fiebat ad Terebinthum. Cum enim ad eum mercatum multi ex barbaris convenirent, hac occasione etiam Judaei eo confluabant; non quidem ob mercatum quem vel maxime vitalant, eo quod olim minores ipsorum ibi venundati fuissent, sed ut ruinas templi inviserent ac salutarent. Idque conjicio ex militibus, quos Judaeis plangentibus appositos fuisse testatur Hieronymus. Nam in mercatibus illis qui ad limitem fiebant, apponebatur centurio cum militibus, ut notavi ad librum xxvii Ammiani Marcellini. Conjecturam autem nostram adjuvat Hieronymi locus in cap. xxxi Jeremiæ, ubi scribit execrabilis fuisse Judaeis, mercatum celeberrimum qui quotannis fiebat ad Terebinthum invisiere. Ceterum notandum est, Eusebium quidem tum hic, tum in Chronico id tantum dicere, a temporibus Adriani vetitum fuisse Judaeis in urbem Hierosolymam, et in vicinum urbi agrum introire. Quod quidem confirmat Gregorii locus a nobis allatus. Alii tamen non modo in urbem sacram, sed universam Palæstinæ regionem iugredi vetitos scripserunt. Ita præter Tertulianum Eusebius ipse in libro octavo *De demonstratione*: Εἶπεν εἰ τοῖς τοῦ Ιωάννου ἔθνος ὑρτιῶν καὶ χο-
ντεῶν ἀξια πατέρων, διὰ τὴν καταλαβόσα, κύτος
ἐκ τοῦ πατέρων, οὐ τοῖς καὶ τοὺς πατέρων καὶ
ἀδελφῶν Ιωάννου ἐξεσθήτη, καὶ τοὺς λεπρούς κατεσκάψη,
αὐτοὶ τε τοῖς ιδίας γένους ἀπελήλαυτο, ἐν τῷ πα-
γίᾳ ἐγένετο σοματοτέλειος.

(2) *'Η μετέπειτα συντάσσει τριμελή πόλις.* Dupliciter hic fallitur Eusebius, tum quod urbem Hierosolymam sub Adriano penitus eversam suisse scribit, tum quod *Æliam Capitolinam* ab eodem Adriano conditam esse existimavit post expugnationem Bethzare. Quod ad primum attinet, constat ex Josepho Hierosolyma protrsus eversa suisse a Tito, ita ut aratum etiam ejus solo fuerit impressum. Quonodo igitur iterum eversa sunt ab Adriano quæ jamdudum esse desiderant? Certe Eusebius hoc quidem in loco, aperte non dicit Jerusalem ab Adriano eversam suisse, sed id tantum obscurè innuit. In libris autem *De demonstratione* et in *Chronico*, diserte affirmat Jerusalem funditus ab Adriano eversam suisse. Ex quo obiter perspicere potest, hos *ecclesiastice Historie* libros longe accuratius ab Eusebio elaboratos esse quam reliqua ejus scripta. Quod vero ad conditum *Ælia* spectat, tantum abest ut condita fuerit ab Adriano post partam de Judæis victoriam. Imo bellum Judæicum ex *Ælia* conditi originem cepit. Nam cum Judæi urbis sue solum ab alienigenis occupatum videbant, et in eo ipso loco in quo Dei templum olim fuisset, sacra fieri Jovi Capitolino animadverterent, eam injuriam minime terendam rati, armis corripuerunt, et initium fecerunt hujus belli quod hic narrat Eusebius : quodque anno **xvi** Adriani ceptum, octavo decimo aut nono finem tandem accepit. *Ælia* vero Capitolina diu ante condita fuerat, anno scilicet in Adriani, ut scribitur in *Chronico Alexandrino*. Plura Scaliger in Atticaditionibus : quem in hac quatenus parte libenter sequor. Sed quod pag. 499 Hilarium reprehendit et Athanasium quod dixerint sua astate nullam

(99) Οἱ ἄρ μη εἰς ὀπίσταντες θεωρεῖσθαι τὸ πα-
τέρες ἔλασσον. Καὶ διὸ τὸ μεντίζοντα φάσι λόγον
τοῦ αὐτοῦ προτιμούσι λόγον. Οἱ δὲ πόνοι τῶν ἐπιβιβασθε-
κότων, τὰς οὖτε εἰς ἀπόστασιν τὸ πατέραν, ἔλασσον

honorem **119** Ἀλίοι Adriani imperatoris Ἀλία nuncupata est. Et cum Ecclesia ejusdem loci ex gentibus coaluissest, primus post episcopos ex circuncisione sacerdotium illius civitatis suscepit Marcus.

CAPUT VII.

Quinam eo tempore salsa doctrinæ duces extiterint.

Porro Ecclesiis jam per universum orbem instar clarissimorum siderum fulgentibus, et vigente per omnes nationes fide in Dominum ac Servatorem nostrum Jesum Christum, malignus ille dæmon, utpote veritatis inimicus, et humanæ salutis hostis semper infestissimus, omnes machinas adversus Ecclesiam movens, prius quidem externis eam persecutionibus oppugnaverat: tum vero hac via ipsi præclusa, improbis quibusdam ac maleficiis hominibus tanquam instrumentis et ministris utens ad exitium ac perniciem animarum comparatis, alias bellum artes tentavit, nihil non comminiscens, ut præstigiatores ac subdoli homines religionis nostræ vocabulum sibi assumentes, tum eos ex fidelibus quos forte deceperant, in profundum exitii gurgiter abducerent, tum fidei nostræ ignaros vita ipsorum exemplo deterritos, a via qua ad salutare Dei verbum ducit, procul averterent. Igitur ex Menandro illo, quem Simonis successorem fuisse supra retulimus, exorta venenata quædam bestia bilinguis ac biceps, duarum hæreseon inter se discrepantium duces constituit: Saturninum domo Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum. Quorum ille quidem in Syria, hic vero apud Ægyptum impiæ doctrinæ scholas condidit. Et Saturninum quidem eadem fere cum Menandro ementitum esse declarat Irenæus: Basilidem vero specie arcanorum quorumdam, portentosas fabulas commentum, opinionis impiæ machinamenta in immensum extendisse. Porro cum eodem tempore plurimi ecclesiastici viri patrocinium veritatis susciperent, et pro ecclesiastica apostoli-

A φασα, εις τὴν τοῦ κρατοῦντος Αἰλίου Ἀδριανό τιμὴν, Αἴλια προσαγορεύεται. Καὶ δὴ τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας ἐξ ἑθνῶν συγκροτηθείσες, πρώτος μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπισκόπους, τὴν τῶν ἐκεῖσε λειτουργίαν ἐγχειρίζεται Μάρκος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Tίνες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ γεγένεσι γενδωμένων γνώσεως ἀρχηγοί (Nic. II. E. iv, 2-4).

"Ηδη δὲ λαμπροτάτων δικτύων φωστήρων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀποστείλουσῶν Ἐκκλησιῶν, ἀκμαζούσης τε εἰς ἄπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως, δι μισθούσας δικιάμων οἵα τῆς ἀληθείας ἔχθρος καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας δεῖ τυγχάνων πολεμιώτατος, πάσας στρέψων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας μηχανᾶς, B πάλαι μὲν τοῖς ἔξωθεν διωγμοῖς κατ' αὐτῆς ὠπλίζετο· τότε γε μὴν τούτων ἀποκεκλεισμένος, πονηροῖς καὶ γόησιν ἀνδράσιν ὕσπερ τοισὺν διλεθρίοις ψυχῶν ὄργανοις, διακόνοις τε ἀπωλείας χρώμενος, ἐτέφαιτις κατεστρατήγεις μεθόδοις, πάντα πόρον ἐπινοῶν, ὡς ἀν ὑποδύντες γόητες καὶ ἀπατηλοὶ: τὴν αὐτὴν τοῦ δῆγματος ἡμῖν προστηγορίαν, δικοῦ μὲν τῶν πιστῶν τοὺς πόρους αὐτῶν ἀλισκομένους, εἰς βυθὸν ἀπωλεῖσας ἀγοινεν, δικοῦ δὲ τοὺς τῆς πίστεως ἀγνωτας δι' ὅντων αὐτοὺς δρῶντες ἐπιχειροῦν, ἀποτρέποντο τῆς ἐπὶ τὸν σωτῆριον λόγον παρόδου. Ἀπὸ γοῦν τοῦ Μενάνδρου δν διάδοχον τὸν Σίμωνος ἥδη πρότερον παραδεδόκαμεν, ἀμφιστομος ὕσπερ καὶ δικέφαλος διφιόδης τις προελθοῦσα δύναμις, δυοῖν αἱρέσεων διαφόρων ἀρχηγοὺς κατεστήσατο, Σατορνίνη τε ἀντιοχέα τὸ γένος, καὶ C Βασιλείδην Ἀλεξανδρέα, ὃν δὲ μὲν κατὰ Συρίαν, δὲ κατ' Αἴγυπτον, συνεστήσαντο θεομισῶν αἱρέσεων διδασκαλεῖα (3). Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα τὸν Σατορνίνον τὰ αὐτὰ τῷ Μενάνδρῳ ψευδολογῆσα: δι Εἰρηναῖος ἔτηοι, προσχήματι δὲ ἀπορρήτοτέρων, τὸν Βασιλείδην εἰς τὸ ἄπειρον τεῖνα τὰς ἐπινοίας (4), δυσεθοῦσας αἱρέσεως ἐκαυτῷ τερατώδεις ἀναπλάσαντα μυθοποιίας. Πλείστων οὖν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς ἀληθείας ὑπεραγωνιζομένων, λογικώτερόν τε τῆς

mus in *Epitaphio Paulæ*, cum dicit: *Ingressa est Hierosolymam, urbem trinominem, Iebus, Salem, Jerusalēm: quæ ab Ἀλίῳ postea Adriano de ruinis et cineribus civitatis in Ἀλίαm suscitata est.* Nam, ut sc̄p̄ dixi, nunquam ex mens Adriani fuit, ut urbem Hierosolymam suscitereat, quippe qui infessissimus esset Judeis, qui tunc hostes erant populi Romani; sed Ἀλίαm urbem condidit, et in ea templum Jovis Capitolini, quo Judeos ab eo loco quem summa veneratione prosequabantur, penitus arceret. Rectius ergo Beda, seu quis alius, in expositione locorum et urbium, quarum mentio sit in Actibus apostolorum: *Jerusalem, inquit, metropolis quondam Judææ, quæ nunc ab Ἀλίῳ Adriano Cæsare, quod eum a Tito destruante latiore situ instauraverit, Ἀλία cognominata est: cuius opere factum est, ut loca sancta, id est, Dominicæ passionis et resurrectionis, quondam extra urbem iacentia, nunc ejusdem urbis muro sepentrionali circumdentur.* Porro Ἀλία diu post Constantini tempora nomen suum retinuit. Certe in *Itinerario Antonini* et in *Tabula Peutingeriana* non aliter vocatur quam Ἀλία; vitio tamen librariorum *Helia* *Capitolina* vulgo scribitur. Sed et Chrysostomus in oratione 3, *adversus Ju-dæos*, ita appellatam fuisse verate sua testatur:

"Ἐπειδὴ γάρ Αἴλιος Ἀδριανὸς ἐχρημάτιζεν, οὕτω καὶ τὴν πόλιν καλεῖθαι ἐνομοθέτησεν· ἐκεῖθεν Αἴλια μέχρι τοῦ νῦν ὀνομάζεται, ἀπὸ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ κρατήσαντος καὶ καθελόντος αὐτῆν.

(3) *Αἱρέσεων διδασκαλεῖα.* In optimis codicibus Mazarino ac Medicis scriptum inventi διδασκαλία. Atque, ut semel moneam, ita semper hoc nomen prescriptum est in nostris codicibus. Pro quo Rob. Stephanus, Regio exemplari semper inhærens, maluit edere διδασκαλεῖα. Idque nobis mutare religio fuit. Tantum tamen codicum nostrorum constantiam handquaque spernendam esse existimo.

(4) *Ἐπὶ τὸ ἄπειρον τεῖναι τὰς ἐπινοίας.* Vetus interpres Irenæi verit. In immensum extendit sententiam doctrinæ sur. Ἐπινοίας igitur vocat commenta seu adiunctiones Basilidiis quas ibidem refert Irenæus. Eas in immensum extensisset et vana. Ille enim natura mendacii est, ut sit interminatum et vagum, nullo certo modo ac termino definitum. Veritas vero certa est, ac suis spatiis circumscripta, quibus nihil addi aut demī potest. Itaque recte Plato in *Theateto*, ni fallor, veritatem ἐμετρεταν seu concinnitatem esse dixit. Et Henr. Thersiten ἀμετροεσπή vocavit, id est tantum ac mendacem.

εποτολικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς δόξης ὑπερμαχούντων, ἥδη τινὲς καὶ διὰ συγγραμμάτων τοῖς μετέπειτα προφυλακτικᾶς αὐτῶν δὴ τούτων τῶν δηλωθεισῶν αἱρέσεων παρεῖχον ἐφόδους. Ὅν εἰς ἡμὲς κατῆλθεν ἐν τοῖς τότε γνωριμωτάτου συγγραφέως Ἀγρίππα Κάστορος ἵκανωτας κατὰ Βασιλεῖδου ἐλεγχος, τὴν διενόητηα τῆς τάνδρος ἀποκαλύπτων γηρτεῖας. Ἐχοτίων δ' οὖς αὐτοῦ τὰ ἀπόδρητα, φησὶν αὐτὸν εἰς μὲν τὸ Εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξας: βιβλία (5), προφήτας δὲ ἐκαυτῷ ὄνομάσαι Βαρκαβῆδν καὶ Βαρκάρῳ (6), καὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινάς (7) ἐκαυτῷ συστησάμενον, βαρβάρους τε αὐτοῖς εἰς κατάπληξιν τῶν τὰς τοιαῦτα τεθηπότων ἐπιψημίσαι προσγηρίξας διδάσκειν τε ἀδιαφορεῖν εἰδῶλοθύτων ἀπογευομένους, καὶ ἔξομνυμένους ἀπαραφυλάκτως τὴν πίστιν κατὰ τοὺς τῶν διωγμῶν καιροὺς, Πυθαγορικῶς τε τοῖς προσιώσιν αὐτῷ πενταετῇ σιωπήν παρακείμεσθαι. Καὶ ἔτερα δὲ τούτοις παραπλήσια ἄμφι τοῦ Βασιλεῖδου καταλέξας δὲ εἰρημένος, τὼν ἀγεννῶν τῆς δηλωθείστης αἱρέσεως εἰς προῦπτον ἐψύρασε τὴν πλάνην. Γράψει δὲ καὶ Εἰρηναῖος συγχρονίσαι τούτοις Καρποκράτην, ἐπειρασθεὶς αἱρέσεως τῆς τῶν Γνωστικῶν ἐπικληθείσης πάτερα: οὐ καὶ τοῦ Σίμωνος, οὐχ ὡς ἔκεινος κρύσσην, ἀλλ' ἡδη καὶ εἰς φανερόν, τὰς μαγειάς παραδίδονται ἥξιον, ὡς ἐπὶ μεγάλοις δὴ μονονούχη σεμνούμενοι τοῖς κατὰ περιεργάν πρὸς αὐτῶν ἐπιτελούμενοις φύλτορις (8), διενεροπομποῖς τε καὶ παρέδροις τισὶ διλμοῖς (9), καὶ ἄλλαις δύμοιστρόποις

(5) *Eīs μὲν τὸ Εὐαγγέλιον τέσσαρα πρὸς τοῖς εἴκοσι συντάξαι βιβλία.* Non dicit Eusebius in quodnam Evangelium Basilides eos libros scripserit; utrum in Evangelium Matthæi, an Marci. Ac fortasse hos virginis quatuor libros composuerat Basilides in suum ipsius Evangelium. Scripserat enim evangelium Basilides, et suo nomine prænotaverat, τὸ κατὰ Βασιλεῖδην Εὐαγγέλιον, ut testatur Origenes in homilia 1 in Lucam, Ambrosius in proœmium B. Lucæ, Hieronymus præfatione in Malthaum. Hi autem libri Basilidis ἐξηγητικοὶ dicebantur. Certe Clemens Alexandrinus in lib. iv Stromateon loca quædam assert ex lib. xxiin Basilidis Εξηγητικῶν.

(6) *Προφήτας δὲ ἐκαυτῷ ὄνομάσαι Βαρκαβῆν καὶ Βαρκάρῳ.* Ia quidem codex Regius. Sed in codice Maz., Med. et Fuk. scriptum est Βαρκαβῆδν cum accentu gravi in ultima. Nec aliter Nicephorus, nisi quod ultimam circumslectit. Apud Rusinum quoque, et apud Hieronymum in Indiculo hæreseon Barcabbas dicitur. Sic enim præseruit manuscripsi codices Rusini. Cæterum in hos prophetas Barcabam et Barcob, Isidorus, Basilidis filius, Expositionum libros scripserat, ut docet Clemens Alexandrinus in lib. vi Stromateon: Ἰσιδῶρος δὲ, δὲ Βασιλεῖδου νιὸς ἄμα καὶ μεθῆτης, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Τοῦ προφήτου Παρκάρῳ ἐξηγητικῶν. Ubi Βαρκάρῳ emendandum visetur, nisi quis existimare malit, Παρκάρῳ etiam unum suis ex prophetis illis a Basilide confictis. Ex eorum prophetarum numero sicut etiam Cham, cuius nomine Basilides librum Prophetarum contextuerat, ut ex Isidori verbis ibidem a Clemente citatis colligitur.

(7) *Kαὶ ἄλλους ἀνυπάρκτους τινάς.* Frustra Christophorus angelos hic inseruit, quasi in Eu-sibii textu aliquid decesset. Verum Eusebius tantum de prophetis loquitur quos sibi commentus fuerat Basilides. Atque ita hunc Eusebii locum acceperunt Hieronymus in Catalogo, ubi de Agrippa Castore loquitur, et Theodoritus in lib. i hæreticarum Fa-

A caque doctrina disertissime decertarent, nonnulli etiam assertiones suas scriptis proditas tanquam 120 remedia ad cavendas supradictas hæreses comparata, posteris reliquerunt. Ex quibus pervenit ad nos Agrippæ Castoris, scriptoris ea ætate nobilissimi, validissima adversus Basilidem confutatio, in qua hominis præstigia ac fraudes deteguntur. Dumque cuncta ejus arcana profert in lucem, quantum tuor et viginti libros in Evangelium ab illo conscriptos esse memorat, ipsumque sibi prophetas consinxisse Barcabam et Barcoph, aliasque nonnullos qui nunquam extitissent: iisque barbara quædam nomina imposuisse, ad percellendos eorum animos, qui hujusmodi rerum admiratione capiuntur. Ait prieterea illum docere, quod indifferens sit victimas diis immolatas degustare, et persecutionum temporis licenter fidem abnegare. Sectatoribus quoque suis Pythagoreorum more silentium quinquennii eum indicere affirmat. His aliisque similibus de Basilide recensis, supradictus scriptor hæresis hujus errores in lucem protractos validissime coarguit. Sed et Carpocratem quemdam iisdem vixisse temporibus scribit Ireneus, alterius sectæ, que Gnostico-rum dicitur, conditorem. Hi magicas Simonis præstigias non clam ut ille, sed palam ac publice tradendas esse censebant: et philtoris arte magica curiose elaboratis, paredris quoque et somniorum inimissoribus quibusdam spiritibus, aliisque hujus-

bularum, et Nicephorus in libro quarto. Recte porro Eusebius noster Basilidis hæresim principatu Adriani cœpisse dicit. Tunc enim primum hæretici ex latebris prodire et caput attollere cœperunt, cum apostolis omnibus iam extinctis, opportunum sibi adesse tempus ad evulganda errorum suorum dogmata existimarent. Clemens certe in lib. vi Stromateon, de Basilide idem testatur his verbis: Κάτω δὲ περὶ τοὺς Ἀδριανοὺς τοῦ βασιλέως χρόνους οἱ τὰς αἱρέσεις ἐπινοήσαντες γεγόναστι, καὶ μέχρι γε τῆς Ἀντωνίου τοῦ πρεσβυτέρου διέτειναν ἡλικίας, καθάπερ δὲ Βασιλεῖδης.

(8) *Φίλτροις.* Amatoria vertit Rusinus, non male. Sic enim Latini vocant quae Græci φίλτρα. Amm. Marcellinus lib. xxix: Inmittebantur confessim, qui signatis domibus inter scrutinia supellectilis pœnis addicti, incantamenta quædam anilia, vel ludibriosa subderent amatoria.

(9) *Παρέδροις τιστ δακοσι.* Paredros spiritus Latine dicitur Tertullianus in libro De anima, quos cum catabolicis et pythonicis spiritibus qui a Magis immitebantur, conjungit. Dicebantur autem paredri demones, qui hominibus assistebant, et morbos atque infortunia ab iisdem avertiebant. Docet id Tertullianus in Apologeticō, cap. 23, his verbis: Si et somnia immittunt, habentes simul invitatorum angelorum et dæmonum assistentem sibi potestatem. Magi quippe assistentes sibi et obsequentes dæmones habebant, qui essent ipsorum paredri; quorum ope multa miracula edebant. Sed et alii immittebant ejusmodi spiritus, ut vel somnia eis injicerent, vel eis perpetuo ad tutelam assisterent. Piores spiritus διενεροπομπούς, secundos παρέδρους vocabant. Interdum etiam pueros magicis carminibus elidebant, qui deinde tanquam ex comitiis morbo excitati, consulentibus futura predicerent. Quod per catabolicos spiritus faciebant, ut ad Tertulliani apologeticum Heraldus recte observavit. Eos catabolicos spiritus vocat Tertullianus. Ex his patet

modi maleficiis tanquam maximis ac pulcherrimis rebus gloriabantur. Consequenter etiam docebant, quicunque ad perfectionem mysteriorum, seu potius flagitiorum quæ apud ipsos agebantur, pervenire vellent, eos turpissima quæque perpetrare oportere: quippe qui mundi hujus principes ac rectores, ut ipsi vocant, aliter evitare non possent, nisi unicuique eorum debita munera per obscenissimum libidinem persolvissent. His igitur ministris usus malignus ille dæmon, primum effecit, ut ex fidelibus, quicunque ab illis decepti essent, ad miserabile exitium tanquam captivi abducerentur. Deinde gentibus a fide nostra alienis, amplam obtrectandi et calumniandi Evangelii materiam subministravit: dum ab illis primum orta infamia, ad totius Christiani nominis opprobrium diffunderetur. Atque hinc factum est, ut absurdam quædam et impia de nobis opinio apud infideles tunc temporis spargeretur, quasi nefario concubitu **121** cum sororibus et matribus misceri, et execrandis lapibus vesri soleamus. Sed hæ dæmonis artes nequaquam in diuturnum tempus ei processere, quippe cum veritas ipsa seipsam astrueret et commendaret, progressaque temporis clarius in dies elucesceret. Et adversariorum quidem inventa a semetipsis consultata, confestim extincta sunt: aliis super alias exorientibus sectis, cum priores assidue disfluerent, et in multiplices ac multiformes errorum species vario quæque modo evanescerent. Catholica autem Ecclesia, quæ sola vera est, semperque sui similis et constans, novis quotidie incrementis augebatur: gravitate, sinceritate, ac libertate, modestia denique et sanctitate vitæ ejusdem philosophiaeque divinæ,

error Cl. Salmasii, qui in notis ad Spartanum, pag. 40, paredros dictos esse affirmat eos qui ex hominibus inter deos relati, facti essent assessores deorum. Quam Salmasii opinionem amplexus est Gothofredus in notis ad librum II Tertulliani *Ad nationes*. Longe rectius Turnebus in lib. xxvi *Adversariorum*, nisi quod *malos genios* interpretatur, cum tamen boni genii et àlēz̄iχaxoi ita dicterentur, ut de Hephaestione scribit Lucianus. Denique paredros fere vocahant deos inferos, non autem cœlestes, quod cum a Salmasio minime observatum esset, causam erroris ei præbuit. Ita Demosthenes in oratione funebri in fine: Πώς οὐ χρή τούτους εὐδαίμονας νομίζεσθαι, οὓς παρέδρους ειχότως ἀν τις φήγατο τοῖς κάτω θεοῖς εἶναν. Diidorus Siculus in lib. i, pag. 45. Prós τε τὸν "Οστριν καὶ τοὺς κάτω παρέδρους. Nostram sententiam confirmat etiam Rusini locus in lib. II *Historiæ*, cap. 13, in fine, ubi de Simone Magno sic dicit: Utens ad miniculō assistentis sibi et adhaerentis dæmoniacæ virtutis, quam πάρεδρον vocant. Et in lib. II *Recognitionum Clementis*: Pueri, inquit, incorrupti et violenter necati animam juramentis ineffabilibus evocatam assistere mihi tecu, et per ipsam fit omne quod jubeo, ait Simon Magus.

(10) Συντάξειν γοῦν ἄμα τῷ χρόνῳ. In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. deest ἄμα.

(11) Μόνη παρὰ κάσι χρατοῦσα. Hinc factum est ut Christiana religio a gentilibus tandem vocata fuerit ἡ χρατοῦσα δόξα, et Christiani χρατοῦνtes dicerentur. Ita Damascius in Isidori Vita, pag. 1058, de Petro Magno egiens Alexandrinæ urbis

A τισιν ἀγωγαῖς· τούτοις τε ἀκολούθως πάντα δρῦν χρῆναι διδάσκειν τὰ αἰσχρουργότατα τοὺς μὲλοντας εἰς τὸ τέλειον τῆς κατ' αὐτοὺς μυσταγωγίας, ἢ καὶ μᾶλλον μυστροποιίας ἐλεύσεσθαι, ώς μὴ ἀλλως ἐκφεύγομένους τοὺς κοσμικοὺς, ὡς ἀν ἔκεινοι φαίεν, δροντας, μὴ οὐχὶ πᾶσι τὰ δὲ ἀρχητοποιίας ἀπονείμαντας χρέα. Τούτοις δῆτα συνέβαινε διαχόνοις χρώμενον τὸν ἐπιχιρεσίκακον διάβονα, τοὺς μὲν πρὸς αὐτῶν ἀπατωμένους οἰκτρῶς οὕτως εἰς ἀπώλειαν ἀνδραποδίζεσθαι, τοὺς δὲ ἀπίστοις ἔθνεστοις πολλὴν παρέχειν κατὰ τοῦ θείου λόγου δυσφημίας περιουσίαν, τῆς ἐξ αὐτῶν φήμης εἰς τὴν τοῦ παντὸς Χριστιανῶν θέντους διαβολὴν καταχεομένης. Ταῦτη δὲ οὖν ἐπιπλεῖστον συνέβαινε τὴν περὶ ἡμῶν παρὰ τοῖς τότε ἀπίστοις ὑπόνοιαν δυστεῖη καὶ ἀποπωτάτην διαδίδοσθαι, ὡς δὴ ἀθεμίτοις πρὸς μητέρας καὶ ἀδελφάς μικησιν ἀνοίσαις τε τροφαῖς χρωμένων. Οὐν εἰς μακρὸν γε μήν αὐτῷ ταῦτα προσύχωρει, τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἐστήντη συνιστώσης, ἐπὶ μέγα τε φῶς κατὰ τὸν προΐοντα χρόνον διαλαμπούσης. Ἐσθεστο μὲν γάρ αὐτίκα πρὸς αὐτῆς ἐνεργείας ἀπελεγχόμενα τὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιτεχνήματα, ἀλλων ἐπ' ἀλλαις αἰρέσσων κατινοτομούμενων ὑπόρθεουσῶν ἀει τῶν προτέρων, καὶ εἰς πολυτρόπους καὶ πολυμήρους ἰδέας ἀλλοτε ἀλλως φειρομένων προφεῖ δὲ εἰς αβύσσους καὶ μέγεθος ἀει κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὑσπάτως ἔχουσα ἡ τῆς καθύλου καὶ μόνης ἀληθοῦς Ἐκκλησίας λαμπρότητης, τὸ σεμνὸν καὶ εἰλικρινὲς καὶ ἐλευθέριον, τὸ τε σῶφρον καὶ καθαρὸν τῆς ἐνθέου πολιτείας τε καὶ φιλοσοφίας εἰς ἄπαν γένος Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀποτίθενται. Συναπέσθη γοῦν ἄμα τῷ χρόνῳ (10) καὶ ἡ κατὰ παντὸς τοῦ δύγματος διαβολὴ, ἔμενε δὲ μόνη ἄρα παρὰ πᾶσι χρατοῦσα (11) καὶ ἀνομολογουμένη τὰ μάλιστα δια-

episcopo: Ὁ δὲ τῶν χρατούντων τὴν δόξαν ἐπισκοπεῖν εἰδῆχως δύνομα Πάτερος, ἀνὴρ ἵταμός καὶ περιπονηρός. Id est: *Is vero qui prævalens tunc religiosis episcopos erat, etc.* Idem rursus pag. 1072, de Ammonio loquens, Ὀμολογίας τίθεται πρὸς τὴν ἐπισκοποῦντα τὸ τηγικαῦτα τὴν χρατούσαν δόξαν. Id est: *Paciscitur cum eo qui tunc temporis episcopus erat prævalentis sectæ, Christianorum scilicet.* Denique idem Damascius aquid Suidam in voce *Sednigratōs*: Τούτῳ, inquit, κατεπιγγείλατο Ζῆνον βασιλεὺς, εἰ γένοιτο τῶν χρατούντων, τὴν μετὰ βασιλέα μεγίστη ἀρχὴν. Id est: *Huc Zeno Augustus maximam ab imperatore dignitatem, præfecturam scilicet prætorii, promisit, dummodo Christianus fieret.* Sed et Porphyrius longe ante Damascium ita locutus fuerat in libro *De oraculorum philosophia*, cuius locum adduxit Eusebius in libro nono *Præparationis evangelicæ*, cap. 10, et Theodoritus in libro 14 *De curatione Gracanicae superstitionis*: Χαλκόδοτος γάρ ἡ πρὸς θεοὺς ὁδός, αἰπενή τε καὶ τραχεῖα, ἥς πολλὰς ἀτραποὺς βάρβαροι μὲν ἔξευροι, Ἐλλήνες δὲ ἐπιλαίησαν, οἱ δὲ χρατοῦντες ἕδη καὶ διέφυσαν. Id est: *Via quidem que duci ad deos, ure munita est et ardua atque aspera: cuius plurimi quidem calles barbari repererunt: Greci vero ab ea longius aberrarunt; qui autem nunc prævalent, prorsus corruperunt.* Scio quidem tam Eusebii quam Theodoriti interpretes vocem χρατοῦντας aliter explicasse. Sed nego alium Porphyrii sensum luisse, quam illum quem in interpretatione mea expressi. Sie Chrysostomus in *homilia 34 in Malthebam*, pag. 329: Οὐ μάτιγες, οὐ δεσμοτῆρια, οὐχ ἀργοντες, οὐ συναγωγαῖς ἐπιχεινται, ἀλλὰ

πρέπειν ἐπὶ σεμνότητι καὶ σωφροσύνῃ θεοῖς τε καὶ φιλοσόφοις δύγμασιν, ἡ καθ' ἡμᾶς διδασκαλίᾳ, ὡς μηδένα τῶν εἰς νῦν αἰσχρὸν ἐπιφέρειν τολμᾶν κατὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δυσφημίαν, μηδὲ τινα τοιαύτην διαδολήν, οἷαις πάλαι πρότερον φίλον ἦν χρῆσθαι τοῖς καθ' ἡμῖν ἐπισυνισταμένοις. "Ομως δ' οὐν κατὰ τοὺς δηλουμένους αὐθίς παρῆγεν εἰς μέσον ἡ ἀλήθεια πλείους ἔσωτῆς ὑπερμάχους, οὐδὲ ἄγράφων αὐτὸν μόνον ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ δι' ἐγγράφων ἀποδεῖξεν κατὰ τῶν ἀθέων αἱρέσεων στρατευμένους.

veteres illi nostræ religionis hostes jactare consueverant. plures sui patronos in medium produxit. qui non solum vivâ voce, sed etiam scriptis disputationibus adversus impias hæreses decertarunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Tίτλος ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς (Nic. H. E. iv, 5).

'Ἐν τούτοις ἐγνωρίζετο Ἡγήσιππος (12), οὗ πλεισταῖς ἡδη πρότερον κεχρήμεθα φωναῖς, ὡς ἂν ἐκ τῆς αὐτοῦ παραδόσεως τινα τῶν κατὰ τοὺς ἀποστόλους παρατθέμενοι. Ἐν πέντε δὴ οὖν συγγράμμασιν οὗτος τὴν ἀπελανὴν παράδοσιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος ἀπλουστέτη συντάξει γραφῆς ὑπομνηματισάμενος, καθ' ὃν ἐγνωρίζετο σημαίνει χρόνον, περὶ τῶν ἀρχῆθεν ιδρυάντων τὰ εἰδῶλα οὐτῷ πιας γράφων· Οἵς κενοτάφια (13) καὶ ναοὺς ἐποίησαν ὡς μέχρι νῦν ὣν ἔστι καὶ Ἀντίνοος δοῦλος Ἀδριανοῦ Καίσαρος, οὗ καὶ ἀγώναν ἀγεταὶ Ἀντινόεις (14), δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν γινόμενος (15). Καὶ γάρ καὶ πόλιν ἔκτισεν ἐπώνυμον Ἀντινόου, καὶ προφήτας (16). Κατὰ τοῦτον

A omnium oculos non Graecorum modo, verum etiam barbarorum perstringens. Simil etiam extincta est temporis lapsu calunnia illa, quæ universæ religioni nostræ afflita fuerat. Mansitque tandem disciplina nostra, sola omnium consensu superior et victrix, ac præ reliquis sectis modestia, gravitate, divinæque sapientiae præceptis excellere ab omnibus judicata: adeo ut exinde ad nostra usqne tempora nemo sit ausus ullam infamiae labem fidei nostræ aspergere, aut aliquam ejus modi calumniam inferre, qualem

Cæterum illis temporibus rursus veritas plures sui patronos in medium produxit. qui non solum vivâ voce, sed etiam scriptis disputationibus

B

CAPUT VIII.

Quinam tunc fuerint ecclesiastici scriptores.

Inter quos celebris suit Hegesippus, cuius testimonio in superioribus libris sæpiissime usi fuimus, cum res apostolorum temporibus gestas ex illius fiducia relatione traderemus. Illic in quinque libris simpliciter admodum sermone conscriptis verissimam apostolicæ prædicationis historiam complexus, tempus ipsum quo floruit, aperte designat, cum de iis qui simulacra primum erigere cœperant, in hunc modum scribit: *Quibus cenotaphia templaque exstruxerunt, sicut nunc etiam fieri videmus.* Ex quibus fuit Antinous, servus Casaris Adriani, 122 in eujus honorem certamen sacrum quod Antinoium vocant, nostra etiam ætate celebratur. Nam et

καὶ τουναντίον ἀπαν, ἡμεῖς δρχομεν καὶ κρατοῦμεν· καὶ γὰρ βασιλεῖς εὔσεβεις, εἰτε. Ex his intelligentius est Juliani locus in *Misopogone*, pag. 99: Καὶ δὲ μὲν θέδες ἐμαρτύρησεν ποὺς τοῖς λόγοις, ἐκτιτύν τὸ προάστειον ὃ πολὺν ἐτήρησε χρόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ ζῇ, τρέψας ἀλλαχοῦ τῶν κρατούντων τὴν διάνοιαν, καὶ τῷ γείρῳ βισαύμενος. Quæ sic interpretantur: *Meāmique orationem Deus testimonio suo comprobavit, quod utinam nunquam fecisset, relicto suburbano quod tamdiu servaverat, cum eorum qui tunc temporis prævalebant, in illa tempestate ac procella mentes alio avertisset, manusque repressisset.* Tempestatem ac procellam vocat Constantiniāna tempora, quibus templo deorum toto pene orbe terrarum subversa fuerant a Christianis; quorum tamen maxima Apollinis Daphnæi templum effugerat.

(12) Ἐγνωρίζετο Ἡγήσιππος. Non recte, meo quidem iudicio, Hegesippus confertur in tempora imperatoris Adriani. Nec locus ille Hegesippi quem hic adducit Eusebius, id evincit. Certe Hegesippus libros suos scripsit pontificatu Eleutheri, ut ipse met testatur infra cap. 22. Αἴσχης igitur fuit frenao, qui et ipse sub Eleuthero Romane urbis episcopo insignes illos adversus hæreses libros elucubravit. Hieronymus tamen hunc Eusebii nostri locum secutus, in *Catalogo ecclesiasticorum scriptorum* Hegesippum præposuit Justino, quod utique fieri non debuit. Certe Eusebius auctor in cap. 21 et 22 hujus libri, quasi priorem sententiam retractans, Hegesippum confert in tempora Marci Antonini.

(13) Οἵς κενοτάφια. Hieronymus in *Catalogo* sic vertit: *Tumulos etiam templaque fecerunt, Rulinius vero sic interpretatur, quibus templo, imo potius sepulcra fecerunt.*

(14) Οὐ καὶ ἀγεται ἀγών Ἀντινόεις. Illic agōn in honorem Antinoi ab Adriano institutus, quinquennialis fuit, et Mantinea in Arcadia celebrabatur, ut scribit Pausanias in *Arcadicis*. Male ergo Rulinius agōnum annum de suo adjicit.

C (15) Οὐ καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενος. Ille est scriptura codicis Regii quem ferre ubique secutus est Rob. Stephanus. Verum in tribus aliis, Mæz., Med. et Fuk., hic locus ita legitur ad distinguuntur, Οὐ καὶ ἀγών ἀγεται Ἀντινόεις ἐφ' ἡμῶν γενόμενος. Sed et in Saviliiano codice et apud Nicēphorūm legitur γενόμενος. Quam quidem lectionem secutus videtur Rulinius; sic enim vertit: *Cui agones anni celebrantur, qui Antinii appellantur, nostris adhuc temporibus instituti.* Certe dubitari non potest, quin hæc lectio priori sit anteferenda. Id enim probare vult Eusebius, Hegesippum floruisse temporibus Adriani. Quod quidem ex eo concludit, quod Hegesippus ipse testatur certamen Antinoium sua ætate institutum fuisse. Quod si legamus cum Regio codice οὐ καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενος, tum argumentatio Eusebii non valebit. Sensus enim hic erit, certamen Antinoium adhuc ætate Hegesippi celebratum fuisse. Ex quantum abest ut conciliari possit, Hegesippum vixisse imperante Adriano, quin potius illud consequitur, nonnisi post obitum Adriani Hegesippum libros suos composuisse. Nam si principatu Adriani scripsisset Hegesippus, non utique diceret certamen Antinoium adhuc sua ætate actum fuisse: quippe cum Adrianus sub fine imperii sui agoneum illum instituerit. Cæterum has voces ἐφ' ἡμῶν γενόμενος mallem referre ad vocem Ἀντινόος, et totum hunc docum ita construere, Οὐ ἔστι καὶ Ἀντινόος, δοῦλος Ἀδριανοῦ Καίσαρος ἐφ' ἡμῶν γενόμενος, οὐ καὶ ἀγών ἀγεται Ἀντινόεις. Atque ita Hegesippi locum ab Eusebio acceptum esse pro certo habeo. Sic Justinus in *Apologetico* de hoc ipso Antinoo loquens sic ait: Καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γενόμενου.

D (16) Καὶ προφήτας. Hieronymus in *Catalogo* vertit: *Civitatemque ex ejus nomine condidit, et prophetas statuit in templo Rulinius vero adhuc fuisse: Nam et civitatem condidit ejus nomini Antinorum, et temporum ei et sacerdotes instituit ac prouhetas. Sane*

urbem Antinoo cognominem Adrianus condidit, et prophetas instituit. » Eodem tempore Justinus, veræ philosophiae amator sincerissimus, adhuc gentilium philosophorum scriptis ac sermonibus adhærescebat. Qui etiam in *Apologetico* ad imperatorem Antoninum scripto, hoc ipsum tempus designat his verbis : « Nec absurdum, inquit, videtur Antinoi qui nuperime vixit, mentionem hic facere: quem omnes tanquam deum colere per vim ac metum instituerunt; cum quis esset et unde oriundus, probe cognitum haberent. » Idem quoque belli Judaici, quod tunc temporis gestum est, meminit his verbis : « Nam et in bello, inquit, Judaico quod nuper gestum est, Barchochebas, is qui Judaicæ defectionis auctor et signifer fuit, solos Christianos acerbissimis tormentis cruciari jussit, nisi Christum abnegarent et maledictis incesserent. » Sed et in eodem libro loquens de conversione sua a gentilium philosophia ad veri Numinis cultum, id non temere ac leviter, sed cum ratione ac judicio ab se factum esse declarat his verbis : « Nam et ego, inquit, qui Platonis doctrinam amplexus fueram, cum Christianos calumniis appelli audirem, eosque adversus mortem et cætera quæ formidabilia habentur, fortes atque intrepidos viderem, sic apud me reputabam, fieri non posse ut iidem vitiis ac voluptatibus dediti essent. Quis enim voluptatibus deditus, aut in-

in Graecis Hegesippi verbis aliquid necessario splendens est. Nam έκτις προφήτας, Graeca vix dici potest. Sed meminisse debemus, Hegesippum simplici admodum et plebeio sermone scribere, ut hic etiam testatur Eusebius. Itaque Graeca ejus verba interpretatione adjuvanda sunt. Frustra igitur Salmasius emendare aggressus est in notis ad *Historiam Augustam*, pag. 41. Ubi etiam quinam hic dicerentur prophetae non intellexit. Scindendum est, igitur apud Ægyptios summum sacerdotem qui reliquis sacerdotibus et pastophoris præcesset, et qui templorum reditus ceteris distribueret, dictum esse prophetam. Primus enim in templo procedebat cancellor, *heinde horoscopus, tum scriba seu leporigramus patreū*, postea vestitor seu στολιστής deinde novissimus incidebat propheta hydriam in sinu gestans, ut docet Clemens Alexandrinus in lib. vi, pag. 269. Epiphanius in libro iii *Adversus hereses*. Παρό δὲ Αιγυπτίοις προφῆται καλούμενοι, τῶν ἀδύτων τε καὶ λεών ἀρχηγοί. Eorumdem prophetarum meminit Philostrius in libro i *De vita Apollonii*, cap. 4, et Diogenes Laertius in proœmio operis sui; Themistius in oratione 2, et Firmicus in libris *Matheseos* non semel. Clemens denique in libro i *Recognitio num*, haud procul ab initio : *Ægyptum, inquit, petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis præsunt, amicus efficiar; et pecunia invitatum magum precabor, ut educat mihi animam de infernis.* Fuerunt etiam Idæi Jovis prophetae in Creta, de quibus Porphyrius in libro iii *De abstinentia*. Porro de prophetis Antinoo ab Adriano institutis mentio est in veteri inscriptione Graeca quam citavit Caſaubonus in notis ad *Spartianum*. Adde hic veterem inscriptionem quam refert Gruterus pag. 514, ubi Enches quidam *Ægyptius προφήτης* dicitur, id est sacerdos Serapidis. Quare non mirum est si Antinous ab Adriano consecratus prophetas habuit, quippe cum ab *Ægyptii* præcipue colereur. Cur autem *Ægyptii* prophetas vocarent antistites suos, hæc miki causa esse videtur, quod arcana quædam sacra ac mysteria ab iis tradi crederent. Prophetæ

A δὲ καὶ Ἰουστῖνος (17), γνήσιος τῆς ἀληθοῦς φλοσοφίας ἐραστής, έτι τοῖς παρ' « Ἐλλήσιν ἀσκούμενος ἐνδιέτριβε λόγους. Σημαίνει δὲ καὶ αὐτὸς τουτον τὸν χρόνον ἐν τῇ πρὸς Ἀντωνίνον Ἀπολογίᾳ ὡδε γράψαν. « Οὐχ διποτὸν δὲ ἐπιμησθῆναι ἐν τούτοις ἥγουμεθα καὶ Ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου δικαιούμενοι τίς τε ἦν καὶ πόθεν ὑπῆρχεν. » Ό δὲ αὐτὸς καὶ τοῦ τότε κατὰ Ἰουδαίων πολέμου μνημονεύων, ταῦτα παρατίθεται. « Καὶ γάρ ἐν τῷ νῦν γενομένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ (18), Βαρχωκεβᾶς δὲ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάτεως ἀρχηγέτης, Χριστιανὸς μόνους εἰς τιμωρίας δεινὰς, εἰ μὴ ἀρνοῖτο Ἱεροὺς τὸν Χριστὸν καὶ βλασphemούσιν, ἔκλευεν ἀγεσθαι. » Ἐν ταύτῃ δὲ καὶ τὴν ἀπὸ τῆς Ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τὴν θεοσέβειαν μεταβολὴν αὐτοῦ, ὅτι μὴ ἀλόγως, μετὰ χρίσεως δὲ αὐτῷ γεγρανει δηλῶν, ταῦτα γράφει. « Καὶ γάρ αὐτὸς ἐγὼ τοὺς Πλάτωνος χαίρων διδάγματι, διαβαλλομένους ἀκούων Χριστιανούς, ὄρων δὲ καὶ ἀφόβους πρὸς θάνατον καὶ πάντα τὰ νομιζόμενα φοβερά, ἐνενούντος ἀδύτων εἶναι ἐν κακίᾳ καὶ φιληδονίᾳ ὑπάρχειν αὐτούς. Τίς γάρ φιληδονίος οὐδὲ ἀκρατῆς καὶ ἀνθρωπίων σαρκῶν βορὰν ἥγουμενος ἀγαθὸν, δύναται; ἀν θάνατον ἀσπάζεσθαι, ὅπως τὸν ἑαυτὸν στερηθείη ἐπιθυμιῶν, ἀλλ’ οὐκ ἐκ παντὸς ζῆν δεῖ τὴν ἐνθάδε βιοτὴν καὶ λανθάνειν τοὺς διρχοντας ἐπειράτο, οὐχ ὅτι ἑαυτὸν κατηγγελεῖ φρουροῦθησμένον; » « Ετι δὲ αὐτὸς ἴστορει δεξιάμενον τὸν

B enim dicuntur quasi arcanorum interpretes. Habuit certe Antinous sacra sua ac mysteria, quibus initiantur qui vellent. Testatur id Pausanias in *Arcadicis*: Καὶ τελετὴ τε κατὰ ἔτος ἔκαστον, καὶ ἀγώνεστιν αὐτῷ διὰ ἔτους πέμπτου. Id est : *Et mysteria quotannis, et quinto quoque anno certamina in honorem ejus celebrantur.*

C (17) *Kατὰ τοῦτο δὲ καὶ Ἰουστῖνος.* Ita quidem codex Regius. Verum in Medicæ, Fuk. et Savil. legitur κατὰ αὐτὸν δέ, etc. Codex autem Mazarinus scriptum habet κατὰ ταῦτα δέ, secunda tamen syllaba præpositionis tribus punctis superpositis nota est, quo significatur eam delendam esse. Mihi tamen valde placet ea lectio. Κατὰ ταῦτα enim idem est ac κατι τὸ αὐτὸν καὶ ροῦ.

(18) *Ἐρ τῷ ρῦρ γερομένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ.*

D Male Rutilius enīque secutus Christophorus verterunt *In hoc quod nunc geritur bello Judaico.* Ita codem quoque errore versatus est Scaliger, ut ei Eusebianis ejus *Animaadversionibus* colligitur, pag. 298. Putavit enim τὸ ρῦρ dici non posse nisi de re admodum recenti, ne dicam præsenti. Itaque ex hac Justini voce necessario consequi ait, bellum Judæcum sub extrema Adriani tempora profligatum suis, et Justinum Antonino Pio *Apologeticum* suum obtulisse imperii ejus initio. Verum nihil necesse est ita affirmare; νῦν enim dici potest de re quæ nostra aetate facta est, idemque valet ac τὸ καθημάτις, quod Eusebius usurpare solet de rebus multo ante gestis : ut cum dicit de Porphyrio philosopho, δικαιούμενος. Denique ipse Justinus in hoc loco quem præ manus habemus, de Antinoo ita loquitur : Ἀντινόου τοῦ νῦν γενομένου, id est, de Antinoo qui nostra aetate vixit. Certe Graeci νῦν ponunt prouper. Ita Sophronius, qui librum Hieronymi *De scriptoribus ecclesiasticis* Graeco vertit, verba illa Hieronymi cap. 2: *Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebreos, et a me nuper in Graecum Latinumque sermonem translatum est, Graece dixit : Οπερ ἐπ' ἐμοῦ νῦν εἰς τὴν Ἐλληνικὴν καὶ Πωμακὴν γλῶτταν μετεβλήθη.*

Ἄδριανὸν παρὸς Σερεννίου Γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἡγουμένου (19) γράμματα ὑπὲρ Χριστιανῶν, περιέχοντας οὐδὲ δίκαιον εἶναι ἐπὶ μηδενὶ ἐγκλήματι, ρωτήσας δῆμου χαριζόμενους ἀκρίτως κτενεῖν αὐτοὺς ἀντιγράψας: Μινουκίῳ (20) Φουνδάνῳ ἀνθυπάτιῳ τῆς Ἀσίας, προστάττοντα μηδένα κτενεῖν: ἄνευ ἐγκλήματος καὶ εὐλόγου κατηγορίας. Καὶ τῆς ἐπιστολῆς δὲ ἀντιγράφον παρατέθειται τὸν Ὅμαλον φωνὴν ὡς εἰχε, διαφυλάξας. Προλέγει δὲ αὐτῆς ταῦτα: « Καὶ ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ μεγίστου καὶ ἐπιφανεστάτου Καίσαρος Ἀδριανοῦ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἔχοντες ἀπαίτειν ὑμᾶς καὶ οὐδὲ τις ἀσαμένιον κελεῦσαι τὰς κρίσεις γίνεσθαι, τοῦτο οὐχ ὡς ὑπὸ Ἀδριανοῦ κελευσθέν μᾶλλον ἡσιάσαμεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐπίστασθαι δικαῖαν ἀξιοῦν τὴν προσφύνησιν (21). » Ύπετάχαμεν δὲ καὶ τῆς ἐπιστολῆς Ἀδριανοῦ τὸ ἀντιγράφον, ἵνα καὶ τοῦτο ἀληθεύειν τιμᾶς γνωρίζητε. Καὶ ἔστι τόδε. » Τούτοις δὲ μὲν δηλώθεις ἀνὴρ αὐτὴν παρατέθειται τὴν Ὅμαλον ἀντιγράψῃ (22), ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τὸ Ἐλληνικὸν κατὰ δύναμιν αὐτὴν μετειλήφαμεν (23), ἔχουσαν ὥδε.

poscebamus, juberetis; id tamen non tam idecirco esset, quia propterea quod petitionem nostram justissimam esse intelligimus. Atque ut in eo quoque verum a nobis dici perspicitalis, exemplum epistolæ Adriani subjecimus, quod est hujusmodi. » Post hanc idem Justinus ipsum exemplar epistolæ Latino sermone scriptum subiungit: quod nos, prout potuimus, Græce interpretati sumus hoc modo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἐπιστολὴ Ἀδριανοῦ ὑπὲρ τοῦ μὴ δεῖν ἀκρίτως ὑμᾶς ἐλαύνειν (Nic. II. E. iii. 27).

« Μινουκίῳ Φουνδάνῳ. Ἐπιστολὴν ἐδεξάμην γραφείσαν μοι ἀπὸ Σερεννίου (24) Γρανιανοῦ λαμπροτάτου ἀνδρὸς, ὃντινα σὺ διεδέξω. Οὐ δοκεῖ μοι οὖν τὸ πρᾶγμα ἀξιητὸν καταλιπεῖν, ἵνα μὴ τε οἱ ἄνθρωποι ταράττωνται, καὶ τοῖς συκοφάνταις κορηγίᾳ κακουργίᾳς παρασχεθῇ. Εἰ οὖν σαφῶς εἰς ταύτην τὴν ἀξιῶσιν οἱ ἐπαρχιῶται δύνανται δισχυρίζεσθαι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὡς καὶ πρὸ βῆματος ἀποκρίνασθαι, ἐπὶ τοῦτο μόνον τραπῶσιν, ἀλλὰ οὐκ ἀξιώσειν (25),

(19) Λαμπροτάτου ἡγουμένου. Hieronymus in Chronico eunice secutus Orusius legatum interpretatur et virum apprime nobilem. Christophorus vero praefectum illustrissimum vertit, graviori adhuc errore. Nam cum ex epistola ipsius Adriani quæ infra subjicitur, constet Serenium Granianum successorum suisse Minucii Fundani, ipsum vero Minucium proconsulem Asiae suisse diserte testetur Justinus: necessario conficitur Granianum proconsulem Asiae exstuisse. Ac profecto miror, hunc Hieronymi errorem a Scaligero non esse observatum. At Rufinus, amulus Hieronymi, longe profecto relictus, sic enim vertit: Suscepit a Serenio Graniano clarissimo viro praeside litteris, etc. Praeses enim vox generalis est, quæ tam de proconsule quam de legato Cæsaris dici potest. Porro Serenium malum scribere cum Rufino et Hieronymo, quam Serenium. Quanquam optimus et antiquissimus codex Rufini diserto scriptum habet Serenio.

(20) Ἀντιγράψαι Μινουκίῳ. Quæri non immerito potest cur Adrianus ipsi Graniano a quo litteras acceperat, non responderet, sed epistolam suam miserit ad Minucium Fundanum successorem Graniani. Evidem hanc ejus rei causam suis opinor, quod Granianus post litteras missas ad imp. Adrianum, aut extremum diem obierat, aut ex magistratu decesserat. Proconsules enim annui erant.

A temperans, et humanis carnibus vesci pro deliciis habens, mortem ipsam possit libenter amplecti, quæ suas ipsi cupiditates ereptura sit, ac non potius omnibus modis contendat, ut in hac vita perpetuo degat et magistratus ipsos lateat, nedum se ipse necandum ultro prodat ac deserat? » Refert præterea idem Justinus, imperatorem Adrianum acceptis a viro clarissimo Serenio Graniano proconsule litteris, quibus monebat iniquum videri, Christianos nullo objecto crimine, tumultuosis vulgi clamoribus gratificandi studio, indicta causa occidere; rescriptsse Minucio Fundano Asiæ proconsuli, ne quis posthac sine objectu criminis et legitima accusatione condemnaretur. Cujus epistolæ exemplum, Latino, ut erat, sermone conscriptum, ibidem assert Justinus, præmissis interim his verbis: « Ac nos quidem, inquit, tametsi ex epistola 123 maximi et nobilissimi Cæsaris Adriani parentis vestri jure postulare a vobis poteramus, ut judicia de Christianis fieri ex ea formula quam

B postulavimus quod ab Adriano ita constitutum esset, quia propterea quod petitionem nostram justissimam esse intelligimus. Atque ut in eo quoque verum a nobis dici perspicitalis, exemplum epistolæ Adriani subjecimus, quod est hujusmodi. » Post hanc idem Justinus ipsum exemplar epistolæ Latino sermone scriptum subiungit: quod nos, prout potuimus, Græce interpretati sumus hoc modo.

CAPUT IX.

Epistola Adriani, ne quis Christianorum indictio causa puniatur.

« Elius Adrianus Aug. Minucio Fundano procos. C salutem. Accepi litteras ad me scriptas a Serenio Graniano V. cl., decessore tuo. Nec sane mihi videtur res ista absque diligentí inquisitione prætereunda, ne forte et Christiani homines turbentur, et delatoribus calumniandi occasio præbeat. Igitur si provinciales palam adesse possunt petitionibus suis adversus Christianos, ita ut pro tribunalí respondeant, in id unum incumbant, nec petitioni-

(21) Δικαῖον τὴν προσφάνησιν. In seculo, ut vulgo scribitur, Justini Apologeticō, pag. 99, hic locus ita legitur: 'Αλλ' ἐκ τοῦ ἐπιστασθαι δίκαιον, τὴν προσφάνησιν καὶ ἀξιοῦσιν πεποιημέθα. Quam lectionem equidem meliorem puto.

(22) Τὴν Ὅμαλον ἀντιγράψῃ. In codice Regio legitur ἐπιστολὴ, quod idem est. 'Αντιγράψῃ ad verbum est reascriptum; aliud est ἀντιγράφον, exemplum scilicet epistolæ seu rescripti.

(23) Ἡμεῖς δὲ ἐπὶ τὸ Ἐλληνικόν. In codice Maz. et Med. scriptum est, ἡμεῖς δὲ εἰς τὸ Ἐλληνικόν, etc., atque ita codex Fuketianus.

(24) Ἄξδε Σερεννίου. In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuketiano, scriptum est Σερεννίου.

(25) Οὐκ ἀξιώσοιν. Intelligit acclamations illas quæ a populo fieri solebant in theatris: Christians ad leonem, ut testatur Tertullianus. Interdumque eveniebat, ut proconsules et praesides tumultuosis hujusmodi acclamationibus, licet inviti, cedere cogerentur. Quare merito imperator Adrianus monet Fundanum proconsulem, ne hujusmodi postulationibus ad persecutionem ac cædes Christianorum sese adduci patiatur. Porro vetus hæc fuit consuetudo in imperio Romano, ut plebs tum in

bus solisque clamoribus utantur. Et enim multo iustius fuerit cognoscere te, si quis accusare voluerit. Quod si quis eos detulerit, probaveritque contra leges quidquam agere, tu pro gravitate delicti in eos statue. Sin mehercule calumnia causa istud intenderit, operam dabis ut pro gravitate criminis in illum animadvertis. » Et hæc quidem de scripto Adriani.

CAPUT X.

Qui Romæ et Alexandriæ episcopi fuerint imperante Antonino.

Cæterum Adriano vita perfuncto cum unum et viginti annos imperasset, Antoninus, cognomento Pius, administrationem imperii suscepit. Hujus anno primo, cum Telesphorus migrasset e vita anno sui episcopatus undecimo, pontificatum Romanæ urbis sortitus est Hyginus. Porro Telesphorum scribit **124** Irenæus illustri martyrio vitam finisse. Quo loco etiam docet supra memorati Hygini temporibus, Valentimum propriae sectæ conditorem, et Cerdonem erroris Marcionitarum auctorem, Romæ ambos floruisse. Verba ejus hæc sunt.

CAPUT XI.

De his qui eodem tempore sectarum auctores fuerunt.

« Nam Valentinus, inquit, Romam venit pontificatu Hygini. Viguit autem temporibus Pii, qui ad Anicetum usque permanxit. Cerdon vero, qui Marcionem antecessit, ipse quoque pontificatu Hygini qui nonus fuit episcopus, cum ad Ecclesiam venisset, et errorem suum confessus esset, ita deinceps perseveravit: interdum occulte docens, interdum rursus confitens errorem: nonnunquam convictus impia doctrinæ, eoque nomine a fratribus conventu remotus. » Hæc Irenæus in tertio *Adversus hæreses* libro. In primo autem hæc rursus de Cerdone dicit: « Cerdon autem quidem ex Simonis disciplina profectus, cum Romam venisset pontificatu Hygini, qui in

urbe, tum in provinciis, quoties ad publica spectacula convenerat, quidquid libitum erat, vel a praeside, vel ab imperatore junctis vocibus postularet. Cujus rei sexcenta occurrunt exempla apud *Augusta Historia* scriptores.

(26) «Ος ἡράτος οὐλούπος. Locus Irenæi exstat in lib. III, c. 4, ubi velut interpres legisse videatur δύος. Quæ lectio magis convenit Irenæo, ut patet ex c. 3 ejusdem libri, ubi Romanos pontifices enumerauit Irenæus, octavum ab apostolis Hyginum recenset. Hic tamen error antiquissimus est. Nam et in lib. Irenæi, cap. 28, ἡράτος scribitur, et apud Epiphianum in hæresi Cerdonianorum, et in epistola Cypriani ad Pompeium. Qui locus Cypriani quia ex Irenæo versus videtur, non est hic omittendum: *Cujus magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in urbe nonus fuit, Romam venit.*

(27) Λαθροδιδασκαλῶν. In tribus nostris codicibus Maz. Med. et Fuk. scriptum est λαθροδιδασκαλῶν. Nicephorus tamen et Regius codex vulgariter lectione tenuerunt.

(28) Ποτὲ δὲ πάλιν ἔξοδοιούμερος. Notanda sunt imprimis hæc Irenæi verba de Cerdone hæretico: quenam post confessionem hæreses in Ecclesiæ admissum fuisse dicit ab Hygino Romano pontifice, ac deinceps in urbe Roma mansisse; nunc

οὐδὲ μόναις βοᾶς. Πολλῷ γάρ μᾶλλον προσῆκεν εἰ τις κατηγορεῖν βούλοιτο, τοῦτο σε διαγινώσκειν. Εἰ τις οὖν κατηγορεῖ καὶ δείχνεισι τι παρὰ τοὺς νόμους πράττοντας, οὕτως δριζε κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ ἀμαρτήματος· ως, μὰ τὸν Ἡρακλέα, εἴ τις συκοφαντίας χάριν τοῦτο προτείνοι, διαιλάμβανε ὑπὲρ τῆς δεινότητος, καὶ φρίντιζε δόπις ἄν τεκδικήσειας. » Καὶ τὰ μὲν τῆς Ἀδριανοῦ ἀντιγραφῆς τοιαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Tίτες ἐπὶ τῆς Ἀρτωρίου βασιλείας ἐπίσκοπος Ρωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων γεγένεται (Nic. II. E. III, 25).

Toύτου δὲ τὸ γρεῖν μετὰ πρώτων καὶ εἰκοστὸν έτους ἐκτίσαντος, Ἀντωνίνος ὁ κληθεὶς Εὐτεβῆς τὴν Ἀρματίων ἄρχην διεδέχεται. Toύτου δὲ ἐν ἑτεριπρώτῳ Τελεσφόρου τὸν βίον ἐνδεκάτῳ τῆς λειτουργίας **B** ἐνιαυτῷ μετατίλαξαντος, Ὅγινος τὸν κλῆρον τῆς Ἀρματίων ἐπίσκοπῆς παραλαμβάνει. Ἰστορεῖ γε μήν δὲ Εἰρηναῖος τὸν Τελεσφόρου μαρτυρίῳ τὴν τελευτὴν διαπρέψαι, δηλῶν ἐν ταῦτῃ κατὰ τὸν δηλεύμενον Ἀρματίων ἐπίσκοπον Ὅγινον, Οὐαλεντίνον δέιξας αἱρέσεως εἰστηγητὴν, καὶ Κέρδωνα τῆς κατὰ Μαρκίωνα πλάνης ἀρχηγὸν, ἐπὶ τῆς Ἀρματίων ἀμφιγόνων, ἐπὶ τῆς Ἀρματίων ἀμφιγόνων, ἐπὶ τῆς Ἀρματίων ἀμφιγόνων, Γράψει δὲ οὕτως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Περὶ τῶν κατ' αὐτὸν αἱρέσιας καὶ ἀρχῶν (Nic. II. E. III, 4).

« Οὐαλεντίνος μὲν γάρ ἤλιον εἰς Ἀρματίων, ἤκμασε δὲ ἐπὶ Πίου, καὶ παρέμεινεν ἕως Ἀντικήτου. Κέρδων δὲ δὲ πρὸ Μαρκίωνος, καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ὅγινος δὲ διὸ ἐνατος ἐπίσκοπος (26), εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐλθὼν καὶ ἐξομολογούμενος, οὕτω διετέλεσε, ποτὲ μὲν λαθροδιδασκαλῶν (27), ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος (28), ποτὲ δὲ ἐλεγχόμενος ἐφ' οἷς ἐδίδασκε κακῶς, καὶ ἀχιεράμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας (29). » Ταῦτα δέ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις. «Ἐν γε μήν τῷ πρώτῳ αὐτοῖς περὶ τοῦ Κέρδωνος ταῦτα διέξειτο· Κέρδων δὲ τις ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τὰς ἀφορμὰς λαβὼν, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ἀρματίων ἀμφιγόνων κλῆρον τῆς

occulte doctrinam suum spargentem, nunc rursus confidentem errorē suum, nunc convictum præcise hereticaque doctrine, eoque nomine ab Ecclesiæ segregatum. Ex quibus colligere licet, in hæreses crimine secundæ confessioni locum fuisse; et hæreticos qui post confessionem et abdicationem erroris sui ad pristinum dogma iterum rediissent, quos nunc *relapsos* vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem et pœnitentiam admissos fuisse. Tandem vero Cerdon, convictus quod post toties iteratam exomologesim, pestiferum virus erroris sui occulte spargeret, penitus se ab Ecclesiæ removit. Id enim sonant Irenæi verba quæ Rufinus et Christophorus perperam meo judicio interpretati sunt. Neque enim Cerdonem ex Ecclesiæ ejectum fuisse dicit Irenæus, sed ipsum se ab Ecclesiæ penitus segregasse. Ex quo apparet Cerdonem suo ipsius judicio condemnatum, prævenisse Ecclesiæ sententiam.

(29) Ἀφιστάμενος τῆς τῶν ἀδελφῶν συνοδίας. In codice Maz. et Fuk. scriptum est συνοδίας; vulgariter tamen scripturam confirmat velut interpres Irenæi, qui hunc locum ita vertit lib. III, cap. 4: *et abstensus est a religiosorum hominum conuentu.*

ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἔχοντος, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν κεκηρυγμένον Θεὸν μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνῶτα εἶναι· καὶ τὸν μὲν δίκατον, τὸν δὲ ἀγάθον ὑπάρχειν. Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν Μάρκιον ὁ Ποντικός, ἡδησε τὸ διατάκτατον (30), ἀπηρθριασμένως βλασφημῶν (31). »Ο δὲ αὐτὸς Εἰρηναῖος τὸν ἀπειρον βύθον τῆς Οὐαλεντίνου πολυπλανοῦς ὥλης εὔτονώτατα διαπλύσας (32), ἔρπετον δίκην φωλεύοντος ἀπόκρυψον οὖσαν αὐτοῦ καὶ λεληθυῖαν ἀπογυμνοὶ τὴν κακίαν. Πρὸς τούτοις καὶ ἄλλον τινά, Μάρκος αὐτῷ δνομα, κατ' αὐτοὺς γενέσθαι λέγει μαγικῆς κυβελίας ἐμπειρότατον. Γράφει δὲ καὶ τὰς ἀτελέστους αὐτῶν τελετάς, μυσταράς τε μυσταγγίας ἐμφαίνων, αὐτοῖς δὴ τούτοις τοῖς γράμμασιν. «Οι μὲν γὰρ αὐτῶν υἱοφῶνα κατασκευάζουσι, καὶ μυσταγγίαν ἐπιτελοῦσι· μετ' ἐπιφρήσεων τινῶν τοῖς τελουμένοις, καὶ πνευματικὸν γάρμαν φάσκουσιν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτῶν γινόμενον, κατὰ τὴν δομούστητα τῶν ἀνων σκύγιῶν. Οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ' ὑδωρ, καὶ βαπτίζοντες, οὕτως ἐπιλέγουσιν· Εἰς ὄνομα ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὅλων, εἰς Ἀλήθειαν μητέρα τῶν πάντων, εἰς τὸν κατελθόντα εἰς τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλοι δὲ Ἐβραϊκὸν δόντατα ἐπιλέγουσι πρὸς τὸ μᾶλλον καταληξασθαι (33) τοὺς τελουμένους. »Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τέταρτον τῆς ἐπισκοπῆς ἔτος (34) Ὑγένου τελευτήσαντος, Πλίος ἐπὶ Ρώμης ἐγχειρίζεται τὴν λειτουργίαν. Κατὰ γέ μὴν τὴν Ἀλεξανδρείαν Μάρκος ἀναδέικνυται ποιμῆν, Εὐμενοῦς Ἐτη τὰ πάντα δέκα πρὸς τρισιν ἐκπλήσαντος. Τοῦ τε Μάρκου ἐπὶ δέκα ἔτη τῆς λειτουργίας ἀναπαυσαμένου, Κελαδίων τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει. Καὶ κατὰ τὴν Ρώμαν δὲ πόλιν πεντεκαιδέκατη τῆς ἐπισκοπῆς ἐνιαυτῷ Πλίον μεταλλάξαντος, Ἀνίκητος τῶν ἐκεῖτο προσταταται. Καθ' ὃν Ὕγιστος ἰστορεῖ ἐαυτὸν ἐπιδημῆσαι τῇ Ρώμῃ, παραμείνατε αὐτῷ μέχρι τῆς ἐπισκοπῆς Ἐλευθέρου. Μάλιστα δὲ ἡχαμάζεν ἐπὶ τῶνδε Ιουστίνος, ἐν φιλοσόφῳ σχήματι πρεσβεύων τὸν θεῖον λόγον, καὶ τοῖς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐναγωνίζενος συγγράμμασιν. Ὅς δὴ καὶ γράψας κατὰ Μαρ-

(30) *Ἡδησε τὸ διατάκτατον.* In codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. scriptum inventi διατάκτατον, non in hoc solum loco, sed ubique id nomen occurrit.

(31) *Βλασφημῶν.* Religio fuit Christophorono, vocem hanc quam ecclesiastici scriptores jamdudum Latinam fecerunt, usurpare. Veritatem itaque *convicia iactans*, male omnino; melius vertisset, *impie locutus*. Sic Domitianus apud Suetonium dicit: *Impie locutus est Parmularius*. Nos tamen, Russum secuti, veritus *blasphemare*. Neque enim resuendi sunt hæc verba, quæ tot sacerdotum usus consecravit. Alioqui *Ecclesia* et *apostolorum* et *episcopi* et *catholici* vitanda erunt vocabula: et longa verborum serie obscuranda erit oratio, ne dictio eius prorsus necessariæ asperitate kēdatur. Cyprianus certe in dicta ad Pompeium epistola, cum hunc Irenæi locum suppresso auctoris nomine describeret, verbo *blasphemare* uti non recusavit. Sic enim ait: *Quem Marcion seculus, additis ad crimen augmentis, impudentius ceteris et abruptius in Deum Patrem Creatorem blasphemare instituit*.

PATROL. GR. XX.

A episcopali sede nonus apostolorum successor fuit, docuit, Deum quem lex et prophetæ prædicaverunt, Patrem non esse Domini nostri Jesu Christi. Hunc enim cognosci, illum vero ignotum esse: et hunc quidem justum existere, illum autem bonum. Huic deinde succedens Marcion, natione Ponticus, scholam latius propagavit, impudentissime blasphemans. Idem porro Irenæus postquam immensam voraginem materiæ illius variis erroribus involutæ quam Valentinus invexerat, uberrime explicuit, occultam ac latenter illius fraudem tanquam abditi serpentis denudat. Alium præterea quendam nomine Marcum eodem tempore exstitisse scribit, magicarum præstigiarum peritissimum. Sed et profanas eorum hominum initiationes, et abominanda mysteria declarat his verbis: «Quidam enim eorum thalamum nuptiale construunt, et misterium peragunt, verba nescio quæ super his qui initiantur, concipientes, easque spiritales nuptias esse affirmant, ad formam et exemplum cœlestium conjugiorum. Alii vero initiandos adducunt ad lavacrum, et mergentes, hæc proferunt verba: In nomine ignoti omnium Patris, in Veritate omnium matre, in eo qui descendit 125 in Iesum. Alii rursus Hebraica quædam pronuntiant nomina, ut majorem initiandis pavorem inculant.» Sed Hyginus post quartum episcopatus annum mortuo, Romanæ Ecclesiæ sacerdotium suscepit Pius. Alexandrinæ vero cum Euinenes tredecim annos explessit, Marcus in ejus locum antistes designatus est. Quo deinde post decem pontificatus annos mortuo, Alexandrinæ Ecclesiæ administrationem Celadion accepit. At Romæ cum Pius anno episcopatus sui quinto decimo vitam cum morte commutasset, Anicetus Ecclesiæ illius Antistes factus est. Hujus temporibus se in urbem Romam venisse scribit Hegesippus, ibidemque ad Eleutheri usque episcopatum continuo permansisse. Eadem tempestate præ ceteris omnibus florebat Justinus, sub habitu philosophi verbum Dei prædicans, et scriptis voluminibus pro fide nostra propugnans. Qui in libro *adversus Marcionem* eum adhuc super-

(32) *Εὔτονώτατα διαπλύσας.* Nicephorus in lib. iv. cap. 3, habet διαπλεύσας, quod non prob. Scio quidem a poetis διαπλώσας dici pro διαπλέύσας· sed hic non videtur convenire. Quare maius vertere hoc loco explicare, eo sensu quo Eusebius in posterioribus libris dicit, ηπλωτὸ τὰ γράμματα, proposita sunt edicta.

(33) *Πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι.* Nostri codices Maz., ac Med. cum Fuk. et Savil. scriptum habent καταπλῆξαι. Atque ita leguisse videtur vetus interpres Irenæi in cap. 48 libri primi. Sic enim vertit, ut stupori sint rel perterrent eos qui sacramentur.

(34) *Μετὰ τέταρτον τῆς ἐπισκοπῆς ἔτος.* Rufinus leguisse videtur κατὰ τέταρτον. Sic enim vertit: Quarto autem episcopatus sui anno cum decessisset Hyginus, Romanæ Ecclesiæ sacerdotium Pius suscepit. Porro nomen Pii qui succedit Hyginus, in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. non circumfleuit, sed acutum in prima syllaba. Idque rectius puto.

stitem fuisse dum scriberet, testatur his verbis: «Præterea, inquit, Marcionem quemdam Ponticum novimus, qui etiamnum superest, docetque discipulos suos alium quemdam invocare Deum maiorem mundi hujus Conditore. Qui quidem dæmonum adjutus a xilio, plurimos mortales per universum orbem in duxit ut impie loquerentur, negarentque universi

istem patrem esse Christi: alium vero quemdam longe illo præstantiorem, hoc universum condidisse affirmarent. Omnes tamen eorum sectatores, Christiani, ut diximus, appellantur; eodem modo quo philosophis, tametsi diversæ sint sectæ ac sententiae, commune nihilominus ex philosophia nomen est inditum. Paueis deinde interjectis hæc subjungit: «Estetiam. inquit, liber a nobis compositus adversus omnes quæ unquam fuerunt haereses: quem librum vobis, si ita videbitur, legendum trademus. Idem porro Justinus, præter opuscula quæ adversus gentiles docissime elaboravit, alias etiam libros, qui fidei nostræ defensionem continent, imperatori Antonino cognomento Pio, et senatui Romano nuncupavit. Ipse enim in urbe Roma domicilium habebat. Cæterum in *Apologetico*, ipse de se quisuam esset et unde oriundus, declarat his verbis.

126 CAPUT XII.

De Justini Apologetico ad Antoninum.

Imperatori Tito Aelio Adriano Antonino Pio Cesari Augusto, et Verissimo filio Philosopho, et Lucio Philosophi quidem Cæsaris naturali filio, Pii autem adoptivo, doctrinæ amatori: senatui quo-

(53) Ος δὴ καὶ γράφας κατὰ Μαρκιωρος. Memore vero hic lapsus videatur Eusebius noster, qui Justini verba que infra citantur, desumpta esse putavit ex ejus libro *adversus Marcionem*. Atqui desumpta sunt ex secundo Justini *Apologetico*, pag. 70 editionis Parisiensis. Nicephorus in lib. iv, cap. 6, ubi omnes Justini libros recenset, mentionem facit libri *contra Marcionem*, ex coque citat hunc locum quem hic adducit Eusebius; sed animadverte debuerat Nicephorus, Eusebium memorie vitio lapsus fuisse. Neque enim verum est, quod Langus interpres Nicephori exagitavit, Justinum eadem verba usurpasse in duobus libris, id est, in *Apologetico* et in libro *contra Marcionem*. Eusebius qui em infra cap. 17. ubi omne Justini libros enumerat, illius *contra Marcionem* libri mentionem facit. Potest tamen excusari Eusebius. Id enim solum dicit, Justinum scriptisse librum *contra Marcionem*, ejusque mentionem facere tanquam hominis qui auctio vitam agebat domi ipse scriberet. Atque hæc duo probat Eusebius ex Justinis loco qui est in *Apologetico* II. Ita prorsus explicandum est hic Eusebius locus qui in eo solum peccavit, quod obscurus locutus est. Unde ansam erroris præbuit Nicephoro.

(54) Πατέρα εἶραι τὸν Χριστοῦ. Hæc verba desunt in vulgatis Justinis codicibus, et superflua videntur. Duos enim Marcion inducebat deos, alterum opificem, a quo hic mundus fabricatus fuisse; alterum maiorem, qui majora ac præstantiora condidisset; et hunc quidem confiteri nos debere, illum autem negandum esse aiebat. Hic est verborum Justinis sensus, cui consentit Epiphanius in hæredi Marcionitarum, et Theodoritus in lib. I *Hæreticarum fabularum*. Itaque scribendum est

A κίλων (35) σύγγραμμα, μηνησούεις ὡς καθ' ὅν συνέπαττε καὶ ρόν γνωρίζομένου τῷ βίῳ τάνδρός. Φῆσλ δὲ οὕτως: «Μαρκίωνα δέ τινα Ποντικὸν, δές καὶ νῦν Ετι ἐστὶ διδάσκων τοὺς πειθομένους, δλλον τινὲς εἰναι νομίζειν μεῖξω τοῦ Δημιουργοῦ Θεόν, δές καὶ κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων διὰ τῆς τῶν δαιμόνων συλλήψεως, πολλοὺς πέπεικε βλάσφημα λέγειν, καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν Ποιητὴν τοῦτον τοῦ παντὸς πατέρα εἶναι τοῦ Χριστοῦ (36), δλλον δέ τινα ὡς ὄντα μεῖξον παρὰ τούτον τὸν δομολογεῖν πεποικέναι. Καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τούτων ὥρμημένοι, ὡς ἔφαμεν, Χριστιανοὶ καλοῦνται. δν τρόπον καὶ οὐ κοινῶν ὄντων δογμάτων τοῖς φιλοσοφοῖς, τὸ ἐπικαλούμενον δνομα τῆς φιλοσοφίας κοινόν ἐστι. » Τούτοις ἐπιφέρει λέγων. «Ἐστι δὲ ἡμῖν καὶ σύνταγμα κατὰ πασῶν τῶν γεγενημένων αἱρέσεων, ὃι εἰ βούλεσθε ἐντυχεῖν, δώσομεν. » Ό δὲ αὐτὸς οὗτος Ιουστῖνος καὶ πρὸς Ἑλληνας ικανώτατα πονήσας καὶ ἑτέρους λόγους ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν ἔχοντας βασιλεῖ 'Αντωνίνῳ τῷ δῆ ἐπικαλθέντι Εὔσεβει, καὶ τῇ 'Ρώμαιων συγκλήτῳ βουλῇ προσφωνεῖ. Καὶ γάρ ἐπὶ τῆς 'Ρώμης τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Εὔφαλνε δὲ ἐκυρῶν δοτις καὶ πόθεν ἦν, διὰ τῆς ἀπολογίας ἐν τούτοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῆς Ιουστίνου πρὸς Ἀντωνίνον ἀπολογίας
(Nic. H. E. III, 26. 52).

« Αὐτοκράτορι Τίτῳ Αἰλίᾳ Ἀδριανῷ Ἀντωνίνῳ Εὔσεβει Καίσαρι Σεβαστῷ, καὶ Οὐργοστίμῳ οἰκιστόφῳ, καὶ Λουκίῳ φιλοσόφῳ Καίσαρος (37) φύσεις νιῷ (38), καὶ Εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἐραστῇ παιδείᾳ, apud Eusebium, δλλον δέ τινα ὡς ὄντα μεῖξον, τὰ μεῖξον παρὰ τούτων, etc., ut legitur in Justino. Quippe Marcion summum illum Deum Patrem Christi esse dicebat; Christum vero e cœlo descendisse, ut mundi huius op sicem, quem Judaeorum Deum appellabat Marcion, coargueret, ut scribit Epiphanius.

(57) Λουκίῳ φιλοσόφῳ Καίσαρος. In quatuor nostris codicibus M.-z., Med., F.-k. et Saviliiano scribitur φιλοσόφῳ, prout etiam in vulgatis Justinis editionibus habetur. Sed nihilominus reiuncta est altera lectio, quam confirmat Rutilius et Nicephorus. Nam Rutili codices manuscripti hunc locum ita exhibent, et Lucio Philosophi Cæsaris proprio filio. Justinus quoque in priore *Apologia* hanc lectionem confirmat, cum ait: Οὐ πρέποντα εὔσεβει αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφου Καίσαρος παῖδι, qui locus, ut obiter moneam, manus viuetur et mutitus, nisi suppleatur hoc modo: αὐτοκράτορι, οὐδὲ Καίσαρι φιλοσόφῳ, οὐδὲ φιλοσόφου, etc.

(58) Καίσαρος φύσει νιῷ. Lucius naturalis erat filius Aeli Veri Cæsaris quem Adrianus adoptaverat. Quo mortuo, cum Adrianus Antonium Pium adoptraret, eam legem adoptioni imposuit, ut Pius Marcum et Lucium sibi filios adoptaret, ut scribunt Spartianus et Capitolinus. Alii tamen Lucium a Marco adoptatum esse dicunt, ut refert Capitolinus in *Merci Vita*. Quare in his Justinis verbis Cæsarem Piuophilosophum non alium intelligere possumus quam Aelium Verum, eum qui ab Adriano est adoptatus. At enim Justinus Lucium natura quidem fuisse filium Cæsaris Philosophi, adoptivum vero Antonini Pii. Atqui constat Lucium Aeli Veri naturalem ac proprium alium fuisse. Igitur Philo-

ιερᾶ τε συγκλήτω καὶ παγῆ δῆμῳ Ῥωμαίων, ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ἀδίκως μισουμένων καὶ ἐπηρεάζομένων, Ἰουστῖνος Πρίσκου τοῦ Βαχ-
χείου (39), τῶν ἀπὸ Φλαύλας Νέας πόλεως (40) Συ-
ρίας τῆς Παλαιστίνης, εἰς αὐτῶν ὧν, τὴν προσφάντη-
σιν καὶ ἔντευξιν (41) ποιοῦμαι. » Ἐντευχθεὶς δὲ
καὶ ὑφ' ἑτέρων δικτύων βασιλεὺς ἐπὶ τῆς Ἀσίας
ἀδελφῶν, παντοῖαις ὅντεσι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων δῆ-
μων καταπονουμένων, τοιαύτῃς τῇσιώσει τὸ κοινὸν
τῆς Ἀσίας διατάξως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ^ο.

Ἀντωνίου πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Ἀσίας ἐπιστολὴ
κερί τοῦ καὶ ἡμᾶς λόγου (Nic. H. E. III, 28).

ε Ἀύτοκράτωρ Καίσαρ (42) Μάρκος Αὐρήλιος Ἀν-
τωνίος (43) Σεβαστὸς, Ἀρμένιος, ἀρχιερεὺς μέγι-
στος, δημαρχικῆς ἔκουσίας τὸ πέμπτον καὶ δέκατον,
ἕπτατος τὸ τρίτον, τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας (44) χαρεῖν.

sophi Cesaris nomine, non alios intelligi potest quam Aelius Verus. Nam si eo nomine Marcum intelligamus, cum dicendum erit falli Justinum, qui Lucium naturalem Marci filium suisse crediderint, cum tamen Lucius non natura, sed adoptione tantum Marci filius esse potuerit. Quis autem credit, tantum errorem a Justino admitti potuisse. Satins est ergo, in hoc Justini loco Philosophi Cesaris nomine Aelium Verum intelligere. Verum duo sunt, qua huius interpretationi videntur repugnare. Primum est quod cognomen Philosophi nullatenus convenire potest Aelio Vero. Fuit quidem Aelius Verus, is qui ab Adriano est adoptatus, eruditus in litteris, et poetice-inprimis studiosus, ut in ejus Vita tradit Capitolinus, sed philosophiae de-
dium suisse nemo veterum prodidit. Moribus certe fuit longe alienus a studio ac professione philosophiae. Deinde si Justinus Aelium Verum hic designare voluisse, cur ejus nomen reticuisse? Neque enim Philosophi Cesaris appellatio sufficere vide-
tur ad designandum Aelium Verum, cum praesertim haec appellatio communis sit etiam Marco. Ex his difficultatibus facile nos expedire possumus, si huic Justini locum ita legamus, prout exhibent scripti codices, καὶ Δουκίῳ φιλοσόφῳ, Καίσαρος φύεται τῷ, quam quidem lectionem probat etiam Casaubonus in notis ad Capitolinum in Vita Marci. Nos vero eam lectionem paulo ante improbabimus. Nec sane videtur ferri posse haec lectio, si rem at-
tentius expendamus. Sequitur enim apud Justinum ἄρστῇ παιδεῖας, id est, litterarum studioso. Ubi νύν Marco et Lucio sua quique adjungi epitheta; et Marcus quidem philosophum nominari, Lucium vero studiosum litterarum.

(39) Ἰουστῖνος Πρίσκου τοῦ Βαχχείου. Hiero-
nymus in Catalogo patrem Justinum Priscum Bac-
chium dictum esse scribit, quem secutus est Christo-
phorussonus. Verum Bachchius avus fuit Justinus.
Itaque addit Justinus τῷ ἀπὸ Φλαύλας, quod non nisi de pluribus dici potest, de patre nimurum et avo.

(40) Ἀπὸ Φλαύλας τῆς Νέας πόλεως. Inepte Christophrorus vertit ex genie Flavia. Flavia dicta est Neapolis civitas Palæstinæ, eo quod colo-
nia esset a Flavio Vespasiano deducta. Antea Si-
chem dicebatur. Plinius tamen coloniam eam suisse non dicit. Postea Severus imp. jus civitatis ei adeuit, eo quod Nigri partes sovisset pertinacius. Spartanus in Severo: Neapolitanis Palæstinæna-
bus jus civitatis tulit, id est in vici formam redigit. Porro Meliodius in libro De resurrectione hoc Ju-
stini ornatum elogio: Ἰουστῖνος δὲ ὁ Νεαπολίτης,
ἀντρὸς οὖτε τῷ χρόνῳ πόρρω ὧν τῶν ἀποστόλων,
αὐτεῖ τῇ ἀρετῇ.

A que et populo Romano, pro viris ubique terrarum injusto odio laborantibus, et calunnia appetitis, Justinus Prisci filius, Bacchii nepos, oriundus Fla-
via Neapoli urbe Syriae Palæstinæ, unus ex illorum numero, allocutionem et petitionem defero. » Interpellatus quoque idem imperator ab aliis fratribus in Asia commorantibus, qui omni injuriarum genere vexabantur a provincialibus, ad commune Asiæ bujusmodi constitutionem misit.

CAPUT XIII.

Epistola Antonini ad commune Asiæ de religione nostra.

ε Imperator Cœsar M. Aurelius Antoninus Aug-
Armenicus, Pontifex Maximus, tribunitiæ potestatis B xv, consul iii, communī Asiæ salutem. Equidem scio diis ipsis curæ esse, ne hujusmodi homines la-

(41) Ἐρτευξις. Postulatum verit Rutilus. Ἐν τογχάνεται Graeci dicunt adire imperatorem, et preces ad eum deferre, quod plerunque siebat scripto. Exstat hujusmodi libellus precum' Marcel-
lini presbyteri, oblatus Thendosio Augusto, quem nuper edidit Jac. Sirmonius. Qui sic incipit: *De-
precari manu studinem restram*, etc. Sed et in Il-
tomo Operum Athanasii, referuntur ejusmodi pre-
ces Arianorum oblate Joviano Augusto adversus Athanasium, que in Graeco Ἐντευχῇ dicuntur. Male interpres colloquium verit. Incipiunt autem prorsus eodem modo quo libellus precum' Marcel-
lini, δεδμέθα τοῦ χράτους.

(42) Ἀύτοκράτωρ Καίσαρ. In tribus nostris coll-
cibus Maz., Med. et Fok. vox Καίσαρ primam syl-
labam acuit, non circumflectit. Ni que hoc dum-
taxat in loco, sed ubiunque ea vox occurrit, in illis exemplaribus constanter acuitur.

(43) Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνῖος. Errat Euse-
bius, qui Antonino Pio hanc epistolam tribuit, cum sit divi Marci, ut ex inscriptione ipsa apparet, scripta anno i ejus imperii, cum ipse esset tertium consul. Vide *Fastos* Onuphrii, ad annum Urbis 914. Hunc Eusebii errorem vidit quidem auctor *Chro-
nici Alexandrini*, sed illam epistolam imp. Marci male assignavit anno ejus x. Eusebii errorem secutus est Joannes Zonaras. Scribit enim Justinum philosophum apologiam pro Christianis Antonio Pio obtulisse, qua permotus imp. edictum ad commune Asiæ scripsit, ne ullus Christianorum reli-
gionis causa puniretur: sed si quis eo nomine de-
latus esset, accusatore multato reus dimitteretur. Scio quidem P. Melito ix in notationibus ad *Vitam Justini*, cap. 5, contendere hanc epistolam esse Antonini Pii; sed argumenta quæ ad hujus rei probationem afferunt, parum firma mihi videntur. Nam quod ex Melitonis *Apologeticō* adducit prorsus evertit ejus sententiam. Quippe Melito omnia illuc rescripta Antonini Pii pro Christianis recen-
set: epistolam scilicet ad Larissæos, ad Thessalonici-
enses, ad Athenienses et ad omnes Græcos. Quod si epistola ad commune Asiæ esset Antonini Pii, eam certe nou omisssurus fuisse Melito, utpote Asia-
nus. Quomodo enim eam ignorare potuisse, que publice proposita fuerat Ephesi. Cur vero alias quidem Pii epistolæ, ad Macedones et ad Achivos scriptas commemorasset, hujus ad suos populares scriptæ ne mentionem quidem fecisset?

(44) Τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας. Ita Cicero *commune* Mityadum et *commune* totius Siciliæ in Verrinis dixit. Porro cum κοινῷ Ἀσίᾳ dicitur, subaudiendum est συνέδριον. Habebant enim Asiani *commune* concilium totius gentis, quo singulæ civitates le-
gatos seu synedros mittebant, ut docet Aristides

teant. Multo enim magis illis convenit punire eos A qui colere ipsos recusant, quam vobis. Qui eorum, adversus quos tumultuamini, sententiam ac propositum amplius confirmatis, dum eos accusatis tanquam impios. His autem longe optabilius fuerit, ut in Ius vocati mortem oppetere videantur pro Deo suo, quam ut incolumes remaneant. Ita victores evadunt, animas suas potius projicientes, quam ut ea facere quæ vos jubetis, in animum suum inducant. Ceterum de terræmotibus qui vel facti sunt vel etiam nunc sunt, non absurdum videtur vos commonere, qui et animos abjicitis quoties hujusmodi casus contingunt, et vestra cum illorum institutis comparatis. Alqui illi quidem majorem tunc fiduciam in Deo collocant. Vos vero per omne illud tempus quo præ imperitia labi mihi videbimi, deos negligitis: et tum alias cæremonias insuper habetis, tum cultum immortalis illius, et Christianos qui illum venerantur, expellitis, et ad mortem usque infestius perurgetis. Porro de his hominibus plurimi 127 provinciarum rectores divo patri nostro ante scrisserunt. Quibus ille rescrispsit, ejusmodi homines nulla molestia afficiendos esse, nisi forte contra statum imperii Romani aliquid moliri viderentur. Sed et multi ad me de illis retulerunt: quibus ego patris mei constitutionem seculos respondi. Quod si quis adhuc pergit cuiquam illorum negotium facessere ex eo quod Christianus sit, delatus quidem criminis absolvatur, tametsi constet eum reipsa Christianum esse. Delator autem ipse pœnas

in iv Orat. sacrarum. Et Aristides quidem illic C scribit, hoc concilium in superiori Phrygia convenisse, id est, Apameæ vel Syrradis. Videtur tamen etiam in aliis civitatibus congregatum fuisse. Erant et in aliis provinciis populi Rom. hujusmodi concilia, ut concilium provincie Africæ, concilium Byzacenum, concilium Tripolitanorum; de quibus notavi ad lib. xxviii Amm. Marcellini, pag. 373.

(45) Βεβαιοῦντες τὴν γράμμην αὐτῶν ἡγέρειν. Nicephorus post hæc verba addit. περὶ ἡμῶν. Quam scripturam confirmat Rustici interpretatione. Sed vos, inquit, confirmatis eorum quos persequimini sententiam quam de vobis habent, dicentes eos impios esse.

(46) Εἶη δ' ἀρχαῖοις αἱρετόν. In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. legitur εἰη δ' ἀρχαῖοις αἱρετόν, quam scripturam magis probo.

(47) Τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους. Ita quidem codex Regius, cui co-sentent Nicephorus. Verum in codice Mazarino et Fuketiano scriptum inventi τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους. Codex autem Medicenus scriptum habet τὸ δοκεῖν κατηγορουμένοις. Quod si τὸ δοκεῖ legamus, referendum erit ad verbum τεθνάντα, sicut resulit Musculus. Si vero τὸ δοκεῖν cum Maz. et Fuk. legi placet, tum referendum erit ad verbum κατηγορουμένουs prout resulit Languis. Sic enim vertit: *Quibus præstabilitus etiam, dum accusari arguique videntur, pro Deo suo mori potius, quam in vita manere.*

(48) Παραδάλλοτας δὲ τὰ ἡμέτερα. Legendum videatur τὰ ἡμέτερα, ut scribitur apud Justinum in calce Apologeticæ. Quam scripturam secutus est Christophorus. Sic enim vertit hunc locum: *Ei infelices vestri omnium casus in religionem tanquam eorumdem causam transfertis. Eundem quoque sensum expressit Rulinus. Sed Graeca Antonini verba*

A Ἐγὼ μὲν οἶδα διτι καὶ τοῖς θεοῖς ἐπιμελές ἔστι, μὴ λανθάνειν τοὺς τοιούτους. Πολὺ γάρ μᾶλλον ἐκεῖνοι κολάσαιεν ἀν τοὺς μὴ βουλομένους αὐτοὺς προσκυνεῖν, ή ὑμεῖς. Οὓς εἰς ταραχὴν ἐμβάλλετε, βεβαιοῦντες τὴν γνώμην αὐτῶν ἡγουμένην (45), ὡς ἀθέων κατηγοροῦντες. Εἴη δ' ἀντίκεινοι αἱρετὸν (46) τὸ δοκεῖν κατηγορουμένους (47) τεθνάντα μᾶλλον, ή ζῆν, ὑπὲρ τοῦ οἰκείου Θεοῦ. Οὐθεν καὶ νικῶσι, προιέμενοι τὰς ἁστωτὰς ψυχὰς, ἡπερ πειθόμενοι οὓς ἀξιοῦτε πράττειν αὐτούς. Περὶ δὲ τῶν σεισμῶν τῶν γεγονότων καὶ γνομένων οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομνήσαι, ἀθυμοῦντας μὲν ὅταν περ ὥστι, παραβάλλοντας δὲ τὰ ἡμέτερα (48) πρὸς τὰ ἐκεῖναν. Οἱ μὲν οὖν εὐπαρθῆσιαστέροι γίνονται πρὸς τὸν Θεόν· ὑμεῖς δὲ παρὰ πάντα τὸν χρόνον καθ' ὅν ἀγνοεῖν δοκεῖτε, τῶν Β τε θεῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀμελεῖτε, καὶ τῆς θρησκείας τῆς περὶ τὸν ἀθάνατον, δη δὴ τοὺς Χριστιανοὺς θρησκεύοντας ἐλαύνετε καὶ διώχετε ἔως θανάτου. Ὑπέρ δὲ τῶν τοιούτων, δηδὴ τοὺς Χριστιανούς θρησκεύοντας ἐλαύνετε καὶ διώχετε ἔως θανάτου. Υπέρ δὲ τῶν τοιούτων εἰς πράγματα φέρων ὡς δὴ τοιούτον, ἐκεῖνος δὲ καταφερόμενος ἀπολελύσθω τοῦ ἐγκλήματος, καὶ ἐὰν φαίνηται τοιούτος ὅν· δὲ καταφέρων, ἐνοχος ἔσται δίκης. Προετέθη ἐν Ἐφέσῳ (50) ἐν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας (51). » Τούτοις οὕτω χωρίσασ-

C sensum hunc admittere non possunt. Optime Langus, doctus Nicephori interpres, hunc locum ita vertit: *De terræ motibus autem qui rel suere vel sunt adhuc, non importunum fuerit vos qui ea de causa animum despondistis, admonere, ut scilicet res vestras cum rebus illorum conseratis. Igitur Langus hunc locum ita legi: Οὐκ ἄτοπον ὑμᾶς ὑπομνήσαι, ἀθυμοῦντας ὅταν περ ὥστι παραβάλλοντας τὰ ὑμέτερα πρὸς τὰ ἐκεῖναν. Quemadmodum legitur ad calcem Apologeticæ Justinæ. Quæ quidem scriptura mihi vehementer placet.*

D (49) Τῷ θεοτάτῳ πατρὶ. Supra monuimus, graviori hallucinari Eusebium qui hanc epistolam Antonino Pio ascriperit. Verum licet epistola illa non sit Antonini Pii, opportune tamen et suo loco hic adducitur. In ea quippe fit mentio epistolæ illius quam Antoninus Pius rescriperat ad rectores provinciarum, consultus ab iis quid Christianus agendum esset. Huius epistolæ divi Pii meminuit Melito infra cap. 26, qua veitum esse dicit μηδὲν νεωτεράτεν περὶ Χριστιανούς. Hic vero in epistola divi Marci dicitur cautum esse a divo Pio μηδὲν ὄχειν, quo idem est.

(50) Προετέθη ἐτ Ἐφέσῳ. Id est, proposita Ephesi. Sic in aliquot legibus codicis Theodosiani additur: P. P. Romæ aut Carthaginæ. Quæ nota significat illam imperatoris legem publice propositam esse in ea civitate. Solebant autem imperatores, quoties aliquam constitutionem ad omnium notitiam pervenire vellent, sua manu ascribere: *Proponatur, ut discimus ex Novellis aliquot Valentiniiani et Majoriani, et ex epistola 51 Juliani Aug. ad Alexandrinos, in cuius calce scriptum est: Προετέθη τοις ἡμετέροις πολίταις Ἀλεξανδρεῖσι.*

(51) Ετ τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας. Aliter hic sumitur commune Asiæ, aliter in inscriptione hujus epistolæ. Nam in inscriptione quidem ipsa, ubi

πικμαρτυρῶν Μελίτων τῆς ἐν Σάρδεσιν Ἐκκλησίᾳς ἀπίσκοπος, καὶ αὐτὸν γνωριζόμενος τοῦ χρόνου, δῆλος ἔστιν ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτῷ ἐν ᾧ πεποίηται πρὸς τὸν αὐτοχράτορα Οὐρῆρον (52) ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμέας δόγματος χρησιμωτάτη ἀπολογίᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

*Tὰ περὶ Πολύκαρπου τοῦ τῶν ἀποστόλων γράψα-
μου μημηρευθέμενα* (Nic. E. H. iii, 30).

Ἐπὶ δὲ τῶν δηλουμένων, Ἀνικήτου τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας ἥγουμένου, Πολύκαρπον ἦτι περιόντα τῷ βίῳ γενέσθαι τε ἐπὶ Ῥώμης, καὶ εἰς δομίλιαν τῷ Ἀνικήτῳ ἐλθεῖν διά τι ζήτημα περὶ τῆς κατὰ τὸ Πάσχα ἡμέρας, Εἰρηναῖος ἴστορες. Καὶ δλλὴν δὲ ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολύκαρπου παραβίδωσι διήγησιν, ἢν ἀναγκαῖον τοῖς περὶ αὐτοῦ δηλουμένοις ἐπισυνάψαι, οὕτως ἔχουσαν. Ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν *Πρὸς τὰς αἱρέσεις Εἰρηναῖου* (53). «Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν ἑωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατατασθεῖς εἰς τὴν Ἀσίαν ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπίσκοπος, διὸ καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τὸν θλικόν. Ἐπιπολὺν γάρ παρέμεινε, καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδέξας καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθε τοῦ βίου, ταῦτα διδάξας ἀεὶ, καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων Ἐμαθεν, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν, καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ. Μαρτυροῦσι τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεδογμένοι τὸν Πολύκαρπον, πολλῷ ἀξιοπιστότερον καὶ βεναιστέρον ἀληθεῖας μάρτυρα ζητῶντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκελίωνος καὶ τῶν λοιπῶν κακογνοιμόνων, δις καὶ ἐπὶ Ἀνικήτου ἐπιδημήσας τῇ Ῥώμῃ πολλοὺς ἀπὸ τῶν προειρημένων αἱρετικῶν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, μίλιαν καὶ μόνην ταῦτην ἀληθεῖαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παρειληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένην. Καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοδετες αὐτοῦ, διτοι Ιωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητής ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λουσασθεὶς, καὶ ίδων ἔσω Κήρυκον, ἐξῆλατο τοῦ βαλανείου μή λουσάμενος, ἀλλ' ἐπειπὼν Φύτωμαν μή καὶ τὸ βαλανεῖον συμπέσῃ ἔρδον ὅρτος Κηρύκου τοῦ τῆς ἀληθεῖας ἔχθρον. Καὶ αὐτὸς δὲ οὐ πολύκαρπος Μαρκελίωνι ποτε εἰς δύψιν αὐτῷ ἐλθέντι

legitur M. Aurelius Antoninus communī Asiæ, sumitur pro concilio, seu pro legislati qui ex tota Asia Ephesum convenierant ad sacra ludoisque in honorem imperatorum; in fine autem epistolæ, sumitur pro loco ipso in quem conveniebant. Potest etiam sumi pro templo quod commune Asiæ construxerat in honorem Romæ et Augusti. Exstat sane vetus nummus Claudi Augusti, editus a Joanne Tristano Sanctamantio, in quo templum expressum est hoc titulo: R. et AUG. cum hac inscriptione ad utrumque latus templi: COM. ASIÆ. Hoc templum Ephesi fuisse existimo, quo conveniebant omnes Asiæ civitates ad sacra pro salute imp. et populi Romani celebranda. Eratque hoc templum publici juris totius Asiæ, utpote communii sumptu exstructum. Ludi quoque eodem nomine dicebantur Κοινῶν Ἀσίας, vel in plurali numero Κοινά· quorum mentionis in inscriptione Farnesiana, et in marmoribus Arundelianis. Et hos quidem ludos Smyrnæ actos fuisse docent supradictæ inscriptions, et nummus imperatoris Severi apud Tristam hoc titulo: ΠΡΩΤΑ ΚΟΙΝΑ ΑΧΙΑΣ ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ. Tamen nihil velat, quoniam hōs ludos etiam Ephesi actos

A luat. Proposita Ephesi in publico conventu Asiæ. » Hæc quidem ita gesta esse Melito Ecclesiæ Sardensis episcopus, qui iisdem temporibus floruit, perspicue testatur in *Apologeticō* illo longe utilissimo, quem ad imperatorem Verum pro religione nostra conscripsit.

CAPUT XIV.

*Quænam de Polycarpo apostolorum discipulo
memoriarentur.*

Eadem temestate, Aniceto Romanæ Ecclesiæ præsidente, Polycarpum qui etiam tum superstes erat, Romanam venisse ob quæstionem quamdam quæ de Pascha inciderat, et cum Aniceto colloquium habuisse tradit Irenæus. Aliam præterea idem scriptor de Polycarpo rem narrat in tertio *Contra hæreses* libro, quam cæteris quæ de illo commemorantur, necessario adjungendam putavi. Sic autem habet: « Sed et Polycarpus, inquit, vir qui non solum ab apostolis eruditus, et cum multis qui Dominum viderant, familiariter versatus, verum etiam in Asia Smyrnensi Ecclesiæ ab ipsis apostolis ordinatus est episcopus: quem nos quoque adhuc adolescentes vidimus (vixit enim diutissime, et in ultima senectute summa cum gloria illustre perpassus martyrium, excessit e vita); hic, inquam, Polycarpus ea semper docuit quæ ab apostolis didicerat, et quæ etiamnum tradit Ecclesia, et quæ sola sunt vera. Testantur hoc Ecclesia omnes quæ in Asia constitutæ sunt, et quicunque ad nostram usque ætatem in Polycarpi locum successerunt. Qui certe multo fide dignior ac locupletior testis fuit veritatis, quam aut Valentinus aut Marcio, et reliqui prævarum opinionum auctores. Idem Aniceti temporibus 128 Romam veniens, multos ex supradictis hæreticis ad Ecclesiam Dei revocavit, hanc unam et solam veritatem se ab apostolis accepisse prædicans, quæ ab Ecclesia traderetur. Et supersunt adhuc nonnulli qui illum id narrantem audiverint, Joannem Domini discipulum cum lavandi causa haluum Ephesi esset ingressus, viso intus Cerintho, mox illotum e balneo profligisse, atque in hæc prorupisse verba: *Fugiamus hinc, ne forte balneum*

fuisse cregamus, præsertim cum hæc epistola divi Marci id omnino suadere videatur.

(52) *Πρὸς τὸν αὐτοχράτορα Οὐρῆρον.* Ita fere Græci nominant M. Antoninum, ut notavi ad lib. xxvii, pag. 359. Ann. Marcellini. Hieronymus in Catalogo: *Melito, inquit, Asianus, Sardensis episcopus, librum imperatori Marco Anton.* Vero qui Frontonis oratoris discipulus fuit, pro Christiano dogmate dedit. Vide cap. 27 hujus libri. Ceterum monendum est lector Οὐρῆρον, tribus syllabis scribi in nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. idque non sic solum sed in sequentibus libris.

(53) *Ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν Πρὸς τὰς αἱρέσεις Εἰρηναῖον.* Hæc verba modico intervallo se jungi debent a reliquis. Sunt enim instar indicis seu tituli, quo monemur, ex quoniam libro sequentia prompta sint. Idque ita facere solet Eusebius, quoties integras paginas ex aliquo scriptore producit in medium. Verbi gratia in libro vii, cap. 52, ἐκ τῶν Περὶ τοῦ Πάσχα Ἀνατολικῶν κυρίων, et in lib. viii, cap. 10, ubi luculentum affert testimonium ex epistola Phileæ martyris, ἀπὸ τοῦ Φιλέου πρὸς Θμονίτας γραμμάτων.

corruat, in quo est Cerinthus veritatis inimicus. Ipse etiam Polycarpus, cum ei Marcion aliquando occurisset, dixissetque : *Agnosce nos; respondisse fertur: Agnosco te primogenitum Satanæ.* Adeo religiose cavebant apostoli eorumque discipuli, ne vel sermonetenus miscerentur cum illo eorum qui veritatem adulterabant. Quemadmodum et Paulus dixit : *Hæreticum hominem post unam aut alteram admonitionem derita, sciens hujusmodi hominem perversum esse et sui ipsius judicio condemnatum peccare.* Exstat etiam epistola Polycarpi ad Philipenses luculentissima, ex qua quicunque salutis suæ curam gerunt, poterunt si volent, et formam fidei illius, et prædicationem veritatis cognoscere. Hactenus Irenæus. Ceterum Polycarpus in illa que etiamnum exstat ad Philipenses epistola, utitur quibusdam testimoniis ex priore Petri Epistola desumptis. Interim Antonino, cognomento Pio, post secundum ac vicesimum imperii annum mortuo, M. Aurelius Verus, qui etiam Antoninus dictus est, ejus filius, cum Luce fratre successit.

CAPUT XV.

Quomodo Polycarpus una cum aliis Smyrnæ martyrium passus sit imperante Vero.

Qua tempestate cum gravissimi persecutionum motus Asiam concuissent, Polycarpus vitam martyrio terminavit. Cujus exitum, prout litteraturum monimentis proditus hodieque circumfertur, huic historiae necessario inserendum putavi. Est autem epistola, Ecclesiæ illius quam Polycarpus regit, inquit ad Ecclesiæ Ponti scripta, quæcumque Polycarpus acciderant exponens his verbis : « Ecclesia Dei quæ est Smyrna, Ecclesiæ 129 Dei apud Philomelium, et omnibus ubique terrarum sanctæ et catholice Ecclesiæ populis misericordia, pax et charitas Dei Patris, et Domini

(54-55) *'Επιγράσκε ήμᾶς.* In quatuor nostris codicibus, Maz., Med., Fuk. et Savil., scriptum inventi ἐπιγράσκεται τιμᾶς. Quæ si vera est scriptura, per interrogationem id dictum accipere oportebit. Vulgatam tamen scripturam tuentur Nicæphorus ac Rutilius. Vetus quoque interpres Irenei eamdem lectionem seculis ita vertit in cap. 3 lib. in : *Et ipse quoque Polycarpus Marcionis aliquando occurrerunt sibi, et dicenti: Cognosce nos, respondit: Cognosco primogenitum Satanæ.* Ceterum ἐπιγράσκεται hoc loco idem fere est ac salutare. Nam idcirco agnoscit se volebat Marcion, ut salutaretur. Sic olim in Ecclesia fidelibus ad sacram mensam accidentibus, diaconus sepius inclamare solebat : *Ἐπιγράσκετε ἀλλήλους, ne quis scilicet profanus aut Judæus ad sacramentum altaris accederet, ut doceat Chrysostomus.* Eodem sensu Paulus in prima ad Corinthios sub fine : *Ἐπιγράσκετε αὐτούς.* id est, *Salutate illos.* Sic etiam Latini dicebant *recognoscere*, ut legitur in *Actis passionis Fructuosi episcopi.*

(56) *Ikarwrtá̄tē.* In hujus vocis significatione mirum est quantum variet interpretes. Itusinus verit pervalidam; vetus interpres Irenei, *persecutissimum;* Langus, Nicæphori interpres, *longissimum;* Christophorus, *accurate scriptam.* Occurrit eadem vox supra, ubi de Justini libro *Adversus gentiles* loquitur Eusebius.

(57) *Ο μέρτοι Πολύκαρπος.* Quatuor nostri co-

A καὶ φῆσαντι, *Ἐπιγράσκε ήμᾶς* (54-55), ἀπεκρίθη Ἰππιανὸς τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. Τοσαύτην οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλαβεῖσαν, πρὸς τὸ μῆδε μέχρι λόγου κοινωνεῖν τινὶ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἐφησεν *Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μιᾶς καὶ δευτέραν τουθεὶαν παριτοῦν* εἰδὼς ὅτι ἐξέτραπτει ὁ τοιούτος, καὶ ἀμαρτάνει ὃν αὐτοκατάχριτος. « Εστι δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους γεγραμμένη ἵκανωτάτη (56). » Εἳς δέ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς πίστεως αὐτοῦ καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀλήθειας, οἱ βούλωμενοι καὶ φροντίζοντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, δύνανται μαθεῖν. » Ταῦτα δὲ Εἰρηναῖος. « Ο μέρτοι Πολύκαρπος (57) ἐν τῇ δηλωθείσῃ πρὸς Φιλιππησίους αὐτοῦ γραφῇ φερομένῃ εἰς δεῦρο κέχρηται τις μαρτυρίας ἀπὸ τῆς Πέτρου πρωτέρως ἐπιστολῆς. » Αντωνίνον μὲν δὴ τὸν Εὔσεβη κλήθεντα, εἰκοστὸν καὶ δεύτερον ἑτοι τῆς ἀρχῆς διανύσαντα, Μάρκος Αὐρήλιος Οὐηρος, δὲ καὶ Αντωνίνος, υἱὸς αὐτοῦ σὺν καὶ Λουκίῳ ἀδελφῷ διαδέχεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Οπως κατὰ Οὐηρον δ Πολύκαρπος ἄμα ἐτέρους ἐμαρτύρησεν ἐπὶ τῆς Σμυρναλω πόλεως (Nic. II. E. iii. 51, 33).

« Εν τούτῳ δὲ δ Πολύκαρπος, μεγίστων τὴν Ἀσίαν ἀναθορυητάντων διωγμῶν, μαρτυρίῳ τελειοῦται. » Αναγκαῖόταν δὲ αὐτοῦ τὸ τέλος ἐγγράφως ἔτι φερόμενον (58), ήγουμας δεῖν μνήμη τῆς ιστορίας τῆςδε καταθέσθαι. « Εστι δὲ ἡ γραφὴ ἐκ προτόπου δέ τοις Ηγετοῦς ηγέτο, ταῖς κατὰ Πόντον παροικίαις; (59) τὰ κατ' αὐτὸν ἀποσημανόυσα διὰ τούτων. » Η Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τῶν τῆς ἀγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας παροικίαις, Ελεος, εἰρήνη καὶ ἀγάπη Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου ήτῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθεῖται. » Εγράψαμεν ὅμιν,

dices Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum habent δέ μέν γέ τοι.

(58) *Ἐγγράφως ἔτι φερόμενον.* Ita legitur in codice Regio; sed quatuor reliqui; Maz. scilicet et Med., cum Fuk. ac Saviliano, scriptum habent ἐγγράφως ἡδη φερόμενον, quod non probo. Nicæphorus certe vulgatam scripturam tinetur. Sic enim habet : Καὶ εἰστὶ δὲ ἐγγράφως τὸ μαρτύριον αὐτοῦ φέρεται. Quod si quis scriptam lectionem tueri vellet, tum D sensus erit: Polycarpus ac sociorum ejus martyrium litteris traditum esse omnium primum. Certe Acta martyrum nulla existant antiquiora. Nec dubito quin hoc Polycarpi martyrium primo loco positum fuerit ab Eusebio in libro quem inscripsit *Ἀρχαλω μαρτυρίων συναργωνή.* Paulus post in iisdem exemplis *Maz., Med. et Fuk.* legitur μνήμη τῆς ιστορίας καταθέσθαι, quæ collatio veriorum videtur eleganter.

(59) *Tαῖς κατὰ Πόντον παροικίαις.* Scribendum videtur ταῖς κατὰ πάντα τόπον παροικίαις. Quod confirmat epistola ipsius inscriptione quæ sic habet : « Η Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν, τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἀγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας παροικίαις. » Certe in hac inscriptione nulla sit mentio Ecclesiæ Ponti. Nam Philomelium non est urbs Ponti, sed Lycaonia, ut Plinius scribit, aut ut alii, Pisidiæ. Sic enim in *Actis concilii Chalcedonei*, Paulus quidam Philomeliensis nominatur inter epis copos Pisidiæ.

ἀδελφοί, τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας, καὶ τὸν μαχάριον Πολύκαρπον ὅστις ὡσπερ ἐπισφραγίσας διὰ τῆς μαρτυρίας αὐτοῦ, κατέπαυσε τὸν διωγμόν (60).

(60) *Κατέπαυσε τὸν διωγμόν.* Non dubito quin plerique hoc loco agere latiri sint, quod Eusebius epistolam hanc de Polycarpi martyrio scriptam, integrum nobis exhibere voluerit. Sed nequaque difficiet, huic studiosorum hominum cupiditati satisfacere. Etenim decem abhinc annis integra haec epistola Londini edita est a Jacobo Usserio Armachano. Quare opera pretium facturn mihi videor, si ea que ab Eusebii hic prætermissa sunt, ex editione Anglicana supplevero, ne quid hoc locu similius desiderare possint. Idque eo libentius futurus sum, quod vetus interpres huius epistole, quem una cum Graeco textu edidit Usserius, plerisque in locis, sed maxime in exordio ipsius epistole, sensum minime est assecutus. Sic igitur B hanc epistola :

«Ἐγράψαμεν ὑμῖν, ἀδελφοί, τὰ κατὰ τοὺς μαρτυρήσαντας, καὶ τὸν μαχάριον Πολύκαρπον, ὅστις ὡσπερ ἐπισφραγίσας τῇ μαρτυρίᾳ αὐτοῦ κατέπαυσε τὸν διωγμόν σχεδὸν γάρ πάντας τὰ προάγοντα ἔγενον, ἵνα ἡμῖν ὁ Κύριος ἀνωθεν ἐπιδεῖξῃ τὸ κατὰ Εὐαγγέλιον μαρτύριον. Περιέμενεν γάρ ἵνα παραδοθῇ ὡς καὶ ὁ Κύριος, ἵνα μηταὶ καὶ ἡμεῖς αὐτοῦ γενώμενα· μὴ μόνον σκοπούντες τὸ καὶ ἑαυτούς, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ τοὺς πέλας· ἀγάπτες γάρ ἀληθεύς καὶ βεβίας ἔστιν, μὴ μόνον ἑαυτὸν ἀνέλειν αὐτούςθαται, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀδελφούς· μαχαρία μὲν οὖν καὶ γεννιτὰ τὰ μαρτύρια πάντα, τὰ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ γεγονότα· χρὴ γάρ εὐλαβεστέρους τημάς ὑπάρχοντας, τῷ θεῷ τὴν κατὰ πάντων ἔσουσαν ἀνατίθενται· τὸ γάρ γενναῖον αὐτῶν ἡ νομομοντικόν καὶ φιλοδέσποτον, τίς οὐκ ἀνθαυμάτειεν; οἱ μάτιες μὲν καταξανθέντες, ὥστε μέχρι τῶν ἔσω φιλεῶν καὶ ἀρτηριῶν τὴν τῆς σαρκὸς οἰκονομίαν θεωρεῖσθαι, οἱ πέμψιν· ὧς καὶ τοὺς περιεστῶτας ἐλεεῖν καὶ δύνεσθαι, τοὺς δὲ καὶ εἰς τοσοῦτον γενναιότατον ἐλθεῖν, ὥστε μήτε βρύσαι μήτε στενάζαι τινὰ ἑαυτῶν, ἐπιδεικνυμένους ἀπασιν τὴν, διὰ τοῦτον ἡ ὥρα βασανῶδεμενοι τῆς σαρκὸς ἀπεδήμουν οἱ μάρτυρες Χριστοῦ, μᾶλλον δὲ τοις περιεστῶτας ὁ Κύριος ἀμέλει αὐτοῖς. Καὶ προτέχοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι, τῶν κορμικῶν κατεφρόνουν βασάνων, διὰ μᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον κόλασον ἔξαγοραζόμενοι· καὶ τὸ πῦρ ἣν αὐτοῖς ψυχρὸν τὸ τῶν ἀπηνῶν βασανιστῶν πρὸ ὄφθαλμῶν γάρ εἰχον φυγεῖν τὸ αἰώνιον καὶ μηδέποτε σεννυμένον· καὶ τοῖς τῆς καρδίας ὄφθαλμος ἀνέβλεπον τὰ τηρούμενα τοῖς ὑπομενασιν ἀγαθά, ἢ οὗτος οὓς ἤκουεν, οἵτις ὄφθαλμὸς δένει, οὔτε ἐπέκαρδιαν ἀνθρώπου ἀνένη, ἐκεῖνοις δὲ ὑπεδείκνυτο ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οἵτεροι, μηχετίανθρωποι, ἀλλὰ ἡδη ἄγγελοι· ξανθοὶ διάσωσι δὲ καὶ εἰς τὰ θηρία κριθεῖστες (a) χρόνον δεινός; κόλασεις· κήρυκας μὲν ὑποστρωνύμενοι, καὶ διλαῖς ποικίλαις βασάνοις κόλαφιζόμενοι, ἵνα εἰ διυνθείη, διά τύραννος διὰ τῆς ἐπιμόνου κόλασεως εἰς ἀντριστὶν αὐτοὺς τρέψῃ· πολλὰ γάρ ἐμηχανάσαστο κατ’ αὐτοὺς διάδολος· ἀλλὰ χάρις τῷ θεῷ· κατὰ πάντων γάρ οὐκ ἰσχυσεν· δὲ γενναιότατος Γερμανικὸς ἐπιδρόμνυνεν αὐτῶν τὴν δεῖλαν διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπομονῆς· δεῖς καὶ ἐπισήμως ἐθηριομάχησεν. Βουλομένου γάρ τοι ἀνθυπάτου πείθειν αὐτὸν, καὶ λέγειν τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ κατοικεῖται, ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο τὸ θηρίον προσιαστάμενος, τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνθροῦ βίου αὐτῶν ἀπολλαγῆναι βουλόμενος. Ἐκ τούτου οὖν πᾶν τὸ πλῆθος θαυμάτας τὴν γενναιότητα τοῦ θεοφιλοῦς καὶ θεοτεοῦς· γένους τῶν Χριστιανῶν, ἐπεδόησεν· Άλιρε τοὺς ἀθέους, ζητείσθω Πολύκαρπος.» Εἰς δὲ δύναμιτι Κόιντος Φριδ., προσφατοῦς ἐληλυθός ἀπὸ τῆς Φρυγίας, ἰδὼν τὰ θηρία δεειλασεν· οὗτος δὲ ἦν διαρριζαστάμενος ἑαυτὸν τε καὶ τινὰς προσελθεῖν ἔχοντας. Τούτον ὁ ἀνθύπατος πολλὰ ἐκλιπαρθ-

nostri Jesu Christi multiplicetur. Scripsimus vobis, fratres, tum de reliquis martyribus, tum de beato Polycarpo, qui martyrio suo velut signaculo quo-

σας, ἐπεισεν διδοσαι καὶ ἐπιθῆσαι. Διὰ τοῦτο οὖν, ἀδελφοί, οὐκ ἐπινοῦμεν τοὺς προσιόντας ἑαυτοῖς, ἐπειδὴ οὐχ οὕτως διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον. Οἱ δὲ θαυμασιωτας Πολύκαρπος, τὸ μὲν πρώτον ἀκούσας οὐκ ἑταράθη, ἀλλὰ ἐβούλευτο κατὰ πόλιν μένειν· οἱ δὲ πλειον οἴπειθον αὐτὸν ὑπεξέλθειν. Καὶ ὑπεξῆλθεν εἰς ἄγρόδιον, οὐ μαχρὰν ἀπέχον ἀπὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐτριβεὶς μετ’ ὀλίγων νύκτα καὶ ἡμέραν οὐδὲν ἔτερον ποιῶν, ἦρθεν ἐπομένους Ἑκκλησίαν, ὅπερ ἦν σύνθετος αὐτῷ. Καὶ προσευχόμενος, ἐν ὅπτασι φέρεν πέρι τριῶν ἡμερῶν τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν· καὶ εἶδεν προσκεφάλιον αὐτοῦ ὑπὸ πυρὸς κατακαιόμενον. Καὶ στραφεὶς εἶπεν πρὸς τοὺς συνόντας αὐτῷ προσφτικούς· «Δεῖ μὲν ἡδηντα κατακαυθῆναι.» Κατέπιμποντας τῶν ζητούντων αὐτὸν, μετέβη εἰς ἔτερον ἄγρόδιον· καὶ εὑδέσσας ἐπέστησαν οἱ ζητούντες αὐτὸν· καὶ μὴ εὐρόντες συνελάβοντο παιδάρια δύο· ὃν τὸ ἔτερον βασανιζόμενον ὡμολόγησεν, ἦν γάρ καὶ ἀδύνατον λαθεῖν αὐτὸν, ἐπειδὴ καὶ οἱ προδιδόντες αὐτὸν οἰκεῖοι ὑπῆρχον. Καὶ δὲ Εἰρήναρχος, δὲ καὶ Κληρόνομος τὸ αὐτὸν διοίκησε. Ἡρώδιας ἐπιλέγομενος, ἐπτευδεν εἰς τὸ στάδιον αὐτὸν εἰςαγαγεῖν ἵνα ἐκεῖνος μὲν τὸν τίσιον κλήρον ἀπαρτίσῃ Χριστοῦ κοινωνός· γεννόμενος, οἱ δὲ προδόντες αὐτὸν, τὴν αὐτοῦ τοῦ ἱούδα ὑπόσχοιεν τιμωρίαν. «Ἐχοντες οὖν τὸ παιδάριον, τῇ παροσκεψίᾳ δεῖπνουν ὥραν ἐξῆλθον διωγμῖται καὶ ἴππεῖς, μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς ὅπλων, ὡς ἐπὶ ληστὴν τρέχοντες· καὶ δψὲ τῆς ὥρας συνεπελθόντες, ἐκείνον μὲν εύρον ἐν τινὶ δωματίῳ κατακείμενον ὑπερώνυμον κάκειν ἐδύνατο εἰς ἔτερον χωρίον ἐπελθεῖν, ἀλλ’ οὐκ ἐδουλήθη, εἰπών· «Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.» Ἀκούσας οὖν τοὺς παρόντας, καὶ καταβάς, διελέχθη αὐτοῖς· θαυμαζόντων δὲ τοὺς παρόντας τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ καὶ τὸ εύσταθες· τινὲς ἐλέγον· «Η τοσαύτη σπουδὴ τοῦ συλληφθῆναι τοιούτον τοπεσθέντην ἀδύνατο· Ἔνθεως οὖν ἐκέλευσε παρατεθῆναι φαγεῖν καὶ πιεῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, διὸν ἂν βούλωνται, ἐκητήσατο δὲ αὐτοὺς, ἵνα δῶσιν αὐτῷ ὥραν προτεξασθαι αὐτοῖς. Τὸν δὲ ἐπιτρεψάντων, σταθεὶς προστύχαστο, πλήρης ὃν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὥστε ἐπὶ δύο ὥρας μὴ δύνασθαι σιωπῆσαι, καὶ ἐπλήττεσθαι τοὺς ἀκούοντας, πολλούς τε μετανοεῖν ἐπὶ τῷ ἐληλυθέναι ἐπὶ τοιούτον θεοπρεπῆ πρεσβύτην. Ως δὲ κατέπαυσε τὴν προσευχήν, εἰς τετάτη, ut habentur apud Eusebium nostrum. Hanc autem epistolam Latino sermone interpretati sumus in hunc modum:

D «Scripsimus vobis, fratres, tum de reliquis martyribus, tum de beato Polycarpo, qui martyrio suo velut signaculo quodam persecutioni finem imposuit. Cuncta enim quæ fere præcesserunt, idecirco gesta sunt, ut ex Evangelii præceptis exceptum atque adumbratum martyrium Christus e cœlo nobis ostenderet. Exspectabat quippe Polycarpus donec traderelet, quemadmodum Dominus expectavit, ut nos quoque imitatores ejus essemus, non solum nostra, verum etiam proximorum saluti consultentes. Veræ siquidem ac solidæ charitatis proprium est, non sive duntaxat incoluntatis curam gerere, sed omnium fratrum salutem concupiscere. Beata quidem ac generosa fuisse satendum est cuncta martyria, quæ ex Dei arbitrio ac voluntate gesta sunt. Quippe nos qui præ ceteris religiosi sumus, omnium rerum arbitrium ac potestatem Deo ascribere oportet. Certe magnitudinem animi illorum ac tolerantium et erga Dominum fidem ac benevolentiam, quis non maxime admiratur? Qui cum flagris ita concisi essent, ut tota corporis compago ad intimas usque venas et arte-

(a) Patricius Junius sanare locum tentavit substituendo τεττατο, pro voce τεττατο. Sed locum esse mutilum, ex νεικησιν Latina patet. Edit. PATROL.

dam persecutioni finem imposuit. Post hæc ante- quam Polycarpi martyrium narrare aggrediantur, ea prius commemorant quæ ad reliquos martyres spectabant, et quantum animi constantiam in dolobus perferendis ostenderint, perscribunt. Obstu- pescabant, aiunt, omnes qui aderant cum illos vi- derent partim flagris ad intimas usque venas et ar- terias laniatos; adeo ut corporis membra penitus recondita, et viscera ipsa conspectui paterent: par- tium concharum quæ buccina dicuntur testis, et præ- acutis quibusdam spiculis humi constratis superpo- sitos, et omni suppliciorum ac tormentorum genere excruciatos: bestiis denique, ut ab iisdem lania-

rias spectaretur, nihilominus sustinuerunt, adeo ut omnes qui aderant, miseratione capi ingemi- scerent, ipsi vero tanta fortitudine prædicti essent, ut nemo illorum suspirium aut gemitum ediderit. Ostendebant scilicet nobis martyres Christi, se a propriis corporibus quasi peregrinatos fuisse dum torquerentur, aut potius Christum ipsis astitisse et familiariter cum ipsis esse versatum. Christi igitur gratia fulti ac sustentati, hominum tormenta spernabant, unius horæ spatii se ab æternis cruciatis redimentes. Frigidus ipsis videbatur im- manium carnificum ignis, quippe qui in animo haberent, æternum illum nec ullo unquam tempore extingendum ignem evitare, et mentis oculos de- tinxerant, habentes in proxima, quæ viros fortes post malorum tolerantiam manent, quæ nec auris audiuit nec oculus vidit, nec hominum sensus aut in- telligentia comprehendit, ipsis vero tunc ostende- bant a Domino, utpote qui non homines amplius, sed angeli essent. Sed et hi qui ad bestias erant condemnati, cum diutissime in carcere detineren- tur, gravissimos cruciatus pertulerunt, partim mu- ricibus ipsorum corpori substratis, partim aliis cuiusque modi suppliciis excruciat, ut si fieri posset, tormentorum assiduitate eos tyrannus ad negandam Christi fidem adduceret. Multa siquidem adversus illos excogitavit diabolus. Sed juvante Christi gratia nihil contra cunctos proficere valuit. Nam fortissimus Germanicus tolerantia sua ma- gnitudine cæterorum imbecillitatem roborabat, qui quidem illustri certamine adversus bestias depu- guavit. Nam cum proconsul verbis eum flectere vellet, moneretur ut suam ipse statu misere- retur, ille bestiam ultra ad se attraxit, cogens illam ac provocans, quo scilicet ex hoc impio atque in- jusio secundo velocius emigraret. Exinde universa populi multitudo, fortitudinem piae ac religiosæ Christianorum gentis magnopere admirata, accla- mavit: « Tolle impios, Polycarpus requiratur. » Qui- dan vero orundus e Phrygia, Quintus nomine, qui nuper ex patria huc advenierat, cum bestias vidi- set, pavore concussus est. Hic porro erat qui alios perpulerat, ut ultra secum ad tribunal judicis per- gerent. Hunc proconsul blandis persuasionibus illectum eo adduxit, ut juraret ac sacrificaret. Nos itaque, fratres, non probamus eos qui ultra accen- dunt ac semelipsos produnt, cum alter preci- piatur in Evangelio. Admirabilis autem Polycarpus primum quidem nullatenus commotus est cum ista geri andiret, sed in urbe permanere decreverat. Plures tamen ei persuaserunt ut secederet. Secessit ergo in agellum quemdam haud procul a civitate. Illic cum paucis contibus morabatur, diu noctu- que orationibus intentus, quas pro cunctis homi- nibus et pro universis per orbem terrarum Eccle- siis, ut moris ei fuit, ad Deum fundebat. Triduo vero antequam comprehendenderetur, inter orandum oblata est ei cœlitus visio. Videbat enim cervical suum igne consumiri. Et mox conversus ad comites

A Τούτοις ἔξης πρὸ τῆς ἀμφὶ τοῦ Πολυκάρπου διηγή- σεως, τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἀνιστοροῦσι μάρτυρας. οἵας ἐνστάσεις πρὸς τὰς ἀληγόδνας ἐνεδέξαντο, δια- γράφοντες. Καταπλήξαι γάρ φασι τοὺς ἐν κύκλῳ πε- ριεστῶτας θεωμένους (61), τοὺς μὲν μάστιξι μέχρι καὶ τῶν ἐνδοτάτω φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν καταξινο- μένους, ὡς ἥδη καὶ τὰ ἐν μυχοῖς ἀπόρθητα τοῦ σώ- ματος στελάγχη τε αὐτῶν καὶ μέλη κατοπτεύεσθαι. τοτὲ δὲ τοὺς ἀπὸ θαλάττης κήρυκας (62), καὶ τινας ὁξεῖς ὀδελίσκους ὑποστρωνυμένους, καὶ διὰ παντὸς εἶδους κολάσεων καὶ βασάνων προϊόντας, καὶ τέλος θηραὶ εἰς βορὰν παραδίδομένους. Μάλιστα δὲ ιστο- ροῦσιν διαπρέψαι τὸν γενναιότατον Γερμανικὸν, ὑποβ- sius, propheticō spiritu dixit: « Vivum me cremari oportet. » Porro cum instarent qui illum requirebant, B migravit in aliam villam, statimq[ue] advenerunt illi qui ipsum indagabant. Et cum illum non re- perissent, duos servulos comprehendērunt. Quorum alter tormentis subditus, latebrum ejus indicavit. Certe latere non poterat, quandoquidem domestici ejus erant qui ipsum prodiderunt. Et Irenebus qui et Cleronomus dicebatur, cognomento Herodes, omni ope contendebat, ut ipsum ad stadium ad- duceret, quo scilicet Polycarpus quidem pro- priam sortem impleret, consors Christi factus, proditores autem illius iisdem quibus Judas pœnis afficerentur. Igitur diogmitæ et equites, assume- secum puero egressi sunt feria sexta sub horam cœnæ, armis consuetis instructi, tanquam adversus latronem currentes. Et sub vesperam simul in- gressi, ipsum quidem repererunt in quodam solario jaciente. Unde cum in alium locum facile migrare posset, id tamen prestare noluit, dicens: « Fiat vo- luntas Domini. » Cum ergo intrisse illos cognovis- set, descendit et cenaculo et colloctus est cum eis. Cum autem admirarentur omnes ἡτατον illius atque constantiam, quidam ex iis dicebant: « Cur tantum adhibetur studiu[m] ut hujusmodi senex comprehendendatur? » At ille confessim cibos cum potu- eis apponi jussit, quantum ipsi voluissent. Pe- nitque ab eis horæ spatium, quo libere et absque im- pedimento oraret. Quod cum ipsi concessissent, stans ille oravit plenus gratia Dei: adeo ut ipse quidem duarum horarum spatio silere non posset, auditores vero admiratione stupefacti tenerentur, multisque eorum pœnitentem quod talē tamque divinum senem capturi venissent. Finita oratione, » et cetera, ut habentur infra.

(61) Τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας θεωμένους. In quatuor codicibus Maz., Med., Euk. et Savil. parti- cula conjunctiva a datur hoc modo καταπλήξαι γάρ φασι τοὺς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας καὶ θεωμέ- νους. Vulgatam tamen lectionem magis probo.

(62) Τοὺς ἀπὸ θαλάττης κήρυκας. Rulinus mar- ces vertit. Genius est marinae coelicea seu conchæ, cuius mentio fit in veteri epigrammate nondum edi- to Quinti enijsdam, ubi Damis piscator Apollini Acriæ hujusmodi concham dedicat:

Ἄκριτα Φοῖδω, Βιθυνίδος δὲ τόδε χώρης

Κρεσπεδον αἰγαλοῖς γειτούσιν ἔχεις.

Δάμης ὁ κυρτενῆς, γάμιμω κέρας αἰὲν ἐρέδωρ,

Φρουρητὴν κήρυκαν αὐτοφυεῖ σκόλοπι

Θῆκε, γέρας λιτὸν μὲν, ἐπ' εὐσεβη δὲ τεραῖς

Ἐνχόμερος τούσσων ἔκτος λιθεῖν διδην.

Id est,

Acriæ Apollini, qui hanc oram Bithyniæ

Litteribus vicinam tenet :

Damis piscator, qui semper rete arenam usque de-

[multit,

Muricem nativo vallo munitum

Dicavit senex : leve quidem donum, sed tamen pie-

[atis causa;

Precatus ut absque morbis ad manes descendut.

ρωννύτα σὺν θείᾳ χάριτι τὴν ἐμφυτον (63) περὶ τὸν θάνατον τοῦ σώματος δειλίαν. Βουλομένου γέ τοι τοῦ ἀνθυπάτου πείθειν αὐτὸν, προβαλλομένου τε τὴν ἡλικίαν καὶ ἀντιβολοῦντος κομιδῆ νέον δυτα καὶ ἀχμαῖον, εἰκόναν ἔσυτον λαβεῖν, μή μελῆσαι, προθύμως δὲ ἐπισπάσασθαι εἰς ἔσυτὸν τὸ θηρίον, μονονούχη βιασάμενον καὶ παροξύναντα, ὡς ἀν τάχιον τοῦ ἀδίκου καὶ ἀνόμου βίου αὐτῶν ἀπαλλαγεῖν (64). Τούτου δὲ ἐπὶ τῷ διαπρεπεῖ θνάτῳ τὸ πᾶν πλῆθος ἀποθαυμάσαν τῆς ἀνδρείας τὸν θεοφιλῆ μάρτυρα, καὶ τὴν καθόλου τοῦ γένους (65) τῶν Χριστιανῶν ἀρετὴν, ἀθρόως ἐπιβοῶν δρᾶσασθαι· «Ἄρε τοὺς ἀθέους· ζητείσθω Πολύκαρπος.» Καὶ δὴ πλειστης ἐπὶ ταῖς βοαῖς γενομένης ταραχῆς, Φρύγα τινὶ τὸ γένος Κόιντον τοῦνομα, νεωστὶ ἐκ τῆς Φρυγίας ἐπιστάντα, ἰδόντα τοὺς θῆρας, καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀπειλὰς, καταπτῆξαι τὴν φυχὴν μαλακισθέντα, καὶ τέλος τῆς σωτηρίας ἑνδοῦνται (66). Ἐδῆλον δὲ τοῦτον δ τῆς προειρημένης γραφῆς λόγος προπετέστερον, ἀλλ ὡς κατ' εὐλάβειαν ἐπιπηδῆσαι τῷ δικαστηρίῳ σὺν ἑτέροις, ἀλόντα δ' οὖν ὅμως, καταφανὲς ὑπόδειγμα τοῖς πάσι παρασχεῖν, ὅτι μή δέοι τοῖς τοιούτοις ριψοκινδύνων καὶ ἀνευλαβῶν κατατολμᾶν. Ἀλλὰ ταύτῃ μὲν εἰχε πέρας τὰ κατὰ τούτους. Τόν γε μὴν θυμασιώτατον Πολύκαρπον, τὰ μὲν πρώτα τούτων ἀκούσαντα, ἀτάραχον διαμείναι, εὐσταθὲς τὸ ήθος καὶ ἀκλητον φυλάξαντα, βούλεσθαι τε αὐτοῦ κατὰ τὴν πόλιν περιμένειν· πεισθέντα γε μὴν ἀντιβολοῦσι τοῖς ἀμφ' αὐτὸν, καὶ ὡς ἀν ὑπεξέθοι παρακαλοῦσι, προελθεῖν εἰς οὐ πόρῳ διεστῶτα τῆς πόλεως ἄγρον διατρίβειν τε σὺν δόλιοις ἐνταῦθα, νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν οὐ τι ἔτερον πράττοντα, η ταῖς πρὸς τὸν Κύριον διακαρπεροῦντα εὐχαῖς, δι' ὧν δεῖσθαι καὶ ικετεύειν, εἰρήνην ἐξαιτούμενον ταῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις· τούτο γάρ καὶ εἶναι ἐκ τοῦ παντὸς αὐτῶν σύνηθες. Καὶ δὴ εὐχόμενον, ἐν διπτασίᾳ τριῶν πρότερον ἡμερῶν τῆς συλλήψεως, νύκτωρ ἰδεῖν τὸ ὑπὸ κεφαλῆς αὐτοῦ στρῶμα ἀθρόως οὕτως ὑπὸ πυρὸς φλεγθὲν δεδαπανῆσθαι, ἔξιπτον δὲ ἐπὶ τούτῳ γενόμενον, εὐθὺς ὑφερμηνεύσαι τοῖς παροῦσι τὸ φανὲν, μονονούχη τὸ μέλλον προθεσπίσαντα, σαρῶς τε ἀνειπόντα τοῖς ἀμφ' αὐτὸν, ὅτι δέοις αὐτὸν διὰ Χριστὸν πυρὶ τὴν ζωὴν μεταλλάξαι. Ἐπικειμένων δὴ οὖν σὺν πάσῃ σπουδῇ τῶν ἀναζητούντων αὐτὸν, αὐθίς ὑπὸ τῆς τῶν ἀδελφῶν διαθέσεως καὶ στοργῆς ἐκβενιασμένον, μετασῆνα φαστεν εἰς ἔτερον ἄγρον, ἔνθα μετ' οὐ πλειστον τούς συνελαύνοντας ἐπελθεῖν, δύο τε τῶν αὐτῶν διὰ συλλαβεῖν παῖδων, ὃν θάτερον αἰκισαμένους, ἐπιστῆναι δι' αὐτοῦ τῇ τοῦ Πολυκάρπου καταγωγῇ. Οὐφέ δὲ τῆς ὥρας

A rentur, objectos. Præcipue vero enituisse dicunt generosissimum Germanicum, qui divina adjutus gratia, mortis metum corpori a natura insitum superavit. Nam cum proconsul verbis eum flectere vellet, admonensque illum ætatis, oraret ut memor adolescentiæ suæ sibi ipse parceret, ille nihil cunctatus, ultro in se attraxisse bestiam dicitur, propemodum eam adagens ac stimulans, quo ab hoc impio injusto que sæculo velocius abscederet. Porro post illustrem hujus interitum, universa multitudo, tum divini martyris fortitudinem, tum totius Christianorum generis virtutem magnopere admirata, repente acclamare cœpit: «Tolle impios: Polycarpus requiriatur.» Secuto dehinc post hujusmodi acclamationes gravissimo motu, Quintus quidam, natione Phryx, qui nuper ex Phrygia advenerat, cum feras et quæ præterea intentabantur tormenta vidisset, fracto animo expavist, tandemque vitæ retinendæ studin cessit. Hic porro Quintus ut in eadem epistola docetur, temeritate quadam ac levitate ductus, non cum pio ac religioso metu, una cum aliquot aliis ad tribunal prosiluerat. Sed continuo captus, illustre documentum omnibus præbuit, ne præcipiti audacia sine ullo infirmitatis suæ respectu 130 hujusmodi periculis sese objicerent. Et de his quidem hactenus. Admirandus autem ille Polycarpus, primum quidem cum hæc accepisset, nullatenus commotus est, sed tranquillo serenoque animo persistit. Statueratque ibidem in urbe remanere. Verum obsecrantibus familiaribus, hortantibusque ut se inde subduceret, in eorum sententiam flexus, ad agrum quemdam civitati proximum secessit. Ibi cum paucis comitibus degens, die noctuque continuis orationibus, nec alii præterea intentus operi perseverabat: vota precesque ad Deum faciens pro pace ac tranquillitate omnium quæ ubique terrarum sunt Ecclesiarum. Id enim ille antea semper facilitare consueverat. Cæterum triduo antequam comprehenderetur, noctu inter orandum solitus in somnum, videre sibi visus est cervical quo caput reclinabat, totum repente flammam consumptum. Quam ob causam e somno excitatus, statim visum suum astantibus exposuit; idque quod sibi eventurum erat prænuntians, familiaribus suis aperte prædictit se D pro Christo flammis absumptum iri. Porro cum omni studio ac diligentia incumberent qui eum per vestigabant, rursus fratrum affectu et charitate compulsi, ut aiunt, ad aliam villam commigravit.

(63) Ὑπερφωρύτα σὺν θείᾳ χάριτι τὴν ἐμφυτον, etc. Verba ipsius epistolæ quam superius excipimus, longe alium sensum exhibent. Neque enim seipsum, sed sociorum omninos exceptio suo confirmasse dicitur Germanicus. Ο γάρ γενναιότατος Γερμανικὸς ἐπερβάννυε αὐτῶν τὴν δειλίαν διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὑπομονῆς. Qui sensus mihi quidem tam placet.

(64) Ἀρόμον βίου αὐτῶν ἀπαλλαγεῖν. Illoc loco vocem αὐτῶν restituimus, quæ in Regio quidem codice deerat, sed in tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. et in exemplari ipsius epistolæ legitur.

(65) Τὴν καθόλου τοῦ γένους. In codice Maz. et Fukeliano καθόλου scribitur quidem una voce, aspero tamen spiritu media syllaba prenotatur.

(66) Τῆς σωτηρίας ἐρδούραι. Rutilus vertit salutem segnitia perdere. Musculus vero salutem suam prædere. At Christophorus uberior ut solet et prolixius interpretatus est hoc modo: Et tandem salutem prodita manus præ ignavia dedisse. Sane aliquid hic videatur deesse. Neque enim Graece dicitur ἐνδοῦνται τῆς σωτηρίας, nisi forte subaudias ἔνεχα. Nec inmerito quis suspectetur scribendum esse ἐκπεσόντα τῆς σωτηρίας, ἐνδοῦνται.

Nec multo post ipsi qui eum persequebantur, eo A devenerunt. Correptisque duobus quos ibidem reperant pueris, cum eorum alterum verberibus cecidiissent, perducti sunt ab illo ad diversorium Polycarpi. Ingressique sub vesperam, hominem offendunt in superiore cœnaculo quiescentem. Qui cum ex eo loco proriperere se in aliam domum facile posset, id tamen neglexit, dicens : « Fiat voluntas Domini. » Simil atque igitur adesse illos comperit, descendens, ut in eadem epistola scriptum habetur, hilari ac placido vultu homines compellavit. Adeo ut illi qui Polycarpum nequaquam noverant, miraculum quoddam sibi cerne videarentur, proiectam illius ætatem, et gravitatem constantiamque animi contemplantes : mirarenturque tantum studii adliberi, ut ejusmodi senex comprehenderetur. At ille nihil cunctatus, continuo mensam hominibus apponi jubet : deinde eos ad copiosas epulas invitat, unius hore spatiuum ad orationem sibi concedi postulans. Quod cum ab illis impetrasset, consurgens **131** orare cœpit, in tantum divina repletus gratia, ut mirarentur omnes qui aderant, precatore illum auscultantes : multosque illorum jam periret, quod tam venerabilis ac divinus senex iamjam esset interficiendus. Deinde in supradicta epistola haec de illo referuntur iisdem plane verbis :

(66) *Kai τῷ σεμρῷ καὶ εὐσταθεὶ τοῦ προσώπου.* Codex Regius, quem multis in locis a reliquis exemplis aribus discrepare nonnihilus, scriptum habet εὐσταθεὶ τοῦ τρόπου. Quam scripturam confirmare C videtur Nicæphorus, et Eusebius ipse, qui prout ante Polycarpo ita loquuntur : *Tὰ μὲν πρώτα τούτων ἀκρούσαντα, ἀτάραχον διαμεῖναι, εὐσταθές τὸ ξύσιον τοῦ δικτυοῦ τοῦ φύλαξαντα.* Rulimus quoque ita legisse videtur; sic enim vertit : *Ita ut illi mirarentur et stuparent quid tantum studii fuerit, ut vir illius gravitatis et honestatis, in tam longera aetate, et tanta vita auctorioris positus, perquiri et comprehendendi jussus sit.* Certe τὸ εὐσταθές de hominis vultu dici possit non puto. Quare lectionem codicis Regii in interpretatione nra sequi malui.

(67) *Kai τὸν πάποτο συμβεβληκότων αὐτῷ.* Antea ed. ti. συμβεβληκτῶν. Longe rectius in codice Mazarium ac Medicino legitim συμβεβληκτῶν, ut edimus. Atque ita Rulimus legisse ex interpretatione ejus apparuit. Sic enim vertit : *Memoriam faciens omnium quoscunque nosse potuit.* Vetus quoque interpres hujus epistolæ quem Jacobus Usserius edidit, non aliter legisse reprehendit. Vertit enim : *Facta omnium mentio notorum ignorantium.* Eodem fere modo Langus interpretatur. quasi in Graeco legeretur συμβεβληκτῶν. Postquam preicationem finit, in qua omnium qui aliquando secum vixissent fecit mentionem.

(68) *Οὐφ καθίσαρτες αὐτὸν ἤγον.* Nostri conces Maz., Med. et Fuk. scriptum habent ἤγα- γον.

(69) *Οὐτος Σαββάτον Μεγάλον.* De hoc Magno Sabbato varia sunt doctorum hominum opiniones. Aegidius quidem Bucherius in libro *De Paschali Iudeorum cyclo*, cap. 8, Magnum Sabbathum ait dici, in quod præua Azymorum dies incidisset. Id autem contingisse anno vulgari Natalis Dominicæ 169, die 26 Martii, quo die passum esse Polycarpum auctor Chromici Alexandrinus discrete testatur. Sed hanc opinionem reprehendit Jac. Usserius cap. 30 *De anno Macedonico*. Negat enim Sabbathum illud in quod prima Azymorum dies incidenter Sabbathi Magni no-

A èπελθόντας, αὐτὸν μὲν εὔρειν ἐν ὑπερῷῳ κατακείμενον, δθεν δυνατὸν δν αὐτῷ ἐφ' ἔτεραν μεταστῆναι οἰκίαν, μὴ βεβουλῆσθαι, εἰ πόντα. «Τὸ θέλτημα τοῦ Κυρίου γινέσθω.» Καὶ δὴ μαθὼν παρόντας, ὃς δὲ λόγος φησι, καταδάς, αὐτοῖς διελέξατο, εὖ μάλα φιδρῷ καὶ πραοτάτῳ προσιπάρ, ὡς καὶ θαῦμα δοκεῖν ὄρδιν τοὺς πάλαι τοῦ ἀνδρὸς ἀγνῶτας, ἐναποβλέποντας τὸν τῆς ἡλικίας αὐτοῦ παλαιῶν, καὶ τῷ σεμνῷ καὶ εὐσταθεὶ τοῦ προσώπου (66), καὶ εἰ τοσαύτη γένοντα σπουδὴν πέρι τοῦ τοιούτον συλληρθῆναι πρεσβύτην. «Ο δὲ οὐ μελλήσας, εἰθέως τράπεζαν αὐτῶν παρατεθῆναι προστάττει. Εἴτα τροφῆς ἀφθόνου μεταλαβεῖν ἀξίοι, μέλαν τε ὥραν ὡς ἂν προσεύξοιτο ἀδεῶς, περ' αὐτῶν αἰτεῖται. Ἐπιτρέψάντων δὲ, ἀναστὰς ηγέτη, ἔμπλεως τῆς χάριτος ὃν τοῦ Κυρίου, ὡς ἐκπλήττεται τοὺς παρόντας ἀκρωμένους εὐχομένου αὐτοῦ, πολλούς τε αὐτῶν μετανοεῖν δῆμο, ἐπὶ τῷ τοιούτῳ ἀναπρέσθαι μέλλειν σεμνὸν καὶ θεοπρεπῆ πρεσβύτην. Ἐπὶ τούτοις δὲ περὶ αὐτοῦ γραφὴ κατὰ λέξιν ὡδέ πως τὰ ἔξτις τῆς Ιστορίας ἔχει. «Ἐπεὶ δέ ποτε κατέπιετε τὴν προσευχήν, μνημονεύσας ἀπάντων καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκτῶν αὐτῷ (67), μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδέξιον τε καὶ ἀδέξιων, καὶ πάστης τῆς οἰκουμένης καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὥρας ἐλθούσης τοῦ ἔξενατ, δνω καθίσαντες αὐτὸν, ἥγον (68) εἰς τὴν πόλιν, δντος Σαββάτου Μεγάλου (69), καὶ ὑπῆντα αὐτῷ

mine unquam appellatum fuisse. In quo tamen et non assentior. Num preter locum ex Joannis Evangelio, qui Bucherianæ opinioni omnino videatur favere, id manifeste confirmat Anastasius Sinaita in orat. 5 *De resurrectione*, quam edidit P. Stevartius. Cum enim, inquit, magno Sabbatho in festum Azymorum incurrente Judæi a Pilato petiissent, ut corpora eorum qui crucifì erunt deponebentur, etc. Alia est opinio Eduardi Liveleii, qui Sabbathum Magnum dicit censuit illud, in quod solemnitas Purum seu dies Sortinum incidenter : id autem accidisse anno Christi 167, die 22 Februarii juxta hodiernum computum Iudæorum ; quo die captum esse Polycarpum, sequenti vero 23 pascum vult idem Liveleius. Sed haec sententiam merito improbavit Ussearius. Nam cum hæc epistola in qua Sabbathi Magni sit mentio, a Christianis et ad Christianos scripta sit, Christianorum potius diem festum, quam Iudæorum solemnitatem ab illis designatum fuisse credibile est. Adeo quod hæc opinio Liveleii prorsus dissentit ab epistola Smyrnæorum. In epistola quidem Smyrnæorum Polycarpus comprehensu esse dicitur die Paraceves sub vesperam, sequenti vero die, qui dies erat Magni Sabbathi perductus in urbem, et proconsulari iudicio flammis absumptus. At Liveleius Polycarpum die Sabbathi comprehensum, sequenti vero passum esse prodit. Tertia est Jac. Usserius, qui Sabbathum Magnum in hac epistola dici aut illud quod Pascha proxime antecedebat. Neque enim Christiani aliud unquam Sabbathum ita appellarent, quam illud quod paschalem solemnitatem præcedebat : seu proxime illam præcederet, ut sit apud eos qui semper die Dominico Pascha celebrant; seu diebus aliquot interjectis; quod liebat apud eos qui cum Judæis Pascha celebrabant, nulla habita ratione diei Domini. Quorum et numero fuisse Polycarpum omnesque tonus Asia Ecclesiæ, testatur Eusebius. Sane Iudæos Sabbathum Magnum appellare illud quod solemnitatem paschalem proxime antecedebat, discimus tum ex tractatu Schulchan Aruk, tum ex Synagoga Judaica Buxtorfi. Porro anno Christi 169, terminus paschalis juxta Alexandrinos fuit

δ εἰρήναρχος Ἡρώδης (70) καὶ δ πατήρ αὐτοῦ Νικῆ· οἱ καὶ μεταθέντες αὐτὸν εἰς τὸ δχτημα, ἐπειδόντων πτυχαθέζόμενοι καὶ λέγοντες· « Τί γάρ κακόν ἔστιν εἰπεῖν Κύριος Καίσαρ, καὶ θῦσαι καὶ διασώζεσθαι; » Ο δὲ τὰ μὲν πρώτα οὐκ ἀπεκρίνατο· ἐπιμενόντων δὲ αὐτῶν, ἔφη· « Οὐ μέλλω πράττειν δ συμβουλεύετε μοι. » Οι δὲ ἀποτυχόντες τοῦ πείσαι αὐτὸν, δεινὰ δχτηματα Ελεγον, καὶ μετὰ σπουδῆς καθῆρον, ὡς κατιόντα ἀπὸ τοῦ δχτηματος, ἀποσύρατο τὸ ἀντικνήμιον. Ἀλλὰ γάρ μὴ ἐπιστραγεῖς οἴα μηδὲν πεπονθώς προθύμως μετὰ σπουδῆς ἐπορεύετο, ἀγόμενος εἰς τὸ στάδιον. Θορύβου δὲ τηλικούτου δντος ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς μηδὲ πολλοῖς ἀκουσθῆναι, τῷ Πολύκαρπῷ εἰσιόντι εἰς τὸ στάδιον φωνῇ ἐξ οὐρανοῦ γέγονεν· « Ἰησος, Πολύκαρπε, καὶ ἀνδρίζου. » Καὶ τὸν μὲν εἰπόντα οὐδὲ εἰς εἶδεν, τὴν δὲ φωνὴν τῶν ἡμετέρων πολλοῖς ἤκουσαν. Προστραχέντος οὖν αὐτοῦ, θόρυβος ἦν μέγας, ἀκουσάντων δὲ Πολύκαρπος συνελήπται. Λοιπὸν οὖν προσέλθοντα ἀντρώντα δ ἀνθύπατος (71), εἰ αὐτὸς εἴη Πολύκαρπος. Καὶ ὅμολογῆσαντος, ἐπειθεὶς ἀρνεῖσθαι λέγων· « Αἰδίσθητε σου τὴν τιλίκλαν, » καὶ ἔτερα τούτοις ἀκόλουθα, εἰ σύνηθες αὐτοῖς ἔστι λέγειν· « Όμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, μετανόησον, εἶπον· Άλρε τοὺς ἀθέους. » Ο δὲ Πολύκαρπος ἐμδριθεὶς τῷ

Martii die 29; Calippicus vero die Martii, 30 vel 31. Sabatum quod lunam hanc xiv antecessit, in Martii diem 25 incurrit, seu in diem vi Kalendas Aprilis, quo die pa sum esse B. Polycarpum auctor Chronicæ Alexandrinae testatus est. Verum tum in hac Usserii, tum in altera Bucherii opinione, multa sunt quæ mihi non satisfaciunt. Primum enim cur auctorem Chronicæ Alexandrinae in die quidem passionis B. Polycarpi se adnotatur, in anno vero ab eodem disserunt D. inde in Actis Pionii martyris et in Menæis Græcorum, natalis B. Polycarpi confertur in diem 25 mensis Februarii. Quibus eo sentit etiam σημειώσεις, seu adnotatio illa quæ legitur in fine hujus epistole Smyrnæorum. In ea quippe discrete scribitur Polycarpum pas-um esse die 2 mensis Xanthici, id est ante diem vii Kalendas Martii, ut recte veritatem interpres. Quod quidem nos pluribus infra confirmabimus, adversus Jac. Usserii sententiam, qui Xanthicum mensem Smyrnæorum a die 25 mensis Martii incepisse dicit. Postremo nequaquam verisimile mihi videtur, Ecclesiæ Smyrnæorum Sabbathum Magnum more Judaico accepisse. Quamvis enim Asiani Pascha cum Iudeis celebraverint, non tamen ex eo sequitur illos Sabbathum Magnum cum Iudeis pariter observasse.

(70) Ο εἰρήναρχος Ἡρώδης. Irenarchæ munus erat, seditiones homines et pacis publicæ turbatores comprehendere, et præmissa notoria ad tribunalia iudicium perducere, ut docet Augustinus epist. 140 et 159. Hinc est quod Herodes, irenarcha Smyrnæorum, Polycarpum hic vehiculo suo exceperisse dicitur, quem scilicet per satellites suos inquireti et comprehendendi jucserat. Creabantur autem irenarchar ex corpore curiae, ut indicat lex 49 in codice Theodosiano, *De decurionibus*, in qua præpositi pacis dicuntur; in epistolis Libanii ἄρχοντες τῆς εἰρήνης. Tandem Theodosius Junior in Oriente penitus eos abolevit. Exstat ejus constitutio in Codice Theodosiano. Habebant autem sub dispositiōne sua equites ac diogmitas. Erant in levis armatura milites, ad persecundos et capiendos latrones comparati. Similes pene sunt irenarchis bi quos præpositos marescallorum vulgo appellamus,

(71) Ἀγρόποτα δ ἀνθύπατος. Hic proconsul Asia vocabatur Statius Quadratus. Sic enim recte scri-

A Postquam precationis finem fecit, in qua omnium qui cum ipso unquam versati fuissent, magnorum juxta atque humilium, nobilium et obcurorum, totiusque Ecclesie catholice per universum terrarum orbem diffusa mentionem fecerat, cum jam hora adasset proficisciendi, asino eum imponentes, in civitatem deduxerunt die magni Sabbati. Per genti forte fortuna occurrit ei Herodes Irenarcha, et pater ejus Nicetes. Qui cum vehiculo suo eum acceperisset, assidentes persuadere ei conabantur ejusmodi verbis: « Quidnam mali est, inquit, dicere hæc verba: Domine Cæsar, et sacrificare, atque ita in columen evadere? » At ille initio quidem nihil respondit. Instantibus autem ipsis: « Nunquam, ait, id faciam quod suadetis. » Tunc illi cum persuadere Polycarpo minime possent, convicia in eum jacientes, hominem e curru deponunt tanto cum impetu, ut e véhicule descendens tibiam laceret. Verum ille nullatenus commotus, perinde ac si nihil mali passus esset, alaci animo properans pergebat ad stadium, deductis eum satellitiis. Cum vero tantus esset tumultus in stadio ut pauci exaudire possent, vox quædam e cœlo delapsa ad Polycarpum stadium ingredientem pervenit hujusmodi:

C bitur in veteri interpretatione Latina hujus epistole, quam primus edidit Jac. Usserius Armachanus. Male in Graeco textū Στράτιος, nec rectius in *Chronico Alexandrinico* Τάτιος exaratur. Is est, ut opinor, L. Statius Quadratus qui consul fuit principatu Antonini Pii, anno Urbis conditæ 895, ut legitur in *Fastis Onuphrii*. Eiusdem proconsulis Asia meminavit Aristides in prima et quarta orationum sacrarum, ubi etiam illum rhetorem vocat. Quare non dubito quin idem sit cum Quadrato consule, quem Philostratus Vari sophistæ magistrum fuisse dicit, qui proposito arguendo ex tempore declamatio solitus esset, ac Favorium sophistam emularetur. Quo anno proconsulatum Asia gesserit, non dicit quidem Aristides. Verum ex ejus narratione id elici posse mihi videtur. Etenim in quarta orat. *sacraria* ait Aristides, paulo post pescem illam quæ in Asia grassata est, Severum proconsulem fuisse. Eusebius in *Chronico* eam pestem consertit in annum VIII M. Aurelii Antonini. Proinde Severus anno M. Aurelii IX proconsul Asia fuit. Eodem proconsule Aristides scribit se litteras accepisse ex Italia ab imperatoribus, a seniore scilicet Augusto et ab ejus filio. Ubi Augusti nomine intelligit Marcum. Filius autem imp. est Commodus, qui jamtum Cæsar fuerat appellatus. Ante Severum proximo anno proconsul fuerat Pollio, ut ibidem testatur Aristides. Proxime vero ante Pollionem proconsul Asia fuerat Quadratus noster. Sic enim ait Aristides in eadem oratione: ubi postquam ea retulit quæ Pollio proconsule sibi acciderant, Age, inquit, quasi per scalam progredientes, id quod ante haec contigit memoramus. Cum sophista ille, cuius paulo ante memini, proconsul esset, etc. Hic sophista sine dubio Quadratus est, cuius mentionem antea fecit Aristides in eadem orat. 4, ubi etiam eum rhetorem appellat. Ita Quadratus proconsul Asia fuit anno VII imp. Marci. Quo etiam anno Eusebius in *Chronico* Polycarpi martyrium referit. Falluntur itaque qui Polycarpi martyrium serius retulerunt, anno scilicet IX imp. Marci. Cum enim ex Aristidis testimonio constet Quadratum, sub quo passus est Polycarpus, anno VII imp. Marci proconsulatum Asia gessisse, Polycarpi mors in eum annum necessario coulerenda est.

Fortis esto, Polycarpe, et viriliter age. Et is quidem qui hanc vocem ediderat, a nemine est visus, ipsa vero vox a plerisque nostrorum exaudita est. Cumque ad tribunal adductus esset, ingens omnium clamor excitatus est, audientium comprehensum esse Polycarpum. Porro accedentem interrogavit proconsul, ipsene esset Polycarpus. Cum ille fateretur, suadere cœpit proconsul ut Christum negaret: « Revere, inquiens, æstatem tuam, » aliaque his similia adjiciens quæ illi proponere consueverunt: « Jura per genium Cæsaris; resipisco; dic: Tolle impios. » Tum Polycarpus gravi ac severo vultu turbam omnem, quæ in stadio erat contuens, manumque in eos intendens, non sine gemitu sublatis in cœlum oculis dixit: « Tolle impios. » Cum instaret proconsul, diceretque: « Jura, et **132** protinus te dimittam: dic convicia adversus Christum; » Polycarpus respondit: « Sex et octoginta continuos annos ei ministrai, nec illa me unquam affecti injuria: et quomodo possum impie loqui adversus Regem meum auctoritatem salutis meæ? » Urgente rursus proconsule, ac dicente: « Jura per genium Cæsaris; » Polycarpus dixit: « Si quidem, inquit, ambitiose contendis, ut ego per genium quem vocas Cæsaris jurem, simulans te ignorare quis sim, audi libere profluentem: Christianus sum. Quod si Christiani cultus rationem cupis agnoscere, da mihi diei spatium, et audies. » At proconsul: « Persuade, inquit, populo. » Polycarpus dixit: « Tibi quidem rationem reddere non me piget: præceptum enim nobis est ut magistratibus et protestatibus a Deo constitutis honorem debitum exhibeamus, qui nobis ipsis nihil noceat. Illos vero parum dignos censeo quibus fidei nostræ rationem reddam. » Tunc proconsul: « Præsto sunt, inquit, bestiæ, quibus te objecturus sum, nisi sententiam mutaveris. » Polycarpus dixit: « Accerse eas, neque enim nobis a melioribus ad deteriora mutabilis mens est. Pulchrum quidem atque honestum ducimus a virtutis ad virtutem transcurrere. » Ad hæc proconsul: « Quando, inquit, bestias spernis, faxo ut incendio domeris, nisi sententiam mutes. — Ignem minaris, ait Polycarpus, qui ad horæ spatium ardet, statimque extinguitur. Ignoras scilicet illum futuri judicii æternaque damnationis ignem, qui impio-

A προσώπῳ εἰς πάντα τὸν δχλὸν τὸν ἐν τῷ σταδίῳ ἐμβλέψας, ἐπισεῖσας αὐτοῖς τὴν χείρα, στενάξας τε καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν ὄρυγανδην, εἶπεν· « Αἴρε τοὺς ἀθέους. » Ἐγκειμένου δὲ τοῦ ἡγουμένου, καὶ λέγοντος· « Ὁμοσον καὶ ἀπολύσω σε, λοιδόρησον τὸν Χριστὸν, » ἔφη ὁ Πολύκαρπος· « Ογδοήκοντα καὶ ἔξι ἐτη δουλεύων αὐτῷ, καὶ οὐδέν με τὸν δίκαιον. Καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν Βασιλέα μου, τὸν σώσαντά με; » Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν αὐτοῦ καὶ λέγοντος· « Ὁμοσον τὴν Καίσαρος τύχην, » ὁ Πολύκαρπος, « Εἰ κενοδεῖες, φησὸν, ἵνα δόμσω τὴν Καίσαρος τύχην, ὡς λέγεις, προσποιούμενος ἀγνοεῖν δῖτις εἰμὶ, μετὰ παρθησας ἀκούεις Χριστιανὸς εἰμὶ. Εἰ δὲ θέλεις τὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ μαθεῖν λόγον, δός ἡμέραν καὶ ἀκούσουν. » Ἐφη δὲ ἀνθύπατος· « Πεισον τὸν δῆμον. » Πολύκαρπος ἔφη· B « Σὲ μὲν καὶ λόγου τὴν ικίωσα. Δεδιδάγμεθα γάρ ἀρχαῖς καὶ ἔκουσίας ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναις τιμὴν κατὰ τὸ προστῆκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν· ἔκσινους δὲ οὐδὲ ἀξίους ἡγοῦμαι τοῦ ἀπολογεῖσθαι αὐτοῖς. » Ο δὲ ἀνθύπατος εἶπε (72). « Θηρία ἔχω. Τούτοις σε παραβαλῶ ἐὰν μὴ μετανοήσῃς. » Ο δὲ εἶπεν· « Καλεῖ, ἀμετάθετος γάρ ημῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάνοια (73). Καλὸν δὲ μετατίθεσθαι ἀπὸ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ δίκαια. » Ο δὲ πάλιν πρὸς αὐτὸν· « Πυρὶ σε ποιήσω δαμασθῆναι, ἐὰν τῶν θηρίων καταφρονῇς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς. » Πολύκαρπος εἶπε· « Πύρ ἀπειλεῖς πρὸς ὄρων καϊόμενον, καὶ μετολίγον σινενύμενον. Ἀγνοεῖς γάρ τὸ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ αἰώνιου κολάσεως τοὺς ἀσεβέστοις τηρούμενον πῦρ. Ἀλλὰ τί βραδύνεις; Φέρε δὲ βούλει (74-75). » Ταῦτα δὲ καὶ ἔτερα πλείονα λέγων, θάρσους καὶ χαρᾶς ἐνεπίμπλατο, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ χάριτος ἐπληροῦτο, ὅστε μὴ μόνον μὴ συμπεσεῖν ταραχθέντα ὑπὸ τῶν λεγομένων πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ τοιναντίον τὸν ἀνθύπατον ἐκτῆναι, πέμψαι τε τὸν κήρυκα καὶ ἐν μέσῳ τῷ σταδίῳ κηρύξαι τρίς· « Πολύκαρπος ὡμολόγησεν ἔαυτὸν Χριστιανὸν εἶναι. » Τούτου λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κήρυκος, πᾶν τὸ πλῆθος ἐθνῶν τε καὶ Ιουδαίων τὸν τὴν Σύμραν κατοικούντων, ἀκατασχέτω θυμῷ καὶ μεγάλῃ φωνῇ ἔδω· « Οὐτός ἐστιν ὁ τῆς Ἀσίας διδάσκαλος, ὁ πατὴρ τῶν Χριστιανῶν, ὁ τῶν ἡμετέρων θεῶν καθαιρέτης, ὁ πολλοὺς διδάσκων μὴ θύειν μηδὲ προσκυνεῖν. » Ταῦτα λέγοντες, ἐπειδόντων καὶ τρώτων τὸν Ἀστάρχην (76) Φέρεπον, ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ

(72) Ο δὲ ἀνθύπατος εἶπε. In codicibus nostris D Maz., Med. et Fuk. scriptum est, 'Ο δὲ ἀνθύπατος ἔφη· Θηρία ἔχω, etc.

(73) ἀμετάθετος γάρ ημῖν ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάνοια. Ultima vox non videtur hic convenire. Ac libenter pro voce μετάνοια rescribere, rem διάνοια, quem sensum in interpretatione mea sum secutus. Ideo quoque Rufinus placuisse video. Sic enim ille vertit hunc locum: *Proconsul dixit: Bestias habeo quibus subigeris (ita correxi partim ex codice Parisiensis Ecclesiæ, partim ex Regio) nisi cito pænitueris. At ille respondit: Adhibeantur. Nobis enim immobilitis stat sententia: nec possumus de bono ad malum per pænitudinem commutari. Nicēphorus quoque, ut hujus loci sensum exprimeret, circumlocutione usus est hujusmodi: Οὐ γάρ ἐμοὶ μετάνοια σαφῶς δρισθεῖη, ἡ ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω μετάθεσις, ἀλλ' ἡ ἐκ τῶν χαλεπῶν ἐπὶ τὰ*

δίκαια τε καὶ δῖτια. Quasi diceret: Noli sperare, o iudex, fieri posse ut me unquam pœnitentiat. Nos enim unam duntaxat pœnitentiam agnoscimus, cum a vitiis ad virtutem, et ab errore transitur ad fidem. A melioribus vero ad deteriora migrare, id nequaquam resipiscere est.

(74-75) Φέρεδ βούλει. Codex Maz. ac Med., cum Fuk. et Sav., scriptum habent φέρε & βούλει. Rufinus vertit: *Adhibe utrum voles, ignem scilicet aut bestias.*

(76) Τὸν Ἀστάρχην. Rufinus munerarium vertit, quod equidem probare non possum. Etsi enim asiarchæ munera edebant, non hoc tamen erat peculiare eorum officium. Multi quippe alii hujusmodi spectacula exhibebant: verbi gratia magistratus municipales seu diuunviri, ut est in lege i Cod. Theod. *De spectaculis.* Vertendum igitur est Asiaracham. Erant autem asiarchæ sacerdotes communis

λέοντα. Ὁ δὲ ἔφη μή εἶναι ἔχον αὐτῷ, ἐπειδὴ ἐπεπλη-
ρώκει τὰ κυνηγέσια. Τότε ἐδοξεν αὐτοῖς ὁμοθυμαδὸν
ἔπιδοῦσαι, ὃστε ζῶντα τὸν Πολύκαρπον κατακαῦσαι.
Τέδει γάρ τὸ τῆς φανερωθείσης αὐτῷ ἐπὶ τοῦ προσ-
κεφαλαίου ὀπτασίας πληρωθῆναι· ὅτε ίδων αὐτὸν
καύμενόν, προσευχόμενος, εἶπεν ἐπιστραφεὶς τοῖς
μετ' αὐτοῦ πιστοῖς προφητικῶς· « Δεῖ με ζῶντα κα-
τακαῆναι. » Ταῦτα οὖν μετὰ τοσούτου τάχους ἐγέ-
νετο, θάττον ἥ ἐλέγετο, τῶν ἡλιων παραχρῆμα συνα-
γαγόντων ἐκ τῶν ἐργαστηρίων καὶ ἐκ τῶν βαλανελων
ξύλα καὶ φρύγανα, μάλιστα Ἰουδαίων προθύμως, ὡς
Ἐθος αὐτοῖς, εἰς τοῦτο ὑπουργούντων (77). Ἀλλὰ δὲ
ἥ πυρά ἡτοι μάσθη, ἀποθέμενος ἐαυτῷ πάντα τὰ
ἱμάτια, καὶ λύσας τὴν ζώνην, ἐπειράτο καὶ ὑπολύειν
ἐαυτὸν (78), μή πρότερον τοῦτο ποιῶν, διὰ τὸ ἀεὶ^B
ἔκαστον τῶν πιστῶν σπουδάζειν, δοτις τάχιον τοῦ
χρωτὸς αὐτοῦ ἐφάψηται. Ἐν παντὶ γάρ ἀγαθῆς ἔνε-
κεν πολιτείας καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο (79).
Εὐθέως οὖν αὐτῷ περιειθέτο τὸ πρὸς τὴν πυρὸν
ἡρμοσμένα δργανα (80). Μελλόντων δὲ αὐτῶν καὶ
προστηλούν αὐτὸν, εἶπεν· « Ἀφετέ με οὕτως. Ὁ γάρ
διδοὺς ὑπομεῖναι τὸ πῦρ, δώσει καὶ χωρὶς τῆς ὑμε-

Ασίᾳ. Nam cum Asiani communia haberent tempa,
sacra, festos dies, et commune concilium, com-
mune etiam habebant gentis sacerdotium, quod
asiarchia dicitur in libris juris. Eligebantur autem
asiarchæ hoc modo. Singulæ urbes Asię initio cu-
jusque anni, id est sub æquinoctium autunnale, con-
cionem habebant, in qua unum ex suis civibus
asiarcham nominabant; legatos deinde mittebant
ad commune gentis concilium, qui nomen ejus
qui domini electus fuerat renuntiarent. Tum συνέ-
δροι ex omnibus iis quos singulæ civitates asiarchas
nominaverant, decein circiter elegabant. Docet
id Aristides in quarta orationum sacrarum, ubi se
tertium aut quartum asiarcham a synedris, id est,
a communi Asię consilio designatum esse dicit.
Sed difficultas est, utrum hi omnes qui in publico
Asię concilio designati fuerant, simul sacerdotium
gesserint; an vero unus duxataxat fuerit asiarcha.
Plures quidem suisse quotannis asiarchas affirmat
Jac. Usserius Armachanus, eo quod in cap. xix
Actuum apostolorum, plures memorantur asiarchæ
suassisce Paulo ne in theatrum Ephesiorum prodi-
ret. Sed locus ille Actuum nihil probat. Asiarchæ
enim illic vocantur qui Asiarchiæ sacerdotium ges-
serant, eo plane modo quo pontifices Judæorum in
Evangelio dicuntur, quotquot pontificalium antea
administraverant. Ego vero libentius crediderim,
unum duxataxat suisse quotannis asiarcham. Licet
enim plures a synedris designari solerent, id forte
siebat, ut ex eorum numero unum aliquem procon-
sul Romanus eligeret, quemadmodum de irenar-
chis fieri soluit esse tradidit Aristides in eadem
oratione. Potuit etiam id consulto fieri a synedris,
ut si forte is qui primus asiarcha ab ipsis fuerat
designatus, fato concederet priusquam sacerdotii
sui munus explesset, alter esset qui ejus locum ex-
pleret. Unum porro suisse quotannis asiarcham
apparet ex fine hujus epistolæ, ubi Polycarpus di-
citur passus esse sub Philippo asiarcha, proconsule
autem Asię Statio Quadrato. Nam si plures erant
asiarchæ, non unus tantummodo nominari debuit.
Porro valde onerosum erat hoc sacerdotium, atque
idcirco nonnisi opulentiores ad id gerendum elige-
bantur. Hinc est quod Strabo observat, asiarchas
fere ex Trallianis desumptis suisse, propterea quod
ejus urbis cives totius Asię opulentissimi essent.
Non solius autem Asię, sed generaliter omnium

A rum supplicio reservatur. Sed quid cessas? profer
quocunque volueris. » Hæc et alia plura cum dice-
ret, fiducia simul et gaudio replebatur, et in vultu
ejus gratia quædam emicabat. Tantumque absuit
ut iis quæ ipsi dicta erant, territus concideret. Quin
contra ipse proconsul attonus stetit, misitque præ-
conem qui in medio stadio ter pronuntiavit: « Poly-
carpus se Christianum esse professus est. » Quo
audito statim universa multitudo gentilium ac Ju-
dæorum qui Smyrnam incolebant, incredibili fu-
rore et ingenti strepitu acclamavit: « Hic est doctor
Asiae et pater Christianorum, eversor numinum no-
strorum, qui multis præcipit ne sacrificent, neve
deos immortales adorent. » Hæc dicentes inclama-
bant, rogabantque Philippum Asiarcham, ut leonem
adversus Polycarpum emitteret. At ille negavit id
sibi licere, 133 quippe qui amphitheatre spe-
ctaculum jam edidisset. Tunc omnes uno con-
sensu acclamarunt, ut Polycarpus vivus combure-
retur. Necessæ enim erat ut visio illa, quam in cer-
vicali viderat, impleretur, tunc cum inter oran-
dum illo ardere viso, ad fratres qui ipsum comita-

provinciarum sacerdotes munera edebant. Augu-
stinus in epistola 5, de Apuleio loquens: *Qui sacer-
dos provincie pro magno fuit, ut munera ederet ve-
natoresque vestiret, et pro statua sibi apud Coenses
locanda, ex qua civitate habebat uxorem, adversus
contradictionem quorundam civium litigaret. Ubi
obiter moneo scribendum esse apud Oenses. Uxor
enim Apuleii erat ex Oea urbe Africæ. Ex his intel-
ligitur cur tantopere laboraverit Aristides, ut publico
Asiae sacerdotio liberaretur. Quippe id onus erat
gravissimum, cum asiarchæ ad editionem munierum
constringerentur. Philostratus in Scopeliano Sophi-
sta: 'Αρχερεὺς μὲν ἐγένετο τῆς Ασίας αὐτὸς τε,
καὶ πρόγονοι αὐτοῦ, παῖς ἐκ πατρὸς πάντες. Ὁ δὲ
στέφανος οὗτος πολὺς, καὶ ὑπὲρ πολλῶν χρημάτων.
Id est: Pontifex Asię seu asiarcha fuit ipse et ma-
iores ejus, ita ut continua serie filius patri succede-
ret. Est autem hujus sacerdotii honor non mediocris,
nec mediciori pecunia constat.*

(77) *Ἐτ τοῦτο ὑπουργούντων.* In tribus nostris
codicibus Mazar., Med. et Fuket. scriptum est, elç
ταῦτα ὑπουργούντων, quemadmodum etiam legitus
in exemplaribus quibus usus est Jac. Usserius Ar-
machanus. Rulinum quoque ita legi se ex ejus ver-
sione apparel, Sic enim interpretatur: *Præcipus
Judaïs ardentius in hac ex more ferventibus.*

(78) *Υπολέγειν εἴνετο.* Huiusmodi officium epi-
scopis et confessoriis præstare solebant veteres
Christiani. Sic in Passione Fluctuosi episcopi le-
gitimus: *Cum venisset ad amphitheatum, statim ad
eum accessit Augustalis nomine lector ejusdem, cum
fletibus deprecans, ut eum excalcaret.*

(79) *Πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο.* Inusitata vox
eo quidem sensu, pro eo quod alii dicentet ἐτεί-
μητο. At Nicephorus cum hæc non intelligeret, lo-
cum interpolavit hoc modo: 'Αγαθῇ γάρ πολιτεῖς
καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς ἐκεκόσμητο. In Usseriana autem
editione locus hic aliter interpolatus est in hunc
modum: 'Ἐν παντὶ γάρ καλῷ, ἀγαθῇς ἔνεκεν πολι-
τεῖας, καὶ πρὸ τῆς μαρτυριας ἐκεκόσμητο.

(80) *Τὰ πρὸς τὴν πυρὰν ἡρμοσμένα δργα.*
Tunicam molestam intelligo, pice ac litudine illi-
tam, de qua Juvenalis ejusque scholiastes loquitur
item palum seu stipitem ad quem alligabantur com-
burendi: denique clavos ac funes, ut videre est in
Actis Pionii martyris, sub finem.

bantur conversus, propheticō spiritū dixit: « Vivum me comburi oportet. » Cæterum hæc non citius a populo dicta quem facta sunt, cunctis ligna et sarmamenta partim ex officinis, partim ex balneis incredibili celeritate comportantibus, præcipue vero Judæis alacri animo, ut solent, operam suam in id conferentibus. Exstructo igitur rogo Polycarpus, omni ueste deposita, ac soluto cingulo, caleos etiam sibi ipse detrahere tentabat, quod quidem antea facere minime consueverat: quippe cum singuli fidelium quotidie inter se ambitiose certarent, quisnam prior corporis ipsius eudem contingere. Semper enim, etiam ante canitiem, ob sanctioris vité honestatem ab omnibus cultus fuerat. Mox circumjecta sunt ei instrumenta, que ad feralem rogum apparata fuerant. Cumque eum clavis affigere etiam vellent: « Sinite me, inquit. Qui enim mīhi vires dat ad ignis supplicium fortius sustinendum, idem dabit, ut immotus rogo insistan. » Proinde omissis clavis, vinculis duntaxat eum astrinxerunt. Ille igitur manus post tergum connectens, et ad palum revinctus, tanquam aries quidam eximius ex magno grege delectus, qui gratissimum holocaustum omnipotenti offerretur Deo: « Pater, inquit, unigeniti et benedicti Filii tui Jesu Christi, per quem tui nolitiam accepimus; Deus angelorum, et potestatum, et universæ creaturæ, omniumque iustorum qui vivunt in conspectu tuo: benedico te, qui me in hunc diem, et ad horam hanc perducere dignatus es, ut partem caperem in consortio martyrum et in calice Christi tui, in resurrectionem vitæ æternæ animæ simul et corporis, in incorruptionem Spiritus sancti. Inter quos, queso, suscipiar hodie in conspectu tuo tanquam hostia pinguis et accepta, quemadmodum præparasti, adimplens ea quæ præmonstrasti, verax Deus. Quamobrem de omnibus te laudo, te benedico, te gloriisco per semipaternum Pontificem Jesum Christum unigenitum Filium tuum, per quem tibi una cum ipso in Spiritu sancto gloria nunc et in sæcula seculorum, Amen. »

134 Et cum Amen clara voce insonisset, precatio nemeque complessit, ministri quibus accendendi ignis commissa erat cura, rogum accendunt. Cumque ingens flamma exarsisset, mira res visa est ab iis qui eam videre meruerunt, et qui ideo reservati sunt ut aliis illam renuntiarent. Ignis enim forniciis

(81) Ἀραζέμψαρτος δὲ τὸ Ἄμην. Verbum ἀναπέμψαντος hoc nob̄i indicare videtur, ipsam quidem orationem tacite ac submissa voce a Polycarpo pronuntiatam fuisse; Amen vero edita voce prolatum. Itaque Rufinus vertit, et cum Amen insonisset. Conjecturam nostram confirmant Acta passionis Pionii martyris quæ sic habent: Cumque Pionius oculos clausisset, turba illum animam egisse suspicabatur: sed ipse secreto precabatur. Cumque præcundi finem fecisset, oculos aperuit. Jamque flamma sublimis ascendebat, cum hilari vultu postremum Amen pronuntians, etc. Sane hanc olim consuetudinem fuisse Christianorum, ut in fine orationis Amen clara voce resonarent, docet ritus qui etiamnum servatur in Ecclesia, ut scilicet post singulas orationes a sacerdote pronuntiatas, populus universus acclamat Amen.

A téras ἐκ τῶν ἥλων ἀσφαλείας, ἀσκύλτως ἐπιμεῖναι, τῇ πυρῷ. » Οἱ δὲ οὐ καθήλωσαν, προσέδησαν ἐδὲ αὐτόν. Οὐ δὲ ὅπισσα τὰς χειράς ποιήσας, καὶ προσδεθεὶς ὡσπερ χρῖδς ἐπίσημος ἀναφερόμενος ἐκ μεγάλου ποιμήνου δλοκαύτωμα δεκτὸν Θεῷ παντοκράτορι, εἶπεν· « Ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ Παιδός σου Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατήρ, δι' οὐ τὴν περὶ τὴν ἐπίγνωσιν εἰλήφαμεν, διὸ θεὸς ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, καὶ πάσῃς τῆς κτίσεως, παντός τε τοῦ γένους τῶν δικαίων οὐ? ζῶσιν ἐνώπιόν σου, εὐλογῶ σε διτὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας ταύτης, τοῦ λαβεῖν μέρος ἐν ἀριθμῷ τῶν μαρτύρων, ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰώνιου ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἐν ἀφθαρσίᾳ Πνεύματος ἀγίου· ἐν οἷς προσδεχέσθην ἐνώπιόν σου σήμερον ἐν θυσίᾳ πιόνι καὶ προσδεκτῇ, καθὼς προτοίμασας προφανερώσας καὶ πληρώσας διάκευδῆς καὶ ἀληθινὸς Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σε αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ, σὲ δοξάζω, διὰ τοῦ αἰώνιου ἀργιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ σου Παιδός, δι' οὐ σοὶ σὺν αὐτῷ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ δέξα, καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰώνας, ἀμήν. » Ἀναπέμψαντος δὲ αὐτοῦ τὸ Ἄμην (81), καὶ πληρώσαντος τὴν προσευχὴν, οἱ τοῦ πυρὸς ἀνθρώποι ἐξῆραν τὸ πῦρ μεγάλης δὲ ἐκλαμψάσης φλεγός, θαύμα εἰδόμενον οἵ τε λεῖψην ἐδόθη, ο? καὶ ἐτηρήθησαν εἰς τὸ ἀναγγεῖλαι τοῖς λοιποῖς τὰ γενόμενα. Τὸ γάρ πῦρ καμάρας εἴδος ποιῆσαν, ὡσπερ δύνης πλοίου ὑπὸ πνεύματος πληρουμένης, κύκλῳ περιετείχισε τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος· καὶ ἦν εἰς μέσον οὐχ ὡς σάκρος καιομένη, ἀλλ' ὡς χρυσὸς καὶ ἀργυρος ἐν καμίνῳ πυρούμενος. Καὶ γάρ εὐώδιας τοσαύτης ἀντελαβόμεθα (82), ὡς λιθαντοῦ πνέοντος, ή δὲλλου τινὸς τῶν αἰμάτων ἀρωμάτων. Πέρας γοῦν ἰδόντες οἱ ἀνομοι μὴ δυνάμενον τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ πυρὸς δαπανηθῆναι, ἐκέλευσαν προελθόντα αὐτῷ κομφέκτορα (83), παραβάσαι τὸ ξίφος. Καὶ τοῦτο ποιήσαντος, ἐξῆλθε πλῆθος αἰμάτος, ὥστε κατασέβασ τὸ πῦρ, καὶ θαυμάσαι πάντα τὸ δχλον, εἰ τοσαύτη τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν τε ἀπίστων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν· ὃν εἰς καὶ οὐτος γέγονεν διαθαυμασύταος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις διδάσκαλος ἀποστολικὸς καὶ προφητικός, γενόμενος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πάντα γάρ διάφηκεν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐτελειώθη καὶ τελεωθήσεται. Οὐ δὲ ἀντίτηλος καὶ βάσκονος καὶ πονηρὸς διάτικειμενος τῷ γένει τῶν δικαίων, ἵων τὸ μέγεθος αὐτοῦ τῆς μαρτυρίας καὶ τὴν ἀπαρχής

(82) Καὶ γάρ εὐώδιας τοσαύτης ἀντελαβόμεθα. Sic in quatuor nostris codicibus M.-z., Med., Fuk. et Sav. legitur; ἀντελαμβανόμεθα ediderat Stephanus. Apud Nicephorus vero scriptum est εὐώδιας τοσαύτης ἀπελαμβάνομεν.

(83) Κομφέκτορα. Confectores dicebantur qui bestias in amphitheatro conficiebant. De his Suetonius in Nerone, cap. 12, et Josephus Scaliger in notis ad Manilium. Qui tamen in eo falli videtur, quod confectiones ferarum confundit cum bestiariis. Neque enim confectiones cum bestiis pugnabant sicut bestiarii, sed ad conficiendas feras immittebantur, si quando efferañtæ bestiæ stragem populo minarentur, ut aliquoties contingebat. Hi confectiones lancearii dicuntur in Gestis praesidialibus Tarachi, Probi et Andronici, cap. 40: *Iratuſ præſes mandat lanceariis urſum occidi.*

ἀνεπιληπτον αὐτοῦ πολιτείαν, ἐστεφανωμένον τε τῷ ἀφθαρσίᾳ στεφάνῳ καὶ βραβείον ἀναντίβρητον ἀπενηγμένον, ἐπετήδευσεν ὡς μηδὲ τὸ συμάτιον αὐτῶν ὑφή ήμῶν ληφθεῖ, καὶ περ πολλῶν ἐπιθυμούντων τοῦτο ποιῆσαι, καὶ κοινωῆσαι τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ σταρχίῳ (84). Ὑπέβαλον γοῦν τινες Νικήτην τὸν τοῦ Ἡρακλου πατέρα, ἀδελφὸν δὲ Δάλκης (85), ἐντυχεῖν τῷ Τιμόνι, ὅπερ μὴ δοῦναι αὐτοῦ τὸ σῶμα, μή, φασιν, ἀφέντες τὸν ἀσταυρωμένον, τοῦτον δρᾶντας σέβειν. Καὶ ταῦτα εἶπον, ὑποβαλόντων καὶ ἐνισχύσαντων τῶν Ἰουδαίων, οἱ καὶ ἐπήρησαν μελλόντων ἡμῶν ἐκ τοῦ πυρὸς αὐτὸν λαμβάνειν, ἀγνοοῦντες ὅτι οὗτος τὸν Χριστὸν ποτε καταλιπεῖν δυνατόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σωζόμενων σωτηρίας παθόντα, οὐτε ἔτερόν τινα σέβειν. Τοῦτον μὲν γάρ Υἱὸν δυτα τοῦ Θεοῦ, προσκυνοῦμεν, τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς τοῦ Κυρίου καὶ μιμητὰς, ἀγοράμεν αἵρις, ἔνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν θεῖον βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὃν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ μαθητὰς (86) γενέσθαι. Ἱδὼν οὖν ὁ ἔχαποντάρχης τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεκίαν, θειές αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς Θεος αὐτοῖς, ἔκαυσεν. Οὕτως τε ἡμεῖς ὅπερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον δοτάδε αὐτοῦ, ἀπεθέμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν. Ἔνθα ὡς δυνατὸν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρῇ, παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἰς τὰν προηθλήστων μνήμην, καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησὸν τε καὶ ἐπομψίαν. Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὴν μαχάριον Πολύκαρπον σὺν τοῖς ἀπὸ Φιλαδελφείας δώδεκα τοῖς ἐν Σμύρνῃ μαρτυρήσασι· δε μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημο-

A speciem præbens, tanquam velum navis ventorum statu sinuatum circum corpus martyris stetit. Quod quidem in medio positum, non ut caro assa videbatur, sed velut aurum aut argentum quod in fornace excoquitur. Quippe odorem suavissimum quasi thuris alteriusve pretiosi aromatis, naribus nostris inhalantem hauriebamus. Postremo cernentes impīt ac profani homines corpus flammis non posse consumiri, consecutorem propius accedere ensemque alte in corpus adligere jusserunt. Quo facto tanta vis sanguinis effluxit, ut ignis prorsus extingueretur, pleisque universa miraretur tantum esse discrimen inter infideles atque electos. Quorum ex numero hic certe unus fuit nostra aetate, apostolicus et propheticus doctor, catholicæ Smyrnensis Ecclesiæ episcopus. Quidquid enim ille ore suo unquam protulit, aut impletum jam vidimus, aut scimus impletum. Verum invidus ille atque æmulus, et jurisdictionis generi semper infestus nequissimus dæmon, cum insigne illius martyrium, vitamque ab inueniente adolescentia sine ulla reprehensionis labe tractatam intelligeret, atque idcirco immortalitatis corona ipsum esse redimitum, et præmium gloriosi certaminis sine controversia retulisse cerneret, operam dedit ne corpus illius a nostris auferretur; tametsi multi inter nos essent, qui id agere magnopere cupiebant, et sacro illius cadaveri communicare. Quidam igitur suggesserunt Nicetæ Herodis patri, fratri autem Dalces, ut proconsulem adiret moneretque ne cadaver illius donaret, ne forte, ut aiebant, relicto Crucifixo, hunc deinceps Christiani colere inciperent. Et isti quidem hæc dicebant,

Cetione: Non enim projecit quam incidit, sed accipiens eam ut medicamen ad sanitatem illius delicti quod admiserat abnequando, domi recondit: ut consumerint infirmiores, fideles tamen, honorare si quid a martyribus sumperint. Hac etiam referendus est mos Ægyptiorum, qui martyrum corpora non humabant, sed domi in lectulis reposita servabant, ut resert Athanasius in Vita B. Antonii.

(85) Ἀδελφὸν δὲ Δάλκης. Hoc nomen varie corruptum in codicibus nostris iaveui. Codex quidem Me liens Δάλης scriptum habet. Nicephorus autem Δάρκης. Cæteri codices vulgatam lectionem retinent eum Rutilio. Sed cum hoc nomen nec Graecum sit nec Latinum, malum sequi editionem Usserianam, in qua legitur ἀδελφὸν δὲ Ἀλκῆς. Nam Alce nomen fuit usitatissimum in Gracia, et præcipue apud Smyrnæos, ut docet Ignatii ad Smyrnæos epistola. Usserius quoque in manuscripto Sivili codice scriptum esse testatur ἀδελφὸν δὲ Ἀλκῆς. Quam tamen lectionem Savilius ad oram libri sui qui penes nos est, minime adnotavit.

(86) Συγχοιωνός τε καὶ μαθητάς. Rectius in codice M. et Medicæo scribitur καὶ συμμαθητάς. In integro autem exemplari hujus epistole quod Jac. Usserius edidit, ita scriptum habetur: ὃν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνούς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι. Quam lectionem vetus ejus epistola interpres secutus est. Sic enim vertit, ut nos socii ipsorum et condiscipuli esse mereamur. Optime, meo quidem judicio. Optant enim Smyrnenses, ut discipuli Christi, et commilitones ac condiscipuli martyrum esse mereantur. Vulgatam lectionem retinet auctor Chronicus Alexandrinus, ubi agit de Polycarpo.

(84) *Kοινωνῶσαι τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ σταρχῷ.* Hic locus in primis notabilis est, quippe qui vetustissimum Christianorum consuetudinem, ac præterea rationem ejus nobis ostendit. Ideo enim reliquias martyrum aliquas habere tanto studio optabant, ut cum iisdem etiam mortuis communicarent. Nec contenti ea communione sanctorum quam catholica prospicitur Ecclesia, per fidem scilicet, spem ac charitatem; per sacras etiam eorum reliquias et pignora, cum ipsis communicare cupiebant. Itaque eorum reliquias in cœmeteriis honorifice condebant, ibique quotannis convenientes, anniversariis martyrii diem celebrabant, hac ratione cum defuncto martyre perpetuo communicant. ut testatur hæc epistola paulo infra. Atque id faciebant ex præcepto apostoli Pauli, qui in Epistola ad Rom., cap. xii, communicare nos sanctorum memoris jubet. Gerte Opatus in libro ii, verba illa Apostoli, *memoriam sanctorum communicantes*, ita interpretatur, ut idem significent, quod offerre ad sepulera martyrum. Nec aliud sumit Hilarius in libro contra Constantium, sub fine. De hac communione loquitur Marcellinus presbyter in libello precum ad Valentiniandum imp., ubi de Ovryynchus qui sancti Pauli ipsorum quondam antistitius memoriam devotissime celebrabant: *Habentes, inquit, secum presbyteros et diaconos illius illibatae fidei, per quos fruenterunt divisionis sacramentis, una cum supermemorato beatissimo Paulo.* Et hæc quidem de publico cultu reliquiarum que in cœmeteriis reondebantur. Fuit et alius mos seculis temporibus, ut singuli fidelium reliquias martyrum quascunque nancisci potuerant, domi honorifice servarent. De quo more audi quid seuserit Eusebius noster in sermone *de resurre-*

suggerentibus atque instantibus Judæis, qui etiam nos sollicite observaverant, cum e rogo corpus auferre tentarent : stulti, qui ignorarent nos Christum nunquam posse relinquere, qui pro salute omnium, quotquot ex genere humano salvi futuri sunt, mortem pertulerit, nec alium quemquam colere. Ille enim utpote Filius **135** Dei adoramus, martyres

(87) Ἐρ πατέρι τέπῳ λατεῖσθαι. Finis hujus Smyrnæorum epistole omisssus est ab Eusebio, propriea quod ad institutum ipsius parum facere videbatur, et quia in alio opere integrum epistolam retulerat, in libro scilicet De antiquis martyrum passionibus. Nos vero ex editione Usseriana extreamam hujus epistole partem suppliebimus, ne studiosi lectores in hac editione nostra quidquam desiderare possint. Sic autem habet :

Οὐ μόνον διδάσκαλος γενόμενος ἐπίσημος, ἀλλὰ καὶ μάρτυς ἔζοχος οὐ τὸ μαρτύριον πάντες ἐπιθυμοῦσι μιμεῖσθαι, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ γενόμενον· διὸ τῆς ὑπομονῆς γάρ καταχωνισάμενος τὸν ἀδεικόν ἄρχοντα, καὶ οὕτως τὸν τῆς ἀφθορίας στέφανον ἀπόλαβόν, σὺν τοῖς ἀποστόλοις καὶ πάσι δικαίοις ἀγαλλιώμενος, δοξάζει τὸν Θεόν καὶ Πατέρα, καὶ εὐλογεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν, καὶ κυρενήτην τῶν σωμάτων ἡμῶν καὶ ποιμένα τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅμεις μὲν οὖν τὴν ἡξιώσατε διὰ πλειόνων δηλωθῆναι ὑμῖν τὸ γενόμενα, Ὅμεις δὲ κατὰ τὸ παρὸν ἐπὶ κεφαλαῖν μεμρύκαμεν διὰ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Μάρκου. Μαθύντες οὖν ταῦτα, καὶ τοῖς ἐπέκεινα διδάσκοις τὴν ἐπιστολὴν διαπέψασθε, ἵνα καὶ ἔκεινοι δοξάζωσι τὸν Κύριον, τὰς ἔκλογάς ποιεῦντα διὰ τῶν ιδίων δούλων, τῷ δηναμένῳ πάντας· ὅμας εἰσαγαγεῖν ἐν τῇ αὐτῷ χάριτι καὶ δωρεῇ εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ βασιλείαν, διὰ παιδὸς αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὅτι δέ δόξα, τιμὴ, κράτος, μεγαλοσύνη εἰς αἰώνας. Ἀμήν! Προσαγορεύετε πάντας τοὺς ἀγίους· ὅμας οἱ σὺν ἡμῖν προσαγορεύουσιν, καὶ Εἰάρεστος ὁ γράφας πανοικεῖ. Μαρτυρεῖ δὲ ὁ μαρτάριος Πολύκαρπος μηνὸς Εὐνθικοῦ δευτέρᾳ ἰσταμένου, πρὸ ἐπὶ ταχαλονῶν Μαΐου, Σαββατῷ Μεγάλῳ, ὥρῃ ὄγδῃ· συνελήφθη ὑπὸ Ἡρόδου, ἐπὶ ἀρχιερέως Φιλίππου Τραλλιανοῦ, ἀνθυπατεύοντος Στατίου Κοδράτου, βασιλεύοντος δὲ εἰς τοὺς αἰώνας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὅτι δέ δόξα, τιμὴ, μεγαλοσύνη, θρόνος αἰώνιος ἐπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἐρρώσθαι ὑμᾶς εὐχόμεθα, ἀδελφοί, στοχουντὰς τῷ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον λόγῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ’ οὐ δόξα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῇ τῶν ἀγίων ἐκλεκτῶν, καθὼς ἐμπατύρησεν ὁ μαρτάριος Πολύκαρπος, οὗ γένοιτο ἐν τῇ γαστιλείᾳ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ ἴχνη εὑρεθῆναι ἡμᾶς. Ταῦτα μετεγράφατο μὲν Γάτος, ἐκ τῶν Εἰρηναίου, μαθητοῦ τοῦ Πολύκαρπου, διὰ καὶ συνεπιλεύσατο τῷ Εἰρηναίῳ· ἐγὼ δὲ Σωκράτης ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ Γατοῦ ἀντιγράψων ἔγραψα. Ἡ χάρις μετὰ πάντων. Ἐγὼ δὲ πάλιν Πιονίος ἐκ τοῦ προγεγραμμένου ἔγραψα, ἀναζητήσας αὐτά, κατὰ ἀποκάλυψιν φανερώσαντος μοι Πολύκαρπου, καθὼς δηλώσω ἐν τῷ καθεξῆς, συναγαγών αὐτά κὴν σχέδον ἐκ τοῦ χρόνου κεχμηκότα, ἵνα καὶ με συναγάγῃ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, ώτη δόξα, σὺν Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰώνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Id est :

Qui non solum doctor insignis, verum etiam sumimus exstitit martyr, cuius martyrium omnes imitari student, quippe quod cum Evangelio Christi consenserit. Etenim injustissimum praesidem patientia ac tolerantia superavit, et hac ratione immortalitatis coronam adeptus, una cum apostolis atque omnibus sanctis letus glorificat Deum Patrem, et benedicit Dominum nostrum, gubernatorem corporum nostrorum, et catholicæ per universum orbem Ecclesiæ pastorem. Ac vos quidem petieratis ut cuncta quæ gesta sunt, fusi exponemus. Nos vero impræsentiarum brevi compendio indicavimus

Α νεύεται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ἐν παντὶ τόπῳ λαλεῖσθαι (87). Τὰ μὲν δὴ κατὰ τὸν θαυμάσιον καὶ ἀποστολικὸν Πολύκαρπον, τοιούτου κατηγίκτω τέλους, τῶν κατὰ τὴν Σμυρναίων Ἐκκλησίαν ἀδελφῶν τῆς Ιστορίαν ἐν ἥ δεδηλώκαμεν αὐτῶν ἐπιστολὴ κατατεθεὶμένων. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ περὶ αὐτοῦ γραφῇ καὶ

per fratrem nostrum Marcum. Quæ vos posteaquam accepératis, rogamus ut ad fratres ulterius positos epistolam transmittatis, quo et illi Dominum benedicant, qui ex suis famulis quoescunq; vult, eligit, qui gratia sua atque indulgentia omnes nos in regnum suum aeternum potest inducere, per Filium suum unigenitum Jesum Christum, cui gloria, honor, imperium ac majestas in secula. Amen! Salutate omnes sanctos universi qui nobiscum sunt, vos salutant, et Evarestiū hujus epistole scriptor B cum omni domo sua. Passus est autem beatus Polycarpus die secundo mensis Xanthici, ante diem vii Kalendas Martialis, Magno Sabbato, hora octava. Captus est ab Herode, pontifice Asiae Philippo Tralliano, Statio Quadrato proconsule, regnante in secula Iesu Christo, cui gloria, honor, majestas ac thronus sempiternus ab ætate in ætatem. Optamus vos in Domino valere, fratres charissimi, inherentes præceptis atque Evangelio Iesu Christi, cum quo gloria et honor Deo Patri sanctioque Spiritui, ob salutem sanctorum qui electi sunt a Deo. Quorum exemplo passus est beatus Polycarpus. Ad ejus vestigia optamus ut in regno Christi locum habere mereamur. Hec ex libro Irenæi, discipuli B. Polycarpi, descripsit Caius, qui etiam versatus est cum Irenæo. Ego vero Socrates Corinthi transcripsi ex Caii exemplari. Gratia sit cum omnibus. Postea ego Pionius ex supradictio descripsi, cum exemplaria diu quæsivissem, et Polycarpus per visionem ea mili revaleret, ut inferius declarabo : cum autem vetustate ac longinquitate temporis prope corrupta essent, collegi ea, ut me quoque cum electis suis colligat Dominus noster Jesus Christus, cui cum Patre et Sancto Spiritu gloria in secula seculorum. Amen!

Illa idcirco hic ascribenda esse duxi, ut tam illumine antiquitatis ecclesiastice monumentum hic quoque integrum legeretur. Sunt autem in calce hujus epistole quædam diligenter observanda. Primum est, hanc epistolam non continuo post Polycarpi martyrium, sed aliquanto post tempore a Smyrnæis scriptam fuisse. Nam cum Philomelenses de Polycarpi martyrio fama tantum ac rumoreteinus audissent, litteras dederunt ad Smyrnæorum Ecclesiam, rogantes ut cuncta quæ in beatissimi viri passione gesta fuerant, singillatim prescripta ad ipsos mitterentur. Quod quidem libentissime præstiterunt Smyrnæi, scripta ad ipsos epistolam quam in manib; habemus. Id autem subindicant his verbis: Τρεῖς μὲν οὖν τὴν ἡξιώσατε διὰ πλειόνων δηλωθῆναι ὑμῖν τὰ γενόμενα, etc. Secundo notandum est, Polycarpi martyrium passim in hac epistola evangelicum martyrium appellari. Nam et iipso epistola aiunt Smyrnæi : σχεδὸν γάρ πάντα τὰ προάγοντα ἐγένετο, ἵνα ἡμῖν ὁ Κύριος δωνεῖ ἐπιδεῖξῃ τὸ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον μαρτύριον. Et in extrema epistola parte : οὐ τὸ μαρτύριον πάντες ἐπιθυμοῦσι μιμεῖσθαι, κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ γενόμενον. Cur autem consonum Evangelio Christi vocetur hoc Polycarpi martyrium, utrobique afferunt rationem Smyrnæi, quod scilicet Polycarpi fugerit eos, qui ipsum persecabantur, exemplo Christi expectans donec traderebantur, et quod iniuriam praesidis patientia sua superavit. Illud etiam observandum est, hanc Smyrnæorum epistolam perlata quidem fuisse a Marco, scriptam vero manu Evarestiū, cuius nomen ascripserunt

ελλα μαρτυρια συνηπτο (88) κατὰ τὴν αὐτὴν Σμύρνην πεπραγμένα ὑπὸ τὴν αὐτὴν περίοδον τοῦ χρόνου τῆς τοῦ Πολυκάρπου μαρτυρίας· μεθ' ὧν καὶ Μητρόδωρος τῆς κατὰ Μαρκιώνα πλάνης πρεσβύτερος δὴ εἶναι δοκῶν, πυρὶ παραδοθεὶς ἀνήρηται. Τῶν γε μὴν τότε περιβότος μάρτυς εἰς τις ἐγνωρίζετο Πιόνιος, οὐ τὰς κατὰ μέρος διμολογίας, τὴν τε τοῦ λόγου παρθησίαν, καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐπὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν ἀρχόντων ἀπολογίας, διδασκαλικάς τε δημηγορίας, καὶ ἔτι τὰς πρὸς τοὺς ὑποπεπτωκότας τῷ κατὰ τὸν διωγμὸν πειρασμῷ δεξιώσεις, παραμυθίας τε δὲς ἐπὶ τῆς εἰρκτῆς τοῖς παρ' αὐτὸν εἰσαφικνουμένοις ἀδελφοῖς παρειθέτο, ἃς τε ἐπὶ τούτοις ὑπέμεινε βασάνους, καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις ἀλγηδόνας, καθηλώσεις τε, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς πυρᾶς καρπείαν, τὴν τε ἐφ' ἄπλασι τοῖς παραδόξοις αὐτοῦ τελευτὴν, πληρέστατα τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς περιεχούσης, τοὺς οὓς φίλον, ἐπὶ ταύτην ἀναπέμψομεν, τοῖς τῶν ἀρχαίων συναχθεῖσιν ἡμῖν μαρτυρίος ἐντεταγμένην (88'). Εἳξης δὲ καὶ ἀλλων ἐν Περγάμῳ (89) πόλει τῆς Ἀσίας ὑπομνήματα με-

Smyrnæi exemplo apostoli Pauli, qui in suis ad Romanos litteris Tertiū quoque litterarum scriptoris nomen apposuit. Postremo notandum est, quod Polycarpus passus esse dicitur die secundo mensis Xanthici, id est, ante diem vii Kalendas Martias. Usserius quidem tum in notis ad epistolam Smyrnæorum, tum in libro De anno solari Macedonum et Asianorum, cap. 1, affirmat Smyrnæos prætermorem reliquarum Asiae civitatum, mensem Xanthicum exorsos fuisse a die 25 mensis Martii. Sed cum ad id probandum nullam rationem afferat, in eo non possum illi assentiri. Quis enim credit, Smyrnæos in mensium Macedonicorum dispositione a reliquis Asiae civitatibus dissensisse? Certo si ita fuisset, Smyrnæi diem quo passus est Polycarpus, non ita designassent, ut legitur in hac epistola: μαρτυρεῖ δὲ ὁ Πολύκαρπος Ξανθίκου δευτέρᾳ ἥστατῳ. Sed ad vitandum ambiguitatem, adjicessent, καθ' ἡμέρας τοὺς Σμυρνατοὺς. Ceterum Smyrnæos in anni ac mensium suorum dispositione prorsus cum Asianis consensisse, docent Acta Pionii martyris qui passus est Smyrnæi in persecutione Deciana, in quibus ita scribitur: Ηακτα sunt Julio preconsele, ante iv Idus Martias more Romanorum, Asiae autem more, septimi mensis undecimo. Rectius in Chronico Alexandrino legitur: ὁ ἐστι κατὰ Ἀσσαῦος μηνὶ Ἑκτῷ β'. Cum igitur Smyrnæi non aliter menses suos ordinaverint quam cæteri Asiani, apud Asianos vero mensis Xanthici initium in vicesimum secundum Februarii diem inciderit, idem quoque a Smyrnæis observatum sit necesse est. Quare in epistola Smyrnæorum de martyrio Polycarpi, scribendum: πρὸ ἐπτά Kalendῶν Μαρτῶν, ut legitur vetus interpres. Nam secundus dies mensis Xanthici apud Smyrnæos et Asianos cadebat in vii Kalendas Martias. Certe eo die, 23 scilicet Februarii, et Smyrnæi et omnes Græci memoriam sancti Polycarpi semper celebrarunt, ut constat tum ex *Actis* Pionii martyris, tum ex *Menœis* Græcorum. Quod si quis cum Usserio nobis objiciat, diem magni Sabbati, quo passus est B. Polycarpus, nunquam posse cadere in vii Kalendas Martias, respondebimus obscurum nobis esse atque incompertrum, quodnam fuerit magnum illud Sabbatum, cuius a Smyrnæis facta est intentio, tum in epistola ad Philomelieuses de martyrio Polycarpi, tum in *Actis* Pionii. Capellus quidem primum Sabbatum Quadragesimæ ita vocari existimat. Cuius conjecturam sequetur qui volet. Sed cum diem ipsius quo passus est B. Polycarpus, tot tantisque testimoniis designatum habeamus, septimum scilicet

A vero tanquam discipulos et imitatores Domini, merito amore prosequimur, ob eximiam ipsorum benevolentiam, quam erga Regem ac Magistrum suum declararunt. Quorum nos quoque consortes ac condiscipulos sieri omnibus modis optamus. Porro cum centurio pertinaciam Judæorum animadverteret, corpus in medio collocatum, ut moris est ipsis, concremavit. Atque ita nos demum ossa illius gemitis preliosissimis chariora, et quovis auro puriora colligentes, ubi decebat condidimus. Quo etiam in loco nobis, si sieri poterit, convenientibus concedet Deus natalem ejus martyrii diem cum hilaritate et gudio celebrare, tum in memoriam corum qui glorioso certamine perfuncti sunt, tum ad posteros bujusmodi exemplo erudiendos et confirmandos. • **B** Hæc de beato Polycarpo, qui cum aliis duodecim Philadelphensibus apud Smyrnam martyrio est coronatus. Qui tamen solus omnium hominum megoria ac fama præcipue celebratur, adeo ut nomen ipsius ubique terrarum etiam a gentilibus commemoretur.

Kalendas Martias, præstat meo quidem judicio eam sententiam tueri, quæ tum Smyrnensis Ecclesiæ, tum omnium Orientalium tabulis confirmatur, quam incertis de magno Sabbatho conjecturis et Judæorum traditionibus inniti. Neque enim probabile est, Smyrnæos diem quo passus est B. Polycarpus ignorasse; aut natalem ejus alio die quam quo passus fuerat, celebrasse, præsentim cura Smyrnæi in hac ipsa ad Philomelienses epistola diserte pollicentur, se quotannis diem ejus natalem pie sancteque esse celebraturos. Quare cum paulo ante Pionii martyrium, principatu Decii Augusti, id est, octoginta circiter annis a passione B. Polycarpi, constet Smyrnæos natalem B. Polycarpi celebrasse vii Kalendas Martias, nefas jam esse existimo de die passionis ejus amplius dubitare. *Siculorum Fastorum* auctor, inquit Usserius, pro Μάτῳ legit Ἀπριλλίον. Verum enim Polycarpi natale in 26 Martii esse statuendum, et Asiani anni ratio et magni Sabbathi character evinit, licet apud Latinos 26 Jan., apud Græcos 23 Febr. celebretur. Usserio astipulatur Pagius ad an. 167, n. 3, 4. Edīt.

(88) Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ περὶ αὐτοῦ γραψῆ καὶ ἀλλα μαρτύρια συνηπτο. Male hunc locum acceperunt Rufinus, Nicephorus et Christophorus. Existimarent enim in eadem illa de Polycarpi martyrio epistola, Pionii quoque et Metrodori aliorumque passiones a Smyrnæis commemoratas fuisse, cum tamen id non dicat Eusebius, sed tantum affirmet, epistolæ illi in qua de Polycarpi martyrio agebatur, adjunctas fuisse aliorum martyrum passiones, Pionii scilicet ac Metrodori. Certe Eusebius paulo post, epistolam de Pionii martyrio distinguit ab epistola illa in qua martyrium Polycarpi describitur: Πληρέστατα τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς περιεχούσης, τοὺς οὓς φίλον ἐπὶ ταύτην ἀναπέμψομεν. Et in hoc quidem fortasse excusari potest Eusebius. In eo vero quod Pionium, Metrodorum, Carpum et reliquos passos esse existimat principatu Marci Antonini, iisdem temporibus quibus passus est Polycarpus, nemo illum excusare unquam potest. Quippe ex *Actis* Pionii, et ex *Actis* Carpi et Papuli, constat illos regnante Decio subiisse martyrium. Causam erroris Eusebii præbuit, quod *Acta* illa Pionii et Carpi simul cum *Actis* passionis sancti Polycarpi in uno codice compacta legebantur. Ex quo suspicetus est Eusebius illos uno codemque tempore passos fuisse.

(88') Ἐντεταγμένη. Al. impr., ἐντεταγμένη, nigirum typograph. errore. Edīt.

(89) Εἳξης δὲ καὶ ἀλλων ἐν Περγάμῳ. Hunc locum ita accepit Christophorus, quasi *Acta mar-*

Atque hic exitus admirandi illius et apostolici Po-
lycarpi : cuius ordinem ac seriem fratres Smyrnensis Ecclesiæ, in ea quam diximus epistola memoriam prodiuerunt. Seu et alia martyria sub idem tempus

quo Polycarpus passus est, apud Smyrnam facta, in eadem epistola conjunctim leguntur. In quibus et Metrodorus quidam, qui Marcionis sectæ presbyter dicebatur, flammis consumptus interiit. Celerissimus quoque inter reliquos ejus temporis martyres fuit Pionius. Cujus singulas confessiones, ac libertatem in dicendo, utque coram populis ac præsidibus pro fidei nostræ defensione peroraverit, conciones item de institutione fidei, præterea cohortationes, atque invitationes ad eos qui persecutionis tempore lapsi fuerant : allocutiones etiam et consolationes quas in carcere positus adeuntibus ipsum fratribus adhibuit ; quæ super his tormenta, quantosque dolores sustinuerit : clavorum insuper confixiones, et mirabilem in medio rogo constantiam : mortem denique ipsam quæ cuncta illa miracula subsecuta est, si qui volent cognoscere, eos ad epistolam de illius martyrio uberrime conscriptam amandamus, quam nos in opere de priscis martyribus quorum passiones collegimus. **136** ordine suo inseruimus. Aliorum præterea qui in urbe Asiæ Pergamo sub id tempus martyrium passi sunt, Acta etiamnum circumferuntur, Carpi videlicet, Papuli, et mulieris cuiusdam Agathoniæ : qui post multas atque illustres fidei nostræ confessiones glorioso exitu consummati sunt.

CAPUT XVI.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Quomodo Justinus philosophus religionem Christi Romæ prædicans martyrium meruit.

Οπως Ιουστῖνος δὲ φιλόσοφος τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς πόλεως πρεσβεύει ἐμφύτηρος (Nic. H. E. III, 32).

Iisdem temporibus et Justinus, cuius supra mentionem fecimus, cum alterum librum pro fidei nostræ defensione imperatoribus superioris memoratis obtulisset, sacro martyrio exornatus est fraude ac machinationibus Crescentis philosophi, qui vivendicationem prorsus convenientem ac respondentem Cynicæ appellationi æmulabatur. Quem cum ille disputans audientibus plurimis convicisset, tandem veritatis illius quam prædicaverat, præmium martyrio consecutus est. Hunc autem exitum vita, idem ille veræ sapientiæ studiosissimus sectator, in supradicto *Apologeticō* aperte prout erat ipsi prope diem eventurus, prædictit his verbis : « Ego etiam exspecto ut ab aliquo eorum qui philosophi appellantur, insidiis appetar, et in nervum com-

κατὰ τούτους δὲ καὶ δικρῷ πρόσθεν τὴν δηλώθεις Ιουστίνος, δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδούς (90) τοῖς δεδηλωμένοις ἔρχουσι, θειῷ χατακοσμεῖται μαρτυρίῳ, φιλοσόφου Κρίσκεντος (τὸν φερύνυμον δὲ οὐτος τῇ Κυνικῇ προστιγμῷ βίον τε καὶ τρόπον ἔξήλου) τὴν ἐπιδουλήν αὐτῷ χαταρτύσαντος, ἐπειπερ πλεονάκις ἐν διαλόγοις ἀκροστῶν παρόντων (91) εὐθύνας αὐτὸν, τὰ νικητήρια τελευτῶν ὑπὲρ ής ἐπρέσβευεν ἀληθείας, διὰ τοῦ μαρτυρίου τοῦ κατ' αὐτὸν ἀνεδήσατο. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ τοις ἀληθείαις φιλοσοφώτατος, ἐν τῇ δεδηλωμένῃ Ἀπολογίᾳ σαφῶς οὔτεως, ὠστέρε οὖν καὶ ἐμελλεῖ δεσμὸν οὕπον περὶ αὐτὸν συμβῆσθαι, προλαβὼν ἀποσημαίνει τούτοις αὐτοῖς τοῖς βῆμασι. « Κάγκων προσδοκῶ ὑπὸ τινος τῶν ὀνομασμένων ἐπιδουλευθῆ-

tyrum Carpi et Papuli, in eadem illa Smyrnæorum epistola continerentur. Quod tamen verum non puto. Neque enim verisimile est, Smyrnæos martyria quæ Pergami gesta erant, in epistola sua retulisse. Præbilius est, *Acta* hæc martyrum Pergamenorum a Smyrnæis vel a quibusdam aliis, oī argumenti similitudinem postea adjuncta suisse epistolæ Smyrnæorum, et in unum quasi corpus reducta. Atque ita hunc locum cepisse videtur Nicophorus. Duas porro epistolas Smyrnæorum suisse existimo : alteram que de Polycarpi, alteram quæ de Pionii martyrio seorsum commemoraverit : quibus subjecta erant *Acta* passionis Carpi et Papuli. Certe Pionius itemque Carpus et Papulus, Decio imperante, martyrium passi sunt, ut eorum *Acta* hodieque testantur. Quare paucis illorum referri non potuit in dicta Smyrnæorum epistola, quæ de Polycarpi martyrio adhuc recenti scripta est ad Ecclesiæ Philomelii temporibus Marci Antonini. Vide Baronium ad annum Christi 169, cap. 22, et Usserium in libro *De anno solari Macedonum et Asianorum*, cap. 3.

(90) Δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδούς. Eusebius infra cap. 17 mētoumen Merum facit hujus secundi *Apologetici*, quem Justinus imp. M. Aurelio Antonino pro Christianis dicaverat. Ejusdem libri meminit etian Hieronymus in opere *De scriptoribus ecclesiasticis*. Scaliger in

Animadversionibus Eusebianis, pag. 201, ait hunc secundum Justini *Apologeticum*, cuius hoc loco mentionem facit Eusebius, hodie non extare, idque palam esse affirmat. In quo tamen longe fallitur. Etenim Eusebius, postquam dixit Justinum philosophum secundum pro Christianis *Apologiam* M. Aurelio Antonino obtulisse, statim ex eadem oratione insignem locum assert, quo Justinus aduersus Crescentem Cynicum philosophum invehitur. Qui quidem locus hodie extat in *Apologia* prima ejusdem Justini, pag. 46 editionis Parisiensis Graeco-Latinæ. Verum in vulgatis Justini editionibus, orationes illius apologeticæ præpostero ordine collocatae sunt. Nam quæ secunda ponitur in excusis exemplaribus, ea priore loco poni debuit. Quæ vero in editionibus prima recensetur, et ad senatum Romanum inscripta est, ea posteriori loco collocari debet, ut pluribus infra dicturi sumus.

(91) Ἀκροατῶν παρόντων. Ita quidem Regius. Sed quatuor reliqui, Mazar. scilicet ac Med., cum Fuk. et Saviliano, scriptum habent, ἐπ' ἀκροατῶν εὐθύνας αὐτὸν, quod quidem mihi videtur elegantiū. Porro haec periodus cum in Graeco confusa sit ac perturbata, in duas a nobis divisa est, ut sensus apertior redderetur. Idque etiam ante nos præstitus Rusinus.

ναι, καὶ ξύλῳ ἐντιναγῆναι (92), ἢ καὶ ὑπὸ Κρίσκεν-
τος τοῦ ἀφίλοσόφου καὶ φιλοχόμπου. Οὐ γάρ φιλόσο-
φον εἰπεῖν ἄξιον τὸν ἄνδρα, ὃς γε περὶ ὧν μὴ ἐπί-
σταται δημοσίᾳ καταμαρτυρεῖ, ὡς ἀθέων καὶ δεσ-
έων Χριστιανῶν δυτῶν, πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν
πολλῶν, πεπλανημένως τοῦτο πράττων (93). Εἴ τε
γάρ μὴ ἐντυχόν τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι κατα-
τρέχει ἡ μῶν, παμπόνηρός ἔστι καὶ ἰδιωτῶν πολλῷ
χείρων, οἱ φυλάττονται πολλάκις περὶ ὧν οὐκ ἐπίσταν-
ται διαλέγεσθαι καὶ φευδομαρτυρεῖν. Καὶ εἰ ἐντυχόν
μὴ συνήκε τὸ ἐν αὐτοῖς μεγαλεῖον, ἢ συνεῖς, πρὸς
τὸ μὴ ὑποπτευθῆναι τοιοῦτο ταῦτα ποιεῖ, πολὺ μᾶλ-
λον ἀγενῆς καὶ παμπόνηρος, ἰδιωτικῆς καὶ ἀλόγου
δόξης καὶ φόβου ἐλάττων ὥν. Καὶ γάρ προθέντα μα-
καὶ ἐρωτήσαντα αὐτὸν ἐρωτήσεις τενάς τοιαύτες, μα-
θεῖν καὶ ἐλέγχει ὅτι ἀληθῶς μηδὲν ἐπίσταται, εἰδέναι
ὑμᾶς βούλομαι. Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω (94), εἰ μὴ ἀν-
ηγόρηθεσαν ὑμῖν αἱ κοινωνίαι τῶν λόγων, ἔτοιμος καὶ
ἐπ' ὑμῶν κοινωνεῖν τῶν ἐρωτήσεων πάλιν· βασιλι-
κὸν δ' ἀν καὶ τοῦτο ἔργον εἶη. Εἰ δὲ καὶ ἐγνώσθησαν
ὑμῖν αἱ ἐρωτήσεις μου καὶ αἱ ἐκείνου ἀποκρίσεις,
φανερὸν ὑμῖν ἔστεν, διτὶ οὐδὲν τῶν ἡμετέρων ἐπίστα-
ται· ἢ εἰ ἐπίσταται, διὰ τοὺς ἀκούοντας δὲ οὐ τολμᾷ
λέγειν, ὡς πρότερον ἔφην, οὐ φιλόσοφος, ἀλλὰ φιλό-
δοξος ἀνὴρ δεικνυταί, ὃς γε μηδὲ τὸ Σωκρατικὸν
ἀξιέραστον ὅν τιμῇ (95). • Ταῦτα μὲν οὖν δὲ Ιουστ-

(92) *Kai ξύλῳ ἐντιναγῆται.* Ita codex Regius et Nicæphorus hunc Justini locum exhibent. Sed in ve-
tustissimo codice Mazarino scriptum inveni, καὶ ξύ-
λῳ ἐντιναγῆναι. In Fuk., καὶ ἐν ξύλῳ ἐντιναγῆναι. In Medicæo, καὶ ἐν ξύλῳ ἐντιναγῆναι. Illeodie in vulgatis C
Justini editionibus excusum est, καὶ ξύλῳ ἐμπα-
γῆναι, quonodo etiam in codice Medicæo prius scri-
ptum fuerat. Eamque lectionem servatus Scaliger, in
Animadversionibus Eusebianis veritatem patibulo affigi.
At Christophorusson et ante illum Langus, Nicæphori
interpres, verterunt fustuarium pati, pessime,
meo quidem iudicio. Rutilus, baculo et clava feriri,
quasi Justinus clavam et baculum Crescentis Cynici
fornicatauerit. Ego vero ξύλον, nervum interpretatus
sum. Ita enim summitur ea vox passim apud Euse-
biūm, verbi gratia, in libro quinto, initio, τὰς ἐν
τῷ ξύλῳ διετάσσεις τῶν πόδων. Themistius, oratione
9: Οἱ δὲ ἐκ τῶν σκιμπόδων εἰς δεσμωτήρια συνηρπά-
ζοντο τοῖς δὲ οἱ σκιμπόδες ἔγινοντο ἀτι ξύλων. Ad
quem locum recte doctissimus Petavius adnotavit ξύ-
λον esse quod Latini dicunt nervum, ut est in veteri-
bus Glossis, eoque sensu apud Prudentium sumi
lignum, cum ait:

*Lignoque plantas inserit,
Diraricatis cruribus.*

Quippe hujusmodi compedes erant e ligno. Idem
Themistius in oratione nondum edita, quae inscribi-
tur Constantini seu De humanitate, de tyranno lo-
quens: Καθάπερ οἵμαι δεσμωτήριον τις φύλαξ, πολ-
λοὺς ἔχων δεσμωτας ὑφ' ἑαυτὸν, ἀγαπᾷ τε καὶ γέγη-
θεν, ὅτι εὐτυχέστερός ἔστι τῶν ἐν τοῖς ξύλοις. Lucas
quoque in Actibus apostolorum, cap. xvi, loquens
de Paulo et Sila quos Philippensis magistratus in
carcerem conjecterant, ξύλον ita usurpat: Ἐβάλεν
αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας
αὐτῶν ἱστάσατο εἰς τὸ ξύλον. Vetus interpres ita
verit: Misit eos in interiorē carcerem et pedes eo-
rum strinxit ligno. Arator vero in lib. II Apostolicæ
Historiæ, eanudem rem narrans expressit his ver-
nis:

*Conveniunt, ubi carcer erat: quem sedibus imis-
Includunt comitante Sila: vestigia quorum*

A pingar: ab ipso forsitan Crescente, veræ philoso-
phiā ignaro, et vanitatis potius quam veritatis ama-
tore. Neque enim philosophi vocabulum meretur,
qui de rebus quas prorsus ignorat, publice loqui,
et Christianos impios ac profanos affirmare non
dubitabat, quo gratiam capiet plebecule; errans
omnino. Si enim cum doctrinam Christi nunquam
legerit, eam tamen suggillat, profecto nequissimum
est, et vulgi hominibus multo deterior, qui plerum-
que caverre solent ne de iis rebus loquantur quas
ignorant, neve falsum testimonium proferant. Si
vero cum eam doctrinam legerit, majestatem illius
minime intellexit; aut si intellexit quidem, verum
ita ut dixi se gerit, ne forte eum Christianum esse
homines suspicentur, longe adhuc ignavior pejor-
que judicandus est, quippe qui popularibus atque
insanis opinionibus, metuque inferiorem se esse
fateatur. Neque vero illud ignorare vos velim, au-
gustissimi imperatores, me cum multas hujusmodi
interrogationes ei proposuisse, 137 deprehen-
disse illum revera nihil scire. Atque ut sciatis a mo-
verum dici, paratus sum, si forte disputationes illæ
ad vestram notitiam non pervenerunt, coram vobis
interrogationes iterum proponere. Neque id ab
imperatoria majestate alienum fuerit. Si vero cum
interrogationes inceas, tum illius responsiones ad

Ligno mersa cavo vincis tenuere beatis.

In Menæo Græcorum, die 25 Septembris, de SS. Paulo et Tatta: Διαβληθέντες ὁς Χριστιανοὶ ξύλῳ
ἥσφαλοθησαν, καὶ ἀλύσεσιν ἐδέθησαν. Latini hoc li-
gnum etiam cippum dixerunt. Glossæ veteres: Cippus, πο-
δοχάκη. Sic in Passione Chrysanti et Dariæ: Tunc
irati milites, mittunt eum in cippo novo et nodosissi-
mo, ita ut in tertio puncto tibias correllarent. Igitur
cum starent ante eum et insultarent ei, ita putrefac-
tum est lignum totius cippi, ut in cinerem conver-
teretur. Sic legitur in codice ms. At Metaphrastes
eadem Acta describens sic habet ex versione Lipomi-
ani: Milites indignati eum in carcerem conce-
runt, et triplici compede strinxere: quæ quidem
cum ipsi astarent et illuderent, in pulvrem redacta
est.

(93) Πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν, πε-
πλανημένων τοῦτο πράττων. Editi antea, πρὸς
χάριν καὶ ἡδονὴν τῶν πολλῶν τῶν πεπλανημένων.
Longe elegantior est lectio quam ex tribus nostris
codicibus, Mz., Med. et Fuk., exhibemus. Quæ
emendatio adeo necessaria est, ut nisi ita scripse-
ris, quæ sequuntur Justini verba cum præcedenti-
bus nullatenus cohærent. Postquam enim dixit Ju-
stini Crescentem indignum esse philosophi voca-
bulo, propterea quod de rebus loqueretur quas pen-
itus ignorabat, et Christianos impios vocabat, ut
gratiam capiat imperite multititudinis: addit
deinde, illum in eo graviter errasse, πεπλανημένως
τοῦτο πράττων. Rationem inde subjungit, εἰ τε γάρ
μὴ ἐντυχόν, etc., eleganter omnino. Itaque non im-
merito in codice Regio ad latus horum verborum
apposita est nota Qp. et supra accentus circumflexi-
sus, et ov. Quæ nota significat ὥρατον, id est locum
venustum et elegantem.

(94) *Kai δτι ἀληθῆ λέτω.* Hanc loquendi vim et
proprietatem non intellexit Christophorusson. In hu-
jusmodi autem locutione subaudiuit eleganter Eva-
eiōnē.

(95) *Tὸ Σωκρατικὸν ἀξιέραστον δτι τιμῇ.* Intelli-
git egregiam illam Socratis sententiam quæ est apud
Platonem: quam quidem ab Eusebio aut ab exscri-

aures vestras pervenerunt, perspicuum vobis est, illum in religione nostra prorsus nihil scire. Aut si scit ille quidem, sed propter auditores eloqui non audet, nequaquam philosophus, ut antea dixi, sed popularis auræ captator esse deprehenditur, quippe qui pulcherrimum illud Socratis dictum parvi faciat: Nullum esse veritati anteferendum virum. » Hac te-
nus Justinus. Quem quidem, sicut ipse prædixerat, structis a Crescente insidiis, martyrio esse corona-
tum Tatianus vir qui primo ætatis sua tempore rhetorica docens, in gentilium disciplinis summa cum laude versatus est, et qui plurima ingenii sui monumenta posteris reliquit, in libro *Adversus gen-tes* testatur his verbis: « Et recte Justinus, vir omnium admiratione dignissimus, eos latronibus similes esse dixit. » Pauca deinde interlocutus de philosophis, hæc subiungit: « Crescens quidem qui in urbe Roma nidulum suum fixerat, sœdis puerorum amoribus, et avariliæ supra omnes mortales deditus contemnerent, ipse tantopere eam formidabat, ut Justino tanquam gravissimum malum mortem concinnaverit, eo quod ille veritatem prædicans, philosophos hellunes et deceptores esse convince-
ret. » Et hæc quidem Justino causa martyrii fuit.

CAPUT XVII.

*Dæ martyribus quorum Justinus in suis libris men-
tionem facit.*

Idem porro Justinus aliorum quoque qui paulo ante ipsum martyrio perfuncti erant, in priore *Apologeticō* mentionem facit his verbis: quæ quo-

ptore omissam, necessario in versione nostra adjiciendam putavi. Porro hunc locum ex manuscriptis codicibus Mæz., Med. et Fuk. ita restitui: ὡς γε μηδὲ τὸ Σωκρατικὸν ἀξιέραστον δύ τιμᾶ. (*Ali nos cum aliis correxiimus δύ πρὸ δύ.* Edīt.)

(96) Σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήρων μαθη-
μασι. Rutilus magistrum eloquentiae vertit; Tatianus, inquit, vir eruditissimus, in prima ætate sua ora-
torium docens. Ita etiam vertit Hieronymus in *Cata-
logo*. Theodoritus quoque in libro *τῶν Ἡερετικῶν* fabularum, Tatianum primo sophistam suisette testatur. Ipse Tatianus de se loquens in fine libri *Adver-
sus Græcos*, eodem utitur verbo quo Eusebius: Taῦτα μὲν οὖν οὐ παρ' ἄλλου μαθὼν ἔξεθέμην, πολλὴν ἐπιφοιτήσας τὴν, καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας τὰ ὑμέτε-
ρα, τοῦτο δὲ τέχνας καὶ ἐπινοίας ἔγχυρησας πολλαῖς. Ubi vox σοφιστεύσας nihil ad eloquentiam pertinet, sed omneum Græcorum sapientiam et liberales disciplinas complectitur. Sane quod Tatianus ibidem ait se plurimas regiones peragrasse, multasque artes et inventiones mechanicas curiose didicisse, philosophum magis indicat quam professorem eloquentiae. Adde quod liber ille *Adversus Græcos* conscriptus, D satis testatur auctorem parum in dicendo exercitatum suisette. Est enim eruditius quidem liber, sed sine ordinac. ac methodo compositus.

(97) Πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγῶνος. Quatuor nostri codices Mæz., Med., cum Fuk. et Saviliiano, scriptum habent, πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν μαρτυρίου.

(98) Έρ τῷ προτέρῳ αὐτοῦ μημονεύει *Ἀπολο-
γία*. Scribendum est ἐν τῇ δευτέρᾳ, ut recte conjectit D. Petavius in *Animadversionibus ad hæresim XLVI* Zephianii, et P. Halloixius in *Vita S. Justini*, cap. 26. Quippe Eusebius alio ordine *Apologiae* Justini recenset, quam quo nunc sunt editæ. Eam enim quæ in vulgatis editionibus secunda inscribitur, et Antonino Pio nuncupata est, Eusebius priorem appellat, ut videre est in capite 12 lib. iv, et in cap. 18

τοῦ. Οὐτὶ δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόδρησιν πρὸς τοὺς Κρίσκεντος συσκευασθεὶς ἐτελεώθη, Τατιανὸς ἀνὴρ τὸν πρῶτον αὐτοῦ βίον σοφιστεύσας ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθήμασι (96), καὶ δόξαν οὐ σμικρὸν ἐν αὐτοῖς ἀπενηγμένος, πλειστά τε συγγράμμασιν αὐτοῦ καταλιπόν μνημεῖα, ἐν τῷ Πρὸς Ἑλληνας Ἰστορεῖ λέγων ὅδε πας· « Καὶ ὁ θαυμαστώτας Ἰουστῖνος ὅρθις ἔξεφωνησεν, οἰούντες τοὺς προειρημένους λησταῖς. » Εἰτ' ἐπειπὼν τίνα περὶ τῶν φιλοσόφων, ἐπιλέγει ταῦτα· « Κρίσκης γοῦν ὁ ἐννεοττεύσας τῇ μεγάλῃ πόλει, παιδεραστὶ μὲν πάντας ὑπερήνεγκε, φιλαργυρίζει δὲ πάνυ προσεχής ἦν. Θανάτου δὲ ὁ καταφρονεῖν συμβουλεύων, οὕτως αὐτὸς ἐδεῖται τὸν θάνατον, ὡς καὶ Ἰουστῖνον καθάπερ μεγάλῳ κακῷ, τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύσασθαι, διότι κηρύττων τὴν ἀλήθειαν, λίχνους τοὺς φιλοσόφους καὶ ἀπατεύνας ἔξηλεγχε. » Καὶ τὸ μὲν κατὰ Ἰουστῖνον μαρτύριον τοιαύτην εἰληχε τὴν αἰτίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ ὧν Ἰουστῖνος ἐτίθεται συγγράμματα μημο-
νεύει μαρτύρων (Nic. H. E. iii, 33).

Ο δὲ αὐτὸς ἀνὴρ πρὸ τοῦ κατ' αὐτὸν ἀγῶνος (97), ἐτέρων πρὸ αὐτοῦ μαρτυρησάντων ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτοῦ μημονεύει *Ἀπολογία* (98), χρησίμως τῇ ὑπο-

ειςdem libri. Sed et in libro ii, cap. 12, ubi Justini-
num de Simone Mago loquentem inducit, locum
affert ex priore eius *Apologeticō*, qui in ii Justini
Apologia hodie legitur. Quæ vero in vulgatis editio-
nibus prima dicitur *Apologia* et ad senatum inscri-
bitur, eam Eusebius secundam vocat, ut videare est
in capite decimo sexto, et M. Aurelio Antonino post
obitum imperatoris Pii, oblatam esse dicit a Justino
in cap. 16 et 18. Ego vero, quod quidem special ad
ordinem *Apologiarum* Justini, facile assentior Eu-
sebio: et illam quæ ad senatum vulgo inscribitur,
posteriore esse concedo: præsertim cum videam
idein placuisse viris doctissimis, Bellarmino, Baro-
nio et iis quos supra memoravi. Sed et Georgius
Syncellus in *Chronico*, ejusque interpres Anastasius
Bibliothecarius, ad annum Christi 46, prorsus cum
Eusebio consentiunt. Sed quod priorem Justini *Apologeticum* M. Aurelio Antonino nuncupatum esse
scribit, in eo non possum illi assentiri. Nec ignoro
viro doctissimos quos supra meinoravi, cum Euse-
bio consentire. Sed quicunque rem ipsam accur-
tius expendere voluerit, inveniet profecto *Apolo-
geticum* illum, non ut scribit Eusebius M. Aurelio, sed
potius Antonino Pio nuncupatum esse. Nam initio
Apologeticī ait Justinus mulierem illam Christianam,
cum a viro accusata esset, dedisse libellum impera-
tori, καὶ ἡ μὲν βιθλότον σοι τῷ αὐτοχράτορι ἀνάδε-
δωκε. Quod si *Apologeticus* ille successoribus Anto-
niini Pii dicatus fuisset ut vult Eusebius, certe Ju-
stinus in plurali numero dixisset ὅμιν τοῖς αὐτοχρά-
τοροι. Marcus enim et Verus ambo simul erant
Augusti. Secundo scribit Justinus, Lucium quemdam
cum Ptolemaeū Christianum ad supplicium duci
videret, his verbis judicem compellasse: Οὐ πρέ-
ποντα Εὔσεβει αὐτοχράτορι, οὐδὲ φιλοσόφου Κα-
τσαρος πατέti. Id est: Non hæc decent imperato-
rem Pium, non Philosophi Cæsaris filium. Apud
Eusebium in cap. 17 lib. iv rectius legitur οὐδὲ

θέσει καὶ ταῦτα ιστορῶν. Γράφει δὲ ὅδε· « Γυνὴ τις συνεβίου ἀνδρὶ ἀκολασταῖνοντι, ἀκολασταῖνουσα καὶ αὐτῇ πρότερον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τοῦ Χριστοῦ διδάγματα ἔγνω, ἐσωφρονίσθη, καὶ τὸν ἀνδρα ὅμοιως σωφρονεῖν πείθειν ἐπειρᾶτο, τὰ διδάγματα ἀναφέρουσα, τὴν τε μέλλουσαν τοῖς οὖσι σωφρόνως καὶ μετὰ λόγου ὅρου βιούσιν ἔσεσθαι ἐν αἰώνιῳ πυρὶ κόλασιν ἀπαγγέλλουσα. Ὁ δὲ ταῖς αὐταῖς ἀσελγεῖαις ἐπιμένων, ἀλλοτρίαν διὰ τῶν πράξεων ἐποιεῖτο τὴν γαμετήν. Ἀσεβὲς γάρ ἡγουμένη τὸ λοιπὸν ἡ γυνὴ, συγχατακλίνεσθαι ἀνδρὶ παρὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον καὶ παρὰ τὸ δίκαιον πόρους ἥδονῆς ἐκ παντὸς πειρωμένῳ ποιεῖσθαι, τῆς συζυγίας χωρισθῆναι ἐδουλήθη. Καὶ ἐπει ἐξεδύσωπεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς, ἕτι προσμένειν συμβουλευόντων, ὡς εἰς ἐλπίδα μεταβολῆς ἤξοντός ποτε τοῦ ἀνδρὸς, βιαζομένη ἐστήνει ἐπέμενεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ταῦτης ἀνὴρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πορευθεὶς, χαλεπώτερα πράττειν ἀπηγγέλθη, δηπεις μή κοινωνὸς τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γένεται, μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ διμοίδαιτος καὶ διμόκοιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ἡμῖν ρεπούδιον δοῦσα, ἔχωρισθη. Ὡς δὲ καλὸς κάγαθὸς ταῦτης ἀνὴρ, δέον αὐτὸν χαίρειν, διτὶ πάλαι μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων εὐχερῶς ἐπράττε, μέθαις χαίρουσα καὶ κακίᾳ πάσῃ, τούτων μὲν τῶν πράξεων πέπαυτο, καὶ αὐτὸν τὰ αὐτὰ παύσασθαι πράττοντα ἐδούλετο· μή βουλομένου ἀπαλλαγεῖσης (99), κατηγορίαν πεποίηται,

A niam ad institutum nostrum faciunt, hic apponam: « Mulier quædam, inquit, virum habebat intemperantem. Ipsa quoque prius quidem lascive admodum se gesserat: sed postquam salutarem Christi doctrinam accepisset, statim modestior facta, viro etiam persuadere studuit ut castius viveret, Christiana præcepta illi sugerens, 138 et igitur æterni supplicium paratum iis qui obscene et sine recta ratione vivissent. Verum ille in eadem semper lascivia perseverans, ea augebat quæ uxoris anulum penitus ab ipso alienarent. Mulier enim nefas esse existimans, cum eo viro qui contra naturæ leges præterque jus, undecunque vias libidinis exquireret, thori consortio jungi, discedere ab illo constituit. Verum propinquus mulieris consulentibus B ut in conjugio adhuc permaneret, speinque ei facientibus virum ad meliorem frugem tandem reversurum, consiliis eorum obtemperans mulier, ac sihi ipsa vim faciens, mansit cum viro. Sed posteaquam vir ipsius Alexandriam profectus, gravioribus adhuc flagitiis sese inquinare nonstatuerat, illa verita ne scelerum atque impietatis particeps fieret, si in conjugio ejusdem permaneret, victusque et thori censors exsisteret, missò ei repudio discessit. At bonus ille vir, qui gratulari sibi debuerat, quod uxor sua nihil jam eorum ageret quæ prius cum ministris ac mercenariis in vinum

C Ait enim Justinus rem esse dignam imperatoria majestate, audire hujusmodi disputationes. Denique in fine ejusdem *Apologeticī*, id ipsum indicat Justinus his verbis: Καὶ διὰς οὖν ἀξιοῦμεν ὑπογράψαντας τὸ ὑμτὸν δοκοῦν, προθενταί τοντὸ βιβλίον, etc. Id est: Vos igitur rogamus ut postquam subscipseritis quodcumque vobis visum fuerit, libellum hunc proponatis. Ali. hæc verba alteri convenire possunt quam imperatori? Neque enim alias quam imperator, libellis precum subscribendi jus habet. Porro Justinus libellum vocat *Apologiam* suam, petique ab imperatore ut eam publice proponat, quo veritas ab omnibus agnoscit possit. Et paulo post subjicit: Εὰν δὲ ὑμεῖς τοῦτο προγράψητε, etc. Id est, Quod si hoc edictum proposueritis. Quæ certe ponnisi de imperatore dici possunt, cuius est editio proponere, aut certe mandare ut proponantur. Errat igitur P. Halloixius, qui in *Vita S. Justini*, cap. 26, et in notationibus ad cap. 9, negat Justinum in toto illo *Apologeticō*, vel semel imperatore alloqui. Vides enim quatuor loca ex eo libro a me esse citata, in quibus Justinus imperatorem ipsum afflatur. Cæterum ex his quæ dixi colligi potest, Justinum sub Antonino Pio, non autem sub Marco fecisse martyrium. Nullam enim aliam causam D habuit Eusebius, cui Justini martyrium in tempora M. Aurelii conferret, nisi quod secundum *Apologeticum* Marco dedicavit. Atqui certissimis argumentis ostendi, *Apologeticum* illum Pio nuncupatum fuisse. Ruit ergo funditus Eusebii ratio atque sententia. Quid quod Eusebius ipse in *Chronico*, euuique secutus Georgius Syncellus, Justini martyrium temporibus Antonini Pii videtur ascribere? Atquo ita diserte ponit Michael Glycas in *Annalibus*.

(99) Μή βουλομένου ἀπαλλαγεῖσης. Duæ priores voces desunt in Mazarino et Regio. Sed sciendum est in codice Mazarino folium hic insertum fuisse, quod longe recentiore manu perscriptum est. Certe hæc voces habentur, tum in reliquis nostris exemplaribus, tum in editionibus Justini: nec sine gravissimo totius sententiæ dampno abesse possunt.

atque omne vitiornum genus effusa licenter perpetrare consueverat nec solum nihil eorum ageret, verum etiam maritum ab ejusmodi flagitiis abducere studeret, mulierem quæ ab eo idcirco discesserat, quod recta suadentí ipse obtemperare nolle, accusavit et Christianam esse detulit. Et illa quidem libello tibi oblato, sacratissime imperator, postulavit ut prius rei familiaris procurandæ atque administrandæ sibi facultas daretur, ac deinde rebus domesticis recte constitutis, accusationi reposuram se esse pollicita est. Idque tu mulieri permisisti. At maritus, qui tum quidem nihil adversus illam dicere poterat, in Ptolemæum quædam, qui mulierem Christianam religionis præceptis imbuerat, fueratque ab Urbicio supplicio affectus, impetum suum vertit hoc modo: centurioni cuidam amico suo persuasit, ut Ptolemaeum comprehendenderet, eumque in vincula coniunctiens, hoc unum interrogaret, esse ne Christianus. Cumque Ptolemæus, ulti pote amantissimus veri et ab omni fraude et mendacio alienus, Christianum se confessus esset, eum centurio custodiæ mancipavit, diuque in carcere afflixit. Oblatus tandem Urbicio judici Ptolemæus, id unum similiter interrogatus est, utrum esset Christianus. Ille vero qui per Christi doctrinam cuncta se bona consecutum 139 esse intelligeret, illam cœlestis ac divinae virtutis institutionem iterum confessus est. Qui enim negat se esse Christianum, vel idcirco negat quod religionem illam improbat, vel certe eo quod se indignum et alienum ab ejus instituto esse cognoscit. Quorum neutrum cadere potest in eum qui vere Christianus sit. Cum vero Urbicus Ptolemæum ad supplicium duci jussisset, Lucius quidam qui ei

Α λέγων αὐτὴν Χριστιανὴν εἶναι. Καὶ τῇ μὲν βιβλίῳ σοι τῷ αὐτοκράτορι (1) ἀναδέδωκε, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ διοικήσασθαι τὰ ἐσαυτῆς ἀξιῶσα, ἐπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ κατηγορήματος μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοικησιν ὑπέσχετο (2). Καὶ συνεχώρησας τοῦτο. 'Ο δὲ ταύτης ποτὲ ἀνὴρ πρὸς ἔκεινην μὲν μὴ δυνάμενος τανῦν ἔτι λέγειν (3), πρὸς Πτολεμαῖον τινα, δὲ Οὐρδίκιος ἐκολάσατο, διδάσκαλον ἔκεινης τῶν Χριστιανῶν μαθημάτων γενόμενον, ἐτράπετο διὰ τοῦδε τοῦ τρόπου. Ἐκατόνταρχον εἰς δεσμὰ ἔμβαλόντα τὸν Πτολεμαῖον, φίλον αὐτῷ ὑπάρχοντα, ἐπεισε λαβέσθαι τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἀνερωτῆσαι, εἰ αὐτὸῦτο μόνον Χριστιανὸς ἐστι. Καὶ τὸν Πτολεμαῖον φίλαλήθη, ἀλλ' οὐχ ἀπατηλὸν οὐδὲ φευδολόγον τὴν γνώμην ὅτα, ὁμολογήσαντα ἐσαυτὸν εἰς ναὶ Χριστιανὸν, ἐν δεσμοῖς γενέσθαι ὁ ἐκατόνταρχος πεποίηκε, καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐκολάσατο. Τελευταῖον δέ, ὅτε ἐπὶ Οὐρδίκιον ἤλθεν (4) ὁ ἄνθρωπος, ὁμοίως αὐτὸν τοῦτο μόνον ἐξητάσθη, εἰ εἴη Χριστιανός. Καὶ πάλιν τὰ καλὰ ἐσαυτῷ συνεπιστάμενος διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ διδαχὴν, τὸ διδάσκαλιον τῆς θείας ἀρετῆς ὡμολόγησεν. Οὐ γάρ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ εἴη, ἢ κατεγωκώς τοῦ πράγματος ἔξαρνος γίνεται, ἢ ἐσαυτὸν ἀνάξιον ἐπιστάμενος καὶ ἀλλότριον τοῦ πράγματος, τὴν ὁμολογίαν φεύγει· ὃν οὐδὲν πρόσεστι τῷ ἀληθινῷ Χριστιανῷ. Καὶ τὸν Οὐρδίκιον κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιος τις, καὶ αὐτὸῦν Χριστιανὸς, δρῶν τὴν ἀλόγως οὐτας (5) γενομένην κρίσιν, περὸς τὸν Οὐρδίκιον ἐφη. Τίς ἡ αἵτια τοῦ μήτε μοιχύδην, μήτε πόρνον, μήτε ἀνδροφόνον, μήτε λωποδύτην, μήτε ἄρπαγα, μήτε ἀπλῶς ἀδίκημά τι πράξαντα ἐλεγχόμενον, δύναμας δὲ Χριστιανοῦ προσωνυμίαν διμολογοῦντας τὸν διθρε-

(1) Η μὲν βιβλιδιόν σοι τῷ αὐτοκράτορι. Libellum supplicem intelligo, quo mulier dilationem judicii ab imperatore postulaverat. Nam cum a viro quoque in divortium fecerat, accusata fuisset tanquam Christiana, ab imperatore dilationem sibi dari petiit, ut rem familiarem prius ordinaret, responsura post hanc accusationi. Solebant quippe apud Romanos dilationes concedi causa cognita, tam reis quam accusatoribus, ut docent leges in Codice Theodosiano, titulo 56, *Ut intra annum quaestio criminalis terminetur*. Sed quæri potest cur mulier imperatore adierit, cum a judicibus ordinariis ad quos delata erant crimina, hujusmodi inducere pertinuerunt. An forte judex poscenti mulieri dilationem negaverat? unde mulier necesse habuerat imperatoris auxilium implorare. An forte ad imperatorem ipsum delata erat quod esset Christiana? ut censuit Nicophorus ac Christopheronus. Verum hæc posterior sententia parum probabilis mihi videtur. Primo quia Justinus id non dicit, deinde quia moris non erat ut criminalis quæstio recta ad principem, omissa, quod aiunt, medio, deferretur.

(2) Μετὰ τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῆς διοικηστε ύπέσχετο. In codice Regio et Mazarino deest verbum ὑπέσχετο, quod quidem abesse potest absque ullo sensu damnum. Certe Rufinus ac Nicophorus in Eusebianis quibus usi sunt exemplaribus hoc verbum non videntur reperiisse. Nam Rufinus quidem ita vertit: *Illa quidem libellum tibi obtulit, imperator, ut permetteret ei rem familiarem ordinare: tam deinde responderet objectis. Nicophorus vero Justini locum ita expressit: Βιβλίον ἀγαδούσα,* ήτετ

πρότερον συγχωρηθῆναι τὰ κατ' αὐτὴν διοικήσασθαι.

(3) Ταῦρον ἔτι λέγεται. Id est: Interea temporis, quoad dilatio ab imperatore concessa finem accepisset. Mulier enim dilationem a principe impetraverat, cum justa esset ejus petitio: ne scilicet ex calunnia viri a cuius consortio ob legitimam causam discesserat, rei familiaris dispensum patetur. Hæc uberiora explicanda erant, quia interpres parum aut potius nihil omnino hic viderunt.

(4) Ότε ἐπὶ Οὐρδίκιον ἤλθεν. In codice Medicæo et Fukeliano scriptum est ἐπὶ Οὐρδίκιον ἤλθη, quod magis placet. Apud Nicophorūm quoque legitur, ὃς δὲ τελευταῖον Οὐρδίκιῳ προστήθη τῷ ἀρχοντί. Porro hic Urbicus erat praefectus urbis Romæ, cuius sententia in Ptolemæum et Lucium Christianos lata occasionem dedit huic Justinī Apologeticō. Dicebatur autem Q. Lollius Urbicus, ut docet vetus inscriptio Romæ posita, et Apuleius in Defensione sua, haud procul ab initio; ubi praefecturæ Urbane quam idem Urbicus gessit, non obscurra sit mentio. Mirum est tamen in omnibus nostris exemplaribus eum constanter Urbicium appellari. Semel tantum atque iterum apud Justinum Urbicus recte dicitur, initio scilicet Apologeticī: Καὶ τὰ γέτες δὲ καὶ πρώτη ἐν τῇ πόλει ὑμῶν γενόμενα ἐπὶ Οὐρδίκιον, etc. Et paulo post: "Οπως δὲ καὶ ἡ αἵτια τοῦ παντὸς γενομένου ἐπὶ Οὐρδίκιου φανερὰ ὑμῖν γένηται, etc.

(5) Αἰόλως οὐτως. In tribus codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum est οὐτω.

πον τοῖτον ἐκολάσω(5); Οὐ πρέποντα Εὐσεβεῖ αὐτοχράτορε, οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδὶ (6), οὐδὲ Ιερῷ συγκαλήτῳ κρίνεις, ὁ Οὐρδίκης. Καὶ δὲ οὐδὲν ἄλλο ἀποκρινάμενος, καὶ πρὸς τὸν Λουκίον ἔφη· Δοκεῖς μοι καὶ σὺ εἶναι τοιοῦτος. Καὶ τοῦ Λουκίου φῆσταντος, Μάλιστα, πάλιν καὶ αὐτὸν ἀπαγόρηναι ἐκέλευσεν. Ὁ δὲ χάριν εἰδένεις ὡμολόγει· πονηρῶν γάρ δεσποτῶν τῶν τοιούτων ἀπηλάχθαι ἐπεῖπε, καὶ παρὰ ἀγαθὸν Πατέρα καὶ Βασιλέα τὸν Θεὸν πορεύεσθαι. Καὶ ἄλλος δὲ τρίτος ἐπειθὼν, κολασθῆναι προσετιμήθη. ὁ Τούτοις δὲ Ίουστίνος εἰκότως καὶ ἀκολούθως ἀς προεμνημονεύσαμεν αὐτοῦ φωνάς ἐπάγει λέγων· «Κάγὼ οὖν προσδοκῶ ὑπὸ τίνος τῶν ὀνομασμένων ἐπιθυμεύειν, » καὶ τὰ λοιπά.

huiusmodi malis dominis liberatus, ut aiebat, ad optimum Patrem Regemque esset migraturus. Sed et tertius quidam cum accessisset, eodem supplicio condemnatus est. Deinde Justinus apte et consequenter ea verba subiungit quæ superius memoravimus: «Ego etiam, inquit, exspecto dum ab aliquo eorum qui philosophi appellantur, insidiis appetar, » et cetera.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Tίτεις εἰς ἡμᾶς ἡλθοτε τῷρις Ιουστίνου λόγων (Nic. II. E. iv, 6).

Πλεῖστα δὲ οὗτος καταλέοιπεν ἡμῖν πεπαίδευμένης διανοίας (7) καὶ περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδακύας ὑπομήματα, πάσης ὥφελείας ἐμπλεα· ἐφ' Ἀποκρινάμενος. Οὐ μέν τις ἐστιν αὐτῷ Λόγος πρὸς Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ προσαγορευθέντα καὶ τοὺς τούτου παῖδας τὴν τε 'Ρωμαίων σύγκλητον προστιθεικός, ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων δὲ δευτέραν περιέχων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀπολογίαν, ἣν πεποίηται πρὸς τὸν τοῦ δεδηλωμένου αὐτοχράτορος διάδοχόν τε καὶ δημόνυμον Ἀντωνίνον Οὐρῆρον, οὐ τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ παρόντος διέξιμεν. Καὶ ἄλλος δὲ Πρὸς Ἐλληνας, ἐν ᾧ μακρὸν περὶ πλείστων παρ' ἡμῖν τε καὶ τοῖς Ἐλλήνων φιλοσόφοις ζητουμένων κατατείνας λόγον, περὶ τῆς τῶν δαιμόνων διαλαμβάνει φύσεως· οὐδὲν ἀν δὲ πείγοις ταῦν παρατίθεσθαι. Καὶ αὐθὶς ἵετερον Πρὸς Ἐλληνας εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθεν αὐτοῦ σύγγραμμα, δὲ καὶ ἐπέγραψεν Ἐλεγχον. Καὶ παρὰ τούτους ἄλλο Περὶ Θεοῦ μοραρχίας, ἣν οὐ μόνον ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν Γραφῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἐλληνικῶν συνιστησι βιβλίων. Ἐπὶ τούτοις ἐπιγεγραμμένον Ψάλτης, καὶ ἄλλο Σχολικόν (8) περὶ γυνχῆς.

(5) Vel hic legendum κολάσαι, vel supra τίς ἡ ἀττίζει. Edidit.

(6) Οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρος παιδὶ. In cod. Fuk. et Savi. necnon apud Justinum legitur φιλοτόφου, male. Η. enim Aurelius hic intelligitur, quem Antoninus Pius jussu Adriani adoptaverat vir philosophiae deditus. Quam ab causa in Justinus in utroque Apol. philosophiae ac pietatis nomina frequenter allegat, ut Antoninum Pium et Marcum Philosophum erga pietatem et philosophiam Christianorum æquiores reddat. Hinc est quod priorem Apologeticum ita exordiuit: Υμεῖς μὲν ὅτι λέγεσθε εὐσεβεῖς; καὶ φιλόσοφοι; rursus posteriorē Apologeticum ita concludit: Εἴη οὖν καθ' ὑμᾶς ἀξίως εὐσεβεῖς καὶ φιλόσοφοις τὰ δίκαια τὸ πέρι ἑαυτῶν κρίναι. In codice Maz. hunc locum ita scriptum inveni, οὐδὲ Φιλοσόφῳ καὶ Καίσαρος παιδὶ. Ex quo conjicio locum hunc a Justino ita scriptum fuisse: Οὐ πρέποντα Εὐσεβεῖ αὐτοχράτορι, οὐδὲ φιλοσόφῳ Καίσαρι, οὐδὲ φιλόσοφῳ Καίσαρος παιδὶ.

A ipse Christianus erat, adeo injustam audiens sententiam, sic Urbiciū allocutus est: Quid causæ est, inquit, ut hominem neque adulterii, neque stupri convictum, nec homicidam, nec furem, nec raptorem, nec ullius denique sceleris reum, nominis duntaxat Christiani vocabulum confidentem condemnaveris? Hujusmodi forma judicij non convenit temporibus imperatoris Pii, nec Philosophi Cæsaris filii, nec senatui Romano. Tum Urbicius, nullo alio responso hominem dignatus, sic eum alloquitur: Tu quoque, inquit, Christianus esse mihi videris. Cumque Lucius ita esse respondisset, iussus est itidem ad supplicium duci. Statimque magnam se gratiam Urbicio debere professus est, quippe qui

B

CAPUT XVIII.

Quinam ad nos pervenerint usitata libri.

Hic porro vir plurima ingenii sui doctrinæque et intenti in res divinas monumenta nobis reliquit, plena multiplicis utilitatis. Ex quibus ea quæ ad notitiam nostram pervenerunt, titulis suis designasse contenti, discendi studiosos ad illa rejicimus. Primum igitur locum inter ejus libros oblinet *Oratio ad Antoninum*, cognomento Pium, et ad ejus liberos senatumque Romanum pro religione nostra conscripta. Altera vero ejusdem *oratio defensionem* siuiliiter fideli nostræ continens, Antonio Vero nuncupata est, imperatoris supradicti successor et cognomini, cuius 140 tempora impræsentiarum exponimus. Est et alijs ejus liber *Adversus gentiles*, in quo cum de aliis plurimis quæstionibus, quæ tam a nostris quam a gentiliis philosophis agitari solent, uberrime disputat, tum de dæmonum natura sententiam suam exponit: quam quidem hic inserere nihil necesse est. Alius præterea ejusdem liber *Adversus gentiles* ad nos pervenit, quem ille *Confutationem* inscripsit. Præter hos libros est etiam alias *De monarchia Dei*, quam quidem non solum auctoritate sacrorum apud nos voluminum, sed gentiliū etiam scriptorum testimoniū.

(7) Πεπαίδευμένης διανοίας. In codice Regio legitur πεπαίδευμένης ψυχῆς.

(8) Σχολικόν. Apud Nicephorum legitur σχόλιον. Veteres Græci σχόλια vocabant breves quasdam adnotationes, quæ ab ἔξηγητικοῖς distinguuntur. Nam ἔξηγητικοὶ uberiores sunt ei fusiores, et universum scriptorū opus exponunt. Scholia vero ad singulorum verborū aut unius sententiæ expositionem apponuntur. Sribit Hieronymus triplex suis Origenis opus in sacra Scripturam: unum ἔξηγητικόν, alterum ὀμιλητικόν, tertium σημειώσεις, quæ *excerpta* Latine dici posse idem Hieronymus scribit. Rusinus hoc loco *subnotationes* vertit satis commode. Est, inquit, et alijs liber in *subnotationum modo de anima*. Præter hanc vulgarem scholiorū significationem alia est minus frequens. Scholia enim interdum dicuntur breves expositiones obscuriorum vocum ac sententiārum. Ita Cyrilli scholia *De Incarnatione Unigeniti* hodie leguntur, quæ nihil aliud sunt quam brevis exppositio-

nisi asserit. Est et alias liber cui titulum fecit *Psalter*. Alius item excerptorum liber *De anima*, in quo propositis variis interrogationibus quæ ad argumentum illud pertinent, gentilium philosophorum assert sententias: quibus etiam se contradictrum, suamque de his sententiam in alio opere prolaturum esse pollicetur. Composuit etiam *Dialogum adversus Judæos*, quem apud Ephesum habuit cum Tryphone, omnium tunc temporis Judæorum celeberrimo. Quo in libro ingenue testatur, quemadmodum per divinam gratiam ad veræ fidei doctrinam impulsus sit; et quam contento prius studio in philosophiam incubuisset, quantoque animi ardore in veritate pervestiganda laboravisset. Refert etiam Judæos adversus Christi doctrinam multa insidiouse ac fraudulenter machinatos suisse, hujusmodi ad Tryphonem verbis utens: « Tantum ahest, inquit, ut vos eorum quæ impie gesseratis poenituerit. Quin iino quosdam ad id lectos homines in omnes orbis partes emisistis, qui dicerent se etiam impiorum Christianorum exortam esse, eaque adversus nos probra divulgarent, quæ effutre solent ii qui res nostras penitus ignorant. Adeo non solum vobis ipsis, sed cunctis, ut ita dicam, hominibus erroris atque injustitiae causam præbetis. » Sed et in eodem libro, prophetiae dona adhuc suaestate in Ecclesia viguisse scribit. Joannis quoque *Revelationem* commemorat, quam ab apostolo conscriptam esse diserte dicit. Quædam item prophetarum testimonia profert, quæ adversus Tryphonem disputans, a Judæis et sacris libris recisa atque expuncta esse convincit. Exstant et alia complura ejusdem opuscula penes multos fidei nostræ cultores. Tanti **141** porro æstimati sunt etiam a veteribus illius libri, ut Irenæus ejus testimonii interdum utatur. Nam et in libro quarto *Contra hæreses* hæc habet: « Præclare, inquit, a Justino dictum est in libro *Adversus Marcionem*: « Ne ipsi quidem Domino, ait, crediturus essem, si alium Deum prædicaret quam mundi Conditorem. » Et in quinto ejusdem operis libro: « Recite, inquit, Justinus dixit, Satanam ante adventum Domini nunquam ausum suisse impie loqui adversus Deum, quippe qui damnationem suam nondum liquido

obscuriorum quæstionum de Incarnatione. Quæstio enim ipsa tituli loco præmittitur, deinde subjungitur expositio. Sententia item seu dogma interdum vice tituli seu indicis præfigitur hoc modo ὅτι, etc. Deinde apponitur demonstratio, ut videre est in supradicto Cyrilli Alexandrini libro. Hujusmodi sunt Justinus liber *De anima*: quæstiones scilicet ac sententiae quædam de natura et origine animalium: quibus subiuncta erat Justinus expositio ac demonstratio. Exstant hodie Alexandri Aphrodisiensis libri duo *De anima*, quos scholæ jure vocare possunt. Sunt enim in scholiorum modum ea quæ dixi ratione compositi. Hujusmodi etiam fuere scholiorum libri centum ab Amelio philosopho compotiti, quorum meminit Porphyrius in *Plotini Vita*. Ejusdem argumenti suisse videntur libri è pœlæctiōnē scholæ a Diogene Tarsensi compotiti, quorum meminit Laertius in *Epicuro*. Denique scholion non unquam dicitur locus ex aliquo scriptore excerptum.

A ἐνῷ διαφρόνος πεύσεις προτείνας περὶ τοῦ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν προβλήματος, τῶν παρ' Ἐλλησι φιλοσόφων παρατίθεται τὰς δόξας, αἵς καὶ ἀντιλέξειν ὑπισχνεῖται, τὴν τε αὐτὸς αὐτοῦ δόξαν ἐν ἑτέρῳ παραθήσεις συγγράμματι. Καὶ Διδάχος δὲ πρὸς Ἰουδαίους συνέταξεν, δν ἐπὶ τῆς Ἐφεσίων πλειστον πεποίηται· ἐνῷ τίνα τρόπον ἡ θεῖα χάρις αὐτὸν ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως παρώρμησε λόγον δηλοῖ, ὅποιαν τε πρότερον περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα σπουδὴν εἰσενήκεται, καὶ δοῦν ἐποιήσατο τῆς ἀληθείας ἐκθυμοτάτην ζήτησιν. Ἰστορεῖ δὲ ἐν ταῦτῳ περὶ Ἰουδαίων, ὡς κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιθυμήην συσκευασμένων, αὐτὰ ταῦτα πρὸς τὸν Τρύφωνα ἀποτεινόμενος· « Οὐ μόνον δὲ οὐ μετενοήσατε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς (9), ἀλλὰ ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἐκλέχαμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν λέγοντες, αἴρεστιν δύθεον Χριστιανῶν πεφάνθαι, καταλέγοντες τε ταῦτα, διπέρ καθ' τιμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ήμᾶς ἄπαντες λέγουσιν, ὥστε οὐ μόνον ἔαυτοῖς ἀδικίας αἴτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλλοις διπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις. » Γράφει δὲ καὶ ὡς δε (10) μέχρι καὶ αὐτοῦ χαρίσματα προφητικά διέλαμψεν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, σαφῶς τοῦ ἀποστόλου αὐτὸν εἶνας λέγων. Καὶ ᾧτῶν δὲ τινῶν προφητικῶν μνημονεύει, διελέγχων τὸν Τρύφωνα, ὡς ἀν τερικοφάνων αὐτὰ Ἰουδαίων ἀπὸ τῆς Γραφῆς. Πλείστα δὲ καὶ ἐπερσ παρὰ πολλοῖς φέρεται ἀδελφοῖς τῶν αὐτοῦ πόνων. Οὐτωσι δὲ σπουδῆς εἶναι δέξιοι καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐδόκουν οἱ τάνδρος λόγοι, ὡς ὁν Εἰρηναῖον ἀπομνημονεύειν αὐτοῦ φωνὰς, τοῦτο μὲν ἐν τῷ τετάρτῳ Πρὸς τὰς αἰρέσεις, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιλέγοντα· « Καὶ καλῶς Ἰουστίνος ἐν τῷ Πρὸς Μαρκίωνα συντάγματι φησιν, ὅτι· Αὐτῷ τῷ Κυρίῳ οὐδὲ ἀν ἐπεισθην, ἀλλον θεὸν καταγγέλλοντι παρὰ τὸν Δημιουργόν. » τοῦτο δὲ ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως διὰ τούτων· « Καὶ καλῶς δὲ Ἰουστίνος ἔφη, ὅτι πρὸ μὲν τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας οὐδέποτε ἐτόλμησεν ὁ Σκτανᾶς βλασφημῆσαι τὸν θεόν, ἀτε μηδέπω εἰδὼς αὐτοῦ τὴν κατάκρισιν. » Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαῖς εἰρήσθω, εἰς προτροπὴν τοῦ μετὰ σπουδῆς τοὺς φιλομαθεῖς καὶ τοὺς τούτου περιέπειν λόγους. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν διατείνατα ἦν.

ptus. Sic apud Epiphanius in hæresi *Marcionitarum*, pag. 322: Αὐτὴ μὲν τῆς προειρημένης ὑμῶν ὑποθέσεως ἡ σχολιοποιηθεῖσα σύντομος ὑπομνηματική ἐξ ἀντιγράφων τοῦ Μαρκίωνος σύνταξις πρὸς ἔπος. Sequitur postea σχόλιον ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ παρὰ Μαρκίωνι. Ubi vides, scholion nihil aliud esse quam locum excerptum ex evangelio *Marcionis*, cui Epiphanius refutationem subiungit. Ita scholion *Eunomii* dicitur in *Disputatione orthodoxi cum Eunomio* quam edidit Canisius tomo V. Recite ergo Hieronymus *excerpta* interpretatur, quas Origenes σμειώσεις seu σχόλια appellaverat.

(9) Ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς. In Fuk. et Sav. scriptum est κακοῖς, non male.

(10) Γράφει δὲ καὶ ὡς δτ. Pleonasmus est, cum alterutra vox sufficiat. Nisi forte quis malit scribere ὡς Ετι μέχρι καὶ αὐτοῦ, etc. Sed nihil opus est hac emendatione, cum pleonasmus hic familiaris sit Eusebio. Ita enim loquitor in cap. 22 hujus libri.

cognovisset. Atque hæc necessario a nobis dicta sint, ut discendi studiosi ad libros ejus accurate pervolvendos incitentur. Hactenus de Justino.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

*Ti*res ἐπὶ τῆς Οὐνίρου βασιλεῖας, τῆς Ῥωμαίων καὶ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας προέστησαν (Nic. H. E. iv, 18).

"Ἄδη δὲ εἰς ὅρδον ἐλαυνούσης ἦτος τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν Ἀνίκητον ἔνδεια τοῖς πᾶσιν ἔτεσι διελθόντα, Σωτὴρ διαδέχεται. Ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀλεξανδρέων παροικίας Κελαδίων τέτταριν ἐπὶ δέκα ἔτεσι προστάντος, τὴν διαδοχὴν Ἀγριππίνος διαλαμβάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

*Ti*res τῆς Ἀγριππίων (Nic. H. E. iv, 19).

Τηνικαῦτα καὶ ἐπὶ τῆς Ἀγριππίων Ἐκκλησίας θεόφιλος ἔκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐγνωρίζετο, τεττάριον μὲν τῶν ἔκεισε μετὰ Ἡρωνα καταστάντος Κορινθίου, μετὰ δὲ αὐτὸν, πέμπτῳ βαθμῷ τὴν ἐπισκοπὴν Ἐρωτος διαδεξαμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τῶν κατὰ τούτους διαλαμψάντων ἐκκλησιῶν συγγραφέων (Nic. H. E. iv, 19).

"Ἡκμαζὸν δὲ ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἡγήσιππος τε ὃν ἴσμεν ἐκ τῶν προτέρων, καὶ Διονύσιος Κορινθίων ἐπισκοπος, Πινυτός τε ἄλλος τῶν ἐπὶ Κρήτης ἐπισκοπος, Φιλιππός τε ἐπὶ τούτοις καὶ Ἀπολινάριος καὶ Μελίτων, Μουσανός τε καὶ Μόδεστος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν Εἰρηναῖος ὁ καὶ εἰς ἡμᾶς τῆς ἀποστολικῆς περαδόσεως ἡ τῆς ὑγιοῦς πίστεως Ἑγγραφος κατηλθεν δρθιδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Περὶ Ηγησίππου καὶ ωρούτος μημονεύσεων (Nic. H. E. iv, 7).

Ο μὲν οὖν Ἡγησίππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ἡμᾶς ἔλθοῦσιν Ὅγομητήμασι, τῆς ίδιας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέλουτεν, ἐν οἷς δηλοῖ, ὡς πλείστοις ἐπισκόποις συμμίξειεν, ἀποδημίαν στειλάμενος μέχρι Ῥώμης, καὶ ὡς ὅτι τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρελληλησε διδασκαλίαν. Ἀκοῦσαι γέ τοι πάρεστι μετά τίνα (11) περὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα, ἐπιλέγοντος ταῦτα· «Καὶ ἐπέμενεν ἡ Ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ δρῷ λόγῳ, μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορινθῷ οἵς συνέμιξα πλέωνεις Ῥώμην, καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ικανάς, ἐν αἷς συνανεπάμεν τῷ δρῷ λόγῳ. Γενέμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, διαδοχὴν ἐποιησάμην (12) μέχρις Ἀνίκητου, οὐ διάκονος ἢν Ἐλεύθερος. Καὶ παρὰ Ἀνίκητου διαδέγεται Σωτὴρ, μεθ' ὃν Ἐλεύθερος. Ἐν ἑκάστῃ δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἑκάστῃ πολεις οὕτως ἔχει, ὡς δ νόμος κηρύττει καὶ οἱ προφῆ-

(11) *Μετά τινα.* Sic cod. Reg. prima manu. Ita etiam legit cod. Savil. Editi, μεγάλα τινά, male.

(12) *Διαδοχὴν ἐποιησάμην.* Savilius ad oram sui codicis pro διαδοχῇ correxit διατοιχήν utrum ex conjectura, an ex lide manuscripti exemplaris, incertum, utcumque tamen necessaria est hæc emendatio. Porro in capite 11 hujus libri, ubi Eusebius hanc Hegesippi locum adduxit, paulo aliter

A

CAPUT XIX.

Quinam imperante Vero Ecclesiæ Romanæ et Alexandrinæ præsuerint.

Porro supradicto imperatore jam octavum principatus annum agente, cum Anicetus Ecclesiæ Romanae episcopatum undecim annis obtinuisse, Soter in ejus locum successit. Apud Alexandriam quoque cum Celadiōn per annos quatuordecim Ecclesiæ præsuisset, Agrippinus sedem ejus obtinuit.

CAPUT XX.

Quinam eo tempore Antiochenam Ecclesiam rexerint.

Antiochenæ vero Ecclesiæ episcopatum sextus ab apostolis Theophilus gubernabat. Quippe Cornelius, Heronis successor, quartus ab apostolis eidem Ecclesiæ præsederat. Quem deinde excipiens Eros, quinto ab apostolis loco eamdem Ecclesiam rexit.

C

CAPUT XXI.

De scriptoribus ecclesiasticis qui eadem aetate floruerunt.

Iisdem temporibus in Ecclesia floruit Hegesippus, de quo in superioribus libris abunde jam dixi; et Dionysius, Corinthiorum episcopus, Pinytus quoque Cretensium episcopus; Philippus præterea et Apollinaris ac Melito: Musanus etiam et Modestus, ac postremo 142 Ireneus. Quorum omnium libri, sinceram apostolicæ traditionis ac veræ fidei doctrinam continent, ad nos usque pervenerunt.

CAPUT XXII.

De Hegesippo, deque iis quorum mentionem facit.

Hegesippus quidem in quinque Commentariorum libris qui ad nos pervenerunt, luculentissima fidei suæ testimonia nobis reliquit. Scribit enim se, cum Romam proficeretur, plurimos episcopos adiisse, et ab omnibus unam eamdeumque audivisse doctrinam. Idem postquam de Clementis ad Corinthios epistola quædam commemoravit, hæc addit, quæ nos, si placet, audiamus: «Et Corinthiorum quidem, inquit, Ecclesia in recta fide permansit usque ad Primum, ejusdem loci episcopum, quocum familiariter collocutus sum dum Romanam navigarem; nec paucos dies versatus sum cum Corinthiis, mutuamque ex recta fide consolationem cepimus. Romanum vero cum venissem, mansi ibi apud Anicetum, cuius tum diaconus erat Eleutherus. Post obitum deinde Aniceli successit Soter, quem exceptit Eleutherus. In singulis autem episcoporum suc-

hæc referuntur. Etenim Eusebius illic scribit, Hegesippum Roman adventasse temporibus Aniceti, et usque ad pontificatum Eleutherii in urbe Roma permansisse. Hegesippus tamen hoc loco id non dicit, sed tantum sit, se Romæ mansisse usque ad pontificatum Aniceti, Romanum ergo venerat Hegesippus sub extrema Pii tempora.

cessionibus, et per singulas urbes eadem manent, quæ per legem ac prophetas, et a Domino ipso prædicata sunt. » Hæremon quoque quæ ætate sua exortæ sunt, initia idem scriptor exponit his verbis : « Postquam, inquit, Jacobus, cognomento Justus, martyrum perinde ac Dominus pertulit, ob ejusdem doctrinæ prædicationem, rursus frater patruelis Domini Simeon, Cleopæ filius, episcopus constituitur, cunctis uno consensu secundum antistitem illum renuntiantibus, eo quod cognatus Domini esset. Et Ecclesiam quidem hactenus virginem vocabant, propterea quod vanis sermonibus nondum corrupta fuerat. Primus Thebutis, indigne ferens quod minime creatus esset episcopus, eam occulte vitiare aggressus. Fuit hic et septem

(15) Ἀρεψὺδρ ὄρτα τοῦ Κυπλοῦ. Male Rusinus, eumque secuti Musculus et Christophorus *con-sobrinum Domini* verterunt, enim putans fratrem patrualem vertere debuissent. Clopas enim et Josephus fratres fuerunt. Clopas Simeonis pater fuit, patruus autem Christi. Errant itaque Musculus et Christophorus, qui Θεον hoc loco arninculum interpretati sunt. Sed ineptissime Rusinus Θεον pro adjectivo sumpsit. Vide quæ supra notavi ad caput 32 libri tertii.

(14) Vulg. Διὰ τούτο. Legendum μέχρι τούτου. Sic enim habet Eusebius in lib. iii, cap. 32, ubi hunc Hegesippum locum adducit.

(15) Ἀρχηται δ' οἱ Θέσονθις. In codice Reg., Maz. et Fuk., necnon apud Nicephorum legitur Θέσονθις. Rusinus *Theobutem* vertit, nominis asperitatem aliquantulum molliens. Sic pro Clopa idem Rusinus et veteres sere omnes Cleopam dixerunt. In vetustissimo tamen Rusini codice qui fuit olim in bibliotheca Parisiensis Ecclesie scribitur Thobutes. Cæterum in tribus codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum inveni ἀρχηται γάρ οἱ Θέσονθις.

(16) Ἀπὸ τῶν ἐπτὰ αἰρέσεων ὁρ. Nicephorus ultimam vocem expunxit tanquam superfluum. Sic enim habet : « Άπο τῶν ἐπτὰ αἰρέσεων καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ. In codice Regio scriptum inveni ὃν καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ. Quod ferri potest, si tollatur distinctio quæ in omnibus nostris codicibus habetur. Atque ita sensus erit, primum Thebutum aggressum esse vitiare Ecclesiam Hierosolymitanam, inducta pestilenti doctrina septem illarum Judaici populi sectarum, quibus ipse erat addicitus. Melius tamen, neq; quidem judicio, legeretur hoc modo : « Άπο τῶν ἐπτὰ αἰρέσεων ὃν καὶ αὐτὸς τῶν ἐν τῷ λαῷ. Quod idem valet ac si diceret : Thebutus errorum suum confluverat ex septem illis sectis Judaici populi, perinde ac Simon et Cleobius et Dositheus.

(17) Καὶ Δοσίθεος ὁθερ Δοσιθιαροτ. Sunt tamen qui scribant hunc Dositheum multo antiquiorum fuisse. Certe si Drusio credimus in responseione ad Minerv. Serarii, cap. 10, vixit hic Dositheus circa tempora Sennacheribi regis Assyriorum. Hieronymus in *Dialogo adversus Luciferianos* : *Taceo de Judaismi hæreticis, qui ante adventum Christi, legem traditam dissiparunt : quod Dositheus Samaritanorum princeps prophetas repudiavit : quod Saducæi ex illius radice noscentes, etiam resurrectio nem carnis negaverunt.* Scaliger tam in *Elencho trihæreti*, cap. 15, Dositheum Christo recentiorem esse contendit, idque ex Origenis auctoritate, qui in lib. i *contra Celsum* diserte id affirmat. Sed et Idem Origenes in tractatu xxvii in *Matthæum*, Dositheum Samaritanum temporibus apostolorum viisse scribit qui se Christum esse jactaverit ; et

A ται καὶ οἱ Κύριοι. » Ο δὲ αὐτὸς καὶ τῶν κατ' αὐτὸν αἵρεσων τὰς ἀρχὰς ὑποτίθεται διὰ τούτων. Καὶ μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν Δίκαιον, ὃς καὶ οἱ Κύριοι ἐπὶ τῷ αὐτῷ λόγῳ, πάλιν δὲ ἐκ Θεοῦ αὐτοῦ Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ καθίσταται ἐπίσκοπος. Θν προθέντο πάντες ἀνέβησαν διπλά τοῦ Κυρίου (13) δεύτερον. Μεχρὶ τούτου (14) ἔχαλουν τὴν Ἐκκλησίαν παρθένον οὐκων γάρ ἐφιπτό ἀκοαῖς ματαίαις. Ἀρχεται : δ' οἱ Θέσονθις (15), διὰ τὸ μὴ γεγένθαι αὐτὸν ἐπίσκοπον, ὑποφέρεται, ἀπὸ τῶν ἐπτὰ αἵρεσεων ὃν (16) (καὶ αὐτὸς ἦν ἐν τῷ λαῷ), ἀφ' ὃν Σιμων, διενοι οἱ Σιμωνιανοί, καὶ Κλεόνθιος, διενοι Κλεονθινοί, καὶ Δοσίθεος, διενοι Δοσιθιανοί (17), καὶ Γορθαῖος, διενοι Γορθιώνοι (18), καὶ Μασθωνίοις, διενοι μάτρι τούτων Μενανδριανοίται (19), καὶ Μάρκωνιανοίται, καὶ

B tomo xiii *Enarrationum in Evangelium Joannis*. Id autem hausisse videtur Origenes ex Clemene Romano, qui in lib. ii *Recognitionum de Simone Magno* loquens ita scribit : *Interfecto enim, sicut scis et ipse, Baptista Joanne, cum Dositheus hæreses inīisset exordium, cum triginta principalibus discipulis, et alia muliere qua Luna vocata est. Unde et illi triginta, quasi secundum lunæ cursum in numero dierum positi videbantur. Simon hic, malo, ut diximus, glorie cupidus, accedit ad Dositheum ; et simulatis amicitiis, exorat ut si quando aliquis ex illis triginta obiisset, in locum defuncti se continuo subrogaret : quia neque statutum numerum excedere apud eos fas erat, neque ignotum aliquem inserere, aut nondum probatum. Unde et catcri studentes digni loco ac numero fieri, secundum sectæ sue instituta placere per omnia gestiunt, quo possit unusquisque ex his qui illum numerum sequuntur, cum forte aliquis ut diximus, decesserit, dignus videri qui in locum defuncti substitui debeat. Igitur Dositheus plurimis ab hoc exoratus, ubi locus intra numerum factus est, introduxit Simonem. Sed hic non multo post incidit in amore mulieris illius quam Lunam vocant, etc.* Ex quibus patet Dositheum iisdem cum Simeone vixisse temporibus. De Dositheiæ etate idem quoque sentit Eulogius, patriarcha Alexandrinus, ut legitur in *Bibliotheca Photii*, c. 250 ; eique sententia suffragatur Hegesippus in loco quem præ manibus habemus.

C (18) Οὐθερ Γορθηωρ. Rectius apud Nicephorum in cap. 7 libri iv, καὶ Γορθαῖος διενοι Γορθιώνοις, καὶ Μασθωνίος διενοι Μασθωνιανοί, ἀπὸ τούτων Μενανδριανοίται, etc. Quam emendationem confirmat Rusini interpretatione. In codice Regio, Maz., Fuk. et Sav., Γορθηνοί apud Epiphanius in *Ancorato*, Γορθηνοὶ dicuntur ; in *Panario* autem, Γορθηνοὶ. Porro has heres ex septem Judaici populi sectis originem traxisse, recte Hegesippus observat. Nam Simoniani, Dositheani, Gortheni et aliqua errorum nomina, nihil aliud fuerunt quam rivi ex Judaicis illis fontibus desfluentes. At Theodoritus in libro i *Hæreticarum fabularum*, cap. 1, has omnes hæreses ex Simonis fonte fluxisse dicit, Cleobianos sci-lacet, Dositheanos, Gorthenos, Masbotheos, Menandrianos, Eutychitas et Canistas, ἐκ τῆσδε τῆς παρετάτης ἀνεργάτην βίζης Κλεονθού, Δοσιθεανοί, Γορθηνοί, Μασθωνίος, Αδρανισται, Εύτυχηται, Κανισται. Sed cum constet ipsam Simonianam hæresim ex Judaicis sectis originem habuisse, rectius dixisset Theodoritus eas omnes ex Judaicis sectis fuisse propagatas, maxime cum quædam illarum hæreseon, Simoniana vetustiores esse videantur, verbi gratia, Gorthena et Dositheana.

D (19) Οὐθερ διὰ τούτων Μενανδριανοί. Prima vox deest in codice Regio et apud Nicephorūm, rectius sine dubio. Cæterum in codd. Maz., Med.

Καρποκρατιανὸν, καὶ Οὐαλεντινιανὸν, καὶ Βασιλεῖδιανὸν, καὶ Σατορινιανὸν, ἐκαστος ἰδίως καὶ ἑτέρως θέλαι δόξαι παρεισήγαγεν (20). Ἀπὸ τούτων φευδόχριστοι, ϕευδόποστοι, οἵτινες εμέρισαν τὴν ἐνωσιν τῆς Ἐκκλησίας φθοριμαῖοις λόγοις κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τοις δὲ ὁ αὐτὸς καὶ τὰς πάλαι γεγενημένας παρὰ Τουδαῖοις αἱρέσεις ιστορεῖ λέγων· « Ἡσαν δὲ γνῶμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῶν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰουδaea (21) καὶ τοῦ Χριστοῦ, αὗται· Ἐστοῖς (22), Γαλιλαῖοις (23), Ἡμεροβαπτισταῖς, Μασθωτοῖς (24), Σαμαρεῖται (25), Σαδδουκαῖοι, Φαρισαῖοι. »

et Fuk. pro *Menandrianis* scriptum est *Adriat-*
orat, quomodo etiam legitur apud *Theodoritum* in
libro primo *Hæreticarum fabularum*, ut supra vidi-
mus. *Rusinum Menandrianos* vertit.

(20) *Παρεισήγαγεν*. Ita correxit Rob. Stephanus, cum in omnibus exemplaribus constanter legatur *παρεισηγάγησαν*. Qui barbarismus non alienus est ab Hegesippō. In codice tamen Fuk. scriptum inventi παρεισηγάγησαν. Apud *Nicephorūm* vero legitur παρεισήγαγον, quod magis probō.

(21) *Ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῷν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰουδaea*. In cod. Maz., Med. et Fuk. scriptum inventi ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῷν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰουδaea, etc. Quod quid sibi velit nescio, nisi forte ita emendare placet, ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ τῷν κατὰ τῆς φυλῆς Ἰουδaea. Vulgata tamen lectio magis placet, quam et *Regius codex* et *Nicephorus* confirmant. Videtur autem Hegesippus, tribum Judæ ab his omnibus Judaici populi sectis puram ac vacuam existimasse, ita ut nullus e tribu Judæ, Essenorū aut Sadduceorū et Pharisæorū sectam secutus sit. Quod tamen nequaquam verisimile est. Sed hoc ab Hegesippō dictum est in gratiam tribus Judæ, ex qua Christus originem duxit. Unnes igitur illas Judaismi hæreses viguisse ait apud reliquas decein tribus, quæ proprio ac peculiari vocabulo Israel dicebantur, post divisionem regni Judæorum Roboam temporibus factam. Certe tribus Judæ in libris prophetarum Ecclesiæ personam denotat; decem vero tribus referuntur ad hæreticos quorum maxima est multitudo, ut scribit Hier. in cap. i *Osee*.

(22) *Ἐστοῖοι*. Hæ sunt septem hæreses Judaici populi quarum frequenter mentionem facit Hegesippus, ut in libris superioribus vidiimus; sed et Justinus in disputatione *Adversus Tryphonem* totidem recenset hæreses Judaicorum, sed eas alias nominibus appellat. Verba sunt hæc: « Οὐαλεντίου δὲ Ἰουδαιους ἀν τις ὅρθως ἔξετάσῃ, δομολογήσειεν εἶναι τοὺς Σαδδουκαῖους, ή τὰς ὄμοιας αἱρέσεις, Γενιστῶν καὶ Μεριστῶν, καὶ Γαλιλαίων καὶ Ἑλληνιανῶν, καὶ Φαρισαίων, καὶ Βαπτιστῶν. Sicut neque Judaeos, si quis recte perpenderit, dicat esse Sadduceos aut ejusmodi hæreses, Genistarum et Meristarum, Galilæorum et Hellenianorum, Pharisæorum ac Baptistarum. Epiphanius quoque septem Judaismi hæreses agnoscit, sed eas ita nominat: Scribas, Pharisæos, Sadduceos, Essæos, Nazareos, Hemerobaptistas, Herodianos. In *Indiculo hæreseon* qui tribuitur B. Hieronymo, decem numerantur hæreses Judaicorum. Qui locus quoniā illustris est, hic meretur apponi. I. *Efnei* dicunt Christum docuisse illos omnem abstinentiam. II. *Galilæi* dicunt Christum venisse et docuisse eos, ne dicerent dominum Casarem, neve ejus monelis uterentur. III. *Marbonci* dicunt, ipsum esse Christum qui docuit illos in omni re sabbatizare. IV. *Pharisæi* negant Christum venisse, nec ulla in re cum prædictis communicant. V. *Sadducei* negant resurrectionem dicens: Dicunt est ad Adam, Terra es et in terram ibis. VI. *Genistæ* præsumunt quoniā de genere Abraham sunt. VII. *Meristæ*, quoniā separant Scripturas, non credentes omnibus prophetis,

A illis sectis in Judaico populo proseminalis. Ex quibus fuit etiam Simon, a quo Simoniani fixerunt; et Cleobius, a quo Cleobiani: et Dositheus, a quo Dositheani: et Gortheus, a quo Gortheni: et Mabsotheus, a quo Mabothæi sunt cognominati; ex his etiam manarunt Menandriani, ac Marcionitæ, et Carpocratiani, et Valentiniiani, et Basilidiani, et Saturniniiani, aliique qui seorsim singuli proprias opiniones induxerunt. Ex iis 143 orti sunt pseudochristi, pseudoprophetae, pseudoapostoli, qui adulterinam invenientes doctrinam adversus Deum et adversus Christum ejus, unitatem Ecclesiæ dicens.

dicentes aliis et aliis spiritibus prophetasse. VIII. Samaritæ qui in locum Israel captivo et abducto in Babyloniam translati sunt. Venientes in terram Samariæ regionis ex parte Israelitarum, consuetudinem quam sacerdote reducto didicunt, tenent: ex parte gentilem, quam in nativitatibus suæ terra habuerunt.

Nam in observationibus suis a Judæis omnino separantur, quorum superstitione procul dubio omnibus nota est. IX. *Herodiani*: Temporibus Salvatoris hæresis exsurrit. Hi Herodem magnificabant, dicentes ipsum esse Christum. X. *Hemerobaptistæ* qui quotidie corpora sua et domum et supellecitem lavant. Apud Isidorum in lib. viii *Originum*, octo numerantur hæreses, Pharisæi scilicet, Sadducæi, Esinei, Morbonei, Genistæ, Meristæ, Samaritæ et *Hemerobaptistæ*. Denique *Pseudo-Clemens* in lib. i *Recognitionum* quinque duntaxat sectas Judaicorum recenset, quæ schismata appellant: Sadducæos scilicet, Samaritas, Scribas, Pharisæos et quosdam ex Joannis Baptista discipulis. Cum enim, inquit, jam imminaret ortus Christi, ad sacrificia quidem reprehenda, baptismi vero gratiam largiendam, inimicius ex his quæ predicta fuerant, adesse tempus intelligens, diversa schismata operabatur in populo, ut si forte prius peccatum potuisset aboleri, secunda corrigi culpa non posset. Erat ergo primum schisma eorum qui dicebantur Sadducæi, initio Joannis jam pene temporibus consumptio. Hique ut ceteris justiores, segregare se cæpere a populi cœtu et mortuorum resurrectionem negare, etc. Sed et paulo post idem Clemens non plures quam quinque supradictas numerat sectas Judaicorum. Mirabitur fortasse aliquis cur inter has sectas Essæos præternisserit. Cujus rei nullam aliam rationem excogitare possumus, nisi quod veteres Ecclesiæ Pateres Essæis supermodum faverunt.

(23) *Γαλιλαῖοι*. Hos quoque inter Judaicorum hæreticos recenset Justinus et Hieronymus. Auctor ac princeps hujus sectæ fuit Judas Galilæus, qui post exilium regis Archelai, cum Roinani in Judaean censum agere vellet, populares suos ad retinendam pristinam libertatem excitavit, et quartam sectionem invexit Galilæorum, ut scribit Josephus in libro ii *De bello Judaico*.

(24) *Μασθωθαιοι*. In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. legitur *Μασθωθαιοι* accentu in antepenultiam syllabam rejecto. In *Indiculo Hieronymi Marbonei* dicuntur; apud Isidorum vero *Marbonei*. Cæterum hi *Mabothæi* distinguendi sunt ab illis quorum paulo ante meminuit Hegesippus. Illi enim erant ex septem sectis Judaici populi quæ circa Christi tempora exortæ sunt; illi vero ex septem illis Judaicorum sectis propagati sunt, perinde ac Simoniani, Dositheani atque Gortheni. Nisi quidem mendum subesse videtur in alterutro Hegesippi loco. Apud *Rusinum Mabothæi* dicuntur illi inter Judaicas sectas quarto loco numerati; alii vero ex illis prognati sectis dicuntur *Mabothæi*. Sic enim scribitur in optimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

(25) *Σαμαρεῖται*. Rectius Epiphanius *Samaritas*

sciderunt. » Idem præterea scriptor sectas illas quæ quondam apud Judæos invaluerunt, recenset his verbis: « Erant, inquit, diversæ sectæ atque sententiæ in circumcitione, inter filios Israel adversus tribum Judeæ, et adversus Christum: Essæi scilicet, Galilæi, Hemerohaptistæ, Masbothæi, Samaritæ, Sadducei, Pharisaï. » Scribit etiam alia quamplurima, quæ nos jam superius maxima ex parte, suis quæque locis ac temporibus inserentes retulimus. Nonnulla item ex Hebræorum Evangelio et Syriaco, et ex Hebræica lingua profert in medium, satis per hæc aperte significans, se ex Hebræis ad Christi fidem transiisse. Alia quoque ex Judaicis traditionibus scripto minime comprehensis etiam Irenæus et omnes antiqui, Proverbia Salomonis vocare solent Sapientiam omnium virtutum præcepta continentem. Denique agens de libris qui apocryphi dicuntur, quosdam eorum sua ælate ab nonnullis hereticis compositos esse scribit. Sed jam ad alios transeamus.

CAPUT XIII.

De Dionysio, Corinthiorum episcopo, et de epistolis ab eo scriptis.

Ac primum quidem de Dionysio dicendum est, qui Corinthiorum Ecclesiæ episcopatum gessit, nec solum populis sibi commissis, verum etiam aliarum regionum et urbiuum incolis, divinos labores suos prolixe communicavit, omnium commodis utilitatique inserviens, in catholicis illis, quas ad diversas Ecclesias scripsit, epistolis. Ex quibus una quidem est ad Lacedæmonios, rectæ fidei institutionem continens, pacemque et unitatem insinuans; alíera vero ad Athenienses scripta, excitans ad fidem, et ad vitam ex præcepto Evangelii traducendam: qua in re negligentiam arguit Atheniensium, quippe qui a fide propemodum descivissent, ex quo Publius ipsorum episcopus in persecutionibus tunc temporis excitatis martyrium subierat. Meminit etiam Quadrati, qui post martyrium Publii, episcopus Ath-

a Judæis distinxit, et Judæorum quidem septem hæreses recensuit: Samaritanorum vero quatuor. Hegesippum tamen secuti sunt Hieronymus, seu quisquis est auctor *Indiculi*; Isidorus, Honorius Augustodunensis et alii: qui Samaritas inter Judæorum hæreses retulerunt, late scilicet sumentes nomen Judæorum. Atque ita sensisse videtur Hegesippus, cum ait: « Ήσαν δὲ γνώμαι διάφοροι ἐν τῇ περιτομῇ. Sed quod subjicit ἐν υἱοῖς Ισραὴλ, id iam excusari non potest, cum Samaritani nunquam pro filiis Israel habiti fuerint. »

(26) Πανάρετος Σοφιὰς τὰς Σολομῶνος Παροιμίας ἔκάλουν. Hieronymus in *Chronico*, olympiade cxxxvi, et in *Præfatione ad Proverbia Salomonis*, librum Sapientiæ Jesu filii Sirach, πανάρετος appellari scribit. Eadem porro ratione proverbia Salomonis veteres appellariunt πανάρετος Σοφιὰς. Quippe liber ille Sapientiæ Jesu filii Sirach, apud Hebreos *Parabolæ* inscribitur, perinde ac liber Proverbiorum Salomonis. Et quemadmodum Salomon post Parabolas scriperat Ecclesiastem et Canticum cantorum, sic etiam Siracides Parabolis suis Ecclesiastem et Canticum exemplo Salomonis adjecit. Utriusque igitur Parabolæ dictæ sunt ab antiquis πανάρετος Σοφιᾳ. Sed et liber ille qui Sapientia Salomonis falso inscribitur, πανάρετος Σοφιᾳ dicitur ab Athanasio in *Synopsi*, et ab

A Καὶ ἔτερα δὲ πλεῖστα γράφει, ὃν ἐκ μέρους ἡδη πρότερον ἐμνημονεύσαμεν, οἰκεῖως τοῖς καιροῖς τὰς ιστορίας παραθέμενοι. « Εκ τε τοῦ καθ' Ἐβραιὸν Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Συριακοῦ, καὶ ἴδιως ἐκ τῆς Ἐβραϊδος διαιλέκτου τινὰ τιθησιν, ἐμφαίνων ἐξ Ἐβραιῶν ἐκυρῶν πεπιστευκένα· καὶ δὲλλα δὲ ὡς ἀν τοῦ Ιουδαικῆς ἀγράφου παραδοσεώς μνημονεύει· οὐ μόνος δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς, πανάρετον Σοφιὰς τὰς Σολομῶνος Παροιμίας ἔκάλουν (26). Καὶ περὶ τῶν λεγομένων δὲ ἀποκρύψιν διαιλαμβάνων, ἐπὶ τῶν αὐτοῦ χρόνων πρὸς τιναν αἱρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ιστορεῖ. Ἀλλὰ γάρ ἐφ' ἔτερον ἡδη μεταβατέον (27).

peilita commemorat. Non solum autem ipse, sed etiam Irenæus et omnes antiqui, Proverbia Salomonis vocare solent Sapientiam omnium virtutum præcepta continentem. Denique agens de libris qui apocryphi dicuntur, quosdam eorum sua ælate ab nonnullis hereticis compositos esse scribit. Sed jam ad alios transeamus.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ Διονυσίου Κορινθίων ἐπισκόπου καὶ ὁπερὶ γράψατε ἐπιστολῶν (Nic. H. E. iv, 8).

Καὶ πρῶτον γε περὶ Διονυσίου φατέον, διτε τῆς ἐν Κορίνθῳ παροικίας τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχειρίστο θρόνον, καὶ ὡς τῆς ἐνθέου φιλοπονίας οὐ μόνον τοῖς ὑπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἡδη καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφθίνων ἐκοινώνει, χρησιμώτατον ἀπασιν ἐκυρῶν καθιστάς, ἐν αἷς ὑπετυποῦτο καθολικαῖς πρὸς τὰς Ἐκκλησίας ἐπιστολαῖς. « Όν ἐστιν ἡ μὲν πρὸς Λακεδαιμονίους, ὄρθοδοξίας κατηγητική (28), εἰρήνης περὶ καὶ ἐνώσεως ὑποθετική· ἡ δὲ πρὸς Ἀθηναίους, διεγερτικὴ πίστεως καὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείας· ἡς διλγωρήσαντας ἐλέγχει, ὡς ἀν μικροῦ δεῖν ἀποστάντας τοῦ λόγου, ἐξ οὗπερ τὸν προεστῶτα αὐτῶν Πούπλιον μαρτυρήσαι κατὰ τοὺς τότε συνέδη διωγμούς. Κοδράτου δὲ μετὰ τὸν μαρτυρήσαντα Πούπλιον καταστάντος αὐτῶν ἐπισκόπου (29) μέμνηται, ἐπιμαρτυῶν, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχ-

Epiphaniο in libro *De ponderibus*. Verum ut hic liber falso ascribitur Salomoni, sic Panareti vocabulum falso usurpat.

(27) Άλλὰ γάρ ἐφ' ἔτερον ἡδη μεταβατέον. Ab his verbis caput 23 incipit in codice Mazarino, Regio et Fuketiano.

(28) Ορθοδοξίας κατηγητική. In tribus codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum est κατηγητική. Sed vulgatam lectionem magis probu, cuiam confirmat etiam Nicephorus. Sic enim ille hunc Eusebii locum expressit: « Όν μία πρὸς Λακεδαιμονίους ἐστι, κατηγητικὸν περιέχοντα ὄρθοδοξίας.

(29) Κοδράτου δὲ μετὰ... Πούπλιον καταστάτος ἐπισκόπου. Hunc Quadratum Athenarum episcopum distinguendum esse existimo a Quadrato illo apostolorum discipulo, cuius meminit Eusebius in lib. iii, cap. 37, qui una cum Philippi filiabus propheticō charismate ornatus, Evangelium variis in locis prædicavit. Hunc enim episcopum non suisse liquet ex supradicto Eusebii loco. Quadratus autem ille qui *Apologeticum* pro religione nostra Adriano imp. obtulit, de quo Eusebius in principio libri quarti, is ipse est apostolorum discipulus, ut diserte affirmat Eusebius in *Chronico*. Sed Quadratus Athenarum episcopus, ab illo apostolorum discipulo prorsus distinguendus est. Nam, ut supra dixi, Quadratus ille apostolorum di-

Θέντων καὶ τῆς πίστεως ἀναζωπύρησιν εἰληχθῶν. Δηλοῖ δὲ ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου προτραπεῖς ἐπὶ τὴν πίστιν κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρίστο. "Ἄλλη δὲ ἐπιστολὴ τις αὐτοῦ πρὸς Νικομήδεας φέρεται· ἐν ᾧ τὴν Μαρκίωνος αἱρεαν πολεμῶν, τῷ τῆς ἀληθείας παρίσταται κανόνι (30). Καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Γόρτυναν ἄμα ταῖς λοιπαῖς κατὰ Κρήτην παροικίας ἐπιστείλας, Φιλιππὸν ἐπίσκοπον αὐτῶν ἀποδέχεται, ἀπειδὴ ἐπὶ πλεισταῖς (31) μαρτυρουμένης ἀνδραγαθίαις τῆς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίας, τὴν τε τῶν αἱρετικῶν διαστροφὴν ὑπομνήσκει φυλάττεσθαι. Καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ τῇ παροικούσῃ Ἀμαστρινὸν ἄμα ταῖς κατὰ Πόντον ἐπιστείλας, Βαχυλίδου μὲν καὶ Ἐλπίστου, ὡς ἀν αὐτὸν ἐπὶ τῷ γράψαι προτρεψάντων μέμνηται, Γραφῶν τε θείων ἔγγρησις παρατέθειται, ἐπίσκοπον αὐτῶν ὄνδρατε Πάλμαν ὑποσημαίνων· πολλὰ δὲ περὶ γάμου καὶ ἀγνείας τοῖς αὐτοῖς παραινεῖ. Καὶ τοὺς ἐξ οἰας δύον ἀποπτέψεως, εἴτε πλημμελείας, εἴτε μήνι αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας, δεξιοῦσθαι προστάττει. Ταύταις ἀλλη ἐγκατελεκταῖ πρὸς Κνωσσούς ἐπιστολῇ, ἐν ᾧ Πινυτὸν τῆς παροικίας ἐπίσκοπον παρακαλεῖ, μὴ βαρὺ φορτίον ἐπάναγκες τὸ περὶ ἀγνείας τοῖς

A niensium 144 est constitutus : ejusque labore et industria cives denuo in Ecclesiam convenisse, et redivivum fidei ardorem in illis reparatum esse testatur. Resert præterea Dionysium Areopagitam, qui a Paulo apostolo ad fidem conversus est, quemadmodum traditur in Actibus apostolorum, primum omnium Ecclesiæ Atheniensis sacerdotium suscepisse. Sed et alia ejus epistola exstat ad Nicomedienses, in qua Marcionis hæresim impugnans, veritatis regulæ firmiter adhærescit. Ecclesiæ præterea Gortynensium, et reliquis simul Ecclesiis Cretæ litteras scribens, episcopum ipsorum Philipum magnopere prædicat, quippe cuius Ecclesia egregiam laudem fortitudinis et generosi animi, communi omnium consensu retulisset : monileque B ut ab hæreticorum fraude ac versutia sibi caveant. In epistola vero quam scribit ad Ecclesiam Amastrinorum et cæteras simul Ecclesiæ Ponti, se quidem a Bacchylide et Elpisto ad scribendum impulsu esse commemorat. Episcopum autem ipsorum Palnam nominatum appellans, sacrarum Scripturarum expositionem asserti. Multa quoque de nuptiis et de castitate eis præcipit : et cunctos qui a quævis lapsu, sive delicto, sive etiam ab hæretica pravitate resiliunt, benigne suscipi jubet. In eodem volumine

C omnes constat. Nec probabile est illum vitam ulterrini produxisse, quippe qui jam grandevus ad Christi fidem conversus sit. Athenis enim non nisi proiecta iam ætate cives in Areopagum promovebantur. Quod si Publum ei proxime successisse dicamus, cum hic principatu M. Antonini martyrium fecerit, plus quam LXX annis in episcopatu eum vivisse dicendum est. Porro Publum regnante Marco subiisse martyrium, ex hac Dionysii ad Athenienses epistola colligitur. Scripsit enim hanc epistolam Dionysius ad Athenienses, ut eorum fidem suscitareret, quæ post mortem Pubpii, dissipata ob fervorem persecutionis Ecclesia, multum fuerat immunita : nisi quod Quadratus qui in locum Publum recens substitutus fuerat, eam erigere atque excitare cœperat. Cujus conatum ut adjuvaret Dionysius, cum ad eum utpote metropolitem Achæas cura hæc pertineret, hanc ad Athenienses dedit epistolam, et quidem sub initio episcopatus sui. Orsus est autem episcopatum temporibus Soteris pape, ut supra divi, post obitum Primi, Corinthiorum episcopi, quem sub Aniceto sedisse testis est Hægesippus. Quod Publius sub Trajano passus fuisset, ut vult Sirmundus, nihil jam causæ erait cur Dionysius tanto post tempore Atheniensiis scriberet ad suscitandum eorum fidem, cum jam a Quadrato id cumulatè præstitum fuisse.

D (30) Vulg. τῷ τῆς Ἐκκλησίας παρίσταται καρότι. Nicephorus in lib. iv, cap. 8, pro his verbis hæc posuit, τῷ ἐκκλησιαστικῷ κανόνι στοιχεῖ, id est ecclesiasticae regulæ insisit. In quo sensu quidem expressit Eusebii, sed vim verbi παρίσταται non est assecutus. Vox est familiaris Eusebio παρίστασθαι, quæ idem valet ac probare, astruere, confirmare ac defendere, ut hic vertit Rusinus. Sic Eusebius infra in capite ultimo hujus libri de Bardessane loquens: ἵκανος τῷ λόγῳ παριστάμενον quem locum non intellexit Christopheronus.

(31) Άτε δὴ ἐπὶ πλεισταῖς. Ita legitur in codice Regio. Sed tres reliqui, Maz. scilicet, Med. et Fuk., scriptum habent ὡς ἀπὶ πλεισταῖς, quod idem est.

scipulus, nunquam episcopus fuit. Certe nec Dionysius Corinthiorum episcopus, nec Eusebius Quadratus Athenarum episcopum aiunt suisse discipulum apostolorum. Quid utique omissuri non erant, si res ita se habuisset, cum hæc vel præcipua laus esset Quadrati. Præterea temporum ratio satis admonet, ut hos duos Quadratos distinguamus. Quadratus enim ille apostolorum discipulus non processit ultra tempora imperatoris Adriani. Quadratus vero Athenarum episcopus Ecclesiam illam rexit principatu Marci Antonini, ut constat ex hac Dionysii ad Athenienses epistola. Nam Dionysius de hoc Quadrato loquitur tanquam de æquali, qui recens ordinatus fuisset episcopus Athenarum. Floruit autem Dionysius Corinthiorum episcopus regnante M. Antonino. Quare assentiri non possum B. Hieronymo, qui hos duos Quadratos minime distinxit. Sic enim scribit in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*: *Quadratus apostolorum discipulus, Publio Athenarum episcopo ob Christi fidem martyrio coronato, in locum ejus substitutus, et Ecclesiam grandi terrore dispersam, fide et industria sua congregat*, etc. Idem scribit in epistola ad *Magnum oratorem Romanum*. Sed et in *Græcorum Menologio*, Quadratus apostolus confunditur cum Quadrato Athenarum episcopo. Verum in *Typico* monasterii S. Sabæ hic error non habetur. Sic enim in eo legitur die 21 Septembris, τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Κοδράτου τοῦ ἐν τῇ Μαγνησίᾳ. Et hæc quidem de Quadrato Athenarum episcopo a nobis observata sint. Quod vero spectat ad Publum decessorem Quadrati, plerosque ita sentire video, Publum hunc Dionysio Areopagita proxime successisse. Ita Baronius in *Notationibus ad Martyrologium Romanum*, Sirmundus in dissertatione *De duobus Dionysiis*, Blondellus in præfatione quam *Apologetæ suæ pro sententia Hieronymi* præfixit, et ante illos Usuardus, cuius hæc sunt verba ad diem 21 Januarii: *Natalis B. Publi episcopi, qui secundus post Dionysium Areopagitam, Atheniensem Ecclesiam rexit*. Verum cum nec Eusebius nec Dionysius id de Publio dixerint, haud facile crediderim illum Dionysio proxime successisse. Certe Dionysius Areopagites principatu Domitiani abiit e vita, ut inter

continetur etiam epistola ad Gnoſſos, in qua Pinytum Ecclesiæ illius episcopum monet, ne grave onus castitatis fratrum cervicibus tanquam necessarium imponat, sed ejus quæ in plerisque hominibus inest infirmitatis rationem habeat. Cui epistolæ respondens postea Pinytus, admiratione quidem ac laudibus effert imprimitis Dionysium: sed tamen hortatur, ut solidiorem cibum tandem impertiat, et transmissis iterum perfectioris doctrinæ litteris plebem sibi commissam alere velit: ne forte lacteis sermonibus perpetuo innutriti homines, in infantili quadam disciplina paulatim consernescant. Quæ quidem epistola et rectam Pinyti fidem, et sollicititudinem de proſectu plebis ipsi commissa, eloquentiam quoque et peritiam rerum divinarum, velut tabella quadam picta egregie commonstrat. Exstat etiam epistola ejusdem Dionysii ad Romanos, Soteri tunc temporis episcopo Romæ urbis nuncupata, ex qua pauca quædam hic inserere non absurdum fuerit, ubi scilicet ille morem institutumque Romanorum, 145 ad persecutionem usque nostra ætate factam perpetuo custoditum magnopere commendans, ita scribit: « Hæc enim, inquit, vobis consuetudo est jam inde ab ipso religionis exordio, ut fratres omnes vario beneficiorum genere afficiatis, et Ecclesiis quamplurimis, quæ in singulis urbibus constitutæ sunt, necessaria vitæ subsidia transmittaliſ; et hac ratione tum egenitum inopiam sublevatis, tum fratribus qui in metallis opus faciunt, necessaria suppeditatis: per hæc quæ ab initio transmittere consuevisti munera, morem institutumque Romanorum a majoribus vestris acceptum Romani relinentes. Atque hunc morem beatus episcopus vester Soter non servavit solum, verum etiam adauxit: tum munera sanctis destinata copiose subministrans, tum fratres peregre advenientes, tanquam liberos suos pater amantissimus beatis sermonibus consolando. » In hac ipsa etiam epistola meminit Clementis epistolæ ad Corinthios scriptæ, quam ex prisca consuetu-

(32) Εξ ἣς οὐδέποτε καὶ, etc. In codice Regio, quem seculis est Stephanus, pro olov τῷ scribitur ἔτοπον. Sed reliqui codices, Mz., Med., cum Fuk. et Saviliiano scriptum habent οὐδὲν οlov τῷ καὶ παραθέσθαι λέξεις. Quod proſecto longe est elegantiū. Phrasis est familiaris Eusebii, quam nos vernaculo sermone feliciter exprimitus. Sic supra in cap. xii libri primi de Albgaro loquens ait: Οὐδὲν δὲ οlov καὶ αὐτῶν ἐπαχούσαι τῶν ἐπιστολῶν.

(33) Φυλαχθὲν Ρωμαλων ἔθος. Notandum est illustre testimonium Dionysii Corinthiorum episcopi de Romana Ecclesia, quæ cum esset opulentissima, aliarum Ecclesiarum inopiam liberalitate sua sublevabat, et fratribus ad metallum damnatis aut in exsilium missis, alimenta et munera submittere consueverat. In hunc usum liebant collectæ in Ecclesia Romana diebus Dominicis, de quibus extant aliquot S. Leonis papæ sermones. Quæ laudabilis consuetudo jam inde a primis apostolorum temporibus instituta, in postrema etiam persecutione Diocletiani servata est, ut hic testatur Eusebius: quo tempore Ecclesia Romana Christianis ad metallia Palæstinæ et per Aegyptum damnatis, collectas pecunias misit. De hoc more Romanæ Ecclesiæ præter Dionysium Corinthiorum loquitur etiam Diony-

A ἀδελφοῖς ἐπιτιθέναι, τῆς δὲ τῶν πολλῶν καταστοχάζεσθαι ἀσθενείας. Πρὸς ἣν δὲ Πινυτὸς ἀντιγράφων, θαυμάζει μὲν καὶ ἀποδέχεται τὸν Διονύσιον, ἀντιπαραχαλεῖ δὲ στερβότερας ἡδη ποτὲ μεταβιδόναι τροφῆς, τελειοτέροις γράμμασιν εἰσαῦθις τὸν ὑπ' αὐτῷ λαὸν ὑποθρέψαντα, ὡς μὴ διατέλους τοῖς γαλακτώδεσιν ἐνδιατρίβοντες λόγοις, τῇ νηπιώδει ἀγωγῇ λάθοις καταγηράσαντες. Δι' ἣς ἐπιστολῆς καὶ τὸν Πινυτὸν περὶ τὴν πίστιν ὁρθοδοξία τε καὶ φροντὶς τῆς τῶν ὑπηράδων ὥφελειας, τὸ τέ λόγιον καὶ τὴ περὶ τὰ θεῖα σύνεσις, ὡς δι' ἀκριβεστάτης ἀναδείκνυται εἰκόνος. « Ετι τοῦ Διονυσίου καὶ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ φέρεται, ἐπισκόπῳ τῷ τότε Σωτῆρι προστανούσα. Ἐξ ἣς οὐδὲν οἶον τὸ καὶ παραθέσθαι λέξεις (32), δι' ὃν τὸ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθὲν Ῥωμαίων ἔθος (33) ἀποδεχόμενος, ταῦτα γράφει. » Ἐξ ἀρχῆς γάρ οὐδὲν ἔθος ἔστι τούτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποικίλας εὑρεγετεῖν, Ἐκκλησίας τε πολλαῖς ταῖς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐφόδια πέμπειν, ὡς μὲν τὴν τῶν δεομένων πενίαν ἀναψύχοντας, ἐν μετάλλοις δὲ ἀδελφοῖς ὑπάρχουσιν ἐπιχορηγοῦντας· δι' ὃν πέμπεται ἀρχῆθεν ἐφόδιων, πατροπαράδοτον ἔθος Ῥωμαίων Ῥωμαῖοι διαφυλάττοντες, δὲ οὐ μόνον διατετήρηκεν διακάριος οὐδῶν ἐπίσκοπος Σωτῆρ, ἀλλὰ καὶ ἐπιύξηκεν, ἐπιχορηγῶν μὲν τὴν διαπεμπομένην δαψίλειαν τὴν εἰς τοὺς ἀγίους, λόγοις δὲ μακαρίοις τοὺς ἀνίδιας ἀδελφοὺς (34), ὡς τέκνα πατήρ φιλόστοργος, παρακαλῶν. » Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι. Λέγει γοῦν· « Τὴν σήμερον οὖν Κυριακὴν ἀγίαν τὴν ἡμέραν διηγάγομεν, ἐν δὲ ἀνεγνώκαμεν (35) οὐδῶν τὴν ἐπιστολὴν· ἢν ξέμεν δὲι ποτε ἀναγνώσκοντες νοούστετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμέν διὰ Κλήμεντος γραφεῖσαν. » Ἐτι δὲ διὰ τοῦτος καὶ περὶ τῶν ίδιων ἐπιστολῶν, ὡς ῥᾳδιουργηθεισῶν, ταῦτα φησιν. « Επιστολὰς γάρ, ἀδελφῶν (36) ἀξιωσάντων με γράψαι, ἔγραψα. Καὶ ταύτας οἱ τοῦ διαβόλου ἀπόστολοι ζιζανίων γεγέμικαν, δὲ μὲν ἔξαιρον-

sius Alexandrinus episcopus in epistola ad Stephanoν papaν, quam refert Eusebius in lib. vii, cap. 4: Αἱ μέντοι Συριαὶ διαι τῇ Ἀραβίᾳ, οἵτις ἐπαρχεῖται ἔκτατοτε, καὶ οἵτις νῦν ἐπεστελλεται. Ιδι est, Syria omnes et Arabia, quibus pecunias identidem subministratis... Quem locum male verterunt interpretantes.

(34) Τοὺς ἀρισταῖς ἀδελφούς. Male Langus et Musculus redeuntis vertere. Melius Rusinus ita interpretatur, advenientes fratres clementi sati et mississimo solatur alloquio. Intelligit enim Dionysius fratres qui ex longinquis regionibus Romaini venire consueverant, penuria apud se laborantibus subsidiū aliquod a Romanis relaturi.

(35) Εγ γραφάμεν. Nostri codices Mazar., Med. et Fuk. scriptum habent ἔγνωμεν, Nicephorus vero ἀνέγνωμεν. Ceterum cum hoc fragmēto epistolæ Dionysii ad clerus Romanum, jungendus est alter locus ejusdem epistolæ quem citavit Eusebius in cap. penult. lib. ii. Hæc enim duo fragmenta sibi invicem connectenda esse non dubitamus.

(36) Επιστολὰς... ἀδελφῶν. Codex Mazar., Med. cum Fuk. vocem interserit hoc modo, ἐπιστολὰς γάρ ἀδελφῶν, etc.; atque ita Nicephorus et Rusinus.

τες, & δὲ προστιθέντες. Οἵς τὸ οὐαὶ κεῖται. Οὐ θευ-
μαστὸν δῆρα εἰ καὶ τῶν Κυριακῶν ῥᾳδιουργῆσαι τίνες
ἐπιδέληνται· Γραφῶν, ὅπότε καὶ ταῖς οὐ τοιαύταις
ἐπιδέληται. Καὶ ἀλλὴ δέ τις παρὰ ταύτας ἐπιστολὴ
τοῦ Διονυσίου φέρεται, Χρυσοφόρῳ πιστοτάτῃ ἀδελφῷ
ἐπιστείλαντος, ἢ τὰ κατάλληλα γράψαν, τῆς προσ-
τομῆτος καὶ αὐτῆς μετεδίδου λογικῆς τροφῆς. Καὶ τὰ
μὲν τοῦ Διονυσίου τοσαῦτα.

inquit, scripsi rogatus a fratribus. Sed illas ministri quidam diaboli, zizaniis compleverunt: quædam
ex illis expungentes, quædam adjicientes. Quos certe manet feralis illa sententia: Væ vobis. Non mirum
igitur videri debet, si sacrosanta Domini scripta quidam adulterare aggressi sunt, quando quidem in
longe inferioribus scriptis idem ausi fuisse deprehenduntur. Habetur præterea alia ejusdem epistola
ad Chrysophoram fidelissimam sororem, cui convenientia scribens, spiritale, ut decuit, pabulum sub-
ministrat. Atque hæc de Dionysii scriptis a nobis dicta sint.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Θεοφίλου τῶν Ἀρτιοχέων ἐπισκόπου
(Nic. H. E. iv, 9).

Τοῦ δὲ Θεοφίλου ὃν τῆς Ἀντιοχέων Ἑκκλησίας ἐπί-
επον δεδηλώκαμεν, τρία τὰ Πρὸς Αὐτόλυκον στο-
χειώδη φέρεται συγγράμματα. Καὶ ἀλλὸ Πρὸς τὴν αἱ-
ρεσιν Ἐρμογέροντος (57) τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον, ἐν ᾧ ἐκ
τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου κέχρηται μαρτυρίας·
καὶ ἔτερα δὲ τινα κατηχητικὰ αὐτοῦ βιβλία. Τῶν γε
μήνι αἱρετικῶν οὐδὲν κείρον καὶ τότε, ζιζανίων δίκην,
λυμανιομένων τὸν εἰλικρινῆ τῆς ἀποστολικῆς διδα-
σκαλίας σπόρον, οἱ πανταχός τῶν Ἑκκλησιῶν ποι-
μένες, ὡς περ τινὰς θῆρας ἀγρίους τῶν τοῦ Χριστοῦ
τροβάτων ἀποστολῶντες αὐτοὺς ἀνεῖργον, τοτὲ μὲν,
ταῖς πρὸς τοὺς ἀδελφούς νουθεσίαις καὶ παραίνεσσι,
τοτὲ δὲ, πρὸς αὐτοὺς γυμνότερον ἀποδύμενοι, ἀγρά-
φοις τε εἰς πρόσωπον ζητήσεις καὶ ἀνατροπαῖς, ἥδη
δὲ καὶ δὲ ἐγγράψων ὑπομνημάτων τὰς δόξας αὐτῶν
ἀφιεστάτοις ἐλέγχοις διευθύνοντες. "Ο γέ τοι Θεό-
φιλος σὺν τοῖς ἄλλοις κατὰ τούτων στρατευσάμενος
ῆδις ἔστιν, ἀπό τινος οὐκ ἀγεννῶς αὐτῷ κατὰ Μαρ-
κίωνος πεπονημένου λόγου. "Ος καὶ αὐτὸς μεθ' ὧν
ὅλων εἰρήκαμεν, εἰσέτι νῦν διασέωσται. Τοῦτο
μὲν οὖν ἔνδομος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἀντιοχέων
Ἑκκλησίας διαδέχεται Μαξιμίνος.

Theophilus in episcopatu Antiochensis Ecclesiæ septimus ab apostolis successit Maximinus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Περὶ Φιλίππων καὶ Μοδέστου (Nic. H. E. iv, 9).

Φιλίππος γε μήν δὲ ἐκ τῶν Διονυσίου φωνῶν τῆς
ἐν Γορτύνῃ παροικίας ἐπίσκοπον ἔγνωμεν, πάνυ γε
σπουδαιότατον πεποίηται καὶ αὐτὸς κατὰ Μαρκίωνος
λόγου Εἰρηναῖς τε ὁσαύτως καὶ Μόδεστος, δεὶς καὶ
ἐισφερόντως παρὰ τοὺς δῆλους τὴν τοῦ ἀνδρὸς ἔδηλον
τοῖς πᾶσι κατεψύρασε πλάνην· καὶ δῆλοι δὲ πλείους,
ἴν παρὰ πλείστοις τῶν ἀδελφῶν εἰσέτι νῦν πόνοι δια-
γιλάτονται.

(57) Πρὸς τὴν αἱρεσιν Ἐρμογέροντος. De Hermogene ejusque hæresi vide Baronium ad annum Christi 170. Cui tamen assentiri non possum in eo quod dicit Hermogenem docuisse in Africa, quod nescio unde nam hausit Baronius. Nam si ex eo quod Tertullianus adversus illum scripsit, eum in Africa vi-
xisse putandum est, pari jure eum Syrum esse cre-
dimus, eo quod Theophilus Antiochenus in eum

A fine in ecclesia legi solitam esse testatur his verbi:
« Hodie, inquit, sacrum diem Dominicum trans-
egimus. In quo epistolam vestram legimus, quam
quidem perpetuo deinceps legentes, perinde ac priori-
rem illam nobis a Clemente scriptam epistolam,
optimis præceptis ac documentis abundabimus. »
Idem præterea scriptor epistolas suas a falsariis
corruptas esse adinonet, ita scribens: « Epistolas,
inquit, scripsi rogatus a fratribus. Sed illas ministri quidam diaboli, zizaniis compleverunt: quædam
ex illis expungentes, quædam adjicientes. Quos certe manet feralis illa sententia: Væ vobis. Non mirum
igitur videri debet, si sacrosanta Domini scripta quidam adulterare aggressi sunt, quando quidem in
longe inferioribus scriptis idem ausi fuisse deprehenduntur. » Habetur præterea alia ejusdem epistola
ad Chrysophoram fidelissimam sororem, cui convenientia scribens, spiritale, ut decuit, pabulum sub-
ministrat. Atque hæc de Dionysii scriptis a nobis dicta sint.

CAPUT XXIV.

De Theophilo, Anthiochenum episcopo.

B Theophilus vero, quem Antiochenæ Ecclesiæ epi-
scopum fuisse superius retulimus, tres supersunt *Ad Autolycum* libri, institutionem fidei continentis.
Alius etiam exstat liber, quem *Contra 146 Hermogenis hæresim* inscripsit, in quo testimonii utitur
ex Joannis Revelatione desumptis. Exstant et alii
ejusdem libri, in quibus clementia fidei nostræ tra-
duntur. Porro cum nihilominus hac etiam tem-
pestate hæretici zizaniorum instar sinceram aposto-
licæ doctrinæ seminetem labefactarent, Ecclesiarum
toto orbe pastores, eos tanquam seras atque imma-
nes belluas ab ovili Christi fugare atque arcere
properabant: partim hortando et commonendo fra-
tres, partim adversus ipsos hæreticos fortiter col-
luctando: quos vel propositis cominus interrogatio-
nibus et confutationibus viva duntaxat voce, vel
libris accuratissime conscriptis opiniones eorum re-
sellentes, confutabant. Theophilus igitur una cum
cæteris adversus illos hæreticos depugnavit, ut con-
stat ex quodam illius libro haudquaquam spernendo,
quem *contra Marcionem* elaboravit: qui liber una
cum aliis quos retuli, etiamnum exstat. Huic porro

CAPUT XXV.

De Philippo et Modesto.

Sed et Philippus, quem ex verbis Dionysii pro-
xime citatis Gortynensis Ecclesiæ episcopum fuisse
cognovimus, ipse quoque luculentissimum librum
Adversus Marcionem composuit. Irenæus quin etiam
et Modestus. Verum hic præ cæteris egregie errores
illius ac dolos detegens, omnibus spectandos exhibuit.
Scripserunt etiam alii complures, quorum li-
bri apud plurimos ex fratribus adhuc studiose ser-
vantur.

scripsit. De eodem Hermogene loquitur Clemens
Alexandrinus in lib. *Hypotyposeon*, sive in *Excerptis*
Theodoti, ubi exponens hæc Davidis verba: *In sole*
posuit tabernaculum suum: Quidam, inquit, *aiunt*
Christum in sole corpus suum deposuisse, ut Hermo-
genes. Idem certe de Hermogene tradunt Theodoritus
et Philastrius.

CAPUT XXVI.

De Melitone et de his quorum ille mentionem fecit.

Iisdem temporibus Melito Sardianus et Apollinaris Hieropolitanus episcopi, summa laude viguerunt. Quorum uterque orationes pro fidei nostræ defensione scriptas, supra memorato imperatori qui tunc temporis regnabat, seorsum nuncupavit. Ex libris autem utriusque illorum, hi quos infra subjecimus, ad nostram notitiam pervenerunt. Melitonis quidem *De Pascha* libri duo. *De recta vivendi ratione*, et *De prophetis* liber unus. Alius item *De Ecclesia*, alias *De die Dominico*. Est et *De natura hominis liber unus*. Alius *De formatione*. Alius *De obedientia sensuum fidei*. Præterea liber *De anima et corpore et mente*. Liber *De lavacro*, liber *De veritate*, liber *De conditu et generatione Christi*. Item aliis *De prophetia*, alias *De hospitalitate*, alias quoque qui *Claritas* inscribitur. Ad hæc *De diabolo*, et *De Revelatione Joannis*. *De Incarnatione Dei* liber unus. Postremus omnium est libellus ad imperatorem Antoninum.

(38) *Kai τὰ Περὶ πολιτείας καὶ Προφητῶν*. Male Rusinus et Christophorus ex uno Melitonis libro duos fecerunt: alterum *De recta conversatione*, alterum *De prophetis*, quasi in Graeco legeretur καὶ τὸ Περὶ προφητῶν. Sed cum in omnibus scriptis codicibus, et apud Nicēphorūm, non alia lectio reperiatur quam ea que vulgata est, merito illorum sententiam et interpretationem rejicimus. Adde quod Hieronymus in lib. *De scriptoribus ecclesiasticis*, qui ex Eusebii *Historia* totus fere descriptus est, hunc Melitonis librum *De rita prophetarum* inscribi dicit. In codice Maz. et Med. scribitur τὰ Περὶ τῆς πολιτείας, itemque in Fuk. et Saviliāno.

(39) *'Ο Περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρῶν*. Apud Nicēphorūm legitur εἰ Περὶ ὑπακοῆς πίστεως καὶ ὁ Περὶ αἰσθητηρῶν, ut duo fuerint Melitonis libri: alter *De obedientia fidei*, alter *De sensibus*, idque confirmingat Hieronymus et Rusinus. In omnibus tamen nostris codicibus legitur καὶ οὐ περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρῶν absque distinctione, quam Rob. Stephanus post vocem πίστεως adjecit. Fuit igitur hic Melitonis liber ita inscriptus: *De obedientia sensuum fidei*, seu, quod idem est, *De obedientia fidei* quæ sit a sensibus. Quidam enim heretici aiebant, animales quidem seu psychicos sensuum opera credere, spirituales vero per rationem. Ita Heracleo explicabat locum illum ex Joannis Evangelio: *Nisi signa et prodigia videritis, non credetis*. Quæ Christi verba aiebat Heracleo dici proprie ad eos, qui per opera et sensus naturam habeant obediēti, non autem credendi per rationem. Refert hæc Origenes *Enarrationum in Joannis Evangelium* tomus xiii., ubi id refutat, docetque tam spirituales quam animales non posse nisi per sensum credere.

(40) *'Ο Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ ροδς*, καὶ οὐ Περὶ λοντροῦ. Hac est lectio codd. Maz., Med. et Fuk., quam veram esse non dubitamus. Nam et interpretatione Rusini eam confirmat, *De anima et corpore et mente*, *De lavacro*. Cod. Reg., cui consentit etiam Niceph., οὐ Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ ροδς καὶ, etc.

(41) *Kai Περὶ πίστεως καὶ γερέσεως Χριστοῦ*. Sic codd. Maz., Med. et Fuk., et Niceph., id est *De creatione et generatione Christi*, quam Scripturam veram esse non ambigimus. Rusinus quidem vulgatam lectionem καὶ περὶ πίστεως καὶ γεν. secutus est, ut ex interpretatione ejus apparat. Hieronymus vero uno *generationis* vocabulo contentus, vocem πίστεως utpote duriorem declinavit, propterea quod

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΤ.

Περὶ Μελίτωνος καὶ ὡρ αὐτὸς ἐμηγμάτευσεν (Nic. II. E. iv. 10).

Ἐπὶ τῶνδε καὶ Μελίτων τῆς ἐν Σάρδεσι παροικίᾳ ἐπίσκοπος, Ἀπολινάριος τε τῆς ἐν Τεραπόλει διαπρέπως ἡγμαζον· οὐ καὶ τῷ δηλωθέντι κατὰ τοὺς χρόνους Ῥωμαίων βασιεῖ λόγους ὑπὲρ τῆς πίστεως ίδιως ἔκάτερος ἀπολογίας προσεψύνησαν. Τούτων εἰς ἡμέτεραν γνῶσιν ἀφίκεται τὰ ὑποτεταγμένα· Μελίτωνος τὰ Περὶ τοῦ πάσχα δύο, καὶ τὰ Περὶ πολιτείας καὶ Προφητῶν (38), καὶ οὐ Περὶ Ἐκκλησίας, καὶ οὐ Περὶ Κυριακῆς λόγος. Εἳς δὲ οὐ Περὶ φύσεως ἀθρόωπου, καὶ οὐ Περὶ πλάσεως, καὶ οὐ Περὶ ὑπακοῆς πίστεως αἰσθητηρῶν (39), καὶ πρὸς τούτοις οὐ Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ ροδς, καὶ οὐ Περὶ λοντροῦ (40), καὶ οὐ Περὶ ἀληθείας, καὶ Περὶ πίστεως καὶ γερέσεως Χριστοῦ (41). Καὶ λόγος αὐτοῦ Περὶ προφητείας (42), καὶ οὐ Περὶ φιλοξείας (43), καὶ Ή καὶ Ιερά. Καὶ τὰ Περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ τῆς Ἀποκάλυψεως Ἰωάννου, καὶ οὐ Περὶ ἐτοιμάσιου Θεοῦ, ἐπὶ πᾶσι καὶ τῷ πρὸς Ἀντωνίνον βιβλίον (44).

Christum in ordinem creaturarum cogere videtur. Verum antiqui Patres qui ante concilium Nicænum vixere, per vocabulum πίστεως non eam solum creationem quæ ex nihilo sit, sed omne genus productionis intellexerunt, ipsaque adeo generationem Verbi. Itaque id quod in Proverbis legitur: *Dominus crevit me principium viarum suarum*, de generatione illa æternâ exposuerunt; itemque illud Apostoli, *primogenitus omnis creaturæ*. Quæ omnia Marcellus quidem Ancyra episcopus, de Incarnatione Christi dicta esse contendebat: sed refutatus ab Eusebio in libro *II contra Marcellum*, cap. 3, et in lib. *III de ecclesiastica theologia*, cap. 2. Porro in codice Mazarino ad vocem πίστεως notatur in margine eadem manu: Γρ. πίστεως. Quæ nota significat, in quibusdam exemplaribus ώρο πίστεως scribi πίστεως.

(42) *Kai λόγος αὐτοῦ Περὶ προφητείας*. Rusinus hæc cum verbis superioribus conjunxit hoc modo: *De fide et generatione Christi et de prophetia ejus*, cui tamen non assentior. Rectius Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* hunc locum ita vertit: *Item de prophetia sua librum unum*. Certe Melitonis prophetæ a plerisque habitum suis docet Tertullianus. Hieronymus in *Melitone: Hujus*, inquit, *elegans et declamatorium ingenium laudans* Tertullianus in septem libris quos scripsit *adversus Ecclesiam pro Montano*, dicit a plerisque nostrorum prophetarum putari.

(43) *Codex Regius*, cuius lectionem confirmat etiam Rusinus, habet... Περὶ προφητείας, καὶ περὶ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ περὶ φιλοξείας. Verum cum hic Melitonis liber *De anima et corpore*, iam antea commemoratus sit, quid opus est rursus eum hic recensere? Certe in codice Med., Fuk. et Savil. verba illa καὶ Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος non habentur. Sed neque apud Hieronymum ac Nicēphorūm ulla eorum existat mentio hoc loco. Optimum tamen codex Maz. ea retinet, sed inverso ordine in hunc modum: Καὶ οὐ Περὶ φιλοξείας καὶ οὐ Περὶ ψυχῆς καὶ σώματος.

(44) *Tὸ πρὸς Ἀρτωνίον βιβλίον*. Id est libellus supplex. Sic videtur inscripta suis Melitonis *Apologia pro Christianis ad imp. Antoninum* Verum, eo quod proprie esset libellus supplex imperatori oblatus. Idem etiam sicut titulus *Apologeticī Justinī*, ut patet ex fine posterioris *Apologetici*, ubi Justinus ita loquitur: *Kai ὑμᾶς οὐκ ἀξιουμένοι νογράψαντες τὸ*

Ἐν μὲν οὖν τοῖς Περὶ τοῦ Πάσχα, τὸν χρόνον καθ' ὃν συνέταπτεν, ἀρχόμενος σημαίνει ἐν τούτοις: « Ἐπὶ Σερουπίου Παύλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, φέρεται περὶ τοῦ Πάσχα, ἐμπεσόντος κατὰ καιρὸν ἐν ἀκελναῖς ταῖς ἡμέραις, καὶ ἐγράψῃ ταῦτα. » Τούτου δὲ τοῦ λόγου μέμνηται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἴδιῳ Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ, ὃν ἔξι αἰτίας τῆς τοῦ Μελίτωνος γραφῆς φησιν ἔσυντὸν συντάξαι. Ἐν δὲ τῷ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα βιβλίῳ, τοιαῦτα τινα καθ' ἡμῶν ἐπ' αὐτοῦ γεγονέναι λεστερεῖ. « Τὸ γάρ οὐδὲ πώποτε γεννόμενον, νῦν διώκεται τὸ τῶν θεοσεβῶν γένος, καὶ νοῦς ἐλαυνόμενον δόγματι κατὰ τὴν Ἀσίαν. Οἱ γάρ ἀναιδεῖς συκοφάνται καὶ τῶν ἀλοτρίων ἐρασταὶ, τὴν ἐκ τῶν διαταγμάτων ἔχοντες ἀφορμήν, φανερῶς ληστεύουσι, νύκτων καὶ μεθημέραν διαρπάζοντες τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας. » Καὶ μεθ' ἑτερά φησι. « Καὶ εἰ μὲν σοῦ κελεύσαντος ταῦτα πράττεται, ἔστω καλῶς γινόμενον. Δίκαιος γάρ βασιλεὺς οὐκέτι ἀδίκως βουλεύσατο πώποτε. Καὶ τιμεὶς ἡδέως φέρομεν τοῦ τοιούτου θανάτου τὸ γέρας. Ταῦτην δέ σοι μόνην πρωτέρομεν δέσιν, ἵνα αὐτὸς πρότερον ἐπιγυνούς τοὺς τῆς τοιαύτης φιλονεκίας ἐργάτας (45), δίκαιως κρίνεται εἰ δέξιος θανάτου καὶ τιμωρίας, ἢ συντηρίας καὶ ἡσυχίας, εἰσίν. Εἰ δὲ καὶ παρὰ σοῦ μὴ εἴη τὸ βουλῆι αὐτῇ καὶ τὸ κακοῦ τοῦτο διάταγμα, δομῆδε κατὰ βαρδάρων πρέπει πολεμίων, πολὺ μᾶλλον δεδμενά σου, μὴ περιθεῖν τὴν διμάς ἐν τοιαύτῃ δημάδει λητηλασίᾳ. » Τούτοις αὐθίς ἐπιφέρει λέγων· « Ἡ γάρ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφία πρότερον μὲν ἐν βαρδάροις ἤκμασεν (46). ἐπανθήσασα δὲ τοῖς σοὶς ἔθνεσι κατὰ τὴν Αὔγουστου τοῦ σοῦ προγόνου μεγάλην ἀρχήν, ἐγενήθη μάλιστα τῇ σῇ βασιλείᾳ αἰσιον ἀγαθόν. » Ξετος γάρ εἰς μέγα καὶ λαμπρὸν τὸ Ῥωμαίων ἡγεμονίας κράτος· οὐ σὺ διάδοχος εὐκτοῖος γέγονάς τε καὶ ἐση μετὰ τοῦ παιδός (47). φυλάσσων τῆς βασιλείας τὴν σύντροφον

A Cæterum in libro *De Pascha*, tempus ipsum quo scribebat, in principio operis sui designat his verbis: « Servilio Paulo, inquit, Asiæ proconsule, quo tempore Sagaris martyrium perpessus est, magna controversia Laodiceæ excitata est de solemnitate paschali, quæ tempestive in illos dies inciderat. Quibus etiam diebus hæc a nobis prescripta sunt. » Hujus autem libri mentionem facit Clemens Alexandrinus in opere suo *De Pascha*. Quod quidem ut conscriberet, Melitonis librum causam sibi præbuisse testatur. Nam vero in eo libro quem imperatori nuncupavit, hæc illo regnante adversus Christianos gesta esse refert: « Quod enim, inquit, nunquam antea factum fuerat, persecutionem nunc patitur piorum hominum genus, novis per Asiam decreatis exagitatum. Impudentissimi namque delatores et alienarum opum cupidi, ex imperialibus edictis occasionem nauci, palam diu noctuque grassantur spoliante homines innoxios. » Et paulo post: « Quod si, inquit, hæc tuo jussu fiant, recte atque ordine facta sunt. Neque enim fieri potest, ut iustus princeps aliquid unquam injuste constitutus: et nos libenti animo ejusmodi mortis præmium serimus. Unum illud a te petimus, ut cum huicmodi pertinacia perditos homines per te ipse prius examinaveris, tum deinde pro tua aequitate statuas, utrum supplicio ac morte affici, an salvi et securi degere mereantur. Sin vero illud consilium atque edictum plane inauditum, quod neque adversus barbaros hostes sanciri decuerat, nunquam a te profectum est, obsecramus te multo magis, ne nos huicmodi publico latrocino diutius vexari permittas. » Paucis deinde interjectis hæc subiungit: « Hæc enim, inquit, philosophiæ secta quam proflitemur, prius quidem viguit apud 148 barbaros. Postea vero cum provinciis imperii tui illuxisset, principatu magni

B C nem hanc scripsisset Melito, mentionem illius procul dubio fecisset hoc loco; et pro verbis illis μετὰ τοῦ παιδός, dixisset omnino μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ. Nam L. Aurelius frater fuit adoptivus D. Marci. Cum igitur solum Marci Antonini filium, Commodum videlet, hic commemoret Melito, optetque ut cum illo quam diutissime imperiel Marcus, manifestum est, ut dixi, hunc *Apologeticum* post mortem L. Veri Marco oblatum suis. Proinde in Eusebii *Chronico* recte id refertur anno x Marci Antonini, anno scilicet post mortem L. Veri. Antonino, inquit, imp. Melito Asianus Sardiensis episcopus *Apologeticum pro Christianis* tradidit. Cum Eusebii *Chronico* cōsentit auctor *Chronici Alexandrini*, qui etiam hoc addit, Marcum Antoninum Melitonum aliorumque Christianorum antistitum supplicationibus permotum, scripsisse epistolam ad Commune Asiæ, qua vetabat ne quis imposterum Christianos religionis suæ causa calumniaretur. Exstat hæc epistola supra in cap. 13 hujus libri. Ac laudandus est quidem auctor illius *Chronici*, quippe qui recte animadverterit, epistolam illam non Antonino Pio, ut Eusebius crediderat, sed Marco potius esse tribuendam. In eo tamen fallitur, quod eandem epistolam anno decimo principatus M. Antonini scriptam esse existimavit. Scripta est enī anno primo ejus imperii, ut colligit ex anno xv tribunitiæ potestatis in eadem epistola prænuntiato.

Hinc Augusti, qui unus ex majoribus suis fuit, saustum prosperumque imperio Romano omni exstisit. Ex eo siquidem tempore maximis incrementis aucta est majestas imperii Romani: cuius tu hæres ac successor, aspirantibus omnium votis, potitus es poterisque deinceps una cum filio; si modo sectam illam, quæ cum imperio educata, et cum Augusto simul inchoata est, et quam majores tui una cum cæteris religionibus coluerunt, tueri velis. Porro religionem nostram bono publico adolevisse una cum imperio quod feliciter cœptum fuerat, illud certissimum argumentum est, quod jam inde a principatu Augusti nihil adversi, sed contra omnia prospera et magnifica ex animi sententia votoque omnium contigerunt. Soli ex omnibus Nero ac Domitianus, malevolorum quorundam consiliis inducti, religionem nostram criminari studuerunt. A quibus deinceps falsa illa adversum nos calumnia manavit ad posteros, ut mos est vulgi, absque ulla iudicio hujusmodi rumoribus fidem adhibere. Verum imperitiam illorum correxerunt piissimi parentes tui, frequentibus rescriptis objurgantes eos qui adversus religionis nostræ homines novi aliquid moliti essent. Inter quos avus tuus Adrianus, cum aliis pluribus, tum Fundano Asiæ proconsuli litteras dedit. Pater quoque tuus, quo tempore cuncta simul cum ipso administrabas, scripsit ad civitates ne contra nos tumultus concitarent: nominatim ad Larissæos, ad Thessalonenses, ad Athenienses, ad universos denique Græcos. Te vero, quippe qui idem quod illi de nobis sentias, imo etiam longe humanius atque sapientius, tanto magis confidimus omnia esse facturum quæ rogamus. Haec in supradicto Melitonis libro leguntur. Idem in excerptis ab ipso compositis, universos Veteris Testamenti libros qui omnium consensu recepti sunt, statim in principio operis recenset. Quem quidem indicem hoc loco apponere necessarium putavi. Sic autem habet ad verbum: « Melito Onesimo fratri salutem. Cum pro amore ac studio tuo erga verbum Dei, sapientia me postulaveris, ut excerpta quædam ex Lege et Prophetis quæ ad Servatorem et ad universam fidem nostram pertinent, tibi componerem; cumque libros Veteris **149** Testamenti accurate cognoscere concupiveris, quot numero et quo sint ordine conscripti, id perspicere omni studio laboravi. Scio quippe

(48) Μέροι πάρτων . . . Νέπων καὶ Δεμητιαρός. Idem scribit Tertullianus in *Apologeticō*, cap. 5: *Reperiētis, inquit, primum Neronem in hanc sc̄am tum maxime Romæ orientem Cæsariano gladio serocisse.* Et paulo post: *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate.* Quibus haec subjungit: *Cæterum de tot exinde principibus ad hodiernum, edite aliquem debellatorem Christianorum.* Quales ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent impii, injusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Trajanus ex parte frustratus est: quas nullus Adrianus, nullus Pius, nullus Verus impressit.

(49) Ο δὲ πατήρ σου. Rescriptum quidem Antonini Pii pro Christianis hodie non extat. Sed ejus mentio sit in rescripto M. Aurelii Antonini ad civitates Asiæ, quod supra retulit Eusebius cap. 13 hujus libri. Porro hunc locum ita scribi mallem:

A καὶ συναρξαμένην Αύγουστῳ φιλοσοφίαν· ἦν καὶ οἱ πρόγονοι σου πρὸς ταῖς ἀλλαις θρησκείαις ἐπίμετσαν. Καὶ τοῦτο μέγιστον τεκμήριον τοῦ πρὸς ἀγαθῶν τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον συναχμάσαι τῇ καλῶς ἀρέσμενῃ βασιλείᾳ, ἐκ τοῦ μηδὲν φαῦλον ἀπὸ τῆς Αύγουστου ἀρχῆς ἀπαντῆσαι, ἀλλὰ τούτων ἀπαντα λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα κατὰ τὰς πάντων εὐχάς. Μόνοι πάντων ἀναπισθέντες ὑπὸ τινῶν βασκάνων ἀνθρώπων, τὸν καθ' ἡμᾶς ἐν διαβολῇ καταστῆσαι λόγον τὴν θέλησαν Νέρων καὶ Δομετιανός (48)· ἀφ' ὧν καὶ ἐπὶ τῆς συχοφαντίας ἀλόγῳ συνηθείᾳ περὶ τοὺς τοιούτους ρυῆναι συμβιβένθεις ψεῦδος. Ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀγνοιαν οἱ σὸν εὐσεβεῖς πατέρες ἐπηνωρώσαντο, πολλάκις πολλοῖς ἐπιπλήξαντες ἐγγράφως, οἵσοι περὶ τούτων νεωτερίσαι εἰπόμενοι. Ἐν οἷς δὲ μὲν πάππος σου Ἀδριανός, πολλοῖς μὲν καὶ ἀλλοις, καὶ Φουνδάνῳ δὲ τῷ ἀνθυπάτῳ ἡγουμένῳ τῆς Ἀσίας γράφων φαίνεται· ὃ δὲ πατήρ σου (49), καὶ σοῦ τὰ σύμπαντα διοικοῦντος αὐτῷ, ταῦτα πόλεις περὶ τοῦ μηδὲν νεωτερίζειν περὶ ἡμῶν ἔγραψεν· ἐν οἷς καὶ πρὸς Λαρισσαίους, καὶ πρὸς Θεσσαλονικεῖς καὶ Ἀθηναίους, καὶ πρὸς πάντας Ἑλλήνας. Σὲ δὲ καὶ μᾶλλον περὶ τούτων τὴν αὐτὴν ἐκείνων ἔχοντα γνώμην (50), καὶ πολὺ γε φιλανθρωποτέραν καὶ φιλοσοφωτέραν, πεπεισμένα πάντα πράσσειν δόσα σου δεδμεθα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τῷ δηλωθέντι τέθειται λόγῳ. Ἐν δὲ ταῖς γραφείσαις αὐτῷ ἐκλογαῖς, δὲ αὐτὸς κατὰ τὸ προοίμιον ἀρχύμενος τῶν ὅμολογουμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Γραφῶν ποιεῖται κατάλογον· ὃν καὶ ἀναγκαῖον ἐνταῦθα καταλέξαι ἡγούμενα, ἔχοντα ἐπὶ λέξεως οὔτεως· « Μελίτιων Ὄνησίμῳ τῷ ἀδελφῷ χαιρεῖν. Ἐπειδὴ πολλάκις ἡξιωτας σπουδῇ τῇ πρὸς τὸν λόγον χρώμενος, γενέσθαι σοι ἐκλογάς ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ πάστος τῆς πίστεως ἡμῶν. ἔτι δὲ καὶ μαθεῖν τὴν τῶν παλαιῶν βιβλίων ἐδουλήθης ἀκριβειαν, πόσα τὸν ἀριθμὸν καὶ ὁποῖα τὴν τάξιν εἰεν, ἐπιπούδασα τὸ τοιοῦτο πρᾶξαι, ἐπιστάμενός σου τὸ σπουδαῖον περὶ τὴν πίστιν, καὶ φιλομαθές περὶ τὸν λόγον, ὅτι τε μάλιστα πάντων πόθῳ πρὸς Θεὸν ταῦτα προχρίνεις, περὶ τῆς αἰώνιου σωτηρίας ἀγωνιζόμενος. Ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν ἀνατολὴν, καὶ ἐώς τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκπρύχθη καὶ ἐπράχθη, καὶ ἀκριδῶν μαθὼν τὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης βιβλία, ὑποτάξας ἐπεμψά σοι· ὃν ἔστι τὰ οὐράνια· Μωϋσέως πέντε, Γένεσις, Ἐξοδος, Λευΐτικον, Ἀριθμοὶ (51), Δευτερονόμιον· Ἰησοῦς Ναοῦ, Κριταὶ, Τούθ· Βασιλειῶν τέσσαρα· Παραλει-

δὲ πατήρ σου, καὶ σοῦ τὰ πάντα συνδιοικοῦντος αὐτῷ.

(50) Σὲ δὲ καὶ μᾶλλον περὶ τούτων τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ἔχοντα γνώμην. His verbis Melito designare videtur epistolam M. Antonini, ad Commune Asiæ datam pro Christianis, in qua inter cætera leguntur hæc verba: Καὶ ἐμοὶ δὲ περὶ τῶν τοιούτων πολλοὶ ἐσθμανῶν οἷς δῆ καὶ προδγράψα καταχολουθῶν τῇ τοῦ πατέρος μου γνώμη.

(51) Λευΐτικον, Ἀριθμοὶ. In nostris codicibus Mazar., Med. et Fuk., necnon apud Nicephorum, inverso ordine legitur Ἀριθμοὶ, Λευΐτικον. Atque ita Rufinus in suis exemplaribus scriptum inventerat ut ex versione ejus appareret. Moysi libri quinque: *Genesis, Exodus, Numeri, Leviticus, Deuteronomium.* Sic enim legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ.

πωμένων δύο Φαλμῶν Δασίδ. Σολομῶνος Παροιμίαι, ἢ καὶ Σοφία (52), Ἐκκλησιαστής, Ἀσμα ἄσμάτων. Ἰάσ. Προφητῶν, Ἡσαΐου, Ἱερεμίου τῶν διδέκα ἐν μονοδιβλῷ Δανιὴλ, Ἰεζεκὴλ, Ἐδρας. Ἐξ ὧν καὶ τὰς ἑκλογὰς ἐποιησάμην, εἰς ἕξ βιβλία διελών. • Καὶ τὰ μὲν τοῦ Μελίτωνος τοσαῦτα.

suerunt, Veteris Testamenti libros diligenter didici, eorumque indicem infra subiectum ad te misi. Est autem ejusmodi: Mosis libri quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Jesus Nave; Judges; Ruth; Regnorum libri quatuor; Paralipomenon duo; Psalmi Davidis; Salomonis Proverbia, quæ et Sapientia, Ecclesiastes, Canticum canticorum; Job; Prophetarum, Isaiae, Jeremiæ, et duodecim prophetarum liber unus; Daniel; Ezechiel; Esdras. Ex his igitur excerpta collegi, quæ in sex libros a me distributa sunt. • Sed de Melitonis scriptis hacten.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ Ἀπολιτροπού τοῦ τῆς Ἱεραπόλιτῶν Ἐκκλησίας ἐπισκόπου (Nic. H. E. iv, 11).

Τοῦ δὲ Ἀπολιναρίου (53) πολλῶν περὶ πολλοῖς σωζομένων, τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἔστι τάδε. Λόγος δὲ πρὸς τὸν προειρημένον βασιλέα, καὶ Πρὸς Ἐλιηράς συγγράμματα πέντε. Καὶ Περὶ ἀληθείας πρῶτον καὶ δεύτερον. Καὶ Πρὸς Ἰουδαίους πρῶτον καὶ δεύτερον (53'). Καὶ μετὰ ταῦτα συνέγραψε Κατά τῆς Φρυγῶν αἱρέσεως, μετ' οὐ πολὺν καινοτομηθείσης (54) χρόνον· τότε γε μὴν ὥσπερ ἐκφύειν ἀρχομένης, ἔτι τοῦ Μοντανοῦ ἂμα ταῖς αὐτοῦ ψευδοπροφήταις ἀρχὰς τῆς παρεκτροπῆς ποιουμένου. Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦδε λεξέον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ Μονσαροῦ καὶ ὅν οὗτος συνεργάζετο (Nic. H. E. iv, 11).

Καὶ Μουσανοῦ δὲ, διὸ ἐν τοῖς φθάσασι κατελέξαμεν, Καὶ φέρεται τις ἐπιστρεπτικώτατος λόγος (55) Πρός τι-

(52) *Ἡ καὶ Σοφία.* Hunc locum restituumus ex fide veterum codicium, Regii, Maz., Med., Fuk. et Saviliani, quibus subscribit etiam Nicephorus Solomōnōς Παροιμίαι, ἢ καὶ Σοφία. Sed et Rusinus hanc lectionem confirmat, ita vertens: *Salomonis Proverbia, quæ et Sapientia.* Certe veteres pene omnes Proverbia Salomonis, Sapientiam vocabant; interdum et Sapientiam Panareton. Vide quæ supra notavimus ad cap. 22. Dionysius Alexandrinus: "Οτι Κύριος δίδωσι σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ γνῶσι καὶ σύνεσι, ὡς ἡ Σοφὴ βίολος ἐμήνυσε. Quia Dionysii verba reseruntur in cap. 28 Catenæ in Joh. Auctor Itinerarii Hierosolymitani: Ibi etiam constat εὐθύκιλος, in quo Salomon sedet et Sapientiam descripsit.

(53) *Τοῦ δὲ Ἀπολιτροπού.* In manuscriptis codicibus Maz., Med. et Fuk. nulla hoc loco sit capitulum distinctio. Sed caput hoc 27, quod est de Apollinare, et sequens caput, quod est de Musano, attribuuntur capiti 26, cuius titulus est hic in manuscriptis codicibus: *Περὶ Μελίτωνος, καὶ ὅν αὐτὸς ἐμηρηστοῦσε Ἀπολιτροπού καὶ Μονσαροῦ.* Quam distinctionem secutus est etiam Rob. Stephanus in contextu hujus libri. Nam in indice quidem capitulorum qui prefixus est huic libro, Regium codicem secutus, tria hæc capita distinxerat; unum scilicet de Melitone, aliud de Apollinare, aliud de Musano. In ipso autem corpore seu contextu libri, Medicæum secutus codicem, quem in capitulorum numeris ad marginem libri notandis semper sequi solet, nullam hoc loco capitulum distinctionem apposuit, sed tria capita in unum contulit, quod est de Melitone. Nos, Regii codicis auctoritatem secuti, tria hæc capita distinximus, quod etiam ante nos fecerant typographi Genevenses. Certe Regius codex, non solum in indice capitulorum qui libro præ-

quanto fidei ardore, et quanta discendi cupiditate flagras; teque præcipue ob amorem Dei ista omnibus rebus anteferre, pro comperto habeo, et æternæ salutis obtinendæ causa decertare. Ego igitur cum in Orientem profectus essem, et ad locum ipsum pervenisse, in quo hac et prædicata et gesta olim

in quanto fidei ardore, et quanta discendi cupiditate flagras; teque præcipue ob amorem Dei ista omnibus rebus anteferre, pro comperto habeo, et æternæ salutis obtinendæ causa decertare. Ego igitur cum in Orientem profectus essem, et ad locum ipsum pervenisse, in quo hac et prædicata et gesta olim

B CAPUT XXVII.

De Apollinare Hieropolitanæ Ecclesie episcopo.

Apollinaris vero, licet penes multos multa existent opera, hæc tamen sola ad nos pervenerunt: *Oratio ad supradictum imperatorem; Adversus gentiles libri quinque; De veritate duo; duo item Adversus Judæos; et alii quos postmodum scripsit Contra Cataphrygum hæresim, quæ quidem non longe postea maximos tumultus excitavit: tunc temporis primum enasci cœperat, Montano cum falsis valibus suis adhuc erroris sui fundamenta jaciente. Atque hæc de Apollinare dicenda habuimus.*

CAPUT XXVIII.

De Musano et ejus scriptis.

Sed et Musani, cuius in superioribus mentionem fecimus, elegantissimus quidam exstat liber Ad

fixus est, verum etiam in corpore tria hæc capita distinguunt, modicis intervallis inter finem unius capituli et alterius initium relictis. Sed et Rusinus hæc tria capitula sejunxit. Cæterum, etsi in codice Mazarino nulla sit hoc loco novi capituli distinctio, ad latus tamen ascripta sunt hæc verba eadem manu: *Περὶ Ἀπολιτροπού.* Et paulo post ad illa verba καὶ Μουσανοῦ δέ, scriptum est in margine *Περὶ Μονσαροῦ.*

(53') *Καὶ πρὸς Ἰουδαίους πρῶτον καὶ δεύτερον.* Absunt hæc a nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. Sed neque Rusinus ea in exemplaribus suis legerat, ut ex versione ejus appareret: sed nec Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi omnes Apollinaris libros recenset, hujus libri contra Judæos mentionem facit. Nicephorus tamen ejus operis meminit.

(54) *Μετ' οὐ πολὺν καινοτομηθεῖσης.* Christophorus vertit: *Quæ non multo post tempore de integro renovata.* Quam interpretationem probare non possum. Langus vero et Musculus sere enimdem sensum ambo secuti sunt. Sic enim Langus: *Et quæ præterea adversum Phrygum hæresim composuit, quæ non multo post res novas in Ecclesiastem induxit.* Musculus vero in hunc modum, *quæ non multo post tempore insolescere cœpit.* Possit etiam ita vertere, *quæ non multo postea apertius publicata est.*

(55) *Ἐπιστρεπτικώτατος λόγος.* Musculus et Christophorus Rusini interpretationem secuti verterunt *elegantissimus.* Mihi tamen magis placet interpretari *acerrimum, vehementissimum;* possis etiam vertere *objurgatorium.* Idem enim est *ἐπιστρεπτικός, ac νονθετικός.* Nicephorus vero cum ea vox ipsi displiceret, *ἀποτρεπτικός* pro ea substituit, minus recte.

quosdam fratres, qui ad Eneratitarum hæresim de-
civerant : quæ tunc primum exorta novum quem-
dam ac perniciosum errorem orbi invexit. Hujus
sectæ auctiorem suis perhibent Tatianum.

150 CAPUT XXIX. *De Tatiano et ejus hæresi.*

Eum ipsum cuius verba superius adduximus, de admirabili illo Justino, ubi etiam ejusdem martyris discipulum eum suisce retulimus. Docet hoc Ireneus in primo *Contra hæreses* libro, de Tatiano simul ejusque hæresi scribens verbis : « A Saturnino, inquit, et Marcione profecti qui vocantur *Continentes*, docuerunt non contrahendum esse matrimonium, reprobantes scilicet primitivum illud opificium Dei, et tacite accusantes Deum, qui masculum et feminam condidit ad propagationem generis humani. Induxerunt etiam abstinentiam ab esu eorum quæ animata appellant, ingratis se exhibentes erga eum qui universa creavit Deum. Negant etiam primi hominis salutem. Atque hoc nuper apud illos excogitatum est, Tatiano quondam omnium primo hujus impietatis auctore. Qui Justinus auditor, qnandiu quidem cum illo versatus est, nihil ejusmodi protulit. Post martyrium autem illius, ab Ecclesia se abrumpens, doctoris arrogancia elatus ac tumidus, tanquam præstantior cæteris, novam quamdam formam doctrinæ conflavit : *Aenæas* invisibles commentus perinde ac Valentinus : asserens quoque cum Saturnino et Marcione, matrimonium nihil aliud esse quam corruptionem ac stuprum. Nova præterea argumenta ad subvertendam Adami salutem excogitans. » Hæc Ireneus de hæresi, quæ tunc viguit, Eneratitarum. Non multo vero postea Severus quidam, cum supradictæ hæresi robur ac vires addidisset, in causa fuit, ut illius sectæ homines ex ipsius vocabulo Severiani

A τας αὐτῷ γραφεις δεδειχνόνται, ἀποκλίνανται ἐπὶ τὴν τῶν λεγομένων Ἐγκρατιῶν αἰρέσιν, διητι τότε φύεν ἀρχομένην, ξένην τε καὶ φθοριμάτιν φευδοδοξίαν εἰσάγουσαν ἐν τῷ βίῳ (56), ἃς παρεκτροπής (57) ἀρχήν καταστῆναι Τατιανὸν λόγος ἔχει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Περὶ τῆς κατὰ Τατιανὸν αἱρέσεως
(Nic. H. E. iv, 21).

Οὗ μικρῷ πρόσθεν τὰς περὶ τοῦ θαυμαστοῦ Ιουστίνου παρατείμεθα λέξεις, μαθητὴν αὐτὸν ιστορούντες τοῦ μάρτυρος. Δηλοῖ δὲ τοῦτο Εἰρηναῖος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Πρόδρ τὰς αἱρέσεις, ὅμοι τὰ τε περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἱρέσεως οὕτω γράψων. « Ἀπὸ Σατορνίνου (58) καὶ Μαρκίνων οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀνθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἄρρενος καὶ θῆλας εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηκότος· καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχήν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηκότι Θεῷ· ἀντιλέγουσι τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. Καὶ τούτο νῦν ἔξευριθη (59) παρ' αὐτοῖς, Τατιανῷ τινες πρώτως ταῦτην εἰσενέγκαντος τὴν βλασφημίαν· δις Ιουστίνου ἀκροατῆς γεγονός, ἐφδον μὲν συνῆν, ἐκείνῳ, οὐδὲν ἔξεφηνε τοιοῦτον, μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστάς τῆς Ἐκκλησίας, οἰκιατρὸς διδασκάλου ἐπαρθεὶς (60) καὶ τυφωθεὶς ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἕδοις χαρακτῆρα διδασκαλεῖου συνεστήσατο, Αἰώνας τινας διοράτους ὥμοιως τοῖς ἀπὸ Οὐαλεντίνου μυθολογίας· τὸν γάμον τε, φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως Μαρκίνων καὶ Σατορνίνῳ ἀναγορεύσας, τῇ δὲ τοῦ Ἄδαμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ τὴν αἰτιολογίαν (61) ποιησάμενος. » Ταῦτα μὲν δὲ Εἰρηναῖος τότε· σμικρῷ δὲ ὑπερβολῇ Σεούηρος (62) τις δονομα, κρατύνας τὴν προδεδηλωμένην αἵρεσιν, αἴτιος τοὺς ἐξ αὐτῆς ὡρμημένους τῆς ἀπ' αὐτοῦ παρηγμένης Σεούηριανῶν προστηγορίας γέγονε. Χρῶνται μὲν οὖν οὗτοι Νόμῳ καὶ Προφήταις καὶ Εὐαγγελίοις, ἕδως ἐρμηνεύοντες τῶν ιερῶν τὰ νοήματα Γραφῶν· βλασφη-

(56) *Εἰσάγοντας ἐν τῷ βίῳ.* Nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent εἰσάγοντας τῷ βίῳ absque præpositione, quod mihi videtur elegantius. Codex quoque Saviliū præpositionem non habet.

(57) *Ἡς παρεκτροπής.* Ab his verbis in codice Mazarino incipit caput 29. Quod quidem caput non 29, sed 27, in illo codice nominatur, ob rationem quam supra dixi.

(58) *Ἄπὸ Σατορνίου.* Sic legitur in codice Maz., Med., Fuk. et Saviliā, necnon apud Nicæphorum. Epiphanius et Theodoritus *Saturnilum* vocant. Hegesippus quoque hæreticos ab eo cognominatos *Saturnilianos* dixit supra in cap. 22.

(59) *Καὶ τούτῳ ῥῦν ἔξευρέθη.* Jam supra monimus, vñ apud Grecos interdum idem valere ac *vuper*. Ita etiam hoc in loco sumitur ab Ireneo.

(60) *Οἰκιατροί διδασκάλοι ἐπαρθεῖς.* Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* vertit *inflatus eloquentia tumore*. Itaque Hieronymus διδασκαλὸν *magistrum eloquentiæ* hic intellexit, cuiusmodi suisce Tatianum, priusquam ad Christi fidem transiisset, supra ex Theodorito et Eusebio notavimus. Quibus etiam addi potest Victor, Capuanus episcopus, in præfatione ad *Harmoniam evangelicam* Ammonii atque Tatiani. Verum hoc in loco doctorem ecclesiasticum intelligi malum. Quod confirmant sequen-

τια Irenei verba, ίδιον χαρακτῆρα διδασκαλεῖου συνεστήσατο.

(61) *Tὴν αἰτιολογίαν.* Ad oram codicis Maz. adoratum est eadem manu : Γρ. ἀντιλόγιαν. Quæ nota indicat, in aliis exemplaribus scribi ἀντιλόγιαν. Quam lectionem confirmat vetus interpres Irenei. Certe Ireneus paulo ante de Eneratitis ita dixit, ἀντιλέγουσι δὲ τῇ τοῦ Ἄδαμ σωτηρίᾳ. Nullus tamē vulgataī lectionēi, tuctur. In codice Fuk. scriptum inveni τῇ δὲ τοῦ Ἄδαμ σωτηρίᾳ παρ' ἑαυτοῦ ἀπαγορεύσας. Savil. vero ad oram sui libri ita emendat, σωτηρίᾳ ἀπαγορεύσας, παρ' ἑαυτῷ τὴν αἰτιολογίαν ἐποιησατο. Quam conjecturam probarē nullo modo possum. Porro verbum illud ἀπαγορεύσας, quod in Fuk. et Saviliū libris habetur, huc translatum est ex præcedenti linea, ubi legitur τὸν γάμον τε φθορὰν καὶ πορνείαν παραπλησίως ἀναγορεύσας. Illic enim pro verbo ἀναγορεύσας, codex Med. habet ἀπαγορεύσας. Et ad oram codicis Mazar. adnotatum est eadem manu Γρ. ἀπαγορεύσας.

(62) *Σμικρῷ δὲ ὑπερβολῇ Σεούηρος.* Epiphanius hunc Severum antiquorem facit Tatiano : male, ut ex hoc Eusebii loco convincitur. Certe Ireneus nullam hujus Severi mentionem facit. Recie ergo Theodoritus in libro primo *Hæreticarum fabularum*, Severum Tatiano postposuit.

μοῦντες δὲ Παῦλον τὸν ἀπόστολον, ἀθετοῦσιν αὐτοῦ τὰς Ἐπιστολὰς, μῆδε τὰς Πράξεις τῶν ἀπόστολων κατελέχουσιν· δέ μέντοι γε πρότερος αὐτῶν ἀρχηγὸς δέ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ εἰδέδηται τῶν Εὐαγγελίων συνθεῖς, τὸ Διάτεσσάρων (63) τούτο προσωνόμασεν· δέ καὶ παρά τισιν εἰσέτι νῦν φέρεται. Τοῦ δὲ Ἀπόστολου φασὶ τολμῆσαι τινας αὐτὸν μετατρέπειν φωνάς, ὡς ἐπιδιορθούμενον αὐτῶν τὴν τῆς τράσεως σύνταξιν. Καταλέοιπε δὲ οὗτος πολὺ τι πλήθος συγγραμμάτων. Ὡν μάλιστα παρὰ πολλοὶς μνημονεύεται διαβόητος αὐτοῦ λόγος, δέ Πρὸς Ἑλληνας, ἐν φωνῇ καὶ τῶν ἀνέκαθεν χρόνων μνημονεύσας, τῶν περ Ἑλλησιν εὑδοκίμων ἀπάντων προγενέστερον Μώσεα τε καὶ τοὺς Ἐβραίων προφήτας ἀπέφηνεν, δέ δὴ καὶ δοκεῖ τῶν συγγραμμάτων ἀπάντων αὐτοῦ κάλλιστος τε καὶ ὑψηλούτατος ὑπάρχειν. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούσδε, τοιαῦτα ἥν (64).

Moyseni et ceteros Hebræorum prophetas, omnibus qui suis convincit. Qui quidem liber, omnium quos ille scripsit, elegantissimus simul atque utilissimus videtur. Sed de his hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ Βαρδησάρου τοῦ Σύρου, καὶ τῶν φερομένων αὐτοῦ λόγων (Nic. H. E. iv, 16, 17).

Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτῆς βασιλείας πληθυσμῶν (65) τῶν αἱρέσεων ἐπὶ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν (66), Βαρδησάρος ικανώτατός τις ἦν, ἐν τῇ Σύρῳ φωνῇ διαλεκτικώτατος, πρὸς τοὺς κατὰ Μαρκίωνα καὶ τινας ἑτέρους διαφόρων προσταμένους δογμάτων, δια-

(63) *Τὸ Διάτεσσάρων.* Existat hodieque hoc opus Tatiani cum *Harmonia Evangeliorum* Ammonii Alexandrini in tomo VII *Bibliothecæ Patrum*, ut observavit Baronius ad annum Christi 174. Epiphanius in heresi *xlvi* hoc opus Tatiani a quibusdam dicit vocari *Evangelium secundum Hebreos*. Sed fallitur aut ipse Epiphanius, aut ii qui ita sentiebant. Etenim *Evangelium* illud secundum *Hebreos antiquius* est Tatiano. Quippe Hegesippus, qui aliquot annis Tatianum antecessit, *Evangelii secundum Hebreos* mentionem fecerat, ut scribit Eusebius supra cap. 22. Papias quoque historiam quendam ex eodem *Hebreorum Evangelio* petitam, in suis libris narraverat, teste Eusebio in fine libri tertii. Denique multa citantur ab Hieronymo ex *Evangelio Hebreorum*, quæ hodie non leguntur in illo *Evangelio Tatiani*. In eo quidem consentiebant duo hæc *Evangelia*, quod genealogiam Christi expunxerant. Nam de *Hebreorum Evangelio* id diserte testatur Epiphanius in heresi Nazaræorum. De Tatiani autem *Evangelio* idem ait Theodoritus in libro primo *Hæreticorum fabularum*. Porro quod scribit Hieronymus in epistola ad Algasiam, Theophilum Antiochenum episcopum quatuor evangelistarum dicta in unum corpus compiegisse, vereor ne memoria lapsus sit, Theophilo tribuens quod Tatiano competebat. Potuit tamen etiam Theophilus ejusmodi opus elaborare. Nam et Ammonius Alexandrinus *Evangelium Διάτεσσάρων* composuit, insertis in *Matthæi Evangelium* reliquorum trium evangelistarum excerptis, ut testatur Eusebius in epistola ad Carpianum, quam Evangeliorum canonibus præsili. De hoc Tatiani *Evangelio* sensit B. Ambrosius in *proœmium Lucæ*, cum ait de hereticis: *Plerique etiam ex quatuor Evangelii libris in unum ea quæ renenatis putaverunt assertionibus convenientia refererunt.* Cæterum quod Baronius observavit, opus hoc Tatiani quod Διάτεσσάρων

A dicerentur. Hi Legem quidem et Prophetas cum Evangelii admittunt, sed proprio quodam sensu sacras Scripturas exponunt. Paulum autem apostolum maledictis impetentes, Epistolas ejus repudiant, ac ne apostolorum quidem Actus suscipiunt. Cæterum primus eorum auctor atque institutor Tatianus, catenam et collectionem nescio quam Evangeliorum contexuit, quam Διάτεσσάρων, hoc est, *Evangelium ex quatuor Evangelii compositum*, nominavit, quod opus a quibusdam etiamnum habetur. Aliunt etiam nonnulli, ausum illum esse 151 dicta Pauli apostoli elegantioribus verbis exprimere, utpote qui compositionem verborum illius corrigeret studeret. Maximum certe librorum numerum ab eo relictum esse constat. Ex quibus præcipue multorum testimonio laudatur insignis ille *Adversus Gentiles* liber, in quo, repetitis prioris ævi temporibus B B. Moysem et ceteros Hebræorum prophetas, omnibus qui apud Græcos celeberrimi extiterunt, vetustiores suisse convincit. Qui quidem liber, omnium quos ille scripsit, elegantissimus simul atque utilissimus videtur. Sed de his hactenus.

CAPUT XXX.

De Bardesane Syro et de libris ejus qui supersunt.

Porro ejusdem imperatoris temporibus, cum hæreses numero quamplurimæ extitissent in Mesopotamia, Bardesanes quidam, vir disertissimus Syriaco sermone, et acerrimus in disputando, adversus Marcionem aliosque variarum opinionum

C vorabatur, hodie exstare in tomo VII *Bibliotheca Patrum*, diligentius inquirendum est. Ego certe re attentius exaëminata tandem deprehendi, opus illud quod post Ammonii harmoniam editum esse dixi, longe differre ab *Evangelio Tatiani*. Quippe opus illud, sicut lectio ipsa indicat, nihil aliud est quam paraphrasis quatuor Evangeliorum, seu potius epitome elegauter conscripta ab homine catholicō. At *Evangelium Tatiani* ipsismet evangelistarum verbis contextum fuit, resectis duntaxat iis quæ ad Davidicam Christi genealogiam spectant. Præterea in opere illo quod editum est, Christus filius David dicitur non semel. Denique tres anni prædicationis Christi in illo opere distinguuntur, cum veteres annum duntaxat unum prædicationi Christi tribuerint.

(64) *Vulg. τοιαῦτα καὶ τοιαῦτα ἥν.* Absunt a nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. hæc duæ voces καὶ τοιαῦτα.

(65) *Πληθυσμῶν.* Tres codices Maz., Med. et Fuk. πληθυσμῶν habent, quod non probo.

(66) *Ἐπὶ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν.* Post hæc verba virgulam ponunt tum scripti codices omnes, tum Nicensius ac Rusinus. Sic ęnī vertit: *Per idem tempus innumeris hæresibus ubique pullulantibus et præcipue apud Mesopotamiam, etc.* Certe Tatianus a quo Eneratitarum hæresis instituta est, vixit in Mesopotamia, ibique errore suum disseminavit, ut testatur Epiphanius. Idque ex eo colligitur, quod scribit Theodoritus, se plus quam ducentos Evangelii ab illo composti codices in Ecclesiis Osdreniæ reperisse. Potest tamen hic locus etiam aliter interpungi, apposita scilicet virgula post vocem αἱρέσεων, et expuncta altera quam diximus virgula. Quidam interpunctionem secutus videtur Hieronymus in *Catalogo. Codex Regius* utrobique virgulam habet.

auctores atque assertores, patria lingua dialogos conscripsit una cum infinitis aliis opusculis. Quos quidem discipuli illius (habuit enim ille quamplurim os auditores, utpote qui sūdem nostram fortiter assereret) ex Syriaco sermone in Græcum translulerunt. In his est diagolus *De fato* ad Antoninum scriptus, sane luculentissimus. Sed et alia multa ex occasione persecutionis quæ tunc temporis in nostros grassata est, scripsisse dicitur. Atque hic primum quidem sectator fuit Valentini; postea vero cum doctrinam illam improbabisset, et pleraque ejus dogmata fictas esse fabulas convicisset, ipse quidem sibi visus est ad rectiorem sententiam transivisse: vetusti tamen atque inoliti erroris sordes non penitus extersit. Per id etiam tempus Ecclesiæ Romanæ episcopus Soter vivendi finem fecit. B

Finis libri quarti Historiæ ecclesiasticæ.

A λόγους συστησάμενος, τῇ οικείᾳ παρέδωκε γλώττῃ (67) τε καὶ γραφῇ, μετὰ καὶ πλείστων αὐτοῦ (68) συγγραμμάτων· οὓς οἱ γνώριμοι (πλείστοι δὲ ήσαν αὐτῷ δυνατῶς τῷ λόγῳ παρισταμένῳ) ἐπὶ τὴν Ἐλήνων ἀπὸ τῆς Σύρων μεταβεδήκαστι φωνῆς. Ἐν οἷς ἔστι καὶ ὁ πρὸς Ἀντωνίνον (69) ιχανώτατος αὐτοῦ Περὶ εἰμαρμένης διάλογος (70), ὃσα τε ἅλλα φασὶν αὐτὸν προφάσει τοῦ τότε διωγμοῦ συγγράψαι. Ἡν δὲ διὰ σύντος πρότερον τῆς κατὰ Οὐαλεντῖνον σχολῆς, καταγονοὺς δὲ (71) ταύτης, πλείστα τε τῆς κατὰ τούτον μυθοποίας ἀπελήξας, ἐδόκει μὲν πως αὐτὸς ἔσυντφ ἐπὶ τὴν ὄρθοτέραν γνώμην μετατεθεῖσθαι, οὐ μάν γε παντελῶς ἀπερρύψατο τὸν τῆς παλαιᾶς αἵρεσεως βύπον. Ἐν τούτῳ γε μὴν καὶ ὁ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος Σωτὴρ τελευτᾷ.

Toῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας λόρου τε-
τάρτου τέλος.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Ε.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΚΑΙ Η ΠΕΜΠΤΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ 152·

α. "Οσοι καὶ δπως κατὰ Οὐῆπορ ἐπὶ τῆς Γαλλίας τὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διεξῆλθον ἀρώνα.
β. 'Ως οἱ Θεοφύλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐτῷ δωματῷ διαπεπτωκότας ἐθεράπευνον δεξιούμενοι.

C γ. 'Οπολα τῷ μάρτυρι Ἀτταλῷ δι' ὀρελρού τῷ τροφερείᾳ.

δ. 'Ως οἱ μάρτυρες τὸν Εληνηνορ δι' ἐπιστολῆς παρεπέλθετο.

(67) Οικείᾳ παρέδωκε γλώττῃ. In codice Maz., Med. et Fuk. legitur ἰδίᾳ παρέδωκε γλώττῃ.

(68) Μετὰ καὶ πλείστων αὐτοῦ. Codex Medicæus et Maz., Fuk. et Savil. una voce auctiores sunt, πλείστων ἐτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων· quod confirmat Nicephorus.

(69) Ὁ πρὸς Ἀρτωνῖτρον. Hieronymus in Catalogo de Bardesane: Scriptis infinita adversus omnes pene hæreticos, qui aitare ejus pullulaverant. In quibus clarissimus ille est et fortissimus liber, quem M. Antonino *De fato* tradidit. Dubitari tamen potest utrum Antoninus imp. an potius aliquis ex Bardesanis sodalibus hic intelligatur. Neque enim verisimile est, Bardesanem libros suos Syro sermone scriptos imperatori Romano nuncupasse. Adde quod

Eusebius in libro vi *De preparatione*, Bardesanem dialogos suos sodalibus ac familiaribus nuncupasse significat. Ubi et luculentissimum affert fragmentum ex illo Bardesanis libro *De fato*: ex quo colligitur Bardesanem in eo libro cum Philippo quodam esse collocutum.

(70) Ιχαρώτατος... διάλογος. Hieronymus fortissimum vertit; Rufinus, potentissimum. Eodem modo vetus interpres Irenæi in libro iii *Contra hæreses*, ubi de Clementis epistola ad Corinthios loquitur: Ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίᾳ Ιχαρώτην γραφήν, vertit potentissimum epistolam.

(71) Καταγονούς δέ. Sic in codice Medicæo, Maz. et Fuk., rectius quam vulg. καταγονούς τε.

- ε'. Ός Μάρκω Ανρηλιφ Καισαρι ταῖς τῶν ἡμέρων σύχαις οὐναρόθερ δ Θεὸς ἐπακούσις ὑστερ.
- ζ'. Τὼν ἐπὶ Ρώμης ἐπισκοπευσάτων κατάλογος.
- ζ'. Ής καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν δυνάμεις ἐπηροῦντο παράδοξοι.
- η'. Οὐας ὁ Εἰρηναῖος τῶν θεωρ μημονεύει Γραφῶν.
- θ'. Οι κατὰ Κόρμιδον ἐπισκοπεύσαστες.
- ι'. Περὶ Πανταρού τοῦ φιλοσόφου.
- ια'. Περὶ Κλήμεντος τοῦ Αλεξανδρέως.
- ιβ'. Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων.
- ιγ'. Περὶ Ρόδιορος καὶ ἡς ἐμημονεύεσσεν κατὰ Μαρκίωνα διαφωνας.
- ιδ'. Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας ψευδεπροφητῶν.
- ιε'. Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστορεπὶ Ρώμης γενομένου σχίσματος.
- ιζ'. Όσα περὶ Μορταροῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ψευδοφροφητῶν μημονεύεται.
- ιζ'. Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὧν συνέταξε λόγων.
- ιη'. Όσα καὶ Απολλώριος τοὺς κατὰ Φρύγας

- ἀπῆλετξε, καὶ τινῶν ἐμημονεύεσσεν.
- ιθ'. Σαραπιώρος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρεσεως.
- ιχ'. Όσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ τῆς Ρώμης σχισματικοῖς ἐγγράψως διείλεκται.
- ικα'. Οὐας ἐπὶ Ρώμης Απολλώριος ἐμαρτύρησεν.
- ικβ'. Τίτες κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους ἐπίσκοποι ἐγγράψατο.
- ικγ'. Περὶ τοῦ τότε κινηθέντος ἀμφὶ τοῦ Πάσχα ζητημάτος.
- ικδ'. Περὶ τῆς Αστυν διαφωνίας.
- ικε'. Όσα τοῖς πάσι μια ψῆφος περὶ τοῦ Πάσχα συνεργωνίθη.
- ικζ'. Όσα τῆς Εἰρηναίου φιλοκαλίας εἰς ἡμᾶς ὑπομηματα κατέλθεν.
- ικη'. Όσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηρικάδε συνηκμάνθων.
- ικη'. Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμιωρος αἴφεσιν ἐξαρχῆς πρεσβειλημέρων, οἷον τε τὸν τρόπον τετράραν, καὶ δικαὶας ἀγίας Γραζίας διαφθεῖραι τετολμήκασιν.

IN QUINTO HISTORIAE ECCLESIASTICAE LIBRO HÆC CONTINENTUR.

- I. Quot in Galliis et quomodo pro pietate occubuerint imperante Vero.
- II. Quemadmodum Deo dilecti martyres lapsi in persecutione manum porrigentes curationem adhibuerint.
- III. Cujusmodi risio martyri Attalo in somnis divinitus missa apparuit.
- IV. Quomodo martyres Irenaeum epistola sua commendaverint.
- V. Quomodo M. Aurelio Cæsari Deus nostrorum precibus exaudiens pluviam praestitit.
- VI. Enumeratio episcoporum urbis Romæ.
- VII. Quod ad illa usque tempora per fidèles miracula patrabantur.
- VIII. Qualiter Irenaeus divinorum librorum mentionem fecerit.
- IX. Quinam episcopi fuerint Commodi principatu.
- 153 X. De Pantæno philosopho.**
- XI. De Clemente Alexandrino.
- XII. De Hierosolymorum episcopis.
- XIII. De Rhodone et de Marcionitarum dissensione ab eo commemorata.
- XIV. De falsis prophetis Cataphrygarum.
- XV. De Blastis schismate quod facium est Romæ.

C

D

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ο μὲν οὖν τῆς Ρώμαίων Ἑκκλησίας ἐπίσκοπος Σωτὴρ ἐπὶ δύδον ἔτος ἡγησάμενος, τελευτὴ τὸν βίον. Τούτον διδέκατος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων Ἐλεύθερος διαδέχεται· ἔτος δ' ἦν ἐπτακαιδέκατον (72) αὐτοχρήτορος Ἀντωνίνου Οὐήρου, ἐν τῷ κατά τινα μέρη τῆς

B

PROCEMIUM.

Igitur Solere Romanæ urbis episcopo post octavum episcopatus annum vita functo, duodecimus ab apostolis Eleutherus in ejus locum successit. Annus tunc agebatur septimus decimus imperii Antonini Veri. Quo tempore cum in nonnullis ter-

docet Melito Sardianus episcopus in libello ad M. Antoninum his verbis: Τὸ Ρώμαίων τῆς ἡγεμονίας κράτος, οὐδὲ διάδοχος εὐκτοῖος γέγονάς τε καὶ ξοῖ μετὰ τοῦ πατέρος, εtc. Id est: Romanum crevit imperium, quod tu ex omnium voto, successorio jure obtinisti, obtinebisque deinceps cum filio tuo. Jam ergo Commodus a patre ascitus fuerat in consortium regni, cum hunc pro Christianis libellum Melito imperatori porrigebat. Quod sub finem imperii Marci Antonini contigisse constat. Quare cum post Commodum consortio imperii factum, Melito libellum suum pro Christianis Antonino imp. obtulerit; ad id usque temporis persecutio Christianorum in Asia duraverit necesse est. Ex quo apparet, ut id obiter moncam, male in Chronico Eusebii scribi,

rarum partibus violentior adversus nostros persecutio commota esset ex incursione popularium, innumerabiles prope martyres per universum orbem emituisse, ex iis quæ in unica provincia contigerunt, conjicere est. Quæ quidem, utpote immortaliter memorla dignissima, litterarum monumentis commendata et ad posteros transmissa sunt. Et acta quidem ipsa quibus plenissima harum rerum narratio continetur, in opere *De martyribus* integra a nobis inserta sunt; ex quibus non solum cognitio **154** rerum gestarum, verum etiam documenta pietatis percipi possunt. Quæcunque tamen ad institutum nostrum spectare mihi visa sunt, ea in præsentiarum seligens, hic apponam. Ac cæteri quidem historiarum scriptores, nihil aliud fere monumentis suis prolixerunt, quam bellicas victorias, et erecta de hostibus victis tropæa; ducum res præclare gestas, fortia militum facta, qui pro patria, pro liberis ac fortunis suis, manus suas sanguine et insluita hostium cæde commaculaverant. At nos qui sacræ cujusdam ac divinæ reipublicæ historiam narramus, pacatissima quædam bella pro spirituali pace suscepta, cosque qui in hujusmodi bellis pro veritate ac religione potius quam pro patria ac liberis fortiter decertarunt, immortibus litterarum monumentis mandabimus: athletarum pro pietate pugnantium constantiam, et in perferendis multiplicibus tormentis fortitudinem, visibilibus hostibus victories, coronas denique

CAPUT I.

Quot in Galliis et quomodo pro pietate occubuerint regnante Vero.

Porro regio ipsa in qua stadium ad hæc quæ dixi certamina constitutum fuit, Gallia vocatur. In hac duæ præ cæteris insignes præstantesque urbium matres celebrantur, Lugdunum ac Vienna, quarum utramque permeat Rhodanus, universam regionem præcipiti cursu circumfluens. Igitur nobilissimæ horum locorum Ecclesiæ commentarium de passione martyrum suorum ad Ecclesiæ Asiæ Phrygiæque miserunt, ea quæ apud se gesta erant, hoc modo commemmorantes; ipsa enim verba non gravabor apponere: « Servi Christi qui apud Viennam et Melitonis *Apologeticum* M. Antonino esse oblatum anno ejus imperii x. Cæterum et in Asia, et in Galliis aliisque provinciis, persecutio illa anno ejusdem Antonini xvii vehementius exarsit, ut hic diserte refert Eusebius. In cuius textu numeros annorum non esse corruptos, vel hinc appareat, quod hoc eodem anno Eleutherum Romanæ urbis episcopum Soteri successisse scribit. Quod quidem in *Chronico* confert in annum xvi Antonini. Vide Baronium ad annum Christi 179. Certe auctor *Chronici Alexandrinii*, martyrium Pothipi et reliquorum consignat anno xvi Antonini.

(73) *Tῷ πατρύων... συναγωγῇ.* Sic Eusebius vocare solet librum *De martyribus*, eo quod nihil aliud esset quam collectio Actorum. Ita in libro iv, cap. 15, sub linem: 'Ἐπὶ ταῦτην παραπέμψωμεν, τοῖς τῶν ἀρχαίων συναγθεῖσιν ἡμῖν πατρύοις ἐντεταγμένην. Supple γραφὴν. Vide infra cap. 21, ex quo patet scribendum h.c esse μαρτυρίων συναγωγῆν.'

Α γῆς σφοδρότερον ἀναφέπισθέντος του καθ' ἡμῶν διωγμοῦ ἦκε ἐπιθέσεως τῶν κατὰ τὰς πόλεις δῆμων, μυριάδας μαρτύρων ἀνά τὴν οἰκουμένην διαπρέψαι, στοχασμῷ λαβεὶν ἔνεστιν ἀπὸ τῶν καθ' ἐν ἑθνοῖς συμβεβηκότων· ἀ καὶ γραφῇ τοῖς μετέπειτα παραδοθῆναι, ἀλήστου μνήμης ὡς ἀληθῶς ἐπάξια δυτα, συμβέίηκε. Τῆς μὲν οὖν περὶ τούτων ἐντελεστάτης ὑφηγήσεως τὸ πᾶν σύγγραμμα, τῇ *Tῷ πατρύων* ἡμῖν κατατέταχται *συναγωγὴ* (73), οὐχ ἱστορικὴν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ διδασκαλικὴν περιέχον διηγήσιν. 'Οπόσα γέ τοι τῆς παραύσης ἔχοιτο πραγματείας, ταῦτ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναλεξάμενος παραθῆσομαι. "Αλλοι μὲν οὖν ἱστορικὲς ποιούμενος διηγήσεις, πάντως ἀν παρέδωκαν τῇ γραφῇ πολέμων νίκας, καὶ τρόπαια κατ' ἔχθρων, στρατηγῶν τε ἀριστείας, καὶ ὀπλιτῶν ἀνδραγαθίας, αἷματι καὶ μυρίοις φύνοις, παιδῶν, καὶ πατρίδος, καὶ τῆς διλῆτης ἔνεκεν περιουσίας μιανθέντων. 'Ο δέ γε τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος (74) διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος, τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς κατὰ ψυχὴν εἰρήνης εἰρηνικωτάτους πολέμους, καὶ τοὺς ἐν τούτοις ὑπὲρ ἀληθείας μᾶλλον ἢ πατρίδος, καὶ μᾶλλον ὑπὲρ εὐσεβείας ἢ τῶν φιλατάτων ἀνδρισμάνους, αἰώνιας ἀναγράψεις στήλαις, τῶν εὐσεβείας ἀθλητῶν τὰς ἐντάσεις, καὶ τὰς πολυτλήτους ἀνδρίας, τρόπαιά τε τὰ κατὰ δαιμόνων, καὶ νίκας τὰς κατὰ τῶν δοράτων ἀντιπάλων, καὶ τοὺς ἐπὶ πᾶσι τούτοις στεφάνους, εἰς αἰώνιον μνήμην ἀνακηρύξτων.

B τροπεῖ adversus dæmones statuta, partas ex in-
ad perpetuam posteritatis memoriam prædicantes.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

"Οσοι καὶ ὅπως κατὰ Οἰνῆρον ἐπὶ τῆς Γαλλίας τῷ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διεξῆλθορ ἀγώνα (Nic. H. E. iv, 18).

Γαλλία μὲν οὖν ἡ χώρα ἦν, καθ' ἣν τὸ τῶν δηλουμένων συνεχροτείτο στάδιον· ής μητροπόλεις ἐπίστημοι καὶ παρὰ τὰς ἄλλας τῶν αὐθόδιτοι διαφέρουσαι βεβόηται, Λούγδουνος καὶ Βιέννα, δι' ὧν ἀμφοτέρων τὴν πάσαν χώραν πολλῷ τῷ ρεύματι περιβέβαιον δ' Ἱοδανὸς ποταμὸς διεξείσται. Τὴν οὖν περὶ τῶν μαρτύρων γραφὴν αἱ τῆδε διαφανέσταται Ἐκκλησίαι ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν διαπέμπονται, τὰ παρ' αὐταῖς πραχθέντα, τούτον ἀνιστορούσσα τὸν τρόπον. Παραθήσομαι δὲ τὰς αὐτῶν φωνάς· « Οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λούγδουνῳ (75) τῆς Γαλλίας παροικοῦντες δοῦλοι

D (74) Τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος. Nicephorus in cap. 16, lib. iv, pro his verbis habet, τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, id est *reipublicæ Christianæ*, ut interpretari sumus. At Christophorus in *divinam vivendi rationem* verit, quod non placet. In codicibus nostris Maz., Med., Fuk. et in Sav. ita scribitur hie locus: 'Ο δέ γε περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς πολιτεύματος, etc., quanquam in Med. vulgata lectio ad marginem apposita est.

(75) Οἱ ἐν Βιέννῃ καὶ Λούγδουνῳ. Duplex hic quæsto oritur. Prima, cur haec epistola scripta sit conjunctim a duabus Ecclesiis, Viennensi ac Lugdunensi. Altera, cur Galli Graece scribant ad Ecclesiæ Asiæ et Phrygiæ, et ad Eleutherum Romanæ urbis episcopum. Quod ad primum attinet, hoc idcirco factum existimo, quod Ecclesia Viennensis ac Lugdunensis, non modo loci vicinitate, sed etiam mutui amoris vinculo conjunctæ erant. Et cum in eadem persecutione simul decertassent, epistolam de suis martyribus simul et conjunctim scripsisse.

Χριστοῦ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Φρυγίαν τὴν αὐτὴν τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῖν πίστιν καὶ ἐπίδια ἔχουσιν ἀδελφοῖς, εἰρήνη καὶ χάρις καὶ δόξα ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Εἴτα τούτοις ἔξῆς, ἐτέρᾳ προοιμιαστάμενοι, τὴν τοῦ λόγου καταρχὴν ποιοῦνται ἐν τούτοις· « Τὸ μὲν οὖν μέγεθος τῆς ἐνθάδε θλίψεως, καὶ τὴν τοσαύτην τῶν θυμῶν εἰς τοὺς ἄγιους δργῆν, καὶ σα οὐπέμειναν οἱ μακάριοι μάρτυρες, ἐπ' ἀκριβέστερον οὐθὲν ἡμεῖς εἰπεῖν ξανθοί, οὔτε μὴν γραφῇ περιληφθῆναι δυνατόν. Παντὶ γάρ οὐδένεις ἐνέσκηψε ὁ ἀντικείμενος, προοιμιαζόμενος ἡδη τὴν ἀδεῶς μέλλουσαν ἔσεσθαι παρουσίαν αὐτοῦ· καὶ διὰ πάντων διῆλθεν, ἐθίζων τοὺς ἑαυτοῦ καὶ προγυμνάζων κατὰ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, ὥστε μὴ μόνον οἰκιῶν (76) καὶ βαλανέων καὶ ἀγορᾶς εἰργεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ καθόλου φανεσθαι ἡμῶν τινὰ αὐτοῖς ἀπειρῆσθαι ἐν ὅποιῳ δῆποτε τόπῳ. Ἀντεστρατήγεις δὲ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς μὲν ἀσθενεῖς ἔβρύετο, ἀντιπαρέτασσε δὲ στύλους ἔδραζον, δύναμένους διὰ τῆς ὑπομονῆς πᾶσαν τὴν δρμῆν τοῦ πονηροῦ εἰς ἑαυτοὺς ἐλκύσαι· οὐ καὶ δύστε ἔχώρουν αὐτῷ, πᾶν εἶδος δνειδισμοῦ καὶ κολάσεως ἀνεχόμενοι, οἱ καὶ τὰ πολλὰ δλίγα ἥγούμενοι, ἔσπευδον πρὸς Χριστὸν, δντως ἐπιδεικνύμενοι (77), οἵτι οὐκ ἔξια τὰ πεπθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. Καὶ πρῶτον μὲν τὰ ἀπὸ τοῦ δχλου πανδημεῖ σωρθὲν ἐπιφερόμενα, γενναῖοις θέμενον, ἐπιβοήσεις, καὶ πληγάς, καὶ συρμούς, καὶ διαρπαγάς, καὶ λίθων βολάς, καὶ συγκλείσεις (78), καὶ πάνθ' οἵσα ἡγριωμένων πλήθει ὡς πρὸς ἔχθρους καὶ πολεμίους φιλεῖ γίνεσθαι. Καὶ δὴ ἀναχθέντες εἰς τὴν ἀγορὰν ὑπὸ τε τοῦ χιλιάρχου καὶ τῶν πρεστηχτῶν τῆς πόλεως ἔξουσιῶν (79), ἐπὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἀναχριθέντες καὶ δμολογήσαντες, συνεχεί-

εunt. Ad hæc ultraque provincia sub unius præsidio jurisdictione, tunc quidem temporis videtur suisse; ut ex eo conjectur, quod tam Viennenses quam Lugdunenses, ob fidem Christi a præside comprehensi et damnati esse dicuntur in hac epistola. Ita igitur causæ sunt cur conjunctum scripserat Viennenses et Lugdunenses. Nam quod suspicuntur sunt quidam, unumtunc suisse episcopum Viennæ atque Lugduni, id ex hac ipsa epistola facile refellitur, quia Pothini episcopum Lugduni suisse dicit, non item Viennæ. Porro Lugdunenses honoris causa Viennensium nomen præponunt, cum tamen ipsi Lugdunenses epistolam scribant de iis quæ Lugduni gesta fuerant. Vetus autem quodque et nobilitati colonia Viennensium id tributum videri potest. Quod vero ad secundam questionem attinet, ex ipsa epistola discimus plurimos suisse Græcos in Ecclesia Lugdunensi, cuiusmodi fuit Attalus et Alexander Phryges, et Alcibiades oriundus item ex Phrygia, ut opinor: Irenæus quoque oriundus erat ex Asia, et Polycarpum Smyrnæ audierat una cum Florino admodum puer, ut ipse testatur. Pothini quoque episcopi vel nomen ipsum, Græcam originem designat. Proinde non mirum est, si qui ex Asia in Gallias venerant, fratribus suis in Asia constitutis de rebus suis scribant: a quibus, ut credibile est, epistolam illam de martyrio Polycarpi et aliorum, prius accepissent. Hujus autem epistole auctorem suisse arbitror Irenæum; qui quidem eo tempore Ecclesiæ Lugdunensis erat presbyter.

(76) Μὴ μόνον οἰκιῶν. Christopheronus adficcia publica interpretatur, quod non probo, οἰκιῶν enim nonnisi de privatis dominibus dicuntur, a qui-

A Lugdunum Galliæ degunt, fratribus per Asiam et Phrygiam constitutis, qui eamdem nobiscum fidem ac spem habent redemptionis, pax et gratia et gloria a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro. Post hæc deinde quædam alia præfati, narrationem ipsam ordiuntur his verbis: « Et gravitatem quidem ipsam ærumnarum, et gentilium adversus sanctos furorem ac rabiem, quæque et quanta beati martyres perpessi 155 sunt, nec nos exprimere dicendo, nec quisquam scribendo complecti accurate possit. Omni siquidem virium impetu in nos irruit adversarius, adventus sui in quo cum omni licentia grassaturus est, jam tum nobis initia ac primordia exhibens. Nihil quippe intentatum reliquit, dum ministros suos assuefacit, et quibusdam quasi proludiis exercet adversus servos Dei. Adeo ut non solum ab ædibus, a balneis, a foro arceremur: verum etiam interdictum fuerit ne quis nostrum quoconque demum in loco appareret. Sed gratia Dei pro nobis adversus diabolum depugnavit: et infirmiores quidein servavit, viros autem illi opposuit columnarum instar firmos ac stabiles, qui fortitudine sua universum dæmonis impetum in semetipsos pertrahere valerent. Hi ergo continuus congressi, omne genus opprobrii sustinuerunt: et quæ alii diurna et gravia existimant, ipsi levia ducentes, ad Christum ire properabant; exemplo suo ostendentes, non esse dignas passiones hujus sæculi quæ conferantur cum gloria quæ in nobis revelanda est. Ac primum quidem quoconque a populo universo acerbatum ingerebantur, constantissime tolerarunt: acclamations scilicet, plagas, raptationes, spoliationes honorum, lapidum jactus, carceres, cuncta denique quæ vulgus furore et rabie concitat, ad-

B bus tum arcebantur Christiani, id est ab ædibus amicorum, propinquorum, opificum. Neque enim assentior Rufino, qui Christianos in suis ipsorum domibus habitare prohibitos existimavit.

(77) Ἐπιδεικνύμενοι. Codex Medicæus adverbium addit hoc modo, δντως ἐπιδεικνύμενοι. Neque aliter codex Maz, Fuk. et Savilianus.

(78) Συγκλείσεις. Non possum probare interpretationem Langi et Christopheroni, qui συγκλείσεις carceres vertunt. Illic enim primo loco recensentur injuria et mala, quæ a conferta populi multitudine inferebantur Christianis. In quibus carcer locum habere non potest. Judicium quippe, non populi erat, reos carceri mancipare. Rectius ergo Rufinus verit, concludi. Sed et verberari, inquit, se ab illis, ac lapidari, et concludi, patienter accipiebant. Gentiles enim Christianos intra domos suas concludebant, dum a foro et balneis eos arcerent, nec in publicum prodiere sinerent, ut supra dictum est. Infra tamen συγκλείσεις pro carcere sumuntur.

(79) Προεστηκότων τῆς πόλεως ἔξουσιῶν. Magistratus municipales intelligit, qui etiam duumviri dicebantur. Quamvis autem ἔξουσια seu potestatis vocabulum, tere de majoribus judicibus dici solet, qui habent jus gladii, ut docet Ulpianus in titulo *De jurisdictione*, et *De verborum significacionibus*, tamen de magistratibus etiam municipalibus usurpatur, qui habebant modicam coercionem, ut loquuntur jurisconsulti. Sic apud Juvenalem: *Gaijorūmque esse potestas*. Infra ubi de Pothino, πολιτικαὶ ἔξουσιαι dicuntur.

versus hostes et inimicos comminisci solet. Per ducti deinde in forum a tribuno militum et a magistratibus civitatis, coram universo populo interrogati confessique, usque ad præsidis adventum conjecti sunt in carcere. Post hæc, cum ad præsidem deducti essent, atque ille omni genere saevitiae ferretur adversus nos, Vettius Epagathus, unus ex fratrum numero, immensa quadam charitatis copia erga Deum simul et proximum exuberans, qui adeo districtam ac severam vivendi rationem instituerat, ut, quamvis adhuc juvenis, Zachariæ tamen senioris elogio æquaretur. Incesserat quippe in omnibus mandatis et justificationibus Domini sine querela: ad omne genus obsequii ac ministerii proximo exhibendum promptissimus, zelo Dei ac fervore spiritus plenus. Illic, inquam, cum esset hujusmodi, adeo injustum adversus nos judicium pati non potuit. Sed indignatione commotus, postulavit ut sibi quoque liceret pro fratribus **156** causam dicere, palamque ostendere, nihil apud nos impium aut irreligiosum reperiri. Verum cum illi qui circum tribunal astabant, adversus eum inclamassent (erat quippe inter suos clarus) et præses ipse petitionem alioqui justissimam ægre ferret, idque unum ex eo quæreret, essetne

(80) *Toū ἡγεμόνος.* Præsidem vertit Rutilius: quæ vox generalem habet significationem, perinde ac Græca. Omnes enim provinciarum rectores ita appellantur, seu procuratores sint, seu proconsules, seu legati Cæsaris. Dubitari itaque merito potest, cuiusmodi hic fuerit rector provincie Lugdunensis. Evidem existimo legatum Cæsaris fuisse. Movet me primo, quod hic mentio sit tribuni militum. Id enim optime convenit legato Cæsaris, qui rem militarem curabat. Deinde in veteri inscriptio ne quæniam refert Gruterus, pag. 427, legatus imp. Nervæ Trajani Cæsaris Aug. provinciæ Lugdunensis nominatur. Denique Spartanus in Severo, Lugdunensem provinciam, per legatos Cæsaris administratam suisse imperante M. Antonino testatur. Sic enim scribit de Severo: *Deinde provinciam Lugdunensem legatus accepit.* Ac fortasse in hac Lugdunensis epistola Severus intelligitur. Fuit enim legatus provinciæ Lugdunensis sub Marco. Sed et Junius Blæsus, quem rectorem Galliæ Lugdunensis vocat Tacitus in primo *Historiarum*, legatus fuit. Argumento est legio Italica et alia Taurina Lugduni tendens, quas regebat Blæsus. Fuit etiam Vitrasius Pollio legatus provinciæ Lugdunensis temporibus imp. Adriani, ut patet ex lege 15, D. *De excusationibus.*

(81) *Οὐέττιος Ἐπάγαθος.* De quo Gregorius Turonensis in libro primo *Historia Ecclesiastica*, cap. 29. Et rursus cap. 51 de Ecclesia Bituricensi loquens sic habet: *Leucadium quemdam primum Galliarum senatorem, qui de stirpe Vettii Epagathi fuit, quem Lugduno passum pro Christi nomine superius memoravimus, repererunt.* Qui locus aperte ostendit, Epagathum nobilitate generis inter Lugdunenses eminusse. Sed et epistola ipsa id satis superque testatur his verbis, καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος. Porro hujus martyris nomen cum duplice scribi debet, ut habent cod. Maz. et Fuetianus. Etenim nomen Romanum est *Vettius* apud Ciceronem et Juvenalem; idque pronomen fuit Prætextati. Certe in manuscripto Rutilii codice *Vettius Epagathus* dicitur.

(82) *Παράκλητος Χριστιανῶν γενηματικας* Male

A σθήσας εἰς τὴν εἰρχθῆν ἔως τῆς τοῦ ἡγεμόδος (80) παρουσίας. Μετέπειτα δὲ ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα ἀχθέντην αὐτῶν, κακέντου πάσῃ τῇ πρὸς ἡμᾶς ὥμπτητι χρωμένου, Οὐέττιος Ἐπάγαθος (81), εἰς ἑκ τὸν ἀδελφῶν, πλήρωμα ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον κεχωρηκών· οὐ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον τερπίνωτο ἡ πολετεία, ὡς, καίπερ δύτα νέον, συνεξιστούσθαι τῇ τῷ πρεσβυτέρου Ζαχαρίου μαρτυρίᾳ. Πεπόρευτο γοῦν ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἀμεμπτος, καὶ πάσῃ τῇ πρὸς τὸν πλησίον λειτουργίᾳ δοκονος, ζῆλον θεοῦ πολὺν ἔχων, καὶ ζέων τῷ πνεύματι. Τοιοῦτος δή τις ὁν, τὴν οὖτα καθ' ἡμῶν ἀλόγιας γινομένην κρίσιν οὐκ ἐδάστασεν, ἀλλ' ὑπερηγάνακτησε, καὶ ἡξιον καὶ αὐτὸς ἀκούσθηναι ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν, διτι μηδὲν ἀδειέν μηδὲ ἀσεβές ἔστιν ἐν ἡμῖν. Τῶν δὲ περὶ τὸ βῆμα καταδογάντων αὐτοῦ (καὶ γὰρ ἦν ἐπίσημος), καὶ τοῦ ἡγεμόνος μηδαναχομένου τῆς οὔτως ὑπ' αὐτοῦ δικαίας προταθείσης ἀξιώσεως, ἀλλὰ μόνον τοῦτο πυθομένου εἰ καὶ αὐτὸς εἴη Χριστιανός, τοῦ δὲ λαμπροτάτη φωνῇ διμολογήσαντος, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλῆρον μαρτύρων, παράκλητος Χριστιανῶν χρηματίσας (82), ἔχων δὲ τὸν Παράκλητον ἐν ἐπιτῷ, τὸ πνεῦμα πλειον τοῦ Ζαχαρίου (83). Ο διὰ τοῦ πληρώματος τῆς ἀγάπης (81) ἐνεδείχθω, εὐδοκήσας ὑπὲρ

Christophorus hunc locum interpretatus est, quasi Epagathus exinde ab omnibus vocatus fuerit patronus Christianorum. Nostram autem versionem confirmat Rutilius, et quæ sequuntur verba, ἔχων δὲ Παράκλητον, etc., quæ stare omnino possunt, nisi ita interpreteris ut fecimus.

(83) *Πλειον τοῦ Ζαχαρίου.* Jam supra Epagathum comparavit cum Zacharia sacerdote, de quo Lucas in Evangelio, cap. x. Iterum nunc alludit ad verba quæ leguntur in fine dicti capituli: *Et Zacharias repletus est Spiritu sancto.* Porro Spiritus sanctus Παράκλητος dicitur in Evangelio, id est, adrogatus, quia scilicet postulat pro nobis gemitis bùs inenarrabilibus, ut ait Apostolus. Ita Tertullianus in libro *De jejunis*, de Spiritu sancto loquens: *Qua Paracletus, id est, advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat.* At Rutilius cam hæc non intelligere, ita vertit: *Ille vero habens in se advocatum pro nobis Jesum, hoc nomine meruit honorari: sancti presbyteri Zacharie, qui erga sanctos plenitudinem charitatis ostenderat, secutus exemplum.* Quæ prava Rutilii interpretatione, occasionem erroris præbuit Adoni Viennensi, et Usuardo, et Notkero, qui in suis *D. Martyrologiis* quadraginta et octo martyrum Lugdunensis nomina recensentes, Zacharium presbyterum secundo loco nominant, post Pothinum Lugdunensem episcopum. Qui si Græcum hujus epistolæ exemplar consulissent, animadvertisse profecto, Ζαχαρίας πρεσβύτερον hic dici, non Zachariam presbyterum Lugdunensis Ecclesie, sed Zachariam sacerdotem, patrem Joannis Baptiste. Quem quidem Lugdunenses in hac epistola πρεσβύτερον, id est seniorem, appellant, Epagathum juvenerem ei comparantes. Ceterum hic error Adonis et reliquorum in Zachariæ martyris nomine, facit ut dubitem de ceteris nominibus martyrum Lugdunensis, quæ ab illis ibidem relata sunt.

(84) *Τοῦ πατρόγατος τῆς ἀγάπης.* Alludit ad illud Servatoris nostri dictum in Evangelio: *Majorrem charitatem nemo habet quam ut animam suam ponat pro fratribus suis.*

τῆς τῶν ἀδελφῶν ἀπολογίας καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεῖαν φυχήν. Ἡν γάρ καὶ ἔστι γνήσιος Χριστοῦ μαθητής, ἀκολουθῶν τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. Ἐντεῦθεν δὴ διεκρίνοντο (85) οἱ λοιποί, καὶ φανεροί καὶ ἔτοιμοι ἐγίνοντο πρωτομάρτυρες. Οἱ καὶ μετὰ πάσης προθυμίας ἀνεπλήσσουν τὴν ὁμολογίαν τῆς μαρτυρίας. Ἐφαίνοντο δὲ καὶ οἱ ἀνέτοιμοι καὶ ἀγύμναστοι, καὶ ἐπὶ ἀσθενεῖς, ἀγῶνος μεγάλου τόνον ἐνεγκείν μὴ δυνάμενοι. Ὄντες δὲ ἔξεπον (86) ὡς δέκα τὸν ἀριθμὸν οἱ καὶ μεγάλην λύπην καὶ πένθος ἀμέτρητον ἐνεποίησαν ἡμῖν, καὶ τὴν προθυμίαν τῶν λοιπῶν τῶν μὴ συνειλημένων ἐνέκοψαν, οἱ κατέπερ πάντα τὰ δεινὰ πάσχοντες, ὅμως συμπαρῆσαν τοὺς μάρτυρας καὶ οὐκ ἀπελείποντα αὐτῶν. Τότε δὴ οἱ πάντες μεγάλως ἐποήθημεν, διὸ τὸ δδῆλον τῆς ὁμολογίας, οὐ τὰς ἐπιφερομένας κολάσεις φοβούμενοι, ἀλλὰ τὸ τέλος ἀφορῶντες, καὶ τὸ ἀποπεσεῖν τινα δεδιότες. Συνελαμβάνοντο μέντοι καθ' ἔκαστην ἡμέραν οἱ ἄξιοι, τὸν ἐκείνων ἀναπληροῦντες ἀριθμὸν, ὥστε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν (87) πάντας τοὺς σπουδαιούς, καὶ δι' ὧν μάλιστα συνεισθήκει τὰ ἐνθάδε. Συνελαμβάνοντο δὲ καὶ ἐθνικοὶ τινες οἰκέται τῶν ἡμιτέρων, ἐπεὶ δημοσίᾳ ἐκέλευσεν ὁ ἡγεμὼν ἀναζητεῖσθαι πάντας ἡμᾶς· οἱ καὶ κατ' ἐνέδραν τοῦ Σατανᾶ, φοβηθέντες τὰς βασάνους δις τοὺς ἀγίους Ἑλεποντα πάσχοντας, τῶν στρατιώτων ἐπὶ τοῦτο παρορμάντων αὐτοὺς, κατεψεύσαντο ἡμῶν Θεότεια δεῖπνα, καὶ Οἰδιποδείους μῆξεις, καὶ διὰ μήτε λαλεῖν μήτε νοεῖν θέμις ἡμῖν, ἀλλὰ μηδὲ πιστεύειν εἰ τοιούτο πώποτε περὶ ἀνθρώπους ἐγένετο. Τούτων δὲ φημισθέντων πάντες ἀπεθηριώθησαν εἰς ἡμᾶς, ὥστε καὶ εἰ τινες τὸ πρότερον δι' οἰκειότητα (88) ἐμετράζον, τότε μεγάλως ἔχαλέπαινον καὶ διεπρίοντα καθ' ἡμῶν (89). Ἐπηρημόντο δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν εἰρημένον, διὰ ἐλεύσεται καιρὸς ἐν ὦ πᾶς δὲ ἀποκτενας ὑμᾶς, δόξει λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ. ἢ Ἐνταῦθα λοιπὸν ὑπεράνω πάστης ἐξηγήσεως ὑπέμενον κολάσεις οἱ ἀγίοι μάρτυρες, φιλοτιμούμενοι τοῦ Σατανᾶ καὶ δι' ἐκείνων φηθῆναι τι τῶν βλασφήμων (90).

(85) Διεκρίνοτο. Metaphora videtur esse ab athletis, qui antequam certamen inirent, examinari solebant ac probari, utrum ingenui, utrum atlatis athletice essent. Et ii quidem qui ad certamen admittebantur, dicebantur εἰσχρόνεσθαι. Qui autem repudiabantur, ἐξχρίνεσθαι. Examen autem ipsum vocabatur δάκρυσις, ut ex hoc loco colligo. Plena certe est hæc epistola vocabulis a re athletica translatis. Quod et loci hujus lectio ipsa indicat, et nos infra ostendemus apertius.

(86) Ὁρ καὶ ἔξεπον. In codice Regio legitur, καὶ ἐξέτρωσαν, quod verbum militi nequaque nam negligendum videtur. Cum enim rarius sit et insutus quisquam ἔξεπον, facilius τὸ ἐξέτρωσαν mutatum est in τὸ ἔξεπον, quam hoc in illud. Ἐξέτρωσαν igitur hic passive sumitur pro ἐξημβλύθησαν, id est, abortici facti sunt, excussi sunt, ἐξέτρωσαν ἐγένοντο. Quæ metaphora iterum usurpatur infra, ubi agitur de lapsis.

(87) Οὐτε συλλεγῆναι ἐκ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ex Ecclesia scilicet Viennensi et Lugdunensi. Hæc autem verba imprimis notanda sunt, ex quibus manifeste apparet Viennensem Ecclesiam perinde ac Lugdunensem, suum tunc episcopum habuisse. Quippe Ecclesia ab antiquis scriptoribus non dici-

A Christianus : ille Christianum se esse clarissima voce professus, in martyrum numerum relatus est: advocatus quidem Christianorum judicis elogio appellatus, habens autem in scipso advocationis Spiritum sanctum multo abundantius quam Zacharias. Quem quidem charitatis exuberantia declaravit, quippe qui sustinuerit pro fratrum defensione mori senecte oblicere. Fuit enim et est germanus Christi discipulus, sequens Agnum quoque ierit. Exinde etiam reliqui dignosci ac distingui cœpero. Et prompti quidem ac parati erant protomartyres, qui summa animorum alacritate soleminem illam martyrum confessionem ediderunt. Qui vero imparati et inexcitati, nec firmis adhuc erant viribus ad impetum tanti certaminis sustinendum, tunc manifeste patuerunt. Ex quibus decem circiter colapsi, maximum nobis dolorem et incredibilem luctum attulerunt; et aliorum alacritatem fregerunt, qui nondum comprehensi, licet gravissima paterentur incommoda, tamen martyribus praesto aderant, nec ab eorum conspectu discedebant. Omnes tunc temporis gravissimo metu perculti hærebamus, ob incertum confessionis eventum: non quod tormenta quæ inferebantur, magnopere timeremus, sed quoniam exitum rei animo prospicentes, ne quis corrueret verebamur. Comprehendebantur quotidie qui digni erant ut numerum illorum supplerent: adeo ut ex utraque Ecclesia præstantissimi quique, et quorum maxime labore atque industria res hic constitutæ fuerant, simul omnes tenerentur. Capiti sunt etiam quidam nostrorum servi qui gentiles erant, quandoquidem præses nos omnes requiri palam jusserat. Qui dæmonis impulsu, cum tormenta reformidarent quæ sanctos perpeti videbant, militibus ad hoc ipsum eos incitantibus, Thyestes quasdam cœnas et incestos Oedipi concubitus, et alia quæ nec proloqui nobis nec cogitare fas est, ac ne credere quidem sustinemus apud homines unquam gesta fuisse, adversus nos ementiti 157

tur, nisi matrix, quam cathedralē vocamus. Ad Viennensis in *Chronico*, Justum tunc temporis Viennensem episcopum fuisse dicit, eundemque diuturno exilio maceratim palmam martyris retruisse. Porro verbum συλλεγῆναι Christopherousus vertit: *eximerentur*, Langus, *deligerentur*. Metaphora videtur esse a fructibus qui decepuntur.

(88) Αἱ οἰκειότητα. Haec vox non solum propinquitatem generis designat, sed etiam amicitiam a benevolentiam. Interpres Nicephori etiam humanitatem addidit, non contentus necessitudinis vocabulo.

(89) Διεπλοτο καθ' ἡμῶν. Codex Regius, ἐφ' ἡμῖν.

(90) Τι τῶν βλασφήμων. Recte Rufinus blasphemiam adversus Christianorum religionem intelligit. Quod plane confirmatur verbis proxime antecedentibus καὶ δι' ἐκείνων. Cum enim servi Christianorum, metu cruciatuum perterriti, infantidia et incestos concubitus de Christianis confessi essent, studebat Satanás, ut Christiani qui comprehensi fuerant ejusmodi calumnias in religionem nostram jactarent. Quippe judices omni tormentorum genere Christianos urgebant, ut Thyestes quasdam cœnas et incestos concubitus apud se peragi faterentur.

sunt. His in vulgus sparsis, omnes continuo in nos ad eo efferati sunt, ut si qui forte cognitionis causa moderati erga nos hactenus exstisset, tunc acerbissima indignatione commoti adversus nostros infremerent. Complebatur itaque id quod a Domino prædictum fuerat his verbis¹⁴: « Veniet tempus, cum quicunque vos occiderit, cultum offerre videbitur Deo. » Exinde sanctissimi martyres ejusmodi tormenta sustinuerunt, quæ nulla unquam oratione exprimi possint: Satana ambitiose contendente ut ab illis quoque aliquid impie dicereetur. Præcipue tamen vulgi ac præsidis et militum furor universus incubuit in Sanctum, diaconum Viennensem, et in Maturum, neophyton quidem illum, sed generosissimum nihilominus pugilem Christi: in Attalum quoque, patria Pergamenum, qui columna et firmamentum Ecclesie nostræ semper fuit: in Blandinam denique, per quam Christus ostendit, quæ vilia, deformia contemptaque hominibus videntur, ea maximo honore affici a Deo propter excellentem erga ipsum charitatem, quæ in virtute potentiaque ostenditur, non specie inani gloriatur. Nam cum universi trepidaremus, ipsaque illius temporalis domina, quæ et ipsa una cum reliquis martyribus strenue pugnabat, formidaret in primis ne illa ob tenuitatem corporis, liberam confessionem edere non valeret: tanto animi robore firmata est Blandina, ut tortores qui invicem sibi succedentes a prima luce usque ad vesperam omni tormentorum genere eam excrucierant, resoluta nervorum compage desicerent; seque victos confessi, cum nullum tormenti genus quod ipsi inferri posset, reliquum haberent, mirarentur adhuc illam spiritum ducere, toto corpore lacerato atque perfusso; testarenturque unicum tormenti genus ad illam enecandam sufficisse, nedum tot ac tanta tormenta. Verum beata illa, instar generosi cujusdam athletæ, in ipsa confessione vires atque animos resumebat. Eratque ei refectiones et quies, sensumque omnem præsentis doloris adimebat prolatio horum verborum: « Christiana sum, et nihil apud nos mali geritur. » Sanctus vero, cum et ipse supra humanum modum cuncta quæ ab hominibus excogitari poterant tormenta fortiter sustineret, sperantibus jam impiis aliquid se indecorum atque **158** illicitum ex eo audituros, ob nimiam

¹⁴ Joan. xvi.

Quo spectat illa vox Blandinæ, in mediis cruciatibus nihil aliud proloqueris quam: « Christiana sum, nihil apud nos mali geritur. » Potest etiam illud καὶ δι' ἔξελον, referri ad decem illos qui initio persecutionis capti animum desponderant. Christophorus bonus blasphemiam contra nomen Christi intelligere maluit.

(91) *Kαὶ στρατιῶτων.* Rufinus vertit, officium, milites. Nam Graeca vox utrumque significat, tam officiales seu apparitores judicium, quam milites, ut fusius ostensuri sumus ad libros *De vita Constantini*. Hic vero milites malum intelligere, cum supra mentio fiat tribuni militum.

(92) *Σάγκτος διάκονος ἀπὸ Βιέννης.* Rufinus *Sanctum diaconum Viennensem* interpretatur, quod est ambiguum. Neque enim Sanctus fuit diaconus Viennensis Ecclesiæ, ut quidam hac Rufini versione

Ὑπερβεβλημένως δὲ ἐνέσκηψεν ἡ ὥρη πᾶσα καὶ δῆλου καὶ ἥγεμόνος: καὶ στρατιωτῶν (91), εἰς Σάγκτον διάκονον ἀπὸ Βιέννης (92), καὶ εἰς Μάτουρον νεοφύτιστον μὲν, ἀλλὰ γενναιὸν ἀγωνιστὴν, καὶ εἰς Ἀτταλὸν Περγαμηνὸν τῷ γένει, στύλον καὶ ἕδραλωμα τῶν ἑνταῦθα δεῖ γεγονότα, καὶ εἰς Βλανδίναν, διὸ ἡ ἐπέδεξεν ὁ Χριστὸς ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώποις εὐτελῆ καὶ ἀειδή καὶ εὐκαταφρόνητα φαινόμενα, μεγάλος καταξιοῦται παρὰ Θεῷ δόξης διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, τὴν ἐν δυνάμει δεικνυμένην, καὶ μὴ ἐν εἰδεῖ καυχωμένην. Ἡμῶν γάρ πάντων δεδότων, καὶ τῆς σαρκίνης δεσποίνης αὐτῆς, ἥπεις ἦν καὶ αὐτὴ τῶν μαρτύρων μία ἀγωνιστρια, ἀγωνιώσης μὴ οὐδὲ τὴν δομολογίαν δυνήσεται παρέησασθαι διὰ τὸ ἀσθενὲς τοῦ σώματος, η Βλανδίνα τοσαύτης ἐπληρώθη δυνάμεως, ὡστε ἐκλυθῆναι καὶ παρεθῆναι τοὺς κατὰ διαδοχὰς παντὶ τρόπῳ βασανίζοντας αὐτὴν ἀπὸ ἐωθινῆς ἐντέρας, καὶ αὐτοὺς δομολογοῦντας ὅτι νενίκηνται, μηδὲν ἔχοντες μηκέτι διατίσουσιν αὐτῇ, καὶ θαυμάζειν ἐπὶ τῷ παραμένειν ἐμπνούν αὐτὴν, παντὸς τοῦ σώματος περιερχώγότος (93) καὶ ἡνειψημένου, καὶ μαρτυρεῖν ὅτι ἐν εἰδός στρεβλώσεως ἴκανην ἦν πρὸς τὸ ἔξαγαγεῖν τὴν ψυχὴν, οὐχ ὅτι γε τοιαῦτα καὶ τοσαύτα. Ἄλλ' η μακαρία ὡς γενναιὸς ἀθλητῆς ἀνενέάζεν ἐν τῇ δομολογίᾳ, καὶ ἦν αὐτῆς ἀνάληψίς καὶ ἀνάπτωσις καὶ ἀναλγησία τῶν συμβαίνοντων, τὸ λέγειν, ὅτι « Χριστιανὴ εἰμι» καὶ παρ' ἡμῖν οὐδὲν φαινόλον γίνεται. Ο δὲ Σάγκτος, καὶ αὐτὴς ὑπερβεβλημένως καὶ ὑπὲρ πάντα ἀνθρωπὸν πάσας τὰς ἐξ ἀνθρώπων αἰχλὰς γενναιῶν ὑπομένων, τῶν ἀνδρῶν ἐπιτίθεντων διὰ τὴν ἐπιμονὴν (94) καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων ἀκούσεσθαι τι παρ' αὐτοῦ τῶν μὴ δεδυτῶν, τοσαύτη ὑποστάσεις ἀντιπαρετάξατο αὐτοῖς, ὡστε μηδὲ τὸ ἰδιον κατειπεῖν δύνομα, μήτε θένους, μήτε πόλεως οὗθεν ἦν, μήτε εἰ δοῦλος η ἐλεύθερος εἶη, ἀλλὰ πρὸς πάντα τὰ ἐπερωτώμενα ἀπεκρίνατο τῇ Ἀρματικῇ φινηῇ. « Χριστιανός εἰμι. » Τοῦτο καὶ ἀντὶ δύναματος, καὶ ἀντὶ πόλεως, καὶ ἀντὶ γένους, καὶ ἀντὶ παντὸς ἀπαλλήλως ὄμοιογες, ἀλλην δὲ φωνὴν οὐκ ἔκουσαν αὐτοῦ τὰ θόνην. « Θύεν δῆ καὶ φιλονεικία μεγάλη τοῦ τε ἥγεμονος καὶ τῶν βασανιστῶν ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, ὡστε ὅποτε μηκέτι μηδὲν εἴχον διατίσουσιν αὐτῷ, τὸ τελευταῖον χαλκᾶς λεπίδας διαπύρους προσεκτίλων τοῖς τρυφερωτάτοις μέλεσι τοῦ σώματος αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἔκαίστο, αὐτὸς δὲ παρέμενεν ἀνεπίκαμπτος καὶ

D inducit existimarunt. Certe Lugdunenses in hac epistola id non dicunt, sed tantum affirmant illum Vienna oriundum suisse. Fuit igitur hic Sanctus patria quidem Viennensis, diaconus autem Lugdunensis Ecclesiæ.

(93) *Περιερχώγοτος.* Codex Med., Fuk., Savil. et Maz. διερχώγοτος habent, quod magis placet.

(94) *Διὰ τὴν ἐπιμονὴν.* Amplector scripturam codicis Medicæti et Maz., Fuk. et Sav., in quibus legitur ἐπιμονὴ καὶ τὸ μέγεθος τῶν βασάνων. Id est, ob assiduitatem et gravitatem tormentorum. Nam quod ex Gruteri libro proponitur ὑπερβολὴν, vanissima conjectura est. Paulo post, ubi legitur ὅποτε μηδὲν εἴχον, codex Medicæus et Maz., Fuk. et Savil. vocem intersetur hoc modo, ὅποτε μηκέτι μηδὲν εἴχον, quod est elegantius.

ἀνένδοτος, στερβός πρὸς τὴν διμολογίαν, ὑπὸ τῆς οὐ-
ρανίου πτηγῆς τοῦ ὄντος τῆς ζωῆς τοῦ ἔξιντος ἐκ
τῆς νηδύος (95) τοῦ Χριστοῦ δροσίζουμενος καὶ ἐνδυ-
ναχούμενος. Τὸ δὲ σωμάτιον μάρτυς ἦν τῶν συμβε-
ντικότων, ὀλον τραῦμα καὶ μώλωψ. καὶ συνεπτασμέ-
νον (96), καὶ ἀποθεληκός ἦτον ἀνθρώπειον ἔξωθεν
μορρήν. Ἐνῷ πάσχων Χριστὸς μεγάλας ἀπετέλει
δόξας, καταργῶν τὸν ἀντικείμενον, καὶ εἰς τὴν τῶν
λοιπῶν ὑποτύπωσιν ὑποδεικνύων, διτι μηδὲν φοβερὸν
ὅπου Πατρὸς ἀγάπη, μηδὲ ἀλγεινὸν διο Χριστοῦ
δόξα. Τῶν γὰρ ἀνόμων μεθ' ἡμέρας πάλιν στρεβλούν-
των τὸν μάρτυρα, καὶ νομιζόντων, διτι, οἰδούντων καὶ
φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων (97), εἰ τὰ αὐτὰ προσ-
ενέχοιεν κολαστήρια, περιέσοντο αὐτοῦ, ὅπότε οὐδὲ
τὴν ἀπὸ τῶν χειρῶν ἀφῆν ἦνειχετο· τῇ δὲ ἐνταποθι-
νῶν ταῖς βασάνοις, φόρον ἐμποιήσεις τοῖς λοιποῖς, οὐ
μόνον οὐδὲν περὶ αὐτὸν τοιοῦτο συνέδη, ἀλλὰ καὶ
παρὰ πᾶσαν δόξην ἀνθρώπων ἀνέκυψε (98) καὶ ἀνωρ-
θώθη τὸ σωμάτιον ἐν ταῖς μετέπειτα βασάνοις, καὶ
τὴν ἰδεῖν ἀπέλασε τὴν προτέραν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν
μελῶν, ὥστε μὴ κόλασιν, ἀλλ' ἵστιν διὰ τῆς χάριτος
τοῦ Χριστοῦ, τὴν δευτέραν στρέβλωσιν αὐτῷ γενέ-
σιν. Καὶ Βιβλιάδα δὲ τινα μίαν τῶν ἡρημένων ἡδη
δοκὸν διάβολος καταπεπωκέναι, θελήσας δὲ καὶ διὰ
βλασφημίας (99) κατακρίναι, ἤγει ἐπὶ κόλασιν, ἀναγ-
κάζων εἰπεῖν τὰ δέδεια περὶ τῆς μῶν, ὡς εὐθραυστὸν ἡδη
καὶ ἀνανδρον. Ἡ δὲ ἐν τῇ στρεβλώσι τὸν ἀνένθη, καὶ
ώς ἂν εἰπεῖν, ἐκ βαθέος ὑπονού ἀνεγρηγόρησεν, ὑπο-
μνησθεῖσα διὰ τῆς προσκαρπού τιμωρίας τὴν αἰώνιον
ἐν γενέντι κόλασιν, καὶ ἔξεντες ἀντεῖτε τοῖς βλασ-
φήμοις (10) φήσασα· «Πῶς ἀν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦ-
τοι, οἵτις μηδὲ ἀλόγων ζώων αἴμα φαγεῖν ἔξεν; » Καὶ
ἀπὸ τοῦδε Χριστιανὴν ἐστήν ώμολόγει, καὶ τῷ κλή-
ρῳ τῶν μαρτύρων προσετέθη. Καταργηθέντων δὲ τῶν
τυραννικῶν κολαστηρίων ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς
τῶν μακαρίων ὑπομονῆς, ἐτέρας μπχανάς διάβολος
ἐπενέσει, τάξκατὰ τὴν εἰρητήν ἐπώσκοτεις καὶ τῷ χαλε-
πτάτῳ χωρίῳ συγχλείσεις, καὶ τάξεν τῷ ἔντλῳ διατάσσεις
τῶν ποδῶν (10), ἐπὶ πέμπτον διατεινομένων τρύπημα,

(95) Ἐκ τῆς νηδύος. Alludit ad cap. vii ex Joannis Evangelio, in quo legitur: *Fiumina de ventre ejus fluunt aqua vivæ.*

(96) Συρεπασμένος. *Contractum et incurvum malim vertere, quam distractum et divulsum, ut initio verteram.* Hoe enim esset διεπιπλέμον. *Contractum autem intelligo præ magnitudine tormentorum.* Nam qui in equuleo torquebantur vehementius, caput incurvare cogebantur, ut docet Am. Marcellinus, cum ait: *Vel sub equuleo caput incurvos, aut iecti carnificis torvi substravit.* Inepie Christopheronus *contractum in rugas corpus interpretationem nostram plane confirmat.* Editi autem, *contractatae.*

(97) Φλεγμαινόντων τῶν σωμάτων. Scribendum videtur τραυμάτων, ut legit Rufinus.

(98) Ἀρέκυψε. Sic in codice Medicæo et Maz., Fuk. et Sav. et apud Nicæphorūm legitur, que procul dubio vera huius loci scriptura est. Opponitur enim ἀνέκυψε καὶ ἀνωρθώθη illis que supra dixerat de toto corpore Sancti diaconi contracto atque in-
curvato. Itaque hic locus superiorē expositionē nostrām plane confirmat. Editi autem, ἀνεκάλυψε.

(99) Διὰ βλασφημίας. Christopheronus blasphemiam adversus Christum intellexit. Videbundū tamen est, ne hic quoque blasphemia adversus re-

A vim et magnitudinem cruciatuum: tanta firmitate eis restilit, ut nec suum, nec gentis aut civitatis ex qua esset oriundus nomen, nec utrum servus esset an ingenuus, prolocutus sit: sed ad omnes interrogations Romana lingua responderit: «Christianus sum.» Hoc sibi nomen, patriam, gennos, omnia denique esse subinde prostebatur; neque aliam vocem ab eo gentiles extorquere valuerunt. Quam etiam ob causam maxima adversus illum et præsidis et tortorum pertinacia furoris exarsit. Adeo ut cum nihil amplius ipsis superesset quo illum torquearent, candentes æris laminas mollioribus ejus membris affligerent. Et membra quidem adurebantur: ipse vero rectus atque inconcussus, firmis vestigiis in confessione persistit, utpote cœlesti fonte aquas vivæ quæ ex ventre Christi profluit, perfusus firmatusque. Porro corpus ipsum abunde testabatur ea quæ acciderant, quippe quod nihil aliud esset præter vulnera atque vibices: totum contractum atque contortum, nec jam externam hominis speciem retinens. In quo Christus ipse perpetiens, magna miracula patrabat, adversarium funditus delens, et illustri exemplo ceteris ostendens, nihil esse metuendum ubi charitas Patris adsit; nullum dolorem, ubi gloria veritatis Christi. Quippe cum impii illi pœnitis post diebus iterum torqueare martyrem cœpissent, crederentque si turgescentibus adhuc et inflaminatis vulneribus eadem tormenta de integro adhiberent, fore ut illo superiores evaderent, quippe qui ne manum quidem contrectationem posset sustinere: vel id certe eventurum, ut ille tormentis immortus, terorem injiceret reliquis: non modo nihil ejusmodi illi contigit, sed præter omnium opinionem, corpus ejus subito levatum erectumque constituit in tormentis posterioribus, et pristinam speciem, usumque membrorum recuperavit. Prorsus ut secunda illa excarnificatio, divina opitulante gratia, medelam potius quam pœnam ei attulisse videretur. Sed et Biblia-

ligionem Christianorum intelligatur. Certe quæ sequuntur verba id penitus evincunt. Sequitur enim ἀναγκάζων εἰπεῖν τὰ δέδεια περὶ τῆς μῶν. Porro hæc inuidit in ms. Maz. ac Med. Bīblīas dicitur, non Bīblīas. Sic etiam vocatur in Fuk Rūfīus hanc cum Blandīna videtur consuluisse, gravi errore.

(1) Αρτεῖπε τοῖς βλασφήμοις. Editi, βασανίσαται. Longe melior est lectio quam reperi in codice Maz. et Med., Fuk. et Savil. τοῖς βλασφήμοις. Sic vocantur a Lugdunensibus gentiles, qui Christianam religionem calumniabantur: vel certe lapsi, qui præ cruciatuum violentia infanticidia et incestus a Christianis admitti fassi erant.

(2) Καὶ τὰς ἐρ τῷ ἔντλῳ διατάσσει τῷ ποδῷ. Superiore libro ubi de Justinī martyrio dictum est, observavimus ἔντλον a Græcis dici, quem Latini appellant nervum. Id plene confirmat Rufinus qui hunc locum ita interpretatur: *Ac septimo, ut dicunt, puncto in nervo pedes, contra quam credi fas est, distenti, in intimo παναριν loco deperirent.* Has διατάσσεις τῶν ποδῶν optime expressit Prudentius in versibus quos supra citavimus:

*Lignoque plantas inserit,
Divaricatis cruribus.*

dem quamdam ex eorum numero qui Christi fidem abnegaverant, cum jam diabolus a se absorptam crederet, velletque insuper damnationem illius cumulare blasphemia, ad supplicium duxit, adigens eam utpote fragilem jam et ignavam, impia **159** de nobis proloqui. Verum illa resipuit inter cruciatus, ac veluti ex altissimo somno excitata est, præsente suppicio de æternæ gehennæ cruciatis ipsam subimamente. Et contradicens impiis: Qui fieri posset, inquit, ut infantes comedenter, quibus ne sanguinem quidem animantium degustare licet. Abhinc Christianam se esse confessa, in consortium martyrum relata est. Porro cum universa tyrannorum tormenta per martyrum constantiam a Christo essent debetata ac retusa, alias machinas diabolus excogitavit, ut scilicet in obsecrissimum ac molestissimum carceris locum congererentur, utque pedes in nervo ad quintum usque foramen distensos haberent, ac reliqua huiusmodi cruciatuum genera perserrent, quibus ministri, utpote infensi et a dæmonie incitati, vexare inclusos consueverunt. Adeo ut ex eorum numero quamplurimi in carcere suffocati interierint, quos scilicet Deus, qui suam in omnibus gloriam ostendit, hoc mortis genere defungi voluerat. Alii siquidem, qui acerbissime exrcuciati fuerant, ita ut ne vivere quidem diutius posse crederentur quamvis omni curationis genere refocillati fuissent, permanerunt in custodia: hominum quidem auxilio destituti, verum roborati a Deo, et iam animi quam corporis vigore firmati; qui quidem accendebat ceteros et consolabantur. Alii vero novelli qui recens comprehensi fuerant, quorum corpora cruciatis perferendis nondum assueverant, cum gravitatem carceris pati non possent, in ipsa custodia exspirarunt. Beatissimus autem Pothinus, qui episcopatum Lugdunensis Ecclesiæ administrabat nonagenario major, et corpore admodum infirmo, ob præsentem quidem corporis imbecilitatem ægre spiritum trahens, ceterum præ cupiditate imminentis martyrii mirabili alacritate animi firmatus, etiam ipse ad tribunal ferebatur: corpore quidem partim oī se-

Porro hujus supplicii hæc videtur suisse forma. Truncus fuit ligneus, quinis hinc et inde foraminibus certo invicem spatio divisus excavatus. In hæc foramina tanquam in ocreas quassam, pedes inserabantur noxiorem, et vinculis seu nervis astringebantur, ut ex Aratoris versibus colligitur, quos supra retulimus in adnotationibus ad librum iv. Et Rufinus quidem hæc foramina vulgo puncta appellata esse testatur, quod confirmat locus ex passione Chrysanti et Dariæ, quem ibidem adduxi. Sed quod Rufinus septimum punctum dixit, vix credibile mihi videtur. Certe Eusebius hoc loco quintum duntaxat foramen dixit: et aliis in locis hunc numerum foraminum nunquam supergressus est.

(3) Διὰ τὴν προκειμένην. Hoc loco verba videntur esse transposita. Sic igitur legendum puto, διὰ τὴν ἐγκειμένην σωματικὴν ἀσθέτεαν. Et paulo post ubi legitur, διὰ τὴν ἐγκειμένην τὴς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, scribo προκειμένην. Porro hoc Potini martyrium elegantissime describit Eucherius Lugdunensis episcopus in sermone de S. Blandina: Præ-

A καὶ τὰς λοιπὰς αἰχλάς, δισας εἰώθασιν δργιζόμενοι ύπουργοι, καὶ ταῦτα διαβόλου πλήρεις, διατιθέντες τοὺς ἐγκλεισμένους, ὅπεις ἀποπνιγῆται τοὺς πλεστούς ἐν τῇ εἰρκτῇ, δισους γε δὲ Κύριος οὐτως ἐξελθεῖν ήθέλησεν, ἐπιδεικνύων τὴν αὐτοῦ δόξαν. Οἱ μὲν γάρ βιτανοισθέντες πικρῶς, ὅπεις δοκεῖν μηδὲ τῆς πάτης θεραπείας τυχόντας ἔτι ζῆσαι δύνασθαι, παρέμενον ἐν τῇ εἰρκτῇ, ἐρημοι μὲν τῆς παρὰ ἀνθρώπων ἐπιμελείας, ἀναρρωνύμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ ἐνδυναμούμενοι καὶ σώματι καὶ ψυχῇ, καὶ τοὺς λοιποὺς παρορμῶντες καὶ παραμυθούμενοι. Οἱ δὲ νεαροὶ καὶ ἄρτι συνειλημένοι, ὡν μὴ προκατήκιστο τὰ σώματα, τὸ βάρος οὐκέτι τῆς συγκλείσεως, ἀλλ' ἔνδον ἐναπέθησκον. Ὁ δὲ μακάριος Ποθεινὸς δὲ τὴν διακονίαν τῆς ἐπισκοπῆς ἐν Λουγδούνῳ πεπιστευμένος, ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη τῆς τιλικίας γεγονός, καὶ πάνω ἀσθενής τῷ σώματι, μᾶλις μὲν ἐμπούνων διὰ τὴν προκειμένην (3) σωματικὴν ἀσθέτειαν, ὑπὸ δὲ προθυμίας πνεύματος ἀναρρωνύμενος διὰ τὴν ἐγκειμένην τῆς μαρτυρίας ἐπιθυμίαν, καὶ αὐτῷ ἐπὶ τὸ βῆμα ἐσύρετο, τοῦ μὲν σώματος καὶ ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ ὑπὸ τῆς νόσου λελυμένου, τηρουμένης δὲ τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῷ, ἵνα δὲ αὐτῆς Χριστὸς θριαμβεύσῃ. Ὡς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐπὶ τὸ βῆμα κομισθεὶς, παρεπιμόντων αὐτὸν τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν, καὶ παντὸς τοῦ πλήθους ἐπιδημεῖσες παντοίας ποιουμένων, ὡς αὐτοῦ δοντος τοῦ Χριστοῦ, ἀπεδίδου τὴν καλὴν μαρτυρίαν. Ἀνεταξόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, τις εἶτι Χριστιανῶν ὁ Θεός, Ἐφη· «Ἐὰν ἦς ἀξιος, γινόσῃ.» Ἐντεῦθεν δὴ ἀφειδῶς ἐσύρετο, καὶ ποικίλας ἐπιστῆσε πληγάς, τῶν μὲν σύνεγγυς, χεροὶ καὶ ποσὶν ἐνυπριζόντων παντοίως, μηδὲ τὴν τιλικίαν αἰδούμενων αὐτοῦ, τῶν δὲ μαρκάριν, δ μετὰ κεῖρας ἐκατες εἰχεν, εἰς αὐτὸν ἀκοντίζοντων, πάντων δὲ ἡγουμένων μεγάλως πλημμελεῖν καὶ ἀσεβεῖν, εἰ τις ἀπολειψείη τῆς εἰς αὐτὸν ἀσελγείας καὶ γάρ τοὺς θεοὺς ἐαντῶν ἤσθνοι οὐτως ἀσκεῖται. Καὶ μόγις ἐμπνέων ἐβριφη ἐν τῇ εἰρκτῇ (4), καὶ μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέγνησεν. Ἐνταῦθα δὴ μεγάλη τις οἰκονομία τοῦ Θεοῦ ἐγίνετο, καὶ ἔλεος ἀμέτρητον ἀνεψατένετο Ιησοῦν, σπανίως μὲν δὲ τῇ ἀδελφότητι γεγονός (5), μὴ ἀπολειπόμενον δὲ τῆς τέχνης τοῦ Χριστοῦ. Οἱ γάρ κατὰ τὴν πρώτην

C stitit inter ista divina Providentia, ut in tantis patriæ sacrificiis, etiam pontifex non decesset. Rapitur ad impiam quæstionem grandavus et plenus dierum B. pater noster Pothinus, Ecclesiæ hujus antistes, et pro eruditiois, ut credimus, merito, gregi suo jungitur. Ac post Dominici corporis sacrificium, profanis tribunalibus novam de se hostiam Christo oblaturus insertur. Senilis infirmitas per injurias et afflictiones suruentum ministrorum ita celerem sortitur exitum, ut intelligeres ad tempus illud soli martyrio reservatum.

(4) Ἐβριφη ἐτ τῇ εἰρκτῇ. Codex Mediceus habet εἰς τὴν εἰρκτήν, nec aliter codex Maz., Fuk. et Savili.

(5) Σταρλως μὲν... γεγονές. Notandum est quod aiunt Lugdunenses, raruin adhuc in Ecclesia ejusmodi indulgentiae usum suisse erga lapsos. Nempe quia ad hoc usque tempus pauci admodum lapsi fuerant. Itaque cessante morbo, nihil opus erat hujusmodi medicina. Subsecutis autem persecutionibus, hoc remedium crebrius usitatum est.

σύλληψιν ἔξαρον γεννήμενοι, συνεκλεόντο καὶ αὐτὸν καὶ μετέχον τῶν δεινῶν. Οὐδὲ γάρ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ δρελός τι αὐτοῖς ἡ ἔξαρνησις ἐγίνετο· ἀλλὰ οἱ μὲν δημολογοῦντες δὲ καὶ ἥσαν, συνεκλεόντο ὡς Χριστιανοί, μηδεμιᾶς ἀλλῆς αἰτίας αὐτοῖς ἐπιφερομένης, οὔτοι δὲ λοιπὸν ὡς ἀνδροφόνοι καὶ μιαροὶ κατείχοντο, διπλότερον παρὰ τοὺς λοιποὺς κολαζόμενοι. Ἐκείνους μὲν γάρ ἐπεκούφιζεν ἡ χαρὰ τῆς μαρτυρίας, καὶ ἡ ἐλπὶς τῶν ἐπιγγελμένων, καὶ ἡ πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπη, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ πατρικόν· τούτους δὲ τὸ συνειδῆς μεγάλως ἐτιμωρεῖτο, ὥστε καὶ παρὰ τοὺς λοιποὺς ἄπαντας κατὰ τὰς παρόδους, διαδήλους τὰς δημειαὶ αὐτῶν εἶναι. Οἱ μὲν γάρ ἵλαροὶ προήσαν (6), δόξης καὶ χάρας τοὺς πολλῆς ταῖς δύσεσν αὐτῶν συγχειραμένης, ὥστε καὶ τὰ δεσμὰ κόσμου εὐπρεπῆ περικείσθαι αὐτοῖς, ὡς νύμφῃ κεχοσμημένῃ ἐν χροσσωτοῖς χρυσοῖς περιπεποικιλμένοις (7), τὴν εὐώδειαν διδωδότες ἂμα τὴν Χριστοῦ (8), ὥστε ἐνίους δόξαις καὶ μύρῳ κοσμικῷ κεχρίσθαι αὐτούς· οἱ δὲ, κατηφεῖς καὶ ταπεινοὶ καὶ δυσειδεῖς, καὶ πάστης ἀσχημοσύνης ἀνάπλεοι, προσέτες δὲ ὑπὸ τῶν ἐθνῶν ὀνειδιζόμενοι ὡς ἀγενεῖς καὶ ἀνανδροί, ἀνδροφόνων μὲν ἔγκλημα ἔχοντες, ἀπολαυκέοτες δὲ τὴν πάντιμον καὶ ἔνδοξον καὶ ζωωτιὸν προστηγορίαν. Ταῦτα δὲ οἱ λοιποὶ θεωροῦντες, ἐστριχθήσαν, καὶ οἱ συλλαμβανόμενοι ἀδιστάχτως ὡμοιόγουν, μηδὲ ἐννοιαν ἔχοντες διαβολικοῦ λογισμοῦ. Τούτοις μεταξύ τινα ἐπειπόντες, αὐθις ἐπιφέρουσι· Ἐπεὶ ταῦτα δὴ λοιπὸν εἰς πᾶν εἶδος διηρέπετο τὰ μαρτύρια τῆς ἔξόδου (9) αὐτῶν. Ἐκ διαφόρων γάρ χρωμάτων καὶ παντοίων ἀνθῶν ἔνα πλέξατες στέφανον, προσήνεγκαν τῷ Πατρὶ. Ἐχρῆν γοῦν τοὺς γενναῖους ἀθλητάς, ποικιλὸν ὑπομείναντας ἀγώνα καὶ μεγάλως νικήσαντας, ἀπολαβεῖν τὸν μέγιαν τῆς ἀφθαρσίας στέφανον. Ό μὲν οὖν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος καὶ ἡ Βλανδίνα καὶ Ἀτταλος ἥγοντο ἐπὶ τὰ θηρία εἰς τὸ δημόσιον (10), καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν ἐθνῶν τῆς ἀπανθρωπίας θέαμα, ἐπίτηδες τῆς τῶν θηριομαχιῶν τημέρας διὰ τοὺς ἡμετέρους διδομένης (11). Καὶ ὁ μὲν Μάτουρος καὶ ὁ Σάγκτος αὐθις

(6) *Vulg. προσήσατο. In codice Maz. et Fuk., Savil. et Medicæo, legitur προήσαν, quam scripturam secutus videtur Christopheronus. Hoc est quod ante dixit, κατὰ τὰς παρόδους, dum scilicet e carcere procedunt usque ad tribunal.*

(7) *Ἐρ χροσσωτοῖς χρυσοῖς περιπεποικιλμένοις. Alludit ad locum qui est in psalmo XLIV et paulo aliter hodie legitur, περιπεποικιλμένη scilicet, sed melius est περιπεποικιλμένοις. Moi enim erat, tunicarum simbris variegare, ut testatur Anm. Marcellinus in lib. xiv, ut longiores simbris tunicae perspicue luceant, varietate liciorum effigiatæ in species animalium multiformes. Certe in codice Med. et Maz. scribitur πεποικιλμένοις, nec aliter Fuk.*

(8) *Ἐνθωδιαρ διδωδότες... τοῦ Χριστοῦ. Alludit ad verba Pauli apostoli, Christi bonus odor sumus.*

(9) *Τὰ μαρτύρια τῆς ἔξόδου. Verba hic videuntur esse transposita, quia sic construo, εἰς πᾶν εἶδος διηρέπετο τῆς ἔξόδου τὰ μαρτύρια αὐτῶν.*

(10) *Εἰς τὸ δημόσιον. Hoc nomine amphitheatrum videtur intelligi. Neque enim referri potest ad θέαμα, primo quia repetitur præpositio εἰς τὸ δημόσιον καὶ εἰς τὸ κοινόν, etc. Ita enim legitur in codice Med., Maz., Fuk. et Savil. Quod si δημόσιον refer-*

A *necutem, partim vi morbi penitus exhausto ac solo: animam vero adhuc retinens, ut per eam Christus triumpharet. Perlatus igitur a militibus ad tribunal, prosequentibus ipsum magistratibus civitatis, et universa plebe variis eum acclamacionibus impetrante tanquam ipse Christus esset, egregium edidit testimonium. Interrogatus vero a præside quisnam esset Christianorum Deus, respondit: « Si dignus 160 fueris, cognosces. » Post hæc absque ullo humanitatis respectu raptatus, atque innumeris plagiis affectus est, cum ii quidem qui propius astabant, calcibus et pugnis illum contumeliose appeterent, nec ullam ejus ætati reverentiam exhiberent; qui vero longius distabant, quidquid ad manum erat, in ipsum conjicerent: B omnes denique gravissimi delicti ac piaculi reos se existimarent, nisi pro sua quisque parte ei petulantiter insultare studiissent. Quippe hoc modo injuriam deorum suorum ulturos se arbitrabantur. Exinde vix adhuc spirans in carcerem projectus est, tandemque post biduum animam exhalavit. Hic vero singularis quædam Dei dispensatio, et immensa Jesu Christi misericordia apparuit: raro quidem inter fratres exemplo, sed a dexteritate ingenioque Jesu Christi minime alieno. Omnes si quidem qui a prima statim comprehensione fidem negaverant, ipsi quoque in carcerem conjecti, eadem quæ cæteri martyres perferebant. Neque enim illis quidquam tunc prosuit fidei suæ negotio. Verum illi quidem qui sese id quod revera erant, esse profitebantur, tanquam Christiani conjiciebant in vincula, nullo alio crimine ipsis objecto. Ihi vero perinde ac homicidæ et seclerali homines deinceps detinebantur, duplo gravius quam reliqui supplicium perferentes. Illos enim gaudium martyrii, spesque promissa: beatitudinis, et charitas erga Christum, et Dei Patris Spiritus recreabat. Ilos vero graviter torquebat conscientia: ita ut dum traducerentur, ipso vultu atque aspectu facile dis-*

C *retur ad vocem θέαμα, dixissent εἰς τὸ δημόσιον καὶ κοινόν, etc. Porro eleganter amphitheatrale munus, in hac epistola vocatur publicum gentilium humanitatis spectaculum. In eo siquidem loco gentiles suum tum in Christianos, tum in reliquos bestiarios, belluinam saevitiam publice spectandam exhibebant.*

D *(11) Τὸν θηριομαχῶν ημέρας... διδομένης. Hujus loci sensum non asssecuti sunt interpretes. Sensus autem est, præsidem seu legatum provinciae Lugdunensis, spectaculum ferarum extra ordinem populo præbuisse, constituta ad id die, propter Christianos quos ad bestias damnaverat. Erant enim apud Romanos ordinarii ac solemnes munerum dies, qui in mensem Decembrem incidebant, ut est in calendario Heruvartii. Extra hos dies non licebat munera riis ac duumviris quibus hujusmodi editionum onus erat impositum, spectacula ferarum populo exhibere, ut docet epistola Ecclesiæ Smyrnensis de martyrio Polycærpi, quæ superius relata est in libro iv. Verum maiores judices qui jus gladii et ad bestias damnandi habebant, hujusmodi meridiana spectacula, quoties ipsis libitum erat, exhibebant, ut cum populi voluptate noxios e medio tollerent. Cujus rei exemplum illustre est in Actis martyrum*

cernerentur a ceteris. Quippe illi quidem hilares accedebant, majestatem quamdam venustati intermixtam vultibus præferentes; adeo ut vincula præcipuum ipsis ornatum addidisse viderentur, instar sponsæ simbriis aureis variegatis ornatae: ad hæc suavem Christi odorem spirantes, ita ut nonnulli terreno eos unguento delibitos putarent. Illi vero demissio vultu, ahjecti et squalidi ac sordidi, omni- que deformitatis genere coperti: ab ipsis quin etiam gentilibus probro affecti utpote ignavi atque imbellies, qui homicidarum quidem sibi ipsis crimen imposuissent, Christianorum autem venerandum et gloriosum ac salutare nomen amisissent. Quæ cum ceteri viderent, magnopere confirmabantur. Et si quem postea comprehendi contigerat, is statim absque ulla cunctatione constitebatur, ne cogitatione quidem tenus consilium **161** ac suggestionem dæmonis admittens. Paucis deinde interjectis, iterum hæc subjiciunt: « His ita gestis, inquiunt, deinceps ipsisorum martyria in varias mortis species divisa sunt. Ex omni quippe florum genere diversisque coloribus unicam texentes coronam beatissimi martyres, Deo Patri obtulerunt. » Equam sane erat ut fortissimi athletæ, qui multiplex certamen subierant, atque insignem victoriam retulerant, insignem immortalitatis coronam acciperent. Maturus igitur et Sanctus cum Blandina et Attalo ducti sunt ad bestias in amphitheatre, ad publicum spectaculum inhumanitatis gentilium: præbito de industria munerum die propter nostros. Et Maturus quidem ac Sanctus rursus omnia tormentorum genera in amphitheatre subierunt, quasi nihil antea perpessi essent. Aut potius quasi athletæ qui multis jam vicibus adversarium superassent, et de corona ipsa jam decertarent, rursus consueta illie flagrorum verbera pertulerunt, et bestiarum ipsis trahentium morsus, et quæcumque alia vul-

Tarachi, Probi et Andronici. Nam cum Maximus, proconsul Ciliciæ, eos ad bestias damnasset, advo- cans Terentianum sacerdotalem Ciliciæ, jussit ei sequenti die munera edenda curare, ut legitur in cap. 40 eorumdem Actorum.

(12) Διὰ πλειόνων ἡδη κλήρων. Jam supra monimus multas hic translationes esse a re athletica. Inter has numeranda est vox κλῆροι. Solebant enim athletæ qui in ludis certaturi erant, sortito educi. Quod quomodo fieret, docet nos Lucianus in *Hermetico*. Cistella erat argentea, deo certaminum præsidi sacra, in quam conjiciebantur sortes seu tesserae breves. In duabus inscripta erat littera A, in aliis duabus B, in aliis item duabus Γ, et sic deinceps. Tum athletæ sortes et cista educebant. Quibus A obvenisset, ii inter se committebantur primo loco pugnaturi. Eratque hic πρώτος κλῆρος. Similiter qui litteram B eduxissent, secundo loco inter se certabant. Ita sors et urna suum cuique adversarium assignabat. Is qui adversarium suum vicerat, non statim coronabatur. Sed cum aliis qui adversarios item suos vicerant, iterum pugnaturus componebatur, donec unus omnium Victor superasset. Quam in rem pluribus opus erat sortitionibus. Hinc est quod in inscriptione Farnesiana, quam refert Gruterus pag. 314, Asclepiades quidam pancretiasta, in multis certaminibus victoriam re-

A διησαν ἐν τῷ ἀμφιθέάτρῳ διὰ πάσης κολάσεως, ὡς μηδὲν ὅλως προπεπονθότες, μᾶλλον δὲ ὡς διὰ πλειόνων ἡδη κλήρων (12) ἐκβεβιαχότες τὸν ἀντίπαλον, καὶ περὶ τοῦ στεφάνου αυτοῦ τὸν ἄγονα ἔχοντες, ὑπέφερον πάλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων (13) τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν θηρίων ἐλκτήθμοις, καὶ πάνορδα μανιόμενος δὲ δῆμος μᾶλλον ἀλλαχόθεν ἐπειδόντων καὶ ἐπεκλεύοντο, καὶ ἐπὶ πάσῃ τῇ σιδηράν καθέδραν, ἐφ' ἣς τηγανιζόμενα τὰ σύμματα, κυλίσσες αὐτοὺς ἐνεψόρει. Οἱ δὲ οὐδὲ εὐτα-
B θληγον, ἀλλ᾽ ἔτι καὶ μᾶλλον ἐξεμπίνοντο. Βούλομενοι νικῆσαι τὴν ἐκείνων ὑπομονήν. Καὶ οὐδὲ ὡς παρὰ Σάγκτου ἔτερον τι ἤκουσαν, περὶ ἣν ἀπαρχῆς εἰθιστο λέγειν τῆς ὀμολογίας φωνήν. Οὗτοι μὲν οὖν διὰ ἀγῶνος μεγάλου ἐπιπολὸν παραμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς, τονθατον ἐτύθησαν, διὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἀντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχοῖς (14) ποικιλίας, αὐτοὶ θέαμα γενόμενοι τῷ κόσμῳ. Ή δὲ Βλαδίνα ἐπὶ ξύλου κρεμασθεῖσα, προσεκειτο βρόξ τῶν εἰσβαλλομένων θηρίων· ἢ καὶ διὸ τοῦ βλέπεσθαι σταυροῦ σχήματι κρεμαμένη, διὰ τῆς εὐτόνου προσευχῆς, πολλὴν προθυμίαν ἐνεποιεὶ τοῖς ἀγωνιζομένοις, βλεπόντων αὐτῶν ἐν τῷ ἄγωνι, καὶ τοῖς ἔξωθεν ὀρθαλμοῖς διὰ τῆς ἀδελφῆς, τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἐσταυρωμένον, ἵνα πεληση τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, διὸ πᾶς δὲ ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ δέξιης παθὼν, τὴν κοινωνίαν ἀεὶ ἔχει μετὰ τοῦ ζῶντος Θεοῦ. Κοινὴ μηδενὸς ἀφαμένου τότε τῶν θηρίων αὐτῆς, καθαίρεταισα ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἀνελήφθη πάλιν εἰς τὴν εἰρήτην, εἰς μᾶλλον ἀγῶνα τηρουμένη, ἵνα διὰ πλειόνων γυμνασμάτων νικῆσασα, τῷ μὲν σκολιῷ δφει ἀπαραιτητον ποιήσῃ τὴν καταδίκην, προτρέψηται δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἢ μικρὸς καὶ ἀσθενῆς καὶ εὐκαταφρόνητος, μέγαν καὶ ἀκαταγώνιστον ἀθλητὴν Χριστὸν ἐνδεδύμενη, διὸ πολλῶν κλήρων ἐκβιβάσασα (15) τὸν ἀντικείμενον, καὶ διὰ ἄγωνος τὸν τῆς ἀφθαρτος στεψαμένη στέφανον. Οἱ δὲ Ἀτταλος καὶ αὐτὸς μεγάλως

tulisse dicitur, τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μετὰ πρῶτου ἢ δεύτερον κλήρον στήσας τοὺς ἀνταγωνιστάς. Id est, post primam aut post secundam sortitionem, secundo vel tertio superalis adversariis. Ille enī usu veniebat, ob eam rationem quam dixi, quoties plura erant paria athletarum. Quippe victores inter se componebantur, et secunda inter eos liebat sortitio, ac rursus tertia, donec victoria ad unum rediisset. Et hoc est quod in hac epistola dicitur διὰ πλειόνων κλήρων. Ad hanc athletarum sortem referenda sunt ea quae habes in principio hujus epistolæ de Epagathio, ἀνελήφθη καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κλήρον τῶν μαρτύρων.

(13) Τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων. Musculus vertit verberum illationes; Christopheronus, *trajectiones*. Dicitum videtur pro τὰς ἐν ταῖς διεξόδοις μάστιγας, id est, verbera illata dum traducerentur in pompa.

(14) Εἰς τοῖς μονομαχοῖς. Codex Maz., Med. et Fuk. habent μονομαχίας.

(15) Διὰ πολλῶν κλήρων ἐκβιβάσσα. Scribendum est ἐκβιβάσσα, ut supra. Atque ita legitur in codice Medicæo et apud Nicephorus. Vide Petrum Fabrum in libro primo Agonistici, cap. 24. Porro notandum est Blandinam, utpote servam, cruci affixam suisse, quod erat supplicium servorum.

էξαιτηθεὶς ὑπὸ τοῦ δχλου, καὶ γάρ ἦν δόνομαστὸς, οὐσιῶς εἰσῆλθεν ἀγωνιστὴς διὰ τὸ εὐσυνεῖδητον, ἐπειδὴ γνησίως ἐν τῇ Χριστιανῇ συντάξει γεγυμνα-
σμένος ἦν, καὶ δεῖ μάρτυς ἐγεγόνει παρ' ἡμῖν ἀλη-
θεῖας. Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου (16), πίνακις αὐτὸν προάγοντος ἐν ᾧ ἐπεγέργαπτο Ῥω-
μαῖστι· Οὗτος ἐστιν Ἀτταλὸς δὲ Χριστιανός· καὶ τοῦ
δήμου σφόδρᾳ σφριγῶντος ἐπ' αὐτῷ, μαθὼν ὁ ἡγε-
μῶν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆ-
ναι· μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῇ εἰρκτῇ δητῶν,
περὶ ὧν ἐπέστειλε τῷ Καίσαρι, καὶ περιέμενε τὴν
ἀπόφασιν τὴν ἀπὸ ἔκεινου. Ὁ δὲ διὰ μέσου καιρὸς οὐκ
ἀργὸς αὐτοῖς εὐδὲ ἀκαρπός ἐγίνετο, ἀλλὰ διὰ τῆς
διπομονῆς αὐτῶν, τὸ ἀμέτρητον ἔλεος ἀνεφάνετο Χρι-
στοῦ. Διὰ γάρ τῶν ζώντων ἔξωποιοῦντο τὰ νεκρά,
καὶ μάρτυρες τοῖς μὴ μάρτυσι ἔχαρξοντο (17). Καὶ
ἐνεγίνετο πολλὴ χαρὰ τῇ παρθένῳ μητρὶ, οὓς ὡς
νεκροὺς ἔζειρασε, τούτους ζῶντας ἀπολαμβανούσῃ.
Δι’ ἔκεινων γάρ οἱ πλειοὺς τῶν ἡρημένων ἀνεμη-
τροῦντο (18) καὶ ἀνευκόσκοντο, καὶ ἀνεζωπυροῦντο,
καὶ ἀμάνθανον ὄμολογεῖν, καὶ ζῶντες ἤδη καὶ τετο-
νωμένοι, προσῆσαν τῷ βῆματι, ἐγγλυχαίνοντος; (19)
τοῦ τὸν μὲν θάνατον τοῦ ἀμφιτιαλοῦ μὴ βουλομένου,
ἐπὶ δὲ τὴν μετάνοιαν χρηστευομένου Θεοῦ, ἵνα καὶ
πάλιν ἐπερωτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· ἐπιστεί-
λαντος γάρ τοῦ Καίσαρος, τοὺς μὲν ἀποτυμπανισθῆ-
ναι (20), εἰ δέ τινες ἀρνοῦντο, τούτους ἀπολυθῆναι,
τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως (ἔστι δὲ αὕτη πολυάνθρωπος
ἐκ πάντων τῶν ἔθνων συνερχομένων εἰς αὐτὴν) ἀρ-
χομένης συνεστάναι (21), ἀνῆγεν ἐπὶ τὸ δῆμα θεω-
τρίων τοὺς μαχαρίους, καὶ ἐμπομπεύων τοῖς δχλοῖς.
Διὸ καὶ πάλιν ἀνήταξε, καὶ ὅσοι μὲν ἐδόκουν πολι-
τείαν Ῥωμαίων ἐσχηκέναι, τούτων ἀνέτεμεν τὰς
νεφαλίδας, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐπέμενεν εἰς θηρία. Ἐδο-
ξάζετο δὲ μεγάλως δὲ Χριστὸς ἐπὶ τοῖς πρότερον
ἀρνηταμένοις, τότε περὰ τὴν τῶν ἔθνων ὑπόνοιαν
ὄμολογούσι. Καὶ γάρ ιδίᾳ οὗτοι ἀνητάζοντο, ὡς δῆθεν
ἀπολυθῆσθμενοι. Καὶ διολογοῦντες, προσετίθεντο τῷ

A gus insōnum pro suo quisque arbitrio variis accla-
mationibus imperabat: ipsam postremo ferream
cathedram, cui superposita martyrum membra
cum torrerentur, illorum nares molestissimus nidor
implebat. Verum illi ne sic quidem finem saviendi
fecerunt. Sed contra, eo vehementius accendebatur
eorum furor, cum expugnare martyrum constan-
tiam contendenter. Nullam tamen ab ipso sancto
vocabo elicere potuerunt, præter illam quam ab
initio proferre consueverat confessionis suæ vocem.
Illi ergo maximo certamine perfunci, cum vitalem
spiritum diu protraxissent, tandem jugulati sunt:
eo die spectaculum facti mundo, loco multiplicis
illius varietatis quæ in gladiatorum spectaculis cer-
nitur. Blandina vero ad palum suspensa, bestiis
objacta est. Quæ cum in crucis speciem suspensa
cerperetur, Deoque contentissime supplicaret, maxi-
mam alacritatem addebat certantibus; quippe qui
in ipso certamine, sub sororis persona corporeis
oculis cernerent illum, qui pro ipsorum salute
crucifixus ideo fuerat, ut credentibus in ipsum per-
suaderet, quicunque pro Christi gloria pateretur,
hunc Dei viventi consortem futurum. Cumqne
nulla tunc bestia corpus illius attigisset, deposita
ex stipite, rursus in 162 carcere conjicitur, in
aliud certamen reservata: ut pluribus prolusioni-
bus adversario superato, tortuosi quidem serpen-
tis condemnationem certam atqne inevitabilem
redderet, fratres vero exemplo suo accenderet:
C quippe quæ tametsi pusilla infirmaque et contem-
pta, Christi tamen, magni illius invictique athletæ,
robore induita, et adversarium multis vicibus su-
perasset, et gloriose certamine coronam immorta-
litatis reportasset. Attalus quoque vehementer a
populo postulatus ad supplicium, utpote vir valde
celebris, paratus ad certamen accessit, fretus con-
scientia recte factorum. Quippe in Christianorum
disciplina solide exercitatus, testisque apud nos

(16) Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου. Solebant oīm gladiatores et bestiarii, antequam cer-
tamen obirent, per ora populi circumduci. De qua
pompa loquitur Lucianus in *Toxari*, ut notavit Sal-
masius in *Notis ad Julium Capitolinum*, pag. 91, et
Casanobius; post Lipsium in *Saturnalibus*, qui lo-
cum Quintiliani ex *Declamatione nona* eo spe-
cialiter primus adduxit. Id autem sicut non so-
lum in iis qui seipso ad ludum auctoraverant, sed
in reis qui ad ferrum aut bestias damnati erant.
Martialis:

Traducta est gyris, nec cepit arena nocentes.

(17) Καὶ μάρτυρες... ἔχαρξοτο. Id est, dextram
lapsis porrexerunt, et medicinam adhibuerunt, et pro
iis intercesserunt. Id enim solebant martyres, ut ex
Cypriano didicimus.

(18) Ἀρεμητροῦντο. Dūdūm conjectaram ita scri-
bendum esse. Postea vero in codice Regio super-
scriptum inveni eadem manu. Quinetiam Christo-
phorsonum ita legisse appetet.

(19) Ἐγγλυχαίνοτος. Hoc verbum tam active
quam passive sumi potest. Et Nicephorus quidem
active dictum intellexit. Sic enim hunc locum interpolavit,
καὶ ἐγγλυχαίνοντο ὑπὸ τοῦ μὴ θέλοντος τὸν
θάνατον. Metaphora est ab oleastro, qui insitus dul-
cescit, de quo Paulus apostolus. Sed et passive sumi

potest, et quidem commode, ut mihi videtur. Id
enim sibi volunt Lugdunenses: nomen Christi, quem
lapsi negaverint, dulce de cetero ipsis fuisse. Paulo
post pro ἐρωτηθώσι, Codex Medicæus et Mazarinus
ἐπερωτηθώσι habent. Sic etiam codex Fuk. et Sa-
vili.

D (20) Ἀποτυμπανισθῆται. Hanc vocem non intel-
lexit Christophorus, qui *lympnis torqueri* vertit.
Quid hoc verbum significet, jampridem docuit
Viliomarus in libris *Adversus Robertum Titium*.

(21) Τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως... ἀρχούσης συν-
εστάραι. Celebris ex omni Gallia conventus ludorum
causa siebat Lugduni, ad aram Augusto sacratam.
Dicata autem fuerat hæc ara Julio Antonio et Fabio
Africano coss., Kalendis Augusti, ut scribit Suetoni-
us in *Claudio*. Eos Iudos adhuc sua ætate manus-
sisse scribit Dio. Ex his colligitur martyres Lugdu-
nenses mense Augusto passos esse. Quod autem Ado,
Usuardus, Beda, Notkerus aliquic natalem Lugdu-
nensem martyrum conferunt in diem quartum No-
nas Junii, nihil me movet. Diu enim post illorum
necem, cum illorum reliquiae inventæ fuissent, hie
dies potissimum electus est, quo omnium simul me-
moria celebraretur, cum tamen non uno eodem
que die omnes passi sint, ut ex hac epistola con-
stat.

veritatis semper extiterat. Cumque per ampli-
theatrum circumduceretur, praecedente ipsum ta-
bella, in qua Latino sermone inscriptum erat: Hic
est Attalus Christianus: populo adversus illum
vehementius incitatio, preses postquam civem Ro-
manum eum esse comperit, reduci in custodiam
cum cæteris jubet. Inde litteris ad Cæsarem datis,
de his omnibus qui inclusi tenebantur, sententiam
ejus exspectabat. Enimvero hojus temporis mora,
nequaquam inutilis neque infuctuosa illis fuit:
sed per ipsorum tolerantiam immensa Christi mi-
sericordia tandem illuxit. Quippe mortua jam Ec-
clesiae membra, viventium ope atque auxilio ad
vitam revocata sunt: et martyres gratificati sunt
iis qui fidem negaverant: ingentique gaudio mater
eademque virgo Ecclesia cumulata est, cum eos
quos tanquam extinctos abortu ejecerat, vivos jam
ac spirantes recuperaret. Etenim per illos sanctissimos
martyres, hi qui fidem negaverant, rursus
in utero delineabantur, rursus concipiebantur, et
vitali calore reparato rursus fidem confiteri disce-
bant. Cuinque jam ad vitam revocati roboratique
essent, Deo qui non vult mortem peccatoris, sed
pro sua benignitate ad pœnitentiam potius invitat,
mitiorem eis succum infundente, ad tribunal acces-
sere, quo iterum a præside interrogarentur. Quippe
rescriptum fuerat a Cæsare, ut consistentes quidem
gladio cæderentur; hi vero qui negarent, dimitte-
rentur incolumes. Ineunte igitur solemni apud nos
mercatu, qui maxima hominum frequentia celebra-
tur, utpote ex omnibus populis ac provinciis eo
conveniente virorum multitudine, præses hea-
tissimos martyres ad tribunal aduci jussit,
tanquam in theatra pompa eos populo ostentans.

163 Cumque illos denno interrogasset, quicun-
que cives Romani reperti sunt, capite truncati, re-

(22) *Tῷ τῷ μαρτύρων κλήρῳ.* Regius Rob.,
Steph., χορῷ. Hoc loco cœlestes Medicæus melior est Re-
gio. Lectionem enim κλήρῳ alteri longe præstare ex
iis quæ supra diximus liquido patet. Κλῆρῳ εἰαὶ legitur
in codice Maz. et Fuk. et Saviliano, et sic
Nicephorus quoque scriptum habet.

(23) *Βλασφημοῦντες τῷ ὁδῷ.* Hoc loco βλασ-
φημοῦντες τῷ αἱρετοῖς ποιῶντες. Quæ loquendi forma usitata est in sacris libris,
ut eum dicunt in Evangelio: *Viri Ninivit surgentes et condemnabunt vos in iudicio;* id est, condemnari facient. Et Musculus quidem verit hoc modo, per
vitæ suæ conversationem viam Dei blasphemantes.
Christophorus vero interpretatur, viam veritatis
contumelias afficienes. At Nicephorus eum haec non
intelligeret, locum interpolavit.

(23') *Tῷ.* Forte τῷ. Edīt.

(24) *Ἐπιστῆτας τοῦ ἡγεμόρος.* Rusinus ver-
tit: *qui a præside in medium statui jussus.* Musculus
autem ita verit, urgente vero præside, etc., quem
secutus est Christophorus. Possit etiam ita ver-
tere, *quod cum animadvertisset præses, etc.* Mibi
tamen magis arridet Rusini versio: *ἐπιστῆσαι*
enim proprie est *sistere coram iudice,* quod etiam pa-
rastēσαι dicitur.

(25) *Τοῦσχατος ἐπίθητας.* Eodem verbo super-
rins usi sunt Lugdunenses, ubi de Sancto, Mastro
et Blandina loquuntur. Ac Rusinus quidem hoc loco
verit jugulati sunt; Musculus, *casi sunt;* Christo-
phorus, *g'adio serium'ur.* Ego vero malum vertere,

A τῶν μαρτύρων κλήρῳ (22). Εμειναν δὲ ἔξω, οἱ μηδὲ
ἔγιος πώποτε πίστεως, μηδὲ αἰσθησιν ἐνδύμαται
νυμφικοῦ, μηδὲ ἔννοιαν φόβου Θεοῦ σχόντες, ἀλλὰ
καὶ διὰ τῆς ἀναστροφῆς αὐτῶν βλασφημοῦντες τὴν
ὅδον (23). τουτέστιν οἱ υἱοὶ τῆς ἀπωλείας. Οἱ δὲ λοι-
ποὶ πάντες τῇ Ἐκκλησίᾳ προσετέθησαν· ὃν καὶ
ἀνεταξομένων, Ἀλέξανδρός τις, Φρύξ μὲν τὸ γένος,
Ιστρὸς δὲ τὴν ἐπιστήμην, πολλοὶς ἔτεσιν ἐν ταῖς Γαλ-
λαῖαις διατρίψας, καὶ γνωστὸς σχεδὸν πᾶσι διὰ τὴν
πρὸς Θεὸν ἀγάπην καὶ παρθέσιαν τοῦ λόγου (ἥν γάρ
καὶ οὐκ δικαιορίος ἀποστολικοῦ χαρισμάτος), παρεστῶς
τῷ βῆματι, καὶ νεύματι προτρέπων αὐτοὺς πρὸς τὴν
ὅδολογιαν, φανερὸς ἦν τοῖς περιεστῶσι τὸ βῆμα
ῶσπερ εὐδίνων. Ἀγανακτήσαντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐπὶ τὸ (25)
τοὺς πρότερον τρηνημένους αὐθίς ἀμοιλογεῖν, κατ-
εβόησαν τοῦ Ἀλέξανδρου, ὡς ἐκείνου τοῦτο ποιοῦν-
τος. Καὶ ἐπιστῆσαντος τοῦ ἡγεμόνος (26), καὶ ἀνετά-
σατος αὐτὸν, ὅστις εἶη, τοῦ δὲ φῆσαντος ὅτι Χρι-
στιανὸς, ἐν ὅργῃ γενόμενος, κατέχρινεν αὐτὸν πρὸς
θηρία· καὶ τῇ ἐπιστήμῃ εἰσῆλθε μετὰ καὶ τοῦ Ἀττά-
λου. Καὶ γάρ καὶ τὸν Ἀτταλον, τῷ δηλῶ χαριζόμενος
ὁ ἡγεμὼν, ἐξέδωκε πάλιν πρὸς θηρία. Οἱ καὶ διὰ
πάντων διελθόντες τῶν ἐν τῷ ἀμφιθέάτρῳ πρὸς κό-
λασιν ἐξευρημένων ὀργάνων, καὶ μέγιστον ὑπομει-
γαντες ἀγῶνα, τοῦσχατος ἐπίθητος (25) καὶ αὐτο-
τοῦ μὲν Ἀλέξανδρου μήτε στενάχαντος, μήτε γρύζεντος
τι ὅλως, ἀλλὰ κατὰ καρδίαν διμελοῦντος τῷ Θεῷ (26).
Οἱ δὲ Ἀτταλος, ὅποτε ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ἐπετέθη καί-
έδρας καὶ περιεκαίετο, ἤνικα τὴν ἀπὸ τοῦ σωματίου
κυλεσσα ἀνεφέρετο, ἐφη πρὸς τὸ πλήθος τῇ Ἠραμίχῃ
φωνῇ· Ἰδοὺ τοῦτο ἔστιν ἀνθρώπους ἐσθίειν, δ
ποιεῖτε ὑμεῖς. Ήμεῖς δὲ οὐτε ἀνθρώπους ἐσθίομεν,
οὐδὲ ἔτερόν τι ποντίδων πράττομεν. Ἐπερωτώμενος
δὲ, τι δυομά ἔχει ὁ Θεὸς, ἀπεκρίθη· οὐ Θεὸς δυομά
οὐκ ἔχει ὡς ἀνθρωπος. Ἐπὶ πλει δὲ τούτοις, τῇ
ἐσχάτῃ λοιπὸν ἡμέρᾳ τῶν μονομαχῶν (27), τῇ Βλαν-
gladio confossi sunt. Mos enim erat, ut bestiarii a
confectore trucidarentur, quemadmodum notavi supra
ad martyrem Polycarpi. Eusebius in libro *De
martyribus Palæstine*, cap. 11, de Adriano martyre
loquens, qui ad bestias damnatus fuerat: Λέοντι
παραδηθεὶς, καὶ μετὰ τοῦτον ἔφει κατεσφαγεῖς,
ἔτελενθή, et paulo post de Eubulo scribens com-
martyre: Μετὰ τὸν θῆρας δμοίων τῷ προτέρῳ θῦμα
γενόμενος. Ex quibus verbis plane conficitur, ἐτύ-
θεσσιν idem esse quod κατεσφάγγησαν. Sic in *Actis
passionis Tarachi, Probi et Andronici: Maximus
autem ira repletus vocavit Tarentanum sacerdotem,*
et jussit gladiatores introduci ut sanctos Dei marty-
res interficerent. Statim præceptum Maximi impletum
est. Consumpti autem sunt gladio. Ita codex manu-
scriptus quem vidi.

(26) *Κατὰ καρδίαν δμιλοῦτος τῷ Θεῷ.* Rusinus
hunc locum longa circuione verborum exposuit hoc
modo: *Intra seipsum semper cum Deo loquente, et
in laudibus ejus ac precibus permanente.* Optime.
Nam oratio nihil aliud est quam δμιλία πρὸς τὸν
Θεόν, et ita eam definit Clemens Alexandrinus, cui
consentit Proclus philosophus in libro *in Commenta-
tiorum in Timaeum Platonis*, p. 64, ubi de preceptione
elegantissime disserit ex Porphyrio.

(27) *Τῇ ἐσχάτῃ... ἡμέρᾳ τῷ μονομαχῶν.* Ex his
patet in unus gladiatorum per aliquot dies præberi
solitum esse Lugduni in illo celebri mercatu et con-
ventu totius Galliae ad aram Augusti. Hinc est quod

δίνα πάλιν εἰσεκομῆστο μετὰ καὶ Ποντικοῦ πατέρου ὡς πεντεκαΐδεκα ἑτῶν. Οἱ καὶ καθημέραια εἰσήγοντο πρὸς τὸ βλέπειν τὴν τῶν λοιπῶν κόλασιν, καὶ τὸ ναγκάζοντο δύμύναι κατὰ τῶν εἰδώλων αὐτῶν. Καὶ διὰ τὸ ἐμμένειν εὔσταθῶς, καὶ ἔξουσιεν αὐτοὺς, τὴριάθη πρὸς αὐτοὺς τὸ πλήθος, ὡς μήτε τὴν ἡλικίαν τοῦ παιδὸς οἰκτεῖσαι, μήτε τὸ γύναιον αἰδεσθῆναι. Πρὸς πάντα δὲ τὰ δεινὰ παρέβαλλον αὐτοὺς, καὶ διὰ πάσης ἐν κύκλῳ διήγοντο κολάσεως, ἐπαλλήλως ἀγνοκάζοντες ὅμοια, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι τοῦτο πρᾶξαι· διὸ μὲν γάρ Ποντικός, ὑπὸ τῆς ἀδελφῆς παρωρμημένος, ὡς καὶ τὰ ἔθνη βλέπειν διεικεῖν ἦν προτρεπομένη καὶ στηρίζουσα αὐτὸν, πάσαν κόλασιν γενναίως ὑπερμείνας, ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. Ἡ δὲ μακαρία Βλαδίνα πάντων ἐσχάτη, καθάπερ μήτερ εὐγενῆς παρορμήσασα τὰ τέκνα καὶ νικηφόρους προτέψασα πρὸς τὸν Βασιλέα, ἀναμετρουμένη καὶ αὐτῇ πάντα τὰ τῶν παιδῶν ἀγωνίσματα, ἐσπευσθεὶς πρὸς αὐτοὺς χαίρουσα καὶ ἀγαλλιαμένη ἐπὶ τῇ ἔξοδῷ, ὡς εἰς νυμφικὸν δεῖπνον κεκλημένη, ἀλλὰ μὴ πρὸς θηρία φεδρομένη. Καὶ μετὰ τὰς μάστιγας, μετὰ τὰ θηρία, μετὰ τὸ τήγανον (28), τούςχατον εἰς γύργαθον βληθεῖσα, ταύρῳ παρεθύθη καὶ ίκανῷ, ἀναδηλοθεῖσα (29) πρὸς τοὺς ζώους, μηδὲ αἰσθησιν έτι τῶν συμβανόντων ξέρουσα διὰ τὴν ἐλπίδα καὶ ἐποχήν τῶν πεπιστευμένων καὶ ὄμιλοι πρὸς Χριστὸν, ἐτύθη καὶ αὐτῇ, καὶ αὐτῶν ὁμολογούντων τῶν ἔθνων, “ὅτι μηδὲ πώποτε παρ’ αὐτοῖς γυνὴ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἔπαθεν. Ἀλλ’ οὐδὲ οὐτως κόρον ἐλάμβανεν αὐτῶν ἡ μανία, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἀγίους ὥμοτρις· ὑπὸ γάρ ἀγρίου θηρός (30) ἀγριὰ καὶ βάρδαρχ φύλα ταραχθέντα, δυσταύστως εἴχε. Καὶ ἀλληγορίᾳ ἔστιν ἀρχὴν ἐπὶ τοῖς σώμασιν ἐλάμβανεν ἡ θεριά, αὐτῶν. Τὸ γάρ νενικήσθαι αὐτοὺς οὕκε δύνασται, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπων ἐπιλογίσμον, μᾶλλον δὲ καὶ ἔξεχεν αὐτῶν τὴν ὀργὴν, καθάπερ θηρίου καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ δῆμου, τὸ δικοῖον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως ἐπιδεικνυμένων μῆσος (31).

supta dixit de Maturo et Sancto: Αντὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς μονομαχοῖς ποικιλίας αὐτὸν θέαμα γεννέμενοι τῷ κόσμῳ. Prater hanc munera gladiatoria, diatus præterea fuerat a præside dies spectaculi ferarum propter Christianos, ut nominatum dicitur in hīc epistola, τῆς τῶν θηριομαχῶν ἡμέρας διὰ τοὺς ἡμέτερους διδομένης. Neque enim hæc inter se contundenda esse existimo, μονομαχίας scilicet et θηριομαχίας, quamvis Latini uno muneri vocabulo utrumque spectaculum comprehendant. Si quis tamen monomachias et θηριομachias hic pro eodem summi contendat, equidem non magnopere repugnabo. Certe in Gestis præsidialibus sanctorum martyrum Tarachii, Probi et Andronici, gladiatores sumuntur pro bestiariis. Sic enim scribitur cap. 10: In prima numeris editione, cum multæ feræ immisæ essent, multorum gladiatorum corpora qui multis horis cum bestiis pugnauerant, devorata sunt. Paulus post tamē gladiatorum munus a munere ferarum ibidem distinguitur his verbis: Maximus proconsul indignans iubet ediri gladiatorum munus, quibus mandatur imprimis Christianos martyres gladiis confodi. Sed et Cyrilus Hierosolymitanus in prima Catechesi mystagogica, μονομαχίαν dicit de bestiariis, et Chrysostomus in homilia de Jona, pag. 661, οἱ θηρίοις πυχτεύειν μέλλοντες. Quod idem est ac si dixisset θηρίοις μονομαχεῖν.

A liqui traditi sunt bestiis. Cæterum ingens gloria accessit Christo per eos qui prius quidem negaverant, tunc vero constiebantur fidem Christi præter spem atque expectationem gentilium. Ili siquidem scorsum interrogati sunt quasi mox absolvendi. Qui cum se Christianos confessi essent, reliquorum martyrum numero ascripti sunt. Foris autem manserunt ii, quorum animis nec vestigium ullum sileti, nec reverentia vestis nuptialis, nec sensus timoris Dei impressus unquam insederat; filii scilicet perditionis, qui sua ipsorum conversatione religionem quam profitebantur infamaverant. Verum ceteri omnes aggregati sunt Ecclesiae. De quibus cum quæstio habetur, Alexander quidam, natione Phryx, professione medicus, qui plures B jam annos moratus fuerat in Galliis, vir omnibus notissimus ob amorem Dei et eximiam in prædicanda fide libertatem (quippe apostolicæ gratiæ minime expers erat), tribunali assistens, cum illos ad fidei confessionem nutibus bortaretur, cunctis qui tribunal circumdabant, tanquam parturiens videbatur. At vulgus moleste ferens quod qui anteā fidem negaverant, eamdem de integro consisterent, adversus Alexandrum tanquam hujus facineris auctorem conclamare cœpit. Instans illico præses, interrogavit hominem quisnam esset. Qui cum Christianum se esse dixisset, iratus judex cum ad bestias damnavit. Postridie igitur una cum Attalo ingressus est. Nam et hunc præses, gratificari populo studens, bestiis rursum tradiderat. Ambo itaque cum omnia tormentorum genera quæ adversus ipsos excogitata fuerant, in amphitheatro percucirrissent, maximoque certamine perfuncti essent, tandem gladio percussi sunt. Et Alexander quidem nec ingenuit unquam, nec vocem ullam protulit, sed interiori mente in se collecta colloquebatur cum Deo. Attalus vero cum in ferrea cathedra colloca-

(28) Μετὰ τὸ τήγανον. Craticulam vertit Rufinus. Idem plane est quod supra vocavit ferream cathedram, cui impositi martyres, tanquam in sartagine torrebantur. Sic enim supradictum est de Maturo: Επὶ πάσι τὴν σιδηράν, καθέσθραν, ἐφ' ἣς τηγανίζειν τὰ σώματα, etc. Mos enim erat, ut Christiani, antequam bestiis objicerentur, in hujusmodi cathedra suppositis pruni ardentiibus sederent, ut paulo ante legitur de Attalo.

(29) Ικαρὼς ἀραβληθεῖσα. Inter voluptates amphitheatralis spectaculi hæc erat, ut taurus in arenam produceretur, cui in furore concitato noxios homines reticulo inclusos objiciebant, quos ille velut pilas in altum jactabat. Notissimi sunt hac de re Martialis versus:

Taurus ut impositas jactat ad astra pilas.

(30) Υπὸ γάρ ἀρπλού θηρός. Antiquum serpenteum vertit Rufinus, dæmonem scilicet rectius hoc modo designari existimans. Certe Graeca vox etiam serpentem significat. Unde et theriace dicitur. Sic paulo infra ὁ Θηρός pro diabolo sumuntur, ubi Musculus riperam vertit.

(31) Τὸ δομοῖον εἰς ἡμᾶς ἀδίκως ἐπιδεικνυμένων μῆσος. Rectius in codice Maz., Medicæ et Fokeiano scribitur ἀδίκον, quod equidem valde probum, nisi quis malit legere τὸ ἀδίκον εἰς ἡμᾶς ὅμοιως ἐπιδεικνυμένων μῆσος. De injusto erga τὸ gentium odio

tus undique terroreretur, et ambustum corpus nido-
rem gravissimum exhalareret, Latino sermone po-
pulum allocutus: « En, inquit, hoc demum est ho-
mines vorare quod agitis. Nos vero neque homines
voramus, neque omnino quidquam mali facimus. » Interrogatus etiam quod nonen Dei esset: « Deus, in-
quit, 164 nomen non habet perinde ac nos mor-
tales. » Post hos omnes, ultimo tandem spectaculo-
rum die, Blandina rursus illata est una cum Pon-
tico, adolescente quindecim circiter annos nato.
Qui etiam quotidie antea introducti fuerant, ut
reliquorum cruciatus intuerentur. Adactique per
simulacula gentilium jurare, cum in proposito con-
stantes permanerent, deosque illorum nibili face-
rent, tantus in eos exarsit multitudinis furor, ut
nec æstatem pueri miserarentur, nec mulieris sexum B
ulla prosequerentur reverentia. Cunctis igitur cru-
ciatibus eos vexare ac per omnia poenarum genera
circumtagere coeperunt, juraro illos subinde com-
pellentes. Nunquam tamen id quod volebant, perficere valuerunt. Nam Ponticus quidem, sororis ex-
hortationibus incitatus, ita ut gentiles quoque ipsam
esse cernerent quæ puerum hortaretur et consur-
maret, cuncta supplicia generose perpessus, animam exhalavit. Beata vero Blandina, omnium po-
strema, tanquam nobilis mater quæ filios ad for-
titer certandum accenderat, et victores ad Regem
præmiserat, eosdem certamini cursus quos filii
consecraverant remotiens, ad eosdem ire properabat,
de exitu suo lata atque exultans, prostrus quasi
ad nuptiale convivium invitata, non bestiis objecta
asset. Denique post flagra, post ferarum vellica-
tiones, post sartaginem, reticulo inclusa, tauru
objecta est. A quo diu in altum factata, nihil iam
eorum quæ siebant penitus sentiens, tum ob spem
et comprehensionem eorum quæ credebat bonorum,
tum ob familiarem congressum quem cum Christo
in oratione habebat, tandem et ipsa victimæ instar
jugulata est: ipsis etiam gentilibus ingenuæ fatentibus, nullam unquam apud se seminar exstis-
sæ tot ac tanta pertulerit. Sed ne sic quidem furor illorum et inumanitas adversus sanctos conquie-
vit. Quippe feræ et barbaræ gentes ab immanni illa bestia concitatæ, pacari facile non poterant. Quin potius
aliud quoddam initium sœviendi, in sanctorum corporibus protervia illorum invenit. Neque enim ex
eo quod a martyribus victi fuissent, pudore ac verecundia suffundebantur, quippe qui humano sensu
ac ratione penitus essent destituti. Sed contra præsidis simul ac populi tanquam immanis belluæ ma-
passim querebantur Christiani. Tatianus *Adversus Græcos*, pagina 149: *Kai μή διά τὸ μιστὸν ἀδίκως, καρανοῦσθε.* Cf. Tertull. in *Apologeticī cap. 1.*

(32) *O ἄνομος ἄνομησάτω έτι.* Ex capite ultimo Apocalypses versu 11, ubi pro ἄνομος ἄνομησάτω hodie legitur ἀδίκος ἀδίκησάτω. Simile quid legitur in cap. xii Danielis. Citatur hic locus a Fausto Reiensi, qui vulgo Eusebius Emissenus inscribitur, in sermone tertio ad monachos: *Ei ejusmodi animæ eveniet illa sententia: Peccator adjiciat ad peccandum. Quam nos, charissimi, refugientes, illam potius tenemus quæ dicit: Ei sanctus adhuc sanctificetur.*

(33) *Πὴ δὲ ηὐθραυσμένα.* Ita codex Regius et Nicephorus. Sed tres reliqui codices Mazarinus, Medicæus et Fukeianus scriptum habent ἡγ-
θραυσμένα. Et paulo post in iisdem codicibus legitur πρὸς τῆς ἑαυτῶν εἴλαντο ψυχῆς, non εἴ-
λυτο, ut ex Regio exemplari edidit Stephanus.

(34) *Οὐτε ἀργύρια ἐπειθεῖται.* Ilæc verba non ha-

πενταγένεται ἡ Γραφὴ πληρωθῆ. Οἱ δινομοὶ ἀνομησάτω έτι (32), καὶ δίκαιοις δικαιωθῆτω έτι. Καὶ γὰρ τοὺς ἐναποτιγέντας ἐν τῇ εἰρχτῇ παρέβαλον κυνέν, ἐπι-
μελῶς παραψυλάσσοντες νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν, μῆ
κηδευθῆ τις ὑφ' ἡμῶν. Καὶ τότε δὴ προθέντες τὰ τε
τῶν θηρίων, τὰ τε τοῦ πυρὸς λείψαντα, πὴ μὲν ἐστα-
ραγμένα, πὴ δὲ ἡγθραυσμένα (33), καὶ τῶν λοιπῶν
τὰς κεφαλὰς σὺν τοῖς ἀποτυμασιν αὐτῶν ὠσαύτως
ἀτάφους παρεψύλαττον μετὰ στρατιωτικῆς ἐπιμε-
λεῖας ἡμέραις συχναῖς. Καὶ οἱ μὲν ἐνεβριμῶντες καὶ
ἔθρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτοῖς, ζητοῦντες τινα πε-
ρισσοτέραν ἐκδίκησιν παρ' αὐτῶν λαβεῖν· οἱ δὲ ἐν-
εγέλιων καὶ ἐπετώθαζον, μεγαλύνοντες τὰ εἰδωλα αὐ-
τῶν, καὶ ἔκινοις προσάπτοντες τὴν τούτων τιμω-
ρίαν. Οἱ δὲ ἐπιεικέστεροι καὶ κατὰ ποσὸν συμπαθεῖν
δοκοῦντες, ὧνεδίζον πολὺ, λέγοντες· Ποῦ δὲ Θεὸς
αὐτῶν, καὶ τι αὐτοὺς ὄντες ἡ θρησκεία, ἦν καὶ πρὸ^B
τῆς ἐκυρωτὸν ψυχῆς; Καὶ τὰ μὲν ἀπ' ἔκεινων
τοιαύτην εἶχε τὴν ποικιλίαν, τὰ δὲ καθ' ἡμέρας ἐν με-
γάλῳ καθειστήκει πένθει, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ σώ-
ματα κρύψαι τῇ γῇ. Οὔτε γὰρ νῦν συνεβάλετο ἡμῖν
πρὸς τοῦτο, οὔτε ἀργύρια ἐπειθεῖν (34), οὔτε λιτα-
νεῖα ἐδυσώπει· παντὶ δὲ τρόπῳ παρετήρουν ὡς μέγα
τι κερδανοῦντες, εἰ μὴ τύχοιεν ταψῆς. Τούτοις ἐξῆς
μεθ' ἔτερά φασι· « Τὰ οὖν σώματα τῶν μαρτύρων
παντοῖς παραδειγματισθέντα καὶ αἰθριασθέντα ἐπὶ^C
ἡμέρας ἔξ, μετέπειτα καέντα καὶ αἰθαλωθέντα ὑπὸ^D
τῶν ἀνόμων κατεσαρώθη εἰς τὸν Ροδανὸν (35) πο-
ταμὸν πλησίον παραβέοντα, δῶντες μηδὲ λείψανον
αὐτῶν φαίνεται ἐπὶ τῆς γῆς έτι. Καὶ ταῦτ' ἐπράττον,
ὡς δυνάμενοι νικήσαι τὸν Θεὸν, καὶ ἀφελέσθαι αὐτῶν
τὴν παλιγγενεσίαν· ἵνα, ὡς Ἐλεγον ἐκεῖνοι, μηδὲ ἐλ-
πίδα σχῶσιν ἀναστάσεως, ἐφ' ἣ πεποιθότες, ἔντην
τινὰ καὶ καινὴν ἡμῖν εἰσάγουσι θρησκείαν, καὶ κα-
ταφρονοῦσι τῶν δεινῶν, ἔτοιμοι καὶ μετὰ χαρᾶς
ἥκοντες ἐπὶ τὸν θάνατον· νῦν διοικεῖν, εἰ ἀναστήσονται,
καὶ εἰ δύναται βοηθῆσαι αὐτοῖς δὲ θεός αὐτῶν, καὶ
ἐξελέσθαι ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν. »

(35) *Κατεσαρώθη εἰς τὸν Ροδανὸν.* Cod. Reg. κατερέθανθη, cui consentit Nicephorus. Sed reliqui codices Maz., Med., Fuk. et Savillii præferunt κατεσαρώθη. Quam lectionem vulgata longe præferendam duco. Certo Rulnus non aliter videtur legisse, ut ex interpretatione ejus apparet. Sie enim verit: *Incensa ossa martyrum et in favillam redacta, cum reliquo terræ pulvere in Rhodanum fluvium dispersere.*

gia inde accendebatur furor, qui quidem nullo jure adversus nos aequali odio cerebantur: ut impleretur Scriptura, 165 quæ dicit: « Iniquus adhuc inique agat, et justus adhuc justificetur ». Eorum enim corpora qui in carcere suffocati perierant, canibus objecerunt, sollicite observantes noctu atque interdiu, ne quis nostrorum ea sepulturæ mandaret. Post hæc quidquid aut a bestiis, aut ab igne reliquum fuerat, partim laniata, partim ambusta membra exponentes: reliquorum denique capita cum ipsis corporum truncis similiter insepulta per plurimos dies additis militum excubii custodierunt. Et alii quidem infremebant ac dentibus stridebant in mortuos, adhuc exquisitiore quodam supplicio eos afficere cupientes. Alii vero irridebant insultabantque, simulacra sua laudibus extollentes, ac pœnas de martyribus sumptas eis ascriventes. Nonnulli paulo æquiores, et qui vicem nostram dolere quodammodo videbantur, exprobrabant identidem hæc dicentes: Ubi est Dens eorum? et quid illis profuit hac religio, cui vitam quoque suam postposuerunt? Ac gentilium quidem insectatio talem habuit varietatem. Nos vero gravissimo interim dolore premebamur, quod humare cadavera nobis non licet. Nam neque noctis tenebrae nos juvare, neque auri vis flectere, neque preces ullæ animos eorum commovere potuerunt. Sed omni studio atque industria cadavera custodiebant, quasi ingens lucrum facturi, si sepultura caruissent. » Nonnullis deinde interjectis hæc addunt: « Igitur martyrum corpora, postquam omni genere contumeliae traducta, et sub divo per sex dies exposita jacuerunt, tandem cremata atque in cineres redacta, in præfluentis Rhodani alveum sparsa sunt ab impis, ne ultæ deinceps eorum reliquiae in terris supereressent. Atque id agebant, prorsus quasi Deo superiores esse, et resurrectionem illis admire possent: ut quemadmodum ipsi dicebant, ne spes quidem ulla resurgendi eis relinqueretur, qua freti novam quamdam ac peregrinam nobis invehunt religionem, et gravissima quæque tormenta contoumunt, promptaque et alacres mortem subeunt. Videamus nunc an sint resurrecti, et utrum adesse ipsis Deus sicut, ac de manibus nostris ipsos eripere valeat. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

*Ως οἱ θεοφυλεῖς μάρτυρες τοὺς ἐν τῷ διωγμῷ διατεκτωκτὰς ἔθερπενον δεξιούμεροι (Nic. II. E. iv, 18).

Τοιαῦτα καὶ τὰ κατὰ τὸν δεδηλωμένον αὐτοκράτορα ταῖς Χριστοῦ συμβέδηκεν Ἐκκλησίαις, ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπαρχίαις ἐνηργημένα, εἰκότε λογισμῷ στοχάζεσθαι πάρεστιν. « Αἵτοις τούτοις ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυνάψι γραφῆς λέξεις ἐτέρας, δι' ὧν τὸ ἐπιεικὲς καὶ φιλάνθρωπον τῶν δεδηλωμένων μαρτύρων ἀναγέγραπται τούτοις αὐτοῖς τοῖς δήμασιν. » Οἱ καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ζηλωταὶ καὶ μιμηταὶ Χριστοῦ ἐγένοντο, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὥστε ἐν τοιαύτῃ δέῃ ὑπάρχοντες, καὶ οὐχ ἄπαξ οὐδὲ δὶς, ἀλλὰ πολλάκις μαρτυρήσαντες, καὶ ἐκ Θηρίων αὐθίς ἀναληφθέντες (36), καὶ τὰ καυτήρια, καὶ τοὺς μώλωπας, καὶ τὰ τραύματα ἔχοντες περικείμενα, οὐτ' αὐτοὶ μάρτυρας ἐντοῦς ἀνεκήρυκτον, οὔτε μὴν ἐπέτρεπον τούτῳ τῷ διώκειν προσαγορεύειν αὐτοὺς, ἀλλ' εἰ ποτέ τις ἡμῶν δι' ἐπιστολῆς ἢ διὰ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς προσείπεν, ἐπέπλησσον πικρῶς. Ἡδέως γάρ παρεχύρουν τὴν τῆς μαρτυρίας προστηγορίαν τῷ Χριστῷ, τῷ πιστῷ καὶ ἀληθινῷ μάρτυρι, καὶ πρωτοτόκῳ τῶν νεκρῶν, καὶ ἀρχηγῷ τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπειμινήσκοντα τῶν ἐξειληνθέτων ἡδη μαρτύρων, καὶ ἐλεγον. « Εκεῖνοι ήδη μάρτυρες, οὓς ἐν τῇ ὅμοιογιᾳ Χριστὸς τῇσιωσεν ἀναληφθέντες, ἐπισφραγισάμενος αὐτῶν διὰ τῆς ἔξodos τὴν μαρτυρίαν ἡμεῖς δὲ ὅμολογοι μέτριοι καὶ ταπεινοὶ. Καὶ μετὰ δακρύων παρεχάλουν τοὺς ἀδελφούς, δεόμενοι ἵνα ἔχτενες εὐχαῖ γίνωνται πρὸς τὸ

³⁵ Dan. xxii.

(36) Καὶ ἐκ θηρίων αὐθίς ἀναληφθέντες. Henricus Savilius ad oram sui codicis hunc locum ita emendavit, καὶ τοις θηρίοις παραδηθέντες, καὶ ἐκ αὐτῶν αὐθίς ἀναληφθέντες. Quia emendatio in Genevensi quoque editione apposita est ad marginem ex libro Christophorus. Same Christophorus locum hunc ita legit, ut ex versione ejus apparet. Sed ultrum ex con-

A

166 CAPUT II.

Quemadmodum Deo dilecti martyres lapsi in persecutione manum porrigentes curationem adhibuerint.

Hæc supradicti imperatoris temporibus Christi Ecclesiis contigerunt, ex quibus ea quæ in reliquis provinciis gesta sunt, conjectura assequi licet. Sed et alia quædam ex eadem epistola hic adjungere operæ pretium fuerit, quibus benignitas atque humanitas illorum quos memoravimus martyrum describitur his verbis: « Qui quidem Christi amulari atque imitari tantopere stoduerunt, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: ut quamvis in tantum gloriæ culmen evecti essent, nec semel atque iterum, sed saepius martyrium subiissent, et a bestiis denuo in carcерem relati essent; quamvis ignium impressa vestigia, quamvis vibices et vulnera tolo corpore circumferrent, tamen nec seipso martyres prædicarent, nec a nobis ita se appellari paterentur. Verum si quis nostrum per litteras aut in familiari colloquio eos martyres compellasset, objurgabant graviter atque increpabant. Martyris enim appellationem libenter concedebant Christo, utpote fido verisque testi, et primogenito mortuorum, vitæque cœlestis principi et auctori. Eos quoque qui jam ex hac vita migraverant martyres, nobis commemorabant aiebantque: « Huius sunt martyres, quos in ipsa confessione Christus assumi voluit, professionem ipsorum morte tanquam annulo obsignans: nos vero viles atque abjecti confessores. » Simul profusis la-

lectura, an ex side veterum codicum ita legerit, incertum est. Nostri certe codices nihil mutant. Porro ἀναληφθῆναι hoc loco significat, in carcere iterum contriti. Sic supra de Blandini, καθαιρεθέστα ἀπὸ τοῦ ἔλου, ἀναληφθεὶς πάλιν εἰς τὴν εἰρητήν. Et paulo post de Attalo, μαθὼν ὁ ἡγεμῶν ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀναληφθῆναι.

crymis obsecabant fratres, ut continuæ ad Deum preces fierent, quo tandem ipsi perfectum finem adipisci mererentur. Ac reipsa quidem virtutem martyrum exhibebant, cum ingenti libertate ac fiducia gentilibus respondentibus: et egregiam animi indolem partim tolerantia, partim quod metus ac pavoris expertes essent, perspicue testabantur. Ipsam vero martyrum appellationem a fratribus sibi oblatam, utpote timore Dei constricti refugiebant. » Et paulo post: « Deprimebant se, inquieti, sub manu potenti; a qua nunc sublimius elevati sunt. Tunc vero omnium defensionem suscipiebant, neminem accusabant, cunctos absolvebant, **167** neminem ligabant. Quinetiam pro illis a quibus acerbissime cruciali fuerant, exemplo perfectissimi martyris Stephani, Deum precabantur: « Domine, ne impunes illis hoc peccatum. » Quod si ille pro lapidantibus orabat, quanto magis pro fratribus eum orasse credibile est. » Nec multo post, haec addunt: « Hoc enim maximum certamen illis fuit adversus diabolum, ob sinceram ac minime fucatam charitatem, ut quos ille malignus serpens vivos jam se devorasse crediderat, elisis faucibus evomere cogeretur. Neque enim fastu et arrogancia intumuerunt adversus lapsos, sed ea quibus abundabant bona, indigenibus liberaliter subministrabant, materna quedam misericordia viscera gestantes, magnamque vim lacrymarum pro illorum salute coram Deo Patre fundentes. Vitam petierunt, et largitus est eis Deus ^{se}: quam etiam illi proximis suis communicarunt, ubique victores ad Deum profecti. Cumque pacem dilexissem, pacem nobis commendassent, ipsi cum pace migraverunt ad Deum: non dolorem matri, non fratribus discidium ac bellum, sed gaudium et pacem et concordiam hæc de beatorum illorum affectu erga eos fratres qui posita sint, propter eos qui inhumano quodam ac truci animo prædicti, inclementer adversus Christi membra postmodum saevierunt.

CAPUT III.

Cujusmodi visio martyri Attalo in somnis divinitus missa apparuit.

Porro in eadem epistola quæ res supra memoratas complectitur, alia etiam habetur narratio prorsus memoria dignissima, quam quidem nihil vetat, quominus hoc loco lectoribus proponamus. Sic autem habet: « Alcibiades quidam, unus ex illorum martyrum numero, durum et squalidum

^{se} Psal. xx.

(37) *Πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο. Rufinus hunc locum ita vertit: Placabant omnes, neminem accusabant. Christophorus vero et ante illum Langus sic interpretari maluit, defendere omnes, neminem accusare. Quam interpretationem probare non possum. Neque enim in Graeco dicitur, ὅπερ πάντων ἀπελογοῦντο, sed πᾶσιν ἀτ. Sed neque martyres illi cunctos sine discrimine defendebant, hereticos scilicet, Judæos et gentiles. Rectius itaque Musculus vertit, omnibus rationem fidei suæ reddebat. Possit etiam vertere omnibus se excusabant. Il cuius proprie est ἀποlogizantur. Unde Apologie sacerdotum, de quibus Gregorius Magnus in Sacramentario.*

A τελειωθῆναι αὐτούς. Καὶ τὴν μὲν δύναμιν τῆς μαρτυρίας ἔργῳ ἀπεδείχνυντο, πολλήν παρέτησαν ἀγοντες πρὸς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ τὴν εὐγένειαν διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ ἀφοβίας καὶ ἀτρομέτρας φανεράν ἐποίουν, τὴν δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τῶν μαρτύρων προστηγορίαν παρηστοῦντο, ἐμπεπλησμένοι: φόβου Θεοῦ. » Καὶ αὐθις μετὰ βραχέα φρονί· « Ἐταπείνουν ἑαυτὸν ὑπὸ τὴν χραταλὸν χεῖρα, ὡρὴ ἡς ἵκανως νῦν εἰσιν ὑψωμένοι. Τότε δὲ πᾶσι μὲν ἀπελογοῦντο (37), κατηγόρουν δὲ οὐδενός. Εἴλουν μὲν ἄπαντας, ἐδέσμευον δὲ οὐδένα, καὶ ὑπὲρ τῶν τὰ δεινὰ διατιθέντων τῆμαντο, καθάπερ Στέφανος ὁ τάλειος μάρτυρς. » Κύριε, μή στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν ταύτην. » Εἰ δὲ ὑπὲρ τῶν λιθαζόντων ἀδέστη, πόσῳ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν; » Καὶ αὖθις φασι μεθ' ἔτερα. « Οὐτος γάρ καὶ μέγιστος αὐτοῖς πρὸς αὐτὸν ὁ πόλεμος ἦνετο, διὰ τὸ γῆσιον τῆς ἀγάπης, ἵνα ἀποπνιχθεὶς ὁ θήρ, οὓς πρότερον ὅπερ καταπεπωκέναι ζῶντας, ἐξεμέστη (37). Οὐ γάρ Ἑλαθον καύχημα κατά τῶν πεπτωκότων, ἀλλ᾽ ἐν οἷς ἐπλέναντο αὐτοὶ, τοῦτο τοῖς ἐνεστέροις ἐπήρκουν, μητρικὰ σπλάγχνα ἔχοντες, καὶ πολλὰ περὶ αὐτῶν ἐκχέοντες δάκρυα πρὸς τὸν Πατέρα. Ζωὴν τὴν σαντοτοῦ, καὶ ἰδωκεν αὐτοῖς· ἥν καὶ συνεμερίσαντο τοῖς πλησίον. Κατὰ πάντων νικηφόροι (38) πρὸς Θεὸν ἀπελθόντες, εἰρήνην ἀγαπήσαντες ἀλλ., καὶ εἰρήνην δεῖ παρεγγυήσαντες, μετ' εἰρήνης ἔχωρησαν πρὸς Θεὸν, μή καταλιπόντες τόνον τῇ μητρὶ, μηδὲ στάσιν καὶ πόλεμον τοῖς ἀδελφοῖς, ἀλλὰ χαρὰν καὶ εἰρήνην, καὶ διμονιαν, καὶ ἀγάπην. » Ταῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν μαχαρίων ἑκείνων πρὸς τοὺς παραπτωκότας τῶν ἀδελφῶν στοργῆς, ὡφελίμως προσκείσθω, τῆς ἀπενθρώπου τε καὶ ἀνηλεούς ἔνεκα διαθέσεως, τῶν μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς (39) τοῖς Χριστοῦ μέλεσι προσενηγμένων.

B *charitateisque omnibus relinquentes. Atque hæc de beatorum illorum affectu erga eos fratres qui lapsi fuerant, ad legentium utilitatem hic posita sint, propter eos qui inhuinano quodam ac truci animo prædicti, inclementer adversus Christi membra postmodum saevierunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

'Οποια τῷ μάρτυρι Ἀτταλῷ δι' ὀρείρου γέροντος επιφάνεια (Nic. II. E. IV, 8).

D « Ήδὲ αὐτή τῶν προειρημένων μαρτύρων γραψή, καὶ ἀλληγούτω μνήμης ἀξίαν ιστορίαν περιέχει, ἥν καὶ οὐδεὶς ἀν γένοιτο φθόνος, μήδουχι τῶν ἐντευξομένων εἰς γνῶσιν προσθεῖναι. « Εγειρε δὲ οὐτως· Ἡ Αλκινιάδου γάρ τινος ἐξ αὐτῶν, πάνυ αὐχμηρὸν βιοῦντος βίον, καὶ μηδενὸς ὄλως τὸ πρότερον μεταλαμβάνοντος, ἀλλ᾽ ἥ

(37') *Ιτά... οὖς... φέτο καταπεπωκέται ζωτας, έξεμέστη. Sunt quibus placet, virgulam ante ζῶντας transponen-lo, scribere... οὖς... καταπεποκέται, ζῶντας έξεμέστη. Edīt.*

(38) *Vulg. Κατὰ πάντα νικηφόροι. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Reliqui tamen codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent κατὰ πάντων νικηφόροι. Id est, de omnibus victores. Niciphorus vero ita hunc locum rescribit, καὶ πάντες νικηφόροι, etc.*

(39) *Τῷρ μετὰ ταῦτα ἀφειδῶς. Novatianos intelligit, qui lapsis omnem spem indulgentiae postea præcluserunt.*

Ἐργοφ μόνῳ καὶ ὑδατί χρωμένου, πειρωμένου τε καὶ ἐν τῇ ἑρκτῇ οὐτα διάγειν, ἀτάλω μετὰ τὸν πρῶτον ἀγῶνα, διὸ ἐν τῷ ἀμφιθέατρῳ ἤνυσεν, ἀπεκαλύψθη, διὸ μὴ καλῶς ποιοίη ὁ Ἀλκιβίαδης, μὴ χρώμενος τοῖς κτίσμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλοις τύπον σκανδάλου ὑπολειπόμενος. Πεισθεὶς δὲ Ἀλκιβίαδης, πάντων ἀνέδην μετελάμπτει, καὶ ηὔχαριστει τῷ Θεῷ. Οὐ γάρ ἀνεπισκεπτος γέριτος Θεοῦ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ Ηγεύμα καὶ τὸ ἄγιον ἦν σύμβουλον αὐτοῖς. Καὶ ταῦτα μὲν ὡδὶ ἔχεται. Τὸν δὲ ἀμφὶ τὸν Μονταύν, καὶ Ἀλκιβίαδτον, καὶ Θεόδοτον (40), περὶ τὴν Φρυγίαν ἅρτι τότε πρῶτον τὴν περὶ τοὺς προφητεύειν ὑπόδηλψιν παρὰ πολλοῖς ἐκφερομένων (πλεῖσται γάρ οὖν καὶ ἄλλαι παραδοξοποιοῦσι τοῦ θείου χριστιανὸς εἰσέτι τότε κατὰ διαφόρους Ἐκκλησίας ἐκτελούμενα, πίστιν παρὰ πολλοῖς ταῦς κάκιενος προφητεύειν παρέτιχον), καὶ δὴ δικηρωνίας ὑπαρχούστης περὶ τῶν δεδηλωμένων, αὗτοις εἰ κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφούς, τὴν ιδίαν χριστὸν καὶ περὶ τούτων, εὐλαβῆ καὶ ὀρθοδοξοτάτην ὑποτάσσουσιν, ἐκθέμενοι καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς τελειωθέντων μαρτύρων δικηρόους ἐπιστολάς, ἃς ἐν δεσμοῖς ἔτι ὑπάρχοντες, τοῖς ἐπ' Ἀστας καὶ Φρυγίας ἀδελφοῖς διεχέρασαν, οὐ μήν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ (41) τῷ τότε Τρωματῶν ἐπιστέψω, τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἐνεκα πρεσβεύοντες (42).

Eleutherum Romanæ urbis episcopum scripserant, pro pace Ecclesiarum quasi legatione fungentes.

ΚΕΦΑΛΛΙΟΝ Δ'.

"Οὐκας εἰ μάρτυρες τὸν Εἰρηναῖον δι' ἐπιστολῆς παρείθερτο (Nic. H. E. iv. 13-15).

Οἱ δὲ αὐτοὶ μάρτυρες (43) καὶ τὸν Εἰρηναῖον (44),

(40) *Tὼν δὲ ἀμφὶ Mortarōr, καὶ Ἀλκιβίαδην, καὶ Θεόδοτον.* Hic Alcibiades distinguendus est ab Alcibiade illo, martyrum Lugdunensium collega, de quo supra. Nam hic quidem sanctissimus martyr fuit, ut appareat ex iis quæ de illo referunt Lugdunenses. Alter vero, cum Montano ac Theodoto, signifer fuit sectæ Cataphrygarum. De quo vide capp. 16 et 17 huius libri.

(41) *Οὐ μήν ἀλλὰ καὶ Ἐλευθέρῳ.* Eleutherus, Romanæ urbis episcopus, a Montanistis primum deceptus fuerat, qui falso pietatis imagine errorem suum callide obtegebant. Ad hanc, litteris atque exhortationibus Lugdunensium martyrum impulsus, ad Ecclesiæ Asiaæ atque Phrygiæ epistolam scripsérat de recipiendis in Ecclesiæ Montanistis. Sed statim admonitus a Præixa quoddam Asiano, pacificas quas emiserat litteras revocavit, et Aniceti decessori sui auctoritatem secutus, novam prophetiam admittere recusavit, ut scribit Tertullianus in libro *Adversus Præixaem*: *Nam idem tunc episcopum Romanum agnoscens jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiæ Asiaæ et Phrygiæ inferentem, falsu de ipsis et Ecclesiæ eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare.* Baronius quidem in hoc Tertulliani loco per episcopum Romanum, Anicetum intellexit. Verum ego Eleutherum intelligi potius crediderim, tum ob ea quæ hic refert Eusebius de litteris Lugdunensium martyrum ad Eleutherum datis de pace Ecclesiarum, tum ob id quod Tertullianus subiect de præcessorum auctoritate. Quo nomine Soterem et Anicetum procul dubio designat, qui Montani prophetiam repudiaverant. Hic certe Tertulliani locus valde illustris est, et ex verbis Eusebii quæ nuac pre manibus

A vivendi genus sectabatur, nullumque omnino cibum admittens, solo pane et aqua haec tenus vesci consueverat. Cumque in carcere positus eamdem vivendi rationem vellet retinere, Attalo post primum quod in amphitheatro consecrat certamen, revealatum est, non recte neque ordine facere Alcibiadem, qui et creaturis Dei minime uteretur, et aliis exemplum scandali fieret. **168** Paruit itaque Alcibiades, et cunctis deinceps cibis promiscue uti coepit, gratias agens Deo. Neque enim divina gratia eos praesentia sua destituerat, sed consultorem habebant Spiritum sanctum. Verum de his haec tenus. Cæterum cum Montanus et Alcibiades ac Theodotus, tunc primi in Phrygia opinione hominum tanquam prophetæ celebrari cœpissent

B (multa quippe diviniæ gratiæ miracula in pluribus Ecclesiis etiam tum sieri solita, siem plurimis faciebant eos quoque prophetare), cumque illorum nominum causa dissensio orta esset, qui in Gallia erant fratres, privatum de his judicium suum, religiosum in primis et cum recta fide consentiens, rursus eidem epistolæ subjuxerunt, prolatis imperatorum apud se martyrum variis epistolis, quas illi dum in vinculis adhuc essent, partim a fratribus in Asia et Phrygia degentes, partim ad fratres in Asia

Quomodo martyres Irenæum epistola sua commen-
daverint.

Sed et iidem martyres Irenæum, qui tunc tem-

C habemus, maximam lucem accipit.

(42) *Tὴς τὼν Ἐκκλησιῶν εἰρήνης ἐγένεται πρεσβεύοντες.* Christophorus quidem hæc verba retulit ad solum Eleutherum, Romanæ urbis episcopum. Ego vero ad utrosque referri posio, tum ad Eleutherum, tum ad fratres in Asia et Phrygia constitutos. Consulti enim fuerant Lugdunenses et Viennenses a fratribus in Asia et Phrygia consistentibus, quid sentiendum esset de pseudoprophetia illa que apud ipsos exorta fuerat, quidve agendum foret Montano, Theodoto aliisque, qui per Spiritus sancti

D (43) *Οἱ δὲ αὐτοὶ μάρτυρες.* Blondellus in *Apolo-*
gia pro sententia Hieronymi, cap. 8, pag. 26, negat martyres Lugdunenses deditse litteras ad Eleutherum papam. Nam martyrium Pothini ac Lugdunensium contigisse affirmat anno vii imp. Marci, Christi 167, quo tempore Soter Rom. Ecclesiæ administrabat. Martyres igitur Lugdunenses non potuerunt ad Eleutherum scribere, qui nondum Soteri successerat. Proinde Blondellus hanc epistolam a clero Lugdunensi Ecclesiæ scriptam esse contendit. Sed Blondelli vanitatem refellit Eusebius. Quid enim apertius his verbis? Οἱ δὲ αὐτοὶ μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον, πρεσβύτερον τὸν δύντα τῆς ἐν Λουγδούνῳ παροικίας, τῷ δηλωθέντι κατὰ Ρώμην ἐπιστολὴν συνίστων. Jam ergo ruit tota Blondelli argumentatio. Cum enim martyres Lugdunenses adhuc in carcere positi scripserint ad Eleutherum papam, qui, teste Blondello, pontificatum iniit anno Christi 170, falsum est quod ait Blondellus, illos anno Christi 167 passos esse martyrium.

(44) *Μάρτυρες καὶ τὸν Εἰρηναῖον.* Baronius quidem ad annum Christi 179, cap. 53, ait Irenæum a martyribus Romanis missum esse ad Eleutherum papam. Ideoque scribit Hieronymus in Catalogo.

Verum

poris adhuc presbyter Lugdunensis erat Ecclesiæ, A supradicto Eleutherio per litteras commendarunt, cum testimonio suo non mediocriter ornantes, sicut ipsorum verba declarant quæ sic se habent: « Te per omnia ac perpetuo optamus in Deo valere, pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas rogamus, utpote aenulatorem Testamenti Christi. Quod si nobis compertum esset, locum cuiquam conferre justiam, eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet) tibi imprimis commendassemus. » Cæterum quid opus est expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere examinati sunt? Quid item opus est referre numerum confessorum qui postea superfluerunt? Hæc enim quicunque voluerit, cuncta poterit plenissime cognoscere ex ipsius epistolæ lectione, quam quidem nos, ut 169 supra monuimus, in *Passionibus martyrum* a nobis collectis integrum inseruimus. Atque hæc sunt quæ Antonini principatu contigerunt.

Csancti gratiam futura se prædicere jactabant. De his igitur Lugdunenses ac Vienenses presbyteri, ad Asianos sententiam suam perscriperunt peculiari epistola; quam ultimam hic quoque apposuisse set Euæbius. Epistolas quoque martyrum ea de re ad Asianos scriptas, suis litteris adjecerant presbyteri Lugdunenses, ut sententiam suam auctoritate martyrum confirmarent. Quod si conjicere licet, hæc illorum videtur suisse sententia, prophetas illos benigne tractandos esse, et ad penitentiam provocandos: ac si quidem resipiscerent, ad Ecclesiam admittendos esse, ut pax inter fratres solidetur. Si vero pertinaces in errore suo permane-

DVerum ego non dubito quin Irenæus Romanum directus fuerit ab omni clero Lugdunensis Ecclesiæ. Prosticcentem vero martyres commendarunt Eleutherio. Astipulatur nobis etiam Feuardentius, qui in Vita B. Irenæi, quam operibus ejus præfixit, Irenæum a Pothino et reliquis martyribus Lugdunensis adhuc in carcere constitutis, ad Eleutherium papam et in Asiam missum esse scribit. Certe has martyrum epistolæ de quibus hic loquitur Euæbius, vivente adhuc Pothino scriptas fuisse pro certo halso. Neque enim credibile est, post mortem Pothini episcopi, destituta suo pastore Lugdunensis Ecclesiæ, confessores illos et martyres Christi Irenæum presbyterum tam procul animandasse, idque in ipso persecutionis ardore. Erat enim Irenæus præcipuum lumen et decus Lugdunensis Ecclesiæ, quemadmodum ex epistola martyrum discimus, et quo uno maxime universa loci hujus Ecclesia sustentabatur. Quare non possum assentiri Baronio nec Feuardentio: quorum hic quidem asserit Irenæus Romanam ad Eleutherum papam, atque inde in Asiam ac Phrygiam litteras martyrum pertulisse: Baronius vero sola ad Eleutherum papam legatione perfunctum esse contendit. Rogatus quidem fuerat Irenæus a martyribus et ab omni clero Lugdunensis Ecclesiæ, ut litteras ipsorum ad Eleutherum deferret: idque ipse se facturum promiserat, ut testatur epistola martyrum hic ab Eusebio relata. Verum cum Pothini mors subsecuta esset, Irenæus id præstare non potuit. Auctorem hujus sententiae ac subscriptorem habeo Euæbius ipsum. Is enim scribit, statim post Pothini necem Irenæum in ejus locum subrogatum

πρεσβύτερον τότε δυτα τῆς ἐν Λουγδουνῳ παροικίᾳ, τῷ δηλωθέντι κατὰ Ρώμην ἐπισκόπῳ συνίστων, πλείστα τῷ ἀνδρὶ μαρτυροῦντες, ώς αἱ τοῦτον Ἐγουσσαὶ τὸν τρόπον δηλοῦσι φωναῖ. « Χαῖρεν ἐν Θεῷ οἱ πᾶσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεὶ, πάτερ Ἐλευθέριε (45). Ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρέψαμεθα τὸν ἀδελφὸν τὸν καὶ κοινῶν Διηγαντὸν διακομίσας, καὶ παρακαλούμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει, ζηλωτὴν δυτα τῆς Διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. Εἰ γάρ θειμένει τὸ πινδικούσινην περιποιεῖσθαι, ὡς πρεσβύτερον Ἐκκλησίας (ὅπερ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ) ἐν πρώτοις ἀν παρελθόμεθα. » Τί δεὶς καταλέγειν τὸν ἐν τῇ δηλωθεῖσῃ γραφῇ τῶν μαρτύρων κατάλογον, ίδιᾳ μὲν τῶν ἀποτυμήσει κεφαλῆς τετελειωμένων, ίδιᾳ δὲ τῶν θηρούντων εἰς βορὰν παραβεβλημένων, καὶ αὐτίς τῶν ἐπὶ τῆς εἰρκτῆς κεκομημένων, τὸν τε ἀριθμὸν τῶν εἰσέτι τότε περιόντων δομολογητῶν; « Οτι γάρ φιλον, καὶ ταῦτα ἁδίον πληρέστατα διαγνῶνται, μετὰ χειρὸς ἀναλαβόντι τὸ σύγγραμμα, δ καὶ αὐτὸν τῇ Τῷρ μαρτυρίῳ συναγωγῇ πρὸς ἡμῶν. μὲν γοῦν ἐφην, κατελεχταί. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐπ' Ἀντωνίου τοιαῦτα.

rent, nec post frequentes admonitiones obtemperare sacerdotibus vellent, ab Ecclesiæ corpore abscedentes. Porro ab iisdem Lugdunensis presbyteris Irenæus Romanus directus est ad Eleutherum papam, cum epistolis tam martyrum quam Lugdunensis cleri, ut cum Eleutherio de iisdem rebus communicaret. Cum enim in omnibus ecclesiasticis negotiis primæ essent partes episcopi Romani, merito Lugdunenses hanc controversiam ait eum detulerunt: id agentes et omnibus modis studentes, ut episcopi Romani auctoritate quæ semper summa fuit in Ecclesia, hæc apud Asianam orta dissensio sedaretur, et pax in Ecclesia restitueretur.

Dsuiss. Verba Eusebii sunt: Ποθεινοῦ ἐδεῖ σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίᾳ μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς ἐν Λουγδουνῳ, ἣς δ Ποθεινὸς ἥγειτο, παροικίας τὴν ἐπισκοπή διαδέχεται. Quare non potuit Irenæus martyrum litteras ad Eleutherum perferre post obitum Pothini. Tunc enim Irenæus erat episcopus cum martyris in suis illis ad Eleutherum litteris quas Irenæo tradiderant, illum duntaxat presbyterum appellent. Dicit hic aliquis Irenæum ante mortem Pothini eas litteras pertulisse. Verum Euæbius hanc opinionem prorsus refellit. Nam in fine superioris capituli diserte testatur, Lugdunenses epistolæ suæ quam ad Ecclesiæ Asiae et Phrygiæ de martyrum suorum gloriose certamine conscripserant, subjicisse alias epistolæ, quas iidem martyres, adhuc in carcere constituti, partim ad Ecclesiæ Asiae et Phrygiæ, partim ad Eleutherum papam exaraverant. Has autem Lugdunensem litteras finita demum persecutione scriptas fuisse certissimum est. Contra vero martyrum litteræ ad Eleutherum papam et ad Asianos in ipso persecutionis æstu et in carceris clausuris exaratae sunt, ut testatur Eusebius. Quas Lugdunenses cum aliquanto temporis spatio retinuerint, opportunum videlicet tempus ad eam legationem opperientes, tandem sedata persecutione et pace Ecclesiæ suæ restituta, ad Eleutherum papam et ad Asianos adjuncta epistola sua direxerunt. Ex quo appareat diu post mortem Pothini illas martyrum epistolæ Romanam atque in Asianam perlatas fuisse.

(45) Πάτερ Ἐλευθέριε. Codex Reg., Maz. et Fuk. habent Ἐλεύθερος, quibus consentit Nicetus et Rufinus. Sunt tamen qui hunc pontificem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὡς Μάρκων Αὐρηλίων Καίσαρι ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς οὐνπρόθετον ὁ Θεὸς ἐπακούσας ὑέτι-

σσεν (Nic. H. E. iv, 12). Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὔρηλιον (46) Καίσαρα, λόγος ἔχει Γερμανοῖς καὶ Σαρμάταις ἀντιπαρατατόμενον μάχῃ δίψει πιεζομένης αὐτοῦ τῆς στρατιᾶς, ἐν ἀμηχανίᾳ γενέσθαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τῆς Μελιτινῆς (47) οὕτω καλούμενης λεγεωνὸς στρατιώτας δὲ πίστεως ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο συνεστώσης, ἐν τῇ πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξει γρῦν θέντας ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ τὸ οἰκεῖον ἡμῖν τῶν εὐχῶν ἥθος, ἐπὶ τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἱκεσίας τραπέσθαι. Παραδέξου δὲ τοῖς πολεμίοις τοῦ τοιούτου δὴ θεάματος, ἀλλοτι λόγος ἔχει παραδόστερον ἐπικαταλαβεῖν αὐτίκα· σηκηπτὸν μὲν εἰς φυγὴν καὶ ἀπόλειαν συνελαύνοντα τοὺς πολεμίους, βμδρον δὲ ἐπὶ τὴν τῶν τὸ Θεῖον παρακεληκότων στρατιὰν, πᾶσαν αὐτὴν ἐκ τοῦ δίψους μέλλουσαν δύον οὐπω διαφθαρήσεοθαι ἀνακτώμενον.

Ἡ δὲ Ιστορία φέρεται μὲν καὶ παρὰ τοῖς πόρρῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συγγραφεῦσιν, οἵς μέλον γέγονε τῆς κατὰ τοὺς δηλουμένους γραφῆς, δεδήλωται δὲ καὶ πρὸς τῶν ἡμετέρων. Ἀλλὰ τοῖς μὲν ἔξωθεν Ιστορικοῖς ἄτε τῆς πίστεως ἀνοικεῖσι, τέθειται μὲν τὸ παράδοξον, οὐ μὴν καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς (48) τούτῳ ὀμολογήθη γεγονέναι· τοῖς δὲ γε ἡμετέροις, ἄτε ἀλτητας φύλοις, ἀπλῷ καὶ ἀκακοφθεῖ τρόπῳ τὸ πραχθὲν παραδέδοται. Τούτων δὲ εἶη καὶ Ἀπολινάριος, ἐξ ἐκείνου φήσας τὴν δι' εὐχῆς τὸ παράδοξον τεποιηκυῖαν λεγεώνα, οἰκεῖαν τῷ γεγονέτι πρὸς τοῦ βασιλέως εἰληφέναι προστηγορίαν, Κεραυνοβόλον (49) τῇ Ψωμαίων ἐπικληθεῖσαν φωνῇ.

Romanum Eleutherium nominant, inter quos est Nicæphorus patriarcha CP. in *Chronographia tripartita*, quam Anastasius Bibliothecarius Latine vertit: et Georgius Syncellus, et vetus interpres Irenei in lib. iii *Contra hæreses*. Porro in codice Maz. ac Medicore, ante hæc verba, χαλοεν ἐν Θεῷ στ., etc., paulo majoribus litteris, in Medicore etiam miniatis scribitur ἐπιστολῆς spatio utrinque relicto, ut notetur hanc esse epistolam martyrum Lugdunensem.

(46) Τούτου δὴ ἀδελφὸν Μάρκον Αὔρηλιον. Graviter hic fallitur Eusebius, qui M. Aurelium fratrem fuisse ait imp. Antonini, cum tamēn unus ideinque inerit M. Aurelius Antoninus. Hujus autem adoptivus frater, non Marcus, sed Lucius Aelius Verus dictus est, ut cuncti sciunt. Verum is qui contra Germanos et Sarmatas pugnavit, et cui pugnanti repentinum imbre ad sedandam militum sitim Deus indulxit, non est Lucius Aelius Verus, sed M. Aurelius Antoninus, ut omnes historici testantur, et ipse Eusebius in *Chronico*, qui id factum refert anno xix Antonini, id est quatuor aut quinque annis post obitum L. Aelii Veri. .

(47) Τούς... ἐπὶ τῆς Μελιτινῆς. Xiphilinus τοὺς ἀπὸ Μελιτινῆς habet, quasi Melitina nomen fuerit non legionis ipsius ut vult Eusebius, sed potius regionis ex qua primum conscripti fuerant milites. Est autem Melitina regio Cappadociae: inter Comagenem et Cataoniam sita, teste Strabone in lib. xii, qui eam nullas habuisse urbes dicit. Postea tamen Melitina urbs exstitit satis nobilis, quæ, nova provinciarum divisione facta, minori Armeniæ attributa est, ut docet Amm. Marcellinus; qui quidem eam semper Melitinam nominat. In codice Maz.,

Quomodo M. Aurelio Cæsari Deus nostrorum precibus exaudiiliis pluviam praestitit.

Hujus porro fratrem M. Aurolium Cæsarem, cum adversus Germanos et Sarmatas pugnaturus aciem instrueret, et exercitus ipsius siti premeretur, pene ad inopiam consilii redactum esse memorant. Tum vero milites legionis Melitinae, quæ fidei merito etiam nunc manet, dum acies adversus hostes ordinatur, flexis in terram genibus ut nostris orantibus nos mos est, preces ad Deum fudisse perhibentur. Cuius spectaculi novitate hostibus stupefactis, aliud quiddam longe majori dignum admiratione accidisse narrant: hinc quidem fulminum jactus, quibus hostium copie in fugam versæ atque extinctæ sint: illine vero imbrum vim, quibus exercitus eorum qui Deum precati fuerant, jamjam siti. periturus, præter spem recreatus est. Atque ea res tum a scriptoribus a fide nostra penitus alienis, quibus curæ fuit res eo tempore gestas memoriam mandare, tum a nostris etiam hominibus refertur. Sed gentilium scriptores, utpote a religione nostra dissidentes, hoc quidem miraculum commemoraunt; non tamen id nostrorum precibus factum esse confessi sunt. Nostri vero, utpote veritatis cultores, simpliciter atque ingenuæ rem ipsam literis tradiderent. Ex his est Apollinaris, qui legiūm ipsam cuius precibus id miraculum perpetratum est, exinde congruo rei vocabulo Fulminearum ab imperatore cognominatam esse scribit. Sed et Tertullianus ejusdem rei idoneus testis est in Apo-

Med., Fuk. et Saviliiano scribitur Melitiνης, accentu in ultima syllaba.

(48) Οὐ μήρ καὶ ταῖς τῶν ἡμετέρων εὐχαῖς. Gentiles scriptores qui hujus rei meminerunt, alii quidem, magorum incantationibus pluviam impetratam esse dixerunt: alii vero precibus imp. Marci. Ita Capitolinus in *Marco*, et Claudianus in vi *Consulatu Honorii*. Quinetiam preceptionis ipsius verba referunt, quibus usus est Marcus. Hanc, inquit, dextram ad te, Jupiter, tendo, quæ nullius unquam sanguinem fudit. Themistius in oratione nondum edita ad imperatorem Theodosium, quæ inscribitur: Τίς η βασιλικωτάτη τῶν ἀρετῶν; Ἀνταντιψ τῷ Ψωμαίων αὐτοκράτορι, ὃ τούτῳ αὐτῷ ἐπώνυμον δ' Εὐσέβης ἦν, τοῦ στρατεύματος ὅπε δίψους αὐτῷ πιεζομένου, ἀνατριχών τῷ χειρὶ διασιλεὺς πρὸς τὸν οὐρανόν. Ταῦτη, ἔφη, τῇ χειρὶ προεύτρεψάμην σε καὶ ἀκέτευσα τὸν ζωῆς δοτῆρα, ἢ ζωὴν οὐκ ἀφειλόμην. Καὶ οὕτω κατῆδε τὸν Θεὸν τῇ εὐχῇ, ὅπετε ἐξ αἱρίας ἥθον νεφέλαι ὑδροφορουσαὶ τοῖς στρατιώταις. Addit Themistius vidisse se pictam in tabula hujus rei imaginem: imperatorem quidem in acie deos precentem: milites vero galeis imbreu excipientes, et aquam cœlitus missam bibentes.

(49) Κεραυνοβόλος. Jam dudum monuit Scaliger in animadversionibus Eusobianis, legionem Fulminatricem ab hoc miraculo cognominatam non fuisse, quippe que diu ante tempora M. Antonini ita vocata fuerit. Docet id manifeste Dio Cassius in libro lv, ubi legiones omnes enumerat. Vetus quoque inscriptio, a Scaligero prolata, id ipsum confirmat. Quamobrem de ipso quidem miraculo pluviaz a Christianis militibus impetratae, et Apollinari et Tertulliano testantibus facile credimus; legionem

logetico, quem pro fidei nostræ defensione ad se-
natum urbis Romanae Latino sermone conscripsit,
cujus etiam *supra* mentionem fecimus, ubi hanc
historiam validiore atque evidentiore argumento
confermat. Scribit enim Marci gravissimi imperato-
ris litteras adhuc sua ætate extitisse, quibus te-
stabatur exercitum Romanum in Germania, cum
aqua penuria jamjam periturus esset, Christiano-
rum precibus esse **170** servatum. Eundem quo-
que principem capitis pœnam comminatum esse
dicit accusatoribus Christianorum. Quibus ista sub-
jugxit: « Quales ergo leges istæ, quas adversus nos
soli exercent impii, injusti, truces, vani, demen-
tes? quas Trajanus ex parte frustratus est, ve-
tando inquire Christianos; quas nullus Adrianus,
quoniam curiositatum omnium explorator; nul-
lus Vespasianus, quoniam Judeorum debellator;
nullus Pius, nullus Verus impressit. » Sed de his
quisque pro arbitratu suo statuat: nos vero ad
historiæ ordinem releamus. Igitur cum Pothonius
anno ætatis nonagesimo una cum Gallicanis mar-
tyribus cæsus esset, episcopatum Lugdunensis Ec-
clesiæ post illum suscepit Irenæus. Quem quidem
in adolescentia Polycarpi auditorem suis compre-
rinxus. Illic in tertio *Adversus hereses* libro, Roma-
næ urbis episcoporum seriem recensens, in Eleu-
thero, cuius nunc tempora ac res gestas inquiri-
mus, finem enumerandi facit, quippe cum eo Ro-
vero Melitinam ob id Fulminatricem esse dictam a
M. Antonino imp. nondum mihi persuasit Apollina-
ris. Dicit forte aliquis, Fulminatricem quidem le-
gionem suis ante tempora M. Antonini; sed Mar-
cum, ob acceptum a Melitina legione beneficium, ei
quoque Fulminatricis cognomen indidisse. Verum
si ita esset, secunda Fulminatrix dici debuerat.
Dio tamen nullam ejus mentionem facit, quamvis
omnes legiones a superioribus principibus con-
scriptas accurate recenseat. Sed et Fulminatricem
illam in Cappadocia sedes habuisse dicit, quod Me-
litinæ legioni apte convenit. In *Notitia imperii Ro-*
mani, sub dispositione ducis Armeniæ recensetur
prefectura legionis **xii** Fulminea Melitina, id est,
apud oppidum Melitinam constitutæ. Ex quo colli-
gitur Melitinam nomen legionis non suis, sed op-
pidi, in quo legio **xii** Fulminea consistebat. Legio-
nes vero a locis in quibus præsidium agebant, de-
nominate moris non fuit, sed a regionibus in qui-
bus erant conscriptæ. Itaque quod de legione
Melitina tradit Eusebius, parum mihi probable
videtur. Adde quod Rufinus hoc legionis nomen
consulto, ut arbitror, prætermisit, quippe qui
nosset, Melitinam nomen esse oppidi minoris Ar-
meniæ, in quo legio **xii** Fulminea adhuc sua ætate
prætenderet. Recite etiam Idei Rufinus *Kærpano-
bólo* *Fulmineam* verit; non *Fulminatricem*, ut
Onuphrius et Scaliger aliisque appellant. Quos re-
felli *Notitia imperii* in loco quem superius adduxi.
Ceterum ut ingenuo dicam quod sentio, parum
mihi probable videtur, totam legionem militum
Romanorum eo tempore Christianam suisse, quod
tamen affirmare videtur Eusebius. Qui et in eo
peccat, quod Apollinaris locum non protulit, nec
librum ipsum in quo hæc Apollinaris scripserat,
indicavit. Sed et verba quibus totam hanc narra-
tionem concludit, satis indicant ipsum de veritate
rei dubitasse. Sic enim ait: « Allà ταῦτα μὲν ὅπῃ
τις θεῖλη τιθέσθω: id est, Sed de his quisque pro
arbitrio suo iudicet. »

A Mártovs δὲ τούτων γένοιτο ἀν δξιόρεως δ Τερτυλια-
νὸς, τῇ Ῥωμαϊκῇ συγχήτῳ προσφωνήσας (50) ὑπὲρ
τῆς πίστεως Ἀπολογίαν, ἣς καὶ πρόσθεν ἐμνημονεύ-
σαμεν, τὴν τε Ιστορίαν βεβαιῶν σὺν ἀποδεξίᾳ μετίζουσα
καὶ ἐναργεστέρᾳ. Γράψει δ' οὖν καὶ αὐτὸς λέγω,
Μάρκου τοῦ συνετωτάτου βασιλέως ἐπιστολής εἰσέτι
νῦν φέρεσθαι, ἐν αἷς αὐτὸς μαρτυρεῖ ἐν Γερμανίᾳ
ὑδατος ἀπορίᾳ μέλλοντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν διαφθει-
ρεσθαι, ταῖς τῶν Χριστιανῶν εὐχαῖς σεσώσθαι. Τοῦ-
τον δέ φησι καὶ θάνατον ἀπειλῆσαι (51) τοῖς κατ-
ηγορεῖν τῷμῶν ἐπιχειρούσιν. Οἶς δ ὅτι λαθεῖς ἀντὶ καὶ
ταῦτα προσεπιλέγει: « Ποταπὸν οὖν οἱ νόμοι οὗτοι
οἱ καθ' ἡμῶν μόνοι ἔπονται ἀσεβεῖς (52), ἀσεκτοί,
ἄμοι, οὓς οὔτε Θεοπατειανὸς ἐφύλαξε, καίτοι τε
Ιουδαίους νικήσας, οὓς Τραϊανὸς ἐκ μέρους ἔξινθι-
νησε, κακῶν ἐπιχειρεῖσθαι Χριστιανούς, οὓς οὔτε

B Ἀδριανὸς, καίτοι γε πάντα τὰ περιέργα πολυπραγμο-
νῶν, οὔτε δ Εὔσεβης ἐπικλήθεις ἐπεκύρωσεν; »
« Άλλὰ ταῦτα μὲν ὅπῃ τις θεῖλη, τιθέσθω· μετίωμεν
δὲ τιμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ἔχης ἀκολουθίαν. Ποθεινοῦ δὴ
ἐφ' ὅλοις τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενήκοντα σὺν τοῖς ἐπὶ
Γαλλίας μαρτυρήσασι τελειωθέντος, Εἰργνάτος τῆς
κατὰ Λούγδουνου, ης δ Ποθεινὸς ἡγείτο, παροι-
κίας (53) τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολύκαρπου δὲ
τοῦτον ἀκοντήν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν ἐμανθάνο-
μεν τιλικίαν. Οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὴν διαδοχὴν
ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν Πρὸς τὰς αἰρέσεις
παραθέμενος, εἰς Ἐλεύθερον οὐ τὰ κατὰ τοὺς χρό-

(50) *Tā Ῥωμαϊκῇ συγχήτῳ προσφωνήσας.*
Hunc locum emendavimus ex manuscriptis codi-
cibus Mazar., Med., Fuk. et Savilii, qui diserta
scriptum habent τῇ Ῥωμαϊκῇ συγχήτῳ, non ut
Rob. Stephanus Regium codicem secutus ediderat,
τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ συγχήτῳ, etc. Quanquam *Apolo-
geticus* Tertulliani proprie non senatu Romano,
sed præsidibus provinciarum, cunctisque magistra-
tibus imperii Romani est nuncupatus. Qui quo-
niam et senatu ut plurimum eligebantur, ideo dicit
potest, *Apologeticum* illum senatu Romano dicatum
esse.

(51) *Kai θάνατον ἀπειλῆσαι.* Verba Tertulliani
sunt hæc in *Apologetici* cap. 5: *Qui sicut non pa-
lam ab ejusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio
modo palam dispersit; adjecta etiam accusatoribus
damnatione et quidem terrore.* In edicto M. Aurelii
quod supra retulit Eusebius, lib. IV, cap. 12, pœna
accusatoribus Christianorum proponitur his verbis:
« Ο δὲ καταφέρων ἔνοχος ἔσται δίχρις. Id est, delator
verò pœna subjaceat. Ubi notandum est, impera-
torem pœna genus non destiisse, sed eam judi-
cantis arbitrio permisso, ut, habita ratione digni-
tatis ejus qui delatus fuisset, et ejus qui reum de-
tulisset, aconsilior a judece puniretur. Ejusdem legis
meminit Eusebius infra, cap. 21 hujus libri, ubi de
Apollonio.

(52) *Ol̄ καθ' ἡμῶν μόνοι ἔπονται ἀσεβεῖς.* Sic
puto scribendum; ait enim Tertullianus: *Quales
ergo leges istæ, quas adversus nos soli exercent
impii.* Edit, μόνων ἔπονται. In codice Med., Fuk.
et Saviliiano scribitur, ol̄ καθ' ἡμῶν μόνων ἔσονται
ἀσεβεῖς. Quæ lectio et a verbis et a sensu Tertul-
lianii longius recedit. Ceterum pro μόνων codex
Maz. et Fuk. scriptum habent μόνον.

(53) *Eλεύθερος τῆς κατὰ Λούγδουνος παρο-
ικίας.* Baronius quidem anno Christi 180 electio-
nem Irenæi collocavit. Nam post mortem Po-
thoni, quæ contigit anno Christi 179, cessavisse
ait episcopatum Lugduni, donec persecutionis

νους ἡμῖν ἔξετάξεται, ὃς ἂν δῆ κατ' αὐτὸν σπουδα- A manam Ecclesiam gubernante opus illud elalora-
ζοιμένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλογον ἴστησι,
γράψων ὑδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Tῶν ἐπὶ Ρώμης ἐπισκοπευσάντων κατάλογος
(Nic. II. E. iv, 15).

« Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακά-
ρεις ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπι-
σκοπῆς λειτουργίαν ἐνεγέρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου
Πάύλος ἐν ταῖς πρᾶς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται.
Διαδέχεταις δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος. Μετὰ τοῦτον δὲ
τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κλη-
ροῦνται Κλήμης, δὲ καὶ ἐωρακίνος τοὺς μακαρίους ἀπο-
στόλους, καὶ συμβεβλητὸς αὐτοῖς, καὶ ἐπὶ ξεναγού
τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ^B
δρθαλμῶν ἔχων· οὐ μόνος· ἐπὶ γάρ πολλοὶ ὑπελεί-
ποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδαγμένοι. Ἐπὶ^C
τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ δίλγης τοῖς
ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν
Ρώμῃ Ἐκκλησίᾳ ικανωτάτην γραφὴν τοῖς Κοριν-
θίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνα-
νεῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἦν νεωτέρη ἀπὸ τῶν
ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. » Καὶ μετὰ βραχέα
φησί· « Τὸν δὲ Κλήμεντα τούτον διαδέχεται Εὐάρε-
στος, καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος. Εἰδὼς οὕτως
ἴκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Εύστος. Μετὰ
δὲ τούτον Τελευτόρος, δεὶς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν.
Ἐπειτα Ὑγένης, εἶτα Πίος, μεθ' θν Ἀνίκητος. Δια-
δεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτῆρος, νῦν διωδεκάτῳ
τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει
καῆρος Ἐλεύθερος. Τῇ αὐτῇ τάξει καὶ τῇ αὐτῇ δι-
δοῦσῃ (55) ἡ τε ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ
παράδοσις καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήγνη-
κεν εἰς ἡμᾶς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

*Ὡς καὶ μέχρι τῶν τότε καιρῶν διὰ τῶν πιστῶν
διαρμένις ἐνηργοῦντο παράδοξοι* (Nic. II. E. iv,
13).

Ταῦτα δὲ Εἰρηναῖος, ἀκούολούθως ταῖς προδιεξούσθε-
σις ἡμῖν ὑπογράψας ιστορίας (55), ἐν οἷς ἐπέγραψε,
πέντε οὖσι τὸν ἀριθμὸν, Ἐλέγχου (55') καὶ ἀντρο-
πῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐ-
τῆς ὑποθέσεως, διτε δῆ καὶ εἰς αὐτὸν ὑποδείγματα τῆς
Θείας καὶ παραδόξου δυνάμεως ἐν Ἐκκλησίᾳς τιστὸν
ὑπολέπειπτο, διὰ τούτων ἐπιτημαντεῖται λέγων· « Το-
σοῦτον δὲ ἀποδέουσι· τοῦ νεκρῶν ἐγείρατο, καθὼς ὁ Κύ-
ριος ἥγειρε καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς, καὶ ἐν
τῇ ἀδελφότητι πολλάκις (56), διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς
furor deseruit, et Irenaeus, qui Romiam a Po-
thino et a Lugdunensi Ecclesia missus fuerat, domum reversus esset. Sed nos supra non infirmis
rationibus demonstravimus, Irenaeum legationem
illam non obuisse. Itaque nihil iam vetat quominus
Irenaei ordinatio in eundem anum quo Pothinus
est mortuus, conferatur.

(54) Τῇ αὐτῇ διδαχῇ. Sic habent etiam nostri
codices. Malim tamen scribere διαδοχῆν, cum Christo-
phorsono et Savilio, et cum veteri interprete
Irenaei.

(55) Ὑπογράψας ιστορίας. Iujus verbi vim ac
proprietatem non satis expresserunt interpretes.
Musculus enim vertit *subjicit*, quod est ineptissi-
mum; Christophorus pro simplici verbo accepit,

CAPUT VI.
Enumeratio episcoporum urbis Romæ.

« Fundata jam et aedificata Ecclesia beatissimi
apostoli episcopatus officium Lino tradiderunt. Hu-
jus Lini mentionem facit Paulus in litteris ad
Timiotheum. Huic successit Anencletus. Post quem
tertio ab apostolis loco pontificatum sortitus est
Clemens, qui quicquid beatissimos apostolos viderat,
et cum iisdem familiariter versatus fuerat: et præ-
dicationem apostolorum adhuc auribus suis inson-
nantem, traditionemque præ oculis habebat. Nec
vero ipse solus: sed et alii plurimi etiam tuum super-
erant ab apostolis instituti. Illeius Clementis tem-
poribus cum gravissima dissensio Corinthi exorta
esset inter fratres, Ecclesia Romana luculentissi-
mam epistolam Corinthiis scripsit, qua eos ad pa-
cem concordiamque revocaret, et sicut illorum, et
quam recens ab apostolis suscepserant traditionem
renovaret. » Paulo post subdit: « Huic porro Cle-
menti successit Evarestus, Evaresto Alexander.
Sextus deinde post apostolos 171 constitutus est
Xystus. Quem deinceps exceperit Telesphorus, qui
etiam illustri martyrio defunctus est. Post hunc
Ilyginus, ac deinde Pius. Post Pium Anicetus. Cui
cum successisset Soter, duodecimo demum ab
apostolis loco episcopatum nunc obtinet Eleuther-
eus. Hac serie et successione, tum traditio aposto-
lornm in Ecclesia, tum veritatis prædicatio ad nos
usqne pervenit. »

CAPUT VII.

*Quod ad illa usque tempora per fideles miracula
patrabantur*

Huc Irenaeus breviter perstrinxit ac veluti deli-
neavit in illis quinque libris, quos *De falsæ doctrinæ
refutatione ac eversione* inscripsit, quæ quidem
plane consentiunt cum iis quæ in superioribus
historiæ nostræ libris tradidimus. In secundo autem
ejusdem operis libro, divinæ admirandæque virtutis
specimina adhuc sua ætate in quibusdam Ecclesiis
D supersuisse testatur his verbis: « Tantum abest,
inquit, ut mortuum excilente per orationem, quemad-
modum Dominus et apostoli fecerunt. Sed et
Verum ὑπογράψει aliquid amplius significat, nempe
delineare et adumbrare, metaphora ducta a picto-
ribus. Possit etiam interpretari subscribere, quod
idem est ac consentire et suffragari.

(55') Ελέγχου. Intellige quasi scriptum esset,
τὰ τοῦ ἐλέγχου. Edīt.

(56) Πολλάκις. Textus vulgaris, πολλοὶ πολ-
λάκις. Apud Nicophorūm in lib. iv, c. 13, deest vox
πολλοῖ, quam nec vetus interpres Irenaei, nec Ru-
sinus agnoscit. Itaque expungenda est, utpote quia
sensus turbet. Paulo positi, ubi legobatur: Μετὰ
νηστείας πολλῆς καὶ ἀγνείας, restituimus καὶ λιτα-
νεῖας, ut legitur apud Nicophorūm, et in quatuor
nostri codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil.,
quibus subscrībit vetus interpres Irenaei et Rusinus.

sæpenumero inter fratres, tota simul unius loci Ecclesia ob aliquam necessitatem id flagitante cum jejuniis multis et orationibus, reversa est in corpus anima defuncti, et saeceptorum precibus hominis vita donata est. » Et aliquanto post: « Quod si, inquit, simulatione quadam ac præstigiis hæc Dominum fecisse dicturi sunt, ad prophetarum oracula eos deducentes, ex illis demonstrabimus cuncta de ipso ita predicta et gesta esse certissime, euincere solum esse Filium Dei. Unde etiam in ejus nomine, quotquot veri sunt ejus discipuli, accepta ab eo gratia ad salutem atque utilitatem reliquorum omnium ea faciunt, prout unusquisque ipsorum ab eo munus accepit. Alii enim dæmonas expellunt certissime ac verissime; adeo ut qui ejusmodi malis spiritibus liberati sunt, sæpe fidem aëpleteantur, et in Ecclesia permaneant. Alii præscientiam futurorum et visiones sortiti sunt, et propheticas prædictiones. Alii infirmos per impositionem manum curant, ac pristinæ sanitati restituant. Sed et mortui aliquoties, ut supra diximus, excitatis sunt, et pluribus deinceps annis nobiscum remanserunt.

172 Quid plura? Non potest numerus iniri donorum, quæ per universum orbem Ecclesia a Deo accipiens, in nomine ejus qui sub Pontio Pilato crucifixus est Jesu Christi, quotidie ad opitulacionem gentium operatur; nec fallens quemquam, nec pecuniam corradens. Ut enim gratis accepit a Deo, sic etiam gratis ministrat. Idem in alio loco ita scribit: « Sicuti multos ex fratribus audimus in Ecclesia, qui prophetæ dona consecuti sunt, et omni linguarum genere per Spiritum loquuntur, et ad hominum utilitatem, occulta in lucem proferunt, atque arcana Dei mysteria exponunt. » Ex his igitur apparet, multiplicem donorum spirituum varietatem ad illa usque tempora penes eos qui digni essent permansisse.

CAPUT VIII.

Qualiter Irenæus divinarum meminit Scripturarum.

Sed quoniam in ipso hujus operis exordio polliciti sumus, veterum nos Ecclesiæ presbyterorum ac scriptorum verba suo loco adducturos, quibus ea quæ a majoribus sibi tradita accepissent, de sacris utriusque Testamendi libris exposuerunt, ipsius etiam Irenæi qui unus ex illorum numero fuit,

(57) *Tοὺς καθαρισθέντας.* Sic etiam Latini purgari dicebant eos qui immundis spiritibus libabantur. Ambrosius in lib. vii *Epistolarum*, epist. 2; Paulinus in *Vita Ambrosii*. Occurrit en vox et in can. 44 concilii Arausican. Severus in dialogo primo *De vita Martini*, cap. 14: *Quinto denum mense purgatus est non solum dæmone, sed quod illi erat utilius et optatius, vanitate. Sed et in lib. i De vita Martini titulus capituli 17 in ms. codice hic est: Ubi dæmoniaco furenti dgitos in os intulit, et confessim purgarit. Eucherius in passione sancti Mauricii: Hæc duo, inquit, miracula passioni martyrum inscrenda. Cæterum satis multa sunt, quæ vel in purgatione dæmonum, vel in restaurazione claudorum, etc. Ita legitur in vetustissimo codice*

A κατὰ τὸν Ἐκκλησίας πάσης αἰτησαμένης μετὰ νηστείας καὶ λιτανείας πολλῆς, ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ τετελευτήσθος, καὶ ἔχαρτον δ ἀνθρώπος ταῖς εὐχαῖς τῶν ἄγιων. » Καὶ αὐτίς φησι μεθ' ἑτερα· « Εἰ δὲ καὶ τὸν Κύριον φαντασιῶδῶς τὰ τοιαῦτα πεποιηκέναι φήσουσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνάγοντες; αὐτοὺς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδεξόμεν πάντα οὕτως περὶ αὐτοῦ καὶ προειρήσθαι καὶ γεγονέναι βεβαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν Γίλον τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνδυματὶ οἱ ἀληθῖνοι αὐτοῦ μαθήται, παρ’ αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιτελοῦσιν ἐπ’ εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἰς ἔκαστος αὐτῶν τὴν δωρεὰν εἰληφε παρ’ αὐτοῦ. Οἱ μὲν γάρ δικιονος ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὡςτε πολλάκις καὶ ποτεύειν αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς καθαρισθέντας (57) ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· οἱ δὲ καὶ πρόγνωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ διπλαῖς, καὶ ρήσεις προφητικά· ἀλλοὶ δὲ τοὺς κάμποντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως λινταί, καὶ ὑγιεῖς ἀποκαθιστάσιν. Ἡδη δὲ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ τῇρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν (58) ἵκανοις ἔτεσι. Καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὃν κατὰ πάντας τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία παρὰ θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ δινόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἐκάστης ἡμέρας ἐπ’ εὐεργεσίᾳ τῇ τῶν ἑθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἔκπατῶσα τινας, μήτε ἔκαργυριζομένη· ὡς γάρ δωρεὰν εἰληφε παρὰ θεοῦ, δωρεὰν καὶ διακονεῖ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ τόπῳ ὁ αὐτὸς γράφει· « Καθὼς καὶ πολλῶν ἀκούομεν ἀδελφῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προφητικὰ χαρίσματα ἔχοντων, καὶ παντοδαπαῖς λαλούντων διὰ τοῦ Ημεύματος γλώσσαις, καὶ τὰ χρύφα τῶν ἀνθρώπων εἰς φανερὸν ἀγόντων ἐπὶ τῷ συμφέροντι, καὶ τὰ μυστήρια τοῦ θεοῦ ἐκδιηγουμένων. » Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ διαφορὰς χαρισμάτων μέχρι καὶ τῶν διλουμένων χρόνων παρὰ τοὺς ἀξίους διαμείναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η^η.

*Οπως δὲ Εἰρηναῖος τῶν θελωρ μημονεύει
Γραφῶν (Nic. H. E. iv, 14).*

Ἐπειδὲ δὲ ἀρχόμενοι τῆς πραγματείας ὑπόσχεσιν πεποιημέθα, παραθήσονται κατὰ καιρὸν εἰπόντες τὰς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν πρεσβυτέρων τε καὶ συγγραφέων φωνάς, ἐν αἷς τὰς περὶ τῶν ἐνδιαθήκων Γραφῶν εἰς αὐτοὺς κατελθούσας παραδόσεις γραφῆς παραδεδώκασι (59), τούτων δὲ καὶ δι Εἰρηναῖος ἦν,

Mosciacensi, non ut Surins edidit, *expugnatione dæmonum*. Porro in quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliiano scriptum est, αὐτοὺς ἔχεντος τοὺς καθαρισθέντας. Qui articulus deest in Regio exemplari, et in editione Stephani.

(58) *Παρέμειναν σὺν ἡμῖν.* Sic in codice Maz., Med. et Saviliiano, necnon apud Nicephorum legitur vulg. om. σύν. Fuketianus habet παρέμειναν τὸν.

(59) *Γραφῆς παραδεδώκασι.* Post hæc verba, codex Maz. et Med. has voces interserit, τούτων δὲ καὶ δι Εἰρηναῖος ἦν, quæ videntur esse superflue, et a scholiaste quoddam ad marginem ascriptæ; habentur tamen etiam in Fuk. et Saviliiano.

φέρε καὶ τὰς αὐτοῦ παραθύμεθα λέξεις, καὶ πρώτας γε τὰς περὶ τῶν Ιερῶν Εὐαγγελίων, οὗτας ἔχουσας. «Ο μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἐβραίοις τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ γραφὴν ἔξηνεγκεν Εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιώντων τὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον (60), Μάρκος δὲ μαθητῆς καὶ ἑρμηνευτῆς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα, ἐγγράφως ἡμῖν παραδέωκε, καὶ Λουκᾶς δὲ δὲ ἀκόλουθος Παύλου, τὸ ὑπὸ ἑκείνου κηρυσσόμενον Εὐαγγέλιον, ἐν βιβλίῳ κατέθετο. » Επειτα Ἰωάννης δὲ μαθητῆς τοῦ Κυρίου, δὲ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἔξεως τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν Ἐρέᾳ τῆς Ἀσίας διατρίβων. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ τῆς εἰρημένης ὑπόθεσεως τῷ προδηλωθέντι εργάται. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, καὶ τῆς ψῆφου τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου προστηγορίας αὐτῷ διαλαμβάνει: «Τούτων δὲ οὗτας ἔχοντων, καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς σπουδαίοις καὶ ἀρχαίοις ἀντιγράφοις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου κείμενου, καὶ μαρτυρούντων αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατ' ὅμιν τὸν Ἰωάννην ἐωρακότων, καὶ τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι δὲ ἀριθμὸς τοῦ ὄντος τοῦ θηρίου κατὰ τὴν τῶν Ἐλλήνων ψῆφον διὰ τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων ἐμφαίνεται. » Καὶ ὑποκαταβάς περὶ τοῦ αὐτοῦ φάσκει. «Ημεῖς οὖν οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περὶ τοῦ δύναματος τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποφαινόμενοι βεβαιωτικῶς. Εἰ γάρ οὖν ἀναφανδὸν τῷ νῦν καιρῷ κηρύγγεσθαι τούτομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἀν ἐρρέθη τοῦ καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν ἐωρακότος; οὐδὲ γάρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐισράθη, ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς. » Ταῦτα καὶ περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ιστόρηται τῷ δεδηλωμένῳ. Μέμνηται δὲ καὶ τῆς Ἰωάννου πρώτης ἐπιστολῆς, μαρτύρια ἐξ αὐτῆς πλείστα εἰσφέρων· ὅμοιώς δὲ καὶ τῆς Πέτρου προτέρας. Οὐ μόνον δὲ οἶνεν, ἀλλὰ καὶ ἀποδέχεται τὴν τοῦ Πτυμάτος γραφὴν, λέγων· «Καλῶς οὖν εἴπεν ἡ γραφὴ τῇ λέγουσα· Πρῶτον πάντων πίστευσον διτε εἰς ἔστιν δὲ Θεός, δὲ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ τὰ ἔξης. Καὶ ἥρητος δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος Σοφίας κέχρηται, μονονούσῃ φάσκων (61).» Ὁρασις δὲ θεοῦ περιποιητικὴ ἀρθαρίσας· ἀρθαρίσα δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. » Καὶ ἀπομνημονευμάτων (62) δὲ ἀποστολικοῦ

A verba, si placet, apponamus, ac primum quidem quae de sacris Evangeliorum scribit in hunc modum: «Matthæus, inquit, apud Ilebræos propria eorum lingua conscriptum Evangelium edidit, dum Petrus ac Paulus Romæ Christum predicarent, et Ecclesiæ fundamenta jacerent. Post horum vero interitum Marcus discipulus atque interpres Petri, quæ a Petro prædicata fuerant, perscripta nobis tradidit. Lucas quoque, sectator Pauli, Evangelium a Paulo prædicatum litteris mandavit. Joannes denique, Dominini discipulus, qui etiam in ejus sinu recubuerat, Evangelium edidit, cum Ephesi in Asia moraretur.» Hæc ille in tertio supradicti operis libro, cuius antea mentionem fecimus. In quinto vero, de Revelatione Joannis et de computatione nominis Antichristi sic disserit: «Cum igitur hæc ita se habeant, et in omnibus probis ac vetustis exemplaribus 173 numerus hic exstet, et ipsi qui Joannem viderunt sicut faciant, ipsa denique ratio nos doceat, numerum nominis bestiæ juxta computationem Græcorum, litteris in ipso contentis declarari.» Et aliquanto post hæc de eodem Joanne dicit: «Nos vero de Antichristi nomine temere ac periculose quidquam affirmare nolumus. Nam si huic saeculo nomen illius manifeste nuntiandum fuisset, ab illo utique expressum esset qui Revelationem vidit. Neque enim dudum, sed nostra pene memoria sub exitum imperii Domitianus visa est Revelatio. Hæc ille de Revelatione tradit. Primæ quoque Joannis epistolæ mentionem facit, multa ex ea proferens testimonia; et prioris item Petri. Liber quoque Pastoris non solum ab eo cognitus, sed etiam magnopere approbatus est his verbis: «Recte inquit scriptura quæ dicit: Ante omnia credite unum esse Deum, qui cuncta creavit, et nūnq[ue] omnibus absoluta digessit, et cetera. Utitur etiam sententiis ex Salomonis Sapientia de promptis, ita fere dicens: «Visio Dei parit incorruptionem: incorruptio autem proximos Deo facit.» Sed et apostolici cuiusdam presbyteri, cuius nomen reticuit, dicta commemorat, et ejusdem expositiones sacram Scripturarum adducit. Præterea Justini martyris et Ignatii mentionem facit, ex eorum scriptis B

libro iv *Contra hæreses*, cap. 37, sed paulo aliter concepius. Nec enim Irenæus Salomonis locum nominativum citat ex capite vi *Sapientiæ*, sed tantum ad eum alludit. Quare Eusebius non sine causa addidit πονονούχη, id est, tantumnon ita dicens. Cæterum præter Irenæum etiam Hegesippus utitur testimoniois ex libro *Sapientiæ Salomonis*; ut videre est in cap. 23, lib. ii, ubi martyrium Jacobi refertur ex Hegesippo. Neuter tamen, nec Hegesippus, nec Irenæus, librum illum vocat *Sapientiam Salomonis*. Quippe veteres omnes ecclesiastici scriptores, *Sapientiam Salomonis* appellant librum illum qui hodie *Proverbia* inscribitur. Liber autem ille qui titulum *Sapientiæ Salomonis* hodie præsert, φευδετηγράφος est, teste Hieronymo, quamvis Eusebii sententia ita appellaretur, ut ex hoc loco discimus, et ex capite 26, infra, ubi Eusebius ait, Irenæum in *Dialogis* proferre testimonia ex libro qui dicitur *Sapientia Salomonis*.

(62) Ἀπομνημονευμάτων. In hujus vocis interpretatione ambo lausi sunt interpres. Nam Mu-

(61) Μορονούχι φάσκων. Locus Irenæi exstat in

testimonia proferens. Quinetiam pollicetur alii cubi se peculiari volumine Marcioni responsurum, argumentis ex libris illius ad ipsum refutandum petit. Jam vero de interpretatione illa divinorum librorum, quæ a Septuaginta interpretibus elaborata est, audi quæ scribit ad verbum: « Deus igitur, inquit, homo factus est, et Dominus ipse servavit nos dato Virginis signo. Non autem ut quidam dicunt qui sacras Scripturas interpretari nunc audent: « Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium, » quemadmodum verterunt Theodotion Ephesius et Aquila Ponticus, ambo Judæi proselyti. Quos secuti Ebionæi, Christum ex Josepho genitum esse dicunt. » Paucis deinde interjectis hæc subjungit: « Prius enim quam Romani imperium suum confirmassent, cum Macedones adhuc Asiam obtinerent, Ptolemæus, Lagi filius, bibliothecam 174 quam Alexandriæ extruxerat, omnium gentium libris quotquot lecū digni essent ornare contendens, petiit ab Hierosolymitanis, ut ipsorum Scripturas Graeco sermone interpretatas acciperet. At illi, erant enim tunc Macedonibus obnoxii, quos habebant sacrarum litterarum et utriusque linguae peritissimos, septuaginta seniores ad Ptolemæum miserunt, ejus desi-

seulus quidem *commentarios* vertit, Christophorus autem *libros*; neuter bene. Atq[ue] Rufinus recte ipsis præiverat, et quasi faciem accenderat ita vertens: Sed et apostolici cuiusdam viri sermonum quasi memoriter meminit. « Απομνημονεύματα sunt dicta sapientum quæ memoria repetuntur. Sic Xenophen libro; scripsit Τῶν Σωκράτους διοργορευμάτων, id est, *Dictorum Socratis* quæ memoria recolabat. Si quis in eo loco Socratis libros interpretaretur, erraret procul dubio, cum Socrates nullus libros scripserit, ut satis constat. Eo sensu ἀπομνημονεύενται Papias apud Eusebium supra, in libro tertii.

(63) Οἱ Θεοδότοι. Ex scriptoribus qui Theodotionis mentionem fecere, nullus existat antiquior Ireneo. Quare videndum est an ex eo Theodotionis actas elici possit. Epiphanius in libro *De ponderibus*, auctor est Theodotionem sub Commodo floruisse, et interpretationem suam edidisse. Epiphanius sententiam secutus est auctor *Chronici Alexandrinii*, qui anno sexto imperatoris Commodi Theodotionem opus suum edidisse prodit. Mihi tamen videtur paulo antiquior esse Theodotio. Nam cum Ireneus eum nominet in libris *Contra hereses*, quos quidem libros ab Ireneo scriptos esse constat pontificatus Eleutheri (id enim ipse testatur in libro iii illius operis), prorsus necesse est, ut Theodotionem ante pontificatum Eleutheri floruisse dicamus. Ceterum in codice Mazarino vox γενίς circumflectitur.

(64) Κρατύραι. In nostris exemplaribus, Maz., Med. et Fuk., verbum κρατῦναι circumflectitur.

(65) Πτολεμαῖος ὁ Λάγος. Sacrorum librorum Graecam interpretationem sub Ptolemaeo Lagi filio factam suis, nonnulli ex veteribus prodiderunt, ut testatur Clemens Alexandrinus in libro i *Stromatei*, et Anatolius in *Computo Paschali*, et Theodoritus in *Præfatione Commentariorum in Psalmos*. Alii sub Ptolemaeo Philadelpho id factum esse morant. Quæ quidem opinio, cum plurimum scriptorum auctoritate firmetur, tandem prævaluit. Ana-

τινος πρεσβυτέρου, εὖ τοῦνομα σιωπῇ παρέδωκε, μνημονεύει, ἔκγραψεις τε αὐτοῦ θείων Γραζῶν παρατίθεται. Εἳς καὶ Ιουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ Ἱγνατίου μνήμην πεποίηται, μαρτυρίαις αὐθίς καὶ ἀπὸ τῶν τούτοις γραφέντων κεχρημένος. Ἐπῆγγελται δὲ ὁ αὐτὸς ἐκ τῶν Μαρκίωνος συγγραμμάτων ἀντιλέξειν αὐτῷ ἐν ίδιᾳ σπουδάσματι. Καὶ περὶ τῆς κατὰ τοὺς Ἐδδομήκοντα ἐρμηνείας τῶν θεοπνεύστων Γραζῶν, ἀκούεισθαι κατὰ λέξιν γράψει. « Οἱ Θεὸς οὐν ἐνθρωπος ἐγένετο, καὶ αὐτὸς Κύριος ἐσώσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς Παρθένου στήμειον ἀλλ’ οὐχ ὡς ἔνιοι φασι τῶν νῦν τολμῶντων μεθερμηνεύειν τὴν Γραψὴν, » Ἰδοὺ δὲ νεάνις ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται οἰδίν, » ως Θεοδοτίων (63) ἐρμηνευεῖν ὁ Ἐρέσιος, καὶ Ἀχύλα, διονυσίας, ἀμφότεροι Ιουδαιοὶ προστήλυτοι οἵτινες κατακολουθήσαντες οἱ Ἐβραιαῖοι, ἐξ Ἰωτὴρ ἀπὸ τὸν γεγενήσθαι φάσκουσι. » Τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων. « Πρὸς γάρ τοῦ Πρωμαίους κρατύναντι (64) τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἔτι τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεχόντων, Πτολεμαῖος ὁ Λάγος (65) φιλοτιμούμενος τὴν ὑπὸ αὐτοῦ κατεκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμήσας τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν, διὰ γε σπουδαῖς ὑπῆρχεν, ἥτισσατο παρὰ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, εἰς τὴν Ἐλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβεβλημένας τὰς Γραψάς (66). Οἱ δὲ (ὑπήκουον γάρ ἔτι τοὺς Μα-

tolius interpretationem illam Septuaginta seniorum, τιμ sub Ptolemaeo Lagi filio, quam sub ejus successorē Philadelpho factam esse confirmat. Quod certe mihi videtur admodum probabile. Nam cum Aristobulus, Josephus ac Tertullianus diserte scribant, Demetrium Phalereum auctorem ejus rei fuisse Ptolemaeo, constetque cumdem Demetrium Phalereum in summa gratia et auctoritate fuisse apud Ptolemaeū Lagi filium, et paulo post ejus interitum e vita migrasse, omnino necesse est ut interpretationem illam, si quidebat curante Demetrio facta est, sub Ptolemaeo Lagi filio inchoatam fuisse dicamus. Cumque Philadelphus biennio circiter una cum patre regnaverit, ascitus ab eo in consortium regni, ideo fortasse interpretatione illa sub utroque principe facta esse memoratur. Hæc cum scripsisset, postea comprei D. Petavium eadem fere sensisse in animadversionibus ad Epiphanium.

(66) Μεταβεβλημένας τὰς Γραψάς. Sic etiam Clemens Alexandrinus ait libros omnes, tam legis quam prophetarum, a LXX Senioribus in Graecum sermonem conversos fuisse; cui subscrribit Theodoritus in loco supra citato, et Olympiodorus in *Commentariis ad librum Job*, et reliqui fere omnes. Aristobulus tamen et Josephus, ambo Judæi scriptores, legem duntaxat ab illis Graece interpretationem fuisse innuunt. Aristobuli quidem hæc verba sunt apud Eusebium in lib. xiiii *Præparationis*: « Ή δὲ δῆλη ἐρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγροεύντος Φιλαδέλφου, etc. Josephus vero in proœmio librorum *De antiquitate Iudaica*, ita scribit: Εὔρον τούτους δτι Πτολεμαῖος μὲν δὲ δύτερος βασιλεὺς περὶ παιδείαν καὶ βίοιν συναγωγὴν σπουδάσας, ἐξαιρέτως ἐφιλοτιμήθη τὸν ἡμέτερον νόμον, καὶ τὴν κατ’ αὐτὸν διάταξιν τῆς πολιτείας εἰς τὴν Ἐλλάδα μεταβαλεῖν. Et paulo post idipsum declarat apertius his verbis: Οὐδέ γάρ πάτερ εἰσὶν ἔφθη λαβεῖν τὴν ἀναγραψήν, ἀλλ’ αὐτὸς μόνος τὰ τοῦ νόμου παρέδοσαν οἱ πεμψθέντες ἐπὶ τὴν ἔξιγγεσιν πρὸς τὴν Ἀλεξανδρεῖαν. Idem scribit in lib. xiiii *Antiquitatum*, cap. 2, et in lib. ii *Contra Apionem*, non procul ab initio. Sed responderi potest, Judæos legis nomine prophetas interdum comprehendere, ut notat Dru-

κεῖνται τότε) τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπειροτάτους τῶν Γραφῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἐδομήχοντα πρεσβυτέρους ἐπεμψάν Πτολεμαῖψ, ποιήσοντας τοῦ διπερ ἑδούλετο (67). Οὐ δὲ ίδιᾳ πειραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαβηθεῖς τε μή τι δρα συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ τῆς ἐρμηνείας ἀλήθειαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἄλλήλων (68), ἔκλεψε τοὺς πάντας τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν γράφειν, καὶ τοῦτο ἐπὶ πάντων τῶν βούλων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸν παρὰ τῷ Πτολεμαῖψ, καὶ συγνατι-
σαλόντων ἐκάστου τὴν ἕαυτον ἐρμηνείαν, δὲ μὲν Θεὸς ἐδιάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ δυτῶν θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰ ταῖς αὐταῖς λέξεσι καὶ τοῖς αὐτοῖς δύναμασιν ἀναγορευσάντων (69) ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ὡς τε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γνῶναι, ὅτι κατ' ἐπίπονιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἡρμηνεύμεναι αἱ Γραφαὶ. Καὶ οὐδέν γε θαυμαστὸν τοῦτο ἐνηργήκενται τὸν Θεόν, διὸ γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναδουχοδόντοροι αἰχμαλωτίᾳ τοῦ λαοῦ, διαχριθεὶς πάντων Γραφῶν, καὶ μετὰ ἐδομήχοντα ἐτῇ τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν εὑτῶν, ἐπειτα ἐν τοῖς χρόνοις Ἀρταξέρχου τοῦ Περσῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν "Ἐσδρα τῷ ἱερεῖ ἐκ τῆς φυλῆς Λευΐ, τοὺς τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστῆναι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν. » Τοσαῦτα δὲ Εἰρηναῖος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Oι κατὰ Κόμοδον ἐπισκοπεύσαντες (Nic. H. E. iv, 49).

"Ἐννέα δὲ καὶ δέκα ἔτεσι τῇ βασιλείᾳ διαρκέσαντος Ἀντωνίνου, Κόμοδος τὴν ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὐ κατὰ τὸ πρώτον ἔτος τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκλησιῶν Ἰουλιανὸς ἐγχειρίζεται τὴν ἐπισκοπήν, ἐπὶ δυοκαίδεκα ἔτεσι τὴν λειτουργίαν ἀναπλήσαντος Ἀγριππίνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ Πανταίνου τοῦ φιλοσόφου (Nic. H. E. iv, 32).

"Ηγείτο δὲ τηνικαῦτα τῆς τῶν πιστῶν αὐτόθι διατριθῆς, τῶν δὲ παιδειας ἀνήρ ἐπιδούτατος, δυνομα αὐτῷ Πάνταινος, ἐξ ἀρχαίου ζόους διδασκαλεῖ τῶν λειψῶν λόγων παρ' αὐτοῖς συνεπτῶτος, δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς

sius in cap. II Responsoris ad Minerval Serarii. Cui explicationi sive videatur Josephus in lib. II Contra Apionem, ita scribens de Ptolemaeo Philadelpho: "Επιθυμητῆς ἐγένετο τοῦ γνῶναι τοὺς ἡμετέρους νόμους, καὶ ταῖς τῶν λειψῶν Γραφῶν βίθνοις ἐντυχεῖν. ἐπεψέψει γοῦν ἀξιῶν ἀνδρας ἀποσταλῆναι τοὺς ἐρμηνεύσοντας αὐτῷ τὸν νόμον. Vide præfationem Masii in Graecam editionem Jossem.

(67) Ποιήσοντας τοῦδε διπερ ἑδούλετο. Ita lego cūm Christopherono et Siv., pro vulgati ποιήσοντας τοῦ Θεοῦ, Iameli si codices nostri et Nicephorus nihil mutant, nisi quod ἑδούλετο habent, non ἑδούλετο.

(68) Χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἄλληλων. Justinus quidem LXX seniores singulos seorsum in singulis cellis a Ptolemaeo collocaños esse scribit. Epiphanius vero in libro De ponderibus et mensuris ait binos in singulis cellis constitutos fuisse. Sed Irenei verba propius ad Justini narrationem accedere videntur. Alii totam hanc de septuaginta cellis narrationem irrident, quaruin nec apud Josephum et Aristeam, nec apud Philoneum ultra sit mentio.

(69) Ἀραροπενσάντων. Recitat veritatem velut interpres Irenei. Aristeas tamen et Josephus non

A derio satisfacturos. Ptolemaeus, cum singulorum seorsum periculum facere vellet, veritus ne forte ex compacto veritatem Scripturæ interpretatione sua occultarent, semotos ab invicem eandem omnes Scripturam interpretari jussit: idque in omnibus præstilis libris. Post hæc cum omnes simul convenissent apud Ptolemaeum, ac versiones suas interesse contulissent, et Deus glorificatus est, et Scripturas vere divinas esse compertum est. Quippe omnes cuncta a capite ad calcem iisdem dictionibus ac vocabulis expresserant: adeo ut ipsi qui aderant gentiles, afflato divino conversas esse Scripturas cognoscerent. Neque vero mirandum est id a Deo præstitum fuisse, cum in captivitate populi quæ sub Nabuchodonosoro contigit, corruptis Scripturis, ac post septuaginta annum regressis in patriam Iudeis, Artaxerxis Persarum regis temporibus, Esdram sacerdotem de tribu Levi afflato suo Deus impulerit, ut omnes veterum prophetarum libros denuo componeret, legemque ministerio Mosis latam populo restitueret. » Hactenus Ireneus.

CAPUT IX.

Quinam episcopi fuerint Commodi principia.

Porro cum Antoninus novemdecim annis Imperium tenuisset, Commodus principatum exceperit. Cuius anno primo Julianus Alexandrinæ Ecclesiæ suscepit sacerdotium, cum Agrippinus duodecim annos episcopalnis administrationis explesset.

175 CAPUT X.

De Pantæno philosopho.

Per idem tempus fidelium scholæ præferat vir doctrinæ causa celeberrimus, nomine Pantænus, quippe jam inde a priscis temporibus, sacrarum litterarum schola in ea civitate fuerat instituta:

ipso LXX seniores, sed Demetrium Phalereum interpretationem illam pro conceione recitasse scribunt. Verum liber ille Aristeas a Judeo quidam Alexandrino conflictus est, ut recte observavit Sealiger in animadversionibus Eusebianis. Certe epistola Demetri Phalerei ad Ptolemaeum Philadelphum falsitatem suam satis prodit. In ea quippe laudatur Hecataeus Abderites, ejusque testimonium tanquam vetusti scriptoris adducitur, cum tamen constet eum Demetrio Phalereo haudquaquam antiquorem esse. Vixit enim Hecataeus illé sub Alexandri Magni successoribus, ut testatur Suidas aliquid. Josephus quidem in libro primo Contra Apionem, ait Hecataeum Abderitam cum Ptolemaeo Lagi filio familiariter esse versatum. Aequales igitur fuerunt Hecataeus et Demetrius Phalereus. Adde quod epistola illa Demetri Phalerei quam adducit Aristeas, plane insulsa est et barbaris vocibus plena, cum tamen constet Demetrium, utpote Atheniensem, eloquentissimum fuisse. Quid quod idem Aristeas Heptastadii inveniunt, quod tamen post Philadelphi tempora a regibus Ægypti ædificatum est, ut notavi in Commentariis ad Ann. Marcellum.

quæ quidem nostra adhuc ætate perseverat, et ab hominibus tum eloquentia, tum divinarum literarum studio instruissimis oblineri dicitur. Sed præ cæteris omnibus ea tempestate floruisse fertur is, quem diximus, Pantænus, utpote qui præceptis institutisque Stoicæ philosophiæ primum innutritus fuisset. Tantum porro animi ardorem erga verbum Dei idem vir ostendisse perhibetur, ut Orientis nationibus Evangelii Christi prædictor exsisterit, ad ipsam usque Indiam progressus. Quippe complures erant etiam tum evangelistæ sermonis Dei, qui divina quadam æmulatione succensi, apostolorum exemplo studium suum conferre ad ædificationem fidei et ad incrementum verbi divini properabant. Ex quorum numero Pantænus ad Indos usque penetrasse dicitur, ibique Evangelium Matthæi, quod adventum ipsius iam prævenerat, apud quosdam Christi notitia imbutos reperisse: quibus scilicet Bartholomæus, unus ex duodecim apostolis, olim, ut fama est, prædieaverat, et Evangelium Matthæi Hebraicis conscriptum litteris reliquerat: quod quidem ad prædicta usque tempora servatum esse inveniatur. Hic ergo Pantænus post multa præclare gesta, tandem Alexandrinæ præfuit schola, ubi partim viva voce, partim scriptis, divinorum dogmatum thesauros exposuit.

CAPUT XI.

De Clemente Alexandrino.

Tunc etiam Alexandriæ iisdem cum Pantæno studiis divinarum Scripturarum incumbens floruit Clementis, prisco illi Rom. Ecclesiæ antistiti et apostolorum discipulo Clementi cognominis. Qui etiam in Institutionum libris a se conscriptis, Pantænum præceptorem suum diserte nominat. Sed et in primo Stromateon libro eundem ipsum designare mihi

(70) Ο καὶ εἰς ἡμᾶς παρατένεται. Non dubito quin Eusebius scripserit: Ο καὶ εἰς ἡμᾶς παρατένεται τε καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδὴ δυνατῶν συγχροτεῖσθαι παρειλήφαμεν.

(71) Αὐτοῖς τε Ἐβραῖοι γράμματος τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαν, Γραψῆτε. Rutilius et Hieronymus in Catalogo ait Pantænum ab India redeuntem Alexandriam, Evangelium illud Matthæi Hebraicis litteris scriptum secum detulisse. Verum Eusebius id non dicit. Quod enim addit Eusebius, ἐγ καὶ σώζομαι εἰς τὸ δηλούμενον χρόνον, hoc tantum sibi vult, exemplar illud Bartholomœi ad Pantæni usque adventum in Indiam servatum fuisse. Ita Nicephorus in lib. iv, cap. 32, hæc Eusebii verba recte exposuit. Cui tamen non assentior in eo quod dicit, Evangelium illud Matthæi quod apud Indos reperit Pantænus, a Bartholomœo ibi dictatum fuisse. Crediderim potius, codicem illum Evangelii a Bartholomœo illuc e Judæa delatum fuisse. Porro Evangelium Matthæi Hebraicæ sermone scriptum, in Cæsariensi bibliotheca a Pamphilio martyre collecta servatum fuisse adhuc sua ætate, testatur Hieronymus in Catalogo. Vereor tamen, ne id potius fuerit Evangelium secundum Hebræos, quo utebantur Nazaræi. Hoc enim Hebræorum Evangelium, quidam Matthæi authenticum esse existimarent, licet falso, ut scribit idem Hieronymus in Commentariis in Matthæum.

(72) Εἳτε πολλοῖς κατορθώμαστι. Non probo inter-

A παρατένεται (70), καὶ πρὸς τῶν ἐν λόγῳ καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα σπουδὴ δυνατῶν συγχροτεῖσθαι παρειλήφαμεν. Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καὶ ἔκεινο κατροῦ διελάμψαι λόγος ἔχει τὸν δεδηλωμένον, οἷα καὶ ἀπὸ φιλοσόφου ἀγωγῆς τῶν καλουμένων Στωϊκῶν δρμάμενον. Τοσαύτην δ' οὖν φασιν αὐτὸν ἐκθυμοτάτη διεκθέσει προθυμίαν περὶ τὸν θεῖον λόγον ἐνδείξασθαι, ὡς καὶ κήρυκα τοῦ κατὰ Χριστὸν Εὐαγγελίου τοῖς ἐπ' ἀνατολῆς Εὐθεσιν ἀναδειχθῆναι, μέχρι καὶ τῆς Ἰνδῶν στειλάμενον γῆς. Ἡσαν γάρ ἡσαν εἰσέτι τότε πλείους εὐαγγελισταὶ τοῦ λόγου, Ἐνθεον ζῆλον ἀποστολικοῦ μηματος συνεισφέρειν ἐπ' αὐτῆσσι καὶ οἰκοδομῆσαι τοῦ θείου λόγου προθυμούμενοι. Όντιν εἰς γενόμενος καὶ δι Πάντανος, καὶ εἰς Ἰνδῶν ἐλθεῖν λέγεται. Ἐνθα λόγος εὑρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, τὸ κατὰ Ματθαίον Εὔχγγελιον παρά τισιν αὐτῷ: τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκόσιν· οἵς Βαρθολομαίον τῶν ἀποστόλων ἵνα κηρύξῃ, αὐτοῖς τε Ἐβραίων γράμματι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλεῖψαι Γραψῆν (71), ἦν καὶ σώζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον. Οὐ γε μήν Πάντανος ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι (72), τοῦ κατ' Ἀλεξανδρειαν τελευτῶν ἥρεται διδασκαλεῖσθαι, ζώσῃ φωνῇ καὶ διὰ συγγραμμάτων τοὺς τῶν θεῶν δογμάτων θησαυροὺς ὑπομνηματιζόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως (Nic. H. E. iv, 33.)

Κατὰ τοῦτον ταῖς θεῖαις Γραφαῖς συνασκούμενος, ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐγνωρίζετο Κλήμης, δύμώνυμος τῷ πάλαι τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας τηγαναμένῳ φοιτητῇ τῶν ἀποστόλων. Ος δὴ καὶ δονμαστὶ ἐν αἷς συνέτεξεν Ὑποτικάσσεσιν (73), ὃς ἀν διδασκάλου τοῦ Παντανοῦ μέμνηται. Τοῦτον δὲ αὐτὸν καὶ τῶν Στρωμάτων ἐν πρώτῳ συγγράμματι αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ,

pretationem Christophoroni qui verit, propter multa recte facit. Rectius Musculus interpretatus est hoc modo: *Hic igitur Pantænus postquam multis recte fecisset, Alexandrinæ scholæ præficiuntur.*

(73) Ἐν αἷς συρέταξεν Ὑποτικάσσεσιν. Dispositionum libros vertunt Rutilius et Hieronymus, quos deinde cæteri sere omnes secuti sunt. Ego tamen Institutiones sive Informationes malum vertere. Ita Sextus Empiricus libros Pyrrhonianarum hypotyposesον inscripsit, id est, institutionum Pyrrhoniacæ sectæ. Ὑποτικάσσεσι pro instructione seu institutione sumitur in concilio Niceno secundo, ubi Patres de quibusdam sententiis sacrae Scripturae pronuntiant eas esse scriptas εἰς ἡμετέρων ὑποτικῶν. Recte ergo Rutilius in lib. vi, c. 11, hos Clementis Ὑποτικάσσεσι libros Latine Informationes dici possé scribit. Porro ii Clementis libri continebant brevem et compendiariam utriusque Testamento expositionem, ut testator Photius in Bibliotheca. Ob errores autem quibus scabebant, negligenter habiti, tandem perierunt. Nec alia, meo quidem iudicio, causa est cur Papiae et Illeissippi aliquorumque veterum libri intercederint. Excerpta tamen ex Theodoto quæ post Στρωματάς leguntur, descripta videntur ex libris Hypotyposesον, quod miror a némine adhuc animadversum fuisse. Id autem colligitur, tum quod in illis Theodoti excerptis eadem traduntur de Christo, quæ Photius in libris Hypotyposesον a se lecta esse testatur; tum

ἥτις τοὺς ἐμφανιστέρους ἡς κατεῖληφεν ἀποστολικῆς διαδοχῆς ἐπιτημανόμενος (74), ταῦτα φάσιν· « Ἡδη δὲ οὐ γραφὴ εἰς ἐπίδειξιν τετεχνασμένη ἥδε ἡ πραγματεῖα, ἀλλά μοι ὑπομνήματα εἰς γῆρας θησαυρίζεται λήθης φάρμακον· εἰδωλον ἀτεχνώς καὶ σκιαγραφία τῶν ἐναργῶν καὶ ἐμψύχων ἔκεινων ὧν κατηγένθη ἀκοῦσι λόγων τε καὶ ἀνδρῶν μαχαρίων, καὶ τῷ δυτὶ ἀξιολόγων. Τούτων ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος διώνικος, δὲ ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος, τῆς Κοιλῆς ἄτερος αὐτῶν Συρίας (75) ἦν, δὲ ἀπὸ Αἴγυπτου. Ἀλλοι δὲ ἀνὰ τὴν Ἀνατολήν καὶ ταῦτης δὲ μὲν τις τῶν Ἀσσυρίων, δὲ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ Ἐβραίος ἀνέκαθεν. Ὅστατιψ δὲ περιτυχών, δυνάμεις δὲ ἕρα πρώτος ἦν, ἀνεπαυσάμην, ἐν Αἴγυπτῳ θηράσσας λεληθότα (76). Ἀλλ' οἱ μὲν τὴν ἀληθῆ τῆς μαχαρίας διδασκαλίας σώζοντες παράδοσιν, εὐθὺς ἀπὸ Πέτρου καὶ Ἱακώβου, Ἰωάννου τε καὶ Παύλου τῶν ἀγίων ἀποστόλων, παῖς παρὰ πατρὸς ἐκδεξάμενος (ἀλλοι δὲ οἱ πατράσιοι ὅμοιοι), ἤκον δὴ σὺν Θεῷ καὶ εἰς ἡμᾶς, τῇ προγονικῇ ἔκεινα καὶ ἀποστολικῇ κατηγόρους στέρματα. »

tibus, continua successione traditam acceperant, filii, Dei natus ad nostra usque tempora pervenerunt, ut avita et apostolica semina mentibus nostris insererent. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῶν ἐπί τε Ιεροσολύμων ἐπισκόπων
(Nic. II. E. iv, 19).

Ἐπὶ τούτων τῆς ἐν Ιεροσολύμοις Ἐκκλησίᾳς ἐπίσκοπος, διὰ παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν βεβοημένος ἐγνωμίζετο Νάρκισσος, πεντεκαιδεκάτην ἄριων διαδοχὴν, ἀπὸ τῆς τῶν Ἰουδαίων κατὰ Ἀδριανὸν πολιορκίας· ἐξ οὐ δὴ πρώτον τὴν αὐτόθι Ἐκκλησίαν ἐξ θνῶν συστήναι μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς, καθηγήσασθαι τε αὐτῶν πρώτον ἐξ θνῶν ἐπίτικοπον Μάρκον ἐδηλώσαμεν. Μεθ' δὲ ἐπισκοπεύσαι Κασσιανὸν, αἱ τῶν αὐτοῦ διαδοχαὶ (77) περιέχουσι· καὶ μετὰ τοῦ-

quod auctor eorum excerptorum sive sūmum Pantænum magistrum suum appellat. Sic enim ait: «Ο Πάντεντος δὲ ἡμῶν Ἐλεγεν, etc. Fuit autem Pantænus Clementis Alexandrini præceptor, ut scribit Eusebius; quem Clemens in illis *Hypotyposes* libris identidem laudabat, sicut Photius referit. Porro Theodoti excerpta laudat etiam Victorinus Petabionensis episcopus in *Commentario ad Joannis Apocalypsim*.

(74) Ἐπιστημανόμενος. Tres nostri codices, Μαζ., Med. et Fuk. scriptum habent ἐπιστημάτινος. Sed vulgata lectio melior videtur.

(75) Τῆς Κοιλῆς ἄτερος αὐτῶν Συρίας. Ex duobus viris a Clemente memoratis, male interpres hoc loco quatuor fecerunt. Duos enim sacrarum literarum doctores a se auditos hic memorat Clemens; alterum in Achaea, qui Ionicus dicebatur; alterum vero in Italia; et horum quidem alterum e Cœlesyria oriundum fuisse: alterum autem Αἴγυπτum. Præter hos duos, alios quoque in Orientis partibus ab se auditos esse subjungit: alterum Assyrium genere, quem Tatianum esse suspicor; alterum Hebræum ex Palæstina, quem Theophilum esse Cœsariensem episcopum credidit Baroniūs ad annum Christi 185. Assyrium vero illum idem Baroniūs Bardesanum esse opinatur. Ego vero Hebræum illum ex Palæstina oriundum, potius Theodotum esse crediderim: idque ex eo conjicio, quod Epitome *Hypotyposes* Clementis inscribitur. « Ex των Θεοδοτοῦ ἀνατολικῆς διδασκαλίας. Clemens enim

A videtur, ubi præstantissimos 176 quosque apostolice doctrinæ successores a quibus institutus fuerat, recenset his verbis: « Ili quidem libri, nequaquam ad ostentationem elaborati, sed quasi viaticum senectutis, et oblivionis remedium, a me sepositi commentarii reconduntur: ut sint nobis imago quædam et species adumbrata efficacis illius animataeque doctrinæ, quam a viris beatis, et commemoratione profeo dignissimis audire meruimus. Horum alter in Graecia Ionicus, alter in Magna Graecia fuit. Quorum ille quidem ex Cœlesyria erat oriundus, ille vero ex Αἴγυπτῳ. Alii autem in Oriente vixerunt; ex quibus alter quidem fuit Assyrius: alter in Palæstina, ab ultima origine Hebræus. Novissimum vero, tametsi hic doctrinæ merito omnium primus erat, cum casu quodam offendisset, tandem in eo acquievi: quem quidem in Αἴγυπτῳ latenter, tanquam venator indagaveram. Ili ergo sinceram apostolicæ doctrinæ traditionem custodientes, quam jam inde a Petro, Jacobo, Joanne ac Paulo sanctissimis apostolis, tanquam filii a parentibus raro contingat ut parentibus similes sint

B tametsi raro contingat ut parentibus similes sint filii, De Hierosolymorum episcopis.

CAPUT XII.

Eadem temestate Narcissus, Hierosolymorum episcopus, floruit, vir multorum sermonibus nostra quoque artate celebratus. Hic quinque decimum successionis locum obtinuit post obsessionem illam Judæorum, quæ Adriano regnante facta est. Ex quo quidem tempore Ecclesiam illius loci primum ex gentibus coaluisse post eos qui ex circumcisione fuerunt, primumque ex gentibus Marcum illis praesuisse retulimus. Post quem episcopatu functum esse

ea quæ a magistris in Oriente didicerat, vocat Ἀνατολικὴν διδασκαλίαν. Theophilum vero Cœsariensem hic a Clemente non designari, duo mihi argumenta persuadent. Primum quod Theophilus æqualis fuit Clementis. Floruit enim temporibus Victoris papæ, ut ex Eusebio discimus. Deinde Theophilum hunc, Hebræum, aut quod idem est Judæum fuisse, nemo veterum dixit. Jam vero quod spectat ad Bardesanum, neque hic a Clemente intelligi potest. Non enim Assyrius fuit Bardesan, sed Osroenus, oriundus Edessa, quæ caput est Osroense.

(76) Θράσσας λεληθότα. Post hæc verba sequuntur quædam apud Clementem, quæ Eusebius omittere non debuerat. Ex his enim colligi videtur, Pantænum ex Sicilia oriundum fuisse. Annon id aperite innuunt Clementis hæc verba? Στελίχη τῷ δυτὶ ἡ μέλιττα, etc. Cum enim præcedentibus verbis Clemens Pantænum designet, ut testatur Eusebius, hæc quoque ad cumdem Pantænum referantur necesse est. Siculam igitur apem eum nominat Clemens, eo quod de Sicilia esset oriundus. Cum enim Siculam potius apem eum vocaret quam Atticam? Petrus Haltoxius in *Vita Pantæni*, ait illum fuisse genere Hebræum, idque ex Clementis verbis colligit. Verum Clemens plane contrarium innuit. Nam Hebræum quidem illum ait a se auditum esse in Oriente, Pantænum vero in Αἴγυπτῳ.

(77) Αἱ τῶν αὐτοῦ διαδοχαὶ. Nobiles Ecclesiæ, et præsertim quæ ab apostolis institute fuerant,

Cassianum, deinde Publum, postea Maximum, ac deinceps Julianum, episcoporum series quæ in archivis illius Ecclesie servantur, ostendunt. Julianus successit Caius, Caio Symmachus: Symmacho vero alter Caius. Post quem rursus alter Julianus: quem exceptit Capito, ac deinde Valens et Dolichianus. Postremo Narcissus, qui continuo successionis ordine tricesimus ab apostolis fuit.

177 CAPUT XIII.

De Rhodone et Marcionitarum dissensione ab eodem commemorata.

Per idem tempus Rhodon, oriundus ex Asia, et in urbe Roma, ut ipse scribit, a Tatiano illo cuius supra meminimus eruditus, varios conscripsit libros, et cum reliquis adversus Marcionis heresim decertavit. Quam quidem sua ætate in diversas scissam esse sententias narrat, autores illius dissensionis in libris suis referens, et mendacia a singulis eorum excogitata diligenter coarguens. Audi ergo, si placet, cum ita scribentem. « Propterea, inquit, inter se ipsi dissentunt, quippe qui ejusmodi doctrinam tueruntur quæ omnino stare non potest. Nam ex illorum grege Apelles quidem sanctioris vitæ cultum et senectutem præ se ferens, unum salutem esse principium: prophetarum autem oracula ex adversario spiritu profecta esse dicit, virginis cuiusdam dæmoniacæ nomine Philumenæ responsis inductus. Alii vero, perinde ac Marcion ipse, duo inducunt principia, inter quos est Potitus et Basilicus. Illi ergo Ponticum illum lumen secuti, cum divisionem rerum æque ac ille reperire non possent, ad temeritatem deflexerunt, et duo rerum principia nude et absque ulla demonstratione pronuntiarunt. Alii rursus ab his tanquam tempestate in pejus abrepiti, non duas solum, sed tres naturas posuerunt: quorum, ut disciplinæ il-

A τον Πούπλιον, είτα Μάξιμον, καὶ ἐπὶ τούτοις Ἰουλιανόν· Ἐπειτα Γάιον, μεθ' ὃν Σύμμαχον, καὶ Γάιον ἔτερον· καὶ πάλιν ἄλλον Ἰουλιανόν, Καπίτωνά τε πρὸς τούτοις καὶ Οὐάλεντα (78), καὶ Δολιχιανόν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸν Νάρκισσον, τριακοστὸν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατὰ τὴν τῶν ἑξῆς διαδοχὴν γεγενημένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ^η.

Περὶ Ῥόδωνος καὶ ἡς ἐμημόρευσεν κατὰ Μαρκιλίωνα διαφωνίας (Nic. h. E. iv. 25).

Ἐν τούτῳ καὶ Ῥόδων γένος τῶν ἀπὸ Ἀσίας, μαθητευθεὶς ἐπὶ Ρώμης, ὡς αὐτὸς ιστορεῖ, Τατιανός. ὃν ἐκ τῶν πρόσθιν ἐγνωμεν, διάφορα συντάξας βιβλία, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ πρὸς τὴν Μαρκιλίωνος παρατέτεται αἱρεσιν· ἦν καὶ εἰς διαφόρους γνώμας κατ' αὐτὸν διαστᾶσαν ιστορεῖ, τοὺς τὴν διάστασιν ἐμπεποιηκότας ἀναγράφων, ἐπ' ἀκριβές τε τὰς παρ' ἐκάστω τούτων ἐπινεομένας διελέγχων ψευδολογίας. « Ακουε δ' οὖν καὶ αὐτοῦ ταῦτα γράφοντος· « Διὸ τοῦτο καὶ παρ' ἑαυτοῖς ἀσύμφωνο γεγόνασιν, ἀσυστάτου γνώμης ἀντιποιούμενοι. Ἀπὸ γάρ τῆς τούτων ἀγέλης Ἀπελλῆς μὲν ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνονόμενος (79) καὶ τῷ γῆρᾳ, μιαν ἀρχὴν διολογεῖ, τὰς δὲ προφητίας ἐξ ἀντικειμένου λέγει πνεύματος, πειθόμενος ἀποφθέγματι παρθένου δαιμονώσῃ, δνομα Φιλομένης. Ἐτεροι δὲ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ ναύτης Μαρκίλιων (80), δύο ἀρχὰς εἰσηγοῦνται· ἀφ' ὧν εἰσὶ Πότιμος (81) τε καὶ Βασιλικός. Καὶ οὗτοι μὲν κατακολουθήσαντες τῷ Ποντικῷ λύκῳ, καὶ μὴ εὑρίσκοντες τὴν διάρεσιν τῶν πραγμάτων, ὡς οὐδὲ ἔκεινος, ἐπὶ τὴν εὐχέρειαν ἐτράποντο, καὶ δύο ἀρχὰς ἀπεφήναντο ψιλῶς καὶ ἀναποδείκτως. « Άλλοι δὲ πάλιν ἀπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸν κείρον ἐκοινωνεῖσαν, οὐ μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τρεῖς ὑποτίθενται φύσεις, ὧν ἐστιν ἀρχῆγος καὶ προστάτης Σύνερως, καθὼς οἱ τὸ διδασκάλιον αὐτοῦ προ-

episcoporum suorum successionem in archivis reconditam diligentissime servabant, eorum nomina et obitus diem in diptychis perscripientes. Hujusmodi libros accurate excusserat Eusebius noster, sicuti ex hoc loco apparet: qui præcipuarum sedium episcopos non aliunde quam ex hujusmodi tabulis digessit. Quamobrem successiones episcoporum quæ in Historia et in Chronico Eusebii recensentur, maximi facienda sunt, utpote omnium vetustissimæ ac certissimæ.

(78) *Kai Οὐάλεντα.* Ante hunc Valentem desunt nomina duorum episcoporum, Maximi scilicet et Antonini, quæ per negligientiam librariorum omissa sunt. Nam cum Eusebius Narcissum Hierosolymorum episcopum quintum decimum a Marco, et tricesimum ab apostolis suis affirmet, id omnino stare non potest, nisi duos hic episcopos addideris. Certe Eusebius in Chronico, post Capitonem vice-simo sexto ab apostolis locu recesset Maximum ac deinde Autonimum; post hanc Valentem ac Dolichianum, tuin deinde Narcissum. Cum Eusebio consentiunt Georgius Syncellus et Nicephorus, nisi quod inter Julianum et Capitonem Heliam quemadmodum interserunt, quem Eusebius nou agnoscat.

(79) *Ἀπελλῆς ὁ τῇ πολιτείᾳ σεμνονόμενος.* Rutilius verit, qui abstinentia et senectutis prærogativa usus, etc. Recite. Nam πολιτεῖα simpliciter et absolute ponit solet pro abstinentia et strictiore

quadam disciplina. Ita Clemens Alexandrinus in exordio libri primi Stromat. bis usurpat. Sed non video quomodo Apelles jactare se ob continentiam potuerit, qui a Marcione ob stuprum electus, Alexandriam secessit, ut auctor est Tertullianus in libro De præscriptionibus. Quncirea videndum ne vox πολιτεῖα hoc loco aliud quidpiam significet, et pro decurionum sumatur. Nam decuriones πολιτεύμενοι seu πολιτευταὶ dicebantur a Græcis, ut pluribus notavit ad Ann. Marcellinum. Posset etiam quis suspicari scribendum hic esse τῇ πολιτείᾳ σεμ. καὶ τῷ γῆρᾳ. Nam senex Apelles vulgo dicebatur. Sic eum nominat Rhodon infra, et Hieronymus in Catalogo. Constatit hanc emendationem Eusebii in lib. vi, cap. 59, ubi de Alexandro episcopo.

(80) *Ο ναύτης Μαρκίλιος.* Hec est codicis Regii lectio, quain confirmat interpretatio Rutilii. Sic enim ille: *Alii autem, sicut ipse nauia Marcion, duo esse principia introducunt.* Certe Tertullianus in libro De præscriptionibus, testatur Marcionem initio navicularium suis. *Ubi tunc, inquit, Marcion Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus?* In reliquis tamen exemplaribus, Maz., Med. et Fuketii, nec non apud Nicephorium, desunt hæc voces ὁ ναύτης.

(81) *Πότιμος.* Sic, rectius quam Πότιμος, in codice Maz., Med., Fuk. et Saviliiano. Ita enim Theodoreius, in libro i Hæreticarum fabularum, et Rutilius eum nominavit.

βαλλόμενοι λέγουσι. » Γράφει δὲ ὁ αὐτὸς ὡς καὶ εἰς τὴν Λέητον τῷ Ἀπελλῆι, φάσκων οὗτως· « Ὁ γάρ τέρων Ἀπελλῆς συμβίβεται ἡμῖν, πολλὰ μὲν κακῶς λέγων ἡλέγχθη· διθενὲς καὶ ἔφασκε μή δεῖν ὅλως ἐξετάζειν τὸν λόγον, ἀλλ’ ἔκαστον, ὡς πεπίστευκε, διαιμένειν. Σωθήσεσθαι γάρ τούς ἐπὶ τὸν ἑσταυρωμένον ἡλπικότας ἀπεφάνετο, μόνον ἐάν ἐν Ἑργοῖς ἀγαθοῖς εὐρέσκωνται. Τὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον (82) ἐδογματίζετο αὐτῷ πρᾶγμα, καθὼς προειρήκαμεν, τὸ περὶ τοῦ Θεοῦ. «Ελεγε γάρ μιαν ἀρχὴν, καθὼς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος. » Είτε προθεὶς αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δόξαν, ἐπιφέρει φάσκων· « Λέγοντος δέ μου πρὸς αὐτὸν, Πόθεν ἡ ἀπόδειξις; αὐτῇ σοι, ἢ πῶς δύνασαι λέγειν μίαν ἀρχὴν, φράσον ἡμῖν· Ἐψη, τὰς μὲν προφητείας ἑαυτᾶς ἐλέγχειν, διὰ τὸ μηδὲν διως ἀλλήθες εἰρηκέναι. «Ασύμφωνοι γάρ ὑπάρχουσι καὶ ψευδεῖς, καὶ ἑαυταῖς ἀντικείμεναι. Τὸ δὲ πῶς ἐστι μία ἀρχὴ, μὴ γινώσκειν ἔλεγεν, οὕτω δὲ κινεῖσθαι μόνον. Εἰτ’ ἐπομοσαμένου μου τάληθες εἰπεῖν, δώμανεν ἀληθεύων λέγειν, μὴ ἐπίστασθαι (83) πῶς εἰς ἐστιν ἀγέννητος Θεός, τοῦτο δὲ πιστεύειν. «Ἐγὼ δὲ γελάσας, κατέγρων αὐτοῦ, διότι διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκανήσεις τὸ διδάσκαλον ὑπὸ αὐτοῦ κρατύνειν. » Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι Καλλιστίων προσφωνῶν, διὰ τὸ μεμαθητεῦσθαι ἐπὶ τῷ Ρώμης Τατιανῷ ἑαυτὸν δημολογεῖ. Φησὶ δὲ καὶ ἑαυτοῦ διδάσκαλος εἶναι λέγων, οὐκανήσεις τὸ διδάσκαλον ὑπὸ αὐτοῦ κρατεῖν. » Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ συγγράμματι Καλλιστίων προσφωνῶν, διὰ τὸ μεμαθητεῦσθαι ἐπὶ τῷ Τατιανῷ, αὐτὸς δὲ Πόδεων ἐν ἴδιῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἑκείνου προβλημάτων ἐπὶλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπιχειρεῖται. Φέρεται δὲ τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν Εξανημερον ὑπόμνημα. «Οὐ γέτοι Ἀπελλῆς οὗτος, μυρία κατὰ τοῦ Μωϋσέως ἡσένησε νόμου, διὰ πλειστῶν συγγραμμάτων τοὺς θείους βιασφημίσας λόγους, εἰς ἔλεγχόν τε, ὡς γε δὴ ἐδόκει, καὶ ἀνατροπήν αὐτῶν οὐ μικράν πεποιημένος σπουδὴν. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τούτων.

meron Commentarii. Iste porro quem diximus Apelles, plurima adversus legem Mosaicam impie est loceutus; multisque libris maledicentissimis oracula divina insectatus est, dum ea consultare, et ut quidem sibi videbatur, penitus evertere, ingenti studio molitur. Verum de his hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῶν κατὰ Φρύγας φευδοπροφητῶν
(Nic. H.E. i, 20).

Μισόκαλός γε μήν εἰς τὰ μάλιστα καὶ φιλοπόνηρος ὁ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολέμιος, μηδένα τε μηδαμῶς τῆς κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδουλῆς ἀπολιπών τρόπον, αἱρέσεις ἔνας αὐθίς ἐπιφύεσθαι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐνήργει· ὃν οἱ μὲν ιοδόλων δίκην ἐρπετῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας καὶ Φρυγίας εἰρπον, τὸν μὲν

(82) *Tὸ δὲ πάντων ἀσαφέστατον. Rūsinus legit sapientiam, ut ex versione ejus constat quæ sic habeat: Manifeste tamen decernebat de Deo, sicut prædictimus, unum esse principium. Quam lectionem secutus est etiam Christophorus. Verum hæc interpretatio ferri non potest. Primum enim verbum ἐδογματίζετο passivam habet significationem. Deinde, tantum abest ut Apelles disputationem de Deo, manifestam atque expeditam esse diceret, quin potius asserebat, rem esse omnium obscurissimam, prorsusque nihil sciri posse de Deo, ac ne ipsos quidem prophetas quidquam de Deo mani-*

lūs sectatores memorant, princeps et antesignanus suit Syneros. » Ideum Rhodon se cum Apelle co hoc cutum esse scribit his verbis: « Senex enim Apelles, inquit, initio nobiscum colloquio, multa quidem perperam dicere convictus est. Quamobrem etiam asserbat non esse omnino examinandam fidem, sed unumque in eo quod semel imbibisset, persistere oportere. Quippe eos qui in Crucifixō spem suam collocassent, servandos esse affirnabat, dummodo in bonis operibus deprehenderentur. Rem vero omnium obscurissimam esse statuebat, ut diximus, quæstionem de Deo. Unum siquidem principium esse dicebat sicut et nostra religio docet. » Universa deinde ejus doctrina in medium proleta, hæc subiungit: « Cum vero ipsi dicerem: B Unde hæc tibi demonstratio, aut qua ratione affirmare potes unum 178 esse principium? Dic nobis si placet. Tum ille respondit: Prophetias eo quod nihil omnino veri dicant, seipsas refellere. Sunt enim, aiebat, dissonantes et falsæ ac sibi met ipsis contrariae. Porro qua ratione unicum esset principium, se quidem nescire profitebatur; sed tamen moveri atque impelli ut ita sentiret. Post hæc cum eum jurejurando adegitsem, ut ex animi sui sententia loqueretur, juravit se verum dicere, nec se omnino scire qua ratione unus esset ingenitus Deus, se tamen ita credere. His auditis ego hominem deridens reprehendi, qui cum se doctorem prosteretur, doctrinam suam rationibus confirmare non posset. » Cæterum in eodem libro quem Callistioni nuncupavit, Koinæ a Tatiano se eruditum esse testatur. Refert etiam a Tatiano elucubratum esse Quæstionum librum, in quo cum Tatianus obsequios atque involutos sacre Scripturæ locos se expositurum esse promisisset, ipse Rhodon solutiones quæstionum Tatiani peculiari opere edituram se esse proflletur. Exstant etiam ejusdem in Hexa-

*capitum XIV.
De falsis prophetis Cataphrygarum.*

Cæterum hostis Ecclesiæ Dei, qui semper virtuti infestus est et malis delectatur, nec ullam unquam insidiandi hominibus speciem atque occasionem prætermittit, peregrinas quasdam hæreses adversus Ecclesiam pullulare iterum fecit. Quarum sectatores alii quidem venenatorum anguum instar per-

feste, atque ut res est pronuntiasse, quemadmodum infra docet Rhodon.

(83) *Mὴ ἔστασθαι. In eo quidem non valde reprehendens erat Apelles, quod dicere nescire se quomodo unus esset ingenitus Deus, se tamen ita credere. Verum in eo aberrabat, quod prophetias quibus ex de uno et ingenito Deo doctrinam traditur, prorsus repudiabat; et quod philosophias imperitissimius, aliorum se doctorem proflletur. Ilac de causa merito a Rhodone suggillatur. [Stroth. Διηθεύειν, λέγων ex Stephan. Nic. scripsit. H.]*

Asiam Phrygiamque repserunt. Qui et Montanum Paracletum, duasque ejus conites Priscillam et Maximillam Montani prophetissas esse iactabant.

CAPUT XV.

De Blastis schismate quod factum est Romæ.

Alli vero in urbe Roma viguerunt, quorum dux fuit Florinus quidam presbyterii in Ecclesia gradu dejectus; et Blastus simili errore implicatus. Qui quidem 179 quamplurimos ab Ecclesiæ gremio abstrahentes, in suam sententiam perduxerunt, cum uterque scorsum novam doctrinam adversus fideli veritatem invehere laboraret.

CAPUT XVI.

Quænam de Montano et de falsis illius prophetis memorenatur.

Et adversus Cataphrygarum quidem hæresim propugnator veritatis Deus, tum Apollinarem Hieropolitanum, cuius supra meminimus, tum alios cum illo quamplures doctrina et eloquentia præstantes, tanquam validum atque invictum telum excitavit. A quibus etiam uberrima nobis materia ad præsentem historiam reducta est. Unus igitur ex illis in ipso principio operis quod *adversus Cataphrygas* composuit, prius se cum illis nuda voce dimicasse admonet, eorumque errores coarguisse. Sic enim sermonem suum orditur: « Cum iamdum id mihi in unus injunxeris, Avirci Marcellæ charissime, ut *adversus Miltiadis* hæresim opus aliquod componerem, anceps tamen atque animo du-

(84) *Παραχληστὸν πτώματον.* Dupli modo explicari potest vox πτῶμα. Rutilius quidem et Christophorus pro errore sumpserunt. Et ita Eusebius hanc vocem alicubi usurpavit, ut memini. Nicephorus vero pro exauctoratione sumpsit, et Blastum gradu presbyterii pulsum, perinde ac Florinum, intellexit.

(85) *Τὸν εἰρημένων δῆ τις.* Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in optimis codicibus Mazar. ac Med. desunt duas postremæ voces δῆ τις. In Fuketiano autem ita scriptum habetur τὸν εἰρημένων, δῆν πρῶτον, etc. Porro quisnam sit iste ex eis libro *adversus Cataphrygas* testimoniūm hic assert Eusebius, variae sunt scriptorum opinione. Rutilius quidem et Nicephorus in lib. iv, cap. 23, eosque secutus Baronius, hunc Apollinarem Hieropolitanum esse existimarent, quem paulo ante nominavit Eusebius. Hieronymus vero in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Apollonium esse credit, graviori errore. Idem tamen de Miltiade loquens, Rhoconem hujus libri auctorem videtur facere. Nam in *Apollonio* quidem hoc dicit: *Apollonius vir disertissimus scriptis adversus Montanum, Priscillam et Maximillam insigne et longum volumen, in quo asserit Montanum et insanas vates periisse suspedio.* In Miltiade vero sic ait: *Miltiades, cuius Rhodon in opere quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur, etc.* Sed utrobique memoria labitur Hieronymus, dum Apollonio et Rhodoni tribuit quæ dicta sunt a scriptore innominato, cuius hic fragmenta refert Eusebius. Hunc porro non esse Apollinarem Hieropolitanum, ex eo patet quod Apollinaris quidem adversus Cataphrygarum hæresim adhuc nascentem libros scripsit, ut t: statur Eusebius in fine lib. iv. Hic autem ignotus auctor, post Montani et Maximillam ac Theodoti mortem libros suos exaravit, ut ex fragmentis

Α παράκλητον Μοντανὸν, τὰς δ' ἐξ αὐτοῦ γναῖκες. Πρίσκιλλαν καὶ Μαξίμιλλαν, ὡσάν τοῦ Μοντανοῦ προφήτειας γεγονυτας αὐχοῦντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Βλάστον ἐπὶ Ρώμης γενομένου σχίσματος.

Οἱ δ' ἐπὶ Ρώμης ἱκμαζον, ὃν ἤγειτο Φλωρίνος, πρεσβυτερίου τῆς Ἐκκλησίας ἀποπεσῶν, Βλάστος τε σὺν τούτῳ παραπλησίῳ πτώματι (84) κατεσχημένος. Οἱ καὶ πλεον τῆς Ἐκκλησίας περιέλκοντες, ἐπὶ σφῶν ὑπῆργον βούλημα, θάτερος; Ιδίως περὶ τὴν ἀλήθειαν νεωτερίζειν πειρώμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

*Οσα περὶ Μοντανοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ γενεδεσπροσητῶν μημηορεύεται (Nic. H. E. iv, 25).

Πρὸς μὲν οὖν τὴν λεγομένην κατὰ Φρύγας αἵρεσιν, ἐπλον ἰσχυρὸν καὶ ἀκαταγνώστον ἐπὶ τῆς Ἱεραπλεως τὸν Ἀπολινάριον, οὗ καὶ πρόσθεν μνῆμην δὲ λόγος πεποιητο, ἄλλος τε σὺν αὐτῷ πλείους τῶν τρινακτέων λογίων ἀνδρῶν ἡ τῆς ἀληθείας ὑπέρμαχος ἀνίστη δύναμις, ἐξ ᾧ καὶ ἡμῖν ἴστορίας πλείστη τις ὑπόθεσις καταλείπεται. Ἀρχόμενος γοῦν τῆς κατ' αὐτῶν γραφῆς τῶν εἰρημένων δῆ τις (85), πρῶτον ἐπισημαίνεται: ὃς καὶ ἀγοράζεις κατ' αὐτῶν ἐπεξέλθοις ἐλέγχοις. Προοιμιάτεται: γοῦν τοῦτον τὸν τόπον: «Ἐπειστονόδου καὶ ἵκανοντας χρήνου, ἀγαπητὲς Ἄουρας Μάρκελλες (86), ἐπιταχθεὶς ὑπὸ σοῦ συγγράψαι τινὲς λόγους εἰς τὴν τῶν κατὰ Ἀλεξανδρηνοῦ (87) λεγομένων αἵρεσιν, ἐρεκτικώτερον πως (88) μέχρι νῦν διεκελ-

C liquet. Plura vide apud Halloixium in notationibus ad Vitam S. Apollinaris, cap. 3. Qui tamen in eo fallitur, quod dicit, librum Miltiadis ab hoc scriptore redactum esse in compendium. Quem quidem errorem abunde refellimus in capite sequenti.

(86) *Ἀουράς Μάρκελλες.* Rectius in cod. Maz., Med. et Fuk. scribitur Αὔρατε. Apud Nicephorum in lib. iv legitur Ἀδέρχει. In Menologiis Græcorum, ad diem 22 Octobris, mentio fit τοῦ ἀγίου καὶ Ιεποστόλου Ἀδέρχου ἐπισκόπου Ἱεραπλεως, τοῦ θαυματουργοῦ, cuius Vitam Graece edidit P. Halloixius in tomo II *De illustribus Orientalis Ecclesiæ scriptoribus.* Est autem id nomen Latinum, ut opinor, quippe cum nullam habeat Græcae originis natum.

(87) *Vulg. Τὸν κατὰ Μιλτιάδην.* Nicephorus addit sōον δὲ εἰπεῖν Μοντανόν, quod scholii vice a Nicephoro additum esse non dubito. Sed cur hic quisquis est iuniorius auctor, hæresim Cataphrygarum, Miltiadis potius quam Montani sectam appellaverit, obscurum est. Non enim hic Miltiadem illum intelligit, de quo Eusebius in sequenti capite loquitur. Is enim pro catholica veritate adversus Cataphrygas scripsit. Itaque Joannes Langus, vir doctissimus, qui Nicephorum interpretatus est, hoc loco Alcibiadem pro Miltiade emendavit. Certe Alcibiades inter præcipuos auctores sectæ Cataphrygarum memoratur ab Eusebio supra in cap. 5 hujus libri. Aut igitur hic legendum est Alcibiades, aut illuc scribendum Miltiades.

(88) *Ἐγενερικότερον πως.* In codice Regio ac Medicino πως accentum rejicit in ultimam syllabam antecedentis vocabuli. Quod ideo notare volui, quia ad marginem editionis Genevensis id ipsum indicatur paulo obscurius. In codice quoque Maz. et Fuk. πως accentum rejicit in antecedente vocem.

μην, οὐκ ἀπορίᾳ τοῦ δύνασθαι ἐλέγχειν μὲν τὸ φεῦδος, μαρτυρεῖν δὲ τῇ ἀληθεῖᾳ· δεδιώς δὲ καὶ ἔξευλαδούμενος, μή πῃ δόξω τισιν ἐπισυγγράφειν ή ἐπιδιατάσσεσθαι τῷ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου Καινῆς Διαθήκης λόγῳ, ώς μήτε περοσθεῖναι μήτ’ ἀφελεῖν δυνατὸν, τῷ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸν πολιτεύεσθαι προηρημένῳ. Προσφάτως δὲ γεννήμενος ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ τόπον Ἐκκλησίαν (89) ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ, ὡς αὐτοὶ φασι, προφητείας, πολὺ δὲ μᾶλλον, ὡς δειχθῆσται, φευδοπροφητείας διατεθρυλλημένην (90), καθέσθιον δυνατὸν, τοῦ Κυρίου παρασχόντος περὶ αὐτῶν τε τούτων καὶ τῶν προτεινομένων ὑπὸ αὐτῶν ἔκαστά τε (91) διελέχθημεν ἡμέραις πλείσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ὡς τὴν μὲν Ἐκκλησίαν ἀγαλλιασθῆναι, καὶ πρὸς τὴν ἀληθειαν ἐπιφράσθηναι, τοὺς δὲ ἔκενταίς πρὸς τὸ παρόν ἀποκρουσθῆναι, καὶ τοὺς ἀντιθέτους (92) λυπηθῆναι. Ἀξιούντων οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων, σπάως τῶν λεχθέντων κατὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ ὑπόμνημά τι καταλίπωμεν, παρόντος καὶ τοῦ συμπρεσβυτέρου τημῶν Ζωτικοῦ τοῦ Ὁστρηνοῦ (93), τοῦτο μὲν οὐκ ἐπράξαμεν, ἐπηγγειάμενα δὲ ἐνθάδε γράψαντες τοῦ Κυρίου διδόντος, διὰ σταυδῆς πέμπειν αὐτοῖς. » Ταῦτα καὶ ἔτῆς τούτοις ἔτερα καταρχάς εἰπών τοῦ λόγου, τὸν αἴτιον τῆς δηλουμένης αἱρέσεως προΐων τοῦτον ἀνιστόρει τὸν τρόπον· « Ητοίνυν ἔνστασις αὐτῶν καὶ ἡ πρόσφατος τοῦ ἀποσχίσματος αἱρέσις πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν αἴτιαν Ἐσχε τοιαύτην. Κώμη τις εἶναι λέγεται ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ (94), καλουμένῃ Ἀρδανδήν τονομα· ἐνθα φασὶ τινα τῶν νεοπίστων πρώτως, Μοντανὸν τὸνομα, κατὰ Γράτον Ἀσίας ἀνθύπατον, ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείᾳ δόντα πάροδον εἰς ἐκυρὸν τῷ ἀντικειμένῳ, πνευματοφορηθῆναι τε καὶ αἰφνιδίῳ ἐν κατοχῇ τινι καὶ παρεκστάσει γενόμενον, ἐνθουσιάν, ἀρξασθαι τε λαλεῖν καὶ ξενοφωνεῖν, πάρα τὸ κατὰ παράσοιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀναθεν τῆς

(89) Τὴν κατὰ τόπον Ἐκκλησίαν. Editum fuerat τὴν κατὰ Πόντον Ἐκκλησίαν: sed longe præferenda est codicis Regii scriptura, quam receperimus ex Nicephoro in lib. iv, cap. 23^o id est, Ecclesiæ illius loci, Ancyra scilicet. Sic in inscriptione epistolæ Smyrnensis ad reliquas Ecclesiæ: Καὶ πάσας ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἀγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας παρικλαῖς. Et infra in hac pagina. Textus vulg. ante, κατὰ Πόντον.

(90) Διατεθρυλλημένην. Id est, personantem ac perstrepeniem. Tota enim Ecclesia illius loci rumore novæ prophetiæ personabat, cum ob tanta rei uovitatem cuncti de ea re loquerentur. Ex quo appareat, denuo prophetiæ jam tum illis temporibus in Ecclesia rarum atque inuisitatum fuisse; quippe cum exorta Montani prophetia, tantos tumultus tum temporis in Ecclesia excitaverit. Quod certe non contigisset, si solemne tum ac pervulgatum in Ecclesia sūisset prophetiæ uonum. Porro διατεθρυλλημένην Langus vertit *decañalam*.

(91) ἔκαστα τε. Amplerior emendationem Christophersoni, qui ἔκάστοτε correxit, id est, *assidue*, *quotidie*, et sic Savilius ad oram libri sui ēmendavit.

(92) Καὶ τοὺς ἀντιθέτους. Malim ἀντιθέους, ut legitur ad marginem editionis Genevensis. Cum enim iam dixerit τοὺς ἔκενταίς ἀποκρουσθῆναι, ineptissima esset repetitio, si τοὺς ἀντιθέτους iterum nonuinaret. Verum ἀντιθέους, quod longe gra-

A bius haec tenus substi : non quod aut mendacium refellere, aut veritati patrocinari minime valorem : sed quod verebar ac reforinidabam, ne forte qui busdam viderer evangelicæ Novi Testamenti doctrinæ quidquam scribendo addere, et denuo statuerem voluisse : cui tamen neque adjici quidquam neque adimi fas est, ab eo præsentim qui ex Evangelii præceptis vitam agere instituerit. Nuper vero cum essem Aneyræ in Galatia, et Ecclesiam illius loci nova illa non ut ipsi dicunt propheta, sed, ut postea demonstrabitur, pseudoprophetia turhatam deprehendissem ; quantum facere potui, Deo juvante, tum de his ipsis, tum de reliquis omnibus quæ ab illis proponebantur, singillatim in ecclesia disserui pluribus diebus : adeo ut Ecclesia quidem incredibili gaudio affecta, et in veritate fidei magnopere confirmata sit; adversarii vero tunc quidem fugati et Dei hostes non mediocri dolore percussi fuerint. Cum vero ejus loci presbyteri postularent ut eorum quæ contra veritatis adversarios dicta fuerant, commentarium ipsis scriptum relinquem : astante etiam compresbytero nostro Zoticō Otreno, id quidem minime præstiti; **180** sed simul atque hoc rediissem, scripturum me omnia, et ad ipsos quamprimum missurum Deo favente promisi. » Hæc et alia in exordio operis postquam dixit, paulatim ulterius progressus, supradictæ hæresis auctorem describit his verbis: « Igitur obstinata illorum coitio adversus Ecclesiam, et nova perniciosi schismatis hæresis, hanc habuit originem. Vicus quidam esse dicitur in Mysia contermina Phrygiæ nomine Ardaba. In quo aiunt Montanum quemdam ex iis qui fidelium numero recens ascripti fuerant, immodica primi loci cupiditate captum, primum sub Grato Asiæ proconsule adiutum in se adversario spiritui præbuisse : et dæmone repletum

vins est, appellat Montanistas, id est, *Dei adversarios*, eo quod novum Paracletum inducerent. Atque ita in codice Fuk. et Savil. scriptum habetur. Si quis vero ἀντιθέτους retinere maluerit, non repugabo. Infra enim dicuntur ἀντιδιατιθεμένοι, ut et apud Greg. Nyssenium lib. i *Contra Eunomium*, et Paulum in II ad Timoth.

(93) Τοῦ Ὁστρηνοῦ. Male apud Nicephorum legitur Ὁστρηνοῦ. Distinguendus autem videtur hic Zoticus Otrenus a Zoticō, Comanensi episcopo, cuius infra meininit hic auctor. Nam Comanensis ille antiquior fuit.

(94) Εὐτῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ. Russus virtut, vicus quidam esse dicitur apud Phrygiam Mysie civitatem, ineptissime. Nec melius Musculus et Christophorus interpretantur apud Mysiam Phrygiæ. Quid enim, amabo, sibi vult Mysia Phrygiæ? Duplex olim fuit Mysia, sicut et Phrygia, teste Strabone in lib. xii: alia major, quam Olympenem vocat Strabo; alia minor, quam Helleponiam vocat Ptolemaeus. Ultraque porro Phrygiæ contermina fuit. Unde natum proverbiū apud Græcos: Χωρὶς τὰ Μυσῶν. Fuit et altera Mysia in Europa, Thraciæ contributa, quam Latini quidem Mœsiām vocant, Græci vero semper Mysian. Ad hujus ergo distinctionem ἡ κατὰ Φρυγίαν Μυσίᾳ hic dicitur Mysia Phrygiæ contermina, seu Asiatica. Porro vicus iste in codice Maz. dicitur Ἀρδανδή.

subito quodam furore ac mentis excessu concuti cœpisse, et nova quædam atque inaudita proloqui; bariolantem ac prædicentem futura, præter morem atque institutum Ecclesiæ a majoribus traditum et continua deinceps successione propagatum. Porro ex his qui tunc temporis adulterinos hominis sermones audierant, alii quidem ut abrepitium et dæmoniacum ac spiritu erroris actum, turbasque in populo excitantem indignabundi objurgabant, et loqui ulterius prohibebant. Quippe qui in mente haberent discrimen a Domino prænotatum, minasque quibus jubemur adventum falsorum prophetarum vigilanter ac sollicite observare. Alii vero velut sancto Spiritu et prophetæ gratia elati inflatile, mirum in modum, et distinctionis a Domino præmonstratae penitus obliti, illum infatuantem et adulatorem vulgique seductorem spiritum ultra ad loquendum provocabant, capiti ejus illecebribus, et in fraudem inducti. Hac igitur arte seu potius fraude ac versutia diabolus adversus eos qui dicto Domini audientes non erant, exitium machinatus, cum ab illis immerito coleretur, mentes eorum a vera fide secubantes somnoque oppressas excitavit paulatim ac vehementius inflammavit. Quippe duas alias mulierculas suscitavit, et adulterino spiritu replevit, adeo ut ipsæ quoque perinde ac supra memoratus ille, insana quædam et importuna atque aliena loquerentur. Et eos quidem qui ea re delectabantur atque intumescebant, spiritus ille beatos prædicabat, et promissorum magnitudine supra modum inflabat. Interdum tamen conjecturis et fide dignis argumentis utens, palam eos condemnabat, 181 quo scilicet etiam objurgatorius videretur. Hi per pauci erant Phryges, hujusmodi fraude decepti. Universam vero, quæ per orbem terrarum sparsa est, Ecclesiam, idem ille arrogantissimus spiritus inaledictis appetere eos docebat, eo quod nec honore, nec aditum ullum ad ipsam pseudopropheticus spiritus reperiret. Nam cum fidèles qui in Asia erant, sæpius et in plurimis Asiæ locis ejus rei

(95) *Katà τῶν πυρηκῶν. Rusinus indisciplinatos vertit, Musculus immorigeros, non male. Intelliguntur enim ii qui præceptum Domini, quo præmoniti fuerant, ut a falsis prophetis caverent, negligebant: τῆς διαστολῆς τοῦ Κυρίου ἐπιδανθανόμενοι, ut supra loquitur hic innominatus scriptor. Pessime Christophorus.*

(96) *Tὴν ἀποκεκομημένην. Metaphora est a mulieribus, quæ, reliquo mariti lboro, sūtiū ad mœchum transeunt. Nam κοιμάσθαι, seu dormire, de hujusmodi adulteriis dici solet, ut in libris sacris occurrit non semel. Quod cum non intelligeret Christophorus, erroris somno consopitam vertit.*

(97) *Kal τοὺς μὲν χαρούτας. Hæc periodus connectenda est cum illa sequenti τὴν δὲ καθόλων, etc. Sic enim sensus integer absolvitur; quod interpres non animadverterunt. Tamen acumen interpres in hoc præcipue elucet, ut verborum ac sensus ἀκολουθav diligenterissime conjectetur. Porro hic locus in codi. Maz., Med., Fuk. et Savil. ita legitur, καὶ τοὺς μὲν χαρούτας καὶ χαυνούμενους ὑπ' αὐτῶν, etc.*

(98) *Ira καὶ ἐλεγχικόν. Sciebat Montanus, seu*

A Έκκλησίας Εθος δῆθεν προφητεύοντα. Τῶν δὲ κατ' ἑκένον καὶ ροῦ ἐν τῇ τῶν νόθων ἐκφωνημάτων ἀκροάσει γενομένων, οἱ μὲν ὡς ἐπὶ ἐνεργουμένῳ καὶ δαιμονῶντι καὶ ἐν πλάνης πνεύματι ὑπάρχοντι καὶ τοὺς δῆλους ταράττοντι ἀχθόμενοι ἐπετίμων, καὶ λαλεῖν ἐκώλυσον, μεμνημένοι τῆς τοῦ Κυρίου διαστολῆς τε καὶ ἀπειλῆς, πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἐγρηγορότας παρουσίαν· οἱ δὲ ὡς ἄγιοι Πνεύματι καὶ προφητικῷ χαρίσματι ἐπαιρόμενοι καὶ οὐχ ἔκιστα χαυνούμενοι, καὶ τῆς διαστολῆς τοῦ Κυρίου ἐπὶ λαλανθάνομενοι, τὸ βλαψίφρον καὶ ὑποκοριτικὸν καὶ λασπλάνον πνεῦμα προβάλλοντο, θελγόμενοι καὶ πλανώμενοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ μηκέτι κωλύεσθαι σιωπᾶν. Τέχνη δὲ τινι, μᾶλλον δὲ τοιαύτῃ μεθόδῳ κακοτεχνίας διάβολος τὴν κατὰ τῶν παρηκόμων (95) ἀπώλειαν μηχανησάμενος, καὶ παρ' ἀξίαιν ὑπ' αὐτῶν τιμώμενος, ὑπεξήγειρε τε καὶ προσεξέκαυσεν αὐτῶν τὴν ἀποκεκιμημένην (96) ἀπὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως διάνοιαν, ὡς καὶ ἐτέρας τινάς δύο γυναικας ἐπεγείραι, καὶ τοῦ νόθου πνεύματος πληρῶσαι, ὡς καὶ λαλεῖν ἐκφρόνως καὶ ἀκαίρως καὶ ἀλλοτριοτρόπως δομοίως τῷ προειρημένῳ, καὶ τοὺς μὲν χαίροντας (97) καὶ καυχωμένους ἐπ' αὐτῷ, μακαρίζοντος τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐπαγγελμάτων ἐκφυιοῦντος, ἕσθ' ὅπῃ δὲ καὶ κατακρίνοντος στοχαστικῶς καὶ ἀξιοπίστως αὐτοὺς διντικρύς, ἵνα καὶ ἐλεγκτικὸν (98) εἴναι δοκῇ· ὅλιγοι δὲ ἡσαν οὗτοι τῶν Φρυγῶν ἔχηπατημένοι· τὴν δὲ καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ἐκκλησίαν βλασφημεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπτυθαδισμένου πνεύματος, δι τοῦ μήτε πάρδον εἰς αὐτὴν τὸ ψευδοπροφητικὸν ἐλάμβανε πνεῦμα. Τῶν γάρ κατὰ τὴν Ἀσίαν πιστῶν πολλάκις καὶ πολλαχῆ τῆς Ἀσίας εἰς τοῦτο συνελθόντων (99), καὶ τοὺς προσφάτους λόγους ἔξετασάντων καὶ βεβήλους ἀποφηνάντων καὶ ἀποδοκιμασάντων τὴν αἵρεσιν, οὕτω δὴ τῆς τε Ἐκκλησίας ἔξιώσθησαν, καὶ τῆς κοινωνίας ἐρχθησαν. » Ταῦτα ἐν πρώτοις ιστορήσας, καὶ δε' ὅλου τοῦ συγγράμματος τὸν ἐλεγχὸν τῆς κατ' αὐτοὺς πλάνης ἐπαγαγὼν, ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς τελευτῆς τῶν προδεσθημένων ταῦτα φησιν. « Ἐπει-

D dæmon qui per Montani os loquebatur, olim a Domino prædictum fuisse, fore ut Spiritus Dei in adventu suo mundum argueret de peccato. Itaque dæmon ille ut verum Dei Spiritum se esse auditribus confirnaret, eos interdum arguebat et ohijugabat. Vide Ambrosium in Epist. ad Thessal., cap. 5. Cuius verba hic merentur ascribi: *Hinc est, unde et Joannis apostoli Epistola « Nolite, inquit, omni spiritui credere; sed probate spiritus si ex Deo sunt: » quia si multa bona dicat, in aliquo autem, quod fidei adversum est, promat, sciatur non esse Spiritus sanctus. Nihil enim erroris in Spiritu sancto poterit reperiri. Sed ut per exercitium eloquii quædam spiritualia, quædam vero carnalia, quia omnis error carni deputatur, aut certe commentio quodam usitatis bona fingit, ut his inserat mala, sicut supra menovavi, quemadmodum in Montano et Priscilla et Maximilla prophetis Cataphygarum spiritus mundi imitatione boni simulabat, ut per multa verisimilitudinæ, necnon et vera, mentiretur se esse Spiritum sanctum.*

(99) *Eἰς τοῦτο συρεθόρτων. Christophorus legisse videtur εἰς ταῦτα.*

δὰν τοίνυν καὶ προφητοφόντας ἡμᾶς ἀπεκάλουν, διτοὺς ἀμετροφώνους (1) αὐτῶν προφήτας ἐδεξάμεθα τούτους γάρ εἶναι φασιν, οὐσπερ ἐπηγγεῖλατο τῷ λαῷ πέμψειν δὲ Κύριος, ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν πρὸς Θεοῦ, ἔστι τις, ὡς βέλτιστοι, τούτων τῶν ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ γυναικῶν λαλεῖν ἀρχαμένων, δοτις ὑπὸ Ιουδαίων ἐδώθη, ή ὑπὸ παρανόμων ἀπεκτάνθη; οὐδεὶς οὐκέ γέ τις αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ τοῦ ὄντος (2) ἀνεσταυρώθη; οὐ γάρ οὐν· οὐδὲ μήτη οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις ἐμαστιγώθη ποτὲ, ή ἐλιθοβολήθη; οὐδαμός εἰσιν. «Ἄλλως δὲ θανάτῳ τελευτῆσαι λέγονται Μοντανός τε καὶ Μαξιμίλλα. Τούτους γάρ ὑπὸ πνεύματος βλαψίφρονος ἔκατερος ὄποκινήσαντος, λόγος ἀναρτῆσαι ἐστοὺς, οὐχ δικοῦ, κατὰ δὲ τὸν τῆς ἔκαστου τελευτῆς καιρὸν φῆμη τολλή· καὶ οὗτω δὲ τελευτῆσαι καὶ τὸν βίον κατετρέψαι, Ἰουδαία προδότου δίκην. Καθάπερ καὶ τὸν θευμαστὸν ἐκεῖνον τὸν πρώτον τῆς κατ' αὐτοὺς λεγομένης προφῆτας οὖν ἐπίτροπόν (3) τινα Θεόδοτον, πολὺς αἱρεῖ λόγος (4), ὡς αἱρόμενόν ποτε καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανοὺς παρεκστῆναι (5) τε καὶ καταπιστεῦσαι ἐστὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι, καὶ δισκευθέντα, κακῶς τελευτῆσαι. Φασὶ γοῦν τοῦτο οὕτως γεγονέναι. Ἀλλὰ μὴ ἀνεῖ (6) τοῦ ιδείν ἡμᾶς, ἐπίστασθαι τι τῶν τοιούτων νομίζομεν, ὡς μακάριες. Ἰσως μὲν γάρ οὕτως, Ἰσως δὲ οὐχ οὕτως τετελευτήκασι Μοντανός τε καὶ Θεόδοτος καὶ ἡ προειρημένη γυνή. • Αὔθις δὲ τῷ αὐτῷ φησι λόγῳ, τοὺς τότε ἵεροις ἐπισκόπους πεπειράσθαι μὲν τῷ ἐν τῇ Μαξιμίλλῃ πνεύμα διελέγξαι, κεκαλύσθαι δὲ πρὸς ἑτέρων, συνεργούντων δηλαδὴ τῷ πνεύματι. Γράφει δὲ οὕτως· • Καὶ μὴ λεγέτω ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ Ἀστέριον Οὐρανὸν (7) τῷ διὰ Μαξιμίλλης πνεῦμα, διώχο-

A causa convenienter, nonamque illam doctrinam examinassent, et profanam atque impianam judicassent, damnatae hæresi isti ab Ecclesiæ et Adelium communione expulsi sunt. » His in principio operis commemoratis, ac per totum deinceps librum consultatione illorum erroris adjecta, supradictus scriptor in secundo libro de illorum quos dixi obitu ita scribit: « Quando igitur, inquit, prophetarum nos intersectores vocarunt, propterea quod loquaces ipsorum prophetas non admisimus (hos enim esse affirmant, quos Dominus populo se missurum esse promiserit), respondeant nobis, quæso, per Deum: estne aliquis eorum qui jam inde a Montano et milieculis garris primum cooperunt, qui a Judæis persecutionem passus sit, aut ab impiis trucidatus? Nemo certe. Nec vero ullus eorum pro Christi nomine prehensus, in crucem actus est: sed neque illa mulier in Judæorum synagogis aut flagris cæsa aut lapidibus impedita est. Nusquam profecto, nec unquam. Imo longe alio mortis genere interiisse dicuntur Montanus et Maximilla. Ambo enim, ut fauna est, ab insano spiritu incitati, laqueo sibi gulam fregerunt: non quidem simul, sed suæ quisque mortis tempore: atque ita instar proditoris Judæa vitam finierunt. Sic etiam admirabilis ille Theodotus, qui primus prophetæ illorum quasi procurator quidam fuit, plurimorum sermone perhibetur falso mentis excessu abreptus fuisse, perinde ac si levaretur aliquando et assumeretur in celum: cumque se totum fraudulentissimo spiritui permisisset, ab eo in altum jactatus miserabili exitu periisse. Et id quidem ita factum esse narrant. Sed quoniam ipsis non vidimus, nequaquam existimamus nos quid-

(1) Ἀμετροφώνος. Alludit ad epithetum illud, quo Homerus in *Iliade* Thersitem affectit, ἀμετρητής, quod idem est ac *falsiloquus*. Nam qui mentionantur, nullum in dicendo modum servare solent.

(2) Ὑπέρ τοῦ ὄντος. In Nicephoro legitur ὑπὲρ τοῦ νόμου, quod non probο; subanditū enim τοῦ Χριστοῦ, ut Rulinus et Christophorus supplevit. Sic infra cap. 18 loquitur Apollonius, ubi de Alexandro.

(3) Οἵτις ἐπίτροπος. Rulinus hæc verba non agnoscit. Sic enim vertit, *veluti primogenitum prophetæ ipsorum, Theodotum nomine*. Omnes tamen codices et Nicephorus hanc vocem agnoscunt. Erat apud Montanistas arca quædam, in quam sodales stipem conjiciebant ad prophetaruni alimoniam. Primus Theodotus hujus arcæ curam gessit, quem idcirco procuratorem prophetæ hic scriptor vocat, quod redditus illorum et prædia procuraret. Erat aliqui Montanus cum suis prophetissimis, magnus æruseator, qui pecuniam undique corraderet oblationum specie. Salaria etiam præbere solitus iis qui doctrinam suam prædicaret, ut scribit Apollonius apud Eusebium in capite sequenti. Arcam igitur seu lscum habuerit necesse est, et procuratorem ærarii, qui salario, id est pecunias numeraret iis quibus Montanus decreverat.

(4) Πολὺς αἱρεῖ λόγος. In codice Medicæo, Maz. et Fuk. legitur ἐπει. Apud Eusebium tamen in lib. viii bis ita scribitur, ut hoc loco scriptum vides, πολὺς αἱρεῖ λόγος, ubi αἱρεῖ idem valeat ac κρατεῖ.

(5) Παρεκστῆται. Male interpretes omnes, hunc locum cepere. Parereκstῆναι est falso mentis excessu

D abripi. Sic παρέκστασις supra sumitur, id est falsa extasis. Sunt enim veræ extases in Ecclesia, cuiusmodi sunt Petri apostoli, in *Actibus*, cap. x et xi, ubi Petrus vidisse dicitur in extasi visionem. Talis item sunt extasis Pauli apostoli, cum ad tertium usque celum abreptus est. Priorum quoque extases in testimonium adducuntur a Cypriano in *Epistola nona*. Sunt item falsæ extases apud hæreticos, quæ παρέκστασις eleganter dicuntur ab hoc scriptore, eodem modo quo παραδοθῶσις falsæ emendationes dicuntur a Porphyrio in *Quæstiōnibus Homericis*. Et hæ quidem falsæ extases, propius ad furorem accedunt, utpote a dæmoni procurata. Illæ vero quæ a divino Spiritu immittuntur, placidæ sunt, nec statum mentis ullo modo perturbant, ut docet Epiphanius in hæresi *Cataphrygorum*, et hic auctor innominatus. Quare fallitur Nicolaus Rigalius, qui in notis suis ad epistolam nonam Cypriani, extases furorem et alienationem mentis interpretatus est. Non ita Hieronymus, cuius hæc sunt verba ad Suniām et Fretelam: *Alier enim Latinus, sermo ἔχοτας exprimere non potest nisi mentis excessum.*

(6) Αἴτια μη ἀρεῖ. Sic in codd. Regio, Maz., Fuk., Sav. et Med. scriptum reperi, quam lectionem verioreum esse existimo quam ἀλλα μήν, eamque seculus est Musculus. At Christophorus ἀλλα μήν tuerit, hæcque per interrogationem dici existimat.

(7) Εἰ τῷ αὐτῷ λόγῳ τῷ κατὰ Ἀστέριον Οὐρανὸν. Hæc verba scholion esse mihi videntur, quod vetus quidam scholiastes, seu Eusebius ipse, ad marginem libri sui adnotaverat ad ea verba quæ

quam eorum certo cognoscere. Nam forte hoc, forte etiam alio mortis genere Montanus ac Theodotus et mulier illa jam a nobis nominata occubuerunt. » Resert præterea in eodem libro 182 sanctissimos episcopos spiritum illum qui in Maximilla residencebat, consutare conatos quidem fuisse; sed ab aliis qui spiritui savebant, prohibitos. Verba ejus hæc sunt: « Nec mihi jam dicat ille Maximillæ spiritus, prout in eodem Asterii Urbani libro relatum est: Arceor tanquam lupus ab ovibus. Non sum lupus, sed verbum, spiritus et potentia. Verum potentiam illam in spiritu evidenter ostendat et approbet, sacerisque et assentiri per spiritum cogat eos qui tunc aderant ut garrulum illum spiritum alloquenter et examinarent, viros probos et episcopali dignitate præditos: Zoticum scilicet Comanensem, et Julianum Apamenum. Quibus Themison aliique os obturantes, mendacem illum et vulgi seductorem spiritum ab aliis coargui vetererunt. » In eodem quoque libro postquam nonnulla ad falsam illam Maximillæ prophetiam convincendam interseruit, tum tempus ipsum quo hæc scripta sunt designat, tum mulieris illius vaticinia commemorat, quibus bella et tumultus imminere prædixerat. Quorum quidem vaticiniorum falsitatem convincit his verbis: « Nonne, inquit, etiam hoc mendacium omnibus manifestum apparuit? Etenim ab obitu Maximillæ usque in hunc diem plusquam tredecim anni jam elapsi sunt: nec tamen illum aut particulare bellum aut universale in terris fuit. Imo Christianis, præcipua quadam Dei misericordia, pax stabilis et firma permansit. » Atque hæc in secundo leguntur libro. Ex tertio item volumine pauca proferre libet, ubi adversus eos qui jactabant plures illorum martyrio esse coronatos, hæc dicit: « Postquam vero in omnibus que supra posui convicti, nihil habent quod respondeant, ad martyres confugere conantur, asserentes multos se martyres habere, idque potentiae propheticæ illius qui apud ipsos est spiritus certissimum esse documentum. Sed hoc, meo quidem judicio, nihilo verius est. Nam et aliarum hæreseon sectatores plurimos se habere martyres prædicant: neque idcirco tamen eis assentiemur, nec veritatem penes illos esse fatehimur. Primi certe qui Marcionis hæresim sequuntur, vulgo Marcionite cognominati, quamplurimos habere se dicunt martyres Christi. Et tamen Christum ipsum revera minime consistuntur. » Paucis deinde interpositis, 183 que Ecclesiæ viri ad martyrium pro vera fide subeundum vocati, una cum quibusdam de Phrygium hæresi qui martyres dicuntur, casu quodam coierint, semper ab illis dissentient, et communionem eorum sollicite vitantes, glriosum martyrii exitum consequuntur, quippe qui Montani et muliercularum spiritui assensum accommodare nefas ducant. Atque id verum esse constat ex iis quæ nostra ætate in urbe Apamea quæ ad Mæandrum sita est, gesta sunt a Caio et Alexandro martyribus, oriundis Eumenia. »

paulo ante præcesserunt, αῦθις δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησι λόγῳ. Porro ex his verbis elicetur, Asterium Urbani auctorem esse horum trium librorum *Adversus Cataphrygas*, non autem Apollinarem, ut creditit Italinus et Christophorus.

(8) Οἱ περὶ Θεοφύσων. Illustris hic fuit inter-

A μα: ὡς λύκος ἐκ προβάτων οὐκ εἰμι! λύκος· βῆμι ἀ εἴρει καὶ πνεῦμα καὶ δύναμις: ἀλλὰ τὴν τῷ πνεύματι δύναμιν ἐναργῶς δειξάτω καὶ ἐλεγχάτω, καὶ ἐξομολογεῖσθαι: διὰ τοῦ πνεύματος καταναγκασάτω τοὺς τότε παρόντας εἰς τὸ δοκιμάσαι καὶ διαλεχθῆναι τῷ πνεύματι λαλοῦντες, δυόρας δοκίμους καὶ ἐπισκόπους, Ζωτικὸν δὲ ποδὸς Κορμάνης κώμης, καὶ Ἰουλιανὸν ἀπὸ Ἀπαμείας. « Ωνοὶ περὶ Θεοφύσων (8) τὰ στόματα φιμώσαντες, οὐκ εἴσανταν τὸ φευδές καὶ λασπόλανον πνεῦμα ὑπ’ αὐτῶν ἐλεγχθῆναι. » Εν ταύτῃ δὲ πάλιν ἔτερα μεταξὺ πρὸς ἐλεγχον τῶν τῆς Μαζιμίλλης φευδοπροφρετῶν εἰπὼν, δόμοι τὸν τε χρόνον καθ’ ὅν ταῦτ’ ἔγραψε, σημαίνει, καὶ τῶν προφρέσων αὐτῆς μέμνηται, δι’ ὧν πολέμους ἔσεσθαι καὶ ἀκαταστασίας προσμαντεύσατο. ὧν καὶ τὴν φευδαλογίαν εὑδύνει ὄντες λέγων: « Καὶ πῶς οὐ καταφανὲς Β ἡδη γέγονε καὶ τοῦτο τὸ φευδός; Πλείω γάρ ή τρισκαίδεκα ἔτη εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν, ἐξ οὐ τετελεύτηκεν ἡ γυνή· καὶ οὔτε μερικός, οὔτε καθολικός κδομεωγέγονε πλέομος, ἀλλὰ καὶ Χριστιανοῖς μᾶλλον εἰρήνη διάμονος ἐξ ἐλέους Θεοῦ. » Καὶ ταῦτα δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου συγγράμματος. Καὶ ἀπὸ τοῦ τρίτου δὲ σμικρὰς παραθήσομαι λέξεις, δι’ ὧν πρὸς τοὺς αὐχοῦντας, ὡς ἀρα πλείους καὶ αὐτῶν μεμαρτυρηκότες εἰεν, ταῦτα φησιν: « Οταν τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ἐλεγχθέντες ἀπορήσασιν, ἐπὶ τοὺς μάρτυρας καταφεύγειν πειρῶνται, λέγοντες πολλοὺς ἔχειν μάρτυρας, καὶ τοῦτο εἶναι τεκμήριον πιστὸν τῆς δυνάμεως τοῦ παρ’ αὐτοῖς λεγομένου προφητικοῦ πνεύματος. Τὸ δὲ ἔστιν ἄρα ὡς ξοκε παντὸς μᾶλλον οὐκ ἀληθές. Καὶ γάρ τῶν ἀλλων αἰρέσιν τινες, πλείστους δύον, ἔχουσι μάρτυρας, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο δήπου συγκαταθησθεῖσα, οὐδὲ ἀληθειαν ἔχειν αὐτοὺς δύολογήσομεν. Καὶ πρῶτοι γε οἱ ἀπὸ τῆς Μαρκίωνος αἵρεσεως Μαρκιωνῖσται καλούμενοι, πλείστους δύον ἔχειν Χριστοῦ μάρτυρας λέγουσιν· ἀλλὰ τὸν γε Χριστὸν αὐτὸν μετὰ ἀληθειαν οὐχ δύολογοῦσι. » Καὶ μετὰ βραχέα τούτοις ἐπιφέρει λέγων: « Οὐθεν τοι καὶ ἐπειδὸν οἱ ἐπὶ τῷ τῆς κατὰ ἀληθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τύχωσι μετά τινων τῶν ἀπὸ τῆς τῶν Φρυγῶν αἵρεσεως λεγομένων μαρτύρων, διαφέρονται τε πρὸς αὐτοὺς, καὶ μή κοινωνήσαντες αὐτοῖς τελειοῦνται, διὰ τὸ μή βούλεσθαι συγκαταθέσθαι τῷ διὰ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν πνεύματι. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθές, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐν Ἀπαμείᾳ τῇ πρὸς Μαζάνδρη τυγχάνει γεγενημένον, ἐν τοῖς περὶ Γάιον καὶ Ἀλέξανδρον ἀπὸ Εὐμενείας μαρτυρήσασι, πρόδηλον. »

D hæc subiungit: « Quamobrem, inquit, quotiescumque Ecclesiæ viri ad martyrium pro vera fide subeundum vocati, una cum quibusdam de Phrygium hæresi qui martyres dicuntur, casu quodam coierint, semper ab illis dissentient, et communionem eorum sollicite vitantes, glriosum martyrii exitum consequuntur, quippe qui Montani et muliercularum spiritui assensum accommodare nefas ducant. Atque id verum esse constat ex iis quæ nostra ætate in urbe Apamea quæ ad Mæandrum sita est, gesta sunt a Caio et Alexandro martyribus, oriundis Eumenia. »

Montanistas, qui se confessorem et martyrem jactabat; aususque est epistolam catholicam exemplo apostoli scribere ad Ecclesiæ, ut novam prophetiam commendaret. De hoc multa Apollonius in sequenti capite.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ^ο.

*Περὶ Μιλτιάδου καὶ ὡς συγγένεις λόγων
(Nic. H. E. iv, 24).*

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ συγγράμματι καὶ Μιλτιάδου συγ-
τραφέως μέμνηται (9), ὡς λόγον τινὰ καὶ αὐτοῦ
κατὰ τῆς προειρημένης αἵρεσεως γεγραφότος. Παρα-
θέμενος γοῦν αὐτῶν λέξεις τινὲς, ἐπιφέρει λέγων·
« Ταῦτα εὑρὼν ἐν τινὶ συγγράμματι αὐτῶν ἐνιστα-
μένων τῷ Μιλτιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι (10),
ἐν ᾧ ἀποδέκνυσι περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἔχ-
στάσει λαλεῖν, ἐπειδόμην. » Ὅποκαταβάς δὲ ἐν
ταύτῃ τούς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην προπεψητευ-
χέτες καταλέγει, ἐν οἷς χαταρίθμει Ἀμμίαν τινὰ καὶ
Κοδράτον, λέγων οὕτως· « Ἄλλ' ὅγε Φευδοπροφήτης
ἐν παρεχότασι (11), ὡς ἐπεται δόδεια καὶ ἀφοβία, ἀρ-
χόμενος μὲν ἐξ ἑκουσίου ἀμαθίας, καταστρέψων δὲ
εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς, ὡς προείρηται. Τοῦτον
δὲ τὸν τρόπον, οὗτε τινὰ τῶν κατὰ τὴν Παλαιὰν,
οὗτε τῶν κατὰ τὴν Καινὴν πνευματοφορθέντα προ-
φήτην δεῖξι δυνήσονται, οὗτε Ἀγαθὸν, οὗτε Ἰούδαν,
οὗτε Σιλαν, οὗτε τὰς Φιλίππου θυγατέρας, οὗτε τὴν
ἐν Φιλαδέλφειᾳ Ἀμμίαν, οὗτε Κοδράτον, οὗτε τινὰς
ἄλλους (12) μηδὲν αὐτοῖς προστήκοντας καυχήσονται. »
Αὐθις δὲ μετὰ βραχέα, ταῦτα φησιν· « Εἰ γάρ μετὰ
Κοδράτον καὶ τὴν ἐν Φιλαδέλφειᾳ Ἀμμίαν, ὡς φα-
σιν, αἱ περὶ Μοντανὸν διεδέξαντο γυναικεῖς τὸ προ-
φητικὸν χάρισμα, τοὺς ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυ-
ναικῶν τίνες παρ' αὐτοῖς διεδέξαντο, δειξάτωσαν.
δεῖν γάρ εἶναι τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν πάσῃ τῇ
Ἐκκλησίᾳ μέχρι τῆς τελείας παρουσίας, δ' Ἀπόστο-
λος ἀξιού ἄλλ' οὐκ ἐν ἔχοιεν δεῖξαι τεσσαρεσκαιδέκα-
τον ἥδη που τούτο ἔτος ἀπὸ τῆς Μαξιμίλλης τελευ-
τῆς. » Οὗτος μὲν δὴ τοσαῦτα. Ὁ γέ τοι πρὸς αὐτοῦ

(9) *Μιλτιάδου... μέμνηται.* Ex his patet error Hieronymi in lib. *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi hæc scribit: *Miltiades, cuius Rhodon in opere suo quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque compositum, recordatur.* Non Rhodonem, sed in-nominatum hunc scriptorem debuit dicere. Nam Rhodon adversus Montanum et Cataphrygas non scripsit, sed adversus Marcionis hæresim, ut testatur Eusebius.

(10) *Vulg. τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι.* Nescio quo fato *Alcibiadis* nomen pro *Miltiade*, et *Miltiades* pro *Alcibiade* substitutum est. Nam superiore quidem capite Miltiadi vocabulum pro Alcibiade positum esse observavimus. Hic con-tra, Alcibiades pro Miltiades irreprimit. Certe apud Nicæphorum Miltiádon legitur, quanquam nec Nicæphorus, nec Christophorus hunc locum intellexit.

(11) *'Ἄλλ' δῆς Φευδοπροφήτης ἐτὶ παρεχότασι.* Male Rufinus et Baronius hæc verba ex Miltiadi libro desumpta esse existimarent. Neque enim hic innominatus auctor quidquam citat ex Miltiadi libro, sed tantum ex responsione Cataphrygarum adversus Miltiadi librum; quod non animadverterunt interpretes. Est autem hic hujus loci sensus, magnum esse discrimen inter veros prophetas et falsos. Veri enim prophetæ, qui Spiritu Dei repleti erant, quieto ac tranquillo animo prædictabant futura. Pseudoprophetae vero, qualis erat Montanus, cum furore et iusania loquebantur. Certe Catholicæ hoc præcipue objiciebant Montanistis, qui se propheticō spiritu plenos esse jactabant, quod in extasi prophetarent, cum tamen nec

A

CAPUT XVII.

De Miltiade et illius scriptis.

, In eodem quoque libro Miltiadis cuiusdam scri-
ptoris mentionem facit, qui adversus supradictam
hæresim librum conscripserit. Citatil enim qui-
busdam verbis illorum hæreticorum, ita deinde
scribit: « Hæc ego cum reperissem in quodam libro
ipsorum adversus Miltiadem fratrem nostrum, qui
peculiari opere docuerat non decere prophetam in
extasi loqui, in compendium redigi. » Deinde
aliquanto post in eodem libro universos Novi Testa-
menti prophetas enumera, inter quos Ammiam
quandam et Quadratum recenset his verbis:
« Pseudo-propheta autem, inquit, in falso mentis
excessu, cuius cornes est licentia et audacia, a
B spontanea quidem imperitia initium sumens, in
amentiam autem, ut jam dixi, involuntariam desi-
nens. Huiusmodi vero spiritu nullum unquam nec
in Veteri nec in Novo Testamento prophetam affla-
tum poterunt demonstrare: non Agabum, non
Judam, non Silam, nec Philippi filias, nec Ammiam
Philadelphensem, nec Quadratum, nec plures quo-
que alios, qui nihil ad ipsos pertinent, prædicab-
unt. » Paucis deinde interjectis, sic loquitur: « Nam
si quidem, ut prædicant, post Quadratum et Am-
miam Philadelphensem mulieres illæ Montani in
prophetia gratiam successerunt, ostendant nobis
quinam inter ipsos Montano ac mulierculis succes-
serint. Etenim prophetia donum in omni Ecclesia
ad ultimum usque Domini adventum permanere
debere auctor est Apostolus. Sed nullum prorsus
poterunt ostendere, tametsi jam quartus decimus

C in Novo nec in Veteri Testamento prophetas in
extasi unquam prophetasse legamus. Itaque Mil-
tiades librum adversus eos scripsit hoc titulo: *Περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφῆτην ἐτέχοτάσει λαλεῖν.* Et Eri-
phanus *Adversus hæresim Montanistarum*, c. 2: « Οσα γάρ οἱ προφῆται εἰρήκασι, μετὰ συνέσεως παραχολού-
θούντες ἐφέγγοντο· et c. 4 ac sequentibus, hanc ve-
ræ ac spiritualis prophetia certissimam notam esse di-
cit, ut mentis suæ compotes sint, qui futura prædi-
cunt. Similiter Joannes Chrysostomus homilia 29 in
Epistola I ad Corinthios, ubi discrimen assert inter
divinationem et prophetiam. Hoc enim, inquit, pro-
prium est vatis seu divinatoris, emota esse men-
tis; pelli; trahi; raptari tanquam furentem. Pro-
pheta vero non ita: sed mente sobria, et cum mo-
desta ac temperata animi constitutione; et quæ
loquitur, intelligens dicit omnia. His adde Hiero-
nymum in Praefatione Commentariorum in Nahum: *Non enim loquitur in ἐξτάσει, ut Montanus et
Prisca Maximillaque delirant: sed quod prophetat,
liber est visionis intelligentis universa quæ loquitur.*
Porro notandum est hunc anonymum scriptorem
nunquam extasē appellare vanos illos inentis
excessus Montanistarum, sed semper parexstases,
ob eam rationem quam supra dixi. Quippe extasēs
fere in bonam partem sununtur a Cypriano et Ter-
tulliano; et viris sanctis immissæ leguntur a Deo,
ut Adamic et Petro apostolo. At parexstasis semper
in malam partem accipitur.

(12) *Οὗτος ἥδη τιτάνας ἀλλοι.* In codil. Med.,
Maz. et Fuk. et apud Nicæphorum legitur οὗτος τι-
τάν, etc.

hic agatur **184** annus ab obitu Maximilie. » Haec illa. Miltiades vero, cuius mentionem fecit, alia quoque sui in divinis Scripturis studii monumenta nobis reliquit : tum in libris quos adversus gentes, tum in iis quos adversus Judæos composuit; utrumque argumentum binis voluminibus executus. Præterea *Apologeticum* pro Christiana, quam ipse profitebatur, philosophia, ad hujus saeculi principes conscripsit.

CAPUT XVIII.

Quemadmodum Apollonius Cataphrygas consulaverit, et quorum mentionem fecerit.

Sed et Apollonius, ecclesiasticus scriptor, supradictam Cataphrygarum hæresim adhuc sua sententia vigentem refutare aggressus, peculiare adversus eos volumen condidit, tum falsas prophetias quæ ab illis circumferuntur verbatim expendens, tum vitam moresque eorum qui hæresis illius auctores fuerunt, discutiens. Ac de Montano quidem audi si placet quæ dicat : « Sed quisnam est novus ille doctor ? Opera ejus et doctrina satis aperte produnt. Hic est qui nuptiarum discidia docuit, qui jejuniorum leges imposuit ; qui Pepuzam et Tyrium, Phrygiæ oppidula, Jerusalem nominavit, ut cunctos undique homines eo convocaret ; qui pecuniarii exactores constituit ; qui sordidam munereum capitationem oblationum nomine callide oblevavit ; qui doctrinam suam prædicantibus salario præbet, ut per sœdam ventris ingluviem doctrina ejus convalescat. » Haec ille de Montano. De Montani vero prophetissim aliquanto post loquitur in hunc modum : Ostendimus igitur, inquit, has principes prophetissas simul ac spiritu impletæ sunt, viros suos dimisisse. « Quantopere ergo mentiebantur qui Priscam virginem vocabant ? » Deinde subiungit hæc verba : « Non tibi videtur Scriptura

A δεδηλωμένος Μίλτιαδης, καὶ ἄλλας ἡμῖν τῆς ἴδειας περὶ τὰ θεῖα λόγια σπουδῆς μνήμας καταλέσσειν, Εν τε οἷς πρὸς Ἑλληνας συνέταξε λόγοις, καὶ τοῖς πρὸς Τουδαίους, ἔκατέρᾳ ἴδιως ὑποθέσει ἐν δυσιν ὑπαντέσσας συγγράμμασιν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τοὺς κοσμικοὺς δρχοντας (13), ὑπὲρ ἃς μετήιει φιλοσοφίας, πεποληται ἀπολογίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Οσα καὶ Ἀπολλώνιος τοῖς κατὰ Φρύγας ἀπήλεγε, καὶ τίνωρ ἐμημόνευσεν (Nic. H. E. iv, 25).

B Τῆς δὲ κατὰ Φρύγας καλούμενης αἰρέσεως, καὶ Ἀπολλώνιος, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς, ἀκμαζοῦσσης εἰσέτι τότε κατὰ τὴν Φρυγίαν ἔλεγχον ἐνστησάμενος, ἵδιον κατὰ αὐτῶν πεποίηται σύγγραμμα, τὰς μὲν φερουμένας αὐτῶν προφητείας ψευδεῖς οὖσας κατὰ λέξιν εὐθύνων, τὸν δὲ βίον τῶν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγῶν, διπολές τις τέγονε, διελέγχων. Αὔτοις δὲ ῥήμασι περὶ τοῦ Μοντανοῦ ταῦτα λέγοντος δικουεῖ : « Ἄλλα τις ἔστιν οὗτος ὁ πρόσφατος διδάσκαλος, τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ τὴ διδασκαλία δείκνυσιν. Οὗτος ἐστενὸς διδάξας λύσεις γάμων, δι νηστείας νομοθετήσας (14), δι Πέπουζαν καὶ Τύμιον Ἱερουσαλήμ δονομάσας (πόλεις δὲ εἰσιν αὕται μικραὶ τῆς Φρυγίας), τοὺς πανταχόθεν ἐκεῖ συναγαγεῖν ἐθέλων, δι πρακτήρας χρημάτων καταστήσας, δι ἐπ' ὅνδματι προσφορῶν τὴν δωροληψίαν ἐπιτεχνώμενος, δι αὐλάριστος χορτηγῶν τοῖς κηρύστουσιν αὐτοῦ τὸν λόγον, ἵνα διὰ τῆς γαστρομαργίας ἡ διδασκαλία τοῦ λόγου κρατούνται. » Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ Μοντανοῦ καὶ περὶ τῶν προφητῶν δὲ αὐτοῦ ὑποκαταβάς οὕτω γράφει : « Δείκνυμεν οὖν αὐτές πρώτας τὰς προφήτιδας ταύτας, ἀφ' οὗ τοῦ πνεύματος ἐπληρώθησαν, τοὺς ἄνδρας καταλεπτούσας. Πῶς οὖν ἐψεύδοντο Πρίσκιλλαν παρθέναν (15) ἀποκαλοῦντες ; » Εἰτ' ἐπιφέρει λέγων : « Δοκεῖ

(13) Κοσμικοὺς ἀρχοντας. Hieronymus et Rufinus, eosque secuti cœteri interpretes, haec de imperatoribus Romanis dici existimarunt, quibus Miltiades *Apologeticum* suum nuncupasset. Ego vero cum eo tempore non plures; sed unus fuerit imperator Romanus, Commodus videlicet, rectores provinciarum malum intelligere. Nam vox ἀρχοντες fere semper præsides provinciarum significat. His igitur *Apologeticum* suum dicavit Miltiades, sicut Tertullianus postea fecit. Nam *Apologeticus* quidem ejus ad omnes generaliter provinciarum præsides directus est. Specialiter vero ad Scapulam, proconsulem Africæ, librum pro Christianis idem Tertullianus misit. Pene omiseram hunc Miltiadem Ecclesiistarum sophistam vocari a Tertulliano, id est rhetorem.

(14) Οἱ ῥητορεὶς τομοθετήσας. Tres quotannis quadragesimas, ac præterea duas Xerophagiārum hebdomadas Montanus instituerat. Ac de Xerophagiis quidem testatur Tertullianus in libro *De jejunio*. De tribus vero quadragesimis testis est Hieronymus, tum in epistola ad Marcellam, tum in *Commentariis* ad caput 1 *Aggæi*, ita scribens : *Et omnem laborem manum, accipiamus jejunia eorum et observationes varias, et χαυσυνιας, id est, humidormitiones : qui tribus quadragesimis per annum jejunantes, et ἔργοφαγιας humiliantes animam suam,*

D et vel maxime de Tatiani radice crescentes, super hujusmodi laboribus audiunt : *Tanta passi estis sine causa.* Ceterum notandum est hoc loco Apollonium tanquam gravissimum facinus obijicere Montano, quod jejunia sub lege, ac sub præcepti forma constituisse : non quod jejunare crimen sit, aut quasi quibusdam in Ecclesia non liceat, semperque licuerit indicere jejunia. Nam et Joannes apostolus triduum Ephesiis jejunium indixit priusquam ad scribendum Evangelium se conserret. Verum Montano id facere nullatenus licebat, homini hæretico, et ab Ecclesia corpore segregato, nec illum sacerdotium gerenti. Merito igitur eum reprehendit Apollonius; quod ex arbitrio suo, non ex apostolica traditione constituissest jejunia. Nam Catholicorum quidem jejunia ex apostolorum traditione manant ; de solemnibus ac publicis jejunii loquor, quæ certis diebus in Ecclesia quotannis observabantur. Hæreticorum autem jejunia ex inani præsumptione, et sanctitatis simulatione procedunt. Cuiusmodi fuere jejunia quæ Montanus sectatoribus suis tanquam Paracletus indixit.

(15) Πρίσκιλλας Παρθένος. In codice Maz., Med. et Fuk. et apud Nicephorum legitur Πρίσκαν, quam scripturam confirmat etiam Rulnus. Sed et Tertullianus et Firmilianus aliique *Priscam* nominant.

σα (16) πᾶσα Γραφὴ κωλύειν προφῆτην λαμβάνειν ἀνθρώποις καὶ χρήματα; Ὄταν οὖν ἐώς τὴν προφῆτην ελλητοῦται καὶ χρυσὸν καὶ δρυγυρὸν καὶ πολυτελέτης ἐσθῆτας, πῶς αὐτὴν μὴ παραιτήσουμε; » Αὔθις δὲ ὁ ποκαταβάτης, περὶ τίνος τῶν κατ' αὐτοὺς ὅμολογητῶν ταῦτά φησιν· « Ἐτι δὲ καὶ Θεμίστων ὁ τὴν ἀξιόπιστον πλεονεξίαν (17) ἡμεις μένος, δὲ μὴ βαστάσας τῆς ὅμολογίας τὸ σημεῖον (18), ἀλλὰ πλήθει χρημάτων ἀποθέμενος τὰ δεσμά, δέον ἐπὶ τούτῳ ταπεινοφρονεῖν: ὡς μάρτυς καυχώμενος, ἐτόλμησε μιμούμενος τὸν Ἀπόστολον, καθολικὴν τινα συνταξάμενος ἐπιστολὴν, κατηχεῖν μὲν τοὺς δέμειν αὐτοῦ πεπιστευκότας, συναγωνίζεσθαι δὲ τοῖς τῆς κενοφωνίας λόγοις, βλασφημῆσαι δὲ εἰς τὸν Κύριον καὶ τοὺς ἀπόστολους, καὶ τὴν ἀγίαν Ἐκκλησίαν. » Καὶ περὶ ἑτέρων δὲ αὐτίς τῶν κατ' αὐτοὺς τετιμένων ὡς δὴ μαρτύρων, οἵτω γράφει· « Ἰνα δὲ μὴ περὶ πλειόνων λέγωμεν, ἡ προφῆτης ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον τὸν λέγοντα ἐσαυτὸν μάρτυρα, ὃ συνεστίσται, ὃ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοὶ (19), οὐ τὰς ληστεῖας καὶ τὰ ἀλλα τολμήματα ἐφ' οὓς κεχόλασται, οὐχ ἡμᾶς δεῖ λέγειν, ἀλλὰ δὲ ὁ πισθόδομος (20) ἔχει. Τίς οὖν τίνι χαρίζεται τὰ ἀμαρτήματα; πότερον δὲ προφῆτης τὰς ληστεῖας τῷ μάρτυρι, ή δέ μάρτυς τῷ προφῆτῃ τὰς πλεονεξίας; εἰρήκοτος γάρ τοῦ Κυρίου, Μή κτητούθε χρυσὸν, μήτε δρυγυρὸν, μήτε δύο χιτῶνας, οἵτοι πάν τούνατον, πεπλημμελήκασι περὶ τὰς τούτων τῶν ἀπηγορευμένων κτήσεις. Δεῖξομεν γάρ τοὺς λεγομένους παρ' αὐτοῖς προφῆτας καὶ μάρτυρας, μὴ μόνον παρὰ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πτωχῶν καὶ ὄρφανῶν καὶ χηρῶν κερματιζομένους. Καὶ εἰ πεποιθήσιν ἔχουσιν ἐν τούτῳ, στήτωσαν καὶ διορισθωσαν ἐπὶ τούτοις (21), ἵνα ἐὰν ἐλεγχθῶσι, καὶ τοῦ λοιποῦ παύσανται πλημμελοῦντες· δεῖ γάρ τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τοῦ προφήτου· ἀπὸ γάρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. » Ἰνα δὲ τοῖς βουλομένοις, τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον ἡ γνώμη μα, κέχριται ὑπὸ Αἰμιλίου Φροντίνου ἀνθυπάτου ἐν Ἐφέσῳ, οὐδὲ τὸ δόνομα, ἀλλὰ δι' ἓς ἐτόλμησε ληστεῖας, ὃν ἥδη παραβάτης (22)· είτα ἐπιψευσάμενος τῷ ὄντι-

A universa prohibere, ne propheta munera et pecunias accipiat? Cum igitur videam prophetissam aurum et argentum vestesque pretiosas accepisse, quomodo eam non repudiabo? » Et paulo post de quodam ex eorum numero qui confessores apud ipsos habentur, hæc dicit: « Præterea Themison speciosa avaritia 185 obvelatus, qui confessionis signum non periret, sed magna pecunia vi erogata vincula abjecit: cum ob eam causam modestius deinceps ac submissius agere deberet, tanquam martyr sese efferves, ausus est exemplo Apostoli conscripta epistola catholica eos quidem, qui fideiores ipso existabant, instituere, novæ autem doctrinæ patrocinari, ac postremo in Dominum, in apostolos, et in sacrosanctam Ecclesiam imploqui. » Rursus de alio quodam ex numero eorum quos illi tanquam martyres venerantur, ita scribit: « Sed ne de pluribus loquamur, respondeat nobis prophetissa de Alexandro qui se martyrem prædicat: quocum ipsa convivatur; qui adoratur etiam ipse a multis. Cujus latrocinia et reliqua facinora pro quibus poenæ dedit, nihil opus est nos dicere, præsertim cum in tabulario continueantur. Uter igitur illorum alteri peccata condonat? An prophetæ martyri latrocinia! an martyr prophetæ avaritiam? Cum enim Dominus præceperit: Nolite possidere aurum neque argentum, neque duas tunicas; isti contra in rerum veterarum possessione graviter deliquerunt. Qui enim ab ipsis prophetæ et martyres dicuntur, eos non solum a divitibus, sed etiam a mendicis, pupillis et viduis pecunias corrogare demonstrabimus. Quod si hac in parte confidunt innocentiae suæ, sistant se, et de his nobiscum disceptent, ut siquidem convicti fuerint, saltem in posterum delinquere desinant. Actus enim prophetæ tanquam fructus examinandi sunt: ex fructibus quippe arbor cognoscitur. Quod vero ad Alexandrum pertinet, ut veritas omnibus nosse cupientibus innotescat, judicatus est Ephesi ab Ämilio Frontino, Asiæ proconsule, non ob nomen Christi,

bendum videtur καὶ αὐτῶν, id est Montanistarum.

(20) Οὐσιόδομος. Athenis dicebatur οὐσιόδο-
μος ædes quædam post templum Minervæ Poliadis,
in qua pecunie publicæ recondebantur, ut ex De-
mosthene doret Harpocration. Sed et in omnibus
tempulis erat ὁ πισθόδομος. Varro in lib. iv De lingua
Latina: Ideo in ædibus sacris ante cellam, ubi sedes
dei est, Græci dicunt πρόδομον, quod post, ὁ πισθό-
δομος. Eadem habet Pollax in lib. i. Illic vero ὁ πι-
σθόδομος pro tabulario sumitur seu pro loco in quo
tabulae publicæ asservabantur, non pro ærario, ut
sumitur apud Athenienses. Infra δημόσιον ἀρχεῖον
vocat Apollonius.

(21) Διορισθωσαρ ἐκ τούτοις. Musculus ver-
tit, et super ea nobiscum disceptent, ea lege ut, etc.

(22) Ήδη παραβάτης. Hunc locum optime
Rufinus exposuit hoc modo: Judicatus est apud
Ämilium Frontinum proconsule Ephesi, non pro-
pter nomen Christi, sed propter quædam latrocinia.
Nam a Christi nomine jam apostata existebat. Sed
posthaec ut fideles quidam fratres, qui per illud tem-
pus apud judicem aliiquid poterant, pro ipso interce-
derent, simulavit se propter nomen Domini laborare.
et per hoc dimisit. At Christophoroni versio,

(19) Προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοῖ. Seri-

sed ob ea quæ perpetraverat latrocinia, cum jam desertor fidei esset. Deinde vero, ementitus nomen Christi, dimissus est, cum urbis illius fideles fefelleret. Ecclesia vero ejus loci unde erat oriundus, ipsum non recepit, eo quod latrocinia exercebat. Si qui vero totum illius negotium scire desiderant, præsto est publicum Asiae tabularium. Et tamen propheta illum ignorare se singul, quocum plures annos simul vixit. Hunc nos convincendo, per ipsum etiam prophetæ convincimus falsitatem. Idem in aliis compluribus possumus ostendere. Quod 186 si fiduciam sui habent, subeant examen. » Rursus in alio ejusdem operis loco, de prophetis quos tantopere jactant, hæc subjungit : « Si negant prophetas suos munera accepisse, hoc igitur fateantur, non esse illos prophetas, si munera accepisse convicti sint. Ac tum demum sexcenta ejus rei documenta ac testimonia proferemus. Necesse porro est ut omnes prophetæ fructus atque actus probentur. Dic mihi, tingitne capillos propheta? an stibio oculos linit? an studet ornari? Prophetane tabula ludit et tesseris? an pecuniam locat senori? ingenue fateantur ac respondeant utrum hæc agere liceat, an secus. Ego vero hæc apud ipsos acta esse convincam. » Cæterum hic ipse Apollonius in eodem libro testatur, tunc cum hæc scriberet, annum quadragesimum fuisse ex quo Montanus adulterinam illam prophetiam comimentus fuerat. Addit præterea Zoticum illum, cuius a priore scriptore facta est mentio, cum jam Maximilla Pepuzis se prophe-tare simularet, supervenientem dæmonium quo illa agitabatur, enarguere instituisse : verum ab aliis qui idem cum illa sentiebant, esse cohibitum. Meminit etiam cuiusdam Thraseæ qui circa hæc tempora martyr fuit. Ad hæc tantquam ex veterum traditione hæc refert, Dominum apostolis suis præcepisse, ne intra duodecim annos Hierosolymis excederent. Utitur quoque testimonii ex Joannis Re-

primum in eo peccat, quod parabâtum maleficum vertit; deinde in eo quod ἐκριθῇ vertit condemnatus est.

(23) Βάπτεται. Hieronymus in Catalogo hunc item ita vertit: *Dic mihi, crinem facut propheta? stibio oculos linit? Propheta vestibus et gemmis ornatur? Propheta tabula ludit et tesseris? Propheta senus accipit?* Longe profecto elegantius quam Rusinus. Græci βάπτεται τὴν τρίχα dicunt, quod Latini *crines tingere seu rutilare*. Id enim præcipue studebant matronæ, ut rutilum haberent crinem. Quam in rem cinere lixivio utebantur, ut docet Varro. Sammonicus Serenus de capillo tingendo ita præcipit:

*Ad rutilam speciem nigros flavescere crines
Unguento cineris, prædixit Tullius auctor.
Vide Hesychium in Σαρθλέται.*

(24) Τεσταραχοστὸν ἐτύγχανεν δτος, etc. Jam video inimihi deprehendisse quam ob causam Eusebius Apollonium hunc post anonymum illum scriptorem de quo in superiori capite actum est, collocaverit. Cum enim anonymous ille testetur, se quatuordecim annis post Montani et Maximillæ obitum libros suos scripsisse; hic autem Apollonius affirmet, quadragesima annis, antequam scriberet, Montanum prophetiam suam invexisse: putavit Eusebius Apollonium anonymo illo scriptore recen-

A ματι: τοῦ Κυρίου, ἀπολελυται τιλανήσας τοὺς ἔχει πιστούς. Καὶ ἡ ἴδια παροικία αὐτὸν, ὅθεν ἦν, οὐκ ἐδέξατο, διὸ τὸ εἶναι αὐτὸν ληστὴν καὶ οἱ θέλοντες μαθεῖν τὰ κατ' αὐτὸν, ἔχουσι τὸ τῆς Ἀσίας δημόσιον ἀρχεῖον· ὃν δὲ προφῆτης συνόντα πόλλοις ἔτεσιν, ἀγνοεῖ. Τούτον ἐλέγχοντες ἡμεῖς, διὸ αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐξελέγχομεν τοῦ προφήτου. Τὸ δημοιόν εἶναι πολλῶν δυνάμεθα ἀποδεῖξαι. Καὶ εἰ θαρροῦσιν, ὑπομεινάτωσαν τὸν ἔλεγχον. » Πάλιν τε αὖ ἐν ἐπέρῳ τοῦ συγγράμματος, περὶ ὧν αὐχοῦσι προφῆτῶν, ἐπιλέγει ταῦτα· « Ἐάν ἀρνῶνται δώρα τοὺς προφήτας αὐτῶν εἰληφέναι, τοῦτο δυολογησάτωσαν, ὅτι ἐάν ἐλεγχθῶσιν εἰληφότες, οὐκ εἰσὶ προφῆται. Καὶ μυρίας ἀποδεῖξεις τούτων παραστήσομεν. Ἀναγκαῖον δὲ ἐστι πάντας καρποὺς δοκιμάζεται προφήτου. Προφῆτης, εἰπέ μοι, βάπτεται (23); προφῆτης στιβίζεται; προφῆτης φιλοκοσμεῖ; προφῆτης τάβλαις καὶ κύνοις παίζει; προφῆτης δανείζει; Ταῦτα δυολογησάτωσαν πότερον ἔξεστιν ἢ μή, ἐγὼ δὲ διε γέγονε παρ' αὐτοῖς, δεῖξω. » Ό δὲ αὐτὸς οὗτος Ἀπολλώνιος κατὰ τὸ αὐτὸν σύγγραμμα ἰστορεῖ, ὃς δρα τεσσαρακοστὸν ἐτύγχανεν ἔτος (24) ἐπὶ τὴν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ γραφήν, ἐξ οὗ τῇ προσποιήσει αὐτοῦ προφῆτείξ ὁ Μοντανὸς ἐπικεχείρηκε. Καὶ πάλιν φησὶν, ὃς δρα Ζωτικὸς οὐ καὶ δι πρότερος συγγραφεὺς ἐμνημόνευτεν, ἐν Πεπούζοις προφῆτεύειν ήδη προστησούμενης (25) τῆς Μαξιμιλλῆς ἐπιστάς, διελέγξαις τὸ ἐνεργοῦν ἐναὐτῇ πνεῦμα πεπειραται, ἐκωλύθη γε μήπο τῶν τὰ ἐκείνης φρονούντων. Καὶ Θρασέα δὲ τίνος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. C Ετι δὲ ὡς ἐξ παραδόσεως τὸν Σωτῆρά φησι προσταχέναι τοὺς αὐτοῦ ἀποστόλους, ἐπὶ δύοδεκα ἔτεσι μή χωρισθῆναι τῆς Ἱερουσαλήμ. Κέχρηται δὲ καὶ μαρτυρίας ἀπὸ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως καὶ νεκρὸν δὲ δυνάμει θείᾳ πρὸς αὐτοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐγγέρθαι ἰστορεῖ. Καὶ ἄλλα τινὰ φησι, διῶν ικανῶς τῆς προειρημένης αἰρέσεως πληρέστατα διηγθεῖν τὴν πλάνην. Ταῦτα καὶ δι Απολλώνιος.

D Item esse. In quo tamen, meo quidem judicio, longe falsus est; etenim Apollonius, Montano adhuc superstite cum insanis suis vatibus Priscilla et Maximilla, librum suum composuit, ut ex his fragmentis quæ profert Eusebius elicitor, idque non uno leto; ut cum dixit: Ἡ προφῆτης ἡμῖν εἰπάτω τὰ κατὰ Ἀλέξανδρον, τὸν λέγοντα ἐαυτὸν μάρτυρα, φ συνεστίσται, φ προσκυνοῦσι καὶ αὐτῷ πολλοί. Εἰ paulo post de eodem Alexandro loquens ait: Ὁν δὲ προφῆτης συνόντα πολλοῖς ἔτεσιν ἀγνοεῖ. Ex quibus verbis apparcat et Alexandrum et Montanum ipsum ac Maximillam adhuc vixisse, cum hæc scriberet Apollonius. Neque vero ait Apollonius quadragesima annos effluxisse ab obitu Montani ad tempus quo ista scriberet. Sed id tantum dicit, quadragesima annis antequam ipse ad scribendum accederet, Montanum pseudoprophetiam suam invenisse. Ponamus igitur, Montanum anno ætatis tricesimo fabulum suam inchoasse. Cum Apollonius contra ejus sectam scriberet, vix Montanus septuagesimum annum excesserat. Maximillam autem et Priscillam non statim ab ipso sui erroris exordio Montanus comites habuit; sed eas diu postea prophetæ suæ retibus implicuisse ac decepisse inibi videtur.

(25) Προσητεύειν ήδη προσποιούμενης. In tribus codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum habetur προφῆτεύειν δὴ προσποιούμενης, levi discriminae.

velatione depromptis, mortuumque Ephesi ab eodem Joanne per divinam potentiam suscitatum esse narrat. Multa denique alia scribit, quibus perniciosissimum illum errorem abunde et luculentissime confutavit. Hæc Apollonius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Σαραπίωνος περὶ τῆς τῶν Φρυγῶν αἱρέσεως
(Nic. H. E. iv, 27).

Τῶν δὲ Ἀπολιναρίου κατὰ τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως μνήμην πεποίηται Σαραπίων, δν ἐπὶ τῶν δηλουμένων χρόνων μετὰ Μαξιμίνον, ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας, κατέχει λόγος γενέσθαι. Μέμνηται δὲ αὐτοῦ ἐν ίδιᾳ ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικὸν (26), ἐν ᾧ διευθύνων καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν αἵρεσιν, ἐπιλέγει ταῦτα· «Οπως δὲ καὶ τοῦτο ἔδητε ὅτι τῆς ψευδοῦς ταύτης τάξεως τῆς ἐπιλεγομένης νέας προφητείας (27) ἐθδέλουται ἡ ἐνέργεια παρὰ πάσῃ τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι (28), πέπομψα ὑμῖν καὶ Κλησιῶν Ἀπολιναρίου τοῦ μακαριωτάτου γενομένου ἐν Ἱεραπόλει τῆς Ἀσίας ἐπίσκοπου γράμματα.» Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τοῦ Σαραπίωνος ἐπιστολῇ, καὶ ὑποσημειώσεις φέρονται διαφόρων ἐπισκόπων, ὃν δέ μέν τις ὕδε πῶς ὑπεσημήνατο· Αὔρηλιος Κυρήνιος μάρτυς ἐρήμωσθαι ὑμᾶς εὐχομα· δέ τις τούτον τὸν τρόπον· Αἴλιος Πούλιος Ἰούλιος ἀπὸ Δεβελτοῦ κολωνίας τῆς Θράκης (29) ἐπίσκοπος· οὗ δὲ Θεδς δὲν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι Σωτῆς δὲ μακάριος δὲν Ἀγχιάλῳ (30), ηθέλησε τὸν δαίμονα τὸν Πρι-

(26) *Πρὸς Καρικὸν καὶ Ποντικόν.* Eusebius in libro vi, cap. 12, ubi Serapionis Antiocheni opera recenset, habet: Πρὸς Πόντον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιατικὸν ἀνδρας. Apud Hieronymum in Catalogo legitur, ad Curium et Pontium. In codice Mediceo x̄αρτερικός scribitur, mendose.

(27) Ἐπιλεγομένης νέας προφητείας. Tertullianus *De jejunii*, initio: *Hi Paraclete controversiam faciunt: propter hoc novae prophetiae recusantur.* Hieronymus in Catalogo, ubi de Gaio, Firmilianus quoque in epistola ad Cyprianum: *Illi qui Cataphrygas appellantur, et novas prophetias usurpare conantur.* Et rursus in eadem epistola: *Plane quoniam quidam de eorum baptismio dubitant, qui eti⁹ novos prophetas recipiunt, etc.* Vetus auctor qui adversus Cataphrygas scripsit, in proemio ad Avicenni Marecellum: *Kai καταλαβὼν τὴν κατὰ Πόντον Ἐκκλησιαν ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ ὡς αὐτὸς φασι προφητείας, etc.*

(28) *Tῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι.* Sic codices Maz., Med., Fink. ac Savilii scriptum habent, pro vulg. ἐν Χριστῷ πρæterea voces illas quæ in editis sequuntur, τῇ ἀνά τὴν οἰκουμένην δῆμη, non agnoscunt; quod confirmat Rutilius.

(29) Απὸ Δεβελτοῦ κολωνίας τῆς Θράκης. Sic supra innotatus auctor de Zoticō episcopo dixit. δὲ Κομάνης ei Polycrates in epistola ad Victorem papam, Θραστας ἀπὸ Εὐμενείας. Multa hujusmodi ἔνθια ἐλέγονται cum πρæpositione, ut notavit Stephanus in libro *De urbis.* Debelutum seu Develutum colonia in Thracia memoratur a geographis, et in nummis veteribus quos edidit Joannes Tristanus. Anchialus quoque, quæ postea nominatur, urbs est Thraciae satis nota. Sed non sine causa mirari subit, cur in hac epistola Serapionis Antiocheni episcopi, subscriptiones episcoporum Thraciæ fuerint adjectæ. Evidem, si conjecturae indulgere licet, existimo episcopos Thraciæ epistolam scripsisse ad Ecclesiæ Asiae et Phrygiae adversus prophetiam Montani, eodem plane modo quo presbyteri Viennensis ac Lugdunensis Ecclesiæ super eodem negotio ad illas scripserant, sententiam suam de nova illa propheta exponentes, ut

A

CAPUT XIX.

Serapionis sententia de Cataphrygarum hæresi.

Apollinaris autem scriptorum aduersus supradictam hæresim mentionem facit Serapio, qui circa hæc tempora Antiochenæ Ecclesiæ episcopus post Maximinum fuisse dicitur. Nam in epistola quam ad Caricum et Ponticum scripsit, eamdem refellens hæresim, Apollinarem nominalis verbis: «Atque ut sciatis, inquit, qualiter universa quæ in terris est fraternitas, operationem illam simulatae factio- nis, quæ nova prophetia nominatur, aversata atque abominata est, 187 beatissimi patris Claudii Apollinari, qui Hierapolitanæ urbis in Asia episcopus fuit, litteras ad vos misi.» In eadem Serapionis epistola leguntur subscriptiones variorum episcoporum. Quorum unus subscrivit in hunc modum: «Aurelius Cyrenius martyr opto vos bene valere.» Alter autem hoc modo: «Ælius Publius Julius De velti coloniæ Thraciæ episcopus. Testor Deum qui in cœlis est, quod beatus Sotas, qui est Anchiali, dæmonium Priscillæ ejicere voluit, sed hypocritæ nequaquam permiserunt.» Sed et aliorum complu-

supra retulit Eusebius. Certe has subscriptiones ad calcem alicujus epistolæ adjectas fuisse doceat vel hæc una Aurelii Cyrenii subscriptio: *Aurelius Cyrenius martyr, opto vos bene valere.* Porro ipsius Serapionis epistole episcopos illos subscrivisse, nequaquam verisimile est. Primo quia Eusebius id non dicit, sed tantum subscriptiones plurium episcoporum in illa Serapionis epistola contineri, sicut Apollinaris Hieropolitanæ epistola eidem Serapionis epistole subiecta fuerat. Hoc enim consilio fecerat Serapio, ut plurium episcoporum auctoritate Montani sectam convinceret. Præterea qua ratione fieri posset ut episcopi Thraciæ subscriberent litteris episcopi Antiocheni? Credibilius itaque est id quod dixi, episcopos scilicet Thraciæ communis nomine scripssisse ad Ecclesiæ Asiae et Phrygiæ. Quod autem Baronius hæc in concilio gesta esse censem in Annalibus, ad annum Christi 173, num. 19, agra id illi concesserim. Neque enim subscriptiones illæ synodicas litteras sapient; nec Eusebius ullum concilium vel in Asia ab Apollinare, vel in Græcia coactum esse scribit. Sed nec Tertulliani locus ex libro *De jejunii* quidquam facit pro Baronio: *Aguntur præterea per Græcias illa certis in locis concilia ex universis Ecclesiis, per quæ et altiora quedam in commune tractantur, et ipsa representatio totius nominis Christiani magna reverentie celebratur.* Ille enim Tertullianus non de conciliis Catholicorum loquitur, sed de conventibus Montanistarum, ut sequentia aperte demonstrant.

(30) *O ἐρ Ἀγχιάλῳ.* Id est episcopus Anchiali, quod est oppidum in Thracia, ut dixi. At Christophorus hæc ita verit, quasi Sotas in urbe Anchiale dæmonium Priscillæ ejicere voluerit, quod falsum est. Neque enim Priscilla Anchialum venit, sed Sotas episcopus fama novæ illius prophetæ excitus, ex Thracia in Phrygiam navigaverat, ibique Priscillam, non divino Spiritu, sed a dæmoste agitari cernens, eam exorcismis purgare tentaverat. Non solus autem Sotas, sed et plurimi alii episcopi in Phrygiam tunc temporis profecti sunt, ad prophetiam illam de propinquuo examinandam, ut diserte testatur anonymous ille scriptor in c. 16,

rum episcoporum idem cum illis sentientium subscriptiones propriis ipsorum manibus appositis, in illa quam dixi epistola leguntur. Et ea quidem quæ ad illos hæreticos pertinent, hujusmodi fuere.

CAPUT XX.

Quæ Irenæus adversus schismaticos Romæ agentes conscriperit.

Adversus autem illos qui sinceram Ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varijs conscripsit epistolæ. Alteram ad Blastum quam inscripsit *De schismate*: alteram ad Florinum *De Monarchia*, seu *Quod Deus non sit conditor malorum*. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisse, iterum Irenæus ejus gratia librum *De octonario* composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat. Sed et in fine ejusdem libri annotationem utilissimam reperimus, quæ huic historiæ nostræ inserenda mihi videtur. Sic autem habet: « Adjuro te, inquit, qui transcriperis hunc librum per Dominum nostrum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, in quo judicaturus est vivos et mortuos; ut conferas quod transcriperis, et diligenter emendes ad exemplar ex quo transcripsisti: utque adjurationem istam similiter exscribas, et codici tuo inseras. » Atque hæc utiliter tum ab illo dicta, tum a nobis commemorata sunt, ut priscos illos ac sine controversia sanctissimos viros, tanquam pulcherrimum exemplum exactissimæ diligentiae semper ante oculos habeamus. Porro in ea ad Florinum 188 epistola de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis: « Hæc vero dogmata, Florine, ut parcissime ac levissime dicam, non sunt sanæ doctrinæ. Hæc dogmata dissentient ab Ecclesia, et in maximam ini-

C σκληρæ ἐκβαλεῖν, καὶ οἱ ὑποκριταὶ οὐκ ἀφῆκαν. Καὶ ἄλλων δὲ πλειόνων τὸν ἀριθμὸν ἐπιστρόπων συμβι- φων τούτοις ἐν τοῖς δηλωθεῖσι γράμμασιν αὐτόργρα- φοι φέρονται σημειώσεις. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

**Οσα Εἰρηναῖος τοῖς ἐπὶ Ρώμης σχισματικοῖς ἐγράψως διελεκταὶ (Nic. H. E. iv, 30).*

Ἐξ ἑναντίας δὲ τῶν ἐπὶ Ρώμης (31) τὸν ὑγιῆ τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαραττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολὰς συντάττει, τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον περὶ σχίσματος, τὴν δὲ πρὸς Φλωρίνον περὶ μοναρχίας (32) ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν. Ταῦτα γάρ τοι τῆς γνώμης οὗτος ἰδοὺς προστίξειν· δι’ ὃν αὖτις (33) ὑποσυρόμενον τῇ κατὰ Οὐαλεντίνον πλάνῃ, καὶ τὸ περὶ ὅγδοος (34) συντάττεται τῷ Εἰρηναίῳ σπουδάσμα· ἐν ᾧ καὶ ἐπι- σημανεῖται τὴν πρώτην τῶν ἀποτόλων κατειληφ- ταί εἴσαντα διαδοχήν. Ἐνθα πρὸς τῷ τοῦ συγγράμ- ματος τέλει χαριεστάτην αὐτοῦ σημείωσεν (35) εὐρύν- τες, ἀναγκαῖως καὶ ταῦτην τῇδε καταλέξουμεν τῇ γραφῇ, τούτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· « Ὁρχίων οἱ τὸν μεταγράψμενον τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τοῦ Κυ- ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ ἡς ἔρχεται κρίναις ζῶντας καὶ νε- χροὺς, ἵνα ἀντιβάλῃς διετεγράψω, καὶ κατορθώσῃς αὐτὸς πρὸς τὸ ἀντιγραφὸν τοῦτο, διθεν μετεγράψῃς, καὶ θήσεις ἐν τῷ ἀντιγράφῳ. » Καὶ ταῦτα ὠφελίμων πρὸς ἔκεινου λεξέχθω, ὡφὲ λιῶν τε ἴστορείσθω, ὡς ἀν ἔχοιμεν ἀριστὸν σπουδαιοτάτης ἐπιμελεῖας τοὺς ἀρχαίους ἔκεινους καὶ δυντὰς λεροὺς ἄνδρας ὑπόδει- γμα. Ἐν ᾧ γε μὴν προειρήκαμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον δὲ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ, αὖτις τῆς ἀμα Πολυκάρπου συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· « Ταῦτα τὰ δόγ- ματα, Φλωρίνε, ἵνα πεφεισμένως εἶπω, οὐκ ἔστιν ὑγιοῦς γνώμης· ταῦτα τὰ δόγματα ἀσύμφωνα ἔστι-

supra. Porro notandum est, Sotom mortuum jam fuisse, cum hæc scriberat Aelius Julius. Quod satis indicat vox illa μαχάριος, quam Græci de mortuis solent usurpare. Quod si Sotas adhuc superfluisse, ipse profecto hanc rem subscriptione sua tñrnasset. Sic etiam intelligendum est, quod Serapio Apollina- reum μαχαριώτατον appellat, quippe qui jam vivere desiisset.

(31) Ἔξ ἑραρτίας δὲ τῶν ἐπὶ Ρώμης. Hinc orsi sumus caput istud, Rusnum secuti et Musculum, et Christopheronum. Sed et ratio ita jubet. Hæc enim pendent ex cap. 46 supra. Certe codex Maz. caput inchoat ab his verbis: Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτους ἦν τοιαῦτα· ἔξ ἑραρτίας, etc.; cui consentit codex Fuk. et Regius.

(32) Περὶ μοναρχίας. Veteres Christiani hac voce crebro uti solebant, quoties adversus gentiles disputarent. Eoque titulo complures libros edide- runt, ut unum Deum omnium rerum conditorem regemque esse ostenderent. Et monarchiam quidem D. o Patri, olxovoplav vero, id est dispensationem aīque administrationem, assignabant Filio et Spi- ritui sancto, ut docet Tertullianus *Adversus Præream*, et Talianus *Adversus Græcos*. Exstat hodie Justinii liber inscriptus hoc titulo. Porro ut ad Irenæi librum accedamus, ex ipso titulo colligi potest, Flo- rinum duo principia invexisse, et Marcionis ac Cer-

donis dogmatibus adhæsisse : et alterum quidem bonorum, alterum mali auctorem affirmasse.

(33) Δι’ ὅρ αὐθις. Transpositum est adverbium, ut ex versione nostra lector animadverteret. Amat autem hujusmodi verborum trajectiones Eusebius noster. Quod ab interpretibus minime observatum, hic semel inmonendum esse duxi.

(34) Τὸ περὶ ὅγδοος. Hieronymus in Catalogo habet, Περὶ τῶν ὅγδοαστῶν egregium σύνταγμα. De ogdoabibus Valentini vide Irenæum et Epiphanium.

(35) Σημειώσιτ. Hieronymus et Rusinus subscriptionem verterunt, quos secutus est Christopheronus. Fato quidem σημειώσιτ interdum pro subscriptione sumi, ut in superiori capite vidimus. Ille tamen ita sumi non potest. Nam subscriptione nomen subscriptoris debet exprimere. Quod cum hoc loco minime factum sit, nequaquam hæc subscriptio dici debet, sed potius adnotatio. Sic σημειώσιτ die- bantur nota illæ quæ ad marginem scriptorum co- dicum appingebantur, ut lector rem notatu dignam ibi contineri intelligeret. Quæ nota in plerisque adhuc Græcis exemplaribus reperitur compendiose expressa duabus tantum prioribus litteris, quæ si- gnificant σημειώσιτ. Ceterum hoc Irenæi factum adeo placuit Eusebio, ut eamdem quoque observationem ipse in vestibulo *Chronici* sui apposuerit.

τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὴν μεγίστην ἀσέβειαν περιβάλλοντα τοὺς πειθομένους αὐτοῖς· ταῦτα τὰ δόγματα οὐδὲ οἱ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας αἱρετικοὶ ἐπόλυμοσαν ἀποφήνασθαι ποτε· ταῦτα τὰ δόγματα, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ περέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε παῖς ὃν ἔτι ἐν τῇ κατώτατῇ Ἀσίᾳ παρὰ τῷ Πολύκαρπῳ, λαμπρῶς πράττοντα ἐν τῇ βασιλείῃ αὐλῇ, καὶ πειρώμενον εὑδοκιμεῖν παρ’ αὐτῷ. Μᾶλλον γάρ τὰ τότε διαμνημονεύω, τῶν ἑναγγής γινομένων. Αἱ γάρ ἐκ παιδῶν μαθήσεις συναντούσας τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ, ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προσδόους (36) αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους, καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βίου, καὶ τὴν τοῦ σώματος ἰδέαν, καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιείτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν κατὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ὡς ἀπῆγγελλε, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἐωρακότων τὸν Κύριον· καὶ ὡς ἀπεμνημόνευε τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἢ παρ’ ἐκείνων ἀκτηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς ὑπερσκαλίας, ὡς παρὰ αὐτοπτῶν τῆς ζωῆς τοῦ λόγου παρειληφώς ὁ Πολύκαρπος, ἀπῆγγελλε πάντα σύμφωνα ταῖς Γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ Ελεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ’ ἐμοὶ γεγονός σπουδώντας ἡρουν, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ ὡντας ἐν χάρτῃ, ἀλλ’ ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ δεῖ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι εἰ τι τοιοῦτον ἀκηκόεις ἐκείνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἀν καὶ ἐμφράξας τὰ ὄτα (37) αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ σύνθητο εἰπών, «Οὐ καλέ Θεὲ, εἰς οίους με κατιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωματ»· πεφεύγοις δὲν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἐστῶς τῶν τοιούτων ἀκηκόεις λόγων. Καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν δὲ αὐτοῦ ὡν ἐπέστειλεν, ἣτοι ταῖς γειτνιώσαις Ἐκκλησίαις ἐπιστρέψιῶν αὐτάς, ἢ τῶν ἀδελφῶν τισι νοοθετῶν αὐτοὺς καὶ προτρεπόμενος, δύναται φανερωθῆναι· ταῦτα δὲ Εἰρηναῖος.

τινὶ ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans. Ἡλαῖνος Ιρεναῖος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Οὐαὶ ἐπὶ Ῥώμης ἐμαρτύρουσεν Ἀπολλώριος
(Nic. H. E. iv, 26).

Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῆς Κομόδου βασιλείας χρόνον, μεταβέλητο μὲν ἐπὶ τὸ πρᾶδον τὰ καθ’ ἡμᾶς, εἰρήνης σὺν θείᾳ χάριτι τὰς καθ’ ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλαβούσης Ἐκκλησίας· ὅτε καὶ δὲ σωτήριος λόγος ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων, πᾶσαν ὑπῆγετο ψυχὴν ἐπὶ τὴν εὐεσθῆ τοῦ τῶν δλων Θεοῦ θρησκείαν· ὥστε ἡδη

(36) Τὰς προσδόους. Sic cod. Reg., Maz., Medic. et Nicēph. Ia etiam Fuk. ac Savil., codices textus vulg., πρόσδοους.

(37) Καὶ ἐμφράξας τὰ ὄτα. Hic mos erat veterum Christianorum, ut si forte in familiari colloquio impium aliquem sermonem et a fidei catholicæ regula dissidentem audissemus, protinus obturatis auribus sese in fugam darent. Quia de re locus existat illustris in lib. II *Recognitiōrum Pseudo-Clementis*, ubi Simoni B. Petro ait: *Si dixeris quod neque tibi consonum, nec vulgo huic imperito rectum ridetur, tu quidem quasi obstupescens, aures continuo occcludens, velui ne blasphemia polluantur, verteris in fugam.* Sed et Irenaeus in lib. III *Contra ha-*

A pietatem ens conjiciunt qui illis assentiantur. Hæc dogmata ne ipsi quidem hæretici extra Ecclesiam positi proferre unquam ausi sunt. Hæc dogmata hi qui ante nos vixere presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli existabant, nequaquam tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, splendide agente in palatio, et magnopere laborantem ut te illi approbares. Etenim ea quæ tunc temporis gesta sunt, melius memoria teneo quam illa quæ nuper acciderunt. Quippe ea quæ pueri didicimus, simul cum animo ipso coalescunt, eique penitus inhærent. Adeo ut et locum ipsum possim dicere, in quo beatissimus Polycarpus sedens disserebat; processus quoque ejus et ingressus, vitæque totius formam, et corporis speciem; sermones denique quos ad populum habebat; et familiarem consuetudinem, quæ illi cum Joanne, ut narrabat, et cum reliquis qui Dominum ipsum vidissent, intercesserat: et qualiter dicta illorum commemorabat: et quæcumque de Domino ab iisdem audierat. De miraculis quoque illius ac de doctrina, prout ab iis qui verbū vitæ ipsi conspexerant Polycarpus accepérat, eodem prorsus modo referebat, in omnibus cum Scriptura sacra consentiens. Hæc ego divina milii largiente clementia tunc studiosus audiēbam, non in charta sed in corde meo audita describens: eademque per Dei gratiam assidue repeto ac revolo. Et in conspectu Dei affirmare possum, beatum illum et apostolicum presbyterum, si quid ejusmodi unquam audiisset, exclamaturum continuo, et obturatis auribus suis dicturum fuisse prout ipsi moris erat: «Deus bone, quæ me in tempora reservasti, ut hæc sustinerem!» Atque ex loco ipso aufugiturum, in quo seu stans, seu sedens, ejusmodi sermones audiisset. Sed et ex epistolis illius id liquido comprobari potest, quas ille partim ad vicinas Ecclesias ut eas confirmaret, partim ad quosdam ex fratribus misit, admonens illos atque exhortans. Ἡλαῖνος Ιρεναῖος.

189 CAPUT XXI.

Quomodo Apollonius Romæ martyrium passus est.

Eodem tempore, Commodo imperium Romanum obtinente, res quidem nostræ in tranquilliore statu versabantur, pace per Dei gratiam cunctas orbis terrarum Ecclesias complexa. Atque interim salutaris Dei sermo ex omni genere hominum plurimos ad religiosum summum Numinis cultum reses, capite quarto, eundem morem declarat his verbis: *Quibus si aliquis annuntiaverit ea quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium.* Præterea Athanasius in Epistola ad solitarios: *Ο τις ἀκούσας οὐ δακρύσει, τάχα καὶ τὴν ἀκοήν κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἔτερου λέγοντος ἀνέχηται;* Hieronymus denique in lib. I *Adversus Ruprum*: *Lectis nuper Theophilii papæ epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur obturasse aures suas, et auctorem tanti mali clara coram omnibus roce dumasse.*

perirebant : adeo ut multi ex his qui in urbe Roma genere atque opibus eminebant, simul cum universa domo ac familia salutem consecuturi aconserarent. Verum infestissimus bonis omnibus dæmon et suopte ingenio invidus, istud ferre non potuit. Rursus igitur varias adversus nos machinas commentus armatur. Denique Romæ Apollonium quemdam e numero fidelium, qui in humanioribus litteris et in philosophia eximius habebatur, in judicium adduxit, suscitato ei accusatore homine quodam perditissimo, qui ad hujusmodi flagitia idoneus in primis minister dæmonis videbatur. Sed miser, intempestive suscepta accusatione, cum ex imperatoris edicto capitalis poena in eos qui talia detulissent esset constituta, confessim fractis crudibus occiditur, Perenne ejusmodi adversus ipsum sententiam pronuntiante. Martyr vero Deo acceptissimus, cum judex multis eum precibus obsecrasset, petissetque ab illo uti coram senatu rationem

(38) Ἀπεδύετο. Metaphora est ab athletis, qui luctaturi corpora nudabant, et variis artibus ac machinamentis adversarios prosternere studebant.

(39) Ἀπολλώνιος. Hunc Apollonium Nicæphorus quidem eumdem esse existimavit cum illo qui adversus novam Montani prophetiam scripsit, de quo supra in cap. 16. Sed Hieronymus in Catalogo eos distinxit, rectius, ut appareat. Et hunc quidem de quo in præsenti capite scribit Eusebius, senatum urbis Romæ vocal, de suo id admensus. Neque enim hoc dicit Eusebius. Verum de hac re infra videbimus.

(40) Ἐπιτηδεωρ αὐτῷ διακόνων. Hieronymus in libro *De script. eccl.* hunc servum Apollonii esse existimavit, quem securus est Christophorus. Certe ex versione Christophorsoni apparet, illum in Eusebio legisse αὐτὸν διακόνων, contra fidem omnium exempliarium. Obscurum etiam est quod ait ibidem Hieronymus : *A servo Severo proditus*, quasi Severus nomen esset servi. Sophronius tamen verit, παρὰ τοῦ δούλου παρὰ Σεβήρῳ προδοθεῖ, quasi Severus nomen esset judicis ad quem delatus fuerat Apollonius. Sed hunc sensum refutat Eusebius, qui judicem ipsum apud quem Apollonius est accusatus, Perennem vocat, non Severum.

(41) Κατὰ βασιλικὸν δόρ. Intelligit legem divi Marci, quæ pœnam capitis sanxerat in eos qui Christianos in iudicium detulissent, ut testis est Tertullianus in *Apologetici* cap. 5. Existat lex ipsa M. Aurelii imperatoris ad commune Asiae supra in lib. iv. c. 13, ubi vide quæ adnotavi. At Rufinus legem Trajanum videtur intellexisse, vel certe Hadriani ad Minucium Fundanum.

(42) Λιταρῶς ἵκετεύσαστος τοῦ δικαστοῦ. Solebant interdum judices ipsi qui Christianos ad se delatos interrogabant, hortari ipsos et olltestari, ut parcerent et consulerent sibi, et deorum cultum amplecterentur. Cujus rei infinita exstant exempla apud Tertullianum, Eusebium et in *Actis martyrum*.

(43) Ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς. Miror id dici de Perenne, quem constat praefectum prætorii suis sub Commodo. Erant autem praefecti prætorio illis temporibus ex equestri ordine, nec in senatu sedendi jus habebant. Itaque imperatores quoties praefectum prætorii exaucitorare vellent, senatum eum faciebant, lati clavia ei ueste submissa, ut docent scriptores historiæ Augustæ. Quomodo igitur fieri potuit ut Perennis, qui erat praefectus prætorio, præcipiteret Apollonio ut in senatu rationem fidei suæ redderet? Quod si dicas Apollonium suisce

A καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐ μάλα πλούτῳ καὶ γένει ἔια φανῶ πλείους ἐπὶ τὴν σφῶν ὁμόσε χωρεῖν πανακί τε καὶ παγγενῆ σωτηρίαν. Οὐκ ἡν δὲ ἄρα τοῦτο τῷ μισοκάλῳ δαίμονι βασκάνῳ δντι τὴν φύσιν οἰστόν· ἀπεδύετο (38) γοῦν αὐθίς, ποικίλας τάξ καθ' ἡμῶν μηχανὰς ἐπιτεχνώμενος. Ἐπὶ γοῦν τῆς Ῥώμαίων πόλεως, Ἀπολλώνιον (39) ἀνδρα τῶν τότε πιστῶν ἐπὶ παιδείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ βεδομένον, εἰς δικαστήριον ἤγει, ἵνα γέ τινα τῶν εἰς ταῦτα ἐπιτηδείων αὐτῷ διακόνων (40) ἐπὶ κατηγορίᾳ τάνδρος ἐγείρας. Ἄλλ' ὁ μὲν δεῖλαιος παρὰ καιρὸν τὴν δίκην εἰσελθών, ὅτι μὴ ζῆν ἔξδη ἡν κατὰ βασιλικὸν δόρον (41) τοὺς τῶν τοιῶνδε μηνυτάς, αὐτίκα κατάγνυται τὰ σκέλτη, Περεννίου δικαστοῦ τοιαύτην κατ' αὐτοῦ φῆφον ἀπενέγκαντος. Ὁ δέ γε θεοφιλέστατος μάρτυς, πολλὰ λιπαρῶς ἵκετεύσαστος τοῦ δικαστοῦ (42), καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς ἀιτήσας, αὐτίκα κατέρρευται πιστεως ἐπὶ πάντων παρασχών ἀπόλογίαν (43), καφαλαῖξῃ κολάσει ὡς ἀπὸ

natorem, ac proinde Perennem jussisse ut coram senatu rationem cultus sui redderet, id concedamus, si placet. Sed tunc nascatur alia difficultas, quomojo Perennis de capite senatoris Romani judicare potuerit. Neque enim praefectus prætorio, sed praefectus Urbi de causis senatorum cognoscebat. Ex his facile mihi persuadeo, Apollonium suisce senatorii ordinis, et scripsit Hieronymus; qui cum, indicio nescio cuius desperati hominis, delatus fuisset ad Perennem praefectum prætorii quasi Christianus, interrogatus a judice cuius dignitatis esset, cum se senatorii loci esse respondisset, jussus est a Perenne coram senatu rationem fidei suæ reddere. Quod cum Apollonium disertissime præstitisset, senatus sententia extremo supplicio affectus est. Quidni vero credamus Hieronymo, qui et in libro *De ecclesiasticis scriptoribus*, et in epistola ad Magnum, tam diserte significet Apollonium suisce senatorem. Etsi enim hoc distincte non dicit Eusebius, id tamen ex ejus narratione omnino colligitur, ut supra ostendi. Deinde potuit Hieronymus legere *Acta ipsa passionis Apollonii*, ad quæ nos ablegat Eusebius. In quibus *Actis*, et senator Romanus, et a servo suo proditus dicebatur, ut credibile est. Hæc autem *Acta Græco sermone perscripta fuerant Romæ a Græcis hominibus*, eodem modo quo *Acta martyrum Lugdunensium* Græce scripta sunt Lugduni.

(44) Παρασχὼν ἀπολογίαν. Hieronymus ex hoc Eusebii loco male intellecto, Apollonium inter scriptores ecclesiasticos numeravit. *Apollonus*, inquit, *Rom. urbis senator, sub Commodo principe a servo proditus quod Christianus esset, imperato ut rationem fidei suæ redderet, insigne volumen composuit, quod in senatu legit; et nihilominus sententia senatus pro Christo capite truncatus est.* Quæ sine dubio Hieronymus ex prava Rufini interpretatione hausit, quam secutus quoque est Christophorus. Verum Eusebius Apollonium coram judicibus pro fidei suæ defensione disertissime perorasse tantum dixit, non autem Apologeticum ab eo esse conscripsum. Ilunc Rufini et Hieronymi errorem jam prius notavit Scaliger in *animadversionibus Eusebianis*, pag. 208. Cui in hac quidem parte libenter accedo. In eo vero quod Eusebii nostri verba interpolavit, longe, meo quidem judicio, fallit. Cum enim in Eusebii libris legatur : Πολλὰ λιπαρῶς ἵκετεύσαστος τοῦ δικαστοῦ, καὶ λόγον αὐτὸν ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αιτήσας, Scaliger correxit ἵκετεύσαστος τοῦ δικαστοῦ καὶ λόγον αὐτῷ ἐπὶ τῆς συγκλήτου βουλῆς αιτήσας, δουναί, atque ita interpre-

έδγματος (45-46) συγκλήτου τελειοῦται μηδὲ ἄλλως ἀφεῖσθαι τοὺς ὅπαξ εἰς δικαστήριον παριόντας καὶ μηδαμῶς τῆς προθέσεως μεταβαλλομένους, ἀρχαὶ παρ’ αὐτοῖς νόμου (47) κεχρατέκτος. Τούτου μὲν οὖν τὰς ἐπὶ τοῦ δικαστοῦ φωνὰς καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἡς πρὸς πεῦσιν πεποίηται τοῦ Περεντίου, πᾶσάν τε τὴν πρὸς τὴν σύγχρητον ἀπολογίαν ὅτι διαγνῶνα: φιλον, ἐκ τῆς τῶν Ἀρχαλωρ μαρτυρῶν (48) συναχθεῖσης ἡμίν ἀναγραφῆς εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Tίνες κατὰ τούτους ἐπίσκοποι τῷρ ἐπαρχιῶν (49) ἐγνωρίζοτο (Nic. H. E. iv, 19).

Δεκάτῳ γε μὴν τῆς Κομόδου βασιλείας ἔτει, δέκα πρὸς τρισιν (50) ἔτεις τὴν ἐπισκοπὴν λειτουργήσατα Ἐλεύθερον διαδέχεται: Βίκτωρ· ἐνῷ καὶ Ἰουλιανοῦ δέκατον ἔτος ἀναπλήσαντος, τῶν κατ’ Ἀλεξάνδρειαν παροικιῶν τὴν λειτουργίαν ἐγγειρίζεται: Δημήτριος· καθ’ οὓς καὶ τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας δγδοσ ος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων δ πρόσθεν ἥδη δεδηλωμένος, ἔτι τότε Σαραπίων ἐπίσκοπος ἐγνωρίζετο· Καισαρείας δὲ τῆς ἐπὶ Παλαιστίνῃ καθηγετο Θεόφιλος. Καὶ Νάρκισσος δὲ ὁμοίως, οὗ καὶ πρόσθεν μνήμην διάλογος ἐποίησατο, τῆς ἐν Ἱερουσαλήμοις Ἐκκλησίας ἔτι τότε τὴν λειτουργίαν εἶχεν. Κορίνθου δὲ τῆς καθ’ Ἑλλάδα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐπίσκοπος ἦν Βάχχυλος (51), καὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ παροικίας Πολυκράτης, καὶ ἄλλοι δὲ, ὡς γε εἰχός, ἐπὶ τούτοις μυρίοις κατὰ τούσδε διέπρεπον. Ὅτι γε μὴν ἔγγραφος ἡ τῆς πίστεως εἰς ἡμᾶς κατῆλθεν ὀρθοδοξία, τούτους C αἰκότως ὀνομάστε κατεξέχαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τοῦ τότε κυρηθέντος ἀμφὶ τοῦ Πάσχα ζητήματος (Nic. H. E. iv, 56).

Τζιτζίσεως δῆτα κατὰ τούσδε οὐ σμικρᾶς ἀνακινη-

statur: *Deo autem acceptissimus martyr, postquam multis precibus a iudice contentisset, ut in senatu rationem reddere sibi liceret, etc.* Verum huic emanationi omnes scripti codices, et ratio ipsa refragatur. Hieronymus quoque ita legit ut hodie editum est; vertit enim, imperato ut rationem fidei tuae redderet.

(45-46) Οἳ ἀπὸ δόγματος. Omnes interpres et ipse Scaliger hunc locum ita verterunt, quasi prima particula otiosa sit. Quod tamen verum non puto: primum quia senatores judices non erant, nec jurisdictionem habebant; deinde Perennis, qui iudex erat in ea causa, Apollonium ad senatum remiserat, non ut senatus de eo judicaret, sed ut Apollonus coram eo rationem cultus sui redderet. Hunc scilicet honorem senati deferendum putavit, ut hominem senatorii ordinis non prius damnaret, quam senatus ipse de ejus criminis cognovisset. Senatus igitur cum Apollonium audiisset, hominem juxta legum præscripta judicandum esse respondit. Posthac Apollonus capite plexus est, iudicio quidem Perennis ipius, sed tamen ex senatus sententia, eo quod senatus reum audierat, et in damnationem ejus consenserat.

(47) Ἀρχαλον καὶ αὐτοῖς νόμον. Lex pro more et consuetudine hic sumi videtur. Quanquam interpres de lege scripta hæc accepisse video. Legem igitur seu rescriptum Trajani ad Plinium Secundum intelligo, in quo cavitur Christianos qui-

A fidei suæ redderet, elegantissima oratione pro defensione fidei suæ coram omnibus pronuntiata, capitali supplicio a senatu damnatus est. Quippe veteri apud eos lege sanctum erat, ut Christiani qui semel in ius vocati fuerant, nisi a proposito suo discederent, nequaquam dimitterentur. Porro cuncta ab illo in iudicio dicta, et quæcumque Perenni interroganti respondit, et orationem illam quam pro fidei nostræ defensione in senatu habuit, quisquis nosse voluerit, ex *Antiquorum martyrum passionibus* a nobis collectis poterit percipere.

CAPUT XXII.

Quinam eo tempore episcopi inclarerint.

Interea Commodo decimum annum imperiagente, cum Eleutherus tredecim annis episcopatum administrasset, 190 Victor in ejus locum successit. Eodemque anno cum Julianus decimum annum explesset, Ecclesiarum Alexandrinæ administracionem suscepit Demetrius. Per idem tempus Sera-pio, de quo paulo ante diximus, Antiochenensis Ecclesiæ episcopus successionis ordine octavus ab apostolis, etiam tum florebat. Cæsareæ vero in Palæstina prærerat Theophilus. Narcissus item cuius supra meminimus, Hierosolymitanæ Ecclesiæ sacerdotio fungebatur. Tunc etiam Corinthi in Achaia Bacchylus, et Ephesi in Asia Polycrates episcopi fuere. Sed et alii præter hos innumerabiles iisdem, ut credibile est, temporibus enituerunt. Verum nos, ut par erat, eorum duntaxat nomina recensimus, qui rectæ fidei doctrinam scriptis suis prodigiam nobis reliquerunt.

CAPUT XXIII.

De quæstione que tunc temporis agitata est super Pascha.

Iisdem temporibus gravi controversia exorta, eo

dem inquirendos non esse, oblatos vero puniri oportere.

(48) Τῷρ Ἀρχαλωρ μαρτυρῶν. Edit. μαρτύρων, sed longe rectius in codice Maz. et Fuk. legitur μαρτυρῶν. Nam Eusebius passiones martyrum, quæ Græci μαρτύρια dicuntur, collegerat, partim ex actis judicialibus, partim ex episoliis fideliūm, ut ipse testatur in lib. iv, cap. 15. Hoc opus inscriptum erat Ἀρχαλωρ μαρτυρῶν συναρτήσῃ, ut videlicet est in proœmio hujus libri. Quod postea Symeon Metaphrastes in collectionem suam transfudit.

(49) Ἐπίσκοποι τῷρ ἐπαρχιῶν, id est, episcopi metropolitani. Potest etiam de patriarchis intelligi. Tamen in codice Medicæo voces illæ τῶν ἐπαρχιῶν omissee sunt, nec eas agnoscit Rufinus, nec vetustissimus codex Maz. et Fuk.

(50) Δέκα πρὸς τρισιν. At in *Chronico anni 15* assignantur Eleutherio, et ad ultimum usque Commodo annum ejus pontificatus producitur. Quæ profectio mira dissensio est.

(51) Vulg. Βάχχυλος. Rectius apud Nicephorum scribitur Βάχχυλος, nec aliter Rufinus et Hieronymus. Græci huiusmodi ὑποκαρπικά per simplex λ efferre solent: Βάχχυλος, ex quo Βάχχυλος, Σιρύλος, Παπύλος, Αισχύλας, Δημύλος. Interdum tamen per duplex λ efferrerunt diminutiva vocabula, ut Διύλλος et Ἡρύλλος, quod est *parrus Jupiter, parvus Hercules*. Ita ergo Βάχχυλος, *parvus Bacchus*.

quod omnes per Asiam Ecclesiæ veluta quadam traditione nixæ, quartadecima luna salutaris Paschæ festum diem celebrandum esse censebant, quo die præscriptum erat Judæis ut agnum immolarent: eaque oīnno luna in queincunque demum diem septimanæ incidisset, finem jejuniis imponeendum esse statuebant: cum tamen reliqua totius orbis Ecclesiæ alio more uterentur, qui ex apostolorum traditione profectus etiamnum servatur, ut scilicet non alio quam Resurrectionis Dominicæ die jejunia solvi liceat: synodi ob id, cœlusque episcoporum convenere. Atque omnes uno consensu ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas tradiderunt: ne videlicet ullo alio quam Dominicæ die mysterium Resurrectionis Domini unquam celebretur: utque eo duntaxat die Faschaliūm jejuniorum terminum observemus. Exstat etiamnum epistola sacerdotum, qui tunc in Palæstina congregati sunt: quibus præsidebant Theophilus Cæsareæ Palæstinæ, et Narcissus Hierosolymorum episcopus. Alia item exstat epistola synodi

(52) Vulg. δὲ δὴ τῆς Ἀσίας ἄτακται αἱ παροικαὶ. Longe præferenda est lectio quam in quatuor nostris codicibus reperimus Maz., Med., Fuk. et Savil., δὲ δὴ τῆς Ἀσίας ἀπάσης αἱ παροικαὶ. Porro Asia tribus modis sumitur, ut docet Aristides in *Allocutione Smyrnæ ad imperatorem*. Interdum enim accipitur pro tertia parte orbis terrarum, interdum pro provincia, in novem conventus seu jurisdictiones divisa, quæ parebat Romano proconsuli; nonnunquam strictius sumitur pro ea regione quæ ad fontes Meandri porrigitur. Cum igitur Eusebius hic affirmet Asiæ totius Ecclesiæ diem Paschæ una cum Judæis celebrasse, quæri merito potest quomodo hic sumendum sit Asiæ nomen. Mihi quidem videatur intelligi provincia Asiæ quam proconsul regebat.

(53) Επὶ τῆς τοῦ σωτῆρον Πάσχα ἑορτῆς. Nosri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent ἐπὶ τῆς τοῦ Πάσχα σωτῆρον ἑορτῆς.

(54) Κατὰ ταύτην... τὰς τῷρας ἀστιῶν ἐπιλύσις. Jacobus Usserius in *Prolegomenis ad Ignatii epistolam*, c. 9, scribit Asianos, qui primo Azymorum die cum Judæis Pascha celebrabant, eum diem cum iunctu ac jejuniu transgesisse, eoque deum transacto jejuniu quadragesimale solvisse. Verum huic sententiae refragatur Eusebius, qui diserte affirmit Asianos die 14 primi mensis, quamvis non esset Dominicæ, finem statuisse Quadragesimæ. Quod vero Usserius assert Chrysostomi testimonium, meo quidem judicio, ejus sententiam nihil adjuvat. Nam Chrysostomus in oratione illa adversus eos qui primo Pascha jejunant, invehitur adversus quosdam Quartadecimanos, qui xiv luna cum Judæis Pascha celebrabant, eoque die jejunabant ac mysterium celebrabant; id enim proprium erat Quartadecimanorum, ut in eorum hæresi tradit Epiphanius. Verum priscos Asianos ita fecisse, nec Chrysostomus, nec aliis quisquam dixit.

(55) Ταῖς ἀρά τὴν λοιπὴν ἄτακτας οἰκονόμετρη Ἐκκλησίαις. Notanda sunt haec Eusebii verba, quibus aperie significat, solo Asianos tunc temporis Pascha cum Judæis celebrasse, reliquas autem omnes Ecclesiæ alter observasse. Quare non assentior Halloixio nec Usserio, alisque, qui credunt Syros etiam ac Mesopotamenos ac Cilicas idem tunc fecisse quod Asianos. Imo vero Syri et Mesopotameni hoc quidem tempore recte sentiebant, ut patet ex eorum conciliis, quæ hic ab Eusebio memorantur. Nam Osdroene pars est Mesopotamie Postea vero

A θεοῖς, δὲ δὴ τῆς Ἀσίας ἀπάσης αἱ παροικαὶ (52) ὡς ἐκ παραδοσεως ἀρχαιοτέρας, σελήνης τὴν τεσσαρεκαιδεκάτην ὥοντο δεῖν ἐπὶ τῆς τοῦ συντερίου Πάσχα ἑορτῆς (53) παραφυλάττειν, ἐν τῇ θύειν τὸ πρόβατον Ἰουδαίοις προηγόρευτο. ὡς δέον ἐκ παντὸς κατὰ ταύτην, ὅποια δὲ ἀν τὴν ἡμέρα τῆς ἔθνος μεταβαίνειν τὸν τρόπον ταῖς ἀν τὴν λοιπὴν ἄπασαν οἰκουμένην Ἐκκλησίαις (55), ἐξ ἀποστολικῆς παραδοσεως τὸ καὶ εἰς δεῦρο χρατῆσαν θύος φυλαττούσαις, ὡς μηδετέρᾳ προσήκειν παρὰ τὴν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρᾳ τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι (56). Σύνοδοι δὴ καὶ συγχροτῆσις ἐπισκόπων ἐπὶ ταύτην ἐγίνοντο, πάντες τε μιᾶς γνώμῃ δὲ ἐπιστολῶν ἐκκλησιαστικῶν δόγμα τοῖς πανταχόσι διετυποῦντο, ὡς ἂν μηδὲν ἀλλη ποτὲ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἐπιτελοῖτο τοῦ Κυρίου μυστήριον, καὶ διπας ἐν ταύτῃ μόνῃ τῶν κατὰ τὸ Πάσχα νηστειῶν φυλαττούμεθα τὰς ἐπιλύσεις (57). Φέρεται δὲ εἰσέπιν τῶν κατὰ Παλαιστίνην σημικάδε συγχροτημέ-

B ad Judæicam observationem delapsi sunt: idque ante concilium Nicænum, ut docet Athanasius. Contra vero Asiani, damnato pristino errore, sauiorem sententiam amplexi sunt. Certe ante concilium Nicænum Asiani morem Ecclesiæ Romane sequantur in observatione Paschiæ, ut docet epistola Constantini ad Ecclesiæ, quam refert Eusebius in libro v *De ejus vita*, cap. 18.

(56) Τὰς νηστείας ἐπιλύεσθαι. Paulo ante dixerat τὰς τῶν ἀστιῶν ἐπιλύσεις ποιεῖσθαι. Cyrilus in *Homilia Paschalibus* περιλένει τὰς νηστείας, pro eodem frequenter usurpat. Dicebatur etiam ἀπολύτεν. Ita Epiphanius in hæresi LXXV, quæ est Aerianorum: Πόταν τε ἡμέραν ἀγειν, πῶς τε ἀπολύτεν εἰς ἐπιφύτουσαν Κυριακήν, φανερόν ἐστι. Item in *Expositione fidei catholicæ*: "Ἐν ἀλλοῖς δὲ τόποις σὺ γίνεται λατρεία τῆς οἰκονομίας, ή μόνον ἐπιώστακούσης τῆς Κυριακῆς, ὅτε ἀπολύτεν περὶ τὴν τῶν ἀλεξανδρινῶν κλαγγήν. Σcio quidem doctissimum Epiphanius interpretationem ἀπολύτεν vertisse dimittere populum. Verum interpretationem nostram confirmat Clemens in libro v *Constitutionum*, cap. 15, qui pro verbo ἀπολύτεν, quo usus est Epiphanius, posuit ἀπονοτίζεσθαι, qua voce usus est etiam Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basilidem et Hippolytus in *Canone Paschali*. Quesitum fuit apud veteres qua hora solvendum esset jejuniū Paschale. Alii usque ad dilucidum Dominicæ Paschalis post galli cantum aiebant producendum esse jejuniū, ut videtur est apud Epiphanium et Clementem. Alii vespera Sabati Paschalis jejuniū dissolvabant. Alique ita præcipit Cyrilus in *Homilia paschalibus*. Quæ quidem institutio utilior videtur et rationi magis consentanea. Nam cum nocte quæ Paschalem diem antecedit, pernoctandum esset in ecclesia, propter laborem vigilias sic jejuniū solvi oportuit, ne fideles in ecclesia fatigarentur. Certe olim in Ecclesia Romana Sabbatis per Quadragesimam, non jejunabant, propterea quod ab eo die in ecclesia B. Petri vigilias agere consueverant, ut docet Leo in sermone 4, de *Quadragesima*. Sed et monachi quoties vigilandum esset, maturius finiebant jejuniū, διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ut degit in *Typico sancti Sabæ*.

(57) Φυλαττούμεθα τὰς ἐπιλύσεις. In codice Maz. et Fuk. scriptum inveni φυλαττώμεθα. Ac licet præcesserit ἐπιτελοῦτο, tamen hæc modi mutatio elegantior videtur.

νων γραφή, ὡν προύτεταχτο Θεοφίλος (58) τῆς εν Καισαρείᾳ παροικίᾳ ἐπίσκοπος καὶ Νάρκισσος τῆς ἐν Ἱερουσαλήμοις· καὶ τῶν ἐπὶ Ῥώμης δὲ ὁμοίως ἀλλη περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος, ἐπίσκοπον Βίκτορα δηλοῦται· τῶν τε κατὰ Πόντον ἐπισκόπων ὃν Πάλμας (59) ὡς ἀρχαιότατος προύτεταχτο, καὶ τῶν κατὰ Γαλλίαν δὲ παροικιῶν, ἀς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει· ἔτι τε τῶν κατὰ τὴν Ὀσροηνήν καὶ τὰς ἑκεῖσε πόλεις. Καὶ ἴδιας Βακχύλλου (60) τῆς Κορινθίων Ἐκκλησίας ἐπισκόπου, καὶ πλείστων ὄσων ἀλλων, οἱ μὲν καὶ τὴν αὐτὴν ὀδόνταν τε καὶ κρίσιν ἔξεντνγμένοι, τὴν αὐτὴν τέθεινται ψήφον. Καὶ τούτων μὲν ἦν ὅρος εἰς, δὲ δεδηλωμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὴν Ἀσίαν διαφωτίας
(N. c. H. E. IV, 37).

Τῶν δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας ἐπισκόπων τὸ πάλαι πρότερον αὐτοῖς παραδοθὲν διαφυλάττειν έθος χρῆναι διισχυρούμενων, ἥγετο Πολυκράτης· δε καὶ αὐτὸς ἐν ἣ πρὸς Βίκτορα καὶ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν διετυπώσατο γραφήν, τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν (61) ἐκτίθεται διὰ τούτων· « Ήμεῖς οὖν ἀρծιδιούργητον ἄγομεν τὴν ἡμέραν, μήτε προστιθέντες, μήτε ἀφιερώμενοι. Καὶ γάρ κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοιμηται, ἄτινα ἀναστήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, ἐν ἣ ἔρχεται μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν, καὶ ἀναστήσει πάντας τοὺς ἀγίους, Φιλιππὸν τὸν τῶν δώδεκα ἀποστόλων, δε κεκοιμηται ἐν Ἱεραπόλει, καὶ δύο θυγατέρες αὐτοῦ γεγηρακυῖαι παρέθενται. Καὶ ἡ ἐπέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πολιτευταμένη, ἣ ἐν Ἐφέσῳ ἀναπαύεται· ἔτι δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ ἐπὶ τῷ στῆθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσὼν, δε ἐγενήθη ἱερεὺς τὸ πάταλον πεφορεκώς (62), καὶ μάρτυς, καὶ διδάσκαλος· εὗτος

(58) Οὐ προύτεταχτο Θεοφίλος. Nicephorus, cum hunc Eusebii locum exscriberet, Narcissum Hierosolymorum episcopum Theophilo Cæsariensi episcopo præposuit; in quo longe falsus est. Nam Cæsariensis episcopus, ante concilium Nicænum, et diu postea, metropolitani honorem ac dignitatem semper obtinuit, ita ut omnibus Palæstinae conciliis præsideret tanquam primæ sedis episcopus. Nihilominus tamen Hierosolymorum episcopis honor semper est habitus, utpote apostolicæ Ecclesiæ quæ primi episcopum habuisset. Itaque quadam bonoris privilegio fruebantur ejus sedis episcopi; nec Cæsariensi episcopo subjacebant, sed erant αὐτοχθόνοι. Id declarat canon 7 concilii Nicæni. Sed et Græcius auctor *Synodici*, cum Cæsariensem episcopum Hierosolymitanō anteponi minime ferret, duas ex una fixit synodos: primam Hierosolymitanam Narcissi, secundam Cæsariensem Theophilī.

(59) Πάλμας. Erat hic episcopus Amastridis in Ponto, de quo Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Ecclesiam Anianistariorum, teste Eusebio in lib. IV, cap. 23. Eodem nomine fuit qui dām vir consularis quem Adrianus occidi jussit, ut scribit Spartianus. Male a Rusino et Christophorsono Palmas dicitur et Palmeas. Nam Πάλμας Latinis est *Palma*, ut Μίδας *Mida*, Θρασέας *Thrasæa*, Μνασέας *Mnasea*. Porro Eusebius hunc Palmanam præsedisse ait ob antiquitatis prærogativam, non autem quasi metropolitanum. Neque enim Amastris, sed Heraclea metropolis fuit urbium Ponti. Verum in ecclesiasticis conciliis diversa fuit sedendi ratio pro diversis temporibus ac locis. Simplicissima quidem et rationi maxime consentan-

A Romanæ, cui Victoris episcopi 191 nomen præfixum est. Habentur præterea litteræ episcoporum Ponti, quibus Palma utpote antiquissimus præsuit. Epistola quoque Ecclesiarum Galliæ exstat, quibus præerat Irenæus. Ecclesiarum quoque in Osdroenæ provincia et in urbibus regionis illius constitutarum litteræ visuntur. Seorsum vero Bacchylli Corinthiorum episcopi, aliorumque complurium epistolæ exstant. Qui omnes eamdem fidem eamdemque doctrinam proferentes, unam edidere sententiam. Et hæc quidem fuit, ut dixi, illorum desitio.

CAPUT XXIV.

De dissensione Ecclesiarum Asiæ.

B

Episcopis vero Asiæ, qui morem sibi a majoribus traditum retinendum esse acriter contendebant: Polycrates præserat. Qui quidem in ea epistola quam ad Victorem et ad Romanæ urbis Ecclesiam scripsit, traditionem ad sua usque tempora propagatam exponit his verbis: « Nos igitur verum ac genuinum agimus diem: nec addentes quidquam, nec detrahentes. Etenim in Asia magna quedam lumina extincta sunt, quæ illo adventus Dominici die resurrectura sunt, cum Dominus e cœlo veniet plenus majestate et gloria, sanctosque omnes suscitat. Philippus scilicet unus e duodecim apostolis, qui mortuus est Hieropoli, et duæ ejus filiæ quæ virgines consenserunt: alia quoque ejusdem filia, quæ Spiritu sancto afflata vixit, et Ephesi requiescit. Præterea Joannes qui in sinu Domini recubuit, qui etiam sacerdos fuit, et laminam gestavit; martyr denique et doctor exstitit. Illic, inquam, Joannea sessionis fuit ratio, ut antiquissimum episcopos cæteris præsideret. Postea episcopis primariarum urbium seu metropoleon, id honoris concessum. Apostolicæ vero sedes, utpote matres reliquarum Ecclesiarum, circa controversiam principem semper locum obtinuerunt. Inter quas Romana Ecclesia, tanquam caput omnium Ecclesiarum ab apostolicis usque temporibus habita est.

C (60) Καὶ ἴδιας Βακχύλλου. Hieronymus in libro *De Script. eccles.* hunc locum ita exponit: *Bacchylus Corinthi episcopus sub eodem Severo principe clarus habitus, de Pascha ex omnium qui in Achaia erant episcoporum persona, elegantem librum scripsit.* Ex his apparet, Hieronymum vocem ἴδιως ita interpretatum esse, quasi Bacchylus seorsum et ipse in Achaia concilium congregaverit. Verum aliis quoque sensu affterri potest, ut scilicet Bacchylus private nomine epistolam scripserit de Pascha, non autem synodicam ut cæteri. Sic ἴδιαν ἐπιστολὴν dicit Eusebius in lib. VI, cap. 11.

(61) Τὴν εἰς αὐτὸν ἐλθοῦσαν παράδοσιν. Codex Medicens et Savili scriptum habent, εἰς αὐτούς, non male; vulgatam tamen lectionem tuelur Rutilus.

(62) Τὸ πάταλον πεφορεκώς. Hieronymus in lib. *De Script. eccles.* hec Polycratis verba sic verit, qui supra pectus Domini recubuit, et pontifex ejus fuit, auream laminam in fronte portans. Rusinus vero ita interpretatur, qui fuit summus sacerdos et pontificale πάταλον gessit. De pontificatu Iudæorum hæc non esse accipienda, satis appareat. Neque enim Joannes pontifex fuit Iudæorum, aut ex genere sacerdotiali. Itaque recte Hieronymus

nes apud Ephesum extremum diem obiit. Polycar- A pus quoque, qui apud Smyrnam episcopus et martyr fuit, itemque Thraseas Eumeniae episcopus et martyr, qui Smyrnæ requiescit. Quid Sagarim episcopum eumdemque martyrem attinet dicere, qui Laodiceæ est mortuus? Quid beatum Papirium, quid Melitonem eunuchum, qui Spiritu sancto afflatus cuncta gessit: qui et Sardibus situs est, adventum Domini de cœlis, in quo resurrecturus est, exspectans. Illi omnes diem Paschæ quarta decima una juxta Evangelium observarunt, nihil omnino variantes, sed regulam fidei constanter sequentes. Ego quoque omnium vestrum minimus Polycrates, **192** ex traditione cognitorum meorum, quoru[m] etiam nonnullos assectatus sum: fuerunt enim septem omnino ex cognatis mei episcopi, quibus ego octavus accessi. Qui quidem omnes semper Paschæ diem tunc celebrarunt, cum Judæorum populus fermentum abjiceret. Ego, inquam, fratres, quinque et sexaginta annos natus in Domino, qui eum fra-

vocem addidit pontifex ejus, id est Christi. Tria enim in Joanne nota Polycrates, quæ ad commendationem ejus faciebant. Primum quod sacerdos fuerit, deinde quod martyr; tertio quod doctor seu evangelistes. Proinde ut in martyri Christi et evangelistes Christi fuit, sic etiam sacerdos Christi intelligatur necesse est. Quod autem de lamina dicit Polycrates, credibile est primos illos Christianorum pontifices exemplo Judaicorum pontificum, hoc honoris insigne gestasse. Certe et Jacobum fratrem Domini qui primus Hierosolymis episcopus est ordinatus, pontificalem laminam in fronte gestasse auctor est Epiphanius in hæresi Nazaraorū, et in hæresi LXXXVIII. Idem de Marco evangelista tradit auctor ms. *Passionis ejus: Quem quidem B. Marcus juxta ritum carnalis sacrificii, pontificalis apicis petalum in populo gestasse Judeorum, illustrum virorum syngraphæ declarant: ex quo manifeste datur intelligi, de stirpe eum levitica, immo pontificis Aaron sacræ successionis originem habuisse.*

(63) *Kai Θρασέας.* Hic est Thrasea martyr, cuius mentionem facit Apollonius in libro *Contra Cata-phygas*, supra cap. 48, in fine: *Kai Θρασέα δέ τινος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει.* Illico in urbe Smyrna martyrio consummatum esse scribit Rufinus, quem secuti sunt Beda, Ado et ceteri qui *Martyrologia* scripsere. Polycrates tamen tantum dixit, δε ἐν Σμύρνῃ κεκομηται.

(64) *Σάγαρις ἐπίσκοπος καὶ μάρτυρς.* Illyris martyris mentionem facit Melito, Sardianus episcopus, in libro *De Pascha*, his verbis: *'Ἐπὶ Σερουίλου Παῦλου ἀνθυπάτου τῆς Ἀσσας, Ἡ Σάγαρις κατὼν ἐμαρτύρησεν, ἐγένετο ζῆτησις πολλὴ ἐν Λαοδικείᾳ, etc.,* que citavit Eusebius supra in libro iv. Fuit hic episcopus Laodiceæ in Asia; cuius temporibus commota est questio in urbe Laodicea de festo paschali. In veteri *Martyrologio Romano* quod edidit Rosweydis, quinto die Octobris haec habentur: *Eumenia Thrasea episcopi, apud Smyrnam coronata, qui unus fuit ex antiquis. Die autem sequenti haec notantur: Sagaris episcopi Laodicensis, de antiquis Pauli apostoli discipulis.*

(65) *Παπιρίος τὸν μαρτύριον.* In cod. Maz., Med. et Fuk. scriptum inveni *Papiriōn*, quod est nomen Romanum. Et Polycrates quidem non dicit cuius urbis episcopus fuerit hic Papirus. Invento tamen apud Symeonem Metaphrastem, Papirium hunc successorem fuisse B. Polycarpi Smyrnæorum episcopi. Verba Symonis haec sunt in *Vita S. Polycarpi:* *Κατέστησε δὲ ὁ Πολύκαρπος καὶ ξέλους μὲν*

A ἐν Ἐφέσῳ κεκομηται. *Ἐτι δὲ καὶ Πολύκαρπος δὲ ἐν Σμύρνῃ καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς καὶ Θρασέας* (63) καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εύμενείας, δεὶς ἐν Σμύρνῃ κεκομηται. *Τι δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα* (64), δεὶς ἐν Λαοδικείᾳ κεκομηται; *Ἐτι δὲ καὶ Παπιρίον τὸν μαχάριον* (65), καὶ Μελιτωνα τὸν εὐνόχον, τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον (66). δεὶς κείται ἐν Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπίσκοπην, ἐν δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆσεται. Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρεταῖδεκάτης τοῦ Ηάσχα κατὰ τὸ Εύαγγέλιον, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκόλουθοιντες. *Ἐτι δὲ κάγὼ δὲ μιχρότερος πάντων ὑμῶν Πολυκράτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἵς καὶ παρηκαλούθησά τισιν αὐτῶν.* B ἐπτὰ μὲν ἡσαν συγγενεῖς (67) μου ἐπίσκοποι, ἐγὼ δὲ δύοδος· καὶ πάντοτε τὴν ἡμέραν ἤγαγον οἱ συγγενεῖς μου, ὅταν δὲ λαὸς ἤρνε τὴν ζύμην (68) *Ἐγὼ οὖν, ἀδελφοί, ἔξτηκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν Κυρίῳ, καὶ συμβεβλήκως τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς,*

διακόνους· ἔνα δὲ ὄνομα Καμέριος, δεὶς καὶ τρίτος ἀπὸ αὐτῶν μετὰ Παπύριου ἐπίσκοπος γεγένηται. Rufinus quoque *Papyrium* vocat. Sic enim præferrunt vulgatae editiones; sed vetustissimus codex Corbeiensis habet *Papirium*.

(66) *Tὸν ἀγίῳ Πνεύματι πάρτα πολιτευσάμενον.* Hieronymus in libro *De scr. eccl.* hæc Polycratis verba ita vertit: *Et Meliton in sancto Spiritu eunuchi, qui semper Domino serviens positus est in Sardis. Ex quibus apparet, Hieronymum verba Polycratis male distinxisse in hunc modum: Μελιτωνα τὸν εὐνόχον, τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον.* Rectius Rufinus ita interpretatur: *Rectius Melitonem propter regnum Dei eunuchum, et Spiritu sancto repletum.* Sic enim supra Polycrates de Philippī filia locutus est: *Καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πολιτευσαμένη, id est, Spiritu sancto repleta.* Certe Melitonem a plerisque prophetam existimat suisse testatur ipse Hieronymus in libro *De script. eccl.* ita de eo scribens: *Hujus elegans et declinatorum ingenium laudans Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetum putari.*

(67) *Ἐπτὰ μὲν ἡσαν συγγενεῖς.* Rufinus existimavit septem ordine parentes seu propinquos Polycratis, episcopatum Ephesi gessisse. Sic enim vertit: *Septem namque ex parentibus meis per ordinem fuerunt episcopi, et ego octavus.* Certe hic sensus ex verbis Græcis elici potest. Tamen cum Polycrates nou addat, propinquos suos Ephesinæ urbis omnes episcopos fuisse, possumus intelligere illos in diversis Asiæ urbibus sacerdotium obtinuisse.

(68) **Οταρ δὲ λαὸς ἤρνε.* Text. vulg. *ἥρνε,* quod ferri non potest; nam quartadecima luna primi mensis populus Judaicorum non parabat fermentum, sed potius projiciebat. Sic enim diserte lex jubet. Quare hoc loco restituimus scripturam optimorum codicium Vaticani, Regii et Mazarini, in quibus diserte scriptum est *ἥρνε τὴν ζύμην.* In Fuk. scriptum inveni *ἥρνε.* Sed et in codice Mediceo prius scriptum erat *ἥρνε*, sed postea erasa litera *r*, ejus loco τ substitutum est. Est autem ἀρνεύεται plebeium vocabulum: cuiusmodi verbi amat uti Polycrates, ut ex hac epistola apparet. Significat autem tollere, removere; unde et ἀρνεύεται. Cæterum in antiquis codicibus Vaticano et Mazarino ad marginem scriptum est eadem manu Γρ. *ἥρνε*, id est, alias scribitur *ἥρνε.* Quam de-

καὶ πᾶσαν ἀγίαν Γραφήν διεληλυθός, οὐ πτύρομα: ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Οἱ γάρ εἶμοῦ μεῖζονες εἰρτκαστοί: « Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. » Τούτοις ἐπιφέρει περὶ πάντων γράφων τῶν συμπαρόντων αὐτῷ καὶ ὁμοδοξούντων ἐπισκόπων, ταῦτα λέγων. « Ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μημονεῦσαι, οὐς ὑμεῖς τῇσιώσατε μεταχληθῆναι: ὑπὲρ εἶμοῦ (69), καὶ μετεκαλεσάμην· ὃν τὰ δύναματα ἔχειν γράψω, πολλὰ πλήθη εἰστον. Οἱ δὲ ιδόντες τὸν μικρὸν μου δινθρωπον, συνηυδόκησαν τῇ ἐπιστολῇ, εἰδότες ὅτι εἰκῇ πολιάς οὐκ ἡγεγκα, ἀλλὰ ἐν Κυριῷ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολίτευματο. » Ἐπὶ τούτοις δὲ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστῶς Βίκτωρ, ἀδρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἄμα ταῖς ὁμόροις Ἐκκλησίαις τὰς παροικίας ἀποτέμενειν, ὃς ἐτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειράται, καὶ στηλιτεύει (70) γε διὰ γραμμάτων, ἀκονωνήτους ἀρδην πάντας τοὺς ἔκεισαν ἀνακηρυγτών ἀδελφούς. Ἀλλ' οὐ πᾶσι γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτα ἡρέσκετο. Ἀντιπαρακελεύονται δῆτα αὐτῷ, τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον ἐνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν. Φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναὶ, πληκτικύτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος. Ἔν οὖς καὶ δὲ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὃν ἤγειτο (71) κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας,

⁷⁰ Act. v.

teriore lectionem Rob. Stephano placuisse miror. Certe Rutilius ἡρόντες legit, ut ex versione ejus appareat. Sic enim vertit, qui omnes ita observarunt hunc diem, ut conveniret cum illo quo fermentum Iudæorum populus auferet. Fascessat igitur deinceps emendatio eorum, qui ἡρτυε τὰ ἔξυμα hic restituunt.

(69) Οὓς ὑμεῖς τῇσιώσατε μεταχληθῆται ὑπὲρ εἶμοῦ. Scripserat igitur Victor papa ad Polycratem Ephesinæ urbis episcopum, ut, convocato episcoporum Asiae concilio, litteras suas et sententiam Romani concilii de celebratione festi paschalis ipsis recitaret: minatus sese illum a communione Romanæ Ecclesiæ segregaturum, nisi decretis suis obtemperaret, et minis quidem Victoris ita respondet Polycrates: Οὐ πτύρομα ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Ceterum quod attinet ad convocationem episcoporum, Polycrates Victoris obtoperavit, ut ex hoc loco apparel.

(70) Καὶ στηλιτεύει. Langus quidem vertit notat. Musculus vero et Christophorus verterunt inveniuntur, quia scilicet στηλιτευτικός λόγος invicta oratio dicitur. Ceterum cum hæc ab Eusebio obscurius narrata sint, multi dubitarunt utrum Victor papa Ecclesiæ Asiae a communione sua revera sejunxerit, an vero id tantum conatus atque interninatus sit. Quod ad me attinet, hoc postremum verius puto. Etenim Eusebius discrete dicit ἀποτέμενον πειράται. Deinde epistolæ Irenæi et aliorum episcoporum ad Victorem scriptæ, satis arguunt rem aīluc in pendentī suis, nec damnationis sententiam etiam a Victore in Asianos suis prolatam. Sic enim scribit Eusebius de Irenæi litteris ad Victorem: Τῷ γε μήνι Βίκτορι προστάντως ὃς μη ἀποκόπτοι ὅλας Ἐκκλησίας θεού, παῖστα ἔτερα παρανεῖ. Nondum ergo Ecclesiæ Asiae a communione Victor abscederat, cum has litteras scribere Irenæus, quandoquidem Victorem Irenæus his litteris admonet, ne illas ob vetusti moris observantiam a totius Ecclesiæ corpore sejungere velit. Socrates tamen in libro v, cap 22, Eusebii verba ita accepit, quasi Victor Asianos a communione sua separaverit. Atque ita auctor Libri synodici, cuius tamen testimonium parvi facio. Observ-

A tribus toto orbe dispersis sermones sæpe contuli, qui Scripturam sacram omnem perlegi, nihil mo- veor iis quæ nobis ad formidinem intentantur. Et enim ab illis qui me longe maiores erant dictum scio: « Obedire oportet Deo magis quam hominibus »⁷¹ Post hæc de episcopis qui simul aderant cum hæc scriberet, et eadem cum ipso sentiebant, sic loqui- tur: « Possem etiam episcoporum qui mecum sunt, facere mentionem, quos petiisti ut convocabarem, sicut et feci. Quorum nomina si ascripsero, ingens numerus videbitur. Hi cum me pusillum hominem: invisissent, epistolam nostram assensu suo comprobarunt, gnari me canos istos non frustra gestare, sed vitam ex præceptis institutisque Jesu Christi semper egisse. » His ita gestis, Victor quidem Ro- manæ urbis episcopus illico omnes Asiae vicinarum- que provinciarum Ecclesias tanquam contraria re- clæ fidei sentientes, a communione abscindere co- natur; datusque litteris universos qui illic erant frates proscripti, et ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos esse pronuntiat. Verum hæc non omnibus placebant episcopis. Proinde Victorem ex adverso horlati sunt, ut ea potius sentire vellet quæ paci et unitati charitatique erga proximum congruebant.

vavi enim illum scriptorem, quisquis fuerit, multa tenere consingere. Sed nostram sententiam confir- mat, primo Eusebius ipse in locis supra citatis. Deinde Photius in *Bibliotheca*, cap. 120, ubi scribit Irenæum plures dedisse litteras ad Victorem papam, dum illum hortatur ne ob dissensionem de Pascha ullos a communione Ecclesiæ segre- garet. Ergo ante litteras Irenæi neminem adhuc Victor a communione præsiderat. Sed neque dici potest post epistolam Irenæi id a Victore factum fuisse. Primo enim Eusebius hoc non dicit, non omissurus utique, si id a Victore postea factum fuisset. Imo vero prorsus contrarium innuit, dum Irenæum ob hujusmodi litteras vocat εἰρηνοπότον, id est pacis auctorem. Litteræ igitur Irenæi ad Victorem papam scriptæ, pacem Ecclesiæ præ- stierunt. Cum enim Victor paratus esset excom- municationis sententiam promere adversus Asianos, Irenæi epistola enim a consilio dimovit. Quare non assentitur Halloixio, qui ad *Vitam Irenæi*, pag. 668, asserit Victorem aduersus Asianos excommunica- tionis tulisse sententiam.

(71) Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὃν ἤρειτο. Fit igitur hæc Irenæi epistola synodica, utpote scripta nomine Ecclesiæ Galliæ, cuius caput erat Lugdunum. Proinde hæc epistola referri debuerat inter concilia Galliæ, ut olim monui Jacobum Sirmundum, virum doctissimum, nec unquam nisi honorifice nominandum. Etenim ille editionem suam *Conciliorum Galliæ* a Constantini temporibus exor- sus est; hoc solum in præfatione sua monuisse contentus, duas synodos Lugdunenses quibus præfuit Irenæus memorari: quarum in altera Valentinus et Marcion damnati sint. In altera vero Pascha nonnisi die Dominicæ celebrandum cum tredecim episcopis Irenæus decrevit. Verum quoniam harum synodo- rum obscurior esset memoria, ideo se illas prætermisssæ scribit. Ego vero prioris quidem illius synodi Lugdunensis fateor obscuram esse memoriam. Sed posterior illa in qua de die Paschæ actum est, illu- strissimo Eusebii testimonio confirmatur. Locus est cap. 23 hujus libri, ubi de synodis episcoporum agit, quæ ob controversiam super Pascha variis in locis congregatae sunt, et de synodis cuiusque concilii

nes apud Ephesum extremum diem obiit. Polycarpus quoque, qui apud Smyrnam episcopus et martyr fuit, itemque Thraseas Eumeniae episcopus et martyr, qui Smyrnæ requiescit. Quid Sagarim episcopum eumdemque martyrem attinet dicere, qui Laodiceæ est mortuus? Quid beatum Papirium, quid Melitonem eunuchum, qui Spiritu sancto afflatus cuncta gessit: qui et Sardibus situs est, adventum Domini de cœlis, in quo resurrecturus est, exspectans. Hi omnes diem Paschæ quarta decima una juxta Evangelium observarunt, nihil omnino variantes, sed regulam fidei constanter sequentes. Ego quoque omnium vestrum minimus Polycrates, **192** ex traditione cognitorum meorum, quorum etiam nonnullos assectatus sum: fuerunt enim septem omnino ex cognatis mei episcopi, quibus ego octavus accessi. Qui quidem omnes semper Pasche diem tunc celebrarunt, cum Judæorum populus fermentum abjiceret. Ego, inquam, fratres, quinque et sexaginta annos natus in Domino, qui cum fra-

vocem addidit *pontis* ejus, id est Christi. Trium enim in Joanne notat Polycrates, quæ ad commendationem ejus faciebant. Primum quod sacerdos fuerit, deinde quod martyr; tertio quod doctor seu evangelistes. Proinde ut martyr Christi et evangelistes Christi fuit, sic etiam sacerdos Christi intelligatur necesse est. Quod autem de lamina dicit Polycrates, credibile est primos illos Christianorum pontifices exemplo Judaicorum pontificum, hoc honoris insigne gestasse. Certe et Jacobum fratrem Domini qui primus Hierosolymis episcopus est ordinatus, pontificalem laminam in fronte gestasse auctor est Epiphanius in haeresi Nazariorum, et in C hæresi LXXXVIII. Idem de Marco evangelista tradit auctor ms. *Passionis* ejus: *Quem quidem B. Marcum iuxta ritum carnalis sacrificii, pontificalis apicis petalum in populo gestasse Judeorum, illustrium virorum syngraphæ declarant: ex quo manifeste datur intelligi, de stirpe eum levitica, imo pontificis Aaron sacræ successionis originem habuisse.*

(63) *Kαὶ Θρασέας.* Hic est Thrasea martyr, cuius mentionem facit Apollonius in libro *Contra Cataphrygas*, supra cap. 18, in fine: *Kαὶ Θρασέα δὲ τύνος τῶν τότε μαρτύρων μνημονεύει. Hunc in urbe Smyrna martyro consummatum esse scribit Rufinus, quem secuti sunt Beda, Adu et ceteri qui *Martyrologia* scripsere. Polycrates tamen tantum dixit, δεῖ Σμύρνη κεχοίμηται.*

(64) *Σάγαρις ἐπίσκοπος καὶ μάρτυρα.* Hujus martyris mentionem facit Melito, Sardianus episcopus, in libro *De Pascha*, his verbis: *Ἐπὶ Σερουσίλιον Παύλου ἀλυπάτου τῆς Ἀστας, ὁ Σάγαρις καὶ ἦ ἐμάρτυρησεν, ἐγένετο ζῆτησις πολλὴ ἐν Λαοδίκειᾳ, εtc., que citavit Eusebius supra in libro iv. Fuit hic episcopus Laodiceæ in Asia; cuius temporibus commota est questio in urbe Laodicea de lesto paschali. In veteri *Martyrologio Romano* quod edidit Rosweydis, quinto die Octobris haec habentur: *Eumenia Thrasea episcopi, apud Smyrnam coronati, qui unus fuit ex antiquis. Die antem sequenti haec recordantur: Sagaris episcopi Laodicensis, de antiquis Pauli apostoli discipulis.**

(65) *Παπείριος τὸν μαχάριον.* In cod. Maz., Med. et Fuk. scriptum inventi *Papéirov*, quod est nomen Romanum. Et Polycrates quidem non dicit cuius urbis episcopus fuerit hic Papirus. Inventum tamen apud Symeonem Metaphrastem, Papirium hunc successorem suis B. Polycarpi Smyrnaeorum episcopi. Verba Symonis haec sunt in *Vita S. Polycarpi*: *Κατέστησε δὲ ὁ Πολύχαρπος καὶ ἀλλοις μὲν*

A ἐν Ἐφέσῳ κεχοίμηται. *Ἐτι δὲ καὶ Πολύχαρπος δὲ Σμύρνη καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς καὶ Θρασέας* (63) *καὶ ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς ἀπὸ Εὐμενείας, δεῖ Σμύρνη κεχοίμηται. Τί δὲ δεῖ λέγειν Σάγαριν ἐπίσκοπον καὶ μάρτυρα* (64), *δεῖ Σμύρνη κεχοίμηται;* *Ἐτι δὲ καὶ Παπείριον τὸν μαχάριον* (65), *καὶ Μελίτωνα τὸν εὐνῦχον, τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον* (66). *Δεῖ δὲ καὶ Σάρδεσι περιμένων τὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐπίσκοπην, ἐν ᾧ ἐξ νεκρῶν ἀναστήσεται. Οὗτοι πάντες ἐτήρησαν τὴν ἡμέραν τῆς τεσσαρετοκαθάπτης τοῦ Πάσχα κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, μηδὲν παρεκβαίνοντες, ἀλλὰ κατὰ τὸν κανόνα τῆς πίστεως ἀκολουθοῦντες.* *Ἐτι δὲ κάγὼ δ μικρότερος πάντων ὑμῶν Πολυχάρτης, κατὰ παράδοσιν τῶν συγγενῶν μου, οἵς καὶ παρηκαλούθησά τοιν αὐτῶν.* B *Ἐπειδὴ μὲν ἡσαν συγγενεῖς* (67) *μου ἐπίσκοποι, ἔγω δὲ δύοδος· καὶ πάντοτε τὴν ἡμέραν ἡγανὸν οἱ συγγενεῖς μου, δταν δ λαδὸς ἡρυει τὴν ζύμην* (68) *Ἐγὼ ούν, ἀδελφοί, ἔξηκοντα πέντε ἔτη ἔχων ἐν Κυρίῳ, καὶ συμβεδηλήκως τοῖς ἀπὸ τῆς οἰκουμένης ἀδελφοῖς,*

*διακόνους· ἔνα δὲ ὄνομα Καμέριος, δεῖ καὶ τρίτος ἀπὸ αὐτῶν μετὰ Παπείριον ἐπίσκοπος γεγένηται. Rufinus quoque *Papyrus* vocal. Sic enim præfuerunt vulgatæ editions; sed vetustissimus codex Corbeiensis habet *Papirium*.*

(66) *Τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον.* Hieronymus in libro *De scr. eccl. hec Polyceratis verba ita vertit: Et Melitonis in sancto Spiritu eunuchi, qui semper Domino seriens positus est in Sardis. Ex quibus apparet, Hieronymum verba Polyceratis male distinxisse in hunc modum: Μελίτωνα τὸν εὐνῦχον, τὸν ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον. Rectius Rufinus ita interpretatur: Melitonem propter regnum Dei eunuchum, et Spiritu sancto repletum. Sic enim supra Polycrates de Philippri filia locutus est: Καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ θυγάτηρ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι πολιτευσαμένη, id est, Spiritu sancto repleta. Certe Melitonem a plerisque prophetam existimat suisse testatur ipse Hieronymus in libro *De script. eccl.*, ita de eo scribens: *Hujus elegans et declinatiorum ingenium laudans Tertullianus in septem libris quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetam putari.**

(67) *Ἐπειδὴ μὲν ἡσαν συγγενεῖς.* Rufinus existimavit septem ordine parentes seu propinquos Polyceratis, episcopatum Ephesi gessisse. Sic enim verit: *Septem namque ex parentibus meis per ordinem fuerunt episcopi, et ego octavus.* Certe hic sensus ex verbis Græcis elici potest. Tamen cum Polycrates nou addat, propinquos suos Ephesiens D urbis omnes episcopos fuisse, possumus intelligere illos in diversis Asiæ urbibus sacerdotium oblitum.

(68) *"Οταρ δ λαδὸς ἡρυει.* Text. vulg. *ἡρυει*, quod ferri non potest; nam quartadecima luna primi mensis populus Judæorum non parabat fermentum, sed potius projiciebat. Sic enim diserte lex jubet. Quare hoc loco restituimus scripturam optimorum codicum Vaticani, Regii et Mazarini, in quibus diserte scriptum est *ἡρυει* τὴν ζύμην. In Fuk. scriptum inveni *ἡρυει*. Sed et in codice Mediceo prius scriptum erat *ἡρυει*, sed postea erasa litera *r*, ejus loco τ substitutum est. Est autem ἀρνεῖσθαι plebeium vocabulum: enjusmodi verbis amat uti Polycrates, ut ex hac epistola appareat. Significat autem tollere, removere; unde et ἀρνεῖσθαι. Ceterum in antiquis codicibus Vaticano et Mazarino ad marginem scriptum est eadem manu Gr. *ἡρυει*, id est, alias scribitur *ἡρυει*. Quam de-

καὶ πᾶσαν ἀγίαν Γραφήν διεληλυθώς, οὐ πτύρομα: ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Οἱ γάρ ἐμοῦ μείζονες εἰρήκασι· « Πειθαρχεῖν δὲ τὸν μᾶλλον θάνθρωποις. » Τούτοις ἐπιφέρει περὶ πάντων γράφων τῶν συμπαράντων αὐτῷ καὶ δύοδοξούντων ἐπισκόπων, ταῦτα λέγων. « Ἐδυνάμην δὲ τῶν ἐπισκόπων τῶν συμπαρόντων μνημονεύσαι, οὐδὲν μείζης τίνωσατε μετακληθῆναι ὑπὲρ ἐμοῦ (69), καὶ μετεκαλεσάμην· ὅταν δὲ διόντες τὸν μικρὸν μου ἀνθρώπον, συνηδόκησαν τῇ ἐπιστολῇ, εἰδότες διὰ εἰκῆ πολιάς οὐκ ἡνεγχα, ἀλλὰ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ πάντοτε πεπολέτευμαι. » Ἐπὶ τούτοις δὲ μὲν τῆς Ῥωμαίων προεστῶς Βίκτωρ, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης ἀμά ταῖς δύοροις Ἐκκλησίαις τὰς παροικὰς ἀποτέμνειν, ὡς ἔτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειράται, καὶ στηλιτεύει (70) γε διὰ γραμμάτων, ἀκούνων ἡγούμενος ἔρδην πάντας τοὺς ἔκεισε ἀνακηρύττων ἀδελφούς. Ἄλλ’ οὐ πᾶσι γε τοῖς ἐπισκόποις ταῦτ’ ἡρέσκετο. Ἀντιπαραχελεύονται δῆτα αὐτῷ, τὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πρὸς τοὺς πλησίους ἐνώσεως καὶ ἀγάπης φρονεῖν. Φέρονται δὲ καὶ αἱ τούτων φωναὶ, πληκτικώτερον καθαπτομένων τοῦ Βίκτορος. Ἔν οἷς καὶ δὲ Εἰρηναῖος ἔκ προσώπου ὅν ήγειτο (71) κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστείλας,

⁷¹ Act. v.

teriore lectionem Rob. Stephano placuisse miror. Certe Rufinus ἡρως legit, ut ex versione ejus appareat. Sic enim verit, qui omnes ita obseruant hunc diem, ut conveniret cum illo quo fermentum Iudeorum populus auferet. Facessat igitur deinceps emendatio corum, qui ἤρτε τὰ δξυμα hic restituunt.

(69) Οὐδὲς ἡξιώσατε μετακληθῆναι ὑπὲρ ἐμοῦ. Scripserat igitur Victor papa ad Polycratem Ephesinæ urbis episcopum, ut, convocato episcoporum Asiae concilio, litteras suas et sententiam Romanæ concilii de celebratione festi paschalis ipsis recitaret: minatus sese illum a communione Romanæ Ecclesiæ segregaturum, nisi decretis suis obtemperaret, et minis quidem Victoris ita respondet Polycrates: Οὐ πτύρομα: ἐπὶ τοῖς καταπλησσομένοις. Ceterum quod attinet ad convocationem episcoporum, Polycrates Victoris obtemperavit, ut ex hoc loco appareret.

(70) Καὶ στηλιτεύει. Langus quidem verit notat. Musculus vero et Christophrorus verterunt invehitur, quia scilicet στηλιτεύεις λόγος invictiva oratio dicitur. Ceterum cum hec ab Eusebio obscurius narrata sint, multi dubitavunt utrum Victor papa Ecclesiæ Asiae a communione sua revera sejunxerit, an vero id tantum conatus atque interminatus sit. Quod ad me attinet, hoc postremum verius puto. Etenim Eusebius diserte dicit ἀποτέμνειν πειράται. Deinde epistolæ Irenæi et aliorum episcoporum ad Victorem scriptæ, satis arguunt rem adhuc in pendentí fuisse, nec damnationis sententiam etiam tam a Victore in Asianos fuisse prolatam. Sic enim scribit Eusebius in Irenæi litteris ad Victorem: Τῷ γε μὴν Βίκτορι προστάντῳ ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας Ἐκκλησίας Θεοῦ, πλέοντα ἔτερα παρανεῖ. Nondum ergo Ecclesiæ Asiae a communione Victor abscederat, cum has litteras scriberet Irenæus, quandoquidem Victorem Irenæus his litteris admonet, ne illas ob vetusti moris observantiam a totius Ecclesiæ corpore sejungere velit. Socrates tamen in libro v, cap 22, Eusebii verba ita accepit, quasi Victor Asianos a communione sua separaverit. Atque ita auctor Libri synodici, cuius tamen testimonium parvi facio. Observ-

A tribus toto orbe dispersis sermones sæpe contuli, qui Scripturam sacram omnem perlegi, nihil moveor iis quæ nobis ad formidinem intentantur. Evenimus ab illis qui ine longe majores erant dictum scio: « Obedire oportet Deo magis quam hominibus » Post haec de episcopis qui simul aderant cum haec scriberet, et eadem cum ipso sentiebant, sic loquitur: « Possem etiam episcoporum qui mecum sunt, facere mentionem, quos petiisti ut convocarem, sicut et feci. Quorum nomina si ascripsero, ingens numerus videbitur. Hi cum me pusillum hominem invisiissent, epistolam nostram assensu suo comprobarent, gnari me canos istos non frustra gestare, sed vitam ex præceptis institutisque Jesu Christi semper egisse. » His ita gestis, Victor quidem Romanæ urbis episcopus illico omnes Asiæ vicinarumque provinciarum Ecclesiæ tanquam contraria rectoræ fidei sentientes, a communione abscindere conatur; datisque litteris universos qui illic erant fratres proscripti, et ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos esse pronuntiat. Verum haec non omnibus placebant episcopis. Proinde Victorem ex adverso hortati sunt, ut ea potius sentire vellent quæ paci et unitati charitatique erga proximum congruebant.

vavi enim illum scriptorem, quisquis fuerit, multa temere confingere. Sed nostram sententiam confirmat, primo Eusebius ipse in locis supra citatis. Deinde Photius in *Bibliotheca*, cap. 120, ubi scribit Irenæum plures dedisse litteras ad Victorem papam, dum illum hortatur ne ob dissensionem de Pascha ullos a communione Ecclesiæ segregaret. Ergo ante litteras Irenæi nemine adhuc Victor a communione præsciderat. Sed neque dici potest post epistolæ Irenæi id a Victore factum fuisse. Primo enim Eusebius hoc non dicit, non omisssurus utique, si id a Victore postea factum fuisset. Imo vero prorsus contrarium innuit, dum Irenæum ab hujusmodi litteras vocat εἰρηνοπότον, id est *pacis auctorem*. Litteræ igitur Irenæi ad Victorem papam scriptæ, pacem Ecclesiæ præstiterunt. Cum enim Victor paratus esset excommunicationis sententiam promere adversus Asianos, Irenæi epistola cum a consilio dimovit. Quare non assentitur Halloixio, qui ad *Vitam Irenæi*, pag. 668, asserit Victorem adversus Asianos excommunicationis tulisse sententiam.

(71) Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὥρητε. Fit igitur haec Irenæi epistola synodica, utpote scripta nomine Ecclesiarum Galliæ, cuius caput erat Lugdunum. Proinde haec epistola referri debuerat inter concilia Galliæ, ut olim monui Jacobum Sirmondum, virum doctissimum, nec unquam nisi honorifice nominandum. Etenim ille editionem suam *Conciliorum Galliæ* a Constantini temporibus exorsus est; hoc solum in præfatione sua monuisse contentus, duas synodos Lugdunenses quibus præfuit Irenæus memorari: quarum in altera Valentinus et Marcion damnati sint. In altera vero Pascha nonnisi die Dominicino celebranduni cum tredecim episcopis Irenæus decrevit. Verum quoniam harum synodorum obscurior esset memoria, ideo se illas prætermissee scribit. Ego vero prioris quidem illius synodi Lugdunensis fateor obscuram esse memoriam. Sed posterior illa in qua de die Paschæ actum est, illustrissimo Eusebii testimonio confirmatur. Locus est cap. 23 hujus libri, ubi de synodis episcoporum agit, quæ ob controversiam super Pascha variis in locis congregatae sunt, et de synodis cuiusque conciliis

Exstant etiamnum eorum litteræ, quibus Victorem acerbius perstringunt. Ex quorum numero Irenæus in epistola quam scripsit nomine fratrum quibus præterat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominicæ resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum: Victorem tamen decenter admonet, ne integras Dei Ecclesiæ morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione absindat. Et

litteris tractans Eusebius, Lugdunensem synodum cui præfuit Irenæus, non postremo loco commemorat, xal τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπεσκόπει. Subjungit etiam Eusebius epistolam synodicam Irenæi, de qua nunc agimus. Quanquam dubitari potest, utrum haec synodica Irenæi epistola ad Victorem papam eadem sit cum illa enijs meministi Eusebius in dicto capite 23, an autem diversa, et in alia synodo Lugdunensi conscripta. Evidenter unam eamdemque esse existimo. Id enim suadere videntur Eusebii verba, cum dicit: Παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον. Deinde quod ait Eusebius, hanc epistolam ex persona fratrum, id est episcoporum Galliæ, ab Irenæo esse conscriptam. Neque enim verisimile est, duas synodos de una eademque re tam brevi temporis intervallo in Gallia congregatas fuisse. Porro si quis scire desiderat undenam Jacobus Sirmundus duas illas Lugdunenses hauserit synodos, sciat id desumptum esse ex veteri *Synodico Argentorati* edito. Sed hujus libelli auctorem subtesta fidei esse jam supra monuimus; qui cum sciret Irenæum adversus Valentiniū et alios hæreticos scripsisse, arrepta hinc occasione, fixit synodum Lugduni adversus illos hæreticos ab Irenæo collectam suis.

(72) *Παρίσταται μὲν τὸ δεῖν.* In libro Turnebi ad oram emendationem est τῷ δεῖν. Quæ emendatio etiam in Morei ac Gruteri libris habetur. Nec dubito quin Eusebius ita scriptum reliquerit. Sic enim loqui solet, ut notavi ad caput vicesimum tertium libri quarti.

(73) *Ἄλλα καὶ περὶ τοῦ εἰδούς αὐτοῦ τῆς ρητορεῖας.* Duplicem ait Irenæus tunc temporis fuisse dissensionem in Ecclesia: primam de die Paschæ, alteram de forma jejunii. Non dicit dissensionem de jejunio, sed tantum de jejunii forma; id est, quot diebus esset jejunandum, ut postea explicat Irenæus. Omnes enim, tam ii qui Pascha die Dominicæ celebrabant, quam illi qui cum Iudeis quarta decima luna festum illud peragebant, in eo quidem conveniebant, quod ante Pascha jejunarent. Quod jejuniū ex traditione apostolica suscepérant perinde ac festum Paschale. Certe Eusebius in libro secundo, capite decimo septimo, testatur Christianos in Aegypto temporibus beati Marci evangelistæ, paschale jejuniū celebrasse. Ac licet fortasse quis concesserit Eusebium illic falli, qui Therapeutas illos de quibus Philo in libro *De vita contemplativa*, Christianos fuisse crediderit, illud tamen ex eo loco colligitur, paschale jejuniū usitatum fuisse temporibus apostolorum juxta Eusebii sententiam. Idem quoque ex Epiphaniō licet colligere.

(74) *Τῆς ρητορεῖας.* Tres apud veteres Christianos fuere jejunii species. Primum fuit jejuniū quartæ et sextæ feriæ, quod solvēbatur hora dijī nona, post finem stationum seu συνάζεως. Quare a Tertulliano vocantur stationum semijectoria. In Typico monasterii Sancti Sabæ dicitur νηστεῖα τῆς

A παρίσταται μὲν τὸ δεῖν (72) ἐν μόνῃ τῇ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστήριον τῷ γε μὴν Βίκτορι προστεχόντως ὡς μὴ ἀποκόπτοι δῆλας Ἐκκλησίας Θεοῦ ἀρχαίου θήθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλεῖστα ἔτερα παραινεῖ, καὶ αὐτοῖς δὲ ἥγμασι τάδε ἐπιλέγων· « Οὐδὲ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὸν τῇ ἀμφισσῆταις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἰδούς (73) αὐτοῦ τῆς νηστείας (74).

ἐννέατης. Secunda species fuit jejunium *Quadragesimalē*, quod sub vesperam solvēbatur. Nam hora nona siebat synaxis, et post missarum solemnia vespertinum canēbatur officium, ac deinde populus dimittebatur, ut docent Epiphanius, Amalarius et concilia Anglicana. Tertiū genus jejunii fuit omnium strictissimum, quod usque ad galli cantum et primā lucis exortum producebatur; quod idecirco ὑπέρθεσις dicebatur, Latine *superpositio*. Hæc tria jejunandi genera aperte distinguit Epiphanius in *Expositione fidei catholicæ*, quæ legitur ad calcem librorum illius *Contra hæreses*. Postquam enim de jejunio quartæ et sextæ feriæ, itemque de jejunio *Quadragesimæ* locutus est, transiens ad jejunium Paschalis hebdomadis, ait filiiles per eam hebdomadam solo pane et aqua versi ad vesperam. Aditique: 'Αλλὰ καὶ οἱ σπουδαῖοι διπλᾶς καὶ τριπλᾶς ὑπερθεσίας, καὶ ὅλην τὴν ἑβδομάδα τινὲς ἀχρις φλεγτρώνων κλαγγῆς. Id est: *Verum hi qui studiosi sunt, biduum ac triduum et quatriadum superponunt: quidam totam hebdomadam usque ad galli cantum.* Dionysius quoque Alexandrinus in epistola ad Basiliidem, νηστεῖαν et ὑπέρθεσιν aperte distinguit. Postquam enim dixit, per sex illos jejuniorum dies qui Pascha antecedunt, non ex æquo ab omnibus jejunari, subtili hæc verba: Οἱ μὲν πάσας ὑπερθεσίας διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν, καὶ τοῖς μὲν πάνω διαπονηθεῖσιν ἐν ταῖς ὑπερθεσίαιν, εἴτα ἀποκαμούσι καὶ μονονού ἐκλεπτούσι, συγγνώμη τῆς ταχυτέρας γεύσεως· οἱ δὲ τινὲς οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιμενοί, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες, etc. Id est: *Alii quidem totum sex dierum spatium superponunt, jejunii perseverantes: aliī vero biduum, quidam triduum, non nulli quatriadum: aliī ne unum quidem diem superponunt.* Et iis quidem qui multum in superpositionibus desudarunt, ac deinde fessi propemodum deficiunt, indulgenda est celerior refectio. Si qui vero non modo non superposuerunt, sed ne jejunarunt quidem, etc. Vide jejunium a superpositione hic distingui a Dionysio, et ὑπέρθεσιν quidem sumi pro abstinentia a jejunio usque ad galli cantum: jejunium vero pro intermissione usque ad vesperam. Tertullianus quoque tres agnoscit species jejunii. Primam penitus sublati cibi, secundam diminuti, tertiam demorati. Primam simpliciter jejunium solet appellare: secundam vero alicubi vocat portionale jejunium et xerophagiā; tertiam, stationum semijectoria. Cum tres ergo fuerint species jejunii, quæsi non immerito potest de qua loquatur hic Irenæus. Ac primum constat Irenæum non hic loqui de jejunio quartæ et sextæ feriæ, seu de jejuno stationum. Quippe Irenæus hic manifeste loquitur de jejunio diei solidi, non autem dimidiati. Ait enim: Οἱ μὲν γὰρ οἰονται μέτα ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, etc. At jejunium quartæ et sextæ feriæ non erat plenum jejunium, nec diei solidi, ut supra dixi. Quare locus Irenæi de hoc jejunio intelligi non potest. Restat ergo ut vel de jejunio quadragesimali, quod solvēbatur ad vesperam, vel de superpositione locum hunc accipiāmus. Ac Dionysius quidem Alexandrinus et Epiphanius in locis supra memoratis suadere videntur ut de superpositione potius intelligamus.

Ot ἢὲν γὰρ οἴονται (75) μίαν ἡμέραν (76) δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο (77), οἱ δὲ καὶ πλεόνας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα (78) ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυχτερινάς.

(75) *Oi μὲν γὰρ οἴονται μήραν ἡμέραν.* Hæc Irenæi verba varie a variis accepta sunt, dum pro suo quisque studio Irenæum ad suas partes trahere co-natur. Bellarminus quidem de Quadragesima locum hunc intellexit. id est de quadraginta dierum jejunio ante Pascha. Itaque cum Irenæus scribit quosdam unum diem jejunasse, id Bellarminus ita intelligit, ut diem unum, verbi gratia secundam feriam, absque ullo transgerint cibo, ac deinde modica refectio-ne corpus curaverint. Idem deinceps tertia feria, idem quarta, quinta et sexta fecerint, donec totam Quadragesimam explessent. Verum hæc explicatio et a verbis et a sensu Irenæi penitus abhorret. Non nullos vidi qui hunc Irenæi locum de quadraginta quidem dierum jejuno acciperent, sed ita explicarent, ut quidam uno die, quidam bido aut triduo jejunarent per singulas Quadragesimæ hebdomadas. Quæ quidem expositio priore illa multo videtur probabilior. Alii, inter quos est cardinalis Perronius, Irenæi locum accipiunt, non de tota Quadragesima, sed de hebdomade Paschali, quæ incipit a secunda feria majoris hebdomadæ. Confirmat hanc senten-tiam Dionysius Alexandrinus in epistola ad Basili-dein, his verbis: Ἐπει μῆδε τὰς ἔξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἑως μῆδε δροιῶν πάντες διαιμένουσιν· ἀλλ’ οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερθέασιν, etc., ut supra. Non ovum ovo similius est, quam sunt inter se similia hæc duo loca, Irenæi ac Dionysii, adeo ut Dionysius cum hæc scriberet, Irenæi locum in mente habuisse mihi videatur. Tertius his adjungi potest locus Epi-phanius in *Expositione fidei catholicæ*, supra jam a nobis commemoratus.

(76) *Mήρα ἡμέρα.* Sine dubio intelligit Irenæus sextam feriam majoris hebdomadæ. Cum enim de jejuniis paschali loquatur, et quosdam uno duntaxat die jejunare dicat, quem alium diem intelligere posse, quam diem Pasche? Sic enim vocabatur dies ille, ut ex Tertulliano iam pridem ab aliis observatum est. Quo quidem die, communis et publica jejunii religio erat, ut scribit Tertullianus in libro *De oratione*. Qua de re insignis est Methodii locus in *Convivio virginum*, oratione tertia, qui hic meretur ascribi: Οὐσπερ γὰρ εἰ τὶς ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς νηστείας ἐπισφαλῶς νοσηλευόμενοι προσέφερε τροφὴν, καὶ ἐκέλευσε διὰ τὴν ἀσθέειαν ἀπογεύσασθαι τούτων τῶν προσφερομένων, λέγων· Ως ἄρα τὸ μὲν ἀλτηῶς, ὁ οὐτος, καλὸν, ἔχρην ὀσπερ δὴ καὶ ἡμέρας, καὶ σε χαρτερώς διαιμενάντα, τῶν αὐτῶν μεταλαβεῖν· ἀπηγόρευεν τὰρ ἡμερον διάτης ἐπιμνησθῆναι τὸ σύνδολον. Id est: Nam quemadmodum si cui pericu-lose σεργοτανι die Paschæ ac jejuniis, cibum aliquis porrigat, jubeatque ut ob corporis infirmitatem degustet aliquid ex iis quæ porriguntur, ita dicens: Bonum revera eset, ο ἀμικε: oportet te quoque, sicut et nos, fortiter perseverantem eadem percipere. Hodie enim penitus interdictum est ullam cibi mentionem facere. Et hoc est jejunium quod in Canonibus Timothei Alexandrinii vocatur ἡ νηστεία τοῦ Πάσχα. De ejusdem diei solemnii jejunio Tertullianus in libro *De jejuniis* ita loquitur: Cur statu-nitum quartam et sextam Sabbati dicamus, et je-juniis Parascevem? Quippe hic dies κατ’ ἔξοχην dicebatur Parasceve. Cyrillus Hierosolymitanus in *Catechesi* 18: Διὰ δὲ τὸν κάμπατον τὸν προγενόμενον ὑμέν ἔχ της ὑπερθέσεως τῆς νηστείας τῆς παρασκευῆς, καὶ τῆς ἀγρυπνίας, etc. Id est: Ob laborem rero antecedentem, tum ex superpositione jejuniis Par-a-sceves, tum ex perva-gilio, etc.

(77) *Oi δὲ δύο.* Parascevem scilicet et Sabbathum magnum. His enim diebus Catholici omnes, nisi quibus morbus causa eset, jejunabant. Tertullianus in libro *De jejuniis*: Certe in Evangelio illos

A post multa alia in eam sententiam dicta, his etiam utilit verbis: Neque enim de die solum contro-versia est, sed etiam de forma ipsa jejuniis. Quidam

dies jejuniis determinatos putant, in quibus ablatus est Sponsus; et hos esse jam solos legitimos jejuniorum Christianorum. Et infra capite 15 ejusdem libri: Ecce enim convenio vos et prater Paschæ jejunantes, circa illos dies quibus ablatus est Sponsus. Denique in capite 14, eos dies Parascevem suisse ei Sabbathum significat his verbis: Cur stationibus quartam et sextam Sabbati dicamus et jejuniis Parascevem? Quanquam vos etiam Sabbathum continuatis: si quando, nunquam nisi in Pascha jejunandum secundum rationem alibi redditam.

(78) *Oi δὲ τεσσαράκοντα.* Antequam hunc locum exponamus, stabilienda est ejus lectio. Christophorus quidem et Savilius hunc locum illa legerunt ac distinxerunt: Oi μὲν γὰρ οἴονται μήραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ δύο· οἱ δὲ καὶ πλεόνας· οἱ δὲ τεσσαράκοντα· ὥρας τε ἡμερινάς καὶ νυχτερινάς συμμετροῦσι, τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Cui lectioni faveat Rulini interpretatio; sic enim verit: Quidam enim putant uno tantum die observari debere jejuniū, alii duobus: alii vero pluribus; nonnulli etiam quadraginta; ita ut horas diurnas nocturnasque computantes, diem statuant. Eamdem lectionem secutus est Joannes Langus, qui Nicephorum interpretatus est. Verum huic lectioni omnes nostri codices refragantur. Certo in codice Maz. hic locus uno tenore ita scribitur: Oi δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυχτερινάς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. In Medicavo vero et Fuketiano post vocem ὥρας apponitur virgula. Regius autem codex ita interpretat: Oi δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς καὶ νυχτερινάς, συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Quod si post vocem τεσσαράκοντα distinctionem affixeris, nullus jam erit sensus. Quo enim referentur verba illa que sequuntur ὥρας ἡμερινάς, etc., utrum ad illos qui unum diem, an ad hos qui quadraginta dies jejunant? Ad hos certe referenda potius videntur, utpote ultimo loco positos. Jam vero si ad hos retuleris, illud necessario consequetur eos qui quadraginta dies jejunabant, toto illo tempore nihil prorsus comedisse, quandoquidem horas tam nocturnas quam diurnas jejunio deputabant. Deinde cum Irenæus jam dixerit alios uno die, alios bido, alios vero pluribus diebus jejunare, quid necesse est addere alios quadraginta diebus jejunare, cum in eo quod plures dies dixit, quadraginta sat is comprehendantur. Superior itaque est nostrorum codicum scriptura, quam Musculus in interpretatione sua fideliter expressit hoc modo: Si quidem alii unum sibi diem jejunandum esse putant, alii duos, alii plures; alii quadraginta horas diurnas et nocturnas computantes, diem suum statuant. Constituta jam lectione hujus loci, ad illius expositionem veniamus. Ait igitur Irenæus quosdam quadraginta continuis horis diurnis simul ac nocturnis jejunasse. D Sunt qui existimunt hoc quadraginta horarum jejunium ab illis celebratum suisse in memoriam spatii illius quod a morte Christi ad ejus resurrectionem interfuit. Id autem spatium fuit horarum circiter quadraginta, ab hora scilicet sexta Parasceves, usque ad diluculum primæ seriae. Ego vero, illud quadraginta horarum jejunium ab his potius celebratum esse crediderim in honorem ac memoriam quadraginta dierum ac noctium quibus Christus in solitudine jejunavit. Nam cum veteres illi Christum omnibus modis imitari studebant, jejunium illud quadraginta dierum, quod supra humanas vires erat, hoc saltēm quadraginta horarum jejunium æmulabantur. Tria igitur ex hoc Irenæi loco colligimus. Primum est, jejunium ante Paschale jam inde ab apostolicis temporibus semper in Ecclesia usitatum fuisse. Alterum, jejunium illud in honorem Quadragesimæ Christi fuisse cele-

enim existimant unico die sibi esse jejunandum : alii duobus, alii pluribus : nonnulli etiam quadraginta horis diurnis **193** ac nocturnis computatis diem suum metuntur. Atque haec in observando jejunio varietas non nostra primum aetate nata est, sed longe antea apud maiores nostros coepit : qui negligentius, ut verisimile est, praesidentes, ex simplicitate et imperitia ortam consuetudinem posteris tradiderunt. Nihilominus tamen et omnes isti pacem

bratum. Postremo, varie a variis fuisse jejunatum. Semper autem meminisse debemus, Ireneum hic loqui de jejuniis superpositionis, quod per magnam hebdomadam a Christianis celebrabatur. Ceterum semel admissa hebdomadis Paschalis jejunio, etiam Quadragesima admittenda est. Nam hebdomas Paschalis pars est Quadragesimæ. Ac interdum quidem jejuniū illius hebdomadis distingui videamus a Jejunio Quadragesimæ, ut apud Epiphanium in *Expositione fidei*; apud Clementem in *Constitutionibus apostolicis*. Sed et vetus auctor in tractatu *contra Græcos*, quem edidit Petrus Stewartius in tomo singulari *Insignium auctorum*, pag. 509, de Græcis ita scribit : *Nec Quadragesimam celebrant; cum Quadragesima sit jejuniū quadraginta dierum. Ipsi vero majorem septimanam a numero Quadragesimæ secludentes, sex hebdomadis Quadragesimam claudunt. Tot enim sunt a prima eorum septimanam, usque ad Sabbathum quod Palmarum ramos præcedit. In quo universaliter ab illis cantatur : Quæ animæ utilis est complemus Quadragesimam. Verba sunt ex officio Græcorum in Sabbatho ante Dominicam Palmarum. Verum neque hic auctor, nec plerique alii contiones satis intellexisse mihi videntur, cur haec magna hebdomas interdum distinguatur a Quadragesimæ. Non enim ita distinguitur, quasi revera non pertineat ad Quadragesimam. Verum ab illa distinguitur, ut pars a toto. Cur autem a Quadragesima interdum distincta fuerit, duplex ratio afferri potest. Prima, quod districtiori jejuno celebrantur, superpositionis scilicet, ut supra ostendimus; secunda ratio, quod haec hebdomas proprie ad Pascha pertinet. Feriæ enim hebdomadis denominantur a sequente Dominica, et ad eam pertinent, ut alibi demonstrabitur. Quare cum haec hebdomas Dominicam Paschalem proxime antecedat, merito etiam ad eam pertinet. Hinc est quod hebdomas μεγάλη dicitur. Cuius vocabuli causas afferit Chrysostomus, homilia 50 in *Genesim*. Sed vera illius vocabuli ratio est quam dixi. Cum enim haec sit hebdomas Paschæ, dies autem Paschæ appelletur ἡ Μεγάλη Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, recte etiam haec hebdomas sancta et regna cognominatur. In *Typico Sancti Sabæ*, singuli dies hujus hebdomadis sancti et magni vocantur hoc modo : Ἡ ἡγία καὶ μεγάλη δευτέρα, et sic deinceps. Incipiebat autem hebdomas illa a feria secunda, ut discimus ex Cyrillo et Theophilo in *Homiliis paschalibus* et ex Epiphanio in *Aerianis*. Porro quoniam a Quadragesima nonnunquam distinguetur ob eas quas dixi causas, revera tamen conjuncta erat Quadragesimæ, ejusque extrema pars erat et complementum. Certe id manifeste colligitur ex *Homiliis paschalibus* Cyrilli, in quibus haec septimanam perpetuo distincta legitur a reliqua Quadragesima, et septimanæ Paschæ vocatur. Eadem tamen Quadragesimæ contribuit, quippe quæ quadraginta dierum numerum adimpleat. Denique illud etiam observandum est, quod scribit Socrates in lib. v, cap. 22, veteres Christianos paschale suum jejuniū vocasse Quadragesimam, quoniam non totis quadraginta diebus omnes jejunarent. Ejusque vocabuli varias a variis causas afferri dicit. Minim quidem Quadragesima dieta videtur eodem modo, quo Quinquagesima quæ est post Pascha.*

A συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν (79). Καὶ τοιαύτη μὲν ποικιλὰ τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦ ἐφ' ἡμέν γεγονοῖσα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ δὲ μῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἰκός, χρατούντων (80), τὴν καθ' ἀπλότητα καὶ ιδιωτισμὸν συνήθεεν εἰς τὸ μετέπειτα πεποιηκότων. Καὶ οὐδὲν Ἐλαττον πάντες οὗτοι εἰρήνευσάν τε καὶ εἰρηνεύομεν πρὸς ἄλληλους, καὶ ἡ διαφωνία τῆς νηστείας τὴν δύσκοσαν τῆς πίστεως συνιστήσῃ (81).

Τούτοις καὶ Εισοδίαι
Nam ut **Quinquagesima seu Pentecoste**, proprie quidem est dies ultima de quinquaginta illis diebus Paschale festum subsequentibus, tamen late sumpto vocabulo, interdum significat totum illud spatium: dierum quod est a Pascha ad Pentecosten. ut apud Hieronymum in epistola ad Marcellam, apud Cassianum et complures alios. Sic etiam **Quadragesima** proprie quidem est dies unus de quadraginta, dies scilicet Paraseve, qui quidem apud Alexandrinos erat quadragesimus, ut ex Cyrilli *Homiliis paschalibus* constat. Latius tamen sumpto vocabulo, designat etiam quadraginta dies Jejuniorum qui Pascha antecedunt.

(79) Συμμετροῦσι τὴρ ἡμέραν αὐτῶν. Miror tot homines eruditos, qui hunc Irenei locum in suis libris exposuerunt, ejus vitium non animadvertisse. Quis enim est sensus horum verborum? aut quis unquam credit fuisse homines, qui quadraginta horarum spatio diem metirentur. Atqui quadraginta horæ biduum jejunantibus efficiunt. Equidem non dubito, quin Ireneus ita scripserit: Οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινάς συμμετροῦσι τὴν νηστείαν. Quia scriptura nihil planius esse potest. Quare aut Ireneus omnino ita scripsit, aut certe ita scribere debuit. Sed antiquarii, vocabulo ex superiori linea hac translato, locum corruperunt.

(80) Τῷ παρὰ τὸ ἀκριβές, ὡς εἰκός, χρατούτων. Hanc locum non intellexerunt interpretes. Solus Musculus sensum assecutus est, sed ex parte tantum. Sic enim vertit: *Et ista jejunantium varietas nostro demum tempore, sed multo ante per illos coepit, qui ante nos præter accuratam diligentiam, ut verisimile est, rerum habenis potiti, simplicem ac vulgatam consuetudinem posthabuerunt ac mutarunt.* Est certe hic Irenei locus admodum intricatus et obscurus. Vult autem ostendere Ireneus unde orta sit tanta diversitas jejunii paschalis. Ait igitur eam natam esse non ex lege aliqua ab apostolis aut a Christo data, sed paulatim usu quodam increbuisse; ac postea episcopos quosdam, in iis quas ad disciplinam pertinent parum diligentes nec satis accuratos, id quod simpliciter introductum fuerat, licet singulare et ab aliarum Ecclesiarum more diversum, in consuetudinem vertisse ac posteris observandum reliquisse. Reprehendit igitur illos Ireneus, quod παρὰ τὸ ἀκριβές egerint. Est enim diligenter episcopi, videre ne quid novum in Ecclesiam inducatur præter reliquarum Ecclesiarum consuetudinem. Ita Socrates hunc Irenei locum cepisse videtur in cap. 22 lib. v, ubi postquam de jejuniorum et hujuscemodi rituum apud varias Ecclesias discrepantia abunde disseruit, ita concludit: Αἵτιοι γάρ, ὡς ἡγοῦμαι, τῆς τοιαύτης διαφωνίας οἱ κατὰ κατρὸν τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶτες· οἱ δὲ τοῦτα παραλαβόντες, φένεον τοῖς ἐπιγνομένοις παρέγραψαν.

(81) Η διαφωνία τῆς νηστείας τὴν δύσκοσαν τῆς πίστεως συνιστήσῃ. Idem ait August. in epist. 86, ad Casulanum: *Sit ergo una fides universæ que ubique dilatatur Ecclesia, tanquam intus in membris, etiam si ipsa fidei unitas quibusdam diversis observationibus celebratur, quibus nullo modo quod in fide verum est, impeditur.*

προστίθησιν, ἃν οικείως παραθήσομαι, τούτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· « Καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος (82) πρεσβύτεροι οἱ προστάντες τῆς Ἐκκλησίας ἃς νῦν ἀφήγη, Ἀνίκητον λέγομεν καὶ Πτον, Ἡγένον τε καὶ Τελεσφόρον, καὶ Ξύστον, οὗτε αὐτοὶ ἐτήρησαν, οὗτε τοῖς μετ' αὐτοὺς ἐπέτρεπον (83), καὶ οὐδὲν Ἐλατον αὐτοὶ μὴ τηροῦντες εἰρήνευον τοῖς ἀπὸ τῶν παροικῶν, ἐν αἷς ἐτηρεῖτο, ἐρχομένοις πρὸς αὐτοὺς καίτοι μᾶλλον ἐναντίον ἦν τὸ τηρεῖν ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι (84). Καὶ οὐδέποτε διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἀπεδιήθησαν τινες (85), ἀλλ' αὐτοὶ μὴ τηροῦντες οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικῶν τηροῦσιν ἐπεμπονοῦσιν (86). Καὶ τοῦ μαχαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου (87), καὶ περὶ ἀλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους εὐθὺς εἰρήνευσαν· τέρπεται τούτου τοῦ κεφαλαίου (88) μὴ φιλεριστή-

A inter se retinuerunt, et nos invicem rellinemus. Ita jejuniorum diversitas consensionem fidei commendat. » Narrationem deinde subjungit, quam hic opportune inseram. Est autem hujusmodi : « Sed et presbyteri illi qui ante Soterem, Ecclesiam cui tu nunc præses, gubernarunt: Anicetum dico et Pium, et Hyginum cum Telesphoro et Xysto, neque ipsi unquam observarunt: neque his qui cum ipsis erant, ut id observarent permiserunt. Ipsi tamen cum hoc minime observarent, pacem nihilominus colebant cum iis qui ad se venissent ex Ecclesiis in quibus id observabatur. Atqui observantia inter eos qui minime observabant, tanto magis contraria videbatur. Nec ulli unquam ob ejusmodi consuetudinem rejecti sunt. Verum illi ipsi qui te præcesserunt presbyteri, quamvis id minime observarent,

(82) *Vulg. ἐν οἷς καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος.* Ducas priores voces expunxi, quippe quae abessent a quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil., nec legerentur in interpretatione Rufini. Paulo post in iisdem exemplaribus Illo legitur accentu acuto in prima syllaba, quod magis placet. Cum enim primam syllabam habeat brevem, circumlecti non debet.

(83) *Οὐτε τοῖς μετ' αὐτοὺς ἐπέτρεπον.* In libro Turnebi ac Morei ad marginem emendatur μετ' αὐτῶν. Atque ita legit Rufinus, ut ex versione ejus apparet. Sic enim verit: *Neque ipsi ita tenuerunt, neque hi qui cum ipsis erant.* Posset etiam scribi: *οὐτε τοῖς ὑπ' αὐτούς, id est, presbyteris suis ac diaconis, et populo sibi commisso.*

(84) *Vulg. τοῖς μὴ τηροῦσιν.* Amplerior emendatio-
nem quae in libris Turnebi ac Morei habetur ad mar-
ginem, ἐν τοῖς μὴ τηροῦσι. Isti autem hic hujus ioci
sensus. Cum observantia alicuius moris et inobser-
vantia sint inter se contraria, tamen quotiescun-
t qui morem observant quenamplius, versatur inter eos qui
minime observant, tunc ipsa diversitas magis elu-
cit. Hoc est, quod vulgo dicitur in scholis philosophorum: *Contraria juxta se in vicem posita magis
eluescant.*

(85) *Ἀπεβλῆθησάν τινες.* Rufinus hanc vocem pluri-
bus verbis exposuit, quae scholii vicem pre-
stant. Nunquam tamen ob hoc repulsi sunt ab Eccle-
sie societate, aut renientes ab illis partibus non sunt
suscepiti. *Ἀπεβλέψεν* igitur duo significat, aut ejus-
cere ab Ecclesia, quæ frequentior significatio est,
ut in capite ultimo hujus libri; aut omnino non ad-
mittere venientem.

(86) *Ἐπεμπονοῦσιν.* Solebant olim epis-
copi, tempore paschalium festivitatis Eucharistiam ad alios episcopos eulogiarum nomine transmittere. Idque tandem vultum fuit concilio Laodiceno, capite 14. A Rhenanus hunc locum alter intellexit. Sic enim adnotavit ad marginem Rufini: *Ex hoc Ireni loco apparet, quod si episcopus aliquis Ro-
manus renisset, Romanus pontifex Eucharistiam hospiti-
solempter transmisseebat.* In quo dupliceiter fallitur:
tum quod id pontificis Romani privilegium esse
sensit, tum quod solis hospitiibus seu advenis id
prestari existimavit. Atqui ex concilio Laodiceno
discimus, hunc morem promiscuum fuisse, et ab
omnibus passim episcopis usurpatum, ut ad aliarum
civitatum episcopos benedictionis nomine Eucha-
ristiam transmittenterent. Putavit seilicet Rhenanus,
in his Ireni verbis, τοῖς ἀπὸ τῶν παροικῶν, sub-
audiiri verbum ἐλθοῦσι. Quod tamen non est neces-
sarium. Nam οἱ ἀπὸ τῶν παροικῶν, sunt episcopi
Ecclesiarum, quemadmodum ἀπὸ Δεσκέτου, est
episcopus Debelti; ἀπὸ Εὐρυνείας, episcopus Eu-
meniæ, ut supra observavimus. Porro ad hunc

B morem transmittendæ Eucharistiæ, facit in primis locus Justini in prima *Apologia*: *Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ ἐπευημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ οἱ χαλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδάσκουν ἔκαστω τῶν παρόντων μεταλαβέντες, ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος δρπού καὶ οἴνου καὶ ὄντας, καὶ τοῖς οὐ παρ-
οῦσιν ἀποφέρουσι· καὶ ἡ τροφὴ αὐτὴ καλεῖται παρ'
ἡμῖν Εὐχαριστία. Ili est: *Postquam antistes gratia-
rum actionem perficit, et populus omnis appetatus
est, diaconi ex pane et vino et aqua consecratis par-
tes dividunt unicuique præsentium et ad absentes
portant. Hic cibus vocatur Eucharistia.* Scio qui-
dem Justini locum de mīris explicari posse; sed
nostra explicatio planior esse videtur. Illustrē
etiam hujus moris exemplum existat in *Actis Lucani
martyris*. Notandum porro est in loco Justini supra
citato, panem consecratum a Christianis vulgo di-
ctum esse Eucharistiam, quod confirmat etiam Ire-
næus tum in hoc loco, tum in libro *Contra hæreses*
cap. 11, Clemens i *Stromat.*, pag. 117.*

(87) *Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημή-
σαντες τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου.* Baronius in
Annalibus hunc Polycarpi adventum in urbem
Romam refert anno v. M. Aurelii Antonini, eodem
anno pontificatum Aniceti orditur: quod ne-
quaquam probabile mihi videtur. Hoc enim anno,
Polycarpus major erat octogenario. Mortuus quippe
est anno vii M. Aurelii imperatoris, cum sextum
et octogesimum ætatis annum jam exegisset. Ita
enim scribitur in epistola Ecclesiæ Smyrnensis
quam supra retulit Eusebius in lib. iv, δύσθικτα
καὶ ξεῖ ἐτη δουλεύων αὐτῷ, id est, octoginta et sex annos illi seruo. Quod si annos illos non a primo
statim ortu, sed a pueritate ordiri lubet, quando pri-
mum homines ratiocinari incipiunt: sequetur omni-
nino, Polycarpum centenario majorem aut proximam,
e vivis abiisse. Atque juxta ita computatio-
nem Baronii necesse erit dicere, illum nonagesimo
ætatis anno venisse Romanam, quod profecto nequa-
quam credibile est. Eusebium vero hac objectio
nullatenus involvit. Quippe Eusebius Anicetum pon-
ticatum orditur sub Antonino Pio, decem fere
annis ante Baronium. Id ipsum in Baronio repre-
hendit Halloxius in notationibus ad caput 10 *Vita
B. Polycarpi.*

(88) *Περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου.* Pessime hunc
locum interpretatus est Christopheronus, cuius
versio Baronium postea in errorem induxit. Sic
enim verit: *Quin pro hoc festo obserando, quod
controversia caput videbatur, charitatis vincula neu-
tiqum ruperunt.* Cui interpretationi nimium fidens
Baronius, ad annum Christi 167 scribit Polycarpum
ideo Romanum venisse, ut dissidia quæ de Paschalij
festo orta fuerant, cum Aniceto compoqueret: id-
que Eusebiūm et Irenæūm affirmare. Atqui Irenæus

Ecclesiarum presbyteris qui id observabant, Euchari-
stiam transmiserunt. Et cum beatissimus Polycar-
pus Aniceti temporibus Romanum venisset, atque in-
ter illos de quibusdam aliis rebus modica esset con-
troversia, statim mutuo pacis osculo se complexi
sunt, de hoc capite non magnopere inter se contem-
dentes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere
unquam poterat ut observare desineret, quippe qui
cum Joanne Domini nostri discipulo, et cum reli-
quis apostolis quibuscum familiariter vixerat, eum
morem perpetuo observasset. Neque item Polycar-
pus Aniceto persuadere conatus est ut observaret,
cum Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyte-
rorum morem sibi retinendum esse diceret. Quæ
cum ita se haberent, communicarunt sibi invicem:
et Anicetus in Ecclesia consecrandi munus Poly-
carpo honoris causa concessit: tandemque cum
pace a se invicem discesserunt: tam iis qui obser-
vabant, quam illis qui minime observabant, pacem communionemque totius Ecclesiæ reliantibus.
Ac Irenæus quidem nomine suo vere respondens, nec solo nomine, sed etiam vitæ instituto ac propo-
rito pacificus, pro Ecclesiarum pace hæc monuit et allegavit. Nec vero ad 194 Victorem solum, sed
ad multos alios Ecclesiarum antistites de quæstione proposita litteras in eamdem sententiam misit.

CAPUT XXV.

*Quomodo cuncti in unam sententiam de die Paschæ
convenierint.*

Episcopi vero Palæstinæ quos paulo supra mem-
oravimus, Narcissus scilicet et Theophilus, et cum
illis Cassius Tyri, et Clarus Ptolemaidis episcopi, et
qui simul cum ipsis convenerant, postquam de tra-
ditione diei Paschalis, quæ jam inde ab apostolis
ad ipsos continua successione manaverat, multa in
suis litteris dissenserunt, tandem ad suum epistolæ
his utuntur verbis: « Date operam ut epistolæ no-
stre exemplaria per omnes Ecclesiæ mittantur, ne
nobis crimen imputent qui animas suas a recto ve-
ritatis trâmite facile abducunt. Illud etiam vobis
significamus, eodem quo apud nos die Pascha
Alexandriæ celebrari. A nobis enim ad illos, et vi-

A σαντες πρὸς ἑαυτοὺς. Οὗτε γὰρ δὲ Ἀνίκητος τὸν Πολύχαρπον πεῖσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἀτέ μετα τὸν λοιπὸν
καὶ ποστόλων οὓς συνδιέτριψεν, δεῖ τετραχάτα, οὗτε μὴν
δὲ Πολύχαρπος τὸν Ἀνίκητον ἐπεισει τηρεῖν, λέγοντα
τὴν συνθήειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων διφεύλειν
κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἔχοντων, ἔκοινόνησαν
ἑαυτοῖς· καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν δὲ Ἀνίκη-
τος τὴν Εὐχαριστίαν (89) τῷ Πολυχάρπῳ, κατ' ἐντρο-
πὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλ-
λάγησαν, πάστης τῆς Ἐκκλησίας εἰρήνην ἔχοντων
τῶν τηρούντων καὶ μὴ τηρούντων. » Καὶ δὲ μὲν Ει-
ρηναῖος φερώνυμός τις ὁν τῇ προστηρέζει, αὐτῷ τε
τῷ τρόπῳ εἰρηνοποιός, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἐκκλη-
σιῶν εἰρήνης παρεκάλει τε καὶ ἐπρέσβευεν. Οὐ δὲ
Β αὐτὸς οὐ μόνος τῷ Βίκτορι, καὶ διαφέροις δὲ πλει-
στοῖς ἄρχουσιν Ἐκκλησιῶν, τὰ κατάλληλα δι' ἐπιστο-
λῶν περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὡμιλεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.
“Οπως τοῖς πᾶσι μιαγγῆσος περὶ τοῦ Πάσχα συν-
εργαριθῇ (Nic. H. E. iv, 36).

Οὐ γε μὴν ἐπὶ Παλαιστίνης οὓς ἀρτίως διελγάνθα-
μεν, δὲ τε Νάρκισσος καὶ Θεόφιλος, καὶ σὺν αὐτοῖς
Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρου Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, καὶ
Κλάρος τῆς ἐν Πτολεμαΐδῃ, οἱ τε κατὰ τούτων συ-
ελεγούσθες περὶ τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ δι-
δοχῆς τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ Πάσχα παραδόσεως
πλείστα διειληφτές, κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς αὐ-
τοῖς βήμασιν ἐπιλέγουσταῦτα. » Τῆς δὲ ἐπιστολῆς
ἡμῶν πειράθητε κατὰ πᾶσαν Ἐκκλησίαν ἀντίγραφα
διαπέμψασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ὅμεν τοῖς ρᾴδιοις
πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς ψυχάς. Δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν δι-
τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀγουσιν, ἢ περ
καὶ ἡμεῖς. Παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ γράμματα (90) κομι-

Id non dicit, nisi forte ex versione Christophoroni.
Hoc tantum ait Irenæus, cum Polycarpus Romanum
venisset Aniceti temporibus, et leves quasdam cum
illo de aliis rebus controversias habuisset, ambos
tamen illico pacem inter se fecisse, ac de festo Pas-
chæ noluisse inter se contendere. Non igitur ob
quæstionem de festo Paschæ, sed ob alias quasdam
controversias Romanum venerat Polycarpus. Scio
Hieronymum in libro *De script. eccl.*, Baronii senten-
tiam confirmare. Sic enim ait de Polycapo: *Hic propter quasdam super die Paschæ quæstiones sub imp. Antonino Pio, Ecclesiæ regente Aniceto, Romanum venit. Ita etiam Eusebius noster in lib. iv, cap. 4. Sed cum Hieronymus id ex Eusebio sum-
pserit, Eusebius autem ex Irenæo, inquirendum est a nobis, non quid Eusebius dixerit ac Hierony-
mus, sed potius quid senserit Irenæus.*

(89) *Παρεχόμεσσεν δὲ Ἀρίκητος τὴν Εὐχαριστίαν.* Hunc honorem Anicetus pontifex Romanus
habuit venerabilis seni Polycapo, ut illum in Eccle-
sia sacra facere sineret, et quidem præsente se,
quod in primis notandum est. Sic Irenæi verba et
Rufinus et ceteri interpres acceperunt. Sed Francis-
cus Florens, antecessor Aurelianensis, vir doctus,
et nobis dum vixit amicissimus, hæc Irenæi verba
aliter intelligenda esse contendit in tractatu ad ti-

tulum 7 Decretalium *De translatione episcopi*. Vult
enim Anicetum porrexisse duntaxat Eucharistiam
Polycapo, non autem concessisse illi jus sacra
mysteria celebrandi. Verum si hunc Irenæi locum
ita intelligimus, quid honoris tributum fuerit Poly-
carpo ab Aniceto? Hoc enim diserte notat Irenæus,
tum illo verbo παρεχώρησε, quod de suo jure con-
cedere significat; tum illis verbis quæ addit,
κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, Id est, *honoris causa et contemplatione*, ut vertit Rufinus. Certe si Eucha-
ristiam tantum Polycapo porrexisset Anicetus, nullum ei præcipuum honorem detulisset, cum omnibus
peregrinis episcopis id passim tribui soleret, ut
cum episcopo civitatis simul e communicarent,
quemadmodum scribit ipse Florens ibidem. Sed et
in concilio Arelatensi, capite 50, decretum est, ut
peregrino episcopo locus sacrificandi detur.

(90) Vulg. παρ' ἡμῶν δέ τὰ γράμματα. Sic ex co-
dice Regio edidit Rob. Stephanus. In codice Mediceo
legitur, παρ' ἡμῶν τε τὰ γράμματα. Nicephorus
vero in cap. 36 libri iv habet, παρ' ἡμῶν γὰρ τὰ
γράμματα, atque ita codex Mazarinus, Euk. et Sav.
Intelliguntur autem hic litteræ Paschales, quas ἑο-
τατικας vocabant. Carterum ejus synodi Cesarien-
sis acta quædam exstant apud Bedam in libro *De
ternali æquinotie*; que licet a connullis illegitimis

ζεται αὐτοῖς καὶ ἡμῖν παρ' αὐτοῦ, ὥστε συμφώνως Α εισιν ab illis ad nos litteræ perferuntur; Ita ut uno consensu et simul sacrosanctum peragamus diem. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

**Οσα τῆς Εἰρηναίου γλοκαλλας καὶ εἰς ἡμᾶς κατήθορ.*

'Αλλὰ γάρ πρὸς τοὺς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίου (91) συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεται τις αὐτοῦ πρὸς Ἑλληνας λόγος συντομώτατος καὶ ταμάλιστα διναχαίστατος, Περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένος: καὶ ἀλλος ἄνατεθεικεν Ἀδελφῷ Μαρκιανῷ τούνομα, εἰς ἐπίθειξιν (92) τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος· καὶ βι-
σθίον τι διαλέξεων (93) διαφόρων, ἐν ᾧ τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς καὶ τῆς λεγομένης Σοφίας Σο-
λομῶντος μνημονεύει, φητά τινα ἐξ αὐτῶν παραθέ-
μενος. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γνῶσιν τῶν Εἰρηναίου τοσαῦτα. Κομόδου δὲ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ δέκα καὶ τρισὶν ἔτεσι καταλύσαντος, αὐτοκράτωρ Σεβῆρος, οὐδὲ ὅλοις μηδὲν ἔξι μετὰ τὴν Κομόδου τελευτὴν Περ-
τίνακος διαγενομένου, κρατεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

**Οσα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν τηγικάδε συνηκμα-
κότων (Nic. H. E. iv, 35).*

Πλείστα μὲν οὖν παρὰ πολλοῖς εἰσέτι νῦν τῶν τότε σώζεται παλαιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ἐν-
αρέτου σπουδῆς ὑπομνήματα· ὃν γε μὴν αὐτοὶ δι-
έγνωμεν (94), εἰη τὰ Ἡρακλείτου εἰς τὸν Ἀπόστολον,
καὶ τὰ Μαξίμου (95) περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου παρὰ
τοῖς αἱρεσιώταις ζητήματος, τοῦ πόθεν ἡ κακία, καὶ
περὶ τοῦ γενητῆρος ὑπάρχειν τὴν ὄλην· τὰ τε Κανδίδου
εἰς τὴν ἔξατμηρον, καὶ Ἀπίωνος εἰς τὴν αὐτὴν ὑπό-
θεσιν διοίων, Σεξτοῦ Περὶ δρυστάσεως, καὶ ἀλλητικῶν

C

babeantur ac spuria, haudquaquam spernenda mihi
videntur. Baronius certe ea pro veris amplexus
est.

(91) Αλλὰ γάρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρη-
ναίου. In hoc libro maxima erat capitulorum per-
turbationis etiam in scriptis codicibus, quae nos ex
Rufino restitutimus. Rufino etiam astipulatur co-
dex Regius, Maz. et Fukei. Ab his enim verbis
caput ordinuntur supradicti codices hoc titulo: **Οσα τῆς Εἰρηναίου γλοκαλλας·* sed in eo peccant,
quod caput istud numerant 28, cum sit revera ca-
put 26, ut constat ex indice capitum qui libro
præfixus est. Causa erroris fuit, quod superiorum
capitum tituli bis appositi sunt in memoratis codi-
cibus per negligentiā librariorum.

(92) Εἰς ἐπίθεισιν. Forte legendum est εἰς ἀπό-
δεξιν.

(93) Βιβλοὶ τι διαλέξεων. Rufinus *dialogos* ver-
tit; Hieronymus vero, *tractatus*. Sed Rufini inter-
pretatio magis placet. Sic Γατῶν Διάλεξις memorat-
ur ab Eusebio, quae nihil aliud erat quam dialogus
sen disputatio Caii *Adversus Proclum*, ut infra de-
monstrabimus. Potest tamen etiam sumi pro tra-
ctatu seu sermone ad populum. Nam διαλέγεσθαι
pro *concionari in ecclesia* sumit Eusebius in libro vi,
capite 19, et διαλέξεις appellat *homilia* Origenis in
capite 36 ejusdem libri. Sed et Basilius in libro
De Spiritu sancto, cap. iii., διαλέξεις vocat *homilia*
Origenis in *Psalmos*: Ἡδη δὲ καὶ Ὀριγένην ἐν πολ-
λαῖς τῶν εἰς τοὺς Ψαλμοὺς διαλέξεων εὑρομεν., εtc.
Quem locum Erasmus ita vertit: *Jam vero et Ori-
genem multis in locis expositionum quas in Psalmos
edidit... Atqui διαλέξεις homilia sunt seu tractatus*

D

ad populum, non autem expositiones. Et in homiliis quidem sere hæc solemnis erat clausula, ut tractator Deo Patri et Filio cum Spiritu sancto gloriam daret: quam clausulam in omnibus sere Origenis in *Psalmos homilia* appositam esse testatur Basilius. In libris autem *Expositionum* id minime observavit Origenes.

(94) Οὐ γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Musculus et
Christophorus vocem διαγνῶντες pro simplici
γνώνται accepentes; quod equidem non damno.
Tamen διαγνῶντες propriæ significat internoscere ac
distinguere. Ait igitur Eusebius, scriptores illos
quos certa aliqua nota ab hereticis scriptoribus dis-
tinguere potuit, esse Heraclitum, Maximum et cœ-
teros. Pro Heraclito *Heraclium* legit Rufinus et
Hieronymus. Porro articulus ille postpositus ὡν
γε μὴν non refertur ad vocem ὑπομνήματα, ut puta-
vit Christophorus, sed ad vocem ἐκκλησιαστικῶν
ἀνδρῶν. Nam si referretur ad vocem ὑπομνήματα,
dixisset Eusebius, & γε μὴν αὐτοὶ διέγνωμεν. Refert
igitur Eusebius hoc loco, primum ecclesiasticos
illius temporis scriptores quorum nomina potuit
cognoscere; deinde illos commemorat, quorum
libri quidem adhuc supererant, sed nomina ignorabantur.

(95) Καὶ τὰ Μαξίμου. Hujus Maximi liber in-
scriptus erat Περὶ τῆς ὄλης, et in dialogi modum
compositus: ex quo luculentissimum fragmentum
profert Eusebius in libro viii *Preparationis evan-
gelicæ*, capite ultimo, ubi et scriptorem hoc elogio
afficit: Μαξίμῳ δὲ τῆς Χριστοῦ διατριβῆς οὐκ ἀσθμῷ
ἀδρῷ, καὶ λόγος οἰκεῖος συγγέγραπται ὁ Περὶ τῆς
ὄλης.

CAPUT XXVI.

*Quot Irenæus elegantis ingenii monumenta nobis
reliquit.*

Cæterum præter supradicta Irenæi opera et epi-
stolas, extat etiam brevissimus et in primis neces-
sarius ejusdem liber aduersus gentes, qui *De scientia*
inscribitur. Alius præterea *Marciano fratri* nuncu-
patus, qui demonstrationem continet apostolicæ
prædicationis. Denique libellus variarum disputa-
tionum, in quo Epistole ad *Hebræos*, et *Sapientie*
Salomonis mentionem facit, et quasdam sententias
ex iis libris adducit. Atque hæc sunt quæ ex Irenæi
B scriptis ad nostram notitiam pervenerunt. Interim
cum per tredecim annos *Commodus* imperium te-
nuisset, ac post ejus obitum *Pertinax* sex circiter
mensium spatio rempublicam administrasset, impe-
rator *Severus* summa reruin politus est.

CAPUT XXVII.

Quot etiam cæteri qui eodem tempore floruerunt.

Porro veterum ecclesiasticorum virorum qui tunc
temporis vixerunt, plurima adhuc servantur apud
multos 195 laudabilis diligentiae monumenta. Eo-
rum vero quos ipsi dignoscere potuimus, hæc sere
sunt: Heracliti *Commentarii* in *Apostolum*: Maximi
quoque volumina de vulgatissima illa apud hæreti-
cos quæstione, unde sit in alium, et de eo quod ma-
teria facta sit. Præterea Candidi in *hexaemeron*,
et Apionis de eodem argumento *commentarii*. Item

Sexti liber *De resurrectione*, et Arabiani opus quodam, aliorumque complurium. Quorum nec tempora litteris mandare, cum nullum nobis judicium aut argumentum suppetat, nec narrationem ullam libris nostris intexere possumus. Multorum etiam lucubrationes ad nos pervenerunt, quorum ne ipsa quidem nomina possumus recensere. Qui orthodoxi quidem et ecclesiastici omnes fuere, ut sacrae Scripturæ expositio a singulis eorum allata testatur; obscuri tamen nobisque ignoti sunt, propterea quod libri ipsi auctorum non præferunt nominia.

CAPUT XXVIII.

De his qui Artemonis hæresim initio sectati sunt: cujusmodi moribus prædicti, et quomodo sacras Scripturas depravare ausi fuerint.

Porro in ejusdam ex illis auctoribus libro adversus Artemonis hæresim elaborato, quam Paulus Samosatensis nostris temporibus renovare aggressus est, exstat quedam narratio, historiæ quam præ mānibus habemus valde accommodata. Supradictam enim hæresim quæ Christum merum hominem esse dicebat, ante paucos annos inventam esse coarguens auctor ille, quandoquidem sectæ illius principes vetustissinam illam esse jactabant: post alia multa adversus impium eorum mendacium adducta, hæc ad verbum refert: « Affirmant enim, inquit, priscos quidem omnes, et ipsos apostolos, ea que ab ipsis nunc dicuntur, et accepisse et docuisse: ac prædicationis quidem veritatem esse custoditam usque ad Victoris tempora, qui tertius decimus a Petro Romana urbis episcopus fuit: a Zephyrini autem temporibus qui Victori successit, adulteratam suisse veritatem. Ac fortasse id quod dicunt, credibile videretur, nisi eis refragarentur primum quidem divinæ Scripturæ: deinde fratrum quoru[m] scripta, Victoris 196 ætate antiquiora, quæ illi adversus gentes et contra sui temporis hæreticos pro veritatis defensione scripserunt. Justinum intelligo, et Miltiadem et Tatianum ac Clementem, aliasque quamplurimos, in quorum omnium libris Christi divinitas adstruitur. Nam Irenei quidem et Melitonis et reliquorum scripta

Α ὑπόθεσις Ἀρεβιανοῦ, καὶ μυρίων διλλιών, ὡν διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἀφορμὴν, οὐχ οἶδον τε οὔτε τοὺς χρι- νους παραδοῦναι γραφῇ, οὖθις ἱστορίας μνήμην ὑπο- σημήνασθαι (96). Καὶ διλλων δὲ πλείστων, ὡν οὐδὲ τὰς προσηγορίας καταλέγειν τῆμά δυνατόν, ἤθιον εἰς ἡμᾶς λόγοι, ὅρθιοδέξων μὲν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, ὡς γε δὴ ἡ ἐκάστου παραδεκνυσι τῆς θείας Γραφῆς ἐρ- μηνεῖα, ἀδήλων δὲ δύμως ἡμῖν, ὅτι μή τὴν προσηγο- ρίαν ἐπάγεται τῶν συγγραψαμένων.

ΚΕΦΙΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ τῶν τὴν Ἀρτέμιωρος αἱρεσίν ἐξαρχῆς προ- σεβιημένων· τοῖο τε τὸν τρόπον γετόνασι, καὶ διὰ τὰς ἀγίας Γραφὰς διαφθεῖραι τετολμή- καστοι (Nic. H. E. iv, 21).

B Τούτων ἐν τίνος σπουδάσματι κατὰ τῆς Ἀρτέμι- νος αἱρέσεως πεπονημένων, ἢν αὐθις ὁ ἐκ Σαμοσάτων Παῦλος καθ' ἡμᾶς ἀνανεώσασθαι πεπείραται, φέρεται τις διήγησις ταῖς ἐξεταζομέναις τῇμιν προσήκουσα ἱστορίας (97). Τὴν γάρ τοι δεδηλωμένην αἱρεσίν ψιλὸν ἀνθρωπὸν γενέσθαι τὸν Σωτῆρα φάσκουσαν, οὐ πρὸ πολλοῦ νεωτερισθεῖσαν διευθύνων, ἐπειδὴ σε- μνύνειν αὐτὴν ὡς ἀν ἀρχαίν οἱ ταύτης ἡθελον εἰσ- ηγηταί, πολλὰ καὶ διλλα εἰς ἐλεγχον αὐτῶν τῆς βιλα- φήμου ψευδηγορίας παραθεὶς ὁ λόγος (98), ταῦτα κατὰ λέξιν ἴστορει· « Φασὶ γάρ τοὺς μὲν προτέρους ἀπαντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους παρειληφέντας καὶ δεδιδαχέντας ταῦτα, ἢ νῦν οὗτοι λέγουσι, καὶ τετρῆσθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος μέχρι τῶν Βίκτορος χρόνων, δις ἢν τρισκαιδέκατος ἀπὸ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπος, ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου, παρακεχαράχθαι τὴν ἀλήθειαν. » Ήν δὲ τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ περῶν μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θείαι Γραφαί. Καὶ ἀδελφῶν δὲ τινῶν ἐστι γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἢ ἔχειν πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῆς ἀλήθειας, καὶ πρὸς τὰς τότε αἱρέσεις ἔγραψαν· λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου, καὶ Τατιανοῦ, καὶ Κλήμεντος, καὶ ἑτέ- ρων πλειόνων, ἐν οἷς ἄπασι θεολογεῖται δι Χριστός. Τὰ γάρ Εἰρηναίου τε καὶ Μελίτωνος καὶ τῶν λοιπῶν τις ἀγνοεῖ θιδίλια, θεὸν καὶ ἀνθρωπὸν καταγγέλλοντα τὸν Χριστόν; Ψαλμοὶ δὲ δοσοὶ καὶ ὥδαι διελφῶν ἀπιρ-

(96) Οὕτοις ἱστορίας μνήμην ὑποσημήνασθαι. Hunc locum non intellexerunt interpres, quod miror. Solet Eusebius ex auctorum quorum meminit scriptis, historias quasdam deponere. Sic supra ex Irenei libris, et ex Clemente et Hegesippo ac Papia aliquis passim varias exciperit narrationes, quoties tempus ipsum quo auctores illi scribebant, cognitum habet. In his porro scriptoribus quos in hoc capite commemoravit, negat Eusebius si se præstare potuisse, propterea quod tempus ipsum quo vixissent, certo scire non potuerat, eum nullum ejus indicium aut argumentum ipsi suppeteret. Atque ita sere Nicephorus, nisi quod verba illa, διὰ τὸ μηδεμίαν ἀφορμὴν ἔχει male intellexit. Pro his enim Eusebianus ista substituit: «Ων διὰ τὸ μὴ συμβάλλεσθαι τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ, οὐτε τοὺς χρόνους, οὐτε τὰς αὐτῶν ἱστορίας μερικῶν ἀναγράψομεν.

D (97) Ταῦς ἐξεταζομέναις ἡμῖν... ἱστορίαι. Musculis, eumique secutus Christophorus, ita scilicet, historiis nostris quas invenimus.

(98) Παραθεὶς δὲ λόγος. Nicephorus in libro iv, cap. 21, hunc librum auctoris ignoti inscriptum esse dicit Μηχρόν λαζαρίθορ. Photius autem in Bibliotheca, capite 48. Caium hujus libri auctorem facit: Τούτον τὸν Γάϊον πρεσβύτερὸν φασι γενεῆ- σθαι τῆς κατὰ Ρώμην Ἐκκλησίας, συντάξαι δὲ καὶ ἑτέρον λόγον ἰδίως κατὰ τῆς Ἀρτέμιωρος αἱρέσεως, etc. Illic est ipse liber cuius fragmenta hic profert Eusebius, quem tamen a Labyrinto Photius aperie distinguit. Sed Nicephori sententiam confirmat Theodorus in libro ii Ηæreticarum fabularum, capite quinto, ubi agens de Theodoto Coriario, eamque de Natale episcopo referens historiam quam hic narrat Eusebius, ex libro qui Parvus labyrinthus dicitur, illam esse deproptum testatur.

χῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι (99), τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογῶντες. Πῶς οὖν ἐκ τοσούτων ἔτων καταγγελλομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ἐνδέχεται τοὺς μέχρι Βίκτορος οὕτως ὡς οὗτοι λέγουσι, κεκηρυχέναι; πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται ταῦτα Βίκτορος καταψύνεσθαι, ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι Βίκτωρ τὸν σκυτέα θεόδοτον, τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα ταύτης τῆς ἀρνησιθέου ἀποστασίας, ἀπεκήρυξε τῆς κοινωνίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἀνθρώπων τὸν Χριστόν; Εἰ γάρ Βίκτωρ κατ' αὐτοὺς οὕτως ἐφρόνει ὡς ἡ τούτων διδάσκει βλασφημία, πῶς ἀν ἀπέβαλλε (99') θεόδοτον τὸν τῆς αἱρέσεως ταύτης εὑρετήν; » Καὶ τὸ μὲν κατὰ τὸν Βίκτορα τοιαῦτα. Τούτου δὲ ἔτεσι δέκα προστάντος τῆς λειτουργίας, διάδοχος καθίσταται Ζεψυρῖνος, ἀμφὶ τὸ Ἑννατὸν τῆς Σεδῆρου βασιλείας ἔτος. Προστίθεται δὲ ὁ τὸ προειρημένον συντάξας περὶ τοῦ κατάρξαντος τῆς δηλωθείσης αἱρέσεως βιολίον, καὶ ἀλλην κατὰ Ζεψυρίνον γενομένην πρᾶξιν, ὡδὲ πας αὐτοῖς ῥήμασι γράφων. « Υπομνήσω γοῦν πολλοὺς τῶν ἀδελφῶν πρᾶγμα ἐφ' ἡμῶν γενόμενον, δηνομίζω διει ἐι ἐν Σοδόμοις ἐγεγόνει, τυχὸν ἀν κάκελους ἐνουθέτησ. Νατάλιος ἦν τις (1) ὁμολογητὴς οὐ πάλαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων γενόμενος κατεῶν. Οὗτος ἡπατήθη ποτὲ ὑπὸ Ἀσκληπιοδότου καὶ ἐτέρου θεοδότου τινὸς τραπεζίτου. Ἡσαν δὲ οὗτοι ἀμφὼ θεόδοτοι τοῦ σκυτέως μαθηταὶ, τοῦ πρώτου ἐπὶ ταύτῃ τῇ φρονήσει, μᾶλλον δὲ ἀφροσύνῃ, ἀφορισθέντος τῆς κοινωνίας ὑπὸ Βίκτορος, ὡς ἐφην, τοῦ τότε ἐπισκόπου. Ἀνεπιστήθη δὲ ὁ Νατάλιος ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαλαρίῳ ἐπίσκοπος κληθῆναι (2) ταύτης τῆς αἱρέσεως, ὥστε λαμβάνειν παρ' αὐτῶν μηνιαῖα δηγάρια ἐκατὸν πεντήκοντα. Γενόμενος οὖν σὺν αὐτοῖς, δι' ὀραμάτων πολλάκις ἐνουθετεῖτο ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ὁ γάρ εὐστλαγχνος θεὸς καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, οὐκ ἐδούλετο ἔξω Ἐκκλησίας γενόμενον, ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἴδιων παθῶν. Ἐπει δὲ ῥιθυμότερον τοῖς δράμασι προσεῖχε, δελεαζόμενος τῇ τε παρ' αὐτοῖς πρωτοχαθεδρίᾳ, καὶ τῇ πλείστους ἀπόλλουσσῃ αἰσχροκερδείᾳ, τελευταίον ὑπὸ ἀγίων ἀγγέλων ἐμαστιγώθη, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὐ σμικρῶς αἰκισθεῖσ· ὥστε ξεθεν ἀναστῆναι, καὶ ἐνδυσάμενον σάκκον, καὶ σπόδῳ καταπασάμενον, μετά πολλῆς σπουδῆς καὶ ὀπχρύων προσπεσεῖν Ζεψυρίνων τῷ ἐπισκόπῳ, κυλιόμενον ὑπὸ τοὺς πόδας οὐ μόνον τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν· συγχέατε τοῖς δάκρυσι τὴν εὐσπλαγχνὸν Ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ, πολλῇ τε τῇ δεήσει χρησάμενον, δειξαντά τε τοὺς μώλωπας ὃν εἰλήφει πληγῶν, μόδις κοινωνηθῆναι. »

A quis est qui ignoret, in quibus Christum Deum simul atque hominem prædicarunt? Psalmi quoque et cantica fratrum jam pridem a fidelibus conscripta, Christum Verbum Dei concelebrant, divinitatem ei tribuendo. Cum igitur tot abhinc annis ecclesiastica doctrina prædicata sit, qui fieri potest ut omnes usque ad Victoris tempora eam quam isti dicunt doctrinam promulgaverint? Quomodo eos non pudet hujusmodi calumniam adversus Victorem concinnare, cum certo sciant Theodotum Coriarium, qui defectionis illius Deum abnegantis parentes et auctor fuit, primusque Christum nudum esse hominem asseruit, per Victorem a communione Ecclesiæ ejectum fuisse. Nam si, ut aiunt, Victor eadem sentiebat quæ illorum docet impietas, cur Theodotum opinionis illius auctorem ab Ecclesia removit? Ac de Victore quidem ita se res habet. Qui cum decem annis sacerdotium administrasset, Zephyrinus ei successor substitutus est, anno principatus Severi circiter nono. Porro idem ille qui supradictum librum de hæresi illius auctore composuit, aliam quoque rem Zephyrini temporibus gestam adjungit his verbis: « Facinus, inquit, nostra ætate gestum, multis fratrum nostrorum in memoriam revocabo. Quod quidem si Sodomis admissum fuisse, ipsos, ut arbitror, incolas ad pœnitentiam provocare potuisset. Erat quidam Natalis nomine, confessor, qui non ita pridem, sed nostra ætate vixit. Hic forte in fraudem induxit est ab Asclepiodoto et altero quodam Theodoto argentario. Ambo autem isti discipuli erant Theodoti illius Coriarii, qui primus ob hanc doctrinam seu potius insaniam, a Victore, ut dixi, tunc temporis episcopo, ab Ecclesiæ communione remotus est. Hi persuaserunt Natali, ut, accepto salario, hæresis illius episcopus crearetur, ea scilicet conditione, ut menstruos centum quinquaginta denarios ab illis acciperet. Sociatus igitur illorum partibus, saepe a Domino corripiebatur in somnis. Clementissimus 197 enim Deus ac Dominus noster Jesus Christus, cum qui passionum suarum testis exsistat, perire extra Ecclesiam solebat. Sed cum nocturnas ejusmodi visiones negliceret Natalis, utpote honore primæ apud illos sedis, et turpis lucri cupiditate, quæ multis mortalibus exitio est, inescatus, tandem a sanctis angelis per totam noctem flagris cæsus et gravissime verberatus est. Adeo ut primo diluculo consurgens, saccum induerit, et cinere conspersus con-

a Clemente Alexandrino compositus existat ad finem eius libri qui *Pædagogus* inscribitur.

(99') Ἀπέβαλλε. Forte ἀπέβαλε. EDIT.

(1) Νατάλιος ἦν τις. Nescio an hic sit Cecilius Natalis, qui disputatione Octavij Januarii coram Minucio Felice Romæ habita, ad Christi fidem conversus est, ut scribitur in *Dialogo* Minucii Felicis. Nomen certe convenit, et tempus atque professio.

(2) Ἐπίσκοπος κληθῆναι. Ita scriptum præsert codex Regius, cui copsentit Ruſini interpretatio. Seo quatuor reliqui codices Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum habent κληρωθῆναι.

festim cum lacrymis ad pedes Zephyrini episcopi sese abjecerit, non solum cleri, verum etiam secularium vestigiis advolutus; et Christi misericordis Ecclesiam ipsam quoque misericordem fletibus suis communoverit atque concusserit. Multisque precibus usus, ostensis etiam vibicibus plagarum quas pro Christi confessione pertulerat, vix tandem ad communionem admissus est. His adjiciemus alia quoque ejusdem scriptoris de iisdem hæreticis verba, quæ sic habent: « Sacras quidem, inquit, Scripturas audacter adulteraverunt: primitivæ autem fidei regulam rejecerunt: Christum ipsum denique ignoraverunt: non inquirentes quid sacra doceant Scripturæ; sed cuiusmodi syllogismorum figura ad confirmandam impietatem suam reperiatur, assidue meditantes. Quod si quis aliquem divinæ Scripturæ locum eis objiciat, examinant utrum connexum an disjunctum syllogismi genus ex eo consici possit. Relictisque atque alijectis sacris Dei Scripturis, geometriæ student; quippe qui terrestres sint et loquantur terrena, et illun qui de cœlo advenit ignorant. Euclidis igitur Geometria apud nonnullos eorum studiose excolitur. Aristoteles vero et Theophrastus summa admiratione suspiciuntur: Galenus autem a quibusdam etiam adoratur. Proinde istos qui infidelium artibus ac disciplinis ad stabilendam hæresis suæ opinionem abutuntur, et subtilli impiorum hominum versutia simplicissimam divinarum Scripturarum adulterant fidem, remolissimos esse a fide quid attinet dicere? Illic est quod divinis Scripturis audacter manus intulerunt, eas C

Toύτοις ἐπισυνάψωμεν καὶ δλλας περὶ τῶν αὐτῶν τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως φωνάς, τοῦτον ἔχούσας τὸν τρόπον· ε Γραφὰς μὲν θείας ἀφδως βερβδιουργήκας, πίστεως δὲ ἀρχαίας κανόνα θετήκας, Χριστὸν δὲ τὴν ηγνοήκασιν, οὐ τί αἱ θεῖαι λέγουσι Γραφαὶ ζητοῦντες, ἀλλ' ὅποιον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος εὑρεθῆ σύντασιν, φιλοπόνως ἀσκοῦντες· καὶ αὐτοῖς προτείνῃ τις ῥητὸν Γραφῆς θεῖακῆς, ἐξετάζουσι πότερον συνημμένον δὲ διεζευγμένον (5) δύναται ποιῆσαι σχῆμα συλλογισμοῦ. Καταλιπόντες δὲ τὰς ἀγλας τοῦ Θεοῦ Γραφὰς, γεωμετρίαν ἐπιτηδεύουσιν, ως ἂν ἐκ τῆς γῆς ὅντες καὶ τῆς γῆς λαλοῦντες, καὶ τὸν ἀναθεν ἐρχόμενον (4) ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρὰ τοις αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται, Ἀριστοτέλης δὲ καὶ θεόφραστος θαυμάζονται· Γαῖταν δὲ τὸν γάρ ἵσως ὑπὸ τινῶν καὶ προσκυνεῖται (5). Οἱ δὲ ταῖς τῶν ἀπίστων τέχναις εἰς τὴν τῆς αἱρέσεως αὐτῶν γνώμην ἀποχρώμενοι, καὶ τῇ τῶν ἀθέων πανουργίᾳ τὴν ἀπλήν τῶν θείων Γραφῶν πιστιν καπηλεύοντες, δτὶ μηδὲ ἐγγὺς πίστεως ὑπάρχουσι, τι δεῖ καὶ λέγειν; Διὰ τοῦτο ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀφδως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκένται. Καὶ δτὶ τοῦτο μὴ καταψεύδομενος αὐτῶν λέγω, διουλόμενος δύναται μαθεῖν. Εἰ γάρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἑκάστου τὰ ἀντίγραφα ἑξετάζειν πρὸς ἀλλήλα, κατὰ πολὺν ἀνεύροι διαφωνοῦντα. Ἀσύμφυτα γοῦν ἔσται τὰ Ἀσκληπιάδου (6) τοῖς Θεοδότου. Πολλῶν δὲ ἔστιν εὐπορῆσαι, διὰ τὸ φιλοτίμως ἐγγεγράφθαι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὰ ὑφ' ἑκάστου αὐτῶν, ως αὐτοὶ καλοῦσι, κατωρθωμένα, τουτέστιν ἡραντισμένα. Πάλιν δὲ τούτοις τὰ Ἐρμοφίλου οὐ συγάδει. Τὰ γάρ Ἀπο-

(5) Πότερον συνημμένος ή διεζευγμένος. Quid sit συνημμένον et quid διεζευγμένον, docent dialetici. Pronuntiata que Stoici ἀξιώματα vocant, alia sunt simplicia, ut illud, *dies est*; alia non simplicia. Ex his quæ non sunt simplicia, alia sunt συνημμένα, id est connexa, quæ constant ex duobus diversis pronuntiatis, ut illud, *Si dies est, lux est*. Alia διεζευγμένα seu disjuncta, ut illud, *aut dies est, aut nox est*. Vide Diogenem Laertium in Zenone. Sextus Empiricus τὸ συνημμένον definit τὸ συνεστὸς ἐξ ἀξιώματος διαφορούμενον, ή ἐξ ἀξιώματων διαφέροντων, διὰ τοῦ εἰ ή εἴπερ συνδέσμου. Et exemplum connexi quod si ex pronuntiatis διαφορούμενος hoc affert: *Si dies est, dies est*. Ex quo corrigendum est Diogenes Laertius in Zenone hoc modo: 'Ἐξ ἀξιώματος μὲν διαφορούμενον, οἷον, εἰ ἡμέρα ἔστιν, ἡμέρα ἔστιν'. Porro tam apud Sextum quam apud Laertium mallem scribere διαφορούμενον, quemadmodum legitur apud Alexandrum Aphrodiensem *In priora Analytica*. Nam διαφορούμενον idem est quod διὰ λαμβανόμενον. Et hæc quidem de harum vocum interpretatione dicta sufficient. Quod vero spectat ad hujus loci interprunctionem, scripti codices inter se dissentient. Nam Regius quidem codex, quem secutus est Rob. Stephanus, post vocem διεζευγμένον virgulam habet appositam, ut scias voces illas συνημμένον καὶ διεζευγμένον referendas esse ad τὸ φῆτόν quod præcessit, non autem ad σχῆμα συλλογισμοῦ quod proxime sequitur. Sed reliqui codices, Maz. et Med., cum Fuk. et Saviliiano, post vocem διεζευγμένον nullam adhibent distinctionem, sed tantum post vocem συνημμένον. Quam distinctionem secutus Rulius ac reliqui interpretes, connexum disjunctum, duo syllogismorum genera existimarent. Mibi prior distinctio magis placet.

(4) Τὸν ἀρωθεὶς ἐρχόμενον. Christophorus vertit: *Christum qui de cælo venturus est penitus ignorant*. Quam interpretationem equideum non damno. Sic enim loqui solent sancti Patres de supremo adventu Christi, quo mundum iudicaturus est, non quasi de futuro, sed tanquam de praesenti, ἔρχεται κρίνειν ἔντονας καὶ νεκρούς. Ita Hegesippus in *Martyrio sancti Jacobi*, et alii passim ab Eusebio citati. Possunt tamen haec verba etiam de primo Christi adventu intelligi, quomodo accepit Rulius.

(5) Γαληνός τὰ ἵσως ὑπὸ τινῶν καὶ προσκυνεῖται. Galenus enim de figuris syllogismorum et de tota philosophia libros conserpserat, ut ex librorum eius indice cognoscimus. Est autem illustrē hoc testimonium de Galeno, quippe quod auctoris sit antiquissimi, et Galeni temporibus pene æqualis. Nec vero ex hoc tantum scriptore, verum etiam ex aliis quanpluribus idem colligere licet, Galenum Aristoteli ac Theophrasto, ipsique adeo Platoni æquare non dubitarunt. Certe Alexander Aphrodisiensis, *In librum octavum Topicorum*, non procul ab initio, satis indicat ita omnes de Galeno existimasse. Postquam enim docuit problematum alia ἔνδοξα esse, alia ἀδόξα, et ἔνδοξα quidem in duplice esse differentia, alia enim esse ἀπλῶς, alia ὀρισμένως, hæc subiungit: 'Ορισμένως δ' ἔνδοξα, τὰ τῶν τινι τῶν ἔνδοξων ἐπομένα, οἷον, Πλάτων, ή Ἀριστοτέλει, ή Γαληνός.

(6) Τὰ Ἀσκληπιάδου. Apud Nicophororum scribuntur, 'Ἀσκληπιόδους, quomodo etiam legit Rulius. Paulo post ubi legitur, τὰ γάρ Ἀπολλωνίου, restituendum est Ἀπολλωνίου ex Theodorito in libro *Hæreticarum fabularum*, capite 5, et ex Nicophoro ac Rulino.

λανθόνου οὐδὲς αὐτὰ ἔστι τοῖς σύμφωνα. "Ἐνεστὶ γάρ Α τὸ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα (7) τοῖς ὑπερον πάλιν ἐπιδιαστραφεῖσι, καὶ εὑρεῖν καταπολὺ ἀπάδοντα. "Οστὴ δὲ τὸλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἀμάρτημα, εἰκὸς μηδὲ ἔκείνους ἄγνοειν. "Ἡ γὰρ οὐ πιστεύουσιν ἀγίῳ Πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας Γραφάς, καὶ εἰσὶν ἀπιστοι, η̄ ἔστιντας ἡγοῦντας σοφωτέρους τοῦ ἀγίου Πνεύματος ὑπάρχειν· καὶ τὶ ἔτερον η̄ δαιμονῶσιν; Οὐδὲ γάρ ἀρνήσεσθαι δύνανται ἔστιν εἶναι τὸ τὸλμημα, ὅπόταν καὶ τῇ αὐτῶν χειρὶ η̄ γεγραμμένα, καὶ παρ' ὧν κατηχθησαν (8), μὴ τοικύτας παρέλιθον τὰς γραφάς· καὶ δεῖξαν ἀντίγραφα, δθεν αὐτὰ μετεγράψαντο, μὴ ἔχωσιν. "Ενιοι δὲ αὐτῶν οὐδὲ παραχάρτεσιν τῇσισαν αὐτὰς, ἀλλ' ἀπίως ἀρνησάμενοι τὸν τε νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας (9), προφάσεις χάριτος, εἰς ἕσχατον ἀπωλείας θλεθρον κατωλίθησαν. » Καὶ ταῦτα μὲν τοῦτον ἴστορείσθω (10) τὸν τρόπον.

Ἐκκλησιαστικῆς ἴστοριας ἀργου πέμπτου τέλος.

esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quam dæmoniaci? Neque enim negare possunt hoc facinus a se adinissimum esse, cum ipsorum manu descripta sint exemplaria; neque ab illis, a quibus in Christiana fide instituti sunt, ejusmodi codices acceperint: nec ostendere possint exemplaria, ex quibus sua illa descripserunt. Quidam autem ex ipsis ne adulterare quidem Scripturas dignati sunt: sed legem ac prophetas absolute repudiantes, per illegitiman et impian doctrinam, sub obtentu gratiæ in ultissimum exitii gurgitem delapsi sunt. » Verum de his hactenus.

Finis libri quinti Historiæ ecclesiasticæ.

(7) 'Υπ' αὐτῶν κατασκευασθέρτα. Christophorus legit ὑπ' αὐτοῦ, quomodo etiam Savilius ad oram sui codicis emendavit. Nostri tamen codices nihil mutant, et vulgata lectio confirmatur tum ex sequentibus, tum ex Theodorito. Nam Theodoritus in libro II *Hæreticarum fabularum*, cap. 5, hujus loci sensum ita expressit: Καὶ οὐδὲ τοῦτο συμφώνως αὐτοὺς δεδραγέναι: λέγει· ἀλλὰ δὲλλως μὲν τὸν Θεόδοτον, ἔτέρως δὲ τὸν Ἀστληπιάδην. Καὶ Ἐρμόζιλον δὲλλως, καὶ τὸν Ἀπολλωνίδην ἔτέρως· καὶ τούτων δὲ ἔκαστον ἐπιδιορθώσεις τῶν οἰκείων ποιήσασθαι. Ex quibus apparet, Theodoritum hic legisse in plurali numero, τὰ πρότερον ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Ipsa tamen orationis consequentia poscere videtur, ut ὑπ' αὐτοῦ potius scribatur. De solo enim Apollo-nide id affirmat Caius, seu quis alias auctor fuit *Parvi labyrinthi*, illum scilicet duas editiones composuisse sacrorum Librorum, quarum posterior multum a priore differret.

(8) Καὶ παρ' ὦν κατηχθησαρ. Tota hæc peri-cope usque ad verba illa μὴ ἔχωσι, deest in codice

A a se emendatas esse dicentes. Atque id a me non falso eis objici, quisquis voluerit facile cognoscet. Nam si quis exemplaria illorum undique conquisita simul inter se contulerit, inveniet profecto illa inter se plurimum dissentire. » Certe Asclepiadoti exemplaria non convenient 198 cum illis quæ sunt Theodoti. Multa porro hujusmodi exemplaria nancisci licet, propterea quod discipuli illorum studiosae prescripserunt ea quæ a magistris suis, ut ipsi dicunt, emendata, hoc est corrupta fuerant. Jain Hermophili exemplaria cum illis quæ dixi, minime consentiunt. Ea vero quæ dicuntur Apollonidis ne secum quidem ipsa concordant. Nam illa quæ prius ediderat, cum illis quæ postea invertit atque luxavit, conferre quilibet potest, atque inter se dissontia reprehendere. Quanta porro audaciæ sit ejusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare credibile est. Aut enim sacras Scripturas a sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt: aut semetiposos Spiritu sancto rapientiores

B Regio, nec admodum necessaria mihi videtur. Habetur tamen in vetustissimo codice Maz., Med. ac Fuk. et in interpretatione Rusini.

(9) Ἀρόμον καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Subaudienda videtur præpositio, intelligendusque locus quasi scriptum sit ἔνεκα vel διὰ τῆς ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Ita fere Langus et Musculus hunc locum interpretati sunt, melius profecto quam Christophorus. Male etiam Rusinus vertit, et obtentus impia hujus assertionis, quasi Græca sic construenda sint: ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάστε. Atqui προφάσει χάριτος dixit Eusebius. Quippe hærenici illi, obtentu gratiæ quæ per Evangelium donata est, legem ac prophetas repudiabant. Unde eorum doctrina merito ἀνομος et ἀθεος dicitur: ἀνομος eo quod legem rejicerent; ἀθeoς eo quod prophetas unius ac veri Dei nuntios repudiarent.

(10) ἴστορείσθω. In optimo codice Mazarino scriptum est ἴστορείσθω, cui lectioni suffragatur euiam codex Fuketianus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΜΟΣ Ζ.

EUSEBII PAMPHILI
HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ
LIBER SEXTUS.

ΤΑΔΕ ΚΑΙ Η ΕΚΤΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- α'. Περὶ τοῦ κατὰ Σεβῆρον διωγμοῦ.
- β'. Περὶ τῆς Ὀριγένους ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως.
- γ'. Ός κομδῆ νέος ὡν, τὸν Χριστοῦ λόγον ἔχρει σθενεν.
- δ'. Όσοι δὲ αὐτον κατηγηθέντες προίκηθησαν μάρτυρες.
- ε'. Περὶ Ποταμιάνης.
- ζ'. Περὶ Κλήμετος τοῦ Ἀλεξανδρέως.
- η'. Περὶ Ιουδά συγγραφέως.
- η'. Περὶ τοῦ τολμηθέντος Ὀριγένει.
- θ'. Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδέξων.
- ι'. Περὶ τῶν ἐν Ιεροσολύμοις ἐπισκόπων.
- ια'. Περὶ Ἀλεξάνδρου.
- ιβ'. Περὶ Σαραπιώνος καὶ τῶν φερομέρων αὐτοῦ λόγων.
- ιγ'. Περὶ τῶν Κλήμετος συγγραμμάτων.
- ιδ'. Οπόσων ἐμημόρευσεν ὁ αὐτὸς Γραψῶν.
- ιε'. Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ.
- ιζ'. Όσως Ὀριγένης περὶ τὰς θελας ἐσπονδάκει Γραψάς.
- ιζ'. Περὶ Συνημάχου τοῦ ἐρμηγέως.
- ιη'. Περὶ Ἀμβροσίου.
- ιθ'. Όσα περὶ Ὀριγένους μημονεύεται.
- ιχ'. Όσοι τῶν τηρικάδε φέρονται λόγοι.
- κα'. Όσοι κατὰ τούσδε ἐπισκόποι εἰτωμιζορτοῦ.
- κβ'. Όσα τῶν Ἰππολίτου εἰς ημᾶς ἡλιθερ.
- κγ'. Περὶ τῆς Ὀριγένους σπουδῆς, καὶ ὡς τοῦ

- Α ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ἡξιώθη.
- κδ'. Τίτα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσατο.
- κε'. Όπως τῶν ἐνδιωθήκων Γραψῶν ἐμημόρευσεν.
- κζ'. Ός Ἡρακλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
- κη'. Όπως αὐτὸν ἑώρων οἱ ἐπίσκοποι.
- κη'. Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμίνορ διωγμοῦ.
- κθ'. Περὶ Φαβιανοῦ, ὃς Ῥωμαίων ἐπισκόπος ἐκ Θεοῦ παραδέξας ἀρεδείχθη.
- κι'. Όσοι γειράσαντο Ὀριγένους φοιτηταί.
- λα'. Περὶ Αγριανοῦ τοῦ χρονογράφου.
- λβ'. Τίτα Ὀριγένης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο, καὶ δσα.
- λγ'. Περὶ τῆς Βηρυλλον παρατροπῆς.
- λδ'. Τὰ κατὰ Φίλιππον Καΐσαρο.
- λε'. Ός Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξατο.
- λζ'. Όσα ἀλλα ἐσπούδυσται τῷ Ὀριγένει.
- λζ'. Περὶ τῆς τῶν Ἀράων διαστάσεως.
- λη'. Περὶ τῆς Ἀλεξανδρείας αἱρέσεως.
- λθ'. Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιορ διωγμοῦ, καὶ δσα Ὀριγένης πλεπούσθεν.
- μ'. Περὶ τῶν Διονυσίων τῷ ἐπισκέψῳ σιμβάντων.
- μα'. Περὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρησάντων.
- μβ'. Περὶ ὡν ἀλλων δ Διονύσιος ιστορεῖ.

IN SEXTO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO
HÆC CONTINENTUR.

- I. *De persecutione sub Severo.*
- II. *De Origenis a puerō institutione.*
- III. *Quomodo adhuc admodum adolescens verbum Dei prædicabat.*
- IV. *Quot ab illo fidei rudimentis instituti, ad martyrium evecti sint.*
- V. *De Potamiana.*
- VI. *De Clementie Alexandrina.*
- VII. *De Juda scriptore.*
- VIII. *De Origenis audaci facinore.*
- IX. *De miraculis Narcissi.*
- X. *De Hierosolymorum episcopis.*
- XI. *De Alexandro.*
- XII. *De Serapione, et de ejus qui exstant libris.*
- XIII. *De Clementis operibus.*
- XIV. *Quorum sacrae Scripturæ librorum idem Clemens meminerit.*
- XV. *De Heraclio.*
- XVI. *Quantum studium Origenes in divinis Scripturis collocaverit.*

- XVII.** *De Symmacho interprete.*
XVIII. *De Ambrosio.*
XIX. *Quæ de Origene a gentilibus commemorata sint.*
XX. *Quinam scriptorum ejus aetatis libri ad nos pervenerint.*
XXI. *Quinam eo tempore episcopi claruerunt.*
XXII. *Quæ Hippolyti opera ad nos pervenerint.*
XXIII. *De Origenis studio : et quomodo presbyteri honorem adeptus est.*
XXIV. *Quinam Alexandriæ interpretatus sit.*
XXV. *Qualiter libros utriusque Testamenti recenseat.*
XXVI. *Quomodo Heraclas Alexandrinum suscepit episcopatum.*
XXVII. *Qualiter episcopi Origenem suscipiebant.*
XXVIII. *De persecutione sub Maximino.*
XXIX. *De Fabiano, qualiter Romanorum episcopus divinitus designatus est.*
XXX. *Qui fuerint Origenis discipuli.*
XXXI. *De Africano temporum scriptore.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ κατὰ Σεβῆρον διωγμοῦ (Nic. II. E. v. 2).

὾ς δὲ καὶ Σεβῆρος διωγμὸν κατὰ τῶν Ἐκκλησῶν ἔκβειν, λαμπρὰ μὲν τῶν ὑπὲρ εὔσεβειας ἀθλητῶν ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις κατὰ πάντα τόπον ἀπετελεῖτο μαρτύρια, μάλιστα δὲ ἐπλήθυνε ἐπὶ Ἀλεξανδρείᾳ· τῶν δὲ Ἀγύπτου καὶ Θηβαϊδος ἀθλητῶν ἀριστίνην αὐτὸθι ὥσπερ ἐπὶ μέγιστον Θεοῦ παραπεμπομένων στάδιον, διὰ καρτερικωτάτης τε ποικιλῶν βασάνων καὶ θανάτου τρόπων ὑπομονῆς, τοὺς παρὰ Θεοῦ στεφάνους ἀναδουμένων. Ἐν οἷς καὶ Λεωνίδης δὲ λεγόμενος Ὁριγένες πατήρ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, νέον κομιδῇ καταλείπει τὸν παῖδα· διὸ δὴ δοποίας ἐξ ἔκβειν περὶ τὸν θεῖον λόγον (11) προαιρέσεως ἦν, οὐκ ἄκαρον διὰ βραχέων διελθεῖν, τῷ μάλιστα πολὺν εἶναι παρὰ τοῖς πολλοῖς τὸν περὶ αὐτοῦ βεβοημένον λόγον.

ΚΕΦΑΛΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς Ὁριγένεως ἐκ παιδὸς ἀσκήσεως (Nic. II. E. v. 3).

Πολλὰ μὲν οὖν διὰ τις εἶποι, τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ἐν σχολῇ παραδοῦναι διὰ γραφῆς πειρύμενος, δέοιτο δὲ ἀν καὶ ίδιας ὑποθέσεως ἡ περὶ αὐτοῦ σύνταξις. "Ομως δὲ ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιτεμνόμενοι τὰ πλεῖστα, διὰ βραχέων ὡς οἰούν τε ὀλίγα διὰ τὰς τοῦ περὶ αὐτὸν διελευσόμεθα, ἔκ τινων ἐπιστολῶν καὶ ιστορίας τῶν καὶ εἰς ἡμᾶς τῷ βίῳ πεφυλαχμένων σύντον γνωρίμων, τὰ δηλούμενα φέροντες. Ὁριγένες (12) καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς εἰπεῖν, σπαργάνων ἀξιομνημονεύτας μοι εἴναι δοκεῖ. Δέχατον μὲν γάρ ἐπεῖχε Σεβῆρος τῆς βασιλείας ἔτος, ἤγετο δὲ Ἀλεξανδρεῖας καὶ τῆς λοιπῆς

(11) *Περὶ τὸν θεῖον λόγον.* Rutilus divinæ legis studia, Christophorus sacrarum Litterarum studium interpretatur. Musculus vero divinam doctrinam vertit. Nicephorus in libro huc ex Eusebio describens, τερψόν λόγον posuit. Observavi autem Eusebium, quoties de Evangelio seu de religione Christiana loquitur, θεῖον λόγον in singulari solitum esse dicere. De Scripturis vero sanctis cum loquiatur θεῖος λόγος appellare. Sie in cap. 5 hujus libri τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν, et cap. 5, in fine.

(12) Vulg. φέροτες Ὁριγένεως. Post vocem φέροντες ponendum est punctum. Deinde scribendum a

PATROL. GR. XX.

- A XXXII.** *Quot et quos Origenes Cæsarea in Palæstina commentarios scripsit.*
XXXIII. *De errore Berylli.*
XXXIV. *De Philippo Cæsare.*
XXXV. *Quomodo Dionysius Heraclæ in episcopatu successit.*
XXXVI. *Quot præterea libri ab Origene lucubrati sunt.*
XXXVII. *De Arabum discordia.*
XXXVIII. *De hæresi Helcesaitarum.*
XXXIX. *De persecutione Decii : et quæ passus est Origenes.*
XL. *De his quæ Dionysio episcopo acciderunt.*
XLI. *De iis qui Alexandriæ martyrium subierunt.*
XLII. *De aliis a Dionysio commemoratis.*
XLIII. *De Novato, cuiusmodi moribus fuerit : et de ejus hæresi.*
XLIV. *Narratio Dionysii de Serapione.*
XLV. *Epistola Dionysii ad Novatum.*
XLVI. *De aliis Dionysii epistolis.*

B

201 CAPUT I.

De persecutione sub Severo.

Porro cum Severus persecutionem adversus Ecclesiæ excitasset, per omnes quidem ubique locorum ecclesiæ ab athletis pro pietate certantibus illustria sunt confecta martyria. Præcipue tamen Alexandriæ increbuerunt, cum ex universa Ægypto ac Thebaide lectissimi pingiles eo tanquam in amplissimum Dei stadium dederentur, et cuiusquemodi tormenta mortesque invicto animo persessi, immortales a Deo coronas acciperent. Inter quos Leonides qui Origenis pater fuisse dicitur, capite truncatus, supradictum filium admodum adolescentem reliquit. Qui quanto animi impetu erga divinam fidem iam inde ab illa ætate fuerit affectus, non erit intempestivum paucis commemorare, præsertim cum ejus fama multis multorum hominum sermonibus celebretur.

CAPUT II.

De Origenis a puero institutione.

Quod si quis vitam illius viri accurate et per otium velit litteris tradere, longa profecto oratione opus esset : idque argumentum proprium opus flagitaret. Verum nos impræsentiarum pleraque in compendium redigentes, pauca quædam de illo quoad fieri potest brevissime refereimus : partim ex quibusdam epistolis, partim ex sermonibus ejus discipulorum qui ad nostram usque ætatem superstites fuerunt, comperta in medium afferentes. Origenis res etiam a primis, ut ita dicam, incunabulis gestæ, commemoratione dignæ mihi videntur. Ig-

capite: Ὁριγένες καὶ τὰ ἐξαύτῶν, ώς εἰπεῖν, σπαργάνων, etc., ut scribitur in codice Mazarino. Nec alter legisse videtur Christophorus, cuius lectio nem in distinctionem nos hic libentis animo secuti sumus. Porro et illud monendum est, Origenis nomen in codd. Medicæo, Maz. et Fuk. semper cum aspiratione scribi, quomodo in Theodori Metochitæ Commentariis scriptum olim legere memini. Nec displicet huc scriptura, nam Ὁριγένες dicitur quasi ὥρι γεννηθεὶς, id est, mature genitus; cui contrarium est ἀντί.

tur *Severo annum imperii decimum agente, Alexandriæ et totius Aegypti* **202** *præfecturam obtinente Læto, episcopatum vero Ecclesiarum illarum post Juliani obitum Demetrio recens adepto : cum persecutionis ardentissimum flagrare incendium, atque innumerabiles martyrio coronarentur, Origenis animum adhuc admodum pueri tanta cupido occupavit martyrii, ut se periculis ipsis objiceret, et prosilire ulro atque irruere ad certamen gestiret. Jamque mors illi sine dubio proxima imminebat, nisi cœlestis Dei Providentia plurimorum utilitati consulens, per matris ministerium impetum illius cohibusset. Ac mater quidem primum verbis supplicando rogabat, ut materni affectus reverentia moveretur. Sed eum illum vehementius incitatum vidisset, ex quo patrem comprehensum in vinculis detineri intellexerat (quippe posthac toto animi impetu ad martyrium (ferebatur) abscondita omni illius veste, domi manere invitum coegit. Igitur ille nihil aliud sibi relictum esse animadvertis, cum supra ætatem cupiditas intenderetur : quietis impatiens, litteras ad patrem misit quibus illum ad martyrium vehementissime cohortabatur, his inter cætera verbis eum admonens : « Cave, mi pater, ne nostra causa sententiam mutes. » Atque hoc primum puerilis ejus indolis, et sincerissimi erga divinam religionem affectus specimen a nobis commemoratum sit. Jam tum enim fidei nostræ doctrinam non vulgariter imbibera, utpote in divinis Scripturis jam inde a puero exercitatu. Neque vero in his mediocriter erat versatus, cum præter liberalium disciplinarum studia, etiam sacris Litteris non perfunctorie pater illum eruditivisset. Quippe ante Graecarum litterarum studium, sacris eum disciplinis exerceri præcipiebat : quosdam divinæ Scripturæ locos memoria mandare ac recitare quotidie illum jubens. Nec vero pueri animus ab*

(13) Έμποδὼρ αὐτῷ τῆς προθυμίας. In libro Morei ad marginem emendatum inveni, αὐτοῦ τῇ προθυμίᾳ ἐντάσσει. Quod etiam Gruterus in libro suo adnotaverat. Sed cum scripti codices nihil mutent, vulgatam lectionem retinendam esse arbitror. Τῆς προθυμίας igitur refertur ad adverbium ἐμποδῶν, quod genitivo conjungitur, et sic Graeci loqui solent.

(14) Περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολὴν. Codd. Med., Maz., Fuk. et Savil. voce in synantaxas addunt quæ ineditis antea debeat.

(15) Τῷρ ἔγχυκλωρ παιδείᾳ. Graeci ἔγχυκλων μαθημάτων nomine liberales intelligunt disciplinas, quibus pueri instituebantur : mathematicam scilicet, grammaticam et rhetorican. Philosophia vero eo nomine non continetur, quod innumeris scriptorum testimonioris probari potest. Sic Diogenes Laertius in Zenone et in Chrysippo, et in Democrito; Maximus Tyrius sermone 21; Clemens Alexandrinus in lib. II Stromatei, et Eusebius ipse in cap. 48, infra. Hinc est quod Ariston Cœus, nobilis philosophus, eos qui philosophiam contemnentes omne studium sumum in illis ἔγχυκλοις disciplinis collocabant, similes esse dicebat procul Penelopes, qui a domina repulsi ad ancillas se convertebant, ut refert Stoicus in sermone 52. Et ita quidem philosophi ab

A Αἰγύπτου Λαζίος, τῶν δὲ αὐτόθι παροικῶν τὴν ἐπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετὰ Ίουλιανὸν Δημήτριος ὑπελήφει. Εἰς μέγα δὴ οὖν τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαϊδές ἀφθείσης, καὶ μυρίων ὅτων τοῖς κατὰ τὸ μαρτύριον ἀναδουμένων στεφάνοις, ἔρως τοσοῦτος μαρτυρίου τὴν Ὄμριγένους ἔτι κομβὸδη παιδὸς ὑπάρχοντος κατεῖχε ψυχὴν, ὡς ὅμδες τοῖς κινδύνοις χωρεῖν, προπτεῖσαν τε καὶ δρμὸν ἐπὶ τὸν ἄγωνα προθύμως ἔχειν. « Ήδη γέ τοι μικρὸν δύον αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀπὸ τοῦ βίου ἀπαλλαγῆς οὐ πόρρω καθίστατο, μὴ οὐχὶ τῆς θείας καὶ οὐρανίου προνοίας εἰς τὴν πλειστῶν ὥραλειαν διὰ τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐμποδὼν αὐτῷ τῆς προθυμίας (13) ἐντάσσει. Αὐτῇ μὲν οὖν τὰ μὲν πρῶτα λόγοις ἰκτεύουσα, τῆς περὶ αὐτὸν μητρικῆς διαθέσεως φειδῶ λαθεῖν παρεκάλει, σφροδρότερον δὲ ἐπιτείναντα θεασαμένη, διτε γνοὺς ἀλόντα τὸν πατέρα δεσμωτηρίᾳ φυλάττεσθαι, δόλος ἐγίνετο τῆς περὶ τὸ μαρτύριον δρμῆς, τὴν πᾶσαν αὐτοῦ ἀποκυρψιμένη ἐσθῆτα, οἵκοι μένειν ἀνάγκην ἐπῆγεν. « Ο δὲ, ὡς οὐδὲν ἄλλο πράττειν αὐτῷ παρῆν, τῆς προθυμίας ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐπιτεινομένης, οὐχὶ οἶδες τε ὃν τρεμεῖν, διαπέμπεται τῷ πατρὶ προτρεπτικωτάτην περὶ μαρτυρίου συντάξας ἐπιστολὴν (14), ἐν ᾧ κατὰ λέξιν αὐτῷ παραινεῖ λέγων. « Ἐπειχε, μὴ δι' ἡμᾶς ἄλλο τι φρονήσῃς. » Τοῦτο πρῶτον τῆς Ὄμριγένους παιδικῆς ἀγχινοίας, καὶ περὶ τὴν θεοσέβειαν γνησιωτάτης διαβέσσεως, ἀνάγραπτον ἐστω τεχμήριον. Καὶ γάρ ίδη καὶ τῶν τῆς πίστεως λόγων οὐ σμικρὰς ἀρορόματας καταβέσθητο, ταῖς θείαις Γραφαῖς ἔξειτι παιδὸς ἐνησκημένος. Οὐ μετρίως τούν καὶ περὶ ταύτας ἐπεπόνητο, τοῦ πατρὸς αὐτῷ πρὸς τῇ τῶν ἔγχυκλῶν παιδείᾳ (15), καὶ τούτων οὐ κατὰ πάρεργον τὴν φροντίδα πεποιημένου. « Εξ ἀπαντης γοῦν αὐτὸν, πρὸ τῆς τῶν Ἐλληνικῶν μαθημάτων μελέτης, ἐνήγει τοῖς λεπτοῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν, ἐκμαθήσεις καὶ ἀπαγγελίας ἡμέρας ἐκάστης αὐτὸν εἰσπραττόμενος. Οὐκ ἀπροαιρέτως δὲ ταῦτα ἐγίνετο τῷ παιδὶ, ἀλλὰ καὶ ὅγαν προθυμότατα περὶ ταῦτα πονοῦντες.

B illo disciplinarum orbe philosophiam semovebant. Rhetores vero etiam rhetoricam ex illo numero exhibebant. Ita Dionysius Halicarnassensis epistola ad Tiberonem de Thucydidis dotibus: Οὐ γάρ ἀγοραῖος ἀνθρώποις, οὐδὲ ἐπιδιορίοις ή χειροτέχναις, ἀλλὰ ὄντος διὰ τῶν ἔγχυκλῶν μαθημάτων ἐπὶ ἀρτορίκην τε καὶ φιλοσοφίαν ἐληλυθότιν. Theon sophista D in ipso exercitationis suarum exordio, postquam retulit veterum eloquentiæ magistrorum lianc sere suisse sententiam, non nisi post philosophiæ studia condiscendant esse rhetorican. Nunc vero, inquit, tantum abest, ut id præstent plerique, ὅστε οὐδὲ τῶν ἔγχυκλῶν καλούμενων μαθημάτων ὄντων μεταλαμβάνοντες ἀττουσιν ἐπὶ τὸ λέγειν. Sunt tamen qui ἔγχυκλων nomine et rhetorican et philosophian ipsam comprehendant, ut Vitruvius in cap. 1, lib. 1, et Tzetzes in Chiliadibus. Sed eos falli puto. Nam nomine ipsum ἔγχυκλος, vulgare aliquid et protritum significat. Ilinc est quod apud Demosthenem ἔγχυκλοι λειτουργοὶ dicuntur solemnes et ordinariæ functiones, quas distinguunt a trierarchiis. Haec namque gravissimæ erant et onerosissimæ. Recte igitur Ammonius De differentiis vocularum, Ηταὶ δὲ, inquit, ὁ διὰ τῶν ἔγχυκλῶν μαθημάτων δυνάμενος λέγει. Vide scholiastem Aristophanis in Equisib[us], pag. 297.

ώς μηδὲ ἔξαρκεῖν αὐτῷ τὰς ἀπλάξ καὶ προχείρους Αὐτῶν οἱρῶν λόγων ἐντέλειες, ζῆτεν δέ τι πλέον καὶ ριθυστράς· ἡδη δὲ ἐκείνου πολὺ πραγματεῖν θεωρεῖται· σύντε καὶ πράγματα παρέχειν τῷ πατέρῳ, τι δέρα εὐέλοις δηλοῦν τὸ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ἀναπυνθανόμενος βούλημα. Ἐκείνος δὲ τῷ μὲν δοκεῖνεις πρόσωπον ἐπεπληττεν αὐτῷ, μηδὲν ὑπὲρ τὴν ήλικιαν μηδὲ τῆς προφανοῦς διανοίας περαιτέρω τι ζητεῖν παρανόν, ίδιας δὲ παρ' ἑαυτῷ τὰ μεγάλα τε γεγηθώς, τὴν μεγίστην ὡμολόγης τῷ πάντων ἀγαθῶν αἰτίων θεῷ χάριν, διτὶ δὴ αὐτὸν τοιοῦδε πατέρα γενέσθαι πατέδος τεξίντεν. Ἐπιστάντα δὲ ἡδη πολλάκις εῦδοντι τῷ πατέρῳ, γνωμῶσαι μὲν αὐτοῦ τὰ στέρνα φασίν, ὡσπερ δὲ θεοῦ Πνεύματος ἐνδόν ἐν αὐτοῖς ἀφιερωμένου, φιλήσατε τε τεβασμοῖς, καὶ τῆς εὐτεκνίας μακάριον ἑαυτὸν ἡγήσασθαι. Ταῦτα καὶ ἔτερα τούτοις συγγενῆ περὶ παῖδα δύνται τὸν Ὀριγένην γενέσθαι μνημονεύουσιν. Ός δὲ ἡδη αὐτῷ δὲ πατήρῳ μαρτυρίῳ τετελείωτο, Ἐρημος δὲ μητρὶ καὶ βροχυτέροις ἀδελφοῖς τὸν ἀριθμὸν ἔξι, ἐπιτακαιδέκατον οὐ πλήρες ἄγων ἦτος καταλείπεται. Τῆς γε μὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας τοῖς βασιλικοῖς ταμείοις ἀναληφθεῖσῃς, ἐν σπάνει τῶν κατὰ τὸν βίον χρειῶν σὺν τοῖς προστύχοις καταστάται, οἰκονομίας τῆς ἐκ Θεοῦ καταξιοῦται· καὶ τυγχάνει εδεικνύσσεως ἥμοῦ καὶ ἀναπαύσεως παρά τινι πλουσιωτάτῃ μὲν τὸν βίον καὶ τὸ ἀλλα περιφανεστάτῃ γυναικι, διαδότον γε μὴν ἀνδρα πέριεπούσῃ τῶν τότε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρεῖας αἰρεσιωτῶν· τὸ γένος δὲ ἦν οὗτος Ἀντιοχεῖος· θετὸν δὲ αὐτὸν οὐδὲν εἶχε σὺν ἑαυτῷ, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα περιείπεν ἡ διδήλωμένη. Ἀλλὰ τούτῳ γε ἐπάναγκες δὲ Ὀριγένης συνών, τῆς δὲ ἐκείνου περὶ τὴν πίστιν δροσεῖας ἐναργῆ παρείχετο δείγματα· διτὶ δὴ μυρίου πλήθους διὰ τὸ δοκοῦν ικανὸν ἐν λόγῳ τοῦ Παύλου· τοῦτο γάρ ἦν δνομα τῷ ἀνδρὶ· συναγομένου παρ' αὐτῷ οὐ μόνον αἰρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμετέρων, οὐδὲ πώποτε προύτράπη, κατὰ τὴν εὐχήν αὐτῷ συστῆναι, φυλάττων ἔξειται παιδὸς κανόνα Ἐκκλησίας βδελυττόμενός τε, ὡς αὐτῷ ἥματι φησί που αὐτὸς, τὰς τῶν αἰρέσεων διδασκαλίας. Προαχθεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς· ἐν τοῖς Ἑλλήνων μαθῆμασιν, ἐκθυμόβερόν τε καὶ μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν τῇ περὶ τοὺς λόγους ὀτεκῆσε· διὸν ἐπιδόους ἑαυτὸν, ὡς καὶ παρασκευὴν ἐπὶ τὰ γραμματικὰ μετρίαν ἔχειν (16), μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ πατρὸς τελευτώσεως τούτοις ἐπιδεδωκώς ἑαυτὸν, εὑπόρει τῶν ἀναγκαίων, ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡλικίᾳ, δαψιλῶς. vehementius addixisset, adeo ut sufficientem usum ac peritiam artis grammaticae assecutus videretur: paulo post patris mortem eum arteam professus, necessaria vitæ subsidia abunde, ut in illa ætate, sibi comparavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

‘Ως κομιδῆ νέος ὡς τὸν Χριστοῦ λόγον ἐπρέσσενεν (Nic. H. E. v. 4, 5).

Σχολάζοντι δὲ (17) τῇ διατριβῇ, ὡς που καὶ αὐτὸς

(16) *Metrīas ἔχειν.* In codice Medicæo legitur οὐ μετρίαν, nec aliter in Mazarino codice, Fuk., et Sav. Paulus post scribendum est, ex iisdem codicibus, ὡς τὸ διείνη τῇ ἡλικίᾳ δαψιλῶς. Quomodo etiam in codice Regio scriptum habetur.

(17) *Σχολάζοντι δέ.* Ab his verbis inchoavi caput tertium, secutus distinctionem Rusini. At Chri-

stophorsonus, et caput hoc male distinxit, et verba quæ in titulo leguntur, perperam est interpretatus. Codex Fuk. caput hoc 3 orditur ab his verbis quæ leguntur paulo supra, τῆς γε μὴν τοῦ πατρὸς περιουσίας, etc. Sed nobiscum facit codex Regius, qui caput inchoat ab his verbis, ‘Ἐτος δὲ ἦγεν δικτωκαδέκατον, etc., paulo infra.

204 CAPUT III.

Quomodo adhuc admodum adolescens verbum Dei prædicavit.

Interea vero cum nemo superesset Alexandriæ

Digitized by Google

qui tradendis fidei nostræ rudimentis operam daret, omnibus ob persecutionis metum pulsis ac fugatis, quidam ex gentilibus ipsum schola etiamtum vacantem atque affixum, ut de se alicubi scribit, adierunt, verbuni Dei ex eo audituri. Inter quos primum fuisse testatur Plutarchum: qui post vitam honeste transactam, sacro etiam martyrio coronatus est. Secundum Heraclam ejusdem Plutarchi fratrem: qui cum ipse quoque philosophicæ vitae ac districtioris ejusdam disciplinæ documenta plurima apud ipsum præbuiisset, post mortem Demetrii Alexandrinæ urbis episcopatu dignus est habitus. Annum porro ætatis octavum decimum agebat tunc cum catechumenis instituendis præfectus est. Quo in munere maximos fecit progressus tempore persecutionum illarum quæ Aquila præfecturam gerente Alexandriæ contigerunt. Tunc siquidem apud universos fideles maximam nominis celebritatem adeptus est, ob sedula benevolentia atque humanitatis officia, quæ omnibus sanctis Dei martyribus notis pariter atque ignotis promptissime exhibebat. Neque enim illis hacenus comes aderat, dum in vinculis essent, aut dum ad extremam usque sententiam interrogarentur: sed post latam quoque sententiam, cum sanctissimi martyres ad supplicium adducerentur, ipse incredibili fiducia præditus, et pericula ipsa provocans astabat. Adeo ut sæpen numero cum audacter accederet, et martyres summa cum libertate osculo salutaret, ab insana gentilium multitudine circumstante lapidibus jamjam obruendus videtur, nisi dextram divini Numinis semel adjutricem nactus, præter opinionem omnium evasisset. Eadem illa divina ac coelestis gratia illum multis tunc insidiis appetitum ob fiduciam atque alacritatem in prædicanda Christi fidei, alias iterum atque alias, nec dici potest quoties liberavit. Porro gentiles adeo cruentum ei bellum indixerant, ut in unum collecti ac congregati domum in qua manebat, dispositis militibus obsiderent, ob multititudinem **205** eorum qui sacræ fidei rudimenta ab ipso percipiebant. Persecutionis autem furor tantopere adversus eum accendebat in dies, ut tota Alexandrinorum civitas ulterius ipsum capere non posset; dum ex aliis quidem ædibus in alias migrat: undique vero exagitatus fugatur, propter

(18) Μετὰ τὸ βιώραι. Hujus verbi vini ac proprietatem non intellexerunt interpretes. Biōv Chrestiani scriptores dixerunt pro eo quod est *sæcularem ritam agere*. Sic Epiphanius in heresi Dositheorum, et in heresi L, ut notavit vir doctissimus D. Petavius in cap. 5 *Miscellanearum exercitationum*, quas ad calcem Juliani edidit. Quippe biōs *sæculum* est, ut præter locum ibidem a Petaviio citatos docet Chrysostomus in homilia 9, *De elemosyna et decem virginibus*, παρθένος ἀποταξμένη τῷ βίῳ. Sæcomenus in lib. vii, cap. penult., Ζήνων δὲ ἐπὶ νέος ὥν, βίῳ καὶ γάμῳ ἀπαγορεύεται, et in lib. viii, cap. 23. Hinc est quod Chrysostomus in *Epistolaum Pauli ad Romanos*, homilia 23, non longe ab initio βιωτικός vocat homines *sæculares*, quos vulgo laicos dicimus, eosque a presbyteriis distinguit et monachis, δεικνύς ὅτι ταῦτα διατάττεται καὶ τερεῖσι, καὶ

A ἑγγράφως ιστορεῖ, μηδενός τε ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τῷ κατηχεῖν ἀναχειμένου, πάντων δὲ ἀπελθαμένων ὑπὸ τῆς ἀπειλῆς τοῦ διωγμοῦ, προσήσαν αὐτῷ τικες ἀπὸ τῶν ἔθνῶν ἀκουσόμενοι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὡν πρῶτον ἐπιτημαλγεῖται: γεγονέναι Πλούταρχον, δις μετὰ τὸ βιῶναι (18) καλῶς, καὶ μαρτυρίῳ θείῳ κατεκομῇθη. δεύτερον Ἡρακλέν τοῦ Πλούταρχου ἀδελφὸν, δις δὴ καὶ αὐτὸς παρ' αὐτῷ πλείστην φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπέδειξεν παρασχόν, τῆς Ἀλεξανδρέων μετὰ Δημήτριον ἐπισκοπῆς ἀξιοῦται. Ἐπος δ' ἦγεν ὁ τακτικαὶδέκατον, καθ' δ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου. Ἐν δὲ καὶ προσκόπτει ἐπὶ τῶν κατὰ Ἀ'Χύλαν τῆς Ἀλεξανδρείας ἡγούμενον διωγμῶν, δις καὶ μάλιστα διαβόητον ἐκτήσατο παρὰ πᾶσι τοῖς ἀπὸ τῆς πίστεως δρμωμένοις τοῦνομα, δις δὲ ἐνεδεικνυτο πρὸς ἄπαντας τοὺς ἀγίους ἀγνῶτας καὶ γνωρίμους μάρτυρας δεξιῶσιν τε καὶ προθυμίαν. Οὐ μόνον γάρ ἐν δεσμοῖς τυγχάνουσιν, οὐδὲ μέχρις ὑστάτης ἀποφάσεως ἀνακρινομένοις συνῆν, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτην ἀπαγορεύοντος τὴν ἐπὶ θανάτῳ τοῖς ἀγίοις μάρτυσι πολλῇ τῇ παρέδησε χρόμενος, καὶ ὅμοτε τοῖς κινδύνοις χωρῶν· ὥστε δημητρίῳ αὐτῷ προσύντα θαρσαλέως, καὶ τοὺς μάρτυρας μετὰ πολλῆς παρέδησε φιλήματι προσαγορεύοντα, πολλάκις ἐπιμανεῖς δὲ ἐν κύκλῳ τῶν ἔθνῶν δῆμος, μικροῦ δὲν κατέλευσεν, εἰ μῆτῆς θείας δεῖξες βοηθούσι καθάπαξ τυγχάνων, πάραδεξιῶς διεδίδρασκεν. Ἡ δ' αὐτὴ θεία καὶ οὐράνιος χάρις, ἀλλοτε πάλιν καὶ πάλιν, καὶ οὐδὲ ἐστιν ἕσακίς εἰπεῖν, τῆς διαγαν περὶ τὸν Χριστοῦ λόγον προθυμίας τε καὶ παρέδησας ἔνεκεν, τηνικαῦτα ἐπιθυλεύμενον αὐτὸν διεψύλατε. Τοσοῦτος δὲ διαρχαὶ τῶν ἀπίστων δ πέδει αὐτὸν πλεμος, ὡς καὶ συστρεψάς ποιησαμένους (19), στρατιώτας αὐτῷ περὶ τὸν οἶκον ἔνθα κατέμενεν, ἐπιτῆσαι, διὰ τὸ πλήθος τῶν τὰ τῆς Ιερᾶς πίστεως κατηχουμένων παρ' αὐτῷ. Οὕτω δὲ διστημέραι δικαστοὶ αὐτοῦ διωγμὸς ἔξεκάστο, ως μηχέτι χωρεῖν αὐτὸν τὴν πᾶσαν Ἀλεξανδρέων πόλιν, οἵκους μὲν ἐξ οίκων ἀμελεοντα, πανταχόθεν δὲ ἐλαυνόμενον τῆς πληθύος ἔνεκεν τῶν δι' αὐτοῦ τῇ θείᾳ προσιόντων διδασκαλεῖσθαι πάντας καὶ τὰ κατὰ πρᾶξιν ἔργα αὐτῷ, γνησιωτάτης φιλωτοφίας κατορθώματα εν μάλισθα μαστά περιεῖχεν. Οὗτον γοῦν τὸν λόγον, τοιόνδε φασι τὸν τρόπον, καὶ οἷον τὸν τρόπον, τοιόνδε καὶ τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο. Διὸ δὴ μάλιστα συναιρομένης αὐτῷ διωγμέως θείας, μυρίους ἐνῆγεν ἐπὶ τὸν αὐτοῦ ζῆλον. Ἐπειδὴ δὲ ἐώρα φοιτητὰς δημητρίῳ

D φονχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον. Porro eo quem dixi sensu accipiendo hic esse verbum βιώναι, docent sequentia. Ex duobus enim Origenis discipulis, alterum in *sæculo honestissime vixisse* dicit, alterum vero, Heraclam nomine, clericum fuisse. Id enim sonant hæc verba, πλείστην καὶ φιλοσόφου βίου καὶ ἀσκήσεως ἀπόδειξεν παρασχόν.

(19) Συστρεψάς ποιησαμένους. Supply τοὺς ἀπίστους. At Rufinus et Christophorus hæc verba referunt ad vocem στρατιώτας, male, ut opinor. Neque enim Graecæ lingue proprietas hunc sensum admittit. Nicophorus vero pessime hunc locum accepit, quasi discipuli Origenis, vim efflare plebis veriti, militare praesidiū ad sui tutelam asceverint. In codd. Maz. et Med. post verbum ποιησαμένους apposita est subdistinctio, optimè.

πλειος προσιώντας, αύτῷ μέλι τῆς τοῦ κατηχεῖν διατριβῆς; ὑπὸ Δημητρίου τοῦ τῆς Ἐκκλησίας προετῶτος ἐπιτετραμμένης, ἀσύμμωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῇ πρός τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει, μὴ μελλήσεις, ἀπορρήγνυσιν ἀτε ἀνωφελῆ καὶ τοῖς ιεροῖς μαθήμασιν ἐναντίαν τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διατριβῆν. Εἴτα λογισμῷ καθήκοντι ὡς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἔτερων ἐπικουρίας; ἐνδῆς, δσαπερ ἦν αύτῷ λόγων ἀρχαίων πρότερον συγγράμματα (20) φύλοκάλων ἐσπουδασμένα μεταδόνες, τοῖς ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐιναγμένου φερομένοις αύτῷ τέτταρεν διδοίοις τῆς ἡμέρας ἡρκείτο, πλείστοις τε ἐτεῖσι τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὑλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἔαυτοῦ περιαριούμενος, καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικρούς ἀσκήσεως καμάτους ἀνατλῶν, καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείστα χρόνον ταῖς τῶν θείων Γραφῶν ἔαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις, βίᾳ τε ὡς ἐνι μάλιστα ἐγκαρπτεῶν φιλοσοφώτατι, τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀστιτίαις γυμνασίοις ἔνασκούμενος, τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὄποντον καιροῖς, οὐ μεταλαμβάνειν οὐδὲ ὅλως ἐπὶ στρωμάτης, ἀλλ’ ἐπὶ τοῦδερος διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο. Πάντων δὲ μάλιστα τὰς εὐχαριστίας τοῦ Σωτῆρος φωνὰς φυλακτέας εἶναι ὤντο δεῖν, τὰς τε περὶ τοῦ μὴ δύο χιτῶνας μηδὲ ὑποδήμασι χρῆσθαι περινούστας, μηδὲ μὴ ταῖς περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου φροντίσαι κατατρίβεσθαι. Ἀλλὰ καὶ μεζονὶ τῆς τιλικίας προθυμίᾳ χρύμενος, ἐν ψύχει καὶ γυμνήτητι διακαρπεῖν, εἰς ἕκαρον τε ὑπερβαλλούσης ἀκτημοσύνης ἐλαύνων, τοὺς ἀμφ’ αὐτὸν εἰς τὰ μάλιστα κατέπληττε· μυρίους μὲν δύους λυπῶν εὐχομένους αὐτῷ κοινωνεῖν τῶν ὑπαρχόντων, δι’ οὓς ἔώρων αὐτὸν εἰσφέροντα περὶ τὴν θείαν διδασκαλίαν καμάτους. Οὐ μήν αὐτός γε ἐνδιδοῦς ταῖς καρτερίαις, λέγεται γοῦν καὶ πλειόνων ἑτῶν γῆν πεπτηκέναι, μηδὲν μηδαμῶς κεχρημένος ὑποδήματι, ἀλλὰ καὶ οἶνον χρήσεως καὶ τῶν δλλῶν παρὰ τὴν ἀναγκαῖαν τροφὴν πλείστοις ἔτεσιν ἀπεσχημένος, διτεῖς ήδη εἰς κίνδυνον ἀνατροπῆς καὶ διαφθορᾶς τοῦ θώρακος (21) περιπεσεῖν. Τοιαῦτα δὴ φιλοσόφου βίου τοῖς θεωμένοις παρέχων ὑποδείγματα, εἰκότως ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ ζῆλον πλείους παρώρμα τῶν φοιτητῶν, ὥστε ήδη καὶ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῶν τε ἀπὸ παιδείας καὶ φιλοσοφίας, οὐ τοὺς τυχόντας ὑπάγεσθαι τῇ εἰς αὐτοῦ διδασκαλίᾳ (22) οἵτις καὶ αὐτοῖς γνησίως ἐν δέθεις ψυχῆς τὴν εἰς τὸν θεῖον λόγον πίστιν δι’ αὐτοῦ παραδεχόμενοις, διαπρέπειν συνέβασιν κατὰ τὸν τότε τοῦ διωγμοῦ καρόν, ὡς καὶ τινας αὐτῶν ἀλόντας, μαρτυρίῳ τελειωθῆναι.

tissime abstinuit: usque adeo ut pectus ipsius interderet. Hujusmodi ergo philosophicæ vitæ exempla ad imitationem sui merito provocavit: ita ut multi ex gentilibus tum in omni genere doctrinæ,

(20) Λόγων ἀρχαίων συγγράμματα. Rufinus *Bibliothecam gentilium scriptorum* interpretatur, melius quam Christophrorus, qui hunc locum Eusebii de solis veterum oratorum libris accepit. Quasi vero λόγοι de solis orationibus dicuntur, non etiam de grammatica et philosophia; aut quasi Origenes oratorum libros duntaxat, non autem grammaticorum distraxerit. Musculus quosdam excerptorum libros ab ipso Origene compositos

A ingentem numerum eorum quos ipse ad doctrinam divinæ fidei pertrahebat. Quippe quotidiani ejus actus, verissimæ cuiusdam philosophicæ et admirabilis disciplinæ absolutissima opera videbantur. Atque, ut vulgo dicitur, qualis oratio, talis ejus vita: qualis vita, talis oratio ejus fuit. Quam potissimum ob causam cum divina virtus cum adjuvaret, alios quoque innumerabiles ad imitationem sui provocavit. Cum vero plures quotidie discipulos accedentes videret, propterea quod catechumenorum institutio ipsi soli mandata fuerat a Demetrio episcopo: ratus grammaticæ artis professionem cum divinæ fidei institutione minime consentire, scholam grammaticæ litterarum, utpote inutilem et sacris disciplinis contrariam, sine ulla cunctatione abjecit. Deinde prudenti consilio usus, ne alieno subsidio opus haberet, venditis priscæ doctrinæ voluminibus qua penes se habebat elegantissime elaborata, contentus fuit quatuor obolis qui ab emptore voluminum ipsi in dies singulos pendebantur. Hujusmodi disciplina et plane philosophica ratione vivendi, pluribus deinceps annis uti perseveravit, omnes juvenilium cupiditatum illecebris undique submovens. Ac diurno quidem tempore gravissimos cuiusquemodi exercitationum labores tolerabat: noctis vero maximam partem divinarum Scripturarum studiis impendebat, severissimæ quoad poterat philosophicæ legibus institutisque semetipsum coercens. Quippe interdiu quidem jejuniorum exercitationibus insudabat: noctu vero sonini spatium dimicabatur, eumque non in strato, sed super nudo solo capere satagebat. Maxime vero evangelica illa Servatoris nostri precepta observanda esse duebat, quibus monemur, tum ne duas tunicas habeamus, neve calceamentis utamur; tum ne de crastino nimium solliciti nosmet ipsos excruciemus. Sed et maiore quam ætas ferabat animi ardore, in frigore ac nuditate perstans, et ad summum evangelicæ paupertatis culmen 206 evectus, familiares suos ingenii admiratione percutevit. Ac multos quidem ex ipsis incredibili dolore affecit, qui bona sua cum ipso partiri optabant, cum illum divinæ prædicationis gratia tantos labores sustinentem viderent. Verumtamen de vigore tolerantiae nihil unquam remisit. Multos item per annos nudis vestigiis ambulasse dicitur, nullo penitus calceamento usus. Vino quoque et aliis rebus quæ ad victimum minus necessariae sunt, diu gravissimum subversionis labisque discrimen incionib; spectanda præbens, plures ex discipulis

videtur intellexisse.

(21) Τοῦ θώρακος. Recte Rufinus et Christophrorus *stomachum* verterunt: nam *subversio stomachi* proprie dicitur a Dioscoride et Galeno.

(22) Τῇ δι’ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ. Codex Medicicus habet τῇ αὐτοῦ, rectius. Nam δι’ αὐτοῦ ex sequente linea huc irrepissime videtur. Regius tamen et Maz. codex nihil mutant. In Fuk. scriptum est, τῇ ἀντοῦ διδασκαλίᾳ.

in philosophia præstantissimè, ejus se magisterio submitterent. Qui cum fidem Christi sincere atque intimo mentis affectu ab ipso accepissent, persecutionis illius tempore inclaruerunt: usque adeo ut quidam ex ipsis comprehensi, martyrio perfuncti sint.

CAPUT IV.

Quot ab illo fidei rudimentis instituti, ad martyrium eveniti sint.

Horum primus fuit is, quem paulo supra memoravimus, Plutarchus. Qui cum ad mortem duceretur, iterum hic de quo loquimur Origenes, dum Plutarcho ad extremum usque vitæ terminum individualis adhæret, parum absuit quin ab illius occideretur civibus, utpote qui necis illius auctor fuisset. Verum divina providentia tunc quoque illum conservavit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus: qui fidem quam acceperat, igne examinatam ac probatam exhibuit. Tertius ex eadem schola martyr exstitit Heraclides, ac deinde quartus Heron: ambo securi percussi. Prior dum adhuc esset catechumenus, alter vero neophytus. Præter hos quintus ex eodem auditorio Christianæ pietatis athleta, victor renuntiatus est Serenus priori illi cognominis: qui cum plurimos cruciatus fortissime pertulisset, tandem capite truncatus fuisse dicitur. Sed et ex mulierum numero Herais quædam, adhuc catechumenæ, per ignem, ut ipse alicubi dicit, baptismum accepta, ex hac luce migravit.

207 CAPUT V.

De Potamianæ.

Septimus inter hos receuseatur Basilides, is qui celeberrimam illam Potamianam ad supplicium abduxit. Cujus quidem mulieris fama apud earum regionum incolas etiamnum pervulgata est, quippe quæ pro castitate corporis, et pro virginitate qua præcipue excelluit conservanda, innumera adversus amatores certamina subierit (nam præter animi pulchritudinem, mirabilis quoque totius corporis vestimenta in ea efflorescebat), innumera etiam pro Christi fide pertulerit, tandemque post acerbissimos ac vel diictu ipso horribiles cruciatus, una cum matre Marcella igne consumpta sit. Porro Aquila, id enim judicis nomen fuit, cum eam toto corpore sc-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

"Οσοι δι' αὐτοῦ κατηγορέατες προήχθησαν μάρτυρες (Nic. H. E. v, 6, 7).

Πρώτος μὲν οὖν τούτων ὁ μικρῷ πρόσθεν δηλωθεὶς Πλούταρχος ἦν· οὐ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου, σμικροῦ δεὸν αὐτοῖς διπερὶ οὐδὲ λόγος, συμπατρών αὐτῷ εἰς ὑστάτην τοῦ βίου τελευτὴν, ὑπὸ τῶν αὐτοῦ παλιτῶν ἀνήρητο, ὡς αἰτίος αὐτῷ πεφρόνως τοῦ θανάτου· Θεοῦ δὲ αὐτὸν ἔτηρει καὶ τότε βουλῇ. Μετὰ δὲ Πλούταρχον, δεύτερος τῶν Οριγένους φοιτητῶν μάρτυρος ἀνδεξίνυται Σερῆνος, διὰ πυρὸς τὴν δοκιμὴν ἡς παρεὶληφει πίστεως, παρεσχημένος. Τῆς αὐτῆς διατριβῆς τρίτος καθίσταται μάρτυρς Ἡρακλείδης, καὶ ἐπὶ τούτῳ τέταρτος Ἡρων· οὐ μὲν πρότερος ἔτι κατηχούμενος, διὸ νεοφύτιστος, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντες. Ετίς πρὸς τούτοις τῆς αὐτῆς σχολῆς πέμπτος ἀθλητὴς τῆς εὐσεβείας ἀνακηρύχτεται ἔτερος τοῦ πρώτου Σερῆνος· οὐ μετὰ πλειστηνὸν βασάνων ὑπομονὴν, κεφαλῆς ἀποτομῇ κολασθῆναι λόγος ἔχει. Κατ γυναικῶν δὲ Ἡραῖς (23) ἔτι κατηχούμενη, τὸ βάπτισμα, ὡς που φασὶν αὐτὸς, τὸ διὰ πυρὸς λαβοῦσα τὸν βίον ἔξελτονθεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ Ποταμιανῆς (Nic. H. E. v, 7).

Ἐδδομος δὲ ἐν τούτοις ἀριθμεῖσθω Βασιλείδης, τὴν περιθόντον Ποταμίαναν ἀπαγαγών, περὶ τῆς πολὺς διλόγος εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἐπιγυροῖς ἀδεταί, μυρία μὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας τε καὶ παρθενίας, ἐν ἥ διέπρεψε, πρὸς ἑραστὰς ἀγωνισαμένης· καὶ γὰρ οὖν αὐτῇ ἀκμαῖον πρὸς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τοῦ σώματος ὥριον ἐπῆνθε· μυρία δὲ ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀνατάστης, καὶ τέλος μετὰ δεινᾶς καὶ φρικτᾶς εἰπεῖν βασάνους, ἅμα τῇ μητρὶ Μαρκέλῃ διὰ πυρὸς τελειωθεῖσας. Φασὶ γε τοι τὸν δικαστὴν, Ἀκύλας (24) τὴν τούτῳ δυναμα, χαλεπὰς ἐπιθέντα αὐτῇ κατὰ παντὸς τοῦ σώματος αἰχλίας, τέλος ἐφ' ὑδραι τοῦ σώματος μονομάχοις αὐτὴν ἀπειλῆσαι παραδοῦναι· τὴν δὲ βραχὺ

(23) Ἡραῖς. Dudum conjecteram scribendum esse Ἡραῖς, uno verbo pro Ἡραῖς quod in textu vulgato legebatur; quam conjecturam tandem mili confirmaverunt codi. Regius et Fuk., in quibus ita distincte scriptum inventi. Astipulatur etiam Rusanus, qui hunc locum sic interpretatur: *Sed et mulieres plurimæ, in quibus Hera quædam catechumena. Vulgo excusum est, Erat quædam catechumena; sed in codice Bibliothecæ Regie et in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ ita legitur, ut posni. Ἡραῖς nomen est proprium, ἀπὸ τῆς Ἡραῖς, ex quo sit etiam Ἡραῖχος: quo nomine fuit quidam philosophus Ægyptius, de quo Suidas ex Damasco in Vita Isidori. Illius Heraidis memoriam Græci celebrant die 4 mensis Martii, ut legitur in eorum Menologio quod edidit Canisius; seu potius die 5, ut habet Menœum Venetiis editum, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τῇ ἡγίᾳ μάρτυρος Ἡραῖδος. Legi Ἡραῖδος. Nescio an eadem sit Irais virgo Alexandrina quae cuni*

D aliis apud Antinoum civitatem martyrium passa esse dicitur die 22 Septembris in *Romano Martyrologio*. In *Menologio cardinalis Sirleti* die 5 Septembris leguntur haec verba: *Natalis B. martyris Rhaidis, quæ igne consumpta est. Scribendum Heraididis. Ille enim ipsa est, cuius hic meminit Eusebius. Tres igitur distinguenda sunt Heraides. Prima est, cuius mentio in *Menœo* die 5 Martii; secunda, Herais catechumena, cuius mentio in *Menologio* die 5 Septembris. Tertia, Heris virgo Ægyptia oriunda ex loco qui dicitur Tamna, patre Petro presbytero, quæ anno ætatis 12 palmam martyris consecuta est, ut legitur in *Menœo* ad diem 23 Septemb., ubi Ἡραῖς appellatur. In *Martyrologio Romano* Irais dicitur.*

(24) Ἀκύλας. Ille Aquila præfectus erat Ægypti, ut retulit Eusebius supra in cap. 3. Quo tempora Origenes annum ætatis agebat octavum decimum.

τι πρὸς ἐκυρήνην ἀποσκεψαμένην (25), ἐρωτηθεῖσαν δὲ καὶ τοιαῦτην δοῦναι ἀπόχρισιν, διῆγες ἐδόκει νεομισμένον τι αὐτοῖς ἀσεβές ἀποφέγγειον. "Αμα δὲ λόγῳ τὸν τῆς ἀποφάσεως ὄρον καταδεξαμένην, διὰ στιλέιδης εἰς τις ὡν τῶν ἐν στρατείαις ἀναφερομένων (26), ἀπάγει προλαβὼν τὴν ἐπὶ θανάτῳ. Ός δὲ τὸ πελήθος ἐνοχεῖται αὐτῇ καὶ ἀκολάστοις ἐνυπρέπειν δῆμασιν ἐπειράστο, διὸ μὲν ἀνεργεν ἀποσοδῶν τοὺς ἐνυπρέποντας, πλεῖστον ἔλεον καὶ φιλανθρωπίαν εἰς αὐτὴν ἐνδεικνύμενος, διὸ δὲ τῆς περὶ αὐτὴν συμπαθείας ἀποδεξαμένη τὸν ἀνδρα θαρρεῖσιν παρακελεύεται· ἐξαιτήσεοι γάρ αὐτὸν ἀπελθοῦσαν, παρὰ τοῦ ἑαυτῆς Κυρίου, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τῶν εἰς αὐτὴν πεπραγμένων τὴν ἀμοιβὴν ἀποτίσειν αὐτῷ. Ταῦτα δὲ εἰποῦσαν, γενναῖων τὴν ἔξοδον ὑποστῆναι, πίττης ἐμπύρου (27) κατὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος ἀπὸ ἀκρων ποδῶν καὶ μέχρι κορυφῆς ἡρέμα καὶ κατὰ βραχὺν περιχνθεῖσας αὐτῇ. Καὶ διὸ μὲν τῆς ἀσιδίμου κόρης τοιοῦτος κατηγόρωντος ἀδύλος. Οὐ μακρὸν δὲ χρόνον διατείπων διαβατείδης, ὄρκον διά τινα αἰτίαν πρὸς τῶν συστρατιωτῶν αἰτηθεὶς, μή ἔξειναι αὐτῷ τὸ παράπαν δμύνων διεβεβαιοῦτο. Χριστιανὸν γάρ ὑπάρχειν, καὶ τοῦτο ἐμφανῶς διδούσειν. Παῖζειν μὲν οὖν ἐνομίζετο τέως ταπεῖται. Ός δὲ ἐπιμόνως ἀπισχυρίζετο, ἀγεται ἐπὶ τὸν δικαστὴν, ἥφ' οὐ τὴν ἔνστασιν δμολογήσας, δεσμοῖς παραδίδοται. Τῶν δὲ κατὰ Θεὸν ἀδελφῶν ὡς αὐτὸν ἀφικομένων, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀθράσας καὶ παρρησίου ταύτης ὅρμης πυνθανομένων, λέγεται εἰπεῖν, ὡς ἀρι Ποταμίαινα τρισὶν ὕπερον ἡμέραις τοῦ μαρτυρίου νύκτωρ ἐπιστᾶσαι, στέφανον αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ περιθεῖσα εἶη, φαῖται τε παρακεχληκέναι χάριν αὐτοῦ τὸν Κύριον, καὶ τῆς ἀξιώσεως τετυχηκέναι, οὐκ εἰς μακρὸν τε αὐτὸν παραλήψειον. Ἐπὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐν Κυρίῳ στραγγίδος μεταδόντων αὐτῷ, τῇ μετέπειτα ἡμέρᾳ τῷ τοῦ Κυρίου διαπρέψας μαρτυρίῳ, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται. Καὶ δὲ δολοὶ δὲ πλείους τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἀθρόως τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσελθεῖν κατὰ τοὺς δεδηλωμένους Ιστοροῦνται, ὡς δὴ καθ' ὑπνους τῆς Ποταμίαινης ἐπιφανεῖσταις καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης (28) αὐτούς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὄδε ἔχεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Nic. II.E.IV,33).

Ικόνταινον δὲ Κλήμης (29) διαδεξάμενος, τῆς κατ'

(25) Πρὸς ἐκυρήνην ἐπισκεψαμένην. Ila codex Regius. Sed reliqui tres Maz., Med. et Fuk. scriptum habent εἰς ἑαυτὴν ἐπ.

(26) Τῷρ ἐρ στρατείαις ἀναφερομένων. Rusinus vertit, unus ex his quibus implere speculatoris officium mos est.

(27) Πίττης ἐμπύρου, etc. His verbis indicat Eusebius, Potamianam in lebetem picis ferventis sensim demissam fuisse. Porro in quatuor codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. legitur ἡρέμα καὶ κατὰ μικρόν, etc.

(28) Καλ... προσκεκλημένης. In codd. Maz., Fuk., Sav. et Medicæo ita legitur, καὶ ἐπὶ τὸν θεῖον λόγον προσκεκλημένης. Quæ tamen verba non admodum necessaria mihi videntur. Porro Rusinus hunc locum pessime accepit, ubi et Potamianam Origenis discipulam facit. In quo tamen Rusino

A vissime excruciasset, ad extremum interminatus ei esse dicitur se illam gladiatoriis violandam traditurum. At illa cum paulisper secum ipsa rem perpendiculariter, interrogata quid consilii caperet, ejusmodi fertur dedisse responsum quod impium esse gentilibus videbatur. Protinus igitur judicis sententia damnatam Basilides unus ex apparitoribus, ad supplicium abducit. Cumque vulgus eam vexare, et obsecenis verbis illudere ei conaretur, Basilides quidem eos qui contumeliam virginis faciebant absurrens propellebat, multaque misericordiae et humanitatis erga illam præbebat indicia. Illa vero, benignitatem hominis erga se libenter amplectens, bono animo eum esse jussit; se namque post obitum salutem ipsius a Domino impetraturam, et collata B in se beneficia brevi remuneraturam esse. Ille cum dixisset ferventi pice per varia corporis membra ab imis pedibus, ad ipsum usque capitum verticem lenite ac paulatim circumfusa, mortem constanti animo pertulisse memoratur. Et hujusmodi quidem certamen nobilissima virgo decertavit. Brevi autem postea Basilides, cum ob nescio quam causam a contubernialibus suis sacramento adigeretur, nefas sibi esse affirmavit omnino jurare: quippe Christianum se esse, idque palam prosteri. Illi primo quidem hominem jocari arbitrabantur. Verum cum id constanter asseveraret, ad judicem est perductus. Apud quem fidei suæ constantiam professus, in vincula 208 conjectur. Cumque quidam in Domino fratres eum adiissent, et causam subite illius atque insperatae conversionis interrogarent, dixisse fertur, Potamiænam tertio post martyrium die, noctu sibi assistentem coronam capitū suo imposuisse, dixisseque se ipsius causa Dominum orasse, atque il quod petierat impetrasse: nec diu postea ipsum ad superos migraturum. Post hæc signaculo Domini a fratribus accepto, postridie Christum gloriose confessus, capite truncatus est. Plures quoque alii ex Alexandrinis civibus, eodem tempore ad fidem Christi subito transiisse memorantur, quos scilicet Potamiæna in somnis apparens ad id faciliendum provocaverat. Verum de his hactenus.

CAPUT VI.

De Clemente Alexandrino.

Per idem tempus Clemens, qui Pantæno success-

D refragari equidem non ausim. Eisi enim id diserto non dixit Eusebius, ex ejus tamen narratione id colligi videtur. Nam cum martyres qui ex Origenis schola exsisterunt, hic recensens, Basilidem et Potamiænam illis accenseat, hi quoque ex Origenis discipulis fuerint necesse est. Quod cum de Basilide dici non possit, de Potamiæna certe sit admodum probabile. Cæterum Potamiæna nomen deductum est a masculino Ποταμίων, eodem modo quo Tryphæna et similia.

(29) Πάρταιον δὲ Κλημῆς. Hæc parum cohærent cum superioribus. Neque enim Clemens tunc magistri officio in Alexandria Ecclesiæ schola fungebatur, sed Origenes, Clementis discipulus. Adde quod de Clemente ejusque libris jam in libro superiori commemoravit Eusebius. Quin et Caius in Paro Labyrinto, Clementem referit inter scri-

serat, apud Alexandriam catechumenorum institu-
tioni adhuc praeerat: adeo ut auditor ejus etiam tum
puer fuerit Origenes. Hic porro Clemens in primo
Στροματέων libro ordinem temporum describens,
obitu imperatoris Commodi computationem suam
circumscribit. Ex quo apparet, Severi Augusti cuius
nunc tempora exponimus principatu, hæc volumina
ab eo suis elaborata.

CAPUT VII.

De Juda scriptore.

Eodem tempore alius quoque scriptor Judas, de
septuaginta apud Danielem septimanis disserens, ad
decimum usque annum imperii Severi supputationem
temporum perducit. Qui etiam decantatum illum
Antichristi adventum jam tum immixtum existimabat.
Adeo commota tunc adversus nostros persecutio
multorum animos vehementer conturbaverat.

CAPUT VIII.

De Origenis audaci facinore.

Interea Origenes dum catechumenis apud Alexan-
driam instituendis vacaret, facinus aggreditur,
quod minus perfecti sensus, et juvenilis eujusdam
209 audacie possit videri: fidei tamen et conti-
nentiae maximum in se specimen continet. Nam
cum verba illa, « Sunt quidam eunuchi qui scipios
rastraverunt propter regnum cœlorum »³⁰, simplicius
ac juvenilius accepisset, partim ut Servatoris nostri
verbum adimpleret, partim ut omnem obsceni
rumoris et calumniae occasionem insidelibus adimeret,
eo quod ipse ætate juvenis non solum viris sed et
feminis divine fidei præcepta tradebat, dictum
Servatoris re ipsa exequi adortus est. Providerat
quidem ut plerosque familiarium suorum ea res la-
teret. Verum ille, quamvis maxime id velle, tantum
facinus occultare non potuit. Itaque Demetrius cum
rem illam utpote Ecclesiæ ejus episcopus, postea
comperisset, juvenis audaciam vehementer admiratus est. Ac primuum quidem alacritatem animi et
fidei sinceritatem in eo collaudans, bono animo
esse jussit: utque tanto majore cura instituendis
catechumenis vacare pergeret cohortatus est. Ac
tum quidem Demetrius erat ejusmodi. Sed non multo
post tempore, cum eum prosperis successibus in
dies augeri et magnum jam atque illustrem omnium
sermonibus celebrari videret, humani quidpiam
passus, litteris ad omnes ubique terrarum episcopos

³⁰ Matth. xix.

ptores ecclesiasticos qui ante Victoris papæ tem-
pora floruerunt. Verba Caii si quis forte desiderat,
habentur supra in fine libri quinti. Recete ergo
Rufinus et hoc et sequens caput supra posuit in
cap. 3, ubi de Demetrio episcopo agitur, qui cate-
chizandi, id est docendi in Ecclesia magisterium
Origeni tribuit. Ex his porro conjicio, Eusebium
huius operi ultimam manum non admovisse.

(30) Φοιτητῶν γενέσθαι αὐτοῦ. In codice Medi-
ceo ita legitur hic locus, τῶν φοιτητῶν αὐτοῦ πεντά-
εντα γενέσθαι. quomodo etiam in codd. Maz., Fuk.
et Sav. scriptum reperi. — Φοιτητῶν γενέσθαι: αὐ-
τοῦ cum Regio Rob. Stephani scripsimus. Edit.

Α' Αλεξανδρειαν κατηχήσεως εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ κα-
θηγείτο, ὡς καὶ τὸν Θριγένην τῶν φοιτητῶν γε-
νέσθαι αὐτοῦ (30). Τὴν γέτοι τῶν στρωματεών πρα-
γματείαν δὲ Κλήμης ὑπομνηματιζόμενος, κατὰ τὸ
πρώτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκθέμενος γραφὴν, εἰς
τὴν Κομόδου τελευτὴν περιγράψει τοὺς χρόνους· ὡς
εἶναι σαφές, διτι κατὰ Σεβῆρον αὐτῷ πεπονθτο τὰ
σπουδάσματα, οὐ τοὺς χρόνους παρὼν ιστορεῖ λέ-
γος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ Ιούδα συγγραφέως (Nic. II. E. iv. 35).

Ἐν τούτῳ καὶ Ιούδας συγγραφέων ἔτερος, εἰς τὰς
παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑδομήκοντα ἑδομάδας ἐγγράφως
διαλεχθεῖς, ἐπὶ τὸ δέκατον τῆς Σεβῆρου βασιλείας
Ιστησι τὴν χρονογραφίαν· διτι καὶ ἡ τὴν θριλλουμένην
τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίαν ἡδη τότε πλησιάζειν ἔρε-
το· οὕτω σφρόδρως ἡ τοῦ καὶ ἡ μῶν τότε διαγμοῦ κί-
νησις τὰς τῶν πολλῶν ἀνατεταράξει διανοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τοῦ τολμητέρος Θριγένει (Nic. II. E. v. 8).

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς κατηχήσεως ἐπὶ τῆς Αλεξαν-
δρείας τούργον ἐπιτελούντι τῷ Θριγένει πρᾶγμά τι:
διαπέρακται, φρενὸς μὲν ἀτελοῦς καὶ νεανικῆς, πί-
τετώς γε μήδος καὶ σωφροτύνης (31) μέγιστον
δεῖγμα περιέχον. Τὸ γάρ, εἰσὶν εὐνεῦχοι οἵτινες εύ-
νούγισταν ἔκτοις διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, π-
άπλούστερον καὶ νεανικύτερον ἐκλαβών, δόμοι μὲν
σωτήριον φωνὴν ἀποπληροῦν οἰδμενος, δόμοι δὲ καὶ
διὰ τὸ νέον τὴν ἡλικίαν δητα, μήδ ἀνδράσι μόνον, καὶ
γυναικὶ δὲ τὸ θεῖα προσομοίεν, ὡς ἀν πᾶσαν τὴν πε-
ρὰ τοὺς διπέτοις αἰσχράς διαβολῆς ὑπόνοιαν ἀποκλεί-
σει, τὴν σωτήριον φωνὴν ἔργοις; ἐπιτελέσαι τῷ μήδοι,
τοὺς πολλοὺς τῶν ἀμφ' αὐτὸν γνωρίμων διαλαθεῖ,
φροντίζας. Οὐκ ἡν δὲ ἄρα δυνατὸν αὐτῷ καίπερ βου-
λομένῳ, τεσσοῦντον ἔργον ἐπικρύψασθαι. Γνοὺς δῆτα
Նιστερὸν δι μήδητοις, ἀτε τῆς αὐτοῦ παροικίας προ-
εστῶς, εὖ μάλα μὲν αὐτὸν ἀποθαυμάζει τοῦ τολμή-
ματος, τὴν δὲ γε προθυμίαν καὶ τὸ γνήσιον αὐτοῦ τοῦ
πίστεως ἀποδειξάμενος, θαρρεῖν αὐτίκα παρακελεύε-
ται καὶ νῦν μᾶλλον ἔχεσθαι αὐτὸν τοῦ τῆς κατηχή-
σεως ἔργου παρορμό. Ἀλλὰ τότε μὲν οὗτος, τοιούτος
τις ἡν. Οὐ μακροῖς δὲ χρόνοις Νιστερὸν δι αὐτὸς δρῶν
εὖ πράττοντα μέγαν τε καὶ λαμπρὸν καὶ παρὰ πεῖται
δητα βεβοημένον, ἀνθρώπινόν τι πεπονθώς, τοις ἀντὶ
τὴν οἰκουμένην ἐπισκόποις καταγράψειν ὡς ἀποτατά-
του τοῦ πραγμάτου αὐτῷ, ἐπειράτο· ὅτι γε τῶν κατὰ
Παλαιστίνην (32) οἱ μάλιστα δόκιμοι καὶ διαπρέπον-

(31) Π' στενός γε μήδος καὶ σωφροσύνης. Ila codex Regius, sed reliqui tres Maz., Med. ac Fu-
ketii scribunt πίτετώς δὲ δόμοις σωφροτύνης, sine
conjunctione.(32) Οτι γε τῶν κατὰ Παλαιστίνην. Ila quidem
codex Regius. Apud Nicephorum pro ὅτι: γε legitur
ἐπεὶ τούτης, quod idem valet. In codice Medicæo
legitur ὅτε τῶν, etc., minus recte, ut opinor. Nam
Eusebium causam aperit cur Demetrius, qui antea
Origenem tantopere dilexerat, subito mutatus, eum
ubique litteris suis laceraverit, eo quod scilicet
Cæsariensis et Hierosolymitanus episcopi eum ad
presbyterii gradum promovissent. In quo non me-

τες Καταρχέας τε καὶ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοποι, πρεσβεῖων τὸν Θρηγένην καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς δξιον εἰναι δοκιμάσαντες, χεῖρας εἰς πρεσβυτέριον αὐτῷ τεθεῖκασι. Τηνικαῦτα δ' οὖν εἰς μέγα δόξης προελθόντος αὐτοῦ, δνομά τε παρὰ τοῖς πανταχῇ πᾶσιν ἀθρώποις, καὶ κλέος ἀρετῆς καὶ σοφίας οὐ σμικρὸν κατηγορίαν, μηδεμιᾶς ἀλλῆς εὐπορῶν δ' Δημήτριος κατηγορίας, τῆς πίλαι ἐν παιδὶ γεγονούίας αὐτῷ πράξεως δεινὴν ποιεῖται διαβολὴν, συμπεριλαβεῖν τολμήσας ταῖς κατηγορίαις τοὺς ἐπὶ τῷ πρεσβυτέριον αὐτὸν προάξαντας. Ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ὅτερον ἐπράχθη. Τότε γε μὴν δὲ Ήριγένης ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ τῆς θείας διδικτούλιας ἔργον εἰς ἀπαντας ἀφύλακτως (33) τοὺς προσιόντας νύκτωρ καὶ μεθημέραν ἐπετέλει, τοῖς θεοῖς ἀλκυνίας μαθήμασι, καὶ τοῖς ὡς αὐτὸν φοιτῶσι, τὴν πᾶσαν ἀνατοθεῖς σχολὴν. Ἐπὶ δέκα καὶ δὲ καὶ ὀκτώ (34) ἔτεσι τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσαντα Σεΐρον, Ἀντωνίνος δὲ παῖς διαδέσχεται. Ἐν τούτῳ δὲ τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἀνδρισταμένων, καὶ μετὰ τοὺς ἐν δομολογίαις ἀγῶνας διὰ προνοίας θεοῦ πενταλαγμένων, εἰς τις ὁν δὲ Ἀλέξανδρος, δν ἀρτίως ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας ἐδηλώσαμεν, οἷα ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ διαπρέψας δομολογίαις [κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καὶ ρόν], τῆς δηλωθεισῆς ἐπισκοπῆς (35) ἀξιοῦται, εἰς Ναρκίσου, δε δὴν αὐτοῦ πρότερος, περιόντος τῷ βίῳ.

ante retulimus, ob insigntem Christianorum fidei confessionem ad supradictum episcopatum promotus est, Narciso, qui prius ibi fuerat episcopus, adhuc superstite.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν κατὰ Νάρκισσον παραδεξιῶν
(Nic. II. E. v. 9).

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα παράδοξα οἱ τῆς παροκείας πολίται: ὡς ἔχ παραδόσεως τῶν κατὰ διαδοχὴν ἀδελφῶν, τοῦ Ναρκίσου μνημονεύουσιν· ἐν οἷς καὶ τοιόνδε τι θύμικα δι' αὐτοῦ γεγονός ἐστορεῦσι. Κατὰ τὴν μεγάλην ποτὲ τοῦ Πάσχα διαυκτέρευσιν τοῦ λαϊνὸν φασι τοῖς διακόνοις ἐπιλεπεῖν. Ἐφ' δὲ τὸ πᾶν πλῆθος δεινῆς ἀθυμίας διαλαβόντης, τὸν Ναρκίσον τοῖς τὰ φῶτα παρατκευάζουσιν ἐπιτάξαι, ὅπωρ ἀνιμήσαντας ἔχ τυγος παρακειμένου φρέστος, ὡς αὐτὸν

dioecesis injuria Demetrio illata esse videbatur, tum ab episcopis illis, tum ab Origene. Ab Origene quidem, quod ab externis episcopis manum sibi imponi passus fuisset, nec ab episcopo civitatis sua honorem illum presbyterii exspectasset: ab episcopis vero, quod Alexandrinae scholae magistrum hoc facto ad Ecclesiam suam transtulissent. Porro hic non contemnenda oritur difficultas, cur duo simul episcopi Origenem presbyterum ordinaverint. Mihi videtur id ejus honori datum fuisse, ut duo simul episcopi ei manum imponerent. Quo facto, in duabus Ecclesiis sedendi et cum aliis presbyteris communicandi jus habebat. Vide infra cap. 25 et 27, ex quibus conjectura nostra prorsus confirmatur. Fuit quidem consuetudo, ut cum quis ad presbyterium vel diaconatum promoveretur, aliquot episcopi interessent, quo illustrior ac celebrior esset promocio, ut docet Innocentius in epistola ad Marianum episcopum. Photius certe in *Biblioth.* cap. 118, ait Theocustum ipsum ordinationem celebrasse, Alexandrum vero eam comprobasse.

(33) Ἀγνολάκτως. Illeius vocis multiplex est significatio. Et Rutilius quidem eam ita exposuit: *Velut abscissis omnibus impedimentis liber prorsus*

A scriptis, facinus illud Origenis proscindere tanquam absurdissimum cœpit. Quippe probatissimi et maxime insignes apud Palæstinam antistites, Cæsariensis scilicet et Hierosolymitanus, cum Origenem prærogativa et supremi honoris apice dignum iudicassent, manus ei imponentes, presbyterum ordinaverant. Tunc igitur cum Origenes ingenti gloria floreret, et apud cunctos ubique mortales virtutis ac sapientiae causa maximum nomen esset consecutus, Demetrius quando nihil aliud habebat quod ei objiceret, facinus illud quod adolescens olim patraverat, gravissime criminatus est; illos etiam qui eum ad presbyterii honorem evexerant, accusacionibus suis conatus involvere. Et hæc quidem aliquanto post gesta sunt. Tunc autem Origenes Alexander opus sibi injunctum peragens, cunctis ipsius adeuntibus, libere jam et absque ullo impedimento verbum Dei diu nocteque prædicabat; divinis disciplinis suisque auditoribus tempus omne promptissime impendens. Interea cum Severus 210 decem et octo annis imperium tenuisset, Antoninus filius in ejus locum successit. Quia tempestate Alexander, unus ex eorum numero qui in persecutione fortiter certaverant, et qui post gloriosa confessio[n]is certamina divina providentia fuerant reservati, quem nos Hierosolymorum episcopum fuisse paulo

CAPUT IX. De miraculis Narcissi.

De hoc Narcissō multa quidem alia stupenda commemorant civitatis illius incolæ, a fidelibus certi, nua successione velut per manus sibi tradita. Inter quæ hoc etiam miraculum ab illo editum esse narrant. Forte in magna Paschæ vigilia oleum ministris debeat. Qua de causa cum universus populus gravissimo morore perculsus esset, Narcissum ferunt mandantes iis quibus curæ erat lucernas accendere, ut aquam ex quodam propinquo haustam puto ad

et cum omni fiducia rem gerebat: Musculus vero vertit sine discrimine: quem secutus Christophorus ita interpretatur, nulla habita, personarum ratione. Mihi Rutili versio magis arridet. Nam antequam Origenes seipsum evirasset, maxima cautela opus habebat, ut cum virginibus ac feminis quæ institutionis causa ipsum adibant, conversaretur, ne obsceni rumor occasionem ullam præberet. Postea vero amputata sibi virilitate, liberius deinceps munus suum exequebatur nec tanta cautione indigebat.

(34) Ἐπὶ δέκα δὲ καὶ ὀκτώ. In vetustissimo Rutili codice, qui olim fuit Ecclesia Parisiensis, ab iis verbis caput 9 inchoatur, sicut et Christophorus distinxit.

(35) Τῆς δηλωθεισῆς ἐπισκοπῆς. Ante hæc verba in codd. Maz., Med. et Fuk. legitur κατὰ τὸν διωγμοῦ κατόν, etc. Sed hæc verba prorsus superflua sunt, cum initio hujus periodi id dixerit Eusebius. De hoc Alexandre Eusebius in *Chronico* ad ann. xii Severi, qui erat secundus annus persecutionis, hæc habet: *Alexander ob confessionem Dominici nominis insignis habetur.*

se deferrent. Quod ubi dicto citius impletum est, jussisse dicitur sincera in Christum sive ut eam lucernis insunderent. Quo itidem peracto, aiunt aquam contra morem naturae suæ, mirabili quadam ac divina virtute in olei pinguedinem esse conversam: ex eoque oleo apud plurimos fratres exiguum quoddam specimen ad memoriam tanti miraculi diutissime ad nostra usque tempora servatum fuisse. Plurima quoque alia de vita et conversatione ejus viri perhibent, memoria imprimis digna: inter quæ et illud est: Mali quidam hominnes qui vigorem et constantiam vitae illius ferre non poterant, veriti ne tandem comprehensi pœnas darent utpote sexcentorum sibi scelerum consciæ, prævenire cum decreverunt: structisque insidiis gravissimam ei calumniam asperserunt. Atque ut audientibus persuaderent, sacramenti religione accusationem firmabant. Unus inter jurandum imprecabatur sibi ut incendio periret, si sciens falleret, alter ut scevæ ac pestilenti morbo corpus absumeretur, tertius ut lumenib[us] orbaretur. Sed quantumvis jurantibus, nemo ex fidelium numero **211** fidem adhibebat: quippe cum Narcissi continentia et sanctitas vitæ omnibus virtutum numeris absolutæ, cunctis semper spectata compertaque esset. At ille cum dictorum infamiam sustinere non posset, et aliqui philosophice vitæ jaundidum amore leniteretur, relicta Ecclesiæ plebe, in solitudine ac deviis agris plurimos annos delituit. Verum magnus ille justitiae oculus, his peractis minime quiescendum putavit. Sed confestim impios illos iis ipsis ultus est diris, quibus in semetipsos pejorantes, sese devoverant. Primus igitur, cum modica quedam scintilla in domo in qua manebat, citra ullam causam subito exsiliisset, noctu incensis ardibus cum universa familia conflagravit; alteri corpus ab iis

(36-56) *Elç èlalou πιότητα.* Sic scribendum videatur; vulgatus textus, πιότητα. Pióteta etiam legit Rufinus; sic enim vertit, *aqua natura in olei pinguedinem versa.* Sed et in Moræ libro ita ad marginem emendatum inveni. Codex quoque Fuk. ita diserte scriptum habet.

(57) *'Επι μήκος.* Ita recte coll. Medic. ac Maz. et Nicophor. lib. v, cap. 9, quam lectionem sectus est Musculus. At Christophorus vulgatam scripturam ἐπιμήκιστον sequi maluit, pessime.

(58) *'Επι τοῖς συρειδέται.* Sic pro vulg. συγνωκένται legit coll. Med. et Maz., quibus consentit codex Fuk. et Sav.

(59) *'Η μήρ σκαιά ρόσφ.* Rufinus vertit *regio morbo.* Langus autem interpretatur morbo sanguino; Christophorus, *sordo ac scevo morbo,* quod ad Ruthi interpretationem proprius accedit. Nam Rufinus per morbum regium, lepram intelligit, ut ex sequentibus apparet. Sic in libro x, cap. 23, de Eunomio loquens: *Vir corpore et anima leprosus, et interior exteriorque morbo regio corruptus.* Certe Gregorius Nyssenus in libro i contra Eunomium, pag. 307, leprorum illum fuisse testatur his verbis: *'Ο εἰσδύνων εἰς τὰς οἰκίας αὐτόκλητος, οὐδὲ τὴν ἐκ τοῦ πάλους ἀγδιαν τῇ καθ' ἑαυτὸν διαχωρίζει περιστέλλων, οὐδὲ τὴν φυσικὴν τῶν ὕγιαν δόντων πρὸς τοὺς τοιούτους ἀποστροφὴν λογίζεμενος.* Quem locum non intellexit interpres, cuius versio ita emendanda est: *Qui non vocatus in ades alienas irrepit, et morbi sui fæditatem domus proprie se-*

χομίσαι. Τούτου δὲ ἀμα λόγῳ πραχθέντος, ἐπενδυμένον τῷ ὄντι, ἐγχέαι κατὰ τῶν λύχνων πίστει τῇ εἰς τὸν Κύριον γνησίᾳ παρακελεύσασθαι. Ποιησάντων δὲ καὶ τοῦτο, παρὰ πάντα λόγον δυνάμει παραδόξῳ καὶ θεῖα μεταβαλεῖν ἔξι ὄντας εἰς ἐλαῖον πιστῆται (36-56) τὴν φύσιν, παρὰ τε πλείστοις τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ μήκιστον (57) ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ἡμᾶς βραχὺ τι δείγμα τοῦ τότε θαύματος φυλαχθῆναι. "Αλλα τε πλείστα περὶ τοῦ βίου τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς μνήμης δέξια καταλέγουσιν, ἐν οἷς καὶ τοινόδε τι. Τὸ εἴστονον αὐτοῦ καὶ στερβόν τοῦ βίου φαύλοι τινες ἀνθρωπίσκοις μή οἷοι τε φέρειν, δέσι τοῦ μή δίκην ὑποσχεῖν ἀλόγτες, διὸ τὸ μυρία κακὰ ἑαυτοῖς συνειδέναι (58), συσκευὴν κατ' αὐτοῦ προλαβάντες συρράπτουσι, καὶ τινὰ δεινήν καταχέουσιν αὐτοῦ διαβολήν. Είτε πιστούμενος τοὺς ἀκρωμένους, δρκοῖς ἐβεβαίουν τὰς κατηγορίας· καὶ δὲ μὲν ἡ μήν ἀπόλοιτο πυρὶ ὅμηνεν, δὲ δὲ ἡ μήν σκαιᾶς νόσῳ (59) ἀπανθησέν τὸ σῶμα, δὲ δὲ τρίτος ἡ μήν τὰς δράστις πτρωθεῖν. "Αλλ' οὐδὲ οὕτως αὐτοῖς, καὶ πέρ ὅμηνουσι, τῶν πιστῶν τις προσείχε τὸν νεῦν, διὰ τὴν εἰς πάντας λάμπουσαν ἐκ τοῦ παντὸς οὐρανοῦν τε καὶ πανάρετον ἀγωγὴν τοῦ Ναρκίσσου. Αὐτός γε μήν τὴν τῶν εἰρημένων μηδαμῶς ὑπομένων μοχθηρίαν, καὶ ἄλλως ἐκ μακροῦ τὸν φιλόσοφον ἀσταζόμενος βίον, διαδράς πᾶν τὸ τῆς Ἐκκλησίας πλῆθος, ἐν ἐρημαῖς καὶ ἀγανέσιν ἀγροῖς λανθάνων, πλείστοις ἔτεσι διέτριβεν. "Αλλ' οὐ καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας δύσθαλλὸς ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις τρέμει (60), μετήνει δὲ ὡς τάχιστα τοὺς ἀτεβεῖς, αἵς καθ' ἑαυτῶν ἐπιορκοῦντες (61) κατεδήσαντο ἀράς. "Οἱ μὲν οὖν πρῶτοι, ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως ἀπλῶς οὕτω συμφροῦ διαπεσόντος (62) ἐφ' ἡς κατέμενεν οἰκίας, σπινθῆρος, νύχτωρ δραφθείσης μάστης, παγγενῆ καταφλέγεται. "Οἱ δὲ ἀθρόως τὸ σῶμα ἐξ ἄκρων ποδῶν ἐπὶ κεφαλὴν, ἡς αὐτὸς προσετίμησεν ἑαυτῷ, νόσου πιμπλαταί. "Οἱ δὲ τρίτος τὰς τῶν προτέρων συνιδὼν *creto non legit, nec animo reputat, quantopere sani huiusmodi viros aversentur.* Item Rufinus in libro ii adversus Hieronymum: *Nam quis est, inquit, qui cum morbo regio labore, et de ipso capite et vultu ac vita periclitetur, magnopere clamet, quod non leve παρωνυχον πεδις, aut perfac lis unguis sur offensa curetur?* Ita etiam Hieronymus in Vita Hilariensis de Adriano loquens ejus discipulo, *post aliquantum temporis computruit morbo regio;* et in lib. i adversus Rufinum, sub finem.

(60) *'Α.Ι.Ω' οὐ καὶ ὁ τῆς δίκης μέγας δύσθαλλος, ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις ἥρεμει.* Ila legitur in coll. Med. et Maz. Quam scripturam confirmat Nicophorus. Itaque eam merito vulgata ἀλλ' οὐκ ἐξ. etc., præferem. Jam puto, præsertim cum Fuk. et Sav. codicum consensus accedit.

(61) *Καθ' ἑαυτῷ ἐπιορκοῦντες.* Hujus loci sensum noi intellexerunt interpretes. Ait igitur Eusebius, perjuros illos non adversus Narcissum, sed adversus semetipsos pejerasse. In quo alludere videtur ad illud, quod legitur in psalmo: *Et mentita est iniquitas sibi.* Fraus enim plerumque recipere solet in caput ipsius qui eam adversus alterum concinnavit.

(62) *Διαπεσόντος.* Nicoplorus scintillam et lucernam exsiliisse dicit. Musculus vero et Christophorus eam in domum perjuri illapsam esse interpretati sunt, quasi cœlitus decidisset. Qued Ensebius refutat his verbis, ἐφ' ἡς κατέμενεν οἰκίας.

εκβάσσεις, καὶ τοῦ πάντων ἐφόρου Θεοῦ τρέψας τὴν ἀδικεῖδραστον δίκην, ὡμολόγει (63) μὲν τοῖς πᾶσι τὰ κοινῆ σφίσιν αὐτοῖς ἐκπαιωρημένα· τοιαύταις δὲ κατ-ετρύχετο μεταμελήμενος οἰμογαῖς, δακρύων τε ἐξ τοσοῦτον οὐκ ἀπέλιπεν, ἔως ἣ μηδεὶς διεφθάρη τὰς δύεις. Καὶ οὗτος μὲν τῆς ψευδολογίας τοιαύτας ὑπέσχον τιμωρίας.

perseveravit, ut ex eo oculorum lumen amitteret.
ruint.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκόπων
(Nic. H. E. v, 10).

Τοῦ δὲ Νάρχίτσου ἀνακεχωρήκτος, καὶ μηδαμῶς διπῆ ὡν τυγχάνοι, γινώσκομένου, δόξαν τοῖς τῶν δυόρεων Ἐκκλησιῶν προεστῶσιν, ἐφ' ἑτέρου μετίασιν ἐπισκόπου χειροτονίᾳν. Διος τούτῳ δυνομα ἦν· δην οὐ πολὺν προστάντα χρόνον, Γερμανίων διαδέχεται· καὶ τοῦτον Γόρδιος, καθ' θν ἀσπερ ἐξ ἀναβίωσεως ἀναφανεῖς ποθεν δέ Νάρχίτσος, αὗθις ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν προστασίαν παρακαλεῖται, μετζόνως ἔτι μᾶλλον τῶν πάντων ἀγασθέντων αὐτὸν, τῆς τε ἀναχωρήσεως Ἑγεκά καὶ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἐφ' ἀπασι δι' ἦν παρὰ τοῦ Θεοῦ κατατέξιτο ἐκδίκησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

ΠΕΡΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ.

Καὶ δὴ μηχεθὸν οἵους τε δυντος λείτουργειν διὰ λιπαρῶν γῆρας, τὸν εἰρημένον Ἀλέξανδρον ἐπίσκοπον ἐπέρας ὑπάρχοντα παροικίας, οἰκονομίᾳ Θεοῦ ἐπὶ τὴν δικαιαὶ τῷ Ναρκίτισῳ λείτουργίᾳ ἐκάλει, κατὰ ἀποκάλυψιν νύκτωρ αὐτῷ δί' ὀράματος φανεῖσαν. Ταύτη δὲ οὖν ὁσπερ κατά τι θεοπρόπιον ἐκ τῆς τῶν Καππαδοκῶν γῆς ἔνθα τὸ πρώτον τῆς ἐπισκοπῆς ἤβιστο, τὴν πορείαν ἐπὶ τῷ Ἱεροσόλυμα ὑγῆς καὶ τῶν τόπων Ιστορίας ἔνεκεν πεποιημένον, φιλοφρονέστατα οἱ τῇδε ὑπολαβόντες, οὐκέτ' οἶκαδε αὐτῷ παλινοτεῖν ἐπιτρέποντο, καθ' ἐτέραν ἀποκάλυψιν καὶ αὐτοῖς νύκτωρ ἐφθεῖσαν, μίαν τε φωνὴν (64) συφεστάτην τοῖς μάλιστα αὐτῶν σπουδαῖοις χρήσασαν· ἐδήλου γάρ προελθόντας ἔξι πυλῶν, τὸν ἐκ Θεοῦ πρωρισμένον αὐτοῖς ἐπίσκοπον ὑποδέξασθαι. Τοῦτο δὲ πράξαντες μετὰ κοινῆς τῶν ἐπισκόπων οἱ τὰς πέριξ διείπον Ἐκκλησίας γνώμως (65), ἐπάναγκες αὐτὸν παραμένειν βιά-

(63) Ὡμολόγει. Cod. Reg. ὁμολογεῖ· sed cum reliqui codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent ὡμολόγει, eam scripturam magis probo. Sequitur enim κατετρύγετο.

(61) *Mitar te gōrīr.* Christophorus et Musculus hic legerunt pāz te φωνῇ σαφεστάτῃ, etc., quam scripturam confirmat etiam Nicephorus. Sed nihil omnino mutandum videtur. Nam praeter revelationem, ait Eusebius vocem insuper quondam auditam esse. Ac meo quidem iudicio optime Rusticus narrationem Eusebii, quæ minus plana est, corredit. Ait enim revelationem quidem illam de Alexandro, Narciso et aliis viris sanctis a Deo immissam fuisse : vocem autem ab omni populo auditam fuisse. Quod certe longe est probabilius. Rusticus ergo tantum absit ut in eo reprehendam, quod Eusebius sententiam mutavit, quin potius laudandum existimo. Est enim boni interpretis officium, ea quæ ab auctoribus perperam dicta sunt

A pedibus ad summum usque capitum verticem, eo morbi genere quo se ipse multaverat, correptum est; tertius priorum casum contulit, omniumque inspectoris Dei inevitabilem veritus vindictam, cinnatae ab ipsis ex compacto columnae ordinem est confessus. Tantis porro lamentis ob paenitentiam facti sese conficit, et in tantum lacrymas effundere. Et hi quidem columnae suæ ejusmodi paenæ dede-

CAPUT X.

De Hicrosolymiorum episcopis.

Casterum post Narcissi fugam, ignaris omnibus
ubinam gentium ageret, visum est finitimarum Ec-
clesiarum episcopis alium ejus loco episcopum or-
dinare, Diuum nomine. Qui cum modico tempore
præfuissest, successor ei datus est Germanio : quem
deinde Gordius exceptit. Hujus temporibus Narcis-
sus cum subito quasi redivivus emersisset, a fratri-
bus ut Ecclesiæ administrationem denuo suscipere
rogatus est. Quippe universi multo magis tunc cum
mirabantur : tum ob secessum, tum ob philosophi-
cam vivendi rationem : maxime vero ob præsentem
vindictam qua Deus calumniatores illius afficeret
dignatus fuerat.

212 CAPUT XI.

De Alexandro.

Verum cum propter extremam senectudem ministerium suum obire amplius non posset, superdictum Alexandrum alterius Ecclesiæ episcopum divina dispensatio per revelationem quondam que illi in somnis apparuerat, ad participandum cum Narciso sacerdotis officium evocavit. Hac igitur visione tanquam divino admonitus oraculo Alexander, cum ex Cappadocia in qua primum episcopus fuerat ordinatus, Hierosolyma profectus fuisse, tum orandi, tum locorum visendorum gratia: fratres illius Ecclesiæ humanissime eum excipientes, reverti postulæ in patriam non siterunt. Alio quippe revelatio etiam ipsis per somnum visa fuerat; et vox quædam evidentissima ab iis qui sanctitate inter ipsos eminebant, audita. Significabat enim ipsis ut extra portas civitatis egressi, destinatum sibi a Deo episcopum susciperent. Quod cum illi consenserent,

Dleniter emendare, dummodo id citra periculum sententiae et cum iudicio fiat.

(65) *Μετι κοινῆς τῷ εἰσινότω... γράψῃ.*
Hieronymus in Catalogo et Nicephorus ipsum quoque Narcissum huic rei consensisse scribunt, quod procul dubio verum est. Invito enim episcopo adjutor dari non potest. Porro in hac Alexandri electione, duo contra eccle iasticam regulam admissa sunt. Primum, quod ab uno episcopatu Alexander ad alium translatus est; alterum, quod superstiti episcopo adjutor et coepiscopus est adjunctus. Atque hoc primum exemplum occurrit coadjutorum episcoporum. Quod licet postea velutina fuerit in concilio Sardicensi, in fallor, nihilominus identidem in Ecclesia usurpatum est. Porro Christophorus hunc locum aliter interponxit, et post vocem πράξεως, virgulam apposuit, contra scriptorum codicem auctoritatem.

Ientibus vicinarum Ecclesiarum episcopis fecissent, ut manere deinceps eum apud se coegerunt. Sane idem Alexander in suis ad Antinoitas epistolis quæ etiamnum exstant, episcopatus quem cum Narciso collega gessit, meminuit his verbis quæ ad calcem epistolæ leguntur: « Salutat vos Narcissus, qui ante me episcopalem hujus Ecclesiae sedem tenuit, et qui nunc mihi conjunctus est in orationibus, annos natum sexdecim supra centum; hortaturque vos mecum ut idein omnes sentiat. » Et haec quidem sic gesta sunt. Antiochiae vero Serapione mortuo, episcopatum Ecclesiae suscepit Asclepiades, qui persecutionis tempore fidem Christi confessus, maximam gloriam retulerat. Hujus ordinationis mentionem facit Alexander in epistola ad Antiochenes his verbis: « Alexander servus Dei, et vincitus Jesu Christi, beatissimum Antiochenium Ecclesiae in Dominum salutem. Expedita mihi ac levia vincula Deus efficit custodiæ meæ tempore, postquam comperi Asclepiadem virum fidei merito maxime idoneum, sanctissimam Ecclesiae vestram episcopatum divina Providentia suscepisse. » Hanc autem epistolam Clementi se perferendam dedisse **213** significat, sub finem ita scribens: « Porro has litteras, inquit, domini fratres, per beatum presbyterum Clementem ad vos misi, virum virtute præditum et probatum, quem vos et nos tam et amplius cognoscetis. Qui quidem Dei nutu ac providentia dum hic apud nos præsens esset, Ecclesiam Christi et confirmavit et magnopere auxit. »

CAPUT XII.

De Serapione et ejus qui exstant libris.

Porro Serapionis multa quidem alia doctrinæ monumenta penes alios extare credibile est. Ea tamen ad nos duntaxat pervenerunt, quæ scriptis

(66) Ἐπὶ τέλει γράφω τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς. In tribus codicibus Maz., Med. et Fuk. deest vox αὐτῆς, quam prorsus superfluum existimo.

(67) Συνεξεταζόμενος μοι διὰ τῶν εὐχῶν. Pesime hunc locum verterunt Rufinus et Christophorus. Reecte autem Hieronymus, licet non ad verbum, interpretatur hoc modo: *Salutat vos Narcissus, qui ante me hic tenuit episcopalem locum, et nunc mecum eundem orationibus regit.* Ille enim sibi vult Alexander, Narcissum in orationibus duntaxat, non in reliquo episcopali munere, sibi collegam fuisse. Quocire addit, eundem Narcissum annos centum ac sedecim natum esse. Ex quibus apparet, Alexandrum non tam adjutorem quam episcopam in locum Narcissi, utpote iam decrepiti, factum fuisse; Narcissum vero nudum nomen episcopi atque honorem retinuisse.

(68) Ομολως ἐμοὶ ὀμοχρονῆσαι. Ita Med., Maz., Fuk. et Niciphorus, rectius procul dubio quam vulg., ϕρονῆσαι, ut ex Rufini et Hieronymi interpretatione convincitur.

(69) Κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρκτῆς. Hanc epistolam scripsit Alexander servente adhuc persecutione, eum esset in vinculis, neandum ad episcopatum Hierosolymorum ascitus, ut ex his verbis apparet. Hinc est, quod in inscriptione epistole appellat se *vincitum Iesu Christi*. Ex quo consicitur, male in *Chronico Eu. ebii Asclepiadi ordinacionem conferri in annum primum Antonini Caracalæ. Nam Asclepiadi ordinatio contigit eodem tempore quo Alexander*

A ζονται. Μνημονεύει γέ τοι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος ἐν λόισι ἐπιστολαῖς ταῖς πρὸς Ἀντιοχίας εἰσὶ τοι νῦν παρ' ἡμῖν σωζομέναις, τῆς Ναρκίσσου σὺν αὐτῷ προεδρίᾳ, ταῦτα κατὰ λέξιν ἐπὶ τέλει γράψων τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς (66). « Ἀσπάζεται διὰς Νάρκισσος ὁ πρὸς ἑμοῦ διέπων τὸν τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐνθάδε, καὶ νῦν συνεχεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν (67), ἔκατὸν δεκαέξι ἐπη τυνκώς, παρακαλῶν ὑμᾶς διὰς ἑμοὺς ἐμοὶ διαφρονῆσαι (68). » Καὶ ταῦτα μὲν οὖτως εἴχε. Τῆς δὲ κατ' Ἀντιοχίαν Ἐκκλησίας, Σεραπιῶνος ἀναπαυσαμένου, τὴν ἐπισκοπήν διαδέχεται Ἀσκληπιάδης, ἐν ταῖς κατὰ τὸν διαιργόν διμολογίαις διαπρέψας καὶ αὐτὸς. Μέμνηται καὶ τῆς τούτου καταστάσεως, Ἀλέξανδρος, Ἀντιοχέων γράψων ὡδε· « Ἀλέξανδρος, δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων Ἐκκλησίᾳ ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐλαχρό μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ διὰ Κύριος ἐποίησε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρκτῆς (69), πυθομένιον τῆς ἀγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτιθεότατον κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς (70) ἀγκεχειριζόμενον. » Ταῦτη δὲ τὴν ἐπιστολὴν σημαίνει διὰ Κλήμεντος ἀπεσταλκέναι, πρὸς τῷ τέλει τοῦτον γράψων τὸν τρόπον. « Ταῦτα δὲ ὑμῖν, Κύριοι μου ἀδελφοί, τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου (71), ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου, ἐν ᾧτε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνωσθεῖτε. «Ος καὶ ἐνθάδε παρὼν κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ ἐπισκοπήν τοῦ Δεσπότου, ἐπεστήριξέ τε καὶ τῆς τε τὴν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησίαν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.

Περὶ Σαραπιῶνος καὶ τῶν φερομέρων αὐτοῦ λόγων (Nic. II. E. v. 3).

Τοῦ δὲ Σαραπιῶνος (72) τῆς περὶ λόγους ἀστήσεως, καὶ ἄλλα μὲν εἰκὸς σώζεσθαι: παρ' ἐπέροις ὑπομνήματα, εἰς ἥμας δὲ μόνα κατῆλθε τὰ πρὸς δομήν (73)

ob Christiani nominis confessionem in carcere conjectus est. Id autem accidisse principatu Severi ipse Eusebius testatur in *Chronico*.

(70) Κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς. Recetius Nicophorus, κατ' ἀξίαν τῆς πίστεως, τὴν ἐπισκοπήν ἀγκεχειριζόμενον. Quod sive ex libro, sive ex conjectura Nicophorus ediderit, omnino problemi videtur.

(71) Διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου. De Clemente Alexandrino hic loqui Alexandrum putavit Hieronymus in *Catalogo*. Certe Clemens Alexandrinus usque ad Severi tempora vitam produxit, et in his regionibus peregrinatus est, ut ipsem testatur in libro *i Stromatei*. Sed et Alexandri episcopi familiaris fuit; cui etiam librum dicavit *De ecclesiastica regula, seu adversus Judæos*, ut scribit Eusebius *infra cap. 43*. Paulo post nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent τὴν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησίαν, sicut legit etiam Hieronymus.

(72) Vulg. Τοῦ μέροντος Σαραπιῶνος. Ita codd. Maz., et Med., quoniam etiam legitur in Fuketiano. Serapionis nomen Graeci per aefferre solent, quippe cum et Σάραπιν dicant, quem Latini *Serapin*. Nec aliter unquam scribitur in codicibus Maz., Med. et Fuk.

(73) Πρὸς Δεμονῖνον. Sic legunt Maz., Med. et Fuk. Vulg. Δόμνον. Honorius Augustodunensis et Trithemius habent *ad Dominionem*.

τικαπεπτωκότα τινά παρὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ κατέρδυ ἀπὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐπὶ τὴν Ἰουδαικήν ἔθελοθρητικέσιν, καὶ τὰ πόδες Πόντιον καὶ Καρικὸν ἐκκλησιαστικούς ἄνδρας, καὶ δλλαι πρὸς ἑτέρους ἐπιστολαῖς· ἑτερής τε συντεταγμένος αὐτῷ λόγος περὶ τοῦ λεγομένου κατὰ Πέτρον Εὐαγγελίου· ὃν πεποίηται ἀπελέγχων τὰ ψεύδων ἐν αὐτῷ εἰρημένα, διὰ τινας ἐν τῇ κατὰ Ρωσὸν (74) παροικίᾳ προφάσει τῆς εἰρημένης γραφῆς εἰς ἑτεροδίξους διδικταλίας ἀποκείλαντας. Ἀρχ' ἡς εὐλογογραφήσεις παραθέσθαι λέξεις, διὸ ὃν ἣν εἶχε περὶ τοῦ βιβλίου γνώμην προτιθησιν οὕτω γράφων· « Ήμεῖς γάρ, ἀδελφοί, καὶ Πέτρον καὶ τοὺς ἄλλους ἀποστόλους ἀποδεχθεῖτε μεθαὶ ως Χριστὸν· τὰ δὲ δύναματι (75) αὐτῶν ψευδεπιγραφά ως, ἐμπειροὶ παρατούμεθα, γινώσκοντες δτι τὰ τοιαῦτα οὐ παρελάθομεν. Ἐγώ γάρ γενθενος παρ' ὑμῖν, ὑπενδουν τοὺς πάντας δρθῆ πίστει προτερέοσθαι. Καὶ μὴ διελθὼν τὸ ὑπ' αὐτῶν προφερόμενον δύναματι Πέτρου Εὐαγγελίου, εἰπον· δτι ει τοῦτο ἐστι μόνον τὸ δικοῦν ὑμῖν παρέχειν μικροψυχίαν, ἀναγινωσκέσθω. Νῦν δὲ μαθῶν δτι αἱρέσει τινὶ δ νοῦς αὐτῶν ἐνεψύλευεν ἐκ τῶν λεχθέντων μοι, επουδάτω πάλιν γενέσθαι πρὸς ὑμᾶς, ὥστε, ἀδελφοί, προσδοκάτε με ἐν τάχει. Ήμεῖς δὲ, ἀδελφοί, καταλαβθείνεις, ἀποίκις ἡν αἱρέσεως ὁ Μαρκιανὸς (76), καὶ ἐστῶ τὴν γνωτιοῦτο μὴ νοῦν ἀλλαῖς, & μαθήσεσθε (77) ἐξ ὃν ὑμῖν ἐγράψῃ. Ἐδυνήθημεν γάρ παρ' ἀλλων τῶν ἀσκητάντων αὐτὸν τὸ Εὐαγγέλιον, τουτέστι παρὰ τῶν διαδόχων τῶν κατερχαμένων αὐτοῦ, οὓς Δοκητὰς καλοῦμεν, (τὰ γάρ πλείονα φρονήματα, ἐκείνων ἐστὶ τῆς διδασκαλίας), γρηγορεῖνοι (78) παρ' αὐτῶν, διελθεῖν, καὶ εὑρεῖν τὰ μὲν πλεῖστα τοῦ δρθοῦ λόγου τοῦ Σωτῆρος, τινὰ δὲ πρωτοδεσταλμένα, & καὶ ὑπετάξαμεν ὑμῖν. » Καὶ ταῦτα μὲν τὰ Σαραπίωνος.

illo Evangelio cum recta Servatoris nostri fide consentire, quae et vestra causa subjecimus. Atque hæc de Serapionis libris.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ^{ου}.

Περὶ τῶν Κλήμεντος ειναιγραμμάτων
(Nic. H.E. IV, 53).

Τοῦ δὲ Κλήμεντος Στρωμάτεις οἱ πάντες διτὸ

A ad Dominum quemdam qui persecutionis tempore a fide Christi ad Judeorum superstitionem descivit; item illa quæ ad Pontium et Caricum ecclesiasticos viros exaravit; alio quoque ad alios epistole. Præterea liber *De Evangelio Petri*, quæ in eo falsa erant coarguens. Quem quidem librum compositum in gratiam quorundam ex Rhossensi parœcia, qui occasione illius evangelii ad doctrinam a recta fide alienam declinaverant. Nec vero absurdum fuerit pauca quædam verba ex eo libro commemorare, quibus ille quid de isto Evangelio sentiret, exponit in hunc modum: « Nos enim, fratres, inquit, et Petrum et reliquos apostolos, periunde ac Christum ipsum suscipimus. Sed quæ nomen illorum falso inscriptum præferunt, ea nos utpote gnari ac periti repudiamus; quippe qui compertum habeamus eam a majoribus minime accepisse. Ego quidem cum ad vos venissem, existimabam omnes rectæ fidei calleme tenere. Et cum Evangelium illud quod Petri nomine inscriptum ab iis offerebatur, non perlegisse, dixi: si quidem hoc solum est quod simultatem parit inter vos, legatur. Nunc vero cum ex iis quæ nihil dicta sunt, plane perspexerim, quod mens illorum hæresim tunc occultam tegebat, iterum ad vos venire properabo. Proinde, fratres, brevi me exspectate. Cum autem deprehenderim cujus opinionis et sectæ fuerit Marcianus, qui et sibi ipso repugnabat non intelligens quæ diceret, sicut cognoscetis ex iis quæ ad vos scripta sunt. Mutuati enim supradictum evangelium ab iis qui illud didicerant et continua exercitatione versaverant, hoc est a successoribus 214 eorum qui Marciano præiverunt, quos Δοκητὰς vocamus (quippe ex horum schola plerique illius opiniones fluxere) legendi copiam nacti sumus: et deprehendimus multa quidem in

C

illico Evangelio cum recta Servatoris nostri fide consentire, quae et vestra causa subjecimus. Atque hæc de Serapionis libris.

CAPUT XIII.

De Clementis operibus.

Quod vero ad Clementem attinet, exstant ejus

quæ contrixerat ipsi, antequam duceret Mariam.

(76) Μαρκιανὸς καὶ. Scribendum videut Mæzziāνδς, ὡς καὶ, etc., atque ita legerunt Rusticus et Musculus. Sed Christophorus videtur legisse καὶ ὡς, etc. Savilius in libro suo emendavit καὶ πῶς ἐστῶ τὴν γνωτιοῦτο.

(77) Α μαθήσεσθε. Codd. Maz., Med. et Fuk. primam vocem non agnoscent.

(78) Χρησάμενοι. Idem est quod μνωνι, vel commodato usi. Ait enim Scarpio se Evangelium illud Petri commodatum accepisse a successoribus quorundam hæreticorum qui Δοκηταὶ dicebantur, quorum hæresim sectabatur Marcianus. Nihil hoc loco viderunt interpretes. De Docetis hæreticis qui Christum non vere, sed opinione tantum incarnatum passumque esse dicebant, Clemens Alexandrinus in lib. viii Stromatei, et Theodoretus in libro Divinorum decretorum, cap. 12. Hujus sectæ princeps fuit Julius Cassianus, ut docet Clemens in lib. iii. De his Methodius in Convivio, pag. 410, ὡς ὁ Ἀρτεμίδης καὶ οἱ δοκηταὶ αὐτὸν ἀποργάμενοι περικύλλοι. V. de P. Hallorium in Vita Serapionis.

octo Στρωματῶν libri, quos ipse sic inscripsit: *Titi Flavii Clementis de vera philosophia commentariorum qui ad scientiam pertinent Στρωματεῖς.* Sunt et alii totidem ejus libri *'Υποτυπώσεων* titulo inscripti, hoc est *Institutionum*, in quibus Pantænum magistrum suum nominatum appellat, quæcumque ille a majoribus accepisset et traditiones quas posteris reliquisset expenens. Exstat etiam ejus liber ad gentiles exhortationem continens. Præterea tres communis *Pædagogi* titulo comprehensi; alius item liber sic inscriptus: *Quis sit inter dixites qui salutem consequatur.* Et opusculum *De Pascha*, et disputations *De jejunio*; item *De obrectatione*. Est etiam *Exhortatio ad patientiam*, scripta ad neophytes. Denique liber ille qui *Ecclesiastica Regula* inscribitur, seu *Adversus eos qui errores Judæorum sequuntur*, quem quidem Alexandro supradicto episcopo nuncupavit. Porro in Στρωματῶν libris, non solum ex sacris litteris plurimos insternit flosculos, verum etiam ex gentilium libris si quid forte ab illis com mode dictum est commemorat; varias Græcorum simul ac barbarorum explicans opiniones, quæ apud multos illorum leguntur: falsa quoque hæresiar charum sloganata coarguens. Ad hæc multiplices recenset historias, uberrimam nobis promiscuæ eruditio nis material subministrans. His omnibus philosophorum quoque opiniones intermiscevit. Proinde admodum argumento convenientem Στρωματῶν titulum libris suis indidit. In iisdem libris assert testimonia Scripturarum quæ a nonnullis repudiantur, nempe ex Sapientia Salomonis, et ex ea quæ dicitur Sapientia Jesu filii Sirac: item ex Epistola ad Hebreos, et ex Clementis ac Barnabæ Judæaque Epistolis. Sed et Tatiani librum **215** *Adversus gentes*, et Cassianum quemdam commemorat qui de temporum ordine conscripsit. Præterea Philonis et

A πάρ' ἡμῖν σώζονται, οὓς καὶ τοιαύτης ἡξίωσε προγραφῆς (79). Τίτου Φλαυλου Κλήμεντος τῶν κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφοὺς γνωστικῶν ὑπομνημάτων Στρωματεῖς (80). Ισάριθμοι τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι Υποτυπώσεων αὐτοῦ λόγοι, ἐν οἷς δύναται ὡς διδασκάλου τοῦ Πανταλοῦ μνημονεύει, ἐκδοχάς (81) τε αὐτοῦ γράψων καὶ παραδόσεις ἐκτιθέμενος. "Εστι δὲ αὐτῷ καὶ πρὸς Ἐλλήνας Λόγος ὁ προτρεπτικός, τρεῖς τε οἱ τοῦ ἐπιγεγραμμένου Παδαγωγοῦ. Καὶ Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος, οὗτος ἐπιγραφὴς ἔτερος αὐτοῦ λόγος: τό τε Περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα, καὶ διαλέξεις Περὶ ιησείας. Καὶ Περὶ καταλαλίας, καὶ ὁ Προτρεπτικός εἰς ὑπερμοήν ἢ πρὸς τοὺς (82) νεωτέρας βεβαπισμένους. Καὶ ὁ ἐπιγεγραμμένος Καρὸς ἐκκλησιαστικός, ἢ πρὸς τοὺς Ἰουδαῖοντας, δν Ἀλεξανδρῷ τῷ δεδηλωμένῳ ἐπιτρόπῳ ἀνατέθεικεν. Ἐν μὲν οὖν τοῖς Στρωματεῦσιν οὐ μόνον τῆς θελας κατάστρωσιν πεποίηται Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Ἐλλήσιν, εἰ τι δρι ωρέλιμον ἐδόκει αὐτοῖς εἰρῆσθαι, μνημονεύει, τῶν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς δογμάτων, τὰ Ἐλλήνων ὄμοι καὶ τὰ βαρβάρων ἀναπτύσσων. Καὶ Εἰ τὰς τῶν αἰεισταρχῶν φευδοδοξίας ειδύνων, ιστορίαν τε πολλὴν ἔξαπλοι, ὑπόθεσιν ἡμῖν πολυμαθοῦς παρέχων παιδεῖας· τούτοις ἀπασι καταμίγνυσι: καὶ τὰ φιλοσοφῶν δύγματα. "Οθεν εἰκότως κατάλληλον τῇ ὑποθέσει καὶ τὴν προγραφὴν τῶν Στρωματέων πεποίηται. Κέχρηται δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν ἀντιεγομένων Γραφῶν μαρτυρίαις, τῆς τε λεγομένης Σολομῶντος Σορίας, καὶ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σιράχ, καὶ τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς, τῆς τε Βαρνάβα καὶ Κλήμεντος καὶ Ἰούδα. Μνημονεύει τε τοῦ πρὸς Ἐλλήνας Τατιανοῦ λόγου, καὶ Καστανοῦ, ὡς καὶ αὐτοῦ (83) χρονογραφίαν πεποιημένου. Εἴτι μὴν Φίλινος καὶ Ἀριστοβόλου (84), Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων συγγραφέων, ὡς ἀν-

(79) Vulg. ἡξίωσε περιγραφῆς. In codd. Regio, Maz., Med., Fuk. et Saviliiano legitur προγραφῆς, Rectius. Idem est ac si dixisset ἐπιγραφῆς. Idem vocabulum repeatit infra in hoc capite.

(80) Στρωματεῖς. Rutilius interpretatur *opus rarie contextum*, non male, ut equidem censeo. Sic Plutarchus Στρωματεῖς historicos et poeticos scripsera, qui in indice librorum ejus recensentur. Sed et Origenes Clementis exemplo libros postea sic inscriptos elucubravit. Certe Eusebius ob multiplicem rerum varietatem ita inscriptos fuisse hos libros tractat in sequentibus, ubi etiam κατάστρωσιν πεποίηται dicit, alludens ad titulum librorum: Porro hi Clementis libri adeo celebres existenterunt, ut ab iis Clemens ipse *Stromatus cognominatus* sit. Ita Theodoreetus in libris *Hæreticarum fabularum*, Georgius Syncellus in *Chronico* et Nicephorus Callistus eum cognominant.

(81) ἐκδοχάς. Langus dictata vertit; Musculus, ad verbum, *exceptiones*; Rutilius vero, *expositiones*; Christophorus *commentarios in sacras Scripturas* interpretatur. Scilicet nullus eorum proprietatem hujus vocis intellexit. ἐκδοχά sunt sensus et interpretationes sacrae Scripturae. Utitur hac voce Origenes in lib. iv *De principiis*, cap. 2, ubi de duplice sensu sacrarum Scripturarum loquitur, literali scilicet ac spirituali. Ac primum quidem sensum seu intellectum, ait prodesse simplicioribus, ἀπὸ μὲν

οὗν τῆς πρώτης ἐκδοχῆς καὶ κατὰ τοῦτο ὀφελούστε: δι τούτην διασθατι, μαρτυρεῖ τὰ πλήθη, etc.; et paulo post διῆγησιν εἰ ἐμριγνεῖν pro eodem usurpat. Methodius quoque in libro *De resurrectione* ita usurpat apud Epiphaniūm, pag. 555, et Dionysius Alexandrinus apud Eusebium in libro vii, pag. 273 editionis nostræ. Porro de libris Clementis *Hypotheseon* vide omniuo que notavi supra ad caput 11 lib. v. Rutilius hoc loco *informationum seu dispositionum* libros interpretatur.

(82) Προτρεπτικός εἰς ὑπομοήν ἢ πρὸς τούς, etc. Dudum conjecteram sic legendum et ita in codice Regio scriptum postea inveni. In codd. tamen Maz., Med. et Fuk. legitur εἰς ὑπομοήν, ἢ πρὸς τούς, etc., quonodo legitur apud Nicephorūm. Script. vulg., πρὸς ὑπομοήν εἰς τούς, etc. Vulg. πρὸς ὑπομοήν εἰς τούς, etc. Fuit igitur duplex titulus huius libri. At Rutilius et Christopheronus duos libros fecerunt.

(83) Οὓς καὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum qui et ipsa de temporum ratione scripsit. His autem verbis induxit Rutilius, non Cassianum modo, sed etiam Tatianum *Chronica* scripsisse existimavit. Quod tamen verum non puto.

(84) Ἀριστοβόλου. Nostri codices omnes et Nicephorus habent Ἀριστοβόλου. Illic est Aristobulus philosophus Peripateticus, qui ad Ptolemaeum Philometoreum libros explanationum legis Mosaicæ scripsi-

τούτων ἀπάντων ἐγγράφως πρεσβύτερον τῆς παρ' Ἑλλησιν ἀρχαιογονίας Μωυσέα τε καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων γένος ἀποδεξάντων. Καὶ ὅλης δὲ πλείστης χορτομαθείας ἔμπλεον οἱ δηλούμενοι τυγχάνουσι τοῦ ἀνδρὸς λόγοι, ὃν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ἑαυτοῦ δηλοῖ, ὡς Ἐγγιστα τῆς τῶν ἀποστόλων γενομένου διαδοχῆς. Ὅπεις σχείται δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ εἰς τὴν Γένεσιν ὑπομνηματιεῖσθαι. Καὶ ἐν τῷ λόγῳ δὲ αὐτοῦ τῷ περὶ τοῦ Πάσχα ἐκβιασθῆναι ὁμολογεῖ πρὸς τῶν ἑταίρων, ὃς ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων πρεσβύτερων ἀκήκοως παραδόσεις, γραψῆ τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι. Μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελίτωνος καὶ Ελρηναίου, καὶ τινῶν ἑτέρων, ὃν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται.

Melitonis et Irenaei, et aliquot aliorum, quorum etiam enarrationes in medium adducit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'. Οχεσων ἐμημδρευσε γραφῶν (Nic. H. E. v. 2).

Ἐν δὲ ταῖς Ὑποτυπώσεσι, ἔυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου Γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποιηται διηγήσεις (85), μηδὲ τὰς ἀντιλεγομένας (86) πιρελθών· τὴν Τούδα λέγω καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς (87) ἐπιστολὰς, τὴν τε Βαρνάβα καὶ τὴν Πέτρου λεγομένην Ἀποκαλύψιν (88). Καὶ τὴν τρὸς Ἐβραίους δὲ ἐπιστολὴν, Παῦλον μὲν εἶνα φησι, γεγράφθαι δὲ Ἐβραίοις Ἐβραϊκῇ φωνῇ. Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα, ἐκδοῦναι τοῖς Ἑλλησιν. Οθεν τὸν αὐτὸν χρώτα εὑρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἐρμηνείαν ταῦτης τε τῆς ἐπιστολῆς, καὶ τῶν Πράξεων· μὴ προγράφθαι δὲ τὸ, Παῦλος ἀπόστολος (89), εἰ-

psit, ut tradit Eusebius in *Chronico*. Ex his fragmentum asserti Eusebius in lib. viii *Præparationis*. Eiusdem meminit Origenes in libro iv *Contra Celsum*, pag. 204.

(85) Ἐπιτετμένας... διηγήσεις. *Languis* veritatis compendiosam enumerationem; *Musculus* vero, *contractas explicationes*. Atque ita tere Christophorus nus. Rulinus quoque qui libros illos Clementis aut legerat, aut legere potuerat, ita interpretatur. In libris vero Hypotyposon, id est informationum, ut breviter dicam universam pariter dirinam Scripturam compendiosis dissertationibus explicavit. Διηγήσεις igitur idem est quod ἐξηγήσεις vel διεξηγήσεις. Photius certe in *Bibliotheca* de illis Clementis libris loquens, eo verbo uitetur: Αἱ μὲν ὧν Ὑποτυπώσεις διαλαμβάνουσι περὶ φριτῶν τινῶν τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Νέας Γραφῆς, ὃν καὶ χεφαλαιῶδῶς, ὡς δῆθεν, ἐξηγήσοντες τε καὶ ἐρμηνείαν ποιεῖται. Infra cap. 18 διηγούμενος ποιεῖται pro ἐξηγούμενος. Et apud Origenem in lib. iv *contra Celsum* de Numinio. Et in *Philocalia* capite 1 et alibi sacerdissime.

(86) Τὰς ἀντιλεγομένας. Male Rusinus vertit *apocrypha*. Magnum enim discrimen est inter apocryphos libros; et eos quorum ambigua est inter scriptores auctoritatis. Nam apocryphi palam falsi sunt et ab hereticis ut plurimum conficiuntur. Eusebius in lib. iv, cap. 22, de Hegesippo: Καὶ περὶ τῶν λεγομένων γε ἀποκρύπτων διαλαμβάνων, ἐπὶ τῶν αὐτοῦ χρόνων πρόστιν αἱρετικῶν ἀναπεπλάσθαι τινὰ τούτων ιστορεῖ. Hieronymus in lib. ii *Adversus Rufinum*: *Apocrypha*, inquit, *Ecclesia non recipit*. Libri vero ἀντιλεγόμενοι a quibusdam veri, a quibusdam pro falsis habiti sunt. Inter ἀντιλεγομένας scripturas Eusebius tum hoc loco, tam in praecedenti capite recenset Epistolam Judæ et reliquias alias catholicas; item Epistolam Barnabæ, quas tamen nemo inter apocryphas scripturas meritū recensuerit. *Apocalypse* quidem Petri inter apocryphos libros censeri posse nou-

Aristobuli, Josephi, Demetrii atque Eupolemi Ju-dæorum historiæ scriptorum mentionem facit, utpote qui Mosem ac Judæorum gentem omni Græcorum antiquitate velutiorum esse, scriptis suis probaverint. Varia quoque utilissimæ eruditiois copia referti sunt supradicti auctoris illius libri. In quorum primo de seipso loquens, primis apostolorum successoribus proximum se suisse testatur. Pollicetur in iisdem libris scripturum se commentarios in Genesim. In libro vero quem *De Pascha* compositum, coactum se affirmat a familiaribus suis, ut traditiones quas ab antiquioribus presbyteris accepérat scriptas posteris mandaret. Meminit in eodem opusculo etiam enarrationes in medium adducit.

B

CAPUT XIV. Quorum Scriptura librorum idem Clemens meminerit.

Idem in libris Ὑποτυπώσεων omnium, ut uno verbo dicam, utriusque Testamenti Scripturarum compendiosam instituit enarrationem; ne illis quidem prætermisssis Scripturis de quibus inter multos ambiguitur: Judæ Epistolam et Barnabæ, ac reliquas catholicas Epistolas intelligo, et Revelationem quæ dicitur Petri. Epistolam autem ad Hebreos Pauli quidem esse affirmat, sed Ἰεραπολιτικῷ sermone utpote ad Hebreos primum scriptam fuisse: Lucam vero eamdem Græco sermone studiose interpretatum, Græcis hominibus edidisse. Quare in ea Epistola et in Actibus apostolorum eundem dictionis colorem

dissitetur, cum Hieronymus in Catalogo diserte affirmet, librum hunc inter apocryphas scripturas reputari. Verum libri illi quos supra memoravi, non sunt hujusmodi. Cyrilus tamen Hierosolymitanus catechesi 4, apocryphos libros cum dubiis videtur confundere. Duo namque genera facit librorum sacrorum: alios ait esse ὁμολογουμένους, alios ἀμφιβολομένους, quos apocryphos etiam appellant.

(87) Καὶ τὰς λοιπὰς καθολικὰς. Codd. Maz., Med. et Fuk. votem λοιπάς addunt quæ in Vulg. deest. Porro Catholicæ dictæ videntur Epistole, quod non ad certas personas aut urbes et provincias scriptæ sint, sed pleræque ad gentes integras, et ad universam Ecclesiam Dei. Sic Themison quidam ex Montani sectatoribus, ausus est aliquando catholicam epistolam instar Apostoli scribere ad universas Ecclesias, ut scribit Apollonius apud Eusebium in lib. v. Epistolas quoque Dionysii Corinthiorum episcopi catholicas vocat Eusebius in lib. iv, quæ scriptæ erant ad civitates.

(88) Τὴν Πέτρου Ἀποκαλύψιν. In excerptis D ex Theodoto, quæ post Clementis *Syrmatateis* edita sunt, citatur *Apocalypse Petri* pag. 348 editionis Commenlini; item *Kivouma* seu *Prædicatio*, pag. 350. Ex quo apparet verissimum esse id, quod supra adnotavi ad cap. 11, lib. v, haec ex epista nilii esse aliud quam fragmentum *Hypotyposon* Clementis.

(89) Μὴ προγράψθαι δὲ τὸ, Παῦλος ἀπόστολος. Idem scribit Hieronymus in cap. 1 *Epistolæ Pauli ad Galatas*, et in Epistola ad Hebreos ait, propterea Paulum solita consuetudine, nec nomine suum, nec apostoli vocabulum præposuisse, quia de Christo erat dicturus: *Habentes ergo principem sacerdotum, apostolum confessionis nostræ Jesum*: nec fuisse congruum, ut ubi Christus apostolus diceretur.

reperiri. Hanc vero inscriptionem Paulus apostolus recte atque ordine omissam fuisse observat. Cum enim Hebreis scribebat qui sinistram de ipso opinionem multo ante combiberant, ipsumque suspectum habebant: prudenti consilio usus, illos asterrere statim ab initio apposita nominis sui inscriptione noluit. Deinde aliquanto post his ultir verbis: « Jam vero, sicut beatus dicebat presbyter, quando quidem dominus omnipotens Dei apostolus ad Hebreos missus fuerat, præ modestia Paulus, utpote qui ad gentes erat directus, Hebraeorum apostolum se minime **216** inscribit, tum ob suam erga Dominum reverentiam, tum quod ex abundanti ad Hebreos ipse gentium præco et apostolus scribebat. » Sed et in iisdem libris Clemens traditionem quamdam de ordine Evangeliorum quam a vetustioribus presbyteris acceperat, refert in hunc modum. « Dicebat ex Evangelii, prius scripta esse illa quæ seriem generis Dominicæ continent. Marci autem Evangelium ex hujusmodi occasione scriptum fuisse. Cum Petrus in urbe Roma verbum Dei publice prædicasset, et Spiritu sancto afflatus Evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum jamdudum sectatus fuisse, et dicta ejus memoria teneret, ut quæ ab apostolo prædicata erant conscriberet. Marcus igitur Evangelium composuit, iisque qui illud ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus compisset, nec prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Joannes, omnium postremus, cum videret in aliorum Evangeliorum ea quæ ad corpus Christi pertinent tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus spiritale Evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit. » Haec enim Clemens. Porro Alexander is de quo superius diximus, in quædam ad Origenem epistola, Clementis simul ac Pantæni tanquam familiarium suorum mentionem facit his verbis: « Hæc enim Dei voluntas fuit, ut nosti, quo amicitia nostra jam inde a majib; inchoata, sacra atque inviolata maneret, imo serventior ac

(90) *Προγεγράψθαι Εἰλέγετο*. In codd. Maz., Med. et Fuk. προγεγράψθαι ἐλέγετο. Sed ἔλεγεν rectius scribitur.

(91) *Περίφρωσεν*. Pro hac voce Nicephorus substituit ē τοῦ πολλοῦ, et cum sequenti verbo coniunctit hoc modo, καὶ ἐξ πολλοῦ μεμνημένον.

(92) *Προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι*. Ita legitur in omnibus libris, et apud Nicephorum. Christophorus tamen audacter mutavit, quia scilicet evangelicæ auctoritatib; hæc adversari videbantur. Sed et Eusebius ipse id alter retilit supra in lib. II, cap. 44. Illic enim diserte scribit, Petrum cum Evangelium rogatu fratrum qui Romæ erant, a Marco conscriptum esse didicisset, propenso illorum studio magnopere delectatum esse, et Evangelium illud prout ipsi revelatum fuerat confirmasse, anxisseque ut in Ecclesiis legeretur; idque ita relatum esse scribit a Clemente in lib. VI *Hypotyposeson*, cui subscriptit Papias Hieropolitanus. Illic vero Clementis verba ex eodem libro referens Eusebius, aliter eum loquentem inducit. Verum si rem attentius consider-

A κότως. « Ἐβραῖοις γάρ φησιν ἐπιστέλλων, περάτηψιν εἰληφόσι κατ' αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύουσιν αὐτὸν, συνετῶς πάντα οὐκ ἐν ἀρχῇ ἀπέστρεψεν αὐτὸν τὸ διορισθεῖς. Εἰτε ὑποδῆς ἐπιλέγει. » « Ήδη δὲ ὡς δι μακάριοις ἔλεγε πρεσβύτερος, ἐπειδὴ δι Κύριος ἀπεστάλης ὁ τοῦ Παντοκράτορος, ἀπεστάλη πρὸς Ἐβραίους, διὰ μετριότητα ὁ Ιακὼς, ὡς ἂν εἰς τὰ Εθνα ἀπεστάλημένος, οὐκ ἐγγράψει ἐκατὸν Ἐβραίων ἀπόστολον, διά τε τὴν πρὸς τὸν Κύριον τιμὴν, διά τε τὸ ἐκ περιουσίας καὶ τοῖς; « Ἐβραῖοις ἐπιστέλλειν, ἐθνῶν κήρυκα δυτα καὶ ἀπόστολον. » Λύθις δὲ ἐν τοῖς αὐτοῖς δι Κλήμης βιβλίοις περὶ τῆς τάξεως τῶν Εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθειται, τούτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. « *Προγεγράψθαι Εἰλέγεν* (90) τῶν Εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γνεναλογίας. Τὸ

B δὲ κατὰ Μάρκον, ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκουμενίαν. Τοῦ Πέτρου δημοσίᾳ ἐν Ρώμῃ κηρύξαντος τὸν Λόγον, καὶ Πνεύματος τὸ Εὐαγγέλιον ἔξειπόντος, τοὺς παρόντας πολλοὺς δυτας παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὡς ἀν ἀκολούθους αὐτῷ πόρθωθεν (91) καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα, ποιήσαντα δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ. « Οπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον, προτρεπτικῶς μήτε κωλῦσαι (92) μήτε προτρέψασθαι. Τὸν μέντοι Ιωάννην ἐσχατον συνιδόγτα διτι τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων (93), Πνεύματι θεοφορθέντα, πνευματικὸν ποιῆσαι. Εὐαγγέλιον. » Τοσαῦτα δι Κλήμης. Πάλιν δὲ ὁ δηλωθεὶς Ἀλέξανδρος, τοῦ Κλήμεντος, ἄμα δὲ καὶ τοῦ Παντανοῦ ἐν τινι πρὸς θρηγήντην ἐπιστολῇ μνημονεύει, ὡς δὴ γνωρίμων αὐτῷ τενόμενων τῶν ἀνδρῶν. Γράψει δὲ οὕτως. « Τούτο γάρ καὶ θελήμα θεοῦ, ὡς οἶδας, γέγονεν, ἵνα δὲ ἀπὸ προγόνων ἥμεν φύλα μένη ἀσυλος· μᾶλλον δὲ θερμοτέρα δὲ καὶ βεβαιοτέρα. Πατέρας γάρ ισμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προοδεύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγῳ ἐσόμεθα, Πάντανον τὸν μακάριον ὡς ἀληθῶς καὶ κύριον, καὶ τὸν ιερὸν Κλήμεντα κύριον μου γενόμενον καὶ ὡφελήσαντά με, καὶ εἴ τις ἔτερος τοιοῦτος, δι. ὃν τε ἐγνώρισα τὸν κατὰ πάντα δριστὸν καὶ κύριον μου καὶ ἀδελφόν. » Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα. « Ο γέτοι. Ἀδαμάντιος, καὶ τούτο γάρ ἦν τῷ

C remus, hæc inter se non pugnant. Ait enim Clemens, Petrum cum Evangelium a Marco scriptum editumque esse cognovisset, palam nec veluisse, nec laudasse. Rem igitur tacito consensu comprobavit. Atque ita concilianda sunt hæc duo loca, que Christopherorus inter se pugnare existinavat. Sed et Rutilius cumdem sensum secutus est, cum ita verit: Cumque factum Petrus postmodum cognovisset, licet fieri i sum non jussicerit, tamen factum non prohibuit. Non potuit melius exprimi Clementis locus. Porro in Graeco scribendum videtur προφανῶς, non autem προτρεπτικῶς. Fortasse autem Papias aperiūtus locutus fuerat quam Clemens, et Marci Evangelium a Petro confirmatum fuisse dixerat.

(95) *Προτραπέντα ὑπὸ τῶν γνωρίμων*. Hieronymus in *Prefatione Commentariorum in Mattheum* de Joanne loquens, sic ait: *Ecclesiastica narrat historia, cum a fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicio jejuno in communis omnes Deum deprecarentur. Quo ex parte, revelatione saturatus, illud proœmum e caelo veniens eructari.*

Ὀριγένει δνομα, Ζεφυρίνου κατὰ τούσδε τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἡγουμένου, ἐπιδημήσαι τῇ Ῥώμῃ (94) καὶ αὐτός που γράψει, λέγων· εὐχάριστος τὴν ἀρχαιοτάτην Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν ιδεῖν· Ενθα οὐ πολὺ διατρίψας, ἐπάνεισιν εἰς τὴν Ἀλεξανδρειαν. Καὶ δὴ τὰ συνήθη τῆς κατηχήσεως ἔνταῦθα μετὰ πάσης ἐπιλήρου σπουδῆς, Δημητρίου τῶν τῆς ἐπισκόπου ἔτι τότε παρορμῶντος αὐτὸν, καὶ μονονούχη ἀντιβολούντος, ἀσκνως τὴν εἰς τοὺς ἀδελφοὺς ὥφελειαν ποιεῖσθαι.

urbem Romanam advenisse scribit, cum sibi in votis suisset, sicut ipse net alicubi dicit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paulisper moratus, Alexandriam rediit. Ubi consuetum catechumenos docendi officium omni studio ac diligentia exercuit: Demetrio civitatis episcopo etiam illum 217 hortante, ac tantum non supplicante ut fratrum utilitati impigre serviret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ Ἡρακλᾶ (Nic. II. E. v, 11).

Ο δ' ὡς ἐαυτὸν ἔώρα μὴ ἐπαρκοῦντα τῇ τῶν θείων βαθυτέρῳ σχολῇ, τῇ τε ἑξετάσει καὶ ἐρμηνείᾳ τῶν ιερῶν Γραμμάτων, καὶ προσέτι τῇ τῶν προσώντων κατηχήσει, μηδὲ ἀναπνεῦσαι συγχωρούντων αὐτῷ, ἐπέρων ἐφ' ἑτέροις ἐξ ἔω καὶ μέχρις ἐσπέρας ἐπὶ τὸ περὶ αὐτῷ διδασκαλεῖν φοιτώντων, διανέμας τὰ πλήθη, τὸν Ἡρακλᾶν τῶν γνωρίμων προκρίνας, ἐν τε τοῖς θείοις σπουδαίον, καὶ ἄλλως δητα λογιώτατον διδόμα καὶ φιλοσοφίας οὐδὲ δύμοιρον, κοινωνὸν καθίστη τῆς κατηχήσεως, τῷ μὲν τὴν πρώτην τῶν διοτι στοιχειούμενων εἰσαγωγὴν ἐπιτρέψας, αὐτῷ δὲ τὴν τῶν ἐν ἔξει φυλάξας ὀχρόσατιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Οπως Ὀριγένης περὶ τὰς θείας ἐσπουδάκει Γραζάς (Nic. II. E. v, 11).

Τοσαύτη δὲ εἰσήγετο τῷ Ὀριγένει τῶν θείων λόγων ἀπηκριθωμένη ἑξέτασις, ὡς καὶ τὴν Ἐβραΐδα γλῶτταν ἐκμαθεῖν, τάς τε παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐμφερομένας πρωτοτύπους αὐτοῖς Ἐβραίων στοιχείοις Γραφάς (95), κτῆμα ἰδεῖν ποιήσασθαι, ἀνιγνεῦσαι τε τὰς τῶν ἑτέρων παρὰ τοὺς Ἐβδομήκοντα τὰς ιερὰς Γραφάς ἡρμηνευκότων ἐκδόσεις· καὶ τινας ἑτέρας παρὰ τὰς καθηματευμένας ἐρμηνείας ἐναλαττούσας, τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου, καὶ Θεοδοτίωνος ἐφευρεῖν, ἃς οὐκ οὔδὲ δύεν ἔχ τινων μυχῶν τὸν πάλαι λανθανούσας χρόνον εἰς φῶς ἀνιγνεύσας προτίγαγεν (96). Ἔφ' ὧν διὰ τὴν ἀδηλότητα, τίνος ἀρετῶν

A firmior redderetur. Patres quippe agnoscimus beatos illos qui viam nobis præiverunt, et quos brevi securi sumus; Pantænum scilicet vere beatum ac dominum meum: et sanctum Clementem dominum item meum qui me plurimum adjuvit: et si quis alius fuit hujusmodi. Per quos tu mihi innotuisti, domine ac frater longe omnium præstantissime. Et haec quidem ita se habent. Adamantius vero (id enim etiam Origeni nomen fuit) Zephyrino per haec tempora Romanam Ecclesiam gubernante, se in urbem Romanam advenisse scribit, sicut ipse net alicubi dicit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paulisper moratus, Alexandriam rediit. Ubi consuetum catechumenos docendi officium omni studio ac diligentia exercuit: Demetrio civitatis episcopo etiam illum 217 hortante, ac tantum non supplicante ut fratrum utilitati impigre serviret.

B

CAPUT XV.

De Heraclia.

Cum autem animadverteret se nequaquam sufficiere ad quietiorem rerum divinarum contemplationem, et ad sacræ Scripturæ scrutationem atque interpretationem, simulque ad institutionem eorum qui ad ipsum accedebant, per quos ne respirare quidem ipsi licebat, cum alii super alios a primo lucis exortu usque ad vesperam scholam ejus frequentarent: divisa omni auditorum multitudo, Heracliam ex familiaribus suis deligens, virum rerum divinarum studiosum, et aliqui doctissimum, nec expertem philosophiæ, in docendi officio scium sibi atque administrum adjunxit. Et huic quidem institutionem eorum qui primis adbuc imbuerentur rudimentis mandavit: sibi vero perfectiores docendos reservavit.

C

CAPUT XVI.

Quantum studium Origenes in ditinis Scripturis collocaverit.

Tantam porro curam ac diligentiam in divinis Scripturis perscrutandis adhibebat Origenes, ut Hebraicam etiam linguam didicerit, et authenticos Scripturarum libros Hebraicis scriptos litteris, qui apud Judæos habitentur, sibi comparaverit: aliorum quoque qui præter Septuaginta interpres sacras Scripturas interpretati sunt, editiones pervestigaverit: nonnullas denique interpretationes a tritis illis et vulgatis Aquilæ scilicet ac Symmachî et Theodotionis diversas repererit. Quas quidem ille ex nescio quibus erutas angulis in quibus jamdum delituerant, primus in lucem produxit. Et cum

D in Vita Plotini id hausisse sibi videtur Baronius, in eo longe fallitur. Neque enim de Origene Adamantio loquitur illic Porphyrius, sed de altero Origeni, Plotini et Herennii condiscipulo, qui ab Origene Adamantio distinguendus est, ut paulo post demonstrabimus.

(95) *Πρωτοτύπους... Γραζάς. Authenticas* verte. Sic enim Latini vocant, ut pluribus exemplis docuit Brissonus in *Lexico*. Porro Eusebius Hebraicos S. Scripturæ codices idecirco authentiicos vocat, non quod revera essent primitivum exemplarum et autographum ab Esdra conscriptum; sed authenticos appellat, comparatione facta cum Graecis editionibus tam Septuaginta interpretationum quam aliorum.

(96) *Ἄλις φῶς ἀριγνεύσας προτίγαγεν.* Hac est verborum collocatio in tribus nostris codicibus

obscurum incomptumque haberet cuiusnam essent auctoris, hoc solum de ipsis adnotavit, alteram quidem a se repartam fuisse Nicopoli juxta Actium: alteram vero in alio quodam loco. Quinetiam in Hexaplis Psalmorum exemplaribus, post insignes illas quatuor editiones cum non quintam modo sed etiam sextam ac septimam apponere versionem, rursus in principio unius notavit inventam illam fuisse Hierichunte in dolio, temporibus Antonini Caracallæ, qui Severi filius fuit. Haec igitur omnes

Maz., Med. et Fuk. Atque ita hunc Eusebii locum citat Suidas in voce Ὀριγένης. Text. vulg., ἀν-
χνεύσας προήγαγεν εἰς φῶς. Amat certe Eusebius
huiusmodi verborum trajectiones, ut ex plurimis
locis ostendi potest. Paulo post nostri codices Maz.,
Med. et Fuk. cum Nicephoro scriptum habent, ἐν
ἐτέρῳ τοιῷδε τόπῳ.

(97) *Ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίῳ Νικοπόλει. In tribus optimis exemplaribus Maz., Med. et Fuk. scriptum inveni πρὸς Ἀκτίον. Atque ita scripsiter Athanasius, seu quis alias auctor *Synopseos sacrarum Scripturarum*: "Εκτη ἐρμηνεία ἔστιν ἡ ἐν πίθοις εὑρεθεῖσα καὶ αὐτὴ κεχρυμμένη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαματας παιδὸς, ἐν Νικοπόλει τῇ πρὸς Ἀκτίον ὑπὸ τοὺς Ὀριγένους γνωρίμων. Nec tamen eam scripturam probo, cum Ἀκτίᾳ Graece dicantur ludi Actiaci: Nicopolis autem ipsa, non a ludi nomen accepit, sed a promontorio ad quod sita erat, appellata fuerit Nicopolis ad Actium.*

(98) *Ἄλλὰ καὶ ἔκτην καὶ ἕβδομην. Lēgo, οὐ μόνον πέμπτην καὶ ἔκτην, ἀλλὰ καὶ ἕβδομην, prorsus necessaria, ut mihi videtur, emendatione. Cum enim antea locutus sit Eusebius de quinta et sexta editione ab Origene reperta, hoc amplius addit, etiam septimam in hexaplis Psalmorum exemplaribus ab Origene positam fuisse. Septuplex igitur fuit Psalmorum editio. Verum cun haec septima editio Psalmos tantum haberet, ideo Origenes titulum editionis suæ, Ἐξαπλῶ scilicet, non immutavit. Porro emendationem et expositionem nostram plane confirmat Joannes Zonaras in *Historia imp.* Sereri ita scribens de Origene: *Kαὶ τῶν ταχας ἐρμηνευχτῶν συναγαγών τὰ συγγράμματα, τῶν Ἐβδομηκοτάδυν δηλαδή, τοῦ τε Ἀκτίου καὶ τοῦ Συμμάχου, καὶ τοῦ Θεοδοτίων, καὶ δύο ἄλλων ἀνωνύμων ἐρμηνέων (τὴν δεῖται γάρ τὰ ἔκτεινας ὀνόματα) ἐφιλοπόνησε τὰ τῶν Ἐξαπλῶν λεγομένων συγγράμματα· ἐν δὲ τοῖς Ψαλμοῖς καὶ ἕβδομης μέμνηται ἐρμηνείας, ὡς ἐν Ἱεριχοὶ εὑρημένης. Id est: Collectis voluminibus eorum qui Scripturas Hebraicas Graece interpretationi fuerant, duorum scilicet ac septuaginta Seniorum, Aquilæ item ac Symmachi, Theodosionis et duorum aliorum, quorum nomina ignorantur, editionem Hexaplorum elaboravit. In Psalmis vero etiam septimam interpretationis meminit, quam Hierichunte repertam esse dicit. Non potest melius scholium afferi ad expositionem Eusebii, quam hic Zonara locus. Sed quod addit Zonaras, septimanu editionem Hierichunte repartam fuisse, id Eusebius aperte non dicit. Epiphanius quidem in libro *De ponderibus*, et Athanasius in *Synopsi* aiunt quintam editionem Hierichunte in dolio repartam fuisse. Nicephorus vero sextam simul ac septimam editiones Hierichunte inventas esse existimat. Cæterum, etsi auctores quinque ac sextæ editionis ignorantur, Judeos tamen illos fuisse constat. Ita certe Hieronymus in lib. II *Adversus Rufinum*: *Magnis, ut scio, sumptibus redemisti Aquilæ et Symmachi et Theodosionis, quintæque et sextæ editionis Judaicos translatores. Scio Claudium Salmasium in libro De lingua Hellenistica, pag. 159, negasse, quintam et sextam editionem ab Hieronymo usquam nominari. Sed refellitur tum ex loco Hieronymi quem supra citavi,***

A οὐχ εἰδὼς, αὐτὸ τοῦτο μόνον ἐπεισημῆνατο, ὡς ἅρα τὴν μὲν εὔροι ἐν τῇ πρὸς Ἀκτίῳ Νικοπόλει (97), τὴν δὲ, ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοιῷδε. Ἐν γε μήν τοῖς Ἐξαπλῶς τῶν Ψαλμῶν, μετὰ τὰς ἐπιστήμους τέσσαρας ἐκδόσεις, οὐ μόνον πέμπτην, ἀλλὰ καὶ ἔκτην καὶ ἕβδομην (98) παραθεὶς ἐρμηνείαν, ἐπὶ μιᾶς αὖθις σεσημείωται, ὡς ἐν Ἱεριχοὶ εὑρημένης ἐν πιθῷ, κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντιωνίνου τοῦ οἰοῦ Σεβήρου. Ταύτας δὲ ἀπάσας ἐπὶ ταῦτα συναγαγών, διελών τε πρὸς κώλον (99), καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις (1) μετὰ

B tum ex ejusdem libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, cap. 54. Idem in *Commentariis ad cap. I Sophonias*, quintam editionem nominaliter citat, et in lib. I in *Habacuc*, sub initium.

(99) Διελών τε πρὸς κώλον. Male Christophorus sonus vertit, columellis inter se distinxit. Cola sunt versus seu membra sensum integrum absolventia. Hieronymus in *Apologia II adversus Rufinam*: *Et quod nunc verba dierum interpretatus sum, idcirco feci, ut inextricabiles moras et silvam nominum quæ scriptorum confusa sunt vitiis, sensumque labyrinthos, per versum colam digererem. Idem in præfatione in *Josue*: Monemusque lectorem, ut silvam Hebreorum nominum et distinctiones per membra divisas diligens scriptor conservet, ne et noster labor et ipsius studium pereat. Sed et in *Præfatione in translationem Isaiae* testatur se translationem suam per colam seu versus distinxisse: *Nemo, cum prophetas versibus viderit esse descriptos, metro eos existimet apud Hebreos ligari, et aliquid simile habere de Psalmis, et operibus Salomonis. Sed quod in *Demosthene* et in *Tullio* fieri solet, ut per colam scribantur et commenta, qui utique prosa et non versibus conscripserunt. nos quoque utilitati legentium providentes, interpretationem novam novo scribendi genere distinximus.* Eadem quoque dicit in *Præfatione in Ezechielem*. Primus igitur apud Latinos Hieronymus interpretationem suam per versus distinxit, imitatus Origenem, qui in *Hexaplis* idem præstiterat. Porro Origenes in eo maxime consuluit legentium utilitati. Nam quæcumque per versus distincta sunt, ea facilius tum intelliguntur, tum memoriarum mandantur. Adde quod ad Graecas editiones inter se comparandas, prorsus necessaria fuit huiusmodi distinctio. Exemplum Origenis secuti sunt postea complures: et in Novo Testamento idem præstiterunt quod ille prius fecerat in Veteri, ut testatur Hesychius Hierosolymitanus in libro quem inscripsit *Στιχηρὸν duodecim prophetarum*. Quem quidem librum ideo sic inscripsit, quod ad marginem singulorum versuum apposuerat expositionem locorum difficilium, quod παραθεσθαι et παράθεσιν ipse vocat. Verba Hesychii sunt hec: *"Ἔστι μὲν ἀρχαῖον τοῦτο τοῖς θεοφόροις τὸ σπουδασμα, στιχηδὸν ὡς τὰ πολλὰ πρὸς τὴν τῶν μελετωμένων σαφῆστα, τὰς προφητεῖας ἐκτίθεσθαι, etc. Quæ Latine ita reddidimus: Libros propheticos majoris perspicuitatis causa, per versuum colam dividere, velut inventum est sanctorum Patrum. Num initio sine ulla distinctione legebantur. Postea vero viri docit et sacrarum litterarum studiosi, majoris, ut dixi, perspicuitatis causa, hujusmodi versuum distinctionem excogitarunt. Ita prophetarum libri ab illis editi sunt. Sic Davidis Psalmi, sic Proverbia et Ecclesiastes et Canticum canticorum. Sic liber Jobi per versus distinctus reperitur. Sed et librum apostolicum, id est, *Actus et Epistolas apostolorum*, hoc modo ab aliquibus descriptum inveni. Subiungit deinde Hesychius haec verba: 'Αλλ' ἐπειδὴ πολλὰ μὲν τῶν ἀστρῶν ἡ τῶν στίχων σαφηνίζει διαιρεσίς. Οὐδὲ στίχους vocali quæ κώλα dicere debuisset.**

D (1) Καὶ ἀντιπαραθεὶς ἀλλήλαις. Supra monimus quid primum ab Origene præstitum sit in *Hexaplorum* editione, quod singulas interpretationes

καὶ αὐτῆς τῆς Ἐβραίων σημειώσεως (2), τὰ τῶν λεγομένων Ἐξαπλῶν ἡμῖν ἀντίγραφα (3) καταλέλοιπεν, ίδιας τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου (4), καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν δύα τῇ τῶν Ἐβδομήκοντα ἐν τοῖς Τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας (5).

ac Theodotionis cum Septuaginta interpretum versione seorsum in Tetraplis digessit.

per versuum cola distinxit. Itaque versuum distinctionem quam hodie in Septuaginta seniorum interpretatione cernimus, Origenis inventum est. Secundum Origenis inventum est, quod interpretationes illas e regione sibi invicem opposuit, ut si forte alter ab altero dissentiret, uno statim intuitu posset agnosciri. Docet id Hieronymus in *Præfatione ad Chromatinum in librum Paralipomenon*, his verbis : *Et certe Origenes non solum exempla compositus quartuor editionum, e regione singula verba describens; ut unus dissentiens statim, ceteris inter se consenserintibus arguatur. Et Epiphanius quidem singulas versiones in singulis paginis dispositas suisse dicit, quem scens est Nicophorus. Rusinus vero in hujus loci interpretatione, non paginas sed columnas dixit, quod eodem recidit. Certe idem Rusinus in lib. II *Adversus Hieronymum*, paginas et columnas pro eodem sumit : *Voluti Origenes nostris ostendere, qualis apud Judæos Scripturarum lectio teneretur, etc., in propriis paginis vel columellis editiones eorum singulas quasque descriptis, et ea que apud illos sunt addita, vel decerpta, certis quibusdam notis additis ad verecundorum capita designavit. Malum tamen columnas dicere quam paginas, cum in una pagina plures fuerint columnæ.**

(2) Μετὰ καὶ αὐτῆς τῆς Ἐβραϊκῆς σημειώσεως. Hic locus non parvam habet difficultatem, quem Musculus quidem ad verbum ita translit. : *His autem cunctis in unum corpus compactis divisique per colon, et invicem inter se una cum Hebraeorum annotatione oppositis, exemplaria nobis quae Hexapla dicuntur reliquit. Christophorus vero ad sensum magis quam ad verbum interpretatus est hoc modo : Alque ipsas in unum volumen omnes redigens, columellis inter se distinxit, et alteram alteri ex adverso, una cum exemplari Hebraeorum opposuit. Dionysius autem Petavius in animadversionibus ad librum Epiphiani *De ponderibus*, hunc Eusebii locum ita vertit : *Has omnes editiones in unum conjiciens, et per columellas dividens, ac sibi invicem opponens, cum Hebraica ipsa significatione, Hexaplorum nobis exemplaria reliquit. Sed haec postrema interpretatio, quod pace viri doctissimi mihiisque quandam amicissimi dictum sit, ferri omnino non potest. Neque enim Eusebius dixit, μετὰ τῆς Ἐβραϊκῆς σημειώσεως, sed σημειώσεως. Est autem σημειώσεις proprie annotationis. Sic in lib. V, cap. 20, χαριστάτην σημειώσειν Irenei vocat, notationem quam Ireneus sua manu apposuerat ad finem libri sui. Σημειώσεις quoque inscriberantur libri Origenis quos in Leviticum et in Numeros scripserat, que ab Hieronymo et Rusino *Excerpta* appellantur. Hi libri nihil aliud erant quam notationes seu breviores commentarii non in totum librum continuo scripti, sed in quodam duntaxat loca quae expositione opus habere videbantur. Unicum hodie fragmentum superest horum Origenis librorum in c. 26 *Philocalia*, ἐξ τῶν εἰς τὴν Ἐξόδον σημειώσεων. Verum haec vocis hujus significatio quem hic locum habere possit, non satis video. Nicophorus quidem cum hanc vocem non intelligeret, ejus loco παρασημέωσιν posuit. Quod tamen non multo clarius est. Epiphanius vero in heresi Origenistarum, cap. 5, παραθέστις pro eodem usurpat, ὃς εἶναι μὲν ταῦτα καὶ καλεῖθαι Ἐξαπλᾶ, ἐπὶ τὸς Ἑλληνικᾶς ἑρμηνείας, δύο δοῦ παραθέστις τῆς Ἐβραϊκῆς φύσει δι'. Ἐβραϊκῶν καὶ Ἑλληνικῶν στοιχείων. Eusebius ergo σημειώσειν vocat Hebraicum textum, eo quod prænotatus esset ac præfixus sex Græcis interpretationibus; perinde**

A interpretationes cum in unum **218** corpus collegerisset, et per certacola ac membra distinxisset, et sibi invicem e regione opposueret, una cum ipso Hebraico textu, Hexaplorum nobis exemplaria reliquit; postea vero editionem Aquilæ et Symmachī ac Theodotionis cum Septuaginta interpretum versione seorsum in Tetraplis digessit.

ac in commentariis verba scriptoris præfigi solent expositioni. Nam σημειώση non solum expositionem significat, verum etiam textum cui adhibetur exposition. Ita σχόλια veteres dicebant loca excerpta ex aliquo scriptore, quibus subjecta erat adnotatio, ut observari ad librum quartum.

(3) Ἐξαπλῶν ἀντίγραφα. Ex hoc loco aperte convincitur, Hexapla dicta esse eo quod sex interpretationes Graecæ in iis continerentur præter Hebraicum textum; qui quidem in duabus paginis duplice modo perscriptus erat, in altera quidem Hebraicis; in altera vero Græcis litteris. Idem diserte scribit Epiphanius in heresi Origenistarum, cap. 3. Et certe ratio ita snadet. Nam ut tetrapla dicta sunt, quod quatuor Græcas interpretationes in unum collectas haberent, sic etiam hexapla appellata sunt, quod sex Græcas versiones complectentur. Aquile videlicet et Symmachī, et Septuaginta interpretum ac Theodotionis; quintam denique et sextam interpretationem, Hebraicus autem textus, cum ipsum authenticum esset exemplar, inter versiones numerandus non fuit. Quare fallitur Rusinus in hujus capituli versione, qui Hexapla dicta esse creditur, eo quod duas Hebraicæ textus editiones, et Aquile ac Symmachī et Septuaginta seniorum ac Theodotionis versionem exhiberent. Fallitur etiam Nicetas in *Thesauro orthodoxæ fidei*, lib. IV, pag. 212, idem sere sentiens quod Rusinus. Sed et D. Petavius magnopere in his explicandis fluctuavit, ut patet ex ejus animadversionibus ad librum Epiphiani *De ponderibus*. Turbavit illum præcipue septima illa versio, quam in Hexaplis suisse scribit Eusebius. Sed nos superioris rationem reddidimus, cur ab illam titulus Hexaplorum non fuerit immutatus. Ille enim scripsisset incidi in historiam imp. Severi a Zonara conscriptam, ubi de Hexaplis et Tetraplis Origenis eadem protrsus quæ nos scribit, et Eusebii locum, licet suppresso auctoris nomine, perinde ac nos interpretatur.

(4) ίδιως τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου. Hunc Eusebii locum Zonaras in suis *Annaibis* ita expressit : *Ιδιαίτατα δὲ τὴν Ἀκύλου καὶ Συμμάχου καὶ Θεοδοτίωνος ἔκδοσιν μετὰ γε τῆς τῶν Ἐβδομήκοντα καὶ δύο παραθέσις, τὰ λεγόμενα Τετραπλᾶ παραδέδωκε. Quæ Woltius Latine ita vertit : Aquila vero, Symmachi et Theodotionis editione reclissime cum Septuaginta duorum versione comparata, commentaria tetrapla, hoc est, quadruplicia composita. Sed primo quidem probare non possum, quod ίδιαίτατα vertit rectissime. Nam Zonaras ίδιαίτατα posuit pro eo quod dixerat Eusebius ίδιως, id est separatum. Nam cum Aquilæ, Symmachī, Theodotionis ac Septuaginta seniorum editio in Hexaplis una cum Hebraico textu bifariam scripto, et cum quinta, sexta ac septima editione collocata esset, Origenes quatuor illas priores editiones seorsum in tetraplis posuit, sublatto Hebraico textu cum quinta et sexta, ac septima versione. Deinde quod addidit Woltius, Aquile, Symmachī ac Theodotionis versionem in Tetraplis comparatas suisse cum versione LXX seniorum, verumne sit, nescio. Certe id Eusebius non dicit. Imo vox illa ίδιως innuere nobis videtur, singulas versiones in Tetraplis seorsum collocatas suisse, non e regione sibi invicem oppositas, sicut in Hexaplis. Hieronymus in loco supra citato videatur asserere, etiam in Tetraplis singula verba quatuor editionum e regione suisse disposita.*

(5) Ἐρ τοῖς Τετραπλοῖς ἐπικατασκευάσας.

CAPUT XVII.

De Symmacho interprete.

Sciendum porro est Symmachum, qui unus ex illis interpretibus fuit, Ebionæum fuisse. Est autem Ebionæorum hæresis ita dicta, eorum qui Christum ex Josepho et Maria genitum nudumque hominem esse dicunt, et legi Judaico more servandam esse contendunt, quemadmodum in superioribus libris retulimus. Exstant certe etiam in commentarii Symmachi, in quibus adversus Evangelium Matthæi acriter disputans, supradictam hæresim astrue-re videtur. Atque hos Symmachi commentarios una cum alijs sacrae Scripturæ interpretationibus ab eodem elaboratis, testatur Origenes se a Julianæ quadam accepisse, ad quam ii libri successionis jure pervenerant.

CAPUT XVIII.

De Ambrosio.

Per idem tempus Ambrosius qui Valentini hæ-resim sectabatur, veritatis quam prædicabat Origenes virtute convictus, et quasi lumine quodam menti irradiante collustratus, ad rectæ fidei quæ in Ecclesia prædicatur professionem transiit. Alii quoque complures eruditæ homines, per vulgato ubique Origenis nomine illecti, ad eum confiliebant, periculum de ejus viri in sacris litteris peritia facturi. Innumeri præterea hæretici, nec pauci ex illustribus philosophis, studiose eum auscultabant: et præter rerum divinarum scientiam, Græcanicæ

Epitomeas cod. Reg., cui consentit etiam Suidas in voce Θρησκείας. Nostri tamen codices, Maz., Med. et Fukeianus uno consensu scriptum habent ἐπιτάκτας ταχεύας. Quæ si vera est lectio, ut certe mihi persuadeo, sequitur editionem Tetræplorūm confessam esse ab Origene post Hexæplorūm editionem. Hanc enim vim habet verbum ἐπιτάκτας ταχεύας. Quod idem est ac si diceret, ἐπιτάκτη τῶν Ἑξαπλῶν ἐκδοὺς ταχεύας. Nam cum Origenes animadvertisset Hexæplorūm codices nimio sumptu ac labore indigere, Tetræpla, quorum usus erat facilior, elucubravit, dempitis dubiis Hebraici textus editionibus, et quinta sextaque ac septima interpretatione. Hactenus quidem hæc doctorum omnium fuit opinio, Tetræplorūm codices ante Hexæplia ab Origene elaboratos fuisse. Ita diserte scribit Usserius in *Syntagma de Septuaginta Interpretatione versione*, cap. 5; Salmasius in libro *De lingua Hellenistica*. Verum hic Eusebii locus, ex manuscriptorum codicium fide emendatus, sententiam illorum prorsus revertit.

(6) *Πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτελέμενος Εὐαγγελίου.* Pessime Rulinus et Christophorus hunc locum verterunt, quasi Symmachus auctoritate Evangelii secundum Matthæum nisus fuerit ut hæresim suam confirmaret. Nec melius Nicophorus hunc locum accepit, qui scribit Symmachum commentarios in Matthæum edidisse. Scio quidem Ebionæos solum Matthæi Evangelium admisisse. Verum illud Ebionæorum Evangelium, non ipsum Matthæi erat cuiusmodi nos habemus, sed prorsus adulteratum, et capite ipso, id est Christi genealogia mutilatum, ut docet Epiphanius in eorum hæresi. Quippe Evangelium secundum Hebreos quo ipsi utebantur, ut docet Eusebius in lib. iii, au-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Περὶ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως (Nic. H. E. v. 12).

Tὸν γε μὴν ἑρμηνευτῶν αὐτῶν δὴ τούτων ἴστεον, Ἐβιωναῖον τὸν Σύμμαχον γεγονέναι. Αἰρεσις δὲ ἔστιν ἡ τῶν Ἐβιωναίων οὕτω καλουμένη, τῶν τὸν Χριστὸν ἐξ Ἰωσῆφ καὶ Μαρίας γεγονέναι φασκόντων, φύλον τε ἀνθρώπων ὑπειλήφθων αὐτὸν, καὶ τὸν νόμον χρῆναι Ίουδαῖκόντερον φυλάττειν ἀπιγμένον, ὡς που καὶ ἐκ τῆς πρόσθιας ἴστορίας ἐγνωμένων. Καὶ ὑπομνήματα δὲ τοῦ Συμμάχου εἰσέτι νῦν φέρεται, ἐν οἷς δοχεὶ πρὸς τὸ κατὰ Ματθαῖον ἀποτελέμενος Εὐαγγέλιον (6), τὴν δεδηλωμένην αἱρεσιν κρατούντειν. Ταῦτα δὲ ὁ Πριγένης μετὰ καὶ ἄλλων εἰς τὰς Γραφὰς ἑρμηνεῖων τοῦ Συμμάχου, σηματίνει παρὰ Ίουδαιανής τινος εἰληφέναι, ἢν καὶ φησι παρὰ αὐτοῦ Συμμάχου τὰς βίβλους διαδεξασθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ Ἀμβρόσιου (Nic. H. E. v. 12).

Ἐν τούτῳ καὶ Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν (7) αἱρέσως, πρὸς τῆς ὑπὸ Πριγένους πρεσβευομένης ἀλήθειας ἐλεγχθεὶς, καὶ ὡς ἀν ὑπὸ φωτὸς καταγαθεὶς τὴν διάνοιαν, τῷ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὅρθοδοξίας προστίθεται λόγῳ· καὶ ἄλλοι δὲ πλειστοὶ τῶν ἀπὸ παιδείας, τῆς περὶ τὸν Πριγένην φήμης πανταχόστε βωμένης, ἔσεσθαι ὡς αὐτὸν, πείραν τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ἵκανοτητος τάνδρος ληψόμενοι· μυρίοι τε τῶν αἱρετικῶν, φιλοσόφων τε τῶν μάλιστα ἐπιφράντων οὐκ ὀλίγοι, διὰ σπουδῆς αὐτῷ προσεΐχον (8), μονονούχη πρῆ; τοῖς θεοῖς, καὶ τὰ τῆς ἔξωθεν

C *authenticum Matthæi Evangelium esse dicebant, testio Hieronymo in Commentariis in Matthæum.* Ἀποτελέμενος igitur hoc loco recte vertimus, *disputans adversus Evangelium Matthæi*, verum scilicet et nostrum. *Masculus* vertit *invehendo*, non male. Porro ab hoc Symmacho Ebionæi postea dicti sunt Symmachiani, ex quod Symmachus dogma illorum validissime asservisset. Ambrosius seu quis alius, in prologo *Commentariorum in Epistolam ad Galatas*: *Sicut et Symmachiani qui ex Phariseis originem trahunt, qui, servata omni lege, Christianos esse dicunt, more Phœnici Christianum non Deum et hominem, sed hominem tantummodo definentes.* De iisdem Augustinus in lib. i *Contra Cresconiam*, cap. 31.

(7) Ἀμβρόσιος τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶν. Idem testatur Origenes in proposito toni V *Explanationum in Joannis Evangelium*, ubi ipsum Ambrosium alloquitur his verbis: *Ipsa igitur penuria denuntiantium meliora, minime ferens absurdum et privatam fidem tua erga Jesum dilectione, tradideras aliquando teipsum verbis: a quibus data postea tibi intelligentia, usus, prout decebat, damnata hæresi dissecessisti.* Existat hic Origenes locus in cap. v *Philocalia*. Quidam tamen Ambrosium non Valentini, ut Eusebius ait, sed Marcionis hæresim prius sectatum esse scribunt. Ita Epiphanius: *Tinēτε δὲ τὸν Ἀμβρόσιον ἐφασαν οἱ μὲν Μαρκιωνιστῶν, οἱ δὲ Σαβελλιανόν.* Ubi *Sabellianum posuit pro Valentiniiano.*

(8) *Προσεῖχος.* Id est, auscultandi gratia scholam eius frequentabant. Hos a discipulis separat Eusebius. Itaque aliquid, μονονούχη πατεντεύμενον, id est, fere ut discipuli; quod non intellexit Christophorus.

φιλοσοφίας πρὸς αὐτοῦ παιδεύμενοι. Εἰσῆγε τε γὰρ ὁ δόσος εὑφυῶς ἔχοντας (9-10) ἐώρα καὶ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα, γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν, καὶ τὰ ἄλλα προπαιδεύματα παραδίδοντες, εἰς τε τὰς αἱρέσεις τὰς παρὰ τοῖς φιλοσόφοις προάγων, καὶ τὰ παρὰ τούτοις συγγράμματα δηγούμενος, ὑπομνηματίζουσιν δὲ ταῖς φάσκων εἰς ἔκαστα, ὥστε μέγαν καὶ παρ’ αὐτοῖς Ἐλλησι φιλόσοφον τὸν ἄνδρα κτερύπτεσθαι. Πολλοὺς δὲ καὶ τῶν Ἰδιωτικῶν ἐνῆγεν ἐπὶ τὰ ἔγκυκλα γράμματα, οὓς μικρὰν αὐτοῖς ἔστεθαι φάσκων εἶναι· τοῖς δὲ τῶν θεωρῶν ταῖς παρασκευῇ (11). “Οὐθεν μάλιστα καὶ ἐντῷ ἀναγκαῖαν ἤγαστο τὴν περὶ τὰ κοσμικὰ καὶ φιλόσοφα μαθήματα ἀσκησιν. περιεπιτρόπους esse ad sacrarum Scripturarum intelligentiam. Quocirca sacerdotalis litteraturæ et philosophia studia sibi quoque imprimis necessaria esse existimavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Οσα περὶ Ὡριγένεων μημονούεται
(Nic. II. E. v. 12, 13).

Μάρτυρες δὲ καὶ τῆς περὶ ταῦτα αὐτοῦ κατορθώσεως, αὐτῶν Ἐλλήνων οἱ κατ’ αὐτὸν ἡχμαχότες φιλόσοφοι· ὧν ἐν συγγράμμασι, πολλὴν μνῆμην εὑρούμεν τοῦ ἄνδρος· τοτὲ μὲν αὐτῷ προσφωνούντων τοὺς ἐκευτῶν λόγους, τοτὲ δὲ ὡς διδασκάλῳ εἰς ἐπίχρισιν τοὺς ἰδίους ἀναφερόντων πόνους. Τί δει ταῦτα λέγειν, διτε καὶ δικαὶος ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστάς Πορφύριος (12), συγγράμματα καθ’ ἡμῶν ἐνστησάμενος, καὶ δι’ αὐτῶν τὰς θελας Γραφὰς διαβάλλειν πεπειραμένος, τῶν τε εἰς αὐτὰς ἐξηγησαμένων μνημονεύσας, μηδὲν μηδαμῶς φαῦλον ἔγκλημα τοῖς δόγμασιν ἐπιβάλλειν δυνηθεὶς, ἀπορίᾳ λόγων, ἐπὶ τῷ λοιδορεῖν τρέπεται καὶ τοὺς ἐξηγητὰς διαβάλλειν, ὧν μάλιστα τὸν Ὡριγένην (13), ὃν κατὰ τὴν νέαν τὴν τιμὴν ἐγνωκέναι φῆσας, διαβάλλειν μὲν πειράται. Συνιστῶν δὲ δρα τὸν ἄνδρον ἐλάνθανε, τὰ μὲν ἐπαληθεύων, ἐν οἷς οὐδὲ ἐτέρως αὐτῷ λέγειν ἦν δυνατὸν, τὰ δὲ καὶ φεύδομενος, ἐν οἷς λήτεσθαι ἐνόμιζε· καὶ τοτὲ μὲν ὡς Χρι-

(9-10) Οσον ενεψυῶς ἔχοντας. Ex discipulis suis scilicet. Itaque in interpretatione mea has duas voces addidi, ad planioriem intelligentiam hujus loci quem non intellexerunt interpretes. Solus Rusticus sensum Eusebii assecutus est, cuius versio commentarii vicem hic præstat. Sic enim vertit: *Philosophorum quoque opinatissimi quique, tam in nostris eum, quam in suis magistrum incomparabilem fatebantur. Erat namque ei mos iste, ut si quos nostrorum adolescentiolorum ingeniosos videret et lectioni satis deditos, traderet eis etiam ea quibus philosophi velut primis elementis discentes imbuerent, etc.*

(11) Θεωρῶς τε καὶ παρασκευήν. Hoc loco verba sunt transposita more Eusebiano. Amat enim Eusebius, ut jam monuimus, hujusmodi trajectiones vocum. Quod cum non animadvertissent interpretes, in errorem sæpe lapsed sunt. Sic igitur construendus est hic locus: Οὐ μικρὸν αὐτοῖς ἔστεθαι φάσκων ἐξελῶν ἐπιτρέπεισθε τε καὶ παρασκευήν, εἰς τὴν τῶν θεωρῶν θεωρίαν.

(12) Ο καθ’ ἡμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστάς Πορφύριος. Porphyrius primum quidem Athenis Longinum audiuit Platonica secta: philosophum. Deinde Plotini fama excitus, Romam venit, ubi cum Plotinum audiisset sexennio, valetudinis recuperandæ causa migravit in Siciliam, atque illic quindecim libros proposuit adversus Christianos. Hieronymus

A quoque philosophiæ præcepta quasi discipuli ex illo percipiebant. Quoscunque enim ex discipulis solertia et acumine ingenii præditos animadverterat, eos in philosophiam introducebat, geometriam illis tradens et arithmeticam aliasque prævias disciplinas: inde ad varias philosophorum sectas eos perducens, et libros a 219 veteribus philosophis conscriptos exponens; commentarios quoque in singulos scribens, et reconditos sensus penitus inquirens, adeo ut apud ipsos etiam gentiles summus philosophus pronuntiaretur. Ex rudioribus vero atque hebetioris ingenii discipulis, multos ad humiorum artium studia cohortabatur, asserens non mediocrem illos facultatem ex hujusmodi studiis.

B

CAPUT XIX.

Quæ de Origene a gentilibus commemorata sint.

Quantum porro in iis studiis excelluerit, testes sunt ipsi gentilium philosophi qui ejus ætate floruerunt. Quorum in libris crebram hujus viri mentionem fieri deprehendimus, dum vel proprios libros ei nuncupant, vel eosdem examinando tanquam ad magistrum suum dirigunt. Sed quid de iis dico, quando et ipse Porphyrius, qui nostra prope modum memoria in Sicilia degens, contra fidem nostram libros conscripsit, in quibus divinas Scripturas calunniari conatus est, mentionem faciens eorum qui illas interpretati sunt, cum dogmata ipsa atque assertiones nullatenus posset reprehendere, præ rationum inopia ad convicia conversus, interpretes ipsos criminator. Ex quibus præcipue Origenem, quem sibi adhuc adolescenti cognitum esse dicit, calumniari quidem nisit; revera tamen hominem imprudens commendat; partim vera dicendo, ubi aliter dicere non poterat; partim mentiendo, quo-

De script. eccl., Eusebii libros enumerans: *Contra Porphyrium qui eadem tempore scribbat in Sicilia, ut quidam putant libri 30.* Eodem alludit in præfatione *Commentariorum in Ezechiel*, his verbis: *Verum quia ei tu indesinenter hoc flagitas, et magno vulneri cicatrix paulatim obducitur, scorpiisque inter Enceladum et Porphyrium Trinacrie humo premitur, etc., ubi scorpii nomine Rusinum designat, qui capia urbe in Siciliam se receperat, ut ipse testatur in epistola ad Ursatum, quam prælifix*

D *interpretationi Homiliarum Origenis in libros Numerorum.* De iisdem Porphyrii libris Chrysostomus in homilia 6 in *Epistolam ad Corinthios*: *Ιχανοὶ οἱ καθ’ ἡμῶν εἰρηκότες, τὴν ἀρχαιότητα μαρτυροῦσαντος βιβλίοις, οἱ περὶ Κέλσον καὶ τὸν Βατανεώπον.* Ubi *Bataneotem* vocat Porphyrium, sicut et Hieronymus.

(15) Ορ μάλιστα τὸν Ὡριγένην. Post hæc verba scripti codices nostri punctum altius notant, non virgulam, ut est in editione Rob. Stephani. Leve id quidem prima fronte videri potest; verum nisi ita interpungas ut est in scriptis codicibus, quæ sequuntur verba minime cohærebunt. Aut enim delenus erit articulus postpositivus qui sequitur δ, aut pro φῆσαι einendandum erit φησί; si vero interpunctionem scriptorum codicum sequi malis, tum planissimus erit sensus, nec illa emendatione opus erit.

ties se latere posse sperabat. Interdumque eum, ut-pote Christianum, accusat: interdum eximiam ejus doctrinam in philosophicis admiratur et prædicat. Sed ipsa illius verba, si placet, audiamus: « Qui-dam, inquit, requitiae Judaicarum Scripturarum solutionem potius quam desertionem investigare cupientes, ad expositiones quasdam conversi sunt male coherentes, nec Scripturis ipsis satis accom-modatas: quæ non defensionem peregrinæ illius sectæ, sed potius approbationem et laudem sue ipsorum doctrinæ continerent. Postquam enim ea quæ a Mose apertissime dicta sunt, figuræ quasdam atque adumbratas imagines esse **220** jactarunt, ac veluti oracula arcana plena mysteriis divino quodam cultu prosecuti sunt, hujusmodi vanitatis præstigiis mentis acie quodammodo fascinata, ex-positiones suas deinceps proferunt. » Et aliquanto post: « Hujus autem absurditatis exemplum sumatur ex eo viro quem ego admodum adolescens videre memini, qui et tunc temporis maximam laudem adeptus fuerat, et nunc quoque ob ea quæ reliquit ingenii sui monumenta magnopere comprobatur: Origene scilicet, cuius gloria apud doctrinas hujus magistros eximia habetur. Hic enim cum au-

(14) Θαυμάζω καὶ διωράφω. Duæ priores vo ces absunt a codice Maz., Med. et Fuk., nec videntur admodum necessariæ.

(15) Τὸν κριτικὸν τῆς ψυχῆς. Male Rufinus et Christophorus animi sui judicium interpretantur. Langus quoque eodem modo verba Porphyrii intellexit. Verum nouæ mens est Porphyrii. Intelligit enim Porphyrius auditorum seu potius legendum animos, verborum magnificentia ab ijlis interpretibus perstrictos suis et quasi fascinatos.

(16) Νέος ὁ ἑρτεύχηκα. Vincentius Lirinensis in cap. 23 male haec Eusebii verba accepit. Sic enim scribit de Origene: *Ait namque impius ille Porphyrius, excitum se fama ipsius Alexandriam fere puerum perrexisse, ibique eum vidisse jam senem*, etc. Atqui Porphyrius non dicit Originem ab eis visum esse Alexandriam jam senem. Evidenter libentius crediderim Origenem a Porphyrio adhuc pueru visum esse in urbe Tyro, in qua Origenes relictæ Alexandria duntissime conmoratus est. Fuit enim Porphyrius patria Tyrus, ejusque adolescentia in ea tempora incidit quibus Origenes Tyri morabatur. Senem autem illum Alexandria vide-re quonodo potuit Porphyrius, cum eo tempore quo ex Alexandria discessit Origenes nondum quinqüagesimum ætatis annum attigisset?

(17) Ἀκροατὴς γὰρ οὗτος Ἀμμωνίου. Ammonii Alexandrii celebrerrimi illius philosophi de quo ad librum xxxii Amm. Marcellini plura adnotavi, auditorem suisse Origenem Adamantium, Porphyrio tam diserte id alibi credendum est. Verum inter Ammonii auditores fuit etiam eodem tempore alter Origenes, Herennius ac Plotini condiscipulus, de quo Porphyrius in Vita Plotini, Longinus in libro *De fine*, Eunapius et Hierocles in libro *De Providentia*, et alii loquuntur. Baronius quidem in *Annaliis* et Lucas Holstenius vir doctissimus in 2 et 6 capite *De vita scriptisque Porphyrii*, hunc Origenem unum cunctemque esse cum Origene Adamantio crediderunt. Verum ego duobus potissimum argumentis adductus, longe ab iis dissentio. Primum ducitur ex testimonio Longini philosophi, qui in libro *De pte Alimentum et Origenem Platonicos*

A στιανοῦ κατηγορων, τοτὲ δὲ τὴν περὶ τὰ φιλόσοφα μαθήματα ἐπίδοσιν αὐτοῦ θευμάτων καὶ διαγράψων (14). « Αχουε δὲ οὖν ἡ φησι κατὰ λέξιν. » Τῆς δὴ μοχθηρίας τῶν Ιουδαϊκῶν Γραφῶν οὐκ ἀπόστασιν, λύσιν δὲ τινες εὑρεῖν προθυμηθέντες, ἐπ' ἔξηγήσεις ἐτράποντο ἀσυγκλώστους καὶ ἀναρμόστους τοῖς γεγράμμενοις, οὐκ ἀπολογίαν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν δθνεών, περαδοχὴν δὲ καὶ ἔπαινον τοῖς οἰκείοις φερούσας.

Αἰνίγματα γὰρ τὰ φανερῶς παρὰ Μωϋσεῖ λεγόμενα εἶναι κομπάσαντες, καὶ ἐπιθειάσαντες ὡς θεσπίσματα πλήρη χρυσίων μυστηρίων, διὰ τε τοῦ τύφου τὸ κριτικὸν τῆς ψυχῆς (15) καταγοητεύσαντες, ἐπάγουσιν ἔξηγήσεις. » Εἴτα μεθ' ἔτερη φησιν. « Ό δὲ τρόπος τῆς ἀποταλας, ἐξ ἀνδρὸς ψάλτη κομιδῇ νέος ὃν ἔτι ἐντεύχηκα (16), σφόδρα εὐδοκιμήσαντος, καὶ ἔτι δι'

B ὃν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμούντος παρειλήφθω Ὁριγένους, οὐ κλέος παρὰ τοῖς διδασκάλοις τούτων τῶν λόγων μέγα διαδέδοται. Ἀκροατὴς γὰρ οὗτος Ἀμμωνίου (17) τοῦ πλείστην ἐν τοῖς καθ' ἡμές χρόνοις ἐπίδοσιν ἐν φιλοσοφίᾳ ἐσχηκότος γεγονὼς, εἰς μὲν τὴν τῶν λόγων ἐμπειρίαν, πολλὴν παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ὡφέλειαν ἐκτήσατο, εἰς δὲ τὴν δρθήν τοῦ βίου προσάρεσιν, τὴν ἐναντίαν ἐκείνην τοῦ βίου πορείαν ἐποιήσατο. Ἀμμώνιος μὲν γὰρ Χριστιανὸς

philosophos recenset inter eos qui sententias et opiniones suas ad utilitatem posteriorum scriptis mandare noluerunt, sed satis habuerunt eas auditoribus suis viva, quod aiunt, voce tradere. Quod si quid ab aliquo eorum scriptum sit (verba sunt Longini) quemadmodum ab Origene liber unus *De dæmonibus*, hæc sane parvi momenti sunt, quippe qui perfunctione nec data opera ad scribendum se contulisse videantur. Quis hæc de Origene Adamantio dicta esse credit, quem constat πολυγραφῶταν suisse, ut indices ejus librorum ab Eusebio conscripti testantur. Sed et ipse Porphyrius in hoc loco qui ab Eusebiorum adducitur, ait Origenem celeberrimum suisse ob scripta quæ posteris reliquit, δι' ὃν καταλέλοιπε συγγραμμάτων εὐδοκιμούντος. Secundum argumentum nobis subministravit Porphyrius in *Vita Plotini philosophi*, haud procul ab initio, cuius verba ex interpretatione Ficini hic apponam: *Cum vero Herennius et Origenes, et Plotinus olim inter se constituerint, ne Ammoni dogmata ederent, quæ audita ab illo, tanquam imprimis purgata præcipue comprobaverint: Plotinus quidem stetit promissis. Herennius autem primus pacta dissolvit; et Origenes Herennium est secutus. Scripsit vero nihil prater quemdam de dæmonibus librum, atque sub Gallieno librum, in quo regem solum efficiorem esse probabat. Illic postremus liber in laudem Gallieni imperatoris ab Origene conscriptus videtur, ut poeticae ejus facultatem prædicaret. Fuit enim Gallienus poetæ deditus, existante aliquot ejus versus nuptiales inter fragmata Petronii Arbitri. Ko enim alludere videtur titulus libri, διτο μόνος ποιητὴς διβαστέλευς. Quod si verum est, Origenem hunc Plotini condiscipulam librum illum scripsisse imperante Gallieno, profecto ab Origene Adamantio distinguendus est necessario. Adamantius enim Origenes ad usque imperium Gallieni minime pervenit, cum Gallo et Volusiano imperantibus obierit, anno nativitatis Dominicæ 252, ut recte a Baronio observatum est, cum annum ætatis nonum et sexagesimum transegisset.*

ἐν Χριστιανοῖς ἀνατραφεὶς τοῖς γονεῦσιν, ὅτε τοῦ φρονεῖν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἥψατο, εὐθὺς πρὸς τὴν κατὰ νόμους πολιτείαν μετεβάλετο, Ὡριγένης δὲ Ἐλλήν ἐν Ἐλλησι παιδευθεὶς λόγοις, πρὸς τὸ βάρδαρον ἔξωκειλε τόλμημα (18). Οὐ δὴ φέρων αὐτὸν τε καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἔξιν ἐκαπήλευσε (19), κατὰ μὲν τὸν βίον, Χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ δόξας, ἐλληνίζων τε καὶ τὰ Ἐλλήνων τοῖς δόνεσις ὑποσταλόδμενος μύθοις (20). Συνήν τε γάρ ἀεὶ τῷ Πλάτωνι, τοῖς τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου (21), Ἀπολλοφάνους (22) τε καὶ Λογγίνου (23), καὶ Μοδεράτου (24), Νικομάχου τε καὶ τῶν ἐν τοῖς Πυθαγορείοις ἐλ-

ditor fuisse Ammonii illius qui nostra ætate maximos progressus in philosophia fecerat: quod qui dem ad doctrinam pertinet philosophia, plurimum ex magistri sermonibus profecit; quod vero spectat ad rectum vitæ institutum atque propositum, plane contrariam viam ingressus est. Quippe Ammonius cum Christianus inter parentes Christianos educatus fuisse, simul atque per ætatem sapere potuit et philosophiæ limen attingere, statim ad vivendi rationem legibus consentientem descivit. Origenes vero, cum gentilis esset et gentilium innutritus disciplinis, ad barbaram declinavit audaciam: cui seipsum mancipans, et se et quem adeptus fuerat.

(18) *Πρὸς τὸ βάρδαρον ἔξωκειλε τόλμημα.* Christianorum ac Judæorum religionem gentiles barbarum vocabant, ut ex Justino, Tatiano aliisque constat. Quidquid enim Græcum non esset, id vocabunt barbarum. Porro τόλμημα, id est audaciam, Porphyrius appellat *fiduciam et magnitudinem animi Christianorum*, qui tormenta ipsamque adeo mortem despiciebant, morique malebant millies, quam Christi fidem negare et diis gentium sacrificare. Hoc est, quod audaciam barbaricam vocat Porphyrius; deos scilicet Romanorum et edicta imperatorum contemnere.

(19) *Ἐκαπήλευσε.* Metaphora est a cauponibus, qui vina inter se miscere et adulterare solent. Quo sensu Paulus apostolus, *non cauponantes verbum Dei.* Recte ergo Rutilius vertit, *quo se conferens, omne illud præclarum ingenium philosophicis litteris expositum vitavit atque corruptit.* Videtur autem leguisse Rutilius, ψ δὴ φέρων αὐτὸν, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἔξιν ἐκαπήλευσε. Quod profecto rectius videtur. Neque enim video quomodo dici possit αὐτὸν ἐκαπήλευσε. Forte etiam legi posset, ψ δὴ φέρων ἔαυτὸν, αὐτὸς τε καὶ τὴν, etc., αὐτό, id est τὸ βάρδαρον τόλμημα. Sensus autem si hoc modo legamus, erit illustris. Origenes, inquit, cum se a Græcorum philosophia ad Christianam sectam contulisset, et hanc ipsam, et quem in philosophicis usum sibi comparaverat, vitavit atque corruptit.

(20) *Ὑχοβαλλόμενος μύθοις.* Metaphora est a cauponibus seu dolosis institutoribus, qui falsum pro vero supponentes, emptorem circumveniunt. Pergit enim explicare Porphyrius, quo pacto Origenes ἐκαπήλευσε, id est suum fecit, non autem, ut Langus et Christophorus, ad quæstum abusus est. Et sectam, inquit, Christianam ad quam se contulerat, et usum quem adeptus erat in philosophia, vitavit, foris quidem vivens ut Christianus, intus vero eadem sentiens que Græci, eorumque opiniones pro barbaris Judæorum et Christianorum fabulis in libris suis supponens atque substitueus. Christophorus nihil hic vidisse satis ostendit Latina ejus interpretatio.

(21) *Τοῖς τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου.* Certe Origenes in libris *contra Celsum* citat interdum Numenium philosophum. Fuit hie Pythagoricus philosophus oriundus Apamea Syriæ, cuius celeberrimum illud dictum refert Clemens Alexandrinus in libro decimo *Stromatei*: *Quid aliud, inquit, est Plato quam Moyses Attice loquens?* Scripterat tres libros Περὶ τάχαδον, et alium Περὶ τὸν παρὰ Πλάτωνα ἀπορήτων, qui citantur ab Eusebio in libris *De preparatione*. Citatur ab eodem Eusebio in libro decimo quarto *De preparatione*, insigne fragmentum ex ejusdem Numenii libro *De Academicorum a Platone dissensione*. Sed et Origenes in libro quarto *contra Celsum*, librum ejus *De Numeris* et librum *De loco commemorationis*, et alium cui titulus erat Ἐπότης, quem quidem eundem esse existimo cum illo quem Eusebius nominat *Itip τῷ*

παρὰ Πλάτωνι ἀπορήτων. Εγὼ δ' οἶδα καὶ Νουμηνὸν τὸν Πυθαγόρειον, ἄνδρα πολλῷ χρεῖττον διηγησάμενον Πλάτωνα, καὶ τῶν Πυθαγορείων δογμάτων πρεσβεύταντα, πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἔκτισμενον τὸ Μωύσεως, ὡσπερ ἐν τῷ καλουμένῳ ἐποπτῷ, scribendum rito ἐπόπτῃ. Locus autem ita vertendus est: *Équidem Numenium Pythagoricum, qui longe melius quam Celsus Platonem exposuit, et Pythagoræ dogmata defendit, etc.* Διηγησάμενος enim idei valet ac ἐκηγησάμενος, ut notavi ad caput 14 hujus libri. Numenius igitur Pythagoræ et Platonis dogmata inter se consentire demonstravit. Unde ab aliis Pythagoricus, ab aliis Platonicos appellatur. Certe Porphyrius in *Plotini Vita, Cronium et Numenium*, inter philosophos Platonicos recenset: *'Ανεγνώσκετο μὲν αὐτῷ τὰ ὑπομνήματα εἰτε Σεθῆροι εἴη, εἰτε Κρονίου, ή Νουμηνίου, ή Γατοῦ, ή Ἀττικοῦ, καὶ τοῖς Περιπατητικοῖς τὰ τε Αστακοῦ καὶ Ἀλεξανδροῦ.* Longinus etiam in libro *De fine, Numenium, Cronium et Moderateum* inter eos nominat philosophos qui Pythagoræ siuūl et Platonis dogmata conjunxerint. Idem conffirmat Chalsios in *Timæum Platonis*, et Aeneas Gazensis in *Theophrasio*. Chronii philosophi liber *Περὶ παλιγγενεσίας* citatur a Nemesio in libro *De natura hominis*, capite 2.

(22) *Ἀπολλοζάρον.* Inter philosophos ex quibus Stoicæ ἐλάσσως suas composuit, nominatur *Ἀπολλοζάρης Αἰγαῖοις*.

(23) *Καὶ Λογγῖον.* Hie est Cassius Longinus, cuius unicus hodie liber restat, *De sublimi genere dicendi*. Et hunc quidem plerique homines grammaticum fuisse existimant. Fuit tamen professione philosophus, ut præter Suidam testatur Vopiscus in *Aureliano*. Euunque in philosophia Platonica magistrum habuit Athenis Porphyrius, ut ipsemet scribit in libro *De philosophica auscultatione*, cuius initium legitur apud Eusebium in lib. *Præparationis*: *Τὰ Πλατώνεια ἔστων ἡμᾶς ὁ Λογγῖος Ἀθηναῖς, etc.* Id est, *Cum in Platonis natalitiis Longinus nobis epulum præberet Athenis, etc.* Solebant enim magistri ac professores philosophiae Platonicae natalem Platonis quotannis sacrificio et convivio celebrare, teste Porphyrio in *Plotini Vita*. Quod cum a Longino factum sit Athenis, apparel illum philosophiæ Platonice preceptorem fuisse. Sed et Plotini dictum illud, cum Longini liber *De principiis Romæ* in schola Plotini fuisse recitatus, Longinum philologum magis esse quam philosophum; satis significat, Longinum professione quidem philosophum fuisse, sed in eloquentia atque in omni genere doctrinæ nihilominus exercitatum. Porro Longinus eadem ætate vixit qua Origenes, eoque junior fuit, et diu post illum est mortuus. Miror itaque, cur Porphyrius eum inter vetustiores philosophos nominet, quorum scripta Origene lectitabant.

(24) *Καὶ Μοδεράτον.* Hic Moderatus, Gadibus oriundus, undecim libros *Πυθαγορείων σχολῶν*

usum in philosophia, adulteravit : quantum quidem ad mores, Christiano ritu et adversus legum præscripta vivens ; quantum vero ad opiniones de rebus ipsis ac de Deo spectat, græcizans, et Græcorum seu gentilium sermones peregrinis supponens fabulis. Versabatur enim assidue cum Platone. Numenii quoque, Cronii, Apollphanis et Longini, Moderate etiam ac Nicomachi, et aliorum qui inter Pythagoricos præcipui habentur, scripta quotidie habebat in manibus. Adhibebat etiam Chæremonis Stoici et Cornuti libros. A quibus cum allegoricum in explicandis Græcorum mysteriis modum didicisset, eam Judaicis Scripturis adhibuit. Ille Porphyrius in libro tertio ejus operis quod adversus Christianos compositus. Qui de viri quidem illius studio et multiplici doctrina verissime pronuntiavit. Sed in eo manifestissime mentitus est (quomodo enim non mentiretur qui adversus Christianos scribenthal?) quod ipsum quidem a gentilibus ad Christianos transiisse dicit ; Ammonium vero a veri Numinis cultu ad gentilium ritum se contulisse. Nam et Origenes Christianæ fidei doctrinam a majoribus suis acceptam servavit, ut in superioribus **221** ostendimus; et Ammonius divinitate philosophia præcepta ad extremum usque terminum vita integrâ atque immota retinuit. Testantur id etiamnum lucubrationes viri illius ob ea que reliquit ingenii monumenta celeberrimi, exempli gratia liber ille cui titulus est : *De consensu Mosis ac Jesu, et quicunque alii apud studiosos reperiuntur.* Atque hæc a nobis dicta sint, tum ad convincingam mendacissimi hominis calumniam, tum ad eximiam Origenis in Græcanicis disciplinis eruditio declarandam. De qua ipse in epistola quadam adversus eos qui nimium ejus studium erga hujusmodi disciplinas reprehendebant, seipsum purgans ita scribit : « Cum vero totum me addixissem verbo Dei, ac de nostra

conscripterat, teste Porphyrio in libro *De vita Pythagoræ* et Stephano in voce *Γάδειρα*. Corruptum est hujus nomen in Commentariis Syriani, cognomento Philoxeni, in xii *Metaphysics* Aristotelis, pag. 91, ubi Oderatus et Nicomachus inter recentiores Pythagoricos numerantur. De Nicomacho Phœtis in *Biblioteca* et Suidas.

(25) *Kai Xαιρίμορος.* Chæremonis Stoici librum *De cometis* laudat Origenes in libris *Contra Celum*. Hic Chæremon philosophiam docuit Alexandria, et successorem habuit Dionysium Alexandrinum, ut docet Suidas in *Dionysio*. Restituendum est hoc nomen in libro septimo *Nat. Quæst.* Senecæ, capite 5 : *Churimander quoque librum De cometis scripsit.* Scribendum est Chæremon. De hoc Hieronymus in libro secundo *Adversus Jovinianum* ita scribit : Chæremon Stoicus, vir eloquentissimus, narrat de vita antiquorum Ægypti sacerdotum, quod omnibus mundi negotiis curisque postpositis, semper in templo fuerint, etc. Qui locus Hieronymi totus desumptus est ex Porphyrii lib. iv *De abstinentia*. Exstat epigramma Martialis in hunc Chæremonem Stoicum, libro undecimo, epigrammate 58, ex quo apparet circa tempora Trajani illum vixisse.

(26) *Kouprovroun te taïs βιβλοις.* Cornutus Afer, Leptitanus, Romæ philosophiam docuit Claudii Neronis temporibus. Scripsit multa tum de philosophia, tum de eloquentia, ut refert Suidas. Hunc

A λογίμων ἀνδρῶν ὡμίλει συγγράμμασιν. ἔχρητο δὲ καὶ Χαιρήμονος (25) τοῦ Στωϊκοῦ, Κουρκυότου τοῖς βιβλοῖς (26). Παρ' ὅν τὸν μεταληπτικὸν τὸν παρ' Ἐλλησι μυστηρίων γνόντες τρόπον, ταῖς Τουδίναις προσῆψε Γραφαῖς. » Ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ Χριστιανῶν εἰρηται, ἐπαληθεύσαντι μὲν περὶ τῆς τάνδρος ἀσκήσεως καὶ πολυμαθείας, φευσαμένῳ δὲ στρῶς (τοῦ γάρ οὐκ ἔμελλεν δὲ κατὰ Χριστιανῶν;) ἐν οἷς αὐτὸν μὲν φησιν ἐξ Ἐλλήνων μετατεθεῖσθαι, τὸν δὲ Ἀμμινιόν ἐκ βίου τοῦ κατὰ τὴν θεοσένειαν, ἐπὶ τὸν ἑθνικὸν τρόπον ἐκπεσεῖν. Τῷ τε γάρ Ωριγένει τὰ τῆς κατὰ Χριστὸν διδασκαλίας ἐκ προγρόνων ἐσώζετο, ὡς καὶ τὰ τῆς πρόσθεν ιστορίας ἐδήλου, τῷ τε Ἀμμινιῷ τὰ τῆς ἑθέου φιλοσοφίας ἀκέραια, καὶ ἀδιάπτωτα, καὶ μέχρις ἐσχάτης τοῦ βίου διέμενε τελευτῆς, ὃς που καὶ οἱ τάνδρος εἰσέτι νῦν μαρτυροῦστε πόνοι, δι' ὃν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιμοῦντος. ὕσπερ οὖν καὶ δὲ ἐπιγεγραμμένος Περὶ τῆς Μωνσέως καὶ Ἰησοῦ στιγμώσας, καὶ δοις ἀλλοι παρὰ τοῖς φιλοκάλοις εὑρηνται. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς παράστασιν ἐγκείσθω (27), τῆς τε τοῦ φευδηγόρου συκοφαντίας, καὶ τῆς Ωριγένους καὶ περὶ τὰ Ἐλλήνων μαθήματα πολυπειρίας. περὶ δὲ πρός τινας μεμψάμενος αὐτῷ διὰ τὴν περὶ ἐκείνης σπουδὴν ἀπολογούμενος, ἐν ἐπιστολῇ τινι ταῦτα γράφει. « Ἐπειδὲ ἀνακειμένῳ μοι τῷ λόγῳ, τῆς φήμης διατρεχούσης περὶ τῆς ἔξεως ἡμῶν, προσῆσται δὲ μὲν αἰρετικόν, δὲ δὲ οἱ ἀπὸ τῶν Ἐλληνικῶν μαθημάτων, καὶ μάλιστα τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ, ἐδοξεν ἔξετάσαι τὰ τε τῶν αἰρετικῶν δόγματα, καὶ τὰ τῶν φιλοσόφων περὶ ἀληθείας λέγειν ἐπαγγελλόμενα. Τοῦτο δὲ πεποίηκαμεν, μιμησάμενοι τε τὸν πρὸ τῶν πολλοὺς ωφελήσαντα Πάντανον, οὐκ ὀλίγην ἐν ἐκείνοις ἐσχηκότα παρασκευὴν, καὶ τὸν νῦν ἐν τῷ πρεσβυτερῷ καθεζόμενον Ἀλεξανδρέων Ἡρακλῖν. δύντα εὑρον παρὰ τῷ διδασκάλῳ (28) τῶν φιλοσόφων

Persius quintam satyram tanquam magistrum suo dicavit. Ejus liber *De Græcorum theologia* citatur ab auctore *Etymologici*, in voce Ζεύς. Is ipse est liber qui primum ab Aldo Manutio Græce est editus sub nomine Phornutio, cum Carnutus scribi debeat, ut docet auctor *Etymologici*. Quippe locus ille qui citatur in *Etymologicu*, exstat hodie apud Phornutum in capite primo. Hunc libellum olim manuscripum vidimus in bibliotheca Memmiana, sed nullum erat nomen auctoris. Ex eo autem libro apparet, Cornutum allegorias sectatum fuisse. Quare Porphyrius merito illum recenset inter philosophos qui tropologicum sensum adamarunt. Ejusdem libri meminit Theodoritus in libro secundo *De curatione Græcarum affectionum* : Κορυντος δὲ ὁ φιλόσοφος, τὴν Ἐλληνικὴν θεολογίαν ἔντεθεικε.

(27) *Εἰς παράστασιν ἐγκείσθω.* Codex Fuk. et Medicæus habent κείσθω, et mox τὰ Ἐλλήνων μαθημάτα, cui consentient codex Maz., quod quidem ad posteriorem locum pertinet.

(28) *Εὑρο παρὰ τῷ διδασκάλῳ.* Ex his verbis colligere est, Origenem eodem magistro quo Heracliam usum esse in philosophia. Vocabatur autem ille Ammonius, ut Porphyrius supra dixit, vir sui temporis philosophorum celeberrimus. De quo nihil attinet hic ea repetere quæ notavi ad Amm. Martellum.

μαθημάτων, ἡδη πέντε ἔτεσιν αὐτῷ προσκαρτερήσαντα, πρὶν ἐμὲ δρᾶσθαι ἀκούειν ἑκείνων τῶν λόγων. Διὸ καὶ πρότερον κοινῇ ἐτθῆτε χρώμενος, ἀποδυσάμενος, καὶ φιλόσοφον ἀναλαβόν σχῆμα, μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ (29), βιβλία τε Ἐλήνων κατὰ δύναμιν οὐ πάντας φιλολογῶν. » Καὶ ταῦτα μὲν αὐτῷ περὶ τῆς Ἐλληνικῆς ἀστήσεως ἀπολογουμένῳ εἰρηταί. Κατὰ τούτον δὲ τὸν χρόνον ἐπ' Ἀλεξανδρείας αὐτῷ τὰς διατριβὰς ποιουμένῳ, ἐπιστάς τις τῶν στρατιωτικῶν, ἀνεδίδου γράμματα Δημητρίῳ τε τῷ τῆς παροικίας ἐπισκόπῳ, καὶ τῷ τότε τῆς Αἴγυπτου ἐπάρχῳ, παρὰ τοῦ τῆς Ἀραβίας ἡγουμένου, ὃς δὲ μετὰ σπουδῆς ἀπάστης τὸν Ὀριγένην πέμψιεν κοινωνήσοντα λόγων αὐτῷ. Τοιγαρούν προπεμφθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἀφικνεῖται ἐπὶ τὴν Ἀραβίαν. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ τὰ τῆς ἀφίκεως εἰς πέρχας ἀγαγῶν, αὐθις ἐπὶ τὴν Ἀλεξανδρείαν ἐπανήσει. Χρόνου δὲ μεταξὺ διαγενομένου, οὐ σμικροῦ κατὰ τὴν πόλιν ἀναρρίπτισθέντος πολέμου, ὑπεξελὼν τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ μηδὲ τὰς κατ' Αἴγυπτον διατριβὰς ἀσφαλεῖς ἐστῶ ἡγουμένος, ἐλθὼν ἐπὶ Παλαιστίνης, ἐν Καισαρείᾳ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Ἐνθα καὶ διαλέγεσθαι, τάς τε θείας ἐρμηνεύεντον Γραφὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας (30) οἱ τῆς ἐπίσκοποι, καίτοι τῆς τοῦ πρεεπιστερίου χειροτονίας οὐδέπω τετυχηκότα αὐτὸν τξίουν. «Οὐ καὶ αὐτὸς γένοιτο» ἀν ἔκδηλον, ἀφ' ὧν περὶ τούτου Δημητρίῳ γράφοντες, Ἀλεξανδρὸς δὲ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος καὶ Θεόκτιστος ὁ Καισαρείας, ὃδέ πως ἀπολογοῦνται. «Προσέθηκε δὲ (31) τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε τρικούσθη, οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ δὲ παρόντων ἐπισκόπων λαίκοις διμιεῖν, οὐκ οἶδεν δύπως (32) προφρανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων. «Οπου γοῦν εὑρίσκονται οἱ ἐπιτεῖδειοι πρός τὸ ὕψελεῖν τοὺς ἀδελφούς καὶ παραναλοῦνται τῷ λαῷ προσομιεῖν, ὑπὸ τῶν ἀγίων ἐπισκόπων· ὥσπερ ἐν Λαράνδοις Εὔελπις ὑπὸ Νέωνος, καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλίνος ὑπὸ Κέλσου, καὶ ἐν Συννάδοις (33) Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, τιμῆς δὲ μὴ εἰδέναι. » Τοῦτον καὶ ἔτι νέος ὧν δὴ-

A eruditio fama jam crebrior spargeretur, confluenteribus ad me nunc hæreticis, nunc Graecarum disciplinarum studiosis, et maxime philosophis: scrutari hæreticorum dogmata, et quæcunque a philosophis de veritate jactantur, excutere constitui. Atque hoc fecimus, tum Pantæni illius qui ante nos multis profuit, exemplum secuti, qui quidem hujusmodi cognitione non mediocriter instructus fuit: tum Heraclæ qui nunc inter presbyteros Alexandrinæ sedet Ecclesiæ: quem ego apud magistrum philosophiæ reperi, quintum jam annum ei operam dantem, priusquam ego ejusmodi doctrinam auscultare cœpisssem. Atque i.circo cum vulgari veste antea usus fuisset, ea deposita, philosophicum induit habitum, quem etiamnum retinens, B Graecorum libros studiose evolvere non desistit. » Hæc ab Origene dicta sunt, ut studium illud quod Graecis disciplinis impenderat, excusaret. Sub idem tempus cum Alexandriæ moraretur, miles quidam adveniens, Demetrio Ecclesiæ episcopo, et praefecto Ægypti litteras a duce Arabiæ detulit, quibus poscebatur ut confessim ad se Origenem mitterent, qui doctrinam suam ipsi communicaret. Missus igitur ab illis Origenes, in Arabiam perrexit. Nec multo post, perfecto enjus causa venerat negotio, Alexandriam regressus est. Aliquanto post tempore cum Alexandriæ gravissimum bellum excitatum fuisset, clam inde ausugiens, ac ne in Ægypto 222 quidem commorari tutum ratus, Palæstinam petiit, et Cæsareæ domicilium fixit. Ubi etiam ab illius regionis episcopis rogatus est, ut publice in Ecclesia dissereret, et divinas Scripturas, tametsi nondum presbyter ordinatus, exponeret. Atque id manifestum fuerit vel ex iis quæ Alexander Hierosolymorum et Theoctistus Cæsariensis episcopus ad Demetrium pro hujus facti defensione scribunt in hunc modum: Quod vero in litteris tuis adje- cisti, nunquam antea visum nec adhuc factum fuisse, ut præsentibus episcopis laici concessionarea-

(29) Μέχρι τοῦ δεῦρο τηρεῖ. Ex his appareat, nullum etiam tum peculiarem suisse vestitum clericorum, quandoquidem Heraclias Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter, et qui postea ejusdem loci episcopos fuit, philosophicum pallium semper re-tinuit.

(30) Έχτι τοῦ κοιροῦ τῆς Ἐκκλησίας. Hinc colligitur Origenem, qui catechetes fuerat Alexandriae, in privato auditorio, non autem in ecclesia catechumenos instituisse. Neque enim Alexandro et Theoctisto episcopis id obijiceret Demetrius, quod Origenem in ecclesia docere jussissent, si Alexandria idem ab Origene factum fuisset. Quare fallitur Rusinus, qui in cap. 3 hujus libri ita scribit: *Vident Demetrius episcopos quod ad ipsum præcipue doctrinæ gratia et prædicationis verbi Dei, multitudines plurimæ convolarent, catechizandi ei, id est, docendi magisterium in Ecclesia tribuit.*

(31) Προσέθηκε δέ. Alloquebantur Demetrium in tertia persona, idque honoris causa. Subiectum est igitur ἡ σῇ ἀγιότης, sanctitas tua. Quæc voces sine dubio præcesserant, ut constaret aperi-tius, si totam epistolam haberemus.

(32) Οὐκ οἶδεν δύπως. Hæc epistola ad Demetrium scripta est ab Alexandro Hierosolymorum episcopo, viro disertissimo, unde singulari numero loquuntur οὐκ οἶδεν, quamvis non tantum suo, sed et Cæsariensis episcopi nomine litteras scribat.

(33) Έχ Συννάδοις. Al., Συννάδοις. Scribendum est Συννάδοις. Certe Rutilus verti apud Synnadam. Urbs est Phrygiæ notissima, sic dicta ἀπὸ τοῦ συν-vatev, id est συνοικεῖν, eo quod multi ex Macedonia illuc ad incolendum confluxerint. Unde primo quidem dicta est Συννάδα, postea vero corrupto vocabulo Σύνναδα a finitimis vocala est. Stephanus in lib. De uribus: Τὸ μὲν πρῶτον Συννάδα (scribe Σύνναδα) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς καὶ συνοικήσας προσαγορευθῆναι μετὰ δὲ ταῦτα παρεθαρμένως ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων Σύνναδα κληθῆναι. Ex his appareat Σύνναδα cum duplice r scribi debere. Quod quidem confirmant etiam numimi veteres. Existat apud Joannem Tristianum nummus Caracalla cum hac inscriptione CYNNADEQN, ΔΩΡΙΕQN, IQ-NQN. Quæ quidem inscriptio doret Synnadienses suisse Dorionas, id est, Dorienses Ionibus permisitos. Erant enim origine Macedones, ac proinde Dorienses, verum in medio Ioniæ siti.

tur : in eo nescio quomodo a veritate longissime aberrasti. Nam sicubi reperiuntur qui fratibus prodesse possint, eos sancti episcopi ultra adhortantur ut ad populum conciones habeant. Sic Eusebii Larandis rogatus est a Neone ; Paulinus Iconii a Celso, Theodorus apud Synnada ab Attico fratibus nostris beatissimis. Idque etiam alibi fieri credibile est, quamvis nos ignoremus. In hunc modum supradictus Origenes dum adhuc juvenis esset, non solum a notis et domesticis, verum etiam ab exterarum regionum episcopis colebatur. Sed cum Demetrius per litteras eum revocasset, missisque Ecclesiæ suæ diaconis redditum ejus urgere non destisset : Alexandriam reversus consuetum munus obiit.

CAPUT XX.

Quinam scriptorum ejus ætatis libri ad nos perveneri.

Eadem temestate multi ecclesiastici viri doctrina excellentes florebant : quorum epistolas quas ad se vicissim scripserunt, bactenus asservatas facile est reperire. Exstant enim nostra quoque ætate in bibliotheca Aeliae urbis, ab Alexandro Ecclesiæ illius episcopo constructa. Ex qua nos uberrimam materiam ad argumenti hujus quod præ manus habemus tractationem, in unum colligimus. Inter hos fuit Beryllus Bostrenorum in Arabia episcopus, qui præter epistolas et lucubrationes, varia quoque elegantis ingenii monumenta dereliquit. Similiter et Hippolytus alterius cuiusdam Ecclesiæ episcopus. Pervenit etiam ad nos Caii disertissimi vii disputatio Romæ habita temporibus Zephyrini, adversus Proclum quemdam Cataphrygarum 223 haeresis propugnatorem. In qua ille dum adversorum in componendis novis Scripturis temerita-

A λούμενος ἀνὴρ Ὀριγένης (34) οὐ πρὸς μόνων τῶν συνήθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ ξένης ἐπιστόπων ἐτίματο τὸν τρόπον. Ἀλλὰ γάρ αὖθις τοῦ Δημητρίου διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἀγαχαλέσαντος, δι’ ἀνδρῶν τε διαχόνων τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστεύσαντος ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀφικόμενος τὰς συνήθεις ἐπέτελει σπουδάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

**Οσοι τῷ τηρικάδε φέρονται λόγοι (Nic. H.E.v.15).*

“Ηχμαζον δὲ κατὰ τοῦτο πλεον τόποις καὶ ἐκκητιστικοὶ δινόρες, ὧν καὶ ἐπιστολάς διὰ πρὸς ἄλληλους διεχάρατον, ἔτι νῦν σωζόμενας εὑρεῖν εὐπόρον· αἱ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ τὴν Αἴλιαν βιβλιοθήκῃ, πρὸς τοῦ τηρικάδε τὴν αὐτοῦ διέποντος παροικίαν Ἀλεξάνδρου ἐπισκευασθεῖσῃ, ἀφ’ ἧς καὶ αὐτοὶ τὰς ὅλας τῆς μετὰ χείρας ὑποθέσεως ἐπὶ ταῦτα συναγαγεῖν δεδυνήμεθα. Τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγράμμασι διαφόρους φιλοκαλίας (35) καταλέοιπεν. Ἐπίσκοπος δὲ οὗτος ἦν τῶν κατὰ Βόστραν Ἀράδων· ὥσαύτως δὲ καὶ Ἰππόλιτος, ἐτέρας που (36) καὶ αὐτὸς προεστὸς Ἐκκλησίας. Ἡλθε δὲ εἰς ἡμᾶς καὶ Γαῖου λογιστοῦ ἀνδρὸς διάλογος, ἐπὶ Ῥώμης κατὰ Ζεφυρίνην πρὸς Πρόκλον (37) τῆς κατὰ Φρύγας αἰρέσεως ὑπερμαχοῦντα κεκινημένος· ἐνῷ τῶν δι’ ἐναντίας τὴν περὶ τὸ συντάττειν κανάς Γραψάς προπέτειάν τε καὶ τόλμαν ἐπιστομίζων, τῶν τοῦ Ιεροῦ Ἀποστόλου δεκα-

(34) Ἔτι ρέος ὁ δηλούμενος ἀνὴρ Ὀριγένης. Postrema vox abest a nostris codicibus Maz. Med. et Fuk., nec admodum necessaria est. Ceterum Origenes annum ætatis tum agebat circiter tricesimum, cum primum venit in Palæstinanam. Quippe illuc profectus est sub finem imperii Antonini Caracallæ, ut docet Eusebius hoc loco.

(35) Διαφόρους φιλοκαλίας. Christophorus interpretatur *libellos ex variis scriptoribus excerptos, tanquam florculos*. Certe antiqui φιλοκαλίας vocabant electa sive excerpta ex quopiam scriptore. Huiusmodi sunt Origenis *Philocalia*. Tales sunt etiam Apuleii *Floridorum libri*, splendidiores scilicet loci ex ejus orationibus excerpti. Verum hanc interpretationem parum hic convenire existimo. Primum quia non dicit Eusebius quibusnam ex libris excerpta illa collegerit Beryllus, deinde, quia addit diaφόρους. Non est enim credibile, Beryllum diversos libros hujus argumenti quod leve et exiguum est, composuisse. Itaque malum vertere *elegantis ingenii monumenta*. Intelligere autem videtur hymnos et poemata. Utitur hac voce Phrynicus in epist. ad Menodorum, qua quintum Sophistici apparatus librum ei nuncupabat, καὶ εἰ τι δλλο προστάττοι, φιλοκαλίας τε καὶ πολυμαθείας καὶ κοινητος ἔχοντον.

(36) Ἰππόλιτος ἐτέρας πον. Georgius Syncellus in *Chronico* et Nicephorus Callistus, et Zonaras, Hippolytum Portuensem episcopum fuisse scribunt. Ita etiam dicitur in *Collectaneis Anastasii Bibliothecarii* ubi fragmentum ejus resertur. Theodoritus, qui multa ex eo adducit, episcopum et martyrem illum vocat, sed cuiusnam urbis episcopus fuerit, non addit. Gelasius in libro *De duabus naturis*,

Hippolytum citans, eum martyrem et episcopum Arabie metropolis appellat.

(37) Γαῖον... πρὸς Πρόκλον. Cataphrygarum secta in duas partes divisa est. Alterius princeps fuit Proclus, alterius Ἀσχines, ut scribit Tertullianus *De praescriptione hereticorum*, in fine. Qui Proclum sectabantur, dicebantur, οἱ κατὰ Πρόκλον, teste ibidem Tertulliano. Ex quo appareat Graeciū hominem fuisse. Accedit quod Caius adversus eundem Proclum Graece scripsit. Quare non assentior Baronio, qui hunc Proclum eundem esse vult cum Proculo Afro qui scripserat adversus Valentianos, ut scribit Tertullianus in libro *Adversus Valentium*, in qua opinione videtur etiam fuisse Nicolaus Rigaltius, ut ex notis illius appetat; et P. Halloixius, in notationibus ad *Vitam sancti Apollinaris*, cap. 2. Sed si unus idemque esset, cur Tertullianus eum alibi *Proculum*, alibi *Πρόκλον* Graeco nomine appellat. De Caii *Adversus Proculum* libro videntur est Photius in *Bibliotheca*. Apud Theodoritum in lib. iii *Hereticarum fabularum*, ubi mentione sit hujus libri, κατὰ Πατρόκλον scribitur pro *Πρόκλον*. Erat autem hic liber dialogus, in quo Proclus Montani prophetiam defendens inducebatur, ut patet ex libro iii Eusebii, cap. 31, ubi verba ipsius Procli afferuntur, quibus ad astruendam Montani prophetiam, docebat semper in Asia prophetas viguisse : et adhuc sua ætate exstitisse apud Hieropolim sepulcra filiarum Philippi, quæ prophetiæ dono insignes fuerant. Quibus Procli verbis respondens Caius, ait Romanos longe illustrioribus sepulcris gloriari, Petri scilicet ac Pauli. Verba Caii habes in libro ii, capite penultimo.

τοιῶν μόνων Ἐπιστολῶν μνημονεύει, τὴν πρὸς Ἐβραῖς οὓς μὴ συναριθμήσας ταῖς λοιπαῖς ἐπει καὶ εἰς δεῦρο παρὰ Ρωμαίων τιστὸν (38) οὐ νομίζεται τοῦ Ἀποστόλου ευγάνειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

*"Οσοι κατὰ τούσδε ἐπίσκοποι ἦταν πρόσωπον
(Nic. H. E. v. 26).*

Ἄλλα γάρ Ἀντωνίνον ἔτη βασιλεύσαντα ἐπέτα καὶ μῆνας ἔξι Μαχρίνος διαδέχεται. Τούτου δὲ ἐπ' ἑναυτὸν διαγενομένου, αὖθις ἔτερος Ἀντωνίνος τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν παραλαμβάνει· οὐ κατὰ τὸ πρώτον ἔτος, δὲ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος Ζεφυρίνος μεταλάττει τὸν βίον, ὅλοις ὀκτωκαλδεκα διακατασχών ἔτεσι τὴν λειτουργίαν. Μεθ' δὲ Καλλιστος τὴν ἐπίσκοπην ἔγχειρίζεται· δὲ ἐπιβιώσας ἔτη πέντε, Οὐρβανῷ τὴν Ἐκκλησίαν καταλείπει. Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐπὶ τούτοις διαδέχεται τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἐπὶ τέτταρις μόνοις ἔτεσιν Ἀντωνίνου διαγενομένου. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας Ἀσκληπιάδην Φιλητὸς διαδέχεται. Τοῦ δὲ αὐτοκράτορος μῆτηρ Μαμαία τὸνομα, γυνὴ θεοσεβεστάτη εἰ καὶ τις δλῆ γεγονοῦσα, καὶ εὐλαβῆς τὸν τρόπον, τῆς Ὄριγένους πανταχός βωμένης φήμης, ὡς καὶ μέχρι τῶν αὐτῆς ἐλθείν ἀκοῶν, περὶ πολλοῦ ποιεῖται τῆς τοῦ ἀνδρὸς θέας ὁδίωθῆναι, καὶ τῆς ὑπὸ πάντων θαυμαζομένης περὶ τὰ θεῖα συνέσεως αὐτοῦ πεῖραν λαβεῖν. Ἐπ' Ἀντιοχείας δῆτα διατρίβουσα, μετὰ στρατιωτικῆς δορυφορίας αὐτὸν ἀνακαλεῖται. Παρ' ἦν χρόνον διατρίψας, πλειστά τε δσα εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ τῆς τοῦ θεοῦ διδασκαλεῖου ἀρετῆς ἐπιδειξάμενος, ἐπὶ τὰς συνήθεις ἔσπευδε διατρίβας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

*"Οσα τῷ Ἰππολύτῳ εἰς ἡμᾶς ἤλθεν
(N. c. II. E. 45).*

Τότε δῆτα καὶ Ἰππολύτος συντάττων, μετὰ πλείστων δλῶν ὑπομνημάτων, καὶ τὸ Περὶ τοῦ Πάσχα πεποίηται σύγγραμμα (39)· ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καὶ τινὰ κανόνα ἐκκαθιδεκετηρίδος περὶ τοῦ Πάσχα προθεὶς (40), ἐπὶ τὸ πρώτον

(38) *Παρὰ Ῥωμαίων τιστὸν.* Eusebius supra in lib. IIII, cap. 3, de Pauli Epistolis disserens, ait quosdam Epistolam ad Hebreos ut falsam rejecisse, asseverantes Romanam Ecclesiam de ejus Epistola auctoritate dubitare, πρὸς τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ὡς μὴ Ιησοῦν οὔταντο αὐτὴν, ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, Rulinus in utroque Eusebii loco *Latinos* vertit. Hieronymus tamē in Catalogo, *Romanos* interpretatur, ubi de Caio. *Decimam quartam*, inquit, *quaeruntur ad Hebreos*, dicit non ejus esse. Sed et ὅπου *Romanos* usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur. Inter *Romanos* scriptores qui ita censuerunt, numerari potest Hippolytus Portuensis episcopus. Hic enim in libro *Adversus hæreses*, Epistolam ad Hebreos Pauli apostoli non esse affirmavit, teste Photio in *Bibliotheca*, cap. 121.

(39) *Tὸ περὶ τοῦ Πάσχα σύγγραμμα.* Exstat hodie *Canon Paschalis Hippolyti*, quem Josephus Scaliger libris suis *De emendatione temporum* intexit autisque illustravit. Sed et *Aegidius Buchori* euodem *Latine* vertit. Verum neuter illorum animadvertisit *Canonem* hunc partem duntaxat esse libri quem Hippolytus conscripsérat de *Pascha*,

A tem et audaciam suggillat, tredecim solum divini Apostoli commemorat Epistolas: eam quae ad Hebreos inscripta est, cum reliquis non annumerans. Sane hæc epistola etiamnum a quibusdam Romanis Apostoli esse non creditur.

CAPUT XXI.

Quinā eo tempore episcopi claruerunt.

Cæterum Antonino, cum per annos septem sexque admodum menses imperavisset, successit Macrinus. Qui cum usque ad anni unius spatium vitam simul atque imperium prutraxisset, alius denuo Antoninus principatum Romanum accepit. Hujus primo imperii anno Zephyrinus Romanæ urbis episcopus abiit e vita, cum per annos octodecimi sacerdotium obtinuisse. Post quem Callistus episcopatum suscepit: qui cum quinquennio superstes vixisset, Urbano Ecclesiam regendam dereliquit. Alexander post hæc Romanum imperium capessivit, cum Antoninus quadriennium duntaxat regnavisset. Quo quidem tempore apud Antiochiam mortuo Asclepiade, episcopatum ejus Ecclesiae sortitus est Philetus. Porro mater Alexandri imperatoris, Μαυρα νομινε, pia imprimis ac religiosa semina, cum Origenis nomen ubique iam celeberrimum haberetur, adeo ut ad ipsius quoque aures perlatum esset, conspectu ejus frui, et scientiam rerum divinarum quam omnes. in eo viro magnopere admirabantur certissimo experimento cognoscere concupivit. Igitur illa Antiochiae degens, misso militari satellitio, hominem accersit. Qui apud eam aliquandiu commoratus, cum innumera illi documenta exhibuisset ad Domini gloriam et ad divinæ illius prædicationis potentiani declarandam, ad consuetas mature sedes regressus est.

CAPUT XXII.

Quæ Hippolyti opera ad nos pervenerint.

Eodem tempore et Hippolytus inter plurima alia ingenii sui monumenta, librum *De Pascha* composuit, in quo temporum seriem describens, et canonem quemdam Paschalem per sedecim annorum circuitum exhibens, anno primo 224 imperatoris Ale-

cum tamen Eusebius id apertissime significet, ut ex hujus loci lectione appareat. Id cum Scaliger non animadvertisset, immerito reprehendit Eusebium, quod dixerit Hippolytum in eo libro ad primum usque Alexandri imp. annum seriem temporum determinasse. Imo vero, inquit Scaliger, pag. 685, *Canon Hippolyti non in primum annum imp. Alexandri desinit, sed ab eodem incipit.* Verum id quidem est. Sed Eusebius non de *Canone* loquitur quem Hippolytus operi suo *De Pascha* adjunxerat, verum de opere ipso in quo Hippolytus ordinem temporum dinumerans, in primo Alexandri imp. anno desierat. Nec erat quod Scaliger tantopere miraretur illam Eusebii locutionem, ἐπὶ τὸ πρότον ἔτος αὐτοκράτορος Ἀλέξανδρου χρόνους περιγράψει τοὺς χρόνους. Rulinus certe locum Eusebii non aliter ac nos intellexit.

(40) *Karóra προθεῖς.* In codice Mediceo legitur προθεῖς, male, ut opinor.

xandri computationem temporum circumscribit. Ex reliquis autem illius scriptis, hæc sunt quæ ad notitiam nostram pervenerunt: *In opus sex dierum*, *In ea quæ post sex dies consecuta sunt*, *Adversus Marcionem*, *In Canticum canticorum*, *In capitula quædam Ezechielis*, *De Pascha*, *Adversus omnes hæreses*. Sed et alia plurima apud alios asservata licet reperi.

CAPUT XXIII.

De Origenis studio, et quomodo presbyterii honorem adeptus est.

Ex eo tempore etiam Origenes in divinas Scripturas commentarios cœpit conscribere. Ambrosio innumeris stimulis cum incitante, nec solum verbis siue hortationibus, sed etiam largissimis rerum necessariarum præbitionibus. Quippe septem et amplius notarii dictanti illi præsto aderant, qui præstituto tempore sibi per vices succedebant: nec pauores antiquarii simul cum pueris elegantius scribere assuetis: quibus omnibus necessarios sumptus copiose subministrabat Ambrosius. Sed et incredibilem quamdam alacritatem in hoc sacrarum litterarum studio ipse pro virili parte conserbat: qua quidem re potissimum Origenes ad scribendos commentarios impellebatur. Haec dum ita geruntur, Urbanum Ecclesiæ Romanae pontificatu octennio perfunctum exceptit Pontianus: Antiochenam vero Ecclesiam post Philetum Zebinus regendam accepit. Quo tempore Origenes, compellente ipsum necessitate, ob ecclesiastica negotia in Achiam profectus, cum per Palæstinam transiret, presbyterii gradum per impositionem manum Cæsareæ ab illius regionis episcopis accepit. Porro qui deinceps motus ejus causa fuerint concitati, et quæ super iisdem motibus a præsulibus Ecclesiarum constituta sint: et quæcumque alia vigens ipse ac florens in

A Ετος αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους περιγράφει. Τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα, ἔστι τάδε· Εἰς τὴν Ἐξαήμερον, Εἰς τὰ μετὰ τὴν Ἐξαήμερον (41), Πρὸς Μαρκιώνα, Εἰς τὸ Ἀσμα (42), Εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ, Περὶ τοῦ Πάσχα, Πρὸς ἀπόστας τὰς αἰρέσεις (43). Πλεῖστά τε ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς εὑροις ἀν συζητεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῆς Ὡριζέντος σπουδῆς, καὶ ὡς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρεσβείου ηὔώθη (Nic. H. E. v, 18).

Ἐξ ἑκείνου (44), δὲ καὶ Ὡριζέντος τῶν εἰς τὰς θεάς Γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχὴ, Ἀμβροσίους ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος αὐτὸν μυρίαις δοσιεῦν προτροπαῖς (44), οὐ ταῖς διὰ λόγων καὶ παρακλήσεων αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀψύνωτάταις τῶν ἐπιτηδείων χορηγίαις. Ταχυγράφοις γάρ αὐτῷ πλείους ἦ ἐπτὰ τὸν ἀριθμὸν παρῆσαν ὑπαγορεύοντι, χρόνος τεταγμένοις ἀλλήλους ἀμειβοντες· βιβλιογράφοι τε οὐκ ἔττοις, ἀμα καὶ κόραις ἐπὶ τὸ καλλιγραφεῖν ἡσημέναις· ὃν ἀπάντων τὴν δέουσαν τῶν ἐπιτηδείων ἄρθρον περιουσίαν ὁ Ἀμβρόσιος παρεστήσατο· ναὶ μήν καὶ ἐν τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια ἀσκήσει τε καὶ σπουδῇ, προθυμίᾳν διφατον αὐτῷ συνεισφέρειν, ἢ καὶ μάλιστα αὐτὸν προδύτερεν ἐπὶ τὴν τῶν ὑπομνημάτων σύνταξιν. Τούτων δὲ οὕτω, ἔχοντων, Οὐρβανὸν ἐπισκοπεύσαντα τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας ἔτεσιν δικτῶ, διαδέχεται Ποντιανὸς, τῆς δ' Ἀνποχέων μετὰ Φιληππὸν, Ζεβίνος. Καθ' οὓς δ' Ὡριζέντης ἐπειγούστης χρίσας ἐκκλησιαστικῶν ἔνεκα πραγμάτων (45), ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στειλάμενος τὴν διὰ Παλαιστίνης, πρεσβυτέρου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῆς ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει. Τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα, τὰ τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσι δεδογμένα τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶσιν (46), ὅστα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσ-

(41) Εἰς τὰ μετὰ τὴν Ἐξαήμερον. Id est, in caput secundum Genesios, ut notavit Scaliger in libro vii *De emendatione temporum*, pag. 685, ubi tamen immrito reprehendit Hieronymum quasi hoc non intellexerit Hieronymus. Ego vero alter sentio. Plures enim Hippolyti libros recenset Hieronymus quam Eusebius. Itaque cum Hippolytum scripsisse dicit in Genesim, tam libros in *Hæc meron* intelligit quam in *Post-hæc meron*. Exstat Philonis liber eodem titulo, seu potius duo libri, ut est in ms. Augustano.

(42) Εἰς τὸ Ἀσμα. Theodoritus in dialogo qui *Eranistes* inscribitur, hunc librum Hippolyti ita citat. Εἰς τὴν φύσην τὴν μεγάλην.

(43) Πρὸς ἀπόστας τὰς αἰρέσεις. De hoc Hippolyti libello vide Photii *Bibliothecam*, cap. 121. Erat hic liber contra xxxii hæreses, quarum prima erat Dositheanorum, ultima Noctianorum. Quas hæreses eum Irenæus in concionibus refutasset, eorum compendium scripsit Hippolytus, ejus discipulus, teste ibidem Photio. Hunc porro Hippolyti libellum sæpe citaverat Stephanus Gobarus, ut patet ex cap. 7, 10 et 13 libri secundi.

(44) Εἴτε εἰστρον δέ. Hæc verba male accepit Hieronymus in Catalogo, quasi Origenes æmulatione Hippolyti impulsus, ad scribendum accesserit. Putavit enim ἔξι ἑκείνου referri ad Hippolytum, cum tamen signilicet abhinc, vel exinde. Subauditur enim τοῦ χρόνου. Porro ab his verbis cap. 23, in-

cipit in codice Mazarino, cui consentit optimus ille codex Rusini quem scipio laudavi, nisi quod pro 23 capite scriptum habeat 20.

(44') Vulg. μυρταῖς δσαις οὐν. In codice Maz. pro οὐν notatur alias scribi οὐν. Sed neutrum placet. Apud Suidam, in voce Ὡριζέντης, scribitur δσαις οὐν. Quod si retineamus, delendum erit μυρταῖς.

(45) Ἐκκλησιαστικῶν ἔτεκα πραγμάτων. Rusini versio commentarii loco erit: *Quo in tempore Origenes rogatus est ab Ecclesiis quæ sunt apud Achiam, ut illo usque pro convincendis hæreticis, qui in libris contravenerant, pervenirent. Idem scribit Hieronymus in Catalogo, ubi de Origeni.*

(46) Δεδογμένα τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶσιν. At hæc præcipue relettre hic debuerat Eusebius, quippe quæ ad historiam ecclesiasticam maxime faciunt. Satis erat omittere alia multa quæ de Origeni commemoravit Eusebius; cuiusmodi est de legatione ducis Arabiae, et de Mamaea matre imperatoris Alexandri, et alia nonnulla, quæ ad ipsius quidem Origenis gloriam spectant, sed ad historiam rerum ecclesiasticarum parum conferunt. Decreta autem episcoporum in causa Origenis, nequaquam hic erant omittenda. Verum nos immrito de Eusebio querimur. Hic enim, cum omnia quæ ad Origenis causam pertinent, accurate reuisset in secundo *Defensionis* libro quam pro Origeni conscriperat, eadem hic repetere superfluum duxit.

συνήνεκται (47) λόγον, ίδιας δεόμενα συντάξεως, με- τρίως ἐν τῷ δευτέρῳ ἡς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

*Tίτλος ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἵξηγήσατο
(Nic. H. E. v. 45).*

Ταῦτα δὲ ἑκείνοις δέοι ἀν προσεπιθεῖναι (48) δη- λοῦντας, ὡς ἐν μὲν τῷ ἔκτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάν- νην Ἐξηγητικῶν, σημαίνει τὰ πρότερα πέντε, ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἐτ' ὅτα αὐτὸν συντάξαι, τῆς δὲ εἰς τὸ πᾶν Εὐαγγέλιον αὐτὸν δὴ τούτο πραγματείας, μόνοι δύο καὶ εἶκοσιν (49) εἰς ἡμᾶς περιήλθον τόμοι. Κα- τὰ δὲ τὸ ἔννατον τῶν εἰς τὴν Γένεσιν δύνεκα δέ ἔστι τὰ πάντα· οὐ μόνον τοὺς πρὸ τοῦ ἔννατου δηλοὶ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπεμνηματίσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς πρώτους δὲ πέντε καὶ εἴκοσι Ψαλμούς· ἔτι τε τὰ εἰς τοὺς Θρήνους, ὃν εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθασι τόμοι πέντε· ἐν οἷς μέμνηται καὶ τῶν Περὶ ἀριστά- σεως (50). Δύο δὲ ἔστι καὶ ταῦτα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ

A prædicatione verbi divini contulit, cum proprium opus requirant, in secundo libro *Defensionis* quam pro illo conscripsimus, sufficienter a nobis sunt ex- posita.

225 CAPUT XXIV.

Quænam Alexandriae interpretatus sit.

Hæc vero supradictis adjungere prorsus necesse est, quinque priores libros *Expositionum in Joannis Evangelium* ab illo dum adhuc Alexandriæ degeret, esse compositos, ut ipsem in sexto earundem *Expositionum* libro testatur. Ex universo autem opere quod in totum illud *Evangelium* elaboravit, duo et viginti libri ad nos duntaxat pervenerunt. Sed et in libro nono *Expositionum in Genesim* (sunt au- tem omnes ejus in *Genesim* libri numero duodecim) non solum octo priores Alexandriæ lucubratos esse significat, verum etiam commentarios in primos quinque et viginti psalmos, ac præterea in *Lamen- tationes Jeremiæ*, ex quibus quinque tomī ad nos

Quare non hæc Eusebii culpa est, sed posteriorum, qui nimio adversus Origenem odio, libros illos quos pro Origenis defensione Eusebius ac Pamphilus martyr ediderant, nobis invidenterunt. Nisi quod Photius exigua quædam eorum fragmenta, tanquam ex naufragio nobis conservavit. Ex cuius *Bibliotheca*, cap. 118, discimus duas adversus Origenem synodos collectas fuisse: quarum prior *Originem ex Alexandrina Ecclesia pellendum esse* censuit, sed presbyterii honorem non ademit. Secunda vero *synodus episcoporum Aegypti a Demetrio congregata*, Origenem sacerdotio exiit; cui damnationi totius pene orbis episcopi subscripterunt, ut docet Hieronymus, cuius hæc verba refert Rutilius in *Apologia II: Pro hoc sudore quid accepit præmii? Damnatur a Demetrio episcopo. Exceptis Palæstinae et Arabiae et Phœnices atque Achaiae sacerdotibus, in damnationem ejus consentiit orbis. Roma ipsa contra hunc cogit senatum; non propter dogmatum noritatem, nec propter hæresim, ut nunc adversus eum rabidi canes simulanti: sed quia gloriam eloquentiae ejus et scientiae ferre non poterant, et illo docente omnes multi putabantur.* Porro hæc Pamphilii ex libro II *Apologeticæ pro Origene* sunt hæc: Καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπιαστόπων, καὶ τίνων πρεσβυτέρων, κατὰ Ὀριγένους, ἣ τε ᾧ δὲ Πάλμωνος φησι, ψηφίζεται μετασῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὀριγένην, καὶ μῆτε διατέθειν ἐν αὐτῇ, μῆτε διδάσκειν τῆς μέντοι τοῦ πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκτήσθαι: ἀλλ' ὁ γε Δημήτριος ἄμα τιὸν ἐπιστόποις Αἴγυπτοῖς, καὶ τῆς ἱερωτύνης ἀπεκτή- ρυξε, συνυποργράψαντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμ- φύρων αὐτῷ γεγενημένων. Hieronymus tamen non depositum duntaxat, sed excommunicatum a De- metrio dicit Origenem, et indignum communione Ecclesiæ judicatum. Verum hæc Demetrii sententia, quamvis tot episcoporum consensu firmata, absque effectu mansit, cum Origenes presbyteri manus semper deinceps retinuerit, et in Ecclesia docere perseveraverit, ut docet Eusebius in hoc libro, et Pamphilus in lib. I *Apologiae*. Cur autem irrita fuerit hæc sententia, duplex causa est, primo quia in absentem prolata fuerat absque legitimis citationibus; deinde, quia multorum antistitum, ac præcipue Romani episcopi auctoritate non erat confirmata.

(47) *Eἰσερήνεκται. Positum videtur ab Eusebio pro εἰσήγησε, et sic intellexit Nicephorus. At Chri- stophoronus interpretatur pertulit.*

(48) *Ἐκείνοις δέοι ἀπ προσεπιθεῖναι. Iis scilicet*

quæ in secundo libro *Apologiae pro Origene* diximus, quod non intellexit Christophorus. Porro ex quatuor nostris codicibus hic addidimus vocem δη- λοῦντας, quæ deerat in Regio exemplari, et in editione Stephani. Contra vero particula ἄν, quæ ha- betur in Regio, abest a nostris codicibus Mazarino, Medicæo et Fuketiano.

(49) *Μόροι δύο καὶ εἰκοσιν.* Ex triginta quatuor tomis seu libris quos in *Evangelium Joannis* scri- pserat Origenes, teste Hieronymo in prefatione ad Paulam de interpretatione sua *Homiliarum in Lu- cae*. Hodie vero novem duntaxat supersunt tomī *Explanationum* Origenis in *Joannis Evangelium*, a Peronio Latine primum editi. Sed in vulgatis editionibus hi novem tomī male in triginta quatuor tomos distributi sunt, ut in prefatione sua recte movit doctissimus Genebrardus.

(50) *Τῷρ Περὶ ἀριστάσεως.* Hieronymus in libro quadam qui citatur a Rutilio in *Apologia II adversus Hieronymum*, indiculm textens librorum Origenis, ita ait: *Scripsit in Genesim libros XIII. My- sticarum Homiliarum libros duos, in Exodus ex- cerptra, in Leviticum excerpta. Et post multa: Item monobiblia, Περὶ ἀρχῶν libros IV, De resurrectione libros duos; et alios De resurrectione dialogos duos.* Contra hos Origenis libro, *De resurrectione*, scripsit Methodius episcopus insignem librum *De resurrec- tione*, teste Hieronymo in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, et Maximo in scholiis ad librum *Ecclesiasticæ Hierarchie* Dionysii, cap. 7. Sed locum Maximi qui in vulgatis editionibus niendosissimus est, opera pretium erit hic apponere prout legi debet: *Ἀνάγνωθε Μεθοδίου τοῦ ἀγίου μάρτυρος, καὶ Οὐλύμπου Ἀδριανοπόλεως ἐπιτιχόπου τῆς Λυκίας, τὰ κατ' αὐτὸν Περὶ ἀριστάσεως γραφέντα. Id est: Legē que adversus Origenem de resurrectione scri- psit Methodius, sanctissimus martyr et episcopus Olympi urbis Lyciæ, que etiam Adrianopolis dicta est. Ex hoc Methodii libro seu potius dialogo Περὶ ἀριστάσεως, egregia fragmenta habentur apud Epiphanius in hæresi Origenistarum, et apud Photium in *Bibliotheca*.* Nec alia mihi videtur esse causa cur Eusebius in *Ecclesiastica historia* nullam Methodii mentionem fecerit, cum tamen plures alios commemoret ecclesiasticos scriptores, qui Metho- dius longe inferiores fuerunt. Sed cum Methodius stylī aciem strinxisset adversus Origenem, Euse- bius, qui Origenis erat studiosissimus, illū, utpote Origenis inimicum, ne nominare quidein in *Historia* sua sustinuit. Eamdem ob causam in libro

venerunt. In his tomis mentionem facit librorum quos scripserat *De resurrectione*: sunt autem ejus argumenti libri duo. Libros item *De principiis*, antequam ab urbe Alexandria migraret, composuit. Sed et libros qui *Στρωματεῖς* inscribuntur, numero decem, in eadem civitate Alexandri imperatoris temporibus conscripsit, sicut notationes manu ipsius prescriptæ ac libris ipsius praesertim testantur.

CAPUT XXV.

Qualiter libros utriusque Testamenti recenset.

Cæterum in expositione primi psalmi, librorum Veteris Testamenti indicem exhibet, ita scribens ad verbum: « Sciendum est, Veteris Testimenti libros duos esse ac viginti, sicut ab Hebræis traditur: qui numerus etiam literarum apud eos habetur. » Et paulo post subdit: « Sunt autem viginti duo libri juxta Hebreos hi: primus qui a nobis Genesis dicitur, ab Hebræis autem ex ipsius libri initio desumpta appellatione vocatur Bresith, quod idem est ac *in principio*. Exodus deinde, Hebræis Vellesmooth, id est *hæc sunt nomina*. Tertius, Leviticus, Hebræis Vairca, id est *et vocavit*. Quartus, Numeri, Hebræis Hammisphecodim. Quintus, Deuteronomium, Hebræis Ellehabdabarim, id est, *hæc sunt terba*. Sextus, Jesus filius Nave, Hebraice *Jehosue ben Nun*. Septimus, Judices et Ruth, unico volumine

De scriptoribus ecclesiasticis, Hieronymus Rufinum, quocum similitates exercuerat, de industria prætermisit. Cæterum Eusebius in hoc capite duodecim tantum agnoscit libros *Expositionum in Genesim*, non tredecim, ut Hieronymus in loco supra citato.

(51) *Στρωματεῖς*. Hieronymus in epistola ad Magnum oratorem Romanum, docet quod argumentum fuerit hornum librorum Origenis. Clementem, inquit, imitatus Origenes, decem scripsit Stromateus, Christianorum et philosophorum inter se sententias comparans et omnia nostra religionis dogmata de Platone et Aristotele, Numero Cornutoque confirmans. Ex sexto hujus operis libro fragmentum profert idem Hieronymus in *Apologia adversus Rufinum*, non longe ab initio. Idem in epistola ad Augustinum: *Scripsit*, inquit, *Origenes in Epistolam Pauli ad Galatas quinque proprie volumina: et decimum Stromatum suorum librum, commatico super explanationem ejus sermone complevit.*

(52) « Οἱ δόγματοι... ἐπισημαίωσεις. Quid essent δόγματοι ἔτιοι, non intellexerunt interpres. Jurisconsulti δόγματον vocant testamentum quod testatoris manu prescriptum est, non autem sola subscriptione firmatum. Eodem modo Eusebius δόγματος ἐπισημαίωσεis vocali, notationes manu ipsius Origenis prelitas aut subjunctas singulis tomis. Solabant enim auctores vel initio, vel in fine librorum suorum, quadam sua manu adnotare. Talis est σημείωσις Irenei quam in fine librorum suorum ascripserat, teste Eusebio, lib. v, cap. 29. Ejusdem generis est adnotatio illa qua legitur in fine procathechesis Cyrilli, que meo quidem judicio, melius ascribere ut ante primæ cathechesis initium. « Οἱ δόγματοι igitur hoc loco idem sunt quod δόγματα. Sic apud Hilarium in fragmento *De synoysi: Exemplum epistolæ qua Athanastium reum non esse olographia manu Valens scripsit, et Arsacius subscripsit*. Julius papa in epistola ad synodum Antiochenam: Καὶ κατηγόρου ἵσχυρα προεχόμεσse χειρα δόγματον αὐθεντικήν, etc. Denique Hieronymus in *Apolog. ii adversus Rufinum*: *Quæ epistola olographa tenetur ab iis ad quos pertinat est.*

(53) *Οὐκ ἀγρονέας*. Locus Origenis integer ex-

τὰ Περὶ ἀρχῶν πρὸ τῆς ἀπ. Ἀλεξανδρείας μετανοτάσσεις γράφει, καὶ τοὺς ἐπιγεγραμμένους Στρωματεῖς (51), δυτας τὸν ἀριθμὸν δέκα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πολεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου συντάττει βασιλεῖαν, ὡς καὶ τοῦτο δόγματοι δηλοῦσιν αὐτοῦ πρὸ τῶν αὐτῶν ἐπισημειώσεις (52).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ^Τ.

« Οώκας τῶν ἀνδιαθήκων Γραφῶν ἐμημόνευσεν (Nic. H. E. v. 16).

Τὸν μέντοι γε πρῶτον ἑντηγούμενος φαλμὸν, ἐκθεσιν πεποίηται τοῦ τῶν λεπῶν Γραφῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καταλόγου, ὃδε πας γράφων ἔκατε λέξιν.

« Οὐκ ἀγνοητέον (53) δὲ εἶναι τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους, ὡς Ἐβραῖοι παραδίδασιν, δύο καὶ εἷς εἰσος δύος δὲ ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἔστιν. Εἴτα μετά τινα ἐπιφέρει λέγων· « Εἰσ δὲ αἱ εἰκός δύο (54) βίβλοι καθ' Ἐβραῖους αὗτε· ἡ παρ' ἡμῖν Γένεσις ἐπιγεγραμμένη, παρὰ δὲ Ἐβραίους ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βίβλου, Βρατιθ. διπερ ἔστιν ἐν ἀρχῇ. Ἐξοδος, Οὐαλεσμώθ, διπερ ἔστι ταῦτα τὰ ὄντα. Λευτικὸν, Ούτικρά, καὶ ἔκδλεσεν. Ἀριθμόλ, Ἄμμεσφεωδέμ (55). Δευτερονόμιον, Ἐλλα Ἀδδεβαρίμ, οὗτοι οἱ λόγοι. Ἰησοῦς νιδές Ναυῆ. Ἰωσῆς βὲν Νοῦν. Κριταλ, Ρούθ, παρ' αὐτοῖς ἐν ἓντι Σωφετίμ (56).

stat in cap. 3 *Philocalia*. Sed *Philocalia* ex hoc vicissim loco emendanda est. Nam ubi legitur εἰκότιν, οἵ διος ἀριθμός, etc., scribendum est εἰκότιν, δύος ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἔστιν, sicut in nostris codicibus habetur, et apud Suidam in voce Υἱότης. Solemnis est hic error omnium editionum, ut εἰκότιν scribant, quoties verbum sequens incipit a vocali. In optimis tamen exemplaribus semper εἰκότιν scribitur, etiam si sequatur vocalis.

(54) *Eἰκότιν δύο*. Victorinus in *Apocalypse*: *Sunt autem, inquit, viginti quatuor libri Veteris Testamenti, viginti duos in Excerptis Theodotii invenies. Quæ sint Excerpta illa Theodotii, superius adnotavi, libri scilicet Hypotypeon Clementis Alexandrini. Porro quod alii viginti quatuor Veteris Testimenti libros, alii duos tantum et viginti numerabant, id ex ea causa profectum est, quod librum Ruth et librum Lamentationum Jereimias quidam seorsum in Scripturarum catalogo numerabant, ut docet Hieronymus in *Præfatione ad liberos Regum*, ubi sine dubio alludit ad Victorinum locum, cum ait: *Quanquam nonnulli Ruth et Kinoth inter hagiographa scriptitent, et hos libros in suo patenti numero supputandos: ac per hoc esse priscæ legis viginti quatuor, quos sub numero xiv seniorum Apocalypsis Joannis inducit. Quidam vero non Ruth et Lamentationum libros, sed Tobiam et Judith reliquis addentes, viginti quatuor libros Veteris Testimenti numerabant, ut docet Epiphanius in libro i *Adversus hæreses*, et in libro *De ponderibus*.**

(55) *Ἄμμεσφεωδέμ*. *Ἄμμισταριμ* ή πεκουδίμ legit Rob. Stephanus, nescio quos codices sequuntur. Nam in *Regio exemplari* perinde ac in Maz., Med., et Fuk. legitur tantum *Άμμεσφεωδέμ*. Christopheronus vero addidit *Vaidubber* ex Hieronymo in *præfatione* supra citata.

(56) *Σωφετίμ*. Quatuor nostri codices, Regius scilicet ac Maz., cum Med., ac Fuk., habent Σωφετίμ. Paulo post pro *Σέφερ Θιλλέμ*, iudicem codices scriptum habent *Ἐφαρθωλέμ*. Item Melath pro Μισλάθ, et Κωέλθ pro Κωέλθ. Denique *Σαρθαναῖ*, non *Σαρθανε* ἐλιτ Stephanus excudit.

Βασιλεῶν πρώτη, δευτέρα, παρ' αὐτοῖς ἐν Σαμουὴλ, ὁ θεόκλητος· Βασιλεῶν τρίτη, τετάρτη, ἐν ἐνὶ Οὐαμ- μελέχ Δασδί, διπερ ἐστὶ βασιλεῖα Δασδί. Παραλειπο- μένων πρώτη, δευτέρα, ἐν ἐνὶ Διδρή Ἀταμίμ, διπερ ἐστὶ λόγοι τημερῶν· "Εσδρας πρώτος καὶ δεύτερος, ἐν ἐνὶ Ἐζρᾶ ὃ ἐστὶ βοηθός. Βίδος Φαλμῶν, Σέφερ Θιλλίμ. Σολομῶντος Παροιμίαι, Μισλὼθ. Ἐκκλη- σιαστῆς, Κωλέθ. Ἀσμα φραμάτων, (οὐ γὰρ ὡς ὑπο- λαμβάνουσι τινες Ἀσματα φραμάτων [57]), Σιρ Ἀσ- σιρίμ· Ἡσαΐας (58). Ἡσαΐα. Ἱερεμίας σὺν Θρήνοις καὶ τῇ ἐπιστολῇ, ἐν ἐνὶ Ἰρμίᾳ· Δανιὴλ, Δανιὴλ· Ἱεζε- κιὴλ, Ἱεζεκὴλ· Ἰωάννης, Ἰωάννης· Ἑσθήρ, Ἑσθήρ. Ἐξω δὲ τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκά, ἀπερ ἐπιγέγραπται Σαρ- θὼν Σαρθὼν· Ἐλ. ᾧ Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προειρη- μένῳ τίθηστ συγγράμματι. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον, τὸν ἐκκλησιαστι- κὸν φυλάκτων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἰδέναι Εὐαγ- γέλια μαρτύρεται, ὃνδε πας γράφων· « Λίς ἐν παρα- δόσεις μαθῶν (59) περὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων, & καὶ μόνα ἀναντίρρητα ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· στὶ πρώτων μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, οὗτερον δὲ ἀπόστολον Ἰη- σοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸς τοῖς ἀπὸ Ιουδαϊσμοῦ πιστεύσασι, γράμμασιν Ἐβραϊκοῖς συ- τεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέ- τρος ὑφῆγησατο αὐτῷ, ποιήσαντα. "Ο καὶ νιὸν ἐν τῇ καθολικῇ ἐπιστολῇ διὰ τούτων ὡμολόγησε φάσκων· « Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος δι τούτος μού. » Καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον Εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπεισηκότα· ἐπὶ πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάν- νην. » Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάν- νην Ἐξηγητικῶν (60), δι αὐτὸς ταῦτα περὶ τῶν ἐπι- στολῶν τῶν ἀποστόλων φησίν· « Ὁ δὲ ἵκανωθεὶς δάκωνς γενέσθαι τῆς Κατηνῆς Διαθήκης, οὐ γράμ-

(57) Οὐ γὰρ ὡς ὑπολαμβάνουτι τινες Ἀσματα φραμάτων. Τοῦτα ἡτοι περιπετειαὶ αἱ νοστρὶς κοδι- cib⁹ Maz., Med. et Fuk. Habetur tamen in Regio exemplari. Rusinus quoque in versione hujus loci habet Canticum canticorum.

(58) Ἡσαΐας. Omissus est in hoc catalogo liber duodecim prophetarum. Quo factum est, ut cum viginti duos libros se numeraturum promiserit Ori- genes, unus duntaxat et viginti reperiantur. In Rusini versione recensetur hic liber statim post Canticum canticorum. Nec aliter Hilarius in prologo Enarrationis in Psalmos, et Cyrillus Hierosolymitanus. Cæterum sacræ Scripturæ libri longe alio ordine hic recensentur quam ab Epiphanio et Hieronymo et Melitone, cuius locum supra retulit Eusebius in fine lib. iv. Hilarius vero in prologo Commentariorum in Psalmos cum Origene prorsus con- sentit. Nec id mirum, cum totus fere prologus ille Hilarii translatus sit ex Commentariis in Psalmos, ut testatur Hieronymus.

(59) Λίς ἐτ καραδόσει μαθὼν. Verba hæc sunt Origenis, ut apparet. Atque ita Rusinus et Langus, et Musculus interpretati sunt. Solus Christophorus non hæc Eusebii verba esse censuit, cui non assentior. Quamvis in codice Maz. et Med. post vocem μα- λῶν apposita sit finalis distinctio. In Regio autem exemplari totus hic locus absque ulla distinctione continuitur. ὃνδε πας γράφων ὡς ἐν παραδόσει μα- θῶν περὶ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων. Et post ultimam hanc vocem apposita est media distinctio seu

A apud Hebreos comprehensi, quod appellant Sopheritum. Octavus, Regnum liber primus 226 et secundus : qui apud eos unicum volumen constituant quod dicitur Samuel, hoc est vocatus a Deo. Nonus Regnum liber tertius et quartus, quos ipsi etiam in unum volumen redigunt, et Vammelch David indigitant, hoc est et rex David. Decimus, Paralipomenon liber primus et secundus, uno apud illos contenti volumine, quod vocant Dibre Hajamim, hoc est verba diorum. Undecimus, Esdras primus et secundus, qui apud eos unicum consi- ciunt librum quem vocant Esra, id est, adiutor. Duodecimus liber Psalmorum, Hebreis Sepher Tehillim. Decimus tertius Proverbia Salomonis, Hebreis Misloth. Decimus quartus, Ecclesiastes, Hebreis Coheleth. Decimus quintus, Canticum canticorum, Hebreis Sirhasirim. Decimus sextus, Esaias, Hebreis Iesaias. Decimus septimus, Jeremias cum Lamentationibus et Epis- tola, in unum compactus volumen, quod ipsi vocant Ieremia. Decimus octavus, Daniel, Hebreis Daniel. Decimus nonus, Ezechiel, apud Hebreos leezhel. Vicesimus, Job, eodem apud Hebreos nomine insignitus. Vi- cesimus primus, Esther, quomodo etiam Hebrei vo- cant. Extra horum censem sunt libri Machabæorum, qui inscribuntur Sarbet Sarbaneel. Et hæc quidem in libro superioris memorato scribit Origenes. In primo autem libro Expositionum in Evangelium Matthei, ec- clesiastico insistens canonii, quatuor duntaxat Evan- gelia esse testatur his verbis: « Sicut ex traditione, in- quir, accepi de quatuor Evangelij, quæ sola in uni- versa Dei Ecclesia quæ sub cœlo est, citra controver- siam admittuntur: primum scilicet Evangelium scri- ptum esse a Mattheo, prius quidem publicano, postea vero apostolo Iesu Christi, qui illud Hebraico sermone conscriptum, Judæis ad fidem conversis publicavit. Secundum suisse accepimus Evangelium

C mora, quasi locus Origenis incipiat a verbis quæ proxime sequuntur. Verum, ut jam dixi, magis pla- cet Rusini distinctio. Porro de quatuor Evangelij quæ sola ab Ecclesia catholica admittuntur, non so- lum in suis in Mattheum Commentariis testatus fuerat Origenes, sed etiam in principio Commentariorum in Lucam. Quem locum, quia ab Eusebio prætermisso est, hic apponam: Ecclesia quatuor habet Evangelia, hereses plurima. E quibus quoddam inscribitur secundum Egyptios: aliud juxta duodeci- um apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere Evangelium et suo illud nomine titulare, etc.

D (60) Ἐτ τῷ πέμπτῳ δὲ τῷ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάν- νην. Locus Origenis quem hic adducit Eusebius, est et proœmio libri quinti Explanationum in Joannis Evangelium, cuius proœmii pars maxima extat in cap. 5 Philocalie. Cum illo igitur fragmento jungendus est hic locus qui ab Eusebio nostro ad- ducitur. Porro in eo proœmio disputat Origenes, an de rebus divinis multi scribendi sint libri. Ac primum affert locum ex Ecclesiaste, qui velat multitudinem confidere librorum. Deinde adducit exemplum sanctorum virorum, prophetarum sci- licet et apostolorum, qui omnes pauca scripsere. Sed collector Philocalie cuncta hæc exempla de industria prætermisit, ut ipsemnet fatetur pag. 69 editionis Graeco-Latinæ. Proinde hic Origenis locus quem adducit Eusebius, inseri debet pag. 69 supradictæ editionis, ante illa verba Ἰωάννην, mox, etc.

Marci, qui prout Petrus ipsi exposuerat, in litteras retulit. Atque idecero Petrus in Epistola Catholica eum filium suum agnoscit his verbis: « Salut vos electa Dei Ecclesia que est Babylone, et Marcus filius meus. » Tertium Evangelium Lucæ, quod a Paulo commandatur, in gratiam gentilium conscriptum. Postremum vero Evangelium Joannis. Idem porro in libro quinto *Expositionum in Evangelium Joannis* de epistolis apostolorum ita scribit: « Is vero quem Deus idoneum reddidit qui Novi Testamenti minister esset non littera et verbis tenus, sed spiritu ipsius, Paulus scilicet, qui ab Hierosolymis et Sinitimis locis usque ad Illyricum, Evangelium adimplevit, non omnibus Ecclesiis quas docuerat scripsit. Sed et iis quibus scripsit, paucas admodum lineas exaravit.

227 Petrus autem, cui talquam fundamento superstructa est Ecclesia Christi, adversus quam nec ipse inferorum portæ prævalituræ sunt, unam duntaxat omnium consensu receptam reliquit Epistolam. Concedamus vero et secundam ejus esse. De hac enim ambigitur. Jam vero quid dicendum est de eo qui in sinu Christi recubuit, Joanne? Qui quidem unum reliquit Evangelium, tametsi fateatur tot se libros scribere potuisse, quot nec orbis ipse terrarum posset continere. Scripsit præterea Revelationem, jussus silere, nec septem tonitruum voces perscribere. Scripsit etiam epistolam admodum brevem. Sed concedamus, si placet, et secundam et tertiam ab illo scriptas esse. Neque enim has genuinas illius esse omnes consentiunt. Ambæ tamen vix centum versus continent. Denique de Epistola ad Hebreos in homiliis quas in eamdem epistolam conscripsit, ita sentit: « Stylo epistolæ quæ inscribitur ad Hebreos, carere illa sermonis rusticitate quæ propria est Apostoli, quippe qui rudein atque imperitum sese constitetur in sermone, id est in forma ac ratione dicendi. Verum epistola illa et in verborum compositione

A matos, allèlè πνεύματος. Παῦλος, δὲ πεπιληρωκώς τὸ Εὐαγγέλιον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλυρικοῦ, οὐδὲ πάσαις Ἑγραψέν αἰς ἐδίδαξεν Ἐκκλησίας· ἀλλὰ καὶ αἱ Ἑγραψέν, διλγούς στήχους ἐπέστειλε. Πέτρος δὲ ἐφ' ὧ οικοδομεῖται τῇ Χριστῷ Ἐκκλησίᾳ, ἡς πύλαι φόρου οὐ κατισχύσουσι, μιαν ἐπιστολὴν ὅμοιογουμένην καταλέοιπεν. « Εστα δὲ καὶ δευτέραν ἀμφιβόλεται γάρ. Τί δει περὶ τοῦ ἀναπεσόντος λέγειν ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἡγού, Πιάννου, δις Εὐαγγέλιον ἐν καταλέοιπεν, ὅμοιογῶν δύνασθαι τοσαῦτα ποιήσειν ἢ οὐδὲ ὁ κόσμος χωρῆσαι ἐδύνατο; » Εγραψέ δὲ καὶ τὴν Αποκάλυψιν, κελευθεὶς σιωπῆσαι καὶ μὴ γράψαι τὰς τῶν ἐπτά βροντῶν φωνάς. Καταλέοιπε δὲ καὶ ἐπιστολὴν πάνυ ὀλιγῶν στήχων. « Εστα δὲ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἐπὶ τούτες φασὶ γνησίους εἶναι ταύτας· πλὴν οὐκ εἰσὶ στήχων ἀμφιτεραὶ ἔκατον. » « Ετὶ πρὸς τούτοις περὶ τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολῆς ἐν ταῖς εἰς αὐτὴν Ὁμιλίαις ταῦτα διαλαμβάνει. » « Οτι δὲ χαρακτὴρ τῆς λέξεως τῆς πρὸς Ἐβραίους ἐπιγεγραμμένης ἐπιστολῆς, οὐκ ἔχει τὸ ἐν λόγῳ ἰδιωτικὸν τοῦ Ἀποστόλου, ὅμοιογήσαντος ἔσαντον ἰδιώτην εἶναι τῷ λόγῳ, τουτέστι τῇ φράσει· ἀλλὰ ἐστιν ἡ ἐπιστολὴ συνθέσει τῆς λέξεως Ἐλληνικωτέρα, πᾶς δὲ ἐπιστάμενος χρίνειν φράσεων διαφορὰς, ὅμοιογήσαι διν. Πάλιν τε αὖ διτά νοήματα τῆς ἐπιστολῆς θυμάτιαν ἔστι, καὶ οὐ δεύτερα τῶν ἀποστολικῶν ὅμοιογουμένων γραμμάτων, καὶ τοῦτο διν συμφήσει εἶναι ἀληθεῖς, πᾶς δὲ προσέχων τῇ ἀναγνώσει τῇ ἀποστολικῇ. » Τούτοις μεθ' ἔτερα ἐπιφέρει λέγων· « Ἔγὼ δὲ ἀποφινόμενος εἰποιμὲν ἀν διτά τὰ μὲν νοήματα τοῦ Ἀποστόλου ἔστιν, τὰ δὲ φράσις καὶ τὰ σύνθετις ἀπομνημονεύσαντός τινος τὰ ἀποστολικά, καὶ ὥσπερεν σχολιογραφήσαντος (61) τὰ εἰρημένα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. Εἴ τις οὖν Ἐκκλησίᾳ ἔχει ταῦτην τὴν ἐπιστολὴν ὡς Παῦλου, αὐτῇ εὐδοκιμεῖτω καὶ ἐπὶ τούτῳ (62). Οὐ γάρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Παῦλον αὐτὴν παραδεδώκασι. Τις δὲ διὰ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, τὸ μὲν ἀληθὲς θεδις οἰδεν. Η δὲ εἰς ήματς φθάσασα λοτοπλά,

(61) Ἀπομνημονεύσαντος... καὶ ὥσπερεν σχολιογραφήσαντος. Jam supra monuimus, ἀπομνημονεύειν idem esse ac reminisci et memoriter recitare, quemadmodum solent discipuli, cum magistrorum dictata recitant. Σχολιογραφεῖν vero est brevibus scholiis illustrare; quod sit cum obscuras voces aliis vocibus magis usitatis explicamus. Interpretes ac præcipue Christophorussonum nihil hic vidisse, ex eorum versione appareat. Nam primum ἀπομνημονεύσαντος Christophorussonus vertit, in commentarios redigere. Putavit scilicet ἀπομνημονεύματα idem esse ac commentarios, quem errorem jam ante refutavi. Vocem autem σχολιογραφήσαντος interpretatur, dictata ex præceptoris ore scribere, quo nihil dici potuit absurdius. Ait enim Origenes sententias Epistolæ ad Hebreos esse ipsius Apostoli; verba autem et compositionem totius orationis, esse alterius cujuspiam, qui verba Apostoli memoriae mandaverit, eaque elegantius tanquam scholiastes exposuerit. Quod si σχολιογραφεῖν idem esset ac dictata ex præceptoris ore scribere, ipsa verba iam essent Apostoli, quod tamen negat Origenes. Sed nimis ignoravit Christophorussonus quid essent scholia. Amelius philosophus,

D Plotini auditor, scripsit scholiorum libros centum, in quibus ea quæ a Plotino in familiari colloquio strictius erant tradita, ipse uberior exponebat, ut testatur Porphyrius in *Vita Plotini*. Quare de Amelio dici potest, eum ἀπομνημονεύσαντα καὶ σχολιογραφήσαντα τὰ Πλωτίνου. Eodem sensu Longinus in lib. *De sine adverso Plotinum*, de Annio et Medio philosophis loquens ita dicit: Οἱ δὲ μικρὰ κομιδὴ πράγματα τῆς τῶν παλαιῶν ἱστορίας ἀπομνημονεύσαντες, εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἐκείνοις ἐπεγέρθασαν συντίθενται βιβλία. Id est, alii vero exigua quādam excerpta ex veterum libris commemorantes, de iisdem quibus illi argumentis ac locis scribere instituerunt. Vide quæ supra annotavi ad caput 47, lib. iv.

(62) Εὐδοκιμεῖτω ἐπὶ τούτῳ. Pessime hæc Originis verba verterunt Musculus et Christophorussonus. Quod ideo monendum duxi, non quo de illorum laude quidquam detrahám, sed ut ostendam, non sine causa novam Eusebii versionem a nobis susceptam fuisse. Nec tamen omnes illorum lapsus notare institui; sed sicubi locus difficilis et ambiguus occurret, tum illorum versionem non pigebit adducere.

ύπο τινων μὲν λεγόντων, ὅτι Κλήμης ὁ γενόμενος ἐπίσκοπος Ῥωμαίων ἔγραψε τὴν ἐπιστολὴν, ὑπὸ τινῶν δὲ, ὅτι Λουκᾶς ὁ γράφας τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς Πράξεις. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅδε ἔχεται.

Αἴτιον id verissimum esse assentientur, quicunque apostolorum scripta attente perlegerint. Pausis deinde interpositis hæc subiungit: « Ego vero, inquit, ita censeo: sententias quidem ipsas Apostoli esse, dictionem autem et compositionem verborum esse alterius cuiusdam, qui dicta Apostoli commemorare, et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur. Neque enim temere majores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scripserit, soli Deo notum esse opinor. Sed scriptores quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanæ urbis episcopon eam ascribunt, partim Lucæ qui Evangelium et Actus apostolorum litteris prodidit. » Verum de his hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ως Ἡραλᾶς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπὴν διέδεξατο (Nic. H. E. v. 18).

Ἐτος δ' ἣν τοῦτο δέκατον (63) τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καὶ δ' τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν δ' Ὀριγένης ποιησάμενος, Ἡραλᾶς τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλεῖον καταλείπει (64). Οὐχ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος δ' τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέσας· διαδέχεται δ' αὐτὸν δ' Ἡραλᾶς. Διέπρεπε δὲ ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς Καισαρεῖας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Οπως αὐτὲν δώρων οἱ ἐπίσκοποι.

Τοσαύτην εἰσάγων περὶ τὸν Ὀριγένην σπουδὴν, C ως τοὺς μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ' αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τὸν Ἐκκλησῶν ὥφελειαν ἐκκαλεῖσθαι, τοὺς δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι, καὶ τινας αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἔγεκα. Οὐ μήν ἀλλὰ καὶ δ' τῆς Ἱεροσολύμων προεστῶς Ἀλέξανδρος, Θεοκτίστος τε δ' κατὰ Καισάρειαν, τὸν πάντα χρόνον (65), ὡς ἐπος εἶπεν, προσ-

(63) Ἐτος δ' ἣν τοῦτο δέκατον. In cod. Med. ac Maz., Fuk. et Savil., et apud Nicephorum legitur δωδέκατον. In Chronicō Eusebii hæc Origenis migratione ab urbe Alexandrina ad Cæsariensem, in quibusdam codicibus referitur anno XII Alexandri, ut lexis est Pontacns. Sed mira est Eusebii a seipso dissensio, qui in Chronicō eam migrationem commemorat anno vel biennio post mortem Demetrii. Hic vero Origenem Alexandria migrasse scribit paulo antequam Demetrius ultimum diem obiisset. Quod quidem verius puto. Nam post Demetrii interitum, nihil jam causæ erat cur Origenes Alexandria discederet, cum præsertim Demetrio successisset Heraclas, unus ex discipulis Origenis. Accedit quod hic refert Eusebius, Origenem ex urbe Alexandria discedentem, niunus suum et catechizandi officium Heraclæ tradidisse. Ex quo apparet, Origenem paulo ante prolatam a Demetrio adversus ipsum excommunicationis sententiam, Alexandria discessisse. Neque enim post illam sententiam magisterium suum in Alexandria Ecclesia Origenes retinere potuit. Rechte igitur Baronius Eusebii Chronicō cinendat, et Origenis quidem migrationem ab urbe Alexandrina confert in annum XI Alexandri, mortem vero Demetrii in annum sequentem. Sed in eo labitur, quod sententiam excommunicationis a Demetrio latam esse dicit anno antequam Alexandria migraret Origenes, quod refutavimus. Cum enim magisterium suum

A majorem præfert Graeci sermonis elegantiam, ut fatebitur quisquis de styli differentia perite judicare potest. Et præterea sententias continent admirabiles, nec scriptis apostolicis ullatenos inferiores.

Atque id verissimum esse assentientur, quicunque apostolorum scripta attente perlegerint. Pausis deinde interpositis hæc subiungit: « Ego vero, inquit, ita censeo: sententias quidem ipsas Apostoli esse, dictionem autem et compositionem verborum esse alterius cuiusdam, qui dicta Apostoli commemorare, et quasi in commentarios redigere voluerit ea quæ a magistro audiverat. Proinde si quæ Ecclesia hanc epistolam pro Paulina habet, eo nomine laudetur. Neque enim temere majores eam Pauli esse tradiderunt. Quis autem revera illam scripserit, soli Deo notum esse opinor. Sed scriptores quorum monumenta ad nos usque pervenerunt, partim Clementi Romanæ urbis episcopon eam ascribunt, partim Lucæ qui Evangelium et Actus apostolorum litteris prodidit. » Verum de his hactenus.

B

228 CAPUT XXVI.

Quomodo Heraclas Alexandrinum suscepit episcopatum.

Decimus hic erat annus Jam dicti imperatoris Alexandri, cum Origenes ab urbe Alexandria Cæsaream migraturus, scholam ad fidèles ejus loci instituendos Heraclæ dereliquit. Nec multo post Demetrius Alexandrinorum episcopus fato functus est, cum per tres et quadraginta annos Ecclesiam administrasset. In hujus locum successit Heraclas. Florebat tunc temporis Firmilianus Cæsareæ apud Cappadocas episcopus.

CAPUT XXVII.

Qualiter episcopi Originem suspiciebant.

Qui tam propenso erga Origenem animo fuit, ut modo illum in suam provinciam ad Ecclesiarum utilitatem evocaret, modo ad ipsum visendum in Iudeam usque proficeretur, et uia cum ipso aliquandiu maneret, ut majorem rerum divinarum notitiam perciperet. Sed et Alexander Hierosolymorum, et Theoclistius Cæsareæ apud Palæstinam episcopus, ipsum perpetuo tanquam magistrum

Origenes semper Alexandriae retinuerit, apparet ipsum ante damnationem illuc discessisse. Porro cum Origenes se a Demetrio in synodo episcoporum damnatum esse compresisset, epistolam scripsit ad amicos suos qui erant Alexandriæ, qua in Demetrium et reliquos episcopos invehebat, Ejus partem citat Hieronymus in lib. II Adversus Rufinum. Porro jam seuēl Origenes Cæsaream se receperat, Antonini Caracallæ temporibus: sed a Dometro honorifice revocatus brevi Alexandriam redierat, ut supra reatum est. Postea vero cum in Achaiam proficeretur, per Cæsaream Palæstinæ transiens, ibidem presbyter est ordinatus.

(64) Διδασκαλίσιον καταλείπει. Antea Heraclas adjutor duntaxat Origenis fuerat in docendo, et quasi proscolus, ut refert supra cap. 15. Post discessum autem Origenis, catechetes fuit. Hæc Baronius cum minime distinxisset, Eusebium sic falli putavit.

(65) Τὸν πάρτα χρόνον. Codex Medicænus addit ὡς ἐπος εἰπεν. Quod confirmare videtur Rufinus. Eadem verba reperi etiam in cod. Maz., Fuk. et Sav. Ceterum in hujus loci distinctione variant nostri codices. Nam Regius quidem uno tenore scribit προσανέγοντες αὐτῷ οἷα διδασκάλῳ, et sic Nicephorus. Reliqui codices post vocem αὐτῷ moram adhibent.

auscultantes, soli interpretationem sacræ Scripturæ, ac reliquum omne ecclesiasticæ doctrinæ officium permiserunt.

CAPUT XXVIII.

De persecutione sub Maximino.

Interea caso Alexandro imperatore, qui tredecim annis regnaverat, in ejus locum succedit Maximinus. Qui, gravi odio successus adversus familiam Alexandri in qua plerique erant Christiani, persecutione excitata solos Ecclesiarum antistites, ut pote evangelice prædicationis auctores, interfici jussit. Quo tempore Origenes librum *De martyrio* composuit, quem Ambrosio et Protocletio Cæsariensis Ecclesiæ presbytero dedicavit, eo quod uterque in ea persecutione non mediocre discrimen subierat. Unde et maximam gloriam ob confessio-nem nominis Christi ambo retulisse perhibentur, cum Maximinus non plus quam 229 triennii spatium perdurasset. Hujus porro persecutionis tempus indicat Origenes tum in primo et vicesimo libro *Expositionum in Joannis Evangelium*, tum in diversis epistolis.

CAPUT XXIX.

De Fabiano, qualiter Romanorum episcopus divinitus designatus est.

Interim cum Gordianus in Maximini locum successisset, mortuo Pontiano qui sex annis episcopatum tenuerat, Ecclesiæ Romanæ administrationem suscepit Anteros. Hic intra unius mensis spatium sacerdotio perfunctus, Fabianum successorem reliquit. Hunc Fabianum post Anterotis mortem una cum aliis familiaribus suis Romam ex agro venisse dicunt, atque illic degentem, opitulante Dei gratia, præter omnium exspectationem ad pontificatus sortem pervenisse. Nam cum fratres omnes successoris ordinandi causa in ecclesia essent congregati, ac plerique jam illustres aliquot et nobiles viros eligendos esse conjicerent, de Fabiano quidem qui tum præsens aderat, nemo ne tantisper quidem cogitabat. Columbam tamen repente e sublimi delapsam capiti illius insedisse narrant, quæ Spiritus sancti qui olim sub columba specie in Servatorem descenderat, imaginem referre videbatur. Quo spectaculo permotus populus a divino Spiritu incitatus, summa cum alacritate uno consensu simul omnis exclamare cœpit dignum esse,

(66) Ἐκκλησιαστικῶν λόγων. Id est officium docendi in Ecclesia, de quo supra adnotavi.

(67) Οὐ π.τελορος η τριτους χρόνου. Hujus loci sensum Christophorus minime intellexit, qui Ambrosio et Protocletum sub finem imperii Maximini ob nomen Christi vexatos fuisse censuit. Verum id non dicit Eusebius, sed hoc tantum sibi vult, toto Maximini imperii tempore persecutionem duravisse, sed dies illius brevitas fuisse, ut de Antichristo Scriptura loquitur. Porro persecutio illa sub Maximino imp. post diuturnam Ecclesiæ pacem repente oborta est ob frequentes et gravissimos terræ motus, quos more suo gentiles Christianis imputabant, ut testis est Firmilianus in epistola ad Cyprianum. Vide Baronium ad annum Christi 237.

A ανέχοντες αύτῷ, οἴα διδασκάλῳ μόνῳ τὰ τῆς τὸν θείων Γραφῶν ἔρμηνεις καὶ τὰ λοιπά τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου (66) πράττειν συνεχώρουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Μαξιμίνορ διωγμοῦ (Nic. H. E. v, 20).

Tόν γε μήν 'Ρωμαίων αὐτοχρότορα 'Αλέξανδρον τρισιν ἔτεσιν ἐπὶ δύκα τὴν ἀρχὴν διανύσαντα, Μαξιμίνος Καίσαρ διαδέχεται· δε δὴ κατὰ κόπον τὸν πρὸς τὸν Ἀλεξάνδρου οἶκον ἐκ πλειόνων πιστῶν συνεστῶτα, διωγμὸν ἐγέρας, τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν ἄρχοντας μόνους, ὡς αἰτίους τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διασκαλίας ἀναρεῖσθαι προστάττει. Τότε καὶ Ὡριγένης τὸν Περὶ μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοχτήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίᾳ, ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα· δι τοι δημοφω περίστασις οὐχ B τὴν τυχόντα ἐν τῷ διωγμῷ κατειλήφει. Ἐν δὲ καὶ διαπρέψαι κατέχει λόγος ἐν δομολογίᾳ τοὺς ἀνδρας, οὐ πλειόνος ἢ τριετοῦς χρόνου (67) τῷ Μαξιμίνῳ διαγενομένου. Σεσμείωται δὲ τοιτού τοῦ διωγμοῦ τὸν καιρὸν ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ εἰκοστῷ τῶν εἰς τὸν Ιωάννην ἐξηγητικῷ, καὶ ἐν διαφόροις ἐπιστολαῖς δ. Ὡριγένης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ Φαβιανοῦ, ὡς 'Ρωμαίων ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ παραδόξως ἀνεδειχθη (Nic. H. E. v, 26).

Γορδιανοῦ δὲ (68) μετὰ Μαξιμίνον τὴν 'Ρωμαίων ἡγεμονίαν διαδεξάμενου, τῆς κατὰ 'Ρώμην Ἐκκλησίας Ποντιανὸν ἔτειν ἐξ ἐπισκοπεύσαντα, διαδέχεται Ἀντέρως, καὶ τούτον Φαβιανὸς ἐπὶ μῆνα τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενον. Ἐν ἀγρῷ φασι τὸν Φαβιανὸν μετὰ τὴν Ἀντέρωτος τελευτὴν ἀμ' ἑτέροις (69) συνελθόντα, ἐπιχωριάζειν τῇ Ἄρμῃ, ἐνθα ταραδόξτατα πρὸς τῆς θείας καὶ οὐρανίου χάριτος ἐπὶ τὸν κλῆρον παρεληλυθέναι. Τῶν γὰρ ἀδελφῶν ἀπάντων χειροτονίας ἔνεκεν τῆς τοῦ μελλοντος διαδέξεσθαι τὴν ἐπισκοπὴν, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας συγκεκροτημένων, πλειστων τε ἐπιφανῶν καὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν τοῖς παλλοῖς ἐν ὑπονοίᾳ (70) ὑπαρχόντων, δ. Φαβιανὸς παρὼν οὐδενὸς μὲν ἀνθρώπων εἰς διάνοιαν ἔστι· δ. μῶς δ' οὐν ἀθρόον ἐκ μετεώρου περιστεράν καταπτᾶσαν ἐπικαθεύσθηναι τῇ αὐτῷ κεφαλῇ μημονεύουσα, μίμημα ἐνδεικνυμένην τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐν εἰδει περιστεράς καθόδου. Ἐφ' ώ τὸν πάντα λαὸν ὑσπερ ὑφ' ἐνδει πνεύματος θείου κινηθέντα δύστε, προθυμίᾳ πάσῃ καὶ μιᾷ ψυχῇ, ἀξιον ἐπιδοῆσαι (71), καὶ ἀμελλήτως ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἐπισκο-

(68) Γορδιανοῦ δέ. Ab his verbis caput 29 incipit in codd. Maz. et Fuk. et Reg.

(69) Αμ' ἑτέροις. Lego ἀμ' ἑταῖροις, ut legisse videtur Rusinus. Mox ubi legitur, συνελθόντα ἐπιχωριάζειν, ita potest accipi quasi scriptum sit ἔνεκα τοῦ ἐπιχωριάζειν. Atque ita sensus non erit abso-lutus nisi post vocem παρεληλυθέναι.

(70) Ἐρ ὑπορολα. Musculus cumque seculins Christophorus, hunc locum ita verterunt: Et multi de pluribus illustribus et nobilibus viris eligendis cogitarent.

(71) Αξιον ἐπιδοῆσαι. Fuit enim hæc solemnis acclamatio in electionibus episcoporum, cuius rei plurima passim occurunt exempla, ut apud Philo-storgium in libro ix, cap. 10. Et in *Actis designationis Eradii* quæ inter epistolas Augustini leguntur,

πῆς λαθόντας αὐτὸν ἐπιθεῖναι. Τότε δὴ καὶ τοῦ κατ' Ἀντιόχειαν ἐπισκόπου Ζεβίνου τὸν βίον μεταλάξαντος, Βαβύλας τὴν ἀρχὴν διαδέχεται, ἐν τε Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ Δημήτριον (72) [ἐπὶ τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα ἔτεσι τὴν ἐπισκοπὴν ἔκτελέσαντα], Ἡρακλᾶς τὴν λειτουργίαν παρεληφθεν· τῆς δὲ τῶν αὐτόθι κατηχήσεως τὴν διατριβὴν διαδέχεται. Διονύσιος, εἰς καὶ οὗτος τῶν Ὀριγένους γενόμενος φοιτητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Οσοι γεγόνασιν Ὀριγένους φοιτηταί (Nic. H. E. v. 20).

Τῷ δὲ Ὀριγένει ἐπὶ τῆς Καισαρείας τὰ συνήθη πράττοντι, πολλοὶ προσήσαν οὐ μόνον τῶν ἐπιχωρίων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς μυρίοι φοιτηταὶ τὰς πιττορίδες ἀπολιπόντες· ὃν ἐπιστήμους μάλιστα ἔγνωμεν, Θεόδωρον, δεῖς ἡν αὐτὸς οὗτος δὲ καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπων διαδότος Γρηγόριος, τὸν τε αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀθηνόδωρον· οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα (73) δεινῶς ἐπιτημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θελαγκοσκηνὸν ἀντικαταλλάξασθαι προύτρέψατο. Πέντε δὲ δῆλοις ἔτεσιν αὐτῷ συγγενόμενοι, τοσαύτην ἀπηνέγκαντο περὶ τὰ θεῖα βελτίωσιν, ὡς ἔτι νέους ἀμφὼ ἐπισκόπης τῶν κατὰ Πόντον Ἐκκλησιῶν ἀξιωθῆναι. δινῖσι eloquiis prosectorunt, ut ambo adhuc admodum juvenes, Ecclesiarum in Ponto episcopi fuerint constituti.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Περὶ Ἀφρικανοῦ (Nic. H. E. v. 21).

Ἐν τούτῳ καὶ Ἀφρικανὸς, δ τῶν ἐπιγεγραμμένων Κεστῶν συγγραφεὺς (74) ἔγνωριζετο. Ἐπιστολὴ τούτου Ὀριγένει γραφεῖσα φέρεται, ἀπορούντος ὡς ἀν νόθου καὶ πεπλασμένης οὖσης τῆς ἐν τῷ Δανιὴλ κατὰ Σωτάνναν ιστορίας· πρὸς ἥν Ὀριγένης ἀντιγράφει πληρέστατα. Τοῦ δὲ αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ διλατὸν ἀριθμὸν πέντε Χρονογραφιῶν ἤλθεν εἰς ἡμᾶς ἐπ' ἀκριβὲς πεπονημένα σπουδάσματα· ἐν οἷς φησιν ἔχοντον πορείαν στελλασθαι ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν,

etdem acclamations leguntur: *Dignus et justus est, dictum est vices. Bene meritus, bene dignus, dictum est quinque.*

(72) *Μετὰ Δημήτριον.* Post hæc verba codd. Med., Maz. et Fuk. hæc addunt: ἐπὶ τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα ἔτεσι τὴν ἐπισκοπὴν ἔκτελέσαντα, quæ nec Regius codex nec Rulini agnoscent.

(73) *Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα.* Romanorum disciplinas Eusebius appellat ius civile, quod Gregorius in urbe Beryto discebat, tunc cum ab Origenem ad altiora studia est excitatus, ut ipsem scribit in oratione ad Origenem. Idem testatur Origenes in epistola ad Gregorium, cap. 13 *Philocalie.*

(74) *Ο τῶν ἐπιγεγραμμένων Κεστῶν συγγραφεὺς.* Hæc verba delenda esse existimo. Primum, quia nec in versione Rulini, nec apud Hieronymum habentur. Deinde cum de scriptore ecclesiastico hic agatur, ridiculum foret ante omnia mentionem facere librorum, qui nihil præter medicinas ex herbis et metallicis, ac magicis figuris aliquæ incantationibus continebant. Nam ejusmodi erant Κεστῶν libri, ut testis est et Suidas et Georgius Syncellus a Veneris cesto ita dici, en quod amatoria præcipue completerentur. Postremo Africanus is

A statimque comprehensum sacerdotali cathedralē imposuit. Per idem tempus mortuo Zebino Antiochenorum episcopo, subrogatus est Babylas. Alexandriae vero cum post mortem Demetrii, qui annos tres et quadraginta sacerdotio perfunctus fuerat, Hieracras ministerium suscepisset Ecclesiæ, scholam ad cives in fide instituendos obtinuit Dionysius, qui ei ipse unus e discipulis fuerat Originis

CAPUT XXX.

Qui fuerint Origenis discipuli.

Interim dum Origenes apud Cæsaream consuetudo docendi munere fungeretur, non solum regionis illius incolæ, sed etiam pluriui ex remotissimis B 230 provinciis discipuli relictæ patria ad eum concurrebant. Quorum præcipuos suis cognovimus Theodorum, qui et Gregorius dictus est, episcoporum nostra ætate celeberrimus; et fratrem ejus Athenodorum. Quos Origenes Græcis Romanisque disciplinis nimium deditos cum vidisset, in eorum animos instillans philosophiæ amorem, abjectis prioribus studiis ad rerum divinarum meditationem traduxit. Igitur cum quinquennio integro in ejus auditorio versati fuissent, tantopere in diuinis eloquiis profecerunt, ut ambo adhuc admodum juvenes, Ecclesiarum in Ponto episcopi fuerint constituti.

CAPUT XXXI.

De Africano temporum scriptore.

Claruit iisdem temporibus Africenus, qui libros Κεστῶν titulo inscriptos composuit. Hujus exstat epistola ad Origenem scripta, in qua historiam Sappianæ quæ in Danielis libro legitur, spuriam et commentitiam esse suspicatur. Ad quam epistolam Origenes copiosissime respondit. Ejusdem Africani quinque *De chronographia* libri accuratissime compositi ad nos etiam pervenerunt, in quibus se Alexandriam proiectum esse testatur, ob maximam

qui Κεστῶνς composuit, alius omnino esse videtur ab Africano Chronographo, de quo hic loquitur Eusebius. Nam ille quidem *Cestorum* scriptor oriundus fuit ex Libya, ut testatur Suidas, et Σάκτος vocabatur teste eodem Suida. Scaliger tamen in animadversionibus Eusebianis Sextum Africanum eum appellat. Sed forte apud Suidam Κέστος emendandum est pro Σάκτος, ut Africenus ille *Cestus* cognominatus sit, perinde ac Clemens Stromateus. Africanus vero *Chronographus* oriundus fuit ex Pakastina, oppido Emmaunte, ut docet Eusebius in *Chronico*, qui et Julianum Africanum eum appellat. Præterea Christianus fuit, cum alter *Cestorum* scriptor gentilis fuerit, ut ex argumento ejus librorum satis appareat. Fuit etiam alter Julius Africanus, qui librum *De bellico apparatu* conscripsit. Qui quidem liber in manuscripto codice bibliothecæ Regiae Κεστοῦ inscribitur, atque ita citatur a Politiano in *Miscellaneis*. Sane Græci in præfigendis librorum titulis ambitiosi fuerunt. Κεστῶν itaque videntur vocasse libros, qui multiplici variarum rerum cognitione referti essent, instar *cesti*, qui apud Græcos balteum variegatum significat. Ab eadem causa dicti sunt Clementis *Sτρωματεῖς*.

omnium famam atque existimationem de Heraclia, quem in philosophia aliisque Græcorum disciplinis excellentem, ad episcopatum Alexandrinæ Ecclesiæ proiectum fuisse supra docuimus. Altera quoque ejusdem Africani exstat epistola ad Aristidem, de dissensione quæ videtur esse inter Matthæum et Lucam in stirpe Christi referenda. In qua evangelistarum consensum apertissime demonstrat ex narratione quadam quam a majoribus acceperebat: quam et nos jam antea in primo hujus operis libro, suo loco inseruimus.

CAPUT XXXII.

Quot et quos Origenes Cœsareæ in Palæstina Commentarios scripsit.

Per hæc tempora Origenes in Isaiam simul et Ezechielem Commentarios composuit. Ex quibus in tertiam partem Isaiae, usque ad visionem illum quadrupedum in solitudine, triginta ad nos volumina pervenerunt: in Ezechielem vero quinque et viginti, præter quæ **231** in universum hunc prophetam nihil scripsit. Interea cum Athenis moraretur, commentarios quidem in Ezechielem absolvit: inchoavit autem expositionem in *Canticum cantorum*, quam ad quintum usque librum ibidem agens produxit. Deinde Cœsarcam reversus, opus illud decem omnino libris comprehensum ad exitum perduxit. Verum quid attinet hoc loco omnium hujus viri librorum accuratum indicem lezere? cum id proprium opus desideret, jamque a nobis præstitum sit in libro quem *De Pamphili*, qui nostra ætate presbyter idem ac martyr fuit, visa conscripsimus. Ubi cum probare vellamus quantum Pamphili studium erga divinas litteras fuisse, indices librorum tum Origenis, tum aliorum Ecclesiæ scriptorum quos ille undecunque collegerat, exhibuiimus. Ex quibus quicunque voluerit, certissime poterit cognoscere quænam ex Origenis operibus ad nos usque pervenerint. Nunc vero ad historiæ seriem redeamus.

(75) *Or καὶ ἀνεργάγαγετ εἰτὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου.* Tres libros *De vita Pamphili martyris* scripsit Eusebius, et quidem elegantissimos, ut testatur Hieronymus in *Apologetico i. adversus Rufinum*, ubi etiam fragmentum ex tertio ejus operis libro adducit. Eorumdem librorum meminuit in epistola ad Marcellam, Porro in tertio libro *De vita Pamphili martyris*, indicem Origenis librorum retulerat Eusebius. Hieronymus in *Apologetico ii. adversus Rufinum*: *Numerā, inquit, librorum ejus indices, qui in tertio volumine Eusebii, in quo scribit Vitam Pamphili, continentur: et non dico sex millia, sed tertiam partem non reperies.*

(76) *Ιεροῦ μάρτυρος.* Recte, meo quidem iudicio, codd. Medicæus et Fuk. scribunt una voce *Ιερομάρτυρος*. Sic autem Græci vocant eos qui sacerdotes simul ei martyres fuerunt, ut paet ex Græcorum *Menologiis*. Cum ergo Pamphilus presbyter idem et martyr fuerit, merito *Ιερομάρτυρος* appellatur. Sic etiam in sequenti capite scriptum habent codd. Med. et Fuk. Græci quatuor habent martyrum genera, ut

A διὰ πολλὴν τοῦ Ἡρακλᾶ φήμην· ὃν ἐπὶ λόγιος φιλοσόφοις καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλήνων μαθήμασιν εὐ μάλι διαπρέψαντα, τὴν ἐπισκοπὴν τῆς αὐτὸῦ Ἐκκλησίας ἐγχειρισθῆναι ἐδηλώσαμεν. Καὶ ἐτέρα δὲ τοῦ αὐτοῦ Ἀφρικανοῦ φέρεται ἐπιστολὴ πρὸς Ἀριστείδην, περὶ τῆς νομιζομένης διαφωνίας τῶν παρὰ Ματθαίῳ τε καὶ Λουκᾷ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίῶν· ἐν ᾧ σαφέστατα τὴν συμφωνίαν τῶν εὐαγγελιστῶν παριστησιν, ἐξ Ἰστορίας εἰς αὐτὸν κατελθούσης, ἣν κατὰ καιρὸν ἐν τῷ πρώτῳ τῆς μετὰ χειράς ὑποθέσεως προσλαβὼν ἐξεθέμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Tίτλος Ὁριζέντης ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐξηγήσατο (Nic. II. E. v, 19).

Καὶ Οριζέντης δὲ καὶ τοῦτον τὸν χρόνον τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἐν ταύτῳ δὲ καὶ τὰ εἰς τὸν Ἱεζεκιὴλ συνετάπτετο· ὃν εἰς μὲν τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ποσεῖδου μέχρι τῆς δράσεως τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἑρήμῳ, τριάκοντα εἰς ἡμᾶς περιήλθον τόμοι. Εἰς δὲ τὸν Ἱεζεκιὴλ πέντε καὶ εἴκοσιν, οὓς καὶ μόνους εἰς τὸν πάντα πεποίηται προφῆτην. Γενόμενος δὲ τηνικάδε ἐν Ἀθῆναις, περινεις μὲν τὰ εἰς τὸν Ἱεζεκιὴλ, τῶν δὲ εἰς τὸ "Ἄσμα τῶν ἀσμάτων ἀρχεται", καὶ πρόσιτο γε αὐτὸι μέχρι πέμπτου συγγράμματος. Ἐπανελθὼν δὲ ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, καὶ ταῦτα εἰς πέρας δέκα δυτα τὸν ἀριθμὸν διει. Τί δει τῶν λόγων τάνδρος ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἀκριβῆ κατάλογον ποιεῖσθαι, ίδεις δεδμένον σχολῆς; "Οὐ καὶ ἀνεγράψαμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Παμφίλου βίου" (75) τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ μάρτυρος; (76) ἀνατραφῆς, ἐν ᾧ τὴν περὶ τὰ θεῖα σπουδὴν τοῦ Παμφίλου ὁπόση τις γεγόνει, παριστῶντες, τῆς συναχθείσης αὐτῷ τῶν τε Οριζένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην. Ἐξ ὧν διεψ φίλον πάρεστιν ἐντελέστατα (77) τῶν Οριζένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι. Νυν δὲ παρευτέον ἐπὶ τὴν Ἰστορίας ἀκολουθίαν.

D ex eorum *Menologiis* colligitur. Quosdam enim μεγαλομάρτυρας vocant, id est, *magnos martyres*, qualis est Demetrius, Georgius ac Theodorus. Alios vocant διοικάρτυρας, verbi gratia Niconem et alios. Alii vocantur *Ιερομάρτυρες*, martyres scilicet qui episcopali apice decorati sunt. Interdum tamen presbyteros sic appellant. Certe in *Typico sancti Sabæ*, die 29 Marti adnotatur festum τοῦ ἀγίου Ιερομάρτυρος Βασιλείου πρεσβυτέρου. Reliqui simpliciter *martyres* dicuntur a Græcis. Est etiam apud eos titulus πρωτομάρτυρος, qui communis est Stephano ac Theclæ. Nam ut inter viros primus Stephanus, sic prima inter feminas Thecla martyrio coronata est. Ceterum quanto sint eleganter Latinis Græci, vel ex hoc apparet, quod apud Græcos singuli sancti sua habent epitheta, quibus quasi titulis ornantur ac distinguuntur.

(77) *Ἐντελέστατα.* Adverbialiter positum est more Græcorum, quod tamen nec Musculus nec Christophorus animadverterunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ.

Περὶ τῆς Βηρύλλου παραροχῆς (Nic. H. E. v. 22).

Βήρυλλος δὲ μικρῷ πρόσθεν δεδηλουμένος Βοστρῶν τῆς Ἀραβίας ἐπίσκοπος, τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων χανόντα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειράτο, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προῦψεστάναι κατ' ιδίαν οὐσίας περιγραφὴν (78). πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, μηδὲ μὴν θεότητα ίδιαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. Ἐπὶ τούτῳ πλείστων ἐπισκόπων ζητήσεις καὶ διαλογίους πρὸς τὸν ἄνδρα πεποιημένων, μεθ' ἑτέρων παρακληθεὶς Ὡριγένης, κάτεισι μὲν εἰς δικιλαν ταπρῶτα τῷ ἀνδρὶ, τίνα νῦν ἔχοι, ἀποπειρώμενος, ὡς δὲ ἔγνω δι τοις καὶ λέγει (79), εὐθύνυς μὴ δρθοδοξοῦντα, λογισμῷ τε πεῖσας καὶ ἀποδείξεις ἀναλαβὼν αὐτὸν (80), τῇ περὶ τοῦ δόγματος ἐφίστησιν ἀληθείᾳ, ἐπὶ την προτέραν ὑγῆ δόξαν ἀποκαθίστησι. Καὶ φέρεται γε εἰσέτι νῦν ἔγγραφα τοῦ τε Βηρύλλου καὶ τῆς δι' αὐτὸν γενομένης συνόδου, δρου τὰς Ὡριγένους πρὸς αὐτὸν ζητήσεις, καὶ τὰς λεζθείσας ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παροικίας διαλέξεις, ἔκαστα τε τῶν τοτε πεπραγμένων περιέχοντα. Καὶ ἀλλα μὲν οὖν μυρία Ὡριγένους πέρι μνήμῃ (81) παραδίδεις τῶν καθ' ἡμᾶς οἱ πρεσβύτεροι· δι τοις καὶ παρῆσιν μοι δοκῶ, οὐ τῆς ἐνεστώσης ἔχόμενα πραγματείας. Όσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν διαγνῶνται ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιημένης ἡμέν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς Ιερῷ μάρτυρι Παμφύλῳ Ἀκολογίᾳς (82), πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἢν τῶν φιλα-

(78) Κατ' ίδιαν οὐσίας περιγραφήν. Musculus vertit, secundum propriæ ac separatae substantiae circumscriptiōnē non exstis̄se; male, ut appareat. Itaque Christophorsonus vocem illam separatae exprimit; cetera autem retinuit. Οὐσίας περιγραφὴ nibil est aliud quam substantia differentia. Unde Gregorius Nyssenus in libro De differentiatione essentia et subsistentia, subsistentiam ita definiit: Ή τὸ κοινὸν τε καὶ ἀπεργράφων ἐν τῷ τινι πράγματι, διά τῶν ἐπιφανομένων ίδιωμάτων ὑφεστῶσα καὶ περιγράφουσα. Et paulo ante dixerat: Τὰ δὲ τῶν καθ' ἔκαστον ίδιωμάτων ἐστὶ σμαντικά· δι' ὧν οὐκ ἡ κοινότης τῆς φύσεως ἐνθεωρεῖται τῷ δήματι, ἀλλὰ πρόγραμτος τινος περιγραφῆ, εἰτ. Et initio libri De Arianis ita scribit: Διὰ τὴν τῶν ὑποστάσεων διαφοράν, καὶ τὴν κατὰ τὰς οὐσίας περιγραφὴν εἰσαγόντων. Eadem verba leguntur in epistola 43 Basilii ad Gregorium Nyssenūm. Quam quidem epistolam Gregorius Nyssenus in eo quem dixi libro totam fere transcriptis. Porro videtur Beryllus οὐσίαν acceptissimè pro persona, more sæculi sui, quo οὐσία et δύστατις inter se confundebantur. Errabat igitur Beryllus, qui Christum ante incarnationem, nullam propriæ personæ differentiam habuisse dicebat. Sed quod idem aiebat, Dominum nostrum non habere propriam deitatem, sed tantum paternam in ipso inhabitantein, in eo quidem recte sentiebat. Neque enim propriæ est divinitas Patris, propria Filii, sed una eademque est trium personarum divinitas. Alioqui tres essent dii, non unus Deus. Ita si sensisti, excusari potes Beryllus. Quod si existimavit Filium non esse propriæ Deum, sed tantum appellative ac participative, in eo hallucinatus est. Certe cum ante incarnationem Filium personaliter non substituisse dixerit, sequitur ut divinitatem ei quoque abrogaverit.

(79) Ο τι καὶ λέγει. Musculus et Christophorso-

A

CAPUT XXXIII.

De errore Berylli.

Tunc temporis Beryllus, de quo superius dictum est, Bosrorum in Arabia episcopus, ecclesiasticam pervertens regulam, nova quædam et aliena a fide catholica inducere conatus est; ausus asserere Dominum ac Servatorem nostrum, antequam inter homines versaretur, non substitisse in propriæ personæ differentia: nec propriam sed paternam duntaxat divinitatem in se residentem habere. Cumque ea de re plurimi episcopi questiones ac disputationes adversus illum habuissent, rogatus una cum reliquis Origenes, primum quidem cum illo familiariter collocutus est, ut quænam esset hominis sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit quid diceret, errorem ejus coarguit: allatisque rationibus ac demonstrationibus convictum hominem quasi manu apprehendens, ad veritatis viam perduxit, et ad pristinam sanamque sententiam revocavit. Exstant hodieque tum Berylli, tum synodi ipsius causa congregatae edita monumenta; in quibus et quæstiones adversus illum propositæ ab Origene, et disputationes in Ecclesia ejus habitæ, et singula quæ tunc gesta sunt continentur. Sed et alia de Origene quamplurima 232 memoria tradita sunt a senioribus nostris ætatis presbyteris: quæ quoniam ad præsentis operis institutum nihil faciunt, omittenda esse duxi. Quæcumque vero necesse est de illo cognoscere, ca-

C nus adverbium esse existimarent, cum tamē legendum sit disjunctum δι τοις, quemadmodum in codice Regio diserte scriptum inveni. In Maz. et Med. scriptum est λέγοι, perinde ac in Savili libro.

(80) Ἀραλαδὼν αὐτόν. Hujus verbi vim optime exposuit Nicephorus in lib. v, cap. 22, cuius verba scholii vicem præstabunt: ἥρεμα τε καὶ τηπίως προσανατόμενος. At Musculus et Christophorsonus verbū ἀναλαβὼν conjungunt cum voce ἀποδέξεται.

(81) Vulg. περὶ μνήμῃ. Dudum conjecteram scribendum esse Ὡριγένους πέρι μνήμῃ παραδίδεσθαι. Tandem vero in Medicario ac Maz., Fuk. et Savili codicibus ita distincte scriptum inveni.

(82) Ἐκ τῆς Ἀπολογίας. Scripsérat Eusebius sex libros Ἀπολογίας ὑπέρ Ὡριγένους, ut scribit Hieronymus tum in Catalogo, tum in Apologeticō i. adversus Rufinum. Horum primum librum interpretatus est Rufinus, et sub nomine Pamphili martyris edidit. Quo quidem nomine gravissime reprehenditur ab Hieronymo, quod librum Eusebii, quem Hieronymus semper hereticum nominat, præfijo Pamphili martyris titulo euulgasset. Sed respondere potuit Rufinus id quod hic ab Eusebio dicitur, Apologiam illam pro Origene ab utroque simul elaboratam suis, tam a Pamphilo martyre, quam ab Eusebio. Quod testatur etiam Photius in Bibliotheca, cap. 120, ubi ait Pamphilum, cum esset in carcere, quinque libros pro Origene una cum Eusebio scripsisse ad confessores qui in metallis erant: sextum vero post mortem Pamphili ab Eusebio adjectum esse. Cæterum ex hoc Eusebii libro queni pro defensione Origenis conscripsit, colligere est jam tum exstis̄se multos, qui Origenem reprehenderent ob dogmatum novitatem. Inter quos præcipius fuit Methodius, qui et librum De resurrectione scripsit

peti possunt ex *Apologetico* qui a nobis et a sacro- A τίνων ἐνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις, διὸ σπουδῆς sancto nostri temporis martyre Pamphilo pro πεποιημέθα.
Illiū defensione conscriptus est: quem quidem nos propter malevolos quosdam accusatores, coniurati studio atque opere junctim elaboravimus.

CAPUT XXXIV.

De Philippo Cæsare.

Interea cum Gordianus sex totis annis Romanum Imperium administrasset, Philippus una cum Philippo filio in ejus locum successit. Hunc, utpote Christianum, fama est in postrem Paschæ vigilia prectionum in ecclesia participem sinul cuni reliquo populo fieri voluisse: sed episcopum qui tunc Ecclesiæ prærerat, non prius illi aditum permissee quam confessionem scelerum fecisset, iisque qui humanitus lapsi fuerant, et in pœnitentium ordine stabant, sese adjunxisset. Quippe ob multa quæ commiserat crima, nunquam omnino ab episcopo suisset admissus, nisi id prius fecisset. Et imperator quidem libenter obtemperasse dicitur, sincerumque ac religiosum affectum timoris Dei, operibus ipsis declarasse.

CAPUT XXXV.

Quomodo Dionysius Heraclæ in episcopatu successit.

Anno autem hujus imperii tertio cum Heraclæ post sexdecim episcopatus annos diem extremum obiisset, pontificatum Alexandrinæ Ecclesiæ suscepit Dionysius.

CAPUT XXXVI.

Quot præterea libri ab Origene lucubrati sint.

Quo tempore cum fides nostra, ut parerat, augeretur in dies, et doctrina Christianorum summa ubique libertate frueretur, Origenes, jam sexagenario major, utpote qui ex diuturna exercitatione maximum dicendi usum sibi comparasset, conciones quas habebat ad populum, a notariis excipi permisit, cum id antea fieri nunquam concessisset. **233** Sub idem tempus octo libros compositus adversus librum quemdam Celsi Epicurei contra

adversus Origenem, teste Hieronymo et Epiphano. Atque hæc causa mihi videtur fuisse cur Eusebius in his *Historiæ ecclesiastice* libris nullam Methodii mentionem fecerit. Nam cum omnes ecclesiasticos scriptores in hoc opere accurate commemoraverit, Methodium tamen de industria prætermisit, eo quod Origenem quem ipse præcipue mirabatur, impugnavisset. Hinc etiam est quod contra Porphyrii libros post eundem Methodium scripsit, quasi æmulatione quadam et odio adversus Methodium incitatus. Certe Eusebius in libro vi *Apologiæ* sua pro Origene, respondebat objectionibus Methodii: *Quomodo, inquit, ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de Origene locutus est dogmatibus?* Citanunt hæc verba ab Hieronymo in lib. i adversus Rufinum.

(83, 84) *Μετασχεῖτε θεοληγαι.* In codd. Fuk. et Sav. legitur συμμετασχεῖν, quod est elegantius.

(85) *Toῖς ἐν παραπτώμασιν ἔξετασμένοις.* Musculus vertit: *Qui propter peccata inquirebantur, et sic sere interpres Nicephori; male, ut sentio. Nam ἔξετασθαι nihil aliud est hic quam censeri, versari, in peccatorum ordine colloqui. Sic τάξεις τῶν παραπτωμάτων dicit Dionysius in cap. 46 hujus*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Tὰ κατὰ Φίλιππον Καίσαρα (Nic. II. E. v. 25).

Ἐτεσι δὲ δολοις ἔξι Γορδιανοῦ τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν ἀνύσαντος, Φίλιππος ἀμα παιδὶ Φιλίππῳ τὴν ἀρχὴν διαδέχεται. Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν δυτικα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ Πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν θεοληγασι (83-84), οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσαλεῖν, ή ἐξομολογησασθα: καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἔξετασμένοις (85) μετανοίας τε χώραν ἰσχουσιν ἐντὸν καταλέξαι· διλας γάρ μη ἀν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὸ πολλὰς τῶν κατ' αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι. Καὶ πειθαρχῆσαι τῷ (86) προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον Β καὶ εὐλαβεῖς τῆς περὶ τὸν θείον φόνον διαθέσεως Ἑργοῖς ἐπιδειγμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

*Ὄς Διονύσιος Ἡρακλᾶ τὴν ἐπισκοπὴν διεξέ-
ξατο* (Nic. II. E. v. 26).

Τρίτον δὲ τούτῳ ἔτος ἦν, καθ' ὁ μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τὸν βίον ἐπὶ ἔκκαλεσκα ἔτεσι τῆς προστασίας, τῶν κατ' ἸΑλεξάνδρειαν Ἐκκλησιῶν τὴν επισκοπὴν Διονύσιος ὑπολαμβάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

*"Οσα δὲ λα έσπονδασται τῷ Ὀριζέτει
(Nic. II. E. v. 19).*

Τότε δῆτα, οὐλα καὶ εἰκὸς ἦν, πληθυσόσ τῆς αἰστεως, πεπαρθησαμένου τε τοῦ καθ' ἡμᾶς παρὰ πάπι λόγου, ὑπὲρ τὰ ἔξήκοντά φασιν ἐτη τὸν Ὀριζένην γενόμενον, ἄτε μεγίστην ἥδη συλλεξάμενον ἐκ τῆς μακρᾶς παρασκευῆς ἔξιν, τὰς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ λεγομένας αὐτῷ διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι (87), οὐ πρότερον ποτε τοῦτο γενέσθα: συγκεχωρηκότα. Ἐν τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγραμμένον καθ' ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου (88)

libri.

(86) Καὶ πειθαρχῆσαι το. Historiam hanc de Philippo imperatore, quem Babylas episcopus ab Ecclesiæ aditu repulit, refert auctor Chronicus Alexandriae ex narratione Leonii episcopi Antiocheni, qui sub Constantio imp. vixit. Eadem sere narrat Chrysostomus in oratione de sancto Babyla, contra gentiles, nisi quod imperatorem ipsum non nominat.

(87) Διαλέξεις ταχυγράφοις μεταλαβεῖν ἐπιτρέψαι. Idem testatur Pamphilus martyr in lib. i Apologiæ pro Origene, his verbis: *Quodque puræ religionis observaverit disciplinam, et præ cæteris verbo Dei et doctrinæ operam dederit, dubium non est ex his quæ ad nos laboris et studii ejus certissima designantur indicia: præcipue vero per eos tractatus quos pæne quotidie in Ecclesia habebat ex tempore; quos et describentes Notarii ad monumentum posteritatis tradebant.*

(88) Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου. Duo fuere Celsi Epicureæ sectæ philosophi, quorum alter Neronis aitate vixit, alter circa Antonini tempora, ut scribit Origenes in libro i contra Celsum. Adversus hunc posteriorem Celsum scripsit Origenes octo elegan-

'Αληθῆ Ιδρον, δικτῶ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει, καὶ τοὺς εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον εἰκοσί πέντε τόμους, τοὺς τε εἰς τοὺς δώδεκα προφήτας, ἀφ' ὧν μόνους εὑρομεν πέντε καὶ εἷκοσι. Φέρεται δὲ αὐτῷ καὶ πρὸς αὐτὸν βασιλέα Φλιππον ἐπιστολὴ· καὶ ἀλλη πρὸς τὴν τούτου γαμετὴν Σεβῆραν, διάφοροι τε ἄλλαι πρὸς διαφόρους, ὡν ὅποσας εποράδην παρὰ διαφόρους σωθεῖταις συναγαγέντες δεδυνήμεθα, ἐν ίδιαις τόμων περιγραφαῖς, ὡς ἂν μηχαῖτι διαρρήπτοιντο, κατελέξαμεν, τὸν ἀριθμὸν ὑπερβαινούσας. Γράψει δὲ καὶ Φαβιανῷ (89) τῷ κατὰ Πώμην ἐπισκόπῳ, ἐπέροις τε πλειστοῖς ἀρχούσιν ἔκκλησιῶν, περὶ τῆς κατ' αὐτὸν ὀρθοδοξίας. Ἐχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδεξεῖς, ἐν ἔκτῃ τῆς γραφείσης ἥμιν περὶ τοῦ ἀνδρὸς Ἀπολογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Περὶ τῆς τῶν Ἀρδβωρδιαστάσεως (Nic. H. E. v, 23).

"Ἄλλοι δὲ αὐτοὶ πάλιν ἐπὶ τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸν δηλούμενον ἐπιφύουνται χρόνον, δόγματος ἀλλοτρίου τῆς ἀληθείας εἰσηγηταί, οἱ Ἐλέγον τὴν ἀνθρωπείαν φυχὴν τέως μὲν κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν ἀμά τῇ τε λευτῇ συναποθήσκειν τοῖς σώμασι καὶ συνδιαγένθεσθαι, αὐθίς δὲ ποτε κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν σὺν αὐτοῖς ἀναβιώσεσθαι. Καὶ δὴ καὶ τότε συγχροτείσης οὐ σμικρᾶς συνδόου, πάλιν Ὀριγένης (90) παρακλήθεις καὶ ἐνταῦθα, κινήσας τε λόγους (91) ἐπὶ τοῦ κοινοῦ περὶ τοῦ ζητουμένου, οὐτως ἡγέθη, ὡς μετατεθῆναι τὰς τῶν πρότερον ἐσφαλμένων διανοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ'.

Περὶ τῆς Ἐλκεσαῖτῶν αἵρεσεως (Nic. H. E. v, 24).

Τότε δὲ καὶ δλλη διαστροφὴ κατάρχεται ἡ τῶν Ἐλκεσαῖτῶν λεγομένη αἵρεσις· ἡ καὶ ἀμά τῷ ἀρχασθαι ἀπόσθη. Μνημονεύει δὲ αὐτῆς διμιῶν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ εἰς τὸν ὁγδοηκοστὸν δεύτερον ψαλμὸν (92) δὲ Ὀρι-

tissimos libros qui etiamnum supersunt. Hic est Celsus, cui Lucianus librum suum qui Alexander seu *Falsus vates* inscribitur, nuncupavit, cum ab eo rogatus esset ut vitam impostoris illius litteris traduceret. In fine autem illius libri, Lucianus eum aliquens, Epicureum suis aperte significat his verbis: Καὶ σοὶ μὲν μάλιστα χαριζόμενος, ἀνδρὶ ἑταῖρῳ καὶ φίλῳ, καὶ δὲ ἐγὼ μάλιστα θαυμάσας ἔχω, ἐπὶ τε σοφίᾳ, καὶ τῷ πρὸς ἀληθείαν ἔρωτι, καὶ τούτου πράστητι, καὶ ἐπιτελέᾳ καὶ γαλήνῃ βίου, καὶ δεξιότητι πρὸς τοὺς συνόντας· τὸ πλέον δέ, ὅπερ καὶ σοὶ ἔδοιν, Ἐπικούρῳ τιμωρῶν, εἰτ. Quibus etiam verbis indicare videtur Lucianus librum Celsi qui Ἀληθῆς ἀργος dicebatur.

(89) Γράψει δὲ καὶ Φαβιανῷ. Hieronymus in epistola 65: *Ipse Origenes in epistola quam scribit ad Fabianum, Rom. urb. episcopum, penitentiam agit cur talia scriperit; et causam temeritatis in Ambrosium consert, quod secreto edita in publicum prouulerit.*

(90) Πάλιν Ὀριγένης. Jam enim antea Origenes rogatus ab episcopis in Arabiam venerari, et adversus Beryllum in ecclesia disputaverat, eumque ab hæretico errore revocaverat.

(91) Κιρῆσας τε λόρους. Magis placet altera lectio quam in Fuk. et Savil. codd. reperi, κινήσασθαι λόγους. Quam scripturam confirmat Rusinus. Iterum, inquit, Origenes rogatur ab omnibus inter-

A Christianos, qui *De vera doctrina* inscribitur. Quinque præterea ac viginti volumina in *Evangelium Matthei* elaboravit, et in duodecim prophetas expositiones, quarum quinque duntaxat et viginti libros reperimus. Exstat etiam ejus epistola ad imperatorem ipsum Philippum, et altera ad conjugem illius. Severam: diversæ præterea ad diversos scriptæ. Ex quibus quotcunque sparsim apud varios asseratas reperire potuimus, seorsum in propriis libros, ne iterum dissiparentur, digessimus. Sunt autem illæ numero supra centum. Sed et ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei ratione epistolas scripsit. Illarum autem rerum certissima documenta habes in sexto libro *Apologeticæ* illius quem nos pro ejus defensione conscripsimus.

B CAPUT XXXVII.

De Arabum discordia.

Eodem tempore alii rursus in Arabia, dogmatis cuiusdam a veritate prorsus alieni auctores extiterunt. Asserebant enim hominum animas in praesenti quidem sæculo una cum corporibus interire atque corrumpi: rursus vero resurrectionis tempore simul cum iisdem corporibus ad vitam esse reddituras. Convocato igitur hanc ob causam non exiguo concilio, iterum rogatus etiam illic Origenes, cum disputationem de quaestione illa coram omni multitudine instituisset, tanto robore decertavit, ut qui prius in errorem lapi fuerant, sententiam mutarent.

C CAPUT XXXVIII.

De hæresi Helcesitarum.

Alius quoque tunc temporis error exortus est, Helcesitarum scilicet hæresis: quæ quidem similitudinata, simul extincta est. Hujus mentionem facit Origenes in homilia ad populum quia psalmum

esse et facere sermonem.

(92) Ὁμιλῶν εἰς τὸν πᾶν φαλμόν. Triplex fuit opus Origenis in sacra Scripturam: commentarii scilicet, scholia et homiliae. Et commentarii quidem in doctorum gratiam conscripti sunt; scholia vero etiam doctorum gratia ab Origene sunt elaborata: sed in eos libros qui perpetuis et uberioribus commentariis nequaquam opus habebant. Homiliae vero cum ad populum haberentur, ad captum multitudinis sunt accommodatae. Hoc est quod Sedulius innotuit in præfatione operis *Paschalis*: *Cognoscant, inquit, peritissimum divinæ legis Origenem tribus nihilominus editionibus prope cuncta quæ disseruit apliceisse. Vide Hieronymum in præfationibus tum in Isaiam, tum in Matthæum. Idem in præfatione Commentariorum in Epist. ad Galatas, ubi triplex illud opus Origenis commenmorat, pro homiliis tractatus dicit, quod idem est. Nam Latini vocare solent *tractatus*, quos Graeci dicunt *homiliae*, ut ex Augustini *Retractionibus*, et ex Possidio colligimus. Et in homiliis quidem Origenes cum vulgum alloqueretur, communè editione LXX interpretum utebatur. In explanationibus vero alias quoque editiones et Hebraicam veritatem proferebat, teste Hieronymo in proœmio *Hebraicarum quaestionum*. De hoc triplici Origenis opere loquitur etiam Rufinus in epistola ad Ursacium, quam praefixit interpretationi Origenis in librum *Numerorum*.*

octogesimum secundum exponit, his verbis : « Qui-
dam, inquit, nuper advenit de se ipse magnifice
sentiens, utpote qui impiam et nefariam Helcesai-
tarum opinionem quæ adversus Ecclesiam recens
coorta est, possit defendere. Exponam 234 autem
vobis quæ et quanta perperam asserat hæc secta,
ne forte vos ab illa abripi sinatis. Ex universo
sacrae Scripturæ Canone quædam rejicit : quibus-
dam vero utitur testimonii tuni ex Veteri Instru-
mento, tum ex Evangelio. Paulum quidem apostolum
integrum repudiat. Docet præterea indifferentem
rem esse Christum abnegare : et eum qui sapit, ore
quidem tenus in ipso discrimine negaturum esse,
sed non ex animi sententia. Librum etiam proferunt
quem e coelo delapsum affirmant : eosque qui
auscultaverint illi et cedererint, peccatorum veniam
consecuturos, et quidem diversum ab illa pec-
catorum remissione quam Jésus Christus imperciuit. »

CAPUT XXXIX.

De persecutione Decii, et quæ passus est Origenes.

Philipo interim cum septem annis regnaisset, successit Decius, qui, præ odio adversus Philippum, persecutionem intulit Ecclesiæ. In qua persecutione cum Fabianus Romæ martyrium pertulisset, in ejus locum Cornelius subrogatus est episcopus. In Palestina autem Alexander, Hierosolymorum episcopus, rursus propter Christum ad præsidis tribunal adductus, cum ex secunda hac confessione magnam gloriam retulisset, Cæsaræ in carcerem conjectus est vir decora senectute et veneranda canitatem conspicuus. Quis cum post præclaram alique illustrem Christianæ fidei confessionem in præsidiali judicio editam, tandem in custodia animam exhalasset, Mazabæus in ejus locum episcopus Hierosolymorum renuntiatus est. Eodemque modo apud Antiochiam episcopo Babyla post confessionem in vinculis mortuo, Fabius Ecclesiæ illi præficitur. Porro quæ et quanta Origeni laea persecutione acciderint : et quis horum omnium

(93) Εἰκεσατῶν. Hος Ἐλκεσαῖος vocat Theodorus in libro II *Hæreticarum fabularum*, cap. 7, ab Elcesai quodam ita dicit. Epiphanius in hæresi Ebionæorum, hunc Elxæum pseudoprophetam nominat ; qui cum se Ebionæis adjunxisset, auctor eis suis novæ cuiusdam de Christo sententias, vagæ admodum et incertæ quam ibidem refert Epiphanius, plane similem illis quæ refert Theodoritus in dicto loco. Ex quo apparet, id quod antea dixi, Elxæum et Elcesai unum et eundem esse. Hunc etiam Elxæi vocat Epiphanius in hæresi Ossenorum, et Trajanis temporibus vixisse ait. Quem quidem auctorem esse hæresis Elcesitarum, ex eo convin-
cimus, quod narrat Epiphanius. Primum enim librum quemdam ab eo promulgatum esse scribit, propheticō spiritū et divina sapientia plenum. Denude affirmabat Elxæi nullum esse crimen, si quis persecutionis tempore idolis sacrificaret, dummodo id non ex animo faceret. Eadem vero de Elcesatis hic prodit Origenes. Sed clarus id ipsum testatur Epiphanius in hæresi Sampsæorum, ubi Elcesaros (quos eosdem esse cum Elcesatis iam probavimus) auctorem secte suæ habuisse Elxæum vel Elxæi scribit. Quare sallitur Scaliger, qui in capite 27 *Elenchi*, Ἄλεξι nihil aliud esse dixit quam Essæum : ergo Elcesæi seu Elcesaitæ iidem essent cum Es-

τεῖνης, ἄδε πως λέγων : « Ἐλξαῖος τις ἐπὶ τοῦ παρόντος μέγα φρονῶν ἐπὶ τῷ δύνασθαι πρεσβεύειν γνώμης ἀθέου καὶ ἀσεβεστάτης, καλουμένης Ἐλκεσαῖῶν (93), νεωστὶ ἐπανισταμένης ταῖς Ἐκκλησίαις. Έκείνη ἡ γνώμη οὐλά λέγει κακὰ, παραθήσομαι υἱὸν, ην μὴ συναρπάζομε. Ἀθετεῖ τινα ἀπὸ πάτης Γραφῆς. Κέχρηται φθοῖς πάλιν ἀπὸ πάστης Παλαιᾶς τε καὶ Εὐαγγελῆς, τὸν Ἀπόστολον τέλον ἀθετεῖ. Φθοῖ δὲ ὅτι τὸ ἀρνήσασθαι Χριστὸν ἀδιάφορόν εστι. Καὶ δὲ μὲν νοήσας (94), τῷ στόματι ἐν ἀνάγκαις ἀρνήσεται, τῇ δὲ καρδίᾳ οὐχί. Καὶ βιβλον τινὰ φέρουσιν, τῇ λέγουσιν ἐξ οὐρανοῦ καταπεπτωκέναι. Καὶ τὸν ἀκτηκότα ἔκεινης καὶ πιστεύοντα, ἀφεσιν λήψεσθαι τῶν ἀμαρτημάτων, ἀλλην ἀφεσιν παρ' ἣν Χριστὸς Ἰησοῦς ἀφῆκε. » Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτων τὰδε ἔστιν. Sed de his haec enī.

B KΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ.

Περὶ τοῦ κατὰ Δέκιος διωγμοῦ, καὶ δσα Ὁριγένης πέπονθε (Nic. II. E. v, 27, 32).

'Αλλὰ γάρ Φλιττον ἑτειν ἐπτὰ βασιλεύσαντα διαδέχεται Δέκιος : δεὶς δὴ τοῦ πρὸς Φλιττον ἔχθος ἐνεκα διωγμὸν κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἔγειρει, ἐν φ Φαβιανοῦ ἐπὶ Ρώμης μαρτυρίῳ τελειωθέντος, Κορνήλιος τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Ἐπὶ δὲ Παλαιστνῆς Ἀλέξανδρος ὁ τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, αὐθίς διὰ Χριστὸν ἐν τῇ Καισαρείᾳ ἥγεμονικοὶ παραστὰς δικαστηρίοις, καὶ ἐπὶ δευτέρᾳ διαπρέφας διμολογίᾳ, δεσμωτηρίου πειράται, λιπερῷ γῆραι καὶ σεμνῇ πολιῷ κατεστεμένος. Τούτου δὲ μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἡγεμονικοῖς δικαστηρίοις λαμπρὰν καὶ πειρανῆ μαρτυρίᾳ, ἐπὶ τῆς εἰρκτῆς κοιμηθέντος, Μαζανᾶς διάδοχος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπῆς ἀναδείκνυται. Τῷ δὲ Ἀλέξανδρῳ παραπλησίως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοῦ Βασύλα μετὰ τὴν διμολογίαν ἐν δεσμωτηρίῳ μεταλάβαντος, Φάδιος τῆς αὐτέστη προσταταῖ Ἐκκλησίας. Τὰ μὲν οὖν Ὁριγένει κατὰ τὸν διωγμὸν συμβάντα οὐλα καὶ δσα, καὶ δποίας ἔτυχε

sæsis, quo nihil est absurdius. Adde quod Elcesai seu Elcesaitæ cum unico στῦμα scribuntur ; Elcesai vero cum dupli. Itaque corrigendum est Epiphanius in hæresi Ebionæorum, cap. 3, ubi Ἐλκεσαῖος male scribitur pro Ἐλκεσαῖοις. Porro in nostris quidem codicibus Ἐλκεσαῖοι aspiratur, sed apud Rufinum id nomen scribitur sine aspiratione. D Vide Augustinum *De hæresibus*, cap. 10. De his Methodius in lib. viii *Convivii* : Μαρχιλίος γάρ καὶ Οὐαλεντίνος, καὶ τῶν περὶ τὸν Ἐλκεσαῖον, καὶ διὸ μηνυμοῦσσα.

(94) Ὁ μὲν νοῆσας. Hæc verba non intellexerunt interpres. Et Rufinus quidem vertit, qui fixus est in corde suo, quem secutus est Langus. Christophorus vero ita interpretatur, qui interiorē cogitatione recte de fide sentiat, quod plane est absurdum. Quid enim absurdius est quam dicere eum qui animo recte sentit de fide, ore quidem eam negaturum si usus ita poposcerit, animo vero minime ? Sed δινοῖς hic significat, quicunque sapit. Sic enim Græci loquuntur. Notus est Ilesiodi versus :

Ἄντον τοι βασιλεὺσ' ἔρεω τοέσσι καὶ αὐτοῖς.
Et alter ille initio Operum et Dierum, ubi de duplē contentionē loquitur :

Τὴν μὲν κερ ἐπαιρέσσεις νοῆσας.

τελευτῆς, τῷ πονηρῷ δαιμονὸς ἐφαμίλλως τῷ ἀνδρὶ πεντετραπέπι παραταξαμένου, πάσῃ τε μηχανῇ καὶ δυνάμεις κατ’ αὐτοῦ στρατηγίσαντος, παρὰ πάντας τε τῶν τηνικάδε πολεμηθέντας διαφερόντως ἐπισκήψαντας αὐτῷ, οἴλα τε καὶ δσα διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον δινήρη ὑπέμεινε δεσμὸν καὶ βασάνους τὰς κατὰ τοῦ σώματος, τὰς τε ὑπὸ σιδηρῷ κλινὶ καὶ μυχοῖς εἰρετῆς τιμωρίας, καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις τοὺς πόδας ὑπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ἔνδον παραταθεὶς διαστήματα (95) κατασπώμενος, πυρὸς τε ἀπειλᾶς, καὶ διὰ δύο πρὸς τῶν ἔχθρῶν ἐπενεγέντα καρτερῶς ἤνεγκεν, οἷον τε τὰ κατ’ αὐτὸν ἐτυχε τέλους, μηδαμῶς αὐτὸν ἀνελεῖν πεντὶ σθένει τοῦ δικαστοῦ φιλονεῖκως ἐνστάντος, δοτοῖς τε μετὰ τὰῦτα καταλείπει φωνάς, καὶ αὐτάς πλήρεις τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις (96) ὠφελεῖας, πλεῖσται δοσαι τάνδρος ἐπιστολαὶ τάληθες δόμοι καὶ ἀκριδὲς περιέχουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ[·].

Περὶ τῶν Διονυσίων συμβάντων (Nic. H. E. v. 28).

Τά γέ τοι κατὰ Διονύσιον, ἐκ τῆς πρὸς Γερμανὸν ἐπιστολῆς αὐτοῦ παραθήσομαι· Ἐνθα τοῦτον περὶ θεατοῦ λέγων ἰστορεῖ τὸν τρόπον· «Ἐγὼ δὲ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ λαλῶ, καὶ αὐτὸς οἶδεν ὅτι οὐ ψεύδομαι· οὐδὲ μίαν ἐπ’ ἐμαυτοῦ βαλλόμενος (97), οὐδὲ ἀνεει πεποίημαι τὴν φυγὴν. Ἀλλὰ καὶ πρότερον (98) τοῦ κατὰ Δέκιον προτεθέντος διωγμοῦ, Σαβίνος αὐτῆς ὥρας φρουριεύταριον (99) ἐπεμψεν εἰς ἀναζήτησίν μου· καγὸν μὲν τεσσάρων ἡμερῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐμείνα, τὴν διφίξιν τοῦ φρουριεύταρού προσδοκῶν. Ὁ δὲ πάντα μὲν περιῆλθεν ἀνερευνῶν, τὰς δόους, τὸν πωταμούς, τοὺς ἄγρους, ἐνθα κρύπτεσθαι με ἢ βαδίζειν ὑπενόησεν. Λαρασίῃ δὲ εἴχετο, μή εὑρίσκων τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ ἐπίστευεν οἶκοι· με διωκόμενον μέ-

A exitus fuerit, dum pessimius dæmon omnes adversus illum copias instantius moveat, cunctisque machinis ac viribus eum impugnat, et in hunc præ reliquis omnibus qui tunc temporis appetiti sunt, præcipue irruit: quæ item et quanta propter doctrinam Christi vir ille pertulerit, vincula scilicet et corporis cruciatus, et in intimo careeris recessu ferret torquis æruminas; utque multorum dierum spatio pedes in nervo ad quatuor usque foraminum interstitia distentи fuerint: ad hæc ignium 235 minas, et quæcunque alia ab inimicis illata fortiter sustinuit: et cuiusmodi tandem harum rerum exitus fuerit, judice omni virium nisu ambitiose contendente ne illum interficeret: denique quos sermones posthac quamque utiles iis qui consolatione indigent B reliquerit, plurimæ ejus epistolæ non minus vere quam accurate commemorant.

CAPUT XL.

De his quæ Dionysio acciderunt.

Quæ autem Dionysio contigerunt, ex ipsius adversus Germanum epistola hic ascrilbam: in qua de semetipso verba faciens, ita narrat: «Ego vero coram Deo loquor, et ipse scit me nequaquam mentiri: nunquam mea sponte, nec sine Dei notu fugam inii. Sed et prius, cum persecutionis edictum sub Decio propositum fuisse, Sabinus frumentarium qui me requireret, eodem temporis momento inlai. Atque ego quidem quatriduo domi mansi, adventum exspectans frumentarii. Ille vero omnia circumieundo perscrutabatur: vias, fluvios, agros, ubi me occulati aut qua transiturum esse suspicabatur. Verum caligo quædam ei obtutum ademerat, ne dominum reperiret. Neque enim opinabatur me domi consistere

(95) Υπὸ τέσσαρα τοῦ κολαστηρίου ἔνδον διατήματα. Malum scribere ἔτι τέσσαρα, vel πρὸς τέσσαρα. Porro ἔνδον nervum esse, jam supra ostendimus, non autem equilemum, ut putavit P. Halloixius. Porro in mss. codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliū scribitur παραταθεὶς διατήματα κατασπώμενος, πυρὸς τε, etc. Sed non dubito quin vox illa κατασπώμενος, scholion sit ad explicationem verbi precedentis παραταθεῖται. Et ita quidem prius sensimus. Nunc vero, re attentius examinata, verbum κατασπώμενος retinendum censeamus, totumque locum ab his verbis καὶ ὡς ἐπὶ πλείσταις ἡμέραις, usque ad illa καρτερῶς ἤνεγκεν, uno ductu continuandum. Ait enim Eusebius, Origenem equuleo impositum, tum ignis minas, tum reliqua tormenta fortiter pertulisse. Ξύλον igitur hoc loco est equuleus; quod vel adiecta vox declarat. Quoties enim de nervo seu compedibus dicitur, simpliciter dici solet ἔνδον; sed cum equuleum significat, adjicitur sere κολαστηρίον aut βασανιστήριον.

(96) Τοῖς ἀναλήψεως δεομένοις. Id est, qui consolatione indigent. Sic enim construenda sunt verba, quæ Eusebius solito more transposuit. Quod tamen non videt Christophorus, Cæterum de Æthiopie aduersus Origenem subornato, et de abnegata fide, nihil hic dicit Eusebius, sed et Baroniūs cuncta hæc fabulosa esse merito censuit. Nemesius tamen in libro *De natura hominis*, cap. 30, narrationem illam Epiphaniū confirmat.

(97) Ἐπ’ ἐμαυτοῦ βαλλόμενος. In codice Fuk. et

in *Chronico Georgii Syncelli*, ubi haec Dionysii epistola refertur, legitur ἐπ’ ἐμαυτῷ βαλλόμενος. In codili. autem Maz. et Med. scriptum inveni ἐπ’ ἐμαυτὸν βαλλόμενος. Sic Herodotus dixit βαλλόμενος ἐφ’ ἐμαυτῷ πέπρηξ. Id est, seipsum in consilium adhibens, sua sponte et proprio motu. Pene omiseram montere, initium hujus epistola in codice Medicæo ita legi: «Ἐγὼ δὲ ἐνώπιον, etc., quod quidem rectius mihi videtur. Musculus verba illa καὶ ἐνώπιον usque ad οὐδεμίᾳ parenthesi includit. Sed nihil necesse est, quippe cum ante οὐδεμίᾳ ponenda sit distinctio, ut habent omnes mss. codices. Scribendum etiam est οὐδὲ μίαν ex mss. codicibus Maz., Med. et Fuk.

(98) Αλλὰ καὶ πρότερον. Pessime hæc vertit Christophorus, qui πρότερον τοῦ διωγμοῦ dicti putavit, quod tamē Græci sermonis proprietas non admittit. Sed et sequentia Dionysii verba hujusmodi sensum prorsus respunt. Sequitur enim αὐτῆς ὥρας, id est, eodem tempore quo edictum persecutionis erat propositum. Διωγμὸς enim a Dionysio hic sumitur pro dicto persecutionis.

(99) Φρουριεύταρος. Frumentarii milites erant qui, ad investigandos reos et ad colligendos rumores, per provincias mittebantur: quos tandem Constantinus abolevit, ut scribit Aurelius Victor. Illi etiam judicibus seu rectoribus provinciarum inserviebant. Ita frumentarius ille cujus hoc loco meminit Dionysius, deputatus erat ad obsequium Sabini præfecti Augustalis.

grassante adversus me persecutione. Vixque post diem quartum, cum Deus mihi ut alio migrarem præcepisset, ac præter opinionem omnium viam aperruisset, ego et famuli, multique ex fratribus simul egressi sumus. Atque id divinæ providentiæ opus fuisse, rerum eventus postea declaravit. Siquidem nonnullis fortasse haddiquaquam iniutiles fuimus. Deinde paucis interpositis, ea quæ ipsi post fugam contigerunt subjungit his verbis: « Ego quidem circa solis occasum una cum comitibus meis a militibus comprehensus, Taposirimi perductus sum. Timotheus vero, Deo ita disponente, tum quidem non adfuit, nec comprehensus est. Sed cum postea advenisset, domum vacuam reperit, et satellites qui eam custodiebant, nos vero in servitutem abductos. » Et aliquanto post: « Quisnam vero, inquit, divinæ illius dispositionis ordo ac modus fuit? Dicam enim quæ vera sunt. Ausfugient et perturbato Timotheo agrestis **236** quidam occurrens, causam festinationis percontatur. Illæ rem ut erat exposuit. Rusticus, re audita (pergebat tunc forte ad nuptiale convivium. Solent enim in hujusmodi conviviis totam noctem pervigilare), ingressus rem discubentibus narrat. Qui confessim quasi signo dato, omnes uno impetu consurrexerunt: et concito cursu in nos irruentes, clamorem cliderunt. Continuo satellitibus qui nos custodiebant in fugam versis, supervenientes, nos, ut eramus, nudis in grabatis jacentes deprehenderunt. Ac primo quidem aspectu, Deum testor, latrones esse existimans qui spoliandi ac diripiendi causa venissent, manens in lectulo meo nudus, sola opertus linea tunica, reliquam vestem quæ juxta me posita erat eis porrei. At illi consurgere me et quam celerime profiscisci jusserunt. Tunc demum intelligens cujus rei gratia venissent, vociferari cœpi, rogans atque obtestans ut abiarent, nosque illuc dimitterent. Quod si de nobis bene mereri vellent, orabam ut eos qui me abducebant satellites prævenirent, ipsique caput mili demerent. Haec me vociferantem, ut norunt ii qui mihi consortes et participes æruminarum omnium fuere, invitum surgere coegerunt. Ac me quidem ipse buni supinum abjeci. Illi vero pedibus manibusque comprehen-

A νειν (!). Καὶ μδις μετὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν κελεύσαντός μοι μεταστήναι τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδόξως δόδοις ἡσαντος, ἐγώ τε καὶ οἱ παιδες (2) καὶ πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν ἄμα συνεῖχθομεν. Καὶ δις τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἔργον ἐκεῖνο γέγονε, τὰ ἑξῆς ἐδήλωσεν· ἐν οἷς τάχα τιστι γεγόναμεν χρήσιμοι. » Εἴτα τινα μεταξὺ εἰπών, τὰ μετὰ τὴν φυγὴν αὐτῷ συμβεβηκότα δηλοῦ, ταῦτα ἐπιφέρων. « Ἐγὼ μὲν γάρ περὶ τὴν διαστάσην τοῦ θυμοῦ μεταλληφθεὶς. Ἐλθόν δὲ ὑπερον, εὑρε τὸν οἰκον Ερημον, καὶ φρουροῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, ἡμᾶς δὲ ἔξτραποδισμένους. » Καὶ μεθ' ἐπερά φησι· « Καὶ τὶς δῆς θαυμασίας οἰκονομίας αὐτοῦ τρόπος; Τὰ γάρ ἀλληλή λεχθήσεται. Ἀπήντετο τις τῶν χωριτῶν (3) ὑποφεύγοντι τῷ Τιμοθέῳ καὶ τεταραγμένῳ, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπιζεισας ἐπούθετο. «Ο δὲ τάληθες ἔξειπτο κάκεινος ἀκούσας (ἀπῆπει δὲ εὐωχηθόμενος γάμους· διαπαννυχίειν γάρ αὐτοῖς ἐν ταῖς τοιαύταις συνδοῖς θύος), εἰσελθὼν ἀπήγγειλε τοῖς κατακειμένοις· οἱ δρῦμοι μιᾷ καθάπερ ἀπὸ συνθήματος (4) πάντες ἔξανέστησαν, καὶ δρόμῳ φερόμενοι τάχιστα ἥκον, ἐπεισπεσόντες τε τὴν, τῇ λαζαναν καὶ φυγῆς εὐθέως τῶν φρουρούντων ἡμᾶς στρατιωτῶν γενομένης, ἐπέστησαν ἡμῖν ὡς εἰχομεν ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων (5) κατακειμένοι. Κάγω μὲν, οἶδεν δὲ Θεός, ὡς ληστὰς εἶναι πρότερον ἡγούμενος ἐπὶ σύλλησιν καὶ ἀρπαγὴν ἀφικομένους, μένων ἐπὶ τῆς εὐής ἡς ἡμην γυμνῶς, ἐν τῷ λινῷ ἐσθῆματι, τὴν δὲ λοιπὴν ἐσθῆτα παρακειμένην αὐτοῖς ὑρεγον. Οἱ δὲ ἔξαντασαν τε ἐκέλευσον καὶ τὴν ταχίστην ἔξιέναι. Καὶ τότε συνεῖς ἐφ' ἡ παρῆσαν, ἀνέκραγον δεδύμενος αὐτῶν καὶ ἰκτεύοντας ἀπιέναι καὶ ἡμᾶς ἔδν· εἰ δὲ βούλονται τι χρηστὸν ἐργάσασθαι, τοὺς ἀπάγοντάς με φάσαι, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοὺς τὴν ἡμήν ἀποτεμεῖν τξίουν. Καὶ τοιαῦτα βοῶντος, ὡς Ισαΐαν οἱ κοινωνοὶ μου καὶ μέτοχοι πάντων γενόμενοι, ἀνίστασαν πρὸς βίαν. Κάγω μὲν παρῆκα ἐμαυτὸν ὑπτιον εἰς τοῦδε φός· οἱ δὲ διαλαβόντες χειρῶν καὶ ποδῶν, σύροντες ἔξηγαγον. Ἐπηκολούθουν δέ μοι οἱ τούτων πάντων γενόμενοι μάρτυρες, Γάιος, Φαῦστος, Πέτρος, Παῦλος· οἱ καὶ ὑπολαβόντες (6) με, φοράδῃ ἔξηγαγον τοῦ πολιχνίου,

(1) Διωκόμενοι μέτειρ. In codd. Maz., Med. et Fuk. legitur διωκόμενον ἔχειν, et paulo ante οὐ γάρ ἐπίστευεν.

(2) Καὶ οἱ παιδεῖς. Musculus et Christophorus sonus verierunt liberi, quod non probro.

(3) Ἀπήντετο τις τῶν χωριτῶν. In codd. Medicæo, Maz., Med., Fuk. et Savil. scribitur ἀπήντα, apud Georgium Syncellum ἀπήντα, quod magis placet. Nam ἀπήντετο οιμις poeticum est. Χωρίτας indigenas verit Christophorus; interpres Syncelli, incolas; neuter bene: sunt enim rustici homines. Sic in conciliis Græcis, οἱ τῶν χωρῶν πρεσβύτεροι, presbyteri pagorum dicuntur. Pro τῶν χωριτῶν nostri codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent τῶν χωρικῶν. Sic Alexandrinū vocabant rusticos, ut legitur in libello Sophronii aduersus Dioscorum qui oblatus est synodo Chalcedonensi, μετὰ φάλαγγος ληστρικῆς χωρικῶν τε καὶ ἔτερων τινῶν.

D (4) Ἀπὸ συνθήματος. Sic in codd. Med. et Maz. scribitur, recte; nec aliter codd. Fuk. et Savil. Textus vulg., ὑπὸ συνθήματι.

(5) Ἐπὶ τῶν ἀστρώτων σκιμπόδων. Scimpodia vocabantur humiles lecti, quales hodieque in aulis habemus sedēndi duntaxat causa. Lihanius in oratione *De vita sua*, pag. 47: Οἰκοι τε ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐπὶ δὲ τοῦ σκιμπόδος ἐν τῷ διδασκαλεῖψ. Et Themistius oratione 9, ex quibus apparet, ejusmodi lectos ægrorum causa sere comparatos fuisse. Ἀστρώτων vero nudum verti, secundus Martialem qui in *Apophoreta* ita de lodiibus loquitur:

*Nudo stramina ne toro patarent,
Junctæ nos tibi venimus sorores.*

(6) Οἱ καὶ ὑπολαβόντες. Haec verba referenda esse existimo ad Caium et Faustum et reliquos presbyteros, qui Dionysium ex oppido Taposiri exportarunt, non autem ad rusticos illos et temulentos convivas, ut retulit Christophorus. Φορά-

καὶ θνω γυμνῷ ἐπιβιβάσαντες ἀπῆγαγον. » Ταῦτα A dentes me trahere atque educere cōperunt. Sequē-
περὶ ἑαυτοῦ διανύσιος διεξέρχεται. bantur me Caius et Faustus, Petrus ac Paulus, qui
hōrgum omnium testes fuere. Qui me suscipientes, ex oppidulo exportarunt, ac deinde nudo impositum
asino abduxerunt. » Et hæc quidem de seipso Dionysius narrat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ.

Περὶ τῶν ἔτ' αὐτῆς Ἀλεξανδρείας μαρτυρη-
σάρτων (Nic. H. E. v. 29-31).

« Ο δ' αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ τῇ πρὸς Φάδιον ἐπίσκοπον Ἀντιοχέων, τῶν κατὰ Δέκιον μαρτυρησάντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοὺς ἀγῶνας τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον. « Οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ προστάγματος ὁ διωγμὸς παρέργη τὸν ἡρέτο (7), ἀλλὰ γάρ (8) δλον ἐνιαυτὸν προσβλαθε, καὶ φθάσας δὲ κακῶν τῇ πόλει τεύτη μάντεις καὶ ποιητὴς (9), διστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκήνησε καὶ παρώρμησε καθ' ἡμῶν τὰ πλήθη τῶν ἔθνῶν, εἰς τὴν ἐπιχώριον εὔτοις δεισιδαιμονίαν ἀναρρίπτεις. Οἱ δὲ ἐρεθισθέντες ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ πάσης ἔξουσίας εἰς ἀνοσιούργαν λαβόμενοι, μόνην εὐσέβειαν [τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων (10)] ταύτην ὑπέλαβον, τὸ καθ' ἡμῶν φονέν. Πρώτον μὲν οὖν πρεσβύτην Μετράν δύσματι συναρπάσαντες, καὶ κελεύσαντες δύσα λέγειν ῥήματα, μή πειθόμενον, ἔσιοις τε παιώντες τὸ σῶμα, καὶ καλάμοις ὅξεις τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς δόφιλαμοὺς κεντοῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον, κατελιθοδόλησαν. Ἐπειτα πιστήν γυναικα Κοινταν καλουμένην ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀπαγαγόντες, ἡγάγκαζον προσκυνεῖν· ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυτομένην ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν, διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος λιθοστρώτου σύροντες, προσαρρέασσομένην τοῖς μυλιαῖοις λίθοις ἄμα καὶ μαστιγοῦντες, ἐπὶ τὸν εὔτον ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον. Εἴοντες δὲ καὶ διοθυμαδὸν ἀπαντες ὡρμησαν ἐπὶ τὰς τῶν θεοσεβῶν οἰκίας, καὶ οὖς ἐγνώριζον ἔκαστοι γειτνιῶντας, ἐπισπεύδοντες ἥγον, ἐσύλων τε καὶ διηρπαζον, τὰ μὲν τιμιώτερα τῶν κειμηλίων νοσφιζόμενοι, τὰ δὲ εύτελέστερα καὶ δσα ἐκ ἔσιλων ἐπεποήτο, διαρρήπτοῦντες καὶ κατακαίσαντες ἐν ταῖς δόσις, ἐαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πέλεως παρεῖχον θέαν. Ἐξέκλινον δὲ καὶ ὑπανεχώρουν οἱ ἀδελφοί, καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων, δομοίς ἐκείνοις οἵς καὶ Παῦλος ἐμαρτύρησε, μετὰ χαρᾶς προσεδέσαντο. Καὶ οὐκ οἶδ' εἰ τις, πλὴν εἰ μή που τις εἰς ἐμπεσὼν, μέχρι γε τούτου τὸν Κύριον ἡρνήσατο. Ἀλλὰ καὶ τὴν θαυμασιωτάτην τότε παρθένον πρεσβύτην Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, τοὺς μὲν δόδυτας ἀπαντας, κόπτοντες τὰς σταγόνας, ἐξήλασαν.

δην vero, ill est in sella. Porro quid factum sit Dionysio, posquam rustici illi, fugatis militibus, eum Taposiri exceedere compulerunt, ipse quidem hic non dicit. Sed in epistola ad Domitium et Didymum, quæ refertur in libro viii, cap. 11, ait se una cum Caio et Petro solis, sejunctum a reliquis fratribus, in quadam Libyæ loco deserto atque arido conclusum fuisse. Permansit autem in hoc exilio Dionysius usque ad obitum Decii imp. et ex eo loco litteras scripsit ad Domitium ac Didymum.

(7) Διωγμὸς παρ' ἡμῖν ἡρέτο. Ita codices Medic., Maz., Fuk. et Savil. et Georgius Syncellus, quomodo etiam legit Rufinus, ut ex versione illius apparet; sed et in codd. Medicæ, Maz. et Fuk. πρᾶς Φασταγὸν legitur, nec aliter Rufinus hunc Antiochiae episcopum appellat. Editi om̄, παρ' ἡμῖν.

CAPUT XL.

De his qui Alexandriæ martyrium subierunt.

In epistola vero ad Fabium episcopum Antiochiae, eorum qui imperante Decio martyrium Alexandriæ subierunt, certamina resert hoc modo: « Nequaquam ex imperatoris edicto persecutio cepta est, quippe quæ integrō anno antevenerat. Etenim infaustus quidam vates ac poeta, quisquis ille fuit, commoverat jam antea atque incitaverat adversus nos gentilium turbas, ad innatam genti superstitionem animos eorum incendens. Ab hoc igitur homine stimulati, omnemque ad patranda scelerata licentiam nacti, 237 hanc solam pietatem cultumque dæmonum suorum existimabant, si cædibus adversus nostros sœvirent. Primum itaque senem quemdam, Metram nomine, correptum impia verba proferre jubent. Quod cum ille abnneret, fustibus hominem verberantes, et acutis arundinibus vultum ejus ocu-losque pungentes, deductum in suburbium lapidibus obruerunt. Post hæc Adelem quamdam mulierem, Quintam nomine, ad idoli templum perductam, adorare illud coegerunt. Quod cum illa aversaretur atque exsecraretur, constrictis pedibus eam per totius civitatis vicos aspero silice stratos rapientes, saxis illisam molaribus, flagris insuper verberantes, ad suburbium itidem abducunt, ibique lapidibus intersciunt. Omnes deinde uno impetu in domos Christianorum irruere cōperunt: et quos quisque sibi vicinos noverat, eos illico properantes agebant, spoliabant ac diripiebant, ea quæ maxime pretiosa essent in sinum suum congerentes, viliora autem et lignea quæque disjiciebant, ac per vias concremabant, capitæ ab hostibus urbis speciem atque imaginem exhibentes. Fratres vero delinabant et subducebant se fuga, ac direptionem bonorum suorum perinde ac illi de quibus Paulus testificatus est, cum gaudio exceperunt. Nec eorum quisquam, quod equidem sciā, nisi fortasse unus aliquis in illorum manus incidentis, hactenus quidem D Deum negavit. Sed et admirandam illam proiectæ

(8) Άλλὰ γάρ. Particula γάρ loco suo demota est, inferius collocanda hoc modo: καὶ γάρ φάσσας.

(9) Μάρτις καὶ ποιητῆς. Poetam verti, primum quia poetæ cum variis seu divinis magnis habent societatem. Vates enim oracula sua versibus edebant. Deinde quia Ἀgyptii poetica imprimis deletabantur, quod etiam notavit Eunapius. Porro nulli magis infensi erant Christianis, quam vates et hariali, et ejusmodi hominum genus, qui ad persecuendos Christianos populum concitatabant, compo-sitis in eam rem oraculis.

(10) Τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων. Delenda mihi videntur hæc verba, quippe quæ sensum turbant, et ab inepto scholiaste ascripta sunt ad expli-cationem vocis præcedentis.

Jam etatis virginem Apolloniam tunc comprehenderunt. Et maxillas quidem ejus verberantes, cunctos ei dentes excusserunt. Accenso autem extra urbem rogo, minabantur vivam se illam combusuros, nisi una cum ipsis impia verba pronuntiaret. At illa veniam deprecari paulisper visa, atque interior dimissa, celeriter in ignem insiliit et conflagravit. Præterea Serapionem quemdam cum in ædibus suis reprehendissent, acerbissimis tormentis excruciarunt, et membris omnibus contractum ex cœnaculo præcipitem dejecerunt. Porro nusquam, non per viam publicam, non per angiportus incedere, aut noctu aut interdiu nobis licet: cum omnes ubique et assidue clamarent, quicunque impia illa verba proferre abnuisset, eum illico trahendum esse, et flammis ultricibus absumendum. Et hæc quidem diutissime viguerunt ad hunc 238 modum. Secuta deinde seditio et bellum civile miseris excipiens, crudelitatem qua in nostros grassali fuerant, in ipsos mutuo convertit. Ac nos quidem paululum respiravimus, dum illorum cessaret furor. Sed continuo imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est: et gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum imperatoris, illud ipsum sere quod a Domino nostro predictum est, horribilem ac terribile exhibens, adeo ut ipse etiam electi, si fieri posset, scandalum patarentur. Omnes certe mirum in modum exterriti sunt. Ac multi quidem ex illustribus, præ metu statim occurrerunt. Alii qui rem publicam administrabant, ipsa actuum suorum necessitate pertracti veniebant. Alii a notis et familiaribus adducebantur: et nominatum citati, ad impura et profana sa-

(11) Τῆς ἀσεβίας κηρύγματα. Quænam fuerint illæ voces, difficile est dicere, quas ἀθέους φωνάς vocavit Dionysius supra in epistola ad Germanium, et δύσφημα ρήμαta vocat in hac epistola.

(12) Ἐγέστιον. Nicephorus legit Ἐγέστιον, pesime. De hoc Serapione Bela et Usuardus ad 14 Novembris, ubi cum sub Decio passum esse affirmant; sed melius dixissent sub Philippo. Nam Dionysius in hac ad Fabium epistola diserte testatur, Serapionis aliorumque martyria ante Philippi imp. obitum accidisse. Idem error in omnibus martyrologiis admissus est de Apollonia virgine, quam sub Decio passum dicunt die 9 Februarii.

(13) Βασιλεῖας ἐκείνης τῆς εὐμετεύστηρας. Philipp scilicet imp. mors, qui æquissimum se ac benignissimum erga Christianos præstit. Igitur illa que proxime a Dionysio commemorata sunt, ultimo Philippi imperatoris anno contigerunt. Quod etiam notavit Dionysius in principio hujus epistole, ubi dicit persecutionem anno integro ante edictum imp. Decii Alexandriæ cœptam fuisse. At Christophorus nihil penitus hic vidit, qui metastolētū τῆς βασιλείας, interpretatur mutationem anni imperatoris erga Christians. Christophorus errorem secutus est Baronius ad annum Christi 233, cap. 102.

(14) Ἀποχαιρ. Παραβραχύ cod. Reg., quem ubique secutus est Stephanus. In Chronico Georgii Syncelli, ubi hæc epistola Dionysii resertur, scriptum est ἡ παρὰ βραχύ, nequaquam meliore sensu. At in nostris codicibus Maz., Med., Fuk. ac Savili pro parabracchū scribitur ἀποφανων, longe rectius ut equidem existimo. Ait enim Dionysius edictum

A πυρὸν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως, ζῶσαν ἥπειλουν κατακαῦσαι, εἰ μὴ συνεχφωνήσειν αὐτοῖς τὰ τῆς ἀσεβίας κηρύγματα (11). Ἡ δὲ ὑποπαραίτησαμένη βραχὺ καὶ ἀνεθέσα, συντόνως ἐπεπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέψθεται. Σαραπίωνά τε καταλαβόντες ἐφέστιον (12), σκληραῖς βασάνοις αἰκισάμενοι, καὶ πάντα τὰ ἄρθρα διαχλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπεράριου πρηνῆ κατέρριψαν. Οὐδεμίᾳ δὲ ὅδος, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν, οὐ νύκτωρ, οὐ μεθυμέραν, ἀστὴ καὶ πανταχοῦ πάντων κεχραγδτῶν, εἰ μὴ τὰ δύσφημά τις ἀνυμνοῦντι ρήματα, τούτον εὐθέως δεῖν σύρεσθαι τε καὶ πίμπρασθαι. Καὶ ταῦτα ἐπιπολὺ μὲν τούτον ἔχει τὸν τρόπον. Διαδεξαμένη δὲ τοὺς ἀθλίους ἡ στάσις, καὶ ὁ πόλεμος ὁ ἐμφύλιος, τὴν καθ' ἡμῶν ἀμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἐτρέψε. B Καὶ συικρὸν μὲν προσανεπνεύσαμεν, ἀσχολίαν τοῦ πρὸς ἡμᾶς θυμοῦ λαβόντων εὐθέως δὲ ἡ τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμετεύστερας (13) ἡμῖν μεταβολὴ διήγεται, καὶ πολὺς ὁ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἀπειλῆς φόδος ἀνετείνετο. Καὶ δὴ καὶ παρῆν τὸ πρόσταγμα, αὐτὸς σχεδὸν ἐκεῖνο οἷον τὸ προφῆθεν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἀποφανὸν (14) τὸ φονερώτατον, ὡς, εἰ δυνατὸν, σκανδαλίσαι καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. Πλὴν πάντες γε κατεπτήχεσαν. Καὶ πολλοὶ μὲν εὐθέως τῶν περιφανεύστρων, οἱ μὲν ἀπήντων δεδιότες, οἱ δὲ δημοσιεύοντες (15), ὑπὸ τῶν πράξεων ἤγοντο, οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς ἐφελκόντο· δυομαστὶ τε καλούμενοι, ταῖς ἀνάγνοις καὶ ἀνιέροις θυτίαις προσφέσαν, οἱ μὲν, ὧχριώντες καὶ τρέμοντες, ὡς περ οὐ θύσοντες, ἀλλ' αὐτοὶ θύματα καὶ σφάγια τοῖς ειδώλοις ἀσέμνοι, ὡς ὑπὸ πολλοῦ τοῦ περιεστῶτος δῆμου χλεύην αὐτοῖς ἐπιφέρεσθαι, καὶ δῆλους μὲν εἶναι πρὸς πάντα δειλοὺς ὑπάρχοντας, καὶ πρὸς τὸ τεθνά-

C illud Decii a deo terrible fuisse, ut tempora illa Antichristi longe omnium terribilissima repræsentare quodammodo videretur.

(15) Οἱ δὲ ἀηδονεύοντες. Christophorus hunc Dionysii locum ita vertit: *Alii ex privatis ædibus in publicum raptati, ad delubra ducentur a magistratibus.* Quæ interpretatio, nec verbis nec sensui Dionysii ullo modo convenit. Ego δημοσιεύοντας idem esse censeo ac τὰ δημόσια πράττοντας, id est decuriones et magistratus. Hī enim cum allatum esset edictum imperatoris Decii, quo omnes dīs immortalibus sacrificare jubebantur, convenire in curiam ex more, ibique edictum ipsum dum recitaretur, stantes audire necesse habebant, ut scribit Johannes Chrysostomus non uno in loco. Ita primi omnium decuriones statim post recitatum imp. Decii edictum diis sacrificarunt, cum ex necessitate officii sui ad curiam convenissent. Sane πράξεις de actu et administratione magistratuum sumunt apud Eusebium in lib. viii, cap. 11, et apud Aristidem in oral. funebri in Alexandria, τὰ δὲ εἰς πράξεις τε καὶ πολιτείας, etc. Chrysostomus homilia 83 in Malthæum, τοὺς τὰ πολιτικὰ πράττοντας vocat decuriones. Potest etiam verbum δημοσιεύοντες explicari de his qui in foro seu in publico versabantur. Atque id fortasse rectius fuerit, hoc modo: *Alii qui in publico versabantur, rebus ipsis, et reliquorum exempli, ad sacrificandum ducebantur.* Occurrit hæc vox apud Aristidem in laudatione funebri Alexandria: Καὶ ὅπερα μὴ δημοσιεύοι, η παρὰ τοῖς δυνάσταις ἀνήν, η ἐν αὐτῷ τοῦ βασιλέως οἰκη.

ναι καὶ πρὸς τὸ θῦναι· οἱ δὲ τινες ἐποιμότερον τοῖς βιωμοῖς προσέτρεχον, ἰσχυριζόμενοι (16) τῇ θραυστητεῖ τὸ μῆδε πρότερον Χριστιανὸν γεγονέναι. Περὶ τῶν τῇ τοῦ Κυρίου πρόβρήσις ἀληθεστάτη, δις δυσκόλωντος ιωτήσονται. Τῶν δὲ λοιπῶν οἱ μὲν εἰποντα τούτοις ἔκατέροις, οἱ δὲ ἔφευγον, οἱ δὲ ἤλισκοντο. Καὶ τούτων οἱ μὲν ἄχρι δεσμῶν καὶ φυλακῆς χωρήσαντες· καὶ τινες καὶ πλείονας ἡμέρας καθειρχέντες, εἶτα καὶ πρὶν εἰς δικαστήριον εἰσελθεῖν, ἔξωμοςαντο, οἱ δὲ καὶ βασάνοις ἐπὶ ποσὸν ἐγκαρπερήσαντες, πρὸς τὸ ἔξης ἀπέπινον. Οἱ δὲ στέρβοι καὶ μακάριοι στύλοι τοῦ Κυρίου, κραταιώθηντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν ταυτοῖς πίστεως ἀξίαν καὶ ἀνάλογον δύναμιν καὶ καρτερίαν λαβόντες, θαυμαστοὶ γεγόνασιν αὐτοῦ τῆς βασιλείας μάρτυρες. Ὄντες πρῶτος Ἰουλιανὸς, δινθρωπος ποδαργός, μήτ στῆναι, μήτ βαδίσαι δυνάμενος, σὺν ἑτέροις δύο τοῖς φέροντιν αὐτὸν, προστήθη. Ὅτι δὲ μὲν ἕπερος, εὐθὺς ἡρήσατο· δὲ δὲ ἕπερος Κρονίων ὀνόματι, ἐπίκλην δὲ Εὔνους, καὶ αὐτὸς δὲ πρεσβύτης Ἰουλιανὸς, διμολογήσαντες τὸν Κύριον, διὰ πάσης τῆς πόλεως μεγίστης οὖσης, ὡς ἴστε, καμῆλοις ἐποχούμενοι καὶ μετέωροι μαστιγούμενοι, τέλος ἀσθέτῳ πυρὶ (17), περικεχυμένου τοῦ δήμου παντὸς, κατεκάπησαν. Στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένοις παραστάς, καὶ τοῖς ἐψύχριζουσιν ἐναντιωθεὶς, ἐκδοσάντων ἑκένων, προσαχθεὶς δὲ ἀνδρείατος ὀπλομάχος τοῦ Θεοῦ Βηρῆσσος, καὶ τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν· καὶ τις ἕπερος τὸ μὲν γένος Λίθους, τὴν δὲ προτρυπούλην δικαὶος καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθῆς Μάκαρ (18), προτροπῆς αὐτῷ πολλῆς ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ πρὸς ἀρνητιν γενομένης, οὐχ ὑπαχθεὶς, ζῶν καταπέφελεται. Ἐπίμαχος τε μετ' αὐτοὺς καὶ Ἀλέξανδρος, μετὰ τούλην (19) δὲ ἔμειναν δεσμῶται χρόνος, μυρίας διενεγκόντες ἀλγήδονας, ἁυτῆρας, μάστιγας, πυρὶ ἀσθέτῳ καὶ οὐτοὶ διεχύθησαν. Καὶ σὺν αὐτοῖς γυναικεῖς τέσσαρες· Ἀμμωνάριδον τε ἄγλα παρθένος, πάνου φιλονείκως αὐτὴν ἐπιπλεῖστον τοῦ δικαστοῦ βασανίσαντος, διὰ προαποφηγαμένην ὡς μηδὲν ὃν ἑκείνος κελεύοι, φθέγξατο, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγελίαν, ἀπήγθη· αἱ δὲ λοιπαὶ, ἡ σεμνοπρεπεστάτη πρεσβύτης Μερκουρία, καὶ ἡ πολύπαις μὲν, οὐχ ὑπὲρ τὸν Κύριον δὲ ἀγαπήσασα ἑαυτῆς τὰ τέκνα Διουσοίᾳ (20), καὶ Ἀμμωνάριον ἔτέρα, καταδεσθέντος εἰς ἀνήνυτον ἔτι βασανίζειν καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡττᾶσθαι, τοῦ ἡγεμόνος, σιδήρῳ τεθνάσι, μηκέτε βασάνων πει-

A cricicia accedebant: nonnulli quidem pallidi ac tremebundi, quasi non sacrificatur, sed ipsi potius victimarum loco idolis immolandi essent. Adeo ut a circumstante multitudine deriderentur: quippe qui palam omnibus ostenderent, se tum ad moriendum, tum ad sacrificandum pusillo animo esse. Alii vero promptius ad aras accurrebant, audacter affirmantes nunquam se antea Christianos fuisse. De quibus verissime prædictis olim Dominus, ejusmodi homines ægre salutem consecuturos. Cæteri autem partim alterutros eorum quos diximus sequebantur, partim se in fugam dabant, partim comprehendebantur. Ex quibus nonnulli cum usque ad vincula et custodiam progressi essent, quidam etiam plusculos dies in carcere persistissent, prius tamen quam in judicium inducerentur, fidem ejurarunt. Nonnulli vero cum aliquandiu tormenta fortiter sustinuerint, ad reliqua quæ intentabantur supplicia animos desponderunt. Verum beati illi ac stabiles columnæ Domini, ab ipso confirmati, et fidei suæ robori congruentes et ex æquo respondentem vim atque constantiam nacti, admirabiles regni illius testes effecti sunt. Quorum Julianus, vir podagræ doloribus constrictus, qui nec stare poterat nec incedere, una cum duobus aliis qui ipsum portabant, adductus est. Horum alter statim negavit. Alter nomine Cronion, qui Eunus cognominabatur, nec non et senex ipse Julianus, cum Christum confessi essent, per universam 239 urbem, quæ quidem, ut nostis, maxima est, camelis insidentes, flagris sublimes verberati, tandem ardentiſſimo igne, circumfusa totius populi multitudine, consumpti sunt. Miles vero qui ipsis dum ad supplicium ducerentur astabat, et contumeliam inferentes propulerat, Besas nomine, clamante adversus eum populo in jus adductus est. Ubi fortissimus Dei pugnator, cum in magno illo pro pietate certamine strenue se gessisset, securi percussus est. Alius item oriundus ex Libya, et vocabalo et divina benedictione vere Macar, cum a judice omnibus modis sollicitatus ut Christum negaret, flecti nunquam potuisset, vivus comburitur. Post hos Epimachus et Alexander, cum post diuturnum carceris horrorem in quo vinci permanesrant, ferreos unguis, flagra ac mille dolorum genera pertulissent, vivæ calcis incendio etiam ipsis colliquefacti perierunt. Eumdem cum ipsis exitum

(16) Ἰσχυριζόμενοι. Positum est pro διισχυριζόμενοι.

(17) Ἀσθέτῳ πυρὶ. Potest etiam verti vivæ calcis incendio. Sic infra de Epimacho et Alexandro dixit, πυρὶ ἀσθέτῳ διεχύθησαν. Pro quo Nicophorus habet τιτάνῳ. In Menao ad diem 30 Octobris, ubi mentio nisi horum martyrum Juliani, Cronionis et Macarii, legitur ἀσθέτου ζέοντος καὶ αὐτῶν ἐχυθέντος.

(18) Καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθῆς Μάκαρ. Alludit Dionysius ad verba illa Christi in Evangelio, Beati estis, cum persecuti vos fuerint homines, etc., quod tamen non vidit Christophorus. Qui etiam in eo hallucinatus est, quod Macarium hunc facit Afrum pro Libyco. Eleganter autem Russus hunc Dionysii

locum ita vertit: Alius quidam vir nominis sui Macarius, gente Libycus. Sic enim Latini loquuntur, ut Trebellius Pollio in Aureolo, et Lampridius in Commodo.

(19) Μετὰ πολέμου. Sic in codd. Medicino ac Maz. Fuk. et Savil. et apud Georgium Syncellum legitur; que lectio magis placet quam vulgati μετ' οὐ, et Russi auctoritate confirmatur. In codice Regio legitur etiam δύ ενέμετναν, etc. Quæ lectio si vera est, omnino abesse oportet negativam illam particulam.

(20) Διουσοίᾳ. Post hæc verba addidi ex Russa καὶ Ἀμμωνάριον ἔτέρα. Quatuor enim mulieres illas suis supra dixit Dionysius.

soritæ sunt quatnor mulieres. Ammonarium qui-
dem virgo sanctissima, cum a Judge diutissime
torta fuisset, ingenii cum pertinacia propterea quod
palam prædixerat, nihil eorum quæ judec jusseral
prolataram se esse, pollicitationem suam execu-
tioni mandans, ad supplicium abducta est. Resi-
duæ vero, Mercuria scilicet anus imprimis vene-
randa, et Dionysia, plurimorum quidem liberorum
niater, sed quæ pignora sua minori quam Dominum
charitate complexa est: et alia rursus Ammona-
rium: cum præfectum jam pueret eas ulterius in-
cassum torquere, et a feminis superari, gladio
cæsæ sunt, nullis prius tormentis subditæ. Etenim
earum princeps et antesignana Ammonarium, pro
omnibus tormenta pertulerat. Heron etiam et Ater
et Isidorus, Ægyptii, cumque illis Dioscorus puer,
annos circiter quindecim natus, judici oblati sunt.
Et cum judec primum ante alios adolescentem Dios-
corum, partim sermonibus ut flexibilem decipere,
partim tormentis ut mollem ac tenerum cogere
tentavisset, ille nec persuasionibus cessit nec tor-
mentis. Reliqui crudelissime verberati, cum cru-
ciatus fortiter sustinuissent, igni etiam ipsi sunt
traditi. Dioscorum vero qui in omnium conspectu
inclaruerat, et qui ad omnia interrogata sapienti-
sime responderat, admiratus judec dimisit, spa-
tium se illi ad pœnitentiam concedere affirmans ob-
ætatis insrmitatem. Et nunc nobiscum versatur
divinus Dioscorus, in majus ac diuturnius **240**
certamen reservatus. Sed et Nemesion quidam,
etiam ipse Ægyptius, primum quidem falso accu-
satus fuerat tamquam socius et conlubernalis la-
tronum. Postea vero cum apud centurionem hanc
calumniam a se utique alienissimam depulisset, de-
latus quod Christianus esset, ad præfectum vincitus
adducitur. At ille iniquissimus judec, postquam
eum duplo gravioribus quam reliquos latrones tor-
mentis ac verberibus affecisset, inter latrones jus-
sit incendi. Et sic vir beatissimus similitudine
Christi honoratus est. Porro universus simul militum manipulus Ammon scilicet Zeno, Ptolemaeus
et Ingenuus, cumque illis senex Theophilus, ante prætorium stabant. Et cum quidam ob Christia-
nam religionem in judicium inductus, jamjamque negaturus Christum videretur, illi astantes denti-
bus stridere, vultu innuere, manus extendere, ac totius simul corporis motus gestusque edere cœ-
perunt. Cumque omnium in se oculos convertissent, priusquam ab aliquo comprehendenderentur, ipsi
ad subsellium appurrentes, Christianos se esse professi sunt. Quo facto præfector et assessori qui in

(21) Kal' Ἀτρίο. Apud Georgium Syncellum et Ni-
cephorum legitur Ἀστρίο. In Rusino, Arsinus. In
vetere Martyrologio Romano, quod magna parte
desumptum est ex Rusino, Arsenius dicitur 19 Kal.
Januarias.

(21') Σύνταγμα στρατιωτικόν. Turma militum
vertit Rusinus, quem secutus est Christophorus. Ego manipulus seu contubernium malum interpre-
tari. Quidam suspicari possent, hos milites suisse
apparatores seu officiales præfectori Augustalis, eo
quod stetisse dicuntur ante prætorium. Ego tamen
potius crediderim legionarios milites suisse, ex ea
legione quæ ad custodiæ urbis Alexandrinæ erat
deputata, et quæ præfector Augustali parebat. Præ-
fector enim Augustalis non solum civilia negotia,
sed etiam rem militarem eo tempore curabat. In

A ραν λαδοῦσαι. Τάς γάρ ὑπὲρ πατῶν, δι πρόδημος:
Ἄμμωνάριον ἀνεδέδεκτο βασάνους. Ἡρων δὲ καὶ
Ἀτήρ (21) καὶ Ἰσιδωρος Ἀλγύπτιοι, καὶ σὺν αὐτοῖς
παιδάριον ὡς πεντεκαιδεκάτης διδισκορος, παρε-
δόθησαν· καὶ πρώτον τὸ μειράκιον λόγοις τε ἀπατῆν
ὡς εὐπαράγωγον, καὶ βασάνοις καταναγκάζειν ὡς
εὐένδοτον πειρωμένου, οὗτε ἐτείσθη οὔτε εἶχεν διδισ-
κορος. Τούς δὲ λοιπούς ἀγριώτατα κατεξήνας, ἔγκαρ-
τερήσαντας, πυρὶ καὶ τούτους παραδέδωκε, τὸν δὲ
Διδισκορον ἐλλαμπρυνάμενόν τε δημοσίᾳ, καὶ σοφώ-
τατα πρὸς τὰς ίδιας πεντεις ἀποκρινάμενον θαυμά-
σας, παρῆκεν, ὑπέρθεσιν φῆσας εἰς μετάνοιαν αὐτῷ
διὰ τὴν ἡλικίαν ἐπιμετρεῖν. Καὶ νῦν διεσπρεκέστα-
τος σὺν ἡμίν ἐστι Διδισκορος, εἰς μαχρότερον τὸν
ἄγνων καὶ διαρκέστερον μείνας τὸν ἀθλον. Νεμεσίων
δέ τις κάκεινος Ἀλγύπτιος, ἐσυκοφαντήθη μὲν, ὡς
δὴ σύνοικος ληστῶν, ἀποδυσάμενος δὲ ταύτην παρὰ
τὸν ἔκατονάρχῳ τὴν ἀλλοτριωτάτην κατ' αὐτοῦ δια-
βολὴν, καταμηνυθεὶς ὡς Χριστιανός, ἥκε δεσμώτης
ἐπὶ τὸν ἡγούμενον. Ο δὲ ἀδικώτατος διπλαῖς αὐτὸν
ἡ τοὺς ληστὰς ταῖς τε βασάνοις καὶ ταῖς μάστιξι λυ-
μηράμενος, μεταξὺ τῶν ληστῶν κατέφεξε, τιμηθέντα
τὸν μαχάριον τῷ Χριστοῦ παραδείγματι. Ἀθρόν
δέ τι σύνταγμα (21') στρατιωτικὸν, Ἄμμων καὶ Ζήνων
καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης, καὶ σὺν αὐτοῖς πρε-
σβύτης Θεόφιλος, εἰστήκεισαν πρὸ τοῦ δικαστηρίου·
χρινομένου δη τινος ὡς Χριστιανοῦ καὶ πρὸς ἀρνησιν
ἡδη ἀπέσυντος, ἐπρόστοι οὗτοι παρεστηκότες, καὶ τοῖς
τε προσώποις ἐνένευον, καὶ τὰς χεῖρας ἀνέτεινον,
καὶ συνεσχηματίζοντα τοῖς σώμασιν. Ἐπιστροφῆς δὲ
πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης, πρὸ τινας αὐτῶν
ἄλλους λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ τὸ βάθρον (22) ἀνέ-
δραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες, ὡς τὸν τε ἡγεμόνα
καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόδους γενέσθαι, καὶ τοὺς μὲν
χρινομένους εὐθαρσεστάτους, ἐφ' οἷς πείσονται, φαι-
νεοθαί, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀποδειλιάν. Καὶ οὗτοι μὲν
ἐκ δικαστηρίων ἐνέπομπευσαν καὶ τῇ γαλλιάσαντο τῇ
μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντος (23) αὐτοὺς ἐνδέξας τοῦ
Θεοῦ. ,

D vetere Martyrologio Romano, natalis horum martyrum ponitur die 13 Kalendas Januarias.

(22) Έπὶ τὸ βάθρον. Subsellum intelligi videtur,
in quo sedebat reus cum a judge interrogaretur,
hodie sellulum vocamus. In Actis passionis Phileæ
martyris ambo dicitur seu pulpitum. Sic enim in-
cipiunt Acta illa: *Imposito ergo Philea super ambo*
nem, Culcianus preses dixit.

(23) Θριαμβεύοντος αὐτούς, Rusinus vertit: *Deo*
ita triumphante per sanctos suos. Apparet igitur eum
legisse Θρ. δι' αὐτούς, etc. Rusinum secuti sunt
*Musculus et Christophorus. Videndum tame-
ne Dionysius θριαμβεύοντος αὐτούς τοῦ Θεοῦ dixerit,*
pro θριαμβεύειν ποιοῦντος, quod omnino verum
puto. Sic βασιλεύειν usurpat Gregorius Naz.

consilio aderant, metu perterriti sunt. Ac rei quidem ipsi ad ea quæ perpessurri erant promptissimi et confidentissimi cernebantur, judices autem ipsi contremiscebant. Iste igitur ex prætorio ovantes processerunt, exsultantes ob fiduci confessionem, cum Deus per ipsos gloriose triumpharet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ.

Περὶ ὡν δὲ πλινθωρῶν διαιρέσιος ἴστοροι (Nic. H.E.v.31).

« Ἀλλοι δὲ πλεῖστοι κατὰ πόλεις καὶ κώμας ὑπὸ τῶν θυῶν διεσπάσθησαν· ὧν ἐνδεικνύεται παραδείγματος ἔνεκεν ἐπιμνησθῆσαι. Ἰσχυρίων ἐπετρόπευε τινὲς τῶν ἀρχόντων ἐπὶ μισθῷ. Τοῦτον διατίθεται καὶ λέγεται μισθόντος τοῦτον ἐν ἀρχῇ τοῦτον ἀπέκτεινε. Τί δὲ λέγειν τὸ πλήθος τῶν ἐν ἐρημαῖς καὶ δρεσὶ πλανηθέντων, ὅποι λιμοῦ καὶ δύψης καὶ κρύσους, καὶ νόσων καὶ ληστῶν καὶ θηρίων διεφθαρμένων; ὧν οἱ ὑπεργενόμενοι, τῆς ἐκείνων εἰστιν ἐκλογῆς καὶ νίκης μάρτυρες. Ἐν δὲ καὶ τούτων εἰς δῆλωσιν ἔργον παραθῆσαι. Χαρήμων δὴ ὑπέργηρως τῆς Νεῖλου καλούμενός ἐπίστοπος πόλεως. Οὗτος εἰς τὸ Ἀράδιον δρος (24) ἀμά τῇ συμβολῇ ἐντοῦ φυγὼν, οὐκ ἐπανελήλυθεν. Οὐδὲ ἡδυνήθησαν ίδειν οὐκέτι, κατὰ τοὺς πολλὰ διερευνησάμενοι οἱ ἀδελφοί, οὐτε αὐτὸν, οὔτε τὰ σώματα εἴρον (25). Πολλοὶ δὲ οἱ κατ’ αὐτὸν τὸ Ἀραδικὸν δρος ἐξανδραποδισθέντες ὑπὸ βαρδάρων Σαρακηνῶν (26), οἱ μὲν μόλις ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν ἐλυτρώθητο, οἱ δὲ μέχρι νῦν οὐδέπω. Καὶ ταῦτα διεξῆλθον οὐ μάτην, ἀδελφὲ, ἀλλ’ ἵνα εἰλῆς, δισα καὶ τίλικα δεινὰ παρ’ ἡμῖν συνέδην· ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι, πλείονα ἀνείδειν. » Εἴτα τούτοις ἐπιφέρει μετὰ βρυχέα λέγων· « Αὐτοὶ τοινύν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ’ ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοί, καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ, τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινας ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο. Καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ίδοντες, δεκτὴν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἀμφιτραποῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν (27), καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἐστιάσεων ἔκοινώνησαν (28). Τί οὖν

(24) Εἰς τὸ Ἀράδιον δρος. Mons est ita dictus eniūs meminit Herodotus, quem Ptolemaeus et alii Troicū vocant. Male ergo Christophorus mons Arabiæ vertit. Paulo post Arabicus dicitur, ob vicinitatem Arabum ita nominatus.

(25) Οὐτε τὰ σώματα εὑρον. Ultima vox deest in endice Regio, prorsusque otiosa est ac superflua. Syncellus quoque eam vocem non habet, sed ejus loco αὐτῶν, non male.

(26) Σαρακηνῶν. Hic locus vel ob id unum notandum est, quod mentio sibi Saracenorum. Nam ex scriptoribus quorum opera ad nos pervenerunt, nullus, ut puto, Dionysius Alexandrinus antiquior Saracenos nominavit. Annī. quidem Marcellinus in libro xiv scribit se mentionem fecisse Saracenorum in Actibus principis Marci. Spartianus quoque in Nigro Saracenorum mentionem facit, et ab iis Romanos milites victos esse dicit; quod in tempora divi Marci conferri potest.

(27) Συνήγαγον καὶ συνέστησαν. Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4, quæ Langus ita vertit: Explorata patientia atque comprobata, in Ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receperis locum suum dederunt. Eodem modo Christo-

A

De aliis a Dionysio commemoratis.

« Sed et alii complures per oppida et vicos a gentilibus discripsi sunt: ex quibus unum exempli gratia commemorabo. Ischyron mercede conductus procurator erat cuiusdam magistratum gerentis. Hic ab eo cujus rem procurabat, jussus idolis immolare, cum minime obtemperaret, primum injuria affectus est. Postea cum in eadem sententia persistaret, variis ab eodem vexatus est contumeliis. Quæ omnia cum patienter sustineret, ille prægrandi sude correpta transfixum per media viscera hominem interfecit. Jam quid opus est commemorare multitudinem eorum, qui in montibus ac per solitudinem oberrantes, fame et siti, frigore ac morbis, et latronum aut bestiarum incursu oppressi interiere? Ex quibus hi qui superfuerunt incolumes, testes 241 sunt electionis illorum atque victoriae. Unicum duntaxat facinus ad declarandam rei veritatem hic adjiciam. Chæremon erat quidam grandævus, Nili urbis episcopus. Hic una cum conjugé in Arabicum montem fuga delatus, non ulterius reversus est. Et fratres quamvis accurate omnia perscrutati, nec ipsos posthac, nec ipsorum cadera reperi re potuerunt. Porro multi in Arabicō illo monte a barbaris Saracenis capti, et in servitatem redacti sunt. Ex quibus alii soluto ingenti pretio vix tandem redempti, alii nondum hactenus redimi potuerunt. Atque haec non frustra, frater charissime, a me commemorata sunt, sed ut scias quæ et quam gravia nobis mala contigerint. Quæ profecto melius intelligunt ii, qui magis experti sunt. » Et paucis interpositis hæc subjungit: « Cæterum, inquit, hi divini martyres, qui nunc assessores sunt Christi et regni illius consortes, ac iudicij participes una cum ipso judicaturi, dum hic apud nos essent, quosdam et fratribus lapsos, et

phorsonus interpretatus est, recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem, etc. Sed hanc interpretationem equidem probare non possum. Quomodo enim martyres qui in carcere tenebantur asticti, lapsos in Ecclesiam admittere poterant? Adde quod non id juris competebat martyribus, sed soli episcopo cuius officium erat pœnitentes reconciliare. Martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendatitias literas scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc locum ut vertimus. Quanquam vox συνέστησαν aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro simul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. vii, cap. 9, μάλις παραχθούμενος συνεστάνται ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται. Et Eusebius in libro vi, cap. 3, de Origene, οὐδὲ πώποτε προτέραπτη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστῆναι.

(28) Καὶ προσευχῶν αὐτοῖς... ἐκοινωνησαν. Duplex erat communio in Ecclesia: alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio pœnitentibus post certum temporis spatiū indulgebat. Communio vero corporis Christi, non nisi reconciliatis post longas pœnitentiae moras tandem impetrabatur. Vides canones 11, 12 et 13

idolis sacrificasse convictos, suscepserunt: et conversionem illorum ac pœnitentiam cernentes, cum judicassent eam placere posse illi qui peccatoris pœnitentiam mavult quam mortem, eos admiserunt et collegerunt, atque in cœlum suum receperunt, et in orationibus ac cibo cum iisdem communica- runt. Quid ergo nobis, fratres, de his suadetis? Quid nos agere debemus? Utrum sententiæ martyrum accedemus, et rem ab illis judicatam seu potius gratiam concessam tuebimur, et cum iis quos illi miseratione prosecuti sunt benigne agemus? Que ipsi sententiæ illorum discussores ac judges constituemus; clementiam dolore afficiemus, ordinem constitutum evertemus, Dei ipsius indignationem provocabimus? Atque hæc Dionysius consulto videtur adjecisse, loquens de iis qui persecutionis tempore præ iustitiae animi lapsi fuerant.

CAPUT XLIII.

De Novato, cuiusmodi moribus fuerit, et de ejus hæresi.

Etenim Novatus, Ecclesiæ Romanae presbyter, arrogantia adversus eos elatus, quasi nulla spes salutis ipsis posthac superesset, tametsi omnia explerent 242 quæ ad sinceram conversionem puranque confessionem pertinent, propriæ cuiusdam sectæ eorum qui tumore mentis elati scipios Catharos cognominarunt, auctor exstitit. Ob quam rem cum Romæ congregata esset synodus, in qua sexaginta quidem episcopi, presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt; cumque in provinciis antistites quid agendum esset seorsum consultassent, hujusmodi decretum cunctis promulgatum est: Novatum quidem et eos qui una cum ipso sese insolentius extulerant, et quicunque inhumanissimæ et a fraterna charitate alienæ ejus opinioni consentire præsumperant, alienos ab Ecclesia habendos esse; fratres vero qui in calamitatem inciderant, pœnitentiæ remediis curandos esse ei confovendos. Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum episcopi ad Fabium Antiochenis Ecclesiæ præsulem missæ: in quibus et Romanæ synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur. Aliæ præterea Latino sermone conscriptæ exstant

concilii Nicæni. Ex quibus appareat, communionem orationis pœnitentibus suis ultimum ac proximum gradum ad communionem sacrorum mysteriorum. Et hæc quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur pœnitentibus, ut palam cum omni populo in ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quæ a privatis, non autem ab episcopo, cuius id jus pontificiumque erat, certæ persone concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres, lapsos intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes benigne excipiebant, et ut una secum Deum orarent, permittebant. Hæc communione licet a martyribus et presbyteris (plerique enim martyrum erant ex clero) lapsis fuisset indulta, nihil juris illis dabant: sed tantum instar præjudicii erat, ut ab episcopo postea admitterentur ad publicam in ecclesia orationis communionem. De ejusmodi privata com-

A ἡμῖν, ἀδελφοί, περὶ τούτων συμβουλεύετε; τί τοις πρακτέον; Σύμψηφος καὶ δομογνώμονες αὐτοῖς καταστῶμεν, καὶ τὴν κρίσιν αὐτῶν καὶ τὴν χάριν φυλάξωμεν, καὶ τοῖς ἑλεγθεῖσιν ὑπὸ αὐτῶν χρηστευσώμεθα (29), καὶ δοκιμαστὰς αὐτοὺς τῆς ἐκείνων γνώμης ἐπιστήσωμεν, καὶ τὴν χρηστότητα λυπήσωμεν, καὶ τὴν τάξιν ἀνασκεύσωμεν; Ταῦτα δὲ εἰκότας ὁ Διονύσιος παρατέθειται, τὸν περὶ τῶν ἔξιθεν κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ καιρὸν ἀνακινῶν λόγον.

An contra iudicium illorum irritum faciemus, nosque ipsi sententiæ illorum discussores ac judges constituemus; clementiam dolore afficiemus, ordinem constitutum evertemus, Dei ipsius indignationem provocabimus? Atque hæc Dionysius consulto videtur adjecisse, loquens de iis qui persecutionis tempore præ iustitiae animi lapsi fuerant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Περὶ Νοονάτου, οἵσις τις ἦν τὸν τρόπον, καὶ περὶ τῆς κατ' αὐτὸν αἰρέσεως (Nic. II. E. vi, 5).

'Ἐπειδὴ περ τῇ κατὰ τούτων ἀρθεὶς ὑπερηφανίας Νοονάτου τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μηκέτι οὖσης αὐτοῖς σωτηρίας ἐλπίδος, μηδὲ εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὰν ἔξομολόγησιν ἐπιτελοῦν, ίδιας αἱρέσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσίων Καθαροὺς ἐκπούντας ἀποφηνάντων, ἀρχῆγος καθίσταται. 'Εφ' ᾧ συνδόνου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγχροτηθεῖσταις, ἐξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων, πλειόνων δὲ τοῖς πᾶσι τούς τε συνεδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τάνδρος πραιτοριμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς Ἐκκλησίας τηγεῖσθαι, τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπετωκότας τῶν ἀδελφῶν, ίσοσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. 'Ηλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορηνῆλοις Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας Φάδιον, δηλούσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνέδον καὶ τὰ δόκαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας: καὶ ἄλλαι πάλιν Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμα τοῖς αὐτῷ συνεπαρθεῖσι, τούς τε συνεδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τάνδρος πραιτοριμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς Ἐκκλησίας τηγεῖσθαι, τοὺς δὲ τῇ συμφορᾳ περιπετωκότας τῶν ἀδελφῶν, ίσοσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. 'Ηλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορηνῆλοις Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας Φάδιον, δηλούσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνέδον καὶ τὰ δόκαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας: καὶ ἄλλαι πάλιν Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμα τοῖς αὐτῷ τὴν Ἀφρικὴν, δι' ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευ-

D munione intelligendus est Eusebii locus in lib. vi, cap. 5, de Origene, quem paulo ante citavi; et alter in lib. iv, cap. 14; item locus ex epistola Cornelii papæ, infra cap. 43, ubi de Moyse presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit. Item locus Sulpicii Severi in lib. iii *De vita Martini*. Vide F. Florentem ad titulum 7, *De translatione episcopi*.

(29) Ἀδήμα παρσταταὶ τοῖς χάστι. Rusinus vertit: *Decretis significatur quid factio opus esset.* Reliqui tamen interpretes, Languum dico, Musculum et Christophorus, vertunt, *decernitur ab omnibus rectius, ni fallor. Sequitur enim paulo post τὰ δι-*

χαρταὶ πᾶσι, etc.

δοκεῖν τῷ δεῖν τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειρα-
σμένους ἐνεφαίνετο· καὶ τῷ χρῆναι εὐλόγως τῆς καθ-
ολικῆς Ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἰ-
ρέσσως ἀρχηγὸν, πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγο-
μένους αὐτῷ. Ταύταις ἀλλη τις ἐπιστολὴ (31) συνῆπεν
τοῦ Κορνηλίου, περὶ τῶν κατὰ τὴν σύνοδον ἀρεσάν-
των, καὶ πάλιν ἐτέρα, περὶ τῶν κατὰ Νοούατον πρα-
γθεντῶν· ἀφ' ἣς καὶ μέρη παραβέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι,
ὅπως εἰδεῖν τὰ κατ' αὐτὸν οἱ τῇδε ἐντυγχάνοντες τῇ
γραφῇ. Τὸν δὴ τὸν Φάδιον ἀναδιδάσκων ὅποις τις δὲ Νο-
οούατος ἐγεγόνει τὸν τρόπον, αὐτὰ δὴ ταῦτα γράψει δὲ
Κορνηλίος· « Ἰνα δὲ γνῶς ὅτι πρόπλακαι δρεγόμενος τῆς
ἐπισκοπῆς ὁ θαυμάσιος οὗτος, καὶ κρύπτων ἐνέκαυτῷ τὴν
προπετὴ ταύτην αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐλάνθανεν, ἐπικα-
λύμματι τῆς αὐτοῦ ἀπονολας τῷ καταρχῆς σὸν αὐτῷ
τοὺς ὁμολογητὰς ἐσχηκέναι χρώμενος, εἰπεν βούλο-
μαι. Μάξιμος πρεσβύτερος (32) τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ
Οὐρθανὸς, δις τὴν ἐξ ὁμολογίας δδέξαν ἀρίστην καρ-
πωτάμενοι, Σιδώνιες τε καὶ Κελερίνος, ἀνὴρ δὲ πάσας
βασάνους διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ ἔλεον καρτερικώτατα δι-
ενέκας (33), καὶ τῇ ρώμῃ τῆς αὐτοῦ πίστεως, τὸ
ἀσθενές τῇ, σερκὸς ἐπιτρύπας, κατὰ κράτος νενίκη-
κε τὸν ἀντικείμενον· οὗτος δὴ οὖν οἱ ἄνδρες κατανο-
σαντες αὐτὸν, καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ παν-
ουργίαν τε καὶ παλιμβολίαν, τάς τε ἐπιορκίας καὶ
ψευδολογίας, καὶ τὴν ἀκοινωνίαν αὐτοῦ καὶ λυκο-
φιλίαν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἀγίαν Ἐκκλησίαν, καὶ
ἀπαντα αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρεύματα ἢ
ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἐκαύτῳ ὑπεστέλλετο, παρόντων
ἴκινῶν τούτῳ μὲν ἐπισκόπων, τούτῳ δὲ πρεσβυτέρων
καὶ λαῖκῶν ἀνδρῶν παμπόλλων, ἐξ ἡγγειλαν ἀποδύρ-
μενοι καὶ μεταγινώσκοντες, ἐφ' οὓς πεισθέντες τῷ
δολερῷ καὶ κακοθεῖ θηρίῳ, πρὸς δλίγον χρόνον τῆς
Ἐκκλησίας ἀπελείφθησαν. » Εἶτα μετὰ βραχέα φτ-
σιν· « Ἀμήχανον δῆσην, ἀδελφὲ ἀγαπητὲ, τροπήν καὶ
μεταβολὴν ἐν βραχεῖ καιρῷ ἐθεασάμεθα ἐπ' αὐτοῦ
γεγενημένην. Ὁ γάρ εοι λαμπρότατος, καὶ δι' ὅρκων
φοιερῶν τινῶν πιστούμενος τὸ μῆδ' ὥλως ἐπισκοπῆς
δρέγεσθαι, αἰφνίδιον ἐπίσκοπος ὠσπερ ἐκ μαγγάνου
τινᾶς (34) εἰς τὸ μέσον φιψθεὶς ἀναφαίνεται. Οὗτος

A epistola Cypriani et aliorum antistitum qui cum ipso in Africa congregati sunt. Ex quibus colligitur, ipsis etiam placuisse ut subveniretur iis qui in tentationem inciderant, utque auctor nefariæ opinionis simul cum iis qui ad partes ipsius desciverant, ab Ecclesiæ catholicæ consortio merito aludicaretur. His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in synodo decreta fuerant: et rursus alia de facinoribus Novati; ex qua nihil obstat quominus hic aliqua inseramus, ut historiæ nostræ lectores ea quæ ad Novatum pertinent perspicue cognoscant. Igitur cornelius Fabium docens cuiusmodi ingenio ac moribus suisset Novatus, ita scribit: « Atque ut scias qualiter admirandus ille vir episcopalis loci cupiditate jampridem incensus, B et præcipitem illam ambitionem suam legens, diu omnes latuerit; dum confessores quos statim ab initio sibi sociaverat, velamentum vesania obtendit, deinceps tibi edisseram. Maximus Ecclesiæ nostræ presbyter, et Urbanus: ambo ex fidei confessione egregiam jam secundo laudem adepti; Sidonius etiam et Celerinus, vir qui cuncta tormentorum genera per Dei misericordiam 243 fortissime sustinuit, et qui fidei suæ constant a insirmitate corporis sui roborans, adversarium penitus debellavit: hi omnes cum illum tandem cognovissent, et fraudem ejus ac versutiam, perjuria quoque atque mendacia, et abhorrentem ab omni societate feritatem, et lupinam quamdam in eo amicitiam deprehendissent, ad sanctam Ecclesiæ reversi sunt: cunctasque illius præstigias, ac nequitiam, quam jam pridem intra se occultans, sese interim submittebat, præsentibus aliquot epis-
copis ac presbyteris et laicis compluribus evulga-
runt: ingemiscentes ac dolentes, quod a fraudu-
lenta illa malignaque bestia inducti, aliquanto tem-
poris spatio ab Ecclesia recessissent. » Et paulo post addit: « Mirabilem quamdam, frater charis-
simè, conversionem in eo mutationemque brevi temporis articulo factam conspeximus. Nam ege-
ravit, addit conjunctam ei suisse alias Latino ser-
mone scriptam epistolam Cypriani. Quod quidem non adderet, nisi Cornelii epistola superius memo-
rata diverso sermone scripta fuisset.

D (32) Μάξιμος πρεσβύτερος. De hoc Maximo presbytero, Urbano et Sidonio confessoribus, qualiter relieto Novatiano ad Ecclesiæ catholicæ reversi sint, vide epistolam Cornelii papæ ad Cyprianum. Fuit etiam eodem tempore alter Maximus presbyter Ecclesiæ Romanæ, quem Novatianus legatum in Africam misit ad Cyprianum una cum Machaeo et aliis: sed Cyprianus eos a communione sua removit. Postea schismatici Maximum hunc episcopum in Africa fecerunt, ut docet Cyprianus in epistola ad Cornelium.

(33) Καρτερικώτατα διερέχας. Ita in codice Medi-
cœvo pro vulgato διενύσας, scribitur; apud Georgium
Syncellum, διενεγκά. Sed Mazarinus codex asti-
pulatur Medicœvo; item Foketianus et Savilianus.

(34) Ωσπερ ἐκ μαγγάνου τινός. Illoc loco ἐκ μαγ-
γάνου idem est quod απὸ μεγαλῆς, quæ proverbialis locutio frequens est apud Grecos. Nam μάγγα-
νον idem est ac machina. Quod miror nec a Mu-
sculo, nec a Christophorsono animadversum suisse.

gus ille vir, qui tremendis quibusdam sacramentis affirmaverat se episcopatum non concupiscere, re-pente tanquam ex machina quadam in medium projectus, episcopus apparuit. Et is qui se doctorem et ecclesiasticae disciplinæ propugnatorem se-rebat, cum episcopatum sibi a Deo minime conces-sum rapere ac vindicare conaretur, duos deploratæ salutis homines sibi socios adjunxit, ut eos in ex-i-guam ac vilissimam Italiam partem mitteret, atque illinc accitos tres episcopos, homines plane rudes ac simplices, fraudulentia quadam molitione decipe-ret; constantissime affirmans ipsos quamprimum Romanum profici oportere, ut omnis undeunque orta discordia, ipsorum una cum aliis episcopis in-terventu atque arbitrio sedaretur. Qui cum adve-nissent, homines, ut jam diximus, simplicioris in-genii, nec in his perditorum hominum artibus ac fallacibus satis triti: eos ille a quibusdam sui simillimi-los quos ad id comparaverat, inclusos hora decima, temulentos et crapula oppressos, adumbrata quadam et inani manuum impositione episcopatum sibi tradere per vim cogit: eumque nullo sibi jure competentem per fraudem atque insidias vindicat.

(35) Οὗτος παραγενόμενος. Thedoretus in li-bro iii. *Hæreticarum fabul.*, c. p. 5, scribit, Novatiannum ipsum in Italiam profectum esse, ut episco-pos illos Romanum adduceret: deinde cum in vicum quemdam una cum tribus illis episcopis pervenisi-eret, coegisset eos ut sibi manum imponerent: id que illos conquesitos esse, cum Romanum venissent. Sed hanc narrationem refellit Cornelii epistola.

(36) Εἰκερικῆ τινι καὶ ματαὶ χειρεπίθεσται. Adumbrata et cassam illam Novatianni ordinatio-nem vocat Cornelius, quod facta esset ab alterius provinciae episcopis, non ab iis qui consecrandi pontificis Romani jus habebant, cuiusmodi erant Ostiensis, T. burtinus et alii: quod a temulentis facta, quod per vim, quod hora diei decima, quod non presente populo nec clero, quod denique alio-jam episcopo legitime ordinato. Porro cum Cornelius ipse, tum hic, tum in epistola ad Cyprianum testetur, Novatiannum a tribus episcopis consecra-tum suisse, miror quod scribit Pacianus in epi-stola 2 ad Sempronianum: *An Novatiannus, quem absenteum episcopatu finxit? quem consecrante nullo linteatu sedes accepit.* Et paulo post de eodem ita loquitur: *Sine consecratione legitima episcoporum factum, ideoque nec factum, per epistolam eorum qui se confessores esse simularent.* Ex quibus Paciani verbis colligi videtur, Novatiannum absentem suisse ordinatum episcopum per episto-lam quorundam confessorum, eodem modo quo magistratus a principe mandari solebant per episo-stolam. Linteatum vero sedem appellat Pacianus pontificalem cathedram, eo quod linteis sternet-ur. Quid etiam testatur Augustinus, epist. 203, in futuro Dei judicio, nec absides gradatæ, nec cathedra velutæ. Idem testatur epistola synodica episco-porum Ægypti quam rescripsit Athanasius in Apolo-gia: Πῶς ἐστι τὸν θρόνον τὸν ἑστολημένον ἐπισχο-πικῶς ὁδυρόμενον, etc. Ceterum Pacianus ita cum Cornelio conciliari potest, si dicamus Novatiannum, primo quidem a confessoriis in carcere positus episcopum per epistolam designatum luisse: postea vero a tribus illis episcopis ordinatum.

(37) Οὐ ἔκοντο γραφεῖ λαῖκῷ. Optime Rusi-nus verit hunc locum, et in communionem laicam, populo etiam pro hoc interveniente, susceptus est. Quibus verbis innuit Cornelius, episcopum illum

Α γάρ τοι δογματιστης, δητῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπι-στήμης ὑπερασπιστής, διηγήκα παραπλεσθαί τε καὶ ὑφαρκάζειν τὴν μή δοθεῖσαν αὐτῷ ἀνωθεν ἐπισκοπήν ἐπεχέρει, δύο ἑαυτῷ κοινωνοὺς ἀπεγκωκέτας τοῖς ἑαυτῶν σωτηρίας ἐπελέξατο· ὡς δὲ εἰς βραχὺ τι μέ-ρος καὶ ἐλάχιστον τῆς Ἰταλίας ἀποστελλή, κάκισθεν ἐπισκόπους τρεῖς, ἀνθρώπους ἀγροτικούς καὶ ἀπλου-στάτους, πλαστῆ τινι ἐπιχειρήσει ἔξαπατήσῃ, διαβε-βαιούμενος καὶ δισχυριζόμενος δεῖν αὐτούς ἐν τάχει παραγενέσθαι εἰς Ρώμην, ὡς δῆλον πᾶσσα τισθι-ποτοῦν διχοτασία γεγονοῖς, σὺν καὶ ἐτέροις ἐπισκό-ποις καὶ αὐτῶν μετεύσιτων, διαλυθῆ. Οὐδὲ παραγε-νομένους (35), ἄπει δῆ, ὡς ἐψήθημεν λέγοντες, ἀνθρά-πους ἀπλουστέρους περὶ τὰς τῶν ποντῶν μηχανα-τε καὶ ἥδιουργίαν, συγχλεισθέντας ὑπό τινων ὅμοιων αὐτῷ τεταγμένων ἀνθρώπων, ὥρᾳ δεκάτῃ μεθύον-τας καὶ χραιπαλῶντας, μετὰ βίας τηνάγκασσεν εἰκονι-κῆ τινι καὶ ματαὶ χειρεπίθεσται (36) ἐπισκοπήν αὐτῆς διοῦνται· ἣν ἐνέδρη καὶ πανουργία, μή ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ ἐκδικεῖται. Εἴς ὧν μετ' οὐ πολὺν ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀποδύρομενος καὶ ἐξομολογούμενος τῷ ἑαυτοῦ ἀμάρτημα· φασκεῖται διεγένετο παντὸς τοῦ παρόντος;

qui Novatiannum cum aliis duobus collegis ordinave-ral, a se depositum esse, et in laicorum ordinem redactum. Cum enim excommunicare illum velle, utpote nefarii schismatis auctorem, a populo roga-tus idem Cornelius, laicam ei communionem indi- sit, id est, ut inter laicos communicaret, permisit.

Reliqui vero episcopi qui Novatiannum ordinave-rant, non solum depositi, verum etiam a communi-nione totius Ecclesiae separati sunt. Ita Cyprianus in epistola ad Antonianum de Trophimo loquens

episcopo, qui cum schismate fecisset in Ecclesia Ro-mana, postea confessus errorem, et turbam fratrum quos abduxerat secum, in Ecclesiam reducens, a Cornelio suscepitus est. Sic tamen, inquit, admis-sus est Trophimus, ut laicus communicet, non quasi locum sacerdotis usurpet. Hunc Trophimoni illum ipsum esse existimo de quo in hac epistola loqui-tur Cornelius, unum ex iis qui Novatiannum ordina-verant. Nam Cyprianus illum sacerdotem, id est episcopum, vocat; et fraternitatem prius ab Ecclesie abstraxisse testatur; deinde reversus cum hu-militate veniam pettisse, et a Cornelio ad laicum communionem susceptum. Porro alter ex episcopis qui Novatiannum ordinaronit, Evaristus tuisse vide-tur, ut colligo ex epistola Cornelii papæ, quæ in-ter Cypriani epistolas 48 habetur. In Actis suppo-sitius martyris Novatianni quæ citantur ab Eulogio in lib. vi. Novatiannus episcopus Romæ factus esse dicitur a duobus episcopis, Marcello Aquileiensi et Agamemnone Trevirensi. Ceterum in codice Maz., Med., Fuk. et Savili legitur ἐκοινωνεῖσθαι ὡς λαῖκῷ: quam scripturam amplexus est Christophorus.—Mors olim fuit, ut laici post Eucharistiam ab episcopo acceptam, ei osculum darent. Hieronymus in epistola 62, aduersus Joannem Hierosolymita-num: *Quisquamne tibi invitus communiciat?* Quis-quamne extenta manu retinet faciem, et inter ta-cras epulas Iudei osculum porrigit? Paulus Dia-conus *De vita PP. Emeritensis*, cap. 7, de Fidei episcopo loquens: *Vade, inquit, communica, et du-nobis osculum. Vale sic omnibus, quia iterum es la-icus, et domi tuas sub omni festinatione dispone;* et si desideras remedium paenitentia perciepe. Qui mox accepta paenitentia, dispositaque domo sua, vale-su-cens cunctis, sequenti nocte migravit a corpore.

λαοῦ (38). Καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τὸν τόπους ἐν οἷς ἡσαν χειροτονήσαντες, ἀπεστάλκαμεν. Ὁ ἐκδικητὴς οὗν τοῦ Εὐαγγελίου (39), οὐκ ἡπίστατο ἵνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ (40)· ἐν δὲ οὐκ τρινετές, πῶς γάρ; πρεσβυτέρους εἶναι τεσσαράκοντα ἔξι (41), διακόνους ἑπτά, ὑποδιακόνους ἑπτὰ, ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα, ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας δύμα πυλωροῖς, δύο καὶ τεντήκοντα, χήρες δύναται θιλιορένοις (42) ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας, οὓς πάντας ἡ τοῦ Δεσπότου γάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέψει. Ὅν οὐδὲ τοσοῦτο πλῆθος καὶ οὐτας ἀναγκαῖον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας πλούσιος τε καὶ πληθύων ἀριθμὸς μετὰ μεγίστου καὶ ἀνχριθυμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώσεως τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψε (43) τε καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ αὐτὶς μεδ' ἔτερα τούτοις προστίθησι ταῦτα· «Φέρε δὴ ἐξῆς εἴπωμεν, τίσιν ἔργοις ἢ τίσι πολιτείαις τεθρήτων, ἀντεποιηθῆ τῆς ἐπισκοπῆς· ἀρά γε διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι, καὶ τολλούς ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἀγῶνισασθαι, καὶ ἐν κινδύνοις πολλοῖς τε καὶ μεγάλοις ἔνεκα τῆς θεοσεβείας γεγονέναι; ἀλλ' οὐκ ἔστιν. Φέρε ἀφορμὴ τοῦ πιστεύειν γέγονεν ὁ Σατανᾶς, φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἰκανόν. Ος βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορχιστῶν, νόσῳ περιπετών χαλεπῇ, καὶ ἀποθανεῖσθαι δοσον οὐδέποτε νομίζομενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ δὲ ξειτο, περιγυθεὶς (44) ἔλασεν· εἰ γε χρή λέγειν τὸν

A Nec multo post unus ex illis episcopis ad Ecclesiam redit, delictum suum cum lamentis ac fletibus confessans. Quem nos, cum universus populus pro ille intercessisset, ad communionem 244 laicam suscepimus. Reliquis etiam duobus episcopis successores ordinavimus, eosque in loca illorum direximus. Ergo ille Evangelii vindicta, ignorabat unum episcopum esse oportere in Ecclesia catholica. In qua tamen sciebat (quomodo enim illud nescire potuisse?) presbyteros quidem esse quatuor et quadraginta; septem autem diaconos totidemque subdiaconos: acoluthos duos et quadraginta: exorcistas et lectors cum ostiariis quinquaginta duos: viduas denique cum infirmis et egentibus plusquam mille et quingentas. Quibus universis gratia et benignitas Dei alimenta suppeditat. Et tamen tanta tamque necessaria in Ecclesia multitudo: ceterus ille divina Providentia copiis opulentus et numerosus, cum immenso ac pene innumerabili populo, ab hujusmodi desperatione et audacia illum deterre et ad Ecclesiam revocare non potuit. Paucis deinde interjectis, haec addit: «Agedum, inquit, exponamus deinceps, quibus operibus et cuiusmodi conversatione confisus, ad episcopalem locum aspiraverit. Au ideo fortasse quod ab initio in Ecclesia versatus est, et multa pro ejus defensione certamina subivit, multisque et gravissimis periculis religionis causa conflectatus est? Minime id quidem.

(38) Παρτὸς τοῦ παρόντος Ιαοῦ. Sic in codd. Maz., Med., Fuk. et Sav., necnon apud Syncellum legitur. Editio om. παρόντος.

(39) Ὁ ἐκδικητὴς οὐν τοῦ Εὐαγγελίου. Hæc ironice diruntur de Novatiano, qui se assertorem Evangelii Christi esse jactabat, ut docet Cyprianus in epistola prima ad Cornelium. Exstat hodie liber Novatiani. De cibis Iudaicis, quem ille sic inscriptis, plebi in Evangelio persistenti.

(40) Ἐταῖρος τοῦ εἰραι τοῦ καθολικῆς Ἐκκλησίας. Eadem verba leguntur in epistola Cornelii papæ ad Cyprianum, ubi confessores, relicto Novatiano ad Ecclesiam redeuntes, his verbis usi esse dicuntur: *Nec enim ignoramus unum Deum esse; unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus; unum Spiritum sanctum: unum episcopum in catholicâ Ecclesia esse debere.* Ubi Ecclesia catholicâ specialiter appellatur Romana, eo quod radix sit et matrix Ecclesia catholicæ, ut ait Cyprianus in epistola ad Cornelium. Sic catholicam Ecclesiam idem Cyprianus in epistola ad Antonianum initio vocal Romanam, ut jam sciret te secum, hoc est, cum catholicâ Ecclesia communicare.

(41) Πρεσβυτέρους εἰραι τεσσαράκοντα δέ. Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regenter basilicas, si 46 fuerunt presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Certe Optatus in lib. II Romæ 40 et amplius fuisse testatur basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. Non enim, inquit, grex aut populus appellandi fuerunt pauci, qui inter 40 et quod excurrerit basilicas, locum ubi colligerent non habebant. Ubi Optatus loquitur de basilicis quæ Romæ erant tempore persecutionis Diocletiani, id est, annis circiter quinquaginta post epistolam Cornelii papæ; non autem de basilicis quæ Romæ erant sua aestate, id est, anno Christi 378, ut scripsit Blondellus in Apolo-

C gia, pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57, quem frustra resellere conatur Blondellus loco laudato.

(42) Χήρας σὺν θιλιορέοις. Occurrit haec vox in epistola cleri Romani ad clerum Carthaginem semi de secessu Cypriani: *Sive viduae, sive thlibomeni qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carcerebus sunt, sive exclusi a sedibus suis, atque habere debent qui eis ministrent.* Male vulgo editum est *clydomeni*, pejusque ab aliis emendatum *clynomeni*. Scribendum enim procul dubio est *thlibomeni*, id est *indigentes*, ut vertit Rusinus, vel *ii* qui se exhibere non possunt, ut explicat clerus Romanus. Cyprianus in epist. 4 vocat pauperes et indigentes qui laborant. Joannes Chrysostomus in Homilia 67 in Matthæum, ait Ecclesiam Antiochenam sua aestate, tamen si mediocres redditus possideret, plusquam tria millia viduarum et virginum aluisse quotidie, præter hospites, leprosos et vincos; præter clericos, quibus vestem ac cibaria suppeditabant.

(43) Ἐνέτρεψε. Apud Georgium Syncellum legitur ἐπέτρεψε, minus recte. Codex Fuk. habet ἀνέτρεψε.

(44) Περιγυθεὶς. Recte Rusinus *perfusum* vertit. Nam qui ægri in lecto baptizabantur, cum mergi a sacerdote non possent, aqua dumtaxat perfundebantur. Itaque hujusmodi baptismus parum solemnis ac minus perfectus habebatur, quippe qui non sponte, sed mortis metu susceptus videretur ab hominibus delirio laborantibus, et nullo amplius sensu præditis. Accedit quod, cum baptismus propriæ mersionem significet, ejusmodi perfusio vix baptismus dici poterat. Quamobrem clinici (sic enim vocabantur qui ejusmodi baptismum acceperant) ad presbyteri gradum promoveri vetantur canone 12 concilii Neocæsariensis. Hujusmodi baptismum hominis in lecto decumbentis et animam

Quippe enim causam atque initium credendi praebuit Satanas in ipsum ingressus, atque in ipso aliquem diu cōmimoratus. Cumque ab exorcista soveretur, in morbum gravissimum collapsus, dum iamjamque moriturus creditur, in ipso in quo jacebat lectulo perfusus, baptismum suscepit, si tamen huiuscemodi baptismum suscepisse dicendus est. Sed neque postquam liberatus est morbo, reliqua percipit quæ juxta ecclesiasticam regulam percipi debent, neque ab episcopo consignatus est. Hoc autem signaculo minime percepto, quo tandem modo Spiritum sanctum potuit accipere? » Et aliquanto post: « Qui persecutionis, inquit, tempore premetu ac nimia vivendi cupiditate presbyterum se esse negavit. Admonitus enim et rogatus a diaconi, ut ex cubiculo in quo seipsum incluserat, egresus, fratribus auxilio indigentibus succurreret, tantum absuit, ut hortantibus diaconis morem gerret. Quin potius ira et indignatione percitus, abiit ac discessit. Neque enim presbyterum se amplius velle esse respondit, **245** sed alterius philosophiae desiderio teneri. » Paucis deinde transcursis, haec iterum subjungit: « Nam cum egregius ille vir

agentis, luculente describit Joannes Chrysostomus in homilia 60 *Ad catechumenos*, tomo II. Cyprianus tamen in epistola 76 baptismum hunc plenum ac legitimum esse censet, et clinicos nihil inferiores esse ait iis qui sani baptismum in Ecclesia suscepuntur.

(45) Κατὰ τὸν Ἐκκλησίας παρόντα. Qui in lecto decumbentes baptismum acceperant, postquam ex morbo convalescissent, episcopum adire necesse habebant, ut ea quæ ipsorum baptismio defuerant, suppleret. Vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis, quem nuper una cum Cypriano edidit Nic. Rigalius: *Aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit baptismus, eventum expectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a Domino splendens reservetur.* Novatianus itaque hic arguitur a Cornelio, quod cum urgente morbi necessitate in lecto baptizatus fuisset ab exorcista qui illum curabant (hoc enim indicant verba ejus epistole), postea recuperata valetudine noui adiisset episcopum, ut reliqua baptismi solennia suppleret, quod ecclesiastica regula præcipiebat. Certe in canone 47 concilii Laodicensis id diserte præcipitur, et in capite tricesimo octavo concilii Eliberitani.

(46) Τοῦ τε σφραγισθῆται ωρὸς ἐπισκόπου. Rulinus haec verba de signaculo chrismatis interpretatus est. Ego impositionem manuum intellico, qua episcopi Spiritum sanctum baptizatis conferebant; quod sequentia manifeste declarant. Subdit enim Cornelius: *Toύτον δὲ μὴ τυχόν, πώς ἀ τοῦ ἄγιου Πνεύματος ἔτυχε;* Quoniam in manuscriptis codicibus Maz., Med. et Fuk. legitur τούτων δὲ μὴ τυχόν. Interpretationem no-tram confirmat Cyprianus ad Jubilatum his verbis: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in Ecclesia baptizantur, præpositis Ecclesiæ offerantur, et per nostram orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo Dominico consummetur.* Σφραγῖσμα proprie est consignare. Consignare autem et manus imponere idem est, ut docet epistola Innocentii ad Decentium, cap. 3 et 6. Idem confirmat Marcus in Vita Porphyrii Galensis episcopi, cuius locum inferius adducemus. Ambrosius seu quis alius auctor est eorum librorum, in caput iv Epistole Pauli ad Ephesios: *Denique apud Aegyptum presbyteri consignant, si*

A τοιοῦτον εἰλέγουνται. Οὐ μή οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε. διαφυγὼν τὴν νόσον, ὃν χρή μεταλαμβάνειν κατὰ τὴν ἔκκλησίας κανόνα (45), τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου (46). Τούτου δὲ μὴ τυχόν, πῶς ἀν τοῦ ἄγιου Πνεύματος ἔτυχε; » Καὶ πάλιν μετὰ βραχέα φρέσιν: « Ό διὰ δεῖλαν καὶ φύλονταν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρεσβύτερος εἶναι ἐαυτὸν ἀρνητάμενος. Ἀξιούμενος γάρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἵνα ἐξελθῶν τοῦ οἰκίσκου ἐν φυλετῆρες ἐαυτὸν, βοηθῇσῃ τοῖς ἀδελφοῖς (47), δοτα θέμις καὶ δοτα δυνατὸν πρεσβύτερῳ, κινδυνεύουσιν δόλεφοις καὶ ἐπικουρίᾳς δεομένοις βοηθεῖν, τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πειθαρχῆσαι παρακαλοῦσι τοῖς διακόνοις, ὡς καὶ χαλεπανοντα ἀπέιναι καὶ ἀπαλλάξεινται· μὴ γάρ ἐτι βούλεσθαι πρεσβύτερος εἶναι ἔφη. Ἐπέρας γάρ εἶναι φιλοσοφίας Β ἐραστῆς. » Ὡπεράδε δὲ ὅλη, τούτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγων: « Καταλιπών γάρ δὲ λαμπόδις οὗτος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ πιστεύσας κατηξώθη τοῦ πρεσβύτερου (48) κατὰ χάριν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρας εἰς πρεσβύτερού τοῦ κλήρου· ὃς διακωλύμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν (49), ἐπει μὴ ἔχον ἥν τὸν ἐπὶ κλήρου διάνοτον περιχυθέντα, ὕστερον καὶ οὗτος, εἰς κλήρον τινὰ

præsens non fuerit episcopus. Eadem habet auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti* inter Augustini opera editus, quæstione 101: *Nam in Alexandria et per totam Aegyptum, si desit episcopus, consecrat presbyter.* Scribe *consignat presbyter*, ut in supra citato Ambrosii loco. Porro haec baptizatorum consignatio interdum fiebat cum chrismate, quoties scilicet aliquis, urgente morbi necessitate, baptizatus fuerat a minoribus clericis, nec chrismatus. Tunc enim episcopus, qui baptismi solemnia postmodum supplet, chrismate simul et manus imponere necesse habebat. Qui vero perfectum baptismum acceperant, iis manus tantum imponebatur ab episcopo sine chrismatione, ut docet canon Aransianus. Quo pertinet *vetus epigravima* apud Gruterum pag. 1177, de Marca.

Tuque sacerdotes docuisti chrismate sancto Tangere bis nullum iudice posse Deo.

C Porro ut ad Novatianum baptismum redemamus, hinc manasse mihi videtur mos Novatianorum, qui in baptismio sacrum chrisma non adhibebant, teste Theodoreto in lib. vii *Hæret. fabularum*, eo quod scilicet auctor ipsorum Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset.

(47) *Βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς.* Post has voces, in codicibus nostris Maz., Med. Fuk. et Saviliiano, et apud Syncellum haec adduntur: *δοτα θέμις, καὶ δοτα δυνατὸν πρεσβύτερῳ κινδυνεύοντος ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίᾳς δεομένοις βοηθεῖν.* Quis Rulinus leguisse videtur in suo codice; veritatem enim: *Scribit etiam de ipso, quod persecutionis tempore, cum in cellula quadam lateret, et a diaconis, ut moris est, subvenire in exitu catechumenis rogaretur, etc.* Paulo ante ubi legebatur ἐξελθῶν τοῦ οἴκου resiliuitus oīkōs, auctoriis iisdem codicibus *et* Georgio Syncello. Rulinus cellulum vertit.

(48) *Πιστεύσας κατηξώθη τοῦ πρεσβύτερου.* Hinc apparet Novatianum prono gradu presbyterum suisse ordinatum, omisso diaconatus et subdividiacoatus ordinibus: qui mos tuum fuit in Ecclesia, ut docet exemplum Origenis, Paulini Notiani et aliorum. Nota sunt etiam exempla Ambrosii Mediolanensis, et Nectarii Constantinopolitanus, qui ex neophyti ordinatis sunt episcopi.

(49) *Διακωλύτης ενοχήν τοῦ πατέρος τοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν.* Presbyteri olim ab eis i copo or-

γενέσθαι (50), ἦξισε συγχωρήθησε αὐτῷ τοῦτον μόνον χειροτονῆσαι. » Εἰτ' ἀλλο τι τούτοις χειρίστον προστίθησε τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀποτημάτων, λέγων οὕτως · « Ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἵκαστι τὸ μέρος, καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο (51), ὅμνειν, ἔντι τοῦ εὐλογεῖν, τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἵνα γκάζει, κατέχων ἀμφοτέρας ταῖς χεροῖς τὰς τοῦ ἀεντος, καὶ μὴ ἀφεῖς Εστ' ἀν δύμνοντες εἶπεται

dī nari non poterant sine consensu cleri et populi. Ac de populi quidem suffragio in electione presbyterorum, testantur Patres concilii Nicenæ in epistola synodica ad episcopos Aegypti, ubi de clericis qui se a Meletio schismate puros atque integrō servaverant, ita præcipiunt : Et dē τινά ποτε συμβαθάναταςθαι τῶν ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, τηνικαῦτα συνανθάνεντες τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτήσατος τοὺς δοτούς προσληφθέντας, μόνον εἰ δέξιοι ψαλινοίντο, καὶ δὲ λαὸς αἱρούσθαι συνεπιψήσκοντος αὐτοῖς καὶ ἐπισφράγιζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιστόπου. Quae verba Sozomenus de clericis intellexit, cum tamen de episcopis potius accipienda esse videantur. Nam cum Patres synodi Nicenæ contemplatione pacis statuissent, ut episcopi a Meletio schismatico ordinati in suo gradu remanerent, sed sine illa functione episcopalis officii, nunc præcipiunt, ut si forte catholicus episcopus ab Alexandrinæ urbis episcopo ordinatus obierit, tum Meletianus, qui a synodo sub ea conditione quam dixi suscepimus est, in locum mortui succeedat, dummodo plebs eum elegerit, et episcopus Alexandrinus electionem ejus confirmaverit. Sed et ex aliis locis ejusdem epistole satis colligunt, necessarium fuisse populi suffragium in ordinatione clericorum. Vt etiam enim eadem epistola sanctissimi Patres, ne episcopis qui Meletio adhaeserant, jūsasque sit proponendi nomina eorum qui ad ecclesiasticos ordines sunt promovendi : sed solis catholicae Ecclesiae episcopis, qui ab omni schismate integri semper fuissent, illud competere prouiniant. Pontifices quippe annuntiabant populo nomina eorum qui ordinandi essent presbyteri vel diaconi, ut si quis forte haberet quod ordinandis objiceret, illud palam testaretur, sicut legitur in *Sacramentario Gregorii Magni*. Quam in rem singularis est locus B. Chrysostomi in homilia 18 in *Epistolam II ad Corinthios* : Audi, inquit, quemadmodum apostolorum tempore, ipsi perserpe eos quibus praerant, consitivorum suorum socios adhibebant. Nam et cum septem diaconos crearent, ad plebem prius retulerunt : et cum Matthiam eligerent, de ea re cum omnibus qui tunc aderant tam viris quam mulieribus Petrus agitavit. Neque enim hoc imperium, in præsidentium fastu et arrogantia, nec in subiacentium servili quadam demissione consistit, sed spirituale est : hoc præcipue excellens, quod pro restra salutis cura plures labores suscipiat, non autem quod plus honoris requirat. Omnes enim tantum domum unam, Ecclesiam habitare ; omnes ut unum corpus affectos esse conveniunt. Denique adeo necessarium fuit plebis suffragium in electione presbyterorum, ut sapienter in Ecclesia plebs tumultuosis vociferationibus presbyterum aliquem fieri postularet et cogeret. Quod quidem Barcione in sibi evenisse testatur Paulinus in epistola sexta ad Severum. Idem de Piniano, Albinæ filio, refert Augustinus in episi. 225, ad Albinam. Jam vero cleri quoque consensum ad hoc fuisse necessarium docet vetus auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 101, ubi scribit presbyterum qui ordinandus est, perduci a diacono et offerri episcopo; et sub testimonio diaconi ordinari. Sed testimonia, inquit, diaconi sit presbyter. Et paulo post : Perducuntur enim qui ordinandi sunt, ut dum lateri

A Ecclesiam Dei reliquisset, in qua post susceptum baptismum presbyteri gradum fuerat consecutus, idque per gratiam episcopi, qui manus illi imponebat eum ad presbyterorum ordinem evexit. Cui cum universus clerus multique ex populo refragarentur, eo quod non liceret quemquam ex iis qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille, perfusi fuissent, in clerum assumi; postulavit ab iis epi-

entrum septi sunt, honore digni videantur. Facta facti eorum esse, sed quasi officialis. Ab episcopo enim missitur ut obsequium prebeat ordinando. Toto vero hunc ritum optime descriptum habemus in *Sacramentario Gregorii Magni*, pag. 256, ad quem locum vide quae notavit Hugo Menardus, vir doctissimus.

B (50) *Εἰτε κλῆρον τίτα γενέσθαι*. Κλῆρος ordinem seu gradum significat ministerii ecclesiastici. Ita κλῆρον πρεσβυτέρου paulo ante Cornelius dixit, et κλῆρον ἐπισκοπῆς non semel vocant Eusebius et Irenaeus. Epiphanius in heresi Meletianorum : Οἱ δὲ ἀπὸ κληρικῶν ὑπάρχοντες διαφόρου κλήρου, πρεσβυτέρους τε καὶ διακονιῶν καὶ ἀλλων. Itaque hoc loco εἰς κλῆρόν τινα, id est, in quocunque clero. Sic certe loquitur vetus auctor *De hereticis non rebaptizandis* : *Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino in quocunque clero constitutum, ac multo magis episcoporum audience debeat*. Rursus in eodem libro : *Imo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit autem fidelissimus, aut in clero aliquo constitutus*. Idem scriptor clerum distinguit in maiorem et minorem. Et minorem quidem clerum appellat diaconos et reliquos inferiores ordines. Ut cum dicit, pag. 129 : *Aut si quis hujsmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos in periculis quam certissimis astringis, ut hominibus omnibus qui sub cura eorum agunt, et hac aigue illac dispersis regionibus infirmantur, per semetipsos subvenire deberent; quia cæteri homines minoris cleriis qui periclitantur, hoc idem præstare non possunt*. Et multo clarius, pag. 134 : *Et ideo cum salus nostra in baptimate spiritus, quod plerumque cum baptisma aquæ conjuncum est, sit constituta, si quidem per nos baptismus tradetur, integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt assignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, etc., ubi vides presbyteros ab hominibus minoris cleri aperte distinguunt. Ait enim minoris cleri homines ingruente tantum necessitate baptismum conferre, quod presbyteris nequaquam convenient*.

D (51) *Καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο*. Proprium erat presbyteri officium, Eucharistiam et calicem fidelibus in manus tradere, idque ἐπιδούνται proprie dicebatur. Chrysostomus, homilia 46 in *Matthæum* : Οὐχ ὅρδε ὅτι τῷ τερεῖ μόνῳ θέμις τὸ τοῦ αἵματος ἐπιδιδούντο τοτήριον. Id est, Non vides qualiter soli sacerdoti calicem Dominicī sanguinis præbere. Ex qua ita argumentatur Chrysostomus : Tu ergo sacerdos es, cum panem et calicem præbes pauperi. In quibusdam tamen Ecclesiis diaconi Eucharistiam populo dividebant. Itaque immure videtur auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 101, his verbis : *Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi*. Hieronymus seu quis alius in libro *De septem gradibus Ecclesiæ* : *Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est sacramenti dispensatio. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat*. Et in concilio Arelatensi II, cap. 15, catur ut diaconus præsente presbytero corporis Christi fidelibus tradere noui præsumat.

scopus, ut hunc solum ordinari a se paterentur. Post hæc facinus quoddam subjungit omnium quæ ab illo commissa sunt longe gravissimum, ita scribens: « Etenim oblatione facta, portionem singulis dividens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus ejus qui portionem accepit, ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens quam jurati ista dixerint: ipsis enim utar illius verbis: Jura mihi per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes deserturum, nec ad Cornelium esse redditurum. Ita miser ille non prius gustare sinitur, quam sibi ipse malum imprecatus sit. Et cum panem illum accipiens dicere debuisset Amen, ejus loco dicit: Non revertar deinceps ad Cornelium. » Et post alia rursus hæc addit: « Scias

A ταῦτα τοῖς γὰρ ἔκεινου χρήσομαι λόγοις. Ὅμοσσν μοι κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἱματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέποτε με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον. Καὶ δὲ ἀθλιος ἀνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσσεται (52). Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν, λαμβάνοντα τὸν ἄρπαγον ἔκεινον, τὸ Ἀμήν (53), Οὐχέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον, λέγει. » Καὶ μεθ' ἑτέρᾳ πάλιν ταῦτα φησιν: « Ἡδη δὲ οὐδεὶς γεγυμνῶσθαι καὶ ἐργμον γεγονέναι, καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ' ἡμέραν ἐκάστην τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων. Ὄν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος (54) μάρτυς, δὲ παρ' ἡμῖν Ἐναγγελος μαρτυρίας καλέντη τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν, Εἴ τοι ἐν κόσμῳ, κατέδνην αὐτοῦ τὴν θραύστητα καὶ τὴν ἀπόντιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε (55) σὺν τοῖς β πάντες πρεσβυτέροις (56) τοῖς δικαὶοις ἀντῷ ἀποσχίσασιν

(52) Αὐτῷ καταράσσεται. Hunc locum non intellexerunt interpretes. Nam Musculus quidem ita vertit: *Et miser homo non degustarit, nisi primum se illi devorisset.* Christophorus vero, quasi Musculi insistens vestigiis, vertit hoc modo: *Atque inselix non ante degustavit, quam ita se illi devovisset.* Quasi vox autem referatur ad Novatianum. Ego ξαντῷ malum legere cum Georgio Syncello, apud quem totus hic locus ita scribitur: *Kαὶ δὲ δόλος ἀνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον ξαντῷ γαταράσσεται.* Id est: *Atque ille miser non prius gustare sinitur, quam semetipsa diris devoverit.* Quippe omnne iusjurandum adjunctam habet imprecationem. Quae licet in hoc sacramento quo Novatianus homines miseros adigebat, diserte expressa non sit, tacite tamen subiecta higitur, ut notavi ad Amm. Marcellinum. Porro in quaevor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliiano legitur etiam κατάρατο, perinde ac apud Syncellum.

(53) Ἀρετὸν εἰπεῖν... τὸ Ἀμήν. Hoc est quod paulo ante dixit Cornelius, ἀρτὸν εὐλόγειν. Fideles enim cum Eucharistiam de manu sacerdotis acciperent, postquam presbyter inter tradendum dixerat, *Corpus Domini*, respondere solebant *Amen*, ut testatur B. Ambrosius in lib. iv *De sacramentis*, cap. 5: *Ergo non oīose cum accipis, tu dicas Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicuti sacerdos: Corpus Christi. Et tu dicas Amen, id est verum.* Cyrilus Hierosolymitanus in *Catechesi* ultima: *Kαὶ κοιλάνας τὴν παλάμην, δέσου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ Ἀμήν.* Augustinus in libro xii *Contra Faustum*, cap. 10: *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus respondeatur Amen.* Sæpius autem fidèles inter missarum solemnia dicebant *Amen*. Nam et cum sacerdos panem et vinum consecraret, respondebant *Amen*, ut pluribus dicitur infra ad caput 9 lib. viii, et post lectionem Evangelii et prophetarum, *Amen* dicere seque ipsos signare conueverant, teste Augustino in epistola 166.

(54) Οὐ καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος. De hoc Moyses, Romanus urbis presbytero, Cyprianus in epistolis loquitur sæpius. Illic post passionem Fabiani Rom. urbis episcopi, Decio et Grato Coss., anno Christi 250, comprehensus est una cum Maximo presbytero et Nicostrato diacono, et conjectus in carcere, ibi defunctus est, cum manisset in carcere menses 11, dies 11, ut legitur in veteri libro *De pontificibus Romanis*. Quod confirmatissimum Cyprianus in epistola 15 ad Moysen et Maximum presbyteros et ceteros confessores, ubi inter cetera hæc dicit: *Eant nunc magistratus et consules sive proconsules annue dignitatis insignibus et duodecim fascibus gloriantur. Ecce dignitas celestis in vobis honoris anni clariitate signata est, et jam vertentis anni*

volutibilem circulum victoris glorie diuturnitate transgresso est.

(55) Ἀκοινώητος ἐσοίησε. Musculus vertit ε-communicavit. Christophorus vero, *Fidelium societate et communione interdixit*, quod idem est. Ego vero hanc interpretationem probare non possum. Neque enim Moyses presbyter jūs habuit excommunicandi presbyteros collegas suos; sed quod unum potuit, se a communione illorum separavit, cum scilicet illi videndi ejus causa venirent in carcere. Solent porro antiqui scriptores ita loqui de sacerdotibus qui ab aliorum communicatione abstinent, quasi ipsi eos a communione sua separent. Paulinus presbyter in Vita B. Ambrosii: *Ipsum vero Maximum a communionis consortio segregavit, admodum ut effusi sanguinis Domini sui ageret paucitatem.* Qui Paulini locus ita intelligendus est ut dixi. Neque enim Ambrosius Maximum imperatore C a communione totius Ecclesiæ sejunxit, cum nullum jus in eum haberet, sed tantum a Maximi et episcoporum eius communione abstinuit, ut ipse testatur in relatione sua ad Valentianum. Vide quæ supra notavi de privata communione et excommunicatione. Cæterum quod hic scribit Cornelius de Novatiano Moysis præjudicio condemnato, id a Moyse paulo ante obitum milii faciūt videtur. Nam initio quidem Moyses confessor cum Novatiano communicabat. Et cum cleris Romanus epistolam illam ad Cyprianum scripsit quæ inter Cypriani epistolas prima ac tricesima numeratur, adhuc Moysem pacem cum Novatiano servabat. Ambò enim illi epistolæ subscripserunt. Quin etiam Novatianus ipse epistolam eam composuerat, sicut testatur Cyprianus in epistola ad Antonianum. Ex qua ingenium et eloquentiam Novatiani obiter licet cognoscere. Et enim epistola illa, ut fastidum est, elegantissima. Scripta est autem, cum jam Moyses auctum in carcere exegisset, quod ex Cypriani epistolis ad Moysem prius datis coligitur.

(56) Σὺ τοῖς ζῆτε πρεσβυτέροις. Quinam fuerint quinque illi presbyteri qui cum Novatiano schisma fecerant, mihi quidem incomperitum est. Neque enim puto esse Maximum presbyterum et confessorem, qui cum Urbano, Sidonio ac Nicostrato ac reliquis confessoribus a Novatiano deceptis, ejus partes aliquandiu fovi. Quippe Maximus et reliqui confessores, mortuo demum Moyse, Novatiani partibus sese adjunxerunt, ut testatur vetus auctor *De pontificibus Romanis*: *Eo tempore, inquit, supervenit Novatus ex Africa, et separavit ab Ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est.* Novatianus quidem ante Moysis obitum qui contigit mense Februario, Decio et Etrusco Coss., se ab Ecclesia sejunque-

ἐκυτούς τῆς Ἐκκλησίας. » Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς, τῶν ἐπὶ Ῥώμης παραγενομένων ἐπιστολῶν, τῆς τε Νοούματος κατεγωκότων ἀδελτηρίας, κατάλογον πεποίηται, ὅμοι τά τε δύναματα, καὶ ἡς ὁ καθεῖς αὐτῶν προηγείτο παροικίας, ἐπιστημηνάμενος. Τῶν τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνευδοκησάντων δὲ διὰ γραμμάτων τῇ τῶν προειρημένων ψήφῳ, τὰς προσηγορίας διμοῦ καὶ τὰς πόλεις διθεν Ἰεζοτος δρμώμενος ἐπέστελλε, μνημονεύει. Ταῦτα μὲν ὁ Κορνήλιος Φαβίῃ Ἀντιοχείᾳς ἐπιστολήι δηλῶν ἔγραψε.

rant, nomina quoque illorum, et quam quisque quidem minime adfluerant, superiorum tamen vocabula simul et civitates unde singuli litteras dederant, accurate commemorat. Et hæc quidem Cornelius Fabio Antiocheni episcopo per epistolam insinuavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ.

Περὶ Σαραπίωνος ἰστορίας Διονυσίου
(Nic. H. E. vi, 6).

Τῷ δ' αὐτῷ τοιῷ τῷ Φαβίῳ ὑποκαταλινομένῳ πάντῃ σχίσματι, καὶ Διονύσιος ὁ κατ' Ἀλεξανδρειαν ἐπιστελλεῖς, πολλά τε ἄλλα περὶ μετανοίας ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν τράματοι διελθόν, τῶν τε κατ' Ἀλεξανδρειαν θνατιγος τότε μαρτυρησάντων τοὺς ἄγνωτας διώλων, μετά τῆς ἀλλῆς ἰστορίας, πρᾶγμα τι μεστὸν θαύματος διηγεῖται. «Ο καὶ αὐτὸν ἀναγκαῖον τῇδε παραδοῦναι τῇ γραφῇ, οὕτως ἔχον·» «Ἐν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα παρ' ἡμῖν συμβεβηκὸς ἐκθῆσομαι. Σάραπίων τις ἦν παρ' ἡμῖν πιστὸς γέρων, ἀμέμπτως μὲν τὸν πολὺν διαβιώσας χρόνον, ἐν δὲ τῷ πειρασμῷ πεσών. Οὗτος πολλάκις ἐδείτο, καὶ οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ (57), καὶ γάρ ἐτεύχει· ἐν νόσῳ δὲ γενόμενος, τριῶν ἑξῆς ἡμέρων διφωνος καὶ ἀναίσθητος διετέλεσε. Βραχὺ δὲ ἀναστρήτας τῇ τετάρτῃ, προσεκαλέσατο τὸν θυγατριδοῦν καὶ, Μέχρι τίνος, φησίν, ὃ τέχνον, μὲν κατέχετε; Δέομαι, σπεύσατε, καὶ με θάττον ἀπολύσατε, τῶν πρεσβυτέρων μοι τίνα κάλεσον (58). Καὶ ταῦτα εἰπὼν, πάλιν

rat: sed confessores nonnisi Moyse mortuo ad Novatiani partes transierunt. Tanta vis atque auctoritas in Moyse erat. Idque certe innuit Cyprianus in epist. 51, his verbis: *Posteaquam vos de carcere prodeentes schismaticus et hereticus error excepti, sic res erai quasi gloria vestra in carcere remansisset.* Atqui constat confessores, nonnisi mortuo Moyse, ex carcere dimisso fuisse. Cur enim ipsi potius dimissi fuissent quam Moyses? Post mortem igitur Moysis Novatianum secuti sunt. Quare non assentior Baronio, qui ad annum Christi 254, num. 66, ait confessores adhuc in carcere positos, Novatiano adversus Cornelium fuisse. Sed neque illud libens Baronio concesserim, quod idem scribit, Moysem scilicet presbyterum Cornelio fuisse adversus Novatianum. Mihi enim videtur Moyses paulo ante ordinacionem Cornelii et vivis abiisse. Quippe Cornelius anno Christi 251, Decio Augusto iu et Decio Cæsare coss., mense Aprili juxta Baronii sententiam, factus est episcopus: Moyses vero mense Februario ejusdem anni et vita discesserat, cum anni spatio in carcere permanisset, ut supra observavi. Porro ex quinque illis presbyteris qui cum Novatiano ab Ecclesia se segregaverant, unus fuisse videtur Maximus presbyter, Maximo illi confessori cognominis, quem Novatianus legatum postea misit in Africam.

(57) Οὐδεὶς προστίχειτο αὐτῷ. Id est, nemo nec de clero nec de populo, ejus precibus flectebatur, in veniam illi dandam pacemque indulgentiam esse

A porro illum jam nudatum ac pene solum remansisse, fratribus quotidie eum deserentibus, et ad Ecclesiastim redeuntibus. Quem etiam Moyses beatissimus martyr, qui super apud nos egregio et admirando martyrio perfunctus est; dum adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens, a communione sua separavit una cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiastim corpore abruperant. » Sub sineni autem epistolæ, numerum recenset episcoporum qui in urbem Romanam convenientes, amentiam Novati condemnaverant, regebat Ecclesiam ascribens. Eorum item qui Romæ episcoporum sententiam litteris suis approbaverant, accurate commemorat. Et hæc quidem Cornelius Fabio Antiocheni episcopo per epistolam insinuavit.

B

246 CAPUT XLIV.

Narratio Dionysii de Serapione.

Eidem porro Fabio Dionysius Alexandrinus episcopus scribens, postquam et alia multa quæ ad paenitentiam spectant in suis ad illum litteris exposuit, et martyrum qui recens Alexandriae martyrium subierant, certamina commemoravit, inter cætera facinus quoddam resert admiratione dignissimum, quod huic etiam historiæ nostra inserere necessarium duxi. Est autem hujusmodi: « Unum tibi exemplum proponam quod apud nos contigit. Erat in hac urbe Serapion quidam senex et numero fidelium, qui reliquo quidem anteactæ vita lempore nulli culpæ obnoxios fuerat. Sed in persecutione lapsus, sèpenumero veniam petierat, nec quisquam ei attendebat, eo quod saeculasse. Idem postea morbo correptus vocis usu sensu quo omni carens triduo permansit. Quarto demum die paululum recreatus, nepotem ex filia ad se vocat: Et quousque tandem, inquit, me detinetis, filii? censeret. Nam et populi suffragium ad id erat necessarium, ut aliquis lapsus aut ob aliud crimen ab Ecclesiastim communione separatus, in Ecclesiastim recipere. Atque interdum episcopus ipse plebem rogabat, ut petenti pacem et communionem concorditeretur, quemadmodum docet Cyprianus in epist. 55 ad Cornelium. Sæpius autem plebs ipsa apud episcopum intercedebat, ut paenitentes ad communionem admitterentur. Cuius rei insigne habemus exemplum in epistola Cornelii papæ ad Fabianum Antiochenum, de episcopo illo qui Novatianum ordinaverat: « Καὶ αὐτῷ ἐκοινωνομεν ὡς λαζαρεπολιτοῦ δεηθέντος παντὸς του παρόντος λαοῦ. Cyprianus, in epistola 59: Quæres nos satis movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactianis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Cornelius, in epistola ad Cyprianum: Cæteros cum ingentib[us] populi suffragio receperimus.

(58) Τωρ πρεσβυτέρων μοι τίνα κάλεσον. Quare forte aliquis cur Serapio non ipsum potius acciserit episcopum, a quo pacem et communionem acciperet, quippe episcopalis officii erat paenitentium reconciliatio. Raleor quidem id proprie al episcopos pertinuisse. Verum episcopi, cum ubique præsentes esse non possent, ne forte quis in indubitate positus absque pace et communicatione decideret, presbyteris mandare consueverant, ut pacem agris postulantibus darent. Nam sine consensu

*Froperate, queso, et me quantocius absolvite. Ac-
cerse mihi unum ex presbyteris. Ille cum dixisset,
rursus illum vox destituit. Puer ad presbyterum
concurrit. Jam nox erat : presbyter autem ægrotabat. Sed quoniam in mandatis dederam, ut mori-
turis, si peterent, et maxime si antea suppliciter
postulassent, venia indulgeretur, quo bone spei*

*episcopi nullus presbyterorum pacem pœnitentibus
dare poterat, ut ex Cypriani epistolis discimus.
Itaque cum urbs Alexandria admodum spatiose
esset, presbysteri per singulas urbis regiones erant
dispositi, quo morientibus facilius subveniretur.
Epiphanius in hæresi Arianorum : "Οσα γάρ ἔχ-
λησται τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ
πᾶν ἔνα ἀρχιεπίσκοπον οὐσια· καὶ κατ' ἴδιαν ταύταις
ἐπιτεταγμένου εἰσὶ πρεσβύτεροι, διὰ τὰς ἔκκλησια-
στικὰς χρήσας τῶν οἰκητῶν, πλησίων ἔκάστης ἔχ-
ληστας αὐτῶν, καὶ ἀμφόδους, ἤτοι λαυρῶν ἐπιχωρίων
καλουμένων ὑπὸ τῶν τῆς Ἀλεξανδρείων κατοικούν-
των πολιν. Id est : Omnes enim catholicæ communi-
tionis Ecclesia in urbe Alexandrina subjectæ sunt
uni archiepiscopo. Seorsim autem singulis præpositi
sunt presbyteri, propter ecclesiasticas ciruim necessi-
tates : habentque domicilia juxta suam quisque eccle-
siam, sive ad ricos, quos Alexandrini lauras vocant.
Ad quem locum doctissimus vir D. Petavius repre-
hendit Epiphaniūm, qui hunc peculiarem Alexan-
drinorum morem suis crediderit, cum tamen in
cunctis paulo majoribus urbibus quae plures habe-
bant basilicas, id fuerit observatum. Verum nequa-
quam verisimile est Epiphaniūm qui multas et
maximas imperii Romani civitates lustraverat, mo-
rem sui sæculi ignorasse. Quare cum consuetudini
nem illam Alexandrinæ Ecclesia peculiarem suisso
adeo manifeste indicet, credibile est, alium usum
suisse in aliis civitatibus. Sane Constantinopoli
non omnes ecclesiæ suos habebant presbyteros.
Nam basilica sanctissimæ Virginis Marie, et basili-
ca sancti martyris Theodori, et basilica Irenæ,
non habebant peculiares clericos, sed clerici majori-
ris ecclesiæ et harum trium ecclesiæ communis
erant. Itaque ex clericis majoris ecclesiæ singuli
suo ordine ac per vices, tres illas ecclesiæ admini-
strabant, ut dicit imp. Justinianus, *Norella* 3 :
Οὐδὲν ἴδιαν ταχανά τηλητικούς οὐδὲ εἰς τούτων ἔχει τῶν
τριῶν οἰκιών. Jam vero quod Epiphaniūm dixit, in
Alexandrina civitate κατ' ἴδιαν ταύταις ἐπιτετ-
χμένοι εἰσὶ πρεσβύτεροι, Petavius quidem de unico
presbytero accepit, qui suam seorsim ecclesiam
regeret; vertit enim : *Sus cuique præpositus est
presbyter.* At in aliis civitatibus aliter observatum
esse conperimus. Nam Constantinopoli plures erant
ecclesiæ, in quibus non unus duxatal presbyter,
sed multi presbysteri et diaconi atque inferiores
clericci, a primis basilicarum conditoribus erant
constituti; sicut ibidem docet Justinianus.*

(59) *Mαλισταὶ καὶ πρότεροι ἱκετεύοντες.*
Hoc etiam in synodo Africana iisdem temporibus
quibus haec scribebat Dionysius congregata, statu-
tum fuerat, ut scilicet lapsis in exitu constitutis pax
caretur, dummodo eam suppliciter atque enixe
postulassent ante ægrotitudinem. Cyprianus in epistola
ad Antonianum : *Iudicio, frater charissime, pœnitentiam non urgenter, nec dolorem delictorum suorum
toto corde et manifesta lamentacionis sua professione
testantes prohibendos omnino censuimus a spe com-
municationis et pacis, si in infirmitate atque in peri-
culo corpori deprecari; quia rogare illos non delicti
pœnitentia, sed mortis urgentis admonitio competit;*
*nec dignus est in morte accipere solatum, qui se non
cogitavit esse moriturum.*

(60) *Ἄγιοισθαι.* Ante hanc vocem quædam ad-
duuntur in codice Fuk. et Savil. haudquaque
spurcenda, τῶν θελων ἕώρων τῆς μεταθέσεως, ἀξιο-

τῆν δφωνος. Ἐδραμεν δ παῖς ἐπὶ τὸν πρεσβύτερον
νῦν δὲ ἦν. Κάκενος ἡσθένει. Ἀφικέσθαι μὲν οὖν εἰς
ἔνυνθη. Ἐντολῆς δὲ ὑπὲρ ἐμοῦ δεδομένης, τοὺς ἀπα-
λλαττομένους τοῦ βίου, εἰ δέοιντο, καὶ μάλιστα εἰ καὶ
πρότερον ἱκετεύοντες (59) τύχοιεν, ἀφίεσθαι (60),
ἴνι εὐέλπιδες ἀπαλλάττωνται, βραχὺ τῆς εὐγαρτείας
ἐπέδωκεν τῷ παιδαρψὶ (61), ἀποθρέξαι καλεύεται (62)

σται, καὶ οὕτως ἀφίεσθαι. Sane Christophorus in libæ etiam in libris suis repererat, sicut ex versione ejus apparet. Et haec quidem genuina esse Dionysii verba nolim affirmare. Egregie tamen huic loco conveniunt, ut ex sequentibus apparet. Porro hic Dionysii Alexandrini locus inprimitus notandus est, quippe ex quo convincitur, Eucharistiam olim datam suis pœnitentibus sine reconciliatoria manus impositione, ubi in periculum mortis incidissent. Hujusmodi communio. vocabatur viaticum, canone 77 et 78 concilii Carthaginensis iv, et canone 59 concilii i Arausicensis, qui canon refertur in lib. vii *Capitularium Caroli Magni*, cap. 101. Eratque haec communio dispensatoria, quippe quia ob mortis metum ante impleta pœnitentia tempora pœnitentibus concederetur. Itaque si postea ex morbo convaluerint, pœnitentiam implere, et solemnem manus impositionem seu reconciliationem ante absidem accipere cogebantur, ut scribitur in dicto capite Arausicanō, ubi haec communio postrema, legitima dicitur ad discrimen prioris que erat tantum dispensatoria. Quare non assentior illustrissimo antistiti Gabrieli Albaspinæ, qui in libro i *Observationum*, cap. 11, negat Eucharistiam unquam datam suis pœnitentibus, citra reconciliationem. Verum hic Dionysii locus sententiam ejus prorsus evenit.

(61) *Βραχὺ τῆς Εὐχαριστίας ἐπέδωκε τῷ παιδαρψὶ.* Quod hic dicit Dionysius, Eucharistiam datam esse puer ad infirmum deferendam, non ita mirum videri debet. Biu enim postea id facilitatum est, adeo ut S. Udalricus necesse habuerit id nominatio prohibere in sermone synodali, quem edidit Gretserus una cum *Vita Gregorii VII*. Sic ergo ibi legitur cap. 20 : *Infirmos visitate et eos reconciliate, et iuxta Apostolum oleo sancto inungite, et propria manu communicate.* Et nullus præsumat tradere communionem laico aut seminar ad deferenam infirmo. Et Gretserus quidem hunc sermonem sancti Udalrici esse existimavit. Ego vero nuper didici hanc esse epistolam synodam Ratherii Veronensis episcopi ad suos presbyteros. Sic enim inscribitur in vetusto codice Laudunensi. Porro in manuscriptis M.z, Med. et Fuk., ἐδοκεν legitur, non ἐπέδωκεν. Apud Joannem Zonaram in rebus gestis imp. Decii, ubi locus hic Dionysii ex Eusebio adducitur, scriptum est δέδωκε τῷ παιδαρψῳ.

(62) *Ἀποθρέξαι καλεύεται.* Rufinus verlit infun-
dere: Quod, inquit, infusum jussit seni præberi. Sic et panem benedictum solebant veteres aqua
intingere, ut docet Adamannus in lib. ii *De miraculis S. Columbae*, cap. 6; Beda in *Vita S. Cuthberti*,
cap. 31, et in carmine de ejusdem vita; Theodorus Campiduensis in *Vita S. Magni*, cap. 22; Paulus Berniediensis in *Vita Gregorii VII*, p. 413. De
Eucharistia vero in os ægrotantium infusa, loquitur canon. 76 concilii iv Carthaginensis : qui qui-
cum canon est de infirmis qui pœnitentiam poposce-
rant, et postea obmutuerant, antequam presbyter ad eos venisset. Cavetur hoc canone, ut pœnitentia
ris detur; et si continuo creduntur esse morituri,
reconcilientur per manus impositionem, et infunda-
tur ori eorum Eucharistia. Altera in pœnitentibus.
Hi enim in articulo mortis constituti Eucharistiam
accipiebant sine manus impositione, ut
discimus ex canone 77 et 78 dicti concilii. Beni-
gnus enim agendum censuerunt sancti antistites

καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξαι. Ἐπανῆκεν δὲ παῖς φέρων· ἔγρυς τε γενομένου, πρὶν εἰσελθεῖν, μνενόγχας πάλιν δὲ Σχαραπίων· Ἡκει, ἔφη, τέκνον; Καὶ δὲ μὲν πρεσβύτερος ἀλθεῖν οὐκ τὸν τὸν τὴν θυντήθη, εὐδέποιηστον ταχέως τὸ προσταχθὲν, καὶ ἀπάλλαττε με. Ἀπέβρεξεν δὲ παῖς, καὶ ἄμα τε ἐνέχει τῷ στόματι. Καὶ μικρὸν ἔκεινος καταχροχθίσας, εὐθέως ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. Ἀρ' οὐκ ἐναργῶς διετηρήθη καὶ παρέμεινεν ἡώς λυθῆ, καὶ τῆς ἀμαρτίας ἐξαλειφθείσης, ἐπὶ πολλοῖς οὖς ἐπράξεις καλοῖς δυνολογηθῆνας: (63) δυνηθῆ; · Ταῦτα δὲ Διονύσιος.

quoad reconciliareatur, et delecto jam criminis, pro multis quæ gesserat bonis operibus a Christo agnosci posset et praedicari? · Huc Dionysius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.⁷

Ἐπιστολὴ πρὸς Νοούάτον Διορυctou
(N.c. II. E. vi., 4).

Ἵδωμεν δὲ διάτοξις ὁποῖα καὶ τῷ Νοούάτῳ διεγάρεις, ταράττοντες τηνικάδε τὴν Ψωμαλῶν Ἐκκλησίαν. Τετιθῇ οὖν τῆς ἀποστολας καὶ τοῦ σχισμάτος πρόφασιν ἐποιεῖτο τὸν ἀδελφῶν τίνας, ὡς δὴ πρᾶς αὐτῶν ἐπὶ τοῦτο ἀλθεῖν ἐκβεβασμένος, δρα τίνα τρόπον αὐτῷ γράψει: · Διονύσιος Νοούάτω (64) τῷ ἀδελφῷ γαίρειν. Εἰ ἄκων, ὡς φῆς, ἥχθης, δεῖξεις ἀνάγκωρης τῷ ξείνῳ⁸ Εδει μὲν γάρ καὶ πᾶν διτιῶν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μηδεκάλπου: τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡν οὐκ ἀδειοτέρα τῆς ἐνεκεν τοῦ μηδελολατρῆσαι γινομένης ἡ ἐνεκεν τοῦ μηδελολατρῆσαι, κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μετίων. Έκεῖ μὲν γάρ ὑπὲρ μιᾶς τις τῆς ἐκαυτοῦ φυχῆς, ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ δῆλης τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖ. Καὶ νῦν δὲ εἰ πείταιο ἢ βιάσαι τοὺς ἀδελφούς εἰς διμονοικεῖν ἀλλεῖν, μεῖζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατθρέματα, καὶ τὸ μὲν οὐ λογισθῆσται, τὸ δὲ ἀπανεθῆσται. Εἰ δὲ ἀπειθούντων ἀδυνατοῖς, σώζων εὑρῖς τὴν σεωτῆρον φυχήν. Έρρώσθαι σε ἐχθρούς τῆς εἰρήνης ἐν Κυρίῳ εὔχομα: · Ταῦτα καὶ πρὸς τὸν Νοούάτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.⁷

Περὶ τῶν ἀλλων Διορυctou ἐπιστολῶν
(N.c. II. E. vi., 6).

Γράψει δὲ καὶ πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον (65) ἐπιστολὴν περὶ μετανοίας· ἐν δὲ τὸ δόξαντα αὐτῷ περὶ τῶν ὑποπτευτῶν παρατέθειται, τάξεις παραπτωμάτων διαγράψας. Καὶ πρὸς Κύρωνα· τῆς Ἐρμουπολεῖτῶν δὲ παροικίας ἐπίσκοπος ἦνος τοις Περὶ μετανοίας αὐτοῦ φέρεται γραφή· καὶ ἀλλή, ἐπιτερπτική (66)

cum iis qui devotionis impulsu in insuritate constituti pœnitentiam petierant, quam cum aliis qui pœnitentium criminum rei in ordine pœnitentiam stabant.

(65) *Ομολογηθῆναι.* Langus, Woltius et Musculus vertunt, confiteri, quod, meo quidem judicio, tolerari non potest. Christopheronus autem interpredatur in numerum confessorum referri, quod non displicet, modo intelligatur a Christo. Alludit enim Dionysius ad illa Christi verba in Evangelio: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum curam Patre meo.*

(66) *Διορύσιος Νοούάτος.* Hieronymus in Catalogo, ubi intitulū huius epistole refert, pro Novato habet *Νοοτιανον* rectius. Certe in *Chronico* Georgii Syncelli legitur Διονύσιος Ναυατιανός. Rusinus vero duas epistolas eadem exemplo scriptas esse a Dio-

A pleni ex hac vita migrarent, exiguum Eucharistiæ partem priero trididit, Jubens ut in aqua intinctam, seni in os instillaret. Redit igitur puer buccellam asserens. Et cum appropinquaret, priusquam ingredieretur, recreatus iterum senex: *Venisti, inquit, fili. Ac presbyter quidem ipse venire non potuit. Tu vero fac citius quod imperatum est, et dimittis me.* Nox puer buccellam intinxit et in os senia infudit. Qui ea pauplatim absorpta, continuo animam exhalavit. An non igitur perspicue appareat, eum reservatum fuisse, ac tantisper in vita perimāssisse,

B

247 CAPUT XLV.

Epistola Dionysii ad Novatum.

Sed videamus cujusmodi litteras idem Dionysius scriperit ad Novatum, qui tunc temporis Romanam Ecclesiam conturbabat. Quoniam igitur illa defectionis et schismatis causam in quosdam fratres conferebat, a quibus se invitum et impulsum fuisse causabatur, attende qualiter ad illum scribat: « Dionysius Novato fratri salutem. Si quidem invitum, ut asseris, eo adductus es, id nolis ostendes tua sponte redeundo. Satius quidem fuerat quidvis pati ne Ecclesia Dei discinderetur. Nec minus gloriosum fuisse idcirco subire martyrium, ne Ecclesiam scinderes, quam ut ne idolis sacrificares. Imo illud meo quidem judicio illustrius fuisse. Ille enim pro sua omnia anima, illic pro omni Ecclesia martyrum quis sustinet. Si tamen vel nunc persuaseris fratribus, aut eos coegeris ut ad concordiam redant, magis tibi meritum erit quam culpa. Et haec quidem non imputabitur, illud vero prædicabitur. Quod si fratribus parere recusantibus id efficerem non potes, tuam ipse animam serva. Opto te paci studentem in Domino bene valere. » Hæc Dionysius ad Novatum scripsit.

CAPUT XLVI.

De aliis Dionysii epistolis.

Scipisit etiam ad fratres per Aegyptum constitutos epistolam de pœnitentia, in qua et suam do lapsis sententiam exponit, et criminum gradus distinguit. Exstat etiam peculiaris ejus liber *De pœnitentia* ad Cononem Hermopolitanam Ecclesiæ episcopum. Alia item objurgatoria epistola ad gre-

nyso tradit; alteram ad Novatum, alteram ad Novatianum. Nam post epistolam Dionysii ad Novatum quæ hic refertur ab Eusebio, subiungit: *Huc etiam etiam Novatiano scripsit.* Quæ verba in Graeco textu non habentur. Graeci enim Novatum et Novatianum inter se confundunt, similitudine nominum decepti. Quo in errore fuit etiam Eusebius noster.

(65) *Ηρόδης τοὺς κατ' Αἴγυπτον.* Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, dicit hanc Dionysii epistolam scriptam esse ad Armenios de pœnitentia et ordine delictorum. Sic enim Hieronymus verit verba illa τάξεις παραπτωμάτων.

(66) *Ἐπιστρεψική.* Horatioriam verit Musculus et Christopheronus, minus recte. Utitur eadem voce Eusebius in superioribus libris.

gem suum Alexandrie. Est et libellus *De martyrio ad Origenem* scriptus. Epistola quoque ad fratres Laodicensis Ecclesiae cui praeerat Thelymidres episcopus : et ad Armenios similiter de penitentia, quorum episcopus erat Meruzanes. Sribit præterea ad Cornelium Romanæ urbis episcopum, cujus litteras adversus Novatum scriptas acceperat. In qua quidem epistola significat se ab Heleno Tarsi Ciliciae episcopo, et a ceteris qui cum illo conveniebant, Firmiliano scilicet Cappadociae, **248** et Theoctisto Palæstinæ provinciae episcopis invitatum fuisse, ut ad synodum Antiochenam occurreret, in qua quidam Novati schisma confirmare tentabant. Sribit etiam sibi nuntiatum fuisse, quod Fabius quidem diem extreum obiisset, Demetrianus vero in ejus locum episcopus Antiochenæ Ecclesie esset constitutus. Sed et de Hierosolymorum episcopo mentionem facit his verbis : « Quod enim ad Alexandrum spectat, is in carcere conjectus, beato exitu defunctus est. » Sequitur deinde altera ejusdem Dionysii epistola ad fratres Romæ constitutos, per Hippolytum missa, de officio diaconi. Alteram item ad eosdem epistolam scribit de pace, et pariter de penitentia. Rursus aliam ad confessores ibidem constitutos, qui Novati sententiae etiam tum favebant. Duas quoque alias ad hos ipsos epistolas misit, postquam ad Ecclesiam rediissent. Alias quoque complures ad diversos scripsit epistolæ, ex quibus quicunque illius operum studiovi sunt amatores (sunt autem etiamnum plurimi) multiplicem percipere possunt utilitatem.

Explicit liber sextus Historiarum ecclesiasticarum.

**Τέλος τοῦ σ' λόγου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς
Ιστορίας.**

C

**ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΔΟΓΩΣ Ζ'.**

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER SEPTIMUS.

ΤΑ ΔΕ ΚΑΙ Η ΕΒΔΟΜΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

Σ. Περὶ τῆς Δεκάου καὶ Γάλλου κακοτροπίας.
Ε. Τίνες εἰ κατὰ τὸνδε 'Ρωμαιῶν ἐπίσκοπος.

(67) Μερουζάνης. In eodd. Maz., Med. et Fuč. Μερουζάνης dicitur, Armeniae minoris episcopus, ut opinor.

(18) Πρὸς τούτοις ἐπιστέλλεται. In eadem scilicet

epistola; non in altera, ut putavit Christophorus.

(69) *Auxorizij*. Sic habent nostri codices et Georgius Syncellus in *Chronica*. Bulus veritatis.

- λοντρῷ δεῖται καθηύπειρι πρῶτος ἀδογμάτωσεν.
 δ. Ὁ αὐτός τε περὶ τούτου Διονύσιος οὐρέτευξεν
 ἐπιστολὰς.
 ε. Περὶ τῆς μετὸς τὸν διωγμὸν εἰρήνης.
 ζ. Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλιον αἰρέσεως.
 η. Περὶ τῆς τῶν αἱρετικῶν παμμάρου αἰλίης,
 καὶ τῆς θεοπέμπτου δράσεως Διονύσιου, οὐ τε
 παρειληγεῖ εἰκαστικοῦ κυρόν.
 τ. Περὶ τῆς κατὰ Νοούστον ἐτεροδοξίας.
 υ. Περὶ τοῦ τῶν αἱρετικῶν ἀθέου βαπτισμάτος.
 ι. Περὶ Οὐαλεριου, καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διω-
 γμοῦ.
 ια. Περὶ τῶν τοῦτο Διονύσιῳ καὶ τοῖς κατ' Αἴγυ-
 πτον συμβάρτων.
 ιβ. Περὶ τῶν ἐραστῶν τῆς Παλαιστίνης μαρ-
 τυρησάρτων.
 ιγ. Περὶ τῆς κατὰ Γαλλιηνὸν εἰρήνης.
 ιδ. Οἱ κατ' ἔκτιτον συντηρημάτος ἐξίσωσι.
 ιε. Ὁ Οἰκας κατὰ Καϊφειανού Μαρίος ἐμαρτύρησεν.
249 ιζ. Ἡ κατὰ Αστέρυον Ιστορία.
 ιη. Περὶ τῶν κατὰ Παρεᾶδα σημείων τῆς τοῦ Σω-
 τῆρος ήμῶν μεγαλουργίας.
 ιη. Περὶ τοῦ ἀδρίατος οὐδὲν ή αιμοφροῦσα δρ-
 ἔστησεν.

- Α. Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου.
 Β. Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονύσιου ἐπιστολῶν,
 ἥρθα καὶ περὶ τοῦ Πάσχα καροτίζει.
 Ζ. Περὶ τῶν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάρτων.
 Η. Περὶ τῆς ἐπιστημόνας τόπου.
 Χ. Περὶ τῆς Γαλιληοῦ βασιλείας.
 ιδ. Περὶ Νέπτωνος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος.
 ιε. Περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως.
 ιη. Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονύσιου.
 ιη. Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐρ-
 γαστηροῦ.
 ιθ. Ὁ Πως ὁ Παῦλος ἀπελεγχεῖς ὑπὸ Μαζίω-
 ρος τίνος ἀπὸ σοφιστῶν προσβυτέρου, ἐξηγη-
 ρύσθη.
 ιχ. Περὶ τῆς κατὰ Παύλου ἐπιστολῆς τῶν ἐπι-
 σκόπων.
 ια. Περὶ τῆς τῶν Μαρικαλῶν ἐτεροδόξου διαστρο-
 φῆς δρπὶ τοῦ ἀρκαμένης.
 ιβ. Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεγμάτων
 ἐκκλησιαστικῶν ἀρθρῶν, τίνες ταῦτα μέχρι^{τούτων}
 τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν πολιορκίας διέμειναν.

IN SEPTIMO HISTORIAE ECCLESIASTICÆ LIBRO HÆC CONTINENTUR.

- I. De improbitate Decii et Galli.
 II. Quinam tunc fuerint Romanæ urbis episcopi.
 III. Quomodo Cyprianus cum aliquo sibi adjuncte
 episcopis eos qui ab heretico errore converteren-
 tur, primus rebaptizandos censuit.
 IV. Quot epistolas Dionysius ea de re conscripsit.
 V. De pace Ecclesiarum post persecutionem.
 VI. De hæresi Sabellii.
 VII. De execrando hæreticorum errore, et de visione
 Dionysio divinitus missa, ac de ecclesiastica regula
 eidem tradita.
 VIII. De hæresi Novati.
 IX. De impiis hæreticorum baptismis.
 X. De Valeriano et de persecutione ab eo excitata.
 XI. De his quae Dionysius et Christiani qui in Aegypto
 erant, pertulerunt.
 XII. De his qui apud Cæsaream Palæstinæ martyrio
 persuncti sunt.
 XIII. De pace a Gallieno reddita.
 XIV. Quinam iisdem temporibus floruerint episcopi.
 XV. Quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio
 persunctus est.
 XVI. Narratio de Astyrio.
 XVII. De miraculis Servatoris nostri apud Penen-

- B. *dem.*
 XVIII. De statua quam mulier sanguinis fluxu labo-
 rans erexit.
 XIX. De cathedra Jacobi episcopi.
 XX. De epistolis paschalibus Dionysii, in quibus et
 canonem paschalem tradit.
 XXI. De his quae Alexandriae contigerunt.
 XXII. De morbo qui tunc grossatus est.
 XXIII. De imperio Gallieni.
 XXIV. De Nepote et ejus schismate.
 XXV. De Joannis Apocalypsi.
 XXVI. De epistolis Dionysii.
250 XXVII. De Paulo Samosateno, deque hæresi
 ab eodem Antiochiae instituta.
 XXVIII. De episcopis qui tunc præ ceteris insignes
 fuerunt.
 XXIX. Qualiter Paulus convictus a Malchione presby-
 tero qui prius sophista fuerat, abdicatus est.
 XXX. De epistola synodi contra Paulum.
 XXXI. De Manichæorum errore qui tunc primum
 exortus est.
 XXXII. De viris ecclesiasticis qui nostra civitate flo-
 ruerunt, et quinam ex ipsis usque ad eversionem
 Ecclesiarum supersuerint.

ΙΠΠΟΙΜΙΟΝ.

Τὸν ἑδομὸν (70) τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας
 αὗθις ὁ μέγας ἡμῶν Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος Διονύ-
 σιος (70') θίλαις φωναῖς συνεκπονήσει, τὸν καθ' ἑαυτὸν
 πεπργμένων ἐκάστα ἐν μέρει δι' ὧν καταλέοιπεν
 ἐπιστολῶν ὑψηλούμενος. Τεμοὶ δὲ ὁ λόγος ἐντεῦθεν
 ποιήσεται τὴν ἀρχήν.

ministeriis, quasi illa epistola sic inscripta fuerit, in
 quod de ministeriis Ecclesie in ea tractaretur.
 Jacobus Goar, qui Georgium Syncellum in lucem
 edidit notisque illustravit, genus quoddam episto-
 larum ecclesiasticarum esse putavit, quod διαχ-
 oνεῖ diceretur, sicut fuere synodice, pacifice,
 dimissoria et similes. Verum ego Rufino potius
 assentior, qui epistolam Dionysi idemco διαχ-
 oνεῖ dictam esse inveni, quod de officio diaconi
 pertractaret.

(70) Τὸν ἑδομὸν. Codex Regius quem Rob. Ste-
 phanus ubique recutus est, habet τὸ ἑδομόν. Et sans
 ratio ita poscebat, ut qui in titulo hujus libri Βιβλίον

Septimum quoque Ecclesiastice Historiæ librum
 magnus ille Dionysius suis verbis nobiscum una
 contexel, cuncta quæ ætate sua contigerunt in
 epistolis quas reliquit singillatim exponens. Hinc
 porro narrationis nostræ ducemus exordium.

D Εδομὸν posuerat, hic quoque τὸ ἑδομόν scriberet.
 Sed codices nostri Maz., M.-l. et Fulk qui titulum
 hujus libri ita concepient, λόγος Σ, hic scriptum ha-
 bent, τὸν ἑδομόν, etc.

(70') Οἱ μέρας... Διονύσιος. Non solus Eusebius,
 sed omnes tunc antiqui Patres Dionysio Alexandrinō
 cognomē Magni tribuerunt. Ita Basilius in Epistola
 canonica ad Amphiliou: Καὶ θαύμασα, πῶς
 κανονικὸν δυτα τὸν μέραν Διονύσιον παρήλθεν. Maxi-
 mus quoque in scholiis ad Dionysium Areopagitanū
 ita illum cognominat, et Symeon Metaphrastes in
 Actis Passionis B. Petri Alexandrinorum episcopi,
 cuius locum supra citavi.

CAPUT I.

De improbitate Decii et Galli.

Decio simul cum liberis interfecto, cum secundum imperii annum needum explesset, Gallus in ejus locum succedit. Quo tempore Origenes septuagesimo ætatis anno ex hac vita migravit. Ceterum Dionysius in epistola ad Hermamionem de Gallo imperatore ita scribit : « Sed neque Gallus culpam Decii intellexit, nec prospexit quid tandem illum presumdeleisset. Quin potius ad eundem lapidem ante oculos suos positum impedit. Qui cum imperium ipsius prospero in statu esset, cunctaque ex animi sententia succederent, viros sanctos qui pro pace et incolumitate ipsius preces ad Deum allegabant, insectatus est. Cum illis ergo orationes pro ipso fieri solitas simul fugavit. » Hæc de Gallo Dionysius.

CAPUT II.

Quinam tunc fuerint Romanae urbis episcopi.

Interea Romæ cum Cornelius tribus circiter annis episcopatum tenuisset, Lucius in ejus locum substituitur. Qui **251** vix octo mensium spatio perfunctus eo munere, moriens episcopale officium Stephano dereliquit. Ad hunc Stephanum Dionysius primam earum quæ de baptismō conscriptæ sunt epistolam exaravit, cum per id tempus non mediocris controversia exorta esset, utrum eos qui ex qualibet hæresi convertuntur, baptismō purgari

(71) Οὐδὲ δλον δυοῖν ἔτοῖν. Eusebius in *Chronico* annum unum imperii ac menses tres Decio tribuit. Sed Aurelius Victor Decios perisse dicit exacto regni biennio. In Victoris autem epitome, imperasse dicitur Decius mensibus triginta. Imperare cœpit Æmiliano et Aquilino coss., anno Christi 249. Anno deinde 250 consul iterum fuit una cum Grato. Secuto deinde anno, qui consules habuit Decium Aug. in et Etruscum Cæsarem, imperium constanter retinuit, ut colligitur ex senatusconsulto quod referit Pollio in *Valeriano* in hæc verba : *Duobus Deciis coss., vi Kalend. Novemb. die, cum ob imperatoris litteras senatus in æde Castrorum haberetur, ireturque per sententias singulorum, cui deberet censura deferri, nam id Decii posuerant in senatus amplissimi potestate, etc.* Anno deinde sequenti, id est Gallo et Volusiano coss., occisus est. Certe aut hoc anno, aut finis superioris anni cæsos esse Decios oportet. Sed verius puto consulatu Galli et Volusiani. Cum enim cæsi sint Decii in prælio, bandquam verisimile est eos hiberno tempore bellum in Thracia gessisse. Porro Eusebius annum unum et menses tres tribuit Decio, eo quod annos septem assignat Philippo, cum tamen sex tantum annos Philippus imperaverit. Quo occiso, Decius se Augustum simul et consulem renuntiavit, anno Christi 249, ut jam dixi. Certe hoc anno Decium imperare cœpisse appetet ex nummis veteribus quos Goltzius et Oocco retulere, in quibus Decius trib. pot. III consul tertium ponitur.

(72) Ἀμα τοῖς παισι. Decius imperator duos habuit filios, quorum major dictus est Quintus Hermenius Etruscus Messius Decius, minor vero Caius Valens Hostilianus Messius quintus, anno primum Cæsares, postea Augusti a patre facti, ut ex nummis et inscriptionibus discimus.

(73) Ἐβδομηκόρτα. Baronius ad annum Christi 256 Origenis mortem confert in annum tertium Galli et Volusiani, cum tamen Eusebius in hoc loco

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς Δεκίου καὶ Γάλλου κακοπροτίας
(Nic. II. E. v, 34).

Δέκιον οὐδὲ δλον ἐπικρατήσαντα δυοῖν ἔτοῖν (71) χρόνον, αὐτίκα τε ἀμα τοῖς παισι (72) κατατραγέντα. Γάλλος διαδέχεται. Ήριγένης ἐν τούτῳ ἐνὸς δεοντα τῆς ζωῆς ἐβδομήκοντα (73) ἀποπλήσας ἐτῇ, εελευθ. Γράψων γέ τοι διονύσιος Ἐρμάμμων περὶ τοῦ Γάλλου ταῦτα φάσκει. « Ἄλλ’ οὐδὲ Γάλλος ἐγνώ τὸ Δεκίου κακὸν, οὐδὲ προεσκόπησε τὸ ποτ’ ἐκείνον ἐσφηλεν, ἀλλὰ πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸς τῶν δρθαλμῶν αὐτῷ γενόμενον ἐπταίσε λίθον. Οὓς εὐ φερομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας, καὶ κατὰ νοῦν (73') χωρούντων τῶν πραγμάτων, τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας (74) πρὸς τὸν θεὸν, ἤλασεν. Οὐκοῦν σὺν ἐκείνοις ἐδίωξε καὶ τὰς ὑπὲρ ἐκείνοις προσευχάς. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τινὲς οἱ κατὰ τούτοις Ρωμαῖοι ἐπίσκοποι
(Nic. II. E. vi, 7).

Κτὰ δὲ τὴν Ρωμαϊκῶν πόλιν Κορηγῆλου ἐτεσσαρὶ τὰ τρία τὴν ἐπισκοπὴν διανύσαντος, Λούκιος κατέστη διάδοχος, μηδοὶ δὲ οὐδὲ δλοις οὔτος ὀκτὼ τῇ λειτουργίᾳ διακονησάμενος, Στεφάνω τελευτῶν μεταδίδωσι τὸν κλῆρον. Τούτῳ δὴ Στεφάνῳ τὴν πρώτην διοικήσιν τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολὴν διατυπώνται, ζητήματος οὐδὲ σμικροῦ τηνικάδε ἀνακινθέντος, εἰ δέοι τοὺς ἐξ οἰασδ’ οὖν αἰρέσεως ἐπιστρέφοντας, διὰ λουτρῶν καθαίρειν παλαιοὺς γέ τοι (75) κα-

Origenis mortem assignet eodem anno quo Decius est occisus, et quo Gallus imperium occupavit. Eusebius in lib. vi, cap. 36, anno in Philippi imp. Origenem sexagenario majorem suisse scribit. Qui locus Baronii sententiam videtur stabilire. Nam a tertio Philippi imp. anno usque ad tertium Galli et Volusiani, anni sunt novem. Adde quod scribit Eusebius initio hujus libri, Origenem decimo anno imp. Severi, quo anno pater ipsius martyrio perfunctus est, annos natum suisse septendecim. Atqui si a decimo Severi anno ad primum Galli numeraveris, anni sunt unus et quinquaginta, quibus si septendecim annos adjungas, anni existunt octo et sexaginta. Proinde necesse est, ut secundo aut tertio Galli et Volusiani anno mortuus sit Origenes. Verum Eusebius hoc loco, ut dixi, perspicue asserit Origenem circa initia principatus Galli mortuum esse, id est, anno Christi 252, idque constitutore videtur Hieronymus in epist. 65, ad Pamphachium, ubi ait : *Centum et quinquaginta prope anni sunt ex quo Origenes mortuus est Tyri.* Et paulo post ait : *Cur posse quadringentos annos docere nos viteris quod ante nescivimus, etc.* Si ergo de quadringentis demas centum quadraginta octo, remaneat annus 252 a natali Christi. Quod si mortalem Origenis in annum primum Galli imp. conferamus, ut hic suadet Eusebius, cum eum mortuum esse dicat anno ætatis nono et sexagesimo, natus sit oportet Commodo imp. anno IV, noui autem IX, ut est in *Chronico Alexandrino*.

(73') Vulg. κατὰ δροῦν χωρούντων. Ita ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Et ferri potest haec lectio, ut sit metaphoræ ab iis que secundo anno deferuntur. In reliquis tamen exemplaribus Maz., Med., Fuk. et Savili legitur κατὰ νοῦν, quæ scriptura magis placet, tamque Rutilius etiam scutus est.

(74) Περὶ τῆς εἰρήνης... πρεσβεύοντας. Malum scribere ὑπὲρ τῆς εἰρήνης.

(75) Παλαιοὺς γέ τοι. Ab his verbis inchoandum

χριτηχότος ἔθους ἐπὶ τῶν τοιούτων μόνη χρῆσθαι τῇ A oporteret. Quippe antiqua consuetudo invaluerat, ut in ejusmodi heminibus sola manuum impositio cum precationibus adhiberetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

"Οκας Κυπριαρδὸς ἄμα τοῖς κατ' αὐτὸν ἐπισκόποις τοὺς ἐξ αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας λουτρῷ δεῖται καθαρεῖται πρώτος ἀδογμάτισσερ (Nic. II. E. vi, 7).

Πρώτος τῶν τότε Κυπριανὸς (76) τῆς κατὰ Καρχηδόνα παροικίας ποιμήν, οὐδὲ ἀλλως ἢ διὰ λουτρῷ πρότερον τῆς πλάνης ἀποκαθηραμένους, προστέσθατεῖν τὴν ἡγεῖτο. Ἀλλ' ὁ γε Στέφανος μὴ δεῖν (77) τι νεώτερον παρὰ τὴν χριτήσασαν ἀρχῆθεν παράδοσιν ἐπικαινοτομεῖν οἰόμενος, ἐπὶ τούτῳ διηγανάχτει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

"Οπόστας περὶ τούτου Διογύσιος συνέταξεν ἐπιστολάς (Nic. II. E. vi, 7).

Πλειστα δὴ οὖν αὐτῷ περὶ τούτου διὰ γραμμάτων δι Διογύσιος διμήκησας, τελευτῶν δηλοὶ ὡς ἔρα τοῦ διωγμοῦ λελαργήθοτος, αἱ πανταχόστε Ἐκκλησίαι τὴν κατὰ Νοούάτον ἀποστραφεῖσαι νεωτεροῖσιν (78), εἰρήνην πρὸς ἑαυτὰς ἀνειλήφεσαν. Γράφει δὲ ὅδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς μετὰ τὸν διωγμὸν εἰρήνης.

« Ἰσθι δὲ νῦν, ἀδελφὲ (79), ὅτι ἤγωνται πᾶσαι αἱ πρότερον διεσχιζόμεναι κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἐκκλησίαι, καὶ ἔτι εἰ προσωτέρω (80). Καὶ πάντες εἰσὶν διμόρφο-

est cap. 3, quod nec Musculus nec Christophorus nec animadvertisit. Nam quod sequitur πρώτος τῶν τότε Κυπριανὸς, uno spirito continuari debet, utpote alterum membrum periodi. Certe ante bac verba παλαιῶν γέ τοι, etc., omnes nostri codices distinctionem, hoc est, τελείαν στιγμὴν habent appositam. Quo indicatur novam perio. lūm ab his verbis inchoari. In iisdem tamē codicibus caput 3 incipit ab illis verbis, πρώτος τῶν τότε Κυπριανός, etc.

(76) **Πρώτος τῶν τότε Κυπριανός.** Non prius hujus sententiae auctor fuit Cyprianus, sed diu ante illum Agrippinus Carthaginensis Ecclesiae episcopus, collectis Africa et Numidiae episcopis, hereticos rebaptizandos esse decreverat, ut docet Cyprianus in epistola 71 et 73. Augustinus in lib. iii *Contra Donatistas*, et Vincentius Lirinensis. Quo magis excusandus fuit Cyprianus, qui synodali auctoritate firmatam antecessori sui sententiam defendere contatus est. Sed et in Cappadocia morem illum rebaptizandi hereticos, jam inde ab antiquissimis temporibus et ab ultima usque hominum memoria semper usurpatum fuisse, testatur Firmilianus, Cesareus Cappadocum episcopus, in epistola ad Cyprianum. Porro ex codicibus M.z., Med., Fuk. et S. v. restituimus πρώτος τῶν τότε, cum antea ex codice Regio legeretur πρώτος τότε.

(77) **Ἄλλ' ὁ γε Στέφανος μὴ δεῖν.** Epistola Stephani papae ad episcopos Africæ refertur a Cypriano in epistola 74 et 75, iisdem sere verbis quibus utilitur hic Eusebius: *Si quis a quacunque heresi renerrit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in penitentiam, cum ipsi heretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Firmilianus quoque in epistola ad Cyprianum, quedam illius epistola capta refert simul ac refutat.

(78) **Νεωτεροῖσιν.** Alludit ad nomen Novati seu Novatiani. Sic *hereseon novitates* dixit Vincentius Lirinensis in *Commonitorium*.

(79) **Ἴσθι δὲ ρῦρ, ἀδελφέ.** Ex hac epistola Dio-

A oporteret. Quippe antiqua consuetudo invaluerat, ut in ejusmodi heminibus sola manuum impositio cum preicationibus adhiberetur.

CAPUT III.

Quomodo Cyprianus, cum aliquot sibi adjunctis episcopis, eos qui ab heretico errore converterentur rebaptizandos primus censuit.

Primus omnium Cyprianus, qui tunc temporis Carthaginensem regebat Ecclesiam, non nisi per baptismum ab errore prius emundatos, admittendos esse censuit. Verum Stephanus nihil adversus traditionem quæ jam inde ab ultimis temporibus obtinuerat, innovandum ratus, gravissime id tulit.

CAPUT IV.

Quot epistolæ Dionysius ea de re conscripsit.

B

Ad hunc igitur, ut dixi, multa de hoc argume. to Dionysius per literas scripsit. In quibus id tandem illi indicat, omnes ubique Ecclesias mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam no- vitatem detestantes, inter se pacem iniisse. Sic au- tem scribit.

CAPUT V.

De pace Ecclesiæ post persecutionem.

Scias autem, frater, cunctas per Orientem et ulterius positas Ecclesias, quæ prius ante discisa, nunc tandem ad unitatem reversas esse: et omnes

nysii ad Stephanum papam Baroniū ad annum Christi 259 colligit, Orientales episcopos tandem errore deposito sententiam Stephani de hereticis, non rebaptizandis amplexos esse. Baroniū secutus est Filescus in notis ad *Vincentii Commonitorium*. Sed qui Dionysii epistolam attente legerit, longe aliter rem se habere intelliget. Nam epistola illa Dionysii duo capita continebat: primum an rebap- tizandi essent heretici, secundum de concordia Ecclesiæ Orientis, quæ Novatiani heresim damnaverant, et lapsos recipiendos esse statuerant. Huic igitur sententia Demetrianum episcopum Antiochiae, quæ caput erat Orientis, et reliquos subscriptissim annuntiat Dionysius: quod quidem Stephano gratissimum fore sciebat, cum Fabius decessor Demetriani in Novatiani sententiam prior fuisse, et congregato ex Cilicia, Cappadocia, Palestina et Ägypto episcoporum concilio, eam stabilire conatus fuisse, ut scribit Dionysius apud Eusebium in fine lib. vi.

(80) **Καὶ ἔτι προσωτέρω.** Hæc verba non habentur in codd. Fuk. et Saviliāno. Sed nec Christophorus in libris suis ea reperit, ut ex versione ejus apparet: leguntur tamen apud Syncellum ac Nicephorum, et in nostris, Regio, Maz. ac Medicæo. Et Langus quidem ac Musulus ita verterunt: *Scito nunc, frater, Orientales alique etiam ulteriores Ecclesiæ, etc. Recte, meo quidem judicio. Sic Eusebius, in lib. iii *De vita Constantini*, cap. 7, Ἄχοι τε καὶ Ἡπειρότατ, τούτων δὲ οἱ ἔτι προσωτέρω. Ita enim scribitur locus ille in codice Reg. et in schedis, et apud Socratem. Per ulteriores Ecclesiæ, intelligo Ecclesiæ Osdroenæ et Mesopotamiae. Oriens enim proprio dicebatur Syria, cuius caput erat Antiochia. Regebatque hanc provinciam tunc temporis præses Orientis, ut docet Vopiscus in Aureliano, agens de ejus adoptione. Possunt tamen hæc verba etiam ali- ter intelligi, ut verba sint Eusebii, ex epistola Dionysii carptim quedam capita referentis. Certe in codd. Maz. ac Med hæc verba duobus punctis in-*

Ecclesiarum ubique antistites unum ideinque sentire, et ob redditam insperato pacem incredibili gaudio exultare: Demetrianum scilicet episcopum Antiochiae, Theoctistum Cæsareæ, Elia post mortem Alexandri Mazabanem, Marinum Tyri, Laodiceæ vero post Thelymidris obitum Heliodorum: Helenum Tarsi cunctasque Ciliciae Ecclesias: Firmilianum denique cum universa Cappadocia. Solos enim illustiores episcopos nominavi, ne forte epistola nostra prolixior, 252 et oratio molestior redderetur. Syriarum quidem proviucie omnes cum Arabia, quibus identidem necessaria suppeditatis, et quibus litteras nunc scripsisti: Mesopotamia quoque, Pontus ac Bithynia; ac ut uno verbo absolvam, omnes ubique terrarum ketitia gestiunt, Deoque gratias agunt ob hanc concordiam fraternaliue charitatem. » Et haec quidem Dionysius scribit. Cæterum cum Stephanus Ecclesiæ biennio administrasset, Xystus in ejus locum successit. Ad hunc Dionysius secundam *De baptismo* scripsit epistolam, in qua Stephanus simul ac

veces oī πανταχοῦ προεστῶτες, χαίροντες καὶ ὑπερβολὴν ἐπὶ τῇ παρὰ προσδοκίᾳ εἰρήνη γενομένη· Διητριανὸς ἐν Ἀντιοχίᾳ, Θεόκτιστος ἐν Καισαρείᾳ, Μαζανῆς ἐν Αἰλίᾳ (81), κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου Μαρίνος ἐν Τύρῳ, (82)· Ἡλιόδωρος ἐν Λαοδικείᾳ ἀναπαυσαμένου Θηλυμίδρου, «Ελενος ἐν Ταρσῷ καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Κιλικίας Ἑκκλησίαι, Φιρμίλιανδς, καὶ πᾶσα Καππαδοκία. Τοὺς γὰρ περιφανεστέρους μάνους τῶν ἐπισκόπων ὡνόμασα, ἵνα μήτε μῆκος εἴη ἐπιστολὴ, μήτε βάρος προσάρκω τῷ λόγῳ. Αἱ μέντοι Συρίαι ὅλαις καὶ ἡ Ἀραδία οἵς ἐπαρκεῖτε ἐκάστοτε (83), καὶ οἵς νῦν ἐπεστελλατε, ἢ τε Μεσοποταμίᾳ, Πόντος τε καὶ Βιθυνίᾳ, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἀγαλλιώνται πάντες πανταχοῦ τῇ δόμονοις καὶ φιλαδελφίᾳ, δοξάζοντες τὸν Θεόν. » Ταῦτα μὲν διοινύσιος Στέφανον δὲ ἐπὶ δυσὶ ἀποπλήσαντα τὴν λειτουργίαν ἔτεις Ξύστος διαδέχεται. Τούτῳ δευτέρᾳ διοινύσιος Περὶ βαπτίσματος χαράξας ἐπιστολὴν (84), δικού τὴν Στέφανου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων γνώμην τε καὶ χρίσιν δηλοῖ, περὶ τοῦ Στέφανου λέγων ταῦτα· «Ἐπεστάλκει (85) μὲν οὖν πρότερον καὶ περὶ Ἐλένου καὶ

clusa sunt. Et in exemplari quidem Medicæo apponita est media distinctio sive mors, in Mazabano vero distinctio. Verto igitur, et paulo post. Atque hæc posterior interpretatio, verior nunc mihi videatur ac certior.

(81) *Ἐν Αἴλιᾳ.* Elia vocabatur ætate Dionysii, quæ postea dicta est Hierosolyma. Constantini quidem temporibus adhuc Elia vocabatur. Sic in tabula Peutingerorum et in *Itinerario Antonini*, quod post imperium Constantini scriptum est, memoratur. Sed et in concilio Nicæeno, canone 7, Elia dicitur. Itaque verissimum puto, quod superius observavi, uomen Hierosolymorum huic urbi inditum fuisse per ambitionem episcoporum illius loci, qui Jacobi Justi successores haberi volebant. Hinc est quod Rullius ex more sacerdoti sui, pro Elia nomine hic substituit *Hierosolyma*: et Eusebius Narcissum, Alexandrum et ceteros, semper Hierosolymorum episcopos appellat. Interdum tamen, licet rarius, Eliam nominat, verbi gratia in libro *De martyribus Palestinae*, capite 11.

(82) Vulg. *Μαζανῆς ἐν Αἴλιᾳ, Μαρίνος ἐν Τύρῳ, κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου.* Verba xotimēntos Ἀλεξάνδρου post voces illas ἐν Αἴλιᾳ colloccari debent. Nam Mazabane Alexander Elia episcopo successerat, ut docet Dionysius in epist. ad Cornelium. Vidiit hoc etiam Rullius, ut ex interpretatione ejus appareret.

(83) Οἰς ἐπαρκεῖτε ἐκδότοτε. Hunc locum non intellexerunt Langus, Musculus et Christophorus. Solebat olim Ecclesia Romana aliarum Ecclesiarum inopiam liberalitatem sua sublevare, et captivis fratribus vel in metallum datis pecunias ac vestem conferre, ut testatur Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Soterium papam, cuius verba supra retulit Eusebius in libro iv. Idque laudabile institutum Ecclesiæ Romanae, sua adhuc ætate perseverasse, ibidem scribit Eusebius. In eam rem siebant collectæ in Ecclesia Romana, de quibus Leo papa loquitur in sermonibus. «Ἐπαρκεῖ propriæ est sumptus ac viaticum subministrare, vel stipendium conferre. Ita Clemens Alexandrinus in primo *Stromateo*, haud prout ab initio: «Ἀπορέτος γάρ ἐπαρκεῖ οὐ δίκαιον· ἀργαλοῦ δὲ ἐφοδιάζεται, οὐ καλόν. Idem in lib. iv *Stromatei*, de stipendio seu elemosyna hoc verbum usurpat, cum ait: «Ἐνιστε γάρ διοικεθα δι' ἀργυρίου δότεως, η διδ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιήσαι· ὡς δομένω ἐπαρκεῖσαι, η νοσούντες ὑπουργῆσαι, η ἐν περιστάσεις γενομένω πα-

ρχοτῆναι· καὶ οὐχ οἷον τέ ἔσμεν, ήτοι διὰ πεντα, η νόσον, η γῆρας. Id est: *Interdum enim optamus quidem misericordiae opera praestare, tam pecunia quam corporis ministerio: exempli gratia petenti stipem dare, aut agrotanti ministrare, aut adiuvare periclitantem.* Sed optata perficere non possumus, seu ob egestatem, sive ob morbum, sive ob senectutem. Eodem sensu Chrysostomus homil. 67 *In Maththeum* hauc vocem usurpat: «Ἐνδε τῶν ἐσχάτων καὶ εἰ σφέρη πλουτούντων πρόσοδον η ἐκκλησία ἔχουσα, ἐννόησον δισαὶς ἐπαρκεῖ καθ' ἕκαστην ἡμέραν χήρας, δισαὶς παρθένοις.

(84) *Χαράξας ἐπιστολὴ.* In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum est, ἐχαράξας ἐπιστολὴν.

(85) *Ἐκεστάλκει.* Praeter epistolam ad episcopos Africæ, de qua superius dixi, aliam insuper epistolam scripserat Stephanus papa ad Orientales, de qua præter Dionysium loquitur Firmilianus in epistola ad Cyprianum sub fine: *Pacem cum singulis rario discordie genere rumpente, modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus), modo vobiscum qui in meridie estis.* Sed Firmilianus cratorum more rem amplificat. Neque enim Stephanus aut cum Afris, aut cum Orientalibus pacem rupit, sed tantum minutus est se pacem cum iisdem rupturum, si in pristina sententia permanerent, ut hic diserte testatur Dionysius Alexandrinus. Eodem plane modo, quo Victor papa interminatus fuerat Asiaticis, se illos a communione Ecclesiæ abscessurum. Certe Stephanum ultra minus non processisse ex eo appareat, quod Dionysius post ejus obitum ad Xystum PP. iterum scripsit, ut ejus sententiam super ea re flagitaret. Nam Dionysius in Afrorum et Orientalium sententiam magis propendebat, teste Hieronymo in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*. Illud quoque observandum est, quod in supra dicto loco scribit Firmilianus, Stephanum pacem cum Afris et Orientalibus vario discordie genere rupisse. Nam et inde colligi potest non fuisse prolatum a Stephano adversus illos excommunicationis sententiam. Certe si Stephanus excommunicationis sententiam in eos protulisset, conutique vario genere pacem cum utrisque rupisset, sed uno eodemque modo, excommunicationis videbile sententia, tam Afris quam Orientales percussisset. Nunc porro videamus quo modo cum Afris pacem ruperit Stephanus. Declarat hoc Firmilianus

περὶ Φιλιππιανοῦ, καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας καὶ Καππαδοκίας, καὶ Γαλατίας (86), καὶ πάντων τῶν ἔξι διαιρούντων ἑθνῶν, ὡς οὐδὲ ἔκεινος κοινωνήσων (87) διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἱρετικοὺς φησιν ἀναβαπτίζουσι· καὶ σχόπει τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος. “Οὐτως γάρ δόγματα περὶ τούτου γέγονεν ἐν ταῖς μεγίσταις τῶν ἐπισκόπων συνέδοις (88), ὡς πυνθάνομαι, ὥστε τοὺς προσιόντας ἡπέδη αἱρέσεων, προκατηχθέντας, εἴτα ἀπολογεῖσθαι καὶ ἀνακαθαίρεσθαι τὸν τῆς παλαιᾶς καὶ ἀκαθάρτου ζύμης ρύπον. Καὶ περὶ τούτων αὐτοῦ πάντων δεδμενος, ἐπέστειλα. » Καὶ μεθ' ἔτερά φησι· « Καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράφουσι, πρότερον μὲν ὅλῃσα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπέστειλα. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ δηλούμενου ζητήματος.

dem breviter, nunc vero pluribus verbis scripsi. Verum de supradicta quæstione hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τῆς κατὰ Σαβέλλιον αἱρέσεως
(Nic. II. E. vi, 7).

Στυγάνων δὲ ἐν ταύτῃ (89) καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν ὡς κατ' αὐτὸν ἐπιπολαζόντων, ταῦτά φησι· « Περὶ γάρ τοῦ νῦν κινηθέντος ἐν τῇ his verbis: *Modo robiscum, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit; ut eos nec ad sermonem saltem colloqui communis admitteret: adhuc insuper praeciperet fraternalitatem universam, ne quis eos in dominum suam recipere; ut renientibus non solum pacem et communio, sed et tecum et hospitium negaretur.* Ille Firmilianus verba rem quidem ipsam magnopere exagerat. Sed nego in illis verbis utrum excommunicationis a Stephano propositæ indicium reperiri. Graviter quidem commotus est Stephanus, et indigne tulit quod Africana synodus adversus receptionem totius Ecclesiæ consuetudinem hæreticos rebaptizandos esse statuisset, remque tanti ponderis ac momenti, non consulto prius Romane urbis episcopo decernere ausa esset. Itaque episcopos quos Cyprianus et reliqui collegæ ad ipsum miserant una cum decretis illius synodi, primo quidem admittere noluit, ut docet Firmilianus. Postea vero eos admisit, et ad litteras Cypriani rescripsit, sicut colligitur ex epistola Cypriani ad Pompeium. Quæ quidem Stephani litteræ, licet paulo acerbiores et iniquiores visæ tunc fuerint Cypriano, nihilominus tamon pacem inter se ambo retinuerunt. Cyprianus certe etiam post illas Stephanii litteras, cum fratrem nominat in epistola ad Pompeium sub initium. Denique Aliri post illas Stephanii PP. litteras, hæreticos nihilominus rebaptizarunt usque ad Constantini Magni tempora, ut patet ex concilio Arelateensi.

(86) Καὶ Γαλατίας. Καὶ δηλονότι Γαλατίας, cod. Reg. et Georgius Syncellus. Verum in reliquis exemplaribus Maz., Med., Fuk. et Savil. deest vox δηλονότι.

(87) Οὐς οὐδὲ ἔκειτος κοινωνίων. Firmilianus in epistola ad Cyprianum de Stephano loquens: *Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisse. Et paulo ante dixerat: Excedisti enim teipsum, noli te fallere: siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiastica unitatis apostolatum fecerit.* Cyprianus quoque in epistola ad Pompeium testatur Stephanum papam ea voce in suis litteris usum fuisse: *Dulciorum Deo, qui hæreticorum amicus, et inimicus Christianorum, sacerdotes Dei, veritatem Christi, et*

A reliquo rurū episcoporum sententiam ac iudicium exposui, de Stephano ita scribens (antea quidem litteras scripserat de Heleno et de Firmiliano, de omnibus denique sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis, sese ob eam causam ab illorum communione discessurum, quod hæreticos rebaptizarent): « Ac vide, quæso, gravitatem negotii. Revera enim in maximis, ut audio, episcoporum conciliis decreta est, ut qui ab hæreticis ad catholicam Ecclesiæ accedunt, primi catechumeni fierent, ac deinde veteris et impuri fermenti sordibus per baptismum purgarentur. De his omnibus ego ad illum epistolam misi, rogans atque obtestans. » Et aliquanto post: « Sed et charissimis, inquit, fratribus et compresbyteris nostris Dionysio ac Philémoni, qui prius idem cum Stephano senserant deque iisdem rebus ad me scripserant, antea qui-

CAPUT VI. De hæresi Sabellii.

In eadem epistola de Sabellianis hæreticis, utpote qui tunc temporis increbrescebant, Xystum certiore facit his verbis: « Nam de dogmate illo Ecclesiæ unitatem inuenies abstinendas putat?

(88) Εὐ ταῖς μερίσταις τῶν ἐπισκόπων συρροει. In synodo scilicet Iconiensi, de qua Firmilianus in epistola ad Cyprianum, et in concilio Aliri, partim sub Agrippino, partim sub Cypriano. Item in concilio Syniadensi, ut dicitur infra in capite 7 hujus libri. Et in synodo quidem Carthaginensi sub Cypriano, quæ hodie inter Cypriani opera exstal, octoginta et amplius episcopi sententiam dixerunt, inter quos quidam fuerunt confessores et martyres. In Iconiensi autem concilio quinquaginta episcopi convenierunt, ut testatur Augustinus in lib. iii *Contra Cresconium*, cap. 3, his verbis: *Proinde si omnino jam credendum sit, quinquaginta episcopis Orientalium id esse visum;* quod septuaginta Afris vel aliquanto etiam pluribus, contra tot millia episcoporum quibus hic error in toto orbe displicuit, cur non potius etiam pancer ipsos Orientales suum iudicium correxisse dicamus. Carterum Orientales ac præsertim Cappadoces, morem suum in rebaptizandis hæreticis constantissime retinuerunt, ut patet ex Basili ad Amphilioum canoniciis epistolis prima et secunda. Mansitque mos iste apud illos usque ad priuam synodum Constantinopolitanam.

(89) Σηματωρ δὲ ταῦτων. Nostri codices Maz. et Med. cum Fuk. et Savil. hunc locum ita exhibent: Σημανῶν δὲ ἐν ταύτῳ καὶ περὶ τῶν κατὰ Σαβέλλιον αἱρετικῶν, recte quidem, quod ad posteriorem partem attinet. Verum illud ἐν ταύτῳ prorsus rejiciendum est, et scriptura codicis Regii remenda ἐπ' αὐτῷ, suppte χεφαλάω, qua voce paulo ante usus est Eusebius: « Άλλὰ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ζητουμένου τούτου καὶ δηλούμενου χεφαλαῖ. » Ic enim præfert codex Regius et editio Stephani, pro quo in reliquis codicibus legitur, περὶ τοῦ δηλούμενου ζητήματος. Igitur ἐπ' αὐτῷ Latine sonat post illud *capiillum*. Nam epistola Dionysii ad Xystum duo capita continebat: primum de rebaptizandis hæreticis, alterum de dogmate Sabellii. Quod si scribas ἐν ταύτῳ, supplendum erit λόγῳ, cum iamē Eusebius non λόγον, sed ἐπιστολὴν dixerit supra.

quod nuper apud Ptolemaidem urbem Pentapolcos A comonotum est, pleno impietatis ac blasphemie aduersus omnipotentem Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi: pleno etiam incredulitatis erga unigenitum ejus Filium, Primogenitum omnis creature, Verbum quod inter homines versatum est, pleno denique stuporis aduersus Spiritum sanctum: cum ab utraque parte et litteræ ad me allate essent, et 253 fratres mecum disserturi venissent, epistolas quasdam, quantum Deo juvante potui, tractatoris more fusi scripti. Quarum exemplaria ad te misi. »

CAPUT VII.

De exsecrando hæretorum errore, et de visione Dionysio divinitus missa, ac de ecclesiastica regula eidem tradita.

In tertia autem epistola ad Philemonem, Ecclesiæ Rouanæ presbyterum *De baptismo* scripta, idem Dionysius hæc resert: « Ego vero, inquit, in libris et traditionibus hæretorum cognoscendis operam posui; exsecrandis quidem illorum sententias animum meum tantisper coinquinans; hanc tamen ex iis utilitatem percipiens, ut illos tacitus apud me refutarem, multoque magis quam antea detestarer. Et cum frater quidam ex presbyterorum ordine, prohiberet me, veritus ne forte nequitiae illorum cæno commiscerer: quippe animum meum contaminatum iri aiebat, et quidem verissime, ut ipsem sentiebam, visione cœlitus missa confirmatus sum. Et vox ad aures meas perlata diserte mihi præcepit hoc modo: Lege omnia quæcunque in manus venerint. Idoneus namque es qui singula disquiras et examines: hacque primum occasione ad Christi fidem impulsus es. Amplexus sum visionem illam, utpote quæ apostolicæ vocis consentiret robustissimos quosque ita compellant: « Estote periti nummularii. » Pauca deinde de universis hæresibus interlocutus, hæc subdit: « Hanc ego regulam et formam a beatissimo papa nostro Heraclia accepi. Eos enim qui ab hæreticis venie-

(90) *Pro ḡrafimâtorw.* In codice Regio et apud Nicephorum uno verbo legitur προγράμματων. Apud Georgium autem Syncellum scribitur τῶν γραμμάτων, quod magis probo, eamque lectionem in interpretatione mea sum secutus.

(91) *Ἐπέστειλά τινα.* Intelligere videtur epistolam ad Ammonem Berenicensem episcopum, et aliam ad Telesphorum, aliam item ad Euphranorem contra Sabellium scriptas, de quibus loquitur Eusebius in capite 26 hujus libri. Athanasius in *Defensione* quam scripsit pro Dionysio Alexandrinorum episcopo, unam tantum commemorat Dionysii epistolam ad Ammonium et Euphranorem conscripam. In qua cum quedam de Christo minus recte dixisse videretur Dionysius, accusatus est a quibusdam episcopis Ægypti coram Dionysio Romanis urbis episcopo.

(92) *Kai δεδιττομένον συμφύρεσθαι.* Cum iamdudum conjectissem legendum esse symphyrēsthai, pro symphrēsthai, tandem conjecturam meam confirmavit editio Georgii Syncelli, apud quem ita diserte scriptum habetur.

(93) *Ἀποστολικὴ φωνὴ... τῇ ἀστρούσῃ, Γίνεσθε δέκιμοι τραπεζῖται.* Hæc verba non leguntur in

Πτολεμαῖδες τῆς Πενταπόλεως δόγματος, ὅντος ἀπόδους καὶ βλασphemialin πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπιστλαν τε πολλὴν ἔχοντος περὶ τοῦ μυνιγενοῦς Παιδὸς αὐτοῦ, τοῦ Πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, τοῦ ἐνανθρωπησαντος Λόγου, ἀναισθησίαν δὲ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἐλθόντων ἐκατέρωθεν πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς γραμμάτων (90) καὶ τῶν διαλεξομένων ἀδελφῶν, ἐπέστειλά τινα (91) ὡς ἐδυνήθην, παρασχόντος τοῦ Θεοῦ, διδασκαλικώτερον ἔργονύμενος· ὃν τὰ ἀντίγραφα ἔπειμψά σοι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς κατὰ τῶν αἱρετικῶν παμμάρου π. λάρης, καὶ τῆς θεοτέμπτου δράσεως Διονυσίου, οὗ τα παρεληγέντες ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος (Nic. H. E. vi, 8).

Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ τῶν Περὶ βαπτισμάτος, ἣν Φιλήμονι τῷ κατὰ Ρώμην πρεσβυτέρῳ ὁ αὐτὸς γράπει Διονύσιος, ταῦτα παραγγέλεται· « Ἔγὼ δὲ καὶ τοις συντάγμασι καὶ ταῖς παραδόσεις τῶν αἱρετικῶν ἐνέτυχον, χραῖνων μὲν μου πρὸς διάγον τὴν ψυχὴν ταῖς παμμάροις αὐτῶν ἐνθυμήσεσι, δηγτσιν δ' οὖν ἀπ' αὐτῶν ταῦτην λαμδάνων, τὸ ἑξέλγησιν αὐτοὺς παρέμαντψ, καὶ πολὺ πλέον βδελύτεοθαι. Καὶ δῆ τινος ἀδελφοῦ τῶν πρεσβυτέρων με ἀπέιργοντος, καὶ δεδιττομένου συμφέρεσθαι: (92) τῷ τῆς ποντισίας αὐτῶν βορδῷρῳ· λυμανεῖσθαι: γάρ τὴν ψυχὴν τὴν ἐμαυτοῦ, καὶ ἀληθῆ γε λέγοντος, ὡς ἡσθμῆν· δραμα σθεόμπτον προσελθόν, ἐπέρχωσε με. Καὶ λόγος πρὸς μὲ γενόμενος, προσέταξε διαρρήσην λέγων· Πᾶσιν ἐντύχαντας οἵς ἀν εἰς χειρας λάδοις· διευθύνειν γάρ ἔκαστα καὶ δοκιμάζειν ἵκανδε εἰ, καὶ σοι γέγοντα τοῦτο ἔκαρχῆς καὶ τῆς πίστεως αἴτιον. Ἀπεδεξάμην τὸ δραμα, ὡς ἀποστολικῇ φωνῇ συντρέχον τῇ λεγούσῃ πρὸς τοὺς δυνατωτέρους, « Γίνεσθε δόκιμοι τραπεζῖται» (93). » Εἴτα τινα περὶ πασῶν εἰπών τῶν αἱρέσων, ἐπιφέρει λέγων· « Τοῦτον ἔγὼ τὸν κανόνα καὶ τὸν τύπον περὶ τοῦ μακαρίου πάπα ἡμῶν Ἡρακλᾶ παρέλαβον. Τούς γάρ προσιնτας ἀπὸ τῶν αἱρέσων, καίτοι τῆς Ἐκκλησίας ἀποστάντας (94),

Apostolo. In prima quidem Epistola ad Thessalonicenses, cap. 5, hæc leguntur: *Omnia probate, quod bonum est tenete.* Quæ profecto eandem vim habent ac priora illa: *Estote boni trapezitæ.* Sed D. Origenes, tom. x in *Evangelium Joannis*, et post illum Hieronymus in epistola ad Minervium et Alexandrum, diserte affirmant hoc mandatum: *Estote boni trapezitæ, a Christo traditum esse, eique consentire doctrinam Pauli in Epistola ad Thessalonicenses. Quare assentior docuissemo viro Iacobō Ussorio, qui hoc Christi verbum ex Evangelio secundum Hebreos desumptum esse censuit in Prolegomenis ad Ignatii epistolas, cap. 8. Citantur hæc verba etiam a Cyrillo Hierosolymitano in *Catechesi sexta*, sub fine: *Γίνου δόκιμος τραπεζῖτης, τὸ καλὸν κατέχων, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπεγόμενος.* Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. vox τραπεζῖται acutum gerit accentum in penultima. Sic paulo ante in capite quinto hujus libri, vocem βύτου acuto accentu notatam exhibet codex Maz. et Fuk.*

(94) *Kaltoi τῆς Ἐκκλησίας ἀποστάταις.* Duo erant genera eorum qui ab hæreticis ad catholicam Ecclesiam veniebant. Alii erant apostata, qui cum

μελλον δὲ οὐδὲ ἀποστάντας, ἃλλα συνάγεσθαι μὲν ἀδοκοῦντας, καταμηνύθεντας δὲ ὡς προσφοιτῶντάς τινες τῶν ἐπεροδίδασκαλούντων, ἀπελάσας τῆς Ἐκκλησίας, δεομένους οὐ προσήκατο ἔως δημοσίᾳ πάντας σας ἀκηκόας παρὰ τοῖς ἀντιδιατίθεμένοις, ἐξέφρασαν· καὶ τότε συνήγαγεν αὐτοὺς, οὐ δηθεὶς ἐπ' αὐτῶν ἐτέρου βαπτίσματος. Τοῦ γὰρ ἀγίου Πνεύματος (95) πρότερον παρ' αὐτοῦ τετυχήσαν. » Πάλιν δὲ ἐπιπολὺ γυμνάσας τὸ πρόδολημα, ταῦτα ἐπιλέγει· « Μεμάθηκα καὶ τοῦτο, ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ τὴν ἐπισκόπους, ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις καὶ ταῖς συνδοῖς τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συννάδοις (96) καὶ παρὰ πολ-

βαντ, tametsi defecissent, seu potius non defecissent illi quidem, sed in speciem cum fratribus communicantes, clam perversæ doctrinæ magistros adire delati essent, ab Ecclesia ejectos, post multas tandem preces non prius admisit, quam quæcunque ab adversariis audierant palam exposuerint. Ac tum demum ad communionem eos admittebat, nequaquam existimans iterato baptismatum eis opus esse. Quippe jam antea Spiritum sanctum ab ipso acceperant. » Rursus hac quæstione abunde ventilata, concludit in hunc modum: « Illud, inquit, præterea didici, non ab Afris solis hunc morem nunc primum inventum fuisse, sed et multo antea, superiorum episcoporum 254 tem-

In Ecclesia catholica prius tincti fuisse, ad haereticorum partes postea transfigerant; alii simpliciter haeretici, qui scilicet nunquam in Ecclesia catholica fuerant. Utrosque aperte distinguit Cyprianus in epistola ad Quintum de baptizandis haereticis. Ac vetus quidem Ecclesia consuetudo hæc erat, ut tam apostatae quam simpliciter haeretici ad Ecclesiam redentes, per manus impositionem suscipiarentur. Cyprianus in dicta epistola: *Quod et nos quoque hodie observamus, ut quos constat hic baptizatos esse et a nobis ad haereticos transisse; si postmodum peccato suo cognito et errore digesto, ad veritatem et matricem redeant, salis sit in pœnitentiam manum imponere.* Vetus auctor *De non rebaptizandis haereticis*, pag. 436: *Licet negator ille antea vel haereticus fuerit, vel audiens qui nondum baptizatus sit, vel de haeresi ad veritatem fidei conversus, vel ab Ecclesia digressus ac postea reversus sit, et tunc cum rediret, priusquam ei manus ab episcopo imponeretur, apprehensus confiteri Christum necesse habuerit.* Quid igitur, dicit aliquis, nullumne erat discrimen inter apostatas ac simplices haereticos? In eo vero apostatae, utpote gravissimi criminis rei, non nisi post diuturnam pœnitentiam ab Ecclesia suscipiebantur; cum haereticis qui nunquam antea in Ecclesia fuisse, benignius agebatur, ut docet Augustinus in epistola 48, ad Vincentium, sub linea: *Ecclesia Christi, inquit, alter tractat eos qui eam deserunt, si hoc ipsum pœnitendo corrigunt; aliter illos qui in ea nondum fuerunt, et tunc prius ejus pacem accipiunt: illos amplius humiliando, istos lenius suscipiendo.* Ex his apparet qui sit sensus horum Dionysii verborum. Ait enim Dionysius, Heracliam decessorem suum cum apostatis qui haeresi relicta ad Ecclesiam revertabantur ita de gessisse, ut eos ad communionem admitteret, dummodo omnia haereticorum arcana et impia dogmata coram universa fidelium multititudine evulgassent: nec altero baptismo illos ab eo tinctos fuisse, quippe qui antea in Ecclesia catholica baptizatum suscepissent. Et hanc formulam in apostatis recipiendis se ab Heraclia accepisse testatur Dionysius. Quanquam illi revera apostatae non erant, sed potius falsi fratres, qui palam quidem cum Catholicis in Ecclesiam conveniebant, clam vero haereticorum costibus miscebantur. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorus et reliqui interpres, cum non assequerentur, densissimis tenebris involverunt. Quæret hic aliquis utrum Heraclias, cum apostatas illos reciperet, manum eis imposuerit. Id quidem nou dicit Dionysius, sed ex ejus verbis satis colligitur, illos per manus impositionem receptos fuisse. Ait enim Dionysius, præcepisse illis Heracliam, antequam eos reciperet, ut cuncta haereticorum dogmata palam in Ecclesia publicarent; id est, ut exomologesim fassent. Porro exomologesim sequebatur manus impositio, ac deinde communione. Sed et illud notandum est,

B aliam fuisse manus impositionem qua apostatae, aliam qua simplices haeretici suscipiebantur. Prior enim manus impositio siebat ad pœnitentiam, ut docet Cyprianus in epistola ad Quintum, et in epistola ad Pompeium. Illa vero manus impositio qua recipiebantur simplices haeretici, siebat ad tradendum Spiritum sanctum, ut docet Cyprianus in epist. ad Stephanum.

(95) Τοῦ γὰρ δρόν Πνεύματος. Ita quidem edit. Rob. Stephanus, Medicæ codicis scripturam secutus. Verum in reliquis exemplaribus, Regio scilicet, Mazarino ac Fuketiano, postrema vox illa Πνεύματος non habetur, et recte, meo quidem iudicio. Reddit enim rationem Dionysius, cur in recipiendis illis apostatis Heraclias iterato baptismo minime opus habuerit. Τοῦ γὰρ ἀγίου πρότερον παρ' αὐτοῦ τετυχήσαν. Supple βαπτίσματος. Id est, sanctum enim baptismum iam ab illo fuerant consecuti. Sanctum baptismum appellat Dionysius baptismum Catholicorum, ad differentiam baptismatis haereticorum, quod profanum passim vocat Cyprianus in epistolis, et Firmianus, et quicunque alii tunc temporis sententiam illam de haereticis rebaptizandis tuebantur. Quibus favissem Dionysium Alexandrinum, tum ex ejus epistolis hic ab Eusebio prolati constat, tum B. Hieronymi testimonio. Sic explicare soleo locum ejusdem Dionysii ex epistola 4, de baptismo, ad Dionysium Ecclesiæ Rom. presbyterum, ubi de Novatiano hæc dicit, τὸ λοιπὸν ἀθετοῦντι τὸ ἄγιον. Si quis tamen τὸ ἄγιον in his locis perpetuum esse baptismi epithetum contendit, equidem non refragabor. Prior tamen expositione magis arridet. Quod si veterem lectionem hoc loco retinuerimus, τοῦ γὰρ ἀγίου Πνεύματος, tunc argumentatio Dionysii non procedet. Quæ est enim consequentia? Redeentes ad Ecclesiam apostatas non iterum baptizabat Heraclias. Quam ob causam? Quia scilicet Spiritum sanctum ab ipso prius acceperant. Nisi per Spiritum sanctum hoc loco intelligamus baptismum, inepta prorsus erit ratiocinatio.

(96) Συρόδος ἀδελφῶν ἐρ Ικονίῳ καὶ Συννάδοις. Ille synodus, Iconiensem et Synnadiensem, iam quidem ante sua tempora collectas fuisse diserte affirmat Dionysius. Ait enim: Πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ τὴν ἐπισκόπους. Idem testatur etiam Firmianus in epistola ad Cyprianum, de Iconensi synodo ita loquens: *Quod totum nos jam pridem in Iconio qui Phrygia locus est, collecti, in unum convenientibus ex Galatia et Cilicia et ceteris proximis regionibus, confirmavimus.* Ubi pronomen *nos* non de ipsis Firmiliaco persona, sed potius de ejus decessoribus accipiendo est. Certe Firmianus eam synodum jam pridem collectam fuisse diserte affirmat. Sed et in fine ejusdem epistole, synodi hujus vetustatem manifestissime indicat. Nam cum Stephanus PP. Cypriano scribens, antiquam Ecclesiam consuetudinem, in recipiendis haereticis, adversus assertores novi dogmatis opposuisset, Firmianus

poribus, in Ecclesiis populosissimis, et in conciliis stratum apud Iconium et Synnada, et apud alios plurimos idem sancitum fuisse. Quorum sententias et statuta subvertere, eosque ad iurgia et contentiones excitare euidem nolim. Scriptum est enim : « Non commutabis terminos proximi tui quos parentes tui constituerunt ». Quarta ejus de baptismō epistola ad Dionysium scripta est, tunc quidem Romanæ urbis presbyterum, sed qui aliquanto post tempore ejusdem urbis episcopus est constitutus. Ex qua hunc ipsum Romanum Dionysium, eruditissimum planeque admirandum virum fuisse, testimonio Dionysii Alexandrini licet cognoscere. Porro in hac ad illum epistola de Novato ita scribit.

CAPUT VIII. De hæresi Novati.

« Nam Novatianum, inquit, merito aversamur, quippe qui Ecclesiam discidit, et quosdam ex fratribus ad impietatem blasphemiamque perpetravit ; qui nefarium de Deo doctrinam invexit, et clementissimum Dominum nostrum Jesum Christum quasi implacabilem calumniatur : qui præterea sacram lavaerūt obliterat : fidemque et confessionem quæ

^{aa} Deut. xix.

hoc argumentum adversus Afras fortasse valere dicet, et quomodo Afri id refutare possint, ibidem docet. Contra Orientales vero nullam vim illud habere demonstrat, apud quos semper rebaptizati fuerint hæretici, jam inde ab Iconensi synodo quæ ob Montanistas fuerat congregata. Firmiliani verba hæc sunt : « Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse. Cæterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus, ab initio hoc tenentes, quod a Christo et ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper istic observatum sit, ut nonnisi unam Dei Ecclesiam nossemus, et sanctum baptismum nonnisi sanctæ Ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidam de eorum baptismo dubitabant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum vindentur; plurimi simul convenientes in leonio diligentissime tractavimus, et confirmavimus repudandum esse omne omnino baptismum quod sit extra Ecclesiam constitutum. » Dicit aliquis Firmilianum utrobique de seipso loqui, ac proinde illum Iconensi synodo interfuisse. Esto : interfuerit Iconensi synodo Firmilianus, quando ita placet. Neque enim id negare velim pertinacius. Illud tamen constanter affirmo, diu ante Stephani pape tempora Iconensem hanc synodus fuisse celebratam. Nam et Firmilianus scribens ad Cyprianum adversus Stephanum, qui tunc prærat Ecclesiæ Romanæ, diserte affirmat Iconensem synodum jam pridein collectam fuisse : et Dionysius Alexandrinus in epistola ad Philemonem, Romanæ urbis presbyterum, quam scripsit sub initia pontificatus Xysti papæ, testatur synodum illam celebratam esse πρὸ τολλοῦ κατὰ τὸν πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους. Sub extrema igitur tempora Alexandri Severi collecta esse videtur hæc synodus. Quo quidem tempore, Firmilianus ad Casariensis Ecclesiæ sacerdotium recens promotus fuerat, ut docet Eusebius in lib. vi. Quare non possum assentiri Baronio ac Binio, qui Iconensem synodum contulerunt in annum Christi 258, qui annus est secundus Stephani papæ.

A λοις τοῦτο ἔδοξεν· ὧν τὰς βουλὰς ἀνατρέπων, εἰς ἕριν καὶ φιλονεικίαν αὐτοὺς ἐμβαλεῖν οὐχ ὑπομένω. « Οὐ γάρ μετακινήσεις, φησιν, ὅρια τοῦ πλησίου σου, ἀλλὰ Εθεντο οἱ πατέρες σου. » Ἡ τετάρτη αὐτοῦ τῶν περὶ βαπτίσματος ἐπιστολῶν, πρὸς τὸν κατὰ Ρώμην ἐγράφη Διονύσιον, τότε μὲν πρεσβείου τῆς Ἰερουσαλήμ (97), οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἔκεισε παρειληφότα· ἐξ ἣς γνῶναι πάρεστιν, διπώς καὶ αὐτὸς οὗτος λόγιός τε καὶ θαυμάσιος πρὸς τὸν κατὰ Ἀλεξανδρειαν Διονυσίου μεμαρτύρηται. Γράφει δὲ αὐτῷ μεθ' ἔτερα, τὸν κατὰ τὸν Νοούατον μνημονεύων ἐν τούτοις.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

Περὶ τῆς κατὰ Νοούατον ἐπεροδοξίας
(Nic. H. E. vi, 9).

« Νοούαταν (98) μὲν γάρ εὐλόγως ἀπεκθανόμεθα, διακόψαντι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τινας τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἐλκύσαντι, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλῶν ἀνοικοτάτην ἐπεισχυλήσαντι, καὶ τὸν χρητότατον Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνηλεῇ συκοφαντοῦντι, ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὸ λουτρὸν ἀθετοῦντι τὸ δίγιον (99), καὶ τὴν τε πρὸ αὐτοῦ

(97) Πρεσβέτερον ἡξιωμένορ. In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Saviliiano scribitur πρεσβύτερον. Sed quoniam Eusebius πρεσβείου frequenter usurpare solet ἀντὶ τοῦ πρεσβύτερον. vulgatam lectionem quam Regius codex tuetur, mutare nolui. Paulo post ubi legitur ἐπισκοπὴ τῶν ἔκεισε παρειληφότα codex Regius scriptum habet τὸν αὐτὸν παρ.

(98) Νοούαταρφ. Ita legitur etiam in Chronico Georgii Syncelli et apud Nicephorum in libro vi, cap. 9; sed in vetustissimo codice Mazarino, Med. ac Fuk. scribitur Νοούαταν, rectius sine dubio. Ac profecto mirum est, in hoc uno Eusebii loco verum illius heretici nomen esse servatum. Quare graviter fallitur Christophorus, qui vulgatum errorem secutus, Novatum hic pro Novatiano substituit. Cæterum cum hoc elogio Novatiani confer alterum quod legitur in epistola 57 Cypriani : Deseritor Ecclesiæ, misericordia hostis, interactor ponentiæ, doctor superbiae, veritatis corruptor, perditor charitatis.

(99) Τὸ λοιπὸν ἀθετοῦτι τὸ ἄτιον. In hujus verbi interpretatione mirum est quantopere dissentiant interpretes. Nam Langus quidem vertit, *sacrum abolet lavacrum*. Musculus vero interpretatur, *sacrum lavacrum reprobavit*. At Christophorus ita vertit, *sacrum baptismatis lavacrum abrogavit*. Denique interpres Georgii Syncelli vertit, *sacrum insuper lavacrum irritat*. Et hoc quidem interpretum dissensio ex eo fluxit, quod verbum ἀθετεῖ multiplicem habet significationem. Interdum enim significat reprobare ac respuere, ut cum dicit Origenes de Helcesaitis, ἀθετεῖ τινα ἀπὸ πάσης τραφῆς, quæ verba retulit Eusebius in lib. vi, cap. 38. Interdum idem valeat ac probro assicere. Hesychius : Ἀθετεῖ, ἀτιμάζει. Atque ita sunnitur apud Clemensem Alexandrinum in lib. iv Stromatei : Τοιχαρούν δὲ ἀθετῶν, οὐκ ἀνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεόν, id est, non hominem, sed Deum spenit ac pro nihilo ducit. Sunt et aliae hujus verbi significaciones a grammaticis observatae. Sed nunc videndum est quænam huic loco magis conveniat. Enimvero quis melius verba Dionysii interpretari possit quam ipse Dionysius? Ille igitur in libro secundo *De promissioni*,

πίστεν καὶ ὁμολογίαν ἀνατρέποντις (1), τὸ τε Πνεῦμα τὸ ἄγιον (2) ἐξ αὐτῶν, εἰ καὶ τις ἦν ἐκπλῆς τοῦ παραμεῖναι ή καὶ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτοὺς, παντελῶς φυγαδεύοντις.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 8.

Περὶ τοῦ τῶν αἱρετικῶν ἀθέου βάπτισματος
(Nic. II. E. vi, 9).

Καὶ ἡ πέμπτη δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν Ῥωμαίων ἐπίσκοπον Εὔστον ἐγέγραπτο. Ἐν ἣ πολλὰ κατὰ τῶν αἱρετικῶν εἰπὼν, τοιοῦτον τι γεγονός καὶ αὐτὸν ἐκτίθεται, λέγων· « Καὶ γάρ ὅτις, ἀδελφὲ, καὶ συμβούλης ἔδομαι (3), καὶ γνώμην αἰτῶ παρὰ σοῦ, τοιούτου τινός μοι προσελθόντος πράγματος, δεδιώς μὴ δρει σφάλλωμαι. Τῶν γάρ συναρχομένων ἀδελφῶν (4) πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς χειροτονίας, οἵμαι δὲ καὶ πρὸ τῆς τοῦ μακαρίου Ἡρακλέ^B καταστάσεως τῆς συναγωγῆς μετασχίψην, τοῖς ὑπόγυιον βαπτιζομένοις παρατυχόν, καὶ τῶν ἐπερωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων ἐπακούσας, προσῆλθε μοι κλαίων καὶ καταθρηνῶν ἐσυντὸν, καὶ πίπτων πρὸ τῶν ποδῶν μου, ἐξομολογούμενος μὲν καὶ ἔξομνύμενος τὸ βάπτισμα διπάρκειας αἱρετικοῖς ἐνεβάπτι-

A baptismum præcedunt evertit; et Spiritum sanctum penitus ab illis fugat, tametsi spes aliqua subsit vel quod in illis adhuc maneat, vel quod ad eos reversurus sit.

CAPUT IX.

De impio hereticorum baptismo.

Exstat et quinta ejusdem epistola ad Xystum Romanum urbis episcopum scripta. In qua postquam aduersus haereticos multa disseruit, hujusmodi quidam sua ætate contigisse narrat. « Nam profecto, inquit, opus habeo, frater, consilio tuo, et sententiam tuam expeto, ne forte ipse halluciner, tali ad me negotio delato. Quidam ex fratribus qui ad ecclesiam convenient, iampridem pro fidei habitus, et qui ante meam ordinationem, ac, ni fallor, ante ipsius quoque Heraclæ episcopatum, cœtus fidelium participes fuerat: cum interfuisset baptismino coroni qui nuper baptizabantur, et interrogaciones responsaque illorum audiisset: ad me accessit flens ei vicein suam **255** ingemiscens. Pedibusque meis advolutus consideri atque dejerare cœpit, baptismum quo apud

bis, verbum ἀθετεῖν usurpat pro *reprobare* ac *rejicere*, de Joannis Apocalypsi ita scribens: Τίνες μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν ἡγέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντη τὸ βιβλίον. Et paulo post: Ἐγὼ δὲ ἀθετεῖσαι μὲν οὐκ ἀν τολμήσαις τὸ βιβλίον, πολλῶν αὐτὸν διὰ σπουδῆς ἔχοντων ἀδελφῶν. Citantur hæc loca Dionysii infra in capite 25 hujus libri. Novatianus igitur qui Catholicorum baptismum damnabat ac reprobabat, recte ἀθετεῖν τὸ ἄγιον βάπτισμα dicitur. Quippe Novatianus fideles qui in Ecclesia catholica baptismi sacramenta suscepserant, negabat revera baptizatos esse, utpote qui a malis sacerdotibus et lapsorum communione maculatis tincti fuissent. Aiebat enim Novatianus baptismum prodesse non posse, nisi a probis sanctisque sacerdotibus tradetur. Itaque non omnes qui baptismum acceperant, Christianos esse censebat, sed eos duntaxat qui a Christianis, id est bonæ et Christianæ vitæ sacerdotibus, essent consignati: ut docet vetus auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 102. *In tantum irascitur nobis, ut et Christianos nos neget, cum sciat nos ea fide initios, de qua ipse presumit*, etc. Idem postea senserunt in Africa Donatistæ, qui paganos vocabant eos qui in Ecclesia catholica baptismum suscepserint. Quare merito Epiphanius eos Novatianis accenset. Ambrosius seu quis alius in epistolam I ad Corinthios, cap. 1: *Sic enim erant, sicut nunc Novatiani et Donatiani, qui baptismum sibi vindicant; a nostris baptizatos reprobantes, et baptizati ab his gloriantur in personis eorum.* Et ante hos Cyprianus in epistola ad Jubaianum de rebaptizandis haereticis: *Nec nos moveat quod litteris tuis complexus es, Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitant.* Vide Baronium ad annum Christi 254, cap. 106.

(1) Τὴν τε πρὸ αὐτοῦ πίστιν ἀνατρέποντι. Catechumeni priusquam sacrum lavacrum susciperent, symbolum quod ipsis traditum fuerat, memoriter recitare jubebantur; interrogative a sacerdote, ad singula capita respondebant: *Credo.* Ultimum caput interrogationis erat hoc: *Credis in vitam aeternam et remissionem peccatorum per sanctam Ecclesiam?* ut docet Cyprianus in epist. 70 et 76. Cum igitur Novatianus remissionem peccatorum adimeret, simul etiam fidem quam ante sacram baptismi catechumeni habere se profitebantur, abolebat. Ηρὸς αὐτοῦ igitur supple τοῦ ἄγιου λογοτροῦ. Atque ita hunc locum acceperunt Musculus et Christophorus.

C

D

Verum interpres Georgii Syncelli hunc locum ita vertit: *Fidem ac professionem aliquot jam retro secundis superiorem everit, quasi scriptum esset πρὸ έαυτοῦ*, quod non probbo.

(2) Τὸ τε Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Illic locus non caret difficultate. Primo enim obscurum est quid sibi velili Dionysius, cum ait Novatianum fugasse a fratribus Spiritum sanctum, nisi forte per Spiritum sanctum intelligit gratiam quæ dabatur penitentibus per manus impositionem, tunc cum peracta penitentia ad communionem admittiebantur. Sed major difficultas est in iis quæ proxime sequuntur, εἰ καὶ τις ἦν ἐκπλῆς τοῦ παραμενεῖν ἢ ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτούς. De lapsis enim hic loqui Dionysium satis constat. In lapsis vero quomodo potest remanere Spiritus sanctus? Reverti quidem ad lapsos facile potest, dummodo illos admissi sceleris penituerit. Verum in lapsis remanere nullo modo potest. *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur*, ut ait Scriptura. An dicemus in quibus iam lapsis adhuc habitare Spiritum sanctum, iis scilicet qui per imprudentiam ac per infirmitatem lapsi sunt, cuiusmodi fuerunt illi qui tunc temporis dicebantur libellatici? Quid enim si quis mente captus aut mirrha potionē sopitus, diis sacrificaverit? Is certe Spiritus sancti gratiam non amisit, qui imprudens, et quid ageret nesciens, non sponte, sed per vim coactus deliquit. Quod si hæc interpretatio non placet, omnino dicendum erit, Dionysium hic de lapsis non loqui, sed de fidelibus, quorum alii gratiam Spiritus sancti quam in baptismō acceperunt, adhuc retinent, alii vero eam amiserunt. Et ab his quidem Novatianus fugabat Spiritum sanctum, cum penitentiam et pacem iis denegaret, quibus Spiritus sancti gratia reparatur; ab illis vero qui adhuc gratiam retinent, fugabat Spiritum sanctum dum eis spem omnem adimebat venia si forte peccarent, et sinistram de Spiritu sancto opinionem eorum animis insinuabat, quasi is immutis ac crudelis esset, et misericordiae omnis expers.

(3) Συμβούλης δέομαι. Quatuor nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savil. particulam addunt hoc modo, καὶ συμβούλης δέομαι.

(4) Συναργομένων ἀδελφῶν. Apud Nicephorum locus hic una voce auctior legitur hoc modo, συναργομένων ἀδελφῶν τις, etc., quod sine dubio majorem allert perspicuitatem.

bæreticos initiatuſ fuerat, non hujusmodi esse, nec cum hoc noſtro quidquain commune habere. Quippe illum plenum esse blasphemiam et impietatis. Aiebatque animum ſuum acerbissimo doloris ſenſu compungi, ac ne oculos quidem ad Deum attollere ſe audere: quippe qui ſcelestis illis verbiſ ac exremoniis initiatuſ fuſſet. Proinde orabat, ut hoc puriſſimo lavacro, veriſſimaque adoptione et gratia donaretur. Quod equideſ facere non ſum ausuſ: ſed diuturnam illi communionem ad id ſuſſicere dixi. Nam qui gratiarum actionem frequenter audierit, et qui cum cæteris responderit Amen; qui ad ſacram mensam aſtiterit, et manus ad ſuſcipiendum ſacrum cibum porrexit; qui illum exceperit, et corporis ac ſanguinis Domini noſtri Jesu Christi parti- ceps fuerit diutissime, eum ego de integro renovare non auſim. Porro ut bono animo eſſet, et cum firma fide bonæ ſpei plenus ac Dominici corporis participationem accederet, jussi. Verum ille nullum lugendi ſinem facit, et ad mensam accedere penitus exhorreſcit: vixque rogaſt intereſſe orationibus ſuſtinet. » Præter ſupradictas eſt etiam quinta

(5) *Παραδοχῆς*. Christophorus vertit, *suscep- tione in Ecclesiam*. Musculus vero ſimpliciter trans- tulit *susceptione*, quod magis probo. Baptiſmus enim vocatur παραδοχή, quod in eo Deus nos ſuſcipiat tanquam filios. Poteſt etiam παραδοχή exponi *perceptione*. Sic enim vocant baptismum. Acta mis- pationis sancti Genesii mimi: *Et dum vult pleni- us imperatori ex sua arte placere, ſcrutari per singu- los rapii ſecretam et venerabilem Dei legem, et cum curioſe attentus per singula requireret, venit uſque ad baptismum et perceptionem infantum.*

(6) *Ἐνχαριſτρας ἐπακούſαντα, καὶ συνεπι- φθεγξάμενορ τὸ Ἀμήν*. Postquam ſacerdos ſolem- nem Eucharistiæ precationem absolverat, universus populus vota ſua ſimul coniungens acclamare solebat Amen, quod eſt *Fiat*. Cuius moris meminuit Justius in *Apologetico*: *Oū ſυντελέſάντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριſτίαν, τὰς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευ- φημεὶ λέγων Ἀμήν*. De hoc more intelligentius vide- tur Pauli locus in *Epiftola I ad Corinthios*, cap. xiv: *Si benedixeris spiritu, qui ſupplεt locum iδιοῖσι, quomodo dicet Amen ſuper tua benedictione, quoniam nescit quid dicas?* Tangit enim ibi Paulus quodam ex Hebræis, qui Hebræa aut Syra lingua plerumque in tractatibus aut oblationibus utebantur coram Graeciis hominibus, ut docet Ambrosius, ſeu quis alius auctor *Commentariorum in Epiftolam I ad Corinthios*, cap. xiv. Ainen vero consenſum ſignificat au- ditorum, et eſt ſignaculum veritatis, ut nota Hieronymus in fine *Commentariorum in Epiftolam ad Galatas*. Optime Florus magister in *Expositione miſſæ*: *Amen autem quod ab omni Ecclesia reponde- tur, interpretatur verum, non ubiunque et quomo- docunque, ſed myſtica religione. Hoc ergo ad tanti mysterii conſecrationem, ſicut et in omni legitima oratione, respondent fideles, et respondendo ſubſcri- bunt. Quæ Flori verba deſumpta ſunt ex libro Al- cuini *De divinis officiis*.* Hodie quoque idem obſer- vatur in Ecclesia. Nam ubi ſacerdos ſacrum Canonem recitat, et verba illa protulit, per omnia ſecula ſeculorum, tunc oannis populus respondet, Amen. Hoc tantum diſcriben est hodie, quod ſacerdos canonem et ſolemnes precationes ſubnissa voce pronuntiat, cum olim tota Eucharistiæ cæremonia clara voce perageretur, ut vel unus hic Di- myſii locus ostendit.

(7) *Τραπέζῃ ... παραστάτα*. Fideles communि-

to, μὴ τοιοῦτον eīnai, μηδὲ δλως ἔχειν τινὰ πρὸς τοῦτο κοινωνίαν· ἀστεβας γάρ ἔκεῖνο καὶ βιαſtημιῶν πεπληρῶσθαι· λέγων δὲ πάνυ τι τὴν ψυχὴν κατανεύχθαι, καὶ μηδὲ παρέχοιαν ἔχειν ἐπάραι τοὺς δρθαλμοὺς πρὸς τὸν Θεόν, ἀπὸ τῶν ἀνοικῶν ἔκεινων δημάτων καὶ πραγμάτων ὄρμωμενος· καὶ διὰ τοῦτο δεδμενος τῆς εἰλικρινεſtάτης ταύτης καθάρſeως καὶ παραδοχῆς (5) καὶ χάριτος τυχεῖν. «Οπερ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐτόλμησα ποιῆσαι φῆſas αὐ- τάρκη τὴν πολυχρόνιον αὐτῷ κοινωνίαν εἰς τοῦτο γεγονέναι. Εὔχαριſtiaſ γάρ ἐπακούſαντα, καὶ συνε- πιφθεγξάμενον τὸ Ἀμήν (6), καὶ τραπέζῃ παρα- ſtάnta (7), καὶ χεῖras eīs ὑποδοχήν τῆς ἀγίας τροφῆς προτείναντα (8), καὶ ταύτην καταδεξάμενον, καὶ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν B Ιηſou Xριſtou μεταſachónta īanav̄ χρόνῳ, οὐκ ἀν ἔξ ὑπαρχῆς ἀναſtevázein ἔti τολμήſtai. Θαρſeῖn δὲ ἐκέλευον, καὶ μετὰ βεβαίας πίſteως καὶ ἀγάθης ἐ- πίδος (9) τῇ μετοχῇ τῶν ἀγίων προσιένai. Ο δὲ οὗτε πενθῶν παύεται, πέφρικε τε τῇ τραπέζῃ προſiένai· καὶ μᾶλις παραχαλóμενος, ſuueſtánai ταῖς προſe- χaīs ἀνέχεται. » Επὶ ταῖς προe:ρημέναις, φέρεται

caturi ad altare accedebant, ibique corpus Christi de manu presbyteri ſtantes, non, ut hodie, genibus flexis accipiebant. Ideo πarafstánta dixit Dionysius, quæ vox proprie de presbyteris et diaconis uſur- patur, qui altari ministrabant. Chrysostomus ho- milia 24 in *Epiftolam ad Corinthios*: *Σὺ δὲ οὐκ ἐν φάνη δρᾶς, ἀλλ' ἐν θυſtastēriō· οὐ γυναῖκα κατ- ἔχουſas, ἀλλ' ἵερα πarefotwta· καὶ Πλεῦma μετὰ πoλλῆς τῆς δaψileiāς τοῖς πroxeiμeνois ἐφiπtāmevois, et homilia 41 in eamdem Epiftolam, ὁ πarefotn τῷ θυſtastēriō, ſacerdos eſt. Θe laico vero qui ad altare accedit, πroſiένai ei πroſeλθeñi dici Chry- ſostomus. Ac olim quidem, ut dixi, fideles ad ipsam ſacram mensam accedebant, quemadmodum hoc loco docet Dionysius, et in epift. ad Basilidem, cap. 2, ubi de mulieribus quæ menſtruo ſanguinis fluxi laborant, ita ſcribit: *Οὐδὲ γάρ αὐτὲς οὐρα- πiſtakς οὐςas καὶ εὐλαβeis, τολμήſtai οὐτως διαke- mevaς ή τῇ τrαpēzῃ τῇ ἀγίᾳ πroſeλθeñi, ή τοῦ ſo- μatoς καὶ τοῦ αἵμatoς τοῦ Xρiſtou πroſaſtāsθai.* Ad quem Dionysii locum recte notaſ Balsamo: *Ος έoiχε δὲ, τὸ πaλaiδn eſtήρxonto γυνaîkēs eīs τὸ θuſtastēriō, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας τrαpēzēs μeτeλā- bānoi. Id eſt: Olim quidem, ut apparet, mulieres ad altare accedebant, et e sacra mensa paticipabant.* Postea tamen canone 44 concilii Laodicenii veſtūm eſt ne mulieres ad altare accedere: *viri autem id ipsum interdictum eſt in synodo Trullana.* Quanquam id jam veſtūm eſt videbatur canone 44 concilii Laodicenii, quo decernitur ut ſoli ſacer- dotibus communicaturis ad altare liceat accedere.*

D (8) *Καὶ χεῖras eīs ὑποδοχήν. . . πaorfotwta*. Fideles qui corpus Domini manu accepturi erant, lotis prius ſtudioſe manibꝫ, ad altare accedebant, ut docet Chrysostomus homilia 3 in *Epiftolam Pauli ad Ephesios*. Idem ſcribit in homilia 52 in *Maiſtērum*. Accepturi autem Eucharistiā, dextram manum modice cavatam porrigebant, ſinistram ei ſuſtēntes, ne quid ex ſacro cibo decideret, ut docet Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi ul- tima.

(9) *Καὶ ἀγάθης ἐλπίδος*. In quatuor noſtris co- dicitibus Maz., Med., Fuk. et Saviliā, et apud Ni- cephorum legitur ἀγάθης ſuueſtēzea. Sed Regius codex et Georgius Syncellus in *Chronico* priorem lectionem tuentur.

τις καὶ ἀλλη τοῦ αὐτοῦ περὶ βαπτίσματος ἐπιστολὴν· οὐδὲ αὐτοῦ καὶ ἡς τὸν παροικίας, Εὔστω καὶ τῇ κατὰ Πώμην Ἐκκλησίᾳ προστεφωνημένην· ἐν ᾧ διὰ μακρᾶς ἀποδεῖξες, τὸν περὶ τοῦ ὑποκειμένου ζητήματος παρατείνει λόγον. Καὶ ὅλη τέ τις αὐτοῦ μετὰ ταύτας φέρεται πρὸς τὸν κατὰ Πώμην Διονύσιον, ἢ περὶ Λουκιανοῦ. Καὶ περὶ μὲν τούτων τοσαῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ
(Nic. II. E. vi, 10).

Οὗτος γε μήποτε τὸν Γάλλον οὐδὲ ὅλοις ἔτεσι δύο τὴν ἀρχὴν ἐπικατασχόντες, ἐκποδὸν μεθίστανται· Οὐαλεριανὸς δὲ ἄμα Γαλλιηνῷ παιδὶ διαδέχεται τὴν τῆγεμονίαν. Αὕθις δὲ οὖν ὁ Διονύσιος οὐαὶ καὶ περὶ τούτου διέξειν, ἐκ τῆς πρὸς Ἐρεμάμμωνα ἐπιστολῆς μαθεῖται· ἐστὶν, ἐν ᾧ τοῦτον ἰστορεῖ τὸν τρόπον· «Καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ δύοις ἀποκαλύπτεται. Καὶ ἐδόθη γὰρ αὐτῷ, φησι, στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίαν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἔξουσία καὶ μῆνες τεσσαράκοντα δύο (10). Ἀμφότερα δὲ ἔστιν ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ θαυμάται· καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ, ὡς οὐτως ἔσχε (11), συννοεῖν, ἔως ἡ πτοιος (12) καὶ φιλόφρων ἦν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις οὕτω τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων εὑμενῶς καὶ δεξιῶς πρὸς αὐτοὺς διετέθη, οὐδὲ οἱ λεχθέντες ἀναφανὸν Χριστιανὸν γεγονέναι (13), ὡς ἐκεῖνος οἰκεῖται· ἐν ἀρχῇ καὶ προσφιλέστατα φανερὸς ἦν αὐτοὺς ἀποδεχόμενος. Καὶ πᾶς ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν πεπλήρωτο, καὶ ἦν Ἐκκλησία Θεοῦ. Ἀποσκευάσασθαι δὲ παρέπειν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ' Αἴγυπτον μάχων (14) ἀρχιτεսνάγωγος (15), τοὺς μὲν κακά-

¹⁰ Αρο. XIII.

(10) Μῆνες τεσσαράκοντα δύο. Hunc Dionysii locum optime exposuit Baronius ad annum Christi 257, cap. 7, de spatio scilicet temporis quo duravit persecutio Valeriani. Cum enim Valerianus septem sere annis regnaverit, ut inter omnes constat, priore quidem principatus triennio Christianos benignus complexus est: posteriore vero triennio persecutionem intulit Ecclesias. Porro initium principatus Valeriani coepit anno Christi 253, sub fine, Volusiano II et Maximo coss. Docent id manifeste nummi veteres ab Octone et Goltzio prolati, in quibus Valerianus imperator tribunitiae potestatis III. consuli iii. inscribitur. Item trib. pot. v. eos. iv. Idem quoque colligitur ex nummis imp. Gallieni.

(11) Καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὐτως ἔσχε. Scribendum puto ὡς οὐτως, quamvis reclamantibus libris. Sed et transposita videuntur esse vocabula. Lego igitur καὶ αὐτοῦ μάλιστα τὰ πρὸ τούτων, ὡς οὐχ οὐτως ἔσχε, συννοεῖν, ἔως ἡ πτοιος καὶ φιλόφρων ἦν, etc. Ita sensus est apertissimus.

(12) Εἴως ἡ πτοιος. Sic in optimis exemplaribus Maz. et Med. scriptum est. Οὓς μὲν πτοιος ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. In Fukeiano et Saviliano legitur έως γὰρ ἡ πτοιος, etc., quam scripturam secutus est Christopherus, ut ex versione eius appareat.

(13) Οὐδὲ οἱ λεχθέντες ἀρχαρδὸν Χριστιανὸν τερούσσαν. Philippum imperatorem intelligit, qui primus ex Romanis imperatoribus Christianam religionem professus est, ut multi veteranū prodiderunt. Sed cum Dionysius in plurali numero loquatur, Philippo adjungi potest Alexander Severus, qui imaginem Christi habuit in larario suo, teste Lampridio; et toto principatus sui tempore Christianos sovit et conservavit, ut ab Eusebio relatuum est supra. Porro autem notandum est, Dionysium

A ejusdem epistola de baptismō, ipsius et Ecclesiæ quam regebat nomine, ad Xystum et Ecclesiam urbis Romæ directa, in qua de proposita quæstione prolixam adinodum disputationem instituit. Præter has alia exstat ejusdem epistola de Luciano, ad Dionysium Romanum scripta. Sed de his hactenus.

CAPUT X.

De Valeriano, et de persecutione ab eo excitata.

Gallo interim e medio sublato, cum vix biennii spatio imperium tenuisset, Valerianus cum Gallieno filio in ejus locum succedit. De hoc vero quæ tradat Dionysius, et epistola ejus ad Hermammonem licet cognoscere, in qua ita scribit: « Joanni quoque similiiter revelatum est. Ait enim : Et datum est illi os loquens magna et impia : et data est illi potestas et menses quadraginta duo ». **256** Utrunque porro in Valeriano impletum mirari licet, illudque ante omnia considerare, cujusmodi is ante persecutionem fuerit: qualiter mansuetus quidem ac benignus erat erga famulos Dei. Neque enim ullus superiorum principum, ne illi quidem ipsi qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexus est, quantam ille præse cerebat initio principatus sui. Totaque ejus familia piis hominibus abundabat, ac Dei Ecclesia esse videbatur. Verum magister et archisynagogus magorum Ægypti, ei tandem persuasit ut ab hoc instituto descedceret, jubens ut castos quidem et sanctos viros persequeretur atque occideret, quippe

de imperatoribus illis hoc tantum dicere, quod dicti et existimati fuerint Christiani, non autem quod re ipsa Christiani existirent.

(14) Τῷρ δὲ Αἰγύπτῳ μάχων ἀρχισυντάχων. Baronius ad ann. Christi 252 et 258 ait hunc esse magnum illum qui paulo ante imperium Decii populum Alexandrinorum ad persecutulos Christianos incitaverat, de quo loquitur Dionysius apud Eusebium in lib. vi, cap. 41. Ego vero hunc longe alium esse existimo, qui Valerianum imp. adversus Christianos commovit: Macrianum scilicet, eum qui postea imperium occupavit, de quo infra dicturi sumus, idque manifeste convincitur ex sequentibus Dionysii verbis. Subdit enim καλλα γοῦν αὐτοῖς ὁ Μακριανός, etc., innuens scilicet, eum quem supra magistrum Valeriani et archisynagogum magorum appellaverat, non alium esse quam Macriani. Et paulo post addit: « Ο μὲν γὰρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεῖς, etc. Quid potest clarius dici? Tota enim hujus orationis series id apertissime demonstrat, Macriani bujus impietatis auctorem fuisse Valeriano: qui cum Valerianī quasi paedagogus ac magister quidem esset, pessimis consiliis ei subministratis, primo quidem illum, deinde vero semetipsum perdidit. Porro Macriani adjutorem ac magistrum Valeriani fuisse in gerenda republica testatur ipse Valerianus in oratione ad senatum, quam refert Pollio: P.C., bellum Persicum gerens Macriano totam rem publicam tradidi.

(15) Ἀρχισυντάχων. Habebant Judæi archisynagogos, qui synagogis præsidebant. Archisynagogus Judæorum Alexandriæ membroratur in epistola Adriani imp. ad Servianum, quam refert Vopiscus in Saturnino. Præter archisynagogos erant etiam apud Judæos quidam patres synagogarum, item sacerdotes et presbyteri, et diaconi synagogarum,

qui sceleris ac detestantis incantationibus adver-
sarentur atque obstant. Erant enim et sunt etiam
num ejusmodi, qui vel praesentia atque aspectu suo,
et insufflantes duntaxat ac vocem edentes, dæmo-
num præstigias disturbare possint. Initiationes au-
tem impuras, et abominanda malesicia, et sacrificia
exsecranda peragere eum jussit, miseros infantes
mactare, immolare liberos infelicium parentum;
recens natorum rimari viscera; Dei segmenta at-
que opera diserpere ac detruncare, quasi hoc facto
ad summanni felicitatem esset perventurus. » Postea
subdit: « Egregiam vero gratiam ob speratum imperium,
et præclara munera Macrianus eis obtulit.
Qui initio quidem cum xatholikos, id est rationalis
imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, ni-
hil catholicum sensit aut publicum, sed imprecationi

quos Judæi Azanitas vocabant. Erant etiam apo-
stoli, et supra hos omnes positi patriarchæ. De
his omnibus Epiphanius in heresi Ebioniorum
et imperatores in Codice Theodosii, titulo de Ju-
dæis. Quæ quidem nomina a Judæis sumpsisse vi-
dentur Christiani. Verum in hoc Dionysii loco aliud
significat ἄρχασυνάγωγος, quod mihi quidem obscurum est. Nec minus obscurum est, qui sint oī ἀπ' Αἰγύπτου μάγοι. Aruspices videtur intelligere, qui
Romæ erant, seu sacerdotes Isidis ac Serapis, qui-
bus præerat Macrianus. Certe vales et horioli fere
omnes erant Ægyptii. Vide cap. 4 lib. II *De vita imp. Constantini*; Eunapium in *Vita Ædesii*. Magi-
cam quoque præ exercitis mortalibus callebant, a
Nechepso rege ipsis traditam, ut scribit Paulinus:

Quique magos docuit mysteria rana Necepsus.

Clemens in libro primo *Recognitionum*, sub initium: *Ægyptum petam, atque ibi hierophantis vel propheticis qui adyis presunt, amicus efficiar, et pecunia invitatum magum precabor, ut educut mihi animam de infernis per eam quam necromantium rocant.* Graeca Clementis verba si quis forte desiderat, hic apponam ex ejusdem *Epitome* a Turnebio edita: *Eis Αἴγυπτον πορεύσομαι, είτον· καὶ τοῖς τῶν ἀδύτων λεροφάνταις καὶ προφήταις φιλωθήσομαι, καὶ μάγον ζητήσας καὶ εὑρόν, χρήμασι πείσω πολλοῖς, ψυχῆς ἀναπομπῇ, τὴν λεγομένην νεκρομαντίαν, ἐργάσσομαι.* Plinius quidem tres magical species enumerat: Persicam, Judaicam et Cypriam; sed quam ille Judaicam vocat, ea est *Ægyptia*, ut vel ex ipsius Plinii verbis colligitur. Aut enim Plinius eam a Mose et Jambre repertam esse; *Ægyptiorum magos qui jussu Pharaonis portenta ediderunt adversus Mōysem, perperam confundens cum Moyse.* Certe magicæ artes et incantationes, semper apud Judæos vetita fuere. Ceterum magos in comitatu secum habebant imperatores Romani, exemplo Alexandri Magni et regum Persicorum. Sic M. Antoninus, in expeditione illa Germanica habuit secum Arnuphim magum *Ægyptium*, ut scribit Dio. Valerianus quoque imperator magos in exercitu circumduxit, quorum antistes erat Macrianus, teste hic Dionysio.

(16) *Kαὶ μόροι ἐμπρέοτες. Insufflantes verti, qua voce usus est Prudentius in agone Romani. Solebant enim Christiani dæmonas eorumque præstigias, templo, simulacra exsufflare, abominari se hanc spurcitem et indicio declarantes. De hoc more multa jam pridem notavit Brissonius in *Commentario ad tit. Cod. Theod. De feriis*, et post illum Heraldus in notis ad Minucium Felicem. Quo referendum puto locum Dionysii apud Eusebium in libro sexto, capite 41, de Quinta muliere Christiana, quam pagani ad templum idolorum traxerant, ἀπο-
στρεψομένην δὲ καὶ θελυτομένην, etc.*

Αροὺς καὶ ὥσιους ἀνδρας κτίνυσθαι καὶ διώκεσθαι κελεύων, ὡς ἀντιπάλους καὶ κωλυτὰς τῶν παμμέρων καὶ βδελυκτῶν ἐπαισιῶν ὑπάρχοντας· καὶ γάρ εἰτι καὶ ήσαν ἵκανοι παρόντες καὶ ὄρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες (16) καὶ φθεγγόμενοι, διατελέσσαι τὰς τῶν ἀλητηρίων δαιμόνων ἐπιδουλάς· τελετὰς δὲ ἀνάγνους καὶ μαγγανέτας ἔξαγιστους καὶ ιερουργίας ἀκαλλιερήτους ἐπιτελεῖν ὑποτιθέμενος, παῖδας ἀθλούς ἀποστράττειν, καὶ τέχνα δυστήνων πατέρων καταθύειν, καὶ σπλάγχνα νεογενῆ διαιρεῖν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ διαχόπτειν καὶ καταχροδεύειν πλάσματα, ὡς ἐκ τούτων εὐδαιμονήσοντα (17). » Καὶ τούτοις ἐπιφέρει λέγων: « Καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μαχριανὸς (18) τῆς ἐλπιζομένης βασιλείας προστήνεγκε χαριστήρια· δις πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων (19) λεγόμενος εἶνα: βατιλέως, οὐδὲν εὔλογον οὐδὲ καθολικὸν (20)

(17) Vulg. εὐδαιμονήσατας. Quatuor nostri co-
dices, Mazarinus et Medicus cum Furetiano et Savili-
ano, scriptum habent εὐδαιμονήσοντας, rectius, dum-
modo in singuli numero scribas εὐδαιμονήσοντα.
De solo enim Valeriano hic loquitur Dionysius.

(18) Καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μαχριανός. Subhaudendum
est τοῖς δατμοῖς, non autem τοῖς βασιλεῦσι, ut pi-
tavat Christophorus. De solo enim Valeriano
hic sermo est, ut iam dixi. Adde quod perit omnis
sensus hujus loci, si interpretatio Christophoroni
retineatur. In nostra autem versione sensus est
apertissimus. *Macrianus*, inquit, *cum ex dæmonum*
prædictiōnibus atque præsagiis ad spem imperii per-
venisset, hanc gratiam ipsis retulit, ut *Valerianum*
in Christianos armaret. Porro in codicibus nostris
Mazar., Medic. et Furetiano scribitur *Μαχριανός*,
rectius. Ita enim hunc tyrannum appellant Historiæ
Augustæ scriptores et nummi veteres. Sed et in
antiquissimo codice Vaticano, quem rogante me
consuluit doctissimus vir Lucas Holstenius, scriptum
est *Μαχριανός*, tum in hoc loco, tum in capite 23.

(19) Εἰτι τῶν καθόλου λόγων. Ita Graci voca-
bant quos Latini dicunt rationales seu procuratores
summe rei, ut jam pridem notavi ad excerpta Con-
stantini *Porphyrogeniti* ex *Dione Cocceiano*,
p. 412. Quæ quidem hic repetere nihil attinet. Ad-
densus duntaxat insignem locum Porphyrii in *Vita Plotini*, qui a doctissimo interprete non est intel-
lectus. Loquens enim Porphyrius de Thaumasio
quodam, sic ait: Ὡστε καὶ Θαυμασιού τονδός τούνομα
ἐπεισθόντος, τοὺς καθόλου λόγους πράττοντος. Porro
enīusnam imperatoris procurator fuerit Macrianus,
incertum est. Cave enim existimes eum Valeriani
procuratorem fuisse.

(20) Οὐδὲν καθολικόν. Ludit Dionysius in no-
mine *catholicī*, quo et *rationalis officium* et *Chris-
tiana religio* designatur. Unde Optatus in libro II
catholicam fidem ex eo dictam esse asserit, quod sit
rationalis: *Ubi ergo erit proprietas catholicī nominis,*
cum inde dicta sit catholicā, quod sit rationalis et
ubique diffusa? Quanquam *catholicā* religionem
ob id dicti quod *rationalis* sit, non facile nisi per-
suadeo. Neque enim καθολικός simpliciter et abso-
lute *rationalē* significat, nisi subaudiatur λογοθέτης. Ceterum *catholicā* cognomen quando primum
adhæserit Ecclesiæ Dei, difficile est dicere. In epistles quidem Smyrnæorum de martyrio B. Polycarpi,
mentio sit Ecclesiæ *catholicæ*. Item in *Actis passionis* Pionii martyris, qui passus est principatu Decii
Augusti. Tum *Polemo*, *Christianus*, inquit, es? Respon-
dit Pionius: *Sum profecto. Cujus*, inquit *Polemo*,
es *Ecclesia?* Respondit Pionius: *Catholicæ*; nulla
eum est alia apud *Christum*. Apparel igitur hoc
cognomen Ecclesiæ inditum esse circa primam apo-
stolorum successionem, cum hæreses multis in

ἐξρήνησεν, ἀλλ' ὑποπέπτωκεν ἀρξὶ προφητικῇ τῇ λεγούσῃ· Οὐαὶ τοῖς προφητεύοσιν ἀπὸ καθόλου αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσιν (21). Οὐ γάρ συνῆκε θῆν καθόλου πρήνοις, οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπελέπετο τοῦ πρὸ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος, ἡλοτρόπως δὲ καὶ ἀπεξέγνωτεν ἐκεῦτον τοῦ ἔλεους τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡς πορφύτατῷ τῆς ἁυτοῦ σωτηρίᾳς (22) ἐψυχάδευσεν, ἐν τούτῳ τὸ ίδιον ἐπαληθεύων δνομα (23). » Καὶ πάλιν μεθ' ἔτερᾳ φρασίν· « Ό μὲν γάρ Οὐαλεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεὶς, εἰς ἔδρεις καὶ ὄντεισμοὺς ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ βρῆθεν πρὸς Ἡσαΐαν· Καὶ οὗτοι ἔξελέξαντο τὰς δόδοντας αὐτῶν καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἀ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἥθελησε· καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἀμπατίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀμαρτίας ἀντιποδῶσαν αὐτοῖς. Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεῖς (24), καὶ τὸν βασιλείου ὑποδύναται κόσμον ἀδυνατῶν ἀναπήρω τῷ σώματι (25), τοὺς δύο παιδίας τὰς πτερύχιας ἀναδεξαμένους ἀμαρτίας προεστήσατο. Ἐνεργής γάρ ἐπὶ τούτων ἡ πρόρρησις ἢν εἴπεν ὁ Θεός· Ἀποδιδόντος ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνων ἔως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσι με. Τὰς γάρ ιδίας πονηρὰς ἐπιθυμίας ὧν ἡτύχει (26), ταῖς τῶν νιῶν κεφαλαῖς ἐπιβαλάνων, εἰς ἐκείνους τὴν ἁυτοῦ κακίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν μίσος ἔξωμόρξατο. » Καὶ περὶ μὲν τοῦ Οὐαλεριανοῦ τοσαῦτα διοικύτιος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῶν τέτει Διονυσίων καὶ τοῖς κατ' Αἰγυπτον συμβάντων (Νικ. Η. Ε. vi, 10).

Περὶ δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν διωγμοῦ σφοδρότατα πνεύ-

[“] Isa. LXVI. [“] Exod. xx.

cis exortæ, veram Christi fidem et apostolorum traditionem subvertere conarentur. Tunc enim ut vera et genuina Christi Ecclesia ab adulterinis hereticorum cœtibus distinguatur, catholicæ cognomen soli orthodoxorum Ecclesias attributum est.

(21) Οὐαὶ τοῖς προφητεύοντοιν ἀπὸ καθόλας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσιν. Hic locus existat in Ezechielis cap. xlii. Quem quidem Hieronymus ita interpretatur: *Vae his qui prophetant ex corde suo, et omnino non vident.* Dionysius vero noster τὸ καθόλου exponit τὴν καθόλου πρόνοιαν, verba scilicet prophetæ, seu potius LXX interpretum, ad argumentum suum accommodandas.

(22) Ως πορφύτατῷ τῆς ἁυτοῦ σωτηρίᾳς. Ἐξαλησίας Rob. Stephanus, qui cum scripturam codicis Regii pene ubique sequi soleat, hoc tamen loco depravatam codicis Medicæ lectionem sequi maluit. Sed procul dubio scribendum est τῆς ἁυτοῦ σωτηρίας, ut præter codicem Regium præferunt codices Maz., Fuk. et Savilianus. Ita etiam legit Christophorussonus.

(23) Τὸ ίδιον ἐπαληθεύων δρομα. Alludit Dionysius ad nomen Macriani. Nam μαρτύραν idem est quod πορφύτατο.

(24) Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐξημαρτεῖς. Pessime hunc locum vertit Christophorussonus, qui hæc de Valeriano dici putavit, cum de Macriano apertissime dicantur. Præcessit enim, ὃ μὲν γάρ Οὐαλεριανός, etc.; sequitur deinde, Οὗτος δέ, etc., quibus particulis satis declaratur de duobus sermonem fieri. Adde quod de Valeriano

A propheticæ subjacuit, quæ sic habet: *Vae his qui prophetant ex corde suo, nec præ oculis habent bonum publicum.* Nam neque providentiam universa moderantem intellexit, nec animo reputavit iudicium illius qui ante omnia et in omnibus et super omnia est Dei. Quocirca hostis quidem fuit catholicæ Dei Ecclesiæ, alienum autem se et extorem a misericordia Dei præstil, et quam longissime a sua se salute relegavit, in hoc exprimens atque exhibens veritatem nominis sui. » Et paulo post: « Nam Valerianus quidem, qui ad hujusmodi facinora a Macriano impulsus fuerat, contumeliis et opprobiis fuit expositus ac deditus, juxta id quod dixit Dominus ad Isaiam ⁴¹: *Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes suas quas concupivit anima eorum.* Et ego eligam ludibria eorum, et peccata retribuam ²⁵⁷ ipsis. Macrianus vero imperandi cupiditate flagrans tametsi imperio indignus, cum regium cultum induere non posset ipse corpore debilis, duos filios paternā in se translatores crimina imperio præfecit. Etenim evidentissime in his impléta est prædictio Dei dicentis ⁴²: *Ego sum qui ulciscor peccata parentum in liberis, ad tertiam usque et quartam progeniem eorum qui oderunt me.* Pravis enim cupiditatibus suis, quibus ipse frui non potuerat in filiorum capita translatis, improbatatem suam et odium divini Numinis in eos pariter transfudit. » Ac de Valeriano quidem hæc Dionysius scribit.

CAPUT XI.

De his quæ Dionysius et Christiani qui in Αἴγυπτῳ erant, pertulere.

De persecutionis autem illius acerbitate, quæ et

dici non potest, eum imperio quod tantopere concupiscebatur, indignum fuisse. Quippe Valerianus erat vir nobilissimus et princeps civitatis; et antequam imperaret, omnium consensu imperio dignissimos babebatur, ut historici tradunt. At Christopheroni prava versio Baronium etiam in errorem induxit.

(25) Ἀραχίρω τῷ σώματι. Certe Joannes Zonaras in Annalibus Macriani claudum fuisse scribit, quem in historia illorum temporum consulere, haudquam inutile fuerit. Solus enim ex iis qui ad nos pervenerunt scriptoribus, Macriani et filiorum ejus res gestas accurate commemoravit.

(26) Τῷ ἡτύχει. Sic habet codex Regius quem fere ubique secutus est Stephanus. In reliquis Maz., Med. et Fuketiano legitur ὧν ἡτύχει, rectius ni fallor. Revera enim Macrianus id quod tantopere concupiscerat, adeptus est, imperium videlicet. Sed cum ipse gestandis imperii insignibus, ob corporis debilitatem, parum esset idoneus, filios suos ad imperium evexit. Merito igitur de illo dicit Dionysius, δτι ἡτύχησε τῶν δῖων ἐπιθυμῶν, id est, *compos fuit volitorum suorum.* Cæterum post hanc Dionysii verba de Macriano, sequebat continuo locus ille qui legitur in capite 23 hujus libri, ἐκεῖνος μὲν οὖν τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, etc. Uterque enim locus descriptus est ex epistola Dionysii ad Hermannionem, scripta anno ix principatus Gallieni. Quibus addendus ac præponendus est alter locus ex eadem epistola, qui refertur in cap. 4 hujus libri. Atque ita concinnatis ac rejunctis inter se

quanta ipse una cum aliis ob veri Dei cultum perulerit, docent ejusdem Dionysii verba, quibus Germano cuidam illius temporis episcopo, qui calumniari ipsum conabatur, respondet in hunc modum : « Evidem vereor, ne in dementiam ac stuporem lapsus esse videar, dum referre cogor admirabilem erga nos Dei providentiam ac dispensationem. Sed quoniam arcanum quidem regis occultare, ut ait Scriptura ⁴⁴, laudandum est, Dei autem opera prædicare gloriosum ; adversus Germani impetum cominus decertabo. Veni ad Æmilianum non solus, sed comitantibus me Maximo compresbytero, et Fausto, Eusebio ac Chærémone, diaconis. Quidam etiam ex fratribus Romanis, qui tum aderant, nobiscum ingressus est. Porro Æmilianus non dixit mihi prima fronte : Ne conventus agas. Id enim illi supervacuum erat ac postremum, ad id quod primum ac præcipuum est recurrenti. Quippe handquaquam curabat ne alios congregarem, sed id agebat ne ipsi Christiani essemus. Et ab eo cultu desistere me jubebat, ratus scilicet si ego ab eo cultu descivissem, ceteros exemplum meum secuturos. Respondi non improbabiliter nec longe arcessita responsione : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus ⁴⁴. » Sed palam et aperte contestatus sum, me illum qui solus est Deus, neque alium ullum præter hunc adorare; nec a proposito discessurum me esse, nec **258** commissurum unquam ut Christianus esse desinerem. Post hæc abire nos jussit in vicum quemdam solitudini proximum, cui nomen est Cephro. Sed verba ipsa quæ ab utroque nostrum dicta sunt, sicut actis publicis inserta leguntur, accipite : Inductis Dionysio, Fausto, Maximo, Marcello et Chærémone, Æmilianus præfектus dixit : Non solum scripto, sed etiam viva voce re-

⁴³ Tob. xii. ⁴⁴ Act. v.

omnibus fragmentis, pene integrā Dionysii ad Herinammonēm epistolā habitū sumus.

(27) Ας πρός Γερμανόν. Quod sequitur insigne fragmentum ex epistola seu potius libro Dionysii *adversus Germanum episcopum*, jungendum est cum altero ejusdem libri fragmuento quod habes in lib. vi. cap. 40.

(28) *Eis dycovnrr dē xurbvresw.* Eadem ex-
cnsatione nntur Paulus apostolus in Epist. II ad
Corinthios, cap. xi, cum se ipse loundaturus esset,
ubi vide quae nota Joannes Chrysostomus. Ad eum
igitur Pauli locum allundit Dionysius.

(29) Οὐκέταιοιστας. Malimi scribere οὐκ ἀπεικότως. Mox verba illa πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις delenda esse mihi videntur. Leguntur quidem hæc verba in cap. v Actuum apostolorum. Sed nihil faciunt ad hunc locum. Nisi malis legere, ut est in codice Reg., ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεικότας, οὐδὲ μαχράν τοῦ Πειθαρχείν, etc. Id est, responsum dedi quod non longe abest ab illo apostolico.

(50) Ος ὑπερηγματοθη. Male Christophorus hunc locum ita vertit, sicut a quibusdam in commentarios relata sunt. Ὑπομνήματα Graeci vocant quæ Latini *Acta*, ut observavimus ad librum i, ubi de *Actis Pilati*. Qui hæc *Acta* conficiebant, dicebantur a Graecis ὑπομνηματογράφοι. Latini eos ab *Actis* vocabant, ut legiūr in Notitia imperii Romani, Hypomnemographi urbis Alexandrinae.

Α συντος, οία σύν επέρσιος δ αύτδς διά την εις τὸν τῶν
ἡλων Θεὸν εὐσέβειαν ὑπέστη, δηλώσουσι αἱ αὐτοῦ
φωναὶ διὰ πρὸς Γερμανὸν (27) τῶν κατ' αὐτὸν ἐπισκό-
πων κακῶς ἀγορεύειν αὐτὸν πειρώμενον ἀποστενόμε-
νος, τοῦτον παρατίθεται τὸν τρόπον· «Εἰς ἀφρού-
νην δὲ κινδυνεύω (28) πολλήν καὶ ἀναισθησαν ἔν-
τως ἐμπεσεῖν, εἰς ἀνάγκην συμβιβάζομενος τοῦ
διηγεῖσθαι τὴν θαυμαστὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν τοῦ
Θεοῦ. Ἀλλ᾽ ἐπει μυστήριον φησι βασιλέως κρύψαι
καλὸν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακηρύπτειν ἐνδοξον,
δόμστε χωρίσω τῇ Γερμανοῦ βίᾳ. Ἡκον πρὸς Αἰμι-
λιανὸν οὐ μόνος· τῷκολούθησαν δὲ μοι συμπρερεβύτε-
ρος τε μου Μάξιμος, καὶ διάκονοι, Φαῦστος καὶ Εὐ-
σέβιος καὶ Χαιρῆμαν. Καὶ τις τῶν ἀπὸ Ψώμης
παρόντων ἀδελφῶν ἡμῖν συνεισῆλθεν. Αἰμιλιανὸς δὲ
οὐκ εἶπέ μοι προηγουμένως, μη σύναγε. Περιττὸν γάρ
τοῦτο ἦν αὐτῷ καὶ τὸ τελευταῖον ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνα-
τρέχοντι. Οὐ γάρ περὶ τοῦ μὴ συνάγειν ἐτέρους δ λό-
γος ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ μηδὲ αὐτοὺς ἡμᾶς εἶναι
Χριστιανούς· καὶ τούτου προσέταττε πεπυσθαι, εἰ
μεταβαλούμην ἔγωγε, καὶ τοὺς ἀλλους ἐψευσθαι μοι
νομίζων. Ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεοικότως (29), οὐδὲ
μακράν. Πειθαρχεῖν δεὶ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.
Ἀλλ᾽ ἄντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν Θεὸν τὸν δυτικὸν
μόνον, καὶ οὐδένα ἔτερον σέβων οὐδὲ ἀν μετατεθεῖ-
μην, οὐδὲ παυσαληνη ποτὲ Χριστιανὸς ὥν. Ἐπὶ
τούτοις ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς κώμην πλησίον
τῆς ἐρήμου καλουμένην Κεφρώ. Αὐτῶν δὲ ἐπακού-
σατε τῶν ὑπὸ ἀμφοτέρων λεχθέντων ὡς ὑπεμήμα-
τισθ (30). Εἰσαγθέντων Διονυσίου (31) καὶ Φαύστου
καὶ Μαζίμου καὶ Μαρκέλλου καὶ Χαιρῆμονος, Αἰμι-
λιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν εἶπε· καὶ ἀγραφῶς
ἡμῖν διελέχθην περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν κυρίων
ἡμῶν ἢ περὶ ὑμᾶς κέχρηνται. Δεῦνακατι γάρ ἔξου-
σιαν ὑμῖν σωτηρίας εἰ βούλοισθε (32) ἐπὶ τὸ κατέ-
μένην ποτεπτεῖται· καὶ θεοῖς τοῖς αἰγαίοντας αἰγαῖ-
νας

mentio fit in lege ultima codice Theodosiano *De decurionibus*. Ejus officium describit Philo in *Flaccum*, ubi de Lampone quodam loquens, qui erat hypomnemataloghus praefectorum Aegyptii: προσεστῶς γάρ τιγεμόσιν ὅποις ὑπεμνηματίζετο, τὰς δίκιας εἰσάγων ως ἔχων τάξιν, εἴτε τὰ μὲν ἀπτιέσφεν, ή παρήι εἶχών, τὰ δὲ οὐ λεχθέντα προτενέταττεν. Hoc hypomnematalographi officium gessit olim Alexandriæ Lucianus, ut ipse testatur in *Apologia pro iis qui salarium accipiunt*, his verbis: Ἐγων οὖν, εἰ σκέψαιο, δόξαιμι ἀν σοι οὐ τὸ σμικρότατη τῆς Αιγυπτίας ταύτης ἀρχῆς ἐγχειρίσθαι, τὰς δίκιας εἰσάγειν, καὶ τάξιν αὐταῖς τὴν προστικουσαν ἐπιτιθέναι, καὶ τῶν πραττομένων καὶ λεγομένων ἀπαξιπάντων ὑπομνηματα γράφεσθαι, etc. Addit etiam Lucianus, hypomnematalogrum salarium amplissimum e tisco habuisse, et peracto recte officio, provinciam regendam accepisse.

(31) *Eicayθērtw Διορυζον.* Hæc erat formula actorum publicorum, ut docet Amm. Marcellinus in lib. xxii his verbis: *Et acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cum id voluminia publici contineret exordium, Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub praeconibus Tauro. Ad quem locum vide qua olim notavimus.*

(32) *El βούλοισθε. In tribus exemplaribus Maz., Med. et Fuk. legitur εἰ βούλεσθε.*

τὴν βασιλείαν προσκυνεῖν, ἐπιλαθέσθαι τε τῶν πάρκ φύσιν. Τί οὖν φατε πρὸς ταῦτα; Οὐδὲ γάρ ἀχαρίστους ὑμᾶς ἔσεσθαι περὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν προσδοκῶ, ἐπειδήπερ ἐπὶ τὰ βελτίων ὑμᾶς προτέπονται. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· Οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι θεοὺς, ἀλλ' ἔχαστοι τινας, οὓς νομίζουσιν. Ἡμεῖς τούναν τὸν ἕνα Θεὸν καὶ Δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρίσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλιηνῷ σεβαστοῖς, τούτον καὶ σέδομεν καὶ προσκυνοῦμεν, καὶ τούτῳ διηγεῖκας ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὅπως ἀσάλευτος διαμένῃ, προσευχόμεθα. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπε· Τίς γάρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τούτον εἴπερ ἐστὶ Θεός, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; θεοὺς γάρ σένειν ἐκελεύσθητε, καὶ θεοὺς οὓς πάντες ἔσαστι. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· Ἡμεῖς οὐδένα ἔτερον προσκυνοῦμεν. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπεν· Ὁρῶ ὑμᾶς ὅμοι καὶ ἀχαρίστους δυτας καὶ ἀναισθήτους τῆς πραστητος τῶν σεβαστῶν (33) ἡμῶν. Διόπερ οὐκ ἔσεσθε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἀλλὰ ἀποσταλήσεσθε εἰς τὰ μέρη τῆς Λιβύης, καὶ ἐν τόπῳ λεγομένῳ Κεφρῷ· τοῦτον γάρ τὸν τόπον ἐξελέξαμην ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν σεβαστῶν ἡμῶν. Οὐδημῶς δὲ ἐξέσται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἀλλοις τιστιν, ή συνδόους ποιεῖσθαι, ή εἰς τὰ καλούμενα κοιμητήρια (34) εἰστέναι. Εἰ δέ τις φανείη μὴ γενόμενος εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὃν ἐκέλευσα, ή ἐν συναγωγῇ τινι εὑρθείη, ἔσωτῷ τὸν κίνδυνον ἐπαρτήσει. Οὐ γάρ ἐπιλεύσει ἡ δέουσα ἐπιστρέψεια. Ἀπόστητε οὖν ὅπου ἐκελεύσθητε. — Καὶ νοσοῦντα δέ με κατήπειξεν, οὐδὲ μιᾶς ὑπέρθεσιν δοὺς ἡμέρας. Πολαγ οὖν ἐτι (35) τοῦ συνάγειν ή μὴ συνάγειν εἰχον σχολήν; Εἴτη μεθ' ἔτερά φησιν· «Ἀλλ' οὐδὲ τῆς αἰσθητῆς ἡμεῖς μετὰ τοῦ Κυρίου συναγωγῆς ἀπέστημεν. Ἀλλὰ τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει σπουδαιότερον συνεχέστουν ὡς συνών. ἀπὸν μὲν τῷ σώματι, ὡς εἰπεῖν (36), παρὸν δὲ τῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ Κεφρῷ, καὶ πολλῇ συνεπιδήμησεν ἡμῖν ἐκκλησίᾳ, τῶν μὲν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀδελφῶν ἐπομένων, τῶν δὲ συνόνων ἀπ' Αἰγύπτου. Κάκει θύραν ἡμῖν δὲ Θεός ἀνέψεις τοῦ λόγου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκιώνθημεν, ἐκιθοβοήθημεν, ὑστερὸν δὲ οὐνες οὐκ ὀλίγοι τῶν ἑθνῶν τὰ εἰδῶλα καταλιπόντες, ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Θεόν. Οὐ πρότερον γάρ παραδεξαμένοις αὐτοῖς, τότε πρῶτον δι' ἡμῶν δὲ λόγος ἐπεστάρη. Καὶ ὥσπερ τούτου ἔνεκεν ἀπαγαγών ὑμᾶς πρὸς αὐτοὺς δὲ Θεός, ἐπει τὴν διακονίαν ταύτην ἐπιτηρώσαμεν, πάλιν ἀπαγήσαν. Ὁ γάρ Αἰμιλιανὸς

A hiscum disserui de humanitate principum nostrorum, qua illi erga vos utuntur. Vobis enim potestatem fecerunt salutis vestrae retinendæ, dummodo ad id quod naturæ consentaneum est ferri, deosque imperii illorum custodes adorare, et eorum quæ naturæ ipsi repugnant obliisci velletis. Quid ergo ad hæc dicitis? Neque enim vos ingrato animo fore spero adversus eorum clementiam, quippe cum ad meliora vos traducere conentur. Dionysius respondit: Non omnes ab omnibus coluntur dii, sed eos singuli colunt quos arbitrantur deos. Nos quidem unum Deum omnium rerum opificem, qui Valesiano et Gallieno sacratissimis Augustis imperium tradidit, colimus et adoramus. Huic continuas preces offerimus pro imperio illorum, ut stabile et inconcussum permaneat. **Æ**milianus præfector iterum dixit: Quis vero vos prohibet, quominus et hunc, si quidem Deus est, cum iis qui natura dii sunt adoretis? Deos enim colere jussi estis, eosque quos cuncti norunt deos. Dionysius respondit: Nos nullum alium adoramus. **Æ**milianus præfector dixit: Video vos ingratos esse simul ac stupidos, qui clementiam Augustorum minime sentiatis. Quamobrem non manebitis in hac urbe, sed mittemini in partes Libyæ ad locum qui dicitur Cephro. Hunc enim locum jussu Augustorum nostrorum elegi. Nullatenus autem licebit vobis nec quibuscumque aliis, conventus agere, aut ea quæ vocantur cœmeteria adire. Quod si quis ad eum quem jussi locum minime prolectus deprehendetur, aut in conventu aliquo fuerit inventus, is sibi ipse periculum arcesset. Non enim deerit congrua animadversio. Abscedite igitur quo jussi estis. — Statimque me tametsi ægrotantem proscisci compulit, ne dici quidem unius dilatione concessa. Quomodo igitur conventus agere aut non agere vacuum mihi deinceps fuit? » Paucis deinde interjectis, addit: **259** « Sed neque a corporali conventu, Domino juvante, absuimus. Verum eos qui in urbe erant, perinde ac si adesse, majore studio congregavi in ecclesiam; absens quidem corpore, ut jam dixi, animo autem præsens. Apud Cephro vero nobiscum magna fidelium adsuit multitudo, partim eorum qui ab urbe nos secuti fuerant, partim aliorum qui ex reliqua Ægypto confluebant. Ibi quoque Januam nobis patefecit Deus ad prædicationem verbi sui. Et initio quidem persecutionem passi et lapidibus impe-

(33) *Πραστητος τῶν σεβαστῶν.* Codd. Med. et Maz. addunt ἡμῶν, quibus consentit codex Fuk.

(34) *Κοιμητήρια.* Latini *areas* vocabant, ita Tertullianus in libro *ad Scapulam*, et in *Gestis purgationis Ceciliani*: *Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi.* Et in *Gestis purgationis Felicis*: *Tollat aliquis de vestris in aream, ubi orationes facitis.*

(35) *Ποταρ οὐρ έτι.* Accusabatur scilicet Dionysius a Germano, quod conventus fratrum non habuisset ante exortam persecutionem, sed fuga saluti sue prospexit. Quoties enim ingruerat persecutionis, solebat prius episcopi populum congregare, ut eum ad retinendam Christi fidem ex-

hortarentur. Deinde infantes et catechumenos baptizabant, ne sine baptismo ex hac vita migrarent; et Eucharistiam fidelibus dividebant, cum incertum esset quandiu duratura esset persecutio. Quem morem docuit nos factum Dorothei cuiusdam Thessalonicensis episcopi, temporibus Iustini, quod refertur in suggestione Germani, Felicis et Dioscori, missa ad Hormisdam PP. anno Christi 519.

(36) *Απώλ μὲν τῷ σώματι, ὡς εἰκεῖν.* Sic in codd. Maz. et Med. scribitur. Vulg. εἰπον. In Fuk. et Savil. scriptum inveni ὡς εἰπεν ὁ Ἀπόστολος. Certo alludit Dionysius ad locum Apostoli in priore ad Corinth. cap. v.

*liti sumus. Postmodum vero non pauci ex gentilibus, relictis simulacris, ad Deum conversi sunt. Tunc enim primum apud illos verbi divini per nos sparsa sunt semina, cum illud antea non suscepissent. Ac prorsus quasi Deus ejus rei causa nos ad illos perduxisset, postquam illud ministerium implevimus, iterum nos alio transtulit. Etenim *Æmilianus* in asperiora quædam loca, et ut credebat magis Libyca, nos transportare constituit. Et cunctis undecunque ad Mareoticam prefecturam confluere jussis, viros per regionem illam dispersos singulis assignavit: nos vero magis ad viam publicam, ut primi comprehendenderemur, collocavit. Id enim præcipue agebat ac moliebatur, ut quandocunque voluisset, omnes nullo negotio capi possemus. Ego vero cum Cepbro primum abire jussus sum, tamen ubinam locus ille situs esset, ignorabam, quippe qui ne nomen quidem illius antea sere audivissem; nihilominus alacri constantique animo perrexi. Posteaquam vero mihi renuntiatum est ut ad Collythionis regionem migrarem, norunt ii qui tum præsentes aderant quomodo affectus animo fuerim. Illic enim memet ipsum accusabo. Principio quidem ægre admodum ac moleste tuli. Etsi enim regio illa notior nobis magisque familiaris erat quam Cepbro, tamen fratribus ac probis viris vacuus esse locus dicebatur, et viatorum turbis latronumque incursionibus obnoxius. Sed multum mihi consolationis attulit, quod fratres me admonuerunt, locum illum a civitate propius abesse. Itaque quamvis Cepbro maximam nobis multitudinem fratrum ex *Ægyptio* confluentium adduxisset, adeo ut laxius jam conventus agere possemus: illic tamen ob vicinitatem urbis, charissimorum et conjunctissimorum hominum aspectu crebrius nos aiebant esse 260 frui-*

(37) *Tὰ Κολλουθίωντος.* Supplendum videtur mērō. Sic supra dixit Dionysius τὰ μέρη τῆς Αἰγύπτου. Erat autem hic locus in Mareoticâ prefectura. Sic etiam τὰ βουκήλου tractus quidam *Ægypti* dicebatur, a nomine scilicet dominorum qui ea loca olim possederant. Apud Nicephorum Κολουθῶν hic locus dicitur cum simplici lambula; quam scripturam rectiore puto. Nam Κολλουθῶν nomen est deflexum a Colutho, qui nomen fuit frequens apud *Ægyptios*. Certe ita dictus est poeta quidam celebris temporibus Anastasii, oriundus ex Thebaide, ut testatur Suidas. Fuit et alter Coluthus schismaticus in *Ægypto* temporibus magni Anastasii, cuius crebra sū mentio in ejus *Apologia*. Eum Acoluthum vocal Gregorius Nyssenus in lib. xi contra Eunomium.

(38) *Καταδρομαῖς ἐγκείμενον.* Scribendum puto ἔχει μενον.

(39) *Κατὰ μέρος... συναρχωτ.* Quoties suburbia paulo remota erant ab urbe, si qui in suburbis illis manebant, non cogebantur ad majoris ecclesiæ convenitus accedere, sed in eo suburbio particulares siebant convenitus in aliqua basilica, aut in loco ad hoc agendum idoneo. Id ex hoc Dionysii loco manifeste colligitur, quem nec Musculus nec Christophorus intellexerunt, sed omnia miscuerunt, adeo ut ex eorum interpretatione nihil sani possis elicere. Porro προάστεια Græci dicunt non solum suburbia, quæ urbi conjuncta sunt, sed etiam viros satis longo intervallo ab urbe dissitos. Sic Canopus duodecimo lapide distans ab urbe Alexan-

dra, προάστειον dicitur ab Athanasio in libello quem obtulit concilio Chalcedonensi. Sic etiam Daphne, suburbanum Antiochiae, Achyrona Nicomediae, et Septimum dicitur suburbanum Constantinopolis, licet aliquot passuum millibus absent ab illis civitatibus. Vide *Glossarium Pithœi in Novellas Juliani Antecessoris*, voce *Proasium*. Porro ex hoc loco colligitur etiæ quidem Dionysii unicam adhuc fuisse Alexandriæ ecclesiam, in quam omnes urbis illius fideles orationis causa conveniebant. Postmodum vero temporibus Athanasii, cum plures essent ecclesie a diversis episcopis Alexandriæ ædificatae, rives Alexandrini seorsum in diversis ecclesiis colligebantur, κατὰ μέρος καὶ διηρμένος, ut loquitur Athanasius in *Apologia prima ad Constantium*, nisi quod in majoribus festis, Pasche scilicet aut Pentecostes, non siebant particulares convenitus, sed universi in majorem ecclesiam conveniebant, ut ibidem testatur Athanasius.

(40) *Πολλαῖς γε ταῖς ὁμολογίαις.* Hæc et sequentia ironice dicuntur a Dionysio. Quæ deinde sequuntur, sic lego et interpundo: Πολλά γε εἰπεῖν ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα, ὅσα ἀριθμῆσαι δύναται περὶ ἡμῶν. Certe in vetustissimo codice Mazarino, post vocem ἡμῶν apposita est virgula, et ante vocem ὅσα ponitur subdistinctio. Codex autem Fuk. emendationi nostræ plane subscribit.

(41) *Ἀξιωμάτων ἀποθέσεις.* Hinc patet Dionysium Alexandrinum splendido genere ortum fuisse. Nam dignitas ex generis nobilitate præcipue

ἐπαίνων ἡγεμονικῶν καὶ βουλευτικῶν (42) καταφρόντισις, καὶ τῶν ἐναγτίων ἀπειλῶν, καὶ καταδόξεων καὶ κινδύνων, καὶ διωγμῶν καὶ πλάνης καὶ στρογχωρίας, καὶ ποικίλης θλιψεως ὑπομονής; Οὐαὶ τὰς ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου (43) συμβάντα μοι, οἵα μέχρι νῦν Αἰμιλιανοῦ. Ποῦ δὲ Γερμανὸς ἐφάνη; τις δὲ περὶ αὐτοῦ λόγος; Ἀλλὰ τῆς πολλῆς ἀφροσύνης εἰς ἣν ἐμπίπτω διὰ Γερμανὸν, ὑφίεμαι· διὸ καὶ τὴν καθ' ἔκαστον τῶν γενομένων διήγησιν, παρήμη τοῖς εἰδότεσιν ἀδελφοῖς λέγειν. Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ ἐν τῇ πρᾶξι Δομέτιον καὶ Διδύμοιον ἐπιστολῇ τῶν ἀμφὶ τὸν διώγμαν αὐθίς μνημονεύει ἐν τούτοις· «Τοὺς δὲ ἡμετέρους πολλούς τε δυτικαὶς καὶ ἀγνωταὶ ὑμῖν, περισσὸν δυνομαστὶ καταλέγειν· πλὴν ἵστε ὅτι διδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ κόραι καὶ πρεσβύτιδες, καὶ στρατιῶταις καὶ ἱδιῶταις, καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἱ μὲν διὰ μαστίγων καὶ πυρὸς, οἱ δὲ διὰ σιδῆρου τὸν ἀγένναν νικήσαντες, τοὺς στεφάνους ἀπειλήσασι· τοῖς δὲ οὐ πάμπολὺς αὐτάρκης ἀπέβη χρόνος, εἰς τὸ φανῆναι δεκτὸν τῷ Κυρίῳ· ὥσπερ οὖν ἔοικε μηδὲ ἐμοὶ διὰ μέχρι νῦν. Διόπερ εἰς δὸν οἰδεν αὐτὸς ἐπιτήδειον καιρὸν ὑπερέθετο με, διὰ λέγων· «Καιρῷ δεκτῷ ἐπίκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐθοίηθησά σοι.» Τὰ γάρ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πυνθάνεσθε καὶ βούλεσθε δηλωθῆναι ὑμῖν διποτεῖς διάγομεν, τηκούσατε μὲν πάντως, διποτεῖς δεσμώτας ἀπαγομένους ὑπὸ ἔκατοντάρχου καὶ στρατηγῶν (44), καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἐμέ τε καὶ Γάϊον καὶ Φαῦστον καὶ Πέτρον

ducitur. Hinc in gestis purgationis Cæciliani, quæ post collationem Carthaginensem edita sunt, Victor interrogatus a Zenofio consulare, cuius conditionis esset, respondit: *Professor sum litterarum Romanarum.* Deinde interrogatus cuius dignitatis esset, respondit: *Patre decurione Constantiniensem, avo milite, qui in comitatu militaverat.* Ceterum Dionysius Alexandrinus, antequam ad Christi fidem transiret, professione rhetor fuerat, ut docet Maximus in scholiis ad librum Dionysii Areopagitæ *De cœlesti hierarchia*, capite 5: «Ο γοῦν μέγας Δούτιος δὲ Ἀλεξανδρέων ἐπίσκοπος, δὲ ἀπὸ βητόρων, etc.

(42) *Bouleutikῶν.* Augustus Alexandrinos sine iuris decurionibus rempublicam suam administrare jussérat. Postea vero Severus imp. Alexandrinis curiam habere permisit, ut scribit Dio in lib. LI: «Τοῖς δὲ Ἀλεξανδρεῦσιν ἄνευ βουλευτῶν πολιτεύεσθαι ἐχέλευσεν. Paulo post, βουλεύουσι δὲ δὴ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ περὶ Σεβῆρου ἀντοράτορος ἀρχάπενοι. Idem scribit Spartianus in *Serero*: *Alexandrinis ius bouleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub regibus, ante vivebant, uno judice contenti, quem Cæsar dedisset.* Certe in epistola Athanasii ad solitarios, mentio sit decurionum Alexandriæ.

(43) *Tὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου.* Illic Sabinus prefectus Aegypti fuerat temporibus Decii imp. De quo Dionysius in epistola ad Fabium, quam retulit Eusebius in cap. 41 lib. vi. Aemilianus vero praefectus Aegypti de quo hic sermo est, postea imperium occupavit, ut scribit Pollio in *30 Tyrannis*; qui tamen eum ducem appellat, non autem praefectum Aegypti.

(44) *Καὶ στρατηγῶν.* Male interpretes hoc loco duces interpretati sunt; quod est absurdissimum. Cur enim pluribus opus erat ducibus ad deducendum Dionysium in exsilium, cum unus tantum adesset centurio? Videlicet hanc absurditatem Christo-

turos. Eos quippe accessuros ibique comimoraturos, et tanquam in suburbanis remotioribus, particulares illic conventus futuros. Idque ita contigit. Deinde paulo post de his quæ sibi acciderunt ita scribit: «Sed fortasse Germanus multis fidei confessionibus gloriatur; multa prædicare potest adversus se gesta. Quot vero enumerare potest perinde aitque ego, sententias judicum, publicationes, proscriptiones, direptiones bonorum: abjectiones dignitatum, contemptus gloriæ sæcularis, laudur a præfectis ac decurionibus profectarum desperatus: minarum denique quæ coram intentabantur, vociferationum, discriminum, persecutionum, fugæ, ætumnarum et cujusquemodi malorum tolerantiam; cujusmodi sunt ea quæ sub Decio et Sabino, et quæ B in hunc usque diem sub Aemiliano nobis contigerunt. Ubinam vero comparuit Germanus? Quenam illius facta est mentio? Verum ab imprudentia illa in quam Germani causa delapsus sum, tandem absisto. Singularum igitur rerum narrationem fratribus qui plenissimam gestorum notitiam habent relinququo.» Porro idem Dionysius in epistola quam scripsit ad Domitium et Didymum, nonnulla ad persecutionem illam spectantia rursus ita commemorat: «Nostros vero superfluum est nominatim recensere, cum et plurimi sint et vobis ignoti. Id tantum in universum scire vos convenit, viros et mulieres, juvenes ac senes, puellas et anus, milites ac paganos, ex omni denique hominum genere

phorsonus, eaque de causa pro στρατηγῶν emendavit στρατηγοῦ, et ducem interpretatus est. Sed neque hoc modo absurditatem vitare potuit. Neque enim dux ipse reos in exsilium deducere solebat. Sed hujusmodi officium mandabatur centurioni aut speculatori. Aliud igitur significat vox στρατηγῶν, nempe duumviro seu magistratus Alexandrinæ civitatis. Graeci enim ita vocabant, ut pluribus exemplis probavi ad librum xxxi Amm. Marcellini. Porro hi magistratus cum haberent modicam coercionem, ut loquuntur jurisconsulti, reos comprehendere, carceri mancipare et interrogare, et acta confidere solebant, Romano præsidi judicium de iis reservantes, ut discere est ex *Actibus apostolorum*, et ex *Actis Pionii martyris* et aliorum. Quare non mirum est si magistratus Alexandriae hoc in loco operam suam commodant rectori provinciae, ad deducendum Dionysium in exsilium; quem scilicet ipsi comprehenderant, et in judicium coram præfecto Aegypti adduxerant. Sed et quæ sequuntur verba, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, sententiam nostram confirmant. Nam στρατιῶται referuntur ad centurionem; ὑπηρέται vero ad duumviro seu magistratus quibus parebant. Athanasius quoque, in epistola ad solitarios, στρατηγὸν vocat duumvirum seu magistratum Alexandrinæ civitatis. Loquens enim de Ariani qui presbyteros ac diaconos Alexandriae in judicium pertractos exsilio multaverant, ita scribit: «Καὶ πῶς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν ἐφυγάδευσαν, καταφέροντες ἐκ τῶν οἰκουμενῶν αὐτῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γοργονίου καὶ πληγαῖς καταχόποντες. Id est, Quomodo ducis ac judicium opera eos in exsilium egere, necessarios illorum ex domibus extrahentes militari manu, et adjumento Gorgonii magistratus. Male enim interpres Gorgonium ducem vertit. Atqui dux ipse Sebastianus vocabatur, teste Athanasio: Gorgonius vero magistratus erat seu duumvir

D

alique ætate, alios flagrorum verberibus, alios ferri acie, alios ignibus in certamine superatis coronas retulisse. Nonnullis vero longissimum temporis spatium non satis fuit ad hoc ut Deo acceptabiles viderentur, sicuti nec mihi in hunc usque diem. Scilicet in aliud opportunum tempus quod ipsi probe cognitum est, me distulit Dominus qui dicit: « In tempore accepto exaudi vi te, et in die salutis opitulatus sum tibi »*. De rebus autem nostris quandoquidem sciscitamini, ac certiores fieri vultis quo in statu agamus: audi-
vistis quidein omnino, quo pacto cum ego et Caius et Faustus cum Petro et Paulo vincti duceremur a centurione et magistratibus, militibusque et apparitoribus, qui una cum ipsis erant, supervenientes quidam ex Marcotis, invitos nos nec
261 sponte sequentes per vim abstraxerint. Ego quidem nunc et Petrus et Caius soli, reliquis fratribus orbati, in deserto et squalido quodam Libyæ loco conclusi sumus, tridui itinere distantes a Parætonio. Et aliquanto post: « In urbe autem, inquit, occultarunt se, ut fratres clanculo invisant, presbyteri quidem: Maximus, Dioscorus, Demetrius et Lucius. Faustinus enim et Aquila, utpote in majore hominum luce positi, per Ægyptum vagantur. Diaconi vero post illos qui morbo consumpti sunt, superstites: Faustus, Eusebius, Chæremon. Eusebius, inquam, quem Deus iam inde ab initio roboravit, impunitque ut confessoribus in custodia positis ministeria strenue exhiberet; utique consummatorum ac beatorum martyrum cadavera

* Isa. XLIX.

Alexandriæ, cuius id proprium munus erat, ut reos comprehendenderet, et coram majoribus judicibus sisteret. Testatur id libellus protestationis populi Alexandrini, quem Athanasius epistole sue subiecit, his verbis: Οἵδε ταῦτα καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς πόλεως Γοργόνιος. Et paulo post: Ἀπέστειλε τὸν τῆς τάξεως δῆμον, καὶ τὸν στρατηγὸν, θέλων αὐτὰ ἄφειν, id est, Misit speculatorēm officii sui, et magistratum, ut arma illa ex ecclesia tolleret.

(45) Ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν. Hæc in prima persecutione sub Decio contigerunt, tunc cum Dionysius Sabini præfecti sententia Taposirim deductus est, ut scribit ipse Dionysius in epistola adversus Germanum, quæ habetur in lib. vi, c. 40. Certe qui epistolam illam Dionysii adversus Germanum cum hac quæ ad Domitium scripta est, contulerit, non dubitabit quin de una eademque re utrobius loquatur Dionysius. Quare fallitur Eusebius, qui in hac Dionysii ad Domitium epistola, ea narrari putavit quæ ad Valeriani persecutionem pertinebant, quod ex ipso Dionysio facile est refellere. Elenum in persecutione sub Valeriano, Dionysius non est deductus in exsilium cum custodia militari; nec supervenientes Marcotæ, fugatis militibus eum per vim abstractum in libertatem restituerunt; nec Caium et Faustum, et Petrum ac Paulum presbyteros secum tunc Dionysius habuit. Quæ omnia in persecutione illa quæ paulo ante Decii imperium cœpta est, Dionysio contigerunt, ut ipse testatur in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in lib. vi. At in persecutione sub Valeriano, Dionysium comitati sunt in exilio Maximus presbyter et diaconi Faustus, Eusebius et Chæremon, et quidam clericus Romanus, quem admodum scribit idem Dionysius in epistola adver-

ταὶ Παῦλον, ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρεωτῶν (45), ἔκοντας καὶ μηδὲ ἐπομένους, βίᾳ τε σύροντες ἀφρπασαν. Ἐγὼ δὲ νῦν καὶ Γάιος καὶ Πέτρος, μόνοι τῶν ἀλλων ἀδελφῶν ἀπορφανισθέντες, ἐν ἑρήμῳ καὶ αὐχμηρῷ τῆς Λιβύης τόπῳ κατακεκλείσμεθα, τριῶν ἡμερῶν ὅδὸν τοῦ Παραιτονοῦ διεστηκότες. » Καὶ ὑποκαταβάς φησιν: « Ἐν δὲ τῇ πόλει καταδεδύκασιν ἀφανῶς ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀδελφούς· πρεσβύτεροι μὲν, Μάξιμος, Διόσκορος, Δημήτριος καὶ Λούκιος· οἱ γάρ ἐν τῷ κόσμῳ προφανέστεροι Φαυστῖνος καὶ Ἀκύλας, ἐν Αιγύπτῳ πλανῶνται. Διάκονοι δὲ αἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νόσῳ (46) τελευτήσαντας ὑπολειφθέντες, Φαῦστος, Εὔσένιος, Χαιρήμων. Εὔσένιος δὲ ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἐνεδυνάμωσε καὶ παρεσκεύαστε τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς γενομένων ὁμολογητῶν ἐναγωνίως ἀποπληροῦν, καὶ τὰς τῶν σωμάτων περιστολὰς (47) τῶν τελείων καὶ μακαρίων μαρτύρων οὐκ ἀκινδύνως ἔκτελεν. Καὶ γάρ μέχρι νῦν οὐκ ἀνίστην ὁ ἥγρούμενος, τοὺς μὲν ἀναιρόν, ὡς προεπον, ὡμῶς τῶν προσαγομένων· τοὺς δὲ βασάνοις καταξάνων, τοὺς δὲ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ἔκτήκων, προστάσσων τε μηδένα τούτοις προστέναι, καὶ ἀνερευνῶν μή τις φανεῖται. Καὶ δῆμος ὁ Θεὸς τῇ προθυμίᾳ καὶ λιπαρίᾳ τῶν ἀδελφῶν διαναπαύει τοὺς πεπιεσμένους. » Καὶ τοσαῦτα μὲν ὁ Διονύσιος, καὶ ἐν ταύτῃ τέθειται τῇ γραφῇ. Ἰστέον δὲ ὡς δὲ μὲν Εὔσένιος δὲ διάκονον προσεπένει, σμικρὸν ὑστερὸν ἐπίσκοπος Ἐκκλησίας τῆς κατὰ Συρίαν (48) Λασδικείας καθίσταται, δὲ Μάξιμος δὲ τότε πρεσβύτερον είρηκε, μετ' αὐτὸν Διονύσιον, τὴν λειτουργίαν τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἀδελφῶν διαδέχε-

sus Germanum, quæ refert Eusebius in cap. 10 hujs libri.

(46) Ἐρ τῇ νόσῳ. Rufinus legit νῆσῳ. Sic enim vertit: *Sed et ex diaconis quosdam in insula post pœnas confessionis esse defunctos.* Verum Dionysius luem intelligit, quæ Galli et Volusiani temporibus grassata est per totum orbem Rom., ut Eusebius in *Chronico* aliisque testantur. Vide Aurelium Victorem. Ejusdem morbi meminit Dionysius infra cap. 22, ubi etiam de diaconis loquitur quos pestis illa consumpsit.

(47) Περιστολάς. Hanc vocem Christophorus longo verborum circuitu ita est interpretatus: *Ad hinc, quibus corpora beatorum martyrum iam vita defunctorum involverebantur, conficienda.* Illebat scilicet præ oculis Christophorus morem ævi nostri, quo mortuos hinc operire aliquid ita humo condere solemus. Apud antiquos vero, de Christians etiam loquor, alias mos erat. Vestibus enim cadavera amiciebant, et quidem pretiosissimis, ut docet Eusebius infra cap. 16 de Asturio. Si quis tamen Christophori versionem velit defendere, habet quo illam tueatur, testimonium Athanasii. Is enim in Vita B. Antonii ita scribit: *Solent Ægyptii pie defunctorum atque imprimis sanctorum martyrum corpora funerare quidem et hinc involvere, non autem mandare terræ, sed imposita lectulis, intra privatos parietes retinere.*

(48) Ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Συρίαν. Codd. Med., Fuk. et Maz. vocem addunt hoc modo: Οὐ μικρὸν ὑστερὸν ἐπίσκοπος Ἐκκλησίας τῆς κατά, etc., longe rectius. Nam Eusebius diu postea episcopus fuit Laodiceæ; successit enim Socrati, ut docet Eusebius infra.

ται. Φαῦστος; δὲ σὺν αὐτῷ τηγικάδε διαπρέψας ἐν τῇ διμολογίᾳ, μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ φυλαχθεῖς, γηραῖς κομισθῆ καὶ πλήρης ἡμερῶν, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀποτμήθεις τελεοῦται. Ἀλλὰ τὰ μὲν κατ' ἔκεινο καιροῦ τῷ Διονυσίῳ συμβάντα, τοιαῦτα.

forte videatur accedere. Verumtamen Deus ex alacritate ac benignitate fratrum, solarium assidue præstet afflictis. » Hæc Dionysius in illa scripsit epistola. Sciendum porro est, Eusebium quidem quem Dionysius diaconum appellat, brevi postea Laodiceæ in Syria episcopum esse constitutum; Maximum vero, qui a Dionysio presbyter dicitur, post obitum ipsius Dionysii administrationem Alexandrinæ Ecclesiæ suscepisse; Faustum denique qui tunc temporis confessionis titulo una cum Dionysio inclaruit, ad nostri usque temporis persecutionem reservatum, grandævum jam ac pene decrepitum nostra ætate capite amputato martyrium consummasse. Verum de iis quæ Dionysio tunc temporis acciderunt, hactenus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων (Nic. H. E. vi. 11).

Κατὰ δὲ τὸν δηλουμένον Οὐαλεριανὸν διωγμὸν, τρεῖς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης τῇ κατὰ Χριστὸν διαλάμψαντες δύμολογίᾳ, θείῳ κατεκεσμήθησαν μαρτυρίῳ, θηρίων γενόμενοι βορά. Τούτων δὲ μὲν Πρίσκος ἐκαλεῖτο, δὲ Μάλχος, τῷ δὲ τρίτῳ Ἀλέξανδρος ὄνομα ἦν. Τούτους φασὶ κατ' ἄγρὸν οἰκοῦντας, πρότερον μὲν ἐαυτοὺς ὡς ἀμελεῖς καὶ ράθυμους κακίσαι, ὅτι δὴ βραβείων τοῦ καιροῦ τοῖς πόλου γλυκομένοις οὐρανίοις διανέμοντος, διιγωροῦσεν αὐτοῖς, μὴ οὐχὶ προαρπάζοντες τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ταῦτα δὲ βουλευσαμένους, ὀρμῆσαι ἐπὶ τὴν Καισάρειαν, ὑμέσες τε χωρῆσαι ἐπὶ τὸν δικαστήν, καὶ τυχεῖν τοῦ προδεδηλωμένου τέλους. «Ἐτι πρὸς τούτοις γύναιον τι κατὰ τὸν αὐτὸν διωγμὸν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει, τὸν διμοιον Ιστοροῦσιν ἀγῶνα διηθῆκεναι. Τῆς δὲ Μαρκίνων αὐτὴν αἱρέσεως γενέσθαι κατέχει λόγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ'.

Περὶ τῆς μετὰ Γαλλιηνὸν εἰρήνης. (Nic. H. E. vi. 12).

‘Ἄλλ’ οὐκ εἰς μάχρων δουλείαν τὴν παρὰ βαρδάροις ὑπομεινάντος Οὐαλεριανοῦ, μοναρχήσας ὁ πατέρας, σωφρονέστερον περὶ τὴν ἀρχὴν διατίθεται (49), ἀνίσιος τε αὐτίκα διὰ προγραμμάτων τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν, ἐπ' ἐλευθερίας τοῖς τοῦ λόγου προεστῶσι τὰ ἔξ Εθους ἐπιτελεῖν δι' ἀντιγραφῆς προστάξας, ήτις τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· «Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Πούπλιος Λικίνιος Γαλλιηνὸς, Εὔσεβης, Εύτυχης, Σεβαστὸς, Διονυσίφης καὶ Πίννας καὶ Δημητρίφης καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπιτάκτοις· τὴν εὐεργεσίαν τῆς ἐμῆς δωρεᾶς διὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἐκδιβασθῆναι προσέταξα· ὅπκις ἀπὸ τόπων τῶν θρησκευσίμων ἀποχωρήσωσι. Καὶ διὰ τοῦτο καὶ διμεῖς τῆς ἀντιγραφῆς τῆς ἐμῆς τῷ τύπῳ (50) χρῆσθαι δύνασθε, ὥστε μηδένα ὑμῖν

(49) *Περὶ τὴν ἀρχὴν διατίθεται. Vox περὶ suppletur ex codd. Med. et Maz., quibus etiam consentiunt codd. Fuk. et Savil. Porro monendum est lector, capitum ordinem hic a Rufino commutatum. Hæc enim duo capita 13 et 14 Rufinus colloquavit post caput 19, quod est de cathedra Jacobi. In indice tamen capitulorum, quem idem Rufinus huic libro præfixit, idem est ordo capitulorum qui in Græcis Eusebii exemplaribus. Cur autem Rufinus ordinem capitum mutaverit, causam non video, nisi forte quia commodius esse ceusuit, Marini et Asturii martyria subiectere passioni martyrum Cesa-*

A non sine capitilis sui periculo sepeliret. Nam in hunc usque diem non cessat præfectus nostros qui præsentio ipsius exhibentur, partim interficere crudelissime, partim tormentis dilaniare, partim squalore carceris et vinculis macerare, interdicens ne quis ad eos accedat et perscrutans num quis

B

CAPUT XII.

De iis qui apud Cæsaream Palæstinæ martyrio perfuncti sunt.

Porro in hac Valeriani persecutione, tres viri post insignem Christi confessionem apud Cæsaream Palæstinæ ad bestias damnati, divino martyrio coronati sunt. Horum unus dicebatur Priscus, alter Malchus, tertius autem Alexander. 262 Qui cum in agro degerent, primum quidem seipso insimulasse dicuntur tanquam ignavos ac desides; quod cum occasio ipsa cœlesti amore flagrantibus præmia distribueret, ipsi cessarent, nec coronam martyrii præriperent. Inito deinde inter se consilio, Cæsaream profecti, judicem ipsum aborti sunt, eamque quam diximus sententiam exeperunt. Præter hos mulier quædam in eadem civitate, persecutionis hujus tempore, simili certamine perfuncta esse memoratur. Quam quidem ex Marcionis secta fuisse, constans fama est.

CAPUT XIII.

De pace a Gallieno reddita.

Verum Valeriano non multo post a barbaris capto et in servitutem redacto, filius ejus Gallienus solus imperium obtinens, moderatus se gessit: missisque edictis, persecutionem adversus nostros commotam sedavit; utque religionis nostræ anti-stites secure deinceps munus suum obirent, hujusmodi rescripto præcepit: «Imperator Cæsar P. Licinius Gallienus, Pius, Felix, Augustus, Dionysio, Pinæ, Demetrio, et reliquis episcopis. Indulgentiam beneficij nostri per universum orbem diffundi præcepimus, ut cuncti a religiosis locis abscedant. Quocirca et vos rescripti nostri forma uti potestis, ut nullus robis deinceps molestiam facessat. Atque id quod vobis exequi licet, jam dudum a me con-

riensium. Sed animadvertere debuerat diversis hæc temporibus contigisse. Nam Cæsarienses quidem illi passi sunt in persecutione Valeriani, Marinus autem et Asturius sub Gallieno. Rufini errorem Usuardus et Ado ac reliqui deinceps securi, martyrium Marinii atque Asturii in Valerianī tempora contulerunt. Sed eos refellit Eusebius, ut dixi.

(50) Ἀντιγραφῆς.... τῷ τύπῳ. Formam rescripti interpretatus sum, ut Latini loqui solent. Sic Ambrosius, et imperatores in Codice, ut notavi ad librum xiv Ann. Marcellini.

cessum est. Proinde Aurelius Cyrenius procurator A ένοχοις είναι. Καὶ τοῦτο ὅπερ κατὰ τὸ ἔχον δύναται ὑφ' οὐδὲν ἀναπληροῦσθαι, ἡδη ποδὲ πολλοῦ ὑπὲρ ἐμοῦ συγκεχώρηται. Καὶ διὰ τοῦτο Αὔρηλος Κυρήνιος δι τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων (51), τὸν τύπον τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξει. Ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἐκ τῆς Ψωμαίων ἐρμηνευθέντα γλώττης ἐγκείσθω. Καὶ ἀλληλούτης δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

CAPUT XIV.

Quinam iisdem temporibus floruerunt episcopi.

Eadem tempestate Romanæ quidem Ecclesiæ adhuc præterat Xystus; Antiochenam vero post mortem Fabii 263 Demetrianus regebat; apud Cæsaream Cappadociæ Firmilianus; in Ponto Gregorius fraterque ejus Athenodorus, ambo Origenis discipuli, Ecclesiæ gubernabant. Apud Cæsaream autem Palæstinæ mortuo Theoctisto sacerdotium suscepit Dominus. Quo non multo post ex hac vita sublato, Thenteonus qui ad nostram usque ætatem superfluit, in ejus locum subrogatus est. Hic quoque Origenis auditor fuisse dicitur. Hierosolymis vero post Mazabanis obitum, episcopalem sedem obtinuit Hymenæus, qui nostra etiam ætate plurimis laudum titulis inclaruit.

CAPUT XV.

Quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio perfunctus est.

Interea pace cunctis ubique Ecclesiis redita, apud Cæsaream Palæstinæ Marinus quidam militari dignitate decoratus, ad hæc splendore generis atque opibus clarus, ob confessionem Christi capite truncatus est hac de causa. Honor quidam est vitis apud Romanos, quam qui adepti sunt, centuriones dicuntur. Hic locus eum vacaret, Marinus ordine gradus sui ad eam promotionem vocabatur. Verum cum honore illo jamjam potitus esset, quidam ad tribunal accedens Marinum accusare cœpit, asserens illi quidem utpote Christiano homini, et imperatoribus sacrificare renuenti, Romanam dignitatem ca-

(51) Τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων. Hunc locum jam dudum explicavi in notis ad excerpta ex Dione Cocceiano, pag. 112. Cujacius in lib. viii *Observat.*, cap. 52, recte quidem monuit, rationalem sumimæ rei his verbis designari. Sed D quid esset summa res, non intellexit. Nos ad illum Dionis locum, ostendimus summain rem idem esse ac summam pecuniam, τὸν καθόλου λόγον.

(52) Ξύστος. Imo Xystus jampridem obierat. Quippe Xystus in persecutione Valeriani insigni martyrio coronatus est Tusco et Basso coss., vii Idus Augusti, ut constat tum ex epistola Cypriani, tum ex *Libro Pontificali*.

(53) Τῷρ στρατεῖαι. Cohortalis militia hic videtur intelligi, ut ex sequentibus licet colligere. Fit enim mentio Achæi judicis, ei fori ac judiciorum, quæ de armata et castrensi militia dici non possunt. Certe si de armata militia hic sermo esset, Marinus coram duce aut coram legato Cæsaris causam dixisset. Habebant autem ordinarii judices etiam centuriones suos et cornicularios in officio suo. Sed et cuncta fere nomina officialium qui ipsis appare-

A ένοχοις είναι. Καὶ τοῦτο ὅπερ κατὰ τὸ ἔχον δύναται ὑφ' οὐδὲν ἀναπληροῦσθαι, ἡδη ποδὲ πολλοῦ ὑπὲρ ἐμοῦ συγκεχώρηται. Καὶ διὰ τοῦτο Αὔρηλος Κυρήνιος δι τοῦ μεγίστου πράγματος προστατεύων (51), τὸν τύπον τὸν ὑπὲρ ἐμοῦ δοθέντα διαφυλάξει. Ταῦτα ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἐκ τῆς Ψωμαίων ἐρμηνευθέντα γλώττης ἐγκείσθω. Καὶ ἀλληλούτης δὲ τοῦ αὐτοῦ διάταξις φέρεται, ἣν πρὸς ἑτέρους ἐπισκόπους πεποίηται, τὰ τῶν καλουμένων κοιμητηρίων ἀπολαμβάνειν ἐπιτρέπων χωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Oι κατ' ἐκεῖνο συνηρματέστεροι επίσκοποι
(Nic. H. E. vi, 34).

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς μὲν Ψωμαίων Ἐκκλησίας εἰστοτε τότε καθηγεῖτο Ξύστος (52), τῆς δὲ ἐπ' Ἀντιοχείας μετὰ Φαδίον, Δημητριανός. Φερμιλιανὸς δὲ Καισαρείας, τῆς Καππαδοκῶν. Καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν Γρηγόριος καὶ δι τούτου ἀειλόφος Ἀθηνοῦρος, Οριγένους γνώριμοι. Τῆς δὲ ἐπὶ Παλαιστίνης Καισαρείας Θεοκτίστου μεταλλάξαντος, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν Δόμνος. Βραχεῖ δὲ χρόνῳ τούτου διαγενομένου, Θεότεκνος δὲ καὶ τμῆμας, διάδογος καθίσταται. Τῆς δὲ Οριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος ἡν. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ιεροσολύμοις ἀναταυσαμένῳ Μαζαράνου, τὸν θρόνον Υμέναιος, δὲ καὶ αὐτὸς ἐπὶ πλείστοις τοῖς καθ' ὅμδες διαπρέψας ἔτεσι, διεδέξατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

Όπως κατὰ Καισάρειαν Μαρίος ἐμπατέρησεν
(Nic. H. E. vi, 13).

Κατὰ τούτους εἰρήνης ἀπανταχοῦ τῶν ἐκκλησιῶν οὔσης, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Μαρίνος τῶν ἐν στρατείαις (53) ἀξιώμασι τετιμημένων, γένει τε καὶ πλούτῳ περιφανῆς ἀνήρ, διὰ τὴν Χριστοῦ μαρτυρίαν τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, τοιᾶσδε ἔνεκεν αἰτίας. Τιμῇ τις ἐστὶ παρὰ Ψωμαίοις τὸ κλῆμα, οὐ τοὺς τυχόντας φασὶν ἐκαποντάρχους γίνεσθαι. Τόπου σχολάζοντος (54) ἐπὶ τοῦτο προκοπῆς τὸν Μαρίνον ἡ τοῦ βαθμοῦ τάξις ἐκάλει. Ήδη τε μέλλοντα τῆς τιμῆς ἔχεσθαι, παρελθὼν δῆλος πρὸ τοῦ βήματος, μὴ ἔξειναι μὲν ἐκείνῳ τῆς Ψωμαίων μετέχειν ἔξιας κατὰ τοὺς παλαιοὺς νόμους, Χριστιανῷ γε-

bant, de castrensi militia erant sumpta, ut notat Asconius Pedianus.

(54) Εκαποντάρχους γίνεσθαι. Τόπου σχολάζοντος. Cod. Reg., γίνεσθαι τόπου, sine distinctione, eamque interpunktionem tuetur Casaubonus in notis ad Spartanum, pag. 21. Sic enim censem Casaubonus, vitem fuisse insigne quo futuri centuriones designabantur, centurionatum ipsum gesturi, cum locus aliquis vacuus fuisset. Sed Salmasius in notis ad eundem Spartanum, hanc interpretationem Casauboni merito reprehendit, quippe qui aliud esse credidisset vitem gerere, aliud centurionem esse. Itaque Salmasius Eusebii locum aliter interpungit, et post vocem γίνεσθαι finale punctum apponit, ut fecere Musculus et Christopheronus. Certe in vetustissimis codd. Mazarino, Fuk. et Medicæo post vocem γίνεσθαι subdistinctione ascribitur. Sed in iisdem codicibus, post voces illas τόπου σχολάζοντος punctum in summo apponitur. Ex quo apparet, scriptos omnes codices in hujus loci distinctione consentire. Nec valde refert utro modo distinguas, cum semper idem sensus existat quoquo modo interpusxeris.

ὅντις καὶ τοῖς βασιλεῦσι μὴ θύοντι, κατηγόρει· αὐτῷ δὲ ἐπιειδάλλειν τὸν κλῆρον. Ἐφ' ὧ κινηθέντα τὸν δικαστήν, Ἀχαιὸς οὗτος ἦν (55), πρῶτον μὲν ἐρέσθαι ποίας ὁ Μαρίνος γνώμης εἶη. Ὡς δ' ὁ μολογοῦντα Χριστιανὸν ἐπιμόνως ἔωρα, τριῶν ὥρῶν ἐπιδοῦναι αὐτῷ εἰς ἐπίσκεψιν διάτημα. Ἐκτὸς δῆτα γενόμενον αὐτὸν τοῦ δικαστηρίου, Θεότεκνος ὁ τῇδε ἐπισκοπος ἀφέλκει προσελθὼν δι' ὅμιλας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν προάγει. Εἴσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἀγιάσματι, μικρὸν τε παρακατεῖλας αὐτοῦ τῆς χλαμύδος (56) καὶ τὸ προστρητημένον αὐτῷ ἔιρισθαι εἰπεῖξας, ἅμα τε ἀντιπαρατίθησι προσαγαγὼν αὐτῷ τὴν τῶν θειῶν Εὐαγγελίων γραφὴν, κελεύσας τῶν δυεῖν ἐλέσθαι τὸ κατὰ γνώμην. Ὡς δ' ἀμελλητὴ τὴν δεξιὰν προτείνας, ἐδέξατο τὴν θειὰν Γραφὴν, Ἐχού τοὺν, ἔχου, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, τοῦ Θεοῦ, καὶ τύχοις ὡν εἰλού, πρὸς αὐτοῦ δυναμούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήνης. Εὔθυνς ἐκεῖθεν ἐπανελθόντα αὐτὸν, κήρυξε ἑδρὰ καλῶν πρὸ τοῦ δικαστηρίου· καὶ γάρ ήδη τὰ τῆς προθεσμίας τοῦ χρόνου πεπλήρωτο. Καὶ δὴ παραστὰς τῷ δικαστηρίῳ, καὶ μείζονα τῆς πίστεως τὴν προθυμίαν ἐπιδείξας, εὐθὺς ἐκεῖθεν, ὡς εἶχεν, ἀπαχθεῖς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, τελειοῦται (57).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Η κατὰ Ἀστύριον ἴστοροι (Nic. H. E. vi, 14).

Ἐνθα καὶ Ἀστύριος ἐπὶ τῇ θεοφυλεῖ παρθῆσθαι μνημονεύεται, ἀνὴρ τῶν ἐπὶ Ῥώμης συγχλητικῶν γενόμενος, βασιλεὺς τε πρωτφιλῆς, καὶ πᾶσι γνώριμος εὐγενείας τε ἔνεκα καὶ περιουσίας· δις παρὸν τηνικάδε τελειουμένῳ τῷ μάρτυρι, τὸν ὅμον ὑποθεῖς, ἐπὶ λαμπρᾶς τε καὶ πολυτελοῦς ἐσθῆτος ἄρας τὸ σκῆνος ἐπιφέρεται, περιστελλας τε εὖ μάλα πλουσίως, τῇ προστηκούσῃ ταφῇ παραδίδωσι. Τούτου μηρίᾳ μὲν καὶ ἄλλα μνημονεύουσιν οἱ τάνδρος καὶ εἰς τῆμας διαμείναντες γνώριμοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Πέρι τῶν κατὰ Πανεάδα σημειωτῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μεγαλουργίας.

Ἄτρο καὶ παραδόξου τοιούτου. Ἐπὶ τῆς Φιλίππου Καστρεῖς ἦν Πανεάδα Φοίνικες (58) προσαγορεύου-

(55) Ἀχαιὸς οὗτος ἦν. Christopherus Achirum genere vertit, cui non assentior. Achaeus enim nomen proprium est; quomodo vocatus olim est dux celeberrimus qui adversus Antiochum rebellavit, ut scribit Polybius. Hic porro Achaeus de quo loquitur Eusebius, preses erat Palestinae, et in urbe Cæsarea, quæ caput erat totius provinciae, sedens habebat.

(56) Τῆς χλαμύδος. Sic lego pro vulg. χλανίδος. Chlamys enim et balteus erant insignia militarium, ut ex innumeris locis Joannis Chrysostomi, Libanii, et aliorum probari potest. Plurimque tamen pro chlamyde χλανίς passivo errore scribitur. Vulgata lectio se ferit Nicēphorūm, qui pro χλανίδος; hic substituit χιτωνίσκον. Gregorius Nyssenus in lib. i Contra Eunomium, pag. 295: Μετὰ δὲ ταῦτα περὶ χλανίδα καὶ ζώνην ἀσχολήθεις, ὡς φασιν· ἐπειδὴ πάντα, εἰτ. Quem locum pessime vertit Gretserus.

(57) Τελειοῦται. Id est, martyrio consummatus est, ut loquuntur Hieronymus et Rufinus. Nam con-

A pessere legibus non licere; sibi vero gradum illum competere. Ea re commotus judex, Achaeus nomine, primum quidem Marinum interrogavit cuiusnam eset sententia. Cognito deinde quod Christianum esse constantissime profiteretur, trium horarum spatium ad deliberandum ei concessus. Proinde cum ex praetorio egressus esset, Theotecnus civitatis episcopus ad illum accedens, et sermocinando longius eum abstrahens, prehensa manu ad ecclesiam perducit. Cumque interius ad ipsum altare eum statuisset, reducta tantisper ejus chlamyde, gladium illi quo præcinctus erat ostendens, mox sacrorum Evangeliorum codicem ex adverso local, jubens ut ex duobus utrum mallet eligeret. Marinus, nihil cunctatus, protensa dextra codicem cum apprehendisset, his eum verbis Theotecnus compellavit: Adhære igitur, adhære 264 Deo, ejusque virtute roboratus, consequere quod elegisti. Vade in pace. Post hæc regredientem illum ab ecclesia, præco pro foribus praetorii evocare cœpit. Jam enim præstitutum tempus effluxerat. Admotus igitur tribunali, cum majorem quam antea alacritatem fidei ostendisset, statim inde, ita ut erat, ad supplicium abductus, martyrio coronatus est.

CAPUT XVI.

Narratio de Astyrio.

Tunc et Astyrius ob religiosam fiduciam ac libertatem celeberrimum nomen est consecutus: vir ex Romanæ urbis senatoribus, imperatoribus unice charus: et cum ob splendorem generis, tum propter divitias omnibus notus. Qui cum supradicti martyris suppicio interesset, humeris suis impositum cadaver candida ac pretiosa amictus veste bajulavit, et magnifico cultu ornatum, decenti tradidit sepulturæ. De hoc viro innumera quoque alia referuntur ab eiusdem familiaribus, qui ad nostram usque ætatem superstites vixerunt.

CAPUT XVII.

De miraculis Servatoris nostri apud Paneadem.

Inter quæ hujusmodi est miraculum. Apud Cæsaream Philippi quam Phœnices Paneada nominant,

fessione quidem initianτur martyres, morte consummabantur, et siebant τέλεοι μάρτυρες, ut ait Dionysius Alexandrinus supra in hoc libro cap. 11, sub fine. Aliam rationem affert Clemens Alexandrinus in lib. iv Stromatei, pag. 206, cur martyrium vocetur τελεώσις, ob excellentiam scilicet charitatis: Αὐτίκα τελεώσιν τὸ μαρτύριον καλοῦμεν, οὐχ ὅτι τέλος τοῦ βίου ὁ ἀνθρωπὸς Ἐλαβεν ὡς οἱ λοιποὶ, ἀλλ ὅτι τέλεον ἔργον ἀγάπης ἐνεδείχατο.

(58) Ἡ Πανεάδα Φοίνικες. Phœnices hic dicit Eusebius Graecos qui Phœnicem incolebant. Paneas enim nomen est Græcum: Syri vero vel potius Syrophœnices, eam urbem Dan appellabant, ut scribit Hieronymus in Quæstionibus in Genesim, et in libro De locis Hebraicis, et in epistola ad Evaristum. Idem scribit Philostorgius in lib. vii, c. 3. Locus Hieronymi De quæstionibus ita se habet: Dan Phœnices oppidum, quod nunc Paneas dicitur. Dan autem unus e fontibus Jordanis. Nam et alter vocatur Ior, quod interpretatur ἥπιθρον. Duobus ergo fontibus qui haud procul a se distant, in unum ri-

ad pedes Panii montis, fontes visuntur, ex quibus A profluit Jordanis. In hos festo quodam die victimam conjici solitam esse aiunt, quæ mirabili quadam dæmonis operatione nusquam postea compareret: eamque rem a spectantibus pro illustri miraculo haberet consuevisse. Quodam igitur tempore cum Asturius his forte ceremoniis interesset, cunctosque admiratione rei perculsus videret, primum quidem cœcitatem vulgi miseratus est. Deinde oculis in cœlum sublati, supremum omnium Deum per Jesum Christum obtestatus est, ut dæmonem illum populi seductorem constringeret, et a decipiendis posthac mortalibus abstinere eum juberet. Peracta precatio, repente victimam fontibus supernatasse aiunt; atque ita miraculum ipsis prorsus intercidisse, nullo deinceps circa hunc locum prodigio viso.

265 CAPUT XVIII.

De statua quam mulier sanguinis fluxu laborans posuit.

Sed quandoquidem hujus urbis mentionem fecimus, non incongruum fuerit rem quamdam memoria imprimis dignam posteris tradere. Etenim mulierem illam sanguinis profluvio laborantem, quam ex sacris Evangelis discimus a Servatore nostro curatam fuisse, ex hac civitate originem traxisse ferunt, domumque ejus ibidem conspici; et collati in eam a Servatore nostro beneficii illustria extare monumenta. Quippe juxta januam domus illius, ænea mulieris effigies stare dicitur columnæ lapideæ imposita, genibus flexis protensisque manibus instar supplicantis. Ex adverso autem effigies viri ex eodem metallo confusa, stantis ac diploide decenter induti, manumque mulieri porrigentis. Ad cuius pedes in ipsa basi ignota quædam nasci dicitur planta: quæ ad simbriam usque æneæ diploidis assurgens depellendis omnis generis morbis presentissimum remedium est. Haec statuam Jesu Christi speciem referre aiebant. Mansit porro ad nostra usque tempora: nosque adeo urbem illam ingressi, ipsam consperimus. Nec vero mirandum est, gentiles a Servatore nostro beneficiis affectos hæc præstisset, cum et apostolorum Petri ac Pauli, Christique ipsius pictas imagines, ad nostram usque memoriam servatas in tabulis viderimus. Quippe priisci illi, absque ullo discrimine cunctos de se bene meritos gentili quadam consuetudine tanquam servatores colere hujusmodi honoribus consueverant.

tulum saederatis, Jordanis deinceps appellatur. Porro in manuscriptis codicibus Maz., Med. ac Fuk. Ιανου δρου scribitur, non per diphthongum, ut in codice Regio.

(59) Σφάγιον τι καταβάλλεσθαι. Solebant gentiles in fontes ac puteos quos colebant, victimas jace-re. Hinc Publicola interrogat Augustinum in epistola 153, si licet de fonte bibere, vel de puto, ubi de sacrificio aliquid missum est.

(60) Τηρόμηδος αιμορέουσα. Citur hic Eusebii locus in septima synodo, actione quarta, pag. 508. Vide quæ narrat Philostorgius in lib. vii, cap. 3, et ex illo Nicephorus.

(61) Μέχρι τοῦ κρασπέδου.... ἀριός. Rufinus hunc locum ita intellexit, quasi planta illa tunc

σι, φασὶ παρὰ ταῖς αὐτόθι δεικνυμέναις ἐν ταῖς Ἰω-ρείαις τοῦ καλουμένου Πανίου ὥρους πηγαῖς, ἐξ ὧν καὶ τὸν Ἱορδάνην προχεῖσθαι, κατά τινα ἑορτῆς ἡμέραν σφάγιον τι καταβάλλεσθαι (59). καὶ τούτῳ τῷ τοῦ δαίμονος δυνάμει ἀφανὲς γίνεσθαι παραδόξως, θαῦμά τε εἶναι περιβόητον τοῖς παροῦσι τὸν νινόμενον. Παρόντα δ' οὖν ποτε τοῖς πραττομένοις τὸν Ἀστύριον, καὶ τὸ πρᾶγμα καταπληττομένους ἰδόπα τοὺς πολλοὺς οἰκτεῖραι τῆς πλάνης, κἀπειτα ἀνανεύσαντα εἰς οὐρανὸν, ἵκετεῦσαι διὰ Χριστοῦ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, τὸ λασπλάνον δαιμονιον ἀπελέγξαι καὶ παῦσαι τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπάτης. Ταῦτα δέ φασιν εὑξαμένου, ἀθρόως τὸ Ιερεῖν ἐπιπολάσαι ταῖς πηγαῖς. Οὕτω τε αὐτοῖς τὸ παράδοξον οἰχεσθαι, μηδενὸς μηκέτι θαύματος περὶ τὸν τόπον γενομένου.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

Περὶ τοῦ ἀνδριάντος οὗ ἡ αιμορέουσα ἀρέστησεν (Nic. H. E. vi, 15).

'Αλλ' ἐπειδὴ τῆς πόλεως εἰς μνήμην ἐλήλυθα, οὓς ἄξιον ἡγωμαι παρελθείν διήγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. Τὴν γάρ αιμορέουσαν (60) ἦν ἐκ τῶν Ιερών Εὐαγγελίων πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ πάθους ἀπαλλαγὴν εὑρασθαι μεμαθήκαμεν, ἐνθένδε Ελεγον δρμάσθαι, τὸν τε οίκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι, καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν. Εστάναι γάρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου, γυναικὸς ἔκτυπωμα χάλκεον ἐπὶ γόνυ σκελιμένον, καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσὶν, ἵκετευούσῃ ἐοικότες. Τούτου δὲ διντικρυς ἀλλο τῆς αὐτῆς ὑλῆς ἀνδρὸς δρυθιον σχῆμα, διπλοῖδα κοσμίως περιβελημένον, καὶ τὴν χείρα τῇ γυναικὶ προτείνον, οὐ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῆς στήλης αὐτῆς, ἔνον τι βοτάνης εἰδος φύειν, δ μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοῖδος ἀνιὸν (61), ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνειν. Τούτον δὲ τὸν ἀνδριάντα εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ φέρειν Ελεγον. Εμεινεν δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς, ὡς καὶ δύει παραλθεῖν ἐπιδημήσαντας αὐτοὺς τῇ πόλει. Καὶ θαυμαστὸν οὖδεν τοὺς πάλαι ἐξ ἐθνῶν εὐεργεστηθέντας πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ταῦτα πεποιηκέναι, ὅτε καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὰς εἰκόνας Παύλου καὶ Πέτρου, καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ, διὰ χρωμάτων ἐν γραφαῖς D πωζομένας ιστορήσαμεν, ὡς εἰκός τῶν παλαιῶν ἀπαραλλάκτως (62) οἴα σωτῆρας ἐθνικῇ συγηθεῖται παρ' ἑαυτοῖς τοιτον τιμὴν εἰωθίσιν τὸν τρόπον.

demum efficas ad sanandos morbos esse inciperit, postquam ad simbriam usque Dominicæ vestis excrevisset. Quem sensum secutus est Christophorus, et ante illum Nicephorus. Sed tamen cum id Eusebius aperte non dicat, quisque pro arbitrio suo statuet. Mihi probabilius videtur, idcirco ab Eusebio nominatim hoc additum fuisse, quod planta illa supra simbriam Dominicæ vestis non assurgeat, quasi hanc reverentiam exhibens Domino. Atque ita hunc locum accepit etiam Nicephorus, ut videat est in cap. 15 lib. vi.

(62) Ἀπαραλλάκτως. In codd. Regio, Maz., Fuk. et Savilianu scribitur ἀπαραφύλακτως. Rulinus vertit indifferenter. Quod, inquit, mihi videatur εἰς gentilitia consuetudine indifferenter usutum. Ego

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Περὶ τοῦ ὄροφου Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου
(Nic. H. E. vi, 16).

Τὸν γὰρ Ἰακώβου θρόνον τοῦ πρώτου τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας τὴν ἐπισκοπὴν πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος (65) καὶ τῶν ἀποστόλων ὑποδεξαμένου, ἐν καὶ ἀδελφὸν τοῦ Χριστοῦ χρηματίσαι οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσιν, εἰς δὲῦρο πεψυλαχμένον οἱ τῆδες κατὰ διαδοχὴν περιέποντες ἀδελφοί, σαφῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιδείχνυνται, οἷον περὶ τοὺς ἄγιους ἀνδρας τοῦ θεοφιλοῦ ἔνεκεν, οἵ τε πάλαι καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς (66) ἐσωζόν τε καὶ ἀποστόλους σέθας. Καὶ ταῦτα μὲν ταῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ τῶν ἑορταστικῶν Διονυσίου ἐπιστολῶν, ἐνθα δὲ καὶ περὶ τοῦ Πάσχα κανονίζει (Nic. H. E. vi, 4).

Ο γε μὴν Διονύσιος πρὸς τὰς δηλωθεῖσας ἐπιστολὰς αὐτοῦ, ἔτι καὶ τὰς φερομένας ἑορταστικάς (65) τὸ τηνικαῦτα συντάττει (66), πανηγυρικωτέρους ἐν αὐταῖς περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς ἀνακινῶν λόγους. Τούτων τὴν μὲν Φλαυνῷ προσφωνεῖ, τὴν δὲ Δομετίῳ καὶ Διδύμῳ ἐν ἡ καὶ κανόνα ἐκτίθεται ὀκταετηρίδος, ὅτι μὴ ἄλλοτε ἡ μετὰ τὴν ἔαριν ἱστιμερίαν προσήκει τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν ἐπιτελεῖν παριστάμενος. Πρὸς ταῦτας καὶ διλλητοῖς κατ' Ἀλεξανδρείαν συμπρεσβυτέροις ἐπιστολὴν διαχαράττει, ἐτέροις τε δύον διαφέρως (67), καὶ ταῦτα ἔτι τοῦ διωγμοῦ συνεστῶτας.

tamen ἀπαραχυλάτως significare crediderim inconsiderate et imprudenter, contra veterem disciplinam, incaute. Porro Henr. Savilius in margine sui libri ad hæc verba hoc scholion ascripserat: Nota de imaginibus dici, θεϊκὴ συγθετικα.

(65) Πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος. Vetus hec fuit traditio, Jacobum apostolum a Christo episcopum Hierosolymorum fuisse ordinatum Id præter Eusebiūm diserte scribit Chrysostomus in homilia 38 *in Epistolam Pauli ad Corinthios*, ad illa verba: *Deinde visus est Jacobo. Εμοὶ δοκεῖ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. Αὐτὸς γὰρ αὐτὸν λέγεται κεχειροτονηκέναι καὶ ἐπισκοπὸν ἐν Ἱερουσαλήμοις πεποιηκέναι πρῶτον.* Idem quoque tradit Epiphanius in heresi Antidicō-mariānitātē, num. 8. *Ila de Jacobo loquens: Καὶ πρῶτος οὗτος εἰληφε τὴν καθέδραν τῆς ἐπισκοπῆς, ἢ πεπίστευκε Κύριος τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πρώτῳ. Cum Chrysostomo et Epiphano conseruit auctor Menai ad diem xxii Octobris, et Nicephorus Callistus in l. II *Historiæ*, cap. 38, cuius hec sunt verba: *Ος ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου ἐλέγετο, καὶ τὴν Ἱερουσαλήμων Ἐκκλησίαν πρῶτος παρὰ τοῦ Σωτῆρος ληστοῦ ἐγκεχείριστο· ὡς δὲ τινες, καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων αὐτὸν ὑστερον. Porro tam Eu-senius quam reliqui id haussisse videntur ex libro i Clementis Recognitionum, in quo Petrus ita loquens inducit: Septimana jam una ex passione Domini complebatur annorum, et Ecclesia Domini in Jerusalem constituta copiosissime multiplicata crescebat, per Jacobum qui a Domino ordinatus est in episcopum, rectissimis dispensationibus gubernata. Ideum legitur in lib. VIII Clementis Constitutionum, c. 35. Υπὲ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἀποστόλων χειροτονηθεὶς. In Martyrologio quod beati Hieronymi inscriptum est nomine, vi Kalendas Januarias ita legitur: Ordinatus episcopatus sancti Jacobi apostoli fratris Domini, qui ab apostolis primus ex Iudeis Hierosolyma est episcopus ordinatus. Ceterum monendum est lector, voces illas τοῦ ἀποστόλου, in codicibus nostris Regio, Maz. et Fuk. non haberi, nec apud**

A

CAPUT XIX.

De throno Jacobi apostoli.

Sane et Jacobi illius cathedram, qui primus Hierosolymorum episcopus ab ipso Servatore et ab apostolis est constitutus, et quem fratrem Domini cognominatum fuisse divina testantur volumina, ad nostra usque tempora conservatam fratres illius Ecclesiæ jam inde a majoribus magna prosequuntur reverentia: satis perspicue declarantes qualiter tum antiquiores tum nostri temporis Christiani, viros sanctos ob ipsorum 266 erga Deum amorem debito semper honore venerati sunt, et hactenus venerantur. Sed de his satis.

CAPUT XX.

B *De epistolis heortasticis Dionysii, in quibus et canonem Paschalem tradit.*

Præter supradictas epistolas, idem Dionysius Paschales illas quas habemus epistolas tunc temporis conscripsit: encomia in illis et panegyricos sermones de Paschali festo contexens. Harum unam Flavio nuncupavit; alteram Domitio ac Didymo. In qua probans festum Paschæ diem nonnisi post æquinoctium vernum celebrari oportere, octo annorum canonem publicavit. Aliam quoque epistolam ad compresbyteros Alexandrinæ Ecclesiæ, itemque alias ad diversos scripsit epistolas, easque grassante adhuc persecutionis furore.

C *Rufinum. In titulo tamen ipsius capititis, nostri codices Maz., Med. et Fuk. vocem illam præferunt hoc modo: Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου, quoniam in indice capitulorum qui libro præfixus est, iidem codices aliter scriptum habent, in hunc modum: Περὶ τοῦ θρόνου Ἰακώβου τοῦ ἐπισκόπου.*

(64) Οἱ τε πάλαι καὶ οἱ εἰς ἡμᾶς. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. vocem οἱ addunt, recte procul dubio. Verum ut hic una voce vulgatis auctiōnes sunt, ita mox vocem ἀξιόχρεων non habent; quas plane superflua esse mihi videtur.

D (65) *Ἑορταστικάς. Rufinus Paschales* vertit, optimè. Hujusmodi Paschales epistolas Alexandrinæ episcopi quotannis scribere consueverant, et ad reliquias Αἴγυπτi Ecclesiæ mittere, quo in Paschalis festi celebratione omnes inter se Ecclesiæ consentirent. Exstant hodieque hujusmodi Epistolæ Theophilii, Cyrilli et aliorum. Sed obiter corrigendus est Rufinus, qui in cap. 19 ita dicit: *Scribit autem de his idem Dionysius in epistola Paschali, quæ solemniter per annos singulos legi solet, corrige scribi solet, ut habent manuscripti codices.* Porro quæ forma esset harum epistolarum discere licet ex triginta homiliis paschalibus Cyrilli. Primo enim sermonem continebant de festo Paschali; in fine autem initium Quadragesimæ et diem Paschæ annuntiabant. Unde tam homilia diei possunt quam epistole. Cy- rillus quidem in homilia 22 epistolam vocat. Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, inter opera Athanasi recenset epistolas Ἑορταστικάς, id est Paschales, quarunq; hodie superstes, licet non integra.

(66) *Tὸ τηνικαῦτα συντάττει.* Ex his verbis colliget aliquis eas epistolas a Dionysio scriptas esse in persecutione Valeriani, quod tamen falsum est. Nam epistola ad Domitium et Didimum scripta est regnante Decio, ut dixi.

(67) *Διαφέρως.* Nicephorus habet διαφέρους,

CAPUT XXI.

De his quæ Alexandriae contigerunt.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τῶν ἐτῶν Ἀλεξανδρείᾳ συμβάντων
(Nic. H. E. vi, 19).

Post hæc pace vixdum restituta, Alexandria regressus est. Verum cum seditio bellumque rursus illic exortum fuisse, adeo ut ipse universos ejus urbis fratres, utpote in alterutram seditionis partem distractos alloqui non posset, iterum ipso Paschæ die ex urbe Alexandria, tanquam extorris eos per litteras alloquitur. Sane in altera Paschali epistola quam paulo post ad Hieracem unum ex Aegypti episcopis exaravit, de seditione illa quæ tunc temporis Alexandriae commota est, mentionem facit his verbis: « Quid vero mirum, si grave ac difficile mihi est homines longius remotos vel per epistolas alloqui, cum nec mecum ipse colloqui, nec animæ meæ consulere facile possim. Et enim ad mea ipsius viscera, ad contubernales et unanimis fratres ejusdemque Ecclesiæ municipes, missis epistolis opus habeo; easque quomodo transmittam vix reperio. Facilius enim quis, non dicam extra fines provinciæ, sed ab Oriente ad regiones Occidentis ultimas commeare possit, quam ex ipsa urbe Alexandria Alexandriam pergere. Quippe vasta illa et invia solitudine quam Israelitæ duabus ætatibus peragravunt, vastior magisque invia est media **267** urbis platea. Portus autem illi tranquilli et placidi, imaginem exhibent maris illius, quod olim scissum ac duorum instar parietum utrimque firmatum, Israelitis quidem transitum præbuit, Aegyptios vero in ipso calle submersit. Nam ob crebras hominum cædes ibi perpetratas, maris eujusdam rubri instar fuerunt. Qui vero civitatem ipsam alluit fluvius, interdum quidem aridior visus est et squalidior siticulosa illa solitudi-

πονιασθεῖσης δὲ δօσον οὐτῷ τῆς εἰρήνης, ἐπάνεισι μὲν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν πάλιν δ' ἐνταῦθα στάσεως καὶ πολέμου συστάντος, ως οὐχ οἶόν τε ἡν αὐτῷ τοὺς κατὰ τὴν πόλιν ὅπαντας ἀδελφούς εἰς ἔκατερον τῆς στάσεως; μέρος διηρημένους ἐπισκοπεῖν, αὐθίς ἐν τῇ τοῦ Πάτρα ξερτῇ, ὥσπερ τις ὑπερόροις ἐξ αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ γραμμάτων αὐτοῖς ὀμήλει. Καὶ Τέρακι δὲ μετὰ τῶν κατ' Αἰγύπτου ἐπισκόπῳ ἐπέρχονται ξερταστικὴν ἐπιστολὴν γράψων, τῆς κατ' αὐτὸν τῶν Ἀλεξανδρέων στάσεως μνημονεύει διὰ τούτων· « Ἐμοὶ δὲ τὶ Ουσμαστὸν εἰ πέρ τοὺς πορθυτέρων κατοικοῦντας γαλεπὸν τὸ κανὸν δι' ἐπιστολῶν διμιλεῖν, οὗτος καὶ τὸ πρόδε ἐμαυτὸν αὐτῷ μοι διειλέγεσθαι καὶ τῇ ιδίᾳ φυγῇ συμβούλευεσθαι, καθέστηκεν διπορον; Πρὸς γοὺν τὰ ἐμαυτὸν σπλάγχνα τοὺς δροσικήνους καὶ συμψύχους ἀδελφούς, καὶ τῆς αὐτῆς πολίτας Ἐκκλησίας, ἐπιστολιμαλιών δέομαι γραμμάτων, καὶ ταῦτα διαπεμψάμετρην, ἀμφιχανον φάνεται. Τρέψον γάρ δὲ τις οὐχ ὅπως εἰς τὴν ὑπερόροιαν, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμάς περιωθεῖη, η τὴν Ἀλεξανδρείαν ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπέλθοι. Τῆς γάρ ἐρήμου τῆς πολλῆς καὶ ἀτρεμοῦς ἐκείνης, ἣν ἐν δυσλ γενεῖται διώδευσσεν διατραχή, ἀπειρος μᾶλλον καὶ ἄδατος (68) ἐστιν ή μεσατάτη τῆς πόλεως ὁδός (69). Καὶ τῆς θαλάσσης (70) ἦν ἐκεῖνοι φαγεῖσαν καὶ διατειχισθεῖσαν ἕσχον ἴσπηλατον· καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ (71) κατεποντισθεῖσαν οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ γαληνοὶ καὶ ἀχύμαντοι λιμένες γεγόνασιν εἰκὼν, πολλάκις φανέντες ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φύνων, οἷον Ἐρυθρὰ θάλασσα. Ο διπορθέων ποταμοῖς τὴν πόλιν, ποτὲ μὲν ἐρήμου τῆς ἀνύδρου ἡγρότερος δῷθη, καὶ μᾶλλον αὐχμώδης ἐκείνης, ἢν διαπορευ-

quam lectionem secutus videtur Christophorus. Iūlo post ubi legitur, ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ συνεστότος, ex manuscriptis codicibus correcimus Ἑτι.

(68) Ἀπειρος μᾶλλον καὶ ἄδατος. In codice Fuk. et Sav. scriptum est ἀπορος, quod tamen non probbo. Nec enim opponuntur verbis superioribus. Et ἀπειρος quidem opponitur τῇ πολλῇ ἐρήμῳ ἄδατος vero opponitur voci ἀτριβοῦς quae præcessit.

(69) Μεσατήτη τῆς πόλεως ὁδός. In codice Regio scriptum inveni τῶν πόλεων, quæ scriptura tolerari potest. Duas quippe urbes ex una fecerat ingens illa seditio, ut jam supra innuit Dionysius, cum ait ab urbe Alexandria Alexandriam pérgeret difficultius fuisse quam ab Oriente ad ultimas usque Occidentis oras prolicisci. Porro hæc Alexandria seditio, tum contigisse mihi videtur, cum Aemilianus tyrannidem Alexandriae arripuit, de quo vide Pollionem in **xxx** Tyrannis. Eumenius in Panegyrico ad Constantium, loquens de Gallieni temporibus, Tota, inquit, Aegyptus et Syria defecerant.

(70) Καὶ τῆς θαλάσσης. Ante hæc verba apponenda est finalis distinctione, ut habent omnes manuscripts codices. Quod cum non vidissent interpres, hæc cum præcedentibus male coniunxerunt, secuti scilicet editionem Rob. Stephani. Ego vero antequam manuscriptum ullum codicem Eusebii visuisse, hunc locum ita distinguendum esse conjecteram, ut ex versione mea appareret. Porro distinctionem et interpretationem nostram confirmant sequentia Dionysii verba. Addit enim Dionysius,

portus urbis Alexandriae, peremptorum civium eructe exundantes, Rubri maris imaginem sapient præbuisse. Non igitur media urbis platea, sed portus, ut dixi, a Dionysio comparatum cum Rubro mari.

(71) Καὶ ὡρ ἐτῇ λεωφόρῳ. Ante hæc verba Rob. Stephanus in editione sua punctum apposuit, contra fidem omnium scriptorum codicium, qui ante hæc verba medium duntaxat distinctionem, sive moram habent appositam. Christophorus quidem, Rob. Stephani distinctionem secutus, hunc locum ita verit: *Isti porro placidi et tranquilli urbis portus, fluctuum eorum quibus Aegypti erant trajectione submersi, veram effigiem gerunt.* Sed hæc interpretatio non respondet verbis Dionysii. Quamobrem sequenda potius est distinctione scriptorum codicium, et hæc verba cum præcedentibus connectenda. Verum dicet aliquis, Quo referendus est articulus ille postpositivus ὡν? Respondendo articulum hunc referri ad vocem θαλάσσης et pluralem numerum positum esse pro singulari. Mare quippe utrinque divisum, latam in medio viam Israelitis aperuerat. Atque ita duo veluti maria ex uno facta fuerant. Idcirco Dionysius λεωφόρον τῶν θαλάσσων dixit eleganter, quasi marem platem. Quod si Christophoro et Stephano ante has voces finalem distinctionem ascripseris, non erit jam quo referatur articulus ille postpositivus. Neque enim ad vocem λιμένες referti potest.

διμενος δὲ Ιερατὴλ οὕτως ἐδιψήσεν, ὡς Μωῦσοῦ μὲν καταβοῦν, ῥύμην δὲ αὐτοῖς πάρα τοῦ θαυμάσια ποιῶντος μόνου ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ποτὸν· ποτὲ δὲ τοσοῦτον ἐπλήμματεν (72), ὡς πᾶσαν τὴν περίχωρον, τὰς τε ὁδοὺς καὶ τοὺς ἄγρους ἐπικλύσαντα, τῆς ἐπὶ Νῷ γενομένης τοῦ ὑδατος φορᾶς ἐπαγγαγεῖν ἀπειλήν-
δει δὲ αἰματι καὶ φόνοις, καὶ καταποντισμοῖς κάτεις μεμιασμένος, οἷος ὑπὸ Μωῦτελ γέγονε τῷ Φαραώ. μεταβαλὼν εἰς αἷμα καὶ ἐποζέσας. Καὶ ποιον γένοιτο ἀν τοῦ πάντα καθαρίσαντος ὑδατος ὑδωρ διλο καθάρσιον; Πλῶς ἀν διπλὸν καὶ ἀπέραντος ἀνθρώποις Ὀκεανὸς ἐπιχθεῖς, τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμήξαι θάλασσαν; ή πῶς ἀν δέ μέγας ποταμὸς ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ Ἐδέμ, τὰς τέσσαρας ἀρχὰς εἰς δές ἀφορίζεται μετ-
υχετεύσας εἰς μίαν τοῦ Γηῶν, ἀποπλύναι τὸ λύθρον; ή πῶς ὁ τεθολωμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν πανταχθεῖν ἀναθυμιάσεων ἀήρ, εἰλικρινῆς γένοιτο; Τοιοῦτοι γάρ ἀπὸ τῆς γῆς ἀτμοί, καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἀνεμοί, ποταμῶν τε αὖται καὶ λιμένων ἀνιμήσεις ἀποτελέουσιν, ὡς στηπομένων ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις στοιχείοις γε-
χρῶν ἰχώρας εἶναι τὰς δρόσους. Εἴτα θαυμάζουσι καὶ διεπορῦνται, πόθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοί (73), πόθεν αἱ χαλεπαὶ νόσοι, πόθεν αἱ παντοδεπαὶ φθοραὶ, πόθεν δὲ ποικίλοις καὶ πολὺς τῶν ἀνθρώπων δλεθροί· διὰ τοις μηκέτι τοσοῦτον πλήθος οἰκητόρων ἡ μεγίστη πόλις ἐν αὐτῇ φέρει, ἀπὸ νηπίων ἀρξαμένη παῖδων μέχρι τῶν εἰς ἄκρων γεγηρακότων, ὅσους ὡμογέροντας (74) οὓς ἔκαλε πρότερον δντας ἔτρεψεν· ἀλλ' οἱ τεσσαρα-
ποντοῦται καὶ μέχρι τῶν ἔνδομηκοντα ἐτῶν, τοσοῦ-
τον πλειόνες τότε, ὥστε μή συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν προσεγγραφέντων καὶ συγχταλεγέν-
των εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον, τῶν ἀπὸ τεσσαρε-
καίδεκα ἑτὸν μέχρι τῶν δγδοήκοντα· καὶ γεγόνασιν
οὖν ἡλικιώτας τῶν πάλαι γεραιτάτων, οἱ δύει νεώ-
τατοι. Καὶ οὕτω μειούμενον ἀεὶ καὶ δαπανώμενον δρῶντες τὰς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων γένος, οὐ τρέμουσιν, αὐδούμενον καὶ προκόπτοντος τοῦ παντελοῦς αὐτῶν ἀφανισμένον. »

qui olim senes erant. Cumque in terris humanum genus tantopere immunitum et consumptum videant, augescente in dies et crescente ipsorum excidio non intemiscunt. ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Περὶ τῆς ἐπισκεψήσης ρόσου (Nic. II. E. vi, 20).

Μετὰ ταῦτα λοιμικῆς τὸν πόλεμον διαλαβούσῃς νό-
σου, τῆς τε ἑορτῆς πλησιάζουστης, αὐθὶς διὰ γραφῆς
τοῖς ἀδελφοῖς διμιεῖ, τὰ τῆς συμφορᾶς ἐπισημαίνε-

(72) Τοσοῦτον ἐπλήμματεν. Τοσοῦτος cod. Reg. Quæ lectio non omnino rejicienda. Reliqui tamen codices Maz. ac Med., cum Fuk. et Savil., scriptum habent τοσοῦτον.

(73) Οἱ συνεχεῖς λοιμοί. Jam inde a temporibus Galli et Volusiani, lues totum pene orbeum Romanum vastavit. Certe Eutropius principatum Galli et Volusiani sola pestilentia notum fuisse dicit. Addit Aurelius Victor, Gallo Volusianoque favorem ex eo quæsitum fuisse, quod tennissimi enijsque exsequias sollicitè curavissent. De hac peste Hieronymus in Chronico ita scribit anno primo imp. Galli : Pestilens morbus multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum; ut scribit Dionysius, et Cypriani de mortalitate testis est

A ne, per quam iter facientes Israelitæ tanta oppressi sunt siti, ut adversus Mosem vociferari non desinet, quoad virtute illius qui solus mirabilia facit, ex prærupta rupe aqua ipsi ad potum effluxit. Interdum vero tantopere exundavit, ut circumvisae regioni viisque et agris omnibus superfusus, aquarum diluvium cuiusmodi temporibus Noe accidit, minari videretur. Cæterum cædibus et cruento, et submersionibus hominum continuis inquinatus evolvitur, qualis olim a Mose præstitus est Pharaoni, in sanguinem conversus ac fetidus. Quænam igitur unda lustrare poterit aquam qua omnia purgantur? Quomodo vastus ille nec hominibus permeabilis Oceanus, hoc amarum pelagus unquam absteserit? Aut quomodo ingens ille fluvius qui ex Eden profluit, etiam si quatuo illos in quos dividitur alveos, in unum Geonis alveum transfundat, tantum hanc ablutet sanitatem? Ecquando scelestissimis undecunque vaporibus obnubilatus aer, purus tandem serenusque redilectur? Hujusmodi enim halitus ex terra; ex mari venti; ex fluminibus auræ, ex portibus fuligines spirant, ut tabescunt in omnibus subjacentibus elementis cadaverum sanies pro rore sit. Et post hæc mirantur et ambigunt homines, unde nam continuæ pestes, unde nam graves morbi omnisque generis labes, et multiplices variique hominum interitus: quid causæ sit, cur urbs maxima tantum civium numerum amplius non ferat, etiam si ab ipsis infantibus ad decrepitos usque senes numerentur, quot antea crudos senes sic vocatos aluit. Verum tunc temporis adeo plures erant quadragenarii, et supra hos usque ad septuagesimum ætatis annum progressi, ut numerus eorum nunc expleri non possit ascriptis licet et in album relatis ad annonam ex publico accipiendo. In his qui quatuordecim annos nati sunt, usque ad octogenarios. Et qui specie ipsa adolescentuli 288 sunt, æquales quodammodo nunc facti sunt eorum

C qui tunc temporis grassatus est.

Secuta debinc post bellum peste, cum paschalis solemnitas imminaret, iterum Dionysius fratres per litteras allocutus est, in quibus calamitatis illius ma-

liber. Postea Gallieni temporibus lues iterum grassata est Roma: et in provinciis, ut scribit Pollio in Gallieno, et Aurelius Victor.

(74) Ωμοτέροτας. Alexandriæ ὡμογέροντες dicebantur a quadragesimo anno usque ad septuagesimum. Eorum nomina in albo descripta erant, eo quod ἀnonam publicam acciperent, ut testatur Dionysius. His prætererant archigerontes, de quibus si mentio in lege prima Codice Theodosiano De Alexandria plebis primatibus. Huc etiam referri potest quod scribit Gregorius Naz. in oratione 21, De S. Athanasio, Alexandrinos per sexus et ætates, et artes solitos esse distribui, quoties alicui obviaint honoris causa.

gnitudinem describit his verbis : « Aliis quidem hominibus præsens hoc tempus non videatur esse tempus festivitatis. Neque vero illis tempus festivitatis est, nec hoc quod a nobis celebratur, nec ullum aliud, non dicam eorum quæ luctuosa sunt, sed etiam eorum quæ vel maxime leta et hilaria existimantur. Nunc quidem certe plena sunt omnia lamentationum : lugent cuncti : et ob mortuorum hominum ac quotidie morientium multitudinem, tota urbs gemitibus circumsonat. Prorsus enim ut de primogenitis Ægyptiorum in sacris libris scriptum habetur, ita nunc quoque clamor ingens excitatus est. Nulla quippe domus est in qua non sit aliquod suus. Atque utinam unum, duntaxat in unaquaque domo esset ! Multa quidem et acerba ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos urbe expulerunt. Cumque soli ab omnibus fugaremur atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quivis denique locus in quo varias ærumnas singillatim pertulimus : ager, inquam, solitudo ; navis; stabulum; carcere, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit. Sed omnium lætissimam festivitatem egerunt consummati martyres, qui in cœlo epulati sunt. Post hæc bellum et fames exceptit : quæ quidem nos cum gentilibus junctim pertulimus. Et ea quidem mala quibus nos attriverunt, soli sustinuimus. Quæ autem ipsi sibi vicissim intulerunt ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam Christus nobis solis indulxit. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus, repente ingruit lues illa, ipsis quidem res omnium formidolosissima et calamitosissima : et quæ sola, ut proprius quidam ipsorum scriptor 269 loquitur, omnium spem opinionemque superavit. Nobis vero non ejusmodi fuit : sed potius meditamentum quoddam ac probamentum perinde

(75) Οδως δπως τῶν ἐπιλύπων. Sic omnino scribendum est, ut habeant manuscripti codices Maz. ac Med., cum Saviliiano. Opponitur enim τὸ ἐπιλύπων τῷ περιχαρῆς quod mox sequitur, vulg., ἐπιλύτων. Est autem elegantissimum hoc exordium Paschalis epistolæ sive orationis Dionysii. Aliis, inquit Dionysius, infidelibus scilicet ac gentilibus, præsens tempus minime opportunum videatur ad festum diem celebrandum, quippe cum luctu et lamentis plena sint omnia. Verum nec ullum omnino tempus, non dico luctuosum, cujusmodi hoc tempus esse fateor; sed ne lætissimum quidem, illis hominibus, id est infidelibus, auctum est ad festivitatem celebrandam. Impii siquidem et mali homines, nunquam omnino dies festos agere possunt, licet hostias immolent, et libamenta offerant. Soli viriute prædicti festos dies agunt. Soli quippe officio funguntur, et vota atque incruentas hostias offerant Deo. Multa in hanc sententiam habet Origenes in lib. viii Contra Celsum, quæ sunt e Stoicorum philosophia desumpta, ex quibus magnam lucem accipit hic Dionysii locus.

(76) Περιχαρῆς δτοι οἰηθεῖσην. Apud Nicephorium legitur εἰς τις περιχαρῆς ὡν οἰηθεῖη. Quæ scriptura ferri non potest, cum verbum οἰηθεῖη in passiva significacione sumi non possit. Dixit ergo Dionysius περιχαρῆς δν οἰηθεῖην, pro eo quod alii dicent, δνογο-

A νος πάθη διὰ τούτων. Τοῖς μὲν διλλοις ἀνθρώπαις οὐκ ἀν δόξεις καὶ ρής ἐορτῆς εἶναι τὰ παρόντα. Οὐδὲ ἔστιν αὐτοῖς οὔτε οὐτος οὔτε τις ἔτερος, οὐχ ὅπους τῶν ἐπιλύπων (73), ἀλλ' οὐδὲ εἰ τις περιχαρῆς (76) δν οἰηθεῖην μάλιστα. Νῦν μέν γε θρῆνοι πάντα· καὶ πενθοῦσι πάντες, καὶ περιτριχοῦσιν οἰμωγαὶ τὴν πόλιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθηκότων ὀστημέραι. Ός γάρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αιγυπτίων γέγραπται, οὔτεως καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη. Οὐ γάρ ἐστιν οἰκία ἐν ᾧ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῇ τεθνηκός· καὶ διφέλον γε (77)· πολλὰ μὲν γάρ καὶ δεινά καὶ τὰ πρὸ τούτου συμβενήκοτα. Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἥλασαν (78)· καὶ μόνοι πρὸς ἀπάντων διωκόμενοι καὶ θανατούμενοι, ἐορτάζαμεν καὶ τότε. Καὶ τὰς διῆς καθ' ἔκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμέν γέγονε χωρίον, ἀγρός, ἐργαλία, ναῦς, πανδοχεῖον, δεσμωτήριον, φαῖδροτάτην δὲ πασῶν ἡγαγον ἐορτὴν οἱ τέλειοι μάρτυρες εἰνωχθήντες ἐν οὐρανῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα, πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλασεν· ἀ τοῖς Εθνεσι συνδιηγκαμεν, μόνοι μὲν ὑποστάντες, δισαὶ ἡμῖν ἐλυμήναντο, παραπολαύσαντες δὲ παῖδες ἀλλήλους εἰργάσαντο τε καὶ πεπόνθασι· καὶ τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐντυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἦν μόνοις ἡμῖν ἐδωκε. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοής, ἐπικατέσκηψεν τῇ νόσος αὐτῇ, πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις, καὶ συμφορᾶς ἥστινοσοῦν σχετικώτερον, καὶ ὡς ἰδίος τις αὐτῶν ἀπήγγειλε συγγραφεῖς, πρᾶγμα μόνον δὴ τῆς πάντων ἐλπίδος κρείσσον γενόμενον· ἡμῖν δὲ οὐ τοιοῦτο μὲν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκίμιον οὐδένος τῶν διλλων ἐλαττον. Ἀπέσχετο μὲν γάρ οὐδὲ ἡμῶν, πολλὴ δὲ ἐξῆιθεν (79) εἰς τὰ Εθνη. Τούτοις ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Οἱ γοῦν πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δὲ ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἔσαντων καὶ ἀλλήλων ἐχθροίν. ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας, λιπαρῶς ὑπερητούμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπληλάττοντο ἐκείνοις (80) ἀσμενέστατα, τοῦ παρ' ἑτέρων

τὸ ἄν μάλιστα περιχωρῆ.

(77) Καὶ δρελόν γε. Turnebus ad oram libri sui emendavit καὶ δρελόν γε εἰς. Quæ tamen scriptura in omnibus nostris codicibus non legitur. In codice Regio scriptum inveni, καὶ δρελόν γε εἰς πολλὰ μὲν γάρ καὶ δεινά, sicut etiam habet Nicephorus. Recte igitur Turnebus, qui, sola interpunctione mutata, hunc Dionysii locum restituit, ut dixi.

(78) Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἥλασαν. Repetit hic Dionysius, et quasi compendio enumerat cuncta quæ Christiani passi fuerant Alexandria jam inde ab initio sui pontificatus. Primo enim, inquit, nos persecuti sunt. Persecutionem intelligit quæ cepta est anno ultimo Philippi imperatoris. Bellum deinde, ait, secutum est intestinum. De hoc civili bello Alexandrinorum, vide epistolam Dionysii ad Fabium supra in lib. vi, cap. 41. Deinde cum paululum, inquit, nos et illi quievissimus, incubuit lues illa gravissima, ea scilicet quæ sub Gallo et Volusiano grassata est, cum jam antea sub Decio cœpisset. Aliquot enim diaconi ea peste consumpti sunt temporibus Decii, ut patet ex epistola Dionysii ad Domitium et Didymum, in cap. 14 hujus libri.

(79) Πολλὴ δὲ ἐξῆλθεν. Πολὺ codex Regius; sed in reliquis exemplaribus Mazar., Med. ac Fuk. scribitur πολλή, rectius; subauditur enim νόσος.

(80) Συραχγλάττοτο ἐκείνοις. Post has voces

ἀναπτυγμάτες πάθους, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτούς οἱ ἔλκοντες ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἔκδοτες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀλγηδόνας (81). Καὶ πολλοὶ νοσοκομῆσαντες καὶ ρύσαντες ἐπέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοὺς, εὖτε ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτούς μεταστήσαμενοι, καὶ τὸ δημάδες βῆμα μόνης δεῖ δοκοῦν φιλοφροσύνης (82) ἔχεσθαι, ἔργῳ δῆ τότε πληροῦντες, ἀπίντες αὐτῶν πάντων περιψήμα (83). Οἱ γοῦν δριστοὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀδελφῶν τοῦτον τὸν τρόπον ἔξεχώρησαν τοῦ βίου, πρεσβύτεροι τε τινὲς καὶ διάκονοι, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ λίαν ἐπαινούμενοι· ὡς καὶ τοῦ θανάτου τοῦτο τὸ εἶδος διὰ πολλὴν εὐσέβειαν καὶ πίστιν ισχυρὰν γινόμενον, μηδὲν ἀπόδειν μαρτυρίου δοκεῖν. Καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἀγίων ὑπτίαις χερσὶ καὶ κόλποις ὑπολαμβάνοντες, καθαίροῦντες τε τοὺς ὄφθαλμούς, καὶ στόματα συγκλείοντες, ὥμορφοροῦντες τε καὶ διατιθέντες (84), προσκολλώμενοι, συμπλεχόμενοι, λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς (85) κατακοσμοῦντες, μετὰ μικρὸν ἐτύγχανον τῶν ίσων, ἀεὶ τῶν ὑπολειπομένων ἐφεπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν. Τὰ δέ γε Ἐθνην πᾶν τούναντίον· καὶ νοσεῖν ἀρχομένους ἀποθύνοντο, καὶ ἀπέρευγον τοὺς φιλάτεους, καὶ ταῖς ἕδοις ἐρβίπτουν ἡμιθυῆτας, καὶ νεκροὺς ἀτάφους ἀπεκαθαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρεπόμενοι, ἢν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μηχανομένοις ἐκκλίναις ὅδιοι. Μετὰ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν, εἰρηνευσάντων τῶν κατὰ τὴν πόλιν, τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς ἐποταστικὴν αὐθις ἐπιστέλλει γραψήν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἄλλας διαφρόνους πάλιν (86) διατυποῦται. Φέρεται δέ τις αὐτοῦ καὶ περὶ Σαββάτου· καὶ ἄλλη περὶ γυμνασίου. Ἐρμάμωνι δὲ πάλιν καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἀδελφοῖς διὲ ἐπιστολῆς δημιλῶν, πολλὰ τε ἄλλα περὶ τῆς Δεκίου καὶ τῶν μετ' αὐτῷ διεξελθόντων κακοτρο-

ac cætera. Neque enim a nobis abstinuit lues illa, licet plurimum in gentiles grassata sit. » Addit deinde: « Plurimi quidem ex fratribus nostris omniam charitatem, curam omnem propriæ salutis abhicientes sibique mutuo adhærescentes; duini ægros secure atque audacter invisunt, eisque assidue ministrant, et curationem adhibent in Christo, una cum illis mortui sunt; aliorum ægritudine libentissime sese implentes, et proximorum morbum in semetipsos quodammodo attrahentes, doloresque eorum sponte sua exprimentes atque extergentes. Multique adeo qui alios ægrotantes curaverant et in pristinam valetudinem restituerant, ipsi interierunt, mortem illorum in seipso traducentes; verbunque illud vulgare quod officiosæ duntaxat comitatis hactenus visum fuerat, re ipsa adimplentes, cum aliorum peripeasma effecti ex hac vita migrarent. Et hoc quidem pacto optimi quique ex fratribus nostris, quorum nonnulli presbyteri erant ac diaconi, et ex populo laudatissimus quisque mortem appetierunt, adeo ut genus hoc mortis ob pietatem sive constantiam nequaquam inferius martyrio censeatur. Illi ergo sauctorum corpora supinis manibus gremioque excipientes, oculos illis et ora claudentes, bajuantes eadem humeris suis, componentes, adhærescentes illis, complectentes, lavacro et vestimentis ornantes, paulo post eadem officia ab aliis consecuti sunt; cum superstites semper eorum qui præcesserant vestigiis insisterent. Gentiles vero prorsus contraria his egerunt. Nam et eos qui ægrotare inceperant exturbabant, et charissimos refugiebant; eosque in viis semineccis destitue-

B
C

In codice Regio et in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verum in tribus nostris exemplaribus Maz., Med. et Fukeliano alia est distinctio. Nam post vocem ἀσμενέστατα apposita est media distinctione seu mora. Quod quidem idecirco menendum esse duxi, ne quis forte suspicetur, vulgatam interpretationem temere ac sine auctoritate scriptorum codicum a nobis mutatam suisse.

(81) Ἀραιαστόρεοι τὰς ἀλγηδόνας. Langus et Christophorus verterunt *mitigantes*, quam interpretationem equidem probare non possum. Nam ἀνάμασσεν sive ἔκμασσεν idem est quod *exprimere*, *extergere*. Ait igitur Dionysius, Christianos qui ægros pestilentii morbo laborantes invisebant, expressos ægrotantium dolores in semetipsos transculsisse. Id enim significat vox ἀναμασσόμενοι, id est excipere in se et quasi exsugere alterius morbum. Idem est igitur quod antea dixit Dionysius, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτούς ἔλκοντες.

(82) Μόρης φιλοφροσύνης. Non recte, meo quidem iudicio, Musculus et Christophorus *terram benevolentiam* interpretantur, cum φιλοφροσύνη sit potius benevolentia in sermone et affabilitate posita, quæ *comitas* dicitur a Latinis. Gallice *civilité* et *compliment* vocamus. Videatur autem hæc vox περιψήμα quæ in epistolis Pauli legitur, vulgo suisce ab Alexandrinis usurpata, quoties se in salutationibus mutuo compellarent, et operam atque obsequium sponderent: Ἐγώ εἰμι περιψήμα σου. Quod certe hic Dionysii locus videtur innuere. Nisi potius intelligamus, Christianos vulgo a gentilibus vocatos suisce hoc nomine, πάντων περι-

ψημα, id est *purgamenta sacculi*, quod magis placet.

(83) Αὐτῶν πάρτων περιψήμα. Codex Med. et Maz. voce πάντων, que in vulgatis deest, auctiores sunt, quonodo etiam in Fuk. scriptum inveni.

(84) Καὶ διατιθέντες. Christophorus vertit, *decenter ornantes*, male. Nam de ornato mox subiungit Dionysius. Rectius igitur verti *componentes*, quonodo loquuntur Latini. Sic Persius:

... tandemque beatulus alto

Compositus lecto, etc.

Hieronymus lib. I In Jovianum : *Compositoque ex more cadaveri seipsa superjecit*. Hinc *compositus pro sepulto* apud Virgilium et Horatium. Possidius in Vita B. Augustini : *Confestim vero pro ejus commendanda corporis depositione oblatum est*; peractoque solemniter exequatur ministerio insigniter *compositus, deportatus ac sepultus est*. Ita enim legitur in codice Mosciacensi.

(85) Καὶ περιστολαῖς. Nec hanc vocem intellexit Christophorus qui vertit, *linceo funebri volvere*. Solebant enim Romani tunc temporis cadavera vestibus amicire. Ac de gentilibus quidem res protrita est, adeo ut exemplis non egeat. Ipsos vero Christianos fideliūm cadavera splendidis vestibus obtexisse, docet exemplum Asturii in cap. 16 hujus libri. Hieronymus in Epitaphio Paulæ : *Quis inopum moriens non illius vestimentis obvolutus est?* Nec aliter intelligendus est locus Possidii, quem autem citavi.

(86) Άλλας διαφρόνους πάλιν. Vox διαφρόνου adiudit ex codice Med. et Mazarii.

bant : aut mortuos insepultos projiciebant, aver- A πίας, τῆς κατὰ τὸν Γαλλιηνὸν εἰρήνης ὑπομεμφ-
stantes mortis participationem ac societatem; quam σκετα.

tamen licet multipli adhibita cautione ac diligentia, evitare non poterant. » Post hanc episto- lam, cum res in urbe Alexandria pacatae essent, ad fratres per Αἴγυπτον constitutos Paschalem rur- sus epistolam Dionysius scripsit, aliasque post hanc deinceps exaravit. Exstat etiam epistola ejus de Sabbato : et alia de exercitatione. Præterea ad Hermammonem fratresque in Αἴγυπτον degentes epistolam 270 scribens, postquam de imp. Decii et successorum illius improbitate disseruit, pa- cies quæ viguit principatu Gallieni, mentionem facit.

CAPUT XXIII.

De imperio Gallieni.

Sed ipsa ejus verba satius fuerit audire, quæ sic habent : « Et ille quidem cum imperatorum suorum alterum prodiisset, alteri bellum intulisset, brevi cum universa familia stirpitus interiit. Gallienus vero renuntiatus et communī omnium consensu ap- probatus est : vetus simul imperator ac novus, prior illis, ac post illos etiam superstes : juxta id quod dictum est Isaiae prophetæ : Quia a principio fuere ecce venerunt, et nova sunt quæ nunc orlen- tur. » Nam quemadmodum nubes solis radios sub- iens, ejus splendorem brevi tempore obscurat, in- que ejus locum substituta conspicitur : ea deinde prætergressa aut liquefacta, sol qui antea ortus fuerat, rursum quasi novus exoriri videtur : ita Macrianus qui seipsum præposuerat et ad ipsum Gallieni imperium proxime admoverat; ipse quidem jam non est, quippe qui nec antea erat : Gallienus vero sui similis ideinque qui prius manet. Ipse de- nique principatus, velut senectute deposita, et pri- stinæ improbitatis sordibus repurgatus, nunc flo- rentius viget : et longius cernitur atque auditur, et quoconque diffunditur. » Deinde tempus ipsum quo hæc scribebat, designat his verbis : « Ac mihi rur- sus imperatoris nostri annos contemplari subit. Video enim impiissimos illos qui adeo celebres olim exstiterunt, brevi postea obscurissimos eva- sisse. Religiosissimus vero Deique amantissimus imperator septennalem circulum jam emensus, no- num imperii annum degit, quo nos festa celebraturi sumus. »

CAPUT XXIV.

De Nephote et ejus schismate.

Ad hæc duos libros *De promissionibus* composuit. Causam scribendi præbuit Nepos quidam, episco- pus Αἴγυπτοι, qui promissiones sanctis hominibus factas in divinis voluminibus, Judaico sensu exhib- bendas docebat, et nescio quod mille annorum spa- tiuum corporalibus resertum deliciis in hac terra fore 271 affirmabat. Cumque ex Joannis Reve- latione opinione suam stabilire se posse existi-

(87) Ἐξέρος μὲν οὐρ. Recte Christophorus D Macrianum hic intelligi animadvertisit, cuius pro- ditione Valerianus in Persarum potestate venit. Valerianum certe ducum proditione in illam cala- mitatem incidisse, testantur Aurelius Victor, Syn- cellus et alii. Porro hæc Dionysii verba jungenda sunt cum illis quæ supra retulit Eusebius in cap. x hujus libri. Sunt enim ex eadem Dionysii ad Her- mainmonem Epistola. Ac ne unum quidem verbum inter hæc duo fragmenta interjectum erat. Sed in cap. I hujus libri, fragmentum ejusdem Epistole affert Eusebius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῆς Γαλλιηνοῦ βασιλείας (Nic. II. E. vi, 21).

Οὐδὲν δὲ οὖν, τὸ καὶ τούτων ὡδέ πεις ἔχντων ἀκούσαι· « Τεκεῖνος μὲν οὖν (87) τῶν πρὸ αὐτοῦ φι- σιλέων τὸν μὲν προέμενος, τῷ δὲ ἐπιθέμενος, παγ- γενῆ ταχέως καὶ πρόρρηζος, ἐξηφανίσθη· ἀνεδείχθη δὲ καὶ συνανωμολογήθη παρὰ πάντων ὁ Γαλλιηνός, πα- B λαὶς ὅμα βασιλεὺς καὶ νέος, πρῶτος ὧν καὶ μετ' ἐκείνους παρών. Κατὰ γὰρ τὸ βρῆμα πρὸς τὸν προ- φήτην Ἡσαΐαν· « Τὸν ἀπὸ ἀρχῆς ιδοὺ τίκατι, καὶ καὶ & νῦν ἀνατέλει. » Ήστερερὸς δὲ τὸν προφήτην Ἀσπερ γάρ νέφος τὰς τήλειας ἀκτι- νας ὑποδραμὸν καὶ πρὸς ὅλης ἐπηλυγάσαν, ἐκπί- σεν αὐτὸν καὶ ἀντ' αὐτοῦ προεφάνη, εἰτα παρελθόντος; ή διατακέντος τοῦ νέφους, ἐξεφάνη πάλιν ἐπινατεί- λας δὲ ζήλος δὲ προσαντείλας, οὗτῳ προστάτῃς καὶ προ- πελάσας (88) ἐκεῖτον δὲ Μακριανὸς τῆς ἐφεστώτης Γαλλιηνοῦ βασιλείας, δὲ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπειδὴ μηδὲ δὴ δὲ ἐστιν ὅμοιως ὥσπερ ἦν. Καὶ οὖν ἀποθεμένη τὸ γῆρας τῇ βασιλείᾳ, καὶ τὴν προούσαν ἀνακαθηραμένη κακλαν, ἀκματότερον νῦν ἐπανθεῖ, καὶ πορρότερος δρᾶται καὶ ἀκούεται, καὶ διαφοιτᾷ πανταχοῦ. » Εἴθ' ἐξῆς καὶ τὸν χρόνον καὶ ὃν ταῦτ' ἔγραψε, διὰ τού- των σημαίνει· « Καὶ μητὸν τὰς ἡμέρας τῶν βασι- λειῶν ἑτῶν ἐπεισι σκοπεῖν. Όρῳ γάρ ὡς ὄνομασθέντες μὲν οἱ ἀσεβέστατοι, μετ' οὐ πολὺ γεγόνασιν ἀκύνυ- μοι· δὲ δισιώτερος καὶ φιλοθεότερος ὑπερβάς τὴν ἐπιπλεγμένην, νῦν ἐνιαυτὸν ἔνατον διανύει, ἐν ψήμεις ἐποτάσωμεν. »

imperator septennalem circumflexum jam emensus, no- num imperii annum degit, quo nos festa celebraturi sumus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Νέπωτος καὶ τοῦ κατ' αὐτὸν σχίσματος (Nic. II. E. vi, 21).

Ἐπὶ τούτοις ἄπας σπουδάζεται αὐτῷ καὶ τὰ Περὶ ἐπαγγελιῶν δύο συγγράμματα. Ή δὲ ὑπόθεσις αὐτῷ Νέπως ἦν ἐπίσκοπος τῶν κατ' Αἴγυπτον, Ιουδαιώ- τερον τὰς ἐπηγγελμένας τοῖς ἀγίοις ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐπαγγελίας ἀποδοθήσεσθαι διδάσκων, καὶ τινὰ χιλιάδα ἑτῶν τρυφῆς σωματικῆς ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης ἐσεσθαι ὑποτιθέμενος. Δόξας γοῦν οὗτος ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τὴν ίδειν κρατῶντεν

(88) Προσπελάσας. Sic in tribus nostris codicibus legitur quibus consentit etiam Nicephorus. Nec dubito quin scribendum etiam sit προστάτας, cum duplice sigma. Scribendum quoque est δὲ Μακριανός, ut legitur in Maz., Med. ac Fuk. Idcirco autem Dionysius de Macriano imperio loquitur, quod cum imperatore Αἴγυπτus cum universo Oriente suscepit. Docet id velutus numerus a Joanne Tri- stanio V. C. editus, in cuius adversa parte hæc ha- betur inscriptio : ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΔ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ In altera parte ΛΑΕΞΑΝΔΡΕΙΑ.

επολτῷν, Ἐλεγχον ἀληθηριστῶν, λόγῳ τινὶ περὶ τούτου συντάξας ἐπέγραψε. Πρὸς δὲ ὁ Διονύσιος ἐν τοῖς Περὶ ἑταρχείων ἐνίσταται, διὰ μὲν τοῦ προτέρου τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν εἶχε περὶ τοῦ δόγματος παρατιθέμενος, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου διαλαμβάνων· ἔνθα τοῦ Νέπωτος κατὰ τὴν ἀρχὴν μνημονεύσας, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράψει· «Ἐπειδὲ σύνταγμα τι προκομίζουσι Νέπωτος, φίλαι ἐπερείδονται ὡς ἀγαντιθήτως ἀποδεικνύντες (89) τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἐπὶ γῆς ἔτεσθαι, ἐν ἀλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς διατριβῆς, καὶ τῆς πολλῆς ψαλμωδίας (90) ἢ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὑθυμοῦνται, καὶ πάνυ δὲ αἰδοῦς ἄγω τὸν ἀνθρωπὸν ταῦτη μᾶλλον, ἢ προανεπαύσατο (91), ἀλλὰ φίλη γάρ καὶ προτεμεντάτη πάντων ἡ ἀλήθεια· ἐπανειλετε χρή καὶ συναντεῖν ἀφεύγως, εἴ τι ἐρθῶς λέγοιστο, ἐξετάζειν δὲ καὶ διευθύνειν, εἴ τι μὴ φαίνοιτο ὑγιῶς ἀναγεγραμμένον. Καὶ πρὸς μὲν παρόντα καὶ φίλῳ λόγῳ δογματίζοντα αὐτάρκης ἦν ἡ ἀγραφος ὅμιλα, δὲ ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως πείθουσα καὶ συμβούλουσα τοὺς ἀντιδιατίθεμένους· γραφῆς δὲ ἐκχειμένης, ὡς δοκεῖ τις, πιθανωτάτης, καὶ τινῶν διδασκάλων τὸν μὲν νόμον καὶ τοὺς προφήτας τὸ μηδὲν ἥγουμένων, καὶ τὸ τοῖς Εὐαγγελίοις ἔπειται παρέντων, καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων Ἔπιστολὰς ἐκφαυλισάντων, τὴν δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διδασκαλίαν ὡς μέγα δῆ τι καὶ κεχρυμμένον μυστήριον κατεπαγγελούμενον (92), καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἀδελφοὺς ἡμῶν οὐδὲν ἐώντων ὑγιῆλον καὶ μεγαλεῖν φρονεῖν, οὔτε περὶ τῆς ἐνδέξου καὶ ἀλήθως ἐνθέου τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐπιφανείας, οὔτε τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὅμοιάσεως, ἀλλὰ μικρὰ καὶ θυητὰ, καὶ οἷα τὰ νῦν ἐπιζητεῖν ἀναπτειθόντων (93) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ἀναγκαῖον καὶ ἡμᾶς ὡς πρὸς παρόντα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν διαλεχθῆναι Νέπωτα. »

(89) Ἀποδεικνύτι. Sic in codice Maz., Med., Fuk. et Savil. scribitur rectius pro vulg. ὑποδεικνύτι. Porro cum constet ex hoc loco, librum Dionysii Alexandrinii de promissionibus scriptum suisse adversus Nepotem episcopum Aegypti, miror Hieronymum in Præfatione libri xviii *Commentariorum in Isiam*, affirmare eum librum adversus Irenæum Lugdunensem episcopum a Dionysio suisse conscriptum. Fuit quidem Irenæus ex numero eorum qui regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt, quibus id Papias persuaserat, ut scribit idem Hieronymus in Catalogo et Eusebius noster in fine libri iii. Verum Dionysii liber non adversus Irenæum scriptus erat, sed adversus Nepotem, ut patet tum ex hoc Eusebii loco, tum ex ipso Hieronymo in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* ubi de Dionysio loquitur.

(90) Φαλμῳδίας. Christophorus psalmos et hymnos a Nepote compositos interpretatur. Sane hic fuit mos veterum Christianorum, ut psalmos et hymnos in honorem Christi componerent. Quod testatur Eusebius in fine lib. v. De his psalmis mentio sit in epistola concilii Antiocheni adversus Paulum Sainosatenum, et in canone penultimo concilii Laodiceni. Ubi diserte prohibetur, ne psalmi ἴδιωτικοί, id est, a privatis hominibus compositi, in ecclesia recitentur. Invaluerat enim hæc consuetudo, ut multi psalmos in honore Christi

A maret, librum quem de hac quæstione composuerat, *Confutationem allegoristarum inscripsit*. Hunc ergo Dionysius in libris *De promissionibus* acriter impugnat. Et in priore quidem libro suam ipsius sententiam de hac quæstione proponit. In secundo autem libro de Joannis Revelatione disputans, in ipso statim exordio Nepotis mentionem facit his verbis: «Sed quoniam librum quemdam proferunt Nepotis, quo quidem magnopere nituntur, quasi in eo certissimis argumentis demonstratum sit, regnum Christi in terris futurum; in plurimis quidem aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem, tum ob diligentiam et studium Scripturarum; postremo ob psalmorum cantus multiplices, quibus plerique ex fratribus etiamnum magnopere delectantur. Magnoque honore ac reverentia hominem prosequor, vel ob id maxime quod ex hac vita migravit. Sed veritatem magis diligo, eueniesque preferendam censeo. Etenim ea quidem quæ recte dicta sunt, absque invidia laudare ac probare debemus. Si quid vero secius scriptum est, id examinari a nobis et corrigi decet. Quod si ipse præsens adesset, et opinionem suam viva voce promulgaret, sufficeret fortasse simplex absque scripto colloquium, quo per interrogationses ac responsiones convincerentur adversarii et in pristinam concordiam revocarentur. Verum cum in publicum editus sit liber, isque ut nonnullis videatur ad persuadendum apertissimum: et cum quidam doctores legem quidem ac prophetas nihil faciant, Evangelia sequi negligant, apostolorum Epistolas contemnant, hujus vero libri doctrinam quasi magnum aliquod et arcuum sacramentum venditent, et simpliciores quosdam ex fratribus nostris nihil sublime atque magnificum, nec de gloriose prorsusque divino adventu Domini nostri, nec de resurrectione nostra, nostrique ad Christum aggre-

componerent, eosque in ecclesia cantari facerent, ut ex locis supra notatis appareat. Hujusmodi ergo psalmos in ecclesia deinceps cani veterant Patres concilii Laodicensis, quos ἴδιωτικούς appellant, id est, ab hominibus imperitis compositos, non a sancto Spiritu dictatos. Ita explicat Agobardus in libro *De ritu canendi psalmos in ecclesia*.

(91) Ἡ προαρετώσατο. Plinius in lib. xxviii, cap. 2: *Cur, inquit, ad mentionem defunctorum, testamur memoriam eorum a nobis non sollicitari.*

(92) Κατεπαγγελούμενοι, id est, diu ante prominunt qua tradunt. Metaphora est a mysteriis Graecorum, qui magna quadam et miranda initia promittebant, eosque diuturna expectatione cruciabant, ut opinionem ac reverentiam suspedio cognitionis adhiberent, quemadmodum loquitur Tertullianus in lib. contra Valentianos.

(93) Εἰπίτερον ἀριστεύοντων. Hujus loci emendatio debetur codicis Mazarino, in quo diserto scriptum inveni, Καὶ οἵα τὰ νῦν ἐπιζητεῖν ἀναπτειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, quoniam etiam legitur in codice Medicaro, nisi quod ἐπιτιθέμενα ἐπιζητεῖν scriptum habetur. Sed rectissima est codicis Maz. lectio, quam ego priusquam compressem, subaudiendum hic esse ἀπὸ κοινοῦ verbum φρονεῖται existimabam. Codici Maz. subserbunt codd. Fuk. et Savil., vulg., ἐπιζητεῖν πειθόντων.

gatione et assimilatione sentire patientur; sed le-
via quædam ac mortalia, et qualia nunc homines
aperare solent in regno Dei cogitare jubeant; ne-
cessæ est ut adversus fratrem meum Nepotem
quasi præsentem, disputationem instituam. » Pauci-
cis deinde interpositis, hæc subjugunt: « Cum essem,
inquit, in Arsinoitica praefectura, in qua iam pri-
dem, ut nosti, **272** increbruit hæc opinio, adeo
ut schismata et integrarum Ecclesiarum defectio-
nes fierent; convocatis presbyteris ac doctoribus
qui per singulos vicos fratribus prædicabant, præ-
sentibus item fratribus qui adesse voluerant, hor-
tatus sum illos ut ea doctrina palam in concione
examinaretur. Cumque hunc librum tanquam sen-
tum quoddam murumque inexpugnabilem mihi op-
posuissent, tres continuos dies a prima luce usque
ad vesperam cum ipsis sedens, quæcumque in eo
libro scripta erant, discutere aggressus sum. Tum
vero fratrum constantiam, et ardentissimum co-
gnoscendæ veritatis studium, et docilitatem atque
intelligentiam magnopere sum admiratus. Adeo
moderate et ordine interrogaciones rationesque
dubitandi, et assensiones a nobis siebant. Ac stu-
diouse quidem cavebamus, ne ea quæ semel nobis
placuissent, tametsi falsa esse deprehenderentur,
pertinaciter defendenderemus: nec aliorum objectio-
nes subterfugiebamus. Sed quoad fieri poterat, ad
ea de quibus instituta erat disputatione eniti, eaque
stabilire conabamur: sin autem rationibus con-
victi essemus, non pudebat nos mutare sententiam,
et aliis assentiri. Quin potius cum bona animi
conscientia, absque ulla simulatione, expansis ad
Deum cordibus, quæcumque certissimis argumentis
et auctoritate sacre Scripturæ confirmata essent, suscipiebamus. Tandem denique Coracio, qui hujus do-
ctrinæ auctor et signifer fuerat, audientibus cunctis qui aderant fratribus, pollicitus nobis et conte-
status est, se in posterum hanc opinionem amplexurum non esse, nec de ea disputaturum, nec locu-
rum, nec populo prædicaturum; quippe qui argumentis oppositis satis superque convictus fuisset. Fratri-
bus autem qui aderant, hæc disputatione et omnium inter se reconciliatio atque consensio non mediocrem
attulit voluntatem. »

CAPUT XXV.

De Joannis Apocalypsi.

Deinde aliquanto post de Revelatione Joan-

(94) Εν μὲν οὖρ τῷ Ἀρσινοεῖτῃ. Mirum est in
tribus nostris codicibus et apud Nicephorum ac
Ptolemaeum ita legi, cum constet scribendum esse
Ἀρσινοεῖτη. Sic enim dicta est hæc præfectura ab
Arsinoe regina.

(95) Ἐπεξόλακε τὸ δέγμα. Langus et Musculus
interpretantur, emersit. Christophorus autem
vertit prodiit in lucem. Ego vero malum vertere,
increbruit, quo sensu Eusebius hanc vocem usur-
pat in cap. 29 hujus libri.

(96) Ἀκαταδηλῶτος. Vulg., δημάχος. Scriptu-
ram codd. Med. et Maz. admisimus ut longe rec-
tiorem; sic etiam scribitur in codd. Fuk. et
Savil.

(97) Ἐπαραχολύθητος. Feliciter mihi ver-
tisse video docilitatem. Nam παραχολούθετον pro-
prie dicitur auditores, qui sensum verborum as-
sequuntur. Male ergo Musculus et Christophorus
bus obsequium interpretati sunt.

A Τούτοις μεθ' ἑτερα ἐπιφέρει λέγων· « Τέν μὲν οὖν
τῷ Ἀρσινοεῖτῃ (94) γενόμενος, Ἐνθα, ὡς οἶδας, πᾶ-
πολοῦ τοῦτο ἐπιπλάκε τὸ δέγμα (95), ὡς καὶ σχι-
σματα καὶ ἀποστασίας δῶν Ἐκκλησιῶν γεγονέναι,
συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν
ἐν ταῖς κώμασι ἀδελφῶν, παρόντων καὶ τῶν βουλο-
μένων ἀδελφῶν, δημοσίᾳ τὴν ἐξέτασιν ποιήσασθαι τὸ
λόγου προτερψάμην. Καὶ τοῦτο μοι προσαγόντων τὸ
βιβλίον ὡς τι ὅπλον καὶ τεῖχος ἀκαταμάχητον (96),
συγκαθεσθεὶς αὐτοῖς τριῶν ἔξις ἡμερῶν ἔξι ἡμέραις
ἔσπερας, διευθύνειν ἐπιειράθην τὰ γεγραμμένα. Ἐνθα
καὶ τὸ εὔσταθὲς καὶ τὸ φιλάρηθες, καὶ τὸ εὔπαρακ-
λούθητον (97) καὶ συνετὸν ὑπεργάσθην τῶν ἀδελφῶν,
ὡς ἐν ταῖς καὶ μετ' ἐπιεικεῖς τὰς ἐρωτήσεις καὶ
τὰς ἐπαπορήσεις, καὶ τὰς συγκαθατέσσεις ἐποιούμεθα,
τὸ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ φιλονέκως τῶν ἄπαν
δοξάντων περιέχεσθαι, εἰ καὶ μή φανοιντο ὄρθες;
ἔχοντα, παρατητάμενοι, μῆτε δὲ τὰς ἀντιλογίας; ὑπο-
στελλόμενοι, ἀλλ' ἐς ὅσον οἶδον τε τῶν προκειμένων
ἐπιβατεύειν (98) καὶ κρατύνειν αὐτὰ πειρώμενοι, μῆτε
εἰ λόγος αἱρεῖ, μεταπείθεσθαι καὶ συνομολογεῖν αι-
δούμενοι, ἀλλ' εὔσυνειδήτως καὶ ἀνύποκρίτως, καὶ
ταῖς καρδίαις πρὸς τὸν Θεὸν ἡπλωμέναις (99), τὰς
ταῖς ἀποδείξεις καὶ διδασκαλίαις τῶν ἄγιων Γραφῶν
συνιστανθεῖν καταδεχμενοι. Καὶ τέλος ὁ τε τῆς δι-
δαχῆς ταύτης ἀρχῆγος καὶ εἰσηγητῆς ὁ καλούμενος
Κορακίων, ἐν ἐπτηκυρὶ πάντων τῶν παρόντων ἀδελφῶν
ἀμολόγησε καὶ διεμαρτύρατο ἡμῖν, μηκέτε τούτῳ προσ-
έξειν, μῆτε διαλέξασθαι περὶ τούτου, μῆτε μεμνη-
σθαι, μῆτε διδάξειν, ὡς Ἰκανῶς ὑπὸ τῶν ἀντιλεχθέν-
των ἡρμένος· τῶν τε ἀλλων ἀδελφῶν οἱ παρόντες
ἔχοντας ἐπὶ τῇ κοινολογίᾳ καὶ τῇ πρὸς πάντας συ-
καταβάσει (1) καὶ συνδιαθέσει. »

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.
Περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως (Nic. H. E.
vi, 22, 23).

C Εἴθ' ἐξῆς ὑποδάκις περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου

(98) Τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν. Musculus
vertit, instare proposito, multo rectius quam Chris-
tophoronus, qui vertit: *Ea quæ erant ab aliis pro-
posita, munire.*

(99) Ἡπλωμέναις. Hic quoque Musculus multo
rectius vertit, quam Christophorus et Langus.
Nam Christophorus vertit, *puris erga Deum ac
simplicibus animis*. Atque ita fere Langus. At Mu-
sculus recte interpretatus est, *cordibus ad Deum
expansis*. Sed et longe ante Musculum Rufinus,
recte hunc locum exposuerat, *patesfactis cordibus
Deo*.

(1) Συγκαταδέσει. Hoc loco συγκατάστις pon-
tur non pro dispensatione, sed pro συμβολίσει, id
est, unitione, ut sic dicam, et reconciliatione, qua
voce utitur Dionysius paulo supra, καὶ συμβολίσου-
σα τοὺς ἀντιδιατίθεμένους. Eodem sensu Paulus in
Epist. ad Colossens. cap. ii, συμβολίζειν ei συμ-
βολίσει dixit.

ταῦτά φησι· « Τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ δήμῶν ἡθέτη-
ται καὶ ἀνεσκεύασαν πάντη τὸ βιθλίον, καθ' ἔκστον
κεφάλαιον διευθύνοντες, ἄγνωτον τε καὶ ἀσυλλόγιστον
ἀποφαίνοντες· ψεύδεσθαι τε τὴν ἐπιγραφήν. Ἰωάννου
γάρ οὐκ εἶναι λέγουσιν· ἀλλ' οὐδὲ ἀποκάλυψιν εἶναι,
τὴν σφοδρῷ καὶ παχεῖ κεκαλυμμένην τῷ τῆς ἀγνοίας
παραπετάσματι (2)· καὶ οὐχ ὅπως τῶν ἀποστόλων τι-
νὶ, ἀλλ' οὐδὲ ὅλως τῶν ἀγίων ἢ τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλη-
σίας τούτου γεγονέναι ποιητὴν τοῦ συγγράμματος.
Κήρυξθον δὲ τὸν καὶ ἀπὸ ἑκείνου κληθείσαν Κήρυ-
κοντίνην αὐτὸν αἴρεσαν, ἀξιόπιστον ἐπιφερμίσαι
θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσματι δονομα. Τοῦτο γάρ εἰ-
ναι· τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ δόγμα, ἐπίγειον ἔσεσθαι:
τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, καὶ ὕναυτός ὑρέγετο φιλο-
σώματος ὃν καὶ πάνυ ταρκινός ἐν τούτοις δνειροπο-
λεῖν (3), ἔσεσθαι, γαστρὸς καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλη-
σμοναῖς, τουτέστι σιτοῖς καὶ ποτοῖς, καὶ γάμοις, καὶ
δι' ὃν εὐφημότερον ταῦτα φήμη πορείεσθαι, ἐρωτᾶς
καὶ θυσίας, καὶ λερείων σφαγαῖς. Ἔγὼ δὲ ἀθετήσαι
μὲν οὐκ ἀν τολμήσαι με τὸ βιθλίον, πολλῶν αὐτὸν διὰ
σπουδῆς ἔχοντων ἀδελφῶν, μείζονα δὲ τῆς ἐμαυτοῦ
φρονήσεως τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων,
κεκρυμμένην εἶναι τινα καὶ θαυμασιωτέραν τὴν καὶ
ἔκστον ἐκδοχὴν ὑπολαμβάνων. Καὶ γάρ εἰ μὴ συνίηται,
ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινα βαθύτερον ἔγκεισθαι τοὺς
βρῆματιν. Οὐκ ἰδίω ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῷ,
πίστει δὲ πλέον νέμων, ὑψηλότερα ἢ ὑπὸ ἐμοῦ κατα-
ληφθῆσαι νενόμικα· καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα διὰ
μὴ συνεώρακα, θαυμάζω δὲ μᾶλλον ὅτι μὴ καὶ εἰδον. »
Ἐπὶ τούτοις τὴν δλῆγη τῆς Ἀποκαλύψεως βασανίσας
γράφην, ἀδύνατον δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν πρόχειρον ἀπο-
δίξας νοεῖσθαι διάνοιαν, ἐπιφέρει λέγων· « Συντελέ-
σας δὴ πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν, τὴν προφητείαν, μακαρίζει
δι προφήτης τούς τε φυλάσσοντας αὐτὴν, καὶ δὴ καὶ
ἐκυτόν. » Μακάριος γάρ, φησὶν, δι τηρῶν τοὺς λέγουσας τῆς
προφητείας τοῦ βιθλίου τούτου· « κάγὼ Ἰωάννης δι
βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. Καλεῖσθαι μὲν οὖν αὐτὸν
Ἰωάννην, καὶ εἰναι τὴν γράφην Ἰωάννου ταῦτην, οὐκ
ἀντερῶ. Ἄγιον μὲν γάρ εἶναι τίνος καὶ θεοπνεύστου
συναινῶ. Οὐ μὴν ράσίως ἀν συνθείμην τούτον εἶναι
τὸν ἀπόστολον, τὸν υἱὸν Ζεβεδαίου, τὸν ἀδελφὸν Ἰα-
κώνου, οὐ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐπιγε-
γραμμένον, καὶ ἡ Ἐπιστολὴ τῇ Καθολικῇ. Τεχμαίρομαι
γάρ ἔκ τε τοῦ θίους ἔκπτέρων, καὶ τοῦ τῶν λόγων
εἰδούς, καὶ τῆς τοῦ βιθλίου διεξαγωγῆς λεγομένης (3),
μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι. » Οὐ μὲν γάρ εὐαγγελιστὴς οὐδε-
μοῦ τὸ δονομα αὐτοῦ παρεγγράψει, οὐδὲ κηρύσσει ἑαυ-
τὸν, οὔτε διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, οὔτε διὰ τῆς Ἐπιστο-
λῆς. » Εἰ δὲ ὑποδίξῃ, πάλιν ταῦτα λέγει· « Ἰωάννης
δὲ οὐδὲ ὡς περὶ ἑαυτοῦ οὐδὲ ὡς περὶ ἑτέρου· δὲ τὴν
Ἀποκάλυψιν γράψας, εὑόμενος τε ἑαυτὸν ἐν ἀρχῇ προ-

(2) Ἀγρολας παραπετάσματι. Niceph. habet
ἀναντία.

(3) Ονειροπολεῖν. Scribendum videtur δνειροπολεῖ
νει ἀνειροπολεῖ. Paulo post ubi legebatur εὐθυμό-
τερον, emendavi εὐφημότερον, ex cond. Maz., Mel.,
Flik. et Savil., quibus suscribi Nicephorus, et Eu-
sebius ipse in libro iii, cap. 27, ubi hunc locum
Dionysii adducit.

(3) Διεξαγωγῆς λεγομένης. Hoc vocabulum pro-
prium fuit rethorum, ut vox illa λεγομένης a Dio-

A nis ita scribit: « Nonnulli quidem ex iis qui
nos præcesserunt, librum hunc repudiarunt pe-
nitus ac refutarunt, singula ejus capita re-
fellerentes, eunque absque illo sensu et ratio-
catione scriptum esse monstrantes. Ad hæc
273 inscriptionem libri falsam esse dicunt. Neque
enim auctorem ejus esse Joannem. Sed neque eam
Revelationem esse, quippe quæ tam crasso tamque
opaco ignorantia obducta sit velo. Et non modo
apostolorum neminem, sed ne ullum quidem e sanctis ei ecclesiasticis viris hujus libelli conditorem
fuisse affirmant. Cerinthum enim, qui nominis sui
sectam conflavit, cum magnæ auctoritatis nomen
ad faciendam fidem commentis suis vellet præfige-
re, Joannis titulum operi suo indidisse. Quippe hanc
B Cerinthi opinionem fuisse, regnum Christi terre-
num futurum: et in iis maxime rebus quas ipse
utpote carnalis, et voluptatibus corporis deditus
præcipue concupiscebat, hæserum: in ventris sci-
licet et eorum quæ sub ventre sunt satietate, id
est, in cibis ac poculis, in nuptiis et in iis quibus
ista honestius parari posse existimabat, festis ni-
mīrum et sacrificiis, et hostiarum mactationibus.
Ego vero librum illum rejicere omnino non ausim,
præsertim cum multi ex fratribus cum magni fa-
ciant. Sed hujusmodi de illo opinionem concipiens
quasi sensus mei modum excedat, arcanam quam-
dam planeque admirabilem singularium rerum in-
telligentiam latere existimo. Nam etsi ipse non in-
telligo, suspicor tamen altiorē quendam sensum
verbis subesse. Eaque non meo ipsius judicio me-
tior atque aestimo: sed plus fidei tribuens, subli-
miora esse censeo quam ut a me percipientur. Nec
ea condemnō quæ intelligere non potui, verum
inde admiror magis quod capere non possum. »
Post hæc integro Revelationis libro examinato,
postquam apertissime ostendit, eum prorsus intel-
ligi non posse juxta obvium verborum sensum, hæc
subjicit: « Absoluta demum universa prædictione
sua, propheta beatos pronuntiat tum eos qui eam
servaverint, tum seipsum. » Beatus, inquit, qui servat
verba prophetarum libri hujus: et ego ipse Joannes
qui hæc vidi atque audivi. » Joannem igitur hunc
vocari, et librum a Joanne scriptum esse, non in-
siderior. Fateor enim sancti cuiusdam et divino Spi-
ritu afflati viri id opus esse. Sed hunc ipsum esse
apostolum, Zebedæ filium, Jacobi fratrem; cuius
est Evangelium illud quod secundum Joannem in-
scribitur, et Epistola catholica, haud facile conces-
serim. Nam ex utriusque genio et forma loquendi,
et ex libelli **274** totius ductu ac dispositione, non

nysis adjuncta satis indicat. Et Musculus quidem
tractatum libri interpretatur. Christopheronus au-
tem discursum. Ego διεξαγωγὴν idem esse censeo,
quod dispositionem sive vixionem. Nam διεξαγ-
ωγὴν, idem est ac διοτελήν, ut scribit Suidas. Possit
etiam interpretari formam et rationem scribendi
seu characterem, quod confirmat Dionysius. Primo
enim ἀπὸ τοῦ θίους probat Apocalypsim non esse
Joannis apostoli. Deinde ex stylo et forma scri-
bendi; id est, ex dictione atque sententiis.

unum eundemque scriptorem esse conjicio. Quippe evangelista quidem nullibi nomen suum ascribit, nec semetipse, aut in Evangelio, aut in Epistola prædicat. » Et paulo post subdit: « Joannes vero nusquam, nec tanquam de seipso nec tanquam de altero. At ille qui Revelatiōnem scripsit, in ipso statim exordio nomen suum præfigit cum ait: « Revelatio Jesu Christi quam dedit ipsi ut palam faceret servis suis celeriter, et significavit mittens per angelum suum Joanni servo suo, qui testificatus est Verbum Dei et testimonium ejus quecunque vidit. » Ad hanc Epistolam scribit: « Joannes, inquit, septem Ecclesiis quae sunt in Asia. Gratia vobis et pax. » Evangelistes vero ne catholicæ quidem Epistola nomen suum præfixit, sed absque ulla verborum ambage ab ipso divinæ Revelationis mysterio exorsus est: « Quod fuit, inquit, ab initio: quod audivimus, quod vidimus oculis nostris. » Ob hujusmodi enim Revelationem Petrum Dominus beatum prædicavit his verbis: « Beatus es, Simon fili Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est. » Sed neque in secunda ac tertia, quae Joanni vulgo ascribuntur, Epistolis, quamvis brevissimis, Joannis vocabulum prostat, verum absque ulla nomine *Senior* inscribitur. Alter autem ille non satis habuit nomine suo semel edito narrationem deinceps prosequi: sed iterum repetit: « Ego Joannes, siator et consors vester in tribulatione et regno et in patientia Jesu; fui in insula quæ Patmos vocatur, propter Verbum Dei et testimonium Jesu. » Et sub fine libri rursus hæc addit: « Beatus qui servat verba prophetiæ libri hujus, et ego Joannes qui hæc vidi et audivi. » Joannem igitur esse auctorem hujus libri, ipsi id affirmanti credendum est. Sed quisnam ille fuerit Joannes, incertum. Neque enim seipsum esse dicit, sicut in Evangelio saepius dicitur, discipulum illum quem dilexit Dominus, aut illum qui supra pectus Domini recubuit, aut fratrem Jacobi: aut illum denique qui Dominum vedit atque audivit. Aliiquid enim horum quæ memorata sunt certe dixisset, si seipsum liquido voluisse ostendere. Sed horum quidem nihil posuit: fratrem vero duntaxat et consortem **275** nostrum sese appellavit, et testem Je-su; beatum denique ob visam atque auditam Revelationem. Ac plurimos quidem fuisse opinor Joanni apostolo cognomines, qui propter singularem erga illum benevolentiam, et quod hominem mirarentur ac suspicerent, et perinde ac ille a Domino diligenter amarent, hoc cognomentum adinveniunt: quemadmodum ex fideli liberis multos Pauli

(4) Ερ τοις τῶν πιστῶν παιστὸν ὁρμάζεται. Notandum est hic Dionysii locus de antiqua Christianorum consuetudine, qui Petri Paulique et aliorum sanctorum nomina liberis suis imponebant, tum honoris ac benevolentia causa, tum ut liberi sui Deo chari acceptique essent, non minus quam sancti illi fuerant. Hinc est quod Chrysostomus in tomo primo, in oratione de sancto Meletio, Antiochenos tanta benevolentia Meletium complexos

A τάσσει: « Αποκάλυψε, Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦν ἔδωκεν αὐτῷ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει. Καὶ ἐτήμανεν ἀποστελλαίς διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ, διὸ ἐμαρτύρησε τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ ὅσα εἶδεν. » Είτα καὶ Ἐπιστολὴν γράψει: « Ἰωάννης ταῖς ἐπτά Ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, γάρ εἰς ὑμῖν καὶ εἰρήνη. » Οὐ δέ γε εὐαγγελιστής, οὐδὲ τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς ιροέγραψεν ἑαυτοῦ τὸ δονομα, ἀλλὰ ἀπερίττως ἀπ' αὐτοῦ τὸν μυστηρίου τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἡράσατο: « Οἱ δὲ ἄπ' ἀρχῆς, δὲ ἀκριβαὶς, δὲ ἀράκαμψεν τοὺς ὅφθαλμοὺς ἡμῶν. » Επὶ ταύτῃ γάρ τῇ Ἀποκαλύψει καὶ δὲ Κύριος τὸν Πέτρον ἐμακάρισεν εἰπών: « Μακάριος εἶ, Σίμων, δέ: σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀποκάλυψε τοι, ἀλλὰ δὲ Πατήρ μου ὁ οὐρανίος. » Άλλος οὐδὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένῃ Ἰωάννου καὶ τρίτῃ, καίτοι βραχεῖαις οὖσαις ἐπιστολαῖς, δὲ Ἰωάννης ὄνομαστι πρόκειται, ἀλλὰ ἀνώνυμος δὲ Πρεσβύτερος τέγραπται. Οὗτος δέ γε οὐδὲ αἴτιος ἐνταρκεῖς ἐν μεσον τείπαταις ἑαυτὸν ὄνομάσας, διηγείσθαι τὰ ἔξτις, ἀλλὰ πάλιν ἀναλαμβάνει: « Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγχρινωδὲς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ, καὶ ἐν ὑπομονῇ Ἰησοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. » Καὶ δὴ καὶ πρὸς τῷ τέλει ταῦτα εἶπε: « Μακάριος δὲ τὴρ τῶν λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. Κάγὼ Ἰωάννης δὲ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. » Οτι: μὲν οὖν Ἰωάννης ἔστιν δὲ ταῦτα γράφων, αὐτῷ λέγοντι πιστευτέον· ποίος δὲ οὔτος, διδηλον. Οὐ γάρ εἴπεν ἑαυτὸν εἶναι, ὡς ἐν τῷ εὐαγγελίῳ πολλαχοῦ, τὸν ἡγαπημένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου μαθητήν, οὐδὲ τὸν ἀδελφὸν Ἰακώbowν, οὐδὲ τὸν αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ Κυρίου γενθέμενον. Εἶπε γάρ ἂν τι τούτων τῶν προδεηλωμένων, σαφῶς ἑαυτὸν ἐμφανίσαι: βούλομενος. Άλλὰ τούτων μὲν οὐδέν. Άδελφὸν δὲ τὴν καὶ συγχρινωδὲν εἴπε καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ, καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέσῃ καὶ ἀκοῇ τῶν ἀποκαλύψεων. Πολλοὺς δὲ δημωνύμους Ἰωάννη τῷ ἀποστόλῳ νομίζων γεγονέναι, οἱ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην, καὶ τὸ θευμάτιν καὶ ζηλοῦν, ἀγαπηθῆναι τε δομίων αὐτῷ βούλεσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ τὴν ἐπανυμένην τὴν αὐτὴν ἡσπάσαντο. Πιστερός καὶ δὲ Παῦλος ποίους καὶ δὴ καὶ δὲ Πέτρος ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παιστὸν παιστὸν ὄνομάζεται (1). Εστι: μὲν οὖν καὶ ἔτερος Ἰωάννης ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων δὲ ἐπικληθεὶς Μάρκος· ἐν Βαρνάβᾳς καὶ Πιστοῖς ἑαυτοῖς συμπατέλεσθον, περὶ οὗ καὶ πάλιν λέγει: « Εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην· » Εἰ δὲ οὗτος δὲ γράψας ἔστιν, οὐκ ἀν φαίνεται οὐδὲ γάρ ἀρίθθαι σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἀσίαν γέραπται. « Άλλὰ ἀναχθέντες μὲν, φροντιν, ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ Ιαϊλον, ἥλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἰεροσόλυμα. » Άλλον δέ τινα οἶμαι τῶν ἐν Ἀσίᾳ γενομένων· ἐπει

esse scribit, ut parentes liberis suis nomen illius imponerent, quo domum suam ejus præsentia ornarent. Idem Chrysostomus, homilia 21 in Genesim, auditores suoshortatur, ut non quævis hominum temere ac fortuito, nec avorum aut proavorum, aut illustrium virorum, sed sanctorum potius hominum qui virtutibus refulerunt, liberis suis imponant appellationes, ut eorum exemplo ad virtutem incendantur.

καὶ δύο φασίν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἔκδιπλον Ἰωάννου λέγεσθαι. Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ τῶν φρημάτων καὶ τῆς συντάξεως (5) αὐτῶν, εἰκότες ἔτερος οὗτος παρ' ἔκεινον ὑπονοηθῆσεται. Συνάδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλοις τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὴν Ἐπιστολὴν, δομίως τε ἀρχονται. Τὸ μέν φησιν, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· » ἡδὲ, « Ὁ οὗτος ἀπαρχῆς· » Τὸ μέν φησιν, « Καὶ ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο, καὶ ἐστήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ θεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός· » ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῷ παρηλαγμένα· « Ὁ ἀκτηδαμέν, δὲωράκαμεν τοῖς ὄφθαλμοῖς ἡμῶν, δὲθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς· καὶ τὴν ζωὴν ἐψανερώθη. » Ταῦτα γὰρ προανακρούεται διατεινόμενος, ὡς ἐν τοῖς ἔξι τοῦτοις ἀδήλωσε πρὸς τοὺς οὐκ ἐν σαρκὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν Κύριον· δι' ἓντος τοῦ Κύριου· δι' ἓντος τοῦ Πατέρα, καὶ ἐψανερώθη ἡμῖν· δὲωράκαμεν καὶ ἀκτηδαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἡν πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ἐψανερώθη ἡμῖν· δὲωράκαμεν καὶ ἀκτηδαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν. » Ἐχεται αὐτοῦ καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται. Διὰ δὲ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων (6) καὶ ὄντων πάντα διεξέρχεται· ὡν τινα μὲν ἡμεῖς συντόμως ὑπομνήσομεν (7). « Ὁ δὲ προεχῶς ἐντυγχάνων, εὑρήσεις ἐν ἑκατέρῳ πολλὴν τὴν ζωὴν, πολὺ τὸ φῶς, ἀποτροπὴν τοῦ σκότους, συνεχὴν τὴν ἀλθείαν, τὴν χάριν, τὴν χαράν, τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, τὴν χρίσιν, τὴν ἀψεσιν τῶν ἀμαρτιῶν, τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμᾶς ἀγάπης ἐντολὴν, ὡς πάσας δεῖ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς· δὲ Ἐλεγχος τοῦ κόσμου (8), τοῦ διαβόλου, τοῦ Ἀντιχρίστου, ἡ ἀπαγγελία τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἡ οἰοθεσία τοῦ Θεοῦ, ἡ διόλου πίστις ἡμῶν ἀπαιτουμένη, δὲ καὶ ἔνη παρὰ ταῦτα ἡ Ἀποκάλυψις, μήτε ἐφαπτομένη μήτε γειτνιῶσα τούτων μηδὲν σχεδὸν, ὡς εἰπεῖν, μηδὲ συλλαβήν πρὸς αὐτὰ κοινὴν ἔχουσα· ἀλλ' οὐδὲ μνήμην τινα οὐδὲ ἔννοιαν, οὐτε τὴν Ἐπιστολὴν τῆς Ἀποκάλυψεως ἔχει· ἔων γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον· οὐτε τῆς Ἐπιστολῆς ἡ Ἀποκάλυψις· Παύλου διὰ τῶν ἐπιστολῶν ὑποφήναντος τι καὶ περὶ τῶν ἀποκαλύψεων αὐτοῦ, ἀς οὐκ ἐγράψε καθ' αὐτάς. » Ετι δὲ καὶ τῆς φράσεως τὴν δια-

A Petrique nominibus appellatos videmus. Est etiam aliis Joannes in Actibus apostolorum, cognomento Marcus, quem Barnabas et Paulus comitem sibi adjunxerunt. De quo etiam rursus dicitur (9): « Habant autem Joannem ministrum. » An hic sit qui Revelationem scripsit, mihi non liquet. Neque enim una cum illis in Asiam venisse perhibetur. « Sed cum solvissent, inquit, a Papho, Paulus quidem Pergam Pamphyliæ profectus est; Joannes vero discedens ab illis, reversus est Hierosolymam (10). » Alium igitur esse censeo: unum scilicet eorum qui in Asia versati sunt. Duo enim apud Ephesum sepultra suis traduntur, utrumque Joannis nomine insignitum. Ex sententiis quoque et ex verbis eorumque collocatione, facile conjectur hunc ab illo diversum fuisse. Nam Evangelium et Epistola sibi mutuo consonant, et codem ordiuntur modo. Sic enim incipit Evangelium: « In principio erat Verbum. » Epistola vero: « Quod fuit ab initio. » In illo dicitur: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre. » Hæc vero eadem habet, paulisper tantum immutata: « Quod audi- vimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspe- xiimus, et manus nostræ contrectaverunt, de Verbo vitæ: et vita manifestata est. » Hæc enim ille veluti modulationis prolixia præmittit, aduersus eos qui Christum in carne advenisse negabant, ut in sequentibus ostendit. Quamobrem de industria subjunxit: « Et quod vidimus testamur, et annun- tiamus vobis vitam æternam, que erat apud Pa- trem et apparuit nobis. Quod vidimus et audi- vimus, annuntiamus vobis. » Adeo totus ex se ipse pendet, et a propositionibus suis ne latum quidem unguem discedit; sed iisdem pene capitibus ac ver- bis cuncta prosequitur. Ex quibus nos quidem nonnulla breviter suggesteremus. Qui vero attente perle- gerit, in utroque sæpius vitam, 276 lucem, fugam tenebrarum; frequenter veritatem, gratiam, gau- dium, carnem et sanguinem Domini, judicium, pec- catorum remissionem; Dei erga nos dilectionem, mutuæ inter nos dilectionis præceptum: et universa præcepta servanda esse reperiet. Ad hæc condem-

⁽⁴⁾ Act. xiii. ⁽⁵⁾ Ibid.

(5) Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ φρημάτων, καὶ τῆς συντάξεως αὐτῶν. Hoc secundum est argumentum, quo Dionysius Alexandrinus con- jiciebat, Apocalypsim et Evangelium Joannis non unius scriptoris opus esse. Primum enim argu- mentum quod id probabat, petitur ex moribus et instituto utriusque scriptoris, ut ipse Dionysius in- sinuavit his verbis: Τεχμαῖρομαι γάρ ἐξ τοῦ ἡ- θους ἑκατέρων. Et hoc quidem argumentum ad hæc usque verba quæ supra posuimus, Dionysius exse- cutus est. Nunc vero alterum argumentum proponit, ex verbis et sententiis utriusque scriptoris, et ex collocatione verborum. Sic enim cum Cicerone interpres vocem illam σύνταξιν. Vide elegan- tissimum librum Dionysii Hal. Περὶ συντάξεως ὀρ- ομάτων. Quanquam hoc loco σύνταξις, tam senten- tiarum, quam verborum dispositionem videtur

D comprehendere. Porro ex hoc loco appareat, quan- topere in critica exercitatus fuerit Dionysius Ale- xandrinus. Quippe proprium est critici, de scri- ptis veterum judicare, et quod verum ac germanum, quod spurium ac subditum opus sit, dis- cernere.

(6) Τῶν αὐτῶν κεφαλαίων. Periodos seu mem- bra orationis intelligit, quibus integer sensus ab- solvitur. Sic initio hujus capituli dixit Dionysius, καθ' ἑκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες. Græci περι- κοπὴν etiam dicunt; Latini capitulum.

(7) Ὑπομνήσομεν. Magis tamen placet Fuk, cod. et Savil. scriptura, ὑπεμνήσαmen.

(8) Ἐλεγχος τοῦ κόσμου. Condemnationem veri, rectius, ut opinor, quam reprobationem. Certe Glossarium vetus Ἐλεγχος interpretatur iudicium.

nationis elogium adversus mundum, diabolum et Antichristum, promissio sancti Spiritus, adoptio filiorum Dei, fides in omnibus a nobis praestanda: Pater et Filius ubique nominati, in utroque passim occurunt. Denique in omnibus, si recte examinaveris, unus idemque utriusque scriptioris genius, Evangelii nimirum et Epistolæ, evidenter appetet. Apocalypsis vero ab his prorsus aliena est et extranea, nulla necessitudine aut vicinitate contingens quidquam ex supradictis, ac ne syllabam quidem unam eum illis communem habens. Sed neque Epistola (de Evangelio enim nihil dico) mentionem ullam aut significationem facit Apocalypses, nec Apocalypsis Epistolæ: cum tamen Paulus in Epistolis non nihil de revelationibus suis indicaverit, quas quidem ille in proprium volumen non retulit. **B** Præterea ex dictione ipsa conjici potest, quantum Evangelium et Epistola differant ab Apocalypsi. Cum sermonem attinet, verum etiam cum summa elegantia tum in verbis tum in argumentationibus et in tota orationis compositione perscripta sunt. Tantum abest ut barbarismus aliquis aut solecismus, aut denique idiotismus quispiam in illis deprehendatur. Utroque enim prædictus erat evangelistes, sermone nimirum ac scientia, cum hæc duo ipsi Dominus concessisset, scientiam simul et eloquentiam. Illum vero Revelationem quidem vidisse, et scientiam ac futurorum prædictionem accepisse non inficer. Verum dictio ejus non admodum Græcam animadverto, sed barbarismis atque interdum solecismis inquinatam. Quos quidem impræsentiarum excerpere, haudquaquam necesse est. Neque enim subsannandi animo hæc a me dicta esse quisquam existimet, sed potius eo consilio, ut utriusque scripti dissimilitudinem expenderem.

277 CAPUT XXVI.

De epistolis Dionysii Alexandrinorum episcopi.

Præter has existant aliæ complures Dionysii epistole, inter quas sunt illæ contra Sabellium scriptæ ad Ammonem Berenicensem episcopum, alia item ad Telesphorum, et ad Euphranorem altera; alia rursus ad Ammonem et Euporū. Quatuor etiam libros de eodem argomento composuit, quos gentili suo Dionysio Romanorum episcopo nuncupavit. Sed et aliæ plures sunt apud nos illius epistole, et

(9) *Tὸν λόγον* τὴν γνῶσιν vulg. Posteriora duo verba expungenda sunt, quippe que sensum perturbant, nec in Mazarino, Fukeliano ac Medicæo codd. leguntur; porro per ἔκάτερον λόγον intelligit Dionysius τὸν ἐνδιάθετον καὶ τὸν προφορικὸν λόγον, id est, rationem quo in mente reconcilia est, et quo sermone profertur. Hoc est, quod subiungit Dionysius, τὸν τε τῆς γνώσεως, τὸν τε τῆς φράσεως. Sic enim scribendum est ex codd. Med., Fuk., Savil. et Mazar., non ut vulgo legitur, τὸν τε τῆς σοφίας, τὸν τε τῆς γνώσεως, absque ullo sensu.

(10) Ἐπὶ ταύταις. Ergo duo illi *De promissiōnib⁹ libri ex quibus superiora fragmenta excerpit* Eusebius, erant epistole. Quod etiam indicat locus quidam ex initio libri secundi, quem citat Eusebius in c. 22, 'Ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀριστούρῃ γενόμενος, Ἑνθα, ὡς οἶδας, πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπλάξετο δόγμα. Nam voces illæ ὡς οἶδας, epistolem prorsus sermonem sapiunt. Verum quoniam hæc Dionysii epistole longiores erant, ideo libri etiam vocari possunt. Certe Rutilius in cap. 5 hujus libri, epistolas Dionysii Alexandrini de baptismō vocat libros. Sed et quatuor libri contra Sabellium quos Dionysio Romanæ urbis episcopo nuncupavit, nihil aliud erant quam prolixiores epistole, ut paulo post indicat Eusebius noster, qui et reliquos Dio-

φοράν ἔστι τεκμήρασθαι τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν. Τὰ μὲν γὰρ οὐ μόνον ἀπαίστως κατὰ τὴν Ἐλλήνων φωνὴν, ἀλλὰ καὶ λογιώτατα ταῖς λέξεσι, τοῖς συλλογισμοῖς, ταῖς συνέξεσι τῆς ἐρμηνείας γέγραπται. Πολλοῦ γε δεῖ βάρβαρόν τινα φθόγγον, ή σολοικισμὸν, ή δλως ἰδιωτισμὸν ἐν αὐτοῖς εὑρεθῆναι. Ἐκάτερον γὰρ εἶχεν, ὡς Εοικε. τὸν λόγον (9), ἀμφότερα αὐτῷ γαρ επιμένου τὸν Κυρίου, τὸν τε τῆς γνώσεως, τὸν τε τῆς φράσεως. Τούτῳ δὲ Ἀποκάλυψιν μὲν ἐντραχέναι, καὶ γνῶσιν εἰληφέναι καὶ προφητείαν, οὐκ ἀντερῷ, διάλεκτον μέντοι καὶ γλῶσσαν οὐκ ἀκριβῶς ἐλληνίζουσαν αὐτοῦ βλέπω, ἀλλ' ἴδιωματι μὲν βαρβαροῖς χρώμενον, καὶ που καὶ σολοικίζοντα. "Απέρ οὐκ ἀναγκαῖον νῦν ἐκλέγειν. οὐδὲ γὰρ ἐπισκόπων, μή τις νομίσῃ, ταῦτα εἰπον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνομοιότητα διευθύνων τῶν γραφῶν."

Nisi illa quidem non modo emendate quod ad Graecum sermonem attinet, verum etiam cum summa elegantia tum in verbis tum in argumentationibus et in tota orationis compositione perscripta sunt. Tantum abest ut barbarismus aliquis aut solecismus, aut denique idiotismus quispiam in illis deprehendatur. Utroque enim prædictus erat evangelistes, sermone nimirum ac scientia, cum hæc duo ipsi Dominus concessisset, scientiam simul et eloquentiam. Illum vero Revelationem quidem vidisse, et scientiam ac futurorum prædictionem accepisse non inficer. Verum dictio ejus non admodum Græcam animadverto, sed barbarismis atque interdum solecismis inquinatam. Quos quidem impræsentiarum excerpere, haudquaquam necesse est. Neque enim subsannandi animo hæc a me dicta esse quisquam existimet, sed potius eo consilio, ut utriusque scripti dissimilitudinem expenderem.

C KΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΤ.

Περὶ τῶν ἐπιστολῶν Διονυσίου (Nic. H. E. vi. 21).

'Ἐπὶ ταύταις (10) τοῦ Διονυσίου φέρονται καὶ ἄλλα: πλείους ἐπιστολαὶ ὥσπερ αἱ κατὰ Σαβελλίου πρὸς Ἀμμωνα τῆς κατὰ Βερνίκην Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον, καὶ ἡ πρὸς Τελεσφόρον, καὶ ἡ πρὸς Εὐφράνορα· καὶ πάλιν Ἀμμωνα καὶ Εὔπορον. Συντάττεται δὲ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα (11), & τῷ κατὰ Ρώμην διμενύμη Διονυσίῳ προσφέντες. Καὶ πλείους δὲ παρὰ ταύτας εἰσὶν αὐτοῦ παρ-

lysii libros epistolari forma ac stylo conscriptos fuisse testatur. Porro fragmentum ex lib. i Dionysii *Contra Sabellium*, citat Eusebius in lib. i *De preparatione*.

(11) *Ἄλλα τέσσαρα συγγράμματα.* Cum Dionysius Alexandrinus in epistolis quas contra Sabellium scripsisset, de Christi divinitate non recte sensisse videretur, quidam episcopi Pentapolitani Romanū prosceti, coram Dionysio Romanæ urbis episcopo eum accusarunt. Quos cum Dionysius Romanus collecta in eam rem synodo audivisset, et excerptas ex Dionysii Alexandrinī epistolis sententias examinasset, scripsit ad Dionysium Alexandrinum, ut fidem suam atque sententiam super ea re distinctius promeret. Quare Dionysius Alexandrinus quatuor ad Romanum scripsit epistolas, quas inscripsit *Ἐλέγχον καὶ ἀπολογίας*, ut docet Athanasius in libro *De sententiis Dionysii Alexandrini*, et in libro *De syntodo Arianini*: ubi fragmenta profert eorum librorum. Basilius quoque in libro *De spiritu sancto ad Amphiphilium*, cap. ultimo, fragmentum adducit ex epistola ii Dionysii Alexandri ad Diony. ium Romanum, ubi etiam testatur epistolam illam inscriptam fuisse *Περὶ ἐλέγχον καὶ ἀπολογίας*, id est, *De refutatione adversariorum ac defensione sua*.

ἡμῖν ἐπιστολαῖ, καὶ δὴ καὶ πολυεπεῖς λόγοι ἐν ἐπι-
στολῆς χαρακτῆρι γραφέντες· ὡς οἱ Περὶ φύσεως
(12) Τιμοθέῳ τῷ παιδὶ προστεφωνημένοι, καὶ δὲ Περὶ
πειρασμῶν, δὲν καὶ αὐτὸν Εὐφράνορι ἀνατέθεικεν.
Ἐπὶ τούτοις καὶ Βασιλεῖδῃ τῶν κατὰ Πεντάπολιν
παροικῶν ἐπιστόψιψ γράψων, φησὶν ἔωτὸν εἰς τὴν
ἀρχῇ ἐξήγησιν πεποιῆσθαι τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. Δια-
φόρους δ' ἡμῖν καὶ πρὸς τοῦτον (13) καταλέλοιπεν
ἐπιστολάς. Τοσαῦτα δὲ Διονύσιος. Ἀλλὰ γάρ ἡδη μετὰ
τὴν περὶ τούτων ἴστορίαν, φέρε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς
τοῖς μετέπειτα γνωρίζειν γενεὰν ὅποια τις ἦν, πα-
ραδῶμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως καὶ τῆς ἐρ Ἀρ-
τιοχείᾳ συστάσης ὑπὲν αὐτοῦ αἰρέσεως (Nic.
H. E. vi, 27).

Ἐντον τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας ἔτεσιν ἔνδεκα
(14) προστάντα, διαδέχεται τῷ κατ' Ἀλεξάνδρειαν
θμώνυμος Διονύσιος. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Δημητριανὸν
κατ' Ἀντιόχειαν τὸν βίον μεταλλάξαντος, τὴν ἐπι-
σκοπὴν Παῦλος δὲ ἐκ Σαμοσάτων παραλαμβάνει.
Τούτου δὲ ταπεινὰ καὶ χαμαὶπετὴ περὶ τοῦ Χριστοῦ
παρὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν φρονήσαντος,
ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου, δὲ μὲν
κατ' Ἀλεξάνδρειαν Διονύσιος παρακληθεὶς ὡς ἀν-
ὴπι τὴν σύνδονα ἀφίκοιτο, γῆρας δὲ μοῦ καὶ ἀσθέτειαν
τοῦ σώματος αἰτιασάμενος, ἀνατίθεται τὴν παρου-
σίαν, δὲ ἐπιστολῆς τὴν αὐτοῦ γνώμην ἥν ἔχοι περὶ¹
τοῦ ζητουμένου, παραστήσας. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν Ἐκ-
κλησιῶν ποιμένες, ἄλλος ἄλλοθεν ὡς ἐπὶ λυμεῖνα τῆς
Χριστοῦ ποίμνης συγλεσαν, οἱ πάντες ἐπὶ τὴν Ἀν-
τιόχειαν σπεύδοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ τῶν τότε γρωποῦμένων διαρραῶν ἐπισκόπων.

Τούτων οἱ μάλιστα διέπρεπον, Φιρμιλιανὸς μὲν τῆς
Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπισκοπος ἦν· Γρηγόριος
δὲ καὶ Ἀθηνόδωρος ἀδελφοί, τῶν κατὰ Πόντον παρ-
οικῶν ποιμένες· καὶ ἐπὶ τούτοις Ἐλενος τῆς ἐν
Ταρσῷ παροικίας, καὶ Νικόμας (15) τῆς ἐν Ἰκονίῳ·

(19) Οἱ περὶ φύσεως. Ex hoc libro insigne frag-
mentum affert Eusebius in libro xiv *De præpara-
tione*, sub finem. Hie porro Dionysii liber *De natura*,
nuncupatus erat Τιμοθέῳ τῷ παιδὶ. Quæ quidem
vox ambiguae significationis est. Musculus quidem
et Christophorus filium interpretati sunt. Ego
puerum verti. Neque enim existimo Dionysium
conjugem unquam habuisse. Eadem difficultas oc-
currunt supra in lib. vi, cap. 40.

(13) Ήμῖν καὶ πρὸς τοῦτον. Delevimus, post ἡμῖν,
particulam τε, quæ nec in Mazarino, nec in Medicæo,
Fuk. et Savil. could. legitur. Porro ex multis illis
Dionysii ad Basilidem epistolis, unica hodie superstes,
quam nobis conservavit Theodorus Balsamo.

(14) Ἐτεσιν ἔτεδεν. Graviter hic hallucinatur
Eusebius. Neque enim undecim annis Xystus Ro-
manus rexit Ecclesiam, sed biennio tantum ac
mensibus undecimi, ut scribitur in libro *De pontifici-
cibus Romanis*, quem primus edidit Cuspinianus. In
eo libro anni pontificum Romanorum optimè dige-
sti sunt, a Callisto papa usque ad Liberii pontificatu-
m. Et de Xysto quidem iu scribit: *Xystus annis
ii, mensibus undecim, diebus vi, cœpit a consulatu
Maximi et Glabronis usque Tusco et Bassu, et pas-
sus est octavo Idus Augusti*. Idem testatur Cypri-
anius in epistola ad Successum; qui et ipse insicem

A prolixiores libri epistolari forma ac stylo conser-
pti. Cujusmodi sunt illi *De natura libri*. Timotheo
puero dedicati. Item liber *De tentationibus*, quem
etiam Euphranori nuncupavit. Ipse præterea in epi-
stola quam ad Basilidem Pentapolitanum episcopum
scripsit, commentarium se composuisse testatur in
principium libri qui *Ecclesiastes* dicitur. Porro ad
hunc Basilidem varias etiam epistolas scriptas no-
bis reliquit. Atque haec sunt Dionysii scripta. Ve-
rum, his jam expositis, nunc tandem quæ quale
fuerit ætas nostra, posteriorum notitiae tradamus.

CAPUT XXVII.

De Paulo Samosateno, et de hæresi ab eodem
Antiochiae instituta.

Cum igitur Xystus undecim annis Ecclesiarum Ro-
manarum præfuisse, in ejus locum successit Dionysius,
Alexandrino illi cognominis. Sub idem tempus de-
functo Antiochiae Demetriano, Paulus Samosaten-
sis episcopatum suscepit. Illic cum adversus Eccle-
sias doctrinam nimis abjecte et humiliiter de Chri-
sto sentire cœpisset, quasi is nihil supra commu-
nem hominum naturam habuisse, Dionysius
Alexandrini Ecclesiarum episcopus rogatus ut ad con-
cilium veniret, adventum quidem suum distulit,
senectutem et infirmitatem corporis causatus. Ca-
terum quid ipse de hac quæstione sentiret, per epi-
stolas indicavit. At reliqui Ecclesiarum pastores
undiue exciti, tanquam adversus gregis Domini
vastatorem, simul omnes Antiochiam convenerunt.

C

278 CAPUT XXVIII.

De episcopis qui tunc præ ceteris insignes fuerunt.

Inter quos maxime eminebant Firmilianus Cæsa-
reæ Cappadocum episcopus, Gregorius et Athenodorus
fratres, Ecclesiarum apud Pontum episcopi;
Helenus quoque Tarsi et Nicomas Iconii antistites;
sed et Hymenæus qui Ecclesiam Hierosolymitanam

coss. sed in sequenti mense martyrium passus est.
At Eusebius nihil de Xysti martyrio nec in *Chro-
nico*, nec in *Historia ecclesiastica* dicit, quod valde
iniror: et multo magis mirarer, nisi scirem Euse-
biūm in rebus per Occidentem gestis negligenter
fuisse. Porro in *Chronicō* quidem scribit Xy-
stum sedisse annos viii, cum hic undecim annos ei
tribuat. Et Xysto quidem Dionysium papam suc-
cessisse tradit anno. Gallieni xii, in locum vero
Dionysii Alexandrini Maximum successisse dicit
anno xi ejusdem Gallieni. Quod est absurdissimum,
cum constet Dionysium Alexandrinum quatuor ad-
versus Sabellium libros Dionysio Romane urbis
episcopo nuncupasse, ut scribit Eusebius supra, ca-
pite 24. Ceterum in vetustissimo codice Mazarino
et in Medicæo verba transposita sunt hoc modo:
Ἐύστον τῆς Ρωμαίων Ἐκκλησίας, etc. Sic etiam scri-
bitur in Saviliiano.

(15) Νικόμας. Hoc nomen breviatum videtur
pro Νικομήδῃ aut Νικόμαχῳ, eadem forma qua Lu-
cas, Menas, Demas et similis. Apud Syncellum ultima
syllaba circumflexitur Νικομᾶς. In vetustissimo
codice Corbeiensis monasterii, qui collectionem
canonum continet, inter episcopos qui concilio Ni-
ceno subscriperunt, provinciae Arabie primus
nominatur Nicomas Bostritanus. Sic enim discri-
bitur in Saviliiano.

regebat, et Theotecnus qui Cæsariensem illi finiti-
mam administrabat: Maximus præterea, qui Bo-
strensem Ecclesiam summa cum laude gubernavit.
Sexcentos quoque alios qui una cum presbyteris et
diaconis eo confluxerunt, nequaquam difficile fuerit
recensere. Verum hi quos dixi, illustres præ cæteris
haliebantur. Omnibus igitur vario tempore diversi-
mode ac sacerdotum numero in unum coeuntibus, mulier
disputationes et quæstiones in uno quoque consessu
agitatae sunt, cum hinc Samosatensis Paulus dog-
matis sui novitatem occulare adhuc niteretur, illi-
linc sacerdotes hæresim illius et adversus Christum
blasphemiam denudare atque in medium producere
laborarent. Dum haec aguntur, Dionysius exterrit
diem obiit, anno principatus Gallieni duodecimo,
cum Alexandriae episcopatum septendecim annis
obtinuisse. In ejus locum subrogatus est Maximus.
At Gallienus imperio per quindecim continuos an-
nos administrato, Claudium successorem reliquit.
Qui cum biennium imperavisset, Aureliano deinceps
tradidit principatum.

CAPUT XXIX.

*Qualiter Paulus convictus a Malchione presbytero
qui prius sophista fuerat, abdicatus est.*

Hujus temporibus postrema synodus innumerabilium fere episcoporum congregata est, in qua au-
ctor ille nefaris apud Antiochiam hæresecos Paulus,
convictus et ab omnibus manifestissime deprehen-
sus falsi dogmatis reus, ab universa quæ sub caelo C
est Ecclesia catholica eliminatus est. Præcipue vero
illum coarguit, et latere cupientem consultavit Mal-
chion quidam, vir disertissimus, quippe qui sophis-
ticæ apud Antiochiam scholæ præfuerat, et qui ob-
scribitur in eo codice, cum vulgati codices Nicoma-
chum præferant. Ita etiam scriptum inveni in altero
non minoris antiquitatis codice C. Justelli.

(16) *Kατὰ καιρούς διαφέρως.* Omnes nostri co-
dices uno consensu habent κατὰ καιρούς (vulgati,
καιρόν). Itaque libenter scriberem κατὰ καιρούς δια-
φέρους, cuiusmodi errorem supra notavimus. Plu-
res certe synodoi adversus Paulum Samosatenum
diversis temporibus congregatae sunt, ut Eusebius
Rufinusque testantur. Quod autem sequitur κατὰ πολλάκις, id minime otiosum est ac superfluum.
Nam et plures diversis temporibus synodos coactas
fuisse ait Eusebius, et in unaquaque synodo plures
fuisse sessiones sive actions. Prima quidem syno-
dus Antiochiae contra Paulum congregata est anno
Gallieni XII, cui præsedit Firmilianus: de qua vide
Baronium ad annum Christi 265 et 266.

(17) *Kαθ' ὄρ.* Subaudiri potest χαρόν, quonodo
loqui solet Eusebius. Quod si quis Αὐρηλιανὸν malit
intelligere, euidem non magnopere repugnabo.
Sed ex his verbis id tantum concili potest, syno-
dum Antiochenam exordio principatus Aurelianii
contigisse. Proinde non assentior Baronio, qui hanc
synodus refert anno II Aurelianii. Sed Baroniī sen-
tentiam prorsus evertit concilium Ephesinum, pag.
228, ubi Paulus Samosatenus damnatus dicitur ante
annos centum et sexaginta. Sic enim habet libel-
lus contestationis cleri Constantinopolitani pu-
blice in Ecclesia propositus, quod Nestorius ejus-
dem sententia sit cum Paulo Samosateno, ante an-

oū μήν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας
Ὑμέναιος, τῆς τε ὁμόρου ταῦτης Καισαρείας Θεότη-
κνος, Μάξιμος ἔτι πρὸς τούτους, τῶν κατὰ Βόστρου
δὲ καὶ οὗτος ἀδελφῶν διαπρεπῶς ἤγειτο· μυρίους τε
ἄλλους οὐκ ἀντικρύσσει τις ἀμα πρεσβυτέροις καὶ
διακόνοις, τῆς αὐτῆς ἔνεκεν αἰτίας ἐν τῇ προειρη-
μένῃ πόλει τηνικάδε συγκροτηθέντας ἀπαριθμούμε-
νος. Ἀλλὰ τούτων γε οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς οἵσες ἦσαν.
Πάντων οὖν κατὰ καιροὺς διαφέρως (16) καὶ πολλάκις
ἐπὶ ταῦτο συνιόντων, λόγοι καὶ ζητήσεις καθ' ἕκά-
στην ἀνεκινοῦντο σύνοδον, τῶν μὲν ἀμφὶ τὸν Σαμο-
σατέα τὰ τῆς ἐπεροδοξίας ἐπικρύπτειν ἔτι καὶ παρ-
καλύπτειν πειρωμένων, τῶν δὲ ἀπογυμνοῦν καὶ
εἰς φανερὸν ἀγειν τὴν αἰρεσιν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν
βλασφημίαν αὐτού, διὰ σπουδῆς ποιουμένων. Ἐν
τούτῳ δὲ Διονύσιος τελευτᾷ, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος
τῆς Γαλλιηνοῦ βασιλείας, προστὰς τῆς κατ' Ἀλεξάν-
δρειαν ἐπισκοπῆς ἔτεσιν ἐπτακαΐσκα· διαδέχεται δὲ
αὐτὸν Μάξιμος. Γαλλιηνοῦ δὲ ἐφ' ὅλοις ἐνιστοῖ;
πεντεκαΐδεκα τὴν ἀρχὴν κεχρατηκτος, Κλαύδιος κα-
έστη διάδοχος. Δεύτερον δὲ οὗτος διελθὼν ἔτος. Αὐ-
ρηλιανῷ μεταβιδώσι τὴν ἤγειροντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

"Οπως δ Παῦλος ἐλεγχθεὶς ὑπὸ Μαλχιωρός τινες
ἀπὸ σοφιστῶν πρεσβυτέρου, ἐξεκηρύχθη (Nic.)
II. E. vi, 28).

Καθ' ὅν (17) τελευταίας συγκροτηθείστης πλειστον
ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἀπάν-
των ἡδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἐπεροδοξίαν δὲ τῆς κατὰ
Ἀντιόχειαν αἱρέσεως ἀρχηγὸς, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν
καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται. Μάλιστα δὲ
αὐτὸν εὐθύνας ἐπικρύπτεμον διήλεγχε Μαλχιων
(18), ἀνήρ τά τε ἄλλα λόγιος, καὶ σοφιστοῦ τῶν
ἐπὶ Ἀντιοχείας Ἑλληνικῶν παιδευτηρίων διατριβῆς
προεστῶς, οὐ μήν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσαν τῆς

nos 160, ab orthodoxis episcopis anathemate condem-
nato. Scriptus est hic libellus consulatu Théodosii
Augusti XIII et Valentiniani III, anno antequam
synodus in urbe Epheso congregaretur. Ab eo igi-
tur consulatu si retro numeraveris annos centum
et sexaginta solidos, incides in consulatum Claudii
et Paterni, qui est annus Christi 270. Proinde
synodus Antiochenia in qua damnatus est Paulus,
convenit Claudio et Paterno coss., anno Christi
270. Atque ita ponit Marius Scotus et Hermannus
Contractus in *Chronico*. Sed omnem dubitatio-
nem adimit epistola synodica Patrum Antiocheni
concilii, qua missa esse dicitur ad Dionysium Ro-
manum episcopum. Cum enim constet Dionysium
papam mortuum esse consulatu Claudi et Paterni
VII Cal. Januarias, concilium Antiochenum se-
rius omnino congregari non potuit. At Baronius
qui concilium Antiochenum confert in annum II
Aurelianii, necesse habuit pontificatum Dionysii in
eum usque annum producere, contra fidem libe-
rum pontificalium Damasi et Anastasii. Quid quod
anno II Aurelianii bellum in Oriente gestum est ad-
versus Zenobiam, capta cum aliis urbibus Antio-
chia, adeo ut synodus episcoporum eo anno con-
gregari non potuerit.

(18) *Μαλχιων.* Leontius in libro 1 *Contra Nesto-
rium*, affert fragmenta quædam ex disputatione Mal-
chonis adversus Paulum Samosatenum. Apud
Theodoritum in lib. II *Hæreticarum Fabularum*,
Μαλχιων scribitur mendose. Hic ex consultatione

εἰς Χριστὸν πίστεως γνῶσιότητα, πρεσβυτερού τῆς αὐτόθι παροικίας ἡ θεομένος· οὗτος γέ τοι ἐπισημειώμενων ταχυγράφων, ζήτησιν πρὸς αὐτὸν ἐνστράμενος ἦν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσε τῶν ἀλλων χρυψίουν δυτα καὶ ἀπατηλὸν φοράσαι τὸν ἀνθρωπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ τῆς κατὰ Παῦλου ἐπιστολῆς τῷ ἐπισκόπῳ (Nic. II. E. vi, 29, 50).

Μίαν δὴ οὖν ἐκ κοινῆς γνώμης οἱ ἐπὶ ταῦτῃ συγκεκριμένοι ποιμένες διαχαράζαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦ τε Ὄρωντος ἐπισκόπου Διονυσίου, καὶ Μαξίμου τοῦ κατ' Ἀλεξανδρειαν, ἐπὶ πάσας διαπέμπονται τὰς ἐπαρχίας, τὴν αὐτῶν σπουδὴν τοῖς πᾶσι φανεράν καθιεπάντες, καὶ τοῦ Παῦλου τὴν διάστροφον ἐτεροδοξίαν, ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἀς πρὸς αὐτῶν ἀνακεκινήσαι, καὶ ἔτι τὸν πάντα βίον τε καὶ τρόπον τοῦ ἀνδρὸς διηγούμενοι· ἐξ ὧν μνήμης ἔνεκεν καλῶς ἀνέχοι ταύτας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν τὰς φωνάς.

« Διονυσίῳ καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὶ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθοικεῖ Ἐκκλησίᾳ, "Ἐλεον" καὶ Ὑμέναιος, καὶ Θεόφιλος, καὶ Θεότεκνος, καὶ Μάξιμος, Πρόκλος, Νικόδημος καὶ Αἰλιανὸς (19), καὶ Παῦλος, καὶ Βαύλανος, καὶ Πρωτογένης, καὶ Τέρραξ, καὶ Εύτυχιος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Μαλχίων, καὶ Λούκιος, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες οἱ σὺν ἡμῖν παροικούντας τὰς ἔγγυς πόλεις καὶ ἔλην ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι, καὶ αἱ Ἐκκλησίαι (20) τοῦ Θεοῦ ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν. » Τούτοις μετὰ βοσχέα ἐπιλέγουσι ταῦτα. « Ἐπεστέλλομεν δὲ ἄμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ τῶν μακράν ἐπισκόπων, ἐπὶ τὴν θεραπειαν τῆς θανατηφόρου θιδασκαλίας, ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακρίτας· ὡν δὲ μὲν ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσήτεως ἀξιώτας, οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ (21), ἀλλὰ τῇ παροικῇ πάσῃ ἡς καὶ τῷ ἀντιγραφὸν ὑπετάξαμεν· δὲ Φιρμιλιανὸς καὶ διὸ ἀρικέμενος, κατέγνω μὲν τῶν ὑπὸ ἔκεινου κατινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυροῦμεν οἱ παραγενόμενοι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσσαντι, ἐπαγγειλαμένου δὲ μεταθήσεσθαι, πιστεύας καὶ ἐλπίας ἀνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδόριας (22)

Pauli Samosatensi tantam gloriam retulit, ut ea de causa in menologiis Græcorum meruerit consecrari, die xxviii Octobris.

(19) Αἰλιανὸς. Vulg., Αἰλιανός. In codd. Maz., Fuk., Savil. et Med. Αἰλιανός legitur. Rusinus quoque Αἴλιανον vocat, atque ita sive Nicēphorus et Syncellus. Cæterum Athanasius in libro *De synodis Arimini et Seleuciae*, testatur in hac Synodo lxx suis Patres qui Paulum Samosatensem deposuerunt.

(20) Ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, καὶ αἱ Ἐκκλησίαι. Notanda est imprimis hujus epistole inscriptio, quæ non solum episcoporum, sed presbyterorum et diaconorum, atque adeo plebis ipsius nomen præfixum continet. Eodem plane modo in *Actis Carthaginensis synodi*, cui præfuit Cyprianus: *Cum in unum Carthagine convenissent episcopi plurimi, cum presbyteris et diaconis, præ-*

A fidei 279 Christianæ sinceritatem, in ejus loci Ecclesia presbyterii honorem erat consecutus. Hic igitur adversus Paulum suscepta disputatione, ex cipientibus cuncta notariis (quæ quidem disputatione etiamnum extat), occultos hominis sensus fraudesque detegere solus orationis valuit.

CAPUT XXX.

De epistola synodi contra Paulum.

B • Omnes itaque in unum congregati antistites, unam ex communī sententia ad Dionysium Romanā urbē episcopum, et ad Maximum Alexandrinū scripserunt epistolam, eamque ad omnes deinde provincias transmiserunt, tum ut studium suum ac diligentiam omnibus declararent, tum ut perversum Pauli dogma, confutationes quoque et disputationes adversus illum habitas, cunctamque hominis vitam ac mores exponerent. Porro ipsamet illorum verba, ad perpetuam posterorum memoriam non incommodum fuerit hic referre.

« Dionysio et Maximo, et omnibus per universum orbem communis nostris, episcopis, presbyteris et diaconis; et universæ Ecclesiæ catholice quæ sub caelo est, Helenus et Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proculus, Nicomas, Alianus, Paulus, Bolanus, Progenes, Hierax, Entychius, Theodorus et Malchion, et Lucius, et reliqui omnes qui nobiscum sunt vicinarum urbium et provinciarum episcopi, presbyteri ac diaconi; et Ecclesiæ Dei, charissimis fratribus in Domino salutem. » Paucis deinde interjectis, hæc subjungunt: « Scripsimus etiam ad complures episcopos longius disitos, eosque hortati sumus ut ad exitialis doctrinæ morbum curandum accederent. Nam et ad Dionysium Alexandrinum, et ad Firmilianum Cappadociæ antistitem, beatæ recordationis viros, litteras dedimus. Quorum ille scripsit quidem Antiochiam; sed erroris ducem ne salutatione quidem dignatus est; neque ad eum nominatim, verum ad universam Antiochenium Ecclesiam litteras suas direxit, quarum etiam exemplum hic subjecimus. Firmilianus vero cum bis Antiochiam venisset, damnavit quidem dogmatis ab illo inventi novitatem, ut testimoniū 280 nos qui adsumus, et alii plures perinde ac nos optime norunt. Sed cum ille mutau-

D sente etiam plebis maxima parte, etc. Idem legitur in concilio Elieitanō.

(21) Οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ. Falsa est igitur ac suppositio epistola Dionysii Alexandrinī ad Paulum Samosatensem, quæ edita est in tomo XI *Bibliothecæ sanctorum Patrum* una cum x propositionibus Pauli Samosatensis, et Dionysii ad eas responsionibus. Nam Patres quidem Antiocheni concilii, affirmant Dionysium non dedisse litteras ad Paulum, sed tantum ad Ecclesiam Antiochensem. In illa autem epistola quæ Dionysii nomine publicata est, Dionysius his Paulo scripsisse dicitur. Sed nec stylus epistolæ ac responsionis, reliquis Dionysii scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes mihi persuadeo, licet Baronius eam epistolam pro vera ac germana habuerit.

(22) Ἀρευ τινὲς περὶ τὸν λόγον λοιδόριας.

rum se sententiam promisisset, credens ei Firmilianus, speransque sine ullo religionis nostræ probro atque dispendio rem optime posse constitui, distulit sententiam suam, deceptus scilicet ab homine qui Deum ac Dominum suum negabat, et qui fidem quam antea profitebatur, violaverat. Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus, et iam Tarsum usque pervenerat. Quippe improbitatem hominis Deum negantis antea fuerat expertus. Sed cum nos jam convenissemus, interea loci dum illum accersimus; dum ejus adventum exspectamus, abiit e vita. » Deinde paulo post, cuiusmodi fuerit hominis vita, exponunt his verbis: « Sed quoniam a fidei regula recedens, ad spuriam et adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab Ecclesia alieni actus examinare nihil attinet: neque quod cum antea pauper ac mendicus esset, nec ulla omnino facultates aut a parentibus relietas accepisset, aut artis illius exercitio sibi comparasset, nunc ad incredibilem opulentiam pervenit, per scelera ac sacrilegia, fratrumpque concussions: dum injuria affectos decepit, promittens quidem sese illis accepta mercede opem laturum: fallens autem ipsos, et ex facilitate litigantium, qui ut negotio liberentur quidvis dare parati sunt, lucrum inaniter captans, et pietatem quaestum esse existimans. Neque quod fastu et arrogancia supra modum elatus saeculares gerit dignitates, et ducenarius vocari quam episcopus mavult: per forum magnifice incedens, epistolæ legens ac dictans inter ambulandum palam ac publice; stipatusque maxima hominum multitudine, partim præuentum, partim subsequentium, adeo ut ex illius fastu et arrogancia incredibilis invidia odiumque multorum adversus fidem nostram conflatum sit. Neque item attinet examinare ambitiosam hominis vanitatem in ecclesiasticis conventibus, quam omni

Male hunc locum vertit Christophorus, qui Rufinus recte præuentem sequi noluit. Vertit enim *sine ulla verborum contumelia*, cum vertendum esset *sine ulla religionis nostræ contumelia*.

(25) Ἀποστὰς τὸν καρόρος. Sic vocant Patres regulam fidei. Ita Eusebius in libro iv. cap. 23, de Dionysio Corinthiorum episcopo loquens: Τῷ τῆς ἀληθείας παρόταται καύνι.

(26) Σελεῖ τοὺς ἀδελφούς. Duplici ratione concussionis crimen admittitur; aut cum terrore protestatis, magistratus vel miles aliquid exigit; aut cum per fraudem et calumniam, suffragii prætextu aliquid a quopiam elicetur, ut in lege 1. D. De calumniatoribus. Ille secundum genus concussionis intelligunt Patres concilii Antiocheni. De primo genere concussionis loquitur Maximinus in epistola ad Sabinum, quam refert Eusebius in lib. ix. c. 9. Nescio autem cur tantopere refugit Christophorus vocem *concutere* et *concussionis*, cum tamen sint Latinæ, et a veteribus jurisconsultis cerebro usurpatæ. Sed et in Evangelio ea vox habetur, ubi Joannes militibus ita præcipit: *Neminem concutatis: contenti estote stipendiis vestris.* Apud Græcos antiquissimum est usus vocis σεῖσιν eo sensu pro calumniari. Sic enim Aristophanes et Teleclides loquuntur, teste Suida in voce σεῖσιν.

(27) Καταρραβεῖντως τοὺς ἀδικουμένους. Langus veritatis præmis accipiens, non male. Utitur hac vox Paulus in Epist. ii ad Colossenses, cap. iii.

A τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι, ἀνεβάλετο παραχρούσθεις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καὶ τὸν Θεὸν τὸν ἔσωτον καὶ Κύριον ἀρνούμενου, καὶ τὴν πίστιν ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχε, μη φυλάξαντος. Ἐμελὲς δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διαβῆσεσθαι, καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἡχεῖ, ἀτε τῆς ἀρνησιθέου αὐτοῦ κακίας πειραν εἰληφώς. ἀλλὰ γάρ μεταξὺ συνελθούστων ἥμῶν καὶ καλούντων, καὶ ἀναμενόντων δικριῶν ἐλθῇ, τέλος ἔσχε τοῦ βίου. » Μεθ' ἔτερα δὲ αὐτοῖς τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ οἷας ἐτύγχανεν ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις. « Ὁπου δὲ ἀποτάξεις τοῦ κανόνος (23) ἐπὶ κιθόδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήκυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω δικούς τὰς πράξεις κρίνειν οὐδὲ διτε πρότερον πένης ὃν καὶ πιωδές, καὶ μῆτρα παραπάτερων παραλαβὼν μηδεμίαν εὔποριαν, μῆτρας ἐπέχνης ἡ τινος ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλούτον ἐλήλακεν, ἐξ ἀνομιῶν καὶ ιερούσιων, καὶ ὃν αἰτεῖ καὶ σείει τοὺς ἀδελφούς (24), καταθραβεύων τοὺς ἀδικουμένους (25), καὶ ὑπισχούμενος βοηθεῖσιν μιτοῦ, ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους, καὶ μάτην καρπούμενος (26) τὴν τῶν ἐν πράγμασιν δικούς τοιμάτητα πρὸς τὸ διδόναι ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων, πορισμὸν ἥγονύμενος τὴν θεοσέβειαν (27). καὶ οὗτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ (28) καὶ ὑπερηρταὶ κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδύμενος, καὶ δουκηνάριος (29) μᾶλλον ἡ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι, καὶ σοθῶν κατὰ τὰς ἀγορὰς, καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων ἄμμα (30) βαδίζων δημοσίῃ, καὶ δορυφορύμενος, τῶν μὲν προπορευομένων, τῶν δὲ ἐφεπομένων πολλῶν τὸν ἀριθμὸν, ὃς καὶ τὴν πίστιν φθονεῖσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸν δγχον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας· οὗτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνδόμαις τερατίζειν ἣν μηχανᾶται δέσμοις καὶ φαντασιοκοπῶν, καὶ τὰς τῶν ἀκεραιότερων φυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων, βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν (31) ἐκτινάκια κατατείνειν.

(26) Μάτην καρπούμενος. Vox μάτην referenda est non ad Paulum ipsum qui hac arte pecuniam corradebat, sed ad litigantes qui pecuniam suam quam Paulo dederant, ut sustragim suum ipsis commodaret, perdebat absque ullo fructu.

(27) Πορισμὸν ἥγονύμενος τὴν θεοσέβειαν. Hæc verba desumpta sunt ex Epistola i ad Timotheum. cap. 6.

(28) Οὕτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ. In vetustissim. eod. Mazarino, Fuk. et Medicæo legitur καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ. Sed rectior est vulgata scriptura, quam Regius codex et Syncellus, et Nicephorus confirman. Hæc enim verba pendent ex superioribus.

(29) Δουκηνάριος. De procuratoribus ducenariis vide quæ scripsit Salmasius in notis ad Historiam Augustam. Sic diebantur procuratores, qui ducentia sestertia anni salarii nomine accipiebant a principe, ut clare docet Dio in lib. lxxii, pag. 506.

(30) Υπαγορεύων ἄμα. Post hanc vocem punctum in sunimo notatur, tum in codice Regio, tum apud Nicephorum et Syncellum. Sed cum in codice Medicæo et Mazarino nulla hic notetur distinctio, malum legere uno ductu ὑπαγορεύων ἄμμα βαδίζων δημοσίᾳ, etc. Certe Rufinus hunc locum ita legit atque intellexit, ut ex ejus versione apparet. Nam et incedens per plateas, tali quadam ambitione utebatur, publice epistolæ relegens, atque in audiū omnium et oculis dictans.

(31) Βῆμα μὲν καὶ θρόνος ὑψηλότερος. Reprehen-

ώχ ώς Χριστοῦ μαθητῆς, σήκρητόν τε (32), ὥσπερ τοῦ κόσμου ἀρχοντες, ἔχων τε καὶ ὄνομάζων, πάιων δὲ τῇ χερὶ τὸν μηρὸν, καὶ τὸ βῆμα ἀράτων τοῖς ποστὶ, καὶ τοῖς μὴ ἐπαινοῦσι, μηδὲ ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις κατασέλουσι τοῖς θθόναις (33), μηδὲ ἐκβαῖσι τε καὶ ἀναπτῆσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτῶν στασιώταις ἀνδράσις τε καὶ γυναικίς, ἀκόσμως οὕτως ἀκρωμένοις, τοῖς δὲ οὖν ώς ἐν οἷς Θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυδρίζων, καὶ εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροιῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου φορτικῶς ἐν τῷ κοινῷ, καὶ μεγαλοδήθμονῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστῆς καὶ γόνης· φαλμούς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ώς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ φαλμψέν γυναικας παρασκευάζων, ὃν καὶ ἀκούσας ἀν τις φρίξειν· οὐα καὶ τοὺς θωπεύοντας αὐτὸν ἐπισκόπους τῶν ὅμρων ἀγρῶν (34) τε καὶ πλειων, καὶ πρεσβυτέρους ἐν ταῖς πρόστις τὸν λαὸν ὀμιλίαις καθίσαι διαλέγεσθαι. Τὸν μὲν γάρ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προδαδόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμαν καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ φιλῷ βρήθεσται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων (35) δείχνυται πολλαχθένει, οὐχ ἥκιστα δὴ όπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν. Οἱ δὲ εἰς αὐτὸν φάλλοντες καὶ ἔγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἀγγελον τὸν ἀτεῖθη διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθένα λέγουσι. Καὶ ταῦτα οὐ καλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος. Τάξ δὲ συνεισάχτους (36) αὐτοῦ γυναικας, ώς Ἀντιοχεῖς ὄνομά-

A studio consecnatur, nihil aliud quam inaneum gloriam captans, et pompa affectans, atque hujusmodi artibus animos imperitorum perterrefaciens. Nam et tribunal et sublimem thronum, non ut Christi discipulus sibi ipse construxit, et secretum, perinde ac sæculares magistratus, ita appellatum habuit. Ad hanc femur manu percunere et tribunal pedibus pulsare **281** solitus. Eos vero qui non laudarent, nec ut in theatris fieri solet oraria concuterent, neque una cum sautoribus ipsius, viris ac mulierculis indecora auscultantibus exclamarent atque exsilirent, sed cum gravitate ac modestia sicut in domo Dei decet audiarent, increpabat et contumeliis afficiebat. Et alios quidem legis nostræ doctores jam vita functos petulantier in concione lacerabat: de se autem ipso magnifice loquebatur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam et impostor. Quin etiam psalmos in honorem Domini Iesu Christi cani solitos, quasi novellos et a recentioribus hominibus compositos abolevit. Mulieres autem magno Paschæ die in media ecclesia psalmos quosdani canere ad sui ipsius laudem instituit; quod quidem audientibus horreum merito incusserit. Episcopos quoque vicinorum pagorum et civitatum, nec non et presbyteros assentatores suos submisit, qui in suis ad populum concessionibus eadem de ipso prædicarent. Etenim Filiū Dei e cœlo descendisse nobiscum consiliter renuit, ut aliquid obiter præmittamus ex iis quæ infra uberioris exponentur. Neque id simplici assertione nostra, sed ex ipsis quæ ad vos misimus gestis non semel declaratur, maxime vero ubi dicit Iesum Christum e terra ortum fuisse. At vero illi qui in

B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

mum omnium oraria dedisse populo Romano ad favorem. Aurelianus igitur id accepit ab Orientalibus, qui longe ante ipsum orariis ad eam rem utebantur, ut docet hic locus, et Philostratus in cap. 5, lib. 1 *De vita Apollonii*, loquens de Tarsenibus, et Dio lib. LXI in fine.

(34) Ἐπισκόπους τῶν ὅμρων ἀγρῶν. Chorpiscopos intelligere videtur. Eos enim distinguit epistola ab episcopis urbium. Hos igitur in concessionibus ad populum, similia ac mulieres illas psaltrias de Paulo dixisse asserunt Patres, quod Christophorus non intellexit.

(35) Υπομνημάτων. Quod supra observavimus, errare vulgo interpres in hujus vocis explicazione, id perspicuum sit hoc loco. Nam et Langus et Musculus et Christophorus *commentarios* interpretati sunt, cum *acta seu gesta* vertere debuisserint. Acta autem illa synodi Antiochenæ nihil aliud erant quam disputatio Malchionis adversus Paulum Samosatenum, quæ a notariis excepta fuerat, ut supra dixit Eusebius. Ex iis Actis testimonium quedam profert Leontius Byzantius in lib. III *Contra Nestorium*, eaque distinguere videtur a disputatione Malchionis contra Paulum, ubi etiam doctus interpres *commentarios* vertit.

(36) Συνεισάχτους. Quid essent συνεισάχτοι mulieres, jam pridem notavit Joannes Langus vir doctissimus ad librum VI Nicophori cap. 30, et post illum Beatus Rhenanus ad librum VII Rufini. Quorum doctis observationibus nihil est quod addamus. Hujusmodi mulieres a clericis vulgo sorores vocabantur. Id me docuit canon 3 concilii Nicenæ, qui in vetustissimo codice Corbeensi hanc habet inscriptionem: *De subintroductis, id est, adoptivis*

magna cum laude eamdem rexit Ecclesiam, filium domum; virum omnibus quæ episcopum decent dolibus exornatum. Quid quidem idcirco vobis significavimus, ut et ad eum scribatis, et ab eo communicatorias litteras accipiatis. Hic vero ad Artemam scribat, si lubet; et qui' Artemam sectantur, cum eo communicent. Et hæc quidem a nobis hic relata sint. Igitur cum Paulus a recta fide simul et episcopatu excidisset, Dominus, ut dictum est, administrationem Antiochenis Ecclesia suscepit. Sed cum Paulus e domo ecclesiæ nullatenus excedere vellet, interpellatus imperator Aurelianus rectissime hoc negotium dijudicavit, iis domum tradi præcipiens, quibus Italicæ Christianæ religionis antistites et Romanus episcopus scribebent. Hoc modo vir supra memoratus cum summo dedecore persæcularem potestatem ab ecclesia exturbatus est. Ac tum quidem erga nostros **283** sic affectus erat Aurelianus. Processu vero temporis aliter de nobis sentiens, quorundam consiliis cœperit impelli ut persecutionem adversus nostros commoveret. Jamque ea de re multis ubique rumor spargebatur. Sed eum paratum iam, et compositis contra nos edictis, ut ita dixerim, subscribente, ultra est divina justitia, quasi constrictio cubito conatum ejus reprimens, simulque omnibus apertissime ostendens, nihil unquam hujus mundi principibus adversus Christi Ecclesiæ licere, nisi propugnatrice Dei dextera arcano quodam ac celesti judicio ad castigationem et emendationem nostram, quibus ipsi visum est temporibus id fieri permisérunt. Porro cum Aurelianus sexenio reliquit. Illi cum ne triennium quidem in principatu explessent, rerum summa delata est Diocletiano, hisque qui postea ad imperii societatem asciti sunt. Quorum temporibus maxima illa nostrorum persecutio, simulque ecclesiarum eversio perpetrata est. Cæterum paulo ante hæc tempora mortuo Dionysio, qui novem annis Romanae urbis episcopatum administrarat, Felix in ejus locum substitutus est.

CAPUT XXXI.

De Manichæorum errore qui tunc primum exortus est.

Disdem temporibus ille merito dictus Manes, id est furiosus, qui dæmoniacam heresim nominis sui condidit, armatus insaniam, ab adversario Dei Satana ad multorum hominum perniciem productus est. Hic in universa vivendi ratione cum sermone ipso tum moribus barbarus, et suapte natura furiosus ac dæmoniacus, his consentanea aggressus, seipsum Christum singere instituit. Et nunc quidem Paracletum se, ipsumque Spiritum sanctum esse prædicabat, præter insaniam superbia etiam elatus. Nunc vero, quasi Christus, duodecim discipulos novi dogmatis consortes eligebat. Cum igitur falsa et im-

(45) *Noumerianū διαδέχεται.* Ultima vox abest a tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk., et recte subaudiiri potest cum jam præcesserit. In iisdem codicibus, perinde ac in Saviliiano scriptum inventi ἡμα παισὶν Καρίνῳ καὶ Noumerianῷ sine articulo. Item δὲ του ποι δῆ που.

(46) Ο καθ' ἡμᾶς... διωγμός. Sic in codd. Med. et Maz. legitur, recte. Quomodo etiam scriptum habent codd. Fuk. et Savil. Vulg., ἡμῶν.

A βασιλεὺς ἐντευχεῖται. Αὐρηλιανὸς, αἰσώπατα περὶ οὐ πρακτέου διελήφε, τούτοις νεῖμαι προστάτων τὸν ἀκον, οἵς δὲ οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πολιτείαν ἐπιστόκοτοι τοῦ δόγματος ἐπιστέλλοτεν. Οὔτω δῆτα διαδοθεὶς ἀνήρ μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἔξελαύνεται τῆς Ἐκκλησίας. Τοιούτος; μέν γέ τις ἡν τὸ τηνικάδε περὶ ἡμᾶς ὁ Αὐρηλιανὸς· προσίστης δ' αὐτῷ τῆς ἀρχῆς, ἀλλού περὶ ἡμῶν φρονήσας, ἥδη τισι βουλαῖς, ὡς δὲ διωγμὸν καθ' ἡμῶν ἐγείρειν ἀνεκινέντο· πολὺς τε ἦν ὁ παρὰ πάσι περὶ τούτου λόγος. Μέλλοντα δὲ ἥδη καὶ σχεδὸν εἰπεὶν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποστημένον, θεῖα μέτεισιν δίκῃ, μονονούχη ἐξ ἄγκων τῆς ἐγχειρίσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσα, λαμπρῶς τε τοῖς πάσι συνορᾷ παριστῶσα, ὡς οὖποτε γένοιτ' ὁ διάφανών τοῖς τοῦ βίου ἀρχούσι κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησιῶν, μή οὐχὶ τῆς ὑπερμάχου χειρὸς θεῖα καὶ οὐρανίψις κρίσει, παιδείας ἔνεκα καὶ ἐπιστροφῆς, καθ' οὓς δὲ αὐτῇ δοκιμάζοις καιροὺς, τοῦτο ἐπιτελεῖσθαι συγχωρούσης. Ἐτεσὶ γοῦν ἐξ κρατήσαντα τὸν Αὐρηλιανὸν διαδέχεται Προbus· καὶ τούτον δῆπου τοῖς ίσοις ἐπικατασχόντα, Κάρος ἅμα τοις παισὶ Καρίνῳ καὶ Noumerianῷ διαδέχεται (45)· πάλιν τοῦ αὐτοῦ καὶ τούτων οὐδὲ δῆλοις τρισὶν ἐνιστοῦσις διατενομένων, μέτεισι τὰ τῆς ἡγεμονίας εἰς Διοκλητιανὸν γετοὺς μετ' αὐτὸν εἰσποιηθέντας· ἐφ' ὃν ὁ καθ' ἡμᾶς συντελεῖται διωγμὸς (46), καὶ ἥ κατ' αὐτὸν τῶν ἐκκλησιῶν καθαίρεσις. Ἀλλὰ γάρ μικρῷ τούτου πρότερον τὸν ἐπὶ Ῥώμης ἐπιστοκον Διονύσιον ἔτεσιν ἐννέα διελθόντα τὴν λειτουργίαν, διαδέχεται Φῆλιξ. imperium tenuisset, in ejus locum successit Probus. Carumi cum Carino et Numeriano filiis successorem reliquit. Illi cum ne triennium quidem in principatu explessent, rerum summa delata est Diocletiano, hisque qui postea ad imperii societatem asciti sunt. Quorum temporibus maxima illa nostrorum persecutio, simulque ecclesiarum eversio perpetrata est. Cæterum paulo ante hæc tempora mortuo Dionysio, qui novem annis Romanae urbis episcopatum administrarat, Felix in ejus locum substitutus est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ τῆς τῶν Μανιχαίων ἐπεροδόξου διαστροφῆς ἀρτὶ τότε ἀριστερής (Nic. H. E. vi, 31, 32).

'Ἐν τούτῳ καὶ ὁ Μανεῖς τὰς φρένας, ἐπώνυμός τε τῆς δαιμονιώσης αἱρέσεως (47), τὴν τοῦ λογισμοῦ παρατροπὴν καθωπλίζετο, τοῦ δαιμονος αὐτοῦ δῆπου τοῦ θεομάχου Σατανᾶ ἐπὶ λύμη πολλῶν τὸν ἀνθρα προβενημένου. Βάρδαρος δῆτα τὸν βίον αὐτῷ λόγῳ καὶ τρόπῳ, τὴν τε φύσιν δαιμονικός τις ὁν καὶ μανιώης, ἀκόλουθα τούτοις ἐγχειρῶν, Χριστὸν αὐτὸν μορφάζεσθαι ἐπειράτο, τοτὲ μὲν τὸν Παράκλητον καὶ αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον αὐτὸς ἐαυτὸν ἀνακηρύττων, καὶ τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανῇ (48), τοτὲ δὲ οἵα Χριστὸς, μαθητὰς δώδεκα κοινωνοὺς τῆς κανονομίας αἱρούμενος. Δόγματά γε μήν φεύδη καὶ

(47) Vulg. δαιμονιώσους αἱρέσεως. In codice Regio scribitur δαιμονώσης, ut monuit etiam Rob. Siephanus. Sed in velutissimo codice Mazarino scriptum inventi δαιμονιώσης, quomodo etiam legitur in codd. Fuk. et Saviliiano.

(48) Τυφούμενός γε ἐπὶ τῇ μανῇ. Hunc locum non intellexerunt interpretes. Ruffinus quidem verit et elatus insania. Sic enim habent manuscripsi codices. Nec aliter Musculus et Christophorus.

Σθεα ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσθηκιών αἰρέσεων (49) συμπεφορημένα καττύσας, ἐκ τῆς Περσῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ὑστερεῖ τινὰ θανατηφόρον ίδν ἔξωμόρξατο· ἀφ' οὐδὲ δὴ τὸ Μανιχαῖον δυστενέζ δυνμα, τοῖς πολλοῖς εἰσέτι νῦν ἐπιπολάζεται. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ καὶ τῆς τῆς ψευδωνύμου, γνώσεως ὑπόθεσις, κατὰ τοὺς δεδηλωμένους ὑποφείτες χρόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς διαπρεψάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀρδών, τίνες τε αὐτῶν μέχρι τῆς τῶν ἐκκλησιῶν πολιορκίας ἔμειναν (Nic. H. E. vi, 34, 37).

Καθ' οὓς Φήλικα τῆς Ρωμαίων προστάντα Ἐκκλησίας ἔτεσι πέντε, Εὐτυχιανὸς διαδέχεται· οὐδὲ ὅλοις δὲ μησὸν οὗτος δέκα (50) διαγενόμενος, Γαλητῷ καθ' ἡμᾶς καταλείπει τὸν κλήρον. Καὶ τούτον δὲ ἀπογειτά τὰ πεντεκαΐδεκα ἵητη προστάντος, Μαρκελλῖνος κατέστη διάδοχος, δην καὶ αὐτὸν δὲ οἰωνυμὸς κατείκηφε. Κατὰ τούσδε τῆς Ἀντιοχέων ἐπισκοπῆς μετὰ Δόμνου ἡγήσατο Τίμαιος· δην δὲ καθ' ἡμᾶς διεδέξατο Κύριλλος. Καθ' δὲ Δωρόθεον (51) πρεσβείην τοῦ κατὰ Ἀγιοχειαν ἡξαμένου τῶν τηγικάδε λόγιον ἁνδρα ἔγνωμεν. Φιλόκαλος δὲ οὗτος περὶ τὰ θεῖα γεγονώς, καὶ τῆς Ἐβραίων ἐπεμελήθη γλώττης, ὡς καὶ αὐταῖς ταῖς Ἐβραϊκαῖς γραφαῖς ἐπιστημόνως ἐντυγχάνειν. Ἡνδὲ οὗτος τῶν μάλιστα ἐλευθερίων (52), προπατεῖταις τε τῆς καθ' Ἑλληνας οὐκ ἄμοιρος, τὴν φύσιν δὲ ἀλλως εὐνούχος, οὐτω πεφυκώς ἐξ αὐτῆς γενέσεως· ὡς καὶ βασιλέα διὰ τοῦτο οἶδον τι παράδοξον, αὐτὸν οἰκειωσασθαι, καὶ τιμῆσαι γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ Τύρον ἀλουργοῦ βαφῆς. Τούτου μετρίως τὰς Γραφὰς ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας διηγουμένου κατηκούσα-

(49) Ἀπεσθηκιῶν αἱρέσεων. In codd. Maz., Med. et Fuk. scriptum est: καὶ ἐκ μυρίων τῶν πρόπαλαι ἀπεσθηκτῶν ἀθέων αἱρέσεων συμπεφορημένα. Nec aliter legisse videtur Rufinus, qui sic veritatem: *Doqmata stulta et impia a diversis hereticis, qui jam prius extincti fuerant, mutuata disseminantur.*

(50) Μησὶν οὗτος δέκα. Imo Eutychianus annis octo, mensibus undecim Romanam rexit Ecclesiam, ut est in vetere libro *De pontificibus Romanis*, in quo anni pontificum a Callisti pontificatu, ut iam dixi, optime digesti sunt, per consules sub quibus sedere cœperunt et sub quibus desierunt. Eusebius igitur octo annos ademit Eutychiano, et Xysto eos perperam largitus est, ut supra notavi.

(51) Δωρόθεος. Baronius in *Notationibus ad Martyrologium Romanum*, hunc Dorotheum presbyterum Antiochiae, eundem esse creditum cum Dorotheo Tyri presbytero, cuius mentione sit die 5 mensis Junii. Quem Baronii errorem jam notavit Blondellus in *Apologia pro sententia Hieronymi*, pag. 274. Sed dum alium reprehendit Blondellus, multo gravius ipsomet erravit. Dorotheum enim Antiochenensi presbyterum, de quo hic loquitur Eusebius, confundit cum Dorotheo cubiculario imp. Diocletiani, cuius martyrium describitur ab Eusebio in lib. viii. Ego vero non dubito quin duo fuerint Dorothei; alter presbyter Antiochenensis; alter cubicularius eunuchus Diocletiani. Idque certissimum argumentis astrui potest. Primo enim presbyter ille Antiochenensis martyr non fuit. Certe Eusebius id de illo non dicit, neque in hoc loco, neque in lib. viii, cap. 15, ubi ecclesiasticos viros recenset qui illa persecutione martyrium subierant. Et tamen Lukanum Antiochenensem presbyterum illuc nominat:

A pia dogmata ex variis hæresibus jampridem extinctis hinc inde collecta consarcinasset, ea tanquam letale quoddam virus ex Perside 284 in orbem Romanum effudit. Ex quo impium Manichæorum nomen exortum, multis in locis ad hunc usque diem exuberat. Ejusmodi fuit origo adulterinæ illius doctrinæ, quæ supra memoratis temporibus emersit.

CAPUT XXXII.

De viris ecclesiasticis qui nostra ætate floruerunt, et quinam ex ipsis usque ad eversionem ecclesiarum supersuerint.

Qua tempestate cum Felix quinque annis Romanam gubernasset Ecclesiam, Eutychianus in ejus locum successit. Qui vix decem mensibus in episcopatu transactis, Caiο, qui nostra ætate vixit, sedem suam reliquit. Hic cum annis circiter quindecim Ecclesiæ præfuisse, successorem habuit Marcellinum: in cuius etiam tempora incidit persecutio. Iisdem temporibus Antiochenæ Ecclesiæ post Dominum Timaeus præfuit: cui successit nostra memoria Cyrillus. Sub hoc Dorotheum virum doctissimum, Antiochenæ tunc Ecclesiæ presbyterum cognovimus. Qui cum studiosissimus esset sacrarum Scripturarum, Hebraicam quoque linguam addidicit, adeo ut ipsos etiam Hebraicos codices peritissime legeret. Erat hic ingenio admodum liberali, et humanioribus disciplinis apprime eruditus; ceterum ab ipso matris utero eunuchus. Unde et imperator tanquam miraculo obstupefactus, eum in familiaritatem suam adscivit, et baphii quod est apud Tyrum procuratorem constituit. Hunc nos sacras Scripturas in ecclesia

non omissurus utique Dorotheum magistrum suum, si is martyrum pertulisset. Deinde presbyter Antiochenus Dorotheus vir fuit nobilis, et magistratum gessit antequam presbyter ficeret. Alter vero Dorotheus servilis fuit conditionis, utpote cubicularius eunuchus. Denique prior ille Dorotheus, presbyter fuit temporibus Cyrilli episcopi Antiocheni. Cyrus autem sedere cœpit ab anno iv imp. Probi, mansaque ad annum usque xvii Diocletiani. Ponamus igitur Dorotheum presbyterum suis circa exordia episcopatus Cyrilli, id est sub Probo aut sub Caro. Fieri non potest ut idem postea fuerit cubicularius Diocletiani. Neque enim ex presbyteris sunt cubicularii, cum nec ecclesiastica regula, nec ratio ipsa id ferat. Quippe presbyteri fiebant matura jam ætate. Ad cubiculum autem principum pueri aut adolescentes formosi eligebantur. Quod si dixeris Dorotheum principatu Diocletiani factum esse presbyterum, eadem manet difficultas; quomodo ex presbytero factus sit cubicularius. Quippe ex Eusebio aliquis constat, Dorotheum dum esset cubicularius et in aula principum versaretur, subiisse martyrium. Fefellit Blondellum, primo quidem similitudo nominum: deinde quod uterque eunuchus, uterque charus imperatori suisse dicitur. Verum animadvertere debuerat Blondellum, fieri non posse ut idem simul esset presbyter et cubicularius: simul sacras litteras in ecclesia exponeret, et in aula principum versaretur.

(52) Τῶν μάλιστα ἐλευθερῶν. Magis placet ea lectio quam in codd. Med. et Maz. reperi, id est liberaliter educatus. Sic certe legitur etiam in codd. Fuk. et Saviliano. Vulg. ξενθέρων.

non inscite exponentem audivimus. Post Cyrillum A **Tyrrannus** episcopatum Antiochenis Ecclesiam suscepit: cuius tempore ecclesiarum vastatio maxime viguit. Apud Laodiceam vero post Socratem episopus fuit Eusebius, domo Alexandrinus. Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cuius gratia cum in Syriam venisset, ab iis qui cœlestium rerum amore illic flagrabant detentus, domum redire prohibitus est. Qui quidem nostra memoria amabilis quidam religionis thesaurus fuit, quemadmodum ex verbis etiam Dionysii superius allatis facile cognosci potest. Huic deinde substitutus est Anatolius, bonus quod aiunt boni viri successor; ipse quoque domo Alexandrinus. Illic tum in liberalibus disciplinis, 285 tum in philosophia principem inter doctissimos nostri temporis viros locum sine controversia tenuit: quippe qui ad summum apicem arithmeticæ, geometriæ atque astronomiæ; ad hæc ad dialecticæ et physicæ ac rhetoricae supremum fastigium pervenisset. Qua de causa rogatus fuisse dicitur ab Alexandrinis, ut Aristotelicæ successionis scholam ibidem institueret. Plurimæ quoque res ab eo præclare gestæ Alexandriæ in obsidione Bruchii referuntur; quippe qui inter civitatis proceres præcipuum honoris prærogativam omnium consensu adeptius esset. Sed unum duntaxat facinus exempli gratiæ commemorabo. Cum frumentum, ut aiunt, obsessis desiceret, adeo ut hostium impetum facilius quam famem tolerarent, Anatolius, qui cum obsessis erat, hujusmodi quiddam

(53) **'Ανατολίος.** Hic est, ni fallor, Anatolius cuius meminit Eunapius in Vita Jamblichi; ubi dicit Jamblichum auditorem initio fuisse Anatolii, qui tunc temporis in philosophia secundum a Porphyrio locum obtinebat. Oñtus 'Ανατολή τῷ μετὰ Πορφύριον τὰ δεύτερα φερομένα συγγενόμενος, τολύγα ἐπέδωκε καὶ εἰς ἄκρον φιλοσοφίας ἤκμασεν. Certe Anatolius qui hic ab Eusebio commemoratur, iisdem temporibus vixit quibus Porphyrius; et in omni genere doctrinæ perinde ac ille versatus est. Quippe Eusebius diserte testatur, eum non solum in philosophia ac mathematicis disciplinis, sed etiam in rhetorica cunctos sui temporis longo intervallo superasse.

(54) **'Αριστοτέλους διάδοχης.** Cum Anatolius in omni genere philosophiæ esset exercitatiissimus, rogatus est ab Alexandrinis ut Aristotelicæ successionis scholam institueret, instar Platonicæ successionis, cuius celeberrima schola jampridem Athenis erat instituta. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorus nullatenus intellexit. Multa hic possem dicere de schola Platonicæ philosophiæ, quæ Athenis fuit. Hujus scholæ magistri, διάδοχοι dicebantur, et decreto publico ad ejus magisteriori locum promovebantur, ut docet Damascius in Isidori Vita apud Photium, pag. 1066. Habebat autem hæc schola redditus annuos non mediocres, ex prædiis quæ a viris studiosis ei schole donata fuerant ac legata, quæ διάδοχικά dicebantur, ut docet Olympiodorus in Alcibiadem Platonicis, præxi 15, in fine, et Damascius in Isidori Vita, pag. 1838. Verum locus Damascii integrior existat apud Suidam in voce Πλάτων. Πλάτων δι φιλοσοφος πέντε ήν, καὶ μόνον τὸν ἐν Ἀκαδημίᾳ ἐκέκτητο κῆπον, δις μέρος ἐλάχιστον ήν τῶν διάδοχικῶν, etc. Ad exemplum scholæ illius Atheniensis, instituta postmodum est Aristotelicæ philosophica schola; cui præbuit Hieronimus celeberrimus ille philosophus, ut scribit Da-

μεν. Metà δὲ Κύριαλλον Τύριννος τῆς Ἀντιοχείαν παροικίας τὴν ἐπισκοπήν διεδέξατο. Καθ' δὲ ἤκμασεν ἡ τῶν ἑκκλησιῶν πολιορκία. Τῆς δὲ ἐν Λαζαρεῖς παροικίας ἥγιστο μετά Σωκράτην Εὐσέβιος, ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέων ὄρμηθεις πόλεως. Aitia δὲ αὐτῷ τῆς μεταναστάσεως ὑπῆρχεν ἡ κατὰ τὸν Παῦλον ὑπόθεσις. Δι' δὲ τῆς Συρίας ἐπιβάς, πρὸς τὸν τῆδε περὶ τὰ θεῖα ἐσπουδαχάτων, τῆς οἰκαδες πορείας εἰργεται, ἐπέραστόν τι θεοσεβείας χρῆμα τῶν καθ' ἡμᾶς γενόμενος, ὡς ἡδη καὶ ἀπὸ τῶν παραπτεθεισῶν Διονυσίου φωνῶν διαγνώσας ἁδίον. Ἀνατόλιος (55) αὐτῷ διάδοχος, ἀγαθός φασιν ἀγαθοῦ, καθίσταται, γένος μὲν καὶ αὐτὸς Ἀλεξανδρεὺς, λόγων δὲ ἔνεκα καὶ παιδείας τῆς Ἐλλήνων φιλοσοφίας τε τὰ πρῶτα τῶν μάλιστα καὶ ἡ δοκιμωτάτων ἀπεντεγμένος, ἀπειθετικῆς καὶ γεωμετρίας ἀστρονομίας τε καὶ τῆς ἀλλης διαλεκτικῆς, ἔτι τε φυσικῆς θεωρίας, φησιοτεχνῶν τε αὖ μαθημάτων ἐληλακώς εἰς δικρονίων ἔνεκα, καὶ τῆς ἐπ' Ἀλεξανδρείας Ἀριστοτέλους διάδοχης (54) τὴν διατριβὴν λόγος ἔχει πρὸς τῶν τῆδε πολιτῶν συτῆσασθαι αὐτὸν ἀξιωθῆναι. Μηδέτας μὲν οὖν τοῦδε καὶ ἀλλας ἀριστείας ἐν τῇ κατ' Ἀλεξανδρειαν τοῦ Πυρουχείου πολιορκίᾳ (55) μηνημονεύουσιν. ἀπειθετικῶν τε προνομίωντες ἔξαιρέτου πρὸς ἀπάντων τῇσι αἱμένου, δείγματος δὲ ἔνεκα, μόνου τοῦδε ἐπιμνησθήσομαι. Τοῦ πυροῦ, φασι, τοῖς πολιορκουμένοις ἐπιλεοιπότος, ὡς ἡδη τῶν ἔξωθεν πολεμίων μᾶλλον αὐτοῖς τὸν λιμὸν ἀρθρητὸν καθεστάναι, παρὼν δ δηλούμενος, οἰκονομεῖται τι τοιούτον. Θατέρου μέρους τῆς πόλεως τῷ Ἀρωματίκῳ συμ-

C masinus ibidem, et Αἴνεας Gazensis in Theophrasto, initio.

(55) **Τοῦ Πυρουχείου πολιορκία.** In codice Regio legitur Πυρουχείον, ad marginem tamen eadem manu adnotatur scribendum esse Πυρουχείον. Sed nibilominus recte scriptum erat Πυρουχείον. Sic enim dicitur in Vita Apollonii Dyscoli: φεκει δὲ ἐν τῷ Πυρουχείῳ περὶ τὸν δρόμον, ἐν τότῳ οὕτῳ καλουμένῳ περὶ τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἔνθα καὶ ἐτάφη. Porro hæc Bruchii expugnatio contigit Aurelianii temporibus, ut scribit Amm. Marcellini in fine libri xxxii, ubi de Alexandria loquitur: *Aureliano imperium agente, civilibus iuriis ad certamina interneciva prolapsis, dirutisque mœnibus, amisit regionum maximam partem quæ Bruchium appellabatur. In Chronicō tamea Eusebii id refertur anno ii Claudiī: Alexandriæ Bruchium, quod per multis annos fuerat obsumptum, tandem destruitur. Ad quem locum Scaliger Eusebium reprehendit, et Aurelianii temporibus id accidisse contendit, fretus scilicet auctoritate Amm. Marcellini. Verum Eusebii sententiam equidem sequi malim. Etenim dum Bruchium obsumptum a Romanis, Eusebium virum sanctissimum, et Anatolium adhuc Alexandriæ fuisse testatur Eusebius, nec nisi post solutam Bruchii obsidionem in Syriam migravisse. Atqui Eusebii in Syriam profectus est ad synodum Antiochenam, quam anno ii Claudiī coactam fuisse supra demonstravimus. Et dum Antiochia rediret, a Laodicenis detentus, et episopus ejus loci factus est anno primo imperii Aurelianii, ut opinari licet. Itaque recte Eusebius in Chronicō ad annum ii Aurelianii scribit: Eusebius Laodicenī insignis habetur. Quod si Bruchium Aurelianio regnante captum est, quonodo Eusebii, qui obsidionis tempore erat Alexandriæ, Antiochiam migrare et concilio interesse, et episopus Laodiceæ fieri potuit?*

μαχοῦντος στρατῷ (56), ταύτη τε τυγχάνοντος ἀπόλιτορχήτου, τὸν Εὐσέδιον (ἴτι γάρ εἶναι τότε αὐτῷ πρὸ τῆς ἐπὶ Συρίᾳ μεταναστάσεως) ἐν τοῖς ἀπολιτορχήτοις δυτικαὶ τοῦ Ρωμαίων στρατηλάτου κεκτημένον, περὶ τῶν λιμῷ διαφθειρομένων κατὰ τὴν πολιορκίαν πέμψας δ' Ἀνατολίος ἔκβιδάσκει. Οὐ δὲ μαθὼν σωτηρίαν τοῖς ἀπὸ τῶν πολεμίων αὐτομόλοις παρασχεῖν, ὡς ἐν μεγίστῃ χάριτι δωρεᾶς; τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν αλτεῖται. Καὶ τῆς ἀξιώσεως γε τυχὸν, ἐμφανὲς τῷ Ἀνατολίῳ καθίστασην. Οὐ δὲ αὐτίκα τὴν ἐπαγγελίαν δεξαμένος, βουλήτην τῶν Ἀλεξανδρέων συναγαγὼν, τὰ μὲν πρῶτα πάντας τῇσι φιλικὴν δοῦναι Ῥωμαίοις δεξιάν, ὡς δ' ἀγριανόντας ἐπὶ τῷ λόγῳ συνεῖδεν, ἄλλ' οὐ τούτῳ γε, φρονίν, ἀντιλέξειν ποθ' ὑμᾶς οἴομαι, εἰ τοὺς περιττοὺς καὶ ἡμῖν αὐτοῖς οὐδαμῆς χρησίμους, γραῦδας καὶ νήπια καὶ πρεσβύτας, ἐκδοῦναι πυλῶν ἔξω βαδίζειν δποι καὶ βούλοιντο συμβουλεύσαιμι. Τί γάρ δὴ τούτους εἰς μάτην δσον οὖπω τεθνημένους παρ' ἔκτοτες ἔχοιμεν; τί δὲ τοὺς ἀναπτήρους καὶ τὰ σώματα λελωθημένους, τῷ λιμῷ κατατρύχομεν, τρέφειν δέον μόνους δινδράς καὶ νεανίσκς, καὶ τὸν ἀναγκαῖον πυρὸν τοῖς ἐπὶ φυλακῇ τῆς πόλεως ἐπιτηδεοῖς ταμιεύεσθαι (57); Τοιούτοις τισὶ λογισμοῖς πείσας τὸ συνέδριον, ψῆφον πρῶτος ἀναστὰς ἐκφέρει, πᾶν τὸ τῇ στρατείᾳ μὴ ἐπιτηδεον εἴτε ἀνδρῶν εἰτε γυναικῶν γένος, ἀπολύειν τῆς πόλεως, ὅτι μηδὲ καταμένουσιν αὐτοῖς καὶ εἰς τὸ διχρηστὸν ἐν τῇ πόλει διατρίβουσιν, ἐλπίς δὲν γένοιτο σωτηρίας, πρὸς τοὺς λιμοῦ διαφθαρησομένους. Ταύτη δὲ τῶν λοιπῶν ἀπάντων τῇ βουλῇ συγκατατεθειμένων, μιχροῦ δεῖν τοὺς πάντας τῶν πολιορκουμένων διεῖστατο, ἐν πρώτοις μὲν τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειτα δὲ καὶ τῶν ἀλλῶν τῶν κατὰ τὴν πόλιν πάσαν τῇσικαν, διαδράσκειν προμηθούμενος, οὐ μόνον τῶν κατὰ τὴν ψῆφον δεδογμένων. Τῇ δὲ τούτων προφάσει, καὶ μυρίους ἀλλίους λεληθότας γυναικεῖαν στολὴν ἀμπισχομένους, νύκτωρ τε τῇ ἐκείνου φροντίδι τῶν πυλῶν ἔξιντας, καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων στρατίαν δρμώντας. Ἔνθα τοὺς πάντας ὑποδεχόμενος δὲ Εὐσέδιος, πατρὸς καὶ λατροῦ δίκην, κεκακωμένους ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας (58), διὰ πάσης προγονοίας καὶ θεραπείας ἀνεκτάτο. Τοιούτων ἡ κατὰ Λαοδίκειαν Ἐκκλησία δύο ἐφεξῆς κατὰ διαδοχὴν τῇσιώθη ποιημένων, σὺν θείᾳ προμηθείξ μετὰ τὸν δραλωθέντα πόλεμον ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἐπὶ τὰ τῆδε μεταληλυθτών. Οὐ μὲν οὖν ἐσπουδάσθη πλεῖστα τῷ Ἀνατολίῳ συγγράμματα, τοσαῦτα δὲ εἰς ἡμᾶς ἐλήλυθε, δι' ὃν αὐτοῦ καταμαθεῖν δυνατὸν ὅμοι τὸ τε λόγιον καὶ πολυμαθές, ἐν οἷς μάλιστα τὰ περὶ τοῦ Πίστα δόξαντα παρίστησιν. Ἀφ' ὃν ἀναγκαῖον ὀν

A provide excogitavit. Altera pars civitatis cum exercitu Romano societate conjuncta erat, ac proinde minime obsessa. In hac versabatur Eusebius (non dum enim ad partes Syriæ migraverat), cuius celebre nomen et insignis gloria ad aures etiam Romanū ducis pervenerat. Hunc Anatolius missō clam nuntiis certiorem facit de numero eorum qui fame in obdizione interirent. Quo comperto Eusebius a Romano duce maximi beneficij loco postulavit, ut iis qui transfigurabat hostibus vellent, incolumitatem concederet. Id cum impetrasset, statim Anatolio indicavit. Ille, promissione ducis libenter accepta, Alexandrinum convocat senatum. Ac primum quidem suadere cœpit omnibus, ut cum Romanis in gratiam redirent. Sed cum illos hujusmodi verbis exasperatos videret: At hoc certe, inquit, nequaquam vos arbitror repudiatus, si vobis suasero ut supervacuum atque inutilem turbam, anus scilicet et infantes ac senes, extra portas abire quo volent sinatis. Quid enim istos jamjamque morituros retinemus nobiscum? Cur eos qui debilitato penitus ac multato sunt corpore, fame insuper conficimus, cum viros duntaxat ac juvenes alere oporteat, et necessarium frumentum iis, qui ad urbis custodiam: idonei sunt dispensare? Hujusmodi rationibus cum sententiam in sententiam suam pertraxisset, ipse primum exsurgens censem, omnem imbellem multitudinem tam 286 virilis quam muliebris sexus ex urbe emitendam esse; quippe cum iis si diutius remanerent, et nullatenus recipublicæ utilles morarentur, nulla spes salutis superasset, fame utique perituri. Hanc sententiam cum omnes qui in senatu erant comprebassent, universos sere obsessos Anatolius servavit. Primum enim operam dedit ut nostræ religionis viri, deinde ut alii etiam cujuslibet ætatis, nec ii duntaxat quibus senatus licentiam dederat, verum etiam alii plures hujusmodi obtentu latenter ausfugarent, muliebri veste induiti, noctuque extra civitatis portas ejus opera educti, et ad Romanorum castra transgressi. Ibi Eusebius cunctos excipiens diurna obsidione maceralos, quasi quidam pater ac medicus omni cura ac providentia recreavit. Hujusmodi duos pastores continua serie sibi succedentes, Lao-dicensis Ecclesia divino nutu sortita est, cum uterque eorum post supradicti helli tempora ex Alexandria urbe in Syriam migravisset. Ceterum Anatolius non admodum multos composuit libros. Verum ex iis qui ad nos pervenerunt, eloquentiam simul et multiplicem ejus eruditioem abunde licet cognoscere; præcipue vero ex iis in quibus suam de Pascha sententiam confirmat. Unde etiam non-

B D

nisi videtur obsessum fuisse a Romanis.

(57) Ταμεύεσθαι. Male Christophorus vertit congerere. Nam ταμεύεσθαι proprie est, cum parcerimonia admittiri ac dispensare annonam; quod in penuria fieri solet et in obsidionibus.

(58) Ἐκ τῆς μακρᾶς πολιορκίας. Hieronymus in Chronico plures per annos protractam esse scribit Bruchii obsidionem.

(56) Τῷ Ῥωμαϊκῷ συμμαχούρτος στρατῷ. Dum Claudius imp. adversus barbaros pugnaret, Zenobia, missa Zabdī duce cum ingenti milium manu, adjuvante etiam Timogene Ἀργυρίῳ, Ἀργυρίου occupavit, et præsidium Alexandriae imposuit. Verum Probus dux Romanus, cum copiis quibus imperabat, adjunxit sibi Ἀργυρίου quoniam Palmyrenis militiæ savebant, eos ab Ἀργυρίῳ depulit, ut narrat Zosimus et Pollio in Claudio. Tunc igitur Bruchium

nulla hoc loco referre operæ pretium fuerit, ex ea nonibus paschalibus Anatolii. Habes igitur in primo anno novilunium primi mensis, quod caput est totius circuli novemdecim annorum, secundum *Ægyptios* quidem die vicesima sexta mensis Phamenoth; juxta Macedones vero die vicesimo secundo mensis *Dystri*: ut autem Romani dicerent, ante diem undecimum *Kalendarum Aprilium*. Porro in supradicta die vicesima sexta mensis Phamenoth, sol reperiatur non modo primum ingressus segmentum, verum etiam quartum in ea diem percurrent. Hanc partem primum dodecatemorium, et æquinoctium, et mensum initium, et caput circuli, et carceres cursus planetarum vocare solent. Quæ vero hanc partem proxime antecedit, finis mensium et segmentum duodecimum, et ultimum dodecatemorium, et terminus circuitus planetarum vocatur. Quamobrem qui primum mensem in ea statuunt, et quartam decimam **287** paschalis festi ex ea deducunt, eos non uniuscriter errare affirmamus. Atque hæc opinio non a nobis primum excoxitata est; sed a priscis Judæis etiam ante Christi adventum cognita, et ab iis diligenter observata est. Idque ex Philonis, Josephi ac Musæi verbis licet cognoscere. Neque ex his dumtaxat, verum etiam ex aliis antiquioribus, duobus scilicet Agathobulis, qui magistri cognominati sunt, et Aristobulo, viro præstantissimo, qui unus fuit ex illis Septuaginta viris qui sacra Hebreorum volumina in Ptolemaei Philadelphi et parentis ipsius gratiam Græco sermonis interpretati sunt: et qui libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus nuncupavit. Illi duin solutiones afferunt quæstionum in Exodum, aiunt cunctos pariter Pascha iminolare debere post æquinoctium vernum in medio primi

A εἰτι, τοιούτων ἐπὶ τοῦ παρόντος μνημονεῦσαι.

'Ἐκ τῶν περὶ τοῦ Πάσχα Ἀρατολίου καρδιῶν (59).

« Ἐχεις τοίνυν (60) ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νομῆν τοῦ πρώτου μηνὸς, ἥτις ἀπάστης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἑννεακαὶ δεκαετηρίδος, τῇ καὶ Ἀγρυππίους μὲν Φαμενὼθ (61) ἔκτῃ καὶ εἰκάδι, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνας μῆνας, Δύστον δευτέρᾳ καὶ εἰκάδι, ὡς δὲ ἐποιεῖν. Ῥωμαῖοι, πρὸ ἔνδεκα Καλανῶν Ἀπριλίων. Εὐρίσκεται δὲ δὲ φίλιος ἐν τῇ προκειμένῃ Φαμενὼθ ἔκτῃ καὶ εἰκάδι οὐ μόνον ἐπιδίξας τοῦ πρώτου τμῆματος, ἀλλ᾽ ἡδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορεύεται. Τοῦτο δὲ τὸ τμῆμα, πρώτων δωδεκατημένος. Τοῦτο δὲ πρὸ τούτου, μηνῶν ἑσχάτους καὶ τμῆμα δωδεκατον, καὶ τελευταίον δωδεκατημέριον, καὶ τέλος τῆς τῶν πλαγητῶν περίοδου. Διὸ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιμέμενους τὸν πρώτον μῆνα, καὶ τὴν τεσσαρετοκαὶ δεκάτην τοῦ Πάσχα κατ' αὐτήν λαμβάνοντας (63), οὐ μικρῶς οὐδὲ ὡς ἔτιχεν ἀμερτάνειν φαμέν. Ἐστι δὲ οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος. Ἰωδαῖοις δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλαις καὶ πρὸ Χριστοῦ, ἐφύλαττετο τοις πρὸς αὐτῶν μάλιστα. Μαθεῖν δὲ ἔτιν ἐκ τῶν ὑπὸ Φίλωνος, Ἰωσήπου, Μουσαίου λεγομένων· καὶ οὐ μόνων τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιπλεόντων, ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων (64) τῶν ἐπικλήν διδασκάλων, Ἀριστοβούλου τοῦ πάνυ (65), δεὶς τοῖς Ἐβδομήκοντα κατειλεγμένος τοῖς τάξις ιεράς καὶ θείας Ἐβραίων ἐρμηνεύσας Γραφές, Πτολεμαῖον τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βιβλίους ἔξιγγητικάς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφύνσες βασταζεῖν. Οὗτοι τὰ δητούμενα κατὰ τὴν ἔξοδον ἐπιλύονται, φαστὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπίστρεψαι.

C thobulus philosophus floruit temporibus Adriani, ut scribit Eusebius in *Chronico*, et ex illo Georgius Syncellus.

(65) Ἀριστοβούλου τοῦ κάρυ. Rutilius Aristobulum ex Panæde interpretatur, gravi errore. Sed Rutilum nihil moror, cuius versio innumeris mendis referta est. Miror Scaligerum, qui in *Animadversionibus Eusebianis*, pag. 150, Anatolii verba ex prava Rutili interpretatione corrigenda esse censuit. Beda quoque in libro *De ratione computi*, pravam Rutili interpretationem ita secutus scribit: *Sicut eorum antiquiores Agathobulus et ab eo eruditus Aristobulus et Paniada, qui unus ex illis Septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerant a pontificebus*, etc. Videtur Beda existimasse, Paniadam nomen suisse proprium scriptorium Judæi. Quia scilicet in codice Rutili quo utebatur, scriptum erat Aristobulus et Paniada, quomodo etiam legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ qui penes me est, et in Corbeiensi non minoris vetustatis codice, qui nunc est in bibliotheca Sancti Germani. Ceterum quod hunc Aristobulum unum suisse ex Septuaginta senioribus scribit Anatolius, id jampridem refutavit Scaliger in eo loco quem citavi. Porro hic Aristobulus διδάσκαλος etiam cognominatus est, ut scribitur in lib. II *Machabæorum*, cap. 1, eo quod Ptolemaei regis magister fuisset. Neque enim assentior Scaligero, qui hunc Aristobulum, cuius mention fit in historia Machabæorum, distinguit ab illo peripatetico philosopho, qui suos in legem Moysis commentarios Ptolemaeo Philometori nuncupavit.

(59) Ἐκ τῶν περὶ τοῦ Πάσχα Ἀρατολίου καρδιῶν. Hæc verba a reliquo Eusebii textu separanda sunt. Sunt enim instar tituli cujusdam, quo denotatur sequens fragmentum alterius esse scriptoris.

(60) Vulg. ξει τοτρού. Hic suahdiri aliquid manifestum est. Christophorus quidem festum paschale subaudiri existinnavit; quod est absurdum. Neque enim Pascha incidit in novilunium primi mensis. Ego vero existinuo scribendum esse ξεις: vel certe ξει in imperativo.

(61) Vulg. ξῆς κατ' ἀτροπτοὺς μὲν Φαμενώθ. In codd. Med., Fuk et Mazarino legitur τῆν. Sed omnino legendum est τῇ, ut sequentia demonstrant.

(62) Καὶ ἀφεσι... τοῦ δρόμου. Hanc vocem non intellexerunt interpres. Ἀφεσι proprie est transenna, ex qua emittuntur quadrigæ, ut recte notavit Scaliger in notis ad Manilium, pag. 126. Primum igitur dodecatemorium vocalatur ἀφεσι, quod ab illo tanquam a carceribus inciperet cursus planetarum: ἀφεσι ergo idem est quod ἀφετροῦ.

(63) Κατ' αὐτὴν λαμβάρτος. Ommino scribendum est κατ' αὐτὸν, ut jam prideam conjecteram. Atque ita emendavit Petavius in *animadversiōnibus ad Epiphaniūm*, pag. 190, ubi hunc Anatolii locum diligenter exponit. In quo etiam exponendo egregiam operam navavit *Ægidius Bucherius*.

(64) Ἀμφοτέρων Ἀγαθοβούλων. Duos suis Agathobulos cognomento doctores, scribit Anatolius. Sed quod eos Philone et Josepho vetustiores facit, vereor ne opinione sua falsus sit. Nam Aga-

μετὰ Ισημερίαν ἐκεινήν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνὸς τοῦ δέ εὐρίσκεται, τὸ πρῶτον τμῆμα τοῦ ἡλιαχοῦ, ἥ, ὃς τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφόρου κύκλου Σιεξιάδος τὸν. Ὁ δέ Ἀριστόδουλος προστίθησιν, ὃς εἰη ἔξανάγκης τῇ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἥλιον τὸ Ισημερινὸν διαπορεύεσθαι τμῆμα, καὶ τὴν σελήνην δὲ. Τῶν γάρ Ισημερινῶν τμημάτων δυον δύο, τοῦ μὲν ἐκεινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἀλληλα, δοθεῖσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῇ τε παρεσκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς μεθ' ἑπτέραν, ἔστηξεται μὲν σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἥλιῳ στάσιν. Μετέπερ οὖν ἔξεστιν ἐν ταῖς πανελήνοις ὁρᾶν· ἔσονται δὲ δὲ μὲν, κατὰ τὸ ἐκεινὸν Ισημερινὸν ὁ ἥλιος τμῆμα, ἥ δὲ, ἔξανάγκης κατὰ τὸ φυινοπωρινὸν Ισημερινὸν ἡ σελήνη. Οἶδα πλεῖστα καὶ ἀλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα, τοῦτο μὲν πιθανὸν, τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδεῖξεις (66) προτίντα, δι' ὧν παριστάντεις πειρῶνται τὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν ἀξύμων ἑορτὴν δεῖν πάντας μετ' Ισημερίαν ἄγεσθαι· παρίημι δὲ τὰς τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὄλας ἀπαιτῶν· ώ (67) περιήρχεται μὲν τὸ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως ἡμέρᾳ κάλυμμα, ἀνακεκαλυμμένῳ δὲ τῷ προσώπῳ λοιπὸν ἕδη Χριστὸν καὶ τὸ Χριστοῦ ἀεὶ κατοπτρίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα. Τοῦ δὲ τὸν πρῶτον παρ' Ἐβραίοις μῆνα περὶ Ισημερίαν είναι, παραστατικά καὶ τὰ ἐν τῷ Ἔνων (68) μαθήματα.» Καὶ ἀριθμητικάς δὲ καταλέοιπεν διάτοις ἐν ὅλοις δέκα συγγράμμασιν εἰσαγωγάς (69), καὶ ἀλλα δείγματα τῆς περὶ τὰ θεῖα σχολῆς τε αὐτοῦ καὶ πολυπειρίας. Τούτῳ πρῶτος δὲ τῆς Παλαιστινῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος Θεότεκνος, χεῖρας εἰς ἐπίσκοπήν ἐπιτέθεικε, διάδοχον ἔστου μετὰ τελευτὴν πορείαςθαι τῇ ίδιᾳ παροικίᾳ προμνύμενος (70). Καὶ δὴ ἐπὶ συμφρόνη τινα χρήνον ἀμφω τῆς αὐτῆς προβοτησαν Ἐκκλησίας (71); ἀλλὰ γάρ ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς κατὰ Παύλου συνόδου καλούστης, τὴν Λαοδικέων πόλιν παρών (72) πρὸς τῶν ἀδελφῶν αὐτόθι κοιμηθέντος

A mensis. Id autem contingit cum sol primam partem solaris, aut, ut quidam nominant, zodiaci circuli percurrit. Addit præterea Aristobulus, in celebranda paschali festivitate necessario id requiri, ut non modo sol, sed et luna segmentum æquinoctiale percurrat. Nam eum duo sint segmenta æquinoctialia, alterum vernum, alterum autumnale; eaque ex diametro sibi vicissim opposita: cumque quartadecima dies mensis ad vesperum paschali festo assignata sit, luna quidem ex adverso soli consistet, quemadmodum videre est in pleniluniis. Accol quidem vernum æquinoctiale segmentum obtinebit, luna vero segmentum autumnalis æquinoctii necessario occupabit. Scio et alia multa ab illo tradidi, partim probabilita, partim certissimis demonstrationibus conclusa, quibus se putant evidenter ostendere, Pascha et festum Azymorum omnino post æquinoctium esse celebrandum. Verum hujusmodi demonstrationem copiam exigere prætermittimus, quibus velainen Mosaicæ legis ablatum est: et quibus revelata iam facie Christum Christique doctrinam et passionem tanquam in speculo deinceps intueri licet. Ceterum primum mensem apud Hebreos circa æquinoctium incipere manifeste convincitur, vel ex iis præceptis quæ in libro Henoch leguntur. Idem porro Anatolius etiam decem libros institutionum arithmeticarum, multa quoque alia suæ in sacris Litteris diligenter atque doctrinæ 288 monumenta nobis reliquit. Huius Theotecnus, Cesareæ Palæstinæ episcopus, primus manus imposuit, eviisque episcopum ordinavit: successorem illum Ecclesiæ suæ despondens. Ambō certe aliquantis per eamdem ecclesiam simul gubernarunt. Postea vero cum eum synodus adversus Paulum congregata Antiochiam evocasset, per urbem Laodiceam iter faciens, a fratribus illius loci mortuo tunc Eusebio detentus est. Defuncto deinde

mant. Quin etiam in codice Regio hoc scholium ad marginem legitur: προξενῶν προμνηστεύεται.

(71) Ἄμφω τῆς αὐτῆς προστησαν Ἐκκλησίας. In codice Maz. haec notantur ad marginem: Πως καὶ ἐνταῦθα μίας ἐπισκοπῆς δύο προστησαν. Id est, Vide quomodo etiam hic uni Ecclesiæ duo præfuerunt episcopi. Intelligit autem scholiastes Alexandrum, qui una cum Narciso Hierosolymorum episcopus fuit, ut in libro iv testatur Eusebius. Haec sunt vetustissima exempla coadjutorum, ut nunc vocant, episcoporum. Qui cum ad sublevandam episcoporum senectutem instituti primum fuissent, re postea in consuetudinem versa, nulla necessitate id exigente, per gratiam et ambitionem creari cœperunt, cui malo, ne longius serperet, remedium attulere Patres concilii Sardicensis.

(72) Δαοδικέων πόλις χαρά. Idem de Eusebio Alexandrino retulit Eusebius in principio hujus capituli: illum scilicet, cum ad synodum Antiochenam quæ adversus Paulum congregata fuerat, profectus esset, in redditu exceptum esse a Laodicensibus, ejusque loci episcopum factum. Nunc vero idem scribit de Anatolio: quod nulla ratione defendi posse mihi videtur. Quod si quis dicat, Eusebium paucis diebus post ordinationem fato funeris suisse, eique Anatolium succedere potuisse, auctoritatem Hieronymi ei opponemus, qui anno 11

(66) Κυριακὰς ἀποδεῖξεις. Christophorus assertus verit. Sic κυριακὰς δέξαι dicuntur a Græcis, Rutilius validissimas assertiones verit.

(67) Vulg. ὄλας ἀπ' αὐτῶν. Nostrum quinque codices uno consensu scriptum: habent ὄλας ἀπαιτῶν. Sed in codice Regio eadem manu adnotatur, scribendum esse ἀπ' αὐτῶν. Certe ἀπ' αὐτῶν legendum esse, ex sequentibus apparet. Nisi enim ita legeris, quo referes ea quæ sequuntur verba ὧν περιήρχεται, etc. Sed nunc, re attentius examinata, scribendum censeo ὄλας ἀπαιτῶν· ώ περιήρχεται, etc. Idque et sensus et syntaxeos ratio postulat.

(68) Ἐρ τῷ Ἐρώχ. Liber Enoch citatur a Iuda in Epistola canonica. Erat liber apocryphus, nec inter canonicos Hebreorum libros receptus. Sed tamen apostoli, eorumque exemplo antiqui Patres, testimonia ex apocryphis proferre non dubitarunt; ea scilicet quæ ad astruendam veritatem facerent, ex iis eligentes. Vide Georgium Syncellum in Chronico, ubi luculentum fragmentum affert ex libris Enoch.

(69) Ἀριθμητικὰς εἰσαγωγάς. Exstant hodieque inter θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς, excerpta ex libris Anatoliī Institutionum arithmeticarum.

(70) Προμνύμενος. In codd. Med., Fuk., Sav. et Maz. legitur προνύμενος. Sed rectior est vulgata lectio, quam codex Regius et Niciphorus confir-

Anatolio, postremus ante persecutionem episcopus ejusdem ecclesiae factus est Stephanus; vir philosophie quidem ei Græcarum disciplinarum causa magnam apud multos gloriam consecutus: verum erga fidem Christi haud perinde animo affectus: quemadmodum procedente persecutionis tempore manifester declaratum est, quo simulator potius, et ignavus atque imbellis, quam verus philosophus apparuit. At non idcirco ruitura erat Ecclesia. Nam continuo eam restituit atque instauravit episcopus sedis illius ab ipso omnium Servatore Deo ordinatus Theodotus: qui nominis sui et episcopalibus officiis veritatem rebus ipsis exhibuit. Ac medicinae quidem quæ in corporibus curandis consistit, omnium sine controversia peritissimus fuit: in animalium autem curatione, nullum sibi parem habuit. Tanta erat hominis humanitas, sinceritas animi, miseratione et studium in adjuvandis iis qui ope ipsius indigerent. Idem in divinis disciplinis admodum exercitatus fuit. Et hujusmodi quidem existit Theodotus. Apud Cœsaream vero Palæstine post obitum Theotecnii, qui Ecclesiam illam summa cum cura gubernaverat, successit Agapius. Quem quidem plurimum etiam laborasse, et populi cui præerrat commodis benigne consuluisse, cunctosque ac præsertim pauperes liberalitate sua sublevasse novimus. Hujus tempore Pamphilum, virum disertissimum, vitaque et operibus vere philosophanteum, in eadem ecclesia vidimus presbyteri honore decoratum. Qui vir qualis quantusque extiterit, non exigui prosectorum sit operis exponere. Verum nos singula quæ ad illius vitam et ad scholam ab eodem institutam pertinent; varia quoque confessionum certamina persecutionis tempore ab eo tolerata; ac postremo martyrium quo coronatus est, peculiari

Aurelianum scribit: *Eusebius Laodicenus insignis habetur.*

(75) Οὐχ ὄμοιως γε μήν. Rufinus et Nicephorus haec verba sic intelligunt, quasi dicere voluerit Eusebius, Stephanum haud perinde ac prædecessores ipsius, erga fidem suis animatum. Ego vero sic intelligo, non perinde erga fidem ac erga philosophiam et Græcanicas disciplinas illum affectum fuisse.

(74) Πρὸς αὐτὸν Θεοῦ τὸν καρτῶν Σωτῆρος. Hec verba Musculus et Christophorus referunt ad verbum ἀνορθῶται, et post eas voces punctum finale apposuerunt. Sic enim vertit Musculus: *Cum autem sub eo periclitata essent res Ecclesiæ, ab ipso Deo Servatore omnium sustentata sunt.* Musculi versionem secutus est Christophorus. Ego vero, re attentius examinatus, verba illa πρὸς αὐτὸν Θεοῦ referenda esse censeo ad επίσκοπος ἀνάδειχθεῖς, ut sensus sit ejusmodi: Nam continuo Theodotus ab ipso omnium Servatore Deo episcopus illius Ecclesiæ declaratus, cuncta restituit. Felelli interpretates prava hujus loci interpunctionem, quæ etiam in scriptis codicibus reperitur; et vox ἀνορθῶται, quam passim summi existimarentur.

(75) Τῆς τῶν παρ' αὐτὸν δεομέρων. In codd. Medicæ, Fuk. et Maz. scriptum reperi: τῶν τῆς παρ' αὐτὸν δεομένων ὥφελας, quam lectionem vulgariter anteferendam puto. Sic enim construenda sunt hæc verba: Ἐνεκα τῶν δεομένων τῆς παρ' αὐτὸν ὥφελας.

A Εὐσέβιον κεκράτηται, καὶ τοῦ Ἀνατολίου δὲ τὸν βίον μεταλλάξαντος, τῆς ἐκεῖσε παροικίας θυσιατος τὸν πρὸ τοῦ διωγμοῦ καθίσταται Στέφανος· λόγῳ μὲν φιλοσόφων καὶ τῆς ἀλλης παρ' Ἑλλησι παυδεῖς, παρὰ τοῖς πολλοῖς θυμασθεῖς, οὐχ ὄμοιως γε μὴν (73) περὶ τὴν θείαν πίστιν διατεθειμένος, ὡς προτὶν δὲ τοῦ διωγμοῦ κατέρρεις, ἐλρωνται μᾶλλον δειλόν τε καὶ ἀγανόρον, ἢ περ ἀληθῆ φιλόσοφον ἀποδεῖξας τὸν ἀνδρα. Οὐ μὴν ἐπὶ τούτῳ γε καταστρέψει ήμελλε τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀνορθοῦται δ' αὔτις, πρὸς αὐτοῦ Θεοῦ τοῦ πάντων Σωτῆρος (74) αὐτίκα τῆς αὐτόθι παροικίας ἐπίσκοπος ἀνάδειχθεῖς, Θέόδοτος, πράγματιν αὐτοῖς ἀνήρ καὶ τὸ κύριον δνομικαὶ τὸν ἐπίσκοπον ἐπαληθεύσας. Ιατρικής μὲν γάρ σωμάτων ἀπεψέρετο τὰ πρῶτα τῆς ἐπιστήμης, ψυχῶν δὲ θεραπευτικῆς, οἵσις οὐδὲ δλλος ἀνθρώπων ἔτυγχανε, φιλανθρωπίας, γνησιότητος, συμπαθείας, σπουδῆς τῆς τῶν παρ' αὐτοῦ δεομένων (75) ὥφελειας ἔνεκεν. Πολὺν δὲ ἦν αὐτῷ καὶ τὸ περὶ τὰ θεῖα μαθήματα συντηκμένον. Οὗτος μὲν δὴ τοιοῦτος ἦν. Ἐν Κασαρείᾳ δὲ τῆς Ηλακιστίνης σπουδαιώτατα θεότεκνον τὴν ἐπίσκοπην διελθόντα, Ἀγάπιος διαδέχεται· δν καὶ πολλὰ καμεῖν, γνησιωτάτην τε πρόνοιαν τῆς τοῦ λαοῦ προστασίας ἰσμεν πεποιημένον, πλουσίῃ τε χειρὶ πάντων μάλιστα πενήτων ἐπιμελημένον. Κατὰ τοῦτον ἐλλογιμώτατον αὐτῷ τε βίῳ φιλόσοφον ἀληθῆ, πρεσβείου τῆς αὐτόθι παροικίας τξιμένον, Πάμφιλον ἔγνωμεν· δν ὅποιδε τις ἦν καὶ δθεν ὁρμώμενος, οὐ σμικρῆς ἀν γένοιτο δηλοῦν ὑποθέσσως· ἔκκοτα δὲ τοῦ κατ' αὐτὸν βίου καὶ ἡς συνεστήσατο διατριθῆς (76), τούς τε κατὰ τὸν διωγμὸν ἐν διαφόροις δικολογίαις ἀγνῶνται αὐτοῦ, καὶ δν ἐπὶ πᾶσιν ἀνεδήσατο τοῦ μαρτυρίου στέφανον, ἐν λοιφῇ τῇ περὶ αὐτοῦ διελήφαμεν ὑποθέσει (77). Ἀλλ' οὗτος μὲν τῶν τῆς θυμασιώτατος. Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμές (78)

(76) Ἡς συνεστήσατο διατριθῆς. Ήας verba Musculus ita vertit: *In qua schola institutus fuerit.* Christophorus vero, Musculi vestigiis insistens, vertit: *Qua ratione institutus.* Ego vero scholam Cœsaream a Pamphilo institutam intelligo. De bibliotheca Cœsariensi a Pamphilo composita Hieronymus in Catalogo ubi de Matthæo loquitur, et in epistola ad Marcellam.

(77) Ερ ίδια ύποθέσει. Male Christophorus vertit in separato quodam libello. Nam Eusebius tres libros de Vita Pamphili scripsérat, ut testatur Hieronymus tunc in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, tunc in *Apologia adversus Rufinum*.

(78) Ερ δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμάς. Id est, inter eos vero qui propius ad nostram usque actem per venerant. Neque enim assentior Musculo et Christophoro, qui vocem μάλιστα referunt ad σπανωτάτους. Pierius enim et Meletius, de quibus mox loquitur Eusebius, ad Constantini usque tempora vixerunt. De Pierio vide Hieronymum et Photium in *Bibliotheca* Eum Rufinus non Pierium vocal, sed Hierium. Sic enim scribitur in mss. Rufini, et in veteri *Martyrologio Romano* die iv Novembris. Quod quidem *Martyrologium* maxima parte ex Rufini *Ecclesiastica historia* descriptum esse observavi; translati etiam in illud mendis quæ apud Rufinum leguntur. Itaque frustra Rosweidus vetus *Martyrologium Romanum* hoc esse existimavit; cum nec vetus sit, nec Romanum. Nam si Romanum esset, solos martyres qui Romæ colebantur commemoro-

επανιωτάτους γενομένους ἴσμεν, τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον, Μελέτιον δὲ τῶν κατὰ Πόντον Ἐκκλησιῶν (79) ἐπίσκοπον. Ἀλλ' οὐ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίψι καὶ μαθήμασι φιλοσόφοις δεδοκίμαστο, ταῖς περὶ τὰ θεῖα θεωρίαις καὶ ἐξηγήσεσι, καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἔχησκημένος· δὸς δὲ Μελέτιος, τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς (80) ἐκάλουν αὐτὸν οἱ ἀπὸ παιδείας, τοιούτος δὴ, οἷον ἀνὴρ γράψει τις τῶν κατὰ πάντα λόγων ἔνεκα τελεώτατον· ἥτεποιτες μὲν γε τὴν ἀρετὴν οὐδὲ οὖν τε θαυμάζειν ἐπαίξιας. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν εἶναι αὐτῷ φαῖ δὴ τις τὸ κατὰ φύσιν. Τῆς δὲ ἄλλης πολυπειρίας τε καὶ πολυμαθείας (81) τις ἀνὴρ ἀρετὴν ὑπερβάλλοιτο· Ότι δὴ ἐπὶ πάσαις λογικαῖς ἐπιστήμαις τὸν τεχνῶταν καὶ λογιώτατον καὶ μόνον πειραν αὐτοῦ λαδίνων ἀν εἰπεις. Ἐφάμιλλα δὲ αὐτῷ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς παρῆν τοῦ βίου. Τούτον κατὰ τὸν τοῦ διωγμοῦ κατιρθὸν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην κλίμασι διαδράσκοντα ἐφ' οἷος ἔτεσιν ἐπὶ τὰ κατενοήσαμεν. Τῆς δὲ ἐν Τεροσολύμῳς Ἐκκλησίας μετὰ τὸν σμικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένον ἐπίσκοπον Ὑμέναιον, Ζάμβρας τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει. Μετ' οὐ πολὺ δὲ τούτου κεκοιμημένου, Ἐρμων ὕστατος τὸν μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ, τὸν εἰσέτι νῦν ἐκεῖσε πεφυλαγμένον (82) ἀποστολικὸν διαδέχεται θρόνον.

raret. Atqui videmus, omnium gentium ac locorum martyres in eo recenseri. Quod si quis vetus Romanum martyrologium cupit cognoscere, illud ipsum esse aio, quod editi Bucherius cum canone Victorii Aquitani. Cui subnectendum illud quod habetur in Sacramentario Gregorii Magni, et in Kalendario nuper Parisiis edito a R. P. Frontone. Quanquam hæc kalendaria potius sunt quam martyrologia. Martyrologium autem Romanum nullum unquam proprie fuit. Illud enim cuius meminimus Gregorius Magnus in epistola ad Eulogium, martyrologium est B. Hieronymi, quo Occidentalis Ecclesia tunc utebatur, ut alibi demonstrabimus.

(79) Μελέτιος τῷ κατὰ Πόντον Ἐκκλησιῶν. Ille est quem magnum Meletium vocat Athanasius in oratione contra Arianos, pag. 291, ubi recensens episcopos qui inter orthodoxos erant celebrerrimi, magnum Basiliūm et Meletium ac Longinianūm episcopos Armenię et Ponti nominat. Philostorgius in libro 1, hunc Sebastopoleos in Ponto episcopum suisse dicit, et cum Basilio Amasię episcopo Nicæna synodo interfuisse, et ab Arianorum partibus stetisse, ut resert Nicetas in Thesauro orthodoxæ fidei. Sed haec falso a Philostorgio conscripta esse testatur Athanasius in loco quem supra indicavi. De eodem Meletio loquitur Basilius in libro ad Amphionium De Spiritu sancto, cap. ultimum: Καὶ Μελέτιον τὸν πάνυ, ἐπὶ ταύτης εἶναι τῆς γνώμης οἱ συγγενότες φασι. Id est: Sed et magnum Meletium in eadem suisse sententia, narrant qui cum eo versati sunt.

(80) Τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς. Ergo Meletius ἀπὸ τοῦ μέλιτος dicitur. Sane Gregorius Nazianz. in Iambicis, Meletium Antiochenum episcopum μέλιτος; ἐπώνυμον vocat. Itaque nihil cause erat, cur Nicephorus in hoc loco Meletium pro Meletio substinet. Meletium tamen hunc vocat etiam Nicetas in lib. v Thesauri sui, cap. 7, ex Philostorgio.

(81) Πολυμαθείας. Sic recte cod. Med. Fuk., Suv. et Maz.; Vulg., φιλομ. Paulo post, ubi legitur εἰπεν δι, codex Medicæus scriptum habet ἀν εἰπεις. Mazarius vero ἀν εἰπεις, cui consentiunt cod. Fuk. ac Savilii.

A opere complexi 289 sumus. Et Pamphilus quidem supra omnes qui hic versabantur, maximæ admirationi fuit. Inter eos vero qui proxime ad nostra usque tempora accesserunt, singulares atque eximios viros novimus Pierium quidem Alexandrinæ urbis presbyterum; Meletium vero Ponticarum ecclesiarum episcopum. Ac Pierius quidem spontanea paupertate et philosophicis disciplinis illustris, in sacrarum Litterarum contemplatione atque expositione, et in ecclesiasticis concionibus apprime exercitatus fuit. Meletius vero, quem vulgo mel Atticum docti homines vocabant, talis omnino fuit, qualem quis hominem perfectissimum in omni genere doctrinæ vellet describere. Eloquentiam quidem quod attinet, nemo illum pro merito laudaverit. Sed hanc facultatem a natura ipsi insitam suisse aliquis fortasse dicet. Reliquam vero peritiam ac multiplicem eruditioñem, quis est qui possit unquam superare? Certe quicunque vel semel ejus periculum secerit, in omnibus disciplinis quæ ratione nuntiuntur subtilissimum ac disertissimum suisse fatebitur. Jam vero virtus vitaque sanctimonia, nullatenus iis dotibus inferior erat. Ilunc nos persecutionis tempore in Palæstina latitatem septem annorum spatio videre meruimus.

(82) Τὸν εἰσέτι γῆραν ἐκεῖσε πεφυλαγμένορ. Intelligit cathedralm Jacobi fratris Domini, que Hierosolymis servabatur, ut relatum est in cap. 19. Sic et Alexandriæ cathedrala beati Marci evangelista, qui primus Alexandrinam fundavit Ecclesiam, daintissime servata est: de qua in Actis manuscriptis passionis B. Marci habentur: Adest etiā hujus rei testis, qua usque in hodiernum diem ad confirmandam hujus veritatis assertionem in eadem Ecclesia perseverat, ex ebore utique antiquo cathedra, politis compacta tabulis; in qua quidem stetisse illum dum evangelicas paginas exararet, præstantium non reticuit memoria relatorum. In cuius nimirum cathedralæ sedili, nullus est ausus unquam pontificum deinceps residere. Sed in magna reverentione hacentis a cunctis exstat pontificibus humiliter honora:ta. Quæ quidem sic interpretor, ut plerique ex Alexandrinis episcopis in cathedrala B. Marci sedere recusaverint. Certe B. Petrus Alexandrinus nunquam in ea sedere voluit; sed quoties gradus altaris descendebat, ut pacem populo daret, in scabello quod erat ad pedes illius cathedralæ, residere consueverat. Quod cum mirarentur clerici simul ac saici, causam eis Petrus aliquando hanc dixisse fertur: quoties ad cathedralam illam proprius accederet, totum se contremiscere. Cœlestem enim quamdam ac splendorissimam virtutem in ea cathedrala sedenti a se conspicí, quæ animum ipsius gaudio simul ac formidine compleret, ut legitur in Actis manuscriptis passionis ejusdem Petri. Cæterum non solum Jacobi et Marci, sed et omnium fere apostolorum cathedralæ in lis quas fundaverunt ecclesiis religiosissime servatae sunt, ut docet Tertullianus in libro De præscriptione hæreticorum cap. 36. Percurre, inquit, ecclesiastis apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedralæ apostolorum suis locis præsident, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur. Scio quidem Nicolaum Rigaltium cathedralas illic interpretari principales ecclesiæ ab ipsis apostolis constitutas. Verum ille Tertulliani locus hanc interpretationem non admittit. Esset enim tantu[m]locta, cum antea dixerit Tertullianus: Percurre apostolicas ecclesiæ. Idem igitur esset ac si diceret: Per-

Porro Hierosolymis post obitum Hymenæi, cuius paulo ante meminimus, Zabdas administrationem illius Ecclesiæ suscepit. Quo non multo post defuncto, Hermon, postremus eorum qui ante illam nostri temporis persecutionem fuerunt, apostolicam cathedralam quæ illuc etiamnum servatur, obtinuit. Alexandriæ vero cum Maximus post mortem Dionysii Ecclesiam octodecim annis rexisset, in ejus locum successit Theonas. Sub quo etiam Achillas eodem quo Pierius tempore, presbyterii honore decoratus, Alexandriæ claruit. Cui etiam Christianæ fidei institutio commissa erat. Hic præ ceteris omnibus, sublimioris philosophiae et evangelicæ conversationis sincerum specimen operibus ipsis exhibuit. Post Theonam, qui annis novemdecim ministerio perfunctus est, episcopatum Alexandriæ sortitus est Petrus. Qui quidem toto sacerdotii sui tempore, quod annis gessit duodecim, maximam quoque ipse gloriam est consecutus. Et ante persecutionem quidem tribus fere annis Ecclesiam rexit. Deinceps vero reliquum tempus **290** ætatis arctiore disciplina seinet exercens transegit; nec minus interim

curre ecclesiæ apostolicas apud quas ecclesiæ apostolorum suis locis præsident. Quare de ipsis apostolorum sedilibus necessario intelligendus est hic Tertulliani locus. Duo enim signa et quasi γνωρίσματα apostolicarum ecclesiærum hic notat Tertullianus. Primum est cathedrala in qua sedet apostolus, secundum epistolæ quarum authenticum exempliar servabat ecclesia ad quam scriptæ fuerant.

(83) *Eútorwéρρ τῇ συνασχήσει.* Rūnus vertit: *cum se arctioribus vinculis continentia destringeret.* Sic enim habet vetustissimus codex manuscriptus Ecclesiæ Parisiensis. Nihil frequentius occurrit apud Eusebium quam vox ἀσκητας et φιλοσοφα. Quas voces a philosophis mutuati sunt Christiani, ut iam observavi ad cap. 16 lib. II. Certe philosophi ἀσκητας vocabant eos qui severioris vita genus prolixeabantur, arctiore disciplina sese ad virtutem formantes. Ille est, quod Artemidorus, in lib. IV, cap. 35, Alexandrum philosophum ἄνδρα ἀσκητὴν vocalit. Et in lib. V, cap. 16: "Εψιλούργησεν εὐτόνων καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῇ συνασχήσει χρησάμενος ἀκόλουθως. Vides ἀσκηταν, id est, asceticam philosophiā, opponi philosophiā que in nudis verbis consistit. Ita explicare soleo, quod ait Marcus Antonius in libro I *De rebus ad se pertinentibus*, cap. 7: Μῆδε φανταστολήκτων τὸν ἀσκηταν καὶ τὸν εὐεργετικὸν ἄνδρα ἐπιδειχνοῦσα. Porro Christiani, cum hoc nomine sibi adscivissent, primum quidem clericis ascetarum vocabulum indiderunt, ut notavi ad cap. 16 lib. II. Postea vero monachi hoc nomine sibi vindicarunt. Sed initio ita suisse, ut dixi, probatur, tum exemplo Petri Alexandrini episcopi, tum Pierii presbyteri, quos ascetas fuisse testatur Eusebius in hoc capite. Hieronymus in *Catalogo de Pierio loquens*: *Constat hunc miræ ἀσκησας et appetitorem voluntariae paupertatis, etc.* Sic etiam Eusebius in cap. II, de martyribus Palæstinae, Pamphilum presbyterum ascetam vocalis his verbis: φιλοσόφῳ πολιτείᾳ καὶ ἀσκησει διαρέψας. Cæterum Rūnus in hujus loci versione quædam addidit de suo, quæ ad Vitam B. Petri Alexandrini pertinent. Sic enim habet: *Reliquos vero novem diversis in tentationum generibus duxit. Cumque se semper in omni agone persecutionum positus, arctioribus vinculis continentia destringeret, etc.* Quantis persecutionum fluctibus vexatus toto episcopatus sui tempore fuerit Petrus,

A Kal ἐπ' Ἀλεξανδρείας δὲ Μάξιμον ὀκτωκαΐδεκα ἔτεσι μετὰ τὴν Διονυσίου τελευτὴν ἐπισκοπεύσαντα Θεωνᾶς διαδέχεται· καθ' ὅν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ ταῦτην τῷ Πιερίῳ πρεσβυτερίου ἡξιωμένος Ἀχιλλᾶς ἐγνωρίζετο, τῆς λερᾶς πίστεως τὸ διδασκαλεῖον ἐγκεχειρισμένος, οὐδενὸς ἡττον σπανιώτατον φιλοσόφων ἔργον καὶ πολιτείας εὐαγγελικῆς τρόπον γνήσιον ἐπιδειγμένος. Μετὰ δὲ Θεωνᾶν ἐννεακαΐδεκα ἔτεσιν ἐκκηρησάμενον, διαδέχεται τὴν ἐπισκοπὴν τῶν ἐπ' Ἀλεξανδρείας Πέτρος, ἐν τοῖς μάλιστα καὶ αὐτὸς διαπορέψας ἐφ' ὅλοις δυοκαΐδεκα ἐνιαυτοῖς· ὃν πρὸ τοῦ διωγμοῦ τρισιν οὐδὲ δολοῖς ἔτεισιν ἡγησάμενος τῆς Ἐκκλησίας, τὸν λοιπὸν τοῦ βίου χρόνον εὔτονα τέρρα τῇ συνασχήσει (83) ἐκατόν τε ἡγε, καὶ τῆς κοινῆς τῶν Ἐκκλησῶν ὀψελείας οὐκ ἀφανῶς ἐπεμέλετο. Ταῦτη δ' οὖν ἐνάτῳ ἔτει τοῦ διωγμοῦ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, τῷ τοῦ μαρτυρίου κατεκοσμήθη στεφάνῳ.

"Ἐν τούτοις τὴν τῶν διαδόχων περιγράψαντες ὑπόθεσιν, ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἐπὶ τὴν τῶν προσευκτηρίων καθαίρεσιν, εἰς ἓτη συντείνουσαν πέντε καὶ τριακόσια (84), φέρε ἐξῆς τοὺς καθ' ἡμᾶς

doct *Ammonius monachus in libro De cæde SS. Pistrum in monte Sina et in solitudine Raithu*, his verbis: "Ἐγένετο μοι ποτὲ καθεζομένῳ ἐπὶ τῷ ταπεινῷ μου κελλίον, πλησίον Ἀλεξανδρείας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Κανόνῳ, λογισμὸς ἀποδημησοι εἰς τὸ μέρη τῆς Παλαιστίνης. Πρώτον μὲν γάρ οὐχ ὑποφέρων βλέπειν τὰς θλίψεις, καὶ τὸν καθ' ἡμέραν γινόμενον κίνδυνον τῶν πιστῶν ἀπὸ τῶν παρανόμων τυράννων, τὸν ἀγιώτατον ἡμῶν ἐπίσκοπον Πέτρον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον χρυπτόμενον καὶ φεύγοντα, καὶ μῆδονάμενον τὸ σύνολον ἐν ἀνέσει καὶ παρῆρσι ποιμανεῖν τὴν λερὴν αὐτὸν ποιμνην· ἅμα δὲ καὶ ἐπιθυμῶν θεάσασθαι τοὺς σεβασμούς τόπους, καὶ προσκυνῆσαι τὴν ταφὴν, καὶ τὴν ζωοποιὸν καὶ ἀχραντὸν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, εἰτ. Id est: *Cum in cellula mea sedarem justa Alexandriam in loco qui dicitur Canopus, venit mihi in mentem ut proficiscerer in Palæstinam.* Primum enim aquo animo serre non poteram, cum viderem vexationes et quotidiana pericula quæ fideles sub iniquissimis tyrannis sustinebant; *Petrumque sanctissimum episcopum hac illac subinde fugientem ac sese occultantem; cui proprium gregem secure ac libere pascere non licebat.* Deinde vero loca sancta ridere, magnopere cupiebam, et sepulcrum Domini nostri, et vivificam atque uncontaminatam ejus resurrectionem coram adorare. Idem quoque testatur Petrus ipse de se, in sermone illo quem adhuc in carcere positus habuit ad Achilliam et Alexandrum presbyteros. Exstat hic sermo in *Actis* mss. ejusdem Petri Αἰχανδρινοῦ: Οἴδατε γάρ, ὀδελφοί, ἦως μεθ' ὑμῶν ἦν, δοτην εἶχον τὴν περὶ αὐτῶν (νηπίοις ποιμνίοις) μέρομναν, μεθ' ὕσων τε τῶν δαχρύων καὶ θλίψεων τὸν πάντα χρόνον τῆς ἐν ὑμῖν διῆλθον ἀνιστροφῆς, τόπον ἐκ τόπου διαιμέινον διὰ τὰς εἰδωλομανούνταν ἐπιθυμούς, καὶ τοῦτο μὲν εἰς Μεσοποταμίαν ἀναστρέψομενος, τοῦτο δὲ τὴν τῆς Φοινίκης Σύριαν καὶ ἐπως ποτὲ μὲν ἡ Παλαιστίνη, ποτὲ δὲ καὶ διάροποι τῶν νήσων εἶχον ἥμας. Ubi tamen quod ait Petrus Alexandrinus fugisse se in Mesopotamiam, non legitur apud Anastasium bibliothecarium qui *Acta illa passionis beati Petri*, nondum a Symeone Metaphraste interpolata, Latine vertit.

(84) *Εἰς δὴ πέντε καὶ τριακόσια.* Hic locus in primis notandus est, quo Eusebius tempus omne quod in *Historia ecclesiastica* complexus est, in unam summam colligit. Ait igitur a natali Domini ac Servatoris nostri, usque ad eversionem eccl-

τῶν ὑπὲρ εὐσεβεῖς ἀνδρισαμένων ἀγῶνας, δοι τε A communi Ecclesiarum utilitati magnifice prospexit.
καὶ πηλίκοι γεγνασι, καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς εἰδέναι διὰ Quam ob causam nono persecutionis anno capite
γραφῆς καταλείψωμεν. truncatus, coronam martyrii promeruit. Verum
Tέλος τοῦ ἑβδόμον λόγου. episcoporum successionis historiam, que a nostrâ
Servatoris ortu usque ad Ecclesiarum eversionem quinque ac trecentos annos complectitur, hic
terminantes, deinceps quæ et quanta fuerint certamina eorum qui ætate nostra pro religione fortiter
depugnarunt, ad posteriorum memoriam litteris mandare aggredijamur.

Finis libri septimi.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Η'.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER OCTAVUS.

ΤΑΔΕ ΚΑ' Η ΟΓΔΟΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΒΙΒΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- α'. Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμῶν.
- β'. Περὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως.
- γ'. Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ἥττων σμέρων.
- δ'. Περὶ τῶν διοιδήμων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων, ὡς πάντα τόποι ἐπλησσαρ τῆς ἑαυτῶν μνήμης, ποικιλοὺς τοὺς ὑπὲρ εὐσεβεῖς ἀναδησάμενοι στεφάγοντες.
- ε'. Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν.
- ζ'. Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οίκους.
- η'. Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἴγυπτον.
- θ'. Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἰγυπτον.

- β'. Φιλέον μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν πεπραγμένων ἔγγραφοι διδασκαλιαι.
- ιδ'. Περὶ τῶν κατὰ Φρυγίαν.
- ιθ'. Περὶ πλειστῶν ἀτέρων ἀγρῶν τε καὶ γυραιών, διαφόρως ἡγωνισμένων.
- ιγ'. Περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προέδρων, τῶν τὸ γῆρασιον ἡς ἐπρέσβενος εὐσεβείας, διὰ τὸν σφῶν αἷματος ἐπιδειγμένων.
- ιδ'. Περὶ τοῦ τρόπου τῶν τῆς εὐσεβείας ἐχθρῶν.
- ιε'. Περὶ τῶν τοῖς ἐκτὸς συμβεβηκότων.
- ιζ'. Περὶ τῆς ἐπὶ τῷ πρείτον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς.
- ιζ'. Περὶ τῆς τῶν χρατούρτων καλιφόδιας.

siarum quæ contigit anno Diocletiani nono ac decimo, annos esse quinque supra trecentos. Idem scribitur in Vita et Gestis sanctorum Patrum Metaphratis et Alexandri quæ leguntur in Bibliotheca Photii: ἐνεακατεκάτῳ ἔτει τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳς ε' καὶ τ' ἔτους, πάλιν δὲ καθ' ἡμῶν ἐπαύνθη διωγμός. In Chronico etiam Eusebii idem annus Christi quintus ac trecentesimus notatur e regione anni xix Diocletiani. Sic enim legitur in vetustissima omnium editione Mediolanensi, quam nec a Pontaco, nec a Scaligero visam mihi comodavit Joannes de Launoy, theologus Parisiensis.

C At in editione Scaligeri, annus ille Diocletiani quo cœpta est persecutio, ascriptum habet annum Christi 304. Causa hujus rei est, quod Scaliger in Eusebii Chronicō annum 1 Christi posuit non illum quo Christus natus est, sed sequentem. Atqui Eusebius annum 1 Christi numeraverat, illum ipsum quo natus est Christus, ut supra notavi ad lib. 1. Christi enim natalem posnit Eusebius octavo Idus Januarii. Certe in omnibus miss. Chronicī Eusebiani qui annos Christi ascriptos habent, Aquicinctino scilicet, Lipsianoto et Orteliano, et in prima omnium editione Mediolanensi, annus 1 Christi notatur is ipse quo natus est in Bethlehem Iudeæ.

IN OCTAVO HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ LIBRO HÆC CONTINENTUR.

- I. *De his quæ nostri temporis persecutionem præcesserunt.*
- II. *De Ecclesiarum eversione.*
- III. *De variis certaminibus generibus quibus martyres in persecutione cœrariunt.*
- IV. *De illustribus Dei martyribus, quomodo totum orbem fama nominis sui implexerunt, varias pro pietate coronas adepti.*
- V. *De his quæ Nicomediae gesta sunt.*
- 291** VI. *De iis qui in palatio versabantur.*
- VII. *De Ægyptiis qui in Phœnicie passi sunt.*
- VIII. *De his qui in Ægypto passi sunt.*
- IX. *De his qui in Thebaide passi sunt.*
- A X. *De his quæ Alexandriæ gesta sunt, testimonium Philææ martyris.*
- XI. *De his quæ gesta sunt in Phrygia.*
- XII. *De pluribus viris et mulieribus cuius diverso martyri genere occubuerunt.*
- XIII. *De præsidibus Ecclesiarum qui, fuso sanguine, religionis ejus quam profitebantur sinceritatem declararunt.*
- XIV. *De ingenio ac moribus persecutorum.*
- XV. *De his quæ gentilibus acciderunt.*
- XVI. *De rebus in meliorem statum conversis.*
- XVII. *De imperatorum paluodia.*

B

Cum apostolorum successiones septem jam libris comprehendenterim, hoc octavo volumine res etiam nostra ætate gestas, quæ haud perfuctoriam narrationem desiderant, posteriorum notitiae tradendas esse existimavi. Hinc porro sermonis nostri ducetur exordium.

CAPUT I.

De his quæ persecutionem nostri temporis præcesserunt.

Qualem quantamque gloriam simul ac libertatem doctrina veræ erga supremum Deum pietatis a Christo primum hominibus annuntiata, apud omnes Græcos pariter et barbaros ante persecutionem nostra memoria excitatam consecuta sit, nos certe pro merito explicare non possumus. Argumento C esse possit imperatorum benignitas erga nos, quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singulariæ quæ in religionem nostram affecti erant benevolentiam. Quid opus est dicere de iis qui in imperatorum palatiis versabantur, quid de imperatoribus ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoribus, liberis ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quam factis libere exsequendi coram **292** semetipsis, potestate in dederunt; ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari ac se ostentare quodammodo permittentes, eosque præ ceteris omnibus ministris præcipuo quodam amore complectebantur. Cujusmodi fuit Dorotheus ille, qui summam erga ipsos benevolentiam ac fidem declaravit, eamque ob causam præ cunctis magistratibus et provinciarum rectoribus magnum honorem prome-

Tην τῶν ἀποστόλων διαδοχὴν ἐν ὅλοις ἐπτὰ περιγράψαντες βιβλίοις, ἐν δγδώπ τούτῳ συγγράμματι τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς οὐ τῆς τυχούσης ἀξια δυτα γραφῆς, ἐν τι τῶν ἀναγκαιοτάτων ἥγουμενα δεῖν εἰς γνῶσιν καὶ τῶν μεθ' ἡμᾶς παραδοῦναι καὶ ἀρέσται γε ὁ λέγος ἡμῖν ἐντεῦθεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμον (Nic. II. E. vii, 2).

"Οτις μὲν καὶ ὄποιας (85) πρὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς διωγμοῦ δόξης ὁμοῦ καὶ παρέστασις διὰ Χριστοῦ τῷ βίῳ κατηγελμένος τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων Θεὸν εὐεσθείας λόγος παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις "Ελληστὲ καὶ βαρδάροις ἡξιώτο, μελέον τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπαξιώς διηγήσασθαι. Τεκμήρια δ' ἀν γένοιτο τῶν κρατούντων αἱ περὶ τοὺς ἡμετέρους δεξιώσεις· οἵς καὶ τὰς τῶν ἔθνων ἐνεχεῖριζον ἥγεμονίας, τῆς περὶ τὸ θύειν ἀγωνίας (86) κατὰ πολλὴν δὲν ἀπέσωζον περὶ τὸ δόγμα φιλίαν, αὐτοὺς ἀπαλλάσσοντες. Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἶκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἱ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παρέστασις ζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς (87) καὶ παισι καὶ οἰκέταις, μενονούχι καὶ ἐγκαυχθόσις ἐπὶ τῇ παρέστασις τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες· οὓς ἔξιχας καὶ μᾶλλον τῶν συνθραπόντων ἀποδεκτοὺς ἥγοντα. Οἶς ἐκεῖνος ἡν Δωρόθεος (88), πάντων αὐτοῖς εὐνούστατος τε καὶ πιεστάτος, καὶ τούτων ἐνέκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἥγεμονίαις (89) αὐτοῖς τιμιωτάταις ἐντιμότατος· δ τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος, καὶ δοι τῆς αὐτῆς ὅμοιως τούτοις ἡξιώτο διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον τιμῆς. Οἶς τα καὶ τοὺς καθ' ἔκστην Ἐκκλησίαν ἀρχοντας παρ-

D prosliteri. Sed quæ sequuntur, sensum hunc aperit refutant.

(88) Δωρόθεος. Hic Dorotheus erat præpositus cubiculi imp. Diocletiani, aut Galerii Cesaris. Sic enim scribit Metaphrastes in Actis martyrum Indis et Domnae cap. 23: «Qui etiam adversus Dorotheum, qui gloria quidem et civili dignitate erat insignis, ut qui præpositus vocaretur ab Italis, pietate autem erat insignior: adversus eum ergo et Mardonium et Mygdonium et Indem et quosdam alios, immuniti teta calunniae. »

(89) Καὶ ἥγεμονίαις. Codex Med., Fuk. et Maz. aliquot voces hic addunt, καὶ ἥγεμονίαις αὐτοῖς τιμωτάταις ἐντιμότατος.

(85) "Οσης μὲν καὶ σχολας. Ab iis verbis inchoatur caput primum in vetustissimo codice Mazarino, et in Rusini editionibus.

(86) Τῆς περὶ τὸ θύειν ἥγεμονίας. Vulg. τὸ θεον. Codex Med. et Maz. veram hujus loci scripturam retinuerunt, περὶ τὸ θεον, quam Gruterus etiam in libris suis repererat. Rectores provincialium diis ipsisque imperatoribus sacrificare oportebat, et sacrilegiis interesse. Quæ causa erat, ut Christiani a magistratibus abstinerent, et provincialium administrationem, quæ ipsis a principe deferebatur, respuerent.

(87) Γαμταῖς. Hæc verba de imperatorum coniugibus intellexit Christopheronus, quibus scilicet imperatores permiserint, Christianam libere

πάσιν ἐπιτρόποις καὶ τὴν ἡγεμονίαν ἀποδοχῆς καὶ θεραπείας καὶ δεξιώσεως οὐ τῆς τυχούσης ἢν δρᾶν ἀξιουμένους (90). Πώς δ' ἀν τις διαγράψει τὰς μυριάνδρους ἔκεινας ἐπισυναγωγάς (91) καὶ τὰ πλήθη τῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἀθροισμάτων, τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευχητήροις συνόρομάς; ὃν δὴ ἔνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρχούμενοι, εὐρεῖας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀντιτίθενται. Ταῦτα δὲ τοῖς χρόνοις προΐόντα, ὅτι μέραι τις εἰς αὐξῆσιν καὶ μέγεθος ἐπιδιδόντα, οὐδεὶς ἀνείργει φύδονος, οὐδέ τις δακτύλων πονηρὸς οἶδε τε ἢν βασκαλεῖν, οὐδὲ ἀνθρώπων ἐπιδυναλαῖς κωλύειν, ἐξ ὅσον ἡ θεία καὶ οὐράνιος χείρ ἔσκεπτε τε καὶ ἐφρούρει, οἷα δὴ δῖξιν διτα τὸν ἑαυτῆς λαδὸν· ὡς δὲ τῆς ἐπὶ πλέον ἐλευθερίας, ἐπὶ γαυνότητα καὶ νυθρίαν τὰ καθ' ἡμᾶς μετηγγάτετο, δλλων ἄλλοις διαφθορούμενων καὶ διελοιδορούμενων, καὶ μονονούχη τιμῶν αὐτῶν ἑαυτοῖς προσπολεμούντων ὅπλοις, εἰ οὖτα τύχοι, καὶ δράσεις τοῖς διὰ λόγων, ἀρχόντων τε ἀρχούσαι προσρηγνύντων, καὶ λαῶν ἐπὶ λαοὺς καταστασιαζόντων, τῆς τε ὑποκρίσεως ἀφάτου καὶ τῆς εἰρωνείας ἐπὶ τιλείστον δυον κακίας προϊόντης, ἢ μὲν δὴ θεία κρίσις οἷα φίλον αὐτῇ πειθειμένως, τῶν ἀθροισμάτων ἔτι συγκροτούμενων ἡρέμα καὶ μετρίας τὴν αὐτῆς ἐπισκοπῆν ἀνεκίνει, ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διαγμοῦ. Ός δ' ἀνεπαισθήτως ἔχοντες, οὐχ ὅπως εὐμενές καὶ πλεων καταστήσεσθαι τὸ θείον προσύθυμούμεθα, οἷα δέ τινες ἀθεοὶ ἀφρότιστα καὶ ἀνεπισκοπα τὰ καθ' ἡμᾶς ἥγούμενοι, δλλας ἐπὶ δλλαῖς προσετίθεμεν κακίας· οἱ τε δοκούντες τὴν τιμῶν ποιμένες τὸν τῆς θεοτεοίας θεσμὸν παραστάμενοι, ταῖς πρὸς δλλήλους ἀνεψιλέγοντο φιλονεικίαις, αὐτὸς δὴ ταῦτα μόνα, τὰς ἕρδας καὶ τὰς ἀπειλὰς, τὸν τε δῆλον καὶ τὸ πρὸς δλλήλους ἔχθος τε καὶ μίσος ἐπαινέοντες, οἵα τε τυραννίδας τὰς φιλαρχίας ἔκθυμας διεκδικούντες (92)· τότε δὴ τότε κατὰ τὴν φάσκουσαν τοῦ Ἱερεμίου φωνὴν, «Ἐγνόζωσεν ἐν ὁρῷ αὐτοῦ Κύριος τὴν θυγατέρα Σιὼν, καὶ κατέρριψεν ἐξ τύρανοῦ εἰς γῆν δόξασμα Ἱερατὴλ, οὐκ ἐμνήσθη τε ὑποπόδιον ποδῶν αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ ὁρῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ κατεπόντες Κύριος πάντα τὰ ὡραῖα Ἱερατὴλ, καὶ καθεδεὶ πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ.» Κατά τε τὰ ἐν Ψαλμοῖς προθεσπισθέντα, «Κατέστρεψε τὴν διαθήκην τοῦ δούλου αὐτοῦ, καὶ ἐβενήλωσεν εἰς γῆν διὰ

⁴⁰ Thren. II. 1.

(90) Vulg. ἀνθρώποις καὶ ἡγεμόσι. In codic. Med., Fuk., Sav. et Iaz. scribitur παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις καὶ ἡγεμόσιν ἀποδοχῆς ἢν δρᾶν ἀξιουμένους, rese-ctis sex voculis quae in vulgatis editionibus et in codice Regio leguntur.

(91) Ἐπισυναγωγάς. Musculus vertit numerosas aggregationes; Christophorus, conventus. Utitur hac voce Paulus in Epistola II ad Thessalonenses, cap. II: Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου τιμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τιμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. Id est: «Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Iesu Christi, et per nostram ad ipsum congregationem.» Ἐπισυνάγεται proprie est dispersos variis ex locis in unum colligere. Quo sensu Dionysius Corinthiorum episcopus in Epistola ad Athenienses eam vocem usurpat, de Quadrato loquens Athenae-

A ruit. Huic adjungendus est celeberrimus ille Gorgonius, et quicunque alii ob sermonem Dei eamdem cum istis gloriam sunt consecuti. Similiter et singulis Ecclesiarum antistitibus sumum honorem, cultum ac benevolentiam ab omnibus tam privatis quam provinciarum rectoribus deferri vidisses. Jam vero quis innumerabilem hominum quotidie ad fidem Christi confugientium turbam, quis numerum ecclesiarum in singulis urbibus, quis illustres populorum concursus in ædibus sacris, cumulate possit describere? Quo factum est ut, priscis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis exstruerent ecclesias. Atque hæc progressu temporis increscentia, et quotidie in majus ac melius proficiencia, nec livor ullus alterere, nec malignitas dæmonis fascinare, nec hominum insidiæ prohibere unquam potuerunt, quandiu omnipotens Dei dextera populum suum, utpote tali dignissim præsidio, texit atque custodiit. Sed cum ex nimia libertate in negligentiam ac desidiam prolapsi essemus, cum alter alteri invidere atque obtrectare cripisset; cum inter nos quasi bella intestina gereremus, verbis tanquam armis quibusdam hastisque nos mutuo vulnerantes; cum antistites adversus antistites, populi in populos collisi, jurgia ac tumultus agitarent, denique cum fraus et simulatio ad summum malitiae culmen adolevisset, tum divina ultio levibrachio, ut solet, integrum adhuc Ecclesiæ statu et fideliū turbis libero convenientibus, sensim ac moderate in nos cœpit animadvertere; orsa priuina persecutione ab iis qui militabant. Cum vero sensu ornni destituti, de placando Dei numine ne cogitaremus quidem; quin potius instar impiorum quorumdam res humanas nulla sollicitudine ac providentia gubernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus: cum pastores nostri, spreta religionis regula, mutuis **293** inter se contentionibus decertarent, nihil aliud quam jurgia, minas, simulacrum, odia ac mutuas inimicitias amplisiccare studentes, principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes: tunc deum juxta dictum Jeremiæ: «Obscuravit Dominus in ira sua filium Sion, et dejecit de cœlo gloriam Israel: nec recordatus est scabelli pedum suorum in die iræ

D rum episcopo: ἐπιμαρτυρῶν ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ σπουδῆς ἐπισυναχθέντων, καὶ τῆς πλοτεως ἀγαζωπύρησιν εἰληχότων. Quæ verba refert Eusebius in lib. IV, cap. 23. Male igitur Christophorus hoc loco «conventus» interpretatur. Subdit enim Eusebius. καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀθροισμάτων, τάς τε ἐπισήμους ἐν τοῖς προσευχητήροις συνόρομάς: quibus verbis conventus ecclesiasticus haud dubie designat. Quare vox ἐπισυναγωγάς, aliud significet necesse est: congregations scilicet, ut dixi, eorum qui se ad Christi fidem adjungunt. Sic Dionysius Alexandrinus in libro II De promissionibus adversus Neptum, cuius verba refert Eusebius in capite 23 lib. viii.

(92) Ἐκθύμως διεκδικούντες, dum scilicet episcopi inter se certant de honoris prærogativa, aut de finibus parœciarum suarum.

suæ. Submersit Dominus omnem decorem Israel, et macerias ejus omnes destruxit. » Et sicut in Psalmis prædictum est⁴⁷: « Evertit testamentum servi sui : profanavit in terra sanctitatem ejus, per ecclesiarum scilicet subversionem. Destruxit omnes macerias ejus : posuit munitiones ejus formidinem. Diripuerunt eum omnes turbæ populi trans-euntes per viam : idcirco factus est opprobrium vicinis suis. Exaltavit enim dexteram inimicorum ejus : et avertit adjutorium gladii sui, nec auxiliatus est ei in bello. Finem imposuit purificationi ipsius, et solium ejus humi altissimum confregit. Minuit dies vita ejus, et operuit eum ignominia. »

CAPUT II.

De ecclesiarum eversione.

Hæc omnia nostris temporibus completa sunt, tunc cum ædes sacras solo æquari ac funditus subverti, sacros divinarum Scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris visilimus, et Ecclesiarum pastores, alios quidem turpiter modo hic modo illuc sese occultantes; alios vero ignominiose comprehensos, et inimicorum ludibrio expositos conspeximus. Tunc cum prout alius sermo propheticus⁴⁸ prænotaverat, « effusus est contemptus super principes eorum : et errare fecit eos in invio, non autem in via. » Verum nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis acciderunt, oratione explicare : quippe cum nec dissensiones et injurias quibus ante persecutionem mutuo inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea duntaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini judicii perspicere possimus. Proinde neque eorum qui in persecutione 294 concussi sunt, nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, et sua sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui; sed ea sola in hanc universalem historiam deinceps conjiciam, quæ primum quidem mihi ipsi, deinde vero et posteris usui esse possint. Abhinc ergo eorum qui divinæ

⁴⁷ Psal. LXXXVIII, 59 seqq. ⁴⁸ Psal. cvi.

(93) *Συρτετέλεσται δῆτα.* Longe rectius, meo quidem iudicio, codex Maz. ita scribit. Vulg., δῆτα. Porro cap. 2 ab his verbis incipit in omnibus nostris codicibus, et apud Rufinum in vetustissimo D exemplari.

(94) Εξαγύρη ἐξουδέωσις ἐπ' ἄρχοντας. Vulg. add. αὐτῶν, que vox deest in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. et apud Rufinum. Habetur quidem in psalmo cxi. Verum hoc loco prorsus superflua est.

(95) *Πεπειραμένων.* Positum videtur pro πεπειραμένων. Sic Eusebius supra in lib. vi, cap. 45, ubi tamen nostri codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent πεπειραμένων. Utitur hac voce Paulus in Epistola ad Hebreos cap. iv, ubi Vulgatae quidem editiones habent πεπειραμένων. Sed in manuscriptis codicibus legitur πεπειραμένων, ut notavit Tusanus. Est autem hic metaphora a navibus, quas prædones in mari aggrediuntur, sicut patet ex sequentibus. Certe pirate dicuntur ἀπὸ τοῦ πειράζειν. Quare malum scribere hoc loco πεπειραμένων, ut distinguatur a πεπειραμένων, quod significat « expertos. » Ita Dionysius Alexandrinus

αἲτης τῶν ἐκκλησῶν καθαρότερων τὸ ἀγίασμα αὐτῶν, καὶ καθεῖται πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ, ἔθετο τὰ ὁχυρήματα αὐτοῦ δειλίαν, διήρπασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάγτες οἱ διοδεύοντες ὅδον. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτας δινείδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. Υψώσεις γάρ τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστρεψε τὴν βοήθειαν τῆς ρομφαίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτὸν, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέβασεν· ἐσμίκρυνε τε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσι κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαρέστερως (Nic. II. E. viii, 5).

Συντετέλεσται δῆτα (93) καθ' ἡμᾶς ἀπαντά, ὅπερι νίκα τῶν μὲν προσευκτήρων τοὺς οἰκους ἐξ ὑψώσους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίους κατεβίπτομένους, τὰς δὲ ἐνθέους καὶ τεράς Γραφάς κατὰ μέσας ἀγυράκς πυρὶ παραδιδομένας αὐτοῖς ἐπείδομεν δύθαλμοις· τοὺς τε τῶν Ἐκκλησιῶν ποιμένας οὓς μὲν αἰσχεῖς ὡδες κακεῖσις κυρπαταζομένους, τοὺς δὲ ἀσχημώνας ἀλιτομένους, καὶ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καταπαζομένους· ὅτε καὶ κατ' ἄλλον προφητικὸν, « Ἐξεχύθη ἐξουδένωτις ἐπὶ ἀρχοντας (94), καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀδάπτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ· » Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρώπας συμφοράς, ἐπειὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάτεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀποτίας οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμη παραδίδονται. Διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ιστορῆσαι περὶ αὐτὸν ἔγνωμεν, ηδὲ ὃν ἂν τὴν θείαν δικαιώσατει μετεπίκτιστον. Οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων (95), η τῶν εἰς ἀπαντήσας σωτηρίας νεναιαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐναπορῇφέντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προκήθημεν, μόνα δὲ ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ιστορίᾳ, ἢ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἐπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοντι ἀν πρὸς ὠφελείας. Ιωρεὶν οὖν ἐντεῦθεν δῆλον, τοὺς λεπροὺς ἀγάνακτας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψαντες. Ετος τούτο ἦν ἐννεακαίδεκατον (96) τῆς

in epistola ad Fæbium, quam habes in lib. vi h̄i-jus Historiæ : ὃν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι πλεῖστα ἀν εἰδεῖσθαι. Id est : « qui magis experti sunt. »

(96) Ετος τούτο ἦρ ἐρρεακαίδεκατορ. Ita etiam Eusebius in Chronico et auctor Chronicis Alexandrini : « Diocletiano Aug. octies et Maximiano Herculeo Aug. septies coss. anno xix. Diocletiani imper. mense Dystro die 23, ipso Pascha die, proposita sunt ubique imperialia edicta, etc. » Consentit Idatius in Fastis ita scribens : « Diocletiano VIII, et Maximiano VII. his coss. persecutio Christianorum. » Idem colligitur ex actis Munatii Felicis curatoris Cirtensium, quæ referuntur in Gestis apud Zenophilum consularem Numidiæ. Sic autem incipiunt : « Diocletiano VIII et Maximiano VII coss. » Is erat annus a natali Christi juxta Eusebium quidem 305; hæc autem Dionysianæ quæ nunc utimur tertius ac trecentesimus. Sed Baronius in Annalibus, et Petavius in II parte Rationarii temporum, anno Christi 302, Constantio IV et Maximiano IV coss., initium hujus persecutionis assignandum esse contendunt. Eorum sententia unico arguente

Δοκτηρίου βασιλείας, Δύστρος μήν (97), λέγοιτο ἁν οὗτος Μάρτιος κατὰ Πρωμαῖους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ σωτῆριου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούστης (98), ἥπλωτο πανταχός βασιλικὴ γοάμματα, τὰς μὲν ἔκκλησας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ Γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προτάττοντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένιται, *Actis scilicet concilii Cirtensis*. Quod concilium anno post inceptam persecutionem et post passionem martyrum congregatum esse affirnat *Augustinus in Brevicula collationis*. Congregatum est autem, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., ut docent Acta ipsius concilii ab Augustino relata in lib. III *contra Cresconium*. Sed huic argumento facillimum est respondere. Quis enim non videt, mendum esse in *Actis illis Cirtensis concilii*, et legendum esse : *P. c. Diocletiani IX et Maximiani VIII*? Id enim apertissime convincitur ex *Brevicula collationis*, diei in, capite 17, ubi dicitur : « Nam gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, coss. gesta sunt Diocletiano IX, et Maximiano VIII, pridie Idus Februarias : gesta autem episcopalia decreti Cirtensis, post eorumdem consulatum in Nonas Martias, » etc. Quid his potest esse manifestius? Neque vero hanc Scripturam suspicari quisquam de falso potest. Addit enim ibidem *Augustinus*, officiales jussos a judice inspicere quantum temporis interfuisset inter passionem martyrum et concilium Cirtense, deceptos fuisse ac per imprudentiam falso renuntiassse. Nam cum *Gesta martyrum inscripta essent Diocletiano IX et Maximiano VIII*, ut legitur in fine *Actorum*. In his *Actis* sic scribitur : « Inquit præses : superiore anno, cum edictum illud tale ac pium jussum Dominorum impp. et Cæsarum primo fuit divulgatum, ubinam vos latuitis? » etc. Intelligit edictum de cremandis libris Christianorum, quod superiore anno emissum fuisse ait. Igitur Diocletiano VIII coss. emissum fuerat. Secundo in *Actis Metropolitanis* et *Alexandri* que existant in *Bibliotheca Photii*, Constantius Chlorus mortuus esse dicitur anno hujus persecutionis 3, quod omnino stare non potest, nisi initium persecutionis ab octavo Diocletiani consulatu deduxeris. Idem testantur *Acta passionis sancti Felici episcopi Tubazicensis*, que sic incipiunt in optimo codice ms. « *Diocletiano octies et Maximiano septies coss. Augustis, exivit edictum eorumdem Cæsarum vel imperatorum,* » etc.

(97) Δύστρος μήν. Cum de anno quo cœpta est persecutio Diocletiani, abunde supra disputatum sit, nunc restat, ut de mense ac die pauca dicamus. Eusebius quidem hoc loco ait mensem fuisse Dystrum, quem Romani Martium vocant. Item scribit auctor *Chronici Alexandrini*, cuius verba sic legenda sunt : ἦτος τὸν τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, μῆν δύστρῳ καί, λέγοιτο δὲ ἀν οὗτος μάρτιος κατὰ Πρωμαῖους. Sed Eusebius in libro *De martyribus Palæstinæ*, qui huic octavo *Historiæ Ecclesiasticae* volumini appendicis loco subjicitur, Xanthicum mensem fuisse dicit, quem Romani Apriliem nominant.

(98) Σωτηρού πάθους ἑορτῆς εἰσελαύρουσίς. Theodoritus in lib. V *Historiæ Ecclesiasticae*, cap. 38, ipso Dominicæ passionis die edictum de ecclesiasticis subversione propositum esse scribit. Auctor *Chronici Alexandrini* ipso Paschæ die id gestum refert; Pascha autem celebratum esse dicit die XXII Martii: quod in annum XIX Diocletiani cadere non potest, ut Scaliger et Petavius monuerunt. In *Chronico Eusebii* gestum hoc dicitur mense Martio, diebus Paschæ. Graeca verba hujus loci tantum significant, diem Paschæ in propinquuo fuisse tunc cum edicta proposita sunt. Nam vox εἰσελαύρουσίς id significat. Itaque recte Rufinus vertit : « dies solemnis Paschæ imminebat. » Pascha autem anno Christi 303 Dionysiano, apud Orientales contigit decimo octavo die mensis Aprilis, ut Scaliger et Petavius affirmant. Scripti codices Med., Mazar. et Fuk. hic habent ἐπειλημμένης.

sua. Submersit Dominus omnem decorum Israel, et macerias ejus omnes destruxit. » Et sicut in Psalmis prædictum est⁴⁷: « Evertit testamentum servi sui : profanavit in terra sanctitatem ejus, per ecclesiarum scilicet subversionem. Destruxit omnes macerias ejus : posuit munitiones ejus formidinem. Diripuerunt eum omnes turbæ populi transentes per viam : idcirco factus est opprobrium vicinis suis. Exaltavit enim dexteram inimicorum ejus : et avertit adjutorium gladii sui, nec auxiliatus est ei in bello. Finem imposuit purificationi ipsius, et solium ejus humili allatum confregit. Minuit dies vita ejus, et operuit eum ignominia. »

CAPUT II.

De ecclesiarum eterione.

*Hæc omnia nostris temporibus completa sunt ; tunc cum ædes sacras solo æquari ac funditus subverti, sacros divinarum Scripturarum libros in medie foro concremari, oculis nostris vidimus, et Ecclesiarum pastores, alias quidem turpiter modo hic modo illuc sese occultantes; alias vero ignominiose comprehensos, et inimicorum ludibrio expositos conspeximus. Tunc cum prout alius sermo propheticus⁴⁸ prænotaverat, « effusus est contemptus super principes eorum : et errare fecit eos in iuvio, non autem in via. » Verum nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis acciderunt, oratione explicare : quippe cum nec dissensiones et injurias quibus ante persecutionem mutuo inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea duntaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini judicii perspicere possimus. Proinde neque eorum qui in persecutione **294**, concussi sunt, nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, et sua sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui; sed ea sola in hanc universalem historiam deinceps conjiciam, quæ primum quidem mihi ipsi, deinde vero et posteris usui esse possint. Abhinc ergo eorum qui divinæ*

⁴⁷ Psal. lxxxviii, 59 seqq. ⁴⁸ Psal. cxi.

(93) Συντετέλεσται δῆτα. Longe rectius, meo quidem judicio, codex Maz., ita scribit. Vulg., δῆτα. Porro cap. 2 ab his verbis incipit in omnibus nostris codicibus, et apud Rufinum in vetustissimo D exemplari.

(94) Ἐξεχύθη ἐξουδέτερως εἰς ἀρχοταρα. Vulg. add. αὐτῶν, que vox deest in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. et apud Rufinum. Habetur quidem in psalmo cxi. Verum hoc loco prorsus superflua est.

(95) Πεπειραμένων. Positum videtur pro πεπειραμένων. Sic Eusebius supra in lib. vi, cap. 53, ubi tamen nostri codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent πεπειραμένων. Utitur hac voce Paulus in Epistola ad Hebreos cap. iv, ubi Vulgatae quidem editiones habent πεπειραμένων. Sed in manuscriptis codicibus legitur πεπειραμένων, ut notavit Tusanus. Est autem hic metaphora a naviibus, quas prædones in mari aggrediuntur, sicut patet ex sequentibus. Certe pirata dicuntur ἀπὸ τοῦ πειράζειν. Quare malum scribere hoc loco πεπειραμένων, ut distinguatur a πεπειραμένων, quod significat « expertos. » Ita Dionysius Alexandrinus

εῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαρότες τὸ ἄγιον μαρτυρίου, καὶ καθεῖται πάντας τοὺς φραγμὸν αὐτοῦ, ἔθετο τὰ δόχυρήματα αὐτοῦ δειλάν, διέπρασάν τε τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ πάντες οἱ διοικούντες δόδον. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις διεῖδος ἐγενήθη τοῖς γείτοσιν αὐτοῦ. « Υψώσε γὰρ τὴν δεξιὰν τῶν ἔχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστρεψε τὴν βοήθειαν τῆς δομφαλας αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀντελάβετο αὐτοῦ ἐν τῷ πολέμῳ ἀλλὰ καὶ κατέλυσεν ἀπὸ καθαρισμοῦ αὐτὸν, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέβασεν· ἐσμίχρυνε τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ· καὶ ἐπὶ πᾶσι κατέχεεν αὐτοῦ αἰσχύνην. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαρότες (Nic. II. E. vii, 3).

Συντετέλεσται δῆτα (93) καθ' ἡμᾶς ἄπαντα, ὅπερι νίκα τῶν μὲν προσευκτήριῶν τοὺς οἰκους ἐξ ὑψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίοις κατερήπιοτε μένουσι, τὰς δὲ ἐνθέους καὶ ιερὰς Γραφὰς κατὰ μέσας ἀγορὰς πυρὶ παραδίδομένας αὐτοῖς ἐπειδόμενος ὁ φθαλμοῖς τούς τε τῶν Ἐκκλησιῶν ποιμένας οὓς μὲν αἰσχρῶς ὡδε κάκεστες κυρπαταζομένους, τοὺς δὲ ἀσχημόνως ἀλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἔχθρῶν καταπαιζομένους· ὅτε καὶ κατ' ἀλλον προφητεικὸν, « Ἐξεχύθη ἐξουδέτωσις ἐπὶ ἄρχοντας (94), καὶ ἐπλάνησεν αὐτοὺς ἐν ἀδάπτῳ καὶ οὐχ ὁδῷ. » Άλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφειν τὰς ἐπὶ τέλει σκυθρωπὰς συμφορὰς, ἐπειὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀποτίας οὐχ ἡμῖν οἰκεῖον μνήμη παραδίδονται. Διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ίστορῆσαι περὶ αὐτῶν ἔγνωμεν, ή δι' ὧν ἂν τὴν θελαν δικαιαύσαιμεν κρίσιν. Οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων (95), ή τῶν εἰς ἄπαν τῆς σωτηρίας νεναυαγγεκτῶν, αὐτῇ τε γνωμῇ τοῖς τοῦ κλυδώνος ἐναποδίψεντων βυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προκήθημεν, μόνα δὲ ἔχεινα τῇ καθόλου προσθήσομεν ίστορίᾳ, ἢ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς, ἐπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοντι ἀν πρὸς ὀψελεῖας. « Ιωαεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη, τοὺς ιεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θεοῦ λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράψετες. » Ετος τοῦτο ἦν ἐννεακαιδέκατον (96) τῆς

in eiuscola ad Fabium, quam habes in lib. vi h̄ius Historiæ : ὃν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι πλειόνα ἀν εἰδεῖσθε. Id est : « qui magis experti sunt. »

(96) Ετος τούτο οὐρανὸς ἐρρεακαιδέκατο. Ita etiam Eusebius in Chronico et auctor Chronicorum Alexandrinorum : « Diocletiano Aug. octies et Maximiano Herculeo Aug. septies coss. anno xix. Diocletiani imper. mense Dystro die 25, ipso Paschæ die, proposita sunt ubique imperialia edicta, etc. » Consentit Idatius in Fastis ita scribens : « Diocletiano viii, et Maximiano vii. his coss. per secentio Christianorum. » Idem colligitur ex actis Munatii Felicis curatoris Cirtensium, quæ referruntur in Gestis apud Zenophilum consularem Numidiæ. Sic autem incipiunt : « Diocletiano viii et Maximiano vii coss. » Is erat annus a natali Christi iuxta Eusebium quidem 305; heret autem Dionysianæ quæ nunc utimur tertius ac trecentesimus. Sed Baronius in Annalibus, et Petavius in ii parte Rationarii temporum, anno Christi 302, Constantio iv et Maximiano xv coss., initium hujus persecutionis assigundum esse contendunt. Eorum sententia unico argumento

Δοκτητιανοῦ βασιλεῖας, Δύστρος μὴν (97), λέγοιτο Σ' ἀν οὗτος Μάρτιος χατὰ Ὦρματοὺς, ἐν τῷ τῆς τοῦ σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούστης (98), ἥπλωτο πάνταχθες βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ Γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προταττόντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημμένιτο, Actis scilicet concilii Cirtensis. Quod concilium anno post incepit persecutionem et post passionem martyrum congregatum esse affirmit Augustinus in *Brevicilo collationis*. Congregatum est autem, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., ut docent Acta ipsius concilii ab Augustino relata in lib. III *contra Cresconium*. Sed huic argumento faciliū est respondere. Quis enim non videt, mendum esse in Actis illis Cirtensis concilii, et legendū esse : *P. c. Diocletiani IX et Maximiani VIII*? Id enim apertissime convincitur ex *Brevicilo collationis*, diei III, capite 17, ubi dicitur : « Nam gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, coss. gesta sunt Diocletiano IX, et Maximiano VIII, pridie Idus Februarias : gesta autem episcopalia decreti Cirtensis, post eorumdem consulatum in Nonas Martias, » etc. Quid his potest esse manifestius? Neque vero hanc Scripturam suspicari quisquam de falso potest. Addit enim ibidem Augustinus, officiales jussos a judice inspicere quantum temporis interfruisset inter passionem martyrum et concilium Cirtense, deceptos fuisse ac per imprudentiam falsum renuntiass̄e. Nam cum Gestæ martyrum inscripta essent *Diocletiano IX et Maximiano VIII*, prius Idus Febr., Acta vero concilii Cirtensis post consulatum *Diocletiani noxii et Maximiani octies*, in *Nonas Martias*, officiales post consulatum pro consularu sumentes, mensē duntaxat inter utraque Gestæ interpositum esse responderunt, cum tamē XIII mensium spatiū revera interpositum fuisse, ut rectissime tradit Augustinus. Exstant quidem ipsa martyrum Gestæ quæ in collatione illa designantur. Verum in iis nec dies, nec consul adscriptus est, ut videre est apud Baronium. Autigit hunc locum ex *Brevicilo collationis*, ubi Gestæ martyrum Diocletiano IX et Maximiano VIII coss., collecta memorantur, niendosum esse necesse est; aut inscriptionem concilii Cirtensis in lib. III *contra Cresconium*. Atqui inscriptio illa gestorum martyrum falsa esse non potest, ut patet ex iis quæ jam dixi. Est et aliud argumentum, quo convinci potest, Cirtense concilium consulatu Diocletiani VIII, collectum non fuisse. Cum enim id concilium coactum fuerit ad ordinandum Cirtensis Ecclesiæ episcopum, teste Augustino, quæris quis episcopus ab episcopis illis ordinatus sit? Non Silvanus. Illic enim hoc ipso anno adhuc subdiaconus erat Pauli Cirtensis episcopi, ut patet ex Gestis Munatii Felicis. Paulum igitur dicent cum Baronio, creatum ab illis episcopum Cirtæ. Sed neque hoc stare potest. Etenim sub Paulo orta est persecutio, ut docent Acta apud Zenophilum consularem Numidiæ, quæ referuntur in libro III *contra Cresconium*: « Zenophilus consularis dixit : Quis administrabat tunc Silvanus in clericatu? Respondit : Sub Paulo episcopo orta est persecutio et Silvanus subdiaconus fuit. » At si in Cirtensi concilio coss. Diocletiano VIII et Maximiano VII, Paulus episcopus factus est, quomodo illud verum esse poterit sub Paulo ortam esse persecutionem, cum Cirtense concilium, in quo creatus dicitur episcopus, anno ut minimum dicam, post initium persecutionis gestum sit. Sed omnino verissimum est, quod in illis Actis dicitur, sub Paulo Cirtensium episcopo ortam esse persecutionem, Diocletiano VIII et Maximiano VII coss. Quo anno Munatius Felix curator reipublicæ Cirtensium ingressus dominum Pauli episcopi, jussit ut traderet Scripturas, ut legu-

A religionis testes existiterunt, sacra certamina describere ordiamur. Nonus decimus agebatur annus imperii Diocletiani, cum mense Dystro quem Romani Martium vocant, appetente die festo Dominicae passionis proposita sunt ubique imperialia edita, quibus ecclesiæ quidem ad solum usque dirui; tur in Actis apud Zenophilum consularem, quæ referuntur in lib. III, *contra Cresconium*, et in epistola Augustini 165, et quæ post collationem Carthaginensem edita sunt. Illud, inquam, verissimum est; falsum vero est Cirtense concilium gestum fuisse Diocletiano VIII et Maximiano VII coss. Sed quid responsuri sunt adversarii ad hæc quæ dicturus sum? Constat Cirtense concilium coactum esse anno post gesta illa martyrum Africanorum, seu potius XIII mensibus. Nam concilium gestum est in Nonas Martias; martyrum autem gesta pridie Idus Febr. Ergo si concilium Cirtense actum est Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., passio martyrum Constantio IV coss., pridie Idus Febr. contingit necesse est. Atqui persecutio cœpta est mense Martio, ut testatur Eusebius. Cæterum persecutio nem illi quos dixi coss. ortam esse, multis praeterea testimoniis probari potest. Primo ex Actis martyrum Agapes, Chioniaz et Irenæ, quæ passæ sunt Diocletiano IX et Maximiano VIII, ut legitur in fine Actorum. In his Actis sic scribitur : « Inquit præses : superiore anno, cum edictum illud tale ac pium jussum Dominorum impp. et Casarum primo fuit divulgatum, ubinam vos latuitis? » etc. Intelligit edictum de cremandis libris Christianorū, quod superiore anno emissum fuisse ait. Igitur Diocletiano VIII coss. emissum fuerat. Secundo in Actis Metropoliensis et Alexandri que extant in *Bibliotheca Photii*, Constantius Chlorus mortuus esse dicitur anno hujus persecutionis 3, quod omnino stare non potest, nisi initium persecutionis ab octavo Diocletiani consulatu deduxeris. Idem testatur Acta passionis sancti Felicis episcopi Tubazicensis, quæ sic incipiunt in optimo codice ms. « Diocletiano octies et Maximiano septies coss. Augustis, exiit edictum eorumdem Cæsarum vel imperatorum, » etc.

(97) Δύστρος μήν. Cum de anno quo cœpta est persecutio Diocletiani, abunde supra disputatum sit, nunc restat, ut de mense ac die pauca dicamus. Eusebius quidem hoc loco ait mensē fuisse Dystrum, quem Romani Martium vocant. Item scribit auctor *Chronici Alexandrini*, cuius verba sic legenda sunt : ἔτους ιθ' τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, μηνὸς δύστρω κα', λέγοιτο δὲ οὗτος μάρτιος χατὰ Ὦρματος. Sed Eusebius in libro *De martyribus Palæstinæ*, qui huic octavo Historiæ Ecclesiasticæ volumini appendicis loco subjicitur, Xanthicum mense fuisse dicit, quem Romani Aprilium nominant.

(98) Σωτηρος πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούστης. Theodorus in lib. V *Historiæ Ecclesiasticæ*, cap. 38, ipso Dominicæ passionis die edictum de ecclesiariis subversione propositum esse scribit. Auctor *Chronici Alexandrini* ipso Paschæ die id gestum refert; Pascha autem celebratum esse dicit die XXV Martii: quod in annum XIX Diocletiani cadere non potest, ut Scaliger et Petavius monuerunt. In *Chronico Eusebii* gestum hoc dicitur mense Martio, diebus Paschæ. Græca verba hujus loci tantum significant, diem Paschæ in propinquuo fuisse tunc cum edicta proposita sunt. Nam vox εἰσελαυνούστης id significat. Itaque recte Rufinus vertit : « dies solemnis Paschæ iominebat. » Pascha autem anno Christi 303 Dionysiano, apud Orientales contigit decimo octavo die mensis Aprilis, ut Scaliger et Petavius affirmant. Scripti codices Med., Mazar. et Fuk. hic habent εἰσελαυνούστης.

sacri vero codices flammis absumi jubeantur: ut que honorati quidem infamia notarentur; plebeii vero libertate spoliarentur, si in Christianæ fidei proposito permanissent. Et primum quidem contra nos edictum hujusmodi fuit. Sed non multo post aliae rursus litteræ supervenerunt, quibus mandabatur ut omnes ubique Ecclesiarum antisittites, primum quidem conjicerentur in vincula; deinde vero diis sacrificare, omnibus modis cogerentur.

CAPUT III.

De variis certaminum generibus quibus martyres in persecutione certarunt.

Tum vero quamplurimi Ecclesiarum rectores gravissima supplicia alaci animo perpessi, illistrum certaminum spectacula exhibuerunt. Alii quoque non pauci, fracti animis ac debilitati, primo statim impetu præ timore conciderunt. Ex reliquis varia quisque tormentorum genera expertus est: hic flagellis concisus; ille tormentis intolerabilibus et ungulis excruciatus. Quibus in suppliciis nonnulli etiam miserrimo mortis genere interiere. Alii item alio modo certamen suum peregerunt. Illic contrudentibus eum quibusdam, et ad impura ac nefaria sacrificia admoventibus, quasi sacrificasset dimittebatur, tametsi revera minime sacrificasset. Alius vero cum neque prorsus ad aram accessisset, neque profanum quidquam attigisset, nonnullis tamen ipsum sacrificasse dicentibus, hanc columnam silentio dissimulans abscedebat. Illi semivivi correpti atque humieris gestantium sublati, projiciebantur ut mortui. Illi humi 295 jacentes, per longissimum spatium pedibus trahabantur, et inter eos qui sacrificaverant computabantur. Alius vero clamabat, et contenta voce testabatur se sacrificia repudiare. Alius Christianum se esse vociferabatur, salutaris hujus nominis confessionem præ se ferens. Alius item se nec sacrificasse, nec sacrificatum unquam affirmabat. Sed et hi a numerosa militum manu ad id comparatorum pugnis in os cæsi, ac silere coacti, genis omnique facie verberibus constuta violenter expellebantur. Adeo pietatis hostes permagno utique aestimabant, si id quod voluerant, perfecisse saltem viderentur. Verum hæc adversus

A vous, ἀτίμους, τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἐπιμένοντες ἐν τῷ Χριστιανισμῷ προθέσει, ἐλευθερίᾳ στερεῖσθαι (99) προστορέοντα. Καὶ ή μὲν πρώτη, καὶ ἡμῶν γραφή, τοιαύτη τις ἦν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν πρυτάνες πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρώτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι, εἴθ' ὑπέρον πάσῃ μηχανῇ θύειν ἔξαναγκάζεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν κατὰ τὸν διωγμὸν ήγωνται. (Nic. H. E. vii, 4).

Tότε δὴ οὖν τότε πλεῖστοι μὲν ὅσοι τῶν ἐκκλησιῶν ἄρχοντες, δειναῖς αἰχλαῖς προθύμως ἐναθλήσαντες, μεγάλων ἀγώνων ἴστοριας ἐπεδείξαντο, μυρίοι δὲ ἀλλοι τὴν ψυχὴν ὑπὸ δειλίας προναρκήσαντες, προγειρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξησθέντας προτροποῦται· τῶν δὲ λοιπῶν ἐκεστος εἰδὴ διάφορα βασάνων ἐνήλλαττεν· δὲ μὲν μάστιξιν αἰκίζομενος τὸ σῶμα, δὲ δὲ στρεβλάσσοι καὶ ἔσμοις ἀνύπομονήτοις τιμωρούμενος· ἐπ' οὓς (1) ἡδη τινὲς οὐκ αἴσιον ἀπηνέγκαντο τοῦ βίου τέλος. "Ἄλλοι δὲ αὐτὸν ἄλλως τὸν ἀγῶνα διεκῆσαν δὲ μὲν γάρ τις ἐτέρων βίᾳ συναθούντων καὶ ταῖς παμμιάροις καὶ ἀνάγνοις προσαγόντων θυσίας, ὡς τεθυνώς ἀπηλλάττετο, καὶ εἰ μὴ τεθυκώς ἤν· δὲ μηδὲ δὲλως προσπλάνας, μηδὲ τινὸς ἐναγροῦς ἐφαψάμενος, εἰρηκότων δὲ ἐτέρων διτεθύοι, σιωπῇ φέρων τὴν συκοφαντίαν ἀπήνει· ἀλλος ἡμιθανῆς αἰρόμενος, ὡς ἐν ἡδη νεκρὸς ἐφρίπτετο. Καὶ τις αὐτὸν ἐπὶ ἐδάφους κείμενος, μακρὰν ἐσύρετο τὸν ποδὸν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· δὲ δέ τις ἐδάσ, καὶ μεγάλη διεμαρτύρετο φωνῇ τῆς θυσίας τὴν ἀρνησιν· καὶ ἄλλος Χριστιανὸς εἶναι ἐκεράγει, τῇ τοῦ σωτῆρού προσρήματος δομολογίᾳ λαμπρυνόμενος· ἔτερος τὸ μὴ τεθυκέναι μήτε θύσειν ποτὲ διετείνετο. "Ομως δὲ οὖν καὶ οὗδε πολὺχειρίᾳ τῆς ἐπὶ τούτῳ τεταγμένης στρατιωτικῆς παρατάξεως κατὰ στήματος παίδεμενος καὶ κατασταγάζομενοι, κατά τε προσώπου καὶ παρειῶν (2) τυπτόμενοι, μετὰ βίᾳς ἐξαθούντο. Οὗτος ἐξ ἀπαντούς (3) οἱ τῆς θεοτοκείας ἐχθροὶ πὸ δοκεῖν τηνυκέναι, περὶ πολλοῦ ἐτίθεντο. 'Ἄλλ' οὐ καὶ κατὰ τῶν ἀρίων αὐτοῖς μαρτύρων ταῦτα προύχομενοι· ὃν εἰς ἀκριβῆ διήγησιν τίς ἂν ἡμῖν ἔχαρξεις λόγος;

(99) *Toὺς δὲ ἐν οἰκετίαις... ἐλευθερίας στερεῖσθαι.* Rufinus verit: « Si quis servorum permanisset Christianus, libertatem consequi non posset. » Quem sensum secutus videtur Nicophorus in lib. vii, c. 5. Sic enim Eusebiana verba exposuit: καὶ τοὺς οἰκεταῖς ἐξουμνένους ἐλευθερίτημα. Sed hæc interpretatio ferri non potest. Sic enim imperfectum fuisset imperatoris adictum, quo honorati duntaxat et servi comprehensi fuissent, nulla plebeiorum ac rusticorum mentione facta. Adde quod si per τοὺς ἐν οἰκετίαις servi intelliguntur, ineptum esset dicere, ut servi libertate spolientur. Neque enim libertate spoliari possunt, quam non habent. Hoc cum animadvertisset Christophorus, τοὺς ἐν οἰκετίαις privatos vertit. Ego actores ei procuratores intelligo, qui patronis et potentioribus viris ministrabant. Sic infra cap. 6, τοὺς ἐν βασιλικαῖς οἰκετίαις vocal Eusebius cubicularios imperatoris. Sed optime Zonaras hunc Eusebii locum exposuit. Nam τοὺς ἐν οἰκετίαις

interpretatur private conditionis homines. Verba ejus sunt: Τοὺς μὲν ἀξίας η στρατείαις κατειλεγμένους, ἀτίμως ἐξελάνυεσθαι καὶ τῆς ἀξίας, καὶ τῆς στρατείας τοὺς δὲ τύχης ιδιώτερος, δουλούσθαι.

(1) Ἐφ' οἰς. Id est, « in quibus tormentis. » Quod non intellexerunt Muscelius et Christophorus. Sed Nicophorus in lib. vii, cap. 4, hunc Eusebii locum optime exposuit.

(2) *Kατὰ τε προσώπου καὶ παρειῶν.* Plumbatis cæsos intelligo, de quo supplicio in passionibus martyrum, non raro sit mentio. Nam cum Eusebius martyre pugnis cæsos esse jam dixerit, hinc necessario intelligere debemus plumbatis in facie verbateros. Alioqui esset ταυτολογία.

(3) *Ἐξ ὄχαρτος.* In libro *De martyribus Palæstinæ*, ubi multa ex *Historia ecclesiastica* isdem penas verbis repetuntur, legitur ἐξ παντός, quod est elegantiū. Sic autem Græci dicunt, quod Latini « utique. »

sanctissimos Dei martyres parum propere eis cessere. Quorum res gestas si accurate exponere velimus, quænam nobis oratio ad id sufficerit?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν δοδίων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων ὡς πάρτα τέτοιος ἔπικηστις τῆς έκαντων μητήμης, πουλλιών τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀραδησάμενοι στεφάρευς (Nic. H. E. vii, 5).

Μυρίους μὲν γὰρ ἱστορήσαι ἀν τις θυμαστὴν ὑπὲρ εὐσεβείας τοῦ Θεοῦ τῶν δῶν ἐνδεδειγμένους προθυμίαν, οὐκ ἔστι οὐπερ μόνον ὁ κατὰ πάντων ἀνεκτινήθη διωγμὸς, πολὺ πρότερον δὲ, καθ' ὅν ἔτι τὰ τῆς εἰρήνης συνεχροτεῖτο. Ἀρτὶ γὰρ ἄρτι πρῶτον ὥσπερ ἀπὸ κάρου βαθέος ὑποκινούμενον τοῦ ταύτην τὴν ἔξουσιαν εἰληφότος (4), κρύσθη τε ἔτι καὶ ἀφανῶς μετὰ τὸν ἀπὸ Δεσκίου καὶ Οὐαλερίουν μεταξὺ χρόνον ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιχειροῦντος, οὐκ ἀθρόως τε τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαποδομένου πολέμῳ, ἀλλ' ἔτι τῶν κατὰ τὰ στρατόπεδα μόνων ἀποπειρωμένου· ταύτη γάρ καὶ τοὺς λοιποὺς ἀλλῶν φαδίως ὤστο, εἰ πρότερον ἐκείνων καταγωνασάμενος περιγένοντο πλείστους παρῆν τῶν ἐν στρατείαις δρῦν ἀσμενέστατα τὸν ἰδιωτικὸν προστακούμενος βίον, ὡς ἀν μὴ ἔξαρνοι γένοιντο τῆς περὶ τὸν τῶν δῶν Δημιουργὸν εὐσεβείας. Ή; γάρ δι στρατοπεδάρχης (5), ὃς τις ποτὲ ἦν ἐκείνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, φυλοχριῶν καὶ διακαθαίρων τοὺς ἐν τοῖς στρατοπέδοις ἀναχειρομένους, αἱρεστὸν τε διδόνεις, οὐ πειθαρχοῦσιν ἡς μετῆν αὐτοῖς ἀπολαύειν τιμῆς, οὐ τούναντίον στέρεσθαι ταύτης, εἰ ἀντιτάπτοιντο τῷ πρωτάρχητι, πλεῖστοι δοῦι τῆς Χριστοῦ βασιλείας στρατιῶται τὴν εἰς αὐτὸν δύολογίαν, μὴ μελλήσαντες, τῆς δοκούσης δέξης καὶ εὐπραγίας ἡς εἶχον, ἀναμφιλόγως προύτιμησαν. Ἡδη δὲ σπανίως τούτων εἰς τοῦ καὶ δεύτερος, οὐ μόνον τῆς ἀξίας τὴν ἀποδόλην, ἀλλὰ καὶ Οάνατον τῆς εὐσεβοῦς ἐνστάσεως ἀντικατηλλάττοντο, μετρίως πως ἡδη τότε τοῦ τὴν ἐπιβουλὴν ἐνεργοῦντος (6) καὶ μέχρις αἴματος ἐπ' ἐνίων φθάνειν ἐπιτολμῶντος, τοῦ πλήθους, ὡς ἕοικε, τῶν πιστῶν δεδιττομένου τε αὐτὸν ἔτι καὶ ἀποκνανθόντος ἐπὶ τὸν κατὰ πάντων ἀθρόως ἐφορμῆσαι πόλεμον. Ή; δὲ καὶ γυμνότερον ἐπαπεδύετο, οὐδὲ ἔστι λόγῳ δινατὸν ἀφηγήσασθαι, δοσος καὶ ὀποίους τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες ὄφθαλμοις παρῆν δρᾶν, τοῖς ἀνὰ πάσας τὰς τε πόλεις καὶ τὰς χώρας οικοῦσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν κατὰ Νικομήδειαν (Nic. H. E. vii, 5).

Αὐτίκα γοῦν τῶν οὐκ ἀσήμων τις (7), ἀλλὰ καὶ ξύνα κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νεονισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων, ἀμα τῷ τὴν κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν τῇ Νικομήδεια προτεθῆναι γραφήν, ζήλω τῷ κατὰ Θεὸν

(4) Τοῦ τὴν ἔξουσιαν εἰληφότος. Diabolum intelligit, qui in Evangelio dicitur princeps hujus mundi. Et sic Nicephorus, in cap. 3 lib. vii, hunc Eusebii locum accepit, quem Musculus et Christophorus minime intellexerunt. Porro in scriptis codicibus Maz., Med., Fuk. et Sav. legitur τοῦ ταύτη τὴν ἔξουσιαν εἰληφότος.

(5) Ο στρατοπεδάρχης. Veterum magistrum militum intelligit, de quo Eusebius in Chronico ad annum xvii Diocletiani hæc habet: « Veterius magister militum, Christianos milites persecuit;

A

CAPUT IV.

De illustribus Dei martyribus, quomodo totum orbem fama nominis sui impleverunt, varias pro vietate coronas auepti.

Quippe quam plurimos referre possumus, qui pro supremi Numinis cultu admirabilem animi alacritatem declararunt: idque non solum ex quo adversus omnes Christianos excitata erat persecutio; sed et dudum antea, cum pax adhuc vigeret. Tunc enim cum diabolus qui potestatem accepit hujus mundi, tanquam ex altissimo sopore excitari primum cœpisset, et post illud temporis intervallum quod persecutionem Decii ac Valeriani subsecutum est, clam adhuc et occulite insidiaretur Ecclesiæ; nec simul et consertim nobis bellum inferret, sed eos duntaxat qui in exercitu militabant, utpote periculum ipsorum facturus appeteret: reliquos enim nullo negotio expugnaturum se credebat, si hos primum in certamine superasset; tunc, inquam, cernere erat quam plurimos, qui abjecta militia privatam vitam amplecti maluerunt, quam supremi omnium rerum opificis cultum abnegare. Postquam enim dux Romani exercitus nescio quis, Christians milites persecuti aggressus, eos qui in exercitu merebant lustrare cœpisset ac recensere, et Christians liberam eligendi potestatem fecisset, ut vel imperatorum jussis obtemperantes honoris sui gradum retinerent; vel, si parere nollent, honore militum 296 nudarentur, complures regni Iesu Christi milites, nominis illius confessionem sacerdotali gloriæ ac felicitati qua fruebantur, absque ulla cunctatione prætulerunt. Ex quibus pauci admodum non modo dignitatem, verum etiam vitam amittere pro defensione pietatis sustinuerunt; cum is qui religioni nostræ struebat insidias, parce adhuc et raro sanguinem quorundam fundere auderet; deterritus, ut credibile est, multitudine fidelium, et universis simul bellum inferre formidans. Verum ubi apertius se ad bellum accinxit, dici non potest quot et quantos Christi martyres in omnibus locis atque urbibus passim cernere licuerit.

D

CAPUT V.

De his quæ Nicomediae gesta sunt.

Primum quidem simul ac edictum contra Ecclesiæ propositum est Nicomediae, vir quidam minime obscurus, sed sacerdotali honorum prærogativa in primis conspicuus, zelo quodam divino commo-

paulatum ex illo jam tempore persecutione adversum nos incipiente. In quibusdam manuscriptis et in editione Mirsei hæc ad annum xvi Diocletiani referuntur; in aliis ad annum xiv.

(6) Τοῦ τὴν ἐπιβουλὴν ἐρεροῦτος. Diabolum his verbis intelligit Eusebii, non autem ducem Romanum, ut putavit Christopheronus.

(7) Τῶν οὐκ ἀσήμων τις. Hic Joannes dicitur in Martyrologio Usuardi, Adonis, Notkeri, et in veteri Romano, die vii Septembris.

tus et ardore fidei incitatus, edictum illud in publico et illustri urbis loco affixum detraxit, et tanquam impium ac scelestum manibus suis discepserit: idque duobus imperatoribus in eadem urbe commorantibus, quorum alter senior Augustus, primum inter omnes imperii gradum, alter vero quartum obtinebat. Hic igitur cum prius omnium in ea civitate hujusmodi facinore inclarusset; statim ea supplicia perpessus quæ post tantam audaciam ei infligenda esse credibile erat, letitiam ac tranquillitatem animi usque ad ultimum spiritum conservavit.

CAPUT VI.

De iis qui in palatio versabantur.

Verum præ omnibus qui unquam sive apud Graecos sive apud Barbaros admiratione digni et ob fortitudinem celebres existiterunt, gloriosos atque illustres Dei martyres ea tempestas tulit, Dorotheum scilicet et reliquos cubicularios pueros. Qui tamei summi honoris prærogativa ab imperatoribus ornati essent, nec minus ab iisdem diligenterunt quam filii; probra tamen pro pietate tolerata, **297** et ærumnas, ac diversa mortis genera adversus ipsos excogitata, majoris revera pretii esse duxerunt, quam gloriam ac delicias hujus sæculi. Ilorum igitur unius duntaxat hic exitum referam, ut ex illo lectores conjicere possint quid reliquis contigerit. Productus est in medium quidam illorum, in urbe superius memorata, coram iis quos dixi imperatoribus. Jussusque diis sacrificare; cum id pertinaciter recusaret, nudato corpore sublimis tolli præcipitur, et verberibus concidi quoad tandem vel invitum jussis obtemperaret. Sed cum ille, hujusmodi tormentis excarnificatus, in eadem sententia firmus permaneret, ipsis jam ossibus denudatis, coinxatum sale acetum tabescientibus corporis membris infuderunt. Quos dolores cum ille etiam toleraret, craticula deinceps et ignis in medium assertur. Et reliquiæ corporis ipsius, instar carniū quæ ad cibum parantur, igne assatæ sunt; idque non siniul ac semel, sed paulatim, ne scilicet celeri exitu defungeretur. Nec carnifices qui eum rogo imposuerant, dimittere illum sinebantur, nisi prius jussis post tot cruciatus acquievisset. Verum ille in eadem semper sententia perseverans, victor ipsis in tormentis animam exhalavit. Hujusmodi fuit mar-

A ὑποκινθῆσε, διαπύρῳ τε ἐφορμήσας τῇ πίστῃ, ἐν προφρενὶ καὶ δημοσίᾳ κειμένην, ὡς ἀνοσίαν καὶ ἀσθετάτην ἀνελὼν σταράττει (8), δυεῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν. 'Ἄλλ' οὔτος μὲν τὸν τηνικάδε πρώτος τοῦτον διαπρέψας τὸν τρόπον, ἅμα τε τοιαῦτα, οἷα καὶ εἰκὸς ἦν, ὑπομένεις ὡς ἀπὸ τοιούτῳ τολμήματι, τὸ διλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταῖαν διετήρησεν ἀγαπονήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἰκους
(Nic. H. E. iii, 5).

Πάντων δὲ ὅσοι τῶν πώποτε ἀνυμοῦνται θαυμάσιοι καὶ ἐπ' ἀνδρίτι βεβοημένοι, εἴτε παρ' Ἐλλασιν εἴτε παρὰ βαρβάροις, θείους ἡνεγκεν δὲ καιρὸς καὶ διεπρεπεῖς μάρτυρας, τοὺς ἀμφὶ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας, οἱ καὶ τῆς ἀνωτάτω τιμῆς παρὰ τοῖς ἀπεσπάταις ἥξιαμένοι, γνησίων τε αὐτοῖς διαθέσσι τέκνων οὐ λειπόμενοι, μελέοντα πλοῦτον ὡς ἀλτήνας ἤγγειται τῆς τοῦ βίου δέξης καὶ τρυφῆς τοὺς ὑπὲρ εὔσεβειας ὄντες τοὺς πόνους, καὶ τοὺς κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτοῖς (9) πολυτρόπους θανάτους· ὃν ἐνός τινος οὐκέτι κέχρηται μηνσθέντες τῷ τοῦ βίου τέλει, σκοπεῖν ἐξ αὐτοῦ καὶ τὰ τοῖς δόλοις συμβεβήκτα, τοῖς ἐντυγχάνουσι καταλείψομεν· ἥγετο τις εἰς μέσον κατὰ τὴν προειρημένην πόλιν, ἐφ' ὃν δεδηγάκαμεν ἀρχόντων. Θύειν δὴ οὖν προσταχθεῖς, οὓς ἐνιστατο, γυμνὸς μετάρσιος ἀρθῆναι κελεύεται, μάστιξ τε τὸ πᾶν σῶμα καταζάινεσθαι, εἰσότε ἡττηθεὶς, καὶ ἄκων τὸ προστατόμενον ποιήσειν. 'Ως δὲ καὶ ταύτα πάτριον διάτρεπτος ἦν, δῆσε λοιπὸν ἕδη τῶν δοτέων ὑποφαινομένων αὐτοῦ σὺν καὶ ἄλατι φύραντες, κατὰ τὸν διασπατόντων τοῦ σώματος μερῶν ἐνέχεον· ὡς δὲ καὶ ταύτας ἐπάτει τὰς ἀλγηδόνας, ἐσχάρα τούτευν καὶ πῦρ εἰς μέσον εἰλκετο. Καὶ κρεῶν ἐδωδίμων δικηγ τὰ λειψάνα αὐτῷ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὐκ εἰς ἀθρουν, ὡς δὲ μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, κατὰ βραχὺ δὲ ἀνηλίσκετο, οὐ πρότερον ἀνεῖναι τῶν ἐπιτιθέντων αὐτὸν τῇ πυρὶ συγχωρουμένων (10), πρὶν δὲ καὶ μετὰ τοσαῦτα τοῖς προστατεσμένοις ἐπινεύσειν. 'Ο δὲ ἀπρέξιος ἔχομενος τῆς προθίστας, νικηφόρος ἐν αὐταῖς ταῖς βασιλίοις ἀπέδωκε τὴν ψυχήν. Τοιούτον τῶν βασιλικῶν ἐνδε τὸ μαρτύριον πάσιν. δῖσιν δὲ διντας (11) καὶ τῆς προστηγορίας· Πέτρος γάρ ἐκα-

(8) Σπαράττε. Edicta imperatorum et epistolæ in charta præscribantur. Hinc Nilus in epistola 264 ait chartam simpliciter vocari quæ ex papyro et glutino compacta est; sed postquam imperatoris subscriptionem accepit, tunc vocari sacram: 'Ex patrōro καὶ κόλλῃ χάρτῃ κατασκευασθεῖ, χάρτης ψιλὸς καλεῖται· ἐπάν δὲ ὑπογραφὴ δέξηται βασιλέως, δῆλον ὡς σάκρα ὄνομάζεται. Sic enim legendum est, non ut in ms. codice scribitur σάρκα. Sacram enim vocabant imperatoris Epistolam, ut videre est in Actis concilii Chalcedonensis, et in Novellis Justinianis, et in Glossario Nomico. Idem quoque testatur Ammianus in lib. xxii, his verbis: « Replicatoque volumine edicti. » Nam volumen non dicitur nisi de charta.

(9) Κεκαινουργημένους ἐπ' αὐτοῖς. Vulg. αὐτούς. In codd. Med., Maz., Fuk. et Sav. recens legitur ἐπ' αὐτοῖς. Sic enim vitatur κακοφονία ex nimia repetitione οὐς syllabæ.

(10) Συγχωρουμένων. Nec Nicophorus, nec interpres hanc vocem intellexerunt; quippe qui non animadverterint vocem συγχωρεῖσαι bie passive sumi.

(11) Αξιος ὡς διτῶς. Scribendum videtur ἀξιον. Reservit enim ad id quod præcessit, ἐνδε. Porro de hoc Petro et de Dorotheo præposito cubiculi, Gorgonio, aliisque cubiculariis qui tunc carsi sunt, vide Acta passionis Indis et Domus die xxvi Decembbris.

λεῖτο Οὐ χείρονα δὲ καὶ τὰ κατὰ τοὺς λοιποὺς δύτα, λέγου φεδόμενοι συμμετρίας, παραλέψομεν, τοσούτον τοστρήσαντες, ὡς ὅ γε Δωρόθεος καὶ ὁ Γοργόνιος, ἔτέροις ἄμα πλείστι τῆς βασιλεᾶς οἰκετείας, μετά τοὺς πολυτρόπους ἀγώνας βρόχῳ τὴν ζωὴν μεταλλάξαντες, τῆς ἐνθέου νίκης ἀπονέγκαντο βραχεῖ. Ἐν τούτῳ τῆς κατὰ Νικομήδειαν Ἐκκλησίας ὁ τρινικῶν προστατῶς Ἀνθίμος, διὸ τὴν εἰς Χριστὸν μαρτυρίαν, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· τούτῳ δὲ πλῆθος ὅθρουν μαρτύρων προστίθεται, οὐκ οἶδεν διπλῶς ἐν τοῖς κατὰ τὴν Νικομήδειαν βασιλεῖοις, πυρκαϊδές (12) ἐν αὐταῖς δὴ ταῖς ἡμέραις ἀφθετῆσε· ἦν καθ' ὑπόνοιαν ψευδῆ πρὸς τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρηθῆναι λόγου διαδοθέντος, παγγενῆ σωρῆδον βασιλικῷ νεύματι τῶν τῆδε θεοσεῖῶν, οἱ μὲν ἔιτει κατεσφάττοντο, οἱ δὲ διὰ πυρὸς ἐπελειοῦντο. "Οτε λόγος ἔχει, προθυμίᾳ θείᾳ τινὶ καὶ ἀρρήτῳ, διδράσεις ἄμα γυναιξὶν ἐπὶ τὴν πυρὸν καθάλλεσθαι· δῆσαντες δὲ οἱ δῆμοι δόλῳ τι πλῆθος ἐπὶ σκάφαις, τοῖς θαλαττοῖς ἐναπέρθιπτον βυθοῖς. Τοὺς δὲ γε βασιλικοὺς μετὰ θάνατον παῖδας, γῆς κατὰ τῆς προστοκούστης καθηδεῖας παραδοθέντας, αὐθίς ἐξ ὑπαρχῆς ἀνορύζαντες ἐναπορήθησαν θαλάσσῃ καὶ αὐτοὺς ἤνοντο δεῖν οἱ νενομισμένοι δεσπόται, ὡς ἂν μὴ ἐν μνήμασιν ἀποκειμένους προσκυνοῖεν τινες, θεοὺς αὐτούς, ὡς γε ἤνοντο, λογιζόμενοι. Καὶ τὰ μὲν ἐπὶ τῆς Νικομήδειας κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποτελεσθέντα τοῦ διωγμοῦ, τοιαῦτα. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἔτέρων κατὰ τὴν Μελιτείην (13) οὕτω καλουμένην χώραν, καὶ αὖ πάλιν διλλων ἀμφὶ τὴν Συρίαν (14) ἐπιφῆναι τῇ βασιλείᾳ πεπειραμένων, τοὺς πανταχόστις τῶν Ἐκκλησιῶν προετῶτας καὶ δεσμοῖς ἐνεῖραι πρόσταγμα ἐφότα βασιλικόν. Καὶ ἦν ἡ θέα τῶν ἐπὶ τούτοις γινομένων πάσαν διήγησιν ὑπεραίρουσα, μυρίου πλήθους ἐν παντὶ τόπῳ καθειργυμένους, καὶ τὰ πανταχῇ δεσμωτήρια ἀνδροφόνοις καὶ τυμβωρύχοις πάλαι πρότερον ἐπεσκευασμένα, τότε πληρούντων ἐπισκόπων

A tyrium unius ex imperatoris cubiculariis, digni profecto suo nomine. Petrus enim ille vocabatur. Reliquorum vero martyria nihilo inferiora, tamen brevitatis studio hic omissimus. Id tantum retulisse sufficiet, quod Dorotheus et Gorgonius una cum aliis pluribus qui in palatio ministrabant, post cū jusque modi certamina, elisis laqueo faucibus, divine victoriae præmium adepti sunt. Tunc etiam Anthimus, Ecclesiae Nicomediensis episcopus, ob confessionem Christi in eadem urbe capite truncatus est. Illic adjuncta est ingens martyrum multitudo. Quippe iisdem diebus, nescio quo casu, in palatio excitatum erat incendium. Cuius cum nostros autores fuisse publicus rumor falsa suspicione jaclasset, imperiali iussu quotquot illic erant Del cultores, acervatim cum suis familiis, alii gladio, flammis alii consuimpli perire. Tunc divina quadam alacritate quæ verbis explicari non potest, conciti viri simul ac mulieres, in ardente rogum insiliisse dicuntur. **298** Alios quoque innumerabiles vincitos et scaphis impositos, carnislices in profundum mare projecere. Sed et corpora regiorum cubiculariorum, quæ post mortem convenienti tradita fuerant sepulturæ, ipsi eorum legitimi domini erui ex sepulcro et in mare projici oportere censuerunt, ne quis illos sepulcris conditos, pro diis, ut ipsi quidem opinabantur, reputans, in posterum adoraret. Et hæc quidem in ipso persecutionis exordio Nicomedie gesta sunt. Ceterum paulo post cum aliis in Melitina Armeniæ regione, alii in Syria imperium arripere conati essent, promulgatum est imperatoris edictum, ut omnes ubique Ecclesiarum antistites vinci in carcerem truderentur. Earum vero rerum quæ postea factæ sunt spectaculum, omnem prorsus dicendi copiam superabat; quippe cum innumerabilis ubique hominum multitudo cu-

(12) *Πυρκαϊδας.* De hoc incendio quo Nicomediae contigit anno i persecutionis, vide illustre testimonium Constantini imp. in Oratione ad sanctorum cœtum capite penultimo.

(13) *Κατὰ τὴν Μελιτείην.* In vetustissimo codice Maz. scribitur Μελιτείην accentu in penultiima. Urbs et regio ita dicta est in minore Armenia, ut iam notavi. Porro de tyranno qui in ea regione imperium arripuit, nihil legi.

(14) *Αλλωρ ἀμφὶ τὴν Συρίαν.* Eugenium intelligit, qui in Syria brevi admodum tempore tyrannide gessit. Totam historiam narrat Libanius tum in Oratione ad Theodosium post reconciliacionem, pag. 411, tum in Antiochico, pag. 363. Quibus jungendus est locus ejusdem Libanii ex oratione ad Theodosium de seditione Antiochenorum, pag. 399. Erat quidam tribunus Seleuciæ, nomine Eugenius, qui militibus quingentis erat præpositus. His opus id injunctum erat, ut os portus aditumque excavarent. Milites cum diu noctuque sine intermissione laborarent, ægre id ferentes, præpositum suum ad imperium capessendum compellunt mortem minitantes nisi ipsis assensum præberet. Hoc modo coactus tribunus, purpura ex simulacro Dei cuiuspiam abrepta, imperator salutatur; mox Antiochiam quæ tum præsidio militum vacua erat, ratus si eam sibi adjungere posset, plurimum inceptis profuturam, subito tendit, eamque circa occasum solis occupat. At milites, solita per totum iter lasci-

D via usi, agros vastaverant, vinoque ac epulis sese ingurgitaverant. Quo comperto Antiochenes, paucitate militum ebrietatemque despiciuti habentes, lapidibus ac cū jusque modi telis, ipsis mulieribus adiuvantibus, tam tyrannum in palatum tendenteum, quam milites omnes interfecerunt: ita ut περὶ πρωτὸν ὄντων circa primam vigiliam, nemo ex ipsis superesset. At imperator, qui multam gratiam Antiochenibus habere debuisset, in Antiochenis et Seleucenis ordinis principes gladio animadvertisit, cum nec hi nec illi quidquam commercuissent. Inter quos et avus Libanii, forma conspicuus et proceritate corporis, est interemptus. Ille ex pag. 411 et 363. Porro Libanius in oratione ad Theodosium de seditione, nos docet hunc tribunum militum Seleucenium dictum esse Eugenium; imperatorem autem esse Diocletianum, quem Dioclem vero ac genuino nomine (sic enim dictum est teste Victoris Epitome) eu loco bis appellat. Sic enim ait: 'Ο δὲ Διοκλέα λέγων σοι καὶ τὸν τηναγκασμένον Εὐγένιον, καὶ τὴν Σικελίας δεῦρο μετα μέθης ἀφίξιν, etc. Lego ἐξ Σελευκείας, ut ex aliis Libanii locis supra memoriam constat. Habes igitur tyranni nomen atque historiam, quam nos primi ex Libanii orationibus eruinimus. Tempus vero quo Eugenius tyrannidem arripere conatus est, hic Eusebii locus declarat, Diocletiano scilicet octies et Maximiano septies coss.

stodie manciparetur : et carceres olim homicidis et sepulcrorum expilatoribus deputati, tunc episopis, presbyteris, diaconis, lectoribus atque exorcistis completerentur, adeo ut iis qui ob crimina condeinnavi fuerant, nullus jam locus superesset. Rursus vero cum aliud edictum priora illa subsecutum fuisset, quo præcipiebatur ut carceribus inclusi, si quidem sacrificassent, liberi abire sinerentur; si vero id renuerent, tormentis gravissimis cruciarentur; vix jam iniri nuumerus potest omnium qui deinceps in singulis provinciis passi sunt martyrium; ac præsertim eorum qui per Africam et Mauritiam, per Thebaidem et Ægyptum sunt intersecti. Ex Ægypto quidem nonnulli in alias quoque urbes ac provincias transgressi, nobilibus martyriis inclarerunt.

CAPUT VII.

B

De Ægyptiis qui in Phœnicie passi sunt.

Et quosdam quidem illorum in Palæstina clarnuisse novimus, quosdam vero apud Tyrum urbem Phœnicies. Quos quis est qui cum videret, non admiratus sit innumerabiles ictus flagrorum, et in his perferendis constantiam illorum revera illustrium Christianæ fidei athletarum : et post verbera certamen cum bestiis humanum sanguinem lambere assuetis : atque in eo certamine incursus **299** pardorum, et ursorum immanium, aprorum etiam et taurorum, quos admoto igne et candenti ferro adversus illos incitabant : admirabilem denique fortissimorum martyrum in singulis bestiis sustinendis patientiam. Quæcum gererentur, nos ipsi **C** præsentes aderamus : ubi et divinam potentiam Servatoris nostri Jesu Christi, cui tunc martyres testimonium perhibebant, præsentem et semetipsam manifeste martyribus exhibentem perspeximus. Si quidem voracissimæ bestiæ, longo temporis spatio nec attingere sanctorum corpora, nec proprius accedere sunt ausæ. Verum in alios quidem, qui a fide nostra alieni ipsas instigabant, impetum suum converterunt. Solos vero sacrosanctos athletas, qui nudis corporibus stabant, et commo-

(15) Τοις ἐπι κακουργίαις κατακρίτοις. Musculus vertit: « Ita ut iis qui propter maleficia damnabantur, nullus superesset in custodiis locus. » Christophorus vero sic interpretatus est: « His qui maleficiis tenebantur obstructi, etc. » Ignoravit scilicet tam Musculus quam Christophorus, reos post capitalem sententiam in carcere detentos adhuc fuisse, ex constitutione Tiberii.

(16) Αὐθις δὲ ἐτέρων. Tertium hoc fuit edictum imperatorum contra Christianos. Primo quidem edicto jusserset imperator destrui ecclesiæ, et Scripturas sacras igne comburi: utque honorati si sacrificari recusasset, dignitate sua pravarentur; viliores libertatem amitterent, ut est in capite 2. Alterum edictum paulo post subsecutum est, ut episopos, presbyteri et diaconi in carcere conjicerentur, et ad sacrificandum omnibus modis compellerentur, ut ibidem scribit Eusebius. Tertium edictum omnes cuiuscunque generis Christianos tam laicos quam clericos comprehendit, quod anno persecutionis II propositum esse ait Eusebius in libro *De martyribus Palæstinæ*, cap. 3. Videtur tamen hoc edictum potius quartum fuisse. Secundum enim edictum ac tertium ad solos sacerdotes

A καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀναγνωστῶν τε καὶ ἐπορχιστῶν, ὡς μηδὲ χώραν ἔτι τοῖς ἐπὶ κακουργίαις κατακρίτοις (15) αὐτόθι καταλείπεσθαι. Αὐθις δὲ ἐτέρων (16) τὰ πρῶτα γράμματα ἐπικατειληφθῶν, ἐν οἷς τοὺς κατακλειστούς, θύσαντας μὲν, ἐφ' θαδίζειν ἐπ' ἐλευθερίας, ἐνισταμένους δὲ μυρίας καταξάνεν προστέτακτο βασάνοις, πῶς δὲ πάλιν ἐνταῦθα τῶν καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν μαρτύρων ἀριθμήσειε τις τὸ πλῆθος, καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὴν Ἀρρικήν καὶ τὸ Μάυρων ἔθνος, Θηραΐδα τε καὶ κατ' Αἴγυπτον; ἐξ ἣς καὶ εἰς ἐτέρας ἡδη προελθόντες πόλεις τε καὶ ἐπαρχίας, διέπρεψαν τοὺς μαρτυρίους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν κατὰ Φοινίκην Αἰγυπτίων
(Nic. H. E. vii. 7).

Ίσμεν γοῦν τοὺς ἐξ αὐτῶν διαλέμψαντας ἐν Παλαιστīνῃ, ἴσμεν δὲ καὶ τοὺς ἐν Τύρῳ τῆς Φοινίκης· οὓς τις Ιδών, οὐ κατεπλάγη τὰς ἀναριθμήσεις μάστιγας, καὶ τὰς ἐν τούτοις τῶν ὡς ἀληθῶς παραδέξων (17) τῆς θεοσεβείας ἀδιλητῶν ἐντάσσεις, τόν τε παραχρῆμα μετὰ τὰς μάστιγας ἐν θηρίον αἰγιοθόροις ἄγωνα, καὶ τὰς ἐν τούτῳ παραδέλεων καὶ διαφόρων ἀρκτῶν, συῶν τε ἀγρίων καὶ πυρὶ καὶ σιδήρῳ κεκαυτηριασμένων βοῶν προσβολάς, καὶ τὰς πρὸς ἔκαστον τῶν θηρίων θαυμασίους τῶν γενναίων ὑπομονάς; Οἵ γιγνομένοις καὶ αὐτοὶ παρῆμεν, διηγίκα τοῦ μαρτυρουμένου Σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν θείαν δύναμιν ἐπιπαρεύσαν, ἐναργῶς τε αὐτὴν τοῖς μάρτυσιν ἐπιδεικνῦσαν ιστορήσαμεν, τῶν ἀνθραποδόρων ἐπὶ πλειοναὶ χρόνον μὴ προσψάνειν μηδὲ πλησιάζειν τοῖς τῶν θεοφιλῶν σώμασιν ἐπιτολμώντων, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοὺς δόλους, δοσοὶ δῆπουθεν ἔξωθεν (18) ἐρεθισμοὶς παρώρμων αὐτὰ, φερομένων, μόνων δὲ τῶν λερῶν ἀδιλητῶν γυμνῶν ἐστύτων καὶ ταῖς χεροῖς κατασειντων, ἐπὶ τε σφᾶς αὐτοὺς ἐπισπωμένων (τοῦτο γάρ αὐτοῖς ἐκελεύετο πράττειν) μηδὲ δλῶς ἐφαπτομένων, ἀλλ' ἐσθὶ δῆπη μὲν καὶ ἐπ' αὐτοὺς ὀρμῶν τῶν, οἵα δὲ πρός τίνος θειοτέρας δυνάμεως ἀνακρου-

pertinebat. Ac secundo quidem jussum erat ut in carcere conjicerentur. Tertio vero mandatum est, ut iidem sacerdotes tormentis adhibitis ad sacrificandum compellerentur.

(17) Τῶν ἀληθῶς παραδέξων. Paradoxi dicebantur athletæ qui multas victorias retulerant, ut iampridem notavit Petrus Faber in *Agonistica*, lib. iii, pag. 603. Porro in codd. Med. et Maz. legitur τῶν ὡς ἀληθῶς, quod certe est elegantius.

(18) Ἐξωθεν. Nicephorus in capite 7 lib. vii. intellexit eos qui extra arenam stabant, et bestias clamoribus incitabant. Sed Rufinus non spectatores intellexit, sed arenarios, quibus artis est instigare bestias, ut ipse loquitur: Verum bestiæ, inquit, illos ipsos, qui ad instigandum mittuntur, incredibili velocitate discerpunt. Christophorus Nicephori expositionem secutus est. Sic enim vertit: « In insidiebus qui extra repagula, alias aliunde, eas in martyres instigarunt, etc. Ex quo appareat eum duplici modo interpretatum esse vocem ἔξωθεν; tam de insidelibus, quam de iis qui extra arenam stabant. Occurrunt eadem vox infra in hoc capite τοὺς μὲν δόλους τῶν ἔξωθεν προστήτων. »

ομένων, καὶ οὐ πάλιν εἰς τούπισα χωρούντων. Ὁ καὶ εἰς μακρὸν γινόμενον, θαῦμα παρεῖχεν οὐ σμικρὸν τοῖς θεωμένοις, ὡς τε δῆδη διὰ τὸ ἀπρακτὸν τοῦ πρώτου, δεύτερον καὶ τρίτον προσαψέσθαι ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ μάρτυρι θηρίον. Καταπλαγῆναι δ' ἦν τὴν ἐπὶ τούτοις ἀπτότητον τῶν ἱερῶν ἐκείνων καρτερίαν, καὶ τὴν ἐν σώμασι νέοις θερηκυῖν καὶ ἀδιάτρεπτον ἔνστασιν. Ἐώρας γοῦν ἥλικίαν οὐδὲ σῶλων ἐτῶν εἶχοι, διὰ τοῦτος νέου, καὶ τὰς μὲν χεῖρας ἐφαπιοῦντος εἰς σταυροῦ τύπον, ἀκαταπλήκτῳ δὲ καὶ ἀτρεμεῖ διανοίᾳ ταῖς πρὸς τὸ θεῖον σχολαίτατα τεταμένου λιταῖς, μηδὲ σῶλως τε μεθισταμένου μηδὲ ἀποκλίνοντος; ποιεῖ τοῦ ἑνθα εἰστήκει τόπου, ἄρκτων καὶ παρθένων θυμοῦ καὶ θανάτου πνεύμων, καὶ σχέδιον αὐτῆς καθαπομένων αὐτοῦ τῆς σαρκὸς, ἀλλ' οὐκ οἴδε πῶς θείᾳ καὶ ἀποβήτῳ δυνάμει μονονούχῃ φραττομένων τὸ στόμα, καὶ αὖθις παλιγδρομούντων εἰς τούπισαν. Καὶ οὗτος μὲν οὖν τοιοῦτος τις ἦν. Πάλιν δ' ἀντί τέρους εἶδες, πέντε γάρ οἱ πάντες ἐτύγχανον, τῇγριμάνιῳ ταύρῳ παραβληθέντας, διὸ τοὺς μὲν ἄλλους τῶν ἔξωθεν προσιόντων, τοῖς κέρασιν εἰς τὸν ἀέρα βίπτων διεσπάραττεν, ἡμιθυάτας αἰρεσθαι καταλιπών, ἐπὶ μόνους δὲ θυμῷ καὶ ἀπειλῇ τοὺς Ἱεροὺς ὄρμῶν μάρτυρες, οὐδὲ πλησιάζειν αὐτοῖς οἴδε τε ἦν, κυρίτων δὲ τοῖς ποσὶ (19) καὶ τοῖς κέρασι τῆδε κάκεστε χρώμενος, καὶ διὰ τοὺς τῶν καυτήρων ἐρεθισμοὺς θυμοῦ καὶ ἀπειλῆς πνέων, εἰς τούπισα πρὸς τῆς ἵερᾶς ἀνθεῖλκετο Προνοίας· ὡς μηδὲ τούτου μηδὲν μηδαμῶς αὐτοὺς δικιάσαντος, ἔτερα ἀττα αὐτοῖς ἐπαφίεσθαι θηρία. Τέλος δὴ οὖν μετὰ τὰς δεινὰς καὶ ποικίλιας τούτων προσοβόλας, ἔιψει κατασφαγέντες (20) οἱ πάντες, ἀντὶ γῆς καὶ τάφων τοῖς θαλαττοῖς παραδίδονται κύμασι.

Iāsi essent, aliae rursus in illos immisæ sunt bestiæ. Tandem denique post multiplices et horrendos bestiarum incursum cuncti gladio confossi, sepulcri loco marinis gurgitibus commendati sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον (Nic. H. E. vii, 8).
Καὶ τοιοῦτος μὲν ὁ ἄγων τῶν κατὰ Τύρον τοὺς τεῖχους εὐσεβείας ἀθλους ἐνδειξαμένων Αἴγυπτιών. Θαυμάσεις δ' ἀντὶ τις αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς μαρτυρήσαντας· ἔνθα μυρίοις τὸν ἀριθμὸν ἀνδρες ἄμα γυναιξὶ καὶ παισὶν, ὑπὲρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τοῦ προστάτου τοῦ ζῆν καταρρονήσαντες, διαφόρους ὑπέμειναν θανάτους. Οἱ μὲν αὐτῶν μετὰ ξεσμοὺς καὶ στρεβλώσεις μάστιγάς τε χαλεπωτάτας, καὶ μυρίας δὲλας ποιεῖσας καὶ φρικτάς ἀκοῦσαι βασάνους πυρὶ παραδοθέντες, οἱ δὲ πελάγει καταβροχθισθέντες, ἀλλοι δὲ εὐθαρσῶς τοῖς ἀποτέμνουσι τὰς ἐνταῦθα προτείναντες κεφαλάς, οἱ δὲ καὶ ἐναποθανόντες ταῖς βασάνοις, ἔτεροι δὲ λιμῷ διαφθαρέντες· καὶ δὲλοι πάλιν ἀνασκολοπισθέντες, οἱ μὲν κατὰ τὸ σύνηθες τοῖς κακούργοις, οἱ δὲ καὶ χειρόνως ἀνάπταιν-

A tis manibus eas in semetipsos provocabant (id enim facere jubeantur) ne contigerunt quidem. Imo interdum quidem in eos irruerant; sed protinus quasi divina quadam virtute repulsæ, retro cedebant. Quæ cum diutius fierent, non mediocre admiratione desixi erant spectatores: adeo ut ob cassum et inanem prioris bestiac incursum, altera rursus ac tertia in unum eundemque martyrem emitteretur. Mirari tunc licebat intrepidam erga hæc sanctorum constantiam, et stabilem atque inconcussam in teneris corporibus animi fortitudinem. Quippe vidisses tunc adolescentulum vixdum vicesimum ætatis annum ingressum, absque vinculis stantem: et manibus in crucis formam expansis, firmoq[ue] et impavido animo attentissime Deo supplicantem; nec ab eo in quo steterat loco recedentem aut ulla tenus declinantem: cum interim ursi et pardi furorem ac mortem anhelitu ipso spirantes, membra illius pene jam morsibus invaderent. Qui tamen, nescio quo pacto, constrictis divina quadam et arcana virtute ipsorum fauibus, retro protinus abscedebant. Et hic quidem se gesit isto quem diximus modo. Rursus vero alios vidisses (erant enim omnes numero quinque) efferrato objecto tauro, qui alios quidem ex infidelium numero cornibus in sublime jactatos discerpebat ac semivivos asportandos relinquebat: ad solos autem sacros martyres, cum in eos surens et minabundus irrueret, ne accedere quidem poterat. Sed pedibus terram quatiens, et hac illac jactans cornua, atque ob cædentes ferri stimulos 300 furorem ac ininas spirans, nihilominus divina obsidente providentia retro avertebatur. Proinde cum nullatenus ab eo C

CAPUT VIII. De iis qui in Ägypto passi sunt.

Hujusmodi fuit certamen Ägyptiorum, qui in urbe Tyro pro pietate gloriose dimicarunt. Sed et illos Ägyptios qui domi martyrium perpessi sunt, merito quis admiretur. Illic enim viri prope innumerales cum uxoribus et liberis, pro Servatoris nostri doctrina temporalem hanc vitam aspernati, varia mortis genera sustinuerunt: alii quidem post ungulas ac fidiculas, post crudelissima verbera et varios ipso etiam dictu horrendos cruciatus flammis absulti: alii vero in mare demersi. Alii carnificebus capita sua amputanda alacri animo præbuerunt. Nonnulli tormentis ipsis immortui; quidam fame consumpti. Alii denique in crucem acti; pars ea modo quo malestici vulgo suffigi solent: pars atrocius, capite deorsum verso clavis confixi,

(19) *Kυρίτων δὲ τοῖς ποσὶ.* Hunc locum Nicephorus interpolavit et in sensum prorsus alienum convertit.

(20) *Σλεψι κατασφαγήτες.* Langus vertit e jugulali, e recte, ut equideum sentio. Nos enim erat, ut

confectores immitterentur, qui noxios in arena jugularent, ut supra observavi ubi de passione Polycarpi. Cave igitur existimes martyres illos capite truncatos fuisse.

et vivi eo usque servati, quoad in ipsis patibulis **A** κατωκάρα προσηλωθέντες, τηρούμενοί τε ζῶντες, εἰσότε καὶ ἐπ' αὐτῶν Ιερών λιμῷ διαφθαρεῖεν.

CAPUT IX.

De iis qui in Thebaide passi sunt.

Verum omnem dicendi copiam superant cruciatissimi illi ac dolores quos apud Thebaidem martyres pertulerunt, acutis testis vice ungularum adhibitis toto corpore ad mortem usque lacerati. Mulieres vero altero pede religatae sublimes capite deorsum vergente, machinis quibusdam in altum sublatæ, nudisque ac prorsus intectis corporibus, fœdissimum simul atque inhumanissimum spectaculum cunctis intuentibus præbuerunt. Alii rursus ad arbores et ramos alligati interiere. Nam cum robustissimos ramos inflexos machinamentis quibusdam in unum coire fecissent, **301** martyrum cruribus utrinque ad eos religatis, ramos in proprium ac naturalem situm reverti sinebant, ut membra eorum adversus quos hæc excogitaverant, uno simul impetu discerperentur. Atque hæc omnia non paucis diebus nec exiguo temporis spatio, sed prolixo aliquot annorum curriculo continue perpetrata sunt: eum nunc deni, interdum viceni et amplius; nonnunquam ad triginta usque et sexaginta; quandoque et centeni viri simul ac mulieres cum parvulis uno die interficerentur, variis ac per vices alternatis suppliciis addicti. Nos quoque cum in illis partibus degeremus, quam plurimos acervatim uno die: alios quidem capite truncatos, alios vero flammis traditos vidimus. Adeo ut gladii ipsi habebarentur, et cædere amplius non valentes frangerentur; ipsique carnifices viribus fatiscentes, sibi invicem succederent. Quo quidem tempore mirabilem in primis animi ardorem, vereque divinam virtutem et alacritatem eorum qui in Christum Dei crediderant, oculis nostris conspeximus. Etenim vixdum adversus primos lata erat sententia, cum alii aliunde ad tribunal judicis prosilierunt, Christianos sese confessi. Et pericula quidem cunctaque multisformium tormentorum genera parvi ducebant: supremi vero omnium Numinis cultum libera voce absque ullo metu profitebantur; et cum gaudio atque hilaritate, ridentes capitalem sententiam excipiebant: adeo ut in laudem conditoris omnium Dei psalmos hymnosque et gratiarum actiones ad extremum usque spiritum concinerent. Et hi quidem admiratione profecto digni exstiterunt. Verum ii maximam præ cunctis laudem atque admirationem merentur, qui opibus ac nobilitate pollentes, et ob eloquentiam ac philosophiaæ

(21) Διαέρια. Monstrsam lectionem hic exhibet Nicephorus: ex quo apparet illum depravatissimum Eusebii codicibus usum suis. Nam pro διαέρια, habet οὐδὲ τινὰ λεπτὰ, quod sensu caret.

(22) Ἰστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτὸν. Ex hoc loco discimus, Eusebium in Aegypto versatum suis. Nam pro διαέρια, etiam testatur Theodorus Metochita in Collectaneis: quo loco observat omnes non modo Aegyptios, verum etiam eos qui in Aegypto versati sunt, intricata qua-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα (Nic. H. E. vii, 8).

Πάντα δὲ ὑπεραριθμεῖται λόγον, καὶ δις ὑπέμειναν αιχίς καὶ ἀλγηδόνας οἱ κατὰ Θηβαΐδα μάρτυρες, διστράχοις ἀντὶ ὄντων δλον τὸ σῶμα καὶ μέχρις ἀπαλλαγῆς τοῦ βίου καταξιωθέντες, γύναις τε τοῖν ποδοῖν ἐξ ἐνδεᾶ ἀποδεσμούμενα, μετέωρά τε καὶ διαέρια (21) κάτω κεφαλὴν μαγγάνοις τιστὶν εἰς ὑψος ἀνελκθέμενα, γυμνοῖς τε παντεῖνος καὶ μηδὲ ἐπικεκαλυμμένοις τοῖς σώμασι, θέαν ταύτην αἰσχίστην καὶ πάντων ὡμοτάτην καὶ ἀπανθρωποτάτην τοῖς δρῶσιν ἀπασι παρεσχημένα. "Ἄλλοι δὲ αὖτις δένθρεσι καὶ πρέμνοις ἐναπέθνησκον δεσμούμενοι. Τοὺς γάρ μάλιστα στερροτάτους τῶν κλάδων μηχαναῖς τιστὶν ἐπὶ ταύτην συνέλκοντες, εἰς ἔκατερά τε τούτων τὰ τῶν μαρτύρων ἀποτείνοντες σκέλη, εἰς τὴν ἁντῶν τρίεσαν τοὺς κλάδους φέρεσθαι φύσιν, διθρουν τῶν μελῶν διασπασμὸν καὶ ὅν ταῦτα ἐνεχείρουν, ἐπινοοῦντες. Καὶ ταῦτα γε πάντα ἐνηργεῖτο οὐκ ἐπ' ὀλίγας τιμέρας ή χρόνον τινὰ βραχὺν, ἀλλ' ἐπὶ μαχρήν δὲν ἐτῶν διάστημα, ὅτε μὲν πλειόνων ή δέκα, ὅτε δὲ ὑπὲρ τοὺς εἶχοι τὸν ἀριθμὸν διναιρουμένων, ἀλλοτε δὲ οὐχ ἥττον καὶ τριάκοντα, ἥδη δὲ ἕγγυς που καὶ ἔξικοντα, καὶ πάλιν ἀλλοτε ἔκατον ἐν τιμέρῃ μιᾷ ἀνδρες ἄμα κομιδῇ νηπίους καὶ γυναικῖν ἐκτείνοντο, ποκείλαις καὶ ἐναλλαστούσαις τιμωρίαις καταδικαζόμενοι. Ἰστορήσαμεν δὲ καὶ αὐτὸν (22) ἐπὶ τῶν τόπων γενύμενοι, πλείους ἀθρόως κατὰ μίαν τιμέραν, τοὺς μὲν τῆς κεφαλῆς ἀποτομήν ὑπομείναντας, τοὺς δὲ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν· ὡς ἀμβλύνεσθαι φονεύοντα τὸν σόληρον, ἀπονοῦντά τε διαθλάσθαι, αὐτοὺς τε τοὺς ἀναρροῦντας ἀποκάμνοντας, ἀμοιβαδὸν ἀλλήλους διαδέχεσθαι. "Οτε καὶ θαυμασιωτάτην ὁρμὴν, θέαν τε ὡς ἀληθῶς δύναμιν καὶ προθυμίαν τῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότων συνεωρῶμεν. "Αμα γοῦν τῇ κατὰ τῶν προτερῶν ἀποφάσει, ἐπεπήδων ἀλλοθεν ἀλλοι τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βῆματι (23), Χριστιανοὺς σφῆς ὅμολογούντες, ἀφροντίστως μὲν πρὸς τὰ δεινὰ καὶ τοὺς τῶν πολυειδῶν βασάνων τρόπους διακείμενοι, ἀκαταπλήκτως δὲ παρθητικαζόμενοι ἐπὶ τῇ εἰς τὸν δλων Θεὸν εὔσεβειᾳ, μετά τε τριχῶν καὶ γέλωτος καὶ εὐφροσύνης τὴν ὑστάτην ἀπόφασιν τοῦ θανάτου καταδεχόμενοι, ὥστε φάλειν, καὶ ὑμνους καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν δλων Θεὸν μέχρις αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπέμπειν ἀναπνοῆς. Θαυμάσιοι μὲν οὖν καὶ οὗτοι: ἔξαιρέτως δὲ ἔκεινοι θαυμασιώτεροι, οἱ πλούτῳ μὲν καὶ εὐγενείᾳ καὶ δόξῃ, λόγῳ τε καὶ φιλοσοφίᾳ διαπρέψαντες, πάντα γε μὴν δεύτερα θε-

dam et obscura dictione in scribendo usos suis. Inter quos non postremo loco recenset Eusebium nostrum.

(23) Τῷ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βῆματι. Mira locutio, tribunal quod est ante judicem. Βῆμα ergo sumitur pro gradibus tribunalis. Hinc judex sedere dicitur πρὸ τοῦ βῆματος, id est, pro tribunalali, vel pro tribunali, ut hic loquitur Rusinus.

μενοι: τῆς ἀληθίου εὐσεβείας, καὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως· οἵος Φιλόρωμος ἦν, ἀρχὴν τινὰ οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξανδρείαν βασιλικῆς διοικήσεως (24) ἔγχειρι- σμένος, ὃς μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς Ἀρματικῆς τιμῆς ὑπὸ στρατιώτας δορυφορούμενος, ἐκάστης ἀνεκμίνετο ἡμέρας· Φιλέας τε τῆς Θμούτων Ἐκκλη- σίας ἐπίσκοπος, διαπρέψας ἀνὴρ ταῖς κατὰ τὴν πα- τρίδα πολιτείας τε καὶ λειτουργίας, ἐν τε τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις· οἱ καὶ μυρίων ὄσων πρὸς αἴματός τε καὶ τῶν ἄλλων φίλων ἀντιδολούντων, ἐτι μὴν τῶν ἐπ' ἀξίας [ἀρχόντων] (25), πρὸς δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ (26) παραχθοῦντος, ὃς ἂν αὐτῶν οἰκτον λάζοιεν, φεύδω τε παῖδων καὶ γυναικῶν ποιήσοιντο, οὐδαμῶς πρὸς τῶν τοσούτων ἐπὶ τὸ φιλοζῷα μὲν ἐλέσθαι, καταφρονῆσαι δὲ τῶν περὶ δομολογίας καὶ ἀρνήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσμῶν ὑπῆκθησαν, ἀνδρεῖον δὲ λογισμῷ καὶ φιλοσόφῳ, μᾶλλον δὲ εὐσεβεῖ καὶ φιλοθέῳ ψυχῇ, πρὸς ἀπάσας τοῦ δικαστοῦ τάς τε ἀπειλὰς καὶ τὰς ὕβρεις ἐντάντες, ἀμφω τὰς κεφα- λὰς ἀπετμήθησαν.

A studium non mediocrem gloriam consecuti, tamen veram pietatem et fidem in Dominum ac Servatorem nostrum Jesum Christum his omnibus præp- suerunt. Hujusmodi fuit Philoromus: qui non vul- garem magistratum, procuratoris scilicet summæ rei apud Alexandriam gerebat; et pro dignitate ac prærogativa honoris Romani, stipatus militibus quotidie jus dicebat. Hujusmodi etiam fuit Phileas Ecclæsiae Thmuitarum episcopus; vir cunctis in patria honoribus ac muneribus summa cum laude perfunctus, et in philosophiæ 302 studiis admodum clarus. Qui cum innumeri cognati atque amici, quidam etiam ex magistratibus atque honoratis eos rogarent; cum judex ipse eos cohortaretur ut sui ipsorum misereri, et uxoribus ac liberis suis consulere vellent, nunquam his omnibus adduci potuerunt, ut vitæ suæ conservandæ causa, divinas leges de confessione et negatione nominis Christi latentes contemnerent: sed virili ac philosophico animo, seu potius religiosa ac Deo dicata mente, adversus omnes judicis minas et contumelias ambo perstan- tes, securi percussi sunt.

(24) Τῆς κατ' Ἀλεξανδρείαν βασιλικῆς διο- κήσεως. Erat igitur Philoromus, rationalis, seu pro- curator summarum Αἴγυπτοι. Hæc enim dignitas his verbis designatur. At Rusinus cum hæc non intelligeret, ita verit: « Philoromus agens turmam mili- tuum Romanorum. » Quem secutus Usuardus, Ado et cæteri die iv Februarii, Philoromum tribunum occaverunt, gravi errore. Sed neque Simeon Metaphrastes hunc Eusebii locum intellexit. Nam in Actis ms. passionis Philoromi ac Phileas, que mihi communicavit R. P. Franciscus Combelius, de Philoromo ita scribit: « O δὲ ἑταῖρος τούτῳ κατὰ πάντα Φιλόρωμος, μεγίστης δῆσης παρὰ τῶν τότε χριστούντων ἑξουσίας ἀρχὴν ἐμπιστεύεται: ὅφ' ὧν διέπειν πάσις γῆς Αἰγυπτου πιστεύεταις καὶ Ἀλεξανδρέων πολέων τὸ στρατόπεδον, ή μία καὶ αὐτὴ καὶ πρώτη τῆς Αἰγυπτίων χώρας μητρόπολις καταγγέλλεται, τῶν ἐν αὐτῇ πραγμάτων δημοσιῶν τὴν ἀρχὴν ἐμπειστεύετο. Id est: « Hujus autem Phileas similis et æqualis per omnia Philoromus, maxima quadam dignitate ornatus est ab iis qui tunc temporiis imperium administrabant. A quibus cum totius Αἴγυπτοι et Alexandriæ (quæ sola ac prima universæ provinciæ metropolis est) exercitus regendos accepisset, publicorum negotiorum in ea civitate curam gerebat. » Vides ut Metaphrastes ad eundem quem cæteri lapidem impegit. Atqui βασιλικὴ διοίκησις, est rationalis seu procuratoris Caesaris officium, ut dixi. Certe diœcetes sub regibus Alexandrinis olim dicebatur, is qui postea sub principibus Romanis dictus est rationalis seu procurator summarum Αἴγυπτοι, ut jampridem notavi ad excerpta Polybii Megalopolitani, pag. 23. Sic apud Dionem Cocceianum in lib. xlii Pothinus διοικητὴς dicitur, quem Caesar in libro *De bello Alexandrino* procuratorem regni vocat. Sed et Eusebii quæ sequuntur verba, satis indicant eam Philoromi dignitatem civilem suisse, non militarem. Addit enim Eusebius, ὑπὸ στρατιώτων δορυφορούμενος ἐκάστης ἀνεκρίνετο ἡμέρας. Id est, et stipatus militibus seu officialibus, quotidie jus dicebat. Quæ verba ut in tribunum cadere non possunt, ita egregie convenient rationali. Quippe rationales officium seu apparitionem habeant, et jus dicebant. Annianus Marcellinus in libro xxviii: « Quæsitus in unum impiorum hominum globus, imitatus rationalis officium ipsumque iudicem, » etc., ubi vide quæ olim observavi. Quibus

addit epistolam Flavii Himerii, rationalis Αἴγυπτοι ad praefectum Mareotæ quam resert Athanasius in *Apologia*, τὴν σύνοψιν τοιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν διενεγκειν. Sed et *Acta* apud rationalem conferta fuisse ibidem docetur. Habet ergo officiale ab actis.

(25) Τῶν ἐπ' ἀξίας ἀρχόντων. Ultima vox dele- da esse mihi videtur. Est enim, ut opinor, scho- lium additum ad explicationem vocum præcedentium. Quanquam oī ἐπ' ἀξίας non tam magistratus significant, quam honoratos, ut Latini vocant, id est, eos qui honoribus perfuncti sunt. De honoratis multa oī notavi ad librum xiv Ammiani Mar- cellini. Certe vocem ἀρχοντας hic superfluum esse apparet. Nullus enim erat ἀρχων præter ipsum judicem: nisi forte magistratus municipales intel- ligas.

(26) Καὶ αὐτοῦ τοῦ δικαστοῦ. In Actis passionis Phileas, præses hic dicitur Culcianus. Fuit autem Culcianus præses Thebaidis, ut docet Epiphanius. Proinde Phileas passus est in Thebaide, non autem Alexandriæ, ut quidam putant. Quos in errorum induxit Eusebii locus ex cap. 10, ubi Phileas epistola referretur, quam ille ad Thimuitas scripsit Alexandria, paulo ante agonem martyrii sui. Verum, ut dixi, Culcianus præses Thebaidis a quo damnatus est, manifesto arguit illum in Thebaide passum fuisse. Cæterum acta illa passionis Phileas nuper edita sunt Antwerpia. Quibus plane consentit codex ms. Bibliothecæ Sancti Victoris. Interpolata sunt autem a quodam Gregorio, qui ex lib. viii *Historiæ Ecclesiasticæ* Rutili multa inseruit. Vera igitur acta incipiunt ab his verbis: « Imposito ergo Phileas super ambonem, Culcianus præses dixit, » etc. In fine item quædam addita sunt ex Rutilio de Phi- loromo martyre. Symeon tamen Metaphrastes in Actis ms. passionis Phileas et Philoromi, eos Ale- xandriæ passos esse dicit. Sic enim habet: Φιλέας γάρ οὗτος ὁ ἔνδοξος, καὶ σὺν αὐτῷ Φιλόρωμος, οἱ πανάγιοι μάρτυρες, τότε δὴ τῷ κατ' Αἰγυπτον δικά- ξουτι ἀρχοντας ἐπ' Ἀλεξανδρείας ὄντι, πλεῖστα δῆσα παρ' αὐτοῦ ζητηθέντες, δέσμοις προσγένθησαν. Εἰ in fine, postquam sententiam præfeti Augustalis retulit in eos latam, hæc subjungit: Οἱ οὖς ἄγιοι ἀμφω ἐπὶ τὸ τέλος τῆς αὐτῶν μαρτυρίας ὑπὸ τῶν δημίους ἐπύρωντο καὶ δὴ ἐν τῷ ὥρισμένῳ τόπῳ γενό- μενοι, τῷ Θεῷ τε δόξῃν εἶνεκα τῶν τοιούτων στεφά-

CAPUT X.

*De his quæ Alexandriæ gesta sunt, testimonium
Phileæ martyris.*

Verum quandoquidem Phileam in Græcorum disciplinis apprime versatum fuisse retulimus, ipse nunc prodeat, tum de seipso testimonium dicturus, quis et unde fuerit: tum martyria illa quæ per id tempus Alexandriae contigerunt, accuratius quam nos relatus in his verbis. Ex epistola Phileæ ad Thimuitas. Ille igitur omnia exempla ac signa, et pulcherrima documenta in sacris litteris extare cum scirent beatissimi qui nobiscum versati sunt martyres; absque ulla cunctatione, oculum mentis in supremum omnium Deum sincere desigentes, et mortem pro pietate libenti animo amplectentes, vocationi suæ pertinaciter inhæserunt. Quippe qui probe nossent Dominum nostrum Jesum Christum nostra causa hominem idecirco factum fuisse, ut et peccatum omnino excinderet, et ad vitam æternam contendentibus nobis subsidia itineris compararet. Non enim rapinam arbitratus est Christus esse se aequalem Deo; sed exinanivit seipsum, servi formam induens: et specie ipsa inventus quasi homo, humiliavit semel ipsum usque ad mortem; et quidem mortem crucis⁴⁹. Proinde meliora charismata consecantes martyres qui Christum gestabant, omnes ærumnas, omnia tormentorum genera quæ excogitari potuerant, non semel, sed iterum ac scepis nonnulli sustinuerunt. Et cum satellites non solum verbis minantes, sed etiam factis terrorem ipsis incutere certatum niterentur, non tamen **303** fracti sunt animo, eo quod « perfecta caritas foras ejiciebat timorem⁵⁰. » Quorum virtutem et in singulis tormentis fortitudinem, quæ tandem oratio possit percensere? Nam cum eos iniuria affliret cuivis liceret, alii fustibus, alii virgis, alii flagris eos verberabant; quidam loris, nonnulli etiam funibus crudebant. Eratque hujusmodi ericiatu[m] spectaculum varium et multiplex plenumque malitiæ. Quidam enim illorum manibus

⁴⁹ Philipp. ii, 6-8. ⁵⁰ I Joan. iv, 18.

vixi eūχαριστήριον ἀναπέμψαντες, ἐπ' αὐτῆς Ἀλεξανδρεῖας ὁμοῦ τὰς κεφαλὰς ἀπετυθῆσαν, μῆρη Παχὺν καὶ κατ' Ἀλυπτέρους, κατὰ δὲ Ῥωμαίους πρὸ δικτῶ Καλανῶν Ιανουαρίων. Id est: « Ambo igitur sancti ad suam confessionis ipsorum tracti sunt a carnisticibus. Cumque ad locum constitutum venissent, actis Deo gratiis ob ejusmodi coronas, in urbe Alexandria simul ambo capite truncati sunt, die xxiii mensis Cheao juxta Ægyptios, juxta Romanos vero octavo Kalendas Januarias. » In appendice quoque *Actorum Polycucti martyris* que nuper edita est Antwerpiae, Philoromus Alexandriae passus esse dicitur. Quare si vera sunt *Acta* illa Latina de quibus paulo ante dixi, in quibus Culcianus præsidis interrogatio cum Phileæ responsionibus continetur, Culcianus præfectus Augustalis fuerit necesse est, tunc cum Phileas et Philoromus Alexandriae subiere martyrium. Certe Eusebius in sue lib. ix diserte affimat, Culcianum hunc ad omnes honorum gradus a Maximino promotum fuisse.

(27) Hujus capituli titulus in codice Med. et Mazarita conceptus est: Περὶ τῶν κατ' Ἀλεξανδρεῖαν περιγράμμων ἔγγραφοι διδασκαλίαι. Titulus autem ca-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ' (27).

Φιλέου μάρτυρος περὶ τῶν κατ' Ἀλεξανδρεῖαν περιγράμμων ἔγγραφοι διδασκαλίαι (Nic. II. E. vii, 10).

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν ἔξωθεν μαθημάτων ἔνεκα πολλοὺς λόγους ἀξιῶν γενέσθαι τὸν Φιλέαν ἔραμεν, αὐτὸς ἔσατον παρίτω μάρτυρς, ὅμα μὲν ἔσυτὸν δστις ποτ' ἥν ἐπιδείξω, ὅμα δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἐν τῇ Ἀλεξανδρεῖᾳ συμβεηκότα μάρτυρια ἀκριβέστερον μᾶλλον ἢ ἡμεῖς ἴστορήσων διὰ τούτων τῶν λέξεων. Ἀπὸ τῶν Φιλέου πρὸς Θμούντας γραμμάτων (28). Τούτων ἀπάντων ὑπόδειγμάτων ἡμῖν καὶ ὑπογραμμῶν καὶ καλῶν γνωρισμάτων ἐν ταῖς θελαῖς καὶ ἱεραῖς Γραφαῖς κειμένων, οὐδὲν μελλόμεντες (29) οἱ μαχάριοι οἱ σὺν ἡμῖν μάρτυρες, τὸ τῆς ψυχῆς δῆμα πρὸς τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν καθαρῶς τείναντες, καὶ τὸν ἐπὶ εὐσεβεῖᾳ θάνατον ἐν νῷ λαβόντες, ἀπρέξ τῆς κλήσεως εἶχοντο, τὸν μὲν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εὐρόντες ἐνανθρωπήσαντα δι' ἡμᾶς, ἵνα πᾶσαν μὲν ἀμαρτίαν ἐκκρέψῃ, ἐψδια δὲ τῆς εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσόδου ἡμῖν κατάθηται· « οὐ γάρ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ, ἀλλ' ἔσυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαζῶν, καὶ σχῆματι εὑρεθεὶς ὡς δινθρωπος, ἔσατὸν ἐπαπείνωσεν ἔως θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. » Διὸ καὶ ζηλώσαντες τὰ μείζονα χαρίσματα οἱ χριστοφόροι μάρτυρες (30), πάνται μὲν πόνον καὶ παντοίας αἰκισμῶν ἐπινοιας οὐκ εἰσάπαξ, ἀλλ' ἡδη καὶ δεύτερον τινες ὑπέμεναν, πάταξ δὲ ἀπειλάς οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἕργοις τῶν δορυφόρων κατ' αὐτῶν φειλοτεμούμενων, οὐκ ἐνδιδούν τὴν γνώμην, διὰ τὸ τὴν τελείαν ἀγάπην ἔξω βάλλειν τὸν φόνον. « Ον καταλέγειν τὴν ἀρέτην καὶ τὴν ἐφ' ἐκάστη βασάνῳ ἀνδρεῖαν, τίς ἂν ἀρκέσεις λόγος; » Ανέτεως γάρ οἰς της ἀπαστοῖς τοῖς βουλομένοις ἐνυδρίζειν, οἱ μὲν ἔύλοις ἐπαίστοι, ἔτεροι δὲ βάλδοις, ἄλλοι δὲ μάστιξιν, ἔτεροι δὲ πάλιν ίμασιν, ἄλλοι δὲ σχινοῖς. Καὶ ἦν τῶν αἰκισμῶν ἐνγλαγμένη, καὶ πολλὴν τὴν ἐν αὐτῇ κακίᾳ ἔχουσα. Οἱ μὲν γάρ δόπισαν τὰ χεῖρε δεθέντες, περὶ τὸ ἔύλον (31) ἐξηρτώντο, καὶ μαγγάνως τινὶ διετένοντο πᾶν μέλος· εἰοῦ ὡτας διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐπῆγον ἐκ κελεύσεως οἱ βασανίστατ, οὐ καθάπερ τοῖς

pitis precedentis ita prescriptus est, περὶ τῶν κατὰ Θηβαΐδα Φιλέου μάρτυρος, sed non dubio quin verba illa Φιλέου μάρτυρος, pertineant ad titulum c. 19. Quippe in eo capite referit Eusebius ex Phileæ litteris ad Thimuitas, martyria Alexandrinorum.

(28) Απὸ τῶν Φιλέου πρὸς Θμούντας γραμμάτων. Ηερα μαγνησίων litteris scribenda sunt ad distinctionem. Et in Regio quidem codice a reliquo textu modico intervallo separantur. In Medicæo autem libro locantur ad marginem; in Mazarino et Fuk. codice omittuntur.

(29) Vulg. οὐδὲν μελλόμεντες. Scribe μελλόμεντες ut legitur in codd. Med., Maz., Fuk. et Savil. idem error supra in cap. 4 hujus libri ex eorumdem codicis auctoritate a nobis emendatus est, et rursus infra in haec Phileæ epistola.

(30) Οἱ χριστοφόροι μάρτυρες. Id est Christo pleni. Sic Ignatius Antiochenus episcopus dictus est Θεοφόρος, id est, Deo plenus.

(31) Περὶ τὸ ξύλον. Equuleum intelligo. Reis enim in equuleo suspensis latera ferreis ungulis exarabantur.

φονεύσιν ἐπὶ τῶν πλευρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς γα-
στρὸς καὶ κνημῶν καὶ παρειῶν τοῖς ἀμυντηρίοις ἐκό-
λαζον (52). Ἐτεροὶ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς μιάς χειρὸς ἔξηρ-
τημένοι αἰνιροῦντο, πάσης ἀλγηδόνος δεινοτέραν τὴν
ἀπὸ τῶν δρθρῶν καὶ μελῶν τάσιν ἔχοντες· ἀλλοὶ δὲ
πρὸς τοῖς κιοσιν ἀντιπρόσωποι ἐδούντο, οὐ βεβήκσιται
τοῖς ποστι, τῷ δὲ βάρει τοῦ σώματος βιαζομένων μετὰ
τάσεως ἀνελκομένων τῶν δεσμῶν. Καὶ τοῦθ' ὑπέμε-
νον, οὐκ ἐφ' ὅσον προσδιελέγετο, οὐδὲ ἀυτοῖς ἐσχόλα-
ζεν δὲ ἡγεμόνων, ἀλλὰ μονονουσχὶ δὲ ὅλης τῆς ἡμέρας.
“Οὐτε γάρ καὶ ἐφ' ἐτέρους μετέβαντε, τοῖς προτέροις
κατελέμπαντεν ἐψεδρεύειν τοὺς τῇ ἔξουσίᾳ αὐτοῦ ὑπ-
τρεπούμενους (53), εἴ που τις ἡττηθεὶς τῶν βασάνων
ἐδόδηνται ἐδόκει, ἀφειδῶς δὲ κελεύων καὶ τοῖς δεσμοῖς
προστίναι (54), καὶ μετὰ ταῦτα ψυχρόφραγοῦντας αὐ-
τοὺς κατατιθεμένους εἰς τὴν γῆν ἔλκεσθαι· οὐ γάρ
εἶνα: καὶ μέρος αὐτοῖς φροντίδος περὶ ἡμῶν. Ἀλλ'
οὕτω ἐδόκουν διανοεῖσθαι (55), καὶ πράττειν, ὡς
μηχεῖτον δυνατῶν, ταύτην δεινότεραν βάσανον (56) ἐπὶ ταῖς
πληγαῖς τῶν ὑπεναντίων ἐφευρόντων. Ἡσαν δὲ οἱ
καὶ μετὰ τοὺς αἰκισμοὺς ἐπὶ τοῦ ἔγκλου κείμενοι (57)
διὰ τῶν τεσσάρων ἀπῶν διατεταμένοι ἀμφὶ τῷ πόδε,
οἵ καὶ κατ' ἀνάγκην αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἔγκλου ὑπτίους
εἶναι, μὴ δυναμένους διὰ τὸ ἐναυλα τὰ τραύματα ἀπὸ
τῶν πληγῶν καθ' ὅλου τοῦ σώματος ἔχειν· Ἐτεροὶ δὲ
εἰς τοῦδε θράψαντες, ἔκειντο ὑπὸ τῆς τῶν βασάνων
ἀδρέας προσθολῆς, δεινοτέραν τὴν δύνην τῆς ἐνεργείας
τοῖς δρῶσι παρέχοντες, ποικίλας καὶ διαφόρους ἐν
τοῖς σώμασι φέροντες τῶν βασάνων τὰς ἐπινοίας.
Τούτοις οὕτως ἔχονταν, οἱ μὲν ἐναπέθνησκον ταῖς
βασάνοις, τῇ καρπερίᾳ κατασχύναντες τὸν ἀντίπα-
λον· οἱ δὲ ἡμιυῆτες ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ συγκλειθ-
μένοι, μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ταῖς ἀλγηδόσι συνεχ-
μενοι ἐτελεοῦντο, οἱ δὲ λοιποὶ τῆς θεραπείας ἀνα-
κτήσεως τυχόντες, τῷ χρόνῳ καὶ τῇ τῆς φυλακῆς
διατεριδῇ θαρσαλέστεροι ἐγίγνοντο. Οὕτω γοῦν τήνικα
προσετέτακτο, αἰρέσεως κειμένης ἢ ἐφράζαμενον τῆς
ἐναγροῦς θυσίας ἀνενόχλητον εἶναι, τῆς ἐπαράτου
ἔλευθερίας (58) παρ' αὐτῶν τυχόντα, ἢ μὴ θύοντα,

(52) Ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον. Nicephorus emen-
dat ἀμυντηρίοις τὰς κολάστεις. Recte ut appareat.
Ἀμυντηρία autem sunt unguile, ut recte Rusinus
verit. Videntur tamen ἀμυντηρία aliquid plus esse
quam unguile. Nam Ileschius ἀμυντηρίον, ξίφος
διεστομον interpretatur, id est, gladium utrinque acu-
tum; et in hoc crudelitas iudicium notatur, qui non
contenti simplicibus unguilis, novaculis ad exaranda
martyrum latera uterantur.

(53) Τοὺς τῇ ἔξουσίᾳ ὑπηρετούμενους. Appari-
tores seu officiales intelligit, qui praefecto Augu-
stali obsequiebantur. De hoc enim loquitur Phileas
in hac epistola, et ἡγεμόνα eum vocat. Porro ἔξου-
σια fere de majoribus judicibus dicitur, qui habebant
jus gladii; quæ Latine potestas appellatur, ut ait
Ulpianus. Quæ vox eo sensu sæpius occurrit apud
Joannem Chrysostomum. Porro praefectus augusta-
lis, eo quidem tempore erat Hierocles, quemad-
modum scribit Epiphanius in hæresi Melitianorum.

(54) Τοῖς δεσμοῖς προσιέραι. Nova et insolens
mihi videtur haec locutio.

(55) Οὕτω ἐδόκουν διαροεῖσθαι. Sic nostri co-
dices Maz., Med. et Fuk. Vulg. οὕτω καὶ διαν.

(56) Ταῦτην δεινότεραν βάσανον. Raptationem

A post tergum revinctis, ad slipitem suspendebantur :
ac deinde universa corporis membra machinis qui-
busdam distendebantur. Posthæc tortores jussu ju-
dicis universo corpori; neque ut homicidis solet,
lateribus duntaxat: sed etiam ventri, cruribus, ac
genis cruciatus ferreis ungulis adhibebant. Quidam
altera manu ad porticum suspensi pendebant; qui-
bus articulorum membrorumque omnium distensio
quovis cruciata erat acerbior. Alii vultibus in se
mutuo conversis ad columnas alligabantur, pedibus
solum non contingentibus; adeo ut vincula gravi-
tate corporum adacta, acerius intenderentur. Atque
id tolerabant non solum quandiu præses eos allo-
quebatur, aut audiendis ipsis vacabat; sed toto
propemodum die. Nam ubi ad alios audiendos
B transierat, ministros officii sui relinquebat, qui
prioribus imminerent; si sorte quis tormentorum
acerbitate victus a proposito desciscere videretur.
Jubebatque ens absque ulla miseratione vinculis
stringi, et postea cum jam animam exhalarent,
humi abjectos trahi. Neque enim aiebat vel mini-
mam nostri curam habendam esse: sed cunctos
sic de nobis sentire, sic erga nos agere debere,
quasi non amplius homines essemus. Hunc scilicet
secundum cruciatum post verbera inimici nostri
excogitaverant. Quidam etiam post tormenta in
nervo jacuerunt; pedibus ad quatuor usque fora-
mina divaricatis; ita ut supini esse cogerentur,
eum ob recentes plagarum cicatrices quas toto
corpore gerebant, stare omnino non possent. Alii
humi projecti jacebant præ nimia tormentorum
acerbitate; et multo gravius quam dum cruciare-
tur spectaculum intuentibus præbehant, varia ac
multiplicia tormentorum excogitata genera corpo-
ribus suis circumferentes. Quæ cum ita gererentur,
alii in ipsis tormentis expirabant, constantia
sua pudorem inquietantes adversario. 304 Alii se-
mineces in carcere trusi, paucis post diebus do-
loribus oppressi vitam finierunt. Reliqui curantium

intelligit. Primus enim cruciatus erat verberum ac
plagarium et ungularium. Secundus ut humi depositi
traherentur et raptarentur in carcere.

(57) Έπι τοῦ ἔγκλου κείμενοι. Pessime Langus
catastam verit. Ille enim τὸ ἔγκλον aliter sumitur ac
supra. Nam supra quidem ponitur pro equuleo, ut ex
Rusino monimus. Ille vero pro nervo ponitur, id
est, compedibus lignicis. De qua significatione multa
jam dixi in superioribus libris. Latini etiam lignum
eo sensu dixerunt. De his compedibus intelligendum
est locus in Actis martyrum Tarachi, Probi et
Andronici: « Cum verberatus esset, præses dixit:
Mittite illi ferrum per quatuor loca nervorum, et di-
mittentes aliquam curam ei apponere. » Et in Actis
Luciani martyris. Synesius in oratione De regno: ἀλλ'
οὐ γε μᾶλλον κινήστατα τῶν ἐν τῇ ποδοχάρῃ, τῷ
φαυλοτάτῳ τῶν ἔγκλων. Porro sicut in hac Phileas
epistola ἔγκλον modo pro equuleo sumitur, modo pro
nervo: ita in Actis Theodori martyris quæ haben-
tur apud Surium die ix Novembris, lignum dupli-
modo accipitur.

(58) Τῆς ἐπαράτου ἐλευθερίας. Libertatem voca-
bant, cum quis vinculis solvereatur, et libere quo
vellet abiare sineretur. Quæ vox non raro occurrit
apud Eusebium, eo sensu quem dixi. Sic Arator in

remediis refocillati, tempore ipso ac diuturna carceris mora fidentiores evasere. Itaque cum postea juberentur eligere utrum malleant, an contactis nefariis sacrificiis omni molestia liberari, et ab omnianæ absolutionis sententiam ab ipsis consequi; an vero sacrificare abnuentes capite damnari: omnes nihil cunctati, libenti animo ad mortem perrexerunt. Quippe probe norant quæ in sacris litteris nobis præscripta⁴¹ sunt. « Qui enim sacrificat diis alienis, ait Scriptura, exterminabitur. » Et iterum: « Non habebis deos alienos præter me⁴². » Ilæc sunt vere philosophi nec minus Dei quam sapientiae amatoris martyris verba, quæ ante extremam judicis sententiam, adhuc in custodia constitutus ad fratres Ecclesiæ suæ scripsit; partim quo in statu versaretur exponens; partim eos adhortans, ut pietatem in Christum etiam post obitum suum jamjam imminentem, mordicus retinerent. Sed quid opus est prolixia oratione uti, et divinorum qui per universum orbem passi sunt martyrum nova semper novis succendentia certamina exponere? præsertim cum illi non vulgari modo, sed quasi jure belli oppugnati sint.

CAPUT XI.

De iis quæ in Phrygia gesta sunt.

Certe urbem quamdam Christianorum in Phrygia, milites armati obsidione cinxerunt, injectioque igne totam una cum viris et mulieribus ac parvulis Christum omnium Deum invocantibus concremarunt. Hanc scilicet ob causam, quod universi ejus urbis incolæ et curator ipse ac magistratus cum honoratis omnibus ac plebeis, Christianos se esse professi, sacrificare jubentibus nullo modo obtinperabant. Quidam etiam Adauctus nomine, claro in Italia genere ortus, Romana dignitate conspietus, et per omnes honorum gradus in imperato-

⁴¹ Deut. viii, 49. ⁴² Exod. xx, 3.

libro i *Apostolicæ historiæ:*

....., *damnatio justi*

Libertas est facta reis.

Id est absolutio et relaxatio.

(39) *'Αρατιθέμενος.* Metaphora videtur, ut cum Latinis dicunt, ad posteritatis memoriam consecrare.

(40) *Tῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας.* Post hæc verba Christophorus plura capita inseruit, ex appendice quam ad calcem hujus libri ediderat Rob. Stephanus. Verum appendix illa, liber est integer, et ab opere *Historie Ecclesiasticae* separatus: in quo Eusebius passiones martyrum Palestine, ac præsertim Pamphili sui descripsit. Hunc librum studiosius quidam huic octavo *Historiae Ecclesiastice* volumini subjacerat propter argumenti similitudinem: ex cuius codice cæteri postea exscriptores illum in sua exemplaria transfuderunt. Certe in omnibus manuscriptis quos vidimus libris post finem hujus octavi libri reperitur, sicut a Rob. Stephano est editus. Male igitur fecit Christophorus, qui eum librum contra fidem omnium exemplarium in octavum *Historia Ecclesiastica* volumen, quasi ejusdem partem a suo corpore male divulsam, intrusit, et lectoribus suecum fecit. Nemo enim ante nos de hoc Christophoroni facinore ne leviter quidem suspicatus est. Longe prudentius Musculus, qui Rob. Stephanus exemplar secutus, librum octavum prout repererat, in Latinum sermonem convertit; appendicem autem totam prætermisit, quam nec Rufinus

A tñn èπi θanátw ðlñn èxðéçeñthai, oúðen μełlñjæñtæs, ásméñwæs èpì tñn ðánatov èxhówouñ. ñðesant yñp tñ ñptò tñw ierån Græfån ñmín pñroseriñtænta. « O yñp ðusíáçaw, ñgñt, ðeòt, ètépøiç, èxòloðþreuthjæstætai. » xai. « Òti oúx èsontæl soi ðeòt ètèpøiç plñjñ èmouñ. » Toiæñtætai tñw òw álñhôwç qñlñsðpou te òmouñ xai qñlñsðou märtwpøros ai ñgñt, ñs pñp tñlñsñtætæs átñphæswæs ñpò tñn ðesmawtikñn È0' ñpáxhwn tñkñn, tñtæs xatà tñj aútouñ pñrøiñtæl ñdëlñpøiç èpèstálkæt, ñmæ ñmèn èn oïç ñjñ, ñnátiñhéménos (39), ñmæ ñs xai pñrøiñtæl ñtouñ aútouñ èpì tñ ñpáxhñ èxgesñtai xai meñ' aútouñ ñsouñ ñpaw tñlñsñtæs ñpaw, tñtæs èn Xriñtô ñeoseñtætæs (40). 'Añllà tñ yñp pñllà lègæiv, xai xaiñotéras èpì xaiñotéras tñw ñvñt hñkñménouñ ñeopreterpawñ mærpùrwn ñlñhætæs pñrøiñtæs, xai meñ' málisata tñw B ñsukéti mèn xaiñv ñmouñ, pñlémou ñs tñpaw pñpøiñtæs ñpaw;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IA'.

Περὶ τῶr κατὰ Φρυγίar (Nic. II. E. vii, 10).

« Hôdñ yñv ñlñp Xriñtawñ pñlñgñt ñbñtñdron ñmøl tñ Phrygiæ (41) èn áuklæp pñrøiñtæs ñpáxhætæ, pñp tñ ñpáxhætæs, xatépøiç ñtouñ ñmæ vñpñtæs xai gñvñtæ, tñn èpì pñntawñ ñeñdñ Xriñtawñ èpíbñwñménouñ. » Òti ði pñndñmæl pñntæs oï tñj pñlñs ñlñhñménouñ, lògïstæs te aútouñ xai ñpøtætægðs (42) sun tñtæs èn tñlñs xai ñlñp ñmouñ, Xriñtawñs ñpaw ñmøløgñménouñ, oúð' èpawstætouñ tñs pñrøiñtætæs tñw èlñwøløtætæn èpèiñhärøouñ. Kail tñs ètèpøiç 'Pñmætæhæs ákñiæs èpèiñhæménos, 'Adauktos (43) ñnouñ, gñvñs tñw pñp 'Italoiç èpèiñhæmæn, ñs ñtæs tñlñs ñtæs tñlñs

neç Nicephorus legisse mihi videntur. Sed et capita libri octavi, quæ ipsi libro ex more pñrøiñtæ sunt, salis admonenre potuerat Christophorus, apendicem illam nihil ad librum octavum pertinere.

(41) *'Ampøl tñr Φρυgíar.* Eamdem rem narrat Lactantius in lib. v *Institutionum diuinarum*, cap. ii, ubi agit de injüstitia judicum, seu rectorum provinciæ, qui Christianos suppliciis afficerant: « Alli ad occidendum præcipites exstiterunt; sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter convenerat concremavit. »

(42) *Lògystætæs te aútouñ xai ñpøtætægðs.* Recte Rufinus *curatorem et magistratum* vertit. De logistis seu curatoribus civitatum, vide quæ notavi ad Ann. Marcellini librum xiv, pag. 56. Hinc lògystætæn dicitur curatoris officio fungi apud Philostratum in lib. i *De Vita sophistarum*, ubi de Nicete loquitur. De Strategis quos Latinis magistratus vocabant, multa item notavi ad librum ultimum Ann. Marcellini, quæ nemo ante nos observaverat. De his magistratibus municipalibus intelligenda sunt litteræ senatus, quas refert Capitulinus in Maximino: « Senatus populusque Rom. proconsulibus, presidibus, legatis, ducibus, tribunis, magistratibus, ac singulis civitatibus et municipiis et oppidiis, et vicis et castellis, salutem. »

(43) Vulg. *ἀδάνχος.* Rectius in codd. Maz., Med., Fuk. et Savil. scribitur *'Adauktos*. Adauctum quoque habet Rufinus et Cedrenus. Ejus mentio fit in

ἀνὴρ τῆς παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς, ὡς καὶ τὰς καθολικές διοικήσεις (44) τῆς παρ' αὐτοῖς καλούμενής μαγιστρότητός (45) τε καὶ καθολικότητος ἀμέμπτως δεξιεῖν, ἐπὶ πᾶσι τούτοις διαπρέψας τοῖς ἐν θεοτείᾳ κατορθώμασι καὶ ταῖς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ δημοσίαις, τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδῆματι κατεκομηθῆν, ἐπ' αὐτῆς τῆς τοῦ καθολικοῦ πράξεως τὸν ὑπέρ εὑσεβείας ὑπομενας ἀγῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ πλειστων ἔτερων ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν διαρχόων ήγωνισμένων (Nic. H. E. vii, 11).

Τί με χρή νῦν ἐπ' ὀνόματος τῶν λοιπῶν μνημονεύειν, ή τὸ πλῆθος τῶν ἀνδρῶν ἀριθμεῖν, ή τὰς πολυτρόπους αἰκίας ἀναζωγραφεῖν τῶν θαυμαστῶν Χριστοῦ μαρτύρων, τοτὲ μὲν πέλευσι ἀναγρούμενων, οἷα γέγονε τοῖς ἐπ' Ἀραδίας, τοτὲ δὲ τὰ σκέλη καταγνυμένων, οἷα τοῖς ἐν Καππαδοκίᾳ συμβέντηκε, καὶ ποτὲ μὲν κατὰ κεφαλῆς ἐκ τοῖν ποδῶν εἰς ὑψός ἀναρτωμένων, καὶ μαλθακοῦ πυρὸς (46) ὑποκαυμένου, τῷ παραπεμπομένῳ καπνῷ τῆς φλεγομένης ὅλης ἀποπνιγομένων, οἷα τοῖς ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν ἐπηνέθη, ποτὲ δὲ βίνας καὶ ὄντα καὶ χείρας ἀκρωτηριαζομένων, τά τε λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη τε καὶ μέρη κρεουργούμενων, οἷα τὰ ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἦν; Τί δεῖ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάραις πυρὸς (47) οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ μαχρὶ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων, ἔτερων τε θάττον τὴν δεξιάν αὐτῶν πυρὶ καθιέντων, ή τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων; ὃν τινες τὴν πεῖραν φεύγοντες, πρὸς ἀλώναις καὶ εἰς χείρας τῶν ἐπιθύμων ἐλθεῖν, ἀνυθεν ἐξ ὑψηλῶν δωμάτων ἐσαυτοὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἀρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυσσεβῶν μοχθηρίας. Καὶ τις ιερὰ καὶ θαυμασία τὴν τῆς ψυχῆς ἀρετὴν, τὸ δὲ σώμα γυνὴ, καὶ τὰ ἀλλὰ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας πλούτῳ καὶ γένει καὶ εὐδοξίᾳ παρὰ πᾶσι βεδομένη, παίδων ἔνυντος παθένων τῇ τοῦ σώματος ὥρᾳ καὶ ἀκμῇ διαπρεπουσῶν, θεσμοῖς εὑσεβείας ἀναθρεψαμένη, ἐπειδὴ πολὺς ὁ περὶ αὐτὰς κινούμενος φύσιος, πάντα τρόπον ἀνιχνεύων λανθανούσας περιειργάζετο, εἴτα ἐπ' ἀλλοδαπῆς αὐτὰς διατρίβειν μαθών, πεφροντισμένως ἐπὶ τὴν Ἀντιοχείαν ἐκάλει, δικτύων δὲ ἡδη στρατιώτικῶν εἰσω περιέθλητο, ἐν ἀμηχάνοις αὐτὴν καὶ παῖδας θεασαμένη, καὶ τὰ μέλλοντα ἐξ ἀνθρώπων δεινὰ τῷ λόγῳ παραθεῖσα, τὸ τε πάντων δεινῶν ἀφορητότερον πορνεῖας ἀπειλὴν μηδὲ ἀκροίς ὡστὶν ὑπομεῖναι δεῖν

A rum palatio provectus, quippe qui prourationem summam rei, et magistri, ut vocant, ac rationalis officium integerrime gessisset: præter hæc omnia multis 305 præclaris actibus inter fideles, et nominis Christi confessionibus nobilitatus: dum adhuc rationalis officium administraret, pro vera pietate decertans martyrii corona exornatus est.

CAPUT XII.

De pluribus viris et mulieribus, qui diverso martyrii genere occubuerunt.

Quid nunc opus est reliquos nominatim commemorare, aut multitudinem hominum recensere, aut varias tormentorum species orationis penicillo depingere? Quippe cum admirandi martyres, partim B securibus cœsi sint, ut in Arabia contigit: partim suffractis erubibus interierint, quemadmodum accedit in Cappadocia; nonnulli capite deorsum verso pedibus suspensi, leni ac remisso igne subitis accesso, flagrantis materia sumo suffocati sint, ut in Mesopotamia factum est; alii naso, auribus, ac manibus truncati, ceterisque corporis membris mutilati sint atque concisi, ut contigit Alexandriae. Jam vero ea quæ apud Antiochiam gesta sunt, quid opus est in memoriam revocare? ubi alii craticulis impotiti, non ad mortem usque, sed ad diuturnitatem supplicii torrebantur. Alii dextras suas in ignem immittere maluerunt, quam impia libamenta contingere. Ex quibus nonnulli periculum vitantes, priusquam caperentur, et in insidiatorum manus inciderent, ex sublimibus tabulatis præcipites se dederunt, propter impiorum malitiam mortem lucro deputantes. Quædam etiam sanctissima semina et ob animi fortitudinem admirabilis, opibus ac splendoris generis, bonaque in primis fama Antiochiae per celebris, quæ duas filias virginis corporis forma et ætatis flore præstantes Christianæ religionis præceptis instituerat: cum plurimi, stimulante ipsis invidia, carum latebras curiosius investigarent; deinde comperto eas apud exteris degere, omni studio atque opera Antiochiam eas evocassent; postquam mulier sese ac filias in militum laqueos incidisse sensit, ad inopiam consilii redacta, filias allocuta est. Et quanta ipsis mala a militibus imminerent exposuit: omnium vero malorum gravissimum ac maxime intolerabile esse stuprum, cuius

Sæ Soph. Læ*s.v. Ἀνθρωποι*

Menæis Græcorum, die iii Octobris. Fuit et alter Adiuctus eodem tempore martyrium Romæ passus; cuius mentio sit vii Februarii. Iluic Damasus papa cœmeterium Romæ fecit, ut docet velut epigramma apud Gruterum, pag. 1072.

(44) Τὰς καθολικούς διοικήσεις. Rationalem summarum intelligit. Sic supra de Philoromo, cap. 9: Ἀρχὴν τινα οὐ τὴν τυχοῦσαν τῆς κατ' Ἀλεξανδρείαν βασιλικῆς διοικήσεως ἐγχεχειρισμένος. Recte igitur Rufinus hunc locum veritit: *Rationes summarum partium administrans.* Et rursus infra.

(45) Τῆς παρ' αὐτοῖς καλούμενής μαγιστρότητος. Male Rufinus magisterium officiorum hic intellexit. Intelliguntur enim magistri rei private, ut declarat vox proxime sequens καθολικότητος.

Nam magistri rei privatae cum Rationalibus jungi solent in codice Theodosii, ut jampridem notavi ad librum xv Amiss. Marcellini, pag. 78.

(46) Μαλθακοῦ πυρὸς. Talis est ignis qui ex palois aut virgultis accenditur. Dicitur autem μαλθακὸν πῦρ, ad differentiam ἀσθέστου πυρὸς, de quo supra notavi ad librum vii. Accendebarūt autem ignis ille ex longinquō, ita ut martyres suffocarentur potius quam crevarentur. Hujusmodi igne necatus videtur Pionius martyr, ut ejus Acta testantur. Hoc supplicium intelligere videtur Seneca in libro iii De ira, his verbis: *Ei circumdati defixis corporibus ignes.*

(47) ἐσχάραις πυρὸς. Recte Rufinus craticulam veritit, Glossæ veteres ἐσχάρα craticula.

306 minas ne aaditu quidem sustinere sibi ipsi ac filiabus fas esset. Ad hæc animam servituti et obsequio dæmonum mancipare, omni morte exitioque pejus esse cum dixisset, unicum adversus hæc omnia remedium esse admonuit, si ad opem Christi consugerent. His dictis, idem omnes consilium amplexæ; cum ad medium itineris pervenissent, veniam a militibus petunt ut tantisper de via deflectere sibi liceret. Quo impetrato, compositis honeste ac decenter vestibus, in præfluentem se fluvium congerunt. Et hæc quidem semetipsas ita submerserunt. Duæ vero aliæ virgines in eadem urbe divinae prorsus ac germanæ per omnia sorores, splendore quidem natalium, opibus, ætate et forma florentes, sed gravitate morum, mentis pietate, studioque et industria clariiores: perinde ac si terra tantum decus ferre non posset, a cultoribus dæmonum jussæ sunt in mare præcipitari. Hæc Antiochiae. Sed quæ apud Pontum gesta sunt, vel ipso dictu inquietunt horrem. Aliis manuum digiti a summis usque unguibus, acutis arundinibus transfigebantur. Aliis plumbo ignis vi liquefacto, bulliente ac fervente metallo terga adurebantur, et corporis partes maxime necessarie torrebantur. Quidam in visceribus ac pudendis partibus fœdos atque inexplicabiles cruciatus absque ulla miseratione pertulerunt, prout scilicet generosi illi et æqui judices solertia suam ostentantes, quasi hoc virtutis alicujus ac prudentiae esset, ambitiosius excogitabant; novis quotidie suppliciorum inventis, tanquam in certamine quodam in quo proposita sunt præmia, superare se invicem contendentes. Cæterum hæc calamitates non prius finem acceperunt, quam judices tot ærumnis quidquam adjicere posse desperantes, jamque cædibus, fessi, cum ipsos sanguinis satias ac tedium ceppisset, ad speciosam illam, ut quidem putabant, clementiam alique humanitatem se converterunt, ut in posterum nulla adversum nos uti scvitia videbentur. Neque enim fas esse aiebant, ut urbes quidem civium sanguine contaminarentur; imperatores autem ipsi erga omnes benigni ac mansueti crudelitatis aspergerentur infamia: sed potius decere, ut humanitas et beneficentia imperatoriae **307** majestatis in universos diffunderetur, nec post hac nostri capitali suppicio plecterentur. Quippe hujusmodi poena per imperatorum indulgentiam liberatos nos esse. Exinde igitur oculos nostris crui,

(48) 'Ἐπ' αὐτῆς μέσης γερόμεραι τῆς ὁδοῦ. Duplex horum verborum sensus esse potest. Aut enim intelligere possumus mulieres illas iam ad dimidium itineris pervenissemus, quomodo Nicephorus accepit; aut certe in medio viae publicæ aggere constituisse. Porro de hujusmodi Christianarum mulierum martyrio quæ seipsas pudoris simul ac religionis servandæ causa præcipitarunt, vide Augustinum in lib. 1 *De civitate Dei*, c. 26. Exstat encomium harum mulierum in tomo primo Joannis Chrysostomi, ubi mater Domina, filiae vero Bernice et Prosope dicuntur. Earum natalem Antiocheni celebrabant die xx post festum Sanctæ Crucis, ut in ipso orationis exordio scribit Chrysosto-

A ἀκοῦσαι, ἔαυτῃ τε καὶ ταῖς κόραις παρακελευσαμένη, ἀλλὰ καὶ τὸ προδοῦναι τὰς ψυχὰς τῇ τῶν δαιμόνων δουλείᾳ, πάντων ὑπάρχειν θανάτων καὶ πάστης χειρὸν ἀπωλεῖας φήσασα, μιαν τούτων ἀπάντων εἶναι λόσιν ὑπετίθετο, τὴν ἐπὶ τὸν Κύριον καταφυγήν· κάπειτα διοῦ τῇ γνώμῃ συνθέμεναι, τὰ τε σώματα περιστελλασαι κοσμίως τοῖς περιβλήμασιν, ἐπ' αὐτῆς μέστις γεννόμεναι τῆς ὁδοῦ (48), βραχὺ τι τοὺς φύλακας εἰς ἀναχύρωτιν ὑποπαραγησάμεναι, ἐπὶ παραρρέοντα ποταμὸν ἔαυτὰς ἤχοντισαν. Αὗται μὲν οὖν ἔαυτάς· ἀλλην δ' ἐπ' αὐτῆς Ἀγιοχείας ξυνωρίδα παρθένων τὰ πάντα θεοπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀδελφῶν, ἐπιδέξιαν μὲν τὸ γένος, λαμπρῶν δὲ τὸν βίον, νέων τοὺς χρόνους, ὥραιων τὸ σῶμα, σεμνῶν τὴν ψυχὴν, εὔτεοντας τὸν τρόπον, θαυμαστῶν τὴν σπουδὴν, ὡς ἀν μὴ φερούσσες τῆς γῆς τὰ τοιαῦτα βαστάζειν, θαλάττη φύτειν ἐκέλευον οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταί. Ταῦτα μὲν οὖν παρὰ τοῖσθε. Τὰ φρίκηα δὲ ἀκοῖς κατὰ τὸν Πόντον ἐπασχον ἔτεροι, καλάμῳς δέξεις ταῖν γεροῖν ἐξ ἄκρων ὀνύχων τοὺς δακτύλους διαπειρόμενοι, καὶ ἄλλοι πυρὶ μολίθιον διαταχέντος, βρασσούῃ καὶ πεπυρακτωμένῃ τῇ Μῆρῃ τὰ νῶτα καταχεδμενοι, καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαῖστα τοῦ σώματος (49) κατοπτεύμενοι· διά τε τῶν ἀπορρήτων ἔτεροι μελῶν τε καὶ σπλάγχνων αἰσχρὰς καὶ ἀσυμπαθεῖς καὶ οὐδὲ λόγῳ φητὰς ὑπέμενον πάθας, δις οἱ γενναῖοι καὶ νόμιμοι δικασταὶ τὴν σφῶν ἐπιδεικνύμενοι δειγνύτητα, ὧστε περ τὸν σοφίας ἀρετὴν φιλοτιμότερον ἐπενδουν, διὰ ταῖς κατινότερον ἐφευρισκομέναις αἰκίαις, ὧσπερ ἐν ἀγώνοις βραβεῖοις, ἀλλήλους ὑπερεξάγειν διαμιλώμενοι. Τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα (50), διε δὴ λοιπὸν ἀπειρηκότες ἐπὶ τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ καὶ πρὸς τὸ κτείνειν ἀποκαμόντες, πλησμονὴν τε καὶ κόρον τῆς τῶν αἰμάτων ἐκκύσεως ἐσχηκτες, ἐπὶ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς χρηστὸν καὶ φιλάνθρωπον ἐπρέποντο, ὡς μηδὲν μὲν ἔτι δοκεῖν δεινὸν καθ' ἡμῶν περιεργάζεσθαι· μηδὲ γάρ καθήκειν φασιν ἐμφύλιοις αἴμασι μιανεῖν τὰς πόλεις, μηδὲ ἐπ' ὡμόστητι τὴν ἀνωτάτω (51) διαβάλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχὴν, εὐμενῆ τοῖς πᾶσιν ὑπάρχουσαν καὶ πραεῖσαν, δεῖν δὲ μᾶλλον τῆς φιλανθρώπου καὶ βασιλικῆς ἔξουσίας εἰς πάντας ἐκτείνεσθαι τὴν εὐεργεσίαν, μηκέτι θανάτῳ κολαζομένους· λειψόμενοι γάρ καθ' ἡμῶν ταῦτην αὐτῶν τὴν τιμωρίαν, διὰ τὴν τῶν κρατούντων φιλανθρωπίαν. Τηγικαῦτα ὀφθαλμοὺς ἔξορύπτεσθαι, καὶ τοῖν σκελοῖν πηροῦσθαι θάτερον, προσετάττετο (52). Ταῦτα γάρ ἦν αὐτοῖς τὰ φιλάν-

mus. Proinde Græci natalem illarum mulierum contulerunt in diem iv Octobris, ut videre est in Menologio.

(49) Τὰ δραγκαῖστα τοῦ σώματος. Rusinus eleganter vertit: *Usque ad loca pudenda quibus naturalis egestio procurari solet.* Sane Græci ἀνάγκην vocant eam corporis partem, quam pudor non minari vetat.

(50) Τὰ δ' οὐρ τῶν συμφορῶν ἔσχατα. Hunc locum non inseliciter vertisse mihi videor.

(51) Τὴν ἀρωτάτω. In codd. Med., Maz. et Fink. scriptum reperi: ἐπ' ὡμόστητι τῇ ἀνωτάτῳ διαβάλλειν τὴν τῶν κρατούντων ἀρχὴν.

(52) Προστάττετο. Rusinus edictum imperatoris

θρωπα, καὶ τῶν καθ' ἡμῶν τεμαριῶν τὰ κουφότατα, ὡς τε δὴ ταύτης ἔνεκα τῆς τῶν ἀσεδῶν φιλανθρωπίας, οὐκέτ' εἶναι δυνατὸν ἐξειπεῖν τὸ πλήθος τῶν ὑπὲρ πάντα λόγον, τοὺς μὲν δεξιοὺς ὄφθαλμοὺς ξί-φει πρότερον ἐκκοπομένων, καὶ μετά τὴν ἐκκένησιν τούτους πυρὶ καυτηριαζομένων, τοὺς δὲ λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκυλῶν αὐθὶς καυτῆρσιν ἀχρειούμενων, μετά τε ταῦτα τοῖς κατ' ἐπαρχίαν χαλκοῦ μετάλλιοις οὐχ ὑπηρεσίας τοσούτον, δσον κακώσεως καὶ ταλαιπωρίας ἔνεκεν καταδικαζομένων, πρὸς ἀπατής τε τούτοις ἀλλοις ἀγῶνιν, οὓς μηδὲ καταλέγειν δυνατόν· νικᾶς γάρ πάντα λόγον τὰ κατ' αὐτοὺς ἀνδραγαθήματα· περιπεπτωκάτων. Ἐν δὴ τούτοις (53) ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλάμψαντες οἱ μεγαλοπρεπεῖς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες, τοὺς μὲν ἀπανταχοῦ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπόπτας εἰκότως κατεπίξαντο, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θείας ὡς ἀληθῶς καὶ ἀπορρήτου (54) δυνάμεως ἐμφανῆ δι' ἔχοτῶν τὰ τεκμήρια παρεστήσαντο. Ἐκάστου μὲν οὖν ἐπ' ὀνόματος μηγμονεύειν, μαχρὸν δὲ εἴη, μήτι γε τῶν ἀδυνάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ^η.

Περὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας προέδρων, τῶν τὸ γρῆ-σιον ἃς ἐπέρεσσεν εὐσεβείας διὰ τοῦ σχωρίουτος ἐπιμελεῖγμέρων (Nic. H. E. vii, 16).

Τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους πόλεις μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, πρῶτος ἡμῖν ἐν εὐσεβῶν στήλαις (55) τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀναγορευέσθια μάρτυρις, ἐπίσκοπος τῆς Νικομηδίαν πόλεως, τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς, Ἀνθίμος. Τῶν δ' ἀπ' Ἀντιοχείας (56) μαρτύρων τὸν πάντα βίον δριτοῖς πρεσβύτερος τῆς αὐτοῦ παροικίας Λουκιανὸς, ἐν τῇ Νικομηδίᾳ καὶ αὐτὸς, βασιλέως ἐπιπαρόντος, τὴν οὐράνιον τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν λόγῳ πρότερον δι' ἀπολογίας, εἴτα δὲ καὶ ἔργοις ἀνακηρύξας. Τῶν δὲ ἐπὶ Φονίκης μαρτύρων γένοιςτ' ἀνὴρ οἰκουμένης τῶν λογικῶν Χριστοῦ θρημάτων ποιμένες, Τυραννίων ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Τύρον Ἐκκλησίας, πρεσβύτερος τε τῆς κατὰ Σιδώνα Ζηνόβιος, καὶ ἐπὶ Σιλβανὸς τῶν ἀμφὶ τὴν Ἐμίσαν ἐκκλησῶν ἐπίσκοπος. Ἄλλ' οὗτος μὲν θρησκίαν βορὰ μεθ' ἐτεριῶν ἐπ' αὐτῆς Ἐμίστης γεννήμενος, χοροὶς ἀνελήφθη μαρτύρων, τῶν δὲ ἐπ' Ἀντιοχείας ἀμφῷ τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον διὰ τῆς εἰς θάνατον ὑπομονῆς ἐδοξασάτην, δὲν θαλαττίος παραδοθεὶς βυθοῖς δὲ ἐπίσκοπος, δὲ δὲ ιατρῶν ἀριστος Ζηνόβιος ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτεθείσαις αὐτῷ καρτερῶς ἐναποθανὼν βασάνωις. Τῶν δὲ ἐπὶ Παλαιστίνης μαρτύρων Σιλβανὸς,

propositum esse scribit, quo hujusmodi supplicium adversus Christianos deinceps præscribereuit. Quod tamen verum non puto. Ipsi enim magistratus superati Christianorum constantia, ad id tandem sua sponte conversi sunt.

(53) Ἔρ δὴ τούτοις, supple ἀγῶστ. De his enim locutus est paulo supra. Pessime Christopheronus vertit *his temporibus*, et ab his verbis novum caput inchoavit.

(54) Ἀπορρήτου. Positum esse videtur pro ἀριστοῖς, quomodo Eusebius interdum usurpare solet. Si quis tamē arcānam velit vertere, per me

A et alterum ex cruribus debilitari præceptum est. Hujusmodi enim fuit illorum humanitas; hoc lenissimum supplicii genus adversus nos visum. Adeo ut propter hanc impiorum hominum lenitatem, nullo jam modo recenseri possit numerus, tum eorum quibus oculi dextri primum quidem ferro effossi, deinde vero cauterio adusti sunt: tum illorum qui bus sinistri poplites candente ferro sunt debilitati, et qui postea ad æris metalla quæ in provincia erant, non tam operis faciendi quam vexationis causa condemnabantur: aliorum denique qui varia viriliter singuli certamina subierunt. Quæ quidem nos nec enumerare sufficiamus, quippe cum præclaris illorum facinora omnem dicendi copiam superent. In his ergo certaminibus discriminibus, per universum orhem maximam gloriam adepti nobilissimi martyres, et cunctos spectatores admiratione fortitudinis suæ merito perculerunt: et divinae prorsus atque inexplicabilis Servatoris nostri potentiae evidentissima in semetipsis exhibuerunt indicia. Ac singulos quidem nominatim commemorare longum ac difficile fuerit, ne dicam prorsus inexplicabile.

CAPUT XIII.

De præsidibus Ecclesiarum, qui religionis quam prædicabant, sinceritatē fuso sanguine declararunt.

C Ex præsidibus autem Ecclesiarum qui in celebrimis urbibus martyrium perpessi sunt, primus in piorum tabulis a nobis nominetur Anthimus, Nicomediensis episcopus, testis regni Jesu Christi, in eadem urbe capite truncatus. Ex Antiochenis vero martyribus Lucianus, ejusdem Ecclesie presbyter, vir in omni vita sanctissimus. Qui cælestis Christi regnum primum verbis et oratione apologetica Nicomedie præsente ipso imperatore, postea vero etiam rebus ipsis, asseruit. Jam vero omnium in Phœnicie martyrum nobilissimi Deoque accepti martyres, Christiani gregis pastores suæ, Tyrannio Ecclesie Tyriorum episcopus, et Zenobius presbyter apud 308 Sidonem: Silvanus quoque Emisene antistes Ecclesie. Sed hic quidem in ipsa urbe Emesa seris objectus una cum aliis quibusdam, in martyrum relatus est numerum. Illi vero Antiochiae, doctrinam veræ fidei constantissima in perferendis ad mortem usque tormentis patientia ambo illustrarunt: Tyrannio quidem in profundum mare demersus: Zenobius vero medicorum omnium præstantissimus, dum unguis latera ipsi sulcarentur, in mediis cruciatibus forti animo immortuus. Inter

licet.

(55) Ἔρ εὐσεβῶν στήλαις. Rufinus vertit: In memoris piorum primus a nobis scribatur Anthimus.

(56) Vulg. τῶν δὲ ἐπ' Ἀντιοχείας. Apud Nicephorium legitur τῶν δὲ ἀπ' Ἀντιοχείας, rectius sine dubio. Neque enim Lucianus Antiochiae passus est, sed Nicomedie, ut testatur Eusebius hoc loco, et Hieronymus in Catalogo, et Rufinus ac Nicephorus. Quod etiam testatur ipse Lucianus in epistola quam scripsit ad Antiochenenses, cum esset in carcere una cum aliis martyribus Nicomedie. Hujus Epistolæ

martyres autem Palæstinæ, Silvanus Gaze urbis episcopus apud æris metalla quæ sunt in Phæno, cum aliis undequadraginta capite truncatus est. Sed et quidam Ægyptii sacerdotes Peleus ac Nilus cum aliquot aliis illic flammis absumpsi periæ. Horum in numero maximum decus Cæsariensis Ecclesiæ Pamphilus presbyter, a nobis haudquaquam prætereundus est; vir omnium nostræ ætatis maxime admiratione dignus. Cujus quidem fortitudinem et gloria facinora suo tempore exposuimus. Ex iis porro qui Alexandriæ et per totam Ægyptum ac Thebaïdem nobili martyrio perfuncti sunt, primus omnium nominandus est Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ episcopus, Christianæ religionis doctor eximus. Et inter ejus presbyteros Faustus, Dius atque Ammonius perfecti martyres Christi. Præterea Phileas et Hesychius, Pachumius ac Theodorus, diversarum in Ægypto Ecclesiarum episcopi. Sexcenti denique alii minime obscuri, qui per Ecclesiæ in illis locis ac regionibus constitutas, multis laudibus celebrantur. Quorum omnium pro vero Dei cultu toto orbe confecta certamina, et quæ singulis eorum acciderunt, omnia accurate commemorare, non est officii nostri; sed eorum potius qui res gestas oculis suis contemplati sunt. Nos vero ea quibus ipsi interfuiimus, alio in opere posteriorum notitiæ commendabimus. In præsenti autem libro palinodiam eorum quæ contra nos gesta sunt, et ea quæ in ipso persecutionis exordio contigerunt, supradictis adjungam: quippe quæ maximam utilitatem allatura sint lectoribus. Igitur antequam bellum nobis indictum esset, quandiu imperatores placido ac benevolo erga nos animo fuerunt, quanta copia omnia honorum quantaque felicitate abundaverit impe-

extrema verba referuntur in *Chronico Alexandrino* ad annum primum persecutionis: Ἀσπάζεται ὑμᾶς χορδὸς ἄπας δόμου μαρτύρων· εὐαγγελίζομαι δὲ ὑμᾶς, ὡς Ἀνθίμος ὁ πάτας τῷ τοῦ μαρτυρίου δρόμῳ ἐτελεώθη.

(57) *Katὰ τὸν δέκατον καιρὸν ἀνεγράψαμεν.* In libro scilicet *De martyribus Palæstine*, qui huic octavo libro subjectus est. In eo enim martyrium Pamphili fuse narrat Eusebius, ut illuc videre est. Porro ex hoc loco apparet, librum illum de martyribus Palæstinæ post *Historiam Ecclesiasticam*, et post libros *De Vita Pamphili* martyris ab Eusebio scriptum fuisse. At Christophorus qui ante hoc caput totam appendicem jam descripserat, coactus est hæc Eusebii verba resecare, ne Eusebius sui ipsius oblitus videretur. Non dissimulabo tamen, in scriptis codicibus Maz., Med., Fuk. et Savili, legi ἀνεγράψαμεν. Quæ si vera est lectio, intelligit Eusebius libros *De vita Pamphili martyris*. Hos enim libros scriperat ante *Historiam Ecclesiasticam*, ut jam antea observavimus.

(58) *Kαὶ Διος.* Sic codd. Maz. et Med. Ruſinus quoque *Dium* vocat; vulg., *Διός*.

(59) *Δι' ἔτερας ποιήσομαι γραφῆς.* Intelligit prout dubio librum *De martyribus Palæstina*. Neque enim aliud librum invenire quis possit, in quo Eusebius martyrum agones ab se visos commemo-raverit, quam hunc quem dixi. Ex quo insuper refellitur Christophorus sententia, qui librum illum de martyribus Palæstinæ putavit partem esse libri octavi; et qui post hæc verba quæ posui, multa

A ἐπίσκοπος τῶν ἀμφὶ τὴν Γάζαν ἐκκλησιῶν, κατὰ τὴν Φαινοῦ χαλκοῦ μέταλλα σὺν ἑτέροις ἐνὸς δέσσι τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται, Αἰγύπτιοι τε αὐτόθι Πηλεὺς καὶ Νεῖλος ἐπίσκοπος μεθ' ἑτέρων τὴν διά πυρὸς ὑπέμειναν τελευτὴν. Καὶ τὸ μέγα δὲ κλέος τῆς Καισαρέων παροικίας ἐν τούτοις ἡμῖν μνημονεύσθω Πάμφιλος πρεσβύτερος, τῶν καθ' ἡμᾶς θαυμασίωτας, οὗ τῶν ἀνδραγαθμάτων τὴν ἀρέτην κατὰ τὸν δέσσι ταῦρον ἀνεγράψαμεν (57). Τῶν δ' ἐπ' Ἀλεξανδρείας καθ' ὅλης τε Αἰγύπτου καὶ Θηραΐδος διαπρεπῶς τελειωθέντων, πρῶτος Πέτρος αὐτῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, θεῖόν τι κρῆμα διδασκάλων τῆς ἐν Χριστῷ θεοσεβείας, ἀναγεγράθω· καὶ τῶν σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων, Φαῦστος καὶ Διος (58) καὶ Ἀμμώνιος, τέλειοι Χριστοῦ μάρτυρες· B Φιλέας τε καὶ Ἡσυχίος καὶ Παχύμιος καὶ Θεόδωρος, τῶν ἀμφὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοποι, μυρίοι τε ἐπὶ τούτοις ἄλλοι διαφανεῖς, οἱ πρὸς τῶν κατὰ χώραν καὶ τόπον περιοικιῶν μνημονεύονται. Ὡν ἀνὰ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὔσεβειας ἡγωνισμένων γραφῇ παρεδίδονται τοὺς ἄνθρους, ἐπ' ἀκριβές τε ἔκκτατα τῶν περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων Ιστορεῖν, οὓς ἡμέτερον, σὺν δὲ φειτοῖς τὸν γένοντο. Οἵς γε μὴν αὐτὸς παρεγενόμην, τούτους καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γνωρίμους δι' ἑτέρας ποιήσομαι γραφῆς (59). Κατὰ γε μὴν τὸν παρόντα λόγον τὴν πάλιν φίδιαν τῶν περὶ ἡμᾶς εἰργασμένων τοῖς εἰσιτέμενοις ἐπιτυνάψω, τά τα ἐξ ἀρχῆς τοῦ διηγμοῦ συμβεβηκότα, χρησιμώτατα πυγχάνοντα τοῖς ἐντευξομένοις. Τὰ μὲν οὖν πρὸ τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας, ἐν οἷσι δὴ χρόνοις τὰ τῶν ἀρχόντων φίλιά τε ἡμῖν ἦν καὶ εἰρηναῖα, ὁπόσης ἀγαθῶν εὐπορίας καὶ εὐετηρίας (60) ἦσσιτο, τίς ἀν ἔξαρχέσσιες λόγος διηγή-

resecuit atque intrusit contra fidem omnium codicum. Vidi hoc ante nos Turnebus, qui in suo codice ad hæc verba Græcum nos scholiūm adscripsit: σημειωσον δι ταῦτην ἔχεις τὴν γραφὴν εὐθὺς μετὰ τοῦτο τὸ βιβλίον.

(60) Οὐσόσης ἀραδῶν εὐπορίας καὶ εὐετηρίας. Quanta fuerit felicitas in orbe Romano Diocletiano et Maximiano regnabitibus, testatur Mamertinus in *Genethliaco* sub finem, ubi Maximianum alloquitur his verbis: « Revera, sacratissime, imp., scimus omnes, antequam vos salutem reipublicæ redderitis, quanta frugum inopia, quanta funerum copia fuit, fame passim morbisque grassantibus. Ut vero lucem gentibus extulistis, exinde salutares spiritus jugiter manant: nullus ager fallit agricultam, » etc. Jam vero quod ad bella spectat, nunquam felicius adversus Barbaros Romanī pugnauit. Cessi ubique Barbari, et imperii Romani limites promoti. Legamus eorum temporum historias. Inveniemus profecto id quod dixi, nunquam in meliore statu fuisse rem Romanam; cum quatuor principes, duo scilicet Augusti ac totidem Cæsares, seorsum singuli Barbaros propulsarent. Adeo ut verissimum sit quod ait Mamertinus in *Genethliaco*: « Mitto etiam dies festos victoriis triumphisque celebratos. » Auctor panegyrici dicti Maximiano et Constantino: « Sed profecto exigit hoc ipsa varietas et natura fortunæ, cui nihil mutare licuerat dum imperium tenebatis; ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur. » Porro tametsi Diocletianus et Maximianus tot Victorias de Barba-

εστοι; δόπτε καὶ οἱ μάλιστα τῆς καθόλου χριστοῦν-
τες ἀρχῆς, δεκαετηρίδας καὶ εἰκοσαετηρίδας τῆς
βασιλείας ἐκπλήσαντες, ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι,
φαιδροτάταις τε θαλαῖς καὶ εὐφροσύναις, μετὰ πά-
σης εὐσταθοῦς διετέλουν εἰρήνης. Οὕτω δὲ αὐτοῖς
ἀπαραποδίστας αὐξούσιης καὶ ἐπὶ μέγα δυνημέραι
προΐστης τῆς ἔκουσίας, ἀθρώας τῆς πρὸς ἡμᾶς εἰ-
ρήνης μεταθέμενοι, πόλεμον ἄσπονδον ἐγείρουσιν,
οὕτω δὲ αὐτοῖς τῆς τοιασδε κινήσεως δεύτερον
Ἐπος (61) πεπλήρωτο, καὶ τε περὶ τὴν δῆταν ἀρχῆν
νιώτερον γεγονός, τὰ πάντα πράγματα διατέρπει.
Νόσος γάρ οὐκ αἰσίας τῷ πρωτοστάτῃ τῶν εἰρημέ-
νων (62) ἐπισκηψάσης, ὃντος δὴ καὶ τὰ τῆς διανοίας
εἰς ἔκστασιν αὐτῷ παρήγετο, σὺν τῷ μετ' αὐτὸν
δευτερεῖοις τετιμημένῳ, τὸν δημάδην καὶ Ιδιωτικὸν
ἔπολαμβάνει βίον· οὕτω δὲ ταῦθ' οὕτω πέπρακτο,
καὶ διχῇ τὰ πάντα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται (63), πρᾶγμα

A riū 309 Romanum, quis explicare sufficiet? Quo
quidem tempore ii qui summam imperii administra-
bant, decennalibus ac vicennialibus expletis, in se-
stivitatibus, spectaculis, epulis omniisque hilaritatis
genere pacate et tranquille degebat. Ita cum co-
rum principatus absque ullo augeretur obstaculo,
nōvisque in dies incrementis floreret; repente
mutato consilio, pacem quam nobiscum servabant
solventes, bellum nobis inexpiable intulerunt. Nec-
dum alter annus hujus bellici motus expletus fue-
rat, cum ecce novus quidam et inopinatus casus
rei Romanam pene subverit. Nam cum ille qui
inter imperatores supradictos primum locum obti-
nebat, in difficilem quemdam morbum incidisset,
eius vi demotus jam de mentis sua statu esse vi-
debatur, una cum eo imperatore qui secundus ab
ipso erat, ad privatam vitam se contulit. Vix hæc

ris retulerint, unum duntascat de omnibus trium-
phum Romæ egerunt, paulo antequam imperio de-
cederent, ut testantur Eutropius et Zonaras. Verba
Eutropii sunt: « Uterque una die privato habitu
imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus,
Herculus Mediolani, post triumphum inelytum quem
Romæ ex numerosis gentibus egerant, pompa fer-
eulorum illustris, » etc. Hieronymus in *Chronico*,
hunc Diocletiani et Maximiani triumphum retulit
anno xviii Diocletiani. Ad quem locum Scaliger in
Animadversionibus notat, commi sum esse ab Hiero-
nymo anachronismum. Haec enim triumphum
actum esse anno Diocletiani vicesimo, aliquot
mensibus antequam purpuram deponeret. Sed
fallitur potius Scaliger, qui Hieronymum te-
nere reprehendit. Nam si Diocletianus xx imperii
anno, paucis antequam abdicaret mensibus, tri-
umphavit, mense circiter Januario eum triumphasse
dicendum est, anno Christi 304, cum purpuram
deposituerit Kalendis Aprilis ejusdem anni, ut docet
Idatius in *Fastis*. Ex quo sequitur, eum hiberno
tempore triumphasse, et media adhuc hieme ab
urbe Roma profectum. Nicomediam venisse: quo-
rum neutrum probabile est, cum nec triumphi per
biensem agi solerent ab imperatoribus Romanis,
nec Diocletiani aetas ac valetudo tam longi itineris
laborem hibernis mensibus sustinere valuerit. Quid
quod Diocletianus anno imperii xix, mense Martio
ataque Aprili agebat Nicomediae, eo tempore quo
cepta est Christianorum persecutio, ut testatur
Eusebius in lib. viii, cap. 5. Sed et tunc cum Ni-
comediene palatum conflagravit, Diocletianum in
eo egisse testis est omni exceptione major Constanti-
nus in *Oratione ad sanctorum cœlum*, capite pen-
ultimo. Id autem contigit aliquot mensibus post
inchoatam persecutionem. Ponamus igitur id even-
uisse mense Maio, quis credit, intra decem men-
sium spatium Diocletianum Nicomediam venisse Ro-
mam, ibique insignem illum triumphum egisse; ac
deinde Roma redisse Nicomediam, atque ibi pur-
puram posuisse, moxque in Dalmatiam concess-
sisse, ut reliquum vite tempus ibi degeret? Huc
accedit, quod morbus ille quo Diocletianus de statu
mensis paululum deturbatus est, primum Nicome-
diæ eum corripuit, paulo post excitatam ab eo
persecutionem, ut referit Constantinus. Quare parum
probabile est, Diocletianum eo tentatum morbo,
tantum iter suscepisse. Deinde auctor panegyrici
dicti Maximiano et Constantino, diserte testatur
Diocletianum et Maximianum aliquot annis ante xx
imperii annum Romæ triumphasse. His enim verbis
Maximianum alloquitur: « Te primo ingressu tuo,
tanta letitia, tanta frequentia populus Romanus

B exceptit, ut cum te ad Capitolini Jovis gremium vel
oculis ferre gestiret, stipulatione sui vix ad portas
urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno impera-
torem, octavo consulem ita ipsa amplexu quodam
suo Roma voluit definire, ut visiteretur angurari
jam et timere quod factum est. » Vides ut Maximia-
num diu ante octavum ipsius consulatum Romæ
triumphasse dicet. Nam quin priora illa verba de
triumpho accipienda sint, dubitare non licet. Certe
Signonis, vir diligentissimus, in libris de Occiden-
tali imperio non aliter hunc locum intellexit. Gra-
viter itaque hallucinatur Scaliger, qui Dioctetia-
nam et Maximianum triumphasse dicit anno impe-
rii vicesimo. Rectius Hieronymus id retulit anno
xviii Diocletiani. Quo quidem anno Idatius in *Fastis*
notat imperatores vilitatem annona edicto suo
constituisse. Id enim post triumphum ab eis consti-
tutum videtur in gratiæ præcipue populi Romani.
At Cedrenus anno Diocletiani decimo septimo hunc
triumphum ascribit.

(61) Οὕτω δὲ αὐτοῖς τῆς τοιασδε κινήσεως δεύ-
τερος ἦτορ. Melius dixisset Eusebius: *Vix dum*
primus annus expletus fuerat. Nam sub initium
secundi anni persecutionis, contigit abdicatione Dio-
cletiani ac Maximiani, Kalendis scilicet Aprilibus
anno Christi 304 cum persecutio cœpta fuisse
mense Martio precedentis anni. Cum igitur ait
Eusebius οὕτω δεύτερος ἦτορ πεπλήρωτο, idem est,
ac si dixisset, secundus agebatur persecutionis
annus. Ita intelligendum est alter locus Eusebii in
libro *De martyribus Palasinae*, cap. 3, in fine,

(62) *Tῷ πρωτοστάτῃ τῷ εἰρηνεύτῳ*. Malo
Cirrus ophorsonus vertit: « Nam qui primus no-
strarum ærumnarum auctor erat. » In quo secutus
esse videtur Nicephorum, qui in cap. 16, lib. vii.
Eusebium exscribes, pro Eusebianis illis posuit
τῷ ἀρχηγῷ τῆς κακίας.

(63) Διχῇ τὰ πάρτα τῆς ἀρχῆς διαιρεῖται. Con-
stantius enim et Galerius, imperium Romanum
quasi hereditatem quandam inter se partiti sunt.
Quæ prima fuit imperii Romani divisio, ut hoc
loco tradit Eusebius. Antea enim licet plures Au-
gusti simul fuissent, tamen imperium Romanum
solidum atque indivisum gubernabant, ut contigit
Marco et Vero imperantibus. Sed et sub Diocletiano
et Hercilio Maximiano, nulla facta fuerat imperii
divisio; cum nec provincias, nec legiones Augusti
inter se partiti essent. Recite ergo Eutropius in lib.
x, ita scribit: « His igitur abeuntibus ab adminis-
tratione reipublice, Constantius et Galerius Augu-
sti creati sunt, divisusque inter eos Romanus or-
bis. » Idem observat Orosius in lib. vii, his verbis:
« Galerius et Constantius Augusti, primi imperium

gesta sicutant, cum imperium Romanum totum in duas partes divisum est; quod quidem nunquam antea factum esse memoratur. Paulo post imperator Constantius, vir in omni vita placidissimus, qui et clementia in subditos, et singulari erga fidem nostram benevolentia prædictus erat, Constantium proprium filium vice sua imperatorem atque Augustum relinquens, fatali morte defunctus est. Primusque ab ipsis gentilibus relatus est inter divos, cunctisque honoribus qui imperatori debentur, post obitum ornatus. Omnium principum clemensissimus ac benignissimus; et qui ex cunctis nostri temporis imperatoribus, solus convenientem imperioriae majestati vitam exegit. Denique tum aliis in rebus humanissimum se ac beneficentissimum erga omnes præstabilit; tum concitati adversus nos bellum nullatenus particeps fuit. Sed cum veri Dei cultores qui sub imperio suo degebant, immunes ab omni noxa et calamitia servasset, nec aut Ecclesiæ aedes subvertisset, aut quidquam adversus nostros esset molitus, tandem felicissimum ac beatissimum vitæ exitum consecutus est. Quippe qui solus omnium, in imperio suo cum summa tranquillitate et gloria, successorem relinquens proprium alium, modestissimum ac religiosissimum principem, ex hac luce migravit. Ille igitur filius Constantinus, ab ipso statim exordio supremus imperator et Augustus a militibus **310**, diuque antea ab omnium imperatore Deo renuntiatus, paternæ erga fidem nostram pietatis emulatorem se præstitit. Et hic quidem ejusmodi fuit. Posthac Licinius communi imperatorum suffragio imperator et Augustus declaratus est. Quid quidem Maximinus regie adiudicatum tulit, qui hactenus Cæsar dunitaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ ceteris tyrannico ingenio prædictus, Augustus a semetipso

Romanum in duas partes determinaverunt. » De hac imperii divisione quam urbs Roma præ ceteris aegerrime tulit, loquitur Porphyrius in *Panegyrico carmine ad Constantium*, quod scripsit anno imperii Constantini quinto decimo, quinquennalibus Cæsarum Crispi et Constantini.

..... lacerata cruentis

Imperiis, pars sessa poli divisa gemebat, . . .
Sceptra et Ausoniæ mærebat perdidit jura.

Et aliquando post, ita Constantium alloquitur :

Et reparata jugans mæsti divortia mundi
Orbes junge pare : dei leges Roma volentes,
Principe te in populos.

Hec paulo accuratius notavi; tum quia nondum satis observata sunt, tum quia Christophorus eum non intellexit; qui pro partitione dissensionem interpretatus est.

(64) *Πρᾶγμα μηδὲ διλοτέ πω πάλαι γεγονός.* Nostri codices Maz., Med., Fuk. et Savil. vocem πάλαι addunt quæ in vulg. deest.

(65) *Πρῶτός τε εἰρ θεοῖς.* Non quod primo omnium imperatori Constantio hic honos contigerit, ut inter divos referretur. Multi enim imperatores ante Constantium inter divos a senatu relati fuerant. Sed quod ex quatuor imperatoribus qui imperium simul gubernaverant, Diocletiano scilicet et Maximiano, Constantio atque Galerio, primus Constantius hunc honorem adeptus est, quippe qui primus obiussel.

A μηδὲ διλοτέ πω πάλαι γεγονός (64), μνήμη παραδομένον. Χρόνου δ' οὐ πλείστου μεταξύ γενομένου. βισιλεὺς Κωνστάντιος τὸν πάντα βίον πράττα καὶ τοῖς ὑπηκόδιοις εὐνοϊκάτα, τῷ τε θείῳ λόγῳ προσφιλέστατα διαθέμενος, παῖδα γνήσιον Κωνσταντίνον αὐτοκράτορα καὶ Σεβαστὸν ἀνθ' ἐκυτοῦ καταλιπών, κοινῷ φύσεως νόμῳ τελευτὴ τὸν βίον, πρῶτός τε ἐν θεοῖς (65) ἀνηγορεύετο παρ' αὐτοῖς, ἀπάσης μετὰ θάνατον, σηση βισιλεῖ τις ἀν ὥφειλετο, τιμῆς τετιαμένος. χρηστότατος καὶ τηπιώτατος βισιλέων, δε δῆ καὶ μόνος τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαξιώς τῆς τηγεμονίας τὸν πάντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον. καὶ ταλαιπώτεροι πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παραπομόν εἴατον, τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου (66) μηδαμῶς ἐπικοινωνήσας. ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς, ἀδηλεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξας, καὶ μήτε τῶν Ἐκκλησιῶν τοὺς οἰκους καθελὼν. μήδ' ἔτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσας, τέλος εὐδόκιμον (67) καὶ τριτομακάριον ἀπέβληφε τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βισιλείας εύμενῶς καὶ ἐπιδόξως ἐπὶ διαδόχῳ γνησίῳ παιδὶ, πάντα σωφρονεστάτῳ τε καὶ εὔσεβεστάτῳ, τελευτήσας. Τούτου παῖς Κωνσταντίνος εὐθὺς ἀρχόμενος, βισιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστός πρὸς τῶν στρατοπέδων, καὶ ἐτί πολὺ τούτων πρότερον πρὸς αὐτοῦ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ ἀναγορευθεὶς, ζηλωτὴν εἴατον τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εύσεβεις κατεστήσατο. Καὶ οὗτος μὲν τοιοῦτος. Λικίνιος δὲ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς φήσιος τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ Σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Ταῦτα Μαζίνιον δεινῶς ἐλύπει, μόνον Καίσαρα παρὰ πάντας (68) εἰσέτι τότε χρηματίζοντα δε δῆ οὐν τὰ μάλιστα τυραννικὸς ὁν, παραρπάσας εἴατῷ τῇ ἀξίᾳν, Σεβαστὸς ἦν, αὐτὸς ὑφ' εἴατον γεγονός. ἐν τούτῳ δὲ Κωνσταντίνῳ μηχανὴν θανάτου συρράπτων ἀλούς, δε μετὰ τὴν ἀπόθεσιν ἐπενηρήθει δεδηλωμένος (69), αἰσχίστῳ καταστρέψει θανάτῳ. Πρώτου δὲ τούτου

(66) *Τοῦ τε καθ' ἡμῶν πολέμου.* In tribus nostris codicibus Maz., Med. et Fuk. scriptum est τῶν δὲ καθ' ἡμῶν, non male.

(67) *Τέλος εὐδόκιμορ.* Εὐδαιμον cod. Reg., cui consentit appendix libri viii, ut videre est infra pag. 317. Reliqui tamen codices, Maz. scilicet ac Med. cum Fukeiano et Saviliiano scriptum hic habent τέλος εὐδόκιμον καὶ τριτομακάριον.

(68) *Μόρον Καίσαρα πυρὰ πάντας.* Vulg., πάντων. In codd. Maz., Med. et Fuk. legitur παρὰ πάντας recte: id est, alter ac reliqui omnes. Quatuor enim Augusti ea tempestate tempore publicam Romanam administrabant: Galerius scilicet, Constantinus, Maxentius atque Licinius. Maximinus vero jampridem Cæsar a Galerio factus, usque ad Galerii obitum in ea dignitate permanxit. Quare verissimum est, quod hic ait Eusebius, ægre tulisse Maximinum, quod inter tot Augustos solus ipse tantum Cæsar diceretur, cum tamen Cæsaris dignitatō ante tres illos superius memoratos principes accipisset.

(69) *Ο μετὰ τὴν ἀπόθεσιν ἐπανηρῆσθαι δεδηλωμέρος.* Ηæc verba desunt in vetustissimis cod. Mazarino et Fuk. Sed habentur in Regio codice, et ad oram codicis Medicæi ascripta sunt eadem manu. Porro cum Eusebius dicat se supra retulisse qualiter Maximianus Herculeius purpuram resumpserit, id quo loco dixerit Eusebius, adhuc quæro.

τού (70) τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφάς, ἀνδριάντας τε καὶ ὅσα A renuntiatus est. Sub id tempus Maximianus quem τοιεῦτα ἐπὶ ἀναθέσει νενόμισται, ὡς ἀνοσίου καὶ post depositum imperium iterum purpuram sum- δυσσεβεστάτου καθήπουν. psisse retulimus; cum adversus Constantinum in sidias moliri deprehensus esset, fœdisimo mortis genere interiit. Primusque hic fuit, cuius utpote impii ac sceleratissimi hominis imagines omnes et statuae cæteraque id genus monumenta quæ in honorem imperatorum erigi solent, dejecta atque abolita sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ·.

Περὶ τοῦ τρόπου τῶν τῆς εὐσεβείας ἔχθρῶν
(Nic. H. E. vii, 21).

Τούτου παῖς Μαξέντιος, δὲ τὴν ἐπὶ Πώμης τυραννί-
δικ συστησάμενος, ἀρχόμενος μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν
ἐπ' ἀρετεῖᾳ καὶ κολακεῖᾳ τοῦ δῆμου Πρωμαίων καθ-
υπερκρίνατο, ταύτη τε τοὺς ὑπηρχόδις τὸν κατὰ Χρι-
στιανῶν ἀνεῖναι προστάττει διωγμὸν, εὐσέβειαν ἐπι-
μηρφάζων, καὶ ὡς ἂν δεξιὸς καὶ πολὺ πρᾶπος πάρα
τοὺς προτέρους φανεῖν. Οὐ μὴν οἶστος ἐσεσθα: τὴλπισθη,
τοιοῦτος ἔργοις ἀναπέφηγεν· εἰς πάσας δὲ ἀνοσιουρ-
γίας ὀκείλας, οὐδὲν δὲ τι μιαρίας ἔργον καὶ ἀκολασίας
παραλέλοιπε, μοιχείας τε καὶ παγτοίας ἐπιτελῶν
ῥιθοράς· διατευγήν γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς κατὰ νό-
μον γαμετάς, ταύτας ἐνυδρίζων, ἀτιμάτατα τοῖς
ἀνδράσιν αὐδοῖς ἀπέπεμπε· καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις
οὐδὲ ἀφανέσιν ἐγχειρῶν ἐπετήδευεν, ἀλλ' αὐτῶν δὴ
μάλιστα τῶν τὰ πρῶτα τῆς Πρωμαίων συγκλήτου
ρουλῆς ἀπενηγεμένων ἐμπαροιῶν τοῖς ἔξοχωτάτοις.
Οἱ πάντες δὲ αὐτὸν ὑποπεπτυχότες δῆμοι καὶ δροχον-
τεῖς, ἐνδοξοὶ τε καὶ ἀδοξοὶ, δεινῇ κατετρύχοντο τυραν-
νίδι. Καὶ οὐδὲ τῆρεμούντων καὶ τὴν πικρὸν φερόντων
διελεῖται, ἀπαλλαγή τις ὅμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου
συνώτης ὥμετητος· ἐπὶ σμικρῷ γοῦν ἡδη ποτὲ προ-
ψάσει, τὸν δῆμον εἰς φόνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφό-
ροις ἐκδίδωσι: (71), καὶ ἐκτείνετο μυρία τοῦ δῆμου C Πρωμαίων πλήθη ἐπὶ μέσης τῆς πόλεως, οὐ Σκυθῶν
οὐδὲ βαρβάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ
πανοπλίαις. Συγκλήτικῶν γε μὴν φόνος ὁπόσος δι'
ἐπιδουλήη ἐνηργεῖτο τῆς οὐσίας, οὐδὲ ἔξαριθμήσασθαι
δυνατὸν, ἀλλοτε ἀλλαῖς πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων
ἀναιρουμένων. Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορω-
νίς, ἐπὶ γοητείαν ἤλαυνε· μαγικαῖς ἐπινοίαις (72) τοτὲ
μὲν γυναικαῖς ἐγκύμονας ἀγασχίζοντος, τοτὲ δὲ νεο-
γνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου, λέοντάς τε
κατασφάττοντος, καὶ τινας ἀρρητοποίας ἐπὶ δαιμο-
νινων προκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου
συνισταμένου· διὰ τούτων γάρ αὐτῷ τὰ τῆς νίκης
κατορθωθήσεθαι, ή πᾶσα ἐπύγχανεν ἐλπίς. Οὗτος
ιὲν οὖν ἐπὶ Πώμης τυραννῶν, οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν οὐδὲ
δρῶν τοὺς ὑπηρχόδους κατεδουλοῦτο, ὡς ἡδη καὶ τῶν
ἀναγκαῖων τροφῶν ἐν ἐσχάτῃ σπάνει καὶ ἀπορί-

B D

Hujus filius Maxentius, qui Romæ tyrannidem ar-
ripuit, principio quidem fiduci nostræ professionem
simulavit, ut in eo morem gereret blandireturque
populo Romano. Itaque subditis suis præcepit, ut a
persecutione Christianorum desisterent; factam
scilicet pietatis spaciem præ se ferens, utque be-
nignior multo atque humanior superioribus princi-
pibus videretur. Verum progressu temporis haud-
quaquam talein se rebus ipsis præstitit, qualis fu-
turus sperabatur. Quin contra ad omnia scelera et
flagitia æstu quodam mentis abreptus, nullum im-
pietatis aut libidinis genus prætermisit. Nam et adulteria et cuiusquemodi stupra perpetrabat.
Cumque uxores legitimas a viris per divortium
abstraxisset, ipse cum omni fœditate et ignominia
eis illudens, denuo ad maritos easdem renuittebat.
Neque vero viles duntaxat et obscuros homines hu-
jusmodi injuriis afflicere studebat, sed illos præci-
pue qui in senatu Romano principem locum obti-
nebant, eminentissimo cuique maxime insultans.
Proinde tam plebeii omnes quam magistratus, tam
obscuri quam nobiles, eum reformatantes, gravis-
sima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quiete
agerent et tyrannidem patienter tolerarent, ne sic
tamen vitare poterant cruentam tyranni atrocitatem.
Denique quodam die levissimam ob causam, 311
populum Romanum militibus prætorianis tradidit
occidendum. Atque ita innumerabilis multitudo
populi Romani, non Scytharum ac barbarorum, sed
civium suorum hastis armisque in media urbe tru-
cidata est. Quantæ porro senatorum cædes factæ
sunt ut in bona eorum invaderetur, numerari nullo
modo potest, cum plurimi quotidie sicutis variis
criminibus interficerentur. Tandem vero tyrannus
sceleribus suis quasi quoddam fastigium, magicæ
artis præstigias imposuit, nunc mulieres gravidas
dissecans, nunc infantum recens in lucem edito-
rum rimans viscera; leones quoque interdum ma-
ctans, et nefanda quædam peragens sacra ad dæ-

(70) Πρώτου δὲ τούτου. Hæc verba eodem modo exponenda sunt, quo illa superius a nobis exposita πρῶτος τε ἐν θεοῖς. At Christophorus omnis bunc locum ita interpretatus est, quasi legeretur πρὸ δὲ τούτου.

(71) Τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἐκδίδωσι. Idein refert Aurelius Victor in Maxentio: « Adeo savus, ut Prætorianis cædem vulgi quondam annuerit. » Constantinus vero, victo postea Maxentio, Prætorianas cohortes abolevit; specie quidem ob eam vulgi cædem, sed re ipsa, ne res novas molirentur; neve imperatores crearent, prout Maxentium Augustum renuntiaverant. Porro Zosimus eamdem

quoque reū, licet paulo aliter, narrat. Scribit enim, cum Romæ templum Genii fortuito incendio con-
flagret, cunctique ad restingendum ignem accur-
riscent, militem quendam qui numen illud gentilium
deridebat, a plebe interemptum fuisse. Ex quo tam
pene urbs peritura fuerit, ni Maxentius subvenisset.

(72) Μαγικαῖς ἐπινοίαις. Post hæc verba in edi-
tionibus, et in Regio ac Medicæo codice punctum
ponitur, quod Christophorus fecellit. Verum in
codice Mazarino, ante has voces media distinctio
ponitur optime. Eaudem distinctionem reperi in
codice Fuketii.

mones evocandos, et ad bellum quod jam imminebat depellendum. His enim artibus victoriam se adepturum hanc dubia spe præsumperat. Ille igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisque malis subditos oppresserit, atque in servitatem redegerit; adeo ut ad extremam trusi sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ aut alibi unquam fuisse nulla hominum memoria recordari potest. At in Orientis partibus tyrannus Maximinus, initio clam fædere cum Maxentio Romanæ urbis tyranno, utpote scelerum geruositate sibi juncitissimo, diu quidem latere studuit. Tandem vero deprehensus pœnas debitas persolvit. Mirum est enim quanta hic nequitiae affinitate et similitudine, Romanæ urbis tyrannum expresserit, seu potius longo intervallo superarit. Quippe impostorum et magorum principes summi honoris apicem apud eum obtinebant: cum ipse supra modum meticulosus esset ac superstiosus, et simulacrorum ac dæmonum vanitati imprimis deditus. Nihil certe aggredi, nihil summo, quod siunt, dígito commovere absque vaticinis et oraculis audiebat. Quam ob causam acerbius ac vehementius quam superiores principes persequi nostros instituit; deorum tempora in singulis urbibus erigi precipiens, et si quæ essent temporis vetustate collapsa, reparari. Ad hæc flamines in singulis locis atque urbibus constituit, iisdemque sacerdotem cuiusque provincie præfecit, eum qui cunctis in curia muneribus egregie perfunctus esset, addito ei militari satellitio. Denique hariolis omnibus, velut religiosis viris ac divino nomine acceptissimis, provinciarum administrationes et **312** maxima privilia concessit. Post hæc non unam duntaxat urbem aut regionem, sed universas provincias imperio suo subjectas, auri argenteique, et pecuniarum exactionibus, et inductionibus gravissimis, variisque subinde condemnationibus vexavit atque oppressit. Sed et locupletissimum quemque paternis avitisque spoliis bonis, ingentes opes ac numimorum acervos assentatoribus suis donabat. Jam vero temulentiae et erupule eo usque obnoxius fuit, ut in compotationibus insaniret ac sureret; et ea imperaret ebrius, quorum postridie sobrium pœnitiebat. Quod autem ad luxum ac delicias attinet, in eo nulli secundus; nequitiae omnis magistrum se tum rectori-

(73) Παρ' αὐτῷ τιμῆς. Scribendum est αὐτοῦ, ut ad oram codicis Turnebi ac Moræ emendatur. Sequitur enim φορδεούς, etc.

(74) Ἐκάστης ἐπαρχίας δρχιερέα. Sacerdotes vocabantur a gentilibus, qui totius provinciae templum ac delubra sub dispositione sua habebant: flammes vero, qui in singulis oppidis ac municipiis deorum sacra procurabant, ut jampridem notavi ad lib. xxviii Amm. Marcellini. Cave porro existimes, Maximus primum sacerdotes provincie instituisse. Diu enim ante illum fuerunt. Sed Maximus eorum honorem auxit, addito illis satellitio, id est lictoribus et apparitoribus. Creabantur autem sacerdotes ex corpore Curialium, ii qui omnibus muneribus publicis cum summa laude ante perfun-

A καταστῆναι, διην ἐπὶ Ῥώμης οὐδὲ ἀλλοτε οἱ καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μηνυμονεύουσιν. Οὐ δὲ ἐπὶ Ἀνατολῆς τύραννος Μαξιμῖνος, ὃς ἀν πρὸς ἀδελχὸν τὴν κακίαν πρὸς τὸν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδηγε σπενδόμενος, ἐπὶ πλειστὸν χρονὸν λανθάνειν ἔφερντες, φωραθεῖς γέ τοι ὑπερον, δίκην τίννυσι τὴν ἀξίαν. Ἡν δὲ θαυμάσαι, διπος καὶ οὗτος τὰ συγγενῆ καὶ ἀδελχά, μᾶλλον δὲ κακίας τὰ πρῶτα καὶ τὰ νικητήρια τῆς τοῦ κατὰ Ῥώμην τυράννου κακοτροπίας ἀπενηγμένος. Γοῖτων τε γάρ καὶ μάγων οἱ πρῶτοι τῆς ἀνωτάτω παρ' αὐτῷ τιμῆς (73) ἤξιντο, φορδεούς ἐς τὰ μάλιστα καὶ δεισιδαιμονεστάτου καθεστῶτος, τῇν τε περὶ τὰ εἰδῶλα καὶ τοὺς δαίμονας περὶ πολλοῦ τιθεμένου πλάνην. Μαντειῶν γοῦν δίχα καὶ χρησμῶν οὐδὲ μέχρις δινυχος, ὃς εἰπεν, τολμᾶν τι κινέν οὖς τε ἦν. Οὐδὲ κάριν καὶ τῷ καθ' ἡμῶν σφοδρότερον τῇ οἱ πρόσθεν καὶ πυκνότερον ἐπετίθετο διωγμῷ, νεώς τε κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐγείρειν, καὶ τὰ χρόνου μῆκες καθηρημένα τεμένη, οἷα σπουδῆς ἀνανεοῦσθαι προστάττων, ἱέρεας τε εἰδύλων κατὰ πάντα τόπουν καὶ πόλιν· καὶ ἐπὶ τούτων ἐκάστης ἐπαρχίας ἀρχιερέα (74), τῶν ἐν πολιτείαις ἔνα γέ τινα τὸν μάλιστα ἐμφανῶς διε πάσης ἐμπρέψαντα λειτουργίας, μετὰ στρατιωτικοῦ στίφους καὶ δορυφορίας ἐκτάσσων, ἀναλόην τε πάσι γόρσιν, ὃς ἂν εὐσεβέστι καὶ θεῶν προσφιλέστιν, ἥγεμονίας καὶ τὰς μεγίστας προνομίας δωρούμενος. Ἐκ δὴ τούτων δρμάμινος, πόλιν μὲν οὐ μίαν οὐδὲ κύρων, δῆλας δὲ ἄρδην τὰς ὑπ' αὐτὸν ἐπαρχίας, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χρημάτων ἀμυθήτων εἰσπράξεσιν, ἐπισκήψεσι (75) τε βαρυτάταις, καὶ ἀλλοτε δλλαις καταδίκαις ἡγία καὶ κατεπίξε. Τῶν γε μήν εὐπόρων τὰς ἐκ ποιογόνων περιποιηθείσας οὐσίας ἀφαιρούμενος, πλούτους ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν ἐδωρεῖτο. Παρονίας γε μήν καὶ μέθης ἐς τοσαύτην τινέθη φορίν, ὃς ἐν τοῖς πότοις παρακόπειν καὶ τῶν φρενῶν παρεξισθαι, τοιαῦτά τε μεθύοντα προστάττειν, οὐαὶ ἀναντίψαντα αὐτὸν τῇ ὑπερονίᾳ εἰς μετάμελον διεινχραιπόλης δὲ καὶ ἀσωτίας μηδενὶ καταλιπόν τοποῦ ὑπερβολήν, κακίας διάσταλον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἀρχουσι τε καὶ ἀρχομένοις ἐαυτὸν καθίστη, θρύπτεισθαι μὲν τὸ στρατιωτικὸν διὰ πάστης τρυφῆς τε καὶ ἀκαλασίας ἐνάγων, ἥγεμόνας δὲ καὶ στρατοπεδάρχας δι' ἀρπαγῶν καὶ πλεονεξίας χωρεῖν κατὰ τῶν ὑπηκόων, μονονογῇ συντραποῦντας αὐτῷ προκαλούμενος. Τί δει τὰς ἐμπαθεῖς τοῦ ἀνδρὸς αἰσχρουργίας μηνυμονεύειν;

cti essent. Tantaque hæc dignitas habebatur, ut ipsos magistratus seu duumviros in gradu antecedent. Certe in gestis purgationis Cæsariani, ea dignitas ante duumviratum nominatur. Sic enim legitur: « In jure apud Aurelium Didymum Speculum sacerdotem Jovis optimi maximi, duumvirum splendidissimam coloniam Cathaginem. » Vide cap. 4, lib. ix. Ili sacerdotes in secretaria judicium ingrediendi et cum iis sedendi jus habebant, ut patet ex Actis Theodori martyris die x Novembris.

(75) Ἐπισκήψεσι. Musculus vertit statutis; Christophorus mandatis gravissimis. Eadē in voce utitur Ensebius in lib. x Historie Ecclesiastice, cap. 8, de Licinio loquens: Ἐπισκήψεις τε μυρτα κατὰ τῶν ὑπογειριῶν θεῶν ἐπενθεῖ.

ἢ τῶν πρὸς αὐτοῦ μεμοιχευμένων ἀπαριθμεῖσθαι τὴν πληθὺν; Οὐκ ἡγέται πόλιν αὐτὸν παρείθειν, μή οὐχὶ ἐκ παντὸς φύοράς γυναικῶν, παρθένων τε ἀρπαγῆς εἰργασμένων. Κατὰ πάντων γέτοι αὐτῷ ταῦτα προσχώρει, μή ὅτι μόνων Χριστιανῶν, οἱ θανάτου καταφρονήσαντες, παρ' οὐδὲν αὐτοῦ τὴν τοσαύτην ἔθεντο τυραννίδα. Οἱ μὲν γέροντες (76) ἀνατλάντες πῦρ καὶ σιδῆρον, καὶ προστηλάσσεις, θῆράς τε ἀγρίους καὶ θαλάττης βυθούς, ἀποτομάς τε μελῶν καὶ καυτῆρας, καὶ ὄψιαλμῶν κεντήσεις τε καὶ ἔξορύξεις, καὶ τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμοὺς, λιμόν τε ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα, καὶ δεσμά, ἐπὶ πάντων μᾶλλον ὑπομονὴν τὴν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐνεδείξαντο, ἢ τὸ σένας τὸ εἰς Θεὸν εἰδώλοις ἀντικατηλάξαντο. Αἱ δὲ γυναικεῖς οὐχ ἡττον τῶν ἀνδρῶν ὑπὸ τῆς τοῦ θείου λόγου διδασκαλίας ἡρθενωμέναι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγνῶνας ὑποτάσσαι, ίσα τῆς ἀρετῆς ἀπηγγκαντο θραβεῖα, αἱ δὲ ἐπὶ φύορὸν ἐλέχμεναι, θάττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ἢ τὸ σώμα τῇ φύορῷ παραδεύσασι. Μόνη γοῦν τῶν ἀλλων ὑπὸ τοῦ τυράννου μεμοιχευμένων, Χριστιανὴ τῶν ἐπὶ Ἀλεξανδρείας ἐπιστημοτάτῃ τε καὶ λαμπροτάτῃ, τὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκβάντων Μαξιμίνου ψυχὴν δι' ἀνδρειοτάτου παραστήματος ὑπερεξενίκησεν (77), ἐνδοξὸς μὲν ταῦτα πλούτῳ τε καὶ γένει καὶ παιδείᾳ, πάντα γε μήν δεύτερα εὐωροτύνης τεθειμένη· ἣν καὶ πολλὰ λιπαρήσας, κτείναι μὲν ἐτοίμως θνήσκειν ἔχουσαν οὐχ οἶδε τῇ, τῇς ἐπιθυμίας μᾶλλον τοῦ θυμοῦ κατακρατούσῃς αὐτοῦ, ψυγῇ δὲ ζημιώσας, πάσης ἀφεύλετο τῆς οὐσίας. Μυρίας δὲ ἄλλαι πρὸς τῶν κατ' Εύνος ἀρχόντων πορνείας ἀπειλήν μηδὲ ἀκούσαις δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος βασάνων καὶ στρεβλώσεων, καὶ θανατηφόρου κολάσεως ὑπέστησαν. Θαυμασταὶ μὲν οὖν καὶ αὐταὶ· ὑπερρρυῶς γε μήν θαυμασιώτατή ἡ ἐπὶ Ρώμης εὐγενεστάτη τῷ δοντὶ καὶ σωφρονεστάτη γυνὴ πασῶν, αἵς ἐμπαροινεῖν δὲ ἔκεισε τύραννος Μαξέντιος τὰ δομια Μαξιμίνῳ δρῶν ἐπειράτο. Ως γάρ ἐπιστάντας τῷ οἴκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διαχονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δὲ καὶ αὕτη ἦν), τὸν τοῦ ἀνδρα τὸν αὐτῆς, καὶ ταῦτα Ρωμαίων δοντα ἐπαργον, τοῦ δέους ἔνεκα, λαδόντας αὐτὴν ἀγειν ἐπιτρέψαντα, ἐς βραχὺν (78) ὑποπαριησαμένη ὡς ἀν δῆ κατακομηθεῖν τὸ σῶμα, εἰσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου, καὶ μονωθεῖσα, ἔιφος καθ' ἔαυτῆς πήγυντι (79). Θα-

A bus tunc subditis suis exhibuit. Ac milites quidem lascivia ac mollitie diffluere permisit. Praesides vero ac duces, perinde ac tyranuidis suæ consortes, omni rapacitate atque avaritia grassari adversus provinciales præcepit. Quid dicam de fœdissima hominis libidine? Quid de innumerabilibus adulteriis? Neque enim per ullam urbem iter unquam fecit, quin mulierum stupra, et virginum raptus in ea perpetraret. Atque hæc ex voto ipsi successerunt adversus cunctos, solis exceptis Christianis: qui calcato mortis metu, tam violentam hominis tyrannidem despicerunt. Nam et viri ignem ac ferrum, clavorum suffixiones, bestias, profundos maris gurgites, membrorum abscissiones ac perustiones, confixiones et effossiones oculorum, totius denique corporis mutilationes: ad hæc famem, metalla ac vincula perpessi, in his omnibus maluerunt pro vera pietate tolerantia sua specimen edere, quam rejectio Dei cultu, simulacula venerari. Et mulieres doctrina veræ fiduci non minus quam viri roboratae, aliae eadem quæ viri certamina subierunt, et æqualia virtutis adeptæ sunt præmia: aliae, cum raperentur ad stuprum, vitam citius quam pudorem corporis sui prodere sustinuerunt. Certe unica mulier Christiana, Alexandrinarum omnium nobilissima atque opulentissima, cum cæteræ a tyranno violatae fuissent, effusam atque effrenatam Maximini libidinem virili quadam animi celsitudine devicit. Mulier tunc ob splendorem 313 generis ac divitias, tunc ob singularem doctrinam celeberrima: sed quia modestiam ac pudicitiam his omnibus præferebat. Quam cum tyrannus sæpius interpellasset de stupro, obtruncare quidem illam, mori utique paratam, non sustinuit, eo quod crudelitate superior esset cupiditas. Cæterum bonis omnibus spoliata, exilio damnavit. Sexcentæ quoque aliae, cum stupri minas quas provinciarum rectores ipsis intentabant, ne auditu quidem tenus ferre potuissent, omnia cruciatum, tormentorum et capitalium suppliciorum genera pertulere. Omnes quidem admiratione dignissimæ, sed præ omnibus admirationem meretur mulier illa in urbe Roma, omnium earum quas Maxentius, illarum partium tyrannus Maximino in cunctis sinillimus, violare aggressus est, longe nobilissima et castissi-

(76) *Oi μὲν γέροντες.* Vide panegyricum ab Eusebio scriptum in tricennialibus Constantini, pag. 622, ubi hæc iisdem fere verbis repetuntur.

(77) *Ὑπερεξενίκησεν.* Sic in vetustissimo codice Mazar. scribitur, cui consentit codex Fuk. et Sav.

(78) *Ἐς βραχὺν.* Deesse videntur aliquot verba, quia ita suppleri possunt, ἐς ἀποχώρησιν χρόνον βραχὺν ὑποπαριησαμένην, etc. Sic loquitur Eusebius supra, ubi de muliere Antiocheno, quae cum duabus virginibus se in flumen precipitavit. Paulo post ubi legitur ὡς ἀν δῆ, codex Mazarinus habet ὡς ἀν δῆ, quod rectius videtur. Ita certe scriptum habent codex Fuk. et Savillii.

(79) *Ξέιφος καθ' ἔαυτῆς πήγυντι.* In vetustissimo codice Mazarino scholium legitur in ima pagina ascriptum ad horum verborum expositionem: Πάντες ἐν πολλοῖς οὖτος ἀποδέγμαται τὰς ἔαυτῆς διαχρησαμένας; καὶ οἱ γε ἡ τῆς Ἐκκλησίας κρίσις, οὐχ τὰς εἰς

B ἔαυτῆς τὰ τῶν δηρίων ἐπιδεξαμένας ἐν μάρτυσιν ἀναγράφεται· δειλίας γέροντος μᾶλλον ἡ ἀνδρείας, φρεστούς τὸν θάνατον προαρπάζειν· ἀλλὰ τὰς μηδὲν φοβερὸν ἔνεκα τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας ήγουμένας, ἀλλὰ πάντα προθύμως πάσχειν, ἀπερ ἀν τὸ τύραννος· καὶ δαιμονιώδης ἐπινοία κολαστήρια ἐπάγει. Id est: «Quomodo iste miratur mulieres, quæ sibi metipsis mortem conciverunt? Et tameū Ecclesia judicium, in martyrum numero non reponit eas quæ sui ipsorum carnifices extiterunt. Ignavie enim potius est quam fortitudinis, suppliciorum metu mortem prevertere. Verum eas in album martyrum referit, quæ ob confessionem Christi nihil formidandum esse existimant, alacri animo perpeti paralle, quæcumque ipsis tormenta tyrannorum ac dæmonum ingeniosa solertia irrogasset. » Recete quidem obseruant quisquis est auctor hujus scholii, αὐτοχειραπ ab Ecclesia non probari; cum homines mortis

ma. Hæc enim simul atque eos quibus tyrannus ad hujusmodi flagitia ministris utebatur, irrupisse in domum suam comperit, et maritum suum qui præfecturam Romanæ urbis gerebat, conterritum permisso satellitibus ut ipsam abducerent (erat autem Christiana), breve temporis spatum quasi ad exorandum corpus concedi sibi postulavit. Post hæc in cubiculum ingressa, solam se reliquam esse circumspiciens, gladium pectori immergit. Quo vulnere protinus exanimata, cadaver quidem perductoribus dereliquit: ipso autem facto, quod prosector omni vocis sonq; clarius intonat, universis qui nunc sunt et qui posthac erunt hominibus denuntiavit, solam Christianorum virtutem invictam et inexpugnabilem copia unq; eodemque tempore exuberavit, auctoribus Occidentem occupaverait. Quis est porro qui cum tantorum malorum causam inquisiverit, affirmare dubitet, persecutionem adversus nos concitatam horum omnium fontem extitisse, cum præseruum non nisi post redditam Christianis libertatem, tanta reipublicæ perturbatio finem acceperit?

CAPUT XV.

De his quæ gentilibus acciderunt.

Toto certe persecutionis decennio, nunquam a multis inter ipsos insidiis, et ab intestino bello cessatum est. Ac mare quidem naviantibus imperium erat. Et quicunque alicunde solverant, **314** protinus capti gravissimis verberibus afficiebantur, et tormentis atque ungulis latera sulcantibus, omnique cruciatum genere interrogabantur, utrum ab hostibus venirent: tandemque crucis suppicio aut incendio necabantur. Jam clypei et loricæ, tela et hastæ, aliaque ejusmodi bellorum instrumenta ubique comparabantur. Ad hæc triremes et arma ad navales pugnas accommodata passim instruebantur. Nec aliud quidquam exspectare unusquisque poterat quam quotidiam hostium incursionem. Fames post hæc pestisque supervenit, de quibus suo loco ac tempore dicturi sumus.

CAPUT XVI.

De rebus in meliorem statum restitutis.

Hæc sunt quæ toto persecutionis illius tempore contigerunt. Quæ quidem persecutio ope divini Numinis, anno tandem decimo prorsus sedata est, cum post octavum annum aliquantis per remittere cœpisset. Postquam enim cœlestis Dei gratia benigno nos ac proprio vultu respexit, tum principes illi ipsi qui persecutionem adversus nostros primum commetu, aut per desperationem manus sibi violentias afferunt. Sed quoties divini Spiritus instinctu ad id impelluntur, quod rarissime acridit: tunc id facinus approbat quidem ac miratur Ecclesia, quippe quæ divino Spiritu semper regitur et afflatur: non tamen imitandum proponit. Vide quæ de hac re scripsit Augustinus in libro *i. De civitate Dei*, cap. 26. Porro idem scholium legitur etiam in libro Saviano.

(80) Mōror χρημάτων. In lib. i *De vita Constantini*, cap. 28, ubi hæc resertur historia, legitur μόνον χρῆμα, rectius, ut opinor.

(81) Τοῦ κατὰ τὸ διοικήσεως χρύσου. Persecutio cœpit anno Christi 305. Diocletiano velies et Maximiano septies cass. Desit vero anno

Α νῦνά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοὺς προσαγωγοῖς καταλιμπάνει, ἔργοις δὲ αὐτοῖς ἀπάστης φωνῆς γεωνοτέρωις, διτὶ μόνον χρημάτων (80) ἀφίττετόν τε καὶ ἀνώλεθρον ἡ παρὰ Χριστιανοῖς ἀρετῇ πέψυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους τούς τε νῦν δυτας καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα γενησομένους ἔξεφην. Τοσαύτη δῆτα κακίας φορὰ οὐφ' ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν συνηνέκθη καιρὸν, πρὸς τῶν δύο τυράννων ἀνατολὴν καὶ δύσιν διειληφθῶν κατεργασθεῖσα. Τίς δ' ἀν τὴν τῶν τοσούτων δεερευνώμενος αἰτίαν, διστάξαι, μή οὐχὶ τὸν καθ' ἡμῖν διωγμὸν ἀποφῆγασθαι; "Οτε γε μᾶλιστα οὐ πρότερον τὰ τῆς τοσῆσδε πέπαυτο συγχύσεως, ἡ Χριστιανοὺς τὰ τῆς παρήρσας ἀπολαβεῖν.

περὶ morti obnoxiam esse. Talis ac tanta nequitις copia unq; eodemque tempore exuberavit, auctoribus duobus tyrannis, quorum alter Orientem, alter Occidentem occupaverait. Quis est porro qui cum tantorum malorum causam inquisiverit, affirmare dubitet, persecutionem adversus nos concitatam horum omnium fontem extitisse, cum præseruum non nisi post redditam Christianis libertatem, tanta reipublicæ perturbatio finem acceperit?

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῶν τοῖς ἐκτέδις συμβεβηκότων
(Nic. H. E. vii, 22).

Διὰ ταντὸς γέ τοι κατὰ τὸν διωγμὸν δεκάστους χρόνου (81), τῶν εἰς ἐπιδουλὴν καὶ πόλεμον τὸν κατ' ἀλλήλων, οὐδὲν αὐτοὺς διαλέλοιπεν. Ἀπλωτα μὲν γάρ τὰ κατὰ θάλατταν ἦν, οὐδὲ ἔξην ποθεν καταπλεύσαντας, μή οὐχὶ πάσαις αἰκίαις ὑπάγεσθαι. στρεβλουμένους καὶ τὰς πλευρὰς καταζανομένους, βασάνοις τε παντοῖαις, μή ἀρα παρὰ τῶν δι' ἐναντίας ἐχθρῶν ἤκοιεν, ἀνακρινομένους, καὶ τέλος σταυροῖς ἢ τῇ διὰ πυρὸς ὑπαγομένους κολάσει. Ἀσπίδων ἐπὶ τούτοις καὶ θωράκων παρασκευαῖ, βελῶν τε καὶ δοράτων, καὶ τῆς δλῆς πολεμικῆς παρατάξεως ἑτοιμασίαι· τριήρων τε καὶ τῶν κατὰ ναυμαχίαν ὅπλων κατὰ πάντα συνεχροτοῦντο τόπον, οὐδὲ ἦν δλλο τι παντὶ τῷ προσδοκῶν, ἢ πολεμίων κατὰ πᾶσιν ἔφοδον ἡμέραν. Τούτοις καὶ διὰ ταῦτα λιμός τε καὶ λοιμὸς ἐγκατασκήπτει· περὶ ὧν κατὰ καιρὸν ιστορήσομεν τὰ δέοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῆς ἐπὶ τὸ χρεῖττον τῶν πραγμάτων μεταβολῆς (Nic. H. E. vii, 22).

Τοιαῦτ' ἦν τὰ (82) διὰ ταντὸς τὸν διωγμὸν παρατεκάστα, δεκάτῳ μὲν ἔτει σὺν Θεοῦ χάριτι παντελῶς πεπαυμένου, λωρᾶν γε μήτ' ὅγδοον ἔτος ἐναρξαμένου. Ώς γάρ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ θεῖα καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἀρχοντες, αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δι'

Christi 312, tunc cum Constantinus, victo Maxentio, litteras ad Maximinum Orientis imperatorem dedit pro Christianorum libertate, ut scribit Eusebius in libro ix. Duravit igitur persecutio per decem annos, ut hic dicitur. Atque ita in manuscriptis Eusebii Chronicis notantur anni persecutionis, ut monuit Pontiacus. Non recte igitur Epiphanius in libro *De ponderibus et mensuris*, banc persecutionem xii annis durasse scribit. Vide caput 16, ubi decimo anno sedata esse dicitur persecutio.

(82) Τοιαῦτ' ἦν τὰ. Ab his verbis inchoavimus caput 16, Maz. et Fuketianum codd. secuti. At in codice Medicco quem in distinguendis capitibus sequitur Rob. Stephanus, omissa hic est caput distinctio.

τῶν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐντργετοῦ πολέμων, πα-
ραδοξότατα μεταθέμενοι τὴν γνώμην, παλινφύλαν-
θῆδον, χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασι καὶ διατά-
γμασιν ἡμερωτάτοις τὴν ἐπὶ μέγα ἀκθείσαν τοῦ διω-
γμοῦ πυρκαϊάν σθεννύντες. Οὐχ ἀνθρώπινον δέ τι τού-
του κατέστη αἰτιον, οὐδὲ οὔκτος, ὡς ἂν φαῇ τις, ή
φύλανθρωπία τῶν ἀρχόντων, πολλοῦ δεῖ· πλειν γάρ
στημέραι καὶ χαλεπύτερα ἀρχῆθεν εἰς ἔκεινο τοῦ
καιροῦ τὰ καθ' ἡμῶν αὐτοῖς ἐπενοείτο, ποικιλωτέ-
ραις μηχαναῖς ἀλλοτε ἀλλως τὰς καθ' ἡμῶν αἰχίας
ἐπισταινουργούντων· ἀλλ᾽ αὐτῆς γε τῆς θείας Προ-
νοίας ἐμφανῆς ἐπίσκεψις, τῷ μὲν αὐτῆς καταλαττο-
μένης λαῆ, τῷ δὲ αὐθέντῃ τῶν κακῶν ἐπεξιούσης
καὶ πρωτοστάτῃ τῆς τοῦ παντὸς διωγμοῦ κακίας (83)
ἐπισχολουμένης. Καὶ γάρ εἰ τι ταῦτη ἔχρην κατὰ θείαν
γενέσθαι: κρίσιν, ἀλλά, « Όναλ, φησὶν δὲ λόγος, δι'
οὐ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. » Μέτεισι γοῦν αὐτὸν θετλα-
τος κόλασις, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρρεμένη σαρκός,
καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθουσα. Ἀθρόα μὲν γάρ
περ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων (84) τοῦ σώματος
ἀπόθατας γίνεται αὐτῷ. Εἰδος ἐν βάθει συριγ-
γόνδες, καὶ τούτων ἀνάτος νομῆ (85) κατὰ τῶν ἐνδο-
τάτων σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἀλεκτόν τι πλήθος σκωλή-
κων βρύειν, θανατώδη τε ὁδμῆν ἀποπνέειν, τοῦ παν-
τὸς δγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτρόφιας αὐτῷ καὶ
πρὸ τῆς νόσου εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πειμαλῆς μετα-
εεδληχότος· ἢν τότε κατασπεῖσαν, ἀφρητον καὶ
φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θέαν.
Ἴατρῶν δὲ οὐν οἱ μὲν, οὐδὲ δλως ὑπομεῖναι τὴν τοῦ
δυσιδόνους ὑπερβάλλουσαν ἀτοπίαν οἵσι τε, κατεσφά-
τοντο, οἱ δὲ διμδηχότος τοῦ παντὸς δγκου καὶ εἰς ἀνέλ-
πιστην σωτηρίας ἀποπεπτωκότος μηδὲν ἐπικουρεῖν
δυνάμενοι, ἀνγελεῶς ἔκτεινοντο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῆς τῶν κρατούρτων παλινφύλας
(Nic. H. E. vii, 22, 23).

Καὶ δὴ τοσούτοις παλαίνων κακοῖς, συναίσθησιν
τῶν κατὰ τῶν θεοσεβῶν αὐτῷ τετολμημένων ἴσχει.
Συναγαγὼν δὲ οὖν εἰς ἐαυτὸν τὴν διάγοιαν, πρῶτα
μὲν ἀνθωμολογεῖτο τῷ τῶν δλων Θεῷ, εἴτα τοὺς ἀμφ' αὐτὸν (86) ἀνακαλέσας, μηδὲν ὑπερθεμένους τὸν κατὰ
τῶν Χριστιανῶν ἀποπαῦσαι διωγμὸν, νόμῳ τε καὶ
δῆματι βασιλικῷ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οικοδομεῖν
ἐπιστέρχειν (87) τε καὶ τὰ συνήθη διαπράττεσθαι,

(83) *Πρωτοστάτῃ τῆς τοῦ παντὸς διωγμοῦ κα-
κίας.* Maximianum Galerium intelligit, ut ex se-
quentibus apparet. Hic enim auctor et antesignanus
fuerat persecutionis Christianorum. Rusinus in cap.
15 hujus libri de Galerio loquens: « Ille vero, in-
quit, qui est secundus in honore, postmodum etiam
in primis successor fuit, qui et inventor ac signifer
nostræ persecutionis existimat, » etc. Idem scribit
etiam Cedrenus.

(84) *Περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορρήτων.* Rusinus verit: In profundioribus dehinc pectoris partibus obortum
erūnus totos intrinserus viscerum secessus tabo ser-
pente depascitur. Magis tamen probo versionem
Christophorsoni, qui *genitalia* interpretatur. Id
enim confirmat Victoris Epitome. « Galerius, in-
quit, Maximianus consumptus genitalibus defecit. »

(85) *Καὶ τούτων ἀριστος ρομῇ.* Ita etiam legitur

A moverant, repente præter omnium spem mutata
sententia palinodiam cecinere; humanis erga nos
edictis et mitissimis constitutionibus, ardentissi-
num persecutionis incendium restinguentes. Neque
vero humanum quidquam, neque imperatorum (quod
aliquis forte suspicari posset) clementia et commi-
seratio, huic rei causa exstitit. Quippe cum illi
ab ipso persecutionis exordio ad id usque temporis,
plura in dies et acerbiora in nos excogitarent; va-
ria subinde suppliciorum adversus nostros genera
et machinamenta commenti. Verum manifesta præ-
sentia divini Numinis, quod cum populo quidem suo
jam redierat in gratiam; ipsum vero auctorem ma-
lorum et totius persecutionis atque improbitatis an-
tesignanum infensius persecutabantur, id tandem ef-
fecit. Etsi enim hæc ita ubi oportebat juxta diuinæ
voluntatis arbitrium, tamen, ut ait Scriptura (*Matth.*
xviii, 7): « Vnde illi per quem scandalum evenit. »
Illi igitur pœna cœlitus inflicta corripuit, ab ipsis
exorsa carnibus, et ad animam usque progressa.
Repente enim circa media occultiorum 315 cor-
poris partium loca abscessus ei nascitur: ulcus
deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis
morsus intima viscera depascebatur. Ex his incre-
dibilis vermium multitudo scaturiens, lethalem exha-
labat setorem. Quippe illi etiam ante hunc morbum,
tota corporis moles ob nimiam alimenti copiam in
immensam quamdam pinguedinem excreverat:
quæ tunc temporis in tabem soluta, horrendum et
intolerabile spectaculum astantibus præbebat. Et
medicis vero, alii quidem cum nec ipsam odore
gravitatem susinere possent, interstiebantur: alii
cum nullum remedium afferre possent, utpote tota

CAPUT XVII.

De imperatorum palinodia.

Tandem vero adversus tot ærumnas conflictans,
intelligere coepit quæ in cultores Dei admiserat sce-
lera. Totaque mentis acie in semetipsum conversa,
primum quidem conditori omnium Deo errore
suum confessus est. Convocatis deinde palatii sui
proceribus, absque ulla dilatione persecutionem
Christianorum cohibere eos jubet, et ecclesiæ illo-
rum quantocius extrinseco imperiali rescripto præ-

D in libro *i. De vita Constantini*, sub finem. Nostri ta-
men codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent καὶ
τούτων (supple τῷ ἔλξετ).

(86) *Τοὺς ἀργούς αὐτούς.* Recte Rusinus haec verba
interpretatus est: *Conrocatis his qui in officio pu-
blico parebant.* Sic Eusebius vocare solet palatii
proceres, quos Ann. Marcellinus vocare consuevit
auctæ summates et imperatoris proximos, ut ad Ann.
Marcellinum notavi. Ita in libro *De martyribus Pa-
lestine*, cap. 7, in fine.

(87) *Οἰκοδομεῖται ἐπισπέρχειν.* Recte in codd.
Maz. et Medicis deest virgula, que Christophorson
num fecellit. Paulò aliter haec verba leguntur in lib.
i. De vita Constantini, cap. 50. Sed et codex Fuketii
non nihil variat. Sic enim habet: *Τὰς ἐκκλησίας οἰ-
κοδομεῖν αὐτοῖς ἐπισπέρχειν, καὶ τὰ, εἰ.*

cipit, quo Christiani sacra sua solito more peragere possent, ac pro imperatore preces ad Deum fundere. Confestim igitur verba subsequentibus factis, per singulas urbes proposita sunt edicta, palinodiam erga nos continentia in hunc modum.

¶ Imperator Cæsar Galerius Valerius Maximianus, invictus, Augustus, pontifex maximus, Germanicus maximus, Aegyptiacus maximus, Thebaicus maximus, Sarmaticus maximus, quintus Persicus maximus, secundo Carpicus maximus, sexto Armeniaicus maximus, Medicus maximus, Adiabenicus maximus, tribunitiae potestatis xx, imperator xix, consul viii, pater patriæ, proconsul. Et imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus, pius, felix, invictus, Augustus; pontifex maximus, tribunitiae potestatis v, imperator v, consul, pater patriæ, proconsul. Et imperator Cæsar Valerius Licinianus, pius, felix, invictus, augustus, pontifex **316** maximus, tribunitiae potestatis iv, imperator iii, consul, pater patriæ, proconsul, provincialibus suis salutem. Inter cætera quæ pro utilitate communii et pro salute reipublicæ quotidie disponimus, prius quidem volueramus juxta mores et instituta majorum, et juxta publicam Romanorum disciplinam cuncta reparare. Ac præcipue in id incubueramus, ut Christiani qui parentum suorum ritus ac cære-

(88) Υπὲρ τοῦ βασιλείου. Nicophorus habet βασιλέως.

(89) Γαλέριος. In vetustissim. codd. Maz., Med. et Fuk. legitur Galerius Oualérios Maꝝ., optime.

(90) Θηβαῖκὸς μέγιστος. Recitus in codice Maz. hoc ordine tituli colloquuntur: Γερμανικὸς μέγιστος. Αἰγυπτιαῖκὸς μέγιστος. Θηβαῖκὸς μέγιστος. Quod confirmat Rufinus. In eodem codice Maz. et in Med. ac Fuk. desunt haec voces Σαρματικὸς μέγιστος.

(91) Περτάριξ Περσῶν μέγιστος. Semel tantum victos a Galerio Persas invenimus, anno Christi 297, ut legitur in *Fastis Idatii*, et in *Chronico Alexandrino*. Quod confirmat etiam Libanius in oratione quæ *Bacchilicēs* inscribitur: ubi scribit Persas, post ingentem illam cladem a Romanis duce Galerio acceptam, quadraginta annos in apparatu consumpsisse, ut illam cladem resarcirent, et paulo ante Constantini Magni obitum arma ultra intulisse Romanis. Ab illo certe anno, quem dixit Christi, 297, usque ad annum illum quo Constantinus excessit e vita, anni sunt 40. Itaque corrigendum est Eusebii *Chronicon*, in quo Persica haec Victoria refertur anno Diocletiani septimo et decimo, cum ascrivenda sit anno ejus xiii, ut refert editio Arvaldi Pontaci. Cum igitur nullam aliam repeteramus Maximiani Victoriaum de Persis, melius videtur hic locus interpongi apud Nicophorūm, Σαρματικὸς μέγιστος πεντάκις. Περσῶν μέγιστος. In vetustissimo codice Rufini, totus hic locus absque ulia distinctione legitur, hoc modo: (Sarmaticus quinque, Persicus bis, Carpicus sexies, Armenianicus Medorum et Adiabenorum vicit).

(92) Δημαρχικῆς ἔξονστας τὸ εἰκοστόν. Rufinus verit: Tribunitiae potestatis vices. Sic enim legitur in manuscriptis. Cæterum ex hoc loco discimus, Galerium Cæsarem simul et consortem tribunitiae potestatis factum fuisse, cum in hoc edicto annos tribunitiae potestatis ab eo tempore numeret, quo Cæsar fuerat renuntiatus. Creatus est autem Cæsar anno Christi 294, Kalendis Martii. Edictum porro istud pro Christianis emitis anno Christi 311, cum esset consul octavum, ut ipsius edicti praesert in-

Α εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ βασιλείου (88) ποιουμένους, προστάτει. Αὐτίκα γοῦν ἔργου τῷ λόγῳ παρηκολουθήστος, ἥπλωτο κατὰ πόλεις βασιλικὰ διατάγματα, τὴν παλινφύσιαν τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτον περιέχοντα τὸν τρόπον.

¶ Αὐτοχράτωρ Καῖσαρ Γαλέριος (89) Οὐαλέριος Μαξιμίνος, ἀνίκητος, Σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, Γερμανικὸς μέγιστος, Αἰγυπτιαῖκὸς μέγιστος, Θηβαῖκὸς μέγιστος (90), Σαρματικὸς μέγιστος, πεντάκις Περσῶν μέγιστος (91), δις Καρπῶν μέγιστος, ἐξάκις Ἀρμενίων μέγιστος, Μήδων μέγιστος, Ἀδιαβηγῶν μέγιστος, δημαρχικῆς ἔξονστας τὸ εἰκοστόν (92), αὐτοχράτωρ ἐννεακαιδέκατον (93), ὑπατος τὸ δρόσον, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος· καὶ αὐτοχράτωρ Καῖσαρ Φλανίος Οὐαλέριος Κωνσταντῖνος, εὐσεβῆς, εὐτυχῆς, ἀνίκητος, Σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἔξονστας (94), αὐτοχράτωρ τὸ πέμπτον, ὑπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος (95). καὶ αὐτοχράτωρ Καῖσαρ Οὐαλέριος Λικινιανὸς, εὐσεβῆς, εὐτυχῆς, ἀνίκητος, Σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἔξονστας τὸ τέταρτον, αὐτοχράτωρ τὸ τρίτον, ὑπατος, πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδοις χαίρειν. Μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἄπερ ὑπὲρ τοῦ χρηστίου μὲν βεσουλήμεθα πρότερον κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων

scriptio. Ex quo sequitur, edictum illud scriptum fuisse ante Kalendas Martias. Inde enim tribunitia Galerii potestas sumpsit exordium.

¶ (93) Αὐτοχράτωρ ἐπρεκαιδέκατος. Id est imperator decennovies. Sic enim habet vetustissimum codex Rufini. Pessime Christopheronius dictatorem vertit. Ignoravit scilicet quid vox imperatoris hic significaret. Aliud enim in titulis imperatorum significat vox imperator, quæ primo loco ponitur instar pronominis; aliud vox imperator quæ subjungitur ceteris titulis. Nam vox imperator quæ secundo loco ponitur, designat victoriam imperatorum; et quoties post partam victoriam imperatores ab exercitu appellantur sint, ostendit, ut docet D. o.

(94) Δημαρχικῆς ἔξονστας. Omissus est in omnibus libris numerus tribunitiae potestatis Constantini. Ego quinque addidi certissima conjectura.

¶ (95) Αρθύριος. Post hæc verba in vetustissimo codice Mazarini, Medicino, Fuketiano et Saviliiano, nec non apud Nicophorūm hæc leguntur: Καὶ αὐτοχράτωρ Καῖσαρ Οὐαλέριος Λικινιανὸς, εὐσεβῆς, εὐτυχῆς, ἀνίκητος, Σεβαστὸς, ἀρχιερεὺς μέγιστος· δημαρχικῆς ἔξονστας τὸ τέταρτον, αὐτοχράτωρ τὸ τρίτον, ὑπατος πατὴρ πατρίδος, ἀνθύπατος, ἐπαρχιώταις ἰδοις χαίρειν. Quæ licet apud Rufinum non leguntur, sunt tamen optimæ notæ. Ac primo quod ad tribunitiam Licinii potestatem attinet, idem de ea sentiendum quod de Galerii tribunitia potestate; eam scilicet deduci ab eo tempore, quo Cæsar est creatus. Porro Licinius Cæsar factus est anno Christi 308, tertio Idus Novembri, ut legitur in optimis illis *Fastis Idatii*. Quartus igitur annus tribunitiae potestatis Licinii coepit anno Christi 311, tertio Idus Novembri. Ex quo elicetur, edictum illud a Maximiano datum fuisse sub exitum anni 311. Quod tamen pugnat cum iis que paulo ante observavi, ubi de tribunitia Galerii potestate actum est. Quare necesse est, ut horum duorum locorum alterius mendosus sit. Nam si annus tunc quartus fuit tribunitiae potestatis Licinii, erat vicesimus primus tribunitiae potestatis Galerii. Contra vero si vicesimus hic annus fuit tribunitiae potesta-

διπνετες ἐπανορθώσασθαι, καὶ τούτου πρόνοιαν ποιησασθαι, ἵνα καὶ οἱ Χριστιανοὶ οἵτινες τῶν γονέων τῶν ἑαυτῶν καταλελοίπασι τὴν αἰρεσίν, εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν ἐπανέλθοιεν· ἐπειπερ τινὶ λογισμῷ τοσαύτην αὐτοὺς πλεονεξία κατετήχει καὶ ἄνοια κατειλήφει; (96), ὡς μὴ ἐπεσθαι τοῖς ὑπὸ τῶν πάλαι καταδειχθεῖσιν, ἀπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστῆσαντες, ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτῶν πρόθεσιν καὶ ὡς ἔκαστος ἐκούλετο, οὕτως ἑαυτοῖς καὶ νόμους ποιῆσαι, καὶ τούτους παραφυλάττειν, καὶ ἐν διαφόροις διάφοροι πλήθη συνάγειν. Τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ' ἡμῶν προστάγματος παραχολουθήσαντος, ὥστε ἐπὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κατασταθέντα ἑαυτοὺς μεταστήσασιν, πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταρρχθέντες, παντοίους ὑανάτους ὑπέφερον· καὶ ἐπειδὴ τῶν πολλῶν τῇ αὐτῇ ἀπονοίᾳ διαμενόντων, ἑωρῦμεν μήτε τοῖς θεοῖς τοῖς ἐπουρανοῖς τὴν ὁφειλομένην θρησκείαν προσάγειν αὐτοὺς, μήτε τῷ τῶν Χριστιανῶν προσέχειν, ἀφορῶντες εἰς τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν δημοκρήτην συνθήσιαν, δι' ἣς εἰώθαμεν ἀπεισιν ἀνθρώποις συγγνώμην ἀπονέμειν, προθυμότατα καὶ ἐν τούτῳ τῇ συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ἐπεκτείναι δεῖν ἐνομίσαμεν, ἵνα αὐθις ὡς Χριστιανοὶ, καὶ τοὺς οἶκους ἐν οἷς συνήγοντο, συνθήσιν οὕτως, ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτούς πράττειν· δι' ἐτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῖς δικασταῖς δηλώσομεν, τί αὐτούς παραφυλάξασθαι δεῖσται. "Οθεν κατὰ ταύτην τὴν συγχώρησιν τὴν ἡμετέραν ὁφείλουσι τὸν ἑαυτῶν Θεὸν ἰκετεύειν περὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας, καὶ τῶν δημοσίων, καὶ τῆς ἑαυτῶν, ἵνα κατὰ πάντα τρόπον καὶ τὰ δημόσια παραχειθῇ ὑγῆ καὶ ἀμέριμνοι ζῆν ἐν τῇ ἑαυτῶν ἐστί τῷ δυνηθῶσι.» Ταῦτα κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων φανῆν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα γλώτταν κατὰ τὸ δυνατὸν μεταδηλώσαται, τούτον ἔχει τὸν τρόπον. Τι δι' οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται, ἐπιθεωρήσαι καίρος.

Τέλος τοῦ ἡλίου τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας.

ΤΟ ΩΣ ΛΕΙΠΟΝ ΕΝ ΤΙΣΙΝ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΙΣ ΕΝ Τῷ ΟΓΔΟῷ ΛΟΓῷ.

"Ἄλλ' δὲ μὲν τῆς γραφῆς αἴτιος μετὰ την τοιάνδε δομολογίαν αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μαχρὸν τῶν ἀλγηδόνων ἀπαλλαγεῖς, μεταλλάττει τὸν βίον. Τούτον δὴ ίόρος ἔχει πρώτον αἴτιον τῆς τοῦ διωγμοῦ καταστῆναι συμφορᾶς, ἔτι πάλαι πρὸ τῆς τῶν λοιπῶν βασιλέων κινήσεως, τοὺς ἐν στρατείαις Χριστιανούς, καὶ πρύτους γε ἀπάντων τοὺς ἐπὶ τοῦ ἱδίου οἶκου παρατρέπειν ἐκβεβιασμένον, καὶ τοὺς μὲν τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας ἀποκινούντα, τοὺς δὲ ἀτιμότατα καθυβρίζοντα. Ηδη δὲ καὶ θάνατον ἐτέροις ἐπαρτῶντα, καὶ τοισχατόν γε τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνοὺς ἐπὶ τὸν

tis Galerii, tertius tantum fuit Licinii. Quod vero ad consulatum Licinii attinet, ejus mentio sit in Fa-
stis Prosperi, Cassiodori et Victorii, in quibus con-
sul ponitur cum Maximiano Aug. octies consule,
hoc ipso anno quo scriptum est edictum. Olim qui-
dem in Annotationibus ad Amm. Marcellinum ob-
servaveram Licinium a Galerio Augustum factum
fuisse, paulo ante mortem Galerii; idque ex eo po-

A monias reliquerant, ad saniorem sententiam revo-
carentur. Tanta quippe eos arrogantia ac temeritas
veluti ex consensu quodam invaserat, ut majorum
institulis quæ fortasse ab ipsorum parentibus san-
cta fuerant, minime arquiescerent: sed singuli pro
arbitrari suō ac libidine leges sibi ipsis constitue-
rent easque observarent, et in diversis sectis atque
sententis diversos cogerent cœtus. Proinde cum
nos ejusmodi promulgassemus edictum, ut ipsi ad
ritus et instituta majorum reverenterentur: multi
eorum gravissimis discriminibus objecti; multi intentato suppliciorum metu, varia mortis genera per-
tulerunt. Cum igitur videremus plerosque eorum in
hujusmodi amentia persistentes, nec diis im-
mortalibus cultum debitum exhibere, nec sacro-
rum Christianorum cæremoniās obire; pro nostra
humanitate et pro solempni instituto clementiæ no-
stræ qua universis hominibus veniam impertiri
consuevimus, in hoc etiam negotio libentissime in-
dulgentiam nostram censuimus esse proferendam,
ut omnes Christiani ædes suas in quibus conventus
peragebant, denuo instaurare possint, ita ut nihil
contrarium disciplinæ suæ deinceps facere cogantur.
Peculiarī autem epistola judicibus significabimus,
quid ipsos observare oporteat. Quapropter ob hanc
indulgentiam clementiæ nostre Deum sumū precari
et obsecrare eos oportet, tum pro incolumente nos-
tra, tum pro reipublicæ suaque ipsorum salute; ut
et reipublicæ status integer permaneat, et ipsi in
suis domiciliis cum omni securitate possint degere.
Hæc ex Latina lingua in Græcum sermonem a nobis
prout potuimus translata, ita se habent. Quæ vero
posthac subsecuta sunt, nunc tempus est ut consi-
deremus.

Finis libri octavi Historiæ ecclesiastice.

317 IN QUIBUSDAM EXEMPLARIBUS HOC QUASI SUPPLEMENTUM LIBRI OCTAVI REPERITUR.

Verum auctor hujus edicti post hujusmodi con-
fessionem continuo vita simul ac doloribus libera-
tus est. Hunc primum miserandæ illius persecutio-
nis auctorem fuisse ferunt: quippe qui diu ante
reliquos imperatores, Christianos qui in exercitu
militabant, ac præsertim eos qui in palatio suo
versabantur, per vim abducere a religione sua co-
natus sit: et alios quidem ab honore militie re-
moverit, alios vero omni contumeliam genere affe-
cerit: quosdam etiam morte multarit; tandem do-
nique collegas suos et imperii consortes ad omnes

tissimum colligebam, quod Galerius in edicto illo
de quo nunc sermo est, nullam Licinii college sui
mentionem fecisset. Sed cum in manuscriptis codicibus,
et apud Nicephorium Licinius Augustus in edicto
illo Galerii nominetur, ruit nostra illa conjectura.

(96) Πλεορεξτα κατεσχήσει καὶ ἀροια κατειλήσει. Sic legitur in codd. Maz. et Med., quibus
conseuntur codd. Fuk. et Sav. et Nicephorus.

ubique Christianos persequendos impulerit. Sed et **A** cuiusmodi vitæ exitus istis contigerit, nefas arbitror præterire. Cum ergo quatuor principes imperium Romanum inter se parti essent: duo quidem ex illis tum ætate tum honoris prærogativa potiores, nondum completo biennio post inchoatam persecutionem, imperio cesserunt, quemadmodum a nobis superius declaratum est. Cumque reliquum vitæ tempus privato ac plebeio habitu transgissent, hujusmodi exitum sortiti sunt. Alter quidem, qui et ætatis et honoris privilegio reliquos omnes antecesserat, diurno ac molestissimo morbo confectus. Alter, qui secundus ab eo fuerat, laqueo vitam abruptum: juxta quoddam dæmonum vaticinium, hujusmodi supplicio merito affectus ob quamplurima quæ admiserat scelera. Ex duobus autem reliquis, postremus quidem quem totius persecutionis ducem atque auctorem suisse retulimus, ejusmodi dolorcs pertulit quos supra commemoravi. Ille vero qui gradu eum præcelebat, benignissimus et clementissimus imperator Constantius; qui toto imperii sui tempore ita se gesserat, prout imperatorem decebat; et qui tum erga reliquos omnes humanissimum se ac beneficentissimum præstiterat, tum persecutionis adversus nos conciliatæ expers omnino fuerat, et cultores Dei sub ipsius imperio degentes ab omni noxa et injuria immunes servaverat; ac neque ecclesiarum ædificia subverterat, nec novi quidquam adversus nos statuerat; felicem et revera beatissimum **318** vitæ exitum promeruit. Quippe qui solus omnium in imperio suo summa cum tranquillitate et gloria successorem relinquens proprium filium, modestissimum et religiosissimum principem, ex hac luce migravit. Hujus autem filius Constantinus ab ipso statim exordio supremus imperator et Augustus a militibus renuntiatus, paternæ erga fidem nostram pietatis æmulatorem se præstithi. Hujusmodi exitum vitæ quatuor supradicti imperatores diversis temporibus sortiti sunt. Et quibus solus ille quem supra memoravimus, una cum aliis qui nuper in consortium imperii asciti fuerant, confessionem illam quam supra retulimus, edicto palam proposito omnibus publicavit.

(Hic in editione Valesii interseritur liber *De martyribus Palæstinæ*, quem infra seorsim edimus.)

(97) Ἀραχειτηράτα διωγμός. In codd. Mazarino et Medicæo scriptum inveni διωγμένων: in Fuketiano vero δεδιωγμένων. Quæ tametsi depravata lectio, viam mihi ad hujus loci emendationem aperuit. Totus igitur locus ita legendum est, τοὺς τῆς βασιλείας κοινωνὸς ἐπὶ τῷ χατά πάντων ἀναχειτηράτα διωγμόν· ὃν καὶ αὐτῶν οὐκ ἔξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦνται σιωπῇ. Vides quantum habeat elefantiam vox ὡν, quam nos ex vestigiis scriptarum electionis supplevimus.

B xatà πάντων ἀναχειτηράτα διωγμόν (97)· ὃν καὶ αὐτῶν οὐκ ἔξιον τὸ τοῦ βίου τέλος παραδοῦνται σιωπῇ. Τετάρων οὖν τὴν xatà πάντων διειληχτων ἀρχήν, οἱ μὲν χρόνῳ καὶ τιμῇ προσηγούμενοι, οὐδὲ ὅλοις δυσδεῖταις εἰπειγενόμενοι τῷ διωγμῷ, μεθίστανται τῆς βασιλείας, ἢ καὶ πρόσθεν τῷ δεδήλωται, καὶ δὴ τὸν ἐπίλοιπον τοῦ βίου χρόνον δημάδει καὶ λιωτικῷ τρόπῳ διαγενόμενοι, τέλος τοιώδε τῆς ζωῆς εἰλήξασιν· ὃ μὲν τιμῇ τε καὶ χρόνῳ τῶν πρωτείων τιμωμένος, μικρῷ καὶ ἐπίλυποτάτῃ τῇ τοῦ σώματος ἀσθενείᾳ διεργασθείς, ὃ δὲ τὰ δεύτερα αὐτοῦ φέρων, ἀγχόνῃ τὴν ζωὴν ἀπορθήσας, κατὰ τινὰ δαιμονίαν προστημένων τοῦτο παθών, διὰ πλειστας αὐτῷ τε τολμημένας φραδιουργίας. Τῶν δὲ μετὰ τούτους ὃ μὲν θνατός, δὸν καὶ ἀρχῆγὸν τοῦ παντὸς ἔφαμεν γεγονέντιαι διωγμοῦ, τοιάντα οἷα καὶ προδεδηλώκαμεν, πέπονθεν, ὃ δὲ τοῦτον προάγων χρηστότατος καὶ τηπώτατος βασιλεὺς Κωνστάντιος, ἐπαξιώς τῆς γηγενούσας τὸν ἄπαντα τῆς ἀρχῆς διατελέσας χρόνον. Ἀλλὰ καὶ τὰλλα τοῖς πᾶσι δεξιώτατον καὶ εὐεργετικώτατον παρασχὼν ἔσυτδην, ἀτάρκαν τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου ἔξω γενόμενος, καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς, ἀδλαβεῖς καὶ ἀνεπηρεάστους διαφυλάξας, καὶ μῆτρες τοὺς οἰκους τῶν Ἐκκλησιῶν καθελών, μηθ' ἔτερόν τι μηδὲ ὅλως καθ' ἡμῶν ἐπικαινουργήσας, τέλος εῦδαιμον (98) καὶ τρισμαχάριον δυτῶς κατειληφε τοῦ βίου, μόνος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εύμενῶς καὶ ἐπιδόξις, ἐπὶ διαδέχω τῆς βασιλείας γηησιώ παιδὶ τὰ πάντα σωφρονεστάτῳ καὶ εὐεργεστάτῳ τελευτήσας ὅδε εὐθὺς ἀρχόμενος βασιλεὺς τελεώτατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων ἀναγορευθεὶς, ζηλωτῆς ἔσυντον τῆς πατρικῆς περὶ τὸν ἡμέτερον λόγον εὐεσθείας κατεστήσατο. Τοιάντη τῶν προαγαγεγραμμένων τεσσάρων τὸ τοῦ βίου ἔκδασις, κατὰ παραλλαγμένους χρόνους γεγενημένη. Τούτων δὴ μόνος ἐτι λιπών ὁ μικρῷ πρόσθεν τῷδεν εἰρημένος, σὺν τοῖς μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀρχὴν εἰσποιηθεῖσι, τὴν προδεδηλωμένην ἔξομολόγησιν, διὰ τοῦ προεκτεθέντος ἐγγράφου λόγου τοῖς πᾶσι φανεράν κατεστήσατο (99).

(98) Τέλος εῦδαιμον. Haec ad verbum descripta sunt ex cap. 14 lib. VIII.

(99) Φανεράν κατεστήσατο. Post has voces in editione Genevensi adduntur haec verba: Τί δὴ οὖν ἐπιτούτοις γίνεται, ἐπιθεωρήσαι καρός. Quæ verba nec in manuscriptis codicibus, nec in editione Stephani leguntur, et ex versione Christophorsoni hic apposita sunt, cum tamen locanda sint in fine lib. VIII.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΔΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Θ.

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER NONUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΚΑΙ Η ΕΝΑΤΗ ΒΙΒΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- | | |
|---|---|
| α. Περὶ τῆς ἐπιπλάστον ἀνέσεως. | Δ ι'. Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν Διημῷ
καὶ Δοιμῷ, καὶ πολέμοις. |
| β. Περὶ τῆς μετέπειτα διαιστροφῆς. | θ'. Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ βίου,
καὶ οἴας ἔχριστο πρὸ τῆς τελευτῆς φω-
ρᾶς. |
| γ'. Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν γνησιομάτων. | ι'. Περὶ τῶν θεοφιλῶν θαυμάτων τικης. |
| δ'. Περὶ τῶν καθ' ἡμῶν γνησιομάτων. | ια'. Περὶ τῆς υστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοφι-
λείας ἔχθρῶν. |
| ε'. Περὶ τῶν ἐπιπλάστων ὑπομνημάτων. | |
| ξ'. Περὶ τῶν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ μεμαρτυρηκότων. | |
| ζ'. Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀρατεθείσης
τραφῆς. | |

HÆC CONTINET ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBER NONUS.

- I. *De simulata indulgentia.*
II. *De pravitate quæ mox subsecuta est.*
III. *De novo quodam simulacro Antiochiae fabri-
cato.*
IV. *De decretis civitatum adversus Christianos.*
V. *De falsis actis.*
VI. *De iis qui tunc temporis martyrium subterunt.*
VII. *De his quæ adversus nos in æreis tabulis con-
scripta ac publice proposita sunt.*

- VIII. *De his quæ postea acciderunt tum in bello, tum
famis ac pestis tempore.*
IX. *De interitu tyrannorum, et quibus verbis paulo
ante mortem sint usi.*
X. *De victoria plorū Deoque acceptorum impera-
torum.*
XI. *De ultima internecione hostium Christianæ reli-
gionis.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς ἐπιπλάστον ἀνέσεως
(Nic. H. E. vii, 26).

Τὰ μὲν δὴ τῆς παλινψόλας τοῦ προτεθέντος (1)
βασιλικού νεύματος ἥπλωτο τῆς Ἀσίας πάντη καὶ
πανταχοῦ, κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας (2)·
ῶν τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, Μαξιμίνος ὁ
ἐπ' Ἀνατολῆς τύραννος, δυσσεβέστατος, εἰ καὶ τις
ἄλλος, καὶ τῆς εἰς τὸν δλῶν Θεὸν εὐσεβείας πο-

B

CAPUT I.

De simulata indulgentia.

Et hæc quidem palinodia imperialis rescripti
quod supra retulimus, passim et ubique in Asia
et per omnes circumquaque provincias proposita
cernebatur. Quibus in hunc modum gestis, Maxi-
minus, qui Orientis provincias tyrannide 347 op-
primebat; vir omnium hominum impiissimus, et

(1) *Toῦ προτεθέντος.* Idem valet ac τοῦ προεκτε-
θέντος.

(2) *Κατά τε τὰς ἀμφὶ ταύτην ἐπαρχίας.* Christo-
phorus singulas Asiacas provincias interpretatur.

Rufinus vero Pontum, Bithyniam, Galatiam et re-
liquas circumquaque provincias intellecti, quæ
erant sub ditione Galerii imperatoris, excepta
Orientis diocesi, quam regebat Maximinus Cæsar.

divinæ religionis hostis acerrimus; cum hujusmodi litteræ ei displicerent, loco rescripti quod propositum fuisse memoravimus, verbis duntaxat mandavit judicibus suis, ut ab oppugnatione nostrorum abstinerent. Nam cum aliqui minime auderet potiorum voluntati ac sententiæ refragari, suppresso edicto illo quod supra retulimus, omnique cura et cautione adhibita ne per provincias imperii sui publice proponeretur, ipse nuda voce rectoribus imperio suo subjectis præcepit, ut persecutionem adversus nostros imhiberent. Quod quidem mandatum ipsi sibi invicem rectores per litteras significarunt. Sabinus quidem, qui præfecturæ prætorianæ dignitatem, quæ apud illos summa habet, tunc temporis obtinebat, singularum provinciarum præsidibus voluntatem imperatoris per epistolam Latino sermone conscriptam insinuavit. Eam epistolam Graece nos interpretati sumus in hunc modum:

« Jampridem majestas dominorum nostrorum sacratissimorum principum, assida ac devota sollicitudine omnium mortalium mentes ad piam rectamque vivendi rationem traducere instituerat, ut et illi qui peregrinas et ab institutis Romanorum alienas cærenonias amplecti videbantur, debitos cultus diis immortalibus exhiberent. Verum pertinacia quorundam et obstinata mentis duritia eo usque processit, ut neque ipsa imperialis præcepti iustitia eos a proposito revocare, nec imminentis supplicii gravitas deterrire potuerit. Cum igitur acciderit ut ea de causa plurimi sese in abrupta pericula conjicerent, majestas dominorum nostrorum fortissimorum principum pro insita sibi pieitate atque clementia, alienum a sanctissimo suo proposito esse judicans, ut ex ejusmodi occasione in tanta discrimina homines adducantur, nostræ devotioni præcepit, ut ad tuam solertiam litteras darem: quod si quis forte Christianorum gentis suæ religionem observare deprehensus fuerit, enī omni molestia ac discrimine liberes, neque ob hanc

(3) *O γοῦν παρ' αὐτοῖς.* Apud Nicophorum legitur παρ' αὐτῷ, ut Sabinum præfectorum prætorio Maximini fuisse intelligas. Recite tamen nostri codices habent παρ' αὐτοῖς in plurali numero. Nam Sabinus, licet apud Maximinum Cæsarem in Oriente præfecturam gereret prætorii, tamen quia præfectoratus fuerat a Galerio, indecirco imperatorum præfectorus dicitur, Galerii scilicet et Maximini. Quippe Cæsares jus creandorum præfectorum non habebant, sed præfectos ab Augustis creatos accipiebant, ut ex Amin, Marcellini pluribus locis demonstrari potest. Hinc est quod Sabinus in edicto suo, quod hic refertur ab Eusebio, imperatores semper in plurali numero appellat, ut provinciales inteligerent id præceptum fuisse ab imperatoribus Galerio, Constantino, Licinio et Maximino. Posunt etiam hæc verba παρ' αὐτοῖς, accipi de rectoribus provinciarum quæ parebant Maximino Cæsari. De his enim in præcedente periodo loquitur Eusebius. Atque hæc expositio mihi verior videtur.

(4) *Τὴν βασιλέως ἐμφατεῖ τηγάνην.* Rusinus hunc locum ita vertit: Sed Sabinus, qui per illud tempus præfecture culmen regebat, omnium provinciarum judicibus scribens, et prælatam imperatoris

A λεμιώτατος νεγονώς, οὐδαμῶς τοῖς γραψεῖσιν ἀρσθεῖς, ἀντὶ τοῦ προτεθέντος γράμματος, λόγῳ προστάτει τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἅρχουσι, τὸν καθ' ἡμῶν ἀνεῖναι πόλεμον. Ἐπεὶ γὰρ αὐτῷ μὴ ἔξῆν ἄλλως τῇ τῶν κρειττόνων ἀντιλέγειν κρίσει, τὸν προεκτεθέντα νόμον ἐν παραβύστῳ θεῖς, καὶ δπως ἐν τοῖς ὑπ' αὐτὸν μέρεσι μὴ εἰς προϊπτον ἀγθεῖται φροντίσας, ἀγράψω προστάγματι τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἅρχουσι τὸν καθ' ἡμῶν διωγμὸν ἀνεῖναι προστάτει. Οἱ δὲ τὸ τῆς παρακελεύσεως ἀλλήλους διὰ γραφῆς ὑποστημένουσιν. Ὁ γοῦν παρ' αὐτοῖς (3) τῷ τῶν ἔξχωτάτων ἐπάρχων ἀξιώματι τετιμένος Σαβίνος, πρὸς τοὺς κατ' ἔθνος ήγουμένους τὴν βασιλέως ἐμφαίνει γνώμην (4) διὰ Ῥωμαῖκῆς ἐπιστολῆς· ής καὶ αὐτῆς ἡ ἐρμηνεία τούτον περιέχει τὸν τρόπον. « Ιτιπαρατάπῃ καὶ καθωσιωμένῃ σπουδῇ ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν θεοτάτων αὐτοκρατόρων, πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰς διανοιας; πρὸς τὴν δοῖαν καὶ δρθῆν τοῦ ζῆν ὁδὸν περιαγαγεῖν ἔτι πάλαι ὕδριεν, δπως καὶ οἱ ἀλλοτριὶς Ῥωμαίων συνήθειᾳ ἀκολουθεῖν δοκοῦντες, τὰς ὁφελομένας θρησκείας τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς ἐπιτελοῦν. Ἀλλὰ ἡ τινῶν ἔνστασις καὶ τραχυτάτη θυσὶ λέγει εἰς τοσοῦτον περιέστη, ὡς μήτε λογισμῷ δικαίῳ τῇ; κελεύσεως δύνασθαι ἐκ τῆς ίδιας προθέσεως ἀναχωρεῖν, μήτε τὴν ἐπικειμένην τιμωρίαν αὐτοὺς ἐκροθεῖν. Ἐπειδὴ τοίνυν συγέναινεν ἐκ τοῦ τοιούτου τρόπου πολλοὺς εἰς κίνδυνον ἐκαυτοὺς περιβάλλειν, κατὰ τὴν προσοῦσαν εὐγένειαν τῆς εὐσεβείας ἡ θειότης τῶν δεσποτῶν ἡμῶν τῶν δυνατωτάτων αὐτοκρατόρων, ἀλλέτρους εἶναι· τῆς προθέσεως τῆς θειοτάτης τῆς ίδιας δοκιμάζουσα τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας εἰς τοσοῦτον κίνδυνον τοὺς ἀνθρώπους περιβάλλειν, ἐκτελευτεῖ διὰ τῆς ἐμῆς καθοικώσεως τῇ σῇ ἀγγειοῖς διαχαρδεῖαι, ἵνει τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ Ιδίου Εθνοῦς τὴν θρησκείαν μετιώνει, τῆς κατ' αὐτοῦ ἐνοχλήσεως καὶ τοῦ κινδύνου αὐτὸν ἀποστήσεις, καὶ μή τινα ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως τιμωρίᾳ κολασίεν νομίσεις, δπότε τῇ τοσοῦτου χρόνου συνελεύει συνέστη, αὐτοὺς μηδενὶ τρόπῳ πεπείσθαι δεδυνήσθαι,

D inserens legem, manifestum efficit cunctis id quod Maximinus obscurare tentaverat. In quo lamen Rusinus mentem Eusebii non est assecutus. Neque enim Sabinus imperatoris Galerii constitutionem edicto suo præmisserat, ut facere solebant præfecti prætorio. Quippe Maximinus operam dederat, ne constitutio illa in notitia provincialium suorum perveniret. Nam rescriptum Galerii magnopere ei displicebat; tum quod Christiani, quos hactenus atrocissime persecutus fuerat, ejus crudelitate subtructi erant; tum quod nonen ipsius præfixum non erat supradicta constitutioni. Sed Liciniū quidem nomen post Galerium et Constantium in eō rescripto legebatur; ipse vero, utpote adhuc Cæsar, nullum ibi locum habebat. Partim igitur pudore ac verecundia, partim præ indignatione, Maximinus eam constitutionem suppressit. Sabinus vero in epistola sua ad præsides provincialium, levem duntaxat mentionem fecit ejus constitutionis, ut Maximino motrem gereret. Porro Christophorus βασιλέως nomine Maximinum hic intellexit, non ut Rusinus Galerium. Magis tamen placet Rusini interpretatio, cum Eusebius Maximinum tyrannum potius vocat soleat quam Cæsarem.

Σπως ἀπὸ τῶν τοιούτων ἐνστάτεων ἀναχωρήσαιεν. Εἴγράψαι τοιγαροῦν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ τοὺς στρατηγοὺς, καὶ τοὺς πραιποσίτους τοῦ πάγου ἑκάστης τῷλεως ἡ σῆ ἐπιστρέφεια δύσεῖται, ἵνα γνῶν περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ πράγματος (5) φροντίδα ποιεῖσθαι μὴ προσῆκειν. Ἐπὶ τούτοις οἱ καθ' ἐπαρχίαν, τὴν τῶν γραφέντων αὐτοῖς ἐπαληθεύειν προσάρξειν νενομικότες, λογισταῖς καὶ στρατηγοῖς καὶ τοῖς κατ' ἄγροὺς ἐπιτεταγμένοις, τὴν βασιλικὴν διὰ γραμμάτων ἐμψανῇ καθιστῶσι γνώμην, οὐ μόνον δὲ αὐτοῖς διὰ γραψῆς ταῦτα προσύχωσι, καὶ ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον, ὡς ἀν νεῦμα βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγοντες, οὓς εἰχον ἐν δεσμωτηρίοις καθειργμένους διὰ τὴν εἰς τὸ Θεῖον ὅμολογίαν, εἰς φανερὸν προάγοντες τὴν εὐθύρουν, ἀνιέντες τούτων δὴ αὐτῶν τοὺς ἐν μετάλλοις ἐπὶ τιμωρίᾳ δεδομένους· τοῦτο γάρ ἐπ' ἀληθείας βασιλεῖ δοκεῖν ὑπειλήφασιν τὴν τημένοι. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἐπιτελεσθέντων, ἀθρῷος οὖν τι φῶς ἐκ ζωφρᾶς νυκτὸς ἐκλάμψαν, κατὰ πᾶσαν πόλιν συγχροτουμένας παρῆν δρόμῳ ἐκκλησίας, συνόδους τε παμπλοῦτος, καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἐξ θεούς ἐπιτελουμένας συναγωγὰς (6), καταπέπληκτο δὲ τούτοις οὐ συτριψῖς πᾶς τις τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, τῆς τοσαῦτης μιτασθοῆς τὸ παράδοξην ἀποθυμάζων, μέγαν τε καὶ μόνον ἀληθῆ τὸν Χριστιανῶν Θεὸν ἐπιδόμενος. Τῶν δὲ τημετέρων οἱ μὲν τὸν τῶν διωγμῶν ἀγῶνα πιστῶς γατὶ ἀδρεῖς διηγήτορες, τὴν πρὸς ἀπαντας αὐθίς ἀπελάμβανον παρθῆσθαι, δοσοὶ δὲ τὰ τῆς πίστεως νευτρότερες, τὰς φυχὰς ἐπύγχανον κεχειμασμένοι (7), ἀσύρκως περὶ τὴν σφῶν θεραπείαν ἐσπεύδον, ἀντιστοιχοῦντες καὶ σωτῆρίας δεξιῶν τοὺς ἐρβωμένους αἰτούμενοι, τὸν τε Θεὸν ἰλεων αὐτοῖς γενέσθαι καθικετίσοντες. Εἴτα δὲ καὶ οἱ γενναῖοι τῆς θεοσεβείας ἀθληταὶ τῆς εἰς τὰ μέταλλα κακοπαθείας ἐλευθερούμενοι, ἐπὶ τὰς ἐκυρῶντας ἐστέλλοντο, γαῦροι καὶ φυεδροὶ διὰ πάσης ἴοντες πόλεως, εὐφροσύνης τε ἀλέκτου, καὶ τὴν οὐδὲ λόγων δυνατὸν ἐρμηνεύσαι παρθῆσθαις ἐμπλοίοι. Στέφη ὡν πολυάνθρωπα κατὰ μέσας λεωφόρους καὶ ἀγορᾶς, ὁδαῖς καὶ φαλμοῖς τὸν Θεὸν ἀνυμνοῦντα τὰ τῆς πορείας ἤγειρε. Καὶ τοὺς μετὰ τιμωρίας ἀπηνεστάτης μικρῷ πρόσθεν δεσμούσι τῶν πατρίδων ἀπελτλαμένους, εἰδεῖς ἀν ἱλαροῖς καὶ γεγρέσι προσώποις τὰς αὐτῶν ἀπολαμβάνοντας ἐστίας, ὡς καὶ τοὺς πρότερον καθ' ἥμιν φονῶντας, τὸ θαῦμα παρὰ πᾶσαν δρῶντας ἐλπίδα, συγχαίρειν τοῖς γεγενημένοις.

alique hilari vulu sua domicilia postliminio recuperantes, adem nobis atque excidium minabantur, tam insperatae rei miraculo attoniti, 349 nobis gratularentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

Περὶ τῆς μετέπειτα διαστροφῆς
(N.c. II. E. vii, 25).

Ταῦτα δὲ οὐκέτι οἶδε τε ὃν φέρειν δὲ τύραννος, μι-

(5) Vulg. περαιτέρω αὐτοῖς τούτου τοῦ γράμματος. Non dubito quin scribendum sit τοῦ πράγματος. Quam emendationem confidim: Nicæphorus in cap. 24 l. vii, qui hunc locum sic expressit: Μή προσῆκον ἐκεῖνοις περαιτέρω φροντίδα περὶ Χριστιανῶν ποιεῖσθαι.

(6) Ἐπιτελουμένας συναγωγάς. Hoc loco συν-

causam illa poena afficiendum censeas. Quippe cum tam longo iam tempore tractu compertum fuerit, eos nulla ratione adduci posse ut ab hujusmodi pertinacia abscedant. Scribere igitur ad curatores et magistratus, 348 et ad præpositos pagi singularium civitatum tua debet industria, ut sciant sibi in posterum hujus negotii amplius curam agere non licere. Posthæc singularum provinciarum præsides, rati banc revera esse principis mentem, quæ litteris Sabini expromeretur, continuo curatores et magistratus et pagorum præpositos per litteras de imperatoris voluntate certiores faciunt. Nec vero scriptis dimicat, verum etiam factis multo magis instabant, utpote qui principis jussa exsecutioni mandarent. Quotquot igitur ob confessionem divini Numinis vincitos in custodia habebant, productos in medium dimiserunt, iis etiam qui ad metalla damnati fuerant, pari libertate concessa. Id enim revera placere principi arbitrabantur, eum tamen aliter se res haberet. Ceterum his ad hunc modum confessis, repente instar cœlestis cuiusdam lucis, quæ post densissimas noctis tenebras exoritur. Ecclesiæ in singulis civitatibus congregatas, et frequentissimos Christianorum concursus, et collectas ibidem ex more fieri solitas cernere licebat. Ex quo infidelium populos ingens pervaserat stupor cum tantam tamque insperatam rerum conversionem admirarentur. Exclamabantque solum magnum et vere Deum esse qui a Christianis coleretur. Ex nostris vero quotquot in persecutionis discriminé fidelier ac fortiter decertaverant, magna apud omnes fiducia et libertate potiebantur. Sed quorum vacillaverat fides, animaque naufragium fecerant, ii ad remedium avide proferabant, supplicantes et flagitantes a validioribus ut salutarem sibi dextram porrigerent: Deumque orantes ut propitius sibi esse vellet. Posthæc etiam generosi illi sacræ religionis pugiles, metallorum ærumnis liberati, in suam singuli patriam reverti cœperunt: perque urbes pervias leti atque alacres incedebant, incredibili quadam gaudio et inexplicabili fiducia repleti. Sic igitur numerosa nostrorum agmina, per vias publicas et per forâ Deum hymnis et canticis celebrando, iter suum peregerunt. Et qui paulo antea cum summa acerbitate D. vincti et ex patria fuerant expulsi, eos tunc letō vinciti et ex patria fuerant expulsi, eos tunc letō vidisses. Adeò ut illi ipsi qui prius ex-

deinde nobis atque excidium minabantur, tam insperatae rei miraculo attoniti, 349 nobis gratularen-

CAPUT II.

De pravitate quæ mox subsecuta est.

Verum ille honestatis et bonorum omnium ini-

αγωγάς posuit pro σύναξεις. Quo sensu etiam Dionysius Alexandrinus eam vocem usurpat, ut supra narravi in lib. vii. Duplex autem erat σύναξις: altera precium, altera sacramentorum. De priore loquitur Athanasius in Apologia ad Constantium: Καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια, ἀλλὰ σύναξις τῆς εὐχῆς.

(7) Κεχειμασμένοι. Lapsus intelligit, quos nau-

micus tyrannus, qui, ut supra diximus, in Orientis partibus imperium gerebat, cum hunc rerum statum diutius ferre non posset, ne sex quidem integris mensibus passus est eum permanere. Dumque ad subruendam pacem nihil non molitur, primum quidem nostros a conventibus qui in coemeteriis sieri solebant, nescio quo praetextu arcere aggressus est. Deinde ipse ad se legationem mittit aduersus nos, sollicitatis per quos tam nefarios homines Antiochensibus, ut abs se instar maximi cuiusdam beneficii peterent, ne cui Christianorum Antiochiam incolere liceret. Aliis quoque ut idem facerent suggestit. Quorum omnium auctor in ipsa urbe Antiochia exstitit Theotecnus, vir violentus, versatus atque improbus, qui tunc in illa civitate curatoris officium gerebat.

CAPUT III.

*De novo quodam apud Antiochiam fabricato
simulacro.*

Hic igitur cum nos ante omnibus modis impugnavisset, et nostros tanquam fures quosdam ac maleficos investigari, et ex latibulis suis erui currasset, cumque nihil eorum quæ ad nos infamandos et calunniandos facere poterant omisisset, innumeris denique mortis causa extitisset; tandem simulacrum Jovis Phili magicis artibus consecratum erexit. Cumque ad ejus cultum impuras initiationes et inania mysteria ac detestandas expiationes instituisset, compositis quibusdam oraculis ad ip-

fragis comparat. Eosdem in libro VIII, πεπειραμένους vocavit. Possis etiam vertere vi *temporalis* *quas-satis*.

(8) Οὐδὲ δλοντες ἐπι μῆτρας ἔξ. Maximianus Galerius post constitutionem illam, quam pro pace et libertate Christianorum ediderat, non diu supervixit: sed paucis post mensibus, pestilenti vulneri consumptus interierit, ut in appendice libri viii resert Eusebius. Ejus igitur morte audita, Maximinus Cæsar persecutionem adversus Christianos renovavit, seque ipse Augustum renuntiavit, cum hactenus Cæsar tantum suisset, et Galerii Augusti jussis parere necesse habuisset.

(9) *Oσα δ' οὐν.* In codice Med., Maz. et Fuk. legitur *οσα δ' οὐν*, quod et Gruterus in libris suis repererat. Vulg. *οὐν*.

(10) Αὐτὸς ἐστὶν καθ' ἡμῶν πρεσβευέται. Elegans locutio, quam non intellexit Christophorus, nec Musculus. Maximinus submissis quibusdam improbis hominibus, sollicitaverat Antiochenses, ut legatos ad comitatum mitterent, peitiuros ab se, ut Christianos omnes ex urbe ejicere ipsis licet. Itaque Maximines, qui hanc legationem subornaverat, vere dici potuit ipse ad sese legationem misisse, et legati munere functus fuisse. Est etiam hic transpositio verborum familiaris Eusebii. Hæc enim verba διά τινων πονηρῶν ἀνθρώπων referenda sunt ad voce παρορμήσας.

(11) *Kai éterpos ðe taúrò úpotaleír.* Hec cum antecedentibus connexuit Christophorus. Nicéphorus legit : *Kai éterpos ðe taúrò úpotabálw̄ diapráxasθat.* Quam scripturam secutus esse videatur *Rutilius*, qui ita verit̄ : *Sed et alios per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit.* » Vide caput 4 hujus libri, ubi eadem verba repetuntur.

(12) Λογιστεύειν. Logistæ dicebantur a Græcis

curatores civitatum. Unde λογιστέειν est curatoris officio fungi. Philostratus in Nicete Sophista : 'Ανήρ ὑπατος, δνομα 'Ρουφος, τοὺς Σμυρνατους ἐλογιστευει πικρῶς καὶ δυστρόπως, etc. Id est : « Rufus quidam, vir consularis, curator erat Smyrnæorum, et in eo munere acerbum se ac morosum præbehæbat. » Vide que notavi ad librum xiv Ann. Marcellini, pag. 36.

(13) Διδεῖ Φιλέων. Jovis Philii templum Antiochiae memorat Julianus in *Misopogone*, et Libanius, nisi fallor, in *Antiochico*.

(14) Γοντσειας ἰδρυει. Variae erant gentium ceremoniae in erigendis deorum simulacris. Aliis enim ritibus Jupiter Ctesius, aliis Herculeus, aliis Philius consecrabatur. Ac Jupiter quidem Ctesius, cuius simulacrum in cellis penariis habebant, disco dedicabatur. Ritum consecrationis referunt Antichides in Εἲηρητικῷ, id est, in libro *De ritibus sacris* apud Athenaeum, in lib. xi, cap. 6. Simulacula autem Jovis Hercei cum ollis consecrabantur. Aristophanes in *Danaidibus*:

Μερτύρομαι δὲ Ζηνὸς Ἐρχελού χύτρας,
Με' ὧ δὲ βωμὸς οὐτος ἴδρυνθη ποτέ.

Eadem ritu Mercurii et aliorum simulacra erigebant: idque dicebant χύτρας ἴδρυει. In his ollis pulmenti aut legumina coquebant, ex quibus libamenta diis a se consecratis offerebant, in memoriam prisci victus, et antiquæ frugalitatis. Quod si nomen suum impensis colere vellent, tum easa victimæ illius simulacrum erigebant. Quod dicebatur ἴδρυει λεπτῷ, ut docet Aristophanes in *Irene*, ejusque scholiastes, pag. 695. Aude Suidam in voce *χανοῦ*. Præter has ceremonias utebantur interdum magicis consecrationibus, quemadmodum Theotecnus fecisse dicitur in simulacro Jovis Philii de dicendo.

λεῖν, ἐπεδείχνυτο· καὶ δὴ οὗτος κολακεῖ τῇ καθ' ἡδονήν του κρατοῦντος, ἐπεγέρει κατὰ Χριστιανῶν τὸν δαίμονα, καὶ τὸν θεὸν δὴ κελεῦσαι φησιν, ὑπεροφέοντας τῆς πόλεως καὶ τῶν ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀγρῶν, ᾧ δὲ ἔχθρον αὐτῷ Χριστιανὸν ἀπελάσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν καθ' ήμῶν ψηφισμάτων
(Nic. H. E. viii, 25).

Τούτῳ δὲ πρώτῳ κατὰ γνώμην πράξαντι, πάντες οἱ λοιποὶ τῶν ἐν τέλει τὰς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πόλεις οἰκοῦντες, τὴν ὅμοιαν ὠρμῶντο ψῆφον ποιήσασι, προσφιλές δ' εἶναι (15) τοῦτο βασιλεῖ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ἡγεμόνων συνεργαστῶν, καὶ τοῦτ' αὐτὸν διαπράξασθαι τοῖς ὑπηκόοις ὑποβεβληκότων. Ὡν δὴ καὶ αὐτῶν τοῖς ψηφίσμασι δι' ἀντιγραφῆς ἀσμενύστατα ἐπινεύσαντος τοῦ τυράννου, αὐθίς ἐξ ὑπαρχῆς δὲ καθ' ἡμῶν ἀνεψιλέγετο διωγμός. Ἱερεῖς δῆτα κατὰ πόλιν τῶν ξοάνων, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀρχιερεῖς πόδες αὐτοῦ Μαξιμίνου (16), οἱ μάλιστα ταῖς πολιτείαις διαπρέψαντες καὶ διὰ πασῶν ἔνδοξοι γενόμενοι καθίσταντο· οἵς καὶ πολλή τις εἰσήγετο σπουδὴ περὶ τὴν τῶν θεραπευομένων πρὸς αὐτῶν θρησκείαν. Ἡ γοῦν ἔκποτος (17) τοῦ κρατοῦντος δεισιδαιμονίᾳ, συνελόντι φάναι, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντάς τε καὶ ἀρχομένους εἰς τὴν αὐτοῦ χάριν πάντα πράττειν καθ' ἡμῶν ἐνῆρε, ταύτην αὐτῷ χάριν μεγίστην ἀνύπνιον εὔεργεσιῶν ἀντιδωρουμένων, τὸ καθ' ἡμῶν φονῖν, καὶ τινας εἰς ἡμᾶς κανονέρας κακογένειας ἐνδείκνυσθαι.

des nostrorum patrarent, et nova quædam adversus nostros fraudum atque insidiarum genera ostentarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν ἐπιπλόστων ὑπομημάτων
(Nic. H. E. vii, 28).

Πλαστόμενοι δῆτα Πιλάτου καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπομημάτα (18), πάσης ἔμπλεα κατὰ τοῦ Χριστοῦ βιλασφημίας, γνώμη τοῦ μελέονος (19) ἐπὶ πᾶσαν

(15) *Προσφιλές δ' εἴραι.* Scribendum puto προσφιλές γε εἴναι.

(16) Ἀρχιερεῖς πρὸς αὐτοῦ Μαξιμίνου. Sacerdos provinciæ suffragiis decurionum creabatur, siue potissimum ad honorem sacerdotii promovebantur, qui omnibus curiæ innumeribus egregie perfuncti essent, ut legitur in codice Theodosiano, titulo de decurionibus. Id ergo ut novum et inusitatum notat Eusebius, quod Maximinus ipse sacerdotes provinciæ designaverit.

(17) *Ἐκποτος.* Vulg., *Ἐκπτωτος.* Rectius in cod. Med. et Maz. *Ἐκπτωτος* legitur. Sic etiam scriptum habent codex Fukei et Savilii.

(18) *Πιλάτου... ὑπομημάτων.* De horum Actorum falsitate, vide quæ notavit Eusebius in cap. 9 lib. I. Eorumdem Actorum mentio sit in *Actis præsidialibus* Tarachi, Probi et Andronici, cap. 9, ubi Maximinus præses hæc dicit: « Inique non scis, quem invocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodia Pontii Pilati et puniūt, cuius extant *Acta passionis.* » Porro hæc *Acta præsidialia* Tarachi, Probi et Andronici, gesta sunt Diocletiano IV, et Maximiano III, coss., ut quidem habet inscriptione prima interrogationis. Ex quo efficitur, *Acta illa Pilati* diu ante persecutionem fuisse conficta, contra quam Eusebius affirmare videtur hoc loco. Verum ut libere dicam quod sentio, mendosa mihi videtur inscriptione illa *Actorum præsidialium*, scribendum-

A sum usque imperatorem præstigiarum snarum specimen detulit, sedaque adulatione principis gratiam captans, dæmonem adversus Christianos stimulat, singens deum jubere ut Christiani, quippe qui hostes sui essent, urbe omniq[ue] territorio perlerentur.

350 CAPUT IV.

De decretis civitatum adversus Christianos.

Hæc cum illi ex sententia successissent, reliqui deinceps magistratus qui civitates Maximini imperio subjectas inclebat, idem quoque decernere instituerunt; ipsis etiam provinciarum præsidibus qui id gratum esse Imperatori perspexerant, subditos omnes ut idem ficerent submonentibus. Quorum decretis cum tyrannus dato rescripto libentissime annuisset, rursus adversus nostros recrudescere coepit persecutionis furor. Flamines itaque simulacrorum in singulis urbibus, ac præterea sacerdotes ab ipso Maximino constituti sunt, ii maxime qui in publicis functionibus obeundis sumimam gloriam inter cives suos retrulissent. Hi ergo in incolendis numinibus suis multum studii ac diligentiae adhibuerunt. Denique insolita et prodigiosa principis superstitione, cunctos, ut breviter dicam, ipsius dominationi subjectos tam privatos quam magistratus eo perpulit, ut in ejus gratiam nihil non agerent adversus nostros: et pro beneficiis quæ se ab illo consecuturos esse sperabant, nihil gratius rependere se posse crederet, quam si cedes nostrorum patrarent, ei nova quædam adversus nostros fraudum atque insidiarum genera ostentarent.

CAPUT V.

De falsis actis.

Denique cum acta quædam apud Pilatum super Servatorem nostro habita componissem, plena impietatis adversus Christum, ea per omnes provin-

que coss. Diocletiano Aug. ix, et Maximiano viii. Primo enim mentio sit in illis *Actis præcepti imperatorum*, quo scilicet iussum erat, ut omnes diis immortalibus sacrificarent. Hæc autem præcepta sunt anno decimo nono imperii Diocletiani. Deinde in cap. 9, hæc leguntur: « Præses dixit: Maledicis principes qui diuturnam et altam pacem præstitere. Andronicus dixit: Ego exsecratus sum pestem et sanguibubulos, qui evertunt mundum. » Primum illud de alta ac diuturna pace, convenire non potest in quartum consulatum Diocletiani, cum eo tempore barbari imperium Romanum undique aggredierentur. Deinde non video quomodo sanguibubulos possint Diocletianus et Maximianus, nisi post annum xix Diocletiani, quo cœpta est persecutio. Accedit argumentum illud de *Actis Pilati*, quæ hujus persecutionis tempore ficta esse tradit Eusebius.

(19) *Γράμμη τοῦ μελλοντος.* Rusinus hæc ita verit: *Quæ acta per omnes regni sui provincias prælato edictio mitti præcepit.* Russi verba expressissime vindicatur Nicophorus in lib. vii, cap. 26, sic enim habet: « Επὶ τὴν ὑπὸ χειρας σφῶν διαπέμπονται, καὶ τινῶν προγραμμάτων προηγουμένουν. Certe in cod. Fukei et Savilii scriptum est διὰ προγραμμάτων παραχεινόμενοι, etc. »

ciis imperii Maximini, ipso jubente, dirigunt; mandantes per litteras, ut ubique locorum tam in agris quam in civitatibus publice proponerentur; utque iudicistri pro dictatis hæc declamanda et memoriae commendanda pueris traderent. Quæ dum ita geruntur, dux quidam in urbe Phœnices Damasco, cum impuras nescio quas mulierculas ex foro rapuisse, tormenta se ipsis admotum minatus, eo miseras adegit, ut publice editis apud actes imoniis laterentur se olim Christianas suisse, et flagitorum que a Christianis gererentur conscientias esse: eos in ipsis edibus sacris obscena **351** quedam perpetrare asseverantes, et quæcumque alia ad infamiam religionem nostram effutire eas dux voluerat. Ilorum igitur mulierum testimonia actis inserta, dux confessim ad imperatorem mittit. Nec mora, jubente principe, in singulis urbibus ac locis hæc quoque monumenta publicantur.

CAPUT VI.

De iis qui tunc temporis martyrium subierunt.

Verum non longo post tempore dux ille mortem sibi ipse consiscens, improbitatis sua pœnas dedidit. Nostrorum vero fugæ rursus et acerbissime persecutiones renovari cœperæ, provinciarum rectoribus acriter contra nos insurgentibus; adeo ut nonnulli qui in sacræ fidei prædicatione excellere videbantur, comprehensi absque ulla miseratione capitali sententia damnati sint. Ex quibus tres apud Emesam urbem Phœnices Christianos se esse confessi, bestiis objiciuntur. Erat inter hos Silvanus episcopus, decrepiti jam ætatis, qui per annos quadraginta sacerdotis ministerium obierat. Per idem tempus Petrus quoque, qui Alexandrinæ Ecclesiæ summa cum laude præfuit; vere præcipuum ac divinum episcoporum decus, cum ob totius vita sanctimoniam, tum ob studium ac peritia sacramrum Scripturarum; nullum ob crimen comprehensus, præter omnium expectationem subito et absque ulla probabili causa, utpote Maximino jubente, capite truncatur. Idem cum ipso perpessi sunt complures quoque alii Aegyptiorum episcopi. Sed

(20) *Λέγεται ἐγράψως.* Pessime Christophorus-nus veritatem, asseveranter dicere. Rectius Musculus tradito scripto. Langus scripto testimonio. Nam testimonium non solum voce, sed etiam scripto perhibetur. Sed optimè Rutilius interpretatur: *Actis profiteri.* Hoc est quod dicitur in *Gestis purgationis Cæciliani, professio tua Actis heret.*

(21) *Ἡθελερ.* Sic codd. Med. et Maz., ita etiam Fokianus et Savilianus. Vulg. θελον.

(22) *Ἐπισκοπος...* Σιλβαρδος. Alius hic est a Silvano episcopo, de quo Eusebius in libro *De martyribus Palæstinæ*, cap. ult. Hic enim Emesam episcopum fuit; ille Gaza. Et prior quidem in metallis Palæstinæ una cum aliis novem ac triginta martyribus capite truncatus est, anno persecutionis octavo. Hic vero apud Emesam in Phœnicie bestiis objectus anno persecutionis nono. De cuius martyrio iam supra locutus est Eusebius in libro VIII, sicut non suo loco.

(23) *Πέτρος τῶν κατ' Ἀλεξανδρειαν,* Hujus mar-

tyrionum iam supra retulit Eusebius in libro VIII, sed non suo loco. Nam liber VIII, ultra octavum annimum persecutionis non progreditur. Petrus vero Alexandrinus passus est anno persecutionis IX, ut diserte affirmat Eusebius in fine lib. VII, septimo Kalendas Decembris, ut legitur in *Excerptis chronologicis a Scaligeri editis.* Quibus consentit Usuardus, Aldo et veteris martyrologium Romanum. Greci vero die xxiv Novembris ejus natalitiam celebrant. Porro Acta passionis illius Ms. Graece extant apud R. P. Franciscum Combesium, qui ea cum aliis quamplurimi brevi publicaturus est.

(24) *Λουκιανός.* Hujus martyrium retulit etiam Eusebius in libro VIII, cap. 13; sed turbato ordine temporum. Hic autem distinctius notat tempus quo passi sunt Petrus et Lucianus; nempe sub Maximino, non autem sub Galerio Maximiano, ut vult Baronius, ad annum Christi 311, cap. 3. Errat etiam idem Baronius, qui Petri Alexandrini martyrium confert in annum Christi 310. Passus est enim Pe-

τῆς καὶ τοῖς ἵστοις μαθήμασι συγχεροτημένος, τῆς κατ' Ἀντιόχειαν παροικίας πρεσβύτερος, ἀχθεὶς ἐπὶ τῆς Νικομηδέων πόλεως, ἐνθά τηνικαῦτα βασιλεὺς διατρίβων (25) ἐτύγχανε, παρασχών τε ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος τὴν ὑπὲρ ἡς προτίστατο διδασκαλίας ἀπολογίαν, δεσμωτηριῷ παραδοθεὶς κτίνυνται. Τοσαῦτα δῆτα ἐν βραχεῖ τῷ μισοκάλῳ Μαξιμίνῳ καθ' ἡμῶν συνεκεύαστο, ὡς τοῦ προτέρου δοκεῖν πολλῷ χαλεπώτερον τοῦτον ἡμῖν ἐπεγηγέρθαι διωγμόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐν στήλαις ἀρατεθεῖσῃς γραφῆς (Nic. H. E. VII. 9).

'Ανὰ μέσας γέ τοι τὰς πόλεις, διηδὸς ἀλλοτέ ποτε (26), ψηφίσματα πόλεων καθ' ἡμῖν, καὶ βασιλικῶν πρᾶς ταῦτα διατάξεων ἀντιγραφαὶ, στήλαις ἐντετυπωμένα γαλχαῖς ἀνορθοῦντο, οἵ τε παιδεῖς ἀνὰ τὰ διδασκαλεῖα, Ἰησοῦν καὶ Πνεύματον καὶ τὰ ἑτοῖς ὕβρεις πλασθέντα ὑπομνήματα, διὰ στόματος κατὰ πάσαν ἔφερον ἡμέραν (27). Ἐνταῦθα μοι ἀναγκαῖον εἶναι φαίνεται, αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν ἐν στήλαις ἀνατεθεῖσαν τοῦ Μαξιμίνου γραφὴν ἐντάξαι (ἴν' ὅμοι τῆς τε τοῦ ἀνδρὸς θεομίσεις τῇ ἀλεξάνδρῳ καὶ ὑπερήφανος αὐθάδεια φανερὰ κατασταή, καὶ τῆς παρὰ πόδας αὐτὸν μετελθούσης ἱερᾶς δίκης τῇ ἀνπνος κατὰ τῶν ἀτεθένων μισοπονηρίᾳ. πρὸς ἡς ἐλασθεῖς (28), οὐκ εἰς μακρὸν τάναντια περὶ ἡμῶν ἐδουλεύσατο τε καὶ δι' ἐγγράφων νόμων ἐδογμάτισε), τούτον ἐπ' αὐτῶν λέξεων ἔχουσαν τὸν τρόπον·

Ἄρτιηρασον ἐρμηνείας τῆς Μαξιμίλου πρὸς τὰ καθ' ἡμῶν γῆγεισματα ἀντιγραψῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ στήλῃς μεταληθεύσασις.

«Ἡδὴ ποτὲ τῇ ἀσθενής θρασύτης τῆς ἀνθρωπίνης διαιωνίας ἰσχυσε, πᾶσαν πλάνης ἀμαυρότητα καὶ ὀμίχλην ἀποσεισαμένη καὶ ἀνασκεδάσσασα, ἥτις πρὸ τούτου, οὐ τοσοῦτον τῶν ἀσεδῶν, δύον τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων τὰς αἰσθήσεις διεθριῷ ἀγνοίας σκότῳ ἐνεληθείσας ἐποιίσκει, ἐπιγνῶνται ὡς τῇ τῶν ἀθανάτων θεῶν φιλαγάθῳ προνοίᾳ διοικεῖται καὶ σταθεροποιεῖται· διεργάμα διπιστόν ἔστιν εἰπεῖν, διώκει τεχνατούσαν, ὅπως τε ἡδιστον καὶ προσφιλές ἡμῖν γέγο-

inus anno Christi 311, cum persecutionis annus nonnus ageretur. Qui error Baronii inde profluxit, quod persecutionis exordium anno citius inchoavit; quem errorem abunde supra refutavimus. Porro cum Luciani martyrium sub Maximino contigerit, Anthimus quoque Nicomediensis episcopi martyrium sub eodem Maximino colloquendum videtur. Certe Anthimus paulo ante Lucianum passus est, ut docet Luciani epistola ad Antiochenenses, quam retuli ad caput 15 lib. viii. Id etiam colligitur ex Actis Luciani martyris, in quibus tamen Maximianus pro Maximino scribitur, solenni Graecorum errore.

(25) Τηριαντα βασιλεὺς διατρίβων. Mortuo Galerio Maximinus Cæsar Asiam ac Bithyniam occupavit; quæ provinciae una cum Illyrico et Thracia sub ditione fuerant Galerii. Has enim provincias Galerius sibi retinuerat, ut scribit Eutropius, et vetus auctor in excerptis quæ ad calcem Ann. Marcellini jampridem edidi. Nicomediae igitur morabatur Maximinus, quæ caput erat Bithyniæ, et imperatorum domicilium, iam inde a temporibus Diocletiani. Porro βασιλέως nomine Maximinum hic

A et Lucianus Antiochenæ Ecclesiæ presbyter; virtutum vita continentia, tum sacrarum Litterarum scientia conspicuus; perductus Nicomediam, in qua tunce civitate Maximinus morabatur, cum defensionem fidei illius quain profluebat cpram præside edidisset, conjectus in carcere trucidatur. Denique tot et tanta nobis mala brevi tempore intulit ille omnis virtutis inimicus Maximinus, ut haec persecutio multo acerbior nobis priore illa videatur.

352 CAPUT VII.

De his quæ adversus nos in tabulis sunt incisa ad publice proposita.

B Porro in mediis urbibus, quod nunquam antea factum fuerat, civitatum adversus nos decreta, et constitutionum imperialium rescripta æreis incisa tabulis proponebantur. Pueri item in scholis toto die nihil aliud præter Jesum et Pilatum, et acta illa ad contumeliam nostram conficta, in ore habebant. Ipsam hoc loco Maximini epistolam quam æreis tabulis incisam fuisse diximus, apponere opportunum mihi videatur, tum ut impietas hominis illius plena insolentia et arrogantissimæ contumacia perspecti possit, tum ut divinæ justitiae quæ illum brevi post tempore insecura est, insomnis et adversus improbos semper armata severitas omnibus manifesto pateat: qua quidem stimulante, haud multo postea contraria de nobis et sensit et scriptis legibus constituit. Illius autem rescripti hæc omnino sunt verba:

Exemplum interpretationis epistolæ qua Maximinus respondit decretis civitatum adversus Christianos, ex tabula ærea Tyri descriptæ.

C e Tandem aliquando infirma humanæ mentis audacia, abjectis ac discussis erroris tenebris, quæ miserorum verius quam impiorum hominum sensus exitiali ignorantia caligine involutos antehac obsederant, perspicere potuit se prolixa erga omnes bonos deorum immortalium providentia regi et confirmari. Quæ res incredibile dictu est quam grata quamque jucunda nobis fuerit et accepta; quod religiosi vestri erga deos propositi illustrissimum specimen

D intelligi, apertissime docent quæ sequuntur. Quo circæ miror Baronium, qui Lucianum sub Galerio, non sub Maximino passum esse dixerit: cum Eusebius, qui Luciani fuit æqualis, a Maximino eum occisum esse testetur.

(26) Ο μηδὲ ἀλλοτε ποτε. Non immerito quis mirari possit, cur Eusebius id nunquam antea visum esse dicat. Nunquam antea decreta civitatum adversus Christianos, nunquam principium edicta publice proposita fuerant? id profecto negari non potest. Non igitur hoc negat Eusebius: sed tantum negat, edicta illa in æs incisa fuisse. Nam, ut supra notavi ad lib. viii, edicta principum in charta prescribebantur.

(27) Κατὰ πᾶσαν ἐφερον ἡμέραν. Rusinus et Languis vertunt « per totum diem. » Sed Musculus et Christophorus interpretantur « quotidie. » Sic infra cap. viii διὰ πάσης ἡμέρας.

(28) Πρὸς ἡς ἐλασθεῖς. Sic in codd. Maz., Med. et Fuk. scriptum reperi. Ita iñfra in fine capituli 9, ubi volgo legitur πρὸς θεῖας συνέλαθεις δίκης, Med. et Fuk. codex habent συνέλασθεις.

dederitis. Nam antea quidem nemini erat obscurum quanta observantia ac religione deos immortales coleretis. Quippe quibus non nudorum et inanum verborum fides, sed continua et stupenda illustrum facinorum miracula innotuissent. Unde et civitas vestra deorum immortalium sedes ac domicilium jure merito appelleatur. Multis certe argumentis evidentissime appareat, cam cœlestium numerum adventu ac praesentia florere. Nunc vero civitas vestra, neglectis omnibus quæ ipsius interesse videbantur, et omissis precibus quas pro reipublicæ suæ negotiis antehac nobis offerre consueverat; ubi primum sensit homines detestandæ vanitatis iterum serpere cœpisse, **353** et quasi neglectum ac sopitum quemdam rugum redivivis formisibus ingentes ignium globos denuo excitare; confessim ad nostram pietatem tanquam ad totius religionis metropolim consufit, remedium aliquod et subsidium efflagitans. Quod quidem salubre consilium, vobis ob fidem pietatis vestræ a diis immortalibus suggestum esse non dubium est. Scilicet aliissimum ille et maximus Jupiter, qui clarissimæ civitati vestræ presidet; qui patres vestros deos, qui uxores et liberos, qui penates et domos ab omni peste atque exitio servat incolumes, vestris mentibus hanc salutarem injecit cogitationem; aperte indicans atque ostendens, quam eximium quinque præclarum et salutare sit, ad cultum ipsius et ad sacras deorum immortalium cœmonias cum debita veneratione accedere. Quis enim tam demens, tamque omnis sensus expers reperiri potest, qui non intelligat propitia deorum in nos benevolentia fieri, quod nec terra crediti sibi abnegat scimina, spem agricolarum vana expectatione deludens; nec impii belli aspectus impetratus desixus haeret in terris: nec corrupta cœli temperie arentia pereunt corpora: nec immoderatis ventorum flatibus agitatum pelagus intumescit, nec subitæ et præter expectationem ingruentes procællæ perniciosem excitant tempestatem: quodque parens omnium et nutrix terra, nec ab imis sedibus horrendo tremore concussa emergit; nec rursus montes idem superpositi hiatu subito absorbentur.

(29) Οἱς ὦ γῆλων καὶ ὑποκέρων ἥρμάτων. Musculis et Christophorus nus hæc ad deos referri existimarent. Ego ad Tyrios ipsos retuli. Perstringit autem Maximinus fidem Christianorum his verbis: ὑποκένων ἥρμάτων πίστις, quasi fides Christianorum nihil præter verta haberet, ac rebus ipsis vacua esset.

(30) Ἐπιδημίᾳ. Crediderunt veteres, certis diebus deos in quasdam urbes ipsis acceptas commicare; easque ἐπιδημίας θεῶν appellabant. Sic apud Delios et Milesios adventus Apollinis celebatur; apud Argivos Diana, ut scribit Menander rhetor in cap. de hymnis ἀποπεμπτικοῖς. Aristides in Panathenaico πότερον τὰς θεῶν ἐπιδημίας εἰποτεῖς. Dio Chrysostomus in oratione qua: Tarsica inscribitur, pag. 408: Φαστούς οἰκιστὰς ήρωας, ή θεῶν πολλάκις ἐπιστρέφεσθαι τὰς αὐτῶν πόλεις, τοῖς ἀλλοῖς δυταῖς ἀφανεῖς, ἐν τε θυσίαις καὶ τισιν ἔργαις, δημοτέλεσιν, etc. De hujusmodi deorum adventu poetæ passim loquuntur. Virg. lib. iv:

A νεν, ὡς μέγιστον δεῖγμα τῆς θεοφιλοῦς ὑμῶν πραιτέσσων δεδωκέναι· ὅποτε καὶ πρὸ τούτου οὐδὲν ἀγνωστὸν ἦν, ὅποιας παρατηρήσεως καὶ θεοσεβείᾳ πρὸς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς ἐτυγχάνετε δυτες, οἵς οὐ φιλῶν καὶ ὑποκένων ἥρμάτων (29) πίστις, ἀλλὰ συνεχῆ καὶ παράδοξα ἔργων ἐπισήμων γνωρίζεται. Διόπερ ἐπαξίως ἡ ὑμετέρα πόλις θεῶν ἀθανάτων ἕδρυμά τε καὶ οἰκητήριον ἐπικαλοῖτο· πολλοὶς γάρ παραδείγμασι καταφαίνεται, τῇ τῶν οὐρανῶν θεῶν αὐτὴν ἐπιδημίᾳ (30) ἀνθεῖν. Ἰδού τοινυν ἡ ὑμετέρα πόλις πάντων τῶν ἴδιᾳ διαφερόντων αὐτῇ ἀμελήσασ, καὶ τὰς πρότερον τῶν ὑπὲρ αὐτῇ πραγμάτων δεῖσις παριδοῦσα, ὅτε πάλιν ήσθετο τοὺς τῆς ἐπαράτου ματαίτητος γεγονότας ἔργεπν ἄρχεσθαι (31), καὶ ὡςπερ ἀμεληθεῖσαν καὶ κεκοιμημένην πυρὸν, ἀνάζωπυρούμενών τῶν πυρῶν μεγίστας πυρκαϊδὲς ἀναπτύρουσαν, εὐθέως πρὸς τὴν ἡμετέραν εύσέβειαν, ὡςπερ πρὸς μηρόρπολιν πασῶν θεοτεοειῶν, χωρὶς τίνος μελήσεως κατέφυγεν, λασίν τίνα καὶ βοήθειαν ἀπαιτούσα· ἤντινα διάνοιαν σωτηριώδην, διὰ τὴν πίστιν τῆς ὑμετέρας θεοσεβείας τοὺς θεοὺς ὑμῖν ἐμβελητήνται δῆλον ἐστιν· ἐκείνος τοιγαρῦν δὲ ὑψίστος καὶ μέγιστος Ζεὺς, δὲ προκαθήμενος τῆς λαμπρότερῆς ὑμῶν πόλεως, δὲ τοὺς πατρέους ὑμῶν θεούς, καὶ γυνίκας καὶ τέκνα, καὶ ἐστίλαν καὶ οἰκους ἀπὸ πάσης ὀλεθρίου φθορᾶς ῥύμενος, ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς τὸ σωτήριον ἐνέπνευσε βούλτημα, ἐπιδεικνύν καὶ ἐμράνων, ὅπως ἔξαίρετόν ἐστι καὶ λαμπρὸν καὶ σωτηριῶν, μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος τῇ θρησκείᾳ (32) καὶ ταῖς λεροθηρσκίαις τῶν ἀθανάτων θεῶν προστέναι. Τίς γάρ οὕτως ἀνήρτος ἡ νοῦ παντὸς ἀλότριος εὑρεθῆναι δύναται, διὸ οὐκ αἰσθάνεται, τῇ φιλαγάδῳ τῶν θεῶν σπουδῇ συμβαίνειν, μήτε τὴν γῆν τὰ παραδιδόμενα αὐτῇ σπέρματα ἀρνεῖσθαι, τὴν τῶν γεωργῶν ἐλπίδα κενῆ προσδοκίᾳ σφάλλουσαν, μήδ' αὖ ἀσεβοῦς πολέμου πρόσοψιν ἀνεπικαλύτως ἐπὶ γῆς στηρίζεσθαι (33), καὶ φθαρείστης τῆς τοῦ οὐρανοῦ εὐχρασίας, αὐχμῶντα τὰ σώματα εἰς θάνατον κατασύρεσθαι, μήδὲ μὴν ἀμέτρων ἀνέμων πνεύματι τὴν θάλασσαν κυμαίνουσαν κορυφοῦσθαι, μήδὲ γε καταιγίδας ἀπροσδοκήσουσας καταβρήγνυμένας δέθριον χειμῶνα ἐπεγέρειν, Εἴ τοινυν μήτε τὴν πρὸψην ἀπάντων καὶ μητέρα γῆν, ἀπὸ τῶν κατωτάτων

D *Qualis ubi hibernam Lyciam, Xanthique fluens Deserit, ac Delum maternam invisit Apolio.*

Hinc est quod adventus imp. in veteribus nummis et in Kalendario inscriptus cernitur. Sed et Christiani de quibusdam sanctis idem credidere: ut de Thecla Dalisanda ab urbe Seleucia commeante sub diem ipsius festum, et de Paulo Roma Tarsum invidente, ait Basilius in lib. II, de Thecla, cap. 10.

(31) Ἐργετιν ἄρχεσθαι. Apud Nicephorum legitur: ἔργεπν καὶ ἔργεσθαι. Itaque legendum videtur, καὶ ἔχεσθαι ὡςπερ ἀμεληθεῖσαν, etc., scribi etiam postea καὶ ἔργεσθαι. ὡςπερ, etc., eodem sensu.

(32) Τῇ ὑψησκείᾳ. Scribendum videtur τῇ εὐτῷ θρησκείᾳ.

(33) Ηὔόσογήν στηρίζεσθαι. Alludit ad aspectum et στηριγμὸν planetarum. Dicitur autem στηριγμός in planetis, cum in epicyclo suo nec progredi amplius, nec retrocedere adhuc videntur.

λαγόνων ἐκυρῆς ἐν φοβερῷ τρόμῳ καταδυομένην (34). Λαγόνδη γε τὰ ἐπικείμενα δρη κασμάτων γινομένων καταδύσθαι, ἀπέρ πάντα καὶ τούτων ἔτι χαλεπώτερα κακά πρὸ τούτου πολλάκις γεγονέναι, οὐδεὶς ἀγνοεῖ. Καὶ ταῦτα σύμπαντα διὰ τὴν ὀλέθριον πλάνην τῆς ὑποκένου ματαίστητος τῶν ἀθεμίτων ἀνθρώπων ἔκεινων ἐγίνετο, ἡγίκα κατὰ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐπεπόλαζε, καὶ, σχέδον εἰπεῖν, τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης αἰσχύναις ἐπίεζε. Τούτοις μεθ' ἐπειλέγει· «Ἐφοράτωσαν ἐν τοῖς πλατείσιν ἥδη πεδίοις ἀνθοῦντα τὰ λήια, καὶ τοῖς ἀστάχουσιν ἐπικυμαίνοντα, καὶ τοὺς λειμῶνας δι' εὐομέριαν, φυτοῖς καὶ ἀνθεσί λαμπομένους, καὶ τὴν τοῦ ἀέρος κατάστασιν εὐχρατον καὶ πραστάτην ἀποδοθέσαν· χαιρέτωσαν λοιπὸν ἀπαντες διὰ τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας, ἱερουργίας τε καὶ τιμῆς, τῆς τοῦ δυνατωτάτου καὶ στερβότατου Ἀρεος δυνάμεως ἔκεινοις θεοῖς, καὶ διὰ τοῦτο τῆς εὐδινωτάτης εἰρήνης βεβαίως μεθ' ἡσυχίας ἀπόλαυσοντες, ἥδυνέσθωταν· καὶ οὗτοι της τυφλῆς ἔκεινης πλάνης καὶ περιόδου παντάπαισιν ἀποστάτες, εἰς ὄρθην καὶ καλλίστην διάνοιαν ἐπανῆλθον, μειζόνως μὲν οὖν χαιρέτωσαν, ὡς ἀν ἐκ χιμώνος ἀπροσδοκήτου ἡ νόσου βαρείας ἀποσταθείντες, καὶ ἥδειαν εἰς τούπιὸν ζωῆς ἀπόλαυσιν καρπωσάμενοι. Εἰ δὲ τῇ ἐπαράτῳ αὐτῶν ματαίστητι ἐπιμένοιεν, ἐν πολλῷ πόρρῳ θεωρεῖν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἡξιώσατε, ἀποχωρίσθεντες ἔξελαθήτωσαν, ἵν' οὕτως κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξιεπαίνου ὑμῶν περὶ τοῦτο σπουδῆς, παντὸς μιάσματος καὶ ἀσεβείας ἀποχωρισθείσα τῇ ὑμετέρᾳ πόλεις, κατὰ τὴν ἐμφυτον αὐτῇ πρόθεστιν (35) μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβάσματος, ταῖς τῶν ἀθανάτων θεῶν ἱερουργίας ὑπακούῃ. Ἱνα δὲ εἰδῆτε ὅσῳ προσφίλης ἦμιν γέγονεν ἡ περὶ τούτου ἀξιώσατε ὑμῶν, καὶ χωρὶς Ψηφισμάτων καὶ χωρὶς δεήσεως αὐθαίρετω βουλήσει ἡ ἡμετέρα προθυμοτάτη φιλαγαθίας ψυχὴ, ἐπιτρέπομεν τῇ ὑμετέρᾳ καθισιώσετε, δοπιαν δ' ἀν βιοληθῆτε μεγαλοδωρεάν, ἀντὶ ταύτης ὑμῶν τῆς φιλοθέου προθέσως αἰτήσαι. Καὶ ἥδη μὲν τοῦτο ποιεῖν καὶ λαβεῖν ἀξιώσατε· τεύξεθε γάρ αὐτῆς χωρὶς τινος ὑπερθέσεως· ήτις παρασχεθείσα τῇ ὑμετέρᾳ πόλεις, εἰς ἀπαγαντά τὸν αἰῶνα τῆς περὶ τοὺς ἀθανάτους θεῶν φιλοθέου εὐσεβείας παρέξει μαρτυρίαν, τοῦ δὲ ὑμᾶς (36) ἀξίων ἐπάθλων τετυχηκέναι παρὰ τῆς ἡμετέρας φιλαγαθίας, ταύτης ὑμῶν ἔνεκεν τῆς τοῦ βίου προσφιρέσσεως, νιοῖς τε καὶ ἐκγόνοις ὑμετέροις ἐπιδειχθῆσται.» Ταῦτα δὴ καθὼς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο, πάσσης ἐλπίδος, τὸ γαῦν ἐπ' ἀνθρώποις, ἀγαθῆς τὰ καθ' ὑμᾶς ἀποκλείοντα· ὡς, κατ' αὐτὸν δὴ τὸ θεῖον ἐκεῖνο λόγιον, εἰ δυνατόν, ἐπὶ τούτοις καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοὺς σκαγδαλίζεσθαι. «Ηδη γέ τοι σχέδον τῆς παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπολυχούσης προσδοκίας, ἀθρόως καθ' ὅδον ἐπι σχέδον τὴν πορείαν ἐν τισι χώραις διαυδοτων τῶν

A Quas quidem omnes calamitates hisque adhuc acerbiores alias, antehac saepius contigisse, nemo est qui ignoret. Hæc porro omnia ob pestiferum errorēm ianissimam vanitatis sceleratorum illorum hominum evenerunt, quo tempore error ille in animis eorum pullulavit, et universum propemodum terrarum orbem probro ac dedecore opplevit. » Deinde paucis interjectis, hæc subiungit: « Aspiciant in aperta camporum planicie florentes segetes et spicis quodammodo fluctuantes, prata considerent plantis et floribus collucentia propter opportunam imbruum irrigationem; cœli statum intueantur in placidissimam temperiem 354 restitutum. Lætentur in posterum cuncti, quod per vestram pietatem et sacrificia et cultum deorum, numen fortissimi et potentissimi Martis placatum est: atque idcirco tranquillissima pace quietius perfruentes, sese oblectent. Sed et quicunque cœco illo errore et ambage liberati ad rectam sanamque sententiam redierunt, eo magis gaudeant; tanquam ex inopinata tempestate aut ex gravissimo morbo servati, et jucundissima in posterum vita fructuri. Quod si qui in detestando suæ vanitatis errore adhuc persistant, ii quam longissime a vestra urbe et territorio seclusi, sicut petiūstis, abigantur; ut hoc pacto civitas vestra juxta laudabile stadium vestrum ac desiderium, omni piaculo ac scelere liberata, pro insito sibi affectu cum debita veneratione deorum immortalium sacrificiis inserviat. Porro ut intelligatis quam grata nobis fuerit vestra hæc postulatio, et qualiter animus noster etiam absque decretis ullis ac petitionibus ultro sua sponte ad beneficia viris bonis largienda promptissimus est; devotioni vestræ concedimus, ut quodcumque et quam maximum volueritis beneficium pro hoc pio ac religioso vestro proposito postuletis. Jam ergo ut id faciatis utque accipialis operam date. Etenim illud absque ulla mora consecuturi estis. Quod quidem vestræ civitati præstitum beneficium, cum religiosissimæ vestræ erga deos immortales pietatis perpetuum deinceps erit testimonium; tum vestris liberis ac nepotibus declarabit, vos pro hujusmodi vivendi ratione atque instituto digna præmia a benignitate nostra retulisse. » Hujusmodi igitur litteræ in omnibus provinciis adversum nos publice propositæ, D omnem nobis quantum quidem in hominum protestate situm erat, spem felicitatis ademerant: adeo ut, juxta divinum illud oraculum, etiam electi, si hoc fieri posset, ob hæc scandalum paterentur. Cumque cœlestis auxilii exspectatio jam in plurimis nostrorum refrigericeret, repente ministris ipsi qui supradictas litteras circumferebant adhuc in quibusdam provinciis iter suum peragentibus,

Diocletiani, ut refert Eusebius in Chronico.

(35) Τὴν ἐμψυτον αὐτὴν πρόσθεστον. Scribendum videtur κατὰ τὴν ἐμψυτον, ut Musculus et Christopherorus legerunt. Paulo post pro ὅσῳ προσφιλῆς μαλιμ scribere ὡς προσφιλῆς.

(36) Τοῦ δὲ ὑμᾶς. Scribendum puto τὸν τε ὑμᾶς, stipendiando μαρτυρίαν.

Deus, qui Ecclesiæ suæ semper auxiliatur, insolentem adversus nos tyranni superbiam tanquam injecto in os freno comprimens, **355** cœlestis suæ potentia nobis opitulantis præsentiam declaravit.

CAPUT VIII.

De his quæ postea arciderunt tum in bello, tum famis ac pestis tempore.

Nam imbræ quidem ac pluviae hiberno tempore abundantius cadere præter solitum desierunt. Et insperata contigit famæ; quam deinde pestis subsequuta est. Præter hæc alterius cujusdam morbi vis sævii; uleus videlicet quod ob inflammationem carbunculus vocatur. Illic morbus, per universum corpus paulatim serpens, gravia ægris discrimina affrebat. Sed præcipue circa oculos hærens et insidens diutius, innumeros promiscue æstatis et sexus luminibus orbavit. Bellum insuper a tyrranno commotum est aduersus Armenios, jam inde a præcis temporibus amicos ac socios populi Romani. Qui cum Christiani ipsi quoque essent et divinæ religionis studiosissimi, Deo invitus tyrranus eos ad simulacrum ac dæmonum cultum traducere per vim conatus, pro amicis inimicos, hostes pro sociis effect. Hæc igitur omnia uno eodemque tempore cum subito confluxissent, arrogantem confidentissimi tyrranni jactantiam confutarunt, qui ob studium in colendis simulacris, et propter persecutionem nostrorum, nec famem, nec pestilentiam, nec heluum denique ullum suis temporibus accidisse audacter gloriabatur. Atque hæc omnia eodem temporis momento simul ingruentia, quædam quasi procœmia imminentis tyrranno exili ostentabant. Et ipse quidem in bello aduersus Armenios una cum exercitu suo varias clades atque æruminas pertulit. Reliqui vero qui urbes ejus imperio subditas incolebant, fame simul ac pestilentia graviter vexati sunt: adeo ut unus frumenti medimnus bis mille et quingentis Atticis drachmis venundaretur. Et innumeri quidem in urbibus, plures vero in agris et vicis passim interabant: in tantum ut censuales tabulæ olim ingenti rusticorum numero repletæ, una prope litura deletæ fuerint; omnibus sere aut virtus inopia, aut pestilenti morbo simul absuntis. Quidam pro exiguo aliquid cibo charissima pignora **356** locupletioribus vendere non dubitabant. Alii, distractis paulatim prædiis ac facultatibus suis, ad extremam inopiam redacti sunt. Nec desuere qui modica seni segmenta avulsa mandentes, et noxiis quibusdam absque ullo discrimine pasti graminibus quibus valetudo corporis corrompebatur, sœde interirent. Sed et mulieres quædam inter suos non ignobiles, præ summa egestate ad inverecundam compulsa necessitatem,

A tñn προχειμένην γραφὴν καθ' ἡμῶν διακονουμένων. ὁ τῆς Ιδίας Ἐκκλησίας ὑπέρμαχος Θεὸς, μονονυχὸς τὴν τοῦ τυράννου καθ' ἡμῶν ἐπιστομίζων μεγαλωχίαν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οὐράνιον αὐτοῦ συμμαχίαν ἐπεδείκνυτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῶν κατὰ ταῦτα συμβεβηκότων ἐν λιμῷ καὶ λιμῷ καὶ πολέμοις.

Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους (37) διμοροὶ τε καὶ οὔτοι, χειμαδίου τῆς ὥρας ὑπαρχούστες, τὴν ἐπὶ γῆς ἀνεῖχον συνήθη φορὸν, λιμὸς δὲ ἀδόκητος ἐπισκῆπτει, καὶ λοιμὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ τινος ἐτέρου νοσήματος. Ἐλκοὶ δὲ ἦν φερωνύμως τοῦ πυριώδους ἔνεκεν, ἀνθραξ προσαγορεύμενον, ἐπιφορά· δὲ καθ' ὅλων μὲν ἔρπον (37) τῶν σωμάτων, σφαλεροὺς ἐνεποίει τοῖς πεπονθόπι κινδύνους, οὐ μὴ ἄλλος καὶ κατὰ τῶν ὅρθαιλων διαφερόντως ἐπὶ πλεῖστον γινόμενον, μυρίους δυσκινδροῖς δῆμα γυναῖξι καὶ παισὶ προρίζεται. Τούτοις προσεπανίσταται τῷ τυράννῳ δὲ πρὸς Ἀρμενίους πόλεμος, ἀνδρας ἐξ ἀρχαίου φύλους τε καὶ συμμάχους Ῥωμαίων· οὓς καὶ αὐτοὺς Χριστιανοὺς θυταῖς, καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διὰ σπουδῆς πανομένους, ὁ θεομιστής εἰδὼλοις θύειν καὶ δαιμονιαὶ πεπειραμένος, ἐχθροὺς ἀντὶ φύλων καὶ πολεμίους ἀντὶ συμμάχων κατεστήσατο. Ἀθρόως δὴ ταῦτα πάντα ὑφ' ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν συρρεύσαντα καὶ ρόν, τῆς τοῦ τυράννου θρασύτερος τὴν κατὰ τοῦ θείου μεγαλωχίαν διήλεγξεν, οὗτοι δὴ τῆς περὶ τὰ εἰδῶλα (38) αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τῆς καθ' ἡμῶν ἐνεκα πολιωρχίας, μὴ λιμὸν, μηδὲ λοιμὸν, μηδὲ μὴν πόλεμον ἐπὶ τῶν αὐτοῦ συμμῆναι κατιηῶν ἐθρασύνετο. Ταῦτα δὲ οὖν ὅμοι καὶ κατὰ τὸ αὐτὸν ἐπειθόντα, καὶ τῆς αὐτοῦ καταστροφῆς περιειλήφει τὰ προσίμα. Αὐτὸς μὲν οὖν περὶ τὸν πρὸς Ἀρμενίους πόλεμον ἄμα τοῖς αὐτοῦ στρατοπέδοις κατεπονεῖτο, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν τὰς ὑπὲρ αὐτὸν πόλεις οἰκεύντων. Δεινῶς δὲ λιμὸς τε ὅμα καὶ λοιμὸς κατετρυχέτη (39), ὡς ἐνδε μέτρου πυρῶν, δισχιλίας καὶ πεντακοσίας Ἀττικῶν ἀντικαταλάττεσθαι. Μυρίοι μὲν οὖν ἐτύγχανον οἱ κατὰ πόλεις θνήσκοντες, πλείους δὲ τούτον οἱ κατὰ ἀγρούς τε καὶ κώμας. ὡς δημη καὶ τὰς πάλαι τῶν ὅρθαικων πολυάνδρους ἀπογραφάς, μικροῦ δὲν παντελῇ παθεῖν ἐξάλειψιν, ἀλρώς σχεδὸν ἀπάντων ἐνδειᾳ τροφῆς καὶ λοιμώδει νόσῳ διεφθαρμένων. Τινὲς δὲν οὖν τὰ ἐαυτῶν φύλατα βραχυτάτης τροφῆς τοῖς εὐπορωτέροις ἀπεμπολεῖν τξίουν, ἄλλοι δὲ τὰς κτήσεις κατὰ βραχὺ διαπιράσκοντες, εἰς ἐσχάτην ἐνδειας ἀπορίαν ἤλαυνον. δημη δὲ τινες σμικρὰ χόρτου διαμασσώμενοι σπαράγματα, καὶ τινας ἀναιδῆν φθοροποιὸς ἐσθίοντες πόδας, τὴν τὸν σωμάτων ἔξιν λυμανδμενα διώλλυντο. Καὶ γυναῖκας δὲ τῶν κατὰ πόλεις εὐγεύδων τινὲς, εἰς ἀναίσχυντον ἀνάγκην πρὸς τῆς ἀπορίας ἐλασθεῖσαι, μετατείνην ἐπὶ τῶν ἀγορῶν προεληλύθεσαν, τῆς πάλαι ἐλευθεροῦ τροφῆς ὑπ-

ita exhibentibus. EDIT.

(38) Οτι δη τῆς περὶ τὰ εἰδῶλα. Malim scribere δ τε δη.

(39) Κατετρυχέτηρ. Sic in rodd. Maz., Med. et Fuk. scribitur. Vulg. κατετρύχετο.

(37) Οἱ μὲν οὖν ἐξ ἔθους. Ab his verbis inchoantur c. 8, in vetustissimo Mazarino codice, cui consentit edd. Fuk. ac Rusticus, et ratio ipsa ita postulat.

(37') Ἐρχονται. Sic correximus quod in impr. legitur ἔρπων, sive errore typogr., sive manuscriptis

Σειγμα, διὰ τῆς περὶ τὸ πρόσωπον αἰδοῦς, καὶ τῆς ἀμφὶ τὴν περιβολὴν κοσμιότητος ὑποφαίνουσαι· καὶ οἱ μὲν ἀπεσκληκότες ὥσπερ εἶδωλα νεκρά ὡδε κάκεστος ψυχοφράγουντες, ἐνσειδενούσι τε καὶ περιοι-
σθαίνοντες ὑπ' ἀδυναμίας τοῦ στῆναι, κατέπιπτον
ἐν μέσαις ταῖς πλατείαις, πρηγεῖς δ' ἡπλωμένοι, ὄρε-
ξαι σφίσι μικρὸν τρύφος δρπού κατητιθέλουν, καὶ
τὴν ψυχὴν πρὸς ἐσχάτας ἔχοντες ἀναπνοαῖς, πεινῆν
ἔπειθαν, πρὸς μόνην ταύτην τὴν ὁδυνηροτάτην φω-
νήν εὐθενεῖς καθιστάμενοι· οἱ δὲ τὴν πληθὺν τῶν
αἰτοῦντων καταπληγέσθενοι, δοσι τῶν εὐπορωτέρων
εὖδοκουν εἶναι, μετὰ τὸ μυρία παρασχεῖν, εἰς ἀπτῆν
λοιπὸν καὶ δτεγκτον ἔχώρουν διάθεσιν, τὰ αὐτὰ τοῖς
αἰτοῦσιν δοσιν οὐπιν καὶ αὐτοὶ πεισεσθαι προσδοκῶν-
τες, ὡστ' ἡδη κατὰ μέσας ἀγοράς καὶ στενωποὺς
νεκρὸς καὶ γυμνὰ σώματα ἐφ' ἡμέραις πλεοσιν ἀταφα
διερθριμένα, θέαν τοῖς ὄρωσιν οἰκτροτάτην παρέχε-
σθαι. Ἡδη γέ τοι καὶ κυνῶν τινες ἐγίνοντο βορὰ, δι'
τὴν μάλιστα αἰτίαν οἱ ζῶντες ἐπὶ τὴν κυνοκοτίαν
ἐτράποντο, δέει τοῦ μὴ λυστήσαντας ἀνθρωποφαγίαν
ἐργάσασθαι. Οὐχ ἤκιστα δὲ καὶ ὁ λοιμὸς πάντας
οἶκους καὶ γενέας ἐπεδόσκετο, μάλιστα δ' οὓς ὁ λιμὸς
διὰ τὸ εὔπορεν τροφῶν οὐχ οἶδες τε ἡν ἐκτρίψαι. Οἱ
γ' οὖν ἐν περιουσίαις, ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καὶ
μυρίοις τῶν ἐν τέλει, ὥσπερ ἐπίτηδες τῇ λοιμώδει
νόσῳ πρὸς τοῦ λιμοῦ καταλειπμένοι, ὅξειν καὶ
ώκυτάτην ὑπέμενον τελευτὴν· πάντα δ' οὖν οἰμωγῶν
ἥν ἀνάπλεα, κατὰ πάντας τε στενωπούς, ἀγοράς τε
καὶ πλατείας, οὐδὲ ἥν δλλο τι θεωρεῖν, ἡ θρήνους
μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν (40) τε καὶ κτύπων.
Τούτον δὴ τὸν τρόπον δυσὶν δπλοὶς τοῖς προδεδηλω-
μένοις λοιμοῦ τε δμοῦ καὶ λιμοῦ (41) στρατεύσας δ
θάνατος, δλας ἐν ὀλίγῳ γενέας ἐνεμήθη, ὡς ὁρῶν
ἡδη διενέκτη τοι τριῶν σώματα νεκρῶν, ὑπὸ μὲν ἐκφρο-
ρῶν προκομιδμένα (42). Τοιαῦτα τῆς Μαξιμίνου
μεγαλαυχίας, καὶ τῶν κατὰ πόλεις καθ' ἡμῶν ψη-
φισμάτων τάπιχειρα ἥν· ὅτε καὶ τῆς Χριστιανῶν
περὶ πάντα σπουδῆς τε καὶ εὔσεβείας πᾶσιν ἔθνεσιν
διάδηλα κατέστη τὰ τεκμήρια. Μόνοι γοῦν ἐν τηλι-
καύτῃ κακῶν περιστάσει τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρω-
πον ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδειχνύμενοι, διὰ πάσης ἡμέρας,
οἱ μὲν τῇ τῶν Θνητούντων (μυριάδες δ' ἥσαν, οἰς
οὖτις ἥν δ ἐπιμελησμένος) κηδείᾳ τε καὶ ταφῇ προσ-
εκαρτέρουν, οἱ δὲ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν πρὸς
τοῦ λιμοῦ κατατρυχμένων, τὴν πληθὺν ὑπὸ μὲν

A mendicandi causa in forum ventitabant: quarum
vereundia in vultu, et in amictu modestia, olim
ipsas liberaliter educatas suis indicabat. Et
nonnulli quidem aridi ut umbras mortuorum dice-
res, deficientibus viribus huc illuc nutabundi ac
cepitantes; cum præ imbecillitate consistere non
possent, in mediis plateis corruebant; proniique
humi jacentes toto corpore expanso, modicum
panis frustum sibi porrigi flagitabant. Cumque
extremum pene spiritum ducerent, laborare se
inedia vociferabantur, ad hanc solum acerbissimam
vocem proferendam satis validi. Quotquot vero
locupletiores esse videbantur, mendicantium multi-
tudine obstupesfacti, postquam egentibus plurima
iupertierant: durum deinceps et omnis miseratio-
B nis expertem animum induerant; eamdem cum men-
dicantibus calamitatē ipsi quoque brevi se passu-
ros esse prævidentes. Itaque in medio foro et per
vicos et angiportus, nuda atque insepulta cadavera
pluribus diebus jacentia, prorsus miserabile specta-
culum intuentibus præbebant. Quædam etiam a ca-
nibus dilaniata sunt. Qua de causa hi quibus vita
adhuc suppetebat, passim canes interimere cœpe-
runt; ne forte in rabiem versi vivos posthac homi-
nes devorarent. Interim pestilentia totas domos ac
familias nihil segnius depascebatur: præcipue eos
invadens, quos, utpote cunctis ad victimū necessa-
riis affluentes, fames consticere non potuerat.
Igitur opulentissimi quique provinciarum recto-
res ac præsides, et ex primoribus civitatum
quamplurimi, perinde ac si fames eos de industria
transmissos pestilentiae reservasset, acutissimo ac
velociissimo mortis genere interibant. Cuncta pas-
sim loca, angiportus, fora, plateæ, lamentis re-
dundabant. Neque aliud cernere licebat quam lugub-
res neniae cum usitato apud eos tibiarum cantu
atque planetu. Ad hunc modum duobus hisce qua-
telis 357 armata mors, fame videlicet ac peste,
integras familias brevi tempore vastavit: adeo ut
ex una eademque domo duo simul ac tria cada-
vera efficeri ad sepulturam videremus. Hujusmodi
præmium fuit superbissimæ illius Maximini jactan-
tiæ, et decretorum quæ civitates adversus nostros
ediderant. Quo quidem tempore Christianorum erga
omnes sedulitas ac pietas manifestissimo indicio
universis gentilibus innotuit. Quippe hi soli in tot ac
tantis calamitatibus misericordie atque humanitatis

(40) Μετὰ τῶν συνήθων αὐτοῖς αὐλῶν. Gentili-
lum cadavera cum tibiarum et neniaiarum cantu es-
serebantur. Quam in rem præsticas habebant et siti-
cines, de quibus notavi ad Ann. Marcellini li-
brum xiv. Fallitur itaque Christopheronius, qui
pro metu hoc loco substituit ἄντι. Sic enim vertit:
« Neque aliud quidquam spectare licebat, quam
miserabiles fletus, quos pro tibiarum cantu et stre-
pitū ipsis in more posito ediderunt. » Sed vulgatam
Scripturam omnes scripti codices, ipseque adeo
Nicephorus tenuerunt.

(41) Λοιμοῦ τε δμοῦ καὶ λιμοῦ. In codd. Fuk.
et Savil. legitur: λοιμῷ τε δμοῦ καὶ λιμῷ, quod re-
ctius mihi videtur.

(42) Ὑπὸ μὲν ἐκφρορὰ προκομιδμένα. Sic
codd. Maz., Med. et Fuk. Vulg. νομιζόμενα. Paulo
post lego cum Christopherono περὶ πάντας σπου-
δῆς. Cæterum quod hic de sepultura cadaverum re-
fertur, satis indicat morem illum cremandi cada-
vera eo tempore penitus obliteratum suis apud
Romanos. Quod quando primum cœperit, difficilli-
mum est dicere. Videntur tamen a Judæis et Chri-
stianis hunc morem paulatim hausisse Romani, de
quo insignis est locus Macrobi in lib. vii Saturni-
lium, cap. 7: « Deinde licet urendi corpora desun-
ctorum usus nostro sæculo nullus sit, lectio tamen
doctet, eo tempore quo igni dari honos mortuis ha-
bebatur, » etc.

officia rebus ipsis exhibentes, quotidie partim curandis ac sepe liendis mortuorum cadaveribus vacabant. Moriebantur autem in dies innumeri, quorum nemo curam gerebat, Partim omnibus tota urbe egenis qui fame opprimebantur in unum convocatis, panes singulis dividebant: adeo ut cum hujus rei fama crebris hominum sermonibus divulgaretur, cuncti Christianorum Deum suminis laudibus extollerent, eosque solos pios Dei cultores re ipsa et factis comprobatos esse faterentur. Quæ diuinata geruntur, magnus ille ac cœlestis Christianorum propugnator Deus, qui per supra memoratas calamitates iram atque indignationem suam adversus punctos mortales ob ea quæ contra nos nefarie gestissent, satis superque declaraverat, benignæ suæ erga nos providentia serenissimam lucem nobis restituit, velut in densissimis tenebris præter omnium exspectationem pacis suæ splendidum jubar nobis ostendens: et omnibus apertissime demonstrans, Deum ipsum rerum nostrarum inspectorem et gubernatorem perpetuo exsultisse, qui populū suum interdum quidem castiget, et variis cladibus corripiat: rursus vero post sufficientem animadversionem propitium se ac benignum erga eos præbeat qui spem in ipso collocaverunt.

CAPUT IX.

De interitu tyrannorum: et quibus verbis paulo ante mortem sunt usi.

Cum igitur Constantinus, quem imperatorem ex Imperatore, piuum ex piissimo ac modestissimo parente prognatum esse jam diximus, et secundi post eum loci Licinius, prudentia simul ac pietate conspicui, ab omnium rege ac servatore Deo duo religiosissimi aduersus **358** duos impiissimos tyrannos excitati fuissent; prælio congressi, auxilio divini numinis Constantinus quidem Maxentium in urbe Romæ præter omnium opinionem superatum occidit. Maximus vero Orientis tyrannis, non diu post Maxentii cædem a Licinio qui nondum in apertam vesaniam eruperat devictus, turpissimo mortis genere occubuit. Verum prior Constantinus, qui etiam honoris prærogativa et imperii gradu primum locum obtinebat, Romanorum qui gravissima tyrannide premerentur vicem miseratus, cœlestis Dei numine, ejusque Filio ac Verbo omnium Servatore Jesu Christo in auxilium suppliciter invocato, cum universo exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam a majoribus acciperant, interventu suo restitueret. Porro cum D Maxentius, magicarum artium præstigiis magis quam subditorum benevolentia consitus, ne quidem extra urbis portas progredi auderet: cuncta vero in circuitu urbis Romæ ac totius Italæ loca, oppri-

(43) In omnibus codicibus transpositi erant tituli capitum, et capiti 9 adjectus erat titulus qui capiti 10 esse debuerat; contra capiti 10 tribuebatur is qui proprius erat capitis 9. Hunc errorem in versione nostra emendaveraimus.

(44) Γεγονέται προειρήματεν. Post has voces in vetustissim. codd. Maz. et Med. haec sequuntur verba: Λικιννίου τε τοῦ μετ' αὐτὸν συνέστι καὶ εὐσέβεια τετιμημένων, πρὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τε τῶν δόλων καὶ Σωτῆρος, δύο θεοφύλων κατὰ τῶν δύο δυσσεβεστάτων τυράννων, πολέμου τε νόμῳ παραπαταμένων, Θεοῦ συμμαχοῦντος αὐτοῖς, παραδέστατα πίπτει μὲν ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνου Μαξεντίος, δ' ἐπὶ Ἀνατολῆς οὐ πολὺν ἐπιζήσας ἔκεινῳ χρόνῳ, αἰσχιστῷ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικιννίου, οὕπω μανέντος τότε, καταστρέψει θανάτῳ. Πρότερός γε μὴν δ' καὶ τιμῇ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶτος Κωνσταντίνος, τῶν ἐπὶ Ῥώμης κατατυραννουμένων φειδῶν λαβὼν, Θεὸν τὸν οὐράνιον, τὸν τε τούτου Λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων Σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστὸν σύμμαχον δί' εὐχῶν ἐπικαλεσάμενος, πρέσεις πανστρατιδ., Ρωμαῖοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνύμενος. Μαξεντίος δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχαναῖς, ή τῇ τῶν ὑπηρχῶν ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν γε μὴν οὐδὲ δοσον πυλῶν τοῦ ἀστεως ἐπισαλμῶντος, δπλειτῶν δ' ἀναρίθμῳ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, δῃ τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥωμαίων καὶ Ιταλίας ἀπάσης ὑπ' αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, δ' τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπών πρώτη

A πρᾶγμα, Θεὸν τε τῶν Χριστιανῶν δοξάζειν, εὐσεβεῖς τε καὶ μόνους θεοσεβεῖς τούτους ἀληθῶς, πρὸς αἵτινας ἐλεγχέντας τῶν πραγμάτων ὅμοιογενέν. Ἐφ' οἷς ταῦτον ἐπιτελουμένοις τὸν τρόπον, δ' μέγας καὶ οὐράνιος Χριστιανῶν ὑπέρμαχος Θεὸς, τὴν κατὰ πάντων ἀνθρώπων διὰ τῶν δεδηλωμένων ἐπιδειξάμενος ἀπελήν καὶ ἀγανάκτησιν, ἀνθ' ὧν εἰς τὴν ἡμέραν διαβαλλόντας ἐνεδέξαντο, τὴν εὔμενην καὶ φαιδρὸν τῆς αὐτοῦ περὶ τῆς προνοίας αἴθις τῆς αὐγῆς ἀπεδίδου, ὃς ἐν βαθεῖ σκότῳ πραρδοῦτατα φῶς τῆς ἡμένης ἐξ αὐτοῦ καταλάμπων εἰρήνης, ἔκφαντές τε τοῖς πᾶσι καθιστάς, Θεὸν αὐτὸν τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπισκοπῶν διὰ πανὸς γεγονέναι πραγμάτων, μαστίζοντα μὲν καὶ διὰ τῶν περιστάσεων κατὰ καιρὸν ἐπιστρέφοντα τὸν αὐτοῦ λαὸν, πάλιν τ' αὐτὸν μετὰ τὴν αὐτάρκη παιδείαν, πλεων καὶ εὔμενη τοῖς εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιδίας ἔχουσιν ἀναφαινόμενον.

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.
Περὶ τῆς τῶν τυράννων καταστροφῆς τοῦ θλου, καὶ οἵας ἔχοντα πρὸ τῆς τελευτῆς φωταῖς (43) (Nic. H. E. vii, 29-31).

Οὗτος δὴ Κωνσταντίνου, δν βασιλέας ἐκ βασιλέως, εὐσεβή τε ἐξ εὐσεβεστάτου καὶ πάντα σωφρονεστάτου γεγονέναι προειρήματεν (44), Λικιννίου τε τοῦ μετ' αὐτὸν συνέστι καὶ εὐσεβείᾳ τετιμημένων πρὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τε τῶν δόλων καὶ Σωτῆρος, δύο θεοφύλων κατὰ τῶν δύο δυσσεβεστάτων τυράννων, πολέμου τε νόμῳ παραπαταμένων, Θεοῦ συμμαχοῦντος αὐτοῖς, παραδέστατα πίπτει μὲν ἐπὶ Ῥώμης ὑπὸ Κωνσταντίνου Μαξεντίος, δ' ἐπὶ Ἀνατολῆς οὐ πολὺν ἐπιζήσας ἔκεινῳ χρόνῳ, αἰσχιστῷ καὶ αὐτὸς ὑπὸ Λικιννίου, οὕπω μανέντος τότε, καταστρέψει θανάτῳ. Πρότερός γε μὴν δ' καὶ τιμῇ καὶ τάξει τῆς βασιλείας πρῶτος Κωνσταντίνος, τῶν ἐπὶ Ῥώμης κατατυραννουμένων φειδῶν λαβὼν, Θεὸν τὸν οὐράνιον, τὸν τε τούτου Λόγον, αὐτὸν δὴ τὸν πάντων Σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστὸν σύμμαχον δί' εὐχῶν ἐπικαλεσάμενος, πρέσεις πανστρατιδ., Ρωμαῖοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμνύμενος. Μαξεντίος δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοητείαν μηχαναῖς, ή τῇ τῶν ὑπηρχῶν ἐπιθαρσοῦντος εὐνοίᾳ, προελθεῖν γε μὴν οὐδὲ δοσον πυλῶν τοῦ ἀστεως ἐπισαλμῶντος, δπλειτῶν δ' ἀναρίθμῳ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, δῃ τις ἐν κύκλῳ τῆς Ῥωμαίων καὶ Ιταλίας ἀπάσης ὑπ' αὐτῷ δεδούλωτο, φραξαμένου, δ' τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας ἀνημμένος βασιλεὺς ἐπών πρώτη

τῶν δόλων καὶ Σωτῆρος δύο θεοφύλων κατὰ τῷ δύο δυσσεβεστάτων τυράννων ἀνεγγερμένων, etc. Optime. Alique ita Eusebium scripsisse ex sequentibus apparet. Nam in fine periodi, mentio sit tam Licini quām Constantini: ex quo plenum sit, Eusebium de utroque supra locutum fuisse. Sed exscriptor nomen Licini consulto expunxit ob subsecutam ejus impietatem. Cum codd. Maz. et Med. consequuntur etiam Fuk. et Savil.

καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὗται δεσμοὶ τοῖς πάσας ἐλῶν, πρόδεισιν ἐπὶ πλείστον δύον τῆς Ἰταλίας, ἡδη τε αὐτῆς Ῥώμης ἄγχιστα ἥν· εἰθ' ὡς γεὴ τοῦ τυράννου χάριν Ῥωμαίοις πολεμεῖν ἀναγκάσσοτο, Θεὸς αὐτὸς δεσμοὶς τισιν ὑσπερ τὸν τύραννον πτορβωτάτω πυλῶν ἔξελκει, καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ στοέων ὡς ἐν μύθῳ λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μήν πιστοῖς ἐν Ἱεραῖς Βίθνοις ἐστηλιτευμένα, αὐτῇ ἐνεργεῖ πάσιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς καὶ ἀπιστοῖς, δρθαλμοῖς τὰ παράδοξα παρειληφθεῖν ἐπιστέσατο. «Ωσπερ οὖν ἐπ' αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ πάλαι θεοσεδούς Ἐβραιῶν γένους, εἱδρυτα Φαραὼν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρθριψεν εἰς θάλασσαν, ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας (45) κατεπόντισεν ἐν θαλάσσῃ Ἐρυθρῷ, πάντη ἐκάλυψεν αὐτοὺς, καὶ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Μαζέντιος, οἵ τε ἀκμαὶ αὐτὸν διπλίται καὶ δορυφόροις ἐδύσαν εἰς βυθὸν ὡσεὶ λίθος, δηγνίκα νῶτα δούς τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δύναμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῆσε ποταμὸν· θν αὐτὸς σκάψεις ζεύξις καὶ εὑν μάλια γεφυρώσας, μηχανὴν διέθρου καθ' ἐστοῦ συνεστήσατο. Ἐφ' ᾧ ἦν δὲν εἰπεῖν· εἰ Λάκκον δωρεὶς καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον δὲν εἰργάσατο. Ἐπιστρέψει δὲν πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. » Ταῦτη δῆτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ζεύγματος διαλυθέντος, ὑφίζασι μὲν ἡ διάβασις, χωρεῖ δὲν ἀθρώας κύτανδρα κατὰ τοῦ βυθοῦ τὰ σκάφη, καὶ αὐτός γε πρῶτος δὲν συσσεδέστατος, εἴται δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπισταὶ, ἢ τὰ θεῖα προαναρφωντεί λόγια. « Εδύσαν ὡσεὶ μᾶλιθδος ἐν δύοται σφοδρῷ· εἰστε εἰκότως εἰ μή λόγιοις, ἔργοις δὲν οὖν δμοιως τοῖς ἀμφὶ τὸν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα τοὺς παρὰ Θεοῦ τὴν νίκην ἀραμένους, αὐτὸς δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεδούς τυράννου ὡδὲ πῶς ἀνυμνεῖν (46) καὶ λέγειν· «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γάρ δεδάξαστο. » Ιππον καὶ ἀναβάτην ἔρθριψεν εἰς θάλασσαν· βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου Κύριος ἐγένετο μοι εἰς σωτηρίαν (47)» καὶ· «Τίς δμοιός σοι ἐν Θεοῖς, Κύριε, τίς δμοιός σοι; δεδοξασμένος ἐν ἀγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις, ποιῶν τέρατα. » Ταῦτα γε καὶ δσα τούτοις ἀδελφά τε καὶ ἐμφερῇ Κωνσταντίνος τῷ πανηγερούν καὶ τῆς νίκης αἰτίᾳ Θεῷ αὐτοῖς ἔργοις ἀνυμήσας, ἐπὶ Ῥώμης μετ' ἐπινικίων εἰσῆλαυνε, πάντων ἀθρώας αὐτὸν ἀμαχομιδῇ νηποῖς καὶ γυναικῶν, τῶν τε ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ τῶν ἀλλων διασημοτάτων (48), σὺν

⁴⁵ Exod. xv. ⁴⁶ Psal. vii, 16.

(45) *Tριστάτας.* Ita legitur Exodi cap. xv, ubi multa interpres afferunt de hujus vocis significazione. Ego ternos ex curribus pugnantes intelligo, ut recte habet Vulgata versio, quam immerito reprehendit Hieronymus. Πρωτοστάτης, παραστάτης, vocabula sunt tactica. Eadem forma τριστάτης. Rechte ergo Rufinus ternos statores vertit.

(46) Οὐδὲ πῶς ἀνυμνεῖν. Non probò interpretationem Christophorsoni, qui vertit canere potuisse. Invo vertendum erat cecinerit, ut ex sequentibus appareat. Ait enim Eusebius, non verbis, sed factis ipsis Constantiū ita cecinisse: Ταῦτα γε καὶ δσα τούτοις ἀδελφά, Κωνσταντίνος τῷ Θεῷ ἔργοις αὐτοῖς ἀνυμήσας.

(47) Βοηθὸς καὶ σκεπαστής μου Κύριος ἐγένετο

A da, reg ones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine et dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio Constantinus primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctas levī negotio fudit ac fugavit. Ita totius Italiae aditu sibi patefacto, ulterius progressus, tandem ad ipsam usque urbem Romanam pervenit. Verum ne unius tyranni causa Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissime extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula quae sacris Voluminibus continentur, et quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cum tamen apud fidèles fide digna videantur: cunctis tam fidelibus quam infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus, oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiose quandam gentis Hebreorum temporibus, Deus currus et exercitum Pharaonis project in mare, lectissimos milites ternos ex curru pugnantes submersit in mari Rubro, et fluctibus operuit: sic plane Maxentius et quicunque circa illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ecciderunt: tunc videlicet cum divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam versus, fluvium sibi obiectum pertransiret: 359 in quo, ponte ex scaphis contabulato, ipse machinam quamdam ad suam ipsius pernicie construxerat. Proinde et hoc dico merito potuit: « Scrobem aperuit atque effudit: et in soveanti quam fecit ipse incident. Convertetur labor ejus in proprium caput, et in verticem ipsius injustitia ejus recidet: » In hunc igitur modum soluta pontis compage, transitus quidem subsidere coepit; navigia vero simul cum ipsis hominibus repente pessumiere: primusque omnium celestissimus ille tyrannus, ac deinde cuncti quos circa se habebat corporis custodes, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumborum massæ in altissimum gurgitem delapsi sunt. Adeo ut milites qui tunc ope divini numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israelitæ quos magnus ille Dei simul Moyses ducebat; merito, si non verbis, saltem rebus ipsis eadem quae illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in bunc

μοι εἰς σωτηρίαν. Hæc est lectio codd. Maz. et Savil., quam confirmat Rufinus; sic enim vertit: « Adjutor et protector meus, et factus est mihi in salutem. » Vulg. βοηθὸς καὶ σκεπαστής ἐγένετο μοι. Locus est in cap. xv Exodi, ubi Romana LXX Interpretum editio voces illas μον Κύριος non habet. Quod profecto miror: nam Eusebium editione LXX interpretum usum esse, pro certo habeo. Paulo post ubi legebatur: θαυμαστὸς ἐνδόξως ποιῶν τέρατα, restitui θαυμαστὸς ἐν δόξαις ex auctoritate codd. Maz. et Fuk., quibus Romana LXX subscribit editio, ut et interpretatio Rufini.

(48) Καὶ τῶν ἀλλων διασημοτάτων. Non intellexit hanc vocem Christophorsonus, nec Musculus. Sic Græci vocabant eos, quos Latini perfectissimos.

modum : « Cantemus Domino; magnifice enim glorificatus est. Equum et ascensorem projectit in mare. Adjutor et Protector factus est mibi ad salutem ». » Et iterum : « Quis similis tibi inter deos, Domine ? quis similis tibi glorificatus in sanctis, mirabilis in gloria, faciens prodigia ». » Hæc et alia horum germana atque similia cum Constantinus in laudem Dei universorum principis et victoriæ auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est : universo pariter senatu aliquis ex equestri ordine et populo Romano, simul cum uxoribus ac liberis lato vultu ex animo, evum, utpote liberatorem, servatorem, et honorum omnium auctorem cum faustis acclamationibus et inexplibili quadam gaudio excipientibus. Verum ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, his acclamationibus nullatenus de statu mentis turbatus, nec inflatus laudibus ; cum divinum sibi auxilium adfuisse probe intelligeret, statim jussit ut Dominicæ passionis tropæum supra manum statuæ sibi positæ erigeretur. Cumque Romani in celeberrimo urbis loco statuam ei dedicassent, quæ dextra manu saluare crucis signum gestabat, hujusmodi inscriptionem Latino sermone in basi jussit apponi : *Hoc salutari signo quod vera virtutis insigne est, vestram urbem tyrannica* **360** *dominationis jugo liberatam servavi. Senatus populoque Romano in libertatem asserto pristinum decus nobilitatis splendoremque restituvi.* Post hæc imperator Constantinus, et collega ejus Licinius qui nondum in Orientis partibus etiam tum imperabat, seque ipsis amicum esse simulabat, transmisere. At ille his rebus compertis, primum quidem, utpote tyranus, graviter ingemuit. Postea vero, cum nec videri vellet aliis cessisse, nec rursus id quod jussum erat supprimere auderet, metu eorum qui jussabantur; hanc primum pro Christianis epistolam veluti suopte motu et ex propria auctoritate conscriptam ad praesides imperii sui, necessitate adactus direxit; ea quæ nunquam ante fecisset, ipse contra se similate confingens.

Exemplum interpretationis epistolæ tyranni Maximini.

« Jovius Maximinus Augustus, Sabino. Et gravitati tuæ et cunctis mortalibus notum esse arbitr. » Exod. xv. 42. » Ibid. 41.

Ilic autem titulus proprius erat equestris ordinis, ut clarissimi dignitas, peculiaris erat senatorii ordinis. Certe procuratores principis et rationales, quos ex equestri ordine fuisse constat, perfectissimi vocabantur. Porro hæc dignitas in vetustis inscriptionibus his fere notis designatur P. V., id est, vir perfectissimus. Sic in *Thesauro Gruteri*, pag. 1098, et in epist. 40, lib. x, Symmach. Vide quæ notavi ad librum xxi Aimm. Marcellini, pag. 202. (48) Συνησθημένος. Sic Stephan., ut et pag. 840, C, ησθημένοι. Alii συναειδόμενος. Erit.

(49) Τὸν χεῖρα ἀλιας εἰκόνος. Ita legitur etiam in lib. i *De vita Constantini*, cap. 40. Malum tamen scribere ὑπὲρ χεῖρα, quod confirmat Rufinus : « Veillum Dominicæ crucis in dextera sua jubet depingi. »

(50) Παρεκθέσθαι τὸ κελεύθερον. Pessime Christopheronus vertit diru'gare. Rectius Musculus in-

παντὶ δῆμῳ Ρωμαίων, φαιδροὶ δημασιν, αὐταῖς ψυχαῖς, οἵα λυτρωτὴν, σωτήρα τε καὶ εὐεργέτην, μετ' εὐφημιῶν καὶ ἀπλήσου χαρᾶς ὑποδεχομένων. « Ο δ' ᾧ περ ἔμφιτον τὴν εἰς θεὸν εὐεργείαν κεκτημένος, μηδὲ δικαιοῦσθαι τοῖς ἐπαίνοις, εὖ μάλα τῆς ἐκ Θεοῦ συνησθημένος (48) βοηθείας, αὐτίκα τοῦ σωτῆρον τρέπαιον πάθους ὑπὸ χείρα ἀλιας εἰκόνος (49) ἀνατεθῆναι προστάττει· καὶ δὴ τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ στημένον ἐπὶ τῇ δεξιᾷ κατέχοντα αὐτὸν ἐν τῷ μάλιστα τῶν ἐπὶ Ρώμης δεδημοσιευμένῳ τόπῳ στήχαντες, αὐτὴν δὴ ταύτην ὑπογραφὴν ἐντάξαι βήμασιν αὐτοῖς τῇ Ρωμαίων ἐγχελεύεται φωνῇ. Τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημειῷ, τῷ ἀληθινῷ ἐλέγχῳ τῆς ἀρδοίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ἀπὸ ζυροῦ τοῦ τυράννου διασωθεῖσαν ηλευθέρωσα. Ἐτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ρωμαίων, τῇ ἀρχαὶ ἐπιφαρεὶς καὶ τῇ λαμπρότητι, ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα. Καὶ δὴ ἐπὶ τούτοις αὐτός τε Κωνσταντίος, καὶ σὺν αὐτῷ βασιλεὺς Λικίννιος, οὕτω τότε ἐφ' ἣν ὕστερον ἐκπέπιωκε μανλαν, τὴν διάνοιαν ἐκτραπεὶς, θεὸν τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων αὐτοῖς αἰτιον εὑμενίσαντες ἄμφω, μιτρὶ βουλῇ καὶ τνώμῃ νόμουν ὑπὲρ Χριστιανῶν τελεώτατον πληρέστατα διατυπώνυται, καὶ τῶν πεπραγμένων εἰς αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ τὰ παράδοξα, τὰ τε τῆς κατὰ τοῦ τυράννου νίκης, καὶ τὸν νόμον αὐτὸν Μαξιμιλιῳ τῶν ἐπὶ Ἀνατολῆς ἐθνῶν Ἐτι δυνατεῖντι, φιλίαν τε πρὸς αὐτοὺς ὑποκοριζομένῳ διαπέμπονται. « Ο δ' οἵα τύραννος, πειραλγής ἐφ' οἵς ἔγνω γεγενημένος, εἴτα μὴ δοχεῖν ἐτέροις εἰχει βούλδενος, μηδὲ αὐτὸν παρεκθέσθαι τὸ κελεύσθεν (50) δέει τῶν προστεταχότων, ὡς ἂν ἐξ ιδίας αὐθεντεῖς τοῖς ὑπὸ αὐτὸν ἡγεμόσι τούτῳ πρώτουν ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐπάναγκες διαχαράττει τὸ γράμμα, τὰ μηδέπω ποτὲ πρὸς αὐτοῦ πεπραγμένα, ἐπιπλάστας αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ ψευδόμενος.

Ἀρτιγραφορ ἐρμηνείας ἐπιστολῆς τοῦ τυράννου Μαξιμίου.

« Υδρίος Μαξιμίνος (51) Σεβαστὸς, Σαβίνω. Καὶ παρὰ τῇ σῇ στιβαρότητι καὶ παρὰ πάσιν ἀνθρώποις

Dinterpretatus est *prævaricari*. Quanquam neque hic intentum Eusebii assecutus est. Parerebōsthai idem est quod ἐν παρόδιστῳ θέσθαι, ut dixit Eusebius in principio hujus libri, id est, *seporere et occultare*, ut antea fecerat Maximinus, cum rescriptum Galerii pro Christianis ad ipsum missum fuisset. Tunc vero cum Constantinus et Licinius, victo Maxentio, legem pro Christianis ad eum miserunt, eam supprimere non ausus est Maximinus, metu scilicet potentiorum, ut addit Eusebius. Porro Nicephorus, cum eam vocem non intelligeret, παρατείσθαι pro ea substituit.

(51) Υδρίος Μαξιμίνος. Jovii cognomentum primus sibi sumpsit Diocletianus, ut collega ejus Maximianus Herculei. Postea cum Cæsares facti essent Constantius et Galerius : Galerius quidem qui Diocletiani filium duxerat, et qui cum Diocletiano in

φωνερὸν εἶναι πέποιθα, τοὺς δεσπότας τῷ μῶν Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν τοὺς ἡμετέρους πατέρας, ἥνκα συνεῖδον σχέδον ἀπαντάς ἀνθρώπους, καταλειφθείστης τῆς τῶν θεῶν θρησκείας, τῷ Εἴθει τῶν Χριστιανῶν ἐσυτοὺς συμμεμιχότας, ὁρθῶς διατεταχέναι, πάντας ἀνθρώπους τοὺς ἀπὸ τῆς τῶν αὐτῶν θεῶν τῶν ἀθανάτων θρησκείας ἀναγκωρήτας, προδήλωπος κολάσει καὶ τιμωρίᾳ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἀνακληθῆναι. Ἀλλ᾽ ὅτε ἔγω εὔτυχῶς τὸ πρώτον εἰς τὴν Ἀνατολὴν (52) παρεγένθημην, καὶ ἔγνων εἰς τινας τόπους πλείστους τῶν ἀνθρώπων τὰ δημόσια ὡφελεῖν δυναμένους, ὑπὸ τῶν δικαστῶν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν ἔξορίζεσθαι, ἐκάστῳ τῶν δικαστῶν ἐντολὰς δένωκα, ώστε μηδένα τούτους τοῦ λοιποῦ προσφέρεσθαι τοῖς ἐπαρχιώταις ἀπηγνῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κωλακείας καὶ προτροπᾶς πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν αἱ τοὺς ἀνακαλεῖν. Τριναῦτα οὖν ὅτε ἀκολούθως τῇ κελεύσει τῇ ἐμῇ ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἐψυλάττετο τὰ προστεταγμένα, συνέβαινε μηδένα ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν, μήτε ἔξοριστον μήτε ἐνύδριστον γενέσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ μὴ βαρέως κατ' αὐτῶν τι γίνεσθαι, εἰς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἀνακελῆσθαι. Μετὰ δὲ ταῦτα ὅτε τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ (53) εὔτυχῶς ἐπέδην εἰς τὴν Νικομήδειαν κάκει διετέλουν, παρεγένοντο πολίται τῆς αὐτῆς πόλεως πρὸς μὲ ἄμα μετὰ τῶν ξοάνων τῶν θεῶν, μειζόνως δειμένοι, ἵνα πάντες τρόπῳ τὸ τοιούτον ἔθνος μηδαμῶς ἐπιτρέποιτο ἐν τῇ αὐτῶν πατρὶδι οἰκεῖν. Ἀλλ᾽ ὅτε ἔγνων πλείστους τῆς αὐτῆς θρησκείας ἀνδρας ἐν αὐτοῖς τοῖς μιέρεσιν οἰκεῖν, οὕτως αὐτοῖς τὰς ἀποκρίσεις ἀπένειμον, ὅτι τῇ μὲν αἰτήσει αὐτῶν ἀσμένως χάριν Ἐγχτα, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ πάντων τοῦτο αἰτήθεν κατεῖθον· εἰ μὲν οὖν τινες εἰεν τῇ αὐτῇ δεισιδαιμονίᾳ διαμένοντες, οὕτως ἔνα ἔκαστον ἐν τῇ Ιδίᾳ προσιρέστε τὴν βούλησιν ἔχειν (53), καὶ εἰ βούλοιντο τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν ἐπιγινώσκειν. Ὁμως καὶ τοῖς τῆς αὐτῆς πόλεως Νικομηδεῦσι, καὶ ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν αἱ καὶ αὐταὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ὁμολαν αἰτησιν περισπουδάστως πρὸς μὲ πεποιήκασιν, δηλοντί ἵνα μηδὲ εἰς τὸν Χριστιανὸν ταῖς πόλεσιν ἐνοικοίη, ἀνάγκην ἔχον προτριῶς ἀποκρίνασθαι, ὅτι δὴ αὐτὸς τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες πάντες διεψύλαξαν, καὶ αὐτοῖς τοῖς θεοῖς δι' οὓς πάντες ἀνθρώποι καὶ αὐτή τῇ τῶν δημοσίων διοικησίας συνίσταται, ἥρεσεν οὖν (54),

Oriente fere semper versatus est. Cesar Jovius est appellatus. Sic enim in *Chronico Alexandrino* dicitur, et in vetere nummo quem edidit Joannes Tri- stanus. Constantius vero, utpote qui Maximiani Herculii privignam duxerat, et cum illo in Occidente versabatur, Cesar Herculius dictus est, ut ex vetere panegyrico observavit frater meus Adrianus Valesius. Mortuo deinde Galerio, Maximinus, qui Cesar ab illo factus fuerat, cognomentum Jovii assumpsit, ut ex hoc Eusebii loco discimus.

(52) *Elç ḥr' Arato. līr.* Orientis nomine *Ægyptus* plus etiam continebatur. Hujus enim administratio commissa fuerat Maximino Cæsari. Quippe Maximinus cum Cæsar a Galerio factus fuisset, omnes eas provincias quas Diocletianus sibi retinuerat, regendas accepit. Atque hinc factum est, ut *Ægyptus* diu postea inter provincias Orientis numerata sit. Sic certe Amm. Marcellinus in lib. xiv. ubi provincias

Ator, qualiter domini ac parentes nostri Diocletianus et Maximianus, cum cunctos sere homines, relicto deorum immortalium cultu, ad Christianorum sectam se applicuisse cernerent, recte atque ordine constituuerunt, ut quicunque a deorum suorum religione descivissent, publica animadversione et suppicio ad eorumdem cultum revocarentur. Ego vero cum in Orientis provincias felicibus auspiciis primum venisset, compresenique quamplurimos homines qui reipublicæ usui esse possent, ob eam quam dixi causam a judicibus in certa loca relegari; singulis judicibus in mandatis dedi, ne quis eorum deinceps adversus provinciales atrociter saeviret; sed ut potius blanditiis et adhortationibus ad deorum cultum eos revocare conantur. Quandiu igitur juxta mandatum in astatissimis **361** nostræ, hæc a judicibus, prout iusseram, observata sunt, nemo ex partibus Orientis aut relegatus, aut contumelia affectus est. Quin potius provinciales nostri eo quod clementius cum ipsis agebatur, ad numinum cultum redierunt. Postea vero cum anno præterito Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adieuniri: cum deorum simulacris; obnoxie orantes, ne hujsmodi hominum genus in sua civitate habitare omnino sineretur. Sed quoniam complures hujs religionis viros illis in partibus degere cogoveram, hoc eis responsum dedi, me quidem eorum petitioni libenter gratificaturum; sed non animadvertere id ipsum ex æquo ab omnibus postulari. Quod si quis sint qui in Christianorum superstitione permaneant, unumquemque pro arbitratu ac mentis sua propenso eligere quod vellet; et si deorum religionem amplecti vellent, perinde id licere. Sed tamen et Nicomedensiis, et reliquis civitatibus quæ eamdem ad me petitionem cum summa contentione detulerant, ut videlicet nullus Christianorum in suis urbibus habitaret, necesse habui benigne respondere, quando ita observatum fuisset a cunctis retro imperatoribus; diis quoque immortalibus per quos genus humanum et reipublicæ permanent status, id ipsum placuisset: me quoque hujsmodi petitionem quan de cultu deorum suorum ad me detulissent, confirmaturum. Quamobrem etiæ jani antea sæpe devo-

D Orientis recenset, inter has numeralat *Egyptum* et Mesopotamiam. Sed et *Egyptus* initio fuit sub comite Orientis, ut docet vetus inscriptio quæ sic habet : M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBURIO CÆCILIANO PLACIDO C. V. COMITI ORIENTIS *Egypti* MESOPOTAMIA CONSULI ORDINARIO, etc.

(53) Τῷ παρελθόντι ἐγίαστο. Anno scilicet Christi 311, Maximiano octies cos. Eo enim anno cum Galerius mortuus esset, Maximinus Bithyniam occupavit, quam Galerius una cum Illyrico et Thracia sibi retinuerat. Vide quae notavi supra c. 5, ubi de Luciano martyre.

(55°) Ερ τηΐδια προαιρέσει την βούλησιν ἔχειν.
Haec proverbialiter dici videntur. Hoc est quod dicit Persius:

Velle avum cuique est

Velle suum cuicque est.
Sed post hæc verba videtur quidpiam dresse.

(54) "Hoc est oīr. Ultima vox superflua est, nec

tioni tuae partim per litteras scripsi, partim coram in mandatis dedi, ut adversus provinciales qui hunc Christianæ religionis ritum retinere voluerint, provinciarum rectores nihil acerbe statuant, sed potius clementer et moderate indulgent, seque illis accommodent: tamen ne forte a beneficiariis aut quibuscumque aliis injurias et concussions patientur, his etiam litteris gravitatem tuam admonendam esse existimavi, ut provinciales nostros blanditiis potius et exhortationibus ad deorum curam ac providentiam agnoscendam allicias. Itaque si quis sua sponte deorum cultum suscipiendum agnoverit, hunc ambabus ulnis amplecti oportet. Quod si qui religioni suæ inhærere maluerint, arbitrio ac potestati suæ sunt permittendi. **362** Debet igitur devotio tua quod ipsi mandatum est sedulo observare; nec provinciales nostros injuriis aut concussionibus opprimendi licentia cuiquam concedatur: cum potius, ut jam dictum est, cohortationibus blandisque illecebribus ad deorum cultum revocandi sint. Porro ut hoc præceptum majestatis nostræ universis provinciis nostris innotescat, edicto abs te proposito jussionem nostram publicari curabis. Hæc cum ille non ex animi sui sententia, sed necessitate compulsus præcepisset, non amplius verax aut fide dignus omnibus videbatur, propterea quod jam antea post pacem nobis similiter indultam, versutiam ac per-

apud Nicephorum habetur. Certe totus hic locus valde intricatus est et obscurus. Ac prium quidem difficultas est in his verbis: ὅτι δῆ αὐτὸς τοῦτο, etc. quæ Langus et Christopherus interpretantur et propterea quod. » Potest tamen adverbium illud &c: δῆ, simpliciter sumi pro et quod. » Ut sit sensus hic: Non omediensibus benigne respondi, ita semper observatum fuisse a superioribus principibus. Atque hic sensus re nunc diligentius examinata, mihi magis placet. Postea pro his verbis ἡρεσεν οὖν, emendo ἡρεσεν νῦν, certissima conjectura. Nam νῦν opponitur verbis præcedentibus οἱ ἀρχαῖοι αὐτοκράτορες. Sic igitur vertendus est hic locus: « Necessè habui benigne respondere, ita semper observatum fuisse a cunctis retro imperatoribus: et nunc quoque diis immortalibus per quos genus humanum et reipublicæ permanet status id ipsum placuisse, ut huiusmodi petitionem quam de cultu deorum suorum ad me detulissent, constrinarem. » Certe adverbium δῆ δῆ, ita suntum ab Eusebio pag. 171.

(55) *Kai δή ἐρτολῶr.* Mandata hoc loco Maximinus ab epistolis distinguit. Quippe epistola quidem principiu, ad absentes magistratus mittebantur; mandata vero ipsis præsentibus tradiebantur a principe, antequam in provincias profiscerentur, brevi libello comprehensa. Inter quæ primum illud erat, ut præses valetudinem suam diligenter curarent. Lucianus de lapsu quem inter salutandum admiserat: Τί δ' οὐχὶ καὶ ἐν τῷ τινὶ καὶ ἐντολῶν βιβλίῳ, δέ τις καὶ παρὰ βασιλέως λαμβάνετε, τοῦτο πρῶτων ὑμᾶν ἔστι παράγγελμα, τῆς ὑγείας τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι; Be hi principium mandatis passim loquuntur juris auctores. Dio lib. LIII. p. 506: Ἐντολάς τέ τινας καὶ τοῖς ἐπιτρόποις, καὶ τοῖς ἀνθυπάτοις, τοῖς τε ἀντιστρατηγοῖς δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ δρητοῖς ἔξιωσι. Id est: « Quædam etiam mandata imperator dat procuratoribus et proconsulibus et legatis proprætore, ut sub certis legibus et conditionibus in provincias profisciscantur. Nau et hoc tunc primum institutum est, utque annuum

A ὥστε τὴν τοσαύτην αἰτησιν ἦν ὑπὲρ τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ αὐτῶν ἀναφέρουσι, βεβαιώσαμι. Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα καὶ τῇ σῇ καθοσιώσει πρὸ τούτου τοῦ χρόνου διὰ γραμμάτων ἐπέσταται, καὶ δι' ἐντολῶν (55) διοικέσθεται, ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν τὸ τοιοῦτον ἔθος διαφυλάξῃ (56) ἐπιμεληθέντων, μηδὲν τραχέως, ἀλλὰ ἀνεξικάκως (57) καὶ συμμέτρως συμπεριφέροιντο αὐτοῖς, δικαίως ἵνα μήτε ὑπὸ τῶν βενεφικιαλίων (58), μήτε ὑπὸ ἄλλων τῶν τυχόντων, ὅπερις μήτε σεισμοὺς ὑπομένοιεν, ἀκόλουθον ἐνόμισα, καὶ τούτοις τὰς γράμμασι τὴν στιβαρότητα ὑπομνῆσαι, ὅπως ταῖς κολακείαις καὶ ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον τὴν τῶν θεῶν ἐπιμέλειαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ποιήσιας ἐπιγνωσκειν. « Οὐθεν εἰ τις τῇ αὐτῷ προσαρέσει τὴν θρησκείαν τῶν θεῶν ἐπιγνωστέον προσλάβοι, τούτους ὑποδέξασθαι προσήκει: εἰ δέ τινες τῇ ίδιᾳ θρησκείᾳ ἀκόλουθεν βούλοιντο, ἐν τῇ αὐτῷ ἔξουσίᾳ καταλίποις (59). Διόπερ ἡ σῇ καθοσιώσεις τὸ ἐπιτραπέν σοι διαφυλάττειν ὀφελεῖ, καὶ μηδὲν ἔχουσίδιθη, ὥστε τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας ὅπερις καὶ σεισμοὶς ἐπιτρέψαι, δόπτε, ὥστερ προγέγραπτα: ταῖς προτροπαῖς μᾶλλον καὶ ταῖς κολακείαις πρὸς τὴν τῶν θεῶν θρησκείαν τοὺς ἡμετέρους ἐπαρχιώτας προσήκει ἀγακαλέν. » Ιva δὲ αὗτη ἡ μῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιῶν τῶν ἡμετέρων ἔλη, διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι (60) τὸ κακ-

salarium tum ipsis tum aliis præberetur. » Sic verendum est ille Dionis locus, quem Xylander partim omisit, partim interpolavit. Denique Philo in oratione in Flaccum pag. 757 διὰ τῶν πρὸς Μάγιον Μάξιμον ἐντολῶν μέλλοντας, etc., ubi Gelenius male Epistolas vertit.

(56) *Tὸ τοιοῦτον ἔθος διαφυλάξαι.* Scribendum est ἔθος, non ἔθνος; quod miror nec a Musculo, nec a Christopherono animadversum fuisse.

(57) *Ἄλλὰ ἀρεξικάκως.* Codd. Medicus et Maz. duas hic voces addunt, ἀλλὰ ἀνεξικάκως καὶ συμμέτρως. Quibus subscrubit etiam codex Savili.

(58) *Βερεζικιαλῶr.* Beneficiari dicebantur milites, qui beneficio tribuni promoti erant, immunes a plerisque munib[us] et operibus militariibus, ut docet Vegetius. In ultimo elicto Maximini quod refertur, c. 10, legitur ὀφειλατῶν. Horum mentio sit in passione sancti Fructuosi episcopi, que sic incipit in ms.: « Cum a Valeriano et Gallieno impp. data esset jussio per universum orbem, ut Christiani sacrificarent, Emilianus preses adveniens in civitate Terraconensi immolavit diis, et surgens de nocte, alia die illucescente Dominica misit beneficiarios ad dominum Fructuosi episcopi, id est, Aurelium, Festucium, Axium, Pollentium, Donatum et Maximum, ad perducendos ad se sanctos Dei. »

(59) *Ἐξουσίᾳ καταλίποις.* Scribendum est καταλίπειν, ut habeat Nicephorus, subauditur enim προσήκει. Paulo ante, ubi dicitur ἐπιγνωστέον προσλάβοι est enallage, pro ἐπιγνώσκοι προσλήπτεον. In codice Fink legitur προλάθοι.

(60) *Διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέται.* Moris erat ut præfecti prætorio, simul atque legem imperatoris acceperant, edictio suo proposito eam provinciis libens publicarent. Et interdum quidem ipsam imperatoris legem edictio suo præponebant, ut notavit Jac. Sironodus in libro II *Propemptici*, cap. 2. Interdum vero legis mentione duntaxat facta, edictum suum proponebant. Sic certe Sabinus præfectorus prætorio fecisse dicitur in cap. 10 hujus

λευσμένον διφείλεις δηλώσαι. » Ταῦθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐχεσθειασμένος, ἀλλ' οὐ κατὰ γνώμην τὴν αὐτοῦ διακελευσάμενος, οὐκέτ' ἀληθῆς, οὐδὲ ἀξιόπιστος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν, τῆς πρόσθεν ἥδη μετὰ τὴν δυοῖσαν συγχώρησιν παλιμβόλου καὶ διεψευσμένης αὐτοῦ γνώμης ἔνεκα. Οὗχουν ἐτόλμα τις τῶν ἡμετέρων σύνδοσιν συγχροτεῖν (61), οὐδὲ αὐτὸν ἐν φανερῷ καταστήσασθαι, ὅτι μηδὲ τοῦτ' ἥθελεν αὐτῷ τὸ γράμμα, αὐτὸν μόνον τὸ ἀνεπηρέαστον ἡμῖν ἐπιτρέπων φυλάττεσθαι, οὐ μὴν συνόδους ἐπικελεῦν ποιεῖσθαι, οὐδὲ οἰκους ἐκκλησιῶν οἰκοδομεῖν, οὐδὲ ἄλλο τε τῶν συνήθων ἡμῖν διαπράττεσθαι. Καὶ τοι γε ταῦθ' οἱ τῆς εἰρήνης προήγοροι καὶ εὐσεβεῖς Κωνσταντίνος καὶ Λικίνιος, αὐτῷ τε ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκεσαν (62), καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοὺς ἀπασι διὰ προγραμμάτων καὶ νόμων συγκεχωρήκεσαν. Οὐ μὴν δὲ παντεῖς τοῦτον ἔνδονται προΐρητο, εἰ μὴ διε πρὸς τῆς θελας συνελασθεὶς δίκης, θατόν γε ἄκων ποτὲ τοῦτ' ἥκηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τῆς τῶν θεοφιλῶν βασιλέων νίκης.
(Nic. H. E. vii, 37, 58).

Ἐκπερῆθε δὲ αὐτὸν (63) τοιαύτη τις αἵτια· τὸ μέγεθος τῆς οὐ κατ' ἀξίαν ἐπιτραπεῖσης ἡγεμονίας αὐτῷ μηκέθ' οἶδε τε φέρειν, ἀλλὰ δι' ἀπειρίαν σώφρονος λογισμοῦ καὶ βασιλικοῦ, ἀπειροκάλων τοῖς πράγμασιν ἔγχειριν, ἐπὶ πάσῃ τε ὑπεργναντας μεγαλαυχίᾳ τὴν ψυχὴν ἀλλόγως ἀρθεῖς, ἥδη καὶ κατὰ τῶν τῆς βασιλείας κοινωνῶν, τὰ πάντα αὐτοῦ διαφερόντων γένει τε καὶ παιδεῖ, ἀξιώματι τε καὶ συνέσει, καὶ τῷ γε πάντων κορυφαιοτάτῳ σωφροσύνῃ, καὶ τῇ περὶ τὸν ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβείᾳ, τολμᾷν ὥρμητο θρασύνεσθαι, καὶ πρώτον ἔκαντον ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν (64). Ἐπιτείνας δὲ εἰς ἀπόνοιαν (65) τὰ τῆς μανίας, συνθήκας δὲ πρὸς Λικίνιον πεποίητο πα-

libri. Quanquam Rusinus Sabinum dicit legem imperatoris edicto suo præposuisse. Sic enim habet: « Sed Sabinus, qui per id tempus præfecturam culmen gerchāt, omnium provinciarum rectoribus scribens, et prælatum imperatoris inserens legein, etc. » Fatendum certe est, leges imperatorum ut plurimum, antelatas suis edictis præsectorum prætori. Cuius rei illustre exemplum habemus in collatione Carthaginensi, ubi post recitatam epistolam imp. ad Marcellinum tribunum et notarium, jubetur recitari edictum Marcellini, quod sic incipit: « Quid clementissimus princeps D. N. Honoriūs pro catholice fidei confirmatione decreverit, antelatorum apicem tenore monstratur, etc. » Idem etiam de epistolis imperatorum sentiendum est, quas magistratus semper suis jussionibus præponēbant. Sic Himerius rationalis Ἀgypti in epistola ad præpositum Mareotæ quam relert Athanasius in *Apologia*: Φρόντισσον τοινυν προστυχών καὶ τῷ ἀντιτύπῳ τοῦ θείου γράμματος, δὲ μετὰ τοῦ οἰκεῖου αεβάσματος προτέταχται, etc.

(61) Σύνοδον συγχροτεῖν. Pro his verbis Nicephorus habet συνάγειν, quam quidem ejus interpretationem magnopere prōbō. Nam σύνοδος apud Eusebium, non semper significat concilium episcoporum, sed interdum pro ecclesiasticis conventibus sumitur.

(62) Αὐτῷ τε ἐπιτρέπειν ἐπεστάλκεσαν. Musculus vertit: « Maximino, ut ista concederet, scripserant. » Eundem quoque sensum, sed pluribus verbis expressit Christophorus. Ego aliud sibi

A fidiam animi sui ostenderat. Itaque nemo nostrum aut conventus ecclesiasticos agere, aut seipsum parlam facere et in apertum proferre ausus est: quippe cum nec epistola ipsa id nominatum concederet; sed tantum juberet ut ab omni calumnia et vexatione immunes servaremur. Conventus autem agere aut ecclesiastis exstruere, aut aliud quid eorum quæ nobis solemnia sunt peragere, nequaquam præcipiebat. Et tamen pacis ac pietatis patroni Constantinus et Licinius, tum litteris ad ipsum datis id se nobis concedere significaverant: tum universis ditioni suæ famulantibus, propositis edictis et legibus id ipsum permiserant. Verum impius ille ne sic quidem flecti ac paululum cedere decrevit, nisi posquam divina eum persequente justitia ad id B tandem invitus perductus est.

Θυσσεδέστας ταῦτη ἔνδονται προϊρητο, εἰ μὴ διε πρὸς τῆς θελας συνελασθεὶς δίκης, θατόν γε ἄκων ποτὲ τοῦτ' ἥκηται.

CAPUT X.

De victoria piorum Deoque acceptorum imperatorum.

Porro hujusmodi causa ac necessitas eum quasi undique obsessum constrinxit. Cum magnitudinem principatus absque ullo merito ipsi concessi sustinere amplius non posset: sed moderata et imperatoria prudentia penitus destitutus, inepte atque indecora publica negotia tractaret; ac præterea arroganti mentis tumore temere esset elatus, etiam aduersus ipsos imperii consortes, qui omnibus modis ipsum anteibant, genere, institutione, dignitate, prudentia: quodque præcipuum est, modestia et pietate erga verum omnium Deum: confidentia atque insolentia cœpit extollī, sibique primum inter ipsos locum in titulis 363 atque honoribus vindic-

C voluisse Eusebium existimo: Constantium scilicet ac Licinium scripsisse Maximino, se permisso Christianis ut conventus agerent et ecclesiastis ædificarent. Si quis tamen interpretationem Musculi sequi maluerit, per me licet. Mihi quidem nequaquam verisimile videtur, Constantium ac Licinium Maximino collegas suo mandasse ut hac concederet Christianis. Id enim nimis arrogans fuisset.

(63) Ἐκπερῆθε δὲ αὐτός. Bujus verbi vim non intellexerunt interpretes. Quod equidem miror; cum vulgata lexi a eos docere potuerint verbi hujus significationem. Porro ab hac voce caput 10 orditur vetustissimus codex Mazarinus. Cujus auctoritate conjecturam meam confirmari non medioiter sum gavisus. Nam antequam eum codicem nactus essem, a proxime sequenti periodo caput 10 inchoavera. Cum codice Maz. consentit etiam Reg. et Fuk.

(64) Πρώτον ἐκάντος ταῖς τιμαῖς ἀριστεύειν. Id est, in titulis legum et constitutionum. Item in inscriptionibus operum publicorum, statuarum et imaginum se Maximinus priore loco nominavit ante Constantium et Licinium collegas, qui tamen seniores erant Augusti. Verum Maximinus cum Cæsar ante ipsos creatus fuisset, principem locum ob id sibi vindicabat.

(65) Εἰς ἀστροιαν. Nicephorus inverso ordine legit επιτείνας δὲ εἰς μανίαν τὰ τῆς ἀπονοτας, non male ἀπόνοια pro superbia sumitur, ut sexcentis in locis occurrit apud Joannem Chrysostomum.

care. Dein ad desperationem usque progrediente insania, violato quod cum Licinio pepigerat sedere, hellum inexpiabile suscepit. Post hæc cum brevi temporis spatio cuncta miscuisset, et universas urbes terrore ac tumultu implesset; collectis omnibus copiis et innumerabili armatorum multitudine in unum coacta, aduersus Licinium pugnaturus perrexit; dæmonum quos ipse deos existimabat, auxilio, et multitudine militum supra modum elatus. In ipso autem confictu, ope divina penitus iudicatus remansit; et per illum qui solus est omnium Deus, victoria Licinio comparata est. Ac primum quidem militares copias quibus maxime confidebat, amisit. Cumque protectores cum nudum deseruissent, et ad Licinium tunc victorem transfigissent, protinus abjecto imperiali cultu qui ipsum minime decebat, ignave admodum et parum viriliter turbæ se gregalium immiscuit. Deinde fugiens, et in agris ac vicis sese occultans, dum salutis suæ consultit, vix tandem e manib[us] hostium evasit; divina illa oracula vera prorsus ac fide digna esse re ipsa confirmans, quæ sic habent: « Non salvatur rex per multitudinem virtutis suæ, nec gigas salvus erit in multitudine fortitudinis suæ. Fallax equus ad salutem: in abundantia virtutis suæ non servabitur. Ecce oculi Domini super metuentes eum, et qui sperant in misericordia ejus: ut liberet a morte animas eorum ». Sic igitur tyrannus cum summo dedecore atque ignominia ad partes imperii sui reversus, primum quidem furore percitus, multis sacerdotes ac prophetas deorum suorum, quos ante suspexerat, et quorum oraculis excitatus bellum suscepit, tanquam præstigiatores ac deceptores, atque insuper salutis suæ prodiotores neci dedidit. Positum cum Christianorum Deo gloriam laudemque tribuisset, et absolutissimam atque uberrimam legem pro eorumdem Christianorum libertate tulisset, mox gravissima ægritudine correptus, nulla ipsi dilatione concessa, extremum diem clausit. Lex porro ab illo emissa sic habet:

Exemplum constitutionis a tyranno pro Christianis datae, et ex Latino sermone in Græcum translatæ.

« Imperator Cæsar Caius Valerius Maximinus,
364 Germanicus, Sarmaticus, Pius, Felix, Invictus,
 Augustus. Provincialium nostrorum utilitati omnibus modis nos perpetuo consulere, eaque ipsis li-

¹⁷ Psal. xxiii, 16-19.

(66) Τὰ πάντα κινήσας. Nostri codices omnes habent κινήσας. Quod confirmat etiam Nicephorus. Quare nescio unde vulgatam Scripturam hauserit Rob. Stephanus. Nam et Regius codex, quem ubiqui Stephanus expressit, diserte scriptum habet κινήσας.

(67) Λειτουργοὶ τῆς εἰκῆς ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἑρός καὶ μόνου Θεοῦ πρυντ. Hoc loco nostri codd. Maz., Med. et Fuk. aliquot voces interserunt in hunc modum: τῷ τότε χριστοῦ πρυτανεῖσθησαν. Quæ voces cum tertia abhinc linea iterum legantur, parum hic necessariæ sunt.

(68) Οὐλιτικύρ. Pedestres Maximini copias in-

A πασπονδίσας, πόλεμον ἀπονδον αἱρεται· εἰτ' ἐν βραχεῖ τὰ πάντα κινήσας (66). πεῖσάν τε πόλιν ἐπιταράξας, καὶ πᾶν στρατόπεδον μυριάδων τὸ πλῆθος ἀνηριθμῶν συναγαγών, ἔξεισιν εἰς μάχην αὐτῷ παρατάξαμενος, δαιμόνων ἐλπίσιν ὡν δὴ φετο θεῶν, καὶ ταῖς τῶν διπλεῖῶν μυριάσιν, τὴν ψυχὴν ἐπηρέμνος. Καὶ δὴ συμβαλὼν εἰς χεῖρας. Ἐργμος τῆς ἐκ Θεοῦ καθίσταται ἐπισκοπῆς, Λικεινὴν τῆς νίκης ἐξ αὐτοῦ τοῦ πάντων ἐνδε καὶ μόνου Θεοῦ πρυτανεύσεσθης (67). Ἀπόλλους δὴ πρῶτον τὸ ἐφ' ἣ ἐπεποιθεῖ ὀπλιτικὸν (68), τῶν τε ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων γυμνὸν καὶ πάντων Ἐργμον αὐτὸν καταλειπότων, καὶ τῷ τότε χριστοῦ προσπεφευγότων, ὑπεκδὺς ὁ δεῖλαιος ὡς τάχιστα τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσμον, δειλῶς καὶ δυσγενῶς καὶ ἀνάνδρως ὑποδύνει τὸ πλῆθος, κακπειτα διαιδράσκει κρυπταζόμενος τὸ ἀνά τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας, μόλις τῶν πολεμίων τὰς χεῖρας, τὰ τῆς στηρίας αὐτῷ προμνύμενος διέξεισιν, Ἐργοις αὐτοῖς εὖ μάλα πιστοὺς καὶ ἀληθεῖς τοὺς θείους ἀποφῆνας χρησμοὺς, ἐν οἷς εἴρηται· « Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Φευδῆς ἴππος εἰς σωτηρίαν, ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ἰδού οἱ ὄρθια μολι Κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν, τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ρύσασθαι ἐκ θανάτου τὰς ψυχὰς αὐτῶν. » Οὕτω δῆτα αἰσχύνης Ἐμπλεως δ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἐαυτὸν ἐλθών μέρη. πρῶτον μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ, πολλοὺς ἱερεῖς καὶ προφῆτας τῶν κάλαι θυμαζομένων αὐτῷ θεῶν, ὃν δὴ τοῖς χρητιοῖς ἀναρρίπτισθεῖς τὸν πόλεμον ἤρατο, ὡς ἂν γόττας καὶ ἀπατεῶντας καὶ ἐπὶ πᾶσι προδότας τῆς αὐτοῦ γενομένους σωτηρίας, ἀναιρεῖ, εἴτα δὴ δοὺς δᾶξαν τῷ τῶν Χριστιανῶν θεῷ, νόμον τε τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας αὐτῶν τελεώτατα καὶ πληρέστατα διατάξαμενος, δισθανατήσας αὐτίκα, μηδεμιᾶς αὐτῷ χρόνου δοθεῖσης προθεσμίας, τελευτὴ τὸν βίον. « Ο δὲ καταπεμφθεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ νόμος, τοιοῦτος ἦν.

Ἀρτιγραφοὶ ἐρμηνειας τῆς τοῦ τυράρρου ὑπὲρ Χριστιανῶν διατάξεως, ἐκ Πρωταρίου τῆς τοῦ Ελλάδα μεταλλυφείσης.

« Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γάϊος Οὐαλέριος Μαξιμίνος, Γερμανικὸς, Σαρματικὸς, Εὐασθῆς, Εὔτυχης, Ἀνίκητος, Σεβαστός. Κατὰ πάντα τρόπον τὴν μάζα διηγεῖν, τῶν ἐπαρχιατῶν τῶν ἡμιτέρων τοῦ χρησίμου προ-

telligi puto. Porro de hac Maximini pugna adversus Licinium in Illyricō solus ex historiis Zosimus loquitur in lib. II, ubi scribit Licinium primo quidem cladem aliquam accepisse: sed mox repetito prælio, Maximinum in fugam versum ad Orientis partes se recepiisse, et de reparando exercitu cogitasse. Quod quidem mirifice convenit cum Eusebii nostri narratione, qui scribit Maximinum fuso exercitu suo, ad suas partes, id est in Orientem se recipuisse. Pugna igitur illa in Europæ partibus pugnata est, anno Christi 315, Constantino III et Licinio III coss. ut recte nota Sigonius in lib. III, *De Occidentali imperio.*

νοεῖσθαι δεῖ (69), καὶ ταῦτα αὐτοῖς βούλεσθαι παρέχειν οἵς τὰ λυστελῆ πάντων μάλιστα κατορθῶνται, καὶ ὅτα τῆς λυστελεῖας καὶ τῆς χρηστιμότερός ἐστι τῆς κοινῆς αὐτῶν, καὶ ὅποια πρὸς τὴν δημοσίαν λυστελεῖαν ἀρμόδιει, καὶ ταῖς ἔκαστον δικνοίαις προσφελῆ τυγχάνει, οὐδένα ἀγνοεῖν, ἀλλ᾽ ἔκαστον ἀνατρέξειν ἐπ' αὐτῷ τῷ γινόμενῳ, γινώσκειν τε ἔκαστον τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, δῆλον εἶναι πιστεύομεν. Ὄπότε τοίνυν πρὸ τούτου δῆλον γέγονε τῇ γνώσει τῇ ἡμετέρᾳ, ἐκ ταύτης τῆς προφάσεως ἐξ ἣς κεκελευσμένον ἦν ὑπὸ τῶν θειοτάτων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων, τὰς συνέδους τῶν Χριστιανῶν ἐξηρήσθαι, πολλοὺς σεισμούς καὶ ἀποστερήσεις ὑπὸ τῶν δρφικιαλίων γεγενῆσθαι, καὶ εἰς τούπιὸν δὲ τούτῳ προχωρεῖν κατὰ τῶν ἐπαρχιατῶν τῶν ἡμετέρων, ὃν μάλιστα πρόδοιαν τὴν προστήκουσαν γίνεσθαι σπουδάζομεν, τῶν οὐσιῶν τῶν ἰδίων αὐτῶν κατατριβομένων, δοθέντων γραμμάτων (70) πρὸς τοὺς ἡγεμόνας ἔκάστης ἐπαρχίας τῷ παρελθόντι ἐνιαυτῷ, ἐνομοθετήσαμεν, ἵνα ἐάν τις βούλοιτο τῷ τοιούτῳ ἔθει (71) ἢ τῇ αὐτῇ φυλακῇ τῆς αὐτῆς θρησκείας ἔπεισθαι, τούτον ἀνεμπόδιστας ἔχεσθαι τῆς προθέσεως τῆς ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἐμποδίζεσθαι μηδὲ κωλύεσθαι, καὶ εἶναι αὐτοῖς εὐχέρειαν, ἀνευ τινὸς φόδου καὶ ὑποψίας, τοῦτο δὲ περ ἔκάστων ἀρέσκει ποιεῖν. Πλὴν οὐδὲν νῦν λαθεῖν ἡμᾶς ἔδυνηθη, ὅτι τινὲς τῶν δικαστῶν παρενθυμοῦντο (72) τὰς ἡμετέρας κελεύσεις, καὶ διετάξειν τοὺς ἡμετέρους ἀνθρώπους περὶ τὰ προστάγματα τὰ ἡμέτερα παρετεύσασν, καὶ ὄχηρότερον προσιέναι ταύταις ταῖς θρησκείαις αἵς ἦν ἀρεστὸν αὐτοῖς, ἐποιήσαν. Ἱνα τοίνυν εἰς τὸ ἔηῆς πᾶσα ὑποψία ἀμφιβολίας τοῦ φόδου (73) περιαρεθῆ, τούτο τὸ διάταγμα προτεθῆνας ἐνομοθετήσαμεν, ἵνα πᾶσι δῆλον γένηται, ἐξεῖναι τούτοις οἱ τινὲς ταύτην τὴν αἱρεσίν καὶ τὴν θρησκείαν μετιέναι βούλονται, ἐκ ταύτης τῆς δωρεᾶς τῆς ἡμετέρας καθὼς ἔκαστος βούλεται ἢ δέον αὐτῷ ἐστιν (74), οὐτως προσιέναι τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἢ ἐξ Εθούς θρησκεύειν εἰλετο· καὶ τὰ Κυριακὰ δὲ τὰ οἰκεῖα δπως κατασκευάζοιεν, συγχωρεῖται. Ἱνα μέντοι καὶ μείζων

C

A benter præstare quæ omnibus maxime fructuosa sint, et quæcumque ad communem ipsorum utilitatem et commodum spectent, et reipublicæ in primis conducant, quæque singulis grata sint et accepta: neminem ignorare, sed unumquemque res ipsas animo revolventem nosse ac persuasum habere consilium. Certe cum antea nobis compertum fuisse, occasione legis illius quæ a divis Diocletiano et Maximiano parentibus nostris lata erat, ut Christianorum conventus penitus abolerentur; multas concussions prædasque ab officialibus facta esse, atque hoc malum in dies longius serpere adversus provinciales nostros, quibus maxime consultum voluimus, quorum facultates hoc prætextu graviter alteruntur: superiori anno datis ad singulos provinciarum præsides litteris statuimus, ut si quis adhære huic sectæ, et religionis illius observantiam sequi vellet, ei liceret absque ullo impedimento in proposito suo permanere, nec ullus eum impeditire aut prohibere auderet; sed ut quisque eorum id quod sibi libitum esset, sine ullo metu ac suspicione agendi licentiam haberet. Verum ne nunc quidem latere nos potuit, quosdam ex judicibus præcepta nostra minus recte intellexisse, et in causa fuisse ut sudditi nostri jussionibus nostris dissiderent, et ad cultum religionis illius quam maxime probabant cunctantius accederent. Igitur ut omnis in posterum suspicio metus et ambiguitas admatur, hoc edictum proponi statuimus, quo cuncti intelligant illis qui hac sectam et religionem sequi volunt, ex hac indulgentia majestatis nostræ licere, prout cuique libitum aut acceptum fuerit, ad eam religionem cui ex more servire constituit colendam accedere. Sed et Dominica sua ipsis instaurare conceditur. Cæterum ut indulgentia nostra prolixior appareat, illud etiam sancire voluimus; ut si quæ domus aut loca ad ius Christianorum ante hac pertinentia, ex jussione divisorum parentum 365 nostrorum ad ius fisci devoluta sint, aut ab aliqua civitate occupata, aut certe vendita, aut

solent, nisi nominatum additum sit in fine epistolæ, et proponatur. Denique in epistolis nomine duntaxat imperatoris cum paucissimis titulis præfigitur. In editis vero omnes tituli, nullo omissio, diligenter et ambitiose ponuntur.

(71) Τῷ τοιούτῳ ἔθει. Rufinus legit θεντ, sic enim vertit, ut si quis vellet genti huic vel religione adhærere. Vide quæ supra notavi ad cap. 9

(72) Παρενθυμοῦντο. Langus vertit et male accepisse, quod equidem valde prolio. Nam παρενθετικόν propriè significat male interpretari. At Musculus, cumque secutus Christophorus vertit neglere, pro nihil habere, minus recte. In codice Fuk. et Savil. legitur παρ' οὐδὲν ἔτιθεντο. Quod videtur scholii vice ad marginem primo ascriptum, postea in textum irrepsisse.

(73) Ἀμφιβολίας τοῦ φόδου. Scribendum videatur ἀμφιβολίας τε φόδος.

(74) Η δέον αὐτῷ ἐστιν. Ηδέα Regius codex. Sed in Medicore et Mazarino legitur η θέον. Nicephorus vero habet η τὸν αὐτῷ ἐστιν, non male. Ηδέον tamen malem. Cum Nicephoro consentiunt codd. Fuk. et Savil.

(69) *Prooroeisthai* δεῖ. Delenda est vox δεῖ, quam Nicephorus non agnoscit. Hæc enim omnia pendent ex verbo quod in fine prolixæ periodi positum est. Solent quippe imperatores in legibus suis compendios longas periodos adhibere; id majestati regiae congruere existimantes. Quod hodieque reges nostri faciunt. Paulo post scribo ex eodem Nicephoro, et ex codd. Medicore et Mazarino et Fuk. et Savil., οἵς τὰ λυστελῆ πάντων μάλιστα κατορθῶνται.

(70) *Δοθέντων γραμμάτων*. Intelligit epistolam suam ad Sabinum præfectum prætorio quam retulit Eusebius supra in cap. 9. Eam superiori anno Maximinus datum esse dicit, id est, anno Christi 312, Constantino II et Licinio II coss. Porro inter epistolas et edicta imperatorum hoc præcipuum discrimen est, quod epistolæ quidem nomina eorum ad quos missæ sunt ascriptum habent; cum edicta generaliter alloquuntur. Et edicta quidem publice proponuntur. Epistolæ vero offeruntur eis ad quos missæ sunt, ut legitur in Gestis purgationis Cæciliani pag. 28, nec proponi

alicui dono data; cuncta ad pristinum jus ac domini nūm Christianorum revocentur, ut hac etiam in re pietatem ac providentiam nostram cuncti possint agnoscere. Hæc sunt tyranni verba, quæ post edicta illa adversus Christianos in æreis tabulis ab ipso proposita, nondum anno penitus exacto subsecuta sunt. Et qui paulo antea nos profanos atque impios et in perniciem generis humani natos esse censuerat, adeo ut non modo urbes, sed ne agros quidem et solitudines incolere sineremur; ab eo constitutiones et leges pro Christianis edebantur. Et qui nuper ante ipsius tyranni oculos flammis ac ferro, et bestiarum ac volucrum lanitatu absumentabantur, cunctaque poenarum et mortis genera velut impii et religionis omnis expertes miserabilem in modum sustinebant, iidem nunc et religionem colere dicuntur, et instaurare Dominica sua sinuntur: quin et jura quædam ipsis competere idem tyrannus testatur sateturque. Hæc igitur cum ille confessus fuisset, quasi quodam accepto beneficio; ob eam ipsam causam mitiore quam merebatur poena affectus, repentina a Deo percussus plaga in secundo prælio mortem oppetiit. Porro non talis exitus vitæ ei contigit, qualis ducibus atque imperatoribus contingere solet, qui pro gloria et pro notis ac familiaribus fortiter dimicantes gloriosam mortem constanti animo subierunt. Verum cum exercitus ipsius acie jam instructa staret in campo, ipse domi sedens ac sese occultans, subito utpote impius Deique hostis inflicta cœlitus plaga toto corpore percussus, debitas poenas persolvit. Quippe gravissimis doloribus tormentisque exagitatus, pronus bumi voluntabatur; inedia contabescens; carnisibus occulto quodam et divinitus immisso igne colliquescentibus. Adeo ut cum illæ jam penitus disfluxissent, pristinæ quidem formæ species omnis in illo aboleretur; aridorum autem ossium quoddam quasi simulacrum longo temporis tractu exsiccatum duntaxat remaneret. Itaque omnes qui aderant, corpus illius nihil aliud esse judicabant, quam sepulcrum animæ, in mortuo jam ac tabefacto corpore defossæ. **366** Cumque acrius adhuc et vehementius ab intimis usque medullis eum inflammatio torreret, oculi quidem ipsi exsiliérunt, et ex propriis sedibus avulsi, cæcum eum reliquerunt. Posthæc nihilominus adhuc spirans; multa spondens Domino, mortem advocabat. Tandemque ob contumelias quibus Christum affecisset, mero

γένηται ἡ ἡμετέρα δωρεά, καὶ τοῦτο νομοθετήσαις πατηξιώσαμεν, ἵν' εἰ τίνες οἰκεῖαι καὶ χωρία τοῦ δίκαιου τῶν Χριστιανῶν πρὸ τούτου ἐπύγχανον δυτα, ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν γονέων τῶν ἡμετέρων εἰς τὸ δίκαιον μετέπεσε τοῦ φίσκου, ἢ ὑπὸ τίνος κατελήψθη, πόλεως, εἴτε διάπρατς τούτων γεγένηται, εἴτε εἰς χάρισμα δέδοται (75) τινί, ταῦτα πάντα εἰς τὸ ἀρχαῖον δίκαιον τῶν Χριστιανῶν ἀνακληθῆναι ἐκελεύσαμεν, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ τῆς ἡμετέρας εὐσεβίᾳς καὶ τῆς προνοίας αἰσθησιν πάντες λάβωσιν. Αὕται τοῦ τυράννου φωνῇ, οὐδὲ ὅλον ἐνιαυτὸν τῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐν στήλαις ἀνατεθειμένων αὐτῷ διαταχμάτων ὑστερίσασι. Καὶ παρ' ᾧ γε μικρῷ πρᾶσθεν δυστεθεῖς ἐδοκούμεν καὶ δύθεοι καὶ παντὸς ὅλεθροι τοῦ βίου, ὡς μὴ ἔτι γε πόλιν, ἀλλὰ οὐδὲ χώραν οὐδὲ ἐρημίαν οἰκεῖν ἐπιτρέπεσθαι, παρὰ τούτῳ διατάξεις ὑπὲρ Χριστιανῶν καὶ νομοθεσίαι συνετάποντο, καὶ οἱ πρὸ Βραχέος πυρὶ καὶ σιδήρῳ, θηρίων τε καὶ οιωνῶν βορρᾷ πρὸ δρθαλμῶν αὐτοῦ τοῦ τυράννου διαφθερόμενοι, καὶ πᾶν εἶδος κολασεως καὶ τιμωρίας, ἀπαλλαγῆς τε βίου οἰκεταῖς, ὡς ἂν δύθεοι καὶ δυστεθεῖς, ὑπομένοντες, οἵτινῦν πρὸς αὐτοῦ καὶ θρησκεύειν ὁμολογοῦνται θρησκείαν, καὶ ἐπισκευάζειν Κυριακὰ ἐπιτρέπονται, καὶ δικαίων τινῶν αὐτοῖς μετεῖναι, αὐτὸς δὲ τύραννος μαρτυρεῖ καὶ δυολογεῖ. Καὶ δὴ τοιαῦτα ἐξομολογησάμενος, ὥσπερ τινὸς τυχῶν εὐεργεσίας, τούτων δὴ αὐτῶν ἔνεκα, ἤτοι ἡ παῖεν αὐτὸν ἔχρην δῆπου παθῶν, ἀθρόᾳ Θεοῦ πληγεὶς μάστιγι, ἐν δευτέρᾳ τοῦ πολέμου συμβολῇ καταστρέψει. Γίνεται δὲ αὐτῷ τὰ τῆς καταστροφῆς οὐχ οὐδὲ στρατηγοὶς πολεμάρχαις (76), ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ γνωρίμων πολλάκις ἀνδριζομένοις: ἐν πολέμῳ, τὴν εὐκλεῆ τελευτὴν εὐθαρσῶς ὑπομεῖναι συνέβη, ἀλλὰ γάρ ἀτε τις τις δυστεθής καὶ θεόμαχος, τῆς παρατάξεως ἐτοῦ πρὸ τοῦ πεδίου (77) συνεστώσῃς, οἷοι μένων αὐτὸς καὶ χρυπταζόμενος, τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν ὑπέχει, ἀθρόᾳ Θεοῦ πληγεὶς καθ' ὅλου τοῦ σώματος μάστιγι, ὡς ἀλγηδός δειναῖς καὶ περιωδυνίαις ἐλαυνόμενον, πρητῆρη καταπεσεῖν λιμῷ φθείρομενον, ταὶς τε σάρκας δλας ἀσφάτῳ καὶ θειλάτῳ πυρὶ τηχόμενον διαρρευσάσας, ὡς τὸ μὲν εἶδος τῆς παλαιᾶς μορφῆς ἀφανισθῆναι, ἕηρῶν δὲ αὐτῷ μόνον διτέων οἴνον τι μικρῷ χρόνῳ κατεσκελετευμένον εἶδωλον ὑπολειψθῆναι· ὡς μηδὲ ἄλλο τοι νομίζειν τοὺς παρόντας, ή τάφον αὐτῷ τῆς Ψυχῆς γεγονέναι τὸ σῶμα, ἐν δημητρίῳ νεκρῷ καὶ παντελῶς ἀποκρεύσαντι κατορωγμένης. Σφροδρότερον δὲ ἔτι μᾶλλον τῆς θέρμης αὐτὸν ἐκ βίσσους μυελῶν καταφλεγούσης, προπτῶσι μὲν αὐτῷ τὰ δύματα (78), καὶ τῆς λίτιας λήξεως ἀπο-

τοῦ βήματος. Sed et τὸ ἔτι, videtur positum pro ἡδῃ.

(78) *Προσηδῶσιν αὐτῷ τὰ δύματα.* Idem testatur Chrysostomus in oratione de sancto Babylone contra gentiles: τῶν μὲν γάρ πάλαι βασιλευάντων, οἱ τὰ τοιαῦτα τολμήσαντες, μετὰ πολλάς καὶ ἀφορτήσας συμφοράς, αἰτσχώς καὶ ἐλεινῶς τὸν βίον κατέλυσαν· ὡς τοῦ μὲν τὰς κόρεας ἔτι ζῶντος αὐτομάτως ἐκπήδησαι τῶν δρθαλμῶν, Μαξιμίνος οὗτος ἦν· τὸν δὲ μανέντα· τὸν δὲ ἀλλή τοιαύτη χρησάμενον συμφορά. Ex antiquis enim imperatoribus illi qui similia ausi sint perpetrare, post multas easque intolerabiles calamitates, foedo ac miserabilis exi-

(75) *Eiς χάρισμα δέδοται.* Data ab imperatoribus intelligo. Solabant enim imperatores, prædia quæ fisco applicata fuerant potentibus donare. Vide titulum in codice *De petitionibus*.

(76) *Πολεμάρχαις.* Sic in cod. Regio Fuk. et Mazarino legitur, recte, ni fallor. Est enim epithetum vocis præcedentis στρατηγοῖς. Vulg. πολεμάρχοις. Paulo post ex cod. Med. et Maz. scribe: πολλάκις ἀνδριζομένοις. Prior vox deest in vulgatis editionibus.

(77) *"Et" αὐτῷ πρὸ τοῦ πεδίου.* Impropræ locutus videtur, pro eo, quod alii dicerent ἐπὶ τοῦ πεδίου. Sic alibi dixit πρὸ τοῦ δικαστρίου, εἰ πρὸ

πετρίνα, πηρὸν αὐτὸν ἀφίγοντι. Ο δὲ ἐπὶ τούτοις ἔτι Αἷα se perpeti confessus, animam exhalavit. ἐμπτυέων, ἀνθομολογούμενος τῷ Κυρίῳ, θάνατον ἐπεκαλεῖτο, καὶ τὸ πανύστατον, ἐνδίκως ταῦτα τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ παροւσιας χάριν ὁμολογήσας πάθειν, τὴν ψυχὴν ἀφιησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς ὑστάτης ἀπωλείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἔχορων (Nic. H. E. vii, 39).

Οὕτω δῆτα Μαξιμίνου ἐκποδὼν γενομένου, ὡς μόνος ἔτι λείπων τῶν τῆς θεοσεβείας ἔχορων, ἀπάντων χειροτονίας ἀναπέφηνε, τὰ μὲν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεως ἐκ θεμελίων χάριτι; Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος τὴν τιμὴν, δὲ τε Χριστοῦ λόγος εἰς δόξαν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ διαλάμπων, μελέσων τὴν πρόσθεν ἀπελάζειν παρέβησαν, τὰ δὲ τῆς δυσσεβείας τῶν τῆς θεοσεβείας ἔχορων αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἐσχάτης ἐνεπίμπλατο. Πρῶτος τε γάρ αὐτὸς ἐκεῖνος Μαξιμίνος, ἀπάντων πολεμίωτας; (79) ὑπὸ τῶν χριστούντων ἀναγορευθεὶς, δυσσεβέστατος καὶ δυσωνυμώτατος καὶ θεομιστότατος τύραννος διὰ προγράμματῶν δημοσίων ἀνεστηλίτευτο, γραφαὶ τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ πατῶν κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν, αἱ μὲν ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος φιτούμεναι συνετρίβοντο, αἱ δὲ τὰς προσόψεις ἡχρειοῦντο, σκοτεινῷ χρύματι καταμελανούμεναι, ἀνδριάντων τε δόμοις ὄποις εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν, ὥσαύτως βίπτούμενοι συνετρίβοντο, γέλως καὶ παιδιά τοῖς ἐνυδρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν θέθλουσιν ἐκκειμένοι. Εἶτα δὲ καὶ τῶν ὅλων τῆς θεοσεβείας ἔχορων πᾶσαι αἱ τιμαὶ περιηροῦντο, ἐκτείνοντο δὲ καὶ πάντες οἱ τὰ Μαξιμίνου φρονοῦντες, οἵτινες μάλιστα τῶν ἐν ἀρχικοῖς ἀξιώμασιν ὑπὸ αὐτοῦ τετιμημένοι, τῇ πρὸς αὐτὸν κολακείᾳ σοδαρῶς ἐνεπαρόνησαν τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ· οἷς ἦν ὁ παρὸς πάντας αὐτῷ τιμιώτατος καὶ αἰδεστιμάτατος, ἑταῖρων τε γνησιώτατος, Πευκέτιος (80), διεπάτος καὶ τριεύπατος, καὶ τῶν καθόλου λόγων ἐπαρχος (81) πρὸς αὐτοῦ καθεσταμένος, Κουλχι-

In hunc igitur modum sublato e vivis Maximino, qui solus ex religionis hostibus adhuc relictus omnes improbitate superavit, ecclesiarum quidem ædificia omnipotentis Dei beneficio ab ipsis fundamentis renovata exstrebantur, Christique doctrina ad gloriam summi omnium Dei resplendens, majore quam antea libertate frui cœpit. Impii vero et religionis hostes, summo dedecore atque ignominia affiebantur. Primum enim Maximinus ipse, hostis publicus ab imperatoribus renuntiatus, edictis publice propositis impiissimus ac detestandi nominis, Deoquie invitus tyrannus appellatus est. Sed et imagines quæ ipsi liberisque ejus honoris causa positæ per singulas prope urbes visebantur, aliae e sublimi dejectæ confractæque sunt; aliae inutiles redditæ, oblitterato scilicet nigris coloribus vultu. Statuæ quoque quotquot honoris ejus causa erectæ fuerant, dejectæ similiiter aliae contritæ, cunctis qui illudere atque insultare voluissent, ad Indibrium et contumeliam expositæ fuere. Posthac cæteri etiam religionis hostes cunctis honoribus spoliati sunt. Omnes denique qui a Maximini pariter partibus stabant; qui præ reliqui's provinciarum rectoribus ab eo culti et ornati, ut ei assentarentur, adversus religionem nostram insolenter debacchati fuerant, C capite plectuntur. Ex quorum numero fuit Picentius, in summo honore ac veneratione ab eodem habitus, et sodalium omnium longe charissimus: quem ille iterum ac tertio consulem et præfectum ac procu-

periere. Alterius enim adhuc viventis pupillæ ex oculis exsilierunt: Maximini videlicet; alter furore percitus; alius alio oppressus incommodo mortem appetit. Porro imperator qui furore percitus obiit, Diocletianus est. Id enim de illo testantur Eusebius et Constantinus. De Maximini autem cœcitate habes apud Epiphaniūm in libro *De ponderibus*.

(79) Ἀπάτων πολεμώτατος. Scribendum videtur πολέμιος. Vult enim dicere Eusebius, Maximinum hostem publicum esse declaratum. Quod solemniter sibi senatus consulto, ut docent scriptores Historiæ Augustæ multis in locis, et præcipue ubi de Maximino.

(80) Πευκέτιος. Picentium verti: quo nomine quidam fuit columniæ Constantii temporibus, ut scribit Zosimus in fine lib. II. Certe Latini Picentes vocant, quos Graeci Πευκέτους.

(81) Τῶν καθόλου λόγων ἐπαρχος. Præfectum prætorio intelligere videtur: ἐπαρχος enim non dicitur nisi de prefectis prætorio, aut urbi. Adde quod, cum Eusebius affirmet Picentium summam honoribus et genitato consulatu ornatum fuisse a Maximino, in eum esset dicere, eum procuratorem summam rei ab illo factum fuisse, quæ exilis admodum dignitas fuit. Sed contra hanc sententiam facit primo, quod τῶν καθόλου λόγων vocabulo semper Eusebius rationalem seu procuratorem summam rei designat, ut supra notavimus non semel. Deinde præfectus præt. Maximini fuit Sabinus, ut supra vidimus anno Christi 311 et

312. Nec vero dignitas illa procuratoris summam rei, inter viles ac postremas numeranda est. Nam et Marianus, is qui sub Gallieno imperium arripuit, eum honorem gessit; et Eusebius ipse in lib. VIII, cap. 40, ἀρχὴν τὴν τυχοῦσαν appellat, ubi de Philoromo martyre loquitur. Quod autem ait Eusebius, Picentium a Maximino bis ac tertio consulem factum fuisse, non modicam habet difficultatem. Jam supra observavimus, Maximinum Augusti nomen sibi assumisse post obitum Galerii, anno Christi 311. Igitur ante hoc tempus cum Cæsar tantum esset, Picentium consulem facere non potuit. Soli enim Augusti creandorum consulium jus habebant. Itaque post mortem Galerii Maximinus seipsum et Picentium eodem anno consulem declaravit. Sequentे item anno Maximinus II et Picentius II consules fuerunt in Oriente, cum in Occidente Constantinus II et Licinius consules essent: in Italia vero et Africa Maxentius quartum solus. Secuto deinceps anno, qui fuit Christi 313, idem Maximinus III et Picentius III consules in Oriente fuerunt, ut ex hoc insigni Eusebii loco perspicue colligatur. Neque enim credibile est, Maximinum alteri quidecum tribuisse tertium consulatum, ipsum vero ne semel quidem consulem fuisse. Certe in Chronico Alexandrino Galerius Maximinus consul ponitur cum Maximiano VIII consule, qui est annus Christi 311. Quanquam in illo Chronico dicitur Galerius Maximus. Nos igitur tres Maximini consulatus primi omnium observavimus. Et

ratorem summae rei creaverat. Et Culcianus omnibus similiter magistris et provinciarum administrationibus perfunctus, qui et ipse innumeris Christianorum cædibus apud Aegyptum inclinaruerat. Alii 367 præterea non pauci, a quibus potissimum confirmata et aucta esse Maximini tyrannica crudelitas videbatur. Porro etiam Theotecnus ad supplicium vocabat divina justitia, hanc quaque oblitera eorum que ille adversus Christianos perpetraverat. Etenim ob simulacrum illud quod Antiochiae consecraverat, prospere fortuna uti visus, etiam præses provinciæ a Maximino factus fuerat. Sed cum Licinius Antiochiam venisset, et præstigiatores per vestigare ac deprehendere instituisset, inter cæteros etiam novi illius simulaci prophetas et sacerdotes tormentis subjecit, qua ratione fraudem concinnassent interrogans. Qui cum veritatem amplius celare non possent vi tormentorum adacti, totiusque mysterii scenam a Theotecnus arte quadam compositam fuisse faterentur; Licinius merito suppicio cunctos afficiens, primum quidem Theotecnū ipsum, deinde reliquos fraudis ac præstigiariū conscos ac participes, post plures cruciatus interfici jussit. Adjecti sunt his omnibus etiam Maximini liberi; quos ille jam Imperii consortes et titulorum atque imaginum participes fecerat. Denique propinquui omnes tyranni, qui fastu et insolentia elati cunctos mortales potentia sua oppresserant, eadem cum illis quos supra memoravimus summa cum ignominia perpessi sunt. Quippe qui disciplinam non accepissent; neque admonitionem illam intellexissent ac percepissent quæ in sacris Litteris sic edita est: « Nolite confidere in principib⁹, in filiis hominum in quibus non est salus. Exibit spiritus ejus et revertetur in terram suam: in illa die peribunt omnes cogitationes eorum ».⁸⁰ Sic igitur omni malorum colluvie expurgata, solis Constantino ac Licinio imperium quod ipsis competebat, firmum nullique obnoxium invidiæ remansit. Qui cum beneficiorum quæ a Deo acceperant sibi consciæ essent, ante omnia impietate e medio sublata, studium virtutis, divini numinis amorem et pietatem, gratumque erga Deum animum, latis pro Christianorum religione legibus declararunt.

Finis libri noni Historiæ ecclesiasticæ.

⁸⁰ Psal. cxliii, 2-4.

quibus colligi potest, Maximinum circiter biennio Augustum fuisse, cum jam antea vi annis Cesar fuisse; et ad annum Christi 315 pervenisse. Quod etiam ex epistolis ejusdem demonstravimus. Proinde miror, unde in Eusebii *Chronicon* irreperitur adeo gravis error, ut mors Maximini ante cædem Maxentii referatur. Quod quidem Hieronymi culpa commissum videtur, quippe qui Eusebiano *Chronico* multa de suo addidit.

(82) Κουλκιαρός. Fuerat hic præses Thebaidis, ut testatur Epiphanius in heresi 68, quæ est Melitianorum, his verbis: Κουλκιανός μὲν ἦν ἐπαρχος τῆς Θηγαλίδος. Ἀλεξανδρεῖας δὲ Ἱεροχλῆς. Scribe meo periculo Koulkianós ex hoc Eusebii loco. Rusi-

A νός (82) τε ὡσαύτως διὰ πάσης ἀρχικῆς προσελθὼν ἔουσίας, διὰ αὐτὸς μυρίοις τοῖς καὶ· Αἴγυπτον Χριστιανῶν ἐλλαμπρυνόμενος αἰμασιν, διλλοις τε ἐπὶ τούτοις οὐκ διλίγοι, δι' ὧν μάλιστα τὰ τῆς Μαξιμίνου τυραννίδος ἐκραταιοῦτο τε καὶ ηὔξετο. Ἐκάλει δὲ ἄρα καὶ Θεότεκνον (83) ἡ δικη, οὐδαμῶς τὰ κατὶ Χριστιανῶν αὐτῷ πεπραγμένα λήθη παραδιδούσα. Ἐπὶ μὲν γάρ τῷ κατ' Ἀντιοχειαν ἴδρυθέντι παρ' αὐτοῦ ξάνθη δέξιας εὐημερεῖν, ήδη καὶ ἡγεμονίας ἤξιστο παρὰ Μαξιμίνου. Λικίνιος δ' ἐπιθέτης τῆς Ἀντιοχέων πόλεως, φωράν τε γοῆτων ποιταρίμενος, τοὺς τοῦ νεοπαγοῦς ξάνθου προφήτας καὶ λερεῖς βασάνοις ἤκιζετο, τίνι λόγῳ τὴν ἀπάτην καθυπεκρίνοντο πυνθανόμενος. Ός δὲ πεικρύπτεσθαι αὐτοῖς πρᾶς τῶν βασάνων συγελαυνομένοις ἀδύνατον ἦν, ἐδήλουν δὲ τὸ πᾶν μυστήριον ἀπάτην τυγχάνειν τέχνην τῇ Θεοτέκνου μεμηχανημένην, τοῖς πᾶσι τὴν ἀξίαν ἐπιθεῖς δίκην, πρώτον αὐτὸν Θεότεκνον, εἰτα δὲ καὶ τοὺς τῆς γοητείας κοινωνούς, μετὰ πλείστας ὅσας αἰκίας θανάτῳ παραδίδωσι. Τούτοις ἀπασι προσείθεντο καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες οὓς ἦδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς, τῆς τε ἐν πίνακι καὶ γραφαῖς ἀναβίσσεως πεποίητο κοινωνούς· καὶ οἱ συγγενεῖς δὲ τοῦ τυράννου τὸ πρὸν αὐχοῦντες, καὶ πάντας ἀνθρώπους καταδυναστεύειν ἐπηρμένοι, τὰ αὐτὰ τοῖς προδεστηλωμένοις μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀτιμίας Ἐπασχον, ἐπει μὴ ἐδέξαντο παιδελαν (84), μηδὲ ἔγνωσαν μηδὲ συνῆκαν τὴν φάσκουσαν ἐν Ἱεροῖς λόγοις παρακέλευσιν. « Μή πεποίθετε ἐπ' ἄρχοντας, ἐπ' υἱοὺς ἀνθρώπων, οἵς οὐκ ἔστι σωτηρίᾳ· ἐξελεύεσται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ἀποστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ· ἐν ἐκελῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν. » Οὕτω δῆτα τῶν δυσσεδῶν ἐκκαθαρθέντων, μόνις ἐφυλάττετο τὰ τῆς προστκούπτης βασιλείας βέβαιά τε καὶ ἀνεπίφθονα, Κωνσταντίνῳ καὶ Λικίνιῳ· οἱ τὸ πρόσθιν ἀπάντων ἐκκαθάραντες τοῦ βίου τὴν θεοεχθρίαν, τῶν ἐκ Θεοῦ πρωτανευθέντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ἥσθημένοι, τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλές, τὸ τε πρᾶς τὸ Θεον εὐσεβές καὶ εὐχάριστον διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνεδείξαντο νομοθεσίας.

Tέλος τοῦ θ' άργου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ιστορίας.

nus tamen Quintianum vertit. Apud Nicephorum Acacianós scribitur, utrumque mendose. Culcianus enim dicebatur hic præses, ut præter Eusebium docent Acta passionis Phileæ martyris.

(83) Θεότεκνος. De hoc Theotecnō Eusebius supra in hoc libro. Hunc Theotecnū Galerio Maximiano persuasit ut persecutionem adversus Christianos institueret, scribit Cedrenus. Sed fallitur, dum Galerium Maximianum pro Galerio Maximino accepit, qui solemissus est error recentiorum Graecorum.

(84) Μή ἐδέξαρτο παιδελαν. Locutio est sacrae Scripturæ. Sic in psalmo u: Apprehendite disciplinam, et inuineris in locis Veteris Istrumeni.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ Γ'

EUSEBII PAMPHILI
ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ
LIBER DECIMUS

ΤΑΔΕ ΚΑΙ Η ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΣΙΒΑΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

- | | |
|---|---|
| <p>α. Περὶ τῆς ἐκ Θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνῃ.</p> <p>β. Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν διαρεύσεως.</p> <p>γ. Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἔταιρων.</p> <p>δ. Παρηγρυπόδης ἐπὶ τῇ τῶν πραγμάτων φαιδρότητι.</p> <p>ε. Ἀρτίγραφα βασιλικῶν τόμων.</p> | <p>ε'. Περὶ τῶν Χριστιανοῦς προσηγόρων.</p> <p>ζ. Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν ἀλειτουργησίας.</p> <p>η'. Περὶ τῆς Λικιττοῦ εἰς ὄντερον κακοτροπίας,</p> <p>καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ.</p> <p>θ'. Περὶ τῆς ριχῆς Κωνσταντίου καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ τοῖς ύπῳ τὴν Ρωμαίων ἔξοσοις ὑπαρξάτων.</p> |
|---|---|

IN DECIMO ECCLESIASTICÆ HISTORIÆ LIBRO
HÆC CONTINENTUR.

- I. *De pace quæ nobis a Deo procurata est.*
 II. *De instauratione ecclesiarum.*
 III. *De ecclesiarum ubique dedicationibus.*
 IV. *Oratio panegyrica de splendore et gloria rerum nostrarum.*
 V. *Exempla legum imperialium.*
 VI. *De rebus ad Christianos pertinentibus.*

- VII. *De immunitate clericorum.*
 VIII. *De Licinii subsecula posthac malignitate, deque eius interitu.*
 IX. *De Constantini victoria, et de bonis quæ cunctis in orbe Romano degentibus illius opera contigerunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς ἐκ Θεοῦ πρυτανευθείσης ἡμῖν εἰρήνης.
(Nic. H. E. vii, 40).

Θεῷ δὴ χάρις ἐπὶ πᾶσι τῷ παντοκράτορι καὶ βασιλεῖς τῶν ὅλων, πλείστῃ δὲ καὶ τῷ Σωτῆρι καὶ λυτρωτῇ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, δ' οὐ τέ τῆς εἰρήνης Ἐκ τῶν ἔξωθεν δχληρών, καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν, βένεια καὶ ἀσάλευτα φυλάττεσθαι ἡμῖν διαπαντὸς εὐχόμεθα. Ἀμα δὲ ταῖς σαῖς εὐχαῖς καὶ τὸν δέκατον ἐν τούτῳ τοῖς προδιεξοδευθεῖσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας ἐπιθέντες τόμον, σοι τούτον ἐπιγράψομεν, ἵερώτατέ μοι Παύλινε (85). ὥσπερ ἐπισφράγισμά σε τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἀναδούμενοι.

(85) Ἱερώτατέ μοι Παύλινε. Paulinum intelligit episcopum Tyri, cui libros suos *Historiæ ecclesiasticæ* nuncupavit Eusebius. Eius enim consilio hoc argumentum aggressus fuerat, ut hic non obscure inauit. Porro Eusebius consulto ac de industria

B

CAPUT I.

De pace quæ nobis a Deo procurata est.

De omnibus igitur gloria sit omnipotenti regique omnium Deo; gratia item Servatori ac redemptori animarum nostrarum Iesu Christo, per quem precamur ut pax nobis firma et stabilis, immunisque tum ab externarum rerum, tum ab omnibus animi molestiis ac perturbationibus perpetuo conservetur. Porro quandoquidem tuis precibus adjuti hunc decimum historiæ ecclesiasticæ **369** librum, prioribus jam decursis opportune tandem adjecimus, eum tibi nuncupantes, sacratissime Pauline, te vel-

noluit eos libros in principio operis, ut fieri solet, Paulino nuncupare, ob modestiam, ni fallor, Paulini. Sed contentus fuit, in fine operis, eum honorifice compellare. Parum enim referre existimat, in exordio an in fine libros suos ei inscribe-

ut signaculum totius operis nostri prædicabimus. Nec absurde, ut opinor, absolutam omnibus numeris orationem panegyricam de ecclesiis instauratione hic in perfecto numero collocabimus; obtemperantes hac in re Spiritui divino qui nos horatur his verbis: « Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Servavit eum dextera ejus et brachium sanctum ejus. Notum fecit Dominus salutare suum; in conspectu gentium revelavit justitiam suam ».⁸⁹ Itaque sacra Scriptura novum nobis canticum ordiri præcipienti impræsentiarum succinamus: quandoquidem post illa visu tetra dictiuque ipso horrenda, tandem ea videre eaque festa celebrare nobis concessum est, que plurimi antea vero justi ac martyres Dei cernere in hac vita atque audire omnibus votis optarunt, nec tamen videre atque audire potuerunt. Sed illi quidem velocissimo cursu prægressi, longe meliora ac præstantiora adepti sunt: in cœlum ipsum et ad divinæ voluptatis paradisum translati. Nos vero haec etiam quibus fruimur, majora esse meritis nostris confitentes magnificientiam divini beneficij cum quadam stupore miramur: Deumque ejus auctorem totis animi viribus merito veneramur; ea quæ olim per Prophetam prædixerat et quæ sacris Voluminibus prodita sunt, verissima esse testantes. Sic autem habent: « Venite et videte opera Domini quæ posuit prodigia super terram: auferens bella usque

⁸⁹ Psal. xcvi, 1, 2.

ret. Eadem Paulino libros duos Περὶ τοπῶν ὀνομάτων nuncupavit Eusebius: quorum prior qui divisionem 12 tribuum, et descriptionem urbis Jerusalem, et exteriarum gentium Hebraicas appellations continebat, hodie desideratur. Posterior vero qui est de locis Hebraicis, ante viginti annos Graece editus a R. P. Bonfrerio; cui præfixa est epistola ad Paulinum. In qua Eusebius hortatu Paulini id opus a se susceptum suisse testatur, enique compellat his verbis: Τέρπε Θεοῦ ἀνθρώπε, Παύλην. Fuit igitur Paulinus ἐργοδιώκτης Eusebii nostri, sicut Ambrosius olim fuerat Origenis. In eadem epistola emendandus est obiter levis error qui sefelliit interpretem. Nam ubi legitur εἰς τὸν τούτῳ καὶ ἀκολούθων ἔχεντος, etc., scribendum est procul dubio εἴς τον τούτῳ, etc. Porro hic Paulinus presbyter primum fuit Antiochiae. Inde ad episcopatum Tyriorum evectus, summa cum laude eam Ecclesiam administravit. Tandemque pulso Antiochenis sede Eustathio, ab Antiochenis evocatus, Antiochiae præfuit, ut docet Eusebius in libro *Contra Marcellum*, cap. 4, his verbis: «Ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, τὸν ὡς ἀληθῶς τρισμαχάριστον, τρέπεται Παύλινον· ἀνέρα μὲν τιμηθεντὰ τῆς Ἀντιοχίας Ἐκκλησίας πρεσβειοῦ, διαπεπῶς δὲ τῆς Τυρίου ἐπισκοπεύσαντα· οὕτω τε ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διαλέμψαντα, ὡς τὴν Ἀντιοχίαν Ἐκκλησίαν, ὡς οἰκεῖον ἀγαθοῦ, μεταποιηθῆναι αὐτοῦ. Sic enim legendus est hic locus, quem interpres non intellexit: «Invehitur, inquit, deinceps in Paulinum, virum Dei, ac prorsus beatissimum, qui presbyteri quidem dignitate exornatus est Antiochiae: episcopatum autem Tyri tanta cum laude administravit, ut Antiochenis Ecclesia eum sibi tanquam proprium bonum vindicaverit.» Certe Philostorgius in lib. iii, cap. 15, diserte scribit, Paulinum ab episcopatu Tyri Antiochiam translatum in Eustathii locum successisse, et post sex menses e vivis abiisse. Idem ex Philostorgio habet Suidas in voce Αἴτιος. Falsum roinde est quod ait Nicetas in The-

A Eustathos δ' ἐν ἀριθμῷ τελείῳ τὸν τέλειον ἐνταῦθα καὶ πανηγυρικὸν τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀνανεώσεω; λόγον κατατάξομεν, θεῖον Πνεύματι πειθαρχοῦντες, ὃδέ πως ἐγκελευομένων· «Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Ἔσωσεν αὐτὸν (86) ἢ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ δραγίων δ ἀγιος αὐτοῦ· ἐγνόριτε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἔθνων ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.» Καὶ δὴ τῷ λογίῳ προστάττοντες τὸ καινὸν ἄσμα, διὰ τοῦτο νῦν ἀκολούθως ἐπιφωνῶμεν, ὅτι δὴ μετὰ τὰς δεινὰς καὶ σκοτεινὰς ἔκεινας δψεις τε καὶ διηγήσεις, τοιαῦτα νῦν ὁρᾶν καὶ τοιαῦτα πανηγυρίζειν τξιώθημεν, οὐταν πρὸ τῆς πολλοῦ τῷ δυτὶ δίκαιοι καὶ Θεοῦ μάρτυρες ἐπεθύμησαν ἐπὶ τῆς γῆς ιδεῖν, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκούσαι, καὶ οὐκ ἤκουσαν. Ἀλλ' οἱ μὲν ἢ τάχος σπεύσαντες, τῶν πολλὶ χρειτόνων ἔτυχον, ἐν τῷ αὐτοῖς οὐρανοῖς καὶ παραδίσιον τῆς ἐνθέου τρουφῆς (87) ἀναρπασθέντες, ἡμεῖς δὲ καὶ τάδε μετίσοντα ἢ καθ' ἡμέας ὑπάρχειν ὀμολογοῦντες, ὑπερεκπελήγμεθα μὲν τῆς τοῦ αἵτου μεγαλοδωρεᾶς τὴν χάριν, θαυμάζομεν δὲ εικότως ὅλης ψυχῆς δυνάμεις σέδοντες, καὶ ταῖς ἀναγράπτοις προρρήσειν ἀλλοθειαν ἐπιμαρτυροῦντες, δι' ὧν εἰρηταί: «Δεῦτε καὶ δεῦτε τὰ Ἑργα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνταναιρῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς (88)· τόξον συντρίψει: καὶ συνθλάσσει ὅπλον, καὶ θυρεόν κατακαύσει ἐν πυρὶ·» ἐφ' οἷς εἰς τὴν ἡμέτερην ἐναργῶς πεπληρωμένοις χαρούντες, τὸν ἐφεξῆς συνείρωμεν λόγον. Ἡράνιστο

C sauro orthodoxæ fidei, solum Philostorgium scribere, Paulinum post abdicationem Eustathii, Antiochiam Tyro translatum fuisse. Non enim *solum* Philostorgius id scripsit, cum idem quoque affirmet Eusebius in loco quem modo citavi. Mortuus est igitur Paulinus anno Christi 528, cum episcopatum Antiochiae sex menses gessisset. Quare graviter fallitur Gothofredus, qui, in notis ad Philostorgium, Paulinum anno Christi 524 mortuum esse supponit, et Philostorgium arguit inconstantia. Atqui Philostorgius optime sibi constat: parum vero sibi constat ipse Gothofredus, qui Paulinum Tyri episcopum mortuum esse scribit anno Christi 524. Atqui Paulinus Tyri episcopus Nicenam synodo interfuit, et post illam synodum aliquando supervixit, ut docent Theodoritus lib. i, cap. 6, et Sozomenus in lib. ii, cap. 18, et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in lib. v, cap. 7. Idem cum Gothofredo scribit Rob. Montacutius in notis ad librum i Eusebii *Contra Marcellum*; Paulinum scilicet eum qui Tyro Antiochiam translatus est, ante synodum Nicenam obiisse, quod est, ut dixi, absurdissimum. Nam quem ante synodum Nicenam mortuum esse affirmat, eundem Arianæ factionis signiferum fuisse dicit. Baronius quidem Paulinum anno Christi 524 obiisse, eique Eustathium successisse scribit, quem in eo secuti sunt Gothofredus et Montacutius. Verum Baronius Paulinum illum, quem prædecessorem Eustathii facit, non idicet episcopum fuisse Tyri: quod Gothofredus et Montacutius perperam dixerunt.

(86) Ἔσωσεν αὐτὸν. Αὐτῷ legit Romanæ LXX interpretum editio; sed magis placet altera lectio, quam in quatuor codicibus Maz., Med. et Fuk. at Sav. inventi, ἔσωσεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ.

(87) Παραδίσιον τῆς ἐνθέου τρυφῆς. Alludit ad locum Ezechielis. Vide Origenem pag. 417.

(88) Μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. Codd. Maz., Med. et Fuk. habent τῆς οἰκουμένης.

μὲν δὴ καθ' ὃν δεδήλωται τρόπον, πᾶν τὸ τῶν θεομίσθιων γένος, καὶ τῆς ἀνθρώπων ἀθρόως δύσεως οὔτεως ἔξαληττο, ὡς πάλιν ρῆμα θείον τέλος ἔχειν τὸ λέγον· «Εἶδον ἀσεβῆ ὑπερψύχουμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέρδους τοῦ Λιδάνου· καὶ παρῆλθον καὶ ίδον οὐκ ἦν, καὶ ἐξήτησα τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ οὐχ εὑρέθη·» ἡμέρα δὲ λοιπὸν ἥρη φαιδρὸν καὶ διαυγῆς, μηδὲνδε νέφους αὐτὴν ἐπισκιάζοντος, φωτὸς οὐρανὸν βολαῖς ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἄπασαν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ κατηγάζειν, οὐδέ τις ἦν καὶ τοῖς ἔξιθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου φθόνος (89), συναπολαύειν τὴν τῶν ἵσων (90), ἀπορρόης δ' οὐν δύμας καὶ μετουσίας τῶν θεόθεν τῷν πρυτανεύθεντων.

splendore illustrabat. Licebatque iis etiam qui a cœtu religionis nostræ alieni essent, si non iisdem frui nobiscum, **370** at certe partem aliquam et quasi effluxum percipere eorum bonorum quæ nobis a Deo fuerant procurata.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἀραιοτέρεως (Nic. II. E. vii, 40).

Πάσι μὲν οὖν ἀνθρώποις τὰ ἐκ τῆς τῶν τυράννων καταδυναστεῖς ἐλεύθερα ἦν, καὶ τῶν προτέρων ἀπτηλαγμένοι κακῶν, ἄλλοι ἄλλοι μόνον ἀληθῆ Θεὸν τὸν εὐσεβῶν ὑπέρμαχον ὡμολόγει, μάλιστα δὲ τὴν τοῖς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰς ἐλπίδας ἀνηρτημένοις ἀλεκτος παρῆν εὐφροσύνη, καὶ τις ἔνθεος ἄπασιν ἐπήνθει χαρὰ, πάντα τόπον τὸν πρὸ μηχροῦ ταῖς τῶν τυράννων δυσσεβεῖαις ἡρειπωμένον, ὕσπερ ἐκ μακρᾶς καὶ θανατηφόρου λύμης ἀναβιοσκοντος θεωμένοις, νεώς τε αὐθίς ἐκ βάθρων εἰς ὑψός ἀπειρομένους, καὶ πολὺ κρείττονα τὴν ἀγλαίαν τῶν πάλαι πεπολιορχημένων ἀπολαμβάνοντας. Ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς οἱ ἀνωτάτω συνεχέστατοι τοῦτον τὸν Χριστιανῶν νομοθεσίας, τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ μεγαλοδωρεᾶς τὴν εἰς μακρὸν ἔτι καὶ μεῖζον ἐκράτυνον, ἐφοίτα δὲ καὶ εἰς πρόσωπον ἐπισκόπους βασιλέως γράμματα, καὶ τιμαὶ καὶ χρημάτων δόσεις· ὃν οὐκ ἀπὸ τρόπου γένοιτο ἀν κατὰ τὸν προστήκοντα καὶ πόνον τοῦ λόγου, ὕσπερ ἐν Ιεράῃ στήλῃ, τῆς τῇ βίσιλῳ, τὰς φωνὰς ἐκ τῆς Ἀρματίνης ἐπὶ τὴν Ἐλλάδα γλώσσαν μεταληφθεῖσας ἐγχαράξαι, ὡς ἀν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἄπασι φέροιντο διὰ μνήμης.

quadam tabula opportune inscribere non alienum memoriae commendentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν κατὰ πάντα τόπον ἐγκαιρίων (Nic. II. E. vii, 40).

Ἐπὶ δὲ τούτοις, τὸ πᾶσιν εὐχατίον τῷν καὶ πο-

⁹⁰ Psal. xlvi, 9, 10. ⁹¹ Psal. xxvii, 35, 36.

(89) Οὐδέ τις ἦρ τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου φθόνος. Mirum est hanc loquendi formam ab interpretibus intellectam non suisse. Nam Rufinus quidem ita veritatem: *Nec usquam qui hæc aliter aspicere, lividus supererat oculus.* Rufinum secutus est Musculus. Christophorus vero paulo aliter interpretatus est hoc modo: «Nec gentilibus hunc nostrum insignem triumphum Deus invidit.» Ex quo apparet illam vocem θιάσον pro triumpho sumpsisse, et verba Eusebii ita construisse: φθόνος τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου· cum ita potius construenda sint: τοῖς ἔξωθεν τοῦ καθ' ἡμᾶς θιάσου, id est extraneis et alienis a fide nostra. Quis non miretur tot ac tantos errores? Me certe jam tædet, tot menda interpretum notare. Quæ tamen lectori ob oculos proponenda

A ad fines terræ. Arcum conteret, confinget armis, et scuta comburet igne ⁹⁰. Quæ cum omnia nostris temporibus manifeste completa sint, kæti deinceps, et gratulabundi narrationem nostram prosequamur. Ad hunc igitur quem diximus modum universa stirps hostium Dei funditus excisa et ex hominum conspectu subito sublata est; ita ut rursus divinum illud completeret oraculum quod sic ait: «Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani. Et transivi, et ecce non erat: et quæsivi locum ejus, et non est inventus ⁹¹.» Jamque dies serenus ac liquidus, nulla amplius nube fuscatus, Ecclesiæ Christi toto orbe diffusas cœlestis lucis splendore illustrabat. Licebatque iis etiam qui a cœtu religionis nostræ alieni essent, si non iisdem frui nobiscum, **370** at certe partem aliquam et quasi effluxum percipere eorum bonorum quæ nobis a Deo fuerant procurata.

B

CAPUT II.

De instauratione ecclesiarum.

Et cuncti quidem mortales tyrannicæ dominatio- nis impotentia liberati, secure agebant: malisque quibus ante premebantur soluti, Deum qui piorum propugnator exstisset, solum vere Deum esse quibus quisque poterat verbis constebantur. Nobis vero præcipue qui spem omnem in Christo positam habemus, incredibilis quædam inerat letitia, et di- vina quædam hilaritas in omnium vultu emicabat; cum loca cuncta quæ tyrannorum impietas paulo ante subruerat, tanquam ex diurna ac pestilera labo reviviscere videremus: templaque rursus a solo in immensam altitudinem erigi, et longe maiore cultu ac splendore quam illa quæ prius expugnata fuissent nitescere. Quin etiam ipsi rerum domini, crebris pro Christianorum religione legibus promulgatis divini erga nos beneficij magniscentiam confirmantes, prorogare illud atque amplificare studuerunt. Litteræ quoque ad episcopos ipsos no- minatim prescriptæ sunt ab imperatore; honores aucti et pecuniæ donatae. Quarum quidem litterarum verba ex Latina lingua in Græcum sermonem translata, in hoc libro tanquam in sacrosancta erit, ut omnium qui post hæc venturi sunt perpetuae

CAPUT III.

De ecclesiarum ubique dedicationibus.

Post hæc votivum nobis ac desideratum specta-

D sunt, ut constet quam arduum sit ac minime procli- ve, in antiquis scriptoribus interpretandis verum ubique sensum assequi.

(90) Συναπολαύειν ἡμῖν τῶν ἵσων. Hunc locum nec Musculus nec Christophorus intellexerunt. Sic autem emendandus est: συναπολαύειν ἡμῖν εἰ μὴ τῶν ἵσων, ἀπορρόης δ' οὐν δύμας, et post vocem πρυτανεύθεντων limenium est caput. Non cuiusvis erat hunc locum emendare. Quamobrem ignoscendum est Christophoro et Musculo, qui veram hujus loci emendationem non viderunt. Rufinus quidem ita videtur legisse, prout emendavimus. Sic enim veritatem: «Sed cuncti mortales tyrannicæ que præterierat crudelitatis horrore, etiam si nouum fide, votis tamen quæ nostra sunt amplecten-

culum præbebatur, dedicationum scilicet festivitas per singulas urbes, et oratoriū recens structorum consecrations. Ad hæc episcoporum convenitus; peregrinorum ab externis et procul dissitis regionibus concursus; populorum mutua inter se charitas ac benevolentia, cum membra corporis Christi in unam compagem coalescerent. Itaque juxta propheticum oraculum quo ea quæ ventura erant sub arcana quadam imagine prædictabantur⁶²: « Os aptabatur ossi, et junctura juncturæ. » Et **371** quæcumque alia idem propheticus sermo sub obscuris verborum involucris vere utique pronuntiavit. Una erat divini Spiritus virtus per universa commens membra; una omnium anima; eadem alacritas fidei; unus omnium concentus, divinitatem hymnis celebrantium. Jam vero antistitium **B** absolutissimæ ceremonia, et accurata sacrificia sacerdotum, et divini quidam augustique Ecclesie ritus; hinc psalmos canentium et reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium: illine divina et arcana obeuntium ministeria. Mystica quoque salutaris passionis symbola tradebantur. Denique omnis ætas et promiscua utriusque sexus multitudine, toto pectore precationibus et gratiarum actionibus incumbens, cum summa animorum lætitia Deum bonorum auctorem venerabatur. Sed et Ecclesiarum antistites quotquot aderant, panegyricas habebant orationes; et quantum quisque ingenio poterat, conuentum laudibus extollere studebant.

CAPUT IV.

Oratio panegyrica de splendore et gloria rerum nostrarum.

Atque aliquis vir mediocris meriti qui hujusmodi orationem composuerat, in medium progressus, præsentibus ut in ecclesiastico conventu plurimis pastoribus, et decore ac placide auscultantibus: ad unum ex illis conversus facile omnium principem, Deoque acceptissimum episcopum, cuius studio templum illud in urbe Tyro erat exstructum, omnium que in Phœnicio sunt longe pulcherrimum, ita verba fecit:

⁶² Ezech. xxxvii, 7.

tes. » Quæ verba licet a sensu Eusebii longius reddant, aliquod tamen adhuc vestigium veræ lectionis retinent.

(91) *Elegi... apud eum... etiam legitur apud eum.* Rectius in codicibus nostris Maz., Med. et Sav. legitur ἐξ μίαν συνέδωτων ἀρμονίαν ἔνωσις, ut edidimus. In Fuk. etiam legitur ἀρμονία.

(92) *Θεολογίας ὑμρος.* Langus vertit: *Hymnus unus divinitatem Verbi Dei concentu pulcherrimo celebrans.* Sed rectius Musculus et Christophorus nus, et ante eos Rufinus divinitatem simpliciter verterunt, non addito Verbi nomine. Nam Θεολογία apud Eusebium pro Dei laudatione sumi solet, et θεολογεῖν pro eo quod est Deum laudare.

(93) *Ωδε μὲν γαλμοδαις.* Male Christophorus nus vertit: *Et decori Ecclesie ritus interdum psalmorum cantu, et ceteris hymnorum divinitus nobis traditorum recitationibus, nonnullum divinis et mysticis ministeriis exsequendis.* Longe rectius Rufinus, cuius interpretatio commentarii vicem praestat. Jam vero ingens in sacerdotiis et ministeriis, atque in omnibus que ad religionis obser-

A θούμενον συνεχοτεῖτο θέαμα, ἐγκαίνιων ἕφταν καὶ πλέις καὶ τῶν ἀπτινών προσευκτηρίων ἀκεράσεις, ἐπιστήπων τε ἐπὶ ταῦτα συνελεύσεις, τῶν πόρθωθεν ἐξ ἀλλοδαπῆς συνδροματικής, λαῶν εἰς λαῷς φιλοφρονήσεις, τῶν Χριστοῦ σώματος μελῶν εἰς μίαν συνιόντων ἀρμονίαν ἔνωσις (91). Συνήγετο δ' ὅντας ἀκολούθως προβήσεις προφητικὴ μυστικῶς τὸ μέλλον προσημανούσῃ: « Οὐστέον πρὸς ὀστέον, καὶ ἀρμονία πρὸς ἀρμονίαν», καὶ διὰ θεοπλεῖων ὁ λόγος δι' αντιγμάτων ἀψεύδως προανετείνετο. Μία τε ἡνὶ θείου Πνεύματος διὰ πάντων τῶν μελῶν χωροῦσα δύναμις, καὶ ψυχὴ τῶν πάντων μία, καὶ προθυμία πίστεως ἡ αὐτή, καὶ εἰς ἐξ ἀπάντων θεολογίας ὑμνος (92). καὶ μήν καὶ τῶν προηγουμένων ἐντελεῖς θρησκίαι, ιερουργίαι τε τῶν Ιερωμένων, καὶ θεοπρεπεῖς Έκκλησίας θεσμοί· ὡδὲ μὲν φαλμῳδίαις (93) καὶ τοι; λοιπαῖς τῶν θεόθεν ἡμῖν παραδοθεῖσαν φωνῶν ἀκροσεσσαν, ὡδὲ δὲ θείαις καὶ μυστικαῖς ἐπιτελουμέναις διαχονίαις· σωτηρίου τε ἡνὶ πάθους ἀπόρθητα σύμβολα (94). Ήμοῦ δὲ πᾶν γένος τὴν ἀρισταῖς ἀρρένες τε καὶ θήλεος φύσεως, ὅλῃ διανοίας ἴσχυντες, διὰ τὴν παροντων ἀρχόντων πανηγυρικοὺς, ὃς ἐκάστω παρῆν δυνάμεως, θειάζων τὴν πανήγυριν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

C. Παρηγρυπαδός ἐπὶ τῇ τῷ πραγμάτωρ φαιδρότητι. (Nic. H. E. vii, 40).

Kαὶ τις ἐν μέσῳ παρελθόντων τῶν μετρίων ἐπιεικῶν, λόγου σύνταξιν πεποιημένος, ὡς ἐν Ἐκκλησίᾳ ἀθροισματική πλειστων ἐπιπαρόντων ποιμένων, ἐν ἥσυχῃ καὶ κόσμῳ τὴν ἀκρόστιν παρεχομένων, ἐνδε εἰς προσώπων τὰ πάντα ἀρίστου καὶ θεοφελοῦς ἐπισκόπου, ὡς διὰ σπουδῆς ὁ μάλιστα τῶν ἀμφὶ τῷ Φοινίκων θένος διαπρέπων τὸ Τύρων νεώς φιλοτίμων ἐπεσκέπαστο, τοιόνδε παρέσχε λόγον.

vantiam pertinent, gratia rufelgebat. Adstabant hic psallentium chori; juvenes et virgines, senes cum junioribus laudabant nomen Domini. Hic mystica ministeria ordinatis et dispositis vicibus agebantur. D «Ωδὲ μὲν igitur designat populum fidelium, qui in ecclesia psalmos canebat, et sacras lectiones auscultabat. Quod declarant voces illæ φωνῶν ἀκρόστιν, que non nisi de laicis intelligi possunt. Ωδὲ δέ vero designat sacerdotes, qui mysticas ceremonias peragebant.

(94) *Σωτηροῦ τε ἡνὶ πάθους ἀπόρθητα σύμβολα.* Baptismum intelligit, quod est symbolum Dominicæ passionis. Rufinus in capite 9 lib. ix *De Constantino*: « Nondum tamen, ut est solemne nostris iniciari, signum Dominicæ passionis accepit. » In baptismō enim morimur et conseptemur cum Christo; et mox resurgimus in eodem Christo per fidem, ut ait Apostolus in Epistola ad Colossenses. Hilarius in libro 1 *De Trinitate*: « Cuius mortis conseptemur in baptismo: ut in aeternitatis vitam rediremus, dum regeneratio ad vitam mors esset ex vita, et morientes vitiis, immortalitati renascemur; ipso pro nobis ex immortalitate moriente. »

† Παρηγρεικός ἐπὶ τῇ τῷ ἐκκλησιῶν οἰκοδομῇ, Α † *Oratio panegyrica de ædificatione ecclesiarum, Paulino Tyrriorum episcopo dicta.*

Ω φίλοι Θεοῦ καὶ ιερεῖς, οἱ τὸν ἄγιον ποδῆρη, καὶ τὸν οὐράνιον σῆς δόξης στέρχον, τό τε γρίσμα τὸ ξύθεον, καὶ τὴν Ιερατικὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι, σὺ τε, ὡς νέον ἀγίου νεώ Θεοῦ σεμνολόγημα, γεραρῷ μὲν φρονήσει παρὰ Θεοῦ τετιμημένος, νέας δὲ καὶ ἀκμαζούστερης ἀρετῆς ἔργα πολιυτελῆ καὶ πράξεις ἐπιδειγμένε, ὃ τὸν ἐπὶ γῆς οὐκον αὐτὸς ὁ τὸν σύμπαντα κόσμον περιέχων Θεὸς δεῖμασθαι καὶ ἀνανεοῦν Χριστῷ τῷ μνογενεῖ καὶ πρωτογενεῖ αὐτοῦ Λόγῳ, τῇ τε ἀγίᾳ καὶ θεοπρεπεῖ τούτου νύμφῃ, γέρας ἐξαίρετον δεδώρητα: (95) ἐίτε τις νέον σε Βεστελή, θεϊκὸς ἀρχιτέκτονα σχημῆς ἑθελοῖ καλεῖν, εἴτε Σολομών, καινῆς καὶ πολὺ χρείττονος Ιερουσαλήμ βασιλέα, εἴτε καὶ νέον Ζοροβάβελ, τὴν πολὺ χρείττονα δόξαν τῆς προτέρας τῷ νεῷ τοῦ Θεοῦ περιτιθέντα· ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς ὡς τῆς ιερᾶς ἀγέλης Χριστοῦ θρέμματα, λόγων ἀγαθῶν ἐστία, σωφροσύνης παιδευτήριον, καὶ θεοτεσείας σεμνὸν καὶ θεοσεῖδες ἀκροατήριον (96). πάλαι μὲν ἡμῖν τὰς παρεδόσους θευτημέτας, καὶ τῶν τοῦ Κυρίου θαυμάτων τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας, διὰ θείων ἀναγνωσμάτων ἀκοῇ παραδεχομένοις, ὑμνους εἰς Θεὸν καὶ φόδος ἀναπέμπειν ἐξῆν, λέγειν παιδευομένοις· «Ο Θεός, ἐν τοῖς ὥστιν ἡμῶν τήκουσαμεν· οἱ πατέρες ἡμῶν ἀντίγγειλαν ἡμῖν Ἕργον διεργάσων ἐν τοῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἐν ἡμέραις ἀρχαλαισ.» Ἀλλὰ νῦν γε οὐκέτη ἔκοαις οὐδὲ λόγων φῆματος τὸν βρογίον τὸν ὑψηλὸν, τὴν τε οὐράνιον ἔξειδίν τοῦ παναγάθου καὶ παμβατιλέως ἡμῶν Θεοῦ παραλαμβάνουσιν, Ἕργοις δ', ὡς ἔπος εἰπεῖν, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ πάλαι μυῆμη παραδεδομένα πιστὰ καὶ ἀληθῆ καθορωμένοις, δεύτερον ὑμνον ἐπινίκιον πάρεστιν ἀναμέλπειν, ἐναργῶς τε ἀναφωνεῖν καὶ λέγειν· «Καθάπτερ ἡκούσαμεν, οὕτως καὶ εἰδομεν, ἐν πόλει Κυρίου τῶν δυνάμεων, ἐν πόλει τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.» Ποιὲι δὲ πόλει, η τῇδε τῇ νεοπαγεῖ καὶ θεοτεύκτῳ; ήτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στύλος καὶ ἔδραινυμα τῆς ἀληθείας· περὶ ής καὶ ἀλλο τι θείον λόγιον δέδε ποιεῖναγγελίεται· «Δεδοῦται σεμένα ἡλακήθη περὶ σοῦ, η πόλεις τοῦ Θεοῦ·» ἐφ' ἣν τοῦ παναγάθου συγκρήτησαντος ἡμέρας Θεοῦ διὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ χάριτος, τῶν ἀνακελημένων ἔκαστος ὑμνείων μογονούχη βῶν καὶ λέγων· «Εὑφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα.» Καὶ· «Κύριε, τιμάτης εὐπρέπεισον οἶκον σου, καὶ τόπον σκηνώματος δέξῃς σου.» Καὶ μὴ μόνον γε ὁ καθεῖς (97),

⁹⁸ Psal. XLIII, 2. ⁹⁹ Psal. XLVII, 9. ¹⁰⁰ Psal. LXXXI, 3. ¹⁰¹ Psal. CXXI, 1.

ad immortalitatem una cum eo excitaremur ex morte. » Ferrandus diaconus in epistola ad Fulgentium *De baptismō Aethiopis*: « Hora exoptata cunctis adveneral, in qua populus acquisitionis, Redemptori suo per baptismum conseputus, vitam veterem poneret et novam resurrectionis fidem innovatus assumeret. »

(95) Γέρας ἐξαίρετον δεδώρηται. Christopheronus hanc verba ita accepit, quasi sensus sit ad eum illam a Paulino fabricatam esse γέρας ἐξαίρετον τῷ Χριστῷ καὶ τῇ Εκκλησίᾳ. Ego vero alium horum ver-

Amici et sacerdotes Dei, qui sacra tunica talari induit, et cœlesti gloriæ corona decorati, divinaque unctione delibuti, et sacerdotali sancti Spiritus veste amici estis; tuque o novi ae sancti Dei templi decus eximium, qui senili quidem prudentia a Deo decoratus es, juvenilis autem ac vividæ virtutis præclara facinora edidisti; cui ipse universum mundum continens Deus, hanc in terris domum Christo unico ac primogenito suo Verbo, sanctæ que ac divinæ ejus sponsæ construere ac renovare, eximia quadam prærogativa concessit; **372** senquis te novum Beseeleem divini architectum tabernaculi vocare voluerit; seu Salomonem, novæ ac multo præstantioris Jerusalem regem: seu denique novum Zorobabel; quippe qui templo Dei longe maiorem quam antea splendorem adjecceris. Vos quoque o grex Christi sacer, optimorum sermonum domicilium, modestiae schola, grave ac religiosum pietatis auditorium; jamidudum quidem nos qui stupenda Dei prodigia, et admirabilem Domini erga homines beneficentiam ex divinis sacra Scripturæ lectionibus frequenter audiebamus, hymnos et cantica in Dei laudem concinere assuefacti, his verbis uti poteramus: « Deus, auribus nostris audivimus: patres nostri annuntiaverunt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, in diebus antiquis¹⁰².» Nunc vero cum non auditu solo, nec verbis ac fama tenuis, Dei optimi maximi regis nosri brachium excelsum et cœlestem dextram percipiamus; sed re ipsa nostris que, ut ita dicam, oculis, corum quæ olim scriptis prodita sunt fidem ac veritatem cernamus, alterum nobis triumphalem hymnum canere atque in hæc verba diserte exclamare licet: « Sicut audivimus, sic et vidimus, in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri¹⁰³.» Quænam vero illa civitas est, nisi haec recens structa et a Deo condita: Ecclesia scilicet Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. De qua et aliud quoddam Dei oraculum ita pronuntiat: « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei¹⁰⁴.» In quam cum Deus optimus maximus gratia ac beneficio unigeniti Filii sui nos congregaverit, unusquisque eorum qui convocati sunt canat atque exclamat his verbis: « Laetatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in dominum Domini ibimus¹⁰⁵.» Et rursus: « Domine, dilexi decorum domus tuæ, et locum habitationis

borum sensum esse existimo; Deum scilicet hanc eximiam prærogativam Paulino concessisse, ut academ in terris Christo et Ecclesiæ fabricaret ac renovaret. Euindem quoque sensum secutus est Musculus.

(96) Θεοσεῖδες ἀρχατήριοι. Non dubito quin Euzebius scripsit θεοπρεπεῖς. Ineptum enim esset dicere, θεοτεσεῖς; θεοσεῖδες ἀκροατήριοι.

(97) Ο καθεῖς. Barbara vox pro εἰς ἔκαστος. Quod cum non animadvertisset Musculus, ineptissime vertit « qui sedet. »

gloria tua⁸⁷. » Nec solum unusquisque, sed simul omnes uno spiritu unoque animorum consensu venerabundi acclamemus in hunc modum : « Magnus Dominus et laudabilis nimis, in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus⁸⁸. » Nam et ipse vere magnus est, et magna domus ejus : sublimis, ampla et speciosa præ illis hominum. Magnus Dominus qui facit mirabilia solus : Magnus qui facit magna et quæ investigari non possunt, et gloriose stupenda, quorum non est numerus. Magnus **373** qui commutat momenta ac tempora ; qui reges ex auctoritatique constituit : « Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem⁸⁹. » Deturbavit potentes ex solio, et a terra exaltavit humiles : esurientes implevit bonis, et brachia superborum contrivit⁹⁰. » Atque ita non solum apud fidèles, verum etiam apud infideles, eorum rerum quæ olim gesta dicuntur fidem confirmavit. Vere miraculorum opifex, magnorum operum perpetrator, universorum Dominus, totius mundi conditor, omnipotens, optimus, maximus, unus ac solus Deus. Cui novum canticum canamus ; obedientes ei qui facit mirabilia solus, quoniam in sæculum misericordia ejus : qui percussit reges magnos, et occidit reges fortes, quoniam in sæculum misericordia ejus : quia in humilitate nostra Dominus memor fuit nostri, et redemit nos ab inimicis nostris⁹¹. » Ac Deum quidem omnium Patrem his laudibus celebrare nunquam cessemus. Illum vero qui secundus auctor bonorum nobis exstitit ; qui nos ad Dei notitiam informavit veraque religionem edocuit ; qui impios destruxit et tyrannos occidit ; qui sæculi mores correxit : qui nos denique cum deplorati essemus servavit : Iesum scilicet pariter venerantes in ore semper habeamus. Solus enim ille et unicus, utpote optimi maximi Patris optimus maximus Filius, cum paternæ clementiae obsecutus, naturam nostram, qui in altissimo corruptionis gurgite jacebamus, libentissime induisset ; velut præstantissimus quidam medicus ægrorum saluti consulens, morbum inspexit ; tetra atque horrida ulcera contractavit ; et ex alienis calamitatibus sibi ipsi proprium dolorem paravit : nosque non modo ægratantes, et gravissimis ac putridis ulceribus oppressos ; sed vita penitus destitutos ipse per se ex profundo mortis barathro eripuit ac servavit. Nulli

⁸⁷ Psal. xxv, 8. ⁸⁸ Psal. xlvi, 2. ⁸⁹ Psal. cxii, 7.

(98) Ἀρνύων πέρητα. Sic habet vulgata editio Psalmi cxii ; sed nostri codic. Maz., Med. et Fuk. præferunt ἀντετονά πέντα.

(99) Δεύτερον altior. In codice Medicæo hoc scholion ad marginem ascriptum est : Κακῶς κατατιθα θεολογίες, Εὐσέβιος, περὶ τοῦ συναλόρχου καὶ συνετόλου, καὶ συμποτητοῦ τῶν δικαιών Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. θεοτερον αὐτὸν ἀποκαλοῦν αἰτιον τῶν ἀγαθῶν, συναττιον ἔντα καὶ συνδημιουργὸν τῷ Πατρὶ τῶν δικαιῶν, καὶ ἡρούσιον. In codice quoque Mazarino scholion recentiore manu appositum est, quo Eusebius similiter reprehenditur, qui Filium Patri subjecerit et secundum ei locum attribuerit : Τί ταῦτα, θυμόπε, ἐπικακῆ τῆς σαυτοῦ θεολογίες κεφαλῆς τὸν ὄντες καὶ δινάρξεις : καὶ οὐταὶ κατὰ πάντα διμοιον τῷ Πατρὶ ὑπο-

Α ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ἀθρόως ἐνι πνεύματι καὶ μι² ψυχῇ γεραρόντες ἀνευφημῶμεν, « Μέγας Κύριος, ἐπιλέγοντες, καὶ αἰνεῖτες σφόδρα, ἐν πόλει τοῦ θεοῦ ἡμῶν, ἐν δρει ἀγίῳ αὐτοῦ. » Καὶ γέροντες μέγας ὁ ἀλτηθῶς καὶ μέγας ὁ οἶκος αὐτοῦ, ὑψηλὸς, καὶ ἐπιμήκης, καὶ ὥραιος, καλλει παρέτοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων μέγας ὁ Κύριος ὁ ποιῶν θαυμάσια μάρνος μέγας ὁ ποιῶν μεγάλα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἐνδοξά τε καὶ ἔξασια, ὡν οὐκ ἔστιν ἀριθμός μέγας ὁ ἀλλοιούν καὶ γρόνους, μεθιστῶν βασιλεῖς καὶ καθιστῶν, ἐγείρων ἀπὸ γῆς πτωχῶν, καὶ ἀπὸ κοπρίας ἀνυψῶν πέντε⁹². Καθετὲλε δυνάστας ἀπὸ θύρων, καὶ ὑψώσει ταπεινῶν ἀπὸ γῆς πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ βραχίονες ὑπερρηφάνων συνέτριψεν. » οὐ πιστοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπίστοις, τῶν παλαιῶν διηγημάτων τὴν μνήμην πιστωσάμενος, ὁ θαυματουργὸς, ὁ μεγαλουργὸς, ὁ τῶν δικαιῶν δεσπότης, ὁ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸς, ὁ παντοκράτωρ, ὁ πανάγαθος, ὁ εἰς καὶ μόνος Θεὸς, φῶ τὸ καινὸν ἄσμα. μέλπωμεν, προσπαχούστες τῷ ποιοῦντι θαυμάσια μόνων, ὅτι εἰς τὸν αἰώνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μαγάλους καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιούς, ὅτι εἰς τὸν αἰώνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσῃ ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος, καὶ ἐλυτρώσατο ἡμᾶς ἐκ τῶν ἔχθρῶν ἡμῶν. Καὶ τὸν μὲν τῶν δικαιῶν Πατέρα τούτοις ἀνευφημούντες, μή ποτε διαλίποιμεν τὸν δὲ τῶν ἀγαθῶν ἡμῖν δεύτερον αἴτιον⁹³, τὸν τῆς θεογνωσίας εἰσηγητὴν, τὸν τῆς ἀληθοῦς θεοσεβείας διδάσκαλον, τὸν τῶν ἀσεδῶν διλεπτῆρα, τὸν τυραννοκόνον, τὸν τοῦ βίου διορθωτὴν, τὸν ἡμῶν τῶν ἀπεγνωσμένων Σωτῆρα Ιησοῦν, ἀνὰ στόμα κέροντες γεραρώμεν· ὅτι δὴ μόνος οὐα παναγάθου Πατέρος μονάτας ὑπάρχων πανάγαθος Πατέρας, γνώμη τῆς πατρικῆς φιλανθρωπίας, τῶν ἐν φθορᾷ κάτω που κειμένων ἡμῶν εὖ μάλα προθύμως ὑπόδεις τὴν φύσιν, οὐά τις ιατρῶν διριστος, τῆς τῶν καρμνότων⁹⁴ (1) ἐνεκεν διατηρίας, ὅρᾳ μὲν δεινᾷ, θιγάνει δ' ἀτρέσιν, ἐπ' ἀλλοτρίῃσι τε ἔυμφαρησιν ἰδίας καρποῦτας λύπας, οὐ νοσοῦντας αὐτὸν μόνον, οὐδὲ ἔλκεσι δεινοῖς καὶ σεσπόσιν δηη τραύμασι πιεζομένους, ἀλλὰ καὶ ἐν νεκροῖς κειμένους ἡμᾶς ἐξ αὐτῶν μυχῶν τοῦ θανάτου αὐτὸς ἔσωσται διεσώσατο, ὅτι μηδὲ ἀλλω τῷ τῶν κατούρανδη τοσοῦτον παρήγεισθαι, ὃς τῇ τῶν τοσούτων ἀδιλαθῶς διακονήσασθαις σωτηρίᾳ. Μόνος δ' οὐν καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν βαρυπαθοῦς φθορᾶς ἐφαγάμενος, μόνος τοὺς ἡμετέρους ἀνατλᾶς πόνους, μόνος τὰ

⁹⁰ Luc. i, 52, 53. ⁹¹ Psal. cxxxv, 4, 17, 23.

θιδάξων καὶ ὑποτιθετες, καὶ τὰ δευτερεῖα τοῦ Πατέρος ἀπονέμων ἐναντία φρονῶν καὶ γράψων τοῖς δικαιώσιον τῷ Πατρὶ τὸν Γίδην δογματίσσοντας ἀγίοις πατράσιν· ὃν συνήγορος ήσε, εἰ μή προφανῶς φεύδονται οἱ τάξις πράξεις συγγράψαντες αὐτῶν. Id est : « Cur hujusmodi de Christo sermones in perniciem capitū tui profers, o homo, cum qui gloria, virtute ac substantia undequeā similiſt est Patri, subiectiōnēs ac supponens, et secundum a Patre locum ei attribuens. In quo contraria sentīs ac scribis sanctissimis Patribus, qui consubstantiale esse Filium pronuntiariunt. Quorum sententiae tu quoque subscriptisisti, nisi palam mentiuntur qui acta illorum memoriae prodiderunt. »

(1) Τοῦ τοῦ καρνέτων. Iambici sunt versu-

πρωτεῖμα τῶν ἡμετέρων ἀσεβημάτων περιθέμενος,
οὐδὲ τὰ μιθῆταις, ἀλλὰ καὶ πάμπαν ἐν μνήμασι καὶ
τάχφοις, μυσαρούς ἥδη καὶ δάκνοδτας ἀναλαβών, πά-
λαις τε καὶ νῦν σπουδῇ τῇ φιλανθρώπῳ, παρὰ πᾶσαν ἐγ-
οῦτεινοσύνην ἡμῶν τε αὐτῶν ἐπίτιθα, σώζει τε καὶ τὸν
τοῦ Πατρὸς ἀγαθῶν ἀφθονίαν μεταδιδωσιν, ὁ ζωοποιὸς,
ὁ φωταγγῆς, ὁ μέγας ἡμῶν ιατρὸς, καὶ Βασιλεὺς, καὶ
Κύριος, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ τότε μὲν (2) ἀπαξ
ἐν νυκτὶ ζοφερῷ καὶ σκότῳ βαθεῖ, δαιμόνων ἀλιτη-
ρίων πλάναις, καὶ θεομισῶν πνευμάτων ἐνεργείαις
τὸν τὸν ἀνθρώπου γένος κατορωρυγμένον, αὐτὸν
μόνον ἐπιφανεῖς (3). ὡς ἂν κηροῦ διατακέντος ταῖς
αὐτοῦ βολαῖς τοῦ φωτὸς, τὰς πολυδέστους τῶν ἀσε-
βημάτων ἡμῶν σειρὰς διελύσατο. Νῦν δὲ ἐπὶ τῇ το-
σαύτῃ χάριτι καὶ εὐεργεσίᾳ, τοῦ μισοχάλου φθόνου
καὶ φιλοπονήρου δαίμονος μνονούχη διαρρήγνυμένου,
καὶ πάσας αὐτοῦ τὰς θανατοποιούς καθ' ἡμῶν ἐπι-
στρατεύοντος δυνάμεις, καὶ τὰ μὲν πρῶτα, κυνὸς
Σίκην λυττεώντος, τοὺς δόδντας ἐπὶ τοὺς ἀφιεμένους
καὶ αὐτοῦ λίθους προσαράττοντος, καὶ τὸν κατὰ
τῶν ἀμυνομένων θυμὸν ἐπὶ τὰ ἀψύχα βλήματα καθ-
έντος, τοῖς τῶν προτευκτηρίων λίθοις καὶ ταῖς τῶν
οἰκουμένης ἀφύγοις ὑλαῖς τὴν θηριώδη μανίαν ἐπερε-
σντος, ἐρημίαν τε, ὡς γε δὴ αὐτὸς ἔκατῷ φέτο, τῶν
ἐκκλησιῶν ἀπεργασαμένου, εἴτα δὲ δεινὰ συρίγματα
καὶ τὰς ὄφιδες αὐτοῦ φωνὰς, τοτὲ μὲν ἀσεβῶν τυ-
ράννων ἀπειλαῖς, τοτὲ δὲ βλασφήμις δυσσεβῶν ἀρ-
χόντων διατάξειν ἀφίέντος, καὶ προσέτι τὸν αὐτοῦ
θάνατον ἐξερευγμένου, καὶ τοῖς λόδεσι καὶ ψυχοφό-
ροις δηλητηρίοις, τὰς ἀλισκομένας πρὸς αὐτοῦ ψυχὰς
φραγμάττοντος, καὶ μονονούχη νεκροῦντος ταῖς τῶν
νεκρῶν εἰδώλων νεκροποιοῖς θυσίαις, πάντα τε ἀν-
θρωπόμορφον θῆρα, καὶ πάντα τρόπον ἀγριον καθ'
ἡμῶν ὑποσαλεύοντος, αὐτοὶ οὖτε ἐπὶ ὑπαρχῆσθε τῆς μεγά-
λης βουλῆς Ἀγγελος (4), ὁ μέγας ἀρχιστράτηγος τοῦ
Θεοῦ, μετὰ τὴν αὐτάρκη διαγυμνασίαν, ἦν οἱ μέγιστοι
τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιῶται διὰ τῆς πρὸς ἄπαντα
ὑπομονῆς καὶ καρτερίας ἐνεδείξαντο, ἀθρόως οὕτως
φανεῖς, τὰ μὲν ἔχθρον καὶ πολέμια εἰς ἀφανές καὶ
τὸ μηδὲν κατεστήσατο, ὡς μηδὲ πώποτε ὕνομασθαι
δοκεῖν· τὰ δὲ αὐτῷ φίλα καὶ οἰκεῖα, δῆξες ἐπέκεινα
περὶ πᾶσιν οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ ἥδη καὶ δυ-
νάμεσιν οὐρανίοις, ἥλιψ τε καὶ ασλήγη καὶ ἀστροῖς·

(1) Ια. LIII, 2 seq.

qui sequuntur, ex aliquo poeta tragico desumpti:

Τῆς τὸν καμότιον εἰρεκει σωτῆρ' ας.
Ορᾶ τὰ δειρά, θυγάτρει δ' ἀηδῶρ.
Ἀλλοτρίοις τε συμφορῆσιν ίδιας
— καρποῖνται λύτρας.

Qui versus sine dubio elegantissimi sunt, et Eschy-
lum aut Sophoclem redolent. Expurgandi tamen
ex hoc loco mihi videntur, quippe qui sensum tur-
bent. Ad postremum autem illum versum alludit
Gregorius Naz. in oratione 1, pag. 19, cum ait: Εἴτα
εἰ μὲν τῶν σωμάτων θεραπεύεται, πόνους τε καὶ ἀγρυ-
πνίας καὶ φροντίδας ἀς ίστιν ἔξουσιν, καὶ τὸ ἐπ' ἀ-
λιτρίας συμφορίας ίδιας καρπούσθαι λύτρας, οὓς ἔχει
τις τὸν πάρ' ἐκείνοις σορόν. Ad quem Iosephus Eliae
Cretensis nota verba hæc esse Hippocratis, quem
Gregorius Nazianzenus sapientis cuiusdam nomine
designat.

(2) Αἰλλὰ τότε μέρ. Proximo ante hæc verba

A quippe alteri celestium potestatum tantum robori
suppetebat, ut tot hominum salutem sine ulla noxa
administrare posset. Sed ipse solus cum miseri-
am corruptionem nostram attigisset, et labores
doloresque nostros solus tolerasset, et pœnam im-
pietatum nostrarum solus in se suscepisset⁷¹, nos
non jam semivivos, verum in monumentis ac sepul-
cris scelidos gravemque odorem spirantes restituit;
et prolixa erga nos benevolentia 374 nunc et olim
præter omnium nostrum spem atque expectationem
servat; Patrisque sui nobis felicitatem liberaliter
impertit. Ille vita, ille lucis auctor; ille magnus
medicus; ille rex ac Dominus noster; ille denique
Christus Dei. Et tunc quidem cum universum genus
humanum fraudibus detestandorum dæmonum et
B malignis Deo invisorum spirituum operationibus,
in obscura nocte ac densissimis tenebris demersum
jaceret, semel ipse suam duntaxat præsentiam exhib-
ens, lucis suæ radiis multiplices impietatum nostra-
rum nexus instar ceræ liquefactos dissolvit. Nunc
vero cum ob tantam gratiam tantumque beneficium,
invidus dæmon improbitatis fautor et virtutis om-
nis inimicus tantum non disrumperetur, omniesque
suas lothiferas copias adversus nos concitaret; ac
principio quidem instar rabidi canis qui projectos
in se lapides dentibus appetit, et furorem quo ad-
versus jacientes ipsos acceditur, in tela anima-
carentia effundit, in oratoriorum saxa et in mate-
riam ædificiorum sensus omnis experitem belluinam
rabiem convertisset, et vastitatem, ut ipse quidem
rebatur, intulisset Ecclesiis: postmodum vero dira-
sibila ac serpentinas voces nunc per terribiles
impiorum tyrannorum minas, nunc per impia sce-
lestorum præsidum decreta emitteret, et mortis sue
virus insuper effunderet, et pestifero ac lethali ve-
neno animas a se captas inficeret, easque per mor-
tisera mortuorum simulacrorum sacrificia traheret
ad mortem; cum denique cunctos qui sub homi-
num forma belluinam crudelitatem tegebant, et in-
genio-fero atque immanni prediti erant, adversus
nos commoveret; rursus ille magni consilii Angelus,
magnus magister militum Dei, post idoneam exer-
citationem ac peritiam, quam fortissimi regni ipsius

D dixerat πάλαι καὶ νῦν. Itaque primum hic exsequi-
tur quid olim fecerit Christus pro hominum salute.
Postea vero narrare incipit ea quæ nuper patraverat
miracula.

(3) Vulg. αὐτὸς μένος ἐπιφανεῖς. Scribendum
est αὐτὸς μόνον, ut est in codicib. Med., Fuk. et Maz.,
quem sensum in versione mea expressram, an-
tequam codices illos nactus suissem. Αὐτὸς μό-
νον, idem est ac « solūmodo », qua locutione utitur
Eusebius pene omnibus paginis. Ait igitur Eusebius
Christum olim quidem solo advento et incarnatione
sua homines qui captivi a dæmonibus tenebantur,
servitus iugis liberasse.

(4) Μεγάλης βουλῆς Ἀγγελος. In codice Me-
dicæo scholion hujusmodi a scriptum est ad hæc
verba: Κακῶς καὶ ἀθέως βλασφημεῖ, ἀρχιστρά-
τηγον ἀποκαλῶν μέγαν, τὸν Σωτῆρα Χριστὸν καὶ
θεόν.

milites durissima quæque constanter sustinendo de- A claraverant; repente apparens, cunctos quidem ini- micos hostesque delevit et ad nihilum redegit, adeo ut ne nominati quidem unquam fuisse videantur. Amicos vero et familiares suos, apud omnes non mor- tales modo, verum etiam celestes potestates, sole- quoque, lunam ac reliqua sidera, cœlumque ac mun- dum universum, supra omnem gloriam exexit. Adeo ut, quod nunquam antea contigerat, summi imperato- res **375** honoris illius quem Dei beneficio accepérunt sibi conscii, jam in mortuorum simulacrorum faciem conspuant, et profanos dæmonum ritus concilcent, ac velutum errorem a majoribus traditum irrideant, onus vero ac solum Deum cum erga omnes tum in seipso maxime beneficium agnoscant; et Christum Dei Filium universorum regem esse proclitantur; eum Servatorem in edictis suis prædicens; ejusque res præclare gestas et victorias de impiis partas, in media urbe quæ omnium toto orbe civitatum regina est, regalibus apicibus ad perpetuam posteri- tatis memoriam præscribant. Adeo ut Servator no- ster Jesus Christus, solus ex omnibus qui ab omni ævo unquam extiterunt, ab ipsis orbis terrarum summis principibus non ut rex vulgaris ex homini- nus factus prædictetur, sed tanquam summi omnium Dei naturalis Filius, ac per se Deus adoretur: al- que id jure merito. Quis enim ex omnibus qui un- quam fuerunt regibus, ad tantum virtutis ac po- tentiae culmen erectus est, ut omnium mortalium aures atque linguis appellatione sui nominis imple- ret? Quis ex regibus leges adeo pias ac modestas constituit, utque ab ultimis oris ad extremos usque terrarum fines cunctis hominibus audientibus per- petuo legerentur, oblinuit? Quis ferarum gentium inimicis et barbaros mores mitissimis atque huma- nissimis legibus abrogavit? Quis tot sæculorum spatio ab omnibus impugnatus, vim ac virtutem humana majorem ostendit, adeo ut in dies effore- scat, omnique subinde ævo adolescere videatur? Quis gentem quæ ne auditu quidem antehac cognita fuerat, non in obscuro aliquo terra angulo, sed per omnem qui sub cœlo est terrarum ambitum constituit? Quis milites suos pietatis armis ita mu-

A καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τι καὶ κόσμῳ προσήγεγεν, ὡστε ἡδη, δημόδη ἀλλοτέ πω, τοὺς πάντας ἀνατάτω βασιλέας, ἃς λειόγχασι παρ' αὐτοῦ τιμῆς συγγενθῆ μένους, νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύσιν προσώπαις, πατεῖν δὲ ἄθεσμα δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπά της πατροπαραδότου κατεγγελέν, ἔνα δὲ μόνον Θεὸν τὸν κοινὸν ἀπάντων καὶ ἑαυτῶν εὑρεγέτην γνωρίζειν, Χριστὸν τε τοῦ Θεοῦ Παῖδα παμβασιλέα τῶν ὅλων δημολογεῖν, Σωτῆρά τε αὐτὸν ἐν στήλαις ἀναγορεύειν, ἀνεξαλείπτω μνήμῃ τὰ κατορθώματα καὶ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτοῦ νίκας, μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ τῶν ἐπὶ γῆς πόλεις βασιλικοῖς χαρακτῆρσι (5) προσεγγράφοντας· ὡστε μόνον τῶν ἐξ αἰώνος Ἱησοῦν Χριστὸν τὸν ἥμων Σωτῆρα, καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνωτάτω, οὐχ οἷς κοινὸν ἐξ ἀνθρώπων βασιλέας γεννήματον δημολογεῖσθαι, ἀλλὰ οἷς τοῦ καθόλου Θεοῦ Παιᾶ γνήσιον καὶ αὐτόθεον (6) προσκυνεῖσθαι, καὶ εἰκότως. Τίς γάρ τῶν πώποτε βασιλέων τοσοῦτον ἀρετῆς τὴν τινέγκατο, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοήν καὶ γλωττῶν ἐμπλῆσαι τῆς αὐτοῦ προσηγορίας (7); Τίς βασιλεὺς νόμους εὔσεβες οὕτω καὶ σώφρονας διαταξάμενος, ἀπὸ περάτων τῆς καὶ εἰς ἄκρα τῆς ὀλης οἰκουμένης, εἰς ἐπήκοον ἀπασιν ἀνθρώποις ἀναγινώκεσθαι διαρκῶς ἐκράτυνεν; Τίς ἀνημέρων ἑθῶν ἑθη βάρβαρα καὶ ἀνήμερα τοῖς ήμέροις αὐτοῦ καὶ φιλανθρωποτάτοις περέλυσε νόμους; Τίς αἰωνίου διοικεῖ ὑπὸ πάντων πολεμούμενος, τὴν ὑπὲρ ἀγθρωπον ἀρετὴν ἐπεδείξατο, ὡς ἀνθεῖν ὁσημέραι καὶ νεάζειν διὰ παντὸς τοῦ βίου; Τίς ἑθνα τὸ μηδὲ ἀκούσθεν ἐξ αἰώνος, οὐκ ἐν γνώμῃ ποι τῆς λεπτὸς, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἡλιψιδρύστο; Τίς εὔτετελες ὀπλοῖς οὕτως ἐφράξατο τοὺς στρατιώτας, ὡς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶστι διαφανεῖσθαι; Τίς βασιλέως εἰς τοσοῦτον κρατεῖ, καὶ στρατηγεῖ γε μετὰ θάνατον, καὶ τρόπαια κατ' ἔχθρῶν ἴστησι, καὶ πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ βάρβαρον, βασιλικῶν οἰκων αὐτοῦ πληροῖ, καὶ θείων ναῶν ἀφιερώμασιν (8); Οἵα τάδε τὰ τοῦδε τοῦ νεώ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα. Κέρτε si consecrationem intellexisset Eusebius, ἀφιέρωσιν dixisset, ut supra in cap. 3. Porro eodū. Fuk. et Sav. uno verbo hic auctio- res sunt. Sic enim habent: καὶ θείων ναῶν ἀφιερώματαν κοσμεῖ.

D quod quidem non saceret, si de ipsis antea locutus fuisset.

(8) Θεῶν ραῦν ἀφιερώμασιν. Musculus vertit: « Divinorum templorum consecrationibus. » Christopheronus vero interpretatur: « Divinis templis auguste consecratis. » Videtur tamen vox ἀφιέρωμα, non consecrationem templorum designare, sed potius donaria quæ Deo consecrantur. Idque confirmata in sequentibus Eusebii verbis. Sic enim subdit: οἵα τάδε τὰ τοῦ νεώ περικαλλῆ κοσμήματά τε καὶ ἀναθήματα. Certe si consecrationem intellexisset Eusebius, ἀφιέρωσιν dixisset, ut supra in cap. 3. Porro eodū. Fuk. et Sav. uno verbo hic auctiores sunt. Sic enim habent: καὶ θείων ναῶν ἀφιερώματαν κοσμεῖ.

(9) Σωτῆρος ἡμῶν βασιλεὺς δεῖγματα. In codice Regio ad latus hujus lineæ apposita est hujusmodi nota ω. de qua nota abunde diximus in adnotatio- nibus ad l. 1. In cap. 16, lib. iv, eamdem notam habet Regius codex ad illa verba Justinī appo-

(5) *Βασιλικοῖς χαρακτῆρσι.* Christopheronus no- mīnūtūlīs literis i. vertit.

(6) *Kαὶ αὐτόθεον.* Notandum est in primis hic locus, in quo Eusebius Christum vocat αὐτόθεον, id est per se ac vere Deum. Hic enim unicus locus, meo quidem judicio, sufficit ad repellendas omnes calumnias eorum, qui Eusebium nostrum Ariani dogmatis labo aspersum fuisse crediderint. Sic etiam infra nominat hac pag. τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγυρόν, καὶ αὐτοῦ Θεοῦ λόγου. Est autem hoc locutio Platonica. Nam ut Plato αὐτο- αγαθόν vocat quod est vere ac per se bonum, sic Eusebius αὐτόθεον dixit qui est vere ac per se Deus.

(7) *Tῆς αὐτοῦ προσηγορίας.* Christianorum no- men intelligit, per omnes ubique gentes fūsum ac propagatum; nec solum Romanis, sed etiam barba- ris cognitum. Quod si quis ipsum Christi nomen in- telligere malit, equidem non magnopere repugnabo, paulo post enim subjicit Eusebius de Christianis:

καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν. Τι γέρο καὶ ἔμπλε τοῦ παμβασιλέως καὶ πανηγεμόνος; καὶ αὐτοῦ Θεοῦ Λόγου ἐνστήσεσθαι τῷ νεύματι; Σχολῆς τε λόγων (10) οἰκεῖας εἰς ἀκριβὴ θεωρίαν τε καὶ ἐρμηνείαν τυγχάνει δεδμενα· οὐ μήν στα καὶ οἴα τὰ τῆς; τῶν πεπονταχθέων προθυμίας κέχριται πάρ' αὐτῷ εἴς θεολογούμενον, τὸν ἔμψυχον πάντων ἡμῶν καθιστάντι νεῦν, καὶ τὸν ἐκ τῶν ζώντων λίθων καὶ βεβηκότων (11) οἵκον ἐποπτεύοντι, εἴ καὶ ἀσφαλέως ιδρυμένον ἐπὶ τῷ θεμελιῷ τῶν ἀποστόλων καὶ προφήτων, δντος ἀκρογωνιαῖσι λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, Σν ἀπεδοκίμασαν μὲν οὐχ οἱ τῆς παλαιᾶς καὶ μηκέτ' οὗτος ἐκείνης μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰσέτης νῦν τῶν ποιλάνων ἀνθρώπων οἰκοδομῆς, κακοὶ κακῶν δυτες ἀρχιτέκτονες, δοκιμάσας δὲ ὁ Πατήρ καὶ τότε καὶ νῦν, εἰς κεφαλὴν γωνίας τῆς κοινῆς ἡμῶν Ἐκκλησίας ιδρύσατο. Τούτον δὴ οὖν τὸν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν ἐπεσκευασμένον ζῶντος Θεοῦ ζῶντα νεῦν (τὸ μέγιστον καὶ ἀληθεῖ λόγῳ (12) θεοπρεπὲς ἱερεῖν φημι, οὐ τὰ ἐνδοτάτα δύντα τοῖς πολλοῖς ἀθεώρητα καὶ δυτῶς δηγια καὶ τῶν ἄγίων ἄγια) τίς δὴ ἐποπτεύσας ἐξειπεῖν τοιμήσεις; τίς δὲ κανὸν εἰσύψαι περιβόλων ἵερων εἶσω δυνατός, δῆτι μὴ μόνος δὲ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς, ὃ μόνῳ θέμιτι πάστης λογικῆς ψυχῆς τὰ ἀπόρρητα διερευνᾶσθαι; Τάχα δὲ καὶ ἀλλιού δευτερεύεντι μετὰ τούτον ἐνι μόνῳ τῶν ἑψικόν (13), τῷδε τῷ προκαθημένῳ τῆς τῆς στρατιᾶς ἥγεμονι, δν αὐτὸς δὲ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιερεὺς δευτερεῖος τῶν τῆς διερεύεται τοῖς τοῦ Αὐτοῦ, ή Μελχισεδὲκ, ἀφωμοιωμένον τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένοντά τε καὶ πρᾶς αὐτοῦ τηρούμενον εἰς τὸ διηγεκές ταῖς κοιναῖς ἀπάντων ὑμῶν εὐχαῖς. Τούτῳ δὴ οὖν ἐξέστω μόνῳ μετὰ τὸν πρῶτον καὶ μέγιστον ἀρχιερέα, εἰ μὴ τὰ πρῶτα, τὰ δευτερα γοῦν ὅπως ὅρζην τε καὶ ἐπισκοπεῖν τῆς ἐνδοτάτων τῶν ὑμετέρων ψυχῶν θεωρίας, πείρα μὲν καὶ χρόνου μῆκες ἔχαστον ἀκριθῶς ἐξηταχθῆι, σπουδῇ τε τῇ αὐτοῦ καὶ ἐπιμελεῖς τοὺς πάντας ὑμᾶς ἐν κόσμῳ καὶ λόγῳ τῷ κατ' εὐσέ-

¹³ Psal. xxviii, 9.

σιαν : εἰτε γάρ μη ἐντυχών τοῖς τοῦ Χριστοῦ διδάγμασι, εἰτε.

(10) Σχολῆς τε λόγων. Seribendum puto σχολῆς δὲ λόγων. Nam cum antea præcesserit particula μέν, ubi dicitur & καὶ αὐτὴ σεμνὰ μέν, εἰτε, sequitur nunc αὐτὴ illius particula δέ, quod interpres non viderunt.

(11) Καὶ βεβηκότων. Musculus vertit : « Domum ex vivis et crescentibus lapidibus structam. » Christophorus autem interpretatur : « Ex vivis incedibusque in terra lapidibus. » Ego « ex vivis firmisque lapidibus » vertere malui. Neque enim intelligo quomodo probe fundata sit domus, si lapides incedunt. Eadem vox occurrit, infra pag. 386, ζῶντας καὶ βεβηκότας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους. Sed in his lector quod maluerit eliget. Neque enim Christophorus interpretationem hic damno. Quod vero hæc verba τῷ θεολογουμένῳ de Christo accepit, omnino probare non possum. Nam Eusebius paulo post dicit Christum esse illius templi lapidem angularem. Igitur Denū Patrem hic intelligit, qui templi inspectio sit. Hieronymus in caput II Aggæi βεβη-

A nivit, ut in concertationibus adversus hostes, quotis adamante firmiores animos ostenderent? Quis nunquam rex usque adeo post obitum viribus valuit, exercitus duxit; tropæa adversus hostes erexit; omnia denique loca, regiones, urbes tunc apud Græcos tum apud Barbaros, regalibus suis palatiis, et divinorum templorum fabricis consecratis implevit? Cujusmodi sunt hæc templi hujus pulcherrima ornamenta atque donaria. Quæ ipsa quidem per se augusta profecto sunt ac magnifica, et stupore atque admiratione digna. Quippe quæ regni Servatoris nostri illustre specimen exhibeant. Siquidem nunc 376 quoque « ipse dixit et facta sunt; ipse mandavit et condita sunt¹³. » Quid enim obsistere poterat nutui ac voluntati Verbi omnium regis ac principis ac per se Dei? Ad hoc vero ut accurate considerari singula exponique possint, peculiare otium et propriam orationem desiderant. Sed et peculiari otio opus fuerit, ut explicemus quæ et quanta extitit alacritas eorum qui in hoc opere laborarunt; quantique pretii ac ponderis illa sit apud ipsum quem celebramus Deum, qui animata omnium nostrum inspicit tempora, et dominum ex vivis firmatisque lapidibus structam perlustrat, super fundamento apostolorum et prophetarum probe ac firmiter stabilitam: cuius angularis lapis est ipse Jesus Christus, quem reprobarunt quidem non veteris illius quæ nunc esse desiit, verum etiam ejus quæ nunc cernuntur multorum hominum fabricæ architecti, mali scilicet malorum operum fabri. Sed pater et olim et in præsentia probatum, caput anguli hujus omnium nostrum communis Ecclesiæ constituit. Hoc igitur ex nobis ipsis constructum viventis Dei vivum templum (maximum illud ac vere Deo dignum sacramentum intelligo, cuius intima adytæ a conspectu vulgi remota sunt, ac vere sancta et Sancta sanctorum) quis cum introspererit, efferre unquam audeat? Imo quis est qui in sacrum ejus conceptum penetrare oculis possit, nisi ille maximus omnium Pontifex, cui soli jus fasque est cuiuslibet animæ ratione prædictæ arcana scrutari? Ac fortasse id etiam uni-

C xítas λίθους ita vertit: « Neque enim putandum est Denū auro et gemmis ædificaturum Jerusalem, et non vivis lapidibus qui nunc volvuntur super terram. »

(12) Αληθεῖ λόγῳ. Idem est ac ἀληθῶς. Musculus tamen et Christophorus « vero Dei verbo » interpretati sunt, quod meo quidem iudicio ineptissimum est.

(13) Εrl μόρῳ τῷτοι τῷτοι ἐψητότοι. Post hæc verba asteriscus notatur in codice Med. et ad marginem ascriptum est, καὶ τοῦτο ἀσεβές. Omnino scholiastes qui hoc scholion ascripsit, existimasse videtur, Eusebium hic loqui de Christo: cum tamen de Paulino loquatur Tyriorum episcopo, quem ait secundum a Christo locum obtinere in regendis fidibus. Hoc vero impietatis argui non potest, cum pontifices omnes imaginem Christi referant, ejusque in administranda Ecclesia vice gerant. Tamen, Eusebium nimis hic tribuisse Paulino, dum ei τὰ τοα, τὰ δευτερεῖα, tanquam æquali et collegæ Christi, ascribit, dum Melchisedechum vocat.

quipiam alteri secundo a Christo loco concessum A est ; huic videlicet exercitus hujus doctori, quem primus ipse et maximus Pontifex, secundi post se loci sacerdotio in hoc sacrario decoratum, divini gregis vestri pastorem, sorte ac judicio Patris omnipotentis huic populo præfectum, utpote cultorem atque interpretem suum, constituit : novum Aaronem, et Melchisedecem, imaginem Filii Dei : qui in perpetuum manet, et communibus omnium vestrum votis ab eo conservatur. Hunc igitur uni post primum illum et maximum pontificem, si non primas, at certe secundas partes obire liceat in inspi ciendis curandisque animarum vestrarum penetralibus : quippe qui tum multo usu et longo temporis spatio unumquemque vestrum accurate cognoverit, tum studio suo ac diligentia cunctos ad modestiam et pietatis doctrinam **377** informaverit : et qui præ cæteris omnibus earum rerum quas divina virtute perficit, rationes reddere valet magnitudini operum respondentes. Ac primus quidem ille et maximus Pontifex noster, quæcumque Patrem scientem videt, eadem, inquit, simili modo facit et Filius ¹⁴. Illic vero tanquam in magistrum puros genit oculos desixos habens : quæcumque ab eo fieri videt, instar exemplaris sibi proponens, eorum imagines quoad ejus fieri potest, ad similitudinem expressas effinxit. Nihil plane inferior Beseele illo, quem Deus ipse spiritu sapientiae et intelligentiae omnisque ingeniosæ ac solertis peritiae cum implevisset, cœlestium templi imaginum per adumbratas quasdam figuræ fabrum atque artificem elegit. Ad eumdem igitur modum hic noster totum Christum, qui Verbum, sapientia et lux est, in sua ipsius mente tanquam imaginem gestans : dici non potest quanta cum animi magnitudine, quam opulenta et prodiga mentis manu, quanta etiam omnium vestrum liberalitate, qui vestra in conferendis sumptibus magnificentia quasi cum illo certantes, ne ejus consilio inferiores ulla ex parte videremini ambitiosius contendistis : hoc magnificentum Dei altissimi templum quod sub aspectum cadit, ad exemplum præstantioris illius templi quod cerni oculis non potest, quam fieri potuit simillimum fabricaverit. Et hunc quidem locum (de hoc enim ante omnia dicendum videtur), quem omnium sordium ac purgamentorum congerie inimici fraudulenter adulteruerant, minime negligendum ratus : neque

¹⁴ Joan. v, 19.

(14) Οὐτὸν... κατηγοριστο. Intelligit fabri canum Ecclesie Tyri tam spiritalem quam materialē : cuius formam ac rationem solū ait edere posse Paulinum, qui eam fabricam divina ope architectus est.

(15) Ναὸν κατασκευῆσ. Beseele arcam seu tabernaculum Dei fabricavit, non autem templum, ut legitur in Exodi cap. xxxviii. Templum igitur im proprie sumit Eusebius pro tabernaculo. Eodem fere modo, quo in Actibus apostolorum templum Diana dicitur pro aedieula.

(16) Ἀγαλματοφορῶν. Metaphora est a sacerdotibus gentilium, qui simulacula deorum humeris suis bajulabant, ut notavi ad lib. xxii Amm. Mar-

beis: διατεθεῖμέν φ, δυνατῷ τε δντι μᾶλλον ἀπάτων, ὃν αὐτὸς σὺν θείᾳ δυνάμει κατηγοριστο (14), τούτων τοῖς ἔργοις ἐφαμίλλως ἀποδοῦνται τοὺς λόγους. Ο μὲν οὖν πρῶτος καὶ μέγας ἡμῶν ἀρχιερεὺς, οὗτος βλέπει τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα, φησιν, δόμοις καὶ οἱ Λίδοι ποιεῖ· δὲ δὲ καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐπὶ διάσταλον τὸν πρῶτον καθαροῖς νοῦς δημιασιν ἀφορῶν, οὗτος βλέπει ποιοῦντα, ὡς ἂν ἀρχετύποις χρύμενος παραδειγμασι, τούτων τὰς εἰκόνας ὡς ἔνι μάλιστα δυνατῶν, εἰς τὴν ὁμοιότατον δημιουργῶν ἀπειργάτατο, οὐδὲν ἐκείνῳ κατατίπαν τῷ Βεσελήῳ, οὗτος δὲ Θεὸς πνεύματος ἐμπλήσας σοφίας καὶ συνέσεως καὶ τῆς διλητῆς ἐνέγκου καὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς τῶν οὐρανίων τύπων, διὰ συμβόλων ναοῦ κατατκευῆς (15), δημιουργὸν ἀνακέληται. Ταῦτη δὲ οὖν καὶ οὐδὲ Χριστὸν θῶν, Β τὸν Λόγον, τὴν σοφίαν, τὸ φῶς, ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ ἀγαλματοφορῶν (16) ψυχῇ, οὐδὲ ἔστιν εἰπεῖν οὐδὲ σὺν μεγαλοφροσύῃ, πλουσίᾳ τε καὶ ἀπλήστῳ διανοίᾳ χειρὶ, καὶ σὺν οἴᾳ πάντων ὑμῶν φιλοτιμίᾳ, τῇ τῶν εἰσφορῶν μεγαλοψυχίᾳ, τῆς αὐτῆς αὐτῷ προθέτεως κατὰ μηδένα τρόπον ἀπολειφθῆναι φιλονεικότερον μεγαλοφρονουμένων, τὸν μεγαλοπρεπῆ τόνδε Θεοῦ τοῦ ἄγιου νεών, τῷ τοῦ χρείττονος παραδείγματι ὡς ἂν ὁρώμενον μὴ δραμένου, τὴν φύσιν ἐμφερῆ συνεστήσατο. Κῶρων μὲν τόνδε, οὗτος καὶ δῖξιν εἰπεῖν, πρῶτων ἀπάντων, πάστης οὐ καθηρᾶς ὅλης ἐχθρῶν ἐπιθυμοῦς καταχεωσμένον οὐ παριδόν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσας κακίᾳ, ἔδην ἐφ' ἔτερον ἐλθόντα, μυρίων διλων εὐπορουμένων τῇ πόλει, βρατώνην εὐρασθαι τοῦ πόνου, καὶ πραγμάτων ἀπηλλάχθαι. Ο δὲ πρῶτον αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἔργον ἐγείρας, είτα δὲ τὸν σύμπαντα λαὸν προθυμιᾳ βώσας καὶ μίαν ἐξ ἀπάντων μεγάλην χείρα συναγαγόν, πρῶτον ἀθλὸν τὴν νίκητο (17), αὐτὴν δὲ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πεποιηρχημένην, αὐτὴν τὴν προπονήτασαν, καὶ τοὺς αὐτοὺς ἡμῖν καὶ πρὸ ἡμῶν διωγμοὺς ὑπομείνασαν, τὴν μητρὸς δίκην τῶν τέκνων ἐρημαθεῖσαν Ἐκκλησίαν, συναπολαύσας δεῖν οἰδέμενος τῆς τοῦ παναγάθου μεγαλοδωρεάς. Ἐπειδὴ γάρ τοὺς παῖδας αὐθίς (18) δέ μέγας ποιμὴν, τοὺς θηρας καὶ τοὺς λύκους καὶ πᾶν ἀπηκὲς καὶ ἀγριον γένος ἀποσοβῆσας, καὶ τὰς μύλας τῶν λεόντων, η φησι τὰ θεῖα λόγια, συντρίψας, ἐπὶ ταῦτα αὐθίς συνελθεῖν τξίωσε, δικαιάτατα καὶ τῆς ποίμνης τὴν μάνδραν ἀνίστη, τοῦ κατασκύνται ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητὴν (19), καὶ ὡς ἂν ἐλεγχον ταῖς θεομάχοις τῶν ἀσεδῶν προσαγάγοι τύλματι. Καὶ νῦν οἱ μὲν οὐκ εἰσὶν (20) οἱ θεομιστεῖς, οἵτι μηδὲ

cellini, ubi de Julianō Imp. dicit: « Vehens licenter pro sacerdotibus sacra. » Eadem vox occurrit infra pag. 384.

(17) Πρῶτον πάθος αὐθίς. Legο τοὺς παῖδες αὐθίς, supple Ἐκκλησίας. Alioquin, nisi ita scripseris, his in eadem periodo reperieretur vox αὐθίς.

(18) Ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητήν. Verba sunt ex psalmo viii Davidis, ubi hodie legitur, εἰ τι destruas iniuricum et ultorem. » Veius versio Gallicana habebat, εἰ τι destruas iniuricum et defensorem, teste Sulpicio in Vita Martini.

(19) Καὶ τύρον οὐκ εἰστ. Imitatur Eusebius locum

Τοιχον· εἰς βραχὺ δὲ ταράξαντες καὶ ταραχθέντες,
εἰς θόνούς καὶ φύλους καὶ οἰκούς, ἄρδην ἀναστάτως κατέ-
στησαν· ως τὰς πάλαι στήλαις ἵεραις καταγραφεῖσας
πυροβόλησεις, ἔργοις πιστάς δομολογεῖσθαι, δι' ὧν τὰ τε
σκέλλα δὲ θεῖος ἐπαληθεύει λόγος, ἀτέρῳ καὶ τάδε περὶ
αὐτῶν ἀποφανόμενος· « Ρομαῖοι ἐσπάσαντο οἱ
ἄμαρτωλοι, ἐνέτειναν τόξον αὐτῶν, τοῦ καταβαλεν
πυροχόν καὶ πένητα, τοῦ σφάξαι τοὺς εὐθεῖς τῇ καρ-
δίᾳ· ἡ βομβαῖα αὐτῶν εἰσέλθοι εἰς καρδίαν αὐτῶν,
καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβεῖται. » Καὶ πάλιν· « Απ-
έλετο τὸ μηνιάδσυνον αὐτῶν μετ' ἡχου, καὶ τὸ δυνομα
αὐτῶν ἐξήλευψεις εἰς τὸν αἰώνα, καὶ εἰς τὸν αἰώνα
τοῦ αἰώνος· ὅτι δὴ καὶ ἐν κακοῖς γενόμενοι, ἐκέρα-
ξαν, καὶ οὐκ ἦν δ σώζων, πρὸς Κύριον, καὶ οὐκ εἰσ-
τήκουσεν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν συνεποδίσθησαν καὶ ἐπε-
σσον, ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνωρθώθημεν. » Καὶ
τόχες ἐν τούτοις προσαναψωνῦν· « Κύριε, ἐν τῇ πόλει
εσύ τὴν εἰκόνα αὐτῶν ἐξουδενώσεις, » ἀληθὲς ὑπ'
δρυθαλμοῖς πάντων ἀναπέφανται. Ἀλλ᾽ οἱ μὲν γιγάν-
των τρόπον θεομαχίᾳ ἐνστησάμενοι τοιαύτην εἰλή-
χαστ τὴν τοῦ βίου καταστροφήν· τῆς δὲ ἐρήμου καὶ
παρ' ἀνθρώποις ἀπεγνωσμένης, τοιαύτα οἵα τὰ ὄρω-
μενα τῆς κατὰ Θεὸν ὑπομονῆς τὰ τέλη, ὡς ἀναψωνεν
αὐτῇ τὴν προφητείαν Ἡσαΐου ταῦτα· « Εὐφράτητι
Ἐρημος διψήστα, ἀγαλλιάσθω Ἐρημος καὶ ἀνθεῖτω ὡς
κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσται τὰ Ἐρημα.
Ἴσχύσατε χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλευ-
μένα· παρακαλέσατε διλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, λογύ-
σατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ δὲ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀν-
ταποδίδωται καὶ ἀνταποδίδει, αὐτὸς δὲ καὶ σώσει
ἡμᾶς· ὅτι, φησίν, ἐρήμη γένεται τῇ ἐρήμῳ ὄνδωρ,
καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψήστῃ, καὶ ἡ ἀνυδρὸς ἔσται
εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψήσταν γῆν πηγὴ ὅδα-
τος ἔσται. » Καὶ τάδε μὲν λόγοις πάλαι προ-
θετισθέντα, Βίβλοις ἴεραις καταβέβλητο· τὰ γε
μὴν ἔργα οὐκέτ' ἀκοαῖς, ἀλλ᾽ ἔργοις τὴν παραδέδο-
νται. Ἡ Ἐρημος δέ, τὴν ἀνυδρόν, τὴν κήρα καὶ ἀπερι-
στατος, τῆς ὡς ἐν δρυμῷ ἔλων ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς
πύλας ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐν πέλυκι καὶ λαξευτηρίῳ συ-
ντρίψαντες αὐτὴν, τῆς καὶ τὰς βίθιλους διαφθείραντες,
ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἀγιαστήριον τοῦ Θεοῦ, εἰς
τὴν γῆν ἐθεῖρας τὸ σκήνωμα τοῦ ὄντος αὐ-
τοῦ, τὴν ἐπέργησαν πάντες οἱ παραπορευόμενοι τὴν
ἔδων, προκαθέλντες αὐτῆς τοὺς φραγμούς, τὴν ἐλυ-
μῆνατο ὃς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἀγριος κατενεμή-
σατο· « Χριστοῦ δύναμις· παραδέσω νῦν, ὅτε θέλει αὐ-
τὸς, γέγονεν ὡς κρίνον· ἐπειὶ καὶ τότε αὐτοῦ νεύματι,
ὡς ἀν προκηδομένου πατρὸς ἐπαιδεύετο. » Οὐ γάρ
ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει, μαστιγοῖς δὲ πάντας υἱὸν δὲν
παραδέχεται. Μέτρῳ δῆτα κατὰ τὸ δέον ἐπιστραφεῖ-
σα, αὐθὶς ἀνωμεν ἐξ ὑπαρχῆς ἀγαλλιάσῃ προστάτε-
ται, ἐξανθεῖ τε ὡς κρίνον, καὶ τῆς ἐνθέου εὐωδίας
εἰς πάντας ἀποπνεῖ ἀνθρώπους· ὅτι, φησίν, « ἐρήμη γέ-
νεται τῇ ἐρήμῳ ὄνδωρ, » τὸν νῆμα τῆς Θείας τοῦ σωτῆρού

A eorum qui ejus rei auctores fuerant, improbitati cedere sustinens: cum quæsito alio loco, cuiusmodi plurima huic civitali supersunt, laboris compendium facere, seque multis negotiis liberare posset; tamen primus ipse ad opus sese accingens; deinde totius populi animis incredibili alacritate confirmatis, atque ex omnibus una ingenti manu conflata, primum hoc certamen subiit; æquissimum scilicet ratus, ut huc ipsa potissimum Ecclesia quæ ab hostibus expugnata fuerat; quæ prior gravissimos labores nostra causa sustinuerat: quæ eamidem nobiscum persecutionem, imo ante nos pertulerat, quæ velut mater propriis filiis erat orbata, Dei opt. max. munificentia nobiscum frueretur. Nam quoniam magnus ille Pastor, seris ac lupis, **378** et omni agrestium atque immanium bestiarum genere depulso, ipsisque leonum maxillis, ut divina loquuntur oracula, contritis, filios ipsius rursus in unum congregare dignatus fuerat, jure merito ipsam gregis caulam instauravit, ut ignominia afficeret inimicum et ultorem⁷⁸, utque impiorum adversus Deum præliantium nefarios ausus illustri arguento convinceret. Itaque illi Deo invisi, nunc amplius non sunt, quando ne tum quidem erant. Et posteaquam modico temporis spatio turbas excitarunt ipsique turbis agitati sunt; pœnas deinde gravissimas divinæ justitiæ persolventes, semetipsos cum amicis et omni familia funditus everterunt. Adeo ut prædictiones illarum sacrī olim tabulis inscriptæ, nunc verissimæ esse factis ipsis comprobentur, in quibus cum alia divinus sermo vere pronuntiat, tum hæc de iisdem diserte profatur: « Gladium evaginaverunt peccatores; intenderunt arcum suum, ut percutiant mendicum et pauperem, et occidant rectos corde. Gladius eorum intret in corda ipsorum, et arcus eorum constringantur⁷⁹. » Et iterum: « Perit memoria ipsorum cum sonitu. Et nomen eorum delebisti in sæculum et in sæculum sæculi⁸⁰. Quocunq; cum in malis essent, clamaverunt, nec fuit qui servaret, ad Dominum, nec exaudivit eos⁸¹. Verum ipsi quidem obligati sunt et ceciderunt, nos autem surreximus et erecti sumus⁸². » Illud quoque quod prædictum fuerat his verbis: « Domine, in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges⁸³, » verissimum esse omnes oculis nostris perspeximus. Et hi quidem Deo bellum inferre more gigantum ausi, hujusmodi vitæ exitum sortiti sunt. Illa vero vacua ac deserta et opinione omnium deplorata, suæ propter Deum tolerantia hunc quem cernimus finem consecuta est. Adeo ut Isaías propheta hæc illi pronuntiare videatur: « Lætare, solitudo siticulosa, exsultet solitudo et floreat ut liliū, et florebunt et exsultabunt loca deserta. Rohoramini, manus languentes, et genua dissoluta: consolamini, vos pusilliæmes, confortamini, ne ti-

B C D

refert Eusebius in lib. vii, cap. 23: δ μὲν οὐκ ἔστω ἐπελχόδε τῇ.
78 Psal. viii, 3. 79 Psal. xxxvi, 14, 15. 80 Psal. ix, 6. 81 Psal. xvii, 42. 82 Psal. xix, 9. 83 Psal. lxxii, 20.

Dionysii Alexandrini, qui de Macriano ejusque libe-
ris ita loquitur in epist. ad Hermannensem quam

refert Eusebius in lib. vii, cap. 23: δ μὲν οὐκ ἔστω ἐπελχόδε τῇ.

meatis. Ecce Deus noster judicium reddit ac reddet, A λουτροῦ παλιγγενεσίας· καὶ νῦν γέγονεν ἡ πρὸ μη ipse veniet et servabit nos⁸¹. « Quoniam, inquit, erupit aqua in solitudine, et vallis in terra sitiens, et arida mutabitur in paludes, et sors aquæ in terram sitiulosam⁸². » Et hæc quidem 379 olim verbistenus prædicta, sacris Volumini- bus inserta sunt. Nunc autem res ipsæ non simplici auditione, sed factis ipsis nobis exhibentur. Quippe hæc solitudo sitiens, hæc vidua omniq[ue] præ- sidio destituta, ejus Janus quasi in silva lignorum, securibus exciderunt in idipsum, in securi et ascia constringentes eam⁸³: ejus libros corrum- pentes incenderunt igne sanctuarium Dei; in terra profanaverunt tabernaculum nominis ejus⁸⁴: quam evindemiarunt omnes transeuntes per viam⁸⁵, destructis prius ejus sepibus; quam a vastavit aper de silva, et singularis ferus depastus est⁸⁶, nunc postquam Christo visum est, per admirabilem ejus potentiam instar lili efflorescit. Nam et tunc ejusdem nutu ac voluntate, tanquam parentis cuiusdam liliorum curam gerentis, castigabatur. « Quem enim diligit Dominus castigat, verberatque omnem filium quem recipit⁸⁷. » Postquam vero moderate et quantum oportuit castigata est, rur- sus exultare cœlitus præcipitur, et tanquam lilyum efflorescit, cunctosque mortales divini odoris sua- vitate perfundit. Quoniam, inquit, « erupit aqua in solitudine⁸⁸; » sors videlicet quo divinitus in salutari lavaero regenerati sumus. Et quæ paulo ante vasta solitudo erat, nunc mutata est in palu- des; et in terram sitiulosam seaturivit sors aquæ viveæ. Roborate sunt profecto manus quæ prius erant languidae; et hæc quæ cernitis opera, roboris manuum magna et perspicua argumenta sunt. Quin et gennia illa quæ jamdudum debilitata erant ac dis- soluta, nunc recuperata gressum firmitate, re- citam divine cognitionis semitam ingrediuntur, et ad proprium optimi Pastoris gregem properant. Quod si qui forte tyrannorum minis perterrefacti, animis obtorpuerunt, ne hos quidem salutaris Dei sermo curationis expertes relinquit: sed benigne eos remediis fovens, ad percipiendam Dei consola- tionem excitat his verbis: « Consolamini, vos pu- sillanimes: confortamini, nolite timere⁸⁹. » Cum igitur novus hic noster et egregius Zorobabel, so- lertissimo mentis acumine intellexisset fore, ut illa quæ propter Deum deserta fuerat, supradictis bonis brevi frueretur, quemadmodum divinus sermo prædicterat: post acerbam illam captivitatem, et post abominationem desolationis, cadaver hoc mi-

⁸¹ Isa. xxxv, 1. 4. ⁸² Ibid. 6, 7. ⁸³ Psal. LXXXIII, 5, 6. ⁸⁴ Ibid. 7. ⁸⁵ Psal. LXXXIX, 14. ⁸⁶ Ibid. 7. ⁸⁷ Heb. XII, 6. ⁸⁸ Isa. XXXV, 6. ⁸⁹ Ibid. 4.

(21) Τὰς οἰκεῖας ἀπολαβέται βάσεις. Sic legendum est, ut habent coll. Med., Fuk. et Savil. et Maz., pro vulgato ἀπολαύοντα. Ac profecto miror, neutrum interpres id vidisse, cum emendatio in promptu sit, et cuivis obvia.

(22) Εἰς τετράγωνό τι σχῆμα περιφράξας τὸν τεῖχον. Pessime Christophorus de sanctuario hæc accepit, cum de spatio illo loquatur Eusebius, quod

χροῦ ἔρημος εἰς Ἐλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν ἔδειππη πηγὴ θύετος ζῶντος· ξυγισάντε τε ὡς ἀλτθῶς χειρες αἱ τὸ πρὸν ἀνειμέναι, καὶ τῆς τῶν χειρῶν ἰσχὺος· Εργα, τάδε τὰ μεγάλα καὶ ἐναργῆ δεῖγματα· ἀλλὰ καὶ τὰ πάλαι σεσαθρωμένα καὶ παρεμένα γῆντα, τὰς οἰκεῖας ἀπολαβόντα βάσεις (21), τὴν ἑδὲ τῆς θεογνωσίας εὐθυποροῦντα βαθεῖται, ἐπὶ τὴν οἰκεῖαν ποίην τοῦ παναγάθου Ποιμένος σπεύδοντα. Εἰ δὲ καὶ ταῖς τῶν τυράννων ἀπειλαῖς τὰς ψυχάς τινες ἀπενάρχησαν, οὐδὲ τούτους ὁ σωτήριος ἀλερπεύ- τους παρορᾶ λόγος· εὗ μάλα δὲ καὶ αὐτοὺς λύμα- νος, εἰς τὴν τοῦ θείου παράλτησιν παρορμᾶ λέγων· « Παρακαλέσας, οἱ θλιγθέντοι τῇδε διανοίᾳ, Ισχύσατε, μή φοβεῖσθε. » Τούτων δὲν ἀπολαύσαι τὴν διὰ θεὸν γενομένην ἔρημον, τοῦ λόγου προσαγορεύοντος ἐπ- ακούσας δέξεις διανοίας ἀκοῇ οὔτος δέ νέος ἡμῶν καὶ καὶ λόγος Ζοροθάβει, μετὰ τὴν πυκρὸν ἐκείνην αἰχμαλω- σίαν, καὶ τὸ βέλους γυμνα τῆς ἐρημώσεως, οὐ παρεῖλην τὸ πτῶμα νεκρὸν, πρότιστα πάντινα παραχλήσατε καὶ λιταῖς, θεων τὸν Πατέρα μετὰ τῆς κοινῆς ὑμῶν ἀπάντων ὄμοφροσύνης κατατηράμενος, καὶ τὸν μη- νον νεκρῶν ζωοποιὸν σύμμαχον παραλαβέων καὶ συ- εργόν, τὴν πεσοῦσαν ἐξήγειρε, προσποκαθάρας καὶ προθερπεύσας τὸν κακῶν· καὶ στολὴν οὐ τὴν ἑ- ἀρχαῖον παλαιῶν αὐτῇ περιτέθειν, ἀλλὰ δοπίαν αὐ- θίς παρὰ τὸν θείων χρησμῶν ἐξεπαίδευτο, σαφῶς ὅντες λεγόντων· « Καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη, ὑπὲρ τὴν προτέραν. » Ταύτη δὲ οὖν πολὺ μείζονα τὸν ἔχον ἄπαντα περιλαβόν, τὸν μὲν ἔξω- θεν ὀχυροῦ περιβόλον τῷ τοῦ παντὸς περιτείχισμα- τι, ὡς δὲ ἀτραπάστατον εἴη τοῦ παντὸς ἔρχος. Πε- τυλὸν δὲ μέγα καὶ εἰς ὕδος ἐπηρμένον πρὸς αὐτὸς ἀνίσχοντος τῇσι ἀκτῖνας ἀναπετάσσεις, ήδη καὶ τοῖς μαχρὸν περιβόλων ἔξω ιερῶν ἐστῶσι, τῆς τὸν ἔνδον παρέγενεν ἀρθοντας θέας, μονογονοῦχοι καὶ τὸν ἀλλο- τρίων τῆς πίστεως ἐπὶ τὰς πρώτας εἰσόδους ἐπιτεί- φων τὰς δύεις, ὡς δὲ μὴ παρατρέχῃ τις, δις μὴ τὴν ψυχὴν κατανυγεῖς πρότερον μνήμῃ τῆς τε πρὸν ἐρη- μίας, καὶ τῆς νῦν παραδέου θυματουργίας, ὡρ- ής τάχα καὶ ἐλκυσθήσεθαι κατανυγέντα, καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς δύεως ἐπὶ τὴν εἰσόδον προτραπτεῖσθαι ηλπίσεν. Εἰσω δὲ παρελθόντι πυλῶν, οὐκ εὐίδες ἐφ- ἥκειν ἀνάγοντος καὶ ἀνίπτοις ποσὶ τὸν ἔνδον ἐπιβαίνειν ἀγίων, διατατέων δὲ πλείστον ὅσου τὸ μεταξὺ τοῦ ε- νώπιον καὶ τῶν πρώτων εἰσόδων, τέτταρι μὲν πέρι ἐγκαρποῖς κατεκόμησε στοάς, εἰς τετράγωνόν τι σχῆμα περιφράξας τὸν τόπον (22), κλοι τανταχθεν ἐπαιρομέναις· ὃν τὰ μέσα (23) διαφράγματα τοῖς ἀπὸ ξύλου δικτυωτοῖς ἐς τὸ σύμμετρον ἤκουσι-

erat inter vestibulum et basilicam. Hoc igitur spatiū in quadranguli speciem conclusum, quatuor obliquis porticibus a Paulino exornatum fuisse dicit.

(23) Ὁρ τὰ μέσα. Supple κιόνων. Itaque i inter- columnia τι verti, non male, ut opinor. Hæc igitur intercolumnia, ait Eusebius, undique conclusa suis repagulis ligneis cancellatis, in mediocrem altitudi-

εὗρεσσις περικλείσας, μέσον αἰθρίου τῷ φετεῖ (24) εἰς τὴν οὐρανοῦ κάτοψιν, λαμπρὸν καὶ ταῖς τοῦ φωτὸς Σκιτεσιν ἀνειμένον ἀέρα παρέχον. Ἱερῶν δ' ἐνταῦθα Καθαροῖς ἐπίθει σύμβολα, κρήνας ἄντικρυς εἰς πρόσωπον ἐπιτενάγιον τοῦ νεών, πολλῷ τῷ χεύματι τοῦ θάλασσας τοῖς περιβόλων Ἱερῶν ἐπὶ τῷ ἕστα προῖοντι τῷ γάπαρθεψιν παρεχομένας. Καὶ πρώτη μὲν εἰσόντων αὐτῇ διατριβὴ, κόσμον δόμον καὶ ἀγλαῖαν τῷ τετραγωνῷ τοῖς; τε τῶν πρώτων εἰσαγωγῶν ἔτι δεομένοις, Σκιτάλληλον τὴν μονὴν παρεχομένην. Ἀλλὰ γάρ καὶ τὴν τούτων θέντα παραμειψάμενος (25), πλειστον ἔτι μᾶλλον τοῖς ἐνδοτάτῳ προπόλοις τὰς ἐπὶ τὸν νεών παρθένους ἀναπεπταμένας ἐποίει, ὑπὸ μὲν ταῖς τῇλοις βολαῖς αὐθίς τρεῖς πύλας ὑφ' ἐν καταθεὶς πλευρόν· ὃν τὸ πολὺ τὰς παρ' ἔκατερα μεγίθει τε καὶ πλάτει πλεονεκτεῖν τῇ μέσῃ χαρισμένος, παραπήγματι τε χαλκοῦ (26) σιδηροδέτοις καὶ ποικίλμαστοις ἀναγλυφοῖς διαχερρόντως αὐτὴν φαιδρύνας, ἵνα ἀν βραστίδι, ταῦτη τοῖς δορυφόρους ὑπέξευξε. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰς παρ' ἔκατερα τοῦ παντὸς νεών στοαις τὸν τῶν προπόλων ἀριθμὸν διατάξεις, ἀναθεν ἐπὶ ταύταις διλόφ πλειστον φωτὶ διαφόρους τὰς ἐπὶ τὸν οἰκον εἰσοδοῖς ἐπενθεῖ, ταῖς ἀπὸ ξύλου λεπτουργίαις καὶ τὸν περὶ αὐτὰς κόσμον καταποιεῖλλων. Τὸν δὲ βασίλειον οἰκον πλουσιωτέρας ἡδη καὶ δαψιλέστερας ταῖς ὅλαις ὠχύρου, ἀφθονού φιλοτιμιᾳ τὸν ἀναλογιάτων χρώμενος. Ἔνθα μοι δοκῶ περιτύνειν εἶναι τοῦ δομῆματος μήκη τε καὶ πλάτη καταγράψειν, τὰ φαιδρὰ ταῦτα κάλλη, καὶ τὰ λόγους κρείττονα μεγίθη, τὴν τε τῶν Ἑργῶν ἀποτίθενται δψιν τῷ λόγῳ διεισόντι, ὑψη τε τὰ οὐρανομήκη, καὶ τὰς τούτων ὑπερχειμένας πολυτελεῖς τοῦ Λιβύου κέδρους ὃν οὐδὲ τὸ θεῖον λόγιον τὴν μνήμην ἀπειώπησεν, «Ἐνέφρανθήσεται,» φάσκον, «τὰ ξύλα τοῦ Κυρίου, καὶ αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου δὲ ἐφύτευσε.» Τί με δεῖ νῦν τῆς πανσέφου καὶ ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως, καὶ τοῦ κάλλους τῆς ἑψ' ἔκάστου μέρους ὑπερβολῆς ἀκριβολογεῖσθαι τὴν ὑφήγησιν, διε τῆς δύεως τὴν διὰ τῶν ὀπώντων ἀποκλείει μάθησιν ἡ μαρτυρία; Ἀλλὰ γάρ ὡδε καὶ τὸν νεών ἐπιτελέσας, θρόνος τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμὴν, καὶ προσέτε βάθροις ἐν τάξει τοῖς καθ' θλού (27) κατὰ τὸ πρέπον κοσμήσας, ἑψ' ἀπασι τε τὸ τῶν ἀγίων Ἅγιον Θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεῖς, αὐθίς καὶ τάδε ὡς ἀν εἴη τοῖς πολλεῖς ἀδατα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραστε δικτύοις, εἰς ἄκρον ἐνέγκοντα λεπτουργίας ἔξτησκημέ-

²⁶ *Agg. II, 10.*

nem erectis, μῆκος enim posuit pro altitudine, quod interpres non viderunt.
τὸν μέσον αὐλήριον ἡφαίστ. Intelligit medium illud spatiū sub diu, quod quatuor undique porticibus claudetur: eadem plane forma, qua in hodiernis monasteriis sunt quæ vocantur pratella. Quod enim monachi vorant claustrum, nihil aliud est quam quatuor porticus, quarum in medio locus est sub diu quem pratellum vocant. Sed et in quibusdam monasteriis, locus ille subdivalis cancellis munitus est, eodem plane modo quo Eusebius in atrio Ecclesie Tyri factum esse dicit, ne scilicet juvenis in eum locum qui floribns conscribitur, insiliat. Id autem Latini proprie atrium vocabant. Certe Isidorus atrio tres porticus extrinsecus adjungi solita esse dicit.

(25) Τὴν τούτων θέαν παραμειψάμενος. Muscu-

A nime neglexit. Sed cum ante omnia Deum Patrem precibus 380 ac supplicationibus placasset, conspirantibus omnium vestrum votis atque sententiis; cumque eum qui solus mortuos ad vitam revocat, auxiliatorem sibi atque adjutorem adscivisset, Ecclesiam hanc prolapsam excitavit, cum illam prius omni labore purgasset, et medicamentis salubribus curavisset. Jam vero eam ueste circumdedidit, non illa vetere, sed quam rursus ex divinis oraculis dicerat, in quibus diserte prædictum est: «Et erit posterior gloria domus hujus longe supra priorem ». Itaque multo ampliorem locum metatus, exteriorem quidem ambitum muro undique communivit, qui totius operis tutissimum esset propugnaculum. Magnum deinde atque excelsum vestibulum ad ipsos solis orientis radios extendit; iis qui a sacro loci ambitu longius remoti sunt, conspectum quendam eorum, quæ intus reconduntur, abunde exhibens, et oculos eorum qui a fide nostra alieni sunt, ad conscienda limina quodammodo invitans; ne quisquam forte prætercurrat, qui non compungatur animo, tum ex memoria præterita solitudinis, tum ex stupendo præsentis operis miraculo. Hoc enim modo compunctos, attrahi et ad ingredendum allici posse aspectu ipso speravit. Cæterum ubi portas ingressus sis, non statim impuri et illotis pedibus in sacrarium introire permisit. Sed inter templum ac vestibulum maximo intervallo relictio, hoc spatium in quadrati speciem circumseptum quatuor obliquis porticibus circumquaque exornavit, quæ columnis undique attolluntur. Intercolumnia porro ipsa septis et ligno reticulatis, in mediocrem et congruam altitudinem elatis circumclusit. Medium autem spatium apertum et patens reliquit, ut et cœli aspectum præberet, et aerem splendidum solisque radiis collustratum præstaret. Hic sacrarum expiationum signa posuit; fontes scilicet ex adverso ecclesiæ structos, qui interius sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministarent. Atque hoc primum intrantium diversiorum est; cunctis quidem ornatum ac nitorem concilians; iis vero qui institutione adhuc opus habent, congruentem præbens mansionem. Jam vero hoc spectaculum prætervectus, pluribus aliis D interioribus vestibulis aditus ad templum patentes

ins verit: «Quin et horum conspectus præterito.» Christophorus vero longa verborum ambage, ut solet, hunc locum ita expressit: «Quin etiam quæ istas res ad oculos capiendos magna operum varietate concinne illustraret.» Quæ quidem interpretatione verbis Eusebii nullatenus respondet. Itaque nemo est, ut opinor, qui Musculi versionem commodiorem et meliorem non judicet. Παραμειψάμενος ergo τὴν τούτων θέαν idem valet ac, prætergressus barum rerum spectaculum; seu, et transmisso barum rerum spectaculo ulterius progressus.

(26) Παραπήγμαστε χαλκοῦ. Christophorus vertit «repagulis.»

(27) Βάθροις ἐρ τάξει τοῖς καθ' θλού. Sic jam pridem conjecteram scribendum esse, ut ex versione nostra appareat pro vulg. καθόλον tandem vero conjecturam meam confirmavit vetustissimus codex

effecit; rursus ad ipsos solis **381** orientis radios tribus ordine januis in uno eodemque latere constructis. Quarum medium duabus aliis utrinque positis et altitudine et latitudine plurimum prestat voluit, camdemque æreis tabulis ferro vinclis, et sculpturis variis præcipue decoravit; ei tanquam regnum satellites alias adjungens. Ad eumdem modum cum porticibus ad utrumque templi latus fabricatis parem vestibulorum numerum disposuisset, diversos aditus quibus copiosum lumen superne in ædem infunderetur, supra ipsas porticus excogitavit, easque fenestras variis et ligno sculpturis minutissimi operis ornavit. Ipsam vero ædem regiam opulentioribus magisque pretiosis speciebus instruxit, prolixa sumptuum magnificientia ad hoc usus. Hic jam mihi superfluum videtur ædis ipsius longitudinem ac latitudinem describere, et hunc splendidissimum decorum, atque inexplicabilem magnitudinem; radiantem operum speciem ac splendorem; fastigia ad cœlum usque tendentia; et supra hæc eminentes Libani pretiosissimas cedros oratione prosequi, quarum mentionem ne divina quidem oracula prætermiserunt, in quibus dicitur: « Lætabuntur ligna Domini, et cedri Libani quas plantavit ²¹. » Quid jam attinet de solerti et ingeniosa totius fabricæ dispositione, ac de excellenti singularum partium pulchritudine accuratius disserere, præsertim cum oculorum testimonium omnem quæ auribus percipi potest notitiam excludat. Porro cum templum in hunc modum absolvisset, thronisque altissimis in honorem præsidentium, ac præterea subselliis per universum templum ordine dispositis exornasset; postremo Sanctum sanctorum, altare videlicet, in medio constituit. Utique hæc sacra multitudini inaccessa essent, ea rursus li-

²¹ Psal. ciii, 16.

Nazarinus, in quo ita diserte scriptum inveni. Sed major difficultas est, cuinam generi hominum hæc βάθρα, seu subsellia, parata fuerint. Leo quidem Allatius in epistola *De templis Græcorum*, hæc subsellia ad communem usum laicorum disposita suisse existimavit, quod confirmare videtur Clemens in *Constitutionibus apostolicis* lib. II, cap. 57. Verum Eusebius ipse aliud innuit. Infra enim totam hujus ecclesiæ fabricam allegorice exponens, thronis quidem designari scribit episcopos ac presbyteros: subselliis vero, diaconos et reliquos Ecclesiæ ministros. Quare hæc subsellia, ministris potius Ecclesiæ quam laicis parata fuisse videntur. Certe laici sedendi in ecclesia potestatem non habebant, ut docet Optatus in l. IV. Quod quidem ita intelligendum est, ut in conventu ecclesiastico, dum divinum celebratur officium, sedere non licuerit laicis. Peracto autem officio sedere ipsi licebat, ut docet Athanasius in epistola ad solitarios: « Ήδη μὲν οὖν ἡσαν οἱ εἰστοι τοῦ λαοῦ γενομένης ἀπολύτεως ἐξελόντες. paulo post, ἀρτε γάρ ἡσαν ἀπὸ τῆς εὐχῆς ὀλγαῖς ἐζόμεναι. »

(28) *Kai ταῖς ἐπὶ τῷ μέσον οἰκον εἰσβολαῖς πρωμέρον.* Christophorus verit: « Atque adeo fenestras inferioris templi affixit. » Quod quid sibi velit, equidem nescio. Neque enim intelligo, quomodo exhedræ fenestræ affligi possint. Existimavit ceteri Christophorus, εἰσβολὰς fenestras significare. Eusebius quidem paulo supra de fene-

A νοις, ὡς θαυμάσιον τοῖς δρῶσι παρέχειν τὴν θάνατον. Άλλος οὐδὲ τοῦδαφος δρά εἰς ἀμέλες ἔκειτο αὐτῷ· καὶ τόδε γοῦν λίθῳ μαρμάρῳ εὗ μάλα κόσμῳ παντὶ λαμπρύνας, ἥδη λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰ ἔκτος τοῦ νεώ μετέξτη. ἔξεδρας καὶ οἰκους τοὺς παρ' ἑκάτερα μεγίστους ἐπιτεκουάκων εὐτέχηγως, ἐπὶ ταύτην εἰς πλευρὰ τῷ βασιλεῖ τονεζευμένους καὶ τοῖς ἐπὶ τὸν μέσον οἴκον εἰσβολαῖς ἡγωμένους (28). ἀ καὶ αὐτὰ τοῖς ἐπικαθάρτεως καὶ περιβάντηρίων τῶν διὰ ὅδος καὶ ἄγιου Πνεύματος ἐγχρήσουσιν, διερηνικώτατος ἡμῶν Σωλομῶν ὁ τὸν νεών τοῦ Θεοῦ δειμάμενος ἀπειργάζετο, ὡς μηκέτι λόγον, ἀλλ' ἔργον γεγονένατο τὴν ἀναλεχθεῖσαν προφητείαν. Γέγονε γάρ καὶ νῦν ὡς ἀληθῶς ἐστιν ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν. « Εδει γάρ καὶ ἀκόλουθον ἦν, τοῦ πομένος αὐτῆς καὶ δεσπότου ἀπαξ τὸν ὑπὲρ αὐτῆς θανατον καταδεξαμένους; καὶ μετὰ τὸ πάθος, διάρρηστον ἐνεδύσατο σῶμα, ἐπὶ τὸ λαμπρὸν καὶ ἐνδοῖον μεταβεβληκότος, αὐτὴν τε σάρκα τὴν λυθεῖσαν, ἐκ φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν ἀγαγόντος, καὶ τὴν δομοίως τῶν τοῦ Σωτῆρος οἰκονομῶν (29) ἐπανασθαις ὅτι δὴ καὶ τούτων πολὺ κρείττονα (30) λαβούστη παρ' αὐτοῦ τὴν ἐπαγγείλαν, τὴν πολὺ μείζονα δόξην τῆς παλιγγενεσίας, ἐν ἀφθάρτου σώματος ἀναστάσει, μετὰ φωτὸς ἀγγέλων χορείας, ἐν τοῖς οὐρανῶν ἐπέκεινα τοῦ Θεοῦ βασιλείοις, σὺν αὐτῷ Χριστῷ Ιησοῦ τῷ πανευργέτῃ καὶ Σωτῆρι διαρκῶς ἐπὶ τοὺς ἔξης αἰώνας ἀπολαβεῖν ποθεῖ. Ἀλλὰ γάρ τέως ἐπὶ τοῦ παρθνοῦ, τούτοις ἡ πάλαι χήρα καὶ ἔρημος Θεοῦ χάριτος πειριθηεῖσα τοῖς ἀνθεσι, γέγονεν ἀληθῶς ὡς χρίνον, ἡ φαντασία προφητεία. Καὶ τὴν νυμφικὴν ἀναλαβούσα στολὴν, τὸν τε τῆς εὐπρεπείας περιθεμένη στέφανον, οὐαὶ χορεύειν διὰ Ἡσαΐου παιδεύεται, τὰ χαριτήρια τῷ βασιλεῖ Θεῷ φωναῖς εὐφήμοις γεραρουσα, αὐτῆς λεγούσης ἐπακούσωμεν. « Ἀγαλλιάσθω

stiris loquens per quas lumen in porticus infundebatur, ea voce usus est, ἀναθεν ἐπὶ ταύταις ἀλλω πλεον. φωτὶ διαφόρους τάξις ἐπὶ τὸν οἶκον εἰσβολαῖς ἐπενέσται. Ubi Christophorus « fenestras » vertit. Verum hoc in loco εἰσβολαῖς simpliciter et sine adjectione illa posibile, fenestras significare non possunt. Aut igitur portas designat ipsius basilicæ, quas etiam παρόδους supra vocavit; aut ambulationes quasdam per quas aditus patebat in basilicam; quas transennas vocat Paulinus in epist. 42. Malum tamen portas intelligere. Porro per oculos illos et exhedras, intelligit Eusebius baptisterium, secretarium, salutatorium; quæ conjuncta erant basilicæ.

(29) *Tῷτε τοῦ Σωτῆρος οἰκονομῶν.* In animadversionibus ad librum primum Eusebii, observavimus οἰκονομίαν non de sola incarnatione Christi dici; sed quæcumque Christus in carne gessit ad salutem generis humani, ea generaliter οἰκονομίαν vocari. Quod quidem pluribus exemplis illic allatæ confirmavimus. Sed et hic locus id ipsum aperi demonstrat, in quo οἰκονομίας pluraliter appellat Eusebius, non mortem solum, sed etiam resurrectionem Christi.

(30) *Τούτων πολὺ κρείττονα.* In cod. Mediero et Mazarino scribitur κρείττονος. Sic etiam primum scriptum fuerat in Fuk. Forte κρείττονων legendum est.

ἥ ψυχή μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσε γάρ με ἴματίον πατηρίον, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκε μοι ὡς νυμφῖον μῆτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεξόδυτης με κάθημαι, καὶ ὡς γῆν αἴξουσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς· καὶ ἡς κατῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατελεῖ, οὕτως Κύριος ἀνέτειλε δικαιοσύνην καὶ ἀγαλλίαμα ἐνώπιον πάντων τῶν ἑθνῶν. Τούτος μὲν οὖν αὕτη χορεύει· οἵτις δὲ καὶ ὁ νυμφῖος Λόγος, ὁ οὐράνιος αὐτῆς Ἱησοῦς Χριστὸς αὐτὴν ἀμείβεται, ἀκούεις λέγοντος τοῦ Κυρίου· «Νή φοιοῦ ὅτι κατηγάγηται, μηδὲ ἐντραπῆς ὅτι ἀνειδίσθης· ὅτι αἰσχύνῃς αἰώνιον ἐπιλήστην, καὶ δνείδος τῆς γηρείας σου οὐ μὴ μηδεσθῇσῃ. Οὐχ ὡς γυναῖκα ἐγκαταλειπειμένην καὶ ὀλιγόδύχον κέκληται σε Κύριος, οὐδὲ ὡς γυναῖκα ἐκ νεδητος μεμεστημένην. Εἶπεν ὁ Θεός σου· Χρόνον μικρὸν ἐγκατέλιπόν σε, καὶ ἐν ἐλέῳ μεγάλῳ ἐλέήσω σε· ἐν θυμῷ μικρῷ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπὸ σοῦ, καὶ ἐν ἐλέῳ αἰώνιῳ ἐλέήσω σε, εἰπεν δὲ βραχίονες σε Κύριος. Ἐξεγείρου, ἔξεγείρου, ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· ποτήριον γάρ τῆς πιώσεως, τὸ κόνδυν τοῦ θυμοῦ μου, ἔξπειρες καὶ ἔξεκένωσας. Καὶ οὐκ ἦν δὲ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου, ὃν ἔτεκες, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβανόμενος τῆς χειρὸς σου. Ἰδοὺ εἰλίφατη ἐκ τῆς γειτόνης σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυν τοῦ θυμοῦ μου, καὶ οὐ προσθήσεις ἔτι πιεῖν αὐτό· καὶ δώσω αὐτὸν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε καὶ ταπεινωτάντων σε. Ἐξεγείρου, ἔξεγείρου, ἔνδυσαι τὴν ἱσχύν, ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου. Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν καὶ ἀνάστηθι. Κάθισον, ἔκλυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχῆλου σου· ἀρούρα κύκλῳ τοὺς δρθαλμούς σου καὶ ἵδε συνηγγενά τὰ τέκνα σου· Ἰδού συνήχθησαν καὶ ἥθην πρὸς σέ· ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος· ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ καὶ περιθήσῃ αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφης· ὅτι τὰ Ἑρημά σου καὶ τὰ διεφθαρμένα καὶ τὰ καταπεπτωκότα, νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κατακούντων σε· καὶ μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπίνοντές σε. Ἐρούσαι γάρ εἰς τὰ ὡτά σου οἱ νιοὶ σου οὓς ἀπολάσκας· Στενός μοι ὁ τόπος· ποιήσον μοι τόπον ἵνα κατοικήσω· καὶ ἔρεις ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἐγένησας μοι τούτους; ἐγὼ δὲ ἀτεκνος καὶ χήρα· τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέ μοι; ἐγὼ δὲ κατελείψθην μόνη. Οὗτοι δέ μοι ποῦ ἥσαν; · Ταῦτα Ἡσαΐας προεθίσπιες, ταῦτα πρόπαλαι περὶ τημῶν ἐν ιεραῖς Βίβλοις καταβέβητο. Ἐχοῦν δέ που τούτων τὴν ἀλεύδειαν ἥδη ποτὲ ἔργοις παραλαβεῖν. Ἀλλὰ γάρ τοιαῦτα τοῦ νυμφίου Λόγου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην τὴν ιερᾶν καὶ ἀγίαν Ἐκκλησίαν ἐπιφυνοῦντος, εἰκότας δὲ νυμφοστόλος ὅδε (31), αὐτὴν τὴν Ἑρημον, τὴν πτώμα κειμένην, τὴν παρὰ ἀνθρώποις ἀνέλπιδα, ταῖς κοινaiς ἀπάντων ὑμῶν εὐχαῖς, χεῖρας τὰς ὑμῶν αὐτῶν ὀρέξας, ἐξήγειρε καὶ ἐξανέστησε, Θεοῦ τοῦ παμβασιλέως νεύματι, καὶ τῆς Ἱησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως ἐπιφανείᾳ, τοιαύτην τε ἀναστῆσας κατεστήστο, οἷαν ἐκ τῆς τῶν ιερῶν χρησμῶν καταγραψῆς

³¹ Isa. lxi, 10, 11.

(31) Ὁ νυμφοστόλος ἔδει. Recit Christopherus Sponius et sponsus exornatorem à vertit, hinc νυμφοστόλον εργάζεται apud euudem, p. 10; Musculus latine et paronymphum à vertit, non

A gneis cancellis munivit, minutissimo opere ad summum artis fastigium elaboratis, adeo ut admirabile intuentibus spectaculum exhibeant. Quin etiam ne ipsum quidem solum negligendum putavit. Quod cum mirum in modum marmore exornasset, inde ad ea quæ extra templum posita sunt conversus, exhedras et cœcos amplissimos utrinque summa cum peritia fabricavit, qui sibi invicem ad latera ipsius basilicæ conjuguntur, portisque quibus in medium templum intratur, connexi sunt. Quas quidem ædes in gratiam 382 eorum qui expiatione et purgatione per aquam et Spiritum sanctum opus habent, Salomon noster vere pacificus templi hujus conditor extruxit. Adeo ut cœlestis illa prædictio cuius supra memini, non amplius nudis in verbis subsistat, sed opere ipso impleta cernatur. Facta est enim nunc revera gloria domus hujus posterior supra priorem. Nam cum Pastor ejus ac Dominus, pro salute illius semel mortem perpessus, post passionem corpus quod ipsius gratia sordidum induerat, in splendidum et gloriosum transmutasset, et carnem jam tabescerentem ex corruptione ad immortalitatem traduxisset, consentaneum erat ut haec quoque Servatoris dispensationibus similiter frueretur. Quippe quæ multo potioribus ab ipso promissis acceptis, longe majorem regenerationis gloriam in corporis incorruptibilis resurrectione, cum cœlestibus angelorum choris, in ipsa Dei regia ultra cœlos posita, una cum ipso omnium beneficiorum auctore ac Salvatore Iesu Christo in perpetuum deinceps percipere desiderat. Interim tamen in præsenti sæculo haec olim vidua ac deserta, hisce per Dei gratiam ornata floribus, facta est revera ut lily, quemadmodum propheta dixit. Qualiter vero sponsali veste induta, coronaque decoris redimita, ab Isaia saltare doceatur, et faustis vocibus Deo gratias cum veneratione canere, ipsius verbis audiamus: «Exsultet anima mea in Domino. Induit enim me vestimento salutis, et tunica lætitiae circumdedit me. Quasi sponso coronam circumposuit mihi, et quasi sponsam ornavit me muliebri mundo. Et sicut terra quæ aget florem suum, et sicut hortus germinat semina sua; sic Dominus germinabit justitiam et exultationem coram universis gentibus». Et haec quidem canens illa tripudiat. Quibus autem verbis sponsus cœlestis, ipse scilicet Jesus Christus qui est Verbum Patris, illi vicissim respondeat, audi Dominum dicentem: «Noli timere eo quod ignoratio affecta fueris: nec reverearis eo quod opprobria passa sis. Quoniam perpetua ignoratio oblitisceris, et probri viduitatis tuæ non recordaberis, non ut mulierem desertam et propillaninem vocavit te Dominus, neque ut mulierem ab adolescentia odio habitam. Dixit

Thecla, pag. 10 editionis Antwerpiensis, et νυμφοστόλοις θηγαναῖς apud euudem, p. 10; Musculus latine et paronymphum à vertit, non

Deus tuus : Modico tempore dereliqui te ; et in misericordia magna miserebor tui. In ira levi averti faciem meam abs te ; et in misericordia eterna miserebor tui , dixit Redemptor Dominus³² : Exsurge, exsurge, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus. Calicem enim ruinæ, poculum furoris mei exhibisti atque exhaustisti : et non erat qui consolaretur te in omnibus filiis tuis quos genuisti : nec erat qui apprehenderet manum tuam. Ecce tuli de manu tua calicem ruinæ, poculum furoris mei. Nec adjicies ultra ut bibas illum : Et dabo illum in manus eorum qui te injustitia affecerunt ac depresserunt. Exsurge, exsurge, indue fortitudinem, indue gloriam tuam. Excute pulvrem et surge. Sede, solve vinculum colli tui³³. At tolle circumquaque oculos tuos, et vide congregatos filios tuos. Ecce congregati sunt et venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus : quia omnibus his velut ornamento vestieris, et circumdabis tibi eos quasi ornatum sponsa. Quia deserta tua et quæ corrupta erant ac prolapsa, nunc angusta erunt incolis tuis ; et longe sicut abs te qui devorabant te. Dicent enim in aures tuas filii tui quos perdidisti : Augustus est mihi locus; facito mihi locum ut inhabitem. Et dices in corde tuo : Quis istos genuit mihi ? Ego orba et vidua. Ilos autem quis educavit mihi ? Ego derelicta sum sola : Huius vero ubiqum erant mihi³⁴ ! Haec Isaías vaticinatus est³⁵ : haec in sacris Voluminibus de nobis multo ante prescripta erant. Ceterum oportebat ut horum verborum veritatem rebus ipsis completam tandem acciperemus. Quoniam igitur sponsus Verbum Dei haec sponsat suæ, sacrosanctæ scilicet Ecclesiæ, prolocutus fuerat, recte atque ordine nostrer iste sponsæ vestitor, hanc desertam et vacuam, et tanquam cadaver humi jacentem, omnique humana spe destitutam, communibus omnium vestrum precibus, manus ci vestras porrigenis, Dei summi omnium Regis nutu, et presenti Jesu Christi potentia erexit atque excitavit. Excitatam vero ad eum modum constituit ac disposuit, quem ex sacrorum oraculorum descriptione didicerat. Est quidem hoc opus miraculum, et omni admiratione majus, iis praesertim qui ad solam rerum exteriorum speciem attendunt. Omnibus vero miraculis mirabiliora 384 sunt archetypa, et primitiae eorum imagines, spiritalia Deoque digna

³² Isa. liv, 4-8. ³³ Isa. li, 17-23; lxi, 1-2. ³⁴ Isa. xlvi, 18-21.

(32) Αὐτορεοπάρ οὐσίας. Sic animam humanam vocat Eusebius, quod sit per se et natura sua intelligens. Sic philosophi νοερὰς οὐσίας vocant substantias spirituales, quas vulgo intelligentias vocamus. At Christophorus νοερά idem putavit esse ac νοητήν, gravi errore. Sic enim vertit : « substantiam sola mentis intelligentiae cognitam ei tribuens. Atque magnum discrimen est inter νοητόν, id est, intelligibile, et νοερόν, quod est intellectuale. Nam Chimæra, verbi gratia, et hujusmodi intellectus figurae, νοητά sunt, sed νοερά nequaquam. Eadem vox occurrit infra. Nebridius in epistola 71 ad Augustinum utrumque optime distinxit his

verbis. Potest enim quemadmodum intellectualis animus ad intelligibilia sua videnda a sensu admonetur, etc.

(33) Διαζθονουμένοις ἀπελήγηκται. Sic in codd. Medicæo et Maz. scribitur pro vulg. ἀπολέλειπται. Quod Rob. Stephanus adnotaverat. Eodem quoque scripturam habet codex Fuk. et Savil.

(34) Πεκυρακτωμένοις... βέλιστι. Intelligit malolelos, et hujusmodi incendiaria tela, ut loquitur Amm. Marcellinus. Alludit autem ad locum Pauli apostoli, qui Satane tribuit tela ardentia quibus homines oppugnat.

τοὺς πεάλαι διὰ βίου ἵερωμένους αὐτῷ (35) κρύδην γε μήν εώς ἐν κακῶν χειμῶνι πρὸς τῆς αὐτοῦ σκέπης καλυπτομένους, εἰς φανερὸν ἀγαῖων, καὶ ταῖς τοῦ Πνεύματος μεγαλοδωρεῖς ἐπαξίνεις τιμῆσας· αὖθις καὶ διὰ τούτων τὰς μικρῷ πρόσθεν ἐρήμωμένας ψυχὰς. ὅλης τε παντοίας καὶ χώματος τῶν ἀσεβῶν ἐπιταγμάτων συμπεφορημένας, δρυξὶ καὶ δικέλαις ταῖς πληγτικαῖς τῶν μαθημάτων διδασκαλίαις, ἔξεχάθιτρέ τε καὶ ἀπέσμητε· λαμπρόν τε καὶ διαυγῆ τῆς πάντων ὑμῶν διαγοίας τὸν χῶρον ἀπειργασμένος, ἐνταῦθα λοιπὸν τῷ πανσόφῳ καὶ θεοφίλει τῷδε παραδέδωκεν ἡγεμόνι· δε τά τε ἄλλα κριτικὸς καὶ ἐπιλογιστικὸς τυγχάνων, τὴν τῶν αὐτῶν κεκληρωμένων ψυχῶν εὑν διαγιώσκων καὶ φυλοκρινῶν (36) διάνοιαν, ἐκ πρώτης, ὡς εἰπεῖν, ἡμέρας οἰκοδομῶν, οἵπως καὶ εἰς δεῦρο πέπαιται, τοτὲ μὲν διαυγῇ τὸν χρυσὸν, τοτὲ δὲ δόξιμον καὶ καθαρὸν τὸ ἀργύριον, καὶ τὸν τιμίους καὶ πολυτελεῖς λίθους ἐν πᾶσιν ὑμῖν ἀρμότων, ὡς ἱερὰν αὐθίς καὶ μυστικὴν ἔργοις τοῖς εἰς ὑμᾶς ἀποπληροῦν προφητείαν, δι' ἣς εἱρηται· « Ἰδού ἐγὼ ἐτοιμάζω σοι ἀνθράκα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπειρον, καὶ τὰς ἐπάλξεις σου ἵσπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους χρυστάλλου, καὶ τὸν περιβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς, καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδαχτούς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου· καὶ ἐν δικαστούνῃ οἰκοδομηθήσῃ. » Δικαιοσύνη θῆτα οἰκοδομῶν κατ' ἀξίαν τοῦ παυτὸς λαοῦ διήρει τὰς δυνάμεις, οἵς μὲν τὸν ἔξωθεν αὐτὸν μόνον περιφράττων περίβολον, τὴν ἀπλανὴν πίστιν περιτειχίσας (πολὺς δὲ ὁ τοιοῦτος καὶ μέγας λεώς, οὐδὲν κρείττον φέρειν οἰκοδόμημα διαρκῶν), οἵς δὲ τὰς ἐπὶ τὸν οἶκον ἐπιτρέπων εἰσόδους, θυραυλεῖν καὶ ποδηγεῖν τοὺς εἰσιόντας (37) κατατάττων, οὐκ ἀπεικότως τοῦ νεώ πρόπτυλα νενομισμένους· ἄλλους δὲ πρώτοις τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλὴν (38) ἐκ τετραγώνου κίστιν

³⁶ Levit. xxvi, 12.

(35) Διὰ βίου ἵερωμένους αὐτῷ. Hunc locum non intellexerunt interpretes, qui διὰ βίου interpretati sunt· « per vitæ sanctimoniam consecratos. » Duo fuerunt genera sacerdotum: alii annui, ut apud Iudeos sub principibus Romanis obtinuit, et apud gentiles sere omnes. Alii erant perpetui, quos διὰ βίου vocabant. Veius inscriptio apud Gruterum pag. 313, Αγητριού Ερμοπολεῖτηρ ἀρχιερέα τὸν σύμπατος ξύστου διὰ βίου. Et in vetere numino Perperenorum, quem edidit Jac. Sirmondus in *Antiristiano*, secundo, λεπεὺς διὰ βίου. Sic igitur Eusebius sacerdotes Christianorum vocat ἵερωμένους διὰ βίου, eo quod illorum sacerdotium non annum sit, sed perpetuum instar sacerdotii Christi, qui sacerdos est in æternum secundum ordinem Melchisedech; ut ait propheta. Certe λεπεὺν sacerdotes sunt apud Eusebium in capite 3 hujus libri ἴερουργίαι τε τῶν ἵερωμένων. — Διὰ βίου, perpetuum sacerdotium verti, securus Velleium Paternulum, qui « perpetuos archontas » interpretatus est, quos Athenienses vocabant ἀρχοντας διὰ βίου, ad differentiam decennalium, et annuorum magistratum. Sic in *Gestis purgationis Cæciliiani* Munatius Felix dicitur flamen perpetuus, et apud Augustinum in libro iii *Contra Cresconium*, capite 29. Ex quo corrigenda est epistola 165 ejusdem Augustini, ubi legitur: « Recita illa gesta apud Numacium Felicem, Flavium procuratorem tunc ejusdem civitatis vestræ. » Scribe « Munatium Felicem Naminem perpetuum, curatorem tunc ejus-

A exemplaria: instauraciones divini illius et rationalis in animabus nostris ædificiis. Quod quidem ædilicium cum ipse Dei Filius ad imaginem suam condidisset, atque in omnibus Dei similiitudinem præferre voluisse, incorruptibilem ei naturam et incorpoream atque ab omni terrena materia segregatam largitus, rationale quoque substantiam et prorsus intellectualem ei tribuens; posteaquam semel ex nihilo primum eam creavit, sponsam sanctam et sacrum templum sibi ac Patri suo constituit. Idque ipsem diserte satetur his verbis: « Inhabitabo in illis et inambulabo; et ero illorum Deus, et ipsi erunt populus meus »³⁶. Ac talis quidem est anima perfecta atque purgata, quæ ab initio sic condita fuit, ut cœlestis sponsi imaginem gestaret. Sed postquam per invidiam et æmulationem nequissimi dæmonis, passiones ac vitia sua sponte sectari et adamare coepit; Deo mox ab illa se subducente, tanquam patrono destituta, capti facilis, et insidiis eorum qui jampridem ipsius gloriarum invidebant remansit obnoxia. Hostium itaque invisibilium et spiritualium adversariorum testudinibus et machinis subversa, adeo immani ruina concidit, ut nullus in ea virtutum lapis alteri cohærens lapidi remanserit: sed tota penitus prostrata, Deique notionibus a natura insitis spoliata, quasi mortua humili jacuerit. Collapsam porro illam, quæ ad imaginem Dei condita fuerat, vastavit nouaper ille de silva, qualem oculis cernimus, sed exitiosus quidam dæmon, et feræ bestiæ quæ sola intelligentia comprehenduntur. Quæ cum eam prævis affectibus tanquam ardentes malitiæ suæ telis inflammasse, incenderunt igne vere divinum sanctuarium Dei; et in terra profanaverunt tabernaculum nominis ejus. Posthæc aggesta humo pluri-

dem vivitatis vestræ. » Error natus est ex scribendi compendio. Sic enim scriptum erat FL. PP., ut legitur in *Gestis purgationis Cæciliiani*. Quibus notis flamæn perpetuus designatur, ut tradit Magno in libro De notis. Eorum mentio fit in lege 2 cod. Theodos, quemadmodum munera civilia indicantur: « Sacerdotales et flamines perpetuos atque etiam duumvirales ab annonarum præposituris inferioribusque munieribus immuniçesse præcipimus. »

(36) Καὶ φυλοκριπών. Ita scribendum est, ut habet vetustissimum codex Maz. Id est singulis suum locum ac ordinem attribuens. Vide quæ sequuntur infra. Si quis tamen vulgatam lectionem φυλοκρινῶν retinere maluerit, non valde repugnabo. Nam et φυλοκρινῶν est διατρέψη teste Hesychio.

(37) Θυραυλεῖτρ καὶ πόδηρεῖτρ τοὺς στοιχεῖς. Intelligit Eusebius hypodiacoños, qui portas ecclesiæ servabant, et intrantes singulos ad sua loca deducebant: catechumenos videlicet ac penitentes, et energumenos ad narthecem seu catechumenum: fidèles vero in chorū seu basilicam. Vide canonem 22 concilii Laodiceni, et quæ ad illum notarunt Zonaras et Balsamo.

(38) Τοῖς ἔξωθεν ἀμφὶ τὴν αὐλὴν. Paulo ante observavimus locum illum patente et aperto, qui medius erat inter vestibulum ac tempium, a Latinis dictum esse atrium. Græci eundem locum αὐλὴν vocabant, quæ vox non semel occurrit in Evangelio, ubi vetus interpres semper atrium verit.

nia eam obruentes, omnem prorsus spem salutis illi ademerunt. Verum divinum et salutare Verbum curam illius gerens, postquam debitas scelerum poenas eam persolvisse sensit, optimi Patris clementiae obsecundans, denuo eam restituit. Ac pri-
mum quidem cum summorum orbis Romani impe-
ratorum animos sibi adjunxisset, universum orbem
terrarum omnibus impiis et exitiosis hominibus,
ipsisque adeo 385 crudelibus Deoque invisis ty-
rannis, eorum quos dixi, Deo charissimorum prin-
cipum opera repurgavit. Deinde viros probe sibi
cognitos, et jampridem perpetuo sacerdotio sibi
consecratos, qui tamen occulte, utpote saeviente
persecutionum procolla, ab ipso protegebantur, in
luce in prodixit, et sancti Spiritus magnificientissi-
mis donis, ut decebat, ornavit; perque hos ani-
mas paulo ante inquinatas, omnique colluvie et
impiarum jussionum acervis adobrutas, rursus ob-
jurgatoriis divinorum præceptorum prædicationibus
tanquam sarculis et ligonibus purgavit atque abs-
tersit. Cumque mentium vestrarum locum purum
ac nitidum reddidisset, huic sapientissimo post-
hæc Deique amantissimo præsidi cum tradidit. Qui
cum in aliis rebus singulari judicio et ratiocinandi
solertia præditus, tuin in animarum quarum curam
sortitus est, cogitationibus dignoscendis ac discer-
nendis perspicacissimus, ab initio fere ad hunc
usque diem ædificare non destitit: nunc autem
splendidissimum, nunc purum ac probum argen-
tuin, nunc pretiosissimos lapides in unoquoque

(39) *Toū γράμματος προβολαῖς.* Hanc vocem Latino exprimere difficile est. Musculus quidem « propugnacula » vertit; Christophorus « repa-
gulas. » Neutrū probo. Ego « obices » interpretatus sum.

(40) *Προβολαῖς ἔκατέρωθεν.* Delenda est vox προβολαῖς, quæ sensum turbat, et ex superiori linea perperam hue irrepsit. Quod miror ab inter-
preibus animadversum non fuisse.

(41) *Ou μὴν πόρρω πον... τῆς θεοπτίᾳς τῶν αυτῶν.* Intelligit eos qui a veteribus Christianis competentes vocabantur. Hi erant quasi quidam sacri baptismatis candidati. Tres igitur catechumenorum ordines hic distinguit Eusebius. Primi erant, qui Symbolum duntaxat, id est, Christianæ fidei rudimenta percipiebant; quos quidem exteriori ecclesiistarum ambitui comparat. Secundi sunt quibus quatuor Evangeliorum brevis expositio tradebatur: eosque Eusebius comparat columnis, quæ circa atrium quadrangulari forma dispositæ sunt. Terti sunt competentes, qui proxime ad fidèles accedunt. Si quis tamen per primos illos qui ambitui ecclesiistarum comparantur, laicorum promiscuam multitudinem intelligere malit: secundos vero qui columnis comparantur atrii, de illis accipiat, qui inter laicos cæteris eruditiores sunt, equidem non magnopere repugnabo.

(42) *Τὰς δευτέρας αὐγὰς τοῦ γωνίας.* Ad hæc verba in margine codicis Maz. hoc scholion ascrip-
tum est: « Anthoniæ, t̄l̄ cori tōn μαχρῶν τούτων
καὶ πανηγυρικῶν λόγων ὑψελος; ἢ σ̄ κέρδος σοι τοῦ παντὸς τοῦδε φιλοπονήματος καὶ συντάγματος, οὐχ
όμοτιμον, ὡς ὄρω, τὸν Ἰην τῷ Πατρὶ, οὗτε μὴν τὸ
Ιηνέμα τὸ ἀγίου συνεισάγοντι πανταχοῦ δὲ ἐπὶ τῶν
λόγων τῷ Πατρὶ τὰ πρώτα χαριζομένῳ, τῷ δὲ Υἱῷ
καὶ τῷ ἀγίῳ Ιηνέματι τὰς δευτέρας, τοὺς φωνὰς αὐγὰς

A ὑπεστήριξε, ταῖς πρώταις τῶν τεττάρων Εὐαγγελίων τοῦ γράμματος προσβολαῖς (39) ἐμβιδάξων. Τοὺς δὲ δῆμοφι τὸν βασιλείου οἶκον προσβολαῖς ἐκατέρωθεν (40) παραξεύγνωσιν, ἔτι μὲν κατηχουμένους, καὶ ἐν αὐτῇ καὶ προκοπῇ καθεστῶτας, οὐ μὴν πόρρω που καὶ μαχρὸν τῆς τῶν ἐνδοτάτω θεοπτίας τῶν πιστῶν (41) διεξευγμένους. Ἐκ δὴ τούτων τὰς ἀκτήτας; ψυχὰς θειῷ λοιπῷ χρυσῷ δίκτην ἀποσμηθείσας πα-
ραλαβὼν, κάνταῦθα τοὺς μὲν κίσι τῶν ἐξωτάτω πολὺ κρείττονι, ἐκ τῶν ἐνδοτάτω μυστικῶν τῆς Γρα-
φῆς δογμάτων ὑποστηρίξει, τοὺς δὲ πρὸς τὸ ταῦ-
ταν ἀνογμάτως καταυγάξει· προπύλῳ μὲν ἐν μεγίστῳ τῆς τοῦ παμβασιλέως ἐνδέσ καὶ μόνου Θεοῦ δε-
ξιολογίᾳς, τῶν πάντα νεών κατακοσμῶν, Χριστοῦ δὲ καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος παρ' ἔκάτερα τῆς τοῦ Πατρὸς αὐθεντεῖς, τὰς δευτέρας αὐγὰς τοῦ φωτὸς (42) παρασχόμενος, τῶν τε λοιπῶν διάφορον τῆς καθέκαστον ἀληθείας τὸ σαρές καὶ φω-
τεινὸν ἐγδειχνύμενος, πάντη δὲ καὶ πανταχθεν τοῖς ζῶντας καὶ βεητόκτας καὶ εὐπαγεῖς τῶν ψυχῶν λίθους ἐγκρίνας; τὸν μέγαν καὶ βασιλικὸν ἐξ ἀπάντων οἰκους ἐπισκευάσεται, λαμπρὸν καὶ φωτὸς ἔμπλεω τά τε ἐνδοθεν (43) καὶ τὰ ἐκτὸς (44), δτι: μὴ ψυχὴ μόνη καὶ διανοίᾳ (45), καὶ τὸ σῶμα δὲ αὐτοῖς ἀγνελας καὶ σωγροσύνης πολυανθεῖ κόσμῳ κατηγγλάστο. Ένικι δὲ ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ καὶ θρόνοι, βάθυρα τε μυρια καὶ καθιστήρια· ἐν δοσις ψυχαῖς τὰ τοῦ Θείου Ιηνέματος ἐφιένει δωρήματα, οἰα καὶ πάλαι ὥρθη τοῖς διαμούτοις τοὺς ιεροὺς ἀποστόλους, οἰς ἐφάνησαν διαμ-

C παρεχομένῳ; Καλὰ δὲ εἰπεῖν· ὅν μία φύσις, δύναμις τε καὶ δόσις, καὶ ἐν ἔξαλμα τῆς λαμπρότητος· εἰλι-
ττως τελνύν σὺ μὲν μετὰ τῶν σὸν δογμάτων καὶ πα-
νηγμάτων ἐν ἰωνίᾳ που καὶ παραβύστων κατάκεισι,
λήδη παντελεῖ σχέδιον καὶ βαθεῖς σιγῇ καλυψθεῖς, δι-
τοιούτος δογματιστῆς· ἐν δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ λαμπρὸς λαμπρῶς ἀναστέρχονται, καὶ φανουσιν ἡλίου φαιδρότερον, καὶ τὴν οἰκουμένην τῷ κλέει καὶ τοῖς λόγοις περισταύσασιν, δτι: μέγιστος πατήρ Θεολόγος, καὶ οἱ μετ' ἔκεινον δογματιστοι καὶ διά-
σκολοι. Τάῦτα ἐνταῦθα γράψαι δεῖν ὥθητη, ἵνα οἱ ἀναγνωστοντές σε μὴ συνερπάζωνται, ἀλλὰ γινώ-
σκοντές σε, καταφρονῶσι καὶ σοῦ καὶ τῶν στῦ λόγων, καὶ τῶν δογμάτων. In codice Medicæo brevius ascriptum est scholion his verbis: Καὶ τοῦδε βλά-
σφημον.

D (43) *Τὰ τε ἐνδοθεν.* Hunc locum ex codice Medi-
cæo, Fukaniano et Mazarino pristinæ sanitati restitu-
ti.

(44) *Ἐνδοθεν καὶ τὰ ἐκτὸς, etc.* Id est: basilicam construxit splendidam ac luminis plenam, tam intus quam extra.

(45) *Οὐτὶ μὴ ψυχὴ μόνον καὶ διανοίᾳ.* Est hic locus illustris de castitate et continentia clericorum, qui tamen hystenus in obscuro latuit ob pravam interpretationem. Sic enim vertit Musculus, cuius versionem seculutus est Christophorus: Interiora autem et exteriora, quoniam non anima modo et mente, sed et corpore constant, castitatis ac temperantiae floridissimo ornato illustravit. Que tamen interpretationi ferri non potest. Causam autem erroris ipsis præbuit prava interpunctio, quæ in editione Rob. Stephani et in Regio codice habe-
tur. Nam post vocem αὐτοῖς ascripta est virgula. Verum codex Med. et M.z. merito eam virgulam non agnoscunt.

ριζέμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός· ἔκαθιστε τε ἐφ' ἓνα Ξεκατον αὐτῶν. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ πάντων ἀρχοτί, Ταῦτας αὐτὸς δῆλος ἐγκάθηται Χριστὸς, ἐν δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν (46), ἀναλόγως καθόσον ἔκαστος χωρὶ Χριστοῦ δυνάμεως καὶ Πνεύματος ἀγῶν μερισμούς. Βάθρα δ' ἀν εἰεν καὶ ἄγγέλων, καὶ αἱ τινῶν φυχαὶ, τῶν εἰς παταγωγίαν καὶ φρουρὰν ἔκάστη παραδεδομένων. Σεμνὸν δὲ καὶ μέγα καὶ μονογενὲς θυσιαστήριον, ποιὸν ἀν εἴη ἡ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ιερέως τῆς φυχῆς τὸ εἰλικρινὲς καὶ ἀγίων Ἀγίον; Ὡ παρεστῶς ἐπὶ δεξιᾷ ὁ μέγας τῶν ὅλων ἀρχιερεὺς αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Μονογενῆς τοῦ Θεοῦ, τὸ παρὰ πάντων εὐώδες θυμίαμα, καὶ τὰς δὲ εὐχῶν ἀναίμους καὶ ἀνλους θυσίας, φαιδρῷ τῷ βλέμματι καὶ ὑπέτιαις ὑποδεχόμενος χερσὶ, τῷ κατ' οὐράνον Πατρὶ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων παραπέμπεται, πρῶτος αὐτὸς προσκυνῶν, καὶ μόνος τῷ Πατρὶ τὸ κατ' ἔξιαν ἀπονέμων σέβας, εἴτα δὲ καὶ πᾶσιν ἡμῖν εὐμενῆ διαμένειν καὶ δεξιὸν εἰς ἀεὶ παραίτευμενος. Τοιούτος ὁ μέγας νεώς, διν καθ' ὅλης τῆς ὑφ' ἥλιον οἰκουμένης ὁ μέγας τῶν ὅλων δημιουργὸς Λόγος συνεστήσατο, τῶν ἐπέκεινα οὐρανίων ἀκύδων πάλιν καὶ αὐτὸς νοερὰν ταύτην ἐπὶ γῆς εἰκόνα κατεργασάμενος, ὡς ἂν διὰ πάστος τῆς κτίσεως, τῶν τε ἐπὶ γῆς λογικῶν ζώων ὁ Πατὴρ αὐτῷ τιμῆτό τε καὶ σέβοιτο. Τὸν δὲ ὑπερουράνιον χῶρον (47) καὶ τὰ ἔκειστα τῶν τῆς παραδείγματα, τὴν τε διὸν λεγομένην Τερουσαλήμ καὶ τὸ Σιών δρος τὸ ἐπουράνιον, καὶ τὴν ὑπερκέσμου πόλιν τοῦ ζῶντος Θεοῦ, ἐν ᾧ μυριάδες ἄγγέλων παντῆρες καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, ταῖς ἀρρήτοις καὶ ἀνεπιλογίστοις ἡμῖν θεολογίαις, τὸν σφῶν ποιητὴν καὶ πανηγεμόνα τῶν ὅλων γεραίρουσιν, οὐ τίς θυητὸς οἶδες τε κατ' ἀξίαν ὑμῆται; Οἱ δὲ ὁρθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς εὔκη ἡκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, αὐτὲς δὴ ταῦτα ἡ ητοίμασεν θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ὃν ἡδη ἐν μέρει καταξιωθέντες ἄνδρες ἄμα οἰστοί καὶ γυναιξὶ, μικροὶ καὶ μεγάλοι, πάντες ἀθρόως ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ φυχῇ, μή διαλίπωμεν ἐξομολογούμενοι, καὶ τὸν τῶν τοσούτων ἡμῖν (48) ἀγαθὸν παρατίτον ἀνευρημοῦντες, «τὸν εὐίλατεύοντα πάσταις ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν, τὸν λώμενον πάσας τὰς νόσους ἡμῶν, τὸν λυτρούμενον ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν ἡμῶν, τὸν στεφανοῦντα ἡμᾶς ἐν ἐλείᾳ καὶ οἰκτιρμοῖς, τὸν ἐμπιμπλῶντα (49) ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν. δι τού κατὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐποίησεν ἡμῖν, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν». Οἱ καθ' ὅσον ἀπέχουσιν ἀνατολαὶ ἀπὸ δυσμῶν, ἐμάρχουντεν ἀφ'

^a Isa. LIV, 11-14.

(46) Ἐρ δὲ τοῖς μετ' αὐτὸν δευτερεύουσιν. Presbyteros intelligit, qui secundum sacerdotium gradum obtinent. Et episcopum quidem ac presbyteros iheronis Ecclesiæ comparat: subselliis vero diaconos.

(47) Τὸν δὲ ὑπερουράνιον χῶρον. Sic vulgatam lectionem, τὸν τε ὑπ. χ., corrigendum est prorsus necessaria emendatione. Postquam enim Eusebius de duplice Ecclesiæ fabrica abunde locutus est, materiali scilicet ac spirituali, et utramque sibi invicem comparavit, transi tandem ad coelestem illam Jerusalēm, quippe quæ idea ac primitivum exemplar est de-

A vestrum coagmentans; ut suis erga vos operibus sacram denuo et arcanam prædictionem adimpleat, quæ sic habet: «Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum, et propugnacula tua jaspidem, et portas tuas lapides crystalli, et murum tuum lapides electos: et omnes filios tuos doctos a Deo, et in multa pace filios tuos; et in justitia ædificaberis^b. In justitia igitur ædificans, totius populi vires ac facultates congrua ratione distinxit; hos quidem exteriore duntaxat cingens muro, id est firma fide. Cuius generis infinita est multitudo, quæ præstantiorē structuram ferre non potest. Illis vero aditus in templum permittens; ad portas stare et intrantes deducere eos jubet: qui non absurdè templi vestibulis comparantur. Alios primis columnis quæ forinsecus circa atrium in quadranguli speciem dispositæ sunt suffulsi, intra primos literalis quatuor Evangeliorum sensus obices eos inducens. Jam vero nonnullos circa regiam ædem utrinque lateribus applicat, qui adhuc quidem catechumeni sunt: et augmentum ac progressum faciunt, non tamen procul 386 absunt ab ipsa abditissimorum Dei mysteriorum inspectione qua fideles fruuntur. Ex horum numero eos quorum animæ immaculatae sunt et divino lavacro instar auri purgate assumens: alios columnis quæ exterioribus illis longe præstantiores sunt, arcanis scilicet et intimis sacræ Scripturæ sententiis suffulcit. Alios vero fenestrarū ad lumen in ædes immittendū factis illustrat. Ac universum quidem templum uno maximo vestibulo, unius scilicet Dei summi omnium regis adoratione exornavit. Christum vero et Spiritum sanctum utrinque ad latus paternæ auctoritatis, quasi secundum lumen præbet. Sed et in reliquis singulatim fidei nostræ sententiis, per totam basilicam copiosissimam ac præstantissimam veritatis lucem atque evidentiam ostendit. Præterea vivos et stabiles ac firmos animarum lapides undique seligens, amplam ac regiam domum ex omnibus construxit: splendoris ac luminis plenam tam intus quam extra: quandoquidem non anima solum illis ac mens, sed etiam corpus castitatis ac modestiae florido ornato resplendent. Insunt etiam in hoc templo throni, et subsellia scannaque innumera: in cunctis scilicet animabus in quibus sancti Spiritus resident dona, cujusmodi olim visa sunt sacrosanctis apostolis: quibus linguae instar ignis

gentis in terris Ecclesiæ. At Musculus, cuius versionem more suo secutus est Christophorus, et ipse in hujus loci versione nihil omnino vidit, et totam venustatem sententiæ lectoribus obscuravit.

(48) Vulg. τὸν τοσούτον ἡμῖν. Scripti codices uno consensu habent τὸν τῶν τοσούτων ἡμῶν ἀγαθῶν παρατίτον, et ad oram codicis Med. annotatur στάλητα σύνταξις, id est: «dura atque aspera constructio.»

(49) Ἐμπιμπλῶτα. Ita in vetustissimo codice Maz. scribitur rectius quam vulg. ἐμπιπλ. Eudem errorem iam antea notare memini.

divisæ, et singulis incidentes apparuerunt. Verum in ipso quidem omnium principe ac præside, totus, ut verisimile est, insidet Christus. In iis vero qui secundum dignitatis locum obtinent, quatenus quisque dispertita virtutis Christi sanctique Spiritus dona capere potest. Subsellia quoque angelorum sunt quorundam animæ, quorum institutio et custodia illis demandata est. Augustum vero magnumque et unicuni altare quodnam aliud est, quam summi omnium sacerdotis purissima mens prorsusque Sanctum sanctorum? Cui dexter assistens maximus ille omnium Pontifex, ipse scilicet Jesus unigenitus Dei Filius, suavissimum ab omnibus sufflitum et ineruenta ac spiritualia pre-cum sacrificia, hilari vultu et supinis manibus

suscipiens, cœlesti Patri et universorum Deo transmittit: primus ipse eum adorans, solusque congruentem paternæ majestati honorem exhibens: deinde vero obsecrans, ut is propitius omnibus nobis ac benignus perpetuo esse velit. Ita modi 387 est magnum illud templum, quod per universum terrarum orbem magnus ille mundi opifex Verbum Dei constituit; hancque intellectualem imaginem eorum quæ ultra ipsos cœli fornices posita sunt, ipse in terris denuo perfecit: ut ab omni creatura et ab animantibus ratione prædictis, Pater ipsius debito honore cultuque afficeretur. Illam vero supercœlestem regionem et ea quæ illuc sunt exemplaria horum quæ hic cernimus: supernam illam Hierusalem, cœlestem montem Sion, et ultra mundum positam civitatem Dei viventis, in qua innumerabiles angelorum chori, et Ecclesia primogenitorum qui in albo cœlestium civium descripti sunt, conditorem suum ac summum omnium ducem hymnis quibusdam inexplicabilibus quos nec intelligentia assequi possumus, venerantur: nullus mortalius pro dignitate celebrare sufficerit. Etenim nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt ea quæ Deus preparavit diligentibus se^{**}. Quarum quidem rerum jam aliqua ex parte Dei beneficio compotes facti, viri cum mulieribus et pueris; summi pariter atque insimi; omnes simul uno spiritu unoque animorum consensu tantorum nobis honorum auctorem consisteri ac celebrare nunquam desinamus: « Qui propitiatur omnibus iniquitatibus nostris; qui sanat omnes infirmitates nostras; qui redimit ab isteritu vitam nostram; qui coronat nos in misericordia et miserationibus; qui explet in bonis cupiditatem nostram. Quia non secundum peccata nostra fecit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis. Quia quantum distat ortus ab occidente, longe fecit a nobis iniquitates nostras. Quemadmodum miseretur pater filiorum suorum, misertus est Dominus timentium se^{**}. » Hæc et in præsentia et cunctis deinceps temporibus memoria recolentes, Deumque præsentis hujus festivitatis et splendidæ hujus ac letissimæ lucis auctorem ac præsidem diu noctuque singulis horis, et omnibus, ut ita dicam, momentis quibus spiritum ducimus, ante oculos mentis nobis proponentes, totis animi viribus eum diligamus ac venemur. Jamque exsurgentes, contentissima nostri affectus voce eum obsecremus, ut nos intra septa ovilis sui tueri perpetuo ac servare velit, pacemque 388 suam inviolabilem nobis atque inconcussam præstet in Christo Jesu Servatore nostro, per quem ei sit gloria in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT V.

Exempla legum imperialium.

Nunc vero exempla imperialium constitutionum Constantini ac Licinii ex Romana lingua in Græcam conversa deinceps adjiciamus.

Exemplum constitutionis imperatorum Constantini et Licinii.

« Jamdudum quidem, cum animadverteremus non esse cohibendam religionis libertatem, sed uniuscujusque arbitrio ac voluntati permittendum, ut ex animi sui sententia rebus divinis operam daret, sanguinem ut tum cæteri omnes tum Christiani, sectæ ac religionis suæ fidem atque observantiam retinerent. Sed quoniam in eo rescripto quo hæc facultas illis concessa fuerat, multæ ac diversæ sectæ diserte ac nominatim additæ videbantur, quidam eorum ob

ἡμῶν τὰς ἀνομίας ἡμῶν· καθὼς οἰκτεῖρει πατήρ νίος αὐτοῦ, ὁ κτιστὴς Κύρος τοὺς φονομένους αὐτὸν. » Τάῦτα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς ἔχης διπλανας χρόνους ταῖς μνῆμαις ἀναζωπυροῦντες, ἀτέρ καὶ τῆς παρούσης παντηγύρεως καὶ τῆς φαιδρᾶς ταύτης καὶ λαμπροτάτης ἡμέρας τὸν αἰτιον καὶ πανηγυριάρχην, νύκτωρ καὶ μεθυσέραν, διὰ πάσης ὥρας καὶ δι’ ὅλης, ὡς εἰπεῖν, ἀναπνοῦτος ἐν νῷ προσορώμενος, στέργοντες καὶ σέβοντες φυγῆς ὅλῃ δυνάμει, καὶ νῦν ἀναστάντες, μεγάλῃ διαθέσεως φωνῇ καθικετεύσαμεν, ὡς ἐν ὅλῃ τὴν αὐτοῦ μάνδραν εἰς τέλος ἡμᾶς σκεπάξαν διασύνοιτο, τὴν παρ’ αὐτοῦ βραδεύων ἀρέβαγη καὶ ἀστον αἰωνίαν εἰρήνην, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν, δι’ οὗ αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰώνας τῶν αἰώνων. Αμήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀρτίγραφα βασιλικῶν ρόμων (Nic. H. E. vii, 42).

Φέρε δὴ λοιπὸν καὶ τῶν βασιλικῶν διατάξεων Κωνσταντίου καὶ Δικινίου τὰς ἐκ τῆς Ῥωμαϊκῆς φωνῆς μεταληφθείσας ἐρμηνείας παραθώμεθα.

Ἀρτίγραφοι βασιλικῶν διατάξεων ἐκ Ῥωμαϊκῆς γλώσσης μεταληφθείσων.

« Ἡδη μὲν πάλαι σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶγαι, ἀλλ’ ἐνδε ἔκάστου τῇ διαινοίᾳ καὶ βουλήσει ἔχουσίαν δοτέον τοῦ τὰ θεῖα πράγματα τημελεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ προαιρεσίν, ἔκαστον κεκελεύσκειν, τοῖς τε Χριστιανοῖς, τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἐκαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν. Ἀλλ’ ἐπειδὴ πολλαὶ καὶ διάφοροι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντίρραφη, ἐν δὲ τοῖς αὐτοῖς συνεχορήθη ἡ τοιαύτη ἔξουσία, ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σα-

^{**} 1 Cor. ii, 9. ^{**} Psal. cii, 5 13.

φῶς (50), τυχὸν ἵσως τινὲς αὐτῶν μετ' ὄλγον ἀπὸ τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀνεχρούντο· ὅπότε εὐ-
τυχῶς ἐγὼ Κωνσταντίνος ὁ Αὔγουστος, καθὼν Λιχεν-
νίος ὁ Αὔγουστος, ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐπὶ λύθειμεν, καὶ πάντα δσα πρὸς τὸ λυσιτελές καὶ τὸ χρήσιμον τῷ
κοινῷ διέφερεν, ἐν ζητήσει ἔσχομεν, ταῦτα μεταξὺ τῶν λοιπῶν δίτιν ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἀπασιν ἐπωφελῆ
εἶναι, μᾶλλον δὲ ἐν πρώτοις διατάξῃ ἐδογματίσαμεν,
οἷς ἡ πρὸς τὸ Θεῖον αἰδώς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχετο,
τοῦτ' ἔστιν, ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευθέραν αἱρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ
ἡδὲ ἐν βουληθῶσιν· ὅπως δὲ τί ποτε ἔστι Θεότης
καὶ οὐρανίου πράγματος (51), τίμιν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ^B
τὴν ἡμετέραν ἔχουσίαν διάγουσιν εὐμενεῖς εἶναι δυ-
νηθῆ. Τοίνυν ταύτην τὴν βούλησιν τὴν ἡμετέραν
ὑγειεινῷ καὶ ὀρθοτάτῳ λογισμῷ ἐδογματίσαμεν, ὅπως
μηδὲν παντελῶς ἔχουσία ἀρνητέα ἡ τοῦ ἀκολουθεῖν
καὶ αἱρεῖσθαι τὴν τῶν Χριστιανῶν παρεχόμενην ἡ
θρησκείαν, ἐκάστῳ τε ἔχουσία δοθείν τοῦ διδόναι
ἴκανον τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἥν αὐ-
τὸς ἐκατῷ ἀρμόδειν νομίζῃ, ὅπως τίμιν δυνηθῆ τὸ
Θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθιμον σπουδὴν καὶ καλοκάγαθίαν
παρέχειν. "Ἄτινα οὖτας ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι
ἀκολουθον ἦν, ἵνα ἀφαιρεθεῖσῶν παντελῶς τῶν αἱρέ-
σεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς
πρὸς τὴν στήν καθοσιωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν
Χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ δίτιν πάνυ σκαὶ καὶ τῆς
ἡμετέρας πραστήτος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα
ὑφαίρεθῆ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε καὶ ἀπλανῶς ἔκαστος
τῶν τὴν αὐτὴν προσάρτειν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν
τὴν τῶν Χριστιανῶν θρησκείαν, ἀνευ τινὸς ὀλγή-
σεως, τοῦτο αὐτὸν παραφύλαττο. "Ἄτινα τῇ σῇ ἐπι-
μελείᾳ πληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως
εἰδεῖς ἡμᾶς ἐλευθέραν καὶ ἀπολελυμένην ἔχουσίαν
τοῦ τημελεῖν τὴν ἔκατων θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς
Χριστιανοῖς δεδωκέναι· ὅπερ ἐπειδὴ ἀπολελυμένως
αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι (52), θεωρεῖ ἡ σῇ καθ-
οσιωσις, καὶ ἐπέροις δεδόσθαι ἔχουσίαν τοῖς βουλο-
μένοις τοῦ μετέρχεσθαι τὴν παρατήρησιν καὶ θρη-

A hanc fortasse causam paulo post ab hujusmodi ob-
servantia destiterunt. Quamobrem cum nos, Con-
stantinus ac Licinius Augusti, felicibus auspiciis
Mediolanum venissemus, et quæcunque ad commo-
dum utilitatemque reipublicæ pertinebant, sollicite
inquireremus, inter cetera quæ universis multisfa-
riam profutura judicavimus, seu potius præ reliquis
omnibus hæc constituenda esse censuimus, quibus
divini numinis cultus ac veneratio contineretur:
hoc est, ut Christianis et reliquis omnibus libera
facultas a nobis tribuatur quamecumque voluerint
religionem consecrandi: quo scilicet quidquid illud
est divinum ac cœlestis numen, nobis et universis
qui sub imperio nostro degunt, propitium esse
possit. Hanc igitur nostram voluntatem salubri et
rectissimo consilio promulgavimus, ut nemini prorsus
Christianam observantiam ac religionem se-
quendi aut eligendi licentia denegetur. Sed unicuique
liceat ad eam religionem quam sibi conducere
censuerit, animum applicare; quo divinum numen
propensum erga nos studium ac benignitatem in
omnibus possit ostendere. Porro consentaneum
389 suit ut hæc nobis ita placere rescriberemus,
quo sublati penitus omnibus sectis quæ in prioro
nostra de Christianis epistola ad Tuam Devotionem
missa continebantur, cum illa quæ prorsus sinistra-
et a nostra mansuetudine aliena esse videbantur,
omnino removeantur: tum ut in posterum quicun-
que Christianam religionem observandam sibi esse
statuerunt, eam libere et constanter absque ulla
molestia et impedimento retineant. Quæ, quidem
idcirco tuæ solertia judicanda censuimus, ut libe-
ram et absolutam licentiam religionis suæ colendas
Christianis concessam a nobis esse cognoscas. Quod
quoniam a nobis simpliciter et absolute illis con-
cessum est, simul etiam aliis observantiam et cul-
tum suum sectari volentibus, id concessum esse Tua
Devotio intelligit. Quod profecto temporum nostro-
rum tranquillitatí convenire perspicuum est: ut

religioni Christianæ non levis fieri videbatur injuriā, quippe quæ cum hereticis et schismaticis et cum Iudeorum perfidia quasi ex æquo componere-
tur. Quare admonitus postea a Catholicis Constanti-
nus, hac posteriorē lege id emendavit; sectarū omnium mentione penitus sublata, hoc est quod
D infra dicit his verbis: "In ἀφαιρεθεῖσῶν παντελῶς τῶν αἱρέσων αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμ-
μασι ἐνείχοντο.

(51) Θείσης καὶ οὐρανοῦ πράγματος. Apud Nicophorum legitur θεοτάτου, quod non probo. Sed nec vulgata lectio sana est.

(52) Αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι. Post hæc
verba in codd. Maz., Fuk. ac Savil. et apud Nic-
ophorū sequuntur hæc voces: θεωρεῖ ἡ σῇ καθ-
οσιωσις, καὶ ἐπέροις δεδόσθαι ἔχουσίαν, etc., optimè;
nisi quod pro δεδωρῆσθαι scribendum est procul
dubio δεδώρηται, ut ex versione nostra appareat.
Est autem hæc secunda Constantini constitutio data
ad praefectum pretorii eum ipsum, ad quem data
fuerat prima lex pro Christianis. Ac prima quidem
lex data fuerat Romæ, Constantino II et Licinio II
coss. statimque in Orientem missa ad Maximinum,
ut habetur in libro ix, cap. 9. Hæc autem secunda
data est Mediolani, anno sequente.

unicuique liberum sit quamcumque voluerit colendi Numinis rationem eligere atque observare. Atque id a nobis eo factum est, ut ne cui divino cultui atque honori quidquam a nobis detractum esse videatur. Hoc autem amplius in gratiam Christianorum decernimus, ut loca ipsorum in quibus antebac convenire consueverant, de quibus in litteris prius ad Devotionem Tuam datis alia erat forma superiori tempore constituta, si qui aut a fisco nostro aut ab alio quopiam ea emisse visi fuerint, ipsis Christianis absque ulla pecunia et sine repetitione ulla superadjecti pretii, incunctanter ac sine ulla ambage restituunt; et si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt aut donata acceperunt, aliquid a nostra clementia petere velint; ii præfectum qui in illa provincia jus dicit, adeant, ut a nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur. Quæ quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christianorum restituita cura ac diligentia oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solum ea loca in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quæ non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinenter, hæc omnia post legem a nobis memoratam **390** absque ulla dubitatione iidem Christianis, hoc est cuilibet corpori et conventiculo ipsorum restitu jubebis: supradicta scilicet ratione servata, ut qui ea loca absque redhibitione pretii, sicut dictum est, restituerint, indemnitate suam a nostra benignitate exspectent. Atque in his omnibus supradictio corpori Christianorum operam tuani atque industriam quoad fieri poterit præstare debabis; ut mandatum cœlissime perficiatur, quo in hoc etiam communis et publicæ tranquillitatæ a nostra clementia consulatur. Hac enim ratione sicuti jam

(53) *Tύκος ἐπερος ὀρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ.* De locis publicis et cœmeteriis Christianorum extat lex Gallieni apud Eusebium in libro VII, cap. 13, qua hujusmodi loca Christianis restituti jubentur. In prima igitur constitutione, quæ victo Maxentio Constantinus et Licinius pro Christianis ediderunt, et cuius exemplar ad Maximini imperatorem in Orientem miserunt, hoc solum decreverant, ut loca omnia in quæ Christiani convenire consueverant, Christianis olim adempta, iidem restituenterentur. Sed de pretii restitutione nihil nominatum præscripserant; certe nec in lege Maximini imperatoris quæ Constantini ac Liciniī legem proxime subsecuta est, de repetitione pretii quidquam caveltur, ut videre est in lib. XI, cap. 9. Itaque necesse habuit Constantinus, de ea re distinctius statuere; ut Christiani loca sibi adempta, et a fisco vendita vel donata, absque ulla pretii restitutione recuperarent.

(54) *Τῆς τιμῆς ὑπερτεθείσης.* Sic vocat adjectiones quæ sunt in auctionibus vel licitationibus. Eas adjectiones vernacula lingua vocamus *Enchères.* Latini autem adjectiones appellant, ut dixi.

(55) *Ἀποκαταστήσωσιν οὖτας.* Scribendum videtur ὡς οὖτας εἰ ὃς ἢ αἱ ἡγοραστές, etc. Atque ita plane a Constantino scriptum esse existimo. Quod si noua verba, sensum certe assecutus sumus.

(56) *Ἐπὶ τῷ νόμῳ δὲ προσιρήμαστεν.* Id est,

A σχεῖαν ἔαυτῶν· διπερ ἀκολούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμέτερων καιρῶν γίνεσθαι φανερὸν ἐστιν, διπεις ἔξουσίαν ἔχῃ τοῦ αἰρεῖσθαι καὶ τημελέα ὅποιον δὲ ἀν βούληται Θεῖον. Τοῦτο δὲ ὁράνη γέγονεν, διπεις μηδεμιὰ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειωσθεῖ τι ὁράνη δοκοῖ. Καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοὺς λοιποὺς εἰς τὸ πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τοὺς τόπους αὐτῶν εἰς οὓς τὸ πρότερον συνέρχεσθαι έθος ήν αὐτοῖς, περὶ ὧν καὶ τοῖς πρότερον δοθείσται πρὸς τὴν σῆμα καθοσιωσιν γράμματι τύποις ἔτερος ἥν ὠρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ (53), ἵνα εἰ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου ἢ παρὰ τινος ἢ ἐτέρου φανούντο ἡγοραστές τούτους, τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς ἄνευ δρυγρίου καὶ ἄνευ τινὸς ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς ὑπερτεθείσης (54), δίχα πάστις ἀμελεῖας καὶ ἀμφιβολίας ἀποκαταστήσωσι, καὶ εἰ τινες κατὰ δῶρον τυγχάνωσιν εἰληφότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, διπεις εἰ τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν οὗτως (55), ἢ οἱ ἡγοραστές τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες αἰτῶσι τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοχάγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τῶν ἐπάρχῳ δικαζόντι, διπεις καὶ αὐτῶν διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόδνοια γένηται. Ατινα πάντα τῷ σωματιψ τῶν Χριστιανῶν παρ' αὐτὰ διὰ τῆς σῆμας ἄποδης ἄνευ τινὸς παρολκῆς παραδίδοσθαι δέησει. Καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ Χριστιανοὶ οὐ μόνον ἔκεινους εἰς οὓς συνέρχεσθαι έθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἐτέρους τόπους ἐσχρέκεναι γινώσκονται, διαφέροντας οὐ πρὸς ἔκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τοῦτο ἔστι τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ δὲ προσιρήμαστεν (56), δίχα παντελοῦς τινος ἀμφισβητεως τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς, τοῦτο ἔστι τῷ σώματι αὐτῶν καὶ τῇ συνάδῃ, ἔκαστῳ αὐτῶν ἀποκαταστῆναι κελεύσεις· τοῦ προερημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, διπεις αὐτα-

D post legem illam Romæ datum Constantino II et Licinio II coss., cuius supra mentionem fecit Constantinus. Et hæc quidem fuit prima lex imperatoris Constantini pro Christianis. Sed cum in ea lege Constantinus erga Christianos nimis se propensum declarasset, solamque eorum religionem extollens, reliquas omnes sectas ac cæremonias damnare visus fuisset, coactus fuit hac secunda lege mentem suam ac sententiam explicare, ne gentiles prohibitum aut improbatum ab ipso deorum cultum quererentur. Omnibus igitur liberam colendi nūminis facultatem a se concessam esse profiteretur Constantinus: ita ut unusquisque pro arbitrio quamcumque velit sectam ac religionem sequatur. Hæc ergo secunda lex nihil aliud est, quam explicatio primæ legis. Quippe in prima illa lege quædam verba erant, quibus et gentiles, et Christianorum nondulii, et scilicet qui a catholica fide desicerant, Novatiani, Montanistæ et reliqui, non mediocriter offendebantur, cum se hæreticos in ea appellatos viderent. Sed et Christiani seu Catholicæ ægre serebant sibi hæreticos adjungi et quasi copulari in eadem constitutione. Quamobrem Constantinus, ut erga omnes se benignum ostenderet, ea verba penitus suppressa voluit. Id enim sibi volunt hæc voces: "Iu' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶν τῶν αἰρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμματι, etc. Hic est sensus hujus constitutionis, quem non sine magno labore expiscati sumus.

εἰτινες τοὺς αὐτοὺς δινευ τιμῆς, καθὼς προειρήκα- μεν, ἀποκαθιστῶσι, τὸ ἀζήμιον τὸ ἔαντῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκάγαθίας ἐλπίζοιεν. Ἐν οἷς πᾶσι τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν Χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατῶτα παρασχεῖν ὄφελεις, ὅπως τὸ ἡμετέρον κέλευσμα τὴν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας. Τούτῳ γάρ τῷ λογισμῷ, καθὼς καὶ προειρήται, ἡ θελα σπουδὴ περὶ ἡμέτερας καλοκάγαθίας διαμεῖναι (57). Ἰνα δὲ ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκάγαθίας ὅρος πρὸς γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, ταῦτα τὰ ὑψότερα γραφέντα, πανταχοῦ προθείνα, καὶ εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκάγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ. »

Ἀρτιγραφος ἑτέρας βασιλικῆς διατάξεως, ἢντις πεπονηγται μόνη τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τὴν διατάξεων δεδύσθαι ψηφισμηράμενοι.

« Χαῖρε, Ἄνυλνε τιμιώτατε ἡμῖν. Ἔστιν ὁ τρόπος εὗτος τῆς φιλαγαθίας τῆς ἡμετέρας, ὃστε ἔκεινα ἀπερ δικαιώλ ἀλλοτριῷ προστήξει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾶν βούλευσθαι ἡμᾶς, Ἄνυλνε τιμιώτατε. Ὁθεν βουλήμεθα ἵνα, ὅπόταν ταῦτα τὰ γράμματα κομίσῃ, εἴ τινα ἐκ τούτων τῶν τῆς Ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν Χριστιανῶν ἐν ἔκστασις πόλεσιν ἥ καὶ ἀλλοις τόποις διέφερον, καὶ κατέχοιντο νῦν ἥ ὑπὸ πολιτῶν, ἥ ὑπὸ τινῶν ἀλλων (58), ταῦτα ἀποκαταστῆναι παραχρῆμα ταῖς αὐτῶν Ἐκκλησίαις ποιήσῃς· ἐπειδὴ περ προηρήμεθα ταῦτα ἀπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχήκεσαν, τῷ δικαιῷ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι. Ὁπότε τοίνυν συνορῇ ἥ καθοστίωται ἥ στη ταύτης τῆς καλοκάγαθίας σαφέστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπουδάσον, εἴτε κῆποι, εἴτε οἰκίαι, εἴθ' διτοινόθη ποτε τῷ δικαιῷ τῶν αὐτῶν Ἐκκλησίῶν διέφερον, σύμπαντα αὐταὶς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα, διότι τούτῳ τῷ προστάγματι ἐπιμελεστάτην σε πειθάρχησιν παρεσχηκέναι καταμάθοιμεν. Ἐρήμωσ, Ἄνυλνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. »

Ἀρτιγραφος βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἣς σύρτεσθαι ἐπισκόπων ἐπὶ Ῥώμης κελεύει γερέσθαι ἐπέρ τῇ τῷ τῷ Ἐκκλησίᾳ ἐρώσεώς τε καὶ ἐμορολας.

« Κωνσταντίνος Σεβαστὸς Μιλτιάδη ἐπισκόπου Ψωραίων καὶ Μάρκων (59). Ἐπειδὴ τοιῦτοι κάροται (60) περὶ Ἄνυλνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπά-

(57) *Βεβαίως διαμείνει. Apud Nicephorum legi- gitar διαμεινῇ. In codil. autem Fuk. et Saviliiano scriptum est διαμεινῇ.*

(58) *Kαὶ κατέχοιτο τὸν ἥ ὑπὸ τοῦτον, ἥ τὸ τοῦτο ἀλλων. Ita in codil. Medicæo et Maz. et apud Nicephorum legitur. Ego vero scribendum existimo ἥ ὑπὸ τοῦτον τοῦτον. Sunt autem πολλαὶ τοῦτον decuriones, ut dudum notavi ad Amm. Marcellinum. Hic ergo decuriones persecutionis tempore loca et prædia ad catholicam Ecclesiam pertinenter, lanquam vacantia occupaverant. Vulg. νῦν ὑπὸ.*

(59) *Μιλτιάδη ἐπισκόπῳ Ψωραίων καὶ Μάρκῳ. Quisnam sit hic Marcus quem eum Mil- tiada Romanæ urbis episcopo jungit Constantinus, inter doctos ambigitur. Et Baronius quidem ali- anum Cliristi 513, cap. 25, mēnōsūm esse exi- stitam Ensebii textum, et pro verbis καὶ Μάρκῳ, scribendum esse τεράργη. Verum hæc emendatio, quod pate summi viri dictum sit, ferri non potest.*

A diximus, Dei erga nos cura ac benevolentia, quam in multis jam negotiis experti sumus, firma ac stabilitas perpetuo permanebit. Porro ut hujus legis ac beneficentiae nostrae sententia ad omnium notitiam perferri possit, has litteras nostras ubique proponi, et ad cunctorum cognitionem pervenire conveniet: ne benignitatis nosīræ consiliū quemquā omniū nino latere possit. »

in multis jam negotiis experti sumus, firma ac stabilitas perpetuo permanebit. Porro ut hujus legis ac beneficentiae nostrae sententia ad omnium notitiam perferri possit, has litteras nostras ubique proponi, et ad cunctorum cognitionem pervenire conveniet: ne benignitatis nosīræ consiliū quemquā omniū nino latere possit. »

B *Exemplum alterius constitutionis qua imperatores, soli Ecclesiæ catholicæ beneficium a se concessum esse indicurunt.*

Epistola ad Anulinum.

« Ave, Anuline charissime nobis. Est hic mos bonitatis nostræ, ut ea quæ ad alienum jus pertinent, non modo nulla inquietudine affici, sed etiam restitu velimus, Anuline charissime. Quapropter jubemus, ut simulatque has litteras acceperis, si quæ ex illis quæ ad catholicam Christianorum Ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc a decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur, ea confessim illorum ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus, ut quæ supradictæ ecclesiæ anteā possederunt, ad carumdem jus omnino revertantur. Cum ergo perspiciat Devotio Tua, hujus nostræ jussionis manifestissimum esse præscriptum; operam dabis, ut sive horti sive ædes, seu quocunque aliud ad jus earumdem ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantocius restituantur: quo scilicet te huic nostro præcepto accuratissime obtemperasse intelligamus. Vale, Anuline charissime et desideratissime nobis. »

391 *Exemplum epistolæ Constantini imperatoris, qua episcoporum concilium Romæ fieri jubet pro unitate et concordia Ecclesiarum.*

« CONSTANTINUS AUGUSTUS MILTIADI episcopo urbis Romæ et MARCO. Quoniam hujusmodi plures libelli a viro clarissimo Anulino Africæ proconsule ad me

D Cum enim Miltiades vocatus sit episcopus urbis Romæ, superfluum est addere τεράργην. Adde quod ea vox insolens est et affectata, cum laien titulus ac dignitas ejusque, usitato vocabulo exprimatur. Reiecta igitur Baronii conjectura, quæ non nisi a viris Graci sermonis ignari probari potest. existimo Marcum hic esse presbyterum Ecclesie Romanae, quem una cum Miltiade interesse huic synodo voluit Constantinus. Hic est, ut opinor, Marcus, qui post Sylvesterum papam, episcopatum urbis Romæ gessit. Porro hæc epistola Constantini ad Miltiadem Romanum episcopum existabat in collatione iii Carthaginensi, cap. 319. Verum postrema pars hujus tertia collationis, quæ meo iudicio erat omnium utilissima, iota perit.

(60) *Toučtci γάρ ται. Duo scilicet libelli, eri- mina Cæciliani Carthaginensis episcopi contine- tis, quos subscriptos Anulino proconsuli tradidit pars Majorini die xxii Kalendis Maii Carthaginæ, Constantino Augusto iii et Liciano iii coss.. Ut*

sunt missi, in quibus continetur Cœcilianum Cartaginensium urbis episcopum a quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de causis insimulari. Quod quidem per molestem mihi videtur, in istis provinciis quas divina Providentia Meæ Devotioni spontanea deditio tradidit, et in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, et episcopos inter se dissentire. Placuit mihi ut idem Cœcilianus una cum decem episcopis qui accusare ipsum videntur, et cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget: ut ibi coram vobis et coram Reticio, Materno ac Marino collegis vestris, quos ea causa Romanum properare jussi, possit audiri, quemadmodum sanctissimæ legi convenire optime nostis. Porro ut totius negotii plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, litteris meis subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis perpendet Gravitas Vestra, quonam modo supra memorata controversia accuratissime dijudicanda sit, et ex prescripto justitiæ terminanda. Siquidem nec tuam sedulitatem latet, tantam a me reverentiam sanctissimæ Ecclesiæ catholicæ exhiberi, ut generaliter nullum schisma aut dissidium ullibi a vobis relinqui velim. Divinitas summi Dei multis vos annis servet, charissime.

χοστασίᾳ ἐν τινὶ τόπῳ βούλεσθαι με ὑμᾶς καταλιπεῖν. Ήνέκειτος δέ τοις τούτοις εἰς τὴν Ῥώμην προστέκειν ἀπειπεῖσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς δὲν καταμάθοιτε τῷ σεβασμωτάκῳ νόμῳ ἀρμόττειν. Τινα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ξεχινεῖν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν Ἕγγραφων τῶν πρὸς με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἔμοις: ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κόλληγας ὑμῶν ἔξεπεμψά· οἵς ἐντυχοῦσα τῇ ὑμετέρᾳ στερβήτης δοκιμάσει, ὄντινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευχρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι. Ὁπότε μηδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμελεῖσαν λανθάνει, τοσαῦτην με αἰδὼν τῇ ἐνθέτωμα καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ή δι-

Exemplum epistolæ Constantini imperatoris, qua alteram episcoporum synodus fieri jubet, ut omnis episcoporum dissensio tollatur.

«CONSTANTINUS AUGUSTUS CARÆSTO Syracusanorum episcopo. Jam quidem antea cum nonnulli pravo ac perverso animo a sancta religione cœlestique virtute et ab Ecclesiæ catholicæ sententia dissidere coepissent, hujusmodi 392 eorum contentionem

A τοῦ τῆς Ἀρικηῆς πρὸς με πλείους ἀπεστάλησαν, έν οἷς ἐμφέρεται Καικιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρταγεννησίων (61) πόλεως, παρά τινων κολλήγων εἰ- τοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀρικηήν καθεστώτων, ἐν πολλαῖς πράγμασιν εὑθύνεσθαι, καὶ τοῦτο μοι βαρὺ σφέρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ἐπαρχίαις ἡς τῇ ἐμῇ καθοσώσει αὐθαίρετους (62) ἡ θεία Πρόνοια ἐνεγχείρισε, κάκειος πολὺ πλήθος λαοῦ, δύχον ἐπὶ τὸ φωλότερον ἐπιμενοντα εὐρίσκεσθαι ὥστεν διχοστατοῦντα, καὶ μετάξι ἐπισκόπους διαφοράς ξεινί, ἐδοξέ μοι, ἵν' αὐτὸς ὁ Καικιλιανὸς μετὰ δέκα ἐπισκόπων, τῶν αὐτὸν εὐθύνειν δοκούντων, καὶ δέκα ἑτέρων οὓς τὸν τῇ ἐκτονὸν δίκῃ ἀναγκαῖους ὑπολάθοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλὴν ἀπένται, ἵν' ἔκειτος ὑμῶν παρόντων, ἀλλὰ μήν καὶ Ῥετεχίου καὶ Ματέρου καὶ Μαρίνου, τῶν κολλήγων ὑμῶν, οὓς τούτοις ἐνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προστέκειν ἀπειπεῖσαι, δυνηθῇ ἀκουσθῆναι, ὡς δὲν καταμάθοιτε τῷ σεβασμωτάκῳ νόμῳ ἀρμόττειν. Τινα μέντοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρεστάτην δυνηθῆτε ξεχινεῖν γνῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν Ἕγγραφων τῶν πρὸς με παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, γράμμασιν ἔμοις: ὑποτάξας, πρὸς τοὺς προειρημένους κόλληγας ὑμῶν ἔξεπεμψά· οἵς ἐντυχοῦσα τῇ ὑμετέρᾳ στερβήτης δοκιμάσει, ὄντινα χρὴ τρόπον τὴν προειρημένην δίκην ἐπιμελέστατα διευχρινῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματίσαι. Ὁπότε μηδὲ τὴν ὑμετέραν ἐπιμελεῖσαν λανθάνει, τοσαῦτην με αἰδὼν τῇ ἐνθέτωμα καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπονέμειν, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ή δι-

Artigrafos Basiliakῆς ἐπιστολῆς δι' ἣς προστάττεται δευτέρα γενέσθαι σύνοδον ὑπὲρ τοῦ πάσου τῶν ἐπισκόπων περιειρέτη διχοστασίας.

«Κωνσταντίνος Σεβαστὸς Χρήστωπ ἐπισκόπῳ Συρακουσῶν. Ἡδη μὲν πρότερον, ὅτε φωλῶς καὶ ἐν διατρόφως τινὲς περὶ θρησκείας τῆς ἀγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἰρέσεως τῆς καθολικῆς ἀποδίστασθαι ἤρεσαντο, ἐπιτέμνεσθαι βουληθεῖ-

refert Augustinus in epist. 68. Hos libellos χάρτας vocat Constantinus, eo quod plures chartas continerent, et acta quam plurima ad probationem criminum Cœcilianni. At Christophorus ab Anulino ea de re missa est ad Constantimum, quam epistolam refert Augustinus in dicto loco. Chartæ vero plures ab Anulino missæ sunt, ut hic diserte testatur Constantinus. Eosdem libellos infra designat Constantinus his verbis: Τὰ ἀντίτυπα τῶν Ἕγγραφων τῶν πρὸς με ὑπὸ Ἀνυλίνου ἀποσταλέντων, εἰτ., ubi Christophorus iterum epistolæ veritatem pessime. In capitulo 306 collationis tertiae cum Donatistis, chartas dicuntur. Sic enim ibi legitur: «Interlocutio præcipiens recitari exemplum relationis ad Constantinum imperatorem ab Anulino proconsule destinatæ, qua Majorinus obstitisse Cœciliiano, et chartas criminum ejus proconsuli ad principem dirigendas tradidisse signatur.» Chartas etiam vocat Augustinus in Brevisculo collationis. Idem Augustinus in epistola 48 ad Vincentium, libellum vocat, et ita subscriptum fuisse ait: «Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Cœciliiani, traditus a parte Majorini.»

(61) *Kaptaγεννησίων*. Sic Nicephorus; sed in codice Maz. et Med. *Xaptaγεννησίων* scribitur, trans-

posita aspiratione ut in Latinis nominibus Graeci scilicet solent. Sic etiam in capite 6, iidem codices habent ἐπισκόπῳ *Xaptaγένην*. Neque aliter codex Fukei.

(62) *Vulg. αὐθαίρετος*. Scribendum est procul dubio δι' τῇ ἐμῇ καθοσώσει αὐθαίρετους ἡ θεία Πρόνοια ἐνεγέρτει, id est, «quas divina Providentia spontanea deditio nobis tradidit.» Certe cum Maxentii caput in Africam missum est, omnis Africa viso tyranni capite se Constantino tradiderat. Sed ei ante cladem Maxentii, nonnullæ Africæ urbes se Constantino ultra dediderant, cum ille navales copias eo præmisisset.

(63) *Tιμώτατες*. Rectius apud Nicephorum scribitur τιμώτατοι. Cum enim epistola scripta sit ad Miltiadem episcopum urbis Romæ, et ad Marcum, semperque in plurali numero eos alloquatur, ratio postulat ut in fine epistolæ scribatur τιμώτατοι. Porro Acta hujus synodi Romanæ extant apud Optatum in libro 1. Auctor *Synodici*, quem iam sæpe citavimus, ait hanc synodum Romæ collectam fuisse a Miltiade sanctissimo papa et Marco: Miltiadē Marcū adjungens perinde ac in epistola Constantini utrumque junctim nominari animadverterat.

τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλοσοφίας, οὕτω διετεπυκόντειν, ὡστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπίσκοπων, ἀλλὰ μήν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς τίνων ἐξ ἁναντίας μοίρας κατ' ἀλλήλων ἐνστατικῶς (64) καὶ ἐπιμόνως διαγωνιζομένων, παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ὅπερ ἐδόκει κεκινῆσθαι, δυνηθῇ ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμελοῦς διακρίσεως, κατορθώσεως τυχεῖν. Ἐάλλ' ἐπειδὴ, ὡς συμβαίνει, ἐπιλαβόμενοι τινες καὶ τῆς σωτηρίας τῆς Ἰδίας, καὶ τοῦ σεβάσματος, τοῦ ὄφειλοῦ μένου τῇ ἀγιωτάτῃ αἱρέσει, ἔτι καὶ νῦν τὰς Ἰδίας ἔχθρας παρατείνειν οὐ πάνονται, μή βουλόμενοι τῇ ἥδη ἐξενεγέθεσσι κρίσει συντίθεσθαι, καὶ διοριζόμενοι, διτὶ δῆ μάρα ὀλίγοι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἰσαντῶν ἐξήνεγκαν, ἢ καὶ μή πρότερον (65) ἀπάντων τῶν ὄφειλόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετασθέντων, πρὸς τὸ τὴν κρίσιν ἐξενέγκαι πάνυ ταχέως καὶ δέξιως ἐστευσαν, ἐκ τε τούτων ἀπάντων ἐκείνα συμβαίνει γενέσθαι, τὸ καὶ τούτους αὐτοὺς ἀδελφικήν καὶ ὅμοφρον ὄφειλοντας ἔχειν ὁμοψυχίαν, αἰσχρῶς, μᾶλλον δὲ μυστρῶς ἀλλήλων ἀποδιεστάναι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίας ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόδρασιν χλεύης διδόναι· διθεν προνοητέον μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ὅπερ ἐχρῆν μετὰ τὴν ἐξενεγέθεσσαν ἥδη κρίσιν. αὐθαρέτῳ συγκαταθέσει πεπαύσθαι, καὶ νῦν ποτε δυνηθῇ πολλῶν παρόντων τέλους τυχεῖν. Ἐπειδὴ τοίνυν πλειστοὺς ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθήτων τόπων ἐπισκόπους εἰς τὴν Ἀρελατησίων πόλιν εἰσὼν Καλανδῶν Αὔγουστων συνελθεῖν ἐκελεύσαμεν, καὶ σοὶ γράψαι ἐνομίσμεν, ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Λατρωνικοῦ τοῦ κορδὸν κτητορος (66) Σικελίας δημόσιον δῆμα, συζεύξας σεαυτῷ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου (67) οὓς ἀν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρίνῃς,

(64) *Vulg. καταλλήλως ἐνστατικῶς.* Scribendum omissino est κατ' ἀλλήλων, ut ad orationis editionis Genvensis adnotatur. Sic etiam Savilius in margine sui libri emendarat.

(65) *Ἄ καὶ μή πρότερον.* Apud Nicophorum legitur εἰ καὶ μή, male, ut apparet. Ego si quid mutandum, malum scribere oī: καὶ εἰ, quod et in versione mea sum secutus.

(66) *Κορδόνικτορος Σικελίας.* In codice Mazarino, F. k. et Medicæo scribitur κοντήκτορος. Sed sine dubio scribendum est κοντήκτορος, sive κορδόνικτορος, id est, « a Latroniano correctore Siciliæ » Hujus Latroniani mentio fit in veteri inscriptione Panormitana, teste Gualthero in tabulis Siculis numero 164. D. N. FL. VALERIO LICINIO AUG. DOMITIUS LATRONIANUS V. C. CORR. P. S. DEVOTUS N. M. QUE EJUS. Sed et Gualtherus in Annotationibus ad hanc tabulam, adducit et emendat hunc Eusebii nostri locum.

(67) *Tῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου.* Presbyteros intelligit, qui secundi ordinis sacerdotes vulgo dicebantur, ut ex Optato Milevitano, et Facundo Hieronianensi aliisque scriptoribus jampridem notavit Jacobus Sirmondus in notis ad Sidonium pag. 78, et in notis ad librum duodecimum Facundi. Hieronymus in *Epitaphio beate Paulæ*: « Aderant, inquit, Hierosolymorum et aliarum urbium episcopi, et sacerdotium inferioris gradus ac levitarum innumerabilis multitudo. » Gregorius Nazianzenus in carmine iambico de vita sua, pag. 6, narrans quonodo invitus a patre suo presbyter ordinatus

A præcedere cupiens, ita constitueram, ut missis e Gallia quibusdam episcopis, accitis etiam ex Africa iis qui duas in partes divisi, pertinaciter inter se aique obstinate cogitabunt, præsente quoque Romanas urbis episcopo, id quod commotum suisse videbatur, sub horum præsentia posset diligentissima examinatione componi. Sed quoniam nonnulli, ut sere sit, et propriæ salutis et venerationis quæ sanctissimæ fidei debetur oblitus, privatas adhuc similitates prorogare non cessant: prolatæ jam sententiæ acquiescere nolentes, asserentesque paucos admodum episcopos sententiam uisuisse, qui nec omnibus quæ prius inquiri oportebat diligenter excussis, ad depromendum judicium properanter accessissent. Unde sit ut et ipsi quos concordi ac fraterno inter se animo esse decuerat, turpi seu potius detestanda secessione dissideant, et iis hominibus qui a sanctissima religione alieno sunt animo, sub-sannandi occasio præbeat. Idecirco mihi sedulo providendum fuit, ut hæc quæ post depromptum judicium voluntaria assensione jam finita esse debuerant, nunc tandem multorum interventu finem possint accipere. Quoniam igitur plurimos ex diversis ac prope infinitis locis episcopos in urbem Arelatensem intra Kalendas Augusti iussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus, ut accepto publico vehiculo a viro clarissimo Latroniano correctore Siciliæ, adjunctis tibi duobus secundi ordinis quos tu eligendos putaveris, tribus item servulis qui in itinere vobis ministrare possint, intra eundem diem ad prædictum locum occurras; quo tum per tuam gravitatem, tum per cæterorum in unum coeuntium unanimem concordemque solertia controværia hæc quæ per sœ-

C sit, sic loquitur: Κάμπτει βιαλως εἰς θρόνους τοὺς δευτέρους. Ubi vides secundum thronum tribui presbyteris, perinde ac in epistola Constantini; nec immerito. Nam episcopi in ecclesia sedebant in sublimiori throno, assidentibus hinc inde presbyteris in humilioribus subselliis, et astantibus diaconis in veste candida, quemadmodum scribit idem Gregorius in somnio de ecclesia Anastasiæ, pag. 78. Eusebius in descriptione ecclesiæ Tyri, thronos qui erant in ecclesia juxta altare, episcopo et presbyteris attribuit, subsellia autem ministris. Ubi presbyters etiam vocat τοὺς μετὰ τὸν ἐπίσκοπον δευτερεύοντας. Ita etiam Augustinus in epistola 148, secundum locum gubernaculorum appellat gradum presbyteri: « Nam quid existimem nescio, ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram. » Certe in ordinatione presbyteri, post consecrationem hæc oratio olim ab episcopo dicebatur: « Da, æterne Dens, honorum auctor, distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa: amplificatis semper in melius naturæ rationalis incrementis per ordinem congrua ratione dispositum: unde et sacerdotiales gradus atque officia levitarum sacramentis mysticis instituta creverunt; ut cum pontifices summos regendis populis præfecisses, ad eorum societatis et operis adjumentum sequentis ordinis viros et secundæ dignitatis eligeres. Sic in eremo per septuaginta virorum prudentium mentes, Moysi Spiritum propagasti, quibus ille adjutoribus usus in populo inumeras multitudines facile gubernavisti. Sic in

dissimam alterationem ad hoc usque temporis per-
duravit, auditis omnibus eorum qui nunc inter se
dissent, quos etiam adesse jussimus, allegationi-
bus, ad congruam religionis et fidei observantiam
fraternamque concordiam tandem aliquando possit
revocari. In columnem te Deus omnipotens diutissime
seruet. »

τῶν πάντων τῶν μελλόντων λεχθῆσθαι παρὰ τῶν νῦν ἀπ' ἄλληλων διεστώτων, οὐσπερ δύοις παρεῖναι ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὁφελομένην θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφικήν τε ὁδόνοιαν, καὶ βραδέως ἀνακληθῆναι. Ὅγιανοντά σε δὲ Θεὸς δὲ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν. »

393 CAPUT VI.

De rebus ad Christianos pertinentibus.

Exemplum epistolæ imperatoris Constantini, qua pecunias ecclesiis donat.

« Quandoquidem placuit nobis ut per omnes pro-
vincias Africæ, Numidiæ, et utriusque Mauritanicæ,
certis quibusdam legitimæ et sanctissimæ religio-
nis catholicæ ministris ad sumptus necessarios ali-
quid præberetur, litteras dedi ad Ursum virum
perfectissimum rationalem Africæ, eique significavi
ut ter mille folles Tuæ Gravitatì numerari curaret.
Tu itaque ubi prædictam quantitatem acceperis,
operam dabis, ut cunctis supra memoratis juxta
brevem ab Hosio ad te directum ea pecunia divi-
datur. Quod si forte ad meum erga vos omnes in
hac parte studium exemplendum deesse aliquid intel-
lexeris, incunctanter quidquid necessarium tibi vi-
debitur, ab Heraclida procuratore prædiorum no-
strorum petere debes. Nam et ipsi coram manda-
vi, ut si quid pecunia Gravitas Tua ab ipso postu-
laret, absque ulla dubitatione dinumerandum tibi
curaret. Et quoniam accepi quosdam non satis
compositæ mentis homines id agere, ut sanctissimæ
et catholicæ Ecclesiæ populum improba atque adul-
terina falsitate corrumpant: scias me Anulino
proconsuli, et Patricio vicario præfectorum coram
haec dedisse mandata, ut inter cetera hujus rei
competentem curam gerant; nec si quid ejusmodi
agatur, negligere ac dissimulare sustineant. Itaque
si quos ejuscemodi homines in hac amentia perse-
verare conspexeris, absque ulla hæsitatione supra-
dictos judices adibis; idque ipsis referes, ut in
eos, quemadmodum ipsis coram mandavi, animad-
vertant. Divinitas summi Dei multis annis te ser-
vet. »

Eleazarum et Ithamar filios Aaron paternæ pleni-
tudinis abundantiam transflūisti, ut ad hostias sa-
lulares et frequentioris officii sacramenta ministe-
rium sufficeret sacerdotum. » Et paulo post: « Ac-
ceptum a te, Deus, secundi meriti munus obtine-
ant. » Haec descriptissimus ex vetustissimo libro
Pontificali Senoneensis ecclesiæ. Eadem habet etiam
ordo Romanus. Sunt autem elegantissima, ac, ni
fallor, a Leone papa composita. Porro ex his que
dixi, appareat quanto per falsus sit Christophorus
nus, qui secundæ sedis episcopos hic interpreta-
tur, quem fere secutus est Sirmonodus in tomo I
Conciliorum Gallie.

(68) Περὶ τῶν Χριστιανῶν προσηκόντων. Hic titulus prorsus alieno loco positus est. Nam quæ sequitur epistola Constantini ad Cæcilianum, nihil dicit de bonis ad Christianos pertinentibus. Melius

A ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνηθομένους ὑμῖν
κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραχλεύων, εἰσα τῆς
αὐτῆς ἡμέρας ἐπὶ τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντη-
σον, ὡς ἂν διὰ τε τῆς σῆς στερβότητος, καὶ διὰ τῆς
λοιπῆς τῶν συνιόντων ὅμοψύχου καὶ ὁμότρονος συ-
έσεως, καὶ τοῦτο διότε διχρι τοῦ δεῦρο φαύλος δι'
αισχράς τινας ζυγομαχίας παραμεμένηκεν, ἀκούσθεν
τῶν πάντων τῶν μελλόντων λεχθῆσθαι παρὰ τῶν νῦν
ἐκελεύσαμεν, δυνηθῇ εἰς τὴν ὁφελομένην θρησκείαν
ἀνακληθῆναι. Ὅγιανοντά σε δὲ Θεὸς δὲ παντοκράτωρ διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Τ'. Περὶ τῶν Χριστιανῶν προσηκόντων (68)

(Nic. H. E. vii. 42.)

Ἀντίτραπον βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἣς χρήμα-
τα ταῖς ἐκκλησίαις δωρείται.

« Κωνσταντίνος Αὐγουστος Καικιλιανῷ ἐπισκόπῳ
Καρπαγένης Ἐπειδὴ περ ἥρεσε, κατὰ πάσας ἐπαρ-
γίας, τὰς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νουμιδίας, καὶ τὰς
Μαυριτανίας, ἥτοις τιστὶ τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθέ-
σμου καὶ ἀγιωτάτης καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀν-
αλόματα ἐπιχορηγηθῆναι τι, ἐδῶκα γράμματα πρὸς
Οὐρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ
ἔδηλωσα αὐτῷ, διποις τρισχιλίοις φύλλεις τῇ σῇ στερ-
βότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. Σὺ τούνυν, ἦνίκα τὴν
προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι
ποιήσῃς, ἀπασι τοῖς προειρημένοις κατὰ τὸ βρεούν, τὸ
πρὸς σὲ παρὰ Ὁσίου ἀποσταλὲν, ταῦτα τὰ χρήματα
διαδοθῆναι κέλευσον. Εἰ δὲ πρὸς τὸ συμπληρωθῆ-
ναι μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἀπαντας αὐτούς προαίρε-
σιν, ἐνδεῖν τι καταμάθῃς, παρὰ Ἡρακλεῖδα τοῦ ἐπι-
τρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλέκτως
διπερ ἀνάγκασιν εἰναι καταμάθοις, αἰτήσαι διφελεῖς.
Καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προσέταξα, ἵν' εἰ τι ἀν χρη-
μάτων παρ' αὐτοῦ ἡ σῇ στερβότης αἰτήσῃ, διενε
δισταγμοῦ τινος ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. Καὶ ἐπειδὴ
ἐπιυθόμην, τινάς μὴ καθεστώτες διανοίας τυγχάνον-
τας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν τῆς ἀγιωτάτης καὶ καθολι-
κῆς Ἐκκλησίας φαύλη τινὶ ὑπονοθεύειται βούλεσθαι
διαστρέψειν, γίνωσκε μὲ Ανυλινῷ ἀνθυπάτῳ, ἀλλὰ
μὴν καὶ Πατρικίῳ τῷ οὐτικαρίῳ τῶν ἐπάρχων (69)
παροῦσι τοιαύτας ἐντολὰς δεδωκέναι, ἵν' ἐν τοῖς λο-
ποῖς ἀπασι καὶ τούτου μᾶλιστα τὴν φροντίδα ποι-
ήσωνται τὴν προσήκουσαν, καὶ μὴ ἀνάσχωνται πε-
ριορθῆν τοιούτο γινόμενον. Διόπερ εἰ τινας τοιούτους
ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μανιζ ἐπιμένειν κατέβῃς,
ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προειρημένοις δικασταῖς

hic titulus præfigeretur capiti 5, in quo duæ refe-
runtur Constantini sanctiones de bonis Christiano-
rum. Recte igitur vetustissimus codex Mazarinus et
Fuketianus, nullam hoc loco capitil distinctionem
agnoscunt.

(69) Οὐτικαρίῳ τῶν ἐπάρχων. De vicariis præ-
fectorum abunde dixi ad lib. xiv Amin. Marcellini.
Erant hi vicarii tunc temporis perfectissimi, non
autem clarissimi aut spectabiles. Docet id epistola
Constantini imperatoris ad Probianum proconsulē
Africæ, quam refert Augustinus in epist. 68, his
verbis: « Aelianus predecessor tuus, merito
dum vir perfectissimus Verus vicarius præfectorum
tunc per Africam vestram incommoda valen-
tine teneretur, » etc. Scribe « per Africam no-
stram. » Sic enim loquitur Constantinus in Epistola
ad Elaphrium. Atque ita scribitur apud eumdem

πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανέγκει, δπως αὐτοὺς ἔκεινοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψασιν. Ἡ θείατης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε διαφυλάξοι ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν (70) ἀλειτουργησας
(Nic. H. E. vii, 44).

Ἀντιγραφος βασιλικῆς ἐπιστολῆς δι' ἣς τοὺς προεστῶτας τῶν ἐκκλησιῶν πάσης ἀπολείνοθαι τῆς περὶ τὰ πολιτικὰ λειτουργίας προστάτει.

« Χαῖρε, Ἀνυλίνε τιμιώτατε ἡμῖν. Ἐπειδὴ ἔχ πλειόνων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενθεῖσαν τὴν θρησκείαν ἐν ᾧ ή καὶ ἡ χορυφαία τῆς ἀγιωτάτης ἐπουρανίου (71) αἰδὼς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐνηρχόνει τοῖς δημοσίοις πράγμασιν, αὐτὴν τε ταῦτην ἐνθέσμως ἀναληψθεῖσαν καὶ φυλαττομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ὅματικῷ ὄνδρατι, καὶ σύμπασι τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἑξαίρετον εὐδαιμονίαν παρεσχήνει, τῶν θείων εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἰδοὺς ἔκεινούς τοὺς ἀνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένη ἀγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρίᾳ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἔξι ἑαυτῶν, τῇ τῆς θείας θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν Ιδίων τὰ ἐπαθλα κομισασθαι, Ἀνυλίνε τιμιώτατε (72). Διόπερ ἔκεινούς τοὺς εἰσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σολ πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἢ Καικιδιανὸς ἐφέστηκε, τὴν ἔξι ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἀγίᾳ ταῦτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, σύσπερ κληρικούς ἐπονομάζειν εἰλύθασιν, ἀπὸ πάντων ἀπαξιπτῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλειτουργητούς διαφυλαχθῆναι, δπως μὴ διά τινος πλάνης ἢ ἐξοισθῆσεως λερούσου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θείᾳτῇ ὀφειλομένης ἀφελκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον δινευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ίδιῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται, ὥνπερ μεγίστην περὶ τὸ θείον λατρείαν ποιουμένων, πλείστον δυνατον τοῖς κοινοῖς πράγμασι συνοίστειν δοκεῖ. Ἐρήσωσο, Ἀνυλίνε τιμιώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς Λικινῆριον εἰς ὑστερον κακοτροπίας, καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ (Nic. H. E. vii, 44).

Τοιαῦτα μὲν οὖν ἡ θεία καὶ οὐράνιος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανεῖας ἐδωρεῖτο χάρις, τοσαύτη τε ἀπασιν ἀνθρώποις ἀφθονία ἀγαθῶν διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπρυτανεύτη εἰρήνης. Καὶ ὡδὲ μὲν τὰ καθ'

Augustinum in lib. iii, Contra Cresconium cap. 70.

(70) *Περὶ τῆς τῶν κληρικῶν. In vetustissimo eodd. Maz. et Fuk. hoc caput 6 dicitur, et recte quidem, si fallor. Vide quæ supra notavi ad caput 6.*

(71) *Tῆς ἀγιωτάτης ἐπουρανίου. Christophorus addit vocem δυνάμεως, ex Constantini epistola ad Chrestum.*

(72) *Ἀρνεῖτε τιμιώτατε. In codice Med., Maz., Fuk. et Savil. legitur Ἀνυλίνε τιμιώτατε καὶ ποθενότατε ἡμῖν. Porro relatio Anulini proconsulis qua bis Constantini litteris respondet, exstat apud Augustinum in epist. 68, his verbis: « Anulinus vir clarissimus proconsul Africæ. Scripta cœlestia majestatis vestræ accepta atque adorata, Cœciliiano et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devote parvitalis meæ insinuare curavit: eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum omni omnino munere indulgentia majestatis vestræ liberali esse videantur Catholicæ, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies extiterunt quidam adunata sœcum populi multitudine, qui Cœciliiano contradicendum putarent,*

A

394 CAPUT VII.

De immunitate clericorum.

Exemplum epistolæ imperatoris Constantini, qua cunctos ecclesiarum præsides ab omnibus publicis functionibus immunes esse præcipit.

« Ave, Anuline charissime nobis. Cum ex multis rebus constet, religionem illam in qua summa diuinæ majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima reipublicæ importasse discrimina; eamdem vero rite susceptam ac custoditam, et non mini Romano maximam prosperitatē, et cunctis mortalium rebus, divina id tribuente beneficentia, præcipuum felicitatem contulisse: placuit ut homines illi qui cum debita sanctimonia et assidua hujus legis observantia, ministerium suum diuinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent, Anuline charissime nobis. Quocirca eos homines qui intra provinciam tibi creditam in Ecclesia catholica cui Cœcilianus præstet, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos clericos vocare consueverunt, ab omnibus omnino publicis functionibus immunes volumus conservari, ne errore aliquo aut casu sacrilego a cultu summi divinitati debito abstrahantur; sed ut potius absque ulla inquietudine propriæ legi deserviant. Quippe his summam venerationem divino numini exhibentibus, maximum inde emolumentum reipublicæ videtur accedere. Vale, Anuline charissime ac desideratissime nobis. »

B

CAPUT VIII.

De malignitate Licinii postea subsecuta, et de ejus morte.

Hujusmodi nobis dona coelestis ac divina gratia præsentiae Servatoris nostri largita est, tantaque bonorum copia universo generi humano ex pace nobis restituta profluxit. Ac res quidem

quique fasciculum in aluta signatum et libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ: atque impendio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum numinis vestri dirigerem. Quæ manente Cœciliano in statu suo, subjectis eorumdem actis, quo cuncta majestas vestra possit dignoscere, partitas mea dirigere curavit. » Per scripta cœlestia intelligit Anulinus epistolam Constantini ad ipsum datam de immunitate clericorum, quæ ab Eusebio in hoc capite relata est. Quod quidem apertissime declaratur his verbis, quæ proxime sequuntur in relatione Anulini: « Cum omni omnino munere indulgentia majestatis vestrae liberali esse videantur Catholicæ. » Cæterum has Constantini epistolæ prepstero ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constantini ad Cœcilianum episcopum, item ejusdem epistola ad Anulimum, cum relatione ejusdem Anulini, quam supercitavi, præcedere debent epistolam Constantini ad Miltiadensem episcopum urbis Romæ. Omnes enim ex epistolis pertinent ad concilium Romanum, quod habitum est in causa Cœciliani coram Miltiade PP. Constantino III et Licinio III coss., anno Christi 315.

nostræ in hoc lætissimo statu et in hujusmodi festivitatibus erant. Sed virtutis inimicus et malorum omnium studiosissimus dæmonis livor, hoc spectaculum diu ferre non potuit. Neque item **395** Licinius iis calamitatibus quæ supradictis tyrannis acciderat, erudiri potuit ut saperet ac modeste ageret. Qui prospero imperii sui statu, secundi post Constantinum maximum loci dignitate, et affinitate augustique generis conjunctione honoratus, a bonorum quidem imitatione descivit, impiorum vero tyrannorum pravos atque improbos mores æmulatus est. Et quorum miserabilem vitæ exitum suis ipse oculis conspexerat, eorum consilia sequi maluit, quam in benevolentia atque amicitia optimi principis perstare. Etenim invidiæ stimulis aduersus bene de se meritum incitatus, gravissimum et nefarium ei bellum intulit, non naturæ reveritus jura, non fæderum, non jurisjurandi, nec consanguinitatis memor. Nam Constantinus quidem utpote benignissimus princeps, quo sinceræ benevolentie certissimum ei argumentum daret, affinitate sua eum dignatus fuerat; nec illustres sororis suæ nuptias eidem denegaverat: verum stirpis suæ nobilitatem, et imperatorii jam inde a proavis generis splendorem cum eo communicaverat, toliusque orbis Romani imperium cum illo, utpote affine et regni consorte participaverat. Nec minorem ei portionem imperii Romaini regendam gubernandamque concesserat. Licinius vero prorsus contraria omnia agebat; omnis generis fraudes adversus potiorem quotidie comminiscens, cunctasque insidiandi artes excogitans, ut bene meritum malis remuneraretur. Ac principio quidem insidias tegore studens, amicum se esse simulabat: et fraude ac dolis Constantinum sœpe appetens, facile se voti sui compotem fore sperabat. Sed enim Constantino amicus, et tutor custosque erat Deus: qui insidias clam et occulte ipsi comparatas in lucem proferens consultabat. Tantam vim habet magna illa pietatis armatura, tum ad propulsandos inimicos, tum ad propriæ salutis conservationem. Qua quidem armatura munitus imperator noster Deo charissimus, multiplices nefarii hominis insidias effugit. Igitur Licinius cum occultas insidias non ex voto sibi cedere videbat, utpote Deo cunctas ipsius fraudes ac dolos charissimo principi detegente, latere se amplius non posse perspiciens, bellum palam movet. Porro cum Constantino bellum inferre statuisset, simul **396** eiiam adversus summum omnium Deum quem a Constantino coli cognoverat, præliari instituit. Dehinc cultores divini numinis sub ditione sua degentes, qui nulla unquam injuria aut molestia imperium ipsius affecerant, sensim ac tacite oppugnare ag-

Α τιμᾶς ἐν εὐφροσύνῃ καὶ πανηγύρεσιν ἑτελεῖτο. Οὐκ ἦν δὲ δρα τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ, τῷ τε φιλοπονήρῳ δαίμονι φορητὸς ἡ τῶν ὄρωμένων θέα· ὥστερ οὖν οὐδὲ Λικινιά πρὸς σώφρονα λογισμὸν ἐτύχανεν αὐτάρκη τὰ τοῖς πρόσθεν δεδηλωμένοις τυράννοις συμβενηκότα· δις εὖ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, βασιλέως μεγάλου Κωνσταντίνου δευτερείων τιμῆς, ἐπιγαμβρίας τε καὶ συγγενείας τῆς ἀνωτάτως τῇσι αὐτοῖς, μιμήσεως μὲν τῆς τῶν καλῶν ἀπελιμπάνετο, τῆς δὲ τῶν ἀσεβῶν τυράννων μοχθηρίας ἐξτήλου τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὃν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπεῖδεν αὐτοῖς δφθαλμοῖς, τούτων ἔπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλλον, ἢ τῇ τοῦ κρείττονος διαθέσει ἐμμένειν καὶ φύλιζ, ἤρετο. Διαφθορηθεὶς γέ τοι τῷ πανευεργέτῃ, πόλεμον δυσαχῆ καὶ δεινότατον πρὸς αὐτὸν ἐκφέρει, οὐ φύσεως νόμων φεισάμενος, οὐχ ὄρκωμασιῶν, οὐχ αἰματος, οὐ συνθηκῶν μνήμην ἐν διανοίᾳ λαβών. Ό μὲν γάρ αὐτῷ οία πανάγαθος βασιλεὺς, εὐνοίας παρέχων ἀληθοῦς σύμβολα, συγγενείας τῆς πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐφθόνησε, γάμων τε λαμπρῶν ἀδελφῆς μετουσίων οὐκ ἀπηρήσατο, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ πατέρων εὐγενείας (73), βασιλικοῦ τε ἀνέκαθεν αἴματος κοινωνὸν γενέσθαι τξίωσε, τῆς τε κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς, οἷς κηδεστῇ καὶ συμβασιλεῖ περεῖχε τὴν ἔξουσιαν, οὐκ ελαττον μέρος τῶν ὑπὸ Ρωμαίους ἔθνων διέπειν αὐτῷ καὶ διοικεῖν κεχαρισμένος. Ό δὲ μπαλιν, τοῖς τάνατοις διεπράττετο, παντοίας δοσμέραι κατὰ τοῦ κρείττονος μπηκανάς ἐπιτεχνώμενος, πάντας τε ἐπινοῶν ἐπιβουλῆς τρόπους, ὡς ἀν κακοῖς τὸν εὐεργέτην διεψικιστο. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα πειρώμενος τῇ συσκευὴν ἐπικρύπτειν, φίλος εἶναι προσεποιεῖτο, δίληψε τε καὶ ἀπάτη πλειστάκις ἐπιθέμενος, βρέστα ἀν τυχεῖν τοῦ προσδοκῶμένου ἡλπίσε. Τῷ δὲ δρα ὁ θεὸς ἦν φίλος, κηδεμῶν τε καὶ φύλαξ, δις αὐτῷ τάς ἐν ἀποβρήτῳ καὶ σκότει μηχανωμένας ἐπιβουλάς εἰς φῶς ἄγων διήλεγχε. Τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας ὅπλον (74), πρὸς δμυναν μὲν ἐχθρῶν, οἰκείας δὲ φυλακὴν σωτηρίας Ισχύει· ϕ δὴ πεφραγμένος δ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς, τάς τοῦ δυσωύμου πολυπλόκους ἐπιβουλάς διεδίρασκεν. Ό δὲ τὴν λαθράιαν συσκευὴν ὡς οὐδαμῶς ἐώρακατα γνώμην αὐτῷ χωροῦσαν, τοῦ θεοῦ πάντα δόλον τε καὶ φρονιστριῶν τῷ θεοφιλεῖ βασιλεῖ κατάφωρα ποιοῦντος, οὐκέτι οἶδε τε ὃν ἐπικρύπτεσθαι, προφανῆ πόλεμον αἱρεται. Όμδες δῆτα Κωνσταντίῳ πολεμεῖν διαγνούν, ήδη καὶ κατὰ τοῦ θεοῦ τῶν δλων, δν ἡπιστατο σέβειν αὐτὸν, παραπτέσθαι ὠρμάτο. Κάπειτα τοὺς ὑπὸ αὐτῷ θεοσεβεῖς, μηδὲν μηδ' δλως πώποτε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ λυπτρὸν διαθεμένους, ἡρέμα τέως καὶ ήσυχη πολιορκεῖν ἐπεβάλετο καὶ τοῦτ' ἐπραττε, δεινῶς ἀδεπτεῖν ὑπὸ τῆς ἐμφύτου κακίας ἡναγκασμένος. Ήδὲ οὖν τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανῶν ἐκδικάντων πρὸ δφθαλμῶν ἔθετο, οὐδὲ ὃν αὐτῆς ὀλετήρ

δπλον. Nicephorus vocem ἀρετῆς, qnirre quæ sensum turbaret, expunxit. Exstat tamen in omnibus nostris codicib⁹, et apud Gelasium Cziczenum. Itaque videndum an legi possit τοσοῦτον τὸ μέγα θεοσεβείας ἀρετῆς ὅπλον. Sic Eusebius infra in fine hujus libri θεοσεβείας ἀρετὴν dicit, et in libro 1 De vita Constantini, iiiijto.

(73) Τῆς ἐκ πατέρων εὐγενείας. Συγγενείας vulg. Amplior emendationem quæ ad marginem codicis Turnebi ascripta est εὐγενείας. Erat enim Constantinus nobilissimo genere natus, quippe qui originem stirpis suæ ad Claudiūm imperatorem referret.
(74) Τοσοῦτον ἀρετῆς τὸ μέγα τῆς θεοσεβείας

εἰπεν τιμωρὸς, δι’ ὃς μετῆλθον ἀσεβείας, κατέστη. Ἀλλὰ τὰρ τοῦ σύφρονος ἐκτραπεῖς λογισμοῦ, διαρρήδην δὲ πανεὶς τὰς φρένας, τὸν Θεὸν αὐτὸν οἴει δὴ Κωνσταντίνου βοηθὸν, ἀντὶ τοῦ βοηθουμένου πολεμεῖν ἐγνώκει. Καὶ πρῶτα μὲν τῆς οἰκίας τῆς αὐτοῦ πάντα Χριστιανὸν ἀπελαύνει, ἔρημον αὐτὸς αὐτὸν ὁ δεῖλαιος τῆς τούτων καθιστάς ὑπὲρ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν εὐχῆς, ἢν ὑπὲρ ἀπάντων αὐτοῖς ποιεῖσθαι πάτριον μάθημα τυγχάνει· εἴτα δὲ τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας (75) ἐκκρίνεσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τοῦ τῆς τιμῆς ἀξιώματος, εἰ μὴ τοῖς δαίμονις θύειν αἱροῖντο, παρακελεύεται. Καὶ ἐτι γε ταῦτα ἡνὶ μικρῷ, τῇ τῶν μειζόνων συγχρινόμενα παραθέσει. Τί δει τούτων τὰ καθέκαστα καὶ κατὰ μέρος τῷ θεομίσει πεπραγμένα μνημονεύειν, ὅπως τε νόμους ἀνδρίους ὁ παρανομώτας ἔξενε; Τοὺς γέ τοι ἐν ταῖς εἰρχταῖς ταλαιπωρουμένους, ἐνομοθέτει μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι, μηδὲ ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους, μηδὲ ἀπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα, μηδὲ ἄγαθὸν τι πράττειν, τοὺς καὶ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἐλκομένους. Καὶ ἦν γε νόμων ὡτος ἀντικρυς ἀναιδῆς καὶ ἀπηνέστατος, πᾶσαν ἡμερον ὑπερεξάγων φύσιν (76), ἐφ' ὃ καὶ τεμαρία προσέκειτο, τοὺς ἐλεοῦντας τὰ ίσα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις, δεσμοῖς τε καὶ φυλακαῖς καθείργυνοσθαι, τὴν τοῖς καταπονουμένοις ὑπομένοντας τιμωρίαν, τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους. Τοταῦτα ἀτ Λικιννού διατάξεις. Τί χρή τὰς περὶ γάμων καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι, ή τοὺς ἐπὶ τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι (77) νευτερισμὸς αὐτοῦ, δι’ ὃν τοὺς πτίλαιοὺς Ῥωμαίων εὗ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρδάρους τινάς καὶ ἀνημέους ἀντεισῆγε νόμους, ἀνδρίους ὡς ἀληθῶς καὶ πα-

(75) Τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. In libro *De vita Constantini*, cap. 56, hanc paulo fusiū exponuntur his verbis: Γυμνῇ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ, τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας, ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποβάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς δαίμοσιν αἱροῖντο θύειν, παρακελεύετο· ἐγνωμονύτῳ δῆτα τῶν κατὰ πάν τὸν θύον ἀξιωμάτων ατ τάξεις ἀνδρῶν θεοσεδῶν. Id est: « Tandem abjectis ambagibus, perfricta quo dūi sunt fronte decrevit, ut milites qui per singulas urbes judicibus appreheniant, nisi dæmonibus sacrificare mallen, ali apparitione præsidialis officii removerentur. Proinde officia magistratum per singulas provincias, viris piis ac religiosis Dei cultoribus nudabantur. » Non mirum est hæc a Christophorsono non esse intellecta, quandoquidem pauci admodum ac pene nemo hactenus hæc intellexit. Duplex erat militia apud Romanos: altera castrensis seu legionaria; altera civilis, quæ etiam cohortalis militia dicitur in codice Theodosii. Qui in hanc cohortalem militiam ascripti erant, vulgo a Latinis officiales seu apparitores vocantur: a Græcis autem communi vocabulo στρατιώτας. Sic Themistius in oratione 4, pag. 58, et Chrysostomus homilia 1 in Epistolam I ad Corinthios, pag. 8, et pag. 40, et in homilia 62 in Evangelium Matthæi. Quin etiam στρατεύεται apparitoris officio fungi apud eundem Chrysostomum homilia 1 in Matthæum: Καὶ ἀρχοντας ἀριθμεῖν δύνασαι οἵ τε στρατεύων τὸν ἐμπροσθεν χρόνον. Quem locum sic verit Anianus: « Potes enumerare non solum principes sub quibus anteactis temporibus militasti. » Cumpotius sic vertere debuissest: « Præsides omnes et rectores provinciarum potes recensere, quibus

A gressus est. Atque id agebat, innata quadam malitia densissimas ei tenebras offundente. Itaque nec eorum qui ante ipsum Christianos persecuti fuerant, exemplum ante oculos sibi proposuit, nec illorum quorum ipse ulti atque extinctor ad compriemendam illorum impietatem fuerat constitutus. Sed a recta ratione aberrans, seu potius aperta correptus insania, Deum ipsum utpote Constantini adjutorem, ejus qui adjuvabatur loco adorari decrevit. Et primum quidem Christianos omnes domo sua expelliit, seipsum miser denudans atque orbans orationum suffragio, quas illi et pro ipso et pro cunctis hominibus ex patrio instituto ad Deum fundere consueverant. Posthac cunctos in urbibus militantes, nisi dæmonibus sacrificare malent, exauctorari et honore militiæ spoliari jubet. Sed hæc parva sunt, si cum majoribus quæ subsecuta sunt conferantur. Quid autem attinet singula quæ iste Deo invitus perpetravit, enumerando recensere, et quomodo leges illegitimas ipse legum omnium violator excogitaverit? Quippe lege lata prohibuit, ne quis miseris in carcere detentis alimenta humaniter subministraret, neve quis homines in vinculis fame contabescentes miseratione prosequeretur: hoc est, ne quis omnino vir bonus existere, neve ii qui ad proximorum miseracionem natura ipsa ducuntur, boni quidquam praestarent. Fuit hæc profecto lex palam impudens et omnium immanissima, quippe quæ omnem a natura insitam mansuetudinem excluderet. Quin et legi adjecta erat hæc poena, ut qui reis stipem dedissent, pari cum reis ipsis supplicio plecterentur, utque in carcerem et vincula conjecti, camidem cum

B ante apparuisti. » Interdum autem Græci ad distinctionem castrensis militiæ, hos apparitores appellant τοὺς στρατιώτας κατὰ πόλιν. Ita Eusebius in locis supra citatis. Et Themistius in orat. 17, pag. 457, ὅπόστον ἀστυκὸν στρατιώτου φιλοκέρδεια. Qui locus doctissimum interpretem valde exercuit. Atqui ἀστυκὸν στρατιώτης Themistio idem est ac ὁ κατὰ πόλιν στρατιώτης apud Eusebium: apparitores scilicet præsidium et præsectorum prætorio, qui fiscalia tributa exigebant. In edicto Theodorici, cap. 73, miles et apparitor judicis pro eodem sumitur. Et apud Cassiodorum in præfatione Variarum. De his militibus accipiendus est locus Chrysostomi in homilia nuper edita *De liberis educandis*: Οἱ μὲν στρατεύονται κατὰ τῶν ἀδικούντων οἴνοι εἰσιν ἐν τῇ πόλει οἱ στρατιώται.

C (76) Πάσαρ ἡμερον ὑπερεξάγων φύσιν. In libro i *De vita Constantini* pro ὑπερεξάγων, legitur ὑπεραχοντίζων. At Christophors. ὑπεξάγων, legisse videtur, Musculus vero secutus est eam scripturam que legitur in l. i *De vita Constantini*. Sic enim vertit: Erat ea lex palam impudens et immanissima, et quamvis placidam excedens naturam. » Verum in l. i *De vita Constantini*, haud dubie scribendum est πάσαν ἀνήμερον ὑπεραχοντίζων φύσιν. Sic enim loquitur Euseb. infra in hoc cap.

(77) Εἰπεν τοῖς τὸν βίον μεταλλάττουσι. Langus, Musculus et Christophoronus verterunt mortuos, quod non probro. Quænam porro fuerit hæc lex Licinii, difficile est dicere. Videtur tamen ad testamento morientium pertinuisse. Abrogata autem est a Constantino post partam de Licinio victoriā.

noxiis hominibus poenam subirent, qui humanitatis officia illis præstisset. Hujusmodi fuere constitutions Licinii. Quid præterea opus est commemorare, quæ in nuptiis aut quæ circa morientes innovavit; vetustas Romanorum leges recte et sapienter constitutas ausus abolere, et barbaras quasdam atque immanes planeque **397** illegitimas et iniquas leges illarum loco substituere? Innumeros etiam inductionum titulos adversus subditos excogitavit, et varias auri argenteique exactiones, et terræ mensiones; exitialis denique lucri compendium ex rusticis qui superstites amplius non essent, sed jampridem obiissent. Quid referam exsilia ab isto humani generis hoste innocentibus irrogata? Quid nobiles et præcipue dignitatis viros in carcere abductos, quorum uxores ætate florentes per vim ab ipsis abstractas, sceleratis quibusdam mancipiis constuprandas dabat? Quid mulieres nuptas et virgines recensem quibus ille decrepitus senex illudens, libidinem suam explevit? Quid, inquam, opus est in his commemorandis diutius immorari, cum postremorum ejus facinorum gravitas, ut priora hæc levia ac prope nulla esse viderentur, efficerit. Denique eo furoris processit, ut episcopos etiam adoriretur. Quos cum suis consiliis ac facinoribus adversos esse, utpote sumimi Dei famulos, existimaret, nondum quidem aperie, metu scilicet præstantioris, clam tamen ac subdole est aggressus: et ex illis probatissimum quemque structis per præsides suos insidiis interemit. Modus porro cædis quo illos sustulit, novus plane nec ante unquam auditus. Sed quæ apud Amasiæ et reliquas Ponti urbes perpetravit, omnem credulitatis modum transcendunt. Ubi ecclesiæ Dei, alia iterum solo æquaæ sunt, alia clausæ, ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eo conveniret,

A πανόμους; Έπισκήψεις (78) τε μυρίας κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν ἐπεγένει, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου παντοῖας εἰσπράξεις, ἀναμετρήσεις τε γῆς (79), καὶ τῶν κατ' ἄγροὺς μηχέτ' δυτῶν ἀνθρώπων, πρόπολαι δὲ κατοιχομένων, ἐπίζημιον κέρδος. Οἶνος δὲ ἐφεύρεν ἐπὶ τούτοις διασάνθρωπος κατὰ μηδὲν ἡδικησάων ἔξορισμούς (80), σίας εὐπατριδῶν (81) καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγὰς, ὃν δὴ τὰς κουριδίας ἀποζευγνύς γιμετάς, μιαροῖς τισιν οἰκέταις ἐφ' ὕδρει πράξεως αἰσχρᾶς παρεδίδουν δσαῖς δὲ αὐτὸς διέσχατόγηρας (82) γυναικῶν ὑπάνδροις, παρθένοις τε κόραις εἰ μπαροιῶν, τὴν ἀκόλαστον τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐπιθυμίαν ἐπάληρον· τῇ χρή ταῦτα μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς μικρὰ τὰ πρῶτα καὶ τὸ μηδὲν εἴναι διελεγχούστης; Τὸ γοῦν τέλος αὐτῷ τῆς μανίας, ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐχώρει. Ἡδη τε τούτους, ὡς ἂν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεράποντας, ἐναντίους ὑπάρχειν οὖς Ἑδρα, ἡγούμενος, οὐπα μὲν ἐκ τοῦ φανεροῦ διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κρείττονος φόδον, λάθρα δὲ αὖθις καὶ δολιῶς συνεσκευάζετο, ἀνήρει τε τούτων δι' ἐπισουλῆς τῶν ἡγεμόνων τοὺς δοκιματάτους. Καὶ διὰ τρόπος δὲ τοῦ κατ' αὐτῶν φόνου ἔνος τις ἦν, καὶ οἶος οὐδεπάποτε τήκουσθη. Τὰ γοῦν ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ Πόντου πόλεις κατεργασθέντα πᾶσαν ὑπερβολὴν ὥμοτητος ὑπερηκόντισεν· Ἐνθα τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ, αἱ μὲν ἔκ ψήφους εἰς ἔδαφος αὖθις κατερρίπτοντο, τὰς δὲ ἀπέκλειον, ὡς ἂν μὴ συνάργοιτο τις τῶν εἰωθότων, μηδὲ τῷ Θεῷ τὰς ἐποφειλομένας ἀποδιδῷ λατρείας. Συντελεῖσθαι γάρ οὐχ ἡγείτο ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς εὐχάς, συνειδότει φαύλῳ τοῦτῳ λογιζόμενος, οὐδὲν ὑπὲρ τοῦ θευφιλούς βασιλέως πάντα πράττειν τημᾶς καὶ τὸν Θεὸν ίλεούσθαι πέπειστο· Ἐνθειν ὥρματο καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ἐπισκήπτειν. Καὶ δῆτα τῶν ἡγεμόνων οἱ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαρέι πεπεισμένοι, τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν συνήθιας τὰς τῶν κακούργων ἀνδρῶν περιέβαλλον τιμωρίας, ἀπ-

(78) Ἐπισκήψεις. Sic etiam vocat Eusebius in libro VIII, cap. 17, ubi de Maximino agit Orientis tyranno. Sed in libro I *De vita Constantini* σκηψεῖς vocat, id est, rationes cogende pecunia. Græci veteres πόρους et πορτισμούς dicebant. Itaque et liber Xenophontis extat περὶ πόρων. Postiores Latini « titulos » dixerunt. Sic Amm. Marcellinus in lib. xix, et conquisitorum detestanda nomina titulorum.

(79) Ἀγαμετρήσεις τε γῆς. Recte Langus, iteratas agrorum mensiones, interpretatus est. Quod plane confirmat Rufinus, qui vertit « census innovere ». Neque enim novi census fieri possunt absque iterata agrorum mensione. Quippe census apud Romanos duo complectebatur; modum scilicet agrorum et capitum numerum, ut alibi notavi. Vide librum primum *De vita Constantini*, cap. 55. Porro de avaritia Licinii præter Eusebium testatur Aurelius Victor, et Victoris *Epitome*. Quod vero ait Eusebius Licinium graviissimis exactionibus subditos oppressisse, duorum veterum scriptorum testimonio refellitur. Nam Victoris quidem epitome de Licinii moribus hæc habet: « Agraribus plane ac rusticantibus, quia ab eo genere ortus altusque erat, satis utilis », etc. Libanius vero in oratione pro templis gentilium ita loquitur: Παλιῶν τοινῦν ὅμιλον δυτῶν, καθαίρει μὲν τῶν πειριθόσαντα τὴν γύμνην (scribo ρώμην) ὁ Γαλατῶν ἐπ' αὐτὸν ἀγάγων

D στρατόπεδον, οἱ θεοῖς ἐπῆλθον πρότερον εὐξάμενοι κρατήσας δὲ καὶ ἀνδρὸς ἐπ' ἐκείνῳ ταῖς πόλεσιν ἀθεῖν παρεσχήκοτος, etc. Id est: « Me quidem adhuc puer, iugurnum qui Romanum omni contumeliarum genere afficerat, debellavit Constantinus, ducto adversus illum Gallorum exercitu, qui post vola diis immortalibus facta in hostem profecti sunt. Post hunc vero, cum alium qui urbes florentissimas præstiterat, superasset, » etc. Ac primum quidem illum qui Romanæ urbi scđe illaserat, Maxentium sine dubio intelligit. Alter vero ille citra controversiam Licinius est, sub quo urbes sūt floruisse Libanius.

(80) Vulg. ἔξορισμούς. Non dubito quin legendum sit ἔξορισμούς. Nam in lib. I *De vita Constantini*, cap. 55, ubi hæc omnia iisdem fere verbis repetit Eusebius, pro eodem habet ὑπεροπτοὺς τιμωρίας.

(81) Εὐπατριδῶν. Patricios vertit Christophorus, tralatatio errore, quem jam antea consultavimus. Nobiles autem dicebantur, qui oriundi erant ex iis qui magistratum gessissent vel in urbe Roma, vel in municipiis. In actis præsidialibus Tarachi, Probi, et Andronici: « Maximus præses dixit, quo genere es, Andronice? Andronicus dixit de nobili genere, et primi ordinis Ephesiorum filius. »

(82) Οἱ ἐσχατόγηρας. Atqui Licinius mortuus est anno ætatis 60, ut scribit Victor in *Epitome*. Quare Eusebius hoc loco rem exaggerat oratorio more.

ἥγοντο τε καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστως τοῖς μιαιφό-
νοις δομοῖς, οἱ μηδὲν ἡδικηχότες· ήδη δέ τινες καίνο-
τέραν ὑπέμενον τελευτὴν, ἔιψε τὸ σῶμα εἰς πολλὰ
τμῆματα κατακρεουργούμενοι, καὶ μετὰ τὴν ἀπηνῆ
ταῦτην καὶ φρικτοτάτην θέαν, τοῖς τῆς θαλάσσης
βυθοῖς, ἰχθύσι θορὰ φίππούμενοι. Φυγαὶ δὴ αὐθίς ἐπὶ
τούτοις τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντα ἀνδρῶν· καὶ πάλιν
ἀγροῖ, καὶ πάλιν ἐρημαῖς, νάπαι τε καὶ δρη τοὺς
Χριστοῦ θεράποντας ὑπέδεχοντο. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα
τοῦτον προύχωρεις τῷ δυστεσεῖ τὸν τρόπον, λοιπὸν καὶ
τὸν κατὰ πάντων ἀνακινεῖν διωγμὸν, ἐπὶ διάνοιαν
ἐδάλλετο. Ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδὼν ἦν
αὐτῷ μή οὐχὶ ἐν ἔργῳ χωρεῖν, εἰ μὴ τάχιστα τὸ
μέλλον ἐσεσθαι προλαβῶν δὲ τῶν οἰκείων ψυχῶν ὑπέρ-
μαχος θεός, ὃς ἐν βαθεῖ σκέτῳ καὶ νυκτὶ ζωφοδε-
στάτῃ φωτιῆρα μέγαν ἀθρόως καὶ σωτῆρα τοῖς πᾶσιν
ἐξέλαμψε, τὸν αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντίνον ὑψηλῷ
βραχίονι ἐπὶ τὰ τῆδε χειραγωγήσας.

agri, iterum solitudines, iterum montes ac silvæ famulos Christi suscepere. Quæ cumi ad hunc modum impensisimo tyranno succederent, deinceps persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compos exstisisset, nec ei quidquam obstitisset quominus rem ad exitum perduceret; nisi famulorum suorum propugnator Deus, id quod futurumerat celerrime præveniens, Constantinum famulum suum, tanquam splendidum quodilam ac salutare lucis jubar, in profunda caligine et in obscurissima nocte omnibus repente ostendisset, eumdemque in brachio excelsa ad has partes quasi manu apprehensum perduxisset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Περὶ τῆς υικῆς Κωνσταντίου καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ
τοῖς ὑπὸ τὴν Ῥωμαλωρ ἔκοντας ὑπαρξάτων
(Nic. H. E. vii, 45, 46).

Τούτῳ μὲν οὖν (83) δινωθεν ἐξ οὐρανοῦ καρπὸν
εὑσεβεῖας ἐπάξιον, τὰ τρόπαια τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν
πυρεῖχε νίκης· τὸν δὲ ἀλιτήριον, αὐτοῖς συμβούλοις
ἀπασι καὶ φίλοις, ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶ πρηνῆ
κατέβαλεν. Ως γάρ εἰς ἔσχατα μανίας τὰ κατ' αὐτὸν
ῇλαυνεν, οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι λογισάμενος βασιλεὺς δ
τῷ θεῷ φίλος, τὸν σύνφρονα συναγαγὼν λογισμὸν (84),
καὶ τὸν στερβὸν τοῦ δικαίου τρόπου φιλανθρωπίᾳ
κερασάμενος, δισμενος ἐπατμῆναι κρίνει τοῖς ὑπὸ τῷ
τυράννῳ ταλαιπωρούμενοις, καὶ τό γε πλείστον ἀν-
θρώπων γένος, βραχεῖς λυμεώνας ἐκποδῶν ποιησά-
μενος, ἀνασώσασθαι δρμάται. Μόνη γάρ αὐτῷ χρω-
μενῷ φιλανθρωπίᾳ τὸν πρὸ τούτου χρόνον, καὶ τὸν οὐ
συμπαθεῖας δξιον ἐλεοῦντι, τῷ μὲν οὐδὲν ἐγίνετο
πλέον, τῆς κακίας οὐκ ἀπαλλαττομένῳ, αὗξοντι δὲ
μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων ἐθνῶν λύτταν, τοῖς δ
δὲ κακουμένοις οὗτις ἐλείπετο σωτηρίας ἐλπίς, ὑπὸ^D
διειώψ θρήψ καταπονουμένοις. Διὸ δὴ τῷ φιλαγάθῳ
μίξας τὸ μισοπόνθηρον δὲ τῶν ὄγαθῶν ἀρωγὸς; πρόεισιν
ἄμα παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεῖ φιλανθρωποτάτῳ, σωτή-
ριον δεξιάν ἀπασι τοῖς ἀπολλούμενοις ἐκτείνας· εἴθ'
οἰα παμβασιλεῖ θεῷ, θεῷ Παιδὶ Σωτῆρι ἀπάντων
ποδηγῷ καὶ συμμάχῳ χρώμενοι, πατήρ ἄμα καὶ υἱὸς,
δημφω κύκλῳ διελόντες τὴν κατὰ τῶν θεομίσων πα-
ράταξιν δρδίαν τὴν νίκην ἀποφέρονται, τῶν κατὰ

A et supremo Numini debitum cultum exhibueret. Ne-
que enim orationes pro se fieri opinabatur, scele-
rum scilicet conscientia in eam opinionem adduc-
tus. Sed nos pro imperatore Dei amantissimo omnia
facere, ac divinum numen placare, sibi persuaserat.
Quam ob causam impetum omnem furoris sui in
nos convertit. Proinde praesides quotquot principis
gratiam captabant, cum scelestissimo tyranno id
placere intelligerent, episcopos partim iisdem qui-
bus maleficos homines pœnis identidem subjicie-
bant. Itaque viri qui nihil mali commiserant,
absque ulla causa abducebantur, et puniebantur
perinde ac sicarii. Quidam vero novum quoddam
mortis genus pertulerunt, corpore in multas partes
frustalium conciso; et post atrox hujusmodi alique
horrendum spectaculum, 398 ut piscibus cibum
præberent in altissimum mare projecti. Posthac igitur
Dei cultores fugam inire denuo cœperunt. Iterum

B horrendum spectaculum, 398 ut piscibus cibum
præberent in altissimum mare projecti. Posthac igitur
Dei cultores fugam inire denuo cœperunt. Iterum

CAPUT IX.

De victoria Constantini, et de bonis quæ cunctis in
orbe Romano degentibus per eum contigerunt.

C Et huic quidem victoriam ac triumphum de im-
piis, tanquam præmium ejus pietati debitum cœli-
tus largitus est Deus. Illum vero nefarium una cum
omnibus consiliariis ipsius et amicis, pedibus
Constantini proum substravit. Nam cum ille ad
summam proumperet insaniam, non amplius id
ferendum ratus Deo charus imperator, modestam
ac sobriam in se colligens mentem, et severam
justitiæ vigorem clementia temperans, libentianimo
opem ferre statuit iis qui a tyranno opprimebantur,
et paucis pestibus e medio sublatis, innumerabiles
prope homines servare. Cum enim antea sola cle-
mentia usus fuisset, et hominem nulla miseratione
dignum esset miseratus: ei quidein nihil profuit,
quippe qui a pristina improbitate nequaquam desti-
terit, quin potius rabiem adversus subditos inten-
derit. Oppressis vero nulla jam spes salutis super-
erat, quos immanis illa bellua crudelissime vexa-
bat. Quocirca bonorum propugnator Constantinus,
amori virtutis miscens odium improbitatis, una
cum filio Crispō clementissimo Cæsare expeditionem
suscepit, salutare dextram cunctis percuntibus
porrigens. Ambo igitur, pater videlicet ac filius, sum-
mo omnium rege ac Servatore Dei Filio ac Deo, duce
399 et adjutore fulti, acie inter se divisa Deique ho-

modestam in se colligens mentem. Phrasis est
Eusebiana. Sic enim loquitur in lib. iii *De vita
Constantini*, cap. 5 et cap. 11. At Langus interpres
Nicephori vertit « moderatam contrahens mente»,
quod non probbo.

(83) Τούτῳ μὲν οὖν. Ab his verbis caput 9 in-
choavimus: quam conjecturam nostram plane
confirmant velutissimi. codi. Mazarinus et Eusebi-
tanus. In quibus etiam hoc capitulum octavum di-
cuntur, recte ut supra notavi.

(84) Σώφρονα συρραγαντὸν λογισμὸν. Id est,

stibus undique circumjecta, perfacilem victoriam retulerunt, cum Deus in conflictu cuncta ipsis prona atque expedita ex animi sententia præstitisset. Repente ergo et dicto citius, hi quidem qui heri ac nudiustertius cædes ac minas anhelabant, perierunt funditus, ac ne nominis quidem eorum memoria permanit. Imagines quoque eorum et reliqua monumenta, congrua ignominia labes aspersit. Et quæ impiis olim tyrannis Licinius ipse suis oculis contingere viderat, eadem quoque simili modo perpessus est. Etenim ipse etiam disciplinam non admisit, nec aliorum suppliciis emendatus est: sed eaundem quam superiores illi viam impietatis insistens, merito in eumdem cum illis exitii gurgitem est delapsus. Et hic quidem ad hunc modum percussus occubuit. Constantinus vero omnibus religionis virtutibus ornatus, et Victor maximus, una cum filio Crispo Cæsare Deo charissimo et patri undequaque simillimo, Orientem suum recepit, et imperium Romanum, sicut olim fuerat, in unum corpus rededit: universum orbem terrarum qui ab oriente sole ad ultimas usque occidentis oras protenditur, cum circumfusis utrinque regionibus tam ad septentrionem quam ad meridiem, paci suæ subjiciens. Itaque homines omni metu eorum a quibus ante opprimebantur penitus amoto, festos dies cum maximo splendore et celebritate egerunt. Lux quædam jucundissima superfundi omnibus videbatur, et qui prius mœsti fuerant, tunc hilari ac renidenti vultu lætisque oculis se vicissim aspiciebant. Chorœ etiam et hymnis tam per agros quam per ciuitates, primum quidem Deum omnium regem prout edociti fuerant, deinde piissimum imperatorem, et Deo charissimos ejus filios celebrabant. Nulla præteritarum calamitatum, nulla impietatis memoria suppetebat: sed præsentium bonorum fructus cum futurorum spe atque exspectatione percipiebatur. Proponebantur ubique victoris principis edicta, plena humanitatis, et leges liberalitatis illius ac verae pietatis indicia præferentes. Ad hunc igitur modum tyrannica dominatione extirpata, penes solos Constantimum ejusque liberos imperium Romanum, quod jure ipsis competebat, firmum et extra omnem invidiam permanxit. Qui **400** quidem omnium superiorum principum impietate detera atque e medio sublata, bonorum sibi divinitus concessorum

A τὴν συμβολὴν πάντων ἔξεμαρισθέντων αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατὰ γνώμην. Ἀθρόως δῆτα καὶ λόγῳ θάττον, οἱ μὲν χθὲς καὶ πρὸ ἡμέρας θανάτου πνέοντες καὶ ἀπειλῆς, οὐκέτ' ἡσαν (85), οὐδὲ μέχρι ὄνδρας μνημονεύμενοι: γραφαὶ τε αὐτῶν καὶ τιμαι τὴν ἀξίαν αἰσχύνην ἀπελάμβανον. Καὶ δὲ τοῖς πάλαι: δυστεθέσι τυράννοις ἐπείδεν αὐτοῖς ὄρθιαλμοις Λικίνιος, τρῦτα ὅμοιως καὶ αὐτοῖς ἐπασχεν, διτὶ μηδὲ αὐτοῖς ἐδέξατο παιδείαν, μηδὲ ταῖς τῶν πέλας ἐσωφρονίσθη μάστιξ: τὴν ὅμοιαν δὲ ἔκεινοις τῆς ἀσεβείας μετελθόν ὅδον, ἐπὶ τὸν ἵσον αὐτοῖς ἐνδίκως περιτηνέθη κρημνόν. Ἄλλ' οὐτος μὲν ταύτῃ πῃ βεβλημένος ἔκειτο. Οἱ δὲ ἀρετῇ πάσῃ θεοσεβείας ἐκπρέπων μέγιστος νικητής Κωνσταντίνος, σὺν παιδὶ Κρίσπῳ βασιλεὶ θεοφιλεστάτῳ καὶ κατὰ πάντα τοῦ πατρὸς ὅμοιψ, τὴν οἰκείαν ἔψειν ἀπελάμβανον· καὶ μίαν ἡνωμένην τὴν Ἡράλιαν μαίων κατὰ τὸ παλαιὸν παρεῖχον ἀρχήν, τὴν ἀπὸ ἀνίσχοντος ἥλιου πᾶσαν ἐν κύκλῳ κατὰ θάτερα τῆς οἰκουμένης, ἀρκτὸν τε ὅμοιον καὶ μεσημβρίαν, εἰς ἕσχατα δυομένης ἡμέρας ὑπὸ τὴν αὐτῶν ἀγονες εἰρήνην (86). Ἀφῆρητο γοῦν ἐξ ἀνθρώπων πᾶν δέος τῶν πρὶν αὐτοὺς πιεζόντων, λαμπράς δὲ ἐπέλουν καὶ πανηγυρικὰς δορτῶν ἡμέρας· ἦν δὲ φωτὸς ἔμπλευ πάντα, καὶ μειδιῶς προσώποις, δυμασί τε φαιδροῖς οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἐδιεπον, χορεῖαι (87) δὲ αὐτοῖς καὶ ὅμνοι κατὰ πόλεις ὅμοιοι καὶ ἀγροῦς, τὸν παμβασιλέα Θεὸν πρώτιστα πάντων, διτὶ δὴ τοῦτο ἐδιδάχθησαν, καὶ πειτα τὸν εὔσεβη βασιλέας παισὶν ἄμα θεοφιλέσταν ἐγέραιρον. Κακῶν δὲ ἀμνησία παλαιῶν ἦν, καὶ λήθη πάσης δυσσεβείας, παρόντων δὲ ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προστέτι μελλόντων προσδοκία. Ἡ πλωντὸ δὲ οὖν κατὰ πάντα τόπον τοῦ νικητοῦ βασιλέως φιλανθρωπίας ἔμπλεοι διατάξεις, νόμοι τε μεγαλοδωρεᾶς καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας γνωρίσματα περιέχοντες. Οὕτω δῆτα πάσης τυραννίδος ἐκκαθαρθεῖσται, μόνοις ἐφυλάκτετο τὰ τῆς προστηκούσης βασιλείας βέβαια τε καὶ ἀνεπίθυμα Κωνσταντίνῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ παισίν οἱ τῶν πρόσθιν πάντων ἀποσμήκαντες τὴν θεοστυγίαν τοῦ βίου, τῶν ἐκ Θεοῦ πρυτανεύθεντων ἀγαθῶν αὐτοῖς ἡσθημένως (88), τὸ φιλάρετον καὶ θεοφιλές, τὸ τε πρὸς τὸ Θεῖον εὔσεβες καὶ εὐχάριστον, δι' ὧν εἰς προύπτων ἀπατεῖν ἀνθρώποις παρέσχον δρᾶν, ἐπεδείξαντο (89).

superiorum principum impietate detera atque e medio probe conceii, studium virtutis et amorem Dei,

(85) Οὐκέτ' ἡσαν. In codd. Maz. et Med. scribitur οὐχ ἐστησαν. In Fuk. οὐχ ἀνέστησαν, sed neutrum probo.

(86) Υπὸ τὴν αὐτῶν... εἰρήνην. Sic Seneca in lib. *De clementia* Neronom ita loquentem inducit: « Hæc tot millia gladiorum quæ pax mea comprimit, ad nutum meum stringentur. » Eodem sensu apud Velleium et in veteribus nummis hæc legitur inscriptio: PAX AUGUSTI, id est quam orbi Romano præstal imperator. Alio sensu dicitur pax Romana ab eodem Seneca in libro *De clementia*, et in libro *De providentia*, id est pax qua fruitur imperium Romanum.

(87) Χορεῖαι. Merito hæc vox dislocuit Nicephorus, cum de Christianis sermo sit Deum laudantibus. Itaque pro voce χορεῖαι, παιῶνες substituit. Apud Eusebium in libro II *De vita Constantini*, cap. 19, legitur χοροί, quod tolerabilius est

D quam χορεῖαι. Ferri tamen utcumque potest vox χορεῖαι. Nam Christiani choreas ducere solebant in festivitatibus martyrum, quo illis honorem habent, eorumque certamina ac victorias hoc pacto celebrarent, ut scribit Gregorius Naz. in carminibus ad mulieres curiosius sese exornantes, p. 152. Contra hujusmodi choreas graviter invenitur Basilius Magnus, homilia 14, *In ebrietatem*.

(88) Ἡσθημένως. Forte legendum: ησθημένοι, ut alias sapp. Εἴδιτ.

(89) Δι' ὧν εἰς προύπτων ἀπατεῖν ἀνθρώποις παρέσχον δρᾶ, επεδείξαντο. Cod. Reg., quem Iere ubique secutus est Stephanus, διὰ τῆς ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐνδείξαντο νομοθεστας. Sed in reliquis exemplaribus, Maz. scilicet, Med., Fuk. et Saviliiano, totus hic locus scribitur ut edimus. Quam lecturem utpote plurimi ac veteriorum codicum consensu confirmata, merito alteri præferendam putavi.

piumque et gratum animum erga cœlestis numen, illustri operum suorum testimonio palam cunctis mortalibus declararunt.

Explicit, Deo juvante, liber decimus Historiæ Ecclesiastice Eusebii Pamphili.

Τέλος σὺν Θεῷ τοῦ δεκάτου λόγου τῆς Ἐκκλησιαῖς Ἰστορίας Εὐσέβειον τοῦ Παμφύλου.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΛΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΟΓΟΙ Δ'.

—

EUSEBII PAMPHILI CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI DE VITA IMP. CONSTANTINI LIBRI QUATUOR.

401 ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΘΕΟΝ ΒΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΟΓΟΥ ΠΡΩΤΟΥ (1).

- α'. Προοίμιον περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.
- β'. Περὶ νιῶν αὐτοῦ βασιλευσάρτων εἰς προοίμιον.
- γ'. Περὶ Θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολύτος τυράρρους.
- δ'. Ὄτι δὲ θεὸς Κωνσταντῖνος ἔτιμος εστι.
- ε'. Ὄτι ἐβασιλεύεις μὲρ ύπερ τὰ τριάκοντα ἔτη

- Α μοναρχῆσας, ἔζησε δὲ ὑπὲρ τὰ ἑξήκοντα.
- ζ'. Ὄτι Θεοῦ μὲρ δοῦλος ἦν, ἐθρῶρ δὲ τικητῆς.
- ζ'. Πρὸς Κῦρον τὸν Περσῶν βασιλέα, καὶ Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνων σύγκρισις.
- η'. Ὄτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκρητήσει.
- θ'. Ὄτι νιῶς βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ νιῶς βασι-

potius alium esse quam Eusebium credam. Quicunque tamen ille fuit, antiquus certe est, nec ab Eusebii nostri aetate longe remotus. Idque colligitur praecipue ex capitulis libri IV, in quibus quædam legas quæ non nisi ab eorum temporum æquali scriptore sciri potuerunt. Cujusmodi illud est de Mariano tribuno et notario, in cap. 44 lib. IV, cuius notarium nomen hodie nesciremus, nisi auctor ille capitulorum et post eum Sozomenus nos id docuisset. Suspicatus sum aliquando Acacium, eum qui post Eusebium nostrum Cesariensis Ecclesiæ cathedralm tenuit, cum hos magistri sui libros post obitum ejus ederet, indices istos composuisse. Verum hæc simplex conjectura est, quam sequetur qui volet. Denique monendus est lector, in omnibus nostris exemplaribus horum capitum titulos absque notis numeralibus perscriptos esse. Et in veteribus quideam schedis bibliothecæ Regiae, singulis libris præfixi leguntur. In Fukaniano autem codice non tantum singulis libris præponuntur, sed etiam in corpore uniuscuiusque libri, singulis capitibus adduntur.

B

- λεῖσι κατέλιπε τὴν ἀρχήν.
 ι. Περὶ τοῦ καὶ ἀραγκαλού εἰραι καὶ ψυχωφελῆ τὴν ἴστοριαν ταῦτην.
 ια. Οὐ μόνας τὰς Κωνσταντίους τὴν ἴστορην σεθεφύλεις πράξεις.
 ιβ. "Οτι ὡς Μωνῆς ἐροκοις τυράρρων ἀντράψη Κωνσταντίος.
 ιγ. Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀρασχομένου τῷ περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν, καὶ Μαξεντιον, ώστε διῶκαι τοὺς Χριστιανούς.
 ιδ. "Οπως Κωνσταντίος δι πατήρ διειδισθεὶς περιαν ὑπὸ Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιν τοῖς προσενέκαστι τὰ χρήματα.
 ιε. Περὶ τοῦ ὑπὸ τῷ ἀλλώρῳ διωγμοῦ.
 ις. "Οπως Κωνσταντίος δι πατήρ εἰδωλολατρεῖς σχηματισμάσεος, τοὺς μὲν θύειν θέλοντας ἔξεβαλε, τοὺς δὲ ὅμοιογῆσαι προθεμέτοντας εἰχει τὴν παλατιών.
 ιζ. Περὶ τῆς φιλοχροστον αὐτοῦ προαιρέσεως.
 ιη. "Οτι Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν ἀποδυσαμένων, πρώτος ἦν λοιπὸν Αὐγουστος δι Κωνσταντίος, ἐν εὐτεκρήῃ κομῷ.
 ιθ. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίου, reariorum ἄμα Διοκλητιανῷ τὸ πρὶν εἰς Παλαιστίνην παραγενόμενου.
 ιχ. Κωνσταντίου πρὸς τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβυλὰς Διοκλητιανοῦ ἀναχώρησις.
 ια. Τελευτὴ Κωνσταντίου τὸν υἱὸν βασιλέα Κωνσταντίον κατατίνοτος.
 ιβ. "Οπως Κωνσταντίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντίον Αὐγουστον ἀνηγόρευσεν.
 ιγ. Καταστροφὴ τῷ τυράρρων, δι ὑπομηήσεως διλῆτης.
 ιδ. "Οτι βασιλήσει Θεοῦ, Κωνσταντίος ἔσχε τὸ βασιλεύειν.
 ιε. Κωνσταντίου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν τικαι.
 ις. "Οπως Ρώμην ἐλευθερῶσαι Μαξεντιον προῆρη.
 ιη. "Οτι τὰς τῶν εἰδωλολατρησάρτων καταστροφὰς ἐρθυμηθεὶς, μᾶλλον τὸν χριστιανισμὸν ἐξελέξατο.
402 ιη. "Οπως εὐξαμένω, τὴν ὀπαστολὴν δι Θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ μεσημέριας οὖσης, καὶ τριψήρ τούτῳ τικῷ παραινούσαν.
 ιθ. "Οπως δι Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπνους αὐτῷ φαρεῖ, διμοτρόπων τοῦ σταυροῦ σημειών κεχρῆσθαι κατὰ τὸν πολέμους προσταξεῖ.
 ιι. Κατασκευὴ τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.
- A** λα'. "Εκφρασις σταυροειδοῦς σημείου, διὰ τὸν οἱ Ρωμαῖοι Λέβαρον καλοῦσσιν.
 λβ'. "Οπως κατηχηθεὶς Κωνσταντίος, τὰς θειας Γραφὰς ἀνετίωσκεν.
 λγ'. Περὶ τῷ Μαξεντιον μοιχειῶν τῷ εἰ Ράμη.
 λδ'. "Οπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνης ἐστὴν ἀνετίλλεται.
 λε'. "Αραιρεσις δήμου Ρωμαίων ὑπὸ Μαξεντιον.
 λσ'. Μαργαρίτη Μαξεντιον, καὶ ἐνδεια τροφῶν εἰ Ρώμη.
 λς'. Ήττα εἰ Ιταλίᾳ Μαξεντιον στρατευμάτων.
 λη'. Μαξεντιον θάρατος εἰ τεφύρα ποταμοῦ Τίβεριδος.
 λθ'. Εἰσόδος εἰ Ρώμη Κωνσταντίον.
 μ'. Περὶ ἀνδριάτος αὐτοῦ σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιγραφῆς.
 μα'. Εὐφροσύνην κατὰ τὰς ἐπαρχίας καὶ δωρεὰι Κωνσταντίον.
 μβ'. Επισκόπων τιμαί, καὶ ἐκκλησῶν οἰκοδομιῶν.
 μγ'. Περὶ τῷ εἰς τοὺς πλέγητας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίον.
 μδ'. "Οπως ταῖς συνόδοις τῷ ἐπισκόπων συμπαρῇ.
 με'. "Οπως καὶ τῷ ἀρρένων ἡνελχετο.
 μζ'. Νίκαια κατὰ βυρβάρων.
 μζ'. Μαξιμίλιον θελήσαντος ἐπιδουλεῦσαι θάρατος, καὶ ἄλλων οὓς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίον εὑρε.
 μη'. Δεκαεπτύριδος Κωνσταντίον κατήγυρις.
 μθ'. "Οπως τὴν ἀνατολὴν ἐκακούχει Λικίννιος.
 ν. Οπως καὶ Κωνσταντίον Λικίννιος ἐπιδουλεύεις ἤθελε.
 να'. Λικίννιον κατὰ ἐπισκόπων συσκευαῖ, καὶ συνδῶν καλύσεις.
 νβ'. Εξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.
 νγ'. Γυραῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἀμά μη συντήσεων πρόσταγμα.
 νδ'. Τοὺς μὴ θύνοντας, ἀποστρατεύεσθαι, καὶ τοὺς ἐν συλλαΐαις, μὴ τρέψεσθαι.
 νε'. Περὶ τῷ Λικίννιον παραρομῶν καὶ πλεορεῖων.
 νζ'. "Οτι διωγμὸν ποιῆσαι λοιπὸν ἐπεχείρει.
 νζ'. "Οτι Μαξιμιανὸς σύριγτη καὶ σκάληκι δαμασθεὶς, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐρράφει.
 νη'. "Οτι Μαξιμίλιος διώκεις Χριστιανοὺς καὶ συγγάνων, ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.
 νθ'. "Οτι εἰν ρόσῳ τυφλωθεὶς Μαξιμίλιος, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἐγράψει.

403 CAPITULA LIBRI PRIMI DE RELIGIOSA VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI.

- I. Proœmium de morte imperatoris Constantini.
- II. De filiis ejus imperatoribus. Adhuc proœmium.
- III. De Deo pios principes honorante, et tyrannos puniente.
- IV. Quod Deus Constantium honoraverit.
- V. Quod xxx quidem annis regnuit, vixit autem plur quam lx.
- VI. Quod Dei quidem famulus, gentium autem vicit fieri.
- VII. Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alessandro Macedonum rege.
- VIII. Quod orbem propemodium universum subegerit.
- IX. Quod, pii imperatoris filius, imperium filiis reliquit.
- X. Quod historia hæc necessaria et ad formandos mores utilis sit.
- XI. Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit.
- XII. Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sic-
- D ut Moses, educatus sit.
- XIII. De patre ejus Constantio, qui Christianos, ut Diocletianus et Maximianus, persecuti non fuit.
- XIV. Quomodo Constantius exprobriata ipsi a Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit.
- XV. De persecutione ab aliis concitata.
- XVI. Quomodo Constantius simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos vero qui se Christianos proficiere maluerint, in palatio retinuerit.
- XVII. De affectu et amore Constantii erga Christum.
- XVIII. Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.
- XIX. De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescentem, una cum Diocletiano in Palæstinanam venit.
- XX. Constantinus propriæ Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur.

- XXI.** *Mors Constantii, Constantium filium imperatorem relinquens.*
XXII. *Quomodo elato Constantio Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.*
XXIII. *Interitus tyrannorum brevis commemoratione.*
XXIV. *Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus.*
XXV. *Constantini de Britannis et barbaris victoriae.*
XXVI. *Quomodo Romam Maxentii tyrranide liberare decreverit.*
XXVII. *Quod Constantius gentilium interitum considerans, Christianiam potius elegit.*
XXVIII. *Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in caelo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vinceret.*
XXIX. *Quomodo Christus Constantino in somnis visus, praeciperit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis.*
XXX. *Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.*
XXXI. *Descriptio signi instar crucis formati, quod Romanii Labarum vocant.*
XXXII. *Quomodo Constantinus catechumenus factus, sacras Scripturas legerit.*
XXXIII. *De adulteriis a Maxentio Romae perpetratis.*
XXXIV. *Quomodo uxor praefecti pudicitiae servandae causa moriem sibi consivit.*
XXXV. *Cades populi Romani jussu Maxentii.*
XXXVI. *Magice artes Maxentii, et alimenterum penuria Roma.*
XXXVII. *Maxentii exercitus in Italia superati.*
XXXVIII. *Maxentii interitus in ponte Tiberis.*
XXXIX. *Ingressus Constantini in urbem Romam.*

- A** **XL.** *De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione.*
XLI. *Exultatio provinciarum, et largitiones Constantini.*
XLII. *Honores episcopis delati, et ecclesiarum exstructiones.*
XLIII. *De Constantini in pauperes beneficentia.*
XLIV. *Quomodo synodus episcoporum interfuit.*
XLV. *Quomodo insipientes toleraverit.*
XLVI. *Victorie de barbaris relatæ.*
XLVII. *Mors Maximiani et aliorum quorum insidias, Deo revelante, Constantinus deprehenderat.*
XLVIII. *Constantini decennalia.*
XLIX. *Quomodo Licinius Orientem affixerit.*
L. *Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.*
LI. *Licinii insidiae adversus episcopos, et prohibitio synodorum.*
LII. *Christianorum exilia et proscriptiones.*
LIII. *Edictum Licinii ne mulieres una cum viris in eccleiam convenirent.*
LIV. *Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit, et carcere inclusos ali veluit.*
LV. *De iniunctitate et avaritia Licinii.*
LVI. *Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit.*
LVII. *Qualiter Maximianus fistuloso ac verminante ulcere perdomitus, pro Christianis legem scripsit.*
LVIII. *Qualiter Maximinus Christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit.*
LIX. *Quomodo vi morbi excœcatus Maximinus legem pro Christianis dedit.*

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ (2)

ΛΟΓΟΣ Α' (3).

EUSEBII PAMPHILI DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI

LIBER PRIMUS.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (4).

Περὶ τῆς Κωνσταντίνου τελευτῆς.

Ἄρτι μὲν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ παντοῖων δεκάδων

(2) *Eἰς τὸν διορθωτικὸν κατάλογον τῶν μακαρίων Κωνσταντίνων.* Ita Graeci solent inscribere libros de cuiuspiam vita conscriptos. Certe Philostratus libros suos de vita Apollonii Tyanei hoc titulo prænotavit, Philostratus εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανόν διόρθωτις. Sic etiam Marcus Antoninus libros de vita sua inscriptis, τῶν εἰς ἔαντὸν διόρθωτος. Notandum porro est, licet hī libri *De vita imperatoris Constantini* inscribantur, non omnia tamen quæ ab imperatore Constantino sunt gesta, in illis contineri, sed ea tantum describi, quæ ad veram pietatem et Christianæ religionis gloriam pertinent. Quod quidem Eusebius diserte monet in principio hujus libri, capite 41.

(3) Δόρος α'. Λόγος πέντε, Robertus Stephanus, nescio quos secutus codices; nam neque in Regio exemplari, neque in veteribus schedis hæc leguntur. Sed neque in Fuketiano codice verba ista reperi. Certe hoc opus *De vita imperatoris Constantini*,

405 PROOEMIUM.

De morte imperatoris Constantini.

Nuper quidem universum hominum genus sequitur duntaxat libros habet, quod testatur etiam Photius. Sed quoniam ad calcem horum librorum Eusebius tria subjunxerat opuscula, orationem scilicet imperatoris Constantini ad conventum sanctorum, descriptionem martyrii Hierosolymitanum cum donariis illic a Constantino dedicatis, & panegyricum dictum in tricennialibus Constantini: hinc factum est ut appendix ista pro libro quinto a quibusdam acciperetur. Sane index capitum qui præfixus est orationi Constantini ad sanctos, in Fuketiano codice hunc habet titulum, χεφάλαια τοῦ πέμπτου λόγου. In Regio autem exemplari prætermisssis capitum indicibus, hic titulus ad latius ascriptus est, licet paulo recentiore manu, Ἀρχὴ τοῦ σ' βιβλίου.

(4) Recte observatum est hoc proœmium ad finein usque capitis 41 continuari, siquidem inde a cap. 42 demum narratio ipsa capiat initium. Εοιτ. PATR.

cunda ac tertia magni imperatoris nostri decennalia certis temporum spatiis redeuntia festivitatibus et conviviis celebravit. Nos quoque ipsi nuper eumdem victorem ac triumphatorem cœtu famulorum Dei circumseptum, laudatione in ejus vicennialibus dicta venerati sumus. Sed et tricennalium orationum coronas ei texentes, nuper in ipso palatio-sacrum ejus caput redimivimus. Verum nunc anceps animi hæreo, cupiens quidem aliquid more solito proferre, sed quo me verlam, prorsus ignarus, inusitatæ rei spectaculo percussus. Nam quoconque mentis oculos intendo, sive ad ortum solis, sive ad occasum, seu universum terrarum orbem, seu cœlum ipsum circumspicio, beatissimum principem ubique præsentem intueor. Ac liberos quidem ejus quasi nova quædam lumina, terrarum ambitus omnes paternis radiis implere animadverto, illumineque ipsum auctoritate ac potentia etiamnun viventem, resque humanas multo præstantius ac potenter moderantem; quippe qui filiorum successione diffusus sit atque amplificatus. Qui prius quidem honore Cæsarum affecti fuerant: nunc vero totum patrem induit, ob eximiam religionis virtutem imperatores et Augusti renuntiati sunt, cuncta patris ornamenta præ se ferentes.

406 Adhuc proæmium.

Cumque eum qui paulo ante in mortali corpore cœrebatur et nobiscum una versabatur, admirabili quædam ratione etiam post obitum, quo tempore natura quidquid superfluum est, tanquam alienum refusat, iisdem regiis ædibus et honoribus ac laudationibus frui video, incredibili admiratione percellor. Jam vero cum ad ipsos usque cœli fornicis mentis mee aciem extendi, atque illuc beatissimum ejus animam cum ipso Deo versari cogito, terrestri quidem ac mortali integumento liberatam, circumdataam vero splendidissimæ lucis stola: eamque non jam brevi temporis curriculo in his caducis sedibus voluntari, sed corona

(5) *Elicoſaetηρικοὶ ὑμεῖς.* Hæc oratio dicta ab Eusebio in vicennialibus Constantini, hodie non evstat. Id tantum de ea affirmare possumus, dicetam illam fuisse in Nicæna synodo coram principe Constantino, quod testatur Eusebius his verbis: Τὸν καλλίνικον μάστον ἀπολαβόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνέδου. Sed multo clarius id ipsum docet in lib. iii, cap. 41.

(6) Ήδη δὲ καὶ τριακονταετηρικούς. Intelligit orationem tricennalem de lauibus Constantini, quin Eusebius ad calcem librorum *De vita ejusdem Constantini* subjecerat, sicut ipsem testatur in libro iv, cap. 46. In codice tamen Fuketiano hæc oratio præfixa est libris Eusebii *De vita imperatoris Constantini*. Recet id quidem, si tempus ipsum spectemus quo habita est hæc oratio: sed tamen contra sententiam ipsius scriptoris, qui orationem illam ad calcem horum librorum colloqui jussit.

(7) Vulg., αὐτῷ συνόρτα βασιλέα θεωρεῖ. Henricus Savilius ad oram libri sui adnotavit, forte legendum autem. Idem quoque mihi in mentem venierat, antequam Savilianum codicem nactus fuisset; autem, supplex tῷ λόγῳ. Hoc ipsum est quod infra dicit Eusebius autοῖς οἱ μάστον συνόντα παραδόξατον. Sed nunc re attentius examinata, aliter seu-

A διετῶν τε καὶ τριτῶν περιόδους ἐν ἕορτῶν εὐωχίαις πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπανηγύριζεν, δρπι δὲ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τὸν καλλίνικον μέσον ἀπολαβόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνέδου, εἰκοσαετηρικοῖς ὑμνοῖς (5) ἐγεράρομεν, ἥδη δὲ καὶ τριακονταετηρικούς (6) αὐτῷ λόγων πλέξαντες στεφάνους, ἐν αὐτοῖς πρώτην βασιλείοις τὴν ιερὰν κεφαλὴν ἀνεστέφομεν· νυν δὲ ὁ λόγος ἥδη ἔμηχανῶν ἔστηκε, ποθῶν μὲν τι τῶν συνήθων προσφέργειασθαι, ἀπορῶν δ' δποι καὶ τράποιτο, μόνῳ τε τῷ θαύματι τῆς ἔνειζούστης ὑψεως καταπεπληγμένος. Ὅποι γάρ δὲ ἀτενές ἐμβλέψειν, ἢ τε πρὸς ἔω, ἢ τε πρὸς ἔσπεραν, ἢ τ' ἐπὶ γῆς αὐτῇ; δῆλος, ἢ τε πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν, πάντη καὶ παντοῦ τὸν μακάριον αὐτῇ συνόντα βασιλείᾳ θεωρεῖ (7): γῆς μὲν γάρ τοὺς αὐτοὺς παῖδας οἵτα τινας νέους λαμπτήρας, τῶν αὐτοῦ μαρμαρυγῶν συνορῷ πληροῦντας τὸ πᾶν, αὐτὸν τε ζῶντα δυνάμει καὶ τὸν σύμπαντα διακυβερνῶντα βίον, χρειττόνως ή πρόσθεν, τῇ τῶν πτίδων πολυπλασιασθέντα διαδοχῇ· ο? Καισάρων μὲν ἐτοπότερον μετεῖχον τιμῆς, νυν δὲ δύον αὐτὸν ἐνδυάμενοι, θεοσεβείας ἀρετῆς αὐτοχράτορες, Αὔγουστοι, σεβαστοί, βασιλεῖς, τοῖς τοῦ πατρὸς ἐμπρέποντες καλλωπισμασιν, ἀνεδείχθησαν.

ETI PROOIMION.

C Καὶ τὸν ἐν σώματι δὲ θυητῷ (8) μικρῷ πρόσθεν δρώμενον, αὐτοῖς θ' ἡμῖν συνόντα, παραδόξατα (9) καὶ μετά τὴν τοῦ βίου τελευτὴν, ὅτε ἡ φύσις ὡς ἀλλότριον τὸ περιττὸν ἐλέγχει, τῶν αὐτῶν βασιλικῶν οἶκων τε καὶ τιμῶν, καὶ ὑμνων τῇσιωμένον θεώμενος ὁ λόγος ὑπερεκπλήσσεται· ἥδη δὲ καὶ πρὸς αὐταῖς οὐρανίας ἀψίσιν ἐκτὸν ἐκτείνας, κάνταῦθα τὴν τριπλακαρίαν ψυχὴν αὐτῷ Θεῷ συνοῦσαν φαντάζεται, θυητοῦ μὲν καὶ γεώδους παντὸς ἀφειμένην περιβλήματος, φωτὸς δὲ ἐξαπτραπούσῃ στολῇ καταλαμπομένην, εἰτ' οὐκέτι μὲν μικρῶν χρόνων περιόδοις ἐν θυητῶν διατριβαῖς εἰλουμένην αὐτήν, αἰωνοθαλεῖ δὲ

D tio. Neque enim dubito quin Eusebius scripserit αὐτῇ συνόντα βασιλείᾳ· quia locutio est elegantissima. Basileas enim quasi deam quamdam facit, cuius individuum comitem etiam post mortem ait esse Constantinum: quippe qui sursum quidem versetur cum Deo summo omnium Rege: huius vero adhuc regnet in filiis. Certe quisquis sequentia attente legerit, nunquam de hac emendatione dubitabit.

(8) Vulg., καὶ τὸν ἐρ σώμασι δὲ θυητῶν. Recensit in veteribus schedis legiūt καὶ τὸν ἐν σώμασι δὲ θυητῷ. In codice Fuk. quatuor priora verba desunt, et lacuna relicta est, unius tantum aut alterius vocabuli capax.

(9) Αὐτοῖς θ' ημῖν συνόρτα παραδόξατα. In codice Fuk. hic locus ita scribitur, αὐτοῖς θ' ημῖν..... ἐνδοξάτα, etc. Ego tamen vulgata lectio nem retinere maluerim, sed mutata distinctione. Neque enim post adverbium παραδόξατα virgulam ponendum puto, ut fecerunt Musculus et Christopheronus, sed post vocem συνόντα. Nam Eusebius hoc maximum ait esse miraculum et παραδόξατον, quod Constantinus licet mortuus, iisdem tamen honoribus atque obsequiis quibus vivus coleatur.

διαδήματι, ζωῆς τε ἀτελευτήτου καὶ μακαρίου αἰώνος διθανασίᾳ τετιμημένην ἐννοῶν, ἀχανῆς ἔστηκεν οὐαὶ καὶ ἀλογος (10)· μηδὲ μίαν μὲν ἀφιεῖς φωνὴν, τῆς δὲ αὐτὸς αὐτοῦ κατεγνωκὼς ἀσθενείας, καὶ δὴ σωπῆν καθ' ἑαυτοῦ φηφισάμενος, τῷ χρείττονι παραχωρεῖ τυγχάνειν τῆς τῶν ἐφαμίλων ὅμινων ἀξίας· φθῇ καὶ μόνῳ δυνατὸν ἀθανάτῳ Θεῷ καὶ δοντι Λόγῳ τὰς οἰκείας πιστοῦσθαι φωνάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ θεοῦ τιμῶντος βασιλεῖς εὐσεβεῖς, καὶ ἀπολύτος τυράρρους.

Δι’ ὧν τοὺς μὲν αὐτὸν δοξάζοντάς τε καὶ τιμῶντας ἀμοιβαίοις ὑποβάλλεσθαι χαρίσματι, τοὺς δὲ ἔχθροὺς καὶ πολεμίους σφᾶς αὐτοὺς αὐτῷ καταστήσαντας, τὸν φυσῶν δλεθρὸν ἑαυτοῖς περιποιήσειν θεσπίσας, ἐκτεύθεν δῆδη τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἀφεύδεις παρεστήσατο· ἀθέων μὲν καὶ θεομάχων τυράννων ἀπευκτὰ δεῖξας τοῦ βίου τὴν τέλη, τοῦ δὲ αὐτοῦ θεράποντος ζηλωτὸν καὶ πολυμνητὸν πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τὸν θάνατον ἀποφήνας, ὡς ἀξιομνημόνευτον, καὶ τοῦτον τε στηλῶν (10') οὐ θυητῶν, ἀλλ’ ἀθανάτων ἐπάξιον γενέσθαι. Θυητῶν μὲν γάρ φύσις θυητοῦ καὶ ἐπικήρου τέλους παραμύθιον εὑραμένη, εἰκόνων ἀναθῆμασι τὰς τῶν προτέρων μνήμας ἀθανάτοις ἔδοξε γεράρειν τιμαῖς· καὶ οἱ μὲν σκιαγραφίαις κτηροχύτου γραφῆς (11) ἀνθεσιν, οἱ δὲ γλυφαῖς ὄλης ἀψύχου ἀνδρείκελα σχῆματα τεκτηνάμενοι, οἱ δὲ κύρβεσι καὶ στήλαις βαθείας γραμμάς ἐγχαράκαντες, μνήμας ὑπέλαθον αἰώνιοις (12) τὰς τῶν τιμωμένων ἀρετὰς

(10) *Vulg.*, ἀχανῆς ἔστηκεν οὐαὶ καὶ ὁ ἀλογος. Hunc locum emendavi ex codice Fuk. et Saviliiano: quibus consentit etiam codex Moræi. Eleganter dicitur λόγος ἀλογος, ut sciunt Græcarum litterarum studiosi. Ceterum cum hæc omnia in tertia persona ab Eusebio dicantur de λόγῳ, id est, sermone seu oratione, nos personam mutare maluumus, quia Latini sermonis proprietas id omnino exigere videbatur.

(10') *Kαὶ τοῦτο τε στηλῶν.* Non placet lectio codicum Fuk. et Gruteri, quam etiam in margine codicis Moræi ascriptam inveni, καὶ τοῦτον τε, etc. Ego unius particula transpositione locum sic emendo: Ως ἀξιομνημόνευτον καὶ τοῦτον, στηλῶν τε οὐ θυητῶν, etc. Atque ita Eusebium scripsisse, quovis pignore contenderim. Porro στήλαι hoc loco sunt tituli, seu monumenta sepulcralia, ut ad libros Historiarum fusiūs notavī.

(11) *Κτηροχύτου γραφῆς.* Encausticam picturam intelligit, quæ siebat ceris igne resolutis. Antiquissimum id fuit genus picturæ, ut docet Plinius in lib. xxxv, cap. 11: *Ceris pingere ac picturam inurere quis primus excogitaverit, non constat.* Ideo Plinius tria ejus picturæ genera recenset: *cera scilicet, et cestro in ebore, et penicillo in tabulis ligneis:* *Encausto pingendi duo fuisse antiquitus genera constat, cera, et in ebore cestro, donec classes pingi coepere.* Hoc tertium accessit, resolutis igni ceris penicillo utendi. Quibus in verbis obscurum est quid sibi voluerit Plinius, cum ait primum genus encausto pingendi fuisse cera. Neque enim intelligendum est, in reliquis generibus encausticæ picturæ ceram non fuisse. Sensus igitur est, primum illud encausticæ picturæ genus sola cera peractum fuisse, nullo alio præter ceram instrumento ad pingendum adhibito. Procopius iu libro *De aedificiis Justiniani*,

A perpetuo virente, et immortali vita ac beato ævo donataam esse intelligo: mutus hæreo, et lingue rationisque usu penitus desitutus. Ac vocem quidem proferre nullam possum: sed meam ipse tenuitatem ultro condemnans, mihiq; ipse silentium indicens, cedo potiori has partes, ut pro meritis congrua laudes expromat: illi scilicet qui cum immortalis Deus sit ac Dei Sermo, solus sua ipsius dicta firmare et rata facere potest.

CAPUT III.

De Deo pios principes honorante et tyrannos puniente.

Cum enim prædixerit, eos a quibus cultus et honoratus fuisset, maximis præmiis a se vicissim remunerando esse; illos vero qui se hostes atque inimicos ipsius professi essent, sibi nec ipso perniciem creaturos, promissorum ac verborum suorum veritatem iam inde ab hac vita comprobavit. Quippe impiorum quidem Deique adversariorum tyrannorum abominandos exitus nobis ob oculos proposuit: famulo autem suo non vitam solum, verum etiam mortem felicissimam et maximis laudibus dignam præstítit, adeo ut hæc etiam omnium posteriorum sermonibus celebrari, nec tantum caducis, sed etiam immortalibus honoribus affici meruerit. Mortalium quidem genus, solatio aliquo letiferi interitus excogitato, consecratis imaginibus, tanquam immortalibus honoribus superiorum hominum memorias colere solitum est. Et alii quidem adunbratis encanستicæ 407 picturæ coloribus; alii inanimis materiæ sculptura similitudinem hominum

D de camera ecclesiæ loquens, genus hoc picturæ ita describit: *'Ἐναρθρύεται δὲ ταῖς γραφαῖς ἡ ὄρφη πᾶσα, οὐ τῷ χρῷ ἐνταχέντι τε καὶ διαχυθέντι.* Apparet Procopius his verbis designare κτηροχύτου γραφῆν. Certe κτηροχύτος γραφὴ legitur etiam apud Joannem Chrysostomum, ut refertur in concilio Nicenæo II, pag. 542, et in epistola Gregorii papæ ad Germanum Constantinopolitanum episcopum, pag. 535 ejusdem concilii Nicenæi, ubi Anastasius Bibliothecarius vertit *«imaginem cera persusam.* » Eadem vox iterum occurrit infra in lib. III, cap. 3, in Historia Nicephori patriarchæ Constantinopolitani sub finem. De hac pictura loquitur Apuleius in defensione sua: *«Enimvero quod into fictum, vel aere infusum, vel lapide incisum, vel cera inustum, vel pigmento illatum.* » Et Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino, loquens de ejus imaginibus a Maxentio dejectis ita scribit: *«Aboleri hic vultus non potest: universorum pectoribus infixus est, nec commendatione cera aut pigmentorum fuci reunit, sed desiderio efflorescit animorum.* » Paulinus quoque in epistola 8 ad Sulpicium Severum; ad quem locum vide notas Frontonis Dueæ. Est etiam illustris de hac re locus Boethii in præfatione librorum Arithmetice, quos Symmacho patricio nuncupavit: *«At picturæ, manibus tabulae commissæ fabrorum; ceræ rustica observatione deceptæ; colorum fuci mercatorum solertia perquisiti; linteæ operosæ elaborata textrinis, multiplicem materiam præstant.* » Sic enim corrigendus est locus iste ex vetusto codice bibliothecæ Thuanæ. Denique Anastasius in sermone de Sabato, qui refertur in vii synodo: *τῆς εἰκόνος οὐδὲν ἔτερον οὖσης, ἢ ξύλον καὶ χρώματα κτηρῷ μεμιγμένα καὶ χειραρμένα.*

(12) *Mητίμας ὑπέλαθον αἰώνιοις.* Scribendum puto ἐπέλαθον. Atque ita legitur in veteribus

exprimentes; quidam in ligneis aut lapideis tabulis litteras altius incidentes, eorum quos colebant virtutem ad æternam posteritatis memoriae consecrare instituerunt. Verum hæc omnia caduca, et temporis longinquitate pereuntia, utpote quæ mortalium corporum figuram, non immortalis animi formam exprimerent. Hæc tamen sufficere iis videbantur, qui post hujus mortalis vita exitum nullius spem boni animo conceperant. Deus vero, Deus, inquam, communis omnium rerum Servator, qui pietatis amatoribus majora quam quæ cogitatione hominum comprehendendi possint, apud se recondidit bona, primitias futurorum præmiorum in antecessum quasi pignus dat in hoc sæculo; immortalium rerum spem mortalibus oculis quodammodo exhibens ac repræsentans. Hoc vetusta prophetarum oracula quæ scriptis mandata sunt, aperie prædicunt. Hoc vita Deo charorum virorum qui variis virtutibus resulerunt, posteriorum memoria etiamnum celebratæ confirmant. Hoc ipsum ætatis nostræ Constantinus solus omnium qui Romano unquam accepimus, quasi illustre quoddam religiose vita exemplum cunctis hominibus est propositus.

CAPUT IV.

Quod Deus Constantinum honoraverit.

Hoc denique Deus ipse quem veneratus est **Constantinus**, evidenti suffragio comprobavit: dum illi non modo in exordiis, sed etiam in progressu et in fine imperii semper propitius benignusque adfuit, quippe quem humano generi ad divini cultus informationem proposuerat. Hunc certe unus ex omnibus quos unquam auditione accepimus imperatoriis, velut clarissimum quoddam jubar, et velut quemdam veræ religionis præconem maxima voce inclamantem, innumeris in eum congestis bonis, designavit.

408 CAPUT V.

Quod xxx quidem annis regnavit; vixit autem plus quam LX.

Ac tempus quidem imperii ipsius, tribus denum annorum circulis absolutis et aliquanto amplius honoravit; totius autem vita tempus quam inter homines duxit, duplo majore spatio circumscriptis. Porro cum eumdem velut imaginem monarchiæ suæ proponere vellet, victorem eum omnis tyrannici generis præstítit, et impiorum gigantum extinctorem, qui desperatæ mentis audacia impulsi, contra ipsum Deum summum omnium regem im-

schedis bibliothecæ Regiæ. Savilius quoque ad oram sui codicis notat ita sibi legendum videri. At in Moræi libro ad marginem emendatur ὑπέδαλον, quod magis placet.

(13) Αὐτοῦ δεξιῶς παραστάς. Lego αὐτῷ δεξιός παραστάς. Et paulo post scribendum videtur εἰς διάστατα.

(14) Καὶ προσέτι λόγον. Nova et inusitata locutio: λόγον pro eo quod alii dicent πλέον. Ait Eusebius Constantium imperasse triginta annos solidos, et aliquanto amplius. Quod verum est. Nam prater triginta annos, decem fere mensibus regnavit. Porro initio hujus periodi scribendum est χρόνον μὲν βασιλεῖας, non ut vulgo legitur χρόνον.

A παραδίδονται. Τὰ δ' ἦν δρά πάντα θυητὰ, χρόνου μήκεις δαπανώμενα, φθαρτῶν δὲ σωμάτων ίνδαλματα, οὐ μήν ἀθανάτου ψυχῆς ἀποτυπούντα ιδέας. Οὓμως δὲ οὖν ἀπαρκεῖν ἐδοκει ταῦτα τοῖς μηδὲν ἔτερον μετὰ τὴν θυητοῦ βίου καταστροφὴν ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι τιθεμένοις. Θεὸς δ' ἄρα, θεὸς δὲ κοινὸς τῶν ὅλων σωτῆρ, μείζονα δὲ κατὰ θυητοὺς λογισμοὺς τοῖς εὐσεβείας ἐρασταῖς ἀγαθὰ πάρ' ἐαυτῷ ταμιευσάμενος, τὰ πρωτόλεια τῶν ἐπάθλων ἐνθένδε προσάρθρωνται, θυητοῖς διφθαλμοῖς ἀμωσγέπως τὰς ἀθανάτους πιστούμενος ἐλπίδας. Παλαιοὶ ταῦτα χρησμοὶ προφητῶν γραψῆ παραδοθέντες θεσπίζουσι, ταῦτα βίοι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, παντοῖας ἀρεταῖς πρόπολαι διαλαμψάντων, τοῖς διψήσιοις μνημονεύμενοι, μαρτύρονται, ταῦτα καὶ δικαῖοι ήματες ἀληθῆ εἰναι διτέλεγχε B χρόνος, καθ' ὃν Κωνσταντίνος θεῷ τῷ παμβασιλεῖ μόνος τῶν πώποτε τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καθηγησαμένων γεγονώς φιλος, ἐναργὲς διπάσιν ἀνθρώποις παράδειγμα θεοσεβοῦς κατέστη βίοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

"Οτι δ θεὸς Κωνσταντίνος ἐτίμησεν.

Ταῦτα δὲ καὶ θεὸς αὐτὸς ὃν Κωνσταντίνος ἐγέραιρεν, ἀρχομένῳ καὶ μετάξοντι, καὶ τελευτῶντι τῆς βασιλείας αὐτοῦ δεξιῶς παραστάς (13), ἐναργέσι ψήφοις ἐπιστώσατο, διδασκαλίῃν θεοσεβοῦς ὑποδείγματος τὸν ἀνδρα τῷ θυητῷ γένει προθεβλημένος. Μόνον οὖν αὐτὸν τῶν ἔξι αἰώνος ἀκοῇ βοηθέντων αὐτοχροτόρων, οἵνα τινα μέγιστον φωστῆρα καὶ κήρυκα μεγαλοφενότατον τῆς ἀπλανοῦς θεοσεβείας, διὰ παντοῖων τῶν εἰς αὐτὸν κεχορηγημένων ἀγαθῶν ἐνεδείξατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

"Οτι ἐβασιλεύεις μὲν ὑπέρ τὰ λ' ἐτη μοραρχήσας, ἔλησε δὲ ὑπέρ τὰ ἔξικοτα.

Χρόνων μὲν βασιλείας, τρισὶ δεκάδων περιόδοις τελείας, καὶ προσέτι λόγον (14) τιμῆσας, τούτων δὲ διπλάσιον τοῦ παντὸς βίου τὴν ἐν ἀνθρώποις περιορίας ζωήν· τῆς δὲ αὐτοῦ μοναρχικῆς ἔξουσίας τὴν εἰκόνα δοὺς, νικητὴν ἀπέδειξε (15) παντὸς τυραννοῦ γένους, θεομάχον τ' ὀλετῆρα γιγάντων, οἱ ψυχῆς ἀπονοΐᾳ πρὸς αὐτὸν ἡραντο τὸν παμβασιλέα τῶν ὅλων δυσσεβείας ὅπλα. Ἀλλ' οἱ μὲν δύον εἰπεῖν (16) ἐν βραχεῖ φανέντες, δῆμα τε καὶ ἀπέσθησαν, τὸν δὲ αὐ-

(15) Vulg., νικητὴν ἀπέδειξε. Scribo νικητὴν, ut in margine codicis Moræani emendatum inveni. Quam lectionem secutus est Christophorus. Certe in veteribus schedis, et in codd. Saviliiano ac Fuetii νικητὴν legitur.

(16) Οσορ εἰτεῖν. Christophorus vertit, prope dixerim, quasi scriptum esset ὡς εἰτεῖν. Ego vero non dubito quin aliud intellexerit Eusebius. Nam cum tyranno brevi admodum tempore viguisse vellet ostendere, ait eos breviori temporis spatio quam quod ad loquendum requiritur, viros esse. Ideon fere est, quod Graeci dicunt, λόγου θάττον, gnu-nus hyperbolæ Græcis familiare,

τοῦ θεράποντα θεὸς ὁ εἰς καὶ μόνος, ἐνα πρὸς πολ-
λοὺς θεῖκῇ φραξάμενος πανοπλίᾳ (17), τῆς τῶν ἀθέων
πληθύνος δι' αὐτοῦ τὸν θυητὸν ἀποκαθήρας βίον, εὐσε-
βειας τῆς αὐτοῦ διδάσκαλον πᾶσιν ἔθνεσι κατεστήσα-
το, μεγάλῃ βοῇ ταῖς πάντων ἄκοαις (18) μαρτυρόμενον,
τὸν δητα θεὸν εἰδέναι, τὴν δὲ τῶν οὐδαμῶς δητων
ἀποστρέφεσθαι πλάνην.

universis gentibus constituit; clara voce cunctis agnoscere, falsorum autem numinum errorem aversari.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

"Οτι θεοῦ μὴ δοῦλος ἦρ, θεῶν δὲ νικητής.

Καὶ δὲ μὲν οἱ πιστὸς καὶ ἀγαθὸς θεράπων, τοῦτον
Ἐπραττε καὶ ἐκήρυττε, δοῦλον ἀντικρυσ ἀποκαλῶν καὶ
θεράποντα τοῦ παμβασιλέως ὀμολογῶν ἑαυτόν· θεὸς
δι' αὐτὸν ἐγγύθεν ἀμειδόμενος, κύριον καθίστη καὶ
δεσπότην, νικητὴν τε μάνον τῶν ἐξ αἰῶνος αὐτοκρα-
τόρων, ἀμαχον καὶ ἀγίτητον εἰσαει, νικῶν τε τρο-
παῖοις (19) βασιλέα τοσοῦτον, ὃσον οὐδεὶς ἀκοῇ τῶν
πάλαι πρότερον μνημονεύει γενέσθαι· οὗτα μὲν θεο-
φιλὴ καὶ τρισμαχάριον, οὕτω δὲ εὐσεβὴ καὶ πανευ-
δαίμονα, ὡς μετὰ πάσης μὲν ῥάστωνης πλειόνων ἡ
ἐμπροσθεν κατασχεῖν ἔθνῶν, δλυπον δὲ τὴν ἀρχὴν
εἰς αὐτὴν καταλῆξαι τελευτὴν.

quam priores imperatores sub ditionem suam redegerit; imperium vero omni molestia vacuum ad extremum usque diem obtinuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Πρὸς Κύρον τῷν Περσῶν βασιλέα, καὶ Ἀλέξαν-
δρον τὸν Μακεδόνα σύγχρισις.

Περσῶν μὲν δὴ Κύρον παλαιὸς ἀνυμνεῖ λόγος πε-
ριφανῆ ἀποφανθῆναι τῶν πώποτε. 'Ἄλλ' ἐπει μὴ
ταῦτα, τέλος δὲ ἐχρῆν μαχαρίου [ἀνυμνεῖν], φα-
σιν (20) αὐτὸν οὐχ αἰσιον, αἰσχρὸν δὲ καὶ ἐπονεῖδι-
στον ὑπὸ γυναικεῶν θάνατον ὑποστῆναι. Μακεδόνων
Ἀλέξανδρον Ἐλλήνων ἄδουστα παῖδες, μυρία παντοίων
ἔθνῶν γένη καταστρέψασθαι, θάττον δὲ τὴν συντελέσαι
εἰς ἀνδρας, ωχύμορον ἀποδῆναι, κώμοις ἀποληφθέντα
καὶ μέθαις. Δύο μὲν οὖτος πρὸς τοῖς τράπαντα τὴν
πᾶσαν ζωὴν ἐνιαυτοῖς ἐπλήρουν· τούτων δὲ τὴν τρί-

(17) Vulg., παροπλία παντευχία. Alterutrum vocabulum redundant. Ac prius mihi videtur esse scholion. In codice Fuk. deest παντευχία. Paulo post scribendum puto δι' αὐτοῦ τὸν θυητὸν ἀπο-
καθήρας βίον, ut legitur in schedis Regiis et in li-
br. Savil. ac Fuk. Porro codex Fuk. habet τὸν
θυητῶν.

(18) Vulg., Ταῖς πάντων ἀρεταῖς. Scribendum est ἄκοαις, quod Christophorus non vidit. Certe D in veteribus schedis ἄκοαις superscriptum est eadem manu. Scribo etiam μαρτυρόμενον, ut habeat codex Fuk.

(19) Vulg., Νικῶντα τροπαῖος. Lego νικῶν τα-
τροπαῖος βασιλέα τοσοῦτον, etc. In schedis Regiis hic locus illa suppletur ad marginem, εἰσαει νι-
κῶντα, τροπαῖος τε τοῖς κατ' ἐχρῶν διὰ παντὸς φαιδρυνόμενον. Codex Fuk. nihil mutat, nisi quod coniunctionem addit hoc modo: καὶ εἰσαει νι-
κῶντα.

(20) Vulg. 'Ἄλλ' ἐπει μὴ ταῦτα τέλος δὲ ἐχρῆν μα-
χρον φαστί. Variis modis hunc locum restituere ag-
gressi sunt viri docti, ut patet ex eorum emendatio-
nibus quae ad marginem editionis Genevensis, et in
codice Moreano ascriptae sunt. Alii enim ita scriben-
dum esse coniecerunt: 'Ἔπει μὴ ταῦτα, τέλος δὲ χρῆ
σφυτεῖν μαχαρίου, φαστὶ αὐτῶν, etc. Alii vero sic
emendarunt: 'Ἄλλα τὰ τελευταῖς τοῦ βίου εἶχε μὴ

A pietatis vexillum sustulerant. Verum hi quidem cum momento temporis extitissent, momento quoque ac dicto citius extincti sunt. Famulum autem suum Deus qui unus est ac solus, cum solum aduersus multos divina armatura muniisset, ejusque opera orbem terrarum impiorum hominum multitudine liberatum repurgasset, cultus sui magistrum audientibus testantem, se verum quidem Deum agnoscere, falsorum autem numinum errorem aversari.

CAPUT VI.

Quod Dei quidem famulus, gentium autem rictor fuerit.

Et hic quidem tanquam bonus ac fidelis servus id egit ac prædicavit, servum se palam nominans, B summique Regis famulum se fateri non erubescens. Deus vero protinus ipsum remuneratus, dominum ac victorem, solumque ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus, semper invictum atque insuperabilem præstítit: et ob victorias ac tropæa tantum imperatoreum eum effecit, quantum nemo unquam superiori memoria ullum extitisse recordatur. Adeo felicem et Deo charum, adeo pium ac fortunatum, ut plures quidem gentes ac nationes

CAPUT VII.

Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege.

C Cyrus Persarum regem præ cunctis qui uerquam extiterint enituisse vetus narrat historia. Verum ille nequaquam felicem exitum vitæ, imo turpem 409 potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur, utpote a muliere interfactus. Alexandrum Mace-
donum regem innumerabiles gentes domuisse. præ-
dicant Græci: sed priusquam ad virilem astatem pervenisset, comissionibus et temulentia conse-
cūtum, immatura morte periisse. Et hic quidem duorum ac triginta annorum spatio totius vitæ

ταῦτα κοσμοῦντα· τέλος γάρ οὐχ ὡς ἐχρῆν, οὐδὲ ἐπὶ μαχρὸν, οὐμεοῦν οὐδὲ αἰσιόν φασιν αὐτὸν, αἰσχρὸν δέ, etc. Quain quidem lectionem secutus est Christoporphorus, ut ex interpretatione ejus appareat. In codice tamen Moreano paulo aliter emendatur hic locus in hunc modum: 'Ἄλλ' ἐπει μὴ ταῦτα εἶχε κοσμοῦντα, τέλος οὐχ ὡς..., οὐδὲ ἐπὶ μαχρὸν, οὐμεοῦν οὐδὲ αἰσιόν αὐτὸν φάσκει...., κέναι· αἰ-
σχρὸν δέ, etc. Ex quibus lacunis suspicari quis non immerito possit, hanc esse scripti cuiusdam codicis lectionem. Et posterior quidem lacuna nullo negotio sic suppleri potest, αὐτὸν φασιν ἐσχ-
κέναι. Sed cum hæc omnia mendis scateant, nec quidquam boni ex iis elici possit, malim equidem ea expungere. His certe resectis, sensus est apertissimum hoc modo: 'Ἄλλά φασιν αὐτὸν οὐχ αἰσιόν, etc. quod etiam in versione mea sum secutus. Idem ante nos fecerat Joannes Portesius, qui hos Eusebii libros *De vita Constantini*, primus La-
tino sermone interpretatus est. In schedis Regiis, post verba illa τέλος δὲ ἐχρῆν μαχρού, ad marginem hinc adduntur, βίου σχοτεῖν. Codex Fuk. hunc locum eodem prorsus modo scriptum exhibet, quo liber Moræi ac Turnebi.— Lectionem admisimus quam exhibet Heinichenii recensio Lipsiensis. Edidit.

cursum absolvit; quorum non plus quam tertiam partem tempus regni illius sibi vindicat. Grassatus autem est per cædes instar fulminis, gentes atque urbes integras absque ullo ætatis discrimine crudeliter servituli subjiciens. Sed cum vixdum in ipso ætatis flore ageret, et amasium suum lugeret, mors repente superveniens, illum improlem, nulla stirpe, nulla fundatum domo, in extero et hostico agro, ne humanum genus diutius vastaret, extinxit. Mox regnum ejus varia in meinbra divulsum est, singulis ejus ministris partem sibi rapere atque auferre contendentibus. Verum hic quidem ob hujusmodi mala laudibus effertur.

CAPUT VIII.

Quod orbem propemodum universum subegerit.

Noster vero imperator ex eo ætatis anno regnare B orsus est, quo Maceeo ille decessit. Ac vitæ quidem spatium duplo majus habuit quam ille, regni vero triplo longius. Cæterum cum exercitum suum mansuetis ac modestis religionis præceptis munivisset, in Britanniam quidem et in eos qui in ipso habitabant Oceano ad solis occasum longe lateque diffuso, signa intulit. Scythiam vero universam, quæ sub ipso septentrione posita, in plurimas gentes et nomine et moribus discrepantes dividitur, suo adjunxit imperio. Jam vero cum ad extremos meridiei fines imperium propagasset, ad ipsos nimirum Blemmyas et Æthiopas: eos quoque qui ad solis ortum incolunt, in suam ditionem redigendos putavit. Denique ad ultimos usque continentis terminos, hoc est ad extremos Indos et circumscitos undique populos, cunctos mortales qui universum terrarum orbem incolunt, splendiissimis pietatis radiis illustrans, regulos, præfectos et satrapas gentium barbararum sibi obnoxios ac subditos habuit: qui sua sponte et cum gudio ipsum salutabant, ei legatos cum munib[us] ad 410 eum mittebant, ejusque notitiam alique amicitiam plurimi aestimabant. Adeo ut eum

(21) *Aῦ π.λέον.* Scribendum videtur οὐ πλέον, quam lectionem secutus est Portesius. Christophorus autem sic interpretatus est quasi legeretur ἡ μικρὴ πλέον. Certe Alexander Magnus duodecim annis et amplius regnavit, qui aliquanto plus esficiunt quam tertiam partem duorum ac triginta annorum, si res ad calculum exigatur. Verum oratores qui amplificandis rebus student non ita exacte loquuntur. Itaque Eusebius recte dixit οὐ πλέον.

(22) *Vulg., ἀρθούσης αὐτῆς τῆς ὥρας.* Nemo est, qui non videat scribendum esse αὐτῷ τῆς ὥρας, ut in Moræi libro etiam adnotatum est. In veteribus schedis legitur αὐτοῦ. Sed liber Fuk. habet αὐτῷ. Sed et paulo post scribendum τῶν θεραπόντων ἔχαστον. Et in fine capituli lego ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμέναις καχοῖς, quanquam scripti codices nihil variant. In codice Fuk. scriptum inveni τῶν θεραπόντων ἔχαστον, μοῖράν τινα παρασπῶντος, rectius quam ut in vulgatis editionibus περισπῶντος.

(23) *Vulg., τῷ κατὰ δύοντα ἡλιον.* In manuscripto Regio et Fuk. disjunctum scribitur: τῷ κατὰ δύοντα ἡλιον, rectius sine dubio. Sic infra cap. 41, ubi de provinciarum exultatione loquitur: "Εθνη τε πάνθ' ὅσα ωκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἡλιον περιώριζετο. In codice Regio legitur etiam Bæretta-

Α την αὖ πλέον (21) δ τῆς βασιλείας περιώριζε: χρόνος. ἔχωρει δὲ δι' αἰμάτων, ἀνήρ σκηπτοῦ δίκην ἀφειδῶς Εθνη καὶ πόλεις διας ἡβηδὸν ἐξανδραποδίζόμενος. "Ἄρτι δὲ μιχρὸν ἀνθούστης αὐτῷ τῆς ὥρας (22) καὶ τὰ παιδικὰ πενθοῦντι, δεινῶς τὸ χρεῶν ἐπιστάν, ἀπεκνον, ἀρρέζον, ἀνέστιον, ἐπ' ἀλλοδαπῆς καὶ πολεμίας αὐτὸν, ὃς ἂν μὴ εἰς μαχρὸν λυμαίνοιτο τὸ θυητῶν γένος, ἡφάνιζεν. Αὐτίκα δ' ἡ βασιλεία κατετέμεντο, τῶν θεραπόντων ἔχαστου μοῖράν τινα παρασπῶντος καὶ διαρπάζοντος ἔκαντι. 'Ἄλλ' δὲ μὲν ἐπὶ τοιούτοις ἀνυμέναις χοροῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

"Οτι τῆς οἰκουμένης πάσης σχεδὸν ἐκράτησεν.

'Ο δὲ ἡμέτερος βασιλεὺς ἔξι ἔκεινου μὲν ἡρχετο, ἔξι οὐπερ ὁ Μακεδὼν ἐτελεύτα, ἐδιπλασίαζε δὲ τῷ χρόνῳ τὴν ἔκεινου ζωὴν, τριπλάσιον δὲ ἐποιείτο τῆς βασιλείας τὸ μῆκος. Ἡμέροις γέ τοι καὶ σύφροσι θεοσεβείας παραγγέλμασι τὸν αὐτοῦ φραξάμενος στρατὸν, ἐπῆλθε μὲν τὴν Βρεττανῶν καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ οἰκοῦντας ωκεανῷ τῷ κατὰ δύοντα ἡλιον (23) περιορίζομένιο, τὸ τε Σκυθικὸν ὑπηράγετο πᾶν, ὑπ' αὐτῇ δρκτῷ μυρίοις βαρδάρων ἐξαλλάτουσι γένεσι τεμνόμενον. "Ηδὲ καὶ μεσημβρίας ἐπ' ἐσχατα τὴν ἄρχιν ἔκτείνας, εἰς αὐτοὺς Βλέμμυας τε καὶ Αἴθιοτας· οὐδὲ τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἡλιον ἀλλοτρίαν ἐποιείτο τὴν κτήσιν. "Ἐπ' αὐτὰ δὲ τὰ τῆς οἰκουμένης δῆλης τέρματα, Ἰνδῶν μέχρι τῶν ἔξωτάτω, τῶν περικύλλων (24) περιοίκων τοῦ παντὸς τῆς γῆς τῷ βίᾳ στοιχείου, φωτὸς εὔσεβείας ἀκτίσιν ἐκλάμπων, εἶχεν ὑπήκοους ἀπαντας τοπάρχας, ἐθνάρχας καὶ σατράπας βαρδάρων ἔθνων, ἐθελοντὶ ἀσπαζομένους καὶ χαρούτας, τοῖς τε παρ' αὐτῶν δώροις (25) διαπρεσβευμένους, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν περὶ πλεστου ποιουμένους, ὡστε καὶ γραφαῖς εἰκόνων αὐτὸν παρ' αὐτοῖς τιμῆν, ἀνδριάτων τε ἀναθήμασι, μόνον τε αὐτοχρατόρων παρὰ τοῖς πᾶσι: Κωνσταντίνον γνω-

νῶν, rectius quam in vulgatis editionibus. Neque aliter codex Fuk.; contra vero paulo post, ubi vulgatae editiones scribunt βλέμμυας, idem codex Fuk. habet βλέμμυας, non male, ut notavi ad Amiss. Murrælinum.

(24) *Τῶν περικύλλων.* Scribendum est, τῶν κύκλων περιοίκων τοῦ παντὸς τῆς γῆς στοιχείου, τῷ βίᾳ, φωτὸς εὔσεβείας ἀκτίσιν ἐκλάμπων. Αἱ νομοὶ quidem illas τῶν κύκλων περιοίκων, etc. Portesius ad Indos retulit. Sic enim vertit: *Indos extremos usque terræ undique circumjectos.* Sed non puto hanc esse mentem Eusebii. Neque enim veteres geographi, Indos orbis terrarum ambitum circumcolere unquam dixerunt. Hispani quidem avorum memoria, terrarum partem recens sibi cognitam et patesfactam, Indiam Occidentalem appellavit. Verum illi id pro arbitrio suo fecerunt. Proinde in Eusebii nostri loco scribendum puto τῶν τε κύκλων περιοίκων, etc., vel potius nihil mutandum. Sensus enim est, Constantinum a meridie ad septentrionem, et ab occasu ad ortum, quaqua versum cunctis hominibus Christum prædicasse.

(25) *Toīς τε παρ' αὐτῶν δώροις.* In veteribus schedis hic locus iua suppletur ad marginem, τοῖς τε παρ' αὐτῶν ἔνοιοις τε καὶ δώροις, etc. Et paulo post in iisdem schedis legitur, παρ' αὐτοῖς πᾶσι: Κωνσταντίνον γνωρίζεσθαι.

ρίζεσθαι τε καὶ βοῶσθαι. Ὁ δὲ καὶ μέχρι τῶν τῇδε,
βασιλείοις προσφωνήμασι τὸν ἐαυτοῦ Θεὸν ἀνεκήρυξε
σὺν παρέησίᾳ τῇ πάσῃ.

mus esset ac celeberrimus. Igitur ad has usque gentes regiis allocutionibus Deum suum cum omni libertate praedicavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

**Ὅτι νίδες βασιλέως εὐσεβοῦς, καὶ νιοῖς βασιλεῦσι
κατέλιπε τὴν ἀρχήν.**

Εἰτ' οὐ λόγοις (26) μὲν τοῦτ' ἐπραττεν, ἀφυστέρει δὲ τοῖς ἔργοις· διὰ πάστος δὲ χωρῶν ἀρετῆς, παντοῖς εὐτεβείας καρποῖς ἐνηδρύνετο, μεγαλοφύχοις μὲν εὐεργεσταῖς τοὺς γυωρίμους καταδουλούμενος, κρατῶν δὲ νόμοις φιλανθρωπίας, εὐήνιον τε τὴν ἀρχὴν καὶ σπλάνευκτον ἀπαὶ τοῖς ἀρχομένοις κατεργαζόμενος, εἰσότε λοιπὸν μακραῖς περιιδοῖς ἐτῶν κεκμηκότα αὐτὸν θείους διθλους ἄγων, βραβείοις ἀθανασίας δν ἐπίμα, Θεὸς ἀναδόσαμενος, θνητῆς ἐκ βασιλείας ἐπὶ τὴν παρ' αὐτοῦ ψυχαῖς διταις τεταμιευμένην ἀτελεύτητον ζωὴν μετεσήσατο, τριτῆν παλῶν γονῆν τῆς ἀρχῆς διάδοχον ἐγέιρας. Οὗτῳ δὴ καὶ θρόνος τῆς βασιλείας πατρόθεν μὲν εἰς αὐτὸν κατήσι, θεσμῷ δὲ φύσεως, παισὶ καὶ τοῖς τούτων ἐκγόνοις ἐταμιεύετο, εἰς ἀγήρωα τε χρόνον οἵα τις πατρῷος ἐμηκύνετο κλῆρος. Θεὸς μὲν οὖν αὐτὸν καὶ σὺν ἡμῖν ἔτι δυτα τὸν μακάριον θεοπρεπέσιν ὑψώτας τιμαῖς, καὶ τελευτῶντα κοσμήσας ἔξαιρέτοις τοῖς παρ' αὐτοῦ πλεονεκτήμασι, γένοις ἀν αὐτοῦ καὶ γραφεῖς, πλαξὶν οὐρανίων στηλῶν τοὺς τῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων διθλους (27) ἀνατίθεις.

ptior fuerit idoneus; quippe qui certamina illius
sacraveris.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Τ.
*Περὶ τοῦ καὶ ἀργκαλὸς εἰραι καὶ ψυχωφελῆ τὴν
ἰστορίαν τῶντον.*

Ἐμοὶ δὲ εἰ καὶ τὸ λέγειν ἐπάξιόν τι τῆς τοῦ ἀνδρὸς μακαρίστης ἁπορὸν τυγχάνει, τό τε σιωπὴν ἀσφαλὲς καὶ ἀκίνδυνον, ὅμως ἀναγκαῖον, μιμῆσε τῆς θυητῆς σκιαγραφίας, τὴν διὰ λόγων εἰκόνα τοῦ θεοφύλου ἀναθεῖναι μνήμην, δικνου καὶ ἀργίας ἀρεστούμενον (28) ἐγχάρτα. Αἰσχυνοί μην γάρ ἐν ἐμαυτὸν (29), εἰ μή τὰ κατὰ δύναμιν, καὶ σμικρὰ ἡ ταχτὰ καὶ εὐτελή, τῷ περιβολῇ εὐλαβεῖς Θεόν τετιμηκότει συμβαλλούμενοι. Οἵματι δὲ καὶ ἀλλώς βιωφέλες καὶ ἀναγκαῖον ἔστεσθαι μοι τὸ γράμμα, περιλαμβάνον φατίνεκῆς μεγάλουτες πράξεις, Θεῷ τῷ παμβασιλεῖ κεχαριτωμένας. Ἡ γάρ οὐκ αἰσχρὸν, Νέρωνος μὲν τὴν μητρὸν καὶ τῶν τούτων μακρῷ χειρόκοντα διατετάνων τινῶν καὶ

(26) *Eis cū Regio. Ab his verbis caput orditur Regius codex, quem nos libenter secui sumus. Codex quoque Fuk. qui singulis capitibus suos titulos solet praesigere, ab iisdem verbis caput exordiatur. Eamdem denique sectionem reperi in veteribus schediis bibliothecæ Regie.*

(27) *Kαρποθυμίατων ἀδλοὺς.* Deest vox ἀντι-
beīz, quam in Morai libro ad marginem ascriptam
inveni. In schedis autem Regii post vocem ἀδλούς,
huc adiungat ad marginem, εἰς μακροῖς ἔγχαρτ-
tus αἰῶνας. Quæ profecto nequaquam reicienda
mibi videantur, sive ex conjectura, sive ex alio co-
dice deprompta sint. Codex tamen babel ἀν-
ticipat.

(23) Tulg. ΑΞΩΤΙΛΙΨΕΡΟΣ. In codd. Regio,

In sua quisque provincia partim imaginibus, partim statuis publice dedicatis honoraret: solusque ex Imperatoribus Constantinus, ubique terrarum notissi-

CAPUT IX.

Quod, pii imperatoris filius, imperium filii reliquit.

Cæterum non id verbis quidem præstitit, re autem ipsa frustratus est. Sed in omni genere virtutis semet exercens, variis pietatis tructibus abundavit, amicos quidem ingentibus beneficis sibi devinciens, subditos vero clementia legibus moderans, et imperium suum placidum cunctis atque optabile exhibens, donec post longa annorum curricula, Deus quem coluerat, variis illum certaminibus defessum immortalitatis præmiis remuneratus, ex mortali regno ad immortalem vitam sanctis animis apud se præparatam translulit; trium liberorum sobole, qui in imperio ei succederent, excitata. In hunc igitur modum imperialis dignitas a patre quidem transmissa ad ipsum pervenit; jure autem naturæ liberis ac nepotibus servata, et in perpetuum deinceps tanquam paterna quædam hæreditas propagata est. Ac Deus quidem ipse, qui beatissimum illum principem adhuc nobiscum in terris agentem divinis honoribus sublimavit, eundemque morientem eximia quadam prærogativa dignitatis ornavit, solus vita illius scriesque præclare gestas in cœlestibus tabulis con-

CAPITULUM X

CAPUT X.

*Quod historia hæc necessaria, et ad formandos
maiores utilis sit.*

Ego vero tametsi tanti quidem viri felicitate dignum quidpiam dicere difficile adinodum esse intelligam, silere autem tutum ac periculo vacuum : necessarium nihilominus puto piissimi principis imaginem, exemplo mortalis picturæ, verborum coloribus expressam ad semipaternam posterorum memoriam consecrare, ut desidiae atque inertiae crimen **411** a nobis depellamus. Me enim profectio puderet mei ipsius, nisi omnem meam industriad ac facultatem, licet adinodum levis sit atque exigua, in hunc qui divinum Numen summa observantia veneratus est, conferrem. Sed et ad communem hominum vitam utile, mibique in primis necessaria.

Savil. et Fuk., scribitur ἀρσονικόν. Est autem
haec oratio τολοκοτάγης. Dicendum enim erat
ἀρσονικόν, si emendate loqui voluisset. In veter-
ibus schedis legitur ἀρσονικόν, et υπ συ-
perscriptum est.

(29) *Alexyvrolupr rāp ār ēpavetr.* Vos ēpavetū transposita esse videatur, et inferius collocanda hoc modo, *alexyvrolupr rāp ār, et i ph tā xatā thyēpavotū ēpavatū*, etc. Paulo post lego ex codice Fuk. Tū ūzepisitū ēisabelas Beis tetrapr̄xbi, vel si malis rāp bi ūzepisitū. In veteribus scholis bibliothecae Regiae hic locus ita suppletur ad marginem: *Tō nārāz tā, pāz bi ūzepisitū ēisabelas Beis tetrapr̄xbi.* Quod equidem valde ortho.

rium hoc opus fore confido, quo generosissimi imperatoris res gestæ, summo omnium imperatori Deo acceptæ, comprehenduntur. Quonodo enim turpe non fuerit, Neronis quidem et aliorum impiorum tyrannorum qui longe illo deteriores fuerunt, in memorie non defuisse diligentissimos scriptores, qui mala argumenta elegantis sermone exornantes, numerosis historiarum voluminibus condiderunt: nos vero silere, quibus Deus ejusmodi imperatorem qualem nulla unquam ætas vidit nancisci, et in ejus conspectum, notitiam ac colloquium pervenire concessit? Quamobrem si cuiquam alteri, nobis certe præcipue convenit, ut tot ac tanta quæ audivimus bona, iis nuntiemus, quorum mentes honorum operum exemplo ad amorem Dei excitantur. Quippe alii quidem vitam hominum minime gravium, et res gestas ad nostrum emendationem prorsus inutiles, aut gratia, aut odio quorumdam, aut ad doctrinæ suæ ostentationem scribere aggressi, turpissimorumлагиторum narrationem magnifico verborum apparatu aliter quam decuit amplificarunt, iis qui singulari Dei beneficio malorum expertes fuerant, pessimorum operum et quæ oblivione ac tenebris involvi debuerant, magistros se præbentes. At nobis oratio quidem ipsa quamvis suscepti operis magnitudini prorsus impar sit, sola tamen pulcherrimorum facinorum narratione illustrari posse videtur. Ipsa vero operum Deo acceptorum commemoratio, iis utique qui animum recte comparatum habuerint, non inutilem sed in primis fructuosam lectionem præbitura est.

CAPUT XI.

Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit.

Itaque quamplurima alia quæ de hoc principe narrari possunt: conflictus et prælia, sortia facinora atque victorias, tropæa ac triumphos de hostibus partos, et quæ præterea ad singulorum utilitatem ab eo constituta sunt; leges ad subditorum **412** et reipublicæ commodum latae; alios denique plurimos principatus labores ab eo exantillatos, qui in omnium ore ac memoria versantur, prætereundos mihi nunc esse arbitror: quippe cum instituti operis argumentum admoneat me, ut ea sola quæ ad Dei cultum pertinent, dicendo ac scribendo persequar. Ceterum cum hæc ipsa numero pene infinita sint, ex iis quæ ad notitiam nostram pervenerunt, opportunissima quæque duntaxat, et posterorum memoria dignissima seligens, quam potero brevissime exponam: siquidem tempus ipsum hanc deinceps licentiam nobis concedit, ut beatissimi

(30) Οὐχ ἴστόρησεν αλών. In codice Regio scribitur οὐχ ἴστόρησες χρόνος.

(31) Αἱδ προσῆκοι. Ab his verbis cap. 41 inchoantur codd. Regius et Fuk. et schedæ Regiae.

(32) Οἱ μὲν γάρ. Scriptores illos intelligit, qui Neronis et aliorum tyrannorum res gestas memorie mandaverant, de quibus paulo ante locutus est. Recte ergo Christophorus vertit: *nam illi, etc.* Portesius vero interpretatur: *Nam alii quidem, etc., quod ferri potest.*

(33) Vulg., ἐπαγγελλα. Magis placet altera lectio quam in veteribus schedis inveni, ἀπαγγελλα. Ita certe codd. Fuk. et Savili.

A ἀθέων τυφάννων, ἀδκνων εύτυχῆσαι συγγραφέων, οἱ δὴ φαύλων ὑποθέσεις δραμάτων ἐρμηνεῖται κομψῇ καλλωπίσαντες, πολυδιβλοίς ἀκέθηκαν ιστορίαις, ἡμᾶς δὲ σιωπήν, οὓς Θεὸς αὐτὸς τοσούτης συγκυρῆσαι βασιλεῖ, οἵνος δύμπας οὐχ ιστόρησεν αἰών (30), εἰς δέκαντε καὶ γνῶσιν αὐτοῦ, καὶ δύλαιαν ἐλθεῖν κατηξάσεν; Διὸ προσῆκοι (31) ἀν εἰ τισιν ἀλλοις, καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, ἀγαθῶν ἄφθονον ἀκόην κηρύγγειν ἀπασιν, οἷς ἡ τῶν καλῶν μίμησις πρὸς τὸν θεῖον ἔρωτα διεγέρει τὸν πόθον. Οἱ μὲν γάρ (32) βίους ἀνδρῶν οὐ σεμνῶν, καὶ πράξεις πρὸς τὴν βελτίων ἀλυσιτελεῖς, γάρτι τῇ πρὸς τινας ἦ ἀπεκθείᾳ, τάχα δέ που καὶ πρὸς ἐπίστεις εἰν τῆς σφων αὐτῶν παιδεύσεως συναγαγόντες, κόμπῳ δρημάτων εὐγλωττίας, αἰσχρῶν πραγμάτων ὑφηγήσεις οὐκ εἰς δέον ἔξετραγύμδησαν, τοῖς μὴ μετασχεῖν τῶν κακῶν κατὰ Θεὸν εύτυχῆσασιν, Ἑργαν οὐκ ἀγαθῶν, ἀλλὰ λήθῃ καὶ σκότῳ σιωπᾶσθαι ἀξίων ἐδάσκαλοι καταστάντες. Ἐμοὶ δὲ δὲ μὲν τῆς φράσεως λόγος, εἰ καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς τῶν δηλουμένων ἐμφάσεως ἔξασθενει, φαιδρύνοιτο γοῦν δύμας καὶ ψύλλη τῇ τῶν ἀγαθῶν πράξεων ἀπαγγελλα (33): ἡ δέ γε τῶν θεοφιλῶν διηγημάτων ὑπόμνησις οὐκ ἀνόητον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα βιωφελῆ τοῖς τὴν ψυχὴν εὗ παρεκενασμένοις πορείεται τὴν ἁντευξῖν.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὅτι μόνας τὰ Κωνσταντίτρου νῦν ιστόρησεν θεοφιλεῖς πράξεις.

Τὰ μὲν οὖν πλείστα καὶ βασιλικὰ τοῦ τρισμαχαρίου διηγήματα (34), συμβολάς τε καὶ παρατάξεις πολέμων, ἀριστείας τε καὶ νίκας, καὶ τρόπαια τὰ κατ’ ἔχθρῶν, θριάμβους τε ὁπόσους ἤγαγε, τά τε πρὸς τὸ συμφέρον ἐκάστου διωρισμένα, νόμων τε διατάξεις, ἢς ἐπὶ λυσιτελεῖ τῆς τῶν ἀρχομένων πολιτείας συνετάττετο, πλείστους τ’ ἅλλους βασιλικῶν ἀθλῶν ἀγώνας, τοὺς δὲ παρὰ τοῖς πᾶσι μηνημονεομένους, παρήσειν μοι δοκῶ, τοῦ τῆς προκειμένης ἡμῖν πραγματείας σκοποῦ μόνα τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν ὑποβάλλοντος. Μυρίων δύσσων δύντων καὶ τούτων, τὰ καιριώτατα καὶ τοῖς μεθ’ ἡμᾶς ἀξιομημόνευτα τῶν εἰς ἡμᾶς ἐλθόντων ἀναλεξάμενος, τούτων αὐτῶν ὡς οἶδόν τε διὰ βραχυτάτων ἐκθήσομαι τὴν ὑφῆγησιν τοῦ καιροῦ λοιπὸν ἐπιτρέποντος ἀκωλύτως παντοῖαις φωναῖς τὸν ὡς ἀληθῶς μακάριον ἀνυμνεῖν, διτι μὴ τοῦτο πράττειν ἐξῆν πρὸ

(34) Τοῦ τρισμαχαρίου διηγήματα. In veteribus schedis superscriptum est στρατηγήματα, quod non probo. Nam Eusebius hoc loco oponit τὰ βασιλικὰ διηγήματα Constantini, τοῖς θεοφιλέστοις διηγήμασι, ut patet ex fine superioris capitinis. Et regios quidem actus ait se consulto prætermittere. Quos quidem bisariam dividit, in bellicos scilicet et pacis. Solus vero sibi dicendos proponit actus eos, qui ad religionem pertinent. Porro in schedis Regius post verba illa θριάμβους τε ὁπόσους ἤγαγε, hæc adduntur ad marginem, τὰ τε κατ’ εἰρήνην αὐτῷ πρὸς τὴν τῶν κοινῶν διόρθωσιν, πρὸς τε συμφέρον, etc. Quæ mihi videntur esse prouæ uiae.

τούτου τῷ μὴ μαχαρίζειν (35) ἀνδρα πρὸ τελευτῆς διὰ Α τούτης τοῦ βίου τροπῆς ἀδηλον παρηγγέλθαι. Κεκλήσθω δὲ Θεὸς βοηθός, οὐράνιός τε συνεργὸς ἡμῖν ἐμπνεῖτω Λόγος. Ἐξ αὐτῆς δὲ ἡδη πρετέρης ἡλικίας τοῦ ἀνδρὸς ὥδε πῃ τῆς γραφῆς ἀπαρξώμεθα.

αεὶ cælestis ejus Verbum precor, ut in hoc opere aspirare mihi velit. Ordinar autem a prima illius ætate in hunc modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

"Οτι ὁς Μωϋσῆς ἔν οἰκοις τυράννων ἀνετράψη
Κωνσταντῖνος.

Παλαιά (36) κατέχει φῆμιν, δεινά τινα γένη τυράννων τὸν Ἐβραίων καταπονῆσαι λεών, Θεὸν δὲ τοῖς καταπονουμένοις εὐμενῇ παραφανέντα, Μωϋσέα προφῆτην, ἐτὶ τότε νηπιάζοντα, μέσοις αὐτοῖς τυραννοῖς οἴκοις τε καὶ κόλποις τραφῆναι, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς μετασχεῖν προνοῆσαι σοφίας. 'Ος δὲ ἐπιών ὁ χρόνος τὸν μὲν εἰς ἄνδρας ἐκάλει, δίκη δὲ ἡ τῶν ἀδεικουμένων ἀρωγὸς τοὺς ἀδικοῦντας μετήσει, τηνικαῦτα ἐξ αὐτῶν τυραννικῶν δωμάτων προελθὼν δὲ τοῦ Θεοῦ προφῆτης, τῇ τοῦ κρείτονος διηκονεῖτο βουλῇ, τῶν μὲν ἀνάθρεψαμένων τυράννων ἔργοις καὶ λόγοις ἀλλοτριούμενος, τοὺς δὲ ἀληθεῖ λόγῳ σφετέρους ἀδελφούς τε καὶ συγγενεῖς ἀποφαίνων γνωρίμους· κατηπειτα Θεὸς αὐτὸν καθηγεμόνα τοῦ παντὸς θεοῦ έθνους ἐγείρας, Ἐβραίους μὲν τῆς ὑπὸ τοῖς ἔχθροῖς τὴν θεοῦ που δουλείας, τὸ δὲ τυραννικὸν γένος θειλάτοις μετήρχετο δι' αὐτοῦ κολαστηρίοις. Φῆμη μὲν αὕτη παλαιά, μύθου μὲν σχήματι τοῖς πολλοῖς παραδεδομένη, τὰς πάντων ἀκοὰς ἐπλήρου, νυνὶ δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἡμῖν Θεὸς, μειζόνων ἡ κατὰ μύθους θαυμάτων αὐτοπικὰς θέας, νεαραῖς δύεσι πάστης ἀγοῆς ἀληθεστέρας δεδώρηται. Τύραννοι μὲν γάρ οἱ καθ' ἡμᾶς, C τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πολεμεῖν ὡρμημένοι, τὴν αὐτοῦ κατεπόνουν Ἐκκλησίαν, μέσος δὲ τούτοις Κωνσταντῖνος, δὲ μετ' ὀλίγον τυραννοκτόνος, παῖς ἀρτιόντος νέος, ἀπαλός, ὥραιός τ' ἄνθους λούλοις, οἴά τις αὐτὸς ἐκεῖνος δὲ τοῦ Θεοῦ θεράπων, τυραννικαῖς ἐφθιρευσεν ἀστεῖαι· οὐ μήν καὶ τρόπων τῶν ἵσων, καίπερ νέος ὁν, τοῖς ἀθέοις ἐκοινώνει. Εἶλκε γάρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου (37) θειώ Πιεύματι φύσις ἀγαθὴ πρὸς τὸν εὐσεβῆ καὶ Θεῷ κεχαριτούμενον βίον· οὐ μήν ἀλλὰ καὶ ζῆλος ἐνῆγε πατρικὸς, ἐπ' ἀγαθῶν μιμήσει τὸν παῖδα προσκαλούμενος. Πατήτη γάρ ἡν αὐτῷ, διτὶ δὴ καὶ ἀξίον ἐν καιρῷ τούτῳ τὴν μνήμην ἀναζωπυρῆσαι, περιφάνεστατος τῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοχρατόρων Κωνστάντιος. Οὐ πέρι (38) τὰ τῷ παιδὶ φέροντα κόσμον, βραχεῖ λόγῳ διελθεῖν ἀναγκαῖον.

et honorum actuum imitationem juvenis provocabatur
riam opportune renovare congruum est) Constantius, imperatorum nostri temporis nobilissimus.
De quo nonnulla quæ ad filii commendationem pertinent, breviter a nobis exponenda sunt.

¹ Eccli. xi, 30.

(35) Τῷ μὴ μαχαρίζειν. Intelligit locum qui habetur in Ecclesiastici c. II, Πρὸ τῆς τελευτῆς μὴ μαχάριζε μηδένα.

(36) Vulg. Η παλαιά. Codd. Regius et Fuk. sine articulo scribunt παλαιά κατέχει σῆμη, et sic in schedis: quod quidem magis redolat Eusebianum stylum. Mox lego δεινά μὲν γένη. Recete autem Savilius ad initium hujus capititis adnotavit: Huc usque proœmium.

A principis laudes quovis orationis genere libere prædicemus. Nam antea quidem id facere nequaquam licebat, propterea quod vetitum est ne quemquam ante obitum ob incertas vite mutationes beatum pronuntiemus¹. Proinde Deum adjutorem invoco, ac cælestis ejus Verbum precor, ut in hoc opere aspirare mihi velit. Ordinar autem a prima illius ætate in hunc modum.

CAPUT XII.

Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut
Moyses, educatus sit.

Vetus narrat historia gentem Hebræorum a se-
vissimis olim tyrannis oppressam suis, Deumque,
cum oppressos benigno ac propitio vultu respexis-
set, providisse ut propheta Moses qui tum adhuc
infans erat, in mediis tyrannorum ædibus et in ipso
eorum gremio educaretur, omnemque quæ apud
illos erat sapientiam perdisceret. Postea vero cum
ille progressu temporis ad virilem pervenisset æta-
tem, et divina justitia quæ oppressis opitulari solet,
pœnas ab iniquis tyrannis exposceret; tunc Dei
propheta ex ipsis tyrannicis profectus ædibus, di-
vinæ voluntati ministerium suum exhibuit. Et
ipsos quidem tyrannos a quibus fuerat educatus,
re ac verbis aversatus est, eos vero qui revera fra-
tres et cognati erant, amicos ac familiares elegit.
Posthac Deus cum illum totius gentis ducem con-
stituisset, Hebræos quidem acerbissima apud hostes
servitute liberavit: tyrannorum autem genus cœ-
litus in sixis suppliciis ejus opera ultus est. Vetus,
inquam, haec historia, instar fabulae a multis accep-
ta, omnium aures mortalium implevit. Nunc vero
idem nobis Deus majora omnibus fabulis 413 ini-
racula ipsis oculis spectare concessit; quod genus
spectaculi apud eos qui recens viderunt, omni au-
ditione fide dignius habetur. [Nostra enim ætate ty-
ranni quidem qui aduersus Deum summum om-
nium regem bellum movere instituerant, ejus Ec-
clesiam graviter oppresserunt. Constantinus vero,
qui postea tyrannorum intersector fuit, dum adhuc
adolescens esset et juvenili lanugine decorus, in
medio illorum, ut quondam ille Dei famulus Moses,
in ipsis tyrannorum ædibus subsedit. Neque tamen
eosdem cum impiis mores, tametsi admodum ado-
lescens, sectatus est. Quippe jam inde ab illa ætate,
egregia indoles divino Spiritu impulsa, ipsum ad
piam Deoque acceptam vitam incitabat. Sed et pa-

D tris æmulatio stimulos admovebat, qua ad virtutis
et honorum actuum imitationem juvenis provocabatur. Pater siquidem ei fuit (nam et hujus memo-
riam opportune renovare congruum est) Constantius, imperatorum nostri temporis nobilissimus.

(37) Εἶλκε γάρ αὐτὸν ἐξ ἐκείνου. Christopherus et Portesius has voces ἐξ ἐκείνου interpretati sunt, quasi subaudiretur τοῦ τρόπου. Ego ἐξ ἐκείνου idem esse censeo ac jam tum, ab eo tem-
pore. Ita et Musculus.

(38) Vulg., Aū περι. Scribendum est sine dubio
οὐ πέρι, quod idem valet ac περὶ οὐ. Atque ita le-
gitur in schedis Regiis, et in codice Savili. Codex
Fuk. οὐπερ̄ habet, non male.

CAPUT XIII.

De patre ejus Constantio, qui Christianos, ut Diocletianus et Maximianus, persecuti noluit.

Cum imperium Romanum a quatuor Augustis regeretur, hic diversum a collegis suis vitæ institutum æmulatus, solus cum Deo rerum omnium moderatore pacem firmavit. Illi enim ecclesias Dei expugnare aborti, solo æquarunt, et oratoria una cum ipsis fundamentis aboleverunt. Hic vero a nefaria illorum impietate puras manus atque integras servavit, nec se ullatenus eorum similem præstilis. Et illi quidem Dei cultorum tam virorum quam mulierum cædibus, tanquam civili quodam bello provincias sibi subjectas polluerunt. Hic vero animum ab hujusmodi scelere purum atque inviolatum semper servavit. Illi coacervatis impiissimæ superstitionis malis, seipsos primi, ac deinde subditos omnes nequissimorum demonum fraudibus manciparunt. Hic profundissimæ pacis intra imperii sui fines auctor ac signifer, subditis suis permisit ut absque ulla molestia divino cultui inservirent. Denique illi cunctos mortales gravissimis exactionibus opprimendo, vitam illis minime vitalem et **414** quavis morte acerbiorum præstiterunt. Solus Constantius placidum ac tranquillum principatum suum subditis exhibens, paterna quadam cura ac sollicitudine eos sovit. Porro cum aliae quoque innumerabiles hujus viri virtutes ab omnibus prædicentur, uno et altero ejus facinore commemoratio, ex quibus conjectura fieri possit de iis quæ silencio prætereuntur, ad propositum nobis scribendi argumentum transgrediemur.

CAPUT XIV.

Quomodo Constantius, exprobrata ipsi a Diocletiano paupertate, ærarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit.

Cum hic princeps crebris hominum sermonibus celebraretur, quod nitis esset ac placidus, quod optimus Deique amantissimus; quodque ob incredibilem erga subditos indulgentiam, nullam pecuniam in thesauris reconditam haberet, imperatoris qui tunc temporis supremum imperii gradum obtinebat, missis ad eum quibusdam hominibus, objurgavit ejus in republica gerenda negligentiam: et paupertatem ipsi probro vertit, hoc maxime argumento fidem dictis faciens, quod nihil in thesauris reconditum haberet. At ille eos qui ab imperatore venerant rogavit, ut apud se aliquantis per morari vellent. Deinde ex omnibus provinciis quæ ipsius

(39) 'Ο δὲ τοῦ μύσους ἀμφιττορ. Scribendum videtur δὲ τούτου τοῦ μύσους. Isidem fere veribus usi sunt Donatistæ in libello precum quem Constantino imperatori obtulerunt: cuius exemplar resert Optatus in lib. 1: «Rogamus te, Constantine imperator, quoniam de genere justo es; cuius pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit: et ab hoc scelere immunis est Gallia.»

(40) Vulg., ἐκθέσμον, φωρδεῖ. Deest verbum προστιθέντες, aut aliud simile. Nec omittienda est

A ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Κωνσταντίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μὴ ἀπαγχυόμενον τῷ περὶ Διοκλητιανὸν καὶ Μαξιμιανὸν, καὶ Μαξεντιον, ὡστε διώξαι τοὺς Χριστιανούς.

Tεττάρων γάρ τοι τῆς Ρωμαίων αὐτοχρονικῶν κοινωνούντων δρχῆς, μόνος οὗτος ἀκοινώνυτον τὰς διλοις περιβαλλόμενος τρόπον, τὴν πρᾶς τὴν ἑπάντων Θεὸν φιλίαν ἐσπένθετο. Οἱ μὲν γάρ τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πολιορκίᾳ δηοῦντες, ἐξ ὑψού εἰς ἔδαφος καθῆρον, αὐτοῖς θεμελίοις τοὺς εὔκτηρους ἀφανίζοντες οἰκους· δὲ δὲ τῆς τούτων ἐναγοῦς δυσσελεῖς καθαρὰς ἐφύλαττε τὰς χεῖρας, μηδαμῇ μηδαμῶς αὐτοῖς ἐξομοιούμενος. Καὶ οἱ μὲν ἐμφυλίοις θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σφαγαῖς τὰς ὑπαύτοις ἐπαρχίας ἐμίσινον, δὲ δὲ τοῦ μύσους ἀμφιττορὸν (39) τὴν ἁυτοῦ συνετήρει ψυχήν. Καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρείας ἐκθέσμου, σφᾶς (40) αὐτοῖς πρότερον, κακεῖτα τοὺς ὑπτήχους ἄπαντας, πονηρῶν δαιμόνων πλάναις κατεδουλοῦντο, δὲ εἰρήνης βαθυτάτης τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βασιλευομένοις ἐξ ἀρχῶν, τὰ τῆς εἰς Θεὸν εύσεβειας ἀλυπα τοῖς οἰκεῖοις ἐδράσευεν. Άλλα καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις βαρυτάτας εἰσπράξεις ἐπαιωροῦντες οἱ ἀλλοι, βίον ἀδικων αὐτοῖς καὶ θανάτου χαλεπώτερον ἐπήρτων, μόνος δὲ Κωνστάντιος ἀλυπον τοῖς ἀρχομένοις καὶ γαληνή παρασκευάσας τὴν ἀρχήν, πατρικῆς κτήμαντας ἐν σύνεδρον λείπουσαν τὴν ἐξ αὐτοῦ παρείχεν ἐπικουρίαν. Μυρίων δὲ καὶ ἀλλων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῶν παρέστησαν πάσιν φύσιοις, ἐνδεικνύοντες τοὺς μηδημονεύσας κατορθώματος, τεχνηρίοις τε τούτοις τῶν σιωπωμένων χρησάμενος, ἐπὶ τὸν προκείμενον τῆς γραφῆς σκόπῳ διαβήσομαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

"Οπως Κωνστάντιος δ πατήρ ἐγειδισθεὶς περὶ πέρι Διοκλητιανοῦ, καὶ τοὺς θησαυροὺς πλήσας, ἀπέδωκε πάλιρ τοῖς προσεγεγκοῦντις τὰ χρήματα.

Πολλοὺς δὴ λόγου περιτρέχοντος φῆμη ἀμφὶ τοῦδε τοῦ βασιλέως, ὡς ἡπιος, ὡς ἀγαθός, ὡς τὸ θεοφιλές ὑπεράγαν κεκτημένος, ὡς δι' ὑπερβολὴν φειδοῦς τῶν ὑπτήχων, οὐδὲ θησαυρός τις αὐτῷ τεταμένοτο χρημάτων, βασιλεὺς δὲ τηνικαῦτα τὸν πρῶτον τῆς ἀρχῆς ἐπέχων βαθύδιν, πέμψας αὐτῷ κατεμέφετο τὴν τῶν κοιτῶν ἀλιγωρίαν, πενίαν τ' ἐπωνεδίζεις, δεῖγμα τοῦ λόγου παρέχον, τὸ μηδὲν αὐτὸν ἐν θησαυροῖς ἀπόθετον κεκτῆσθαι. Ό δὲ τοὺς παρὰ βασιλέως ἤκοντας αὐτοῦ μένειν παρακελευσάμενος, τῶν ὑπ' αὐτὸν τοὺς ἀμφιλαφῆ πλοῦτον κεκτημένους, ἐξ ἀπάντων τῶν ὑπὸ τῆς βασιλείας συγχαλέσας ἐθνῶν, χρημάτων ἐφῆ δεῖσθαι, καὶ τοῦτον εἶναι καὶ πὸν ἐν φροστήκειν

viri docti conjectura, qnam ad marginem libri Moreiani ascriptam inveni: nempe legendum sibi videri διὰ τὰς τῆς εἰδωλολατρείας ἐκθέσμους φωνάς. Turnebus vero ad oram sui codicis emendavit ἐκθέσμοις φωναῖς, perinde ac Savilius. Verum in schedis Regiis supra vocem φωνάς emendatur σφᾶς· quam emendationem reliquis præfero. Scribo igitur, καὶ οἱ μὲν συγχύσει κακῶν εἰδωλολατρείας ἐκθέσμου, σφᾶς αὐτοῖς, εἰτ. In codice Fuk. scriptum est ἐκθέσμοις φωναῖς.

Ἐκαστον, αὐτοπροάρτετον εἴνοισαν πρὸς τὸν σφῶν ἐνδέξασθαι βασιλέα. Τοὺς δὲ ἀκούσαντας, ὡσπερ εὐ-
χὴν ταῦτην (41) ἐκ μακροῦ θεμένους, τὴν ἀγαθὴν
ἐνδέξασθαι προθυμίαν, σὺν τάχει τε καὶ σπουδῇ,
χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου, καὶ τῶν λοιπῶν χρημάτων
τοὺς θησαυροὺς ἐμπλήσαι, τῇ τοῦ πλεονός ὑπερβάλ-
λοντας ἀλλήλους φιλοτιμίᾳ· τούτῳ τε πρᾶξαι σὺν φαι-
δροῖς καὶ μειδῶσι προσώποις. Οὐ δῆ γενομένου,
Κωνσταντίος τοὺς παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως (42)
αὐτόπτας γενέσθαι τῶν θησαυρῶν ἐκέλευσεν. Εἰθ'
ῶν δέπει παρέλαθον, τὴν μαρτυρίαν προσέτατε (43).
καὶ νῦν μὲν ἀθρεῖται παρ' ἐκυρῷ ταῦτα, πάλι: δ'
αὐτῷ παρὰ τοῖς τῶν χρημάτων δεσπόταις, οἷα δῆ
ὑπασπισταῖς παραθηκούλαξι: (44), φυλάττεσθαι.
Τοὺς μὲν οὖν θαυμὰ κατεῖχε τῆς πρᾶξεως· βασιλέα
δὲ τὸν φιλανθρωπότατον, μετὰ τὴν τούτων ὑποχώρη-
σιν, τοὺς τῶν χρημάτων μεταστέλλεσθαι: κυρίους,
πάντα δὲ ἀπολαβόντας, οἶκαδε φάνα: ἀπίεναι, κατ-
έχει λόγος, πειθοῦς καὶ ἀγαθῆς εὐνοίας τοὺς ἄνδρες
ἀποδεξάμενον. Μία μὲν ἡδε φιλανθρωπίας δεῖγμα
φέρουσα τοὺς ὅηλους μένου πρᾶξις. Θατέρα δὲ τῆς πρᾶς
τὸ Θεῖον ὅσιας (45) πειρέχοις ἀν ἐμφανῆ μαρτυρίαν.
*principis facinus est, quo singularis ejus humanitas
erga Deum pietatis indicium præbet.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἀλλων διωγμοῦ.

Πλαυσον μὲν γὰρ ἀπανταχοῦ γῆς τοὺς θεοσεῖς εἰς ἐπιτάγματος τῶν χρατούντων οἱ κατ' ἔθνος ἀρχοντες· ἐξ αὐτῶν δὲ βασιλείων οἰκιων ὄρμωμενοι πρώτιστοι πάντων τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγώνας οἱ θεοφιλεῖς διῆλθον μάρτυρες, πῦρ καὶ σόδηρον, καὶ θαλάττης βυθούς, πάντα τε θανάτου τρόπον προθυμότατα διακαρτεροῦντες, ὡς ἐν βραχεῖ τὰ πανταχοῦ βασιλείᾳ (46) θεοφιλῶν χηρεῦσαι ἀνδρῶν· δ δὴ καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπισκοπῆς ἐρήμους τοὺς δρῶντας εἰργάζετο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ τοὺς θεοσεῖς ἐλαύνειν, καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἔξεδιλων εὐχάς.

seouuntur, eadem opera precaliones pro semelipsis

(41) Ὅστερ εὐχὴν ταύτην. Hunc locum non intellexit Christophorus, qui θεμένους interpretatus est statuentes, cum εὐχὴν θέσθαι, idem sit ac vota suscipere. Quia voce utilius Eusebius alio loco, ut infra dicetur, nempe in cap. 22, lib. II. Recitius ergo Portesius hunc locum ita vertit, his auditis, ac si de illa ipsa re vota jamdiu suscepissent, ut id eveniret, quo se probare possent. Porro supplendum est hic verbum φασιν post vocem προθυ-λυν.

(42) Vulg., *καὶ αὐτὸν βασιλέως*. Lego παρὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως, ut in libro Moræi, Turnebi ac Savillii et Fuketii emendatum inveni. Porro μέγαν βασιλέα interpretatus sum *seniorem Augustum*. Sic enim in veteribus panegyricis et in inscriptionibus vocatur Diocletianus.

(43) Τὴν μαρτυρίαν προσέταττε. In schedis Regii ad marginem adduntur hæc verba : Προσέταττε διακονήσασθα τῷ πεντάντι αὐτῷ καταμεμψάμενῳ. ἐπιθέντας τῷ λόγῳ, τὰ μὴ ἀπὸ γοῶν μηδὲ ἔξ αδίκου πλεονεξίας εἶναι παρεσκευασμένα. Ουχ ἀ erudio quopiam ex conjectura suppieta esse satis appareat. Ego unicum verbum hic deesse existimo παρέχων. Scribo igitur, εἰδὼν διειπει παρέλαβον, παρέχειν τὴν μαρτυρίαν προσέταξε. Sic enim Eusebius loqui solei.

A imperio parebant convocato opulentissimo quoque,
se pecunia opus habere iis significavit, hancque
occasione oblatam esse, qua suam quisque erga
principem benevolentiam sponte declarare deberet.
Illi vero, utpote qui jampridem in votis habuissent,
ut suum erga illum studium testificandi aliquando
offerretur occasio, hoc auditio, confestim auro, ar-
gento ac reliquis opibus thesauros ejus compleve-
runt: ambitione certantes inter se, ut se invicem in
largiendo superarent: idque laeto atque hilari vultu
omnes præstitere. Post hæc Constantius homines a
seniore Augusto ad se missos, thesaurorum suorum
spectatores esse jussit, et ea quæ vidissent renun-
tiare. Se quidem in præsentiarum hæc apud se con-
gregasse: cæterum ea jampridem apud ipsos do-
B minos tanquam apud fidos depositarum opum cu-
stodes sibi servari. Et hi quidem admiratione **415**
hujus rei perculsi sunt: humanissimus autem prin-
ceps post eorum discessum opum dominos accivisse
dicitur: et obsequio illorum ac studio erga se ma-
gnopere laudato, jussisse ut cunctis opibus suis re-
ceptis domum reverterentur. Hoc igitur unum illius
perspicue declaratur. Alterum facinus illustre ejus

CAPUT XV.

De persecutione ab aliis concitata.

Præsides provinciarum per universum orbem vi-
ros divino cultui deditos imperatorum jussu perse-
quebantur. Primum omnium ex ipsis imperialibus
palatiis progressi Dei amantissimi martyres, pro
religione certamina obierunt, ignem et gladios
mariisque altissimos gurgites, et cuncta mortis ge-
nera alaci animo perpessi. Adeo ut brevi temporis
spatio cuncta imperatorum palatia cultoribus Dei
viduata sint. Quo maxime factum est, ut hujus sce-
leris auctores, Dei præsentia atque auxilio orbat
remanerent. Dum enim cultores divini Numinis per-
eri solitas abegerunt.

(44) Ολα δ' ὑπασπισταῖς παραθηκοφύλαξι. In Morei libro ad marginem emendatur ola δη πι-
στοῖς. Verum nihil opus est hac emendatione. Apud
veteres enim pecuniae deponebant intempinis, secu-
ritatis causa, ibique militum excubiis servabantur,
ut notat vetus scholiastes Juvenalis, et Lipsius
in libro *De magnitudine Romana*. Ad hos igi-
tur milites alludit Eusebius. Possunt etiam ὑπασπι-
στῶν nomine hic intelligi Palatini qui sacrum aera-
rium custodiebant. In schedis Regis superscriptum
est eadem manu ὡς πιστοῖς, quod non displicet;
codex certe Fuk. habet ola δη πιστοῖς.

(45) Vulg. τῆς πρὸς τὸ Θεῖον αὐτοῖς. Scribendum
hanc dubium est διταξ, ut in Turnebi libro ad mar-
ginem emendatum inveni.

(46) *Ta πανταχοῦ βασιλεῖα.* Adverbium hoc πανταχοῦ, non sine causa utrumque interpretem turbavit, ut ex eorum interpretatione colligitur. Verum animadvertere debuerant, palatum dupliciter sumi. Interdum enim sumitur pro curia seu curiae principis. Quo sensu quatuor duntaxat erant tunc temporis palatia, pro numero scilicet imperatorum. Interdum vero palatum dicitur quævis aedes in qua imperator solet habitare. Et hoc sensu plurima erant palatia in orbe Romano. Nulla enim fere civitas erat, quæ palatum non haberet. Eius-

CAPUT XVI.

Quomodo Constantinus simulans se simulacra colere eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit : illos vero qui se Christianos profiteri maluerint, in palatio retinuerit.

Soli Constantio sapiens quoddam consilium venit in mentem. Ac res quidem ipsa quam gessit, mirabilis est auditu, factu tamen longe admirabilior. Palatinis omnibus qui in ipsius aula militabant, ad ipsos usque judices in summis potestatibus constitutos, data eligendi utrum mallent facultate, hanc conditionem detulit, ut siquidem dæmonibus sacrificassent, manere ipsis in palatio et consuetis honoribus frui licet ; si vero id facere renuissent, ab ipsius aditu excluderentur, et ab ipsius notitia ac familiaritate remoti discederent. Cum ergo universi bisariam dirempti essent, aliasque in hanc, alias in illam partem discessisset, et uniuscujusque propositum ac sententia explorata fuisset : tunc eximius princeps consilium suum quod hactenus latuerat, detegens, **416** illorum quidem timiditatem ac nimium sui ipsorum amorem condemnavit : hos vero ob devotam divino Numini conscientiam magnopere probavit. Ac deinde illos quidem tanquam Dei proditores, ne principis quidem obsequio dignos judicavit. Nam quomodo, inquit, fidem erga principem suum servaturi sunt, qui erga Deum perfidi esse deprehenduntur ? Itaque ejusmodi viros a regiis ædibus procul ablegandos esse censuit. Illos vero quos Deo dignos esse veritatis ipsius testimonio constaret, eodem erga principem animo futuros esse affirmans, protectores atque imperii ipsius custodes constituit ; ejusmodi homines inter præcipios amicorum et maxime necessarios habendos esse dicens, multoque pluris aestimandos quam maximarum opum thesauros.

CAPUT XVII.

De affectu et amore ejusdem Constantii erga Christianum.

Hujusmodi fuit Constantini pater, sicut a nobis breviter indicatum est. Qualis autem exitus vitæ illi contigerit, cum se talem erga Deum præstisset, quantumque discrimen inter illum et reliquos imperii consortes is quem coluerat Deus esse voluerit, quisquis rem ipsam attentius expenderit, facile co-

modi palatia seu domus regiae erant sub dispositione quorundam officialium, qui curæ palatiorum vocabantur, de quibus mentio sit in Notitia imperii Romani. Hæc igitur palatia intelligit Eusebius. Sed et villas publicas seu regias intelligi puto, quas curabant Cæsariani.

(47) Σορθα τις. Post haec verba in schedis Regiis vox εὐσεβοῦς ad marginem additur eleganter . σοφία τις εὐσεβοῦς ὑπεισήσει λογισμοῦ.

(48) Vulg. τοῖς γάρ ὑπὸ αὐτοῦ βασιλικοῖς. Legō ὅπ' αὐτῷ, ut est in Fuk. et Moræi libro, id est *Palatinis omnibus sub ipso militantibus, ipsisque adeo iudicibus qui in potestate erant constituti*. Potestas proprie dicitur de majoribus iudicibus, cuiusmodi erant præfecti prætorio. Sic infra cap. 28, et apud Socratem in lib. II, cap. 12, de Philippo præfecto prætorio. Sed et in *Gestis purgationis Cæsariani*, Agesilaus officialis Ælianu proconsuli ita dicit : *Potestas tua etc.* Vide quæ supra notavi ad lib. V *Historiarum*.

(49) Πῶς γάρ ἀρ πότε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Όπως Κωνσταντίος ὁ πατήρ εἰδωδολατρεῖαν σχηματισάμενος, τοὺς μὲν θύειται θέλοτας ἔβαλε, τοὺς δὲ ὄμολοτησαι προθεμένους εἶχεν παλατιών.

Μόνῳ δ' ἕδρα Κωνσταντίῳ σοφία τις (47) ὑπεισήσει λογισμοῦ καὶ πρᾶγμα πράττει παράδοξον μὲν ἀκούσαι, πρᾶξαι δὲ θαυμασιώτατον. Τοῖς γάρ ὑπὸ αὐτῷ βασιλικοῖς (48) ἀπασι μέχρι καὶ τῶν ἐπ' ἔξουσίας ἀρχόντων αἱρέσεως προταθεῖστς, σύνθημα δίδωσι, η̄ θύεσαι τοῖς δαίμοσιν, ἔξειναι παρ' αὐτῷ μένειν καὶ τῶν συνήθων μεταλαγχάνειν τιμῶν, η̄ μὴ τοῦτο πρέξαι, τῶν πρὸς ἑαυτὸν ἀποκεκλεῖσθαι παρόδων, ἔξουθενται τε καὶ ἀποχωρεῖν τῆς αὐτοῦ γνώσεως τε καὶ οἰκειότητος. Ἐπειδὴ οὖν διεκρίνοντο εἰς ἀμφότερα, οἱ μὲν ὡς τούσδε, οἱ δὲ ὡς ἔκεινους μεριζόμενοι, τῇλγετο Β τε ὁ τῆς ἔκάστου προσιρέσεως τρόπος, ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ θαυμάσιος τὸ λεληθὸς τοῦ σοφίσματος ἀποκαλύψις, τῶν μὲν δειλῶν καὶ φιλαυτίαν κατεγίνωσκε, τοὺς δὲ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συνειδήσεως εὗ μάλιστα ἀπεδέχετο. Κάπειτα τοὺς μὲν, ὡς ἀν Θεοῦ προδότας, μηδὲ βασιλέως είναι ἀξίους ἀπέφαινε· πῶς γάρ διὰ πότε βασιλεῖ πίστιν φυλάξαι (49), τοὺς περὶ τὸ χρεῖττον ἀλόντας ἀγνώμονας ; διδ καὶ βασιλέων οἰκανούς μαχράν ἐλαύνεσθαι δεῖν τούτους ἐνομοθέτει· τοὺς δὲ πρὸς τῆς ἀληθείας μαρτυρθέντας Θεοῦ ἀξίους, ὁμοίους καὶ περὶ βασιλέα εἰπὼν ἔσεσθαι, σωματοφύλακας καὶ αὐτῆς βασιλείας φρουροὺς κατέταττεν, ἐν πρώτοις καὶ (50) ἀναγκαῖοις φίλων τε καὶ οἰκείων χρῆναι φήσαις τοὺς τοιούτους δεῖν περιέπειν, καὶ μᾶλλον αὐτοὺς η̄ μεγάλων ταμείᾳ θησαυρῶν περιπολλοῦ τιμᾶσθαι.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τῆς φιλοχρίστου αὐτοῦ προαιρέσεως.

'Αλλ' οἶος μὲν (51) ὁ Κωνσταντίνου πατήρ μνημεύεται, ὡς ἐν βρεχέστι δεδήλωται. 'Οποιον δὲ αὐτῷ τοιῷδε περὶ τὸν Θεὸν ἀποδειχθέντες παροχολούθησε τέλος, καὶ ἐν πόσῳ τὸ διαλλάττον αὐτοῦ τε καὶ τῶν κοινωνῶν τῆς βασιλείας ὁ πρὸς αὐτοῦ τιμῆς; Θεὸς ἐδειξε, μάθοι ἀν τις τῇ τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν

In codice Regio ad latus horum verborum hujusmodi nota apponitur ὥρ. Similē nota supra notavimus in lib. x *Historiæ Ecclesiasticae*, in oratione illa panegyrica, dicta in dedicatione Ecclesiæ Tyri: nisi quod littera illa cui p̄ insigilit, hic undique conclusa est. Quo magis adducor, ut credam hanc notam esse φ. et p. et significare φρόντιστον, id est, attende, cogita. Additur autem hæc nota locis, qui habent aliquam difficultatem. Verbi gratia hoc loco lectorem morari potest novitas hujus locutionis πῶς γάρ ἀν φυλάξαι, nisi sciat supplendum διατὸν εἴη.

(50) Ἐν πρώτοις καὶ Codex Regius scriptum habet : ἐν πρώτοις τε ἀναγκαῖοις etc. Quod autem sequitur χρῆναι δεῖν, pleonasmus est familiaris Eu-sebii. Sic enim locutus est in libris *Historiarum*, πῶς γάρ ἀν φυλάξαι, nisi sciat supplendum διατὸν εἴη.

(51) Αλλ' οἶος μέν. Novi capitilis sectionem hic fecimus, Regii codicis auctoritatem secuti, cui consentit codex Fuk. cum veteribus schedis.

Ἐπειδὴ γάρ βασιλικῆς ἀρετῆς δοκίμια μακρῷ δεδώκει: χρόνῳ, μόνον μὲν Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων (52) εἰδὼς, τῆς δὲ τῶν ἀθέων κατεγνωκώς πολυθείας, εὐχαῖς τε ἀγίων ἀνδρῶν τὸν αὐτοῦ παρεφράξατο οἶκον, εὐσταλῇ τὸ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τὴν ζωὴν διαπρέψαι (53). οἶον αὐτὸν τὸ δῆμον μακάριον εἶναι φασι (54), τὸ μήτη πράγματα ἔχειν, μήτη δὲλλω παρέχειν. Οὕτω δῆτα τὸν πάντα τῆς βασιλείας χρόνον εύσταθη καὶ γαλήνιον αὐτοῖς παισὶ καὶ γαμετῇ συν οἰκετῶν θεραπείᾳ, πάντα τὸν αὐτοῦ οἶκον ἐν τῷ βασιλεῖ θεῷ καθίερου, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν Ἐκκλησίας Θεοῦ τὴν ἑνὸν ἐν αὐτοῖς βασιλείοις συγκροτουμένην πληθύν· ἢ συνῆσαν καὶ λειτουργοὺς Θεοῦ, οἱ τὰς ὑπὲρ βασιλέως διηνεκεῖς ἔξετέλουν λατρεῖας, ὅτε παρὰ τοῖς πολλοῖς (55) οὐδὲ μέχρι φύλοῦ ῥήματος τὸ τῶν θεοσεδῶν χρηματίζειν συνεχωρεῖτο γένος.

etiam ministri Dei, qui cunctis precationibus pro tulgo apud alios ne ipsum quidem Dei cultorū nomen proferre fas esset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

**Οτι Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ ἀποδυσαμέτρων, πρώτος ἦν Διοκλητιανός ἀνδρος οὐδὲν τοιοῦτον εἶναι εὐτεκνήτη κομών.*

Τούτοις δὲ ἐγγύθεν αὐτῷ τὰ τῆς ἐκ Θεοῦ παρακολουθεῖ ἀμοιβῆς, ὃστ’ ἡδη καὶ πρωτείων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς μετασχεῖν. Ωὶ μὲν γάρ τῷ χρόνῳ προάγοντες, οὐκον οἰδεὶς ὅπως ὑπεξίσταντο τῆς ἀρχῆς, αὐτοῖς ἀθράσας μεταβολῆς μετὰ τὸ πρώτον ἐτος τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν πολιορκίας (56) ἐπισκηψάσης, μόνος δὲ λοιπὸν Κωνστάντιος πρώτος Αὔγουστος καὶ σεβαστὸς ἀνηγορεύετο, τὸ μὲν καταρχάς τῷ τῶν αὐτοκρατόρων Καισάρων διαδήματι λαμπρύνομενος καὶ τούτων ἀπειληφώς τὰ πρώτα, μετὰ δὲ τὴν ἐν τούτοις δοκιμήν, τῇ τῶν ἀνωτάτω παρὰ Ῥωμαίοις ἐκοσμεῖτο τιμῇ. πρώτος σεβαστὸς τεττάρων τῶν ὑστεροφ οὐδὲντων (57) χρηματίσας. Ἀλλὰ καὶ εὐτεκνήτη μόνος παρὰ τοὺς πολλοὺς αὐτοκράτορας διήνεγκε, παλῶν ἀρρένων καὶ θηλεών μέγιστον χορὸν συστησάμενος. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς αὐτῷ λιταρῷ γῆρᾳ, τῇ κοινῇ φύσει τὸ χρεῶν ἀποδίδους, λοιπὸν τοῦ βίου μεταλλάττειν ἔμελλεν, ἐνταῦθα πάλιν δὲ Θεὸς

(52) Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων. Deest δημοσιῶν aut quid simile. In schedis Regis post hanc verba mōnos mēn Θeōn, additur ad marginem ἐπιγνōν̄. Turnebus vero et Savilius post vocem ἐπὶ πάντων addunt eiōn̄. Sed melior est lectio illa quia ex schedis protuli. Nam verbum ἐπιγνōν̄ eleganter opponit ei, quod proxime sequitur κατεγνωκώς. In codice Fuk. scribitur eiōn̄.

(53) Vulg., Τῆς ζωῆς διακρέψαι. Henricus Savilius ad orationis sui codicis annotavit, forte addendum esse legētai. Sed longe melior est emendatio, quam in schedis Regis ad latius ascriptam inveni, εὐσταλῇ λοιπὸν καὶ ἀτάραχον τῆς ζωῆς διεξήγει βίον. Codex Fuk. habet: Εὐσταλῇ λοιπὸν καὶ ἀτ. τὴν ζωὴν διαπρέψαι.

(54) Τὸ δῆμον μακάριον εἶναι φασι. Alludit ad dictum Epicuri de Deo: Τὸ μακάριον οὗτον πράγματα ἔχει αὐτὸν, οὗτος δὲλλω παρέχει, ut resert Nemesius cap. 44, Cicero lib. I De natura deorum, Laertius pag. 795.

(55) Ότε παρὰ τοῖς πολλοῖς. In schedis Regis ultima vox punctis subnotata est, et superscribitur λοιπός, quod magis probo. Porro ante hanc verba in iisdem schedis hanc adduntur ad marginem: Καὶ

Agnoscat. Postquam enim multa regiae virtutis indicia diutissime præbuisset, unum quidem summum omnium Deum agnoscens, eorum vero qui plures deos colerent impietatem condemnans, et sanctorum hominum precationibus domum suam undique munivisset, reliquum deinceps vite tempus expedite ac tranquille summa cum gloria exegisse dicitur: composita ejus felicitatis quam vulgo perhibent in eo positam esse, ut neque ab aliis afficiamus, neque alias ipsi afficiamus molestia. Ad hunc igitur modum toto imperii cui tempore, quod æquabile perpetuo ac placidum fuit, universam familiam, conjugem scilicet ac liberos cum omnibus ministris, uni omnium Regi Deo consecravit, adeo ut multitudo eorum qui in ipsis palatio simul versabantur,

B nulla re ab Ecclesia Dei differret. Inter quos erant salute principis Deum venerabantur: cum tamen tulgo apud alios ne ipsum quidem Dei cultorū nomen proferre fas esset.

417 CAPUT XVIII.

Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.

Porro eas ob res non diu posthac mercedem a Deo est consecutus, in tantum ut primum imperii locum obtineret. Nam cum seniores Augusti nescio quo pacto imperio se abdicassent, quæ repentina mutatio, proximo post ecclesiarum eversionem anno illis contigit, solus exinde Constantius primus Augustus renuntiatus est. Qui initio quidem Cæsarum diadema cum Galerio decoratus, priorem gradum obtinuerat, postea vero cum in illa Cæsaris dignitate egregium sui specimen edidisset, sumum apud Romanos honoris fastigium adeptus est, inter quatuor qui postmodum designati sunt, primus Augustus appellatus. Sed et numerosæ sobolis præstantia reliquos imperatores superavit, maximo liberorum utriusque sexus choro circumdatus. Denique cum in extrema senectute positus, debilitum communī naturæ persoluturus atque ex hac luce migraturus esset, ibi Deus admirabilem potentiam

ταῦτα παρὰ μόνῳ τῷδε συνετελεῖτο. Quam eruditæ antiquarii conjecturam sequentur, qui volet. Mihi quidem hæc verba non violentur necessaria.

(56) Μετὰ τὸ πρώτον ἐτος τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν πολιορκίας. Hic locus in primis notandus est. Ex eo quippe colligitur, persecutionem cœptam esse consulatu Diocletiani octavo, et Maximiani septimo; non autem superiori anno, ut vult Baronius. De qua re pluribus disputavi ad lib. viii Historiarum. Cum enim affirmet Eusebius, anno post inchoatam persecutionem imp. Diocletianum et Maximianum purpuram deposuisse: idque ab illis factum esse constet anno Christi 304, id necessario sequitur quod dixi, persecutionem scilicet Diocletiani cœptam esse anno Christi tertio ac trecentesimo.

(57) Τεττάρων τῶν ὑστεροφ δρᾶ. Savilius ad orationis sui codicis notavit, hos quatuor esse, Galerium Maximianum, Severum et Maximinum, quartum vero Maxentium. Sed quod quidem ad tres priores attinet, assentior Savilio; quartum vero non Maxentium, sed ipsum Constantium esse contendit. Quippe Maxentius non nisi post mortem Constantii, imperium arripuit.

quam ei denuo exhibens, providit ut filiorum ipsius A maximus Constantinus iamjam morituro ad capessendum imperium presto esset.

CAPUT XIX.

De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescentis una cum Diocletiano in Palæstinam venit.

Quippe hic una cum imperatoribus patris sui collegis versabatur, et quemadmodum vetus ille Dei propheta Moses in medio illorum, sicut jam diximus, degebat. Cumque transacta pueritia jam adolescentiae annos ingressus esset, summo in honore apud supradictos imperatores erat. Cujusmodi nos quoque eum vidimus, cum per Palæstinam provinciam transiret una cum seniore Augusto. Ad cuius dextram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur, præstantissimus apparebat, et qui regiae cuiusdam celsitudinis animi jam tum indicia præberet. Nam quod ad pulchritudinem et proceritatem corporis attinet, nemo erat qui cum illo conferri posset. Sed et virium robore adeo inter æquales eminebat, ut ab illis etiam formidaretur. Animi vero virtutibus 418 longe illustrior quam dotibus corporis fuit. Ac prium quidem modestia animum exornavit: deinde humanioribus disciplinis, et tum innata prudentia, tum sapientia diuinitus infusa non mediocriter eum exculuit.

CAPUT XX.

Constantinus propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur.

At imperatores illius temporis, cum adolescentem viderent generosum ac fortis, magnumque et excuso animo præditum, invidia simul ac metu ob id torqueri cœpere. Itaque tempus opportunum captabant, ut malo atque ignominia juvenem afficerent. Id juvenis cum intellexisset (quippe insidiæ semel atque iterum ei comparatae, Dei nutu detectæ fuerant) sua salutem sibi quæsivit; magnum illum prophetam Mosem in hoc etiam imitatus. Porro Deus in omnibus illum adjuvit; providentia sua sic cuncta disponens, ut patri ad successionem imperii presto esset.

(58) Vulg., "Hdη ἄχρι καὶ παιδός. Scribendum videtur ἡδη δὲ ἄρτι ἐκ παιδός, etc. Certe in libro Morei particula δὲ ad in marginem ascripta est. Turnebus ad oram sui codicis emendaverat καὶ ἀπὸ παιδός. In codice Fuk. legitur ἡδη δὲ ἄχρι καὶ παιδός.

(59) Vulg., Διαφερόντως ἐκτρέψω. Lego ἐπίτησιν, ut Eusebius loqui solet. Atque ita in schedis Regis emendatur ad marginem. In codice Fuk. scribitur θεοδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐμπρέπων.

(60) Φθόρῳ καὶ φόδῳ. Post hæc verba ponendum est asteriscus. Desunt enim nonnulla, quæ Christophorus non recte supplavit. Neque enim Constantinum contumeliam afficeret, sed penitus e medio tollere studebant imperatores Diocletianus et Galerius. Vide excerpta de *Gestis Constantini*, quæ ad calcem Anni. Marcellini edita sunt, et quæ illi annotavimus. Olim quidem putabam Græca illa quæ ad in marginem editionis Genevensis ascripta sunt, non ex quoiam manuscripto codice desumpta esse.

A παραδέξων αὐτῷ ποιητής ἀνεφάνετο Ἑργαν, μελοντι τελευτὴν τὸν πρώτον τῶν παΐδων Κωνσταντίνον εἰς ὑποδοχὴν τῆς βασιλείας παρεῖναι οἰκονομότα- μενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

Περὶ τοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου, rearion διὰ Διο- κλητιανῷ τὸ πρὶν εἰς Παλαιστίνην παραγέ- μένου.

Συνῆν μὲν γάρ οὗτος τοῖς τῆς βασιλείας κοινωνοῖς, καὶ μέσοις αὐτοῖς, ὡς εἰρηται, κατ' αὐτὸν ἔκεινον τὸν παλαιὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. "Ηδη δὲ ἄρτι ἐπὶ παιδός (58) ἐπὶ τὸν νεανίαν διαδάσ, τιμῆς τῆς πρώτης παρ' αὐτοῖς ἡξιοῦτο· οὖν αὐτὸν καὶ ἡμεῖς ἔγνωμεν, τὸ Παλαιστινῶν διερχόμενον ἔθνος, σὺν τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέων, οὐ καὶ ἐπὶ δεξιὰ παρεστῶς, περιφανέστατος ἢ τοῖς δράζιν θέλουσιν, οἵσις τε βασιλικοῦ φρονήματος ἐξ ἔκεινον τεχμήρια παρέχων. Σώματος μὲν γάρ εἰς κάλλος ὥραν, μεγέθους τε ἡλικίας οὐδὲ ἢ τὸν αὐτῷ πα- ραβαλεῖν ἔτερον, ρύμῃ δὲ ἰσχύος τοσοῦτον ἐπλεονέ- κτει τοὺς διμήικας, ὡς καὶ φοβερὸν αὐτοῖς εἶναι, ταῖς δὲ κατὰ ψυχὴν ἀρεταῖς μᾶλλον ἢ τοῖς κατὰ τὸ σώμα πλεονεκτήμασιν ἐνηδρύνετο, σωφροσύνῃ πρώ- τιστα τὴν ψυχὴν κοσμούμενος, καπεῖται παιδεύει λόγων, φρονήσει τ' ἐμφύτῳ καὶ τῇ θεοδότῳ σοφίᾳ διαφερόντως ἐκπρέπων (59).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Κωνσταντίνου πρόδος τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐπιβού- λας Διοκλητιανού ἀναχώρησις.

Γάρ τον δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις, φωμαλέον τε καὶ μέ- γαν, φρονήματός τε μεστὸν τὸν νεανίαν οἱ τηνικάυτα κρατοῦντες θεώμενοι, φθόνῳ καὶ φόδῳ (60) ἐνάλλοντα. Ἐντεῦθεν καὶ προστρίψασθαι τι μάρμου αὐτῷ βου- λόμενοι ἐφυλάττοντο, καὶ ρὸν εἴθετον ἀναμένοντες. Ὁ δὴ συναισθόμενος δὲ νεανίας, ἐπειὶ καὶ πρώτον αὐτῷ καὶ δεύτερον κατάφωρα Θεοῦ συννεύει τὰ τῆς ἐπι- bouλῆς ἐγίγνετο, φυγῇ τὴν σωτηρίαν ἐπορίζετο, καν- τούτῳ τοῦ μεγάλου προφήτου Μωϋσέως τὸ μίμημα διασώζων. Τὸ δὲ πάντα αὐτῷ συνέπραττεν δὲ θέσις, τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ (61) προμηθούμενος αὐτὸν συ- εῖναι.

D sed esse consita et conflata ex interpretatione Latina Christophoroni. Sed postquam Fuketianum codicem nactus sum, re ipsa diidi, eas lectiones ex manuscriptis exemplaribus de promptas esse. Certe codex Fuketii hunc locum illu scriptum exhibet: Φθόνῳ καὶ φόδῳ ἐνάλλοντο· ἐντεῦθεν καὶ προστρί- ψασθαι τι μάρμου αὐτῷ βουλόμενοι ἐφυλάττοντο, κα- ρὸν εἴθετον ἀναμένοντες· δὲ δῆ, etc. Ila etiam in libris Turnebi ac Savillii scriptum inveni. Sed haec lectio licet scriptorum codicium auctoritate nitatur, mihi tamen non videtur esse genuina, tum ob eam causam quam supra attuli, tum ob verborum in- elegantiam.

(61) Τῇ τοῦ πατρὸς διαδοχῇ. Mallem scribere διαθήξῃ. Constantius enim testamentum suum iam condebait, cum Constantinus filius ad ipsum per- venit, ut scribit Nicephorus in libro vii, cap. 18. Mox legendum videtur παρεῖναι, nun συνείναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Τελευτὴ Κωνσταντίου τὸν νῦν Κωνσταντίον
βασιλέα καταλιπόντος.

Αὐτίκα δ' οὖν ἐπειδὴ τῶν ἐπιθυμῶν τὰς μηχανάς διαδρέξ, σπεύδων ἀφίκετο πρὸς τὸν πατέρα, ὅμοι μὲν αὐτῷ, χρόνιος παρῆν, κατὰ τὸ αὐτὸν δὲ τῷ πατρὶ τὰ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς ἐπὶ ξυροῦ ἴστατο. Ός δ' ἀπροσδόκητον εἶδεν δὲ Κωνστάντιος παρεστώτα τὸν παιδία, ἔξαλλόμενος τῆς στρωμνῆς, περιβαλὼν τε αὐτῷ τὸν χεῖρα, καὶ τὸ μόνον λυπηρὸν αὐτῷ μέλλοντι τὸν βίον ἀποτίθενται, τοῦτο δ' ἦν τὸν παιδὸς ἀπουσία, τῆς ψυχῆς ἀποθεστάχεναι εἰπὼν, εὐχάριστον ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ τὴν εὐχήν, νῦν αὐτῷ τὸν θάνατον ἀθανασίας χρίττονα λογίζασθαι φέσας· καὶ δὴ τὰ καθ' ἑαυτὸν διετάττετο. Υἱοῖς θ' ἄμα καὶ θυγατράσι συντεχάμενος (62) χροῦ δίκην αὐτὸν κυκλοῦσιν, ἐν αὐτοῖς βασιλείοις ἐπὶ βασιλεῖκῇ στρωμνῇ, τὸν κλῆρον τῆς βασιλείας, νόμῳ φύσεως, τῷ τῇ δικαιᾷ προέγοντι (63) τῶν παιδῶν παραδόν, διανεπαύσατο;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

*Όπως Κωντίου αρτίου προκομισθέντος, τὰ στρατεύματα Κωνσταντίονος Αύγουστον ἀνηγρεύοντες.

Οὐ μήν ἀδασμένος θύμενος ἡ ἀρχὴ· αὐτῇ δὲ ἀλουργῶι πατρικῇ Κωνστάντιος κοσμησάμενος, τῶν πατρικῶν οἰκίων προῆκε, ὥσπερ ἐξ ἀναβιώσεως τὸν πατέρα βασιλεύοντα δι' ἑαυτοῦ δεικνὺς τοῖς πᾶσιν. Εἴτα τῆς προκομιδῆς ἡγύμενος σὺν τεῖς ἀμφὶ αὐτὸν πατρικοῖς φίλοις (64), τῶν μὲν ἡγουμένων, τῶν δὲ κατόπιν ἐπομένων, σὺν παντὶ κόσμῳ τὸν θεοφιλῆ συνέπεμπεν· εὐφημίας τε καὶ ὑμνοῖς οἱ πάντες τὸν τρισμαχάριον ἐτίμων, δομογνώμονί τε συμφωνίᾳ τοῦ τεθνεῶτος ἀναβίωσιν, τὴν τοῦ παιδὸς κράτησιν ἐδόξαζον, βοαις τε εὐφήμιοις τὸν νέον βασιλέα, αὐτοκράτορα καὶ σεβαστὸν Αὔγουστον εὐθέως ἐκ πρώτης ἀντιγρέουν φωνῆς. Καὶ τὸν μὲν τεθνηκότα ἐκόσμουν αἱ φωναὶ ταῖς εἰς τὸν οὐδὲν εὐφημίαῖς, τὸν δὲ παῖδα ἐμακάριζον, τοιοῦντε πατρὸς διάδοχον ὑποδειχθέντα· πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τὴν ἀρχὴν ἔθην εὐφροσύνης ἐπληροῦτο καὶ ἀλέκτου χαρᾶς, ὡς μητὶς χρόνου βραχυτάτου ῥοπήν χηρεύσαντα βασιλεῖκης εὐκοσμίας. Τοῦτο τέλος εὐθεοῦς καὶ φιλοθέου τρόπου ἐπὶ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ Θεὸς ἐδιέξει τῷ καθ' ἡμᾶς γένει.

temporis momento imperiali providentia destitutas se fuisse sensissent. Illiusmodi ποιον ac Del-

amantium hominum exitum esse Deus in imperatore Constantio universis nostrae ætatis hominibus declaravit.

(62) Υἱοῖς θ' ἄμα καὶ οὐνταξάδυτος. Christopheronus hunc locum ita verit, in medio filiorum et filiarum se statuens. Portesius vero sic interpretatus est, simul liberis ex committitario distribuit hereditatem. Neuter veram huius verbi significacionem assecutus est. Utitur eadem voce Eusebius in lib. III, cap. 20, ad quem locum abunde dicimus, quid sit συντάξαθει; et quid συντάξαθε λόγος. Optime doctissimum Savilius ad oram libri sui, vocem συντάξαδυτος ερρουσιν valde dicens. Et ita loquitur Athanasius in Vita B. Antonii sub finem: συντάξαδυτος τοῖς ἐν τῷ ξένῳ δρει-

PATRUL. GR. XXI.

A

CAPUT XXI.

Mors Constantii Constantium filium imperatorem relinquens.

Cum ergo evitatis insidiarum dolis, celeri cursu ad patrem proiectus esset, ipse quidem post longum temporis spatium in patris conspectum venit. At Constantio sub idem tempus ultimus viæ dies imminebat. Qui cum filium insperato sibi adesse certneret, lecto exsilieus, ambabus ulnis eum amplexus est: huncque unum quo angebatur dolorem, ex absentia scilicet illi conceptum, iam ex animo penitus excussum esse affirmans, gratias Deo maximas egit, posthac mortem omni immortalitate potiorē sibi esse testatus. Dispositis deinde ex arbitrio rebus suis, et vale dicto liberis suis utrinque sexus qui instar enjusdam chorū ipsum undique cingebant; in palatio et in regio cubili jacens, imperii administratione, ut naturalis ratio postulat, filio natu maximo in manus tradita, ex hac luce migravit.

419 CAPUT XXII.

Quomodo elato Constantio, Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.

Neque tamē idecirco absque Imperatore temeris respubica, quippe Constantinus paterna ornatus purpura, et ex paternis ædibus progressus, Constantium patrem tanquam redivivum et in filio adhuc regnanti cunctis exhibuit. Posthac funus paternum antecedens cum ingenti paternorum amicorum multitudine, quorum alii anteibant, alii subsequebantur; pulcherrimo apparatu exequias Deo devoti principis celebravit. Cuncti beatissimum imperatorem acclamatiōibus et laudibus prosequerantur; unoque animorum consensu mortuum principatu filii restitui atque in lucem revocari censebant; et faustis acclamatiōibus novum principem, imperatorem, Augustum, primo statim impetu appellabant. Et haec quidem illium laudantium voces patri mortuo ornamentum asserabant: illium vero beatum prædicabant, qui tanti patris successor esset renuntialis. Sed et omnes provinciae ejus imperio subjectæ, maximō gaudio et inexplicabili lætitia perfusa sunt; utpote quæ ne minimō quidem se fuisse sensissent. Illiusmodi ποιον ac Del-

amantium hominum exitum esse Deus in imperatore

Constantio universis nostrae ætatis hominibus declaravit.

(63) Vulg. Τῷ τὴν ἡλικίαν προάρπτι. Scribo ἐφ τῇ ἡλικίᾳ προάρπονται. Sic supra dixit Eusebius de Divitiano et Maximiano: οἱ μὲν γὰρ τῷ χρόνῳ προάρπονται.

(64) Πατρικοῖς φίλοις. Post haec verba in schedis Regis haec adduntur ad marginem: Τὸν πατέρα προέπεμπε δῆμων τε πλήθει μηρῶν, στρατιῶν τε δορυφορίζ. Quia licet Savilius et Christopheronus in libris suis reperierint, mihi tamen parum necessaria videntur. Leguntur tamen etiam in codice Fuli.

80

CAPUT XXIII.

Interitus tyrannorum brevis commemoratio.

Qualis vero exitus fuerit aliorum qui Ecclesias Dei tanquam indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec honorum memoriam, malorum attexta commemoratione esse violandam. Sufficiunt certe res ipsæ, ad reprimendos et in officio continendos eos qui scenam omnem calamitatum quæ singulis illorum acciderunt, ipsis oculis atque auribus accepere.

CAPUT XXIV.

Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus.

In hunc modum universorum auctor et totius mundi moderator Deus Constantini tali parente genitum, 420 principem atque imperatorem per se ipse provexit: adeo ut, cum cæteri omnes aliorum suffragio hunc honorem consecuti sint, solus hic fuerit de ejus promotione nemo mortalium gloriaretur.

CAPUT XXV.

Constantini de Britannis et barbaris victoriarum.

Postquam igitur in imperio firmatus est, primum quidem imperii partibus sibi a patre transcriptis prospicere cœpit; universas provincias quæ antea sub patris administratione fuerant, cum summa humanitate perlustrans. Sed et barbaros qui ad Rhenum et occidentalem oceanum positi novos motus concitare ausi essent, cunctos suæ dominationi subjiciens, ex feris mansuetos reddidit. Alios vero reprimere contentus, tanquam feras bestias ab imperii sui finibus absterruit: eos videlicet quorum insanabiles animos ad tranquillam et quietem vivendi rationem traduci nullo modo posse animadverterat. Quibus ex animi sententia consecitis, reliquas orbis partes sibi ob oculos proponens, interim quidem adversus Britannicas gentes in intimo oceani recessu sitas trajecit. Eas vero cum subegisset, ad alias mundi partes oculos convertit, ut ea quæ auxilio ipsius indigebant, persanaret.

CAPUT XXVI.

Quomodo Romam Maxentii tyrannde liberare decreverit.

Posthac universum terrarum orbem instar vasti cuiusdam corporis animo complexus, ipsamque totius mundi caput et imperii Romani dominatrice in urbem, tyrrannica dominatione oppressam consipi-

(65) *Vulg.*, Τὴν προσατωρήν. Scribendum videatur προαγωγή, id est promotionem, προχοτήν. Atque ita Turnebus ad oram sui codicis emendavit, ut postea compéri.

(66) Έπισκοπῶν δθνη. Sic Eusebius vocare solet provincias populi Romani, ut ex pluribus locis probari facile potest. Ait igitur Eusebius Constantiū, simul atque imperium ejus stabilitum est, provincias omnes quæ sub imperio patris fuerant, diligenter obiisse. Quod non intellexit Christophorus.

(67) *Kata λόγον*. Hoc loco κατὰ λόγον idem videtur esse ac κατὰ νῦν. Quod quidem Portesius etiam vidit. At Christophorus, et hunc locum et

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Katastrophὴ τῶν τυράννων δι' ὑπομητήσεως διλῆτης.

Tῶν δὲ ἀλλων ὅσοις τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ παλέμου νόμῳ μετῆλθον, τὰς τοῦ βίου καταστροφάς, οὐχ εἶναι πρέπον ἔχειν τῷ παρόντι παραδοῦναι διηγήματι, οὐδὲ τὰς τῶν ἀγαθῶν μνήμας τῇ τῶν ἐναντιών παραθέσει μιανεῖν. Ἀπαρχεῖ δὲ ἡ τῶν ἔργων πεῖρα πρὸς σωφρονισμὸν τῶν αὐταῖς δύεσι καὶ ἀκοίαις τῆς τῶν ἔκάστῳ συμβεβηκότων παρεληφότων ἴστορει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ότι βουλήσει Θεοῦ Κωνσταντίνος ἐσχε τὸ βασιλεύειν.

Θύτω δὴ Κωνσταντίνον τοιούτου φύντα πατρὸς, ἀρχοντα καὶ καθηγεμόνα δ τῶν διλων Θεδς, δ τοῦ σύμπαντος κόσμου πρύτανις, δι' ἐχουτοῦ προεχειρίζετο, ὡς μηδένα ἀνθρώπων μόνου τοῦδε τὴν πραγματίην (66) αὐχῆσαι, τῶν ἀλλων ἐξ ἐπιχρίσεως ἐτρων τῆς τιμῆς τῇσιωμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Kωνσταντίου κατὰ βαρβάρων καὶ Βρεττανῶν ῥίξαι.

Ὦς οὖν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἰδρυτο, τέως μὲν τῆς πατρικῆς προενόει λήξεως, ἐπισκοπῶν σὺν πολλῇ τῇ φιλανθρωπίᾳ πάνθ' ὅσα πρότερον Εθνη (66) ὑπὸ τῆς πατρὸς μοίρα διεκυβερνᾶτο, ὅσα τε γένη βαρβάρων, τῶν ἀμφὶ Ρῆγον ποταμὸν, ἐσπέριδον τε ὠκεανὸν οἰκοῦντα, στασιάζειν ἐτόλμα, πάνθ' ὑποτάττων, ημερα ἐξ ἀτιθάσων κατειργάζετο, ἄλλα δ' ἀναστέλλων, ὕσπερ τινάς θῆρας ἀγρίους, ἀπεσάβει τῆς οἰκείας, ὅσα περ ἀνιάτως ἔχοντα πρὸς ήμέρου βίου κατάστασιν ἐνύρα. Ἐπει δὲ ταῦτα κατὰ λόγον (67) ἔκειτο αὐτῷ, τὰς λοιπὰς τῆς οἰκουμένης λήξεις πρὸ ὁφθαλμῶν θέμενος, τέως μὲν ἐπὶ τὰ Βρεττανῶν Εθνη (68) διέβαινεν, ἔνδον ἐπ' αὐτῷ κείμενα ωκεανῷ, παραστησάμενος δὲ ταῦτα, διεσκόπει τὰς ἐπέρας τοῦ παντὸς μοίρας, ὡς ἀν θεραπεύοι τὰ βοηθείας δεδμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Όπως Ρώμην ἐλευθερῶσαι Μαξεντίου προίρητο.

Εἴδ' ὕσπερ μέγα σῶμα, τὸ πᾶν τῆς οἰκουμένης ἐννοήσας στοιχεῖον, κακείτα τὴν τοῦ παντὸς κεφαλὴν, τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, τυραννικῇ δουλειᾳ συνιδὼν καθυπηγμένην, παρεχώ-

τοιοῦν caput parum feliciter interpretatus est.

(68) Τέως μὲν ἐκὶ τὰ Βρεττανῶν Εθνη. De hac trajectione Constantini in Britanniam, nemo ex veteribus quidquam scripsit. Itaque ejus rei memoriam soli Eusebio debemus, qui et ipsum tempus non obscure hoc loco subindicit: paulo scilicet ante quam Constantinus expeditionem adversus Maxentium suscipieret. Contigit igitur hæc Constantini in Britanniam trajeccio, Maximiano VIII cos. anno Christi undecimo ac trecentesimo, ut recte notavit Siginus in lib. II *De Occidentali imperio*. At Savilius Eusebium hic falli existimavit. Sic enim notat ad hunc locum: « Eusebius ignorasse videtur patrem Constantini Eboraci in Britannia obiisse. »

ζει μεν ταπρότα τὴν ὑπὲρ αὐτῆς διμυναν τοῖς τῶν λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν (69), ἀτε δὴ χρόνῳ πράγματι· ἐπεὶ δὲ τούτων οὐδεὶς οἶδε τε ἣν ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ καὶ οἱ πείραν λαβεῖν ἐθελήσαντες αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος (70), οὐδὲ βιωτὸν αὐτῷ τὴν ζωὴν εἶναι εἰπὼν, εἰ τὴν βασιλίδα πόλιν οὕτω κάμνουσαν παρίδοι, παρεσκευάστη τὰ πόδες τὴν καθαίρεσιν τῆς τυραννίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ:

**Οτι τὰς τώρ εἰδωλολατρησάτων καταστροφές ἐρθυμηθεῖσι, μᾶλλον τὸν Χριστιανισμὸν ἔξελέξατο.*

Ἐνδὲ ἐννοήσας ὡς κρείτονός ἦν κατὰ στρατιωτικὴν δέοις αὐτῷ βοηθείας, διὸ τὰς κακοτέχνους καὶ γοητικὰς μαγγανείας τὰς παρὰ τῷ τυράννῳ σπουδαζομένας, Θεὸν ἀνεζήτει βοηθὸν, τὰ μὲν ἐξ ὅπλων καὶ στρατιωτικοῦ πλήθους δεύτερα τιθέμενος, τὴν δὲ Ἐθεοῦ συνεργίαν διμαχον εἶναν καὶ ἀπαράθραστον. Ἐννοεῖ δῆτα δοποῖον δέοις Θεὸν ἐπιγράψασθαι βοηθὸν· ζητοῦντι δὲ αὐτῷ ἐννοιά τις ὑπεισῆλθεν· ὡς πλειστῶν πρότερον τῆς ἀρχῆς ἐφαψαμένων, οἱ μὲν πλειστοὶ θεοῖς τὰς σφῶν αὐτῶν ἀναρτήσαντες ἐλπίδας, θυσίας τε καὶ ἀναθήματος (71) τούτους θεραπεύσαντες, ἀπατηθέντες ταπρώτα διὰ μαντειῶν κεχαρισμένων, χρησμῶν τε τὰ αἰσια ἐπαγγελομένων αὐτοῖς, τέλος οὐδὲ αἰσιον εὑραντο, οὐδὲ τις θεῶν πρὸς τὸ μὴ θεηλάτοις ὑποδιλθῆναι καταστροφαῖς, δεξιὰς αὐτοῖς παρέστη· μόνον δὲ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα τὴν ἐναντίαν ἐκείνοις τραπέντα, τῶν μὲν πλάνην καταγνῦνται, αὐτὸν δὲ τὸν ἐπέκεινα τῶν δλῶν Θεὸν διὰ πάσης τιμήσαντα ζωῆς, σωτῆρα καὶ φύλακα τῆς βασιλείας, ἄγαθοῦ τε παντὸς χορηγὸν εὐρέσθαι. Ταῦτα παρ' ἐαυτῷ διεκρίνεις, εὗ τε λογισάμενος, ὡς οἱ μὲν πλήθει θεῶν ἐπιθαρρήσαντες, καὶ πλειστοὶν ἐπιπεπτώχασιν δλέθροις· ὡς μηδὲ γένος, μηδὲ φύὴν, μηδὲ βίζαν αὐτοῖς, μηδὲ δνομα, μηδὲ μνήμην ἐν ἀνθρώποις ἀπολευθῆναι, δὲ δὲ πατρῶος αὐτῷ Θεὸς τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐνάργη καὶ πάμπολλα δειγματα εἴη δεδωκὼς τῷ αὐτοῦ πατρὶ· ἀλλὰ καὶ τοὺς δῆῃ καταστρατεύσαντας πρότερον τοῦ τύραννου διασκεψάμενος, σὺν πλήθει μὲν θεῶν τὴν παράταξιν πεποιημένους, αἰσχρὸν δὲ τέλος ὑπομεινάντας· δὲ μὲν γάρ αὐτῶν σὺν αἰσχύνῃ τῆς συμβολῆς διπράκτος ἀνεχώρει, δὲ δὲ καὶ μέσοις αὐτοῖς τοῖς στρατεύμασι κατασφαγεῖς, πάρεργον ἐγένετο θανάτου (72)· ταῦτα οὖν πάντα συναγαγών τῇ

A ciens; primum quidem eam vindicandi ac liberandi partes iis cessit qui reliquas imperii Romani portiones obtinebant, utpote astate potioribus. Sed cum nullus eorum opitulari posset, adeoque ipsi qui id tentare voluerant ignominiosum exitum nacti essent; ultam sibi minime vitalēm esse professus, si urbem omnium dominam tanta aegritudine afflectam despiceret, ad extinguidam tyrannidēm secesserunt.

421 CAPUT XXVII.

Quod Constantinus eorum qui simulacra coluisseint interū considerans, Christianismum potius elegit.

Jam vero cum intelligeret prætér militares copias præstantiore aliquo subsidio sibi opus esse, B ob maleficas artes magicasque præstigias quas tyrranus studiose consectabatur: Deum sibi adjutorem quæsivit; armorum quidem apparatum ei militum copias secundo loco ducens; auxilium autem divini numinis invictum et inexpugnabile esse sibi persuadens. Igitur cogitare apud se cœpit, quemnam sibi Deum adscisceret. Quod dum sollicite inquirit, hæc illi subili cogitatio: ex plurimis qui ante se imperium tenuerant; eos quidem qui in deorum multitudine spem suam collocassent, et qui victimis illos ac donariis coluisseint, primum vaticiniis ad assentationem compositis, et oraculis fausta omnia pollicentibus delusos, tandem insausti mortis genere interissem; nec deorum quemquam præsto illis adfuisse, qui eos invento divinitus C exitio liberaret. Solum ipsius patrem, qui contrarium prioribus illis viam iniisset, et qui eorum quidem errorem condemnasset, unum vero supremum omnium Deum toto vitæ spatio coluissest; eumdem servatorem ac imperii custodem; et omnium bonorum auctorem habuisse. Hæc ille cum apud se expendisset; recteque animadvertisset; illos quidem qui in deorum multitudine fiduciam posuissent, in multitudinem quoque exitiorum esse delapsos, adeo ut nec generis illorum ac sobolis, nec stirpis ac nominis, nec memorie ullum inter homines vestigium remanserit: contra vero Deum patris sui, multa eaque illustria potentia sua documenta ipsi præbuisse; cumque præterea considerasset, eos qui jam antea copias adversus tyranum duxerant; cum deorum multitudine ad pugnam profe-

Ravennam; in qua obsessus a Maxentio, mox fraude ac perjurii Maximiani Herculii deceptus, et captivi habitu Romanum perdidit; brevi postea interemptus est, ut scribitur in *Gestis Constantini*. Vide cap. 27, quod proxime sequitur, ubi eam rem fusi narrat Eusebius.

(71) Θυσίας τε καὶ ἀναθήματος. In schedis Regiis adiuntur λογιαὶ τε καὶ θυσίαι καὶ ἀναθήματα, etc.

(72) Πάρεργον ἐγένετο θαράτον. Difficile admittendum est dicere, quid sibi velit Eusebius. Christophoronus quidem verit, tanquam supervacanț mortis accessio factus est. Portesius quoque ante illum sibi accessionem veriterat. Sed non intelligo, cur Severus mortis accessio dicatur, cum solus ex omni exercitu suo perierit. Malum itaque πάρεργον interpretari vilem victimam. Vilia enim capita recte θανάτου πάρεργον dicuntur. Πάρεργον etiam dicitur

(69) Τοῖς τώρ λοιπῶν κρατοῦσι μερῶν: Galerium Maximianum et Maximinum intelligit. Hos enim vocat τοὺς χρόνῳ πράγματα, id est seniores Imperatores. Nam eis Maximinus vixdum Augustus erat renuntiatus, tamen quia aliquot annis ante Constantinum Caesar factus fuerat, ideo inter seniores Constantino Imperatores haberi potest.

(70) Αἰσχρὸν ὑπέμειναν τέλος. Hotum verborum duplex sensus allerri potest. Nam aut cum Portesio et Christophorono possis vertere *sedum rei eventum nati sunt*, aut sicut ego interpretatus sum, turpi exitu perierunt. Prior sensus ad Galerium Maximianum refertur. Posterior interpretatione de Severo Cæsare intelligenda est: qui a Galerio contra Maxentium cum exercitu missus, cum Romanam obsidere pararet, desertus a suis, quos Maxentius sp̄e præmiorum ad se traduxerat, fugit

etos, turpem exitum habuisse. Alter enim re infesta cum omnibus copiis ignominiose recesserat: alter in medio exercitu jugulatus, tanquam fortuita mortis præda extiterat. Hæc, inquam, omnia cogitatione sua complexus, dens quidem qui nusquam essent colendo nugari, et post tot ac tanta documenta circa adhuc errore ferri, summa dementia esse existimavit: solum vero Deum genitoris sui sibi esse colendum censuit.

422 CAPUT XXVIII.

Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in celo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vincere.

Hujus ergo opem implorare coepit, orans atque obsecrans ut se ipsi nosendum præberet, ac presentibus negotiis adjutricem manum porrigeret. Hæc precanti ac suppliciter postulanti imperatori, admirabile quoddam signum a Deo missum apparuit. Quod si quidem ab alio quopiam diceretur, haud facile auditores fidem essent habituri. Verum cum ipse victor Augustus nobis qui hanc historiam scribimus, longo post tempore, cum videlicet in ejus notitiam et familiaritatem pervenimus, id retulerit, et sermonem sacramenti religione firmaverit; quis posthac fidem huic narrationi adhibere dubitat? præsertim cum id quod subsecutum est tempus, sermonis hujus veritatem testimonio suo confirmaverit. Horis diei meridianis, sole in occasum vergente, crucis tropænum in celo ex luce conflatum, soli superpositum, ipsis oculis se vidisse affirmavit, cum hujusmodi inscriptione: *Hac vince.* Eo viso et seipsum et milites omnes, qui ipsum nescie quo iter faciente sequebantur, et qui spectatores miraculi fuerant, vehementer obstupesfactos.

CAPUT XXIX.

Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præcepit ut signo ad crucis formam factu uteretur in bellis.

Interim ipse, ut aiebat, addubitate animo copit quidnam hoc spectrum sibi vellet. Cogitanti ipsi et diu multumque apud se reputanti, nox tandem supervenit. Tum vero Christus Dei dormienti apparuit cum signo illo quod in celo ostensum fuerat, præcepitque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in celo vidisset fabricato, eo tanquam salutari præsidio in præliis uteretur.

CAPUT XXX.

Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.

Ille primo statim diluculo surgens, arcanum omne amicis exposuit. Convocatis deinde auri ac gemmarum fabris, medius inter eos sedens, speciem 423 signi eis sermone depinxit, jussitque

quidquid citra laborem sit, et quasi inter ludendum. Ita Severi Cæsar's mors πάρεργον dici potest, cum tam facile captus ore sisusque sit, ac si nullus circa se milites habuisset. Ac fortasse scribendum est, πάρεργον ἐγένετο πολέμου. Ita Gelasius Cyzicus in lib. I. cap. 5: Εἶλε δὲ καὶ τῷ χράται τῶν ἔπλων τὰ αὐτόδι βάρβαρα φῦλα, παρέργω τῆς μάχης πρὸς τὸ ἔργον συγχρησάμενος, ubi interpres simuliter belli accessionem vertit, quod non probbo. Mallem certe in Gelasio vertere, his velut belli pro-

A διανοίᾳ, τὸ μὲν περὶ τοὺς μηδὲν δυταῖς ζειν, καὶ μετὰ τοσοῦτον Ἐλεγχον ἀποπλανᾶσθαι, μορίας ἔργον ὑπελάμβανε, τὸν δὲ πατρῷον τιμὴν μόνον δέοτα δεῖν θεόν.

essent colendo nugari, et post tot ac tanta documenta circa adhuc errore ferri, summa dementia esse existimavit: solum vero Deum genitoris sui

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

**Όπως εὐξαμένῳ τὴν ἀπαστολὴν δὲ Θεὸς παρέσχε, σταυρὸν ἐκ φωτὸς ἐν οὐρανῷ, μεσημβρίας οὐσης, καὶ γραψήρ τούτῳ τικάρη παραιρούσαν.*

'Ανεκαλείτο δῆτα ἐν εὐχαῖς τοῦτον ἀντιδολῶν καὶ πονιώμενος, φῆναι αὐτῷ ἐαυτὸν ὅστις εἴη, καὶ τὴν ἐαυτοῦ δεξιὰν τοὺς προκειμένους ἐπορέξαι. Εὐχομένῳ δὲ ταῦτα καὶ λιπαρῶς ἰκετεύοντι τῷ βασιλεῖ, θεοσημίᾳ τις ἐπιφανεῖται παραδοξοτάτῃ· ἦν τάχα μὲν ἄλλου λέγοντος, οὐ δόδιον ἦν ἀποδέξασθαι (73), αὐτοῦ δὲ τοῦ νικητοῦ βασιλέως, τοὺς τὴν γραφὴν διηγουμένους ἡμῖν μαρκοὺς θυτερον χρόνοις, ὅστε τῇώθηθεν τῆς αὐτοῦ γνώσεώς τε καὶ δομίλιας. ἐξαγγελαντος, ὅρκοις τε πιστωσαμένου τὸν λόγον, τις ἀνάμφιοις μὴ οὐχὶ πιστεύσαι τῷ διηγήματι; μάλισθ' ὅτε καὶ διεκά ταῦτα χρόνος ἀληθῆ τῷ λόγῳ παρέσχε τὴν μαρτυρίαν. 'Αμφὶ μεσημβρίας τῇσι ὥρας, ἡδη τῆς ημέρας ἀποκλινούστης (74), αὐτοὺς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερβεβμένον τὸν ἥλιον σταυρὸν τρόπαιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφή τε αὐτῷ συνήφθαι, λέγουσαν τούτῳ τικάρα. Θάμβος δὲ περὶ τῷ θεάματι χρητήσαι αὐτὸν τε καὶ τὸ στρατιωτικὸν ἄπαν, δ δὴ στελλόμενῷ ποι πορεταν συνείπετο τε καὶ θεωρὸν ἐγίνετο θαύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

**Όπως δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ καθ' ὅπλους αὐτῷ φαρεῖς, δομοιστρῶποι τοῦ σταυροῦ σημεῖῳ κεχρησθαι κατὰ τοὺς πολέμους προσέσταξε.*

Καὶ δὴ διαπορεὶν πρὸς ἐαυτὸν ἐλέγε, τί ποτε εἴη τὸ φάσμα. Ἐνθυμουμένῳ δ' αὐτῷ καὶ ἐπὶ πολὺ λογισμένῳ νῦν ἐπῆσε καταλαβοῦσα· ἐνταῦθα δὴ ὑπονῦνται αὐτῷ, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατούραντι σημεῖῳ ὀφθῆναι τε καὶ παραχελεύσασθαι, μίμημα ποιησάμενον τοῦ κατ' οὐρανὸν ὀφθέντος σημείου, τούτῳ πρὸς τὰς τῶν πολεμίων συμβολὰς ἀλεήματι χρῆσθαι.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Katastheunή τοῦ αὐτοῦ σταυρικοῦ σημείου.

'Αμα δὲ ἡμέρᾳ διαναστάς, τοῖς φύλοις ἐγγρέουει τὸ ἀπόρθητον. Κάπειτα χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτελῶν δημιουργοὺς συγχαλέσας, μέσος αὐτὸς καθιζάνει, καὶ τοῦ σημείου τὴν εἰκόνα φράζει, ἀπομιμεῖσθαι

Iudiis ad bellum ipsum usus. Sic etiam Ensebius in cap. 51, lib. II. Porro hoc in loco figura est, quam Græci vocant θυτερον πρότερον. Nam Severi Cæsar's clades ignominiosam illam Galerii fugam præcessit.

(73) Vulg., προσδέξασθαι. Scribendum puto ἀπόδεσθαι, ut leguisse videtur Nicephorus in libro vii, c. 29. Atque ita in schedis Regiis scriptum inveni. In codi. Fik. et Savil. legitur παραδέξασθαι.

(74) Άμφὶ μεσημβρίας τῇσι ὥρας, ἡδη τῆς

τε αὐτὴν χρυσῷ καὶ πολυτελέσι λίθοις διεκελεύετο. ο δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς πότε συνέβη παραλα-

βεῖν (75).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Ἐκφρασίς σταυρού σημείου στην οδόν των Ρωμαίων λάθαρον καλούντος.

Τὸν δὲ τοιῷδε σχήματι κατεσκευασμένον· ὑψηλὸν δόρυ χρυσῷ κατημφιεσμένον, κέρας εἶχεν (76) ἐγκάρποιον, σταυροῦ σχήματι πεποιημένον· ἄνω δὲ πρὸς ἀκρὺ τοῦ παντός, στέφανος ἐκ λίθων πολυτελῶν καὶ χρυσοῦ συμπεπλεγμένος κατεστήρικτο, καθ' οὐ τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα διοικα, διὰ τῶν πρώτων ὑπεστήματον χαρακτήρων, χιαζομένου τοῦ ρ κατὰ τὸ μεσαίτατον· & δὴ κατὰ τοῦ κράνους φέρειν εἴλιθε κάνων τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις δι βασιλεύεις. Τοῦ δὲ πλαγίου κέρως, τοῦ κατὰ τὸ δόρυ πεπαρμένου, δύονη τις ἐκκρεμῆς ἀπηρότητο, βασιλικὸν ὑφασμα, ποικιλό συνημμένων πολυτελῶν λίθων, φωτὸς αὐγαῖς ἐξαστραπτόντων, καλυπτόμενον· σὸν πολλῷ τε καθυφασμένῳ χρυσῷ (77), ἀδιήγητόν τι χρῆμα τοῖς ὅρωσι παρεῖχε τοῦ κάλλους. Τούτο μὲν οὖν τὸ φέρος τοῦ κέρως ἔξημμένον, σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους (78) περιγραφῇ ἀπελάμβανε, τὸ δὲ δρθιον δόρυ

τῆς κάτω ἀρχῆς ἐπὶ πολὺ μηχυνόμενον (79), ἄνω μετ-

ἡμέρας ἀποκλινούσης. *Nicephorus in lib. vii. cap. 29, hunc locu ita exposuit, περὶ γὰρ μεσημβρίαν διδεύοντει συνάμα τῇ περὶ αὐτὸν στρατιᾳ, τοῦ ἥλιου πρὸς δυσμάς καλύνοντος, id est, meridiano tempore cum exercitu suo iter faciens, sole in occasum vertente, etc. Sic etiam Portesius Eusebii verba interpretatus est. Sub meridiem, inquit, inclinante jam die. Sed fortasse totus locus uno spirito continuandus est: et verba Eusebii hoc modo construenda, τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης ἀμφὶ μεσημβρίας ὥρας, id est, cum jam dies in meridiem vergeret. Cui interpretatione faret Zonaras, qui in Constantini Gestis hanc visionem referens, apparuisse dicit μεσημβρίας ἡμέρας. Certe in codd. Regio et Fuk. nulla distinctione est post vocem ὥρας, sed cunctat post verbum ἀποκλινούσης virgula ascribitur. Apud Socratē tamen qui Eusebii verba descriptis, post vocem ὥρας apposita est virgula. Itaque Christophorus utrobiusque veritatis Circiter meridiem, die jam in pomeridianum tempus aliquantulum inclinante. Quod mihi ineptum videtur. Neque enim ἀποκλινούσα ἡμέρα dici potest, nisi cum dies vergit in vesperum, id est, post horam diei nonam, ut recte sumpsi Nicephorus. Quomodo autem id convenire potest cum praecedentibus verbis ἀμφὶ τὰς μεσημβρίας? etc. Idem enim est ac si diceres: circa meridiem sub vesperam. Dicet forte aliquis, Eusebium his postremis verbis ἀποκλινούσης ἡμέρας significare voluisse eam visionem oblatam esse Constantino paulo post meridiem. Nam sol a cardine meridiano progrediens, paulatim deinceps in occasum vergit. Verum si Eusebius ita sensit, quid opus erat tot verbis? Potuit enim brevius dicere μεσουσης ἀπε τῆς ἡμέρας. Addit quod Eusebius in plurali dixit ἀμφὶ τὰς μεσημβρίας ὥρας, ut appareat illum non horam sextam intelligere, sed totum illud spatium horarum, quod meridiem deputatur, ab hora scilicet quintā ad nonam. Proinde in hanc sententiam adducor, visionem illam Constantino oblatam suis circa horam diei nonam, dum iter faceret una cum exercitu. Idque plane confirmatur sequentibus verbis. Addit enim Eusebius, post visionem obstupfacto Constantino, dum multa secum volvit*

A ut auro ac lapillis similitudinem ejus exprimerent.
Quod et nos aliquoties videre meminimus.

CAPUT XXXI.

Descriptio signi instar crucis formati quod Romani labarum vocant.

Erat autem ejusmodi: Hasta longior auro conlecta, transversam habet antennam instar crucis. Supra in ipsa hastæ summittate corona erat affixa, gemmis et auro contexta. In hac salutaris appellationis signum: duæ videlicet litteræ, nomen Christi primis apicibus designabant, littera, ρ, in medio sui decussata. Quas quidem litteras imperator in galea gestare posthac etiam consuevit. Porro ex antenna quæ oblique per hastam trajecta est, B velum quoddam dependebat; textum videlicet purpureum pretiosis lapidibus inter se junctis, et luminiis sui fulgore oculos præstinguentibus cooperatum multoque intertexto auro inexplicabilem quamdam pulchritudinis speciem intuentibus præbens. Atque hoc velum antennæ affixum, latitudinem longitudini æqualem habuit. Ipsa vero recta hasta ab insima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem,

animo, noctem supervenisse. Ex quo apparet, non multo ante noctem id visum Constantino et militibus apparuisse. In libro II Historiæ Miscellæ, ubi hic Eusebii locus adducitur, hæc habetur interpretatione: circum meridiem declinante jam sole.

(75) Οὐθαλμοῖς ποτε παραλαβεῖν. Addendum est verbum συνέβη, quod etiam ad marginem codicis Morzani ascriptum inveni. In schedis Regis hic locus ad marginem suppletur hoc modo: αὐτὸς βασιλεὺς Θεοῦ καὶ τοῦτο χαρισαμένου τξιώσεων. Autem ita sere Savilius et Christophorus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus, δ δὴ καὶ ἡμᾶς ὀφθαλμοῖς ποτε συνέβη παραλαβεῖν, αὐτὸς βασιλεὺς, etc., ut supra. Sed alterutrum superfluum est. Aut enim delenda est vox συνέβη aut verba illa αὐτὸς βασιλεὺς, etc., sunt expungenda, nisi cum Savilio legas αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς, etc.

(76) Κέρας εἰχει. Langus, Portesius et Christophorus cornu verterunt parum Latine, cum antennam vertere debuissent.

(77) Καθυφασμένῳ χρυσῷ. Savilius in suo libro emendavit καθυφασμένον. Certe in codice Fuk. scriptum inveni καθυφασμένον. Et paulo post παρέχει, non παρέσχον, habet ideam codex et Turnebus.

(78) Σύμμετρον μήκους τε καὶ πλάτους. His verbis Eusebium significat velum illud quadratum suis. Nam longitudinis et latitudinis modus æqualis, quadratam efficit figuram. Certe in veteribus numinis Constantini et sequentium principum, velum illud ea figura quam dixi cernere licet. Male igitur Christophorus Eusebii locum exposuit hoc modo: Ι stid igitur velamen ad cornu affixum, longitudinis latitudinisque crucis mensuram penitus exæquavit.

(79) Τῆς κάτω ἀρχῆς ἐκλ πολὺ μηχυνόμενος. Sensus est hastam illam a basi usque ad antennam multo longiorem suis, quam ab antennæ usque ad summum fastigium. Idque etiam in numeris cernere licet. Potest etiam hic locus simpliciter intelligi, ut sensus sit hastam illam ab imo ad summum longissimam suis.

puream Deo chari imperatoris et liberorum eius imaginem depictam pectore tenua sublimem gestabat. Hoc igitur salutari signo, tamquam munimento adversus oppositas quorumvis hostium copias imperator semper est usus; aliaque ad ejus similitudinem expressa signa cunctis exercitibus praeserri jussit.

CAPUT XXXII.

Quomodo Constantinus catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit.

Sed haec postea. Tunc vero admirabili visione obstupescens, cum nullum alium praeter illum quem viserat Deum sibi colendum esse statuisse, sacerdotes arcanæ illius doctrinæ mysteriis instructos ad se accersivit; et quisnam ille Deus esset interrogavit, quidve signi illius visio sibi vellat. Illi hunc **424** quidem Deum esse dixerunt, unius ac solius Dei unicum Filium: signum vero illud quod ostensem suisset, immortalitatis symbolum esse, et tropæum victoriae quam ille in terris olim versatus, de morte retulisset. Similiter causas illius adventus eum docuerunt, accuratam Incarnationis rationem ei exponentes. At ille hos quidem sermones dicendi cupidus auscultabat. Ceterum Dei presentiae suis conspectibus exhibita admiratione tenebatur. Cumque celestem illam visionem et sacerdotialium sermonum interpretationem inter se contulisset, confirmatus est animo; harum rerum cognitionem Dei ipsius magisterio sibi tradi pro certo habens. Exinde ipse net divinorum librorum lectioni vacare instituit; et cum sacerdotes Dei sibi assessores adscivisset, Deum illum quem videbat, omni observantia colendum esse duxit. Post haec munitus sp̄ bona quam in illo collocaverat, est;

CAPUT XXXIII.

De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis.

Quippe ille qui urbem regiam per tyrannidem occupaverat, eo impietatis ac flagitiis processerat, ut quodvis nefarium atque impurum facinus audacter susciperet. Et enim uxores per divertitum a matritis sejunctas violavit, easdemque violatas ad

(80) *Vulg. τοῦ διαγράφοντος ἐγένετος. Scribens* D *glum est τοῦ διαγραφέντος, id est, varie depicti. Nam velamen illud purpureum quod ex antennae pendebat, auro variisque lapillis erat ornatum. Quid autem sibi voluerit Christophorus nescio, cum haec Eusebii verba ita verit: ad lectura discurrentis fimbrias. Nisi forte διατρέχοντος legit pro διαγράφοντος. Sed longe gravius lapsus est idem Christopherus, cum verba illa Eusebii ἀνω μετέωρον quæ ad vocem εἰκόνα referuntur, ad γοσαbulum δόρυ retrulit. Quod refutationem non mereatur.*

(81) *Vulg. Οὐδέτερον. Scribendum est disjunctis vocibus οὐδὲ ἔτερον, vel οὐδένα ἔτερον. Savilius ad orationem sui codicis emendavit οὐδὲ ἔτερον Θεόν, codex autem F. habet οὐδέτερον Θεόν.*

(82) *Tοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας. Hoc loco Eusebius noster μύστας posuisse videtur pro μυσταγωγούς. Neque enim dubium est quin episcopos intelligat. Subdit enim paulo post καὶ δῆ*

Α ἑωρον ὑπὸ τῷ τοῦ σταυροῦ τροπαιῷ πρὸς αὐτὸς δάκρυς τοῦ διαγραφέντος ὑφάσματος (80), τὴν τῷ θεοφίλῳ; βασιλέως εἰκόνα χρυσῆν μέχρι στέρνου, τῶν τ' αὐτοῦ παίδων δμοίων ἔφερε. Τούτῳ μὲν ἡ σωτηρική σημεῖων, πάσης ἀντικειμένης καὶ πολεμίας δυνάμεως ἀμυντηρική διαπαντὸς ἔχρητο βασιλεῖς, τῶν τε στρατοπέδων ἀπάντων ἡγεῖσθαι τούτου δματούματα, προσέταττεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ.

Οχις κατηχηθεὶς Κωνσταντῖος, τὰς θειας Γραφάς ἀνετίνωσκεν.

Αλλὰ ταῦτα μικρὸν ὕστερον. Κατὰ δὲ τὸν δηλώθεντα χρόνον τὴν παράδοξον καταπλαγεὶς δύψιν, οὐδὲ ἔτερον (81) Θεὸν ἢ τὸν ὄφελντα δοκιμάσας σέβειν, τοὺς τῶν αὐτοῦ λόγων μύστας (82) ἀνεκαλεῖτο, καὶ τὶς εἶη Θεὸς αὐτὸς τρώστα. τὶς τε ὁ τῆς ὄφελης δύψεως τοῦ σημείου λόγος. Οἱ δὲ τὸν μὲν εἶναι Θεὸν ἔφασαν, Θεοῦ τοῦ ἐνδε καὶ μόνου μονογενῆ Πατέρα, τὸ δὲ σημεῖον τὸ φανὲν, σύμβολον μὲν ἀθανασίας εἶναι, τρόπαιον δὲ ὑπάρχειν τῆς κατὰ τοῦ Θανάτου νίκης, ἢν καὶ ἐπαιήσατο ποτε παρελθὼν ἐπὶ γῆς· ἐδίδασκον τε τὰς τῆς παρόδου αἰτίας, τὸν ἀκριβῆ λόγον αὐτῷ τῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας (83) ὑποτιθέμενοι. Οἱ δὲ καὶ τούτοις μὲν ἐμαθήτευετο τοῖς λόγοις, θαύμα δὲ εἰχε τῆς ὄφαλος αὐτῷ παραδοθείσης θεοφανείας συμβάλλων τε τὴν οὐράνιον ἥμιν τῇ τῶν λεγομένων ἐρμηνείᾳ, τὴν διάνοιαν ἐστηρίζετο, θεοδιδάσκατον αὐτῷ τὴν τούτων γνῶσιν παρεῖναι πειθόμενος· καὶ αὐτῷ δὲ ἡδη τοῖς ἐνθείοις ἀναγκωσμασι προσέχειν ἤξιον. Καὶ δὴ τοὺς τοῦ Θεοῦ λερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, τὸν ὄφελντα Θεὸν πάσαις δεῖν φέτο θερπεῖσις τιμῆν. Κατείστατα φραξάμενος ταῖς εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἀπίστιν, ὥρμητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασθέσαν.

C *tyrannici furoris incendium restinguere aggressus*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ.

Περὶ τῶν Μαξεντίου μοιχειῶν τῶν ἐν Ρώμῃ.

Καὶ γὰρ δὴ πολὺς ἦν ὁ ταύτη προαρπάσας τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, διστενεῖσις καὶ ἀνοσιουργίας ἐργαζόντων, ως μηδὲν τοῦτο μαρτυρεῖν μιαρδεῖς καὶ ἀκαθάρτου πράξεως. Διαζευγόντες εἰς αὐτὸν ἀγαθαῖς ἀπίστιν, ὥρμητο λοιπὸν τοῦ τυραννικοῦ πυρὸς τὴν ἀπειλὴν κατασθέσαν.

τοὺς τοῦ Θεοῦ λερέας παρέδρους αὐτῷ ποιησάμενος, εtc.

(83) *Tῆς κατ' ἀνθρώπους οἰκονομίας. Quid citoxovmīa apud sanctos Patres signilicit, abunde notavi ad librum primum Historiarum. Quidquid enim Christus in carne ad hominum salutem gessit ut homo, id oīoxovmīa vocabulo comprehenditur. Non recte igitur Christopherus hoc loco interpretatus est, Christi inter homines economiāam. Neque enim κατ' ἀνθρώπους significat inter homines; sed potius secundum homines, id est, humano more ac modo. Ita Gregorius Nyssenus in epistola ad Eu-stathianum et Ambrosiam, ἀλλ' εἰ ὠσαύτως ἔχων, καὶ πρὸ τῆς κατ' ἀνθρώπου οἰκονομίας, καὶ ἐν ἔκστιν, καὶ μετὰ τοῦτο.*

(84) *Διαλέγοντος γέ τοι τῶν αἰδρῶν. Locus est mutulus ut appareat, quem cum Christopherono supplevi ex lib. viii Historiæ ecclesiastice, cap. 14. In schedis Reg. locus hic ad marginem suppletur hoc modo: τὰς κατὰ νόμον γαμετάς, αδετάς*

ἀτιμότατα] τοῖς ἀνδράσιν ἀπέκεμπε, καὶ ταῦτ' οὐκ ἀσήμοις, οὐδὲ ἀφανέσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐμπαροινῶν τοῖς τὰ πρωτεῖα τῆς τῶν Ὦραίῶν συγκλήτου βουλῆς κατέχουσι. Μυρίαις μὲν οὖν ἐλευθέραις γυναιξὶν ἐνυβρίζων αἰσχρῶς, οὐκ εἶχεν δύως ἐμπλήσει τὴν ἀκρατῆ καὶ ἀκόλαστον αὐτοῦ ψυχήν. Ός δὲ καὶ Χριστιαναῖς ἐνεχέται, καὶ οὐκέθ' οἶδε τε ἦν (85) εὐπορίαν τοῖς οἰκείοις ἐπιθυμήμασιν ἐπινοεῖν. Ήδητον τοῦν τὴν ψυχὴν θανατῶσαι (86), η τὸ σῶμα αὐτῷ παρεχώρουν ἐπὶ φθορὰν αῦται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

Οπως ἡ τοῦ ἐπάρχου διὰ σωφροσύνην ἁυτὴν ἀρετὴν.

Μία γοῦν τις τῶν αὐτοῦ συγκλητικῶν ἀνδρῶν τὴν Ἐπαρχον διεπόντων ἔξουσίαν, ὡς ἐπιστάντας τῷ οἰκῳ τοὺς τὰ τοιαῦτα τῷ τυράννῳ διαχονουμένους ἐπύθετο (Χριστιανὴ δ' ἦν) τὸν τ' ἄνδρα τὸν αὐτῆς Ἑγνω, δέους ἐνεκα, λαβόντας αὐτὴν, ἀπάγειν κελεῦσαι, βραχὺν ὑποπαραιτησαμένη χρόνον, ὡς ἂν τοῦ σώματος τὸν συνήθη περιβάλλοιτο κόσμον, εἰσεισιν ἐπὶ τοῦ ταμείου· καὶ μονωθεῖσα, ἔφος τοῦ στέρνου πήγνυσι, θανοῦσά τε παραχρῆμα, τὸν μὲν νεκρὸν τοῖς προαγωγοῖς καταλείπει, ἔργοις δ' ἀπάστης γεγωνοτέροις φωνῆς, ὅτι μόνον χρῆμα ἀκτητήτον τε καὶ ἀνώλεθρον, ἡ βωμένη παρὰ Χριστιανῶν σωφροσύνη πέφυκεν, εἰς πάντας ἀνθρώπους, τούς τε νῦν δυτας καὶ τοὺς μετέπειτα γενησομένους ἐξέφηνεν. Αὕτη μὲν οὖν τοιαύτη τις ὥφθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ'.

Ἄραιρεσις δήμου Ὦραίων ὑπὸ Μαξεντίου.

Τὸν δὲ τοιούτοις ἐπιτολῶντα πάντες ὑπεπτηχότες δῆμοι καὶ ἀρχοντες, ἔνδοξοι τε καὶ ἀδόξοι, δεινῇ κατετρύχοντο τυραννίδι. Καὶ οὐδὲ τρέμοντων καὶ τὴν πικρὰν φερόντων δουλείαν, ἀπαλλαγὴ τις δῆμως ἦν τῆς τοῦ τυράννου φονώσης ὡμότητος. Ἐπὶ σμικρῷ γοῦν ἡδη ποτὲ προφάσει, τὸν δῆμον εἰς φύνον τοῖς ἀμφ' αὐτὸν δορυφόροις ἔξεδίσου· καὶ ἔκτεινετο μυρία πλήθη τοῦ δήμου Ὦραίων ἐπ' αὐτοῦ μέσου τοῦ διτεώς, οὐ Σκυθῶν ἡ βαρδάρων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν οἰκείων δόρασι καὶ πανοπλίαις. Συγκλητικῶν γε μὴν φύνος δύσος δι' ἐπιδουλήν ἐνηργεῖτο τῆς ἑκάστου περιουσίας, οὐδὲ ἔξαριθμήσασθαι δυνατόν, ἀλλοτε δὲ λαϊς πεπλασμέναις αἰτίαις μυρίων ἀναιρουμένων. que eorum invaderetur, numerari nullo modo potest; cum quotidie plurimi confictis variis criminibus intericerentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Μαγεῖαι Μαξεντίου κατὰ Κωνσταντίου, καὶ ἕρδεια τροφῶν ἐπ' Ὦραίων.

Ἡ δὲ τῶν κακῶν τῷ τυράννῳ κορωνίς ἐπὶ γοντείαν ἤλαυνε, μαγικαῖς ἐπινοίαις τοτὲ μὲν γυναικας ἐγκύμονας ἀνασχίζοντος, τοτὲ δὲ νεογνῶν σπλάγχνα βρεφῶν διερευνωμένου, λέοντάς τε κατασφάττοντος,

ἐνυβρίζων αἰσχροτάτως, εἰτ. In codice Fuk. scribiliis διαζευγνύς γέ τοι τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναικας, τοῖς ἀνδράσιν, εἰτc.

(85) Καὶ οὐκέθ' οἶδε τε ἦν. Prima vox delenda est. Sed sequentia corrumpit sunt ac mutila, quae sine scriptorum codicim suhisiōē difficile est restituere. Potest tamen legi, οὐκέθ' οἶδε τε ἦν εὐπορίαν τοῖς

A maritos remisit. Neque vero homines obscuros atque ignobiles, sed ipsos primores senatus Romanū, eo contumeliae genere affecit. Ceterum cum innumerā fere mulieres ingenuas sode violaret, immoderata tamen animi sui libidinem nullatenus poterat explere. Sed postquam mulieres Christianas sollicitare cœpit, nullis artib⁹ perfidere potuit, ut earum congressu frueretur. Hæc namque animam letō objicere, quam corpus ei ad stuprum permittere malebant.

CAPUT XXXIV.

Quomodo uxor præfecti, pudicitia servandæ causa mortem sibi concivit.

Quædam ex his, nupta senatorii ordinis viro qui præfecturam administrabat, cum satellites quibus B tyrannus hujusmodi flagitorum ministris utebatur, pro foribus adesse coepisset, 425 et virum suum in etiū adactum permisisse illis ut se prehensam abducerent (erat autem mulier Christiana), breve temporis spatium concedi sibi flagitavit ad corpus solemni cultu exornandum. Et cubiculum ingressa, solam se relictam videns, gladium pectori immersit; statimque exanimata, cadaver quidem perductoribus reliquit, ipsis vero factis quæ omni voce clarissim resonant, cunctis qui nunc sunt eis qui posthac erunt mortalibus declaravit, pudicitiam penes solos Christianos invictam atque inexpugnabilem, nec morti obnoxiam esse. Atque hæc quidem ita se gessit.

CAPUT XXXV.

Cædes populi Romani jussu Maxentii.

Eum igitur ad ejusmodi facinora cum omni audacia prorumpentem cuncti reformidantes, tam plebei quam magistratus, tam nobiles quam obscuri, gravissima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quiete agerent, et acerbissimam servitutem patienter tolerarent, ne sic tamen vitare poterant crueliam tyranni atrocitatē. Denique quodam die levissimam ob causam populum Romanum prætorianis militibus obtruncandum dedidit. Atque ita innumerabilis multitudo populi Romani, non Scytharum ac barbarorum, sed civium suorum hastis armisque in media urbe trucidata est. Quantæ porro senatorum cædes factæ sint, ut in hōna uniuscuiusque

D

CAPUT XXXVI.

Magicæ artes Maxentii, et alimentorum penuria Roma.

Tandem vero tyrannus sceleribus suis quasi quoddam fastigium, magicæ artis præstigias imposuit, nunc mulieres gravidas disseccans, nunc infantium recens in lucem editorum rimans viscera: leones

oīxeloiς ἀσελγήμασιν ἐπινοεῖν. Mox codex Fuk. et Saviliū habet θάττον γάρ την, εἰτc.

(86) Τὴν ψυχὴν θαρατῶσαι. Scribendum videtur θανάτῳ. Sic enim loquitur Eusebius noster in lib. viii ubi de Maximini flagitiis agit: ai δὲ ἐπὶ φθορὰν ἐλκόμεναι, θάττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, η τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεδώκασι.

quoque interdum mactans, et quædam nefanda per agens sacra ad diemones evocandos, et ad bellum quod jam instabat, depellendum. His enim artibus victoriam se adeptum sperabat. Ille igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisque malis subditos oppresserit atque in servitatem redegerit: adeo ut ad extremam 426 trusus sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ unquam fuisse, nulla hominum ætatis memoria recordatur.

CAPUT XXXVII.

Maxentii exercitus in Italia superati.

Ob hæc cuncta dolore ac miseratione commotus Constantinus, omni bellico apparatu aduersus tyrannidem sese instruxit. Cumque summum omnium Deum patronum sibi adscivisset, Christumque ejus Filium servatorem atque auxiliatorem invocasset: et victoriæ tropæum, salutare scilicet signum ante milites ac stipatores suos statuisset, cum omni exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam a majoribus suis acceperant, interveniū suo restitueret. Porro cum Maxentius magicarum artium præstigiis magis quam subditorum benevolentia consisus, ne quidem extra urbis portas progredi auderet; cuncta vero in circuitu urbis Romæ ac totius Italie loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine et dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio imperator, primam, secundam ac tertiam tyranni aggressus aciem, cunctis primo statim impetu suis ac fugatis, in interiora Italie penetravit. C

CAPUT XXXVIII.

Maxentii interitus in ponte Tiberis.

Tandemque ad ipsam urbem Romam propius accessit. Verum ne unius tyranni causa Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissime extra urbis portas prostraxit: simulque prisca illa aduersus impios edita miracula, quæ sacræ voluminibus continentur, et quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cum tamen fidelibus fide digna videantur, cunctis tam fidelibus quam infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebraeorum temporibus, Deus corpus et exercitum Pharaonis projectit in mare; lectissimos milites ex curru pugnantes tristatas submersit in mari Rubro, et fluctibus operuit; sic plane 427 Maxentius, et quicunque circa illum erant milites ac stipatores, instar lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt: tunc videlicet cum divina virtute Constantini partibus auxiliante in su-

(87) Πιστὰ τε μὴν πιστοῖς. Post hæc verba deesar in editione Stephani integra linea, quam nos ex codice Fuk. Sav. ac Turnebi supplieimus. Sed et sine manuscriptis codicibus, facile fuit hanc lacunam supplere ex lib. ix *Historie ecclesiastice*, cap. 3.

A καὶ τίνας ἀρέτοποιας ἐπὶ διερυνων προσκλήσεις καὶ ἀποτροπιασμὸν τοῦ πολέμου συνισταμένου· διὰ τούτων γάρ τῆς νίκης κρατήσειν ἡλπίζεν. Οὕτω μὲν οὖν ἐπὶ 'Ρώμης δι τυραννῶν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οὐδὲ δρῶν τοὺς ὑπηκόους κατεδουλοῦτο· ὥστ' ἡδη τὸν ἀναγκαῖον τροφῶν ἐν ἐχατῇ σπάνει καὶ ἀπορῇ καταστῆναι, διστηνὲπὶ 'Ρώμης οὐδὲ' ἀλλοτέ ποτε αἱ καθ' ἡμᾶς γενέσθαι μηγμονεύουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

'Ηττα ἐρ Ιταλίᾳ Μαξεντίου στρατευμάτων.

Άλλὰ γάρ τούτων ἀπάντων οίκτον ἀναλαβὼν Κωνσταντίος, πάσας παρασκευαῖς ὡπλίζετο κατὰ τῆς τυραννίδος. Προστησάμενος δῆτα ἁυτοῦ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, σωτῆρά τε καὶ βοηθὸν ἀνακαλεσάμενος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, τό τε νικητικὸν τρόπαιον, τὸ δὴ σωτῆριον σημεῖον, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὀπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων προτάξας, τιγέστο πανστρατιζ, 'Ρωμαίοις τὰ τῆς ἐκ προγόνων ἐλευθερίας προμούμενος. Μαξεντίου δῆτα μᾶλλον ταῖς κατὰ γοντελαν μηχαναῖς, ἢ τῇ τῶν ὑπηκόων ἐπιθαρρύσουντος εὐνοίᾳ, προελθειν δὲ οὐδὲ ὅσον πυλῶν τοῦ ἄστεος ἐπιτολμῶντος, ὀπλιτῶν τῷ πλήθει καὶ στρατοπέδων λόχοις μυρίοις πάντα τόπον καὶ χώραν καὶ πόλιν, δῆτα τις ὑπ' αὐτῷ δεδούλωτο, φραξμένου, δὲ τῆς ἐκ Θεοῦ συμμαχίας ἀνημένος βασιλεὺς, ἐπιών πρώτη καὶ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τοῦ τυράννου παρατάξει, εὖ μάλα τε πάσας ἐξ αὐτῆς πρώτης δρμῆς χειρωσάμενος, πρόσειτον ἐπὶ πλείστον ὅσον τῆς Ιταλῶν χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Μαξεντίου θάρατος ἐρ γεφύρᾳ ποταμοῦ Τίβερίδος,

"Ηδη δὲ αὐτῆς 'Ρώμης διγιστα ἡν. ΕΙΘ' ὡς μὴ τοῦ τυράννου χάριν 'Ρωμαίοις πολεμεῖν ἐξαναγκάστο, Θεὸς αὐτῆς οἵα δεσμοῖς τισι τὸν τύραννον πορθυτάτῳ πυλῶν ἐξέλκει, καὶ τὰ πάλαι δὴ κατὰ ἀτεβῶν ὡς ἐν μύθῳ λόγῳ παρὰ τοῖς πλείστοις ἀπιστούμενα, πιστά γε μὴν πιστοῖς (87) ιεραῖς βιβλοῖς ἐστηλιτευμένα, αὐταῖς ἐνεργίαις ἀπασιν, ἀπλῶς εἰπεῖν, πιστοῖς ἀμα καὶ ἀπίστοις, δρψαλμοῖς τὰ παράδοξα θεωρεύοντος ἐπιστώσατο. "Μετέπερ οὖν ἐπ' αὐτοῦ ποτε Μωύσεως καὶ τοῦ θεοεροῦς Ἐβραίων γένους, ἀρματα Φαραὼ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἔρριψεν εἰς θάλασσαν, καὶ ἐπιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας κατεπόντισεν ἐν ἐρυθρᾷ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ Μαξεντίος, οἵ τ' ἀμφ' αὐτὸν ὀπλῖται καὶ δορυφόροι, ζέυσαν εἰς βυθὸν ὥστε λίθος, διηγήκαντα δούλως τῇ ἐκ Θεοῦ μετὰ Κωνσταντίνου δυνάμει, τὸν πρὸ τῆς πορείας διῆται ποταμὸν, διαυτὸς στάχεσι ζεύξας, καὶ εὖ μάλα γεφυρώτας, μηχανὴν δλέθρου καθ' ἁυτοῦ συνεπήξατο, ὥστε πῃ ἐλεῖν τὸν τῷ Θεῷ φίλον ἐλπίσας. Άλλὰ τῷδε μὲν δεῖδες παρῆν διατάξει Θεὸς, δὲ δ' (88) ἀθεει τὰς κρυφίους μηχανῆς

(88) Vulg., 'Ο δὲ ἀνεν. Postremā vox in codice Moræi expungitur ut superflua. Sed vereor ne aliquot voces hic desiderentur. Savilius quidem ad orationem sui codicis notat supplendum esse τῆς τούτου βοηθείας, vel quid simile. In libro autem Adriani Turnebi emendatur δὲ ἀνους, sed receptio

καὶ ἐπιτὸν δεῖλαιος συνίστη. Ἐφ' ω̄ καὶ ἡν εἰπεῖν, ὡς ἅρα εἰ λάχον ὥρυξε καὶ ἀνέσκαψεν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόλον ὃν εἰργάσατο· ἐπιστρέψει δὲ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ κορυφὴν αὐτοῦ ἡ ἀδικία αὐτοῦ καταβήσεται. Οὕτω δῆτα Θεοῦ νεύματι τῶν ἐπὶ τοῦ ζεύγματος μηχανῶν τοῦ τ' ἐν αὐτοῖς ἐγκρύμματος [διαλυθέντος], οὐ κατὰ καιρὸν τὸν ἐλπισθέντα, ὑψίζανει μὲν ἡ διάβασις, χωρὲ δὲ ἀθρώς αὐτανδρα κατὰ τὸν βυθὸν τὰ σκάφη. Καὶ αὐτὸς γε πρῶτος δὲ δεῖλαιος, εἶτα δὲ καὶ οἱ ἀμφὶ αὐτὸν ὑπασπισταὶ τε καὶ δορυφόροι, ἢ τὰ θεῖα προαγεψώνει λόγια, ἔδυσαν ὧστε μόλυθος ἐν ὕδατι σφοδρῷ. Πατέρες δὲ τῶν μέγαν θεράποντα Μωϋσέα, τοὺς παρὰ Θεοῦ τὴν νίκην ἀραιμένους, αὐτὰρ δὴ τὰ κατὰ τοῦ πάλαι δυσσεβοῦς τυράννου ὃδε πῶς ἀνυμνεῖν καὶ λέγειν· «Ἄσιμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδέξασθαι· ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔβριψεν εἰς θάλασσαν, βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετο μοι εἰς σωτηρίαν»· καὶ· «Τίς δομοίς σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, τίς δομοίς σοι; δεδοξασμένος ἐν ἀγίοις, θαυμαστὸς ἐν δόξαις, ποιῶν τέρατα.»

bis, saltem rebus ipsis eadem quae illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: «Cantemus Domino: magnitudo enim glorificatus est. Equum et ascensorem projectit in mare. Adjutor et protector factus est mihi ad salutem». Et iterum: «Quis similis tibi inter deos, Domine, quis similis tibi? Glorificatus in sanctis, admirabilis in gloria, faciens prodigia.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α^Ω.

Eisodioς ἐν Ῥώμῃ Κωνσταντίου.

Ταῦτα τε καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφῷ Κωνσταντίνος τῷ C πανηγεμόνι καὶ τῆς νίκης αἰτίῳ, κατὰ καιρὸν δομοῖς εῷ μεγάλῳ θεράποντι Ἑργοῖς αὐτοῖς ἀνυμνήσας, μετ' ἐπινικίαν εἰστῆλανεν ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Πλάντες δὲ ἀθρώς αὐτὸν, οἵ τ' ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς, οἱ τ' ἀλλας ἐπιφανεῖς καὶ διάσημοι τῶν τῆσδε, ὡσπερ ἐξ εἰργμῶν τλευθερωμένοι, σὺν παντὶ δῆμῳ Ῥωμαίων, φαῖδροῖς δημασιν, αὐταῖς ψυχαῖς, μετ' εὐφημῶν καὶ ἀπλήστου χαρᾶς ὑπεδόχοντο· δόμοι τ' ἀνδρες ὅμοι γυναιξὶ καὶ πατέσι καὶ οἰκετῶν μυρτοῖς τλήθεσι, ἀντρωτὴν αὐτὸν, σωτῆρά τε καὶ εὐεργέτην βοαῖς ἀσχέτοις ἐπεφώνουν. Ό δὲ μητον τὴν εἰς τὸν Ηδῶν εὐσέθειαν κακτημένος, μήτ' ἐπὶ ταῖς βοαῖς χαυνούμενος, μήτ' ἐπιτρόμενος τοῖς ἐπανοίς, τῆς δὲ Θεοῦ συνηθημένος βοηθείας, εὐχαριστήριον ἀπεδίδου παραχρῆμα εὐχήν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ.

a dūuisse probe intelligeret, illico victoriæ auctori gratiarum actionem supplex rependit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ^Ω.

Περὶ ἀνδριάτος αὐτοῦ, σταυρὸν κατέχοντος, καὶ τῆς ἐπιτραγῆς.

Γραψῆ τε μεγάλῃ (89) καὶ στήλαις, ἀπασιν ἀνθρώποις τὸ σωτήριον ἀνεκηρύττετο σημεῖον, μέση τῇ βασιλεύουσῃ πόλει: μέγα τρόπα:ον τουτὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἐγένετος, διαῤῥήδην (90) τε ἀνεξαλείπτοις

^a Psal. vii, 16, 17. ^b Exod. xv, 1, 2. ^c ibid. 11.

μανού, Οδονίς scilicet Turnebi. Nam Adrianus vocem δινει ut superfluum expunxerat.

(89) Γραψῆ τε μεγάλῃ. In Panegyrico Eusebii de tricennialibus Constantini legiuntur φωνῇ τε μεγάλῃ, quod equidem præferendum puto. Porro ab his verbis novi capituli sectionem, inchoavi, se-

A gam actus, fluvium sibi objectum pertransiret: in quo, ponte ex scaphis firmissime contabulato, ipse machinam quamdam in suam ipsius perniciem construxerat, Deo dilectum principem hujusmodi dolo interceptum iri sperans. Verum huic quidem Deus quem colebat, auxilio adfuit. At impius ille, occultas machinas in suum ipsius caput miser comparavit. Proinde et hoc merito dici potuit: «Scrobem aperuit atque effudit, et in foveam quam fecit ipse incidet. Convertetur labor ejus in proprium ipsius caput, et in vericem ipsius iniustitia ejus recidet». Sic igitur machinis quæ in ponte constructæ fuerant cum occulta decipula tempore minime sperato dissolutis, transitus quidem subsidere cœpit: navigia vero simul cum ipsis hominibus repente pessumiere. Et infelix ille omnium primus, deinde cuncti quos circa se habebat protectores ac stipatores, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumbæ massæ in altissimum gurgitem cecidere. Adeo ut milites qui tunc ope divini numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israelitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, merito si non verbis, saltem rebus ipsis eadem quae illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: «Cantemus Domino: magnitudo enim glorificatus est. Equum et ascensorem projectit in mare. Adjutor et protector factus est mihi ad salutem». Et iterum: «Quis similis tibi inter deos, Domine, quis similis tibi? Glorificatus in sanctis, admirabilis in gloria, faciens prodigia».

CAPUT XXXIX.

Ingressus Constantini in urbem Romam.

Ilæc et alia horum germana cum Constantinus eo tempore magnum Dei famulum Mosem initatus, in laudem Dei universorum principis et victoriae auctoris facili ipsis cecinisset, Romanum triumphans ingressus est. Omnesque pariter tam ex senatu quam ex equestri ordine, tanquam careeris custodia liberati, cum universo populo Romano, latro vultu fanstisque acclamationibus cum inexplibili gaudio ex intimo animorum 428 affectu eum exciperere. Et cuncti tam viri quam mulieres cum liberis et infinita famulorum multitudine, illum liberatorem, servatorem ac bonorum auctorem, incredibili clamore quem nemo cobibere poterat appellabant. Verum ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, nec hujusmodi acclamationibus, D nec laudibus elatus est. Sed cum Dei auxilium sibi

CAPUT XL.

De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione.

Et clara voce ac titulorum inscriptionibus, salutare signum cunctis hominibus annuntiavit: hoc tropæo in medio urbis regiæ adversus hostes erecto, atque hoc salutari signo quod imperii Romani ac

cutus auctoritatem codicis Regii, et Fuk. quibus consentiunt schedæ veteres.

(90) Vulg., διαῤῥήδην δέ. Rectius in Panegyrico legitur διαῤῥήδην τε, εἰτ. Μεν codd. Fuk. et Savilli verbis addunt hoc modo: φυλακτηριον ἀποδειχεν.

totius orbis præsidium est, litterarum notis nunquam interitiris inciso. Statim ergo sublimem hastam in modam crucis, sub manum statuæ sue in celeberrimo urbis loco poni jussit, et hujusmodi inscriptionem Latino sermone subiici: *Hoc salutari signo quod veræ virtutis argumentum est, vestram urbem tyrannicæ dominationis jugo liberatam servavi: Senatui populoque Romano in libertatem asserto pristinum decus nobilitatis splendoremque restitui.* *Ostensio ηλευθέρωσα· ετι μήν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ λαμπρότητη ἐλευθεράσας ἀποκατέστησα.*

CAPUT XL.

Exultatio provinciarum et largitiones Constantini.

In hunc modum Dei amarissimus imperator victrix crucis confessionem præ se ferens, Filium Dei Romanis libere atque ingenuo prædicavit. Et cuncti qui urbem incolebant, tam senatus quam populus, utpote acerba et tyrannica dominatione liberali, respirare quodammodo et purioris lucis radiis persfui sibi videbantur, atque in novam quamdam vitam renasci. Gentes quoque universæ quotquot occidentali oceano terminantur, pristinis malis liberatae, festos dies cum omni hilaritate celebraabant; Constantinum victorem, Dei amicum, de omnibus bene ineritum continuis **429** laudibus prædicantes. Eum cuncti commune quoddam bonum, Dei benignitate humano generi donatum illuxisse, uno ore atque una voce testabantur. Sed et imperatoris litteræ ubique propositæ legebantur, quibus ii qui bonis suis spoliati fuissent, eorum possessionem beneficio principis recuperabant; et qui injuste relegati essent, penatibus suis restituabantur. Vinculis quoque et omni periculo ac metu liberabantur ii, qui per tyrannicam crudelitatem iis vexati fuissent.

CAPUT XLII.

Honores episcopis delati et ecclesiarum extunctiones.

Porro ipse imperator ministros Dei a se convocatos, omni obsequio atque honore prosequebatur, eos utpote Deo quem colebat consecratos, non verbis modo, verum etiam factis humaniter excipiens. Proinde mensæ ipsius adhibebantur homines, externo quidem habitu ac vestitu despicabiles: sed quos ille minime despicabiles judicabat: quippe qui non externam hominis speciem quæ oculis sub-

A ἑγχαρδῖας τύποις, σωτήριον τοῦτο σημεῖον τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον. Αὐτίκα δ' οὖν ὑψηλὸν δόρυ σταυροῦ σχῆματι ὑπὸ χειρὶ Ιδίᾳς εἰκόνος ἐν ἀνδριάντι κατειργασμένης, τῶν ἐπὶ Ρώμης δεδημοσιευμένων ἐν τόπῳ στήσαντας, αὐτὴν δὴ ταῦτην τὴν γραφὴν, φήμασιν ἑγχαρδῖαι τῇ Ρωμαίων ἔγκελεύεται φωνῇ. Τούτην τῷ σωτηριώδει σημειῷ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀδρίας, τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραρρικοῦ διασῶντας δὲ τὸν δῆμον Ρωμαίων, τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανεῖσῃ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ.

Εὐφροσύναι κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ δωρεαὶ Κωνσταντίου.

B Ό μὲν οὖν θεοφιλῆς βασιλεὺς ὁδέ πῃ τοῦ νυκτοῦ σταυροῦ διμολογίᾳ λαμπτυνόμενος, σὺν παρθεσίᾳ πολλῇ τὸν Γίλεν τοῦ Θεοῦ Ρωμαίων αὐτοῖς γνώριμον ἐποιει. Πάντες δ' ἀθρόως οἱ τὴν πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δήμων πλήθεσιν, ὡσανεὶ πικρᾶς καὶ τυραννικῆς ἀναπνεύσαντες δυναστείας, φωτὸς ἀπολαύειν ἐδόκουν καθαρωτέρων αὐγῶν, καινοῦ τε καὶ νέου βίου παλιγγενεσίας μετέχειν. Ἐδην τε πάνθ' οἵσα ὥκεανγή τῷ κατὰ δύοντα ήλιον περιωρίζετο, τῶν πρὶν συνεχόντων κακῶν ἡλευθέρωμένα, πανηγύρεις φαιδραῖς ἐνευφρανόμενα, τὸν καλλίνικον, τὸν θεοσεδῆ, τὸν κοινὸν εὐεργέτην, ἀνύμνοντα διετέλουν, φωνῇ τε μιᾷ καὶ ἐνὶ στόματι, κοινὸν ἀγαθὸν ἀνθρώποις ἐκ Θεοῦ χάριτος οἱ πάντες Κωνσταντίνον ὡμολόγουν ἐπιλάμψαι. Ἡπλοῦτο δὲ καὶ βασιλικὸν ἀπανταχοῦ γράμμα, τοῖς μὲν τὰς ὑπάρχεις ὑφαρπαγεῖσι τὴν τῶν οἰκείων ἀπόλαυσιν δωρούμενον, τοὺς δ' ἀδικον ἔξοριαν ὑπομείναντας, ἐπὶ τὰς σφῶν ἀνακαλούμενον ἐστίας. Ἡλευθέρου τε καὶ δεσμῶν, παντὸς τε κινδύνου καὶ δέους τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὡμότητος τούτοις ὑποθεβλημένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ.

Ἐπισκόπων τιμῶν, καὶ ἐκκλησιῶν οἰκοδομαί.

D Βασιλεὺς δ' αὐτὸς τοὺς τοῦ Θεοῦ λειτουργοὺς συγχαλῶν, θεραπείας τε καὶ τιμῆς (91) τῆς ἀνυστάτω τέλεων, ἔργοις καὶ λόγοις τοὺς ἀνδράς ὡσανεὶ τῷ αὐτοῦ Θεῷ καθιερωμένους φιλοφρονούμενος. Ὁμοτράπεζοι δῆτα συνῆσαν αὐτῷ, ἀνδρες εὐτελεῖς μὲν τῇ τοῦ σχῆματος ὄφθηναι περιβολῇ (92), ἀλλ' οὐ τοιοῦτοι καὶ αὐτῷ νεομισμένοι, ὅτι μὴ τὸν δρώμενον τοῖς πολλοῖς ἀνθρώποιν, τὸν Θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἐδόκει (93). Ἐπίγετο

(91) *Vulg. Θεραπείας ὡς διὰ τιμῆς.* Scribendum puto θεραπείας τε καὶ τιμῆς. Turnebus in margine sui codicis emendarat θεραπείας καὶ τιμῆς, etc., atque ita scribitur in codice F. In schedis Regii ex-punctum est adverbium ὡς, ejusque loco superscriptum αὐτούς.

(92) *Tῇ τοῦ σχῆματος ὄφθηναι περιβολῇ.* Hoc loco σχῆμα non tam vultum ac formam significat, ut putavat Christopheronus, quam cultum ac vestem. Proinde utrumque in interpretatione mea expressi; quod etiam a Portesio factum esse postea deprehendi. Erat autem habitus ac vestitus sacer-

dolum illius temporis admodum tenuis ac vilis, ut testatur Amm. Marcellinus in lib. xxvii, uhi de Dalmato et Ursino loquitur. Sed et Gregorius Nazianzenus in oratione funebri quam de audibus Basiliū conscripsit, ait illum dum episcopus esset Cæsareæ, vili pallio amictum fuisse quod ράκος appellat.

(93) *Tὸν Θεὸν δὲ ἐποπτεύειν ἐδόκει.* In schedis Regii hic locus ita suppletur ad marginem, τὸν δὲ ἐν ἔκστατῳ τιμώμενον ἐποπτεύειν ἐδόκει Θεόν. Sed brevius codd. Fuk. ac. Suv. τὸν δὲ Θεόν ἐποπτεύειν ἐδόκει αὐτόν.

δ' αὐτοὺς καὶ δποι ποτὲ στέλλοιτο πορείαν, καν τούτῳ (94) τὸν θεραπευόμενον πρὸς αὐτῶν, δεξιὸν αὐτῷ παρεῖναι πειθόμενος. Ναὶ μήν καὶ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πλουσίας τὰς παρ' ἑαυτοῦ παρεῖχεν ἐπιχουρίας, ἐπαύξων μὲν καὶ εἰς ὄψος αἱρών τοὺς εὐκτηρίους οἶκους, πλείστοις δ' ἀναθήμασι τὰ σεμνὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας καθηγιασμένων φαιδρύνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς πέντετας εὐεργεσιῶν Κωνσταντίνου.

Παντοίας τε (95) χρημάτων διαδόσεις τοῖς ἐνδεξοι ποιούμενος, τούτων δὲ ἔκτος καὶ τοῖς ἔξωθεν (96) αὐτῷ προσιοῦσι φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὸν παρέχων ἑαυτὸν, τοῖς μὲν ἐπ' ἀγορᾶς μετατοῦσιν οἰκτροῖς τισι καὶ ἀπερβίμενοις, οὐ χρημάτων μόνον, οὐδὲ γε τῆς ἀναγκαῖας τροφῆς, ἀλλὰ καὶ σκέπης εὐσχήμονος τοῦ σώματος προσύνει, τοῖς δὲ εἴ μὲν τὰ πρώτα γεγνύσι, βίοι δὲ μεταβολῇ δυστυχήσασι, δαψιλεστέρας παρεῖχε τὰς χορηγίας· βασιλικῷ γέ τοι φρονήματι μεγαλοπρεπεῖς τὰς εὐποίας τοῖς οὖτως ἔχουσι παρέχων, τοῖς μὲν ἀγρῶν κτήσεις ἐδωρεῖτο, τοῖς δὲ διαφόροις ἀξιώμασιν ἐτίμα. Καὶ τῶν μὲν δρφανίων δυστυχησάντων ἐν πατρὸς ἐπεμελεῖτο χώρα, γυναικῶν δὲ χηρῶν τὸ ἀπερίστατον ἀνατώμενος, δι' οἰκείας ἐπεμέλει τηδεμονίας, ὡστ' ἥδη καὶ γάμῳ ζευγνύναι γνωρίμοις αὐτῷ καὶ πλουσίοις ἀνδράσις κόρας ἐρημίᾳ γονέων δρφανισθεῖσας· καὶ ταῦτ' ἐπραττε, προδιδοὺς ταῖς γαμουμέναις (97) δισα ἐχρῆγη τοῖς λαμπάνουσι πρὸς γάμου κοινωνίων εἰσφέρειν. Οὐσπερ δὲ ἀνίσχων ὑπὲρ γῆς ἥλιος (98) ἀφθόνως τοῖς τᾶσι τῶν τοῦ φωτὸς μεταδίδωσι μαρμαρυγῶν, κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ Κωνσταντίνος, ἀμα ἥλιῳ ἀνίσχοντι τῶν βασιλικῶν οἰκων προφανέμενος, ὡσανεὶ συναντέλλων τῷ κατ' οὐρανὸν φωτῆρι, τοῖς εἰς πρόσωπον αὐτῷ παριοῦσιν ἀπασι φωτὸς αὐγάς τῆς οἰκείας ἐξέλαμπε καλοκάγαθίας (99). Οὐκ ἦν τὸ ἀλλως πλησίον γενέσθαι, μή οὐχὶ ἀγαθῶν τινος ἀπολαύσαντα· οὐδὲ ἦν ποτὲ ἐκπεσεῖν ἐλπίδος χρηστῆς τοῖς τῆς παραύτου τυχεῖν ἐπικουρίας προσδοκήσας,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

*Οπως ταῖς συνδόδοις τῶν ἐπισκόπων συμπαρῆτ.

Κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἄπαντας ἦν τοιοῦτος. Ἐξαίρετον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τὴν παρ' αὐτοῦ νέμων φροντίδα, διαφερομένων τινῶν πρὸς ἀλλήλους κατὰ διαφόρους κόρας οἵα τις κοινὸς ἐπίσκοπος ἐκ Θεοῦ καθεσταμένος, συνδόδους τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν συνεκρότε. Ἐν μέσῃ δὲ τῇ τούτων διατριβῇ οὐκ

(94) Καὶ τούτῳ. Malian scribere καὶ πλ τούτῳ, id est, ob eam causam.

(95) In codd. Fuk. ac Regio et in veteribus schedis caput incipit ab his verbis παντοίας τε, etc.

(96) Καὶ τοῖς ἔξωθεν. Gentiles intelligit, qui erant ἔξω τῆς Ἐκκλησίας. Idque confirmatur ex capite sequenti, ubi aii : κοινῶς μὲν οὖν πρὸς ἄπαντας ἦν τοιοῦτος ἐξαίρετον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰ in lib. II, cap. 21: τοσαῦτα μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ αἱ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ παρεῖχον δημοις δὲ τοῖς ἔκτος καὶ πλαίσι θνεσι.

(97) Ταῖς γαμουμέναις. Male Christophorus

A jecta est, sed Deum ipsum intropiceret. Ad hæc quocunque iter ficeret, eos secum deducebat; Deum quem illi colerent, ob id etiam propitium sibi adfore pro certo habens. Quin etiam ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia subministravit; partim sacras aedes amplificans et in sublime ergens; partim augusta ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans.

CAPUT XLIII.

De Constantini in pauperes beneficentia.

Variis denique pecuniarum divisionibus egentium nηopriam sublevans, extraneis præterea qui ipsum adirent, humanum se ac liberalem præbebat. Ac miseris quidem illis et abjectis qui in foro mendicant, non pecunias solum et alimenta ad victimum necessaria, sed etiam vestem ad tegendam corporis nuditatem suppeditari jussit. Illis vero qui cum ingenui atque opulentī prius extitissent, postea mutata sorte in extremas calamitates inciderant, largiora vitæ subsidia commodavit. Prorsusque regio animo magnifica quædam munera in ejusmodi homines conferens, aliis agros 430 donavit: alios variis dignitatibus ornavit. Et eorum quidem qui in orbitatis miseras incidissent, quasi pater curam gerebat: viduarum autem mulierum solitudinem sublevans, eas patrocinie suo sovebat. Quin etiam virgines parentibus suis orbatas ipse hominibus opulentis ac familiaribus suis in matrimonium dedit. Idque agebat, cum prius dedisset nubentibus, quæcumque ipsas viris suis conferre oportebat. Denique quemadmodum sol supra terras exoriens lucis suæ radios cunctis liberaliter impertit; sic plane Constantinus primo diluculo procedens ex palatio, ac cum cœlesti solis jubare quodammodo exoriens, cunctis adeuntibus beneficentiæ suæ radios imperiebat. Nec ullus unquam ad illum proprius accessit, qui fructum alicuius beneficij non retulerit: nec spe sua unquam frustrati sunt, qui ab ipso aliquid auxilii exspectassent.

CAPUT XLIV.

Quomodo synodis episcoporum intersuit.

Ac generaliter quidem erga omnes tales se præstit. Verum ecclesiæ Dei præcipue curam gerens, cum per diversas provincias quidam inter se dissentirent, ipse velut communis omnium episcopus a Deo constitutus, ministrorum Dei concilia congregavit. Nec deditigatus adesse et considere in

nuptias interpretatur. Nēque enim nupta, sed nubentes dotem offerunt maritis. Simili errore τελευτῶντας mortuos verit̄ Christopheronius, ut notavi ad librum x Historiæ Ecclesiastice.

(98) Οσπερ δ' ἀντιχωρ... ἥλιος. In codice Reg. ad latus horum verborum hujusmodi nota apposita est: ωρ. Quæ nota significare mihi videtur: ὥριος λόγος οὐ τόπος, id est, locus elegans et amoenus.

(99) Καλοκάγαθίας. Pro benignitate ac beneficentia hoc vocabulum sumit Eusebius. Sic etiam in libro x Historiæ hanc vocem usurpavit.

medio illorum conventu, cognitionis particeps fuit; ea quæ ad pacem Dei pertinent, cunctis procurans. Porro sedebat in medio tanquam unus e multis; protectores quidem cunctosque corporis custodes procul amovens, Dei autem timore contextus, et amicorum fidelium benevolentia vallatus. Ceterum quoscunque saniori sententiæ acquiescere, et ad quietem et concordiam propensos esse animadverterat, eos maxime probabat; palam indicans unanimi omnium consensu se in primis deletari. Pertinaces vero et immorigeros aversabatur.

CAPUT XLV.

Quomodo insipientes tolerarerit.

Quin etiam nonnullos qui adversus ipsum asperius inventi fuerant, patienter tulit; leni ac sedata voce eis præcipiens, **431** ut modestius agere, nec seditiones excitare vellent. Ex his alii admonitiones e[st]us reverili, a pervicacia animi desistebant. Alios qui ad sanam mentem nullo remedio reuocari poterant, Deo committens relinquiebat; nihil adversus quemquam asperius unquam designans. Hanc ob causam, ut credibile est, qui in Africa seditionem commoverant, eo improbitatis prorupebant, ut abrupta quædam facinora tentarent; diabolo ut videtur ob præsentium bonorum copiam invidia percito, et ad gravia quædam et atrocia facinora homines incitante, quo imperatoris animum contra ipsos accenderet. Verum nihil profecit invidia, cum imperator ea quæ siebant, ridenda esse duceret; et maligni dæmonis impulsionem agnoscere se affirmaret. Neque enim sanorum hominum illa esse facinora, sed vel penitus amenitum, vel eorum qui nequissimi dæmonis stimulis agitarentur: cuiusmodi homines miseratione potius quam suppicio dignos esse. Non enim tantæ ju-

A ἀπαξιῶν παρεῖναι τε καὶ συνιζάνειν, κοινωνὸς τῶν ἐπισκοπουμένων ἐγίνετο, τὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Θεοῦ βραβεύων τοῖς πᾶσι· καθῆστο τε καὶ μέσος, ὡσεὶ καὶ τῶν πολλῶν εἰς, δορυφόρους μὲν καὶ ὄπλιτας καὶ πάντα σωματοφυλάκων γένος ἀποστεισάμενος, τῷ δὲ τοῦ Θεοῦ φόδωφ κατημφιεσμένος, τῶν τε πιστῶν ἔταιρων (1) τοῖς εὐνοιούσατοις περιεστο·χισμένος. Εἴδοσυς μὲν ἐώρα τῇ χρείτονι γνώμῃ πειθῆντος, πρὸς εὐταθῆ τε καὶ δόμογνώμονα παρεσκευασμένους τρόπον, εἰ μάλα τούτους ἀπεδέχετο, χαίροντα δεικνὺς ἐαυτὸν τῇ κοινῇ πάντων ὅμονοις· τοὺς δὲ ἀπειθεῖς ἔχοντας ἀπεστρέψετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

"Οπως καὶ τώρ ἀξρόων τηρείχετο.

B Ἡδὴ δέ τινας καὶ κατ' αὐτοῦ τραχυνομένους (2) ἔφερεν ἀνεξικάκως, ἡρεμαὶ καὶ πραεὶς φωνῇ σωφρονεῖν, ἀλλὰ μὴ στασιάζειν τούτοις ἐγκελευσμένος. Τούτων δὲ οἱ μὲν ἀπηλλάττοντο, καταΐδούμενοι τὰς παρανέσεις· τοὺς δὲ ἀνιάτως πρὸς σώφρονα λογισμὸν ἔχοντας, τῷ θεῷ παραδιδοὺς τῷ φειτού, μηδὲν μηδαμῶς αὐτὸς κατὰ τίνος λυπήρην διανούμενος. Ἐνθεν εἰκότως τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀφρων χώρας (3) διαστασιάζοντας, εἰς τοσοῦτον συνέβαινεν ἐπιτριβῆς ἐλαύνειν, ὡς καὶ τολμηροῖς τισιν ἐγχειρεῖν, ὡς ἔοικε, δαίμονος (4) βασκαίνοντος τῇ τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἀγθονίᾳ, παρρρυμόντος τ' εἰς ἀτόπους τράξεις τοὺς ἀνδρας, ὡς ἂν κινήσεις κατ' αὐτῶν τὸν βασιλέως θυμὸν. Οὐ μὴν προύχωρει τῷ φθόνῳ, γέλωτα τιθεμένου (5) τοῦ βασιλέως τὰ πρατόμενα, καὶ τὴν ἐκ τοῦ πονηροῦ κινήσιν συνιέναι φάσκοντος· μὴ γάρ σωφρονούτων εἶναι ἀνδρῶν τὰ τολμώμενα, ἀλλὰ ἡ πάντη παραπόντων, ἢ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ δαίμονος οἰστρουμένων, οὓς ἐλεῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· [τοσοῦτο γάρ τὸ κολάζειν,] πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων (6) μανίας, ἢ δοσον τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς, ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας.

insolentissime calcabatur. Sed fortasse Ensebius hoc loco ea duntaxat intelligit, quæ ad contemptum imperatoriæ majestatis pertinebant. Ea enim dissimilare potuit Constantinus, et risu potius quam commotione animi digna existimare. Ceterum ea quæ adversus Deum et catholicæ legis observantiam ab iisdem Donatistis gesta sunt, severissime vindicare, eoque consilio in Africam trajicere Constantinus decreverat, ut ipse scribit in epistola ad Celsum vicarium Africæ.

(6) *Πρὸς τὴν τώρ ἀξραυρότων.* Ante hæc verba ponendus est asteriscus. Denuo enim nonnulla, quæ suppleri posse mihi videntur hoc modo: Οὐ γάρ τοσοῦτον δικαιουσῆς ὑπερβολὴ ἀν εἴη τὸ ἐρεθίζεσθαι πρὸς τῆς τ. a. μανίας, δοσον, etc. Alter Christophorus et Savilius. In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: Οὐδὲ ἐλεῖσθαι μᾶλλον ἢ κολάζεσθαι χρῆναι· αὐτὸν δὲ κατὰ μηδένα τρόπον ζημιούσθαι πρὸς τῆς τῶν ἀφραινόντων μανίας. Verum quæ mox sequuntur verba, hanc conjecturam respuunt. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: Κολάζεσθαι χρῆναι· δοσον γάρ τὸ συμπαθεῖν αὐτοῖς ὑπερβολὴ φιλανθρωπίας, τοσοῦτο καὶ κολάζειν, ἀνδρῶν ἀφραινόντων ἀνολάζειν εἴη, καὶ οὐ φρονούντων ὄρθως. Sic eliam in libr. Turnebi et Savili legitur. Verum hæc lectio ex conjectura antiquarii manasse mihi videtur.

(1) *Tōr te πιστῶr ἔταρpωr.* Fideles hoc loco dicit Ensebius, non eos qui lidi ac benevoli erga imperatorem essent, ut putarunt interpretes; sed Christianos. Constantinus enim, utpote religiosissimus imperator, si quando episcoporum concilii interesset, remoto omni satellitio solos ex aulicis secum assumebat eos, qui Christianæ fidei mysteriis essent imbuti.

(2) *Vulg., Kar' αὐτοὺς τραχυνομέροντος.* Haud dubie scribendum est κατ' αὐτοῦ, ut legitur in codil. Regio et Fukeitano: quam emendationem etiam in libro Morei ascriptam inveni. In veteribus etiam schedis ita emendatum est eadem manu.

(3) *Toὺς ἐπὶ τῆς Ἀφρων χώρας.* Donatistas intelligit, de quorum audacia et insolentia multa habentur apud Optatum et Augustinum.

(4) *Ὤς ἔοικε, δαίμονος.* In schedis Regiis hic locus ita suppletur ad marginem: πονηροῦ τεος ὡς ἔοικε δαίμονος, quod certe est elegantius.

(5) *Γέλωτα τιθεμέρον.* Nimirum verbo usus est Ensebius. Nam quæ a Donatistis tunc in Africa gehabentur, ejusmodi erant, ut non risum, sed animadversionem potius mererentur. Nam et religionis sanctitas et imperatoris ipsius auctoritas ab iisdem

sitiae est, insurgere ad puniendum furorem hominum amentium, quantum eoruundem vicem dolere, extremæ humanitatis est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Nīkai κατὰ βαρβάρων.

Ὄδε μὲν τῶν ἀπάντων ἐφορον θεὸν διὰ πάσης βασιλεὺς θεραπεύων πράξεως, ἀτρυτον (7) ἐποείτο τὴν τῶν ἔκκλησιῶν αὐτοῦ πρόνοιαν. Θεὸς δ' αὐτὸν ἀμειδόμενος, πάντα γένη βαρβάρων τοῖς αὐτοῦ καθυπέταττε ποιῶν, ὡς καὶ πάντη πανταχοῦ τρόπαια κατ' ἔχθρων ἔγείρειν· νικητὴν τ' αὐτὸν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνεκήρυττεν, ἐπίφοβον τε ἔχθρος καὶ πολεμίοις καθίστη, οὐκ ὅντα τὴν φύσιν τοιούτον, ἡμερώτατον δὲ καὶ πρατάτον καὶ φιλανθρωπότατον, εἰ τις πώποτε καὶ ἄλλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Μαξιμιλίου θελήσαρτος ἐπιδουλεύσασι θάρατος, καὶ ἀλλωρ οὖς ἐξ ἀποκαλύψεως Κωνσταντίου εὑρετ.

Ἐν τούτοις δ' ὅντι αὐτῷ, μηχανήν θανάτου συβάπτων ἀλούς τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος (8), αἰσχίστῳ καταστέψει θανάτῳ. Πρώτου δὲ τούτου (9) τὰς ἐπὶ τιμῆς γραφάς, ἀνδριάντας τε καὶ δσα ἀλλα τοιαῦτα ἐπ' ἀναβέσεις τιμῆς νενόμιστο. πανταχοῦ γῆς, τοῦ ἀνοσίου τε καὶ δυσσεδούς καθῆρουν. Εἴτα δὲ καὶ μετὰ τοῦτον τῶν πρὸς γένους ἔτεροι χρυψίους αὐτῷ συβάπτοντες ἐπιδουλάς ἡλίσκοντο, παραδόξως τοῦ θεοῦ τὰς τούτων ἀπάντων βουλάς τῷ αὐτοῦ θεράποντι διὰ φρεμάτων ἔκκαλύπτοντος. Καὶ γάρ δὴ καὶ θεοφανείας αὐτὸν πολλάκις τξίου, παραδοξήτατα θείας δύνεως ἐπιφανομένης αὐτῷ, παντοιας τε παρεχούστης πραγμάτων ἐσεσθαι μελλόντων προγνώσεις. Τὰ μὲν οὖν ἐκ θεοῦ χάριτος ἀδιήγητα θαύματα οὐδὲ ἔστι λόγω περιλαβεῖν δύνατον, ὅσα περ θεὸς αὐτὸς τῷ αὐτοῦ θεράποντι παρέχειν τξίου· οἵ δὴ πεφραγμένος, ἐν ἀσφαλεί λοιπὸν τὴν ζωὴν διῆγε χαίρων μὲν ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχομένων εύνοιᾳ, χαίρων δὲ καὶ ἐφ' οἷς τοὺς ὑπ' αὐτὸν πάντας εύθυμον διατελοῦν-

(7) Vulg. "Ἄτρωτος. Etsi hæc vox commode explicari potest de Constantino, cuius animum exulcerare atque exacerbare nunquam potuit Donatistarum et reliquorum ejusmodi hæreticorum amentia, mallem tamen hoc loco scribere ἀτρυτον" neque enim, meo quidem judicio, recte dici potest ἀτρωτον ἐποείτο τὴν πρόγοιαν. Contra vero ἀτρυτον, elegansissime dicetur, id est, *indefessam curam ut providentiam gerebat*. Sic in libro II, cap. 14, ἀπόπον δικαιοείτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν φροντίδα.

(8) Τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος. Maximianum Herculium intelligit. Hic enim secundum imperii locum obtinuerat, cumque insidias adversus Constantinum struxisset, deprehensus fractis laqueo fauciibus interiit. Sed et que sequuntur de imaginibus ejus et statuis dejectis atque abolitis, perspicue testantur Maximianum Herculium hic intelligi. Quod si verum est, sordidissimum errorem hic admisit Eusebius, qui Herculi mortem refert post victoriam de Maxentio, cum tamen certum sit Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante cladem Maxentii, anno 310 Natalis Domini. Quis vero credit tantum errorem ab Eusebio horum temporum æquali admitti potuisse? Adde quod titulus huius capititis non Maximiani, sed Maximini nomen præfert. Itaque facile adducor ut credam hunc locum corruptum esse,

A

CAPUT XLVI.

Victoriae de barbaris relatæ.

Et imperator quidem ad hunc modum in omnibus suis actibus Deo omnium inspectori cultum exhibens, Ecclesiis ejus inconcussa sollicitudine providebat. Deus vero ei vicem rependens, cunctas sere barbaras gentes pedibus illius subjecit; adeo ut tropæa ubique de hostibus erigeret. Illum vicinorem apud omnes mortales illustri præconio renuntiavit; illum formidabilem inimicis et hostibus reddidit, quamvis suapte natura minime talis, sed potius mansuetissimus, lenissimus atque humanissimus esset omnium mortalium.

CAPUT XLVII.

Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat.

Hæc dum ab eo geruntur, alter eorum qui se imperio abdicaverant, cum insidias in ejus necem compararet, deprehensus turpissimo mortis genere interiit. Primusque hic est cuius utpote impii ac scelerati hominis imagines omnes 432 et statuæ, cæteraque id genus monumenta quæ honoris causa erigi solent, ubique terrarum dejecta sunt. Post hunc alii quoque propinquitate generis conjuncti, cum occulæ ei insidiarentur, deprehensi sunt; Deo scilicet cuncta illorum consilia mirabili quadam modo per visiones famulo suo delegente. Nam et presentiam suam ei sapienter exhibere dignatus est; divina scilicet specie per summum miraculum ei apparente, ac futuraruin rerum præscientiam ipsi suggestente. Et inexplicabilia quidem illa divinæ gratiæ miracula, quæ Deus ipse famulo suo præstare dignatus est, ne comprehendi quidem dicendo facile possunt. Quibus ille munitus, reliquum tempus ætatis tutissime traduxit; tum ex subditorum

D atque ita emendari debere: Tōn elīs βασιλείav προχειρισθέντων ὑπὸ τῶν τὴν ἀρχὴν ἀποθεμένων ὁ δεύτερος, ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo Cæsar factus est a Diocletiano et Maximiano, tunc cum purpuram deposuerunt, ut scribit Idatius in Fastis. Et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedet. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interiit, et quidem mortis genere turpissimo, ut scribit Eusebius in libro VIII, cap. 9.

(9) Vulg., "Πρὸ δὲ τούτοις. Lego πρώτου δὲ τούτοις, ex libro VIII Historiæ ecclesiastice, cap. 25, ubi totus hic locus iisdem sere verbis legitur. Porro quod ait Eusebius Maximiano Herculium primo omnium contigisse, ut statuæ ejus atque imagines ubique locorum disturbarentur, id nemini mirum videri debet. Hoc enim sic intelligere debemus, ut cum dicit primum omnium Constantium Chlorum inter divos relatum fuisse. Primum dicit ex omnibus quos quidem viderat imperatoribus. Quod si quis hæc de Maximino intelligere malit, sententia sua astipulatorem habet Eusebius, qui in fine libri IX diserte testatur status omnes atque imagines Maximini post ejus obitum contractas fuisse.

benevolentia maximam capiens voluptatem; tum A τας βίον ἐώρα· ὑπερβαλλόντως δὲ ἐνευφραινόμενας ex eo quod cunctos imperio suo subjectos in summa tranquillitate ac lætitia degere videbat: tum præcipue ob splendorem ecclesiarum Dei incredibili gaudio gestiens.

CAPUT XLVIII.

Constantini decennalia.

Dum in hoc statu esset, decimus imperii ejus annus evolutus est. Cujus rei causa festis diebus per universum orbem Romanum celebratis, preces cum gratiarum actione tanquam puras victimas, ignis et nidoris expertes, Deo omnium Regi obtulit. Et ex his quidem maximam animo capiebat voluptatem: sed non perinde eum oblectabant nuntii illi, qui de provinciarum Orientis vastatione afferbantur.

CAPUT XLIX.

Quomodo Licinus Orientem affixerit.

Etenim immanis quædam bellua tum Ecclesiæ Dei, tum reliquis provincialibus illic insidiari nuntiabatur: cum nequissimus dæmon quasi æmulatione succensus, iis quæ ab imperatore Dei amantissimo gerebantur, contraria facere studeret. Adeo ut imperium Romanum duas in partes divisum, nocti ac diei simile esse omnibus videretur. Quippe Orientis quidem incolas caligo noctis premebat: eos vero qui Occidentis partes habitabant, serenisimus illustrabat dies. Qui cum infinitis bonis a Deo sibi conciliatis fruerentur, non tulit id 433 maligni dæmonis invidia bonis omnibus infesta. Sed neque tyrannus qui alteram partem orbis Romani dominatione sua opprimebat, id ferendum putavit. Qui cum res suas prospero cursu ferri videret: tantique principis affinitate esset honoratus; religiosi quidem imperatoris exemplum sequi neglexit: impiorum vero instituta atque improbos mores studuit imitari. Et quorum miserabilem vitæ exitum suis ipse oculis conspexisset, eorum consilia sequi maluit, quam in amicitia et concordia cum eu qui præstantior erat ac potior, permanere

CAPUT L.

Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.

Bellum igitur inexpiable homini bene de se mero rito intulit; nec amicitia jura, nec sacramentorum religionem, nec generis necessitudinem, nec foedera in memoriam revocans. Nam Constantinus quidem, utpote benignissimus princeps, quo sinceræ benevolentiae certissimum ei argumentum daret, paternæ stirpis nobilitatem, et imperatorij jam inde a majoribus generis splendorem ei communicaverat, sorore sua in matrimonium data: totiusque imperii Romanii consortio eumdem frui permiserat. Licinius vero plane his contraria animo volvens, adversus præstantiorem occulis artibus grassabatur; varia subinde insidiarum genera comminiscens, ut bene meritum malis remuneraretur. Ac principio quidem amicitiam simulans, dolo ac fraude cuncta agebat;

(10) Δεινὸς γάρ τις. Ab his verbis caput inchoatur in codice Fuk. et in schedis veteribus.

(11) Φιλικαῖς δεξιαῖς. Hic locus supplendus est

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Δεκαετηρίδος Κωνσταντίνου πατήγυρις.

Ούτω δὲ ἔχοντι, δεκαέτης αὐτῷ τῆς βασιλείας ἡγύετο χρόνος· ἐφ' ψ δὴ πανδῆμους ἐκτελῶν ἕοτες, τῷ πάντων βασιλεὺς Θεῷ εὐχαρίστους εύχας, ὥσπερ τινὰς ἀπύρους καὶ ἀκάπτους θυσίας ἀνεπέμπετο. 'Αλλ' ἐπὶ μὲν τούτοις χαίρων διετέλει, οὐ μή καὶ ἐφ' οἷς ἀκοῇ περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐψαν τρυχομένων θηνῶν ἐπυνθάνετο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

**Οπως τὴν ἀρατολήν ἐκακούχει Λικίνιος.*

Δεινὸς γάρ τις (10) αὐτῷ κάνταῦθα, τῇ τ' Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοῖς τε λοιποῖς ἐπαρχώτας: ἐφεδρέυεν ἀπηγγέλλετο θήρ· τοῦ πονηροῦ δαίμονος ὑστερ ἀμιλλωμένου, τοῖς παρὰ τῷ θεοφιλεῖ πραττομένοις τάνατοις κατεργάζεσθαι, ὡς δοκεῖν τοῖς σύμπασι, τὴν ὑπὸ Πρωμαίοις ἀρχήν δυσὶ τμήμασιν ἀποληφθεῖσαν, ἐοικέναις νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ, σκότους μὲν τοῖς τὴν ἐψαν λαχούσιν ἐπιπολάζοντος, ἡμέρας δὲ τηλαγεστάτης τοῖς τῆς θατέρας μοίρας οἰκήτορσι καταλαμπούστης· οἵ μυρίων ἀγαθῶν ἐν Θεοῦ πρυτανευομένων, οὐκ ἢν τῷ μισοκάλῳ φθόνῳ φορητή ἡ τῶν γινομένων θέα· ὥσπερ οὖν οὐδὲ τῷ θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης καταπονοῦντι τυράννῳ, δὲ εὗ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, Κωνσταντίνου τε τοσούτου βασιλέως ἐπιγαμβρίας ἡξιωμένος, μιμήσεως μὲν τοῦ θεοφιλοῦς ἀπελιμάνετο, τῆς δὲ τῶν δυσσεδῶν προαιρέσεως ἐξῆλον τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὅν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπειδεν αὐτοῖς ὄφθαλμοῖς, τούτων ἐπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλ λον, ἢ ταῖς τοῦ κρείττονος φιλικαῖς δεξιαῖς (11) ἐπειράτῳ.

C ταπονοῦντι τυράννῳ, δὲ εὗ φερομένης τῆς ἀρχῆς αὐτῷ, Κωνσταντίνου τε τοσούτου βασιλέως ἐπιγαμβρίας ἡξιωμένος, μιμήσεως μὲν τοῦ θεοφιλοῦς ἀπελιμάνετο, τῆς δὲ τῶν δυσσεδῶν προαιρέσεως ἐξῆλον τὴν κακοτροπίαν, καὶ ὅν τοῦ βίου τὴν καταστροφὴν ἐπειδεν αὐτοῖς ὄφθαλμοῖς, τούτων ἐπεσθαι τῇ γνώμῃ μᾶλ λον, ἢ ταῖς τοῦ κρείττονος φιλικαῖς δεξιαῖς (11) ἐπειράτῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν·

**Οπως Κωνσταντίνῳ Λικίνιος ἐπιβουλεύειται ήθελε.*

Πόλεμον δὲ οὖν ἀπονόδον πρὸς τὸν εὐεργέτην αἱρεταί, οὐ φιλικῶν νόμων, οὐχ ὁρκωμοσιῶν, οὐ συγγενείας, οὐ συνήχων μνήμην ἐν διανοίᾳ λαμβάνων. Οἱ μὲν γάρ φιλανθρωπότατος εὐνοίας αὐτῷ παρέχων ἀλτθοῦς σύμβολον, πατέρων συγγενείας, βασιλικοῦ τ' ἀνέκαθεν αἴματος κοινῶν γενέσθαι, γάμῳ τὴν ἀδελφὴν συνάψας, τῆς τε κατὰ πάντων ἀπολαύειν ἀρχῆς τῶν λαχόντων, παρεῖχε τὴν ἔξουσιαν· δὲ τούτοις τάνατοις γινώσκων, κατὰ τοῦ κρείττονος μηχανᾶς συνεσκεύαζετο, ἀλλοτ' ἀλλούς ἐπινοῶν ἀπειλῆς τρόπους, ὡς ἐν κακοῖς τὴν εὐεργέτην ἀμειψαίτο. Καὶ τὰ μὲν πρώτα φιλιαν ὑποκοριζέμενος, δόλῳ καὶ ἀπάτῃ πάντας ἐπρατεν, ἐφ' οἷς ἐτόλμα, λήσεσθαι ἐλπίζων· τῷ δὲ αὐτοῦ θεράποντι Θεδες τὰς ἐν σκήτῳ μηχανωμένας ἐπινούμενας καταφύρους ἐποίει. 'Ο δὲ ὡς ἐπὶ τοῖς πρώτοις ἤ-

ex capite octavo libri decimi Historiæ ecclesiastice, ex quo etiam caput sequens emendandum est.

πατεῖτο, ἐπὶ δευτέρας ἀπάτας ἔχώρει, νῦν μὲν φιλικὰς προτείνων δεξιάς, νῦν δὲ συνθηκῶν ὀρκωμοσίος πιστούμενος. Εἰτ' ἀθρόως ἀθετῶν τὰ δεδογμένα, καὶ αὐθίς ἀντιβολῶν διὰ πρεσβείας, καὶ πάλιν ἀσχημονῶν ταῖς φευδολογίαις, τέλος προφανῆ πόλεμον ἀναχηρύττει, ἀπονοίᾳ τε λογισμοῦ, κατ' αὐτοῦ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ έν τηπίστατο σέβει τὸν βασιλέα, παρατάττεσθαι ὡρμάτο.

Tandem vero bellum palam indixit, et desperata cūjus cultui imperatorem Constantiū deditum esse cognoverat, arma deinceps ferre instituit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Δικιονος κατ' ἐπισκόπων συσκεψαται, καὶ συνρόδων καλύσεις.

Πρώτους γέ τοι τοὺς ὑπ' αὐτὸν τῷ θεῷ λειτουργούνς, μηδὲν πάποτε πλημμελές παρὰ τὴν ἀρχὴν διαπονθέντας, τήρεμα τέως περιειργάζετο, προφάσεις κατ' αὐτῶν κακοτέχνους θηρώμενος. Μηδεμιᾶς γε μὴν εὐπορῶν αἰτίας, μηδὲ ἔχων ὅποι τοῖς ἀνδράσι καταμέμψιτο, νόμον ἐκπέμπει διακελεύομένον, μηδαμῆ μηδαμῶς ἀλλήλοις ἐπικοινωνεῖν τοὺς ἐπιστόπους, μηδὲ ἐπιδημεῖν αὐτῶν ἑξεναὶ τινὶ τῇ τοῦ πέλας ἐκκλησίᾳ, μηδὲ γε συνόδους ἢ βουλᾶς καὶ διασκέψεις περὶ τῶν λυσιτελῶν ποιεῖσθαι. Τό δὲ ἦν δρα πρόστασις τῆς καθ' ἡμῶν ἐπηρείας. Ἡ γάρ παραβαίνοντας τὸν νόμον, ἔχρην ὑποβάλλεσθαι τιμωρία, ἢ πειθαρχοῦντας τῷ παραγγέλματι, παραλύειν Ἐκκλησίας θεσμούς· ἀλλως γάρ οὐ δυνατὸν τὰ μεγάλα τῶν σκευμάτων, ἢ διὰ συνόδων κατορθώσασθαι. Καὶ ἀλλως διὸ θεομιστὴς τῷ θεοφιλεῖ τάναντα πράττειν ἐγνωκὼς, τὰ τοιάδε παρήγγελλεν. Ὁ μὲν γάρ τοὺς λερεῖς τοῦ Θεοῦ, τῇ τιμῇ τὸν λερωμένον τιμῇ (12), εἰρήνης τε καὶ δόμονας ἐπὶ ταύτῃ συνήγεν· δὲ καλὴ παραλύειν μηχανώμενος, διασκεδάζειν τὴν σύμφωνον ἀρμονίαν ἐπειράτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Ἐξορισμοὶ καὶ δημεύσεις κατὰ Χριστιανῶν.

Εἰτ' ἐπειδὴ δὲ τῷ θεῷ φιλος εἶσω βασιλικῶν οἰκων τοὺς θεράποντας εἰσέρχεσθαι τῇσι, τάναντα φρονῶν διθεομιστῆς, & παντας τοὺς ὑπ' αὐτῷ θεοσεβεῖς βασιλικῶν ἀπῆλανεν οἴκων (13), αὐτοὺς τε μάλιστα τοὺς

(12) *Tῇ πρὸς τὸν λερωμένον τιμῇ.* Turnebus ad oram sui codicis emendavit τῇ πρὸς τὸ λερωμένον. Idque eliam in Morei libro reperi. Ego vero malim scribere πρὸς τὴν τῶν λερωμένον τιμῇ, etc. Reddit enim rationem Eusebius, cur Constantius imp. synodos episcoporum identidem congregaret. Prīna, inquit, causa erat, ut sacerdotibus Dei in unum collectis honorem exhiberet. Secunda ut pacem inter ipsos et concordiam stabiliret. Certe τοὺς λερωμένους Eusebius vocare solet sacerdotes, ut passim occurrit in his libris. Qund si cum Turnebō legere nātimus πρὸς τὸ λερωμένον, tum scribendum erit τῇ τιμῇ, ut cum sequentibus oratio cohæreat; et τὸ λερωμένον pro religione ipsa sumetur, quod est durius. Mallem enim dicere τῇ πρὸς τὸν λερὸν νόμον τιμῇ.

(13) *Toὺς θεοσεβεῖς βασιλικῶν ἀπῆλανεν οἴκων.* Eusebius in Chronico anno decimo quarto Constantini: « Licinius, inquit, Christianos de palatio suo pellit. » Idem habet Orosius in libro vii, sed perturbato rerum ac temporum ordine, dum

A sperans fore ut consilia sua laterent. Verum Deus insidias quæ clanculo strewantur, famulo suo detexit. At Licinius in primis conatibus deprehensus, ad secundas fraudes se contulit; nunc amicitias fidem prætendens; nunc fœderum ac sacramentorum religione fidem sibi concilians: deinde pacia convinta repente violans, rursusque per legatos veniam poscens: ac denuo mendaciis fœde illudens, mentis audacia incitatus, adversus Deum ipsum

Tandem vero bellum palam indixit, et desperata cūjus cultui imperatorem Constantiū deditum esse cognoverat, arma deinceps ferre instituit.

434 CAPUT LI.

Licinii insidiæ adversus episcopos, et prohibitiō synodorum.

B Ac primum quidem Dei ministros sub' ditione sua degentes, qui nihil unquam criminis adversus imperium ipsius commiserant, obscure et callida circumvenit, varias adversus eos calunias investigans. Cumque nullum ipsi crimen suppeteret, nec haberet quod viris illis posset objicere; lege lata præcepit ne episcopi uspiam inter se de ulla re conferrent, neve ulli eorum in alterius sibi vicini ecclesiam ventare liceret, et synodos ac concilia de communibus negotiis habere. Verum hæc illi ad nos vexandos occasio quærebatur. Nam si quidecum nostri legem violassent, pœnam subire eos oportebat: sin præceptio parvissent, ecclesiasticas leges convelli. Neque enim majoris momenti controversiæ, aliter quam per synodos componi possunt. Et alioqui Deo infestus tyrannus, cum principi Deo amantissimo adversari in omnibus studeret, hæc nostris imperavit. Nam Constantinus quidem sacerdotes Dei, pacis et concordiae mutua causa in unum convocabat: idque in honorem ejus cui sacra faciebant. Licinius vero dum optima quæque convellere molitur, concentum Ecclesiarum turbare tentavit.

CAPUT LII.

Christianorum exilia et proscriptiones.

Et quoniam Deo charus Constantinus famulos Dei in palatiū libenter admittebat; hostis Dei Licinius contraria omnia sentiens, cunctos Dei cultores qui sub imperio suo degebant, palatio expulit:

D id refert ante Cibalense bellum, quod quidem bellum octavo anno principatus Constantini contigit. Duplex enim fuit civile bellum inter Constantinum ac Licinium. Primum quo Licinius vicitus fuit ad Cibalim Pannoniæ, anno Christi 314. Cujus belli causas unus quod sciam retulit auctor excerptorum de Gestis Constantini, quam ad calcem Ann. Marcellini jampridem edidi. Posteriorus vero bellum fuit illud, quo juxta Adrianopolim fuisse ac fugatus fuit Licinius, tandemque ad ditionem compulsus, anno Christi 324. Ac prioris quidem belli mentionem nullam fecit Eusebius: ideo fortasse quod Licinius nondum adversus Christianos persecutio neum excitasset. Diu siquidem post prius illud bellum Licinius Christianos persecuti instituit, anno scilicet xiv imperii Constantini, ut legitur in Chronico Eusebii editionis Scaligeri ac Mirae, id est, anno Christi 320. Idem annus habetur in Chronico Cedreni. At Baronius Licinium anno Christi 316, persecutionem in Christianos commovisse scribit. Verum in Baronii Annalibus historia uliusque

et quos in comitatu suo habebat fidissimos ac de-
volissimos, eos præcipue in exsilium relegavit. Quique ob egregia facinora vel honore aliquo, vel dignitate ab ipso antehac fuerant ornati, hos aliis servire, et famulorum ministeria obire mandavit. Cumque omnium bona tanquam lucrum aliquod sibi oblatum rapuisse, ad extrellum mortem quoque minatus est iis, qui salutare sibi nomen Christianæ religionis assumerent. Porro cum in omnem libidinem ac lasciviam effusus esset, multaque adulteria aliqua detestanda obscenitatis flagitia committiret, pudicitiae et continentiae honestatem ab hominibus præstari posse censuit; de communi hominum natura ex suom ipsius morbo pessime judicans.

CAPUT LIII.

Edictum Licinii, ne mulieres una cum viris in ecclesiam convenienter.

Idecirco alteram legem tulit, qua jubebat, ne viri orandi causa in ecclesiam Dei simul cum mulieribus convenienter; neve mulieres ad venerandas virtutis scholas discendi causa ventarent; postremo ne episcopi divinæ religionis præcepta mulieribus traderent: sed ut mulieres ad id electæ, docendis mulieribus præficerentur. Quæ cum ab omnibus riderentur, aliud quidpiam commentus est ad Ecclesiistarum eversionem. Jussit enim ut solemnes populorum conuentus extra portas in aperta planicie celebrarentur; asserens liberum extra portas aerem turbis longe commodiorem esse, quam oratoria intra urbem sita.

CAPUT LIV.

Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit: et carcere inclusos, ali vetuit.

Verum cum ne in hoc quidem obsequi sibi illos videret, tandem rejectis ambagibus, nudo quod aiunt capite, decrevit ut milites qui per singulas urbes apparebant iudicibus, nisi dæmonibus sacrificare malent, ab apparitione præsidialis officii removerentur. Proinde officia magistratum per singulas provincias viris piis ac religiosis nudabantur. Sed et ipse qui hanc legem tulerat, nudabatur

Liciniani bellum admodum confusa est; quæ partim ex *Fastis Idatii*, partim ex *Gestis Constantini* a me oīum editis restituenta est. Certe Sozomenus in libro 1, cap. 7, diserte testatur, Licinium post Cibalense denun bellum Christianos persecui instituisse.

(14) 'Ο δ' αὐτός. Ab his verbis novum caput inchoandum erat. Hæc enim pertinet ad 2 legem Licinii. Porro quod in titulo capituli legitur in Vulg. εἰς ἐκκλημένον, mendosum videtur pro εἰς ἐκκλησταν. Mirum est tamen tum in codice Regio, tum in veteribus schedulis constantier legi εἰς ἐκκλημένον συνάγεσθαι. Quanquam in schedulis emendatissimum est eadem manu εἰς ἐκκλησίας μὴ συνάγεσθai. Sed in Fuk. codice opimum scribitur εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἄμα μὴ συνάγεσθai.

(15) Τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε. Scribendum videtur τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε φύσεως, ἐλέγχῳ κακῷ χρώμενος.

(16) Τοὺς κατὰ πόλιν στρατιώτας. Vide quæ notavi ad caput octavum libri decimi *Historie ecclæsiasticae*, unde hæc pene ad verbum transcripta sunt.

(17) Τῶν κατὰ καὶ δοῦλος αἰξιωμάτων αἱ τά-

ἄμφ' αὐτὸν πιστοτάτους καὶ εὐνουστάτους ὁνδρας εἰς ἔξοριαν ἐδίδον· τούς τ' ἐκ προτέρων ἀνθραγθερά-
των, τιμῆς καὶ ἀξιωμάτων παρ' αὐτῷ λαχνήτας δου-
λεύειν ἐτέροις, οἰκειτάκας τε ποιεῖσθαι διακονίας προ-
έταττε, πάντων δὲ τὰς ὑπάρξεις ἀνεὶ ἔρματον προ-
αρπάζων, ἡδη καὶ θάνατον τρέπει τοῖς τὸ σωτήριον
ἐπιγραφομένοις δνομα. Ό δ' αὐτός (14) γέ την
ψυχὴν ἐμπαθῆ καὶ ἀκάλαστον κεκτημένος, μυρίας τε
δρῶν μοιχείας ἐπιβρήτους τ' αἰσχρουργίας, τὸν αὐ-
φροσύνης κόσμον τῶν ἀνθρώπων ἀπεγίνωσκε (15);
φύσεως ἐλέγχῳ κακῷ χρώμενος αὐτὸς ἐαυτῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

*Γυναῖκας εἰς ἐκκλησίας ἀνδράσιν ἄμα μὴ συν-
άγεσθαι πρόστευγμα.*

Διὸ δὴ δεύτερον νόμον ἐτίθει, μὴ δεῖν προστάτων δικράς ἄμα γυναιξὶν ἐπὶ τὰς τοῦ Θεοῦ παρεῖναι εἰ-
χέσι, μηδὲ ἐπὶ τὰ σεμνὰ τῆς ἀρετῆς διδασκαλεῖα φο-
τέν τὸ γυναικῶν γένος, μηδὲ ἐπισκόπους καθηγεῖσθαι
γυναιξὶ θεοσεδῶν λόγων, γυναικας δὲ αἰρεῖσθαι γυ-
ναικῶν διδασκάλους. Γελωμένων δὲ τούτων παρὰ τοῖς πάσιν, ἀλλο τι πρὸς καθαίρεσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἐμπ-
χανάτο, δεῖν φῆσας πυλῶν ἐκτὸς ἐπὶ καθαρῷ πεδίῳ
τὰς ἐξ θύους συγχροτήσεις τῶν λαῶν ποιεῖσθαι· τῶν γάρ κατὰ πόλιν προσευκτηρίων, παρὰ πολὺ τὸν ἐκτὸς πυλῶν ἀέρα τῷ κοινῷ διαλλάττειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

*Τοὺς μὴ θύοτας ἀποστρατεύεσθαι· καὶ τοὺς τε
φυλακαῖς μὴ τρέψεσθαι.*

'Ως δ' οὐκ εἶχεν οὐδέ ἐν τούτῳ τοὺς ὑπακούοντας, γυμνῇ λοιπὸν τῇ κεφαλῇ τοὺς κατὰ πόλιν στρτώ-
τας (16), ἡγεμονικῶν ταγμάτων ἀποδάλλεσθαι, εἰ μὴ τοῖς διάμοσιν αἰροῦντο θύειν, παρεχελεύετο. Ἐγγ-
μονῦντο δῆτα τῶν κατὰ πᾶν θυνος ἀξιωμάτων αἱ τά-
ξεις (17), ἀνδρῶν θεοσεδῶν, ἐγγμονῦτο δὲ καὶ αὐτὸς
δ τούτων νομοθέτης, εὐχῶν δισιών ἀνδρῶν ἐαυτὸν στε-
ρήσας. Τί δὲ τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν (18), ὡς τοὺς

ξεις. Sic construenda sunt hæc verba, quod non
vidit Christophorus. Certe in codice Fuk. post
vocem τάξεις virgula apponitur. Τάξεις seu τά-
γματα sunt officia magistratum. Singuli enim ma-
gistratus suum habebant officium seu apparitionem.
Id erat corpus quoddam officialium seu militum,
qui iudicibus apparebant, ut videre est in *Notitia imperii Romani*. Hæc officia Græci τάξεις voca-
bant, ut jampridem notavi ad lib. xxvi, Ann. Marcellini, pag. 518. Recte igitur in veteribus
glossis scribunt τάξεις ἀρχοντος, officium, apparitio.
Sic Joannes Chrysostomus homilia 1 in Epistola
ad Corinthios : Οὐχ δράτε τοὺς παῖδας, δοκι-
ζοντες τάξιν ποιῶσι καὶ στρατιώτας· καὶ προτρέπ-
ται αὐτῶν κήρυκες καὶ δασδοῦχοι· καὶ μέσο; δ παῖς
ἐν χώρῃ ἀρχοντος βαδίζῃ. Nonne videtis pueros,
quando ludentes apparitionem exprimunt et offi-
ciales. Ac præcones quidem præcedunt cum licito-
bus. Puer vero medius incedit personam præsidii
gerens.

(18) Τῶν ἐκτὸς μνημονεύειν. Joannes Morinus,
vir doctissimus, qui hos libros Gallice interpretatus
est, τοὺς ἐκτὸς hoc loco gentiles esse existimavit.
Certe Eusebius in lib. II, cap. 21 et 23, τοὺς ἐκ-

ἐν εἰρχταῖς ταλαιπωρουμένους μηδένα μεταδόσει τροφῆς φιλανθρωπεύεσθαι ἐκέλευσε, μηδὲ ἐλεεῖν τοὺς ἐν δεσμοῖς λιμῷ διαφθειρομένους, μηδὲ ἀπλῶς ἀγαθὸν εἶναι μηδένα, μηδὲ ἀγαθὸν τι πράττειν τοὺς καὶ πρέστης φύτεως ἐπὶ τὸ συμπαθὲς τῶν πέλας ἐλκομένους; Καὶ ἡν γε νόμων οὗτος διτικρυς ἀναδίξ καὶ παρανομώτατος, πᾶσαν ὑπερακοντίζων φύσιν· ἐφ' ᾧ καὶ τιμωρία προσέκειτο, τοὺς ἐλεοῦντας τὰ Ισα πάσχειν τοῖς ἐλεουμένοις, ὑπομένοντας τιμωρίας τοὺς τὰ φιλάνθρωπα διακονουμένους.

πορούμενος σεβατεῖν facile supererat. Quin etiam legi sent, pari cum ipsis supplicio plecterentur; utque in carcerem et vincula conjecti eamdem cum noxiis pœnam subirent, qui humanitatis officia eis præstitissent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'. Περὶ τῶν Λικινίου παραρομῶν καὶ πλεορεῖῶν.

Τοιαῦται Λικινίου αἱ διατάξεις. Τί δὲ χρή τὰς περὶ γάμων αὐτοῦ καινοτομίας ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ τοὺς ἐπὶ τοιούτοις τὸν βίον μεταλλάττουσι νεωτερισμοὺς, δι' ὧν τοὺς παλαιοὺς Ῥωμαίων εὖ καὶ σοφῶς κειμένους νόμους περιγράψαι τολμήσας, βαρβάρους τινὰς καὶ ἀνημέρους ἀντεισῆγε, σκήψεις ἐπινοῶν μυρίας κατὰ τῶν ὅπτηδων; "Ἐνθεν ἀναμετρήσεις ἐπενόει γῆς, ὡς ἂν πλείστα τῷ μέτρῳ λογίζοιτο τὴν ἐλαχίστην, δι' ἀπλησταὶ περιτῶν εἰσπράξεων." Ἐνθεν τῶν κατ' ἄγροὺς μηκέτι διτων δινθρώπων, πρόπαλαι δὲ ἐν νεκροῖς κειμένων, ἀναγραφάς ἐποιεῖτο, αἰσχρὸν αὐτῷ κέρδος ἔχ τούτου ποριζόμενος. Οὐ γάρ εἴχεν αὐτῷ μέτρον τῇ μικρολογίᾳ, οὐδὲ δὲ ἀπληστία κόρων περιφράζετο. Διὸ δὴ πάντα πληρώσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χρημάτων τὸ ἀπειρων πλήθει, στένων ἀπωδύρετο πτωχεῖαν, Τανταλεὺς πάθει τὴν ψυχὴν τρυχόμενος. Οὐας δὲ ἐψεῦρε κατὰ τῶν μηδὲν τδικηκότων ὑπερορίους τιμωρίας, οἵας ὑπαρχόντων δημεύεις, οἵας εὐπατριῶν καὶ ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἀπαγωγῆς, ὧν τὰς κουριδίας μιαροῖς οἰκέταις ἐφ' ὑπέρι πράξεως αἰσχρὰς παρεδίδουν· οἵσαις δὲ αὐτὸς, καίπερ ἥδη γῆρας τὸ σῶμα πεπλαισιώμενος, γυναιξὶν ὑπάνδροις, παρθένοις τε κόραις ἐπεχείρει, οὐ δὴ ταῦτα χρεών μηκύνειν, τῆς τῶν ἐσχάτων αὐτοῦ πράξεων ὑπερβολῆς σμικρὰ τὰ πρώτα καὶ τὸ μηδὲν ἀποδειξάστης.

infere tentavit! Nihil opus est in his commemorandis facinorum gravitas, ut priora hæc levia ac prope nulla viderentur, efficerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'. Οτι διωρυδρ ποιησαι λοιπὸν ἐπεχείρει.

Τὸ γοῦν τέλος τῆς μανίας κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν ὠπλίζετο, ἐπὶ τε τοὺς ἐπισκόπους ἔχώρει, οὓς δὲ μάλιστα ἐναντιουμένους ἔωρα· καὶ ἐχθροὺς ἡγείτο τοὺς τῷ θεοφιλεῖ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ φίλους. Διὸ δὴ μάλιστα καθ' ἡμῶν τὸν θυμὸν ὡξύνετο, τοῦ σώφρονος (19) παρεντεγμένους, οὗτε τὴν μνήμην τῶν πρὸ αὐτοῦ Χριστιανῶν ἐκδιωξάντων ἐν νῷ κατεβάλετο, οὐδὲ δὲ διλεῖτο καὶ τιμωρὸς δι' αἵ μετηλθον ἀσεβείας, κατέστη, οὐδὲ δὲ αὐτόπτης γέγονεν, αὐτοῖς.

τός ponit pro paganis seu gentilibus. Vide quae supra notavi ad caput 43 huius libri. Christophorus tamen τῶν ἐκτός interpretatus est præterea; ut idem sit ac τούτων ἐκτός, quomodo loculus est Eusebius, cap. 43.

PATROL. GR. XX.

A orationibus sanctorum virorum, quibus semper privara. Quid præterea commemorare attinet, quo pacto præcepere, ne miseris in carcere detentis alimenta quisquam humaniter subministraret; neve quis homines in vinculis fame contabescentes miseratione prosequeretur: hoc est, ne quis omnino vir bonus exsisteret; neve ii qui ad proximorum miserationem natura ipsa ducuntur, boni quidquam præstarent? Fuit hæc profecto quidem lex palam impudens et inumanissima; omnemque adjecta erat hæc pœna, ut qui inclusis stipem dedis-

B 436 CAPUT LV. De iniquitate et avaritia Licinii.

Hujusmodi fuere constitutiones Licinii. Quid vero opus est recensere quæ in nuptiis aut circa morientes innovavit; vetustas Romanorum leges recte et sapienter constitutas ausus abolere, et barbaras quasdam atque immanes planeque illegitimas et iniquas leges illarum loco substituere? Mille præterea exactionum genera adversus subditos excogitavit. Quocirca novas agrorum mensiones adinvenit, ut exigni agri majorem imputaret modum, ob inexplibilem cupiditatem nimiarum exactiōnum. Ideo rusticorum qui superstites amplius non erant, sed jampridem obierant, nomina in censuibus tabulis inscribebat, turpis lucri hinc compedium captans. Neque enim sordida hominis parcerūtia ullum habebat modum, nec habendi cupiditatem satietas finiebat. Itaque cum auro et argento et immensa opum copia thesauros suos implesset, gemens de paupertate sua querebatur, Tantalico quodam morbo vexatus. Quid refrac̄m exilia quibus viros innocentes damnavit? Quid bonorum publicationes? Quid nobiles ac præcipuae dignitatis homines in carcere abductos, quorum uxores sceleratis quibusdam mancipiis constuprandas dabat? Quid mulieres nuptas, quid virgines recenteas, quibus ipse, licet affecta jam æstate, vim diutius immorari, cum postremorum ejus

D CAPUT LVI.

Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excutuerit.

Denique eo furoris processit, ut Ecclesiis bellum inferret, ipsosque episcopos adoriretur, quos maxime sibi adversos esse intelligebat; pro inimicis habens eos qui maximi Deoque charissimi imperatoris amici essent. Ob quam præcipue causam furorem suum in nos exacuit, a recta ratione desciscens. Nec exemplum eorum qui ante ipsum Christianos fuerant persecuti, in memoriam sibi revocavit; nec illorum quorum ob impia facinora ultor ipse

(19) Τόδι σώφρονος. Post οὐεταίρους apponendus est. Desunt enim nonnulli, quae latenter ex lib. x, cap. 8, ita suppleri possunt: τοῦ σώφρονος ἐκτραπεῖς λογοτροποῦ. In codd. Fink. Turnebi ac Sav. legitur τοῦ σώφρονος παρεντεγμένος.

atque extinctor fuerat constitutus. Nec animo et A παραλαβὼν ἐμμασὶ τὸν πρωτοστάτην (20) τῶν κα-
cogitatione 437 recoluit ea quorum ipse specta-
tor exstiterat, tunc cum illum omnium malorum
antesignanum, quisquis ille tandem fuit, inficta divinitus plaga percussum suis ipse oculis con-
spexit.

CAPUT LVII.

Qualiter Maximianus fistuloso ac verminante ulcere perdomitus, pro Christianis legem scripserit.

Nam cum hic Ecclesias oppugnare exorsus fuisset, primusque justorum ac Dei cultorum credibus antrum suum contaminasset; merito eum divina ultiō corripuit, ab ipsis exorsa carnis, et ad animam usque progressa. Repente enim in medio occultiorum corporis partium abscessus ei nascitur; ulcus deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis morsus intima viscera depascebatur. Ex his incredibilis vermium multitudo scaturiens, letalem exhalahat fetorem. Quippe illi tota corporis moles, ob nimiam alimenti copiam in immensam quamdam pinguedinem conversa erat: quæ tunc temporis in tabem soluta, horrendum et intolerabile spectaculum astantibus præbuisse fertur. Tot igitur quassatus in aliis, tandem intelligere cœpit quæ contra Ecclesiam sclera admisisset. Posthæc errorem suum Deo confessus, persecutionem Christianorum cohibere, et regaliibus edictis ac legibus emissis, ecclesias eorum quantocius ædificari, ipsosque Christianos sacra sua solito more peragere, et pro imperatore processus ad Dæmum fundere jubet.

CAPUT LVIII.

Qualiter Maximinus, Christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit.

Verum hic quidem qui persecutionis auctor fuerat, hujusmodi pœnas luit. Is vero de quo nunc loquimur Licinius, qui horum testis ac spectator exstiterat, et qui cuncta accurate experientia ipsa docente cognoverat; repente omnium oblitus, nec supplicium priori huic irrogatum animo reputavit, nec quas divina justitia de posteriore altero sumpserat pœnas. Qui quidem cum priorem illum tanquam in quodam scelerum certamine superare ambitione contenderet, novorum adversus nostros suppliciorum inventione gloriabatur. Neque enim ignis aut ferrum, non clavorum suffixiones, non bestiarum lanatus, nec maris altissimi gurgites ei suscepserunt. Sed 438 præter hæc omnia novum quoddam supplicii genus ipse commentus, membra quibus lucis usuram percipimus, mutilari lege lata præcepit. Statim igitur conferta agmina non virorum modo, verum etiam

(20) Πρωτοστάτης Galerium Maximianum intellegit, qui primus auctor fuit ac signifer persecutionis Christianorum, ut scribit Eusebius in lib. viii. Cedrenus scribit Maximianum anno 18 Diocletiani persecutionem adversus Christianos excitatasse, snasu Theoteconi cuiusdam præstigiatoris. Qui cum Acta Pilati plena impietatis adversus Christum composuisset, Galerius edictio sanxit, ut magistri ea memoriter discenda pueris tradarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NZ'.

**Οτι Μαξιμιανὸς σύριγγι καὶ σκώληκι δαμασθεὶς, ὑπὲρ Χριστιανῶν ἔγραψεν.*

Ἐπειδὴ γὰρ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν κατῆρχε πολιορκίας οὗτος, πρῶτός τε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν δικαίων καὶ Θεοσέβδην ἐνέψυρεν αἰμασι, θεόπεμπτος αὐτὸν μετέρχετο τιμωρία, ἐξ αὐτῆς αὐτοῦ καταρξαμένη σαρκός, καὶ μέχρι τῆς ψυχῆς προελθοῦσα. Ἀθρός μὲν γὰρ αὐτῷ περὶ τὰ μέσα τῶν ἀπορθήτων τοῦ σώματος B ἀπόστασις γίνεται· εἰδὸς ἐλκος ἐν βάθει συριγγῶδες, καὶ τούτων ἀνίσταος νομῇ κατὰ τῶν ἐνδοστάτων σπλάγχνων· ἀφ' ὧν ἀλεκτόν τι πλήθος σκωλήκων βρύειν, θανατώδη τε ὁδμήν ἀποπνεῖν, τοῦ παντὸς δγκου τῶν σωμάτων ἐκ πολυτροφίας εἰς ὑπερβολὴν πλήθους πιμελῆς μεταβεδηλήκοτος· ἦν τότε κατασπεῖσαν, ἀφρότον καὶ φρικτοτάτην τοῖς πλησιάζουσι παρέχειν τὴν θέαν φασί. Καὶ δὴ τοσούτοις παλαιῶν κακοῖς, ὡς ποτε συναίσθησιν τῶν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τετολμημένων αὐτῷ λαμβάνει· καὶ πειτα τῷ Θεῷ ἐξομολογησάμενος, τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀποπαύει διωγμὸν, νόμοις τε καὶ διατάγμασι βασιλικοῖς, τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν οἰκοδομεῖν ἐπιστέρχει, τά τε συνήθη πράττειν αὐτοὺς, εὐχάς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιουμένους διακελεύεται.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NH'.

**Οτι Μαξιμιανὸς διώξας Χριστιανούς, καὶ συντὸν ὡς οἰκέτης ἐκρύπτετο.*

Ἄλλ' ὁ μὲν τοῦ διωγμοῦ κατάρξας, τοιαύτην ὑπείχε δίκην. Τούτων δ' αὐτόπτης ὁ πρὸς τοῦ λόγου δηλούμενος γεγονὼς, καὶ ταῦτ' ἀκριδῶς διεγνωκὼς τῇ πείρᾳ, λήθην ἀθρόως ἀπάντων ἐποιεῖτο, οὗτε τὴν κατὰ τοῦ προτέρου ποιήνη ἀνενέγκας τῇ μνήμῃ, οὗτε τὴν [ἐκ] τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην (21). Ος δὴ καὶ αὐτὸς ὑπερβολέσθαι τὸν πρῶτον ὡς ἐν κακῶν πεφιλοτιμημένος ἀγῶνι, καινοτέρων τιμωριῶν εὑρέσει καθ' ἡμῶν ἐκαλλωπίζετο. Οὐκ ἀπήκει γοῦν αὐτῷ πῦρ καὶ σθόρος καὶ προστήλωσις, οὐδὲ γε θῆρες ἄγριοι καὶ θαλάττης βυθοί. Ήδη δὲ πρὸς ἄπασι τούτοις. ξένην τινὰ κόλασιν αὐτὸς ἐφευρών, τὰ τοῦ φωτὸς αἰσθητήρια λυμανίσθαι δεῖν ἐνυμοθέτει. Ἀθρός δῆτα πλήθη οὐδὲ ἀνδρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παῖδων καὶ γυναικῶν, ὀράσεις δεξιῶν ὀφθαλμῶν, ποδῶν τ' ἀγκύλας σιδήρῳ καὶ καυτῆριν ἀχρειούμενα, ταλαιπωρεῖσθαι μετάλλιοις παρεδίστοι. Όντες, καὶ τούτον οὐκ εἰς πακρὰν ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοχριστὰ μετήσει. στε δαιμό-

Sed nemo non videt Cedrenum hic falsum esse, qui Galerio Maximiano tribuerit id quod diu postea gestum est a Maximino. Est hic solemnis ac perulgatus error Graecorum, ut Maximianum cum Maximino permisceant.

(21) Οὕτε τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τιμωρὸν δίκην. Delenda est præpositio. Porro hic posterior est Maximinus Orientis tyrannus.

νων ἐλπίσιν, ὃν δὴ φέτο θεῶν, ὅπλιτῶν τε μυριάσιν ἀναρθμήτοις ἐπιθαρδήσας, πολέμῳ παρετάτετο. Τηγικαῦτα γάρ γυμνωθεὶς τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλπίδος, ἔπεικόνται τὸν οὐ πρέποντα αὐτῷ βασιλικὸν κόσκον, ἐσιλῶς τε καὶ ἀνάνδρως ὑποδὺς τὸ πλῆθος, δρασμῷ τὴν σωτηρίαν ἐπινοεῖ· κάπειτα κρυπταῖδμενος ἀνὰ τοὺς ἄγρούς καὶ τὰς κώμας ἐν οἰκέτου σχήματι, διαλανθάνειν ὕστε. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν μέγαν καὶ τῆς καθόλου προνοίας διαδέρματεν δρψαλδάμον· ὡς γάρ ἐν ἀσφαλεῖ λοιπὸν κεῖσθαι αὐτῷ τὴν ζωὴν ἥλπισε, βέλει Θεοῦ πεπυρωμένῳ πληγεῖς, πρητῆς ἔκειτο, θελατῷ πληγῇ τὸν πάν δαπανῶμενος σῶμα, ὡς τὸ πᾶν εἶδος αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς μορφῆς ἀφανισθῆναι, ἤηρῶν δοτέων καὶ κατεσκελετευμένων, δίκην εἰδώλων περιλατέφθέντων αὐτῷ μόνων.

luii. Cum enim salutem suam in tuto jam locatam esse censeret, ardente Dei percussus telo, pronus in terram cecidit, totumque ejus corpus inficta cœlitus plaga adeo consumptum est, ut pristinæ formæ species omnis aboleretur, solaque ossa arcfacta instar simulacri cuiusdam sup̄peressent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ.

"Οτι ἐτούτῳ τούτῳ Μαξιμίνῳ, υπὲρ Χριστιανῶν ἔγραψε.

Σφοδροτέρας δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ πληγῆς ἐνταθεῖσης, προπτῆδῶντιν αὐτοῦ τὰ δυματα, τῆς τε οἰκείας λήξεως ἐκεσσόντα, πηρὸν αὐτὸν ἀφίξιν, & κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ μαρτύρων πρώτος ἐφεύρε κολαστήρια, ταῦθ' ὑπομείναντα δικαιοτάτη φήψι. Καὶ δὴ οὐτ' ἐπινέων ἐπὶ τοῖς τοσούτοις, ὅφε ποτε καὶ οὗτος τῷ Χριστιανῶν ἀνθωμολογεῖτο Θεῷ, καὶ τὰς οἰκείας ἔξηγόρευε θεομαχίας· παλινψδίας τε συνέτατεν δύοις τῷ προτέρῳ καὶ αὐτῇς, νόμοις καὶ διατάγμασιν ἐγγράφως τὴν οἰκείαν περὶ οὓς έθετο θεοὺς, πλάνην ὄμολογῶν, μόνον δὲ τὸν Χριστιανῶν αὐτῇ πείρᾳ Θεὸν ἔγνωκέναι μαρτυρόμενος. Ταῦτ' ἔργοις μαθὼν δὲ Λικίνιος, ἀλλ' οὐκ ἀκοῇ παρ' ἑτέρων πυθόμενος, τοῖς αὐτοῖς ἐπεφύετο, ὥσπερ τινὶ σκοτομῆῃ τὴν διάνοιαν ἔγκαλυπτόμενος.

A puerorum ac mulierum, dextris oculis et juncutis pedum, partim ferro, partim cauterio debilitatis, trusa sunt ad metalla, ut diuturno labore ibidein vexarentur. Ob quam causam et hunc quoque non multo post ulta est divina justitia: tunc cum dæmonum (quos quidem ille deos putabat) fiducia, et innumerabili armatorum multitidine fretus, prælium commisit. Quippe tunc omni spe divini undatus auxili, imperiale cultum iniunice ipsi convenientem abjecit, deinde vulgarium turbæ innistrus, timide prorsus atque ignave luga salutem sibi quæsivit, et per agros ac vicos sese occultans, sub habitu servili latere se posse existimavit. Verum magnum illum et universa spectantem Providentiæ oculum subterfugere non valuit.

B luii. Cum enim salutem suam in tuto jam locatam esse censeret, ardente Dei percussus telo, pronus in terram cecidit, totumque ejus corpus inficta cœlitus plaga adeo consumptum est, ut pristinæ formæ species omnis aboleretur, solaque ossa arcfacta instar simulacri cuiusdam sup̄peressent.

CAPUT LIX.

Quomodo, vi morbi excæcatus, Maximinus legem pro Christianis dedit.

Porro sæviente acrius Dei plaga, oculi tandem ei exsilierunt, et ex propria sede avulsi, cæcum eum dimiserunt: eadem justissime perpessæ supplicia, quæ adversus martyres Dei primus exco-gitarat. Post hæc nihilominus adhuc spirans, ipse quoque a Christianorum Deo veniam poposcit, bellum se Divinitati intulisse palam confessus. Nec aliter ac prior ille palinodiam cecinit, legibus et constitutionibus editis, quibus errorem suum in colendis illis quos existimasset deos, ingenuo professus est, unumque Christianorum Deum expertum se nosse testatus. Hæc cum Licinius non aliorum sermone didicisset, sed factis ipsis percepisset, tamen velut densa quadam caligine animo ejus offusa, eadem quæ illi agere instituit.

ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

- a'. Λικίριου διωγμὸς λαθραιοῖς, ἐπισκόπους ἀραιοῦντος ἐτούτῳ Αμασείᾳ τοῦ Πόρτου.
- b'. Καθαιρέσσις ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρουργίαι.
- c'. Οὐας Κωνσταντίνος ὑπὲρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελλόντων ἐκνήθη.
- d'. Οτι Κωνσταντίνος μὲν παρεσκευάζετο μετ' εὑχῶν, Λικίριος δὲ μετὰ μαρτεῶν εἰς πόλεμον.
- e'. Οσα Λικίριος ἐτούτῳ οὐαὶς θύων, εἰπε περὶ τῶν εἰδώλων καὶ τοῦ Χριστοῦ.
- f'. Φαρασται κατὰ τὰς ὑπὸ Λικίριον πόλεις, ὡς τῶν Κωνσταντίνου στρατευμάτων διεξιόντων.
- g'. Οτι ἐτούτῳ οὐαὶς, δύον σταυροειδές σημεῖον πυρῆν, ἔκει τὰ τῆς ικανῆς ἐρίνετο.
- h'. Οτι πεντηκοτά τὸν σταυρὸν φέρειτο εἰς εἰλέθησαν.
- i'. Οτι τῶν σταυροφόρων ἀγρέβοθη μὲν δὲ φυγῶν, δὲ πλοτεὶ καραμεῖσας, ἐσώθη.
- j'. Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίνου ρήμαι.
- k'. Φυτὴ Λικίριου καὶ γοητεῖαι.

- iβ'. Οπως Κωνσταντίνος ἐτούτῳ οὐαὶς προσευχὴ μερος ἐτίκα.
- iγ'. Φιλαρθρωπλα περὶ τοὺς συλλαμβαομένους στρατιώτας.
- iδ'. Ετι περὶ τῶν ἐτούτῳ οὐαὶς προσευχῶν.
- iε'. Λικίριος περὶ φυλας δόλος, καὶ εἰδωλολατρία.
- iζ'. Οπως μὴ ἀπτικολεμεῖτο τῷ σταυρῷ Λικίριος παρήρει τοῖς στρατιώταις.
- iη'. Νίκη Κωνσταντίνου.
- iη'. Λικίριος θάρατος, καὶ ἐπιτίχια περὶ τούτου.
- iθ'. Φαιδρότητες καὶ πανηρύνεις.
- iχ'. Οπως ὑπὲρ διμολογητῶν ἐργοθέτει Κωνσταντίνος.
- κα'. Οπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ ἐκκλησιαστῶν κτημάτων.
- κβ'. Οπως καὶ τοὺς δήμους ἀρεκτίσατο.
- κγ'. Οτι Θεόρ τῶν ἀγαθῶν αἰτιορ ἐκήρυξε, καὶ περὶ ἀτιτράζων ρόμαι.
- κδ'. Νόμος Κωνσταντίνου, περὶ τῆς εἰς Θεόρ εὐσεβείας καὶ τοῦ γριστιανισμοῦ.
- κε'. Υπόδειγμα ἐκ παλαιῶν γρόγων.

κε'. Περὶ διωγθέντων καὶ διωκτῶν.
 κζ'. "Οπως διωγμὸς αἰτιος κακῶν τοῖς πολεμήσασι κατέστη.
 κη'. "Οτι Θεὸς τῷ καλῷ ὑπηρέτηρι Κωνσταντῖνος ἐξέλέξατο.
 κθ'. Εὐσεβεῖς εἰς θεόν Κωνσταντίου γνωρι, καὶ δρολογητῶν ἔπαινος.
 κι'. Νάμος ἀπολύτῳ ἔξορισμοῦ καὶ θουλῆς καὶ δημεύσεως.
 λα'. Τοὺς ἐργάσιους δμοιως.
 λβ'. Τοὺς ἐργάτας καὶ δημοσίοις ἀτιμασθέντας.
 λγ'. Περὶ δρολογητῶν στρατευσαμένων.
 λδ'. Ἀπολύσεις τῷ εἰρήνης γνωρικοῖς, η εἰς δουλεῖαν δοθέντων ἐλευθέρων.
 λε'. Περὶ κληρονομίας οὐσιῶν τῷ μαρτύρῳ καὶ δρολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων, καὶ ταμευόντων.
 λσ'. Τῷ μὴ ἔχοντι τοις συγγενεῖς κληρονόμοι εἰραι τῷ Εκκλησίᾳ, καὶ τὰ ὑπ' αὐτῷ δωρηθέντα, βέβαια μέρειν.
 λζ'. Ἀποδίδοντας τοῖς κατέχοντι τὰ τουτά κωρά καὶ κήπους καὶ οἰκιας, χωρὶς ὡρ ἐκαρπώσατο.
 λη'. Ποιῷ τρόπῳ δεῖ περὶ τούτων ἐπιδιδόνται δεήσεις.
 λθ'. Ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦνται τὸ ταμεῖον, χωρά καὶ κήπους καὶ οἰκιας.
 μμ'. Τὰ μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς ἐκκλησίαις ἀποδοῦνται.
 μα'. Τοὺς ἀφράσαντας ἐκκλησιαστικὰ, η κατὰ δωρεὰν λαβόντας, ἀποδοῦνται.
 μβ'. Σέβειν τὸν Θεόν σπουδαῖα παραίνεσις.
 μγ'. "Οπως τὰ ρυμοθετηθέντα ὑπὸ Κωνσταντίου δι' ἔργων ἐτελειοῦτο.
 μδ'. "Οτι τοὺς ἀρχορτας Χριστιανὸν προῆγεν· ει δὲ καὶ Ἐλληνες ἡσαν, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπῆρεντο.
 με'. Περὶ τόμων καλυνότων μὲρ θυσιας, οἰκοδομεῖν δὲ ἐκκλησίας προστατότων.
 μζ'. Κωνσταντίου πρὸς Εὐσέβιον καὶ τοὺς λοιπὸν ἐπισκόπους, περὶ τῆς τῷρ ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὥστε τὰς παλαιὰς ἐπικενάκειν, καὶ μελέοντας οἰκοδομεῖν, διὰ τῷρ ἀρχότων.
 μζ'. "Οτι κατὰ εἰδωλολατρείας ἔτραψεν.
 μη'. Κωνσταντίου πρὸς τὰς ἀπαρχίας περὶ τῆς πολιθέου πλάνης διάταξη, καὶ προοίμιον περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.
 μθ'. Περὶ τὸν πατρὸς τοῦ φιλοθέου Κωνσταντίου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ, τῷρ

Α διοκτῶν.
 ν. "Οτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος μαρτελαρ, ὡς μὴ δυναμένου μαρτεύεσθαι διὰ τοὺς δικαίους, διωγμὸς ἀρεκυήθη.
 να'. "Οτι τέος ὡρ ἐτι Κωνσταντίους τοὺς δικαίους εἴραι Χριστιανὸν ήκουσεν ἐκ τοῦ τὰ περὶ διωγμοῦ γράψατος.
 νβ'. "Οσα εἶδη βασάρων καὶ τιμωρῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐτολμήθη.
 νγ'. "Οτι βάρβαροι Χριστιανὸν ὑπεδέξαντο.
 νδ'. Ολα μετῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν μαρτείαν διώκτας.
 νε'. Δοξολογία Κωνσταντίου εἰς Θεόν, καὶ ἐμολογία περὶ τὸν σημειον τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ Ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.
 νσ'. "Οτι προσεύχεται μὲρ Χριστιανὸν εἴραι πάτας, οὐκ ἀραγάζει δέ.
 νζ'. Δοξολογία εἰς Θεόν, δι' Υἱοῦ γνωτοστος τοὺς πλιωμένους.
 Β νη'. Δοξολογία πάλιν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.
 νθ'. Δοξολογία εἰς Θεόν, ἀει διδάσκοντα τὰ καλά.
 ζ. Παραμέστεις ἐπὶ τέλει τοῦ διατάγματος, μηδέρα μηδεὶν ἐροχλεῖτο.
 ζα'. "Οπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέωρ διὰ τὰ κατὰ Αρειον, ἐκπονῦτο ζητήσεις.
 ζβ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ Μελιτιανῶν.
 ζγ'. "Οπως περὶ εἰρήνης πέμψας Κωνσταντίου ἔργαν.
 ζδ'. Κωνσταντίου ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλεξανδρόποτερον ἐπισκόπον καὶ Ἀρειον ἐπιστόντα.
 ζε'. "Οτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συντίθως.
 ζζ'. "Οτι καὶ τὰς ἐρ Αρειανῆς ζητήσεις διωρθώσατο.
 ζη'. "Οτι ἐκ τῆς Αρατολῆς τὰ τῆς εύσεβειας ἱράτα.
 ζη'. "Οτι λανηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.
 ζθ'. Πλέον η Ἀλεξανδρον καὶ Ἀρειον ζητήσεις ἱράτα· καὶ διὰ μὴ ἔρχην συντέτειν ταῦτα.
 ζι'. Πιμαρτέστεις περὶ οἰκοδομας.
 ζα'. Μὴ διὰ μικρὰς λέξεις φιλογεικεῖτο περὶ τοῦ αὐτοῦ.
 ζβ'. "Οτι δι' εὐλάβειαν ὑπεραλλῶν, δακρύειτο ἡμαγκάτεο, καὶ μέλλων εἰς τὴν Αρατολῆν ὅμηρον, ἀπέσχε διὰ ταῦτα.
 ζγ'. "Επίμορος καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο ταφαχή τῷρ ζητήσεων.

441 CAPITULA LIBRI SECUNDI.

- I. Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Ponti.
- II. Ecclesiæ dirutæ, et episcopi trucidati.
- III. Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persecuti parabat, commotus sit.
- IV. Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum vaticiniis se ad bellum parabat.
- V. Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in luce sacrificaret.
- VI. Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa, Constantini militum Licinianos persequentium.
- VII. Ubicunque in præliis signum crucis adfuit, partam esse victoriam.
- VIII. Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.
- IX. Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfecitus est; qui vero fideliter permanerat, incolumis evasit.
- X. Variæ pugnæ et Constantini victoriæ.
- XI. Fuga et magicæ artes Licinii.
- XII. Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adepsus est.

- XIII. Constantini humanitas in milites captos.
- XIV. Iterum de oratione in tabernaculo.
- XV. Licinii simulata amicitia, et idolorum cultus.
- XVI. Quomodo Licinius militibus præcepereit, ne adversus crucis signum impetum sacerent.
- XVII. Constantini victoria.
- XVIII. Licinii cædes, et triumphi de eo acti.
- XIX. Publica lœtitia ac festivitas.
- XX. Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit.
- XXI. Quomodo etiam pro martyribus, et pro ecclesiasticis prædiis leges tulit.
- XXII. Quomodo etiam populos recreaverit.
- XXIII. Quod Deum bonorum auctorem prædicavit, et de legibus ejusdem.
- XXIV. Lex Constantini de pietate in Deum, et de Christiana religione.
- XXV. Exemplum a vetustis temporibus.
- XXVI. De iis qui persecutionem passi sunt, et de persecutoribus.
- XXVII. Quod persecutionis bellum gerentibus malorum causa exsisterit.

- A** XXVIII. Quod Deus Constantini bonorum ministrium elegit.
XXIX. Piæ in Deum voces Constantini, et laus confessorum.
XXX. Lex solvens exilio et curia, et bonorum proscriptione.
XXXI. Item eos qui in insulas erant relegati.
XXXII. Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignominiose damnati fuerant.
XXXIII. De confessoribus qui militaverant.
XXXIV. De iis qui ad gynæcea, vel in servitutem dati erant, liberandis.
XXXV. De successione bonorum martyrum et confessorum, et eorum qui relegati fuerant, et quorum bona in fiscum relata.
XXXVI. Ut deficientibus cognatis ecclesia hereditatem capiat, utque legata firma maneant.
XXXVII. Ut qui hujusmodi loca, aedes, hortos occupaverint, restituant: exceptis fructibus.
XXXVIII. Quomodo super his libellos dari oportent.
XXXIX. Ut fiscus fundos, aedes et hortos restituat ecclesiis.
XL. Ut martyria et cæmeteria ecclesiis reddantur.
XLI. Ut qui res ecclesie emerunt, aut dono accepterunt, eas restituant.
XLII. Sedula exhortatio ad colendum Deum.
XLIII. Quomodo Constantinus ea quæ legibus sancxerat, factis ipsis confirmariet.
XLIV. Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit.
XLV. De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur; ecclesiæ vero construi jubebantur.
XLVI. Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de ecclesiis praesidum opera adficandis, utque vetustæ resciantur et ampliores extruantur.
XLVII. Quod contra idolorum cultum scripsérunt.
XLVIII. Constantini edictum ad provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vilitate.
XLIX. De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, et de Diocletiano ac Maximiano persecutoribus.
L. Quod ex Apollinis oraculo qui ob justos homi-
nes responsa amplius edere non poterat, mota sit persecutio.
LI. Quomodo Constantinus adhuc adolescens justos esse Christianos audivit.
LII. Quot tormentorum et suppliciorum genera aduersus Christianos excogitata.
LIII. Quomodo barbari Christianos exceperunt.
LIV. Quomodo divina ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem commoverant.
LV. Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis confitetur, et precatur pro Ecclesia.
LVI. Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit; neminem autem coegit.
LVII. Gloriam tribuit Deo, qui per Filium suum errantes illuminavit.
LVIII. Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi.
LIX. Deum laudat qui semper bona atque honesta docet.
LX. Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam facessat.
LXI. Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commerciæ sint propter Arium.
LXII. De Ario et de Meletianis.
LXIII. Quomodo legatum cum litteris misit ad pacem componendam.
LXIV. Constantini epistola ad Alexandrum episcopum et Arium presbyterum.
LXV. Quod pro pace continue satagebat.
LXVI. Quomodo quæstiones in Africa excitatas compresist.
LXVII. Quod religio ab Orientis partibus cœperit.
LXVIII. Quomodo seditionem moleste ferens, pacem suscepit.
LXIX. Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda.
LXX. Exhortatio ad concordiam.
LXXXI. Quod ob leves quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit.
C LXXXII. Quomodo dolore affectus, præ pietate lacrymas effudi; et iter quod facturus erat in Orientem, ob hanc causam repressit.
LXXXIII. Quod post has etiam imperatoris litteras perseveravit contentio.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ Β'.

443 EUSEBII PAMPHILI

DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI

LIBER SECUNDUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Δευτερον διωγμὸς λαθραῖος, ἐπισκόπουν ἀραιοῦντος ἐν Ἀμασείᾳ τοῦ Πόντου.

Ὄδε μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς ἐπὶ τὸν τῶν θεομάχων βιθὺν κατεκρημνίζετο, καὶ ὡν δφθαλμοῖς ἐπεῖδε τούς

D

CAPUT I.

Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Pouit.

Ad hunc modum supradictus Licinius in impiorum barathrum præceps ruit, et quorum ob res impie

gestas exitium suis ipse oculis aspicerat, eorum exemplum in suam ipsius perniciem æmulatus, persecutionem Christianorum, quasi flaminam quaindam jam sopitam denuo excitavit, et multo gravius quam priores impietatis conflavit incendium. Ac primum quidem tanquam mala bestia, et tortuosus quidam serpens in seipsum convolutus, et furorem atque hostiles adversus Deum minas spirans, Ecclesiæ Dei sub imperio suo constitutis bellum palam inferre, ob Constantini metum minime ausus est, sed improbitatis virus abscondens, occultas insidiis certis dunataxat in locis adversus episcopos comparavit; et ex his probatissimum quemque, compotitis per provinciarum rectores calumniis interfecit. Porro cædis illorum modus, novus nec unquam antea cognitus fuit. Certe quæ apud Amasiam gesta sunt, omnia crudelitatis modum transcendunt.

CAPUT II.

Ecclesiæ dirutæ, et episcopi trucidati.

Qua in urbe ecclesiæ Dei, aliae iterum post priorem illam expugnationem æquatæ sunt solo: aliae clausæ a præsidibus provinciarum; ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eo conveniret, neve soleminem cultum Deo exhiberet. Neque enim qui hæc jubebat, precatioñes illic pro se fieri opinabatur; scelerum scilicet conscientia in 444 eam opinionem adductus. Sed nos pro Constantino cuncta agere, ac divino Numini supplicare sibi persuaserat. At præsides utpote assentatores atque adulatores, cum rem gratam imperatori facere se procerto haberent, optimos quoque ecclesiarum antiates capitali supplicio adlixerunt. Itaque viri qui nihil mali commiserant, absque ulla causa abducebantur, et puniebantur perinde ac sicarii. Nonnulli novum quoddam mortis genus pertulerunt, corpore in multis partes frustatum conciso, et post atrox illud omnique tragico signo horribilius spectaculum, ut piscibus eibum præberent, in altissimum mare projecti. Posthac Dei cultores fugam denuo inire coepérunt. Iterum agri, iterum solitudines famulos Dei suscepere. Quæ dum ad hunc modum tyranno succederent, deinceps persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compos exstitisset, nec ei quidquam obstitisset quominus rem ad exitum produceret, nisi famulorum suorum propugnator Deus,

A ἐπὶ τῆς δυσσεβείας δλέθρους, τούτων τὸν ζῆτοι ἐπὶ κακῷ τῷ αὐτοῦ μετιών, τὸν κατὰ Χριστιανῶν διωγμὸν, ὥσπερ τινὰ πάλαι κατεσθεσμένην πυρὸς ἀκμὴν ἀνέβηπιζε, δεινοτέραν ἢ οἱ πρόσθεν τὴν τῆς δυσσεβείας ἔξαπτων φλόγα. Καὶ δὴ οἵτις θήρ δεινὸς, ἢ σκολιὸς ὄφεις περὶ ξαυτὸν ἵνα πόμενος, θυμοῦ τε καὶ ἀπειλῆς θεομάχου πνέων, οὕτω μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦ διὰ τὸν Κωνσταντίνου φόρον, ταῖς ὑπ' αὐτὸν Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πολεμεῖν ἐτόλμα. χρύπτων δὲ τῆς κακίας τὸν ἤν, λαθραῖς καὶ μερικάς ἐποιεῖτο τὰς κατὰ τῶν ἐπιτεκόπων συσκευάς· ἀνηρεῖτο τε δὲ ἐπιβούλητος τῶν κατὰ ἕθνος ἀρχόντων τοὺς τούτων δοκιματάτους· καὶ δὲ τρόπος δὲ τοῦ κατὰ αὐτῶν φόρου ἔειντον τις ἦν, οἷος οὐδεπώτερος γνωσθῆγατ. Ταῦτα οὖν (22) ἀμφὶ τὴν Ἀμάσειαν τοῦ Πόντου κατεργασθέντα, πᾶσαν ὑπερβολὴν ὡμοτητος ὑπερηκόντιζεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Καθαιρέσσεις ἐκκλησιῶν, καὶ ἐπισκόπων κρεουργίαι.

"Ἐνθα τῶν ἐκκλησιῶν αἱ μὲν ἐξ ὅψους εἰς Ἑδαφὸς τοῦτο δεύτερον μετὰ τὰς πρώτας καθηροῦντο πολιορκίας, τὰς δὲ ἀπέκλειον οἱ κατὰ τόπους ἡγεμόνες, ὡς ἀν μὴ συνάγοιτο τις τῶν ειωθότων, μηδὲ τῷ Θεῷ τὰς ἐνθέσμονας ἀποδώῃ λατρείας (23). Συντελεῖται γάρ οὐχ ἡγείτο ὑπὲρ αὐτοῦ ταύτας δὲ τὰ τοιάδε προστάττων, συνειδότι φαյλῷ τοῦτο λογιζόμενος· ὑπὲρ δὲ Κωνσταντίνου πράττειν πάντα ἡμᾶς, καὶ τὸν Θεὸν θεεῦται πέπειστο. Οἱ δὲ αὐτοῦ θῶπες θντες καὶ κόλακες, τὰ φίλα πράττειν τῷ δυσαγεῖ πεπεισμένοι, τοὺς δοκιματάτους τῶν ἐκκλησιῶν πρεδόρους κεφαλήας διέβαλλον τιμωρίας, ἀπήγοντο δὲ καὶ ἐκολάζοντο ἀπροφασίστας τοῖς μαϊφόνοις δόμοις, οἱ κατὰ μηδὲν ἀδικήστες. "Ηδη δέ τινες καινοτέραν ὑπέμενον τοῦ βίου τελευτὴν, ἔιψει τὸ σῶμα εἰς πολλὰ κατακρεουργούμενον τιμῆματα, καὶ μετὰ τὴν ἀπτηνὴ ταύτην καὶ πάστης τραγικῆς ἀκοῆς φρικτοτάτην κόλασιν, θαλαττίοις βυθοῖς, ἱκνύτινοι εἰς βορὰν ἐβιπούμενοι. Φυγαὶ δὴ αὐθίς ἐπὶ τούτοις, ὥσπερ δὴ καὶ μικρῷ πρότερον, τῶν θεοσεβῶν ἐγίνοντο ἀνδρῶν· καὶ πάλιν ἄγροι, καὶ πάλιν ἐρημαὶ τοὺς τοῦ Θεοῦ θεραπευτάς ὑπεδέχοντο. Ἐπειδὲ καὶ ταῦτα τούτον προύχωρες τὸν τρόπον τῷ τυράννῳ, λοιπὸν τὸν πάντων ἀνακινέντος διωγμὸν ἐπὶ διάνοιαν ἐβάλλετο· ἐκράτει τε γνώμης καὶ οὐδὲν ἐμποδὼν ἦν αὐτῷ μὴ οὐχὶ δι' ἐργων ἥδη χωρεῖν, εἰ μὴ φάσας τὸ μέλλον ὃ τῶν οἰκείων ὑπέρμαχος, ὡς ἐν σκότῳ καὶ νυκτὶ ζοφωδεστάτῃ φωστῆρα μέγαν

(22) *Taῦτ' οὖτος. Scribendum est τὰ γοῦν, ex libro x Historiæ ecclesiastice, ubi hæc omnia ad verbum leguntur. Mirum porro est, Eusebium neque in Historia Ecclesiastica, neque in his libris ullam facere mentionem Basilei Amasenorum episcopi: quem tamen jussi Liciñii cæsum esse omnes Græci scriptores consentiunt. Verum Philostorgius in libro i Historiæ Ecclesiastice diserte scribit, Basileum Amasæ in Ponto episcopum Nicænum concilio interfuisse. Porro concilium Nicænum, ut inter omnes constat, congregatum est anno post exauctorationem Liciñii. Quid quod Athanasius in oratione i Contra Arianos, ubi mentionem facit*

illustrum episcoporum qui Nicæna synodo aut ipsi interfuerunt, aut ejus sententiam comprobarunt, Basileum Ponti episcopum una cum aliis nominal, nec martyrem eum appellat, quamvis Osium confessorem ibidem cognominet. Sed et Acta Basilei quæ apud Metaphrastem existant, inepta mihi videntur ac fabulosa. Ac pleraque quidem quæ initio eorum leguntur ex Eusebio ad verbum descripta sunt. Fabella autem illa de Glaphyra virginе, couicta mihi videetur ab hominibus otiosis.

(23) Ἀποδώῃ λατρείας. In codd. Fuetiano et Sav. scriptum est ἀποδίδοῃ: in libro autem x Historiæ Ecclesiastice ἀποδ. δῷ.

Ἐξέλαμψε τὸν αὐτοῦ θεράποντα Κωνσταντίνον, ἐπὶ τὰ A id quod futurum erat celerrime præveniens, Constantinum famulum suum tanquam splendidum lucis juhar, in profunda caligine et in obscurissima nocte subito ostendisset, eumque quasi manu apprehensum has in partes perduxisset.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

"Οπως Κωνσταντίνος ὑπέρ Χριστιανῶν διώκεσθαι μελλόντων ἔκινθη.

"Ος οὐκέτ' ἀνεκτὸν εἶναι συνιδὼν τὴν τῶν εἰρημένων ἀκοήν, τὸν σώφρονα συνάγει λογισμὸν, καὶ τὸ στερβόν τοῦ τρόπου τῇ συμφύτῳ φιλανθρωπίᾳ κερασάμενος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν τῶν καταπονουμένων Εἰπευδε, χρῖνας δεῖν εἶναι εὐσεβὲς καὶ ὅσιον, ἐκποδῶν ἔνα ποιησάμενον, τὸ πλεῖστον τῶν ἀνθρώπων διασώσασθαι γένος· πολλῇ γάρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ (24), καὶ τὸν συμπαθεῖας ἀνάξιον ἐλεῦντι, τῷ μὲν μηδὲν γίνεσθαι πλέον, τῆς τῶν κακῶν ἐπιτιθέντες μηδαμῶς ἀπαλλαττομένῳ, ἐπαύξοντες δὲ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ὑποχειρίων λύτταν, τοῖς δ' ὅπ' αὐτοῦ κεκακωμένοις μηδεμίᾳν ἔτι σωτηρίας ἐλπίδα λείπεσθαι. Ταῦτ' ἐννοήσας δὲ βασιλεὺς, ἀναπερθέτως δεξιὰν ὁρέγειν σωτηρίον τοῖς εἰς ἔσχατα κακῶν ἐλλακόδιν ὡρμάτο. Τῆς μὲν οὖν στρατιώτης ἔξοπλίσεως τὴν συνήθη παρασκευὴν ἐποιεῖτο, ήθροιστὸν τε αὐτῷ πᾶσα φάλαγξ πεζοῦ τε καὶ ἵπποιοῦ τάγματος· ἥγετο δὲ πάντων τὰ τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος, διὰ τοῦ προλεγέντος σημείου, σύμβολα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

*"Οτι Κωνσταντίνος μὲν παρεσκευάζετο μετ' εὐ-
χῶν, Λικίνιος δὲ μετὰ μαρτειῶν εἰς πόλεμον.*

Εὔχῶν δὲ εἴποτε καὶ νῦν αὐτῷ δεῖσθαι, καλῶς ἐπιστάμενος, τὸν τοῦ Θεοῦ λεπέας ἐπήγετο· συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρεῖναι διὰ παντὸς, ὥσπερ τινάς ψυχῆς ἀγαθούς φύλακας (25), τούτους δὲν ἥγουμενος. Ἔνθεν εἰκάσω; δὴ τὴν τυραννίδα προδεβλημένος, πυθόμενος Κωνσταντίνῳ τὰς κατ' ἔχθρῶν νίκας μηδ' ἀλλως δὲ τοῦ Θεοῦ συμπράττοντος πορίζεσθαι, συνεῖναι τ' αὐτῷ καὶ παρεῖναι διαπαντὸς τοὺς εἰρημένους, καὶ τό γε τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ παντὸς καθηγήσασθαι στρατοῦ· ταῦτα μὲν γέλωτος ἀξιαὶ ὑπελάμβανεν, ἀμαχεύαζων αὐτὸν καὶ βλασφήμοις διασύρων λόγοις, αὐτός τε θεοπρόπους (26) καὶ μάντεις Ἀιγυπτίων, φαρμακεῖς καὶ γόντας, θύτας τε καὶ προφήτας ὁν ἥγετο θεῶν, περὶ ἐκυτὸν ἐποίει· κατέπειτα θυσίαις οὓς δεῖν ὠστο, θεοὺς (27) μειλισσόμενος, διηρώτα σῆπη αὐτῷ τὰ τῆς ἐκδάσεως τοῦ πολέμου

(24) Πολλῇ τάρ αὐτῷ χρωμένῳ φιλανθρωπίᾳ. In lib. x unde haec ad verbum transcripta sunt, pro voce πολλῇ legitur μόνη, quod rectius videtur. Mallem etiam scribere αὐτοῦ χρωμένου, nisi forte dativus casus sumi potest pro ablativo absoluto.

(25) Οσπερ τινάς ψυχῆς ἀγαθούς φύλακας. Alludit ad vocem σωματοφύλακας. Quemadmodum igitur imperatores, quosdam milites ad custodiā corporis sui semper secum habebant, sic Constantinus episcopos quasi quosdam anime custodes, ubique sibi adesse voluit. Porro post vocem ἐπειγότο punctum apponendum est ex codd. Regio ei-

Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persecui parabat, commotus sit.

Qui cum hujusmodi rerum nuntiū ad aures suas perlatum, non amplius dissimulandum esse inteligeret, sobriæ mentis vigorem collegit: et severitatem morum cum innata miscens clementia, iis qui opprimebantur auxilium serre properavit; pium sanctumque facinus habendum esse judicans, cum uno e medio sublato totum fere hominum genus incolimē servatur. Sic enim apud se reputabat: si ipse summa clementia uteretur, et hominis nulla miseratione digni misereretur, illi quidem nihil id profuturum, quippe qui a pravis moribus et institutis nullatenus discederet, quin potius rabiem adversus subditos intenderet: oppressis vero nullam amplius spem salutis relinqu. Hæc imperator cum apud se reputasset, iis qui in extremas calamitates incidissent, 445 absque ulla dilatione salutarem dextram porrigit decretiv. Et militarum quidem copiarum alque armorum ingentem apparatum coegit. Jamque aderant universa iam equitum quam pediū agmina in unum congregata. Cunctis vero præbant insignia fiduciae in Deum, signum videlicet illud quod supra memoravimus.

CAPUT IV.

Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum ratiociniis se ad bellum parabat.

Cumque precationibus, si unquam antea, sese tunc maxime indigere intelligeret, sacerdotes Dei secum duxit, eos velut optimos animæ custodes adesse coram et secum versari debere existimans. Unde cum tyrannus audiisset, Constantinus non aliter quam divino auxiliante numine victoriam de hostibus parare, et eos quos dixi ei perpetuo adesse unaque versari; salutaris quoque passionis signum, et ipsum et universum ejus exercitum antecedere; hæc utpote impius risu digna esse censebat, Constantinus subsannans et contumeliosis appetens verbis. Ipse vero divinos et vates Ἀgyptiorum, veneficos et impostores, sacrificulos denique ac prophetas falsorūn quos colebat deorum sibi adjunxit. Deinde sacrificis placans illos quos existimabat deos, sciscitabatur ex illis quemnam belli exitum

Fuk. quod Christophorus non animadvertis. Ceterum in codd. Fuk. Turnebi ac Savilli rectius scribitur ἐπήγετο. Paulo post in codice Fuk. scribitur, πυθόμενος Κωνσταντίνον τὰς κατ' ἔχθρῶν νίκας μηδὲν, η τοῦ Θεοῦ συμπράττοντος πορίζεθαι. Rectius meo quidem judicio.

(26) Αὐτός τε θεοπρόπους. Scribendum est αὐτός δέ. Quanquam codices nostri nihil inuitant, nisi quod pro θεοπρόπους Fuk. habet θεοπρόπεις, schēda vero θεοπρεπεῖς.

(27) Οὖς δεῖν φέτο, θεούς. Scribendum videtur οὖ, δεῖ, vel certe uno verbo οὓς διενοείτο.

esset habiturus. At illi sine controversia victorem hostium et superiorum in bello fore responderunt; enctis ubique oraculis uno consensu hoc illi per prolixa et elegantia carmina promittentibus. Sed et omniorum interpretes per somnia, et aruspices per viscerum motum similia portendi affirmabant. Horum itaque fallacibus pollicitationibus inflatus, cum ingenti fiducia progressus est ad castra, seque ad pugnam ineundam instruxit.

CAPUT V.

Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in luco sacrificaret.

Cum vero bellum jam orsurus esset, ex proleteribus et honoratioribus amicis lectissimos quosque in quemdam locum qui ab ipsis sacer habebatur, coegit. Lucas hic erat irriguus et opacus, 446 in quo plurimæ statuæ eorum quos ille deos putabat, sculptæ ex lapide visebantur. His cum cereos accendisset et solemni ritu sacrificasset, hujusmodi verba habuisse dicitur: «Viri amici et commilitones, hi quidem quos colimus et quos ab ultimis usque majoribus colendos accepimus, dii sunt patrii; iste vero qui adversarum nobis partium copias dicit, moribus institutisque majorum violatis, ad impiam nullos credentium deos opinionem descivit; peregrinum quemdam nescio unde quæsitum temere amplectens Deum. Quin etiam turpissimo ejus signo exercitum suum dehonestat, enque confusus, non tam adversus nos quam adversus ipsos quos violavit deos, armatus procedit. Præsens igitur dies manifeste arguet uter nostrum cæco errore ducatur: et de diis qui apud nos aut qui ab adversarum partium hominibus coluntur, judicium seret. Aut enim concessa nobis Victoria, deos nostros vere servatores atque auxiliatores esse jure merito declarabit. Aut si diis nostris qui quamplurimi sunt, et multitudine nunc utique antecellunt, unus ille nescio unde prosectorus Constantini Deus superior exstiterit, nemo post haec in dubium revocet

(28) Vulg.. Oi δ' ἀδηλήτως. In Regio codice legitur oi δ' αὐδηλήτως. Scribo ἀδηλήτως, id est, sine controversia. In coddi. Fuk., Savil. ac Turnebi scribitur ἀναντιρέθητως.

(29) Πολέμου χρατεῖν. Scribendum videtur καὶ πολέμου χρατησαι προύλεγον, συμφώνως αὐτῷ τάῦτα, μακραῖς τε ἐπῶν καλλιεπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ χρηστηρίων προϊσχομένων. Sic totus hic locus restituendus est. In codice Fuk. ita scribitur: Καὶ τοῦ πολέμου χρατῆσαι συμφώνως εἰπον· μακραῖς ἐπῶν καλλιεπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ χρηστηρίων τουτο προϊσχομένων. Optime.

(30) Vulg. δρειροπόλει δέ. Post has voces, quæ sequuntur usque ad τὰ δύοια, desunt in miss. Regio, et ad marginem addita sunt recentissima manu. Quod si conjectura indulgere licet, scribendum potest δνειροπόλοι δέ καὶ θύται τὰ δύοια, etc. Turnebus in suo codice emendaverat oīwōtōpōlōi. In codi. Fuk. et Savillii scriptum est δνειροπόλοι δέ διὰ τῆς, etc.

(31) Ταῖς παρεμβολαῖς. In codice Fuk. hic locus ita scribitur: σὺν πολλῷ θράσει προήσι· τὰς παρεμβολὰς ὡς οἶον τε ἥν, παρατάτων. Quae lectio et distinctio non displicet: τὰς παρεμβολὰς παρατά-

A χωρῆσιεν. Οἱ δὲ ἀδηλήτως (28) ἔχθρων νικητὴν ἔτεσθαι καὶ τοῦ πολέμου χρατεῖν (29) συμφώνως εἰπον, μακραῖς ἐπῶν καλλιεπεῖαις τῶν ἀπανταχοῦ χρηστηρίων τοῦτο προϊσχομένων· δνειροπόλοι δέ (30) διὰ τῆς τῶν δρυνθῶν πτῆσεως σημαίνεσθαι αὐτῷ τὸ αἴτια προῦλεγον, καὶ θύται τὰ δύοια τὴν τῶν σπλάχχνων αἰνίττεσθαι κίνησιν ἐδήλουν. Ἐπαρθεὶς δηὖτε ταῖς τούτων ἀπατηλαῖς ἐπαγγελίαις, σὺν πολλῷ θράσει προήσι: ταῖς παρεμβολαῖς (31), οἵδες τε ἥν, παρατάττων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε.

“Οσα Λικίνιος ἐν τῷ δίσει θύων, εἰπε περὶ τῶν εἰδώλων καὶ τοῦ Χριστοῦ.

Mέλλων δέ γε τοῦ πολέμου κατάρχειν, τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπιστῶν, τῶν τε τετιμημένων φίλων τοὺς δὲ ἐγκρίτους, εἰς τινὰ τῶν αὐτοῖς νενομισμένων ἐσέρων συνεκάλει. «Ἄλσος δὲ ἦν ἐπίρρυτον καὶ ἀμφιλαφές· παντοῖα δὲ ἐν τούτῳ γλυφαῖς λίθων ἀγάλματα ὡν τριεῖτο θεῶν, ἴδρυτο. Οἰς κήρους ἔξαφας (32) καὶ τὰ συνήθη θυσάμενος, τοιόνδε λόγον ἀποδοῦναι: λέγεται· «Ἀνδρες φίλοι: καὶ σύμμαχοι (33), πάτριοι: μὲν οἵδε θεοί, οὓς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρειληφτες σέβειν, τιμῶμεν· δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἔξαρχων παρατάξεως, τὰ πάτρια παρασπονδίας, τὴν ἀθεον εἴλετο δόξαν, οὐχ οἰδὲ ὅποθεν ἔνον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεὸν, αἰσχρῷ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνει στρατόν (34). φεποιθώς, δρμάται οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οἵδες παρέβη θεοὺς, ἀράμενος τὰ δόπλα. Ό δὴ οὗν παρὼν ἐλέγεις καὶρδες τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρὸς ἡμῖν καὶ τοῖς παρὸς θατέρῳ μέρει τιμωμένοις βραβεύων. Ή γάρ ἡμᾶς ἀποδεῖξας νικητάς, δικαιοτάτας τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ θοτίες ἀληθεῖς ἐπιδεῖξε· ή εἰ κρατήσει τὸν ἡμετέρων πλείστων γε δυτῶν, καὶ τέως τῷ πλήθει (35) πλεονεκτούντων, εἰ τις οὗτος οὐκ οἰδὲ ὅποθεν ὡρμημένος ὁ Κωνσταντίνος θεὸς, μηδὲις λοιπὸν ἐν ἀμφιβολίᾳ τιθέσθω, τίνα δέος θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι, καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν δέξονται καὶ νῦν γελώμενος (36) ἡμῖν, κρείττων

τετονται castrametari.

(32) Οἰς κήρους ἔξαφας. Mos gentilium sicut etiam accendere ante statuas deorum, ut notavi ad lib. XIIII. Ann. Marcellini.

(33) Καὶ σύμμαχοι. Improprie dicitur ab Eusebio pro συστρατιωται.

(34) Καταισχύνει στρατόν. Codex Fuk. habet κτισχύνει. Et paulo post ὄρμάται νῦν πρὸς ἡμᾶς πολυπρότερον δέ. Rectius, ni fallor.

(35) Καὶ τέως τῷ πλήθει. Vocem τέως omisit Christopheronus, in qua tamen tota vis sententiae posita est. Significat enim Licinius, deos suos in praesentia quidem numero vincere; brevi autem vi ac potentia superiores fore. Joannes Portesius, incipitus aliquoquin interpres, hujus vocis interpretationem non omisit. Sic enim vertit, numero quidem adhuc potiores. Mox lego εἰς τις οὗτος, ut Turnebus ad oram sui codicis emendavit.

(36) Edit Genev. Καὶ τοῦ τενόμενος. Idem est, ac sidiceret, δύθες καὶ πρώην γενόμενος. Irridet Constantini Deum impius Licinius, quod et peregrinus esset et novus. Nam inter deos quidam patrii habentur, quidam peregrini. Et patrii quidem dili religiosi velutaste commendabantur. Peregrini vero

φανεῖται, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν ταῦτα τιμῆν. Α μακρῷ χάρισμαν τούτοις εἰπόντας οἵ μάτην τοὺς κηρύσσους ἐξάπομεν· εἰ δὲ οἱ ἡμέτεροι κρατήσειαν, δὴ εὐχὴ ἀμφιβολίας, μετὰ τὴν ἐνταυθοῦ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἁθέων πόλεμον ὄρμωμεν. » Οὐ μὲν δὴ τοῖς παροῦσι ταῦτα προδιελεκτό· ἡμῖν δὲ τοῖς εἰς ταῦτην κεκλημένοις τὴν γραφὴν (37), οἱ τῶν λόγιων αὐτήχους, τῆς τούτων μικρήν ὑστερον μετεβόλουσαν γνώσεως. Καὶ δὴ τοιούτους διεξελθὼν λόγους, ἥγεισθαι τῆς συμβολῆς παρήγγελλε τὰ στρατιωτικά.

γιατί, ad circumstantes hujusmodi verba fecit. Nobis vero qui hac scribimus, ipsi illi qui oratione ejus interfuerant, non multo post eam retulerunt. Hujusmodi igitur oratione facta, Juval militibus ut præmium inirent.

KΕΤΑΛΛΙΟΝ Γ'.

Φαρασίαι κατὰ τὰς ὑπὸ Λικίνιος πτίσεις, ὧς τὸν Κωνσταντίου στρατευμάτων διεκδικτωτα.

Τούτων δὲ περατομένων, φάσμα τι λόγου κρείττον ἀμφὶ τὰς ὑπηκόους τῷ τυράνῳ πόλεις ὡφεῖα φαστρούς τῶν ὑπὸ Κωνσταντίου ὅρξην ἐδόκουν διάφορα τάγματα, ἐν αὐταῖς μέσαις ἡμέραις διεργήμενα τὰς πόλεις, ὡσανελ κεκρατηκότα τῆς μάχης· καὶ ταῦτ' ἐδέπετο, μηδενός που τῇ ἀληθεῖῃ μηδαμῆ φανιομένου, θειοτέρα δὲ καὶ κρείττον δυνάμει, τῆς φανετῆς δήμως τὸ μέλλον ἔστεσθαι προφανούστης. Ἐπειδὲ τὰ στρατιωτικὰ συμβολῆς ἤπειτο, προκατῆργε τοῦ πολέμου δὲ τὰς φιλικὰς διαβήτες συνθήκας· ἐνταῦθα δὴ Κωνσταντίος Θεὸν Σωτῆρα τὸν ἐπὶ πάντων ἐπικαλεσάμενος, σύνθημά τε τούτο δούς τοῖς ἀμφὶ αὐτὸν ὄπλιταις, πρώτης ἐκράτει παρατάξεως (38)· εἰς' οὐκ εἰς μακρὸν δευτέρας συμβολῆς (39) κρείττον

novi erant, ut polemiper asciti. Cicero in II De legibus : « Novos vero deos, et in his colendis nocturnas pervigillationes sic Aristophanes facetissimus poeta veteris comedie vexat, ut apud eum Sabazius et alii quidam dii peregrini judicati e civitate ejiciantur. » Locus Aristophanis quem intelligit Cicero, erat in comedie Lemniis, ut docet Suidas in IV. φῶν θερμοὶ βωμοὶ. Erat certe Athenis ingens turba novorum ac peregrinorum deorum, quos ξένους seu ξενικούς θεούς vocabant. Eorum nomina ac series contextuerat Apollophanes poeta in Cretensisbus, teste Hesychio in voce θεοὶ ξενικοὶ. M. Ander rhetor, seu potius Alexander, in Methodo generis demonstrati, pag. 612, notat quosdam deos a diuersioribus, quosdam recentiores dici, et μὲν τῷ πλακιότερῳ, οἱ δὲ νεότεροι ξενικοὶ τῶν θεῶν. At Portesius, cumque secutus Christopherus, male hunc locum interpretati sunt, quorū error hinc natus est, quod non viderunt adverbium φῶν, idem interpretari significare quod μηπερ, ut notati ad lib. IV Historiæ Ecclesiastice. Et hæc quidem prius notaveram, secutus editionem Genevensem. Postea vero dicit, in editione Roberti Stephani et in aliis codicibus legi XII. γῆγενέρων. Quam scripturam cum seculi sint interpres, minime culpandi sunt.

37. Ταῦτα τελιμέντα τὴν γραφήν. In libro Moræ ad marginem emendatur τοπογένεσις, quoniam hoc agitur Eusebius, infra cap. 8. Paulus autem in eodem Moræ libro recte emendatum est, γραφὴ γραφὴ τοιοῦτος εἰμίστας. In codice Fuld. scriptum inveni : τὸ δὲ τοῦτο εἰς ταῦτα τελιμένης τηγραφὴν recte.

38. Πρώτης ἐργατεῖς ταχταῖς. Primum presumus inter Constantium et Licinium fuit in Pannonia apud Gabalæ, quod optime demonstrat Zosimus in libro II. et socius excerptorum de Gesu Constantini. Constat hoc pugna Vindobono et Alaudino

quisnam coledus sit Deus, sed ad postorū accedit, eique victoria præmium deserat. Ac si quidem peregrinus illo quem nunc ludibrio habamus, victor esse videbitur, nos quoque illum agnoscere et colere oportebit : procul abito ac valore postulat Iussis illi quibus cereos frustra accendimus. Si vero nostri superiores exaltiorint, quod quidem nominis dubium esse potest, post partam hoc loco victoram impiorum deorum contemptoribus bellum Inferro aggrediemur. » Et Licinius quidem ante exordium purgare, ad circumstantes hujusmodi verba fecit. Nobis vero qui hac scribimus, ipsi illi qui oratione ejus interfuerant, non multo post eam retulerunt. Hujusmodi igitur oratione facta, Juval militibus ut præmium inirent.

CAPUT VI.

B Spectra in urbibus quæ Licinius parabat visa, Constantini militum Licinianos persequantium.

Quæ dum geruntur, spectrum quoddam prorsus mirabile in urbibus tyranni Illius dominationi subjectis apparuisse ferunt. Varia enim Constantini militum agmina per meridiem visa, quæ 447 tuncquam pars victoria per urbem transirent. Atque haec cernebantur, reipen quidem nemine usquam comparente : sed divina potentia per visionem illam quæ oculis subiciebatur, id quod futurum erat monstrante. Porro cum exercitus congregati iam parent, is qui concordie fuderat ruperat, primus pugnam exorsus est. Tunc vero Constantinus servatore ac supremo omnium Deo In auxilium vocato, atque hoc signo militibus suis dato, hostes primo prælio fudit. Nec multo post altera commissa pos-

Coss. VIII Idus Octobris, ut scribitur in ēstis Idætis. Quibus consentit Sigenius in libro ut De Occidentali Imperio. Male in Chronico Eusebii bellum Galicense conferunt in annum septimum Constantini, cum id gestum sit anno VIII ejus imperii. Imponamus jam annum Imperii Constantini aegreditur, si rem ad exactos calculos revocet. Nonus quippe annus Imperii Constantini caput octavo Kalend. Augusti, Volusiano II et Anniano coss. Ante lī VI. coss. Potestas orbis Romani duobus quæsita, qui quamvis per flavii vororem nuptiam Licinius connexi inter se erant, ob diversos mores tamē anxi triennium congruere quivere, i.e. Quicquid in Lidae Italois Fastos aperie confirmat. Alioquin ex Eusebiani Chronicæ sententia dicendum esset biennium. Corrigendum est etiam Europa locus in libro X, qui sic vulgo editus est : « Ac primo enim in Pannonia, secundo ingenti apparatu bellum apud Gabalæ instrumentum, repentinus oppressi, i.e. Deinde la est absque dubio vox secundo, que ab incepito librario adjecta est. Primum enim Constantium adversus Licinium prælim fuit apud Gabalæ, ut supra ostendi. Deinde indicandum esset donec, priusq; prælim fuisse in Pannonia, secundum apud Gabalæ : cum Gabalæ urbo sit Pannonia, sed et Peonianus, qui huiusq; am Graeci servit, vocem illam secundo non agnoscat, ut ea interpretatione ejus apparet. Orobas etiam et autor Historie Nicetius, vulgariter huiusq; interpretationem docuit sed hoc minus honestus : et hoc etiam Zosimus in corollaria sua dicit in Pannonia prælim fuit, secundum apud Gabalæ apparet. »

39. Δευτέρης τεχνητae. Secunda haec pugna Constantini intercessus licet in Pannonia facta esset, et docet Zosimus, hoc Zosimus locum ipsum non dicit : secundus vero exercitorum de Gesu Constantini, in cuius prædictis pugnacum eam patitur.

gna, iterum superior discessit, et longe majorem victoriam retulit, cum salutare crucis tropæum exercitum ipsius antecederet.

CAPUT VII.

Ubicunque in præliis crucis signum ddfuit, partam esse victoriam.

Certe ubicunque hoc signum conspectum fuerat, continuo fuga hostium, victoribus terga illorum prementibus, sequebatur. Quo imperator comperto, sicubi agmen aliquod exercitus sui premi animadverteret, illico salutare tropæum tanquam efficacissimum quoddam ad parandam victoriam amuletum inferri jubebat; quo facto, statim victoria sequebatur, divina utique virtute animos viresque pugnantium confirmante.

CAPUT VIII.

Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.

Iaque lectis ex protectorum numero quotquot corporis viribus et animi fortitudine ac veræ religionis institutis præstare videbantur, unum hoc munus imposuit, ut signi hujus assidue curam gererent. Erant omnes quinquaginta viri; quorum nullum aliud erat officium quam circumstare et satellitio suo custodire signum; quod singuli humeris suis alternatim gestabant. Haec imperator ipse nobis qui hanc historiam scribimus, dum in otio ageret, narravit, longo post tempore quam hæc contigerant, simulque rem quamdam adjectit memoratu dignissinam.

448 CAPUT IX.

Quod ex cruciferis is quidem qui fugit intersectus est: qui vero fideliter permanerat, incolmis evasit.

Nam cum forte, inquit, inter pugnandum ingens strepitus exercitum conturbasset, is qui hoc signum humeris serebat, metu percusus, alteri gestandum tradidit, ut ipse discrimen evaderet. Vix alter ille signum gestandum suscepserat, cum ecce is qui se subripiens custodiā signi deseruerat, telo in ventre percussus occubuit. Et hic quidem ignavie atque infidelitatis suæ pœnas persolvens, ibidem jacuit exanimis. At salutare crucis tropæum, ei qui ipsum sublime gestabat incolumentem præstitit. In quem cum tela undique jacerentur, signifer quidem ipse salvus evasit: hasta vero salutaris tropæi, missilia excepit. Erat id spectaculum omni miraculo majus, cum cuncta hostium tela in brevissimum illum hastæ ambitum caderent. Quæ cum in hastam impacta desigerentur, signifer servabatur incolmis:

Verum hic locus perinde nobis ignotus est. Porro hac pugna eodem anno contigit quo Cibalensis, ut ex narratione Zosimi, et auctoris illius ignoti colligitur. Quod quidem etiam hoc argumento demonstrari potest: Post hoc prælium pace inter Constantium et Licinium facta, consules seq. enti anno facti sunt Constantinus et Licinius, et in Occidente quidem annus ille inscriptus est: Constantino iv et Licinio iv coss.; in Orientis autem partibus Licinius nomen præpositum est hoc modo: Licinio August. iv, et Constantino Aug. iv coss., ut legitur in exercitu de Gestis Constantini.

Α ἡν, καὶ κρειτόνων ἥδη νικητηρίων ἐπέγχανε, τοῦ σωτῆρου τροπαῖου προπομπεύοντος τῆς ἀμφ' αὐτὸν φάλαγγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

"Οτι ἐρ πολέμοις, δουσ σταυροειδὲς σημεῖον καρῆν, ἐκεὶ τὰ τῆς ψίκης ἔριτεο.

"Ἐνθα δ' οὖν ἀνέφανη τοῦτο, φυγὴ μὲν τῶν ἐναντίων ἐγένετο, διώξις δὲ τῶν κρατούτων· δ δῆ συνιδὼν διβασιλεὺς, τοῦ οἰκείου στρατοῦ εἴπου τι τάγμα κεκμηκός ἐώρα, οἰονεὶ τις νικητικὸν ἀλεξιφάρμακον, ἐνταυθῷ τὸ σωτῆριον τρόπαιον παρεῖναι διεκελεύετο· φαστήκα συνανέψαιε νίκη, διλῆσις καὶ ἕρμης σὺν θεῖᾳ τινὶ μοίρᾳ δυναμούστης τοὺς ἄγωνιζομένους.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

"Οτι πετρίκορτα τὸν σταυρὸν φέρειν ἐξελέχθησαν.

Διὸ δὴ τῶν ἀμφ' αὐτὸν ὑπασπιστῶν τοῖς καὶ σώματος ἰσχύι καὶ ψυχῆς ἀρετῇ καὶ θεοσεβείᾳ τρόπους ἐγκρίτοις, μόνη τῇ τοῦ σημείου διακονίᾳ προσκαρπερεῖν ἐκέλευεν· ήσαν δ' ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν οὐχ τίττους πεντήκοντα (40), οἵς οὐδὲν ἔτερον ἦν μόνον, ή κυκλοῦν καὶ περιέπειν δορυφορίᾳ τὸ σημεῖον ἀμοιβαίως ἐκάστους αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὅμων φέροντος. Ταῦτα βασιλεὺς αὐτὸς, τοῖς τὴν γραφὴν ποιουμένοις, ἐπὶ καιροῦ σχολῆς μαχρῷ τῶν πραγμάτων ὑστερον ὑφηγεῖτο, προστιθεὶς καὶ τι μνημονευθῆναι δέξιον τῷ διηγήματι.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

"Οτι τῶν σταυροφόρων ἀγηρέθη μὲν ὁ φυτών, δὲ πίστει παραμείτρας ἐσώθη.

"Ἐφη γάρ ποτ' ἐν μέσῃ τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ, κτύπου καὶ ταραχῆς ἀθρόας διαλαβούστης τὸ στρατιωτικὸν, τὸν ἐπὶ τῶν ὅμων φέροντα τὸ σημεῖον ὑπὸ δειλίας ἐν ἀγωνίᾳ γενέσθαι, κάπειτα μεταπαραδοῦναι αὐτὸν ἐτέρῳ, ὡς ἀν διαφύγοι τὸν πόλεμον. Ός δ' δὲ μὲν ὑποδέδεκτο, δ' δὲ ὑπεκάντας (41), ἐκτὸς ἐγένετο τῆς τοῦ σημείου φυλακῆς, βέλος ἀκοντισθὲν αὐτοῦ κατὰ τῆς νηδύος πήγυνται, καὶ τὴν ζωὴν ἀφαρεῖται αὐτοῦ. 'Ἄλλ' αὐτὸς μὲν δειλίας καὶ ἀπιστίας δίκην ἐκτίσας, ἐνταυθῷ νεκρὸς ἔχειτο· τοῦ δὲ τὸ σωτῆριον τρόπαιον αιωροῦντος, ζωῆς ἐγένετο φυλακτήριον, ὡς πολλάκις βελῶν κατ' αὐτοῦ πεμπομένων, τὸν μὲν φέροντα διασώζεσθαι, τὸ δὲ τοῦ τροπαῖου δόρυ δέχεσθαι τὰ βαλλόμενα. Καὶ ἡν γε τοῦτο παντὸς ἐπέκειται θαύματος, πῶς ἐν βραχυτάτῃ περιφερεὶ τοῦ δόρατος ξινούμενα τὰ τῶν πολεμῶν βέλη, ἐν

D (40) Ἡσαν δ' ἄνδρες... πετρίκορτα. Ήσαν σταυροφόροις quibus Constantinus curram labari in præliis commisit, Gretserus in lib. II De cruce, cap. 40, eosdem esse ait qui præpositū laborum dicuntur in codice Theodosiano; id est τῶν λαβώρων. Nam λάβωρον Græci dicebant, quod laborantibus agminibus auxilio esset, teste Sozomeno.

(41) Vulg., 'Ο δὲ ύποδάς. Veram hujus loci scripturam nobis aperuit codex Fuk., in quo legitur δὲ ύπερβάς. Non enim dubito quin Eusebius scripsit ύπερβάς.

αὐτῷ μὲν πηγνύμενα κατεπέιρετο, τὴν θέσην δέ τους φέροντα, ὡς μηδὲν ἄπτεσθαι τῶν ταύτην ποιουμένων τὴν διακονίαν πώποτε. Οὐχὶ ἡμέτερος δὸς λόγος, ἀλλ' αὐτοῦ πάλιν βασιλέως, εἰς ἡμετέρας ἀκοὰς πρὸς ἑέροις καὶ τοῦτον ἀπομνημονεύσαντος· δὸς ἐπειδὴ Θεοῦ δυνάμει τὰς πρώτας ἤρατο νίκας, ἐπὶ τὰ πρόσω πλοιόν ἤλαυνε, τὸ στρατιωτικὸν ἐν τάξει κινήσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Συμβολαὶ διάφοροι, καὶ Κωνσταντίου ρίχαι.

Τούτου δὲ τὴν πρώτην ὅρμήν οἱ τῆς ἐναντίας προκατάρχοντες λήξεως οὐχὶ ὑποστάντες, τοῖν χεροῖν διψάντες τὰ διλλα, προσεχώρουν τοῖς βασιλέως ποσιν· δὸς δὲ τοὺς πάντας σώους ὑπεδέχετο, τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀτμενίζων σωτηρίᾳ. Ἀλλοι δὲ ἐπὶ τοῖς ὅπλοις μείναντες, ἐνεχέρισαν τῇ τοῦ πολέμου συμβολῇ· οἵς ἐπειδὴ πρὸς φιλικᾶς κλήσεις (42) προσχόμενος βασιλέὺς, οὐ πειθομένους ἔγνω, τὸν στρατὸν τρέψει. Οἱ δὲ αὐτίκα νῦντα δόντες, εἰς φυγὴν ἐτρέποντο. Εἴθ' οἱ μὲν αὐτῶν νόμῳ πολέμου ἐκτείνοντα καταλαμβανόμενοι, οἱ δὲ ἐπὶ ἀλλήλους πεπίποντες, τοῖς εἰκείοις κατεβάλλοντα ἐξφεύσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Φυγὴ Λικινοῦ καὶ τοητεῖαι.

Ἐπὶ τούτοις δὲ τούτων ἔξαρχων, ἐπειδὴ τῆς παρὰ τῶν οἰκετῶν (43) βοηθείας στερηθέντα συνειδένειν ἐσαύτουν. φρούριον τὸν ἀντῷ τὸ πλήθος τῆς συνειλεγμένης αὐτῆς στρατείας τε καὶ συμμαχίας, ἢ τε ὁν φέτο θεῖον, ἐλπίς τὸ μηδὲν πείρα διηλέγχετο, τηνικαῦτα δρασμὸν αἰσχιστὸν ὑπομένει· φεύγων δῆτα διέβαινεν, ἐν ἀσφαλείᾳ τὸν ἐγίνετο, τοῦ θεοφίλους μὴ κατὰ πόδας διώκειν τοῖς οἰκείοις ἐγκελευομένου, ὡς ἂν τύχοι σωτηρίας δὲ φεύγων. Ἡλπίξει γάρ ποτε αὐτὸν συναισθέμενον οἱ κακῶν ἀνεῖ, λῆξαι· μὲν τῆς μανιώδους θρασύτητος, ἐπὶ τὸν κρείττονα δὲ λογισμὸν μεταβαλέσθαι τὴν γνώμην. Ἀλλ' δὲ μὲν φιλανθρωπίας ὑπερβολῇ ταῦτι διενοεῖτο, ἀνεξικακεῖν τε ἡθεῖς, καὶ νέμειν τῷ μὴ ὀξεῖδι συγγνώμην· δὸς οὐκ ἀπέιχετο μοχθηρίας, κακὸς δὲ ἐπὶ κακοῖς σωρεύων, χειρόνων ἥπτετο τολμημάτων· καὶ δὴ πάλιν γοήτων κακοτέχνοις ἐπιτηδεύμασιν ἐγχειρῶν ἐθρασύνετο· ἦν δὲ καὶ ἐπὶ αὐτῷ, ὡς δρα δὲ Θεὸς ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτοῦ, παλαιῶν τυράννων παραπλησίων φάναι.

denuo confugiens, effterri insolentius cœpit. Ac de illo iugando, cor scilicet ipsius a Deo induratum fuisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Οπως Κωνσταντίος ἐρ σκηνῇ ποοσευχόμερος ἐτίχα.

Ἀλλ' δὲ μὲν τοιούτοις ἐμπλέκων ἐσαύτουν, κατὰ βαράριων ἀπωλεῖςς ὥθει· βασιλέὺς δὲ ἐπειδὴ ἐώρα δευτέρας αὐτῷ δεῖσθαι πολέμου παρατάξεως (44), τῷ αὐτοῦ

(42) Πρὸς φιλικᾶς κλήσεις. Scribendum puto φιλικᾶς προσκλήσεις προσχόμενος, id est, blandis et amicis verbis eos compellans. Porro quae in hoc capite narrat Eusebius, pertinere videntur ad primum prælium in campo Cibalensi, de quo supra dixi. Idque confirmatur ex sequentibus.

(43) Παρὰ τῶν οἰκετῶν. Novo more οἰκεῖας pro militibus usurpat Eusebius. Erat quidem militia species quædam servitutis temporariæ. Quod etiam

A adeo ut nullo unquam jaculo ferirentur, quicunque hoc ministerium obibant. Neque porro hæc nostra est oratio, sed ipsius imperatoris, qui inter reliqua id etiam nobis commemoravit. Qui cum priores victorias Dei omnipotentis auxilio retulisset, post hæc acie instructa exercitum movens, ulterius processit.

CAPUT X.

Variae pugnæ et Constantini victoriae.

Porro adversarum partium antesignani cum primum ejus impetum sustinere non potuerint, abjectis armis sese ad imperatoris pedes prostraverunt. At ille cunctos incolumes servavit, magnam ex salute hominum percipiens voluptatem. Alii vero qui sub armis remanserant, sese ad pugnam parabant. Quos imperator ad deditioinem invitans, cum amicis compellationibus nullatenus inflecti videret, exercitum in eos inimisit. Illi continuo terga danates, in fugam vertuntur. Quorum alii comprehensi inter fugiendum, jure heli cœsi; alii in se mutuo impingentes, suismet gladiis obtruncati sunt.

449 CAPUT XI.

Fuga et magicæ artes Licinii.

Ilorum vero princeps, cum se ministrorum suorum auxilio destitutum esse, et quas collegarat copias tam militum quam auxiliarium, omnes evanuisse cerneret, spemque in diis quos colebat prorsus inanem esse res ipsa convinceret, fugam turpissimam iniit. Atque hoc modo elapsus, semet discrimine exemit, cum imperator Dei amantissimus, suos confessim sequi et fugientis terga premere noluisset, quo scilicet fugiens posset evadere. Sperabat enim fore ut Licinius, cognito tandem rerum suorum infelicissimo statu, a pristiña audacia atque insania discederet, et ad saniorem mentem rediret. Verum Constantinus quidem pro eximia qua præditus erat humanitate, hæc ita existimabat: et injurias patienter ferre, ac licet non merenti veniam dare, in animum induxerat. At Licinius tantum abest ut a pristiña improbitate desisterit, quin potius mala malis exaggerans, pejora in dies aggrediebatur. Quin etiam ad magorum detestandas artes

D

CAPUT XII.

Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriæ adeptus est.

Licinius igitur hujusmodi scelerum vinculis sese ipse constringens, in exitii barathrum præcipitem dedit. Constantinus vero cum altero prælio sibi opus

docet Suidas in voce *Bετερός*: παρὰ Ψωματοῖς δὲ ἀπολύτεις τῆς στρατείας· ἐπὶ εἰκοσατεῖαν δὲ οὔτοι ἐδούλευον. Hinc est quod tirones notis quibusdam in eute signabantur lanquam servi. Missio quoque manumissioni respondebat. Non sine causa igitur Eusebius milites Romanos appellat οἰκετας. Quo si forte alieni displicet, in promptu est emendare τῶν οἰκειῶν.

(44) Δευτέρας... πολέμου παρατάξεως. Ex his

essecerneret, Servatoris sui cultui diligenter vacavit. Et crucis quidem tabernaculum fixit extra castra, ubi pure et caste degens, preces ad Deum fundebat; exemplo veteris illius prophetæ, quem extra castra tabernaculum constituisse divina testantur oracula. Aderant autem assidui una cum ipso pauci quidam, fidei, pietatis ac benevolentiae probe compertæ. Atque id semper facere consueverat, quotiescumque certamen esset initurus. Neque enim præceps erat, quippe qui tuctiora semper eligeret. Adhuc Dei consilio cuncta gerere solitus erat. Porro cum sedulo atque impense Deo suo supplicaret, semper Deus ei præsentiam suam exhibere dignatus est. **450** Exinde, velut diviniore actus impulsu, prosilire ex tabernaculo solebat, et signo ad proficiscendum dato, statim militibus imperabat ut absque mora gladios stringerent. Qui confessim impetu in hostem facto, obvios omnes sine ullo ætatis discriminine obruncabant; donec exiguo temporis momento parva victoria, tropæa de victis hostibus erexitur.

CAPUT XIII.

Constantini humanitas in milites captos.

Hoc modo imperator ante pugnæ conflictum, et seipsum gerere, et exercitum suum instituere, etiam antea solitus erat: quippe qui Deum vitæ suæ semper anteponeret, cunctaque ejus nutu et consilio agere studeret, et multorum hominum cædem facere religioni duceret. Quocirca non minus hostium quam militum suorum consulebat saluti. Itaque suis victoriam adeptis præcipiebat, ut victis parcerent, utque homines nati, communis hominum naturæ meminissent. Quod si forte militum animos obstinatos ad cædem videret, auri ligatione eos reprimebat; jubens ut qui hostem vivum cepisset, certo auri pondere donaretur. Atque hanc illecebram ad salutem hominum conservandam imperatoris excoxitavit solertia: adeo ut plurimi ex ipsis etiam barbaris servati sint, cum imperatoris aurum vitam ipsorum redemisset.

CAPUT XIV.

Iterum de oratione in tabernaculo.

Illa et alia plurima horum similia imperator etiam alias facilitare consueverat. Tunc temporis vero antequam prælium consereret, seorsum in tabernaculo positus, orationibus, ut solebat, vacavit ab omni quidem joco et delicatori vitæ cultu abstiens, jejuniis vero aliisque hujusmodi exercitationibus corpus fatigans, et supplicationibus ac precibus ita Deum placans, ut benignum illum ac propitium suarum partium adjutorem haberet, eaque ageret quæ ille menti suæ suggestisset. Et

apparet, verum esse quod supra notavi ad c. 10, illic scilicet Eusebium loqui de priore prælio quod ad Cibalas commissum est.

(45) *Toū σταυρού τὴν σκηνήν.* De hoc tabernaculo quod Constantinus secum seipso in expeditiis circumferebat, scribit Sozomenus in lib. 1. cap. 8.

A Σωτῆρι τὴν σχολὴν ἀνετίθει, τοῦ μὲν σταυροῦ τὴν σκηνὴν (45) ἐκτὸς καὶ πορφυράτω πηξάμενος, ἄγνη δὲ ἐνταυθοῖ χρώμενος καὶ καθαρῷ διαίτῃ, τῷ τε Θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόντας, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παλαιὸν τοῦ Θεοῦ προφήτην, ὃν τῆς παρεμβολῆς ἐκτὸς πῆξισθαι τὴν σκηνὴν, τὰ θεῖα πειστοῦντας λόγια. Προτερέουν δὲ αὐτῷ βραχεῖς, οἱ πίστει καὶ θεοπετεῖας εὐνοίᾳ (46) παρ' αὐτῷ δεδοκιμασμένοι. Τοῦτο δὲ αὐτῷ σύνηθες ἦν πράττειν, καὶ εἰποτε δὲλλοτε παρατάξει πολέμων ὡρμάτῳ συμβαλεῖν. Βραδὺς μὲν γάρ ἦν δὲ ἀσφαλειαν, Θεοῦ δὲ βουλῇ πάντα πράττειν τέλοιον. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τῷ αὐτῷ Θεῷ τὰς ἵκετεράς ποιούμενος, πάντας που καὶ θεοφανεῖας ἐτύγχανεν εἰού· ὥπερ θειοτέρα δικινηθεῖς ἐμπνεύσει, τῆς σκηνῆς ἀναπτύξας, ἔξαλπνης κινεῖν αὐτίκα τὰ στρατιωτικὰ καὶ μὴ μέλλειν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ὡρας ξιφῶν ἀπτεσθειας παρεκελεύετο. Οἱ δὲ ἀθρόως ἐπιθέμενοι, ἡβῇδην ἐκπονον, εἰς ὅτ' ἀν τὴν νίκην ἐν ὡρας ἀκαρεὶ φοτῆ (47) ἀπολαβόντες, τρόπαια κατ' ἔχθρῶν ἀνίστων ἐπνίκια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Φίλανθρωπία περὶ τοὺς συλλαμβανομένους στρατιώτας.

Οὗτοι μὲν δὴ βασιλεὺς ἀγειν ἔαυτον τε καὶ τὸν αὐτοῦ στρατὸν ἐν ταῖς τῶν πολέμων παρατάξεις, καὶ πάλαι πρότερον εἰώθει, τὸν ἔαυτοῦ Θεὸν πρὸ τῆς ψυχῆς ἀεὶ τιθέμενος, καὶ ταῖς αὐτοῦ βουλαῖς πάντα πράττειν ἐθέλων, δι' εὐλαβεῖας τε τιθέμενος τὸν τῶν πολλῶν θάνατον. "Ενθεν οὐ μᾶλλον τῆς τῶν οἰκείων, ή τῶν ἔχθρῶν προύνεις σωτηρίας. Διὸ καὶ κρατήσασιν ἐν μάχῃ τοῖς οἰκείοις, τῶν ἀλόντων φειδῶ ποιεῖσθαι: παρήνει, μηδὲ ἀνθρώπους δυτας, τῆς δρμογενοῦς φύσεως ἐν λήθῃ γίγνεσθαι. Εἰ δὲ καὶ ποτε τῶν δηλιτῶν τοὺς θυμούς ἀκρατεῖς ἔωρα, χρυσοῦ δόσεις τούτους ἔχαλινον, τὸν ζωγροῦντά τινα τῶν πολεμίων, ὡρισμένη χρυσοῦ τιμᾶσθαι προστάττων ὀλχῆ. Καὶ τοῦτο δέλεαρ ἀνθρώπουν σωτηρίας ἡ βασιλέως εὐρατο σύνεις, ὁστ' ἥδη μυρίοις καὶ αὐτῶν ἐσώζοντο βαρδάρων, χρυσῷ βασιλέως τὴν ζωὴν αὐτοῖς ἐξωνουμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

"Ἐτι περὶ τῶν ἐν σκηνῇ προσευχῶν.

Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τούτοις ἀδελφά μυρία φίλα ἦν πράττειν βασιλεὺς καλλοτε. Κάπι τοῦ παρόντος δὲ συνήθως ἐπ' ἔαυτῷ πρὸ τῆς μάχης σκηνοποιούμενος, ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς τὴν σχολὴν ἀνετίθει: φροτώντος μὲν ἀπάστης καὶ τρυφηλῆς διαίτης ἀλλοτριούμενος, ἀστιταις δὲ καὶ κακώσει τοῦ σώματος πιέζων ἔαυτον, ταῦτη τε τὸν Θεὸν ἵκετεράς καὶ λιταῖς ἱερούμενος, ὡς ἀν δειπνὸν αὐτὸν καὶ βοηθὸν ἔχοι, πράττοι τε ταῦτα ἀπερ αὐτῷ Θεὸς ἐμβάλλοι τῇ διανοίᾳ. 'Αλλ' δὲ μὲν ἀδύπνον ἐποιεῖτο τὴν ὑπὲρ τῶν κοινῶν

(46) Θεοσεβεῖας εὐνοίᾳ. Forte scribendum est εἰλικρινεῖα.

(47) Vnlg. εἰς ὡρας ἀκαρεὶ φοτῆ. Codex Regius εἰς ὡρας. Scribo εἰς ὡρας ἀκαρεὶ φοτῆ, ut in libro Morarii ad marginem emendatum inveni, et sic enlex Funk. Paulo ante pro ξτ' ἀν lego εἰς ξτ' ἀν, ut loqui solet Eusebius.

φροντίδα, οὐ μᾶλλον τῶν οἰκείων, ἢ τῆς τῶν πολεμίων ὑπερευχόμενος σωτηρίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Λικίνιουν περὶ φιλίας δόλος, καὶ εἰδωλολατρία.
 Ἐπεὶ δὲ μικρῷ πρόσθιν φυγάς, εἰσωνεῖς καθ-
 υπερχρίνετο, φίλικάς αὐθίς ἀντιθολῶν σπείσασθαι δε-
 ξίζεις, καὶ ταύτας αὐτῷ παρέχειν ἥξιον ἐπὶ συνθηκῶν
 δροῖς βιωφελῶς καὶ τῷ παντὶ λυστελῶς προτεινομέ-
 νας. Ταῦτα μὲν οὖν συνθήκαις (48) προθύμως ὑπακούειν
 δὴ ηλιθεῖς ὑπεκρίζετο, δροῖς βεβαιῶν τὴν πίστιν·
 λαυραῖν δὲ αὐθίς δηλιτῶν συνῆγε παρασκευὴν· καὶ
 πάλιν πολέμου καὶ μάχης κατῆρχε, βαρθάρους τοῦ ἀν-
 δρας ἀνεκαλεῖτο συμμάχους, θεούς τε τῆς περιήει
 ἔτερους, ὡς ἀνὴρ τοῖς προστέροις ἡπατημένος. Καὶ
 τῶν αὐτῷ πρὸ μικροῦ περὶ θεῶν δύμιληθέντων, οὐδε-
 μίαν ἐν νῷ κατεβάλλετο μνήμην, οὐδὲ τὸν ὑπέρμαχον
 Κωνσταντίνου θεὸν γνωρίζειν ἤθελε, πλεοντος δὲ αὐτῷ
 καὶ καινότεροι γελοίως ἀνέζητοῦντο.

Constantino propugnasset, agnoscere volebat: sed multo plures ac recentiores deos non sine risu ac ludibrio cœperit conquerire.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

**Ὄπως μὴ ἀντιπολεμεῖν τῷ στρατῳρῷ Λικίνιος παρ-
 ἔγει τοὺς στρατιώτας.**

Εἰς τὸν ἔργων μαθών, ὅποστη τις ἡνὶ θεῖκῇ καὶ ἀπόρρη-
 τος ἐν τῷ σωτηρίῳ τροπαῖων δύναμις, διῆστος δὲ Κωνσταν-
 τίνου ἔμαθε στρατὸς κρατῖν, τοὺς δὲ μαρτύρους αὐτὸν ὅπλι-
 τας παρήνει, μηδαμῶς ἐκεναντίας ιέναι τούτῳ, μηδὲ
 ὡς ἔτυχεν, ἀπερισκέπτως (49) ὅρχον ἐπὶ αὐτῷ· δεινὸν
 γάρ εἶναι! Ισχύ, αὐτῷ τε ἐχθρὸν καὶ πολέμιον· διὸ
 χρήνει φυλάττεσθαι τὴν πρὸς αὐτὸν συμβολήν. Καὶ
 δὴ ταῦτα συνταξῆμενος, τῷ διὰ φυλανθρωπίαν ὀχνοῦν-
 τι καὶ τὸν κατ’ αὐτοῦ θάνατον ἀναβιλλομένῳ, μάχῃ
 συμβαλεῖν ὠρμάτο. Οὗτος μὲν οὖν πολυπληθεῖς θεῶν
 θαρδοῦντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς
 ἐπίξεσαν, νεκρῶν εἴδωλα θανάτων ἐν ἀψύχοις ἀγάλ-
 μασι προσβολημένοι. Οὐ δὲ εὔσεβεις θύρακι περιπε-
 φραγμένος, τὸ σωτήριον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὡς περ
 τοι φόρτηρον καὶ κακῶν ἀμυντήρον, τῷ πλήθει τῶν
 ἐναντίων παρέτατε. Καὶ τέως μὲν ἐπείχε, φειδοῦ
 χρώμενος τὰ πρώτα, ὡς ἀν μὴ πρότερος κατάρχοι,
 τῶν περὶ ὃν πεποίητο συνθηκῶν ἔνεκα.

hostium multititudini objecit. Ac principio quidem sustinebat, parcens interim ferro, ne videretur orio-
 pugnam iniisse, idque ob fæderum quæ pepigerat religionem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Νίκη Κωνσταντίου.

Ως δὲ ἐπιμόνως ἔχοντας τοὺς ὑπεναντίους, ἤδη δὲ
 εἰφῶν ἀπομένους ἐώρα, τηγικαῦτα διαγανακτήσας,
 βοῆ τε μιᾷ καὶ φοτῇ (50) πᾶσαν τὴν τῶν ἐναντίων

(48) *Taīc μὲν οὖν συνθήκαις.* Pacis conditiones
 hæc fuerunt, ut Licinius quidem Orientem, Asiam,
 Thraciam, Mœsiam ac minorem Scythiam posside-
 ret; Dardania vero et Macedonia et Achæa, Pan-
 nonia quoque cum Mœsia et Dacia Constantini dili-
 tationi accederent, ut narrant Zosimus et Sozomenus
 et auctor excerptorum de *Gestis Constantini*.

(49) *Ἀπερισκέπτως.* In schedis Regiis ἀπεριθλέ-
 πτως legitur, quomodo etiam Turnebus ad oram
 sui codicis emendarat. Ita etiam codex Fuk.

(50) Vulg., *Βοῆ τε μιᾷ φοτῇ.* Scribendum vide-
 tur βοῆ τε μιᾷ καὶ φοτῇ. Atque ita codex Fuk. et

A Constantinus quidem reipublicæ per vigilem curam
 gerebat, non magis pro snorum quam pro hostiū
 salute vota faciens.

451 CAPUT XV.

Licinii simulata amicitia, ei idolorum cultus.

Quoniam vero Licinius qui paulo ante fugam
 inierat, simulatione utens, iterum amicitiam ac
 foedera renovari poscebat; imperator id e repub-
 lica esse, et generi humano conducere ratus, pa-
 cem illi sub certis conditionibus indulgere non re-
 cusavit. At Licinius, specie quidem ipsa flugebat,
 leges se libenter amplecti, et fidem jurejurando
 firmabat; verum occulte militarem apparatu in-
 struebat, atque iterum bellum inferre, iterum pu-
 gnam instaurare meditabatur. Sed et barbarorum
 auxilia undique conquirebat, et novos circumqua-
 que investigabat deos: utpote a prioribus in fra-
 dum inductus. Nec memoria repelebat, quæ paulo
 ante de diis in concionē dixisset, nec Deum qui pro

B

CAPUT XVI.

**Quomodo Licinius militibus præcepéril, ne adversus
 crucis signum impetum sacerdent.**

Posthac enim reipsa didicisset arcanum quamdam
 ac divinam potentiam in salutari tropæo inesse,
 cuius ope Constantini exercitus victoriam referre
 consueisset; milites suos admonuit, ne ex adverso
 illi congregerentur, neve in illud temere ac fortinio
 oculos conjicerent. Quippe illud signum incredibili
 vi pollere, ac sibi privatim infestum adversumque
 esse aiebat, atque idcirco cavendum esse, ne ad-
 versus ipsum pugna iniretur. His ita compositis,
 adversus illum qui pro inuata clementia cunctabat-
 tur, et qui imminens ipsi exitium differebat, præ-
 liari constituit. Et Liciniiani quidem, deorum multi-
 tudine confisi, cum ingentibus copiis progredieban-
 tur, nescio quæ mortuorum simulacula et status
 inanimes praesidii causa præferentes. Constantinus
 vero pietatis lorica conctetus, salutare et vivificum
 crucis signum, velut terriculum quoddam et
 potentissimum ad depellenda mala munimentum,
 sustinebat, parcens interim ferro, ne videretur orio-

D

452 CAPUT XVII.

Constantini victoria.

Sed posteaquam hostes obstinato animo persistare,
 jamque gladios distingere animadvertisit, indigna-
 tione commotus, solo clamore ac minimo temporis

Sav. Porro hæc insignis Constantini victoria conti-
 git Crispō ter et Constantino ter coss., v Nonas
 Julias, juxta Adrianopolim, ut legitur in *Fastis Ida-
 tiis*. At Baronius hoc prælium Adrianopolitanum
 confert in annum Christi 318, quo Licinius v et
 Crispus coss. fuere. Cujus sententiam his argumen-
 tis ac testimoniis optimorum scriptorum subverti-
 mus. Primus est Idatius, qui in *Fastis* ita scribit:
 « Crispus u. et Constantino iii coss. His coss. bellum
 Adrianopolitanum die in Nonas Julias, et bellum Chal-
 cedonense decimo quarto Kalendas Octobres. » Ea-
 dem verba leguntur in *Chronico Alexandrino*, sed

momento cunctas hostium copias in fugam vertit. A ἑτροποῦ δύναμιν, δύναμιν τε τὰς κατ' ἔγθων καὶ τὰς εἰς τὸν δέινον διεφέρετο νίκας.

reportavit.

CAPUT XVIII.

Licinii cædes et triumphi de illo acti.

Posthac ipsum Dei hostem ejusque familiares belli jure dijudicatos congruo suppicio affecit. Abducebantur itaque una cum tyranno, et debitas capitum poenas dabant, quicunque bellum adversus Deum gerere ei suassissent. Et qui paulo ante vana spe elati erant, re ipsa Constantini Deum amplectebantur, eumque unum ac verum Deum agnoscere se tunc demum prostebat.

CAPUT XIX.

Publica lætitia ac festivitas.

Impiis igitur et medio sublatis, puri deinceps ac liquidi solis radii cernebantur, quasi nubilo tyranice dominationis depulso. Cunctaque imperii Romanici partes in unum corpus coaluerunt: orientibus provinciis eum Occidente conjunctis: unoque omnium principe tanquam capite quodam, toto imperii corpus resulgebatur, unius dominatricis cunctos homines complectente. Et qui prius in tenebris et in umbra mortis sedebant, iis tunc splendidissimi pietatis radii lætos dies prestatabant. Nec præteriorum malorum ulla jam supererat recordatio, cum omnes ubique victorem laudibus celebrarent, ejusque servatorem Deum solum se agnoscere prosterrentur. Noster vero omni genere

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'

Aιχυρίου θάρατος, καὶ ἐπιτίκαια περὶ τούτου.

Εἰτ' αὐτὸν τὸν θεομίση καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν νόμῳ πολέμου διαχρήνας, τῇ πρεπούσῃ παρεδίδου τιμωρίᾳ. Ἀπτγοντό τ' αὐτὸν τῷ τυράννῳ καὶ ἀπώλλυντο, σὺ προστήκουσαν ὑπέχοντες δίκην, οἱ τῆς θεομαχίας σύμβουλοι οἱ τε μικρὸν ὑστερον (51) τῇ τῶν ματαίων ἐλπίδι μετεωρισθέντες, ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου Θεὸν παρελάμβανον, καὶ τούτον ἀρτὶ Θεὸν ἀληθῆ καὶ μόνον γνωρίζειν ἀνωμολόγουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Φαιδρότητες καὶ παρηγόρεις.

Καὶ δὴ τῶν δυτικῶν ἀνδρῶν ἐκποδῶν τρμένων, καθαραὶ λοιπὸν ἤσαν τὸν αὐγαῖ τυραννικῆς δυναστείας, συνήπετο τε πᾶσα δῆμη τις ὑπὸ Πωμαίους ἐτύγχανε μοῖρα, τῶν κατὰ τὴν ἐώναν ἐθνῶν ἐνομένων θατέρῳ μέρει: μιᾶς τε τῇ τοῦ παντὸς ἀρχῇ ὁσπερτοῦ κεφαλῆ, τὸ πάν κατεκομεῖτο σῶμα, μοναρχῆς ἐξουσίας διὰ πάντων ἡγουστῆς λαμπραῖ τε φωτὸς εὐσεβεῖς μαρμαρυγαῖ, τοῖς πρὸν καθημένοις ἐν σκάφῳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φαιδράς παρεῖχον ἡμέρας. Οὐδὲ ἦν τις ἔτι προτέρων μνῆμη κακῶν, ἀπανταχοῦ πάντων τὴν νικητὴν ἀνυμούντων, μόνον τε τὸν τούτου Σωτῆρα Θεὸν δομολογούντων γνωρίζειν. Ο δὲ ἀρτὴ πάσῃ θεοσεβείᾳ ἐκπρέπων νικητῆς βασιλεύς (ταύτην γάρ τὸν τῆς ἐπώνυμον τῷ κυριώτατα τὴν ἐπηγορίαν(52)

sequenti anno, Paulino et Julianō coss., perperam ascribuntur. Cum Idatio consentit Aurelius Victor, qui de hellis inter Constantiū et Liciniū ita scribit: « Quo sane variis præliis pulso, cum eum prorsus opprimere arduum videbatur, simul affinitatis gratia, recepti consortio, asciptique imperio Cæsarum communes liberi, Crispus, Constantinus quo Flavio geniti: Liciniānus Liciniō. Quod quidem vix diuturnum, neque his qui assumebantur felix fore, defetū solis Idatio iisdem mensibus die, patefactum. Itaque sexenniū post, rupta pace, apud Thracas Liciniū pulsus, Chalcedona concessit. » Creati fuerant Cæsares Crispus, Licinius et Constantinus, Galliano et Basio coss., Kalendis Martiis, ut scribit Idatio in *Fastis* et auctor *Chronici Alexandrini*, id est anno Christi 317. Sequentē autem anno tenebræ fuerunt inter diem, hora ix, ut legitur in *Fastis* Idatio. Quare fallitur Aurelius Victor, qui Cæsarum promotionem in eundem annum confert, quo defectus ille solis contigit. Nam defectus quidem solis contigit anno Christi 318, Crispus vero una cum Liciniō et Constantino Cæsar levatus fuerat anno 317 Natalis Dominici. Recte tamen intervalla temporum numerat Aurelius Victor. Nam a defectu solis qui contigit anno Christi 318, usque ad præmium Adrianopolitanum, sex omnino sunt anni. His accedit Cedrenus, qui anno xix imperii Constantini, ait Constantiū expeditionem suscepisse adversus Liciniū. Annus enim nonus decimus Constantini cadit in consulatum tertium Crispī et Constantini, qui erat annus Christi 324. Ab hoc calculo parum abest Sigenius, qui pugnam Adrianopolitanam assignat anno Christi 325, Severo et Kutilo coss. Eiusdem prælii Adrianopolitanī menti fit in lege 1 codic. Theod., de veteranis, ubi Constantinus sic ait: « Veteranis qui ex die quinta Nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam Victoria

C universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certa per edictum indulsimus, » etc. Etenim præmium Adrianopolitanum commissum est die quinto Nonas Julias, ut scribit Idatio in *Fastis*, et auctor *Chronici Alexandrini*. Verum mendoza est subscriptio hujus legis. Proposita enim esse dicitur Liciniō v et Crispō coss., id est, anno Christi 318. Quod Baronio ansam erroris præbuit. Sed quis non videt scribendum esse: Paulino et Julianō coss.? His enim coss. Nicomediam venit Constantinus, post victim ac debellatum Liciniū. Liciniō vero v et Crispō coss. Nicomedia parebat Liciniō, ejusque imperii sedes erat. His igitur coss. Constantinus non potuit veteranis suis missionem ac privilegia in urbe Nicomedia indulgere, cum ea civitas ipsius ditioni minime subjaceret. Cum ergo Constantinus in ea lege « Nicomediam nostram » appellat, necesse est legem illam datam esse dicamus Paulino et Julianō coss.

(51) Οἱ τε μικρὸν ὑστεροπ. Scribo μικρῷ πρότερον, nisi verba transposita esse dicamus, quod non raro occurrit in his libris. Atque ita Christopherus videtur hunc locum emendasse, μικρὸν ὑστεροπ. ἔργῳ τὸν Κωνσταντίνου Θεὸν οἵ τε παρελάμβανον, recte omnino. Porro in codice Fuk. et in veteribus schedis, ab illis verbis ὡς δὲ ἐπιμόνως usque ad verbum ἀνωμολόγουν, unicum est caput, non duo, ut in editione Genevensi.

(52) Vulg. κυριστητα τὴν ἐπηγορίαν. In libro Moræ et in schedis Reg. corrigitur κυριώτατα. Malim tamen scribere κυριώτατην ἐπηγορίαν. Porro Constantinus Victoris pronomen usurpavit, ut ex constitutionibus et epistolis ejus appareat. Certe in Gestis purgationis Cæciliāni, aliquot ejus epistolæ hanc habent inscriptionem: Victor Constantinus Maximus Augustus. Ait igitur Eusebius hoc quasi

εῦρατο, τῆς ἐκ Θεοῦ δεδομένης αὐτῷ κατὰ πάντων εὑρῶν τε καὶ πολεμίων νίκης ἔνεκα) τὴν ἔων ἀπελάμβανε· καὶ μίαν συνημμένην κατὰ τὸ παλαιὸν τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχήν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιεῖτο, μοναρχίας μὲν ἐξάρχων Θεου κηρύγματος τοῖς πᾶσι, μοναρχίζει καὶ αὐτὸς τοῦ Ῥωμαίων κράτους, τὸν σύμπαντα πηδαλιούχων βίον ἀφήρητό τε πᾶν δέος τῶν πρὸς πιεζόντων τοὺς πάντας κακῶν· μειδῶσι τε προσώποις, ἕμμασι τε φαιδροῖς, οἱ πρὶν κατηφεῖς ἀλλήλους ἐνεβλεπον· χοροὶ δ' αὐτοῖς καὶ ὅμοι: τὸν παμβασιλέα Θεὸν πρώτιστα πάντων ὄντα δῆ τοῦτον ἐδίδασκον (53), καὶ πειτα τὸν καλλίνικον, παῖδας τ' αὐτοῦ κοσμιωτάτους καὶ θεοφιλεῖς Καίσαρας, φωναῖς ἀσχέτοις ἐγέρασιν· κακῶν παλαιῶν καὶ δυσεσθείας ἀπάστις λήθη, παρόντων δ' ἀγαθῶν ἀπόλαυσις, καὶ προσέτι μελλόντων προσδοκία.

liberos Cæsares, sine ulla intermissione celebrabantur: sed præsentium honorum fructus cum futurorum spe atque expectatione percipiebatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Οπως ὑπὲρ ὁμολογητῶν ἐνομοθέτει Κωνσταντίνος.

Ηπλοῦντο δὲ καὶ πάρ' ἡμῖν, ὥσπερ οὖν καὶ πρότερον παρὰ τοῖς θάτερον μέρος τῆς οἰκουμένης λαχοῦσι, βασιλέως φιλανθρωπίας ἐμπλεοὶ διατάξεις νόμοι τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν διάσας πνέοντες, παντοίας παρείχον ἀγαθῶν ἐπαγγείλας, τοῖς μὲν κατ' ἔθνος ἐπαρχεώταις (54) τὰ πρόσφορα καὶ λυστελῆ δωρούμενοι, ταῖς δὲ Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ τὰ κατάλληλα διαγορεύοντες. Ἀνεκαλοῦντο γοῦν ἐκείνους πρώτιστα πάντων, οἵτινες μὴ εἰδωλολατρῆσαι χάριν, ὑπὸ τῶν κατ' ἔθνος ἡγουμένων ἔξορίζεις καὶ μετοικίας ὑπέμειναν καὶ πειτα τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκριθέντας (55) τῆς αὐτῆς ἔνεκεν αἰτίας, ἡλευθέρους τῶν λειτουργημάτων, καὶ τοῖς ἀφηρημένοις δὲ ταῖς οὐσίας, ἀναλαμβάνειν ταύτας ἐγκελευόμενοι. Ο? τ' ἐν καιρῷ τοῦ ἀγῶνος καρπεῖται ψυχῆς διὰ Θεὸν λαμπρυνόμενοι, μετάλλοις τε κακοπαθεῖν παραδοθέντες, ή νήσους οἰκεῖν κριθέντες, ή δημοσίοις Ἑργοῖς δουλεύειν (56) κατηναγκασμένοι, τούτων ἀθρώας ἀπάντων ἐλευθερίας ἀπήλαυνον. Καὶ τοὺς στρατιωτικῆς δ' ἀξίας δι' ἔνστασιν θεοσεβείας ἀποβλήτους γενομένους, ἀνεκαλεῖτο τῆς ὑδρεως ἡ βασιλικὴ δωρεά, ἐπεξουσίας (57) αἰρεσιν παρέχουσα, η

A pietatis excehens Constantinus victor (hoc enim convenientissimum sibi cognomen comparavit ob victorias de hostibus et inimicis ipsi a Deo ubique concessas) Orientem recepit, et imperium Romanum solidum sicut olim fuerat, et coadunatum, sub suam unius potestatem redigit. Ac Dei quidem unius dominationem primus omnibus prædicavit: ipse vero singulare quoque imperium orbis 453 Romani tenens, universum genus humanum gubernavit. Omnis jam metus malorum quibus cuncti homines oppressi fuerant, penitus exciderat. Et qui prius mœsti fuissent, tunc hilari vultu letisque oculis sese mutuo intuebantur. Choris præterea et hymnis, primum quidem Deum omnium regem, prout instituti fuerant; deinde victorem Augustum, et modestissimos Deoque charissimos ejus liberos Cæsares, sine ulla intermissione celebrabantur: nulla jam præteriorum calamitatum, nulla impietatis memoria suppetebat: sed præsentium honorum fructus cum futurorum spe atque expectatione percipiebatur.

CAPUT XX.

Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit.

Tunc etiam apud nos, sicut antea apud illos qui alteram orbis partem incolunt, proposita sunt imperatoris edicta plena humanitatis: et leges quæ sinceram ac religiosam Dei observantiam spirarent, varia cujusque generis bona haud dubia spe polliebantur; cum et provincialibus largirentur quæ ad ipsorum utilitatem spectant; et Ecclesiis Dei congrua et convenientia statuerent. Ac primum quidem eos qui propterea quod idolis sacrificare noluissent, a rectoribus provinciarum relegati, et ex patria migrare compulsi erant, domum revocarunt. Eos deinde qui eamdem ob causam curiis addicti fuerant, publicis functionibus liberarunt: et qui facultatibus spoliati fuissent, iis bona sua restituí præceperunt. Præterea qui persecutionis tempore divina virtute roborati, fortitudinis et constantiae illustre specimen ediderant; aut ad metalla damnati, ut continuo labore ibi divexarentur; aut in insulam deportati; aut publicis operibus mancipati fuerant, his omnibus subito soluti molestiis libertatem adepti sunt. Sed et quicunque ob ege-

D eadem de causa translati erant ad curias, muneribus soluti sunt.

(55) Δημοσίους Ἑργοὺς δουλεύειν. Male Christophorus vertit, ad publica imperii opera oteundavi compulsi. Δημόσια Ἑργα Eusebius appellat metalla, pistrinæ publicæ, textrina ac gynæcea: ad quæ opera quicunque sententia judicis damnati fuissent, libertatem amittiebant. Hæc enī servitus pœna dicerbatur. Solehanc autem Christiani ob confessionem nominis Christi ad hujusmodi opera damnari. Ac de metallis quidem nota res est. De condennatione autem ad pistrinum exemplum habemus in Actis passionis Marcelli papæ.

(56) Ἐκείνουσι τὰς οἰκίας ἀπολαμβάνειν, scribendum puto τὰς οἰκίας τάξεις ἀπολαμβάνειν. Neque enim ædibus, sed militia spoliati fuerant.

proprium nomen illius fuisse. Græci enim κύριον δνομα vocant nomen proprium. In codice Fuk. scribitur τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ κυριώτατα ἐπηγορίαν εὗρατο.

(53) Ορτα δὴ τοῦτον ἐδίδασκον. Scribe δὲ δὴ τούτον ἐδίδασκον ex lib. x Hist. in fine, ubi hæc omnia iisdem sere verbis leguntur.

(54) Τοῖς μέρεσιν κατ' ἔθνος ἐπαρχεώταις. In Chronico Alexandrino de Constantino in provinciales liberalitate et indulgentia hæc leguntur, anno ejus Imperii vicesimo: καὶ τῶν τεχνιτῶν καὶ συντελεστῶν τὰ ἐπιτάγματα περιείλεν, id est: artificum et collatorum (hoc est provincialium qui tributa conferebant) onera sustulit.

(55) Τοὺς βουλευτηρίοις ἐγκριθέντας. Hunc locum non intellexit Christophorus, quem tamen Portesius non infeliciter transtulit hoc modo: Qui

giam in reuinenda religione constantiam honore militiæ spoliati erant, eos imperatoris munificencia ab hac ignominia revocavit; ipsorum arbitrio ac voluntati permittens, ut vel propria recuperarent officia, et pristino honoris gradu fruerentur; vel si quietam vitam degere malleum, ab omnibus deinceps functionibus immunes permanerent. Denique quotquot ignominiae causa gynæceis mandati fuerant, eos imperator perinde ac ceteros, libertate donavit

CAPUT XXI.

Quomodo etiam pro martyribus et pro ecclesiarum prædiis leges tulit.

Et hæc quidem de iis qui ista perperssi essent, imperator scriptis legibus constituit. De bonis autem eorum, lege imperatoris plenissime cautum est. Nam sanctorum Dei martyrum bona qui in ipsa confessione mortem obiissent, ad proximos eorum devolvi jussit. Quod si nullus genere ipsis coniunctus reperitur, hæreditatem eorum ecclesiis deferriri. Bona item quæ ex fisco vel per venditionem, vel per donationem ad alios translatæ fuerant; aut quæ penes fiscum remanserant, dominis restitui debere, indulgentiæ imperialis epistola præcipiebat. Et hujusmodi quidem beneficia in Ecclesiam Dei contulit benignitas principis, legibus per omnes provincias missis.

CAPUT XXII.

Quomodo etiam populos recreaverit.

Populis vero a fide nostra alienis et universis provinciis, multo plura ac majora donavit principis munificencia. Proinde omnes nostrarum partium incolæ, qui prius andientes ea quæ in altera parte imperii Romani gererentur, beatos prædicabant illos qui tantis afficerentur beneficiis; et qui ardentibus votis optabant, ut iisdem bonis ipsi quoque aliquando fruerentur: hæc oculis suis spectantes, seipsos jam felices prædicare non dubitabant: novum quoddam miraculum et quale nulla unquam sub cœlo vidisset ætas, tantum scilicet imperatorem humano generi affulisse testantes. Atque hi quidem ita sentiebant.

CAPUT XXIII.

Quod Deum bonorum auctorem prædicavit: et de legibus ejusdem.

Imperator autem ipse, ubi cuncta, Dei servatoris virtute sub dilectionem suam rededit; eum qui hæc ipsi bona præstisset, omnibus palam fecit; illum que victoriarum auctorem fuisse non autem se ipsum, professus est. Idque litteris tum Latino tum Greco sermone scriptis et ad omnes provincias

(58) *Tυραικελοις δ' ἔργοις. De gynæceis crebra sit mentio, tum in utroque codice, tum in Notitia imperii Romani. Vide Lexicon Brissonii. Cæterum qui ad gynæcea damnati erant, in duebantur colobio laneo, quæ vestis erat servilis. Id discimus ex Passione Romani martyris quæ edita est a Monobrito, et habetur in codice Musciacensi: « Eadem vero die Maximianus jussit, qui erant in palatio Christiani, ut discingerentur. Multos ergo dum solverent cingulum suum notavit sibi Maximianus transeuntes: et vidit Isiium beatæ memorie, et*

A τὰς οὐσίας ἀπολαμβάνειν, καὶ διαπρέπειν τοῖς προξεῖταις αὐτῶν ἀξιώμασιν, η ἀγαπῶντας τὸν ἐνταλθεῖσαν, πάντων λειτουργημάτων ἀνεπηρεάστους διατελεῖν· καὶ τοὺς γυναικεῖοις δ' Ἐργοῖς (58) ἐφ' ὅραις καὶ ἀτιμάτιδα δουλεύειν κριθέντας, ὁμοίως τοῖς λοιποῖς τὴν θέσην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

"Οπως καὶ περὶ μαρτύρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

B Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ταῦθ' ὑπομεινάντων ἡ βασιλέως ἐνομοθέτει γραψή. Περὶ δὲ τῆς ὑπάρχειας αὐτῶν ἐντελῶς διηγέρει νόμος. Τῶν τε γὰρ ἀγίων τοῦ Θεοῦ μαρτύρων τῶν ἐν ὁμολογίᾳ τὴν τελευτὴν ἀποθεμένων τοῦ βίου, τὰς οὐσίας ἔκχειν τοὺς τῷ γένει προσήκοντας ἀπολαμβάνειν, εἰ δὲ μὴ τούτων τις εἶη, τὰς ἐκκλησίας ὑπόδεχεσθαι τοὺς κλήρους. Καὶ τὰς ἔκ ταμείου δὲ πρότερον ἐτέροις η κατὰ πρᾶσιν, η κατὰ δωρεὰν ἐκποιηθέντα, τὰ τ' ἐν αὐτῷ καταληφθέντα, εἰς τούπισα προσήκειν τοῖς δεσπόταις ἀποδίδονται, τὸ τῆς δωρεᾶς γράμμα διεκελεύετο. Τοσαῦτα μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ αἱ καταπεμφθεῖσαι δωρεαὶ παρεῖχον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

"Οπως καὶ τοὺς δήμους ἀνεκτήσατο.

C Δήμοις τε τοῖς ἑκτές (59) καὶ πᾶσιν Ἐθνεσι, τούτων ἕτερα ὑπερβάλλοντα τῷ πλήθει, η βασιλέως ἐδωρεῖτο μεγαλούχια. Ἐφ' οἵς ἀπαντες οἱ καθ' ἡμᾶς, διατὸ πρὸν (60) ἀκοῇ πυνθανόμενοι ἐν θατέρῳ μέρει τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς γιγνόμενα, τοὺς εὖ πάσχοντας ἐμακάριζον, εὐχήν τιθέμενοι τῶν Γαῶν ἀπολαῦσται καὶ αὐτοὶ ποτε. Ταῦθ' ὑπ' ὅψειςν ὁρῶντες, ἄδην καὶ σφᾶς εὐδαιμονίζειν ἦσσον, ἔνον τι χρῆμα, καὶ οἷον δι πᾶσι αὐτῷ διάγονον διατάσσειν, ἐπιλάμψαι τῷ θυητῷ γένει τὸν τοσοῦτον ὁμολογοῦντες βασιλέα. Άλλ' οἱ μὲν ὄντες ἐφρόνουν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

"Οτι Θεόν τῶν ἀγαθῶν αἰτιον ἔκχυτες, καὶ περὶ ἀτιγράψων ῥύμων.

D Ἐπειδὲ πάνθ' ὑποτέτακτο βασιλεῖ, Θεοῦ Σωτῆρος δυνάμει, τὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτῷ πάροχον τοῖς πᾶσι φανερὸν ἐποίει, κάκειν τῶν νικητῶν αἰτιον, ἀλλὰ μὴ αὐτῶν νομίζειν διεμαρτύρετο τοῦτο τ' αὐτὸν ἔκχυτε, διὰ χαρακτήρων Ρωμαίων τε καὶ Ἐλληνῶν φωνῆς, εἰς ἔκστον ἔθνος ἐν γραψῇ διατεμθεῖ-

sures vocavit eum ad se; et exspoliavit eum vestimentis, quibus erat induitus, et induit eum colobio laneo, et tradidit eum in gynæceo lanariis ad injuriam. » Porro codex Fuf. hoc loco scriptum habet: ἐφ' ὅραις καὶ ἀτιμάτιδα δουλεύειν κρ. δόμως τοῖς λοιποῖς τὴν θέσην.

(59) Δήμοις τε τοῖς ἑκτές. Scribendum δι μοις δέ.

(60) "Οσα τὸ πόλι. Emendo δοι τὸ πόλιν, quoniam non vidit Christophoronus; scribo etiam πυνθανόμενον: τὰ ἐν θατέρῳ.

στης. Μάθοις δ' ἀν τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν (61), αὐτὸς προσδαλῶν τοῖς γράμμασι· δύο δ' ἦν ταῦτα, τὸ μὲν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ τοῖς ἐκτὸς κατὰ πόλειν δῆμοις διαπεμψθέν· δὴ τῇ παρούσῃ (62) προσῆκον ὑποδέσει ἔμοιγε δοκεῖ παρενθεῖναι, ὡς ἀν διὰ τῆς ἱστορίας μένοι καὶ διαφυλάττοι τοῖς μεθ' ἡμᾶς τὴν τοῦ δημοτος ἔκθεσις, πρός τ' ἀλλοθέσις καὶ τῶν ἡμετέρων διηγημάτων πίστωσιν. Εἶληπται δὲ ἐξ αὐθεντικοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν φυλαττομένου βασιλικοῦ νόμου, ψήσις τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις, τῆς τοῦ λόγου πιστώσεως οἵτινι σφραγίδι κατασημανεῖ τὴν μαρτυρίαν.

ορατονος νοστρα veritatem tanquam sigillo quodam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Νόμος Κωνσταντίου περὶ τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

« Νικητῆς Κωνσταντίνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, ἐπαρχεώτας Παλαιστίνης (63).

« Ἡν μὲν ἀνωθέν τε καὶ πάλαι παρὰ τοῖς ὅρθιως καὶ σωφρόνως περὶ τοῦ Κρείττονος δοξάζουσιν, ἔκδηλος ἡ διαφορά, καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα (64) πόρρωθεν ἀμφιδόλιαν· δσω τῷ μέσῳ διήλαττεν ἡ περὶ τὴν σεβασμιωτάτην τοῦ Χριστιανισμοῦ θεραπείαν ἀκριθῆς παρατήρησις, παρὰ τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐκπεπολεμωμένους τε καὶ καταφρονητικῶς ἔχοντας (65). Νυν δὲ καὶ μᾶλλον ἐπιφανεστέρας πράξεσι καὶ κατορθώμασι λαμπροτέροις τό τε τῆς ἀμφιδόλιας ἀλογον ἀποδέδεικται, καὶ ὅποστη τίς ἐστιν ἡ τοῦ μεγάλου Θεοῦ δύναμις, ἥνικα τοῖς μὲν πιστῶς τὸν σεμνότατον σέβουσιν, καὶ μᾶλλον τῶν παραγγελμάτων παραλύεται τολμῶσιν, ἀφθονα τὰ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰς ἐγχειρήσεις ἰσχὺς ἀρίστη, καὶ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀπαντῶσα, τοῖς δὲ τὴν δεσμὴν λαδοῦσι· γνώμην, πρὸς τὰς προσιέρεσις ἀκόλουθα καὶ τὰ ἀποβαλνόντα (66). Τίς γάρ ἀγαθοῦ τύχοι τινὲς, τὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον Θεὸν οὐτε γνωρίζων, οὐτε τὰ προστήκοντα σέβειν ἔθελων; Πίστιν δὲ τῷ (67) ἥρθεντι καὶ τὰ ἔργα δίδωσιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

·Υπέδειρμα ἐκ παλαιῶν χρόνων.

« Εἰ νοῦν τις εἰς τοὺς ἀνωθέν καὶ εἰς δεῦρο (68)

(61)Vulg. Μάθοις γάρ τοῦ λόγου τὴν ἀρετὴν. Laudat Eusebius imperatoris Constantini eloquentiam, id enim significant haec verba. At Christophrorus legisse videtur, τοῦ ἡμετέρου λόγου τὴν ἀλλοθειαν. Scribendum etiam est μάθοις δ' ἀν, ut ad latius sui codicis emendavit Turnebus. Atque ita legitur in mass. codicibus Fuk. et Sav. Porro ab his verbis inchoatur cap. 24, tum in codice Fuk., tum in veteribus schedis.

(62) Ο δὴ τῇ παρούσῃ. In codice Fuk. scribitur ἡ τῇ παρούσῃ, quomodo etiam Genevenses in quibusdam codicibus legi adnotarunt. Verum haec scriptura ferri non potest. Sequitur enim προσῆκον in singulare. Deinde Eusebius unicam hic assert Constantini constitutionem, eam scilicet quae ad provinciales missa fuerat a Constantino. Ac duas quidem leges simul emissas suisse testatur in gratiam Christianorum: alteram ad Ecclesiam catholicam, alteram ad provinciales. Verum alterius duntaxat exemplum subjicit, ejus scilicet quae data erat ad provinciales Palæstinæ. Alteram vero, quae missa erat Ecclesiis, omisit Eusebius: vel quia eodem exemplo scripta erat, quo illa ad provinciales; vel ob aliam causam.

ΡΑΤΩΝ. ΓΑ. ΞΧ.

A missis, prædicavit. Porro orationis vim τὸ virtutem facile cognoscet, quisquis epistolas ipsas perlegit. 455 Sunt autem duæ: altera ad Ecclesiæ directa, altera ad singularium urbium populos a nostra religione alienos. Quam quidem utpote præsenti argumento convenientissimam, hic inserendam esse duxi; tum ut historiarum monumtis prodita ejus exemplaria, apud posteros perpetuo conserventur; tum ut narrationis nostræ lides ac veritas confirmetur. Descripta autem est ex authenticis exemplari legis imperialis, quod apud nos servatur. Cui principis manu apposita subscriptio, astruit.

CAPUT XXIV.

B Lex Constantini de pietate in Deum, et de Christiana religione.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, provincialibus Palæstinæ.

« Jampridem apud eos qui recte et sapienter de Deo sentiunt, evidenti discrimine, quo omnis dubitatio removetur, apparuit quantum interesset inter studiosos observatores venerandæ Christianorum religionis, et inter ejusdem oppugnatores et contemptores. Nunc vero evidentioribus argumentis, et rebus gestis multo illustrioribus, tum dubitatiovis ipsius absurditas, tum quanta sit summi Dei potentia, declaratur. Quippe his quidem qui venerandam legem fideliter colunt, nullumque ejus præceptum audent dissolvere, omnium honorum copia, et ad ea quæ aggressi sunt persicienda vires idoneæ cum bona spe ac fiducia suppetunt. Iis vero qui impiam sententiam amplexi sunt, convenientes rerum eventus contigerunt. Nam quis est, qui, cum Deum honorum auctorem non agnoscat, evumque debito cultu venerari recuset, quidquam boni unquam consequatur? Res certe ipsæ dictis nostris fidem faciunt. »

CAPUT XXV.

Exemplum a vetustis temporibus.

« Quod si quis superiora tempora ad nos usque

(63) Ἐπαρχεώτας Παλαιστίνης. In codice Medicæo scriptum inveni ἐπαρχώτας παλαιστίνοις. Porro ab his verbis cap. 24 inchoavi, anterioratum secutus codd. Regii et Fuket. In veteribus etiam schedis legitur ἐπαρχώτας.

« (64) Vulg. Διαφορά καταρ ἀνείργοντα. Scribe ex codice Medicæo καὶ πᾶσαν ἀνείργουσα. Et paulo post ex eodem cod. (pro παραθεραπείᾳ Steph.) legendum est τοῦ Χριστιανισμοῦ θεραπείᾳ, ut legitur etiam in schedis Regii et codice Fuketiano.

(65) Καταχροντικῶς δχοτας. Codex Medicæus habet ἔγειν ἔθελοντας, quod rectius mihi videtur.

(66) Καὶ τὰ ἀποβαίροντα. Longe reciōr est codicis Medicæxi scriptura. Sic enim habet: 'Ἄκλουθα καὶ τὰ ἀποβαλνόντα ἥν. Τίς γάρ ἀγαθοῦ τύχοι τινὲς, etc. Et post vocem ἔθελων punctum habet, quæ nota est interrogationis.

(67) Vulg. πλοτιν τῷ. Longe elegantius codex Medicæus scriptum habet πίστιν δὲ τῷ ἥρθεντι.

(68) Άρωθεν καὶ εἰς δεῦρο. Particula καὶ deest in codice Medicæo, nec admodum necessaria est. Mox ubi legitur: καὶ τὰς πρότερον γενομένας, idem codex habet καὶ τὰς πώποτε γ. Item pro ἐγχειρήσεως πέρας, scribit τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, quoniam

deducta cogitatione repetat, et res olim gestas A contempletur animo, omnino reperiet, eos quidem qui justitiam ac probitatem fundamentum sibi rerum agendarum constituerunt, **456** felicem consiliorum exitum sortitos esse, et tanquam ex dulci quadam radice suavissimum quoque fructum perceperisse; illos vero qui injusta facinora ausu temerario attentarint, et qui adversus Deum ipsum vesania mentis fuerint elati, nullumque pietatis erga genus humnanum sensum habuerint; sed exsilia, infamiam, bonorum publicationes, cædes et hujusmodi plurima interrogaverint; qui que nec pœnitentiam egerint unquam, nec ad meliorem frugem animum suum revocaverint, parem quoque mercedem retulisse. Atque haec non absurde, nec præter rationem eveniunt.

CAPUT XXVI.

De iis qui persecutionem passi sunt, et de persecutoribus.

¶ Nam quicunque cum justo animi proposito ad agendum accedunt, et timorem Dei perpetuo præ oculis habent, constantem erga illum retinentes fidem; qui que præsentis vitæ minas ac pericula, spei futurorum bonorum nimis anteponunt: hi, quamvis multa acerba ac molesta brevi temporis spatio experti sint, tamen spe majorum præmiorum quæ sibi recondita esse firmissime credunt, ingruentia mala nequaquam æstro animo pertulerunt; sed quo graviores experti sunt calamitates, eo clariorem gloriam reportarunt. Qui vero justitiam et æquitatem contempserunt, et qui nec Deum ipsi agnoverunt, nec eos qui Deum fideliter colerent, contumeliis ac suppliciis acerbissimis afficeret dubitarunt: et qui seipso quidem, qui ob hujusmodi causam homines in judicium adductos poena afficerent, miseris esse non judicarunt, illos vero qui in tantis malis integrum erga Deum pietatem nihilominus conservarent, felices ac beatos esse: horum exercitus partim cœsi, partim in fugam versi; cunctis denique prælijs victi, ipsi tandem succubuerunt.

CAPUT XXVII.

Quod persecutio bellum gerentibus malorum causa existiterit.

¶ Ex hujusmodi sceleribus orta sunt bella gravia, et exitiales vastationes. Hinc rerum quidecum ad quotidianum vitæ usum necessariarum penuria; malorum vero ingruentium copia. Hinc est quod tantæ impietatis auctores in extremas **457** delapsi cala-

modo etiam in schedis scriptum reperi, et in D codice Fuk.

(69) *Vulg. καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γέρος. Mutilus est hic locus, qui ex codice Medicæo ita restitui debet: καὶ ή πρὸς τὸ Κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ή πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον μηδένα λαβόντας, εἰτ.*

(70) *Οὐκ ἀπεικότως. In codice Medicæo scribitur οὐκ ἀπεικότως, οὐδὲ ἀπὸ λήγου συμβαλοτ. Certè codex Regius συμβalnot quoque scriptum habet.*

(71) *Οὐρι μὴν γάρ. Ab his verbis cap. 26 inchoavi ex codice Fuk. et schedis Reg.*

(72) *Vulg. δοσι δὲ τὸ δικαιον ἀτίμως. Reclius in*

παρατείναντας χρόνους ἀναδράμοι τῷ νῷ, καὶ τὰ πρότερον γενομένας πρᾶξεις κατίδοι τῷ λογισμῷ, πάντας ἀν εὑροι τοὺς μὲν δισοι δικαίων καὶ ἀγαθῶν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπῖδα, εἰς ἀγαθῶν καὶ προσαγαγόντας τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, καὶ οἵον ἀπὸ βίζης τινὸς ἡδειας κομισαμένους καὶ τὴν καρπὸν γλυκὺν τοὺς δὲ ἀδίκοις ἐπιχειρήσαντας τάλματις, καὶ ή πρὸς τὸ κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας; ή πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος (69) λογισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας, ἀλλὰ φυγάς, ἀτιμίας, δημεύσεις, σφαγάς, τοιαῦτα πολλὰ τολμήσαντας, καὶ οὐδὲ μεταμελήθεντας ποτὲ, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐπιστρέψαντας πρὸς τὰ καλῶν, ίσων καὶ τῶν ἀμοιβαίων τυχόντας. Καὶ ταῦτα γε οὐκ ἀπεικότως (70), οὐδὲ ἀπὸ λόγου συμβαίνει.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ διωχθέντων καὶ διωκτῶν.

¶ "Οσοι μὲν γὰρ (71) μετὰ δικαίων γνώμης ἐπὶ τινας ἔρχονται πρᾶξεις, καὶ τὸν τοῦ Κρείττονος φόνον διηγεῖσθαι ἔχουσιν ἐν νῷ, βεβαίαν τὴν περὶ αὐτὸν ζηλάττοντες πίστιν, καὶ τοὺς παρόντας φόδους τε καὶ κινδύνους οὐκ ἄγουσι τῶν μελλουσῶν ἐκείνων: ἐπίδων προτιμοτέρους· καὶ εἰ πρὸς καρδὸν δυσχερῶν τινῶν πειραθείεν, τῷ μείζονας ἑαυτοῖς ἀποκεῖθαι πιστεύειν τιμάς, οὐδὲ τὰ προσπεσόντα βαρέως ἡγεμαντικαν, ἀλλὰ τοιούτῳ λαμπροτέρας ἐπιχονιαστικαν, δοψιν καὶ βαρυτέρων τῶν χαλεπῶν ἐπειράθσαν. Οσοι δὲ ή ποδὶ δικαιον ἀτίμως (72) παρεῖδον, ή τὸ Κρείττονον οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τοὺς τούτο πιστῶς μετιόντας ὕβρεσι καὶ κολάσεσιν ἀνηκέστοις ὑποβαίειν ἐτόλμησαν, καὶ οὐχ ἑαυτοὺς μὲν ἀθλίους ἐφ' οἷς δὲ τὰς τοιαύτας ἐκδιλῶν προφάσεις (73), ἔκριναν, εὐδαίμονας δὲ καὶ μακαριστοὺς τοὺς καὶ μέχρι τῶν τοιούτων τὴν πρὸς τὸ Κρείττον διασωζομένους εὐσέβειαν· τούτων πολλαὶ μὲν ἐπεισον στρατιαὶ, πολλαὶ δὲ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, πᾶσα δὲ τούτων πολέμου παράταξις εἰς ἐσχάτην Ἐλλῆνεν ἥπταν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

"Οπως δὲ διωγμὸς αἵτιος κακῶν τοῖς πολεμήσαοι κατέστη

¶ "Ἐκ τῶν τοιούτων ἀνεψύοντο πόλεμοι βαρεῖς· ἐκ τῶν τοιούτων πορθήσεις πανώλεθροι· ἐντεῦθεν ἐλαττώσεις μὲν τῶν πρὸς τὰς χρείας ἀναγκαῖων, πλῆθος δὲ τῶν ἐπηρημένων κακῶν τούτων πολλαὶ μὲν ἐπεισον στρατιαὶ, πολλαὶ δὲ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν, πᾶσα δὲ τούτων πολέμου παράταξις εἰς ἐσχάτην Ἐλλῆνεν ἥπταν.

D codice Medicæo legitur hoc modo: δοσι δὲ ή τὸ δικαιον ἀτίμως παρεῖδον, ή τὸ Κρείττονον οὐκ ἔγνωσαν. Hoc est quod supra dixit in cap. 25, ut supra ποτανοὶ, τοὺς δὲ ἀδίκοις ἐπιχειρήσαντας τάλματις, καὶ ή πρὸς τὸ Κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ή πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὅσιον οὐδένα λαβόντας.

(73) *Ἐκδιλάζον προφάσεις. In codice Medicæo legitur ἐφ' οἷς δὲ τὰς τοιαύτας κολάζοντο προφάσεις, rectius, iii fallor. Moi idem cypix habeat εἰς αἰσχύτην Ἐλλῆνεν ἥπταν.*

(74) *Ἐπηρημένων κακῶν. Codex Medicæus habet ἐπηρημένων. Et paulo ante in eodem codice legitur ἐκ τῶν τοιούτων ἀναψύονται, εἰτ.*

Ἐπίχατα, θάνατον πανώλεθρον (75) ἐδυστύχησαν, ἡ ζωὴν αἰσχιστην διάγοντες, θανάτου ταῦτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, καὶ οἱον ισομέτρους ταῖς ἀδικίαις τὰς τιμωρίας ἔκομισαντο. Τοσοῦτον γάρ ἔκαστος εὑραντο συμφορᾶς, δύον τις καὶ καταπολεμῆσαι τὸν Θείον, ὡς ὅπετο, νόμον ὑπὸ ἀλογίας προτήθη· ὥστ' αὐτοῖς μὴ τὰ περὶ τὴν ζωὴν εἶναι βαρέα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ γῆς κολαστηρίων χαλεπώτατον περισσοδέσθαι τὸν φόδον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ^η.

Ὅτι Θεὸς τῷ καὶ ὑπηρέτῃ Κωνσταντίῳ ἐξελέξατο.

Τοιαύτης δὴ καὶ οὕτω βαρείας δυσεδείας τὰ ἄνθρωπινα κατεχούσης (76), καὶ τῶν κοινῶν οἴον ὑπὸ νόσου λοιμώδους τινὸς ἄρδην διαφθαρῆναι κινδυνεύοντων, καὶ θεραπείας σωτηρίου καὶ πολλῆς χρηζόντων, τίνα τὸ Θείον ἐπινοεῖ κουφισμὸν, τίνα τῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν; ἐκεῖνο δὲ πάντως ἐννοητέον (77) Θείον, δύον καὶ δυντῶς ἐστι, καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς ἔχει τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν. Πάντως δὲ οὐ κόμπος ἀν εἰη (78), τὸ τὴν παρὰ τοῦ Κρείττονος εὐποίειν δομολογεῖσθαι. Τὴν γάρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν (79) πρὸς τὴν ἕαυτοῦ βούλησιν ἐπιτηδείαν ἔξητησε τε καὶ ἔκρινεν· δὲς ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἔκεντης θαλάσσης ἀρξάμενος, καὶ τῶν μερῶν Εὐθα δύεσθαι τὸν ἥλιον ἀνάγκῃ τινὶ τέτακται, κρείττονὶ τινὶ δυνάμει (80) ἀπωδούμενος καὶ διασκεδανύντας τὰ κατέχοντα πάντα δεινά (81), ἵνα μὲν ἀνακαλοῖτο τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον νόμον θεραπείαν, τῇ παρ’ ἐμοῦ παιδεύμενον ὑπουργῷ, ἅμα δὲ ἡ μαχαριστὴ πίστις αἴξιοτο ὑπὸ χειραγωγῷ τῷ Κρείττονι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ^η.

Ἐνσεδεῖς εἰς Θεὸν Κωνσταντίου οὐρανοῦ, καὶ δομολογητῶν ἐπαινοῦσι.

Οὐδέποτε γάρ ἀνάγνωμαν (82) περὶ τὴν δρειλομένην γενούμην χάριν· ταῦτην ἀρίστην (83) διακονίαν, τοῦτο κεχαρισμένον ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας,

(75) *Πανώλεθρον.* Codex Medicæus vocem addit hoc modo: θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν. Paulus post in eodem codice scribitur τοσοῦτον γάρ ἔκαστος εὑραντο συμφορῶν, rectius sine dubio.

(76) *Τὰ ἀρθρώτια κατεχούσης.* Codex Medicæus τὰ ἀνθρώπιτα. Et paulo post habet θεραπείας σωτηρίου πολλῆς, sine conjunctione.

(77) *Ἐρροτέον.* In codice Medicæo simplex pro composito legitur νοητέον, quod minorem habeat asperitatem. Mox ideum codex habet δύον τε καὶ ὡς δύοτας ἐστι.

(78) *Vulg. πάντως δὲ κόμπος ἀν εἰη.* Rectius in codice Medicæo legitur πάντως δὲ οὐ κόμπος τὸ τὴν παρὰ τοῦ, etc. quam emendationem confirmat Sozomenus in lib. i, cap. 8, ubi legem hanc Constantini in compendium redigit.

(79) *Τὴν γάρ ἐμὴν ὑπηρεσίαν.* In codice Medicæo deest particula γάρ, quæ prorsus superflua mihi videtur.

(80) *Κρείττον τινὶ δυνάμει.* Duas postremæ voces desunt in codice Medicæo, et vox κρείττονι refertur ad vocem quæ præcessit, ἀνάγκη.

(81) *Πάντα δειδ.* Post hæc verba codd. Fuk. Turnebi ac Savillii duas voces addunt ἐκποδῶν

mitates, aut funditus infelici exitu perierunt, aut vitam cum summo dedecore ducentes, eam quavis morte acerbioreni esse confessi sunt; et injuste acta paribus quodammodo suppliciis rependerunt. Nam unusquisque eorum eo gravioribus affectus est malis, quo vehementius divinam expugnare legem, ut quidem sperabat, per summam dementiam institerat. Adeo ut non solum præsentis vite mala eis molestia esse viderentur: verum etiam supplicio multo acerbius ipsos torqueret. »

CAPUT XXVIII.

Quod Deus Constantinum bonorum ministerum elegit.

Porro cum tanta tamque gravis impietas humānum genus occuparet, et Respublica velut lethali quadam lue grassante, in extremum salutis discrimen esset adducta, atque idcirco magna curatione et salutari ope indigeret; quodnam solarium, quod remedium excoxitavit tum Deus, ut his nos malis liberaret? Deum vero cum dico, illum intelligi oportet qui solus revera est Deus, et qui perpetuam omnī ævo obtinet potestatem. Neque vero arrogantiæ fuerit, eum qui præstata a Deo beneficia fateatur, magnifice loqui. Revera enim Deus ministerium meum, tanquam idoneum ad voluntatem suam implendam expelit, nostraque opera uti decrevit: qui ab oceano illo Britannico, et ab iis regionibus ubi solem mergi fatalis necessitas jubet initio ducto, cœlesti quadam virtute, cuncta quæ orbem terrarum occupaverant mala expellens ac dissipans, tum ut humanum genus ministerio nostro institutum atque informatum ad sanctissimam legis observantiam revocaretur, tum ut beatissima fides Deo manu ducente incrementum acciperet:

CAPUT XXIX.

Piæ in Deum voces Constantini, et laus confessorum.

Neque enim ingratus unquam et collati beneficii immemor fuerim: cum hoc præstantissimum ministerium summi munieris loco mihi indulsum esse

ἐποίησατο. Atque ita legit Christophorus, ut ex versione ejus apparet, quæ in hoc loco valde intricata est. Ego vero verba illa δες ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς ἔκεντος θαλάσσης ἀρξάμενος, etc. de Constantino ipso dici existimo, non autem de Deo, ut putarunt Musculus et Christophorus. Quare nihil opus est verbis illis, ἐκποδῶν ἐποίησατο, quæ nec in Med. nec in Regio codd. leguntur, nec in veteribus schedis: præsertim cum sequatur panio post μέχρι τῶν ἔψων πρόειμι.

(82) *Vulg. οὐδέ τὰρ ἀγνώματα.* In codice Medicæo legitur οὐδέ ποτε γάρ ἀν γνώμων recte, si modo ἀγνώμων rescribas. Porro hæc per parenthesis dicta intelligere oportet. In codd. Fuk. et Turnebi legitur οὐδέ γάρ ἀν γνώμων.

(83) *Vulg. τὴν δρίστην.* Longe rectius in codice Medicæo lotus hic locus ita scribitur: Ταῦτην ἀρίστην διαχονίαν, τοῦτο κεχαρισμένον ἐμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἔψων πρόειμι, etc. Ceterum his verbis concluditur tota periodus, quæ incipit ab illis verbis capituli præcedentis, δες ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανοῖς, quod non viderunt interpres. Sed neque ipse id unquam deprehendere potuisse absque subtilio codicis Medicæi.

certo crederem, ad Orientis tandem partes pervenire,
quæ, cum gravioribus calamitatibus vexarentur,
majus quoque **458** a nobis remedium postulabant.
Prorsus vero animam totam, et omne quod spiro,
quidquid denique in intimis mentis recessibus vol-
vitur, id summo Deo a me deberi firmissime credo.
Evidem probe scio, eos qui spem rerum celestium
recte ac sincere consecrati sunt, eamque in Dei do-
micio firme et peculiariter collocaverunt, homi-
num benevolentia minime indigere: quippe qui eo
majoribus potiantur honoribus, quo se longius a
mortalitatis vitiis ac sceleribus subduxerunt. Nihilo
tamen minus acerbissimas necessitates ipsi ad
tempus impositas, et cruciatus minime convenien-
tes, ab hominibus omni culpa ac reprehensione va-
cuis quam longissime depellere, nostri officii esse
duco. Alioquin absurdissimum fuerit; eorum animi
fortitudinem atque constantiam, dum illi quidem
qui ob Dei cultum ipsos persecuti in animum induxe-
rant regnarent, spectatam et cognitam fuisse; Dei
autem famulo imperium administrante, eorumdem
gloriam ad illustrius ac beatius fastigium non esse
proiectam. >

CAPUT XXX.

Lex solvens exsilio et curia, et bonorum proscriptione.

¶ Omnes igitur, seu quipatriam extraneo solo com-
mutarunt, eo quod Dei cultum ac fidem cui se tota-
mente dicaverant, prodere noluissent, crudelibus
judicum sententiis quoquaque tempore damnati,
seu qui in album curiae relati sunt, cum antea non
essent ex numero curialium; nunc patriis fundis et
consuelo otio restituti, liberatori omnium Deo gra-
tias referant. Quicunque item bonis spoliati sunt,
et omnium facultatum mulctatione percussi, miseri-
mam hactenus vitam egerunt: et hi quoque pristinis
domiciliis ac familiis et facultatibus restituti, Dei be-
neficentia lati persuauantur. »

βίου· οίκησει καὶ οὗτοι ταῖς ἀρχαῖς καὶ
Κρείττονος εὔποιας γαῖροντες ἀπολαύσειεν.

CAPUT XXXI.

CAT. CT XXXI.
Item eos qui in insulas erant relegati.

Sed et quoiquot inviti in insulis detinentur, hujus provisionis beneficio frui præcipimus, ut qui hacte-

(84) *Vulg.* ἐξαπετόρ τε καὶ δογαλῶς. *Codex Mediceus* scriptum habet. ἐξαπετόν τε καὶ βασιλέα δογαλῶς, etc. *Speim filiorum Dei, Constantinus imperator vocat reginam, quod omnibus rebus humanis præstet.*

(85) *Vulg.*, δοψ περ σφαλῶς αὐτούς. Ante-
quam Medicæum codicem natus essem, videram
legendum esse δοψ περ σφᾶς αὐτούς, quam conje-
cturam plane confirmat codex Medicæus. In quo
etiam legitur τοσούτῳ τε, γ λαμι subscripto.

(86) Εἰς λαμπρότερον τι. In codice Medicorum scriptum innen eīs λαμπρότερον καὶ μακαριστότερον σχῆμα τὴν δόξαν, etc.

(81) Vulg. γνώμαις οικαστιων. Codex Menapiensis γνώμεσι, et paulo post συγχατηρίθμησαν καταλόγοις. In schedis Regis legitur συνηρίθμησαν, sicut et in codice Fuk.

(88) Vulg. χωροῖς τοῖς πατρόις. In codice Medicino rectius legitur χωροῖς τε πατρόις ἀποκαταστάντες. Certe in codice Regio legitur etiam

Α μέχρι καὶ τῶν ἐψών πρόσειμι χωρίων, δι., βαρυτέραις κατεχόμενα συμφοραῖς, μείζονα καὶ τὴν παρ' ἡμῶν θεραπείαν ἐπεβοῦτο. Πάντως δὲ καὶ ψυχῆς ὀλην, καὶ πᾶν ὃ τί περ ἀναπτύνει, καὶ ὅλας εἰ τι τῆς διανοίας ἐνδοτάτω στρέφεται, τοῦτο τῷ μεγίστῳ Θεῷ ὁρεύεσθαι παρ' ἡμῶν, ἀσφαλῶς πεπίστευκα. Οἶδα μὲν σὺν ἀκριβῶς, ὡς οὐδὲ τῆς παρ' ἀνθρώπων εὔνοιας χρήζοιεν ὃν οἱ τὴν οὐράνιον ὄρθως μετεκδιώξαντες ἐπίδια, καὶ ταύτην ἑσαΐρετον τε καὶ βασιλίδια ἀσφαλῶς (84) ἐπὶ τῶν θειῶν καθιδρυτάμενοι τόπων, τοσούτῳ τε τιμῶν ἀπολαύοντες μειζόνων, ὅσῳ περ σφῇ αὐτοὺς (85) τῶν γηγένων ἐλαττωμάτων τε καὶ δεικνύντων ἔχωρισαν. Τὰς ἀνάγκας δὲ ὅμις τὰς πρὸς καιρὸν ἐπενεχθείσας αὐτοῖς, καὶ τὰς οὐ προστηκούσας βασάνους, ἀπὸ τῶν οὐδὲν αἰτίων οὐδὲν ὑπευθύνων, νῦν ὡς ποδὸρυτάτω ἀνείργειν ἥματς οἰσομαι προσῆκειν. Ή γένοιτο ἂν ἀτοπώτατον, ὑπὸ μὲν τοῖς διῶξις τούς ἀνήρας προσθυμηθείσι τῆς περὶ τὸ Θεῖον ἐνεκα θεραπείας, τὸ καρτερικὸν καὶ στερβόν τῆς ψυχῆς αὐτῶν ικανῶς διαγνωσθῆναι, ὑπὸ δὲ τῷ θεράποντι τοῦ Θεοῦ, μηδ οὐκ εἰς λαμπρότερόν τι: (86) καὶ μακαριστότερον τὴν δόξαν αὐτῶν ἀρθῆναι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

**Νόμος ἀπολύτωρ ἐξορισμοῦ καὶ βουλῆς, καὶ δη-
μεύστεως.**

· "Απαντες τοινυν, είτε τινὲς μετοικίαν ἀντὶ τῆς ἐνεγκούσης τῇλάξαντο, ὅτι μὴ τὴν πρὸς τὸ θεῖον παρεῖδον τιμήν καὶ πίστιν ἥπερ ὅλαις ψυχαῖς σφᾶς αὐτοὺς καθιέρωσαν, γνώσεις δικαστῶν (87) ἀπηνέτιν ὑποδηλθέντες, καθ' οὓς ἔτυχον ἔκαστοι χρόνους· εἴτε τινὲς βουλευτικοὶ συγκατηρηθμήθησαν καταλύγοις, τὸν τούτων πρότερον ἀριθμὸν οὐ πληροῦντες, οὗτοι χωρίοις τοῖς πατρόιοις (88) ἀποκαταστάντες, καὶ σχολῇ τῇ συνήθει, τῷ πάντων ἐλευθερωτῇ θεῷ τὰ χαριστήρια φερόντων· είτε τινὲς τῶν δυτῶν ἐστρηγμέναι, καὶ πάσης τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας ἀποβολῇ καταπονθέντες (89), κατηρέστατον εἰς δεῦρο διῆγον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Toὺς ἐν τῆσσοις δμοῖς.

· Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσε (91), τῆς προμηθείας ταύτης ἀπολαῦσαι προσ-

ἀποκαταστάτες. Porro Eusebius πατρῷα χωρὰ hic appellat fundos paternos. Nam qui curiis addicti erant (solebant autem ditiissimi quique in eas ascribi), eorum prædia curiis mancipabantur. Itaque tametsi sua semet subtraherent, nihil proficiebant, cum fundos curia occuparet. Statuit igitur Constantinus hac constitutione, ut qui ob Christianam fidem, curiis addicti essent, dummodo curialis non essent originis, prædia paterna quæ curia occupaverat, recuperarent. Male igitur Christophorus non vertit, *patris sedibus*. Turnebus in suo codice emendavit ἀποκαταστάθητες. In codice autem Fuk. scriptum est ἀποκαταστήσαντες ἐαυτούς, ut et in libro Sav. et Christopheros.

(89) Καταπονθέτες. In codice Medicō legitur καταπεληγότες, quod in agis placet. Est enim verbum juris civilis. Sic ferri multa passim occurrit in constitutionibus imperatorum.

(90) Vulg. γενέσεσι. Codex Medicatus γένεσιν.
(91) Λαζαρίδης Βασιλεύεις μῆτραι γενενοῦσι

(91) Ὁσους οὐ βουλομένους τῆσσι κατέχουσι

τάπτομεν, δικαίως οἱ μέχρι νῦν (92) δρῶν τε δυσχαρίσταις καὶ περιφύται περικεκλεισμένοι θαλάσσῃ, τῆς σκυθρωπῆς καὶ ἀπανθρώπου ἐρημίας ἐλευθερωθεντεῖς, τοῖς φιλάτοις σφᾶς αὐτοὺς ἀποδέχεν, τὸν εὔχταῖον πόδιον πληρώσαντες· οἵτε πενιχρὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον ζωὴν μετά τίνος ἀποτροπίου ρύπου (93) διῆγον, οἷον ἄρπαγμά τι τὴν ἐπάνοδον ποιησάμενοι, καὶ τῶν φροντίδων εἰς τὸ λοιπὸν ἀπηλλαγμένοι, μή μετὰ φόρου σὺν ἡμῖν (94) βιώνειν· μετὰ φόρου γάρ οὐτοὶ τοῖς βιοῦν, οἱ Θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν, καὶ εἰς ἀκοήν ἀλλεινούς μόνον, εἴη τῶν ἀτοπικῶν, μήτιγε καὶ πιστεῦσαι· οἱ καὶ τὰς ἀλλοτρίας ἀμαρτίας διορθοῦν πεφύκαμεν. ।

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Τοὺς ἐν μετάλλοις καὶ δημοσίνοις ἀτιμασθέντας.

«Οσοι μὲν οὖν οἱ μοχθηραὶς μεταλλεῖαις ἐμπονεῖν κατεγνωσθησαν, οἱ τὰς πρὸς τοὺς δημοσίους ἔργοις ὑπηρεσίας πληροῦν, τῶν διαρκῶν μόχθων τὴν γλυκεῖαν σχολὴν (95) ἀμειψάμενοι, κουφάτερον καὶ τὸν μετ' ἔξουσίας ἥδη βιούντων βίον, τὰς ἀμέτρους τῶν πόνων ἀδηλασίας εἰς πραεῖαν ἀνεσιν καταλύσαντες. Εἰ δὲ καὶ τῆς κοινῆς (96) παρῆσταις ἀποκεσόντες ὑπάρχοιεν τινες καὶ δυστυχήσαντες ἀτιμίαν, μετ' εὐφροσύνης τῆς προστηκούστης, οἷον ἀποδημῆτες τὸν χρονικὸν χωρισθέσαν τὴν προτέραν ἀξίαν ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐπειγέσθωσαν πατρίδας. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Περὶ δημολογητῶν στρατευσαμέτων.

«Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξετασθεῖσι μὲν ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις (97) ποτὲ, τούτων δὲ διὰ τὴν ἀπηγνωσθεῖσαν πρόφασιν ἐκπεσοῦσιν, διτὶ τὸ γινώσκειν τὸ Κρείττον δημολογοῦντες, προύτιμησαν (98) ής εἶχον ἀξίας, αἱρετὸν ἔστω πρὸς βούλησιν, οἱ τὰ στρατιώτικὰ στέργουσιν ἐφ' οὐπερ ἥσαν σχήματος μένειν, οἱ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἐλευθέρων ἀγειν (99) σχολὴν πρέπονταν γάρ ἀν εἴη καὶ ἀκόλουθον, τὸν τοσαύτην μεγαλούχιαν καὶ καρπετανὸν πρὸς τοὺς ἐπενεγχέντας κινέντους ἐπιδειξάμενον, καὶ σχολῆς, εἰ βούλοιτο, καὶ τιμῆς πρὸς τὴν αἱρεσιν ἀπολαύειν. »

*Non sine causa dixit oī βιολομένως, propter mo-
nachos qui in insulis solitariam vitam degebant.*

(92) Όχις οἱ μέχρι νῦν. Aliter scriptum exhibet codex Medicus, hoc scilicet modo : οἵτε μηδεὶς ποτὲ δρῶν τε, εἰτ. Et paulo post αὐτοὺς ἀποδέξεν. Item οἱ πενιχράν, εἰτ.

(93) Ἀποτροπαῖον βύζαν. In codice Medicus scriptum inventi προτροπαῖον βύζαν. Quod fortasse rectius est. Id autem significat, cum intidiso quodam squalore.

(94) Μὴ μετὰ γέλειν εἰτ ἡμῖν. Longe aliter totus hic locus scribuntur in codice Medicus. Punctum enim finale habet post vocem απτροπαῖον. Deinde ita scribit : Μετὰ γέλειν γάρ οὐτοὶ τοῖς πόδες τοῖς ἔργος, οἱ θεράποντες εἴται στέργομέν τε καὶ τισσομέν τε εἰς ἀστρί, τίθεται μόνον εἰτ, τὸν ἀστριστὸν ἔτι, μή τε μέτι τὸ πορθήματα, οἱ τοῖς πόδες τοῖς ἔργος, οἱ θεράποντες εἴται στέργομέν τε εἰς ἀστρί. Id est : Non enim metra sub nobis principib[us] degere, qui servantes Dei nos esse et gloriamur et confundimur, vel nos omnia absurdissime res fuerit; neκαντι οὐ quiscomus aut metallorum, cui publicorum operum etiam-

A nus montium asperitatibus, et circumfuso mari 459 conclusi fuerunt, triali tandem et inhumana solidutine liberati, scelpos propinquis et amictis restuant, eorumque vota ac desideris explant. Et qui in summa egestate ac squalore miserabilissime vixerunt, redditu tanquam præda quadam ipsis oblata potiti, curisque in posterum absoleti, absque metu degant nobiscum. Num cum metu quemquam degero nobis regnabitibus, qui famulos Dei nos esse et gloriamur et credimus, ros est vel auditu ipso absurdissima, nodum ut credi possit, Quippe ita comparati sumus, ut aliena delicta emendemus. »

CAPUT XXXII.

Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignoriniose damnati fuerant.

«Quicunque etiam aut ad laboriosum opus metallorum, aut ad publicorum operum ministeria damnati sunt, hi continuis laboribus cum dulci otio commutatis, levioremi deinceps et ex animi sub sententia vitam agant, et immoderati laboris molestias molli ac placida quiete concludant. Et tamen nonnulli eorum communis libertato exciderint, et infamia notati sint, pristinam dignitatem velut diuturna peregrinatione ab ipsis sequestratam, eo quo decet gaudio recuperantes, in suam patrinam redire festinent. »

CAPUT XXXIII.

De confessoribus qui militaverant.

«Illi præterea qui militari dignitate olim decorati, crudeli quodam atque iniquo praetextu ea exciderunt, ideo scilicet quod cultum Dei profanter, dignitati suæ anteponerent, liberum sit eligere utrum malint, an militiam repetentes in eodem in quo prius fuerant statu permanere; an cum honesta missione libere agere. Εἷγουν enim et rationi consentaneum fuerit, ut is qui in tormentis quæ ipsi illata sunt perferendas, tantam animi magnitudinem et constantiam declaravit, vel otio vel dignitate pro arbitriu suo potiatur. »

nas sustineat. Quæ lectio sincerior mihi videtur se planior quam vulgata.

(95) Vulg. τὴν γλύκειον σχολὴν. Codex Med. habet γλυκεῖαν, Finkelianus γλύκεια.

(96) Vulg. Εἰ καὶ τὴν κοινήν. Scribe ex codice Medicus εἰ καὶ longe rectius. Turnebus in suo codice emendaverait εἰ τὸ τοῦτο ταρρῆστας, εἰτ. Sed verior est lectio codicis Medicis, quam confirmat etiam codex Finkelianus.

(97) Εἰτ ὅργανονται ἀλλα. Codex Medi exsus habet τὸ στρατιώτικας δέ. Et paulo post διτὶ ἀπτρ., εἰτ.

(98) Ηπειροπόταμος. In codice Medicus legitur προτροπαῖον τοὺς εἰς τὰς ἀξίας τύπου, τοὺς τρόπους τοῦτο.

(99) Vulg. ἀλεμηγολογητοί εἰτ. Scribentur et ex codice Medicus τετράγονοι τύποι τρόποι. Quod confirmat Sozomenus in lib. I, cap. 8, ubi hanc Comitacioni legem in compendium retinuit. In certis Fok. scriptis inventi τριποντοι τετραγονοι τρόποι. Medicus vero scriptum habet τριποντοι τετραγονοι τρόποι.

460·CAPUT XXXIV.

A

De iis qui ad gynæcea vel in servitutem dati erant, liberandis.

« Quicunque item nobilitate sua per vim spoliati, hujuscemodi judicum sententiam excepunt, ut in gynæcea aut linyphia contrusi, durum atque aerumnosum laborem perferrent, aut servi fisci haberentur, nihil ipsis prouidente pristino splendore natalium, hi et honorum quibus antea fruebantur, et libertatis prærogativa gaudentes, pristina dignitate recuperata, cum omni deinceps hilaritate vitam traducant. Sed et is qui libertatem servitute mutavit per injustam ac inhumanam venditoris audaciam; et qui sæpe numero insueta sibi ministeria deslevit, velut repentina mutatione servum se ex libero factum intelligens, nunc ex præcepto nostro pristinam recuperans libertatem, seipsum parentibus reddit, et labores homine libero dignos obeat: obsequiorum minime ipsi convenientium quibus antea perfunctus est, memoria penitus ex animo deleta »

CAPUT XXXV.

De successione bonorum martyrum et confessorum, et eorum qui relegati fuerant, et quorum bona in fisum relata.

« Sed nec de facultatibus, quibus singuli varias ob causas nudati sunt, silere nos convenit. Proinde si qui egregium ac divinum martyri certamen intrepido ac fidenti animo subeuntes, bonis suis spoliati sunt: aut confessores effecti, æternorum sibi bonorum spem compararunt: seu qui ex patria migrare compulsi eo quod fidem suam prodendo persecutoribus cedere nollent, facultatibus ipsi quoque exuti sunt: denique si qui capitali senten-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

‘Απολύσεις τῷρ ἐν γυναικείοις, ἢ εἰς δουλεῖα δοθέντων ἐλευθέρων.

« Καὶ μήν δοι: (1) τῆς εὐγενείας πρὸς διὰν στερμενοῖ, τοιουτότροπόν τινα γνῶσιν δικαστῶν ὑπέστησαν, ὧστε καὶ ἡ γυναικείοις ἢ λινοῦφιοις ἐμβοληθέντες, ἀπήγη τε καὶ ἀθλιον (2) ὑπομένειν κόπον, ἢ αἰχταῖς νομίζεσθαι τοῦ ταμελοῦ, οὐδὲν αὐτοῖς τῆς προτέρας ἐπαρκεσάστις (3) γενέστεως· οὗτοι τιμῶν τε ὧν ἀπτήλων πρόσθεν, καὶ τοῖς τῆς ἐλευθερίας κατὰς ἐνευφρανθέντες, ἀνακαλεσάμενοι τὰς συνήθεις ἀξίας, μετὰ τάσσης λοιπὸν εὐφροσύνης βιούστων· καὶ δούλειαν τῆς ἐλευθερίας (4) ἀλλαξάμενος, ἀθεμίτω τινὶ καὶ δπανθρώπῳ δῆπον ἀπονοΐᾳ (5), πολλάκις τε τὰς ἀθετις διακονίας ἀποδυράμενος (6), καὶ οἶον αἰχνήσιον οἰκέτην ἔστιν ἀντ’ ἐλευθέρου γνοὺς, ἐλευθερίας τῆς πρόσθεν καθ’ ἡμέτερον λαβόμενος πρόσταγμα, ἀποδίδεται τε τοῖς γεννήτοροις ἔστιν, καὶ πόνους τοὺς ἐλευθέρων πρέποντας μετίτω, δις πρότερον ἐμόχθησεν (7) οὐχοίκειας διακονίας, ἐκβαλὼν τῆς μνήμης.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ'.

Περὶ αἱρορομαὶς οὐσιῶν τῷρ μαρτύρων καὶ δμολογητῶν, καὶ μετοικισθέντων. καὶ ταμενθέτων.

« Παρεατέον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν, ὃν ἔκαστοι (8) κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. Ἀλλ’ εἴτε τινὲς τὸν δριστὸν ὑποστάντες καὶ θείον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου, ἀφόβω τε καὶ θαρσαλέα τῇ γνώμῃ, τῶν δυτῶν ἐστερήθησαν, εἴτε τινὲς δμολογηταὶ καταστάτες (9), τὴν αἰώνιον ἐλπίδα παρεσκεύασαν ἔστοις, οἵτινες τε μετοικήσαι καταναγκασθέντες, ὅτι μὴ τοῖς διώκουσιν εἶχαν προδόντες τὴν πίστιν, τῶν δυτῶν ἐστέροντο καὶ αὐτοὶ· ἢ εἰ γέ τινες οὐδὲ (10) κατ-

(1) Καὶ μὴ δοι. Codex Medicæus habet καὶ μὴν καὶ δοι.

(2) Ἀκηρῆ τε καὶ ἀθλιον. In codice Medicæo scriptum inveni λήθη καὶ, ex qua licet corrupta voce veram ac germanam hujus loci scripturam statim odoratus sum. Scribo igitur ἀθλη καὶ ἀθλιον. Quippe hujusmodi ministeria in gynæcea et textrinis, insueta sunt hominibus ingenuis. Idem codex πόνον habet, non κόπον.

(3) Vulg. οὐδὲν αὐτῆς ἐπαρκεσάσης. Rectius in codice Medicæo legitur οὐδὲν αὐτοῖς. Et paulo post scribo ex eodem libro καλοῖς ἐνευφρανθέντες.

(4) Καὶ δουλεῖαν τῆς ἐλευθερίας. Codex Medicæus vocem addit hoc modo: καὶ δουλεῖαν μὲν ἐλευθερίας ἀλλαξάμενος, recte νι φαλον. Duo enim hominum genera distinguit imperator: quorum alii quidem nobiles gynæcea addicti fuerant, aut fiscarium prædiorum famuli facili, quam nobilior erat servitus: alii autem viliiores, privatis venundati. In codice Fukeliano legitur καὶ δουλεῖα τῇρ ἐλευθερίαν ἀλλαξ.

(5) Vulg. πολλον τὸν ἀπορολα. In codice Medicæo scribitur δῆπον ἀπονολα. Intelligit autem audaciam et immanitatem judicis, qui hominem liberum ob veri Numinis confessionem libertate spoliasset. In schedis Regiis scriptum reperi πωλήτου. Fuk. habet πωλητοῦ.

(6) Vulg. ἀποδυράμενος. In codice Medicæo rectius legitur ἀποδυράμενος.

(7) Ας πρότερον ἐμόχθησεν. Elegantius codex Medicæus ἄς προεμόχθησεν, et paulo post ἐκβαλὼν τῆς μνήμης. Quomodo in Regiis etiam schedis le-

gitur, et in Fuket. codice. Porro ex his verbis salis appareat, verum esse quod dixi, Constantimum hoc posteriore loco loqui de viiōribus ac plebeis hominibus, qui sententia judicis venundati fuerant. Nam de prioribus quidem qui natalium splendore eminenti, ait Constantinus, pristinam dignitatem recuperare eis jam licere. Posteriores vero ad consula liberioris hominibus ministeria ac labores ablegat.

(8) Vulg. δὲ δις ἔκαστοι. Scribe ex codice Medicæo ὃν ἔκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστερήθησαν προφάσεις. Et paulo post τὸν δριστὸν τε καὶ θείον ὑποστάτες ἀγῶνα. Sed neque in schedis Regiis leguntur D haec voces δὲ ἄς. Porro initium hujus periodi varie scriptum in libris veteribus inveni. Nam in Medicæo quidem codice legitur παρεατέον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν, etc. In schedis vero παρεατέον δὲ οὐδὲ τέ, etc. Turnebus in suo codice emendarat παρεατέον. In codice Fuk. scriptum inveni παρεατέον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὃν ἔκαστοι, etc. Sed et Regius codex habet παρεατέον. Quare non dubium quin hæc vera sit lectio, quam nescio cur Rob. Stephanus immutari.

(9) Vulg. καὶ δμολογηται καταστάτες. In codice Medicæo legitur εἰ τέ τινες δμολογηται καταστάτες, quod rectius esse non dubito. Cum enim antea locutus sit de martyribus, nunc de confessoriis loquitur. Paulo post scribo ex eodem codice καταναγκασθέντες ὅτι μὴ τοῖς διώκαστιν εἶχαν παρθόντες τὴν πίστιν, τῶν δυτῶν ἐστέροντο, etc.

(10) Ή εἰ γέ τινες οὐδέ. Omisit hanc περιοχὴν Christophorus, eo quod nihil aliud quam superflua priorum repotitio videretur. Sed cum hæc verba

των ασθένετας θάνατον, στέρησιν ἀδυστύχησαν τῶν δν· τούτων τοῖς πρὸς γένους προσανέμεσθαι τοὺς κλήρους προστάτομεν. Πάντως δὲ διαγορευόντων τῶν νόμων τῶν ἀγχιστέων τοὺς ἐγγυτέρους (11), ἔξιδιον διαγινώσκειν οἵς προσήκουσιν οἱ κλῆροι· καὶ ζεῖ (12) οὗτοι κατὰ λόγον ἐπὶ τὴν διαδοχὴν Ἐλθούεν διν, οἵπερ ἡσαν οἰκείωτεροι, καὶ αὐτομάτῳ χρησαμένων ἑκείνων τῷ τέλει (13). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ.

Τῷρ μὴ ἔχοντων συγγενεῖς κληρονόμοι εἴραι τὴν Ἐκκλησιαν, καὶ τὰ υπ' αὐτῶν δωρηθέται, βέβαια μέντοι.

« Εἰ δὲ τῶν ἀγχιστέων μηδεὶς ὑπολείποιτο μηδενὸς τῶν προειρημένων κατὰ λόγον ἀν γενησμένος κληρονόμος, μήτε τῶν μαρτύρων φημὶ, μήτε τῶν δικολογησάντων, μήτε τῶν μετοίκων τῶν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ μεταστάντων προφάσει, ἢ καὶ ἐκάστους ἀεὶ τόπους Ἐκκλησίᾳ διαδέχεσθαι τετάχθω τὸν κλήρον· οὐκ ἔσται δὲ τοῦτο πάντως (14) οὐδὲ τοῖς ἀπελθοῦσι βαρύ, εἰπερ ἡς ἔνεκα πάντας ὑπέστησαν πόνους, κληρονόμον εὐτυχολόγην ταύτην. Προσκείσθαι γε μὴν (15) ἀναγκαῖον καὶ τόδε, ὡς τῶν προειρημένων εἰ τινες ἐδωρήσαντό τι τῶν δντων οἵς ἐδούλοντο, τούτοις τὴν δεσποτεῖαν εὐλογὸν κυρίαν μένειν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ.

Ἀποδιδόνται τοῖς κατέχοντις τὰ τοιαῦτα χωρία, καὶ κῆπονς καὶ οἰκίας, χωρὶς ὡς ἐκαρπώσαρτο.

« Ὁπως δὲ μηδὲ πλάνη τις ἐμφαίνοιτο τῷ προστάγματι, ἀλλ' ἔτοιμον ἦ τὸ (16) δίκαιον πᾶσι γινώσκειν, θέτωσαν ἀπαντες, εἴτε χωρίον, εἴτε οἰκίαν, εἴτε κῆπον, εἴτε ἔτερόν τι τῶν προειρημένων κατέχοιεν, καὶ καλὸν καὶ λυσιτελὲς αὐτοῖς εἶναι καὶ δύμολογενίν αὐ-

etiam in codice Medicæo legantur, non temere expungenda sunt. Postquam enim imperator locutus est de martyribus, de confessoribus, et de exsilibus qui metu capitalis sententia in se prolatæ, solūn verterant, nunc de iis agit, qui cum capitali sententia damnati non fuissent, bonis tamen spoliati fuerant. Hi enim non erant in numero martyrum nec confessorum; quippe qui ad judicium adducti non fuissent. Exsules item non fuerant, sed in patria manentes, possessionibus suis per vim spoliati fuerant. Certe in hujus capituli titulo quatuor personæ recensentur. Sed Christophorussonus quartos illos omisit. In sequenti tamen capite imperator tres tantum personas recenset, his ultimis penitus prætermisssis.

(11) Διατορευόντων τῷρ νόμων τῷρ ἀγχιστέων τοὺς ἐγγυτέρους. In successionibus intestatorum, lex proximum quemque ex agnatis ad hæreditatem vocat, si sui hæredes defuerint, ut docet Gaius in Institutionibus, titulo decimo sexto. Hinc agnati legitimi hæredes dicuntur in jure, eo quod his solis lex deferret hæreditatem. Cognati enim jure civili hæredes esse non poterant, sed jure tantum prætorio ad hæreditatem vocabantur, uti docent jurisconsulti. Porro in cognatis, iis qui proximus erait hæreditatem capiebat, perinde ut in agnatis. Sed difficultas est hoc loco, quinam intelligi debeant ἀγχιστέων vocabulo, utrum agnati an cognati. Certe si legum nomine leges 12 tabularum intelligamus, agnatos necesse erit intelligi. Sozomenus habet τοῖς ἐγγυτέρων γένους.

(12) Καὶ δτι. In codice Regio legitor καὶ ξτι, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus. Prius tamen in eo codice scriptum erat δτι, ac deinde recentiore manu emendatum est ξτι.

A lia minime damnati, bonorum tamen jacturam sustinuerunt: horum omnium hæreditatem proximis tribui jubemus. Porro cum leges diserte præcipiant, ut ex cognatis proximiores hæreditatem accipiant, facile est dignoscere cuinam hæreditas debeatur. Adhæc rationi consentaneum est, ut ii ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri si illi sua morte obiissent. »

461 CAPUT XXXVI.

Ut deficientibus cognatis Ecclesia hæreditatem capiat, utque legata firma maneat.

B « Quod si nullus cognatus supersit qui prout rationi consentaneum est hæreditatem capessat eorum quos supra memoravi, martyrum scilicet et confessorum, aut illorum qui ob hujusmodi causam ex patria migraverunt, cuiusque loci Ecclesiam hæreditatem adire decernimus. Nec defunctis utique molestum erit, si cuius gratia nullum non discrimen subierunt, eam ipsis hæredem habere contingat. Illud quoque necessario adjiciendum est, ut si qui ex supra memoratis aliquid de bonis suis cuiilibet donaverint, ei dominium, prout æquum est, firmum ratumque permaneat. »

CAPUT XXXVII.

Ut qui hujusmodi loca, ξτες, horios occupaverint, ea restituant, exceptis fructibus.

« Porro ut in præcepto nostro nulla ambages apparet, sed cuiilibet in promptu sit id quod juris est pernoscere; omnes intelligent, sive fundum, sive ξτες, sive hortum, sive aliud quid ex bonis eorum quos supra memoravi detinent, recte atque ordine

(13) Vulg. οἰκείωσαν καὶ οἰκείωτεροι, καὶ αὐτομάτως χρησαμένων ἐκείνων τῷ τέλει. In codice Medicæo legitur οἵπερ ἡσαν οἰκείωτεροι. Est autem admodum obscurus hujus loci sensus. Christophorussonus quidem ita vertit: *Et quod ratione etiam oportet eos succedere, qui sint domestica consuetudine conjunctores, constat: præsentim cum illi ipsi martyres, non criminis ullius convicti, sed sua inducti voluntate mortem oppellerint.* Sed multa sunt in hac interpretatione reprehendenda. Primo enim αὐτόματον τέλος de martyribus dici non potest. Deinde noui de solis martyribus hic sermo est, sed etiam de confessoribus et profugis, qui sua morte obierant. Itaque præstat hic vertere *sua et naturali morte*. Sic enim Græci loqui solent, et nominatim Eusebius noster, ni fallor. Denique οἰκείωτέρους pessime interpretatus est *domestica consuetudina conjunctores*, cum propinquiores significet. Totum igitur locum ita verto: *Rationi consentaneum est, ut hi ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illi sua morte obiissent.* Confirmatur autem nostra interpretatio, tum ex iis quæ supra dixi, tum ex eo quod dicit imperator, οἵπερ ἡσαν οἰκείωτεροι, non vero εἰστον. Per illos autem intelligit martyres.

(14) Vulg. οὐκ ἔσται πάρτως. Scribe ex codice Medicæo, οὐκ ἔσται δὲ πάντως. Paulo ante idem codex scribit μήτε τῶν δικολογητῶν, rectius ut in cap. 35. Item μήτε τῶν μετοίκων μέντοι, τῶν, etc.

(15) Προκείσθαι γε μὴν. Mallem scribere προκείσθαι, ut Turnebus et Savilius emendarunt. Aīque ita scribitur in codice Fuk. Paulo post in codice Medicæo legitur ὡς εἰ τῶν προειρημένων τινές.

(16) Vulg. ἀλλ' ἔτοιμον τῷ. Scribe ex codice Medicæo ἀλλ' ἔτοιμον ἦ τό, etc.

se esse facturos, si seipso ulro deferant, et rem abisque ulla dilatione restituant. Ac tametsi non nulli haudquaquam ex justa possessionis causa magnos fructus earum rerum percepisse videantur, eos tamen fructus ab illis repeti, minime æquum arbitramur.'

CAPUT XXXVIII.

Quomodo super his libellos dari oporteat.

Verum ipsi unde et quantos fructus collegerint ingenuo profidentes, delicti sui veniam a nobis sibi concedi postulent: ut ei pristina avaritia hujusmodi emendatione dissolvatur, et Deus Opt. Max. hanc velut pœnitentiæ ejusdam loco satisfactio nem accipiens, erratis benignus ignoscat. Sed fortasse pro defensione sua prætendententes id dicent qui horum bonorum domini constituti sunt (si tamen hoc nomine censerunt aut merentur aut possunt), sieri omnino non potuisse ut ab iis rebus tunc abstinerent, cum omnium cuiusque generis **462** maiorum multiplex spectaculum obversaretur: cum atrociter expellerentur homines, et absque ulla miseratione trucidarentur; cum profligata et hac illac temere dispersæ jacerent facultates: cum crebræ innocentum proscriptiones, et insatiabilis persecutionum furor, et bonorum venditiones cerne rentur. Enimvero si qui forte hujusmodi sermonibus nuntiarentur, et in avaritiæ suæ excusationibus perseverant, non impune id sibi fore sentient: præsertim cum hac potissimum ratione operam nostram ac ministerium Deo optimo maximo exhibeamus. Quæcumque igitur exitialis necessitas coegerit, Adde quod insatiabiles cupiditates, partim ratione, partim exemplis omnino minuendæ sunt.

CAPUT XXXIX.

Ut fiscus fundos, ædes et hortos restituat Ecclesiis.

Neque enim vel fisco concedetur, si quid eorum quæ supra dixi possideat, id firmiter retinere. Verum adversus sacrosantas Ecclesias nihil obloqui ausus, ea quæ aliquandiu injuste detinuit, Ecclesiis tandem jure restituet. Omnia ergo quæ ad Ecclesiastis recte visa fuerint pertinere, sive domus ac possessio sit, sive agri, sive horti, seu quæcumque

(17) Vulg. Διὸς εἰ καὶ τὰ μάλιστα. In codice Medicæo legitur εἰ γάρ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖν εἴς αὐτῶν τινες. Et paulo post idem codex habet χαρπωσάμενοι, καὶ γίνεσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν, εtc. Optime ut equidem censeo. Est enim hoc secundum membrum periodi. Ultimum autem membrum est δῆμος γε μήν, etc., quod in vulgatis editionibus male divulgum est, et in sequens caput translatum.

(18) Vulg. Λυθεῖν πλεορεῖξα. Rectius in codice Medicæo legitur λαθῇ πλεονεῖξα.

(19) Vulg. καθ' ὁ υπῆρχον ἀπολλύμενοι. Longe aliter in cod. Medicæo scrib. hic locus in hunc modum: ὡμῶς ἀπελαυνόμενοι· ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι· ἀμελῶς ἐργάζομενοι· δημεύτες τῶν οὐδὲν αἰτίων συχναί· διώξεις etc. Quod rectius esse, neinō est qui non videat. Nam voces illæ καθ' ὁ υπῆρχον prorsus superflue sunt. Mox in eodem codice scribitur εἰ δῆ τοῖς τοιούτοις δισχυριζούντο λόγοις, etc. Sic etiam in Fuketiano.

τοῖς καὶ ἀποκαθιστάνται σὺν πάσῃ τῇ ταχυτῇ. Εἰ γάρ καὶ τὰ μάλιστα (17) φανεῖν τινες εἴς αὐτῶν ἀπὸ τῆς οὐ δικαίας δεσποτείας πολλὰ χαρπωσάμενοι, γει γενέσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν ἡμεῖς οὐ δικαίου χρίνομεν.;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Ποιῶ τρόπῳ δεῖ περὶ τούτων ἐπιδιδόνται δεήσεις.

Οὐμως γε μήν αὐτοῦ ὄπόσα τε καὶ ὄποθεν συνέλεγαν ἐπιγράψατε, τῷ ἀμαρτήματι τούτων συγχώρησιν γενέσθαι παρ' ἡμῶν δεήθητωσαν: δῆμος δὲ μὲν τῇ τοιαύτῃ διορθώσει ἡ φθάσασα ιαθῇ πλεονεξία (18), ἀμαὶ δὲ δέ μέγιστος Θεός, οἷον ἀντὶ μεταμελείας τινὸς τοῦτο προστέμενος, εὔμενης ἐπὶ τοῖς ἀμαρτηθεῖσι γένοιτο. Ἐροῦσι μὲν γάρ ίσως ἀντί ἀπολογίας προτιχόμενοι οἱ τῶν τοιούτων οὐσιῶν καταστάντες δεσπόται, εἴ γε τοῦτο χρατεῖν ἀξιον ἐπ' αὐτῶν ἡ δυνατόν τὸ πρόρημα, ὡς οὐκ ἣν οἶδον τε ἀπέχεσθαι τότε, ἤντα πολύτερος ἀπάντων τῶν δεινῶν ἡν θέα, ὡμῶς ἀκελαυνόμενοι (19), ἀφειδῶς ἀπολλύμενοι, ἀμελῶς ἐργάζομενοι, δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχναί, διώξεις τ' ἀκόρεστοι καὶ τῶν δυντων διαπράσεις· εἰ δῆ τοῖς τοιούτοις δισχυριζούντο λόγοις τινὲς, καὶ ταῖς ἀπλήστοις ἐπιμένοντες προαιρέσειν (20), οὐκ ἀπιμώρητον ἔστιοις τὸ τοιούτον αἰσθήσονται· καὶ μάλιστος ὄπότε οὕτω τὰ παρ' ἡμῶν τῷ μεγίστῳ διακονεῖται θερ. "Οσα γοῦν πρότερον (21) ἡ δλέθριος ἀνάγκη συνηνάγκαζε λαμβάνειν, ταῦτα νῦν κατέχειν ἐπισφαλές ὑπάρχει: ἀλλας τε δὲ παντὶ τρόπῳ τὰς ἀπλησταῖς καὶ λογισμοῖς καὶ παραδείγμασιν ἐλαττοῦν ἀναγκαῖον. εἰς τοῖς τοιούτοις δισχυριζούντο λόγοις, εἰς τοῖς ἄγροις

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΘ'.

Ταῖς Ἐκκλησίαις ἀποδοῦται τὸ ταμεῖον, χωρίς καὶ κήπους καὶ οἰκλαίς.

Οὐδὲ γάρ τὸ ταμεῖον (22) εἴ τι κατέχειν τῶν προεργμάνων, βεβαίως κατέχειν συγχωρηθῆσεται, ἀλλ' οὖν οὐδὲ ἀντιφθέγξασθαι πρὸς τὰς ιερὰς Ἐκκλησίας τολμήσαν (23), ὃν ἐπὶ χρόνον οὐ δικαίως κατέσχε, τούτων ἔκστησεται δικαίως ταῖς Ἐκκλησίαις. Απαντᾷ δῆ δσα ταῖς Ἐκκλησίαις προσῆκειν ὁρθῶς ἀν φανεῖη (24), εἰς τοῖς τοιούτοις δισχυριζούντο λόγοις, εἰς τοῖς ἄγροις

(20) Vulg. ἐπιμένουσι παραιτέσσεται. Hunc locum correxi ope codicis Medicæi, in quo diserte scribitur προαιρέσεις.

(21) Οσα γοῦν πρότερον. Codex Medicæus habet ὡς & πρότερον, εtc. εἰ μοχ ἐπισφαλές ὑπάρχειν. Quod magis probo. Hæc enim periodus cum præcedenti jungenda est. Mox ubi legitur δλως τε εἴ, rectius in codice Med. abest ultima particula.

(22) Vulg. Οὐδὲ γάρ τὸ ταμεῖον. In codice Medicæo deest γάρ, et paulo post in eodem codice scribitur οὐδὲ ἀντιφθέγξασθαι.

(23) Vulg. τολμῶσαρ. Scribo τολμῆσαν, ut est in codice Fuk. Quod confirmat codex Medicæus, in quo scribitur ἐτόλμησαν. In eodem libro post vocem ταῖς Ἐκκλησίαις, additur λεπτεῖ, id est, desunt πολλα.

(24) Vulg. ὁρθῶς ἀραιτεῖη. Rectius in codice Medicæo legitur ὁρθῶς ἀν φανεῖη.

τεις καὶ κῆποι, εἰδὸν δῆ ποτε ἔτερά τινα, οὐ-
Σενὸς τῶν εἰς τὴν δεσποτεῖαν (25) ἐλατουμένου δι-
καίου, ἀλλ' ἀκεραίων πάντων μενόντων, ἀποκαθ-
έστασθαι προστάττομεν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

*Tὰ μαρτύρια καὶ τὰ κοιμητήρια ταῖς Ἐκκλησίαις
ἔξιστασθαι προστάττομεν.*

« Καὶ μήν καὶ (26) τοὺς τόπους αὐτούς οἱ τοῖς σώ-
μασι τῶν μαρτύρων τετμηνται, καὶ τῆς ἀναχωρή-
σεως τῆς ἐνδόξου ὑπομνήματα καθεστᾶσι, τις ἀν-
τιμφιδόλοι μὴ οὐχὶ ταῖς Ἐκκλησίαις προσήκειν, ή οὐχὶ
καὶ προστάξειν ἀν; ἦνίκα μήτε δώρον ἀμεινον,
μήτε κάματος χαριέστερος καὶ πλειω̄ ἔχων ὠφέ-
λειαν (27) ἔτερος ἀν. γένοιτο, ή τοῦ θείου προτρέ-
ποντος Πνεύματος (28), τὴν περὶ τούτων ποιεῖσθαι
σπουδὴν, καὶ δι μετὰ πονηρῶν ἀφῆρεθη προφάσεων
ὑπὸ τῶν ἀδίκων καὶ μοχθηροτάτων (29) ἀνδρῶν, ἀπο-
κεκαστάθεντα δικαίως, ταῖς εὐαγέστιν αὐθίς Ἐκκλη-
σίαις ἀποσωθῆναι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

*Τοὺς ἀγροδοσαρταὶς ἐκκλησίαστικὰ, ή κατὰ δω-
ράν λαβόντας ἀποδοῦραι.*

« Ἐπεὶ δὲ ὀλοκλήρου (30) προνοίας ἀν εἴη, μηδὲ
τούτους σιωπῇ παρελθεῖν, δοσιπερ ἡ ὥνης δι-
καίῳ (31) ἐπρίαντο τι περὶ τοῦ ταμείου, ή κατὰ
δωρεὰν κατέχον συγχωρηθὲν μάτην, καὶ ἐπὶ τὰ
τοιαῦτα (32) τὰς ἐπλήσιους ἐπιθυμίας ἐκτελενα-
τες (33), γινωσκέτωσαν, ὡς τοιοῦτοι, εἰ καὶ δι τι μά-
λιστα οἵς ἐτόλμηραν πρίασθαι, ἀλλοτρίαν τὴν παρ'
ἡμῶν εἰς αὐτοὺς ἐπειράθησαν καταστῆσαι φιλανθρω-
πιαν, ὅμως ταύτης εἰς τὸν δυνατὸν καὶ πρέποντα
τρόπον οὐκ ἀτυχήσουσι. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοσοῦτον
ἀνήχθω. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Σέδειτο τῷ Θεῷ σπουδαῖα παρατείσις.

« Ἐπειδὴ δὲ (34) ἀποδείξουν ἐναργεστάταις ἐξ-
εφάνη, ἀρετῇ τε (35) τοῦ πάντα δυνατοῦ Θεοῦ, καὶ

(25) Vulg. εἰς τὴν δικαίωσιν τὴν πολιτειῶν. Hujus loci
emendatio delicitur codici Medicæo, in quo diserte
scriptum invenimus εἰς τὴν δεσποτεῖαν optimè. Vult
enim imperator, ut cuncta loca et prædia quæ
Christianis erupta fuerant, cum juribus suis bona
fide iisdem restituantur. Ita ut si cui prædio vel
agro servitus deberetur, puta actus, iter, via, cum
eodem jure nulla ex parte inminuto reddatur Chri-
stianis. Itaque si quis fundum Christiano homini
eruptum oppignerasset, vel in emphyteusim dedisset,
aut vendendo onus aliquod ac servitutem ei impos-
suisset, hæc omnia hoc Constantino editio rescin-
duntur. Paulo post ubi legitur ἀνθεστάθαι προ-
τάττομεν, ex eodem codice emendavimus ἀποκαθ-
έστασθαι. Codd. tamen Fuk., Turn. ac Sav. habent
ἐξιστασθαι, non male.

(26) Καὶ μήν καὶ. In Moræi libro ad marginem
emendatur val μήν καὶ, quod magis placet.

(27) Vulg. πολιτὴρ ἔχων τὴν ὁράσιον. Post hæc
verbæ in codice Medicæo sequuntur hæc voces ἔτε-
ρος ἀν γένοιτο, quæ in vulgatis editionibus deside-
rantur.

(28) Τοῦ θείου προτρέποντος Πνεύματος. Codex
Medicæus habet νεύματος, τὴν περὶ τῶν τοιούτων
ποιεῖσθαι σπουδὴν. Sed et in codd. Fuk., Turn. ac
Sav. legitur ποιεῖσθαι.

(29) Ὑπὸ τῶν μοχθηροτάτων. In codice Medicæo
legitur τῶν ἀδίκων καὶ πονηροτάτων.

A alia, nullo jure quod ad dominium pertinet im-
minuto, sed salvis omnibus atque integris manen-
tibus, restituat jubemus. »

CAPUT XL.

Ut martyria et cæmeteria Ecclesiis reddantur.

« Sed et loca illa quæ martyrum reliquiis hono-
rata sunt, et quæ gloriosi illorum interitus memo-
riam servant, quis ambigat ad Ecclesias pertinere? Imo
vero quis non id præcipiat? quando nec
munus ullum præstantius, nec labor ullus jucun-
dior atque utilior esse potest, quam, divino Spi-
ritu impellente, harum rerum diligentem curam
gerere; ut quæ improbo quodam prætextu ab in-
justis ac nequissimis hominibus ablata sunt, ea
justissime restituta sanctis Dei Ecclesiis denuo redi-
bibeantur. »

463 CAPUT XLI.

*Ut qui res Ecclesiæ emerunt, aut dono acceperunt,
eas restituant.*

C « Quoniam vero perfectæ et absolutæ providentiae
est, ne illos quidem silentio præterire qui emptio-
nis jure aliquid a fisco comparaverint, aut dona-
tionis titulo sibi concessum possederint, frustra ad
hujusmodi bona inexplebilem cupiditatem exten-
dentes: scient omnes hujusmodi, etiamsi ob ea
quæ emere sunt ausi, nostram a se clementiam
alienare magnopere studuerunt, nostram tamen be-
nignitatem, quoad fieri poterit ac decebit, sibi
non defutaram. Sed de his hactenus dixisse sufficiat. »

CAPUT XLII.

Sedula exhortatio ad colendum Deum.

« Porro cum evidentissimis ac certissimis argumen-
tis declaratum sit, partim omnipotentis Iæ vi ac vir-

(30) Ἐξει δὲ ὀλοκλήρου. Ab his verbis novum
caput inchoavi : titulum quoque apposui qui in
Genevensi et in Parisiensi Roberti Stephani edi-
tione deerat. Nos vero, tum ex codice Fuk. tum ex
veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ eum supplevi-
mus.

(31) Vulg. η ὥνης δικαίῳ. Veram hujus loci scri-
pturam nobis aperuit codex Medicæus, in quo legitur
η ὥνης δικαίῳ. Scribo η ὥνης δικαίῳ, id est, em-
ptionis jure aut titulo. Certe hanc emptionem
justam appellare alienum est a mente Constantini,
qui has emptiones injustas ac nefarias præsumptio-
nes appellat.

(32) Μάνηρ καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Dudum conje-
ceram delendam esse particulam καὶ, quam conjectu-
ram nostram codex Mediceus diserte confirmat.
Loquitur autem imperator de iis qui hæc loca ab
imperatoribus sibi donari petierant. Quod Christo-
phorus non vidit. Mox in eodem codice scribi-
tur γινωσκέτωσαν ὡς τοιοῦτοι, etc. rectius quam in
vulgatis editionibus ὅσοι τοιοῦτοι. In codice Fuk. et
Turnebi scribitur ὅσοι τοιοῦτοι pessime.

(33) Vulg. ἐξεφάνη η ἀρετῇ. Codex Fuk. habet ἐξε-
φάνητες.

(34) Vulg. ἐπειδὴ οὖν. Codex Medicæus ἐπειδὴ
δέ.

(35) Vulg. ἐξεφάνη η ἀρετῇ. Rectius, ni fallor,
in codice Medicæo legitur ἐξεφάνη, ἀρετῇ τε τοῦ,

tute, partim adhortationibus atque adjumentis quæ a me frequenter præstari desiderat, tristitiam et acerbitatem quæ res humanas anteoccupabat, nunc ex universo terrarum orbe depulsam esse: cuncti simul et singuli diligent meditatione perspicitis, quæ et quanta sit potestas et gratia illa, quæ improbis simorum quidem hominum stirpem penitus delevit ac sustulit; bonorum vero hilaritatem ac lætitiam restituens, per omnes regiones longe lateque diffundit; et quæ liberam omnibus facultatem permittit, tum ut divinam legem cum debito cultu iterum venerentur, tum ut eos qui se hujus legis ministerio consecraverunt, congruo honore prosequantur. Qui quidem tanquam ex profunda quadam caligine emergentes, et illustrem rerum notitiam haurientes, debitam deinceps huic legi observantiam, et piam ac consentientem reverentiam exhibebunt. Proponatur in Orientalibus partibus nostris.»

CAPUT XLIII.

Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanzerat, factis ipsis confirmavit.

Et hæc quidem prima imperatoris epistola ad nos missa constituit. Cæterum ea quæ lege sancta fuerant, continuo **464** executioni mandata sunt,

etc.; scribendum etiam videtur τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ.

(36) *Vulg. παραιέσσοις δ' ἄμα.* In codice Medicæo legitur καὶ παραιέσσονται. Deest etiam in eodem codice δι' ὧν· deest etiam δηλούμενον. Quæ omnia addita sunt ab iis qui hanc orationem non intelligebant. Totus igitur locus ita vertendus est: Porro cum certissimis ac evidentissimis argumentis declaratum sit, partim omnipotens Dei vi ac virtute, partim hortationibus et adjumentis, quæ a me frequenter præstari desiderat, tristitiam et acerbitatem quæ res humanas anteoccupabat, nunc ex universo terrarum orbe depulsam esse, etc. Nihil clarissimæ lectione, nihil certius. Pro ἀπό τὸν ἐμοῦ, omnino scribendum puto ἀς ὑπ' ἐμοῦ, vel παρ' ἐμοῦ. Intelligit enim Constantinus ministerium suum, quod Deo in hujusmodi rebus perficiendis comodavit. De qua re non immerito gloriatur in principio hujus edicti.

(37) *Η ἔξοντα.* In codice Medicæo deest articulus, et post hæc verba adduntur hæc voces τις χάρις. Quæ sine magno totius sententia: damno abesse non possunt. Nam ἔξοντα quidem est quam supra dixit ἀριθμὸς τοῦ Θεοῦ χάρις vero est beneficium in homines collatum adjumento ac ministerio Constantini.

(38) *Vulg. η τῶν μὲν μοχθηρότατων.* Codex Medicæus ἡ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηρότάτων. Scribendum porro est η, ut legitur in codice Regio, Fuketiano et in schedis.

(39) *Σκότους βαθέος.* In codice Medicæo legitur βαθυτάτου, et huius hujus edicti ita concipitur: Θεραπείαν τε τὴν προστήσαντα τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν καὶ τιμὴν σύμφωνον ἐπιδείχνονται. Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν, id est, *Proponatur in orientalibus partibus nostris.* Et hæc est subscriptio quam huic edicto manu ipsius Constantini appositam fuisse testatur Eusebius, cap. 24. Solebant enim imperatores edictis quæ emittentibant manus sua adjicere, proponatur; idque mandare praefectis prætorio, ut appareret ex Novellis Valentinianis et Majoriani. Certe vel una vox ἡμετέροις satis indicat hanc subscriptionem manu ipsius Constantini

A παραιέσσονται δῆμα (36) καὶ βοηθεῖται δε ὅπερ ἐμοῦ συγχάς ἀξιοῖ ποιεῖσθαι, τὴν πρότερον κατέχουσαν πάντα τὰ ἀνθρώπινα ἀνυψόστατα ἐκ πάσσος δηλώσθαι τῆς ὑφ' ἡλίῳ, οἱ καθένα τε καὶ οἱ σύμπαντες δῆμοι ἐσπουδασμέναις καθορᾶτε φροντίσαι, τις ἔκεινη καθέστηκεν ἡ ἔξουσία (37), τις χάρις, ἥ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηρότάτων (38) τὸ δι' εἰπεῖν, σπέρμα ἡφάντιστε τε καὶ διέρθειρε, τῶν δι' ἀγαθῶν τὴν εὐφροσύνην ἀνακληθεῖσαν, ἐπὶ πάσσας ἔκτεινε τὰς χώρας ἀφθόνως, καὶ αὐθις αὐτὸν τε τὸν θεῖον νόμον τὰ εἰκότα μετὰ παντὸς σεβάσματος θεραπεύεσθαι, τοὺς τε τούτων σφῖς αὐτοὺς καθειρύσαντας τὰ προστήκοντα σέβειν, ἔξουσίαν δίδωσιν ἀπασαν. Οἱ καθάπερ ἐκ τινος σκότους βαθέος (39) ἀνακύψαντες, καὶ λαμπράν τῶν πραγμάτων λαβόντες γνῶσιν (40), B τὴν προστήσανταν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτὸν θεραπεύειν τε καὶ τιμὴν εὐσεβῆ καὶ σύμφωνον ἐπιδείχνονται. Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσιν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ^η.

**Όπως τὰ ρωμοθετηθέντα υπὸ Κωνσταντίου, δι' ἔργων ἐτελειούτο.*

Τὸ μὲν δὴ πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθὲν (41) βασιλέως γράμμα ταῦτα διετάττετο. Αὐτίκα δὲ δι' ἔργων ἔχώρει τὰ πρὸς τοῦ νόμου διηγορευμένα, καὶ

additam fuisse. Ipse enim est imperator qui loquitur, et qui partes orientales suas appellat. Ita enim loqui consueverant imperatores, tunc præcipue cum de provincia recens in ditionem ipsorum redacta loquerentur. Sic Constantinus in epistola ad Elafium, et in epistola ad Probianum proconsulem Africæ, *Africam nostram* dicit, et in lege prima codice Th.. De veteranis, *ανδ Nicomediam nostram*. Sic in lege unica, codice Theod., Dehis qui sanguinolentos, etc.: « Imperator Constantinus Italies suis. » Denique Constantius Cæsar in epistola ad Eumenium, quam refert Eumenius in *Oratione pro scholis*: « Merentur Galli nostri, » etc. Porro hoc edictum Constantini in codice Medicæo legitur post libros *Historia Ecclesiastica*, hoc titulo: « Αντίγραφον διατάξεως τοῦ θεοφιλοῦ βασιλέως· ἣν τοὺς τυράννους καθελὼν, τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἔθνεσιν Ἑλληνικῇ συντάξας φωνῇ ἀπεμέμπατο, id est: Exemplum constitutionis, quam Deo charus imperator victimis tyrannis Graeco sermone scripatum ad provinciales nos misit. »

(40) *Vulg. τῶν τραγμάτων λαβόντες γνῶσιν.* Cod. Medicæus habet τῶν πραγμάτων. Nec aliter in codice Regio, et in veteribus schedis et in codice Fuk. scriptum inveni: Fassessat igitur emendatio R. Stephanii.

(41) *Πρῶτον ὡς ἡμᾶς καταπεμφθέν.* Ex his verbis apparet Palæstina fuisse hujus Historiæ scriptorem. Quod idecirco adnotare libuit, quia Dionysius Gothofredus existimat Eusebium Cæsariensem hujus libri auctorem non esse: quod tamē tunc ex innumeris veterum testimoniosis, tunc ex compluribus locis hujus operis facile est refellere, præcipue ex capite 44 et 45 hujus libri. Ideo autem supradicta lex Constantini data est nominatim ad Palæstinos, quod illuc maxime persecutio sæviisset, et plurimi in ea provincia confessores et martyres fuisse. Notandum item est quod ait Eusebius, primam Constantini sanctionem ad ipsos perlata fuisse. Edictum enim illud de pace et libertate Christianorum, quod post devictum Maxentium Constantinus in Orientem miserat, Maximini fratre suppressum est, ut scribit Eusebius initio libri ix.

πάντες ἐπράττετο τάναντια τοῖς μικρὸν ἐμπροσθεν ἀπό τῆς τυραννίκης ὡμότητος τετολμημένοις, ἀπό τὴν τε βασιλικῶν δωρεῶν, οἵς ταῦτα νενομοθέτητο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

"Οτι τοὺς ἀρχοτας Χριστιανούς προηγετ, ει δέ καὶ Ἐλληνες πάντα, τὸ θύειν αὐτοῖς ἀπηργεντο.

Μεταδάς δὲ ἐκ τούτων βασιλεὺς, πραγμάτων ἐνεργῶν ἤπειρο. Καὶ πρῶτα μὲν τοῖς κατ' ἐπαρχίας διτηρημένοις ἔθνεσιν ἡγεμόνας κατέπεμπτε, τῇ σωτηρίᾳ πίστες καθιστώμενος τοὺς πλείους· δοῖ δὲ Ἀλεξανδρεῖς ἐδόκουν, τούτοις θύειν ἀπειρητο. Ὁ δὲ αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωμάτων (42), ἐπὶ τε τῶν ἀνωτάτων καὶ τῶν τὴν ἐπαρχὸν διειληφότων ἔχουσιαν. Ηγάρ Χριστιανοῖς οὖτιν, ἐμπρέπειν ἐδίδου τῇ προσηγορίᾳ, ηδὶ διακειμένοις ἐτέρως, τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν περήγγελλεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Περὶ τόδων καλυντῶν μὲν θυσίας, οἰκοδομεῖρ δὲ ἐκκλησίας προστατέτων.

ΕΠΙΘ' ἔξῆς δύο κατὰ τὸ αὐτὸν (43) ἐπέμποντο νόμοι· δὲ μὲν εἰργων τὰ μυσαρὰ τῆς κατὰ πόλεις καὶ χώρας τὸ παλαιὸν συντελουμένης εἰδωλολατρίας, ὡς μήτε ἐγέρσεις ξοάνων ποιεῖσθαι τολμᾶν, μήτε μαντεῖας καὶ ταῖς δλλαῖς περιεργίαις ἐπιχειρεῖν, μήτε μὴν θύειν καθόλου μηδένα (44). ὁ δὲ τῶν εὐκτηρίων οίκων τὰς οἰκοδομὰς ὑψοῦν, αἰδεῖν τε καὶ εἰς πλάτος καὶ μῆκος τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ διαγρεύων· ὥσπερν μελλόντων τῷ Θεῷ, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀπάντων ἀνθρώπων τοῦ λοιποῦ προσοικειοῦσθαι, τῆς πολυθέου μανίας ἐκισδόν τηρμένης. Τοιαῦτα γάρ φρονεῖν τε καὶ γράφειν τοῖς κατὰ τόπον δρχούσαι, βασιλέα τὴν αὐτοῦ περὶ τὸν Θεὸν ἐνῆγεν θύσια· χρημάτων δὲ μὴ φειδεῖσθαι δόσεως, ἀλλ' ἔξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν τὰς ἐπισκευὰς ποιεῖσθαι περιεῖχεν δὲ νόμος. Ἐγράφετο δὲ καὶ τοῖς κατὰ πάντα τόπον τῶν Ἐκκλησιῶν προέδροις τοιαῦτα, δηοῖα καὶ ἡμῖν ἐπιστέλλειν τῇσιου, πρώτην ταύτην εἰς ἡμέτερον πρόσωπον γραψῆν διαπεμψάμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον καὶ λοιποὺς ἐπισκόπους περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν οἰκοδομῆς, καὶ ὥστε τὰς παλαιὰς ἐπισκευάζειν, καὶ μετέχοντας οἰκοδομεῖρ διὰ τῶν ἀρχόντων.

· Νικητὴς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, Εὐσέβιος.

· Έως τοῦ παρόντος χρόνου τῆς ἀνοσίου βουλή-

(42) Ἐπὶ τῶν ὑπερκειμέρων τὰς ἡγεμονικὰς ἀρχὰς ἀξιωμάτων. Vicarios intelligit et comites et proconsules. Hie enim dignitates longe supra praesides eminebant, ut omnibus notum est. At Christophoros solemni errore ἡγεμόνας praefectos vertit, quo nihil est absurdius.

(43) Δύο κατὰ τὸ αὐτό. Christophorus verit dux leges in eamdem sententiam promulgabantur. In quo Portesium videtur seculus qui sic verterat: Dux postea leges emissae non ita dissimili arguento. Ego vero κατὰ τὸ αὐτό idem esse existimavi, quod

A ei cuncta iis, quae crudelitas tyrannica præsumperat, contraria gerebantur. Fruerantur imperatoris beneficentia hi quibus id lege concessum erat.

CAPUT XLIV.

Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit.

Posthaec imperator scrio manum operi adinovit. Ac primum quidem in singulas provincias eos praesides ut plurimum misit, qui salutari fidei dicati essent. Quod si qui eorum Graecæ superstitioni dediti esse viderentur, iis velutum erat sacrificare. Eadem lex illis etiam imposta est qui dignitate praesides anteibant, iisque adeo qui summum honorum fastigium et prefecturæ prætorianæ potestatem obtinebant. Aut enim, si quidem Christiani essent, iis concedebat ut nominis sui appellationi convenientia gererent; aut si aliter affecti essent, ne simularis sacrificarent, præcipiebat.

CAPUT XLV

De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur, ecclesiæ vero construi jubebantur.

Exinde duæ leges uno eodemque tempore sunt emissæ: altera, quæ detestanda idolorum cultus sacrificia, per urbes olim et per agros passim fieri solita, prohibebat; ita ut nullus deinceps nec statuas deorum erigere, nec divinationes et hujusmodi vanas artes attentare, nec victimas cædere auderet; altera, quæ oratoriorum fabricam in sublime erigi, et ecclesiæ Dei tam latitudine quam longitudine ampliores effici præcipiebat; perinde ac si universi, ut ita dixerim, homines, insana multorum deorum observantia e medio sublata, in posterum accessuri essent ad Deum. Hæc imperatorem sentire, hæc ad cujusque provinciæ praesides scribere, religiosa divini Numinis observantia impellebat. Illud præterea lex continebat, ne pecuniis largiendis parcerent; sed ut ex imperialibus thesauris sumptus ad ædium sacrarum extirptionem depromerentur. Quinetiam ad cujusque loci Ecclesiarum antistites istiusmodi litteræ scribebantur, cuiusmodi etiam ad me scribere dignatus est. Easque primas ad me nominatim litteras dedit.

465 CAPUT XLVI.

Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de ecclesiæ præsidum opera adfiscandis: utque velutæ reficiantur, et ampliores exstruantur.

· Victor Constantinus Maximus Augustus Eusebius.

· Cum usque ad hanc diem impia præsumptio et ty-

simul, uno eodemque tempore. Ita enim loqui solet Eusebius.

(44) Μήτε μὴ θύειν καθόλου μηδέρα. De privatissimis sacrificiis hæc Eusebii verba intelligenda sunt. Nam Constantinus Magnus lege lata vetuit, ne quis gentilium privatum domi sacrificaret, ut docet lex prima, codice Theod. De paganis. Itaque aruspices sacrificii causa domum evocare prohiberat. Illi enim victimarum exta inspiciebant. Publica vero templa adire sacrificandi causa, ibique aruspiciū opera uti non vetuit Constantinus, ut testatur lex.

rannica violentia ministros Servatoris nostri sit persecuta, pro certo habeo planeque mihi ipse persuadeo, omnium ecclesiarum ædificia, aut per incuriam corrupta, aut præ metu ingruentis temporum iniquitatis minus honorisfice exculta esse, Eusebi frater charissime. Nunc vero cum libertas restituta sit, et draco ille providentia quidem Dei optimi maximi, ministerio autem nostro a reipublicæ administratione submotus; equidem existimo divinam potentiam omnibus clarissime innotuisse; et eos qui seu metu seu incredulitate aliquid peccaverunt, agnito illo qui vere est, ad rectam ac veram vendi rationem esse reddituros. Quotquot igitur ecclesiis aut ipse præses, aut alios in singulis locis præsidentes episcopos et presbyteros ac diaconos nosti; cunctos admone, ut in opera ecclesiarum omni studio ac diligentia incumbant: quo aut reparantur quæ adhuc manent, aut augeantur in maius; aut sicuti usus postulaverit, novæ ædificentur. Quæcunque autem necessaria fuerint, et ipse, et reliqui alii tuo interventu, tum a præsidibus provinciarum petent, tum ob officio præfecturæ prætorianæ. His enim per litteras præceptum est, ut omni diligentia quis tua sanctitas dixerit obsequantur. Divinitas te servet, frater charissime. » Et hujusmodi quidem epistole per singulas provincias ad Ecclesiarum antistes sunt missæ. Rectoribus quoque provinciarum mandatum est, ut his convenientia exsequerentur. Adeoque cum summa celeritate, legis præcepia opere ipso adimplebantur.

CAPUT XLVII.

Quod contra idolorum cultum scripscerit.

Imperator vero suam erga Deum pietatem aliquæ observantiam quotidie adauersens, ad universos prima codice Theod. De maleficiis. Vide Libanum in oratione pro témplis, pag. 10, et quæ ibi notavit. Gothofredus

(45) Vulg. ἀξιας γεγενησθαι. In libro Moræ ad marginem emendatur μη δέξιως γεγενηθεῖ. Est et alia emendatio ad marginem editionis Genevensis apposita ἐλάττονα τῆς ἀξιας γεγενησθαι. Posset etiam quis suspicari, sic legendum et construendum esse hunc locum: δέξιως τῆς ἐπικειμένης ἀδικίας. Sed ve-
rior est lectio illa μη δέξιως, quam in Fukelii codex confirmat.

(46) Τοῦ δράκοντος ἔκελτον. L' inium intelligi existimo, quem ob astutiam et senectutem ita appellat Constantinus. Certe quæ sequuntur ἀπὸ τῆς κοινῶν διοικήσεως, de Licinio hæc dici manifeste argunt. Ex quo etiam conjici potest, hanc epistolam paulo post exauctorationem Licinii scriptam esse.

(47) Η γέδωφ η πλιστιά. Initio hujus epistolæ pro πλιστιά dixit ἀμέλειαν. Porro φέδωφ de Christianis dicitur, qui persecutionis metu ecclesias neglexerant, aut fidem abnegaverant; πλιστιά vero ad paganos seu infideles pertinet, qui sacrosantas ædes disturbaverant, et Christianos variis modis vexaverant.

(48) Υψηλ. ἐπιγόρτας τε. Delenda est particula τε, quæ in codice Fük. non habetur.

(49) Καὶ τῆς ἑπαρχικῆς τάξεως. In adnotationibus ad librum primum ejus operis, monui τάξιν idem esse quod officium seu apparitionem, hoc est certum numerum militum qui judicibus apparebant. Ἐπαρχοι vero sunt præfecti prætorio, ita dicti, quod sint ἐπὶ τοῖς ἀρχούσι, id est supra

A σεως καὶ τυραννίδος τοὺς ὑπηρέτας τοὺς τοῦ Σωτῆρος διωκούσης, πεπίστευκα καὶ ἀχριῶς ἐμαυτὸν πέπεικα, πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τὰ ἔργα ή ὑπὸ ἀμελείας διεφθάρθαι, ή φόδω τῆς ἐπικειμένης ἀδικίας μὴ δέξιως γεγενησθαι (45), ἀδελφὲ προσφιλέστατε. Νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἔκεινου (46) ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, τοῦ Θεοῦ μεγίστου προνοιῶν ἡμετέρᾳ δ' ὅπτερεσί δικιωχθέντος, ἡγοῦμαι καὶ πᾶσι φανερὰν γεγενησθαι τὴν θελαν δύναμιν, καὶ τοὺς ή φόδω ή ἀπιστέ (47) ἀμαρτήμασι τισ περιπεσόντας, ἐπιγόντας (48) τὸ δυτικὸν δν, ἕξειν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὀρθὴν τοῦ βίου κατάστασιν. «Οσταν τοῖνυν ή αὐτὸς προίστασαι ἐκκλησιῶν, ή ἄλλους τοὺς κατὰ τόπον προίσταμένους ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους τε ή διακόνους οἰσθα, B ὑπόμνησον σπουδάζειν περὶ τὴν ἐκκλησιῶν, καὶ ή ἐπανορθοῦσθαι τὰ δυτα, ή εἰς μείζονα αὔξειν, ή Ἑνθα ἀν χρέα ἀπαιτεῖ, καὶνὰ ποιεῖν. Αἰτήσεις δὲ καὶ αὐτὸς, καὶ διὰ σοῦ οἱ λοιποὶ τὰ ἀναγκαῖα παρά τε τῶν ἡγεμόνων, καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως (49). Τούτοις γάρ ἐπεστάλθη (50), πάσῃ προθυμίᾳ ἐξυπηρετησθαί τοῖς ὑπὸ τῆς σῆς διστότος λεγομένοις. 'Ο Θεός σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ. » Ταῦτα μὲν οὖν (51) καθ' ἔκαστον ἔθνος ἐγράφετο τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προεστῶσι, τὰ δικόλουθά τε τούτοις πράττειν οἱ τῶν ἔθνων ἡγεμόνες ἐκελεύοντο, σὺν πολλῷ τε τάχει δι' ἔργων ἔχώρει τὰ νενομοθετημένα.

Adeoque cum summa celeritate, legis præcepia opere ipso adimplebantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

"Οτι κατὰ εἰδωλολατρείας ἔγραψεν.

Ἐπιτείνας δὲ ἔτι μᾶλλον δι βασιλεὺς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν δύσταν, διδασκαλίαν (52) κατὰ τῆς εἰδωλολα-

πρæsides et rectores provinciarum. Igitur ἑπαρχική τάξις est officium præfecturæ prætorianæ, de quo consulenda est. *Notitia imperii Romani.* Porro officium præfecti prætorio reliquis omnium magistratum officiis præstabat. Nam ut præfectus prætorio cæteros judices tam civiles quam militares dignitate superabat, sic etiam ejus officiales reliquis omnibus præstabant apparitoribus. Hinc in concilic Chalcedonensis, actione 3, μεγίστη τάξις dicitur officium præsectorum prætorio: Φημὶ δὲ τὸν αἰτεστομ Θεόδωρον, τὸν ἐπ τῆς μεγίστης τάξεως. Ήτο πορρο non intellexerunt interpretes, quorum errorem malo equidem silentio premere, quam ambitione refutare. In codice Fuk. scriptum inveni καὶ τοῦ τῆς ἑπαρχικῆς τάξεως, ut et in Savillii libro.

(50) Τούτοις γάρ ἐπεστάλθη. Christophorus vertit hisce enim per litteras a me significatum est, de suo addens a me, quod nou probro. Neque enim imperator ipse, sed præfecti prætorio ejusmodi litteras ut plurimum dabant.

(51) Ταῦτα μέρη οὖν. Ab his verbis novum caput inchoatur in codice Regio. Porro ex his verbis apparet, Constantini litteras eodem exemplo dedisse ad reliquos episcopos Orientis.

(52) Τὴρ πρὸς τὸν Θεὸν δύσταν, διδασκαλίαν. Pessime interpretes hunc locum verterunt, cum existimarent δύσταν adjectivum esse, nec animadverterent post δύσταν virgulam esse apponendam. 'Οστα nibil aliud est quam pietas, seu divini Numinis observantia. Sic in c. 44 bujns libri, et aliki sçpē apud Eusebium.

τοείας (53) πλάνης τῶν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων (54) τοῖς κατὰ πᾶν ἔθνος ἐπαρχεώτας κατέπεμπε, λογιώτερον τοὺς ἀρχομένους προτρέπων, τὸν ἐπὶ πάγιον Θεὸν γνωρίζειν, αὐτὸν τε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ διαβήδην ἐπιγράφεσθαι σωτῆρα. Καὶ ταύτην δὲ τὴν γραφὴν αὐτόγραφον οὔσαν αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ἱωακαίων φωνῆς ἀπολαβεῖν ἀναγκαῖον τῷ παρόντι λόγῳ, ὡς ἂν δοκοῖ μεν αὐτοῦ βασιλέως ἐπακούειν, ταῖς πάντων ἀνθρώπων ἀκοαῖς τοῦτον ἐκδιδόντος τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Κωνσταντίου πρὸς τὰς ἐπαρχίας περὶ τῆς πολύθεον πλάνης διάταγμα καὶ προϊόμεν περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας.

· Νικητὴς Κωνσταντίνος, μέγιστος σεβαστὸς, ἐπαρχεώτας ἀνατολικοῖς.

· Πάντα μὲν δοσα τοῖς χυριωτάτοις τῆς φύσεως περιέχεται νόμοις, τῆς κατὰ τὴν θείαν διάταξιν προνοίας τε καὶ θεωρίας ικανὴν αἰσθησιν τοῖς πᾶσι παρέχει, οὐδὲ ἔστι τις ἀμφιβολία οἵς κατ' εὐθεῖαν γνώσεως ὅδον ἡ διάνοια ἐπ' ἐκείνον ἀγεται τὸν σκοπὸν, ὡς ἡ τοῦ ὑγιοῦς λογισμοῦ καὶ τῆς ὅψεως αὐτῆς ἡ ἀκριβῆς κατάληψις, μιᾷ βοπῇ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς (55) ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἀναφέρει τοῦ Θεοῦ. Διόπερ πᾶς συνετὸς ἀνὴρ οὐκ ἀν ποτε ταραχθείη, τοὺς παλλοὺς ὄρῶν ἐναντίας προαιρέσεις πρερομένους. Ἀνόνητος (56) γάρ ἀν ἡ τῆς ἀρετῆς ἀλάνθανε χάρις, εἰ μὴ καταντικρὺ τὸν τῆς διεστραμμένης ἀπονοίας βλού τὴν κακία προύδελητο. Διὸ τῆς μὲν ἀρετῆς στέφανος πρόκειται, τῆς δὲ κρίσεως αὐθεντεῖ ὁ ὑψίστος Θεός. Ξέγω δ' ὡς ἔνι μάλιστα φανερῶς, περὶ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἐλπίδων πᾶσιν ὑμῖν δομολογῆσαι πειράσομαι. ·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Περὶ τοῦ φιλοθέου πατρὸς Κωνσταντίου, καὶ περὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ τῶν διωκτῶν.

· Ἐσχον ἔγωγε τοὺς πρὸ τούτου γενομένους αὐτοκράτορας, διὰ τὸ τῶν τρόπων ἄγριον, ἀποκλήρους· μόνος δὲ ὁ πατήρ ὁ ἐκδός ἡμερότητος ἔργα μετεχειρίζετο, μετὰ θαυμαστῆς εὐλαβείας ἐν πάσαις ταῖς ἐπιτοῦ πράξεις τὸν Πατέρα Θεὸν ἐπικαλούμενος. "Οσοι δὲ λοιποί, οὐχ ὑγιαίνοντες τὰς φρένας, ἀγριότητος

(53) Vulg. διδασκαλίαν τῆς εἰδωλολατρείας. Scribendum est διδ. κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τλάνης, ut in Moræ libro ad marginem emendatum inveni. Est autem διδασκαλία sermo, concio, διδασκαλικός λόγος. In codice Fuk. hic locus ita scribitur, διδασκαλίαν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ τλάνης, etc.

(54) Τὸν πρὸ αὐτοῦ κεκρατηκότων. Pessime hæc veritatem Christopheronis qui, ut opinor, Portesii versionem non viderat. Recite enim Portesius hæc verba interpretatus est, quamvis sensum non sit assecuratus.

(55) Μιᾷ βοπῇ τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Virtus hic pro perfectione sumi videtur, tam ea quæ est in visu quam quæ in intellectu. Ultraque enim vis ac perfectio eodem tendit, ad veritatis scilicet notitiam. Sensus quidem ad veritatem rerum sensibilium, intellectus vero ad intelligibilem veritatem

A vinciales orationem misit de errore cultus simulacrorum, quo imperatores Romani ante ipsius aetatem involuti fuissent. Et subditos 466 suos cum admirabili facundia exhortatus est, ut summum omnium Deum agnoscerent, ejusque Filium Christum sibi servatorem adsciscerent. Porro has etiam litteras manu ipsius scriptas, ex Latino sermone in Graecum transferre, et praesenti operi intexere necessarium duxi: ut ipsum quodammodo imperatorem nobis audire videamur, cunctorum mortalium auribus in haec verba inclamantem.

CAPUT XLVIII.

Constantini edictum ad provinciales de falso cultu multorum Deorum. Exordium de virtute et vicio.

· Victor Constantinus Maximus Augustus provincialibus Orientis.

· Quæcumque firmissimis naturæ legibus continentur, divinæ providentiae atque intelligentiæ in cunctis rebus ordinandis sufficientem notitiam omnibus præbent. Nec ulla exsistit dubitatio iis quorum mentes recto scientiæ itinere ad eum scopum feruntur, quin sanæ mentis ipsiusque oculorum visus accurate comprehensio, veræ virtutis eodem vergente atque inclinante natura, ad notitiam Dei perducat. Quocirca nemo unquam vir prudens animo conturbabitur, cum plerosque homines contraria inter se vitæ instituta sectari animadvertisit. Nam virtutis gratia prorsus inutilis lateret, nisi improbitas perversam ac desperatam vivendi rationem ex adverso opponeret. Idcirco virtuti quidem corona proposita est: improbitati autem dijudicandæ ac puniendæ præstet Deus altissimus. Ego vero de ea spe alique exspectatione quam gero rerum futurorum, quoad potero apertissime vobis disserere conabor. ·

CAPUT XLIX.

De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, et de Diocletiano et Maximiano persecutoribus.

· Ac superiores quideam imperatores, ob seritatem atque immanitatem morum, alienos semper atque extraneos habui. Solus pater meus lenitati ac mansuetudini studuit, cum admiranda religione Deum Patrem in omnibus suis actibus invocans. Reliqui vero haudquaquam sana mente prædicti, immani-

D ex ipsa rerum sensibilium veritate progreditur, et hinc ad summi Dei notitiam gradatim ascendi. Potest etiam hoc loco, ἀρετὴ τοῦ ἀληθοῦς dici vis ac virtus veritatis. Quæ sequuntur tamen, de morali virtute huic locum accipiendum esse confirmant.

(56) Vulg. ἀνόνητος. Lego ἀνόνητος, ut est in Fuk. Moræ et Gruteri libro. Paulo post scribo διδ τῇ μὲν ἀρετῇ στέφανος πρόκειται. Sunt autem hæc valde obscura et intricata; quod partim Constantino ipsi tribuendum est, qui utpote ὄψιμαθής, in dicendo erat obscurior; partim Eusebio, seu cui alteri qui ex Latinis obscuris Graeca fecit obscuriora. In manuscripto Fuketii libro ἀνόνητος legitur, et διδ τῆς μὲν ἀρετῆς, etc., optime.

talem potius consecrati sunt quam clementiam : **etiamque mirum in modum 467 aluerunt, toto imperii sui tempore veram doctrinam subvertentes.** Porro improbitatis ipsorum tantopere furor exarsit, ut cunctis tam divinis quam humanis rebus in summa pace constitutis, ipsi bella civilia excitarent. »

CAPUT L.

Quod ex Apollinis oraculo, qui ob justos homines responsa amplius edere non poterat, mala sit persecutio.

« Quippe Apollinem tunc temporis ex antro et nebroso quadam specu, non ex hominis ore oraculum edidisse ferebatur, quo justos viros in terris degentes obstare sibi siebat quo minus vera prædicaret, atque idcirco falsa ex tripode oracula reddi. Hanc ob causam ille comam incultam demisit, et expulsa divinandi arte, tantum intèr homines malum lamentabatur. Sed videamus quem ista exilium habuerint. »

CAPUT LI.

Quomodo Constantinus adhuc adolescens justos esse Christianos audiret.

« Te nunc testem appello, Deus altissime. Scis qualem ego tunc temporis admodum adolescens, illum qui inter imperatores Romanos potiorem locum tunc obtinebat, miserum, profecto miserum, falso intentis errore deceptum, ex protectoribus suis curiose sciscitantem audierim, quinam illi essent justi in terris degentes : et quemdam ex sacrificulis qui circa illum erant, respondisse eos esse Christianos. Ille responso hominis quasi melle quadam avide absorptio, gladios ad punienda criminata paratos, adversus sanctitatem omni reprehensione vacuam distinxit. Statim igitur sanguinolenta edicta cruentis, ut ita dixerim, mucronibus scripsit : et judicibus præcepit, ut ingenii solertia sibi a natura insitam, ad acerbiora supplicia excoquenda intenderent. »

CAPUT LII.

Quot tormentorum et suppliciorum genera adversus Christianos excoquita sint.

« Licuit tunc, licuit, inquam, videre, quanta cum libertate venerabiles Dei cultores ob continuum cruditatem gravissimas quotidie contumelias tolera-

(57) Έμφυλους... πολέμους. Civilia bella vocat persecutions Christianorum. Nihil enim similius civili bello, quam cum Christiani in singulis civitatibus, non hostium aut Barbarorum, sed civium suorum incursione fugabantur ac mactabantur.

(58) Τοῦτο αὐτοῦ κατηγρεῖς. Scribendum est touto autō προφῆται, vel si mavis λέπαια κατηγήσ, quam lectionem in interpretatione mea sum secutus. Portesius quoque et Morinus de Pythia seu sacerdote Apollinis hæc intellexerunt. In optimo tamen Fukelli libro totus hic locus ita scribitur : Τοῦτο αὐτοῦ κατηγρεῖς τοὺς πλοκάμους ἀνένται πεποίηκε τῆς μαντείας τ' ἐλαυνομένης, etc. Cui consentit codex Savillii. Mox in iisdem codicibus legitur εἰς ὄποιον τέλος κατέληξεν.

(59) Κομιδὴ παιᾶς ύπάρχων. In Graeco hujus capituli titulo rectius scribitur νέος. Neque enim Constantinus puer tunc erat, cum in aula Diocletiani

A μᾶλλον ἡ πραστητος ἐπεμελοῦντο, καὶ ταύτην ἔφε- φον ἀρθόνως, ἐπὶ τῶν ἰδίων καιρῶν τὸν ἀλτῆρι ἀργὸν διαστέφοντες, τῆς δὲ πονηρίας αὐτοῖς ἡ δεινότης εἰς τοσοῦτον ἐξήπειτο, ὡς πάντων ὅμοι τῶν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰρηνευομένων, ἐμφύλιος ὑπὲκεινων πολέμους (57) ἀναρριπτεῖεσθαι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν^o.

“Οτι διὰ τὴν τοῦ Ἀπόλλωρος μαντείαν, ὡς μὴ δυναμένου μαρτεύεσθαι διὰ τοὺς δικαιους, διώγμος ἀρεκτηθῆ.

« Τὸν Ἀπόλλωρ τὸ τηνικαῦτα ἔφασαν ἐξ ἀντρου τινὸς καὶ σκοτίου μυχοῦ, οὐχὶ δ' ἐξ ἀνθρώπου χρῆσαι, ὡς ἄρα οἱ ἐπὶ τῆς γῆς δίκαιοι ἐμπόδιον εἶεν τοῦ ἀλτῆρεύειν αὐτὸν· καὶ διὰ τοῦτο ψευδεῖς τῶν τριπλέων τὰς μαντείας ποιεῖσθαι. Τοῦτο αὐτοῦ κατηγεῖς (58) τοὺς πλοκάμους ἀνείναι πεποίηκε, τῆς μαντείας ἐξελαυνομένης, τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπωνύμετο. Ἄλλ' θώμεν ταῦτα εἰς ὄποιον τέλος ἐξώκειλε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ^o.

“Οτι νέος ὁρ ετι Κωνσταντίνος τοὺς δικαιους είναι Χριστιανούς ήκουσεν, ἐκ τοῦ τὰ αερί διωγμού γράμψατο.

« Σὲ νῦν, τὸν ὕψιστον Θεὸν, καλῶ, τὴν ποιησίην παῖς ὑπάρχων (59), πῶς ὁ κατ' ἐξείνοντας παρὰ τοῖς Ρωμαίων αὐτοκράτορσιν ἔχων τὰ πρωτεῖα, δεῖλαιος, ἀληθῶς δεῖλαιος, πλάνη τὴν φυγὴν τηπτημένος, παρὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν, τίνες δὲν εἴεν οἱ πρὸς τῇ γῇ δίκαιοι, πολύπραγμονῶν ἐπυνθάνετο· καὶ τις τῶν περὶ αὐτὸν θυηπόλων ἀποκρίθεις, Χριστιανὸν δῆποιθεν, ἔφη. 'Ο δὲ τὴν ἀποκρίσιν ὥσπερ τι βροχθίσας μέλι (60), τὰ κατὰ τῶν ἀδεικημάτων εύρεθέντα εἰς τριτη, κατὰ τῆς ἀνεπιλήπτου διστότητος ἐξέτεινεν. Αὐτίκα δὴ οὖν διατάγματα λύθρων μιαρφόνοις, ὡς εἰπεῖν, ἀκωκαῖς (61) συνέταττε, τοῖς τε δικασταῖς τὴν κατὰ φύσιν ἀγχίστων εἰς εὑρεσιν κολαστηρίων δεινοτέρων ἐκτείνειν παρεκλεύετο (62). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ^o.

“Οσα εἰδη βασάρων καὶ τιμωρῶν κατὰ Χριστιανῶν ἐτοιμήθη.

“Ην τότε, ἦν ίδειν, μεθ' δσης ἐξουσίας ἡ σεμνότες ἐκείνη τῆς θεοσεβείας, τῇ τῆς ὀμβρήτος συνεχεῖτ, οὐ τὰς τυχούσας ἐφ' ἐκάστης τημέρας ὑπερει-

D obsidis loco versaretur. Quippe a patre Constantio traditus est Diocletiano, anno Christi 291, cum Constantius a Diocletiano Cæsar factus fuisset. Quo quidem tempore Constantinus annum ætatis circiter quintum decimum agebat. Mortuus est enim anno Christi 537, ætatis sue secundo ac sexagesimo.

(59) Vulg. βροχθίσας μέλι. In manuscriptis codicibus Fukei et Savilli rectius legitur βροχθίσας, neque alter scriptum exhibet Regius codex.

(60) Μιαρφόνοις... ἀκωκαῖς. Alludit ad mucronem styli. Porro eleganter Constantinus, leges illas de persecutione Christianorum scriptas fuisse dicit cruentis gladiorum mucronibus. Sic Draconis leges sanguine, non atramento scriptas fuisse quidam veterum dixerunt.

(62) Ξετελεῖται παρεκελεύετο. Mallem dicere ξετελεύειν, ut loqui solet Eusebius.

Ιστατο σωφροσύνη δὴ τῶν πολεμίων οὐδεὶς ἡδίκησε πώποτε, δργίων πολιτῶν παροινίας πάρεργον ἐγένετο (63). Ποιὸν πῦρ, ποιὰς βάσανοι, ποιὸν στρεβλωτηρίων εἰδός οὐχὶ παντὶ σώματι καὶ ἡλικίᾳ πάσῃ (64) ἀδιακρίτως προσήγετο; Τὸ τηνικαῦτα ἑδάκρυς μὲν ἀναμριθδώς ή γῆ, δὲ τὰ σύμπαντα περιέχων κόπτος τῷ λύθρῳ χραῖνόμενος ἀπεκλέψετο· ἢ γε μή τιμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θαύματος ἐνεκαλύπτετο.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

“Οτι βάρβαροι Χριστιανοὺς ὑπεδέξαντο.

« Ἀλλὰ τι ταῦτα; Αὐχοῦσινῦν ἐπ’ ἔκεινοις οἱ βάρβαροι, οἱ τοὺς κατ’ ἔκεινο καιροῦ ἔξ ήμων φεύγοντας ὑποδεδεγμένοι, καὶ φιλανθρωποτάτη τηρήσαντες αἰχμαλωσίαν· διτὶ ω̄ μόνον τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς σεμνότητος αὐτοῖς κατέστησαν ἐν ἀσφαλείᾳ ἔχειν. Καὶ νῦν τὸ Ῥωμαίων γένος κηλεῖται ταῦτην διηγεκῆ φέρει, ήν οἱ κατ’ ἔκεινο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλαυνόμενοι Χριστιανοὶ καὶ βαρβάροις προσφεύγοντες προσετρίψαντο. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Pola μετῆλθε δίκη τοὺς διὰ τὴν martelar διώκτας.

« Ἀλλὰ τι τῶν θρήνων ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθους, ἐπὶ πλέον μεμνῆσθαι με δεῖ; Οἶχονται λοιπὸν καὶ ἔκεινοι οἱ τοῦ μύσους αὐθένται, πρὸς διηγεκῆ κόλασιν τοῖς Ἀχέροντος βαράθροις ἐκνοθέντες, σὺν αἰσχρῷ τέλει. Πολέμοις γάρ ἐμφυλοῖς καταμιγέντες, οὕτ’ δυνομα, οὗτε γένος αὐτῶν καταλελοίπασιν. Ὁ δὴ οὐκ ἀν αὐτοῖς συμβεδήκει, εἰ μή τὴ ἀσεβῆς ἐκείνη τῶν τοῦ Πυθίου χρηστηρίων μαντεῖα κίβδηλον δύναμιν ἐσχήκει. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.

Ἀοξολογία Κωνσταντίνου εἰς Θεόν, καὶ ὁμολογία περὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, καὶ εὐχὴ περὶ Ἐκκλησιῶν καὶ λαῶν.

« Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεὸν, παρακαλῶ, εἴης πρᾶδος τε καὶ εὔμενῆς τοῖς σοὶς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοὶς ἐπαρχεώτατος, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι’ ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος δρέγων λασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὥ Δέσποτα τῶν ὅλων ἄγιε Θεέ· ταῖς σαῖς γάρ ὑφηγγήσασιν ἐνεστησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσα· τὴν σὴν σφραγῖδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγρεύματην στρατοῦ· καὶ ποὺ τις τῶν δημοσίων καλῇ χρεῖα, τοῖς αὐτοῖς τῆς σῆς ἀρετῆς ἐπόμενος συνθήμασιν, ἐπὶ τοὺς πολεμίους πρόσειμι. Διὰ ταῦτά τοι ἀνέθηκά σοι τὴν ἐμαυτοῦ ψυχήν, ἔρωτι καὶ φόδῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσαν· τὸ μὲν γάρ δυνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δύναμιν εὐλαβοῦμαι, ήν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξα, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιοτέραν εἰργάσω. Ἐπείγομαι γούν καὶ τοὺς ὄμοις αὐτὸς ὑποσχών τοὺς ἐμοὺς, τὸν ἀγιώτατόν σοι οἰκον (65) ἀγανέωσασθαι, »

(63) *Παροινίας πάρεργον δηίνετο. Sic supra in libro primo de Severo Cæsare dixit Eusebius πάρεργον ἐγένετο θανάτου, ubi vide quae de hac locutione adnotavimus. Nam interpres nihil hic videtur.*

A rent. Quippe modestiam, quam 468 nec hostes ipsi illa uiquam affecerunt injuria; efferrati cives probris omnibus incessere pro nihilo duxerunt. Quodnam incendium, quod cruciatum et tormentorum genus cuivis corpori et ætati absque ullo discrimine admotum non fuit? Ea tempestate tellus quidem ipsa procul dubio lacrymas edidit: cœlum vero quod universa suo ambitu complectitur, cruore inquinatum ingemuit. Ipsa quoque diei lux præ luctu atque horrore tanti prodigiis obscurata est. »

CAPUT LIII.

Quomodo Barbari Christianos exceperunt.

« Sed quid ista commemo-ro? Gloriantur ob hæc nunc Barbari, qui homines ex nostris regionibus profugos tunc temporis exceperunt, et captivos humaniter babuerunt: quippe cum illis non modo salutem, verum etiam religionis suæ cultum integrum apud se retinere permiserint. Itaque perpetuum hanc infamia notam Romani nunc gestant, quam Christiani ex orbe Romano per id tempus fugati, et ad Barbaros confugientes, ipsis inusserunt. »

CAPUT LIV.

Quomodo dirina ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem comoverant.

« Sed quid opus est lamenta illa et communem totius orbis luctum pluribus verbis commemorare? Illi tanti sceleris auctores, posthac turpi exitu periire, in Acherontis barathrum ad perpetuos cruciatus detrusi. Nam civilibus inter se collisi bellis, nec nominis, nec generis sui memoriam reliquerunt. Quod profecto nunquam ipsis contigisset, nisi impia illa Apollinis Pythii vaticinatio, falsam quādam et adulterinam vim haberet. »

CAPUT LV.

Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis confitetur, ei precatur pro Ecclesiis.

« Nunc te, Deus Opt. Max., oро atque obsecro, sis clemens ac propitius erga tuos orientales: sis erga cunctos provinciales diuturnis calamitatibus attritos: iisque per me famulum tuum salutem conferre velis. Atque hæc non sine causa abs te postulo, omnia Domine 469 et sancte Deus. Tuo enim ductu atque auspicio res salutares suscepi atque perfeci. Tuum signum ubique præferens, victorem exercitum duxi. Et quotiescumque publica exigit necessitas, tuæ virtutis insignia sequens, adversus hostes progredior. Has ob causas tibi animum meum dicavi, amore simul ac timore probe temperatum. Nam nomen quidem tuum sincere diligo: potentiam autem quam multis documentis declarasti, et qua fidem meam confirmasti, religiose formido. Festino itaque meos ipse humeros operi supponens, ut sanctissimam domum tuam, quam nefari illi

D (64) *Kai ἡλικίᾳ πάσῃ. Codex Fukei scriptum exhibet οὐχ ἡλικίᾳ πάσῃ. Paulo post in eodem codice et in schedis Regiis scribitur ἢ γε τιμέρα αὐτῇ τῷ πένθει τοῦ θ. ἐνεκαλύπτετο.*

(65) *Tὸν ἀγιώτατόν σοι οἰκον.* Ecclesiam catho-

atque impii scelerata eversione vastarunt, denuo **A** ἐν οἷς μυστηρίοις καὶ ἀσεβέστατοι τῷ ἀποκῆματι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναντο. »

CAPUT LXI.

Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit, neminem autem coegit.

« Evidem populum tuum pacate ac sine ulla seditione degere, pro communi totius orbis et cunctorum mortalium utilitate desidero. Qui autem gentilitatis errore implicati sunt, ipsi quoque eamdem cum fidelibus pacis et quietis oblectationem læti percipient. Hæc enim communionis ac societatis mutuae reparatio, ad homines in rectam viam reducendos plurimum valet. Nemo alteri molestiam facessat. Quod cuique libitum fuerit, id agat. Illud tamen apud eos qui recte sentiunt fixum ratumque esse oportet, solos illos sancte casteque esse victimas, quos tu ipse ad hoc vocavisti, ut sacrosanctis tuis legibus acquiescant. Qui vero seipso subtrahunt, habeant sibi mendaciorum delubra, quando ita volunt. Nos splendidissimam domum veritatis tuæ quam nascentibus nobis donasti, retinemus. Id ipsum illis quoque optamus, ut scilicet ex communi plant volupiem. »

CAPUT LXII.

Cioriam tribuit Deo qui per Filium suum errantes illuminavit.

« Neque enim nova ac recens est nostra religio : sed ex quo hujus mundi fabricam apte dispositam stetisse credimus, tu hanc religionem cum debita tui numinis observantia instituisti. Porro humanum genus variis seductum erroribus **470** impegit. Sed tu ne hoc malum amplius ingravesceret, per Filium tuum splendidissimam attollens faciem, cunctos de numinis tui cultu admonuisti. »

CAPUT LXIII.

Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi.

« Hujus rei fidem faciunt opera tua. Tua nos potestas innocentes efficit ac fideles. Sol et luna ratus ac definitis cursibus seruntur; nec sine ordine circa mundi totius axem sidera volvuntur. Certa lege recurrent temporum vices. Tuo verbo stat terra firma soliditas, et venti præstituto tempore moventur, et aquarum impetus irrequieto fluxu prolabitur. Mare immitis continetur terminis. Et quidquid per terras perque oceanum diffunditur, hoc ad maximos et mirabiles usus fabricatum est. Quod quidem nisi ex voluntatis tuæ arbitrio ita gereretur, procul

licet intelligit, quam cap. 56 domini veritatis appellat. In sacris libris « Columna et firmamentum veritatis » dicitur. Paulo post scribe ex codice Fukei et Savili et ex schedis Regiis δύο οἱ μυστηρίοι ἀκεῖνοι, etc.

(66) Πρὸς ἡτοὺς εὐθεῖας ἀγαγεῖτε σόδας ἰσχύει. In libro Fukei legitur ίσχύς. Sed vera lectio est quam in veteribus schedis bibliothecæ Regiae inveni, ίσχύστε. Quod profecto longe est elegantius.

(67) Ἐκαστος δὲ πέρι ή ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέω. Id est, quam quisque vult religionem colat. Quibus verbis Constantinus, integrum collendi, prout quisque vellet, Numinis libertatem subditis suis dereliquit. Quippe religiosissimus priu-

της καθαιρέσεως ἐλυμήναντο. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

« Οτι προσεύχεται μὲν Χριστιανούς εἶραι πάντας, οὐκ ἀγρακάζει δέ. »

« Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένει ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τῶν πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Όμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμπανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ήσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γάρ η τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖ ὅδη ἰσχύει (66). Μηδὲς τὸν ἔτερον παρενοχλεῖτω· ἵκαντος δὲ πέρι ή ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέω (67). Τοὺς δέ εὑ φρονοῦντας πεπεισθαί χρή, ὡς οὖτοι μόνοι ἀγίως καὶ καθαρῶς βιώσονται, οὓς αὐτὸς καλεῖ; ἐπαναπάνεσθαι τοῖς σοὶς ἀγίοις νόμοις. Οἱ δέ ἐσυντὸς ἀφέλοντες, ἔχοντα βουλόμενοι: τὰ τῆς φευδελογίας τεμένη· ἡμεῖς ἔχομεν τὸν φιδρότατον τῆς σῆς ἀληθείας οἴκον, ὅπερ κατὰ φύσιν δέδωκας. Τοῦτο κάκενοις εὐχόμεθα, ἵνα δηλαδή διὰ τῆς κοινῆς ὄμονοίας καὶ αὐτὸς τὴν θυμηδίαν ἀναφέρωνται. »

οινοῦν consensu alque concordia, maxime εανικανησται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Δοξολογία εἰς Θεόν δι' Υἱοῦ φωτίσαντος τοὺς πλανημένους.

« Οὐδὲ γάρ ζοτι καινὸν (68) οὐδέ τι: νεώτερον τὸ καθῆτας ἀλλ' ἔξ οὐπερ τὴν τῶν ὅλων διακόσμησιν πατήσις γεγενήσθαι πεπιστεύκαμεν, μετά τοῦ πρέποντός σου σεβάσματος τοῦτο παρεκελεύσω· ἐσφάλη δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, πλάναις παντοῖαις παρηγένετον· ἀλλὰ σὺ γε διὰ τοῦ σου Υἱοῦ, ἵνα μή τὸ κακὸν ἐπὶ πλέον ἐπιβρίσῃ, καθαρὸν φῶς ἀνασχῶν, ὑπέμνησας περὶ σεαυτοῦ τοὺς πάντας. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

Δοξολογία πάλιν ἐπ τῆς τοῦ κόσμου λειτουργίας.

« Αἱ σαὶ πράξεις ταῦτα πιστοῦνται· τὸ σὸν κράτος ἀθώους ἡμᾶς καὶ πιστοὺς ἐργάζεται· ξῆλος καὶ σελήνη ἐννομον ἔχουσι τὴν πορείαν, οὐδὲ τὰ δυστραπάτατον ἔχει τὴν τοῦ κοσμικοῦ κύκλου περιφοράν· αἱ τῶν κατερῶν ἀμοιβαὶ νομίμως ἀνακυκλοῦνται· ἡ τῆς γῆς ἐδραῖται στάσις τῷ σῷ λόγῳ συνέστηκε· καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα καιρὸν (69) ποιεῖται τὴν κίνησιν, ἥ τε τῶν ὑδάτων φορὰ θέουσα πρόσειν ἀπλέτου βεύματος μετρω· ἥ θάλασσα δροῖς ἐμπριέζεται πεπηγόσι· καὶ δὲ τι ἀν τῇ γῇ καὶ τῷ ὥκεανῷ συμπαρεκτένεται, τοῦτο πᾶν θαυμαστάς

ceps omnes quidem mortales ad Christi fidem transire maxime concupivit : neminein tamen ad id aliquam coegit. Ac gentiles quidem pristino errore liberatos voluit ; templorum tamen ceremonias et sacrificia non prohibuit, utipse testatur, infra c. 59.

(68) Οὐδὲ γάρ ζοτι καινό. De origine et antiquitate religionis Christianæ idem scribit Eusebius in principio Historie Ecclesiastice, et in libris De evangelica demonstratione.

(69) Vulg. κατὰ τὸν ἐπιταχθέντα, ut legisse videatur Christophorus. Atque ita scriptum exhibent eodd. Fukei et Savili.

τισι καὶ χρησίμοις τεχνάζεται λυσιτελεῖαις. Ὅπερ εἰ μὴ κατὰ χρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐπράττετο, ἀναμφιδόλως ἀνὴ τοσάντη διαφορὰ, καὶ ἡ πολλὴ τῆς ἔξουσίας διάκρισις (70) παντὶ τῷ βίῳ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐλυμήνατο. Οἱ γάρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέντες (71), χαλεπώτερον δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ ἐμαχέσαντο γένεται· ὅπερ καὶ μὴ ὄρωμενον πράττουσι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ.

Δοξολογία εἰς Θεόν, δεὶς διδάσκοντα τὰ καλά.

« Χάρις σοι πλείστη, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, μέγιστε Θεέ· ὅσον γάρ διαφόροις σπουδάσμασιν ἡ ἀνθρωπότης γνωρίζεται, τοσούτον μᾶλλον τοῖς ὅρθοτερον φρονοῦσι καὶ γνησίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς (72), τὰ τοῦ θείου λόγου μαθήματα συνίσταται. Πλὴν ὅστις αὐτὸν θεραπεύεσθαι κωλύει, διλλὼ τοῦτο μὴ λογιζέσθω (73)· ἡ γάρ λατρείη τῶν λαμάτων προκαθέζεται, ἀπατεῖν εἰς τούμφανές προκειμένη. Μόνον μὴ τις καταβλαπτέτω τοῦθ' ὅπερ ἀρχοντον εἶναι τὰ πράγματα παρεγγυαῖ. Χρησώμεθα τοίνυν ἀπαντες ἀνθρωποι τῇ τοῦ δοθέντος ἀγαθοῦ συγκληρίᾳ, τουτέστι τῷ τῆς εἰρήνης καλῷ, χωρίζοντες δηλαδὴ τὴν συνελόησιν ἀπὸ παντὸς ἐναντίου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ.

Παρατρεσίς ἐπὶ τέλει τοῦ διωτάγματος, μηδέρα μηδενὶ ἐνοχλεῖτο.

« Πλὴν ἔκαστος ὅπερ πείσας ἔαυτὸν ἀναδέειχται (74), τούτῳ τὸν ἔπειρον μὴ καταβλαπτέτω· ὅπερ θάτερος εἰδέ τε καὶ ἐνόχες, τούτῳ τὸν πλησίον, εἰ μὲν γενέσθαι δυνατὸν, ὥφελετω· εἰ δὲ ἀδύνατον, παραπεμπέσθω. Ἀλλο γάρ ἔστι, τὸν ὅπερ ἀθανασίας ἀθλὸν ἔκουσίως ἐπαναιρεῖσθαι, ἀλλο τὸ μετὰ τιμωρίας ἐπαναγκάζειν. Ταῦτ' εἴπον, ταῦτα διεξῆλθον μαχρόσερον, ή δὲ τῆς ἐμῆς ἐπιεικείας ἀπῆτει σκοπὸς, ἐπειδὴ τὴν τῆς ἀληθείας ἀτοκρύψασθαι πιστὸν (75) οὐκ ἔδουλόδημην· μᾶλισθ' ὅτι τινὲς, ὡς ἀκούων, φασὶ τῶν ναῶν περιηρῆθαι τὰ ἔθη καὶ τοὺς σκότους τὴν ἔξουσίαν (76)· ὅπερ συνεδούλευσα ἀνὴ πάσιν ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς πλάνης ἡ βίαιος ἐπανάστασις (77), ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως (78) ἀμέτρως ταῖς ἔνιων ψυχαῖς ἐμπεπήγει. »

« (70) Πολλὴ τῆς ἔξουσίας διάκρισις, id est, multiplex divinitas, puta solis, lunæ, astrorum et elemorum, de quibus supra dixit. Hæc enim singula, nisi unius Dei natus ac potestate regentur, utique dii essent. Ἐξουσία igitur est potestas nullius dominationi subjecta, quam vulgo *independētiam* vocamus, quæ solius Dei propria est.

(71) Οἱ γάρ πρὸς ἑαυτοὺς μαχεσθέρτες. Deos gentilium intelligit, ut supra dixi, solein scilicet, lunam et reliqua mundi elementa quæ pro diis colluit antiquitas. Mox scribe ex codice Fuketiano τὸ ἀνθρώπινον ἐμάχοντο γένος, ut legitur etiam in Regiis schedulis.

(72) Γηνησαῖς ἐπιμελεῖοις ἀρετῆς. In codi. Fuketiano et Saviliū legitur γηνησίως.

(73) « Άλλῳ τούτῳ μὴ λογιζέσθω, id est, quisquis curari se non sinit, nec morbo idololatriæ liberari, sibi imputet, cum medicina in promptu sit. Male Christopheronius hunc locum interpretatur hoc modo, alteri qui sanari vult, non vitio vertat. Nam de Portesio nihil dico, qui sere ubique a vero sensu deerrat. Musculus certe hæc non infeliciter vertit.

(74) « Οπερ πείσας ἔαυτὸν ἀραδέειχται. In codice Regio superscriptum est eadem manu ἀναδέ-

A dubio tanta diversitas, et multiplex divisio potestatis, universo orbi ac rebus humanis perniciem attulisset. Nam qui adversus sese invicem bellum gesserunt, utique gravius adversus humanum genus depugnarent. Quod profecto faciunt, tametsi oculis non cernuntur. »

CAPUT LIX.

Deum laudat, qui semper bona atque honesta docet.

« Gratias tibi plurima agimus, omnium Domine ac summe Deus. Nam quanto magis ex discrepantibus studiis humana natura cognoscitur, tanto magis apud recte sentientes et veræ virtutis studiosos, divinæ religionis disciplina stabilitur. Cæterum quisquis curari se non sinit, ne id alii imputet. B Quippe medicina quæ præstet curationi, palam omnibus proposita est. Illud tantum cavendum est, ne quis eam religionem violet, quam puram et immaculatam esse res ipsæ testantur. Proinde universi fruamur hujus boni nobis indulti consortio, hoc est pacis amoenitate; et animi nostri conscientiam ab omnibus quæ illi contraria sunt abducamus. »

471 CAPUT LX.

Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam faciat.

« Cæterum nemo ex eo quod ipse animo imbibit, alteri noxam pariat. Sed quicunque aliquid intellexerit ac noverit, eo, siquidem fieri potest, proximum juvet; sin id fieri non potest, omittat. Aliud est enim, certamen pro immortalitate sponte suscipere: aliud, suppliciorum vi adigere. Hæc dixi, et uberior ac prolixius quam mansuetudinis nostræ propositum postulabat, ideo disserui, quod siue veritatem celare ac dissimulare nolebam. Præsertim cum nonnulli, ut audio, asserant, ritus ac cæremonias templorum et potestatem tenebrarum penitus esse sublata. Quod profecto suasissem omnibus hominibus, nisi pravi erroris violenta præsumptio in cladem atque in damnum reparacionis generis humani, quorumdam mentibus nimis insideret. »

δεῖται. Utrumque certe ferri potest — At nolis longe præstantior videtur correctio Reg. col. ἀναδέειχται. Edīt.

(75) Τῆς ἀληθείας... πιστή, id est veram fidem. Idem enim est, ac si diceret, τὴν ἀληθείαν τῆς πλευρᾶς. Sic iterum loquitur in cap. 69, infra.

(76) Τοῦ σκότους τὴν ἔξουσιαν. Verba sunt deumpta ex Epistola Pauli. Porro ut hic Hellenismum vocat potestatem tenebrarum, sic infra, cap. 65, Christianismum vocat lucis potestatem et efficaciam.

(77) Ἐκαράστασις. Hæc vox propriæ significat conspirationem ac rebellionem: quod quidem de idolorum cultu optime dicitur. Est euim idolorum cultus, defectio a vero Deo.

(78) Τῆς κοινῆς ἀραστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθώσεως; Nam vulgata vox ex superiori linea repetita esse videtur. Porro in fine hujus editi apposita erat sine dubio hæc subscriptio, de qua superioris multa dixi, Προτεθήτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικοῖς μέρεσι. Hæc enim subscriptio proprie conuenit huic editio, utpote quod missum est ad provinciales Orientis.

CAPUT LXI.

*Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commotæ
sint propter Arium.*

Hæc imperator velut quidam Dei præco maxima prædictus voce, cunctis provincialibus per suas litteras inclamavit, dum subditos a dæmonum errore revocare, et ad verum Dei cultum amplectendum incitare conatur. Quas ob res cum singulari gaudio gestiret, nuntius ad eum perlatus est de quodam non mediocri tumultu qui Ecclesiæ occupaverat. Quo auditu percussus, remedium excogitare cœpit. Porro tumultus origo hæc fuit: Florebat populus Dei, et cum alacritate quadam ac tripudio honestis acribus incumbebat. Nullus erat fortis metus, qui perturbationem afferret: quippe cum Dei optimi maximi beneficio, amœna et profundissima pax Ecclesiæ undique communiret. Sed enim invidia nostris bonis insidias struens subsederat. Quæ primum quidem intro irrepens, postea in medio sanctorum cœtu tripudiavit. Tandem vero episcopos inter se commisit, tumultum et altercationem inter eos excitans, divinorum dogmatum obtentu. Exinde tanquam ex levi quadam scintilla, gravissimum exarsit incendium. Quod quidem ab Ecclesia Alexandrina velut **472** a capite exorsum, universam posthæc Ægyptum, et Libyam, et ulteriorem Thebaïdem peragravit. Sed et reliquæ urbes ac provincias depastum est: adeo ut non solum ipsos Ecclesiæ antistites verbis inter se digladiantes, verum etiam plebem ipsam discissam cernere liceret, aliis horum, aliis illorum partes amplectentibus. Porro rerum quæ gerebantur spectaculum eo usque processit indignitatis, ut in mediis insidelium turpissimo risu ac ludibrio traduceretur.

CAPUT LXII.

De Ario et Meletianis.

Et hi quidem in ipsa urbe Alexandria de sublimissimis rebus pertinaciter dimicabant. Alii vero per totam Ægyptum et superiorem Thebaïdem, ob controversiam quamdam qua prius commota fuerat, interim dissidebant; adeo ut ubique disceptæ essent Ecclesiæ. Cum autem Ecclesiæ corpus hujusmodi morbo laboraret, universa Libya simul etiam ægrovavit, et reliquæ exterarum provinciarum partes eodem morbo correptæ sunt. Nam qui Alexandria erant, legatos ad singularum provinciarum episcopos dirigebant; isti vero in alterutram partem discissi, seditioni quoque adjungebantur.

CAPUT LXIII.

Quomodo legatum cum litteris misit ad pacem componendam.

His auditis imperator gravissimo dolore percussus, eamque rei iustar domesticæ calamitatis

(79) Στάσις ἐμβαλὼν ἐρεσχελαῖς. Scribendum videatur καὶ ἐρεσχελαῖς. Porro φόνος hoc loco est invitus dæmon. Sic enim loqui solet Eusebius multis in locis.

(80) Τοσοῦτος δὲ δηλαυνεῖ. In codice Regio legitur δὴ ἡλαυνεῖ, quod magis probo. Totus igitur

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΑ'.

"Οπως ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέω δ.ἀ τὰ κατὰ Ἀρειον ἔκποντο ζητήσεις.

Τοιαῦτα βασιλεὺς, ὡσανεὶ θεοῦ μεγαλοφωνθατος κήρυξ, τοις ἐπαρχεώταις ἄπασι δ' οἰκείου προσεφύνει γράμματος, δαιμονικῆς μὲν ἀπειργων τοὺς ἀρχομένους πλάνης, τὴν δ' ἀληθῆ μετιέναι θεοσέβειαν ἐγκελεύσμενος. Φαιδρυνομένῳ δ' αὐτῷ ἐπὶ τούτοις, φήμη τις διαγγέλλεται ἀμφὶ ταραχῆς οὐ μικρᾶς τὰς Ἐκκλησίας διαλαβόντης: ἐφ' ή τὴν ἀκοήν πληγεῖς, λασιν περιενθεῖ. Τὸ δ' ἦν ἅρα τοιόνδε. Ἐσεμνύνετο μὲν διοῦ θεοῦ λεῶς, ταῖς τῶν καλῶν καλλωπιζόμενος πράξεις· οὐδὲ δὴ τις ἔξωθεν φόνος ταράττων, ὡς καὶ λαμπρᾶς καὶ βαθυτάτης εἰρήνης ἀπανταχθεῖ τὴν Ἐκκλησίαν θεοῦ χάριτι περιφραττούσης· φθόνος δ' ἅρα καὶ τοῖς ἡμετέροις ἐφήδρευε καλοῖς, εἰσω μὲν εἰσδύμενος, μέσος δὲ ἐν αὐτοῖς χορεύων τοῖς τῶν ἀγίων δημίοις. Συμβάλλει δῆτα τοὺς ἐπισκόπους, στάσιν ἐμβαλὼν ἐρεσχελαῖς (79), θείων προφάσει δογμάτων· καπειθ' ὡς ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος μέγα πῦρ ἔξεχέτο, ἀκρας μὲν ὥσπερ ἀπὸ κορυφῆς ἀρέσμενον τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας, διαδραμὸν δὲ τὴν σύμπασαν Αἴγυπτόν τε καὶ Λιβύην, τὴν τ' ἐπέκεινα Θηβαΐδα· δῆδε καὶ τὰς λοιπὰς ἐπενέμετο ἐπαρχίας τε καὶ πόλεις, ὥστ' οὐ μόνους ἦν ἰδεῖν τῶν τῶν Ἐκκλησιῶν προέδρους λόγιοις διαπληκτιζομένους, ἀλλὰ καὶ τὰ πλήθη κατατεμόνεμα, τῶν μὲν ὡς τούτους, τῶν δὲ θατέροις ἐπικλινομένων. Εἰς τοσοῦτον δὲ δηλαυνεν (80) ἀτοπίας ἡ τῶν γινομένων θέα, ὥστ' ἡδη ἐν αὐτοῖς μέσοις τῶν ἀπίστων θεάτροις, τὰ σεμγὰ τῆς ἐνθέου διδασκαλίας τὴν αισχίστην ὑπομένειν χλεύην.

C

theatris, divinæ prædicationis venerabilis doctrina

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ Μελιτιαρῶν.

Οἱ μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξανδρειαν, νεανικῶς περὶ τῶν ἀνωτάτω διεπληκτίζοντο, οἱ δὲ ἀμφὶ πάσαν τὴν Αἴγυπτον (81) καὶ τὴν ἄνω Θηβαΐδα, προύποκειμένης παλαιοτέρας ὑποθέσεως χάριν διεστασίαζον, ὡς πανταχοῦ διηρησθαις τὰς Ἐκκλησίας. Τούτοις δὲ ὥσπερ σύμπατος κεκακωμένου, σύμπατα Λιβύη συνέχαμνε· συνενόσει δὲ καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν ἐκτὸς ἐπαρχῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας διεπρεσβεύοντο πρὸς τοὺς κατ' ἐπαρχίαν ἐπισκόπους, οἱ δὲ εἰς θάτερον τεμνόμενοι μέρος, τῆς δομοίας ἐκοινώνουν στάσεως.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ'.

"Οπωρεπειειρήνης πέμψας Κωνσταντίος ἔγραψε.

Ταῦτα δὲ πυθόμενος δὲ βασιλεὺς καὶ τὴν ψυχὴν ὑπεραληγήσας, συμφοράν τε οἰκείαν τὸ πρᾶγμα θέμε-

locus sic scribendum est: εἰς τοσοῦτον δὴ ἡλαυνεῖ ἀτοπίας, etc. Certe in Fukieniano codice legimus εἰς τοσοῦτον.

(81) Οἱ δὲ ἀμφὶ πάσαρ τὴν Αἴγυπτον. Melitianos intelligit, de quorum schismate videndum est Epiphanius et Baronius.

νος, παραγρήμα τῶν ἀμφ' αὐτὸν θεοσεβῶν, δν εὐ θησίστασι σώφρονι πίστεως ἀρετῇ δεδοκιμασμένον ἄνδρα (82), λαμπρυνόμενον ταῖς ὑπὲρ εὐθεσείς δημολογίαις; κατὰ τοὺς Ἑμπροσθεν χρόνους, βραβεῦσαι εἰρήνην τοῖς; κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διεσταυσιν ἔκπεμπτει· γράμμα τ' ἀναγκαιότατον δι' αὐτοῦ τοῖς τῆς ἀρεσχείας αιτοῖς ἐπιτίθησιν δ δὴ καὶ αὐτὸν γνώρισμα περιέχον ἀμφὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας, τῇ περιειτοῦ φέρεσθαι διηγήσει καλὸν, ἔχον τοῦτον τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΔ.

Κωνσταντίου ἀποστολὴ πρὸς Ἀλεξανδρὸν τὸν ἐπίσκοπον, καὶ Ἀρειον τὸν πρεσβύτερον.

« Νικητὴς Κωνσταντίνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, Ἀλεξανδρὸς καὶ Ἀρειψ.

« Διπλῆν μοι γεγενῆσθαι πρόφασιν τούτων ὁν Ἑργῷ τὴν χρείαν ὑπέστην, αὐτὸν, ὡς εἰκῆς, τὸν τὸν ἐμῶν ἐγχειρημάτων βοηθὸν καὶ σωτῆρα τῶν ὅλων Θεὸν ποιούμαται μάρτυρα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΖΕ'.

« Οτι περὶ τῆς εἰρήνης ἐμερίμνα συντήθως.

« Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀπάντων τῶν ἔθνων περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν (83), ὡς μίαν ἔξεως σύστασιν ἔνωσαι· δεύτερον δὲ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σῶμα καθάπερ χαλεπῷ τινὶ (84) νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προύσθιμήην. » Α δὴ προσκοπῶν, ἔτερον μὲν ἀπορέτῳ διανοιας ὀφθαλμῷ συνελογιζόμην, ἔτερον δὲ τῇ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἔξουσᾳ κατορθοῦν ἐπειρύμην. Εἰδὼς ὡς εἰ κοινὴν ἀπασι τοῖς τοῦ Θεοῦ θεράπουσιν ἐπ' εὐχαῖς ταῖς ἡμαῖς διδύνοιαν καταστήσαιμι, καὶ ἡ τῶν δημοσίων πραγμάτων χρέα σύνδρομον ταῖς ἀπάντων εὐθεσέστον γνώματις τὴν μεταβολὴν καρπώσεται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΖΓ'.

« Οτι καὶ τὰς ἐν Ἀρριπῃ ἤησεις διωρθώσιτο.

« Μανίας γοὺν δῆποιθεν οὐκ ἀνεκτῆς ἀπασαν τὴν Ἀρριπήν ἐπιλαβούστης. διὰ τοὺς (85) ἀδεστρῶν κούρστες τὴν τῶν δῆμων θρησκείαν εἰς διαφέροντας αἱρέσεις σχίσαι τεταμπήστας, ταῦτην ἐγὼ τὴν νόσον κατατεῖναι βουλήθεις, οὐδεμίαν ἔτεραν ἀρκούσαν τῷ πρόταματι θεραπείαν εὑρετού, ή εἰ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἔχοντο ἔξειν (86), τις ταῖς λεπαῖς δύμων συλλέγει τὴν ἀθέμιτον ἐπιτοῦ γνώμην ἀνέστησεν,

(82) Δεξεριμασμένετες ἄτεσα. Osium Cordobensem intelligit, ut scribit Gelasius Cyzicenus in libro II et post illum Photius in Bibliotheca, capite 127, et Nicephorus, et ante hos omnes Socrates aliud si zomenus.

(83) Τιν... τεῖπεν τὸ θεῖον στρατεύεται. Mallem scribere διετείνειν, aut πολεμεῖν. Contra id principio huius epistolae pro διετάτῳ γιαν πολεμάσαι, mallem legere πολεμεῖν. Μόx scribit ταῖς μίαν ἔξεις σύστασιν ἔνωσαι: ex eodil. Eusebiano et Savili. Mallem lumen scribere πρᾶς μίας.

(84) Κατέτεσσι γαλερῶν τριῶν. Desunt hic annona, quia in libro Moretii ita suppleruntur: γαλερῶν τριῶν στρατεύσασθαι, κατάς διαθέσθαι, etc., prout etiam legitur in editione Genevensi. Ego libentius hinc locum ita supplerem: γαλερῶν τριῶν στρατεύσασθαι περιέμενον ἔλευθερωσαι προσθέμενον.

A habendam ratus contestim ex Dei cultoribus quos circa se habebat, quemdam, quem ob inmodicam fidei spectum, et ob religionis confessionem superiori tempore præ cæteris nobilitatum esse cognoverat. Alexandriam dirigit, ut inter eos qui illuc dissidebant pacem componeret, eidemque litteras dat ad contentionis auctores, utiles in primis ac necessariás. Quæ cum illustre specimen exhibent cura ac sollicitudinis illius quam pro Ecclesiis Del gerebat, non absurdum fuerit, hunc de illo instituta narrationi ipsas inserere. Sunt autem ejusmodi.

473 CAPUT LXIV.

Constantini epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Alexan-

B dro et Ario.

« Duabus me causis impulsuū fuisse ad eorum rerum quas gessi ministerium obeundum, Ipse conatuū meorum adjutor et servator omnium, mihi testis est Deus. »

CAPUT LXV.

Quod pro pace continue satugebat.

« Nam primum quidem omnium gentium inquit deo opinionem in unam quasi habitudinem ac formam compingere propositum fuit. delude vero corpus orbis terrarum quasi gravi quadam morbo tyrannidis oppressum, in pristinam quietitudinem restituere. Quæ cum nulli instar scopi proposuimus, alterum quidem arcano cogitationis oculo inquirebam; alterum vero bellica vi atque potentia perficere conabar. Quippe intelligebam, si communem inter omnes Dei cultores concordiam, sicut multi in votis erat, stabilire potuisse, fore ut re-publicæ administratio, mutationem pila omnium sensibus congruentem hancisceretur. »

CAPUT LXVI.

Quomodo quæstiones in Africa excutitas compressit.

« Itaque cum intolerabilis quædam insania totam Africam corripnisset, ob quædam qui temeraria levitate religionem populorum in varias sectas discindere ausi fuerant; hunc ego morbum sedare cupiens, nullum alind remedium ad ejus curationem idoneum reperiebam, quam ut, communī hoste generis humani e medio sublato, qui sacrosanctis synodis vestris impiam suam sententiam se jussior-

1 Verum cum in optimis ecclesiis Eusebiano et Savili locens ita supra eis, ut supra posui, eam scriploram sequi praesat. Porro in Eusebii libro secundox. scilicet.

(85) Vulg. Marcas γῆρας Αρριπής... καὶ διετάτῳ. Scribendum omnino est πατέρα γερά. Panis posse ubi legitur καὶ διετάτος exponebantur est patēta xat. Donatistas autem intelligit, qui post Romanum et Ardatensem synodam, post iudicium ipsius Cons. antini, adhuc in Africa immunitabantur.

(86) Terci nomine τρίς, clavigeris t. Apoll. Ep. 22. Licitum penitus dubio intelligit, ut declarant quæ sequuntur verba: τρίς ταῖς μίαν διετάτος, etc. Nam Licetius synodus christianorum antistitum prohibebat, ut testatur Eusebius in libro I, cap. 51. Si Christophorus consummum humani generis hostem hoc in loco diabolum esse significavit

nem opposuerat, quosdam vestrum ad sarcendam inter dissidentes concordiam, ministros atque adjutores mitterem.

CAPUT LXVII.

Quod religio ab Orientis partibus cœperit.

¶ Nam quoniam veri lumen vis, et lex sacro-sanctæ religionis, Dei beneficio ex sinu (ut ita dicam) Orientis 474 edita, universum simul terrarum orbem sacris radiis illustraverat; non sine causa vos concularum gentium salutis auctores adduces fore confidens, et mentis affectu et oculorum acie exquirere laborabam. Statim igitur post magnam illam victoriam, et post certissimum de hostibus triumphum, ante omnia illud rursus scrutari constitueram, quod præcipuum et maximi momenti esse judicabam.

CAPUT LXVIII.

Quomodo seditionem moleste ferens, pacem suavit.

¶ Verum, o eximia Dei providentia! quis et qualis nuntius aures meas, seu potius animum ipsum acerbissime sauciavit, cum mihi significatum est multo graviora inter vos orta esse dissidia, quam sunt illa quæ in Africa remanserunt: adeo ut partes vestræ, a quibus medelam aliis suppeditari posse sperabam, majore jam curatione indigeant. Ac mihi quidem de harum rerum initio atque origine accuratius cogitanti, levis admodum causa esse visa est, nec tanta animorum contentione digna. Itaque ad hujus epistolæ scribendæ necessitatem

gravi errore. Est igitur hic hujus loci sensus: *Congitabam*, inquit Constantinus, devicto Licinio, quosdam ex vobis orientalibus episcopis mittere in Africam, ad pacem illic inter Donatistas et Catholicos componendam. Cum enim et Italiae et Galliarum episcopi id efficerem non potuerint, vestra deum opera id perfectum iri sperabam. Sed, ut video, vos ipsi pacificatoribus egetis.

(87) Vulg., *Ἀποστολαὶ με.* Scribo ἀποστελλειν cum Gruteri et Moræ libro, quibus consentiunt codd. Fuketii et Savillii et Regiae schedæ.

(88) Vulg., *Ημᾶς ὥσπερ τιὰς ἀρχηγούς.* Procul dubio scribendum est ὡμᾶς, ut in Moræ libro ad marginem emendatur. Nec aliter legitur in codd. Fuk. et Savilli. Porro Constantinus Ægyptios diserte inter Orientis populos enumerat, quod non vidi Christophorus. Ægyptus certe tunc temporis inter Orientis provincias censebatur, iam inde a Maximini temporibus, qui, Cæsar in Oriente constitutus, Ægyptum sub se habuerat. Hinc est quod Ann. Marcellinus in libro xiv, ubi provincias Orientis recenset, Ægyptum ac Mesopotamiam ex earum numero fuisse testatur. Locus est in pag. 49 editionis nostræ. Sed comes Orientis Ægyptum ac Mesopotamiam sub dispositione sua habebat Constantini et Constantii temporibus, ut docet velut hæc inscriptio: *M. MAECIO MEMMIO FURIO BALBUBIO CÆCILIANO PLACIDO. C. V. COMITI ORIENTIS ÆGYPTI ET MESOPOTAMIAE. CONSULI ORDINARIO, etc.* Quin etiam sub posterioribus imperatoribus, licet Ægyptiaca dioecesis ab Orientali sejuncta esset, semper tamen sub praefecto prætorii per Orientem fuit, ut ex imperii Noitiae constat. Paulo post scribendum videatur ζητεῖν ἡ πειρόμην.

(89) *Αμα γοῦν τῇ μεγάλῃ ρίξῃ.* Hoc est quod dixit superiori capite, τὸν κονδὺ τῆς οἰκουμένης ἐχθρὸν ἔξελών. Intelligit autem Constantinus præ-

A ἑνίους ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχονού- των ὄμονοιαν βοηθοὺς ἀποστείλαιμι (87).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΖ'.

Οτι ἐκ τῆς ἀραιολικῆς τὰ τῆς εὐσεβείας ἥρξατο.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς λεπτῆς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς τοῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἔκ τινων τῆς Ἀνατολῆς κολπῶν ἐκδοθεῖς, ἀπαν δικοῦ τὴν οἰκουμένην λεπτῷ λαμπτῆρι κατήσταψεν, εἰκότας ὑμᾶς ὥσπερ τινάς ἀρχηγοὺς (88) τῆς των ἑθνῶν σωτηρίας ὑπάρξειν πιστεύων, δικοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ δόθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρώμην. *Αμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ* (89) καὶ τῇ τῶν ἐχθρῶν ἀλλοθεὶ θριαμβεῖ, τουτέστι πρῶτον εἰλόμην (90) ἐρευ- νάν, δὴ πρῶτον μοι καὶ τιμώτατον ἀπάντων ὑπάρ- B χειν ἥρουμην. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΗ'.

Οτι λυπηθεὶς διὰ τὴν στάσιν, τὰ περὶ εἰρήνης συμβουλεύει.

«Αλλ', ω καλλιστή καὶ θελα πρόνοια! οἶν μου τῆς ἀκοῆς, μᾶλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς (91) τραῦμα κατέριον ἤφατο, πολλῷ χαλεπωτέραν τῶν ἐκεὶ καταλειφθέντων (92) τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοτασίαν σημαίνον· ώς τιλείονος ἡδη τὸ καθ' ὑμᾶς μέρη θεραπείας δέσθαι, παρ' ὅν τοῖς διλοις τὴν ὑπάρξειν ἤλπισα. Διαλογιζομένῳ δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, διγαν εὐτελῆς καὶ οὐδαμῶς ἄξια τῆς τοσαύτης φιλονεικίας ἡ πρόφασις ἐφωράθη. Διδοπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθεῖ, καὶ πρὸς τὴν ὄμβρυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν (93) γράψων,

C lium Adrianopolitanum et Chalcedonense, quorum illud contigit quinto Nonas Julias, hoc vero xiv Kalendas Octobres anno Christi 324. Sub finem autem hujus anni data esse videtur hæc epistola.

(90) *Τουτέστι πρῶτον εἰλόμην.* Legendum puto τοῦτ' ἔστι. Fortasse etiam προσιλόμην, id est, discidium illud Donatistarum rursum inquirere ac dijudicare decreveram. In optimo Fuketii codice legitur τι ποτ' ἔστι πρῶτον, etc. atque ita in libro Turnebi et Moræ ad marginem emendatur. Omnino videntur hic deesse nonnulla. Sensus tamen is prorsus est, quem dixi. Porro collata simul omnium collatione, locus ita sanandus videatur: τι ποτ' ἔστι τοῦτο πρ.

(91) Vulg., *Τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.* Quis non videt scribendum esse τῆς καρδίας? Nec damnanda est Christophorus conjectura, qui τραῦμα καρδίας legit. Sic enim plane scriptum exhibent optimi libri Fuketii, Savillii et Reg. schedæ.

(92) *Τὼν ἐκεὶ καταλειψθέντων.* Nihil hic videntur Christophorus, qui non animadvertisit vocem hanc ἐκεὶ referendam esse ad schisma Donatistarum, de quo supra locutus est Constantinus. Ait igitur imperator hoc schisma maxima jam ex parte sedatum esse, ac leves duntaxat ejus reliquias in Africa remansisse.

(93) *Πρὸς τὴν ὄμβρυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν.* Voceū ὄμβρυχον consulto omisit Christophorus, cum Alexandrum et Arium concordes dici non posse existimaret, quippe qui de tantis rebus interesse dissentirent. Verum Constantinus eos nihilominus unanimes vocat, cum de utroque bene sentiret, eosque verbis potius quam re ipsa et animo dissidere crederet. Vox autem ἀγχίνοια parum convenire videtur antistitibus. Utuntur quidem hac voce imperatores in litteris suis ad rectiores provinciarum. Sed cum sacerdotes aliquantur, sau-

τήν τε θελαν πρόδοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, οἵτινες πρόδοις ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισσητῆσες, οἷον εἰρήνης πρύτανιν ἐμπαιτὸν προσάγω εἰκότες. "Οπερ γὰρ δὴ συναιρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μεῖζων ἦν τις ἀφορμὴ διχονοίας, οὐ καλεπῶς ἀν τὸν ήδην, δεῖσις τῶν ἀκούντων γνώμαις ἐγχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἔκαστον μεταστῆσαι (94), τοῦτο μικρᾶς καὶ λίαν εὐτελοῦς ἀφορμῆς ὑπαρχούσης, η πρὸς τὸ ὅλον ἐμποδὼν ἴσταται, πῶς οὐκ εὐχερεστέραν καὶ πολλῷ ῥᾴδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐπανδρωσιν μηνηστεύσει;"

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΩΤΗΡΟΥ.

Πόδεστήν Ἀλέξανδρου καὶ Ἀρείου ζητησίς ἤρξατο, καὶ διτὶ μὴ ἔχρην συζητεῖν ταῦτα.

« Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπῆρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταδολήν. "Οτε γὰρ σὺ, ὁ Ἀλέξανδρος, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔκτητες, τί δῆποτε αὐτῶν ἔκαστος (95) ὑπέρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυνθάνου, σύ τε, ὁ "Ἀρείε, τοῦθ' ὅπερ η μήτη τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι, η ἐνθυμηθέντα σωπῇ παραδοῦναι προστήκοντί, ἀπροδιπτῶς ἐντέθεικας (96), θεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας (97) ἐγερθεῖσης, η μὲν σύνῳδος τὴν ήδην (98), δὸς ἀγιώτατος λαδὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεῖς, ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἐκάτερος ὑμῶν ἔξισου τὴν συγγνώμην παρασχὼν (99), ὅπερ ἀν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παρανεῖ, δεξάσθω. Τι δὲ τοῦτο ἔστιν; οὔτε ἐρωτᾷν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἕκ ἀρχῆς προστήκοντί, οὐτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὅπερας μὴ νόμοι τινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτείθησιν, εἰ καὶ φυσικῆς τινος γυμνασίας (1) ἔνεκα γίγνοιτο, δόμως ὀφελομεν εἰσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν, καὶ μὴ προχείρως εἰς δημοσίας συνδόους ἐκφέρειν, μηδὲ ταῖς τῶν δῆμων ἀκούσις ἀπρονοήτως πιστεύειν. Πόδεστής γάρ ἔστιν ἔκαστος, ὡς πραγμάτων οὕτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, η πρὸς τὸ ἀκριδὲς συνιδεῖν, η κατ' ἀξίαν ἐρμηνεῦσαι; Εἰ δὲ καὶ τοῦτο τις εὐχερῶς ποιεῖν νομισθεῖη, πόσον δῆπον μέρος τοῦ δῆμου πείσει; η τις ταῖς τῶν τοιούτων (2) ζητημάτων ἀκριβεῖσις ἔξω

clitatem. gravitatem vel prudentiam frequentius dicunt. Glossæ veteres ἀγγίνοια, solertia, experientia.

(94) *Elē τὸ χρησιμώτερον ἔκαστον μεταστῆσαι.* Vox ἔκαστον in neutro genere posita videtur. Refertur enim ad articulum ὅπερ, cui mox respondet τοῦτο. Recte igitur in codice Regio et Fuk. post verbum μεταστῆσαι apponitur virgula. Neque enim sensus absolutus est. At Christophorus contra morem suum, ex una periodo duas fecit.

(95) *Ti δῆποτε αὐτῶν ἔκαστος.* Addendum omnino est φρονεῖται ex Gelasio Cyziceno in lib. II, cap. 4. Nicephorus autem in lib. VIII, cap. 15, habet νοεῖ. Mox ubi legitur πουνθάνον, codd. Fuk. et Savil. scriptum habent ἐπυνθάνον rectius.

(96) Ἀπροσττῶς ἐντέθεικας. Rectius in Gelasii libro legitur ἀντέθηκας, id est, opposuisti, objecisti. Atque ita legitur Epiphanius scholasticus, ut patet ex cap. 19 Historia tripartita.

(97) *Θερ τῆς ἐν ὑμῖν διχοροίας.* Nicephorus primam vocem uipote superfluum expunxit, quam

A redactus, et ad concordem utriusque vestrum soler-
tiā scribens, invocato ad hoc opus auxilio divinæ
Providentiæ, arbitrum me dissensionis vestre, et
quasi pacis moderatorem merito interpono. Nam
qui, etiam si gravior suhesset causa discordiar, tamen
Deo juvante, piis audientium mentibus rationem
insinuans, haud difficile possem singulos ad salu-
briora consilia revocare; idem, cum levis admo-
dum ei exigua nunc causa sit, quæ totius corporis
consensioni obstat, cur non multo faciliorem et
expeditiorem hujus rei correctionem mihi ipse
spondeam?

CAPUT LXIX.

*Unde nata sit controversia inter Arium et Alexan-
drum, et quod talia non erant disquirenda.*

B « Porro præsentis controversiæ initium hinc exti-
tisse comperio. Cum enim tu, Alexander, a presby-
teris tuis requireres, quid quisque eorum de quo-
dam legi loco sentiret, seu potius de quadam parte
inanis quæstionis eos interrogares: cunque tu, Ari,
id quod vel nunquam 475 cogitare, vel sane cogi-
tatum silentio premere debueras, imprudenter
protulisses, excitata inter vos discordia, communic
quidem denegata est; sanctissimus autem populus
in duas partes discissus, a totius corporis unitate
discissit. Quocirca uterque vestrum veniam vicis-
sim alteri tribuens, id amplectatur, quod conservna
vester vobis justissime suadet. Quidnam vero illud
est? Nec interrogare de hujusmodi rebus principio
decebat, nec interrogatum respondere. Tales enim
quæstiones, quas nullius legis necessitas præscri-
bit, sed inutilis otii alteratio proponit, licet inge-
nii exercendi causa instituantur, tamen intra men-
tis nostræ penetralia continere debemus, nec eas
facile in publicos efferre, conventus, nec auribus
vulgī inconsulte committere. Quotusquisque enim
est, qui tantarum rerum tamque difficultium vim
atque naturam aut accurate comprehendere, aut
pro dignitate explicare sufficiat? Quod si quis id
facile consequi posse existimetur, quoꝝ tandem
parti vulgi id persuasurus est? Aut quis in ejusmodi
quæstionum subtili et accurata disputatione, citra

tamen habent omnes libri, et Epiphanius schola-
sticus in versione sua retinuit.

(98) *Η μὲν σύνοδος ἤρχητη.* Langus vertit,
conventus quidem solemnis quibusdam denegatus.
Christophorus vero sic interpretatur: *conventus*
qui in ecclesia fieri solet, impeditus. Σύνοδον igitur
pro synaxi hic acceperunt, quo sensu ea vox non
infrequenter usurpatur. Sic rursus in hoc capite, εἰς
δημοσίας συνδόους ἐκφέρειν, et in cap. 68. Sed et
Epiphanius scholasticus vertit, *mysteria contem-
nuntur.*

(99) *Τηρ συγγράμμηρ παρασχών.* Socrates ac
Gelasius Cyzicenus et Nicephorus habent γνώ-
μην, aures et animum mihi accommodans. Sed vul-
gata lectio rectior est. Sic enim Constantinus lo-
quitur infra in hoc capite. Epiphanius vertit, vo-
luntatem præbens.

(1) *El καὶ φυσικῆς τινος γυμνασίας.* Scriben-
dum videtur φιλοσοφικῆς vel σοφιστικῆς γυμ. ένεκα
γίγνοντο.

(2) Vulg. η τις δ ταῖς τῶν τοιούτων. In codd.

periculum gravissimi lapsus possit consistere? Quocirca in hujusmodi quæstionibus loquacitas comprimenta est; ne forte aut nobis id quod propositum est explicare ob naturæ nostræ infirmitatem non sufficientibus, aut auditoribus, ob ingenii tarditatem ea quæ dicuntur minime asseverantibus, ex alterutro horum aut in blasphemias, aut in schismatis necessitate populus incurrat. »

CAPUT LXX.

Exhortatio ad concordiam.

« Proinde et incauta interrogatio, et inconsulta responsio, in utroque vestrum veniam sibi mutuo concedant. Neque enim de præcipuo et summo legis nostræ mandato inter vos est orta contentio: neque novum aliquod a vobis de Dei cultu introductum est dogma. Sed unani eamdemque sententiam tenetis, adeo ut ad communioneis societatem coire facile possitis. »

476 CAPUT LXXI.

Quod ob levem quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit.

« Vobis enim pertinaciter contenditibus de rebus parvis atque levissimis, tantam populi multitudinem vestro consilio regi non decet, in tanta præsertim animorum dissensione: nec solum id indecorum, sed prorsus nefas esse existimatur. Atque ut prudentiam vestram minore exemplo commonefaciam, scitis ipsos etiam philosophos unius sectæ professione inter se omnes fœderari; eosdem tamen in aliqua assertionum parte interdum discrepare. Verum licet in ipsa scientiæ perfectione dissentiant, nihilominus ob sectæ communionem rursus in unum conspirant. Quod si ita est, quomodo non multo justius fuerit, vos qui maximi Dei ministri constituti estis, in ejusdem religionis professione unanimes permanere? Sed accurati, si placet, et attenti expendamus id quod jam dixi, æquumne sit ut ob levium et inanum verborum inter vos contentiones, fratres fratribus velut in acie oppositi stent; utque venerabilis conventus, per vos qui de rebus

Regio, Fuk. et Savil. legitur ἢ τις ταῖς, etc. Apud Nicephorūm autem legitur ἢ τις δε ταῖς rectius quam in vulgatis editionibus. Mox emendavī ex codd. Fuk. et Sav., ἢ τῇ τῶν ἀκροτάων βραδύτερα συνέστη.

(3) Έξ ὄποτέρου τούτων. In codd. Regio et Fuk. legitur ποτέρου sine præpositione: quæ lectio ferri potest, si vocem ποτέρου referas ad ea quæ sequuntur, ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος. Duorum, inquit, alterum, aut blasphemias, aut schismatis nascetur occasio. At Socrates ac Gelasius et Nicephorus hoc loco scriptum habent αὐθις ἐξ ἔκατέρου. Est certe hic locus ob pravam syntaxim difficilis et obscurus. Itaque in codice Regio ad latus hujus lineæ apponitur nota φ et ρ, hoc modo φρ, id est φρόντισον.

(4) Πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα. Communionis tesseram vertunt Langus et Musculus, Christopheronus communionis consensum. Ego signum mallem interpretari. Nam ut in gentilium mystériis quædam signa ac symbola tradebantur initiatis, quibus se internoscerent symmictæ: sic Christiani signum communionis habebant, eucharistiam vel

A τῆς ἐπικινδύνου παρολισθήσεως ἀντισταθῆ; Οὐκοῦν ἐφεκτέον ἐστὶν ἐν τοῖς τοιούτοις τὴν πολυλογίαν, ἵνα μήπως ἢ τῇ ἡμῶν ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προταθὲν ἐρμηνεύσαι μὴ δυνηθέντων, ἢ τῇ τῶν ἀκροτάων βραδύτερῃ συνέσται πρὸς ἀκριβῆ τοῦ βρηθέντος κατάληψιν ἐλθεῖν μὴ χωρησάντων, ἐξ ὄποτέρου τούτων (5) ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος περισταθῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Παραιτήσεις περὶ δμορολας.

« Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρονότος ἐσην ἀλλήλαις ἀντιδιτωσαν ἐφ' ἔκατέρῳ συγγράμμην. Οὐδὲ γάρ περ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραγγελμάτων ὑμίν ἢ τῆς φιλονεικίας ἐξίφθη πρόφασις, οὐδὲ καὶ τῇ τις ὑμίν ὑπὲρ τῆς τοῦ θεοῦ θρησκείας αἰρετίς ἀντεισήχθη: ἀλλ' ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὃς πρὸς τὸ τῆς κοινωνίας σύνθημα (6) δύνασθαι συνελθεῖν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ'.

Μή διὰ μικρὰς λέξεις φιλορεκεῖν περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Υμῶν γάρ εν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίτιν ἐλαχίστων φιλονεικούντων, τοσοῦτον τὸ τοῦ θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμετέραις ιθύνεσθαι φρεσὶν οὐ προσῆκει, διὰ τὸ διχονοεῖν ἀλλ' οὔτε πρέπον, οὔτε ὅλως θεμετὸν εἶναι πιστεύεται. Ινα δὲ μικρῷ παραδείγματι τὴν ὑμετέραν σύνεστιν ὑπομνήσιμι, λέξω (5). Τοτε δήπου καὶ τοὺς φιλοσοφους αὐτοὺς, ὡς ἐνī μὲν ἀπαντεῖς δόγματι συντίθενται (6), πολλάκις δὲ ἐπειδὸν ἐν τινὶ τῶν ἀποφάσεων μέρει διαφωνῶσιν, εἰ καὶ τῇ τῆς ἐπιστῆμας ἀρετῇ χωρίζονται, τῇ μέντοι τοῦ δόγματος ἐνώπιοι εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν. Εἴ δὴ τοῦτο ἔστι, πῶς οὐ πολλῷ δικαιώτερον, ὑμᾶς (7) τοὺς τοῦ μεγάλου θεοῦ θεράποντας καθεστῶτας, ἐν τοιούτῃ προαιρέσει: θρησκείας δμοφύχους ἀλλήλοις εἶναι; Ἐπισκέψιμεθα δὴ λογισμῷ μελζονι, καὶ πλεον: συνέστη τὸ ρήθεν εἰπερ ὅρθως ἔχει δι' δλῆγας καὶ ματαλας φριμάτων ἐν ὑμίν φιλονεικίας, ἀδελφοὺς ἀδελφοῖς ἀντικείσθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ἀσεβεῖ διχονοῖς χωρίζεσθαι δι' ὑμῶν, οἱ πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ μικρῶν

baptismum. Epiphanius certe scholasticus communionis signum vertit.

D (5) Τρομητόσιμη, λέξω. Postrema vox deest apud Gelasium Cyzicenum, nec videtur admodum necessaria. Eam certe in versione sua omisit Epiphanius.

(6) Ως ἐτὶ μὲν ἀπαρτεῖς δόγματι συντίθεται. Quid hic esset δόγμα, non intellexerunt interpretes, quorum alii *dogma* seu *placitum* interpretati sunt; alii *disciplina* professionem. Atqui non unum est dogma apud philosophos, ut satis constat. Itaque *sectam* vertere malui. Omnes enim philosophi aliquam habent sectam cui addicti sunt, alii stoicam, alii peripateticam. Jam in qualibet secta interdum existunt controversiae de quibusdam quæstionibus inter ejusdem sectæ philosophos. Idem tamen ob sectæ societatem facile inter se convenienti. Hic est sensus, ut opinor, verborum Constantini.

(7) Vulg. ἡμᾶς. Lege ὑμᾶς ex Gelasio, Nicephoro et Epiphanio, et paulo post ἐν ὑμῖν ex iisdem; quibus consentiunt codd. Fuk. et Savil. et schedæ Regiae. — Mox rescripsimus etiam δι' ὑμῶν et φιλονεκτεῖτε pro δι' ἡμῶν et φιλονεικούμεν. Edīt.

οὗτοι καὶ μηδαμῶς ἀναγκαῖον φιλονείκετε. Δημόση ταῦτα ἔστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοίαις ἀρμότοντα μελλον, ή τῇ τῶν ιερών καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνέσει προσήκοντα. Ἀποσθμεν ἐκάρτες τῶν διαδολικῶν πειρασμῶν. Οἱ μέγας ἡμῶν Θεὸς, δὲ κοινὸς ἀπάντων Σωτὴρ, κοινὸν ἀπασι τὸ φῶς ἐξέτεινεν (8)· ὥφ’ οὐ τῇ προνοίᾳ ταύτην ἐμοὶ τῷ θεραπευτῇ τοῦ Κρείτονος τὴν σπουδὴν (9) εἰς τέλος ἐνεγκείν συγχωρήσατε, δῆτας αὐτοὺς τοὺς ἑκείνου δῆμοις ἐμῇ προσφωνήσετε καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ νουθεσίᾳ ἐνστάσει, πρὸς τὴν τῆς συνδόμου κοινωνίαν ἐπανάγοιμι. Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔφην, μία τις ἔστιν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ’ ἡμᾶς αἱρέσεως σύνεσις, τὸ τε τοῦ νόμου παράγγελμα (10) τοῖς δὲ ἐαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν τὸ θλον συγχλείει, τοῦτο διπέρ διλγῆν ἐν ὑμῖν ἀλλήλους φιλονείκειαν ἡγειρεν, ἐπειδὴ μή πρὸς τὴν τοῦ παντὸς δύναμιν ἀνήκει, χωρισμόν τινα καὶ στάσιν ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιεῖτω. Καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῇ λίαν εὐήθει καὶ οὐδὲ δηποτέ ἔστιν ἑκείνη ἡ ζητησίς, συντίθεσθαι. Δύναται γάρ καὶ τὸ τῆς συνδόμου τίμιον ὑμῖν ἀκεράλια σώζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωνία τηρεῖσθαι, καὶ ταμάλιστά τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γένηται· ἐπειδὴ μηδὲ πάντες ἐν ἀπασι ταυτὸ διολόμεθα, μηδὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ή γνώμη πολιτεύεται. Περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνεσις, μία συνθήκη τοῦ Κρείτονος· ἀ δ’ ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητησεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογεῖσθε, καὶ μή πρὸς μίαν γνώμην συμφέρησθε, μένειν εἴσω λογισμοῦ προσθήκει, τῷ τῆς διανοίας ἀπορρήτῳ τηρούμενα. Τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φίλιας ἐξαίρετον, καὶ τῇ τῆς ἀληθείας πίστις. ή τε περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμὴν, μεντά παρ’ ὑμῖν ἀσάλευτος· ἐπανέλθετε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν, ἀπόδοτε τῷ λαῷ ἕγματα τὰς οἰκείας περιπλοκάς, ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς ἐκκαθήραντες (11), αὐθὶς ἀλλήλους ἐπίγνωτε. Ἡδίνιον γάρ πολλάκις φίλια γίνεται μετὰ τὴν τῆς ἔχθρας ἀπόθεσιν (12), αὐθὶς εἰς καταλλαγὴν ἐπανελθοῦσα. »

(8) Τὸ φῶς ἐξέτεινεν. Reclius dixisset ἐντέτεινεν. Paulo ante lego ex codd. Fuk. et Savil., δὲ κοινὸς ἀπάντων Σωτὴρ.

(9) Vulg. Ταύτην ἐμοῦ τὴν σπουδὴν, id est, hoc meum studium atque institutum, concordiam in Ecclesia stabiliendi, omnesque homines ad unius Dei cultum traducendi. De quo studio dixit Constantinus initio hujus epistolæ, et alibi passim gloriatur.

(10) Τὸ τε τοῦ νόμου παράγγελμα. Lex enim nihil aliud nobis præcipit quam charitatem, ut scilicet Deum quidem toto cordis affectu diligamus, proximum vero sicut nosmetipso. In his duobus tota lex consistit, ut ait Dominus in Evangelio. Hæc non intellexit Christopheronus, qui sic vertit, *Unumque leges ac disciplinæ institutum (quod quidem cum suis partibus universum Ecclesia corpus, consentiente animorum concordia et proposito de vincit).* Reclius Portesius: *Præceptumque legis in id omnibus partibus incumbit, ut in unam animam universum concludat.* Forte etiam scribendum est τοῖς δυστὸν μέρεσιν. Duæ sunt enim partes hujus mandati, quarum altera ad Deum, altera ad proximum pertinet.

A adeo exiguis et minime necessariis rixamini, impia dissensione dissideat. Plebeia sunt hæc, et quæ puerili magis inscitæ quam sacerdotum et prudentium virorum sapientiæ congruant. Abscedamus nostra sponte a diaboli temptationibus. Maximus Deus noster et omnium Servator, commune cunctis prout lumen: sub cuius auspicio ac providentia, mihi ejus famulo et cultori concedite, quæso, ut hoc opus ad exitum perducam, quo plebs illius mea allocutione atque opera, et admonitionum instantia ad conventus unitatem revocetur. Nam cum vobis, ut dixi, una eademque sit fides, una de religione nostra sententia; cumque legis præceptum utraque sui parte omnes in unam animorum consensionem constringat; istud quod levem inter vos contentio-
B nem excitavit, quandoquidem ad totius religionis summam non pertinet, non est cur ullum inter vos discordium ac seditionem faciat. Atque hæc non eo dico, ut vos de inepta, et qualiscunque demum vocanda est quæstione, idem omnino sentire cogam. Potest enim gravitas conventus integre apud vos conservari, et una eademque inter omnes 477 communio retineri, quamvis invicem de re aliqua minimi momenti dissentiantis. Siquidem nec idem omnes volumus in omnibus, nec una omnium indoles est atque sententia. Itaque de divina quidem Providentia una inter vos sit fides, unus intellectus, una de Deo consensio. Quæ vero de levissimis istis quæstionibus inter vos subtiliter disputatis, licet non in eamdem coeatis sententiam, interiore mentis cogitatione continere et arcano pectoris recondere debetis. Maneat firma in vobis communis amicitiæ prærogativa, et veritatis fides, et Dei legisque observantia. Recurrite ad mutuam dilectionem et charitatem; reddite universo populo suos amplexus. Vosmet ipsi expurgatis ut ita dicam animis vestris, vos vicissim agnoscite. Sæpe enim post depositas inimicitias reconciliata iterum gratia, jucundior exsistit amicitia. »

(11) Ψυχὰς ἐκκαθήρατες, id est, detersa caligine simulatum, qua mentis vestræ acies erat obducta atque obscurata. Sequitur enim ἀλλήλους ἐπιγνώστε, id est, vos vicissim agnoscite, amplectimini, salutate. Quibus verbis alludere videtur Constantinus ad morem Christiañorum sui temporis, apud quos in sacris conventibus, dum populus ad perceptionem mysteriorum accederet, diaconus sapientis clamabat: Ἐπιγνωστε ἀλλήλους, ne quis scilicet profanus aut Judæus ad sacram mensam irreperet, ut docet Chrysostomus in oratione prima *Contra Iudeos*, pag. 440, tom. primi. Eodem verbo usus est Marcion cum Polycarpum aliquando vidisset, Ἐπιγνωστε τιμᾶς, ut ex Ireneō refert Eusebius in lib. iv *Historiæ*. Latini quoque verbum *recognoscere* usurpanco sensu. Sic in passione Fructuosi episopi: « Cumi se excalciasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, apprehenditque dextram ejus, recognoscens eum, et ieprecans ut sui memor esset. »

(12) Vulg. τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν. Scribendum est ἀπόθεσιν, ut legitur apud Gelasium et Nicephorūm. Atque ita plane scriptum exhibent Fuk. codd. et Savil. et schedæ Regiae.

CAPUT LXXII.

Quomodo dolore affectus præ pietate lacrymas effudit : et iter quod facturus erat in Orientem, ubi hanc causam repressit.

¶ Reddite igitur mihi tranquillos dies et noctes curarum expertes ; ut mihi quoque puræ lucis voluptas, et quietæ vitæ lœtitia in posterum conservetur. Quod nisi consecutus fuero, ingemiscam necesse est totusque lacrymis perfundar, nec reliquum vitæ tempus placide exigam. Nam quandiu populus Dei (conservos meos dico) iniqùa et perniciosa contentionē discissus est, qui fieri potest ut ego deinceps animo consistam. Porro ut doloris hac de re mei magnitudinem intelligatis : nuper cum Nicomediam venisse, protinus in Orientem iter facere decreveram. Cumque profactionem urgerem, et maiore jam ex parte vobiscum essem, hujus rei nuntius consilium nostrum retro avertit ; ne cogerer ea coram aspicere, quæ ne auditu quidem tenus tolerare me posse existimabam. Deinceps ergo viam mihi in Orientem aperire consensu vestro, quam mihi mutuis inter vos contentionibus obstruxistis. Date hoc mihi, ut vos aliosque omnes populos lætios atque **478** bilares quamprimum videre, et pro communi omnium concordia ac libertate debitas Deo gratias cum unapimi laudum contentu referre possim. »

CAPUT LXXIII.

Quod post has etiam imperatoris litteras perseveravit contentio.

Et ad hunc quidem modum imperator Deo charus, missa epistola pacem Ecclesiæ Dei reformare studuit. Quin etiam vir bonus et Dei cultor eximius, ut supra dixi, non solum in litteris preferendis, sed etiam in implenda ejus a quo missus fuerat voluntate, egregiam operam navavit. Verum majus erat negotium quam ut litterarum ministerio sedari posset, adeo ut contendentium rixa magis in dies aucta sit, et cunctas Orientis provincias vis mali pervaserit. Ilæc livor invidiæ, et malignus dæmon Ecclesiæ felicitatem semper ægre ferens, in nostrani pernicie machinatus est.

Finis libri secundi.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΒ.

*"Οτι δι' ενλάβειαρ όπεραληών δακρύσιεις ήματα
ξέτο, καὶ μέλλων εἰς τὴν Ἀρατολήν διαβαίνειν.
ἐπέσχε διὰ ταῦτα.*

¶ Απόδοτε οὖν μοι γαληνὰς μὲν ἡμέρας, νύκτας δὲ μεριμνους, ἵνα κάμοι τις ἡδονὴ καθαροῦ φωτὸς, καὶ βίου λοιπὸν ἡσύχου εὐφροσύνη αώσηται· εἰ δὲ μῆ, στένειν ἀνάγκη, καὶ δακρύοις δ' ὅλου συγχεῖσθαι, καὶ μηδὲ τὸν τοῦ ζῆν αἰώνα πράσις ὑφίστασθαι. Τῶν γάρ τοι θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπόντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὗτως ἀδίκω καὶ βλασφεμία πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίᾳ κεχωρισμένων. ἐμὲ πῶς ἐγχωρεῖ τῷ λογισμῷ συνεστάναι λοιπόν; Ἰνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπτες τὴν ὑπερβολὴν αἰσθανε, πρώην ἐπιστάς τῇ Νικομηδέων πόλει, παραχρῆμα πρὸς τὴν ἔψαν ἡπειρόμην τῇ Β γνώμῃ. Σπεύδοντι δή μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῷ πλείστῳ μέρει (13) οὐν ὑμίν δντι, ἡ τούδε τοῦ πράγματος ἀγγελία (14) πρὸς τὸ ἐμπαλιν τὸν λογισμὸν ἀνεχαίτισεν, ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρέσῃ ἀναγκασθείην, ἢ μηδὲ ταῖς ἀκοὰς προσέσθαι δυνατὸν ἡγούμην. Ἀνοίξατε δή μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς ὅμονοις, τῆς ἔψας τὴν ὄδον, ἵν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαις ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θάττον ὑμᾶς τε ὅμοιος, καὶ τοὺς ἄλλους ἀπαντας δήμους ιδεῖν χαρούντας, καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων ὅμονοις τε καὶ ἐλευθερίας ὀφειλομένην χάριν, ἐπ' εὐφήμοις λόγων συνθήμασιν ὅμολογῆσαι τῷ Κρείττονι. »

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓ.

'Ἐπιμορος, καὶ μετὰ τὸ γράμμα τοῦτο, ταραχὴ τῶν ζητήσεων.

¶ Ο μὲν δή θεοφιλής ὥδε τὰ πρὸς εἰρήνην τῆς Έκκλησίας τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς καταπεμφθείσης προύνεις γραφῆς· διηκονεῖτο δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλὸς κάγαθος, καὶ ἦν τὰ πάντα θεοσεβῆς ἀντίρ (15), ὡς εἰρηται. Τὸ δὲ ἦν δρα κρείττον ἡ κατὰ τὴν τοῦ γράμματος διακονίαν, ὡς αὐξηθῆναι μὲν ἐπὶ μεῖζον τὴν τῶν διαμαχομένων ἔριν, χωρῆσαι δὲ εἰς ἀπάσας τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κακοῦ τὴν ὄρμήν. Ταῦτα μὲν οὖν φθόνος τις καὶ πονηρὸς δαιμόνων, τοῖς τῆς Έκκλησίας βασικανοὶ ἀγαθοὶς κατειργάζετο.

Τέλος τοῦ δευτέρου λόγου.

ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

¶ Σύγχρονις εὐσεβεῖας Κωνσταντίου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν παραργύλας.

§. "Ετι περὶ τῆς εὐσεβεῖας Κωνσταντίου ἐμπαθρησιαλογέου τῷ τοῦ σταυροῦ σημειώ.

D γ. Περὶ εἰκόνος αὐτοῦ, ἐν ᾧ ὁ ὑπερέκειτο μέρος σταυρὸς, πέπληχτο δὲ κάτω ὁ δράκων.

δ. "Ετι περὶ τῶν διὰ Δρειορ ἐν Αλγύπω τηνημάτων.

(15) *Kαὶ τῷ πλειον μέρει, id est animo et cogitatione, Animus enim major ac melior pars cuiusque est. At Christopheronus majorem itineris partem intellexit, quod nullo modo ferri potest.*

(14) *Vulg. τοῦδε τοῦ πάμματος ἀγγελία. Scribendum est πράγματος ex Socrate et Gelasio Cyziceno ꝑ Nicophoro. Paulo post lego προστεσθαι, ut habeat*

idem Nicophorus, et Savilius codex.

(15) *Θεοσεβῆς ἀντίρ. In codice Regio deest νοι ἀντίρ, qua nec valde necessaria est. Suspicor latrem totum locum uno ductu ita legendum esse: διηκονεῖτο δὲ οὐ τῇ γραφῇ μόνον συμπράττων, ἀλλὰ καὶ τῷ τοῦ καταπέμψαντος νεύματι καλὸς κάγαθος, καὶ τὰ πάντα θεοσεβῆς ἀντίρ.*

- ε'.** Περὶ τῆς διὰ τὸ Πάσχα διχοροίας.
ζ'. Ὁπως σύνοδοι εἰς Νικαία γενέσθαι προσέταξεν.
η'. Περὶ οἰκουμενικῆς συνέδου, εἰς ἣν εἴη πάρτων ἔθνων παρῆσαν ἐπίσκοποι.
τι'. Ὄτι, ὡς εἰς ταῖς Πράξεις τῷρ ἀποστόλων, ἐκ διαζώρων συνηλθόσθαι ἔθνῶν.
θ'. Περὶ ἀρέτης καὶ ἡλικίας τῶν διακονῶν περιήκορτα ἐπισκόπων.
ι'. Σύνοδος ἐπὶ παλαιῷ· οἵς δὲ Κωνσταντίνος εἰσελθὼν, συνεκαθέσθη.
κα'. Ησυχία συνέδου μετὰ τὸ εἰπεῖν τι Εὐσέβιον τὸν ἐπίσκοπον.
εβ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.
ιγ'. Ὁπως τοῖς ἐπισκόποις συνειστιάθη Κωνσταντίνος, τῆς εἰκοσαεπτρόδος οὖσης.
ιδ'. Περὶ πλετεως καὶ τοῦ Πάσχα, τῆς συνέδου σύμφωνος ἔκθεσις.
ιε'. Ὁπως τοῖς ἐπισκόποις συνειστιάθη Κωνσταντίνος, τῆς εἰκοσαεπτρόδος οὖσης.
ις'. Χαρίσματα ἐπισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.
ιζ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαιᾳ συνέδου.
ιη'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ σιγμωνίας τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, καὶ κατὰ Ἰονίαν.
ιθ'. Παραίτερος ἐξακολούθειρ μᾶλλον τῷ πλεστῷ τῆς οἰκουμένης μέρει.
κα'. Παραίτερος τοῖς ὑπὸ τῆς συνέδου γραψεῖσι πεισθῆται.
κβ'. Συμβονία πρὸς τὸν ἐπισκόπους ὑποστρέφοντας, περὶ δημορολας.
κβι'. Ὁπως οὓς μὲν πρόεπεμόνει, οἵς δὲ δηγραψεῖς καὶ χρημάτων διαδόσεις.
κγ'. Ὁπως περὶ εἰρήνης Αλιγαπτίοις ἐγγαγές τε καὶ παρήγεστε.
κδ'. Ὁπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἐγράψει.
κε'. Ὁπως ἐπέροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἀγρῷ τόπῳ τῆς τοῦ Σωτῆρος ημῶν ἀραστάσεως ταῦρον προσευχήστηρον οἰκοδομεῖσθαι προσέταξεν.
κξ'. Ὄτι τὸ δεῖον μηῆμα χώμασι καὶ εἰδώλοις διέκρυψαν οἱ ἀθεοί.
κζ'. Ὁπως Κωνσταντίνος τοῦ εἰδωλείου τὰς ὑλας καὶ τὰ χώματα μυκράν πονοφῆραι προσέταξεν.
κη'. Φαρέβωσις τοῦ ἄρτου τῷρ ἀγρῶν μηῆματος.
κβ'. Ὁπως περὶ τῆς οἰκοδομῆς, καὶ πρὸς δρυγοταῖς καὶ πρὸς Μακάριον τὸν ἐπίσκοπον ἐτρύγει.
κλ'. Κωνσταντίνου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ Σωτῆρος οἰκοδομῆς.
λα'. Περὶ τοῦ τῷρ ἐπὶ τῇρ οἰκουμένῃ πασῶν Ἐκκλησῶν οἰκοδομηθῆναι καλλίστα, τοιχοῖς καὶ κλοῖς καὶ μαρμάροις.
λβ'. Ὄτι καὶ περὶ τοῦ καλλίους τῆς κόρτης καὶ ἐργατῶν καὶ ὑλῶν ἐδίλωσε τοῖς ἀρχοντοῖς.
λγ'. Ὁπως ἡ προφτευνέσθαι κατὴν Ἱερουσαλήμ, Εκκλησία τοῦ Σωτῆρος φωδόμητο.
λδ'. Ἐκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ πατραῖον μηῆματος.
λε'. Ἐκφρασις αιθρίου καὶ στοῶν.
- A λς'.** Ἐκφρασις τοῦ ταῦτα τῆς ἐκκλησίας τελεων καὶ δωματονεγγίας, καλλους τε καὶ χρυσώσεως.
λζ'. Ἐκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκατέρωθεν, καὶ πυλῶν ἀρατολικῶν τριῶν.
λη'. Ἐκφρασις ίμισταιρίου, καὶ κιόνων δώδεκα, καὶ κρυπτήων.
λθ'. Ἐκφρασις μεσανδρίου καὶ ἐξεδρῶν καὶ πρόπλων.
μ'. Περὶ πλήθους ἀρατημάτων.
μα'. Περὶ οἰκοδομῆς ἐκκλησῶν ἐρ Βηθλεέμ, καὶ τῷρ διερεῖ τῷρ ἐλαῖων.
μβ'. Ὄτι Ἐλένη ἡ βασιλίς, ἡ Κωνσταντίνου μητρηρ, εἰς εὐχὴν παραγενόμενη, ταύτας φωδόμησεν.
μγ'. Ἐτὶ περὶ ἐκκλησίας ἐρ Βηθλεέμ.
μδ'. Περὶ μεταλοψυχίας καὶ εὐποίας τῆς Ἐλένης.
με'. Ὁπως εὐλαβῶς ἐρ ταῖς ἐκκλησίαις συνήρτεο ἡ Ἐλένη.
μζ'. Ὁπως ὁρονκοτούτις ούσα καὶ διαθεμέρη, ἐτελεύτα.
μζι'. Ὁπως τὴρ μητέρα Κωνσταντίνος κατέθετο, καὶ πρὸ τούτου καὶ ἴωστας ἐτίμησεν.
μη'. Ὁπως ἐρ Κωνσταντίνου πόλει μαρτίρια μὲν φωδόμησε, πάστας δὲ εἰδωλολατρεῖαν περιείλετο.
μθ'. Σταυρὸν σημεῖον ἐρ παλατίω, καὶ Δαριηλ ἐτρήγνας.
ν'. Ὄτι καὶ ἐρ Νικομηδείᾳ καὶ ἐρ Ἀλιαις πόλεσιν φωδόμησεν ἐκκλησίας.
να'. Ὄτι καὶ ἐρ τῇ Μαυρῇ προσέταξεν ἐκκλησίας γενέσθαι.
νβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαυρῆς.
νγ'. Ὄτι δι Σωτῆρης φωθηαντόθι τῷρ Ἀβραάμ.
νδ'. Εἰδωλείων καὶ ξόρων πανταχοῦ κατάλυσις.
C νε'. Περὶ τῆς ἐρ Ἀρτιοχείᾳ οἰκοδομηθείσης ἐκκλησίας.
νς'. Τοῦ ἐρ Ἀράκοις τῆς Φοιρίκης εἰδωλείου καὶ τῆς ἀκολασίας περιαρεσίς.
νζ'. Ασκληπιοῦ τοῦ ἐρ Αλιαις κατάλυσις.
νη'. Ήως οἱ Ἀλιαις καταγόρτες τῷρ εἰδώλων, ἐπέστρεψον εἰς θεοτρωσία.
νθ'. Ὁπως ἐρ Ήλιον πόλει τὴρ Αξροδίτην καθελών, φωδόμησε πρώτος.
ξι'. Περὶ τῆς ἐρ Ἀρτιοχείᾳ δι Εὐστάθιον ταραγή.
ξα'. Κωνσταντίνου πρὸς Ἀρτιοχέας, μὴ ἀποσπάντες Εὐσέβιον Καισαρείας, ἀλλ' ἐτερορ ζητῆσαι.
ξβ'. Κωνσταντίνου πρὸς Εὐσέβιον, ἐπαινούντος τὴρ παρατησον Ἀρτιοχείας.
ξγ'. Κωνσταντίνου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἀποσπάσθαι Καισαρείας Εὐσέβιον.
ξδ'. Ὁπως τὰς αἰρέσεις ἐκτεμεῖρ ἐσπούδασεν.
ξε'. Κωνσταντίνου διάταγμα πρὸς τοὺς αἰρετούντοις.
ξξ'. Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων συνάξεων τῷρ αἰρετικῶν.
ξζ'. Ὁπως βιβλίων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὑρεθέντων, πολλοὶ τῷρ αἰρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπέστρεψαν.

479-480 CAPITULA LIBRI TERTII.

- I. Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum.
- II. Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profitentis.
- III. De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco.
- IV. Rursus de controversiis in Aegypto excitatis ab Ario.
- V. De dissensione ob festum Paschæ.
- VI. Quomodo synodus Nicææ fieri jussit.

- VII. De universalis concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt episcopi.
- VIII. Quod, sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt.
- IX. De virtute et aetate ducentorum quinquaginta episcoporum.
- X. Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus, cum episcopis resedit.
- XI. Silentium concilii, postquam Eusebius episcopus pauca quedam dixisset.

- XII. Constantini ad synodum oratio de pace.
 XIII. Quomodo episcopos inter se certantes ad concordiam revocari.
 XIV. Concors Synodi sententia de fide et de Pascha.
 XV. Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convivio exceperit.
 XVI. Munera episcopis donata, et litteræ ad omnes scriptæ.
 XVII. Epistola Constantini ad Ecclesias de synodo Nicenæa.
 XVIII. De consensu in celebratione festi paschalis, et contra Iudaeos.
 XIX. Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint.
 XX. Hortatio ut omnes decretis synodi assentiantur.
 XXI. Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent.
 XXII. Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripsit; et de pecuniarum divisione.
 XXIII. Quomodo ad Egyptios scripsit, eosque ad pacem hortatus sit.
 XXIV. Quomodo episcopis et plebis religiosas litteras saepius scripsit.
 XXV. Quomodo Hierosolymis in sancto Dominicæ resurrectionis loco templum exsurgi precepit.
 XXVI. Quomodo impii sepulcrum Domini ruderibus et simulacrum superpositis obtexerant.
 XXVII. Quomodo Constantinus delubri materiam ac ruderam longissime projici mandavit.
 XXVIII. Manifestatio sanctissimi sepulcri.
 XXIX. Quonodo de construenda ecclesia ad praesides et ad Macarium episcopum litteras dedit.
 XXX. Constantini ad Macarium epistola de ædificatione Martyrii Servatoris nostri.
 XXXI. Quod hanc aedem mænium, columnarum, et marmororum venustate cæteras ecclesias superare voluerit.
 XXXII. Ut de pulchritudine conchæ et de artificibus ac de materia Macarius ad praesides scribat.
 XXXIII. Quomodo Ecclesia Servatoris exstructa fuerit, quam prophetæ novam Hierusalem appellaverant.
 XXXIV. Descriptio ædificii sancti sepulcri.
 XXXV. Descriptio atrii et porticum.
 XXXVI. Descriptio parietum tectique, et ornatus aigue inaugurationis ipsius basilicæ.
 XXXVII. Descriptio geminarum utrinque porticum, et trium portarum orientalium.
 XXXVIII. Descriptio hemisphærii, et duodecim columnarum cum crateribus.
- A XXXIX. Descriptio atrii, exhedrarum et vestibularum.
 XL. De numero donariorum.
 XLI. De ædificatione ecclesiæ apud Bethlehem, et in monte Olivarum.
481 XLI. Quomodo Helena Augusta Constantini mater Bethlehem orandi causa profecta, has ecclesias ædificavit.
 XLIII. Rursus de ecclesia Bethlemitica.
 XLIV. De magnitudine animi et beneficentia Helenæ.
 XLV. Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit.
 XLVI. Quomodo octogenaria, testamento facto, et vita decessit.
 XLVII. Quomodo Constantinus matrem depositum, et qualiter illam coluit dum riveret.
 XLVIII. Quomodo Constantinopolis martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit.
 XLIX. Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus.
- B L. De ecclesiis quas Nicomediae et alibi exstruxit.
 LI. Quod in Mambre ecclesiam edificavit.
 LII. Constantini epistola ad Eusebium de Mambre.
 LIII. Quod Servator noster ibidem visus est Abrahe.
 LIV. Fana et simulacra ubique diruta.
 LV. De basilica exstructa apud Antiochiam.
 LVI. Eversio fani apud Aphaca in Phœnicie, et impudicitiae abolitio.
 LVII. Destructio templi Æsculapii Ægis.
 LVIII. Quonodo gentiles, damnatis simulacris, Deum agnoverunt.
 LIX. Quomodo apud Heliopolim destructo Veneris fano, primus ecclesiam construxit.
 LX. De tumultu Antiochia propter Eustathium exstatato.
 LXI. Constantini epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent, sed ut alium quæserent.
 LXII. Imperatoris ad nos epistola post repudiatum Antiochiae episcopatum.
 LXIII. Constantini epistola ad synodum, ne Eusebius Cæsarea abstrahatur.
 LXIV. Quonodo hereses excindere studuerit.
 LXV. Constantini constitutio adversus haereticos.
 LXVI. De tollendis conventiculis haereticorum.
 LXVII. Quonodo nefariis libris apud haereticos reperitis, plurimi eorum ad catholicum redierint Ecclesiam.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ Γ'.

EUSEBII PAMPHILI

DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI

LIBER TERTIUS.

482 CAPUT I.

Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum.

Hoc modo dæmon honorum omnium inimicus, qui Ecclesiæ felicitati semper invidere solet, pacis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σύγκρισις εὐσεβείας Κωνσταντίου, καὶ τῆς τῶν διωκτῶν παραρομίας.

'Ο μὲν δὴ μισόκαλος δαίμων ὡδέ πη τοῖς τῆς Εκκλησίας βασκανίνων χαλοῖς, χειμῶνας αὐτῇ καὶ τα

ραχάς ἐμφυλίους, εἰρήνης ἐν καιρῷ καὶ μὴν θυμητοῖς εἰργάζετο· καὶ μὴν βασιλεὺς (16) Θεῷ φίλος, τῶν αὐτῷ πρεπόντων οὐ κατωλιγώρει, πάντα δὲ πράττων τάνατον (17) τοῖς μικρὸν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς τυραννικῆς ὡμότητος τετολμημένοις, παντὸς ἦν ἔχθροῦ καὶ πολεμίου χρείτων. Αὐτίκα δὲ οὖν οἱ (17') θεούς τοὺς μὴ δντας παντοίαις ἀνάγκαις ἐνιάζοντο σέβειν, τοῦ δντος ἀφεστῶτες, δὲ δὲ μὴ εἰσὶν, ἔργοις καὶ λόγοις ἀπελέγχων, τὸν μόνον δντα παρεκάλει γνωρίζειν. Εἴθ' οἱ μὲν βλασφήμοις τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ διεχελεύασον φωναῖς, δὲ δὲ, ἐφ' ψάλμιστα οἱ ἀθεοὶ τὰς βλασphemias ἐπέτεινον, ἐγράφετο φυλακτήριον (18), τῷ τοῦ πάθους σεμνυόμενος τροπαίῳ οἱ μὲν ἡλαυνον, ἀοίκους καὶ ἀγεστίους καθιστῶντες τοὺς θεραπευτὰς τοῦ Χριστοῦ, δὲ δὲ ἀνεχαλεῖτο τοὺς πάντας, καὶ ταῖς οἰκείαις ἀπεδίδου ἐστίαις. Οἱ μὲν ἀτιμίαις περιέβαλλον, δὲ δὲ ἐντίμους καὶ ζηλωτοὺς καθίστη τοῖς ἀπασιν· οἱ μὲν ἐδήμευον ἀδίκως, τῶν θεοσεδῶν ἀφαρτάζοντες τοὺς βίους, δὲ δὲ ἀπεδίδου, πλειστοῖς ἐπιδιψιλεύδομενος χαρίσματιν. Οἱ μὲν διατάγμασιν ἐγγράφοις τὰς κατὰ τῶν προέδρων ἐδημοσίευον συκοφαντίας (19), δὲ δὲ ἐμπαλιν, ἐπάτρων καὶ ἀνυψῶν τῇ παρ' αὐτῷ τιμῇ τοὺς ἄνδρας, προγράμμασι καὶ νόμοις διαφανεστέρους ἐποίει. Οἱ μὲν ἐκ βάθρων τοὺς εὐκτηρίους οίκους καθήρουν, ἀνωθεν ἐξ ὅνφους καταστρωνύντες εἰς ἔδαφος, δὲ δὲ τὰς οὔσας ὅνφους καὶ καινοτέρας ἀνίστασθαι μεγαλοπρεπῶς ἐξ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν τὰ θεόπνευστα λόγια ἀφανῆ ποεῖσθαι πυρὶ φλεγέντα προσέτατον, δὲ δὲ καὶ ταῦτα πληθύνειν (20) ἐκ βασιλικῶν θησαυρῶν μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα ἐνομοθέτει. Οἱ μὲν συνδόους ἐπισκόπων μηδαμῆ μηδαμῶς τολμᾶν προσέτατον ποιεῖσθαι, δὲ δὲ τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν παρ' ἐναυτῷ συνεχρότει, βασιλείων τ' εἰσα παρεῖναι, καὶ μέχρι τῶν ἐνδοτάτων χωρεῖν, ἐστίας τε καὶ τραπέζης βασιλικῆς κοινωνούς γενέσθαι τέσσιον. Οἱ μὲν ἐτίμων ἀναθήμασι τοὺς δαίμονας, δὲ δὲ ἀπεγύμνουν τὴν πλάνην, τὴν διχρηστὸν τῶν ἀναθημάτων ὅλην τοῖς χρῆσθαι δυνατοῖς διηνεκῶς νέμων. Οἱ μὲν τοὺς νεώς φιλοτίμως κοσμεῖν ἐκέλευον, δὲ δὲ ἐκ βάθρων καθῆρει τούτων αὐτῶν τὰ μάλιστα παρὰ τοῖς δεισιδαιμονιστῶλοι δέξια. Οἱ μὲν τοὺς τοῦ θεοῦ δούλους αἰσχίσταις ὑπέβαλλον τιμωρίας, δὲ δὲ αὐτοὺς μὲν τοὺς ταῦτα δεδραχθέας μετήσι, σωφρονίων τῇ πρεπούσῃ

(16) Καὶ μὴν βασιλεὺς. In Savili libro legitur δὲ βασιλεὺς. In veteribus autem schedis ultraque lectio habetur hoc modo, δὲ δὴ καὶ μὴν βασιλεὺς, etc.

(17) Vulg. πάντα πράττων τάνατον. In Morælib. ad marginem emendatur πάντα δὲ πράττων, ut in Fuk. et Savili codd. Paulo ante pro τῶν αὐτῷ προστηκόντων, uterque codex et schedæ Regiae præserunt τῶν αὐτῶν πρεπόντων.

(17') Excidisse videtur μὲν, sine quo locus claudicaret. EDIT.

(18) Ἐγράφετο φυλακτήριον. Positum videtur pro ἐπεγράψετο, id est, tutelam sibi ascribit. Quod si id verbum in vulgata significazione suini placet, id quoque ferri potest. Constantinus enim in basi statute quam Romæ post partam de Maxentio vi-

A ac latitiae tempore tumultus et intestina bella in ea excitabat. Interim vero Deo charus imperator, quæ sui officii erant minime neglexit, prorsus contraria iis quæ tyrannica crudelitas paulo ante præsumperat, agere studens. Eaque ratione cunctis hostibus atque inimicis superior fuit. Nam primum quidem illi a veri Dei cultu alieni, cunctos mortales ad falsorum numinum cultum variis modis per vim adiugebat. Hic vero deos illos neutiquam esse, tum verbis, tum reipsa convincens, universos ad ejus qui solus est Deus agnitionem hortatus est. Ad hæc illi Christum Dei impiis vocibus deridebant: hic vero illud ipsum quod impii homines maledictis præcipue incescebat, salutis præsidium esse scripsit. Dominicæ passionis tropæ sese efferens. Illi B cultores Christi persecabantur, eosque domo ac penatibus exturbabant: hic cunctos ab exilio revocavit, et domiciliis suis restituit. Illi eos notabant infamia, hic honoribus auxit, et felices ac beatos omnium iudicio effecit. Illi Dei cultorum bona injuste publicabant ac diripiebant: hic non solum ipsis bona sua restituit; sed plurimis insuper beneficiis affectos locupletavit. Illi scriptis constitutionibus calumnias adversus Ecclesiarum præsides divulgabant: hic contra eosdem viros extollens et honore afficiens, edictis ac legibus propositis, illustriores quam antea reddidit. Et illi quidem oratoria funditus evertebant, et ab ipsis culminibus usque ad solum disjecta sternebant: hic 483 vero oratoria quæ adhuc superessent altius C erigi, et nova magnifice cultu prolati ex imperiali ærario sumptibus exstrui præcepit. Illi oracula divinitus inspirata flammis aboleri jusserunt: hic sacrorum voluminum exemplaria sumptibus imperialis ærarii propagari, et magnifice apparatu decorari mandavit. Jubebant illi ne episcopi synodos congregare uspiam auderent: hic episcopos ex omnibus provinciis ad se accersivit; nec modo intra palatium et in intimum usque cubiculum admisit, sed etiam mensæ tectique participes esse voluit. Illi dæmones donariis honorabant: hic eorum fraudes aperuit, et materiam ipsam donariorum nullis usibus dicatam, iis qui uti poterant perpetuo est dilagitus. Illi deorum templa magnifice ornari jubebant: hic ea quæ superstitionis hominibus præcipuo

D ctoriam erexit, scribi jussit, hujus signi virtute urbem Romanam a se liberatam fuisse.

(19) Vulg. τοῖς κατὰ τὸν πρ. ἐδημοσίευον συκοφαντίας. Ratio syntaxis postulat ut legamus, τὰς κατὰ τῶν προέδρων ἐδημοσίευον συκοφαντίας. Paulo post scribendum τῇ παρ' αὐτῷ τιμῇ, ut habent codd. Fuk. et Savili.

(20) Ο δὲ καὶ ταῦτα πληθύνει. In libro Moræ adiecta sunt ad marginem hec verba, quæ nos in Fuk. etiam et Savil. codd. reperimus, μεγαλοπρεπεῖ παρασκευῇ πολυπλασιαζόμενα· quam scripturam in interpretatione sua secutus est Christopherus. Certe Constantinus libros sacros qui ecclesiasticis usibus inserviebat, gemmis ac lapillis ornavit, ut docet Cedrenus in Chronico, ubi de Metrodoro philosopho.

honore colebantur, funditus subvertit. Illi Dei servos ignominiosis pœnis afficiebant : hic eos quidem qui ista admiserant persecutus, debito affecit supplicio; sanctorum autem Dei martyrum memorias colere nunquam destitit. Illi divino cultui dicatos homines e palatio ejiciebant : hic ejusmodi hominibus præcipue consitus est, quippe quos præ cæteris omnibus benevolos fidosque sibi esse intelligeret. Illi pecuniae cogendæ supra modum avidi, Tantalico eidam affectui animum suum mancipaverant : hic regali magnificentia thesauros omnes recludens, liberali et generosa largitione eos distribuit. Denique illi quidem innumerabiles cædes perpetrabant, ut intersectorum bona diriperent ac publicarent : quandiu vero imperavit Constantinus, cunctis judicibus gladius otiosus semper atque incruentus peperdit : cum in omnibus provinciis populi simul ac decuriones patria quadam potestate potius quam vi ac necessitate regerentur. Quæ si quis attentius consideraverit, merito dicturus est, novum quoddam sæculum tandem apparuisse sibi videlicet, insolito lumine post diutinas tenebras humano generi repente assulgente, totumque hoc Ævi opus esse fatebitur, qui adversus illam impiorum multitudinem, hunc religiosum imperatorem velut amulum opposuerit.

484 CAPUT II.

Rursus de pietate Constantini, signum crucis libere profidentis.

Nam cum illi quidem tales exstisset, quales nulli unquam visi fuerant, eaque adversus Ecclesiæ ad inittere ausi fuissent, quæ nemouerunt ab ultima usque hominum memoria facta esse audierat, merito Deus inusitatum quoddam miraculum, Constantimum scilicet, in medium producens, ea per illum gessit, quæ nec auditu unquam accepta, nec oculis visa fuerant. Quod enim miraculum magis novum et inusitatum fuit, quam imperatoris nostri virtus, quem Dei sapientia humano generi donavit? Quippe ille cum omni fiducia ac libertate Christum Dei cunctis perpetuo prædicavit, nec salutari vocabulo censeri erubuit. Verum ob eam rem sese magnopere efferens, omnibus se noscendum exhibuit: dum nunc quidem salutari signo vultum consignat, nunc triumphali gloriatur tropæo.

(21) *Tῆς πρεπούσης τοῦ Θεοῦ κολάσει.* Mallem scribere ἐκ Θεοῦ κολάσει, ut loqui solet Eusebius.

(22) *Vulg. τὸν εὑρούς αὐτῷ.* Delendus est artculus τούς.

(23) *Δήμων τε καὶ πολιτευτῶν.* Ilujus verbi significationem non intellexit Christopheronus, qui πολιτευτὰς cives vertit. Atqui πολιτευταὶ sunt decuriones, ut jampridem notavi ad librum xxii Ann. Marcellini pag. 225, ex Artemidoro et Athanasio. Quibus addendus est locus Gregorii Nazianzeni in epistola 49 ad Olympium, πάντας πολίτας τε καὶ πολιτευτὰς καὶ δξιωματικόν, id est, universos cives et decuriones et honoratos.

(24) *Πατρογομογέρων,* id est, paterno imperio regi. Ait igitur Constantini imperium ob clementiam et mansuetudinem, prorsus simile suis patris in filios imperio: ita ut populi omnes ac decuriones, non vi ac metu ut subditi, in officio continerentur, sed sponte obsequerentur ut filii. In

A τοῦ Θεοῦ κολάσει (21), τῶν δ' ἀγίων μαρτύρων τοῦ Θεοῦ τὰς μνῆμας τιμῶν οὐ διελίμπανεν. Οἱ μὲν τῶν βασιλικῶν ἡλικινον οἰκουν τοὺς θεοτεῖς ἀνδρας, δὲ αὐτοῖς μάλιστα τούτοις διετέλει θαρχῶν, εὖνος αὐτῷ (22) καὶ πιστοὺς ἀπέκτων μᾶλλον τούτους εἶναι γινώσκων. Οἱ μὲν χρημάτων ἡτούς ὑπῆρχον, Τανταλεὺ τὴν ψυχὴν πάθει δεδουλωμένοι, δὲ βασιλικῇ μεγαλοπρεπεῖ πάντας ἀναπετάσας θησαυρούς, πλουσίῃ καὶ μεγαλούχῳ δωρεῇ τὰς μεταδόσεις ἐποιεῖτο. Οἱ μὲν μυρίους κατειργάζοντο φόνους, ἔφ' ἀρπαγῇ καὶ δημεύσεις τῆς τῶν ἀναιρουμένων οὔσιας, Κωνσταντίου δὲ ἐπὶ πάσῃ τῇ βασιλείᾳ, πᾶν ἔτιδος εἰς ἀχρηστον τοῖς δικασταῖς ἀπήρητο, τῶν κατ' ἔθνος δῆμων τε καὶ πολιτευτῶν (23) ἀνδρῶν πατρονομουμένων (24) μᾶλλον, δη ἐπ' ἀνάγκαις ἀρχομένων. Εἰς δὲ ἀποβλέψας εἴπεν ἀν τις εἰκότως, νεαρὸν τινα καὶ νεοπαγῆ βίον (25) ἀρτὶ τότες φανῆναι δοκεῖν, ξένου φωτὸς διθρόν ἐκ σκότους τῷ θνητῷ καταλάμψαντος γένεται, Θεού τε τὸ πᾶν Ἑργόν εἶναι δόμολογεν, τῆς τῶν ἀδέων πληθύος ἀντίπαλον τὸν θεοφιλῆ βασιλέα προβελημένου.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β·

"Ἐτι περὶ τῆς εὐσέβειας Κωνσταντίου, ἐμπαθησιαζομένου τῷ τού σταυροῦ σημειώ.

Ἐπειδὴ γάρ οἱ μὲν, οἵοι μηδένες ἄλλοι πάποι, ὁφθησαν, καὶ οἴα μηδὲ ἐξ αἰώνος ἀκοῇ παρείληπται, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τετολμήκασιν, εἰκότως δὲ θεός αὐτὸς, ξένον τι χρῆμα προστησάμενος, τὰ μήτ' ἀκοῇ γνωσθέντα, μήτ' δύει παραδοθέντα, δι' αὐτοῦ κατειργάζετο. Καὶ τί νεώτερον (26) ἦν τὸ θαύμα τῆς βασιλέως ἀρτῆς, ἐκ Θεοῦ σοφίας τῷ θνητῷ γένει δεδωρημένον; Τοιγάρτοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ σὺν περιβόλῳ τῇ πάσῃ πρεσβεύων εἰς πάντας διετέλει, μὴ ἐγκαλυπτόμενος τὴν σωτήριον ἐπιγηρίαν· σεμνολογούμενος δὲ ἐπὶ τῷ πράγματι, φανερὸν ἐσαύτων καθίστη, νῦν μὲν τὸ πρόσωπον τῷ σωτήριῳ κατασφραγίζομενος σημειώ, νῦν δὲ ἐναδρυνόμενος τῷ νικητικῷ τροπαῖῳ.

D codice Fink. pro ἐπ' ἀνάγκαις legitur ὑπ' ἀνάγκης.

(25) *Νεοπαγῆ βίον.* Feliciter mihi vertisse videor novum sæculum. Sic in nummis Philippi sæculum novum dicitur. Veteres Etrusci aiebant unumquodque sæculum a diis definitum esse certo annorum modo: qui postquam finitus sit, tum a diis portenta et terra seu cœlitus miti, quibus significatur sæculum novum inchoari. Et homines nasci qui novis moribus atque institutis utantur, et qui vel plus vel minus chari sint diis immortalibus. Nec signa Etrusci diligenter notata habebant in ritualibus ubris, ut scripsit Plutarchus in Sulla, et Censorinus in c. 17 De die natali. Verba Plutarchi sunt: Εἶναι μὲν γάρ αὐτῶν ὅχτων τὰ σύμπαντα γένη, διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ήθοις δι' ἀλληλων ἔχαστο δὲ ἀφωρίσθαι χρόνῳ ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιθῶ, εἰς, ubi ἐνιαυτὸς μέγας sæculum est.

(26) *Vulg. Καὶ τι νεώτερον.* Scribendum est per interrogationem καὶ τι νεώτερον;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ εἰκόνος αὐτοῦ, ἐτὸν οὐ περέχειτο μὲν ὁ σταυρός, πέπληκτο δὲ κάτω ὁ δράχων.

Θ μὲν δὴ καὶ ἐν γραφῆς ὑψηλοτάτῳ πίνακι πρὸ τῶν βασιλικῶν προθύρων ἀνακειμένῳ, τοῖς πάντων δόφινοι δράχοις προύτιθει, τὸ μὲν σωτήριον ὑπερκείμενον τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς τῇ γραφῇ παραδόν, τὸν δὲ ἔχθρὸν καὶ πολέμιον θῆρα, τὸν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς τῶν ἀθέων πολιορκήσαντα τυραννίδος, κατὰ βυθοῦ φερόμενον ποιήσας ἐν δράχοντος μορφῇ. Δράχοντα γάρ αὐτὸν καὶ σκολιὸν δριφτὸν ἐν προφητῶν Θεοῦ βίβλοις ἀνηγδρευε τὰ λόγια. Διὸ καὶ βασιλεὺς ἡπὸ τοῖς αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ποσὶ, βέλει πεπαρμένον κατὰ μέσου τοῦ κύτους, βυθοῖς τε θαλάσσης ἀπερθύμενον, διὰ τῆς κηροχύτου γραφῆς ἐδείκνυν τοῖς πᾶσι τὸν δράχοντα, ὥδε πῃ τὸν ἀφενῆ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πολέμιον αἰνιττόμενος, διὸ καὶ δυνάμει τοῦ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνακειμένου σωτῆρίου τροπαίου, κατὰ βυθῶν ἀπωλείας κεχωρηκέναι ἐδήλου. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀνθεὶ χρωμάτων ἤνιττετο διὰ τῆς εἰκόνος· διὸ δὲ θαῦμα τῆς τοῦ βασιλέως κατεῖχε μεγαλονοίας, ὡς ἐμπνεύσει θεϊκα ταῦτα διετύπου, ἀ δὴ φωναῖ προφητῶν ὥδε που περὶ τοῦδε τοῦ θηρὸς ἐδόνων, ἐπίδειν τὸν Θεόν, λέγουσαι, τὴν μάχαιραν τὴν μεγάλην καὶ φοβεράν, ἐπὶ τὸν δράχοντα τὸν δριφτὸν τὸν φεύγοντα, καὶ ἀνελεῖν τὸν δράχοντα τὸν ἐτῇ θαλάσσῃ. Εἰκόνας δὴ τούτων διετύπου βασιλεὺς, ἀληθῶς ἐντινεῖς μιμήματα τῇ σκιαγραφίᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐτις κερὶ τῶν διὰ Ἀρειον ἐν Αἰγύπτῳ ζητημάτων.

Ταῦτα μὲν οὖν αὐτῷ καταθυμίως συνετελεῖτο· τὰ δέ γε τῆς τοῦ φύλου βασικαίας, δεινῶς τὰς κατὰ τὴν Ἀλεξανδρειαν Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ συνταρέττοντα, καὶ τὸ Θηβαῖον τε καὶ Αιγυπτίων σχισματικὸν κακὸν (27), οὐ σκημάρως αὐτὸν ἐκίνει, προσρηγνυμένων καθ' ἐκάστην πόλιν ἐπισκόπων ἐπισκόπους, δῆμοιν τε δῆμοις ἐπανισταμένων, καὶ μονονούχη Συμπληγάδων (28) καταχοπτόντων ἀλλήλους, ὡστ' ἵδη φρενῶν ἐκστάσει τοὺς ἀπεγνωσμένους ἀγοστίους ἐγχειρεῖν, καὶ ταῖς βασιλέως τολμαῖ ἐνυπέριζειν εἰκόσιν· οὐ μὴν ὡστ' εἰς ὄργην ἐγέρειν τὸν βασιλέα μᾶλλον, ή πρὸς πόνον Φυχῆς, ὑπεραλγοῦντα τῆς τῶν φρενοθλαβῶν ἀπονοίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς διὰ τὸ Πάσχα διχοροίας

Προοῦτηρος δὲ ἄρα καὶ δλλὴ τις τούτων προτέρα νότος ἀργαλεωτάτη ἐκ μακροῦ διενοχλοῦσα (29), ἡ τῆς σωτηρίου ἑορτῆς διαφωνία· τῶν μὲν ἐπεσθαὶ δεῖν τῇ Ἰουδαίων συνηθείᾳ φασκόντων, τῶν δὲ, προσήκειν τὴν ἀκριβῆ τοῦ καιροῦ παραφυλάττειν ὥσπερ, μῆδε

(27) Καὶ τὸ Θηβαῖον τε καὶ Αιγυπτίων σχισματικὸν κακόν. Schisma Meletianorum intelligit. Αἴγυπτος enim tunc temporis duplici morbo labrabat, Ariana scilicet hæresi et Meletii schismate.

(28) Vulg., Συμπληγάσι. Codex Fuk. habet Συμ-

A CAPUT III.

De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco.

Quin etiam in sublimi quadam tabula ante vestimentum palatii posita, cunctis spectandum proposuit, salutare quidem signum capiti suo superpositum: infra vero hostem illum et inimicum generis humani, qui impiorum tyrannorum opera Ecclesiam Dei oppugnaverat, sub draconis forna in praeceps ruentem. Quippe divina oracula in prophetarum libris, draconem illum et sinuosum serpentem appellarunt. Idcirco imperator draconem telis per medium ventrem confixum, et in profundos maris gurgites projectum, sub suis suorumque liborum pedibus cera igne resoluta depingi proponitur que omnibus voluit, hoc videlicet modo designans occultum humani generis hostem, quem salutaris illius tropæi quod capiti ipsius superpositum erat, vi ac potentia in exitii barathrum detrusum esse significabat. Atque hoc quidem imago variis coloribus depicta, tacite indicabat. Mihi vero eximiām imperatoris intelligentiam mirari subit, qui divino quodam afflato impulsus, ea pingendo expressit, quæ prophetarum vocibus de 485 bestia illa multo ante prædicta fuerant: Deum scilicet macharam ingentem et terribilem adacturum esse in draconem serpentemque fugientem, et occisurum esse draconem qui est in mari. Horum igitur figuram expressit imperator, rem ipsam pictura prorsus imitatus.

C CAPUT IV.

Rursus de controversiis in Aegypto excitatis ab Ario.

Et hæc quidem ille libenti animo perficiebat. Verum livor invidiæ qui ecclesias Dei in urbe Alexandria etiamtum conturbabat, et Thebaeorum atqua Aegyptiorum pestilens schisma, non mediocriter animum ipsius angebat: quippe cum per singulas urbes episcopi adversus episcopos conflicitarentur; et populi adversus populos insurgerent, ac mutuis se vulneribus instar Symplegadum collisi conciderent, adeo ut furore tandem ac desperatione acti, impia quædam admittere, ipsasque imperatoris imagines violare ausi sint. Verum hæc non tam ad iracundiam principem excitare, quam mœstitia animum ejus afficere potuerunt; quippe qui perditum hominum amentiam magnopere deploraret.

D CAPUT V.

De dissensione ob festum Paschæ.

Alius quoque his antiquior suberat morbus longe gravissimus, qui Ecclesias jampridem infestabat; dissensio scilicet de salutari festo. Quippe alii consuetudinem Judæorum sequi oportere asserebant: alii tempus ipsum accurate observandum esse aie-

πληγάδων, q̄mmodo etiam Turnebus ad oram sui codicis emendarat.

(29) Ἐκ μακροῦ διενοχλοῦσα. Rectius mea quidem judicio legeretur ἐκ μακροῦ ὅη ἐνοχλοῦσα.

baut, nec errantibus assentiendum, qui ab evangeliæ gratia hac etiam in parte alieni essent. Itaque cum omnes ubique populi jamdudum inter se discederent, et sacri religionis nostræ ritus conturbarentur (quippe in uno eodemque festo temporis diversitas maximum discidium inter feriantes excitatbat, cum hi jejuniis et ærumnis scipos altererent, illi otio ac lætitiae indulgerent), mortalium quidem nemo erat, qui huic malo remedium posset adhibere, cum utrinque inter dissidentes velut æquata lance controversia penderet. Soli omnipotenti Deo perfacile erat istis malis mederi; unus porro in terris exstabat Constantinus, **486** qui ad hæc bona perficienda idoneus Dei minister esse videtur. Qui posteaquam hæc quæ modo dixi auditione accepit, et litteris quas ad Alexandrinos miserat nihil se profecisse cognovit, mentis suæ solertiam ipse excitans, novum sibi bellum adversus invisibilis hostem Ecclesiæ statum perturbantem, consciendum esse dixit.

CAPUT VI.

Quomodo synodum Nicææ fieri jussit.

Mox velut divinam quamdam phalangem adversus eum instruens, generalem synodum convocavit; honorificis litteris episcopos undique invitans, ut quanticus adessent. Nec vero simplex ac nuda erat iusso: sed præterea multum ad hoc opus contulit imperatoris benignitas, qui aliis quidem cursus publici copiam præbuit, aliis vero jumentorum usum abunde subministravit. Quin etiam sedes huic synodo convenientissima assignata est, urbs quæ a victoria nomen habet Nicæa, in Bithynia sita. Perlato igitur in omnes provincias imperatoris præcepto, statim cuncti velut ex transenâ emissi, summa cuius alacritate advolarunt. Alliciebat scilicet eos spes bonorum, et præsentis pacis opportunitas; novi denique miraculi, tanti nimirum imperatoris, spectaculum. Posteaquam in unum convenere, Dei opus esse id quod gerebatur apparuit. Nam qui non modo animis, verum etiam corporibus et regionibus ac locis et provinciis longissime inter se dissidi erant, tunc in unum congregati cernebantur: et velut maximam quamdam sacerdotum coronam ex pulcherrimis floribus contextam, una cunctos civitas capiebat.

CAPUT VII.

De universali concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt episcopi.

Etenim ex omnibus Ecclesiis quæ universam Europam, Africam atque Asiam impleverant, ii qui

(30) *Kd̄r τούτῳ τοιγαροῦν.* Hic locus prava interpretatione corruptus est. Scirobo igitur: τοῖς τῆς εὐαγγελίκης ἀλλοτρίοις χάριτος καὶ τούτῳ, etc. Aut Eusebius Iudeos tum in aliis rebus ab Evangelii gratia alienos esse, tum in hac potissimum quod Pascha ex Mosaica consuetudine adhuc celebrant, non juxta Evangelii veritatem. Confirmat autem emendationem nostram Constantinus in epistola ad Ecclesiás, cuius verba referuntur infra in c. 17: Εξέθεν οὖν τοὺν καὶ τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὅρωστι.

(31) *Iσοστασιον τῆς ἔριδος.* Græci Iσοστάσιον μάχην dicunt, quoties ita pugnatum est, ut neutra pars victoriam retulerit. Eodem sensu Iσοστάσιον

πλανωμένοις ἐπεισθαι τοῖς τῆς εὐαγγελίκης ἀλλοτρίοις χάριτος. Κάν τούτῳ τοιγαροῦν (30), μαχροὶς ἡδη χρήνοις τῶν ἀπανταχοῦ λαῶν διενηγμένων, θεσμῶν τε θείων συγχεομένων, ὡς ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐστῆς τὴν τοῦ καιροῦ παρατροπὴν μεγίστην διάστασην ἐμποιεῖν τοῖς τῇ ἑσπήθῃ ἄγουστι, τῶν μὲν ἀστίαις καὶ κακοπαθείαις ἐνασκουμένων, τῶν δὲ ἀνέστη τὴν ἀρλήν ἀνατιθέντων, οὐδεὶς οἶς τε τὴν ἀνθρώπων θερπείαν εὑρασθαι τοῦ κακοῦ, Ισοστασίου τῆς ἔριδος (31) τοῖς διεστῶσιν ὑπαρχούσης· μόνῳ δὲ ἄρα τῷ παντοδυνάμῳ θεῷ καὶ ταῦτ' ἴσθαις βάσιον ἦν, ἀγαθῶν δύναμις αὐτῷ μόνος τῶν ἐπὶ γῆς κατεφανετο Κωνσταντίνος· δις ἐπειδὴ τὴν τῶν λεχθέντων διέγνω ἀκοήν, τὸ τε καταπεμφθὲν αὐτῷ γράμμα τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξανδρειαν ἀπράκτον ἐώρα, τότε αὐτὸς ἐκατοῦ τὴν διάνοιαν ἀνακινήσας, ἀλλον τουτονί καταγνωσθεὶς δεῖν ἔφη τὸν κατὰ τοῦ ταράττοντος τὴν Ἐκκλησίαν ἀφανοῦς ἔχθρού πόλεμον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

'Οπως σύνοδος ἐν Νικαίᾳ γενέσθαι προσέταξε.

Εἰδὼς ὥσπερ ἐπιστρεψάντων αὐτῷ, Θεοῦ φάλαγγα σύνοδον οἰκουμενικὴν συνεχρότει, σπεύδειν ἀπαντάχθεν τοὺς ἐπισκόπους γράμμασι τιμητικοῖς προκελούμενος. Οὐχ ἢν θ' ἀπλοῦν τὸ ἐπίταγμα, συνῆρε δὲ καὶ αὐτῇ πράξει τὸ βασιλέως νεῦμα, οἵς μὲν ἔξουσιαν δημοσίου παρέχον δρόμου (32), οἵς δὲ νικοφόρων ὑπηρεσίας ἀφθόνους· ὥριστο δὲ καὶ πόλις ἐμπρέπουσα τῇ συνδρῷ, νίκης ἐπώνυμος, κατὰ τὸ Βιθυνῶν θένος, ἡ Νικαία. Ός οὖν ἐφοίτα πανταχοῦ τὸ παράγελμα, οἴτα τινος ἀπὸ νύσσης οἱ πάντες θεοῦ σὺν προθυμίᾳ πάσῃ· εἰλκε γάρ αὐτοὺς ἀγαθῶν ἐλπίς, ή τε τῆς εἰρήνης μετουσία, τοῦ τε ἔνου θαύματος, τῆς τοῦ τοσούτου βασιλέως δύεως, ἡ θέα. Ἐπειδὴ οὖν συνῆλθον οἱ πάντες, ἔργον ἡδη θεοῦ τὸ πραττόμενον θεωρεῖτο. Οἱ γάρ μη μόνον ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ σώμασι καὶ χώραις, καὶ τόποις καὶ θένεσι πορέωτά τε διεστῶτες ἀλλήλων, δόμοι συνήγοντο· καὶ μία τούς πάντας ὑπεδέχετο πόλις, οἴλον τινα μέριστον ἱερέων στέφανον, ἐξ ὥραίων ἀνθέων καταπεποικιλμένον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ οἰκουμενικῆς συνοδού, εἰς ἣν ἐκ πάτρων ἐθνῶν παρῆσαν ἐπίσκοποι.

Τῶν γοῦν Ἐκκλησιῶν ἀπασῶν, αἱ τὴν Εὐρώπην ἀπασαν, Λιβύην τε καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπλήρουν, δόμοι

D Ερίδα hoc loco dixit Eusebius, id est, *paribus utrinque momentis libratam controversiam.* Non recitatur igitur Christophorus ita verit: *Præsertim cum controversia dissidentium animos ex aquo exagitaret..*

(32) Δημοσίου... δρόμου. Mirum est quod Eusebius hoc loco τὰ νικοφόρα distinguit a publico cursu. Sed responderi potest, Eusebium, nomine publici cursus intellexisse vehicula. Atque ita accepit Nicephorus in lib. viii, cap. 14. Aliis igitur episcopis vehicula præberi jussit Constantinus, aliis equos publicos quibus veherentur ad concilium prosectori.

συνήκτο τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν τὰ ἀκροθύια, εἰς τὸν οἶκον εὐχτήριος (33), ὃσπερ ἐκ Θεοῦ πλατυνόμενος, Ἑνδον ἔχωρει κατὰ τὸ αὐτὸν Σύρους ἄμα καὶ Κίλικας, Φοίνικας τε καὶ Ἀραβίους, καὶ Παλαιστινοὺς, καὶ ἐπὶ τούτοις Αἴγυπτους, Θηραίους, Λιδίας, τούς τοῦ ἐκ μέσης τῶν ποταμῶν ὀρμωμένους· ἥδη δὲ καὶ Πέρσης ἐπίσκοπος ἦν συνόδῳ παρῆν, οὐδὲ Σκύθης (34) ἀπελιμπάνετο τῆς χορείας, Πόντος τε καὶ Γαλατία καὶ Παμφυλία, Καππαδοκία τε καὶ Ἀσία καὶ Φρυγία τούς παρ' αὐταῖς παρείχον ἐκκρίτους· ἀλλὰ καὶ Θράκες καὶ Μακεδόνες, Ἀχαιοὶ τε καὶ Ηπειρώται, τούτων θ' οἱ ἔτι πορθωτάτῳ οἰκοῦντες, ἀπήντων· αὐτῶν τε Σπάνων ὁ πάνυ βοῶμενος, εἰς ἣν τοῖς πολιοῖς ἄμα συνεδρεύων· τῆς δέ γε βασιλεούσης πόλεως (35) δὲ μὲν προεστῶς ὑστέρει διὰ γῆρας, πρεσβύτεροι δὲ αὐτοῦ παρόντες τὴν αὐτοῦ τάξιν ἐπλήρουν. Τοιούτον μόνος ἐξ αἰώνων (36) εἰς βασιλεὺς Κωνσταντίνος Χριστῷ στέφανον δεσμῷ συνάψας εἰρήνης, τῷ αὐτοῦ Σωτῆρι τῆς κατ' ἔχθρῶν καὶ πολεμίων νίκης θεοπρεπὲς ἀνείθει χαριστήριον, εἰκόνα χορείας ἀποστολικῆς ταύτην καθ' ἡμᾶς συστησάμενος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

"Οτι, ὡς ἐτὶ ταῖς Πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἐκ διαφόρων συνηῆλθορ ἐθνῶν.

'Ἐπει ταὶς κατ' ἑκάπερος συνῆχθαι λόγος ἀπὸ παντὸς Εθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἀνδρᾶς εὐλαβεῖς· ἐν οἷς ἐτύγχανον Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμίται, καὶ οἱ τατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαῖοι τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιδίας τῆς κατὰ Κυρήνην, οἱ τ' ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἀραβες· πλὴν δοσον ἑκάπερος συνεστάναι τοὺς πάντας· ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης χορείας ἐπισκόπων μὲν πληθὺς ἦν, πεντήκοντα καὶ διακοσίων (37) ἀριθμὸν ὑπερακοντίουσα, ἐπομένων

(33) Vulg. εἰτ' οἶκος εὐχτήριος. Legu εἰς τε οἶκος ex Gelasio Cyziceno et Nicephoro et Socrate in libro I.

(34) Οὐδὲ Σκύθης. Scythes pro Gothis posuit. Sic enim eos Græci vocare solent, ut Libanius, Themistius, Eunapius. et ipse Eusebius in libro I De vita Constantini, cap. 4.

(35) Τῆς δέ γε βασιλεούσης πόλεως. Gelasius Cyzicenus episcopum urbis Constantinopolitanae illis verbis designari credidit. Quem secutus est etiam Nicetas in Thesauro orthodoxæ fidei, libro v, cap. 6, his verbis: « Eusebius autem Pamphili lib. III De vita Constantini imp. Constantinopolitani quidem pontificem a synodo absuisse scribit propter senium, at nomen ejus suppressum: cuius loco presbyteri quidam comparuerint. At vero ex synodi Actis constat Metropolanum Constantinopolitano id temporis episcopum fuisse, » etc. Ita etiam Epiphanius scholasticus in libro II Historiae Tripartitæ. Verum hæc explicatio ferri non potest. Non dum enim dedicata fuerat Constantinopolis, nec regia urbis vocabulo decorata, cum synodus congregata est in urbe Nicæa. Itaque hæc Eusebii verba de episcopo urbis Romæ necessario intelligenda sunt. Quod confirmat Sozomenus in libro I, cap. 16, apud quem Julii nomen pro Silvestro peroram irrepit; et Theodoretus lib. I, cap. 7.

A inter Dei ministros principem locum obtinebant, simul convenere, unaque ædes sacra velut Dei nutu dilatata, Syros simul et Cilicas, Phœnices et Arabes et Palæstinos, Ægyptios præterea, Thebæos ac Libyas, aliosque ex Mesopotamia advenientes, ambitu suo complexa est. Quidam etiam ex Perside episcopus synodo interfuit: 487 nec vel Scythæ absuit ab hoc choro. Pontus item, Galatia, Pamphylia et Cappadocia, Asia quoque et Phrygia lectissimum quemque ex suis præbuere. Thraces quintiā, Mæcedones, Achivi et Epirotæ, et qui longissimo intervallo ultra hos positi sunt, nihilominus adsuere. Ab ipsa quoque Hispania vir ille multo omnium sermone celebratus, una cum reliquis aliis consedit. Aberat quidem regiæ urbis antistes ob senilem ætatem: sed præsto erant presbyteri qui vices ejus implerent. Hujusmodi coronam pacis vinculo consertam et connexam, solus ab omni ævo imperator Constantinus velut divinum grati animi monumentum pro victoriis quas de hostibus et inimicis retulerat, Christo Servatori suo dedicavit: hoc amplissimo cœtu, tanquam imagine quadam apostolici chori, nostris temporibus convocato.

CAPUT VIII.

Quod sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt.

Siquidem et apostolorum temporibus viri religiosi ex omni natione quæ sub cœlo est, in unum convenisse dicuntur. Inter quos erant Parthi, Medi, Elainitæ, et qui habitant Mesopotamiam, Judeam, et Cappadociam, Pontum, Asiam, et Phrygiam ac Pamphyliam, Ægyptum et partes Libyæ quæ est juxta Cyrenem: advenæ quoque Romani, Iudei et proselyti, Cretenses et Arabes. Verum apud istos quidem hoc minus fuit, quod non omnes erant Dei ministri qui convenerant. In præsenti autem choro episcopi quidem supra ducentos et quinquaginta adseruerunt; præbysterorum vero qui

(36) Vulg. μόνος ἐξ αἰώνος. Sic etiam legitur apud Socratem. Malim tamen legere μόνος, ut habent Gelasius ac Nicephorus. Atque ita in Socrate legit Epiphanius scholasticus. Quod autem sequitur εἰς, neinim turbare debet. Sic enim Eusebius, infra cap. 26, simul ponit μόνος εἰς.

(37) Πεντήκοντα καὶ διακοσίων. Apud Socratem in lib. I, ubi hic Eusebii locus resertur, legitur τριακοσίων. De numero episcoporum qui Nicæa synodo interfuerunt, non convenit inter antiquos. Eusebius quidem hoc loco ducentos et quinquaginta fuisse scribit. Eustathius vero Antiochenus episcopus in homilia de verbis illis quæ in Proverbis Salomonis leguntur, Dominus crenuit me, ducentos circiter ac septuaginta illos fuisse dicit; neque enim se accurate eorum numerum subduxisse. Verum constantior fama est et recentiorum omnium consensu firmata, trecentos et octodecim episcopos in illa synodo consedisse. Sic ex antiquis Athanasius in epistola ad Africanos episcopos non procul ab initio, Hilarius in libro Contra Constantium, Hieronymus in Chronico, et Rufinus. Athanasius in Epistola de synodi Nicæa decretis, ait episcopos qui Nicæa convenerunt, fuisse plus minus trecentos.

eos comitati sunt, diaconorum, acolythorum alio- rumque complurium numerus iniri vix potest.

CAPUT IX.

De virtute et aestate ducentorum quinquaginta episcoporum.

Porro ex his Dei ministris, alii sermone sapientiae, alii gravitate vitae et laborum tolerantia eminebant: alii modestia et comitate morum erant ornati. Ac nonnulli quidem eorum ob proiectam aestate maximo in honore erant: nonnulli et corporis et animi juvenili vigore enitebant. Quidam nuper admodum **488** ministerii sui stadium erant ingressi. Quibus omnibus quotidie annonas copiose præberi imperator mandaverat.

CAPUT X.

Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus cum episcopis resedit.

Cæterum die concilio constituta, qua controversias dirimi oportet, cum singuli præsto essent ex quibus synodus constabat, in ipsa media aede palatii, quæ reliquas omnes amplitudine superare videbatur, plurimis sedilibus ad utrumque aditis latus ordine dispositis, omnes qui accersiti fuerant introgressi, suo quisque loco consedere. Postquam universa synodus cum decenti modestia resedit, omnes primum conticuere, imperatoris processum exspectantes. Mox unus ex proximis imperatoris, deinde alter ac tertius ingreditur. Præ-

(38) *Vulg.*, ἀκολούθων δὲ πλείστων δσων ὅτερων. Scribendum est ἀκολούθων τε πλείστων δσων ὅτερων ex Socrate in libro i, cap. 5, et Gelasio ac Nicephoro. In Fuk. codd. et Savili legitur ἀκολούθων τε πλείστων, et post vocem πλείστων apponitur media distinctio in omnibus scriptis exemplaribus.

(39) *Tūr* δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν. Ab iis verbis caput exorsus sum, secutus auctoritatem codd. Regii, et Fuk., quibus consentiunt schedæ veteres.

(40) *Oi* δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦτο. Multiplex hujus loci sensus esse potest. Nam μέσος τρόπος sumi potest pro modestia et comitate morum, ut μέσον positum sit pro μετρίῳ. Vel μέσος τρόπος dicitur eorum, qui principem quidem locum inter episcopos doctrina et sanctitate vite præstantes minime obtinebant, non longo tamen intervallo aberant a primis. Sic medios principes ac duces vocarunt antiqui, qui nec optimi essent nec pessimi, sed medio quodam loco inter utrosque subsistente. Denique μέσος τρόπος dici potest de iis, qui utramque laudem, doctrine scilicet ac sanctitatis, complexi erant. Ita hunc Eusebii locum interpretatur Sozomenus in lib. i, cap. 16, his verbis: Οἱ μὲν νοσῖν καὶ λέγειν ιχνον, εἰδῆσαι τε τῶν ιερῶν Βίβλων, καὶ τῆς ἀλλής πατιδύσεως ἐπίστημοι οἱ δὲ ἀρετῇ βίου διαπρέποντες· οἱ δὲ κατ' ἀμφότερον εὐδοκιμοῦντες. Vides quos Eusebius vocavit τῷ μέσῳ τρόπῳ κατακοσμούντας, a Sozomeno dici κατ' ἀμφότερον εὐδοκιμοῦντας. Epiphanius scholasticus in lib. ii Historia Tripartita, cap. 1, hunc Eusebii locum ita veritatem: *Ministrorum vero Dei, alii sapientiae sermone fulgebunt, alii continentia vita et patientia coruscabant; alii vero medio modo horum virtutibus ornabantur.*

(41) *Vulg.*, παρῆν ἐκάτερος ταύτην ἄγων. Scribendum est ἐκάτον, ut leguisse videtur Christo-

A δὲ τούτοις πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, ἀκολούθων τε πλείστων δσων ὅτερων (38), οὐδέ τιν ἀριθμὸς εἰς κατάληψιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Περὶ ἀρετῆς καὶ ἡλικίας τῶν διακοστῶν περιήκοτα ἐπισκόπων.

Tῶν δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν (39) οἱ μὲν διέπρεπον σοφίας λόγῳ, οἱ δὲ βίου στερβότητι καὶ καρπείᾳ ὑπομονῇ, οἱ δὲ τῷ μέσῳ τρόπῳ κατεκοσμοῦντο (40). Ἡσαν δὲ τούτων οἱ μὲν χρόνου μῆκει τετιμημένοι, οἱ δὲ νεότητι καὶ ψυχῆς ἀκμῇ διειλάμποντες, οἱ δὲ ἄρτι παρελθόντες ἐπὶ τὸν τῆς λειτουργίας δρόμον· οἱ δὲ πᾶσι βασιλεὺς ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας τὰ τιτρέσια διψιῶς χρηγεῖσθαι διετέτακτο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Σύνοδος ἐπὶ παλατίῳ, οἰς δὲ Κωνσταντίνος εἰσελθὼν συνεκαθέσθη.

'Ἐπειδὴ δὲ ἡμέρας δρισθείσης τῇ συνόδῳ, καθ' ἣν χρήν λύσιν ἐπιθεῖνα τοῖς ἀμφισσητουμένοις, παρῃ ἔκαστος ταύτην ἄγων (41) ἐν αὐτῷ δῆ τῷ μεσαιτάρῳ οἰκῳ τῶν βασιλεῶν (42), δὲ δῆ καὶ ὑπερφέρειν ἐδέξει μεγέθει τοὺς πάντας· βάθρων τ' ἐν τάξει πλειστῶν ἐφ' ἔκατέραις τοῦ οἰκου πλευραῖς διατεθέντων, εἰς ταῦτα παρῆσαν οἱ κεχλημένοι, καὶ τὴν προσήκουσαν ἔδραν οἱ πάντες ἀπελάμβανον. Ἄλλ' ὅτε δῆ σὺν κόσμῳ τῷ πρέποντι τῇ πάσᾳ καθῆστο σύνοδος, στήγη μὲν τοὺς πάντας εἶχε, προσδοκίᾳ τῆς βασιλέως προσδού· εἰσὶ δέ τις πρώτος, κάπειτα δεύτερος· καὶ τρίτος τῶν ἀμφὶ

C phorsonus. Cui tamen non assentior in eo quod ταῦτην referendum putavit ad σύνοδον. Ego vero non dubito quin supplendum sit τὴν λύσιν, quod vocabulum proxime antecedit. Reclius enim, ut opinor, Graece dicitur ἄγειν vel ἐπάγειν τὴν λύσιν, quam ἔγειν τὴν σύνοδον. In Fuk. et Sav. diserte scribitur ἔκαστος.

(42) *Er* αὐτῷ δῆ τῷ μεσαιτάρῳ οἰκῳ τῶν βασιλεῶν. Quisquis fuit ille qui Graecos capitum titulos composuit, hæc verba de palatio accepit, eumque secutus est Christopheronus. Sed et Sozomenus in lib. i, cap. 18, et Theodoreus in lib. i, cap. 7, Nicænam synodum in palatio habitam fuisse scribunt, ubi Constantinus imperator sedes ac subsellia episcopis iusserrat præparari. Theodoreti verba exscripsit etiam Nicephorus in lib. viii. Sed pace tot ac tantorum virorum dictum sit, nequaquam verisimile est Nicænam synodum in palatio habitam fuisse. Decepit homines, ut videatur, ambigua vox qua hic uititur Eusebius, τῷ μεσαιτάρῳ οἰκῳ τῶν βασιλεῶν. Hæc enim vox tam de palatio imperatoris, quam de ecclesia promiscue usurpatur. Certe Eusebius in libro x Historia Ecclesiastica βασιλεον οἰκον de ecclesia dicit. Multum certe de auctoritate illius concilii destraheretur, si in palatio imperatoris illud habitum esse crederemus. Adde quod ipse Eusebius huic sententiæ apertissime retrahatur. Nam supra in cap. 7, diserte scribit unam ecclesiam seu basilicam cunctos diversarum gentium episcopos ἀμβιτον suo esse complexam: Εἴς τε οἶκος εὐχτήριος, ὥσπερ ἐκ Θεοῦ πλατυνόμενος, ἐνδον ἔχωρει κατὰ τὸ αὐτὸν Σύρους ὅμα καὶ Κιλικίας, εἰτ., id est: Una udes sacra, omnipotens Dei nutu quadammodo dilata, ambitu suo complexa est Syros simul et Cilices, etc. Quid his verbis potest esse manifestius? Annon ex his verbis certissime conficitur, Nicænam synodam in ecclesia habitam fuisse? Affirmat enim Eusebius

βασιλέα. Ἡγοῦντο δὲ καὶ δίλοι, οὐ τῶν συνηθῶν ὀπλιτῶν τε καὶ δορυφόρων, μόνων δὲ τῶν πιστῶν φίλων. Πάντων δὲ ἔξαντάντων ἐπὶ συνθήματι δὴ τὴν βασιλέως εἰσοδου ἐδήλου (43), αὐτὸς δὴ λοιπὸν διέδαινε μέσος (44), οἵα Θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λεπτρὸν μὲν ὡς περ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἔξαστράπτων περιβολὴν, ἀλουργίδος πυρωποῖς καταλαμπόμενος ἀπεισί, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν διαυγέσι φέγγεσι κοσμούμενος· ταῦτα μὲν οὖν ἀμφὶ τῇ σῶμα-τὴν δὲ ψυχὴν, Θεοῦ φόδρῳ καὶ εὐλαβεῖσι δῆλος ἦν κεκαλλωπισμένος· ὑπέφραινον δὲ καὶ ταῦτ' ὁφθαλμοὶ κάτω νεύοντες, ἐρύθημα προσώπου, περιπάτου κίνησις, τό τ' ἄλλο εἶδος. τὸ μέγεθός τε ὑπερβάλλον μὲν τοὺς ἀμφὶ αὐτὸν ἀπαντας· τῷ τε κάλλει τῆς ὥρας, καὶ τῷ μεγαλοπρεπεῖ τῆς τοῦ σώματος εὐπρεπείας, ἀλλῇ τε ρύμης ἀμάχου· οὐ δὴ τρόπων ἐπιτικεῖς, πραστήτῃ τε βασιλέκης ἡμερότητος ἐγκεχραμένα, τὸ τῆς διανοίας ὑπερρύματα, παντὸς κρείττον ἀπέφραινον λόγου. Ἐπειδὲ παρελθὼν ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν ταγμάτων ἀρχὴν μέσος πρώτος ἐστη (45), σμικροῦ τινος αὐτῷ καθίσματος ὅλης χρυσοῦ πεποιημένου προτεθέντος, οὐ πρότερον ἢ τοὺς ἐπιτακόπους ἐπινεῦσαι, ἐκάθιζε. Ταυτὸν δὲ ἐπραττον πάντες μετὰ βασιλέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.
Τους χιλιάδες μεταξύ των οποίων ήταν οι πρώτοι που συνέβησαν την απόφαση να γίνουν επίσκοποι.

Τῶν δ' ἐπισκόπων δ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων (46) διαναστὰς, μεμετρημένον ἀπεδίδου λόγου

omnes pariter episcopos, uhius ecclesiae ambitu comprehensos suisce. Sed et verba quae in hoc capite subiungit Eusebius, id meo quidem iudicio satis innuant. Scribit enim, ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσατάτῳ οἰκῳ τῶν βασιλέων, δς δὴ καὶ ὑπερφέρειν ἐδόκει μεγέθει τοὺς πάντας, id est, in ipsa media regali palatiū æde, quæ reliquias omnes amplitudine supererat. Ait Eusebius zedem illam omnium quæ ubique essent, maximam et amplissimam suisce. Atqui hoc de palatio urbis Nicææ dici non potest. Nam ut concedamus in illa urbe suisce palatiū, illud certe omnium ubique palatiōrum maximum esse non potuit. Romæ enim et Mediolani longe majora erant palatia. Nec dubito quin Nicomedie palatiū longe majus et opulentius fuerit Nicæo, cum Nicomedia sedes esset ac domiciliū imperatorum jam inde a temporibus Diocletiani. Respondebit fortasse quispiam, Eusebius non dicere medium illam zedem seu palatii seu basilice Nicææ omnes ubique terrarum ædes amplitudine superasse, sed tantum reliquias ædes illius seu palatii seu basilice. Sic enim loquitur Eusebius in lib. iv, cap. 66, ubi funus Constantini describit, χάπτετ' ἐν αὐτῷ τοῦ παντὸς προφέροντι τῶν βασιλέων οἰκων· ei paulo post, ἔνοο γάρ τοι ἐν αὐτῷ παλατίῳ κατὰ τὸ μεσατάτον τῶν βασιλέων. Evidē hunc esse sensum Eusebii verborum libens concesserim. Sed tamen ex eo non efficitur, palatiū Nicæenū ab Eusebio intelligi. Nam et in ecclesiis perinde ac in palatīs media ædes omnium erat maxima et capaciousima, ut ex Eusebīo constat in descriptione ecclesiae Tyri. Cunctis igitur accurate persensis ita censeo: episcopos primum quidem in ecclesia convenisse, ibique de Arii dogmate et de regnū dei plurimis diebus tractavisse, tandem vero die ad uniuersum negotium constituto, convenisse in

A cedebant quoque alii, non ut moris est ex militum ac protectorum numero, sed ex amicis ii soli qui fidem Christi profitebantur. Cumque signo dato quo imperatoris introitus nuntiabatur, omnes assurrexisserent, tandem ipse medius incendens aij-
venit, velut quidam cœlestis Dei angelus: purpu-
reæ quidem vestis fulgore oculos omnium præ-
stinguens, et flammeis quibusdam radiis collucens; adhæc auri et lapillorum eximio splendore exor-
natus. Et hujusmodi quidem corporis cultus erat.
Quod vero ad animum spectat, satis apparebat
eum timore Dei ac religione decoratum esse. At-
que id indicabant oculi demissi, rubor in vultu,
et motus corporis atque incessus. Sed et reliqua
corporis species, proceritas scilicet qua cunctos
B qui circa ipsum erant longe supererabat. Nec sta-
tura solum, sed etiam formæ decore et totius cor-
poris venusta quadam majestate; invicto denique
virium robore ceteros anteibat. Quæ quidem omnia
admirabili modestia et imperatoria lenitate tem-
perata, eximiam et omni laude majorem mentis
illius præstantiam declarabant. Postquam impera-
tor ad caput subselliorum venit, primum medius
stetit. Positaque ante eum humili sella ex auro
nruissent. Idem omnes post imperatorem fecere.

489 CAPUT XI.

*Silentium concilii, postquam Eusebius episcopus
panca quædam dixisset.*

Tum ex episcopis is qui in dextra parte primum
C locum obtinebat, consurgens modica oratione im-

palatium, ut coram imperatore sententiam dicerent, et contentioni finem imponerent. Atque ita tollitur omnis difficultas. Certe Eusebius omnino confirmat id quod dixi. Ait enim episcopos die constituto quo controversia finem imponere oportebat, omnes in palatium venisse. Statimque progresso ad synodum imperatore, cuncta coram illo fuisse dictu constituta. Ex quibus manifeste apparet Eusebium hic loqui de ultimo concilii die, seu de postrema sessione, cum res in pluribus antea episcoporum concessibus discussa fuisse ac ventilata. Neque enim tot tantæque res quæ in illa syodo gestæ sunt, unius diei spatio examinari ac definiri potuerunt. Idem quoque antea factum fuerat in synodo Antiochena adversus Paulum Samosatenum, ut docet Eusebius in lib. vii *Historie ecclesiastice*.

(43) Ἐπὶ συνθήματι δὲ τηροῦσαντες εἰσεδόρον ἐδήλων. De hoc signo quo imperatoris adventus nuntiabatur, Corippus loquitur his verbis :

*prænunlius ante
signa dedit cursor pusilla de more lucerna.*

(44) Διέβασε μέσος. *Christophorus* *nurus*, *per medium consessum intrat*. *Melius* *vertisset*, *per medium spatium quod erat inter duos coincidentium ordines incessit*. Id significat vox διαβαλνεται, id est, διά τῶν δυνειν βαλνεται. Sic infra in cap. 14, μέσοι δὲ τούτων διέβαντον, etc.

(45) Μέσος πρώτος δυνη. Christophorus unus leguisse videtur πρώτον. Sic enim verit, primum in medio conventu erectus constitit.

(46) Ὁ τοῦ δεξιοῦ τάγματος πρωτεύων. Sozomenus in cap. 18, lib. 1, hunc qui in dextra parte primum locum oblinebat, et qui nomine tolins concilii ad imperatorem verba fecit, Eusebium Pamphilum suisse testatur. Atque ita perscripsit

peratorem allocutus est, propter illum gratias ei laudes perhibens omnipotenti Deo. Postquam ille etiam assedit, mox cuncti defixis in imperatorem oculis silentium fecerunt. Ille letis oculis et placido vultu universos intigit, ac deinde mentem suam in se colligens, leni et moderata voce hujusmodi verba fecit :

CAPUT XII.

Constantini ad synodum oratio de pace.

« Hæc erat summa votorum meorum, charissimi, ut cœlus vestri conspectu mihi quandoque frui contingere. Cuius voti compos nunc factus, Deo omnium Regi gratias ago, qui præter innumera alia beneficia, hoc omnium bonorum maximum mihi spectare concessit, ut scilicet vos in unum omnes congregatos, et conspirantibus animis unum idemque sentientes viderem. Nullus igitur post hac malevolus hostis felicem rerum nostrarum statum perturbet, nec post deletam funditus ac sublatam Dei Servatoris auxilio, tyrannidem eorum qui Deo bellum indixerant, rursus malignus dæmon alia via ac ratione divinam legem maledictis et calumniis expoponat. Quippe intestina sedition Ecclesia Dei, mihi quidem omni bello et concertatione gravior ac periculosior videtur : nec externæ res tantum animo meo dolorem afferunt, quantum hæc negotia. Et eo quidem tempore quo Dei natus alque auxilio adjutus victoriam de hostibus retuleram, nihil amplius mihi superesse existimabam, quam ut tum divino Numini gratias agerem, tum una cum iis quos Deus mea opera in libertatem vindicaverat, communi gaudio exsultarem. Sed ubi de dissensione vestra nuntius ad me insperato perlatus est, equidem eam rem minime negligendam putavi. Quippe optans ut huic malo mea quoque opera re-

A προσφωνῶν τῷ βασιλεῖ, τῷ τε παντοχράτορι Θεῷ χαριστήριον ἐπ' αὐτῷ ποιούμενος ὑμνον· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὸς καθῆστο, σιγῇ μὲν ἐγίγνετο, πάντων ἀτενές εἰς βασιλέα βλεπόντων ὃ δὲ φαιδροῦς δημασι τὰς πᾶσι γαληνὸν ἐμβλέψας, κάπειτα συναγαγώντων πρὸς ἔστιν τὴν διάνοιαν, ἡσύχῳ καὶ πραεῖ φωνῇ τοῖον ἀπέδωκε λόγον·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Kairos turtlerou πρὸς τὴν σύνοδον περὶ εἰρήνης.

« Εὔχης μὲν ἐμοὶ τέλος ἦν, τῷ φίλῳ, τῇς ὑμετέρας ἀπολαῦσαι χορείας, τούτου δὲ τυχών, εἰδέναι τῷ Βασιλεῖ τῶν δῶν τὴν χάριν ὁμολογῶ, στὶς μοι πρὸς τὰς ἄλλοις ἀπασι, καὶ τοῦτο κρείττον ἀγαθοῦ παντὸς ιδεῖν ἐδωρήσατο· φημὶ δὴ τὸ, συνηγμένους ὅμιοι πάντας ἀπολαβεῖν, μίαν τε κοινὴν ἀπάντων ὅμορφονα γνώμην θεάσασθαι. Μηδ' οὖν βάσκανός τις ἔχθρος τοῖς ἡμέτεροις καλοῖς λυμανέσθω, μηδὲ τῆς τυράννων θεομαχίας ἐκποδῶν ἀρθείστης Θεοῦ Σωτῆρος δυνάμει, ἐτέρως (47) ὁ φιλοπόνηρος δαίμων τὸν θεῖον νόμον βλασphemίας περιβαλλέτω· ὡς ἐμοὶ γε παντὸς πολέμου καὶ μάχης δεινὴ καὶ χαλεπωτέρα, ή τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐμφύλιος νενόμισται στάτις, καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται. Ότε γοῦ τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας νεύματι καὶ συνεργείᾳ τοῦ κρείττονος ἡράμην, οὐδέν τε λείπειν (48) ἐνόμιζον, ή Θεῷ μὲν νομίζειν τὴν χάριν, συγχαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν ἡλευθερωμένοις· ἐπειδὴ τὴν ὑμετέραν διάστασιν παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἐπυθόμην, οὐχ ἐν δευτέρῳ τὴν ἀκοήν ἐθέμην, τυχεῖν δὲ καὶ τοῦτο θεραπείας δι' ἐμῆς εὐξάμενος ὑπηρεσίας, τοὺς πάντας ἀμελλητὶ συμμετεστελλάμην· καὶ γάρω μὲν δρῶν τὴν ὑμετέραν δμήγυριν, τότε δὲ μάλιστα κρίνω κατ' εὐχάς ἐμαυτὸν πράξειν, ἐπειδὲν ταῖς ψυχαῖς ἀνακραβέντας ίδοιμι τοὺς πάντας, μίαν τε κοινὴν (49) βραβεύουσαν τοῖς πάτιν εἰρηνικὴν συμφωνίαν, ἥν καὶ

est in titulo hujus capituli. Theodoritus vero in l. 1 *Historie*, cap. 7, non ab Eusebio, sed ab Eustathio Antiochiae civitatis episcopo orationem hanc habitan esse dicit. Theodoriti sententiam secutus est Baronius; quem quidem semper hostili atque insenso animo adversus Eusebium nostrum suisse, ex eius scriptis quivis facile deprehendet. Verum auctor *Historie tripartita* in libro II, cap. 5, ubi Theodoriti verba describit, ait post Eustathium Antiochenum, Eusebium quoque Cæsariensem de laudibus imperatoris orationem habuisse. Quod tamen in Græcis Theodoriti exemplaribus hodie non habetur; prorsus ut necesse sit, ant Epiphanius scholasticum integriores Theodoriti codices nactum suisse, aut de suo id addidisse, ut interdum solet. Tale est illud quod supra notavimus de regie urbis episcopo, quem Nicetas synodo non interfuerunt Socrates ex Eusebio prodidit, ubi Epiphanius scholasticus Alexandri nomen addidit gravi errore, cum Metrophanem potius dicere debuisset. Sed ut ad propositum revertamur, sunt qui nec Eustathio, nec Eusebium, sed Alexandro Alexandrinorum episcopo id honoris delatum esse scribant, ut concilii nomine imperatorem alloqueretur. Nicetas in *Thesaurus orthodoxæ fidei*, lib. V, cap. 7, id affirmit his verbis: « Eusebius De vita Constantini libro III se primum verba in synodo fecisse testatur. Si tamen Theodorito credimus, Eustathius primus, etc., ut autem Theodorus Mopsuestenus scribit,

Alexandro Alexandrino pontifici id honoris ultra delatum est. » Ego vero in tanta scriptorum diversitate libentius ei sententiæ accesserim, quæ Eusebium primas dicendi partes a synodo delatas esse afflīmat. Primum quia omnium sine controversia doctissimus ac discretissimus erat Eusebius. Deinde ipse id aperie testatur in principio hujus operis his verbis: « Αρτὶ δὲ ταὶς ἡμέτεραις αὐτοῖς καλλίνον μέσον ἀπολαδόντες Θεοῦ λειτουργῶν συνόδου, εἰσοπατηρικοῖς ὑμνοῖς ἐγεραρόμεν, id est, *Nuper etiam nos ipsi victorem principem in medio Dei ministrorum conventu residentem, vicennialibus hymnis prosecuti sumus.* »

(47) Ἐτέρως. Portesius, Christophorus et Gallicus interpres hanc vocem omisere, cum tamen tota vis sententiæ in ea voce posita sit. Ad hanc enim vocem refertur quæ proxime sequitur periodus: « Cavete, inquit, ne post deletam tyrannidem eorum qui Deo bellum intulerint, rursus dæmon alia via religionem nostram maledictis et calumniis objiciat. » Alia igitur via, id est, per intestinas dissensiones. Vide quæ mox sequuntur.

(48) Οὐδέτερη τε λείπειν. Scribendum videtur, οὐδέν ἐμοὶ γε λείπειν ἐνόμιζον, et paulo post lego cum Turnebio et Gruterio, ἐπειδὴ τὴν ὑμετέραν, etc.

(49) Μιαρ τε κοινὴν. Rectius meo iudicio scribetur κοινὴ adverbialiter.

ἔτεροις ὑμῖς πρέπον ἀν εἴη πρεσβεύειν (50) τοὺς τῷ Θεῷ καθιερωμένους. Μή δὴ οὖν μέλλετε, ὡ φίλοι, μή δὴ, λειτουργοὶ Θεοῦ, καὶ τοῦ κοινοῦ πάντων τῆμῶν Δεσπότου τε καὶ Σωτῆρος ἀγαθοὶ θεράποντες· τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἵτια ἐντεῦθεν ἡδη φέρειν (51) ἀρέξαμενοι, πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθε (52). Οὕτω γάρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ τὰ ἀρεστὰ διαπεργαμένοι εἴητε δι, καμὸι τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι ὑπερβάλλουσαν δύσεται χάριν. »

mutuas inter vos dissensionis causis, omnes controversiarum nodos pacis legibus sine ulla mora dissolvatis. Hac enim ratione et summo omnium Deo rem gratissimam facturi, et mihi conservo vestro ingens beneficium collaturi estis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΓ^η.

“Οκως τοὺς ἀμφισβητούντας τῶν ἐπισκόπων εἰς ὅμοροντα συνήψει.

‘Ο μὲν δὴ ταῦτ’ εἰτών ‘Ρωμαίᾳ γλώττῃ, ὑφερμηνεύνοντος ἔτέρου, παρεδίδου τὸν λόγον τοῖς τῆς συνδόου προέδροις. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ μὲν ἀρέξαμενοι κατηπιῶντο τοὺς πέλας, οἱ δὲ ἀπελογοῦντο τε καὶ ἀντεμέμφοντο. Πλειστων δὴ ταῦθ’ ὁφέλικατέρου τάγματος προτεινομένων, πολλῆς τ’ ἀμφιλογίας τὰ πρώτα συνισταμένης, ἀνεξικάκως ἐπηκροδτό βασιλεὺς τῶν πάντων, σχολῇ τ’ εὐτόνῳ (53) τὰς προτάσεις ὑπεδέχετο, ἐν μέρει τὸν ἀντίλαμβανόμενος τῶν παρ’ ἔκπατέρου τάγματος λεγομένων, ἤρέμα συνήγαγε τοὺς φιλονείκων ἐνισταμένους· πράως τε ποιούμενος τὰς πρὸς ἔκαστον ὄμιλας, Ἐλληνίζων τε τῇ φωνῇ διτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε, γλυκερὸς τις ἦν καὶ ἡδὺς, C τοὺς μὲν γοῦν πειθῶν (54), τοὺς δὲ καταδυσαπῶν τῷ λόγῳ, τοὺς δὲ εὑλέγοντας ἐπαινῶν, πάντας τ’ εἰς ὅμονοιαν ἐλαύνων, εἰσόδῳ ὅμογνώμονας (55) καὶ ἔμοδόνους αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἀμφισβητουμένοις ἀπαστικαστο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ^η.

Περὶ πίστεων καὶ τοῦ Πάσχα, τῆς συνόδου σύμφωνος ἔκθεσις.

‘Ως ὅμηρων μὲν κρατῆσαι τὴν πίστιν, τῆς σωτηρίου δὲ ἕορτῆς τὸν αὐτὸν παρὰ τοῖς πάσιν ὄμολογηθῆναι καὶρόν· ἔκυροντο δὲ ἡδη καὶ ἐν γραφῇ δι τὸν ὅποστημεώσεως ἔκαστου τὰ κοινῇ δεδογμένα (56). Όν δὴ

(50) Πρέπον ἀρ εἴη πρεσβεύειν. Male Christophorus vertit, a Deo impetrare, cum potius vertere debuisse prædicare. Sic enim Eusebius hanc vocem usurpare solet, ut patet ex innumeris Historia ecclesiastica locis, exempli gratia in lib. iv, cap. 15. Male in Fuk. et Sav. codd. legitur εἴη βραβεύειν.

(51) Ἐρεῦθεν ἡδη φέρειν. Longe aliter codex Fuk., in quo totus hic locus ita scribitur, τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως αἵτια τοῦ λοιποῦ φέρειν ἀνάγκισθε, πάντα δὲ σύνδεσμον, etc. Atque ita Savilius et Christophorus in suis codicibus repererunt.

(52) Ἐξιλύσασθε. Lego cum Christophorono ἐπιλύσασθαι· vulgata tamen lectio stare potest, modo post vocem θεράποντες, quæ paulo ante præcessit, ponatur punctum semiplenum, ut ad oram sui libri notavit Savilius. Certe in codice Regio post vocem θεράποντες posita est media distinctio.

(53) Υὐρ., σχολὴ τε εὐτόνως. Apud Socratem

medium adhiberetur, absque ulla cunctatione omnes vos accersivi. Et maximam quidem animo capio voluptatem, cum vos congregatos intueor. Sed me ex volo rem gessisse tunc demum existimabo, cum vestrum omnium animos inter se conjunctos ac permistos 490 videro, unamque velut omnium arbitram pacem atque concordiam, quam quidem vos, utpote Deo consecrati, aliis suadere ac predicare debetis. Date igitur operam, o charissimi Dei ministri, et communis omnium nostrum Domini ac Servatoris fideles famuli, ut, sublatis quamprimum

B

CAPUT XIII.

Quomodo episcopos inter se certantes ad concordiam revocari.

Hæc ille cum Latino sermone dixisset, quæ alius quispiam Graece interpretatus est, deinceps consilii præsidibus sermonem concessit. Tum vero alii proximos insinuare coeperunt, alii accusantibus respondere, et vicissim queri. Multis igitur hunc in modum ex ultraque parte propositis, nungnaque controversia in ipso principio excitata, imperator cuncta patientissime auscultans, intento animo propositas quæstiones exceperit; et quæ ab ultraque parte dicebantur, vicissim astruens atque adjuvans, pertinacius certantes paulatim conciliauit. Cumque omnes placide alloqueretur, et Graeca ueteretur lingua, quippe qui ne hujus quidem lingue ignarus esset, suavissimus ac jucundissimus fuit, dum alios vi rationum adductos in suam sententiam trahit, alios orat et flectit, eosque qui recte dixissent, laudibus afficit, et universos ad concordiam incitat. Donec tandem eos concordes in omnibus de quibus antea certabatur, et consentientes effecit.

CAPUT XIV.

Concors synodi sententia de fide et de Pasche.

Adeo ut non modo unius fidei consonantia apud omnes obtineret, verum etiam unum idemque tempus in salutaris festi celebratione ab omnibus firmaretur. Porro ea quæ in communione placuerant,

in l. i, cap. 5; et apud Nicephorum legitur εὐτόνῳ. Gelasius autem Cyzicenus cap. 28, habet εὐτοντάτην· cum Socrate consentiunt codex Fukelitanus et schedæ Regiae.

(54) Τοὺς μὲν γοῦν πειθῶν. Apud Socratem et Gelasium ac Nicephorum legitur τοὺς μὲν συμπειθῶν. Sed codex Regius præsert τοὺς μὲν πειθῶν.

(55) Εἰσόδῳ ὅμογνώμονας. In Gelasio legitur έως δτε, quod idem est.

(56) Τὰ κοινῇ δεδογμέτρα. Id est, fidei formula et canones cum epistola synodica. Hæc enim omnia singulorum episcoporum subscriptionibus firmata sunt. Qui præter hæc tria putant etiam Acta Nicæna synodi scriptis esse mandata, ii vehementer falluntur. Quippe Eusebius diserte testatur, nihil scriptis traditum fuisse, præter ea quæ ex communi consilio decreta fuerant: eaque omnium subscriptionibus roborata fuisse dicit. Baronius quidem ad annum Christi 325, cap. 62, Acta a synodo Nicæna

scriptis mandata, et singulorum subscriptione roborata sunt. Quibus ita gestis, imperator alteram hanc victoriam de hoste Ecclesiæ se retulisse testatus, triumphalem festivitatem in honorem Dei celebravit.

491 CAPUT XV.

Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convirio exceperit.

Eodem tempore vicesimus imperii ejus annus complebatur. Cujus rei causa cum in omnibus provinciis publicæ festivitates agerentur, imperator Dei ministros ad convivium vocavit; et cum iisdem Jam inter se conciliatis epulatus, hoc velut conveniens sacrificium pér illos obtulit Deo. Neque ullus episcoporum ab hoc imperiali convivio absuit. Res porro ipsa omnem dicendi copiam longe superabat. Protectores enim et milites in orbem dispositi, strictis gladiis palati vestibulum custodiebant. Homines autem Dei per medium illorum absque ullo metu transibant, et ad intima usque palatii penetralia ingrediebantur. Ex his deinde alii una

scripta fuisse dixit, idque ab Athanasio in libro *De synodis* diserte scribi affirmavit. Sed Baronium decepit Latina interpretatio, quæ sic habet tomo I, pag. 873: « Quod si ad hanc rem usus synodi desideratur, supersunt Acta Patrum, nam neque hac in parte negligentes fuere qui Nicææ convenerunt, sed ita accurate scripserunt, » etc. In Græcis vero nulla Actorum fit mentio. Sic enim legitur: Εστι τὰ τῶν Πατέρων, id est, supersunt Patrum scripta, fides scilicet et canones et synodicae. Est et alias Athanasii locus in epistola de decretis Nicææ synodi, pag. 250, ex quo manifeste colligitur nulla fuisse Acta. Sic enim loquitur: « Quandoquidem, inquit, tua dilectio ea nosse desiderat quæ in synodo gesta sunt, minime cunctatus sum: sed statim tibi significavi quæcunque ibi acta sunt, » etc. Quod si Acta a notariis excerpta fuissent, satis habuisset Athanasius Acta illa ad amicum suum transmittere.

(57) *Εκκλησιαῖς ἐπάγρούτῳ χρόνῳ.* Hæc benignè interpretanda sunt. Neque enim vicesimus annus imperii Constantini adhuc erat absolutus, imo vix dum inchoatus. Quippe vicesimus annus principatus Constantini coepit a die VIII Kal. Aug., Paulino et Juliano coss., qui est annus trecentesimus vice-ianus quintus Natalis Dominicæ. Concilium autem Nicænum celebratum est vicesima die mensis Maii iisdem coss., ut scribit Socrates in cap. 9 lib. primi, seu potius die XIII Kalendas Julii, mensis Desii, qui a Romanis Junius dicitur, die 19, ut legitur in Actis concilii Chalcedonensis, et in *Chronico Alexandrino*, et in collectione Cresconiana. Quod quidem verius puto. Nam si concilium Nicænum vicesimo die mensis Maii congregatum esse ponamus, nimis angustum reliquerit spatum ad eas res gerendas quas Constantinus post debellatum Liciniuum gessit. Ultimo prælio ad Chalcedonem vicitus est Licinius anno Christi 324, die 15 Kalendas Octobres, ut scribitur in *Fastis Idæti* et in *Chronico Alexandrino*. Sequenti die Licinius, qui Nicænum se receperat, Constantino victori se dedidit. Post hæc Constantinus Nicomediam ingressus est: qua in urbe dum moraretur, atquo in Orientis partes progrederi festinaret, nuntium accepit de Alexandrinæ Ecclesia totiusque Ægypti discidio ob Arii dogna et Meletianorum turbas, ut ipsem scribit in epistola ad Alexandrum et Arium. Ac prius quidem Osium cum litteris suis Alexandriam misit, qui eos tumultus auctoritate sua componeret. Verum Osium cum aliquandiu moratus

A πραχθέντων, δευτέρων ταύτην νίκην ἔφασθαι εἰπώ βασιλεὺς κατὰ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἑχθροῦ, ἐπανίκιο ἐορτὴν τῷ θεῷ συνετέλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Όπως τοῖς ἐπισκόποις συνειστάθη Κωνσταντίους εἰκοσαεπτηρίδος οὐσης.

Katà tò aútō dè aútō καὶ tῆς βασιλείας εἰκοσαεπής ἐπάγρούτο χρόνος (57). ἐφ' ώ πάνοημοι μὲν ἥγοντο πανηγύρεις τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, τοῖς δὲ γε τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς, εὐωχίας αὐτὸς ἔξηρχε βασιλεὺς, συμποσιάζων εἰρηνεύσασι, καὶ οἰονεὶ θυσίαν ταύτην ἀποδιδόντος ἐμπρέπουσαν τῷ θεῷ δι' αὐτῶν· οὐδὲ ἀπελείπετο τις ἐπισκόπων βασιλικῆς εἰστιάσεως. Κρείτινος δὲ τοῦ δὴ παντὸς λόγου τὸ γινόμενον. Δορυφόροι μὲν γάρ καὶ ὀπλῖται (58) γυμναῖς ταῖς τῶν ἵππων ἄκμαις ἐν κύκλῳ τὰ πρόθυρα τῶν βασιλείων ἐφρούρουν, μέσοι δὲ τούτων ἀδεῖς οἱ τοῦ Θεοῦ διέβανον ἀνθρώποι, ἐνδοτάτω τὸ ἀνακτόρων ἔχώρουν. Εἴθ' οἱ μὲν αὐτῷ συνανεχλίνοντο (59), οἱ δὲ ἀμφὶ τὰς ἐξ ἑκατόν-

eset Alexandriæ, re infecta ad Constantiūm reversus est. Quæ quidem omnia breviori quam trium mensium spatio perfici minime potuerunt. Porro Constantiūs cum malum quotidie ingravescere cerneret, generale episcoporum concilium convokeare decrevit, ut eo modo Ecclesiæ pacem restituere. In eam rem veredarios seu agentes in rebus per omnes provincias direxit, qui episcopos Nicæam Bithyniæ convocarent. Ponamus igitur veredarios mense Martio imperatoris litteras ad singulos episcopos pertulisse. Vix credibile est episcopos ab ultimis usque tam Orientis quam Occidentis regiomib⁹ ante Julianū mense in Bithyniam venire posse; præsertim cum terrestri itinere, non autem navigatione eo delati sint, ut tradit Eusebius in cap. 6. Græci Dominicam septimam post Pascha, eam scilicet quæ Pentecosten proxime antecedit, vulgo vocant κυριακὴν τῶν ἡγίων Πατέρων, seu τῶν ἡγίων τριακοσίων δέκα καὶ δύτῳ θεοφόρων τῶν την Νικαίας, ut discimus ex *Typico* monasterii Sancti Sabæ.

(58) Δορυφόροι καὶ σπάται. Sic paulo supra utrosque junxit, cum de Constantiū in synoūm ingressu diceret. Δορυφόροι sunt hastati, seu protectores qui hastas gestabant. Certe Themistius in oratione ad Jovianum imperatorem, αἰχμοφόρον illum in Persideum profectum esse scribit, id est, protectorem domesticum, ut ex Amm. Marcellino cognoscimus. Ὁπλῖται vero sunt scutati, milites scilicet qui erant sub magistro militum præsentali.

(59) *Vulg., οἱ μὲν αὐτῷ συνειστάθησαν.* Scribendum est αὐτῷ, ut videtur legisse Christophorus sonus. Confirmat hanc emendationem Theodoretus, l. 1, cap. 11, his verbis quæ hunc Eusebiū locum mirifice illustrant: Πολλὰ δὲ στιβάδας εὐτρεποῦνται κελεύσας, κατὰ ταῦτα εἰστίασεν ἄπαντας, τοὺς μὲν ἀξιωτέρους ὁμοτραπέζους λαβών, τοὺς δὲ ἄλλους διελών εἰς τὰς διλασ. Non poterat melius scholiou apponi verbis Eusebianis. Quas Eusebius κλινάδας dixerat (sic enim legendum est ex codd. Regio et Fuketiano) Theodoretus vocat στιβάδας, id est, stibadia seu accubita. Interpres Nicephori *tores* vertit, male. Nec rectius interpres Theodoreti *sedes*. Suidas: Στιβάς χαρακότιον, ἀχκούριτον, εἰ. Scholiastes Juvenalis, ad satyram 5, « Apud veteres, inquit, accubitorum usus non erat, sed in lectulis discumbentes manducabant. » In codice Fuk. diserte scribitur οἱ μὲν αὐτῷ.

ρων (60) προσανεπαύοντο κλινάδας. Χριστοῦ βασιλείας ἔδοξεν ἐν τις φαντασιούσθαι εἰκόνα, δην τ' εἶναι ἀλλ' οὐχ ὑπάρ τὸ γινόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Χαροσματα ἐπισκόποις, καὶ γράμματα πρὸς τοὺς πάντας.

Ἐπεὶ δὲ λαμπρῶς τὰ τῆς εὐώχιας προύχωρει, οἵτινες καὶ τοῦτο βασιλεὺς δεξιούμενος τοὺς πάντας προσετίθει, μεγαλοψύχως ἕκαστον κατὰ τὴν πρέπουσαν ἀξίαν τοῖς παρ' αὐτοῦ τιμῶν ἑνίοις. Τῆς δὲ συνόδου ταύτης, καὶ τοῖς μὴ παροῦσι τὴν μνήμην δὲ οἰκείου παρεδίδου γράμματος, δὴ καὶ αὐτὸς, ὥστερ ἐν στήλῃ, τῇδε τῇ περὶ αὐτοῦ συνάκῳ διηγήσει, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Κυριατίτου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συγδόσου.

· Κωνσταντίνος Σεβαστὸς ταῖς Ἐκκλησίαις.
· Πείρων λαβὼν ἐκ τῆς τῶν κοινῶν εὐπρᾶξιας, δῆτας θείας δυνάμεως πέφυκε χάρις, τούτον πρὸ γε πάντων ἔκρινα εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν, ὅπως παρὰ τοῖς μακαριωτάτοις τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πλήθεσι πίστις μὲν καὶ εἰλικρινῆς ἀγάπης, ὁμογνώμων τα περὶ τὸν παγχρατῆ Θεόδη εὐσέβεια τηρήται. Ἄλλ' ἐπειδὴ τούτ' οὐχ οἴλον τ' ἦν ἀκλινῆ καὶ βεβαίαν τάξιν λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταῦτα πάντων ὁμοῦ, ή τῶν γοῦν πλειόνων ἐπισκόπων συνελθόντων, ἐκάστου τῶν προστηκόντων τῇ ἀγιωτάτῃ θρησκείᾳ διάκρισις γένοιτο, τούτου ἔνεκεν πλείστων δσῶν συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθάπερ εἰς ἐξ ὑμῶν ἐτύγχανον συμπαρὼν (οὐ γάρ ἀρνησαμένην ἀν., ἐφ' ψ μάλιστα χαλιρω, συνθεράπων ὑμέτερος πεφυκέναι), ἀχρι τοσούτου διπάντα τῆς προστηκούστης τετύχηκεν ἐξετάσεως, ἀχρις οὐδὲ τῷ πάντων ἐφόρῳ Θεῷ ἀρέσκουσα γνώμη, πρὸς τὴν τῆς ἐνδήτηος συμφωνίαν (61) εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν ἔτι πρὸς διχόνοιαν ή πίστεως ἀμφισβήτησιν ὑπολείπεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ συμφωνίας τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς, καὶ κατὰ Ιουδαϊων.

· "Ενθα καὶ περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἀγιωτάτης ἡμέρας γενομένης ζητήσεως, ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ (62) καλῶς ξεινι, ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας πάντας τοὺς ἀπανταχοῦ ἐπιτελεῖν. Τί γάρ ήμεν κάλλιον, τί δὲ σεμνότερον ὑπάρξει δυνήσεται, τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρ' ἡς τὰς τῆς Διθανασίας εἰλήφαμεν ἐλπίδας, μιᾷ τάξιν καὶ φανερῷ λόγῳ παρὰ πᾶσιν ἀδιαπάντων φυλάττεσθαι; Καὶ

(60) Vulg. ἀμφὶ τὰς ἐκατέρων. Scribendum puto ἐξ ἐκατέρων. Quia emendatione nihil certius. Ait Eusebius ex utraque parte aulæ regiae disposita fuisse stibadia, in quibus episcopi discumberent: ipsum vero imperatoris stibadium in medio fuisse, in quo ipse una cum honoratioribus episcopis accumbebat. Eodem plane modo in synodo Nicæna, subsellia quidem erant utrinque disposita in quibus episcopi residencebant: imperator autem ipse medius inter duos considentium ordines in sella aurea residuebat. Simile fuit Constantinopoli tribunal novemdecim accubitorum, ad hujus Constantini convivii, ut equidem arbitror, similitudinem institutum.

(61) Vulg. καὶ πά τὴν τῆς ἐνδήτηος συμφωνίαν.

A cum imperatore accubuerunt: alii in stibadiis utriusque dispositis discubuerere. Prorsus imago quædam regni Christi adumbrari, resque ipsa somnio quam veritati propior videbatur.

CAPUT XVI.

Munera episcopis donata, et litteræ ad omnes scriptæ.

Celebratis splendidissimo apparatu conviviis, imperator cunctos liberaliter excipiens, id etiam pro sua magnificentia adjecit, ut unumquemque pro meritis ac dignitate muneribus honoraret. Eos quoque qui huic synodo minime interfuerint, de rebus in ea gestis certiores fecit per litteras: quas in hoc opere, tanquam in tabula quadam incisas proponam. Sunt autem hujusmodi.

B

CAPUT XVII.

Epistola Constantini ad Ecclesias de synodo Nicæna.

· Constantinus Augustus Ecclesiis.

· Cum ex prospero reipublicæ statu compertum haberem, quanta fuisse erga nos omnipotens Dei benignitas, in hoc præcipue mihi elaborandum esse existimavi, ut a sanctissimis Ecclesiæ catholicæ populis una fides, sincera charitas, et consona erga omnipotentem Deum religio servaretur. Sed quoniam fieri non poterat ut ea res firme ac stabilitate constitueretur, nisi omnibus episcopis, 492 vel certe plurimis eorum in unum congregatis, singula quæ ad sacratissimam religionem pertinent disceptata prius fuissent: banc ob causam, coactis quam fieri potuit plurimis sacerdotibus, me quoque tanquam uno ex vobis praesente (neque enim negaverim id quo maxime exsulto, conservum me vestrum esse) cuncta competenti examine eo usque discussa sunt, donec inspectori omnium Deo accepta sententia, ad unitatis concentum proferretur in lucem, itaque nullus dissensioni, nullus controversia de fide locutus amplius relinquetur.

CAPUT XVIII.

De consensu in celebratione festi paschalis, et contra Iudeos.

D Ubi cum de sanctissimo etiam Paschæ die quæsumum fuisse, communi omnium sententia decretum est, eam festivitatem uno eodemque die ab omnibus ubique celebrari oportere. Quid enim pulchrius, quid honestius nobis esse possit, quam ut hæc festivitas, a qua spem immortalitatis accepimus, uno eodemque ordine et certa ratione ab om-

Rectius apud Theodoritum et Nicephorū legitur πρὸς τὴν, etc.

(62) Ἔδοξε κοινῇ γνώμῃ. Hæc verba Constantini respexisse videtur Athanasius, cum in libro D. synodis Ariomini et Seleuciae pag. 873, notat alio locutos esse Pares synodi Nicæna in expositione fidei, aliter in definiendo Paschæ die. Nam in hoc quidem negotio usi sunt verbo ἔδοξε, id est placuit. In expositione autem fidei nequaquam dixerit placuit, sed ita credit sancta et universalis Ecclesia. Certe verbum ἔδοξε quod refert Athanasius, non reperitur in epistola synodica, sed in hac tantu: epistola Constantini: quam pro synodice habilitam fuisse non immerito quis possit suspicari.

nibus inoffense obseruetur? Ac primum quidem visa est omnibus res esse prorsus indigna, ut in sanctissimæ hujus solemnitatis celebratione consuetudinem Judæorum sequeremur; qui, cum manus suas nefario scelere contaminarint, merito impuri homines cæcitate mentis laborant. Quippe, rejecta illorum consuetudine, possumus rectiori ordine, quem a primo passionis die ad hæc usque tempora servavimus, ad futura etiam sæcula hujus observantie ritum propagare. Nihil ergo nobis commune sit cum inimicissima Judæorum turba. Aliaiu enim viam a Servatore aceperimus. Propositus est sacra-tissimæ religioni nostræ cursus legitimus et honestus. Hunc unanimi consensu relinentes, ab illa turpissima societate et conscientia nos abstrahamus, fratres charissimi. Est enim profectio absurdissimum quod illi magnifice jactant, nos absque ipsorum magisterio hæc commode observare non posse. Quidnam vero illi recte sentire possint, qui post necem Domini, post illud parricidium mente capti, non ratione, sed præcipiti impetu feruntur quoquaque innatus furor ipsos impulerit. Hinc est quod ne **493** in bac quidem parte veritatem ipsam perspicunt: adeo ut a convenienti emendatione longissime aberrantes, uno eodemque anno duo paschata celebrent. Quid ergo est cur istos sequamur, quos constat gravissimo erroris morbo laborare? Nam uno eodemque anno geminum pascha facere, nunquam profecto sustinebimus. Verum etiamsi quæ dixi minime suppeterent, vestræ tamē solertia est, id curare omnibus modis atque optare, ne sanctitas animarum vestrarum, in ullius rei similitudine cum nequissimorum hominum moribus sociari et commisceri videatur. Illud præterea considerandum est, nefas esse ut in tanti momenti ne-

A πρῶτον μὲν ἀνάξιον ἔδοξεν εἶναι, τὴν ἀγωνίατην ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπομένους συνθεῖσα πληροῦν· οἱ τὰς ἑαυτῶν χειρας ἀθεμίτιψ πλημμελήματα χράναντες, εἰκότως τὰς ψυχὰς οἱ μιαρὸι τυφλώτουσιν. Ἐξεστο γάρ τοῦ ἐκείνους ἔθους (63) ἀποθληθέντος, ἀληθεστέρᾳ τάξει, ἣν ἐκ πρώτης τοῦ πάθους ἡμέρας δύχρι τοῦ παρόντος ἐφυλάξαμεν, καὶ ἐπὶ τοὺς μέλλοντας αἰώνας τὴν τῆς ἐπιτηρήσεως ταύτης συμπλήρωσιν ἐκτείνεσθαι. Μηδὲν τοίνυν ἔστω ἡμῖν κοινὸν μετὰ τοῦ ἐχθίστου τῶν Ἰουδαίων δχλου. Εἰλήφαμεν γάρ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ὅδὸν ἐτέραν· πρόκειται δρόμος τῇ λεωφάτῃ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ νόμῳ καὶ πρέπων (64). Τούτου συμφώνως ἀντιλαμβανόμενοι, τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης ἑαυτοὺς συνειδήσεως (65) ἀποσπάσωμεν, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι. Ἐστι γάρ ὡς ἀληθῶς ἀποπνάτον, ἐκείνους αὐχεῖν, ὡς δρα παρεκτὸς τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ταῦτα φυλάσσειν οὐκ εἰημεν ίκανοί. Τί δὲ φρονεῖν ὅρθον δυνήσονται, οἱ μετὰ τὴν κυριοκτονίαν τε καὶ πατροκτονίαν ἐκείνην ἐκστάντες τῶν φρενῶν, διγονται οὐδ λογισμῷ τιν, ἀλλ' ὅρμῃ ἀκατασχέτω, δποι δὲν αὐτοὺς ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀγάγῃ μανλα. Ἐκεῖθεν οὖν τοίνυν καν τούτῳ τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὁρῶστον, ὡς δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτοὺς πλανωμένους τῆς προστηκούσης ἐπανορθώσεως (66), τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον τὸ Πάσχα ἐπιτελεῖν (67). Τίνος χάριν (68) τούτοις ἐπόμεθα, οὓς δεινὴν πλάνην γοσεῖν ὡμολόγηται; Δεύτερον γάρ τῷ ἐνὶ ἐνιαυτῷ οὐκ ἄν ποτε ποιεῖν ἀνεῖδμεθα. Ἀλλ' εἰ καὶ ταῦτα μὴ προβηκειτο, ἀλλὰ δὴ τὴν ὑμετέραν ἀγχίνοιαν ἔχρην καὶ διὰ σπουδῆς καὶ δι' εὐχῆς ἔχειν πάντοτε, ἐν μηδεμιᾷ τὸ καθαρὸν τῆς ὑμετέρας ψυχῆς κοινωνεῖν δοκεῖν ἀνθρώπων θεστι παγκάκων. Πρὸς τούτοις κάκείνο πάρεστι συνορᾶν, ὡς ἐν τηλικούτῳ πράγματι καὶ τοιάντη θρησκείας ἑορτῇ διαφωνίαν δρχειν, ἔστιν ἀθέμιτον. Μίαν γάρ

(63) *Vulg., τοῦ ἐκείνου ἔθους.* Lego έθους εἰν Christophorono et Grutero. Idem mendum notavimus in *Historia ecclesiastica*. Certe in schedis Reggiis et in libro Savillii έθους prescriptum est.

(64) *Kαὶ ῥόμως καὶ πρέπων.* Apud Gelasium et Nicephorum legitur καὶ νόμος πρέπων. Socrates tamen ac Theodoritus vulgatau lectionem tuentur.

(65) *Αἰσχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως.* Nam qui cum Judæis Pascha Dominicum celebrant, consciū videntur esse sceleris quod Judæi adversus Dominum admiserunt. At Christoporuson συνειδησιν vertit opinionem, cui non accedo.

(66) *Τῆς προστηκούσης ἐπανορθώσεως.* Socrates, Theodoritus, Gelasius ac Nicephorus habent ἀντὶ τῆς προστηκούσης ἐπανορθώσεως, quod non probro. Recte enim dicitur πλανωμένους τῆς ἐπανορθώσεως.

(67) *Τῷ αὐτῷ έτει δεύτερον τὸ Πάσχα ἐπιτελεῖται.* Cum neomenia paschalis Judæorum a die quinto mensis Martii inciperet, et tertio Aprilis clauderetur, hinc flebat aliquando ut eorum Pascha ante æquinoctium inciperet. Ita duplex Pascha eodem anno celebrabant, si annum intelligas solarēm ac Julianum, a verno scilicet æquinoctio huius anni ad sequentis anni vernum æquinoctium. Idem ait Ambrosius in epistola ad episcopos Aemiliæ, ubi scribit Judæos interdum inense duodecimo Pascha celebrasse, id est, juxta Latinos vel Orientales. Neque enim Judæi mense illo qui apud ipsos

B erat duodecimus, Pascha unquam celebrabant, sed decima quarta die primi mensis. Porro hæc iteratio quam Judæis objicit Constantinus, nequaquam magni momenti mili quidem videtur. Idem enim retrorquere poterant Judæi adversus Christianos; eos scilicet uno eodenique anno bis Pascha celebrasse, si annum vertentem intelligamus. Ponamus enim hoc anno Pascha celebrari decimo Kalendas Maias : seconde anno citius celebraretur necesse est. Atque ita duplex Pascha intra unius anni vertentis curriculum apud Christianos occurrit. Quod tamen non eveniet, si annum numeraveris ab æquinoctiali cardine ad alterius anni vernum æquinoctium. Vide Epiphanius in hæresi 70, quæ est Audianorum pag. 824, et animadversiones V. Petavii. Cui junge; cap. 3 Egidii Bucherii *De Paschali Judæorum cy-*

D *clo.* (68) *Tίνος χάριν.* Apud Theodoritum et Nicephorum legitur τίνος οὖν χάριν. Sic etiam Socrates et Gelasius. Ex quibus corrigenda sunt, quæ sequuntur hoc modo : τὴν ὑμετέραν ἀγχίνοιαν. Et paulo post ἐν μηδεμιᾷ δοκιστηται. Quanquam apud illos quos dixi scriptores legitur ἐν μηδενὶς δοκιστηται. In Fuketiano scriptum est ἐν μηδεμιᾷ προφασει. Porro ad hæc verba alludere videtur auctor *Constitutionum apost.* libro v, cap. 16. Quod profecto fatebitur quisquis eum locum cum his Constantini verbis contulerit.

Εἰς τὴν τῆς ἡμετέρας ἑλευθερίας ἡμέραν, τουτέστι τὴν τοῦ ἀγωτάτου πάθους, ὁ ἡμέτερος παρέδωκε Σευτήρ, καὶ μίαν εἶναι τὴν καθολικὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν βεβούῃται, ἃς εἰ καὶ ταμάλιστα εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους τὰ μέρη διῆρηται, ἀλλ' ὅμως οὐκ πνεύματι, τουτέστι τῷ θεικῷ βουλήματι, θάλπεται. Λογισάσθω δὲ τὴς ἡμετέρας διστότητος ἀγχίνοια, διποταὶ οὐκέτι δεινὸν τε καὶ ἀπρεπὲς, κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας ἐτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν (69), ἐτέρους δὲ συμπόσια συντελεῖν, καὶ μετὰ τὰς τοῦ Πάσχα ἡμέρας, ἀλλούς μὲν ἐν ἕορταῖς καὶ ἀνέσεσιν ἔξετάζεσθαι, ἀλλούς δὲ ταῖς ωρισμέναις ἐκδεδόσθαι νηστείαις. Διὰ τοῦτο γοῦν τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως τυχεῖν, καὶ πρὸς μίαν διατύπωσιν ἀγεσθαι τοῦτο ἡ θελα πρόνοια βούλεται, ὡς Ἑγαῖον ἀπανταῖς τῇ γῆς μηματι συνορᾶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 10.

Παραίτεσις ἐξακολουθείται μᾶλλον τῷ πλείστῳ τῆς οἰκουμένης μέρει.

«Οθεν ἐπειδὴ τοῦθι» οὗτως ἐπανορθοῦσθαι προσῆκεν, ὡς μηδὲν μετὰ τοῦ τῶν πατροκτόνων τε καὶ κυριοκτόνων ἐκείνων ἔθους εἶναι κοινὸν, ἔστι δὲ τάξις εὐπρεπής, ἢν πᾶσαι αἱ τῶν δυτικῶν τε καὶ μεσημβρινῶν καὶ ἀρκτών τῆς οἰκουμένης μερῶν παραφυλάττουσιν Ἐκκλησίας, καὶ τινες τῶν κατὰ τὴν ἑώραν τόπων, τούτου ἔνεκεν (70) ἐπὶ τοῦ παρόντος καλῶς ἔχειν ἀπαντεῖς ἡγγισαντο· καὶ αὐτὸς δὲ τῇ ὑμετέρᾳ ἀγχίνοια ἀρέσειν ὑπεσχόμην, ἵν' ὅπερ δ' ἀν κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν τε καὶ Ἀφρικήν, Ἰταλίαν τε Ἀπασαν, Ἀιγυπτον, Σπανίαν, Γαλλίας, Βρεττανίας, Λιθύας (71), ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανήν τε διοικησιν καὶ Ποντικήν, καὶ Κιλικίαν, μιδὲ καὶ συμφώνῳ φυλάττεται γνώμη, ἀσμένως τοῦτο καὶ ἡ ὑμετέρα προσδέηται σύνεσις, λογίζομένη ὡς οὐδὲ μόνον πλειστὸν ἔστιν δὲ τῶν κατὰ τοὺς προειρημένους τόπους Ἐκκλησιῶν ἀριθμός, ἀλλὰ καὶ ὡς τοῦτο μάλιστα κοινῇ πάντας ὀσιώτατόν ἔστι βούλεσθαι, ὅπερ καὶ δὲ ἀκριθῆς λόγος (72) ἀπαιτεῖν δοκεῖ, καὶ οὐδεμίαν μετὰ τῆς Ιουδαίων ἐπιορκίας (73) ἔχειν κοινωνίαν. Ἰνα δὲ τὸ κεφαλαιωδέστερον συντόμως εἴπω, κοινῇ πάντων ἡρεσες κρίσει, τὴν ἀγωτάτην τοῦ Πάσχα ἔορτὴν μιδὲ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι. Οὐδὲ γάρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἀγιότητι εἶναι τινα διαφοράν, καὶ κάλλιον, ἐπεσθαι τῇ γνώμῃ ταύτῃ (74), ἐν οὐδεμίᾳ δοτὸν ἀλλοτρίας πλάνης καὶ ἀμαρτήματος ἐπιμέξια.

(69) *Vulg. ἐτέρους μὲν ταῖς νηστείαις σχολάζειν.* Intelligit caput Jejunii, quod alio tempore a Quadragesimanis, alio a reliquo Christianis inchoatur. Certe de capite jejunii hæc accipienda esse, docent quæ sequuntur de diebus post Pascha. Alioqui superflus esse repetitio. Si quis tamen de fine jejunii Quadragesimalis hæc intelligere malit, non repugnabo. Vide Chrysostomum in homilia adversus eos qui primo Pascha jejunabant, pag. 714.

(70) *Vulg. οὐ ἐτέρει.* Apud Socratem, Theodoritum, Gelasium ac Nicephorum legitur: ὃν ἔνεκεν. Melius tamen esset τούτων ἔνεκεν, vel τούτου, ut supra. In manuscripto codice Fuketii scribitur τούτου ἔνεκεν, neque aliter in Turnebi libro.

(71) *Λιθύας.* Transposita hic esse vocabula nemo non videt. Rectius itaque apud Gelasium Cyzicenum legitur Βρεττανίας, Αιγυπτόν τε καὶ Λιθύας.

A gotio et in hujusmodi religionis solemnitate, dissensio reperiatur. Unum enim libertatis nostræ festum diem, hoc est diem sacratissimæ passionis, Servator noster nobis reliquit, unaq; esse voluit catholica Ecclesiam. Cujus membra, licet variis locis dispersa sint, uno tamen spiritu, Dei scilicet voluntate, soventur. Consideret, quæso, vestras sanctitatis solertia, quam grave sit et indecorum, iisdem diebus alios quidem jejuniis intentos esse, alios vero convivia celebrare: et post dies Paschæ, alios quidem in festivitatibus et animorum remissione versari, alios vero definitis vacare jejuniis. Hoc itaque convenienti emendatione corrigi, et ad unam eamdemque formam redigi, divina vult Providentia, quemadmodum omnes meo quidem judicio B intelligitis.

CAPUT XIX.

Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint.

C «Proinde cum hoc ita emendari oporteret, ut nihil nobis commune esset cum illorum Domini intersectorum et parricidarum consuetudine; cumque hic ordo decentissimus sit, quem omnes tam occidentalium quam meridianarum et septentrionalium orbis partium Ecclesiæ, ac nonnullæ quoque orientalium servant: idcirco id æquum rectumque esse omnes judicaverunt, quod et vobis placitum esse spopondi, ut scilicet quod in urbe Roma perque omnem Italiam, Africam, Ægyptum; per Hispaniam, Gallias, Britannias, Libyas; per universam Achaiam; per Asianam 494 et Ponticam dioecesim, per Ciliciam denique concordi sententia observatur, id vestra quoque prudentia libentibus animis amplectatur. Illud nimur attendens, non modo majorem esse numerum Ecclesiarum in locis supra memoratis, verum etiam æquissimum esse, ut omnes in commune id velint, quod stricta ratio exigere videtur, nec ullam cum Judæorum perjurio societatem habere. Atque ut summam ac breviter dicam, placuit communī omnium judicio, ut sanctissimæ Paschæ festivitas uno eodemque die celebraretur. Neque enim decet in tanta sanctitate aliquam esse dissonantiam, præstatque eam sequi sententiam, in qua nulla est alieni er. D roris scelerisque societas atque communio.

Socrates vero habet Λιθύην, quod magis probo.

(72) *Ἀκριθῆς λόγος.* Apud Theodoritum et Gelasium Cyzicenum legitur λογισμός, quod mihi certe non displicet; ut λογισμός idem sit ac φησισμός, id est, diligens supputatio; unde et computus Paschalis est appellatus. Alter sumitur ἀκριθῆς λόγος in epistola synodica concilii Nicæni, ubi agitur de causa Meletii. Nam ἀκριθῆς λόγος illuc sumitur pro stricto jure, et opponitur æquitali seu dispensationi.

(73) *Τῆς Ιουδαίων ἐπιορκίας.* Persidi ac perjuri vocantur Judæi, qui cum nullum præter Deum regem ac dominum agnoscerent, eumdem postea negaverunt; nec alium se regem habere quam Cæsarēm testati sunt.

(74) *Τῇ γνώμῃ ταύτῃ.* Post hæc verba deerat in editione Rob. Stephani integra linea; quain ex Socrate, Theodorito, Gelasio ac Nicephoro supplere,

CAPUT XX.

Hortatio ut omnes decretis synodi assentiuntur.

Quæ cuncti ita sint, cœlestem gratiam et plane divinum mandatum libenter suscipite. Quidquid enim in sanctis episcoporum conciliis geritur, id omne ad divinam referendum est voluntatem. Quamobrem ubi ea quæ gesta sunt dilectis fratribus nostris intuimaveritis, supradictam rationem et sanctissimi diei observantiam suscipere et constitutere debetis; ut cum in dilectionis vestrae conspectum jampridem a me desideratum venero, uno eodemque vobiscum die sanctam festivitatem peragere possim; utque de omnibus una vobiscum gaudeam, cernens diaboli crudelitatem divina potentia nobis operam navantibus esse sublatam; florente B ubique terrarum vestra fide, et pace atque concordia. Deus vos servet, fratres charissimi. Hanc epistolam imperator eodem exemplo scriptam, in omnes provincias direxit, ut suæ erga Deum pietatis sinceritatem tanquam in speculo quodam aspiciendam legentiibus præberet.

CAPUT XXI.

Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent.

Porro cum synodus iam dissolvenda esset, imperator sermonem cum episcopis habuit quo ipsis val-

facillimum fuit hoc modo: ἐν δὲ οὐδεμίᾳ έστι ἀλλοτρίας πλάνης καὶ ἀμαρτήματος ἐπιμέτρα, id est, eam sequi sententiam, in qua nulla est alieni erroris scelerisque societas. Hoc est quod supra dixit Constantinus in cap. 48, τῆς αἰχρᾶς ἔκεινης συνειδήσεως ἀποκάπωμεν. Ubi vide quæ annotavi. Nam Christophorus hæc nullatenus intellexit.

(75) Vulg. πᾶς γάρ δι τοὺς ἀγίους τῶν ἐπισκόπων συνεδροῦσι. Notanda est hæc Constantini sententia de auctoritate judiciorum synodalium. Cui similis est locus alter in epistola ejusdem Constantini ad episcopos post concilium Arelatense: « Dico enim, ut se veritas habet. Sacerdotum iudicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens judicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud judicare, nisi quod Christi magisterio sunt edicti. »

(76) Διατάσσεις ὁγελεῖται. Ex hoc loco aperte colligitur, epistolam banc Constantini scriptam esse ad episcopos qui synodo non interfluerant. Inscripta quidem est epistola ad Ecclesiæ. Verum Ecclesiæ nomine antistites intelligendi sunt. In sacerdotibus enim Ecclesia constat; ut ait Honorius in appendice codicis Theodosiani.

(77) Τῆς ὑμετέρας διαθέσεως. Hæc peculiaris est locutio Christianorum, qui cum aliquem ex fratribus aut voce aut per litteras alloquerentur, vestram charitatem seu dilectionem dicere solebant. Nihil frequentius occurrit in epistolis sanctorum Patroni, ut nihil necesse sit exempla congerere. Sic certe Athanasius in epistola de decretis synodi Nicænae, cuius locum paulo ante attulimus. At Christophorus διάθεσιν dispensationem vertit, nec hujus loci sensum perspexit.

(78) Vulg., διὰ τῶν ὑμετέρων χράσεων. Non dubito quin scribendum sit ὑμετέρων, ut legitur apud Socratem, Theodoritum, Gelasium ac Nicæphonum. Certe Constantinus in epistolis suis semper gloriari solet, mod divina majestas ipsius mi-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Παραίρεσις τοῖς ὑπὸ τῆς συνθέου γραψεῖσι κεισθῆται.

Τούτων οὖν οὐτας ἔχονταν, ἀσμένικς δέχεσθε τὸ τοῦ Θεοῦ χάριν καὶ θείαν ὡς ἀληθῶς ἐντολὴν· τάν γάρ, εἰ τι δὲ ἐν τοῖς ἀγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίοις (75) πράττεται, τούτο πρὸς τὴν θείαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφοράν. Διὸ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν ἀδελφοῖς ἐμφανίσαντες τὰ πεπραγμένα, ἥδη, καὶ τὸν προειρημένον λόγον καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἀγωνίστης ἡμέρας ὑπόδεχεσθαι τε καὶ διετάττειν διεβλεπε (76), ἵν’ ἐπειδὴν πρὸς τὴν πάλαι μοι ποθουμένην τῆς ὑμετέρας διαθέσεως (77) δύιν ἀφίκεινται, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὴν ἀγίαν μεθ’ ὑμῶν ἐποτὴν ἐπιτελέσαι δυνηθῶ, καὶ πάντων ἔνεκεν μεθ’ ὑμῶν εὔδοκησι, συνορῶν τὴν διαβολικὴν ὡμέστητα ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἡμετέρων πράξεων (78) ἀνηρημένην, ἀκμαζούσης πανταχοῦ τῆς ἡμετέρας πίστεως καὶ εἰρήνης καὶ ὅμονοίς. Οὐ θείας ὑμᾶς διαψυλάξι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. » Ταύτης βεβαίεντος ἐπιστολῆς Ισοδοναμοῦσαν γραψή (79) ἐφ’ ἔκαστης ἐπαρχίας διεπέμπετο, ἐνοττρέζεσθαι τῆς αὐτοῦ διανοίας τὸ καθαρώτατον καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον θείας, παρέχων τοῖς ἐντυχάνουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Συμβουλία πρὸς τὸν ἐπισκόπους ὑποστρέψοντας, περὶ ὅμοροις.

Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν τὴν σύνοδος ἀναλύειν ἡμελλε, συντεταχθή μὲν τοῖς ἐπισκόποις παρεῖχεν ἐμιλίαν (80), ὅμως

C nisterio tyrannos qui Ecclesiam persequebantur, sustulerit orbemque universum superstitione dæmonum cultu liberaverit.

(79) Ταύτης τῆς ἐπιστολῆς Ισοδοναμοῦσα γραψή. Hunc locum non intellexit Christophorus, ut ex versione ejus appareat; sic enim vertit, Edictum, quod idem pondus habebat et auctoritatem cum hac epistola, imperator in singulas misit provincias. Atqui Eusebius nullam edicti mentionem facit, sed tantum epistole ad episcopos missæ. Sed Christophorus γραψή putavit esse edictum, gravi errore; cum Ισοδοναμοῦσα γραψή τῆς ἐπιστολῆς, nihil aliud sit quam exemplum epistolæ, quod etiam λογοτεχνικοὶ Graeci vocant, nos vulgari idiomatico copiam appellamus. Ait igitur Eusebius, Constantium missis exemplis hujus epistolæ in omnes provincias, seu, quod idem est, missis hanc epistolam eodem exemplo scriptam ad omnes provincias. Porro monendum est lector, hujus capituli titulum alieno loco positum esse, cum ad epilogum precedentis epistolæ pertineat, ut nemo non videt. Ponendum est igitur hic titulus supra ante has voces τούτων οὖν οὐτας ἔχοντων, ut habeat codex Fuketii.

(80) Συντακτικὴ παρεῖχεν ὅμιλος. Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Nam Portesius quidem vertit, ex composite verbis fecit ad episcopos. Christophorus vero sic interpretatus est, sermonem apud episcopos de rebus ordine dispensandis instituit. Atqui συντακτικὴ παρεῖχεν ὅμιλον nihil aliud est quam valedixit. Menauder, seu potius Alexander rhetor in capite Περὶ λαλίδων, pag. 624, scribit συντακτικὴν λαλίαν a sophistis dictam esse orationem, qua scholastici completo studiorum suorum curriculo Athenis discedentes, et in patriam suam reversi, dolorem suum in abeundo testantur: vel cum quis domo discedens, Athenas proficationem instituit. Idem in cap. Περὶ συντακτι-

μὲν διπάντας ὅπερ μίαν συγκαλέσας ἡμέραν, παρούσι
όλε τὴν πρὸς ἀλλήλους ὑποθέμενος εἰρήνην περισπού-
δαστον ποιεῖσθαι, τὰς δὲ φιλονείκους ἕριδας ἔκτρέπε-
σθαι, μηδὲ βασκαίνειν, εἴ τις εὐδοξικῶν ἐν ἐπισκόποις
φαίνοιτο σοφίας ἐν λόγῳ, κοινὸν δ' ἡγεῖσθαι τάγαθὸν
τῆς ἑνὸς ἀρετῆς, μηδὲ μήν τῶν μετρωτέρων κατεπ-
αίρεσθαι τοὺς χρείτους· Θεοῦ γάρ εἶναι τὸ χριτή-
ριον τῶν ἀληθεῖ λόγῳ χρειτόνων καὶ τοῖς ἀσθενε-
στέροις δὲ δεῖν ὑποκατακλίνεσθαι λόγῳ συγγνώμῃς,
τῷ τὸ τέλειον ἀπανταχοῦ σπάνιον τυγχάνειν. Διὸ καὶ
ἀλλήλοις δεῖ τὰ σμικρὰ πταίνοισι συγγνώμην νέμειν,
χαρίζεσθαι τε καὶ συγχωρεῖν δσα ἀνθρώπινα, περὶ^B
πολλοῦ τιμωμένων (81) τὴν σύμφωνον ἀρμονίαν, ὡς
ἂν μὴ πρὸς ἀλλήλους στασιαζόντων, χλεύης αἰτίᾳ
παρέχηται τοῖς τὸν θεὸν βλασφημεῖν νόμου παρ-
εσκευασμένοις· ὃν μάλιστα τὰ πάντα (82) δεῖν σωθῆ-
ναι δυναμένων (82'), εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοῖς ζηλωτὰ
φαίνοντο, μὴ ἀμφιγνοεῖν (83) ὡς οὐ τοῖς πᾶσιν τῇ ἐκ
λόγων ὥρελεια συντελεῖ. Οἱ μὲν γάρ ὡς πρὸς τροφὴν
χαίρουσιν ἐπικουρούμενοι (84), οἱ δὲ τοὺς προστασίας
ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν εἰώθασιν· ἄλλοι τοὺς δε-

A diceret. **495** Quippe oīnes certo die in unum con-
vocavit. Cumque adesserent, eos admonuit ut pacis inter-
se servandæ studiosi essent, et pervicaces conten-
tiones fugerent; nec invidenter si quis inter ipsos
episcopos sapientiæ et facundiæ laude floreret:
sed uniuscujusque virtutem commune omnium ho-
num esse existimarent: neve ii qui præstantiores
sunt, supra inferiores sese efferent: Dei enim esse
de vera cujusque virtute ac præstantia judicare.
Decere potius, ut præstantiores infirmioribus sese
accommodeant cum indulgentia quadam ac lenitate:
præsertim cum absolutum omnibus numeris quid-
piam reperire prorsus difficultatum sit. Itaque ipsos
levis aliorum delicti mutuo veniam indulgere; et
quidquid humanitus peccatum sit, condonare opor-
tere, magnam semper rationem habentes mutuæ
concordiæ: ne forte dum ipsi inter se seditiones
agitant, iis qui divinam legem maledicis incessere
parati sunt, ridendi præbeatetur occasio. Quorum
tamen maximam rationem ab ipsis habendam esse;

κοῦ λόγου, methodum tradit huiusmodi orationum: Ὁ συνταττόμενος, δῆλος ἐστιν ἀνιώμενος ἐπὶ τῷ χω-
ρισμῷ, id est, *Qui valedicit, præ se fert dolorem ob-
discessum.* Sed et in toto capite passim usurpat
συντάττεσθαι pro valedicere. Idque orationis genus
ab Homero priūn inventum esse dicit, apud quem
Ulysses Phæacidibus valedicit. At Natalis Comes, qui
Menandrum rhetorēm in Latinū sermonem trans-
luit, συντάττει λόγῳ vertit *adjunctivam orationem*, et verba illa quæ citavi, δ συνταττόμενος, in-
terpretatur *adjungens*, etc. Quo nihil singi potest
ineptius. Atqui συντάττεσθαι *Grecia est valedicere.*
Hesychius: *Συντάξασθαι, ἀσπάσασθαι.* Sic Eusebius
usurpat in fine huius capituli, et in libro i ubi de
morte Constantii Chlori loquitur. Huiusmodi ora-
tio exstat Gregorii Nazianzeni, habita in consessu
centum et quinquaginta episcoporum, quæ συν-
ταχτήριος λόγος inscribitur, quod idem est ac συν-
ταχτικός. In hac siquidem oratione Gregorius vale-
dicit Ecclesiæ Constantiopolitanæ. Recite igitur
Suidas scribit: *Συντάχτηρος, συντάχτικος.* Sed quod
item Suidas addit Origenem dictum esse συντάχτη-
τιον, longe fallitur, συντάχτης enim dictus est Ori-
genes teste Epiphanius, non συντάχτηρος.

(81) *Περὶ πολλοῦ τιμωμένων.* Melius scriberetur.
τιμωμένους.

(82) *Ὥρ μάλιστα τὰ πάντα δεῖν.* Deesse viden-
tur nonnulla. Sane hi libri pluribus in locis multili-
sunt, ut jam aliquoties notavimus. Hic autem locus
non incommode ita suppleri potest: ὃν μάλιστα
προνοεῖν ἡμᾶς, καὶ ποιεῖν τὰ πάντα δεῖν. Hæc enim
de paginis dicuntur, de quibus proxime locutus
fuerat Constantinus, cum dixit: τοῖς τὸν θεὸν
βλασφημεῖν νόμῳ παρεσκευασμένοις. Ait ergo Con-
stantinus ad episcopos, cædendum inprimis esse,
ne ex ipsorum dissensionibus ad contemnendam ac
deridendam Christianorum religionem provocentur
pagani. Eorum enim maximam curam ac sollicitudinem
gerere nos oportere, omniaque agere, quibus
ad veram fidem ac salutem possint revocari. Eos
vero servari facile posse, et ad agnitionem verita-
tis pervenire, si res nostræ illis beatæ et admiran-
dæ videantur. Proinde unumqueunque illorum variis
modis atque artibus aliciendum esse ad partes
nostras. Utitur deinde exemplo medicorum, qui ut
ægris salutem restituant, omnia excogitant quæ
illis utilia fore credunt. Hæc certe non intellexerunt
interpretes, in quorum versione lector alia omnia

C deprehendet. Eodem referendus est locus Eusebii
in capite 56 hujus libri, ubi ait Constantiūm impe-
ratorem magnam vim auri ecclesiæ donasse ad
pauperum alimoniam, cum omnes homines ad
suscipiendam salutaris fidei doctrinam hac etiam
ratione invitare vellet; exemplo Apostoli, qui in
Epistola ad Philippenses hæc ait: *Sicut per occasio-
nem, sive per veritatem Christus annuntietur.* Porro
in ms. codd. Fuk. et Savil., et in Turnebi libro
totius hic locus ita scribitur: Οὐς καὶ μάλιστα δεῖ
σωθῆναι· οὐκ ἀδύνατον γάρ εἰ τὰ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς
ζηλωτὰ φαίνοντο· quæ sine dubio vera lectio est.
Id tantum emendari velim, ut pro οὐκ ἀδύνατον γάρ
scribatur οὐκ ἀδύνατο δεῖ, et postea pro μὴ ἀγνοεῖν
legatur μὴ ἀγνοεῖν γάρ.

(82') *Σωθῆναι δυναμέτωρ.* Hoc loco σωθῆναι
idem est, quod salutaris fidei doctrinam percipere,
quomodo sumitum apud Paulum, ubi dicit Deum
velle omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem
veritatis venire (*I Tim. 11, 4.*) Est hoc verbum in
eo sensu proprium Christianæ religionis. Quo tamen
usi sunt etiam posterioris ævi philosophi, ut legere
memini in Commentarii Procli in *Timæum.*

(83) *Mὴ ἀμφιγνοεῖν.* Scribendum potius μὴ τα
ἀμφιγνοεῖν, subaudiendo δεῖν quod paulo ante præ-
cessit. Sed codex Fuketii veram nobis lectionem
aperuit in quo legitur μὴ ἀγνοεῖν δὲ ὑπάρχει
ως, etc. Atque ita etiam Turnebus ad oram libri
D sui emendarat ex ms. codice. — Aliis placet, voce
δεῖν ante σωθῆναι deleta, μὴ δεῖν ἀμφιγνοεῖν legere.
EDIT.

(84) *Vulg. ἐπικαιρούμενος.* Verbum insolens ei
novum: pro quo scribendum videtur ἐπικαιρού-
μενον. Sensus autem est omnino est quem in ver-
sione mea posui. Ait enim Constantinus variis cau-
sis et occasionibus paganos ad religionem nostram
solere converti. Alios spe alimentorum duci; ol
eleemosynas scilicet Christianorum. Alios spe pa-
trocrinii; ob episcoporum scilicet auctoritatem, qui
apud imperatorem et summates plurimum poterant,
προστασία est patrocinium seu suffragium, ut ad
Ammianum Marcellinum notavi, qua voce crebro
utitur Joannes Chrysostomus. In optimo codice
Fuketiano deest vox ἐπικαιρούμενον, totusque locus
ita legitur: οἱ μὲν γάρ ὡς πρὸς τροφὴν χαίρουσιν
οἱ δὲ τοὺς προστασίας ἐπειλημμένους ὑποτρέχειν
εἰώθασιν.

quippe cum facile servari possint, si ea quæ apud nos geruntur, illis eximia et admiranda videantur. Neque vero ipsis obscurum esse, sermonum copiam haudquaquam omnibus hominibus utilitatem afferre. Alii enim tanquam ad vitam sustentandam commoda sibi suppeditari gaudent: alii ad patrocinium solent configere. Quidam eos a quibus benignè excipiuntur diligunt; nonnulli munusculis honorati, ad amicitiam ineundam impelluntur. Pauci admodum sunt veri sermonum amatores: nec facile invenitur, qui veritatis studiosus sit. Nam ob causam omnibus sese accommodate oportet, et instar medici cuiusdam ea quæ ad uniuscuiusque salutem utilia sunt subministrare, ut salutaris doctrina omni ex parte ab omnibus honoretur. Et hæc quidem extremum vero adjecit, ut pro se quoque preces ad Deum sedulo facerent. Cum in hunc modum eis valdixisset, cunctis post hæc in patriam redeundi potestatem fecit. Illi igitur summa cum bilaritate domum reversi sunt; ac deinceps una apud omnes valuit opinio, sub ipsius imperatoris præsentia communi omnium consensu firmata; cum ii qui jam dudum a se mutuo divulsi erant, in unum veluti corpus coauissent.

496 CAPUT XXII.

Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit, et de pecuniarum divisione.

Tanto igitur successu imperator exhilaratus, iis qui synodo minime interfuerint, gratissimum frumentum per litteras præbuit. Sed et universis populis, tam iis qui per agros quam qui in urbibus habitabant, magnam pecuniam vim distribui jussit; publicam festivitatem ob vicesimum imperii sui annum hac ratione concelebrans.

CAPUT XXIII.

Quomodo ad Aegyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit.

Verum cunctis inter se pacem colentibus, apud solos Aegyptios implacabilis contentionis furor ardebat: adeo ut molestiam quidem exhiberent imperatori, non ideo tamen eum ad iracundiam excitarent. Illos enim ut patres, aut potius ut prophetas Dei, omni honore imperator afficiens, iterum ad se vocavit; iterum arbiter eorumdem fuit; iterum eos munieribus ac donis honoravit. Sententiam quoque quam arbiter dixerat, per epistolam significavit, confirmans et sanciens ea quæ a synodo decreta fuerant, eosque adhortans ut concordiae stiderent, nec Ecclesiæ corpus distrahere ac diserpere vellet, sed futurum Dei judicium animo reputarent. Et hæc quidem imperator speciali epistola eis suggestit.

CAPUT XXIV.

Quomodo episcopis et plebis religiosas litteras sapientis scripsit.

Sed et alia plurima eiusmodi scripsit, ac pene innunierabiles exaravit epistolas; nunc episcopis prescribens ea quæ ad Ecclesiarum Dei utilitatem expectabant, nunc ipsas plebes per litteras compel-

(85) Λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς. Codd. Fuketii et Savili scriptum habent λόγων ἀληθῶν ἔρασται. Quomodo etiam in libro Turnebi ad marginem emendatur. Sed vulgata lectio in agis placet ob ea quæ proxime sequuntur, ut vitiatur ταυτολογία. Paulus post codex

ξώσει φιλοφρονουμένους ἀσπάζονται, καὶ ξενίους τιμώμενο: ἀγαπῶντις ἔτεροι βραχεῖς δὲ οἱ λόγων ἀληθῶν ἀληθεῖς (85) ἔρασται, καὶ σπάνιος αὐτὸς ἡ τῆς ἀληθεῖς φίλος. Διὸ πρὸς πάντας ἀρμότεσθαι δεῖ, Ιατροῦ δίκην ἐκάστῳ τὰ λυσιτεῖται πρὸς σωτηρίαν ποριζομένους· ὥστ' ἐξ ἀπαντος τὴν σωτηρίαν παρὰ τοὺς πάσι: δοξάζεσθαι διδασκαλιαν. Τοιαῦτα μὲν ἐν πρώτοις παρήνει: τέλος δὲ ἐπειθεῖ, τὰς ύπερ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ικετηρίας ἐσπουδασμένων ποιεῖσθαι. Οὕτω δὴ συνταξάμενος, ἐπὶ τὰ σφῶν οἰκεῖα τοὺς πάντας ἐπανίεναι τῇ φύῃ· οἱ δὲ ἐπανίεσαν σὺν εὐφροσύνῃ, ἔκρατει τε λοιπὸν παρὰ τοὺς πάσι: μία γνώμη. παρ' αὐτῷ βασιλεῖ συμφωνθεῖσα, συναπτομένων ὅσπερ ἐφ' ἐν τῷ πάντας, τῶν ἐκ μαχροῦ διηρημένων. primo loco imperator eis præcepit. Ad extre-
mum vero adjecit, ut pro se quoque preces ad Deum sedulo facerent. Cum in hunc modum eis va-
ledixisset, cunctis post hæc in patriam redeundi potestatem fecit. Illi igitur summa cum bilaritate domum reversi sunt; ac deinceps una apud omnes valuit opinio, sub ipsius imperatoris præsentia communi omnium consensu firmata; cum ii qui jam dudum a se mutuo divulsi erant, in unum veluti corpus coauissent.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

"Οπως οὖς μὲν προέπεμψε, οἷς δὲ ἔγραψε, καὶ χρημάτων διαδόσεις.

Χαίρων δῆτα βασιλεὺς ἐπὶ τῷ κατορθώματι, τοὺς μὴ παρατυχοῦσι τῇ συνδόῳ καρπὸν εὐθαλῆ δεδώρητο δι' ἐπιστολῶν· λαοῖς θ' ἀπασι. τοῖς τε καὶ ἀγρούς καὶ τοῖς ἀμφὶ τὰς πόλεις, χρημάτων ἀψθόνους διαδόσεις ποιεῖσθαι παρεκελεύετο, ὡδὲ πῃ γεραίρων τὴν ἕρπην τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

"Οπως περὶ εἰρήνης Αἰγυπτίοις ἔγραψε τε καὶ παρήγετε.

'Ἄλλὰ γάρ ἀπάντων εἰρηνευομένων, μόνος Αἰγυπτίοις ἀμικτος ἦν ἡ πρὸς ἀλλήλους φιλονεικία, ὡς καὶ αὐτοὶς ἐνοχλεῖν βασιλέα, οὐ μήν καὶ πρὸς ὄργην ἐγέρειν. Οία γοῦν πατέρας, η καὶ μᾶλλον προφῆτας Θεοῦ, πάσῃ περιέπων τιμῇ, καὶ δεύτερον ἐκάλει, καὶ πάλιν ἐμεσίτευε τοῖς αὐτοῖς ἀνεξικάκως, καὶ δώροις ἐτίμα πάλιν, ἐδήλου τε τὴν διαιταν δι' ἐπιστολῆς. Καὶ τὰ τῆς συνδόου δόγματα κυρῶν ἐπεσφραγίζετο, παρεκάλει τε συμφωνίας ἔχεσθαι, μηδὲ διασπᾶν καὶ κατατέμνειν τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς δὲ τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἐν κῷ τὴν μνήμην λαμβάνειν. Καὶ ταῦτα δὲ βασιλεὺς δι' οἰκείας ἐπέστελλε γραφῆς.

Et hæc quidem imperator speciali epistola eis sug-
gessit.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

"Οπως ἐπισκόποις καὶ λαοῖς εὐλαβῶς πολλάκις ἔγραψε.

Καὶ ἀλλὰ δὲ τούτοις ἔγραφεν ἀδελφὰ μυρία, πλείστας θ' δσας ἐπιστολὰς διετύπου, ἐν μέρει μὲν ἐπισκόποις ύπερ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τὰ πρόσφορα διαταττόμενος· ἥδη δὲ καὶ αὐτοῖς προσεφώνει τοῖς

. Fuketii et schedæ Regiæ habent: ὧν ἐν τῷ σώματι non ἐφ' ἐνι, ut legitur in vulgatis editionibus. In eodem codice scriptum inveni: διόπερ πάντας ἀρμότεσθαι δεῖ, non ut vulgo editum est, διὸ πρὸς πάντας.

πελήθεσιν, ἀδελφοὺς ἀποκαλῶν καὶ συνθεράποντας ἐαυτῷ τοὺς τῆς Ἐκκλησίας λαοὺς δὲ τρισμαχάριος. Σχολὴ δὲ ἀν γένοιτο ταῦτα ἐπὶ οἰκείας ὑποθέσεως συναγαγεῖν (86), ὡς ἀν μὴ τὸ σῶμα τῆς παρούσης ἡμῖν διαχρητοῖτο ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Οπως ἐπὶ Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῷ ἀγρῷ τόπῳ τῆς τοῦ Σωτῆρος ημών ἀναστάσεως, ταῦτα προσευκτήριον οἰκοδομεῖσθαι προσέταξε.

Τούτων δὲ ὕδωρ ἔχοντων, μνήμης ἄλλο τι μέγιστον (87) ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν Ἐθνους δὲ θεοφιλῆς εἰργάζετο· τι δὲ ἦν τοῦτο; Τὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῆς εωτήρεου ἀναστάσεως μακαριστότατον τόπον, ἐδόκει δεῖν αὐτῷ περιφανῆ καὶ σεπτὸν ἀποφῆναι τοῖς πᾶσιν. Αὗτικα γοῦν οίκον εὐτήριον συτήσασθαι διεκελεύετο, οὐκ ἀθετεῖ τοῦτο ἐν διανοῇ βαλών, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἀνακινηθεῖς τῷ πνεύματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Οτι τὸ θεῖον μνῆμα χώμασι καὶ εἰδώλοις ἀπέκρυψαρ οἱ ἀθεοί.

Ἄνδρες μὲν γάρ ποτε δυσσεβεῖς, μᾶλλον δὲ πᾶν τὸ δαιμόνιον διὰ τούτων γένος, σπουδὴν Ἐθεντο σκότῳ καὶ λήθῃ παραδῶνται τὸ θεσπέσιον ἐκείνῳ τῆς ἀναστάσεις μνῆμα, παρ' ϕιλίᾳ ἔξαστράπτων δὲ καταδάς οὐρανθνέν ἀγγελος, ἀπεκύλιστος τὸν λίθον τῶν τὰς διανοίας λελιθωμένων, καὶ τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν οὐ πάρχειν ὑπειληρότων τάξ γυναικας εὐταγγελεῖζομενος, τὸν τε τῆς ἀπίσταταις λίθου τῆς αὐτῶν διανοίας (88) ἐπὶ δόξῃ τῆς τοῦ ζητουμένου ζωῆς ἀφαιρούμενος. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ σωτήριον ἀντρον ἀθεοί τινες καὶ δυσσεβεῖς ἀφανεῖς ἐξ ἀνθρώπων ποιήσασθαι διανεύηντο, διφροὶ λογισμῷ τὴν ἀλήθειαν ταύτην πη χρύψαι λογισάμενοι. Καὶ δὴ πολὺν εἰσενεγκάμενοι μάχθον, γῆν ἔξωθεν ποθεν εἰσφορήσαντες (89), τὸν πάντα καλύπτουσι τόπον, κάπειτεις εἰς ὄψος αἰωρήσαντες, λίθῳ τε καταστρώσαντες, κάτω που τὸ θεῖον ἀντρον ὅποι πολλῷ τῷ χώματι κατακρύπτουσιν· εἰθ' ὡς οὐδενὸς αὐτοὶς λειπομένου, τῆς γῆς ὑπερθεν, δεινὸν ὡς ἀληθῶς ταφεῶν ψυχῶν ἐπισκευάζουσιν, νεκρῶν εἰδώλων σκήτιον Ἀφροδίτης ἀκολάστῳ δαίμονι: μυχὸν οἰκοδομησάμενοι· κάπειτα μυστήρια ἐνταυθοὶ θυσίας ἐπὶ βεβήλων καὶ ἐναγῶν βωμῶν ἐπισπένδοντες (90)· ταύτην γάρ μόνως καὶ οὐκ ἄλλως, τὸ σπουδασθὲν εἰς

(86) Ταῦτα ἐπὶ οἰκείας ὑποθέσεως συναγαγεῖν. Certe Eusebius quod hic pollicetur, postea impilevit, omnesque epistolas et sanctiones imp. Constantini, quæ ad catholicam fidem spectabant, speciali libro complexus est. Id me docuit codex Medicæus, in quo ad calcem *Historie ecclesiasticae* prescripta est epistola Constantini ad Palæstinens, quam in superiori libro retulit Eusebius, et post supradictam epistolam legitur hæc verba: Γαῦτα μὲν οὖν ϕόδε μοι κατέσθω. Φέρε δὲ λοιπόν· τοὺς νόμους καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς ἀληθούς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλούς ημῶν καὶ πραστάτου βασιλεῶς ἐπιστολάς, ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς διοῦ πάσας συναγάγωμεν.

(87) Μνήμης ἄλλο τι μέτιστον. Prima vox delenda videatur ipso superflua, nisi forte subaudiatur μνήμης ἔνεχα. Posset etiam dici εἰς μνήμην. Turnebus ad oram sui libri emendavit ἄξιον προ μέγιστον.

(88) Τῆς αὐτῶν διαρολας. Vocem αὐτῶν ad mulieres, quæ prima luce ad sepulcrum Domini vene-

A lans, fratresque et conservos suos nominans Ecclesiæ populos, vir beatissimus. Verum hæc separato volumine colligere, alias fortasse otium fuerit, ne hujus Historiæ nostræ series interrumpatur.

497 CAPUT XXV.

Quomodo Hierosolymis in sancto Dominicæ resurrectionis loco templum exstrui præcepit.

His ita gestis, imperator Deo charus aliud quiddam in primis memorabile aggressus est in Palæstina. Quidnam vero illud est? Beatissimum illum Dominicæ resurrectionis locum qui est Hierosolymis, illustrem ac venerabilem cunctis mortalibus efficere, officii sui esse existimavit. Confestim igitur oratorium ibidem exstrui mandavit: non absque Dei nutu eo inductus, sed ipso Servatore ejus animum incitante.

CAPUT XXVI.

Quomodo impii sepulcrum Domini ruderibus et simulacris superpositis obtexerant.

Quippe impii quondam homines, seu potius universum dæmonum genus, impiorum hominum opera, venerandum illud immortalitatis monumentum tenebris atque oblivione penitus involvere studuerant. Illud, inquam, monumentum, ad quod angelus olim e celo delapsus admirabili luce radians, saxum revolverat ex animis eorum qui vere saxe erant, et qui viventem Christum inter mortuos adhuc jacere arbitrabantur: felicem nuntium afferens mulieribus, et incredulitatis lapidem a mentibus earum removens, ut opinionem de vita ejus qui ab illis quarebatur, adstrueret. Hanc igitur salutarem speluncam, impii quidam ac profani homines funditus abolere in animum induxerant; stulte admodum opinati, se hoc modo veritatem esse occultatuos. Itaque non sine summo labore, plurima humo aliunde advecta aggestaque totum locum opplevere. Quem cum mediocri altitudine extulissent et lapide constravissent, sub hac tanta congerie sacram speluncam obtexerunt. Dehinc perinde ac si nihil amplius ipsi superesset, supra illud soluni, insustum prorsus animarum sepulcrum exstruxerunt; obscuram mortuorum simulacrorum cavernam in

D raut, referendam putavi. Christophorus tamen eam retulit ad saxeos illos et incredulos, de quibus paulo ante locutus est Eusebius; quod non probbo.

(89) Γῆν ἔξωθεν ποθεν εἰσφορήσαντες. Malim legere γῆν ἐξ θεοῦ ποθέν, id est, humo undecimque aggredi.

(90) Θυσίας ἐπὶ βωμῷ ἐπισπένδοτες. Pesime hunc locum vertit Christophorus hoc modo: *Tum detestabiles ibi victimas super impuras aras immolare.* Atqui vox σπένδοντες satis indicat, non de victimis hic Eusebius loqui, sed de libationibus, vino scilicet, lacte et similibus, quæ gentiles diis suis offerebant. Adde quod victimas super aris immolari, prorsus absurdum est. Hostiae enim juxta aras mactabantur, non super aris. Notus est Ovidii versus, *Fasti*. lib. 1, 357 et seq.

Rode, caper, vitem. Tamen hinc [huic] cum stabis ad aras, etc.

honorem lascivi dæmonis quem Venerem vocant, A ædificantes, ubi execranda sacrificia super profanis et impuris altaribus offerebant. Id enim quod instituerant, ita demum se perfecturos esse opinabantur, si impuris hujusmodi sordibus **498** salutarem speluncam obruissent. Miseri enim illud intelligere non poterant, fieri omnino non posse, ut qui de morte victoriam retulisset, hoc ipsorum facinus occultum relinqueret: quemadmodum nec fieri potest, ut sol supra terras radians, et consuetum in cœlo cursum peragens, totius generis humani notitiam subtersugiat. Quippe Servatoris nostri potentia longe præstantiori luce resplendens, nec ut sol corpora, sed animos hominum illustrans, totum jam terrarum orbem radiis implebat. Sed nihilominus ea quæ impii ac profani homines adversus veritatem machinati fuerant, longo temporis spatio permanserunt. Nec ullus ex præsidibus, aut ex ducibus, aut ex ipsis etiam imperatoribus, qui ad tantum scelus evertendum idoneus foret, inventus est præter unum Deo omnium regi acceptissimum principem. Qui divino animatus spiritu, cum supra memoratum locum, omnibus purgamentis ac sordibus ab adversariis fraudulenter obstructum, et oblivioni penitus traditum esse indigne ferret, nec improbitati eorum qui id moliti fuerant cedendum esse arbitraretur; Dei adjutoris sui numine invocato, purgari præcepit: ratus eam maxime soli partem, quam adversarii contaminassent, sua opera ac ministerio ab imperatore præceptum est, continuo opera illa ad fraudem comparata, e sublimi ad solum dejecta sunt; et ædificia ad decipiendos homines constructa, cum ipsis statuis ac dæmonibus diruta sunt ac dissipata.

CAPUT XXVII.

Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera C longissime projici mandavit.

Neque tamen hic conquievit imperatoris alacritas. Sed præterea tolli ruta cæsa, et quam longissime extra fines regionis projici mandavit. Quod itidem præceptum protinus executioni mandatum est. Hucusque vero progressus imperator, nequam sibi satisfecit. Sed divino quodam æstu incitatus, jussit ut loco altissime effosso, solum ipsum utpote dæmonum piaculis contaminatum, sinu cum egesta humo quam longissime exportaretur.

499 CAPUT XXVIII.

Manifestatio sanctissimi sepulcri.

Nec mora, istud quoque ut jussum erat impletum est. Postquam aliud solum, locus scilicet qui in imo erat, apparuit; tunc vero ipsum augustum sanctissimumque Dominicæ resurrectionis monumentum præter omnium spem resulsi, et spelunca illa quæ sancta sanctorum vere dici potest, resurrectionis Servatoris nostri quamdam expressit si-

(91) *Vulg.* οὐδὲ τὴν σύμπτ. ἀνθρ. λαθεῖτ. *Supplevimus* φύσιν post σύμπασαν. Totum locum sic rescribere jubet Valesius: ως οὐδὲ τ. σ. ἀνθ. φύσιν δυνηθῇ λαθεῖν, etc. Sed forte scriptura nostra fieri potest, modo supponatur Eusebium, neglecta ratione grammatica τῷ εἶχε φύσιν consentanea, ge-

έργον ἔξειν ἐνόμιζον, εἰ διὰ τούτων τῶν ἐναγῶν μεταγμάτων τὸ σωτήριον διητρον κατακρύψειαν· οὐ γάρ οἰοί τ' ἡσαν συνιέναι οἱ δεῖλαιοι, ὡς οὐκ εἶχε φύσιν τὸν κατὰ τοῦ θυνάτου βραβεῖα ἀναδησάμενον, κρύψειν καταλιπεῖν τὸ κατόρθωμα, οὐδὲ τὴν σύμπασαν τῶν ἀνθρώπων [φύσιν] λαθεῖν (91) λάμπαν ύπερ γῆς γενέμενος δ' ἥλιος, καὶ τὸν οἰκεῖον ἐν οὐρανῷ διῆπεισεν δρόμον· τούτου γάρ κρειττόνως³ ψυχᾶς ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐ σώματα ἡ σωτήριος καταυγάσασα δύναμις, τῶν οἰκείων τοῦ φωτὸς μαρμαρυγῶν τὸν σύμπαντα κατεπλήρου κόσμον. Πλὴν ἀλλὰ τῶν ἀδένων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τὰ κατὰ τῆς ἀληθείας μηχανήματα μακροῖς παρετείνετο γρόνοις, οὐδεὶς τε τῶν πώποτε, οὐχ ἡγουμένων, οὐ στρατηγῶν, οὐκ αὐτῶν βασιλέων, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν τετολμημένων εὑρηται ἐπιτιθετος, B ή μόνος εἰς δ τῷ παμβασιεῖ Θεῷ φίλος. Καὶ πνεύματι γοῦν κάτοχος θεῖω, χῶρον αὐτὸν ἔκεινον τὸν δεδηλωμένον, πάσαις οὐ καθαραῖς ὄλαις ἐχθρῶν ἐπιβουλαῖς κατακερύφθαι, λήθῃ τε καὶ ἀγνοΐᾳ παραδεδόμενον οὐ παριδῶν, οὐδὲ τῇ τῶν αἰτίων παραχωρήσεις κακίᾳ. Θεὸν τὸν αὐτοῦ συνεργὸν ἐπικαλεσάμενος, καθαρεύθα προστάττει, φύτην δὴ μάλιστα τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μεμισμένην ἀπολαῦσαι δεῖν οἰόμενος τῆς τοῦ παναγάθου δι' αὐτοῦ μεγαλουργίας. "Αμα δὲ προτάζεις τὰ τῆς ἀπάτης μηχανήματα εἰς ἔδαφος διωθεῖν ἀφ' ὑψηλοῦ κατερρίπτετο, ἀλέτο τε καὶ καθηρεῖται, αὐτοῖς ξόδους καὶ δαίμοσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης οἰκοδομήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Όπως Κωνσταντίνος τοῦ εἰδώλειον τὰς όλας καὶ τὰ χώματα μακράν που φιρθῆται προσέταξεν.

Οὐ μήν ἐν τούτοις τὰ τῆς σπουδῆς ἴστατο. Πάλιν δὲ βασιλεὺς αἱρεσθαι καὶ πορφυτάτῳ τῆς χώρας ἀποδρίπτεισθαι, τῶν καθαιρουμένων τὴν ἐν λίθοις καὶ ἔύλοις ὑλὴν προστάττει· ἔργον δὲ καὶ τῷδε παρηκολούθει τῷ λόγῳ. Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ τούτῳ μόνον προελθεῖν ἀπήρκει. Πάλιν δὲ ἐπιθειάσας βασιλεύς, τοῦδε φος αὐτὸν, πολὺ τοῦ χώρου βάθος ἀνορύξαντας, αὐτῷ χοὶ πόρφω που ἔκωτάτω, λύθροις ἀπειδαιμονικῆς ἐφρυπταμένον, ἐκφρείσθαι παρακελεύεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Φαγέρωσις τοῦ ἀγίου τῶν ἀγίων μητήματος.

Παραχρῆμα δὲ ἐπετελεῖτο καὶ τοῦτο. Ως δὲ ἔτερον ἀνθ' ἔτερου στοιχείον δικαίωσις βάθος τῆς γῆς ἀνεφάνη χῶρος, αὐτὸς δὴ λοιπὸν τὸ σεμνὸν καὶ πανάγιον τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως μαρτύριον παρ' ἐλπίδα πᾶσαν ἀνεφαίνετο, καὶ τό τε ἀγίον τῶν ἀγίων διητρον τῆς διμοίλων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀναβιώσεως ἀπελάμβανεν εἰχόντα. Διὸ μετὰ τὴν ἐν σκότῳ κατάδυσιν, αὖθις ἐπὶ τῇ

neralem hujus locutionis sensum, quo τῷ ἐδύνατο aquivalet, respexisse, eoque sensu τὸ εἶχε φύσιν (= ἐδύνατο) ante λαθεῖν subintellexisse, subjecti partes τῷ δ' ἥλιος tribuendo. Judicent periiores. Edīt.

φῶς προῆπε, καὶ τοῖς ἐπὶ θέαν ἀπίκινουμένοις ἐναργῆ παρεῖχεν ὅρὸν τῶν αὐτόθι πεπραγμένων θαυμάτων τὴν Ιστορίαν, ἔργοις ἀπάσης γεγωνοτέροις φωνῆς (92) τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν μαρτυρούμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Οὐαὶ περὶ τῆς ὀλκοδομῆς, καὶ πρὸς ἀρχοντας καὶ πρὸς Μακάριον ἔγραψε τὸν ἐπίσκοπον.

Τούτων δὲ ὁ πραχθέντων, αὐτίκα βασιλεὺς νόμων εὐεσεδῶν διατάξει, χορηγίαις τε ἀφθόνοις, οἷκον εὐχτήριον θεοπρεπῆ ἀμφὶ τὸ σωτήριον ἀντρὸν ἐγκελεύεται πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ δείμασθαι πολυτελεῖσ, ὡς ἂν ἐκ μακροῦ τοῦτο προτεθειμένος, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι κρείττον προθυμίᾳ τεθεαμένος. Τοῖς μὲν δὴ τῶν ἔθνῶν ἐπὶ τῆς ἑώρας ἀρχουσιν, ἀφθόνοις καὶ δαψιλέσι χορηγίαις, ὑπερφυές τε καὶ μέγα καὶ πλούσιον ἀποδεικνύναι τὸ ἔργον, τῷ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἐπισκόπῳ τῷ τηνικαῦτα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις προεστῶτι, τοιάνδε κατέπειμπε γραφήν, δι' ἣς τὸν σωτήριον λόγον τῆς πίστεως ἐναργέστερον φωναῖς παρίστη, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Κωνσταντίου πρὸς Μακάριον περὶ τῆς τοῦ μαρτυρίου τοῦ Σωτῆρος οἰκοδομῆς.

· Νικητὴς Κωνσταντίνος, Μέγιστος, Σεβαστὸς, Μακαρίων.

· Τοσαύτη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐστιν ἡ χάρις, ὡς μηδὲμιαν λόγων θεραπείαν (93) τοῦ παρόντος θαύματος ἀξίαν εἶναι δοκεῖν. Τὸ γάρ τὸ γνώρισμα τοῦ ἀγιωτάτου ἐκείνου πάθους ὑπὸ τῇ γῇ πάλαι κρυπτόμενον, τοσαύταις ἐτῶν περιόδοις λαθεῖν, ἀχρις οὐ διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἔχθροῦ ἀναίρεσεως (94) ἐλευθερωθεῖσι τοῖς ἑαυτοῦ θεράποντιν ἀναλάμπειν ἐμέλλει, πᾶσαν ἐκπληξίν ἀλτηῶς ὑπερβαίνει. Εἴ γάρ πάντες οἱ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης εἴναι δοκοῦντες σοφοί, εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸν συνελθόντες, ἀξιόν τι τοῦ πράγματος ἐθελήσουσιν εἰπεῖν, οὐδὲ ἀν πρὸς τὸ βραχύτατον ἀμιλλήθηναι δυνήσαιντο· ἐπὶ τοσούτον πᾶσαν (95) ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικήν φύσιν, ἡ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει, δισὶ τῶν ἀνθρωπίνων τὰ οὐράνια συνεστηκέναι δυνατώτερα. Διὰ τοῦτο γοῦν οὖσας ἀεὶ καὶ πρώτος καὶ μόνος μοι σκοπός, ἵν' ὁσπερ ἑαυτὴν ὅστιμέραι καινοτέροις θαύμασιν ἡ τῆς ἀληθείας πίστις ἐπιδείκνυσιν, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ

A milititudinem, cum post situm ac tenebras quibus obiecta fuerat, rursus in lucem prodiit, et miraculorum quae ibi quondam gesta fuerant, historiam iis qui ad spectandum confluxerant manifestissimo videndam exhibuit, rebus ipsis quae omni voce clarius sonant, Servatoris nostri resurrectionem testata.

CAPUT XXIX.

Quomodo de construenda ecclesia, ad praesides et ad Macarium episcopum litteras dedit.

His ad hunc modum gestis, confestim imperator emissis constitutionibus et liberali sumptu suppedato, circa salutarem speluncam Deo dignum templum regali magnificientia exstrui jubet. Quippe jam pridem hoc apud se constituerat, idque quod B erat futurum, divina quadam alacritate præviderat. Ac rectoribus quidem provinciarum per Orientem præcepit, ut, impensis copiose subministratis, ingens amplumque et magnificum opus illud efficerent. Ad episcopum vero qui tunc temporis Hierosolymorum regebat Ecclesiam, ejusmodi litteras dedit, quibus salutaris fidei doctrinam aperiissemis verbis adstruebat, ita scribens :

CAPUT XXX.

Constantini ad Macarium epistola de ædificatione martyrii Servatoris nostri.

· Victor Constantinus, Maximus, Augustus, Macario.

· Tanta est Servatoris nostri gratia, ut nulla sermonis copia ad præsentis miraculi narrationem sufficere videatur. Nam sacratissimæ illius passionis monumentum, sub terra jampridem occultatum tot annorum spatio delituisse, 500 quoad communis omnium hostie sublato, famulis ejus in libertatem vindicatis affulgeret, omnem revera admirationem superat. Nam tametsi omnes quotquot ubique terrarum sapientes habentur, in unum coacti, aliquid pro bujus rei dignitate dicere instituerint, ne ad minimam quidem ejus partem aspirare posse mihi videntur. Quippe hujus miraculi fides, omnem humanæ rationis capacem naturam tantum exceedit, quantum humanis divina præcellunt. Quocirca hic unus mihi ac præcipuus semper est scopus, ut quemadmodum veritatis fides novis quotidie miraculis inclarescit, sic etiam mentes omnium nostrum ad sanctissimæ legis observantiam cum omni mo-

(92) Vulg., ἔργοις ἀπάσης γεγωνοτέρας φωνῆς. Scribendum est procul dubio γεγωνοτέροις, quod non vidit Christophorus. Est autem hic huius loci sensus : illam Dominici sepulcri post tot sæcula restitutionem, re ipsa confirmasse resurrectionem Domini nostri. In codice Fuk. legitur γεγωνοτέρως, quomodo etiam Turnebus ad oram libri sui ex scriptio codice emendarat. In schedis Regiis scriptum est γεγωνοτέρας. Savilius ad oram libri s i notarat, forte γεγωνοτέρον.

(93) Μηδὲ μίαν λόγων θεραπείαν. Apud Socratem, Theodoritum ac Nicephorūm legitur λόγων χορηγίαν, quod rectius puto.

(94) Διὰ τῆς τοῦ κοινοῦ πάντων ἔχθροῦ ἀραιέσεως. Hostem publicum Constantinus hic appellat

Licinium, post cuius exitium ait sacrum Domini sepulcrum, quod ante latuerat, in lucem et conspectum hominum prodiisse. Occisus est Licinius anno Christi 326, ut scribitur in Fastis Idatii. Eodemque anno cum Helena Hierosolymam advenisset, sepulcrum Domini repertum est. Posset etiam publici hostis nomine dæmon hic intelligi, nisi quæ sequuntur verba repugnarent. Neque enim diabolus tunc demum victus atque oppressus est, cum sepulcrum Domini egestis ruderibus detectum est. Adde quod ἀνάρρεσι, id est cædes, melius de Licinio dicitur quam de diabolo.

(95) Ἐπὶ τοσούτοις πᾶσαν. Scribendum puto ἐπὶ τοσούτῳ πᾶσαν, etc. In libro Fuk. scribitur ἐπὶ τοσούτῳ γάρ, etc.

destia et concordi alacritate incitentur. Quod quoniam omnibus perspectissimum esse consono, illud tibi in primis persuasum velim, nihil mihi antiquius esse, quam ut sacrum illum locum quem Dei jussu turpissima adjectione simulaci velut gravi quadam pondere exoneravi, et qui ab initio quidem Dei judicio sanctus fuit, postea vero multo sanctior effectus est, ex quo Dominicæ passionis fidem in lucem protulit; eum, inquam, locum fabricarum pulchritudine exornemus.

CAPUT XXXI.

Quod hanc ædem, mœnium, columnarum, et marmorarum venustate, cæteras ecclesias superare voluerit.

: Decet itaque prudentiam tuam singula ad opus necessaria ita disponere et curare, ut non modo basilica ipsa omnium quæ ubique sunt pulcherrima, sed et reliqua membra ejusmodi sint, ut omnes quantumvis eximiæ singularum urbium fabricæ ab hac una facile superentur. Ac de parietum quidem subtractione et elegantia, Draciliano amico nostro, agenti vices præsectorum prætorio, et presidi provinciæ, scias a me curam esse commissam. Jussit siquidem pietas nostra, ut artifices et operarii, et quæcunque ad hoc opus necessaria esse ex prudentia tua cognoverint, protinus instantे illorum sollicitudine dirigantur. De columnis vero et marmoribus, quæcunque et pretiosiora et utiliora esse ipso aspectu judicaveris, cura ut ad nos perscribas: ut cum ex litteris tuis cognoverimus quot et qualibus opus sit, ea undique **501** possint comportari. *Aequum* est enim ut qui prætotius orbis locis maxime admirabilis est locus, pro dignitate sua exornetur.

CAPUT XXXII.

Ut de pulchritudine conchæ, et de artificibus ac de muteria Macarius ad præsides scribat.

: Porro cameram basilicæ, utrum laqueatam, an alio quopiam operis genere faciendam censeas, certior a te fieri velim. Nani si laqueata flet, auro

(96) "Οπερ δ' οὐρ. Hic locus ex Socrate et Theodorito emendandus est.

(97) Δρακιλιαρψ τῷ διέποτι τὰ τῶν ἐπαρχῶν μέρη. Et hic locus ex Socrate, Theodorito ac Nicophoro emendandus est in hunc modum: τὰ τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων μέρη, id est, *Draciliano agenti vices clarissimorum præsectorum prætorio*. Exstant certe duas Constantini leges in codice Theodosiano, altera in titulo *De usuris*, altera *De hæreticis*, ad hunc Dracilianum scripte. Prior hanc habet inscriptionem: *Imp. Constantinus Aug. ad Dracilianum agentem vices præsectorum prætori*. Proposita autem est Cæsarea in Palæstina **xv** Kal. Maias Paulino et Julianu coss. Secunda vero proposita dicitur Kalendas Septemb. Generatio, Constantino Aug. vii, et Constantio Cæsare coss., id est anno Christi 326. Quo etiam anno Constantinus hanc epistolam scripsit ad Macarium episcopum Hierosolymorum. Porro notandum est præfectos prætorio hic dici clarissimos. Nondum enim illustrissimus dignitatem acceperant. Sed et in aliis Constantini legibus præfecti prætorio clarissimi dicuntur, ut in his libris

Α πάντων ήμῶν περὶ τὸν ἄγιον νόμον σωφροσύνη πάσῃ καὶ διογύμων προθυμίᾳ σπουδαιότεραι: γίγνωνται. "Οπερ δ' οὖν (96) πᾶσιν εἶναι νομίζω ψανερὸν, ἐκεῖνο μάλιστα πεπείσθαι βούλομαι, ὡς ἀρά πάντων μειαὶ μᾶλλον μέλει, δπως τὸν Ἱερὸν ἔκεινον τόπον, δην Θεοῦ προστάγματι, αἰσχίστης εἰδώλου προσθήκτης ὑσπερ τινὸς ἐπικειμένου βάρους, ἐκούφισα, ἀγιον μὲν ἐξ ἀρχῆς Θεοῦ κρίσεις γεγενημένον, ἀγώντερον δὲ ἀποφανθέντα, ἀφ' οὗ τοῦ σωτῆρος πάθους πίστιν εἰς φῶς προήγαγεν, οἰκοδομημάτων κάλλει κοσμήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ τοῦ τῶν ἐπαρχῶν κατασκευῶν οἰκοδομηθῆναι καλλιτελεῖς τοῖχοι καὶ πλοιαὶ καὶ μαρμάροις.

: Προτήκει τοῖνυν τὴν σὴν ἀγχίστοιν οὐτωδιατάξεις τε καὶ ἔκαστου τῶν ἀναγκαῖων ποιήσασθαι πρόνοιαν, ὡς οὐ μόνον βασιλικὴν τῶν ἀπανταγοῦ βελτίσσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίγνεσθαι, ὡς πάντες τὰ ἐφ' ἔκαστης καλλιστεύοντα πόλεως ὑπὸ τοῦ κτίσματος τούτου νικᾶσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν τοιχῶν ἑγρέσεως τε καὶ καλλιεργίας, Δρακιλιανῷ τῷ ἡμετέρῳ φίλῳ, τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχῶν μέρη (97), καὶ τῷ τῆς ἐπαρχίας δρόχοντι, παρ' ἡμῶν τὴν φρεντίδα ἐγκεχειρίσθαι γίνωσκε. Κεκέλευται γάρ ὑπὸ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, καὶ τεχνίτας καὶ ἐργάτας, καὶ πάντες ἀπέρ εἰς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα τυγχάνειν παρὰ τῆς σῆς καταμάθοιεν ἀγχίστας, παραχρῆμα διὰ τῆς ἔκεινων προνοίας ἀποσταλῆναι. Περὶ δὲ τῶν κιόνων εἴτουν μαρμάρων, δὲ δὲ νομίσεις εἶναι τεμιώτερά τε καὶ χρησιμώτερά, αὐτῆς συνάψεως γενομένης (98), πρὸς ἡμᾶς γράψαι σπουδασσον, ἵν' ὅσων ἀν καὶ ὀποίων χρεῖαν εἶναι διὰ τοῦ σοῦ γράμματος ἐπιγνῶμεν, ταῦτα πανταχόθεν μετενεχθῆναι δυνηθῆ. τὸν γάρ τοῦ κόσμου θαυμασιώτερον τόπον κατ' ἀξίαν φαδρύνεσθαι δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

"Οτι καὶ περὶ τοῦ καλλίους τῆς κόρης, καὶ ἐργάτων καὶ ὑλῶν ἐδήλωσε τοῖς δρόχοντι.

: Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωνίαν (99), η δὲ ἐτέρας τινὸς ἐργασίας γεγένεται τοι δοκεῖ, παρὰ σοῦ γνῶμαι βούλομαι. Εἰ γάρ λακωνία

occurrit. Cæterum, ut præfecti prætorio tantum clarissimi erant Constantini ætate, ita vicarii prælecturæ prætorianæ ejusdem Constantini temporibus erant tantum perfectissimi, ut docet epistola ad Probianum proconsulem Africæ. Apud Athanasium in *Apologetico* ad Constantium; pag. 794: Ἄντωνινῷ βιάρχῳ, κεντηγαρῳ τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων τοῦ Ἱεροῦ πρατιτωρίου.

(98) Συνδέεται γερομένης. Hoc loco σύνοψις formam significat ac delineationem futuri operis. Quo sensu suinitur etiam in epistola Himerii rationalis Alexandriæ ad præfectum Mareotæ, quam refert Athanasius in *Apologia*, pag. 803. Postquam enim dixit Augustum et Cæsares permisisse Ischyre ut ecclesiam in pago suo ædificaret, mandat præposito pagi illius, ut formam futuri operis quainprimum delineet, et ad officium suum mittat: Φρόντεον τούτου ἐν τάχει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγκεῖν.

(99) Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάραν, πότερον λακωνίαν. Basilicarum canere duobus sere modis disponebantur. Aut enim lacunaribus ornatam-

είναι μέλλοι, δυνήσεται καὶ χρυσῷ καλλωπισθῆναι. Τὸ δὲ λειψόμενον (1) ἵνα τῇ σῇ διεύστης τοῖς προειρημένοις δικασταῖς ἡ τάχος γνωρισθῆναι ποιήσῃ, δῶσαν τὸ ἔργατῶν καὶ τεχνιτῶν καὶ ἀναλωμάτων χρεῖα, καὶ πρὸς ἐκὲν εὐθέως ἀνενεγκεῖν σπουδάσσῃ, οὐ μόνον περὶ τῶν μαρμάρων τε καὶ κιδώνων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν λακωνικῶν, εἴτε τούτο κάλιον ἐπικρίνειν. Ὁ Θεός σε διαφυλάξει, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ.

"Οχις ἡ προρητευθείσα καιρή Ἱερουσαλήμ, ἐκκλησίᾳ τοῦ Σωτῆρος φωδόμητο.

Ταῦτα μὲν ἔγραψε βασιλεὺς. "Ἄμα δὲ λόγῳ, δι' ἔργων ἔχώρει τὰ πράγματα· καὶ δὴ κατ' αὐτὸν τὸ σωτῆριον μαρτύριον (2) ἡ νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ (3), ἀντιπρόσωπος τῇ πάλαι βωμένῃ; ἡ μετὰ τὴν κυριοκτόνον μιαυφονίαν ἐρημίας ἐπ' ἔσχατα περιτραπέτα, δίκην ἔτισε δυσσεβῶν οἰκητόρων. Ταῦτη δ' οὖν ἀντικρυς βασιλεὺς τὴν κατά τοῦ θανάτου σωτῆριον νίκην, πλουσίας καὶ δαψιλέσιν ἀνύψου φιλοτιμίας, τάχα που ταύτην οὔταν τὴν διὰ προφητικῶν θεσπισμάτων κεκηρυγμένην καινὴν καὶ νέαν Ἱερουσαλήμ, ἥς πέρι μαρχρὸς λόγοι, μυρία δὲ ἐνθέου Πνεύματος θεσπίζοντες ἀνυμνοῦσι. Καὶ δὴ τοῦ παντὸς ὕστερ πινάκη κεφαλήν, πρώτων ἀπάντων τὸ λερὸν ἀν-

A quoque poterit exornari. Restat igitur ut sanctitas tua supra memoratis judicibus quamprimum significet, quot operaris et artificibus et sumptibus opus erit: utque ad me celeriter referat, non modo de marmoribus et columnis, sed etiam de lacunaribus, si hoc opus venustius esse censueris. Divinitas te servet, frater charissime.

CAPUT XXXIII.

Quomodo ecclesia Servatoris exstructa fuerit, quam prophetæ novam Jerusalem appellaverant.

Et hæc quidem ab imperatore scripta sunt. Cæterum effectus verba ipsa statim subsecutus est, et in ipso Servatoris nostri martyrio nova fabricata est Jerusalem, ex adverso veteris illius celebratim, quæ post nefariam Domini cædem ultimam vastitatem experta, pro incolarum impietate poenas persolverat. Contra hanc igitur imperator tropum victoriæ, quam Servator noster de morte retulerat, ambitioso cultu erexit. Atque hæc forsitan fuerit recens illa ac nova Jerusalem, prophetarum valiciniis predicata, de qua in sacris voluminibus tot præconia ab ipso divino Spiritu pronuntiata leguntur. Primum igitur sacram illam speluncam, ut-

tur, aut opere musivo depingebantur. De lacunariis testis est Constantini locus. De opere musivo Procopius in libro i De fabricis Justiniani, ubi sanctæ Sophiae templum describit. Jam lacunaria duobus modis exornari solebant. Aut enim deaurabantur, aut pingebantur, quod primus instituit Pausias, de quo Plinius in libro xxxv, cap. 11, ita scribit: « Idem et lacunaria primus pingere instituit: nec cameras ante eum taliter adornari mos fuit. » Isidorus in libro xix Originum. « Laquearia, inquit, sunt quæ cameram subtegunt et ornant: quæ et lacunaria dicuntur: quod lacus quosdam quadratos vel rotundos ligno vel gypso vel coloribus habeant pietos, cuni signis intermixantibus. » Quem Isidorii locum immerito reprehendit Salmasius in notis ad Flavium Vopiscum, pag. 393, ubi negat lacunaria cameris unquam supposita fuisse. Atqui Plinius idem diserte affirmit, et Constantinus in hac epistola. Vetus auctor Questionum Veteris et Novi Testamenti in quæst. 106. « Sicut enim ad ornamentum domus pertinet, si camera ejus habeat auro distincta laquearia, » etc.

(1) **Vulg., καλλωπισθῆναι τὸ λειψόμενον.** Hoc loco seculis sum distinctionem Theodoriti ac Nicephori, qui post verbum καλλωπισθῆναι punctum apponunt. Idemque ante nos fecere oinnes interpretes præter Musculum. Quod si quis malit distinctionem apponere post leitopæmon, tum scribendum erit πᾶλιν τῇ σῇ διεύστης, etc., ut legitur in cod. Fuketii et Savillii.

(2) **Kat' αὐτὸν τὸ σωτῆριον μαρτύριον.** Iisdem verbis utitur Eusebius in panegyrico de tricennialibus Constantini, pag. 630. Nec male Christophorus salutare Christi monumentum utrobiusque vertit. Certe Eusebius supra in cap. 28, sepulcrum Domini vocat τῆς σωτῆρος ἀναστάσεως μαρτύριον. Sed et Cyrillus Hierosolymitanus, in catechesi 14, locum Dominicæ passionis ac resurrectionis, martyrium nominari scribit.

(3) **Νέα κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ.** Hæc Eusebius verba descripsit Socrates in cap. 13, lib. 1. « Η δὲ τοῦ βασιλέως μῆτηρ, οἷκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνῆματος τόπῳ πολυτελὴ κατεσκεύασεν, Ἱερουσα-

λήμ νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἔκεινη καὶ καταλειμμένη ποιήσασα. Imperatoris vero mater in ipso quidem Servatoris monumento Ecclesiam magnificentissimam exstruxit, novam condens Jerusalem e regione veteris illius ac desertæ.

C Quæ Socratis verbis attentius observanda sunt. Primo Helenæ tribuit, quod Eusebius a Constantino factum esse dixit. In quo secutus est Socrates auctoritatè Rusini, qui in libro x Historiæ ecclesiasticæ hanc basilicam Hierosolymis ab Helena construam esse prodit. Eisi autem parum resert, utrum Helena imp. Constantini sumptibus, an Constantinus ipse cura ac studio matris Helenæ id templum comidiisse dicatur; præstat tamen Eusebii sententiam sequi, quippe qui et rebus ipsis intersuit, et epistolam Constantini de templi illius ædificatione assert. Notandum etiam est quod Eusebius dixerat: Κατ' αὐτὸν τὸ σωτῆριον μαρτύριον, id a Socrate ita reddi: ἐν τῷ τοῦ μνῆματος τόπῳ. Quod vero dixerat Eusebius, νέαν κατεσκευάζετο Ἱερουσαλήμ, id Socrates expressit in hunc modum, οἶκον εὐκτήριον κατεσκεύασε, Ἱερουσαλήμ νέαν ἐπωνόμασεν ἀντιπρόσωπον, etc., ubi vocem, ἐπωνόμασεν expungendam esse nemo non videt. Neque enim templum illud Nova Jerusalem dicebatur, ut credidit interpres, et ante eum Nicephorus; sed Martyrium seu Basilica Constantiniæ et Anastasis. Hoc igitur tantum dicit Eusebius et Socrates, Constantinum sive Helenam exstructa illa ingentis operis basilica novam Jerusalem condidisse ex adverso veteris illius quæ olim destructa fuerat a Romanis. Quod quidem verissimum est. Ab eo enim tempore urbs Άλια vero ac prisco nomine paulatim abolito, Jerusalem vocari coepit est a Christianis; cum tamen revera non esset Jerusalem, utpote in alio solo condita, et ab imperatore Romano qui tunc Judæis erat infessissimus eo consilio ædificata, ut gentiles eam incolerent, Judæi vero ejus aditu penitus arcerentur. Cæterum non dubio quin Eusebius alludat ad locum illum qui legitur in Apocalypsi, cap. xxi:

« Vidi sanctam civitatem, Jerusalem novam descendenter de cœlo a Deo paratain sicut sponsam. »

pote totius operis caput, exornavit: divinum scilicet monumentum, juxta quod olim cœlesti luce radians angelus, regenerationem quæ per Servatorem ostendebatur, omnibus nuntiaverat.

CAPUT XXXIV.

Descriptio fabricæ sancti sepulcri.

Hoc, inquam, monumentum, tanquam totius operis caput, imperatoris magnificientia eximiis columnis et **502** maximo cultu primum omnium decoravit, et cujusque modi ornamentis illustravit.

CAPUT XXXV.

Descriptio atrii et porticum.

Transgressus inde est ad vastissimum locum liberò patentem cœlo. Cujus solum splendido lapide constravit, longissimis undique porticibus ad tria latera additis.

CAPUT XXXVI.

Descriptio parietum tectique, et ornatus atque inaugurationis ipsius basilicæ.

Quippe lateri illi quod e regione speluncæ positum, solis ortum spectabat, conjuncta erat basilica: opus plane admirabile, in immensam altitudinem elatum, et longitudine ac latitudine maxima expansum. Cujus interiora quidem versie oribus marmoris crustis obiecta sunt; exterior vero parietum superficies, politis lapidibus probe inter se vincitis decorata, eximiam quamdam pulchritudinem, nihil inferiorem marmoris specie, præferebat. Ad culmen vero et cameræ quod attinet, exteriora quidem tecta plumbo tanquam firmissimo quodam munimento ad hibernos imbris arcendos obvallavit. Interius autem tectum sculptis lacunariis consertum, et instar vasti cuiusdam maris compactis inter se tabulis per totam basilicam dilatum, totumque auro purissimo coopertum, universam basilicam velut quibusdam radiis splendere faciebat.

CAPUT XXXVII.

Descriptio geminarum utrinque porticum, et trium portarum orientalium.

Porro ad utrumque latus, geminæ porticus tam

(4) *Αἴθος λαμπρός.* Marmor intelligere videatur, vel certe lapidem politum instar marmoris. Sic in capite sequenti ἔστω λίθῳ λαμπρυνομένῃ pro codem dicit Eusebius. At Christophorus non λίθῳ lapidem eximium interpretatus est; Portesius excellenter, male, ut opinor.

(5) *Ἐκ τριχλεύρου.* Basilicarum atria quatuor fere porticibus constabant, in quadranguli formam dispositis. In medio locus erat apertus et patens, cuiusmodi hodie in claustris monachorum videmus. Docet hoc Eusebius in descriptione basilicæ Tyri libro decimo *Historiæ ecclesiasticae*. Verum in basilica Hierosolymitanæ alia sicut dispositio. Tres enim duntaxat illic fuerunt porticus ad tria latera. In quarto autem latere, quod erat e regione sepulcri ad solem orientem obversum, vice porticus erat ipsa basilica, ut docet Eusebius in capite sequenti. Quod quidem idcirco factum videtur, ut ipsa basilica ampliori lumine collustraretur, nulla extrinsecus portico luminibus officiente.

(6) *Τὰς μαρμάρου... πλακώσεις.* Antiqui sectis marmoris crustis varii coloris paries ornabant, ut notavi ad lib. xviii Ann. Marcellini, pag. 563.

A τρον ἐκδύσμει, μνῆμα ἐκεῖνο θεσπέσιον, παρ' ϕ φῶς ἔξαστράπτων ποτὲ δγγελος, τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἐνδεικνυμένην παλιγγενεσταν τοις πᾶσιν εὐηγγελέσθετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ'.

Ἐκφρασις οἰκοδομῆς τοῦ καταρίου μητήματος.

Τούτο μὲν οὖν πρώτον, ωσανει τοῦ παντὸς κεφαλῆν, ἔξαιρέτοις κίοσι, κόδμῳ τε πλείστῳ κατεποκιλλέν ή βασιλέως φιλοτιμίᾳ, παντοῖος καλλωπίσμασι καταφαιδρύνουσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΕ'.

Ἐκφρασις αἰθρίου καὶ στοῶρ.

Διέδαινε δ' ἔξης ἐπὶ παμμεγέθη χῶρον, εἰς καθαρὸν αἴθριον ἀναπεπταμένον· δν δὴ λίθος λαμπρὸς (4) κατεστραμένος ἐπ' ἐδάφους ἐκδύσμει, μακροῖς περιδρόμοις στοῶν ἐκ τριπλεύρου (5) περιεχόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ'.

Ἐκφρασις τοῦ ναοῦ τῆς ἐκκλησίας τοῖχων καὶ δωματουργίας, καλλούς τε καὶ χρυσώσεως.

Τῷ γάρ καταντικρὺ πλευρῷ τοῦ δινερου, δὴ πέδες ἀντισχόντα ἡλιον ἔώρα, δι βασιλείος συνῆπτο νεώς. Ἐργον ἔξαίσιον, εἰς ὄψος ἀπειρον ἥρμένον, μήκους τε καὶ πλάτους ἐπὶ πλείστον εύρυνθμενον· οὐ τὰ μὲν εἰσω τῆς οἰκοδομίας, ὅλης μαρμάρου ποικίλης διεκάλυπτον πλακώσεις (6), ή δὲ ἔκτος τῶν τοίχων δψις, ξεστῷ λίθῳ ταῖς πρὸς ἔκαστον ἀρμογαῖς συνημμένῳ λαμπρυνομένῃ, ὑπερφυές τι χρῆμα κάλλους τῆς ἐκ μαρμάρου προσάψεως οὐδὲν ἀπόδεον, παρείχεν. Ἀνω δὲ πρὸς αὐτοὺς ὁρόφοις, τὰ μὲν ἔκτος διώματα μολύbdou περιέφραττεν ὅλη, διμέρων ἀσφαλὲς ἔρυμα χειμερίων· τὰ δὲ τῆς εἰσω στέγης γλυφαῖς φανωμάτων (7) ἀπρητισμένα, καὶ ὡσπερ τι μέγα πέλαις καθ' ὅλου τοῦ βασιλείου οἰκου συγεῖσι ταῖς πρὸς ἀλλήλας συμπλοκαῖς ἀγευρυνόμενα, χρυσῷ τε διαυγεῖ δι' δους κεκαλυμμένα, φωτὸς οὐα μαρμαρυγαῖς τὸν πάντα νεών ἔξαστράπτειν ἐποίει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Ἐκφρασις διπλῶν στοῶν ἐκατέρωθεν, καὶ κυλῶν ἀρατολικῶν τριών.

'Αμφὶ δὲ ἐκάτερα τὰ πλευρὰ, διτῶν στοῶν, ἀνα-

Hiujusmodi marmoris crustas πλάκας νοοῦσι. Gregorius Nazianzenus in orat. 32, σὺ δὲ μοι περιέχου καὶ πλακῶν, καὶ τῆς κεχομψευμένης ψηφίδων, καὶ τῶν μακρῶν δρόμων καὶ περιδρόμων. Ideiā in carmine anacreontico ad animam suam :

Θελεῖς δόμους ἀμέτρους
Χρυσορόδρους, τραψῆς τε
Καὶ γηράδος σοφισμούς,
Πλάκος τε λάρμήν αἰσχρᾶς
'Αρτιχροορ, πολυχροούν.

(7) *Γλυφαῖς φανωμάτων.* Quid sint φανώματα, docet Hesychius et auctor *Etymologici*, qui φανώματα interpretantur σανιδώματα, στέγη διάγλυφα, id est tabellæ, tecta laqueata. Eadem voce utitur Eusebius infra, cap. 49. Ex his igitur apparet, camera in basilicæ lacunari intrinsecus tectam atque ornalam suisse, ut in animo habuerat Constantinus, quemadmodum testatur in epistola ad Macarium. Extrinsecus enim plumbō operata erat ad arcentes imbris. Proinde cameram ipsam lapideam suisse oportet, quæ plumbum superpositum sustineret.

τελιν τε καὶ καταγείων (8) δίδυμοι (9) παραστά-
δες (10), τῷ μήκει τοῦ νεώ συνεξετείνοντο, χρυσῷ
καὶ αύται τοὺς ὀρόφους πεποικιλμέναι· ὃν αἱ μὲν
ἐπὶ προσώπου (11) τοῦ οἰχου, κίσι παμμεγέθεοιν
ἐπηρείδοντο, αἱ δὲ εἰσω τῶν ἔμπροσθεν (12) ὑπὸ πε-
στοῖς (13) ἀνηγέροντο, πολὺν τὸν ἔξωθεν περιβεβλη-
μένοις κῆσμον. Πύλαι δὲ τρεῖς πρὸς αὐτὸν ἀνίσχοντα
ῷλιον εὖ διακείμεναι, τὰ πλήθη τῶν εἰσω φερομέ-
νων ὑπεδέχοντο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ'.

Ἐκφραστις ἡμισφαιρίου καὶ κιάρω δάδεκα καὶ
χρατήρων.

Τούτων δὲ ἀντικρὺ, τὸ κεφάλαιον τοῦ παντὸς ἡμι-
σφαιρίου (14) ἦν, ἐπ' ἄκρου τοῦ βασιλέου ἐκτεταμέ-
νον (15). δὴ διωκαλέκτα κίονες ἐτεφάνουν, τοῖς

(8) Διττῶν στοῶν drayslōr τε καὶ καταγείων.
De atrii porticibus supra dixit Eusebius. Nunc ad
porticibus basilicæ loquitur. Ac primo quidem ait ad
utrumque latus basilicæ binas suisse porticus. Dein-
de ait porticus illas partim suisse ἀναγέλους, partim
καταγέλους. Quod sic interpretor, ut porticus illæ
duo tecta habuerint, et aliae quidem solo ipsius ba-
silicæ æquales fuerint, aliae vero iisdem superimpo-
sitæ, cuiusmodi in ecclesiis nostris videmus. Huius-
modi porticus antiqui διορόφους vocabant, seu διστέ-
γους. Gregorius Naz. in oratione 19, pag. 313, ubi
templum a patre suo ædificatum describit hίδων ἐς
καὶ στοῶν κάλλεστι δὲ διορόφους εἰς ὕψος αἰρόμε-
νον, id est, et columnarum ac porticum duo tecta
habentium pulchritudine in altum assurgit. Scri-
bendum enim est in illo Gregorii loco una voce δι-
ορόφους, quod Billius non vidit. Possimus etiam in-
terpretari καταγέλους subterraneas porticas. Nam in
templo ejusmodi porticus subterraneæ construi so-
lebant, quas δρόμους ὑπογείους vocat Aristides in
oratione de Cyziceno templo, ubi etiam templum illud
triplex suisse dicit, partim subterraneum, partim
sub diu, medium vero quotidiani usibus accom-
modatum.

(9) Δίδυμοι παραστάδες. Quatuor erant porticus
in basilica Hierosolymitanæ, binæ scilicet ad utrumque
latus basilicæ. Id sibi volunt hæc verba διττῶν
στοῶν δίδυμοι παραστάδες. Quin et sequentia idipsum
manifeste evincunt. Ex his enim porticibus alias ait
Eusebius suisse in fronte basilicæ, id est exteriore, quasdam
vero interiores. Eodem modo in templo Apostolorum quod erat in urbe Roma, quatuor era-
t porticus, ut testatur Prudentius in passione aposto-
lorum his versibus :

Subdidit et Parius fulvts laquearibus columnas

Ilic distinguit quas quaternus ordo.

Idem Prudentius in passione Hippolyti, de templo
Sancti Hippolyti ita scribit :

Ordo columnarum geminus laquearia tecti

Sustinet, auratis suppositus trabibus.

Adduntur graciles lecto breviore recessus

Qui laterum seriem jugiter exsinnent.

Eamdem formam cernere est in majoribus apud nos
basilicis, ubi quatuor columnarum ordines binas
utrinque porticus constituunt. Porro hujusmodi por-
ticus gemellares dici videntur in Itinerario Hiero-
solymitano : Interius vero civitatis sunt piscinas ge-
mellares, quinque porticus habentes. In quo tamen
loco ambiguum est, utrum piscinæ ipsæ, an por-
ticus gemellares dicantur. Præstatque gemellares
piscinas intelligere. Erant enim gemini lacus, ut
scribit Hieronymus, in libro *De locis hebraicis*, ubi
de Bethesda.

(10) Παραστάδες. Male Christophorus dicitur
veritatem. Nam στοῶν παραστάδες per synecdochēn
dicuntur pro porticibus. Hesychius παραστάδες

A subterraneæ quam supra terram eminentes, totius
basilicæ longitudinem æquabant; quarum conca-
merationes auro perinde variatae sunt. Ex his,
quæ in fronte basilicæ erant ingentibus columnis
fulciebantur : quæ vero interiores, pessis magno
cultu extrinsecus ornatis sustinebantur. Portæ tres
ad orientem solem apte dispositæ, introeuntum
turbam exceperunt.

503 CAPUT XXXVIII.

*Descriptio hemisphærii, et duodecim columnarum
cum crateribus.*

E regione harum portarum erat hemisphærium,
quod totius operis caput est, usque ad culmen ip-
sius basilicæ protentum. Cingebatur id duodecim

B

exponit columnas quæ ad parietem oliversæ sunt.
Sed Christophorus voces illas διττῶν στοῶν
retulit ad πλευρά hoc modo, ἀμφὶ δὲ ἔκατερ τὰ
πλευρὰ διττῶν στοῶν, etc., cum tamen post vocem
πλευρά ponenda sit virgula, ut in codice Regio
legitur et Fuketiano, et verba illa διττῶν στοῶν re-
ferri debeant ad vocem παραστάδες. Latera enim
basilicæ hic intelliguntur, quod confirmatur ex li-
bro x *Historiæ ecclesiastice*, ubi basilicæ Tyri
describitur his verbis : Ταῖς παρ' ἔκατερ τοῦ παν-
τὸς νεῦ στοῖς.

(11) *Al μὲν ἐπὶ προσώπου*, id est exteriore. Sic
in lib. x de fontibus qui erant ante fores basilicae
Tyri ait εἰς πρόσωπον τοῦ νεῦ.

(12) *Vulg. al δὲ εἰσω τῷ στοᾷθερ.* Ad oram codicis
Moriani emendatur τῶν ἔμπροσθεν, quomodo etiam
legebatur in Gruteri libro. Posset etiam emendari
τῶν ξωθεν. Sed cum scripti codices Fuketianus et
Sav. τῶν ἔμπροσθεν habeant, ea lectio præferenda
est.

(13) *Υπὸ πεσσοῖς.* Pessime Christophorus
postes vertit; melius Portesius *pilas* interpretatur.
Quid sint πεσσοί, docet Procopius in libro i *De fa-
bris Justiniani*, ubi templum Sanctæ Sophiæ de-
scribit : colles scilicet seu aggeres lapidei, quos
scopulis quibusdam comparat qui absidem sustine-
bant. Postiores Græci πινσούς vocarunt, ut notavit
Meursius in Glossario. Krant igitur pilæ lapideæ, a
figura, ut opinor, ita dictæ, eo quod quadrangulæ
essent instar pessorum et pessulorum. Ideo autem
porticus interiores quæ proxime ad latus erant basi-
licæ pessis fulciebantur, quod tectum basilicæ utrin-
que sustinerent : quod quidem tectum reliqua omnia
altitudine supererabat.

(14) *Ἡμισφαιρίου.* Scribo ἡμισφαιρίου, sic vo-
cat altare basilicæ, eo quod in formam hemisphæ-
rii fabricatum esset. Hinc est quod ipsum vocat τοῦ
παντὸς κεφάλαιον, id est summam totius operis. Nam
basilicæ ideo construebantur, ut super altari in
cruentum sacrificium offerretur Deo. Paulo supra
Eusebius sepulcrum Domini κεφαλὴν τοῦ παντὸς
vocavit : nunc vero altare basilicæ appellat τοῦ
παντὸς κεφάλαιον, quæ duo longe inter se differunt.
Nam sepulcrum Domini ideo vocatur caput totius
operis, quod initium ac velut vestibulum fuerit to-
tius fabricæ, et quod ejus gratia Constantinus totum
opus extruxerit. Altare vero basilicæ summa totius
operis dicitur, propterea quod totum opus eo spe-
ciabat, eratque id complementum universæ struc-
tæ, sine quo imperfecta erat basilica. Porro hemi-
sphærium impropriè dixit Eusebius pro hemicyclo, vel
potius hemicylindro, cuiusmodi etiam altare suis-
tæ Sanctæ Sophiæ docet Procopius libro i *De adiūciis*.
In libro Turnebi ad marginem emendatur ἡμισφai-
ρίου, sed recentiore manu.

(15) *Ἐπ' ἄκρου τοῦ βασιλέου ἐκτεταμέρον.*

35

columnnis, pro numero sanctorum Servatoris nostri apostolorum. Quarum capita maximis crateribus argenteis erant ornata: quos imperator tanquam pulcherrimum donarium Deo suo dicaverat.

CAPUT XXXIX.

Descriptio atrii, exedrarum et vestibulorum.

Hinc ad eos aditus qui ante templum sunt prægredientibus, aream interposuit. Erant autem in eo loco primum atrium, deinde porticus ad utrumque latus, ac postremo portæ atrii. Post has totius operis vestibula in ipsa media platea in qua forum est rerum venalium, ambitioso cultu exornata, iter surinsecus agentibus, aspectum earum rerum quæ intus cernebantur non sine quodam stupore exhibebant.

A τοῦ Σωτῆρος ἀποστόλοις Ιεράθυμοι, κρατῆροις μεγίστοις ἐξ ἀργύρου πεποιημένοις τὰς χορυφὰς κοσμούμενοι: οὓς δὴ βασιλεὺς αὐτὸς ἀνάθηκα κάλλιστον ἐποιεῖτο τῷ αὐτοῦ Θεῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λθ.

Ἐκχρασίς μεσαύλιον (16) καὶ ἔξεδρῶν καὶ προπλωών.

"Ἐνθεν δὲ προϊόντων (17) ἐπὶ τὰς πρὸ τοῦ νεὼν κειμένας εἰσόδους, αἴθριον διελάμβανεν. Ἡσαν δὲ ἐνταυθοῖ παρ' ἐκάτερα (18), καὶ αὐλὴ πρώτη (19), στοῖς τ' ἐπὶ ταύτῃ, καὶ ἐπὶ πᾶσιν αἱ αὐλεῖοι πύλαι· μεθ' αἱς ἐπὶ αὐτῆς μέσης πλατεῖας ἀγορᾶς (20), τὰ τοῦ παντὸς προπύλαια φιλοκάλως ἡσκημένα, τοῖς τὴν ἐκτὸς πορείαν ποιουμένοις καταπληκτικὴν παρεῖχον τὴν τῶν ἔνδον δρωμένην θέαν (21)."

B

CAPUT XL.

De numero donariorum.

Hoc igitur templum tanquam salutiferæ resurrectionis testimonium imperator exstruxit, et magnifico planeque regio apparatu decoravit. Nec dici potest quot quantisque ornamentiæ ac donariis, partim ex auro et argento, partim ex gemmis, illud diversimode venustavit. Quorum apparatusum summo artificio elaboratum, et magnitudine et numero et varietate insignem, hic sigillatim exponere haud vacat.

Idem est ac si dixisset ἐπ' ἄκρων. Hemisphaerium ab imo usque ad summum basilicæ protendebatur. Et in imo quidem erant duodecim columnæ, semi-circulari forma dispositæ. Confirmat hanc explicatiōnēm Procopius in libro *De aedificiis*, ubi basilicam Sanctæ Sophiæ describit; quem jucundum fuerit conferre cum hac Eusebii narratione. Potest etiam ἐπ' ἄκρων exponi in summo basilicæ, ut sensus sit altare non in medio basilicæ situm fuisse, sed in summo.

(16) *Ἐκχρασίς μεσαύλιον.* Gravi errore Christophorus *meſaύlιον*: *portas atrientes* vertit, quasi *meſaύlιον* et ἡ *meſaύlος* idem esset. Atqui *meſaύlιον* est *area*. Nam quod in titulo capitinis *meſaύlιον* dicitur, id in contextu capitinis αἴθριον vocat Eusebius. Eadem voce utitur in descriptione basilicæ urbis Tyri, quam habes in libro *x Historiæ*, μέσον αἴθριον ἔχει. Christophorus *areaem* vertit non male. Porticus et Musculus subdivale spatiū interpretantur, quod magis Latinum puto. Aream enim Latini vocabant locum purum in quo fruges terebant, non autem quas hodie curtes vocamus; usus tamen vulgaris obtinuit, ut areae dicantur curtes. Græci quoque *meſaύlιον* et *meſaύlον* vocant curtem in qua aluntur gallinæ et boves stabulantur, ut docet Apollonius in libro *iii Argonauticon*, pag. 154, ejusque scholiastes Græcus, et Harpocratius in voce *μέταυλος*. Areae ecclesiarium dicuntur in lege 4 cod. Theod. de his qui ad ecclesiastis confugiant: *Ut inter templum quod parietum descripsimus cinctu, et januas primas ecclesia, quidquid fuerit interfacens, sive in cellulis, sive in dominibus, hortulis, balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueat*. Græca constitutio iūdæorum relata sic habet: "Μέτε μεταξὺ τοῦ ναοῦ, ὅν τῷ προειρημένῳ τρόπῳ περιπεφράγθαι διεγράψαμεν, ἤχρι τῶν πρώτων μετὰ τοὺς δημοσίους τόπους ἐκκλησίας θυρῶν, πάν τὸ παρεγκειμένον εἶτε ἐν οἰκίαις ή κήποις, ή αὐλαῖς, ή λαυτοῖς, ή ἐν στοέσι τυγχάνει, εἰς. Vides αὐλάς veriū areas. Refertur hanc lex

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.
Περὶ πλήθους ἀναθημάτων.

Tόνδε μὲν οὖν τὸν νεών, σωτηρίου ἀναστάσεως ἑναργὲς ἀνίστη μαρτύριον βασιλεὺς, πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ κατασκευῇ τὸν σύμπαντα καταφαιδρύνας· ἐκδύει δὲ αὐτὸν ἀδιηγήτοις κάλλεσι πλείστων ὅσων ἀναθημάτων, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων πολυτελῶν ἐν διαλαττούσαις ὄνταις· ὃν τὴν κατὰ μέρος ἐπισκευὴν φιλοτεχνῶς εἰργασμένην, μεγάθει τε καὶ πλήθει καὶ ποικιλίᾳ, οὐ σχολὴ νῦν ἐπεξιέναται τῷ λόγῳ.

Theodosii in lib. vii *Capitularium Caroli Magni*, titulo 125, ubi tamen pro areis atrium ponitur.

(17) *Ἐρθεν δὲ προζόντων.* Malim scribere προτότων, ut legisse videtur Musculus.

(18) *Παρ' ἐκάτερα.* Transposita videntur hæc verba, quæ sic malim legere: ήσαν δὲ ἐνταυθοῖ καὶ αὐλὴ πρώτη, στοῖς τ' ἐπὶ ταύτῃ παρ' ἐκάτερα. Egradientes enim ex basilica, prima occurrebat aula, deinde porticus ad dextram et laevam atrii, ac deinceps vestibulum.

(19) *Kai αὐλὴ πρώτη.* Recte Christophorus et Musculus *atrium* vertit. Certe velut iuxta Evangelii, ubincunque vox αὐλὴ occurrebat, *atrium* reddi. Sed et in glossis veteribus αὐλὴ *atrium* expunitur. Victorinus Petabionensis episcopus in *Apocalypsim Joannis, Aula*, inquit, *atrium dicitur, vacua inter parietes area*. Isidorus tamen aulam ab atrio distinguuit in libro *Originum*. Sed Victorino potius assentior. In *Itinerario Antonini martyris* mentionem atrii basilicæ Constantiniæ. Porro notandum est in titulo capitinis exedras dici pro aula.

(20) *Ἐπ' αὐτῆς μέσης πλατεῖας ἀγορᾶς.* Ante majores basilicas, ut plurimum erant plateæ, in quibus forum rerum venalium agebatur die festo martyris illius cui dictata erat basilica. Quod quidem idecirco veteres observabant, ut pulchrior esset conspectus vestibulorum, nihilque esset quod lumenib[us] ipsorum officeret. Sic Romæ ante basilicam apostolorum erat platea, ut testatur Prudentius. Alexandria quoque ecclesia erat ad magnam plateam, ut docet Athanasius in epist. ad solitarios: "Ἐπενταῦνος ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ μεγάλῃ. Porro vox ἀγορᾶς videatur esse scholium additum ad explicationem vocis πλατείας. Nisi malis scribere ἀγνιᾶς.

(21) *Τῶν ἔρθον δρωμένην θέαν.* Sribendum est δρωμένων, ut in libro Turnebi ad marginem emendatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Μερὶς οἰκοδομῆς ἐκκλησιῶν ἐτο Βηθλεέμ, καὶ τῷ δρεὶ τῷ Ἐλαιῶν.

Ἄπολαβὸν δὲ ἐνταυθῷ χώρας ἑτέρας δυσὶ ἀντροῖς μυστικοῖς τετιμημένας (22), πλουσίαις καὶ ταύταις φιλοτιμίαις ἔκδησει, τῷ μὲν τῆς πρώτης τοῦ Σωτῆρος θεοφανείας ἄντρῳ, ἐνθα δὴ καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ὑπέστη, τὰς καταλλήλους νέμαν τιμάς, τῷ δὲ τῆς εἰς οὐρανούς ἀναλήψεως τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρωτηρίας μνήμην σεμνύνων. Καὶ ταύτα δὲ φιλοκάλως ἑτίμα, τῆς αὐτοῦ μητρὸς, ἢ τοσοῦτον ἀγαθὸν τῷ τῶν ἀνθρώπων διηκονεῖτο βίᾳ, διαιωνίζων τὴν μνήμην, ταχὺς οὐρανοῖς περιβαλλόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Ότι Ἐλένη η Βασιλίς η Κωνσταντίνου μήτηρ, Βενεδίκτης παραγενόμενη, ταύτας φιλοδόμησεν.

Ἐπειδὴ γάρ αὗτη τῷ πατριαρκεῖον θεῷ τῷ τῆς εὐσεβοῦς διαθέσεως ἀποδούναις χρέος ἔργον ἐποίησατο, ὡρὸν δὲ (22') τε βασιλεὺς τοσούτῳ, παισὶ τε αὐτοῦ καίσαρεις θεοφιλεστάτοις ἐαυτῆς ἐκγόνοις, τὰ χαριστήρια δεῖν φέτο δὲ εὐχῶν ἀποπληρώσαις, ἥκε δὴ (23) σπεύδουσα νεανικῶς ἡ πρέσβις, ὑπερβαλλούσῃ φρονήσει (24) τὴν ἀξιάγαστον ἀναστορήσουσα γῆν, ἐθνη τε τὰ ἔνα καὶ δῆμους ὁμοῦ καὶ λαοὺς βασιλικῷ προμηθεῖται ἐποφορέηται. Ως δὲ τοῖς βῆμασι τοῖς αιτηρίοις τὴν πρέπουσαν ἀπεδίδου προσκύνησιν, ἀκολούθως προφητικῷ λόγῳ, φάντι, «Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὐκ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ, » τῆς οἰκείας εὔσεβείας καρπὸν καὶ τοῖς μετέπειτα παραχρῆμα κατελίμπανεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ἐτι περὶ ἐκκλησίας ἐτο Βηθλεέμ.

Αὐτίκα δὲ οὖν τῷ προσκυνηθέντι θεῷ δύο νεώς ἀφίερον, τὸν μὲν πρὸς τῷ τῆς γεννήσεως ἄντρῳ, τὸν δὲ ἐπὶ τοῦ τῆς ἀναλήψεως δρους. Καὶ γάρ καὶ γένησιν ὑπὸ γῆν (25) δὲ μεθ' ἡμῶν Θεὸς δὲ τῆς τρέσσετο, καὶ τόπος αὐτοῦ τῆς ἐνσάρκου γεννήσεως, ἐνομάστι παρ' Ἐβραίοις ἡ Βηθλεέμ ἐκηρύχτετο. Διὸ

(22) Vulg. ἀντροῖς μυστικοῖς τετιμημένας. Scriptum est tunc in panegyrico de tricennalibus Constantini, pagina 630, ubi eadem verba repetuntur.

(22') Υφ' οὐρανῷ. Forte ἐφ' οὐρανῷ. Paulo post, βασιλικῷ προμηθεῖσα, nimis Attice, nisi tamen typ. errori tribuatur. Eoīt.

(23) Vulg. ἡκε δέ. Malim legere ἡκε δή, quomodo in Fuketiano codice et in Regiis schedis scriptum inveni.

(24) Υπερβαλλούσῃ φρονήσει. Helenam Constantini matrem mulierem suissē singulari prudentia, præter Eusebii testimonium, multa sunt quæ nobis persuadent. Cum enim Constantium imp. usque ad extreñum vitæ diem sibi obsequenter habuerit, vel hoc unum singularis prudentiæ argumentum est. Fuit etiam hoc summae prudentiæ indicium, quod filii sui opibus et augustæ dignitatis fastigio non ad luxum et delicias abusa est, sed urbes ac provincias et privatos homines liberalitate sua sublevavit. Cumque nepotes suos Constantini liberos summo amore diligenter, id ante oīnna providit, ne quis ex Constantii libris Constantini fratribus, imperium

A

CAPUT XL.

De ædificatione ecclesiæ apud Bethlehem et in monte Olivari.

Alia quoque ejusdem regionis loca duabus saeris speluncis nobilitata, ambitioso cultu exornata aggressus est. Et speluncam quidem illam in qua Servator noster divinam præsentiam suam primū exhibuit, et in carne nasci sustinuit, imperator convenienti honore affectit. In altera vero spelunca, ascensionis Dominiæ quæ in montis vertice 504 olim contigerat, memoriam honoravit. Atque hæc loca magnifico cultu exornata, simul nomen matris sue, cuius opera ac ministerio iantum bonum humano generi procurabatur, ad æternam posteriorum memoriām consecravit.

CAPUT XLII.

B *Quomodo Helena augusta Constantini mater, Bethlehem orandi causa profecta, has ecclesias ædificavit.*

Nam cum illa debitum piæ affectionis munus Deo omnium Regi persolvere decrevisset, et pro filio suo, tanto scilicet imperatore, ac pro filiis ejus cæsaribus Deo charissimis, nepotibus suis, gratias cum supplicationibus agendas sibi esse statuisset; quamvis affecta jam æstate, tamen juvenili animo prope ravit mulier singulari prudentia, ut terram veneratione dignam perlustraret, et Orientis provincias, urbesque ac populos cum regali quadam sollicitudine ac providentia inviseret. Postquam vero Servatoris nostri, vestigia debito cultu venerata est prout olim propheticus sermo prædixerat: « Adoremus, inquit, in loco ubi steterunt pedes ejus, » continuo pietatis suæ fructum posteris etiam dero liquit.

CAPUT XLIII.

Rursus de ecclesia Beithleomitica.

Etenim Deo quem adoraverat, duo statim templos dedicavit: alterum ad speluncam in qua natus est Dominus; alterum in eo monte, ex quo in coelum ascenderat. Nam et Emmanuel, quod est Nobiscum Deus, sub terra pro nobis nasci sustinuit, et locus nativitatis ipsius, Bethlehem ab Hebreis est appellata.

eis subriperet. Quocirca illos velut exsules, quoad vixit, semper detinuit, nunc Tolosa in Gallia, ut scribit Ausonius, nunc Corinthi, quemadmodum scribit Julianus in epistola ad Corinthios. Cuius quidem epistola fragmentum exstat apud Libaniū in oratione pro Aristophane Corinthio, pag. 217, ubi Libanius Helenam πανούργον μητριάν appellat, ejusque consilio et novercalibus oīnna Constantium Juliani patrem hac et illac traductum fuisse testatur.

(25) Γέρρησιν οὐδὲ γῆν. Vim Græcæ vocis non recte expressit Christophrorus, qui verit, « in terris nasci. » Plus enim dicit Eusebius: « Dominum scilicet nostra causa nasci voluisse in subterraneo specu. » Hieronymus in Epitaphio Paulæ: « Bethlehem et in specum Salvatoris introiens. » Et paulo post: « Orare in spelunca, in qua virgo puerpera Dominum infantem sudit, » etc. Ex quo obiter appetat, ubi cunque Eusebius ἀντρον dixit, specum aut speluncam verti debuisse. Sic enim Latini vocant, non autem autrum, ut verti Christophrorus.

tus. Ideoque Dei amantissima augusta, deiparae Virginis partum eximiis monumentis ornavit, sacram illam speluncam omni cultus genere illustrans. Nec multo post imperator eamdem Domini nativitatem regalibus donariis honoravit; variis ex auro et argento monumentis, velisque acu pictis, matris suæ cumulans magnificientiam. Præterea imperatoris quidem mater in memoriam ascensionis Christi omnium Servatoris, in monte Olivarum sublinia exstruxit ædificia, in ipso montis vertice sacrum erigens ædem cum templo. Hic porro Servatorem omnium Christum, arcani mysteriis 505 discipulos suos in ipsa spelunca initiasse, verax testatur historia. Imperator vero hoc etiam in loco, variis ornamentiis ac donariis summum omnium Regem veneratus est. Atque hæc duo augusta ac pulcherrima monumenta, immortali memoria digna in duabus sacris speluncis, Helena augusta, religiosa imperatoris mater religiosissima, piae devotionis argumenta Deo Servatori suo dedicavit, cum filius imperialis potentiae subsidium ei conferret. Nec multo post grandeva mulier dignum laboribus suis præmium retulit. Nam cum totum vitæ suæ tempus

(26) *Παραπετσισμαστὶ τε ποικίλοις.* Non probo interpretationem Christophoroni qui *aulæa* interpretatur. Nam *aulæa* scena potius convenienter quam ecclesiæ. *Vela* igitur interpretari malui. Vela enim in ecclesiis erant. Nam et in portis fuerunt vela, de quibus Epiphanius in epistola ad Joannem Hierosolymitanum quam Latine vertit Hieronymus: et circa altare, cuiusmodi apud nos etiamnum visuntur. Porro vela quæ ad portas appendebantur, Græci ἀμφιθύρα dicebant, quæ vox legitur in epistola Chosrois apud Theophylactum in libro v, cap. 14. Occurrunt etiam apud Chrysostomum in homilia 87 in *Matthæum*. In veteri charta donationis quæ facta est Ecclesiæ Cornutianæ quam edidit Josephus Suaresius Vasionensis episcopus sit mentio horum velorum his verbis: *Et pro arce ora, vela tramosserica, alba auriclavæ duo, etc.* Item ante regias basilicæ, vela linea plumata majora fissa numero tria: item vela linea pura tria. Ante consistorium velum lincum purum unum. In pronao velum linea purum unum, et intra basilicam pro porticâ vela linea rosulata sex: et ante secretarium vel curricula (forte scribendum cubicula) vela linea rosulata pensiliu habentia arcus duo.

(27) *Νέων τε.* Deesse hic videntur nonnulla, aut certe transposita esse vocabula. Itaque locum sic restitui malem tēpōv oīxov ἐκκλησίας νεών τε ἄγιον ἀνεγέρουσα. Hæc autem verbo sic intellexit Christophorus, quasi dicat Eusebius Helenam duas ecclesiæ construxisse in monte Olivarum, alteram in vertice, alteram in specu; quod tamen verum non puto. Unam enim basilicam a Constantino ibi ædificatam esse tradit auctor *Itinerarii Hierosolymitani*. Et Eusebius in panegyrico, ubi de martyrio loquens quod Constantinus Hierosolymis ædificavit, eodem modo loquitur: Oīxov εὐκτήριον παρμεγέθη νεών τε ἄγιον τῷ σωτῆρι τῷ σημεῖῳ πλουσίῳ καὶ δαχτέσι κατεχόμει φιλοτιμίας, ubi vides oīxov εὐκτήριον et νάὸν conjungi, et de una eademque ecclesia dici. Et oīxov quidein εὐκτήριον appellat basilicam, eo quod populus orandi causa eo conveniret; νάὸν vero totam ædem sacram quæ uno ambitu contenta continet in se atrium, porticus, secretarium, baptisterium, et ipsam basilicam. Quod quidem apertissime docet Eusebius, infra in cap. 50 hujus libri, ubi de Dominico aureo loquitur, quod

A δὴ βασιλεὺς ἡ θεοσεβεστάτη, τῆς θεοτόκου τὴν κύνην μνήμασι θαυματοῖς κατεχόμει, παντοῖς τὸ τῆρεν διντρον φαιδρύνουσα· βασιλεὺς δὲ μικρὸν διτερον βασιλικοῖς ἀναθήμασι καὶ ταῦτην ἔτιμα, τὰς ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ κειμηλίοις, παραπετσισμαστὲ ποικίλοις (26) τὰς τῆς μητρὸς ἑπαύξων φιλοκαλίας. Πάλιν δ' ἡ μὲν βασιλέως μήτηρ τῆς εἰς οὐρανοὺς πορειας τοῦ τῶν δλων Σωτῆρος, ἐπὶ τοῦ τῶν ἐλαϊῶν δρους τὴν μνήμην ἐπηρεμένας οἰκοδομαὶ ἀνύψου, ἀνὰ πρὸς τὰς ἀκρωτελαῖς παρὰ τὴν τοῦ παντὸς δρους κορυφὴν, ιερὸν οἰκον ἐκκλησίας ἀνεγέρουσα, νεών τε (27) κάνταῦθα λόγος ἀλτηθῆς (28) κατέχει, ἐν αὐτῷ διντρῷ (29) τοὺς αὐτοῦ θιασάτας μυστὶν τὰς ἀπορέρητους τελετὰς τὸν τῶν δλων Σωτῆρα. Βασιλεὺς δὲ κάνταῦθα παντοῖος ἀναθῆμασι τε καὶ κόσμοις τὸν μέγαν ἑγέραιρε Βασιλέα. Καὶ δὴ δύο ταῦτα μνήμης ἐπάξια αἰωνίου, σεμνὰ καὶ περικαλῇ καθιερώματα, ἐπὶ δύο μυστικῶν διντρῶν Ἐλένη ἀγύστα Θεῷ τῷ αὐτῆς Σωτῆρι, θεοφιλοῦς βασιλέως θεοφιλῆς μήτηρ, εὐεσθοῦς τεκμήρια διαθέσεως δύρτο, δεξιὰν αὐτῇ βασιλικῆς ἔξουσίας τοῦ παιδὸς παρασχομένου. Καρπὸν δ' ἐπάξιον ἡ πρέσβυς οὐκ εἰς μαχρὰν ἀπελάμβανεν, ἀγαθοῖς μὲν ἄπασι τῷ

C Constantinus Antiochiae ædificavit. Atque ita explicantur est Eusebii locus in fine panegyrici de tricennialibus Constantini, et in libro x *Hist. ecclesiastica*, et in cap. 45 hujus libri, ubi νάὸν et εὐκτήριον οīxov simul jungit. Paulo aliter in lege 5, codice Theod., de his qui ad ecclesiæ consurgunt. Ibi enim νάὸς εὐκτήριος dicitur basilica seu oratorium in quo est altare. Ecclesia vero dicitur totum ædificium cuius ambitu atrium, porticus, cellæ, lavacra, ipsum denique oratorium continentur.

D (28) *Κάνταῦθα λόγος ἀλτηθῆς.* Auctor *Itinerarii Hierosolymitani*: «Inde, inquit, ascendis in montem Oliveti, ubi Dominus discipulos docuit ante passionem. » Beda in libro *De locis sanctis*, cap. 7: « Tertia quoque ejusdem montis ad australiem Bethanie partem ecclesia est, ubi Dominus ante passionem discipulis de die iudicii locutus est. » Intelligit locum Matthæi, cap. xxiv. Hanc igitur prædicationem Eusebius hoc loco appellat ἀπορέρητους τελετὰς, id est, «arcana mysteria», eo quod de rebus arcaniis, puta de consummatione mundi, et de adventu Christi extremo judicio, tunc Dominus locutus sit. Nam et apostoli tunc accesserunt ad Dominum secreto, ut ait Matthæus, quippe qui mysteria et futurorum revelationem nosse cupiebant, quemadmodum scribit Hieronymus in *Matthæum*. Quod vero ait Eusebius, Dominum hæc mysteria tradidisse apostolis in spelunca, id quidem in Evangelio diserte non scribitur. Imo contrarium potius elici posse videtur ex Evangelio. In eo enim refertur, urbem Hierosolymorum in conspectu fuisse discipulis, cum Dominus hæc prædicaret. Non igitur in spelunca erant, sed in patente et aperito loco. Responderi tamen potest, speluncam illam varia habuisse foramina, cuiusmodi plures speluncæ fuerunt in Palestina, ut docent *Itineraria*. Certe cum Matthæus affirmit discipulos secreto ad Dominum accessisse, probabile est eum sermone in spelunca a Domino illic residente habitum fuisse.

E (29) *Vulg. τοὺς ἐτ τῷ αὐτῷ ἀρτῷ.* Prima vox delenda est utpote superflua. Alludere autem videtur Eusebius ad mōrem gentilium, qui Mithriaca sacra in spelæo peragebant, ut docet Porphyrius in libro *De abstinentia*, Hieronymus aliisque. Conjecturam nostram confirmat codex Fuketii, in quo vox illa τοὺς abest.

πάντα τῆς ζωῆς χρόνον ἐπ' αὐτῷ γῆρασι οὐδῶ διαπεραναμένη, λόγοις δὲ καὶ ἔργοις τῶν σωτηρίων παραγγελμάτων εὐθαλεῖς παρασχομένη καρπούς, καὶ πειθ' οὗτα βίον εὔσταλη καὶ ἀλπον, σώματος διοῦ καὶ ψυχῆς ἐν ἐδρῶμένω φρονήματι διανύσασα· ἐφ' οὓς καὶ τέλος εὐσεβείας ἐπάξιον, ἀγαθῶν τε παρὰ Θεοῦ ἀμοιβὴν καπί τοῦ παρόντος εὑρατο βίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ μεγαλοψυχίας καὶ εὐποιας τῆς Ἐλένης.

Τὴν γάρτοι σύμπασαν ἑώραν μεγαλοπρεπεῖα βασιλικῆς ἔξουσίας ἐμπεριεθόσα, μυρία μὲν ἀδρῶς τοῖς κατὰ πόλιν ἐδωρείτο δῆμοις, ἕδις τε τῶν προσιδντῶν ἐκάστῳ· μυρία δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι δεξιῇ μεγαλοπρεπεῖ διένεμε, πλειστά θ' ὅσα πέντης γυμνοῖς καὶ ἀπεριστάτοις ἐδίδου, τοῖς μὲν χρημάτων δόσεις ποιουμένη, τοῖς δὲ τὰ πρὸς τὴν τοῦ σώματος σκέπτην δαψιλῶς ἐπαρκοῦσα· ἐτέρους ἀπῆλλαττε δεσμῶν, μετάλλων τε κακοπαθεῖα ταλαιπωρουμένους· ἡλευθέρους τε πλεονεκτουμένους· καὶ πάλιν ἄλλους ἔξορίας ἀνεκαλείτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

"Οκας εὐλαβῶς ἐτ ταῖς ἐκκλησίαις συνήγετο ἡ Ἐλένη,

Τοιούτοις δῆτα λαμπρουνομένη, οὐδὲ τῆς πρὸς τὸν θεὸν διάσις κατωλεγόρως, φοιτῶσαν μὲν αὐτὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ παντὸς δρᾶσθαι παρέχουσα, λαμπροῖς δὲ κατακοσμοῦσα κειμηλοῖς τοὺς εὐκτηρίους οἰκους, μηδὲ τοὺς ἐν ταῖς βραχυτάταις πόλεσι παρορῶσα ναούς. Ἡν οὖν ὁρῆν τὴν θαυμασίαν, ἐν σεμνῇ καὶ εὔσταλῃ περιβολῇ τῷ πλήθει συναγελαζομένην, τὴν τε πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν διὰ πάστης Κ θεοφιλοῦς πράξεως ἐπιδεικνυμένην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

"Οκας ὁρδοκοποῦτις οὖσα καὶ διαθεμένη, ἐτελεύτα.

Ἐπειδὲ λοιπὸν τὰ τῆς αὐτάρκους διανύσασα ζωῆς, ἐπὶ τὴν κρείττονα λῆξιν ἐκαλείτο, σχεδὸν που τῆς τιλικίας ἀμφὶ τοὺς δγδοκήκοντα ἐνιαυτοὺς διάρκέσσασα, πρὸς αὐτῷ γενομένη τῷ τέλει, συνεταττετο καὶ διετίθετο ἐπὶ μονογενεῖ οὐδὲ βασιλεῖ μονάρχῳ κοσμοκράτορι, παισὶ τε τούτου καίσαρσιν ἑαυτῆς ἐκγόνοις, τὴν ὑπάτην βουλὴν διορίζομένη, διανέμουσα τε τὸν ἐκγόνων ἐκάστῳ τὰ τῆς οἰκείας ὑπάρξεως, ὅση τις αὐτῇ καθ' ὅλης ὑπῆρξε τῆς οἰκουμένης. Καὶ δὲ (29^ο) τοῦτον διαθεμένη τὸν τρόπον, λοιπὸν τὴν τοῦ βίου κατέλυε τελευτὴν, παρόντος αὐτῇ καὶ παρεστῶτος υἱοῦ τοσούτου, θεραπεύοντός τε καὶ τῶν χειρῶν ἐφαπτομένου· ὡς μὴ τεθνάναι εἰκότως τὴν τρισμακαρίαν τοῖς εὐ φρονοῦσι δοκεῖν, μεταβολὴν δὲ καὶ μετάθεσιν ἀληθεῖ λόγῳ τῆς γεώδους ζωῆς ἐπὶ τὴν οὐράνιον ὑπομεῖναι. Ἀνεστοιχειοῦτο γοῦν αὐτῇ ψυχῇ (30) ἐπὶ τὴν ἀρθράτον καὶ ἀγγελικὴν οὐσίαν, πρὸς τὸν αὐτῆς ἀναλαμβανομένην Σωτῆρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

"Οκας τὴν μητέρα Κωνσταντίος κατέθετο, καὶ πρὸς τούτου καὶ ζωσαρ ἐτίμησεν.

Καὶ τὸ σχῆνος δὲ τῆς μακαρίας, οὐ τῆς τυχούσης

(29^ο) Δέ. Lege δή. Εδίτ.

(30) Αρεστοιχειούτο τοῦν αὐτῇ ψυχῇ. Ηας Origenis doctrinam sapere videntur, cui supra mo-

A usque ad prima senectutis limina in summa felicitate traduxisset, et divinorum mandatorum uberes fructus tum verbis tum operibus protulisset, ac propriea vitam doloris expertem cum summa mentis et corporis sanitatem peregisset, tandem exitum pietatis suæ convenientem, et mercedem honorum operum in hac etiam vita a Deo consecuta est.

CAPUT XLIV.

De magnitudine animi et beneficentia Helenæ.

Quippe dum totum Orientem cum regali magnificencia peragrat, tum civitatibus, tum privatis qui ipsam adibant, innumera beneficia acervatim contulit: innumera quoque militaribus numeris liberali manu distribuit. Pauperibus autem ac nudis et omni ope ac solatio destitutis quamplurima donavit, B illis pecuniam, his vestem, ad legendarum corporis nuditatem prolixe suppeditans. Alios item vinculis, aut metallorum ærumnis afflictos exsolvit; quosdam violentia potentiorum oppressos liberavit, nonnullos etiam ab exilio revocavit.

CAPUT XLV.

Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit.

Hujusmodi operibus cum magnam sibi gloriam comparasset, pietatem erga Deum minime neglexit: nam et assidue, cunctis videntibus, in ecclesiam ventitabat, et sacras ædes eximiis ornamentiis decorabat, ne minimarum quidem urbium sacella despiciens. Itaque videre erat mulierem prorsus admirabilem, modesto ac decenti habitu una cum reliqua multitudine versantem, suainque 506 erga Deum religionem omni piorum operum genere declarantem.

CAPUT XLVI.

Quomodo octogenaria, testamento facto, e vita decessit.

Jam vero cum satis longo vitæ spatio decurso ad feliciorem sortem vocaretur, annum ætatis agens circiter octogesimum, in ipso mortis confinio posita, testamento facto, ultimam voluntatem declaravit, hæredem relinquens unicum filium, solum imperatorem ac dominum orbis terrarum, cum filiis nobilissimis caesaribus nepotibus suis. Quorum singulis, bona quæ per universum orbem possidebat, divisit. In hunc modum testamento facto, diem ultimum clausit, præsente et adstante ipsi tali tantoque filio, et omni obsequiorum genere matrem fovente, manusque ejus amplectente, adeo ut nequaquam mori mulier beatissima, sed potius caducam hanc vitam cum immortali vita commutare recte sentientibus videretur. Anima igitur illius, in incorruptibilem et angelicam substantiam reformata, ad Deum Servatorem suum assumpta est.

CAPUT XLVII.

Quomodo Constantinus matrem depositit: et qualiter illam coluit dum viveret.

Cadaver autem ipsius honore haudquaquam vulnus addictus fuit Eusebius noster. Neque enim animæ beatorum in angelicam substantiam refor-

gari affectum fuit. Nam cum ingenti satellitum numero in regiam urbem pervectum, ibidem in regali monumento depositum est. Hoc modo imperatoris mater vivendi finem fecit; mulier sempiterna memoria dignissima, tum ob religiosos actus quibus emituit, tum ob præstantissimum illum et admirabilem fætum qui ex illa ortus est. Quem quidem ob cæteras res, maxime vero ob pietatem in matrem, beatum convenit prædicare. Quippe illam, cum antea Dei cultrix non esset, tam piam ac religiosam præstitit, ut a communi omnium Servatore instituta fuisse videretur. Regalibus autem honoribus ita eamdem ornavit, ut in omnibus provinciis, tum a paganis tum a militibus augusta et imperatrix nuncuparetur, et aurei nummi ejus imagine signarentur.

507 Quinetiam thesaurorum regalium potestalem ei Constantinus concesserat, quibus pro arbitrio et ex animi sui sententia, prout libitum esset uteretur. Nam et in hac parte matrem suam conspicuam et beatam omnium judicio reddidit. Quocirca ex iis quæ ad memoriam illius illustrandam pertinent, non summerito hæc etiam assumpsimus, quæ imperator pro singulari sua pietate in honorem matris suæ gessit, dum divinis obtemperat legibus, quæ filii debita in parentes officia injungunt. Hujusmodi pulcherrima opera in Palæstina imperator, uti diximus, extruxit. Sed et in reliquis provinciis novas a fundamentis ædificans ecclesias, multo augustiores quam quæ antea erant, effecit.

CAPUT XLVIII.

Quomodo Constantinopoli martyria construxit omnemque idolorum cultum abolevit.

Cum vero civitatem nominis sui ad summam gloriam extollere instituisset, plurimis eam oratoriis exornavit, amplissimisque martyris et splendidissimis ædibus partim in suburbis, partim in ipsa civitate constructis. Atque hoc modo simul martyrum honoravit memoriam, simul civitatem suam ipsi martyrum Deo consecravit. Totus denique sapientia Dei exæstuans, urbem illam quam appellatione nominis sui insignire decreverat, omni idolorum cultu usque adeo vacuam esse voluit, ut nusquam in illa falsorum numinum simulacra in tem-

mantur. Certe Origenes in resurrectione corpora in animis, et animas in angelos mutatum iri creditit, ut aliebū dicit Hieronymus.

(31) Επὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν. Romam intelligit. Eo enim delatum est cadaver Helenæ Augustæ, et post biennium Constantinopolium deportatum, ut tradit Nicophorus in libro viii, cap. 50. At Socrates in lib. i, cap. 47, verba Eusebii transcribens, τὴν βασιλεύουσαν πόλιν novam Romanum interpretatur. Quem Socratis errorem merito reprehendit Baronius, cum Eusebius regiæ urbis nomine Romam semper designare soleat. Addo quod nondum dedicata erat Constantinopolis, ac proinde urbs regia vocari non poterat, cum tunc temporis esset tantum vetus Byzantium. Socratem tamen secutus est Cedrenus, qui etiam hoc addit, Helenam duodecim annis ante Constantinum e vivis abiisse: Kαὶ ἀπετέθη ἐν λάρνακι πορρυρῷ αὐτὸς τε καὶ ἡ μῆτρα αὐτοῦ Ἐλένη, πρὸ δώδεκα ἑτον τῆς αὐτοῦ τελετῆς ἀποθανοῦσα. Ilac ratione Helenam mortuam

A ἦσιοντο σπουδῆς· πλειστη γοῦν δορυφορίᾳ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν (31) ἀνεχομέζετο, ἐνταυθοὶ δὲ ἥρωις βασιλικοῖς ἀπετίθετο. Τοῦ μὲν οὖν βασιλέως ἐτελεοῦτο ἡ μῆτρη, ἀξία γενομένη μνήμης ἀλήστω, τῶν τε αὐτῆς εἰνεκα θεοφιλῶν πράξεων, τοῦ τ' ἐξ αὐτῆς φύντος ὑπερφυσοῦς καὶ παραδόξου φυτοῦ· θηρὸς τοῖς ἄπασι, καὶ τῆς εἰς τὴν γειναμένην διὰς; μακαρίζειν ἀξιον, οὐτω μὲν αὐτὴν θεοσεβῆ καταστάσαντα, οὐχ οὖσαν πρότερον, ὡς αὐτῷ δοκεῖν (32) ἐξ πρώτης τῷ κοινῷ Σωτῆρι μεμαθητεῦσθαι· οὐτω δὲ ἀξιώματι βασιλικῷ τετμηκότα, ὡς ἐν ἄπασιν ἔθνεσι, παρ' αὐτοῖς τε τοῖς στρατιωτοῖς τάγμασιν αὔγουσταν βασιλίδα ἀναγρεύεσθαι, χρυσοῖς τε νομίσμασι καὶ τὴν αὐτῆς ἐκτυποῦσθαι εἰχόντα· ήδη δὲ καὶ θησαυρῶν βασιλικῶν παρεῖχε τὴν ἔξουσίαν, χρῆσθαι κατὰ προαίρεσιν καὶ διοικεῖν κατὰ γνώμην, διός δὲ ἔθελος καὶ ὡς δὲν εἴχειν αὐτῇ νομίζοιτο ἔκαστα, τοῦ παιδὸς αὐτὴν κάν τούτοις διαπρεπῆ καὶ ἀξιοῦλων πεποιημένου. Διὸ τῶν εἰς αὐτοῦ μνήμην ἀναφερομένων, καὶ ταῦτ' εἰκότως ἡμῖν ἀνεληπται, ἢ δὲ εὔσεβειας ὑπερβολὴν μητέρα τιμῶν, θεοσμοὺς ἀπεπλήρου θείους, ἀμφὶ γονέων τιμῆς τὰ πρέποντα διατατομένους. Τὰς μὲν οὖν λεχθείσας φιλοκαλίζεις βασιλεὺς πρὸς τῷ Παλαιστινῷ ἔθνει τόνδε συνίστη τὸν τρόπον· καὶ κατὰ πάσας δὲ τὰς ἐπαρχίας νεοπάγες ἐκκλησίας ἐπιτεκνάζων, μακρῷ τῶν προτέρων τιμωτέρας ἀπέφαινε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ.

C Οπως ἐν Κωνσταντίνου πόλει μαρτύρια μὲν ὁκοδόμησε, πάσταρ δὲ εἰδωλολατραὶ περιεῖδε. Τὴν δέ γ' ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν ἐξόχῳ τιμῇ γρατίρων, εὐκτηρίοις πλείστιν ἐφαίδρυνε, μαρτυρίας τε μεγίστοις καὶ περιφανεστάτοις οίκοις, τοῖς μὲν πρὸ τοῦ διπτεος, τοῖς δὲν αὐτῷ τυγχάνουσι· δι' ὃν διοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῷ τῶν μαρτύρων καθέρου θεῷ. Όλος δὲ ἐμπνέων (33) θεοῦ σοφίας, ἢν τῆς ἐπηγορίας τῆς αὐτοῦ πόλιν ἐπώνυμον ἀποφῆναι ἔκρινε, καθαρεύειν εἰδωλολατραὶς ἀπάσης ἐδικαίου, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι· ἐν αὐτῇ τῶν νομίζομένων θεῶν ἀγάλματα ἐν λειτοῖς θρησκευόμενα, ἀλλ' οὐδὲ βαμούς λύθροις α-

D esse oporticeret anno Christi 325 aut certe 326. Quo tamen anno Hierosolymani profecta esse dicitur ab Eusebio et Rusino. Adde quod post Crispī cesaris et Faustæ augustæ necem Helena aliquan diu supervixit, ut testatur Zosimus in libro ii. Porro Crispus occidus est Constantino augusto vii et Constantio cesare coss., anno Christi 326, ut legitur in Fastis Idatii. Mors igitur Helena anno Domini 327 recte assignari potest, quemadmodum sentit Sigonius in libro iii *De imperio occidentali*.

(32) Vulg. ὡς αὐτὸ δοκεῖν. Scribendum est αὐτῷ. Referunt enim ad τῷ κοινῷ Σωτῆρι. Atque ita in libro Moræ ad marginem emendatum inveni. Nec aliter scribitur in cod. Fuketi et Savili, et in Regiis schedis.

(33) Vulg. ὅλως δ' ἐμπνέων. Malim scribere ὅλος, quod longe elegantius est. Sic certe in codice Fuk. et in Regiis schedis scriptum habetur.

μάτων μιαρνομένους, οὐθυσίας δλοκαυτουμένας πυρὶ, οὐδειμονικάς ἕορτάς, οὐδὲ ἔτερόν τι τῶν συνήθων τοῖς δεισιδαιμοσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΩ.

Σταυροῦ σημεῖον ἐν παλατῳ, καὶ Δανιὴλ ἐν κρήταις.

Εἶδες δ' ἂν ἐπὶ μέσων ἀγορῶν κειμέναις κρήναις, τὰ τοῦ καλοῦ Ποιμένος σύμβολα, τοῖς ἀπὸ τῶν θειῶν λογίων δρμωμένοις γνώριμα, τὸν τε Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσιν ἐν χαλκῷ πεπλασμένα (34), χρυσοῦ τε πετάλοις ἐκλάμποντα. Τοσοῦτος δὲ θεῖος Ἐρως τὴν βασιλέως κατειλήψει ψυχὴν, ὡς τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων κατὰ τὸν πάντων ἔξοχώτατον οἶκον, τῆς πρὸς τῷ δρόφῳ κεχρυσωμένης φατνώσεως κατὰ τὸ μεσαίτατον, μεγίστου πίνακος ἀνηπλωμένου, μέσον ἐμπεπήχθαι τὸ τοῦ σωτηρίου πάθους σύμβολον, ἐκ ποικίλων συγχείμενον καὶ πολυτελῶν λίθων, ἐν χρυσῷ πολῷ κατειργασμένων. Φυλαχτήριον ἐδόκει τοῦτο αὐτῆς βασιλείας τῷ θεοφίλει πεποιήσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν·

Ὄτι καὶ ἐν Νικομηδείᾳ καὶ ἐν Ἀλλαις πόλεσιν φυδόδημησεν ἐκκλησίας.

Τούτοις μὲν οὖν τὴν αὐτοῦ πόλιν ἐκαλλώπιζε τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν (35) δομοίς ἀναθήματι μεγίστης καὶ ὑπερφυσοῦς ἐκκλησίας ἐτίμα, ἐξ οἰκείων θησαυρῶν κάνταῦθα τῷ αὐτοῦ Σωτῆρι τὰ κατ' ἔχθρῶν καὶ θεομάχων ἀνυψῶν νικητήρια. Καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἔθνων τὰς μάλιστα κρατιστευόντας πόλεις, ταῖς τῶν εὐκτηρίων φιλοκαλίαις ἐκπρέπειν ἐποιεῖτο, διατερεροῦσαν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως (36), ἢ τὴν ἐπώνυμον εἰληφεν Ἀντιόχου πρωτηγορίαν· ἐφ' ἧς ὡς ἐπὶ τεφαλῆς τῶν τῇδε ἔθνων, μονογενές τι χρῆμα ἐκκλησίας, μεγέθους ἔνεκα καὶ κάλλους, ἀφίέρου, μαχροῖς μὲν ἔξωθεν περιβόλοις τὸν πάντα νεών περιλαβόν, εἰσὼ δὲ τὸν εὐκτηρίον οἶκον (37) εἰς ἀμήχανον ἐπάρας ὑψός, ἐν ὁκταέδρῳ (38) μὲν συνεστῶτα σχήματι, οῖκοις δὲ πλεονεῖται, ἐξέδραις τε ἐν κύκλῳ (39) ὑπερών τε καὶ κα-

A plis colerentur; ac ne aræ quidem victimarum cruento contaminatæ, nec hostiæ igne consumptæ cernerentur, nec dæmonum festivitates, nec quidquam eorum quæ apud superstitiones vulgata sunt, ibidem ageretur.

CAPUT XLIX.

Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus.

Vidisses igitur in fontibus qui sunt in medio foro, honi Pastoris imagines, divinorum oraculorum peritis notissimas; Danielis item effigiem una cum leonibus ære expressam, et auri bracteis resurgentem. Tantus porro divini Numinis amor imperatoris animum occupaverat, ut in totius palatii eminentissimo cubiculo, in maxima tabula, quæ in 508 medio lacunaris inaurati expansa est, signum Dominiæ passionis ex auro pretiosisque lapidibus elaboratum insicerit. Atque hoc tanquam præsidium ac tutelam imperii, piissimus princeps statuisse milii videtur.

CAPUT L.

De ecclesiis quas Nicomedia et alibi exstruxit.

Illi igitur ornamenti civitatem nominis sui decoravit. Urbem vero primariam Bithyniæ, pulcherrimæ et magnificentissimæ ecclesie monumenta exornavit, erectis proprio sumptu in honorem Servatoris sui, eo etiam in loco tropæis victoriae quam de hostibus et de adversariis Dei retulerat. In reliquis etiam provinciis, præcipuas ac nobilissimas quasque urbes oratoriorum magnificèntia illustravit, exempli gratia urbem totius Orientis metropolim, quæ ab Antiocho nomen traxit. In qua tanquam in vertice omnium ejus regionis provinciarum, singulare quoddam opus, seu amplitudinem, seu decorem spectans, Deo consecravit. Quippe universum templum longissimo extrinsecus ambitus circumscriptis. Interius vero basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem, figura quidem octaedri

oratione funebri de laudibus patris sui, pag. 343. Dicebantur autem hæc templo octachora. Vetus inscriptio in Thesauro Gruteri, pag. 1166.

Octachorum sanctos templum surrexit in usus, Octagonus fons est munere dignus eo. D Octachorus igitur templum est, quod octo habet latera, ab imo ad summum usque culmen surgentia. Ab eadem causa dicuntur altaria trichora in epistola Paulini, id est, trino sinuata recessu, ut ipse Paulinus loquitur in Natale sanct. Felicis, Cedrenus ad annum xxvi Constantini octagonum Dominicum vocat, quod a Constantino Antiochiz exstructum est.

(34) Οὐσπερ οὖν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως. Scribendum est μητρόπολιν, nisi malis ita legere: οὐσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως, quod certe non displicet. In codice Regio scribitur οὐσπερ οὖν καὶ τόν, etc.

(35) Τὴν δὲ Βιθυνῶν ἄρχουσαν. Nicomediam intelligit, quæ caput erat Bithyniæ. Quia in urbe Constantinus obssessum Licinium ad deditiōnem compulerat. In memoriam igitur ejus victoriae Constantinus Nicomediae basilicam ædificavit. Vide Sozomenum in libro II, cap. 2.

(36) Ωσπερ οὖν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως. Scribendum est μητρόπολιν, nisi malis ita legere: οὐσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως, quod certe non displicet. In codice Regio scribitur οὐσπερ οὖν καὶ τόν, etc.

(37) Εἰσὼ δὲ τὸν εὐκτηρίον οἶκον. In Panegyrico, pag. 630, unde hæc transcripta sunt, Eusebius dixit ἀνάκτορον. Ego basilicam interpretatus sum, non ut Christophorus sanctuarium.

(38) Εἰσὸν ὁκταέδρον. Huiusmodi fuit ecclesia illa quam Nonnus Gregorii Nazianzeni pater ædificavit in oppido Nazianzo, ut testatur ipse Gregorius in

constructam, plurimis vero circumquaque cubiculis et exedris, et tam subterraneis locis quam solariis undique circumdatam. Quam quidem basilicam auro plurimo et ære, aliisque pretiosis speciebus copiosissime exornavit.

CAPUT LI.

Quod in loco dicto Mambre ecclesiam edificavit.

Et hæc quidem sunt præstantissima monumenta, quæ imperator Deo consecravit. Cum autem didicisset illum ipsum Servatorem, qui nuper in terris versatus fuisset, jampridem viris quibusdam Dei amantissimis præsentium Divinitatis suæ in Palæstina exhibuisse juxta Quercum quæ dicitur Mambre, illuc etiam basilicam ædificari præcepit. Proinde ad rectores quidem provinciarum missa est imperatoris auctoritas, datis ad singulos litteris quibus jubebatur, ut injunctum sibi opus ad exitum perducere maturarent. Nobis vero qui hanc historiam scribimus, plenam sapientiae direxit 509 prædicationem. Cujus exemplum hoc loco mihi inserendum videtur, quo principis Dei amantissimi cura ac diligentia certius possit agnosciri. Exprobans igitur nobis ea quæ in memorato loco geri acceperat, hæc ad verbum scripsit.

CAPUT LII.

Constantini epistola ad Eusebium de Mambre.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Macario et cæteris episcopis Palæstinæ.

« Sanctissimæ socrus meæ vel hoc unum maximum erga vos beneficium est, quod scelerorum quo-

dicitur àpro τῆς ἕξω ἔδρας. Quippe ita dicebantur ædes exteriore, in circuitu basilicæ construi solitæ, in quibus sedere ac requiescere licebat, ut docet Eusebius. De his Augustinus in libro *De gestis cum Emerito Donatista*: « Cæsarea in ecclesia majori, cum Deuterius metropolitanus episcopus Cæsariensis, una cum Alipio, Augustino, Posidio, Rustico et cæteris episcopis in exedram processissent, » etc. In concilio Namnetensi, canone 6, mentio fit exedrae: « Prohibendum etiam, secundum majorum instituta, ut in ecclesia nullatenus sepepliantur, sed in atrio aut portico, aut in exedris ecclesiæ. » Ita legitur in codice ms. bibliothecæ Putteanae. Hieronymus in caput xl Ezechielis: « Pro thalamis triniginta quos vertere Septuaginta, sive gazophylaciis atque cellulariis, ut interpretatus est Aquila, Symmachus posuit ἔξεδρας. » Et paulo post: « Statim intuitus est triniginta thalamos, vel D gazophylacia, sive, ut Symmachus interpretatus est, exedras, quæ habitationi levitarum alique sacerdotum fuerant preparatae. » Porro codd. Fuk. et Sav. recte hic scriptum habent ἔξεδρας τε.

(40) Υπερώω τε καὶ καταγέλω χωρημάτων. Sic supra c. 37 in descriptione martyrii Hierosolymitanî dicitur στοῶν ἀνάγειν τε καὶ καταγέλων, ubi vide quæ notavi. Καταγέλων οικήματα dicuntur ad quæ nullis gradibus ascenditur: quibus opponuntur ἀνάγεια seu ὑπερφά, id est solaria. Quantquam καταγέλων nomine possis cryptas intelligere.

(41) Ὁρ καὶ χρυσοῦ πλετορος. Hanc ob causam ecclesia illa dicta est Dominicum aureum. Hieronymus in *Chronico*, anno xxii Constantini: « Antiochiae Dominicum quod vocant aureum ædificari cœptum. » Dedicatum est autem imperante Constantio, anno v post mortem Constantini.

A ταγείων χωρημάτων (40) ἀπανταχόθεν περιεστοιχεῖσμένον· διὰ καὶ χρυσοῦ πλειόνος (41) ἀφθονίᾳ, καὶ κοῦ τε καὶ τοῖς τῆς λοιπῆς πολυτελούς ὅλης ἐστεφάνων κάλλεσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

« Οτι καὶ ἐτ τῇ Μαμβρῇ προσέταξεν ἐκκλησίας τερέσθαι.

Tάδε μὲν οὖν τὰ ἔχοντατα βασιλέως ἐπύγχανεν ἀφιερώματα. Πυθόμενός γέ τοι ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν Σωτῆρα, τὸν τε Ἑναγχος ἐπιφανέντα τῷ βίῳ, καὶ πρόπαλαι θεοφανείας πεποιησθαι φιλοθέους ἀνθράστης Παλαιστίνης ἀμφὶ τὴν καλουμένην δρῦν Μαμβρῆ, κάνταῦθα οίκον εὐκτήριον ἀνεγείραι τῷ δρύθεντι Θεῷ διαχελεύεται. Τοῖς μὲν οὖν τῶν ἔθνων δρχουσιν, αὐθεντία βασιλικὴ διὰ τῶν πρὸς ἔκαστον ἐπισταλθέντων γραμμάτων ἐπεφοίτα, εἰς πέρας ἀγαγεῖν τὸ προσταχθὲν διαχελευομένη· ἡμῖν δὲ τοῖς τῆνος γράφουσι τὴν ἱστορίαν, λογικωτέραν κατέπεμπτε διδασκαλίαν (42), ἃς ἔμοιγε δοκεῖ τὸ ίσον γράμμα τῷ παρόντι συνάψαι λόγῳ, εἰς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῆς τοῦ θεοφίλους ἐπιμελείας. Καταμεψάμενος γοῦν ἡμῖν ἐφ' οἷς ἐπύθετο πραττομένοις αὐτόθι, τάδε κατὰ λέξιν ἔγραψε.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Κωνσταντίου πρὸς Εὐσέβιον περὶ τῆς Μαμβρῆ.

« Νικητῆς Κωνσταντίνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, Μαχαρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις Παλαιστίνης.

« Ἐν καὶ τοῦτο μέγιστον τῆς δσιωτάτης μου κηδεστρίας (43) γέγονεν εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα (44), τὸ λαν-

(42) Λογικωτέρα... διδασκαλία. Sit etiam supra νοεavit Eusebius epistolas Constantini, eo quod Constantinus in illis epistolis concessionari quodammodo videretur. Talis est oratio Constantini ad Sanctorum cœlum, et sere omnes ejus epistolæ, quæ partim ab Eusebio, partim ab aliis referuntur. In his enim omnibus Constantinus, tametsi adhuc vix catechumenus, doctorem agit. Fuit certe Constantinus, quod negari non potest, vir Deo plenus et a Deo missus ad Christianæ fidei propagationem, cui uni post apostolos plurimum debemus. Idem tamen in negotiis ecclesiasticis aliquanto plus sibi vindicavit, quam laico principi conveniret; episcopis cuncta illi permittentibus, multumque sibi gratulantibus quod Christianum imperatorem videlicet.

(43) Τῆς δσιωτάτης μου κηδεστρίας. In hujus loci interpretatione lapsi sunt omnes interpres. Portesius, Musculus et Christopheronus, qui curram et sollicitudinem verterunt, quasi legeretur κηδεμονίας. Atqui Constantinus de socrū sua loquitur, Eutropia videlicet Syra, ex qua genita erat Fausta uxor Constantini: κηδεστρία enī in Graece socrū significat, ut docent glossæ veteres in quibus ita legitur κηδεστής, socrē, κηδεστρία, socrūs. Certe quæ sequuntur verba, explicationem nostram aperte confirmant. Sequitur enim διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων. Litteras intelligit quas Eutropia socrūs ad ipsū miserat. Quare repudianda est emendatio Christopheroni, qui πρὸς ἡμᾶς corrigit. Sed et quæ proxime sequuntur verba, id ipsum satis significant: ἡ προστρέμην διὰ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον εὐλάβειαν, etc. Quis enim dixerit de cura et sollicitudine ἡ προστρέμην supradicta cura et sollicitudo. Frigidum prorsus id esset atque insipuum. At in versione nostra omnia plana sunt et

Θάνατον (44) μέχρι νῦν παρ' ὑμῖν ἐναγῶν ἀνθρώπων ἀπόνοιαν, διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων, ὡς τῆς πρεπούσης ἐπανορθώσεως καὶ θεραπείας, εἰ καὶ βραδέως, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαῖως, δι' ἡμῶν τὸ παροζήλην ἀμάρτημα τυχεῖν. Καὶ γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς δυσέδημα παμμέγεδες, τοὺς ἀγίους τόπους ὑπὸ τῶν ἀνοσίων χραντεῖσθαι μιασμάτων. Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, δὴ τὴν ὑμετέραν παρελθόντας ἀγγλιοιαν, ἢ προειρημένη διὰ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον εὐλάβειαν οὐχ οἴτα τε γέγονεν ἀποσιωπῆσαι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ^η.

*Οτι δὲ Σωτὴρ ὄφθη αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ.

Τὸ χωρίον ὅπερ παρὰ δρῦν τὴν Μαμβρῆ (45) προσαγορεύεται, ἐνῷ τὸν Ἀβραάμ τὴν ἐστίαν ἐσχήκεναι μανθάνομεν, πανταῖς ὑπὸ τινῶν δεισιδαιμόνων μιασνεοῖσι φασιν (46) εἰδωλά τε γάρ παντοῖς ἔξωλεις ἔξια (47) παρ' αὐτὴν ἰδρύσθαι, καὶ βωμὸν ἐδή-

A τιμὸν δὲ nefariam audaciam, quae apud vos haec tenus occulta fuerat, suis ad nos datis litteris indicavit: ut quod diu neglectum est crimen, etiam si sero, attamen necessario competenter cura et animadversione a nobis emendetur. Est enim revera impietas gravissima, ut loca sancta detestandis piaculis inquinentur. Quidnam vero illud est, fratres charissimi, quod cum vestram subterfugere solertia, nostra, ut diximus, socrus ob divini cultus reverentiam tacere non potuit?

CAPUT LIII.

Quod Servator noster ibidem visus est Abraham.

« Locus ille qui ad quercum Mambre vocitatur, in quo Abrahānum habitasse comperimus, fertur a superstitionis quibusdam hominibus omni modo contaminari. Nam et simulacula omni digna exitio juxta illam arborem erecta esse, et aram proxime

aperta. Nam ἡ προειρημένη est supradicta socrus, quae pro sua pietate ac religione tantum scelus dissimilare non potuit, sed Constantino genere per litteras indicavit, ut hinc malo tandem mederetur. Erat igitur Europa Christiana, ut ex hoc loco discimus. Sed ei filia ejus Fausta Christianam fidem professa est, et una cum Constantino viro suo in templo Apostolorum sepulta. Porro non omitendum est, quod ad oram codicis Regii adnotatum inveni. Illic enim e regione vocis κυδεστρίας, scholii vice ascribitur γενέτετρα· quasi Constantinus matrem suam Helenam intelligat, quod non probbo. Certe Sozomenus socrum imperatoris Constantini fuisse dicit, quae cum ad querucum Mambre venisset, et gentilium piacula illic deprehendisset, rem ad Constantimum relitum. Eum vide in lib. II, cap. 3.

(44) Εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα, τῷ λαρθάροντα. Malum scribere εἰς ὑμᾶς, quanquam vulgata lectio ferri potest. Sed et initium huius epistole trajectis leviter vocabulis ita legi mallem, ἐν τοῦτῳ καὶ μέγιστον, etc.

(45) Τὸ χωρόν... παρὰ δρῦν τῷ Μαμβρῇ. Hic locus etiam dicebatur Terebinthus, distans triginta circiter millibus passuum ab urbe Hierosolyma, ut docet auctor *Itinerarii Hierosolymitani*, qui vixit temporibus Constantini Magni: « Inde Terebintho millia 9 ubi Abram habitavit et puteum sedit sub arbore terebintho, et cum angelis locutus est et cibum sumpsit. Ibi basilica facta est jussu Constantini mira pulchritudinis. Inde terebintho Chebron, millia 9, ubi est memoria per quadrum ex lapidibus mira pulchritudinis, in qua positi sunt Abraham, Isaac, Jacob, etc. Sozomenus quoque in lib. II, cap. 3, locum illum Terebinthum vocari scribit. Sic autem dictus est hic locus ab arbore terebintho, quae illic omnium vetustissima et jam inde ab ipso mundi exordio esse dicebatur, teste Josepho in libro *v De bello Judaico*. Quanquam alii baculum esse dicebant unius ex angelis qui Abraham apparuerunt, ex quo in terram deiлю terebinthus enata est. Ita Georgius Syncellus in *Chronico*. Mirum vero est, cum querusc ibidem fuerit sub qua Abraham tabernaculum posuerat, ut legitur in cap. xviii *Genesios*, cur locus ipse a terebintho potius quam a queru nomen accepit.

(46) Μαΐαρεθαλ φασιν. Rectius in eodd. Regio, Fuk., et in schedis Regii scribitur μιασνεοῖσι φασιν. Subauditur enim τῇ κυδεστρίᾳ.

(47) Εἰδωλά τε γάρ καρτολας ἔξωλεις ἔξια. Simulacula angelorum intelligo qui Abraham illic apparuerant. Hæc enim simulacula colebant gentiles. Sed et terebinthum ipsam iilēm gentiles venerabantur, ut docet Eusebius in libro *v Demonstratiois*, cap. 9. Quem quidem locum perperam accepit

Scaliger in animadversionibus Eusebianis, pag. 192. Putavit enim terebinthum illam summo honore a Christianis cultam fuisse, ejusque rei auctorem citat Eusebium. Verum Eusebius eo loco de gentilibus loquitur, non de Christianis. Postquam enim dixit: « Οθεν εἰστι καὶ νῦν παρὰ τοὺς πλησιοχώροις, ὡς ἀν θεος ὁ τόπος θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖται γε εἰς δεύρο διαμένοντα ἡ τερέβινθος, συδιτι: Οὐ τε τῷ Ἀβραάμ ἐπίξενωθέντες ἐπὶ γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείτου ὑπερέχων τῇ τιμῇ· εἴτε δὲ ἀν ὁ δεδηλωμένος ἥμιν Κύριος αὐτος, ὁ τιμέτερος Σωτὴρ, δικαὶος τοις ἀγνώστοις. Visitur illuc terebinthus, quae etiamnum manet, et qui ab Abraham hospitio excepti sunt angelī illuc in tabula picti sunt, et mediis inter hos ceteris

C longe præstantior et honorior, ipse scilicet Dominus et Servator noster, ut supra dixi; quem quidem illi nescientes venerantur. Vides Eusebium hic aperte loqui de gentilibus, qui Christum ignorabant. Neque enim de Christianis hoc dici potest. Confirmat autem sententiani nostram Sozomenus in lib. II, c. 3, ubi de mercatu illo ad terebinthum prolixè disserit. Scribit enim, aestivo tempore quotannis et convenisce ex Palestina, Phœnice et Arabia Judæos simul et Christianos ac gentiles, partim commercii, partim religionis causa; et singulos suo rito festivitatem celebrasse. Nam gentiles, inquit, angelos adorabant, hostias et libamina iis offerentes. Erant igitur illic angelorum simulacula, quibus pagani victimas immolabant. Hieronymus *De locis Hebraicis* ubi de Arboch ita scribit: « Quercus Abraham quæ et Mambre, usque ad Constantini regis tempora ibidem monstrabatur, et mausoleum ejus impresertiarum cernitur. Cumque a nobis iam ibidem ecclesia ædificata sit, a cunctis in circuitu gentilium terebinthos superstitiose colitur, eo quod sub ea angelos Abraham quondam hospitio suscepserit. »

Multa hic de suo addidit Hieronymus. Eusebius enim ipse in libro *De locis Hebraicis* hæc tantum babet: « Αρδὼ Λύτη ἐστὶ Χεδρώμ κώμη νῦν μεγιστη, μητρόπολις οὖσα τὸ παλαιὸν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ γεγάντων οἰκητήρων, καὶ βασιλείου μετὰ τὰῦτα Δασίδ. Κεκλήρωτο δὲ φυλῇ Ιούδα, καὶ πόλις ἡ Ιερατική, μία τῶν φυγαδευτηρίων, Αλίας ἐκ νότου διεστῶσα στημένοις β' πρὸς εἰκοσι. Η δρῦς Ἀβραάμ καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ θεωρεῖται, καὶ θρησκεύεται ἐπιφανῶς πρὸς τὸν ἔχθρων ἡ τερέβινθος, καὶ οἱ τῷ Ἀβραάμ ἐπίξενωθέντες ἔγγειοι· πρότερον δὲ Ἀρδὼ καλουμένη, ὑπερερον ἐκλήθη Χεδρών, ἀπὸ Χεδρῶν ἐνδικαὶ τῶν ιερῶν Καλέν, ὡς ἐν παραλειπομέναις. Illustris locus, qui sententiam Scaligeri prorsus evertit, nostram vero explicacionem egregie confirmat. Ait enim Eusebius terebinthum ipsam et angelos ab inimicis nostris

exstructam, et impura sacrificia assidue illuc peragi, ad nos relatum est. Quod quoniam et alienum a temporibus nostris, et ipsis loci sanctimonia indignum videtur, sciat Gravitas Vestra mandatum a nobis esse per litteras Acacio viro perfectissimo, comiti et amico nostro, ut sine ulla dilatione et simulacra omnia quæ memorato in loco reperta fuerint, igni tradantur, et ara funditus evertatur; utque omnes qui post jussionem nostram impium aliquid admittere in eo loco ausi fuerint, debito supplicio afficiantur. Quem quidem locum puro basilicæ ædificio exornari præcepimus, ut idoneus sanctis viris concessus efficiatur. Quod **510** si quid adversus præceptum nostrum geri contigerit, absque mora ad clementiam nostram litteris vestris illud referri oportebit: ut quicunque deprehensus fuerit, tanquam violatæ legis reus extremo supplicio afficiatur. Neque enim ignoratis, universorum Dominum ac Deum illuc primum Abrahæ visum cumque eo collocutum esse. Illuc sacrosanctæ legis observantia primum cœpit. Illuc primum Servator ipse una cum duobus angelis præsentia sua copiam Abrahæ fecit. Illuc Deus primum hominibus apparuit. Illuc Abrahæ de futura ipsius progesse prædictit, atque illico pollicitationem implevit. Illuc multo ante nuntiavit, plurimarum gentium patrem atque auctorem ipsum futurum. Quæcumq; ita sint, æquum esse videtur ut locus ille nostra cura ac diligentia, tum ab omni piaculo purus conservetur, tum in pristinam sanctitatem restituatur: ut in posterum præter cultum omnipotenti Deo ac Servatori nostro omnium Domino congruentem, nihil in eo loco persagatur. Quod quidem cum debita sollicitudine a vobis convenit observari, si quidem voluntatem

A λωσε (48) πλησίον ἐστάνα, καὶ θυσίας ἀκαθάρτους συνεχῶς ἐπιτελέσθαι. Οὐθεν ἐπειδὴ καὶ τῶν κατέρων τῶν ἡμετέρων τῷ χράτει ἡμετέρῳ ἀλλότριον (49), καὶ τῆς τοῦ τόπου ἀγιότητος ἀνάξιον καταχαίνεται, γινώσκειν Ὅμῶν τὴν Σεμνότητα βούλομαι, δεδηλώσθαι παρ' ἡμῶν πρὸς Ἀκάκιον τὸν διασημότατον κόμητα καὶ φίλον ἡμῶν (50), γράμματι, ἵν' ἀνευ τινὸς ὑπερβέσεως, καὶ τὰ εἰδώλα, ὅσα δὲ ἀν ἐπὶ τοῦ προειρημένου εὑρίσκοιτο τόπου, πυρὶ παραδοθῆ, καὶ δι βαμδὸς ἐκ βάθρων ἀνατραπῇ· καὶ πάντα τὸν τολμῶντα, μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν, ἀσεβές τι ἐν τῷ τοιούτῳ τόπῳ πράττειν, τιμωρίας ἄξιον (51) κρίνομεν· διν καθαρῷ βασιλικῆς οἰκοδομήματι κοσμεῖσθαι διετάξαμεν, ὅπως ἀγίων ἀνθρώπων ἄξιον συνέδριον ἀποδειχθῇ. Εἰ δέ τι παρὰ τῷ προσταχθὲν γενέσθαι συμβαίνῃ, χωρὶς τίνος μελλήσεως τῇ ἡμετέρᾳ ἡμέρᾳ τηι δι' ὑμετέρων δηλαδὴ γραμμάτων γκωρισθῆναι πρέπει, ἵνα τὸν διλοχόμενον, ὡς παρανομήσαντα, τὴν ἀνωτάτω κόλασιν ὑποστῆναι πρωτάξιαν. Οὐ γάρ ἀγνοεῖτε, ἐκεῖ πρῶτον τὸν τῶν δῶν δεσπότην Θεὸν καὶ ὄφει τῷ Ἀβραὰμ, καὶ διειλέχθαι· Ἐκεῖ μὲν οὖν πρῶτον ἡ τοῦ ἀγίου νόμου θρησκεία τὴν καταρχὴν εἰληφεν· ἐκεῖ πρῶτον δὲ Σωτὴρ αὐτὸς μετὰ τῶν δύο ἀγγέλων, τὴν ἔχυτον ἐπιφάνειαν τῷ Ἀβραὰμ ἐπεδαψιλέύσατο· ἐκεῖ τοῖς ἀνθρώποις δὲ θεὸς ἡρέστο φαίνεσθαι· ἐκεῖ τῷ Ἀβραὰμ περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτῷ σπέρματος προηγόρευετο, καὶ παραχρῆμα γε τὴν ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν· ἐκεῖ πλείστων δῶν ἐθνῶν ἐσεσθαι αὐτὸν πατέρα, προεκήρυξεν. Όν οὕτως ἔχοντων, ἄξιόν ἔστιν, ὡς γέ μοι καταφαίνεται, διὰ τῆς ὑμετέρας φροντίδος, καὶ καθαρὸν ἀπὸ παντὸς μιάσματος τὸν τόπον τοῦτον φυλάττεσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀργαλα ἀγιότητα ἀνακαλέσασθαι, ὡς μηδὲν ἔτερον ἐπ' αὐτοῦ πράττεσθαι, ἢ τὴν πρέπουσαν τῷ

Illuc superstitione coli; inimicos vocans gentiles ac Judeos. Citat hunc Eusebii locum etiam Damascenus lib. iii *In Imag.*

(48) Καὶ βαμδὸς ἐδηλώσε. Supple τῇ κηδέστρᾳ. Retulit, inquit, Constantinus ad nos socrus nostrus aram illuc esse, in qua impura sacrificia offerantur. De hac ara loquitur Eustathius in Hexameron, quam ait adhuc et stetisse suo tempore, ut et ipsam terebinthum. Ex quo apparet, hoc Eustathii opus scriptum esse antequam Constantinus aram illam subverti jussisset. Sozomeni quidem cœtate, nec ara nec arbor terebinthus stabat. Mansit tamen superstitione gentilium eo in loco, ut testatur Hieronymus. Adeo difficile est superstitionibus fibras penitus eveltere. Non omitienda sunt quæ de hoc loco scribit Antoninus martyr in *Itinerario*: « De Bethlehem, inquit, usque ad radicem Mambre sunt millia viaginti quatuor: in quo loco requiescunt Abraham, Isaac et Jacob et Sara, simul et Joseph ossa. Est ibi basilica ædificata per quadrum, et atrium in medio discopertum: et per medium cancellum ex uno latere intrant Christiani, ex alio vero Judæi, incensa deferentes multa. Nam depositio Jacob et David in terra illa, die primo post Natalem Domini devotissime celebratur, ita ut ex omni terra Judæorum conveniat multitudo, incensa deferens et illuminaria. Et dant munera et serviant ibidem. » Adde Hieronymum in *Epitaphio Paulæ*.

(49) Τῷρ χαιρῶν τῷρ ἡμετέρων τῷ χράτει ἡμετέρῳ διλότριον. Quatuor priora verba expunxit

D Christophorus, absuntque a cod. Regio, Fuk. et Sav. Verum si mei arbitrii res esset, mallem equidem sequentia verba expungere τῷ χράται ἡμετέρῳ, quæ ad priorum interpretationem scholii vice addita fuisse mihi videntur: καιρούς tempus imperii eleganter Græci dieunt. Porro imperatores id præcipuo studio ambibant, ut temporum suorum felicitas et clementia celebraretur. Nihil frequentius occurrit apud Latinos historicos, et in legibus imperatorum. Apud Philostratum in libro II *De vitiis sophistarum*, ubi de Heliodoro loquitur, hæc vox corrupta est. Cum enim Heliodorus orationem exorsus esset coram imperatore, ait Philostratus imperatorem subito assurrexisse et acclamassem: « O virum, cui similem nondum vidi! O decus et ornamentum meorum temporum, τῶν ἐμαυτοῦ κατερῶν εὐρημα! » Sic enim legendum est. Eadem voce uititur Constantinus in epistola ad hereticos, quæ legitur in fine hujus libri. Proinde vulgatam lectionem retinendam censeo. Verba autem illa τῷ χράτει τῷ ἡμετέρῳ transposita sunt, et locanda post vocem ἐπειδή.

(50) Καὶ φέλλος ἡμῶν. In codice Fuk. et schedis Regiis legitur φέλον ἡμέτερον.

(51) Τιμωρίας ἄξιον. Lego τιμωρίας ἄξιον ή, id est, capitale sit. Quare hic nihil opus est emendatione Christophori. Aliter tamen scripti codices Fuk., Sav. ac Turnebi, quos hic sequi præstat. Paulo post scribe ex codice Fuk. διν καθαρῷ βασιλικῆς, etc.

παντοχράτορι καὶ Σωτῆρι ἡμῶν καὶ τῶν ὅλων δε- A meam, quæ ex Dei cultu præcipue dependet, adim- σπότη Θεῷ τελεῖσθαι θρησκείαν ὅπερ μετὰ τῆς δεού- plere, uti confido, Gravitas Vestra desiderat. Di- στης προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν (52) φροντίδος, εἰ γέ nitas vos servet, fratres charissimi. »

μοι τὰ καταθύμια τῆς θεοσεβείας ἔξαιρέτως τρητημένα, ὥσπερ οὖν πέπεισμαι, ἡ Ὑμετέρα Σεμνότης πληροῦσθαι βούλεται. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαψυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοὶ! »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

CAPUT LIV.

Fana et simulacra ubique diruta.

Πάντα μὲν δὴ ταῦτα συντελῶν εἰς δόξαν τῆς σω- τηρίου δυνάμεως βασιλεὺς διεπραγματεύετο. Καὶ τὸν μὲν αὐτοῦ Σωτῆρα Θεὸν ὕδε πῃ διετέλει γεραῖρων, τὴν δὲ γε τὸν ἔθνων δεισιδαίμονα πλάνην παντοῖος ἐξήλεγχε τρόποις. Ἐνθεν εἰκότως ἐγυμνοῦτο μὲν αὐτοῖς τῶν κατὰ πόλιν νεῶν τὰ προπύλαια, θυρῶν ἔημα γινόμενα βασιλέως προστάγματι· ἐπέρων δὲ ἡ ἐπὶ τοῖς ὁρόφοις στέγῃ, τῶν καλυπτήρων ἀφαιρου- μένων, ἐψθείρετο· ὅλων τὰ σεμνὰ χαλκουργήματα, ἐφ' οὓς ἡ τῶν παλαιῶν ἀπάτη μακροῖς ἐσεμνολογεῖτο χρόνοις, ἐκδῆλα τοῖς πᾶσιν ἐν ἀγοραῖς (53) πάσαις τῆς βασιλέως πόλεως προύτιθετο· ὧς εἰς ἀσχήμονα θέαν προκείσθαι τοῖς ὄρώσιν, ὕδε μὲν τὸν Πύθιον, ἐπέρωθι δὲ τὸν Σμίνθιον, ἐν αὐτῷ δὲ ἵπποδρομίῳ, τοὺς ἐν Δελφοῖς τρίποδας, τὰς δὲ Ἐλικωνίδας Μού- σας ἐν παλατίῳ (54). Ἐπληροῦτο δὲ διόλου πᾶσα ἡ βασιλέως ἐπώνυμος πόλις τῶν κατὰ πᾶν ἔθνος ἐντέ- χοις χαλκοῦ φιλοκαλίαις ἀφιερωμένων· οἷς θεῶν ἀνδράτων πλείστας ὅσας ἔκατον, δλοκαύτους τε θυσίας εἰς μάταιον ἀποδόντες μακροῖς αἰώνισιν οἱ τὴν πλάνην νενοσηκότες, ὀψὲ ποτε φρονεῖν ἔγνωσαν, τού- τοις αὐτοῖς, ἀθύρμασιν ἐπὶ γέλωτι καὶ παιδιῷ τῶν ὅρώντων βασιλέως κεχρημένου. Τὰ δέ γε χρύσεα τῶν ἀγαλμάτων ὅλῃ πῃ μετήρχετο (55). Ἐπειδὴ γάρ συνεῖδε μάτην δειμαίνοντα νηπίων δίκην ἀφρό- νων τὰ πλήθη τῆς πλάνης τὰ μορμολύκεια, ὅλῃ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεπλασμένα, καὶ ταῦτα ἐκποδῶν ὕστε δεῖν ἀρασθαι, ὥσπερ τινὰ λίθων ἐγκόμματα τοῖς ἐν σκότῳ φαῦλοις οὐσίαις προδόντων ποδῶν ἐρήμιμένα, λείαν τε καὶ δμαλήην τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς πᾶσιν ἀναπετάσαι πορείαν (56)· ταῦτα δὲ οὖν δια- νοηθεῖς, οὐχ ὀπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπε- δίας ἡγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων ἐλεγχον, εἰς δὲ μόνος αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς ὅπτηρεσίαν ἀπῆρκουν, οὓς ἐνι τενύματι κατὰ πᾶν ἔθνος

(52) *Vulg. προσῆκεν ὑμᾶς φυλάττειν. Legō προσῆκον, vel προσῆκει, ut legisse videatur Christio- phorosus. In schedis Regii scriptum reperi προσ- ηκον, ut conjecteram.*

(53) Ἐρ ἀρραις. Sozomenus in lib. II, cap. 4, ubi totum hunc Eusebii locum planc descripsit, habet κατὰ τὰς ἀγυιάς, καὶ τὸν ἵπποδρομὸν καὶ τὰ βασιλεία.

(54) Τὰς δὲ Ἐλικωνίδας μούσας ἐρ παλατίῳ. Themistius in oratione 5 ad Theodosium testis est, Musarum statuas suisse in curia Constantinop. Idem in oratione ad senatum Ἡερι προεδρας, ait eas statuas hinc et inde collocatas suisse duplice numero, ita ut non jam novem essent, sed octodecim.

(55) Αλλη πῃ μετήρχετο. Άerea quidem deorum simulacra Constantinus Byzantium devehit jussit, ut urbem illam hujusmodi spoliis exornaret. Quæcumque vero ex auro argentoque fabrefacta erant, ea coulari et nummos ex iis fieri jussit, uti scribit Sozomenus in lib. II, cap. 4, qui hunc Eusebii locum optimè interpretatur. De hac templorum et simula-

D crorum eversione Eusebius noster in sermone 2 de resurrectione ita scribit: « Putas gentiles audebunt dicere, quia mortuus est et non resurrexit. Non quæro quid dicant, sed quid patientur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit qui arguit ea quæ non vivunt. » Et aliquando positi: « Non invenies solem clariorem, ad satisfactionem resurrectionis Domini, gentilium quotidie deficiente cultura. Protendunt autem Ecclesiæ bona, et quotidie crescunt. »

(56) Ἀραξετάσαι πορείαν. Post has voces, quæ sequuntur usque ad hæc verba οὗτον δη καὶ βασιλεὺς ὁ θαυμάστος, desunt in codice Regio et in editione Rob. Stephani. Adiecta sunt autem a Grutero, Por- tasio et Christophorono aliisque, ex panegyrico Eusebii et ex scriptis codicibus. Certe nos in codice Fuketiano ea reperimus, et Savilius in suo exemplari eadem extare monuerat.

existimavit, sed unus aut alter ex familiaribus, ad A διεπέμπετο· οἱ δὲ τῇ βασιλέως ἐπιθαρβοῦντες εὐσε-
hoc munus ei suffecerunt; quos ille solo propemodo-
num nutu in omnes provincias direxit. At illi, et
imperatoris pietate, et sua ipsorum erga Deum reli-
gione, confisi, per confertissimam turbam et per
numerousam plebem iter facientes, passim per urbes
et agros velustum errorem aboleverunt. Ac primum
quidem sacerdotes ipsos, non sine risu ac dedecore
B ex obscuris quibusdam recessibus deos suos pro-
ferre jubebant. Dehinc eosdem deos exteriore
nudantes cultu, interiore deformitatem quæ sub
pieta latebat effigie, omnium conspectui subjiciebant.
Postremo abrasa utiliore materia et in ignem con-
jecta atque conflata, ipsi quidem id quod commo-
duum ac necessarium esse videbatur, sepositum
reservabant. Quidquid vero superfluum ac prorsus
inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam
superstitiosis reliquerunt. Aliud etiam præstitit
princeps omni admiratione dignus. Eodem enim
tempore quo mortuorum simulacula ex pretiosa ma-
teria confecit, eo quem diximus modo spoliabantur,
cetera quæ ex ære fabrefacta erant, convehenda curavit. Itaque dii illi delirantibus Græcorum fabulis
celebrati, circumjectis restibus vinciti trahebantur.

512 CAPUT LV.

Eversio fani apud Aphaca in Phœnicio, et impudicitiae abolitio.

Posthac imperator velut lucidissimam facem ex specula quadam attollens, undique regalibus oculis circumspiciebat, sicubi forte aliquæ adhuc erroris reliquiæ abditæ superessent. Ac veluti aquila pen- C nis in cœlum usque subvæta, cum acutissimp visu prædicta sit, ea quæ in terris longissime distanti, ex sublimi facile despicit: sic ille, dum in pulcherrimæ urbis suæ palatio versatur, perniciosam quamdam animarum decipulam in Phœnicio latere, tanquam e specula prospexit. Lucum scilicet ac templum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, cuiusmodi multa visuntur in civitatis ornamenti causa ambitiose ædificata, sed de vium procul a triviis et publico calle, fœdissimo dæmoni quem Venerem appellant, in parte verticis Libani montis apud Aphaca consecratum. Erat illuc schola quædam nequitia, omnibus impuris hominibus, et qui corpus suum omni licentia corruerant, aperta. Quippe effeminali quidam, et feminæ potius D διμulati, xleψιγαμοι θ' διμιλαι, ἀδητοι τε καὶ ἐπί-

(57) Ἐποιεῦτο φθοράν. In panegyrico unde hec translatæ sunt, legitur φωράν, rectius meo quidem iudicio.

(58) Vulg. olor δὴ καὶ βασιλεὺς. In panegyrico Eusebii hic locus auctior legitur hoc modo: οἶον δὲ καὶ τὸ δέ έρεξε βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος. In libro autem Moræi scriptum iuveneri: οἶον δὴ καὶ τότε διετράσσατο βασιλεὺς, εἰτ. In codice Fuk. legitur: οἶον δὴ καὶ τὸ δέ είργαστο. Ita etiam in libro Savillii, sed sine auctoritate.

(59) Τὰ λοιπὰ μετήσει. Joannes Portesius vertit ad alia perrexit. Christopheronus vero interpretatus est reliquas aggressus est status, eodem sensu videlicet quo supra dixit Eusebius ἄλλῃ πτ. μετήρχετο.

(60) Τῆς αὐτοῦ καὶ ιπάλεως. Sic etiam Themi-

stius appellat urbem Constantinopolim in oratione 16, sub fine, ob venustatem scilicet ac magnificen-
tiam operum publicorum quæ Constantinus ibi
ambitione construxerat. Cunctas enim urbes, op-
pida, loca, fana, spoliaverat Constantinus, ut illam
sui nominis urbem exornaret. Itaque merito dixit Hieronymus in Chronico, Constantinopolim dedica-
tam suisse omnium pene urbium nuditatem.

(61) Ερ Ἀφάκοις ιδρυμένοι. De hoc templo Ve-
neris Aphacitidis videndum est Zosimus in lib. 1, et
auctor *Etymologici* in voce "Αφάκα, et Suidas in
voce Χριστόδωρος, et Joannes Seldenus in *synta-
gniate* 2, de diis Syris. Porro codex Fuk. hic scri-
ptum habet: τῶν Αιτάνου τοῦ ἐν Ἀφάκοις. In schedis
autem Regiis legitur: ἐν ἀκρωτείας μέρει τοῦ Δ.
τῆς ἐν Ἀφάκοις.

ρητοις πράξεις, ως ἐν ἀνδρί καὶ ἀπροστάτῃ χώρᾳ (62) κατὰ τὸν δὲ τὸν νεών ἐπεχειροῦντο. Ἐφορός τε οὐδεὶς ἦν τῶν πραττομένων, τῷ μηδένα σεμνῶν ἀνδρῶν αὐτῷ τολμᾶν παριέναι. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ βασιλέα τὸν μέγαν οἰά τ' ἦν τὰ τῆς δρώμενα λανθάνειν· αὐτοπτήσας δὲ καὶ ταῦτα βασιλικῇ προμηθείζ, οὐκ ἁξιούειν τὸν τίλιον αὐγῶν τὸν τοιόνδε νεών ἔκρινεν, αὐτοῖς δ' ἀφιερώμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι κελεύει. Ἐλύετο δὲ αὐτίκα βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολάστου πλάνης μηχανήματα, χείρ τε στρατιωτικῆς τοῦ τόπου καθάρσει διηκονεῖτο, σωφροσύνην δὲ ἐμάνθανον ἀπειλῇ βασιλέως οἱ μέχρι τοῦδε ἀκόλαστοι, ὥσπερ οὖν καὶ τῶν δοκήσεις σοφῶν Ἐλήνων οἱ δεισιδαίμονες, οἱ καὶ αὐτοὶ τῆς σφῶν ματαιότητος ἔργων τὴν πείραν ἐμάνθανον.

ιωλίσιbus ad purgandum locum operam suam præstantibus, imperatoris minis conteriti, modeste se gerere qui sibi multum sapere videntur, modestius agere sunt edocti. Qui quidem etiam ipsi suam stultitiam ac vanitatem reipsea didicerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Ἄσκησιοῦ τοῦ ἐρ Αλεῖ κατάλυσις.

Ἐπειδὴ γάρ πολὺς ἦν ὁ τῶν δοκήσεις σοφῶν περὶ τῶν τῶν Κιλίκων δαίμονα πλάνος, μυρίων ἐπιτομένων ἐπ' αὐτῷ ως ἂν ἐπὶ σωτῆρι καὶ λατρῷ, ποτὲ μὲν ἐπιφαινομένῳ τοῖς ἐγκαθεύδουσι (63), ποτὲ δὲ τῶν τὰ σώματα καμνόντων ἰωμένῳ τὰς νόσους· ψυχῶν δὲ ἦν δλετήρη διντικρυς οὗτος, τοῦ μὲν ἀληθοῦς ἀφέλκων Σωτῆρος, ἐπὶ δὲ τὴν ἀθεον πλάνην κατασπῶν τοὺς πρὸς ἀπάτην εὐγερεῖς· εἰκότα δὴ βασιλέως πράττειν (64), Θεδὸν ζηλωτὴν ἀληθῶς Σωτῆρα προβενθημένος, καὶ τοῦτον εἰς ἔδαφος τὸν νεών ἐκέλευσε καταβληθῆναι. Ἐνὶ δὲ νεύματι κατὰ γῆς ἡ πλούσιο, δεξιᾷ καταρρίπτοντος στρατιωτικῆς τὸν τῶν γενναίων φιλοσόφων βοώμενον θαῦμα (65), καὶ ὁ τῆδες (66) ἐνδομυχῶν, οὐ δαίμων, οὐδὲ γε θεὸς, πλάνος δὲ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυρίοις ἐξαπατήσας χρόνοις. Εἴθ' ὁ κακῶν ἐτέρους ἀπαλλάξειν καὶ συμφορᾶς προϊσχύμενος, οὐδὲν αὐτὸς ἐαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὑρατο φάρμακον μᾶλλον (67), ἢ στε κεραυνῷ βληθῆναι μυθεύεται.

(62) Vulg. ὡς ἐν ἀνδρί καὶ ἀποστάτῃ χώρᾳ. Scriptum procul dubio ἀποστάτῃ, ut legitur in panegyrico pagina 628, ubi totus hic locus legitur. Codex tamen Fuk. etiam in panegyrico scribit ἀποστάτῃ. Paulo ante scriendum est ξιλεψίγαμο τε φθοράι, ut legitur in panegyrico.

(63) Τοῖς ἐγκαθεύδουσι. Hujus verbi vim non intellexit Christophorus, nec Portesius. Neque enim decumbere ac dormire simpliciter ea vox significat, sed dormire in templo. Erat hic mos gentilium, ut pernoctantes in templo somnia et remedia a deo suis exspectarent. Cuius rei infinita occurrint exempla apud antiquos scriptores, sed præcipue apud Aristidem in orationibus sacris. Latini dicebant incubare. Plautus in *Circumione*: Ideo sit, quia sic leno ægrotus incubat in Ἀesculapii fano. Solinus in cap. 7: « Epidauro decus est Ἀesculapii sacellum, cui incubantes, » etc. Hieronymus in cap. 65 Isaiae, ad illa verba, *habitant in sepulcris*, « In delubris, inquit, idolorum dormiens : ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somnis futura cognoscerent. Quod in fano Ἀesculapii usque hodie error ethniconrum celebrat, multorumque aliorum : quæ non sunt aliud nisi tunuli mortuorum. »

A dicendi quam viri, abdicata sexus sui gravitate, muliebria patientes, dæmonem placabant. Ad hæc illegitimi mulierum concubitus et adulteria, sœdaque ac nefaria flagitia in eo templo tanquam in loco ab omni lege ac rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat qui ea quæ illic gerebantur observaret, propterea quod nemo vir gravis ac modestus eo accedere audebat. At non etiam imperatore maximum latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur sceleræ. Sed cum ea ipsem imperatoriaæ providentiæ oculo inspexisset, hujusmodi templum indignum censuit quod solis radiis illustraretur. Proinde illud una cum simulacris ac donariis totum funditus everiti jussit. Confestim igitur protervi erroris machinamenta imperatoris præcepto dissipata sunt, B

513 CAPUT LVI.

Destructio templi Ἀesculapii Ἄegis.

Nam cum maximus ac vulgatissimus superstitionis error circa illum Ciliciae dæmonem vanissimos homines occupasset, ac prope infiniti eum tanquam servatorem ac medicum admirarentur, quippe qui nunc in templo dormientibus appareret, nunc morbos ægrotantium curaret (erat tamen ille revera seductor animalium, utpote qui homines decipi faciles, a vero Servatore abductos ad falsum impietatis errorem pertraheret), imperator pro more atque instituto suo, quippe qui zelatorem ac vere Servatorem Deum sibi colendum proposuerat, hoc etiam templum solo æquari præcepit. Nec mora, ad unum imperatoris nutum huīi jacuit manu militari subversum templum, quod nobiles philosophi tantopere suspererant : et una cum templo ille ipse qui intus latitabat, non dæmon aut deus, sed deceptor quidam animalium, qui longissimi temporis spatio homines in fraudem induxerat. Sic igitur ille qui

(64) Vulg. εἰκότα δὴ πράττων. Pessime Christophorus hæc ad Ἀesculapium retulit, cum de Constantino imperatore dicantur, ut in versione mea expressi. Certe in Fuk. et Turnebi codd. legitur εἰκότα δὴ βασιλέων πράττων.

(65) Ferralorū φιλοσόφων... θαῦμα. Apollonium Tyanensem intelligit, de quo scribit Philostratus in lib. i eum in templo Ἀesculapii Ἄegis, tanquam ipsius dei hospitem, diu versatum esse.

(66) Καὶ ὁ τῆδες. Longe aliter optimus codex Fukii. Nam post vocem θαῦμα punctum apponit. Deinde ita scriptum habet : « Οτι δὲ ἐνδομυχῶν οὐ δαίμων οὐδέ γε θεός· πλάνος δὲ τις ψυχῶν, μακροῖς καὶ μυρίοις ἐξαπατήσας χρόνοις, δῆλον ἐκ τῶν πραγμάτων. Quatuor postrema verba quæ in vulgatis desunt editionibus, Turnebus quoque ad oram sui libri adjecerat ex manuscripto codice. Mox ubi vulgatae editiones habent, εἴθ' ὁ κακῶν ἐτέρους ἀπαλλάξειν, etc., codex Fukii ita scribit : « Ο γάρ κακῶν ἐτέρους ἀπ' καὶ συμφορᾶς προϊσχύμενος, οὐδὲν αὐτὸν ἐαυτῷ πρὸς ἄμυναν εὑρατο, etc. Quæ quidem lectio aptior mihi videtur et melior. In Regiis etiam schedis εὑρατο scriptum inveni. »

(67) Φάρμακον μᾶλλον. Postrema vox deest in codice Regio, et fortasse subaudiri potest. Cæteri

malis et calamitatibus alios liberaturum se esse spondebat, nullum ipse remedium reperit quo sese tueretur, non magis quam cum fulmine percussum eum suis fabulae singunt. At non item fabulosa fuerunt imperatoris nostri facinora, Deo in primis accepta; sed per manifestissimam ipsius Servatoris radicitus eversum est, adeo ut pristinæ insanæ ne vestigium quidem ullum ibidem remanserit.

CAPUT LVII.

Quomodo gentiles, damnatis simulacris, Deum agnoverunt.

Itaque quotquot antea superstitionis dæmonum cultui addicti fuerant, cum errorem suum consultatum oculis suis viderent, et omnium ubique templorum ac simulacrorum vastitatem intuerentur, alii ad salutarem Christi doctrinam se conferebant: alii, licet idem facere nollent, majorum tamen cæterum remonias, utpote vanas atque inanæ condemnabant, et quos antea pro diis habuissent, deridebant. Quidni vero ita sentirent, cum sub externa simulacrorum specie tantam intus latenter spurcitem cernerent? Nam aut cadaverum ossa, aut aridae calvariæ suberant, impostorum **514** fraude subreptæ: aut sordidi panni turpi immunditia reserti, aut denique seni ac stipulæ acervus. Quæcumq; in penetralibus simulacrorum anima carentium congesta aspicerent, et suam et parentum suorum summam dementiam incusabant: maxime cum animadverterent, in suis illis adytiis, atque in ipsis simulacris nullum esse intus habitantem, non dæmonem oracula fundentem, non deum prædicentem futura, quemadmodum sibi antea persuaserant: C

imo ne obscurum quidem ac tenebrosum spectrum. Atque idcirco quodvis vel obscurissimum antrum et abditissimi quique recessus, iis qui ab imperatore missi erant facile patuerunt: adyta quin etiam et inaccessa prius loca, ipsaque templorum penetralia, militum vestigiis terebantur. Ex quo

mentis, quæ gentiles omnes jampridem involutos tenebantur.

CAPUT LVIII.

Quomodo apud Heliopolim, destructio Veneris fano, primus ecclesiam construxit.

Atque hæc inter præclara imperatoris facinora merito recenseantur; sicut et illa quæ singillatum in variis provinciis constituit. Cujusmodi illud est quod in urbe Phœnices Heliopoli ab eo gestum vidimus. Qua in urbe gentiles quidem qui obscuram libidinem deæ Veneris vocabulo afflidunt; uxoribus ac filiis suis stupri impune admittendi licentiam concesserant. Nunc vero nova lex ab

tamen codices eam agnoscunt. In fine capituli pro ἀντέτετο, codex Fuketii habet ἀντέτετραττο.

(68) *Γοῖτων περιεργίαις ἐσκευωρημένα.* Rectius in codice Regio, Fuk. et Savil. scribitur ἐσκαιωρημένα. Quam vocem illi vertit Christopheronus, calvæ præstigiatorum dolis callide obiectæ. Quod non probo: malumque vertere, subreptæ, aut certe adornatae et ad maleficia comparatae. Ossa enim et calvariæ sunt magorum instrumenta, quibus illi ad maleficia sua utrebantur.

(69) *Οὐ δάμων, οὐ χρησμῳδός.* In panegyrico de tricennaliis Constantini alter collocantur hæc verba: Οὐ δάμων, οὐ θεός, οὐ χρησμῳδός, οὐ

Ἄλλος οὐχ ἐν μύθοις ἡν τὰ τοῦ ἡμεδαποῦ βασιλέως Θεῷ κεχαρισμένα κατορθώματα· δι' ἐναργοῦς δὲ γ' ἀρετῆς τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος, αὐτόρθιζος καὶ δὲ τῆς νεώς ἀνετρέπετο, ὡς μηδὲ ἔχος αὐτόθι τῆς ἐμπροσθεν περιελεῖφθαι μανίας. vim atque virtutem, hoc templum una cum cæteris

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NZ'.

Πῶς οἱ Ἑλληρες, καταγράψατες τῷν εἰδώλων, ἐπέστρεψον εἰς θεογρωσταίν.

Πάντες δ' οἱ πρὸν δεισιδαιμονες, τὸν Ἐλεγχον τῆς αὐτῶν πλάνης αὐταὶς ὑψεσιν δρῶντες, τῶν θ' ἀπανταχοῦ νεών τε καὶ ίδρυμάτων ἔργων θεώμενοι στὴν ἐρημίαν, οἱ μὲν τῷ σωτηρὶώ προσέφευγον λόγῳ, οἱ δὲ, εἰ καὶ τοῦτο μη ἐπρεπτον, τῆς γοῦν πατρίμας κατεγίνωσκον ματαιότητος, ἐγέλων τε καὶ κατεγέλων τῶν πάλαι νομίζομένων αὐτοῖς θεῶν· καὶ πῶς γάρ οὐκ ἔμελλον οὕτω φρονεῖν, τῆς ἔξαθεν τῶν ξοάκου φαντασίας πλείστην δισην μαρτίων εἰσω κεχρυμμένην δρῶντες; Ή γάρ νεκρῶν σωμάτων ὑπῆν ὁστέα, ἕτρα τε κρανία, γοήτων περιεργίαις ἐσκευωρημένα (68). Ή δυπῶντα ράκη βδελυρίας αἰσχρᾶς ἔμπλεα, η̄ χόρτου καὶ καλάμης φορυτός· & δὴ τῶν ἀψύχων ἐντὸς σεσωρευμένα θεωμένοις, αὐτοῖς τε καὶ τοῖς αὐτῶν πατράσι, πολλὴν λογισμοῦ ἀφροσύνην κατεμέμφοντο, διτε μάλιστ' ἐνενόνυ, ὡς οὐδεὶς ἀρά ἦν τοῖς ἀδεστοῖς αὐτῶν μυχοῖς, οὐδὲ ἐν αὐτοῖς ἀγάλμασιν ἔνοικος, οὐ δαίμων, οὐ χρησμῳδός (69), οὐ θεός, οὐ μάντις, οἰα δὴ τὸ πρὸν ὑπελάμβανον, ἀλλ' οὐδὲ ἀμυδρόν τι η̄ σκιῶδες φάντασμα. Διτ δὴ προχείρως τοῖς ἐκ βασιλέως καταπεμφθεῖσι πᾶν σκοτεινὸν διτρόν καὶ πᾶς ἀπόρρητος μυχὸς βατὸς ἦν, διβατά τε καὶ διδυτα, λεπρῶν τε τὰ ἐνδοτάτω, στρατιωτικοῖς κατεπατέτο βήμασιν ὥστ' ἐναργῆ τοῖς πᾶσιν ἐκ τῶνδες (69') καταφαρον γεγονέναι τὴν ἐξ αἰώνος μακροῦ τῶν Ἐλλήνων ἀπάντων καταχρατήσασαν διανοίας πήρωσιν.

deprehensa et cunctorum oculis exposita est εἰσειτενετα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NH'.

Οὐκως ἐτρ Ἦλιουπόλει τὴν Ἀγροδίτην καθελὼν, ἐκκηλησταὶς ἠκοδόμησε πρώτος.

Καὶ ταῦτα δ' ἄν τις (70) τοῖς βασιλέως εἰδίτις ἀναθεῖται κατορθώμασιν, ὥσπερ οὖν καὶ τὰ μερικῶς καθ' ἔκαστον θήνος αὐτῷ διαταχθέντα: οἷον ἐπὶ τῆς Φοινίκων Ἦλιουπόλεως, ἐφ' οὓς οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστην ἰδονήν τιμῶντες προστήματι, γαμεταῖς καὶ θυγατράσιν ἀναίδην ἐκπορνεύειν συνεχώρουν. Νῦν δὲ νόμος ἐφοίτα νέος τε καὶ σώφρων παρὰ βασιλέων, καὶ μηδὲν τῶν πάλαι συνήθων τολμῆν διαγορεύων· καὶ

μάντις, quod equidem magis probo.

(69') Desideratur καὶ aut legendum ἐναργῶς προ ἐναργῆ. EDIT.

(70) *Καὶ ταῦτα δ' ἄν τις, εἰτ. Ηατοι omnia usque ad voces illas οἱ μὲν τὴν ἀκόλαστον, desunt in codice Regio et in editione Rob. Stephani. Adjecta sunt autem a viris doctis, ex manuscripti codicis lide. Certe Turnebus et Savilius in suis codicibus ea repererunt: et nos in Fuk. codice eadem ad marginem ascripta vidimus. Nisi quod codex Fuk. una voce auctior est, cum in eo legatur τοῖς βασιλέως εἰκότως ἀναθεῖη, εἰτc.*

τούτοις δὲ πάλιν ἐγγράφους παρέθετο διδασκαλίας, τῶν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ πρὸς τοῦ Θεοῦ προηγουμένων ἀποσταλεῖς (71), ἐφ' ὧ πάντας ἀνθρώπους νόμοις σωφροσύνης παιδεύειν. Διὸ οὐκ ἀπῆξον, καὶ τούτοις δι' οἰκείου προσομοίεν γράμματος, προβρεπέ τε σπεύειν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείτονος γνῶσιν· κάνταῦθα δὲ τὰ Ἑργά ἐπῆγε τοῖς λόγοις ἀδελφά, οἷκον εὐχήριον ἐκκλησίας τε μέγιστον (72) καὶ παρὰ τούσδε καταβαλλόμενος· ὡς τὸ μὴ ἔκ τοῦ παντός που αἰώνος (73) ἀκοῇ γνωσθὲν, νῦν τοῦτο πρῶτον Ἑργον τυχεῖν, καὶ τὴν τῶν δεισιδαιμόνων πόλιν, ἐκκλησίας Θεοῦ, πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων ἦξισθαι, τῷ τ' ἐπὶ πάντων Θεῷ ἵερωμένον ἐπίσκοπον τῶν τῇδε προκαθέζεσθαι. Προνοῶν δὲ κακναῦθα βασιλεὺς, ὅπως δὲ πλείους προσίειν τῷ λόγῳ, τὰ πρὸς ἐπικουρίαν τῶν πενήτων ἑκπλεα παρεῖχε, καὶ ταύτῃ προτρέπτων ἐπὶ τὴν σωτήριον σπεύειν διδασκαλίαν, μονονούχῃ τῷ φάντι παραπλησίως εἰπὼν ἀν καὶ αὐτός· «Εἴτε προφάσει, εἴτ' ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγελλέσθω.» ad sublevando pauperes largitus est; hac etiam aliquae invitans, ac tantum non verba ipsa proferens Christus annuntiatur.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ.

Περὶ τῆς ἐπὶ Ἀρτιοχεῖᾳ δι' Ευστάθιον ταραχῆς.
Ἄλλα γάρ ἐπὶ τούτοις, ἀπάντων ἐν θυμῷ διαιτήσῃς τὴν ζωὴν διαγνῶνταν, τῆς τ' Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ πανταχοῦ κατὰ πάντα τρόπον καὶ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσιν ὑψηλότερην, αὖθις δὲ τοῖς καλοῖς ἐφεδρεύων φόνος, ἐπηλεγέτο (73*) τῇ τῶν τοσούτων ἀγαθῶν εὐπραγίᾳ, τάχα ποτὲ καὶ αὐτὸν ἄλλοιον ἔσεσθαι βασιλέα περὶ ἡμάς ὑποπτεύσας, ἀποκνιάσαντα ταῖς ἡμετέραις ταραχαῖς τε καὶ ἀκοσμίαις. Μέγιστον δ' οὐν ἐξάλιας πυρὸν, τὴν Ἀντιοχέων Ἐκκλησίαν τραγικαῖς διελάμβανε συμφοραῖς, ὡς μικροῦ τὴν πᾶσαν ἐκ βάθρων ἀνατραπῆναι πόλιν· εἰς δύο μὲν γάρ τμήματα διῃρητο (74) δ τῆς Ἐκκλησίας λαὸς, τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἀρχουσι ταῖς στρατιώτικοῖς (75) πολεμίων τρόπον ἐπὶ τοσούτον ἀνακεχίνητο, ὡς καὶ ξιφῶν μέλλειν ἀπτεσθαι, εἰ μὴ Θεοῦ τις ἐπισκοπή, δ τε παρὰ βασιλέως φόνος, τὰς τοῦ πλήθους ἀγέστειλεν

(71) *Προηγουμένως ἀποσταλεῖς.* Ultima vox deest in manuscripto Regio, et in editione Stephani. Quare videndum est ne potius legendum sit προηγυμένως. Verum cum scripti codices Turnebi, Savillii ac Fuketii scripturam editionis Genevensis tueantur, eam merito retinendam censeo.

(72) *Oīkor εὐκτήριον ἐκκλησίας τε μέγιστον.* Non dubito quin scribendum sit οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας, νεών τε μέγιστον. Sic enim Eusebius loqui solet, ut supra notavi. Et per οἶκον quidem εὐκτήριον, basilicam intelligit; per νεών vero, totum ecclesiæ ambitum et conceptum, id est vestibulum, atrium, porticus, exedras, baptisteria, et reliqua quae basilicis addi solebant. In codice Fuk. legitur, οἶκον εὐκτήριον ἐκκλησίας μέγιστον.

(73) *Tὸ μὴ ἐκ τοῦ πατρὸς που αἰώνος.* Non immerito quis mirari potest cur Eusebius hoc ab omni ævo inauditum esse dicat, quod urbs superstitionis dæmonum cultui dedita ecclesiam et episcopum accepert. Id enim aliis quoque urbibus eo tempore contigerat. Sed fortasse Eusebius hoc novum et inauditum suisse intelligit, quod ecclesia Dei in ea urbe constructa esset, in qua nulli aīhuc

A imperatore directa est, plena modestia; qua caverunt ne quidquam eorum quæ prius in more posita erant, in posterum præsumuntur. Atque his rursus scriptas misit institutiones, utpote hanc præcipue ob causam a Deo destinatus, ut universos mortales temperantiae præceptis imbuere. Quocirca ne ad hos quidem concionari per litteras dedignatus est, exhortans ut ad cognitionem Dei celeriter accederent. Statimque facta dictis consentanea ibidem adjecit, constructa eo etiam in loco Christiani cultus ingenti basilica. Adeo ut quod ab ultima usque hominum memoria nullibi fuerat auditum, tunc primum opere ipso completum sit, et civitas hominum superstitionis dæmonum cultui addictorum, Ecclesiam Dei et presbyteros ac diaconos habere B meruerit, et episcopus summo omnium Deo consecratus, ejus loci hominibus 515 præsuerit. Ad hæc imperator provida mente prospiciens ut quamplurimi ad fidem Christi accederent, plurima ibidem ratione ad salutarem doctrinam homines alliciens Pauli dicentis: «Sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur.»

CAPUT LIX.

De tumultu Antiochiae propter Eustathium excitato.

Verum enimvero cum ob hæc omnes in summa hilaritate vitam agerent, et Ecclesia Dei apud cunctas ubique gentes omnibus modis extolleretur, rurus dæmonis livor, qui bonis semper insidias struit, adversus tantam rerum nostrarum felicitatem caput insurgere, ratus imperatorem tumultibus nostris et insolentia exasperatum, alienato tandem erga nos animo fortassis futurum. Maximo igitur incendio constato, Antiochenorum Ecclesiam tragicis quibusdam calamitatibus implevit, adeo ut parum absuerit quin tota funditus civitas subverteretur, quippe cum populus quidem Ecclesie duas in partes divisus esset, reliqua autem civitas simul cum magistratibus ac militibus, hostili modo interesse dissideret, ventumque esset ad gladios, nisi di- vina Providentia, et imperatoris metus, plebis im-

erant Christiani, sed omnes pariter simulacra venerabantur. Itaque ecclesia hæc Heliopoli constructa est a Constantino in spem potius quam ob necessitatem, ut scilicet cives omnes ad Christianæ religionis professionem invitaret. Paulo post in codice Fuk. legitur Ἑργον τυχεῖν, rectius quam ut in vulgatis editionibus Ἑργον.

(73*) *Ἐπηλεγέτο.* Alii ἐπηγείρετο, ut et interpres legisset videatur. Edidit.

(74) *Vulg. διαιρεῖσθαι.* Lego διαιρεθέντων τῶν τῆς Ἐκκλησίας λαῶν, quod confirmat Socrates in libro 1, cap. 24. Verum totus locus ex inss. codicibus Fuk., Savillii ac Turnebi ita restituendus est: Εἰς δύο μὲν γάρ τμήματα διῃρητο δ τῆς Ἐκκλησίας λαὸς· τὸ δὲ κοινὸν τῆς πόλεως αὐτοῖς ἀρχουσιν ταῖς στρατιώτικοῖς πολεμίων τρόπον ἐπονούντων ἀνακεχίνητο.

(75) *Αἴτοῖς ἀρχουσι ταῖς στρατιώτικοῖς.* Male Christopherorus milites presidiarios vertit. Milites enim presidiarii in castris erant, non in civitatis. Intelligo igitur militares qui militiae perfuncti fuerant: item officiales comitis Orientis, et consularis Syriæ.

petum repressissent. Atque hic rursus principis clementia, instar Servatoris ei animorum medici, agris hominibus medicinam orationis adhibuit. Quippe unum ex iis quos circa se spectatos habebat, comitis honore decoratum, hominem fidelissimum, eo inisit, plebem quasi legatione blanda compellans. Aliisque super alias scriptis litteris, hortatus est eos ut paci studearent, docens qua ratione divinæ religioni congruentia gererent. Ac tandem iis persuasit, excusavitque eos in suis litteris, asserens se coram audiisse ipsum qui totius seditionis auctor fuisset. Atque has ejus epistolas non vulgari doctrina et utilitate refertas, hoc loco apposuisse, nisi reis ignominiae notam inurerent. Quocirca has quidem impræsentia omittam, quippe qui malorum memoriam haudquaquam renovare decreverim: eas vero solas hic inseram, quas ille de aliorum pace et concordia **516** gaudens et gratulans conscripsit. Quibus quidem litteris hortatur eos, ut alterius loci antistitem, cuius interventu pacem inter se fecissent, nequaquam sibi vindicare velint: sed potius juxta Ecclesie ritum, eum episcopum elegant, quem ipse communis omnium Servator designaverit. Sribit autem tum ad populum, tum ad episcopos, hæc quæ sequuntur:

CAPUT LX.

Constantini epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cesarea abstraherent, sed ut alium quererent.

• Victor Constantinus Maximus, Augustus, populo Antiochensi.

• Quam grata est et quam jucunda cunctis hujus saeculi prudentibus ac sapientibus viris vestra concordia. Ego certe vos, fratres, semper interna be-

(76) *Tοῦ τῆς στάσεως αὐτὸν διαχροώς.* Eustathium intelligit Antiochensem episcopum, ut ex titulo capitinis appetat. Quem cum Eusebiano fraude et calunnia e sede sua dejecissent, ingens tumultus Antiochiæ exortus est. Id contigit anno Christi 529, ut ex Philostorgii lib. II manifeste colligitur; aut 330, ut astruere videtur Theodoritus in libro II, cap. 31. Hic enim Meletium ad sedem Antiochenam translatum esse scribit trigesima annis post abdicationem Eustathii. Meletium porro Antiochiam translatum esse constat anno Christi 360. Quamobrem assentiri non possum illustrissimo cardinali Baronio, qui, Eusebio nostro semper insensus, dum ejus narrationem sequi recusat, omnia permisicit. Ait enim hunc tumultum Antiochiæ contigisse anno Domini 324, id est, proximo ante synodum Nicænam anno: tunc cu[m] Eustathius episcopus Antiochenus creatus est; cum Socrates, Sozomenus ac Theodoritus hunc tumultum in depositione ipsius Eustathii contigisse testentur. Sed Baronius certissimus, ut quidem ipse putat, rationibus, Eustathium non sub Constantino imp., sed sub Constantio, ex Antiochena sede dejectum esse contendit. Videamus igitur quibus id argumentis astruere nitatur. Primum affl. Athanasii locum ex epistola ad solitarios sub initium: « Fuit, inquit, quidam Eustathius episcopus Antiochiæ, vir confessione clarus, » etc.— « quem homines Arianæ opinionis ita apud Constantium facta calunnia accusarunt, quasi in matrem principiæ contumeliosus fuisset. » Verum ego pro Constantio Constantium in hoc Athanasii loco scribendum esse affirmo. Quam emendationem confirmant ea quæ de imperatoris matre mox subjiciuntur. Helenam enim intelligit, quæ in Orientem circa hoc tempus advenerat.

A δράμας. Πάλιν θ' ἡ βασιλέως ἀνεξικχία, δίκην Σωτῆρος καὶ ψυχῶν λατροῦ, τὰς διὸ λόγων θεραπειας προσῆγε τοῖς νεοστηκόσι: διεπρεσβεύετο δῆτα τοὺς λαοὺς ἡμεράτερως, τῶν παρ' αὐτῷ δοκίμων, καὶ τῇ τῶν κομήτων ἀξίζ τετιμημένων ἀνδρῶν τὸν πιστότατον ἐκπέμψας· φρονεῖν τε τὰ πρὸς εἰρήνην ἐπαλλήλους παρήνει γράμματιν, ἐδίδασκε τε πράτειν θεοσεβείᾳ πρεπόντως ἔπειθε τε καὶ ἀπελογεῖται δὲ ὁ πρὸς αὐτὸν ἔγραφεν, ὃς τοῦ τῆς στάσεως αἰτίου διαχροώς (76) αὐτὸς εἴη. Καὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὰς ἐπιστολὰς, οὐ τῆς τυχούστης παιδεύσεώς τε καὶ ὑφελειας πλήρεις, παρεθέμην ἀντὶ πονητος, εἰ μὴ διαβολὴν ἐπήγον τοῖς κατηγορουμένοις διὸ ταῦτας μὲν ἀναθήσομαι, κρίνας μὴ ἀνανεοῦσθαι κακῶν μνήμην, μόνας δὲ σύναψω τῷ λόγῳ, διὸ ἐπὶ συναφεῖς καὶ εἰρήνῃ τῶν διλλων εὐθυμούμενος (77) συνέγραψε· διὸ ὁ παρήνει ἀλλοτρίου μὲν ἄρχοντος ἐφ' ὧ τὴν εἰρήνην πεποίηντο, μηδαμῶς ἐθέλειν μεταποιεῖσθαι, θεσμῷ δὲ ἐκκλησίας τοῦτον αἰρεῖσθαι ποιμένα, διὸ αὐτὸς ἀναδείξειν δὲ κοινὸς τῶν ὅλων Σιετῆρ. Γράφει δὲ αὐτῷ τε τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἐπισκόποις διαφόρως τὰ ὑποτεταγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ.

Kανθαρτίου πρὸς Ἀριτοχέας, μὴ ἀποστρῆν Εδεσίον Καισαρεῖας, ἀλλ' ἐπερο ζητῆσοι.

• Νικητῆς Κωνσταντίνος, Μέγιστος, Σεβαστὸς, τῷ λαῷ Ἀντιοχέων.

• Ός κεχαριτωμένη γε τῇ τοῦ κόσμου συνέστει τε καὶ σοφίᾳ ἡ παρ' ὑμῶν δόμνοια· καὶ ἔγαρ' ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀθάνατον φιλίαν φιλεῖν ἔγνωκα, προκληθεῖς

C Nam de Fausta omnino hæc intelligi non possunt, ante viginti fere annos, si Baronium sequimur, occisa. Hieronymi vero locus ex libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, parum facit pro Baronio, cum in antiquis editionibus, adeoque in Lugdunensi quæ penes me est, diserte scriptum sit, sub *Constantino principe missus est in exsuum*. Quamobrem Eusebium hic sequi malim quam Baronium. Neque enim video, cur tanti motus in creatione Eustathii esse potuerint, de quibus in epistola imperatoris Constantini sit mentio, ut ad eos sedundos mittendus fuerit comes, toique epistolas ab imperatore scribi oportuerit. Adde quod Constantinus in epistola ait se coram audivisse eum qui totius seditionis auctor existerat, Eustathium scilicet, quem ad comitatum venire jussum, in Thraciam relegavit. Atque hoc primum facinus Arianorum recenset Athanasius in epistola superiorius memorata, quod notandum est. Id enim gestum est ante synodum Tyri, adversus Athanasiū coactam, id est ante annum Domini 334. Recite igitur Athanasius historiam belli quod Arianæ Ecclesiæ Catholicae intulerunt, a depositione Eustathii exorditur, tanquam a primo Arianorum facinore: quod cum ipsis ex sententia successisset, cetera prona sibi deinceps ac facilita esse existimarent. Cæterum Baronii sententia, tum ex iis que supra dixi refellitur, tum ex eo quod Flaccillus, qui post Paulinum et Eulalium Eustathio successit, inter episcopos qui Tyrensi synodo interfuerunt, memoratur ab Athanasio in apologia ad imp. Constantium, ut recte observavit Jacobus Gothofredus in dissertationibus ad lib. II Philostorgii.

(77) *Vulg. τῷρ ἀλλοτρόθυμούμενος.* Scribendum est εὐθυμούμενος, ut legisse videtur Christopherous.

τῷ τε νόμῳ καὶ τῷ βίῳ, καὶ ταῖς σπουδαῖς, ταῖς ὑμετέραις. Τοῦτον ἐστιν ὁ δὲ ἀληθῶς, ὁρθῶς τὰ καλὰ καρπούσθαι, τὸ δρῦσι τε καὶ ὑγιεῖ κεχρῆσθαι διανοίᾳ. Τί γέρε ἀν οὐτως ὑμῖν ἀρμόσειεν; Οὐκοῦ οὐν θαυμάσαιμ' ἀν (78), εἰ τὴν ἀλήθειαν σωτηρίας μᾶλλον ὑμῖν, η̄ μίσους αἰτίαν φήσαιμι. Ἐν οὖν τοῖς ἀδελφοῖς, οὓς μὰ τε καὶ ἡ αὐτὴ δι' ὁρθῆς καὶ δικαίας δόδον πορεία τῷ Θεῷ κατεπαγγέλλεται, εἰς ἀγνήν τε καὶ διάσιαν ἔσται τὸ γεγγάρειν, τὸ δὲ τιμώτερον γένοιτο (79) (τοῦ δι' εὐτυχίας) τοῖς πάντων καλοῖς ὄμογνωμονεν; μάλιστα δοποῦ τὴν πρόθετον ὑμῶν (80) τὸ ἐκ τοῦ νόμου παίδευσις εἰς καλλίν διόρθωσιν φέρει, καὶ τὴν ἡμετέραν οὐν κρίσιν βεβαιούσθαι τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιθυμούμενον δέχεται. Θαυμαστὸν τοῦτο ἕνας ὑμῖν καταγαλνεται, τὸ δὲ κοτε τὸ πρωτίμον μοι τοῦ λόγου βούλεται. Οὐ δὴ παραιτήσομαι, οὐδὲ ἀρνήσομαι τὴν αἰτίαν εἰπεῖν. Ὁμολογῶ γάρ ἀνεγκωκένται τὰ ὑπομνήματα, ἐν οἷς λαμπραῖς τὸ εὐφρημίας καὶ μαρτυρίαις ταῖς εἰς Εὐσέδιον τῶν Καισαρέων ἐπίσκοπον διντα, διν καὶ αὐτὸς παιδεύσεώς τε καὶ ἐπιεικείας ἔνεκεν καλῶς τε ἐκ πολλοῦ γνώσκων, ἐώρων ὑμᾶς ἐγκειμένους καὶ αὐτὸν σφετερίζομένους (81). Τί οὖν ἡγείσθε με πρὸς ἀκριδῆ τοῦ κρίττονος ἐπικήτησιν ἐπιγινόμενον (82) διενεθυμῆσθαι; τίνα δὲ ἐκ τῆς ὑμετέρας σπουδῆς ἀνειληφέναι φροντίδα; Ω πίστις ἀγία, τὴ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώμης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, εἰκόνα διατεπειράτης τοῦ βίου δίδωσ, ὡς θυσιερῶς δὲν καὶ αὐτὴ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἀντιθάτῃ, εἰ μὴ τὴν πρὸς κέρδος ὑπηρεσίαν ἀρνήσαιο· καὶ δικοὶ γε δοκεῖ αὐτῆς τῆς νίκης περιγενέσθαι (83), δι τῆς εἰρήνης μᾶλλον ἀντιποιούμενος. Ως δὲν γέ τοι τοι τὸ πρέπον ἔξεστιν, οὐδέτερος δὲν δη μὴ τερπόμενος εὑρεθῇ. Ἀξῶ τούνν, ἀδελφοί, τοῦ χάρων οὐτω διαγινώσκομεν, ὥσθ' ἐτέροις οὔτεροι δὲν ών αἰρούμεθα, πειτερίψασθαι; Τοῦ χάρων τεῦτ' ἐπισπώμεθα, δι τὴν εἰστιν τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν καθαιρήσει; Ἐγὼ μὲν

A nevolentia complecti constitui; tum religionis instituto, tum vivendi ratione, tum studio ac favore vestro provocatus. Hic profecto verus honorum fructus est, sana mente et prudenti consilio cuncta agere. Quid enim magis vos deceat? Ne miremini igitur si fidem veritatis vobis salutis potius quam odii causam fuisse dixerim. Certe inter fratres, quos una eademque animorum affectio, et incessus iuncta justitiae via, in purum sanctumque domiciliū Deo duce spondet adscribere, quid spectabilius esse possit, quam omnium bonis concordiae animo acquiescere? Præsertim cum divinæ legis institutio propositum vestrum ad majorem incitat perfectionem, et nos vestrum judicium optimis decretis confirmari cupiamus. Ac fortasse mirum vobis videbitur, quidnam sibi velit hoc nostri sermonis exordium. Equidem causam ejus rei exponere nec gravabor negare. Fatorum enim perlegisse me acta, in quibus ex honoris causa testimoniis ac præceptis vestris in Eusebium Cæsariensem episcopum, quem ego quoque et doctrinæ et modestiae causa jamdudum probe novi, vos in "cum propensos esse compere, eumque vobis vindicare velle. Quid tunc existimatis mihi ad recti verique indagationem contendenti, in mentem venisse? Quantam curam ac sollicititudinem ob vestrum illud studium suscepisse me creditis? Ω siles sancta, quæ per verba ac præcepta Servatoris nostri, veluti expressam quamdam vitæ imaginem nobis exhibes, quam moleste etiam ipsa 517 peccantibus resisteres, nisi ad quæstum et gratianum servire prorsus refugeres. Mihi quidem videtur in victoriam ipsam vicisse, qui pacem magis requirit. Quippe ubi id quod honestum est, licet, nemine reperias qui non eo maxime delectetur. Queso igitur, fratres carissimi, cur id consilium capimus, ex quo injuria in alios redundet? Cur ea consecutamur

τοῦ διεντυχοῦντας τοῖς πάντων καλοῖς διμονωμένην, uti sensus sit quem supra posui.

(80) Τὴν πρόθετον ὑμῶν. Non recte hunc locum cepit Christopheronus. Intelligit enim Constantinus impetum illum animorum, quo Antiocheni Eusebium sibi episcopum adsciscere proposueram. Sicut postea per χρόνον intelligit judicium quo evundem elegant. Lego igitur καὶ τὴν ἡμετέραν οὐν κρίσιν βεβαιούσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, etc., ut scribitur in Fuk. ac Turnebi libro.

(81) Ἐγκειμένους... σφετερίζομένους. In veteribus schedis bibliothecæ Regiae scribitur ἐγκειμένος, quod valde placet. Sed scripti codices Fuk., Savil. ac Turnebi atiam lectionem præferunt, ἐγκειμένους καὶ σφετερίζομένους.

(82) Ἐπικήτησιν ἐπιγινόμενος. Non dubito quin scribendum sit, ἐπειγόμενον ἐνεθυμῆσθαι. In codice Fuk. scriptum inveni: ἐπιγενόμενον διενεθυμῆσθαι. Posset etiam scribi ἐπειγόμενος.

(83) Αὐτῆς τῆς νίκης περιγενέσθαι. Elegansissima sententia, quam Christopheronus non intellexit. Mihi quidem, inquit Constantinus, ipsam victoriam vicisse videtur is qui paci maxime studet. Itaque post vocem ἀντιποιούμενος punctum ponendum est, ut habent codd. Regius, Fuk., et veteres schedæ.

et arcessimus, quæ fidem opinionis nostræ eversura sunt? Evidem virum illum quem vos et honore et benevolentia dignum judicatis, plurimum laudo. Non tamen adeo despici oportet id quod apud singulos ratum firmumque manere debuerat, ut singuli contenti non sint sententiis suis, nec domesticis bonis omnes perfruantur, utque in disquirendis iis qui ex æquo digni sint episcopatu, non dicam unus aut alter, sed plurimi Eusebio pares non proferantur. Etenim cum asperitas et violentia nullam ecclesiasticis honoribus molestiam facessat, omnes similes inter se sunt, et æquali in pretio habendi. Neque enim rationi consentaneum fuerit, ut huicmodi inquisitio ad aliorum sit injuriam: quippe cum omnium mentes, sive humiliores sint, sive illustriores, divina decreta ex æquo suscipiant atque custodian: adeo ut alii, quod quidem ad communem legem pertinet, nullatenus aliis inferiores sint. Quod si veritatem aperte proferre volumus, jure quis dixerit hoc non esse hominem retinere, sed abstrahere, et violentia polius id quod agitur opus esse, quam justitiae. Et sive hoc modo, sive aliter sentit multitudo, ego quidem liquido et audacter affirmo, eam rem criminacionibus causam præbere, et ingentis tumultus tempestatem excitare. Nam et agni dentium suorum vim ac robur ostentant, quoties pastoris cura ac sollicitudine in deterius labente, pristina gubernatione se destitutos vident. Quod si hæc ita se habent et nos opinione non fallimur, hoc priuum omnium considerate, fratres, (multa enim et maxima bona statim ab initio vobis nascentur) num sincera inter vos charitas atque dilectio, aliquod sui detrimentum passura sit. Deinde vero illud perpendite, virum illum qui boni consilii causa ad vos venerat, debitum sibi honoris fructum ex divino iudicio percipere; quippe qui non vulgari affectus sit beneficio, cum de ejus vir-

A oñv ἐπαινῶ τὸν δῆμον, ὃς καὶ ὑμῖν, τι: μῆς τε καὶ διθέσεως ἀξίος δοκιμάζεται· οὐ μὴν οὕτω γ' ἔξηστα νηκένται τὸ παρ' ἔκάστοις χύριον τε καὶ βέβαιον ὄφελον μένειν χρή, ὡς μὴ ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἔκαστους ἀρκεῖσθαι (84), καὶ τῶν οἰκείων πάντας ἀπολαύειν. Ἐν τε ἐφαμίλλω διασκέψει, εἰς τοῦ ἀνδρὸς σύγκρισιν οὐχ ἔνα μόνον, ἀλλὰ καὶ πλεῖστον ἔκφηναι. Διὸ δὴ οὐδὲν οὔτ' ἐκπλήξεως οὔτε τραχύτητος ἐνοχλούσης ταῖς περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τιμαῖς, ὁμοίας τε καὶ διὰ πάντων ἐπίσης ἀγαπητάς εἶναι συμβαίνει. Οὐδὲ γάρ εὔλογον, εἰς ἑτέρων πλεονέκτημα (85) ποιεῖσθαι τὴν περὶ τούτου ἐπίσκεψιν, τῆς πάντων διανοίας ἐπίσης, διὸ τ' ἐλάττους, ἢν τε μείζους (86) εἴναι δοκοῖσιν, τὰ θεῖα δόγματα ὑποδεχομένης τε καὶ φυλετούσης, ὡς κατὰ μηδὲν τοὺς ἑτέρους εἰς τὸν κοινὸν νόμον ἐλαττοῦσθαι. Εἰ δὴ τάληθες (87) γνώριμον διαρρήδην ἀποφαινόμεθα, ὡς οὐ κάθεξιν, ἀλλὰ ἀρχερεστον μᾶλλον ἀντίοις τις ἔσεσθαι τάνδρος, καὶ βαζεῖσθαι ἔργον, οὐ δικαιοσύνης γενήσεσθαι τὸ γινόμενον ἢν ἢ οὕτως, ἢν θ' ἐτέρως τὰ πλήθη φρονῇ, ὡς ἔγωγε διαρρήδην καὶ εὐτόλμως ἀποφαινομαι, ἐγκλήσεως ὑπόθεσιν εἶναι τοῦτο, προκαλούμενην οὐ τῆς τυχούστης στάσεως ταραχῆν· ἐπίσημανούσι γοῦν τὴν τῶν ἀδρτῶν φύσιν τε καὶ δύναμιν, καὶ ἀρνεῖσθαι, διταν τῶν ποιμένων τῆς συνηθείας τε καὶ θεραπείας ὑπολισθεύσης ἐπὶ τὰ χειρά, τῆς πρὸν διαγωγῆς ἀποστερθῶσιν. Εἰ δὴ ταῦτο οὕτως ἔχει, καὶ οὐ σφαλλόμεθα, τῶν πρῶτων θεάσασθε, ἀδελφοῖς· πολλὰ γάρ οὐδὲν καὶ μεγάλα ἐκ πρώτης ἀπαντήσεται· πρῶτον ἀπάντων, τὴν πρὸς ἀλλήλους γνησιότητης τε καὶ διάθεσις, εἰ μηδὲν αὐτῆς ἐλαττωθὲν αἰσθήσεται· εἰθ' οὖτις καὶ δι' ὅρθην συμβουλὴν ἀφικόμενος (88), τὸ κατ' ἀξίαν ἐκ τῆς θείας κρίσεως καρπούσαι, οὐ τὴν τυχούσαν χάριν εἰληφώς, τῷ περὶ αὐτοῦ τοσαύτην οὐμάς ἐπιεικεῖς φῆσθαι ἐνέγκασθαι· ἐπὶ τούτοις, δὴ τῆς ὑμετέρας συνηθείας (89) ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη, σπουδὴν τὴν προπονούσαν εἰσενέγκασθε εἰς ἐπιχειρησιν ἀνδρὸς οὐ χρή-

(84) Vulg. ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἔκαστος ἀρκεῖσθαι, id est, suis quisque limitibus contentus sit. Est enim γνώμη limes agrorum, unde gnomatici scriptores sicuti, qui de limitibus agrorum scripserunt. Eadem ratione ὅρος apud Græcos promiscue sunitur, tam pro sententia quam pro limite. Ut enim limes agros, ita sententia lites et controversias terminat. Porro scribendum videtur ἔκάστους ἀρκεῖσθαι· sequitur enim καὶ τῶν οἰκείων πάντας ἀπολαύειν. Quidamque Fuk. ac Turnebi codd. habent πάντων ἀπολαύειν.

(85) Vulg. εἰς ἑτέρων πλεονέκτημα. Scribendum est εἰς ἑτέρων πλεονέκτημα. Non deceat, inquit Constantinus, ut huicmodi deliberatio de eligendo in Eustathii locum episcopo, alii injuriam afficeret; nec alias Ecclesias spoliare debeatis. Paulo post assentior Scaligero et Christophorus, qui τῆς πάντων διανοίας emendarunt. Atque ita in Fuk. et Savili codd. et in veteribus schedis scriptum inveni.

(86) Ἀρ τ' ἐλάττους, ἀρ τε μείζους. Id est, sive minoris urbis, cuiusmodi est Cesarea, incole sint; sive majoris civitatis, cuiusmodi est Antiochia. Omnes, inquit, tam μικροπόλιται quam magnarum urbium cives, æquales sunt apud Deum. Quare minora oppida non sunt spolianda suis episcopis.

Idem paulo ante dixerat Constantinus; honores ecclesiasticos similes esse omnes et æquals in prelio habendos.

(87) Vulg. εἰς δὴ τάληθες. Hæc ad præcedentem periodum referri possunt. Atque ita post verbum ἀποφαινόμεθα punctum notandum erit, et locis sic vertendus: Adeo ut alii, quod quidem ad communem fidem pertinet, nullatenus inferiores sint, siquidem verum aperte volumus dicere. Quamobrem hoc non est hominem retinere, sed abripere, etc. Atque ita locis hic distinguitur in veteribus schedis.

(88) Δέ ὅρθην συμβουλὴν ἀφικόμενος. Ex his colligitur, Eusebium nostrum Antiochiam venisse una cum reliquis episcopis, qui Eustathium Antiochenum episcopum in synodo concenserunt; et Antiochenos post depositionem Eustathii eum penes se detinere voluisse. Hoc est quod supra dixit Constantinus, οὐ κάθεξιν, ἀλλ' ἀφικεστον μᾶλλον. Idem tradit Theodoritus in lib. 1, cap. 21.

(89) Ο τῆς ὑμετέρας συνηθείας. Scribendum puto, ὅτι τῆς ὑμετέρας συνηθείας ἐστὶν ἀγαθὴ γνώμη σπουδὴν τὴν πρ. εἰσενέγκασθαι. Subaudiunt enim ἀπὸ κοινοῦ verbum θεάσασθε. Quod si quis vulgatum lectionem tueri velit, equideum noui magnopere re-pugnabo.

ζετε, ἀποκλείσαντες πᾶσαν στασιώδη καὶ ἀταχτὸν βοήν· ἀεὶ γάρ ἄδικος ἡ τοιαύτη, κακὴ τῆς τῶν διαφορῶν συγχρούσεως (90) σπινθῆρες τε καὶ φλόγες ἐκαντάνται. Οὕτως οὖν τῷ Θεῷ τε ἀρέσαιμι καὶ ύμῖν, κατ' εὐχάριστας τὰς ὑμετέρας διαζήσαιμι, ὡς ὑμᾶς ἄγαπω, καὶ τὸν ὅρμον τῆς ὑμετέρας πραβήτος, ἔξ οὐ τὸν ῥύπον ἐκεῖνον ἀπωσάμενοι (91), ἀγεισενέγκατε ξεῖνος ἄγαθῷ τὴν ὄρμοναν, βέβαιον τὸ σημεῖον ἐνθέμενοι, δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες (92), πηδαλίοις θέρατον φόρτον ἀγέτες (93). πᾶν γάρ τὴν ναῦν λύματινόμενον, ὕσπερ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. Διὸ δὴ νῦν προνοήσαθε τὴν ἀπόλαυσιν τούτων ἀπάντων (94) οὗτος ἔχειν, ὡς ἂν μὴ δεύτερον ἀδούλῳ καὶ ἀλυσιτελεῖ σπουδῇ ἢ καθόλου τι πήξασθαι, ἢ ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖμεν. Οὐ θεὸς ὑμᾶς διαψυλάξοι, ἀδελφοὶ ἄγαπητοι·

inde operain date, ut his omnibus bonis ita potiamini, ne quid in posterum inconsulto atque inutili studio aut statuisse omnino, aut ab initio aggressi esse videamini. Divinitas vos servet, fratres charissimi. »

ΚΕΦΑΛΛΙΟΝ ΞΑ'.

Κωνσταντίου χρός Εὐσέβιος, ἐπιαυτούτος τὴν παραίτησιν Ἀρτιοχελα.

Βασιλέως ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς (95) ἐπὶ τῇ παραίτησι τῆς Ἀντιοχέων ἐπισκοπῆς.

« Νικητὴς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐσέβη.

« Ἀνέγνων πληρέστατα τὴν ἐπιστολὴν, καὶ τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης εἰς ἀκρίτειαν

(90) *Vulg.* κακὴ εῆς τῶν διαφορῶν συγχρούσεως. *Melius*, ni fallor, legeretur τῆς τῶν διαφορῶν συγχρούσεως id est, ex multorum hominum collisceone scititia et flammis excitari solent. Conjecturam nostram codex Fok., nolis tandem confirmavit, in quo discrete scribitur τῆς τῶν διαφορῶν συγχρούσεως.

(91) *'Εξ οὐ τὸν ῥύπον ἐκεῖνον ἀπωσάμενον.* Christophorus hunc locum ita vertit: *Ex quo portu sordibus seditionis præterita ejectis, pacato mentis statu, concordiam in eorum locum inducere.* Verum in ea versione, multa sunt quae probare non possum. Primo enim quod per ῥύπον ἐκεῖνον sordes seditionis intelligit, non placet. Mihi quidem videatur Constantinus innuere causam illam, propter quam depositus fuerat Eustathius; stuprum videlicet cuiusdam mulierculæ, de quo Theodosius in lib. i *Historia*. Idem etiam significat Constantinus paulo post, ubi dicit: *Πᾶν γάρ τὴν ναῦν λυματινόμενον, ὕσπερ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται, id est, Quidquid navim corrumpebat, tandem ex sentina exhaustum est.* Ubi tamen Christophorus sordes seditionis iterum interpretatur. Verum quomodo sordes de seditione dici possint, equidem non video. De stupo vero quod Eustathio objiciebatur, quin optime dicantur nemo dubitare potest. Est autem hic metaphoræ a portibus, qui purgari solent, quoties luto et cujusquemodi ruderibus oppleti sunt. Jam vero verba illa ἐξ οὐ, posset aliquis interpretari adverbialiter: atque ita legendum esset ἀγεισενέγκατε, quod certe non dispicit. Ita, inquit Constantinus, Deo placeam ut vos amo, et vestre lenitatis portum diligam, postquam, ejectis illis sordibus, concordiam cum probis moribus induxit. Certe hic sensus valde mihi arridet præ vulgata lectione. Jam enim concordes erant Antiochenes, et pacata erat sedition, tunc cum haec scriberet Constantinus, ut patet ex initio hujus epistole.

(92) *Ἀρόματος τε οὐράνιος εἰς φῶς δραμόντες.*

A tute tam honorificum suffragium tulistis. 518 Potestremo vestræ consuetudinis esse curam ac diligentiam prudenti consilio congruentem adhibere, ut talem virum cujusmodi opus habetis, perquiratis, omni seditioso et immodesto clamore procul amoto. Semper enim hujusmodi clamores injusti sunt, et ex variorum hominum inter se collisione scintillæ atque incendia excitari solent. Ita Deo et vobis placet, ita secundum vota vestra vitam degam, ut vos diligo et tranquillum vestram mansuetudinis portum amo. Ex quo ejectis illi sordibus, cum probis moribus concordiam inducite, firmumque navi signum imponite, celestem navigationis cursum gubernaculis, ut ita dicam, ferreis ad lucem ipsam dirigentes. Quocirca incorruptibiles merces in nave imponite. Quidquid enim nave corrumpero

B poterat, tanquam e sentina exhaustum est. Proinde operain date, ut his omnibus bonis ita potiamini, ne quid in posterum inconsulto atque inutili studio aut statuisse omnino, aut ab initio aggressi esse videamini. Divinitas vos servet, fratres charissimi. »

CAPUT LXI.

Constantini ad Eusebium litteræ, quibus eum laudat, quod Antiochiam recusaverit.

I imperatoris epistola ad nos post repudiatum Antiochiae episcopatum.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Eu-

selio.

« Epistolam tuam scepis legi, et ecclesiastice di-

sciplina regulam accuratissime observatam a te

C Scribendum puto δρόμον οὔριον. Est enim metaphora a navigatione. Sic οὔρος δρόμος apud Sophoclem pro felici cursu navigationis; et οὔριοδρομοῦσα ναῦς a Gracis dicitur, quæ secundo fertur vento.

(93) *Vulg.* τὸν ἀγάθαρτον φθυρτὸν ἡγεῖσθε. Totæ haec epistola passim corruptæ est; sed præcieps haec clausuræ mendis seatet. Quid enim sibi volunt haec verba? Ego non dubito quin legendum sit ἀγάθαρτο φόρτον ἀγέτες. Utitur enim hic Constantinus perpetua metaphoræ a navigatione, et Christianos comparat negotiatoribus qui mercature causa navigant. Pergite, inquit, felici cursu ad Iumen æternum, vexillo crucis in navibus vestris erecto, et incorruptas merces in nave imponite. Jam enim quidquid nave corrumperere poterat, exhaustum est. Ita levæ ac pro nulla mutatione facta, elegans et apertus jam sensus existit.

(94) *Vulg.* τὸν ταράταρτων. Scribend. videtur una voce ταύτων, quo modo etiam Savinus in suo codice emendarat. In Fok. codice legitur ἀπόλαυσιν τῶν ἀπάντων. Finis autem hujus epistolas sic restitutus videtur, ἢ καθόλου τι πράξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖμεν. Quam lectionem in versione mea secutus sum. Vocat autem Constantinus ἀβούλον σπουδὴν, studium: quod Antiochenenses erga Eusebium declaraverant, cum eum sibi episcopum ambirent. Potest etiam intelligi studium Antiochenium erga Eustathium, cuius abdicationem agere ferentes, seditionem concitaverant. In manuscriptis codicibus Fok., Sav. et Turnebi hic locus ita scribitur: ἐπιχειρῆσαι δ μὴ συμφέροι [συμφέρον?] εἶναι: ἡμεῖς δοκοῖμεν. Sed planior est scriptura quam in veteribus schedis reperimus, ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖμεν.

(95) *Βασιλέως ἐπιστολὴ χρός ἡμᾶς.* Hic titulus ab ipso Eusebio prescriptus est, ut apparet. At enim ipse de se πρὸς ἡμᾶς. Quare non opus erat alio titulo. Porro ex hoc loco aperte colligitur haec

cognovi. Enimvero in ea sententia perstare, quæ et Deo accepta et apostolicæ traditioni congrua esse videatur, summe pietatis est. Tu quidem beatum te in hoc ipso existimare debes, qui, totius propemodum orbis testimonio, dignus universæ Ecclesiæ episcopatu judicatus sis. Nam cum omnes te apud se episcopum esse ambiant, hanc tuam felicitatem sine controversia adaugent. Verum rectissime fecit prudentia tua, quæ et mandata Dei et apostolicam atque ecclesiasticam regulam custodiare statuit, episcopatum Antiochenis Ecclesiæ repudians, et in eo potius permanere desiderans, quem Dei mandata ab initio suscepisset. Porro hac de re ad populum litteras dedi, 519 et ad collegas tuos, qui quidem etiam ipsi de iisdem rebus ad me scripserant. Quas ubi sanctitas tua perlegerit, facile cognoscet, me, quoniam refragari ipsis justitia videbatur, divini Numinis impulsu ad eos scripsisse. Eorum consilio etiam prudentiam tuam interesse oportebit, ut hoc ipsum in Antiochenorum Ecclesia constituantur. Divinitate servet, frater charissime. ▶

CAPUT LXII.

Constantini epistola ad synodum, ne Eusebius Cæsarea abstrahatur.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Theodo-
to, Theodoro, Narciso, Aetio, Alpheo et reliquis
episcopis qui sunt Antiochiae.

« Legi litteras a vestra sanctitate scriptas, et Eu-
sebii collegæ vestri prudens propositum magnopere
laudavi. Cumque cuncta quæ gesta sunt, partim ex
vestris, partim ex perleclissimorum virorum,
Acacii et Strategii comitum, litteris cognovissem,
remque ut decebat accurate expendisse, scripsi
ad populum Antiochenum, quid Deo acceptum et
Ecclesiæ congruum esset. Ejus epistolæ exemplum
bis litteris subjici præcepi, ut et vos cognoscere
possitis, quidnam ego juris ratione provocatus scri-

libros ab Eusebio Cæsariensi scriptos suissa. Quod cum innumeris argumentis ac testimoniis probari possit, nimirum tamen Jacobum Gothofredum id negare ausum suisse. In codice Fuk. qui titulos sim-
gulis capitibus præfixos habet, desunt hæc verba.
In Regius autem schedis ad latum ascripta sunt.

(96) Ηλάσης Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἰναι. Baro-
nius ad annum Domini 324, numero 45, haec verba
sic exponit: « Ecclesia, inquit, Antiochenæ curam
tuta » Constantius episcopatum totius Ecclesiæ,
quod Antiochia metropolis esset totius Orientis. » Verum, quod pace summi viri dictum sit, alias vi-
detur esse sensus horum verborum. Nam cum omnes
civitates Eusebium episcopum habere vellent, ut
paulo post testatur Constantinus, omnium consensu
dignus erat Eusebius totius orbis episcopatu.

(97) Ήτούρ τὰς τε ἑτολάς. In codd. Fuketii et
Savillii scriptum est εἴτε τάς τε ἑτολάς. Malum
tamen scribere ἡτερ τάς τε, etc. Paulo ante ubi
legitur σύμφωνa φalinetαι, codd. Fuketii et Savillii
audent ειδαγές.

(98) Θεοδότερος. Illic Theodosius episcopus erat

A φυλαχθέντα κατενόησα· ἐμμένειν γοῦν τούτοις ἀπερ
άρεστά τε τῷ Θεῷ, καὶ τῇ ἀποστολικῇ παραδόσει
σύμφωνa φalinetai, ειδαγές. Μακάριον δῆ σαύτὸν καὶ
ἐν αὐτῷ τούτῳ νόμιζε, ὃς τῇ τοῦ κόσμου παντὸς, ὃς
ἔπος εἰπεῖν, μαρτυρίᾳ, δξιος ἐκρίθης πάστος Ἐκκλη-
σίας ἐπίσκοπος εἶναι (96). εἰ γάρ ποθοῦσιν ἄπαντες
εἶναι σε παρ' αὐτοῖς, ταύτην σοι τὴν εὐδαίμονάν
ἀναμφισβήτητας συνάντησον. 'Ἄλλ' η σῇ σύνεσι,
ἥγουν τάς τε ἑτολάς (97) τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἀποστο-
λικὸν κανόνα καὶ τῆς Ἐκκλησίας φυλάττειν ἔγνωκεν,
ὑπέρευγε πεποίηκε, παρατομένη τὴν ἐπισκοπήν τοῖς
κατὰ τὴν Ἀντιοχείαν Ἐκκλησίας, ἐν ταύτῃ δὲ δια-
μεῖναι σπουδάζουσα, εἰς ἣν ἐκ πρώτης Θεοῦ βουλήσει
τὴν ἐπισκοπίαν ὑπεδέξατο. Περὶ δῆ τούτου πρὸς τὸν
λαὸν ἐπιστολὴν ἐποιησάμην, πρός τε τοὺς ἄλλους συλ-
λειτουργοὺς, οἱ καταύτου περὶ τούτων ἐτύγχανόν μα
γεγραφήκοτες· ἀπερ ἡ σῇ καθαρότης ἀναγνοῦσα,
ῥᾴδιος ἐπιγιώσεται, διτὶ τῆς δικαιοσύνης ἀντιθέγητο
μένης αὐτοῖς, προτροπῇ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς
Ἐγράψα· ὥν τῷ συμβουλικῷ, καὶ τὴν σύνεσιν παρ-
εῖναι δεήσει, ὡς ἀν τούτῳ ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων Ἐκ-
κλησίας τυπωθείη. 'Ο Θεός σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγα-
πητέ. ▶

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒ'.

*Kωνσταντίου πρὸς τὴν σύνοδον, μὴ ἀποσκάσθω
Καισαρεῖς Εὐσέβιος.*

« Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Θεο-
δότηρ (98), Θεοδώρῳ, Ναρκίσῳ, Αἰτίῳ, Αλφειῷ καὶ
τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις τοῖς οὖσιν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

« Άνέγνων τὰ γραφέντα παρὸ τῆς ὁμετέρας συν-
έσεως, Εὐσέβιον τε τοῦ ἀμα ὑμὸν ἱερωμένου τὴν
ἔμφρονα πρόθεσιν ἀπεδεξάμην, ἐπιγνούς τε τὰ πε-
πραγμένα σύμπαντα, τούτο μὲν τοῖς ὁμετέροις
γράμμασι, τούτο δὲ τοῖς Ἀκαχίου καὶ Στριττήγου (99)
τῶν διασημοτάτων κομήτων, διάσκεψίν τε τὴν δέου-
σαν ποιησάμενος, πρὸς τὸν λαὸν τὸν Ἀντιοχείων
Ἐγράψα, διπερ ἀρεστὸν τε τῷ Θεῷ ἣν καὶ ἀρμόδιον τῇ
Ἐκκλησίᾳ, ἀντιγραφόν τε τῆς ἐπιστολῆς ὑποταχθῆναι
τοῖς γράμμασι τούτοις ἐνετείλαμην, ὡς ἀν καὶ εἰπεῖ-

Laodiceæ in Syria; Narcissus vero episcopus Nero-
liadicis in Cilicia; Aetius episcopus Lyddæ in Pale-
stina : omnes Arianorum partium sautores. Quid
cum Antiochiam venissent una cum Eusebii Nico-
mediensi et Eusebii Cæsariensi, Eustathium depo-
suerunt, ut scribit Theodosius in libro *Historie*,
cap. 21. Aetius tamen ad orthodoxorum partes
postmodum se recepit, teste Philostorgio in lib. III,
cap. 12, et Athanasio. Jam Alpheus, Apameæ in
Syria episcopus, Theodorus denique Sylonis in
Phœnicie antistes nominantur inter episcopos qui
Nicænæ synodo subscriperunt. De Theodoro lo-
quitur etiam Athanasius in libro *De synodis Arimini*
et Seleuciae.

(99) Ἀκαχλον καὶ Στριττήγου. De Acacio co-
mite Orientis, ni fallor, Constantinus supra in epi-
stola ad Macariorum Hierosolymarum episcopum
Strategius vero is est, qui alio nomine Musonianus
dictus, de quo multa notavi ad lib. 16 Amm. Mar-
cellini. Missus fuerat Antiochiam ab imperatore
Constantino ad sedanum tumultum ut dixit Eu-
sebius supra

γινώσκοις δ τί ποτε τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκλητής (1) πρὸς τὸν λαὸν γράψαι προειδόμην ἐπειδὴ τούτο τοῖς γράμμασιν ὑμῶν περιείχετο, ὥστε κατὰ γέ τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας προαιρέσεως σύνεσίν (2) τε καὶ βούλησιν, Εὐσεβίου τὸν ιερώτατὸν ἐπίσκοπον τῆς Καισαρέων Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς Ἀντιοχέων προκαθέζεσθαι, καὶ τὴν ὑπὲρ ταῦτης ἀναδέξεσθαι φροντίδα. Τά γε μὴν τοῦ Εὐσεβίου γράμματα (3) τὸν θεσμὸν Ἐκκλησίας μάλιστα φυλάττοντα ἔφαντο, ἔχοντα δ' ὑμῶν τῇ συνέσει καὶ τὴν ἔμπην γνώμην ἐμφανῆ γενέσθαι. Ἀφίκεται γάρ εἰς ἐμὲ, Εὐφρόνιόν (4) τε τὸν πρεσβύτερον, πολίτην δυτικὴν τῆς κατὰ Καππαδοκίαν Καισαρείας, καὶ Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων (5) πρεσβύτερον ὡςαύτως, ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος (6) ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πίστιν δοκιματάτους. Καλῶς οὖν εἶχε δηλώσαι τῇ συνέσει ὑμῶν, τούς τε προχειρίσαμένους; (7), καὶ ἐπέρους οὓς ἀν δέσιους ἡγήστησθε πρὸς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίωμα, ὅρισαι ταῦτα, & τῇ τῶν ἀποστόλων παραδόσει σύμφωνα ἀν εἴη· τῶν γάρ τοιούτων εὐτρεπισθέντων, δυνήσεται ἡμῶν ἡ σύνεσις κατὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας κανόνα καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν, οὕτω ρυθμίσαι τὴν χειροτονίαν, ὡς ἀν δ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑφηγῆται λόγος. Ὁ θεὸς ὑμᾶς διαψυλάξοι, ἀδελφοί ἄγαπητοι!»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΓ.

“Οπως τὰς αἱρέσεις ἐκτεμεῖν ἐσπούδασεν.

Τοιαῦτα τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν δρχούσι διατατόμε-

(1) *Tῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς.* Malim scribere proximam.

(2) *Προαιρέσεως σύνεσιν.* Libentius legerim συνέσεως προαιρέσιν. Porro ex his verbis quae a Christophrorsono male accepia sunt, appareret episcopus qui Antiochiae convenerant, a Constantino per litteras petuisse, ut juxta populi Antiocheni et ipsorum voluntatem Eusebium ad Antiochenam se ducim transferretur. Itaque verba illa ὥστε κατὰ τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας συνέσεως προαιρέτῳ, etc., desumpta sunt ex epistola episcoporum Antiochiae congregatorum ad imperatorem Constantinum missa.

(3) *Vulg., Tὴν τε μὴν τὰ τοῦ βλού γράμματα.* Non displicet conjectura doctorum virorum, qui emendarunt τὰ γε μὴν τοῦ Εὐσεβίου γράμματα τὸν θεσμόν, etc. Posset etiam locus sic emendari: ἀπέρχεται γε ὑμῖν τὰ τοῦ Εὐσεβίου, etc. Verum prior lectio confirmatur auctoritate codd. Fukei et Savili. Tantum delendus est articulus postpositivus à, qui in Fukei codice non habetur.

(4) *Ἀφίκται τὸν εἰς ἐμὲ, Εὐφρόνιον.* In codice Fukei et Savili ita legitur hic locus: Ἀφέχθαι γάρ εἰς ἐμὲ συνένη, Εὐφρόνιον, etc. Quam lectionem sectatus est Christophrorus; sed vulgata lectio longe præstal, ἀφίκεται γάρ εἰς ἐμὲ, id est, pervenit ad me, ut vertit Musculus, seu nuntiatum est mihi.

(5) *Γεώργιον τὸν Ἀρεθουστὸν.* Supple πολίτην, quam vocem ἀπὸ κοινοῦ repetendam esse, minime advertit Christophrorus. Cæterum πολίτης non tantum significat eum qui ex aliqua urbe oriundus est, sed potius qui in aliqua urbe domicilium habet, et inter cives relatus est, sive in ea natus sit, sive alibi.

(6) *Or ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος.* Idem scribit Athanasius in libro *De synodis Ariminii et Seleuciae;* Georgium hunc scilicet qui postea Landiceæ episcopus fuit, prium ab Alexando Alexandriniorum episcopo presbyterum esse factum: postea vero ob impietatem depositum esse ab eo-

A pserim ad populum Antiochenum, quandoquidem hoc litteris vestris continuebatur, ut juxta populi et prudentiæ vestræ suffragium ac voluntatem, Eusebius sanctissimus Cæsariensis episcopus Antiochenæ Ecclesiæ præsideret, ejusque curam susci peret. Ac litteræ quidem Eusebii, ecclesiasticæ legi maxime consentire videbantur. Convenit tamē nostrā quoque sententia vestræ prudentiæ innovescat. Etenim relatum est ad nos, Euphronium presbyterum civem Cæsareæ que est in Cappadocia, et Georgium Arethusiorum civem, itidem presbyterum, quem Alexander ad hunc ordinem in urbe Alexandrina promovit, viros esse in doctrina fiduci probatissimos. Placuit itaque significare prudentiæ vestræ, ut hos viros, et alios quos ad episcopatum idoneos judicaveritis, in medium proferebentes, ea decernatis quæ apostolorum traditioni consentiunt. His enim præstructis, 520 vestra prudentia juxta Ecclesiæ regulam et apostolicam traditionem ita hanc electionem dirigere poterit, quemadmodum ecclesiasticæ disciplinæ ratio postulat. Divinitas vos servet, fratres charissimi.

B CAPUT LXIII.
Quomodo hereses exscindere studuerit.
Hæc imperator præsulibus Ecclesiarum præcl-

C dem Alexandro. Sed et in *Apologetico adversus Constantium*, pag. 278, cumdem ab Alexandre depositum esse scribit, idque ipsum diserte confirmant Patres Sardicensis concilii in epistola synodica. Idem Athanasius in eodem *De Synodis* libro, pag. 886, Georgium hunc Antiochiae commoratum esse testatur. Porro hunc locum ex schedis Regiis ita distinxι, διηπέρα τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πίστιν δοκιματάτους, et sic Musculus.

(7) *Τοὺς προχειρίσαμένους.* Mutilus esse mihi videtur hic locus, quem ita supplendum esse existimo: Καλῶς οὖν εἴχε δηλωσαι τῇ συνέσει ὑμῶν τούτους, ὑμᾶς δὲ προχειρίσαμένους τούτους τα καὶ ἐπέρους, etc. Quam lectionem in versione mea sumi. secutus. Τούτους Euphronium et Georgium supradictes intelligit. Ex quibus Euphronium quidem postea fuit episcopus Antiochiae, et quidem proximoloco post Eustathium, ut scribunt Socrates, Sozomenus et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in *Thesauρον orthodoxe fidei*. Georgius vero is est, ut dixi, qui postea episcopus fuit Laodicea. In codice Fukei scribitur τούς τα προχειρίσαμένους. Porro autem notandum est, Arianos homines pro orthodoxis hic laudari a Constantino: seu quia errorem suum adhuc tegebant, seu quia Ariani aures ejus atque animum occupaverant. Nihil hic vidit Christophrorus. Προχειρίσαθαι in electionibus, est proponere ac proferre in medium nomen alieijus, ut inquiratur an dignus sit eo munere de quo agitur. Quod ἔχοντα vocat Constantinus in epistola ad populum Antiochenum. Προχειρίσμον sequebatur examinatio, deinde electio, ac postremo ordinatio seu consecratio. Certe προχειρίσμδε aperie distinguitur a χειροθεσίᾳ in epist. Nicen. ad episcopos Aegypti. Sic enim statuunt de Meletio: μηδέμιαν ἔκουσαν ἔχειν, μήτε προχειρίσεσθαι, μήτε χειροθετεῖν. Et paulo post de episcopis ab Meletio ordinatis præcipiunt: τούτοις μὲν μηδέμιαν ἔκουσαν εἶναι τοὺς ἀρχοχομένους αὐτοῖς προχειρίσεσθαι,

piena, horribiliter eos, et a fratribus distinxerunt
gignis propagandam caneta agerent. Postquam vero
sublatis e medio dissensionibus, Ecclesiam Dei ad
concordiam, et unanimem doctrinam concordantem re-
vocarit, inde transgressis, alii ad impiorum genos,
utique pestilen, homini generis venenum, ali-
leadum esse censuit. Erant hi perniciosi quoniam
homines, qui sub filia modestia et gravitatis specie
urbes vastabant. Quos pseudo-prophetas et rapaces
lupos alicubi Servator appellat his verbis : *Carete
a falsis prophetis, qui venient ad eos in vestimentis
occium ; infus autem sunt huius rapaces. Ex fractibus
corum cognoscetis eos.* Igitur misso ad provincias
rum praesides praecepto, huiusmodi hominum genos
abegit ac fugavit. Praeter ipsam autem legem, im-
perator salutarem quoque institutionem ad eos no-
minatum direxit, exhortans homines ut quantocius
poenitentiam agerent : Ecclesiam enim Dei ipsis
pertinat salutis sore. Audi ergo quomodo in suis ad
eos litteris conaciones.

CAPUT LXIV.

Constantini constitutio adversus hereticos.

**e Victor Constantinus Maximus Augustus, hærc-
licis.**

¶ Agnoscite nunc huius legis beneficio, o Novatiani, Valentini, Marcionistæ, Pauliani, et quibus Cataphrygum nomen est inditum, omnes deinde qui haeresis privatis contibus instruitis atque impletis, quot mendaciis opinionis vestre vanitas implicetur, et quam perniciose venenis imbuita sit vestra doctrina: adeo ut sanis morbus gravissimus, viventibus perpetua mors per vos importetur. O veritatis inimici, hostes vitae, exitii consiliarii: cuncta apud vos sunt veritati contraria; turpissimis flagitiis congrua: ineptiis et flagrantibus **521** referta: quibus vos mendacia quidem astruitis; innocentes autem opprimitis, et credentibus lucem negatis. Ac sub obtenu quidem divinitatis assidue peccantes, cuncta polluitis: puras vero et illibatas hominum conscientias lethibus plagiis vulneratis, atque ipsum propemodum diem mortalium oculis intercipitis. Et quid attinet singula percensere, cum nec brevitas temporis, nec magnitudo occupationum nostrarum patientur nos de criminibus vestris pro merito ipsorum verba facere? Quippe tam gravia sunt et immensa sclera vestra; adeo foeda et omni atrocitate exuberantia, ut ne dies quidem integer ad eorum explicationem sufficiat. Et alioqui ab hujusmodi rebus aures amovere et oculos avertere decet, ne puro ac sincera fidei nostræ alacritas particulari earum expositione violetur. Quid est igitur quod hujusmodi mala diutius toleremus? maxime cum diurna patientia faciat, ut hi quo-

ἢ οὐσιάλλεται δνομα. De catholicis vero sacerdotibus
qui se puros a Meletii schismate servassent, ita
sanctiunt: Ἐξουσίαν ἔχειν καὶ προχειρίζεσθαι, καὶ
δνομα τηλεγράψει τῶν ἀξίων τοῦ κήρου.

(8) *Xρῖμα*. In Fuk., Sav. et Turnebi codicibus
scilicet iuxeti γασπότα, prout Sealiger, Christo-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ.

Karctertirev Εύτατημα χρές τεώς αιγετικού.
• Ναζίτη; Κωνσταντίνος Μέγας Σεβαστός, αιγε-
πουλός.

· Επίγνωτε νῦν διὰ τῆς νομοθεσίας ταῦτα, ὁ Νευκότινος, Οὐλέαρχος, Μαρχιωνᾶς, Ηπολίτη,
οἱ τε κακοὶ Φρύγες ἐπικεκλημένοι, καὶ πάντες ἀπλέκ
οι τῆς αἰρέσεις διὰ τῶν σικείων πληροῦνται συστ-
μάτων, ὅσοι φεύγουν τὴν περὶ ὑπὸ ματαίστης ἐκπί-
πλεσται, καὶ ὅπως ιοβίλοις τοῖς φρομάχοις τὴν ὑμέτερα

συνεγένεται οιοτεκναί· ως τους μὲν οὐτεινωντας εἰς
ἀσύνεταν, τοὺς δὲ ζῶντας εἰς διτενεχή θάνατον
ἀπάγεσθαι δι: ὑμῶν. "Ο Τῆς μὲν ἀληθείας ἔχοροι, τῆς
δὲ ζωῆς πολέμοι, καὶ ἀπολεῖας σύμβουλοι! πάντα
παρ' ὑμῖν τῆς ἀληθείας ἐστὸν ἐναντία, αἰσχροῖς πο-
ντιςεύμασι συνάδοντα, ἀποπίας καὶ δράμασι χρῆ-
μα (8), δι: ὧν ὑμεῖς τὰ μὲν φυσῆ κατασκευάζετε,
τοὺς δ' ἀναμαρτήτους θίβετε, τὸ φῶς τοῖς πίστεύουσιν
ἀρνεῖσθε. Ἐπὶ προστήματι γοῦν θειότητος δεῖ πληγ-
μελοῦντες, πάντα μιαίνετε, τὰς ἀθώους καὶ καθερὶς
συνειδῆσεις θανατηφόροις πληγαῖς τραυματίζετε,
αὐτὴ δὲ, σχέδιον εἰπεῖν, τὴν ἡμέραν τῶν ἀνθρώπων
δψθαλμῶν καθαρόπαξετε. Καὶ τί δεῖ καθέκαστον λέ-
γειν; "Οπου γε περὶ τῶν ὑμετέρων κακῶν εἰπεῖν τι
κατ' ἀξίαν, οὗτε βραχέος ἐστὶ χρόνου, οὗτε τῶν ἡμε-
τέρων ἀσγολῶν" οὕτω γάρ ἐστι μακρὰ καὶ ἀμετρο-
τὰ παρ' ὑμῖν ἀτοπήματα, οὔτους εἰδεχθῆ, καὶ πάσις
ἀπηνείας πλήρη, ως μηδὲ ὀλόκληρον ἡμέραν πρὸς
Ἐκφραστιν τούτων ἀρκεῖν· ἀλλως τε καὶ ἐκκλίνειν τῶν
τοιωτῶν προσήκει τὰς ἀκούς, τούς τ' δψθαλμοὺς ἀπο-
στρέψειν, ὑπὲρ τοῦ μὴ χραίνεσθαι τῇ καθέκαστον διηγή-
σει τὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰλικρινῆ καὶ καθαρὸν
προθυμίαν. Τί οὖν, ἀνεξόμεθα περαιτέρω τῶν τοιω-
τῶν κακῶν; "Αλλ' ή μακρὰ παρεπιδύμησις (9), ὁσκερ
ρηστικός εἰλικρινή προστατεύει.

(9) **Μακρὰ παρεπιδύμησις.** Forte παρενθύμησις, id est, negligentia et dissimulatio. In codd. Fuk., Savil. ac Turnebi ὑπέρθεται legitur. Paulo post scribo ex codice Fuk., διὰ δημοσίας ἐπιστρεψεις.

λοιμωχῷ νοσήματι καὶ τοὺς ὑγιαίνοντας χραίνεσθαι ποτεῖ. Τίνος ἐνν ἔνεκεν τὴν ταχίστην τὰς φίδιας, ὡς εἰπεῖν, τῆς τοσαύτης κακίας οὐ διὰ δημοσίας ἐπιστρέφειας ἐκκόπτομεν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΣ'.

Περὶ ἀφαιρέσεως τόπων, συνάξεων τῶν αἰρετικῶν.

«Τοιγάρτοι ἐπειδὴ τὸν δλεθρὸν τοῦτον τῆς ὑμετέρας ἔξωλείας ἐπὶ πλεῖν φέρειν οὐκ ἔστιν οἶον τε, διὰ τοῦ νόμου τούτου προσαγορεύομεν, μή τις ὑμῶν συνάγειν τοῦ λοιποῦ τολμήσῃ. Διὸ καὶ πάντας ὑμῶν τοὺς οἴκους ἐν οἷς τὰ συνέδρια ταῦτα πληροῦτε, ἀφαιρεθῆναι προστέλλεται, μέχρι τοσούτου τῆς φροντίδος ταύτης προχωροῦσίς, ὡς μὴ ἐν τῷ δημοσιῷ μόνον, ἀλλὰ μηδὲ ἐν οικίᾳ ἰδιωτικῇ, ἢ τόποις τισιν ἰδιάζουσι τὰ τῆς δεισιδαίμονος ὑμῶν ἀνοίας συστήματα συντρέχειν. Πλὴν ὅσον πέρ ἔστι κάλλιον, ὅσοι τῆς ἀληθινῆς καὶ καθαρᾶς ἐπιμελεῖσθε θρησκείας, εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐλθετε, καὶ τῇ ταῦτης ἀγιότητι κοινωνεῖτε, δι' ἣς καὶ τῆς ἀληθείας ἐφικέσθαι δυνήσεσθε· κεχωρίσθω δὲ παντελῶς τῆς τῶν ἡμετέρων καιρῶν εὐκληρίας, ἢ τῆς διεστραμμένης διανοίας ὑμῶν ἀπάτη, λέγω δὲ, ἢ τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναγγής τε καὶ ἔξωλης διχόνοια. Πρέπει γάρ τῇ ἡμετέρᾳ μακαριότητῃ ἣς ἀπολαύσομεν σὺν Θεῷ, τὸ τούς ἐπ' ἐλπίσιν ἀγαθαῖς βιοῦντας, ἀπὸ πάσης ἀτάκτου πελάγης εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν, ἀπὸ τοῦ σκότους ἐπὶ τὸ φῶς, ἀπὸ ματαιότητος εἰς τὴν ἀληθείαν, ἀπὸ θανάτου πρὸς οὐτηρίαν διγενθεῖ. Ὅπερ δὲ τοῦ τῆς θεραπείας ταῦτης καὶ ἀναγκαῖαν γενέσθαι τὴν ἴσχυν, προστέξαμεν, καθώς προειρηταὶ, ἐπὶ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας (10) ὑμῶν συνέδρια, πάντων φημὶ τῶν αἱρετικῶν τοὺς εὔκτηρίους, εἴγε εὔκτηρίους δνομάζειν οἴκους προσήκει, ἀφαιρεθέντας (11) ἀναντίρρητας, τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ χωρίς τινος ὑπερβέσεως παραδοθῆναι, τοὺς δὲ λοιποὺς τόπους τοῖς δημοσίοις προσκριθῆναι, καὶ μηδὲ μίαν ὑμῖν εἰς τὸ ἔξης τοῦ συναγαγεῖν (12) εὑμάρειαν περιλειψθῆναι, δπως ἐκ τῆς ἐνεστώσης ἡμέρας, ἐν μηδὲν τόπῳ μήτε δημοσίῳ μήτ' ἰδιωτικῷ, τὰ ἀδέμιτα ὑμῶν συστήματα ἀθροισθῆναι τολμήσῃ. Προτεθήτω (13).»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΓ'.

“Οκως βιδιλλων ἀθεμίτων παρ' αὐτοῖς εὑρεθέντων, πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπεστρέψανται.

Οὕτω μὲν τὰ τῶν ἐτεροδόξων ἐγχρύμματα βασι-

A que qui sani sunt ac valentes, hoc velut pestilenti morbo inficiantur. Quidni ergo hujusmodi improbitatis radices publica animadversione confessim exscindimus?

CAPUT LXV.

De tollendis conventiculis hæreticorum.

«Quocirca quando hæc vestræ improbitatis perniciies amplius ferri non potest, præsenti lege interdicimus, ne quis vestrum in posterum convenitus agere præsumat. Atque idcirco universa loca in quibus ejusmodi cœtus peragitis, auferri præcepimus; eo usque procurrente majestatis nostræ sollicitudine, ut non modo in publico, sed ne in privatis quidem audibis ac locis ullis privati juris, superstitionæ vestræ dementiae factio congregetur. Itaque, quod longe honestius atque præstantius, quicunque vestrum veræ ac sincerae religionis studiosi sunt, ad Catholicam Ecclesiam accedant, ejusque sanctitati communicent, cuius ope ad veritatem poterunt pervenire. Absit omnino a felicitate temporum nostrorum perversæ mentis vestræ fraudulentia deceptio, hæreticorum scilicet ac schismaticorum scelerata ac perdita amentia. Dignum est enim prosperitate 522 temporum, qua divino beneficio fruimur, ut qui cuin bona spe ac fiducia vitam agunt, ab omni inordinato errore ad rectum tramitem, tenebris ad lucem, a morte denique ad vitam traducantur. Atque ut hujus remedii vis ac virtus necessaria sit, cuncta utilia diximus superstitionis vestræ conciliabula, id est, omnium hæreticorum oratoria, si tamen oratoria dici debent, sine ulla contradictione ipsis adempta, catholicæ Ecclesiæ incunctanter tradi præcepimus: reliqua autem loca publico adjudicari; nec ullam deinceps eo convenienti licentiam vobis relinquiri. Adeo ut a præsenti die, nullo prorsus in loco tam publico quam privato, illegitimi vestri cœtus audeant convenire. Proponatur.»

CAPUT LXVI.

Quomodo nefariis libris apud hæreticos repertis, plurimi eorum ad catholicam redierint Ecclesiam.

Hoc igitur modo hæreticorum cubilia imperialia

ligere, ut plurimis exemplis probari potest. Unde et collecta ab iisdem dicta, quæ Graece σύναξις. Optatus in libro II, ubi de episcopis Donatistarum in urbe Roma loquitur: «Sed quia quibusdam Afris urbica placuerat commoratio, et hinc a vobis profecti videbantur, ipsi petierunt, ut aliquis hinc qui illoc colligeret mitteretur.» Et paulo post: «Non enim grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, et quod excurrit, basilicas, locum ubi colligerent non habebant.»

(13) Vulg. τολμήσει, προτεθήτω. Ultimam vocem non intellexit Christopheronus, quæ legibus et constitutionibus principum addi solebat, idque interdum manu ipsorum. Sic in novella Theodosii de reddito jure armorum legitur: «Et manu divina: Proponatur amanissimo nostri populi Rom.;» et ad

(10) Vulg. ὑπὸ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Prima vox delenda est utpote superflua. In Fuk., Savil. et Turnebi codicibus legitur ἐπὶ πάντα, forte ἐπὶ πάντα τά, etc.

(11) Αἱρετεθέντας. Male Christophorus veritatem diruta. Neque enim Constantini basilicas hæreticorum dirni jubet, sed ipsis adiunti et Ecclesiæ catholice tradi. Similes sunt imperatorum constitutions in codice Theodosiano, titulo de hæreticis. Porro ab hac Constantini lege excepti prius fuerant Novatiani, ut patet ex legi 2, eodem titulo. Verum haec ultima Constantini sanctione, una cum ceteris hæreticis et schismaticis comprehensi sunt.

(12) Τοῦ συναγαγεῖν. Rectius in codice Fuk. scribitur τοῦ συνάγειν. Nam συνάγειν proprium est hujus rei vocabulum. Latini uno verbo dicunt col-

præcepto dissipata sunt, et feræ ipsæ, id est, impietatis illorum auctores in fugam acti. Eorum vero qui ab istis decepti fuerant, alii quidem imperatoris minis perterriti, spurio quodam et adulterino sensu in Ecclesiam irrepserunt, pro tempore callide dissimulantes. Nam quoniam libros eorum perquiri lex jubebat, quicumque velitis artibus operam dabant, deprehendebantur. Quam ob causam simulatione utebantur, cuncta agentes ut quicunq; sibi compararent. Alii vero sincere atque ex animo ad spem meliorum transflugerunt. Porro Ecclesiarum antistites in utrosque sollicita inquisitione facta, eos quidem qui ovium pellibus obtecti simulanter accedere tentarent, procul abiabant. Eos vero qui sincere id agerent, aliquanto tempore exploratos, post idoneam probationem in numerum eorum qui ad sacros conventus admittabantur, retulerunt. Et hoc quidem modo cum abominandis hæreticis agebatur. Ceterum ii qui nullam in dogmatibus suis impietatem præferrent, sed quorundam schismaticorum culpa a communi societate sejuncti essent, sine mora in Ecclesiam sunt admissi. Illi ergo gregatim tanquam **523** ex peregrina regione redeentes, patriam suam postliminio recuperarunt, matremque Ecclesiam agnoverunt. A qua cum diutissime aberrassent, tandem hæretici atque bilares post longum temporis spatium ad eam remeabant. Totius ergo corporis membra communi inter se vinculo jungebantur, et una coimpages coalescebat. Solaque catholica Dei Ecclesia, apte sibi cohærens resulgebat; nullo aut hæreticorum aut schismaticorum collegio usquam gentium relicto. Atque hujus præclari facinoris noster Deo acceptissimus auctor fuit.

Latus : « Data 8 Kalend. Julias Romæ, Valentinianno et Anatolio coss. » Vide quæ notavi supra ad lib. II, cap. 42 hujus operis. Recte igitur in codice Regio post vocem τολμήσει punctum apponitur. In Fuk. exemplari deest verbum προτεθῆτο.

(14) *Katειφωνευδμεροι.* In codice Regio scholion ad marginem adjectum est hujusmodi : καθυποχρήστοι.

(15) Διερευνάσθαι τὰς βίβλους διηγόρευεν ὁ νόμος. Ergo præter supradictam epistolam Constantini ad hereticos, alia lex fuit, quæ libros hereticorum conquiri et cremari jubebat; aut epistola illa non integra ab Eusebio prolata est. Porro scribendum est : ἐπεὶ καὶ διερευνᾶσθαι, et mox ἡλίσχοντα τὸν ἀπειρομένας, etc., rejecta codicis Fuk. scriptura, quæ nescio quo casu in editionem nostram irrepsit.

(16) Τῷ πλήθει εἰσαγομένῳ. Malum scribere τῶν συναγομένων. Nam συνάγειν proprio dicitur episcopus qui conventum habet, συνάγομενος vero sunt laici qui ad Ecclesiam convenienti. Unde et σύναξις conventus est ecclesiasticus. Dionysius Alexandrinus in epistola 5 ad Xystum papam : Τὸν γὰρ συναγομένων ἀδελφῶν πιστὸς νομιζόμενος ἀρχαῖος, etc. Male igitur Scaliger, Christophorus et Cruterus emendant συνεσαγομένους. Christophorus quidem adscititious vertit, quod nullo modo ferri potest. In cold. Fuketii et Savili scribitur etiam συνεσαγομένους.

(17) Vulg. ἀμελήτως. Omnino scribendum est ἀμελλήτως. Nam schismaticos quidem sine mora

λικῷ προστάγματι διελύνοντο, ἥλαύνοντό τε οἱ θῆρες, οἱ τε τῆς τούτων δυστενείας ἔξαρχοι. Τῶν δὲ ὑπὸ τούτων ἡ πατημένων, οἱ μὲν νόθῳ φρονήματι, βασιλικῆς ἀπειλῆς φόνῳ, τὴν Ἐκκλησίαν ὑπεδύοντο, τὸν καρδιὰν κατερωγεύμενοι (14). ἐπεὶ δὲ καὶ διερευνᾶσθα: τῶν ἀνδρῶν τὰς βίβλους διηγόρευεν ὁ νόμος (15), τὸν σκοπὸν τότε ἀπειρομένας οἱ κακοτεχνίας μετιέντε: οὐ δὴ χάριν, πάντ' ἐπραττον, εἰρωνείᾳ τὴν σωτηρίαν ποριζόμενοι. Οἱ δὲ, καὶ σὺν ἀληθεῖ τάχα που λογισμῷ τύτομόλουν ἐπὶ τὴν τοῦ κρείττονος ἐλπίδει. Τούτων δὲ τὴν διάχρισιν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν πρόδεροι: σὺν ἀκριβεῖᾳ ποιούμενοι, τοὺς μὲν ἐπιπλάστας προστίναι πειρωμένους, μακράν που τοῖς προβάτων καθίσιοις ἐγχρυποτομένους ἀπέπεμπον, τοὺς δὲ ψυγῇ καθαρῷ τοῦτο πράττοντας, δοκιμάζοντες χρόνῳ, μετιέντε: Β τὴν αὐτάρκῃ διάπειραν τῷ πλήθει εἰσαγομένων (16) κατέλεγον. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῶν δυσφήμων ἐτεροδόξων ἐπράττετο· τοὺς δέ γε μηδὲν δυστενεῖς ἐν δημόγονοις διδασκαλίᾳ φέροντας, ἀλλως δὲ τῆς κοινῆς δημηγύρεως ἀνδρῶν σχισματικῶν αἰτίᾳ διεστήσας, ἀμελήτως (17) εἰσεδέχοντο. Οἱ δὲ ἀγελήδον ὄστεα ἐξ ἀποικίας (18) ἐπανίστασι, τὴν αὐτῶν ἀπειλάμβανον πατρίδα, καὶ τὴν μητέρα τὴν Ἐκκλησίαν ἐπεγνώσκον, ἡς ἀποπλανθήτες, χρόνοις σὺν εὐφροσύνῃ καὶ χαρῇ τὴν εἰς αὐτὴν ἐπάνοδον ἐποιοῦντο· ἤνουστε τὰ τοῦ κοινοῦ σώματος μέλη, καὶ ἀρμονίᾳ συνήπετο μιᾶς, μόνη τε ἡ καθολικὴ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία εἰς θαυμὴν συνεστραμμένη διέλαυπτε, μηδαμοῦ γῆς αἰρετικοῦ συστήματος μηδὲ σχεσιματικοῦ λειπομένου, καὶ τούτου δὲ μόνου (19) τοῦ μεγάλου κατορθώματος. μόνος τῶν πώποτε τὴν αἰτίαν δὲ τῷ Θεῷ μεμελημένος βασιλεὺς ἐγράψετο.

C *Casinoris, solus omnium qui unquam existiterunt imperator noster Deo acceptissimus auctor fuit.*

receptos esse ait in Ecclesiam, hæreticos vero post diuturnam penitentiam. Quippe Ecclesia semper benignus et clementius schismaticos excipere solet quam hæreticos. Cuius rei illustre exemplum habemus in synodo Nicæna; quæ cum Arianos anathematæ percūlisset, Meletianos leviter castigatos in communionem recepit. Quæ sit autem differentia inter hæreticos et schismaticos, docet Basilius in primâ Epistola canonica ad Amphilochium: ubi hæc tria distinguuntur, αἵρετος, σχισμα, παρασυναγωγὴν schismaticos tamen peiores esse hæreticos contendit Chrysostomus in Epist. Pauli ad Ephesios, D homilia 11.

(18) Ἐξ ἀποικίας. Impropræ ἀποικίαν dixit pro peregrina regione. Quod cum Christophorus minimè animadvertisset, coloniam vertit gravi eratore.

(19) Καὶ τούτου δὲ μόνου. Delenda est vox μόνου, quæ sensum turbat; nisi μόνον pro singulari et exilio sumas. Porro Christophorus alterum hunc locum interpretatus est. Sic enim vertit, cuius præclari facinoris causam imperator Deo acceptam retulit. Neque alterus Musculus. Ego vero has voces τὴν αἰτίαν ἐγράψετο, vel potius ἐπεγράψετο, de Constantino ipso interpretatus sum, id est, *hujus facinoris imperator auctor fuit.* Sed et Joannes Porteus, qui primus hos libros interpretatus est, eodem modo vertit hunc locum. Sic enim habet: *Id vero unicum ab orbe condito factum, homini Dei tutela præclaro, tunc acceptum etiam relatum est.*

ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

- α. Ὁπως δωρεᾶς καὶ προκοπᾶς μέιωμάτωρ ἐτί- λ ιδ. Ὁτι περίτον Πάσχα καὶ θειώτι βιβλιώτι πρός
μα τοὺς πλείστους.
β. Συγγράφησις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήρυ-
σων.
γ. Ἐξισώσεις τῶν βεβαρημένων κήρυσων.
δ. Ὁτι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δίκαιαις ήττηθεῖσιν,
αὐτές ἔξ οἰκεῖων ἔχουσίτο.
ε. Σκυθῶν ὑποτιθήσι, διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυ-
ροῦ τοῦ Σωτῆρος ημῶν τιμηθέτων.
ζ. Σαυροματῶν ὑποταγὴ, προσάσει τῆς τῶν
δύνων ἐπαγαστάσεως.
η. Βαρδάρων διαφόρων πρεσβεῖαι, καὶ δωρεαὶ
καὶ αὐτοῦ.
τ. Ὁτι καὶ πρεσβευσμένων τῶν Περσῶν βασιλεῖ,
περὶ τῶν ἐκεῖ Χριστιανῶν ἔγραψεν.
ν. Κωνσταντίου Αὐγούστου πρὸς Σαπώρην τὸν
ευσεβέα Περσῶν, διμολογοῦντα εἰς Θεόν καὶ
Χριστὸν εὐεβεστατα.
ι. Ὁτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ Θεοῦ δοξολο-
γίας.
ια. Ὁτι κατὰ τυράννων καὶ διωκτῶν, καὶ περὶ^B
Οὐαλεριανοῦ αἰχμαλωτισθέντος.
ιβ. Ὁτι τῶν μὲν διωκτῶν εἰδε τὰς πτώσεις· εὐ-
θυνεὶ δὲ τὸν διὰ τὴν τῶν Χριστιανῶν εἰρή-
νην.
ιγ. Πυραλήσεις ὥστε τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστια-
νοὺς ἀταπάρ.
ιδ. Ὁπως Χριστιανοῖς μὲν ἦν εἰρήνη, σπουδῇ τῶν
Κωνσταντίου προσευχῶν.
ιε. Ὁτι καὶ ἐν τομίσμασι καὶ ἐν εἰκόσισιν ὡς εὐ-
χέμενοι ἐαυτὸν ἔγάραττε.
ιζ. Ὁτι καὶ ἐν εἰδωλεῖσι εἰκόνες αὐτοῦ θεῖραι,
νόμῳ διεκάλυσεν.
ιη. Ἐν πυλατῷ προσευχαῖ, καὶ θειώτι Γραφῶν
ἀναγράψεις.
ιη'. Τῆς Κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς,
τομίδεστα τιμῆσαι.
ιη''. Ὁπως καὶ τοὺς ἔθνικοὺς στρατιώτας ἐν κυ-
ριακαῖς εὐεργεσίαι προσκτάξει.
ιη''. Εὐγῆς δόματα στρατιώταις ὑπὸ Κωνσταντίου
διδοθέσης.
ιη''. Ἐν τοῖς τῶν στρατιωτῶν διπλοῖς σημεῖα τοῦ
σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος.
ιη''. Σπουδὴ προσευχῆς, καὶ τιμὴ τῆς τοῦ Πάσχα
δομῆσης.
ιη''. Ὁπως εἰδωλολατρῶν μὲν ἐκάλυσε, μάρτυρας
δὲ καὶ ἐρτάς ἐτίμα.
ιη''. Ὁτι τῶν ἔξω πριγμάτων ὡσπερ ἐπίσκοποι
ἐαυτὸν ἐπειρεῖσαι.
ιη''. Ὁτι περὶ κακάσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν, καὶ
μορομαχιῶν, καὶ τῶν πρὸς ἀκολαστῶν τοῦ
Νείλου.
ιη''. Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκτων διέρθωσις,
τοῖς δὲ καὶ τοῦ περὶ διαθηκῶν διοίως διέρθω-
σις.
ιη''. Ὁτι Χριστιανὸν μὲν Ιουδαιοῖς μὴ δουλεῖεν,
τῶν δὲ συνρρόων βεβαίονς τοὺς δρους εἴραι
ἔπομοθετει, καὶ τὰ λοιπά.
ιη''. Εκκλησίας δωρεαῖ, παρθένοις τε καὶ πέρησι
διαδόσεις.
524 κθ. Λογογραφαῖαι καὶ ἐπιδείξεις ὑπὸ Κων-
σταντίου.
κ. Ὁτι τῶν πλεονεκτῶν ἐτὶ μηνιέλον μέτρον
ὑπόδειξε πρὸς δινοστησιν.
κα. Ὁτι διὰ τὴν πλεονεκτῶν γιλανθρωπαῖαι ἔχενά-
τεστο.
κβ. Περὶ συγγράμματος Κωνσταντίου, δι πρὸς
τὸν τῶν ἀγίων σύλλογον ἔγραψεν.
κγ. Ὁπως τῶν μηνιέλον μέτρον
Σωτῆρος ἐπιδείξεις ὑπὸ ηκουσεῖ.

ει. Στρατιωτῶν καὶ ταξιπέχων δέημειοι.

- ξ'. Μετακομιδὴ τοῦ σκήνων ἀπὸ Νικομηδεῖας Ἐρ Κωροταρτιουπόλει ἐρ παλαιώ.
- ξ'. "Οπως καὶ μετὰ θάρατος ὑπὸ κομῆτων καὶ λοιπῶν, καθὼς καὶ ἐρ τῷ ἔηρ ἐτιμάτο.
- η'. "Οπως Αὐγούστους εἶναι λοιπὸν τοὺς νιοὺς αὐτοῦ, τὸ στρατόπεδον ἐκπιεῖ.
- ξθ'. Ρώμης ἐπὶ Κωροταρτιῳ πέρθος καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τιμὴ μετὰ θάρατος.
- η'. Κατάθεσίς τοῦ σκηνώματος ὑπὸ Κωροταρτιου παιδὸς ἐρ Κωροταρτιουπόλει.
- A οα'. Σύναξις ἐρ τῷ καλονέρῳ μαζετρίῳ τὸν ἀποστόλον, ἐπὶ τῇ Κωροταρτιᾳ τελευτὴ.
- οβ'. Περὶ Φοιτικοῦ ἀρέτου.
- ογ'. "Οπως ἐρ νομίμωσις ὁνεις οὐφαρδὸς αὐτοῦ Κωροταρτινος θεοχάρασσον.
- οδ'. "Οτι διημηθεὶς ὑπὸ αὐτοῦ θεός, Εικονας αὐτὸς ἀρτετίησεν.
- οε'. "Οτι τῶν προτερομέρων Ρωμαῖων βασιλέων ενσεβέστερος Κωροταρτινος.

CAPITULA LIBRI QUARTI.

- I. Qualiter donis ac promotionibus plurimos oboenestavat.
- II. Remissio quartae partis censum.
- III. Peragatio et relevatio censum.
- IV. Quomodo in pecuniariorum causis, iis qui causa teriderant ipse de suo largiebatur.
- V. Scytharum per signum crucis devictorum subactio.
- VI. Sarmatarum subactio, cum servi adversus dominos rebellassent.
- VII. Variorum barbarorum legationes, et munera eis ab imperatore donata.
- VIII. Quod Persarum regi qui legatos ad ipsum misserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.
- IX. Epistola Constantini ad Saporem, Persarum regem, summa cum pietate Deum et Christum constitutis.
- X. Contra simulacra, et de glorificatione Dei.
- XI. Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani.
- XII. Quod persecutorum ruinam riderit, quodque eam ob Christianianorum pacem luctatur.
- XIII. Exhortatio ut Christianos in Perside agentes complectatur.
- XIV. Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.
- XV. Quod in numinis et imaginibus precantis habitu effigi se jussit.
- XVI. Quod imagines suas in templis idolorum ponte lege lata prohibuit.
- XVII. Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum.
- XVIII. Ut diem Dominicum et sextam feriam honoriari præcepit.
- XIX. Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit.
- XX. Forma preicationis a Constantino militibus tradita.
- XXI. In armis milium signum dominicae crucis exprimi jubet.
- XXII. Studium precandi, et cultus festi paschalis.
- XXIII. Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit.
- XXIV. Quod rerum externarum quasi episcopum se esse dixit.
- XXV. De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de abolitis gladiatoriis et impuris sacerdotibus Nili.
- XXVI. Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis.
- XXVII. Quod legem tulit ne Judæi Christianum mancipium haberent, utique conciliorum decreta ratu essent, et cetera.
- XXVIII. Dona in Ecclesiæ collata, et pecunia virginibus ac pauperibus erogata.
- XXIX. Lucubrations et declamationes Constantini.
- XXX. Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.
- XXXI. Quod ob nimiam clementiam irrisus est.
- XXXII. De Constantini oratione quam ad sanctorum cætum scripsit.
- XXXIII. Quomodo Eusebii de Servatoris septenario panegyricas orationes stans audierit.
- XXXIV. Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit.
- B XXXV. Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem de Pascha laudat.
- XXXVI. 526 Constantini ad Eusebium epistola de consciendis sacris codicibus.
- XXXVII. Quomodo consecuti fuerint codices.
- XXXVIII. Quomodo emporium Gazeorum, ob Christianismum urbe facta et Constantia cognominata est.
- XXXIX. Quod in Phœnico urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et Ecclesia exstructa.
- XL. Quod cum trinis decennalibus tres filios Cæsares crevisset, dedicationem martyrii Hierosolymis celebravit.
- XLI. Quod inter haec synodus Tyri haberi constituit ob quadam in Aegypto controversias.
- XLII. Epistola Constantini ad synodum Tyri congregata.
- XLIII. Quomodo ad dedicationem Ecclesiae Hierosolymorum episcopi ex omnibus provinciis convenere.
- XLIV. Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et pecunia pauperibus erogata; et de donariis Ecclesie.
- XLV. Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui haec scripsit Eusebii.
- XLVI. Quod descriptionem martyrii, et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea recitavit.
- XLVII. Quod Nicæna quidem synodus tricennialibus Constantini; dedicatio vero basilicæ Hierosolymorum contigit tricennialibus.
- XLVIII. Quomodo immodicas enjusdam laudes ægredieruntur.
- XLIX. Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii.
- L. Legatio et munera ab Indis missa.
- LI. Quomodo Constantinus divisio in tres filios imperio, eos regnandi arte et pietatis officiis instituit.
- LII. Quomodo eos virilem aitatem ingressos pietatem docuerit.
- LIII. Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit, et plus quam LX annis vixerit, integra semper fuit valetudine.
- LIV. De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt.
- LV. Qualiter usque ad ultimum vitæ diem orationes scripsit.
- LVI. Quomodo ad bellum Persicum proficisciens episcopos sibi adjunxit, et tentorium in speciem Ecclesie paravit.
- LVII. Quomodo susceptis Persarum legatis, festo Paschæ die cum aliis pernoctavit.
- LVIII. De constructione martyrii apostolorum Constantinopoli.
- LIX. Descriptio ejusdem martyrii.
- LX. Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi adificavit.
- LXI. Imperatoris ægritudo et orationes Helenopoli, item de ejus baptismo.

- LXII. Quibus verbis Constantinus postulavit ab episcopis, ut baptismum sibi conferrent.
- LXIII. Quomodo post baptismum Deum laudavit.
- LXIV. Constantini mors die festo Pentecostes circa meridiem.
- LXV. Militum et tribunorum planctus.
- LXVI. Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium.
- LXVII. Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis perinde ac vivus honoratus est.
- LXVIII. Quomodo exercitus iudicio, filii ejus Augusti sunt nuncupati.
- A LXIX. Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretrunt.
- LXX. Quomodo funus Constantinopoli depositum sit a Constantio.
- LXXI. Missa in apostolorum martyrio celebrata in exequiis Constantini.
- LXXII. De Phoenice ave.
- LXXIII. Quomodo in nummis Constantinum velut in eodem ascendentem expresserint.
- LXXIV. Quod cum Deum coluisse, merito etiam a Deo honoratus est.
- LXXV. Quod superiores omnes imperatores pietate superavit.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ Δ'.

EUSEBII PAMPHILI

DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI

LIBER QUARTUS.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Απως δωρεαίς καὶ προκοπαῖς ἀξιωμάτων ἐτίμα τοὺς πλειστους.

Τοσαῦτα πράττων βασιλεὺς ἐπ' οἰκοδομῇ καὶ εὐδηλίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, πάντα τε πρὸς εὐφρόμιον ἀκοήγη τῆς τοῦ Σωτῆρος διδασκαλίας ἔκτελῶν, οὐδὲ τῶν ἔκτος κατωλιγών πραγμάτων· καὶ τούτοις δ' ἐπαλλήλους καὶ συνεχεῖς ὅμοι πᾶσι τοῖς κατ' Εθνος οἰκοῦσι, παντοῖς διετέλει παρέχων εὐεργεσίας, ὃς μὲν κοινὴν πρὸς ἄπαντας ἐνδειχνύμενος πατρικὴν κηδεμονίαν, ὃδε δὲ τῶν αὐτῷ γνωριζομένων ἔχαστον διαφρόνις τιμῶν ἀξιωμάτων, πάντα τε τοῖς πᾶσι μεγαλοφύχῳ διανοὶ δωρούμενος· οὐδὲ ἡν σκοποῦ διαμαρτεῖν, παρὰ βασιλέως χάριν αἰτοῦντα, οὐδὲ τις ἐλπίσας ἀγαθοῦ τυχεῖν, τοῦ προσδοκηθέντος ἡσθῆσεν. 'Ἄλλ' οἱ μὲν χρημάτων, οἱ δὲ κτημάτων περιουσιασ ἐτύγχανον, ἄλλοι ὑπαρχειῶν ἀξιωμάτων (20),

B

527 CAPUT I.

Qualiter donis ac promotionibus purimos cohonestarit.

Tot tantasque res ad amplificationem et gloriam Ecclesie Dei imperator cum ageret, cunctaque eo consilio administraret ut Servatoris nostri doctrina summis omnium laudibus exciperetur, civilia interim negotia haudquaquam neglexit. Verum hac quoque in parte omnium provinciarum incolas variis et continuis beneficiis afflicere nūquām destituit: nūc quidem publice erga omnes paternam quamdam exhibens sollicitudinem: nūc privatim singulos ex familiaribus suis, variis ornans dignitatibus, et prolixa animi magnitudine omnia omnibus largiens. Nec eveniebat unquam, ut a scopo aberraret qui ab imperatore beneficium petebat: nec ullus qui bonum aliquod ab eo speravisset, spe

(20) Vulg. ὑπατικῶν ἀξιωμάτων. Scribent. praeul dubio ἐπαρχιῶν ἀξιωμάτων ex libris Christophorsoni ac Sav. vel certe ὑπαρχιῶν, ut legitur in Fuk. ac Turneb. Ἐπαρχοι vel ὑπαρχοι sunt praefecti praetorio. Et Ἐπαρχοι quidem dicuntur, eo quod exteris rectoribus ac judicibus antecellant; ὑπαρχοι vero appellantur ex eo quod sub principis ditione constituti exteris presint. Itaque parum refert, ἐπάρχους dixeris an ὑπάρχους. Vulgata autem lectio ὑπατικῶν hic nullo modo ferri potest. Cum enim infra de consulari et senatoria dignitate dicat. superbiū esset de consulari mentionem hic facere. Nec dici potest consulares infra intelligi qui provincias regebant. Nam primo emendandum esset τῶν

ὑπατικῶν, quia vox paulo ante legitur. Deinde ἡγεμόνων nomine consulares etiam comprehenduntur, adeo ut necesse non sit consulares seorsum recensere. Denique cum omnes hic enumerentur dignitates, non est verisimile praefectos praetorio omissois fuisse, quorum numerum auxit Constantinus, ut testatur Zosimus. Erant autem praefecti praetorio tunc quidem temporis clarissimi tantum, ut docet epistola Constantini quam retulit Eusebius supra; ubi vide qua notavi. Sed et sub Constantio principe, clarissimi duumtaxat vocabantur praefecti praetorio, ut docet Protestatio plebis Alexandrinae, quam refert Athanasius ad calcem epistole sue ad solitarios, ἀνεγέρχει πάντα ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ

su*o* frustratus discessit. Quippe alii pecunias, alii i*ur*ia impetrabant. Alii consulari, alii senatoria dignitate ornabantur. Nonnulli consulares, plures præsides designabantur. Comites vero, alii priu*e* ordinis siebant, alii secundi, alii tertii. Porro perfectissimatu*m*, et aliis plurimis ejusmodi dignitatibus titulis, innumerabiles alii donabantur. Namque imperator quo plures honore afficeret, varias dignitates excogitaverat.

CAPUT II.

Remissio quartæ partis censuum.

Quantopere vero studuerit, ut universo hominum generi hilarem ac tranquillam vitam præstare, vel ex hoc uno exemplo perspici potest, quod ad vitam hominum insprimis utile, et generaliter ad omnes propagatum, etiamnum 528 communi omnium sermone celebratur. Ex annis tributis que terræ nomine conferebantur, quartam detrahebant partem, agrorum possessoribus donavit: adeo ut si huius annuæ detractionis rationem inieris, quartum quoque anno fructuum domini a præstatione tributaria immunes essent. Quod quidem lege sancitum, et in futurum tempus confirmatum, non presentibus modo, verum etiam liberis posterisque eorum, perpetuam nullaque oblitione delendam imperatoris beneficentiam præstil.

CAPUT III.

Peræquatio ac relevatio censum.

Jam vero cum nonnulli terræ descriptiones et jugationes a superioribus principibus factas reprehenderent, agrosque suos nimium oppressos esse quererentur, hic etiam princeps justitiae legibus obtemperans, peræquatores mittebat, qui a suppli- cantibus daunum depellerent.

CAPUT IV.

Quomodo in pecuniariis causis, iis qui causa ceciderant, ipse de suo largiebatur.

Quinetiam quoties inter duos litigantes sententiam pronuntiaverat; ne forte is qui causa cecide-

Aύγούστου, καὶ τὴν ἔξουσίαν τὸν λαμπροτάτων ἐπάρχων.

(21) Κομήτων δὲ οἱ μὲν πρώτον τάγματος. De comitibus ordinis primi, itemque ordinis secundi ac tertii passim mentio fit in vetustis inscriptionibus, et in codice. Ilorum alii erant intra palatium; alii in consistorio, qui postea comites consistoriani dicti sunt: alii erant comites domestici. Vetus inscriptio in *Thesauro Gruteri*, pag. 406:

FL. EUGENIO V. C. EXPRÆFECTO PRÆT.

CONSULI ORDINARIO DESIGNATO

MAGISTRO OFFICIORUM OMNIUM.

COMITI DOMESTICO ORDINIS PRIMI, etc.

De hisdem comitibus domesticis exstat alia vetus inscriptio in ædibus Barberinis, quæ hic meretur adscribi.

M. NUMMIO. ALBINO. V. C.

QUÆSTORI CANDIDATO, PRÆTORI. URB.

COMITI. DOMESTICO. ORDINIS. PRIMI.

ET CONSULI. ORDINARIO. ITERVM.

NVMMIUS. SECUNDVS. EIVS

Hic Nummius Albinus consul iterum ac præfectus urbi fuit temporibus Gallieni, ut constat ex *Fusis*, et ex veteri libro *De præfectis urbi*. Unde colligitur, hanc comitivam dignitatem ordinis primi ac secundi,

A οἱ δὲ συγχλήτου τιμῆς, οἱ δὲ τῶν ὑπάτων, πλεiouσδέ τηρμόνες ἔχρημάτιζον. Κομήτων δὲ μὲν πρώτων τάγματος (21) τέτοιο, οἱ δὲ δευτέρου, οἱ δὲ τρίτου διασημοτάτων δὲ ὀστεάτων καὶ ἐτέρων πλεισταὶ ἀξιωμάτων μυριοὶ ἀλλοι μετεῖχον· εἰς γὰρ τὸ πλέον ταῖς τιμᾶς, διαφόρους ἐπενθεὶ βασιλεὺς ἀξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Συγχωρήσεις τοῦ τετάρτου μέρους τῶν κήρυκεων.

Πῶς δὲ καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων εὐθυμεῖσθαι παρεκεύαζε, σκοπήσειν ἀντὶ τούτων ἐνδέξαντος, εἰσέτει νῦν γνωριζομένου παραδείγματος. Τῶν κατ' ἄντος εἰσφορῶν τῶν ὑπέρ τῆς χώρας συντελουμένων, τὴν τετάρτην ἀφείων μοίραν, τοῖς τῶν ἀγρῶν δεσπόταις ἐδωρεῖτο ταύτην, ὡς τῷ λογιζομένῳ τὴν κατ' ἄντος ἀφαίρεσιν, διὰ τετάρτων συμβαίνεν τὸνιστῶν ἀνεισφόρους γίγνεσθαι τοὺς τῶν καρπῶν οἰκήτορας (22). Οὐ δὴ νόμων κυριθὲν, κρατῆσάν τε καὶ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, οὐ τοῖς παρούσι μόνον, ἀλλὰ καὶ παιστὸν αὐτῶν, διαδηχοῖς τε τοῖς τούτουν, ἀλητοῖς καὶ διαιωνίζουσαν παρεῖχε τὴν βασιλέως χάριν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐξισώσεις τῶν βεβαρημένων κήρυκων.

Ἐπειδὴ δὲ ἔτεροι τάς τῶν πρότερον κρατούντων τῆς γῆς καταμετρήσεις κατεμέμφοντο, βεβαρήσθιμοι εἰς τῶν τὴν χώραν καταιτιώμενοι, πάλιν κάνταῦθα θερμῷ δικαιοσύνης ἀνδρας ἐξισωτὰς (23) κατέπεμπτε, τοὺς τὸ δέκατον τοῖς δεηθεῖσι παρέξοντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τοι τοῖς ἐν χρηματικαῖς δικαιαι ἀτετηθεῖσιν, αὐτοῖς ἐξ οἰκειων ἔχαριζετο.

Ἄλλοις δικάσας βασιλεὺς, ὡς ἂν μὴ τὸ ληφθὲν παρ' αὐτῷ μέρος; ἢττον ἀπαλλάσσοιτο χαίρων τοῦ

non a Constantino primum institutam fuisse, et censuit Cujacius in notis ad codicem Justinianii; sed diu ante Constantini tempora usurpatam.

(22) Τὸν τὸν καρπῶν οἰκήτορας. Hæc locutione ferri non potest. Mili videntur transposita hic esse vocabula, et hic quidem legendum esse: τοὺς τῶν ἀγρῶν οἰκήτορας· supra vero scribendum, τοῖς τῶν καρπῶν δεσπόταις. Turnebus ad oram libri sui pro οἰκήτορας emendat κατήτορας. Vel certe scribendum esse aut τῶν χωρῶν οἰκήτορας.

(23) Εξισωτάς. His Latinis vocant peræquatores, de quibus mentio fit in lib. xiv codicis Theodosiani, titulo De censoribus, peræquatoribus et inspectoretibus. Fere autem ex senatu ad id munus eligebantur a principe, qui in provinciis quæ se tributorum mole oppressas esse querebantur, censum peræquarent. Vetus inscriptio apud Gruterum pag. 361:

L. ARADIO VAL. PROCYLO V. C.

PRÆTORI TUTELARI

LEGATO PRO PRÆTORE PROV. NVMIDIAE

PERÆQUATORI SENSUS PROV. GALLICIAE.

Exstat etiam oratio nona Gregorii Naz. qd Julianum peræquatorem, εἰς ἔξιστην Ιουλιανόν.

νενικηκότος, ἐδωρεῖτο (24) ἐξ οἰκείων τοῖς νενικημένοις, ἄρτι μὲν κτήματα, ἄρτι δὲ χρήματα, τοῦ κρατήσαντος δίκην ἔξουσον γιρίσειν τὸν ἡγεμόνα παρασκευάζων, ὡς ἀν τῆς αὐτοῦ θέας ἀκινθέντα· μὴ γάρ ἔξειναι ἀλλως τοσούτῳ βασιλεὺς παραπτάντα, κατηγῆ τινα καὶ λυπηρὸν ἀπαλλάττεσθαι. Οὐτωδὲ οὖν ἀμφώ φαινοίς καὶ μειῶσι προσώποις ἀνέλυντο τῆς δίκης, θαῦμα δὲ ἔχρατει τοὺς πάντας τῆς βασιλέως μεγαλονολας.

denī vultu ex judicio redibat : et imperatoris animi magnitudo cunctis admirationi erat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σκυθῶν ψυχοταρή διὰ τοῦ σημείου τοῦ Σωτῆρος ήμῶν τικηθέντων.

Τί δή με χρή λόγου (25) πάρεργον ποιεῖσθαι, ὡς τὰ βάρβαρα φύλα τῇ Ρωμαίων καθυπέταττεν ἄρχῃ, ὡς τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν (26) γένη μὴ πρότερον δουλεύειν μιμαθηκότα, πρώτος αὐτὸς ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγε, δεσπότας ἥγεισθαι Ρωμαίους, καὶ μὴ θέλοντας ἐπαναγκάσας. Σκύθαις μὲν γάρ καὶ δασμούς εἰ πρόσθεν ἐτέλουν ἀρχοντες (27), Ρωμαῖοι τε βαρδάροις ἐδουλεύον, εἰσφοραῖς ἐτησίοις. Οὐκ ἦν δὲ ἀν (28) οὗτος βασιλεὺς φορητὸς ὁ λόγος, οὐδὲ τῷ νικητῇ καλὸν ἐνομίζεται, τὰ ίσα τοῖς ἐμπροσθεν προσφέρειν· τῷ δὲ αὐτοῦ ἐπιθαρρών Σωτῆρι, τὸ νικητικὸν τρόπαιον καὶ τούτοις ἐπαναστενάς, ἐν δίλγυ χαιρῷ πάντας παρεστησατο. ἄρτι μὲν τοὺς ἀφηνῶντας στρατιωτικῇ σωδρονίσας χειρὶ, ἄρτι δὲ λογικαῖς πρεσβείαις τοὺς λοιποὺς ἡμερώσας, ἐξ ἀγόμου τε καὶ θηρώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νόμιμον μεθαρμοσάμενος. Οὕτω δὲ οὖν Σκύθαις Ρωμαῖοις ἔγνωσάν ποτε δωλεύειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Σαυρομάτων ψυχοταρή, προξάσει τῆς τῶν δούλων ἐπαναστάσεως.

Σαυρομάτας δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῖς Κωνσταντίνου ποσὶν ἡλιανεν, ὡδέ πη τοὺς ἀνδράς βαρβαρικῷ φρονήματι γαυρούμένους χειρωσάμενος. Σκυθῶν γάρ αὐτοῖς ἐπαναστάτων, τοὺς οικέτας ὠπλιζον οἱ δεσπόται, πρὸς ἄμμυντας τῶν πολεμίων· ἐπεὶ δὲ ἐχράτουν οἱ δούλοι, κατὰ τῶν δεσποτῶν ἤσαντο τὰς ἀπιδάς.

(24) Vulg. ἐδωρεῖτο τενικήκοτος. Transposita hic esse vocabula nemo non videt, quod frequenter uulnissimum est in his libris. Scribe iupiter meo peri-
euio, ὡς ἀν μὴ τὸ ληφθὲν παρ' αὐτῷ μέρος ἡτού ἀπαλλάττοιο χαίρων τοῦ νενικηκότος, ἐδωρεῖτο, etc. In codice Fuk. desunt hæc verba, τοῦ νενικηκότος. Turnebus vero ac Savilius ea collocant post vocem ἀπαλλάττοιο. Idem Savilius ad oram libri sui notavit forte scribendum esse χαίρον, sublata distinctione post vocem ἀπαλλάττοιο. Quod enī legissem, magis opere gavisus sum conjecturam dicam doctissimi viii iudicio confirmari. Sed quod ibidem addit Savilius Christophorusum ita legisse videri, in hoc certe ei non assentior. Christophorus enim legit χαίρων et vertit libenter. Ceterum Turnebus hic emendat τὸ λετφθὲν, quod placet.

(25) Vulg. τι δεῖ μέχρι λόγου. Non dubito quin scribendum sit, τι δή με χρή λόγου πάρεργον ποιεῖσθαι. Qna emendatione nihil certius. Certe in schedis Regiis legitur τι δε μέχρι. Savilius ad oram libri sui emendat εἰ δεῖ με τὰ πάρεργα λόγου ποιε-

A rat, tristior eo secundum quem lis dicta erat abscederet, ex propriis bonis donabat victis, interdum prædia, nonnumquam pecunias: hac ratione efficiens, ut victus non minus quam is qui causam obtinuerat, leitus domum rediret, utpote qui in conspectum principis venire meruisset. Neque enim fas esse existimabat, ut qui coram tanto principe stetisset, mortuus unquam ac tristis recederet. Proinde uterque litigantium leto ac renidenu ex judicio redibat : et imperatoris animi magnitudo cunctis admirationi erat.

CAPUT V.

Scytharum per signum crucis derictorum subactio.

Quid hic necesse est quasi obiter commemorare, quomodo ille barbaras gentes sub imperii Rom. divisionem redegit : qualiter indomitas antehac, nec ulli unquam parere suetas Scytharum Sarmatarumque nationes, primus sub jugum misit, ac per vim eo adegit, ut vel inviti dominos agnoscerent Romanos. 529 Scythis quidem superiores etiam imperatores tributa pendebant, et barbaris Romanis reipsea serviebant, annuam solventes pecuniam. Verum imperator hanc indignitatē ferre non potuit; nec victori principi decorum esse existimavit eadem pendere que priores principes pependissent. Itaque, Servatoris sui auxilio fretus, triumphali signo ac tropæo in eos etiam illato, brevi cunctos subegit, ac resistentes quidem et contumaces armis donuit : reliquos prudentibus legationibus militigans, a ferina legumque experte vita ad humanam civilemque traduxit. Hoc modo Scythæ Romanis tandem parere didicerunt.

CAPUT VI.

Sarmatæ subacti, cum servi adversus dominos rebellassent.

At Sarmatas Deus ipse Constantini pedibus substravit, et homines barbarico fastu intumescentes hinc subegit modo. Nam cum Scythæ bellum eis intulissent, Sarmatæ servos suos ut hostibus resisterent, armaverant. Servi parta de hostibus vitoria, arma in dominus vertere cœperunt, cunctos-

σθαι. In codd. Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur : Τι δὲ δεῖ μέχρι λόγου τὰ πάρεργα ποιεῖσθαι.

(26) Τὰ Σκυθῶν καὶ Σαυροματῶν. Pro Scythis Gothis dicit Socrates in lib. i, cap. 18; et Sozomenus in lib. i, cap. 8. Certe Graeci scriptores Σκύθας vocare solent, quos Latini Gothos. Ita Libanius, Themistius, Eunapius, aliquique complures. Porro Goths victi sunt ab exercitu Romano in terris Sarmatarum die xii Kalendas Maii, Pacatiano et Illyriano cassi, ut scribitur in Fustis Idatii, id est, anno Christi 332.

(27) Αασμούς οἱ χρόσθεν ἐτέλουν ἀρχοτες. Idem tradit Socrates in loco supra citato. Sane Jordanes in libro De rebus Geticis, agens de Philippo imp., ait Romanos Gothis tributum quotannis solvisse. Sed et Petrus Patricius in excerptis legationum idem testatur de Tullo Menophilo, ubi de Carpis scribit.

(28) Οὐκ ἦρ δὲ ἄρ. Lego Οὐκ ἦν δὲ ἄρ. oītōs, etc., ex v. l. Fuk, Turnebi et schedis Regiis.

que patriis sedibus expulerunt. Hi vero nullum alium salutis portum quam Constantiū reperere. Qui servare homines assuetus, universos intra fines imperii Romani recepit. Et eos quidem qui idonei essent, militariis copiis adscriptis : reliquis ad necessaria vita subsidia agros colendos assignavit, adeo ut feliciter sibi cessisse calamitatem suam ipsi faterentur ; quippe qui barbaricam feritatem Romana libertate mutassent. Hac ratione Deus plurimas barbarorum gentes ejus adjunxit imperio.

CAPUT VII.

Variorum barbarorum legationes, et munera eis ab imperatore donata.

Quippe ex omnibus locis legati continue ad eum accedebant, quemcumque apud ipsos pretiosissima habentur, dona ei offerentes ; adeo ut nos ipsi pro foribus palatii, varias formas atque habitus barbarorum ordine stantium aliquando conspexerimus : quorum et vestitus et ornatus dispar erat : coma item et barba longe dissimilis : torvus aspectus et barbarus, ac terrorem incutiens ; corporum enor-mis proceritas : et aliorum **530** quidem rubicundi vultus ; aliorum vero nive ipsa candidiores, non nullis media quædam coloris inerat temperatura. Quippe Blemyes et Indi atque Æthiopes, qui, ut ait Homerus, bilarium divisi in extimo terrarum degunt, inter illos quos dixi barbaros conspiciebantur. Horum singuli, quemadmodum in tabulis vulgo pingi videmus seorsum quisque ea ad imperatorem afferabant, quæ apud ipsos in prelio sunt. Alii cor-ronas aureas ; alii diademata gemmis conserua : alii pueros flava cæsarie conspicuos ; quidam bar-baricas vestes auro et floribus intextas : hi equos, illi clypeos et hastas longas, et sagittas, et arcus. Atque his donis significabant, obsequium ac socie-tatem armorum offerre se imperatori, si yellet. Ille vero a singulis oblata accipiens ac seponens, tot tantaque eis vicissim donabat, ut momento tempori-dis ditissimos redderet eos qui dona attulissent. Sed et ex eorum numero nobiliissimos quosque Romanis dignitatibus ornabat ; adeo ut plerique illorum, obliiti reditus in patriam, hic apud nos manere maluerint.

(29) *Vulg. πάρτας τῆς οἰκείας.* Scrib. ex codice Fuk. τῆς οἰκείας. Porro hæc Sarmatarum adversus dominos conspiratio contigit anno Christi **D** 334. In *Fastis* quos *Idatianos* nuncupavit Jacobus Sirmundus, ita scriptum habetur : « Optato et Paulino. His coss. Sarmatai servi universa gens dominos suos in Romaniam expulerunt. » Consentit etiam Hieronymus in *Chronico*, qui servos illos Sarmatas *litigantes* appellat. Nec aliter Ann. Marcellinus. Vide excerpta de *Gestis Constantini*.

(30) *Vulg. πρὸ τῆς αὐλῶν.* Scribendum est αὐλέου, ut scribitur in codice Fuk. et scheolis Regius. Sic Graci vocabant januam domus quæ intran-tibus prima occurrit : eamque limitem esse dicebant, quem transgrexi indecorum matronis habeatur. Philo in libro *De specialibus legibus*, Θηλεῖαις δὲ οἰκουρίαις καὶ ἔνδον μονή, παρένοις μὲν εἰσω κλισάδων, τὴν μεταύλιον δρόν πεποιημέναις, τελεῖαις δὲ ἡδη γυναιξὶ τὴν αὐλιον. Alludit procul dubio Philo ad versus Menandri, quos refert Stobæus, cap. 163 :

πάντας τ' ἡλαυνον τῆς οἰκείας (29). Οἱ δὲ λιμένα σωτηρίας οὐχ ἄλλον ή μόνον Κωνσταντίνον εὑραντο· δ' οὐα σώζειν εἰδὼς, τούτους πάντας ὑπὸ τῇ 'Ρωμαῖων εἰσεδέχετο χώρα, ἐνοικείοις τε κατέλεγε στρατοῖς τοῖς ἐπιτηδείοις, τοῖς δ' ἄλλοις τῶν πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαῖαν εἶνεκα, χώρας εἰς γεωργίαν διένεμεν· ὡς ἐπὶ καλῷ τὴν συμφορὰν αὐτοῖς ὅμολογειν γεγενῆσθαι, 'Ρωμαῖκῆς ἐλευθερίας ἀντὶ βαρβάρου θηραΐας ἀπολαύουσιν. Οὕτω δὴ Θεὸς αὐτῷ παντοῖα φῦλα βαρ-βάρων ὑπέταττεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Βαρβάρων διαφόρων πρεσβεῖαι, καὶ δωρεαὶ ταρ-
αύτοῦ.

Συνεχεῖς γοῦν ἀπινταχθέν οἱ διαπρεσβευόμενοι, δῶρα τὰ παρ' αὐτοῖς ποιούτελη διεκδιμένον, ὡς καὶ αὐτούς ποτε παρατυχόντας πρὸ τῆς αὐλέου (30) τῶν βασιλείων πυλῶν, στοιχηδὸν ἐν τάξει περίθλεπτα σχῆματα βαρβάρων ἐστῶτα θεάσασθαι· οἵς ἔξαλλοις μὲν τὴ στολὴ, διαλλάττων δὲ τῶν σχημάτων τρίποι, κόμη τε καὶ κεφαλῆς καὶ γενείου πάμπολυ διεστῶται, βλοσσοράθη τὴ προσώπων βάρβαρος καὶ καταπληκτικὴ τις δψίς, σωμάτων θηλικαὶς ὑπερβάλλοντα μεγέθη· καὶ οἵς μὲν ἐρυθραίνετο τὰ πρόσωπα, οἵς δὲ λευκότερα χιόνος ἦν, οἵς δὲ [μέσης] χράσεως· ἐπει καὶ Βιεμ-μύων γένη, Ἰνδῶν τε καὶ Αἰθιόπων, οἱ διχθά δεδαιται ἔσχατοι ἀνδρῶν, τῇ τῶν εἰρημένων θέωρείτο Ιστορίᾳ. Ἐν μέρει δὲ τούτων ἔκαστοι, ὥσπερ ἐν πί-νακος γραφῇ (31), τὰ παρ' αὐτοῖς τίμια βασιλεῖς προσ-εκόμιζον· οἱ μὲν στεφάνους χρυσοῦς, οἱ δὲ ἐκ λίθων διαδήματα τιμίων, ἄλλοι ἔανθοκόμους, οἱ δὲ χρυσῷ καὶ ἄνθεις καθυφασμένας (32) βαρβαρικῆς στολᾶς, οἱ δὲ ἵππους, οἱ δὲ ἀσπίδας, καὶ δόρατα μαχρά, καὶ βέλη, καὶ τόξα, τὴν διὰ τούτων ὑπηρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομένῳ βασιλεῖ παρέχειν ἐνδεικνύμενοι. Α δη παρὰ τῶν κομιζόντων ὑποδεχόμενος καὶ ἐντάττων, ἀντεῖδον τοσαντα βασιλεὺς, ὡς ὑφ' ἕνα καιρὸν πλουσιωτάτους ἀποφῆναι τοὺς κομιζόμενους, ἐτίμα δὲ καὶ 'Ρωμαῖκοις ἀξιώμασι (33) τοὺς ἐν αὐτοῖς διαφανεστέρους, ὥστε ἡδη πλείους τὴν ἐνταῦθι στέργειν διατριβήν, ἐπιχόνδρον τῆς εἰς τὰ οἰκεῖα λήθην πεποιημένους.

Τοὺς τῆς γαμετῆς δροὺς ὑπερβαίνεις, *rural*, Διὰ τὴν αὐλάν· πέρας γάρ αὐλειος θύρα.

'Ελευθέρα γνωρικήν *reverēmōst* οἰκλας,

Τὸ δὲ ἐπιδιώκειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν

"Ἐτι λοιδορούμενην, κυρδὸς ἐστ' ἔργον, 'Ροδή. Eosdem Menandri versus tacite designata Harpocratio in voce Αὐλειος.

(31) Ήσπερ ἐπὶ πλανακὸς γραφῇ. Supervacua videntur hæc verba, nisi forte Eusebius ita reu ipsam clarius exprimere voluit, in gratiam eorum qui id presentes non viderant. Solebant enim imperatorum imagines ita pingi, ut legati barbarorum eis munera offerrent, aut provincias au-rum tribuerent, ut videre est in *Notitia imperii Romani*.

(32) 'Αρθεσι καθυφασμένας. Barbaricum genus textura intelligit, cuiusmodi est illud apud Virgilium in libro primo *Aeneidos*, vers. 650 :

Ei circumtestum croceo relamen acantino.

(33) Ἐτίμα δὲ καὶ 'Ρωμαῖκοις ἀξιώμασι. Idem scribit Ann. Marcellinus in lib. xxi, pag. 190 et 195.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὄτι καὶ προσδευσαμένῳ τῷ Περσῶν βασιλεῖ,
καὶ τῷ ἐκεὶ Χριστιανῷ ἔγραψεν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Περσῶν βασιλεὺς Κωνσταντίνῳ γνωρίζεσθαι διὰ πρεσβείας (34) ἤξιον, δώρά τε καὶ οὗτος σπουδῶν φιλικῶν διεπέμπετο σύμβολα, Ἐπραττεῖ τὸ τάς συνθήκας κάπι τούτων βασιλεὺς, ὑπερβολῇ φιλοτίμῳ τὸν τῆς τιμῆς προαρξάμενον νικῶν ταῖς ἀντιδόσεσσι. Πυθόμενος γέ τοι παρὰ τῷ Περσῶν γένει τὸ ληθεύειν τὰς τοῦ Θεοῦ Ἑκκλησίας, λαούς τε μυριάδρους ταῖς Χριστοῦ ποιμνίαις ἐναγελάζεσθαι, χαῖρουν ἐπὶ τῇ τούτων ἀκοῇ, οὐκ τις κοινὸς τῶν ἀπανταχοῦ κηδεμῶν, πάλιν κάνταῦθα τὴν ὑπὲρ τῶν ἀπάντων εἰσῆγε πρόνοιαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Κωνσταντίνου Λύρωντον πρὸς Σαπώρην τὸν βασιλέα Περσῶν, ἀμολογοῦντα εἰς θεόν καὶ χριστὸν εὐσεβέστατα.

Ἀντίγραφον πρὸς τὸν βασιλέα Περσῶν.

«Τὴν θείαν πίστιν φιλάσσων, τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς μεταλαγχάνω, τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ δηγόμενος, τὴν θείαν πίστιν ἐπιγινώσκω· τοιγάρτοι τούτοις ὡς τὰ πράγματα βεβαῖοι, τὴν ἀγιωτάτην θρησκείαν γνωρίζω, διδάσκαλον τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ἄγιου Θεοῦ ταύτην τὴν λατρείαν ἔχειν ὅμολογῶν· τούτου τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν ἔχων σύμμαχον, ἐκ τῶν περάτων τοῦ Ὀκεανοῦ ἀρξάμενος, πᾶσαν ἐφεξῆς τὴν οἰκουμένην βεβαίοις σωτηρίοις ἐπίπεδος (35) διέγειρα, ὡς ἀπανταῖσα ὅσα ὑπὸ τοσούτοις τυράννοις δεδουλωμένα, ταῖς καθημεριναῖς συμφοραῖς ἐνδόντα, ἐξίτηλα ἐγεγόνει (36) [ταῦτα τὴν ἐπὶ τῷ χρείττον δι’ ἐμοῦ βελτίωσιν δέξασθαι]. Τοῦτον τὸν θεόν ἀθανάτῳ μηνηγη τιμᾶν ὅμολογῶν, τούτον ἀκριψεῖ καὶ καθαρῷ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἀνωτάτω τυγχάνειν ὑπερυγάζοματ.

ἀριθμοτάτης ratio postulat fertur; et ob hanc ipsa illico celeberrimas victorias resert pro mercede. Hunc Deum sempiterna memoria coli a me profiteor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὅτι κατὰ εἰδώλων, καὶ περὶ θεοῦ δοξολογίας.

«Τοῦτον ἐπικαλοῦμαι γόνυ κλίνες, φεύγων μὲν πᾶν αἷμα βδελυκτὸν, καὶ ὀσμὰς ἀρδεῖς καὶ ἀποτροπαῖς, πᾶσαν δὲ γεώδη λαμπτῆδνα (37) ἔκκλινον· οἵτις ἀπ-

«Qui nuper, ut primum augende barbaricæ vilitatis auctorem immoderata notaverat Constantini.

(34) Διὰ πρεσβείας. De hac legatione Saporis ad Constantinum, solus, quod sciām, loquitur Libanius in oratione quae *Bασιλικός* inscribitur pag. 119, ubi scribit Saporem Persarum regem, cum bellum Romanis inferre constitisset, ferroque ad eam rem opus haberet, fraudulento usum consilio legatos ad Constantinum misisse, qui illum tanquam dominum adorarent, ferriique maximam copiam ab eo peterent; specie quidem, ut barbaros quosdam sibi vicinos armis ulcisceretur; sed revera, ut eo ferro adversus Romanos uteretur.

(35) Βεβαοῖς σωτηρίοις ἐλπίστι. Scribendum sine dubio σωτηρίας, quamquam apud Theodoritum in libro 1, cap. 25, ea vox deest. Epiphanius tamen scholasticus eam vocem agnoscit, ut docet ejus versio in lib. iii *Historie tripartita*

A

CAPUT VIII.

Quod Persarum regi qui legatos ad ipsum miserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.

Jam vero cum rex etiam Persarum per legatos notitiam ambiret Constantini, donaque ad eum mississet, pacis et amicitiae signa; id agens scilicet ut eum illo foedus iniret; hic etiam imperator excellenti quadam animi utens magnitudine, eum qui prior honore ipsum afficerat, munera magnificencia longe superavit. Cumque apud Persas crebras esse Ecclesias Dei accepisset, et numerosam populorum multitudinem intra Christi ovilia congregari; hoc nuntio magnopere delectatus, utpote communis quidam omnium ubique agentium hominum tutor et curator, ad illa etiam loca providentiam suam pro cunctorum commodis laborantem extendit.

B

CAPUT IX.

Eiustola Constantini ad Saporem Persarum regem, summa cum pietate Deum et Christum confidens.

Exemplum epistolæ ad regem Persarum.

«Ego quidem divinam custodiens fidem, lucis veritatis particeps sum; et veritatis fidem præviā sequens, ad 531 divinæ fidēi notitiam pervenio. Hac ratione sanctissimam, ut res ipsæ confirmant, religionem agnosco; cuius cultum mihi magistrum esse profiteor ad sanctissimi Numinis notitiam hauriendam. Ilujus ergo Dei auxilio fultus, ab ultimis usque Oceani progressus finibus, universum orbem terrarum ad firmam spem salutis erexit. Adeo ut provinciæ omnes, quæ tot tyrannorum dominatione oppressæ, et continuis attriti calamitatibus proptermodum defecerant; reipublice vindicem tandem nauctæ, velut quibusdam medicinæ fomentis restituta sint. Ilunc ego Deum prædicti: cuius vexillum Deo dicatus exercitus meus, humeris gestat, et quo

C

CAPUT X.

Contra simulacula, et de glorificatione Dei.

«Hunc flexis genibus invoco; omnem abominandum cruorem aversans, et odores insuaves ac detestandos; omnem denique terrenum fulgorem procul su-

(36) Εξίτηλα ἐγερόμεναι. Hunc locum nullum esse nemo non videt: quem in Moræ libro eodem plane modo quo in editione Genevensi suppletum inveni: Ταῦτα τὴν ἐπὶ τῷ χρείττον δι’ ἐμοῦ βελτίωσιν δέξασθαι. Verum quisquis hunc locum ita emendavit, malus profecto conjector fuit atque imperitus. Quis enim unquam ita locutus est, τὴν ἐπὶ τῷ χρείττον βελτίωσιν. Quantio facilius erat ac tutius hanc lacunam suppleret ex Theodorito, apud quem haec epistola Constantini ad Saporem integrior legitur et emendatur. Codex tamen Fck. et Sav. eodem modo supplet hanc lacunam quo Genevensis editio. Nec movere nos debet, quod hæc locutio barbara est. Nam epistola hæc Constantini, primum Latine ab ipso scripta fuerat: deinde in Græcum sermonem conversa est ab imperito interprete. Idem contigit reliquis Constantini epistolis et orationibus.

(37) Γεώδη λαμπηδόρα. Christophorus sonus sacri-

giens : quibus omnibus quasi sordibus pollutus scelus ac nefandus superstitionis error multos gentilium, totasque adeo nationes ad ima tartara destruit. Etenim quæ summus omnium Dens pro sua erga homines benignitate atque providentia ad communem usum protulit in lucem, ea ad eujusque libidinem rapi haudquam sustinet. Sed puram duntaxat mentem et animum immaculatum ab hominibus postulat, hisque virtutis et pietatis actus quasi libra quadam expendit. Quippe modestia et mansuetudinis operibus delectatur; mitis diligens; turbarum autores odio habens. Et fidem quidem amat, infidelitatem vero supplicio afficit. Omne cum arrogantia conjunctam dominationem destruens, superborum contumeliam ponit. Et homines quidem insolentia elatos ab ipsis, ut ita dicam, fundamentalis subruit: humiles vero et injuriarunt patientes, meritis premiis afficit. Hunc est quod imperium justum magni faciens, auxilio suo illud corroborat, et prudenciam regalem tranquillitate pacis perpetua sovet.

532 CAPUT XI.

Contra tyranos et persecutores, et de captivitate Valeriani.

¶ Nec mihi ipse videor errare, nisi frater, qui hunc unum Deum profliteat omnium auctorem ac parentem. Quem multi ex iis qui apud nos imperium tenuerunt, insano errore acti, pernegrare quidem conati sunt. Sed eos omnes hujusmodi exitus quasi vindex oppressit, ut universum nunc hominum genus, illorum principum calamitates exempli vice proponat iis qui illos imitari studuerint. Horum unus mihi videtur fuisse, ille quem divina vindicta

A sin τὴ ἀθέμιτος καὶ ἀρρήτος πλανη χραινομένη, παλλοὺς τῶν ἔθνων καὶ διὰ γένη κατέβριψε (38), τοῖς κατωτάτῳ μέρεσι παραδοῦσα. "Ἄ γάρ δ τῶν ὁμών Θεός, προνοίᾳ τῶν ἀνθρώπων, διὰ φελανθρωπίαν εἰκέιαν χρείας ἔνεκα εἰς τούμφανες πειρήγαγε, ταῦτα πρὸς τὴν ἔκαστου ἐπιθυμίαν ἔλκεσθαι οὐδεμῶς ἀνέχεται, καθαρὸν δὲ μόνην διάνοιαν καὶ ψυχὴν ἀκτηλίστον παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, τὰς τῆς ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας πράξεις ἐν τούτῳ σταθμώμενος. Ἐπεικεῖας γάρ καὶ ἡμερότητος ἔργοις ἀρέσκεται, πράκτους φιλῶν, μισῶν τοὺς ταραχώδεις, ἀγαπῶν πίστιν, ἀπιστίαν κολάζων πᾶσαν μετ' ἀλαζονείας δυναστείαν καταρρήγνυς, ὅπριν ὑπερφάνων τιμωρεῖται. Τούς ὑπὸ τῷ φου ἐπαρομένους ἐκ βάθρων ἀναιρεῖ, ταπεινότροφος καὶ ἀνείκακοις τὰ πρὸς ἄξιαν νέμων. Οὕτω καὶ βασιλεῖαν δικαίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, ταῖς παρέκαυτοῦ ἐπικουρίαις χρητύνει, σύνεστιν τε βασιλικὴν τῷ γαληνιάτῳ τῆς εἰρήνης διαφύλαττει.

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.
"Οτι κατὰ τυράννων καὶ διωκτῶν, καὶ περὶ Οὐαλεριανοῦ αιγαλωτισθέντος.

¶ Οὐ μοι δοκῶ πλανᾶσθαι, ἀδελφέ μου, τοῦτον ἐνεθέντας ὁμολογῶν πάντων ἀρχηγὸν καὶ πατέρας διὸ πολλοὶ τῶν τῇδε βασιλευσάντων μανιώδεσι πλάναις ὑπαχθέντες, ἐπεχείρησαν ἀρνήσασθαι ἀλλ᾽ ἔκεινος μὲν ἀπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανάλωσεν, ὃς πᾶν τὸ μετ' ἔκεινος ἀνθρώπων γένος, τὰς ἔκεινον συμφορὰς ἀντ' ἀλλού παραδίγματος τοὺς περὶ τούτους (39) τὰ δυοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Τούτων ἔκεινον ἔνα ἥγουμαι γεγονέναι, διὸ ὕσπερ τες σκηπτός,

sciorum flammam interpretatur. Camerarius *incantationum igniculorum*, rectius. Ignes enim nescio qui in mysteriis paganorum, et lux quædam post tenebras enicabat. Quod arie magica et nescio quibus prestigiis faciebat dæmonium sacerdotes, ut auctoritatem ac reverentiam sacris suis conciliarent. Apuleius lib. xi: « Accessi, inquit, consilium mortis : et calcato Proserpinæ lumine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lumine, » etc. De hoc ritu locus est elegans Themistii apud *Sibalicum*, cap. 274, qui hic meretur scribi: Τὸ δὲ παθεῖται πάνος οἶον οἱ τελεταῖς μεγάλαις κατοργιαζόμενοι· διὸ καὶ ἡμίμα τῷ ἡμίματι καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ τοι τελευτὴν καὶ τελεῖσαν προτείχεις πλάναις ἐπὶ πρώτα καὶ περιδρομαῖς καὶ κοπωδίαις, καὶ διὰ σκότους τινάς θυποτοις πυρεσι καὶ ἀτέλεστοι εἰσὶ πρὸς τὸν τέλον τοὺς αὐτοὺς τὰ δεινὰ πάντα φρίκην καὶ τρόμον, καὶ ἱρῶς καὶ θάμνος ἐκ δὲ τούτου φῶς τι θαυμάτιον ἀπήντησεν, ή τόποι καθαροὶ καὶ λειμῶνες ἐδέσαντο, φωνῆς καὶ γοργίας, καὶ σεμνήτητας ἀκούσματάν εἰρῶν καὶ φωνασμάτων ἀγύνων ἔχοντες· ἐν αἷς ὁ παντελῆς ἡδονή καὶ μεμυημένος ἐλευθερος γεγονώς, καὶ αὔρετος περιών, ἐστεφανωμένος ὀργιάζει, etc. Locus hic Themistii desumptus est ex libro *De immortalitate animæ*, in quo Themistius animam esse immortalem astruebat, tum pluribus aliis argumentis, tum en quod mortem Graeci τελευτὴν vocant, quasi τελήν, id est *mysterium*. Atque ut hec duo nomina inter se similiuma sunt, ita res ipsæ illis nominibus designatae miram habent similitudinem. Nam in mysteriis quidem primum vagi errores et cirenitūs molesti, et pavidi ingressus per loca te-

nebrosa, et longissima ilunera cum lassitudine. Inde antequam ad finem veniatur, cuncta terribilia, tremor, horror et cum stupore admiratio. Ad extremum vero ἀπονίκατα quædam lux occurrit, et amēta quædam loca ac pura, in quibus sacra voces audiuntur, et divina simulacra visuntur, etc. Ad eundem ritum pertinent hæc Origenis verba in lib. iv *Contra Celsum*: « Εξομοιοῦ ἡμᾶς τοῖς ἐν ταῖς βαχυκαῖς τελεταῖς τὰ φάσματα καὶ τὰ δείματα προειδούσιν. »

(38) «Ολα γένη κατέβριψε. In codice Fuk. scriptum inveni κατέρεψε, quod magis placet. In eodem exemplari legitur πολλὰ τῶν ἔθνων.

D (39) Τοῖς παρὰ τούτους. Longe alter hic locus legitur apud Theodoritum, hoc scilicet modo: «Ἐπερὰ τοὺς τοῖς τὰ δυοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Optimè, meo quidem iudicio. Nec alter scripsit Constantinus. Omnes, inquit, retro principes qui Christi fidem persecuti sunt, adeo funestus exitus oppressi, ut universum nunc hominum genus, principum illorum calamitates pro omni supplicio imprecari soleat iis qui illos imitari studuerint. Quid hoc sensu planius et elegantius? παράδειγμα igitur hoc loco poenam significat; quo sensu ea vox frequenter a Græcis usurpatur, ut notavit Agellius. Porro ἐπερὰ τοὺς τίθεσθαι τὰς συμφορὰς, eleganter dicitur πρὸ eo quod Latini dicunt *imprecari*. Sic εὐχὴ θέσθει dicunt Græci, ut supra notavī. Epiphanius scholasticus hunc locum ita vertit: *Sed illos omnes finis comprehendit exitiosus, ita ut omne genus hominum possit eos exsurgens, clades illorum pro maledictionis exemplo propouere videatur.*

ἢ θεία μῆνις τῶν τῆς ἀπελάσασα, τοῖς ὑμετέροις μέρεσι παραθέωκε, τῆς ἐπ' αὐτῷ αἰσχύνης (40) πολυθρύλλητον τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

“Οτι τῶν μὲν διωκτῶν εἶδε τὰς πτώσεις, εὐθυμεῖ δὲ νῦν διὰ τὴν τῶν Χριστιανῶν εἰρήνην.

« Ἀλλὰ γάρ εἰς καλὸν ἔκεινο προκεχώρηκε, τὸ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰώνι τὴν τῶν τοιούτων τιμωρίαν περιφανή δειχθῆναι: ἐπεῖδον γάρ καὶ αὐτὸς τῶν ἁναγκος ἀθεμίτοις προστάγμασι τὸν τῷ Θεῷ ἀνακέλεμενον λαὸν ἐκταραξάντων. Διὸ δὴ καὶ πολλὴ χάρις τῷ Θεῷ, ὅτι τελείᾳ προνοίᾳ πᾶν τὸ ἀνθρώπινον τὸ θεραπεῦον τὸν θείον νόμον, ἀποδοθείστης αὐτοῖς τῆς εἰρήνης, ἀγάλλεται καὶ γαυρίδ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς πέπτεσμαι, ὡς ὅτι καλλιστα καλλιστατα ἔχειν ἀπαντα, διπότε διὰ τῆς ἔκείνων καθαρᾶς τε καὶ δοκίμου θρησκείας, ἐκ τῆς περὶ τὸ θείον συμφωνίας πάντας εἰς ἐντὸν ἀγέτερην ἀξιοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Παρακλήσεις ὥστε τοὺς παρ' αὐτῷ Χριστιανοὺς ἀγαπᾶν.

« Τούτου τοῦ καταλόγου (41) τῶν ἀνθρώπων, λέγω δὴ τῶν Χριστιανῶν, ὃν ὑπὲρ τούτων ὁ πᾶς μοι λόγος, πῶς οἱει με ἔδεισθαι ἀκούοντα, ὅτι καὶ τῆς Περσίδος τὰ κράτιστα ἐπιπλεῖστον, ὑπὲρ ἔστι μοι βουλομένῳ, κακέσμηται. Σοὶ τοῦ ὡς ὅτι καλλιστα, ἔκεινοις οὐ ὡσαύτω; ὑπάρχοι τὰ καλλιστα, διὰ τοὺς κακείνοις (42). Οὕτω γάρ ἔξεις τὸν τῶν ὅλων Δεσπότην πατέρα Θεὸν (43), ἰλεώ καὶ εὔμενη. Τούτους τοιγαροῦν ἐπειδὴ τοσοῦτο; εἰ, σοὶ παρατίθεμαι, τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι καὶ εὔσεβεις ἐπίσημος εἰ, ἐγχειρίζω, τούτους ἀγάπατορμόνιας τῆς σεαυτοῦ φιλανθρωπίας αὐτῷ τε γάρ καὶ ἡμῖν ἀπεριγραπτον δώσεις διὰ τῆς πίστεως τὴν χάριν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

“Οπως Χριστιανοῖς μὲν ἡντεῖρην, σπουδῇ τῶν Κυρταρτίου προσευχῶν.

Οὕτω δὴ λοιπὸν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ξηῦν ὑπὲρ ὑψὸν ἐνι κυρενήτῃ διευμυνομένων, καὶ

(40) Vulg. τῆς ὑπὸ αὐτῶν αἰσχύνης. In Historia Theodoriti rectius legitur, τῆς ἐπ' αὐτῷ αἰσχ. π. τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφήναντα. Valerianum intelligit, qui a Persis captus, ignobili apud eos servitute consenuit, et privato dedecore triumphum Persarum nobilitavit, id est victoriam Persarum de Romanis celeberrimam fecit sua ipsius ignominia. Hic est sensus ejus loci, quem nec Epiphanius, nec reliqui interpres assecuti sunt. In codice Fuk. et Turnebi legitur ἀποφήνασα, nou male.

(41) Τούτον τὸν καταλόγον. Rectius apud Theodoriton legitur τούτῳ τῷ καταλόγῳ. Hæc enim referuntur ad verbum κακέσμηται. Mox scribe ὑπὲρ γάρ τούτων ex Theodorito et Nicephoro.

(42) Vulg. δι τοι κακείνῳ. Apud Theodoritum et Nicephorum legitur δις ἔστι: σοὶ κακείνοις. In editione Jacobi Sirmundi legitur δι τε ἔστι, etc. Quæ verba Epiphanius Scholasticus sic Latine verit: Tu ergo optime gubernaveris, si fueris sicut illi, et habueris commune quod illi. Joachimus autem Camerarius qui Theodoriti Historiam Latine inter-

A instar fulminis ingruens, sugatum ex nostris regionibus vestras in terras transportavit: qui quidem suo dedecore atque ignominia tropæum illud tanto-pere a vobis jactatum constituit.»

CAPUT XII.

Quod persecutorum ruinam viderit, quodque jam ob Christianorum pacem lætatur.

« Enimvero comode factum videtur, quod nostra quoque ætate hujusmodi homines manifestissime poenas dederunt. Nam et ego spectator sui exitus illorum, qui nuper iniquissimis jussionibus populum Deo consecratum exagitaverant. Proinde maximas Deo gratias ago, cuius singulari providentia cuncti mortales qui divinam legem observant, redditia sibi pacem exultant ac gestiunt. Ex quo plene mihi persuadeo, rectissime omnia ac tutissime se habere, cum per puram ac sinceram illorum religionem perque concordem de divino Numine sententiam omnes homines ad seipsum aggregare Deus dignetur. »

CAPUT XIII.

Exhortatio ut Christianos in Perside agentes bencrole complectatur.

C « Quanta porro voluptate me affici censes, cum audio id quod mihi maxime in votis est, horum hominum multitudine, Christianorum scilicet (de his enim in præsentia loquor), nobilissima quæque Persidis loca longe lateque esse decorata. Opio igitur ut et tuæ res quam florentissimæ, et illorum perinde sint florentissimæ: hoc est ut tuæ, sic 533 illorum. Hoc enim modo summum omnium Dominum ac parentem Deum, propitium ac placatum habiturus es. Hos itaque, quandoquidem talis tantusque es, tibi commendabo. Hos, quandoquidem pietate excellitis, tibi in manum trado. Hos pro tua humanitate complectere. Sic enim et tibi ipsi et nobis, hac tua fide immensum beneficium præstabis. »

CAPUT XIV.

Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.

In hunc modum cum omnes ubique gentes, instar navis cujusdam, unius gubernatoris regerentur in-

D pretatus est, ita vertit: Optime igitur tecum, similiterque cum illis optime agitur, quia communiter cum utrisque. Et sic fere Joannes Langus. Mihi tamen hic sensus non satisfacit. Olim quidem scribendum putabam, δι τοι κακείνοις, κακείνοις εοτ. Quam lectionem in versione mea secutus eram. Sed nunc, re attentius examinata, Thedoriti ac Nicephori lectionem retinendam censeo, et totum locum sic interpretor: Opto igitur, ut et tuæ res quam florentissimæ, et illorum perinde sint florentissimæ, hoc est, utriusque vestrum ex æquo. Ita sensus est apertissimus, et sequentia egregie convenient, tantum ὑπάρχοι in optativo scribendum erit. Musculus certe legit ὑπάρχοι. Sic enim vertit: Cedit igitur id tibi optime ei illis similiter: et tibi, inquam, et illis. In codice Fuk. legitur δι τοι, sine illa voce κακείνοις.

(43) Πατέρα Θεόν. In Theodorito ac Nicephoro legitur πρότον, ἰλεώ τε καὶ εὔμενη. Nec aliter legit Epiphanius scholasticus, ut ex versione ejus apparet.

dustria, et imperium ac religionem famuli Dei libentissime amplecterentur, nec ullus amplius Romanum imperium perturbaret, cuncti posthac tranquillam et quietam vitam agebant. Imperator vero cum piorum hominum preces ad salutem reipublicæ plurimum conferre existimaret, eas quoque necessario conciliandas sibi putavit. Itaque et ipse supplex Dei opem imploravit, et præsidibus Ecclesiæ præcepit, ut pro se preces ad Deum fundarent.

CAPUT XV.

Quod in nammis et imaginibus, precantis habitu effigi se jussit.

Quanta porro divinæ fidei vis ac virtus in ejus animo insederit, vel ex hoc uno conjici facile potest, quod in aureis nummis exprimi se jussit vultu in cœlum subiacto, et manibus expansis instar precantis. Et hujus quidem formæ nummi per universum orbem Romanum cucurrerunt. In ipsa vero regia juxta quasdam januas, in imaginibus ad ipsum vestibuli fastigium positis depictus est stans, defixis quidem in cœlum oculis, manibus autem expansis precantis in modum.

CAPUT XVI.

Quod imagines suas in templis idolorum ponit, lega lata prohibuit.

Sic igitur ille se Deo supplicantem etiam in tabulis pictis exhibuit. Quinetiam lege lata veluit imagines suas in idolorum templis deditari, ne forte errore vetitæ superstitionis, vel inani specie tenuis inquinaretur.

534 CAPUT XVII.

Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum.

Verum his longe augustiora perspicet quicunque attenderet voluerit, qualiter ille in palatio

(44) Τὴρ... πολιτειῶν. Christianam religionem intelligo, quam omnes pro tempore gentes tunc temporis amplexæ sunt, abjecto patriæ superstitionis errore.

(45) Vulg. τῶις τῷρ Ἐκκλησιῶν προέδροις.... ἐγκελεύμενος. Scribe τοῖς τε τῶν Ἐκκλησιῶν π. Nisi malis ascribere ἐγκελεύετο, ut legitur in codd. Fuk., Sav. et Turnebi.

(46) Πίστεως ἐνθέου. Anastasius Bibliothecarius in versione septimæ synodi, ubincunq; vox ἐνθεος occurrit in Greco, deificum interpretatur. Sic dei-ficos libros Latinis vocabant codices sacrae Scripturæ, ut legitur in Gestis purgationis Cæciliiani.

(47) Κατά τινας πύλας. In codd. Fuk. ac Turnebi et in schedis Regiis legitur κατά τινας πόλεις, longe rectius, ut euidem censeo. Ait enim Eusebius, non in omnibus, sed in quarundam urbium palatiis Constantiū in depictum fuisse.

(48) Τῷ χεῖρος δ' ἐκτεταμένος. Quisquis fuit interpres hujus libri, parum attente hunc locum vertit, hoc modo. et precantis forma manus sursum tollens, cum vertere debisset, manibus expansis, ut precantes solent. Christiani enim inter precandum manus expandere solebant, ut crucis similitudinem hoc modo adumbrarent. Allevabant quidem manus Christiani, dum preces funderent. Sed hoc non erat proprium Christianorum, quippe

A τὴν ὑπὸ τῷ θεράποντι τοῦ θεοῦ πολιτείαν (44) ἀστιζομένων, μηδενὸς μηχετὶ παρενοχλοῦντος τὴν Ρωμαίων ἀρχήν, ἐν εὐσταθεῖ καὶ ἀταράχῳ βίᾳ τὴν ζωήν δῆγον οἱ πάντες. Βασιλεὺς δὲ κρίγας αὐτῷ τὰ μεγάλα συντείνειν πρὸς τὴν τῶν ὅλων φυλακὴν τὰς τῶν θεοσεβῶν εὐχάς, ταύτας ἀναγκαῖως ἐπορίζετο, αὐτός θ' ἰκέτης γιγνόμενος τοῦ θεοῦ, τοῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προέδροις (45) τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ λιτές ποιεῖσθαι ἐνεκλεύετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

"Οτι καὶ ἐν νομίσμασι καὶ ἐν εἰκόσιν, ὡς εὐχόμενον εὐντὸν ἔχαραττεν.

"Οσος δ' αὐτοῦ τῇ ψυχῇ πίστεως ἐνθέου (46) ὑπεστήρικτο δύναμις, μάθοι ἂν τις καὶ ἐξ τοῦδε λογιζόμενος, ὡς ἐν τοῖς χρυσοῖς νομίσμασι τὴν αὐτοῦ αὐτὸς εἰκόνα ὡς γράφεσθαι διετύπου, ὡς δὲν ωρίζειν δοκεῖν ἀνατεταμένος πρὸς θεὸν, τρόπον εὐχομένου. Τούτου μὲν οὖν τὰ ἐκτυπώματα καθ' ὅλης τῆς Ρωμαίων διέτρεχεν οἰκουμένης· ἐν αὐτοῖς δὲ βασιλεῖσις κατά τινας πύλας (47) ἐν ταῖς εἰς τὸ μετέωρον τῶν προπύλων ἀνακειμέναις εἰκόσιν, ἐστὼς δρυθιος ἐγράφετο, δὲν μὲν εἰς οὐρανὸν ἐμβλέπων, τῷ χειρὶ δὲ ἐκτεταμένος (48) εὐχομένου σχήματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

"Οτι καὶ ἐν εἰδωλοῖς εἰκόνας αὐτοῦ θεῖται, τόμῳ διεκάλυσεν.

"Ωδὲ μὲν οὖν αὐτὸς ἐαυτὸν κάν ταῖς γραφαῖς εὐχόμενον ἀνιστόρει· νόμῳ δὲ πειργεν (49) εἰκόνας αὐτοῦ εἰδώλων ἐν ναοῖς ἀνατίθεσθαι, ὡς μηδὲ μέγρι σκιτελεῖσις γραφαῖς τῇ πλάνῃ τῶν ἀπειρημένων μολύνοιτο [ἢ γραφῇ] (50).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

"Ἐρ πιλατῳ προσενχατ, καὶ θειωρ Γραφῶν ἀργώσεις.

Σκέψαιτο δ' ἀν τις τὰ τούτων σεμνότερα, διατρούς ὡς ἐν αὐτοῖς τοῖς βασιλεῖσις Ἐκκλησίας θεοῦ τρόποις.

cum gentiles idem facerent, ut testatur Virgiliius, *Aeneid.*, lib. 1, vers. 97, dum ait:

Et geminas [duplices] tollens ad sidera palmas.

Illud vero peculiare fuit Christianis, manus in crucis formam expandere. Tertullianus in lib. *De oratione*, cap. 11: « Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, et Dominica passione modulamus. » Idem in *Apologetic.*, cap. 30.

(49) Νόμῳ δὲ ἀπίστρητο. At Socrates in lib. 1, cap. 48, contrarium scribit his verbis: Καὶ πάντες μὲν τὰ μονομάχια, εἰκόνας δὲ τὰς ἴδιας ἐν τοῖς ναοῖς ἐναπέθετο. Verum non immixtito quis suspicetur corruptum esse hunc Socratis locum. Recenset enim illuc Socrates cuncta, quæ ad extinguentiam gentilium superstitionem a Constantino excoigitata sunt. Inter quæ ait Constantiū, imagines suas ac status in deorum templis posuisse. Atqui eo facto non extinguebatur supersticio gentilium, sed augebatur ant multabatur. Imperatore enim Delo adoraturi erant gentiles. Quamobrem Socratis locus emendandus est ex Eusebio in hunc modum: Εἰκόνας δὲ τὰς ἴδιας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπειργεν ἀνατίθεται.

(50) Μολύροπτο η γραψή. Delenda puto hæc verba η γραψή, quippe quæ sensum turbant. His enim expunctis sensus est planissimus.

παν (51) διέθετο, σπουδῇ ἐξάρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἐκκλησιαζομένων μετὰ χειράς γέ τοι λαμβάνων τὰς βίβλους, τῇ τῶν θεοποιεύστων λογίων θεωρίᾳ προσ-
ανεῖχε τὸν νοῦν· εἰτ' εὐχάριστην θένθεσμους σὺν τοῖς τὸν βα-
σιλειον οἶκον πληροῦσιν (52) ἀπεδίδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 18^o.

Τῆς Κυριακῆς τὴν ἡμέραν καὶ παρασκευῆς τρομο-
θεστὰ τιμᾶται.

Καὶ ἡμέραν δὲ εὐχῶν ἡγεῖσθαι κατάλληλον, τὴν
χυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην δντως Κυριακήν τε καὶ
σωτήριον, διετύπου διάχονοι δὲ αὐτῷ καὶ ὑπηρέται
Θεῷ καθιερωμένοι, βίου τε σεμνότητι καὶ ἀρετῇ πάσῃ
καθησταται· διάδρομοι τε πιστοὶ σωματοφύλακες, τρό-
ποις εὐνοίᾳς [καὶ] πίστεις καθωπλισμένοι, βασιλέας
διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐδιάσκοντο (53) τρόπων, τιμῶν-
τες οὐχ ἥπτον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτήριον καὶ Κυριακήν
ἡμέραν, εὐχάριστες ἐν αὐταῖς συντελοῦντες τὰς βασιλεί-
 φίλας. Ταυτὸν δὲ πράττειν καὶ πάντας ἐνηγεν ἀνθρώ-
 πους διακάριος, ὥσπερ εὐχήν ταύτην πεποιημένος,
ἡρέμα σύμπαντας ἀνθρώπους θεοσεβεῖς ἀπεργάσα-
 σθαι. Αἱδὲ τοῖς ὑπὸ τὴν Ἐρωμαίων ἀρχήν πολιτευομέ-
 νοις ἄπασι, σχολὴν ἀγειν ταῖς ἐπωνύμοις τοῦ Σωτῆρος
ἡμέραις ἐνουθέτει, διοιώς δὲ καὶ τὰς τοῦ σαββάτου
τιμᾶται (55). μνήμης ἔνεκά μοι δοκεῖν τῶν ἐν ταύταις
τῷ κοινῷ Σωτῆρι πεπράχθαι μνημονευομένων. Τὴν δὲ
γε σωτήριον ἡμέραν, ἦν καὶ φωτὸς εἶναι καὶ τὴν ἡλίου
ἐπώνυμον συμβαίνει, τὰ στρατιωτικὰ πάντα διὰ
σπουδῆς τιμᾶν διδάσκων, τοῖς μὲν τῆς ἐνθέου μετ-
έχουσι πίστεως, ἀκωλύτως τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ καρ-
τερεῖν μετεδίδουν σχολῆς, ἐφ' ἣ τὰς εὐχάριστας, μηδὲνδε
αὐτοῖς ἐμποδὼν γιγνομένους, συντελεῖν.
αἴτιοι οἷοι indulsit, quo absque ullo impedimento orationibus vacarent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 18^o.

*Οκως καὶ τοὺς ἀθρικοὺς στρατιώτας, ἐτ Κυρια-
καῖς εὐχεῖσθαι προσέταξε.

Τοῖς καὶ μήπω τοῦ θεοῦ λόγουν μετατροῦσιν, ἐν

(51) Ἐκκλησίας Θεοῦ τρόπον. Sozomenus in lib. 1, c. 7, de Constantino imp. ita scribit: Καὶ ἐν τοῖς βασιλείοις εὐκτήριον οἶκον κατεσκεύασε. Apparet Sozomenum id ex Eusebio nostro, uti solet, hauisse. Sed Eusebius non dicit Constantinum in palatio ecclesiam adiisse. Hoc tantum dicit, illum ecclesiæ quamdam speciem in palatio instituisse. Vide panegyricum Eusebii in tricennialibus Constantini, pag. 628, ubi sententiam nostram aperite, D confirmat.

(52) Τοῖς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦσιν. Vox ambigua est βασιλεῖος οἶκος, que et ecclesiam et palatum significat. Ac videtur Eusebius de industria in hujus vocis ambiguitate luisse, eo quod Constantini palatum simile esset ecclesiæ. Et quos hic vocali τοὺς τὸν βασιλεῖον οἶκον πληροῦντας, supra vocavit τοὺς ἔνδον ἐκκλησιαζομένους.

(53) Φύλακες τοῦ πατρὸς οἶκον. Interpres Sozomeni sententiam sicutus ecclesiam intellexit, cui non assentior. Nam Eusebius ipse in Panegyrico, pag. 628, ubi hæc ad verbum leguntur, nihil de ecclesia dicit. Sensus igitur hujus loci est, Constantinum ministris ac famulis Dei et sacerdotibus curam et custodiā totius palatii sui commissoe: ita ut sacerdotes essent quasi quidam majores domus, aut quos Romani curas palatii vocabant.

A quamdam velut Ecclesiam Dei constituit. Ac diligētia quidem et alacritate præbait cunctis qui in Ecclesiam illam erant ascripti: et sacros Codices in manus sumens oracula a Deo edita attento animo meditabatur. Posthac solemnies preces cum univer-
suo aulicorum cœtu recitabat.

CAPUT XVIII.

Diem Dominicum et sextam feriam honorari præcipit.

Diem vero precationibus congruum haberi con-
stituit, eum qui primus est et caput cæterorum, et
qui revera Dominicus est ac salutaris. Præterea diaconos et Deo consecratos ministros, qui vitæ
gravitate et reliquis virtutibus ornati essent, totius
domus custodes ordinavit. Denique protectores et

B stipatores fidei, benevolentia et fidei armis instru-
cti, imperatorem ipsum pietatis magistrum habe-
bant; et salutarem ac Dominicum diem perinde
honorabant; eoque die precationes imperatori gra-
tas ad Deum fundebant. Reliquos etiam mortales,
ad id faciendum incitavit princeps beatissimus;
ut pote qui id maxime in votis haberet, ut univer-
sos homines paulatim Dei cultores efficeret. Atque
ob hanc causam cunctis sub imperio Romano de-
gentibus præcepit, ut Dominico die feriarentur;
utque diem qui est pridie sabbati similiter hono-
rarent: in memoriam, ut videtur, earum rerum,
quæ a communī omnium Servatore illis diebus ge-
sistæ esse perhibentur. Porro cum exercitū omnein
ad salutaris diei, qui lucis ac solis appellatur no-
mine, religiosum cultum institueret; iis quidem
qui fidem divinitus inspiratam amplexi erant, exer-
cendī se ex more institutoque Ecclesiæ Dei tempus
orationibus vacarent.

535 CAPUT XIX.

*Quomodo etiam gentiles milites diebus Dominicis
orare docuerit.*

Reliquis vero qui divinæ fidei doctrinam nondum

(54) Διδάσκαλον εὐσεβῶν ἐδιάσκοντο. Scri-
bendum puto ἐπεγράφοντο. Nam excusa lectio ferri
non potest. Atque ita in Panegyrico, pag. 628.

(55) Καὶ τὰς τοῦ σαββάτου τιμᾶται. Scribendum est procul dubio τὴν πρὸ τοῦ σαββάτου. Atque ita
apparet legisse eum qui titulos horum capitum
composuit. Sed et Sozomenus in libro primo, ca-
pite 7, idipsum confirmat, dum scribit: Τὴν δὲ Κυ-
ριακήν καλουμένην ἡμέραν, ἦν Ἐβραιοὶ πρώτην τῆς
ἔδομάδος δυομάζουσιν, "Ἐλληνες δὲ τὴν ἀνατιθέασι,
καὶ τὴν πρὸ τῆς ἔδομάτης, ἐνομοθέτησε δικαιοστηρίων
καὶ τῶν διλων σχολὴν ἀγειν πάντας, καὶ ἐν εὐχαριστίαις καὶ
λεπταῖς τὸ θεότον θεραπεύειν, id est: *Die autem Domi-
nico quem Hebrei primum sabbati, gentiles vero diem
Solis appellant; item sexta feria, cunctos a iudiciis aliisque
operibus feriari præcepit, et precibus ac suppli-
cationibus Deum venerari.* In his Sozomeni verbis
nonnihil difficultatis occurrit, quod quidem spe-
cat ad diem Veneris. Vix enim mihi persuaderem
possum, Constantinum præcepisse, ut eo die a iu-
diciis abstinerent. Certe Eusebius id non dicit de
Veneris die, sed tantum de die Dominicō. Exstat
Constantini lex in codice Theodosiano, titulo, *De
feriis*, in qua dies tantum Dominicus excipitur.
Itaque id de suo admensus est Sozomenus. Qui cum
sua æstate id observari videret Constantinopoli (sicut
enim advocatus in ea urbe, una cum Aquilino quo-

suscepserant, altera iegē præcepit, ut Dominicis diebus in campum purum procederent, et precatio nem quam antea didicissent, simul omnes signo dato ad Deum funderent. Neque enim hastis et armatura, nec corporis viribus considere eos oportere: sed sumimum omnium Deum, auctorem bonorum omnium ipsiusque adeo victoriae agnoscendum esse; eique solemnes preces persolvi debere, manibus quidem in cœlum sublati, mentis autem oculis altius ad ipsum usque cœli regem erectis; hunc victoriae auctorem, hunc Servatorem custodemque et adjutorem invocare in precatib⁹ eos debere. Ipse porro precati⁹ formam cunctis militibus tradidit, jubens ut Latino sermone omnes pronuntiarent ad hunc modum.

CAPUT XX.

Forma precati⁹ a Constantino militibus tradita.

« Te solum agnoscimus Deum; te regem profite mur; te adjutorem invocamus. Tui munera est quod victorias retulimus, quod hostes superavimus. Tibi ob præterita jam bona gratias agimus, et futura a te speramus. Tibi omnes supplicamus, utique imperatore nostrum Constanti⁹num, una cum piissimis ejus liberis incolumem et victorem diutissime nobis serves, rogamus. » Hæc die Solis a militaribus numeris fieri, et hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

CAPUT XXI.

In armis militum signum Dominicæ crucis exprimi iubet.

Quinetiam in ipsis armis, salutaris tropæi signum jussit effingi. Utque ante instructum armis exercitum non aurea signa et simulacra, ut antea moris erat, sed solum crucis tropæum præferretur mandavit.

536 CAPUT XXII.

Studium præcandi et cultus festi Paschalis.

Ipse vero ulti⁹ sacrorum mysteriorum particeps,

dam, ut ipse scribit in lib. II) Constanti⁹num, ejus rei auctorem suisse credidit.

(56) Τὰς Κυριακὰς ἡμέρας. Sribendum est, τὰς Κυριακὰς ἡμέρας, vel certe κατὰ τὰς Κυριακὰς ἡμέρας.

(57) Ἐπὶ καθημοῦ... πεδίου. Campum purum dicit, in quo nullæ aræ, nulla essent sepultra.

(58) Μήτε γάρ δόρατι χρῆσθαι. In Panegyrico Eusebii ubi hæc iisdem verbis leguntur, rectius scribitur χρῆναι, quod interpres non animadvertit.

(59) Ἐπὶ αὐτῶν τῶν ὀπλῶν. Idein scribit Sozomenus in lib. I, c. 7: Τοὺς δὲ στρατιῶτας προσεῖδεν δύοις αὐτῷ τὸν Θεὸν σέβειν, τὰ τούτων ὀπλά τῷ συμβόλῳ τοῦ σταυροῦ κατεσήμανε. Quia quidem Sozomenus verba ex Eusebio desumpta esse nemo non videt. Porro ὀπλῶν nomine scuta intelligo, in quibus salutare crucis signum depingi jussérat Constantinus. Certe in Notitia imperii Romani hujusmodi scuta visuntur, in quibus signum crucis diversis modis expressum est. Sed et Prudentius in libro *Contra Symmachum* ideū testatur his versibus:

*Christus purpureum stellanti pictus in auro.
Signabat labarum : clipeorum insigni. Christus
Pinxera.*

A δευτέρῳ νόμῳ διεκελεύετο, τὰς Κυριακὰς ἡμέρας (56) ἐν προστετοῖς ἐπὶ καθημοῦ προσέναι πεδίου (57), κανταῦθα μεμετεμένην εὐχῆν ἐξ ἑνὸς συνθήματος δύοις τοὺς πάντας ἀναπέμπειν Θεῷ μήτε γάρ δέρει χρῆσθαι (58), μήτε παντευχίαις, μηδὲ ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἔαυτῶν ἐξάπτειν ἐλπίδας, τὸν δὲ ἐπὶ πάντων εἰδέναι Θεόν, παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρα καὶ αὐτῆς νίκης φῷτος προστέκειν ἀποδίδοντας εὐχάς, ἀναμένειν αἱροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτῳ δὲ ἐπὶ τὸν οὐράνιον βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας δύθαλμοὺς, κάκεζον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα καὶ σωτῆρα, φύλακα τε καὶ βοηθὸν ἐπιβοημένους. Καὶ τῆς εὐχῆς δὲ τοῖς στρατιωτικοῖς ἄπασι διάδσκαλος ἦν αὐτός, Ρωμαϊκὴ γλώττῃ τοῖς πάντας ὅπε λέγειν ἐγκελευσάμενος.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Εὐχῆς φίματα, στρατιωταῖς υπὸ Κωνσταντίνου δοθεῖσης.

« Σὲ μόνον οἴδαμεν Θεόν σὲ βασιλέα γνωρίζομεν σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα· παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἥραμέθα· διὸ σοῦ κρείττους τῶν ἔχθρῶν κατέστημεν· σοὶ τὴν τῶν ὑπαρξάντων ἀγαθῶν χάριν γνωρίζομεν· σὲ καὶ τῶν μελλόντων ἐπίζομεν· σοῦ πάντες ἵκεται γινόμεθα· τὸν ἡμέτερον βασιλέα Κωνσταντίνον, παλάδας τε αὐτοῦ θεοφιλεῖς, ἐπὶ μήκιστον ἡμῖν βίου, σῶν καὶ νικητὴν φυλάττεσθαι ποτνιώμεθα. » Τοιαῦτα κατὰ τὴν τοῦ φωτὸς ἡμέραν ἐνομοθέτει πράττειν τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, καὶ τοιαύτας ἐδίδασκεν ἐν ταῖς πρᾶσι· Θεὸν εὐχαῖς ἀφίέναι φωνάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἐν τοῖς στρατιωτικῶν ὀπλοῖς σημεῖα τοῦ στρατοῦ τὸν τοῦ Σωτῆρος.

« Ήδη δὲ καὶ ἐπ’ αὐτῶν τῶν ὀπλῶν (59), τὸ τοῦ σωτῆρού τροπαῖον σύμβολον κατασημαίνεσθαι ἐποίει· τοῦ τε ἐνόπλου στρατοῦ (60) προπομπέειν, χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων (61) ὅποια πρότερον αὐτοῖς ἔθος ἦν, τὸ μῆδεν, μόνον δὲ τὸ σωτήριον τρόπαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Σπουδὴ προσευχῆς (62), καὶ τιμὴ τῆς τοῦ Πάσχα ἐορτῆς.

Αὐτὸς δὲ οἴλα τις μέτοχος ιερῶν ὁργίων, ἐν ἀποθρή-

(60) Vulg. τοῦ τε ἐρόπλου σταυροῦ. Legō στρατοῦ, ut legisse videatur interpres. Causam erroris prebuisse videatur compendiaria scribendi forma. Nam cum librarius scripsisset στροῦ, imperitus exscriptor id significare creditit σταυροῦ.

(61) Χρυσῶν μὲν ἀγαλμάτων. Ante hæc verba reddi. Fukelii et Turnebi duas voculas addunt hoc modo: τὰ τῶν χρυσῶν, etc. Et in sequente linea post vocem τὸ μῆδεν, iūdem codices et Savilianus addunt verbum ἡγεῖσθαι. Sed vulgata lectio longe præstiat.

(62) Vulg. Οπού δὴ προσευχῆς. Hujus capit⁹ titulum feliciter mihi videor emendasse: Σπουδὴ προσευχῆς. In hoc enim capite agit Eusebius de studio præcandi, quo Constantinus imperator ardēbat. Causam errori dedit antiquariorum consuetudo, qui in titulis capitum prescribendis primam litteram omittentes solebant, ut eam post hac per otium miniatō colore depingerent. Certe in schedis Regiis prima t̄iuli littera semper omissa est. In codice autem Fukelii interdum additur, interdum omittitur. Exempli gratia titulus hujus capit⁹, tum in Fuk. codice, et in schedis Regiis ita conceptus est: πον δὲ προσευχῆς, omissa prima littera; quæw-

τοις είσω τοῖς αὐτοῦ βασιλικοῖς ταμείοις, καὶ ρυμανοῖς, καὶ σώματος θέλαις λεπροφαντίας ἐπελείπονται (63). Σπουδῇ τοῖς πάσι (64) τῆς έρημης ἔχαρχων. Τὴν δὲ λεπρὰν διανυκτέρευσιν μετέβαλλεν εἰς ήμερινά φῶτα, κηροῦ κλόνας (65) ὑψηλοτάτους καθ' ὅλης ἔκπτωσίν της πόλεως τῶν ἐπελείποντων τεταγμένων· λαμπάδες δὲ ἡσαν πυρὸς (66), πάντα φωτίζουσαι τόπον, ὃς λαμπρᾶς ήμερας τηλαγαντέρεαν τὴν μυστικήν διανυκτέρευσιν ἀποτελεῖται. Διαλαδούσης δὲ τῆς ἔω, τὰς σωτηρίους εὐεργεσίες μιμούμενος, πάντιν θενεσιν λαοῖς τε καὶ δῆμοις, τὴν εὐεργετικὴν ἔχηπλου δεξιὰν (67), πλούσια πάντα τοῖς πᾶσι δωρούμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΤ.

*Οκας εἰδωλολατρεῖαν μὲν ἔκβαλντε, μάρτυρας δὲ καὶ ἑρτάς ἔτεια.

Οὗτῳ μὲν οὖν αὐτῷ τῷ ἔαντον λεπράτο Θεῷ. Καθόλου δὲ τοῖς ὑπὸ τῇ Ἀρμαίων ἀρχῇ δῆμοις τε καὶ στρατιωτικοῖς, πάλαι ἀπεκλείστο εἰδωλολατρεῖας,

*codex Fuk. in corpore libri ita supplet: δπου δεῖ, etc.
male et sine ullo sensu, ut appareat.*

(63) Θελας λεπροφαντίας ἐπελείποντα. Christophorus vertit, *divinos sacrorum ritus obibat. Museulus vero ita verterat, sacras ceremonias expediebat. Sed neuter eorum vidit locum hunc corruptum esse. Lego igitur λεπροφαντίας ἐπέλειπε. Constantinum enim comparat antiuitati et hierophantiae. Unde statim subiecit, oūtō μὲν τῷ ἔαντον λεπράτο Θεῷ, additque Constantinum se pro episcopo gessisse, idque nomen sibi adscivisse, praesentibus episcopis.*

(64) Vulg. ὥδε δὲ τοῖς πάσι. In Fuk. cod. ὥδε δῆ. Lego σπουδῇ τοῖς πᾶσι τῆς ἔρημης ἔχαρχων. Sic supra cap. 47, σπουδῇ ἔχαρχων αὐτὸς τῶν ἔνδον ἔχειλισαζομένων.

(65) Κηροῦ κλόνας. Christiani in vigilia festi paschalisi maximam cereorū copiam accendebant. Quod cum intra ecclesiam duntaxat facerent, Constantinus etiam extra ecclesiam cereos paucim accendi jussit, in honorem tantæ festivitatis. Cumque in magnis civitatibus noctu lumina accendi solerent in compitis, ut notavi ad lib. xix Ann. Marcellini, Constantinus ea nocte multo plures ac maiores cereos voluit accendi, ut gentilium animos ad Christianæ religionis venerationem perduceret. Porro columnæ illas cereas, quas hic memorat Eusebius, cereum paschalem optime designant, quem in vigilia paschalisi accendere solemus: de quo singularem librum scripsit Barnabas Brissoniensis. Gregorius Naz. in oratione 19: Τὸ ἄγιον Πάσχα καὶ περιθόντον, ἡ βασίλιστος τῶν ἡμέρων ἡμέρα: καὶ ἡ λαμπρὴ νῦν, λύσσα τὸ σκότος τῆς ἀμφίτιας, καὶ ἡ μετέποντο πλουσιὴ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἔροτάσσουεν. Et in oratione 2 de Pascha, pag. 676, ait in vigilia Paschæ lumina, tum privatim, tum publice accendi solita; adeo ut non illa ob frequentiam luminum, quae omnis ætas ac dignitas accendebat, clarissima reidetur. Merito igitur Gaudentius Brixensis noctem illam splendidissimam appellat, et Zeno Veronensis in serm. 4 ad neophylos.

(66) Λαμπάδες δὲ ἡσαν πυρὸς. Hæc verba Musculus quidem ita accepit, quasi essent expositi præcedentium κηροῦ κλόνας. Christophorus vero lampadas

A in intimis palatii sui penetralibus quotidie statim horis sese includens, remotis arbitris, solus cum solo colloquebatur Deo; et in genua provolitus, ea quibus opus haberet supplici prece postulabat. In ipsis autem salutiferae festivitatis diebus, disciplinae atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi et corporis viribus collectis, pontificis atque hierophantæ munere fungebatur. Et ipse quidem cæteris omnibus præibat ad festi celebratiæ. Sacram autem vigiliam in diurnum splendorem converterat, accensis tota urbe cereorū quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum. Lampades quoque accense cuncta passim loca illustrabant; adeo ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur. Simul vero ac dies illuxerat, Servatoris nostri beneficentiam imitari studens, universis gentibus, provinciis ac populis largam manum porrigebat, opulentissima donans omnibus munera.

CAPUT XXIII.

Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit.

Hoc igitur modo ipse Deus suo sacra faciebat. Cæterum cunctis sub Romano imperio degentibus, tam plebeis quam militibus, occlusæ erant fores

C distinctit a columnis illis cereis; quem nos etiam secuti sumus, Græci λαμπάδας proprie vocant quas Latini tædas, ut docet Pollux in lib. x, cap. 26: Παρός μέντοι καὶ Φαρὸς ἡ λαμπάς ὡς δύτα φῇ ἐν τῇ Ἀλκμηνῃ Εύριπιόντες. Πέλεθ δὲ πεύκης φαρόν ἔχεντες λαβεῖν; Καὶ γάρ δᾶσες, καὶ λαμπάδες εἰσὶ τῶν πυρφόρων. Ταὶς μέντοι λαμπάδας, καὶ κάμαχας εἰρηνῆς Σαρτρίας Αλτεύλος. Sic enim scribendum est, non Εξαρτρίας ut vulgo legitur. Hinc certamen apud Græcos λαμπαδηδρομία, ab iis facibus ita dictum; sumitur etiam λαμπάς a Græcis pro lucerna, ut in Matthei cap. xxv, eodem modo quo φανός tam pro tæda accipitur, quam pro lucerna.

(67) Ἔχηπλον δεξιάν. Notandum est hic Eusebii locus de eleemosyna paschali, quam Constantinus quotannis erogare consueverat, in memoriam beneficii quod Christus per illos dies contulit generi humano. Solebant olim veteres Christiani festo Paschæ die stipem pauperibus erogare: idque non solum laici, verum etiam clerici studiose præstabant. Qua de re illustris est locus Commodiani in lib. II Institutionum, cap. 75.

*Congruit in Pascha, die felicissimo nostro,
Latentur et illi qui postulanti sumpta diurna.
Erogetur eis quod sufficit, vinum et esca.
Respicet fontem quo memorentur ista pro vobis.
Immodico sumptu deficitis Christo donare.
Cum ipsis non facitis, quomodo suadere potestis
Justitiam legis talibus? vel semel in anno,
Si multos urget blasphemia saepe de vobis.*

D Alloquitur Commodianus clericos, ut patet ex titulo carminis, et ex primis singulorum versuum litteris. Monet illos, ut saltem die Paschæ stipem pauperibus erogent. Increpat etiam illos, quod omniam vivendi mollietatem nihil ipsis suppetat, quod pauperibus erogent. Id enim significat hic versus:

*Immodico sumptu deficitis Christo donare.
De eadem eleemosyna paschali Anastasius in Vita Adriani Papæ loquitur his verbis: « Simulque et in balneo juxta eandem ecclesiam sito, ubi fratres nostri Christi pauperes, qui ad accipiendo eleemosynam in paschali festivitate annue occurrere et lavari solebant. »*

cuīus simulacrorum, et quodvis sacrificiorum genus interdictum. Missa quoque lex est ad præsides provinciarum, ut diem Dominicum etiam ipsi venerarentur. Idem festos martyrum dies jussu principis observabant, et ecclesiasticarum festivitatium tempora debito honore prosequerantur. Quæ quidem omnia summo cum imperatoris peragebantur gaudio.

CAPUT XXIV.

Quod rerum externarum quasi episcopum se esse dixit.

Quocirca non absurde, cum episcopos aliquando convivio exciperet, se quoque episcopum esse dixit, his sere verbis usus nobis præsentibus. « Vos quidem, inquit, in iis quæ intra Ecclesiam 537 sunt, episcopi estis. Ego vero in iis quæ extra geruntur, episcopus a Deo sum constitutus. » Itaque consilia capiens dictis congruentia, omnes imperio suo subjectos episcopali sollicitudine gubernabat, et, quibuscumque modis poterat, ut veram pietatem consecrarentur incitabat.

CAPUT XXV.

De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de aboūtis gladiatoriis et impuris sacerdotibus Nili.

Hinc est quod crebris legibus et constitutionibus interdixit omnibus, ne simulacris sacrificarent, ne vates curiose consularent, neve simulacra erigerent; aut arcana sacra peragerent; postremo ne cruentis gladiatorum spectaculis urbes contaminarent. Cumque Ægyptii et Alexandrini fluvium suum ministerio quorumdam hominum effeminatorum collere consuevissent, lex quoque ad eos data est, ut

(68) Θυσίας τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς. Hæc benigne interpretanda sunt. Constat enim sacrificia gentilium a Constantino Magno non fuisse nominatio[n]e prohibita, ut diserte docet Libanius in oratione *Pro templis*. Privata quidem et domestica sacrificia Constantinus lege lata prohibuit, ut patet ex codice Theodosiano, *De maleficiis et mathematicis*, et ex lege prima *De paganis*. Sed publica ac solemnia quæ a majoribus instituta fuerant, non inhibuit. Idem repetit Eusebius, cap. 25.

(69) Τῷ νεύματι βασιλέως. Scribendum est οὐ τῷ νεύματi βασιλέως, supple ἄρχοντες. Male in editione Roberti Stephani post vocem βασιλέως punctum apponitur, cum post verbum γεράριεν ponendum sit, ut habetur in codice Regio, et in schedis.

(69') Ἐκκλησίας. Alii τῇ ἐκκλησίᾳ. Sed nulla præpositione opus est, vertique debet locus : *festorumque dies publicis convenientibus celebrabant*. Edic.

(70) Μὴ μαρτεῖα πειργάσθαι. Male interpres veriti : ne oracula curiose scrutarentur. Jamdudum enim oracula dæmones edere desierant. Itaque superflua erat lex Constantini, qui oraculascrutari vetuisset. Malim igitur hic intelligere vates, hariolos, mathematicos et aruspices : quos consulere vetuit Constantinus lege 1 et 2 codice Theod., *De maleficiis et mathematicis*.

(71) Τῷ παρ' αὐτοῖς ποταμῷ δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων θεραπεύειν. Apud Ægyptios androgyni erant Nili sacerdotes, ut docet Gregorius Naz. in invectiva *Contra Julianum* : ἐν του μόνον αἰδεστήμον, αἱ παρ' Ἀλγύπτοις δι' ἀνδρογυνῶν τιμαὶ τοῦ Νεῖλου. Idem in carmine ad Nemesium :

*Γαλαταῖς Κυβελῆς δλούληματα, δσσα τε Νεῖλορ
καρποδέτηρ τίνοντι ἐταξεῖται ἀνδρογύρωσιν.*

Αὐτοῖς τε τρόπος ἀπηγορεύετο πᾶς (68). καὶ τοὺς κατ' Εθνος δὲ ἄρχουσιν, ὁμοίως τὴν Κυριακὴν τιμαὶ νόμος ἐφοίτα γεράρειν· τῷ νεύματi βασιλέως (69) καὶ μαρτύρων ἡμέρας ἑτίμων, καιρούς θ' ἀρτῶν ἐκκλησίας (69') ἀδόξαζον, πάντα τε θαυμαῖ καταθυμῖας τὰ τοιαῦτα ἐπράττετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑΔ.

Οτι τῷρ εἶχα πραγμάτων διστερερ ἐπίσκοπος
ἴαντὸν εἰπεν εἴραι.

Ἐνθεν εἰκότως αὐτὸς ἐν ἑστίᾳ ποτὲ δεξιούμενος ἐπίσκόπους, λόγον ἀφῆκεν, ὡς ἅρα εἴη καὶ αὐτὸς ἐπίσκοπος, ὥδε πη αὐτοῖς εἰπών ἔρμασιν ἐψήμετραις ἀκοατίς· « Ἄλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἰσω τῆς Ἐκκλησίας, ἔγω δὲ τῶν ἔκτος ὑπὸ Θεοῦ καθεσταμένος, ἐπίσκοπος ἀν εἴην. » Ἀκόλουθα δ' οὖν τῷ λόγῳ διανοούμενος, τοὺς ἀρχομένους ἀπαντας ἐπεσκόπει, προΐντετε, διηπερ ἀν τῇ δύναμις. τὸν εὔτεντη μεταδιώκειν βίον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ.

Οτι περὶ κωλύσεως θυσιῶν καὶ τελετῶν καὶ μορμαχιῶν, καὶ τῷρ τοπιν ἀκολάστωτον τοῦ Νεῖλου.

Ἐνθεν εἰκότως ἐπαλλήλοις τε νόμοις καὶ διατάξεστοις πᾶσι διεκελεύετο, μή θύειν εἰδόλοις, μή μαντεῖα πειργάσθεται (70), μή ἵσανων ἐγέρεταις ποιεῖσθαι, μή τελετὰς κρυφίους ἐκτελεῖν, μή μονομάχων μιασιοναὶς μολύνειν τὰς πόλεις. Τοῖς δὲ κατ' Αἰγύπτον αὐτὴν τε τὴν Ἀλεξανδρειαν, τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν δι' ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμένων θεραπεύειν (71) έος έχουσι, νόμος ἀλλος κατεπέμπετο,

Quare eleganter idem Gregorius in oratione qnam scripsit in sancta lumina Epiphaniorum, ait Ægyptios hoc facto Nilum contumelia potius quam honore afflisse. De eodem Ægyptiorum ritu locus est illustris in oratione Libanii *Pro templis*, qui quoniā ad institutum nostrum plurimum facit, nec ab interprete intellectus est, hic meretur ascribi : Οὐ τοιν τῇ Ρώμῃ μόνον ἐφυλάχθη τὸ θύειν, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ Σαράπιδος, τῇ πολλῇ καὶ μεγάλῃ, καὶ πλῆθος κεκτημένῃ νεών, δι' ὧν κοινὴ ἀπάντων ἀνθρώπων ποιεῖ τὴν τῆς Αἰγύπτου φοράν· αὕτη δὲ ἔργον τοῦ Νεῖλου· τὸν Νεῖλον δὲ ἑστιᾶ, ἀναβαίνει ἐπὶ τὰς ἀρούρας πειθοντα, ὃν οὐ ποιουμένων ὅτε τε χρή, καὶ παρ' ὃν, οὐδὲ ἀν αὐτὸς ἐθελήσεται. Αἱ μοδούσιν εἰδότες οἱ καὶ ταῦτα διὸ δέεις, οὐδὲ ἀνελεῖν, ἀλλὰ ἀφεῖναι τὸν ποταμὸν εὐωχεῖσθαι τοῖς παλαιοῖς νομίμοις, ἐπὶ μισθῷ τῷ εἰωθότι. Nec vero Romæ solum sacrificia permitta sunt, verum etiam magna illi et populosa urbi Sarapidis, et templorum multitudine referit, quorum ope communem cunctis hominibus reddit Ægypti ubertatem. Porro hæc ubertas donum est Nili. Nilum autem epulo excipiunt, utque in arva ascendat invitati sacra illa, quæ nisi stato ac solemni tempore, et ab iis qui ad hoc constituti sunt, facta fuerint, nec ipse Nilus unquam ascendere et exundare voluerit. Quod cum probe intelligerent ii, qui hæc quoque sacra libentissime sustulissent, tamen eu abolere consulto noluerint. Sed fluvium illum ex more institutoque majorum, epulo excipi passi sunt, quippe qui magnam mercedem rependeret, frugum scilicet ubertatem. Ex hoc Libanii loco manifeste appareat, hos Nili sacerdotes androgynos sublatos non fuisse a Constantino : vel certe si sublati sunt, paulo post restitutos fuisse.

πᾶν τὸ τῶν ἀνδρογύνων γένος ὥσπερ τι κίνδηλον, ἀφανὲς γίγνεσθαι τοῦ βίου, μηδὲ ἔξειναί ποι ὄφεσθαι τοὺς τὴν ἀτέλειαν ταύτην νενοσηκότας. Ἐπεὶ δὲ ὑπέλαβον οἱ δειπνισταὶ μηκέτι τὸν ποταμὸν φέύσειν αὐτοῖς συνήθως, πᾶν τούναντίον ἡ προσεδόκησαν θεός τῷ βασιλέως συμπράττων νόμῳ κατειργάζετο· οἱ μὲν γάρ οὐκέτι ἤσαν οἱ τῇ σφῶν βθέλυριζ τὰς πόλεις μιανοντες, δὲ ὡσανελ καθαρείστης αὐτῷ τῆς χώρας, ἐφέρετο οἰος οὐδέποτε, ἀνέβαινε τε πλουσιῷ τῷ φέύματι πάσας ἐπικλήζων τὰς ἀρούρας, ἔργῳ παιδεύων τοὺς ἄφρονας, μιαροὺς μὲν ἐκτρέπεσθαι δεῖν ἀνδρας, μόνῳ δὲ τῷ παντὸς ἀγαθοῦ δοτῆρι τὴν τῶν καλῶν ἀνατιθέναι αἰτίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΤ'

Νόμου τοῦ κατὰ ἀτέκνων ὅντος διδρθωσις, ἔτι δὲ καὶ τοῦ περὶ διαθήκῶν ὁμοίως διδρθωσις.

'Ἀλλὰ γάρ μυρια τοιαῦτα βασιλεῖ πραχθέντα ἐφ' ἔχαστης ἐπαρχίας, πλείστη γένοιτο' ἀν δράστωνη (72) τοῖς γράφειν αὐτὰς φίλοτιμουμένοις· ὕσπερ οὖν καὶ νόμους οὓς ἐκ παλαιῶν ἐπὶ τὸ δσιώτερον μεταβάλλων ἀνενεούτο. Καὶ τούτων δὲν δλίγω φέδον ἐκφῆγαι τὸν τρόπον. Τοὺς διπαιδας (73) παλαιοὶ νόμοι στερήσει τῆς τῶν γονίμων διαδοχῆς ἐτιμωροῦντο· καὶ ἦν εἶτος κατὰ τῶν ἀτέκνων ἀπηνῆς νόμος, ὡσανελ πεπλημμεληκότας αὐτοὺς ζημιὰ κολάζων. Λύτας δὴ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προστήκοντας. Τοῦτο (74) βασιλεὺς ἐπὶ τὸ δσιον μεθήρμοσε, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελοῦντας εἰπών, τῇ προστηκούσῃ δεῖν σωφρονίζειν κολάσει· διπαιδας μὲν γάρ πολλοὺς τῇ φύσις ἀνέδειξεν, εὑξαμένους μὲν πολυπαιδίας εὔτυχησαι, στερηθέντας δὲ φύσεως ἀσθενείᾳ· ἀλλοι δὲ διπαιδες γεγόνασιν, οὐ παραιτήσει παῖδων διαδοχῆς, γυναικεῖς δὲ διποστροφῇ μιξεως, ἦν σφροτράτω φιλοσοφίας ἐρωτι προείλεντο· ἀγνελαν δὲ καὶ παντελῆ παρθείναν γυναικεῖς ἐρωσύνῃ θεοῦ καθιερωμέναι μετῆλθον, ἀγνῷ καὶ παναγιῷ βίῳ, ψυχῇ καὶ σώματι, σφρᾶς αὐτὰς καθιερώσασι. Τί οὖν, τιμωρίας δέξιον τοῦτο, ή θαύματος καὶ διποστροφῆς ἔχοντον ἡγείσθαι; Ή μὲν γάρ προθυμία, πολλοῦ δέξια, τὸ δὲ κατόρθωμα, κρείττον φύσεως. Τοὺς μὲν οὖν ἀσθενείᾳ φύσεως, παῖδων ἐπιθυμίας στερουμένους, ἐλεεῖσθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει, τὸν δὲ τοῦ κρείττονος ἐραστήν, δέξιον είναι ύπερθυμαζεῖν, ἀλλ' οὐ κολάζειν. Οὖτα τὸν νόμον βασιλεὺς σὺν δρθῷ λογισμῷ μετερρύθμισε. Κάπειτα τῶν τὸν βίον μεταλλατεύντων ὁμοίως, παλαιοὶ μὲν νόμοι, ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης (75) ἀναπνοής

A omnis androgynorum natio tamen adulterina, e medio tolleretur; nec usquam consiperentur ii qui hujusmodi impudicitiae morbo laborassent. Sed quoniam superstitionis homines existimabant, Nilum posthac more solito agros suos minime irrigatum, imperatoris legi favens Deus, contrarium prorsus quam speraverant praestitit. Nam illi quidem qui urbes obscenitate sua polluebant, esse desierunt, ipse autem fluvius, quasi expiata purgatque ipsi tota regione, uberior quam unquam antea affluit, et largiore aquarum copia exundans, agros omnes irrigavit: stultos homines reipsa docens atque admonens, impuros quidem aversari oportere, soli autem Deo omnium bonorum auctor, prosperos casus esse ascribendos.

B

CAPUT XXVI.

Correcțio legis adversus orbos, et legis de testamentis.

Vernum enimvero cum hujusmodi res pene innumerabiles in singulis provinciis ab imperatore gestae sint, quicunque eas curiosius scribere aggressi fuerint, amplissimam certe materiam habituri sunt. Cuiusmodi est quod plurimas leges ad maiorem sanctitatem traducens, pro antiquis novas fecit. Atque hujus rei forma uno aut altero exemplo declarari potest. Orbos. antiquæ leges hereditatis patrum ademptione plectebant. 538 Eratque lex hæc sane atrocissima, quippe quæ homines liberis destitutos, tanquam alicujus criminis reos, poena afficeret. Imperator vero, hoc abrogato jure, sacram ac religiosam legem tulit. Eos enim qui sponte ac dedita opera peccarent, congruo suppicio afficiendos esse aiebat. At vero multis natura liberos denegavit; qui cum numerosam sobolem sibi optassent, tamen ob corporis infirmitatem liberis caruerunt. Alii sine liberis ideo vixerunt, non quod successores habere liberos nollent, sed quod mulierem copulam aversarentur, præ ardentissimo amore philosophiæ id continentia genus amplexi. Multæ præterea mulieres divino cultui consecratae, castitatem aliquæ omnimodam virginitatem coluerunt et tam animos suos quam corpora, purissimæ ac sanctissimæ vitae mancipaverunt. Quid ergo? Utrum hoc suppicio, an potius admiratione et approbatione dignum haberi oportuit? Etenim hujus rei vel conatus ipse maximam laudem mereatur: effectus vero naturæ humanæ vires excedit. Eos igitur quibus naturalis infirmitas, licet maxime

(72) Πλειστη γένοιτο' ἀν δράστωνη. Melius, meo quidem judicio, dixisset εὐπορία.

(73) Τοὺς διπαιδας. Vide Sozomenum in lib. I, cap. 9, qui ut pote causidicus Byzantini fori, hos legum Romanarum nodos clarius explicat quam Eusebius. Videjūdus quoque est Lipsius in Commenario ad lib. III Annalium Taciti ubi de lege Papia fuse disserit.

(74) Λύτας δὲ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προστήκοτας. Τοῦτο. Lego λύτας δὴ τοῦτο βασιλεὺς, expunctis quatuor illis vocibus, quæ ex margine in textum irreperserunt. Porro hæc constitutio imperatoris Constantini extat in lib. VIII codicis Theodo-

siani, titulo *De infirmandis pœnis cælibatus et orbitatis*. In codice Fuk. et Sav. pro λύτας δὴ, legitur τελευτῶντας δὲ, etc., quomodo etiam in Scaligeri, Bongarsii et Christophorsoni libris scriptum esse monuerunt typographi Genevenses. Malleum tamen legere ex Sozomeno μὴ συγχωρῶν κληρονομεῖν εἰ τοὺς ἐγγυάτω προστήκοτας.

(75) Vulg. εξ ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης.... Ακριβολογεῖσθαι. Transposita hic sunt vocalula, que minime negotio ita restitui possunt: επ' ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐσχαριθολογεῖσθαι. Porro ea lex Constantini qua prisci juris morositatem, et verborum formulas in condendis testamentis abolevit, hodie, ni fallor, non

cipientibus, liberos denegavit, miseratione prosequitur, qui potius quam pena afficeret decet. Qui vero subtilioris philosophiae amore ducitur, is non multa, sed admiratione omnium dignus est. Ad hunc modum imperator summa cum aequitate legem illam correxit. Præterea antiquis legibus cautum fuerat, ut morientes et ultimum, ut ita dicam, ducentes spiritum, certis quibusdam verbis testamento scrupulose componerent; præscriptaque erant formule et solemnitates, ac verba quæ addi oportet. Ex quo plurimæ fraudes admittebantur ad circumscribendam morientium voluntatem. Quod emendavit, statuens ut nudis verbis et qualicunque oratione testamentum condere morientibus liceret, et supremam voluntatem quovis scripto declarare; aut si mallerent sine scripto testari, id facerent adhibitis duntaxat testibus idoneis, qui fidem servare absque mendacio possent.

CAPUT XXVII.

Quod legem tulit ne Judæi Christianum mancipium haberent, utque conciliorum decreta rata essent, et cetera.

Quoniam etiam legem tulit, ne Christianus ullus serviret Judæis: neque enim fas esse, ut ii qui a Domino redempti 539 essent, prophetarum ac Domini intersectoribus servitutis jugo subderentur. Quod si quis Christianæ religionis, servus penes Judæum deprehenderetur, illum quidem libertate donari. Judæum vero muletari pecunia jussit. Jam vero episcoporum sententias quæ in conciliis promulgatae essent, auctoritate sua confirmavit; adeo ut provinciarum rectoribus non liceret episcoporum decreta rescindere: cuivis enim judicii præferendos esse sacerdotes Dei. Hujusmodi pene innumeræ leges subditis suis promulgavit: quas quidem peculiariter volumine tradere, ad perspiciem tam hac etiam in parte imperatoris prudentiam, majoris utili fuerit. Quid nunc attinet commemorare, quemadmodum summo omnium Deo sese applicans, a prima luce ad vesperam quos ex omni hominum numero beneficiis afficeret, sollicite inquirebat; seque erga omnes æquum ac civilem, bene de cunctis merendo præbebat?

CAPUT XXVIII.

Dona in Ecclesiæ collata, et pecunia virginibus ac pauperibus erogata.

Sed præcipue in Ecclesiæ Dei nimirum contulit

exstat. Ejus tamen sit mentio in lege 3 cod. Theod., De testamentis. In codd. Fuk. et Sav. deest ἔξ.

(76) Τοὺς ἐπιστολῶν δὲ δρους. Exstat lex Constantini in calce codicis Theodosiani sub titulo *De episcopali audientia*, in qua jubet imperator ut sententiae, ab episcopo prolatæ etiam in causis minorum, vigore juris obtineantur. Male igitur interpres hoc loco δρους regulas vertit. Neque enim hic agitur de regulis ecclesiasticis, quæ in synodo ab episcopis promulgantur; sed de sententiis inter litigantes prolatis, ut patet ex verbis quæ sequuntur. Quinetiam Sozomenus verba Eusebii non aliter intellexit. Sed difficultatem facit, quod Eusebius dixit: δρους τοὺς ἐν συνδοῖς ἀποφανθέντας. Verum tūc iudicis hic pro concessu ecclesiastico ponitur, episcopi scilicet ac presbyterorum. Eamdem vocem habet Sozomenus in libro I, cap. 9, ubi de hac lege Constantini loquitur, cuius verba eo libentius adduco, quocties de legibus agitur, quod vir fuit legum Romanarum peritissimus, ut ex ejus libris apparat: Tῶν

A ἑκαπτιδιογεῖσθαι ḥημάτων λέξεις τὰς συντατομένας διαθήκας, τρόπους δέ τινας καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἑκακουργεῖσθαι, ὡρίζον· καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἑκακουργεῖσθαι, ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κατοιχομένων προσιρέσεως. ἂ δὴ συνιδὼν βασιλεὺς, καὶ τοῦτον μετεποίει: τὸν νόμον, ψιλοὺς ḥηματοῖς καὶ ταῖς τυχούσαις φωναῖς τὸν τελευτῆντα οὖν τὰ κατὰ γνώμην διατάττεσθαι φήσας, καὶ τῷ τυχόντι γράμματι τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκτίθεσθαι, καὶ ἀγράφως ἑθέλῃ, μόνον ἐπὶ μαρτύρων τοῦτο πράττεσθαι ἀξιοχέρων, τὴν πίστιν δύνατῶν σὺν ἀληθεῖ φυλάττειν.

imperator cum animadvertisset, hanc etiam legem emendavit, statuens ut nudis verbis et qualicunque oratione testamentum condere morientibus liceret, et supremam voluntatem quovis scripto declarare; aut si mallerent sine scripto testari, id ficerent adhibitis duntaxat testibus idoneis, qui fidem servare absque mendacio possent.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

"Οτι Χριστιανὸν μέτρον Ιουδαιοῖς μὴ δουλεύειν, τῶν δὲ συνέδωροι βεβαιοῦντος τοὺς δρους εἰραινομοθέτει, καὶ λοιπά.

'Ἄλλα καὶ Ιουδαιοῖς μηδένα Χριστιανὸν ἐνομοθέτει δουλεύειν· μὴ γάρ θεμιτὸν εἶναι, προφητοζόνταις καὶ κυριοτόνοις, τοὺς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος λεκυθωμένους ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι· εἰ δὲ εὐρεύθετη τις τοιοῦτος, τὸν μὲν ἀνείσθαι: ἐλεύθερον, τὸν δὲ ζημιὴν γρηγόρων κολάζεσθαι. Καὶ τοὺς τῶν ἐπισκόπων δὲ δρους (76) τοὺς ἐν συνδοῖς ἀποφανθέντας, ἐπεσφραγίζετο, ὡς μὴ ἔξειναι τοὺς τῶν ἑθῶν ἄρχοντας, τὰ δόξαντα παραλύειν· παντὸς γάρ εἶναι δικαστοῦ τοὺς λεπεῖς τοῦ Θεοῦ δοκιμωτέρους. Τούτοις ἀδελφὸι μηρὰ τοῖς ὑπὸ τὴν ἀρχὴν διετύπου· & δὴ σχολῆς ἀν δέοιτο δοῦναι ὑποθέσει οἰκεῖᾳ, εἰς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῆς κανὸν τούτοις βασιλικῆς φρονήσεως. Τί γοντὸν διεξίνειται, ὡς τῷ ἐπὶ πάντων συνάψας ἔκαντον Θεῷ, ἐξ ἔκαστης εἰς ἐπιστέραν, τίνας εῦ ποιήσειν ἀνθρώπων περιενόει, καὶ ὡς πᾶσι μὲν Ισος ἦν καὶ κοινὸς πρὸς εὐποίησιν;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Ἐκκλησίαις δωρεά, παρθένοις τε καὶ πέρησι διαδόσεις.

Ταῦτα δὲ ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἔξαι-

δε επιστόπων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τοὺς διακονομένους, ἢν βούλωνται τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας παρατείσθαι· κυρίον δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν φύσιον, καὶ κρέπτων τῆς τῶν δικαστῶν δικαστῶν, ὃσανεὶ παρὰ τοῦ βασιλέως ἔξενεγχεῖσαν· εἰς ἔργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς δικροντας, καὶ τοὺς διακονομένους αὐτοῖς στρατιώτας ἀμετατέπτους τε εἶναι τῶν συνδοῖς τοὺς δρους. *Quin etiam episcopale judicium eligere litigiantibus permisit, si seculares judicium recusare vellet: jussiisque ut episcoporum sententia rata esset, non secus ac si ab ipso imperatore suissel prolatæ: utique rectores, corumque officiales, sententias ab episcopis prolatas executioni mandarent, ut deinde inconcussa essent et inviolata ecclesiasticorum concessuum judicia.* Quod si quis συνδοῖς vocabulo concilia episcoporum velit intelligi, τινὲς δρους sententias significabunt adversus noxios sacerdotes et hereticos in synodo prolatas; quas sententias confirmant imperatores in lege II, eodem titulo *De episcopali audientia*.

ρετον πλεισθ' θσα παρείχεν, ώδε μὲν ἀγροὺς, ἀλλα
χρθι: δὲ σιτοδοσίας, ἐπὶ χορηγίᾳ πενήτων ἀνδρῶν,
πατέων τὸ δραφανῶν καὶ γυναικῶν οἰκτρῶν δωρούμε-
νος· ἕδη δὲ σὺν πολλῇ φροντίδι, καὶ περιβλημάτων
πλείστων ὅσων γυμνοῖς καὶ ἀνείμοσι προύνει· δια-
φερόντως δὲ τούστους τιμῆς πλειόνος τοις τὸν σφῶν
βίον τῇ κατὰ Θεὸν ἀναζέντας φύλασσοφίᾳ· τὸν οὖν
πανάγιον τῶν ἀειπαρθένων τοῦ Θεοῦ χορὸν, μονο-
συχὴ καὶ σέβνων διετέλει, ταῖς τῶν τιτῶνδε ψυχαῖς
Ἐνοικον αὐτὸν ὑπάρχειν ὡς καθιέρωσαν ἔαυτὰς, Θεὸν
πειθόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Αοιγραψαι καὶ ἐπιδειξεῖς ὑπὸ Κωνσταντίου.

Ναὶ μὴν τὴν αὐτοῦ αὐτὸς διάνοιαν τοῖς ἐνθέοις
συναέιν, ἐπαγρύπνως μὲν διῆγε τοὺς τῶν νυκτῶν
χαῖροὺς, σχολῇ δὲ λογογραφῶν (77), συνεχεῖς ἐποιεῖτο
τὰς παρέδοντος (78), προστήκειν ἡγούμενος ἔαυτῷ, λόγῳ
παιδευτικῷ τῶν ἀρχομένων κρατεῖν, λογικήν τε τὴν
σύμπασαν καταστήσασθαι βασιλέαν. Διὸ δὴ συνεκά-
λει μὲν αὐτὸς, μυρία δὲ ἐσπεύδεν ἐπ' ἀκρόστιν πλήθη,
φιλοσοφοῦντος ἀκουσόντανα φτιαχνέας. Εἰ δέ πη λέ-
γοντι θεολογίας αὐτῷ παρήκοι κατιρδεῖ, πάντως που
δρθίος ἐστὼς, συνεστραμμένῳ προσώπῳ, κατεσταλ-
μένῃ τε φωνῇ, μυεῖν ἐδοξεν αὐτοὺς (79) παρόντας
σὺν εὐλαβεῖς τῇ πάσῃ τὴν ἔνθεον διδασκαλίαν· εἰτ'
ἐπιγνωνόντων θοαῖς εὐφήμοις τῶν ἀκροωμένων, δινω
βλέπειν εἰς οὐρανὸν διένευε, καὶ μόνον ὑπερθαυμά-
ζειν καὶ τιμῆν σεβασμήν εἴπαντος τὸν ἐπὶ πάντων
βασιλέα. Ὄποιαιρόν δὲ τὰς ὑποθέσεις, τοτὲ μὲν τῆς
πολυθέου πλάνης ἀέργχους κατεβάλετο, παριτάξε-
ἀπάτην εἶναι καὶ ἀθετήτος πρόδολον, τὴν τῶν ἐθνῶν
δειπνίσαιμονταν· τοτὲ δὲ τὴν μόναρχον παρεδίδουν
θεότητα διῆγε δὲ ἐφεξῆς τὸν περὶ προνοίας. τῶν τε
καθίου, καὶ τῶν περὶ μέρους λόγων· ἔνθεν δὲ ἐπὶ^C
τὴν σωτήριον κατέβαινεν οἰκονομίαν, καὶ ταύτην δε-
κνὺς ἀναγκαῖς κατὰ τὸν προστήκοντα γεγενῆσθαι
λόγων· μεταβάξει δὲ ἐντεῦθεν, τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ δι-
καιωτηρίου διδασκαλίαν ἔκινε· ἔνθα δὴ μάλιστα
τῶν ἀκροτῶν πληρικύτατα καθῆπτετο, διελέγχων
τοὺς δρπαγας καὶ πλεονέκτας, τούς τ' ἀπληστίᾳ
φιλοχρηματούντης σφᾶς αὐτοὺς ἐκδεωκότας. Παίων δὲ
ῶστερ καὶ διαμαστίων τῷ λόγῳ τῶν περιεστώτων
γνωρίμων τινάς, κάτω νεύειν πλητομένους τὴν
συνέδησιν ἐποίει· οἵ δὲ λαμπραῖς φωναῖς μαρτυρό-

A dona, nunc agros, nunc annonas in alimoniam
pauperum et viduarum ac pupillorum largiens.
Denique etiam vestes nudis hominibus fieri sollicita
provisione curavit. Præ ceteris vero eos maxime
honorabat, qui se totos divinis philosophiae addi-
xissent. Ipsum quidem sanctissimum perpetuarum
Dei virginum cœtum tantum non venerabatur, cum
ipsum cui se consecraverant Deum, in earum men-
tibus habitare, pro certo haberet.

CAPUT XXIX.

Lucubrationes et declamationes Constantini.

Quin et totas interdum noctes vigil traducebat,
suam ipse mentem divinarum rerum meditatione
instruens. Et per otium scribendis orationibus va-
cans, crebras habebat conciones: quippe qui officii
sui esse existimaret, populos sibi subjectos præce-
ptis rationis regere, et principatum suum rationis
imperium eslicere. Quocirea ipse quidem conceio-
nem advocabat, cæterum innumerabilis occurrebat
multitudo, principem 540 philosophantem audi-
tura. Quod si forte inter dicendum, de theologia
loquendi aliqua sese obtulisset occasio, stans illico
contracto vultu ac demissa voce, cum singulari
religione ac modestia, divina doctrina mysteriis
initiare auditores videbatur. Cumque universi fau-
stis vocibus ei applauderent, ipse eis innuebat ut
sursum oculos attollerent, unumque illum sumnum
omnium regem præcipuo cultu et admiratione pro-
sequerentur. Porro orationum suarum partitionem
ita faciebat, ut primum quidem refutationem er-
roris gentilium in multis diis colendis, quasi fun-
damentum substerneret, certis rationibus astruens,
superstitionem illorum meram fraudem esse, et
impietatis propugnaendum. Post hæc de singulari
imperio Dei disserebat. Tum sermonem faciebat de
providentia, qua et universa reguntur et singula.
Hinc ad salutarem progrediens dispensationem,
hanc quoque necessario et convenienti ratione
factam fuisse ostendebat. Inde orationis cursum
promovens, disputationem de divino judicio aggri-
diebatur. Quo in loco auditorum animos gravissime
perstringebat, raptores coarguens, et violentos, et

D *sacris primi omnium habeant facultatem.* Polybius
in lib. iv, pag. 502, ἔφοδον διδόντι pro eodem dixit: Οἱδενοι δὲν, τῷ τε μαχατῇ διδοσθαι τὴν ἔφοδον
ἐπὶ τοὺς πολλούς, ετ. Qui locus cum insigni mendo
corruptus sit, a nobis obiter emendabitur. Scribe
igitur οἱ μὲν νέοι φροντο δεῖν, ετc. Quæ emendatio
confirmat sequentibus Polybii verbis. Sequitur
enim, οἱ δὲ ἔφοροι δεδιότες τὴν τῶν νέων συτρο-
φήν. Et hæc quidem de vocis significatione. Quod
vero ad rem ipsam attinet, ab hoc Constantini
facto videtur manasse nos imperatorum Byzantini-
orum, qui conciones catecheticas et de rebus
sacris habebant, quæ silentia dicebantur, ut videre
est in Glossario Meursii.

(77) Σχολῇ δὲ λογιγραψῶν. Ne quis forte exi-
stimet Eusebium nostrum hic assentiri imp. Con-
stantino, idem quoque testatur Victor in Epitome
his verbis: «Ipse assidue legere, scribere, medi-
tari.»

(78) ἐποιεῖτο τὰς παρέδοντος. Hanc vocem non
intellexit interpres. Sic enim vertit, frequentes cum
suis initial congressus, cum vertendum fuerit, cre-
bras habebat conciones. Nam πάροδον ποιεῖθαι, est
verba facere, quo. I. Græci frequentius dicunt πρόσ-
οδον ποιεῖθαι. Sie Isocrates in exordio Areopagiticæ,
περὶ σωτηρίας τὴν πρότοδον ἐποιησάμην. Pausanias in Achæicæ, pag. 188 editionis Aldineæ, et in duo-
bus decretis Deliorum, quæ leguntur inter mar-
mora Arundelliana, pag. 42 et 43, εἰναι δὲ αὐτοῖς
πρόσοδον πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον πρώτοις
μετὰ τὰ ιερά. Quæ sic interpretanda sunt: Ad
tenatum quoque et ad populum verba facien i' expletis

(79) Μυεῖρ ἐδοξεν αὐτούς. In codil. Foketiano
ac Turnebi legitur μυεῖν ἐδόκει τοὺς παρόντας. Re-
ctius, meo quidem iudicio.

eos qui se pecuniarum inexplebili cupiditati mancipassent. Nonnullos etiam e familiaribus suis qui aderant, quodam quasi orationis flagello verberans, conscientiae stimulis agitatos, demittere oculos cogebat. Quibus clara voce contestans denunciabat, ipsos actorum suorum rationem Deo esse reddituros: quippe sibi quidem imperium orbis terrarum a Deo traditum esse: se vero divini Numinis exemplo, partes imperii regendas ipsis commisso; ceterum omnes rationem gestorum suorum supremo regi tandem reddituros. Hæc ille contestabatur assidue, hæc suggerebat, his illos documentis imbuebat. Verum ipse quidem sinceritate fidei sua confisus, talia et sentiebat et prædicabat; illi autem indociles, ac velut obsurdescentes adversus pulcherrima documenta perstabant: lingua quidem ipsa plausuque et acclamationibus dicta compromantes, sed reipsa ob inexplebilem cupiditatem ea negligentes.

541 CAPUT XXX.

Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.

Proinde quendam ex familiaribus, manu apprehensum his aliquando verbis compellavit: «Quousque tandem, heus tu, cupiditatem extendimus?» Deinde cum hasta quam præ manibus habebat, humani corporis staturam humi delineasset: «Eliamsi, inquit, cunctas hujus sæculi divitias, totumque adeo orbem terrarum tibi comparasses, tamen nihilo plus quam hoc a me descriptum terræ spatium ablaturus es, si modo etiam hoc tibi concessum fuerit.» Neque tamen beatissimus princeps, cum hæc et ageret et diceret, quemquam a pristina pravitate revocavit. Verum ipso rerum eventu manifestissime comprobatum est, imperatoris monita divinis oraculis potius quam nudis sermonibus similia exstisset.

CAPUT XXXI.

Quod ob nimiam clementiam irrisus est.

Porro cum nullus esset extremi supplicii metus, qui malos homines & sceleribus deterret, imperatore prorsus in clementiam propenso, et ex præviciarum rectoribus nemine crimina coercente; eo factum est, ut publica administratio non mediocrem reprehensionem subierit; utrum jure, an

(80) *Tūr ἐγχειρουμένων αὐτοῖς.* Post has voces in codice Regio et in editione Roh. Stephani sequuntur hæc verba: «Ωστ' ἡδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, εἰτ., que habentur in capite 50. Sed in editione Genevensi nescio quis ad marginem adnotavit ingentem hic lacunam esse, quam Scaliger, Bongarsius, Grueterus, aliique supplent hoc modo: «Ωστε ἡδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν τῆς τοῦ κρείττονος ἀρχῆς, τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι ὅλας, πάντας μὲν τῷ μεγάλῳ, εἰτ. Sed primo quidem verba illa ὧστ' ἡδη ποτὲ, expungenda sunt. Nam lacuna, si qua est in hoc loco, incipit ante hæc verba ὧστ' ἡδη ποτὲ quae in editione Genevensi perperam repetita cernuntur. Deinde verba illa τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν, εἰτ., sensu omni carent. Melius itaque in libro Moræ hæc lacuna suppletur in hunc modum: Πάντας μὲν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνας ὑπέξειν, εἰτ., usque ad finem capituli ut in editione Genevensi. In eodem libro rectius legitur: ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρητο. Savilius in inferiori margine libri sui locum hunc ita supplet: «Ἄς ἡδη ποτὲ τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν τῇ τοῦ κρείττονος ἀρχῇ, τὰς τε

μενος διεστέλλετο, θεῷ λόγον δώσειν τῶν ἐγχειρουμένων αὐτοῖς (80). αὐτῷ μὲν γάρ τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν, αὐτῷ δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ Κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας γε μὴν τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ, κατὰ καιρὸν τὰς εὐθύνας ὑφέξειν τῶν πρατομένων. Ταῦτα συνεχῶς διεμαρτύρητο, ταῦθ' ὑπεμίμησκε, τούτων διδάσκαλος ἦ. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐπιθαρρῶν γνησίως τῇ πίστει, τοιαύτης ἐφρόνει καὶ διεστέλλετο· οἱ δὲ ἀρρ. ήσαν ἀμαθίεις καὶ πρὸς τὰ καλὰ κεκωφαμένοι, γλώττῃ μὲν καὶ βοᾶς εὐφήμοις ἐπικροτοῦντες τὰ λεγόμενα, Ἐργοῖς δὲ καὶ ολιγωροῦντες αὐτῶν δι' ἀπλησίαν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

**Οτι τῶν πλεονεκτῶν ἐρι μημελον μέτρον θέσειξε πρὸς δυσαρησιν.*

«Ωστ' ἡδη ποτὲ τῶν ἀμφ' αὐτὸν τινὸς ἐπιλαβόμενον φάναι· «Καὶ μέχρι τίνος, ὃ οὗτος, τὴν ἀπλοστίαν ἔκτείνομεν;» Εἰτ' ἐπὶ γῆς μέτρον ἀνδρὸς τιμικὰς ἐγχαράξας τῷ δόρατι δ μετὰ κεῖρας ἔχων ἐτύγχανε· «Τὸν σύμπαντα τοῦ βίου πλοῦτον, ἔη, καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον εἰ κτήσαιο, πλέον οὐδὲν τούτου τοῦ περιγραφέντος γηδίου ἀποίσεις, εἰ δὴ καὶ αὐτοῦ τύχης (81).» Ἀλλ' οὐδένα, ταῦτα λέγων τε καὶ πράττων, ἐπαυεν δ μακάριος· τὰ πράγματα δὲ ἐνεργῶς αὐτοῖς θεοπροποὶς ἐπεισειν, ἀλλ' οὐ ψιλοὶς βηματοῖς ἐοικέναι τὰ βασιλέως θεοπίσματα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

**Οτι διὰ τὴν πλειόνα φιλανθρωπίαν ἔχειντο.*

Ἐπειδὲ οὐκ ἡνάτου φόδος εἰργων τοὺς κακοὺς τῆς μοχθηρίας, βασιλέως μὲν δουλοῦ πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐκδεδομένου, τῶν δὲ καθ' ἔκαστον ἔθνος ἀρχόντων μηδαμῶς μηδενὸς τοις πλημμελήμασιν ἐπεκινόντος, τούτο δὴ μομφὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῇ καθόλου διοικήσει παρεῖχεν· εἰτ' οὖν εὐλόγως, εἴτε καὶ

κατὰ μέρος αὐτῷ ἐπιτρέψαι δίκαια· πάντας μὲν γάρ, εἰτ., Εγοντος ex scriptæ lectionis vestigiis, quam in optimo Fuk. lib. reperi, hunc locum seleniter mihi videor restituuisse. Igitur codicis Fuk. scriptura hæc est: «Ἐγχειρουμένων αὐτοῖς... τὸν ἐπὶ πάντων θεόν τῶν ἐπὶ γῆς τὴν βασιλείαν παρασχεῖν· αὐτὸν δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῆς ἀρχῆς τὰς κατὰ μέρος αὐτοῖς ἐπιτρέψαι διοικήσεις· πάντας γε μὴν τῷ τῶν ὄλων βασιλεῖ, εἰτ., Nihil planius, nihil certius. Id est, sibi quidem a summo omnium Deo traditum esse imperium orbis terrarum: se vero divini Numinis exemplo, partes imperii regendas ipsis distribuisse.

(81) *Εἰ δὴ καὶ αὐτοῦ τύχης.* Quippe incertum est, utrum terra sepieliendus sis, cum aut ignibus cremari, aut mari submergi, aut bestiis devorari possis. In Fuk. codice scribitur τύχοις.

ειτε, δητε φίλον ἐκάστω, κρινέτω· ἐμοὶ δὲ ἐφείσθω Α injuria, statuat quisque prout videbitur. Mili interīm fas sit rerum veritatem scriptis prodere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Περὶ συγγράμματος Κανταρτίου, δι πρὸς τὸν τῶν ἀγίων σύντομον ἔγραψε.

Τωμαῖα μὲν οὖν γλώττῃ τὴν τῶν λόγων συγγράφην βασιλεὺς παρεῖχε· μετέβαλλον δὲ αὐτὴν μεθερμῆνεται (82) φωνῇ (τῇ ἡμετέρᾳ) οἵς τοῦτο ποιεῖν ἔργον ἔν. Τῶν δὲ ἐρμηνευθέντων λόγων, δείγματος ἔνεκεν, μετὰ τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἐξῆς ἐκεῖνον συνάψω, δι τὸν αὐτὸς ἐπέγραψε Τῷ τῶν ἀγίων συντάσθι, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἀναθεῖς τὴν γραφήν, ὡς μή τις κόμπον εἴναι νομίσει τὴν ἡμετέραν ἀμφιτῶν λεχθέντων μαστούσαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Οπως τῶν Εὐσεβίου περὶ τοῦ μνήματος τοῦ Σωτῆρος ἐπιδείξεων ἔστως ἤκουσε.

Κάκεινο δὲ μνήμης οὖν μοι δοκεῖ ἀπόβλητον εἶναι, δι τὴν καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν διθαυμάσιος κατεπράξατο. Ἐπειδὴ γάρ ποτε θάρσει τῆς αὐτοῦ περὶ τὸ θεῖον εὐλαβείας, ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου μνήματος λόγων παρασχεῖν εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ δεδεήμεθα, προθυμότατα μὲν τὰς ἀκοὰς ὑπεῖχε· πλήθους δὲ ἀχροατῶν περιεστῶτος, ἔνδον ἐν αὐτοῖς βασιλείοις (83) ὄρθιος ἔστως, ἕμα τοῖς λοιποῖς ἐπηκροδέτο· ἡμῶν δὲ ἀντιθολούντων ἐπὶ παρακειμένῳ τῷ βασιλεῖ φίλον διαναπαύεσθαι, ἐπείθετο μὲν οὐδαμῶς, συντεταμένῳ δὲ λογισμῷ τὴν διάκρισιν ἐποιεῖτο τῶν λεγομένων, ταῖς τε δογματικαῖς θεολογίαις ἀλήθειαν ἐπεμαρτύρει. Ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν δὲ χρόνος, δι τὸ λόγος ἐμήκυνετο, ἡμεῖς μὲν καταπάνειν προσηρήμεθα, δι τὸ οὖν ἀνήστη (83'), περαίνειν δὲ εἰς τέλος προσντρέπειν· ἀντιθολούντων δὲ καθέξεσθαι, ἀντεδυσώπει, τοτὲ μὲν φήσας ὡς οὐ θεμιτὸν εἶη, τῶν περὶ θεοῦ κινουμένων δογμάτων ἀνειμένως ἀκροσθαι, τοτὲ δὲ, συμφέρειν αὐτῷ καὶ λυσιτελεῖν τοῦτο· ἔστωτας γάρ ὑπακούειν τῶν θεῶν, δοιον. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ἡμεῖς μὲν οὐκαδὲ ἐπαντίζειμεν, καὶ τὰς συνήθεις ἀπελαμβάνομεν διατριβάς. Πινον enim ac religiosum est, inquit, ut de rebus divinis stantes audiant. His peractis, που quidem domum reversi, consuetis nos studiis et exercitationibus reddidimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Οτι περὶ τοῦ Πάσχα καὶ θεῶν βιβλίων πρὸς Εὐσέβιον ἔγραψεν.

Οὐ δὲ τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ προνεομένος (84), περὶ κατασκευῆς θεοπενεύστων λογίων εἰς ἡμέτερον πρόσωπον ἐπειθεῖ τὸ γράμμα, ἀλλὰ δὴ καὶ περὶ τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Πάσχα ἑορτῆς. Προσφωνησάντων γάρ ἡμῶν (85) αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς

(82) Μεθερμηνευτα. Sub dispositione magistri officiorum erant interpretes variarum gentium ac linguarum, ut docet Notitia imp. Romani. Horum igitur opera utebatur Constantinus, in epistolis et orationibus ex Latino in Græcum sermonem transferendis.

(83) Ἐρδον ἐγένετο τοῖς βασιλεῖσι. Interpres veritatem, in ipsa basilica: quod non probo. Hoc enim tamquam mirabile pietatis exemplum in Constantino nota est Eusebius, quod Eusebii sermonem in ipso palatio stans imperator audire dignatus sit. Certe si in ecclesia stans imperator sermonem audiisset, minus id esset mirandum, cum locus ipse reverentiam postulet, et imperator ipse in ecclesia unus sit e numero fidelium. In palacio vero stare

A injuria, statuat quisque prout videbitur. Mili interim fas sit rerum veritatem scriptis prodere.

CAPUT XXXII.

De Constantini oratione, quam ad sanctorum cætum scripsit.

Et imperator quidem Latino sermone orationes componebat. Eas vero in Græcam postea lingua convertebant interpretes, quibus id munus erat injunctum. Ex his orationibus Græco sermone translatis, exempli gratia, unam huic operi subjiciam, quam ille Ad sanctorum cætum inscripsit, Ecclesiæ Dei lucubrationem illam nuncupans: ne cui forte nostrum super his rebus testimonium, vana atque inanis fabula esse videatur.

542 CAPUT XXXIII.

Quomodo Eusebii de Servatoris sepulcro panegyricas orationes stans audierit.

Illud vero quod nobis præsentibus gessit princeps mirabilis, nequaquam mili videtur silentio pretereundum. Nam cum singulari ejus in Deum pietate consensi, rogassemus aliquando ut nos de Servatoris nostri sepulcro dicentes audire vellet, libentissime aures nobis commodavit. Cumque maxima audienciam multitudo intus in ipsa regia circumstaret, stans ipse una cum cæteris orationem audivit. Nobisque ab eo postulantibus, ut in regali solio quod juxta positum erat sedere vellet, nunquam adduci potuit ut sederet: sed intento animo qua dicebantur expendens, theologicorum dogmatum veritatem suo testimonio comprobabat. Cum vero multum jam temporis consumpsisset, et prolixior esset oratio, nos quidem sinecū dicendi facere volebamus; at ipse hortabatur nos, ut pergeremus donec ad metam perducta esset oratio. Nobis rursus ut sedeberet supplicantibus, ipse obluctans bēnigne persuadebat: cum nunc quidem diceret nefas esse, ubi de Deo instituta sit disputatio remissee ac molliter auscultare, nunc vero id sibi utile et commodum esset affirmaret. Piuū enim ac religiosum est, inquit, ut de rebus divinis stantes audiant. His peractis,

nos quidem domum reversi, consuetis nos studiis et exercitationibus reddidimus.

CAPUT XXXIV.

Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit.

At ille Ecclesiis Dei provida semper mente consilens, de consciendiis sacris codicibus, et de festo paschali ad nos epistolam scripsit. Nam cum nos librum quemdam quo arcana illius festi ratio erat exposita, ei nuncupassemus, quomodo nos responderem, loquente episcopo, singulare quoddam exemplum est religionis. Vide infra, cap. 46, ex quo manifeste colligitur hic palatum intelligi. Porro Christiani stantes olim in ecclesia sermonem sacerdotis auscultare consueverant. Nulli quippe in ecclesia sedebant nisi presbyteri, ut docet Optatus in lib. iv: « Dum peccatorem arguit et sedet in incipiat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat non ad populum, qui in ecclesia non habet sedendum licentiam. »

(83') Ἀργετ. Forte ἀντη vel ἀντετ. Edīt.

(84) Vulg. πεπροσομένος. In Fuk. codd. scribuntur προνεομένος, rectius, ni fallor.

(85) Προσφωνησάντων γάρ ἡμῶν. Videtur in-

sionis suæ honore vicissim remuneratus sit, ex his A ἑορτῆς λόγου, δπως ἡμᾶς ἡμεῖφατο τιμῆσας ἀντι φωνήσει, μάθοι ἐν τις ἐντυχῶν αὐτοῦ ἅψε τῷ γράμματι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕΠΤΟΝ.

*Kωνσταντίου πρὸς Εὐσέβιον, τὸν τοῦ Πάσχα
λόγον ἐπαιρούντος.*

« Νικητὴς Κωνσταντῖνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐ-

543 CAPUT XXXV.
Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem ejus de Pa-cha landat.

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

« Arbum opus profecto est, et quod omnem dicendi vim superet. Christi mysteria pro dignitate explicare, et controversiam de Pascha, ejusque originem, et plenam laboris atque utilitatis consummationem decenter expondere. Nam res divinas ne ipsi quidem pro merito enarrare sufficiunt, qui eas cogitatione assequi valent. Verumtamen eximiā tuā doctrinā et studii contentionem equidem supra modum admiratus sum, legique librum tuum perlibenter; utque in multorum qui divinæ religionis observantiam sincere profidentur, manus ac notitiam pervenire, quemadmodum optaveras, mandavi. Cum igitur intelligas, quanta cum volupitate hujusmodi munera a solertia tua nobis oblatā suscipimus, cura ut frequentioribus posthac sermonibus, quibus te innutritum esse prosteris, animum nostrum exhilares. Te vero currentem quod aiunt, ad consueta studia incitanus. Quippe cum non indignum operum tuorum interpretem qui ea in Latinum sermonem transferat, nactum te esse, tanta haec fiducia satis ostendat. Quanquam ejusmodi interpretatio, tam præclarorum operum dignitatem consequi nullo modo potest. Divinitas te servet, frater carissime. » Et haec quidem hac de re ejus sunt epistola. De parandis autem divinis codicibus

admittuntur.

CAPUT XXXVI.

*Constantini ad Eusebium epistola de conficiendis
sacris codicibus.*

« Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

telligere librum *De ratione computi paschalis*, quem ab Eusebio compositum fuisse testatur Beda in libro *De ratione temporum*, cap. 42. Certe Constantinus imp. in epistola ad Eusebium, opus illud Eusebii, quod hic memoratur, laboriosum fuisse testatur, totamque paschalis festi rationem, originem ac perfectionem complexum esse. De hoc Eusebii libro Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* ita loquitur : « Hippolytus rationem Pascha, temporumque canones scripsit, et sedecim annorum circulum reperit, et Eusebii, qui super eodem Pascha canone decem et novem annorum circuli composuit, occasionem dedit. » Quae Hieronymi verba descripsit Beda in libro *De sex aetatibus mundi*, et lib. v *Hist.*, cap. 22.

(86) *Toῦ Πάσχα ἀρτιογλᾱτας.* Seribendum est altiologias, quemadmodum etiam in libro Moræ ad marginem emendatum inveni, quod confirmant sequentia. Sublit enim : Καὶ γένεσιν, λυσιτελῇ τε καὶ ἐπίπονον τελεστουργίαν. Certe γένεσις de origine controversiae dici non potest. Melius itaque γένεσιν veritas institutionem. Tελεστουργία vero est consummatio festi paschalis a Christo facta, qui sine resurrectionis miraculo verum Pascha Christianis insutuit.

B Τοδι μὲν ἐγχειρήτα μέγιστον καὶ πάσης λόγων δυνάμεως κρείττον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τοῦ Πάσχα ἀντιογλᾱταν (86) τε καὶ γένεσιν, λυσιτελῇ τε καὶ ἐπίπονον τελεστουργίαν, ἔρμηνευσαι τὸν προστίκοντα τρόπον· τὸ γάρ θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον κατ' ἀξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι δυνατοῖς. Πλὴν δικαὶος ὑπερθαυμάσσεις σε τῆς φιλομαθείας τε καὶ φιλοτιμίας, αὐτὸς τε τὸ βιβλίον ἀνέγνως ἀσμένως, καὶ τοῖς πλεοσιν οἵ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρείᾳ γνησίως προσανέχουσι, καθάδι ἐδουλήθης, ἔκδοθῆναι προσέταξε. Συνορῶν τοίνυν μεθ' οἵστις θυηδίας τὰ τοικύτα παρὰ τῆς σῆς ἀγγειοίς δῶρα λαμβάνομεν, συνεχεστέροις ήμας λόγοις εὐφράνειν (87), οἵς ἀνατετράφθαι σαυτὸν διμολογεῖς, προθυμήθητι θέοντα γάρ σε, τὸ τοῦ λόγου, πρὸς τὰ συντριβή σπουδάσματα παρορμῶμεν· ὅπου γε καὶ τὸν εἰς τὴν (88) Πρωμαίων τοὺς σὸν πόνους μεταρρύθμισοντα γλωτταν, οὐκ ἀνάξιον ηὔρησθαι σοι τῶν εὐγραμμάτων, ή τοσαύτη πεποιθήσις (89) δείχνεται, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων ή τοιαύτη ἔρμηνεις θυηδίας κατ' ἀξίαν, ἀδυνάτως ἔχει. Ο Θεός σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ. » Τὸ μὲν (οὗν) περὶ τούδε γράμμα, τοιόνδε ἦν· τὸ δὲ περὶ τῆς τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐπισκευῆς, ὃδε πῃ περιέχει.

C ad ecclesiasticas lectiones, ejusmodi litteræ fuerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕΠΤΟΝ.

*Kωνσταντίου πρὸς Εὐσέβιον περὶ κατασκευῆς
θείων βιβλίων.*

« Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐ-

D σεβίων.

(87) *Λόγοις εὐφράνειρ.* Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani sequuntur hæc verba : Καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων, etc. Sed Scaliger, Bongarsius, aliqui hunc locum pessimo ex quibus codicibus supplerunt. Idem quoque supplementum in Fuk. et Moræ libro reperi, et quidem aliquando emendatus quam in editione Genevensi. Primum enim in eo legitur : Οἵς ἀνατετράφθαι σαυτὸν διμολογεῖς. Scribendum tamen est ἀνατετράφθαι, vel ἐντετράφθαι.

(88) *Kai τὸν εἰς τὴν.* Post hæc verba in libro Moræ vacuum spatiū relinquitur. Deest certe vocabulum Πρωμαίην. Locus itaque supplendus est hoc modo : Τὸν εἰς τὴν Πρωμαίην τοὺς σὸν πόνους μεταρρύθμισοντα γλωτταν, vel potius εἰς τὴν Πρωμαίων, ut loquitur Eusebius supra cap. 32. Certe in codice Fuk. legitur εἰς τὴν Πρωμ... τοὺς σὸν πόνους μεταρρύθμισοντα, etc.

(89) *Ἡ τοσαύτη πεποιθήσις.* Avidaciam intellegit ejus qui librum Eusebii *De Pascha intercalatis* fuerat jussu Constantini; vel certe πεποιθήσις est opinio ac judicium ipsius imperatoris. Interpres quidem fiduciālēm ipsius Eusebii intellexit, quoniam hic convenire nullo modo potest. Omnia in πεποιθήσις hic aliter sumi non potest quam pro judicio

«Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιωτάτῃ Ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτόν· ὡς πάντων ἐκείσε πολλήν λαμβανόντων αὐξῆσιν, σφρόδρομον δέξιον καταρχαίνεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατεσκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέξεξον προθυμότατα τὸ δέξιν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γάρ κατεφάνη, τὸ δηλῶσαι τῇ οῇ συνέσσι, ὅπως ἀν πεντήκοντα σωμάτια ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐαγγελγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὑμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραψῆναι κελεύσεις, τῶν θείων δηλαδή Γραφῶν, ὅν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῷ τῆς Ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαῖαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμεροτήτος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικὸν (90), ὅπως ἄπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειν· ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραψέντα σωμάτια κατασκευασθεῖη, τῆς σῆς ἐπιμελεῖας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γάρ ὃν δῆμοσιῶν ὁγημάτων ἔξουσιαν εἰς διαχομιδῆν, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γάρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς γραφέντα, γαλ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὕψεων ρίζατα διαχομισθῆσεται, ἐνδε δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς Ἐκκλησίας διαχόνων ἐς ἐπειδὸν ἀφίκεται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθῆσεται φιλανθρωπίας. Ὁ Θεός σε διαψυλάξου, ἀδελφὲ καγαπτέ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΖ'.

“Οπως αἱ βίβλοι κατεσκευάσθησαν.

Ταῦτα μὲν οὖν βασιλεὺς διεκελεύετο· αὐτίκα δὲ ἔργον ἐπηκοούθει τῷ λόγῳ, ἐν πολυτελῶς ἡσχημένοις τεύχεσι τρισσάκινοι τετρασάκινοι (91) διαπεμψάντων ἡμῖν· δὴ καὶ αὐτὸς βασιλέως ἐτέρα ἀντιφύνησις παρατήσει, δι' ἡς πυθύμενος ὡς ἡ παρ' ἡμῖν Κωνσταντία πόλις, ἀνδρῶν ἔκτοπως δειπνισμόνων οὔτα πρότερον, ὅρμητήριον θεοσεβείας (92), τῆς ἔμπροσθεν μεταβεβληκτικαὶ εἰδῶλικῆς πλάνης, ἐγένετο, χαρίειν ἐδήλου καὶ τὴν πρᾶξιν ἀποδέχεσθαι.

et persuasione tam ipsius Constantini, quam reliquorum hominum, qui Eusebii opusculum *De Pascha* in Latinam linguam iussu Constantini conversum magnopere laudabant. Hæc, inquit, tanta omnium opinio satis ostendit non indignum tibi obtigisse interpretem. Porro voces illæ τῶν συγγραμμάτων duplēi modo construi possunt, aut cum adjectivo ἀνάξιον, aut cum vocabulo πεποιθησίας.

(90) Διοικήσεως καθολικόν. Illoc loco διοικησις diocesis Orientis significat. Sic autem veteres Romani vocabant certum numerum provincialium, quæ simul collecte parebant vicario praefecture prætorianæ. Nam praefectus quidem prætorio sub dispositione sua plures habebat dioceses; vicarii autem singulas. Porro haec vox eo sensu usurpari cœpta est circa tempora Constantini, ut discimus tum ex ejusdem Constantini epistolis supra relatis, tum ex legibus aliquot codicis Theodosiani.

(91) Τρισσάκινοι τετρασάκινοι. Recte interpres terniones et quaterniones tertii. Codices enim mem-

• In ea urbe quæ a nobis nomen sortita est, divina Servatoris nostri adjuvante providentia, maxima hominum multitudo ad sanctissimam Ecclesiam sese adjunxit. Itaque cum cuncta illuc maximum incrementum capiant, consentaneum imprimis videtur, ut plures quoque in ea construantur ecclesiæ. A cipe igitur libenti animo id quod facere decrevi. Visum est enī id significare prudentiæ 544 tuæ, ut quinquaginta codices diuinorum Scripturarum, quarum apparatus et usum maxime necessarium Ecclesiæ esse intelligis, in membranis probe apparatis, ab artificiis antiquariis venuste scribendi peritissimis describi facias; qui et legi facile, et ad omnem usum circumferri possint. Literæ porro a nostra clementia missæ sunt ad rationalem diocesis, ut cuncta ad eorum codicum confessi nem necessaria præberi coret. Tuæ erit diligentia, ut scripti codices quaestorius apparentur. Carterum duorum publicorum vehiculorum usum auctoritate hujus epistole accipies. Sic enim quæ eleganter descripta sunt, ad conspectum nostrum commodissime perferentur: uno scilicet ex Ecclesiæ tuæ diaconis id ministerium obeunte. Qui quidem ubi ad nos pervenerit, humani atis nostræ experimentum capiet. Divinitas te servet, frater carissime. »

CAPUT XXXVII.

Quomodo confici fuerint codices.

C Et hæc quidem imperator præcepit. Ceterum ejus dicta continuo opus ipsum excepit, cum nos in voluminibus magnifice exornatis terniones et quaterniones ad eum missemus. Quod ipsum altera imperatoris responsio testabitur; in qua, cum forte ei nuntiatum fuisset urbem apud nos Constantiam, quæ antea simulacrorum cultui addicta fuerat, impetu quadam sacrosanctæ religionis impulsam, pristinum superstitionis errorem abjeccisse, gaudere se et factum magnopere probare significavit.

D branacei sere per quaterniones digerebantur, hoc est, quatuor folia simul compacta, ut terniones tria sunt folia simul compacta. Et quaterniones quidem sedecim habebant paginas, terniones vero duolemas. Porro in ultima quaternionis pagina notabatur numerus quaterniorum, pata 1, 2, 3, et sic deinceps, quemadmodum observavi in vetustissimis codicibus, cum Græcis tum Latinis. In antiquissimo codice Gregorii Toronensis, qui ante nonagesimos annos scriptus est, in ultima pagina quaternionis hanc notam reperi q. 1, id est, quaternio primus. Ceterum monendum est lector, in his Eusebii verbis esse enallagen. Dixit enim tetrasacra τὸ τεύχειται, cum potius dicendum fuisset τεύχη ἐν τετρασσοῖς.

(92) Ὅρμητήριον θεοσεβείας. In codice Fuk. hic locus ita legitur: Ὅρμητήριον θεοσεβείας, τῆς ἔμπροσθεν μεταβεβληκτικαὶ εἰδῶλικῆς πλάνης ἐγένετο. Atque ita in Savili codice scriptum esse suspicor, ex eo quod Savilius tres voces, Ὅρμη, scilicet, μεταβεβληκτεν εἰ πλάνης, lineolis subimis- tavit.

CAPUT XXXVIII.

*Quomodo Emporium Graecorum, ob christianismum
urbs facta est et Constantia cognominata.*

Jam tum siquidem in Palæstina urbs Constantia salutarem religionem amplexa, tum a Deo tum ab imperatore summi honoris prærogativa decorabatur. Nam et civitatis nomen accepit, cum antea vicus esset, et pristinum nomen cum præstantiore vocabulo, religiosi simæ videlicet sororis principis, commutavit.

545 CAPUT XXXIX.

Quod in Phœnicio urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et ecclesiæ exstructæ.

Idem quoque pluribus in locis factitatum: verbi gratia in urbe quadam Phœnicies, quæ imperatoris nomine appellatur: cuius incolæ conjectis in ignem innumerabilibus simulacris, salutarem religionem amplexi sunt. Sed et in reliquis provinciis, innumeris confertim ad salutarem Dei cognitionem sese transferentes, per urbes et agros varia simulacula ex omnis generis materia fabrefacta, quæ prius pro sacriss habuerant, aboleverunt; templo eorum ac delubra in immensam altitudinem sublata, nullo jumente destruxerunt, ecclesiæ vero a fundamentis ædificantes, pristinam suam sententiam aut potius errorem mutaverunt. Verum Deo amabilis imperatoris res gestas singillatim commemorare, non iam nostrum est, quam illorum qui assidue cum eo versari meruerunt. Nos vero quando ea quæ ad nosram notitiam pervenerunt, in hoc opere breviter expulerimus, ad extreum ejus vitæ tempus transgrediemur.

CAPUT XL.

Quod cum trinis decennalibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem martyri Hierosolymis celebravit.

Annum iam imperii illius tricesimus peragebat. Tres autem ejus filii variis temporibus consortes imperii fuerant renuntiati. Primus qui patri erat cognominis, decimo circiter paterni imperii anno, hunc honorem sortitus. Secundus avi sui nomen referens circa parentis sui vicennialia Cæsar est declaratus. Tertius Constans, qui præsentiam et stabilitatem suo nomine designat, tricesimo circiter paterni principatus anno ad hoc fastigium est elevatus. Ita cum ad quamidam Trinitatis similitudinem tres filios Deo amabiles sustulisset, eosdemque singulis decennis ad consortium imperii cooptasset, tempus

(93) *Kaθ' ἔκαστα γράψειν. In codice Regio et Fuk. scriptum est καθέκαστα una voce, quod magis probo. Sequitur enim tñw tñw θεοφίλους πράξεων. Melius tamen scriberetur τὰ καθέκαστα.*

(94) *Παραδότες τὴν γραφὴν. Interpres hunc locum ita vertit: Nos vero quoniam breviter que nobis nota fuerunt, litterarum monumentis mandavimus. Ego vero ita interpretor: Postquam ea quæ nobis nota sunt breviter exposuerimus, ad extreum ejus vitæ tempus sermonem transferemus. Quia interpretatio sine dubio rectior est, et verbis ac sensui Eusebii magis congruit. Nam si Eusebius ita intellexisset, ut sensit interpres, dixisset δῆλη παρα-*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

"Όπως τὸ Γαλαῖον Ἐμπόριον, διὰ τοῦ Χριστιανισμὸν ἐποιούσθη, καὶ Κωνσταντεῖα προσηγραφέεται.

"Ηδη μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν Εθνους τὴν Κωνσταντεῖα τὴν σωτήριον ἐπιγραφαμένη θεοσέβειαν, καὶ παρ' αὐτῷ Θεῷ, καὶ παρὰ βασιλεῖ τιμῆς κρείττονας ἡξιοῦτο, πόλις μὲν ἀποφανεῖσα, διὰ τὴν πρότερον ἥρη, ἀμείψασα δὲ τὴν προστηγοριαν ἐπωνύμῳ κρείττην θεοσεθοῦς ἀδελφῆς βασιλέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΘ'.

"Οτι ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐποιούσθη μέρη τις, ἐπὶ δὲ ταῖς ἀλλαῖς πόλεσιν εἰδώλων μέρη ήτον καθαίστησαν, ἐκκλησίων δὲ κατασκεναν.

Tautὸν δὲ καὶ ἔτεραι πλεῖον διεπράττοντο χώραι, ὡς τὴν τοῦ Φοινίκων Εθνους, αὐτοῦ βασιλέως ἐπώνυμος· οἵοι πολῖται δυτεξαρχοῦμενταί ξοάνων ιδρύματα πυρὶ παραδόντες, τὸν σωτήριον ἀντικατηλάξαντα νόμον. Καὶ ἐφ' ἔτερων δὲ ἐπαρχῶν, αὐτόμολοι: τοις σωτηριών προστόντες γνώστει, ἀνέροις κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, τὰ μὲν πρότερα αὐτοῖς Ιεράκινον νενομισμένα ἐν ὅλῃ παντοῖων ξοάνων δητα, ὡσαντεί τὸ μηδὲν δητα, τιςάνιζον, ναούς τ' αὐτῶν καὶ τεμένη εἰς ὅφος ἡμένα. μηδὲνδε ἐπικελεύοντος καθήρουν, ἐκκλησίας δὲ ἐκ θειελίων ἀνιστῶντες, τῆς προστέρας ἀντικατηλάσσοντο γνώμης, ήτοι πλάνης. Ἀλλὰ γάρ καθ' ἔκαστα γράφειν (95) τῶν τοῦ θεοφίλους πράξεων, οὐχ ἡμέτερον ἀν εἰη μᾶλλον, ἢ τῶν τὸν πάντα χρόνον συνενται αὐτῷ κατηξιωμένων· ἡμεῖς δὲ ἐν δλίγω ταῖς ημίν διεγνωσμένα τῆς παραδόντες τῇ γραφῇ (96), ἐπὶ τὸν ὑστατὸν αὐτοῦ τῆς ζωῆς διαδησύμεθα χρήνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

"Οτι ἐφ' τρισὶ δεκαετηρίοι τρεῖς υἱοὺς βασιλεῖς ἀναγορεύεταις, τὰ ἔκαστα τοῦ ἐφ' Ἱεροσολύμοις μαρτυρίου προβέθητο.

'Ἐπληροῦντο μὲν αὐτῷ τριάκοντα ἐνιαυτῶν περίδοια τῆς βασιλείας (95): (παῖδες δὲ τρεῖς) διαφόροις ἀνεδείκνυντο χρόνοις· δὲ μὲν ὁμώνυμος τῷ πάτερι Κωνσταντίνος, πρώτος μετασχὼν τῆς τιμῆς ἀμφὶ τὴν τοῦ πατρὸς δεκαετηρία· δὲ δὲ δεύτερος τῇ τοῦ πάππου κοσμούμενος ὁμώνυμος Κωνσταντίος, ἀμφὶ τὴν εἰκοσετετρικὴν πανήγυριν ἀνηγορεύμένος· δὲ δὲ τρίτος Κώνστας, τὸν ἐνεστῶτα καὶ συνεστῶτα τῷ τῆς ἐπωνυμίας προστήματι σημαίνων, ἀμφὶ τὴν τρίτην δεκάδα προηγμένος. Οὗτος δὴ τριάδος λόγω τριτην γονήν παιῶν θεοφίλη κατησάμενος, ταύτην δὲ ἐφ' ἔκαστην περιδόφ δεκαέτους χρόνου (96) εἰσποιήσει τῆς βασι-

δόντες.

(95) *Περίοδοι τῆς βασιλείας. Post haec verba, omissa erat linea in codice Regio, et in editione Stephani, quam quidem ita suppleto: ἐν οἷς παιδεσ αὐτῷ τρεῖς κοινωνοι τῆς βασιλείας διαφόροις, εἰc. Eijsdem vocabuli βασιλείας repetitio fecit ut integrâ linea ab antiquario nūpis properante omittetur. In codice Fuk. legitib διαφόροις δὲ ἀνεδείκνυντο χρόνοις optimè. Ita unius voculae alijectione hic locus expletur. Savilius vero tribus vocibus additis locum supplevit, perinde ac Scaliger ac Christophorus, παιδεσ δὲ τρεῖς διαφόροις, εἰc.*

(96) *Ἐφ' ἔκαστην περιδόφ δεκαέτους χρόνου.*

λειας τιμήσας, τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων εὐχαριστή-
ριον καιρὸν (97) εὐχαίρον εἶναι τὸν τῆς αὐτοῦ τριά-
κονταετηρίδος ἡγεῖτο· καὶ δὴ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις
αὐτῷ σὺν πάσῃ φιλοκάλῳ σπουδῇ κατειργασμένου
μαρτυρίου προσήκειν τὴν ἀφιέρωσιν ποιήσασθαι, εὐ-
ἔχειν ἐδοκίμαζε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ὅτι διὰ τὰ κατ' Αἰγυπτον ἵητίματα, σύνοδον
εἰς Τύρον ἐτῷ μεταξὺ γενέσθαι προσέτα-
ξεν.

Μισκαλος δὲ κάν τούτῳ φθόνος, οἷονε (98) σκή-
τιον νέφος τηλαυγεστάταις ἥλιον μαρμαρυγαῖς, ὑπαν-
τήσας, τὸ φαιδρὸν τῆς πανηγύρεως θυρυθεῖν ἐπείρα,
τὰς κατ' Αἴγυπτον Ἐκκλησίας αὐθις ταῖς αὐτοῦ τα-
ράττων ἐρεσχελίαις. Ἀλλ' δὲ τῷ θεῷ μεμελημένος,
σύνοδον αὐθις πλειστων ἐπισκόπων ὁσπερ Θεοῦ στρα-
τόπεδον καθοπλίσας, ἀντιπαρετάττετο τῷ βασικάνῳ
δαίμονι, ἐξ ἀπάσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Ἄστας τε
καὶ Εὐρώπης σπεύσειν, πρώτα μὲν ἐπὶ τὴν τῆς δια-
μάχης λύσιν, ἐντεῦθεν δὲ τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ προλε-
χέντος νεώ ποιεῖσθαι διακελευσάμενος· δόδον δὴ πά-
ρεργον, ἐπὶ τῆς Φοινίκων μητροπόλεως προσέτατε
διαλύσασθαι τὰς ἐρεσχελίας· μή γάρ ἔξεινα τὰς γνώ-
μας διηρημένους, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρεῖναι λατρείαν,
θείου νόμου διαχορεύοντος, μή πρότερον τὰ δώρα
προσφέρειν τοὺς ἐν διαφορῇ τυγχάνοντας, ἢ φιλίαν
ἀσπασαμένους (99), καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους εἰρηνικῶν
διαθέντας. Ταῦτα βασιλεὺς τὰ σωτήρια παραγγέλματα
τῇ αὐτοῦ αὐτὸς διανοίᾳ ζωτικῶν, σὺν δμονοίᾳ καὶ
συμφωνίᾳ τῇ πάσῃ ἔχεσθαι τῶν προκειμένων, διὰ
γραφῆς οὐτως ἔχοιστης ἐδήλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Κωνσταντίου πρὸς τὴν ἐτῷ Τύρῳ σύνοδον.
ε Νικητῆς Κωνσταντίνος, Μέγιστος Σεβαστὸς, τῇ
Ἄγιᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ Τύρον.

« Ήν μὲν Ἰωάκιμον καὶ τῇ τῶν καιρῶν εὐ-
καιρίῃ μάλιστα πρέπον, ἀστασιαστὸν εἶναι τὴν καθ-
ολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πάσης λοιδορίας (1) τοὺς τοῦ
Χριστοῦ νῦν ἀπῆλαχθαι θεράποντας. Ἐπεὶ δὲ οὐχ
ὑγιοῦς φιλονεικίας οἰστρψ τινὲς ἐλαυνόμενοι (οὐ γάρ

A deinceps tricennaliū suorum opportunissimum esse
existimavit, quo summo omnium regi gratias age-
ret. Et ipse quidem optimum factu esse judicabat,
si ejus martyrii quod singulari studio ac magnifi-
centia Hierosolymis construxerat, dedicationem ce-
lebraret.

546 CAPUT XLII.

*Quod inter hæc synodum Tyri haberi constituit ob
quasdam in Aegypto controversias.*

Verum invidus dæmon bonorum omnium inimicus
instar densissimæ cujusdam nubis splendidissimis
solis radiis sese opponentis, hujus celebritatis ni-
torem turbare conatus est, Ecclesiarum Aegypti
statum contentionibus suis iterum concutieus. Sed
enim Deo charus imperator collectam rursus pluri-
morum antistitutum synodum, velut divinum quemdam
exercitum in prælium educens, malevolo dæmoni
objecit: episcopis ex universa Aegypto, et Libya,
Asia item et Europa convenire jussis: prium
quidem ad dirimendam controversiam, exinde vero
ad supradicti martyrii dedicationem. Proinde man-
davit iis ut obiter in civitate quæ tolius Phœnices
caput est, controversias dissolverent: neque enim
fas esse, ut cum mutua animorum dissensione ad
divinum cultum accederent: cum divina lex vetet,
ne dissentientes, antequam compositis inter se con-
troversiis pacem atque amicitiam pepigerint, dona
sua offerant Deo. Hæc salutaria Servatoris nostri
documenta imperator assidua cogitatione volvens,
C cum omni animorum consensione et concordia pro-
positum opus aggredi monuit, per litteras quæ sic
se habent.

CAPUT XLII.

Epistola Constantini ad synodum Tyri congregata.

« Victor Constantinus, Max. Augustus, sanctæ sy-
nodo congregata in urbe Tyro.

« Congruum plane et prosperitati temporum no-
strorum consentaneum erat, ut Ecclesia catholica
expers seditionis esset, et Christi famuli ab omni
nunc probro vacui essent ac liberi. Sed quoniam
nonnulli improbabæ contentionis stimulis agitati, ne

Male interpres vertit decimo quoque anno. Neque
Constantinus decimo quoque anno imperii sui li-
heros suos Cæsares creavit. Quippe Crispum qui-
dem et Constantinum Cæsares fecit, Galiano et
Basso coss., Kalendis Martiis, qui erat annus ejus
principatus undecimus. Constantius vero Cæsar
creatus est consulatu IIII Crispi et Constantini, die
VI Idus Novembbris, hoc est, anno imperii Constan-
tini nono ac decimo. Denique Constans Cæsar a
patre renuntiatus est, Dalmatio et Zenophilo coss.,
die VIII Kalendas Januarias, Constantino annum
imperii sui octavum ac vicesimum ingresso, ut
patet ex *Fastis Idaliis*. Quare Eusebii verba melius
ita vertentur: *singulis decenniis*. Sed neque hoc
modo verum erit quod dixit Eusebius. Neque enim
Crispus et Constantinus junior Cæsares facti sunt
in prima decaeteride Constantini, sed circa pri-
mam decaeteridem. Itaque benigna interpreta-
tione egent hæc verba. Quod cum minime adver-
tisset Baronius, Crispum Cæsarem factum esse

D scripsit anno Christi 315, qui est prochronismus
biennii.

(97) *Ἐνχαριστήριον καιρόν.* Non dubito quin
scribendum sit εὐχαριστηρίων, quod miror ab aliis
animadversum non fuisse. In Fuk. codice scribitur
εὐχαριστήριον καιρὸν καὶ εὐχαίρον, quod non pro-
bo.

(98) Vulg. *ολος εἰς*. Scribendum uno verbo
oīovēt, ut in libro Moræ ad marginem emendatum
inveni, et paulo post legendum ὑπαντήσαν.

(99) Vulg. *ἡ φιλία σπασαμένους*. Malum tamen legere
ἀσπασαμένους. In codice Savillii
scribitur ἀσπασαμένους.

(1) *Πάσης λοιδορίας.* Hoc loco λοιδορία passivam
habet significationem, idemque valet quod in fine
hujus epistolæ βλασφημias. Atque ita veritatem Chri-
stophorus in libro primo *Historiæ Ecclesiasticae*
Theodoriti, cap. 29.

dicam vitam professione sua indignam agentes, A cuncta turbare conantur; quod malum quavis calamitate gravius mihi videtur: idcirco vos sponte, ut aiunt, currentes adhortor, ut absque ulla dilatatione in unum coeuntes, synodus constituatis. et ope vestra indigentibus subveniatis, fratribus periclitantibus medicinam adhibeatis, 547 dissidentia inter se membra ad concordiam revocetis; delicta denique, dum tempus adhuc patitur, corrigatis: quo scilicet tot ac tantis provinciis per vos restituatur concordia, quam proli scelus! paucorum hominum arrogantia evertit. Id porro summo omnium Domino ac Deo acceptum esse, mihique præ omnibus votis optabile; vobis postremo ipsis, si quidem concordiam restitueritis, honorificum in primis et gloriosum inter omnes constare arbitror. Nolite ergo cunctari; sed alacritatem animi vestri magis ac magis intendentis, date operam ut praesentes dissensiones convenienti sententia terminentis, cum omni ut par est sinceritate ac fide, quam Servator ille quem colimus, in omni negotio tantum non inclamans, a nobis præcipue flagitat, in unum convenientes. Ceterum quantum ad religiōnem nostram pertinet, nihil quod mearum partium sit vobis deerrit. Cuncta siquidem quæ litteris vestris significasti, a me impia sunt. Scripsi ad quos voluisti episcopos, ut venientes communi vobiscum cura ac sollicitudine fungerentur. Misi etiam Dionysium ex consulari, qui et episcopos illos qui vobiscum adesse debent commoneat, et omnium quæ gerentur, maxime vero modestia, inspectio sit. Si quis vero, quod minime arbitramur, præceptum nostrum etiamnam violare presumens, adesse renuerit, mittetur quamprimum a nobis aliquis, qui imperiali auctoritate hominem in exsilium pellens, docebit imperatoris sanctionibus pro veritate editis minime esse repugnandum. Quod superest, vestre sanctitatis erit providere, ut nec odio nec gratia, sed juxta ecclesiasticas et apostolicas regulas, delictis et iis quæ per errorem contigerunt, conveniens remedium exquiratis, quo et Ecclesiam omni probro liberetis, et meas curas levetis, et pacis amoenitate turbatis. nunc Ecclesiis restituta, vobis ipsis maximam gloriam comparetis. Divinitas vos servet, fratres carissimi. »

(2) *Vulg. τοῖς προκειμένοις δροῖς.* Scribendum est δρον ex Theodorito, et delenda vox καιρόν quæ mox sequitur, quæ nec in codice Fuk. legitur.

(3) *Vulg. παρ' ἡμῶν δὲ οὐδέν.* Ita quidem legitur apud Theodoritum, ex cuius libro i. hic locus suppletus est, qui in manuscriptis codicibus et in editione Stephani mutulus legebatur. Verum in libro Moræi alias hujus loci interpunctionem reperi, quæ meo quidem judicio rectior est, hoc modo: ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδὲν δὲ τῶν, etc. Tamen malleum legere παρ' ὑμῶν. Vulgata tamen lectio ferri potest. In codice Fuk. perinde ut in libr. Turnebi ac Moræi scribitur: ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν. οὐδὲν δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμήν εὐλάβειαν ἡχόντων ὑμῖν αὐτοῖς εἴδετε.

(4) *Ἀπέστειλα.* Scribendum est ἀπέστειλα, ut legisse videtur interpres. Tamen in Theodorito et in

ἀν εἰποιμι βιοῦντες ἔσωταν ἀναξίως, τὰ πάντα συγχέειν ἐπιχειροῦσιν, ὅπερ πάστης συμφορᾶς ἐπέκεινα κεχωρηκέναι μοι δοκεῖ, τούτου χάριν θέοντας ὑμᾶς, τὸ τοῦ λόγου, προτρέπομει χωρίς τινας ὑπερβέτες εἰς ταυτὸν συνδραμεῖν, πληρῶσαι τὴν σύνοδον. ἐπαμέναι τοις χρῆσουσι φοηθείας, τοὺς ἀδελφούς λάσαντας ἕνδυνευόντας, εἰς ὁμόνοιαν ἐπαναγαγεῖν τὰ διεστώταν μελῶν, διορθώσασθαι τὰ πλημμελούμενα ἔως καὶ ρόδος ἐπιτρέπει. ἵνα ταῖς τοσαύταις ἐπαρχίαις τὴν πρέπουσαν ἀποδώσετε συμφωνίαν, ἢν (φεύ τοις ἀποτοίας!), ἐλαχίστων ἀνθρώπων ἀπώλεσεν ὑπερούσια. "Οτι δὲ τοῦτο καὶ τῷ δεσπότῃ τῶν δλων Θεῷ ἐπεινάρεστον, καὶ ἡμῖν πάστης εὐχῆς ὑπέρτερον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, ἔαν γε τὴν εἰρήνην ἀνακαλέστησθε, οὐ τῆς τυχούσης αἴτιον εὐδοξίας, πάντας ἀνθρώπους συνομάδειν ἥγοντας. Μή τοινυ μέλλετε λοιπόν· διλλ ἐπιτελνατες ἐντεῦθεν δῆδη τὰ τῆς προθυμίας, τοῖς προκειμένοις ὄρον (2) ἐπιθεῖναι σπουδάζατε τὸν πρωτόκοντα, μετὰ πάστης εἰλικρινίας δηλαδὴ καὶ πίστας; συνελθόντες, ἢν ἐκεσταχοῦ μονονούχη φωνὴν ἀφεῖς ὁ Σωτὴρ ἐκεῖνος φιλαρεύομεν, ἀπαιτεῖ μάλιστα παρ' ἡμῶν. Οὐδὲν (3) δὲ τῶν εἰς τὴν ἐμήν εὐλάβειαν ἡχόντων, ὑμῖν ἐνδέχεται. Πάντα μοι πέπρακται, τὰ γράψοντες ἀπέστειλα πρὸς οὓς ἔσουλη. Θητεῖς τὸν ἐπιτσόπων, ἵνα παραγενόμενοι, κοινωνήσατεν ὑμῖν τῶν φροντισμάτων ἀπέστειλα (4) Διονύσιον, τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν (5), δις καὶ τοὺς ὀφελόντας εἰς τὴν σύνοδον ἀφικέσθαις μεθ' ὑμῶν ὑπομνήσει, καὶ τῶν πραττομένων, ἔχαιρέτω; δις (6) τῆς εὐταξίας κατάσκοπος παρέσταται. 'Ἐνν γάρ τις, ὡς ἔγὼ οὐκ αἰδομαι, τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διαχρούσασθαι περιώμενος, μὴ βουληθῆ παραγενέσθαι, ἐντεῦθεν παρ' ἡμῶν ἀποσταλήσεται, δις ἐκ βασιλικοῦ προστάγματος αὐτὸν ἐκβαλὼν, ὡς οὐ προσήκεν δροῖς αὐτοκράτορος, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἔξενεχθείσιν, ἀντιτείνειν διδάξει. Λοιπόν ἔσται τῆς ὑμῶν διστήτος ἔργον, μῆτε πέρις ἀπέχθειαν, μῆτε πρὸς χάριν, ἀκολούθως δὲ τῷ ἔκκλησιαστικῷ καὶ ἀποστολικῷ κανόνι, τοῖς πλημμελεῖσθαιν εἰπούν κατὰ σφάλμα συμβεηκόσι, τὴν ἀρμόττονταν θερπεταὶ ἐπινοήσαι, ἵνα καὶ πάστης βλασφημίας ἐλευθερώστε τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὰς ἐμὰς ἐπικουφίστητε φροντίδας, καὶ τὴν τῆς εἰρήνης χάριν τοὺς νῦν στασιαζομένους ἀποδύντες, μεγίστηγε εὐλέσιν ὑμῖν αὐτοῖς προξενήσητε. 'Ο Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, δ ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. »

Fuk. libro legitur ἀπέστειλα πρὸς οὓς, etc.

(5) *Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατικῶν.* Flavius Dionysius comes vocatur ab Athanasio in *Apologeticum ad Constantium*, ubi multa reserat de hac synodo apud Tyrum, quæ habita est consulatu Constantii et Albini, mense Augusto ac Septembri. Fuerat hic Dionysius antea consularis Phœnices, Januarino et Justo coss., ut patet ex legē 4 codice Theod. De famosis libellis.

(6) *Ἐξαιρέτως δέ.* Ita quidem legitur apud Theodoritum. Sed in codice Fuk. hic locus ita scribitur: Καὶ τῶν πραττομένων δὲ καὶ τῆς εὐταξίας ἔξαιρέτως κατάσκοπος παρέσταται. Quam lectionem Scaliger, Bongarsius aliquie in suis libris repererant. Paulus post scribo τὴν ἡμετέραν κέλευσιν καὶ νῦν διαχρούσασθαι ex cod. Fuk. et Theodorito. Neque enim mediocris est emphasis in his verbis καὶ νῦν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ.

"Οτι τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἔγκαιριων εἰς τὴν ἑօρ-
τὴν ἐκ πασῶν ἐπαρχῶν παρῆσαν ἐπισκοποῖ.

'Ἐπει δὲ δι' ἔργων ἔχώρει τὰ προστεταγμένα, κατ-
ελάμβανεν δὲλος βασιλικὸς ἀνήρ, ἐπισπέρχων τὴν
σύνοδον σὺν γράμματι βασιλικῷ (7), σπεύδειν καὶ
μηδὲν ἀναβάλλεσθαι, τὴν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα παρορ-
μῶν γε πορείαν. Ἀρατες οὖν οἱ πάντες ἀπὸ τοῦ
Φοινίκων Ἐθνους, δημοσίους δρόμους ἡλαυνον ἐπὶ τὰ
προχείμενα· ἐπληροῦστο δὲ τότε πᾶς δ τῇδε τόπος με-
γίστης Θεοῦ χορείας, ἐπὶ ταύτῃν ἐν τοῖς Ἱεροσόλυ-
μοις συνηγμένων τῶν ἐξ ἀπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν
ἐπισκόπων· Μακεδόνες μὲν γάρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς
μητροπόλεως (8) παρέπεμπον, Παννονίοις τε καὶ Μυ-
σοῖ, τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθοῦντα κάλλη τῆς τοῦ Θεοῦ
νεολαίας· παρῆν δὲ καὶ Περσῶν ἐπισκόπων ιερὸν
χρῆμα, τὰ θεια λόγια ἐξηκριβωκῶς ἀνήρ, Βιθυνοὶ τε
καὶ Θρᾷκες (9) τὸ πλήρωμα τῆς συνόδου κατεκό-
σμον. Οὐ μὴν ἀπελιμπάνοντο (οὐδὲ) Κιλίκων οἱ δια-
φέροντες, καὶ Καππαδοκῶν θ' οἱ πρώτοι παιδεύεις
λόγων μέσοι τοῖς πᾶσι διέπρεπον· Συρίᾳ τε πᾶσα καὶ
Μεσοποταμίᾳ, Φοινίκῃ τε καὶ Ἀραβίᾳ σὺν αὐτῇ Πα-
λαιστίνῃ, Αἴγυπτός τε καὶ Λιβύη, οἱ τε τὴν Θεβαίων
οἰκοῦντες χώραν, πάντες διοικοῦσσι τὴν με-
γάλην τοῦ Θεοῦ χορείαν· οἵς ἀναριθμητος ἐξ
ἀπασῶν τῶν ἐπαρχῶν ἐπηκελούθει λεώς· παρ-
ῆν δὲ τούτοις ἄπασι βασιλικὴ τις ὑπηρεσία (10),
ἄνδρες τ' ἐξ αὐτῶν βασιλεῶν δόκιμοι κατεπέμπον-
το, φαιδρύναι τὴν ἁρπῆν ταῖς βασιλέως χορηγίαις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ τῆς διὰ Μαριαροῦ τοῦ τοπαρίου δεξιώσεως
αὐτῶν, καὶ τῶν εἰς πτωχοὺς διαδόσεων, καὶ
ἀναθημάτων τῆς Ἐκκλησίας.

Καὶ μήν καὶ δ τούτοις ἄπασιν ἐφεστῶς βασιλεῖ δε-
ξίδιος ἀνήρ (11), πίστει καὶ εὐλαβεῖ, λόγων τε θειῶν
ἐμπρέπων ἀστήσεις· δε δῆ καὶ ταῖς ὑπὲρ εὐασθείας
διμολογίαις κατὰ τὸν τῶν τυράννων καιρὸν λαμπρύν-
μενος, εἰκότας τὴν τῶνδε διάταξιν ἐπιστεύετο. Καὶ δῆ
τῷ βασιλέως οὕτος νεύματι σὺν εἰλικρινείᾳ πάσῃ δια-
χονούμενος, τὴν μὲν σύνοδον ἐτίμα φιλοφρόνῳ δεξιώ-
σει, ἐστιάσεσθαι τε λαμπραῖς καὶ συμποτικαῖς εὐ-
χαῖς· πτωχοῖς δ' ἀνέλμοσι, πενήτων δ' ἀνδρῶν (12)

(7) Σὺν γράμματι βασιλικῷ. In veteribus schedis legitur συγγράμματi. In codice Fuk. lacuna est, et postrema tantum pars vocabuli legitur, ματί. Itaque Savilius σὺν νεύμαti supplevit, perinde et Scaliger et ceteri.

(8) Μακεδόνες μὲν γάρ τὸν τῆς παρ' αὐτοῖς μητροπόλεως. Alexandrum intelligit Thessalonicæ civitatis episcopum, qui synodo Tyrensi interfuit, ut testatur Athanasius. Per Panionium autem et Μαεστια episcopos Eusebius intelligit Ursacium et Valentem, Arianae factionis signiferos, qui a synodo Tyrensi missi sunt in Αἴγυπτον, ut de criminibus quae Athanasio objecta fuerant, illic inquirerent, quemadmodum refert Athanasius in Apologetico.

(9) Βιθυνοὶ τε καὶ Θρᾷκες. Theogonium Nicæa, et Theodorum Perinthi, quæ aliter Heraclea dicitur, episcopos intelligit, quos eidem synodo interfuerunt docent Athanasius et Theodoritus. Præter Theogonium, aliij duo ex Bithynia episcopi Tyrensi

A

548 CAPUT XLIII.

Quomodo ad dedicationem ecclesiae Hierosolymorum,
episcopi ex omnibus provinciis convenere.

Cum hæc præcepta executioni mandarentur, alias ab imperatore nuntius supervenit, qui, oblatis imperialibus litteris, synodum hortatus est, ut, nulla interposita mora, omnes quamprimum Hierosolymam properarent. Cuncti igitur ex Phœnicum provinciæ digredientes, publico cursu contendere, eo quo jussum erat, cœpere. Totusque illic locus maximo Dei cœtu tandem resertus fuit, cum ex universis provinciis insignes episcopi Hierosolymis in unum convenissent. Nam et Macedones primæ apud se sedis episcopum miserant; et Pannoni ac Μαεστια ex tironibus Dei lectissimum florem ac præcipuum gentis suæ decus direxerant. Aderat etiam episcoporum Persidis ornamentum, vir sanctus et in divinis Scripturis apprime exercitatus. Bithyni quoque et Thraces præsentia sua conventum ornatabant. Nec deerant ex Ciliciæ episcopis clarissimi quique. Ex Cappadocia item qui doctrina et eloquentia præstabant, in medio consessu enituérunt. Ad bæc Syria omnis, Mesopotamia, Phœnicio, Arabia et Palæstina ipsa; Αἴγυπτος quoque et Libya, et qui Thebaidem incolunt, omnes in unum congregati magnum illum Dei chorūm implebant. Quos ex omnibus provinciis innumerabilis hominum multitudo sequebatur. Aderat porro his omnibus regalis cujusdam apparitionis obsequium; et ex imperii palatio missi quidam spectatæ probitatis viri, qui sumptibus ab imperatore subministratis festivitatem illustrarent.

C

CAPUT XLIV.

Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et
pecunia pauperibus erogata: et de donariis Ec-
clesie.

His autem omnibus prærerat vir imperatori cum-
primis utilis, fide, religione, et sacrarum littera-
rum peritia conspicuus. Qui cum tyrannicis tempo-
ribus pro pietatis defensione multis confessionibus
inclaruisse, non immerito harum rerum disposi-
tionem sibi commissam accepit. Hic igitur, omni-
cum sinceritate imperatoris jussibus obsecutus,
episcoporum quidem cœtum singulari comitate et
magnificentissimis epulis 549 atque conviviis

D synodo interfuerunt: Eusebius scilicet Nicomediensis, et Maris Chalcedonius.

(10) Βασιλικὴ τις ὑπηρεσία. Athanasius in Apologeticum ad Constantium, pag. 788, de hac synodo loquens, testatur Constantinum palatino milites mississe, qui episcoporum jussibus obseque-
rentur: Καὶ κόμης Διονύσιος ἀποστέλλεται, καὶ στρατιῶται δορυφόροι δίδονται τοῖς περὶ Εὐσέβιον.

(11) Δεξίδιος ἀνήρ. Marianus hic erat Tribunus et Notarius, ut dicuntur in titulo hujus capituli, et apud Sozomenum. Eamdem dignitatem gessit sub Constantio, ut testatur Athanasius in libro De sy-
nodis Arimini et Seleuciae.

(12) Vulg. πενήτων τ' ἀνδρῶν. Scribendum est πενήτων δ' ἀνδρῶν. Idem error est in superiori ca-
pite, ubi legitur Αἴγυπτος δὲ καὶ Λιβύη, pro Αἴγυ-
πτός τε, quomodo in Fuk. codice scribitur utrobi-
que.

honorifice exceptit; egentibus vero ac nudis, et pauperum utriusque sexus infinitate multititudini, cibi ac reliquarum rerum inopia laboranti, magnam pecuniam vim et plurimas vestes distribuit. Postremo basilicam omnem regalibus donariis magnifice ornavit. Et hic quidem hujusmodi functus est misterio.

CAPUT XLV.

**Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius
qui hæc scripsit Eusebii.**

At sacerdotes Dei partim precationibus, partim sermonibus festivitatem ornabant. Alii siquidem comitatorem religiosi imperatoris erga omnium Servatorem laudibus celebrabant, et martyrii magnificientiam oratione persequebantur. Alii sacris theologiae dogmatibus ad presentem celebritatem accommodatis, spiritale quoddam epulum audientibus præbebant. Quidam sacrorum voluminum lectiones interpretabantur; arcanos et mysticos sensus in lucem proferentes. Qui vero ad hæc aspirare non poterant, incruentis sacrificiis et mysticis immolationibus Deum placabant, pro pace communi, pro Ecclesia Dei, pro imperatore tot honorum auctore, ejusque piissimis liberis, preces Deo suppli- citer offentes. Ibi nos quoque, quibus majora quam pro meritis nostris bona contigerant, variis sermonibus publice habitis solemnitatem decoravimus: nunc regalis fabricæ decorum ac magnificientiam scriptis enarrantes; nunc propheticorum oraculorum sensus apte et accommodate ad presentes figuras atque imagines interpretantes. Hoc modo dedicationis solemnitas, ipsis imperatoris tricenalibus summa cum hilaritate celebrata est.

(13) *Oi μὲν τοῦ θεοφιλοῦς βασιλέως.* Hæc omnia usque ad illa verba ἄλλοι δέ, etc., deerant in codice Regio et in editione Rob. Steph. ni: quæ viri docti suppleverunt ex aliquo manuscripto codice, ut opinor. Hæc enim genuina mihi videntur, et ex ipsius Eusebii styllo profecta. Habentur certe in optimo codice Fuk. In Saviliæ autem codice deerant. Nam Savilius ad hunc locum ita adnotavit: « Christophorus sonus hoc loco interseritur ex codicibus suis hæc quæ sequuntur, quæ mihi vix satis huic loco congruere videntur: *oi μὲν τοῦ θεοφιλοῦς*, etc.

(14) Τηρείτο τὸν ὅλων Σωτῆρα δεξιῶστον.
Comitatem ac benignitatem qua imperator Constantinus erga sacerdotes Dei utebatur, non sine causa Eusebius appellat benignitatem erga Christum ipsum. Comitas enim erga ministros, ad honorem redundant ipsius Domini. Itaque Christus in Evangelio: *Quicunque, inquit, vos excipit, meipsum excipit* (*Math. x, 40*): *Quodque uni illorum fecisti, mihi fecistis* (*Math. xxv, 40*).

(15) *Toις προκειμένοις συμβόλοις.* Symbola appellat basilicam illam Hierosolymitanam et omnia illius basilice membra atque aedificia. Vide orationem Eusebi in dedicatione ecclesie Tyri, quæ refertur in libro decimo *Historie Ecclesiasticae*; ubi singula membra basilica mysticum quidam significare asserit. In codice Fuk. legitur καιρίους τοις προκειμένοις συμβόλοις, sine conjugatione.

(16) Τας προστινικας ποιουμενοι θεωρας. Verba hic videntur esse transposita, quod in his libris saepius factum esse monimus. Et supra quidem scribendum τας ἐκφράσεις ποιουντες hic vero legendum ἔρμηνευοντες θεωρας. Sed quare fortasse ali-

καὶ γυναικῶν μυρίοις πλήθεσι; Προφῆτης καὶ τὸν ἵο-
πῶν χρεῖων ἐν ἑνδείᾳ καθεστόσι, πολυτελεῖς ἀιδόντες
χρημάτων καὶ περιθλημάτων ἐποιείτο· ἥδη δὲ καὶ
τὸν πάντα νεών πλουσίον βασιλικοῖς ἀναθήμασι κατ-
εποίκιλλεν. Ἀλλ' δὲ μὲν ταύτην ἐπλήρου τὴν ὄπιρη-
σίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

*'Er curáξεσι τῷρ ἐπισκόπων προσομιλίαι ποιεῖ
λα, καὶ Εὐσέβιου τοῦ ταῦτα συγγράψατος.*

Οι δὲ τοῦ Θεοῦ λειτουργοί, εὐχαῖς ἄμα καὶ ὑπάξιαι τὴν ἐօρτὴν κατεκόσμουν, οἱ μὲν τοῦ θεοφίλου βασιλέως (13) τὴν εἰς τὸν ὅλων Σωτῆρα δεξιῶσιν (14) ἀνύμνοντες, τάς τε περὶ τὸ μαρτύριον μεγαλουργίας διεισίδητες τῷ λόγῳ· οἱ δὲ ταῖς ἀπὸ τῶν θείων δογμάτων πανηγυρικαῖς θεοολογίαις. πανδαισίᾳ λογικῶν τροφῶν ταῖς πάντων παραδιδόντες ἀκολεύοντος δὲ ἔρμηνεις τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐπανοῦντο. τὰς ἀποθήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας· οἱ δὲ μηδ διὰ τούτων χωρεῖν οἷοι τε, θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς λειτουργίαις τὸ Θεῖον ἐλάσκοντο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ τε βασιλέως ὑπερ, τοῦ τοσούτων αἰτίου, παλῶν τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν, ικετηρίους εὐχάριτού θεῷ προσαναφέροντες. Ἐνθα δὴ καὶ τμεῖς τῶν ὑπὲρ τῆς ἀγαθῶν τξιωμένοι, ποικιλαῖς ταῖς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξεις τὴν ἐօρτὴν ἐτιμῶμεν, τοτὲ μὲν διὰ γράμματος τῶν τῷ βασιλεῖ πεφιλοκαλημένων τὰς ἐκχράστες ἐρμηνεύοντες, τοτὲ δὲ καιρίους καὶ τοῖς προκειμένοις συμβόλοις (15) τὰς προφητεικὰς ποιούμενοι θεωρίας (16). Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιερώσεως ἐօρτὴ. ἐν αὖτι βασιλέως τριακονταετηρίδι (17) σὺν εὐφροσύναις ἐπετελεῖτο.

quis, quænam sint illæ propheticæ visiones quas hic
des gnat Eusebius. Intelligit, ni fallor, locum qui
legitur in capite m Sophoniæ : Διὰ τοῦτο ὑπέρων
με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεως μου εἰς
μαρτυρίου. Nam et Cyrilus Hierosolymitanus in
homilia quarta hunc locum Sophoniæ explicat de
martyrio seu basilica, quam Constantinus in loco
Dominicæ resurrectionis extruxit.

(17) Ἐρ αὐτῇ βασιλέως τριακονταετηρίδι. Recte interpres vertit *tricesimo imperii anno*. Nam encænia basilice Hierosolymitanæ celebrata sunt anno Christi 335, Idibus Septembribus, Constantio et Albino coss. in tricennialibus Constantini; quo quidem tempore Constantinus annum imperii agebat tricesimum. Τριακονταετηρίς propriæ tricennialia signifi- cal, id est festivitatem ludorum qui ob tricesimum imperii annum agebantur. Auctor *Chronici Alexandrini*, Constantio et Albino coss.: Τούτων τῶν ὑπά- των ἡθῇ τριακονταετηρίς ἐν Κωνσταντινουπόλει πάνυ φιλοτίμως πρόδοκτω καλανδῶν αὔγουστῶν, quæ Latine redditæ sic leguntur in *Fastis Idaïi*: dicit coss. tricennialia edidit Constantinus Augustus die viii Kal. Augusti. Interdum tamen τριακονταετηρίς et tricennialia, pro tricesimo anno sumuntur. Sic Hieronymus Dalmatium Casarem factum esse scribit tricennialibus Constantini, id est anno imperii ejus tricesimo. Quod autem dixi encænia basilice Hierosolymitanæ Idibus Septembribus esse celebrata, auctorem hujus rei habeo Nicephorum in lib. viii, cap. 50. Certe in *Typico* sancti Sabæ, et in Menologio Græcorum, 13 die Septembribus ponuntur τὰ ἔχαλινα τῆς ἀγίας Θεοῦ ἀναστάσεως ita etiam So- phronius in oratione *De exaltatione sanctæ crucis*;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ότι καὶ τὴν ἐκχρασίν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Σωτῆρος, καὶ τριακορταστηρικὸν εἰπεῖ υἱότερον ἐξ αὐτοῦ Κωνσταντίου.

Οἶος δὲ ὁ τοῦ Σωτῆρος νεῶς, οὗνον τὸ σωτήριον ἀντρὸν, οἴλι τε αἱ βασιλέως φιλοκαλίαι, ἀναθημάτων τε πλήθη (18) ἐν χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις τιμίοις πεποιημένων, κατὰ δύναμιν ἐν οἰκείῳ συγγράμματι παραδόντες, αὐτῷ βασιλεῖ προσεφωνήσαμεν· ἐν δὴ λόγον κατὰ καὶ ρόν, μετὰ τὴν παροῦσαν τῆς γραφῆς ὑπόθεσιν (19) ἐκθήσαμεθ, ὁμοῦ καὶ τὸν τριακονταετρικὸν αὐτῷ συζευγνύντες, ὃν μικρὸν ὑστερὸν ἐπὶ τῆς βασιλέως ἐπωνύμου πόλεως τὴν πορείαν στειλάμενοι, εἰς ἐπήκοον αὐτοῦ βασιλέως δὲ ληθομεν, τούτο ξέντερον ἐν αὐτοῖς βασιλείσις (20) τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα Θεὸν δοξάσαντες· οὐδὲ δὴ καταχρώμενος δὲ τῷ Θεῷ φίλος, γαννυμένιος ἐψήκεται. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸν μετὰ τὴν ἀκρότασιν ἐξέφηνε, συμποσιάζων μὲν περοῦσι τοῖς ἐπισκόποις, παντοὶ τ' αὐτοὺς τιμῇ φιλοφρονούμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ότι η μὲν ἐν Νικαίᾳ σύνοδος τῇ εἰκοσαετηρίδι, τὰ ἐγκατρια δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ τριακονταετηρίδι Κωνσταντίου τέτοιο.

Ταύτην μεγίστην ὡν ἴσμεν, σύνοδον δευτέραν συεχότει βασιλέως ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, ἣν ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διάφανῶς (21) πεποιητὸν πόλεως. Ἄλλ' η μὲν ἐπινίκιος ἦν, ἐν εἰκοσαετηρίδι τῆς βασιλείας, τὴν κατ' ἔχθρῶν καὶ πολεμίων σύνην ἐπὶ τῆς Νικαίας (22) αὐτῆς ἐκτελοῦσα· τῇ δὲ τῆς τρίτης δεκάδος τὴν περίοδον ἐκδομεῖ, τῷ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρι Θεῷ, ἀμφὶ τὸ μνῆμα τὸ σωτήριον, εἰρήνης ἀνάθημα τὸ μαρτύριον (23) βασιλέως ἀφιεροῦντος.

agebaturque hæc festivitas quotannis per continuos octo dies. Ex his corrigendum est *Chronicon Alexandrinum*, in quo error est tam in die quam in continuo quo hæc gesta sunt.

(18) *Ἄραθμάτω τε πλήθη.* Inter reliqua donaria quæ Constantinus dedidit basilicæ Hierosolymitanæ, sicut palla sacerdotalis aureis filis contexta, quæ episcopus in sacris missarum solemnibus utebatur, ut refert Theodoritus in lib. II *Historiæ Ecclesiasticae*, cap. 23.

(19) *Μετὰ τὴν παροῦσαν... ὑπόθεσιν*, id est, *ad calcem* hujus operis. Male interpres verit: *Quod etiam cum rudebitur et absoluто opere edemus.* Verum interpretationem nostram confirmat ipse Eusebius in cap. 32 hujus libri.

(20) *Toῦτο δεύτερον ἐν αὐτοῖς βασιλεῖσις.* Jam enim antea Eusebius in palatio orationem habuerat, ut ipse testatur supra capite 33, ubi vide quæ adnotavimus.

(21) *Ἐπὶ τῆς Βιθυνῶν διάφανῶς.* Mallein scribere διάφανος, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus, nec dubito quin Eusebius ipse ita scripserit. Porro in hoc loco quædam est amphibologia. Possunt enim verba sic construi: ταῦτην μεγίστην ὡν ἴσμεν σύνοδον μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, etc., quem sensum seruimus est Christophorus.

A

CAPUT XLVI.

Quod descriptionem martyrii et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea recitat.

Cæterum qualis forma basilicæ Servatoris, qualis sacræ speluncæ species sit, quanta operis venustas et elegantia, quot denique donaria partim ex auro et argento, partim ex gemmis fabrefacta, peculiari opere executi, librum illum imperatori nuncupavimus. Quem 550 quidem librum opportune ad calcem hujus operis edituri sumus, adjuncta etiam oratione illa de tricennialibus, quam paulo post profecti Constantinopolim, coram ipso imperatore recitavimus, secundo tum in palatio summum omnium Deum ac Dominum laudibus predicantes. Quam cum audiret Deo amabilis imperator, gestire præ gaudio videbatur. Atque id ipse finita oratione confessus est, cum episcopos qui aderant convivio exciperet, omniq[ue] eos generis honoris afficeret.

B

CAPUT XLVII.

Quod Nicæna quidem synodus ricennalibus Constantini, dedicatio vero basilicæ Hierosolymitanæ contingit tricennialibus.

Hanc secundari. synodum, omnium quas quidem novimus maximam, imperator Hierosolymis congregavit, post primam illam quam in urbe Bithyniæ nobilissima collegerat. Sed illa quidem triumphalis erat, in imperii vicennialibus preces ac vota pro victoria de hostibus parta, in urbe victoriæ cognomine persolvens; hæc vero tricennialium festivitatem ornavit, cum imperator Deo omnium bonorum auctori, martyrium, velut quoddam pacis donarium, in ipso Servatoris nostri monumento dedicaret.

C

(22) *Vulg. εὐχὴν τῆς Νικαίας.* Amplector emendationem doctorum virorum, quam in Moræ etiam libro ascriptam inveni: εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας. Libenter tamen aliam quoque vocem addiderim hoc modo: εὐχὴν νικητῶν ἐπὶ τῆς Νικαίας, etc. Porro εὐχὴν rotæ interpretari oportet. Aliud enim Eusebius ad morem Romanorum, qui in hujusmodi solemnitatibus vota pro salute ac felicitate principis concipiebant, ut ex epistola Plinii ad Trajanum liquet. Sed et in numinis veteribus ejusmodi rotæ ita expressa legimus, VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis autem numinis ita habetur: sic x. sic xx, id est, Sic decennalia, sic vicennalia. In codice Fuk. diserte scrupulosa εὐχὴν ἐπὶ τῆς Νικαίας.

D

(23) *Tὸ μαρτύριον.* In epistola episcoporum syndicis Hierosolymitanæ, qui jussu Constantini ad dedicationem hujus basilicæ convenerunt, quam refert Athanasius in *Apologeticō*, p. 801, vocatur σωτῆρον μαρτύριον. Sic etiam eam appellat Hieronymus in *Chronico*; Sozomenus in lib. II, cap. 25; Marcus in *Vita Porphyrii Gazensis episcopi*, et Euclerius in libello *De situ urbis Hierosolymitanæ*. Vide epistolam nostram de Anastasi, in qua adversus Jac. Greiserum et Jac. Sirmundum fuse prohalvianus, unam duntaxat basilicam a Constantino exstructam esse, quæ Martyrium et Anastasis dicta est.

CAPUT XLVIII.

Quomodo immodicas cuiusdam laudes ægre tulerit.

His omnibus confectis, cum imperatoris virtus cunctorum sermonibus prædicaretur, quidam ex numero sacerdotum, illum coram beatum pronuntiare non est veritus: quippe qui tum in hac via summum totius orbis Romani imperium consequi meruisset; tum in futuro ævo una cum Filio Dei esset regnaturus. At ille hujusmodi voces ægre admodum passus, hominem admonuit, ne his verbis uti præsumeret; sed potius supplex Deo vota faceret, ut tam in hac quam in futura vita, censeri inter famulos Dei mereretur.

551 CAPUT XLIX.

Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii.

Absoluto jam tricesimo imperii anno, secundi filii nuptias celebravit, cum majoris natu nuptias dudum antea celebravisset. Epula igitur et convivia præbebantur, imperatore ipso filium sponsum deducente, et magnifico apparatu seorsum viorum, seorsum mulierum cœtum excipiente. Sed et munera splendidissima civitatibus ac populis divisa.

CAPUT L.

Legatio et munera ab Indis missa.

Eodem tempore Indorum qui ad orientem solem incolunt, legati advenere, dona afferentes: varia videlicet gemmas exquisiti fulgoris ac pretii; feras quoque forma atque inde penitus a nostris discrepantes. Quæ omnia imperatori offerentes, testabantur ad ipsum usque Oceanum imperium ejus extendi, gentisque Indorum principes ac regulos, pictis tabulis et statuis in honorem ejus erectis, imperatorem ac regem se illum agnoscere prossiteri. Ac in ipso quidem principatus ejus exordio, primi omnium Britanni ad occidentalem oceanum positi, sese illius ditioni subjecerunt: nunc vero Indi ad orientem solem incolentes, idem fecere.

CAPUT LI.

Quomodo Constantinus, diviso in tres filios imperio, eos et regnandi arte et pietatis officiis instituit.

Cum igitur utrumque terminum orbis terrarum sub potestatem suam redegisset, totius imperii summa velut paternam quamdam hære-

(24) *Kai ðὴ τούτων ἀπάρτων.* Tota hæc periodus usque ad vocem ἀπέφηνεν, deerat in codice Regio et in editione Rob. Stephani: quam viri docti nescio utrum ex manuscriptis codicibus, an ex conjectura suppleverunt. Tandem vero codex Fuk. nos docuit, hæc bona fide ex manuscriptis codicibus fuisse suppleta.

(25) *Παλαιτάτους τε κάτι τοῦ πρεσβυτέρου.* Scribendum sine dubio πάλαι: ταῦτα κάπι τοῦ πρ. τὴν ἡλικίαν διαπραξάμενος.

(26) *Εἰς αὐτὸν ὄχεαρόν.* Scribendum videtur eiēs αὐτῶν ὄχεανόν. Id est, usque ad Oceanum Indianum. Porro hujus legationis Indicæ caput fuisse videtur Metrodorus philosophus; qui ab Indorum

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

"Οπως, τινδς ἀγαρ ἐπαιροῦντος, οὐκ ηρέσχετο Κωροταρτίος.

Kai ðὴ τούτων ἀπάντων (24) συντελουμένων, ἀνά στόμα τε παρὰ πᾶσι τῶν τῆς αὐτοῦ κατὰ Θεὸν ἀρέτης βωμένων, τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν τις ἀποτολμήσας, εἰς αὐτοῦ πρόσωπον μακάριον αὐτὸν ἀπέφηνεν, ὅτι ðὴ κάν τῷ παρόντι βίᾳ τῆς κατὰ πάντων αὐτοχροτοικῆς βασιλείας τῇξιμόνεος εἴη, κάν τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ ίππῳ τοῦ Θεοῦ. 'Ο δὲ ἀπεχθῶς τῆς φωνῆς ἐπακάσας, μή τοιαῦτα τολμᾶν παρήνει φθέγγεσθαι, μέλλον δὲ δί' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κάν τῷ παρόντι, κάν τῷ μέλλοντι, τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἀξιον φενῆναι.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Γάμοι Κωροταρτίου νιοῦ αὐτοῦ, Καίσαρος.

'Επειδὴ δὲ καὶ ὁ τριακοντάετης αὐτῷ τῆς βασιλείας διεπεράνετο χρόνος, τῷ δευτέρῳ τῶν πατέρων συκτέλει γάμους, παλαιτάτους τε κάπι τοῦ πρεσβυτέρου (25) τὴν ἡλικίαν διαπραξάμενος. Θαλίαι δὴ καὶ ἐπάκεσις ἤγοντο, νυμφοστολοῦντος αὐτοῦ βασιλέως τὸν πατέρα, ἐστιώντος τε λαμπρῶς καὶ συμποσιάζοντος, ὃδε μὲν ἀνδρῶν θιάσαις, γυναικῶν δὲ ἀφωρισμένοις ἀλλαχθὶ χοροῖς· διαδόσεις τε πλούσιαι χαρισμάτων, δῆμοις ἄμα καὶ πόλεσιν ἐδωρεύντο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.
Ιηδῶν πρεσβεία καὶ δῶρα.

'Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Ἰηδῶν τῶν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον, πρέσβεις ἀπήγνων δύορα κομίζοντες· γένη δ' ἦν παντοῖα ἔξαστρα πτόντων πολυτελῶν λίθων, ζῶά τε τῶν παρ' ἤμην ἐγνωσμένων ἐναλλάττοντα τὴν φύσιν· ἀδησηγον τῷ βασιλεῖ, τὴν εἰς αὐτὸν Ὀκεανὸν (26) δηλοῦντες αὐτοῦ κράτησιν, καὶ ως οἱ τῆς Ἰηδῶν χώρας καθηγεμόνες, εἰκόνων γραφαῖς, ἀνδριάντων· τούτοις δὲ αὐτὸν ἀναθήμασι τιμῶντες, αὐτοχράτορα καὶ βασιλέα γνωρίζειν ὠμολόγουν. Ἀρχομένῳ μὲν τῆς βασιλείας (27) αὐτῷ, οἱ πρὸς ἥλιον δύνοντα ώκεανῷ Βρεττανοὶ, πρῶτοι καθυπετάτοντο, νῦν δὲ Ἰηδῶν οἱ τὴν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον λαχόντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

"Οπως τοῖς τριστὸν νιοῖς Κωροταρτίος διελὼν τὴν ἀρχὴν, τὰ βασιλικὰ μετ' εὐσεβείας δηγεῖτο.

'Ως οὖν ἐκατέρω τῶν ἄκρων τῆς δῆλης οἰκουμένης ἔχατει, τὴν σύμπασαν τῆς βασιλείας ἀρχὴν τριστοῖς αὐτοῦ διήρρει παισιν, οἵτινα πατρών οὐστα-

rege plurimas gemmas et uniones ad Constantiū detulit, multoque plura allaturum se fuisse finxit, nisi Persarum rex sibi per agrum Persarum transiunt ea abstulisset. Quo mendacio inductus Constantiū, dum rapta avidius persecutur, bellum Persicum commovit, ut scribunt Cedrenus et Annianus Marcellinus. Sed Cedrenus prorsus alieno loco id referit, anno scilicet Constantini primo ac vice-simo; cum id conferre debuisse in Constantiū anniū primū ac tricesimum. Hoc enim anno rupta est pax inter Romanos et Persas.

(27) Ἀρχομένῳ μὲν τῆς βασιλείας Codex Fuk. ἀρχομένῳ μὲν γάρ της βασιλείας. Codex Fuk. ἀρχομένῳ μὲν οὖν, quod magis placet.

τοῖς αὐτοῦ χληροδοτῶν φιλάτοις· τὴν μὲν οὖν παπ-
τώνα λῆξιν τῷ μείζονι, τὴν δὲ τῆς ἑώας ἀρχήν τῷ
θευτέρῳ, τὴν δὲ τούτων μέσην τῷ τρίτῳ διένεμε.
Κλῆρον δ' ἄγαθὸν καὶ ψυχῆς σωτήριον τοῖς αὐτοῦ πο-
ριζόμενος, τὰ θεοσεβείας αὐτοῖς ἔνεις σπέρματα, θεί-
οις μὲν προάγων μαθήματι (28), διδασκάλους δ' ἐφ-
εστάς, εὐσεβείᾳ δεδοκιμασμένους ἄνδρας, καὶ τῶν ἕξω-
θεν δὲ λόγων καθηγητάς ἐπέρους, ἤκοντας εἰς ἄκρον
παιδεύσεως· ἀλλοὶ πολεμικῶν αὐτοῖς ἑξῆρχον μαθη-
μάτων, ἔτεροι τῶν πολιτικῶν ἐπιγάμωνας αὐτοὺς
καθίστων, οἱ δὲ νόμων ἐμπείρους εἰργάζοντο. Βασι-
λικὴ δ' ἐκάστω τῶν παιδῶν κεκλήρωτο παρασκευή,
δοπλίται, δορυφόροι, σωματοφύλακες, στρατευμάτων
τε τάγματα παντοῖα· τούτων δὲ καθηγεμόνες, λοχα-
γοι, στρατηγοί, ταξιαρχοί, ὡν τῆς ἐν πολέμοις ἐπι-
στήμης, τῆς τε πρὸς αὐτοὺς εὔνοίας δ' πατήρ προει-
λήφει τὴν πείραν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Οπως ἀνδρωθέτας αὐτοὺς εἰς εὐσέβειαν ἤγαγε.

Ἄπαλοις μὲν οὖν ἔτι τὴν ἡλικίαν τοῖς Καίσαρσιν,
ἀναγκαῖως οἱ συμπράττοντες συνῆσάν τε καὶ τὰ κοι-
νὰ διώκουν, εἰς ἄνδρας δὲ λοιπὸν (29) προϊοῦσιν αὐ-
τοῖς, μόνος δ' πατήρ εἰς διδασκαλίαν ἐπήρχεται, τοτὲ
μὲν παρόντας, ίδιαζούσαις ὑποθήκαις ζηλωτὰς αὐ-
τοὺς παρορμῶν, καὶ μιμητὰς τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας
ἀποτελεῖσθαι διδάσκων· τοτὲ δ' ἀποῦσι τὰ βασιλικὰ
προσφωνῶν διῆσι παραγγέλματα γράφων· ὡν τὸ μέ-
γιστον ἦν καὶ πρώτιστον, τὴν εἰς τὸν πάντων βασι-
λέα Θεὸν γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν, πρὸ παντὸς πλού-
του καὶ πρὸ αὐτῆς βασιλείας τιμᾶσθαι. "Ηδη δ' αὐ-
τοῖς καὶ τοῦ δι' αὐτῶν πράττειν τὰ λυσιτελῆ τοῖς κοι-
νοῖς ἔξουσιαν ἔδιδον· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν δὲ τοῦ Θεοῦ
διὰ φροντίδος ἄγειν, ἐν πρώτοις παρήνει, αὐτοῖς τε
διαρρήθην Χριστιανοῖς εἶναι παρεκελεύετο. Καὶ δὲ μὲν
οὗτα τοὺς νιεῖς προῆγεν· οἱ δὲ οὐχ ὡς ἐκ παραγγέλ-
ματος, αὐτογνώμονι δὲ προθυμίᾳ, τὰς τοῦ πατρὸς παρ-
αινέσις ὑπερέβαλλον, τῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὁσίᾳ τὴν
σφων διάνοιαν συντελεῖντες, τούς τε τῆς Ἐκκλησίας
θεσμοὺς ἐν αὐτοῖς βασιλείοις, σὺν τοῖς οἰκείοις ἀπα-
σιν ἀπεπλήρουν. Καὶ τοῦτο δὲ ἔργον τῆς τοῦ πατρὸς
ὑπῆρχε προμηθείας, τὸ τοὺς συνοίκους ἀπαντας θεο-
σεβείας παραδοῦναι τοῖς παισι· καὶ τῶν πρώτων δὲ
ταγμάτων (30) οἱ τὴν τῶν κοινῶν ἐτύγχανον ἀναδε-
δεγμένοι φροντίδα, τοιοῦτοι τινες ὑπῆρχον· τοῖς γοῦν
κατὰ Θεὸν πιστοῖς ἀνδράσιν, ὥσπερ τισιν ὅχυροις πε-
ριβόλοις ἡσφαλίζετο. Ἐπειδὲ καὶ ταῦτα (καλῶς) διέ-

(28) Προάγων μαθήμασι. Eusebius in capite 52, iterum προάγων usurpat eodem sensu, καὶ δὲ μὲν οὗτα τοὺς νιεῖς προῆγεν, et in cap. 55.

(29) Vulg., Εἰς ἄνδρας τε λοιπόν. Nemo est, qui non per se videat scribendum esse εἰς ἄνδρας δέ, etc. Quod equidem non monerem, nisi vererer ne quis id nos fugisse existimaret. Paulus post, vox παρορμῶν videtur esse superflua.

(30) Καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων. Sic Eusebius in superiori capite τάγματα pro numeris militarisbus usurpat, et alibi passim. Ita etiam Sozomenus in lib. i. c. 8, ἐξ ἑκάστου δὲ καὶ τὸ Πρωταύτων

A ditatem necessitudinibus suis dispergiens, in tres filios divisit. Et avitam quidem sortem maximo natu; alteri vero Orientis imperium; medium inter has portionem regni tertio filio tribuit. Jam vero cum optimam liberis suis hæreditatem, et ad animæ salutem imprimis utilem parare vellet, pietatis semina eorum mentibus inspersit, partim divinis documentis ipse eos imbuens, partim magistris eis apponens compertæ religionis viros. Sæcularium quoque disciplinarum peritissimos 552 doctores iisdem præfecit. Alii bellicæ artis scientia, alii civilium rerum præceptis eos informabant; alii denique juris prudentia. Porro singulis tributus erat regalis apparatus: scutarii, hastati, protectores, et legiones ac numeri militares, eorumque rectores: centuriones, tribuni ac duces, ii quos pater in rebus bellicis exercitatissimos, et præcipua erga filios fide ac benevolentia prædi-
tos esse cognoverat.

CAPUT LII.

Quomodo eos virilem ætatem ingressos, pietatem docuerit.

C Porro dum infirma adhuc ætate Cæsares essent, ministri et consiliarii iis adjuncti rempublicam gubernabant. Verum ubi ad virilem ætatem pervenissent, solius patris magisterium eis sufficerit. Qui nunc præsentes privatis admonitionibus ad æmulationem sui provocabat, exemplum pietatis suæ ad imitandum ipsis proponens: nunc absentiis imperatoria præcepta per litteras suggerebat. Quorum primum illud et maximum erat, ut Dei summi omnium regis notitiam cultumque, divitiis omnibus ipsique etiam imperio anteferrent. Tandem vero, ut per seipso quæ utilia es-
sent reipublicæ agerent, eis permisit: et ante omnia id diserte præcepit, ut Ecclesiae Dei curam gererent, seque palam Christianos profluerentur. Atque hoc quidem modo filios instituebat. Illi vero, noui tam paternis monitis, quam sua sponte incitati, præcepta parentis sui alacritate animi superarunt; quippe qui divinæ religionis observantiam semper præ oculis haberent, et sanctos Ecclesiæ ritus in ipso palatio cum universis domesticis custodirent. Nam et hoc paternæ provi-
dentiæ opus fuerat, ut non alios domesticos et contubernales filii suis, quam Christianos tra-
deret. Primorum quoque numerorum rectores, quibus reipublicæ cura commissa fuerat, Dei cul-
tores erant. Quippe hominibus fidem in Deum

tāγματα, à vñ ἀριθμοῦς καλοῦσιν, ἔκαστον ίδιαν σκηνὴν κατεσκευάσατο. Porro hic locus mutulus mihi videtur, supplendusque in hunc modum: Καὶ τῶν πρώτων δὲ ταγμάτων ἡγεμόνες, καὶ οἱ τὴν τῶν κοινῶν, εἰς. Ait enim Eusebius, et primorum numerorum rectores, et eos quibus reipublicæ cura a Constantino commissa fuerat, Christianæ religionis cultores fuisse. Per priores illos, intelligit tribunos et comites scholarum; posteriores vero sunt præ-
fecti prætorio, quæstores sacri palati, magistri officiorum, et cæteri qui civilia negotia tractabant.

professis, tanquam firmissimis quibusdam muris considerabat. Cum beatissimus princeps haec quoque ita constituisseisset, Deus bonorum omnium dispensator, utpote cunctis reipublicæ negotiis optime ab imperatore dispositis, opportunum tempus tandem adesse statuens quo ad meliorem sortem transferretur, fatalem ejus vitæ finem imposuit.

553 CAPUT LIII.

Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit. et plusquam lx annis vixerit, integra semper fuit valetudine.

Ac imperii quidem curriculum duobus et triginta annis explevit, exceptis mensibus ac diebus paucis: vita vero spatiū duplo sere longius fuit. Quia in seitate, corpus ei ab omni morbo et labore vacuum, expers cuiuslibet vitii, et quovis juvenili corpore firmius constituit, et tum decorum aspectu, tum ad quidvis agendum viribus pollens, adeo ut militari bus exercitationibus proluderet, equitaret, ambularet, dimicaret, trophæa de hostibus victis erigeret, et incurantas illas more suo victorias reportaret.

CAPUT LIV.

De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt.

Animus similiter ad summum humanæ perfectio nis culmen pervenerat: quippe qui omnibus præclaris dotibus ornatus esset, præcipue vero huma nitate. Quam tamen multi reprehendebant, ob exuberantem malitiam improborum, qui nequitiam suam imperatoris adscribabant patientiæ. Certe haec duo vitia illis temporibus maxime invaluisse, nos

A οὗτο (31) τῷ τρισμαχαρίῳ, Θεδς δ παντὸς ἀγαθοῦ πρύτανις, ὡσανὲ τὸν καθόλου πραγμάτων εὑ διατεθέντων αὐτῷ, καιρὸν εὐκαιρὸν εἶναι λοιπὸν τῆς τῶν χρειτόνων μεταλήψεως ἐδοκίμαζε, καὶ τὸ τῷ φύσει χρεών ἐπῆγε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΤ'.

"Οτι ἀμφὶ τὰ 16 ἑτη σαυτείσας, καὶ ἐπέρ τὰ 5 ζήσας, σῶον εἶχε τὸ σῶμα.

Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα (32) τῆς βασιλείας ἐνιαυτοῖς, μησὶ τε καὶ ἡμέραις βραχίαις δέουσιν, Β ἐπλήρου, τῆς δὲ ζωῆς ἀμφὶ τὸν διπλάσιον χρόνον· ἐν ὅ τῆς ἡλικίας, ἀπαθὲς μὲν καὶ ἀλιτον αὐτῷ διέρχεται τὸ σῶμα, κηλῶδος καθαρὸν ἀπάσσον, παντὸς τε νέου νεανικώτερον, ὥραιον μὲν ἰδεῖν, ἡμαλέον δὲ τὸ τι δέοι δυνάμει καταπράξασθαι, ὡς καὶ γυμνάζεσθαι, ἵππαζεσθαι, καὶ ὀδοιπορεῖν, πολέμοις τε παραβαλλεῖν, τρόπαιά τε κατ' ἔχθρῶν ἐγέρειν, καὶ τὰς συνήθεις ἀναιματὶ κατὰ τῶν δι' ἐναντίας αἱρεσθαι νίκας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Περὶ τῶν τῇ ἄγαρ αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ συγχεγμένων εἰς ἀπληστίας καὶ ὑποκρίσεις.

Καὶ τὰ τῆς ψυχῆς δὲ ὡταντως εἰς ἄκρων τῆς ἐν ἀνθρώποις τελειώσεως αὐτῷ προῆι, πᾶσι μὲν ἐμπεποντοῖς καλοῖς, ὑπερβαλλόντως δὲ τῇ φιλανθρωπίᾳ. C δὴ καὶ μεμπτὸν ἐνομίζετο τοῖς πολλοῖς, τῆς τῶν μογθηρῶν ἀγδρῶν φαυλότητος εἰνεκα, οἱ τῆς εφεν κακίας τὴν βασιλέως ἐπεγράφοντο ἀνεξικακίαν [αλτίαν] (33). Καὶ γάρ οὖν ἀληθῶς δύο χαλεπά ταῦτα

(31) Επει δὲ καὶ ταῦτα διέκειτο. Non probō conjecturam doctorum virorum, qui post vocem ταῦτα, καλῶς addiderunt; quod etiam in libro Moræi ascriptum inveni. Verum si quid addendum esset, equidem mallem addere οὕτως. Nam καλῶς locum hic habere non potest, cum in sequenti membro occurrat εὑ διατεθέντων. Alioquin otiosus esset repetitio, nec plus in secundo membro diceretur quam in primo. In codice tamen Fuk. legitur καλῶς διέκειτο.

(32) Δύο μὲν οὖν πρὸς τοῖς τριάκοντα. Illic Eusebii locus multos in errorem induxit, inter quos fuit D. Petavius, qui tum in adnotationibus ad librum Epiphanius *De ponderibus*, tum in libro II *De doctrina temporum*, Eusebii auctoritate fretus, Constantiū tricesimo secundo imperii anno mortem obiisse censuit. Idem etiam scripserunt plerique veterum: Philostorgius in lib. II, Theodorus Lector in collectaneis, Epiphanius, et auctor *Chronici Alexandrini*: ex Latinis autem Aurelius Victor. Verum hæc sententia prorsus absurdâ mihi videtur. Nam qui ita sentiunt, necesse est etiam ut affirmem eundem Constantiū anno Christi 305 imperium inisse, Constantino v et Maximiano coss., eodemque anno Constantiū Augustum patrem Constantini et vivis abiisse. Atqui Constantius Aug. anno sequente, qui est Christi 306, consul sextum fuit cum Maximiano collega, ut omnes fasti constanter affirmant. Quare Constantiū imperium non nisi ab anno Christi 306 deduci potest. Jam vero cum mortuus sit Feliciano et Titiano coss., hoc est anno Christi 337, die vicesimo secundo mensis Maii, ut inter oinnes constat, necessario efficitur Constanti-

num imperasse annos triginta, menses decem, triibus tantum diebus exceptis. Levatus enim fuerat Cæsar octavo cal. Augusti, ut in *Fastis* scribit Idatius. Recte igitur Eutropius et Rufinus scribunt, Constantiū anno imperii uno ac trigesimo extremum diem obiisse. Recte etiam Eusebius noster in *Chronico* ait Constantiū imperasse annis triginta, mensibus x. Porro unde factum sit, ut Eusebius noster hoc loco, et plerique veterum duos ac triginta imperii annos Constantiū tribuerint, causa hæc videtur fuisse. Biennio ante obitum tricennalia Constantiū ediderat, Constantio et Albino coss., ut supra retulit Eusebius. Putarunt igitur annum imperii Constantiū 30, iis coss. absolutum fuisse; quod tamen falsum est, ut supra notavi. Deinde ab initio Constantini, usque ad ejus obitum xxxii paria consulum numerantur. Ex quo fieri ponit, ut tricesimo secundo imperii anno illum obiisse crederent. Adde quod nonnulli Chronologi patris Constantiū annos, quippe qui brevi admodum imperasse, Constantio ascriperunt. Cæterum monendum est lector, doctissimum Petavium tandem sententiam mutasse, et vulgatam opinionem de annis imperii Constantiū deque ejus initio amplexum fuisse, ut patet ex lib. IV partis secundæ *Rationarii temporum*.

(33) Ἀνεξικακίαν αἰτίαν. Postrema vox a viris doctis hic addita est ex mss. codicibus, quam etiam in Fuk. libro reperi. Mallem tamen hanc vocem collocare ante verbum ἐπεγράφοντο. Sic Eusebius in fine lib. III *De vita Constantini*. Longe prosector elegantiæ ita scriberetur: αἰτίαν ἐπ. τῇ βασιλεώς ἀνεξικακίαν.

κατὰ τοὺς δῆλουμένους τούτους χρόνους καὶ αὐτὸν κατενοήσαμεν, ἐπιτριβήν ἀπλήστων (34) καὶ μοχθηρῶν ἀνδρῶν τῶν πάντα λυμανομένων βίον, εἰρωνείαν τ' ξελεκτον τῶν τὴν Ἐκκλησίαν ὑποδυομένων, καὶ τὸ Χριστιανῶν ἐπιπλάστως σχηματιζομένων δνομα. Τὸ δ' αὐτοῦ φιλάνθρωπον καὶ φιλάγαθον, τὸ τε τῆς πίστεως εἰλικρινὲς, καὶ τοῦ τρόπου τὸ φιλάληθες, ἐνῆγεν αὐτὸν πιστεύειν τῷ σχῆματι τῶν Χριστιανῶν εἶναι νομιζομένων, εἴνων τὸ ὅληθη περὶ αὐτὸν πεπλασμένη ψυχὴ σώζειν προσποιομένων· οἵς ἔαυτὸν καταπιστεύειν, τάχα ἀν ποτε καὶ τοῖς μῇ πρέπουσιν ἐνεπείρετο (35), κηλίδα ταύτην τοῖς αὐτοῦ καλοῖς ἐπιφέροντος τοῦ φθόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.
"Οπως μέχρι τελευτῆς ἐλογογράψει Κωνσταντίνος.

"Ἀλλὰ τοὺς μὲν (36) οὐκ εἰς μαχρὸν ἡ θεῖα μετήρχετο δίκῃ· αὐτὸς δὲ βασιλεὺς οὗτω τὴν ψυχὴν λογικὴ συνέσει προήκτο, ὡς καὶ μέχρι τελευτῆς συνήθως μὲν λογογραφεῖν, συνήθως δὲ τὰς προσδόους ποιεῖσθαι (37), καὶ τὰς θεοπρεπεῖς τοῖς ἀκροαταῖς διδασκαλίας παρέχειν, νομοθετεῖν δὲ συνήθως, τοτὲ μὲν πολιτικοῖς, τοτὲ δὲ στρατιωτικοῖς, πάντα τε προσφόρως τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐπινοεῖν βίῳ. Μνημονεῦσαι δὲ διξιόν, ὡς πρὸς αὐτῇ γεγονὼς τῇ τοῦ βίου τελευτῇ, ἐπιτήδειόν τινα λόγον ἐπὶ τοῦ συνήθους διῆλθεν ἀκροστιρίου· μαχρὸν δὲ κατατέλνας (38) ἐν τούτῳ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας διεξῆσει (λόγον), περὶ τε τῶν εὑσεβῶν διηγυχότων τὴν ζωὴν, τῶν τε τοῖς θεοφίλεσι παρ' αὐτῷ θεῷ τεταμειυμένων ἀγαθῶν· μαχρὰς δὲ ἀποδεῖξει, καὶ τὸ τῶν ἐναντίων τάγμα διποίου τέλους τείχεται, φανερὸν ἐποίει, τῶν ἀθέων τὴν καταστροφὴν παραδιδοὺς τῇ γραφῇ· δὴ διαδεῖξει μέμβριθῶς μαρτυρόμενος, καθάπτεσθαι τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἐδόξει· ὡς καὶ τινα τῶν δοκησισθόφων (39) ἐρεσθαι διπας ἔχειν αὐτῷ φανούσι τὰ λεγόμενα· τὸν δὲ ἐπιμαρτυρῆσαι τοῖς λόγοις ἀλήθειαν, σφόδρα τε, καίπερ οὐκ ἐθέλοντα, ἐταινεῖν τὰς κατὰ τῶν πολυθέων διδασκαλίας. Τοι-

(34) Vulg. ἐπιτριβῆς ἀπλήστων. Amplectoremationem doctorum virorum, quae in Fuketii libro etiam legitur, ἐπιτριβήν. Porro notandum est hic judicium Eusebii nostri, qui in principatu Constantini tanquam in pulcherrimo quodam vultu, hunc nescium notavit, quod pessimos ac rapacissimos homines, ad amicitiam suam, et ad publica officia adscivisset, et quod fraude et calliditate quorundam qui se Christianos esse simulabant, circumventus fuisset. Idem sere reprehendit Aurelius Victor his verbis: « Fiscales molestiae severius pressæ, cunctaque divino ritui paria viderentur, ni parum dignis ad publica adiutum concessisset. Quæ quanquam scipiū accidere, tamē in summo ingenio, atque optimis reipublicæ moribus, quainvis parva virtus elucens magis. » Sed et Anm. Marcellinus in libro xvi id ipsum testatur: « Nam proximorum fauces aperuit primus omnium Constantinus. »

(35) Ἐρεπείρετο. In codd. Fuk. et Savilii scribitur ἐνεπείρετο.

(36) Άλλὰ τοὺς μέν. Ablabium inter cæteros intelligi puto, qui post Constantini mortem, cum reis novas moliri crederetur, jussu Constantii inten-

A quoque ipsi conspeximus: violentiam scilicet pessimum hominum et insatiabili cupiditate flagrantium, qui universos fere mortales infestabant, et fraudulentam simulationem eorum qui callide in Ecclesiam irrepebant, et Christianorum nomen falso ac specie tenus præferebant. Verum insita imperatori humanitas ac bonitas, et fidei morumque sinceritas, eo ipsum adduxit, ut crederet fictæ in speciem pietati hominum illorum qui pro Christianis habebantur, et qui sinceram erga ipsum benevolentiam callida mente simulabant. Quibus ille cum semel ipsum credidisset, interdum fortasse in ea quæ parum decora essent, impegit, maligni dæmonis invidia hanc velut maculam reliquis ejus laudibus aspergente.

B

554 CAPUT LV.

Qualiter ad ultimum usque vitæ diem orationes scripsit.

Verum illos divina justitia non multo post merito supplicio affecit. Imperator vero tanta sermonum scientia animum instruxerat, ut ad ultimum usque diem vitæ, orationes conscriberet more solito, et conciones haberet, et divina documenta auditoribus insinuaret: leges item ferret assidue, nunc de civilibus negotiis, nunc de re militari: cuncta denique ad commodum atque utilitatem humani generis excogitaret. Illud vero haudquaque silentio prætereundum est, quod cum extremus vite dies ipsi jam impenderet, funebrein quamdam orationem in consueto auditorio recitavit. Cumque sermonem longius produxisse, in ea disservit de animorum immortalitate, deque his qui vitam pie traduxissent; et de bonis quæ amicis Dei apud ipsum Deum recondita essent. Contra vero, quem finem essent habituri illi qui contrariam vivendi rationem instituissent, multis rationibus evidenter astruxit, interitum et cladem impiorum describens. Quod quidem cum graviter et serio affirmaret, proximos et familiares suos perstringere videbatur: adeo ut quendam ex illis vana sapientia opinione inflatis

remptus est, ut suse narrat Eunapius in *Vitis sophistarum*.

D (37) Συνήθως δὲ τὰς προσδόους ποιεῖσθαι. Supradictum in cap. 29 hujus libri παρόδους dixit Eusebius, ubi vide quæ adnotavī. Possis etiam legere προσδόους, ut ad oram editionis Genevensis ascriptum est. Porro interpres erroris sui tenax, etiam hoc loco vertit, congressus cum amicis habere, cum conciones vertere debuisse, ut sequentia aperte confirmant. Victorius Epitome idem quoque dicit de Constantino: « Commodissimum tamen rebus multis fuit: columnas sedare legibus severissimis: nutrire artes bonas, præcipue studia literarum: legere ipse, scribere, meditari; » ubi meditari idem valet ac μελεῖσθαι, id est declamare.

(38) Vulg. μαχρὸν δὲ κατά τιρας. Scribendum est procul dubio κατατέλνας, ut iam alii monuerunt.

(39) Vulg. τιρά τῶν δοκησισθών. Malim scribere τῶν δοκησισθόφων. Sic gentiles vocare solet Eusebius, ac præcipue philosophos, qui sibi præceteris sapere videbantur. In Fuk. codice δοκησισθόφων legitur. Sed tertia syllaba lineola subnotatur.

Interrogaverit quid sentiret de iis quæ dieta essent. A αὐτα πρὸ τῆς τελευτῆς τοῖς γνωρίμοις διμιήσας, αὐτὸς αὐτῷ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω πορείαν, λεῖσαν καὶ διμαλήν ἔψει παρασκεύάσειν.

CAPUT LXI.

Quomodo ad bellum Persicum proficiscens, episcopos sibi adjunxit, et tentorium in speciem ecclesiæ paravit.

Illi quoque neutiquam prætereundum est, quod circa hæc tempora, cum de motu Barbarorum ad orientem solem degentium nuntius allatus esset, hanc adhuc de illis victoriam superesse sibi testatus, Persis bellum inferre statuit. Quod cum facere decrevisset, militares copias undique excivit, et cum episcopis quos circa se habebat, de profectione consilium communicavit, provida mente prospiciens, viros ad divinum cultum necessarios secum assidue versari **555** oportere. Illi vero libenti animo secuturos se esse affirmarunt, nec ab illo discessuros; sed continua apud Deum supplicationibus militaturos una cum illo et pugnaturos. Quo ille nuntio vehementer delectatus, viam illis qua proficiserentur, descripsit. Deinde tabernaculum in speciem ecclesiæ ambitioso cultu ad hujus belli usum præparavit, in quo preces ad Deum victoriae auctorem una cum episcopis fundere decreverat.

CAPUT LXII.

Quomodo, susceptis Persarum legatis, festo Paschæ die cum aliis pernoctaví.

Interea Persæ cum imperatorem bellum parare compérissent, et cum illo congregati vehementer reformidarent, missis legatis pacem ab eo postulaverunt. Itaque imperator pacis amantissimus, Persa-

(40) *Αὐτοῖς διετύπων.* Quæ posthæc sequuntur in editione Genevensi, usque ad initium capituli 59 deerant tum in codice Regio, tum in editione Rob. Stephani: et a viris doctis addita sunt ex conjectura, ut opinor. Nam quæ sequuntur capita, nimis brevia sunt, nec quidquam amplius continent, quam ipsi capitum tituli; quod quidem ab Eusebii instituto prorsus abhorret. Quare credibile est, viros doctos ex titulis capitulorum, qui libro quarto præfixi leguntur, hæc supplevisse quæ uncis conclusa exhibemus. Porro in editione Genevensi delenda sunt hæc verba: αὐτὸς δέ, quæ leguntur post vocem διετύπων. Etenim lacuna incipit ante has voces αὐτὸς δέ νέων, etc. Similem errorem supra notavimus. Nostram porro de hoc supplemento conjecturam plane confirmat optimus codex Fuk. qui cum reliqua supplementa quæ a Genevensibus edita sunt, fideliter exhibeat, ut suis locis adnotavimus, hujus loci supplementum non habet. Sed neque in Turnebi libro hoc fragmentum ascriptum est, cum cætera omnia ad marginem ejus libri scripta habeantur.

(41) *Ἐπειτα καὶ τὴν σκηνὴν.* Idipsum ita narrat Socrates in lib. 1, cap. 18: Τοσούτος δέ ἦν ὁ τοῦ βασιλέως περὶ τὸν χριστιανισμὸν πόθος, ὃς καὶ Πέρσου μέλλοντος κινεῖσθαι πολέμου, κατασκεύάσας σκηνὴν ἐκ ποικίλης θέρνης, ἐκκλησίας τύπον ἀποτελοῦσαν, ὥστερ Μωύσῆς ἐν τῇ ἑρήμῳ ἐπεποιήσει καὶ ταύτην φέρεσθαι, ἵνα ἔχοι κατά τοὺς ἐρημοτάπους τόπους εὐκτήριον ηύτρεπτον. Quæ Socratis verba eo libentius adduxi, quod sciam Socratem in

"Οπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύων συμπαρέλαβεν ἐπισκόπους, καὶ σκηνὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.

Kάκεινο δὲ μνήμης δξιον, ὡς ἀμφὶ δηλούμενον χρόνον, τῶν ἐπ' ἀνατολῆς βαρβάρων κινήσεως ἀκουσθεῖσης, ἔτι ταύτην αὐτῷ τὴν κατὰ τῶνδε νίκην λείπεσθαι φέσας, ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν ὡρμάτο· τοῦτο τε κρίνας, ἔχειν τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Καὶ δὴ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἐπισκόποις περὶ τῆς πορείας ἐκοινού, συνείναι αὐτῷ δεῖν τινας τῶν ἀναγκαίων ἐν θεοεσεῖς προμηθούμενος. Οἱ δὲ, καὶ μάλα προθύμως συνέπεσθαι βουλομένη, μηδὶ ἀναχωρεῖν ἔθέλειν, συστρατεύειν δ' αὐτῷ καὶ συναγωνίζεσθαι ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν ἱετηρίας Ἐλεγον. Σφόδρα δὲ ἐπὶ ταῖς ἀγγελίαις ἡσθεις, τὴν πορείαν αὐτοῖς διετύπου (40). [Ἐπειτα καὶ τὴν σκηνὴν (41) τῷ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν ἔκεινον τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φαλοτιμῇ κατειργάζετο, ἐν ἡ τῷ Θεῷ, τῷ τῆς νίκης δοτῆρι, τὰς ἱετηρίας ἄμα τοῖς ἐπισκόποις ποιεῖσθαι ἐπενόει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NZ'.

C "Οπως Περσῶν πρεσβείας δεξάμενος, ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἐφτῆ συνδιεινυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

'Ἐν τούτῳ Πέρσας πυθόμενοι περὶ τῆς βασιλέως πρὸς πόλεμον παρασκεύης, καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν σφόδρα φοβούμενοι, διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἡξιούντο (42) εἰρήνην ποιεῖσθαι· διὸ δὲ μὲν εἰργανώ-

iis quæ ex Eusebio mutuatnr, ipsis fere Eusebii verbis uti solere. Itaque hæc Socratis verba Eusebianorum vicem supplere possunt. Nam quæ in hac lacuna leguntur, ægre admodum Eusebii esse crediderim. Porro jam antea Constantinus, in bello Liciniano tabernaculum crucis extra castra fixum habuerat, in quo jejuniis et orationibus vacabat, teste Eusebii in libro II. Sed in bello Persici apparatus id amplius præstisit Constantinus, quod tabernaculum in ecclesiæ formam construxit. Ab hoc Constantini instituto manasse postea scribit Sozomenus, ut singuli numeri in exercitu Romano, tabernaculum suum haberent instat sacelli instrumentum, et presbyteros ac diaconos peculiares, qui rem divinam ibi peragerent.

D (42) Διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἡξιούρτο. Idem scribit Rufus Festus in Breviario: « Constantinus rex domini extremitate vitæ suæ tempore expeditiōnem paravit in Persas. Toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de Gothis victoria gloriosior, nūltis in Persas descendebat agminibus. Sub cuius adventum Babyloniorum in tantum regna trepidarunt, ut supplex ad eum legatio Persarum occurreret, et facturos se imperata promitterent. Nec tamen pro assidiuis eruptionibus quas sub Constantio Cæsare per Orientem tentaverant, veniam meruerunt. » Socrates vero hoc tantum dicit: ἀλλ' οὐ προέδη τότε δ πόλεμος. Ερθη γάρ δέει τοῦ βασιλέως σθεσθῆναι, id est: Sed bellum ulterius non processit. Nam præ metu imperatoris statim repressum est.

τατος βασιλεὺς τὴν Περσῶν πρεσβείαν δεξάμενος, φιλικὰς δεξιὰς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐσπείσατο (43). Ὡδη δ' ἡ μεγάλη τοῦ Πάσχα ἑορτή παρῆν, ἐν ᾧ ὁ βασιλεὺς τῷ Θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς, συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ.

Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινούπολει μαρτυροῦ.

Ἐπὶ τούτοις (44) τὸ μαρτύριον ἐν τῇ ἐπωνύμῳ πόλει ἐπὶ μνήμῃ τῶν ἀποστόλων οἰκοδομεῖν παρεσκευάζετο· αὐτὸς δὲ νεῦν ἀπαντά εἰς ὑφος ἀριστὸν ἐπάρας, λίθων ποικιλίαις παντοῖων ἔκαστράπτεντα ἐποιεῖ, εἰς αὐτὸν ὅροφον ἐξ ἑδάρους πλακώσας· διαλαβὼν δὲ λεπτοῖς φατνώμασι τὴν στέγην, χρυσῷ τὴν πᾶσαν ἑκάλυπτεν· ἀνω χαλκὸς μὲν (45) ἀντὶ κεράμου, φυλακὴν τῷ ἔργῳ πρὸς θετῶν ἀσφάλειαν παρεῖχε· καὶ τοῦτον δὲ πολὺς περιέλαμπε χρυσὸς, ὡς μαρμαρυγάς τοῖς πόρρῳθεν ἀφορῶσι ταῖς τὰλαιούσῃς ἀντανακλωμέναις ἐκπέμπειν. Δικτυωτὰ δὲ πέριξ ἐκύκλου τὸ δωμάτιον (46) ἀνάγλυφα, χαλκῷ καὶ χρυσῷ κατειργασμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ.

Ἐκφραστὶς ἐτι τοῦ αὐτοῦ μαρτυροῦ.

Καὶ δὲ μὲν νεώς ὕδε σὺν πολλῇ βασιλέως φιλοτιμίᾳ σπουδῆς ἔξιοντο· ἀμφὶ δὲ τοῦτον αἴθριος ἦν αὐλὴ παμμεγέθης, εἰς ἀέρα καθαρὸν ἀναπεπταμένη· ἐν τετραπλεύρῳ δὲ ταύτῃ στοῖχοι διέτρεχον, μέσον αὐτῷ νεῦρον τὸ αἴθριον ἀπολαμβάνονται· οἷοι τε βασιλεῖοι ταῖς στοῖχοι, λουτρά τε καὶ ἀνακαμπτήρια παρεξετίνετο, ἀλλὰ τε πλειστα καταγώγια τοῖς τοῦ τόπου φρουροῖς ἐπιτηδεῖως εἰργασμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ.

Οὐι ἐτι τούτῳ καὶ μημεῖον εἰς ταφὴν ἐαυτῷ προσφοδόμησε.

Ταῦτα πάντα ἀφιέρου βασιλεὺς, διαιωνίζων εἰς ἀπαντάς τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τὴν μνήμην· φιλοδόμει δέ ἔρετο τι τῇ διανοίᾳ σκοπῶν, δ δῆ λανθάνον ταπερώτα, κατάφωρον πρὸς τῷ τέλει τοῖς πᾶσιν ἐγίγνετο. Αὐτὸς γοῦν αὐτῷ εἰς δέοντα καιρὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς, τὸν ἐνταυθοῖς τόπον ἐταμεύετο· τῆς τῶν ἀποστόλων προστήσεως κοινωνὸν (47)

(43) Φιλικὰς δεξιὰς προθύμως σὺν ἐκείνοις στρεψατο. Notabis hic barbarismum, non Eusebii, sed ejus qui hoc caput supplevit. Dicendum enim erat πρὸς ἐκείνους ἐσπείσατο. Sed neque hoc verisimile est, Constantinum qui omnes imperii Romani copias adversus Persas commoverat, pacem cum eis fecisse. Contrarium certe affirmat Rufus Festus cuius verba superius retulimus, et Eutropius atque Aurelius Victor. Socrates tamen pacem cum Persis, vel certe inducias factas fuisse innuit.

(44) Εἰτι τούτοις. Quis non videt hanc ab aliena manu concinnata esse? Neque enim cum sequenti capite ullo modo convenienti. In hoc capite Constantinus dicitur cœpisse ædificare templum Apostolorum post dies Paschæ anni 337. In sequenti autem capite, quod ab Eusebio scriptum esse constat, templum illud jam absolutum cernitur. Atqui a diebus Paschæ usque ad Pentecosten, qua die mortuus est Constantinus, vix humus egeri potuit ad fundamenta templi jacienda. Proinde necesse est, ut templum illud diu ante cœptum fuerit ædificari. Vide caput 36 hujus libri.

A rum legatione benigne suscepta, pacem et amicitiam cum eis libenter pepigit. Aderat jam magna paschalisi festi solemnitas: in qua imperator vota Deo persolvens, una cum cæteris pernoctavit.

CAPUT LVIII.

De constructione martyrii Apostolorum Constantiopoli.

Posthæc in memoriam apostolorum martyrium ædificare cœpit in urbe sibi cognomine. Cumque templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et supra quidem æs tegularum loco impositum, universo ædificio munimentum adversus imbras præbebat. Quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat, adeo ut procul spectantium oculos fulgore præstringeret, solis radiis æris objectu repercussis. Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære et auro fabrefactis erat circumdata.

556 CAPUT LIX.

Descriptio ejusdem martyrii.

Ac templum quidem ipsum maximo imperatoris studio hunc in modum exornabatur. Circa ipsum tempulum ingens erat area, libero ac patente desuper cœlo. Cujus ad quatuor latera porticus erant sibi invicem conjunctæ, quæ aream in medio sitam una cum ipso templo circumcingebant. Præterea basilicæ, lavacra, divertoria et alia plurima habitacula ad usum eorum qui locum custodiebant, porticibus applicita, earum longitudinem æquabant.

CAPUT LX.

Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit.

Hæc omnia dedicavit imperator eo consilio, ut apostolorum Servatoris nostri memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed et aliud quidpiam in mente habens, ædem illam construxit: quod initio quidem obscurum, tandem vero omnibus sub umbram innovuit. Quippe ipse hunc sibi locum post mortem designaverat, incredibili fidei alacritate

(45) Ἀρω χαλκὸς μέρ. Scribendum est ἀνω μὲν χαλκός.

(46) Τὸ δωμάτιον. Eusebius supra in libro iii capite 35 τὰ ἐκτὸς δώματα vocat exteriora tecta basilicæ. Itaque δωμάτιον hic videtur esse tectum totius basilicæ, vel certe altaris. Ejusmodi tecta in orbis speciem ædificata nos Galli hodieque domata vocamus. Porro de templi Apostolorum magnificètia Gregorius Naz. in carmine de insomnio Anastasiæ ita scribit:

Ἐν τοῖς καὶ μεγάλανχοι ἔδος Χριστοῦ μιθῆτω πλευραῖς σταυροτύποις τέτραχα τεμνόμενοι,

Id est, Et magnificum templum Christi discipulorum, quatuor lateribus distinctum in crucis formam. Hujusmodi forma olim ecclesiæ construebantur, ut notavit Gretserus in libris De cruce, Marcus in Vita sancti Porphyrii.

(47) Τῆς τῶν ἀποστόλων προστήσως κοινωνός. Alludit Eusebius ad cognomentum illud Iσαποτέλου, quo post mortem affectus est Constantinus, ut legitur in Menæis Græcorum. Quod cognomenum nescio cur tantopere ei invidenter Scaliger in lib.

interrogaverit quid sentiret de iis quæ dicta essent. A auta prò tñs telesutñs tois γνωρίμοις διμιήσαι, at tñs autò tñn èpi tñ xρείττω πορείαν, λεῖαν καὶ δημάλην ἐώκει παρασκευάζειν. At ille verissima esse cuncta testatus est; et quamvis invitus, disputationes adversus multorum numerum cultum magnopere laudavit. Hujusmodi conciones ad familiares suos ante mortem cum haboisset, viam sibi ipse complanare ad meliorem vitam videbatur.

CAPUT LVI.

Quomodo ad bellum Persicum proficisciens, episcopos sibi adjunxit, ei tentorium in speciem ecclesiae paravit.

Illi quoque neutquam prætereundum est, quod circa haec tempora, cum de motu Barbarorum ad orientem solem degentium nuntius allatus esset, hanc adhuc de illis victoriam superesse sibi testatus, Persis bellum inferre statuit. Quod cum facere decrevisset, militares copias undique excivit, et cum episcopis quos circa se habebat, de profectione consilium communicavit, provida mente prospiciens, viros ad divinum cultum necessarios secum assidue versari 555 oportere. Illi vero libenti animo secuturos se esse affirmarunt, nec ab illo discessuros; sed continua apud Deum supplicacionibus militaturos una cum illo et pugnaturos. Quo ille nuntio vehementer delectatus, viam illis qua proficiserentur, descripsit. Deinde tabernaculum in speciem ecclesiae ambitioso cultu ad hujus bellum præparavit, in quo preces ad Deum victoriæ auctorem una cum episcopis fundere decreverat.

CAPUT LVII.

Quomodo, susceptis Persarum legatis, festo Pasche die cum aliis pernoctari.

Interea Persæ cum imperatorem bellum parare comperrissent, et cum illo congregri vehementer reformidarent, missis legatis pacem ab eo postulaverunt. Itaque imperator pacis amantissimus, Persa-

(40) *Αὐτοῖς διετύπων.* Quæ posthæc sequuntur in editione Genevensi, usque ad initium capituli 59 deerant tum in codice Regio, tum in editione Rob. Stephani: et a viris doctis addita sunt ex conjectura, ut opinor. Nam quæ sequuntur capita, nimis brevia sunt, nec quidquam amplius continent, quam ipsi capitum tituli; quod quidem ab Eusebii instituto prorsus abborret. Quare credibile est, viros doctos ex titulis capitulorum, qui libro quarto praefixi leguntur, hæc suppleuisse quæ uncis conclusa exhibemus. Porro in editione Genevensi delenda sunt hæc verba: αὐτὸς δέ, quæ leguntur post vocem διετύπων. Elenim lacuna incipit ante has voces αὐτὸς δέ νεών, etc. Similem errorem supra notavimus. Nostram porro de hoc supplemento conjecturam plane confirmat optimus codex Fuk. qui cum reliqua supplementa quæ a Genevensibus edita sunt, fideliciter exhibeat, ut suis locis adnotavimus, hujus loci supplementum non habet. Sed neque in Turnebi libro hoc fragmentum ascriptum est, cum cætera omnia ad marginem ejus libri scripta habeantur.

(41) *Ἐπειτα καὶ τὴν σκηνὴν.* Idipsum ita narrat Socrates in lib. i, cap. 18: Τοσοῦτος δὲ ἦν ὁ τοῦ βασιλέως περὶ τὸν χριστιανισμὸν πόθος, ὃς καὶ Περσικοῦ μέλλοντος κινεῖθαι πολέμου, κατασκευάσας σκηνὴν ἐκ ποικίλης θέρινης, ἐκκλησίας τύπον ἀποτελούσαν, ὡσπερ Μωᾶς ἐν τῇ ἑρήμῳ ἐπεποιήκει καὶ ταῦτην φέρεσθαι, ἵνα ἔχοι κατὰ τοὺς ἐρημοτάτους τόπους ευκτήριον ηύτερισμένον. Quia Socratis verba eo libentius adduxi, quod sciām Socratem in

A auta πρὸ τῆς τελευτῆς τοῖς γνωρίμοις διμιήσαι, αὐτὸς αὐτῷ τὴν ἐπὶ τὰ xρείττω πορείαν, λεῖαν καὶ δημάλην ἐώκει παρασκευάζειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

"Οπως ἐπὶ Πέρσας στρατεύων συμπαρέλαβετ ἐπισκόπους, καὶ σκηνὴν εἰς σχῆμα τῆς ἐκκλησίας.

Kάκεινο δὲ μνήμης ἀξιον, ὃς ἀμφὶ δηλούμενον χρήνον, τῶν ἐπὶ ἀνατολῆς βαρδάρων κινήσεως ἀκουστεῖσης, ἔτι ταῦτην αὐτῷ τὴν κατὰ τῶνδε νίκην λείπεσθαι φήσας, ἐπὶ Πέρσας στρατεύειν ὡρμάτο· τοῦτο τε κρίνας, ἔκινει τὰ στρατιωτικὰ τάγματα. Καὶ δὴ τοῦ ἀμφὶ αὐτὸν ἐπισκόποις περὶ τῆς πορείας ἔχοντον, συνεῖναι αὐτῷ δεῖν τινας τῶν ἀναγκαίων ἐν θεοτεῖξ προμηθούμενος. Οἱ δὲ, καὶ μάλα προθύμως συνέπεσθαι: βουλομένων, μηδ' ἀναχωρεῖν ἐθέλειν, συστρατεύειν δ' αὐτῷ καὶ συναγωνίζεσθαι ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν ἱκετηρίαις Ἐλεγον. Σφόδρα δὲ ἐπὶ ταῖς ἀγγελίαις ἥσθεται, τὴν πορείαν αὐτοῖς διετύπου (40). [Ἐπειτα καὶ τὴν σκηνὴν (41) τῷ τῆς ἐκκλησίας σχήματι πρὸς τὴν ἐκείνου τοῦ πολέμου παράταξιν σὺν πολλῇ φύλαττι μίᾳ κατειργάζετο, ἐν ᾧ τῷ Θεῷ, τῷ τῆς νίκης διῆτῃ, τὰς ἱκετηρίας ἄμα τοῖς ἐπισκόποις ποιεῖσθαι ἐπενόει.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

C *"Οπως Περσῶν πρεσβείας δεξάμενος, ἐν τῇ τοῦ Πάσχα ἑορτῇ συνδιερυκτέρευσε τοῖς ἀλλοις.*

Ἐν τούτῳ Πέρσαι πυθόμενοι περὶ τῆς βασιλέως πρὸς πόλεμον παρασκευῆς, καὶ μάχῃ πρὸς αὐτὸν συμβαλεῖν σφόδρα φοβούμενοι, διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἡγιοῦντο (42) εἰρήνην ποιεῖσθαι: διὸ δὲ μὲν εἰρηνικώ-

iis quæ ex Eusebio mutuatur, ipsis fere Eusebii verbis uti solere. Itaque hæc Socratis verba Eusebianorum vicem supplere possunt. Nam quæ in hac lacuna leguntur, ægredem admodum Eusebii esse crediderim. Porro jam antea Constantinus, in bello Liciniano tabernaculum crucis extra castra fixum habuerat, in quo jejunis et orationibus vacabat, teste Eusebii in libro ii. Sed in bello Persici apparatus id amplius præstilil Constantinus, quod tabernaculum in ecclesiæ formam construxit. Ab hoc Constantini instituto manasse postea scribit Sozomenus, ut singuli numeri in exercitu Romano, tabernaculum suum haberent instar sacelli instrumentum, et presbyteros ac diaconos peculiares, qui rem divinam ibi peragerent.

D *(42) Διὰ πρεσβείας αὐτὸν ἡγιοῦντο.* Idem scribit Rufus Festus in Brevario: « Constantinus rex dominus extremo vite sua tempore expeditioνem parvit in Persas. Toto enim orbe pacatis gentibus, et recenti de Gothis Victoria gloriosior, multis in Persas descendebat agminibus. Sub cuius adventum Babyloniz in tantum regna trepidarunt, ut supplex ad eum legatio Persarum occurrerent, et facturos se imperata promitterent. Nec tamen pro assiduis eruptionibus quas sub Constantio Cesare per Orientem tentaverunt, veniam meruerunt. » Socrates vero hoc tantum dicit: ἀλλ' οὐ προέδρος πόλεμος. Εφθη γάρ δέει τοῦ βασιλέως στεσθεναι, id est: *Sed bellum ulterius non processit. Nam præ metu imperatoris statim repressum est.*

τατος βασιλεὺς τὴν Περσῶν πρεσβείαν δεξάμενος, τατος δεξιάς προθύμως σὺν ἐκείνοις ἐσπείσατο (43). Ὡδη δ' ἡ μεγάλη τοῦ Πάσχα ἑορτή παρῆν, ἐν ᾧ δὲ βασιλεὺς τῷ θεῷ τὰς εὐχὰς ἀποδιδοὺς, συνδιενυκτέρευσε τοῖς ἄλλοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

Περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ἐπικαλουμένου τῶν Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινούπολει μαρτυρίου.

Ἐπὶ τούτοις (44) τὸ μαρτύριον ἐν τῇ ἐπωνύμῳ πόλει ἐπὶ μνήμῃ τῶν ἀποστόλων οἰκοδομεῖν παρεσκευάζετο· αὐτὸς δὲ νεὼν ἀπαντᾷ εἰς ὅψος διφτον ἐπάρας, λιθινοὶ ποικιλίαις παντοίων ἔξαστράπτοντα ἐποίει, εἰς αὐτὸν δροφον ἐξ ἐδάφους πλακώσας· διαλαβῶν δὲ λεπτοῖς φατνώμασι τὴν στέγην, χρυσῷ τὴν πάσαν ἐκάλυπτεν· ἀνω χαλκὸς μὲν (45) ἀντὶ κεράμου, φυλακὴν τῷ ἕργῳ πρὸς θετῶν ἀσφαλείαν παρεῖχε· καὶ τοῦτον δὲ πολὺς περιέλαμπε χρυσὸς, ὡς μαρμαρυγάς τοῖς πόρφρωσι ταῖς τῇσι αὐγαῖς ἀντανακλωμέναις ἐκπέμπειν. Δικτυωτὰ δὲ πέρις ἐκύκλου τὸ δωμάτιον (46) ἀνάγλυφα, χαλκῷ καὶ χρυσῷ κατειργασμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ'.

"Ἐκχρασίς ἔτι τοῦ αὐτοῦ μαρτυρίου.

Καὶ δὲ μὲν νέως ὃδε σὺν πολλῇ βασιλέως φιλοτιμίᾳ σπουδῆς τξιοῦτο· ἀμφὶ δὲ τοῦτον αἴθριος ἦν αὐλὴ παμμεγέθης, εἰς δέρα καθαρὸν ἀναπεπταμένη· ἐν τετραπλεύρῳ δὲ ταύτῃ στοῖς διέτρεχον, μέσον αὐτῷ νεώ τὸ αἴθριον ἀπολαμβάνουσαι· οἷος τε βασιλεῖοι ταῖς στοῖς, λοιπά τε καὶ ἀνακαμπτήρια παρεξετίνετο, δῆλα τε πλείστα καταγώγια τοῖς τοῦ τόπου φρουροῖς ἐπιτηδείως εἰργασμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ'.

"Οὐτι ἐν τούτῳ καὶ μηνυμεῖον εἰς ταφὴν ἁντῷ προσφορόδημησε.

Ταῦτα πάντα ἀφίέρου βασιλεὺς, διαιωνίζων εἰς ἀπαντας τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τὴν μνήμην· φύκοδεις δ' ἄρα καὶ δῆλο τῇ διανοίᾳ σκοτῶν, δὴ λανθάνον ταπρῶτα, κατέφωρον πρὸς τῷ τέλει τοῖς πᾶσιν ἐγίγνετο. Αὐτὸς γοῦν αὐτῷ εἰς δέοντα καρδὸν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς, τὸν ἐνταυθοῖς τόπον ἐταμεύετο· τῆς τῶν ἀποστόλων προσφήτεως κοινωνὸν (47)

(43) Φιλικὰς δεξιάς προθύμως σὺν ἐκείνοις δεσπεισατο. Notabis hic barbarismum, non Eusebii, sed ejus qui hoc caput supplavit. Dicendum enim D erat πρὸς ἐκείνους ἐσπείσατο. Sed neque hoc verisimile est, Constantium qui omnes imperii Romani copias adversus Persas commoverat, pacem cum eis fecisse. Contrarium certe affirmat Rufus Festus cuius verba superius retulimus, et Eutropius atque Aurelius Victor. Socrates tamen pacem cum Persis, vel certe inducias factas fuisse innuit.

(44) Ἐκ τούτοις. Quis non videt hanc ab aliena manu concinnata esse? Neque enim cum sequenti capite ullo modo convenienti. In hoc capite Constantinus dicitur cœpisse ædificare templum Apostolorum post dies Paschæ anni 337. In sequenti autem capite, quod ab Eusebio scriptum esse constat, templum illud iam absolutum cernitur. Atqui a diebus Paschæ usque ad Pentecosten, qua die mortuus est Constantinus, vix humus egeri potuit ad fundamenta templi jacienda. Proinde necesse est, ut templum illud diu ante cœptum fuerit ædificari. Vide caput 36 hujus libri.

A rum legatione benigne suscepta, pacem et amicitiam cum eis libenter pepigit. Aderat jam magna paschalis festi solemnitas: in qua imperator vota Deo persolvens, una cum cœteris pernoctavit.

CAPUT LVIII.

De constructione martyrii Apostolorum Constantiopolit.

Posthac in memoriam apostolorum martyrium ædificare cœpit in urbe sibi cognomine. Cumque templum omne in immensam altitudinem exulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et supra quidem æs tegularum loco impositum, universo ædilicio munimentum adversus imbreces præbebat. Quod itidem auro plurimo supersussum resplendebat, adeo ut procul spectantium oculos fulgere præstringeret, solis radiis æris objectu repercussis. Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære et auro fabrefactis erat circumdata.

556 CAPUT LIX.

Descriptio ejusdem martyrii.

Ac templum quidem ipsum maximo imperatoris studio hunc in modum exornabatur. Circa ipsum tempulum ingens erat area, libero ac patente desuper cœlo. Cujus ad quatuor latera porticus erant sibi invicem conjunctæ, quæ aream in medio sitam una cum ipso templo circumciebant. Præterea basilicæ, lavaera, diversoria et alia plurima habitacula ad usum eorum qui locum custodiebant, porticibus applicita, earum longitudinem æquabant.

CAPUT LX.

Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit.

Hæc omnia dedicavit imperator eo consilio, ut apostolorum Servatoris nostri memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed et aliud quidpiam in mente habens, ædem illam construxit: quod initio quidem obscurum, tandem vero omnibus sub lumen innotuit. Quippe ipse hunc sibi locum post mortem designaverat, incredibili fideli alacritate

(45) Ἄνω χαλκὸς μέρ. Scribendum est ἀνω μὲν χαλκός.

(46) Τὸ δωμάτιον. Eusebius supra in libro III capite 35 τὰ ἐκτὸς δώματα vocat exteriora tecta basilicæ. Itaque δωμάτιον hic videtur esse tectum totius basilicæ, vel certe altaris. Eiusmodi tecta in orbis speciem ædificata nos Galli hodieque domata vocamus. Porro de templi Apostolorum magnificètia Gregorius Naz. in carmine de insomnio Anastasiæ ita scribit:

Σὺν τοῖς καὶ μεγάλανοι ἔδος Χριστοῖο μαθητῶν πλευραῖς σταυροπύοις τέτραχα τεμπλόμενοι,

Id est, Εἰ magnificum templum Christi discipulorum, quatuor lateribus distinctum in crucis formam. Huiusmodi forma olim ecclesiæ construebantur, ut notavit Gretserus in libris De cruce, Marcus in Vita sancti Porphyrii.

(47) Τῆς τῶν ἀποστόλων προσφήτεως κοινωνός. Alludit Eusebius ad cognomentum illud λαπαστόλου, quo post mortem affectus est Constantinus, ut legitur in Menzies Græcorum. Quod cognomen nescio cur tantopere ei inuiderit Scaliger in lib. v

prospiciens, ut corpus suum communem cum apostolis appellationem post obitum sortiretur: quo scilicet prectionum quæ in honorem apostolorum illi celebrandæ erant, etiam mortuus particeps fieret. Cum igitur duodecim illic capsas, quasi sacras quasdam columnas in honorem ac memoriam apostolici collegii erexisset, suam ipsius arcam in medio constituit, quæ senas utrinque apostolorum capsas dispositas habebat. Atque id in eo loco ubi corpus ipsius post mortem decenter deponendum esset, solertiissime providit. His ille diu antea sagaci mente dispositis, ædem apostolis consecravit, pro certo sibi persuadens, horum memoriam non parum utilitatis animæ suæ esse allaturam. Nec vero Deus eum voto atque exspectatione sua frustratus est. Nam cum primas paschalis festi exercitationes obiisset, ipsumque Servatoris nostri diem, tum sibi tum aliis omnibus laetum atque hilarem reddidisset, his illum rebus intentum, et in hujusmodi operibus persistantem usque ad exitum vite, Deus cuius auxilio cuncta gerebat, opportune tandem eum ad meliorem sortem transferre dignatus est.

557 CAPUT LXI.

Imperatoris ægritudo. et orationes Helenopoli.
Item de ejus baptismo.

Principio quidem inæqualis corporis temperies; posthac morbus eum invasit. Itaque ad aquas calidas civitatis suæ progressus, inde Helenopolim delatus est, urbem matris suæ nomine appellatam: ibique in templo martyrum diu commoratus, supplicationes et preces obulit Deo. Cumque extremum vitæ diem sibi jam imminere sentiret, tempus tandem adesse existimavit, quo totius vite delicta exparet, firmissime credens, quæcumque humanitas peccavisset, arcanorum verborum efficacia et salutari lavaero penitus esse delenda. Hæc cum apud se reputasset, genu flexo humi procumbens, veniam

De emendatione temporum, ut dicat multum detrahi de laude et gloria apostolorum, cum eorum vocabulum Constantino tribuitur. Certe quisquis accurate inspicerit quæ a Constantino ad propagandam Christi fidem gesta sunt, fatebitur omnino id cognomen merito illi delatum fuisse. Quod si Thecla id cognomentum mereri potuit, quam Basilius Seleniensis aliquique losapostolov cognominant, quanto potiori jure id Constantino tribueretur, per quem factum est, ut Christiani nunc omnes simus! Porro Eusebius iisdem rursus verbis utitur in cap. 71, infra. Auctor *Synodici* loquens de synodo Nicæna, Kωνσταντίνος, δὲ ἐν Χριστιανοῖς βαπτεῖσιν Ἀπόστολος. Atque ita dicitur in officio Gracorum die 21 Maii, ut legitur in *Typico* S. Sabæ:

(48) Μέσηρ ἔτιθει τὴν ἑαυτὸν λάρνακα. At Chrysostomus, homilia 26 in Epist. II ad Corinthios, pag. 741, ait Constantinum sepultum fuisse in vestibulo aëdis Apostolorum, quasi eorum janitorum; idque exaggerat suo more. Hæc igitur ita conciliare oportet, ut Constantinus quidem cadaver suum in medio Apostolorum humari voluerit: Constantius vero, seu quis alias, id alibi locaverit. Certe Zonaras scribit, Constantium patris sui fūsus deposituisse in templo Apostolorum in peculiari porticu, quam ad idipsum exstruxerat.

(49) Vulg. ἐρ τούτῳ τέλος. In libro Morei legitur τέλος, et ante illam, vocem asteriscus ponit.

A τὸ ἑαυτοῦ σκῆνος μετὰ θάνατον προνοῶν ὑπερβαλλούσῃ πίστεως προθυμίᾳ γεγενῆσθαι, ὡς ἂν καὶ μετὰ τελευτὴν ἀξιώτο τῶν ἐνταυθοῖ μελλουσῶν ἐπὶ τιμῇ τῶν ἀποστόλων συντελεῖσθαι εὐχῶν. Διδεκα δ' οὖν αὐτόθι θήκας, ωσανεὶ στήλας ἱερᾶς, ἐπὶ τιμῇ καὶ μνήμῃ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἔγειρας χοροῦ, μέσῃ ἐτίθει τὴν ἑαυτοῦ αὐτὸς λάρνακα (48), ἣς ἔκτατόν θεν τῶν ἀποστόλων ἀνὰ ἔξι διέκειντο. Καὶ τούτο γενν, ὡς ἔφην, σώφρου λογισμῷ, ἐνθα αὐτῷ τὸ σκῆνος τελευτήσαντι τὸν βίον εὐπρεπῶς μέλλοι θανατεῖσθαι, ἐπεκβει. Ἀλλ᾽ ὁ μὲν, ἐκ μακροῦ καὶ πρόπτει: τῷ λογισμῷ ταῦτα πρυτανεύμενος, ἀφιέρου τοῖς ἀποστόλοις τὸν νεών, ὥφελειαν ψυχῆς διητισθέντην τῶν τῶνδε μνήμην ποιεῖσθαι αὐτῷ πιστεύων. Θεῖς δὲ αὐτὸν καὶ τῶν κατ' εὐχὰς προσδοκήθεντων οὐχ ἀπῆξεν. Ός γάρ τὰς πρώτας τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς συνεπλήρου ἀσκήσεις, τὴν τε σωτῆριον διῆγαγεν ἡμέραν, λαμπρὸν αὐτῷ τε καὶ τοῖς πᾶσι τὴν ἑορτὴν καταφαιδρύνας, ἐν τούτῳ μέχρι τέλους (49) τὴν ζωὴν διανύοντα καὶ ἐν τούτοις δυτα, Θεῖς φέτα συνεζητεῖται, κατὰ καιρὸν ενκαιρον τῆς θείας ἐπὶ τὸ κρείττον μεταβάσεως αὐτὸν ἤξιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ'.

Άρωματα σώματος εἰς Ἐλεοπόλει, καὶ προσεντο, καὶ περὶ βαπτίσματος.

Γίνεται δὲ αὐτῷ πρώτη τις ἀνωμαλία τοῦ σώματος. Εἰτ' οὖν κάκωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸν συμβαίνει· κακεῖται τῆς αὐτοῦ πόλεως ἐπὶ λουτρά θερμῶν ὑδάτων πρεσσιν, ἔγειν τε τῆς αὐτοῦ μητρὸς ἐπὶ τὴν ἐπώνυμον ἀρικνεῖται πόλιν. Κάνταυθα τῷ τῶν μαρτύρων εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἰκων, ἵκετηριον εὐχάριτον εἶται λιτιστής νέπεμπτε τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς ἔννοιαν ἦσα τῆς τοῦ βίου τελευτῆς, καθάρσεως τοῦτον εἶναι καὶ ρόν τῶν ποτε αὐτῷ πεπλημμελημένων δεῖν φετο (50), ὅσα οἵα θυητῷ διαμαρτεῖν ἐπῆθε, ταῦτη ἀποδήμησθαι τῆς ψυχῆς, λόγων ἀποβήτων δυνάμεις, σωτηρίη γε λόγῳ λουτροῦ (51), πιστεύεται. Τοῦτο τοι διανο-

το; lego igitur ἐν τούτῳ μέχρι τέλους τὴν ζωὴν διανύοντα. Porro hic asteriscus fidem facit lacunam hanc ex aliquo codice manuscripto suppletam esse. Nihilominus tamen valde dubito, ne ex conjectura cuiuspiam viri docti hæc etiam profecta sint. Neque enim oratio mihi videtur satis Graeca, ἐν τούτῳ τὴν ζωὴν διανύοντα καὶ ἐν τούτοις δυτα, εἰ μὴ hæc inepta sit repetitio. Mallemque omnino scribere διανύσαντα. Sed verba quæ leguntur in fine lacunæ, longe majorem suspicionem movent: κάνταυθα τῷ τῶν μαρτύρων μαρτυρίῳ ἐνδιατρίψας οἰκων. Primum enim, inepta locutio est μαρτυρίῳ οἰκων, cum semper in neutro genere μαρτυρίον dicat Eusebius. Deinde cur μαρτύρων in plurali numero dixit? Ali pluribus simul martyribus ea basilica consecrata erat? Erat Helenopoli insignis basilica Luctano martyri dicata. In hac igitur Constantinus cum ab Aquincum rediret, orationis gratia diversatus est. Quare τοῦ μαρτυρος dicendum erat, non vero τῶν μαρτύρων. Hæc cum scripsisset, nactus sum codicem Fuketianum, qui veram hujus loci scripturam reliquit. Sic enim habet, τῷ τῶν μαρτύρων εὐκτηρίῳ ἐνδιατρίψας οἰκων. In eodem libro legitur ἐν τούτῳ τέλους sine lacuna: item Θεῖς φέτα διητεῖται.

(50) Δεῖρ φέτο. Scribendum videtur διενετο. (51) Λόγῳ λουτροῦ. Scribendum puto σωτηρίῳ τε λουτρῷ. Quid enim sibi vult λόγος λουτροῦ, ριζεστιν cum antea dixerit λόγων ἀποβήτων δυνάμεις?

θεῖς, γρῦν χλίνας ἐπ' ἀδάφους, ιχέτης ἔγιγνοτο τοῦ Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τῷ μαρτυρίῳ ἔξομολογούμενος, Ἔνθα δὴ καὶ πρῶτον (ἢ) τῶν διὰ χειροθεσίας εὐχῶν (ἢ) τῇσιστο· μεταδέξας δὲ ἐνθεν, ἐπὶ προάστειον τῆς Νικομηδίας ἀφικνεῖται πόλεως, κἀνταῦθα συγκαλέσας τοὺς ἐπισκόπους, ὥδε πῃ αὐτοῖς διελέξετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΒ.

Kurostarklrouv πρὸς ἐπισκόπους περὶ μεταδέσσεως τοῦ λοιποῦ παράληπτος.

«Οὗτος δὴ αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψώντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἀλπιζόμενος· ὡρα καὶ τμῆς ἀπολεῦσαι τῆς ἀθανατοποιοῦ

In veteribus schedis legitur σωτηρίᾳ λοιπῷ, quod plane confirmat emendationem nostram.

(52) *Ἐρθα δὴ καὶ πρῶτον.* Hic locus attentam in primis lectoris diligentiam flagitat. Ex eo enim magna illa de Constantini baptismō quæstio dijudicari facile potest. Ait igitur Eusebius Constantium imperatorem tunc primum manum impositionem cum solemni prectione in ecclesia suscepisse; id est uno verbo, tunc primum factum esse catechumenum. Nam catechumeni per manus impositionem siebant ab episcopo, ut docet canon vi concilii Arelatensis: «De his qui in infirmitate credere volunt, placuit eis debere manum imponi.» Idem sanctum est cap. 59 concilii Eliberitani: «Gentiles si in infirmitate desideraverint sibi manum imponi; si fuerit eorum ex aliqua parte vita honesta, placuit eis manum imponi, et fieri Christianos.» Qui quidem canon Eliberitanus, ut id obiter moneam, nihil aliud esse videtur quam expositio canonis Arelatensis: quod et in aliis ejus conciliis capitulis cernere licet. De eodem ritu locus est illustris apud Sulpicius Severum in *Dialogo II De miraculis sancti Martini*, cap. 5: Postremo cuncti catervatim ad genua beati viri ruere coepérunt, fideliter postulantes, ut eos faceret Christianos. Nec cunctatus, in medio, ut erat, campo, cunctos imposita universis manu catechumenos fecit.» Idem in libro i: «Nemo fere, inquit, ex immensi illa multitudine fuit gentilium, qui non, impositione manus desiderata, in Dominum Jesum reictio impietatis errore crediderit.» Augustinus etiam in lib. ii *De peccatorum remissione*, cap. 26: «Non uniusmodi est sanctificatio. Nam et catechumenos secundum quendam modum suum per signum crucis et orationem manus impositionis puto sanctificari.» Sed et Petrus Chrysologus idem scribit in sermone 52: «Hinc est quod veniens ex gentibus, impositione manus et exorcismis ante a demoni purgatur: et apertioνem aurium percipit, ut fidei capere possit auditum.» Sic etiam in sermone 405: «Namque ut incurvus peccatis gentilis erigatur ad corlum, prius a gentili per impositionem manuum nequam spiritus effugatur.» His adjungendus est Symeon Metaphrastes, qui in *Actis sanctorum martyrum Indis et Domnae ita* scribit de Cyrillo episcopo: «Ille autem cum moderate divinas ei cecinisset Scripturas, et veneranda Christi cruce eam obsignasset, tunc quidem eam fecit catechumenos.» Denique Marcus in libro *De vita Porphyrii Cazrenium episcopi*: «Die sequenti parentes mulieris et cognati euntes ad beatum Porphyrium, prociderunt ad ejus pedes, petentes Christi signaculum. Beatus vero cum eos signasset, et fecisset catechumenos, dimisit illos in pace, praepiens eis ut vacarent sancte ecclesia. Et paulo post cum eos catechesi instituisset, hanc izavit.» Ex his patet catechumenos non aliter quam per impositionem manus oīm in Ecclesia factos fuisse. Cum igitur Constantinus tunc primum manus impositionem in ecclesia accepisse dicatur, constat enim catechumenum uondu m fuisse. Sed dicit aliquis:

A a Deo supplex poposcit, peccata sua confitens in ipso martyrio: quo in loco manum impositionem cum solemni prectione primum meruit accipere. Hinc ad suburbana Nicomediae digressus, convocatis episcopis, sic ad eos verba fecit.

CAPUT LXII.

Quibus verbis Constantinus postularit ab episcopis ut baptismum sibi conferrent.

«Hoc erat tempus quod jamdudum sperbam, cum incredibili cupiditate arderem, votisque omnibus desiderarem salutem in Deo consequi. Jam tempus

Quis credat imperatorem Constantium ad id usque temporis catechumenum non fuisse, cum et Niceno

B concilio interfuerit, et tot leges ac rescripta pro Christianis ediderit, tot ecclesias extruxerit, gentiles ad suscipiendam fidem Christi omnibus modis incitaverit, et hereticos ac schismaticos basilicas suis spoliaverit? Certe omnibus Christiani hominis officiis eum perfectum fuisse testatur Eusebius. Nam et jejuniis atque orationibus eum vacasse scribit, et Dominicos dies ac martyrum festa celebrasse; pernoctasse etiam in vigiliis Paschæ. Huc omnia et multo adhuc plura que afferriri possent, Constantium gentilem non fuisse convincunt; sed eundem catechumenum fuisse non argunt. Certe in his quatuor Eusebii libris, quibus Constantini pietas et religio celebratur, nusquam legitur Constantium in ecclesia cum reliquis catechumenis precies fecisse, nec sacramentum catechumenorum perceperisse. Cumque de Helena Augusta matre Imp. Constantini id diserte affirmet Eusebius, eam in ecclesia cum reliquis mulieribus constituisse; numquam tamen de Constantino idem ab illo dictum invenias. Quod si objicias, Constantium Helenopolii in martyrum templo diversatum fuisse, et preces ad Deum fuisse, primum respondeo hoc in nostris codicibus non legi, ut paulo antea observavī. Deinde ecclesiæ ingredi licebat etiam gentilibus, excepto missarum tempore: quanto magis id licuit imperatori, qui se christianum profitebatur. Cum igitur Eusebius hic aperte doceat, Constantium primum Helenopolii manus impositionem a sacerdotibus acceptisse, plane efficitur, illum ante hoc tempus catechumenum non fuisse. Scio Athanasium in *Vita sancti Antonii*, ubi de litteris a Constantino ad Antonium scriptis loquitur, et Augustinum in epistola 162 et 166, Constantium Christiani principis titulo affectisse. Sed responderi potest, eos hac in re vulgatam omnium opinionem, ac famam secutos esse: et Constantium palam Christianum principem appellasse, non quod Christianus fidei sacramentis adhuc initiatus esset, sed quia Christianus religionis cultum aperte profitebatur. Alia quoque longe gravior objecio adversus nostram sententiam afferriri potest ex cap. 52 lib. i. cuius hic est titulus: «Ὀνος ζαττήθεις Κονσταντίνος, etc. Ex quo colligitur, Constantium statim post illam crucis in corlo visionem factum esse catechumenum. Sed respondeo titulos istos non ab Eusebio compostos fuisse, sed ab recentiore aliquo, ut supra demonstratum est. Deinde ζαττήθεις ibi sumitur pro pabz, zebz. Certe Eusebius in toto illo capite Constantium catechumenum factum esse non dicit, sed tantum episcopos ab illo evocatos, rationem ecclesiæ illius visionis ei apernit: ipsum vero exinde lectioνi sacrorum voluminum operam dedit.

...

Tot δια γραφογραφιας είχον. Sie in lib. i *Hixtonæ Ecclesiastice*, cap. 13, 15/26 τε δια γραφεισισι. Ad quem locum vide que adnotavi. Augustinus in lib. ii *De peccatorum remissione*, cap. 26, vocat orationem manus impositionis.

est, ut signum illud quod immortalitatem confert, nos quoque percipiamus; tempus est, ut salutaris signaculi participes sumus. Evidem olim statueram id agere in flumine Jordane, in quo Servator ipse ad exemplum nostrum, lavacrum suscepisse memoratur. Sed Deus, qui optime novit ea quæ nobis utilia sunt, hoc in loco nobis ipsum exhibere dignatur. Proinde omnis removeatur dubitatio. Nam si quidem Deus vitæ mortisque arbiter hic me diutius vitam agere voluerit, idque semel decretum est, ut in posterum una cum populo Dei permiscear, et in ecclesiam adscitus cum reliquis omnibus orationum particeps sum; eas vivendi leges mihi præscriptorum me esse spondeo, quæ sint Deo dignæ. » Hæc cum dixisset, illi solemni ritu diuinæ cæremonias peregerunt, injunctisque ei quæcunque necessaria erant, sacerorum **558** myste-

(54) Σωτηρού σφραγίσματος. Inepta prorsus hæc repetitio, cum proxime ante dixerit τῆς ἀθανατοῦ σφραγίδος. Proinde non dubito quin Eusebius scriperit σωτηρού χαρίσματος. Sic enim baptismum veteres etiam vocabant, ut præter cæstros docet Gregorius Nazianzenus.

(55) Ἐπὶ βεβίῳ Ιορδάνῳ. Ne quis forte Constantiū temere reprehendat, qui illic baptizari ambierit, ubi Dominus olim a Joanne fuerat baptizatus, sciendum est plerosque Christianorum idem tunc temporis ambiisse. Ita Eusebius noster in libro *De locis Hebraicis*: Βηθσαβαρὰ δύοντινον Ἰωάννης βαπτίζων πέραν τοῦ Ιορδάνου· καὶ δεκχυται δέπος, ἐνῷ καὶ πλείους τῶν ἀδελφῶν εἰς ἔτι νῦν τὸ λουτρόν φιλοτιμοῦται λαμβάνειν. Quem locum ita vertit Hieronymus: ΒΕΤΙΒΑΡΑ trans Jordanem ubi Joannes in pænitentiam baptizabat: unde et usque hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium, ibi renasci cupientes, vitali gurgite baptizantur. Et Hieronymus quidem verba Eusebii interpretatur de catechumenis, qui maximo studio anhibant, ut in Jordane baptizarentur. Verba tamen Eusebii de simplici lavacro possunt intelligi. Certe diu post Eusebium ac Hieronymi ætatem, fidèles in eo ipso loco lavare soliti sunt, præcipue festo die Theophaniæ post baptismum parvolorum, ut didici ex *Itinerario Antonini martyris*, cuius hæc sunt verba: « Juxta Jordanem vero ubi baptizatus est Dominus Jesus, est tunulus cancellis circumdatus. Et in loco ubi redundat aqua de alveo suo, posita est crux lignea intus in aqua, et ex utraque parte rupes strata marmore. Et in vigilia Theophaniæ magnus ibi fit conuentus populorum. Et quartâ aut quinta vice, gallo canente, fiunt vigiliæ. Completis matutinis, primo diluculo surgentes procedunt ministri ad sacra mysteria celebranda sub di-vo, et diaconi tenentes sacerdotem. Descendit sacerdos in flumen. Et hora qua coepit benedicere aquam, mox Jordanes cum magno rugitu post se revertitur; et stat aqua superior in se usque dum baptismus perficitur: inferior autem fugit in mare. » Et paulo post: « Baptismo autem completo descendunt omnes in flumen pro benedictione, induiti sindonibus quas sibi ad sepulturam servant. » Idem quoque traditur in *Hodæporico sancti Willibaldi* quod edidit Canisius: « Ad Jordanem, ubi Dominus fuit baptizatus, ibi nunc est ecclesia in columnis lapideis sursum elevata: et subtus ecclesiam est nunc arida terra, ubi Dominus baptizatus fuit, in ipso loco et ibi nunc baptizant. Ibi stat crux lignea in medio, et parva derivatio aquæ sita illuc; et unus funiculus extensus super Jordanem hinc et inde firmatur. Tunc in solemnitate Epiphaniæ infirmi et ægroti venientes habebant se cum funiculo, et sic deuen-

A σφραγίδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος (54) μετασχεῖν· ἐπὶ βεβίῳ Ιορδάνου (55) ποταμοῦ τοῦ ἐνενδόν τοτὲ (56) ποτῆσαι, ἐψ' ὧν καὶ δὲ Σωτήρ εἰς ἡμέτερον τύπον, τοῦ λουτροῦ μετασχεῖν μημονεύεται. Θεὸς δὲ δρα τὸ συμφέρον εἰδὼς. ἐντεῦθεν δῆδη τούτων ἡμᾶς ἀξιοῦ. Μή δὴ οὖν ἀμφιδολία τις γιγνέσθω (57). Εἰ γάρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταῦθοι βιοῦν δὲ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου Κύριος ἔθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς ὅμοι τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιάζοντα κοινωνεῖν ἀποψῶρισται (58), θεσμοὺς δῆδη βίου Θεῷ πρέποντας, ἐμαυτῷ διατετάξομαι. » Ό μὲν δὴ τοῦτο Ἐλέγειν· οἱ δὲ, τὰ νόμιμα τελοῦντες, θεσμοὺς διπεπλήρουν θείους, καὶ τῶν ἀπορρήτων μετεδίδοσαν, δισαρχῇ προσδιαστειλάμενοι (59). Καὶ δὴ μόνος τῶν ἔξι αἰώνος αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνος, Χριστοῦ μαρτυρίοις ἀναγνώμενος ἐτελειοῦτο (60), θείας τε σφραγίδος ἀξιο-

guntur in aquam. Episcopus noster Willibaldus balneavit se ibi in Jordane. »

(56) Ἐρεύδουρ ποτέ. In codice Fuketiano legitur τοῦ ἐνενδόν ποτε ποτῆσαι, quemadmodum scriptum reperi in libro Turnebi ac Moræi.

(57) Μή οὖν ἀμφιδολία τις γιγνέσθω. Horum verborum sensus satis obscurus est. An Constantinus id voluit dicere? Cessent jam omnes dubitare de me, utrum revera Christianus sim, nemo in posterum suscipietur me verbis duntaxat, non ex intimo cordis affectu, fidem Christi amplectum suisse. Potest etiam ἀμφιδολία hoc loco sumi pro ἀναβολῇ, id est, *Omnis mora, omnis amoreatur dilatio*. Qui quidem sensus magis cohæret cum præcedentibus. His enim verbis semetipsum accusat Constantinus, quod scilicet salutare lavacrum nimis distulerit, quodque tamdiu quasi anceps ac dubius hæserit, nec gentilium ritus ac cæremonias colens, nec Christianorum sacra suscipiens.

(58) Απαξ ὠρισται. Horum verborum duplex sensus asserri potest; aut enim cum ὠρισται subauditur τῷ Θεῷ, quem sensum secutus est interpres hujus libri aut certe subauditur ἐμοί, quem quidem sensum veriorem puto. Certe in codice Regio post vocem ὠρισται, media distinctio ponitur. Deinde vox illa ἄπαξ, satis ostendit Constantinus de seipso loqui. Postremo si haec de Deo intelligerentur, non dixisset Constantinus τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ, sed τῷ αὐτῷ.

(59) Προσδιαστειλάμενοι. In libris Turnebi ac Moræi ad marginem emendatur προσδιαστειλάμενοι, quod magis placet. Porro hoc verbum διατελλομα; eo sensu frequenter accipitur in sacris libris.

(60) Ἐτελειοῦτο. Non possum probare versio-
nem interpretum, qui ἐτελειοῦτο transtulerunt ini-
tiatus est, quasi legeretur ἐτελεῖτο. Ego vero inter-
pretari malui consummatus est. Sic Cyprianus in
epistola 73 ad Jubaiatum, pag. 145: « Quod nunc
quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesiā bapti-
zantur, prepositis ecclesiā offerantur, et per no-
stram orationem ac manus impositionem Spiritum
sanctum consequantur, et signaculo Dominicō con-
summantur. » Certe Græci Patres baptismum vo-
care solent τελείωσιν, id est perfectionem et con-
summationem. Sic Athanasius in oratione 3 contra
Arianos? ή διὰ τί καὶ ἐν τῇ τελείωσι τοῦ βαπτισμά-
τος συγκατονομάζεται τῷ Πατρὶ οὐδέ; et paulo post:
ή διὰ τί τὸ πεποιημένον συναρθμεῖται τῷ ποτῆσαι
εἰς τὴν τῶν τούτων τελείωσιν; Item aliquando post
τελειοῦθαι ponit pro baptizari: « Οὐ βαπτίζει δὲ Πα-
τήρ, τούτον οὐ οὐδέ; βαπτίζει· καὶ διὸ οὐδέ; βαπτίζει,
οὔτος ἐν Ηγεύματι ἀγίῳ τελειοῦται. Et sequente
pagina baptismum iterum vocal τελείωσιν, ita
scribens: « Εἰς γάρ δοκιμα Πατέρας καὶ Υἱοῦ διδοται. »

μυνος, ηγάλλετο τῷ πνεύματι (61), ἀνεκαίνουστὸς τε καὶ φωτὸς ἐνεπίμπλατο θεῖου, χαίρων μὲν τῇ ψυχῇ διὰ ὑπερβολὴν πίστεως, τὸ δὲ ἐναργές καταπεπλήγως τῆς ἐνθέου δυνάμεως. Ός δὲ ἐπληροῦστο τὰ δέοντα, λαμπροῖς καὶ βασιλικοῖς ἀμφιάσμασι (62), φωτὸς ἐκλάμπουσε τρόπον, περιεβάλλετο, ἐπὶ λευκοτάτῃ τε στρωμῇ διανεπάύετο, οὐκ εἴθ' ἀλουργίδος ἐπιψάσσαι θελήσας.

omnia rite impleta sunt, candidis ac regiis vestibus simo in lecto recipiuit, nec purpuram contingere amplius voluit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ'.

Tὸ λουτρὸν λαβὼν, δὲ τὰς ἀνύμνει τὸν Θεόν.

Κἀπειτα τὴν φωνὴν ἀνύψωσας, εὐχαριστήριον ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ προτευχῆν· μελ' ἣν ἐπῆγε λέγων· « Νῦν ἀλτηθεὶ λόγῳ μακάριον οἶδ' ἔμαυτὸν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι ἀξιον, νῦν τοῦ θείου μετειληφέναι φωτὸς πεπίστευκα (63). » Ἀλλὰ καὶ τάλανας

τελείωσις, εἰτε. Quibus in locis P. Nannius semper vertit initiationem. Sed et Gregorius Naz. in oratione prima contra Julianum, baptismum eodem vocabulo appellat: Αἴματι μὲν οὐχ διὰ τὸ λουτρὸν ἀπορρήπτεται, τῇ καθ' ἡμᾶς τελείωσε τὴν τελείωσιν τοῦ μύσους ἀντιτίθεται. Denique Clemens Alexandrinus, in libro i Paedagogi, baptismum variis nominibus appellari scribit: interdum enim χάρισμα, interdum φώτισμα dici, modo λουτρόν. Deinde causam subjungit cui vocetur τέλεον· τέλεον, inquit, dicimus id cui nihil deest. Quid porro deest illi qui Deum novit, et qui gratiam Dei possidet, et vita jam fruitur æterna? Ex quo ita concludit Clemens, omnes qui in Christum crediderunt, et sacro lavacro tincti sunt, jam perfectos esse: Οὕτω τὸ πιστεῦσαι μόνον καὶ ἀναγεννηθῆναι, τελείωσις ἔστιν ἐν ζωῇ. Apud Latinos quoque perfecti christiani dicebantur, qui baptismum suscepserant, tametsi manus impositionem ab episcopo non accepissent. Vetus auctor De hereticis non rebaptizandis: « Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum, et evenire solitum ut plerique post baptismum sine impositione manus episcopi de seculo exeat; et tamen pro perfectis fidelibus habentur. » Et iterum infra pag. 135 editionis Rigaltii, perfectum Christianum ponit pro fideli: imperfectum vero pro catechumeno: « Et ideo integrum ac sincerum et incontaminatum et inviolatum utrumque debet consistere consilenti, nullo delectu habitu ipsius confessoris, sive ille justus, sive peccator; perfectusque christianus, an vero etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo Dominum consiliteri non timuit. »

(61) Ἡγάλλετο τῷ πνεύματι. Quod plerisque in locis hujus operis accidisse iam monui, in hoc quoque admissum fuisse suspicor, ut verba transposita fuerint. Sic igitur legendum esse existimo: Ἡγάλλετο, ἀνεκαίνουστὸς τῷ πνεύματi. Alludit enim ad illum versum notissimum psalmi L: *Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis.* Porro ex hoc Eusebii loco colligitur Constantiū non in lecto perfusum, ut ægri solebant, sed in ecclesia baptismum perceperisse. Ait enim Eusebius, τοῖς Χριστοῦ μαρτυροῖς ἀναγεννώμενος. Mox scribo ex codice Fuetii et veteribus schedis φωτὸς ἐνεπίμπλατο.

(62) Λαμπροῖς... ἀμφιάσμασι. Notum est moris olim fuisse, ut neophyti candidis vestibus induerentur, quas octavo demum die deponebant. Zeno Veronensis in sermone 5 ad neophytes: « Primum vos qui in se credentes reprobat nullum, non aries sed agnus exceptit: qui vestram nuditatem velleris sui niveo candore vestivit. » Augustinus in sermone 157 de tempore: « Paschalis solemnitas hodierna festi-

Ariorum participem eum fecere. Solus igitur ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus Constantinus, in Christi martyriis renatus et consummatus est: et divino donatus signaculo, exultavit spiritus, renovatusque est, ac divina luce repletus. Et animo quidem maximam capiebat voluptatem ob fidem excellentiam; evidenissimam autem divinæ potentiae magnitudinem altonitus mirabatur. Postquam lucis instar radiantibus est amictus, et candidissimus voluit.

CAPUT LXIII.

Quomodo post baptismum Deum laudavit.

Posthac sublata altius voce, precabundus gratias egit Deo, et finita precatio hæc subjecit: « Nunc me revera beatum esse, nunc immortali vita dignum, nunc divinæ compotem lucis factum esse cognosco. » Miseros quoque et infelices esse aiebat,

vitate concluditur. Et ideo hodie neophytorum habitus commutatur: ita tamen ut candor qui de habitu depositum, semper in corde teneatur. Idem testatur Beda in libro *De officiis*. « Septuagesima, » inquit, « tendit ad sabbatum ante octavas Paschæ, quando hi qui in vigilia Paschæ baptizantur, alba vestimenta deponunt. » Quæ verba leguntur etiam in Ordine Romano. In vetere libro Pontificali Senensis Ecclesiæ ante sexcentos annos descripto, exstat solemnis precatio quam faciebat episcopus super neophytis, tunc cum albas deponerent, quam hic ascribere opere pretium putavi.

BENEDICTIO IN SABBATO QUANDO ALBAS DEPONUNT. Deus, qui calcatis inferni legibus captivitatem nostram resoluta catenarum compage dignatus es ad libertatis præmia revocare, ipse vobis præstet ita hanc vitam transigere, ut in illam perpetuam ipso duce possitis intrare. Amen. Tantum præbeat vobis servorem catholicæ fidei, ut sancti adventus illius sitis exspectione securi. Amen. Ut quicunque hic meruerint purgari unda baptismi, ibi præsentari valeant pio Judicii candidati. Amen.

Porro neophyti octo illos a baptismo dies summa cum religione celebrabant: ita ut per eos dies, qui etiam octave dicebantur, nefas haberent nudo pede terram contingere, ut scribit Augustinus in epistola 119 ad Januarium. Sed et per eos dies nudo capite incedere solebant, quod erat signum libertatis. Augustinus sermone 4 in Dominica octavarum Paschæ: « Hodie octavæ dicuntur infantium: revelanda sunt capita eorum, quod est indicium libertatis. Habet enim libertatem ista spiritualis nativitas, » etc. Contra catechumeni tectis capitibus per publicum incedebant, cum typum gererent Adæ a paradise expulsi, ut ait Junilius in lib. II, cap. 16. Quod quidem de solis competentibus intelligendum puto, qui non solum caput, verum etiam vultum velabant, ut docet Cyrus Hierosol. in prima catechesi. Hoc autem velamen ipsis auserebatur in baptismo, vel certe octavo post baptismum die. Hoc enim potius innuunt Augustini verba paulo ante a nobis memorata. Idem quoque confirmat Theodorus Cantuariensis episcopus in libro *Penitentiali*: « In monachorum ordinatione abbas debet missam cantare, et tres orationes complere super caput ejus, et septem dies velet caput ejus; septimo die abstollat velamen. Sicut in baptismo presbyter septimo die velamen infantum tollit: ita et abbas debet monacho, quia secundus baptismus est juxta judicium Patrum; et omnia peccata dimittuntur sicut in baptismo. »

(63) Ηγέρθαι δέξιον... πεπλοτευκα. Ultimam vocem addiderunt typographi Genevenses ex libris Scaligeri et Bongarsii; quam etiam in Moræi libro

qui tantis bonis privarentur. Cumque tribuni ac dederent quod orbos ipsos relinqueret, et longiorum ipsi vitam comprecarentur, his etiam respondens, nunc demum veram se vitam adeptum esse dixit, seque unum optime nosse, quantorum bonorum particeps factus fuisset. Proinde properare se, et profectionem ad Deum suum nulla tergiversatione differre. Singula deinde pro arbitrio suo dispositi: ac Romanis quidem regiam urbem incolentibus annua quædam munera legavit, suis autem liberis imperium velut paternam hereditatem reliquit, cuncta prout ipsi videbatur, constituens.

CAPUT LXIV.

Constantini mors die festo Pentecostes, circa meridiem.

Porro hæc omnia gererantur in maxima illa solemnitate venerande et sacratissimæ Pentecostes, quæ septenario hebdomadum numero decorata, unitate obsignatur. In qua et communis Servatoris ascensum in cœlos, et sancti Spiritus in terras descensum contigisse sacrae Litteræ testantur. In ea igitur solemnitate imperator hæc quæ diximus **559** consecutus, ultima tandem die, quam si quis omnium festivitatum maximam vocet, haudquam meo judicio aberraverit, circa meridiem migravit ad Dominum, mortalibus quidem partem sui mortalem relinquens, eam vero animæ partem quæ intelligentia et amore Dei predita erat, Deo suo conjungens. Hic Constantino exitus vita fuit. Sed pergamus ad reliqua.

CAPUT LXV.

Militum et tribunorum planctus.

Et protectores quidem omnisque etipatorum turba, confestimi disceptis vestibus pronos se in terram abjicientes caput solo illidebant, ejulatus et lamento cum planctu et clamoribus edentes, eumque dominum atque imperatorem, nec ut dominum, sed ut parentem piissimi liberi inclamantes. Tribuni vero et centurionis servatorem, præsidem bene meritum predicabant. Reliqui exercitus tanquam greges quidam, cum omni modestia ac reverentia optimum pastorem desiderabant. Plebs quoque per universam civitatem discurrebat, initium animi sui dolorem vociferatione et clamoribus abunde significans. Multi, præ dolore, attutis similes videbantur, singulis hanc propriam

adjectam inveni. Deest tamen in codice Regio, nec valde necessaria mihi videtur. In Fuk. autem codice et in libris Turnebi ac Savilii, verbum πεπίστευχα additur post vocem φωτός. Itaque error est tum in libro Morei, tum in editione Genevensi.

(64) Vulg. γοράδιτ' ἐπισφραγιζομένης. Scribendum est μονάδι δὲ ἐπισφραγιζομένης, ut in schedis Regiis habetur. Porro ex hoc loco, appareat, Pentecosten sumi non solum pro die illo qui est quinquagesimus a die Paschali, sed etiam pro septimo hebdomadis quæ Pascha subsequuntur. Ita passim usurpat tum Graeci tum Latini. Hieronymus in Epistola ad Marcellam: *Non quo per totum annum excepta Pen-*

A ἀπεκάλει, ἀθλίους εἶναι λέγων, τοὺς τῶν ἄγθινον στερουμένους. Ἐπει δὲ τῶν στρατοπέδων οἱ ταξιάρχαι καὶ καθηγεμόνες εῖσα παρελθόντες ἀπωλούντο, σφᾶς αὐτοὺς ἐρήμως ἔστεσθαι ἀποκλαιόμενοι, ἐπηγχόντο τε ζωῆς αὐτῷ χρόνους· καὶ τούτοις ἀποχρινάμενος, νῦν ἔφη τῆς ἀλτθεοῦς ζωῆς ἡγιώνθει, μόνον τ' αὐτὸν εἰλέναι ὅν μετεβληφεν ἀγαθῶν· διὰ καὶ σπεύδειν, μηδὲ ἀναβάλλεσθαι τὴν πρὸς τὸν αἰώνα Θεὸν πορείαν. Εἰτ' ἐπὶ τούτοις τὰ προστήκοντα διετέτετο· καὶ Τρωμαῖος μὲν τοὺς τὴν βασιλίδα πᾶν οἰκοῦντας ἑτίμα δόσεσιν ἐτησίοις, τοῖς δὲ αὐτοῖς πασίν, ὥσπερ τινὰ πατρικήν ὑπαρξίαν, τὴν τῆς βασιλείας παρεδίδου κλήρον, πάνθ' ὅσα φύλα τὴν αὐτῷ διατυπωσάμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ'.

B *Kωνσταντίου τελευτὴ ἐν τῇ τῇ Πεντηκοστῇ ἑορτῇ, μεσημβρίᾳ.*

"Ἐκαστα δὲ τοις ἐπὶ τῆς μεγίστης συνετελεῖται ἑορτῆς, τῆς δὴ πανσέπτου καὶ παναγίας Πεντηκοστῆς, ἑδδομάσι μὲν ἐπτὸ τετιμημένης, μονάδι δὲ πεισφραγιζομένης (64), καθ' ἣν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάηψιν τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος, τὴν τε τοῦ ἄγιου Πνεύματος εἰς ἀνθρώπους κάθιδον, λόγοι γεγενῆσθαι περιέχουσι θεοῖς. Ἐν δὴ ταύτῃ τούτων ἀξιωθεὶς βασιλεὺς, ἐπὶ τῆς ὑστάτης ἀπασῶν ἡμέρας, ἣν δὴ ἑορτὴν ἑορτῶν οὐκ διὰ διαμάρτοι καλῶν, ἀμφὶ μεσημβρίνας ἡλίου ὥρας, πρὸς τὸν αὔτοῦ Θεὸν ἀνελαυνάντεο, θυητοῖς μὲν τὸ συγγενὲς παραδοὺς ἔχειν, αὐτὸς δὲ ὅσον ἢν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς νοερὸν τε καὶ φιλόθεον, τῷ αὐτοῦ Θεῷ συναπτόμενος. Τούτο τὸ τέλος τῆς Κωνσταντίου ζωῆς· ἀλλὰ γάρ ἐπιώμεν ἐπὶ τὰ ἑξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΕ'.

C *Στρατιωτῶν καὶ ταξιαρχῶν δδυρμοί.*

Δορυφόροι μὲν αὐτίκα καὶ πᾶν τὸ τῶν σωματοφυλάκων γένος, ἐσθίτας περιβήγαμένοι, σφᾶς τε αὐτοὺς ἁίψαντες ἐπὶ ἑδάφους, τὰς κεφαλὰς ἕρασσον, κωκυτούς, φωνάς (65) οἰμωχαῖς θ' ἀμφὶ βοᾶς; ἀφίεντες, τὸν δεσπότην, τὸν κύριον, τὸν βασιλέα, οὐχ οἰα δεσπότην, πατέρα δὲ ὡς περ, γνησίων παιῶν δίκτην, ἀνακαλούμενοι· ταξιαρχοὶ δὲ καὶ λοχαγοί, τὸν σωτῆρα, τὸν φύλακα, τὸν εὐεργέτην ἀνεκαλοῦντο· τά τε λοιπὰ στρατιωτικὰ σὺν παντὶ κόσμῳ τῷ πρεποντι, οἰα ἐν ἀγέλαις τὸν ἀγαθὸν ἐπόθουν ποιέμενα· δῆκοι θ' ἀστάτως τὴν σύμπασταν περιενόστουν πόλιν, τὸ τῆς ψυχῆς ἐνδόμυχον ἀλγος κραυγαῖς καὶ βοαῖς ἐκδηλον ποιούμενοι· ἀλλοι δὲ κατηφεῖς ἐπτομένοις ἐψέκαν, ἐκάστου τὸ πένθος (66) ἔδιον ποιουμένου,

D *tecste jejunare non licet. Hinc apud Græcos μεσημβρικὴ dicitur dies festus, qui est vicesimus quintus a festo Paschali. Ejus festi præter exteros meminit Joannes Chrysostomus in homilia 5 de Anna.*

(65) *Kωνστούς, φωράς. Ultima vox delenda est, tametsi in omnibus libris nostris habeatur. Mox scribendum est τὸν εὐεργέτην ἐπεκάλούντο, ex codice Fuk. In schedis Regiis legitur ἀπεκάλοντο.*

(66) *Vulg. ἔχαστον τε πένθος. Scribendum est procul dubio ἔχαστον τὸ πένθος τὸν ποιουμένου. De publico omnium luctu in funere Constantini Magni idem testatur Aurelius Victor his verbis:*

καὶ τὸν τε κόπτοντος, ὡσανεὶ τοῦ κοινοῦ ἀπάντων ἄγα-
θοῦ τῆς αὐτῶν ἀφηρημένου ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΓ'.

*Μετακομιδὴ τοῦ σκήνους ἀπὸ Νικομηδεῖας ἐν
Κωνσταντίουσαντεῖ λέπτῳ παλατίῳ.*

"Ἄραντες δὲ οἱ στρατιωτικοὶ τὸ σκήνος, χρυσῇ κατ-
εἰσθεντο λάρνακι. Ταύτην θ' ἀλουργικῇ ἀλουργίᾳ (67) περιέσπαλον, ἐκόμιζόν τ' εἰς τὴν βασιλέως ἐπώ-
νυμον πόλιν· καὶ πειτέντε ἐν αὐτῷ τῷ πάντων προφέ-
ροντι (68) τῶν βασιλείων οὐκαψ, βάθρων ἐφ' ὑψηλῶν
κατετίθεντο· φῶτά τ' ἐφάκαντες κύκλῳ ἐπὶ σκευῶν
χρυσῶν, θυμαστὸν θέαμα τοῖς ὄρθοις παρεῖχον, οἷον
ἐπὶ οὐδενὸς πάντοτε ἐφ' ἥλιοις αὐγαῖς ἐκ πρώτης
αιῶνος συστάσεως ἐπὶ γῆς νάζθη. "Ἐνδον γάρ τοι ἐν
αὐτῷ παλατιῷ κατὰ τὸ μεσαίτατον τῶν βασιλείων,
ἐφ' ὑψηλῆς κείμενον χρυσῆς λάρνακος τὸ βασιλέως
σκῆνος, βασιλικοὶ τε κόσμοις, πορφύρᾳ τε καὶ δια-
δίκατι τετιμημένον, πλεῖστοι περιστοιχισάμενοι,
ἐπαγρύπνως δὲ τὸ μέρος καὶ νυκτὸς ἐφορύουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΖ'.

*Οκτὼ καὶ μετὰ θάρατον ὑπὸ κομῆτων καὶ λο-
πῶν, καθὼς καὶ ἐν τῷ Κηφῃ, ἐτιμάτο.*

Οἱ δέ γε τοῦ παντὸς στρατοῦ καθηγεμόνες, κόμη-
τές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα, οἵς τὸν βα-
σιλέα καὶ νόμος πρότερον ἦν προσκυνεῖν, μηδὲν τοῦ
συνήθους ὑπαλλαξάμενοι τρόπου, τοῖς δέουσι καιροῖς
εἶσαν παριόντες, τὸν ἐπὶ τῆς λάρνακος βασιλέα, οἴλα
περ ἔνωντα καὶ μετὰ θάνατον, γονυκλινεῖς ἡσπάζοντο·
μετὰ δὲ τοὺς πρώτους ταῦτ' ἐπράττον παρίσταντες, οἵ
τ' ἐξ αὐτῆς συγχάλιτος βουλῆς, οἵ τ' ἐπὶ ἀξίας (69)
πάντες· μεθ' οὓς ἔχοις παντοῖων δῆμων, γυναικῖν
ἄμα καὶ παισὶν ἐπὶ τὴν θέαν παρήσαν. Συνετελεῖτο
δὲ ταῦτα οὐτῷ χρόνῳ μακρῷ, τῶν στρατιωτικῶν οὐτώ
μένειν τὸ σκήνος καὶ φυλάττεσθαι βουλευσαμένων,
ἴστ' ἀν οἱ αὐτοῦ παιδεῖς ἀφικόμενοι, τῇ δὲ ἔαυτῶν
κομιδῇ τὸν πατέρα τιμήσειν. Ἐβασίλευε δὲ μετὰ
θάνατον μόνος (70) θητῆς δὲ μακάριος, ἐπράττετο
τε τὸ συνήθη, ὡσανεὶ καὶ ζῶντος αὐτοῦ, τοῦτο μονω-
τάτῳ αὐτῷ ἀπ' αἰώνος τοῦ θεοῦ δεδωρημένου. Μό-
νος γοῦν, ὡς οὐδὲ ἄλλος αὐτοκρατόρων τὸ παμβασι-

A calamitatem reputantibus, seque ipsos plangentibus,
ut pote comuni omnium bono ex hac vita sublatio.

CAPUT LXVI

*Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim
deductum est in palatum.*

Posthac milites sublatum e lecto corpus in arca
aurea deposuerunt, eamque purpurea obiectam
veste Constantinopolim deportarunt, atque in præ-
cipuo imperialis palatii cubiculo sublimem colloca-
verunt. Dehinc aurea super candelabra luminibus
undique accensis, admirabile spectaculum intuen-
tibus prebebat, et quale in nullo unquam mortali-
um ab ipso orbis conditu visum in terris fuerat.
Quippe in medio conclavi regalis palatii, funus im-
peratoris in arca aurea sublime jacens, regius in-
signibus, purpura scilicet ac diademate exornatum,
multi circumdantes noctu atque interdiu vigiles
custodiebant.

560 CAPUT LXVII.

*Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis,
perinde ac vivis, honoratus est.*

Cæterum totius exercitus duces, comites quoque
et reliqui judices ac magistratus, qui etiam antea
imperatorem adorare soliti erant, pristini moris
observantiam nullatenus mutantes, statim horis in-
grediebantur; et imperatorem in arca depositum,
perinde ac vivum et spirantem, genuflexo post obitum
salutabant. Post primores autem illos, idem deinceps
et senatores et honorati omnes introeuntes
secere. Innumerabilis deinde vulgi multitudo cum
pueris ac mulieribus ad hujus rei speciaculum ac-
cessit. Atque haec longi temporis spatio assidue
gesta sunt, cum militares funus ad hunc modum
jacere et custodiri decrevissent, donec imperatoris
filii eo advenientes, ipsi paternum funus honoris
causa prosequerentur. Solus denique etiam post
mortem imperavit princeps beatissimus, cunctaque
more solito administrata sunt, quasi adhuc in vivis
esset. Qui honos uni illi post hominum memoriam

*Funus relatum in urbem sui nominis. Quod sane
populus Rom. ægerrime tulit: quippe, cuius armis,
legibus, clementi imperio, quasi novatum urbem
Romanam arbitraretur. » Scio quidem hæc Aurelii
Victoris verba intelligi posse de civibus Romanis,
qui ægre tulerint, quod Constantini cadaver Con-
stantinopoli potius quam Romanum humatum fuisse.
Seu tamen Victorem aliud sensisse existimo, omnes
scilicet Romani orbis incolas obitum Constantini
acerbissime tulisse. Qui sensus plane confirmatur
sequentibus verbis: « Quippe cuius armis, legibus,
clementi imperio quasi novatum orbem Romanum
arbitraretur. » Sic enim legendum est, non autem
in urbem Romanam. »*

(67) *Ἀλουργικῇ ἀλουργίᾳ. Alterutra vox super-
flua est. Certe Fuk. codex posteriore tantum
habet, cui subscribit liber Turnebi.*

(68) *Vulg. ἐν αὐτῷ τοῦ πατέρος προφέροτι. Rec-
tius Fuk. ac Turnebi libro legitur ἐν αὐτῷ τῷ πάν-
των προφέροντι τῶν βασιλείων οὐκαψ. Sed omnino
scribendum est οὐκαψ, ut supra in lib. iii, cap. 10.*

(69) *Ἐτ' ἐπ' ἀξίας, id est honorari. Sic Latini*

D *vocabant eos qui honores gesserant, ut fuse no-
tavi ad librum xiv Ann. Marcellini. Quibus addo
locum Gaudentii Brixiensis episcopi in epistola ad
Benevolum: « Nam sicut honoratorum nostræ cr-
bis, ita etiam Dominicæ plebis, Domino annuente,
dignissimum caput es. »*

(70) *Ἐβασίλευε δὲ μετὰ θάρατον μόρος. Post
obitum Constantini, interregnū luit, nec ullus in
orbe Romano Augustus imperavit. Quod quidem
interregnū nou modo usque ad Constantini se-
pulturam permansit, sed usque ad diem v idus
Septembri, ut testatur Idatius in Fastis. Ita tribus
mensibus ac dimidio, orbis Romanus sine Augusto
imperio fuit. Quippe toto illo tempore quondam ab xi
Kal. Junias usque in v Idus Septembri intercedit;
filii ejus Cæsares tantum dicebantur. Certe Con-
stantinus Junior in epistola ad Alexandrinos qua
est post obitum patris, Feliciano et Titiano
coss., die 15 Kal. Julias, Cæsar duntaxat inscribi-
tur. Exstat hæc epistola apud Athanasium Apologia
ii, sub finem.*

a Deo concessus est. Quippe cum solus ille præ A λέα Θεν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ παντοῖας τιμῆς ceteris imperatoribus, Deum omnium regem Christumque ejus filium variis cuiusque generis actibus honorasset, jure merito his honoribus solus affectus est : idque illi tribuere dignatus est summus omnium Deus, ut cadaver ejus in terris imperium obtineret. Quo quidem indicio iis qui non plane stupidi atque hebetes essent, perspicue significavit Deus, animam illius perpetuo et immortali imperio frui. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

CAPUT LXVIII.

Quomodo exercitus judicio, filii ejus Augusti sunt nuncupati.

Interea tribuni lectos quosdam ex militaribus numeris, qui fidei ac benevolentiae causa olim principi accepti fuissent, ad Cæsares mittunt, cuncta eis quæ gesta erant nuntiaturos. Et hæc quidem illi tunc egerunt. Omnes vero ubique exercitus, quasi divino quodam spiritu incitati, simul atque de imperatoris morte nuntiatum est, uno consensu decreverunt, prorsus quasi maximus imperator adhuc superesset, neminem se præter ejus liberos imperii Romani principem **561** habituros. Nec multo post, eosdem non Cæsares appellari voluerunt, sed Augustos; quod nomen summi imperii velut quoddam insigne est. Et exercitus quidem suffragia sua atque acclamations sibi mutuo per liuulas significarunt : et unanimis legionum consensu, uno eodemque temporis momento cunctis ubicunque agentibus innotuit.

CAPUT LXIX.

Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretae.

At in urbe regia, senatus populusque Romanus comperta imperatoris morte, gravissimum hunc nuntium et quavis calamitate acerbiorum rati, nullum luctui modum fecere. Quippe balnea et fora rerum venalium clausa : publica item spectacula, et quæcumque alia vitæ oblectamenta homines in otio degentes consecrari solent, remota. Et qui prius deliciis disfluxerant, mœsti tunc per vias incedebant. Omnes imperatorem beatum, Deo carum, et prorsus imperio dignissimum prædicabant. Neque hæc voce tantum nuda declarabant : sed imaginibus dedicatis mortuum perinde ac superstitem honorabant. In quibus cum coeli similitudinem expressissent in tabula, ipsum supra cœlestes fornices, in æthereo domicilio requiescentem pinnxere. Quin etiam ipsi liberos ejus, imperatores alique Augustos solos sine cujusquam alterius consortio nuncupabant : magnisque clamoribus postulabant, ut imperatoris sui funus apud se haberent, et in regia urbe deponerent.

CAPUT LXX.

Quomodo funus Constantinopolis depositum sit a Constantio.

Hunc principi a Deo honorato, etiam Romani honorem exhibuerunt. At secundus ex filiis ad pa-

(71) Τὸ σχῆμας τοῦ σφωροῦ βασιλέως. Idem testatur Aurelius Victor his verbis. « Funus relatum in urbe sui nominis. Quod sane populus Romanus æggerime tulit : quippe cuius armis, legibus, cle-

πράξεσιν, εἰκότως τούτων ἔλαχε μόνος, καὶ τὸ θητὸν αὐτοῦ βασιλέων ἐν ἀνθρώποις ὁ ἐπὶ πάντων ἕξι Θεός, ὁ δὲ ἐπιδεικνὺς τὴν ἀγήρων καὶ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς βασιλείαν τοῖς μὴ τὸν νοῦν λειθωμένοις. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁδέ πῃ συνετελεῖτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΗ'.

Όπως Αύγουστους εἶραι λοιπόν τοὺς νιός αὐτοῦ τὸ στρατόπεδον ἔκρινε.

Τῶν δὲ στρατιωτικῶν ταγμάτων ἐκκριτους διάρρης, πίστει καὶ εὐνοϊᾳ πάλαι βασιλεῖ γνωρίμους, οἱ τις αἱροῦ διεπέμποντο, τὰ πεπραγμένα τοῖς Καίσαρων ἔκδηλα καθιστῶντες. Καὶ οὗδε μὲν τάδε ἐπραττον· **B** ὥσπερ δὲ ἐπιπονίας κρείττονος, τὰ πανταχοῦ στεγάτοπεδα τὸν βασιλέως πυθόμενα θάνατον, μιᾶς ἐκράτει γνώμης, ὡσανεὶ ζῶντος αὐτοῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως, μηδένα γνωρίζειν ἔτερον, η μόνους τοὺς αὐτοῦ παῖδας Ῥωμαίων αὐτοχράτορας. Οὐκ εἰς μακρὴν δὲ ἔχειν, μὴ Καίσαρας, ἐντεύθεν δὲ ἡδη τοὺς ἄπαντας χρηματιζεῖν Αύγουστους· δὴ καὶ μέγιστον τῆς ἀνωτάτω βασιλείας γίγνονται σύμβολον. Οἱ μὲν τοῦτον ἐπραττον, τὰς οἰκεῖας ψήφους τε καὶ φωνῆς διὰ γραφῆς ἀλλήλοις διαγγέλλοντες· ὑπὸ μιαν τι καιροῦ ρωτήν τοῖς ἀπανταχοῦ πᾶσιν ἐγνωρίζετο ἡ τῶν στρατοπέδων συμφωνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΘ'.

Ρώμης ἐπὶ Κωνσταντίνῳ πένθος, καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τιμὴ μετὰ θάρατον.

Οἱ δὲ τὴν βασιλίδα πόλιν οἰκοῦντες, αὐτῇ συγκλήτῳ καὶ δῆμῳ Ῥωμαίων, ὡς τὴν βασιλέως ἐπέγνωσαν τελευτὴν, δεινὴν καὶ πάστης συμφορᾶς ἐπέκεινα τὴν ἀκοὴν θέμενοι, πένθος δισχετὸν ἐποιοῦντο· λουτρὰ δὲ ἀπεκλείστο καὶ ἀγοραὶ, πάνδημοι τε θέαι, καὶ πάνθησον δὲ ἐπὶ φαστώνη βίου τοῖς εὐθυμουμένοις πράττειν θέος ήν. Κατηφεῖς δὲ οἱ πάλαι τρυφηλοί, τὰς προδόους ἐποιοῦντο· διόδι οἱ πάντες τὸν μακάριον ἀνευφῆμον, τὸν θεοφιλῆ, τὸν ὡς ἀληθῶς τῆς βασιλείας ἐπάξιον· καὶ οὐ ταῦτα βοαῖς ἐφώνουν μόνον, εἰς Ἑργα δὲ χωροῦντες, εἰκόνος ἀναθήμασιν οὖδε περὶ ζῶντα καὶ τεθνήκτα αὐτὸν ἐτίμων, οὐρανοῦ μὲν σχῆμα διατυπώσαντες ἐν χρωμάτων γραφῇ, ὑπὲρ ἀψίους οὐρανίους ἐν αἰθεριῷ διατριβῇ διαταπαύμενον αὐτὸν τῇ γραφῇ παραδόντες· τοὺς δὲ αὐτοῦ παῖδας καὶ οὔτοις μόνους καὶ οὐδὲ ἄλλους, αὐτοχράτορας καὶ Σεbastοὺς ἀνεκάλουν, βοαῖς τε ἐχρώντοι ικετηροῖς, τὸ σχῆμας τοῦ σφωροῦ βασιλέως (71) παρὰ αὐτοῖς κατέζοντες, καὶ τῇ βασιλίδοι πόλει κατατίθεσθαι ποτιώμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ο'.

Κατάθεσις τοῦ σκηνώματος ὑπὸ Κωνσταντίου παιδὸς ἐτε Κωνσταντίου πολέμῳ.

‘Αλλὰ καὶ οὗδε ταῦτη τὸν παρὰ θεῷ τιμώμενον ἐκόσμουν· δὲ τῶν παιδῶν δεύτερος (72) τῷ τοῦ

menti imperio quasi novatam urhein Romanam arbitraretur. ’

(72) Ο δὲ τῶν παιδῶν δεύτερος. Constantius Cæsar, quem pater Orieuti præsecesserat, audita pa-

πατρὸς ἐπιστὰς σκῆνες, τῇ πόλει τοῦτο προσεκόμιζεν (73), αὐτὸς ἔξάρχων τῆς ἐκκομιδῆς· ἥγειτο δὲ κατὰ στίφος τὰ στρατιωτικὰ τάγματα, εἰπετό τε πληθὺς μυρίανδρος, λογχοφόροι τε καὶ ὀπλῖται τὸ βασιλέως περιείπον σῶμα. Ός δὲ ἐπὶ τὸν τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος νεών παρῆσαν, ἐνταυθῷ τὴν λάρναν διανέπαυν. Καὶ βασιλεὺς μὲν νέος Κωνστάντιος ὡδὲ πῃ κοσμῶν τὸν πατέρα, τῇ τε παρουσίᾳ, καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν καθήκουσι, τὰ τῆς πρεπούσης διτας ἀπεπλήρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΑ'.

Σύνταξις ἐν τῷ καλούμενῳ μαρτυρίῳ τῶν ἀποστόλων ἐπὶ τῇ Κωνσταντίᾳ τελευτῇ.

Ἐπειδὴ δὲ ὑπεχώρει (74) σὺν τοῖς στρατιωτικοῖς τάγμασι, μέσοι δὴ παρήσαν οἱ τοῦ Θεοῦ λειτουργοὶ, σὺν αὐτοῖς πλήθεσι, πανδῆμοι τε θεοσεβείας λαῷ, τὰ τῆς ἐνθέου λατρείας δι’ εὐχῶν ἀνεπλήρουν. “Ἐνθα δὴ δὲ μὲν μακάριος ἄνω κείμενος ἐφ’ ὑψηλῆς κρηπίδος ἐδοξάστη, λεών δὲ παμπληθῆς σὺν τοῖς τῷ Θεῷ λειρωμένοις, οὐ δυχρύων ἐκτῆς, σὺν κλαυθμῷ δὲ πλείονι, τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῆς βασιλέως ψυχῆς ἀπεδίδοσαν τῷ Θεῷ, τὰ καταθύμια τῷ θεοφίλει πληροῦντες· καὶ τούτῳ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα εὐμένειαν ἔνδειχμένου, διτε δὴ καὶ [μετὰ] τέλος αὐτοῦ τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ γνησίοις υἱοῖς διαδόχοις τὴν βασιλείαν ἐδωρεῖτο (75), καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ (76) σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιούτῳ μνήμῃ τὸ τῆς τρισμαχαρίας ψυχῆς σκήνος, τῷ τῶν ἀποστόλων προστρήματι συνδοξεῖδμενον, καὶ τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ συναγελαζόμενον, θετμῶν τε θείων καὶ μυστικῆς λειτουργίας ἀξιούμενον, καὶ κονωνίας διτῶν ἀπολαύον

A tris funus cum advenisset, in urbem patri cognominem illud devexit, ipse exsequias praecedens. Praebeat per catervas et agmina dispositi numeri militares. Pone sequebatur innumerabilis hominum multitudo. Hastati vero et scutarii ipsum imperatoris corpus medii cingebant. Postquam ad 562 apostolorum Servatoris nostri ecclesiam perventum est, arcam illic deposuerunt. Hunc in modum novus imperator Constantius, tum adventu suo, tum reliquis officiis patri honorem exhibeas, justa ut parerat persolvit.

CAPUT LXXI.

Missa in apostolorum martyrio celebrata in exsequiis Constantini.

Ubi vero ille cum militaribus numeris abcessit, B ministri Dei cum turbis et tota fidelium plebe, in medium prodiere, et divini cultus cæremonias precatiōnibus peregerunt. Ac beatus quidem princeps alto in suggestu jacens, laudibus tum celebribat. Innumerabilis autem populus una cum sacerdotibus Dei, non sine gemitu ac lacrymis, pro imperatoris anima preces offerebant Deo, gratissimum pio principi officium exhibentes. Porro in hoc etiam Deus prolixam erga famulum suum benevolentiam declaravit: quippe qui charissimis ac germanis ejus filiis paterni imperii successionem trüberit; et, quod maxime ambierat, locum juxta apostolorum memoriam ei concesserit; ut scilicet beatissimæ illius animæ tabernaculum apostolici nominis atque honoris consertio frucretur, et populo Dei in ecclesia sociaretur; divinisque cæremoniis ac mystico sacrificio, et sanctarum precium

tris valitudine iter arripuerat, ut parentem suum ante obitum videret. Sed morbi vis desiderium filii frustrata est. Nam cum Nicomediam venisset, patrem jam defunctum reperit, ut scribit Julianus in Oratione prima *De laudibus Constantini*, pag. 29. Cum Juliano consentiunt etiam certi historiæ scriptores. Solus Zonaras Constantium Cæsarem qui tunc erat Antiochiae, vivente adhuc patre superveniente scribit, eique mortuo funus magnificissimum duxisse.

(73) Τῇ πόλει τοῦτο προσεκόμιζεν. Penultima vox addita est a viris doctis, ex conjectura, ut opinor. Videbet tamen siquid amplius deesset, ac fortasse ita scripserat Eusebius: τῇ ἐκείνου ἐπωνύμῳ πόλει. Ex his patet, Constantini cadaver honorifice cultu servatum esse Nicomedie, usque ad Constantii Cæsaris adventum. Qui cum venisset Nicomediam, patris funus deditus Constantinopolim. Quare fallitur auctor *Chronici Alexandrini*, qui Constantium recta Constantinopolim venisse, atque ibi paternas exsequias celebrasse scribit.

(74) Εἶπε δὲ ὑπεχώρει. Horum verborum duplex sensus affieri potest. Aut enim significat Eusebius, Constantium Cæsarem, cum patris arcum in ecclesia depositisset, statim cum militibus ex ecclesia discessisse; aut id tantum vult, Constantium, ea re perfecta, secessisse ex medio ecclesiæ, ut sacerdotalibus locum daret. Quam quidem sententiam veteriorēm puto. Nam Constantius licet nondum salutari lavaero tintus esset, erat tamen catechumenus, ut docet Sulpicius Severus in libro secundo *Historia*.

(75) *Bασιλεῖαν ἐδιηρεῖτο.* Interpretes hæc de Deo

PATROL. GR. XX.

dici crediderunt, qui imperium Constantini liberis donavit. Ego vero, re attentius examinata, de ipso Constantino dici censeo, qui regnum filii etiam mortuum tradidit. Idque confirmant sequentia.

(76) Vulg. καὶ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Scribendum videtur καὶ κατὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ. Optaverat Constantinus, ut post obitum non, sicut reliqui principes, consecraretur aliquę inter diuos reservatur: sed ut, cum apostolis sepulti, participes litterationum quae in eorum honore a fidelibus Dno offerri solent, ut supra dixit Eusebius in cap. 60. Ex quo appareat, hic scribendum esse κατά, non, ut in libro Moræi et ad marginem editionis Genevensis, διὰ τὰ σπουδασθέντα. Nec sic tamen locus integer fuerit, nisi hæc verba suppleantur, τῶν ἐπιτελουμένων εὐχῶν σὺν τῇ, etc. Quod confirmat Eusebius in dicto capite 60. Delendum quoque est punctum quod paulo post apponitur tum in Regio codice, tum in vulgatis editionibus, legendumque uno dicitur: σὺν τῇ τῶν ἀποστόλων κατηξιούτῳ μνήμῃ τὸ τῆς τρισμαχαρίας ψυχῆς σκήνος, etc. Quo nihili certius, ut mirem interpretem id non vidisse. In codice Fuk. hic locus ita legitur: Καὶ διὰ τὰ σπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ., κατηξιούτῳ μνήμῃ, ὡς ὁρᾶτε καὶ νῦν τό, etc. Neque aliter in libris Turnelli ac Savillii: nisi quod Savillus habeat τόπου ἐπὶ τῇ τῶν ἀπ., etc. At in schedis Regis hunc locum ita scriptum inveni, κατασπουδασθέντα αὐτῷ, τόπου σὺν τῇ τῶν ἀπ., etc. Quæ lectio ad emendationem nostram proprius accedit. Porro voces illæ ὡς ὁρᾶτε εἰστὶ καὶ νῦν, per parenthesin dicuntur. Idque innuit illa codicis Fukianæ interpunctio, quam supra exhibui.

communione potiri mereretur : ipse vero etiam post mortem imperium retinens, quasi redivivus universum orbem gubernans, Victor Maximus Augustus, suo adhuc nomine rempublicam regeret.

CAPUT LXXII.

De phœnix ave.

Non quemadmodum avis illa *Ægyptia*, quæ cum ejus generis unica sit, super aromatum cumulo emori dicitur, seipsam quasi victimam immolans : moxque ex ipsis favillis renasci, ei pennis in altum subiecta, eadem qua prius specie cerni : sed potius exemplo Servatoris sui, qui instar tritici sati, ex uno semine in multa sese diffundens, ope ac benedictione Dei spicam protulit, et universum terrarum orbem fructibus suis implevit; ad hunc modum beatissimus **563** princeps per successionem liberorum multiplex factus est ex uno : adeo ut passim in omnibus provinciis imagines ei simul cum filiis honoris causa statuantur, et familiare nomen Constantini etiam post ejus obitum usurpetur.

CAPUT LXXIII.

Quomodo in nummis Constantiū velut in cælum ascendentem expresserint.

Quinetiam nummi hujusmodi forma signati sunt: anteriore quidem parte beatum principem obiecto capite præferentes; altera vero parte in quadriquo curru aurigæ instar sedentem, et porrecta ipsi cælius dextra ad superos assumptum.

CAPUT LXXIV.

Quod cum Deum coluisse, merito etiam a Deo honoratus est.

Hæc miracula summus omnium Deus in Constantino, qui solus ex omnibus retro imperatoribus Christianum se palam professus fuerat, nostris

(77) *Vulg.* αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας μετὰ θάρατος. Scribo αὐτὸς δὲ τῆς β. καὶ μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, quod confirmant sequentia. Atque ita iu codice Fuk. diserte scriptum inveni.

(78) *Nixητής*, *Μέγιστος*, *Σεβαστός*. Hujusmodi erat inscriptio, legibus et epistolis Constantini præfili solita, ut passim testatur Eusebius: *Victor Constantinus Magnus Augustus*. Pronomen Victoris sumpsisit Constantinus post partam de tyrannis victoriæ. Sed et filii ipsius quasi jure hereditario illud retinuerunt, ut docent eorumdem epistola. Porro ex hoc loco apparet, post obitum Constantini Maximi, tribus circiter mensibus, id est toto interregni spatio, leges omnes atque edicta, Constantini, tanquam superstitionis, nomine inscripta fuisse, cum nullus alias Augustus esset in orbe Romano, ut supra observavi. Potest etiam intelligi hic locus de liberis Constantini Magni qui eodem titulo et nomine utebantur, et in quibus pater reviviscere videbatur. Quam interpretationem confirmant sequentia.

(79) *Vulg.* ήγειρος χρατεῖ. Scribo ἔχρατει, ut respondeat ei verbo quod multo ante præcessit, κατηξιῶτο. Porro in codice Regio ad marginem hujus capituli, Græcus scholiastes hæc verba in honorem Constantini ascripserat: Εἰς αἰώνιον μνημόσυνον ἔστι τὸ δομά σου, ἀποστόλων τρισκαιδέκατε. Sed et præmissum in hoc opere laudibus ac votis euim aspergit idem ille scriba. In Fuk. codice scribitur χρατεῖ.

A εὐχών· αὐτὸς δὲ τῆς βασιλείας (77) καὶ μετὰ θάνατον ἐπειλημμένος, ὡσπερ οὖν ἐξ ἀναδύσεως τῆς σύμπασαν ἀρχὴν διοικῶν, Νικητής, Μέγιστος, Σεβαστός (78) αὐτῷ προσρήματι τῆς Τρωμαλίων ἡγεμονίας ἐκράτει: (79).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΒ'.

Περὶ φοίτικος ὄργεον.

Οὐ κατὰ τὸν Αἰγύπτου δρόμον, διὸ φασι μονογενῆ διντα τὴν φύσιν, θνήσκειν μὲν ἐπ' ἀρωμάτων, αὐτὸν αὐτῷ τὴν τελευτὴν θυητολοῦντα, ἀναθιάσκειν δὲς ἐξ αὐτῆς σποδίας, καὶ ἀναπτάντα τοιούτον οἶος καὶ πρότερον ἦν φύναι· κατὰ δὲ τὸν αὐτοῦ Σωτῆρα, δι τῷ τοῦ πυροῦ σπόρῳ παραπλησίως ἀνθ' ἐνδικαὶ πανπλασιαζόμενος, σὺν εὐλογίᾳ Θεοῦ παρεῖχε τὸν στάχυν, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῶν αὐτοῦ κατευπίμπλα καρπῶν· τούτῳ οὖν ἐμφερῶς δι τρισμαχάριος, πολυπλάσιος (80) διδὲ τῆς τῶν παΐδων διαδοχῆς ἀνδρὸς ἐγίγνετο, ὡς καὶ εἰκόνων ἀναστάσει πάρι πάσιν θυεσιν δῆμα τοῖς αὐτοῦ τιμᾶσθαι παισιν, οἰκείον τε τονομα Κωνσταντίνου, καὶ μετὰ τὴν τοῦ βίου παραλαμβάνεσθαι τελευτὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓ'.

"Οπως ἐτομίσμασι, ὡς εἰς οὐρανὸν ἀνέβηται Κωνσταντῖνος ἐρεχθάσσον.

"Ηδη δὲ καὶ νομίσμασιν ἐνεχαράττοντο τύποι, πρόσθιν μὲν ἐντυπούντες τὸν μαχάριον, ἔγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχῆματι (81), θατέρου δὲ μέρους ἐφ' ἄρματι τεθρίπτω τὴνάρχον τρόπον, ὃνδι δεξιᾶς ἀνωθεν ἐκτεινομένης αὐτῷ χειρὸς ἀναλαμβάνειται τελευτὴν.

C nov.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΔ'.

"Οτι δι τιμηθεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ Θεὸς δικαίως αὐτὸν ἀντετίμησε.

"Ταῦθ' ήμιν αὐτοῖς δεξιᾶς ὁφελαμοῖς, ἐπὶ μόνῳ τῶν πάποτε Χριστιανῷ διαφανῶς (82) ἀποδειχθάντει Κωνσταντίνῳ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ὅπουσον ἦν ἄρα

(80) *Vulg.* πολυπλασιώς. Savilius ad oram libri sui notat legendum esse πολυπλάσιος, cui assentior; niallem tamen πολυπλασιών.

(81) 'Ἐγκεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν σχῆματι. Ultima vox delenda mihi videtur, quam ex margine in textum irreppisse credibile est. Ascriptum autem erat in margine σχῆματι, ad explicationem vocabulī sequentis ἄρματος. Quod vero ad marginem editionis Genevensis legitur διαδηματι, meo quidem judicio ineptissimum est, neque Græci sermonis proprietas eam locutionem admittit. Porro in plerisque numeris Constantinus capite galeato conspicitur.

(82) *Vulg.* Χριστιανῶν διαφανῶς. Scribendum est sine dubio Χριστιανῷ. Scribendum quoque est μόνῳ τῶν πάποτε βασιλέων, aut certe subaudiendum. Calecum Eusebius neminem excipit ex numero imperatorum Romanorum, dum ait primum ex omnibus Constantinum palam et aperte Christianum fuisse. Quod certe verissimum est. Etsi enim Philippus imperator Christianus fuisse a nonnullis proditur, non tamen Christianam religionem, periunde ac Constantinus, palam professus est. Alio sensu Orosius in libro vii, de Constantino ita scribit: « Primus imperatorum Christianus, exceptio Philippo, qui Christianus apnis admodum paucis ad hoc tantum constitutus fuisse mihi visus est, ut millesimus Romanus a Christo potius quam idolis dedicaretur. »

αὐτῷ (83) τὸ διάφορον παρεστήσατο, τῶν αὐτὸν τε **A** oculis proponens, satis superque declaravit, quantum interesset inter eos qui ipsum Christumque ipsius colere meruissent, atque inter illos qui contraria sectam ac sententiam amplexi essent. Qui cum Ecclesiæ Dei bellum intulissent, Deum sibi hostem atque inimicum reddiderunt. Ac profecto uniuscujusque illorum interitus, quantum erga eos esset divini Numinis odium, certissimo argumento erga ipsum benevolentia quædam quasi pignora, omnibus manifesto apparuerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΕ.

"Οσι τῶν χρονομέρων Ῥωμαίων βασιλέων εὐ- σεβέστερος Κυριακός.

Μόνου μὲν Ῥωμαίων βασιλέως τὸν παμβασιλέα Βέδον ὑπερβολῇ θεοσεβείας τετιμήστος, μόνον δὲ τοῖς πᾶσι πεπαρθησιασμένως τὸν τοῦ Χριστοῦ κηρύξαντος Δόγμαν, μόνου τ' εἰτελὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ὡς οὐδέτερος τῶν ἐξ αἰώνος, δοξάσαντος, μόνον τε πᾶσαν κολύθεον πλάνην καθελόντος, πάντα τε τρόπον εἰδωλολατρείας ἀπελέγχαντος· καὶ δῆ καὶ μόνου τοιούτων ἡξιωμένου ἐν αὐτῇ τε ζωῇ καὶ μετὰ θάνατον, οἷων οὐδὲ μὲν τις τυχόντα οἶδε τὸν γένοιτο ἔξειπτεν τίνα, οὔτε παρ' Ἑλλησιν, οὔτε παρὰ βαρβάροις, οὔτε γε παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀνωτάτῳ Ῥωμαίοις, οὐδὲνδε τοιούτου τινὸς εἰς ἥμας ἐκ τοῦ παντὸς αἰώνος μνημονευμένου

B Qui cum solus ex Romanis imperatoribus, Deum omnium regem excellenti quadam pietate coluisse, solusque doctrinam Christi universis ore libero predicasset; cumque Ecclesiam Dei honore et gloria in tantum auxisset quantum antea nemo, et errorem hominum plures coletum deos solus everisset, omnesque hujusmodi superstitionis ritus ac modos confutasset: solus quoque tum in hac villa, tum post mortem, ea 564 consequi meruit, qualia nullus unquam nec apud Græcos, nec apud barbaros adeptus esse perhibetur. Sed neque apud priscos illos Romanos, ab ultimis usque temporibus quisquam recenseri potest, qui cum hoc nostro sit comparandus.

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΔΟΓΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

α. Τὸ κροοίμορ τοῦ Πάσχα μέμηται, καὶ ολα δ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὀψελίστας σύμπαντας διαρρώμα, παρὰ τῶν ὀψελούμένων ἐπεβούλευετο.

β. Προσχώρηστις τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς, συγγινώσκειν καὶ διορθουσθαι τὰ πταίσματα.

γ. Ότι καὶ τοῦ Αἴθρου Πατήρ δ Θεός, καὶ τῆς κτίσεως δ αὐτὸς δημιουργός καὶ οὐκ ἀν τρύνατο συνιστάναι τὰ δύτα, εἰ διάφορα ἢν αὐτῶν τὰ αἰτία.

δ. Περὶ τῆς κατὰ εἰδῶλα πλάνης.

ε. Ότι Χριστὸς δ Ηλίος τοῦ Θεού πάντας δημιουργήσας, καὶ τοὺς εἰραι τὸ ποσδὲ ἐν ἐκάστῳ διωρίστο.

Ϛ. Περὶ τῆς ειμαρμένης, δι τοῦ ψεύδης δ περὶ αὐτῆς λόγος δεικνυται, ἐκ τε τῶν παρὰ ἀνθρώποις τόμων, καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ἄτιτα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τὰς κτίσιν κτισταί, τοῦ Δημιουροῦ τὸ δρος διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.

ζ. Ότι κερὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τοῦ Δημιουροῦ χρὴ τὴν σοφίαν δοξάσειν, καὶ οὐκ ἀλλοι οὐδὲ αὐτόμοτοι αἰτιάσθαι φυράν.

η. Ότι τὰ μὲν χρεώδη ἀρθρών τοῖς ἀνθρώποις δ Θεός χορηγεῖ· τὰ δὲ πρὸς τέρρον, μετριῶς συμφερότως ἐκατέρων χορηγῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

θ. Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἱ διὰ τὸ κάντα βούλεθαι εἰδένται, καὶ περὶ τὰς δόξας ἐσφάλησαν, καὶ κυρδύνοντος ἐγιοι προσωμάτησαν. Καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων.

ι. Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ γραφικὰ δόγματα, ἀλλὰ

καὶ τὰ φιλόσοφα διαπτυνοταρ, καὶ περὶ τοῦ δεῖν ἡ πάντα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, ἡ πάντα ἀπιστεῖν.

ιε. Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου παρουσίας, τίς καὶ ἐπὶ τοι τετέρηται.

ιβ. Περὶ τῶν μὴ γράπτων τὸ πυστήριον, καὶ δι τῆς ἐκδρομῆς, καὶ δοσα τοὺς γράπτας ἀταβά μέρει, καὶ μάλιστα τοὺς δι ὁμολογίας τελειωθέντας.

ιγ. Ότι ἀναγκαῖα τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἡ διαρροὴ· καὶ δι τὴν πρὸς τὸ καλὸν καὶ κακὸν φοιτὴ τῆς τῶν ἀνθρώπων γράμμης ἐστίν· διθερ καὶ τὸν κρίσις ἀναγκαῖα καὶ εὐλόγος.

ιδ. Ότι ἀπελρῶς ἡ κτίστη γόνιος ἀπὸ τῆς ἀκτίστου οὐσίας ἀφεστηκε· πλησίον δὲ αὐτῆς, τῷ κατ ἀρετὴν βίῳ δ ἀνθρώπος γίγνεται.

ιε. Ότα δ Σωτῆρος ἐδίδαξε, καὶ ἐθαυματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὀφέλησεν.

ιζ. Τὴν Χριστὸν παρουσίαν προειρῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις· ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.

ιη. Περὶ τῆς Μανδέως σοφίας, ζηλωθείσης παρὰ τὸν ξενώνα σοφῶν· καὶ περὶ Δαρεῖλ καὶ τῶν τριών καλδῶν.

ιη. Περὶ τῆς Σιδύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστιχίδιτ τῶν τῆς μαρτείας ἐπῶν, τὸν Κύριον καὶ τὸ κάθος δηλουσῆς· ἐστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ υἱός, Σωτήρ, σταυρός.

ιθ. Ότι η κερὶ τοῦ Σωτῆρος μαρτεία καρ' οὐδὲν τῶν τῆς Ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιδύλλης ἐστίν, ἡς τὰς βίβλους

(83) Όχόστον ἢν ἀριστερή αὐτῷ. Malum legere ὅπουν ἢν παρ' αὐτῷ τὸ διάφορον, etc., id est, Quoniam erupit se discrimen esset.

Κικέρων δ ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Α θεὶ τοῦ διωγμοῦ μελέτα δόξαν τῇ εὐσεβείᾳ περιποιήσαστος.
 Χριστοῦ Φωμαλού μετέχραστος· καὶ διὰ Βιρτζίλιος μέμνηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αἰνιγμάτων γόδῳ τῷ κρατούρτῳ ὑμητὸς τὸ μυστήριον.
 χ. Βιρτζίλιον Μάρωνος έπειρα περὶ Χριστοῦ ἐκη, καὶ η τούτων ἔργωντα· ἐφ' οἷς δεῖχνυται δι' αἰνιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ, μηγνύσθε τὸ μυστήριον.
 χα. "Οτι οὐ δυνατόν περὶ γυιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λέγεσθαι· καὶ διὰ οἱ ἀπίστοντες, ἀγροία θεοσεβείας καὶ τὸ εἰλικρίνης ὅθεν αὐτοῖς ἀγροοῦσιν."
 χβ. Εὐχαριστεῖα Χριστῷ τὰς ψήκας καὶ τὰ λοικά ἀγράντα τοῦ βασιλέως γράφουσα· καὶ διελγόχος τοῦ κατ' αὐτῶν τυράρρου Μαξιμιλίου, τῷ μετέ-

χγ. Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ διὰ χαρεὶ τοῖς ἐν ἀρετῇ βιοῦσι τὸ Θεῖον, καὶ χρή υπέστη προσδοκῶντας καὶ ἀπαπόδωσιν.
 χδ. Περὶ Δεκλούντα Οβαλεριανοῦ, καὶ Αὐγουστιανοῦ, ἀθλῶν τὸν βίον καταστρεψάτων διὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμόρ.
 χε. Περὶ Διοκλεστιανοῦ μετ' αἰσχύνης τὴν βασιλείαν παρατησαμένον, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας κεραυνωθέντος.
 χζ. "Οτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας διθέτιος· καὶ διὰ τὰ μὲν κατορθώματα πυρὰ θεοῦ χρῆ ἤτειρ καὶ αὐτῷ λογίεσθαι· φαθυμάδε δημετέρᾳ ἐπιγράψει τὰ πταλομάτα."

565 CAPITULA LIBRI QUINTI.

- I. Proemium mentionem facit Paschæ, et quod Christus cum multa in omnes homines beneficia contulisset, ab iisdem male multatus est.
 II. Allocutio ad Ecclesiam et auditores, ui ignoscant et emendent si quid minus recte dixerit.
 III. Quod Deus Pater est Verbi, et omnium rerum opifex; et quod nullo modo res possent consistere, si diversæ essent earum causa.
 IV. De errore eorum qui simulacula venerantur.
 V. Quod Christus Filius Dei cuncta condidit, et certum vitæ spatum singulia constituit.
 VI. De fato; et quod falsa sunt quæ de eo dicuntur; idque ostenditur tum ex legibus humanis, tum ex rebus creatis quæ non temere, sed ordine moventur; hoc facto declarantes Creatoris præceptum.
 VII. Quod in rebus quas intelligentia assequi non possumus, Creatoris sapientiam prædicare debemus, nec casum aut aliam præter Deum causam existimare.
 VIII. Quod quæ ad usum necessaria sunt, Deus copiose suppeditat hominibus: quæ vero ad voluptatem faciunt, modice subministrat: utrumque ad utilitatem nostram dispensans.
 IX. De philosophis qui cum omnia scire voluerint, opinionibus lapsi sunt, et nonnulli discrimen vitæ subierunt: item de doctrina Platonis.
 X. De iis qui non solum sacræ Scripturæ, sed etiam philosophorum dogmata despiciunt: et quod vel in omnibus fides poetis adhibenda est, vel in nullo.
 XI. De corporali Domini adventu, qualis et cur fuerit.
 XII. De his qui hoc mysterium non cognoverunt; et quod voluntaria eorum ignoratio est: et quanta bona eos maneant, qui illud cognoverunt, ac præseriūt eos qui in confessione mortui sunt.
 XIII. Quod necessaria sit differentia in rebus creationis; et quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur: ideoque necessarium est iudicium Dei.
 XIV. Quod creatura immenso spatio distat a substantia increata; et quod homo per virtutem pro-
- B zime ad Deum accedit.
 XV. Quæ præcepta tradiderit, et quæ miracula patraverit, et quantopere subditis prosuerit Servator.
 XVI. Quod Christi adventus prædictus sit a propheticis: et quod ad eversionem 566 simulacrorum et urbium simulacra colentium, ordinatus fuerit.
 XVII. De sapientia Moysis: item de Daniele et de tribus pueris.
 XVIII. De Sibylla quæ in acrostichide carminum quibus vaticinata est, Dominum et passionem designat. Est autem achrostichis hæc: « Jesus Christus, Dei Filius, Servator, crux. »
 XIX. Quod hæc de Christo vaticinatio a nomine Christianorum conficta est, sed ab Erythræa Sibylla conscripta, cuius libros Cicero ante adventum Christi Latinis versibus reddidit: et quod Virgilius ejus mentionem facit, simulque partus virginis; obscurè celebrans mysterium, metu potenterium.
 C XX. Altius versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio: in quibus ostenditur, obscurè, ut poëtæ mos est, indicatum esse mysterium.
 XXI. Quod de nude ac simplici homine dici hæc non possunt; et quod infideles ob divini cultus ignorantiam, ne ortus quidem sui causam norunt.
 XXII. Gratiarum actio imperatoris, qua victorias et reliqua bona sua Christo accepta fert; et consułatio Maximini tyranni, qui persecutionis crudelitate Christianæ religionis gloriam auxerat.
 XXIII. De Christianorum institutis: et quod Deus diligit eos, qui virtutem sectantur; et quod iudicium ac retributionem sperare oportet.
 XXIV. De Decii, Valeriani et Aurelianis calamitoso vitæ exitu ob persecutionem Ecclesiarum.
 XXV. De Diocletiano, qui turpiter imperio se abdicavit, et ob Ecclesiarum persecutionem fulmine ictus est.
 D XXVI. Quod Deus causa fuit pietatis imperatoris; et quod eventus prosperos a Deo poscere eique acceptos ferre debemus: secus autem gesta, negligentiæ nostræ imputare.

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΔΟΓΟΣ ΟΝ ΕΓΡΑΦΕ · Τῷ τῶν ἀγίων συλλογῷ (84). ·

CONSTANTINI IMPERATORIS

ORATIO QUAM INSCRIPTIT · AD SANCTORUM COETUM. ·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὸ προσώπιον τοῦ Πάσχα μέμηται, καὶ ολὰ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡφελήσας σύμπλαττας διαφέρως, παρὰ τῷ ὧδε λουμένωρ ἐπεῖσθαι νένετο.

Τὸ τηλαυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἥλιου φέγγος, προοίμιον μὲν ἀναστάσεως, ἀρμογῆ δὲ νέα τῶν πονησάντων ποτὲ οωμάτων, ἔρμαιδιν θ' ὑποσχέσεως (85), καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν, ὡς προσφιλέστατοι καθηγηταί, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες, μαχάριά τε πολλὰ πλήθη (86) τῶν θρησκευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεὸν, διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἔκάστου καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα. Σὺ δ', ὡς παμμήτειρα φύσις, τῇ τοιούτον τῷ κόσμῳ συντετλεκας πώποτε; Ποίον δ' ὀλας σὸν δημιούργημα; Εἴπερ δὲ τῶν πάντων, καὶ τῆς σῆς οὐσίας (87) αἰτιος οὗτος γάρ σε ἐκδύσμησεν· ἐπεὶ κόσμος φύσεως, καὶ κατὰ φύσιν ζωὴ (88)· ἐπικεκράτηκε δ'

(84) Post quatuor libros De vita et pietate imperatoris Constantini, duas orationes Eusebii subjecerat: alteram Constantini imp. Ad Sanctorum coetum, sive ad Ecclesiam Dei; alteram a seipso conscriptam De fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsem Eusebium testatur in cap. 32 et 46 libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut pene satius fuerit eam non extare. Verum cum hoc eximium sit monumentum religiosi principis, ejusque studiorum et ingenii illustre specimen, operæ pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligenter adhibuero. *Or. Ἑγράψε.* In capite 32 lib. iv, legitur ἐπέγραψε, quod preferendum puto. Hic igitur titulus sicut hujuscō orationis: Νικηθῆς, Μεγίστας, Σεβαστὸς Κωνσταντίνος τῷ τῶν ἀγίων συλλόγῳ.

(85) Vulg. δρματ θ' υποσχέσεως. In libro Moræi, perinde ac in margine editionis Genevensis, emendatur δρματον. Quod vocabulum nullibi legere memini. At in libro Scaligeri ἔρματον corrigebatur, quod proprius accedit ad manuscriptorum codicum lectioinem. Certe in Regio codice ἔρμα legitur, ex quo conjiciebam scribendum esse ἔρμα, id est fundamentum. Eleganter resurrectionem Domini vocat fundamentum promissionis. Nec male Christopheronus *pignus promissionis* vertit, quod idem est. Pignus enim pro firmamento datur: unde ἐνέχυρον dicitur a Gracis. In codd. Fuk. et Savillii ἔρματον scriptum inveni.

(86) Vulg. μαχαριώτερα δὲ πολλῷ πλήθη. Non assentior viris doctis, qui hæc cum præcedentibus continuantes ita legunt, μαχαριά τε πολλὰ πλήθη, etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio,

A

567 CAPUT I.

Proemium mentionem facit Paschæ, et quod Christus cum multa in omnes homines beneficia contulisset, ab iisdem male multatus est.

Splendidius solito solis ac diei jubar; primordium quidem resurrectionis, corporum vero jam pridem dissolutorum nova reparatio: fundamentum promissionis, via dicens ad æternam vitam, dies videlicet passionis nunc agitur, doctores charissimi et reliqui omnes amici: vosque multo reliquis feliciores credentium populi, qui ipsum religionis auctorem Deum religiose colitis, et tum interiore sensu, tum linguis ac vocibus, juxta sacrorum oraculorum prescripta, ipsum sine intermissione laudatis. Tu vero, natura omnium parens, quid bujusmodi unquam ad hominum utilitatem contulisti? Aut potius quod usquam est opificium tuum? siquidem ille omnium auctor tuæ substantiæ opifex fuit. Hic enim est, qui te ornavit. Quippe ornamentum naturæ est, vita

Cum antea dixerit Constantinus, φίλοι θ' οἱ λοιποὶ ξύμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem catholicam salutat more conciliatorum. Quare verba illa μαχαριώτερα δὲ πολλὰ πλήθη, initium sunt alterius periodi, qua Constantinus felicitatem catholicæ plebis exaggerat. Porro libentius legerem πλήθη τηγάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codd. tamen Fuk. et Savilli ita legitur hic locus: Μαχαριά τε πολλὰ πλήθη τῶν θρησκεύοντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεὸν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων ἔκάστου, καὶ δι' ἐκφωνητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεσπίσμασι προσαγορευόμενα.

(87) Vulg. τῆς σῆς οὐσίας. Ad marginem editionis Genevensis adnotatur, alias scribi οὐσίας. Quam lectionem secutus est Christophorus. Ego vero, re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus, naturam non esse opificem rerum, cum Deus ipsam condiderit: nec tantum ipsius nature auctor sit, sed etiam sanctitatis quæ in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita juxta legem ac præscriptum Dei. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem pæne ubique imperitissimum deprehendi. In codd. tamen Fukellii, Turnebi ac Savillii, et in schedis Regiis scribitur οὐσίας.

(88) Η κατὰ φύσιν ζωὴ. Scribendum ἡ κατὰ Θεὸν ζωὴ, ut ex superiori annotatione appareat; uno verbo θεοσέβεια, id est religio, ornamentum est naturæ. In vulgata autem lectione quis subsit sensus, equidem non video. Sic Eusebius noster libros De vita imp. Constantini inscripsit περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν φίον. In Regiis schedis scribitur ἡ κατὰ κόσμον ζωὴ.

cum natura apte consentiens; invalidit autem postea id quod prorsus naturæ contrarium est, ut Deum omnium auctorem nemo congruo cultu veneraretur, eunctaque non divini Numinis providentia, sed casu quodam ac temere geri putarentur. Et quamvis prophetæ divino Spiritu afflati idipsum diserte annuntiarent, quorum sermonibus fides adhiberi debuerat, tamen iniqua impietas modis omnibus repugnabat: ipsam quidem veritatis lucem odio prosequens, impenetrabiles autem tenebras erroris amplectens. Neque vero vis ac saevitia absuit, praesertim cum temerarium iniustum vulgi principum auctoritas adjuvaret, aut, ut verius dicam, ipsi se importuni furoris duces præberent. Itaque hæc vivendi ratio plurium æstatum usu confirmata, illorum temporum hominibus plurimas invexit calamitates. Verum ubi primum Servatoris nostri præsentia illuxit, statim pro iniustitia æquitas, pro gravissima tempestate **568** serenitas oborta est; et quæcumque a prophetis prædicta fuerant, impleta sunt. Postquam enim idem ille Servator noster ad Patris sui sublatus est domicilium, toto terrarum orbe continentiae ac modestiæ radiis illustrato, Ecclesiam suam quasi sacrum quoddam virtutis templum in terris constituit, idque æternum et incorruptum, in quo tum summo Deo ac Patri debitus, tum ipsi quoque conveniens cultus rite exhiberetur. Sed quid post hæc vesana gentium malitia machinata est? Christi beneficia ac dona projicere, et Ecclesiam Dei ad salutem omnium constitutam evertere studuit, ac suam superstitionem in ejus locum substituere. Iterum seditiones; iterum pugnae et bella; iterum morositas et uxoriosus vitæ apparatus, et cupiditas divitiarum: quæ quidem præter naturam in hominibus existens (quod proprium est malitiæ) nunc spe lucata oblectat, nunc timore percellit. Sed hæc quidem, ut æquitas postulat, humili jaceat, a virtute devicta, et præ pœnitentia seipsam disrumpens atque dilacerans. Nobis vero ea quæ divinæ doctrinæ convenientia, impræsentiarum dicenda sunt.

— Lectionem ἡ κατὰ φύσιν ζωὴν οὐνος veraim esse, docent sequentia, & παρὰ φύσιν. Neque perspicio cur tantopere offendit sit Valesius illo ἡ κατὰ φύσιν ζωὴν. Patet enim Constantiūm ludere in voce φύσις quod bis diverso sensu positum hanc sententiam asserti: Ornamentum naturæ, id est hominum a Deo creatorum, est vita naturæ consentiens. NEINICBEN.

(89) Vulg. ἐπικεκράτηκε γάρ. Scribendum ἐπικεκράτηκε δὲ οὐ μετρίων δι παρὰ φύσιν, etc. Certe in cod. Fuk. scribitur ἐπικεκράτηκε δ' οὐ μετρίως τὰ παρὰ φύσιν, τὸν τῶν ἀπάντων Θεόν, etc.

(90) Vulg. δεισιδαιμονιῶν δὲ ἀνέστιος. In codice Regio desuntur postremæ voces, et ναευμ spatiū relatum est, unius vocabuli capax. Ego non dubito quin legendum sit, τὴν οἰκεῖαν δεισιδαιμονιῶν ἀντεστήσει, exponit verbo illo ἀνέτρεψε, quod omnino superfluum est. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: 'Εκκλησίαν πορθῆσαν. Ἀνέτρεψε τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονιῶν, νότιος αὐθίς, etc. In schedis autem Regii scriptum est νότος αὐθίς, etc. Savilius ad oram libri sui emendavit, ἀνέτρεψε δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδ. Ego, re attentius examinata, hunc locum ita restituendum esse existimo: 'Εκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεψε δὲ τὴν οἰκείαν εὐδαιμονιῶν. Νότος αὐθίς, etc. id est, Gentiles cum Ecclesiam Christi vastare atque perire instituissent, suam ipsorum felicitatem sub-

A οὐ (89) μετρίως & παρὰ φύσιν, τὸν τῶν πάντων θεὸν κατακίαν σέβειν μηδένα, νομίζεσθαι τε μή ἐκ προνοίας, ἀλλ' ὡς ἔτυχεν, ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ πάντα συνεστάναι. Καὶ ταῦτα ἔξαγγελωύσθησαν καθέκειται θελας ἐπιπνοίας διὰ προφητῶν, οἵς ἐδει τείθεσθαι, ἀνθίστατο παντοίας μηχαναῖς ἀδικεῖα δυστεθής, διαβεβλημένη μὲν πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς, ἀποτιμένη δὲ τὸ δυσέλεγχον τοῦ σκότους. 'Αλλ' οὐδὲ τοῦ χωρὶς βίᾳς καὶ ωμότητος, ἔξαιρέτως διτε τῇ τῶν χυδαίων δημων ἀπροσπτῷ φορᾷ ἢ τῶν δυναστεύσατων γνώμη συνελάμβανε, μᾶλλον δὲ τῆς ἀκαίρου μανίας αὗτη καθηγεῖτο. Διὸ δὴ πολλαῖς γενεαῖς ὁ τοιοῦτος βίος κρατύνθεις, μεγιστῶν γέγονε τοῖς τότε κακῶν αἴτιος. Ἐπιλαμψάσης δὲ παραστίκα τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας, δίκη μὲν ἐξ ἀδίκων ἔργων, ἐκ δὲ παγτοδαποῦ κλύδωνος γαλήνη συνίστατο, καὶ πάντα δια διὰ προφητῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. Τοιγάρα πετάρσιοι εἰς τὴν πατρόφαν ἐστὰν ἀρθεῖς, αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης ἀγλαΐσματι τὴν οἰκουμένην περιστήσας, λεπόν τινα νέων ἀρετῆς, τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἰδρύσατο, ἀδιόν, ἀρθαρτον, ἐν τῷ τά τε τῷ ἐξοχάτῳ Πατρὶ Θεῷ δέοντα, τὰ θ' ἐκατύπο καθήκοντας ἐτελείτο μετ' εὐδενέας. Τί δὴ μετὰ ταῦτα ἡ ἄρρων τῶν ἑθνῶν ἐμηχανᾶτο πονηρίᾳ; Ἐπετήδευε, τὰς τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων συσταθεῖσαν Ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκείαν δεισιδαιμονίαν. Ἀνέστιος (90) αὐθίς στάσις, πόλεμοι, μάχαι, δυστραπελία (91), βίου παρασκευή, χρημάτων ἔρως· δ καὶ οὐ φυσικῶς θεων πονηρίας, ποτὲ μὲν ἐλπίς κεκαλλωπισμέναις θελγοι, ποτὲ δὲ φόδω καταπλήττοι. 'Αλλ' αὕτη μὲν (92) χαμαὶ κείσθω, ἥττηθείσα υπὸ ἀρετῆς, ἢ θέμις, διαρρήγνυμένη, σπαραττομένη τε ὑπὸ μεταμελείας. Ήμίν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θεῷ λόγῳ φητέον (93).

C verterunt. Morbi iterum ac seditiones, etc. Potest etiam retineri vox δεισιδαιμονίαν, ut sensus sit, gentiles dum Ecclesiam persequerentur, suam ipsorum religionem pessum dedisse. Quippe Ecclesia Dei persecutionibus gentilium impugnata, superstitionem cultumque falsorum numinum devicit.

(91) Αντραπελία. Turnebus ad oram libri sibi emendavit δυστραπελία. Certe in codice Fuk. scribitur δυστραπελίας. In Regis autem schedis legitur δυστράπελος, deinde aliquot lineæ sunt omisæ. Ac fortasse scribendum est uno ductu δυστράπελος βίου παρασκευή, id est morosus viæ apparatus. Nisi enim ita legamus, quid erit quod sequitur βίου παρασκευή? quam inter res malas numerat Constantinus. Musculus quidem legisse videtur βίασις βίου παρασκευή· verit enim violenta vicius astractio. Μονοδοκεῖται, δ καὶ οὐ φυσικῶς, ιδιον πονηρίας δι, ποτὲ, etc.

(92) Αὔτη μέν. In libro Moræ perinde ac in editione Genevensi ad marginem emendatur ἀλλ' αὐτὴ μὲν, etc. Optime, ut norunt lingue Graecæ periū. Subauditur autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi legitur ἀλλ' αὐτη.

(93) Vulg. τηρητέον. Hujus loci emendatio debetur codici Fuk. in quo diserte legitur φητέον. Quia quidem emendatione nihil certius.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.

**Προσφάνησις τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς ἀκροαταῖς
συγγινώσκειν καὶ διερθουσθαι τὰ πταισματα.**

"Ακούει τοίνυν, ἀγνείας παρθενίας τ' ἐπήδολε ναύ-
κληρε (94), Ἐκκλησία τε ἀώρου καὶ ἀδαοῦς τῇσικας
τιθῆνη, ή μέλει μὲν ἀληθείας, μέλει: δὲ φιλανθρωπίας,
ἔξ οὗ δένναμον πηγῆς ἀποστάτης εισιτήριον νέμα (95).
Ἄκοντος δ' ἀν καὶ ὑμεῖς εὐφήμιας, οἱ τὸν Θεόν εἰλι-
κρινῶς σέβοντες: διὸ καὶ μεμέλησθε αὐτῷ· προσέχον-
τες τὸν νοῦν, μή τῇ φράσεις μᾶλλον, ή τῇ τῶν λεγο-
μένων ἀληθείᾳ, μηδὲ ἔμοι τῷ λέγοντι, ἀλλὰ τῇ τῆς
καθοτιώσεως εὔτεσειδ. Τίς γάρ διν εἰη λόγων χάρις,
ἀνεξετάστου καταλειπομένης τῆς τοῦ λέγοντος δια-
θέσεως; Ταλμῶ δ' οὖν ἵσως μεγάλα, τῆς δὲ τόλμης
τὴν πρὸς τὸ Θεῖον στοργὴν ἐμφυτὸν αἰτιῶμαι. Αὕτη
γάρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται. Διὸ μάλιστα τοὺς ἐπιστή-
μονας τῶν θείων μυστηριών, βοηθούς ἐμαυτῷ συν-
άπτω, ιν' ἔάν τι πταῖσμα συμβαίνῃ περὶ τοὺς λόγους,
συμπαρομαρτοῦντες διορθῶντε, τὴν μὲν ἄκρων παι-
δείαν μή ἐπιποθύντες, τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως
ἀποδεχόμενοι. Ἐπίπνοια δ' ἡμῖν μεγίστη τοῦ Πα-
τρὸς Παιδός τε κατ' ἔργον παρεΐ, φθεγγομένη
ταύτα, ἀπέρ διν αὐτῇ φράσεις: (96) καὶ διανοίᾳ προσ-
άφοι. Εἰ γάρ τις ἄνευ Θεοῦ βήτορικήν, ή ἀλλην τινὰ
μετιών ἐπιστήμην, ἀκριδοῦν τὸ ἔργον ἴκανῶς ὑπελ-
ληφεν, ἀτελῆς αὐτός τε καὶ τὸ σπουδαζόμενον ἐφω-
ράθη. Οὐδ μήκος τατοκητέον, οὐδὲ ἀμελητέον τοῖς
εὐτυχήσασι τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸ
μῆκος τῆς ἀναβολῆς παρατησάμενοι (97), πειρώμεθα
τοῦ σκοτοῦ (παθοῦ) τὸ τέλειον

bent. Proinde longioris procœmii veniam à vobis tentabimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

εστάται τὰ δρυτα, εἰ διάφορα ἡγετῶν τὰ αλτία.
Ἄγαθὸν οὐ πάντα ἐπιτελεῖ, δὲ διάπερ τὴν οὐσίαν (98)
Θεδς διν δεῖ, γένεσιν οὐκ ἔχει, οὐκοῦν οὐδὲ ἀρχήν,
τῶν δὲ ἐν γενέσει πάντων αὐτὸς ἀρχή. Οὐ δέ ξέν
ἀκείνου θύγου τὴν ἀνασοοδύν. εἰς ἑκεῖνους θυνοῦσαι

(94) *Naux. Inps.* Sic episcopum **vocat** Constantinus, translatione non minus eleganti, quam cum pastores dicuntur. Cumque Ecclesia navi comparari soleat, recte naviculari dicuntur episcopi qui eam regunt, et qui apostolorum successores sunt, quos Christus ex piscatoribus gubernatores Ecclesiae fecit. Porro castitate ac virginitate præditum vocat, quia ejusmodi erant Christianorum sacerdotes, ἀγνοι κατασθεῖσαι.

(95) Σωτήριον γάμα. Codex Fuk. et scheda Regiae cum Turnebi libro scriptum habent πόμα. Mox ubi legitur προσέχοντες τὸν νοῦν, codex Fuk. scribit προσέχεται τοῖνυν.

(96) Vulg. ἀπέρ ἀν τῷ φράσει. Scribendum est αὐτῇ, supple ἡ ἐπίπνοια τοῦ Πατρός, quemadmodum legit Christopheronis; certe in codice Fuk. scribitur, φθεγγομένους ταῦτα, ἀπέρ ἀν φράσοι, καὶ διανοία ποστάζοι.

(97) Τὸ μῆκος τῆς ἀραβολῆς παρατησμένοι.
Et hanc et præcedentem periodum pessime interpretatus est Christophorus. Putavit enim ἀραβολὴ hic significare moram ac dilatationem, cum latenαι ἀραβολὴ hoc loco significaret proactum.

CAPUT II.

*Allocutio ad Ecclesiam et auditores, ut ignoreantem
emendent, si quid minus recte dixerit.*

Audi ergo, castitatis ac virginitalis compos nau-
clere; tuque infirmæ ac rudis ætatis nutrix Ecclesia,
cui veritas et clementia curæ est: ex cuius perenni
fonte salutaris defluit rivus. Vos quoque qui sincere
Deum colitis, eamque ob causam illi curæ estis,
faventes audite, nec tam ad verba ipsa, quam ad
rerum quæ dicuntur veritatem, animum intendite;
nec me dicentem, sed devotionis religiosum officium
spectate. Quæ enim gratia et utilitas fuerit oratio-
nis, nisi dicentis animus antea fuerit exploratus?
Magna quidem fortasse præsumo. Verum insitus
mibi erga Deum amor, audaciæ causa est; quippe
qui vim affert pudori. Proinde vos qui divinorum
mysteriorum scientia præ cæteris instructi estis,
auxilio mihi adesse velim; ut si quid forte in di-
cendo peccare contigerit, ipsi mea sectantes vestigia
corrigatis, nec consummatam quamdam doctrinam
a me exspectatis, sed potius fidei meæ conatum be-
nigne approbetis. Cæterum Patris **569** ac Filii si-
gulare auxilium nobis in præsentia adspiret, ea di-
centibus quæ jusserit ac menti nostræ suggesserit.
Si quis enim aut rhetorican aut aliam quamcunque
artem professus, sperat se abaque ope divini Numi-
nis opus suum cumulate posse perficere, is cum eo
quod suscepit opere rudis atque imperfectus depre-
henditur. Quibus vero divini Numinis semel adspi-
ravit auxilium, li nequitam cessare ac torpere de-
precari, caput ac summam instituti nostri aggredi

CAPUT III.

**Quod Deus Pater est Verbi, et omnium rerum opifex :
et quod nullo modo res possent consistere, si di-
versa essent earum causæ.**

Bonum illud quod omnia appetunt, cum suapte natura semper Deus sit, ortum non habet, ac proinde nec principium. Ipse vero omnium quæ gignuntur, principium est. Qui autem ex ipso processit, rursus

Excusat enim se *Constantinus*, quod longiori usus sit proœmio. Ἀναβολὴ propriæ est exordium cantici quod chorus præcincere solebat. Aristophanes in *Irene*, pag. 685, de diihyrambicis, Ζευδάγοντες ἀναβολὰς πετόμενα, οὐκ schoiastes notat: τὰς ἀρχὰς τῶν φρεσάτων, οὐ τὸν Homeri citat. Isoocrates in *Panathenaico*: Εἰ μὲν οὖν ἡδουλήθην καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὥσπερ χρόδες πέρι τοῦ αγώνος προαναβάλλεσθαι, ταῦτά ἔστιν. A cautoribus igitur ad oratores postea translatum est id vocabulum; et ἀναβάλλεσθαι dixerunt pro προοιμίᾳεσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de Chersoneso: Ἀναβαλόμενος δὲ δι' ἑνὸς λάμβδα, ἀντὶ τοῦ προοιμίασάμενος· καὶ ἀναβολὰς, προοιμία. Sic Aristophanes in *Irene*, pagina 717, προαναβάλλεται εἰ ἀναβαλὸν eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco appareat, proœmium hujus orationis ad hanc usque verba protendit.

(98) *Vulg. οὐκέτι τὴν οὐσίαν.* Legend. puto δὲ πάρεται τὴν οὐσίαν Θεός. Nam summissum bonum nihil aliud est quam summissus Deus. Sic infra, capite nono, Πρωτονομία τὸν θεοντόναν υπογεγράφει τὸν οὐκέτι τὴν οὐσίαν. Iudeo. Euk. et Santi scribunt δέοντα male.

cum ipso conjungitur atque unitur : quippe cum A πάλιν, ἐκείνῳ τῇς διαστάσεως; συγχρέσεώς τε οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς γνωμένης· οὐ γάρ ζημιὰ τὴν τῶν πατρών σπλάγχνων συνέστη τὸ γεννηθὲν, ὡσπερ ἀμέλει τὰ ἔκ σπερμάτων, ἀλλὰ διατάξει Προνοίας, ἐπιστάτην Σωτῆρα τῷ τε αἰσθητῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ μηχανωμένοις ἐξέφην. Τοιγάρτοι πάτιν ὅσα περιεληπταί ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἢ αἰτίᾳ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν ἐκείθεν· ἐκείθεν δὲ καὶ ψυχή, καὶ πᾶσα αἰσθησία, καὶ τὰ δργανα, δι' ὃν τὰ σημανόμενα ὑπὸ τῶν αἰσθησεων ἀποτελεῖται. Τί οὖν δηλοί ὁ λόγος; Τῶν δικῶν ἀπάντων ἔνα εἶναι προστάτην, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτεάχθαι τῇ ἐκείνου δεσποτείᾳ μόνου, τά τ' εὐράνια, τά τ' ἐπιγεία, καὶ τὰ φυσικὰ καὶ δργανικὰ σύμματα (99). Εἰ γάρ ἡ τούτων, ἀναριθμήτων δύτων, κυρεῖσα οὐχ ἐνδεικτής, ἀλλὰ πολλῶν οὐσα ἐτύγχανε, κλῆροι (1) ἀν καὶ στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῆθοι παλαιῶν, καὶ φύδονος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύναμιν κατακρατήσαντα, τὴν ἐναρμόνιον τῶν πάντων ὁμόνοιαν διεσάλευε, πολλῶν διαφόρων τὴν λελογχίαν ἐκάστῳ μοίραν διοικονομούμενων (2). Τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτά τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, οὐκ ἀμελῶς ἔχειν (3), οὐδὲ ἀπὸ ταῦτομάτου γεγενῆσθαι τούτων παρίστησι. Τίς δ' ἀν ἔγκω τὸν συμπάσης γενέστις; δημιουργόν; Εἴχαλ δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον; τίνα δὲ θεραπεύων ἐξ αἱρέσεως (4), οὐκ ἀν περὶ τοὺς λοιποὺς ἡσέντσα; "Ἡ τάχα δ' ἀν καὶ δεδμένος τῶν βιωτικῶν τινος, τῷ μὲν συναραμένῳ χάριν ἔγνων, τῷ δ' ἀντιπράξατι ἐμεμψάμτῃ τίνι δὲ προσευχάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γνῶναι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν τξίουν; Θῶμεν δὴ λογίσας καὶ χρησμοῖς ἡμῖν ἀποκεχρείσθαι, μή εἴναι δὲ τῇς ἔκστων ἔξουσίας (5), ἀλλωρ δὲ ταῦτα ἀντίκειν θεῷ· τίς οὖν Ελεος; Ποια δὲ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπον πρόνοια; Εἰ μὴ δρα βιαίως δι φιλανθρωπότερος πρὸς τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχέσιν διατεθεὶς, ἐπεκούρησεν. Ὁργὴ δὲ καὶ

(99) Ὀρταγικὰ σύμματα. Christophorus nus artificia interpretatus est, quæ scilicet aliquo instrumento efficiuntur, non autem a natura generantur, in quo tamen ei non assentior. Nam cum in hac tota oratione philosophetur Constantinus, hoc etiam in loco naturalia et organica corpora dixit more philosophorum, quæ organis seu instrumentis ad operandum idoneis predicta sunt. Ita Aristoteles loquitur, cum animam dictum actum corporis organici. Plus autem est organicum quam naturale. Sunt enim quædam corpora naturalia quæ organis carent, ut exempli gratia lapides et cætera id genus.

(1) Κλῆροι. Alludit ad divisionem mundi inter Jovem, Neptunum ac Plutonem fratres, quam Græcorum theologi fabulati sunt.

(2) Διοικονομούμενών. In codice Fuketii scribitur διοικουμένων.

(3) Οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex conjectura, ut opinor, ut et verba quæ proxime sequuntur: οὐδὲ ἀπὸ ταῦτομάτου γεγενῆσθαι τούτον παρίστησι. Quæ omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis, nec in editione Roberti Stephani leguntur: nec ullo modo cohærent cum præcedentibus. Neque enim de Providentia nunc agit Constantinus, sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat: Si plures essent dii, singuli suas partes regerent: ut autem mundus universus uno

semper eodemque ordine se haberet, parum solliciti essent. Atqui contrarium videmus: plures ergo non sunt dii. Hoc primum est Constantini argumentum adversus gentilium theologiam. Lego igitur, τοῦ δὲ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτά τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἔχοντων. Ita sensus est aperi-tissimus. Verum cum in codd. Fuketii et in Savili ac Turnebi libris ea ipsa quæ supra posui verba reperiantur, nihil opus est emendatione nostra.

(4) Θεραπεύων ἐξ αἱρέσεως, id est, pro arbūratu.

(5) Μή εἴραι δὲ τῇς ἔκστων ἔξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorus nus qui-dem ita veritatem, *Fac responda nobis per oracula dari: ista tamen fieri non propria ac sua ri, sed ad Deum aliquem pertinere.* Sed quid hæc sibi velint, equidem non video. Ego vero cunctis attentius examinatis, verum hujus loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus: Si plures dii sint, cum ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo, ut causam mali doceat, meque eo liberet. Ponamus, inquit, Apollinem verbi gratia mihi respondisse non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium deum id pertinere. Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur, ἀλλωρ δὲ ταῦτα ἀντίκειν θεῷ. Multa ejusmodi oracula in Græcorum leguntur historiis, ubi Apollo consulentibus respondet placandum ipsis Bacchum aut Saturnum, si male liberari velint.

στάσις, καὶ δινεῖδος, ὡς μὴ ιδιοπραγούντων μηδὲ ἄρ-
χουμένων τοῖς ἐπιδόλουσι διὸ πλεονεξίαν, καὶ τὸ
τελευταῖον ἡ πάντων σύγχυσις ἐπιχολούθησεν ἄν. Τί
οὖν τὰ μετὰ ταῦτα; Δῆλον ὡς ἡ τῶν οὐρανῶν στάσις
τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπίγεια διελυμήνατο,
ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὥρῶν διατάξεως, καὶ τῶν
τε μεταβολῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν φυομέ-
νων καρπῶν ἀπολαύσως, ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας
καὶ τῆς διαδεχομένης αὐτὴν νυκτερινῆς ἀναπαύσεως.
Καὶ τούτων μὲν ἀλις· πάλιν δὲ τὸν ἀνεξέλεγκτον
ἐπανήκομεν λόγον.

partes minime ageret, et prae cupiditate suis rebus non contentus. Certe hæc cœlestium discordia inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset, tempestatum ordine ac vicissitudine, et fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent, utilitate penitus ad eas rationes quæ refutari nullatenus possunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὰ εἰδώλα πλάνης.

Πάντα τὸ ἀρχὴν ἔχον, καὶ τέλος ἔχει· ἡ δὲ κατὰ
χρόνον ἀρχὴ, γένεσις καλεῖται· τὰ δὲ ἐκ γενέσεως,
φθαρτὰ πάντα· μορφὴν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. Πῶς οὖν
ἄν τι ἐκ γενέσεως φθαρτῆς, εἰεν ἀθάνατοι; Δόξα δὲ
τῶν ἀλογίστων δήμων τοιαύτη τις διαπεφοίτηκεν, ὡς
παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοσκορπίαι τε ἐνομίσθησαν.
Εἰ δὲ ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι, γεννῶνται δὲ δεῖ, πλημ-
μαρεῖν ἀνάγκην [αὐτῶν] τὸ γένος (6). Προσθήκης δὲ ἐπι-
γενόμενης, τίς οὖν οὐρανὸς (7), πολὺ δὲ γῆ, τοσοῦτον
σημῆνος ἐπιγιγνόμενον θεῶν ἐχώρησε; Τι δὲ ἀν εἰποι-
τις περὶ ἀνδρῶν, οὐρανίους ἀδελφούς εἰς γάμου κοι-
νωνίαν συναπτόντων, μοιχείας τε καὶ ἀκολασίας ἐγκα-
λούντων; Λέγομεν δὴ τεθαρρήκτως, καὶ τὰς τιμὰς
αὐτὰς, τὰ τε παρ’ ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρεις
καὶ ἀσελγείας μεμίχθαι. Ἡδη γάρ τις (8) ἐν λό-
γοις ἔξτασθεις, ἀγαλματοποίος τε μορφὴν τινὰ δια-
νοίζει προσλαβὼν, ἐντεχνον τεκμαίρεται παιδεῖαν· καὶ
μεταξὺ οἷα δὴ λιθῆς ἐμπεισόσης, τὸ διον πλάτημα
κολαχεύει, σέδων ὡς θεὸν ἀθάνατον, δύολογῶν ἔαυτον
τὸν πατέρα (9) καὶ δημιουργὸν τοῦ ἀγάλματος θυτ-
τὸν εἶναι. Γάν δὲ ἀφθάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ
θήκας ἐπιδεικνύουσιν αὐτοῖς, κατοιχομένους τε τιμᾶς
θθανάτοις γεράσουσιν, ἀγνοοῦντες τὸ ἀληθῶς μακά-
ριον καὶ ἀφθαρτὸν, ἀνενδεξες ὑπάρχον τῆς παρὰ τῶν
φθιτρῶν ἐπιτιμίας. Τῷ γάρ τοι νῷ θεατὸν, καὶ δια-
νοίζει περιληπτὸν, οὔτε μορφὴν ἐπιποθεῖ δι’ ἣς γνω-
ρισθείη, οὔτε σχῆματος ἀνέχεται, μός δὲ εἰκόνος ἢ
τύπου. Ταῦτα δὲ πάντα γίγνεται πρὸς χάριν τῶν
κατοχομένων· ἀνθρώποις γάρ ήσαν ἡνίκα έξων, σώ-
ματος μέτοχοι δύτες.

intelligentia cerni et cogitatione comprehendi potest, nec formam adiunxit tanquam imaginem et similitudinem. Verum hæc omnia mortuorum causa sunt. Reversa enim homines fuerunt corporibus praediti dum viverent.

(6) Ἀράγκη τὸ γένος. In codice Fuk. post pri-
mam vocem lacuna est unius vocabuli capax. Scribo
igitur πλημμαρεῖν ἀνάγκη αὐτῶν τὸ γένος.

(7) Τις οὐράνος. Scribendum est τις δὲ
οὐρανός, ut in libro Moræ ad marginem emenda-
tum inveni. In codice Fuk. legitur τις οὐρανός;
absque conjunctione.

A conviciaturus? Quem vero obsecratus sum, ut
mihi calamitatis causam aperiat, meque ea liberet? Ponamus per oracula ac vaticinia nobis datum esse
responsum: hæc vero non esse sita in ipsorum po-
testate, sed ad alium deum pertinere. Quæ igitur
misericordia, quæ Dei erga hominem providentia? Nisi forte aliquis ex illis paulo humanior, adversus
alterum qui nulla erga homines benevolentia affectus
est, violentius commotus opem tulerit. Iræ porro et
simultates et convicia, omnium denique rerum per-
turbatio, ex eo sequentur: dum suas quisque

partes minime ageret, et præ cupiditate suis rebus non contentus, alienas invaderet. Quid postea?
Certe hæc cœlestium discordia inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset, tempestatum
ordine ac vicissitudine, et fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent, utilitate penitus
sublata, sublata etiam die, et quæ diem excipit nocturna quiete. Sed de his satis. Redeamus nunc

B CAPUT IV.

De errore eorum qui simulacra venerantur.

Quidquid principium habuit, finem quoque habeat
necessæ est. Porro temporale principium generatio
appellatur. Quæ vero ex generatione oriuntur, om-
nia sunt corruptioni obnoxia. Ad hæc formam ipsam
ac speciem delet temporis longinquitas. Quoniam
igitur modo qui ex corruptibili generatione orti
sunt, immortales esse possent? Cæterum huic ususodi
quædam imperitæ multitudinis opinio invaluit, apud
superos nuptias fieri solere, et liberos procreari.
Quod si qui gignuntur, immortales sunt, semper
que gignuntur novi, genus illud exuberet necessæ
est. Hac autem accessione facta, quod tandem cœ-
lum, quæ terra, tantum deorum examen superveniens
capere possit? Quid autem dicemus de iis ho-
minibus qui fratres deos cum sororibus deabus ma-
trimoniū fœdere conjungunt, et adulteria atque ob-
scenitates iisdem objiciunt? Illud quoque fidenter

571 asserimus, honores et cultum qui ipsis ab ho-
minibus tribuitur, impudicitia ac libidine plenum
esse. Enimvero peritissimus aliquis statuarius,
postquam formam futuri operis prius mente com-
plexus est, opus ex præceptis artis excludit: ac
paulo post, velut sui oblitus, proprio operi blandi-
tur, idque pro immortalī deo colit: cum tamen
ipse statuæ illius parens atque artifex, se mortalem
esse fateatur. Illorum porro immortalium sepultra
et arcas ipsimet ostendunt, et mortuos divinis ho-
noribus afficiunt: ignorantes scilicet, id quod re-
vera beatum et immortale est, iis quos mortales
tribuunt honoribus non indigere. Nam quod sola

D

tribuunt honoribus non indigere. Nam quod sola

Digitized by Google

(8) Ἡδη γέρε τις. Malum legere ἡδη γοῦν τις, etc.
Paulo post, ubi legitur διανοίζει προσλαβὼν, in libro
Moræ ad marginem emendatur προσλαβὼν, perinde
ac in Gruteri libro.

(9) Vulg. ἐκεῖνος πατέρα. Rectius in codice
Fuk. scribitur ἐκεῖνος τὸν πατέρα καὶ δημιουρ-
γόν, etc.

CAPUT V.

*Quod Christus Filius Dei cuncta condidit, et certum
vitæ spatum singulis constituit.*

Sed cur, verum Deum laudatur, impuris verbis lingua pollio. Prius igitur amaram illam potionem pura obducta potione diluere constitui. Purus autem potus hauritur ex perenni fonte virtutum illius quem celebramus Dei. Evidem mei privati officii esse duco, Christum tum vitæ sanctimonia, tum gratiarum actione, quæ pro multis et maximis beneficiis ei a nobis debetur, prædicare. Hunc ergo hujus universi constituisse principia, et hominum creationem certa lege ac ratione dimensum exco-gitasse dico. Et illos quidem recens in lucem editos, statim in beatum quendam locum¹, et floribus omnique fructuum copia refertum transtulit; et boni malique imperitos initio esse voluit. Tandem vero convenientem animalibus ratione præditis sedem in terra constituit; ac tunc demum bonorum malorumque notitiam iisdem utpote ratione præditis aperuit. Tunc etiam humanum genus jussit augeri: totumque illud spatum, quod salubre et morborum expers Oceani ambitu terminatur, habitari coepit. Cum autem humanum genus ita cresceret, artes ad hujus vitæ usum necessariae repertæ sunt. Sed et bruta **572** animalia perinde crevere, cum in unoquoque genere propria quædam vis ac virtus a na-tura insita deprehenderetur: in mansuetis quidem

(10) *Tὸν καὶ τὰῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres pflores voces a viris doctis ex mss. codicibus additi sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex sive codd. Regii et Fuk. et ex veteribus schedis. Quod cum non animadvertisset Christophorus, hanc periodum cum sequenti connexuit. Hic autem est sensus hujus loci: Aio, inquit, et hominem et reliqua qua in mundo sunt, opificium esse illius qui hæc omnia ratione constituit, id est summi Dei. Scribendum est igitur φημι δὴ τούτον τὰς ἀρχάς, etc., ut est in libro Savillii, nūque legisse videtur Christophorus. Deinde lego τὸν καὶ τὰῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk. codice legitur: καὶ τὸν λόγῳ τὰῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod infra dicit λόγῳ διατάξαντα.*

(11) *Ἐλέ μακρῷ τῷν καὶ σταθῆ. Hoc loco videtur Constantinus paradisum illum in quo Adamum Deus collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobharus, in capite 11, hoc problema tractaverat: Ως ὁ παράδεισος οὐτε ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τούτων μεταξύ. Et capite 12 hic erat titulus: Quod paradiſus est superna Jerusalēm, et in tertio cœlo: et quod arbores que illuc sunt, intellectu et scientia sunt prædiæ: et quod Adamus post transgressionem illinc in terram dejectus est. Deinde assertio contraria, paradiſum non esse in tertio cœlo, sed in terra. Certe Tatianus in *Oratione contra Græcos*, paradiſum in quo Adamus a Deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alio multo præstantiore. Verba ejus haec sunt, quæ procul dubio adduxerat Stephanus Gobharus ad illius sententiæ confirmationem: Μετωπίσθησαν οἱ δαίμones, ἔξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανου κατεβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης, κρείττονος δὲ τῆς*

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι Χριστὸς δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πάντα ἐδημοφρήσας, καὶ τοῦ εἰραι τὸ ποστόν ἐρ ἐκάστῳ διηρόσατο.

Tι δὴ χραίνω τὴν γλῶτταν λόγοις μεμασμένους, μέλλων ὑμνεῖν τὸν δυντας Θεόν; Βούλομαι δὴ πρότερον ἀγνῶ πόματι ὡσπερ ἀλμυρὸν ἀποκλύσασθαι πόμα· τὸ δὲ ἀγνὸν πόμα χείται διὰ τηγῆς ἀενάου τῶν ἀρετῶν τοῦ ὑμνουμένου πρὸς ἡμῶν Θεοῦ· ἐμοὶ τὸ διοικητικὸν ἔργον, τὸν Χριστὸν ὑμνεῖν διὰ βίου, καὶ τῆς ὀφειλομένης ἡμῖν πρὸς αὐτὸν ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγίστων εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας. Φημὶ δὴ τοῦτο τὰς ἀρχὰς στηρίξαι τούδε τοῦ παντὸς, ὑπόθεσιν τοῦ θνητῶν ἀνευρεῖν, τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετίσαντα (10)· καὶ παραχρῆμα μὲν εἰς μακάριον τινὰ καὶ Β ενανθῆ (11), καρποῖς τε διαφόροις βρίθοντα (12) χῶρον ἀποκίνησαι τοὺς νεωτερούς τεχθέντας, ἀδειές τοῦτος καὶ ἀρχὰς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελῆσαι, τέλος δὲ ἀπονείμαι μόνην λογικῶν ζώφων πρέπουσαν τὴν ἐπὶ γῆς ἔδραν, καὶ τότε ἡδη οὐαὶ δὴ ζώοις λογικοῖς, ἀναπετάσαι τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γνῶσιν. Τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὐξεῖν ἐκέλευσεν, δοσον ποτὲ ἄνοσον (13) ὑπὸ τῆς τοῦ Ὀκεανοῦ περινοστήσεως διοριζόμενον φύεται. Πληθύοντος δὲ οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχναι τε τῷ βιᾳ χρησιμεύουσαι (14) ἀντηρίσκοντα, πληθύεις δὲ οὐδὲν ἥττον καὶ τὸν ἀλόγων ζώων τενὲς ἐκ' ἔκαστου γένους, ἐξαιρέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμεως εὑρισκομένης· τιμέρων ζώων, τὸ πρόδην καὶ ἐπιπειθὲς ἀνθρώπων, ἀγρίων δὲ φύμη καὶ ταχ-

C ένταυθοὶ διακοσμήσεως. Sed et Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro *De patientia*: « Innocens erat, et Deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit Deo sapere; desivit cœlestia sustinere posse. Exinde homo terræ datum, et ab oculis Dei dejectus, » etc. Idem elici potest ex lib. ejus *ii Adversus Marcionem*, cap. 2 et 10, ubi eadem metaphora uititur qua Tatianus: « Quid mirum si redhibitus materiæ suæ, et in ergastulum terræ laboranda relegatus, ἔξορισθε? » Quod si liber ille quem de paradiſo Tertullianus scripsisset, bodie extaret, hanc ejus fuisse sententiam *quam dixi*, apertius cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in *Excerptis Theodoti*, seu in libris *Treatypticis*, pag. 341, editionis Commelini, paradiſum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto cœlo collocat: « Οὐδὲν ἐν τῷ παραδεῖο τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται, etc. Origenes vero paradiſum cuius incola fuit Adamus, in tertio cœlo collocaverat, ut docet Methodius in libro *De resurrectione apud Epiphanium*, pag. 572. Et ante hos omnes Valentinius paradiſum in quo Adam diversatus est, supra tertium cœlum posuerat, et intellectualem esse affirmando auctoritate Irenæo in lib. 1.

D (12) *Χαρπῶν τε διαφόρων βρίθοντα. Grammaticæ leges postulant ut scribamus χαρποῖς τοις διαφόροις. Atque ita scribiuntur in codice Fuk.*

(13) *Οὐσορ ποτὲ ἀροορ. Scribendum videtur, δοσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς Ὀκεανοῦ περινοστήσεως διοριζόμενον οἰκησαι. Scribi etiam possit hoc modo: τοιχαρούν δοσον ποτὲ τὸ ἄνοσον, etc., absque ulla mutatione.*

(14) *Χρησιμεύουσαι. Post hanc vocem viri docti addiderunt hæc verba καὶ ἐπιστῆμαι, quæ etiam in libro Moræ ad marginem ascripta reperi. Desunt tamen non solum in codice Reg. et in schedis, sed etiam in codd. Fuketii et Savillii.*

τῆς καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσική τις πρόνοια. Καὶ πάντων μὲν ἡμέρων κηρεμονίαν τινὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπέταξε, πόδες δὲ τὰ ἄγρια ἔμιλλάν τινα νομοθετήσας· μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενέαν συνεστήσατο, πολλὴν μὲν ἀριθμῷ, φύσει δὲ καὶ θέσει διάφορον, ἐκπρεπῆ μὲν γρυπάτων ποικιλίζ, μουσικῆς δὲ ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχον (15). Εἴλλα τε πάντα δσα κόσμος περιλαβὼν συνέχει, διευχρινησάμενος, καὶ τούτοις πᾶσιν εἰμαρμένον τοῦ βίου θεσμὸν ὅρισας, τὴν τελειοτάτην τῶν δλων συμπλήρωσιν κατεξόσμησεν.

terminum deslinisset, universi fabricam omnibus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Τ'.

Περὶ τῆς εἰμαρμένης, διτὶ φενδής ὁ περὶ αὐτῆς λόγος δείκνυται, ἐκ τε τῶν παρὰ ἀνθρώποις ρόμων καὶ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν· ἀτιτάνα οὐκ ἀτάκτως, ἀλλὰ κατὰ τάξιν κατείται, τοῦ Δημουργοῦ τὸν δρόνον διὰ τῆς τάξεως ἐπιδεικνύμενα.

Οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἀφρονες δυτες, τῆς τῶν πάντων διακοσμήσεως τὴν φύσιν αἰτιῶνται· οἱ δὲ τινες αὐτῶν τὴν εἰμαρμένην, ή τὸ αὐτόματον, τὴν τούτων ἑουσίαν (16) τῇ εἰμαρμένῃ λογιζόμενοι. Οὐδὲ συνιδεῖν δταν τὴν εἰμαρμένην προσαγορεύουσιν, δνομα μὲν φεγγόμενοι, πρᾶξιν δὲ οὐδεμίαν, οὐδὲ ὑποκειμένην τινὰ δηλοῦντες οὐαίαν. Τίς γάρ ἀν εἰτι αὐτῇ καθ' ἐαυτὴν τῇ εἰμαρμένῃ, τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα; Ἡ τι ἀν τῇ φύσις (17) νομίζοιτο, εἰπερ δὲ τῆς εἰμαρμένης θεσμὸς ἀπαράδιπτος ὑπάρχει; Ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἰμαρμένον τινὰ θεσμὸν είναι, δηλοὶ διτὶ θεσμὸς πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεσμοθετούσαντος. Εἰ τοίνυν τῇ εἰμαρμένῃ, εἰπερ ἐστὶ θεσμὸς, Θεοῦ ἀν εἰρεμα εἴη· πάντ' ἀρά ὑποτετακται τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἀμοιρὸν τῆς ἐκείνου δυνάμεως. Καὶ τὴν γ' εἰμαρμένην Θεοῦ είναι καὶ νομίζεσθαι προσερεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ' εἰμαρμένην; Πλέον δὲ αὐταὶς ἐναντία, ή τε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία; Ἡ τε γάρ πονηρία (18) ἐκ φύσεως ἀλλ' οὐχ εἰμαρμένης, ή τε ἀρετή, ήδους καὶ τρόπων ἐστὶ κατορθώματα. Τὰ δὲ τῆς ἀγαθῆς καὶ δρθῆς προαιρέσεως ἥτοι πταίσματα, ή αὖ πάλιν κατορθώματα, ἀλλοτε ἀλλως ἀποβαίνοντα, ή κατὰ τύχην, ή κατὰ εἰμαρμένην, πάντα τὸ δίκαιον (19) καὶ τὸ κατ' ἀέλαν

(15) Vulg. ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχη. Scribo μέτοχον, ut legitur in codice Fuk. Paulo ante, ubi legitur φύσει δὲ καὶ θέσει διάφορον, rectius idem codex habet καὶ θέσει, quomodo etiam in libro Turneili scriptum inveni.

(16) Τὴν τούτων ἑξουσιῶν. Ante hæc verba Musculus distinctionem apposuit. Sic enim vertit: Qui potestatem horum fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt, etc. Musculum secutus est Christophorus.

(17) Vulg. Η τι μὲν εἴη η φύσις. Scribendum videtur ἡ τι ἀν είναι φύσις νομίζοιτο. In codd. Fukeii et Saviliis scribitur: ή τι ἀν τῇ φύσις νομ. In schedis autem Regiis scriptum inveni ή τι μὲν είναι ή, etc.

(18) Vulg. Εἴη τε γάρ πονηρία. Lego εἰ γάρ ήτα πονηρία, etc. Porro hic locus inutilis est, ut appetat; quem absque libris supplere difficile fuerit.

A mite ingenium et obsequens homini: in seris vero robur ac velocitas, et naturalis quædam providentia qua se ex periculis eripiant. Ac mansuetorum quidem animalium omnium curam ac tutelam Deus hominibus attribuit: adversus seras veluti certamen quoddam instituit. Posthac avium genus formavit, numero quidem copiosum, natura vero ac specie multiplex, insigni colorum varietate, et naturali quadam musicæ scientia præditum. Cætera item quæ totius mundi ambitu continentur, cum pulcherrime distinxisset, cunctisque fatalem vita ornamenti decorata ab solvit.

CAPUT VI.

B De fato, et quod falsa sunt quæ de eo dicuntur: siquid ostenditur tum ex legibus humanis, tum ex rebus creatiis, quæ non temere sed ordine ventur, hoc facto declarantes Creatoris præceptum.

Verum plerique homines minus prudentes, hujus rerum omnium distinctionis atque ornatus causam naturæ tribuunt: alii fato vel fortuito casui assignant, hujusmodi rerum potestatem fato ascribentes. Neque intelligunt se, cum fatum dominant, nomen quidem proferre, sed nullum actum nullamque substantiam designare. Quid enim ipsum per se fatum esse possit, cum natura omnia procreaverit? aut quid censemus esse naturam, si lex fati violari non potest? Sed et ex eo quod fatalis lex esse dicitur, cum omnis lex opus sit alicujus legislatoris, satis apparel fatum ipsum, si quidem lex est, Dei opus atque inventum esse. Cuncta igitur Deo subiecta sunt, nec quidquam est ejus potentiaz expers. Cæterum fatum, Dei voluntatem esse ac censeri, minime improbamus. Sed quonam modo justitia, temperantia, et reliquæ virtutes fato existunt? Undenam vero contraria iisdem vilia, injustitia scilicet atque intemperantia? Nam malitia quidem ex voluntate nascitur; virtus vero nihil aliud est quam recta actio ad mores spectans? Quæ autem ex bono animi proposito recte, vel quæ secus sunt, si alium atque alium exitum sortiuntur, prout fato aut fortunæ visum 573 est; jus omne, et suum cuique tribuere, quomodo ex fato erit? Jam vero leges et ora-

D Videtur tamen hæc esse argumentatio Constantini: Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo et vilia. Atqui vilia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut a natura est, aut a voluntate. Non igitur est a fato. Quod si quis dicat virtutem quidem et vitium esse a voluntate: ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua deinceps ratione justitia, quæ nihil aliud est quam constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ή τε γάρ πονηρία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἰτε γάρ, etc., statimque emendat ἐσται κατορθώματα.

(19) Vulg. πάντα τὸ δίκαιον ἑχοτα. Ultima vox addita est a viris doctis ex miss. codicibus, quam tamen nullo modo probare possum, licet in codice Fuk. legatur. Scribo igitur: πάντα τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀέλαν ἀπονεμένον, ἑκάστῳ, πᾶς καθ' εἰμα-

tiones ad virtutem hortantes et a vitiis deterrentes , Alius item ac vituperatio , supplicia quoque et cuncta quibus homines ab improbitate revocantur et ad virtutem incitantur, quomodo ex fortuna ac temerario casu, ac non potius ex justitia quæ Dei providentis propria est, profiscisci dicantur ? Etenim ille hominibus ea tribuit, quæ merentur propter hanc aut illam vivendi rationem : ingruente interdum pestilentia, seditione, sterilitate, interdum ubertate frugum succedente, cunctisque his rebus tantum non edita voce diserte significantibus, hujusmodi omnia nostræ vivendi rationi aplissime convenire. Quippe divina substantia hominum quidem probitate delectatur, omnem vero aversatur impietatem. Et sicut animum de se modice sentientem amplectitur, ita audaciam et arrogantium altius quam animali convenit sese efferentem, odio habet. Quarum rerum probationes, licet admodum perspicuæ sint et ante oculos posita; tunc tamen manifestius eluent, quoties in nosmietipsos descendentes, mente in se collecta et quasi congregata, causam eorum expendimus. Quocirca vitam modeste ac placide instituere debemus, nec supra naturæ nostræ conditionem animum attollere : verum id reputare, adesse semper nobis omnium actuum inspectorem Deum. Verum alia quoque ratione expendamus, utrum omnium rerum ordinatio ac dispositio, fortuito ac temerario casu constituisse recte dicatur. Num igitur sidera ac cœlestia corpora ; terram quoque et aquam et ignem et aerem ; ventos ac temporum vicissitudinem ; æstatis atque biennis tempestivos recursus, num, inquam, hæc omnia temere ac fortuito contigisse potius quam creata fuisse credendum est? Quidam certe penitus mente capti, pleraque horum ab hominibus ad suum usum excogitata esse dicunt. Certe cum natura plurimas opes copiose suppeditet, concedamus, si placet, in rebus terrenis et corruptioni obnoxiiis, hanc sententiam ratione non carere: quid res immortales atque immutabiles suntne hominum inventa ? Istorum enim et aliorum eiusmodi omnium, quæ a

D Emendandus potius erat hoc modo : διως τριχαῖται
ἡμῖν φανερώτερον ἐκλάμπουσιν, id est, Etsi certum
est, multisque exemplis comprobatum, famem, pe-
stem et hujusmodi calamitates ad improbitatem
boniorum puniendam cœlitus immitti ; id tamen
multo manifestius elucet, quoties ex calamitatis
contingunt. Tunc enim ad nos ipsi conversi, causas
earum rerum cognoscimus. In codice tamen Fuk.
legitur τριχαῖται τριάχις.

μάντη. Sensus autem is est, quem supra dixi. Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sint ea quæ mox recensentur a Constantino, leges scilicet, præmia, supplicia, exhortationes et reliqua hujusmodi, quæ justitiam in se continent.

(20) *Vulg. τὸν ποῖον.* Scribe ποῖον accentu in ultima, ut in libro Merai ad marginem adnotatum inveni. Mox lego καὶ τὸ κατ' ἄξιαν ἀπαντᾶ, ex miss. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: διὰ γὰρ τὸν ποῖον τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἄξιαν ἀπαντᾶ.

(21) Vulg. *et adtra tra tolaūta*. Lego ōti πάντα, ut
in libro Moræ ad marginem emendatum inveni. Ita
certe codex Fuketianus.

(22) *Or si καὶ τὰ μάλιστα.* Post primam vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem videtur supplenda, ὡν πάντων εἰ καὶ, etc.

(23) Vulg. τηριαντα μερις τοσάχις. Postrema vox delenda est, quippe quæ nec in codice Regio, nec in schedis, nec in editione Stephani reperitur.

(24) *Vulg. στάχις γέρ.* Scribendum puto τοσά-
λις, vel si mavis, τοσαυτάχις. In codice Fuketii legi-
tur ὁσάχις ἀν... συναγερπαντες. Et in fine periodi
λογιζόμεθα, optimè. Scribendum est igitur ὁσάχις ἀν
ήμερις συναγερπαντες.

"(25) Ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνεστί.
Malum συνέστηκεν, vel συνέστη. Porro in codd.
Fuk. ac Turnebi hic locus ita legitur : ὡς εἰ ή
πάντων πρ... διάταξις ἐκ τύχης, etc.

(26) Οὐκ ἔνυλος ζωὴ ἀνθρώπων. Scribe οὐκ
ἔνυλον ζῶον δὲ ἀνθρωπός. At Christopheronus legit
οὐκ ἔνυλος ζωὴ ἀνθρώπων, quod non damno. Magis

νοητή καὶ αἰώνιος οὐσία Θεοῦ, γενήτριά ἐστιν. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκλάμπειν καταγαζομένην ὑπὸ τοῦ ἥλιου, τὸ τὴν νύκτα διαδέχεσθαι δύναντος αὐτοῦ, καὶ διαδεξαμένην, μή δύοιρον (27) δῶλας αὐτὴν καταλείπεσθαι διὰ τὴν τῶν ἀστρῶν χορεῖαν. Τί δ' ἀν εἴτοι τις περὶ τῆς σελήνης, πληρουμένης μὲν ἐκ τῆς καταντικρύν πρὸς τὸν ἥλιον ἀποστάσεως, λεπτυνομένης δὲ διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς αὐτὸν δύμιλαν; Ταῦτ' οὐχὶ λόγον ἐνδιάθετον καὶ ἀγχίνοιαν Θεοῦ δηλοῖ; Τὸ δὲ ἐπιτήδειον (28) τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος τοὺς καρποὺς πεπαινούσης, ἀνέμων δὲ πνεύματα εὐετηρίων παρατεκνάζοντα, δμρων τε παραψυχήν, καὶ τὴν τούτων ἀρμονίαν ἀπάντων, καθ' ἣν εὐδόγως τε καὶ εὐτάκτως διοικεῖται τὰ πάντα· τὸ τ' ἀλίον τῆς Σετάξεως, εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον τοῖς δέουσι καὶ νομιζομένοις καιροῖς τῶν πλανητῶν, εἰς τὸν διαφέρει τοῦ Θεοῦ πρόσταξις, καὶ τῶν ἀστέρων ἀντεῖλης διακονία, πειθομένη τῷ θείῳ νόμῳ; "Ὕψη δὲ δρῶν, καὶ κοίλα βάθη χωρίων, δμαλότης τε (29) ἀναπεπταμένων πεδίων, δινευ Θεοῦ προνοίας εἶναι δοκεῖ; "Οὐδὲ μόνον ἐπιτερπῆς ἡ θέα (30)· ἀλλὰ καὶ ἡ χρεῖα ἐπιτερπῆς. "Ὕδατος δὲ καὶ γῆς μέτρα καὶ διαστάσεις, ίκανα πρὸς τε γεωργίαν καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρείας παραχομιδήν (31), τὴν ἀκριβῆ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔμμετρον προμήθειαν πῶς οὐ φανερῶς ἀποδεικνύουσιν; "Ορη μὲν γάρ οὐδωρ ἔχει, διαδεξαμένη δὲ τοῦδε δμαλότης, καὶ ἀρδευσαμένη τὸ ίκανὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς γῆς, ἔχωδει τὸ λοιπὸν εἰς τὴν θάλασσαν, τὸ δὲ αὖ θάλασσα τῷ θάλασσῃ παραδίδωσι. Καὶ εἴτι τολμῶμεν λέγειν, ταῦτα πάντα αὐτομάτως καὶ ως ἔτυχε γίγνεσθαι; οὐ δηλοῦντες (32) ἐν ποιῷ τινι σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον, δηπόταστον οὐδεμίαν ἔχον, οὔτε νερῶς, οὔτε αἰσθητῶς, μόνον δὲ τι ήχος δύνατος ἀνυποστάτου περὶ τὰ ὡτα βομβεῖ. Iemere fieri? cum tamen nullo modo designemus, qua intelligentia nec sensu subsistit, sed solum est inanis sonus nominis sine re, auribus nostris circumstrepens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

**Οτι περὶ τῶν ἀκαταλήπτων, τοῦ Δημιουργοῦ χορῆ τὴν σοφίαν δοξάζειν, καὶ οὐκ ἀλλο οὐδὲ αὐτοματού αἰτιᾶσθαι φοράν.*

"Ἐστι γάρ ως ἀληθῶς ἐπίφθεγμα τὸ αὐτόματον, ἀνθρίπων ως ἔτυχε καὶ ἀλογίστως φρονούντων, καὶ τὸν μὲν λόγον αὐτῶν μή καταλαμβανόντων, διὰ δὲ

tamen placet prior emendatio. Sic Eusebius in fine D capitis 7. Optimus tamen codex Fuk. plane subscribit Christophorsono.

(27) *Μὴ δύοιρον αὐτήν.* Supple τοῦ φωτός. Quare nihil opus est conjectura Christophorsoni, et Savili, qui ἀμαρτούν emendat.

(28) *Vulg. Τὸ τ' ἐπιτήδειον.* Lego τὸ δὲ ἐπιτήδειον, ut in libro Morsei ad marginem emendaui. Mox autem scribe ἀνέμων τε πνεύματα. Ei rursus infra τὸ τε ἀλίον τῆς διατάξεως εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum reperi, nisi quod habet ἀνέμων δέ.

(29) *Vulg. δμαλότης δέ.* Scribendum est δμαλότης τε, ut in libro Morsei vir doctius annotaverat. Ita certe legitur in codice Fuk.

A nostris sensibus semota sola intelligentia comprehendunt, non homo animal materia 574 concretum, sed intelligibilis et æterna Dei substantia procreatrix est. Quinetiam ordinationis illius ratio, opus est Providentie: quod dies solis radiis illustratus resplendet, et eodem occidente succedit nox: cumque successerit, non prorsus obscura relinquitur, ob astrorum chorū. Jam quid dicimus de luna, quæ cum a sole plurimum recesserit, ex adverso ipsi opposita, pleno orbe compleetur, minuitur vero, quoties propius ei conjungitur? An non hæc intelligentiam Dei solertia mque declarant? Ad hæc solis opportunus calor, qui maturitatem fructibus confert; ventorum fatus, qui ad anni tempirem plurimum valent; imbrum refrigeratio, et admirabilis concentus quo hæc omnia certa lege ac ratione gubernantur: denique ordo ille perpetuus planetarum, statis temporibus ad eundem locum recurrentium, nunquid non manifeste testantur jurisdictionem Dei, et perfectum obsequium astrorum, legi divinae obtemperantium. Præterea montium supercilia, et vallium concavi recessus, et camporum late patentium æquabilis planities, utrum absque Dei providentia existere videntur? Quarum rerum non aspectus modo pergratus est, sed etiam usus longe jucundissimus. Jam aquarum ac terræ spatia atque discidia, partim ad agriculturam idonea, partim ad ea quibus caremus ex peregrinis regionibus subvehenda, nonne accuratam et exactam divini Numinis providentiam apertissime demonstrant? Montes enim aquam in se continent: quam ubi subjecta planities excepit, ejusque irrigatione agros abunde recreavit, id quod residuum est, effundit in mare, mare vero transmissit Oceano. Et audemus adhuc nihilominus affirmare, hæc omnia casu ac C intelligentia nec sensu subsistit, sed solum est inanis sonus nominis sine re, auribus nostris circumstrepens.

CAPUT VII.

Quod in rebus quas intelligentia assequi non possumus, Creatoris sapientiam prædicare debemus; nec casum, aut altam præter Deum causam existimare.

Est enim revera casus, vox ficta ab hominibus nulla ratione ac prudentia 575 præditis, sed qui, cum causam ipsam intelligentia assequi nequeant,

(30) *Ἐπιτερπῆς ἡ θέα.* Delenda hic vox ἐπιτερπῆς. Hic enim elegantius subauditur. Savilius ad oram libri sui emendavit ἡ χρεῖα εὐπρεπῆς.

(31) *Vulg. καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐρχετα παραχομιδῆς.* Legō καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῶν ἐν χρείᾳ παραχομιδῆν, εἰς, quo nihil certius. In Fuk. et Turnebi libri. scribitur καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χρείας παραχομιδῆν. Porro διαστάσεις discidia verti, secutus auctoritatem Amm. Marcellini, qui alicubi ita loquitur. Recte etiam Christophorsonus divortia terrarum interpretatur.

(32) *Oὐ δηλοῦντες.* In codd. Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus: Οὐ νοοῦντες ἐν ποιῷ τινι σχήματι καὶ μορφῇ χαρακτηρίζεται τὸ αὐτόματον.

præ mentis sua imbecillitate existimant, hæc oinnia quorum rationem afferre non valent, absque ulla ratione esse disposita. Sunt certe quædam admirabili natura prædicta, quorum certa veritatis comprehensio in obscuro latet; cujusmodi sunt aquæ suæ sapientia calidæ. Nam causam quidem tanti ignis nemo facile dixerit. Est autem mirabile, ignem illum aqua frigida undique circumseptum, suum tamen nativum calorem nequaquam amittere. Atque hæc rara admodum et paucissima in toto terrarum orbe reperiuntur; quo scilicet, ut equidem censeo, divina Providentia vis ac virtus ab hominibus facile cognosci possit: quæ duas res maxime inter se contrarias, frigus nimis et calorem, ex una eademque radice manare præcepit. Sunt quidem multa ac prope innumerabilia, quæ Deus ad solatium et oblectationem hominibus donavit: sed præcipue oleæ fructus ac vitis. Quarum hæc ad animos recreandos atque exhilarandos vim habet, illa vero non solum ad voluptatem, verum etiam ad corporum curationem apta est. Summam quoque admirationem meretur continuus ac perennis fluminum cursus, diu noctuque perlamenti, et perpetuæ æternæque vitæ quamdam referentium similitudinem. Noctis item ac diei continua vicissitudo est perinde mirabilis.

CAPUT VIII.

Quod quæ ad usum necessaria sunt, Deus copiose suppeditat hominibus: quæ vero ad voluptatem faciunt, modice subministrat, utrumque ad utilitatem nostram dispensans.

Atque hæc omnia dicta sint a nobis, ut constet nihil absque ratione et intelligentia factum fuisse: ipsam vero rationem ac providentiam, Dei opus esse. Qui quidem auri etiam et argenti ærisque ac reliquorum metallorum diversas species convenienti modo ac mensura produxit. Ea siquidem quorum multiplex ac varius usus erat futurus, copiose suppeditari jussit: quæ vero ad oblectationem duntaxat et luxum faciunt, liberaliter simul ac modice, et medio quoddam modo inter parcimoniam et profusam largitionem. Nam si earum rerum quæ ad ornatum factæ sunt, eadem copia concessa fuisset, metallarii præ nimia cupiditate, **576** ea quidem quæ ad agriculturam, et ad domorum ac navium constructionem utilia sunt, æs videlicet ac ferrum, congerere insuper haberent: ea vero quæ ad delicias et inanem ac superfluum divitiarum luxum pertinent, omni studio consectarentur. Ac propterea in auri argenteique metallis inveniendis, longe plus difficultatis ac laboris esse aiunt, quam

(33) Vulg. τὸ μὲν ἀραχτῆσεως . . . ἐπέχειν λόγον. Viri docti hunc locum ita emendarunt, Tὸ μὲν γὰρ ἀναχτῆσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος ἐπέχειν λόγον. Verum cum particula γάρ nec in codice Regio, nec in editione Stephani legitur, malim legere ἐπέχον, quod sequentia plane confirmant. Sequitur enim τὸ δὲ ἔτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων καταλλήλον. Codd. tamen Fuk., Sav. ac Turnebi plane confirmat emendationem illam doctorum virorum. Idem

A τὴν ἀσθένειαν τῆς καταλήψεως, διλόγως οἰομένων διατετάχθαι ταῦτα ὡν τὸν λόγον εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν. Τοσοὶ δὲ διλόγων τίνα, ὡν ἡ ἀληθῆς κατάληψις τῆς ἀληθείας ἐν βάθει κεῖται, θαυμαστῆς φύσεως τετυχότα· ὅποια καὶ ἡ τῶν θερμῶν ὑδάτων φύσις τυγχάνουσα. Τὴν μὲν γὰρ αἰτίαν τοῦ τοσούτου πυρὸς οὐδεὶς ἀν προχείρως ἔχοι λέγειν· θαυμαστὸν δὲ οὐ φυχρὸν ὑδατί περιστοιχιζόμενον κύκλῳ, οὐκ εἴ: οὐκ ισταται τῆς ἐμφύτου θερμότητος. Ταῦτά τοις σπάνιαν αἱρῆμα εἶναι δοκεῖ καὶ εὐαρθρωτον κατὰ πάσαν τὴν οἰκουμένην, ίν', ὡς ἐμαυτὸν πειθώ, ἡ τῆς Προνοίας δύναμις εὐδιάγνωστος παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται, δύο φύσεις ἐναντιωτάτας, θερμότητα καὶ φυχρότητα, ἐκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς ἕιδης διηθεῖσθαι θετοῦσσα. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀναρθρωτα εἰς τὰ παραμυθίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τὸν Κρείττονος δεδώρηται, ἐξαιρέτως δὲ δικαρπὸς ἐλεας τε καὶ ἀμπέλου· τὸ μὲν [γάρ] ἀναχτῆσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητος ἐπέχειν λόγον (33)· τὸ δὲ ἔτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει, καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων καταλλήλον. Θαῦμα δὲ ἔξαισιον, καὶ ἡ ἐνδελεχής καὶ ἀδιάλειπτος ποταμῶν φορὰ, νύκτωρ τε καὶ μεθημέραν, σύμβολον ἀεννάριον καὶ ἀδιαλείπτου βίου· Ισοδυναμέν δὲ καὶ νυκτερινή διαδοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

"Οτι τὰ μὲν χρεώδη, ἀφθόρως τοῖς ἀνθρώποις διθέσθαι· τὰ δὲ πρὸς τέρψιν, μετρίως, συμφερόντως ἐκατέρων χρηγητῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

C Πάντα δὲ ταῦθι ἡμῖν εἰρήσθω πρὸς πίσταν τῶν μηδὲν ἀλόγως μηδὲ ἀνοήτως γενέσθαι, τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν πρόνοιαν εἶναι τοῦ Θεοῦ (34). δεῖ καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου, καὶ χαλκοῦ, καὶ τῶν ὑπολοίπων φύσειν ἐταμειύετο μέτρῳ τῷ προστήκοντι, τὸ μὲν ὃν ἡ χρεία πολλή τε καὶ παντοδαπή ἡμεῖλλεν ἔτεσθαι, ἀφθόνως κελεύσας χορηγεῖσθαι, τὰ δὲ πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν (35) μόνην, μεγαλοφύχως τε καὶ πεφεισμένως, μεταξὺ φειδωλίας τε καὶ εὐδωρίας. Εἰ γὰρ καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιημένων ἡ αὐτὴ ἀφθονία συνεχωρεῖτο, διὰ πλεονεκτίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν εὐχρήστου πρὸς γεωργίαν, οἰκοδομήν τε καὶ νάῶν παρασκευὴν, οἰνον σιδήρου καὶ χαλκοῦ, καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημέλουν, καὶ τῶν πρὸς τρυφήν τε καὶ διχρηστὸν πλούτου περιουσίαν προενοῦντο. Διὸ χαλεπώτερον τὴν τῶν χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου εὑρεσιν, καὶ μεῖζονος καρμάτου τῶν διλῶν ἀπάντων μετάλλων φασὶν εἶναι, ὅπως τῷ σφροδρῷ τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάτου σφρόδρῳ ἀντιτάσσηται. Πόσα δὲ διλλα τῆς θείας Προνοίας ἔργα

codex Fuk. post vocem ἀπολαύσει duo puncta notat recte.

(34) Vulg. τὴν πρόνοιαν εἰραι Θεόν. In Morei libro emendatur τοῦ Θεοῦ, ut legit Christophorus. Et sic diserte scribitur in codice Fuk.

(35) Πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν. Corrupta est vox ἀφθονίαν, cuius loco malim substi- tuere ἀστιλαν, id est luxum. Vulgata tamen lectio ferri potest.

Εστι: καταριθμήσασθαι, ἐπὶ πάσιν οἷς ἀφθόνως ἡμῖν ἐδωρήσατο, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σωφροσύνην τε καὶ τὰς ἀλλας πάσας ἀρετὰς προτρεπομένης διαρρήδην, ἀπαγούσης δὲ ἀπὸ τῆς ἀκάριου πλεονεξίας. "Ον πάντιν εἰχιγνεύειν τὸν λόγον, μεῖζον Ἐργον ἔστιν τῇ κατὰ ἀνθρωπὸν. Πῶς γάρ οὐκ τις κατὰ ἀκριβειῶν ἀληθείας ἐφίκοιτο (36), ἢ φθαρτοῦ τε καὶ ἀσθενοῦς ζώνων διάνοια; Πῶς ἀν τὴν ἐξ ἀρχῆς εἰλιχρινῆ τοῦ Θεοῦ βούλησιν κατανοήσειν;

accurate assequi valeat caduci atque infirmi animalis intelligentia? quo pacto Dei ab initio voluntatem comprehendere?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν φιλοσόφων, οἱ διὰ τὸ πάντα βούλευθαι εἰδέναι, περὶ τὰς δόξας ἐσφράγισαν, καὶ κινδύνοις θνητοῖς προσωμάτησαν· καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων (37).

Διὸ χρή τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Τὸ γάρ τοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινομένων (38), ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν δυτῶν ἀληθείας· δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβίδηκεν, ἀδολεσχοῦσι (39) περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν δυτῶν ἑξέτασιν. Ὅσακις γάρ ἀν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐκετάσεως αὐτῶν ἐπικρατήσῃ, διαφόροις τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθὲς ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι τοῖς ἀλλήλων δόγμασι, καὶ ταύτα σοφοῖς εἶναι προσποιουμένοις. Ὁθεν στάσεις τε δήμων, καὶ δυνατεύσντων χαλεπαὶ κρίσεις, οἰομένων τὸ πατρῷον ἔδος διαφέρεσθαι· καὶ αὐτῶν ἐκείνων ὅλεθρος πολλάκις παρηκόλουθησε. Σωκράτης γάρ ὑπὸ διαλεκτικῆς ἐπαρθεὶς, καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν (40), καὶ παῖς των παρέκαστα περὶ τοὺς ἀντιλογικοὺς λόγους, ὑπὸ τῆς τῶν διμοψίλων τε καὶ πολιτῶν βασκανίας ἀνήργηται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας σωφροσύνην ἀσκεῖν προσποιούμενος ἐξαιρέτως καὶ σωπήν, καταψευσάμενος ἐάλωτὰ γάρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι τοτὲ προλεχθέντα (41), ἐπιδημήσας τῇ Ἀιγύπτῳ, ὡς ιδιά γε αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ ἀναπετασθέντα, τοῖς Ἰταλίωνταις πρ-

(36) Vulg. ἀληθείας ἀγίκοιτο. Scribendum est ἀγίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cum ei ante ita scribendum esse conjectisset. Sed et ieiunium locum ita distinguo, πῶς γάρ ἀν τῆς κατὰ ἀκριβειῶν ἀληθείας ἐφίκοιτο τῇ, etc., πῶς ἀν τὴν ἐξ ἀρχῆς, etc.

(37) In ipso capituli titulo mendum est in Vulg. Quid enim sibi volunt hæc verba: Καὶ κινδύνοις ἔνιοι προσωμάτησαν τῶν Πλάτωνος δογμάτων? Christophorusius quidem legisse videtur hoc modo: διὰ τῶν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων. Ego vero locum ita suppleendum polo, καὶ περὶ τῶν Πλάτωνος δογμάτων. Atque ita plane scribitur in codice Fuk. Cæterum tum in codice Fuk., tum in schedis Regiis hoc capitulum inchoatur ab illis verbis: Πόσα δὲ ἄλλα τῆς θεᾶς Προνοίας, etc.

(38) Vulg. τὼν ἐρ τοῖς διαλόγοις γινόμενον. Rectius in codd. Fuk. ac Turnebi scribitur γινομένων. In schedis autem Regiis ea vox omissa est. Malum etiam scribere τὸ γέ τοι πιθανὸν τῶν ἐν τοῖς, etc.

(39) Ἀδολεσχοῦσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere, ut dum dum notavit Jacobus Tusanus.

(40) Vulg. καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους κοιῶν. Sensus postulat ut addantur hæc verba: καὶ τοὺς βελτίους χείρονας. Fuit hoc inventum Protagoræ, qui pollicebatur adolescentibus, se rationem

A in reliquis omnibus, ut vehementissimæ cupiditatē labor quoque vehementissimus objiciatur. Quot insuper alia divinæ Providentiae opera licet enuineare, quæ in omnibus rebus quas nobis copiose largita est, vitam hominum ad modestiam cæterasque virtutes manifeste impellit, et ab importunitatis cupiditatibus abducit! Quarum omnium rerum rationem investigare, majus quiddam est, quam quod ab homine perfici possit. Quo enim modo veritatem

CAPUT IX.

De philosophis qui, cum omnia scire voluissent, opinionibus lapsi sunt, et nonnulli discrimen vitæ subierunt. Item de doctrina Platonis.

B

Quamobrem ea aggredi debemus quæ fieri possint, et quæ naturæ nostræ modum non excedant. Etenim probabilitas quæ in dialogis ac disputationibus reperitur, plerosque nostrum a veritate abducere solet. Quod quidem multis contigit philosophis, dum in disserendo et in pvestiganda rerum natura ingenium exercent. Nam quoties miraculorum magnitudo inquisitionem ipsorum longe transcendit, variis argumentandi modis veritatem involvunt. Unde sit ut contraria sentiant, et alter alterius dogmata impugnet, idque cum sapientes videri velint. Ex quo populorum gravissimi motus, et principum acerba justitia adversus ipsos existent, dum mores atque instituta majorum ab illis convelli putant. Ac sæpem numero exitium ipsorum inde est consecutum. Socrates certe disserendi scientia elatus, cum rationes quæ infirmiores erant, valentiores efficeret, et in contradicendo assidue luderet, tribulum ac civium suorum invidia interfecitus est. Sed et Pythagoras qui temperantiam ac silentium consecrari se præ cæteris profluebat, 577 mendacii convictus est. Quæ enim ipse oīm

illam quæ valentior esset, infirmorem redditurum; et contra eam quæ infirmior esset, valentiorum. Τὸν χρέπττον λόγον ἦττω ποιεῖν, καὶ τὸν ἥττον χρέπττω. Adversus sophistas qui hæc spondebant, Socrates assidue disputabat, ut ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id est dialectica rationibus, inseparabatur.

D

(41) Vulg. τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι ποτὲ ex codice Fuk. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cum in Ægyptum venisset, et quæ a prophetis olim prædicta fuerant accepisset, ea deinde tanquam sibi a Deo revelata per Italiam divulga-se, parum probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Ægyptum venisse, et ibi arcanos ritus ac cæremoniias sacrorum a sacerdotibus accepisse, testatur Porphyrius in ejus Vita, et alii complures. Sed et ex libris Moysis Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, et cum eo Clemens atque Eusebius Verum prophetias Judæorum illuin in Ægypto dicisse, ac deinde Italis promulgasse, nullus veterum dixit, quod quidem sciā. Ac fortasse hic locus non de Judæorum, sed de Ægyptiorum prophetis intelligendus est. Fuerunt enim apud Ægyptios prophetæ, ut notavi ad lib. v Historia Ecclæsiasticæ. Quæ res fortasse Constantiniū in errore.

prædicta a prophetis acceperat dum in Ægypto versaretur, ea tanquam sibi privatim a Deo patefacta, Italis prædixit. Plato denique qui reliquos omnes morum lenitate superavit, et qui hominum mentes a sensibus ad res intelligibiles eodemque semper in statu permanentes primus abduxit, et ad sublimia oculos attollere assuefecit, primum quidem Deum supra omnem substantiam esse docuit, recte omnino. Huic alterum subiicit, et duas substantias numero distinxit, cum una sit utriusque perfectio, et secundi Dei substantia ex primo profligata est Deo. Hic enim opifex est et moderator universorum, ac proinde omnia transcendit. Ille vero qui secundus ab eo est, mandatis ejus inserviens, omnium rerum constitutionem ad eum tanquam ad causam referit. Itaque juxta accuratissimam philosophandi rationem, unus fuerit qui omnium rerum curam gerit, et qui universis consulit, Deus scilicet sermo, a quo exornata sunt cuncta. Qui cum vere sit Deus, idem etiam est filius Dei. Quod enim aliud nomen præter filii appellationem ei quispam imponens, non simul summo scelere sese obstrinxerit? Quippe ille qui est omnium pater, merito etiam sermonis sui pater existimatur. Et hactenus quidem Plato recte sensit. Verum in his qua sequuntur, multum a vero aberrasse reprehenditur, dum et plures inducit deos, et diversas singulis formas attribuit. Quod quidem majoris adhuc erroris ansam præbuit imperitis hominibus, qui ipsam quidem summi Dei providentiam nequaquam considerant: imagines vero ad hominum et animalium quorumdam similitudinem a seipsis fictas venerantur. Alque ita contigit, ut excellens ingenium, atque doctrina summa omnium laude dignissima, hujusmodi erroribus perinista atque involuta, minus pura sinceraque esset. Idem porro mihi videtur seipsum reprehendens, sermonem illum corrigere, dum diserte affirmat, animum ratione præditum, Dei spiritum esse. Cuncta enim in duo genera distribuit, intelligibile scilicet ac sensibile: quorum illud simplex atque incompositum, hoc ea corporum compage consitutum est, et illud quidem intellectu percipitur, hoc vero opinione cum sensu conjuncta comprehenditur. Itaque illud divini **578** Spiritus particeps, utpote ab omni concretione et materia segregatum, æternum est, vitamque obtinet sempiternam. Illud vero quod sensibile est, cum eadem omnino ratione dissolvatur qua fuerat ante compactum, expers est sempiternævitæ. Sunt vero prorsus admiratione

induxit. Qui cum legisset Pythagoram ab Ægyptiorum prophetis, id est sacerdotibus, multa arcana didicisse, id de Hebreorum prophetis intellexit.

(42) Vulg. καὶ διδάξας. Particula conjunctiva leest in Fuk. ac Savili libro, et in schedis Regiis. Scribo itaque ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας, cum Savilio.

(43) Vulg. μεγίστων τ' ἔκατον δαξιλούσιν. Platonem ipsum intelligit, cuius maximum ingenium veteres omnes, etiam Christiani admirati sunt.

(44) Διωτῶν δὲ πάρτα. Christophorus le-

A γηρευεν κύτος τε δύπερ πάντας τοὺς διλλους ἡπώντος Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρώτης ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ δεῖ ὀστέα; ἔχοντα ἐπίστας ἀνακύψαι, ἀναβλέψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας (42), πρῶτον μὲν Θεὸν ὑφῆγοτο τὸν ὑπέρ τὴν οὐσίαν, καλῶς ποιῶν ὑπέταξε δὲ τοὺς καὶ δευτέρουν, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διείσει, μᾶλις οὖσης τῆς ἀμφοτέρων τελεστητος, τῆς τε οὐσίας τῷ δευτέρου Θεοῦ τὴν ὑπερβεβηκέντην ἔχούσης ἐκ τοῦ πρώτου αὐτὸς γάρ ἐστιν δόημιον γρῆς καὶ διοικήτης τῶν ὅλων, δηλοντίς ὑπεραναθενηκώς· δὲ δὲ μετ' ἔκεινον, ταῖς ἔκεινον προστάξειν ὑπουργήσας, τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἔκεινον ἀναπέμψει. Εἴς δὲν οὖν εἶη κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, δὲ τὴν πάνταν ἐπιμέλειαν ποιούμενος προνοούμενός τε αὐτῶν θεός; B δύος ὁ καταχοσμήσας τὰ πάντα· δὲ λόγος αὐτός Θεός ὁν, αὐτὸς τυγχάνει καὶ Θεοῦ παῖς· ποιὸν γιγάντιος δνομα καὶ διοριθμητεῖς παρὰ τὴν προσηγράφη τοῦ παιδός, οὐκ ἀν τὰ μέτιστα ἔξαμπταναι; Ο γάρ τοι τῶν πάντων πατήρ, καὶ τοῦ ἰδίου λόγου ἀκαίως ἀν πατήρ νομίζοιτο. Μέχρι μὲν οὖν τούτων Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἔξτης, εὐρίσκειν διαμαρτάνων τῆς ἀληθείας, πλῆθος τε θεῶν εἰσάγων, καὶ ἔκαστοις ἐπιτιθεὶς μορφὰς, ὥπερ καὶ παραπλανέγέντος τῆς μελίνος πλάνης παρὰ τοῖς ἀλογίστοις τῶν ἀνθρώπων, πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ μὴ ἀφορώντων, τὰς δὲ εἰκόνας αὐτῶν ἀνθρωπείοις τε καὶ ἐτέρων ζώων τύποις μεταμορφουμένας σεβόντων. Συμβένηκε δὲ μεγίστην τινὰ μεγάλους: C ἐπίτανοι ἀξίαν φύσιν (43) τε καὶ παιδείαν, τοικαὶ τισι μεμιγμένην πταισμασιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ εἰλικρινῶς ἔχειν. Δοκεῖ μοι δὲ δὲ αὐτὸς ἐπιλαμβάνειν διανοῦ διορθοῦν τὸν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ σαφῶς δηλῶν λογικὴν ψυχὴν ὑπάρχειν· διειπον δὲ τὰ πάντα (44) εἰς δύο εἰδῆ νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀρμογῆς, καὶ τὸ μὲν νῷ καταληπτὸν, τὸ δὲ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως διακαστόν· ὧστε τὸ μὲν τοῦ ἀγίου πνεύματος μετέχον, δὲ δὴ ἀσύγχυτον καὶ δύλον, αἰώνιον τε εἶναι, καὶ τὴν δίδιον ζωὴν λελογχέναι· τὸ δὲ αἰσθητὸν, πάντη διαλύσμενον καὶ διόγενον καὶ συνέστη λόγον, διμισιρον εἴκα τῆς διδίου ζωῆς. Θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἔξτης διδάσκει, τοὺς μὲν εὖ βιώσαγες, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν διδίους τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχύρωσιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθειροῦσθαι· τούτῳ δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν. διλλος καὶ βιωφελές (45)· τις γάρ οὐκ ἀν πεισθεῖς αὐτῷ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταῦτην προσδοκήσας, τὸν δριστὸν βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἀσκήσει, τὴν Λ

gissee videatur διατῶν τε. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timaeo, pag. 8.

(45) Vulg. διλλος καὶ βιωφελές. Ante hanc verba post vocem καθειροῦσθαι, in editione Genevensi hanc leguntur: Τούτῳ δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν: quia a Christopherono, Scaligero, Bongario, Gruterio suppleta sunt, ut ad oram editionis illius adnotatur. Eamdem quoque emendationem reperi in libro Morei, Turnebi et Savili et in codice Fuk., qui etiam βιωφελές habent.

κακίαν ἀποστραφήσεται; Ἐκαλούθως δὲ τούτοις ἐπή-
νυγκε, τὰς ἡῶν πωνηρῶν ψυχάς, Ἀχέροντός τε καὶ
Πυριφλεγθέντος βεύματι, ναυαγίων τρόπον (46) φε-
ρομένας πλανᾶσθαι.

solum admiratione digna, sed etiam utilia sunt
bene et huiusmodi felicitatem exspectans, vitam non
temperantiam non consecetur, improbitatem vero aversetur? Consequenter etiam his subjunxit, im-
proborum hominum animos Acherontis ac Pyriphlegetontis fluctibus jactatos, velut fractæ navis
reliquias hac et illac ferri.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ τῶν μὴ μόνον τὰ Γραψικὰ (47) δόγματα,
ἀλλὰ καὶ τὰ φιλόσοφου διατεῦθυτων, καὶ περὶ^C
τοῦ δεῖρη ή πάρτα πιστεύειν τοῖς ποιηταῖς, η
κάρτα πλιστεῖν.

Εἰσὶ μέντοι γέ τινες ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διάγοιαν
βεδλαμμένοι, ὥσθ' ὅταν τούτοις αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι,
μήτε' ἐπιστρέφεσθαι μήτε δεδοικέναι, καταφρονεῖν
δὲ καὶ ἐγγεῖψαι, ὡς πεπλασμένων τινῶν μύθων
ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς εὐγλωττίας ἔγκω-
μάζουσι, τὸ δὲ στερβόν τοῦ δόγματος ἀποστρέφον-
ται· μύθοις δὲ πιστεύουσι (48) ποιητικοῖς, καὶ πᾶ-
σαν μὲν Ἐλλάδα, πᾶσαν δὲ Βάρβαρον, ἑώλοις τε καὶ
ψευδέσι φήμαις (49) διαβοῶσιν. Οἱ γάρ τοι ποιηταὶ
παῖδες θεῶν ἀνθρώπους μετὰ τὴν τελευτὴν φασι,
κρίνειν τὰς ψυχάς, κρίσεις τε καὶ δικαιωτήρια ὑμούν-
τες, καὶ τῶν κατοιχομένων ἐπόπτας· ἐφιστάντες· οἱ
δ' αὐτοὶ ποιηταὶ μάχας δαιμόνων, καὶ πολεμικούς
τινας ἐξαγγέλλουσι νόμους, εἰμαρμένας τε αὐτῶν δια-
φημίζουσι· καὶ τοὺς μὲν τινας φύσει πικροὺς, τοὺς
δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελεῖς ἀλλοτρίους, τοὺς
δὲ τινας δυσχερεῖς ἀποφαίνονται. Εἰσάγουσι δὲ καὶ
ὑδρομένους τὰς τῶν οἰκείων παιδῶν σφαγάς, ὡς μὴ
δυνατὸν αὐτοῖς μὴ ὅτι γ' ἀλλοτρίοις, ἀλλὰ μηδὲ τοῖς
ριτάτοις ἐπαρκεῖν· ἀνθρωποποιεῖς τ' αὐτοὺς εἰσά-
γουσι, πολέμους καὶ τρώσεις, χαράς τε καὶ δόμρους
ἔδοντες· καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι, λέγοντες. Εἴ γάρ ἐπι-
ποντίς θείᾳ μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύειν
αὐτοῖς καὶ πεθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν
ἐνθουσιάζοντες· λέγουσι δὲ παθήματα θεῶν τε καὶ
δαιμόνων· τὰ δρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀλη-
θείας ἐφῆπται· Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ἐξεῖναι ποιηταῖς
ψεύδεσθαι· Θέλγειν γάρ τὰς τῶν ἀκούντων ψυχάς,
ἴσιον εἶναι ποιητικῆς, τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι, ἥνικα δὲ τὰ
λεγόμενα μὴ ἀλλως ἔχῃ, ἀλλ' ὡς λέγεται. "Ἐστω
τοῦτο ίδιον ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἔσθ' ὅτε ἀφαρ-
πάξειν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μάτην ψεύ-
δονται· ή γάρ κέρδους καὶ ὠφελείας χάριν τοῦτο
ποιούσιν, ή κακήν τινα πρᾶξιν, ὡς ξούχε, συνειδότες
ἴσιον, διὰ τὸν ἐφεστηκότα ἐκ τῶν νόμων κλίνοντον

A digna, quæ idem postea docet: eos qui recte vive-
rint, id est animos bonorum ac sanctorum virorum,
simil atque ex corpore discesserint, in pulcherri-
mis cœli regionibus consecrari. Quæ quidem non
in primis. Quis enim ejus sermonibus fidem adhi-
bens et huiusmodi felicitatem exspectans, vitam non
temperantiam non consecetur, improbitatem vero aversetur? Consequenter etiam his subjunxit, im-

proborum hominum animos Acherontis ac Pyriphlegetontis fluctibus jactatos, velut fractæ navis
reliquias hac et illac ferri.

CAPUT X.

De iis qui non solum sacræ Scripturæ, sed etiam
philosophorum dogmata respuunt, et quod vel in
omnibus fides poetis adhibenda est, vel in nullo.

Sunt tamen nonnulli adeo mente capti atque
corrupti, ut cum hæc legerint, nec current, nec
timore ullo percellantur: sed perinde ac si fabulas
quasdam audirent, spernant ac derideant. Ac ser-
monis quidem ornatum et ubertatem laudibus pro-
sequuntur: dogmatum vero aversant severitatem.
Iudem tamen poetarum fabulis fidem habent, et
omnem Græciam atque barbariam vanis fictisque
sermonibus replent. Nam poetæ quidem aiunt, ho-
mines quosdam deorum filios, post mortem animas
judicare, eosque quasi inspectores ac censores
apud inferos constituant, judicia eorum ac severita-
tem celebrantes. Iudem vero poetæ, deorum pugnas,
et quædam inter eos belli jura commemorant.
Fata quoque eorumdem canunt. Et alios quidem
natura acerbos, alios vero ab omni rerum humana-
rum cura alienos esse: quosdam etiam ex illis mo-
rosos affirmant. Quin etiam deos inducunt filiorum
suorum cædem lamentantes, quippe qui non solum
extraneis, sed ne suis quidem suppetias ferre pos-
sint. Sed et humanis perturbationibus obnoxios
eosdem singunt, dum prælia eorum et vulnera,
gaudia item ac genitus narrant. **579** Hæc illi cum
dicunt, videntur fide digni. Cum enim divino quo-
dam motu impulsi, versus facere aggrediantur, par-
est ut illis fidem adhibeamus in iis quæ divino spi-
ritu incitati pronuntiant. Sed et deorum ac dæmo-
num calamitates referunt. Certe illorum calamitates
omnino cum veritate consentiunt. At enim dicet
aliquis poetis mentiri licere: id enim proprium esse
poeticæ, ut audientium animos demulcent: verita-
tem vero esse, quoties ea quæ dicuntur, non alio
se habent quam quo dicuntur modo. Sit hoc pro-
prium poeticæ, interdum veritatem abscondere. Hi
vero qui mentiuntur, nunquam frustra et gratis id

(46) *Ναυαγίων τρόπον*. *Navis fractæ reliquias*

interpretatus sum, id est armamenta. *Iaſc* enim nave

fracta hac illac jactantur in mari. At Christopha-

ronus *merces* vertit, quod huic loco non videtur

convenire. *Merces* enim nave fracta ut plurimum

submersuntur.

(47) *Vulg.* Περὶ τῶν μὴ μέρη τὰ Γραψικά. *Scri-*

bendūm est μὴ μόνον, ut vir doctus ad oram libri

Moræi legendūm esse conjecterat. Atque ita legit

Christophorus. Nec aliter scribitur in codice

Fuk.

(48) *Vulg.* μύθοις τε πιστεύοντο. *Lego* μύθοις δέ.

(49) *Ψεύδεσι φήμαις*. *Male Christophorus* ver-

tit *præconiis celebrant*: cum φήμαι: hoc loco nihil

aliud sit quam fabula, quibus poetæ totum orbem

repleverunt. Sic paulo post de iisdem poetis dicit,

εἰμαρμένας τε αὐτῶν διαφημίζουσι, et in capite 11,

initio, ubi aduersus blasphemiam seu impietatem

invehitur.

(50) *Πατρολας* ἀληθείας ἐφῆται. *Scribendum*

puto παντοίως, quod in versione mea seculus sum.

faciunt. Aut enim quæstus et cupiditatis causa A ἐπικαλύπτονται. Ἡν γὰρ δυνατὸν (51), οἵματι, μηδὲν
mentiuntur aut cuiuspiam criminis sibi consciæ, παρὰ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς χρείττονος φύσεως ἴστο-
metu periculi quod leges ipsis intentant, veritatein ροῦνται, μη̄ φεύγεσθαι μηδὲ δυστενεῖν.
obligunt. Atqui facile poterant, meo quidem iudicio, nihil de divina natura prater veritatem dicentes,
ab impi mendacio abstinere.

CAPUT XI.

De corporali Domini adventu, qualis, et cur fuerit.

Porro quisquis optima vivendi ratione ac disciplina indignus est, sibique ipse conscientius vita male et nequiter transactæ, is tandem resipiscat, et per purgata mentis acie ad divinum respiciat Numen, pristinam vivendi rationem detestatus; contentus tamen esse debet, si vel proiecta jam ætate sapientiam assequatur. At nobis nulla quidem ab hominibus profecta doctrina adjumento unquam fuit; sed quæcumque in hominum vita ac moribus laudem merentur, iudicio sapientum, Dei dona sunt ac munera. Cæterum adversus venenata illa tela quæ a malo dæmone fabricantur, non infirmum habeo scutum quod opponam: scientiam videlicet earum rerum quæ acceptæ sunt Deo. Quia quidem ex scientia ac disciplina; ea seligens quæ ad præsentem sermonem accommodata sunt, summum omnium Parentem laudare aggrediar. Tu vero devotionis nostræ proposito favens, adesto, Servator omnium Christe, et sermonem de potentia tua institutum exorna, laudandi nobis modum rationemque præscribens. Nemo porro existimet auditurum se orationem eximia quadam verborum elegantia excultam. Quippe compertum 580 habeo, eam oratio-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου καρουσίας, τις, καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται.

Οὐκοῦν εἰ τὶς ἔστιν ἀνάξιος χρηστοῦ βίου, σύ-
οιδε τε ἑαυτῷ (52) πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον
βεβιωκότι, ἐὰν μετάθηται καὶ πρὸς τὸ Θεῖον ἀπεῖδη,
τὸ τῆς ψυχῆς δύμα καθαρθεῖς, καὶ ἀλλότριος γενόμενος
τῆς τάλαις κακίστης διαίτης· ἀλλ' ὅμως ἀγαπητόν, εἰ
καὶ νέντη τῆς ἀκμῆς ἡλικιαὶ τὴν σοφίαν εὔτυχτειν (53);
ἥμιν δὲ παιδεῖα μὲν ἡ ἔξ ανθρώπων οὐδὲμιτά πάποις
συνήρχοτο. Θεοῦ δὲ ἔστιν ἀπαντα τὰ δωρήματα, οἷς
ἐν ἕβεσι καὶ τρόποις εύδοκιμεῖ παρὰ τοῖς νοῦν ἔχου-
σιν. Ἔχω δὲ καὶ οἴον προσδέληματα δηλητηρίων ἀν-
τικρυς (54) ὅπόσα τεκταίνεται ὁ πονηρός, οὐ μετρίων
ἀσπίδα, τὴν γνῶσιν τῶν ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ· ἔξ ἦ;
τὰ (55) πρὸς τὸν προκείμενον λόγον χρήσιμα ἔκλι-
ζάμενος, ὑμνήσω τὸν Πατέρα πάντων. Αὐτὸς τε συ-
αρόμενος (56) τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάρθι,
Χριστὲ, Σώτερ ἀπάντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρεσκῆ-
τακαχόμει λόγον, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑγ-
γούμενος. Καὶ μηδεὶς προσδοκάτῳ χομῷεῖ τινί¹
κεκαλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ βρυμάτων ἀκο-
σεσθει: οἶδα γὰρ ἀκριβῶς τὴν ἔκλυτον καὶ πρὸς ἥδ-
νην ἀπειρασμένην δημηγορίαν τοῖς εὖ φρονοῦσιν
C ἀπαρέσκειν· ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον, ἢ σύ-
φρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. Φασὶ δή τινες ἀνό-

(51) Ἡν γὰρ δυνατόν. Mallem legere: Ἡν δὲ δρα δυνατόν.

(52) Vulg. σύνοιδέ τε τῷ. Scribendum est σύνοιδε τε ἑαυτῷ, quod miror viris doctis in mente non venisse. Porro ab initio hujus periodi, id est, ab his verbis Οὐκοῦν εἰ τὶς ἔστιν ἀνάξιος, incipit caput 11, tum in schedis, tum in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk. in quo tituli singulis capitibus præponuntur, hæc est hujus capituli inscriptio: Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου καρουσίας, τὶς καὶ ἐπὶ τίσι γεγένηται· καὶ περὶ τῶν μη̄ γνόντων τὸ μητηρίον, etc. In schedis autem Regii et in editione Rob. Stephani, quam secutus est Christophorus, hoc caput in duo divisum est, et Περὶ τῶν μη̄ γνόντων, . . . novi capituli titulus est.

(53) Vulg. τὴν σοφίαν εὐτυχώσιν. Scribendum procul dubio εὐτυχήσῃ, vel εὐτυχήσεται, quod miror uic a Christophorus, uic a Scaligero aliisque anniadversum suisse, qui emendarunt τὴν σοφίαν εὐτυχήσωσιν. Atqui Graece non dicitur εὐτυχεῖν τῆς σοφίας, sed εὐτυχεῖν τὴν σοφίαν. In codice tamē Fuk. scribitur τῆς σοφίας εὐτυχήσωσιν.

(54) Vulg., δηλητηρίων ἀντικρυς. Scribendum omnino est δηλητηρίων ἀντικρυς, id est, contra venenata spicula. Ubi ἀντικρυς præpositio est, quod non viderunt Scaliger, Bongarsius, Gruterus aliique. Sic infra cap. 15, loquitur Constantinus, πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου. Codd. tamē Fuk. ut Turnebi habent ὡς κατὰ δηλητηρίων ἀντικρυ.

(55) Vulg. ἔξιστῷ πρὸς τὸν προκείμενον. Quis non uiretur, Scaligerum, Bongarsium, et ceteros, ex proximi libris emendationes ad oram editionis Cæsariensis adnotantur, hujus loci verae emenda-

tionem non vidisse, quæ tamē obvia et in proclivi est? Diductis enim vocibus quæ in unam coaluerant, scribendum est ἔξ ἦς τὰ πρὸς τὸν, etc. Subauditur autem γνώσεως, quod vocabulum paulo ante precessit. At Christophorus hunc locum ita interpretatur: *Hæc igitur commode ad eum sermonem qui a me institutus est, delegi.* Ex quo apparet, aut illum secutum esse emendationem quæ in libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri legitur; quam etiam reporti in libro Morei: aut certe Scaligerum et ceteros interpretationem Christophori secutos, ita emendassem; quod quidem verius puto. Verum emendatio ista ferri non potest. Primum enim nimis discedit a vestigiis vulgatae lectionis, si pro ἔξιστῷ scrivas τὰ τούτων. Codd. tamē Fuk. et Sav. scriptum habent τὰ τούτων, etc.

(56) Vulg. Αὐτὸν τε συναρόμενος. In libro Morei vir doctus ad marginem emendavit αὐτός. Ego totum locum uno ductu ita legendum puto: Αὐτὸς δὲ συναρόμενος, τῇ τῇ, καθοσιώσεως σπουδῇ, πάρθι, Χριστὲ, etc. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum prænotatur ante vocem αὐτοῦ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12, licet in codice Regio et in editione Stephani novum caput inchoetur a voce τάπτω. Conjecturam nostram plane confirmat codex Fuk., in quo legitur αὐτός τε συναρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πάρθι, etc. In schedis autem Regii scriptum inveni αὐτός τε συναρόμενον, ut legit Christophorus. In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quæ proxime sequuntur, φασὶ δή τινες, etc. Sed nihil necesse est hic novum caput instituere, cum paulo ante inchoatum fuerit Οὐκοῦν εἰ τὶς ἔστιν ἀνάξιος, tum in schedis, tum in codice Fuketi.

τοις καὶ δισεβεῖς ἀνθρώπου, δικαιωθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν καὶ τὸν παραίτιον τοῦ βίου τοῖς ζῶσιν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἐστερῆσθαι. Τοὺς δὲ ἀσεβεῖς ἀπαξ τολμήσαντας (57), καὶ μήτε δεδιέναι, μήτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν ἔχειν δὲ πάσαν ὑπερβέβηκεν εὐήθειαν, τὸ δοκεῖν πεπεικέναι ἐχυτούς, ὑπὸ ἀνθρώπου θεδύζοφθαρτον βεβιᾶσθαι, καὶ οὐχ ὑπὸ μόνης τῆς φιλανθρωπίας, μηδὲν ἔννοεν, διετομεγαλόψυχον [καὶ ἀνέξικακον (58)] οὐθὲν ὑπὸ ὄντων διατρέπεται, οὐθὲν ὑπὸ προπηλακισμοῦ τῆς φυσικῆς στερβότητος ἔξισταται, ἀλλὰ δὲ γίγνεται, τῶν ἐπεμβανόντων τὴν ἀγριότητα, λογισμοῦ τε καὶ μεγαλοψύχιας φρονήματι θραύσον καὶ διωθούμενον. Προήρητο μὲν ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, ἀδικίαν μὲν ἔξαλεῖψαι, κοσμιότητα δὲ καὶ δίκην ἐπέδραι· διὸ καὶ τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀνδρῶν (59) συναθροίσας, καλλιστην καὶ βιωφελεστάτην διδασκαλίαν συνεστήσατο, ζηλῶσαι (60) τοὺς ἀγαθούς τε καὶ εὐδαίμονας τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰ κόσμια πρόνοιαν· οὐ μείζον ἀγαθὸν τί ἂν τις εἴποι, Θεού δικαιοσύνην βραβεύοντος, καὶ ἔχομειούντος ἑαυτῷ τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ παιδεύσεως, διὸς διαδοθείσης εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εύτυχεν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἕπαντα τὸν αἰώνα περιγένεται; Αὕτη ἐστὶν ἡ σεμνὴ νίκη, τόδ' ἀληθὲς χράτος, τὸ μέγιστον ἔργον ἀρμόδιον, τὸ τῶν συμπάντων δῆμων σωφρονισμός· καὶ τούτων μὲν τὰ νικητήρια δίδομεν εὐρήμοντες, ὡς Σῶτερ τῶν ὀλων· σὺ δ', ὁ πονηρά (61) καὶ ἐπονεῖσθε βλασφημίᾳ, φεύδεσιν ἐπαιρομένη, φῆμαίς τε καὶ διαδοθεσιν, ἔξαπατάς μὲν νέους, πειθεῖς δὲ μειράκια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μειρακιώδη τινὰ τρόπον ἔχοντας, ἀπάγουσαν μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ δυντος Θεοῦ (62), συνιστάνουσα δὲ ἀγαλμάτων πλάσματα, οἵς εὑρίσκοντο καὶ προσκυνοῦσσεν ὥστε ἔξαπατηθέντας, μένειν τὰ ἐπίχειρα (63) τῆς αὐτῶν ἀγαισθησίας. Αἰτιῶνται γάρ

(57) Vulg. Τοὺς δισεβεῖς ἀπαξ τολμήσαντας. Scriptum est omnino τοὺς δὲ ἀσεβεῖς ἀπαξ τολμήσαντας, καὶ μήτε δεδιέναι, μήτ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν, τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk. cui subscriptum Sav. et Christophorus exemplaria.

(58) Vulg. καὶ ἀρεξίκακον τοῦ Θεοῦ. Posteriora duo vocabula addita sunt ex libro Gruteri, quae etiam in Moræ libro ad marginem scripta leguntur. Sed cum nec in codd. Regio et Fuk. nec in editione Stephani legitur, nihil est quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀρεξίκακον τῆς φιλανθρωπίας, retracta huc voce quae in superiori linea legitur. Porro hæc Constantini disputatio instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Grecorum philosophos, qui id christianis objiciebant, quod dicerent Christum ab hominibus crucifixum et necatum esse. Sic enim arguerabantur adversus christianos. Si Christus Deus est, quomodo illi vis asserri potuit ab hominibus, cum constet homines adversus Deum nihil posse?

(59) Τοὺς σοφωτάτους τῶν ἀρδρῶν. Sic apostolos vorat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperitos suis est constat. Ita quoque in cap. 12, eosdem apostolos σὺ πεφυκότας appellat, id est, præstanti ingenio preditos. Scilicet Constantinus de apostolis quos tantopere veneratur Ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verum sancti

A nem quæ mollis sit et ad voluptatem ac lenocinium comparata, prudentibus viris displicere: cum is qui dicit, plausum potius quam modestam disserendi rationem consecutatur. Quidam impii ac dementes homines aiunt Christum nostrum merito supplicio damnatum fuisse, et eum qui vita auctor est viventibus, vita esse privatum. Ac eos quidem qui semel pietati nuntium remiserunt, nec timore ullo aut pudore scelerum suorum affici decreverunt, ita sentire minime mirandum est. Illud vero omnem excedit amentiam, quod sibi ipsis persuasisse videntur, Deum immortalem vim ab hominibus passum esse, non autem a sua ipsius benignitate et erga homines benevolentia; nec animadvertisunt, magnitudinem animi ac patientiam nec contumelia mutari, nec conviciis de statu suo dimoveri; sed furorem eorum qui ipsam hostiliter invadunt, consilio et celsitudine animi frangere. Statuerat quidem divina clementia injustitiam e medio tollere, modestiam vero et aequitatem promovere. Ac propterea, sapientissimis hominibus in unum congregatis, pulcherrimam atque utilissimam humano generi doctrinam insituit, ut viri boni ac beati providentiam ipsius in hujus mundi rebus administrandis emularentur. Quo quidem bono quodnam majus dici potest, ubi Deus justitiae leges prescribit, eosque qui discipuli ipsius esse meruerint, similes efficiunt sibi, ut tradita ac diffusa in omnes virtute, sempiterna felicitas hominibus comparetur? Hæc est præclara Victoria, hæc vera potentia, hoc opus maximum Deoque convenientissimum, omnium scilicet populorum correctio atque ad meliorem frugem conversio. Ac nos quidem hujus triumphi gloriam, cum laudibus et acclamationibus, tibi, o Servator omnium, deferimus. Tu vero improba ac

Patres longe aliter de apostolis loquuntur, ac præcipue Joannes Chrysostomus, qui apostolos plane rudes atque imperitos fuisse fatetur, et ex eo validissimum argumentum sumit ad christianæ fidei confirmationem, quod homines illitterati philosophos, vilissimi e Judea piscatores Romanos rerum dominos ad Crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto, initio.

(60) Vulg. ζηλῶσα. Positum videtur hoc verbum pro ζηλῶσαι πατοῦσα. Sensus autem hujus loci peti debet ex cap. 12, ubi Constantinus ita loquitur: Τὸ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἔχαίρετον, ἐν τῷ τοὺς εὖ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θελον καὶ μαχαρίου ζηλωτὰς ποιήσας βίου. Hi enim duo loci lucem sibi mutuo fenerantur. In codd. Fuk., Turnebi ac Saviglii, scribitur ζηλῶσαι, non ζηλῶσα.

(61) Σὺ δ', ὁ ωρηρά. Ab his verbis novum caput inchoatur in editione Rob. Stephani et in codice Regio, in quibus hæc verba modico intervallo a præcedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. et in schedis nulla hic notatur distinctio.

(62) Τοῦ δυντος Θεοῦ. Malum scribere adverbialiter τοῦ δυτῶς. Alque ita plane in codice Fuk. scriptum inveni.

(63) Μέρσιρ τὰ ἔπιχιστα. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos manet, ut cum dicitur, te manet capitolina palmata, id est, tibi parata est. Graeci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in epistola Constantini ad Alexandrinos, quain refert Athanasius

letestanda blasphemia, quæ mendaciis et fama perulgatisque sermonibus effterri et gloriari soles, tu, inquam, juvenes decipis; adolescentes et viros qui puerili quodam ingenio prædicti sunt, blanda persuasione in fraudem inducis, a veri Numinis cultu eos abducens, et simulacra constituens, quæ adorent, et quibus preces allegent: adeo ut decepli, suæ ipsorum recordia mercede recipiant. Christum enim omnium bonorum auctorem, qui et Deus est et Dei Filius, calumniantur. Annon, qm̄so, hic **581** Deus a modestissimis ac sapienissimis gentibus ac populis jure merito colitur? qui cum omnem potentiam nactus sit, propositi sui semper tenax, de insita sibi clementia nihil imminuit. Abite igitur, impii (id enim vobis licet, quandoquidem sceleri vestro nulla nunc poena irrogatur); abite, inquam, ad victimarum cades et convivia, festosque dies et compotationes: in quibus religionis specie voluptatibus et intemperantiae indulgetis. Et sacra quidem a vobis celebrari simulatis: re autem vera libidines vestras expletis. Neque enim quidquam boni nostis, ac ne primum quidem summi Dei mandatum: qui et humano generi leges vivendi præscribit, Filioque in mandatis dedit, ut vitam hominum moresque formaret: quo videlicet hi qui recte ac modeste vixerint, alteram vitam beatam ac felicem Filii sui iudicio consequantur. Exposui decretum Dei de hominum vita, idque non ignoratione aberranti ut multi, nec opinione aut conjectura ducet. Sed fortasse dixerit aliquis: Undenam hæc filii appellatio, aut quæ ratio gignendi, siquidem unus ac solus est Deus, idemque ab omni commissione ei coitu prorsus alienus? Scindum vero est duplicein esse gignendi rationem: alteram ex partu quæ omnibus nota est: alteram ex causa sempiterna.

in *Apologetico ad imperatorem Constantium*: 'Αλλ' ἦν γεννατος καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ χρίστων ἔμετε κατ' αὐτοῦ. Tamen viri docti ex suis codicibus jam pridem emendarunt ἀναμένειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savilii reperi. Codex Fuketianus habet ἀναβάνειν.

(64) Εἶώ μέρ οὐρ τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα. Intelligit decretum Dei de hominis assumptione, seu de incarnatione, per quam hominum vita reparata est. Apparet igitur capita recte a nobis digesta esse. Nisi quis fortasse ad hæc usque verba caput 19 extendere voleret, quod libens concesserim.

(65) Vulg. ὃς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanius in variis lectionibus, quas ad calcem editionis mæ adnotavit, monet hunc locum in quibusdam codicibus ita legi, δς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Quæ sine dubio vera scriptura est. Ait enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus notum esse: generationis autem divinæ rationem paucos admodum cognoscere, quos Deus peculiariter benevolentia prosecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur δς ἐκείνῳ φίλος. Sed codd. Fuk., Turnebi ac Savilii, veram lectionem exhibent.

(66) Vulg. τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Geneenses duas postremas voces in textum aduiserunt, ex conjectura Scaligeri, ut ad marginem adnotatur. Sed eas rejiciendas esse satis apparet. Nam et sensum omnem hujus loci perturbant, et in scriptis codicibus non leguntur.

A τὸν τῶν ἀγαθῶν παρατίτον πάνταν, Χριστὸν, θεῖ τε καὶ Θεοῦ παῖδα. Ἀρ' οὖν οὐχ ὑπὸ σωφρονεστάτων ἔθνῶν τε καὶ δῆμων οὔτος δὲ Θεὸς καταξίαν οἴεται; Παντοὶς μὲν δυνάμεως ἐπειλημένος, αύτὸς δὲ ἡ τῇ οἰκείᾳ προστέρεστι μένων, οὐδοτούν τῆς ἐμότητος φιλανθρωπίας ἐμείσων. Απίτε δῆ, δυσαεβεῖς, ἐχεῖτε γάρ οὐλὴν διὰ τὴν ἀτιμώρητον ἀμαρτίαν, ἐπὶ τὰς ἁνίερειν σφαγὰς, θοίνας τε καὶ ἑορτὰς καὶ μέθας προσποιούμενοι μὲν θρησκείαν, ἐπιτηδεύοντες δὲ τὸν νάρας καὶ ἀκολασίας· καὶ θυσίας μὲν ἐπιτελεῖν σκητόμενοι, ταῖς δὲ αὐτῶν ἡδοναῖς δουλεύοντες. Οὐ γάρ ξετε ἀγαθὸν οὐδὲν, οὐδὲ τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου θεοῦ πρόσταγμα, διατάσσοντός τε τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, καὶ ἐπισκήπτοντος τῷ Παιδὶ, τὸν τούτων διακινερχόντιον, διποτανοὶ οἱ δεξιῶν καὶ σωφρόνων βιώσαντες, κατὰ τὴν τοῦ Παιδὸς κρίσιν, δεύτερον βίον μακάριόν τε καὶ εὐδαίμονα λαγχάνωσιν. Έγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα (64) περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων βιώσεως διεξήλθον, οὐ μὴν ἀγνοῶν, καθάπερ οἱ πολλοὶ, οὐδὲ τις εἰκασίας, οὐδὲ στοχασμοῦ. Τάχα δὲ ἐν τις εἰποι: Πλοθεν ἡ προστηγορία τοῦ παιδὸς, ποία δὲ γένεσις, εἰπεὶς μόνος ὁν Θεὸς τυγχάνει, πάστης δὲ μίζεως οὐδὲς ἔστιν ἀλλότριος; Ἀλλὰ τὴν γένεσιν διπλῆν τινα νεισθεὶ κρήτην μὲν ἐξ ἀποκύησεως, τὴν συνεγνωσμένην ταῦτην, ἐτέραν δὲ τὴν ἐξ ἀΐδιου αἰτίας, ἃς τὸν λόγον Θεοῦ πρόνοια θεᾶται, καὶ ἀνδρῶν δὲ ἐκείνων φίλος ὑπάρχει (65). σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὅλων διακοσμήσεως εἰσεται. Οὐτος τοινούν ἀνετίου μηδενὸς, προϋπάρχειν τῶν δυτιῶν, τὴν αἰτίαν αὐτῶν (66) ἀνάγκη. Οὐτος δέρι κόσμοι καὶ τῶν ἐν αὐτῷ, οὖσης τε αὐτῶν σωτηρίας, τὸν Σωτῆρα τῶν δυτιῶν προϋπάρχειν ἀνάγκη· ὡς εἰναι τὸν μὲν Χριστὸν, τὴν σωτηρίας αἰτίαν, τὴν δὲ σωτηρίαν τῶν δυτιῶν τὸ αἰτιατόν (67). καθάπερ αἰτία μὲν Υἱοῦ δὲ Πατήρ, αἰτιατὸν δὲ Υἱός (68). Καὶ τὸ μὲν προϋπάρχειν

(67) Vulg. τὸ αἰτιατόν. Nihil hoc loco vidit Christopheronus. Atqui facilissimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατόν. Comparat enim hic Constantinus Filium cum conservatione, et Patrem cum Servatore. Quemadmodum igitur Pater quidem est causa Filii, Filius vero effectus seu τὸ αἰτιατόν, sic Servator quidem causa est salutis omnium rerum, salutis vero est effectus seu τὸ αἰτιατόν Servatoris.

(68) Αἰτία μὲν Υἱοῦ δὲ Πατήρ, αἰτιατὸν δὲ Υἱός. Veteres theologi, præsertim apud Græcos, unam in Trinitate personam, Deum scilicet Patrem, causam esse dicebant; duo vero causas, Filium nūpētē et Spiritum sanctum. Sic Athanasius in Quæstionibus secundis, cap. 11 et 12, δὲ Υἱός οὐκ εστὶν αἴτιος, ἀλλὰ αἰτιατός. Ita etiam Joannes Damascenus in libro *i. De imaginibus*, non longe ab initio: « Imago, inquit, Dei invisibilis est ipse Filius, qui in seipso Patrem gerit, et in omnibus idem cum illo est, præster unum id quod ab eo tanquam a causa est. Naturalis enim causa est Pater, ex qua Filius proficitur. » Sed et Gregorius Naz. in oratione 29, quæ est De dogmate, Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti diserte asserit. Ex Latinis vero Marius Victorinus in libro primo *Adversus Arium* perinde locutus est. « Sed maior, inquit, Pater, quod ipse dedit Filio omnia, et causa est ipsi Filio ut sit, et isto modo sit. » Supra autem idem Victorinus dixerat, Filium quidem causam esse principalem omnium rerum,

αύτὸν. ίκανῶς ἡδη δεδήλωται. Πῶς δὲ εἰς ἀνθρώπους A καὶ γῆν κατῆλθεν; Ἡ μὲν προαιρεσίς τῆς καθόλου (69), καθὼς οἱ προφῆται προεθέσπισαν, κηδεμονίας τῶν ὅλων ἐστίν· ἀνάγκη γάρ τὸν δημιουργὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ κηδεσθαι. Ἐπει δὲ κοσμικῷ σώματι πλησιάζειν, ἐν τε γῇ χρονίειν ἔμελλε, τῆς χρείας τοῦτο ἀπαιτούσης, νόθην τινὰ γένεσιν ἔσυτοῦ ἐμηχανήσατο· χωρὶς γάρτοι γάμων σύλληψις, καὶ ἀγνῆς παρθενίας εἰλεῖθυα, καὶ θεοῦ μῆτρον κόρη, καὶ αἰώνιας φύσεως ἀρχὴν χρόνοις, καὶ νοητῆς οὐσίας αἰσθησίς, καὶ ἀσωμάτου φωνήτητος ὅλη (70). ἀκόλουθα τοιγαροῦν καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήσσα περιστερά (71) ἐκ τῆς Νῦν λάρναχος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς παρθένου κόλπους κατῆρε· ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναφῆ, πάσης τε ἀγνείας καθαρύτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας χρείσσοντα ὑμέναιον (72). Ἡ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ, ἐντρέπομενς τε αὐτὸν μετὰ αἰδοῦς δὲ τῶν λουτρῶν πάροχος Ἱορδάνης. Πρὸς τούτην τε βασιλικὸν χρίσμα ὁμόψυχον τῆς πάντων συνέσεως, παιδείᾳ δὲ καὶ δύναμις παράδοξα κατορθοῦσα, καὶ τὰ ἀνάτα λιμένη· καὶ εὐχῶν ἀνθρωπίνων ταχεῖα καὶ ἀνεμπόδιστος βεβαίωσίς, καὶ δλῶς δὲ σύμπας ὑπὲρ ἀνθρώπων βίος· διδασκαλία δὲ οὐ φρόνησιν, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκουσα, τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικάς λεγομένας ἀρετάς (73) μανθανόντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραπούς ἀναλυούσας, τὴν τε τοῦ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντας γένους ἐποπτίαν πονούντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου Πατρὸς ἔννοιαν ἀσκουμένων. Τὰ γάρτοι τῶν εὐεργετημάτων οὐ μέτρια· ἀντὶ μὲν τῆς πωρώσεως (74), δρασίς· ἀντὶ δὲ παρέσσως, εὐεξία· ἀντὶ δὲ θανάτου, πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. Παρίημι γάρ ἀρθοντο τῶν ἀναγκαῖων παρασκευὴν ἐν ἔρημῳ, καὶ ἐν ὀλίγοις ἐξέσμασι παντοδαπὴν μεγάλοις πλήθει πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. Ταῦτην σοι τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ διωτάδην ἀποδίδομεν, Χριστὲ δὲ Θεὸς καὶ Σωτὴρ,

sed Patrem præcausam esse, eo quod Filii causa sit.
(69) Ἡ μὲν προαιρεσίς τῆς καθόλου. Nihil hic mutant codices nostri. Ego tamen libentius legem τῆς καθόλου, id est, auctoritatem Dominiciana.

(70) Vulg. ἀσωμάτου φωνήτητος ὅλη. Scribendum videtur φωνήτητος, ut legit Christopheronus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli apostoli in quo Christus splendor glorie Dei Patris appellatur. Certe in Fuk. et Savilii libr. φωνήτητος scribitur.

(71) Αἰγλήσσα περιστερά. In codice Regio ad marginem ascribitur λαμπρά, quod scholion est vocis αἰγλήσσα. Frustra igitur et Scaliger et ceteri emendatores legunt αἰγλήσσα. Porro bæc Constantini narratio sumpta est ex libris apocryphis, qui Spiritum sanctum sub columba specie in Mariam sinum descendisse referebant, prout angelus ei prædixerat. Ac fortasse in Evangelio Hebreorum bæc ita narrabantur. Sed Christopheronus columbam hic intellexit, quam Noe olim ex arca dimiserat, eamque figuram sibi Spiritus sancti, qui in Mariam virginem quandoque erat illapsurus. Ego vero nullum hic legere αἰγλήσσα περιστερά οἶα τὰ πάλαι ἐκ τῆς Νῦν λάρναχος ἀποπταμένη, etc. Ita sensus erit apertus et elegans.

(72) Υμέραιον. Post hanc vocem panarium apriposi ex auctoritate codicis Regii, quod cum non auctoritatem Christopheronus, totam hujus

Cujus quidem generationis modum ac rationem, divina faveente providentia, is inter homines videt, qui Deo charus fuerit. Sapiens enim quivis ordinationis universi causam intelligit. Porro cum nihil sit quod causam non habeat, ante omnia quæ existunt, causa eorum subsisterit necesse est. Cum igitur mundus et cuncta quæ in mundo sunt existant; cumque eorum existet conservatio, necesse est ut ante omnia quæ sunt, Servator existiterit: adeo ut Christus ipse omnium rerum causa sit, et conservatio sit effectus: quemadmodum Pater quidem Filii causa est, Filius vero est causatum. Et ipsum quidem Christum ante omnia existuisse, iam abunde probavimus. At quomodo in terras descendit et ad homines venit? Consilium quidem ipsum, sicut prophetae prædixerant, profectum est ex cura ac sollicitudine quam pro universis rebus gerebat. Opifex enim, operum suorum curam generali necesse est. Cum vero ad terrenum corpus accessurus esset, et inter homines, necessitate sic exigente, aliquandiu moraturus, novam quamdam nascendi rationem commentus est sibi. Nam absque 582 nuptiis sult conceptio; et castæ virginitatis puerperium; et puella Dei mater: et æternæ naturæ temporale principium; et intelligibilis substantiae sensus; et incorporei splendoris materia. Cuncta igitur quæ tunc visa sunt, his suere consentanea. Splendidissima columba ex area Noe devolans, in sinum Virginis descendit. Consentanea item sunt reliqua, quæ illibatum illum et omni castitate puriorem, ipsaque adeo continentia præstantiore hymenæum sunt consecuta. Mirabilis ab ipsis incunabilis sapientia Dei: et Jordanis qui aquas ad baptismum præbebat, cum reverentia illum suscipiens. Adhuc regalis unctio cum omnium rerum scientia conjuncta. Doctrina item ac potentia qua res admirabiles per-

Ioci sententiam corrupit, vocibus aliquot adjectis. Sic enim legit, δέμενιον, οἰκονομοῦσα τὴν εὐεργετήσαν σοφία τοῦ Θεοῦ θαυματουργετ. Codex tamen Fuk. hanc Christophoroni lectionem ac distinctionem plane confirmat, nisi quod habet τοῦ Θεοῦ σοφία, sicut et liber Turnebi.

(73) Τὰς πολιτικὰς... ἀρετὰς. Philosophi dicas virtutum species faciunt: alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellant Constantinus; alias θεωρητικὰς, quæ scilicet animum nostrum perducent ad Dei contemplationem. Unde ex discipulis Pythagoræ alii πολιτικοὶ, alii σεbastixοι dicti, ut docet vetus auctor de vita Pythagoræ in Bibliotheca Pholii, cap. 259. Porro in codice Fuk. hic locus ita legitur: Διδάσκουσα τοὺς φοιτητὰς, οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς δύσσα εἰμανθάνειν, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραπούς ἀγούσας τῶν τε τὴν τοῦ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὀτανέως ἔχοντος, etc. Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savilio. Verum assentior Savilio, qui cum hanc lectionem ad oram libri sui ascripsisset, eam postea delevit, hac annotatione subjecta: «Lectio vulgata retineri protest paucis immutatis.»

(74) Vulg. ἀντὶ μὲν τῆς βάσεως. Scribendum est procul dubio τῆς πωρώσεως. Non emendari ex codice Regio ἀντὶ δὲ παρέσσως. Autem ita codex Savilii. Paulo autem mallem scribere τὰ γέ τοι τῶν εὐεργετημάτων, etc.

petravit, et insanabiles morbos curavit. Mira denique quo celeritas in hominum precibus exaudiendis. Et generaliter tota ejus vita hominum utilitati inseriens. Prædicatio vero quæ non prudentiam sed sapientiam insinuaret, auditoribus non civiles virtutes, sed viam quæ ad intelligibilem mundum perducit, addiscentibus, ejusque naturæ quæ semper uno eodemque in statu permanet, contemplationem et summi Patris notionem assidua exercitatione scrutantibus. Jam beneficia hancquaquam mediocria. Pro cæcitate, visus; pro virium ac nervorum resolutione, firma corporis valetudo; pro morte denique, vita iterum restituta. Prætereo res ad victimum necessarias in solitudine large suppeditatas, et paucissimos cibos maximæ hominum multitudini longo temporis spatio sufficientes. Hanc tibi gratiarum actionem prout possunus, persolvimus, Christe, Deus ac Servator, magni Patris summa Providentia, qui et a malis liberas, et doctrinam beatissimam tradis. Neque enim hæc a me dicuntur ut laudes tuas celebrem, sed ut gratias agam. Nam quis unquam inter homines te pro dignitate laudaverit? Tu quippe es, qui ex nihilo res creasse diceris, et lucem eis accendisse; et confusam elementorum molem ordine ac ratione distinxisse. Tuæ clementiæ hoc præcipuum munus est, quod homines bona indole præditos, divinæ ac beatæ vitæ æmulatorum reddidisti, ac providisti ut illi optimarum rerum mercatores effecti, sapientiam ac felicitatem suam pluribus aliis impertirent, ipsique immortalem fructum virtutis perciperent; liberati quidem intemperantia, **583** clementiæ vero participes: et inisericordiam quidem pte oculis habentes, fidei vero promissa sperantes: verecundiam denique et omne genus virtutis amplectentes, loco injustitiæ quam prior mortalium vita moribus humanis infunderat, ut ab eo qui omnium rerum curam ac providentiam gerit, excindereetur. Nullus enim alias, tantorum malorum et injustitiæ quæ illa ætate invalueraut, medicus idoneus inveniri potuisse. Igitur Providentia ad terras usque perveniens, cuncta quæ per contumeliam et intemperantiam incompensa

A μεγάλου Πατρός μεγίστη πρόνοια, σάζοντες τὸ εἰ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντες ὅτι γάρ ἐγκωμιάζων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέπει. Τίς γάρ διὰ τοῦτον σε κατ' ἀξίαν ὑμνήσοις ἐν ἀνθρώποις; Σὺ μὲν γάρ λόγος ἔξι οὐκ ὄντων τὰ δύτα γεννῆσαι, τὸ τι φῶς αὐτοῖς ἀνδρῶις (75), καὶ τὴν ἀπακούονταν σταχεῖαν σύγχυσιν κατακομῆσαι τάξεις καὶ μέτρα. Τὸ δὲ φιλανθρωπίας ἔξαιρετον ἐν τῷ τοὺς εὖ πεφύκτας τῶν ἀνθρώπων, θείου καὶ μακαρίου ζηλωτὰς ποιῆσαι βίου κατανοεῖν θ' (76) δπως τῶν ὄντων ἀγαθῶν ἔμποροι γεγενημένοι, πλεοντοι τῆς ἑαυτῶν σοφίας παντανελέντες, καὶ συντυχίας μεταδιδούεν, αὐτοῖς τὸ ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομίζοντο, ἀπηλλαγμένοι μὲν ἀκολαστας, μετέχοντες δὲ φιλανθρωπίας, οἰκτον μὲν πρὸ ὀψευμῶν ἔχοντες, πίτεως δὲ προσδοκίαν ἀπλέοντες, αἰδὼν δὲ καὶ παντοῖαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι (77), ἥν δὲ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων τῇβῶν ἐκβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων ποιουμένῳ πρόνοιαν· οὐδεὶς γάρ διὰ τῶν τε σούτων κακῶν, καὶ τῆς ἐπικρατησάσης κατ' ἔκεινον τὸν βίον ἀδικίας λατρός ἀξιόχρεως εὑρέθη. Ή γάρ Πρόνοια μέχρι τῶν τῆδε διήκουσα, πάνθ' οὐσα ὡραίαν καὶ ἀκολασίας ἀκόσμητα ἦν, κατεκόσμητο δρᾶστα. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύψας· οὗδες γάρ τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων, φρονήσεις καὶ νῷ τὴν ἑαυτοῦ διναμιν θεωροῦντας (78), τοὺς δὲ, καὶ τοῖς ἀλόγοις τὸν ζῶνταν ἀπεικασμένους τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιβάλλοντας· διὸ φανερῶς, ἵνα (79) μηδὲς ἀμφιβάλλοις, μὴ σπουδαῖος, μὴ φαῦλος, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ θαυμαστὴν θεραπείαν ὑπὲρ δύψιν ἥγε, τοῖς μὲν παυσαμένοις τοῦ βίου, ἀποκαθιστάς τὸ ζῆν τὸ δευτέρου, τοὺς δὲ ἐπερημένους τῶν αἰσθήσεων, ὑγιῶς κελεύων τάλιν αἰσθάνεσθαι· στηρίξαι δὲ θάλασσαν, καὶ νηνεμίαν ἐπιτάξαι ἐκ χειμῶνος, καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσαντα, καὶ ἐξ ἀποστατας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίτειν ισχυρὰν προκαλέσαμεν, εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι, τίνος δὲ πάλιον, πάλιον τοῦ Θεοῦ τῆς τε ἐξοχιτάτης δυνάμεως ἔργον τοῦτο; Οὐ μήν οὐδὲ δὲ προσεχῆς τοῦ παθήματος καίρος, τὸν θαυμαστῶν ἐκείνων θεαμάτων ἀλλότριος ἦν· ἕντες νύκτες ἡμερινὸν φῶς ἐπικαλύπτουσαι, τὸν δὲ λιονταρίζοντας, κατειλήψει γάρ δέος ταὺς πανταχοῦ δῆμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων συντέλειαν ἥξειν, καὶ

(75) *Vulg. τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀρδύται. Lego τὸ τε φῶς. In schedis Regiis et in libro Savillii legitur D cē δὲ φῶς, etc. Sed Fuk. codex habet cē τε.*

(76) *Kataροεῖν θ'. Christophorus hic ἀπὸ κοινοῦ subaudit verbum ποιῆσαι. Quod licet non dico, tamē necessarium non videtur. In codice Fuk. ita legitur hic locus: ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἥν δὲ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων τῇβῶν ἐκβεβλήκει· οὐδὲν γάρ, etc., absque illis vocibus τὴν ὑπὲρ πάντων ποιουμένῳ πρόνοιαν.*

(77) *Ἀσπαζόμενοι. Post hoc verbum deesse videantur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris hæc verba: ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἥν δὲ πρὸ τοῦ βίου, etc. Quam scripturam in interpretatione mea sua secutus.*

(78) *Vulg. τὴν ἑαυτῶν θεωροῦντας δύναμιν. Non dubito quin legendum sit τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste convincitur. Causam enim affert Constantinus, cur Christus, qui morbos ac vitia hominum curaturus advenierat, et*

beatam ac felicem in celo vitam nuntiatur, τοι μαρτυρια in terris patrare, cæcis oculos, ægris salutem, mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in gratiam eorum qui sunt tardioris ingenii, ne dubitare possent de ipsius virtute atque potentia, cum tot miracula patrari cernerent. Hi sunt quos paulo post φαῦλους nominat.

(79) *Vulg. διὰ φανέρωστε δη μηδείς. Hunc locum feliciter mihi videor restituuisse, cum Scaliger, Bongarsius aliique, quorum emendationes ad marginem editionis Genevensis leguntur, nihil in eo viderint. Ego vero nulla propemodum mutatione, locum pristino nitore ita restitui, διὰ φανέρως, ἵνα μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. Qua lectione nihil verius. Codex quidem Fuk. cum Scaligeri et Bongarsii lectione consentit. Verum jam multis ex locis deprehendi, hujus codicis sicut interdum vacillare; iudeo vel unus hic locus satis evincit.*

χάος αύθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως, ἐπικρατήσειν· ἐξητείτο δὲ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ τριλογούτου κακοῦ, καὶ εἶτι πλημμελές ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ Θεῖον γένοιτο· ἔως ὅτε τὰς (80) μεγαλούχιζε τῆς τῶν ἀσεβῶν ὕδρεως ὑπερφρονήσας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τοῦ ἄστρων κατακοσμῶν χορεύῃ. Τοιγάρτοι ποσῷ (81) καὶ τὸ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπώσα, εἰς τὴν οἰκείαν αὔθις ἀποκαθίστατο φαιδρότητα.

pristinum usum sensuum recuperare præcipiens. Mare vero solidum reddidisse, et in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremo cum admiranda opera edidisset, et homines ab incredulitate ad robustissimum fidem traduxisset, in cœlum evolavisse; cuius tandem nisi Dei et supremæ cuiusdam potentiae opus fuit? Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit: tunc cum noctis caligo diurnum splendorem obscurans, solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, et in pristinum chaos enjusmodi ante orbem conditum fuit, cuncta redditura esse. Requirebatur causa tantæ calamitatis, et quod tantum scelus aduersus Dei Nuntiem ab hominibus admissum fuisset: donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, et consueto siderum cursu cœlum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quæ luctu ac mœrore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuo splendorem recuperavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῶν μη γνόντων τὸ μυστήριον, καὶ δτι ἐκδρεπές ηγρόνονται· καὶ δσα τοὺς γνόντας ἀραβά μέρει, καὶ μάλιστα τοὺς δι’ ὁμοιοτητας τελειωθέντας.

Ἄλλ’ ἐρεῖ τις (82), ὃ φίλον ἐστὶ βλασφημεῖν, Θεὸν διτα δεδυνῆσθαι: κρείσσονα καὶ ἡπιωτέραν. τὴν προσέρεσιν τῶν ἀνθρώπων ἀπεργάσασθαι. Τις’ οὖν κρείσσων μέθοδος, πολα δ’ ἐπιχειρήσις ἀνυπεικωτέρα πρὸς τὸ τοὺς κακοὺς σωζοντείσθων, τῆς ἐκυτοῦ προσρήσεως; Οὐκ αὐτὸς παρὸν καὶ δρώμενος ἀδιδασκε τὸν κόσμον βίον; Εἰ οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ παραγγελία παρόντος οὐδὲν ἤνυσε, τι ἀν ἀπόντος καὶ μὴ ἀκούομένου ὥφελης; Τι οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; Ἡ τῶν ἀνθρώπων σκαιότης διτα γάρ τὰ καλῶς τε καὶ προσκόντως παραγγελλόμενα, πρὸς δρήγην λαμβάνωμεν, τηγικάδε τὸ νῆφον τῆς διανοίας ἀμαυροῦται. Τί δὲ, δτι προσφίλες; ἦν (83) ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προστάξεων, καὶ ἀνορέκτους παρέχειν τὰς ἀκοὰς τῷ τεθέντι νόμῳ; εἰ μὴ γάρ κατημέλουν, ἔσχον ἀν ἀξια τὰ ἐπίχειρα τῆς ἀκροάσεως, οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρήμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, δις ἐστιν ὡς ἀληθῶς βίος· δι γάρτοι μισθὸς τοῦ τῷ Θεῷ πειθεσθαι, δι ἀφθαρτος καὶ ἀδιος βίος, οὐ δυγατὸν ἀντιποιεῖσθαι τοῖς εἰδόσι τὸν Θεὸν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζηλωτὸν παρεχομένοις, καὶ οἷον παράδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἀμιλλαν ἔχει προηρημένοις (84). Διὰ ταῦτο οὖν τὴ διδασκαλία

(80) Vulg. ἔως δτι ηπιωτας. Scribo έως δτι ηπιω μεγαλούχια, etc.

(81) Τοιγάρτοι ποσῷ. Nihil opus erat emendatione doctorum virorum, qui corrigunt ποσῶς, cum ποσῷ ειαν διτι possit adverbialiter pro ἐπὶ ποσόν. In codd. tamē Fuk. ac Turn. scribitur ποσῶς.

(82) Α.12. ἐρεῖ τις. Ab his verbis inchoandum est cap. 12: *De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignoratio, etc.* Nam hactenus egit Constantinus de Domini adventu, et cuius rei causa Christus in terras descendenter. Nunc vero agit de iis qui hoc mysterium ignorarunt.

A erant, nullo negotio restituit; idque non clam et occule. Sciebat enim quosdam esse homines, qui virtutem ipsius ac potentiam, mentis acie contemplarentur: alios vero utpote brutis animantibus persimiles magis sensibus inlacerere. Ideo palani et aperite, ne quis sive bonus sive improbus dubitare posset, beatitudinem et admirabilem curationem omnium oculis subjecit: mortuis quidem vitam de-nuo restituens, eos vero qui sensibus orbati essent,

pristinum usum sensuum recuperare præcipiens. Mare vero solidum reddidisse, et in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremo cum admiranda opera edidisset, et homines ab incredulitate ad robustissimum fidem traduxisset, in cœlum evolavisse; cuius tandem nisi Dei et supremæ cuiusdam potentiae opus fuit? Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit: tunc cum noctis caligo diurnum splendorem obscurans, solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, et in pristinum chaos enjusmodi ante orbem conditum fuit, cuncta redditura esse. Requirebatur causa tantæ calamitatis, et quod tantum scelus aduersus Dei Nuntiem ab hominibus admissum fuisset: donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, et consueto siderum cursu cœlum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quæ luctu ac mœrore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuo splendorem recuperavit.

B 584 CAPUT XII.

De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignoratio est: et quanta bona eos maneant qui illud cognoverunt, ac præsertim eos qui in confessione mortui sunt.

Sed dicet aliquis ex iis quibus solempne est impie loqui, Deum voluntatem hominum meliorem ac placidiorem facere potuisse. Quænam, rogo, melior via, quæ ratio efficacior ad improbos homines emendandos, quam ut Deus ipse eos coram compellaret? An non ille præsens et omnium conspectu subjectus, eos ad modestiam informavit? Quod si Dei præsentis præceptio nihil profuit, quid absentis et inauditi prodesse potuisse? Quod igitur obstaculum fuit beatissimæ illius prædicationi? Hominum feritas atque scvitia. Quoties enim ea quæ recte utiliterque præcepta sunt, insenso animo excipimus, tunc mentis nostræ acies quibusdam quasi tenebris obscuratur. Quid quod voluptati illis erat præcepta negligere, et legi quæ cerebatur fastidiosas aureas præbere? Nisi enim neglexissent, dignam certe abundantia sua mercedem erant relaturi, non in hac tantum, verum etiam in futura vita; quæ vere vita est existimanda. Eorum enim qui præceptis Dei paruerunt, merces est, immortalis et æterna vita. Ad quam ii demum aspirare possunt, qui Deum cognoverint, et qui suam ipsorum vitam velut perpetuum quoddam exemplar, ad imitandum proposuerint iis,

D (83) Tι δὲ, δτι προσφίλες ηγρ. Malim scribere ξτι δτι ετι. Afferit enim Constantinus duas causas eur gentiles predicationem Christi non suscep- runt.

(84) Τοῖς πρὸς ἀμιλλαν ξηρ προηρημένοις. Eleganter Græci dicunt πρὸς ἀμιλλαν ξην, de iis qui vitam suam ad optimi enjusque imitationem instituunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerint, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Julianus imperator ad simulacionem principis Marci actus suos effugiebat et mores, ut loquitur Amm. Marcellinus.

qui ad optimi cuiusque emulationem vitam suam formare instituerunt. Quippe idcirco doctrina sapientibus tradita est, ut quod isti præceperint, a sodalibus pura mente sedulo custodiatur, atque ita sincera ac firma mandati divini observatio perseveret. Ex hujusmodi enim observatione, et ex intermerata fide sincera erga Deum pietate, nascitur mortis contemptus. Stet ergo hujusmodi animus obnixe contra sæculi procellas, invicto divinæ virtutis labore munitus ad martyrium. Cumque gravissimos terrores generose superaverit, corona donatur ab eo ipso cui testimonium constanter perhibuit. Nec tamen propterea gloriatur. Novit enim Dei munus esse, quod et tormenta sustinuerit, et divina præcepta alacriter impleverit. Porro hujusmodi vitam excipit immortalis memoria et gloria sempiterna; idque jure **585** optimo: siquidem martyris tum vita ipsa plena modestiae ac religiosæ divinorum mandatorum observantiae deprehenditur: tum mors plena fortitudinis ac generosæ indolis. Proinde hymni psalmique et laudes Inspectoris omnium Deo posthæc canuntur. Et ejusmodi quoddam gratiarum actionis sacrificium in memoriam illorum peragitur, quod ab omni sanguine et violentia vacuum est. Sed nec odor thuris requiritur, nec accensus rogus, sed purum duntaxat lumen, quantum satis sit ad eos qui Deum precantur, illustrandos. Sobria quoque convivia celebrantur a multis, tum ad mendicorum, tum ad eorum qui patria et bonis excederunt, inopiam sublevandam. Quæ si quis importuna esse existimet, is contra divinam et sacrosanctam disciplinam sapere videtur.

CAPUT XIII.

Quod necessaria sit differentia in rebus creatis: et quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur: ideoque necessarium est iudicium Dei.

Quidam vero etiam in hoc Deum reprehendere juvenili audacia præsumunt: Quia de causa, in-

(85) *Vulg. παραγνάσσηται καθαρὰ ψυχή.* Scribendum est καθαρὰ ψυχή, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur ἀληθῆς τε ἦ, optime.

(86) *Πειραργένη* πρὸς τὸ μαρτύριον. In libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, hic locus ita legebatur, ἀναταγνωστῷ θελαῖ ἀρετῆς μάχῃ φερομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. Quam scripturam etiam in codice Fuk. reperi. Savilius vero in libro suo ita emendavit, ἀναταγνωστῷ τε θελαῖ ἀρετῆς μάχῃ φέρεται πρός, etc., aīque ita legit Christopherorus. Sed vulgata lectio, quæ in codice Regio et in schedis habetur, meo iudicio longe præstat.

(87) *Vulg. ὃς τερ. ἐμπρύησε.* Non dubito quin scribendum sit ὃ γενναῖς ἐμπρύησε, quod minor a Christopherorono aliisque animadversum non fuisse.

(88) *Vulg. ἡ τελευτὴ πλήρης.* Procul dubio scribendum est ἡ τελευτὴ πλήρης, ut sensus sit absoluitus. Porro hic locus de martyribus elegantissimus est.

(89) *Ἐνχαρισταῖς θυσία.* Et hic locus in primis notandus est de Missa sacrificio, quod in memoriam atque honorem martyrum offerebatur Deo. Sic enim explicanda sunt hæc verba, θυσίᾳ τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, quæ non intellexit Christopherorus. Neque enim Christiani sacrificium martyribus offerebant, sed soli Deo, gratias ei agentes, quod illos martyrii corona donasset, ut scribit

A παρεδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵν' ὅπερ ἂν ἔκεινοι παραγγέλωσι, τοῦτο μετ' ἀπιμελεῖς ὑπὸ τῶν οἰκείων παραφύλασσηται καθαρὰ ψυχῇ (85), ἀληθῆς τε ἦ καὶ βεβαῖα ἡ φυλακὴ τῆς κελεύσεως τοῦ Θεοῦ· ἐκ γάρ τοι αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ἀδεὲς ὑπὸ καθαρὰ πίστεως καὶ εἰλικρινοῦς περὶ τὸν Θεὸν καθοιώσεως φύεται· ἀνθίσταται δὲ ζάλαις κοσμικαῖς, ἀναταγνωστῷ θελαῖ ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον (86)· νικήσασα γοῦν ὑπὸ μεγαλούχιας τοὺς μεγίστους φόδους, ἀκίνουται στεφάνου παρ' αὐτοῦ, διγενναῖς ἐμπρύησε (87). Καὶ οὐδὲν σεμνύνεται· ἐπίσταται γάρ, οἵμαι, καὶ τοῦτο θεόθεν δεδόσθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρῶσαι προθύμως τὰ θεῖα προστάγματα· διαδέχεται δὴ τόνδε τὸν βίον μνήμη διαρκῆς, καὶ αἰώνιος δόξα, μάλα εἰκότως· εἰπερ ὁ τε βίος αὐτῶν τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παραγγελμάτων μνήμων, ἢ τε τελευτὴ πλήρης (88) εὑρίσκεται μεγαλούχιας τε καὶ εὐγενεῖας· ὑμνοὶ δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημίαι, καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐπόπτην Ἔπαινος. Καὶ τοιαῦτη τις εὐχαριστίας θυσία (89) τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, ἀγνῇ μὲν αἴματος, ἀγνῇ δὲ πάσῃ βίᾳ· οὐδὲ μή συμή λιθάνων ἐπιποθεῖται, οὐδὲ πυρκαϊά· καθαρὸν δὲ φῶς, δσον ἐξαρκέσαι πρὸς ἔκλαμψιν τοῖς εὐχημένοις· σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ τὰ συμπόσια (90), πρὸς ἔλεον καὶ ἀνάκτησιν τῶν δεομένων ποιούμενα, καὶ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐκτεσόντων. "Απέρ ἂν τις φορτικὰ εἶναι νομίζῃ, οὐ κατὰ τὴν θελαῖ καὶ μακαριωτάτην διδασκαλίαν φρονεῖ.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ^η.

"Οἱ δραγκαῖα τῷρ τῆς κτίσεως μερῶν ἡ διαφορὰ, καὶ διτὶ ἡ πρὸς τὸ καὶ λόγῳ καὶ πακόρῳ φορὴ τῆς αἰθρώπων γρήγορης ἐστί τοις διεργασίαις καὶ εὐλογοῖς.

"Ηδη δέ τινες καὶ ἐν τῷ μέμφεσθαι (91) τὸν θεὸν νεανιεύονται· Τι δῆ ποτε βουληθεῖτε, οὐ μίαν καὶ στὴν

Augustinus in libro viii *De civitate Dei*, capite ultimo. Et haec est quam Constantinus hoc loco θυσία τῆς εὐχαριστίας appellat. Verum quia ad memorias et sepultra martyrum Christiani incursum hoc sacrificium Deo offerebant, ut ob martyrium præmia et coronas atque victorias ei gratias agerent, ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit.

(90) *Kai τὰ συμπόσια.* De his Christianorum conviviis, quæ ad sepultra martyrum siebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis: « Quicunque etiam epulas suas eo deferunt, quod quidem a Christianis melioribus non sit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo, tamen quicunque id faciunt, quas cum apposuerint, orant, et auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigenis largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrum, » etc. Porro haec convivia initio quidem sobria fuere ac modesta. Postea vero, in pejus proficiente licentia, ad ebrietatem ac lasciviam discivere. Atque idcirco plerisque in locis penitus extincta sunt, teste Augustino in epistola 64. In codice Fuk. scriptum est σωφρονέστατα δὲ πολλῶν καὶ συμπόσια, etc., non πολλῶν, ut habeat vulgatae editions.

(91) *Kai ἐν τῷ μέμφεσθαι.* Malim scribere ἄν τούτῳ, ut in libro Moræ ad marginem emendatam inveni. Atque ita scribitur in codice Fuk.

αὐτὴν τῶν διντων φύσιν ἐπεκτήνατο, ἀλλὰ διάφορα καὶ τὰ πλεῖστα ἔκαντα τὴν φύσιν ἐκέλευσεν ἀπογεννᾶν; διθεν καὶ ἡ διαφορὴ τῶν ἡμετέρων θεῶν τε καὶ προαιρέσεων· ἦν γάρ ἵστις διμεινον καὶ πρὸς τὸ πειθαρχεῖν τοὺς κελεύσμασι τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸ βεβαιοῦσθαι κατὰ τὴν ἔκαστον πίστιν (92), διμοτρόπους εἶναι πάντας ἀνθρώπους. Τὸ δὲ τοὺς ἀνθρώπους πάντας διμοιτρόπους εἶναι: ἀξέουν, κομιδῇ γελοῖον· μηδὲ ἐννοεῖν, διτὶ οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις (93), αὕτη καὶ τῶν κοσμικῶν, οὐδὲ τὰ φυσικὰ τοῖς ἡθικοῖς διμούσια, οὐδὲ τὰ τοῦ σώματος παθήματα τοῖς τῆς φυχῆς πάθεσι τὰ αὐτά· τὸν μὲν γάρ σύμπαντα κόσμον (94) φθαρτῶν καὶ ἐπιγείων ζώων μακαριότερι, διφερεντέρα τε καὶ θειότερα τοῦ θεοῦ προελομένων, τὴν τῶν θεῶν ἐπίγνωσιν.

Partitatis particeps hominum genus, nec tamen omnes cipices sunt divinæ bonitatis: sed etiā soli qui divinam naturam scrutati sunt, et qui hoc præcipuum vitæ institutum ac studium sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

"Οτι ἀπειρως η κτιστη φύσις ἀπὸ τῆς ἀκτιστου οὐσίας ἀσέστηκε, πλησιον δε αὐτῆς τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ σ ἀνθρώπως γίνεται.

Τά γε μήν ἔκ γενεᾶς τοῖς ἀδίδοις συγχρίνειν, μανίας ἔστιν ὡς ἀληθῶς τῆς τελεωτάτης· τῶν μὲν γάρ οὐτ' ἀρχὴ τις, οὔτε τέλος, τὰ δὲ ἄτε φύντα καὶ γενόμενα (95), καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆντὸν χρόνῳ τινὶ λαβόντα, ἀκολούθως καὶ τελευτὴν ἐξ ἀνάγκης ἔχει· τὰ δὲ γενόμενα, τῷ κελεύσαντι γεννηθῆναι αὐτά, πῶς ἀν ἐξισάζοιτο; Εἰ γάρ δμοια (96) ταῦτα ἔκεινων, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι προστήνως ἀν ἔκεινῳ ἀρμόδιοιτο. Ἀλλ' ἔκεινῳ μὲν οὐδὲ ἀν τὸ οὐράνια συγκριθεῖη, ὅπερ εὖ δὲ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐδὲ αἱ εἰκόνες τοῖς παραδείγμασιν. Ή δὲ σύγχυσις τῶν πάντων (97), πῶς οὐ γελοῖον; ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θεοῦ τιμιότητος τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὰ γε θηρία συγκρίσει (98). Ἐφεσις δὲ δυναστείας, ἀντίρροπος Θεοῦ δυναστείᾳ, πῶς οὐ

(92) *Katὰ τὴν ἔκαστον πίστιν.* Scribendum videtur τὴν καθ' ἔκαστον πίστιν.

(93) *Oύχ η περὶ τοῦ κόσμου διάταξις.* Malim scribere οὐχ ἡ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις, αὕτη καὶ τῶν κοσμικῶν.

(94) *Tὸν μὲν γάρ σύμπαντα κόσμον.* Post has voces multa desunt, ut patet ex titulo capituli. Nos ex corruptione ac mutilo loco qualemque sensum elicere maluimus, quam cum Christophorus locum expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque ad illa verba τῆς δὲ θεᾶς ἀγαθότητος, delevit. Certe in codice Fuk. tota illa periodus non habetur.

(95) *Τὰ δὲ τερόμενα.* Christophorus legisse videatur γεννώμενα, quod magis placet.

(96) *Vulg., εἰ γάρ μαρτι.* Hunc locum ita corrigendum puto: *Eἰ γάρ δμοια ταῦτα ἔκεινων, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι, προστήνως ἀν ἔκεινῳ ἀρμόδιοιτο,* id est: *Si res quae generantur aequales sunt Deo, præceptum quo eas gigni jussit, ipsi utique non conveniret: aequalis enim in aequalem jus imperiumque habere non potest.* Fassat igitur

A quiunt, non unam eamdemque omnium naturam atque indolem fabricavit, sed multa diversa, adeoque contraria indole prædiæ nasci voluit? Ex quo dissimilitudo morum ac voluntatum inter homines orta est. Satis quidem fortassis suisset ut, quod spectat ad observationem mandatorum Dei, et accuratam ejus contemplationem, et ad confirmationem fidei singulorum, omnes homines unius atque ejusdem moris fuissent. Verum absurdum plane ac ridiculum est, id optare, ut omnes homines iisdem sint moribus prædicti, neque animadvertere, aliam mundi totius, aliam earum ruinæ quæ in mundo sunt, ordinationem esse: nec res naturales ejusdem substantiæ esse ac morales, nec corporis affectus eosdem esse cum affectibus animi. Etenim universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis, tanto beatior terrenis et corruptioni obnoxii animantibus, quanto augustior est atque divinior: neconon divinæ homines promiscue ac sine ullo discrimine participes sunt divinæ bonitatis: seū etiā soli qui divinam naturam scrutati sunt, et qui hoc præcipuum vitæ institutum ac studium sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

586 CAPUT XIV

Quod creatura immenso spatio distat a substantia increata: et quod homo per virtutem proxime ad Deum accedit.

Porro ea quæ orta sunt cum æternis comparare, summæ profecto dementiæ est. Hæc enim neque principium habent, neque finem. Illa vero cum orta sint et genita, cumque existendi ac vivendi certo tempore principium acceperint, exitum quoque habeant necesse est. Ea vero quæ genita sunt, quomodo comparari unquam possint cum eo, qui ipsa gigni præcepit? Nam si hæc illi æqualia sunt, præceptum quo ea gigni jussit, non posset ipsi merito convenire. Sed ne cœlestia quidem jure cum illo conferantur, quemadmodum nec sensitilis mundus cum intelligibili, nec imagines cum exemplari. At confusio et permisio omnium rerum, nonne prorsus ridicula res est? cum divinæ naturæ dignitas obtegatur, si homines ac bestiæ

emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. et in libro Moræ reperi: *Ei γάρ μαρτι ταῦτα ἔκεινων παρεῖσθαι, η πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι, etc.* Verum si ita legeris, nullus est sensus: nec sequentia cum antecedentibus cohærebunt. Christophorus quidem in suis libris ita reperiat, ut ex versione ejus apparet. Sed vulgata lectio Regii codicis et veterum schendarum auctoritate fulcitur.

(97) *Η δὲ σύγχυσις τῶν πάντων.* Musculus legisse videatur σύγχριτις, quod valde probo; veritatem enim: *Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est, etc.* Certe aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exæquationem illam omnium rerum vocat confusionem.

(98) *Vulg. εἰ τὰ γε θηρία συγκρίσει.* Scribendum procul dubio συγκρίνοτο. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne cœlestia quidem, inquit, conferri possunt cum Deo: quanto minus terrestria et bruta animalia. Hic est sensus hujus loci. Scripti tamen codices Christophorus, Savilius, Gruteri et Fuk. hunc locum ita exhibent: *ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ*

Comparentur cum Deo. Cupiditas vero potentia^z quæ æmula sit et æqualis potentiae divinæ, an non est hominum prorsus amentium, et a modesta ac proba vivendi ratione alienorum? Nam si quidem ad divinam beatitudinem omnino adspiramus, vitam juxta Dei mandata instituere debemus. Sic enim postquam juxta legem a Deo constitutam vivierimus, fato superiores in immortalibus æternisque sedibus ævum degemus. Quippe hæc sola in homine vis est par divinæ potentia^z: sincerus ac minime lucatus Dei cultus, et conversio ad Iesum, et eorum quæ Deo accepta sunt, contemplatio atque meditatio: nec in terram pronum atque abjectum esse, sed ad sublimia ac cœlestia, quoad fieri potest, mentem nostram erigere. Ex hujusmodi enim studio, victoria nobis paratur instar multorum bonorum. Causa igitur dissimilitudinis rerum, tum in dignitatis, tum in potentia^z distantia posita, hanc habet rationem. Cui libenter quidem acquiescent, quicumque sapiunt, et maximas gratias agunt. Stulti vero ingratos sese exhibentes, debitum arrogantiæ suæ supplicium ferunt.

587 CAPUT XV.

Quæ p̄cepta tradiderit, et quæ miracula patraverit, et quantopere subditis profuerit Salvator.

Cæterum Dei Filius omnes homines ad virtutem cohortatur, Patris mandatorum doctorem se prebens prudentibus. Nisi forte per summam imprudentiam ignoramus, eum utilitatis nostræ causa, id est, propter omnium felicitatem, terras peragrasse, et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam, velut quoddam modestæ vitæ pharmacum tradidisse: fidem atque justitiam eos docendo, adversus infesti dæmonis invidiam, qui rudes atque imperitos allicere ac decipere solet. Igitur ille ægros quidem invisit, infirmos vero malis quibus oppressi erant levavit; iis etiam qui ad summam inopiam atque egestatem redacti essent, solatium præbuit. Idem mode-

bus tunc ostendit, πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γε θηρία συγχρίσει. Quæ lectio melior mihi videtur et elegerior.

(39) *Tὸν ριχᾶρ ἀρτὶ πολλῷ ἀγαθῶν, φησι. Alludere videtur ad ea quæ leguntur in Apocalypsi, cap. ii et iii, ubi Deus dicit: *Vincenti dabo cromam*, etc. Certe christiani hominis vita athletis comparari solet, ut passim occurrit in Epistolis Pauli. Vox autem φησι abundant, more Græco, ut horum Græci sermonis perit.*

(1) Vulg. τὴν εὐεργεολαρ. In codice Regio scribitur τὴν εὐεξίαν, quemadmodum etiam Rob. Stephanus in variis lectionibus adnotavit. Lego itaque τὴν δέξιαν Christophorsono, Scaligero, Gruero et alii, vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scriptæ lectionis proprius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν δέξιαν.

(2) *Tὼν Σωτῆρος παραγγελμάτων.* Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας. ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Possit etiam scribere τῶν τοῦ Ηστρός. Error enim ex compendiosa scribendi ratione ortus videtur. Certe in codd. Regio, Fuk., et in schedis hoc loco scribitur αρι.

μανονέμων ἀνθρώπων ἐστιν, ἀπεστραμμένων τε τὸν σώφρονα καὶ ἐνάρετον βίον; Εἰ γάρ ὅλως τῆς θελας εύτυχιας ἀντιποιόμεθα, κρή τὸν βίον διάγετο κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κέλευσιν· οὕτω γάρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήροις, κρείσσους πάσης εἰμαρμένης διάζομεν τὸν βίον, κατὰ τὸν ὑπὸ Θεοῦ νόμον ὀρισθέντα βιώσαντες· μόνη γάρ ἀντίρροπος Θεοῦ δυνάμεως ἀνθρωπίνη δύναμις, ἡ εἰλικρινῆς καὶ ἀδολος πρὸς τὸν Θεὸν λατρεῖα, καὶ τὴν αὐτὸν ἐπιστροφή, θεωρίας καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκόντων τῷ Κρείττονι, καὶ τὸ μῆτρας γῆν νενευκέναι, ἀλλ' ὅση δυναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ δρῦιά τε καὶ ὑψηλὰ ἀναβιδάζειν· ἐκ γάρ τοι τῆς ἐπιτρέπεσσες ταύτης, τὸ νικᾶν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν, φησι (99), περιγίγνεται. Ή τοίνυν αἵτις τῆς τῶν δυτῶν διαφορᾶς, κατὰ τε τὴν δέξιαν καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ δύνασθαι παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον· φειθονται μὲν οἱ εὖ φρονοῦντες, καὶ εὐχαριστοῦντες ἔχοντες, οἱ δὲ ἀχαριστοῦντες, τῇθιοι, καὶ τὴν δέξιαν (1) τῆς ὑπερηφανίας κομιζονται τιμωρίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ.

**Οσα δὲ Σωτῆρος ἐδίδαξε, καὶ ἐθιματούργησε, καὶ τοὺς ἀρχομένους ὑφέλησεν.*

Καὶ μήν δὲ τοῦ Θεοῦ παρακαλεῖ παῖς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀπαντάς, διδάσκαλον ἔαυτὸν τοῖς εὖ φρονοῦσι τῶν Σωτῆρος παραγγελμάτων (2) κακοθεάτας· εἰ μή ἄρα λανθάνομεν ἔαυτοὺς, κακῶς ἀγνοοῦντες, οὐτε διὰ τὸ ἡμῖν συμφέρον, τουτέστι διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γῆν περιενόστησε, καὶ καλέσας ὡς ἔαυτὸν τὸς ἀρίστους τῶν τηνικαῦτα βιωφελῶν (3), παρεῖλαν ἐπαλέυσε, σώφρονος βίου φάρμακον, πίστιν καὶ δικαιούντην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντιτερπὸν τοῦ ἐκ τῆς ἀντικειμένης φύσεως φθόνου, φειδεάζειν (4) καὶ ἔχαπτάν τοὺς ἀπέιρους προσφιλές. Τοιγαροῦν νοοῦντας μὲν ἐπεσκέπτετο, ἀρδεώστους δὲ τῶν περιεχόντων κακῶν ἐκούφιζε, παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς εἰς τοῦσχατον πενίας τε καὶ ἀπορίας προβεηκότας, ἐπήγειρε δὲ τὸ μετὰ λόγου (5) τῆς φρονήσεως μέτριον,

(3) *Τὼν τηρηκαῦτα βιωφελῶν.* Christophorus hunc locum ita vertit: *Ei ex illis qui id temporis hominum vitæ adjumento fuerunt, longe optimos ad vocasse ad se.* Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν? Quare non dubito, quia locus ita distinguidus et corrigendus sit, καὶ καλέσας ὡς ἔαυτὸν τὸς ἀρίστους τῶν τηνικαῦτα, βιωφελῆ παρεῖλαν ἐπαλέυσε, id est, *Et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam maxima tradidit.* In libr. Fukelii ac Turnebi legitur τῶν τηνικαῦτα.

(4) Vulg. φειδεάζειν μέτρ. In libr. Turnebi ac Morzi emendatur δειλάζειν καὶ ἔχαπτάν, etc. Codex autem Fuk. η δειλάζειν καὶ ἔχαπτάν rectius scriptum habet.

(5) *To μετὰ λόγου.* In editione R. Stephanii excusum erat τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτριον, quam scripturam confirmant etiam Regius codd. et Fuk., et schedæ. Sed in libro Morzi emendatum inventi μετ' εὐλόγου. Quam emendationem nescio cur Geneveses in lexium admiserunt. Τῆς φρονήσεως μέτριον, idem est quod μετριοφρονεῖν. Paulus apostolus dicit sapere ad sobrietatem.

φέρειν τέ γενναίως καὶ ἀνεξικάχως παντοίαν μὲν οὐδέριν, παντοίαν δὲ καταφρόνησιν, προσέταξε· διδάσκων ἐπίσκηψίν τινα τοῦ Πατρὸς (6) εἶναι τοιαύτην, ὅστ' ἀεὶ νικᾶν τοὺς μεγαλοσύχους φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γάρ ὑπερφυῶς ἔχοχωτάτην λέχουν εἶναι διεθεσιοῦτο, στερβότητα διανοίας μετὰ φιλοσοφίας· ήτις ἐστὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ (7) γνῶσις, ἐθίζουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πεντηχρωσέρουις φιλανθρώπῳ διινεμήσει· δυναστείαν παντὶ τρόπῳ καλύνων, δεικνύειν τε, ὅτι ὡσπερ μετρίοις προσῆλθεν, οὕτω μετρίοις καταλείψει τοὺς ἀφέντας χαρούμενος. Τοιαύτη δὴ καὶ τοσαύτη πείρᾳ δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπηκόων δῆμων, παρεσκεύαζεν αὐτοὺς οὐ μόνον τῶν δεινῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονητάς, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος γνησιωτάτους μαθητάς. Καὶ δὴ ποτε λίαν εἰξαντα τῷ θυμῷ τινα τῶν ἑταίρων καθαπτόμενος, λόγοις κατέστειλεν ἐτύγχανε δὲ ἐκείνος ἔκφρης τινὶ ἐπιφοιτῶν (8), τὴν ἐκεινοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀπογυμνώσας ἐπικουρίας· τούτον δὴ μένειν κατὰ σχολὴν ἐκέλευσε, καὶ μεθίεναι τὸ ἔιρος, ἔγκαλῶν ὡς ἀπελπίσαντι τῆς πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς, νομοθετῶν δὲ διαρρήδην, πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα (9), ή πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδίκειν ἐπιχειρήσαντα, ἔιψει τε χρησάμενον, ἀπολεῖσθαι βισίως. Ἡδε ἐστὶν ὡς ἀληθῶ; ή οὐράνιος σοφία, αἱρεῖσθαι τὸ ἀδικεῖσθαι πρὸ τοῦ δικιεῖν καὶ γενομένης ἀνάγκης, ἐτοίμως ἔχειν κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ή ποιεῖν· μεγίστου γάρ δυτος τοῦ ἀδίκειν κακοῦ (10), οὐχ ὁ διδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδίκων τῇ μεγίστῃ περιβέλλεται τιμωρίᾳ. Τῷ δὲ ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἔξην (11) μήτε ἀδίκειν μήτε ἀδικεῖσθαι, θαρρήσαντι τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόντος καὶ ἐπικουροῦντος αὐτῷ Θεοῦ, πρὸς τὸ μηδένα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ βλαβῆναι. Πῶς δὲ ἀν αὐτὸς ἐκατὼν βοηθοῖ (12), Θεῷ θαρρῶν; Μάχη δὲ ἦν (13) μεταξὺ δυοῖν, καὶ ἀμφόδοιον τὸ τῆς νίκης· οὐδεὶς δὲ εὑρονῶν τὰ ἀμφιθόλα πρὸ τῶν ἀφαρότων προσελκεται. Πῶς δὲ ἐμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας

(6) Ἐπίσκηψί τινα τοῦ Πατρὸς. Malum scribere ἐπίσκεψιν, ut in margine editionis Genevensis adnotatum est. Hujusmodi enim calamitates, quae viris bonis interduin contingent, visitationes Dei vulgo vocare consuevimus. Christophorus latamen vulgatau scripturam secutus, mandatum verit.

(7) Τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moræ vir doctus ad marginem emendavit τάχαδον, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica.

(8) Vulg. Ξερήρη τινὰ ἐπιφοιτῶν. Lego ξιφήρης, ut est in libro Moræ; in quo etiam emendatur τινὶ ἐπιφοιτῶν, non male. In codice etiam Fuk. scribiuntur ξιφήρης τινὶ ἐπιφοιτῶν.

(9) Vulg. Χάρτα τῶν ἀδίκων χειρῶν κατάρχεται. Hic locus ex Fuk. ac Turnebi libr. ita restituendus est, νομοθετῶν διαρρήδην, πάντα τὸν ἀδίκων χειρῶν κατάρξαντα, εἰτ. Quod autem sequitur, ή πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδίκειν ἐπιχειρήσαντα, in alio equideum scribere ἀνταῦταν ἐπιχειρήσαντα.

(10) Μερίστου γάρ δυτος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moræ vir doctus ad marginem adnotavit hæc verba: Σωκρατικὸν περὶ ἀδίκιας. Multa certe in hac oratione ex Platonis philosophia desumpta sunt,

A stiam ac civilitatem animi cum ratione conjunctam præcipue laudavit, insitique ut omnem injuriam et contumeliam forti ac Patienti animo ferremus: docens nos hujusmodi esse patris sui visitationem: adeo ut qui casus omnes generose perferrent, ii semper victoriam reportarent. Hoc enim summum robur esse affirmabat, constantiam animi conjunctam cum philosophia, quæ nihil aliud est quam veritatis bonique cognitio, assuefaciens homines qui divitias bonis artibus comparatas possident, eas ut pauperibus humaniter imperiant. Dominationem vero omnino prohibet, palam denuntians, se sicut ad humiles iuvandos advenit, ita et iis qui humiles despicerint, gratificari destitutam. Hujusmodi igitur experimento B cum subditorum sibi populorum fidem explorasset, eos non modo contemptores gravissimorum ac formidabilium rerum, sed etiam spei in ipsum ac fiduciæ genuinos discipulos effecit. Quin etiam unum ex sodalibus suis, qui iracundia vehementius exarserat, verbis objurgans repressit. Invaserat tum ille districto gladio nescio quem, ut Servatori opem ferret. At Servatori quiescere illum et gladium dimittere præcepit, graviter hominem objurgans, quod ipsius præsidio ac patrocinio diffidisset. Hancque diserte legem tulit, eum qui ferire alterum enet aggressus, aut qui ferientem lacerare conatus fuisset, 588 et generaliter quicunque gladio uteretur, violenta morte esse peritum. Hæc est revera cœlestis sapientia: injuriam pati malle quam facere, et quoties necessitas exegerit, eo animo esse, ut damnum accipiamus potius quam inferamus. Cum enim maximum malum sit injuriam facere, non is qui patitur, sed is potius qui facit injuriam, gravissimo afficitur suppicio. Ei porro qui Deo subiectus sit, integrum est, nec facere injuriam nec pati, dummodo constat patrocinio Dei, qui præsens ipsi adest, et auxilium assert, ne quis eo-

C que eruditus lector per se ipse poterit agnoscere.

(11) Τῷ δὲ ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἔξην. In cod. Fuk. ac Turnebi legitur ἔξον.

(12) Vulg. αὐτὸς ἐαυτῷ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus aliquie emendarunt βοηθοῖη θεῷ θαρρῶν, quam emendationem etiam in libro Moræ scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἔμελλε, rejectis duabus ultimis vocibus, quas parum necessarias hic esse nemo non videi. Sed codex Fuk. plane consentit cum libris illis Scaligeri et Gruteri.

(13) Μάχη δὲ ἦν. Non dubito quin scribendum sit, οὗτος γάρ μάχη μὲν ἦν μεταξὺ δυοῖν, ubi ἦν possum est pro εἴη vel pro ἔμελλεν εἶναι. Verum interpres qui hanc Constantini orationem Græce vertit, parum peritus sicut lingua Græca, nec satis diligens, ut ex pluribus locis appareat. Reddit hic rationem. Constantinus, cur cultores summi Dei nunquam velint scipios ulcisci, et vim vi repellero. Nam si id facerent, inquit, pugnaret quidem cum adversario, verum incerti essent de victoria. At si se minime defendent, tunc certissimam habent victoriam, Deo scilicet pro ipsis pugnante. Hic est sensus hujus loci, quem miror a Christophorus perceptum non fuisse, nec a Musculo.

rum qui ipsi parent, ullo officiatur incommodo. Quomodo vero ipse sibi succurrere conaretur? Proelium enim futurum esset inter duos, anceps vero atque incerta victoria. Atqui nemo unquam sana mente præditus, res ineertas certis anteponit. Quonam autem modo de præsentia et auxilio Dei dubitatur sit is, qui tot pericula expertus est, et qui ex omnibus semper discriminibus solo Dei nutu facillime evasit, qui per mare, quod Servatoris mandato constratum erat, et transeuntibus populis solidam præbebat viam, ambulavit? Ilæc enim certissima ac firmissima, ut opinor, basis est fidei, hoc fundamentum fiducie, cum admirabiles hasce res et incredibiles Dei providentis jussu perfici videmus. Hinc etiam sit, ut cum quis in periculum calamitatis inciderit, nequaquam illum pœnitentia fidei suæ, utque spem in Deo firmam atque inconcussam retineat. Qui quidem habitus ubi semel animo inhæsit, Deus in interiori cogitatione sedem habet. Hic autem cum invictus sit, animus quoque ille qui invictum in interiori cogitatione possidet, ab ingruentibus periculis nunquam vinci poterit. Præterea istud ipsum ex Dei victoria didicimus: qui omnes homines providentia sua complexus, cum ab impiis et iniquis contumeliose acceptius fuisset, nullo ex passione percepto danno, triumphum maximum et immortalem coronam devicta improbitate est assecutus: quippe qui et propositum providentiae suæ ac benevolentiae erga justos ad exitum perduxerit, et impiorum injustorumque hominum crudelitatem conculeaverit.

589 CAPUT XVI.

Quod Christi adventus prædictus sit a prophetis: et quod ad simulacrorum et urbium simulacula colentium eversionem ordinatus fuerit.

Cæterum et passio illius jamdudum prænuntiata fuerat a prophetis, et corporalis ejusdem nativitas. Prædictum quoque fuerat tempus ipsum incarnationis, quod injustitiae et intemperantiae extorta germina, quæ justis actibus et moribus innocent, e medio tollerentur, utque universus orbis prudentiae ac modestiae particeps fieret, lege scilicet quæ a Servatore promulgata est, in omnium sere mortalium mentibus prævalente, ac divini quidem Numinis cultu confirmata, dæmonum vero superstitione deleta. Quæ quidem superstilio, non modo brutorum animalium, verum etiam humanorum corporum immolationes invexerat, et scelerata ararum piacula: quippe cum juxta leges Assyrio-

(14) *Vulg. μόνοι Θεοῦ νεύματι.* Scriendum mōnō, ut in libro Moræi emendatum inveni. Et paulo post lego παραγγελέντος ὅδον, ut est in codem libro. Subauilitur enim θαλάσσης. In codice Fuketii et in veteribus schedis legitur μόνῳ Θεῷ νεύματi.

(15) *Erteūθερ δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πλοτεῖ.* In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμέλεσθαι.

(16) *Hr̄ika ἀρ τις προσπίπτοι πείρα κακῶν.* Malum scribere πείρα in nominativo; id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχειν, etc. Subauilitur enim verbum παραγίνεται, quod paulo ante præcessit. In

A καὶ βοηθείσας ἀμφιβόλειν, δι τοσούτων μὲν ἐν περίρρητον μόνον κινδύνων, ἀλλ δὲ εὔχερώς φυσθεὶς ἀπὸ τῶν δεινῶν μόνη Θεοῦ νεύματι (14), δὲ διὰ θαλάσσης ὁδοιπορῆσας παραγγέλματι τοῦ Σωτῆρος καταστρεψθείσης, καὶ στερεὰν παρασχομένης ὅδὸν τοῖς διαποντοῖς δῆμοις; Αὕτη γάρ, οἶμαι, προφανῆς ὑποθέσθαι πίστεως, καὶ θεμέλιος οὗτος πεποιθήσεως, ἦνίκα δὲ τὰ θαυμαστὰ ταῦτα καὶ διπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελούμενα ιστορῶμεν τῇ τοῦ προνοούντος κελεύσει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει (15) παραγίνεται, ἦνίκα δὲ τις προσπίπτοι περίρρητον κακῶν (16), καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχοι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γάρ τῆς ἔξεως ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ, θρυσται κατὰ τὴν διάνοιαν δὲ Θεός· ἀδίτητος δ' οὗτος· οὐδὲ τῇ ψυχῇ δρᾶ τὸ ἀδίτητον (17) ἔχουσα κατὰ τὴν ἐσωτῆρης διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιεστάτων δεινῶν κρατηθῆσται. Παρὰ δὲ (18) τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ νίκης, δις τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀδικίας ἐμπαροινθείς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάβην, μέγιστα νικητήρια καὶ διδίσιον τινα στέφανον κατὰ τὴς πονηρίας ἀνεδήσατο· ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαγών τὴν προσέρετιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους, συντρίψας δὲ τὴν τῶν ἀδίκων τε καὶ ἀσεβῶν ὡμβρήτητα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Tὴν Χριστοῦ παρονοίαν προειρῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γεγένθει πόλεων.

'Αλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκεῖνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ήδη προκεχήρυκτο, προκεχήρυκτο δὲ καὶ τὴ σωματικὴ γένησις αὐτοῦ, προείρητο δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνοωματώσεως, καὶ ὡς τῆς ἀδικίας (19) τε καὶ ἀκολασίας ἐκφύοντα γεννήματα, τὰ λυμανόμενα τοῖς δακαλοῖς ἔργοις καὶ τρόποις, ἀναιρεθείη, πάσα δὲ τὴ οἰκουμένη φρονήσεως τε καὶ σωφροσύνης μετάσχοι, ἐπικρατήσαντος σχεδὸν ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέντος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νόμου, καὶ θεοσεβείας μὲν φωσθείσης, δεισιδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης· δι' ἣν οὐ μόνων ἀλέγων ζώων σφαγαῖ, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων λερευμάτων θυσίας, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βωμῶν ἐπενοθῆθη, κατά τε Ἀσυρίους καὶ Αιγυπτίους νόμους, χαλκηλάτοις δὲ καὶ πλαστοῖς λινάλμασι:

D codice Fuk., et in schedis scribitur ἦνίκα δὲ τις προσπίπτη πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχη, etc.

(17) *Tὸ ἀδίτητον.* Ad oram codicis Moræani emendatur τὸν ἀδίτητον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christopheronius. Atque ita scribitur in codice Fuketii.

(18) *Παρὰ δὲ.* Legi πρὸς δὲ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσέτι.

(19) *Kαὶ ὡς τῆς ἀδικίας.* In libro Moræi ad marginem emendatur καὶ ὡς τὰ τῆς ἀδικίας, etc., quam scripturam in interpretatione sua expressit Christopheronius. Mihi hæc locutio parum Græca videatur. Itaque malum scribere ἐν τῷ τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet καὶ ὡς τὰ τῆς, etc.

εργασιάντων ψυχὰς δικαίας· τοιγάρτοι καρπὸν δήραντο τὸν προστήκοντα τοιαύτη θρησκείᾳ· Μέμφις καὶ Βαβυλὼν ἐρημωθῆσται, καὶ ἀσίκητοι καταλειφθῆσονται μετὰ τῶν πατρών θεῶν. Καὶ ταῦτ' οὐχ ἔξ ακοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτός τε παρὸν καὶ ιστορίσας, ἐπόπτης τε γενόμενος (20) τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις. Ἡρήμωσε δὲ Μωϋσῆς (21) κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼν χύρων, διὸ ὑπεροφίᾳ κατέθραυσε (22) τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἔθνων νικηφόρον, πεφραγμένον τε καὶ καθαπλισμένον (23), οὐδὲν τοξεύμασιν, οὐδὲν ἄχοντίων βιταῖς, μόνη δὲ διάτη προσευχῇ καὶ ἡμέρω λιτανεῖς καθείλεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ·

Περὶ τῆς Μωϋσέως σοφίας ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν, καὶ περὶ Δαριῆλ καὶ τῶν τριών παιδῶν.

Οὐδεὶς δὲ ἀνέκεινον τοῦ δῆμου μακαριώτερος γέγονε πάντοτε, ἢ γένοιτο, εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκόντες τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀπεκτήρυξαν. Τί δὲ ἀνέπιοι τις δέξιον περὶ Μωϋσέως; "Οἱ δάτακτον δῆμον εἰς δάξιν ἀγαγῶν, πειθοῖ τε καὶ αἰδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακοσμήσας, ἀντὶ μὲν αἰχμαλωσίας, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐδωρεῖτο, ἀντὶ δὲ σκυθρωπότητος, φαιδρούς ἐποίει, καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν προσηγάγετο, ὅστε τῇ λίαν ἐπὶ τάναντὶ μεταβολῇ, τῇ τε τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ ἀλλαζούστερον τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· δε τοσοῦτον ὑπερῆρη ποστίκη τοὺς πρὸ οὐτοῦ, ὕστε καὶ τοὺς ἐπιανυμένους ὑπὸ τῶν ἔθνων ἥτοι σοφοὺς καὶ φιλοσόφους (24), ζηλωτὰς τῆς ἔκει-

(20) Ἐπόπτης τε γενόμενος. Ait Constantinus se excidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quarendum igitur est a nobis, quoniam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Aegyptum quidem juvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu militaret, et obsidis instar ab eo tenerebatur. Multis enim annis Diocletianus in Aegyptio bellum gessit adversus Achilleum, qui in Aegyptio rebellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Aegyptio postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, et per Palæstinanam provinciam transivit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium Cæsarem qui cum Persis bellum gerelat, copiis suis adjuvaret. Mansaque diutius in Syria, ut pacem cum Persis compонeret, quemadmodum discimus ex Historia Petri Patricii. Tunc igitur Constantinus Babylonis ruderata reliquias spectare potuit.

(21) Vulg. ἡ Μωϋσῆς. Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba restitueris in hunc modum: Μέμφις ἡρήμωται, ἡ τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼν ὑπεροφίᾳ δὲ Μωϋσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν κατέθραυσε. Certe his verbis planius? ὑπεροφίᾳ hic est gloria, τὸ καύχημα, qua scilicet sese efferebat Pharaon. Faccasset igitur conjectura Christophorsoni, Gruteri et aliorum. Et hæc quidem olim fuit conjectura nostra de hujus loci lectione; sed postea Fukelianum codicem nacti, veniam ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim in eo legitur: Ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις ἡρήμωσε δὲ Μωϋσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τὴν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραὼν χύρων, etc. Aique ita plane le-

A rum et Aegyptiorum, æreis ac siglinis simulacris innocentes homines mactarentur. Unde et mercedem tali religione dignam retulerunt. Memphis, inquit, et Babylon vastabitur; et ultraque deserta relinquetur cum diis patriis. Atque haec ego non auditione accepta comminemoro, sed quæ ipsem præsens vidi; miseranda harum urbium sortis spectator factus. Jacet deserta Memphis, illa potentissimi quondam Regis Pharaonis sedes, quem superbia elatum Moses jussu Dei percussit: et exercitum illius multarum et maximarum gentium victorem, armis probe instructum ac munitum, non telorum ac jaculatorum missilibus, sed pura duntaxat precatio ne et quieta supplicatione delevit.

CAPUT XVII.

B De sapientia Moysis quam gentilium sapientes aemulati sunt: item de Daniele et de tribus pueris.

Nullus porro beatior unquam illo populo fuit aut futurus esset, nisi mentes suas a divino Spiritu astraxisset. Mosem vero quis est qui pro merito laudare possit? Qui cum confusam antea Judæorum multitudinem in certos ordines digessisset, eorumque animos obsequio et verecundia exornasset, pro servitute quidem libertatem eis reddidit; pro messtitia vero hilaritatem; qui eorumdem animos tan topere erexit, ut ob insperatam rerum suarum in melius mutationem, 590 et ob prosperos successus atque victorias, fastu quodam et insolentia efficerentur; qui reliquos omnes qui ipsum aestate præcesserant, sapientia usque adeo superavit, ut

Cgitur in codd. Turnebi et Gruteri, nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk., in quo post Μέμφις priuictum apponitur. Μέμφις igitur in genitivo dixit interpres hujus orationis, cum Μέμφεως dicere debuisse. Sed et οἰκτρᾶς ponitur pro οἰκτράτῃς. Porro iuxta hanc lectionem, solam Memphim a se visam esse ait Constantinus, quod equidem verius puto. Neque enim Babylonem unquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regiis ita legitur hic locus, τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης: Μέμφις ἡρήμωσε, etc., ut in vulgatis editionibus. In codice autem Regio ἡρήμωται legitur, ut edidit Stephanus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit, πόλεων τύχης: Μέμφις ἡρήμωται: ἡρήμωσε δὲ Μωϋσῆς, etc. Sed frigidum esset illud Μέμφις ἡρήμωται, nec cum sequentibus cohærens. Quid quod nec Christophorsonus ea verba in interpretatione sua retinuit?

D (22) Ὁ ύπεροφίᾳ κατέθραυσε. Christophorsonus vertit, *Quem insolentia elatum perfregit.* Ex quo apparet, eum supplevisse ἐπηρμένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum ὑπεροφίᾳ in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg., tuk., et schedis, legitur absque lata subscriptio. Sic intra loquitur, capite 19, ἡ ἀγνοια τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων θραυσε, etc.

(23) Πειραγ. τε καὶ καθωπλισμένοι. Sic legitur in codice Fuk. et in schedis Regiis. Nec displicet Valesius conjectura Savilli, qui legi vult in nominativo πεφραγμένος ει καθωπλισμένος. Mox ubi legitur ἡμέρω λιτανεῖα, mallet idem Valesius scribere ἡρεματο. Edidit.

(24) Καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula, qua adjecta longe elegantior fieri oratio.

qui a Gentilibus plurimum celebrantur seu sapientes seu philosophi, sapientiae illius simulatores existentia. Pythagoras certe sapientiam ejus amulatus, modestiae causa tantopere celebratus est, ut Plato vir modestissimus, abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitandum proponeret. Daniel quoque, lis qui futura praedixit, et qui summam cuiusdam magnitudinis animi specimen edidit, morumque et totius vitae sanctitate excelluit, quem et quam asperam tyranni illius qui tum in Syria dominabatur, saevitiam superavit? Nomen huic erat Nabuchodonosor; cuius stirpe omni funditus delecta, ingens illa et formidabilis potentia ad Persas translata est. Erant in ore omnium, sicut in hunc usque diem multis hominum sermonibus celebrantur, opes regis illius; et circa illicitam religionem importuna sedulitas, et ad fabricanda deorum simulacra ingens copia cuiusque generis metallorum: templorum item culmina cœlum ipsum, ut ita dicam, contingentia; formidabiles denique religionis leges, et ad saevitiam comparatae. Verum haec onnia ob sinceram in Deum pietatem Daniel contemnens, importunum illud tyranni studium, gravissimi cuiusdam mali causam fore praedixit. Nec tamen tyranno persuasit. Opum quippe affluentia, maximo impedimento est ad recte sentiendum. Tandem vero mentis suæ feritatem rex declaravit, justum atque insolentem feris bestiis lanianum objici jubens. Fratrum item illorum in martyrio subeundo consensio, generosa fuit in primis. Quos posteri deinceps imitati, ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retulerunt. Qui ab igne et fornace cæterisque cruciatibus ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus læsi, inclusas undique in fornace flammas, castorum corporum objectu contactuque propulerunt. Porro Assyriorum imperio Dei ultione et fulminum jactibus exciso, Daniel divina providentia ad Cambysem Persarum regem se contulit. Ille vero etiam illum vexavit invidia, et exitiales magorum insidiae, et multorum maximorumque discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvantе Christi providentia, facillime liberatus **591** in omni genere virtutis spectatus enituit. Nam cum

Scribo igitur ἃ τοι σοφοὺς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, *seu sapientes, seu philosophos malis dicere.*

(25) Δαριηλ δέ. Postquam de Ägyptiis et de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vastationem. Et occasione quidem Ägyptiorum, Moysis laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens, Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit.

(26) Ο Δαριηλ καταφρονήσας. Post hæc verba antiquarius qui codicem Regium descripsit, offensus mendaciorum multitudine quibus exemplar scatabat, hic finem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad ianam paginam appositis... ποσ; ποδ; τὸ πέλαγος τῶν σφαλμάτων τοῦ β.βλίου, ἐπέχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι μηδὲν ὑγιές ἐνήν τῷ πρωτούπῳ, καθὼς ἔκ τῶν γραφέτων ἔστι τεκμήρασθαι τούς ἀναγνώσκοντας.

(27) Vulg. ἀπαρεθέσης κεραυνῶν βολῆ. Nescio

A νοι σοφίας γνέσθαι. Πιθαγόρας γάρ τὴν ἐκείνου φίλαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διεβόηται, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ Πλάτων παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἐγχράτειαν καταστῆσαι. Δευτὴ δ' (25) ὁ θεοπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης μεγαλοψύχιας ἐργάτης, τῇθν τε καὶ παντὸς βίου κάλει διαπρέψας, πόσην τινὰ καὶ πώς τραχεῖαν κατηγωνίσατο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τόπε τυράννου; "Οὐομα δ' ἐκείνῳ Ναζουχοδονόσορ ἦν, οὐ πάστης τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθείσης, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς τοὺς Πέρσας δῆλθε. Διαδότος γάρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστὶν ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου, καὶ ἡ ἄκαρις περὶ τὴν μὲν δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια, μετάλλων τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ὑψώματα, φρικτοῖς τε καὶ πρὸς ὡμότητα οἱ τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι: ὧν πάντων δ' Δανιηλ καταφρονήσας (26) διὰ τὴν ἄχραντον πρὸς τὸν δυτικὸν Θεὸν εὔσεβειαν, τὴν ἄκαριον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου τιὸς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἔτλλ' οὐκ ἐπειθεὶς τὸν τύραννον· δ' γάρ ἀφθονος πλοῦτος ἐμπόδιον. Πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. Τέλος γούν τὸ ἀγριόν τῆς ἐκείνου διανοίας δυνάστης ἐξέφτηγε, θηρσὸν ἄγριος διαλυμανθῆναι τὸν δίκαιον κελεύσας. Γενναῖα γε μήν καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν δύοδοις· οὐδὲ οἱ μετὰ τὰῦτα ζηλώσαντες, ὑπερμεγέθη δδέξαι τῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα πίστειος ἕραντο· πυρὶ καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δεινοῖς ἀδίκωτοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωμάτων προσθολῆ τὸ ἐμπειρεχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπωθούμενοι. Δανιηλ δὲ κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀστυρίων βασιλείας, ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς (27), ἐπειτα Καρδύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετῆλθεν ἐκ θείας προνοίας· φύόνος δὲ κάνταῦθα, καὶ πρὸς γε τῷ φθόνῳ, ὀλέθρῳ Μάγων ἐπιθυμούσι, διαδοχαὶ τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἔτλλ' ὧν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας αὐθεὶς εὐχερῶς παντοίας ἀρετῆς πείρη διέπρεψεν. Οἱ γάρτοι Μάγοι, τρίς τῆς ἡμέρας εύχομένου τοῦ ἀνδρὸς, μεγάλας τε καὶ ἔξαιτίους ἀρετὰς (28) ἀξιομνημονεύτων ἔργων κατορθοῦντος, αὐτῆι τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξιν φθόνῳ διέβαλλον· ἐπικινδυνον δὲ σφόδρα (29-30) τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἐπεισαν αὐτὸν, τὸν τοσούτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παρατίου τοῖς Πέρσαις γενόμενον, λεόντων ἀγρίων θοληγη καταχριθῆναι. Κε-

D unde hæc hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non memini. Sed neque id satis intelligo. Itonines enim et arces et civitates fulminis jactu destrui possunt, ut de Philippi poetæ fabulati sunt; regnum vero quomodo fulminibus aboliri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et in schedis Regii scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

(28) Ἐξαιτίους ἀρετᾶς. Constantinus Latine virtutes dixerat; quare in sacris Libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male interpres hujus orationis ἀρετᾶς vertit, cum δυνάμεις potius vertere debuisse.

(29-30) Vulg. ἐπικινδυνον σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur, διέβαλλον ἐπικινδυνον σφόδρα δὲ τὴν τοσαύτην, etc. Mox scribo καὶ ἐπιστεν αὐτὸν, ut in libro Morgai ad marginem emenda-

θείροτο δὲ καταχρέωτες, οὐκ εἰς δλεθρον, ἀλλ' αὐτῷ νινον εὐδόξιαν δ' Δανιήλ, καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηροῖν
τελεαζόμενος, ἡπίων καὶ τιμερωτέρων τῶν θηρίων, ἢ
τῶν καθειρξάντων, ἐπειράτο· πάντας γάρ εὐχὴ (31)
κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆ συναιρομένη,
τιθασσούς ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῇ φύσει.
Γνωσθέντων δὲ τούτων (τῷ) Καμδύσῃ (οὐ γάρ δυνα-
τὸν ἦν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατορθώ-
ματα ἐπισκιάζεσθαι), ὑπερεκπέπλητο μὲν αὐτὸς τῷ
θαύματι τῶν Χριστὸν ὑμνοῦντα, τοὺς δὲ λέοντας ὑπο-
βεβλημένους, καὶ οἰοντας τὰ ἱναὶ τοῦ ἄνδρος προσκυ-
νοῦντας, καὶ παραχρῆμα τοὺς ἀναπείσαντας αὐτὸν
Μάγους (τῇ αὐτῇ ζημίᾳ κατέκρινε, καθεῖρξε τε τῇ
τῶν λεόντων αὐλῇ), οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῷ
πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεφοίτων τοῖς Μάγοις, καὶ
πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμή-
σαντο.

Hinc. Cumque Danielem quidem vidisset sublatis in
submissos, et hominis vestigia quodammodo adorantes, confessim magos qui ipsi illud persuase-
rant, leonibus objici jussit. At bestiae quae paulo ante Danielem palpaverant, statim in magos im-
petum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ τῆς Σιβύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀκροστι-
χίδι τῶν τῆς μαρτυρίας ἔπων, τὸν Κύριον καὶ τὸ
άδυτος δηλούσης· έστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰη-
σοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτῆρ, Στεφάνος.

Παρισταται δέ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυ-
ρῶν (33) τῆς τοῦ Χριστοῦ Θεότητος ἀπομνημονεύσατε·
ικαὶ γάρ τοις τούτων δηλονότι καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων
κύριον διάνοια, καὶ οἰδεν αὐτὸν Θεὸν δυνα τοῦ πα-
τέα, εἴπερ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύωσιν. Ή
τοινύν Ἐρυθραία Σιβύλλα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἔκτη
γενεᾶ μετά τῶν κατακλυσμὸν γενέσθαι, ἕρεια ἡνὶ τοῦ
Ἀπόλλωνος (34), διάδημα ἐπέστη τῷ θρησκευμένῳ

tur (*). Ceterum hæc narratio adversatur Scripturæ
sacrae. Neque enim magi Danielem accusasse dicuntur
in sacris voluminibus, sed satrapæ: nec Cambyses
vocatur is qui Danielem bestias objici jussit, sed
Darius Medus, de quo variae sunt chronologorum
sententiae. Nam plerique Cyaxarem hunc esse vol-
lunt, Astyagis filium. Scaliger vero Nabonidum
esse contendit; cujus opinioni suffragatur Petavius
noster. Quorum consensum magni facio. Nam cum
in plerisque dissentire soleant, ulicunque eos con-
venire viderimus, maximum veritatis argumentum
est. Eorum tamen sententia refragari videtur Aby-
denus in Historia Assyriorum. Ille enim scribit, Na-
bucodonosorum paulo ante mortem divino numine
afflatum predixisse Babylonis, urbem ipsorum non
multo post esse peritaram. Mulum enim Persam
venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat.
Eius vero adjutorem in expugnatione urbis futu-
rum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim inter-
preter verba illa Abydeni: οὐ δὴ συναίτιος έσται
Μέδος. Græca certe verba nihil aliud sonant, quam
id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxilia-
tor fuit Cyri in expugnanda et in servitutem redi-
genda Babylone, Medus utique non est Nabonidi-
sus. At Scaliger, qui Darium Medum vult esse Na-

A ter quotidie preces ad Deum funderet, magnaue
et insolita memorabilium operum miracula ederet,
Magi invidia adducti, hanc precum efficiaciam cal-
umniari cœperunt, tantam vim hominis admodum
periculosam esse, regis auribus insusurrantes:
eique tandem persuaserunt, ut vir ille qui tot
ac tantorum bonorum Reip. Persarum auctor suis-
set, immannibus leonibus devorandus obijiceretur.
Daminatus igitur Daniel, non periturus, sed ad
sempiternam gloriam in soveam conjectus est.
Cumque in medio sacerarum versaretur, leniores eas
ac mansuetiores ipsis a quibus fuerat in soveam
contritus, expertus est. Omnes enim illas bestias,
licet snapte natura rabidas, precatio modestia ac
temperantia auxilium ferens, mansuetfecit. Quæ cum

B accepisset Cambyses (neque enim fieri poterat, ut
tam stupenda divinæ potentiae miracula occultarentur), rerum quæ nuntiatæ fuerant admiratione per-
culsus est: subiitque eum pœnitentia, quod mago-
rum calumniis adeo faciles aures præbuisset. Ni-
hilominus tamen ipse ejus rei spectator esse vo-
lendum manibus Christum laudantem, leones vero
bestias quæ paulo ante Danielem palpaverant, statim in magos im-
petum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

C

CAPUT XVIII.

*De Sibylla Erythræa, quæ in acrostichiae carminum
quibus vaticinata est, Dominum et passionem desi-
gnat. Est autem Acrostichis hæc: Jesus Christus,
Dei Filius, Servator, Crux.*

Liber etiam aliud testimonium de Christi divi-
nitate ab extraneis desumptum commemorare. Sic
enim ii qui probris illum ac maledictis incessere
solent, illum Deum Deique Filium esse cognoscent;
si quidem suorum sermonibus fidem velint adhibere.
Sibylla igitur Erythræa, quæ sexta post di-
luvium ætate sa vixisse dicit, sacerdos fuit Apolli-
nis: quæ coronam capite gestans non secus ac

bonnidum, Abydeni verba sic explicat: culpa Medi
eam calamitatem eventuram esse Babylonis. Ve-
rum Abydenus non dixit: οὐ δὴ αἴτιος, sed συναί-
τιος, quo verbo societas et communio alicuius fa-
cti cum altero significatur. Sic Filius Dei συναί-
τιος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum
auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Me-
dum non esse Nabonidum.

(31) Vulg. πάντας γάρ εὐχῇ. Malum scribere in no-
minativo, πάντας γάρ εὐχῇ κοσμιότητος καὶ σωφροσύ-
νης ἀρετῆ συναιρομένη, τιθάσσους ἀπειργάζετο, id
est, Tanta ris eis preicationis, ut immanissimas bestias
mansuererit. Certe in codice Fuk. legitur, εὐχῇ
κοσμ., καὶ σωφ. ἀρετῆ συναιρομένη, etc.

(32) Καὶ ίδωρ τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in
schedis scribitur καὶ ίδειν.

(33) Vulg. τὸν ἀλλοδαπὸν τι μαρτύριον. Co-
dex Fuk. et schedæ scriptum habent μαρτυρίων,
rectius. Neque enim unum duntaxat testimonium
affert Constantinus, sed duo.

(34) Vulg. λέπεια τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplerior
emendationem doctorum virorum, quam etiam in
Moræ libro reperi, lēpeia ἡνὶ τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk.
codex et schedæ.

(*) Scripsit quidem Valesius ut ipsi exscripsimus, interpretatur autem quasi scripsisset: ... οὐδεὶς λέπεια, λέπεια. οὐδεὶς
ερεῖ τὸν διαναψήν, καὶ λέπεια. Edidit

Deus ille quem colebat, et tripodem cui serpens circumvolvutus erat, custodiens, oracula edebat interrogantibus : a stultis parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil honestum ac probum, sed furor pudoris expers ingeneratur. Cujusmodi sunt 592 ea quæ de Daphne memorantur. Haec igitur cum aliquando in adyta importunæ superstitionis irrupisset, divino plane Spiritu impulsa, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari versibus cœpit; primis versum elementis (quod genus acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu Christi apertissime declarans. Est autem acrostichis ejusmodi: *Jesus Christus, Dei Filius, Servator, Crux.* Versus autem hi sunt :

Judicii signum, tellus sudore madescat.
E cœlo tuuc rex veniet per sæcla futurus,
S cilicet ut totum præsens dijudicet orhem.
V isurique Deum infidi sunt atque fideles,
S ublimem in carne humana, sanctaque caterva
C incutim, completo qui tempore judicet omnes.
H orrida tunc tellus dumis silvescat acutis.
R ejicient simulacra homines aurique metalla.
I nfern portas factio simul impete rumpent
S qualientes manus, et pura luce fruentur.
T etros atque bonos index tum flamma prohibit.
V oce latens facinus quod gessit quisque loquetur.
S ubdolaque humani pendentur pectoris antra.

(35) *Vulg. τῇ ηλιθιότητι. Melius dixisset διὰ τὴν ἡλιθιότητα.*

(36) *Kai θεῖας ἐπιπροτολας ὅτεως γενομένη μετή.* Quicunque ex christianis scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem christianæ fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus: eas scilicet divino quodam spiritu allatas de Christo prædictisse. Ita Justinus in oratione parænetica ad Grecos: "Estat δὲ θυμὶν βαδίων τὴν ὄρθην θεοσέβειαν ἐπειδὸς παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἔκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοας διὰ χρησμῶν ὑμᾶς διδασκουόσης, μανθάνειν, etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. xviii *De civitate Dei*, cap. 23; et Hieronymus in lib. i *contra Jovianum*. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitatis divinationem scribit a Deo esse concessam. Augustinus vero eas in civitatem Dei ascribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistum et Sibyllam, quæcumque de Deo prædixerunt, non divinitus allatos prædictisse, sed ex sacris Hebræorum libris quos obiter perlegerant, ea acceptisse:

Oὐ θεόπερ, βίβλων δὲ παραβλέψατες ἐμεῖο. Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi Ecclesiæ Patres, carmina illa revera a Sibyllis composita esse credebant, cum tamen ab otiosis hominibus confusa sint, et pro Sibyllis edita circa tempora imp. Adriani. Certe nemo antiquior Justino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, christianos Sibyllinum carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba ejus refert Origenes in lib. vii, Nῦ δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἑκάτην πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθαι. Scio quidem Origenem id pernegrare. Sic enim Celso respondet: debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisse Celso id præstare, et falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo prædixerat, cur Paulus in suis Epistolis, et cum ad

Α ὑπὲρ αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ δὺν δοφις εἰλεῖτο, περιέπουσα, ἀποφοιδάζουσα τε τοὺς χρωμένους αὐτῇ· τῇλιθιότητι (35) τῶν γονέων, ἐπιδεωκότων αὐτὴν τοιαύτην λατρείαν, δι' ἣν διχήμονες θυμοί, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τὸς ιστορουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. Αὕτη τοινύν εἰσα τῶν ἀδύτων ποτὲ τῆς ἀκάριου διειδαιμονίας πραγχθεῖσα, καὶ θεῖας ἐπιπνοας δυντως γενομένη μεσῆ (36), δι' ἐπῶν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξεις τῶν πρώτων γραμμάτων, ἃς ἀκροστιχὶς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ιστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχὶς αὐτῇ· Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ Υἱός, Σωτὴρ, Σταυρός· τὰ δὲ ἐπη αὐτῆς, ταῦτα.

B Ι δρώσει γάρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον δοτὲ ξεστα·
Η οἵτις δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰώνιον, δο μέλλων
Σ ἄρκα παρών πάσαν κρίναι καὶ κόσμον ἀπαντά.
Ο φονται δὲ Θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἀπιστοι
Υ φίστον μετὰ τῶν ἀγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο.
Σ αρκοφόρον· ψυχάς τ' ἀνδρῶν ἐπὶ βήματι κρίνει.
Χ ἔρσος δὲ ἀντὶ ποτε κόσμος δόξος καὶ ἀκανθα γένηται.
Ρ ιψώσι τ' εἰδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἀπαντά,
Ε κκαύση δὲ τὸ πυρ γῆν, οὐρανὸν δὲ δόλασσαν,
Ι χνεύσων, ρήξῃ τε πύλας εἰρκτῆς δίδοσι (37).
Σ ἀρξ δότε πάσα νεκρών. ἔξ οὐειθέριον φάσις ἦξει.
Τ οὓς ἀγίους, ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰώνιον ἐλέγχει.
Ο ππόσα τις πράξας ἐλαθεν, τότε πάντα λαλήσει.
Σ τῆθεα γάρ ζωφεντα θεός φωστῆρων ἀνοίξει.

Athenienses verba faceret, ejus testimonio non est usus, maxime cum Aratum et alios gentilium poetas citare non dedignet? Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichiè scripsit, nihil causæ est, cur illam inter prophetas et quidem primum loco receperit. dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebreorum prophetas tam clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc a Constantino prolatæ Sibyllæ carmina. Neque tamen aut Origenes, aut illius sanctorum Patrum id unquam concessit, ut Sibyllæ inter prophetas haberentur: imo eos qui ita crederent, hæreticos esse existimarent, et Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. "Contra Celsum", ubi respondens Celso, qui christianos varias in sectas divisos esse objecerat: alios quippe esse psychicos, alios spirituales; alios Juðæorum Deum colere, alios non item; alios Sibyllistas esse, etc., sic ait: Εἴπε δέ τινας εἶναι καὶ Σιβύλλιστάς· τάχα παραχούτας τινῶν ἐγκαλούντων τοῖς οἰομένοις προφητινοῖ γεγονέναι τὴν Σιβύλλαν, καὶ Σιβύλλιστάς τοὺς τοιούτους καλεσάντων.

(37) *Ὑγρεύων. Omnisssus hic erat versus, qui ex libr. Morati, Fuf. et Regii schedis, et ex editione Sibyllinorum carminum, quam curavit Seb. Castaliu, ita supplendus est :*

Ἐκκανσεῖ δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐπαρὸν ηδὲ θάλασσαν. [σαρ]
Quanquam ἰχεῦνον malim legere in neutro. Omnisssum autem esse hunc versum ducet vetus versio apud Augustinum in lib. xviii *De civitate Dei*, quæ sic habet :

Exuret terras ignis pontumque polumque Inquirens.

Porro versum illum Græcum ideo expunxerant, quod tota acrostichiè absque illo stare videtur, nec animadvertebant, in acrostichiè nomen Christi scribi cum diphthongo Χριστός: quod cur factum sit nescio. Acrostichiæ tamen Latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen Christi octosyllabum faciebant, Χριστός scribentes cum diphthongo, ut docet Ireneus in libro i, cap. 10.

Θρήνος τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὁδόντων.
Ἐκ κλείψει σέλας τελίου, διστρῶν τε χορεῖαι.
Οὐρανὸν εἰλίξει (38), μήνης δὲ τε φέγγος ὀλεῖται.
Ὕψωσει δὲ φάραγγας, δλεῖ δὲ ὑψώματα βουνῶν.
Ὕψος δὲ οὐχέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανεῖται·
Ιούστης δὲ πεδίοις ἔσται· καὶ πᾶσα θάλασσα
Οὐρανὸς πλοῦν ἔξει· γῆ γὰρ φυρυθεῖσα κεραυνῷ.
Σὺν πηγαῖς ποταμοῖς τε καχλάζοντες (39) λείψουσιν.
Σάλπιγκες δὲ οὐρανοθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,
Ωρούσα μύσος (40) μελεδὼν καὶ πήματα κόσμου.
Ταρταρὸν χάος (41) δείξει ποτὲ γαῖα χανούσα.
Ηύστιν δὲ ἐπὶ βῆμα Θεοῦ βασιλῆς ἄπαντες.
Πεύστει δὲ οὐρανούθεν ποταμὸς πυρὸς, τὸ δὲ γε θεῖον.
Σῆμα δέτοι τότε πᾶσι βροτοῖς αριθέλετον, οἷον
Τὸ δέρμαν ἐν πιστοῖς τὸ κέρας τὸ ποδούμενον ἔσται·
Αὐδρῶν εὐσέδεντων ζωῆς, πρόσκομμά τε κόσμου,
Υδασι φωτίζον πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς (42).
Πράδος ποιμανούσα (43) σιδηρεῖ γε κρατήσει.
Οὗτος δὲ νῦν προγραφεῖς ἐν ἀκροστίχοις Θεός ήμῶν
Σωτῆρ, ἀθάνατος βασιλεὺς δὲ παθῶν ἔνεχ' ήμῶν.

Kai taūta tē̄ παρθένῳ δηλαδή θεόθεν ἐπέστη προκηρύξαι. Μακαρίαν δ' αὐτήν ἔγωγε κρίνω, ἵν αὐτήρη ἐξειλέξατο προφῆτιν τῆς ἑαυτοῦ περὶ ήμῶν προμηθείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ.

"Οτι δὲ περὶ τοῦ Σωτῆρος μαρτεῖ παρ' οὐδερδὸς τῶν τῆς Ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἐρυθραίας Σιβύλλης ἔστει, ἡς τὰς βίβλους Κικέρων δι ποιητής πρὸς τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ρωμαίοις μετέτεισε· καὶ ὅτι Βιργίλιος μέμηται αὐτής, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αὐτηγμάτων, φύσιν τῶν κρατούντων, ὑμητές τοῦ μιστήριον.

'Ἄλλ' οἱ πολλοὶ (44) τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι, καὶ ταῦθ' ὅμολογούντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι Σιβύλλαν μάντιν, ὑποπτεύουσι δέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκειας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἀμοιρον, τὰ ἐπὶ ταῦτα πεποιηκέναι, νοθεύεσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης θεσπίσματα εἶναι λέγεσθαι, ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολλὴν τῶν ἡδονῶν περικοπούσας ἔξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονά τε καὶ κόσμιον βίον δηγούσας· ἐν προφανεῖ δὲ ἀλήθεια (45), τῆς τῶν ἡμετέρων ἀνθρώπων ἐπιμελείας συλλεξάστης τοὺς χρόνους ἀκριβέστερων, ὡς πρὸς τὸ μηδένα τοπάζειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ κάθιδον καὶ κρίσιν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα, καὶ

(38) Οὐρανὸν εἰλίξει. Ita legitur in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc scripturam confirmat, sic enim habet: *Volutetur cælum, etc.* Ego tamen non dubito quin scribendum sit εἰλίξει. Subauditur enim ἐκλείψει, quod paulo ante præcessit.

(39) Ποταμοὶ καχλάζοντες. In codice Fuk. et in schedis legitur ποταμοὶ τε καχλάζοντες, etc.

(40) Vulg. Ωρόνοντα τὸ μέλλον. In editione Castalianis hic versus ita scribitur:

Ωρόνοντα μύσος μελέδων καὶ πήματα κόσμου. Quam scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum :

*Sed tuba tunc sonitum tristem dimitte ab alto
Orbe, gemens facinus miserum variisque labores.*

In codice Fuk. scribitur ὥρουσα μέλος καὶ πήματα κόσμου.

(41) Ταρταρὸν χάος. Rectius in editione Sibyllinorum carminum legitur, ταρτάρον δὲ χάος τότε δεῖξει γαῖα χανούσα.

(42) Φωτίζον πιστοὺς ἐτ δώδεκα πηγαῖς. In editione Sibyllinorum carminum legitur κλητούς, quod magis placet, tum quia vocem πιστούς iam paulo ante posuit, tum quia non recte dicerentur

D entum stridor erit, gemitusque et luctus ubique.
E t sol astrorumque chorus percurrere cœlum
I usimul absistent, lunæ quoque flamma peribit.
F undo cernentur valles consurgere ab imo.
I u terris nihil excelsum spectare licebit.
L ataque planities montes æquabit: et æquor
I ntactum rate stabit: adustaque fulmine tellus.
U na deficiet flagrare cum fontibus annis.
S triplula de cœlo fundet tuba flebile carmen,
S upremum exitium lamentans, fataque mundi.
E t subito stygium chaos apparebit hiatu:
R eges divinum stabunt cuncti ante tribunal.
V uidaque sulphureæ descendet ab æthere flammæ.
A c cuncti in terris homines mirabile signum
T unc cerhent oculis, sanctis optabile signum.
O mniibus id justis vitæ est melioris origo:
R ursus vesani dolor atque offendio mundi:
C ollustrans undis hisso in fonte fidèles.
R egnabit late pascentis ferrea virga.
B U nus et æternus Deus, hic Servator et idem
X ristus, pro nobis passus, quem carmina signant.

Et hæc quidem divino, ut credibile est, afflata a virginē predicta sunt. Ego vero illam eo nomine beatam judico, quod Deus vatem illam ac nuntiam suæ erga nos providentiaæ delegit.

593 CAPUT XIX.

Quod huc de Christo vaticinatio u nemine Christianorum conficta est, sed ab Erythræa Sibylle conscripta: cuius libros Cicero ante adventum Christi Latinus versibus reddidit: et quod virgilii ejus mentionem facit, simulque partus Virginis: obscure celebrans mysterium metu potentiorum.

C Multi tamen huic prædictioni fidem derogant, quamvis Sibyllam Erythræam revera vatem fuisse fateantur. Susplicantur autem a quadam ex nostræ religionis hominibus, poeticae artis non ignaro, eos versus esse conflictos, et false ac suppositio titulo Sibylle adscribi, cuin sententias contineant vitæ humanae admodum utiles, quibus et voluptatum effrenata licentia comprimitur, et via sternitur ad modestiam ac temperantiam. Sed veritas ipsa in propatulo est omnibus, cum hominum nostrorum diligentia temporum seriem adeo accurate collegit, ut iam nemo suspicari possit, post adventum

D fideles illuminari per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismō, sed potius gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacram lavacrum, tunc deinde fideles dicuntur. Porro duodecim fontes, designant, ut opinor, duodecim apostolos.

(43) Ράδος ποιμανούσα. Recte Betuleius adnotavit Sibyllam alludere hic ad pealnum II, in quo dicitur, ποιμανεῖς αὐτὸν ἐν ῥάδῳ σιδηρῷ. Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. observavimus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumptisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut jamdudum monuit Cicero, non a Sibylla vaticino furore percita editi, sed attento animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllæ nomine.

(44) Άλλ' οἱ πολλοὶ. In codice Fuk. et in schedis veteribus hoc caput inchoatur ab his verbis: Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ, etc., post finem acrostichidis.

(45) Vulg. ἐτ προφανεῖ δὲ ἀλήθεια. Amplector emendationem Christopheroni, qui legit ἐτ προφανεῖ δὲ η ἀλήθεια.

et condemnationem Christi, carmen illud esse compositum, falsoque divulgari, quasi Sibylla hos versus diu ante vaticinando profuderit. Quippe inter omnes constat, Ciceronem cum hoc carmen legisset, Latino sermone illud interpretationem esse, ac suis operibus inseruisse. Hunc postea Antonius summa rerum potitus interfecit. Antonius vero post huc superatus est ab Augusto, qui sex et quinquaginta annis imperium obtinuit. Huic deinde successit Tiberius: quo tempore Servatoris adventus orbi illexit, et sanctissimæ religionis mysterium vigore cepit, et nova quædam populi setura ac successio instituta est: de qua princeps Latinorum poetarum sensisse mihi videtur cum dicit:

*Jam nova progenies cælo demittitur alto.
Et rursus in alio Bucolicorum loco:
Sicelides musæ, paulo majora canamus.
Quid hoc apertius? Addit enim:
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.*

Cumæam scilicet Sibyllam intelligens. Ne his contentus, ulterius progressus est: quasi necessitas ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur dicit?

*Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:
Jani redit et virgo, redeunt Saturnia regna.*

Quænam ergo est virgo illa quæ redit? Nonne illa quæ plena et grava fuit Spiritu sancto? Quid autem obstat, quominus ea quæ Spiritu divino prægnans est, puella semper et virgo permaneat? Redibit etiam optabilis Rex, et orbem terrarum adventu suo sublevabit. Sic enim addit Poeta:

594. *Tu modo nascenti puer, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta save Lucina.
Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Quæ quidem aperte simul et obscure per allegorianam dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui ver-

(46) Ομολόγηται γάρ Κικέρωνα. Locus Ciceronis a Constantino designatus, exstat in lib. II *De divinatione*, ubi versuum quorundam Sibyllæ et acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichidem illam de qua loquitur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit Constantinus, nulla ratione probari potest. Inio ex Ciceronis verbis contrarium elicetur. In illa enim acrostichide a Cicero memorata, monebantur Romani ut regem aliquem eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem testatur. Itaque primæ versum illorum littera Iulii Cæsar's nomen, ut credibile est, prænotabant. At in hac acrostichide a Constantino prolatæ, nihil exstat ejusmodi. Quare non dubium est, quin Cicero diversam ab hac acrostichidem intellexerit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliisque. Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus; Ciceronem hanc de Christo acrostichidem de Graeco in Latinum sermonem transtulisse, et libris suis intexuisse.

(47) Νέα τοῦ δῆμου διαδοχὴ. Hic etiam agnoscere licet imperium interpretis, qui δῆμου posuit proθνος. Neque enim δῆμος Χριστιανῶν recte dicitur, sed θύνος.

(48) Νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐξαύρθη. In codice

A ὡς πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιδύλλης τῶν ἐπῶν φεύδος διαφημίζεσθαι. Θμολόγηται γάρ Κικέρων (46), ἐντευχήστα τῷ ποιήματι, μετενεγκεῖν τε αὐτὸν εἰς τὴν Ψωμαίων διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸν τοὺς ἔστους συντάγματα: τοῦτον ἀναιρεῖσθαις χρατήσαντος Ἀντωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Αἴγαουστον περιγεγένησθαι, δε ἔξι καὶ πεντήκοντα ἔτη ἐβασίλευε. Τοῦτον Τιθέρος διεδέκατο· καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐξέλαμψε παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἢ τε νέα τοῦ δῆμου διαδοχὴ (47) συνέστη· περὶ οὓς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξοχώτατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν.

Ἐρθει ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐξαύρθη (48).

B Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν Βουκολικῶν τόπῳ (49)·

Σικελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμήσιωμεν.

Τί τούτον φανερώτερον; Προστίθησι γάρ·

Ἔλυθε Κυμαῖον μαρτεύματος εἰς τέλος ἀμφή.

Κυμαῖαν αινιττήμενος δηλαδὴ τὴν Σιδύλλαν. Καὶ οὐκ ἡρκέσθη τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς τῆς χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποδούσης· τὸ λέγον αὐθίς;

Οὗτος δέπ' αἰώνων λερὸς στήχος δρυνται ἡμέν.
Ὕκει παρθέρος αὐθίς, ἀγουστὸν ἔρατὸν βασιλῆα.

C Τίς οὖν ἄρα εἰη παρθένος ἡ ἐπανήκουσα; Ἄρ' οὐχ ἡ πλήρης τε καὶ ἔγχυος γενομένη τοῦ θείου Πνεύματος; Καὶ τὸ κωλύον τὴν ἔγχυον τοῦ θείου Πνεύματος, κόρην εἶναι δεῖ καὶ διαμένειν παρθένον; Ἐπανήκει δὲ ἐκ δευτέρου (50), (καὶ) τὴν οἰκουμένην παραγενόμενος ἐπικουφίσει. Καὶ προστίθησιν δὲ παρτής.

D *Τὸν δὲ τεωστὶ πω (51) τεχθέτρα φαεσφόρες μήτη,*
Ἄρτι σιδηρεῖης χρυσῆν τερεῖην ὀπάσαται,
Προσκύνει.

Τούδε γάρ ἀρχοτος, μεροεικά πάρτα βρότεις,
Ἄλλεδ τε στοραχαί τε (52) κατευρδόρται ἀλλαγῶν.

Συνίεμεν δὴ φανερῶς τε ἄμα καὶ ἀποκρύψως δι' ἐλληγοριῶν τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον (53) ἐξ-

Fuk. et in schedis scriptum inveni νέα πληθύς.

(49) Vulg., Βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπῳ. Atque ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec schedæ veteres novum caput hic ordinuntur.

D (50) Vulg. Ἐπανήκει δὲ ἐκ δευτέρων. Σαρρή δὲ ἔρατὸς βασιλεύς, cuius mentio sit in ultimō versu.

Ὕκει παρθέρος αὐθίς, ἀγουστὸν ἔρατὸν βασιλῆα.
In carmine tamen Virgilii hoc non dicitur. Verum Constantinus, ut opinari licet, versus Virgilii paululum immutaverat, et Saturni nomen consulto exprimerat, ut argumento suo serviret.

(51) Τὸν δὲ τεωστὶ πω. Ultima vox deest in codice Fuk. et in schedis. Turnebus vero ad oram sui libri notarai forte scribendum esse πάτην.

(52) Καὶ στοραχαί τε. Hic versus ita restituendus videtur ἀλλαγά τε στοραχαί τε κατευράσσονται ἀλλαγῶν. Versus autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget emendatione. In cod. tamen Fuk. τε Turnebi ita scribitur: τοῦ μὲν γάρ ἀρχοντος τὰ μὲν ἔλκεα πάντα βρότεις.

(53) Τοῖς μὲν βαθύτερον. Λέγο τοῖς μὲν γάρ βαθύτερον, εἰτε, vel potius βαθύτερως. Et paulo iuxta ubi legitur τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addenda videmus

επάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν δύναμιν, ὃπ' ὑψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος· ὅπως δὲ μή τις (54) τῶν δυνατεύντων ἐν τῇ βασιλευούσῃ πόλει, ἔγκαλειν ἔχῃ τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατρίους νόμους συγγράφοντι, ἐκδάλοντι τε τὰ πάλαι ύπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν· τὴν πίσταν γάρ, οἶμαι, τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος τελετὴν (55), ἵνα δὲ τὸ ἀγριον τῆς ὥμοτητος ἐκκλίνοι, ἢγαρ τὰς διανοίας τῶν ἀκούοντων πέρδε τὴν ἐκπτῶν συνήθειαν, καὶ φησι, χρῆναι βαμβοὺς ἴδρυσθαι καὶ νεώς κατασκευάζειν, θυσίας τ' ἐπιτελεῖσθαι τῷ νεωστὶ τεχθέντι· ἀκολούθως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπήγαγε τοῖς φρονοῦσι. Φησὶ γάρ·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Βιργίλιου Μάρωρος ἔτερα περὶ Χριστοῦ ἔπη, καὶ ἡ τούτων ἔρμηνελα, ἐφ' οἷς δελεγούται δι' αλυγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ μηρυθέρ τὸ μυστήριον.

Ἄλιμεται ἀρχιάρτον Θεοῦ βλοτορ, καὶ ἀδρίσει
Ἔρωας σὺν ἐκείνῳ δολλέας· ηδὲ καὶ αὐτὸς,
δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

*Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν ἐελδομένοισι φαρεῖται,
Πατροδότῳ ἀρετῇ κυβερνῶν ἱρία κόσμου.
Σοὶ δ' ἄρα, πῦ, πρώτιστα γίνει δωρήματα γαῖα
Κριθήρ (56) ηδὲ κύπειρος ἔμιν κολακάσσι ἀκάρ-*
[θρόνῳ].

Θαυμαστὸς ἀνήρ καὶ πάσῃ παιδείᾳ κεκοσμημένος,
δεὶς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὥμοτητα·

Σοὶ δὲ πάτερ (57) θαλεροί, φησι, μαστοὶ καταβερι-
[θνῖαι],

Διντόματοι γλυκὺν τάμα συγεκτελέουσι τὰλακούς,
Οὐδὲ θέμις ταρβεῖν βλοσυροὺς ἀγέλησι λέοντας. C
Ἀληθῆ λέγων· ή γάρ πιστεῖς, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς
τοὺς δυνάστας οὐ φοβήθησται.

Φύσει δ' εἰώδη τὰ σπάραγα, ἀνθεα αὐτὰ (58)·

*Οὐλυται λοβδὸν φύσις ἀρπετού, δλλυται πολη (59)
Λοιχος· Ἀσσύριος θάλλει κατὰ τέμπας ἀμωμον.*

Τούτων οὐδὲν (60) ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος
ἀρετῆς οἰκειότερον εἴποι τις δέν· αὐτὰ γάρ τὰ τοῦ
Θεοῦ σπάργανα, Πνεύματος ἀγίου δυνάμει, εὐώδη
τινὰ δινθή νεολαίτ (61) ὥπασε γέννα. Οὐ δέ φηις

ἥτε verba: ἀγει τὴν παρουσίαν. In Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἀγοντα, perinde ac in libro Savillii.

(54) Vulg. ὅπως τε μή τις. Scribo δπως δὲ μή τις, etc., necessaria emendatione, quod miror non vidiisse Scaligerum et alios emendatores. Cum enim antea præcesserit, τοῖς μὲν βαθύτερον, etc., necessario hic sequi debet ὅπως δέ, etc., ut sensus compleatur. Ait enim Constantinus, Virgilium aperte simul et obscure locutum suis. At obscure quidem iunuisse Christi divinitatem et adventum, palam vero et aperte locutum esse more gentilium, et aras ac templα nominasse. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk., in quo ita prorsus scribitur, ut diu antea conjecteram.

(55) Vulg. ἐπώνυμορ τοῦ Σωτῆρος τελευτήρ. Legō τελετήν, quomodo etiam legit Christopheronus: ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος dixit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii habet τελετήν.

(56) Κριθήρ. In libro Moræi vir doctus ad marginem emendavit κτεσούς, ut responderet versui Virgiliano Errantes hederis. Verum Graeca interpretatio liberior est, et in plenisque a sensu Virgilii longe discedit.

(57) Vulg. Σοὶ δὲ, ὡ παῖς. Non dubito quin scri-

A suum vim ac sententiam altius scrutantur, divinitatem Christi oculis quodammodo subjiciunt. Ne vero quisquam ex regiae urbis primoribus, poetam criminari posset quod contra patrias leges scritere esset ausus, et traditas olim a majoribus de diis opiniones everteret, veritatem de industria occultat. Notat enim, ut equidem censeo, beatum et salutare Servatoris nostri mysterium. Itaque ut immanem hominum crudelitatem evitaret, audientium animos ad inolitam ipsis consuetudinem deduxit, atque recens nato altaria ac tempora esso extrinenda, et sacra facienda. Cetera quoque consentanea subjunxit, in gratiam eorum qui ita sentirent. Ait enim:

CAPUT XX.

B Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio: in quibus ostenditur, obscurus, ut poetis moris est, indicatum esse mysterium.

*Ille deum vitam accipiet, divisusque videlicit
Permistos heroas, et ipse videbitur illis:
justis scilicet.*

*Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mistaque ridenti colocasia fundet acantho.*

Vir porro admirabilis et omni doctrinæ genere ex cultus, cum cognitam haberet illorum temporum crudelitatem, haec addidit:
Ipse lacte donum referent distenta capellor.

Ubera: nec magros metuent armenta leones.

Vera utique dicens. Neque enim palatii proceres formidatura erat fides.

*Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascentur amomum.*

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti convenientius dici potest. Ipsa enim Dei cunabula, divini Spiritus vis tanquam flagrantissimos quosdam flores novellæ obtulit genti. Occidit vero serpens, ei

bendum sit: σοὶ δ' αἴγες θαλεροὶ μαστοὶ καταβεριθαῖται. Quæ quidem emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua sensus non constat. In codd. Fuk. ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ πάτερ θαλερός φησι, etc. In schedis autem Regiis: σοὶ δὲ πάτερ θαλεροί, φησι, μαστοί, etc.

D (58) Αρθεα αὐτὰ. Codex Fuk. pro his verbis habet ἀστεῖται ἐντητή, schedas ἀστεῖται ἐντητή.

(59) Vulg. "Οὐλυται πλσης. Legō cum Scaligero et Bongarsio τοιη. Respondet enim illis verbis Virgilii et fallax herba veneni. Sed in libro Moræi ad marginem emendatur οὐλυται ἀτη. Quod si τοιη legere malis, tum scribebundū erit δλλυται, ut constet versus. In Fuk. codice legitur ποιησεως. In schedis Regiis ποιησης.

(60) Vulg. Τούτωρ τ' οὐδέτερ. Scribe meo periculo τούτων δὲ οὐδὲν ἀληθέστερον, etc. In codd. Fuk. ac Turnebi scribitur τούτων οὐδέν.

(61) Vulg. νεολά. In libro Moræi emendatur νεολαίτ ὥπασε γέννα. Atque ita scribitur in codice Fuk. In schedis autem νεολά. Sensus porro hujus loci valde obscurus est. Musculus quidem ita vertit: Ipsi namque Dei cunabulis Spiritus sancti virtus fragrantes quosdam flores, novam scilicet progeniem dedit. Christopherorus vero sic interpretatur:

venenum serpentis sublatum est : ejus scilicet serpentis qui primos homines in fraudem primus induxit.⁵⁹⁵ eorumque animos ab innata temperantia ad voluptatum traduxit illecebras : ut malum quod ipsorum capitulo incumbebat, minime intelligerent. Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum, serpens ille mentes hominum ignoratione immortalis justorum vitae occæcata, ac nulla honorum spe fultas subverterat. Post passionem vero Domini nostri, cum corpus illud quod accepérat, a sanctissimæ animæ societate aliquanto tempore divulsum fuisset, patesfacta est hominibus resurrectionis fides : et si qua labes humanorum scelerum remanserat, sacrosancto lavacro penitus abstensa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse jubet, et ex veneranda et illustri sua resurrectione, similia sperare. Jure ergo dictum est, occidisse omnium venenatorum genus. Occidit etiam mors ipsa et resurrectio confirmata est. Occidit quoque Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atque autores existabant. Amomum vero ubique nasciturum cum dicit, multitudinem Christianorum sic appellat. Quæ non secus ac innumerabiles rami amoenissimis floribus ornat, et modico rore irrigati, ex una radice pullulat. Docte igitur hæc a te dicta sunt, o Maro poetarum sapientissime. Sed et reliqua cum his consentiunt :

*At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit, poteris cognoscere virtus.*

Per laudes heroum intelligit opera justorum viorum : per parentis virtutes, constitutionem mundi,

*Ipsa enim Dei cunabula Spiritus sancti virtute fla-
grantes flores noræ soboli extulerunt. Musculus
igitur legit autœc spargentes neodatam gennavæ.
Christophorus vero dñnamet tantum legit pro
dñnamet, quod magis probo. Per neodatam gennavæ
novellum populum Christianorum intelligit : de quo
Virgilii loqui superiorius dixit eo versus :*

Jam nova progenies caelo demittitur alto.

(62) Vulg. ἔπως γροίεν. Hic particulam negativam addidi, ὅπως μὴ γνοτεν quam emendationem sequentia manifeste confirmant. Si quis tamen vulgatae scripturam tueri velit, eq̄uidem non valde repugnabo, cum utrumque defendi possit.

(63) Εξ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Constantinus spiritum dixerat pro anima, interpres vero de sancto Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem habuerit loco animæ, quæ sunt heresis Apollinaris. In codice Fuk post verbum χωρισθέντος, virgula apponitur. Quare videndum est, utrum verba illa, εκ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνίας, conjugentur sint cum illis quæ sequuntur : ἀπεκάλυψθη τοῖς ἀνθρώποις, etc., ut sensus sit per communicationem Spiritus sancti, quem Christus post passionem hominibus infudit, patesfactam esse vim resurrectionis.

(64) Τὸ δύνατον τῆς ἀραιστάσεως. Non probo versionem Christophorsoni, qui huic locum ita interpretatus est, resurrectionis vis hominibus patesfacta est. Nec aliter Joannes Portesius. Ego vero non dubito quin τὸ δύνατον id significet, quod in versione mea expressi. Ait igitur Constantinus, post mortem Christi patesfactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Iudeos. Atque ideo mortem tantopere reformidabant.

(65) Απόλετο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γέρος.

A ἀπόλυται, καὶ δὲ τοῦ ὅφεως ἐκείνου, δε τοὺς πρωτοπλάστους πρῶτος ἔξηπάτα, παράγων τὰς ὀνομασίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου σωφροσύνης ἐπὶ τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, διπος μὴ γνοτεν (63) τὸν ἐπηρημένον αὐτοῖς δλεθρον. Πρὸ γάρτοι τῆς κατελέντες τοῦ Σωτῆρος, τῆς ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοιζ, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίᾳ ἐρειδομένας, θύρανε παθόντος δὲ αὐτοῦ, καὶ πρὶς καιρὸν τοῦ περιεθέντος σώματος χωρισθέντος ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος (63), ἀπεκαλύψθη τοῖς ἀνθρώποις τὸ δύνατον τῆς ἀναστάσεως (64), καὶ εἰ τις ἐλὺς ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὐτη πᾶσα λουτρὸς ἀγίοις ἐσμήχετο. Τότε δὴ παρακελεύεται τοῖς ὑπόχοις θαρρέειν, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ σεμνῆς διαστήμου τε ἀναστάσεως, τὰ δύναια ἐλπίζειν ἐκέλευεν. Οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτη τῶν Ιοβδῶν ἡ φύσις, ἐτελέυτα δὲ καὶ θάνατος, ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἀπώλετο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος (63), διπαραίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ· φύεσθαι τε πανταχοῦ φάσκων τὸ δικαίωμαν, πλήθος τῶν θρησκευόντων προαργεῖει (66). οἶον γάρ ἐκ μιᾶς φίξης πλήθος κλάσαι εύώδεις θάλλον ἀνθεσιν, ἀρδόμενον συμμετρίᾳ δρόσου, βλαστάνει. Πεπαιδευμένως δὲ, ὡς σοφώτα ποιητὰ Μάρων, καὶ τὰ ἔχης ἀπαντα καὶ ἀκολούθως ἔχει.

*Ἄντικα δὲ ἥρων δρετάς, πατρός τε μετίστουν
Ἐργ' ὑπερηροπλῆσι κεκυσμένα πάντα, μαθήσῃ.
Τούς μὲν τῶν ἥρων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀν-
δρῶν ἔργα σημαίνων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ Πατρός, τὴν*

*Hunc locum interpolavit Christopheronus, expun-
ctis duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque
in libro suo has voces ἀπώλετο δὲ expunxit perinde
ac Christopheronus. Sed uterque longe falsus est.
Nam Constantinus, utpote artis grammaticæ impe-
ritus, Virgilii versum ita construxerat :*

Occidet Assyrium, vulgo nascetur amomum.

*Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione
interpretis Græci, qui versum illum Virgilii ita
verit, Ἀσσύριόν τ' οἴχεται θάλλει δὲ κατὰ τέμπε
ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. et
recte memorem Constantini. Porro
quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, Chri-
stiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse,
et de Christi ortu intelligi debere, constanter affir-
marunt. Neque enim de alio quam de Christo dici
posse :*

*Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

*Ita præter Constantimum Augustinus in epistola ad Volusianum, et in epistola 155. In epistola quidem
ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatur
dogma Pherecydis Assyri, qui primus amomum esse
immortalem pronuntiavit. Verum hæc Augustini
interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non
Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syro.
Quocirca præferenda est Constantini interpretatio,
qui nomine quidem amomi ait designari fidèles seu
Christianos, eo quod sint ἄμωμοι, id est sine repre-
hensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod
ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abram
enim Assyrius, prius creditum Deo; unde et cre-
dentinum pater cognominatus est.*

(66) Vulg. προσαγορεύει. Amplector conjectu-
ram Henrici Savili, qui ad orationem codicis sui aduo-
cavit : Forte scribendum est προσαγορεύει.

τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, ισως δὲ καὶ τοὺς νόμους οἵς ἡ θεορίης Ἐκκλησία χρῆται, ἐπιτρέπειν σα τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον παραύξης (67), τὸ ἀθρόν τῆς αἰφνιδίου μεταβολῆς παρατουμένου.

Πρῶτον μὲν, ἀρθερίκων ξαρθῶν ἡγοτο τάλαι· τουτέστιν, ὁ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἡγετο εἰς χρείαν.

'Er δ' ἐρυθροῖσι βάτοισι παρήρος ἡλιδαρε βό· [τρυς.]

"Απερ οὐχ ἦν κατὰ τὸν ἀθεσμὸν βίον.

Σκιηρών δὴ πεύκης λαγόνων, μέλιτος βέες τάμα. Τὴν τλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεσκληκὸς ὑπογράφων θύος; Ισως δὲ καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκοῦντας (68), τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γλυκύν τινα καρπὸν λήψεσθαι διδίσκων.

Παῖς δ' ὅμως ἱγην προτέρας περιλεπται ἀπὸς Ηὔτον ἐπατέαι, περὶ τὸ ἄστεα τελεστὶ κλείσαι, Ῥηξαὶ τὸ εἰλικόδων ἐλκύνομας τέλσον ἀρούρης· Ἀλλος ἔπειτ' ἔσται Τίψης, καὶ Θεοσαλὶς Ἄρων, Ἀράσοις τὸν ἥρωεσσιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ Τρώων καὶ Δααῶν πειρίσται αὐτὸς Ἀγιλλεὺς. Εὔγ', ὁ τοφώτατε ποιητά. Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἔξουσιαν (69) μέχει τοῦ προστήκοντος ἐταμείυσα· οὐ γὰρ ἦν σοι προσειλεμένον ἀποδεσπίσαι, μή δυντὶ γε προφέτῃ, ἐκώλυε δὲ τις, οἷμαι, καὶ κλίνουνος, τοῖς ἐλέγγοισι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπιτρημένος. Περγαγμένως δὲ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνατὸν, τοῖς συνιέναι δυναχέμονις παραστῆσας τὴν ἀλήθεϊαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἀπερ ἀλτηῶς ἔτι καὶ νῦν ἐξετάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν Σωτῆρα δρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον· τὴν δὲ Τροίαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς τῆς ἀντικειμένης (70) πονηρᾶς δυνάμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγελίας μεγίστου Πατρός· τι δὴ μετὰ ταῦτα διοιητῆς λέγει;

'Αλλ' δτ' ἀρ ηγορέης ὄρη καὶ καρπὸς Ιηταί· τουτέστιν, ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων βιζύειν ἔξελη, τὴν τε ἔμπτασαν γῆν

(67) Vulg. τὸ ἀνηγμένον παραύξης. Addenda est præpositio, quia in editione Roh. Stephani perperam omissa est, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Sic enim scribitur in schedis Regii, et in libr. Turnebi ac Morai. Magis tamen placet lectio illa quia ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, et quam in Fuk. collice reperi, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Etenim ἀνάγετο verbum est Platonicæ philosophiae proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim depropria. Hinc anagogicus sensus apud Proclum; et illud dictum Plotini a Synesio celebratum δεῖ ἀνάγειν τὸ ἐν τῷ μηνὶ θεον πρὸς τὸ δητὸς θεον.

(68) Vulg. τὼν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας. In codice Fuk. scribitur τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ πόνον ἀκούοντας. Scribo itaque τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ πόνον ἀσκοῦντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgilii:

*Et duræ quercus sudabunt roscida mella.
Δις igitur hoc versu significari, eos qui Dei causa*

A et mansuram perpetuo constructionem. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia nñatur, ex justitia ac temperantia præceptis vitam instituens. Admiratio quoque digna est, vitæ hominum inter bonos malosque medio quondam gradus consistentium ad sublimiora promotio, cum tamen ejusmodi vita repentina mutationem non admettat.

*Molli paulatim flavescat campus arista;
id est, fructus divinæ legis ad hominum utilitatem producetur.*

In cultisque rubens pendebit sentibus ura.

Quæ quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebantur.

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Hominum illius temporis stuporem ac duritiam mentis designat. Ac fortasse etiam innuit, eos qui Dei causa labores pertulerint, tolerantia suæ suave fructum esse percepturos.

*Pauca tamen suberunt prisca restigia fraudis:
Quæ tentare Thelin ratibus, quæ cingere muris
596 Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alior erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
Delectos herouς: erunt etiam altera bella:
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.*

Recte, vates sapientis imme. Poeticam quippe licentiam quo usque decebat provexisti. Neque enim tibi propositorum erat oracula fundere, cum propheta non essem. Obstabat etiam, credo, præsens periculum, quod eorum capitibus qui institutas a majoribus cæremonias consumare vellent, imminebat. Provide itaque et tuto quantum fieri poterat, veritatem expōnens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quæ in hominum vita ciuium cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum proficiscentem. Per Trojanum vero, orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequissimorum dæmonum acies bellum gessit; partim providentia suæ arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem poeta dicit?

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit acta.

Id est, postquam virilem actaem ingressus, cuncta quæ humanam vitam infestant mala sustuleris. et

D gravisimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

(69) Τὴρ γὰρ ποιητικὴν ἔξουσιαν. Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui poetica licentiam verit, quam Christophorsoni, qui verit poetica facultatem, quemadmodum verterat Musculus. Græci enim dicunt ἔξουσιαν, quam Latini vocant licentiam poetica, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordinunt scholæ veteres ab iis verbis εἴη, ὁ τοφώτατε ποιητά, rectius ut mihi quidem videtur. Hic igitur collucandum est caput 20.

(70) Vulg. ἔχολέμησεν ἀντικρυς τῆς ἀντικειμέδης. In cod. Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus: ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως. Savilius vero in suo codice emendat, ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης.

universum orbem terrarum pacis legibus compo- Λ εἰρήνη κατακοσμήσῃ.
sueris,

*Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces : omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea salcem,
Nec varios disset mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Jurice, jam croceo mutabat vellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes restiet agnos.
Aggrederet o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum.
Aspice convexo rutantem pondere mundum.
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæculo.
O mihi tam longæ maneat para ultima vitæ,
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta.
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus : huic mater quamvis atque huic pater adsit.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicit se judice victimum.*

Aspice, inquit, nutantis mundi et omnium elemen-
terum lætitiam.

597 CAPUT XXI.

*Quod de nudo ac simplici homine dici hæc non pos-
sunt, et quod infideles ob divini cultus ignorantiam,
ne ortus quidem sui causam norunt.*

Hæc fortasse aliquis ex numero eorum qui pru-
dentia minus valent, de hominis ortu dici existi-
nauerit. Verum quæ ratio est, ut hominis filio in
lucem edito, nec aratum ac sementem tellus, nec
vitis salcem et reliquam culturam desideret. Quo-
modo hæc de hominis prole dicta esse intelligan-
tur? Est enim natura divinæ voluntatis ministrata,
non humanis fainulans jussionibus. Adde quod
omnium elementorum lætitia, adventum Dei, non
hominis cuiuspiam conceptum designat. Jam vero
quod poeta vitam sibi diutius prorogari optat, id
plane argumentum est Deum invocantis. Vitam
enim et salutem nobis a Deo postulare, non ab ho-
mione solemus. Et Erythræa quidem Sibylla Deum
sic affatur : Cur mibi, inquit, Domine, valicinandi
necessitatem imponis, ac non potius sublimem
raptam e terra, ad diem usque beatissimi adventus
tui servas? Virgilius vero post versus quos supra
retulimus, hæc subjungit :

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.

(71) Vulg. *Οὐχ δσιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scri-
bendum esse οὐχ δσιη ναύτησιν, εἰτ. ἢ in tertio abhinc
versu lego αὐτῇ (pro αὐτῷς) δσιπαρτος subauditur
enim γατα.*

(72) Vulg. *παραπρέψει λιθάδεσσιν. Malim scri-
bere παραπρέψει, ut est in schedis. Eleganter enim di-
citur πρέπειν τῇ ἑσθῆτι. Scribe etiam πάρα δισjunctim,
ut est in libro Fuk. Paulo post malum δρα ενπηχτα
θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio ver-
sus Virgiliani : Aspice convexo, etc. Vide paulo
infra, ubi hic versus repetitur.*

(73) *Zωρτά τ' ἔχει ρήδυμος Ισχύς. In libro Moræi
vir doctus emendavit ζωντά γ' ἔχει. Sed neque sic
versus constat. Quare malum legere ζωντα σχῆ. Hæc
enim in optativo modo dicuntur. In sequenti verso
scribe στὴν ἀρετὴν, ex Moræi libro. Et hæc quidem
emendatio nullam dubitationem admittit. De priore
autem amplius cogitandum. Videtur enim minore
negocio locus restitui posse, si interpunctionem
duntaxat mutaveris hoc modo :*

Οὐχ ὅστιν ραύτησιν (71) ἀλιτρότατοισιν ἀλᾶσθαι,
Φυομένων δμυδίς γαῖης ἀπὸ πλοὶ μέτρων.
Αὐτὴ δσιπαρτος καὶ ἀτήρτος· οὐδὲ μὲν ἀκμὴν
Ὀτραλέον δρεπάροιο ποθησέμερ δμπελον οἷμαι.
Οὐδὲ ἐρον δενοιτο βροτὸς πόκον· αὐτόματος ἐ^τ
Ἀρειώς Τυρλοισ πάρα πρέψει λιθάδεσσιν (72),
Σάρδινοι περφυνέω λάγχην δυπόδεσσαρ δμελῶν.
Ἄλλ' ἄγε τιμὴν σκηπτρον βασιλίηδος ἀρχῆς,
Δεξιτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριθερέμετα δέδεξο.
Κόσμου κητωτος δρα ενπηχτα θέμεθλα,
Χαρμοσύνην ταινης τε καὶ οὐρανοῦ ήδε θαλάσσης,
Γηδόσυνην τ' αἰλωρος ἀπειρεσον λιστων κήρ.
Εἴθε με τηραλέον, ζωρτά τ' ἔχειρηδυμος Ισχύς (73),
Στὴν ἀρετὴν κελαδεῖν ἐψ' ὅστον δύραμις τε παρειν.
Οὐκ ἄρ με πλιξειεν δ Θρακῶν διος διοδίς.
Οὐ Άλιος, οὐ Πλάτων, οὐ Αρχαδίη τέκετο γθών.
Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς δ Πλάτων ἀρθέξεται εἰρεκα ρίκης.

B Κόσμου κητωτος δρα, φησι, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάν-
των χαράν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

*"Οτι οὐ δυνατὸν περὶ ψιλοῦ ἀθηφώπου ταῖτα θε-
γεσθαι· καὶ δι τοι διπιστοῦντες ἀτροια θεοε-
βειας, καὶ διθερ τὸ εἰρι αὐτοῖς ἀγροοῦσιν.*

Taῦτα δέξειεν ἀν τις τῶν οὐκ εὑ φρονούντων, περὶ
γενεᾶς ἀνθρώπου λέγεσθαι. Παιδὸς δὲ τεχέντος ἀν-
θρώπου, ποιὸν δὴ ἔχει λόγον (74), γῆν δισπαρτον καὶ
ἀνήρτον, καὶ τὴν γε ἀμπελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρε-
πάνου ἀκμὴν, μηδὲ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν ; Πῶς δὲ
νοηθεῖ λεχθὲν ἐπὶ γενεᾶς ἀνθρωπίνης ; Η γάρ τοι
φύσις (75) θείας ἐστι προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀν-
θρωπίνης κελεύσεως ἐργάτις. Άλλὰ καὶ στοιχεῖων
χαρά Θεού κάθιδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρί-
ζει κύησιν· τό τε ενχεσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ
τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως σύμβολον
παρὰ γάρ Θεού τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦ εἰ-
θίσμεθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπουν. Η γοῦν Ἐρυθράις πρὸς
τὸν Θεόν· τι δὴ μοι, φησίν, ὡ δέσποτα, τὴν τῆς μα-
τείας ἐπισκήπτεις ἀνάγκην, καὶ οὐχ μᾶλλον ἀπὸ τῆς
γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεις, διχρι τῆς μακ-
ριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ήμέρας ; Ο δὲ Μάρων πρὸς
τοὺς εἰρημένοις ἐπιφέρει καὶ τάδε·

"Αρχεο μειδιώσαρ (76) δρών τὴν μητέρα κεδρήν

*Γηθόσυνην τ' αἰλωρος ἀπειρεσον λιστων κήρ
Εἴθε με τηραλέον, ζωρτά τ' ἔχει ρήδυμος Ισχύς,
Στὴν ἀρετὴν κελαδεῖν, εἰτ.*

Nihil certius. *Ἔγε positum est pro ἔχοι. In codice
Fuk. scribitur ζωρτά γε νίδυμος Ισχύς στὴν ἀρετὴν,
etc., absque verbo ἔχει. Πορρο μονεδος est lector,
omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum
in schedis, non a capite scribi, sed prima tantum
eiususque versus vocabula modico spatio a præ-
cedentibus sejungi. Quod ideo sit, quia non continui
recitantur hi versus, sed cum crebris interlocutio-
nibus Constantini.*

(74) Vulg. ποιοι δὲ ἔχει λόγος. Mallem scribere
ποιοι ἀν ἔχοι λόγος.

(75) Vulg. *Πτοι γάρ τοι φύσις. In libro Fuk. ac
Τυρνεβι scriptum est ἡτο γάρ φύσις.*

(76) Vulg. *"Αρχεο μειδιώρ αὔροφω. Sic primus
hunc versus edidit Rob. Stephanus, ex conjectura ut
opinor. Nam et in schedis Regiis, et in codice Fuk.
ita scribitur : ἀρχεο μειδιῶν ὡς ἀν δρῶν, etc. Εἰ-*

Γρωπίειν· ή γάρ σε φέρει πολλοὶς λικάβατας. Σοὶ δὲ τοτεῖς οὐ πάμπα (77) ἐψημέριοι ἔτελα-

[σαρ,

Οὐδὲ δὴ μύω λεχέων, οὐδὲ ἔτρως διῆτα θάλεια. Πῶς γάρ ἐν πρὸς τούτον οἱ γονεῖς ἔμειδαστον; Ὁ μὲν γάρ αὐτοῦ (78) Θεός, ἀποίρος ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος· μὲν, ἐν περιγραφῇ δὲ δίλων, οὐκ ἀγθωπίνου δὲ σώματος· λέκτρων δὲ ἀπειρον, τίς οὐκ οἴδεν δι τὸ ἄγιον Πνεῦμα (79); Πολα δὲ ἐπιθυμία, ἔφεσίς τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθέτει, οὐ πάντα ἔφενται; Τι δὲ ὅλως κοινὸν σοφίᾳ τε καὶ ἡδονῇ; Ἀλλὰ ταῦτα ἔφεσθω λέγειν (80) τοῖς ἀνθρωπίνην τινὰ εἰτάγουσι γέννησιν, οὐδὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν (81) καθαρεύειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ ἑργου γε καὶ ὄφματος παρατησεύσουσιν. Ἐπικαλοῦμα: δὲ σὲ αὐτὴν σύμμαχον τοῖς λεγομένοις, ὁ θεοσένεια, ἀγνὸν τινὰ νόμον ὑπάρχουσαν (82), πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιοτάτην, ἐλπίδος διωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκινητον· σὲ μὲν, εὐσέβεια καὶ φιλανθρωπία, προσκυνῶ· ταῖς δὲ θεραπείαις χάριν ἀδίον ὀφειλομενοιο δετθέντες (83). Ὁ δὲ ἀπειρος δχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ τὴν ἐμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὴν Θεὸν ἀποστρέψει· οὐδὲ οἶδε, τὴν αἰτίαν δλως τοῦ ζῆν καὶ εἰναι αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρείτον καθήκοντος ἥτρησθαι· πᾶς γάρ δὲ κόσμος ἔκεινου κτῆμα (84), καὶ δσα ἐστιν τὸ κόσμῳ.

Numinis culta atque obsequio pendere. Totus enim illius est possessio.

quibus facillimum erat veram hujus loci scriptu- *ram restituere. Sic igitur emendo:*

*"Ἀργεο μειδωσαρ δρώτ τὴν μητέρα κεδρήν
Γρωπίειν.*

Quia quidem emendatione certius nihil.

(77) *Σοὶ δὲ τοτεῖς οὐ πάμπα.* Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec interpres Graecus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilium, puer parentes non arrissose; nec deam illi mensam, nec deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii,

Incipe, parve puer, cui non risere parentes, etc., legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione: cum tamen post vocem puer, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Hæc cum Christophorus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplariorum. Porro in codice Fuk. legitur ἐψημέρων ἐγέλασαν, rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur ἐψημερίους.

(78) *Vulg. Ο μέρ τάραντῶν.* Cuivis liquet scriben- dum esse δὲ μὲν γάρ αὐτοῦ πατήρ Θεός, etc. In codice Fukiano scribitur δὲ μὲν γάρ αὐτῶν ὁν Θεός, ἀποίρος ἐστι δύναμις.

(79) *Tὸ ἄγιον Ηρεύμα.* Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, seu naturam divinam, ut jam in superiori capite nota- vimus. Explicat enim verba illa ex Virgilio translata οὐδὲ δὴ μύω λεχέων, quae de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quam Spiritum sanctum, ut Porte- sius et Christophorus.

(80) *Αλλὰ ταῦτα ἐψελσθω λέτειν.* Ex his verbis appareat, errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a Graeco interprete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cum

*A Matri longa decen tulerunt iastidia menes.
Incipe, parve puer, cui non risere parentes,*

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est. Quomodo enim parentes ei arrissose? Etenim pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et figura quidem ipse omni caret, in aliorum tamen circumscriptione exsistit; nec humano præditum est corpore. Tori quoque expertem esse Spiritum di- vinum quis ignorat? Quod enim desiderium, τις cupiditas inesse posset in affectu summi boni, cuius desiderio reliqua omnia ducuntur? Quid omnino sapientia potest esse commune cum voluptate? Ve- rum sic loqui liceat illis, qui humanam quandam Christi generationem sibi singunt, neque operant, ut animum suum ab omni impio facinore ac sermone integrum servent. Te hic, pietas, appello; tuum subsidium ad ea quæ dicuntur imploro: quæ nihil aliud es quam lex castimonia et sanctitatis, omnium bonorum maxime optabile; sanctissimæ spei magistra; immortalitatis certa promissio. Te veneror, o pietas atque clementia. Tibi pro bene- ficio curationis **598** lux qua opus habebamus, gratias debemus. At vulgus hominum tui auxiliū expers, præ insito quo adversus te flagrat odio, Deum ipsum aversatur; nec intelligit, suæ ipsius ac reliquorum impiorum vitæ causam, ex divini mundus et quæcumque in mundo continentur, Il-

C enim Virgilii verba retulisset, quæ sic habent :

cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est, continuo tanquam reprehendens poetam hæc sub- jungit: Quomodo, inquit, ei arriderent parentes, cum pater ejus Deus sit, expers corporis et figuræ. Jam cubile et mensa quoniam modo convenire possunt Deo, quem tori penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate affici. Addit deinde hæc verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi, Constantium Virgilii versus optime intellexisse: *Verum illis qui humanam quandam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur.* Quibus verbis excusat Virgilium, quippe qui divinam Christi generationem ignoraverit. At in interpre- tatione Graeca, in qua Virgilii versus male exponuntur, hæc periodus cum præcedentibus non cohæret.

(81) *Vulg. οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν.* Amplexor conjecturam doctorum virorum, quam etiam in libro Savili adnotatam inveni: οὐδὲ τὴν ψυχὴν, etc.

(82) *Vulg. ἀγρότ τιτανούμορ υπάρχουσα, πάρ- των τε δράσων εὐκταιοτάτην ἐλπίδα, δούστητος διδάσκαλον, x. t. λ. Grammaticæ leges scribi ju- bent υπάρχουσαν, ut est in codice Fuk. Porro ele- gantissima est hæc religionis Christianæ definitio: sed prava interpunctione [et scriptural] saepe cor- rupta. Lego igitur, πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιο- τάτην, ἐλπίδος διωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας υπό- σχεσιν ἀκινητον. Nihil haec lectione certius, nihil elegantius. Religionem appellat Constantinus ma- gistrum spei sanctissimæ, quippe quæ nos doceat sperare cœlestia, nec in terrenis et caducis bonis, sed in Deo omnem spem nostram collocare. In codice Fuk. legitur: δούστητος διδάσκαλον ἀθανασίας υπό- σχεσιν ἀκινητον. Eadem interpunctio est in schedis.*

(83) *Οι δεσθέντες.* Omnino scribendum videtur οἱ λαθέντες. Eleganter enim dicitur, σατὶς θεραπείαις λαθέντες, id est, tuis remediis sanati.

(84) *Ἐκείνου κτῆμα.* Malleum scribere κτίσμα,

qui a Gentilibus plurimum celebrantur seu sapientes seu philosophi, sapientiae illius simulatores extiterint. Pythagoras certe sapientiam ejus simulatus, modestiae causa tantopere celebratus est, ut Plato vir modestissimus, abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitandum proponeret. Daniel quoque, Iis qui futura predixit, et qui summam cujusdam magnitudinis animi specimen edidit, morumque et totius vita sanctitate excelluit, qualem et quam asperam tyranni illius qui tum in Syria dominabatur, saevitiam superavit? Nomen huic erat Nabuchodonosor; cuius stirpe omni funditus deleta, ingens illa et formidabilis potentia ad Persas translata est. Erant in ore omnium, sicut in hunc usque diem multis hominum sermonibus celebrantur, opes regis illius; et circa illicitam religionem importuna sedulitas, et ad fabricanda deorum simulacra ingens copia cuiusque generis metallorum: templorum item culmina cœlum ipsum, ut ita dicam, contingentia; formidabiles denique religionis leges, et ad saevitiam comparatae. Verum hæc omnia ob sinceram in Deum pietatem Daniel contemnens, importunum illud tyranni studium, gravissimi cujusdam mali causam fore prædixit. Nec tamen tyranno persuasit. Opum quippe affluentia, maximo impedimento est ad recte sentendum. Tandem vero mentis suæ feritatem rex declaravit, justum atque insolentem seris bestiis lambendum oljici jubens. Fratrum item illorum in martyrio subeundo consensio, generosa fuit in primis. Quos posteri deinceps imitati, ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retulerunt. Qui ab igne et fornace cæterisque cruciatibus ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus læsi, inclusas undique in fornace flamas, castorum corporum objectu contactaque propulerunt. Porro Assyriorum imperio Dei ultione et fulminum jactibus exciso, Daniel divina providentia ad Cambysesem Persarum regem se contulit. Hic vero etiam illum vexavit invidia, et exitiales magorum insidiæ, et multorum maximorumque discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvante Christi providentia, facillime liberatus **591** in omni genere virtutis spectatus enituit. Nam cum

Scribo igitur ή τοι σοφοὺς ή καὶ φιλοσόφους, id est, *seu sapientes, seu philosophos malis dicere.*

(25) Δαριηλ δέ. Postquam de Ægyptiis et de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vastationem. Et occasione quidem Ægyptiorum, Moysis laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens, Danielis laudes exsequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit.

(26) Ο Δαριηλ καταφρονησας. Post haec verba antiquarius qui codicem Regnum descripsit, offensus mendorum multitudine quibus exemplar scatabat, hic linem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam paginam appositus... τοις πρός τὸ πέλαγος τῶν σφαλμάτων τοῦ βιβλίου, ἐπέχον τὴν χειρα τοῦ γράφειν, οτι μηδὲν ὑγιες ἐνῆν τῷ πρωτούπῳ, καθὼς ἔχει τῶν χραφέντων έστι τεκμήρασσα τούς ἀναγνώσκοντας.

(27) Vulg. ἀταρεθείσης κεραυνῷ βολῇ. Nescio

A νοι σοφίας γενέσθαι. Πυθαγόρας γάρ την ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσούτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διεβόται, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ Πλάτων παράδειγμα τὴν ἐαυτοῦ ἐγχράτειαν καταστήσας. Δανιηλ δ' (25) ὁ θεοπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἔξοχωτάτης μεγαλοψυχίας ἐργάτης, θῶμα τε καὶ παντὸς βίου κάλει διαπρέψας, πόσην τινὰ καὶ πῶς τραχείαν κατηγωνίσατο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τόπε τυράννου; Όνομα δ' ἐκείνῳ Ναβουχοδονόσορ ἦν, οὐ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθείσης, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς τοὺς Πέρσας διῆλθε. Διεβόταις γάρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστὶν ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου, καὶ τὴν ἄκαριος περὶ τὴν μὲν δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια, μετάλλων τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ικέματα, φρικτοῖς τε καὶ πρὸς ὡμύτητα οἱ τῆς θρησκείας B συντεθέντες νόμοι· ὃν πάντων ὁ Δανιηλ καταφρονήσας (26) διὰ τὴν ἀχραντον πρὸς τὸν δυνάτων Θεὸν εὔσεβειαν, τὴν ἄκαριον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου τινὸς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἀλλ' οὐχ ἐπειθεὶς τὸν τύραννον· ὁ γάρ ἀφθονος πλοῦτος ἐμπόδιον, πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. Τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἐαυτοῦ διανοίας ὁ δυνάστης ἐξέφηνε, θηρόσιν ἄγριοις διαλυμανθῆναι τὸν δίκαιον καλεύσας. Γενναῖα γε μήν καὶ τὴν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν δροδοῖα· οὐς οἱ μετὰ ταῦτα ζηλώσαντες, ὑπερμεγέθη δόξαν τῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα πίστεις φραντό· πυρὶ καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δεινοῖς ἀδήστοι φανέντες, ἀγνῆς τε σωμάτων προσβολῇ τὸ ἐμπειριχόμενον τῇ καρίνῳ πῦρ ἀπωθούμενοι. Δανιηλ δὲ κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας, ἀνατρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς (27), ἐπὶ Καμδύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετῆλθεν ἐκ θείας προνοίας φύσιος δὲ κάνταῦθα, καὶ πρός γε τῷ φύσιῳ, ὀλέθριοι Μάγων ἐπιδουλαὶ, διαδοχαὶ τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ ὃν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεὶς εὐχερῶς παντοίας ἀρετῆς πειρά διέπρεψεν. Οἱ γάρτοι Μάγοι, τρὶς τῆς τιμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνόρδος, μεγάλας τε καὶ ἔξαισιος ἀρετᾶς (28) ἀξιομημονεύτων ἕργων κατορθοῦντος, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξιν φύσιν διέβαλλον· ἐπικινδύνον δὲ σφρόδρα (29-30) τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἔπεισαν αὐτὸν, τὸν τοσούτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παρατίον τοῖς Πέρσας γενόμενον, λεόντων ἀγρίων θοίνη καταχριθῆναι. Κε-

C

unde hæc hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non memini. Sed neque id satis intelligo. Homines enim et arcēs et civitates fulminis jactu destrui possunt, ut de Phlegyis poetæ fabulati sunt; regnum vero quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et in schedis Regiiis scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

(29-30) Εξαστίους ἀρετας. Constantinus Latine virtutes dixerat; quām vocem in sacris Libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male interpres hujus orationis ἀρετᾶς vertit, cum δυνάμεις potius vertere debuisse.

(29-30) Vulg. ἐπικινδύνορος σφρόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur, διέβαλλον ἐπικινδύνον σφρόδρα δὲ τὴν τοσαύτην, etc. Mox scribo τὸ πεισαν αὐτὸν, ut in libro Mortuorum marginem emenda-

θείρκτο δὲ καταχρεῖταις, οὐκ εἰς δλεθρον, ἀλλ' αἰώνιον εὐδόξιαν δὲ Δανιήλ, καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηρίων ἔξταζόμενος, ἡπίων καὶ ἡμερωτέρων τῶν θηρίων, ἢ τῶν καθειρέαντων, ἐπειράτο· πάντας γάρ εὔχῃ (31) κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆς συναιρομένη, τιθαστούς ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῇ φύσει. Γνωσθέντων δὲ τούτων (τῷ) Καμβύση (οὐ γάρ δυνατὸν ἄν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατορθώματα ἐπισκιάζεσθαι), ὑπερεκπέληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι τῶν ἀγγελομένων, μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεισθῆναι ταῖς διαβολαῖς τῶν Μάγων εὐχερῶς· δῦμως γοῦν ἐτέλμητος τῆς θέας ἔκεινης ἐπόπτης γενέσθαι· καὶ ιδὼν τὸν μὲν ἀνδρα (32) ἔκατέρας τῆς κειρὸς ὑψώματος τὸν Χριστὸν ὅμοιόντα, τοὺς δὲ λέοντας ὑποβεβλημένους, καὶ οἶον τὰ ἔνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνοῦντας, καὶ παραχρῆμα τοὺς ἀναπείσαντας αὐτὸν Μάγους (τῇ αὐτῇ ἡμερᾷ κατέκρινε, καθειρέεται τῇ τῶν λέοντων αὐλῇ), οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῷ πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεφοίτων τοῖς Μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἔκατον φύσιν ἐλυμῆσαντο.

Iuit. Cumque Danielem quidem vidisset sublatis in altum manibus Christum laudantem, leones vero submissos, et hominis vestigia quodammodo adorantes, confessum magos qui ipsi illud persuaserant, leonibus obijici jussit. At bestiæ quæ paulo ante Danielem palpaverant, statim in magos impetum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ τῆς Σιδύλλης τῆς Ἐρυθραίας, ἐν ἀρροστικλίδοι τῷ τῆς μαρτελαῖς ἐπώρῳ, τὸν Κύριον καὶ τὸ ἀδόξο δηλούστος· ἔστι δὲ ἡ ἀρροστικλίς Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Γένος, Σωτῆρος, Σταυρός.

Παρισταται δέ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυρῶν (33) τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεύσαι· οὐ γάρ τοι τούτων δηλονότι καὶ τὴν βλασφημούντων κύριον διάνοια, καὶ οἴδεν αὐτὸν Θεόν δητα Θεού παῖδα, εἰπερ γοῦν τοῖς ἔκατον λόγοις πιστεύωσιν. Ἡ τοίνυν Ἐρυθραία Σιδύλλα, φάσκουσα ἔκατην ἔκτη γενεᾶν μετὰ τῶν κατακλυσμῶν γενέσθαι, ιέρεια ἥν τοῦ Ἀπόλλωνος (34), διάδημα ἐπίστης τῷ θρητκευομένῳ

tur (*). Cæterum hæc narratio adversatur Scripturæ sacrae. Neque enim magi Daniëlem accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed satrapæ: nec Cambyses vocatur is qui Daniëlem bestias obijici jussit, sed Darius Medus, de quo varie sunt chronologorum sententiae. Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astyagis filium, Scaliger vero Nabonidum esse contendit; cuius opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magni facio. Nam cum in plerisque dissentire soleant, ubiunque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiae refragari videtur Abydenus in Historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nihuchodonosorum paulo ante mortem divino numine afflatum prædixisse Babyloniis, urbem ipsorum non multo post esse peritaram. Mulum enim Persam venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat. Eius vero adjutorem in expugnatione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpretor verba illa Abydeni: οὐ δῆ συνάττος έσται Μήδης. Græca certe verba nihil aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator fuit Cyri in expugnanda et in servitatem redigenda Babilone, Medus utique non est Nabonidus. At Scaliger, qui Darium Medum vult esse Na-

A ter quotidie preces ad Deum funderet, magna quæ et insolita memorabilium operum miracula ederet, Magi invidia adducti, hanc precum effractiam calumniari cœperunt, tantam vim hominis admundum periculosam esse, regis auribus insurranentes: eique tandem persuaserunt, ut vir ille qui tot ac tantorum honorum Reip. Persarum auctor suis-set, immanibus leonibus devorandus obijiceretur. Damatus igitur Daniel, non periturus, sed ad sempiternam gloriam in soveam conjectus est. Cumque in medio ferarum versaretur, leniores eas ac mansuetiores ipsis a quibus fuerat in soveam contritus, expertus est. Omnes enim illas bestias, licet suapte natura rabidas, precatio modestia ac temperantia auxilium ferens, mansuefecit. Quæ cum accepisset Cambyses (neque enim fieri poterat, ut tam stupenda divinæ potentiae miracula occultarentur), rerum quæ munitate fuerant admiratione perculsus est: subiitque eum pœnitentia, quod magorum calumniis adeo faciles aures prebuerisset. Nil hilominus tamen ipse ejus rei spectator esse voluit. Cumque Danielem quidem vidisset sublatis in altum manibus Christum laudantem, leones vero submissos, et hominis vestigia quodammodo adorantes, confessum magos qui ipsi illud persuaserant, leonibus obijici jussit. At bestiæ quæ paulo ante Danielem palpaverant, statim in magos impetum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

C

CAPUT XVIII.

De Sibylla Erythræa, quæ in acrostichias carminum quibus vaticinata est, Dominum et passionem designat. Est autem Acrostichis hæc: Jesus Christus, Dei Filius, Servator, Crux.

Liber etiam aliud testimonium de Christi divinitate ab extraneis desumptum commemorare. Sic enim ii qui probris illum ac maledictis incessere solent, illum Deum Deique Filium esse cognoscent; si quidem suorum sermonibus fidem velint adhibere. Sibylla igitur Erythræa, quæ sexta post diluvium ætate sa vixisse dicit, sacerdos fuit Apollinis: quæ coronam capite gestans non secus ac

bonnidum, Abydeni verba sic explicat: culpa Mediæ calamitate eventuram esse Babyloniis. Verum Abydenus non dixit: οὐ δῆ αἵτιος, sed συνάττος, quo verbo societas et communio alicuius facti cum altero significatur. Sic Filius Dei συνάττος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medium non esse Nabonidum.

(31) Vulg. πάντας γάρ εὔχη. Malum scribere in nominativo, πάντας γάρ εὔχη κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆς συναιρομένην, τιθαστούς ἀπειργάζετο, id est, Tanta ris est precatio, ut immanissima bestias mansuefecerit. Certe in codice Fuk. legitur, εὔχη κοσμοῦ καὶ σωφροτητοῦ συναιρομένη, etc.

(32) Καὶ ἴωρ τὸν ἄρδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ίδειν.

(33) Vulg. τῷρ ἀλλοδαπῷ τι μαρτύριον. Codex Fuk. et schedæ scriptum habent μαρτυριῶν, rectius. Neque enim unum duntaxat testimonium afferit Constantinus, sed duo.

(34) Vulg. ιέρειαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moræ libro reperi, iéreia ἥν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex et schedæ.

(*) Scripsit quidem Valesius ut ipsi exscripsimus, interpretatur autem quasi scripsisset: ... Σιδύλλαν, ιερατ. ο. Σ. ο. τῷρ διατετήρη, καὶ ιερεῖαν. Edit.

Deus ille quem colebat, et tripodem cui serpens circumvolvutus erat, custodiens, oracula edebat interrogantibus : a stultis parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil honestum ac probum, sed furor pudoris expers ingeneratur. Cujusmodi sunt 592 ea quæ de Daphne memorantur. Ilæc igitur cum aliquando in adyta importunæ superstitionis irrupisset, divino plane Spiritu impulsa, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari versibus cœpit; primis versum elementis (quod genus acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu Christi apertissime declarans. Est autem acrostichis ejusmodi: *Jesus Christus, Dei Filius, Servator, Crux.* Versus autem hi sunt :

Judicii signum, tellus sudore madescet.
E cœlo tunc rex veniet per sæcla futurus,
S cilicet ut totum præsens dijudicet orhem.
V isurique Deum infidi sunt atque fideles,
S ublimem in carne humana, sanctaque caterva
C inctum, completo qui tempore judicet omnes.
H orrida tunc tellus dumis silvescat acutis.
R ejicient simulacra homines aurique metallâ.
I nfernali portas facti simul impete rumpent
S qualientes manus, et pura luce fruentur.
T etros atque bonos index tum flamma prohibit.
V oce latens facinus quod gessit quisque loquetur.
S ubdolaque humani pandentur pectoris antra.

(35) *Vulg. τῇ ηλιθιότητι.* Melius dixisset διὰ τὴν ἡλιθιότητα.

(36) *Kai θεῖας ἐπιπροτολας έντως γερομένη μετή.* Quicunque ex christianis scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem christianas fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus: eas scilicet divino quadam spiritu afflatas de Christo prædixisse. Ita Justinus in oratione parænetica ad Grecos: "Εσται δὲ δύνιν βρδίων τὴν ὄρθην θεοσέβειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἔκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοας διὰ χρημάτων ὑμᾶς διδάσκουσῆς, μανθάνειν, etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. xviii *De civitate Dei*, cap. 23; et Hieronymus in lib. i *contra Jovianum*. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitatis divinationem scribit a Deo esse concessam. Augustinus vero eas in civitatem Dei ascribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermen Trismegistum et Sibyllam, quæcumque de Deo prædixerunt, non divinitus afflato prædixisse, sed ex sacris Hebreorum libris quos obiter perlegerant, ea accipisse:

Oὐ θεόθερ, βίβλων δὲ παραβλέψατες ἐμέτο. Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi Ecclesiæ Patres, carmina illa revera a Sibyllis composita esse credebant, cum tamen ab otiosis hominibus conficta sint, et pro Sibyllis edita circa tempora imp. Adriani. Certe nemo antiquior Justino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, christianos Sibyllinum carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba ejus referit Origenes in lib. vii. Nῦ δὲ παρεγγράφουν μὲν εἰς τὰ ἔκεινης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθαι. Scio quidem Origenem id pernere. Sic enim Celso respondet: debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisset Celso id præstare, et falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo prædixerat, cur Paulus in suis Epistolis, et cum ad

A ὑπ' αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ δύν ὁ δρις εἰλεῖτο, περιέπουσα, ἀποφοινάζουσα τε τοὺς χρωμένους αὐτῇ ἡλιθιότητι (35) τῶν γονέων, ἐπιδεωκότων αὐτὴν τοιαύτη λατρείᾳ, δι' ἣν ἀσχήμονες θυμοὶ, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοὺς ιστορουμένους περὶ τῆς Δάφνης. Αὕτη τοινυν εἰσω τῶν ἀδύτων ποτὲ τῆς ἀκάριου διεσδαιμονίας προσχθεῖσα, καὶ θεῖας ἐπιπνοίας δυτικας γενομένη μεσῆ (36), δι' ἐπῶν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξεις τῶν πρώτων γραμμάτων, ητις ἀκροστιχίς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ιστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς αὕτη· Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, Σταυρός· τὰ δέ ἐπη αὐτῆς, ταῦτα·

I δρώσει γάρ χθὼν, χρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται:
B Η ἔστι δὲ οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰώνιν, δέ μέλλων
Σ ἄρκα παρῶν πάστων κρίναι καὶ κόσμον ἄπαντα.
Ο φυταὶ δέ θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἀπίστοι
Υ φύστον μετά τῶν ἀγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοι,
Σ αρκούρον· ψυχάς τ' ἀνθρώπων ἐπὶ βῆματι κρίνει.
Χ ἔρσος δέ ἄν ποτε κόσμος διος καὶ ἄκανθα γένηται.
Ρ Λύκως τ' εἰδωλα βροτοὶ καὶ πλούτοντα ἄπαντα,
Ε κακάυστη δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν τὸ δὲ Θάλασσαν,
Ι χρεύσων, δῆῃ τε πύλας εἰρχτῆς ἀλδα (37).
Σ ἀρξ τότε πάσα νεκρών, ἐξ ἐλευθέρων φάσις ἤξει.
Τ οὓς ἀγίους, ἀνόμους τε τὸ πῦρ αἰώνιν ἐλέγει.
Ο πτόσα τις πράξας ἐλαθεν, τότε πάντα λαλήσει.
Σ τῆθεα γάρ ζωφεντα Θεὸς ϕωστῆρων ἀνοίξει.

Athenienses verba faceret, ejus testimonio non est usus, maxime cum Aratum et alios gentilium poetas citare non dedignet? Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichidem scripsit, nihil cause est, cur illam inter prophetas et quidem primo loco receperit dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebreorum prophetas tam clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc a Constantino prolata Sibyllæ carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum Patrum id unquam concessit, ut Sibyllæ inter prophetas haberentur: imo eos qui ita crederent, hæreticos esse existimarent, et Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. "Contra Celsum", ubi respondens Celso, qui christianos varias in sectas divisos esse objecerat: alios quippe esse psychicos, alios spirituales; alios Judaismorum Deum colere, alios noui item; alios Sibyllistas esse, etc., sic ait: Εἴπε δέ τινας εἶναι καὶ Σιβύλλας· τάχα παραχούτας τινῶν ἐγχαλούντων τοῖς οἰομένοις προφήταις γεγονέναι τὴν Σιβύλλαν, καὶ Σιβύλλιστας τοὺς τοιούτους καλεσάντων.

(37) *Ιχγενών.* Omnisssus hic erat versus, qui ex libr. Morci, Fuk. et Regii schedis, et ex editione Sibyllinorum carminum, quam curavit Seb. Castalio, ita supplendus est :

Ἐκκαύστει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ηδὲ Θάλασσαν.
[car] Quanquam λγενον malim legere in neutro. Omnisssus autem esse hunc versum docet vetus versio apud Augustinum in lib. xviii *De civitate Dei*, quæ sic habet :

Exuret terras ignis pontumque polumque Inquirens.

Porro versum illum Græcum ideo expunxerant, quod tota acrostichis absque illo stare videbatur, nec animadvertebant, in acrostichide nomen Christi scribi cum diphthongo Χριστός: quod cur factum sit nescio. Acrostichis tamen Latina id reliquit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen Christi octosyllabum faciebant, Χριστός scribentes cum diphthongo, ut docet Ireneus in libro i, cap. 10.

et condemnationem Christi, carmen illud esse com-
positum, falsoque divulgari, quasi Sibylla hos ver-
sus diu ante vaticinando profuderit. Quippe inter
omnes constat, Ciceronem cum hoc carmen legisset,
Latino sermone illud interpretationum esse, ac suis
operibus inseruisse. Hunc postea Antonius summa
rerum potitus interfecit. Antonius vero post haec
superatus est ab Augusto, qui sex et quinquaginta
annis imperium obtinuit. Huic deinde successit Ti-
berius: quo tempore Servatoris adventus orbi il-
luxit, et sanctissimæ religionis mysterium vigore
corpit, et nova quædam populi futura ac successio
instituta est: de qua princeps Latinorum poeta-
rum sensisse mihi videtur cum dicit:

*Jam nova progenies cælo demittitur alto.
Et rursus in alio Bucolicorum loco:
Sicelides musæ, paulo majora canamus.
Quid hoc apertius? Addit enim:
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.*

Cumæam scilicet Sibyllam intelligens. Ne his con-
tentus, ulterius progressus est: quasi necessitas
ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur di-
citur?

*Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:
Jam redit et virgo, redeunt Saturnia regna.*

Quænam ergo est virgo illa quæ redit? Nonne illa
quæ plena et gravidæ fuit Spiritu sancto? Quid au-
tem obstat, quominus ea quæ Spiritu divino præ-
gnans est, puella semper et virgo permaneat? Re-
dibit etiam optabilis Rex, et orbem terrarum ad-
ventu suo sublevabit. Sic enim addit Poeta:

*594 Tu modo nascenti puer, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta save Lucina.
Hoc duce, si qua manent aceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Quæ quidem aperte simul et obscure per allegoriam
dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui ver-

(46) Θμολόγηται γάρ Κικέρωνα. Locus Cicero-
nis a Constantino designatus, exstat in lib. II *De
divinatione*, ubi versuum quorundam Sibyllæ e:
acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichideum
illam de qua loquitur Cicero, hanc ipsam esse
quam hic protulit Constantinus, nulla ratione pro-
harsi potest. Imo ex Ciceronis verbis contrarium
elicitur. In illa enim acrostichide a Cicero me-
morata, monebantur Roinani ut regem aliquem
eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem
testatur. Itaque primæ versuum illorum litteræ Juli
Cæsar's nomen, ut credibile est, prænotabant. At
in hac acrostichide a Constantino prolatâ, nihil
exstat ejusmodi. Quare non dubium est, quin Ci-
cero diversam ab hac acrostichide intellexerit,
licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliisque.
Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus;
Ciceronem hanc de Christo acrostichideum de Graeco
in Latinum sermonem transtulisse, et libris suis
intexuisse.

(47) Νέα τοῦ δῆμου διαδοχὴ. Ille etiam agnosceret
licet imperitiam interpretis, qui δῆμου posuit pro
θεοντος. Neque enim δῆμος; Χριστianῶν recte dicitur,
sed θυνος.

(48) Νέων π. Ιηθὺς ἀνδρῶν ἐφαάρθη. In codice

A ὡς πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἐπῶν φεύ-
δος διαφημίζεσθαι. Θμολόγηται γάρ Κικέρων (46)
ἐντευχήκοτα τῷ ποιήματι, μετενγεκεῖν τε αὐτὸς εἰς τὴν
Πρωμαλῶν διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸς ἐκυτοῦ στρ-
τάγματι· τοῦτον ἀναιρεῖσθαι χρατήσαντος Ἀντωνίου·
Ἀντωνίου δ' αὖ πάλιν Αἴγυουστον περιγενῆσθαι, καὶ
ἔξι καὶ πεντήκοντα ἔτη ἐβασίλευσε. Τοῦτον Τιθέρος
διεδέξατο· καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐξελαμψε
παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας ἐπεχρά-
τησε μυστήριον, ἥ τε νέα τοῦ δῆμου διαδοχή (47)
συνέστη· περὶ δὲ οἷς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξηχώτατον τῶν
κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

Ἐνθει ἐπείτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαάρθη (48).

B Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν Βουκολικῶν τόπῳ (49)
Σικελίδες Μούσαι, μεγάλην φάγιτ ύμητσωμεν.

Τί τούτον φανερώτερον; Προστίθησι γάρ·

Ἔλυθε Κυμαλον μαρτεύματος εἰς τέλος δμφή.

Κυμαλαν αινιττέμενος δηλαδὴ τὴν Σιβύλλαν. Καὶ εἰς
τηρέσθη τούτοις, ἀλλὰ περαιτέρω προεχώρησεν, ὡς
τῆς χρειας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθούστης· τι λέ-
γων αὐθις;

*Οὗτος δέπ' αἰώνων λερδὸς στιλχος ἀρρυται ήμαρ·
Ὕκει παρθένος αὐθις, ἀγνοούσης ἔρατὸν βασιλῆα.*

Tις οὖν ἄρα εἰη παρθένος ἢ ἐπανήκουστα; Άρ' οὐχ ἢ
πλήρης τε καὶ ἔγκυος γενομένη τοῦ θεοῦ Πνεύμα-
τος; Καὶ τι τὸ κωλύον τὴν ἔγκυον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, κόρην εἶναι δέ τι καὶ διαμένειν παρθένον;
Ἐπανήκει δὲ ἐκ δευτέρου (50), (καὶ) τὴν οἰκουμένην
παραγενόμενος ἐπικουψίσει. Καὶ προστίθησιν ὁ πατ-
ήτης·

*Τὸν δὲ νεωστὶ πω (51) τεχθέντα φαεστόρε βάτηη,
Ἄρτι σιδηρέης χρυσῆν τετείηρ δάσαστα,
Προσκύνει.*

Τούδε γάρ ἀρχοτος, μεροεικά πάντα βρότειο,
Άλγεα τε στοραχαλ τε (52) κατευρδοται ἀλ-
τρών.

Συνίεμεν δὴ φανερῶς τε ἅμα καὶ ἀποκρύψως δὲ ἀ-
λληγοριῶν τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον (53) ἐξ-

Fuk. et in schedis scriptum. inveni νέα πληθύς.

(49) Vulg., Βουκολικῶν τόπων. Apparet scri-
bendum esse τόπων. Atque ita codex Fuk. Porro
nec Fuk. codex nec schedæ veteres novum capul
hic ordinuntur.

(50) Vulg. Επανήκει δὲ ἐκ δευτέρων. Σημείο
D δὲ ἔρατὸς βασιλεύς, cuius mentio sit in ultimo
versu.

*Ὕκει παρθένος αὐθις, ἀρνούσης ἔρατὸν βασιλῆα.
In carmine tamen Virgilii hoc non dicitur. Verum
Constantinus, ut opinari licet, versus Virgilii par-
lulum immutaverat, et Saturni nomen consululo
expunxerat, ut argumento suo serviret.*

(51) Τὸν δὲ νεωστὶ πω. Ultima vox deest in
codice Fuk. et in schedis. Turnebus vero ad oram
sui libri notarat forte scribendum esse πάντα.

(52) Καὶ στοραχαλ τε. Hic versus ita restituendos
videtur ἀλγέα τε στοραχαλ τε κατευνάσσαντα ἀλ-
τρῶν. Versus autem qui hunc proxime antecedit,
nulla indiget emendatione. In codd. tamen Fuk. et
Turnebi ita scribuntur: τοῦ μὲν γάρ ἀρχοντος, τοῦ
μὲν ἔλκεο πάντα βρότεια.

(53) Τοῖς μὲν βαθύτερον. Lugo τοῖς μὲν γάρ βαθύ-
τερον, εἰς τοῖς, vel potius βαθυτέρως. Εἰ paulo post ubi
legitur τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur

ετάξουσι τὴν τῶν ἐπῶν δύναμιν, ὅπ' ὅψιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος· ὅπως δὲ μή τις (54) τῶν δυνα-
στευδητῶν ἐν τῇ βασιλευόσῃ πόλει, ἔγκαλεν ἔχῃ τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατρώους νόμους συγγράφον-
τι, ἐκβάλλοντες τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν·
ἡπίστατο γάρ, οἶμαι, τὴν μακάριαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος τελετὴν (55), ἵνα δὲ τὸ δῆγρον τῆς ὥμ-
τητος ἔχεινοι, ἢγαρ τὰς διανοίας τῶν ἀκούοντων πρὸς τὴν ἐστιν τοντούς συνήθειαν, καὶ φησι, χρῆναι βω-
μούς ἰδύοσθαι καὶ νεώς κατατεκνάζειν, θυσίας τὴν ἐπετελεῖσθαι τῷ νεωστὶ τεχθέντι· ἀκολούθως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπήγαγε τοῖς φρονοῦσι. Φησὶ γάρ·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

*Bιργιλλον Μάρωρος ἔτερα περὶ Χριστοῦ Ἐπη, καὶ ή τούτων ἐρημητα, ἐψ' οἰς δέκτεραι δι' αἰρι-
γμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ μηνυθὲν τὸ μνοτι-
πιον.*

Λίγεται ἀριθμότοιο θεοῦ βλοτορ, καὶ ἀθρίστει
Ἔρωας σὺν ἐκείνῳ δολλέας· ηδὲ καὶ αὐτὸς,
δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

*Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν εὐελδομένοισι φαρεῖται,
Πατροδότῳ ἀρτῇ κυνέρων ἡγία κόσμον.
Σοὶ δὲ ἄρα, παῖ, πρώτιστα γένει δωρήματα γαῖα
Κριθήρ (56) ηδὲ κύπειρος ἄμαν κολακάσσι ἀχάρ-
[θοφ.*

Θαυμαστὸς ἀνὴρ καὶ πάσῃ παιδείᾳ κεκοσμημένος,
δες ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὥμ-
τητα·

*Σοὶ δὲ πάτε (57) θαλεροί, φησι, μαστοὶ καταβεβρι-
[θῖαι,*

Ἀντόματοι γλυκὺν τάμα συνεκτελέοντι γλακτος,
Οὐδὲ θέμις ταρβεῖν βλοσυροὺς ἀγέλησι λέοντας. C
Ἄληθῆ λέγων· ή γάρ πίστις, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς
τοὺς δυνάστας οὐ φοβηθήσεται.

Φύσει δὲ εἰώδης τὰ σπάραρα, ἀρθεα αὐτά (58).
Ολλυται λοβόλουν φύσις ἀρπετοῦ, δλλυται πολη (59)
Αοιχος· Ἀστύριος θάλλει κατὰ τέμπες ἀμώμος.

Τούτων οὐδὲν (60) ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος
ἀρετῆς οἰκείότερον εἴποι τις ἀν· αὐτὰ γάρ τὰ τοῦ
θεοῦ σπάργανα, Πνεύματος ἀγίου δυνάμει, εὐώδη
τιγκά δύνη νεολαίζ (61) ὑπάστε γέννα. Ό δὲ φρις

ἥτεν verba: ἀγει τὴν παρονοσίαν. In Fuk. codice
scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἀγοντα, perinde
ac in libro Savili.

(54) Vulg. ὅπως τε μή τις. Scribo δπως δὲ μή τις,
etc., necessaria emendatione, quod miror non vidiisse
Scaligerum et alios emendatores. Cum enim antea
præcesserit, τοῖς μὲν βαθύτερον, etc., necessario
hic sequi debet ὅπως δέ, etc., ut sensus compleatur.
Ait enim Constantinus, Virgilium aperte simili et
obscure locutum suis. At obscure quidem innuisse
Christi divinitatem et adventum, palam vero et
aperte locutum esse more gentilium, et aras ac
templa nominasse. Conjecturam nostram confirmat
codex Fuk., in quo ita prorsus scribitur, ut diu
antea conjecteram.

(55) Vulg. ἐπώρυμος τοῦ Σωτῆρος τελευτὴν.
Lego τελετὴν, quomodo etiam legit Christophorus.
Mus: ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος dixit pro σωτῆρον.
Certe codex Fuketii habet τελετὴν.

(56) Κριθήρ. In libro Morei vir doctus ad marginem
nem emendavit κατούς, ut responderet versui Virgiliano
Errantes hederas. Verum Græca interpretatio
liberior est, et in plerisque a sensu Virgilii longe
discedit.

(57) Vulg. Σοὶ δὲ, ὡς παῖς. Non dubito quin scri-

A suum vim ac sententiam altius scrutantur, divini-
tatem Christi oculis quodammodo subjiciunt. Ne
vero quisquam ex regia urbis primoribus, poetis
criminari posset quod contra patrias leges scribere
esset ausus, et traditas olim a majoribus de diis
opiniones everiteret, veritatem de industria occultat.
Notat enim, ut equidem censeo, beatum et salutare
Servatoris nostri mysterium. Itaque ut inmanem
hominum crudelitatem evitaret, audientium animos
ad inolitam ipsis consuetudinem deduxit, atque
recens nato altaria ac templa esse exstruenda, et
sacra facienda. Cætera quoque consentanea subjunxit, in gratiam eorum qui ita sentirent. Ait enim:

CAPUT XX.

Alii versus Virgili Maronis de Christo, eorumque
interpretatio: in quibus ostenditur, obscurus, ut
poeticus moris est, indicatum esse mysterium.

*Ille deum vitam accipiet, divisque videlicet
Permistas heroas, et ipse videbitur illis:
justis scilicet.*

*Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula culm
Errantes hederas passim cum baccare telluz,
Mistaque ridenti colocasia fundet acantho.*

*Vir porro admirabilis et omni doctrinæ genere ex-
cellitus, cum cognitam haberet illorum temporum
crudelitatem, hæc addidit:
Ipsæ lacte donum referent distenta capella.*

Ubera: nec mugros meruent ormenta leones.

Vera utique dicens. Neque enim palatii proceres
formidatatura erat fides.

*Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrum vulgo nascetur amomum.*

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti conve-
nientius dici potest. Ipsa enim Dei cunabula, divini
Spiritus vis tanquam flagrantissimos quosdam flo-
res novellæ obtulit genti. Occidit vero serpens, ei-

bendum sit: solō δ' αἴγες θαλεροὶ μαστοὶς καταβεβρι-
θοւσι. Quæ quidem emendatio prorsus necessaria est,
ut pote sine qua sensus non constat. In codd. Fuk.
ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ πάτε θαλερός φησι, etc.
In schedis autem Regiis: σοὶ δὲ πάτε θαλεροί, φησι,
μαστοί, etc.

(58) *Άρθεα αὐτά. Codex Fuk. pro his verbis
habet δεστέντην, scheide δεστέντην.*

(59) Vulg. *Ολλυται πλοσῆς.* Lego cum Scaligero
et Bongarsio πλοτῇ. Respondet enim illis verbis Vir-
gilii et fallax herba veneni. Sed in libro Morei ad
marginem emendatur ολλυται ἀτη. Quod si ποτη λε-
gere malis, tum scribendum erit ολλυτε, ut constet
veritas. In Fuk. codice legitur ποιήσεως. In schedis
Regiis ποιόσης.

(60) Vulg. *Τούτων τ' οὐδέτερ.* Scribe meo periculu
τούτων δὲ οὐδὲν ἀληθέστερον, etc. In codd. Fuk. ac
Turnebi scribitur τούτων οὐδέν.

(61) Vulg. *νεολά.* In libro Morei emendatur
νεολαίς ὑπάστε γέννα. Atque ita scribitur in codice
Fuk. In schedis autem νεολαίζ. Sensus porro hujus
loci valde obscurus est. Musculus quidem ita verit: Ipsi namque Dei cunabulis Spiritus sancti virtus
fragrantes quosdam flores, novam scilicet progeniem
dedit. Christophorus vero sic interpretatur:

venenum serpentis sublatum est : ejus scilicet serpentis qui primos homines in fraudem prius induxit, 595 *eorumque animos ab innata temperantia ad voluptatum traduxit illecebras : ut malum quod ipsorum capitibus incunbebat, minime intelligerent. Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum, serpens ille mentes hominum ignoratione immortalis justorum vite occæcasas, ac nulla bonorum spe fuitas subverterat. Post passionem vero Domini nostri, cum corpus illud quod accepérat, a sanctissimæ animæ societate aliquanto tempore divulsum fuisse, patefacta est hominibus resurrectionis fides : et si quæ labes humanorum scelerum remanserat, sacrosancto lavacro penitus abstensa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse jubet, et ex veneranda et illustri sua resurrectione, similia sperare. Jure ergo dictum est, occidisse omnium venenatorum genus. Occidit etiam mors ipsa et resurrectio confirmata est. Occidit quoque Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atque autores extiterant. Amomum vero ubique nasciturum cum dicit, multitudinem Christianorum sic appellat. Quæ non secus ac innumerabiles rami amoenissimis floribus ornati, et modico rore irrigati, ex una radice pullulat. Docte igitur hæc a te dicta sunt, o Maro poetarum sapientissime. Sed et reliqua cum his consentiunt :*

*At simul herorum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit, poteris cognoscere virtus.*

Per laudes herorum intelligit opera justorum viorum : per parentis virtutes, constitutionem mundi,

Ipsa enim Dei cunabula Spiritus sancti virtute flagrantæ flores novæ soboli extulerunt. Musculus igitur legit atq[ue]tois spargânos neolatæ gennav. Christophorus vero dñmam tantum legit pro dñmatis, quod magis probo. Per neolatæ gennav novellum populum Christianorum intelligit : de quo Virgilium loqui superius dixit eo versu :

Jam nova progenies caelo demittitur alto.

(62) *Vulg. ἐπως γροιεν. Ille particulam negativam addidi, ὅπως μὴ γνοέντες quam emendationem sequentia manifeste confirmant. Si quis tamen vulgatam scripturam tueri velit, equidem non valde repugnabo, cum utrumque defendi possit.*

(63) *Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος Constantinus spiritum dixerat pro anima, interpres vero de sancto Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem habuerit loco animæ, quæ sunt heresis Apollinaris. In codice Fuk post verbum χωρούσθως, virgula apponitur. Quare videndum est, utrum verba illa, ἐκ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνίας, conjungenda sint cum iis quæ sequuntur : ἀπεκαλύψθη τοῖς ἀνθρώποις, etc., ut sensus sit per communicationem Spiritus sancti, quem Christus post passionem hominibus infudit, patefactum esse vim resurrectionis.*

(64) *Td δυνατὸν τῆς ἀραστάσεως. Non probo versionem Christophoroni, qui hunc locum ita interpretatus est, resurrectionis vis hominibus patefacia est. Nec alter Joannes Portesius. Ego vero non dubito quin τὸ δυνατὸν id significet, quod in versione mea expressi. At igitur Constantinus, post mortem Christi patefactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Judæos. Atque idcirco mortem tantopere reformidabant.*

(65) *Ἀπώλετο δὲ καὶ τῶν Ἀσσυρίων γένος.*

A ἀπόλλυται, καὶ δὲ τὸν δφεως ἔκεινον, δι τῶν πρωτοπλάστους πρώτος ἐξηπάτα, παράγων τὰς διανοίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου σωφροσύνης ἐπὶ τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ὅπως μὴ γνοίεν (62) τὸν ἐπηρημένον αὐτοὺς διεθρον. Πρὸ γάρ τοι τῆς κατελύσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοίας, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίᾳ ἐρειδομένας, ἔθραντος δὲ αὐτοῦ, καὶ πρὸς καιρὸν τοῦ περιτεθέντος σώματος χωρισθέντος ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος (63), ἀπεκλύψθη τοῖς ἀνθρώποις τὸ δυνατὸν τῆς ἀναστάσεως (64), καὶ εἰ τις ἦλυς ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὐτὴ τὰς λοιπὰς ἀγίοις ἐσμήχετο. Τότε δὴ παρακλεύεται τοῖς ὑπηκόοις θαρρέεν, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ σεμνῆς διασήμου τε ἀναστάσεως, τὰ δομοια ἐλπίζειν ἔκεινον. Οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτα τῶν λοιδῶν ἡ φύσις, ἐτελεύτα δὲ καὶ θάνατος, ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀναστάσις, ἀπώλετο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος (65), ὃ παραίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ· φύσθατε τε πανταχοῦ φάσκων τὸ ἄμωμον, πλήθος τῶν θρησκευόντων προαγορεύει (66). οἶον γάρ ἐκ μιᾶς βίης πλήθος κλάνων εὐώδεσι θάλλον ἀνθεισιν, ἀρδόμενον συμμετρίᾳ δρόσου, βλαστάνει. Πεπαιδευμένως δὲ, ὡς σοφώτερε ποιητὴ Μάρων, καὶ τὰ ἔξης ἀπαντα καὶ ἀκολούθως ἔχει.

*Ἄντικα δ' ἡρώων ἀρετὰς, πατρός τε μερίστου
Ἐργ' ὑπερηνορίῃσι κεκυσμένα πάρτα, μαθήσῃ.
Τοὺς μὲν τῶν ἡρώων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα σημαίνων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ Πατρός, τὴν*

Hunc locum interpolavit Christophorus, expunctis duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque in libro suo has voces ἀπώλετο δὲ expunxit perinde ac Christophorus. Sed umerque longe falsus est. Nam Constantinus, utpote aris grammaticæ imperit, Virgilii versum ita construxerat :

Occidet Assyrium, vulgo nascetur anomum.

Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione interpretis Graeci, qui versum illum Virgilii ita vertit, Ἄσσυρίον τ' οἰχεται θάλλει δὲ κατά τέρπα ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. et recte quidem juxta mentem Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, Christiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse, et de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmarunt. Neque enim de alio quam de Christo dici posse :

*Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Ita præter Constantinum Augustinus in epistola ad Volusianum, et in epistola 155. In epistola quidem ad Volusianum, Assyrium anomum interpretatur dogma Pherecydis Assyrii, qui primus animum esse immortalem pronuntiavit. Verum hæc Augustini interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syro. Quocirea prælerenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem anomii ait designari fideles seu Christianos, eo quod sint ἄμωμοι, id est sine reprehensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit Deo; unde et credentium pater cognominatus est.

(66) *Vulg. προσαγορεύει. Amplector conjecturam Henrici Savili, qui ad oram codicis sui adnotavit : Forte scribendum est προσαγορεύει.*

τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, οὐας δὲ καὶ τοὺς νόμους οἵς ἡ Θεοφιλῆς Ἐκκλησίᾳ χρῆται, ἐπιτιθένουσα τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον παραψήσις (67), τὸ ἀθρόον τῆς αἰφνίδιού μεταβολῆς παρατιουμένου·

Πρῶτον μὲν ἀνθερίκων ἔαρθρων ἥποτο ἀλωι· τουτέστιν, δὲ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἥγετο εἰς χρείαν.

'Er δ' ἐρυθροῖσι βάτοισι παρήρος ἥλιδαρε βό· [τρυν·]

"Απερ οὐχ ἦν κατὰ τὸν ἀθεσμὸν βίον.

Σκληρώρ δὴ πεύκης λαγύρων, μέλιτος ρέει τάμα. Τὴν ἡλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεστηκός ὑπογράφων φίος· οὐας δὲ καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκοῦντας (68), τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γλυκύν τινα καρπὸν λήψεσθαι διδίσκων·

Πλάνηρ δ' ὅμως Ἱγνη προτέρας περιπλεπεται ἀτης Ηὔρτον ἐπαΐζαι, περὶ τὸν ἀστεα τελεῖσι κλεῖσαι, Ἄργειαν τὸν εἰλιπόδων ἐλινύμασι τέλσον ἀρύρης· Ἀλλος ἔπειτ' ἔσται Τίζων, καὶ Θεοσαλίς Ἄρτω, Ἀνδράσιν ἥρωεσσιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ Τρώων καὶ Δααῶν πειρίστεται αὐθίς Ἀχιλλεύς. Εὗγ', ὡς σφώτατε ποιητά. Τὴν γάρ ποιητικὴν ἔξουσιαν (69) μέχρι τοῦ προστήκοντος ἐταμείυσω· οὐ γάρ ἦν σοι προσκείμενον ἀποθεσπίσαι, μὴ διντι γε προσφίτη, ἐκάλυπτε δὲ τις, οἴμαι, καὶ κλινθυνος, τοῖς ἐλέγχοισι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπιπρτημένος. Περφραγμένως δὴ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνατόν, τοῖς συντείναι δυναμένοις παραστῆσας τὴν ἀλήθεαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἀπερ ἀλήθως ἔτι καὶ νῦν ἔκετάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν Σωτῆρα ὀρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον· τὴν δὲ Τρολαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς τῆς ἀντικειμένης (70) πονηρᾶς δυνάμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγελίας μεγίστου Πατρός· τι δὴ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς λέγει;

'Ἄλλ' δέ τοι ἡρορέης ὥρη καὶ καρπὸς ἵκηται· τουτέστιν, ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἔιδοτε ἔξελῃ, τὴν τε ἔμπασαν γῆν

(67) Vulg. τὸ ἀνηγμένον παραψήσις. Addenda est præpositio, quæ in editione Rob. Stephani perperam omissa est, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Sic enim scribitur in schedis Regiis, et in libr. Turnebi ac Morei. Magis tamen placet lectio illa quæ ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, et quam in Fuk. codice reperi, ἐπὶ τὸ ἀνηγμένον. Etenim ἀνάγετο verbum est Platonicæ philosophiæ proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim deprompta. Hinc anagogicus sensus apud Proclum; et illud dictum Plotini a Synesio celebratum δει ἀνάγειν τὸ ἐπὶ τοῦ θείου πρὸς τὸ δυτικόν θεῖον.

(68) Vulg. τῶν τοῦ θεοῦ πόνων ἀσκούντας. In codice Fuk. scribitur τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ πόνον ἀσκούντας. Scribo itaque τὸν ὑπὲρ τοῦ θεοῦ πόνον ἀσκούντας certissima emendatione. Explanat Constantinus versum illum Virgilii:

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Alli igitur hoc versu significari, eos qui Dei causa

A et mansuram perpetuo constructionem. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia visitur, ex justitia ac temperantia præceptis vitam instituens. Admiratione quoque digna est, vite hominum inter bonos malosque medio quondam gradus consistentium ad sublimiora promotio, cum tamen ejusmodi vita repentina mutationem non admittat.

Molli paulatim flavescat campus arista; id est, fructus divinae legis ad hominum utilitatem producetur.

Incultisque rubens pendebit sentibus ura.

Quæ quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebantur.

B Et duræ quercus sudabunt roscida mella. Hominum illius temporis stuporem ac duritatem mentis designat. Ac fortasse etiam innuit, eos qui Dei causa labores pertulerint, tolerantiae suæ suave fructum esse percepturos.

Pauca tamen suberunt prisca restigia fraudis: Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris

596 Oppida, quæ jubent telluri infindere sulcos.

Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo

Delectos heroes: erunt etiam altera bella:

A que iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Recte, vates sapientissime. Poeticam quippe licentiam quo usque decebat provexisti. Neque enim tibi propositum erat oracula fundere, cum propheta non es. Obstabat etiam, credo, præsens periculum, quod eorum capitibus qui institutas a majoribus ceremonias confutare vellet, imminebat. Provide itaque et tuto quantum fieri poterat, veritatem expōnens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quæ in hominum vita etiamnum cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum proficiscentem. Per Trojanum vero, orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequisimorū dæmonum acies bellum gessit; partim providentiae suæ arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem poeta dicit?

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit aetas.

Id est, postquam virilem aetatem ingressus, cuncta quæ humanam vitam infestant mala sustuleris, et

D gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

(69) *Thr γάρ ποιητικὴν ἔξοντας.* Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui poetice licentiam vertit, quam Christophorsoni, qui vertit poeticae facultatem, quemadmodum verteral Musculus. Graci enim dicunt ἔξοντας, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordinantur schedæ veteres ab iis verbis εὗγε, ὡς σφώτατε ποιητά, rectius ut mihi quidem videtur. Hic igitur collocandum est caput 20.

(70) Vulg. Επολέμησεν ἀτικρὺς τῆς ἀτικειμένης. In codi. Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus: ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς κατὰ τῆς ἀτικειμένης καὶ πονηρᾶς δυνάμεως. Nāvilius vero in suo codice emendarat, ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρὺς κατὰ τῆς ἀτικειμένης.

universum orbem terrarum pacis legibus compo- Λ εἰρήνη κατακοσμήσῃ·
gueris,

Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem,
Nec vorios discri mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Jurice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes restiet agnos.
Aggregere o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum.
Aspice convexo rulantem pondere mundum.
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæculo.
O mihi tam longa maneat pars ultima vitæ,
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta.
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus: huic mater quamvis atque huic pater adsit.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victimum.
Aspice, inquit, nutantis mundi et omnium elemen-
terum lætitiam.

597 CAPUT XXI.

*Quod de nudo ac simplici homine dici hæc non pos-
sunt, et quod infideles ob divini cultus ignorantiam,
ne ortus quidem sui causam norunt.*

Hæc fortasse aliquis ex numero eorum qui pru-
dentia minus valent, de hominis ortu dici existi-
maverit. Verum quæ ratio est, ut hominis filio in
lucem edito, nec aratrum ac sementem tellus, nec
vitis falcem et reliquam culturam desideret. Quo-
modo hæc de hominis prole dicta esse intelligantur? Est enim natura divinæ voluntatis ministra,
non humanis fainulans jussionibus. Adde quod C
omnium elementorum lætitia, adventum Dei, non
hominis cuiuspiam conceptum designat. Jam vero
quod poeta vitam sibi diutius prorogari optat, id
plane argumentum est Deum invocantis. Vitam
enim ei salutem nobis a Deo postulare, non ab ho-
mione solemus. Et Erythræa quidem Sibylla Deum
sic affatur: Cur mibi, inquit, Domine, vaticinandi
necessitatem imponis, ac non potius sublimem
raptam e terra, ad diem usque beatissimi adventus
tui servas? Virgilii vero post versus quos supra
retulimus, hæc subjungit:

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.

(71) Vulg. *Οὐχ δύσιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scri-
bendum esse οὐχ δάσην ναῦτησιν, etc. In tertio abhinc
versu lego αὐτὴ (pro αὐτὸς) δ' ἀσπαρτος· subauditur
enī γαῖα.*

(72) Vulg. *παρατρέψει λιθδεσσιν. Malim scri-
bere παρατρέψει, ut est in schedis. Eleganter enim di-
citur πρόπειν τῇ ἑσθῆτι. Scribe etiam πάρα disjunctim,
ut est in libro Fuk. Paulo post malim δρα ενηγχτα
Θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio ver-
sus Virgiliani: Aspice convexo, etc. Vide paulo
infra, ubi hic versus repetitur.*

(73) *Ζῶτά τ' ἔχει τῆδην μος ισχὺς. In libro Morai
vir doctus emendavit ζῶτά γ' ἔχε. Sed neque sic
versus constat. Quare malim legere ζῶτα σχῇ. Hæc
enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu
scribe τῇ ἀρτῆν, ex Morei libro. Et hæc quidem
emendatio nullam dubitationem admittit. De priore
autem amplius cogitandum. Videtur enim minore
negotio locus restitu posse, si interpolationem
duntata mutaveris hoc modo:*

Οὐχ ὅστιν ναῦτησιν (71) ἀλιροτάτοισιν ἀλλοσθαι,
Φυσέρων ἀμνίδις γαῖας διπλοὶ πλοι μέτρων
Αὐτὴ δ' ἀσπαρτος καὶ ἀρήροτος· οὐδὲ μὲν ἀχμὴν
Ὀτραλέου δρεπάρου ποθησόμεν δυμελον εἶπει.
Οὐδὲ εἰρὸν δενίον δροτὸς πόκον αὐτόδιτος εἰσει·
Ἄρεις Τυρλοι, πάρα πρέψει λιθάδεσσιν ἀμείβων.
Ἄλλ' ἀτε τιμῆσεν σκῆπτρον βασιλῆιδος ἀρχῆς,
Δεξιτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριθρεμέτα δέεσεξο.

B Κόσμον κητώσετος δρα ενηγχτα θέμεθλα,
Χαρμοσύνηρ γαῖας τε καὶ οὐρανοῦ ηδὲ βαλάσσης,
Γηθόσυνρό τ' αἰλορος ἀπειρεσον· λάσιον κῆρ
Εἴδε με τηραλέον, ζωτά τ' ἔχει τῆδην μος ισχὺς (73),
Σὺν δρετὴν κελαδεῖν ἐώ δοσορ δύναμις τε παρειν·
Οὐδὲ με πλήξειεν ὁ Θρακῶν διος αἰοβός·
Οὐ Δινος, οὐ Πάτερ, ἐν Ἀρκαδίῃ τέκετο γένων.
Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ Πάτερ ἀρθέεται εἰρενα ρίχης.

Κόσμου κητώσετος δρα, φησι, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάν-
των χαράν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

*"Οτι οι δυνατοὶ περὶ φύλον ἀνθρώπου ταῖτα λε-
γούσθαι· καὶ δτι οι ἀπιστοῦντες ἀγροὶ δεεσ-
θεῖσι, καὶ οὐδεὶς τὸ εἰραι αὐτοῖς ἀγροοῦσιν.*

Ταῦτα δέξειν ἀν τις τῶν οὐκ εὑρούντων, περὶ
γενεᾶς ἀνθρώπου λέγεσθαι. Πατὸς δὲ τεχέντος ἀν-
θρώπου, ποτὸν δὴ ἔχει λόγον (74), γῆρας ἀσπαρτον καὶ
ἀνήροτον, καὶ τὴν γε ἀμπελον μῆτεποθεῖν τὴν δρε-
πάνου ἀχμὴν, μηδὲ τὴν δλλην ἐπιμέλειαν; Πῶς δὲ
νονθείη λεχθὲν ἐπὶ γενεᾶς ἀνθρωπίνης; Ή γάρ τοι
φύσις (75) θεῖας ἐστὶ προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀν-
θρωπίνης κελεύσεως ἐργάτις. Ἄλλα καὶ στοιχεῖων
χαρὰ θεοῦ κάθισδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρί-
ζει κύντιν· τό τε εὔχεσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ
τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θεῖας ἐπικλήσεως σύμβολον
παρὰ γάρ θεοῦ τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦν εἰ-
θισμέθαι, οὐ πρὸς ἀνθρώπου. Η γοῦν Ἐρυθραία πρὸς
τὸν θεόν· τι δὴ μοι, φησὶν, ὡ δέσποτα, τὴν τῆς μαν-
τείας ἐπισκήπτεις ἀνάγκην, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς
γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεις, δχρι τῆς μακα-
ριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέρας; Ο δὲ Μάρων πρὸς
τοῖς εἰρημένοις ἐπιφέρει καὶ τάδε·

"Ἀρχεο μειδιώσαρ (76) δρῶν τὴν μητέρα κεδρῆν

D *Γηθόσυνρό τ' αἰλορος ἀπειρεσον· λάσιον κῆρ
Εἴδε με τηραλέον, ζωτά τ' ἔχει τῆδην μος ισχὺς,
Σὺν δρετὴν κελαδεῖν, etc.*
Nihil certius. *Ἐγει positum est pro ἔχοι. In codice
Fuk. scribitur ζωτά γε νῆδυμος ισχύς· στὴν ἀρτῆν,
etc., absque verbo ἔχε. Porro μονεῦδεν est lector,
omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum
in schedis, non a capite scribi, sed prima tautum
cujusque versus vocabula modico spatio a prece-
dentiibus se Jungi. Quod ideo sit, quia non continuo
recitantur hi versus, sed cum crebris interlocutio-
nibus Constantini.*

(74) Vulg. *ποῖοι δὲ ἔχει λόγος. Malleni scribere
ποῖοι ἀν ἔχοι λόγος.*

(75) Vulg. *"Ητοι γάρ τοι φύσις. In libro Fuk. ac
Turnebi scriptum est ήτοι γάρ φύσις.*

(76) Vulg. *Ἀρχεο μειδιώσαρ ἀροφῶν. Sic primus
hunc versus edidit R. b. Stephanus, ex conjectura ut
opinor. Nam et in schedis Regiis, et in codice Fuk.
ita scribitur: ἀρχεο μειδῶν ώς ἀν δρῶν, etc. Ex*

Γρωπίειν· ή τάρ σε φέρει πολλοὶς λικνδεῖταις.
Σοὶ δὲ τοιεὶς οὐ πάμπαν (77) ἐψημέριοι ἐγέλα-

[σαρ,

Οὐδὲ ἡγώ λεχέω, οὐδὲ ἔγρως διῆτα θάλειαν.
Πῶς γάρ δι πρὸς τούτον οἱ γονεῖς ἐμειδίασαν; Ο μὲν γάρ αὐτοῦ (78) Θεός, ἀποίρος ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος μὲν, ἐν περιγραφῇ δὲ ἄλλων, οὐχ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος· λέκτρων δὲ ἀπειρον, τίς οὐκ οἶδεν δὴ τὸ ἄγιον Πνεῦμα (79); Ποιὰ δὲ ἐπιθυμία, ἕρεσίς τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθέσει, οὐ πάντα ἐψεύται; Τι δὲ ὅλως κοινὸν σορῆτε καὶ ἡδονὴ; Ἀλλὰ ταῦτα ἐφείσθι λέγειν (80) τοῖς ἀνθρωπίνην τινὰ εἰσ-
τηρουσι γέννησιν, οὐδὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν (81) καθα-
ρεύειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ Ἑργου γε καὶ δέματος πα-
ρισκευάζουσιν. Ἐπικαλούμει δὲ σὲ αὔτην σύμμαχον
τοῖς λεγομένοις, ὁ θεοσέβεια, ἀγνὸν τινα νόμον ὑπάρ-
χουσαν (82), πάντων τε ἀγαθῶν εὐχατιστάτην, ἐλπίδος
διωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίνδη-
λον· σὲ μὲν, εὐσέβεια καὶ φιλανθρωπία, προσκυνῶ·
ταῖς δὲ θεραπείαις χάριν ἀδιον δρεῖλομεν οἱ δετεῦν-
τες (83). Οἱ δὲ ἀπειρος δχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ
τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὴν Θεὸν ἀπο-
στρέψεται· οὐδὲ οὖτε, τὴν αἰτίαν δῶλως τοῦ ἔζην καὶ
εἴναι αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς δυσεσέβεις, ἐκ τοῦ
πρὸς τὸ κρείττον καθήκοντος ἥρτησθαι· πᾶς γάρ
ὁ κόσμος ἐκείνου κτῆμα (84), καὶ δοσα ἐστὶν ἐν
χόσμῳ.

Numinis cultu atque obsequio pendere. Totus enim
lius est possessio.

quibus facillimum erat veram hujus loci scriptu-
ram restituere. Sic igitur emendo:

"Ἀργεο μειδιώσαρ δρῶ τὴν μητέρα κεδρίῃ
Γρωπίειν.

Qua quidem emendatione certius nihil.

(77) Σοὶ δὲ τοιεὶς οὐ πάμπαν. Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec interpres Graecus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilium, puer parentes non arrissem; nec deum illi mensam, nec deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii,

Incipe, parve puer, cui non risere parentes, etc., legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione: cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Hæc cum Christophoronus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra anciortatem omnium exemplarium. Porro in codice Fuk. legitur ἐφημερώς ἐγέλασαν, rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur ἐφημερίους.

(78) Vulg. Ο μέρ τὸν γράπτων. Cuius liquet scriben-
dum esse ο μὲν γάρ αὐτοῦ πατήρ Θεός, etc. In codice
Fuketiano scribitur ο μὲν γάρ αὐτῶν ὁν Θεός,
ἄποιος ἐστι δύναμις.

(79) Τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, seu naturam divinam, ut iam in superiori capite nota-
vimus. Explicat enim verba illa ex Virgilio translatā οὐδὲ ἡγώ λεχέω, quæ de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quam Spiritum sanctum, ut Porte-
sius et Christophorus.

(80) Άλλα ταῦτα ἐφείσθω λέγειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a Graeco interprete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cum

A Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer, cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.
Quomodo enim parentes ei arrisissent? Elenum
pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et fl-
gura quidem ipse omni caret, in aliorum tamen
circumscriptione existit; nec humano præditus est
corpo. Tori quoque expertem esse Spiritum di-
vinum quis ignorat? Quod enim desiderium, quæ
enipitas inesse posset in affectu summi boni, cu-
jus desiderio reliqua omnia ducuntur? Quid omnino
sapientiae potest esse commune cum voluptate? Ve-
rum sic loqui liceat illis, qui humanam quædam
Christi generationem sibi singunt, neque operam
dant, ut animalium suum ab omni impio facinore ac
sermone integrum servent. Te hic, pietas, appello;
tuum subsidium ad ea quæ dicuntur imploro: quæ
nihil aliud es quam lex castimoniae et sanctitatis,
omnium bonorum maxime optabile; sanctissimæ
spei magistra; immortalitatis certa promissio. Te
veneror, o pietas atque clementia. Tibi pro bene-
ficio curationis 598 tuæ qua opus habebamus,
gratias debemus. At vulgus hominum tui auxilli
expers, præ insito quo adversus te flagrat odio,
Deum ipsum aversatur; nec intelligit, suæ ipsius
ac reliquorum impiorum vitæ causam, ex divini
mundus et quæcumque in mundo continentur, Il-

C enim Virgilii verba retulisset, quæ sic habent :

cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est,
continuo tanquam reprehendens poetam hæc sub-
jugxit: Quomodo, inquit, ei arriderent parentes,
cum pater ejus Deus sit, expers corporis et figuræ.
Jani cubile et mensa quoniam modo convenire pos-
sunt Deo, quem tori penitus expertem esse constat,
nec ciborum voluptate affici. Addit deinde hæc
verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod
dixi, Constantium Virgilii versus optime intel-
lexisse: « Verum illis qui huinanam quædam genera-
tionem exponunt, concedamus ut ita loquantur. »
Quibus verbis excusat Virgilium, quippe qui divinam
Christi generationem ignoraverit. At in interpre-
tatione Graeca, in qua Virgilii versus male exponuntur,
hæc periodus cum precedentibus non cohæret.

(81) Vulg. οι δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Amplexor
conjecturam doctorum virorum, quam etiam in
libro Savilii adnotatam inveni: οὐδὲ τὴν ψυχὴν, etc.

(82) Vulg. ἀγρό τινα ρόμον ὑπάρχοντα, πάν-
των τε ἀγαθῶν εὐκτιστάτην ἐλεῖδα, σοιοτήτος
διδάσκαλον, x. τ. λ. Grammaticæ leges scribi ju-
bent ὑπάρχοντα, ut est in codice Fuk. Porro ele-
gantissima est hæc religionis Christianæ definitio:
sed prava interpunctione [et scriptural] sardie cor-
rupta. Lego igitur, πάντων τε ἀγαθῶν εὐκτισ-
τάτην, ἐλπίδος διωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπ-
όσχεσιν ἀκίνδηλον. Nihil hac lectione certius, nihil
elegantius. Religionem appellat Constantinus ma-
gistrum spei sanctissimæ, quippe quæ nos doceat
sperare cœlestia, nec in terrenis et caducis bonis,
sed in Deo omnem speim nostram collocare. In codice
Fuk. legitur: δοιοτήτος διδάσκαλον ἀθανασίας ὑπ-

(83) Οι δεηθέτες. Omnino scribendum videtur
οι λαθέντες. Eleganter enim dicitur, σαῖς θεραπείαις
λαθέντες, id est, tuis remediis sanati.

(84) Ἐκείνου κτῆμα. Mallem scribere κτίσμα,

rum qui ipsi parent, ullo afficiatur incommodo. Quomodo vero ipse sibi succurrere conaretur? Proelium enim futurum esset inter duos, ances vero atque incerta victoria. Atqui nemo unquam sana mente praeditus, res incertas certis anteponit. Quonam autem modo de præsentia et auxilio Dei dubitaturus sit is, qui tot pericula expertus est, et qui ex omnibus semper discriminibus solo Dei nutu facillime evasit, qui per mare, quod Servatoris mandato constratum erat, et transeuntibus populis solidam præbebat viam, ambulavit? Haec enim certissima ac firmissima, ut opinor, basis est fiduciæ, hoc fundamentum fiducie, cum admirabiles hasce res et incredibiles Dei providentis jussu perfici videmus. Hinc etiam fit, ut cum quis in periculum calamitatis inciderit, nequaquam illum pœnitentia fidei suæ, utque spem in Deo firmam atque inconcussam retineat. Qui quidem habitus ubi semel animo inhærit, Deus in interiori cogitatione sedem habet. Hic autem cum invictus sit, animus quoque ille qui invictum in interiori cogitatione possidet, ab ingruentibus periculis nunquam vinci poterit. Præterea istud ipsum ex Dei victoria didicimus: qui omnes homines providentia sua complexus, cum ab impiis et ini quis contumeliose acceptus fuisset, nullo ex passione percepto damno, triumphum maximum et immortalem coronam devicia improbitate est assecutus: quippe qui et propositum providentiae suæ ac benevolentiae erga justos ad exitum perduxerit, et impiorum injustorumque hominum crudelitatem concilcaverit.

589 CAPUT XVI.

Quod Christi adventus prædictus sit a prophetis: et quod ad simulacrorum et urbium simulacra colentium eversionem ordinatus fuerit.

Cæterum et passio illius jamdudum prænuntiata fuerat a prophetis, et corporalis ejusdem nativitas. Prædictum quoque fuerat tempus ipsum incarnationis, quod injustitiae et intemperantiae exorta germina, quæ justis actibus et moribus nocent, et medio tollerentur, utque universus orbis prudentiae ac modestiae particeps fieret, lege scilicet quæ a Servatore promulgata est, in omnium fere mortalium mentibus prævalente, ac divini quidem Numinis cultu confirmata, dæmonum vero superstitione deleta. Quæ quidem supersticio, non modo brutorum animalium, verum etiam humanorum corporum immolationes invexerat, et scelerata ararum piacula: quippe cum juxta leges Assyrio-

(14) Vulg. μέρον Θεοῦ τεύματι. Scribendum μόνῳ, ut in libro Moræi emendatum inveni. Et paulo post lego παραχομένης ὁδὸν, ut est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. In codice Fuketii et in veteribus schedis legitur μόνῳ Θεοῦ τεύματi.

(15) Ἔρτεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῆς πλοτεῖ. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμέλεσθαι.

(16) Ήρικα ἄρ τις προσχίπτοι πείρα κακῶν. Malim scribere πείρα in nominativo; id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχειν, etc. Subauditur enim verbum παραγίνεται, quod paulo ante præcessit. In

A—καὶ βοηθείσας ἀμφιβάλλειν, ὅ τοσούτων μὲν ἐν πείρᾳ γενόμενος κινδύνων, ἀεὶ δὲ εὐχερῶς ρυσθεῖς ἀπὸ τῶν δεινῶν μόνῳ Θεοῦ τεύματi (14), ὃ διὰ θαλάσσης ὁδοιπορήσας παραγγέλματι τοῦ Σωτῆρος καταστρεθεῖσης, καὶ στερεάν παραχομένης ὁδὸν τοὺς διαποντίους δῆμοις; Αὕτη γάρ, οἶμαι, προφανῆς ὑπόθερα πλοτεῖς, καὶ θεμέλιος οὗτος πεπιθῆσεως, ἡνίκα ἀν τὰ θαυμαστὰ ταῦτα καὶ ἀπιστα, γινόμεναι καὶ ἐπιτελούμενα ἴστορῶμεν τῇ τοῦ προνοοῦντος κελεύσει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμέλειν ἐπὶ τῇ πίστει (15) παραγίνεται, ἡνίκα ἀν τις προσπίπτω πείρᾳ κακῶν (16), καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχοι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀλπίδα· ταύτης γάρ τῆς ἔξεως ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ, ἕρεται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ Θεός· ἀγίτηται δ' οὗτος· οὐδὲ τὴν ψυχὴν ἄρα τὸ ἀγίτητον (17) ἔχουσας κατὰ τὴν ἑαυτῆς διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιεστώτων δεινῶν κρατηθῆσεται. Παρὰ δὲ (18) τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ νίκης, ὃς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀκάλιας ἐμπαροιηθεὶς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάσην, μέγιστα νικητήρια καὶ διάδειν τινα στέφανον κατὰ τῆς πονηρίας ἀνεδήσατο· ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαγὼν τὴν προσάρεσιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους, συντρίψας δὲ τὴν τῶν ἀδίκων τε καὶ ἀσεβῶν ὡμοτητα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Τὴν Χριστοῦ παρουσίαν προειρῆσθαι μὲν τοῖς προφήταις, ἐπὶ καταστροφῇ δὲ τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰδωλικῶν γενέσθαι πόλεων.

'Αλλὰ τὸ μὲν πάθημα ἐκεῖνου ὑπὸ τῶν προφητῶν ἥδη προκεχήρυκτο, προκεχήρυκτο δὲ καὶ τὴν σωματικὴν γέννησις αὐτοῦ, προείρητο δὲ καὶ δικαιολογίας ἐκφύonta γεννήματα, τὰ λυμαίνόμενα τοῖς δικαίοις Ἐργοῖς καὶ τρόποις, ἀναιρεθεὶται, πᾶσα δὲ τὴν οἰκουμένη φροντίσεως τε καὶ σωφροσύνης μετάσχοι, ἐπικρατήσαντος σχεδὸν ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέντος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νόμου, καὶ θεοσεβείας μὲν ρωσθεῖσης, δεισιδαιμονίας δὲ ἔξαλειφθεῖσης· δι' ἣν οὐ μόνων ἀλόγων ζώων σφαγαῖ, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων ἱερευμάτων θυσίαι, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βωμῶν ἐπενοθῆ, κατά τε Ἀσσυρίους καὶ Λιγυπτίους νόμους, χαλκηλάτοις δὲ καὶ πλαστοῖς ἵνδαλμασι

D codice Fuk., et in schedis scribitur ἡνίκα ἀν τις προσπίπτω πείρᾳ κακῶν, καὶ τὸ ἀτρεπτὸν ἔχῃ, etc.

(17) Τὸ ἀγίτητον. Ad oram codicis Morezani emendatur τὸ ἀγίτητον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christophorussonus. Atque ita scribitur in codice Fuketii.

(18) Παρὰ δὲ. Legō πρὸς δὲ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσέτει.

(19) Καὶ ὡς τῆς ἀδίκων. In libro Moræi ad marginem emendatur καὶ ὡς τὰ τῆς ἀδίκων, etc., quam scripturam in interpretatione sua expressit Christopherussonus. Mihi hæc locutio parum Graeca videatur. Itaque malum scribere ἐν ψ τὰ τῆς ἀδίκων. Codex tamen Fuk. habet καὶ ὡς τὰ τῆς, etc.

σφαγιαζόντων ψυχὰς δικαίας· τοιγάρτοι καρπὸν ἔργαντο τὸν προσήκοντα τοιαύτη θρησκείᾳ· Μέμφις καὶ Βαβυλὼν ἐρημωθῆσται, καὶ δοίκητοι καταλειφθῆσται μετὰ τῶν πατρώνων θεῶν. Καὶ ταῦτ' οὐχ ἐξ ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτὸς τε παρὼν καὶ ιστορῆσας, ἐπόπτης τε γενόμενος (20) τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις. Ἡρήμων δὲ Μωϋσῆς (21) κατὰ τὴν θείαν πρόσταξεν τὴν τοῦ δυνατῶτατου τότε Φαραὼ χύραν, διὸ ὑπεροψίᾳ κατέθραυσε (22) τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἔθνων νικηφόρον, πεφραγμένον τε καὶ καθαπλισμένον (23), οὐδὲν τοξεύμασιν, οὐδὲ ἀκοντίων βίτιας, μόνη δὲ σάρξ προσευχῇ καὶ ἡμέρῳ λιτανεῖς καθείλεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ·

Περὶ τῆς Μωϋσέως σοφίας ζηλωθείσης παρὰ τῶν ἔξωθεν σοφῶν, καὶ περὶ Δαριῆλ καὶ τῶν τριῶν παιδῶν.

Οὐδέτερος δὲ ἀν ἐκείνου τοῦ δῆμου μακαριώτερος γέγονε πώποτε, ή γένοιτο, εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκόντες τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀπεκήρυξαν. Τί δὲ ἀν εἴποι τις ἄξιος περὶ Μωϋσέως; "Οἱ ἀτακτονοὶ δῆμον εἰς τὰς ἀγαγάν, πειθοὶ τε καὶ αἴδοι τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακομῆσας, ἀντὶ μὲν αἰχμαλωσίας, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐδωρεῖτο, ἀντὶ δὲ σκυθρωπότητος, φαιδροὺς ἐποίει, καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν προηγάγετο, ὥστε τῇ λίαν ἐπὶ τάνατον μεταβολῇ, τῇ τε τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ ἀλαζονέστερον τὸ φρόνημα τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· διὸ τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφίζ τοὺς πρόσωτούς, ὥστε καὶ τοὺς ἐπινομένους ὑπὸ τῶν ἔθνων ἦτοι σοφοὺς καὶ φιλοσόφους (24), ζηλωτὰς τῆς ἔκει-

(20) Ἐπόπτης τε γενόμενος. Ait Constantinus se excidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quarerendum igitur est a nobis, quoniam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Aegyptum quidem juvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu militaret, et obsidis instar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocletianus in Aegypto bellum gessit adversus Achilleum, qui in Aegypto rehellarerat, ut scribit Eutropius. Ex Aegypto postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, et per Palæstinanarum provinciam transivit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium Cesarem qui cum Persis bellum gerebat, copiis suis adjuvaret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis componeret, quemadmodum discimus ex Historia Petri Patricii. Tunc igitur Constantinus Babylonis ruderata reliquias spectare potuit.

(21) Vulg. ή Μωϋσῆς. Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba restitueris in hunc modum: Μέμφις ἡρήμωται, ή τοῦ δυνατῶτατου τότε Φαραὼ ὑπεροψίᾳ· οὐ Μωϋσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξεν κατέθραυσε, etc. Quid his verbis planius? ὑπεροψίᾳ hic est gloria, τὸ καύχημα, qua scilicet seso efferebat Pharaon. Facessat igitur conjectura Christophorsoni, Gruteri et aliorum. Et hæc quidem olim fuit conjectura nostra de hujus loci lectione; sed postea Fuketianum codicem nacti, veniam ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim in eo legitur: Ἐπόπτης τε γενόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχοῦς Μέμφις ἡρήμωτε δὲ Μωϋσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξεν τὴν τοῦ δυνατῶτατου τότε Φαραὼ χύραν, etc. Alique ita plane le-

A rum et Aegyptiorum, æreis ac figlinis simulacris innocentes homines mactarentur. Unde et mercedem tali religione dignam retulerunt. Memphis, inquit, et Babylon vastabitur; et ultraque deserta relinquetur cum diis patriis. Atque hæc ego non auditio accepta comminemoro, sed quæ ipsem præsens vidi; miseranda harum urbium sortis spectator factus. Jacet deserta Memphis, illa potentissimi quondam Regis Pharaonis sedes, quem superbia elatum Moses jussu Dei percussit: et exercitum illius multarum et maximarum gentium victorem, armis probe instructum ac munitum, non telorum ac jaculatorum missilibus, sed pura duntaxat precatio ne et quieta supplicatione delevit.

CAPUT XVII.

B De sapientia Moysis quam gentilium sapientes æmulati sunt: item de Daniele et de tribus pucris.

Nullus porro beatior unquam illo populo fuit aut futurus esset, nisi mentes suas a divino Spiritu abstraxisset. Mosem vero quis est qui pro merito laudare possit? Qui cum confusam antea Judæorum multitudinem in certos ordines digessisset, eorumque animos obsequio et verecundia exornasset, pro servitute quidem libertatem eis reddidit; pro modestia vero hilaritatem; qui eorumdem animos tantopere erexit, ut ob insperatam rerum suarum in melius mutationem, 590 et ob prosperos successus atque victories, fastu quodam et insolentia effertenur; qui reliquos omnes qui ipsum ætate præcesserant, sapientia usque adeo superavit, ut

gitur in codd. Turnebi et Gruteri, nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk., in quo post Mēmphiς p̄nctum apponitur. Mēmphiς igitur in genitivo dixit interpres hujus orationis, cum Mēmφεως dicere debuisse. Sed et οἰκτρᾶς ponitur pro οἰκτράτῃς. Porro juxta hanc lectionem, solam Memphis a se visam esse ait Constantinus, quod equidem verius puto. Neque enim Babylonem unquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schedis Regiis ita legitur hic locus, τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης: Mēmphiς ἡρήμωσε, etc., ut in vulgatis editionibus. In codice autem Regio ἡρήμωται legitur, ut edidit Stephanus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit, πόλεων τύχης: Mēmphiς ἡρήμωται: ήρήμωτε δὲ Μωϋσῆς, etc. Sed frigidum esset illud Mēmphiς ἡρήμωται, nec cum sequentibus cohærens. Quid quod nec Christophorsonus ea verba in interpretatione sua retinuit?

D (22) Ὁρ υπεροψίᾳ κατέθραυσε. Christophorsonus vertit, *Quem insolentia elatum perfregit.* Ex quo apparet, eum supplevisse ἐπηρμένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum ὑπεροψίᾳ in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg., tuk., et schedis, legitur absque lῶτa subscripto. Sic infra loquitur, capite 19, ή ἄγνοια τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων έθραυσε, etc.

(23) Πειραγ. τε καὶ καθωπλισμένοι. Sic legitur in codice Fuk. et in schedis Regiis. Nec displicet Valesius conjectura Savili, qui legi vult in nominativo πεφραγμένος et καθωπλισμένος. Mox ubi legitur ἡμέρῳ ἀτανεῖ, mallet idem Valesius scribere ἡρηματα. Edidit.

(24) Καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula, qua adjecta longe elegantior fiet oratio.

qui a Gentilibus plurimum celebrantur seu sapientes seu philosophi, sapientiae illius simulatores extiterint. Pythagoras certe sapientiam ejus amulatus, modestiae causa tantopere celebratus est, ut Plato vir modestissimus, abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitandum proponeret. Daniel quoque, lis qui futura prædictis, et qui summae cujusdam magnitudinis animi specimen edidit, morumque et totius vita sanctitate excelluit, quem et quam asperam tyranni illius qui tum in Syria dominabatur, sævitiam superavit? Nomen huic erat Nabuchodonosor; cuius stirpe omni funditus deleta, ingens illa et formidabilis potentia ad Persas translata est. Erant in ore omnium, sicut in hunc usque diem multis hominibus sermonibus celebrantur, opes regis illius; et circa illicitam religionem importuna sedulitas, et ad fabricanda deorum simulacra ingens copia cujusque generis metallorum: templorum item culmina cœlum ipsum, ut Ita dicam, contingentia; formidabiles denique religionis leges, et ad sævitiam comparatae. Verum hæc omnia ob sinceram in Deum pietatem Daniel contemnens, importunum illud tyranni studium, gravissimi cujusdam mali causam fore prædixit. Nec tamen tyranno persuasit. Opum quippe affluentia, maximo impedimento est ad recte sentiendum. Tandem vero mentis sua seritatem rex declaravit, justum atque insontem feris bestiis lapidandum oljici jubens. Fratrum item illorum in martyrio subeundo consensio, generosa fuit inprimis. Quos posteri deinceps imitati, ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retulerunt. Qui ab igne et fornace cæterisque cruciatibus ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus læsi, inclusas undique in fornace flamas, castorum corporum objectu contactuque propulerunt. Porro Assyriorum imperio Dei ultione et fulminum jaclibns exciso, Daniel divina providentia ad Cambysem Persarum regem se contulit. Ille vero etiam illum vexavit invidia, et exitiales magorum insidiae, et multorum maximorumque discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvante Christi providentia, facillime liberatus **591** in omni genere virtutis spectatus enituit. Nam cum

Scribo igitur ή τοι σοφούς ή καὶ φιλοσόφους, id est, *seu sapientes, seu philosophos malis dicere.*

(25) Δανιήλ δέ. Postquam de Ægyptiis et de Memphis excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vastationem. Et occasione quideam Ægyptiorum, Moysis laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens, Danielis landae exsequitur, qui apud Assyrios seu Babylonios captivus vixit.

(26) Ο Δανιήλ καταφρονήσας. Post hæc verba antiquarius qui codice in Regium descripsit, offensus mendorum multitudine quibus exemplar scatabat, hic finem scribendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam paginam appositiis... τοις πρὸς τὸ πέλαγος τῶν σφαλμάτων τοῦ β:θλίου, ἐπέχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, οἵτι μηδὲν ὑγίες ἐνῆν τῷ πρωτοτύπῳ, καθὼς ἔκ τῶν χραφέντων ἐστι τεκμηρίσθαι τούς ἀναγνώσκοντας.

(27) Vulg. ἀναφεύεσθης κεραυνῶν βολῇ. Nescio

A νου σοφίας γενέσθαι. Πιθαγόρας γὰρ τὴν ἐκείνου σοφίαν μιμησάμενος, εἰς τοσοῦτον ἐπὶ σωφροσύνῃ διεθόρηται, ὥστε καὶ τῷ σωφρονεστάτῳ Πλάτων παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἐγχράτειαν καταστῆσαι. Δανιήλ δ' (25) ὁ θεοπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἐξοχωτάτης μεγαλοφύλαξ ἐργάτης, τὸν τε καὶ παντὸς βίου κάλλει διαπρέψας, πόσην τινὰ καὶ πῶς τραχείαν κατηγονίσατο δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου; "Ονομα δὲ ἐκείνῳ Ναβουχοδονόσορ ἦν, οὐ πάσῃς τῆς γενεᾶς ἐξαλειφθείσης, η σεμνῇ καὶ ὑπερμεγέθης ἐκείνη δύναμις πρὸς τοὺς Πέρσας διῆλθε. Διαβότος γὰρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἐστὶν ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου, καὶ τὴν ἄκαρος περὶ τὴν μὲν δέουσαν θρησκείαν ἐπιμέλεια, μετάλλων τε παντοδαπῶν οὐρανομήκη ὑψώματα, φρικτοὶ τε καὶ πρὸς ὡμότητα οἱ τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι· ὃν πάντων δὲ Δανιήλ καταφρονήσας (26) διὰ τὴν ἀχραντον πρὸς τὸν δυτικὸν Θεὸν εὔσθειαν, τὴν ἄκαριον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου τινὸς κακοῦ ἐσομένην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἂλλ' οὐχ ἐπειθεὶ τὸν τύραννον· δὲ γὰρ ἀφθονος πλοῦτος ἐμπόδιον. πρὸς τὸ καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. Τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἑαυτοῦ διανοίας διυνάστης ἐξέφηγε, θρησκὸν ἄγριος διαλυμανθῆναι τὸν δίκαιον κελεύσας. Γενναῖα γε μήν καὶ τὴν ἀδελφῶν ἐν τῷ μαρτυρεῖν δύοδοξία· οὓς οἱ μετὰ τὰῦτα ζηλώσαντες, ὑπερμεγέθη δῆξαν τῆς πρὸς τὸν Σωτῆρα πίστεως ἕραντο· ποτὲ καὶ καμίνῳ καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς τεταγμένοις δεινοῖς ἀδήκτοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωμάτων προσολῇ τὸ ἐμπειριχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπωθούμενοι. Δανιήλ δὲ κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ασσυρίων βασιλείας, ἀναφεύεσθης κεραυνῶν βολαῖς (27), ἐπὶ Καρδύσην τὸν Περσῶν βασιλέα μετῆλθεν ἐκ θείας προνοίας· φύδονος δὲ κάνταῦθα, καὶ πρός γε τῷ φθόνῳ, ὀλέθριοι Μάγων ἐπιβούλαι, διαδοχαὶ τε κινδύνων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ ὃν πάντων, συναιρομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεὶς εὐχερῶς παντοίας ἀρετῆς πείρη διέπρεψεν. Οἱ γάρτοι Μάγοι, τρὶς τῆς τιμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρὸς, μεγάλας τε καὶ ἔξαιρίους ἀρετὰς (28) ἀξιομνημονεύτων ἐργῶν κατορθοῦντος, αὐτὴν τὴν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξιν φθόνῳ διέβαλλον· ἐπικινδύνον δὲ σφόδρα (29-30) τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διαβάλλοντες πρὸς τὸν δυνάστην, ἐπεισαν αὐτὸν, τὸν τοσούτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παρατίον τοῖς Πέρσαις γενόμενον, λεόντων ἀγρίων θοίνη καταχριθῆναι. Κε-

D unde hæc hausit Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu destructum esse scribit; quod quidem alibi legere non meonini. Sed neque id satis intelligo. Homines enim et arces et civitates fulminis jactu destrui possunt, ut de Phlegyis poetæ fabulati sunt; regnum vero quomodo fulminibus aboliri possit, equidem non video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et in schedis Regii scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

(28) ἀξιοσίους ἀρετὰς. Constantinus Latine virtutes dixerat; quoniam vocem in sacris Libris sumi solere pro miraculis nemo nescit. Male interpres hujus orationis ἀρετὰς vertit, cum δύναμεις potius vertere debuisset.

(29-30) Vulg. ἐπικινδύνορος σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur, διεβάλλον ἐπικινδύνον σφόδρα δὲ τὴν τοσαύτην, etc. Mox scribo καὶ ἐπεισαν αὐτὸν, ut in libro Morari ad marginem emenda-

θείρκτο δὲ καταχρέθεις, οὐκ εἰς ὀλεθρὸν, ἀλλ' αἰώνιον εὐδαιμόνιαν ὁ Δανιὴλ, καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηροῖς ἔξεπεζμενος, ἡπίων καὶ ἡμερωτέρων τῶν θηρίων, ἥτινας καθειράντων, ἐπειράτο· πάντας γάρ εὔχῃ (31) κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆς συναιρομένη, τιθάσσους ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῇ φύσει. Γνωσθέντων δὲ τούτων (τῷ) Καμβύσῃ (οὐ γάρ δυνατὸν ἦν τοσαύτης, οὕτω τε θείας δυνάμεως κατορθώματα ἐπισικάθεσθαι), ὑπερεκπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι τῶν ἄγγελοι μέντον, μετεγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῷ πεισθῆναι ταῖς διαδοταῖς τῶν Μάγων εὐχερῶς· δύως γοῦν ἐτέλμητος τῆς θέας ἐκείνης ἐπόπτης γενέσθαι· καὶ ίδων τὸν μὲν ἄνδρα (32) ἔκατέρας τῆς χειρὸς ὑψώματος τὸν Χριστὸν ὑμνοῦντα, τοὺς δὲ λέοντας ὑποδειλημένους, καὶ οἰονεὶ τὰ ἱχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνοῦντας, καὶ παραρχῆμα τοὺς ἀναπείσαντας αὐτὸν Μάγους (τῇ αὐτῇ ζημίᾳ κατέκρινε, καθειράτης τοῦ τῶν λεόντων αὐλῆς), οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῷ πρόσθεν κολακεύσαντες, ἐπεφόίτων τοῖς Μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλυμήσαντο.

Init. Cumque Danielem quidem vidisset sublatis in submissos, et hominis vestigia quadammodo adorantes, leonibus objici jussit. At bestiae quae paulo ante Danielem palpaverant, statim in magos impetum fecerunt, omnesque eos pro natura suae feritate discerpserunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ.

Περὶ τῆς Σιδύναλης τῆς Ἐρυθρᾶς, ἐν ἀκροστιχίῳ τῶν τῆς μαρτιαὶ ἐπών, τὸν Κύριον καὶ τὸ οὐρανὸν δηλούσσης· έστι δὲ ἡ ἀκροστιχίς· Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, Σταυρός.

Παρισταται δέ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτυρῶν (33) τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεύσαι· ικάρτοι τούτων δηλονότι καὶ ἡ τῶν βλασφημούντων κύριον διάνοια, καὶ οἰδεν αὐτὸν θεὸν δύντα θεοῦ ταῖς, εἰπερ γοῦν τοῖς ἑαυτῶν λόγοις πιστεύωσιν. Η τοίνυν Ἐρυθραῖα Σιδύνα, φάσκουσα ἑαυτὴν ἔκτη γενεῖ μετὰ τῶν καταχλωμάν τοῖς θεοῖς, ιέρεια ἡν τοῦ Ἀπόλλωνος (34), διάδημα ἐπίστης τῷ θρητευομένῳ

tur (*). Cæterum hæc narratio adversatur Scripturæ sacrae. Neque enim magi Daniëlem accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed satrapæ: nec Cambyses vocatur is qui Daniëlem bestias objici jussit, sed Darius Medus, de quo variae sunt chronologorum sententiae. Nam plerique Cyaxarem hunc esse volunt, Astyagis filium. Scaliger vero Nabonidum esse contendit; cujus opinioni suffragatur Petavius noster. Quorum consensum magni facio. Nam cum in plerisque dissentire soleant, ubi cuncte eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententias refragari videtur Abydenus in Historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divino nomine afflatum predixisse Babylonii, urbem ipsorum non multo post esse peritaram. Mulum enim Persam venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat. Ejus vero adiutorem in expugnatione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpres verba illi Abydeni: οὐ δῆ συνάτιος έσται Μήδης. Græca certe verba nihil aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator fuit Cyri in expugnanda et in servitutem redigenda Babylone, Medus utique non est Nabonidus. At Scaliger, qui Darium Medum vult esse Na-

A ter quotidiis preces ad Deum funderet, magna quo et insolita memorabilium operum miracula ederet, Magi invidia adducti, hanc precum effigiam calumniari coeperunt, tantam vim hominis admundum periculosam esse, regis auribus insusurrantes: eique tandem persuaserunt, ut vir ille qui tot ac tantorum honorum Reip. Persarum auctor fuisse, immunitibus leonibus devorandus olijiceretur. Damnatus igitur Daniel, non periturus, sed ad sempiternam gloriam in loceam conjectus est. Cumque in medio se-rarum versaretur, leniores eas ac mansuetiores ipsis a quibus fuerat in loceam contritus, expertus est. Omnes enim illas bestias, licet snapte natura rabidas, precatio modestia ac temperantiae auxilium serens, mansuefecit. Quæcum accepisset Cambyses (neque enim fieri poterat, ut tam stupenda divinæ potentiae miracula occultarentur), rerum quæ nuntiatæ fuerant admiratione perculsus est: subiitque eum pœnitentia, quod imaginum calumniis adeo faciles aures præbuisset. Nil hilominus tamen ipse ejus rei spectator esse volatum manibus Christum laudantem, leones vero confessum magos qui ipsi illud persuaserant, leonibus objici jussit. At bestiae quæ paulo ante Daniëlem palpaverant, statim in magos impetum fecerunt, omnesque eos pro natura suae feritate discerpserunt.

C

CAPUT XVIII.

De Sibylla Erythræa, quæ in acrostichia carminum quibus vaticinata est, Dominum et passionem designat. Est autem Acrostichis hæc: Jesus Christus, Dei Filius, Servator, Crux.

Liber etiam aliud testimonium de Christi divinitate ab extraneis desumptum commemorare. Sic enim ii qui probris illum ac maledictis incessere solent, illum Deum Deique Filium esse cognoscent; si quidem suorum sermonibus fidem velint adhibere. Sibylla igitur Erythræa, quæ sexta post diluvium ætate sa vixisse dicit, sacerdos fuit Apollinis: quæ coronam capite gestans non secus ac

bonnidum, Abydeni verba sic explicat: culpa Mediæ calamitatem eventuram esse Babyloniis. Verum Abydenus non dixit: οὐ δῆ αἴτιος, sed συνάτιος, quo verbo societas et communio aliecius facti cum altero significatur. Sic Filius Dei συνάτιος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medium non esse Nabonidum.

(32) Vulg. πάντας γάρ εὔχῃ. Malim scribere in nominativo, πάντας γάρ εὔχῃ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆς συναιρομένη, τιθάσσους ἀπειργάζετο, id est, Tanta vis est precatio, ut inumanissimas bestias mansuefecerit. Certe in codice Fuk. legitur, εὔχῃ κοσμοῦ. καὶ σωφρετὴ συναιρομένη, etc.

(32) Καὶ ιδώρ τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ιδεῖν.

(33) Vulg. τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτύριον. Codex Fuk. et schedæ scriptum habent μαρτυρῶν, rectius. Neque enim unum duntaxat testimonium afferi Constantini, sed duo.

(34) Vulg. λέπεια τοῦ Ἀπόλλωνος. Amplector emendationem doctorum virorum, quam etiam in Moræ libro reperi, λέπεια ἡν τοῦ Ἀπ. Ia certe Fuk. codex et schedæ.

(*) Scripsit quidem Valesius ut ipsi exscripsimus, interpretatur autem quasi scripsisset: ... Σιδύναν, ιεραῖς. v. 12. apud τὸν θεοντήν, τι θεοντος. Ed. 17

Deus ille quem colebat, et tripodem cui serpens circumvolutus erat, custodiens, oracula edebat interrogantibus : a stultis parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil honestum ac probum, sed furor pudoris expers ingeneratur. Cujusmodi sunt 592 ea quæ de Daphne memorantur. Haec igitur cum aliquando in adyta importunæ superstitionis irrupisset, divino plane Spiritu impulsa, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari versibus coepit; primis versuum elementis (quod genus acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu Christi apertissime declarans. Est autem acrostichis ejusmodi: *Jesus Christus, Dei Filius, Servator, Crux.* Versus autem hi sunt :

Judicii signum, tellus sudore madescet.
E celo tunc rex veniet per sæcula futurus,
S cilicet ut totum præsens dijudicet orbem.
V isirique Deum infidi sunt atque fideles,
S ublimem in carne humana, sanctaque caterva
C inctum, completo qui tempore judicet omnes.
H orrida tunc tellus duinis silvescet acutis.
R ejicient simulacra homines aurique metallis.
I nfernī portas facti simul impete rumpent
S qualentes manus, et pura luce fruentur.
T etros atque bonos index tum flamma probabit.
V oce latens facinus quod gessit quisque loquetur.
S ubdolaque humani pandentur pectoris antra.

(35) *Vulg. τῇ ηλιθιότητι.* Melius dixisset διὰ τὴν ἡλιθιότητα.

(36) *Kai θειας ἐπινυρολας ὅρτως γενομένη μετή.* Quicunque ex christianis scriptoribus Sibyllarum oracula ad confirmationem christianaæ fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus: eas scilicet divino quodam spiritu afflatus de Christo prædictisse. Ita Justinus in oratione parænetica ad Grecos: "Estat δὲ ὑπὸ φρδίων τὴν ὁρθὴν θεοσέβεται ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης ἐκ τινος δυνατῆς ἐπινυρίας διὰ χρημάτων ὑμᾶς διδασκούσης, μανθάνειν, etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. xviii *De civitate Dei*, cap. 23; et Hieronymus in lib. i contra *Jovianum*. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitatis divinationem scribit a Deo esse concessam. Augustinus vero eas in civitatem Dei ascribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermen Trismegistum et Sibyllam, quæcumque de Deo prædixerunt, non divinitus afflatis prædictisse, sed ex sacris Hebræorum libris quos obiter perlegerant, ea accepisse:

Οὐ θεούσει, βίβλων ἐδε παραβλέψατες ἐμεῖο. Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimum illi Ecclesiæ Patres, carmina illa revera a Sibyllis composita esse credebant, cum tamen ab otiosis hominibus confusa sint, et pro Sibyllis edita circa tempora imp. Adriani. Certe nemo antiquior Justino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, christianos Sibyllinis carminibus multa falso inservuisse affirmat. Verba ejus refert Origenes in lib. vii. Nūn δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἔχεντας πολλά καὶ βλάσφημα εἰκῇ δύνασθαι. Scio quidem Origenem id pernere. Sic enim Celso respondet: debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisset Celso id præstare, et falsitatem illorum versuum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo prædixerat, cur Paulus in suis Epistolis, et cum ad

A ὑπ' αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν τρίποδα περὶ δὲ δρις εἰλείτο, περιέπουσα, ἀποφοινάζουσά τε τοὺς χρωμένοις αὐτῇ ἡλιθιότητι (35) τῶν γονέων, ἐπιδωκότων αὐτὴν τοιαύτη λατρεῖται, δι' ἣν ἀσχήμονες θυμοὶ, καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τὰς ιστορούμενοις περὶ τῆς Δάφνης. Αὕτη τοινύν εἰσα τῶν ἀδύτων ποτὲ τῆς ἀκάρου δεισιδαιμονίας πραγθεῖσα, καὶ θεῖας ἐπινυρίας δυντως γενομένη μεστή (36), δι' ἐπῶν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε, σαφῶς ταῖς προτάξεις τῶν πρώτων γραμμάτων, ήτις ἀχροστιχίς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ιστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ κατελεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀχροστιχίς αὐτῇ Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, Σταυρός· τὰ δὲ ἐπή αὐτῆς, ταῦτα.

B 1 δρόσεις γάρ χθὼν, κρίσεως σημεῖον δὲ ἔσται·
Η ξεῖ δὲ οὐρανοθεν βασιλεὺς αἰώνιον, ὁ μέλλων
Σ ἄρκα παρών πάσαν κρίναι καὶ κόρμον ἄπαντα.
Ο φύονται δὲ Θεὸν μέροτες πιστοὶ καὶ ἀπιστοί
Υ φύοντο μετὰ τῶν ἀγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοι,
Σ αρκοφόρον· ψυχάς τοι ἀνδρῶν ἐπὶ βῆματι κρίνει.
Χ ἔρος δὲ δὲν ποτε κόσμος δόλος καὶ ἀκανθά γένεται
Ρ ίψωις τοι εἰδωλα βροτοί καὶ πλούτον ἄπαντα,
Ε κκαύση δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν τὸ δέ θάλασσαν,
Ι χνεύων, ῥήξῃ τε πύλας εἰρκτῆς ἀττάσιον (37).
Σ ἀρξ τότε πάσα νεκρών. ἐξ ἐλευθέριον φάσος τίξει.
Τ οὓς ἀγίους, ἀνόμους τοι πῦρ αἰώνιον ἐλέγει.
Ο ππόσα τις πράξας ἐλαθεν, τότε πάντα λαζίσει.
Σ τήθεια γάρ ζῳόδεντα Θεὸς φωστῆριστιν ἀναλέγει.

Athenienses verba faceret, ejus testimonio non est usus, maxime cum Aratum et alios gentilium poetas citare non deditur? Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichide scripsit, nihil causæ est, cur illam inter prophetas et quidem primo loco receperit dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebreorum prophetas tam clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc a Constantino prolatæ Sibyllæ carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum Patrum id unquam concessit, ut Sibyllæ inter prophetas haberentur: in eo qui ita crederent, haereticos esse existimarent, et Sibyllistas appellaverunt, ut docet Origenes in lib. "Contra Celsum", ubi respondens Celso, qui christianos varias in sectas divisos esse objecerat: alios quippe esse psychicos, alios spirituales; alios Iudeorum Deum colere, alios non item; alios Sibyllas esse, etc., sic ait: Εἴπε δέ τινας εἶναι καὶ Σιβύλλας τάχα παρακούτας τινῶν ἔγκαλούντων τοῖς οἰωνέσιοις προφῆτιν γεγονέαι τὴν Σιβύλλαν, καὶ Σιβύλλας τοὺς τοιούτους καλεσάντων.

(37) *Ἑγρεύων.* Omissus hic erat versus, qui ex libr. Morbi, Fik. et Regiis schedis, et ex editione Sibyllinorum carminum, quam curavit Seb. Castalius, ita supplendus est :

Ἐκκαύσει δὲ τὸ πῦρ τῆν, οὐπαρὸν ηδὲ θάλασσαν. [σα]
Quanquam Ἑγρεύοντα malim legere in neutro. Omissum autem esse hunc versum docet vetus versio apud Augustinum in lib. xviii *De civitate Dei*, quæ sic habet :

*Exuret terras ignis pontumque polumque
Inquiens.*

Porro versum illum Græcum ideo expunxerant, quod tota acrostichis absque illo stare videtur, nec animadvertebant, in acrostichide nomen Christi scribi cum diphthongo Χριστός: quod cur factum sit nescio. Acrostichis tamen Latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen Christi octosyllabum faciebant, Χριστός scribentes cum diphthongo, ut docet Ireneus in libro I, cap. 10.

Θ ρῆνδς τ' ἔκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.
 Εἰ κλεψει σέλας τελίου, ἔστρων τε χορεῖαι.
 Οὐ υπανόν εἰλίξει (38), μήνης δὲ τε φέγγος ὀλεῖται.
 Υἱόνσει δὲ φάραγγας, δλεῖ δὲ ὑψώματα βουνῶν.
 Υἱός δὲ οὐκέτι λυγρὸν ἐν ἀνθρώποις φανεῖται.
 Ι σά τ' ὅρη πεδίοις ἔσται· καὶ πᾶσα θάλασσα
 Οὐκ εἰς πλοῦν ἔξει· γῆ γάρ φυργθεῖσα κεραυνῷ.
 Σὺν πηγαῖς ποταμοῖ τε χαχλάζοντες (39) λείψουσιν.
 Σὺν ἀπίγεις δὲ οὐρανοθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφίσει,
 Ωρούσας μύσος (40) μελεὸν καὶ πήματα κόσμου.
 Ταρταρόν γάρ (41) δεῖξει ποτὲ γαῖα χανούσα.
 Ηὗντοι δὲ ἐπὶ βῆμα Θεοῦ βασιλεὺς ἄπαντες.
 Ρεύσεται δὲ οὐρανόθεν ποταμὸς πυρὸς, ἦδε γε θεῖον.
 Σὺν μαρτίον τότε πᾶσι βροτοῖς ἀριδείκετον, οἵνι
 Τὸ δέ γέλον ἐν πιστοῖς τὸ κέρας τὸ ποθούμενον ἔσται.
 Αὐρῶν εὐνέστην ζωὴ, πρόσχομά τε κόσμου,
 Υἱός φωτίζον πιστοὺς ἐν δώδεκα πηγαῖς (42).
 Ράδος ποιμαίνουσα (43) σιδηρεῖται γε κρατήσει.
 Οὗτος δὲ νῦν προγραφεῖς ἐν ἀκροστιχοῖς θεὸς ἡμῶν
 Σωτῆρος, ἀθάνατος βασιλεὺς δὲ παθῶν ἔνεχ' ἡμῶν.

Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ δηλαδὴ θεόθεν ἐπέστη προ-
 κτηρύξαι. Μακαρίαν δὲ αὐτὴν ἔγωγε κρίνω, ἡν δὲ Σω-
 τῆρ ἐξελέξατο προφῆταν τῆς ἑαυτοῦ περὶ τὴν προ-
 μήσεα.

ΚΕΦΑΛΛΙΟΝ ΙΘ.

"Οτι, η περὶ τοῦ Σωτῆρος μαρτεῖα παρ' οὐδενέρδ τὸντης Ἐκκλησίας πέπλασται, ἀλλὰ τῆς Ἐρυθρούσας Σιεύλλης ἔστιν, ης τὰς βίβλους Κικέρων δι ποιητὴς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ Ρωμαϊστει μετέψεσε· καὶ διτὶ Βιργίλιος μέμηται αὐτῆς, καὶ τοῦ παρθενικοῦ τόκου, δι' αἰριμάτων, φόβῳ τῷρ χρατούρτων, ύμητησας τὸ μυστήριον.

'Ἄλλοι οἱ πολλοὶ (44) τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι, καὶ ταῦτ' ὀμολογοῦντες Ἐρυθραίαν γεγενῆσθαι. Σιεύλλαν μάντιν, ὑποπτεύουσι δέ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκειας, ποιητικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον, τὰ ἐπὶ ταῦτα πεποιηκέναι, νοθεύεσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιεύλλης θεοπίσματα εἶναι λέγεσθαι, ἔχοντα βιωφελεῖς γνώμας, τὴν πολλὴν τῶν ἡδονῶν περικοπούσας ἔξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονά τε καὶ κόρμιον βίον δόληγούσας· ἐν προφανεῖ δὲ ἀλήθεια (45), τῆς τῶν ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσης τοὺς χρόνους ἀκριβέστερον, ὡς πρὸς τὸ μηδένα τοπάζειν, μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ κάθοδον καὶ κρίσιν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα, καὶ

(38) *Οὐρανὸν εἰλίξει.* Ita legitur in editione vulgata Sibyllinorum carminum. Vetus quoque versio hanc scripturam confirmat, sic enim babet: *Volvetur cælum, etc.* Ego tamen non dubito quin scribendum sit εἰλίξειν. Subauditur enim ἐκλεύει, quod paulo ante præcessit.

(39) *Ποταμοὶ καχλάζοντες.* In codice Fuk. et in schedis legitur ποταμοὶ τε καχλάζοντες, etc.

(40) *Vulg. Ορύνοντα τὸ μέλλον.* In editione Castalianis hic versus ita scribitur:

Ορύνοντα μύσος μελεὸν καὶ πήματα κόσμου. Quam scripturam confirmat vetus versio apud Augustinum:

Sed tuba tunc sonitum tristem dimittebat ab alto

Orbe, gemens facinus miserum variisque labores. In codice Fuk. scribitur ὠρύνουσα μέλος καὶ πήματα κόσμου.

(41) *Tartarόν γάρ.* Rectius in editione Sibyllinorum carminum legitur, *tartáρον* δὲ γάρ, τότε δεῖξε γαῖα χανούσα.

(42) *Φωτίζον πιστοὺς δὲ δώδεκα πηγαῖς.* In editione Sibyllinorum carminum legitur κάλητούς, quod magis placet, tum quia vocem πιστούς iam paulo ante posuit, tum quia non recte dicerentur

A D entum stridor erit, gemitusque et luctus ubique.
 E t sol astrorumque chorus percurrere cœlum
 I nsimul absistent, lunæ quoque flammæ peribit.
 F undo cernentur valles consurgere ab imo.
 I n terris nihil excelsum spectare licebit.
 L ataque planities montes æquabit: et æquor
 I ntactum rate stabit: adiustaque fulmine tellus.
 U na deficiet flagrans cum fontibus amnis.
 S tridula de cœlo fundet tuba flibile carmen,
 S upremum exitium lamentans, fataque mundi.
 E t subito stygium chaos apparebit hiatu:
 R eges divinum stabunt cuncti ante tribunal.
 V iudaica sulphureæ descendet ab æthere flammæ.
 A c cuncti in terris homines mirabile signum
 T une cercent oculis, sanctis optabile signum.
 O mnibus id justis vitæ est melioris origo:
 R ursus vesani dolor atque offensio mundi:
 C ollustrans undis bisseno in fonte fideles.
 R egnabit late pascentis ferrea virga.
 B U nos et æternus Deus, hic Servator et idem
 X ristus, pro nobis passus, quem carmina signant.

Et hæc quidem divino, ut credibile est, afflatus a virginē predicta sunt. Ego vero illam eo nomine beatam judico, quod Deus vatem illam ac nuntiam suæ erga nos providentiæ delegit.

593 CAPUT XIX.

Quod huc de Christo vaticinatio u nemine Christianorum conficta est, sed ab Erythræa Sibylla conscripta: cuius libros Cicero ante adventum Christi Latinis versibus reddidit: et quod virgilius ejus mentionem facit, simulque partus Virgini: obscure celebrans mysterium metu potentiorum.

Multi tamen huic prædictioni fidem derogant, quamvis Sibyllam Erythræam revera vatem suisse fateantur. Susplicant autem a quodam ex nostræ religionis hominibus, poeticæ artis non ignaro, eos versus esse conflictos, et falso ac suppositio titulo Sibyllæ adscribi, cum sententias continentur vitæ humanae admodum utiles, quibus et voluplatum effrenata licentia comprimitur, et via sternitur ad modestiam ac temperantiam. Sed veritas ipsa in propatulo est omnibus, cum hominum nostrorum diligentia temporum seriem adeo accurate college rit, ut iam nemo suspicari possit, post adventum

fideles illuminari per baptismum. Neque enim fideles illuminantur baptismō, sed potius gentiles qui ad fidem vocati sunt. Postquam autem illuminati fuerint per sacram lavacrum, tunc demum fideles dicuntur. Porro duodecim fontes, designant, ut opinor, duodecim apostolos.

(43) *Ράδος ποιμαίνοντα.* Recte Betuleius adnotavit Sibyllam alludere hic ad psalmum 11, in quo dicitur, ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν φάδῳ σιδηρῷ. Ex quo apparet, verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. observavimus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscripsit carmina, ex sacris libris multa desumptisse. Itaque non dubito quin hi versus, ut jamdudum monuit Cicero, non a Sibylla vaticido furore percita editi, sed attento animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllæ nomine.

(44) *Αλλ' οἱ πολλοὶ.* In codice Fuk. et in schedis veteribus hoc caput inchoatur ab his verbis: Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ, etc., post finem acrostichidis.

(45) *Vulg. ἐν προγαρεῖ δὲ ἀληθεῖᾳ.* Amplector emendationem Christopheronii, qui legit ἐν προφανεῖ δὲ ἀληθεῖᾳ.

et condemnationem Christi, carmen illud esse com-
positum, falsoque divulgari, quasi Sibylla hos ver-
sus diu ante vaticinando profuderit. Quippe inter
omnes constat, Ciceronem cum hoc carmen legisset,
Latino sermone illud interpretatum esse, ac suis
operibus inseruisse. Hunc postea Antonius summa
rerum potitus interfecit. Antonius vero post hanc
superatus est ab Augusto, qui sex et quinquaginta
annis imperium obtinuit. Huic deinde successit Ti-
berius: quo tempore Servatoris adventus orbi il-
luxit, et sanctissimæ religionis mysterium vigore
corpit, et nova quædam populi futura ac successio
instituta est: de qua princeps Latinorum poeta-
rum sensisse mihi videtur cum dicit:

*Jam nova progenies cælo demittitur alto.
Et rursus in alio Bucolicorum loco:
Sicelides musæ, paulo majora canamus.
Quid hoc apertius? Addit enim:
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.*

Cumæam scilicet Sibyllam intelligens. Ne his con-
tentus, ulterius progressus est: quasi necessitas
ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur di-
cit?

*Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:
Jani redit et virgo, redeunt Saturnia regna.*

Quænam ergo est virgo illa quæ redit? Nonne illa
quæ plena et gradata fuit Spiritu sancto? Quid au-
tem obstat, quominus ea quæ Spiritu divino præ-
gnans est, puella semper et virgo permaneat? Re-
dabit etiam optabilis Rex, et orbem terrarum ad-
ventu suo sublevabit. Sic enim addit Poeta:

594. *Tu modo nascenti puer, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta save Lucina.
Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Quæ quidem aperte simul et obscure per allegorianu-
dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui ver-

(46) *Ωμολόγηται γάρ Κικέρωνα.* Locus Cicero-
nis a Constantino designatus, exstat in lib. II *De
divinatione*, ubi versuum quorundam Sibyllæ et
acrostichidis mentionem facit. Verum acrostichideum
illam de qua loquitur Cicero, hauc ipsam esse
quam hic protulit Constantinus, nulla ratione pro-
batur potest. Imo ex Ciceronis verbis contrarium
elicitur. In illa enim acrostichide a Cicerone me-
morata, monebantur Romani ut regem aliquem
eligerent, si salvi esse vellent, ut Cicero ibidem
testatur. Itaque primæ versuum illorum litteræ Julii
Cæsaris nomen, ut credibile est, prænotabant. At
in hac acrostichide a Constantino prolatæ, nihil
exstat ejusmodi. Quare non dubium est, quin Ci-
cero diversam ab hac acrostichide intellexerit,
licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliisque.
Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus;
Ciceronem hanc de Christo acrostichideum de Græco
in Latinum sermonem transtulisse, et libris suis
intexuisse.

(47) *Nέα τοῦ δῆμου διαδοχή.* Hic etiam agnoscere
licet imperitiam interpretis, qui δῆμον posuit pro
θέους. Neque enim δῆμος Χριστιανῶν recte dicitur,
sed Εὐνος.

(48) *Νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαύρθη.* In codice

A ὡς πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιδύλλης τῶν ἐπῶν φεῦ-
δος διαφημίζεσθαι. Ωμολόγηται γάρ Κικέρων (46),
ἐντευχήστα τῷ ποιήματι, μετενγεκεῖν τε αὐτὸν εἰς τὴν
Ῥωμαλων διάλεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸν τοῖς ἔπιτοῦ στυ-
τάγμασι· τούτον ἀναιρεῖσθαι χρητίσαντος Ἀντωνίου·
Ἀντωνίου δ' αὖτις πάλιν Αβγουστον περιγεγενήσθαι, ὃς
ἔξι καὶ πεντήκοντα ἔτη ἐθασίλευσε. Τούτον Τιθέριος
διεδέξατο· καθ' ὃν χρόνον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἔξέλαμψε
παρουσίᾳ, καὶ τὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας ἐπεκρά-
τησε μυστήριον, ἢ τε νέα τοῦ δῆμου διαδοχή (47)
συνέστη· περὶ οὓς οἶμαι λέγειν τὸν ἐξηγώτατον τῶν
κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποιητῶν·

**Ἐρθει ἔπειτα τέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφαύρθη* (48).
B Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τινὶ τῶν Βουκολικῶν τόπῳ (49).
Σικελίδες Μούσαι, μεγάλην φάτιν ὑμητῶν παρουσία.
Τί τούτον φανερώτερον; Προστίθησι γάρ·
Ηλιθες Κυμαίου μαρτύριον εἰς τέλος ἀμφή.

Κυμαίαν αἰνιττόμενος δηλαδὴ τὴν Σιδύλλαν. Καὶ εὖ
τηρέσθη τούτοις, ἀλλὰ περιτέρω προεχώρησεν, ὡς
τῆς χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθούστης· τί λέ-
γων αὐθίς;

Οὗτος δέ αἰώνων ιερὸς στιχὸς ὄφρυται ἡμῖν.
Ἔκει παρθένος αὐθίς, ἀρουσ' ἐρατὸν βασιλῆα.
Τίς οὖν ἀρα εἴη παρθένος ἡ ἐπανήκουσα; Ἄρ' οὐχ ἡ
πλήρης τε καὶ ἔγχυος γενομένη τοῦ θεοῦ Πνεύμα-
τος; Καὶ τὸ κώλυον τὴν ἔγχυον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, κόρην εἶναι δεῖ καὶ διαμένειν παρθένον;
Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου (50), (κατ') τὴν οἰκουμένην
παραγενόμενος ἐπικουψίσει. Καὶ προστίθησιν ὁ ποιη-
τής·

Τὸν δέ τεωστὶ πῶ (51) τεχθέντα φαστρός μήτη,
Ἄρτι σιδηρέης χρυσῆρ τετεῖρη σκάσαντα,
Προσκυνεῖ.
Τούδε γάρ ἀρχοτος, μεροεικά πάντα βρότειο.
*Ἄλγεα τε στοραχαλ τε (52) κατευρδόνται δι-
γρῶν.*

Συνίεμεν δὴ φανερῶς τε ἄμα καὶ ἀποκρύφως δι' ἀλ-
ληγοριῶν τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον (53) ἐξ-

Fuk. et in schedis scriptum. inveni νέα πληθύς.

(49) Vulg., *Βουκολικῶν τόπων.* Apparet scri-
bendum esse τόπῳ. Atque ita codex Fuk. Porro
nec Fuk. codex nec schedæ veteres novum caput
hic ordiuntur.

(50) Vulg. *Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρων.* Σαρπὶς
δὲ ἐρατὸς βασιλεύς, cuius mentio fit in ultimo
versu.

Ἔκει παρθένος αὐθίς, ἀρουσ' ἐρατὸν βασιλῆα.
In carmine tamen Virgilii hoc non dicitur. Verum
Constantinus, ut opinari licet, versus Virgilii pau-
lulum immutaverat, et Saturni nomen consulto
expunxerat, ut argumento suo serviret.

(51) *Τὸν δέ τεωστὶ πῶ.* Ultima vox deest in
codice Fuk. et in schedis. Turnebus vero ad oram
sui libri notarū forte scribendum esse πάντη.

(52) *Καὶ στοραχαλ τε.* Hic versus ita restituendus
videtur ὅλεά τε στοραχαλ τε κατευνάσονται ἀλ-
τρῶν. Versus autem qui hunc proxime antecedit,
nulla indiget emendatione. In cod. tamen Fuk. ac
Turnebi ita scribitur: τοῦ μὲν γάρ ἀρχοτος τὰ
μὲν ἔλκεα πάντα βρότεια.

(53) *Τοῖς μὲν βαθύτερον. Λέγο τοῖς μὲν γάρ βαθύ-
τερον, εἰτε, vel potius βαθυτέρως.* Et paulo post ubi
legitur τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur

ετάζουσι τὴν τῶν ἐπῶν δύναμιν, διὸ οὐκὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος· ὅπως δὲ μή τις (54) τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βασιλεύσῃ πάλει, ἐγκαλεῖν ἔχῃ τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατρόφους νόμους συγγράψοντι, ἐκβάλλοντι τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν ἀλήθειαν· τηπίστατο γάρ, οἴμαι, τὴν μακαρίαν καὶ ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος τελετὴν (55), Ινα δὲ τὸ ἄγριον τῆς ωμότητος ἐκχλίνοι, ἤγαγε τὰς διανοίας τῶν ἀκούόντων πρὸς τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν, καὶ φησι, χρῆναι βαμούς ἰδούσθαι καὶ νεώς κατακευάζειν, θυσίας τ' ἐπιτελεῖσθαι τῷ νεωτέρῳ τεχθέντι· ἀκολούθως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐπήγαγε τοῖς φρονοῦσι. Φηστγάρ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Βιρτυλλον Μάρωρος ἔτερα περὶ Χριστοῦ Ἐπη, καὶ η τούτων ἐργμητελα, ἐφ' οἵς δεικνυται δι' αλιγμάτων, ὡς παρὰ ποιητοῦ μηνυθὲν τὸ μυστήριον.

Ληψεται ἀριθμότοι Θεοῦ βλοτορ, καὶ ἀθρίσει
Ἡρωας οὐν ἐκείνων δολέας· ηδὲ καὶ αὐτὸς,
δηλαδὴ τοὺς δικαίους.

Πατρίδι καὶ μακάρεσσιν ἐελδομένοισι φαρεῖται,
Πατροδότῳ ἀρετῇ κυνηγρῶν ἥρια κόσμον.
Σοὶ δὲ ἀρα, πού, πρώτιστα γένει δωρήματα γαῖα
Κριθήρ (56) ηδὲ κύπειρον ἀμούν κολακύσσι ἀκάρ.

[Op.

Θαυμαστὸς ἀνὴρ καὶ πάσῃ παιδείᾳ κεκοσμημένος,
διὸ ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ωμότητα·

Σοὶ δὲ πάτε (57) θαλεροί, φησι, μαστοὶ καταβεδρι-
θύται·

Ἄντροματοι γλυκὺν γάμα συνεκτελέοντι γάλακτος,
Οὐδὲ θέμις τυρδεῖν βλοσυρούς ἀγέλησι λέοτας. C
Ἄληθῇ λέγων· ή γάρ πίστις, τῇς βασιλικῆς αὐλῆς
τοὺς δυνάστας οὐ φοβήθησται.

Φύσει δὲ εἰνῶδη τὰ σπάρραρα, ἀρθεα αἰτά (58)·
Ολλυται λοβόλουν φύσις ἐρπετοῦ, δλλυται ποιη (59)

Λοιριος· Ἀστύριον θάλλει κατὰ τέμπες ἀμαυρον.
Τούτων οὐδὲν (60) ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος
ἀρετῆς οἰκειότερον εἶποι τις ἂν· αὐτὰ γάρ τὰ τοῦ
Θεοῦ σπάργανα, Πνεύματος ἀγίου δυνάμει, εὐώδη
τιγὰ δινθη νεολαίτ (61) διπάσει γέννησι. Ό δὲ δρι-

hac verba: ἀγει τὴν παρουσίαν. In Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα ἀγοντα, perinde ac in libro Savili.

(54) Vulg. ὅπως τε μή τις. Scribo ὅπως δὲ μή τις, etc., necessaria emendatione, quod miror non vidisse Scaligerum et alios emendatores. Cum enim antea præcesserit, τοῖς μὲν βαθύτερον, etc., necessario hic sequi debet ὅπως δέ, etc., ut sensus compleatior. Ait enim Constantinus, Virgilium aperte simul et obscure locutum fuisse. At obscure quidem innuisse Christi divinitatem et adventum, palam vero et aperte locutum esse more gentilium, et aras ac tempora nominasse. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk., in quo ita prorsus scribitur, ut diu autem conjectaram.

(55) Vulg. ἐπώνυμοι τοῦ Σωτῆρος τελετήν. Lego τελετήν, quomodo etiam legit Christopherorus-nus: ἐπώνυμον τοῦ Σωτῆρος διxit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii habet τελετήν.

(56) Κριθήρ. In libro Morsei vii doctus ad marginem emendavit κιστούς, ut responderet versui Virgiliano Errantes hederas. Verum Graeca interpretatio liberior est, et in plerisque a sensu Virgilii longe discedit.

(57) Vulg. Σοὶ δὲ, ὡς παῖς. Non dubito quin scri-

A suum vim ac sententiam altius scrutantur, divinitatem Christi oculis quodammodo subjiciunt. Ne vero quisquam ex regia urbis primoribus, poetam criminari posset quod contra patrias leges scribere esset ausus, et traditas olim a majoribus de diis opiniones evertieret, veritatem de industria occultat. Notat enim, ut equidem censeo, beatum et salutare Servatoris nostri mysterium. Itaque ut immanem hominum crudelitatem evitaret, audientium animos ad inolitam ipsis consuetudinem deduxit, atque recens nato altaria ac tempora esse extirpanda, et sacra facienda. Cætera quoque consentanea subjunxit, in gratiam eorum qui ita sentirent. Ait enim:

CAPUT XX.

Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio: in quibus ostenditur, obscurus, ut poetis moris est, indicatum esse mysterium.

*Ille deum vitam accipiet, divisque videlicet
Permistos heroas, et ipse videbitur illis:
justis scilicet.*

*Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula culin
Errantes hederas passim cum baccare tellus,
Mistaque ridenti colocasia fundet acantho.*

*Vir porro admirabilis et omni doctrinæ genere ex-
culturus, cum cognitam haberet illorum temporum
crudelitatem, haec addidit:
Ipse lacte donum referent distenta capello.*

Ubera: nec mugnos metuent ormenta leones.

Vera utique dicens. Neque enim palatii proceres formidatura erat fides.

*Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascentur amomum,*

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti conve-
nientius dici potest. Ipsa enī Dei cunabula, divini
Spiritus vis lanquam fragrantissimos quosdam flo-
res novellæ obtulit genti. Occidit vero serpens, e'

hendum sit: solοδ' αἴγες θαλεροὶ μαστοὶ καταβεδρι-
θυται. Quæ quidem emendatio prorsus necessaria est,
ut pote sine qua sensus non constat. In codd. Fuk.
ac Turnebi legitur: σοὶ δὲ πάτε θαλερό φησι, etc.
In schedis autem Regii: σοὶ δὲ πάτε θαλεροί, φησι,
μαστοί, etc.

(58) *Αρθεα αἰτά. Codex Fuk. pro his verbis
habet δεξερήν, schedæ δεξιήν, εὐπήγη.*

(59) Vulg. *Ολλυται πλοσης. Lego cum Scaligero et Bongarsio τοῦτη. Respondet enim illis verbis Virgilii et fallax herba veneni. Sed in libro Morsei ad marginem emendatur δλλυται ἄτη. Quod si ποτὴ le-
gere malis, tum scribendum erit δλλυται, ut constet
versus. In Fuk. codice legitur ποτήσεως. In schedis
Regii ποτίσης.*

(60) Vulg. *Τούτων τ' οὐδέρ. Scribe meo periculo
τούτων δὲ οὐδὲν ἀληθέστερον, etc. In codd. Fuk. ac
Turnebi scribitur τούτων οὐδέν.*

(61) Vulg. *νεολά. In libro Morsei emendatur
νεολαί της γέννησι. Αληται ita scribitur in codice
Fuk. In schedis autem νεολά. Sensus porro hujus
loci valde obscurus est. Musculus quidem ita vertit:
Ipsis namque Dei cunabulis Spiritus sancti virtus
fragrantes quosdam flores, novam scilicet progeniem
dedit. Christopherorus vero sic interpretatur:*

venenum serpentis sublatum est : ejus scilicet serpentis qui primos homines in fraudem primus induxit,⁵⁹⁵ eorumque animos ab innata temperantia ad voluptatum traduxit illecebras : ut malum quod ipsorum capitibus incumbebat, minime intelligerent. Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum, serpens ille mentes hominum ignoratione immortalis justorum vitae occæcata, ac nulla bonorum spe fultas subverterat. Post passionem vero Domini nostri, cum corpus illud quod accepere, a sanctissimæ animæ societate aliquanto tempore divulsum fuisset, patefacta est hominibus resurrectionis fides : et si quæ labes humanorum scelerum remanserat, sacrosancto lavacro penitus abstensa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse iubet, et ex veneranda et illustri sua resurrectione, similia sperare. Jure ergo dictum est, occidisse omnium venenatorum genus. Occidit etiam mors ipsa et resurrectio confirmata est. Occidit quoque Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atque autores existiterant. Amomum vero ubique nasciturum cum dicit, multitudinem Christianorum sic appellat. Quæ non secus ac innumerabiles ramamœnissimis floribus ornati, et modico rore irrigati, ex una radice pullulat. Docte igitur hæc a te dicta sunt, o Maro poetarum sapientissime. Sed et reliqua cum his consentiunt :

*At simul heroum laudes, et facta parentis
Jam legere, et quæ sit, poteris cognoscere virtus.
Per laudes heroum intelligit opera justorum viro-
rum : per parentis virtutes, constitutionem mundi,*

*Ipsa enim Dei cunabula Spiritus sancti virtute fla-
grantes flores noræ soboli extulerunt. Musculus
igitur legit abtois spargentes neolatae gennavæ.
Christophorus vero dñnamet tantum legit pro
dñnamet, quod magis probo. Per neolatae gennavæ
novellum populum Christianorum intelligit : ut quo
Virgilium loqui superius dixit eo versu :*

Jam nova progenies caelo demittitur alto.

(62) *Vulg. ὅπως γροτερ. Hic particulam negativam addidi, ὅπως μὴ γνοτεν quam emendationem sequentia manifeste confirmit. Si quis tamen vulgatam scripturam tueri velit, eisdem non valde repugnabo, cum utrumque defendi possit.*

(63) *Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Constantinus spiritum dixerat pro anima, interpres vero de sancto Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem haberet loco animæ, quæ sunt heresis Apollinaris. In codice Fuk post verbum χωρισθέντος, virgula apponitur. Quare videndum est, utrum verba illa, ἐκ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος κοινωνίας, conjungenda sint cum iis quæ sequuntur : ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις, etc., ut sensus sit per communicationem Spiritus sancti, quem Christus post passionem hominibus infudit, patefactam esse.*

Vul. δύνατον τῆς ἀραιτάσεως. Non probo versionem Christophoroni, qui hunc locum ita interpretatus est, resurrectionis vis hominibus patefacta est. Nec aliter Joannes Portesius. Ego vero non dubito quin τὸ δυνατὸν id significet, quod in versione mea expressi. At igitur Constantinus, post mortem Christi patefactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Judæos. Atque idcirco mortem tantopere reformidabant.

(64) *Tὸ δύνατον δὲ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γέρον.*

A ἀπόλλυται, καὶ ὁ λός τοῦ δρεως ἐκείνου, δε τοὺς πρωτοπλάστους πρῶτος ἔξηπάτα, παράγων τὰς διανοίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμφύτου σωφροσύνης ἐπὶ τὴν τῶν τὸν δόνων ἀπόλαυσιν, δύπως μὴ γνοτεν (62) τὸν ἐπιγρατημένον αὐτοῖς διεθρον. Πρὸ γάρτοι τῆς κατελεύσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοίζ, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίδῃ ἐρειδομένας, θύραν παθόντος δὲ αὐτοῦ, καὶ πρὸς καιρὸν τοῦ περιεθέντος σώματος χωρισθέντος ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος (63), ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις τὸ δυνατὸν τῆς ἀναστάσεως (64), καὶ εἰ τις ἐντὸς ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὐτὴ πᾶσα λουτροὶ ἀγίοις ἐσμήχετο. Τότε δὴ παρακελεύεται τοῖς ὑπηκόοις θαρρεῖν, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ σεμνῆς διατήμου τὰ ἀναστάσεως, τὰ δύοια ἐλπίζειν ἐκέλευσεν.

B Οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτη τῶν ιοβῶν ἡ φύσις, ἐτελεύτη δὲ καὶ θάνατος, ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἀπίστετο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος (65), διαράτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ· φύεσθαι τε πανταχοῦ γάσκων τὸ ἄμωμον, πλήθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει (66). οἶον γάρ ἐκ μιᾶς βίζης πλήθος κλάδων εὐώδεσι θάλλον ἀνθεσιν, ἀρδόμενον συμμετρίᾳ δρόσου, βλαστάνει. Πεπαιδευμένως δέ, ὡς σοφώτατε ποιητὰ Μάρων, καὶ τὰ ἔξης ἀπαντα καὶ ἀκολούθως ἔχει.

Aύτικα δὲ ἡρώων ἀρετᾶς, πατρός τε μεγίστου

"Ἐργ' ὑπερηροπλῆσι κεκισμένα πάντα, μαθήσῃ.

Τοὺς μὲν τῶν ἡρώων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀν-

C δρῶν ἔργα σημαίνων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ Πατρός, τὴν

Hunc locum interpolavit Christopheronus, expun-
cūs duobus vocabulis prioribus. Savilius quoque
in libro suo has voces ἀπόλετο δὲ expunxit perinde
ac Christopheronus. Sed eterque longe falsus est.
Nam Constantinus, utpote artis grammaticæ impe-
ritus, Virgilii versum ita construxerat :

Occidet Assyrium, vulgo nascetur anomum.

Idque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione
interpretis Graeci, qui versum illum Virgilii ita
vertit, Ἄσσυρίον τ' οὔχεται θάλλει δὲ κατὰ τέπτε
ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. et
recte quidem juxta mentem Constantini. Porro
quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, Chri-
stiani illud ex Sibyllinis versibus translatum esse,
et de Christi ortu intelligi debere, constanter affir-
marunt. Neque enim de alio quam de Christo dici
posse :

*Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvent formidine terras.*

Ita prater Constantimum Augustinus in epistola ad Volusianum, et in epistola 155. In epistola quidem ad Volusianum, Assyrium anomum interpretatur
dogma Pherecydis Assyri, qui primus anomum esse
immortalem pronuntiavit. Verum hæc Augustini
interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non
Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syro.
Quocirea præferenda est Constantini interpretatio,
qui nomine quidem anomii ait designari fideles seu
Christianos, eo quod sint ἄμωμοι, id est sine repre-
hensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod
ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham
enī Assyrius, primus credit Deo; unde et cre-
dentiū pater cognominatus est.

(66) *Vulg. προσαγορεύει. Amplector conjectu-
ram Henrici Savillii, qui ad oram codicis sui adno-
tavit : Forte scribendum est προσαγορεύει.*

τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, οὐας δὲ καὶ τοὺς νόμους οἵς ἡ θεοφιλής Ἐκκλησία χρῆται, ἐπιτρέψεντα τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου ἐπὶ τῷ ἀνηγμάτων παραίσησις (67), τῷ ἀθρόῳ τῆς αἰφνίδιού μεταβολῆς παραιτούμενον·

Πρῶτον μὲν ἀνθερίκων ἔαρθρων ἥγετο ἀλωι· τουτέστιν, δὲ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἥγετο εἰς χρεῖαν.

'Ερ δέ ἐρυθροῖσι βάτοισι παρήρος ἥλιδαρε βό· [τρυν·]

"Απερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἀθεσμὸν βίον.

Σκιληρών δὴ πεύκης λαγύρων, μέλιτος ἢνε νῦμα. Τὴν τὸν τάλιθητην τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεσταλκῆς ὑπογράφων θῆσος; οὐας δὲ καὶ τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκοῦντας (68), τῆς ἑαυτῶν καρτερίας γινούντων τανα καρπὸν λήψεσθαι διδίσκων·

Παῦρος δὲ ὅμως Ἰγρη προτέρας περιλεπεται ἀτης Ηὔρτον ἐπαῖξαι, περὶ τὸν ἀστεα τελεσθεὶς κλεῖσαι, Ἄρηδαί τ' εἰλιπόδων ἐλεύθεροι τέλσον ἀρούρης· Ἀλλος ἐπειτ' ἔσται Τίζης, καὶ Θεοσαλίς Ἀρρώ, Ἀρδράσιν ἡρωεσσοιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ Τρώων καὶ Δαραῶν πειρίστεται αὐδίς Ἀγιλλέν· Εὗγ, ὁ σφράγιστα ποιητά. Τὴν γάρ ποιητικὴν ἔξουσιαν (69) μέχει τοῦ προστήκοντος ἐταμείυσω· οὐ γάρ ἦν σοι προσκείμενον ἀποθεστέσαι, μὴ ἔντι γε προφήτῃ, ἐκάλυψε δὲ τις, οἷμαι, καὶ κλινθυνός, τοῖς ἐλέγχοισι τὸν ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπιπρέμαντος. Πεφράγμενῶς δὴ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνατόν, τοῖς συνιένται δυναμένοις παραστήσας τὴν ἀλήθειαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἀπερ ἀλήθως ἔτι καὶ νῦν ἔκειται κατὰ τὸν τὸν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν Σωτῆρα δρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωάκην πόλεμον· τὴν δὲ Τρολαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. Ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς τῆς ἀντικειμένης (70) πονηρᾶς δύναμεως, πεμφθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγελίας μεγίστου Πατρός· τι δὴ μετὰ ταῦτα διποιητής λέγει;

'Αλλ' δέ τοι προρέης ὥρη καὶ καρπὸς ἵκηται· τουτέστιν, ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων βιεύειν ἔξελῃ, τὴν τε ἔμματαν γῆν

(67) Vulg. τὸν ἀνηγμένον παραίσησις. Addenda est præpositio, quia in editione Roh. Stephani perperam omissa est, ἐπὶ τῷ ἀνηγμένον. Sic enim scribitur in schedis Regiis, et in libr. Turnebi ac Morei. Magis tamen placet lectio illa quae ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, et quam in Fuk. codice reperi, ἐπὶ τῷ ἀνηγμένον. Etenim ἀνάγειν verbum est Platonicæ philosophiæ proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim depropria. Hinc anagogicus sensus apud Proclum; et illud dictum Plotini a Synesio celebratum δει ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεόν πρὸς τὸ δυτικὸν θεόν.

(68) Vulg. τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀσκούντας. In codice Fuk. scribitur τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκούντας. Scribo itaque τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀσκούντας certissima emendatione. Epiphilac Constantinus versum illum Virgilii:

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Alli igitur hoc versu significari, eos qui Dei causa

A et mansuram perpetuo constructionem. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia nascitur, ex justitia ac temperantia præceptis vitam instituens. Admiratio quoque digna est, vite hominum inter bonos malosque medio quondam gradus consistentium ad sublimiora promotio, cum tamen ejusmodi vita repentina mutationem non admetat.

Molli paulatim flavescat campus arista; id est, fructus divinae legis ad hominum utilitatem producetur.

Incultisque rubens pendebit sentibus ura.

Quæ quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebantur.

Et duræ quercus sudabunt roscida mella. Hominum illius temporis stuporem ac duritatem mentis designat. Ac fortasse etiam innuit, eos qui Dei causa labores peruerint, tolerantia suæ suave fructum esse percepturos.

Pauca tamen suberunt prisca restigia fraudis: Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris

596 *Oppida, quæ jubent telluri infindere sulcos.*

Alior erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo

Delectos heroes: erunt etiam altera bella:

Aīque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

Recte, vates sapientissime. Poeticam quippe licentiam quo usque decebat provexisti. Neque enim tibi propositum erat oracula fundere, cum propheta non esses. Obstahat etiam, credo, præsens periculum, quod eorum capitibus qui institutas a majoribus cæremonias confutare vellet, immunebat. Provide itaque et tuto quantum fieri poterat, veritatem expponens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quæ in hominum vita etiamnum cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum præficienscentem. Per Trojanum vero, orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequissimorum dæmonum acies bellum gessit; partim prævidentia suæ arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem poeta dicit?

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit atlæs.

Id est, postquam virilem atlætem ingressus, cuncta quæ humanam vitam infestant mala sustuleris, et

D gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

(69) *Tηρ γάρ ποιητικὴν ἔξοντας.* Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui poeticæ licentiam vertit, quam Christophorsoni, qui vertit poeticam facultatem, quemadmodum vertierat Musculus. Græci enim dicunt ἔξονταν, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordinantur schedæ veteres ab iis verbis εὗγ, ὁ σφράγιστα ποιητά, rectius ut mihi quidem videtur. Hic igitur collocandum est caput 20.

(70) Vulg. Ἐπολέμησεν ἀττικεψ τῆς ἀττικεψιδηγ. In codi. Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus: ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀττικεψιδηγ καὶ πονηρᾶς δύναμεως. Savilius vero in suo codice emendarat, ἐπολέμησε γοῦν ἀντικρυς κατὰ τῆς ἀττικεψιδηγ.

universum orbem terrarum pacis legibus compo- A εἰρήνη κατακοσμήσῃ.
sueris,

*Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces : omnis feret omnia tellus,
Non rastros patientur humus, non vinea falcem,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubentil
Mürice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte sua sandys pascentes restiet agnos.
Aggregere o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum.
Aspice convexo rutilantem pondere mundum.
Terraque tractusque maris, cælumque profundum.
Aspice, venturo lætentur ut omnia sæculo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vita,
Spiritus et quantum sat erit tua dicere facia.
Non ne carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus : huic mater quamvis atque huic pater adsit.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadiu dicat se judice victimum.
Aspice, inquit, nutantis mundi et omnium elemen-
torum lætitiam.*

597 CAPUT XXI.

*Quod de nudo ac simplici homine dici hæc non pos-
sunt, et quod infideles ob divini cultus ignorantiam,
ne ortus quidem sui causam norunt.*

Hæc fortasse aliquis ex numero eorum qui pru-
dentia minus valent, de hominis ortu dici existi-
maverit. Verum quæ ratio est, ut hominis filio in
lucem edito, nec aratrum ac sementem tellus, nec
vitis falcem et reliquam culturam desideret. Quo-
modo hæc de hominis prole dicta esse intelligan-
tur? Est enim natura divinæ voluntatis ministra,
non humanis fainulans jussionibus. Adde quod
omnium elementorum lætitia, adventum Dei, noui
hominis cujuspam conceptum designat. Jam vero
quod poeta vitam sibi diutius prorogari optat, id
plane argumentum est Deum invocantis. Vitam
enim et salutem nobis a Deo postulare, non ab ho-
mione solemus. Et Erythræa quidem Sibylla Deum
sic affatur : Cur mihi, inquit, Domine, vaticinandi
necessitatem imponis, ac non potius sublimem
raptam e terra, ad diem usq[ue] beatissimi adventus
tui servas? Virgilius vero post versus quos supra
retulimus, hæc subjungit :

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.

(71) Vulg. *Οὐχ δοιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scri-
hendum esse οὐδὲ στὴν ναύτησιν, εἰτ; In tertio abhinc D
versu lego αὐτῇ (pro αὐτῷ) δ' ἄσπαρτος· subauditur
enim γάτα.*

(72) Vulg. *παρατρέψει λιθάδεσσιν. Malum scri-
bere παρατρέψει, ut est in schedis. Eleganter enim di-
citur πρέπειν τῇ ἐσθῆτῃ. scribe etiam πάρα disjunctim,
ut est in libro Fuk. Paulo post malum ὅρᾳ εὐπήκτα
θέμεθλα in imperativo. Est enim interpretatio ver-
sus Virgiliani : Aspice convexo, etc. Vide paulo
infra, ubi hic versus repetiuit.*

(73) Ζωρτά τ' ἔχει τῆδημος Ισχύς. In libro Morai
vir doctus emendavit ζωρτά γ' ἔχε. Sed neque sic
versus constat. Quare malum legerem ζωρτά σχῆ. Hæc
enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu
scribe στὴν ἀρετὴν, ex Morei libro. Et hæc quidem
emendatio nullam dubitationem admittit. De priore
autem amplius cogitandum. Videtur enim minore
negotio locus restituī posse, si interpunctionem
duntataxat mutaveris hoc modo :

*Οὐχ ὁσὶν ταῦτησιν (71) ἀλιτροτάσσιν ἀλασθαι,
Φυομένων ἀμνδίς ταῖς δικοῖς πλοιοῖ μέτρῳ.
Αὐτὴ δ' δσπαρτος καὶ ἀρήροτος· οὐδὲ μὲρ ἀκμήν
Ὀτραλέου δρεπάρου ποθησάμεν δυτελοὶ οἶμαι.
Οὐδὲ ἔριον δενόντει βροτὸς πόκοι πρέψει λιθάδεσσιν (72),
Ἄργεις τυρποισι πάρα πρέψει λιθάδεσσιν ἀμελεων.
Ἄλλ' ἀτὰ τιμῆς σκηπτρον βασιλῆιδος ἀρχῆς,
Δεξιερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριθρεμέτρῳ δέεσθαι.*

*Κόσμου κητώντος ἡραὶ εὐπήκτα θέμεθλα,
Χαριστύνητ ταῖς τε καὶ οὐραῖον ηδὲ θαλάσσης,
Γηδόστυντο τ' αἰώρος ἀπειρεσίου λάσιον κῆρ
Εἴτε με τηραλέον, ζωρτά τ' ἔχετηδημος Ισχύς (73),
Σὴρ ἀρετὴν κελαδεῖν ἐώς δορδύναμες τε παρει·
Οὐδὲ ἀτὰ πλιήσειν δ' θράκων διος ἀοιδές·
Οὐδὲτος, οὐ Πάταντος, ἐν Ἀρκαδίη τέκετο χθών·
Ἄλλ' οὐδὲ τὸ Πάταντος, ἐν Ἀρκαδίη τέκετο χθών.*

B *Κόσμου κητώντος δρα, φησι, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάν-
των χαράν.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

*"Οτι οὐ δυνατὸν περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λι-
γεσθαι· καὶ ὅτι οἱ ἀπιστοῦντες ἀγρεῖς θεούς
βελας, καὶ θετε τὸ εἰραι αὐτοῖς ἀγροούσιν.*

Taῦta δόξειεν διν τις τῶν οὐκ εὐ φρονούντων, περὶ
γενεᾶς ἀνθρώπου λέγεσθαι. Παιδὸς δὲ τεχέντος ἀν-
θρώπου, ποιὸν δὴ ἔχει λόγον (74), γῆν ἄσπαρτον καὶ
ἀνήροτον, καὶ τὴν γε ἀμπελὸν μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρε-
πάνου ἀκμὴν, μηδὲ τὴν δλλην ἐπιμέλειαν ; Πῶς διν
νοηθεῖ λεχθὲν ἐπὶ γενεᾶς ἀνθρωπίνης ; Ή γάρ τοι
φύσις (75) θείας ἐστι προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀν-
θρωπίνης κελεύσεως ἐργάτις. Ἀλλὰ καὶ στοιχείων
χαρὰ θεοῦ κάθοδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηρί-
ζει κύηστον· τό τε εὔχεσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ
τέλος αὐτῷ μηκύνεσθαι, θείας ἐπικλήσεως σύμβολον·
παρὰ γάρ θεοῦ τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦν εἰ-
θίσμεθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπου. Η γοῦν Ἐρυθραία πρὸς
τὸν θεόν· τι δὴ μοι, φησίν, ὃ δέσποτα, τὴν τῆς μαν-
τείας ἐπισκήπτεις ἀνάγκην, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς
γῆς μετέωρον ἀρετεῖσαν διαφυλάττεις, ἀχρι τῆς μακ-
ριωτάτης σῆς ἐλεύσεως ἡμέρας ; Ο δὲ Μάρων πρὸς
τοῖς εἰργμένοις ἐπιφέρει καὶ τάδε·

"Αρχεο μειδιδωσαν (76) ὅρῶν τὴν μητέρα κεδρὴν

Γηθόστυντο τ' αἰώρος ἀπειρεσίου λάσιον κῆρ

Εἴτε με τηραλέον, ζωρτά τ' ἔχει τῆδημος Ισχύς,

Σὴρ ἀρετὴν κελαδεῖν, etc.

Nihil certius. Εγει positionum est pro ἔχοι. In codice
Fuk. scribitur ζωρτά γε νῆδημος Ισχύς· σὴρ ἀρετὴν,
etc., absque verbo έχε. Porro monendum est lector,
omnes hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum
in schedis, non a capite scribi, sed prima tauntum
cuicunque versus vocalula modico spatio a praec-
edentibus se Jungi. Quod ideo sit, quia non continui
recitantur hi versus, sed cum crebris interlocutioni-
bus Constantini.

(74) Vulg. ποῖον δὲ ἔχει λόγον. Malleni scribere
ποῖον δὲ ἔχοι λόγος.

(75) Vulg. "Ητοι γάρ τοι φύσις. In libro Fuk. ac
Turcobi scriptum est ήτοι γάρ φύσις.

(76) Vulg. "Αρχεο μειδιδωρ ἀροφῶν. Sic primus
hunc versus edidit R. b. Stephanus, ex conjectura ut
opinor. Nam et in schedis Regiis, et in codice Fuk.
ita scribitur : ἀρχεο μειδιων ὡς ἀν δρῶν, etc. Ex

Γρωπίειν· ή γάρ σε φέρει πολλοὶ· οὐκάδαρτας.
Σει δὲ τοιεῖς οὐ πάμπτα (77) ἐψημέριοι ἔτελα-
[σαρ],

Οὐδὲ ήγύμα λεχέων, οὐδὲ ἔγρως δαιτά θάλεια.
Πώς γάρ ἀν πρὸς τοῦτον οἱ γονεῖς ἐμειδίαταν; Ο
μὲν γάρ αὐτοῦ (78) Θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις· καὶ
ἀσχημάτιστος μὲν, ἐν περιγραφῇ δὲ ἀλλων, οὐχ ἀν-
θρωπίνου δὲ σώματος· λέξιν δὲ ἀπειρον, τις οὐκ
οἶδεν δι τὸ ἄγιον Πνεῦμα (79); Ποια δὲ ἐπιθυμία,
Ἐφεσίς τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθέσει, οὐ πάντα ἐφίεν-
ται; Τι δὲ ὅλως κοινὸν σοφίᾳ τε καὶ ἡδονῇ; Ἀλλὰ
ταῦτα ἐφείσθω λέγειν (80) τοῖς ἀνθρωπίνητιν εἰ-
δῆρους γένησιν, οὐδὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν (81) καθα-
ρεύειν ἀπὸ παντὸς κακοῦ Ἑργου γε καὶ ἡματος πα-
ρατεκουάζουσιν. Ἐπικαλοῦμαι δὲ σὲ αὐτὴν σύμμαχον
τοῖς λεγομένοις, ὁ θεοσέβεια, ἀγνόν τινα νόμον ὑπάρ-
χουσαν (82), πάντων τε ἀγαθῶν εὔκτατοτάτην, ἐλπίδος
διωτάτης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίνηθ-
λον· σὲ μὲν, εὐσέβεια καὶ φιλανθρωπία, προσκυνῶ·
ταῖς δὲ θεραπείεις χάριν ἀδιον διελούμενοι δειθέν-
τες (83). Ο δὲ ἀπειρος δχλος τῆς σῆς ἐπικουρίας, διὰ
τὴν ἐμφυτον πρὸς σὲ ἀπέχθειαν, καὶ τὸν θεὸν ἀπο-
στρέψεται· οὐδὲ οἶδε, τὴν αἰτίαν ὅλως τοῦ ζῆν καὶ
εἴναι αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς διστοσεῖς, ἐκ τοῦ
πρὸς τὸ χρείττον καθήκοντος ἡρτῆσθαι· πᾶς γάρ
ὁ κόσμος ἐκείνου κτῆμα (84), καὶ οἵσα ἔστιν ἐν
κόσμῳ.

Numinis cultu atque obsequio pendere. Totus enim
Illiū est possessio.

quibus facillimum erat veram hujus loci scriptu-
ram restituere. Sic igitur emendo :

"Ἀρχεο μειδίωσαρ δρώτ τὴν μητέρα κεδρήν
Γρωπίειν.

Quia quidem emendatione certius nihil.

(77) Σοι δὲ τοιεῖς οὐ πάμπτα. Verba Virgilii non recte accepi Constantinus, nec interpres Graecus. Sic enim intellexit, quasi dixisset Virgilii, puer parentes non arrissee; nec deum illi mensam, nec deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versum illum Virgilii,

Incipe, parve puer, cui non risere parentes, etc., legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione: cum tamen post vocem puer, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Hæc cum Christophorus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplariorum. Porro in codice Fuk. legitur ἐψημέριος ἔγελασαν, rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur ἐψημέριος.

(78) Vulg. Ο μέτρ γάρ αὐτῶν. Cuivis liquet scriben-
dum esse δὲ μὲν γάρ αὐτοῦ πατήρ Θεός, etc. In codice
Fukeliano scribiuntur δὲ μὲν γάρ αὐτῶν ὁν Θεός,
ἀποιός ἐστι δύναμις.

(79) Τὸ ἄγιον Ηρεῦμα. Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere divinitatem, seu naturam divinam, ut jam in superiori capite nota-
vimus. Explicat enim verba illa ex Virgilio translatā οὖδε ήγύμα λεχέων, quæ de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quam Spiritum sanctum, ut Porte-
sius et Christophorus.

(80) Άλλα ταῦτα ἐψελσθω λέτειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a Graeco interprete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus quidem ipse versus illos Virgilii recte acceperat, ut hinc patet. Cum

A Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer, cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.
Quomodo enim parentes ei arrisissent? Etenim
pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et figura quidem ipse omni caret, in aliorum tamen
circumscriptione existit; nec humano prædius est
corpo. Tori quoque experientia esse Spiritum di-
vinum quis ignorat? Quod enim desiderium, quæ
cupiditas inesse posset in affectu summi boni, cu-
jus desiderio reliqua omnia ducuntur? Quid omnino
sapientiae potest esse commune cum voluptate? Ve-
rum sic loqui liceat illis, qui humanam quaindam
Christi generationem sibi singunt, neque operam
dant, ut animum suum ab omni impio facinore ac
sermone integrum servent. Te hic, pietas, appello;
Innum subsidium ad ea quæ dicuntur imploro: quæ
nihil aliud es quam lex castimoniae et sanctitatis,
omnium honorum maxime optabile; sanctissimæ
spei magistra; immortalitatis certa promissio. Te
veneror, o pietas atque clementia. Tibi pro beneficio
curationis 598 tua qua opus habebamus,
gratias debemus. At vulgus hominum tui auxili
expers, præ insito quo adversus te flagrat odio,
Deum ipsum aversatur; nec intelligit, suæ ipsius
ac reliquorum impiorum vitæ causam, ex divini
mundus et quæcumque in mundo continentur, Il-
liū est possesso.

C enim Virgilii verba retulisset, quæ sic habent :
cui non risere parentes,

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est,
continuo tanquam reprehendens poetam hæc sub-
jugit: Quomodo, inquit, ei arriderent parentes,
cum pater ejus Deus sit, expers corporis et figuræ.
Janī cubile et mensa quoniam modo convenire pos-
sunt Deo, quem tori penitus experti esse constat,
nec ciborum voluptate affici. Addit deinde hæc
verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod
dixi, Constantium Virgilii versus optime intel-
lexisse: «Verum illis qui huinanam quaindam gene-
rationem exponunt, concedamus ut ita loquantur. »
Quibus verbis excusat Virgilium, quippe qui divinam
Christi generationem ignoraverit. At in interpreta-
tione Graeca, in qua Virgilii versus male exponuntur,
hæc periodus cum precedentibus non cohæret.

(81) Vulg. οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Amplexor
conjecturam doctorum virorum, quam etiam in
libro Savilii adnotatam inveni: οὐδὲ τὴν ψυχὴν, etc.

(82) Vulg. ἀγρότες τὸν τίτανον ὑπάρχοντα, πάρ-
των τε ἀγρῶν εὐκτατοτάτην ἐλπίδα, δούλητος
διδάσκαλον, x. τ. λ. Grammaticæ leges scribi ju-
bent ὑπάρχουσαν, ut est in codice Fuk. Porro ele-
gantissima est hæc religionis Christianæ definitio:
sed prava interpunctione [et scriptura] farde cor-
rupta. Legò igitur, πάντων τε ἀγαθῶν εὐκτα-
την, ἐλπίδος δούλητης διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπό-
σχεσιν ἀκίνηθλον. Nihil haec lectione certius, nihil
elegantius. Religionem appellat Constantinus ma-
gistrum spei sanctissimæ, quippe quæ nos doceat
sperare cœlestia, nec in terrenis et caducis bonis,
sed in Deo omnem spem nostram collocare. In codice
Fuk. legitur: δούλητος διδάσκαλον ἀθανασίας ὑπό-
σχεσιν ἀκίνηθλον. Eadem interpunctione est in schedis.

(83) Οι δειθέντες. Omnino scribendum videtur
οι λαθέντες. Eleganter enim dicitur, σαῖς θεραπείαις
λαθέντες, id est, tuis remediis sanati.

(84) Ἐκείνου κτῆμα. Malleum scribere κτίσμα,

CAPUT XXII.

Gratiarum actio imperatoris, qua victorias et reliqua bona sua Christo accepta fert: et consulatio Maximini tyranni, qui persecutionis crudelitate Christianæ religionis gloriam auxerat.

Equidem meam felicitatem meaque omnia pietati accepta refero. Testes sunt rerum eventus qui ex voto mihi responderunt: testes sunt pugnæ atque victoriæ, et tropæa de hostibus parta. Scit et laudibus ea celebrat urbs Roma. Idem sentit populus urbis mihi charissimæ: licet falsa spe deceptus, indignum sua majestate principem elegerit: qui mox convenientem sceleribus suis exitum sortitus est. Verum ea nunc commemorare, nefas esse arbitror: mihi præsertim qui te, pietas, alloquor: et qui curam omnem ac diligentiam adhibeo, ut te castis sermonibus bonisque verbis compellem. Dicam tamen aliquid, quod nec verpe nec indecorum videbitur. Bellum inexpiable: plenum amentiæ et inauditæ crudelitatis, adversus te, pietas, et adversus omnes sanctissimas Ecclesias tuas a tyrannis gerebatur. Nec deerant in urbe Roma, qui tantis malis et publica calamitate luctarentur. Erat et campus ad prælium constitutus. Tum vero tu in medium progressa, temetipsam ultra tradidisti, hinc in Deum fulta atque innixa. At crudelitas hominum impiorum, cum instar flammæ obvia quæque depasta esset, admirabilem quamdam et celeberrimam tibi gloriam conciliavit. Hinc enim stupor ac veneratio tui, spectatores ipsos invasit. Ac tortores quidem ac carnicices, in cruciandis piorum corporibus defessos, et ad inopiam consilii redactos cernere licebat: vincula autem resoluta, laxatos equuleos, et re-

id est opus, sive opificium.

(85) *Tὸν κατ' εὐχάς ἀπάρτων. Conjecere quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχάς ἀπαντώντων. Sed cum absque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo.*

(86) *Μεγαλόπολις. Sic Romam Græci vocare consueverant, ut innumeris exemplis probari potest. Ita Tatianus in oratione adversus Græcos, ubi de sacro Jovis Latialis loquitur, et Porphyrius in libro *De abstinentia*. Sed et Eusebius in oratione tricennali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus.*

(87) *Πῶς δὲ ἄγραις. Malum scribere δπως ἀγναῖς, etc.*

(88) *Kαὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις. Ante hæc verba asteriscus in editione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur nonnulla hic deesse in scriptis exemplaribus. Verum asteriscos qui a Rob. Stephano diligenter notati fuerant, præcipue in fine hujus libri, editio Genevensis omnes sustulit. Carterum hoc loco pauca desunt, quæ sic suppleo, solte καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις οὐκ Ἐκκλησίαις, etc. Alloquitur enim religionem Christianam.*

(89) *Kαὶ πεδον. Campum intelligit in quo martyres extremo suppicio afficiebantur. Moris enim erat tum apud Græcos, tum apud Romanos, ut extra portas suppicia de noxiis sumerentur, ut pluribus notavi ad Ann. Marcellinum. Unde ad campum duci dicebantur nosii qui ad suppiciem ducebantur. Sic Augustinus in libro i *contra epistolam Parmenianam*, cap. 8.*

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ.

Ἐγχαριστία Χριστῷ τὰς νίκας καὶ τὰ δουκά διαβά βασιλέως τράφουσα, καὶ ἐλεγχος τοῦ κατ αὐτῶν τυράρρου Μαξιμίλιου, τῷ μεγέθει τοῦ διωγμοῦ μείζονα δόξαν τῇ εὐσέβειᾳ περιστοίσαντος.

Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἡμετοῦ καὶ τῶν ἑμῶν πάντων, αἰτιῶμα τὴν εὐσέβειαν, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν κατ' εὐχάς ἀπάντων (85), ἀνδραγαθίας, νίκαι κατὰ τῶν πολεμίων, τρόπαια· σύνοιδε δὲ καὶ μετ' εὐφημίας ἐπανεῖ καὶ ἡ μεγαλόπολις (86), φύλεται δὲ καὶ δ ὅμιος τῆς φιλαράτης πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἀπίσιν ἐξαπατήθεις, ἀνάξιον ἐκατῆς προελεπο προστάτην· δις παραχρῆμα ἔλα, προστήνωτας τε καὶ ἀξίως τοῖς ἐκατῷ τεταλμημένοις, ὃν οὐ θέμις ἀπομνημονεύσαι, μάλιστα ἐμοὶ τῷ διαλεγομένῳ πρὸς σὲ, καὶ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιουμένῳ, πῶς ἀν ἀγναῖς καὶ (87) εὐφήμοις διαλέξεις προσείποιμι σε. Ἐρῶ δέ τι ἵσως οὐκ ἀστυγμον οὐδὲ ἀπρεπές· ὑπερβάλλων μέντοι μανιά καὶ ὀμβρίτης, ὁ θεοσέβεια, καὶ πάσαις ταῖς ἀγιωτάταις (88) οὐκ Ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πόλεμος ἦν διπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλειψάν τινες τῶν ἐν τῇ Ῥώμῃ, τηλικούτοις ἐπιχαίροντες δημοσίους κακοῖς· παρεσκεύαστο δὲ καὶ πεδίον (89) τῇ μάχῃ. Σὺ δὲ προελθούσα, ἐπέδωκας ἐκατῆν ἐπερειδορένην (90) τῇ πρὸς Θεὸν πίστει· θνητῶν δὲ δυσσεβῶν ὡμότης (91), δίκην πυρὸς ἀκατάπαυστος ἐπινεμησαμένην, θαυμαστὴν καὶ διὰ παντὸς ἀοιδίμονος εὑδοξίαν προστήψει σοι· σέδας γέρο διὰ ταῦτα εἶχε τοὺς θεωμένους αὐτούς. Τοὺς μὲν οὖν διημίους καὶ στρεβλούντας τὰ τῶν εὐσέβων σώματα (92), ἐν λίθινοντας καὶ δυσπεπτούντας πρὸς τὰ δεινὰ, περιεμένους δὲ τοὺς δεσμούς, καὶ τάς γε βασάνους αὐτὰς ἐκλύουσ, καὶ τὰς προσφερομένας καύσεις ἀμφιρομένας, καὶ οὐδὲ πρὸς δλίγον δικλαζόντων τὴν παρ-

(90) *Vulg. ἐπέδωκας δικτήν ἐπερειδομένην. Scribendum est σαυτὴν ἐπερειδομένην, etc.; id est te ipsum ultra obtulisti. Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se ultra judicibus offerebant, et ad mortem non coacti, sed sponte surrebant. Certe ἐπιδόδην non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit; ut verbi gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis humani. Male igitur Christophorus hunc locum ita vertit, te ipsum adversarii opposuisti. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk., in quo scribitur ἐπέδωκας σαυτὴν ἐπερειδομένην.*

(91) *Θνητῶν δυσσεβῶν ὡμότης. Huius loci emendationem feliciter mihi video deprehendisse. Cum enim ante hæc verba legatur vox πτώσει, duas ultimis hujus vocabuli litteris repetitis locum ita restitui, εἴθ' ἂ τῶν δυσσεβῶν ὡμότης, etc. Nihil certius. Faccessit igitur conjectura Gruteri et Christopheroni, qui legunt θνητῶν δὲ δυσσεβῶν, etc. Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem illam Gruteri confirmat. Sed iam antea observavi, multas παραδιορθώσεις in illo codice reperiri.*

(92) *Tὰ τῶν εὐσέβων σώματα. Christophorus, Scaliger et alii post has voces addunt ἕν εἰσεῖν, quemadmodum etiam in libr. Fuk. ac Morai reperi. Sed nihil opus est hic addere, cum præcesserit vox θεωμένους, ad quam hæc omnia referri debent. Factor tamē magis perspicuum fore orationem, si has voces addideris.*

ἡρσαν. Τί οὖν ταῦτα τολμῶν ὄντης, ὡς δύσσεθε στατεῖ (93); Τί δὲ τὸ αἴτιον τῆς ἐκστάσεως τῶν φρενῶν; Ἐρεῖς διτὶς διὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμῆν· τίνας τούτους; "Ἡ ποιῶν τινὰς τῆς θείας φύσεως ἀξίαν λαμβάνεις ἔννοιαν; Ὁργίους ἥγη κατὰ σὲ τοὺς θεοὺς εἶναι; Εἰ δὲ οὖν ἡσαν τοιοῦτοι, ἔχρην θαυμάζειν μᾶλλον αὐτῶν τὴν προσάρεσιν, η̄ πειθαρχεῖν τοῖς ἀντιδέσι προστάγμασι, δικαίων ἀνδρῶν σφραγῖς (94) ἀδικίας ἐπαράντων. Ἐρεῖς ἵσως διτὶς τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν· συγχωρῶ. Καὶ γάρ ἐστι περαπλήσια τοῖς δραμένοις τὰ νομιζόμενα, μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἀρροστίνης· ὅμηθης ἵσως εἶναι τίνα δύναμιν ἔξαιρετον ἐν τοῖς ὑπὸ τεκτόνων καὶ δημιουργῶν ἐπεκευσμένοις ἀνθρώποις· τοιγάρτοις περιεπίς ταῦτα, πᾶσαν ποιούμενος ἐπιμέλειαν, ὅπως μὴ ποτε ρυπωθεῖεν, μεγίστων καὶ ἔξαιρέτων θεῶν ἀνθρωπίνης δεομένων ἐπιμελεῖς [εἰδῶλα] (95).

Sicibus humanae effigie formatis. Idecirco igitur ea colebas, summam adhibens curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur. Magni scilicet ac praecipui dii hominum cura indigent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΤ.

Περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πολιτείας· καὶ ὅτι χαρ-
ρεῖ τοῖς ἐρ ἀρετῇ βιοντος τῷ θείον, καὶ γρὴν χρό-
νιν προσδοκῶν καὶ ἀνταπόδοσιν.

Ἀντεξέταξε τὴν ἡμετέραν θρησκείαν πρὸς τὰ ὑμέ-
τερα. Οὐκ ἐνταῦθα μὲν, ὀμόνοια γνησίᾳ καὶ διαρκής
φιλανθρωπίᾳ, Ἐλεγχος δὲ πταῖσματος, νουθεσίᾳ, οὐκ
Ἐλεθρον φέρων, θεραπείαν δὲ (96) οὐκ ὀμόδητος, ἀλλὰ
σωτηρίας, καὶ πίστιν εἰλικρινῆ (97), πρώτον μεν πρὸς
τὸν Θεόν, ἐπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν ἀνθρώ-
πων κοινωνίαν, ἐλεος δὲ τῶν οὓς ἐπολέμησεν τὸ τύχη,
ἀπλοῦς δὲ βίος, καὶ οὐ ποικιλῇ τινὶ πανουργίᾳ τὴν
πονηρίαν ἐπικαλυπτόμενος, τοῦ τε δυντῶν θεοῦ καὶ
τῆς μοναρχίας γνῶσις; "Ηδε ἐστὶν ἀληθῶς θεοσένεια,
ἥδε εἰλικρινῆς θρησκεία, ἡ παντελῶς ἀγραντος· οὐ-
τος ἔμφρων βίος· δην οἱ μετιόντες, ὃς διὰ λεωφόρου
σεμνῆς τινος ἐπὶ τὸν δένναν πορεύονται βίον· οὐδεὶς
γάρ δῶς τελευτᾷ, ὃ τὸν τοιοῦτον ἐνστησάμενος θίνει,
καθαρεύων τε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος· πληροὶ
δὲ μᾶλλον τὴν προσταχθεῖται αὐτῷ θεόθεν λειτουρ-
γίαν, ἡ ἀποθνήσκει· δὲ γάρτοι τὸν Θεόν ὀμολογήσας,
οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως (98) οὐδὲ θυμοῦ, ἀλλ'

(93) *Ως δύσσεθε στατεῖ. Alloquitur unum ex persecutoribus, Maximinum scilicet, ut est in titulo hujus capituli. Hic enim crudelius et infestius quam ceteri Christianos persecutus est.*

(94) *Δικαῖων ἀρδρῶν σφραγίς. Scribendum videatur πρὸς δικαίων, etc., nisi mendum est in verbo ἐπαράντων.*

(95) *Ἐπιμελείας εἰδῶλα. Delenda est postrema vox, quam Christophorus, Scaliger et Gruterus perperam adjecerunt. Eandem vocem in libr. quoque Fuketii et Morari adjectam inveni. Sed nihil necesse est; tantum post vocem ρυπωθεῖν, apponenda erat virgula. Atque ita Joannes Portesius hunc locum accepit; qui profecto feliciter quam Christophorus hæc interpretatus est in hunc modum: Omnis illa cura tua, omne studium ne sordibus opplerentur. Ita magni primariique dii humana se ope sustinebant; istam diligentiam requirebant. Atque ita etiam Musculus.*

(96) *Θεραπείας δέ. Legō θεραπείαν τε. Subhanc dicitur autem verbum φέρων quod paulo ante præces-*

A stinctas quæ admovebantur flamas: contra vero invictam constantiam ac libertatem piorum, qui ne tantulum quidem de gradu suo dimovebantur. Tali igitur aggressus quid prosecisti, omnium hominum impiissime? Quæ malum, causa fuit furoris tui?

599 Dices fortasse, in honorem deorum hæc a te gesta. At quorum deorum? Aut quā notionē divinam dignam natura animo concepisti? eosne perinde atque te iracundos esse existimabas? Quod si tales erant, eorum potius consilium mirari oportebat, quam impudentibus mandatis quibus justos viros injuste trucidari jubeant, obtemperare. Sed forte dices, te ob instituta majorum, et propter hominum opinionem ista gessisse. Ignosco. Sunt enim instituta illa, his quæ a te geruntur similis, et ex unius ejusdemque imperitiæ fonte manantia. Existimasti forsitan existimam quamdam inesse vim atque virtutem, in simulacris a fabris et artificiis hūmana effigie formatis. Idecirco igitur ea colebas, summam adhibens curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur. Magni scilicet ac præcipui dii hominum cura indigent.

CAPUT XXXIII.

De Christianorum institutis: et quod Deus diligit eos qui virtutem sectantur: et quod iudicium ac retributionem sperare oportet.

Confer si placet religionem nostram cum tuis ritibus. Nonne apud nos quidem, germana concordia et perpetua humanitas? nonne apud nos reprehensio culpæ est ejusmodi, quæ correctionem afferat, non perniciem: et curatio quæ ad salutem proficiat, non ad crudelitatem? Nonne apud nos sincera fides, prium quidem erga Deum: deinde vero erga naturalem hominum societatem? Nonne apud nos misericordia erga eos quos fortunæ calamitas oppresserit? Nonne vita simplex, nullo simulationis fuso occultam tegens improbitatem; et veri atque unius Dei cuncta moderantis cognitio? Hæc est vera pietas; hæc integra atque incorrupta religio. Hæc sapientissima vivendi ratio; quam qui amplexi sunt, tanquam augusta quadam via ad aeternam vitam tendunt. Nemo enim qui hujusmodi vivendi rationem inierit, et qui animum habeat ab omni corporis labore purgatum, moritur omnino;

sit. Potest etiam legi θεραπεία τε, et paulo post καὶ πίστις εἰλικρινῆς, ac fortasse rectius.

(97) *Kαὶ πλοτίτης εἰλικρινῆς. Apparet ex sequentibus, scribendum esse διάθεσιν, vel ἀγάπην. Charitas enim primum quidem erga Deum est, deinde erga proximum. Fides vero non est nisi in unum ac solum Deum. Itaque πλοτίτης hic nullo modo convenire potest. Adde quod cum hoc loco agatur de objurgatione, charitas optime congruit. Nam benevolia objurgatio ac reprehensio, charitatem parit. Sed præstat hic legere καὶ πίστις εἰλικρινῆς, ut jam dixi. Atque ita legit Musculus, sicut ex versione ejus apparent.*

(98) *Οὐ τίτεται πάρεργον ὕβρεως. Quæ sit vis hujus locutionis, in superioribus libris observavimus. Nam interpres sensum minime assequuntur, quod tamē facile erat hoc loco. Christophorus quidem ita vertit, qui Deum ingenue confitetur, non contumelice, non iracundie sponte succumbit. Ex quibus verbis, nemo est qui non hunc sensum eliciat; cum qui Deum confitetur, non esse iracun-*

seū functionem sibi a Deo indictam implere, potius quam mori dicendus est. Is namque qui Deum confessus est, nec contumeliae cedit nec iracundiae. Sed forti animo necessitatem sustinens, tolerantiae suæ experimentum, velut viaticum quoddam habet ad conciliandam sibi divini Numinis clementiam. Neque enim dubium est, **600** quin Deus horum virtute præditos amplectatur. Quippe absurdissimum esset, tam præpotentes quam inferioris loci homines, adversus eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur, grato animo esse, et vicissim illos beneficiis afflere: eum vero qui omnium summus sit, et qui omnibus imperet, ipsumque sit summum bonum, negligentem in referenda gratia esse. Qui in omni vita nos ubique comitatur, et qui præsto nobis adest, quotiescumque boni aliquid agimus. Et illico quidem fortitudinis et obedientiae causa nos collaudans remuneratur: plenam tamen fert. Tunc enim totius vitæ nostræ summa ad calculos revocabitur. Ac si quidem cuncta recte se habuerint, æternæ vitæ merces sequentur: improbi vero debito supplicio afficiendi sunt.

CAPUT XXIV.

De Decii, Valeriani, et Aurelianis calamitoso ritæ exitu ob persecutionem Ecclesiarum.

Te nunc interrogo, Deci, qui justorum laboribus olim insultabas; qui Ecclesiam odio prosequebaris; qui viros summa vita sanctitate præditos supplicio affecisti. Quid rerum nunc agis post hanc vitam? quantis et quam difficultibus ærumnis premeris? Tuam certe infelicitatem satis superque declaravit illud temporis spatium, quod inter vitam ac mortem tuam intercessit; cum tu in campis Scyrbicis una cum omni exercitu prostratus, imperium Romanum tantopere ubique celebratum, Gothorum contemptui ac ludibrio exposuisti. Tu

dum, nec contumeliosum. Atqui longe aliis est sensus verborum Gracorum, eum scilicet qui Christi nomen coram judice constitetur, contumeliae ac furore persecutorum non cedere.

(99) Έρδιον τῆς πρὸς τὸν Θεόν εὐμετάξ. Christophorus leguisse videtur εὐνοῖς, quod non prob. Nullus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro ἐρδίον instrumentum verti, ut loquitur Amm. Marcellinus, in lib. xxix, pag. 393: « Cæsar dictator aiebat miserum esse instrumentum senectuti, recordationem crudelitatis. » Ubi vide quæ olim adnotavi. Possis etiam vertere viaticum. Nec incommodè Musculus ita verit, tolerantiae experientiam compendii vice habet ad promerendam benevolentiam.

(1) Οὐδὲ γὰρ ἀμφιβολον. In libro Moræ vir doctus ad marginem adnotavit hæc verba: Πλατωνικὸν ἐκ τῆς Πολιτείας, id est hic locus desumptus est ex libro x Platonis *De republica*. Certe in illo libro disputat Plato de premiis quæ justis hominibus tum in hac vita, tum post mortem a Deo tribuuntur. Sed argumentatio qua Constantinus id astruit, in Platone, quod sciām, non habetur.

(2) Vulg., Τῶν ἔξουσιας ἔπειτημέτρων. Non dubito quia scribendum sit, τοὺς μὲν ἔξουσιας ἔπειτημένους καὶ ὑποδεεστέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν ἢ εὐεργετοῦντες αὐτοὺς τίνες, εὐχαριστῶς κατατίθεσθαι, etc. Id est, absurdissimum enim esset, tum præpotentes quam inferioris loci homines, erga eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur

A εὐγενῶς τὴν ἀνάγκην ὑποστάς, τὴν τῆς καρπερίας πεῖραν, ἐψέδιον ἔχει τῆς πρὸς τὸν Θεόν εὐμετάξ (99). Οὐδὲ γὰρ ἀμφιβολον (1), τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴν ἀσπάζεσθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη τῶν ἀποπωτάτων, τοὺς ἔξουσιας ἔπειτημένους (2) καὶ ὑποδεεστέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνοιεν ἢ εὐεργετοῦντες, αὐτοὺς εὐχαριστῶς κατατίθεσθαι καὶ ἀντευργετεῖν, τὸ δὲ ὑπέρ πάντας, ἀρχηγὸν τε τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν, καταμελεῖν τῆς ἀμοιβῆς· δι συμπαρομαρτεῖ (3) μὲν τῷ παντὶ βίᾳ, καὶ πάρεστιν τῷ μὲν τηνικαῦτα, διάκις ἀγαθὸν τι ποιοῦμεν· καὶ παραχρῆμα μὲν ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐδοκίας (4), εὐεργετεῖται, τὴν δὲ συμπλήρωσιν τῷ μὲν ὑπερτιθεται· πᾶσα γὰρ ἡ τοῦ βίου φήμος τηνικαῦτα ληροθετεῖται, καὶ ἐπειδὴν ταῦτα καλῶς ἔχῃ, δι μιθῆς Β ἐπικαλούσθει τῆς αἰωνίου ζωῆς· μετέρχεται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἢ τροστήκουσα τιμωρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ Δεκτῶν καὶ Οὐαλεριανοῦ καὶ Αὐρηλιανοῦ, ἀθλίως (5) τὸν βίον καταστρεγάντων διὰ τὸ τῆς Ἐκκλησίας διωγμόρ.

Σὲ δὲ νῦν, τὸν Δέκιον ἐρωτῶ, τὸν ἐπεμβαίνοντά ποτε τοῖς τῶν δικαιῶν πόνοις, τὸν τῆς Ἐκκλησίας μισθίσαντα, τὸν ἐπιθέντα τιμωρίαν τοῖς διστάς βεβακόσι· τι δὴ νῦν πράσσεις (6) μετὰ τὸν βίον; Ποίαις δὲ καὶ πῶς δυστραπέλοις συνέχῃ περιστάσειν; Ἐδειξε δὲ καὶ δ μεταξὺ τοῦ βίου καὶ τῆς τελευτῆς χρόνος τὴν σὴν εὐτυχίαν, ἥντικα ἐν τοῖς Σκυθικοῖς πεδίοις πανστρατιφ πεσών, τὸ περιθόντον Ῥωμαίων χράτος ἥγεις τοῖς Γέταις εἰς καταφρόνησιν. Ἀλλὰ σύγε, Οὐαλεριανὲ, τὴν μιαρφονίαν ἐνδειξάμενος τοῖς ὑπηκόοις τοῦ Θεοῦ, τὴν διστάν κρίσιν ἔξεργηνας, ἀλλὰς

grato animo esse, etc. In quibus verbis observari refertur ad præpotentes homines, ut beneficiis afficiuntur ad inferiores et humiliores, quod non vidi; Christophorus. In libr. Fuk., Turnebi ac Savili, legitur καὶ θεραπεύοντες μὴ τυγχάνοιεν εἰ εὐεργετοῦντες, quod non prob. Musculus autem legit εἰ καὶ θεράποντες τυγχάνοντεο εὐεργετοῦντες, non male.

(5) Ο συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio scribendum est δι συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπέρ πάντας, id est ad sumnum Deum. Quem licet νοεaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν, nihilominus δι sequi debet in masculino.

(4) Εὐδοκίας. Propensam voluntatem verit Christophorus; Musculus benevolentiam. Ego obedientiam interpretari malui. Id enim significat vox εὐδοκίαν, morem gerere, obsequi voluntati dirinx, εὐδοκία igitur ad verbum est allusionis. Quo sensu sumitur apud Lucam in cantico illo militia celestis post ortum Domini, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίᾳ. Occurrat hæc dictio passim in utroque Testamento, ut jam alii observarunt. In optimo codice Fuk. scribitur ἀνδρείας τε καὶ εὐθυδικίας.

(6) Vulg. ἀθλίσσως. In ipso capituli titulo mendicus est, sed quod nullo negotio corrigi possit. Nam pro ἀθλίσσως scribendum est ἀθλίως, ut est in codice Fuk. et in schedis Regiis.

(7) Vulg. τι δειτὸν πράσσεις. Scribo meo pericolo τι δὴ νῦν πράσσεις, quomodo etiam in libro Moræ ad oram emendatum inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In schedis autem legitur τι δὴ νῷ.

αγχάλωτής τε καὶ δέσμιος ἀχθεὶς σὺν αὐτῇ πορφυρῖδις καὶ τῷ λοιπῷ βασιλικῷ κόσμῳ, τέλος· δὲ ὑπὸ Σαπύρου Περσῶν βασιλέως ἐκδαρῆναι κελευσθεὶς (7) καὶ ταριχευθεὶς, τρόπαιον τῆς σαυτοῦ δυστυχίας ἔστησας αἰώνιον· καὶ σὺ δὲ, Αὔρηλιανὲ, φύλαξ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς, διατρέχων ἐμμανῶς (8) τὴν Θράκην, χοπεῖς ἐν μέσῃ λεωφόρῳ, τοὺς αἰλαχας τῆς δόσου, ἀσεβοῦς αἴματος ἐπλήρωσας;

minis vindicta, dum suore percitus Thraciam percurreres, in medio viae publicæ cæsus, sulcos ageris publici impio sanguine complevisti?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'. .

Περὶ Διοκλητιανοῦ μετ' αἰσχύνης τὴν βασιλεῖαν παρατησαμένου, καὶ διὰ τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας κεραυνωθέντος.

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μιασμονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτὸς ἐαυτοῦ καταψήφισμανος διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην (9), μᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκήσεως κα-

(7) *Vulg.* ἐκδαρῆται καὶ λευθεῖς. Recte in libro Moræ emendatur κελευσθεὶς. Porro de Valeriani imp. cœte a Persis detracta et sale condita, alii etiam scriptores loquuntur. Ita certe Petrus Patricius in *Excerptis legationum*, apud quem Galerius exprobrat Persis, quod Valerianum dolis circumventum ad ultimum usque senectutem captivum detinuerint; ac post mortem nefarie cœtum ejus servantes, mortui corpus immortali affecerint ignominia.

(8) *Vulg.* διατρέχων καὶ ἐμμανῶς. Malo consilio Genevenses particulam καὶ inseruerunt, ex Scaligeri, Bongarsii et Gruteri, ut aiunt, libris: quam etiam in libro Moræ adjectam inveni. Verum cum ea conjunctio sensum perturbet, nec in Regiis schedis, aut in editione Stephani legatur, longe longe eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam refinet.

(9) Διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην. Quam ob causam, Diocletianus imperium deposuerit, non convenit inter autores. Quidam scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurorum, cum ex aruspicium responsis compriisset maximas clades impendere reipublicæ, sponte imperium abjecisse. Testatur id Aurelius Victor. Alii scribunt Diocletianum, ingravescere avo, cum se minus idoneum gerendæ reipublicæ esse sentiret, tum ob senium, tum propter inlirmam valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus et elegantissimus. Idem scribit incertus auctor in *Panegyrico* quem dixit Maximiano Herculio et Constantino. Sed tamen, inquit, utcunq; fas fuerit, cum principem quem anni cogerent et valentudo desiceret, receptui canere. Te vero in quo adhuc sunt istæ integræ solidæque vires, etc. Sunt qui scribant Diocletianum, cum in ideret Christianos a se superari non posse, præ dolore atque impatiens imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hic diserte affirmit, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis porro est qui Constantini testimonio ausit refragari, cum is in aula Diocletiani vixerit, nec eum quidquam horum latere potuerit. Idem quoque tradit Eusebius in libro VIII *Historiæ*. Verum ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cum post abdicationem imperii diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mentis emotæ indicium dedit. Vel id unum quod Herculio et Galerio ipsum ad resumendum imperium invitantibus respondit, quantæ sapientiæ est? utinam Salona possetis visere olera nostris manibus sata. Itaque in illo recessu semper cultus est ab omnibus illius tem-

A quoque, Valeriane, cum eamdem crudelitatem in fainulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subjecisti; captus ab hostiis, et in vinculis circumductus cum clamide purpurea et reliquo imperiali cultu: tandem vero a Sapore Persarum rege, detracta tibi cœte condiri jussus, sempernatum calamitatis tuæ tropæum spectandum præbuisti. Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum; quam præsenti et perspicua divini Numinis vindicta, dum suore percitus Thraciam percurreres, in medio viae publicæ cæsus, sulcos ageris publici impio sanguine complevisti?

B

601 CAPUT XXV.

De Diocletiano, qui turpiter imperio se abdicavit, et qui ob Ecclesiarum persecutionem fulmine percussus est.

Diocletianus vero post cruentam persecutionis sevitiam, suamet ipse sententia damnatus, ob vitium insanum, vili quadam clausus domicilio pœnas

poris imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in *Panegyrico* quem dixit Constantino: « At enim divinum illum virum, qui primus imperium et participavit et possit, consili et facti sui non pœnitit. Felix beatus que vere, quem vestra tantorum principum colunt obsequia privatum. » An vero tam impense cultus fuisset Diocletianus a quatuor Augustis imperatoribus, si mentis suæ parum compos fuisset? An Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod imperium primus posuerat, si propter dementiam ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando imperio, diu ante persecutionem ceperat Diocletianus, tunc scilicet cum de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Illic enim in templo Jovis Capitolini ab Herculio collega sacramentum exegit, ambos uno eodem die imperium esse posituros. Docet id Eumenius in *Panegyrico* jam citato: « Hunc ergo istum qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit iniatri, huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse pœnituit. » Triumphavit autem Diocletianus Romæ cum Herculio collega anno imperii 18, ut scribit Hieronymus in *Chronico*, id est anno ante quam persecutio fieret Christianorum. Certe auctor *Panegyrici* dicti Maximiano et Constantino, longe ante abdicationem id consilium a Diocletiano captum, et cum Herculio communicatum esse testatur his verbis: « Tale est imp. quod omnibus nobis inclusu gemitu mōrentibus facere voluisti: non quidem tu reipublicæ negligentia aut laboris fuga, aut desidiae cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia, etc. Quia cum ita sint, quomodo stare potesi quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum in amenantiam versum, ob id sponte imperio se abdicasse? Equidem facile crediderim, Diocletianum post coepitam persecutionem morbo correptum, de statu mentis aliquantis per turbatum fuisse; maxime cum Constantinus et Eusebius id constanter affirment. Illoc enim evenire solet agrotantibus, et præcipue melancholicis, cuiusmodi Diocletianum fuisse ex nummis coniugere licet. Sed nego illum ob hanc causam imperium posuisse. Porro in codi. Fuk. et Turnebi totus hic locus ita legitur: « Εαυτοῦ καταψήφισμανος, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφροσύνης βλάσphemης εὐκαταφρονήτου οἰκήσεως καθειργμῷ ἐαυτὸν πιστεύσα: ἵν οἷμαι τὴν τοῦ κεραυνοῦ βολὴν δεῖνως διαγάγοι τὸν ἐπιλοιπὸν μίον. Τί δῆ τούτῳ συνήνεγκε πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνστήσασθαι. Λαλεῖ, etc.

C

D

dedit. Quid igitur illi profuit, bellum Deo nostro intulisse? Ut scilicet fulminis ictum assidue metuens, reliquam deinceps vitam exigeret. Testatur hæc nrbs Nicomedia: nec silent hi qui rem oculis viderunt, quorum ex numero etiam ipse sum. Vastabatur palatium, et Diocletiani ipsius conclave, fulmine ac cœlesti quodam incendio illud depascente. Ac eventus quidem earum rerum a prætentibus viris prædictus fuerat. Neque enim tacere poterant, nec gemitum suum in tanta rerum indigitate occultabant: sed palam et aperte ipsi interesse summa cum libertate hos sermones jactabant: Quis hic furor? Quæ tanta potentia insolentia, ut homines Deo bellum inferre audeant, et sanctissimam justissimamque religionem contumelia afflere; utque tantæ multitudinis, adeoque hominum aquissimorum, sine ulla ipsorum culpa, cædem atque exitium machinari non dubitent. O præciarum magistrum modestiæ omnium subditorum! O præclarum institutorem curæ ac sollicitudinis quam milites pro civibus suis gerant! Pectora tribulum suorum perfodiebant hi, qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tandem vero divini Numinis providentia, tam impiorum facinorum poenas ab illis exegit; nec tamen sine damno reipublicæ. Tot porro tantæque factæ sunt cædes nostrorum, ut si tantæ unquam factæ essent barbarorum stra-

(10) Ἐδηροῦτο μέρτοι τὰ βασιλεῖα. Intelligit palatum Nicomedie, quod paulo post excitataam a Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et imperatores quidem ipsi ac reliqui gentiles, Christianos hujus incendiū auctores esse criminati sunt, atque idcirco acrioribus in eos supplicii saevierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. viii *Historie Ecclesiasticae*, cap. 6, sub finem. Sed Constantinus palatum illud igne cœlitus immisso conflagrasse testatur. Cujus testimonium eo plus auctoritatis habet, quod ipse præsens adfuit, cum haec Nicomedie gererentur. Videatur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum usque deinceps ἐμβρόντης permanuisse, assidue formidans ne fulmine percuteretur. Id certe innuere videtur haec Constantini narratio. Ex his patet, quantopere falsus sit Christophorus invertinge hujus capitinis titulo. Putavit enim palatum Diocletiani conflagrasse, postquam is imperio se abdicasset; cum tamen id contingit Diocletiano adhuc imperium obtinente, ac degente in Nicomediensi palatio.

(11) Σωρούντης διδάσκαλος. Ultima vox deest in codice Euketii.

(12) Τὰ μετάχρονα. Vel hoc dicit de tironibus, qui, recens in militiam ascripti, nondum cum hoste congressi fuerant; vel de timidis et ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exercitus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quod Achilleum diutina obsidione expugnavit Alexandriae. Porro obscurum est, quid sibi velit Constantinus, cum ait milites illos transfixisse pectora civium suorum, id est Christianorum. Credibile est Diocletianum, cum infensus esset Christianis, a quibus incensum fuisse palatum suum suspicabatur, mandasse militibus suis, ut quotquot in urbe vel in agris deprehendissent Christianos, obruncrarent. Certe multa Christianorum millia sub Diocletiano et Maximiano Nicomedie cæsa referuntur: quorum me-

A θειργμῷ ἐτιμωρήθη. Τί δῆ τούτῳ συνήγεγκε, πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐντάσσομεν; "Ιν", οἷμα, τὴν τοῦ κεραυνοῦ βοήν δεδιώς, διαγάγοι τὸν ἐπικοινωνὸν βίον. Λαλεῖ Νικομήδεια· οὐ σιωπῶσ: δὲ καὶ εἰ ιστορήσαντες, ὃν καὶ αὐτὸς ὃν τυγχάνω. Ἐδηροῦτο μέντος τὰ βασιλεῖα (10) καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ἐπινεμένου σκηπτοῦ, νεφομένης τε οὐρανίας φύσιος: καὶ προειρητό γε τὸ τούτων ἔκβασις ὑπὸ τῶν εὑρονόντων· οὐδὲ γὰρ ἐσιώπων, οὐδὲ τὴν οἰμωγήν τῶν ἀναξίων γιγνομένων ἐπεκαλύπτοντο, φανερῶς δὲ καὶ δημοσίᾳ παρήσταζόμενοι, πρὸς ἀλλήλους διελέγονταις· η τοσαύτη μανία; Πόστι δὲ τῆς δυναστείας ἀλάσονεια, τολμᾶν πολεμεῖν Θεῶν δυτας ἀνθρώπους, ἀγνοτάτη δὲ καὶ δικαιοτάτη θρησκείᾳ θέλειν ἐμπαρούσεν, τοσούτου δὲ δῆμου καὶ ἀνθρώπων δικαιωνούσιον, μηδεμιᾶς προῦπαρχούσης αἰτίας μηχανήσασθαι; Ω τῆς τῶν πάντων ὑπῆκόνων σωρούσιντος διδάσκαλον (11)· ὡς κηδεμονίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ξαύτων πολίτας. Ἐτέρωσκον τὰ στέρνα τῶν ὁμοφύλων, οἱ μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν παρατάξει μετάφρενα (12) θεασάμενοι. Τέλος γοῦν τὴν τῶν ἀνοσίων Ἑργων ἐκδικίαν ἡ θεῖα πρόνοια μετῆκλεν, οὐ μήν ἀνευ δημοσίας βλάβης· τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί (13), ὅσα· εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο (14), ἵκανάς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. Πᾶν γὰρ τὸ τοῦ προειρημένου βασιλέως στράτευμα, ὑποταχθὲν ἔχουσια τυνὸς ἀχρήστου (15), βίᾳ τε τὴν Ψωμάτων ἀρχήν

moriām Græci celebrant die 4 Septembri, et 28 mensis Decembri.

(13) Τοσαῦται γοῦν ἐγένοτο σφαγαί. Ήταν περιodus suo loco mota est. Locari enim debuerat statim post vocem θεασάμενοι, hoc modo: Μετάφρενα θεασάμενοι. Τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, οἵσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἵκανάς εἴναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. Τέλος γοῦν, εἰτ., id est: Pectora tribulum suorum perforabant ii qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantæque factæ sunt cædes, ut si in præliis adversus barbaros factæ fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero divina providentia tam impiorum facinorum ab illis poenas expegit, nec tamen sine damno reipublicæ. Totus enim illæ supra memorati imperatoris exercitus, etc. Quid his clarius, quid apertius? Ne admodum pertinacem esse oportet illum, qui haec ita restituenda esse negaverit.

(14) Οὐαὶ εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοτο. Duplex hujus loci sensus potest esse. Aut enim ita verti potest ut vertit Portesius: Sane cædis et sanguinis tanta vis fuit, ut si barbarorum esset, ad sedus semipaternum sufficeret. Aut cum Christophorus verti potest in hunc modum: Tot plane factæ sunt cædes, quod si in barbaros factæ fuissent, satis multæ ad aeternam pacem constituendum videri potuissent. Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio *Pharsaliæ* cum dicit:

*Heu quantum potuit terræ pelagique patrari
Iloc quem civiles hauserunt sanguine dextre.*

Pro ὅσαι tamen melius scriberetur ὥστε. Sequitur enim ἵκανάς εἶναι.

(15) Τρὸς ἀχρήστου. Maxentium intelligit, ut ex sequentibus appareat. Quoniam autem modo exercitus Diocletiani ad Maxentium transierit, non difficile est divinare. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maximianus ejus copias accepit: quarum

ἀρπάσαντος, προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν (16) ἀλευθερούστης, πολίλοις καὶ παντοδαποῖς πολέμους ἀντιλατται. Ἀλλὰ μήν καὶ (17) αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν ἔμφυτον ἀλευθερελαν ποθούντων· καὶ οἱ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαινοὶ, ἀποδοθεῖσταις τῆς ἀλευθερίας; αὐτοῖς καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολατῶν (18), πῶς οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώπους στοργὴν χαρακτηρίζουσιν;

Deo persolutæ, cum libertas et contractum æquitas ipsis reddita esset; an non singularem Dei prudentiam, **602** et paternam adversus homines charitatem modis omnibus declarant?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

"Οὐτι τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας δὲ θεὸς μήτιος, καὶ διὰ τὰ μὲν κατορθώματα παρὰ Θεοῦ χρὴ δηλοῦνται καὶ αὐτῷ λογίζεσθαι, ἁδιθυμίᾳ δὲ ἡμετέρᾳ ἐπιγράψει τὰ πτασματα.

"Οταν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπτρεσίαν ἐπανιοῦσιν (18'), ἐξ ἐπιπνοίας Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαν, ἀρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδρογυνίας τὸν Θεὸν αἰτον εἶναι διαβεβαιούνται; Πάντων γε μάλιστα (19). Ἔστι γὰρ Θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ δριτα πράττειν, ἀνθρώπων δὲ, τὸ τῷ Θεῷ πείθεσθαι. "Ἐστι δὲ, οἷμαί, διακονία καλλίστη τε καὶ ἀρίστη, εἴ τις πρὸ τῆς ἐγχειρίσεως προκατασκευάζει τὴν τῶν πραγματομένων ἀσφάλειαν· καὶ ἐπίστανται γε πάντες ἀνθρώποι τὴν τῶν τε τῶν χειρῶν ἀγιωτάτην λατρελαν (20) διφέλεσθαι τῷ Θεῷ πίστει καθαρῷ καὶ

partem Severo Cæsari ad Italiam tutelam tradidit. Paulus post cum Maxentius imperium Romæ arripuisse, Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis et pollicitationibus corruptum Severti exercitum, ad suas partes traduxit. Post hæc Galerius cum majoribus copiis adversus Maxentium profectus, ipse quoque simili militum proditione desertus est. Ita Diocletiani milites in potestatem Maxentii venerunt.

(16) *Προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν.* In cod. Fuk. ac Turnebi ita legitur hic locus προνοίας τε Θεοῦ δὲ μεγάλη πόλις οὐκ εὑμοιρούτα.

(17) Ἀλλά μην καὶ πρὸς. Scribendum est δὲλλὰ μήν αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις, etc.; codex Fuk. ἀλλὰ μήν καὶ αἱ.

(18) *Kai τὼν μετὰ δικαιοσύνης συμβολατῶν.* Gloriatur Constantinus, quod, profligata Maxentii tyrannide, Romanis libertatem et contractus cum justitia reddiderit. Nam post cædem tyranni, quemcunque ab eo vel a judicibus ejus gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si quis dignitate ab illo auctus fuisset, ad pristinum statum redibat, et codicillos impetrata dignitatis ad legitimum principem referre cogebatur. Sententiæ quoque ac decreta, quæ iis temporibus prompserant judges, ex publicis scriulis ac tabulariis auferabantur. Denique totum illud tempus tyrannidis pro nullo habebatur, perinde ac si nunquam fuisset. Quare nec ad præscriptionem longi temporis prolificebat. Pacta quoque et conventiona, et cujusmodi contractus per id temporis spatum inter privatos transacti, pariter infirmabantur, idque stricto jure. Verum legitimi principes, parta de tyrannis victoria, postquam omnes eorum actus infirmaverant, pacta, venditiones, donationes, manumissiones, et hujusmodi privatorum gesta confirmare consueverant, data publicæ constitutio[n]is indulgentia; ne si haec omnia irrita fierent, privatorum quies ac securitas conturbaretur. Docent id imperatorum leges in codice Theodosiano, lib. xv, de infirmandis his quæ sub tyrannis gesta sunt. Ex quibus intelligimus, cur Constantinus dicat se

A ges, suspectum id fuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Totus enim ille supra memorati imperatoris exercitus, cum in potestatem venisset hominis ignavi qui imperium Romanum per vim rapuerat; Deo tandem urbi Romanae libertatem restituente, multis et maximis præliis penitus extinctus est. Sed et voces Deum adjutorem inclamantium tunc cum opprimerentur, et innatam sibi libertatem omnibus votis optarent; laudes item post malorum depulsionem, cum gratiarum actione

CAPUT XXVI.

Quod Deus causa fuit pietatis imperatoris, et quod eventus prosperos a Deo poscere, eique acceptos ferre debemus: secus autem gesta, negligentias nostræ imputare.

Meam porro operam cum laudant, quæ ex divini Nuniniis instinctu sumpsit exordium; an non aperte confirmant, fortium facinorum meorum Deum auctorem fuisse? Ita certe. Dei enim proprium est, optima quæque agere: hominum vero, obsequi. Illud porro optimum ac præstantissimum ministerium est, cum quis antequam manum operi admovat, sedulo prospicit ut cuncta quam tutissime gerantur. Norunt quidem omnes mortales, harum manuum sanctissimum ministerium Deo deberi: cum

contractus Romanis reddidisse. In codice Fuk. συμβόλων scribitur, non συμβολατῶν. Ad hunc modum alludere videtur Rutilius in fine libri ix, cum ait: *Edictis namque frequentibus per omnem locum propositis, non solum tyraunicas adversus Christianos depulerat leges, jusque civile reddiderat,* etc.

(18') *Ἐπαιροῦσιν.* Forte ἐπαιρῶσιν. Edīt.

(19) *Πάρτων τε μάλιστα.* Scribendum est πάντως, et ante hanc vocem ponenda est interrogatio, quemadmodum legisse videtur Christophorussonus.

(20) *Τὴν τῶνδε τῶν χειρῶν ἀγιωτάτην λατρείαν.* Non possum probare interpretationem Christophoroni, qui vertit, manum ad cælos sublatarum cultum. Ego vero non dubito quin λατρεῖα hoc loco idem sit ac ministerium. Ait enim Constantinus, homines Deo debere præstare manum suarum ministerium; idque cum fide pura ac sincera. Διαχειρία et ὑπηρεσία supra dixerat eodem sensu. Certe χεῖρες pro manibus ad cœlum elevatis, seu pro precibus, quomodo dici possint non video. Sed et quæ sequuntur, apertissime refellunt versionem Christophoroni. Addit enim Constantinus καὶ σὺν γε ταῖς χειράς, etc., id est precibus quoque et supplicationibus cum manum opera ac ministerio conjunctis, quidquid actum est pro hominum utilitate feliciter esse consecutum. Postquam enim Constantinus dixit homines manum suarum ministerium Deo debere præstare, addit non solum manus Deo commendandas, sed etiam preces ac supplications adhibendas, ut res quas agendas suscepimus, feliciter cedant. Hoc est quod Graeci vulgari proverbio dicere solebant σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χειρὶ κτενεῖ· quo indicabant, simul cum preicatione manum operi esse admovendam. Porro cum ait Constantinus τῶν τῶν χειρῶν λατρείαν, de seipo loquitur, eo modo quo apud Virgilium Æneas:

. si Pergama dextra
Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

pura ac sincera fide : et precibus ac supplicationibus cum manuum opera conjunctis, quidquid actuum est pro hominum utilitate, feliciter esse conjectum : quippe cum tantum utilitatis et privatum et publice in omnes redundaverit, quantum quisque tum sibi, tem necessariis suis optaverat. Pugnas etiam videbunt, et spectatores fuerint prælii, cum divina Providentia victoriam populo largita est : animadverterunt faventem precibus nostris atque adspirantem Deum. Quippe invicta res est justa precatio, nec unquam volo suo excidit, qui sancte Deo supplicasset. Neque enim locus repulsæ relinquitur, nisi quoties vacillaverit fides. Etenim Deus semper propitius adest, hominum probitatem benigno excipiens vultu. Quamobrem interdum quidem labi, humanum est ; humanorum vero lapsuum nequam auctor est Deus. Quicunque ergo pietatem consequantur, gratias omnium Servatori, pro nostra suaque ipsorum salute, et pro reipublicæ prospero statu agere debent : sanctisque precibus et continuis supplicationibus Christum nobis propitium reddere, ut beneficia sua perpetua esse velit. Hic enim auxiliator invictus, et propugnator est justorum. Idem Judex optimus, antesignanus immortalitatis, et vita æternæ largitor.

A εἰλιχρινεστάτη· καὶ σύν γε ταῖς χερσὶν εὐχαῖς τε καὶ λιτανεῖαις, πᾶν ὅσον ἤνυσται ὑπὲρ συμπέρουτος, κατορθῶσθαι, προσγενομένης ὥφελείας (21) ιδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ τοσαύτης, δῆσην ἀν ἔκαστος αὐτῷ τε καὶ τοῖς φιλτάτοις ηὔξατο· ίστορησαν δὲ καὶ τὰς μάγας, καὶ θέασαντο καὶ τὸν πόλεμον, τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύοστες (22)· καὶ εἶδον τὸν Θεὸν ἡμετέρας εὐχαῖς συγαιρόμενον· ἀνίκητον γάρ γρῆμα ἡ δικαία προσευχῆς, καὶ οὐδεὶς οὐσίως λιτανεύων ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γάρ περιλεπτεῖ κόσμος (23) ἀποτελύματι, εἰ μὴ μόνον Ἐνθα ἀν τὸ τῆς πίστεως ὀκλάζῃ· διάρτοι Θεὸς ἀεὶ πάρεστιν εὐμενής, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλοκάγαθιαν· διὸ ἀνθρώπινον μὲν, πταῖσαί ποτε. δὲ Θεὸς, ἀναίτιος τῶν ἀνθρωπίνων πταισμάτων (24).
B διὸ χρὴ τοὺς πάντας τοὺς ἐγγενεῖαν καταδιώκοντας, χάριν διμολογεῖν τῷ Σωτῆρι τῶν πάντων, ἔνεκεν τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας (25), καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εύμοιρίας, οὐσίαις τε εὐχαῖς καὶ λιτανεῖαις ἐπαλλήλοις ἐξιλεοῦσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, δπως τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ διαχυλάττοι· οὗτος γάρ ἔστιν ἀττιτητὸς σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστῆς τῶν δικαίων, δὲ αὐτὸς, κριτής &ριστος, ἀθανασίας ἥγετος, διδίους ζωῆς χορηγός.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΚΟΣ.

EUSEBII PAMPHILI

DE LAUDIBUS CONSTANTINI ORATIO IN EJUS TRICENNALIBUS HABITA.

603 PROLOGUS ORATIONIS

De laudibus Constantini.

Ἄγοντο vero non fabulas, nec sermones ad aurium illecebras compositos commentus, in hunc locum processi, ut quasi Sirenum cantu auditores permul-

(21) Vulg. πρὸς τερομένης ὥφελειας. Scribendum est uno verbo προσγενομένης, quod miror a Scaligerio et alii animadversum non fuisse. Ita certe codex Fukei.

(22) Τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύοντος. Populum Romanum intelligit, qui cum Maxentii tyrannide oppressus esset, pro Constantino adversus Maxentium vota faciebat. Et hic quidem sensus tolerari potest. Verumtamen, re attentius examinata, aliquid mendi hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἐμῷ στρατεύματι βραβεύοντα.

(23) Περιλεπτεῖ κόσμος. Hoc loco κόσμος ponitur pro praetextu; quod vocabulum in oratione Latina Constantini cum interpres non intelligeret, ita verbit: melius facturus, si πρόφασις posuisset. Male igitur Portesius et Christopheronus mundum interpretati sunt.

(24) Vul. ἀραιτος τῷ ἀνθρωπίνῳ πραγμάτων. Scribendum est πταισμάτων, ut in libro Moræi emendatum inveni. Atque id jam ante monuerunt

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (26)

Tῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐπαίρων.

'Ἄλλ' οὐκ ἔγω μύθους, οὐκ ἀκοῆς θήρατρα λόγων εὐγλωττίαν πλασάμενος, πάρειμι κηλήσων ὡς διὰ φωνῆς Σειρήνων· οὐδὲ χρυσέοις δεπάεσσιν, ὄρχιοις

Genevenses ex Scaligeri et Bongarsii libris, quibus subscrubit codex Fukei.

(25) Vulg. τῆς ἡμετέρας αὐτῷ σωτηρίας. Non assentior Scaligerio, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant: τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτ. Ego malum legere τῆς ἡμετέρας καὶ σφῶν αὐτῶν σωτηρίας, quam scripturam in versione mea seculum sum. In codice Fuk. scribitur τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In scheldis autem scriptum est τῆς τε ἡμέρας αὐτῶν, etc. — Scripsit Valesius non ut in sua nota legendum esse monet, sed ut nos exscripsimus, nempe τῆς ἡμετέρας αὐτῶν, elliptice eodemque sensu. Edidit.

(26) Πρόλογος. Solebant olin sophistæ ante orationes suas brevi interdum præfatione proludere, more citharædorum qui ante canticū, tentamenq; causa aliquid præcibunt. Ήταν πρæfatio vulgo προθεωρία dicebatur. Sic in oratione 15 Themistii, et in declamationibus Libanii non semel occurrit. Hinc προθεωρία a Theodorito sumitur pro prologo.

δινθεσι, δημάτων φράσει κεκαλλιεπημένοις, ἡδονῆς φάρμακα τοῖς τῶνδε προπιοῦμας φίλοις· σοφοῖς δὲ πειθόμενος, περαγγέλλω τὰς λεωφόρους φεύγειν καὶ ἐκτρέπεσθαι, μηδὲ τῷ πλήθει συνωθῆσθαι διαχελεύομαι. Ήτοι δὴ βασιλικῶν ὑμῶν κατιωτέρας ψῆφος ἐν ὑπὲν ἀπαρξόμενος (27). Μυρίων δ' ἀμφὶ τὴν αὐτὴν ἔμοι σπειδόντων χορείαν, πάτον ἀνθρώπων ἀλεετῶν (28) αὐτὸς, τὴν ἀτριβῆ βραδίουμαι, οἷς οὐ θέμις ἀνίπτοις ἐπιβαλεῖν ποσῖν. Οἱ μέν γε δημάδεις, μειρακίλων τε σοφίζεις πεπατημένους μεινάντες λόγους, μυστάν τε ἥξειν καὶ πάνδημον ἀσπαζόμενοι, θητᾶς ἀκοὰς θυντοῖς διηγήμασι θελγόντων, ἡδονῆς τὸ χριτήριον ἀποδόντες· οἱ δὲ αὐτῆς μύσται τῆς καθόλου σοφίας, θείων ἐπιτήμης ἄπει καὶ ἀνθρωπίνων ἐπήδοιοι, τὴν τοῦ χρείττονος ἐκλογήν ἐν ἀγαθοῦ μοιρᾷ θέμενοι, τὰς αὐτοῦ βασιλέως θεοφύλεις ἀρετὰς, φιλοθέους τε πράξεις, τῶν ἀνθρωπίνων προύτιμησάν τε καὶ εἰλοντο, δευτέροις ἀνυμνεῖν τὰ δεύτερα τῶν καλῶν παραχωρήσαντες. Θείων γάρ καὶ ἀνθρωπείων σοφίας οὖσται καὶ ἐν βασιλέως ψυχῇ, καὶ τῶν μὲν εἰς Θεὸν, τῶν δὲ εἰς ἀνθρώπους τεινόντων, τοῖς μὲν ἐκτὸς περιβόλων ιερῶν ἐστῶσιν, οἵπερ δὴ ἐπιτήδειοι (29), τὰ ἀνθρώπεια διακονεῖσθων, σεμνῷ μὲν δημαρχῷ καὶ ὑπερψῆ, βιωφελῇ τε καὶ ταῦτα· πάντα γάρ τὰ βασιλέως, καλὰ, πλὴν ἤτι λειτόμενα (30) τῶν θειοτέρων· οἱ δὲ ἀνακτόρων ἀγίων εἶσω, ἀδύτων τε καὶ ἀδάτων μυχῶν ἐντὸς διαβεγκάτες, θύρας βενθήσοις ἀκοὰς ἀποκλείσαντες, τὰς ἀποβήτους βασιλέως μυήσεις τοῖς τούτων μύσταις διηγείσιοιν μόνοις· οἱ δὲ τὰ ὄντα νάμασιν εὔτεσθειας καθηράμενοι, ψυχῆς τε αὐτῆς μεταρριψῶ πτερῷ τὸ νοερὸν ἐπερισσαντες, ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα χορευόντων, σιγῇ τὰ θεῖα τελούμενοι· λογίων δὲ χρησμοί, οὐκ ἐκ μαντείας μᾶλλον ἢ μανίας (31) παράφρονος, φωτὸς δὲ ἐπιπνοίαις ἐνθέου προσπεφωνημένοι, τῶν τελείων ἡμέν τηνέσθωσαν διδάσκαλοι (32), ἀμφὶ βασιλείας αὐτῆς, ἀμφὶ τε βασιλέως τοῦ ἀνωτάτου. δορυφορίας τε θείας ἀμφὶ τὸν πάντων βασιλέα, τοῦ τε καθ' ἡμᾶς βασιλικοῦ παραδείγματος, καὶ τοῦ τὸ χάραγμα κεχειδηλευμένου, τῶν θ' ἐκατέρῳ συνομαρτυνόντων τάγματι. Οἱ δὲ τὰς θεοπρεπεῖς τελετὰς ιεροφαντούμενοι (33), ὡδέ πῃ θείων ὅργιων ἐφαψώμεθα (34).

(27) Vulg. ἀπαρξόμενος. Scribo ἀπαρξόμενος ex codice Fuketi.

(28) Vulg. πάτων ἀνθρώπων ἀλεετῶν. Scriptendum est πάτον ἀνθρώπων. Est enim hemistichium Homeri notissimum de Belleroiphonte, quod Cicero ita convertit, ut posui. Certe in codice Fuk. diserte scribitur πάτον ἀνθρώπων ἀλεετῶν. Porro Eusebius hunc prologum ebris poetarum versiculis quasi floribus de industria conspersit, ut auditorum animos hujusmodi venustate pelliceat. Sic supra χρυσέοις δεπάσσει, poeticum est.

(29) Vulg. ὅπῃ δὲ οἴτερος δὴ ἐπιτήδειοι. Non dubito quin Eusebius scripsisset. δοτο δὴ περ οἱ ἐπιτήδειοι. Subaudiendum autem est verbum εἰστον. At interpres hujus orationis Christophorus cum hæc non animadvertisset, omnem hujus loci sensum interpretatione sua confudit. In codice Fuk. desunt hæc verba ὅπῃ δέ, optime.

(30) Πλὴν έτι λειπόμενα. Sic etiam Fuk. codex, malim tamen scribere πλὴν έτι.

(31) Μᾶλλον ἢ μανίας. Transpositio verborum

A cerem; nec ut aureis poculis, elegantium scilicet verborum flosculis summo cum artificio decoratis, voluptatis pigmenta hujusmodi rerum studiosis hominibus propinarem. Quin potius sapientum præceptis obtemperans, cunctis suadeo ut vias publicas fugiant, neve una cum multitudine collidi velint. Accessi ergo, ut imperatorias laudes novo quadam carminis genere præcinerem. Quamvis vero insituti pene alii eamdem mecum viam carpere conantur, ego tamen hominum vestigia vitans, ut ait ille, viam ingrediar minime tritam, quam illotis pedibus ingredi nefas est. Liceat quidem illis qui vulgares ac juvenilibus tritos argutiis sermones constantur, et qui suavem quamdam ac popularem colunt musam, hominum aures humanis narracionibus delinire, dum cuncta referunt ad voluptatem. B Illi vero qui universalis sapientiae mysteriis initiati sunt, utpote divinarum humanarumque rerum scientiam consecuti, cum præstantioris rei deleclum summæ felicitatis esse ducant, imperatoris nostri Deo amabiles virtutes, et pios actus, humanis ejusdem dotibus factisque anteponunt; et inferiores res, inferioribus hominibus prædicandas relinquunt. Nam cum imperatoris animus rerum divinarum humanarumque scientia præditus sit; et illæ quidem ad Deum, hæ vero ad homines referantur: illis quidem qui extra templi ambitum possili sunt, res humanas suggerant ii qui ad hoc munus obeundum idonei extiterint. Sunt hæ quidem sane illustres et eximiae, et in primis utiles generi humano. Quippe cuncta quæ in imperatore nostro cernuntur, eximia sunt. Sed tamen a divinis rebus longo intervallo superantur. C Illy vero qui intra sacrariū et in 604 ipsa templi adyta ac penetralia ingressi sunt, januas profanis auribus occludentes, arcana imperatoris mysteria solis initiatis exponant. Iste porro ubi aures suas pietatis fontibus purgaverint, et intelligentiam quasi expansi animi alis in sublime sustulerint, circa ipsum Deum omnium regem choreas agant, divina mysteria percipientes. Oracula porro, non illa ex vaticinatione, seu potius furore quodam atque insania

familiaris Eusebio, pro ἢ μᾶλλον μανίας. Moi ἐπιπλατας scribitur in codice Fuk.

D (32) Τῶν τελετῶν ημῖν γενέσθωσαν διδάσκαλοι. Procul dubio scribendum est τῶν τελετῶν, quæ emendationem confirmant verba quæ mox sequuntur, οἵ δὲ τὰς θεοπρεπεῖς τελετὰς ιεροφαντούμενοι. Ait enim Eusebius libros sacros in quibus divina continentur oracula, magistros nobis esse sacrorum mysteriorum, ac veluti quosdam hierophantas.

(33) Ιεροφαντούμενοι. Idem est quod supra dixit τελούμενοι. Nam ιεροφαντεῖν, idem valeat ac τελεῖν. Quare ιεροφαντεῖσθαι idem erit ac τελεῖσθαι. Hierophantæ Athenis dicebantur antistites Eleusiniorum sacrorum, qui sacra Cereris tradebant et consignabant. Quos tanto honore prosequerantur sacra, ut nunquam eos proprio nomine appellarent. Docet id Eunapius in Vita Maximi philosophi his verbis

(34) Θειῶν ὅργιων ἐφαψώμεθα. Vocem ὅργιων omiserant typographi Geneveenses, quām nos ex codice Fuk. supplevimus.

profecta; sed quæ divini Spiritus afflato atque intima illustratione sunt edita, nobis pro magistris sint sacrorum: qui nos instituant de regno ipso ac de summo omnium rege deque divino illo satellitio supremum omnium moderatorem ambiente: tum de exemplari quod apud nos est regiae potestatis, ex illo cœlestis regni expressum archetypo; et de altero falso et adulterino: ac postremo de his quæ utrumque regnandi genus atque institutum comitantur. Ab his igitur oraculis, velut a quibusdam hierophantis divina edicti mysteria, sacros sermones in hunc modum aggrediamur.

CAPUT I.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Est hæc quidem summi imperatoris festivitas, in qua nos qui imperatoris famuli sumus, sacrorum sermonum documentis afflati exultamus. Festivitatis autem auctor nobis et signifer est summus ipse imperator. Maximum porro imperatorem appello eum, qui vere est maximus. Eum dico (nec succensebit qui hic adest, quin potius hunc de divinitate sermonem pari nobiscum studio ac favore prosequetur), qui ultra universa consistit; qui omnium summus est atque altissimus et immensus. Cui cœlestes quidem fornices throni vicem prebent; terra vero est pro scabellio pedum. Atque hunc intelligentia comprehendere nemo unquam perfecte possit. Quippe lux undequaque ex eo emicans, inexplicabili quodam radiorum fulgere cunctos ab divinitatis illius conspectu repellit. Circa hunc cœlestes discurrent exercitus: huic sti-
605 patorum officium exhibent supernæ potestates: hunc herum et dominum atque imperatorem agnoscent. Ex ejus splendore tanquam ex perenni quodam luminis fonte haurientes, angelorum et archangelorum innumerabiles ordines, et sauctorum spirituum chori collustrantur. Cuncta item lumina, ac præcipue divina illa atque intellectualia spirituum luminum genera quæ ultra cœlum sedes habent, magnum hunc imperatorem summis ac divinis canticis celebrant. Cœlum vero tanquam cœruleum quoddam velum, obtensem est, quod eos qui extra positi sunt, ab illis qui in regia versantur secludit. Circa hoc non secus ac lapidarii in imperialis palatii vestibulis discurrent sol et luna, ac reliqua cœli luminaria: et cum imperatorem ipsum

πανήγυρις μὲν αὕτη βασιλέως μεγάλου, χαῖρομεν δὲ ἐν αὐτῇ θεάζοντες λόγων ιερῶν παιδεύμασιν, οἱ βασιλικοὶ παιδεῖς· ἔξαρχει, δὲ τὴς ἑστῆς, δὲ μέγας βασιλεὺς. Μέγαν δὲ ἕγω βασιλέα καλῶ, τὸν ἀλτηθῶς μέγαν· τούτον δὲ εἶναι φῆμι (οὐ νεμεστῆς) δὲ παρὼν βασιλέυς, ἀλλὰ καὶ συνεψημένει τῇ θεολογίᾳ· τὸν ἐπέκεινα τῶν δλῶν, τὸν πάντων ἀνώτατον, τὸν ὑπέρτατον, τὸν ὑπερμεγέθη, οὐθένος μὲν τῆς βασιλείας, ἀψίδες οὐράνιοι, γῆ δὲ ὑποπόδιον αὐτῶν τῶν ποδῶν· οὐδὲ τις ἐπαξιώς (35) νοῆσαι τοῦτον δύναται· ἀντὶ φῶς δὲ ἀμφὶ αὐτὸν ἀπαστράπτον ἀρρένοις ἀκτίνων μαρμαρυγαῖς, παντὶ τῷ τῆς αὐτοῦ θεότητος ἀπείρῃ τὴν θέαν. Τοῦτον στρατιαὶ περιπολοῦσιν οὐράνιοι, δορυφόροῦσι δὲ ὑπερβόσμιοι δυνάμεις, τὸν αὐτὸν δεσπότην καὶ κύριον καὶ βασιλέα γνωρίζουσαι· ἀγγέλων τε ἀπειρα πλήθη, θισσοὶ τε ἀρχαγγέλων, καὶ πνευμάτων ἀγίων χοροί, τῶν ἀμφὶ αὐτὸν μαρμαρυγῶν ὡσπερ ἐξ ἀενάων φωτὸς πηγῶν ἀρυτόμενοι, καταυγάζονται. Φῶτά τε πάντα, καὶ φώτων ἀσωμάτων θεῖα καὶ νοερὰ γένη, τὸν ἐπέκεινα χῶρον οὐρανοῦ λαχόντα, τὸν μέγαν βασιλέα (36) τοῖς ἀνωτάτῳ καὶ θεοπρεπεῖν ὑμνοῖς γεραίρουσι· μέσος δὲ ἀμφιβέβληται μέγας οὐρανὸς περιπέτασμα κυάνεον, τοὺς ἔκτος, τῶν εἰσω βασιλικῶν οἰκων διείργον· ἀμφὶ δὲ τοῦτον ὡς ἐν βασιλείοις προθύροις περιπολοῦσι δραδουχοῦντες (37). Ήλιος καὶ σελήνη καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα, τὸν βασιλέα τιμῶντες, αὐτοῦ τε νεύματι καὶ λόγῳ, τοῖς τὸν σκότιον ἔχω λαχοῦσιν οὐρανοῦ χῶρον, φωτὸς ἀσέβετος ἐξάποντες λαμπάδας. Τοῦτον τὴν μέγαν βασιλέα Χριστὸν, καὶ αὐτὸν τὸν καλλίνικο τὴν βασιλέα ἀνυμνεῖν συνηθημένος, εὖ μάλα δοκῶμοι ποιεῖν (38), ἀτε τῆς βασιλείας τὴν τοῦτον μόνον

bis verbis: Τοῦ δὲ ἑροφάντου κατ' ἔκεινον τὸν χρόνον, δτις ἦν τοῦνομα, οὐ μοι θέμις λέγειν· ἔτελει τὴν ταῦτα γράφοντα, καὶ εἰς Εὐμολπίδας ἦγε: *Nomen vero ejus qui tunc erat hierophanta, nefas mihi est efferre, propterea quod me qui hæc scribo, sacris initavi, et inter Eunolpidas retulit.* Idem testatur Lucianus, seu quis alias auctor, in *Lexiphane*; ubi Megalonymus quidam Atheniensis ait se cum egressus esset domo visurus magistratum, offendisse daduchum et hierophantam, et alios sacrorum ministros, qui Dianam in ius trahebant, accusantes hominem, quod ipsos proprio nomine appellasset, cum nefas esset eos proprio nomine appellare, posteaquam consecrati fuerint: ἔγχλημα ἐπάγοντας, δτι ὄνδρας ταῦτα εὗ εἰδὼς, δτι ἔξ οὐπερ ὀστοθησαν, ἀνώνυμοι τέ εἰσι, καὶ οὐκέτι ὄνομαστοι. Quanquam Lucianus plus dicit quam Eunapius. Nam Eunapius quidem iis duntaxat qui sacra apud Eleusinam fuisse, nefas fuisse dixit hierophantam illum a quo sacra suscepserant, proprio nomine appellare. Lucianus vero omnibus promiscue id velutum fuisse affirmat. Hinc est quod inter epistolas Libanii, quædam leguntur hoc titulο: τῷ ἑροφάντῃ. Et in lib. v epistolarum Synma-

chi, primæ tres inscribuntur *hierophantæ*. Cum enim uterque illorum Athenis initialis fuisset, nefas habuit hierophantam proprio nomine appellare.

(35) Vulg. οὐδὲ εἰ τις ἐπαξιώς. Scribendum videtur οὐδὲ ἀν τις. Videatur tamen aliquid hic deesse. In codice Fuf. scribitur οὐδὲ τις ἐπαξιώς νοῆσαι τοῦτον δύναται· ἀν, recte.

(36) Vulg. τὸν μέγαρον βασιλέα Χριστόν. Postrema vox delenda est. Quæ enim haecceus dixit Eusebius, non de Christo, sed de Deo Patre dixit, cui proprie monarchiam veteres theologi tribuerunt. Sed et sequentia manifeste docent, hæc non dici de Christo. Si cui tamen religio est aliquid expungere, post vocem βασιλέα distinctionem apponere oportebit, ut sensu sit Deum Patrem, summum omnium Regem, tum a Christo, tum a Constantino hymnis celebrari. Ideum enim de Christo infra dicit Eusebius noster.

(37) Δραδουχοῦντες. Eleganter Eusebius solem et lunam comparat lampadaris seu cursoribus, qui imperatori praire conseruant cum coreis et lampadibus, ut notavi ad Amm. Marcellinum.

(38) Vulg. εὖ μάλα δοκῶν ποιεῖν. Scribendum videtur δοκῶ ποιεῖν, quam lectionem in versione

εἰδὼς αἴτιον· τοῦτον καὶ φιλόθεοι Καίσαρες πηγὴν ἀπάντων ἀγαθῶν εἶναι· γνωρίζουσι, πατρόθεν τὸ μάθημα παρειληφτέος· τοῦτον στρατοπέδων δῆμοι, λκοὶ παμπληθεῖς κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις, ἔθνῶν τε ὅρχοντες ἐκκλησάζοντες, εὐτερούσιν, ὑπὸ μεγάλῳ Σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ (39) πατερούμενοι· ἀλλὰ καὶ τῶν ἀθρόων γένος ἀνθρώπων, ἔθνη παντοῖα, φυλαὶ καὶ γλώτται, κοινῇ τε πάντες δόμοῦ καὶ κατὰ μέρος, ταῖς γνώμασι διεστῶτες τὰ ἄλλα, κατὰ μόνην τήγης συμψωνοῦσι· τὴν δομολογίαν, τὸν ἔναντι καὶ μόνον λογισμὸς ἐμφύτοις, αὐτομαθέσι τε καὶ αὐτοδιδάχτοις ἐνοίσαις θεοκλυτοῦντες. Τί δ'; οὐχὶ καὶ τὸ πᾶν τῆς γῆς στοιχεῖον αὐτὸν δεσπότην γνωρίζει, τοῖς ἐξ αὐτῆς ἀναδιδομένοις βλαστήμασι τε καὶ ζώοις, τὴν πρὸς τὸ νῦντα τοῦ χρείττονος (40) πατογὴν ἔνδεικνυμένη; Τεῦτον καὶ ποταμῶν ῥοαὶ πλημμυροῦσαι τοῖς νάμασι, πηγῶν τε τῶν ἐξ αἰώνος, βυθῶν ἀπέιρων (41) ἀενάων πηγάζουσαι ρύσεις, τῆς ἀρδήτου θαυματουργίας ἐπιγράφονται αἴτιον· αὐτὸν καὶ θαλάττης ἀνυσσοι βένθεσιν ἀπειροις ἐγκεκλεισμέναι· κυρτούμενά τε κύματα, μετέωρα εἰς ὕψος αἰρόμενα (42) καὶ φόδον ἀπειλοῦντα τῇ γῇ, μέχρις αὐτῶν αἰγαλῶν προιόντα, πτήσει, νεύματι θείου νόμου πεπεδημένα· αὐτὸν καὶ γειμερίων διμέρων μεμετρημένα ρέματα, κτύποι τε βροντῶν καὶ ἀστραπῶν λαμπτηδόνες, παλίνστροφοι τε ἀνέμων ῥιπαί, νεφῶν τε διαέριοι πορεῖται, τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν αὐτοπτεῖν (43) ἀδυνάτοις, προραΐνουσιν· ἀλλὰ καὶ ὁ παμφατής ἥλιος τὸν μακρὸν αἰώνα δολικένων, μόνον αὐτὸν οἶδε Κύριον, αὐτοῦ τε νεύματι δουλεύων, οἵποτε βαίνειν ἐκτὸς ὅρων τολμᾷ· σελήνη τε ὑποχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου (44), χρόνων τε περιθόριος μειούμενη καὶ πάλιν αὐξημένη, θεσμοῖς ὑποτίττεται θείοις· κάλλη τε οὐρανοῦ, χορείαι, ἀστρῶν ἀποστήλοντα, βαίνοντά τε σύν τάξει καὶ ἀρμονίᾳ, καὶ τοὺς αὐτῶν ἀναμετρούμενα κύκλους, τὸν παντοίων δοτῆρα φύτων ἀνακηρύττουσιν, δόμοῦ τε πάντες οὐράνιοι φωτιστοί, αὐτοῦ νεύματι καὶ λόγῳ μίαν συνταξάζοντοι μελιμδίαν, μακρῶν αἰώνων κύκλοις δολιχὸν ἔξανύοντες δρόμον, αἰθέριων σταδίων διπτεύουσιν ἀγῶνας· νυκτῶν τε καὶ ἡμερῶν ἀμοιβαῖαι κινήσεις, ὡρῶν τε καὶ καρῶν μετασβολαί, βυθοῖς τε

mea seculus sum. Sed videntur omnino hic quædam deesse, qua superliri possunt in hunc modum: Τούτον τὴν τὸν μέγαν βασιλέα, Χριστὸν καὶ αὐτὸν καλλικρατὸν τὴν μὲν Βασιλέαν ἀνυμένην συνηθημένον, ἀνυμένην δὲ τὴμέτερος βασιλέως, εὐ μάλα δοκῶν ποιεῖν, εἰτ., id est, Hunc maximum regem a Christo, qui et ipse Rex noster est invictissimus, hymnis celebrari probe sciens imperator noster, ipse quoque laudibusaque hymnis prosequitur, recte atque ordine faciens; quippe qui intelligat, hunc unum nobis imperii auctorem esse. Ita sensus est apertissimus: nec puto Eusebium alteri scripsisse ac sensisse. In codice tamē Fuk. scribitur, εὖ μάλα δοκῶ μοι ποιεῖν.

(39) *Υπὸ μεγάλῳ Σωτῆρι καὶ διδασκάλῳ. Interpres hæc locum ita verit, Lumen quoque, cuius lumen multo obscurius est quam solis. Ego vero scribendum esse existimo τὸ φέγγος ἡλίου, id est, luna vero quæ sub solis lumine incedit.*

(40) *Vulg. τὴν πρὸς τὸν μάλα τοῦ χρείττονος ψυχομαρτήν. Illic locus corruptus est, quem tamē facile possit emendare. Scribe igitur meo periculō τὴν πρὸς τὸ νῦν τοῦ χρείττονος, certissima emendatio.c.*

PATR. GR. XX.

A impense venerantur, tum ex ejus nutu ac præcepto, semolis a cœlo et obscuram regionem incolentibus, inextincti luminis faces præbent. Hunc ergo maximū imperatorem a Victore nostro Augusto hymnis quoque celebrari conscius cum sim, recte mihi facere videor; quippe qui sciam hunc unum imperii nobis auctorem esse. Hunc etiam Dei amantissimi Cæsares omnium honorum fontem agnoscent, ita scilicet a parente suo instituti. Hunc exercitus, populi ac turbæ tam in agris quam in urbibus, et rectores provinciarum in ecclesiam convenientes rite colunt, a magno Servatore et magistro erudit. Denique universum simul hominum genus, gentes omnes, tribus et lingue, et tam in unum coacti omnes, quam seorsum positi, licet in aliis rebus inter se dissentiant, in hac tamen sola confessione consentiunt; hunc unum ac solum, naturali ratione et notionibus sibi insitis nec ullius magisterio traditis, invocantes Deum. Quid totius terræ moles, nonne illum Dominum agnoscit, germinibus et animalibus ex se nascentibus aperte declarans, se tanquam ad potioris nutum imperiumque famulari? Hunc et fluminum cursus, aquarum copia exuberantes, et fontium lapsus ex abditis et immensis terra finibus perpetuo manantium, inexplicabilis miraculi auctorem profitentur. Hunc profundi maris gurgites, immensa altitudine conclusi, et succutuum vortices in altum sublati, terreneque ipsi formidinem incutientes, simul atque ad litus accesserint, reformidant, divinæ legis imperio constricti. Sed et hibernorum imbrum moderata dispensatio, frager tonitrum, fulgurum coruscatio, ventorum reciprocī impetus, nubium denique variii per aerem discursus, ejus præsentiam exhibit iis qui ipsum coram intueri non possunt. Sol quoque totus lumine radians, qui extensa seculorum spatia decurrit, solum hunc Dominum agnoscit; ejusque obsequens nutui, nunquam extra præscriptos terminos audet incedere. Luna etiam quæ luminis splendore soli concedit, dum certis temporum intervallis minuitur et augetur, divinis legibus obtenuit.

(41) *Ἐξ αἰώνος, βυθῷς ἀπελπω. Quatuor hæc vocabula delenda esse videntur, utpote superflua, et huic loco parum convenientia. Quod si quis ea retinerere voluerit, transponenda erunt hoc modo: πηγῶν τε τῶν ἀενάων ἐξ αἰώνος βυθῶν ἀπέιρων πηγάζουσαι ρύσεις. Quanquam aliud verbum substituendum videtur. Neque enim commode dicitur: πηγῶν πηγάζουσαι ρύσεις. Melius esset ἀνομβρίζουσαι, ut loquatur Eusebius infra, vel potius ἀνομβροῦσαι.*

(42) *Εἰς ὕψος αἱρόμετρα. Ultima vox deest in codice Fuk.*

(43) *Vulg. τὴν αὐτοῦ θέαν ἀρτόπτειρ. Scribendum videtur τοῖς πρὸς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖρ, ἀδυνάτοις. In codice Fuk. legitur τοῖς τὴν αὐτοῦ θέαν ἀντοπτεῖρ, recte.*

(44) *Τροχωροῦσα τὸ φέγγος ἡλίου. Interpres hanc locum ita verit, Lumen quoque, cuius lumen multo obscurius est quam solis. Ego vero scribendum esse existimo τὸ φέγγος ἡλίου, id est, luna vero quæ sub solis lumine incedit.*

perat. Cœli quoque pulchritudo, quod astrorum cho-
reis resplendet, et numero atque ordinato motu
progrediuntur, ac circulos suos metitur, Deum totius
lucis auctorem pronuntiat. Cuncta item cœli lumi-
naria, ex ejus nutu ac mandato, velut pulcherrimo
instituto concentu, multis annorum conversionibus
longissimum cursum absolvantia, instar aurigaram
in ætherio circo decurrunt. Noctium insuper ac
dierum alterni recursus, tempestatum anni muta-
tiones, ordo denique ac numerosa modulatio uni-
versi, immensæ ejus potentiae multiplicem soleritiam
celebrant. Huic præterea invisibiles potestates quæ
per apertos aeris campos discurrent, debitam et
convenientem Deo laudem tribuunt. Hunc ergo ma-
ximum imperatorem totus simul mundus hymnis
prosequitur. Hunc sursum cœli et qui supra cœlos
sunt chori, venerantur; hunc angelorum exercitus
cantibus celebrant; hunc spiritus ex intellectuali luce
editi, parentem suum ac Deum nuncupant. Hunc
æones temporis expertes, ante hoc cœlum et hunc
mundum conditi; alii præterea infiniti æonum æones
ante omnem rerum visibilium constitutionem, unum
ac summum Dominum et Principe agnoscunt. Ipse
denique in omnibus, et ante omnes et post omnes
unigenitus ejus Filius ac Sermo præexistens; ma-
gnus magni Dei Pontifex, omni tempore omniq[ue]
ævo antiquior, Patris sui cultui devotus ac dicatus,
primus ac solus pro omnium salute ei supplicat. Qui
prærogativam quidem honoris obtinet principatum
universi, æqualem autem cum Patre gloriam in
Patris possidet regno. Quippe ipse lux est universa
transcendens, quæ circa Patrem discurrit, et inter-
venit suo naturam principii atque ortus experient
a rerum generatarum substantia secludit. **607**

Quæque superne ex divinitate principii ac finis experte emanans, extra procedit, et supercelestem
regionem, cunctaque quæ intra cœlum sunt, sapientiæ luce, quæ solis splendore longe præstantior est, il-

(45) Τῆς ἀπειρομεγέθους δυνάμεως. Malim scri-
here τῆς ὑπερμεγέθους δ. Mox ubi legitur σοφίαν
ἀναπέρπουσι, illud verbum substituendum est; puta
ἀνυκνοῦσιν, vel ἀνακηρύττουσιν. Nam verbum illud
ἀναπέρπουσιν non convenient huic loco, et ex se-
quenti periodo huc perperam irreprimit. In codice Fuk. legitur τὴν πολυποίκιλον σοφίαν γεραίρουσιν
absque his verbis τῆς ἀπειρ. δυνάμεως, quæ nec in
vetustissimo codice Palatino leguntur.

(46) Καὶ μετὰ πάρτα. Non video quomodo hæc
dici possint de Verbo, illud esse ante omnia et post
omnia, nisi de Verbo incarnato hæc intelligamus.
Quo sensu in Apocalypsi legitur: *Ego sum a et ω, primus et novissimus* (Apoc. 1, 8). Potest etiam id
intelligi de Verbo, quod cum ante omnia sacerdota
genitum sit, nihilominus continue generatur a Pa-
tre. Et hoc est, quod in psalmis dicitur, *Filius meus es tu: ego hodie genui te* (Psal. 11, 7). Sic
Verbum est ante omnia et post omnia et in omni-
bus, non successione temporis, sed ob rationem
æternæ generationis. Ipse enim est omnium initium
ac finis, qui omnia quæ sunt, et quæ esse possunt,
inchoat simul ac terminat. Possunt tamen hæc Eu-
sebii verba aliter intelligi, si construantur cum
verbo ὑπεριλάσκεται. Ita sensus erit, Verbum ante
omnes et post omnes Deum Patrem placare. Sed
prior expositio verior est. Sic enim Dionysius Ale-
xandrinus in epistola ad Hermam monem de Filio Dei
loquitur: Οὐδὲ τὴν κριτικὴν πειδεῖτο τοῦ πρὸ πάντων

Α καὶ τάξεις τοῦ παντὸς (τῆς ἀπειρομεγέθους δυνά-
μεως [45]) τὴν πολυποίκιλον σοφίαν γεραίρουσιν αὐτῷ
καὶ δυνάμεις ἀφανεῖς, ἀμφὶ τῷ δι' ἀέρος ἀνειμένῳ
πεδίᾳ ποτώμεναι, τὴν ὁφειλομένην καὶ πρέπουσαν
θεολογίαν ἀναπέμπουσιν· τοῦτο δὴ τὸν μέγαν βασι-
λέα, καὶ αὐτὸς ὁμοῦ πᾶς ἀνυμεῖ κόσμος· τοῦτον
ἄνωθεν οὐρανον, οὐρανίων τε ἀψίδων ὑπέρτεροι χροτοί,
γεραίρουσιν ὑμνοῦσι δὲ ὅμνοις ἀρρήτοις ἀγγέλων
στρατιαὶ, πνεύματά τε νοεροῦ φωτὸς ἔκγονα, τὸν
σφῶν γεννήτορα θεολογοῦσι· τοῦτον αἰώνες ἀχρονος
πρὸ οὐρανοῦ τοῦδε καὶ πρὸ κόσμου, ἀλλοι τε τοῦτον
ἀπειροι αἰώνες αἰώνων, πρὸ πάσης τῆς τῶν ὥρατῶν
ὑποστάσεως, μόνον καὶ μέγαν Δεσπότην καὶ Κύριον
ἐπιγράφονται· τοῦτον καὶ αὐτὸς ἐπὶ πᾶσι καὶ πρὸ^τ
πάντων καὶ μετὰ πάντας (46), ὁ προών αὐτοῦ μονο-
γενῆς Λόγος, δὴ μέγας Ἀρχιερεὺς τοῦ μεγάλου Θεοῦ,
παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρετερότετος, τῇ
τοῦ Πατρὸς καθωσιαμένους τιμῇ (47), πρώτος καὶ μέ-
νος τῆς πάντων ὑπεριλάσκεται σωτηρίας, πρωτείοις
μὲν τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς, δευτεροίοις δὲ τῆς Πατρικῆς
βασιλείας (48) ἐνδοξαζόμενος, δητὶ δὴ τὸ φῶς αὐτὸς
ἥν τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ἀμφὶ τὸν Πατέρα χρεῖον,
μεστεύον τε καὶ διεῖργον τῆς τῶν γενητῶν οὐσίας.
τὴν διναρχον καὶ ἀγέντον ιδέαν· δὴ καὶ διναθεν ἐξ
ἀλήκουτον καὶ ἀνάρχου θεότητος ἀναβλυστάνον, ἕξ
πρόσιτον, τὸν ὑπερουράνιον χώρον, τά τε εἰς τὰ οὐρα-
νοῦ πάντα, κρείττονις ἢ καθ' ἡλιον σοφίας καταλάμ-
πον αὐγαῖς· αὐτὸς δὲ ἀν εἴη δὲ τοῦδε τοῦ σύμπαντος
καθηγεμὼν κόσμου, δὲ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων
καὶ ἐπὶ πάντων ὀρμένοις τε καὶ ἀφανέστιν, ἐπιπορευό-
μενος τοῦ Θεοῦ Λόγος· παρ' οὐ καὶ δὲ οὐ τῆς ἀνο-
τάτω βασιλείας τὴν εἰκόνα φέρων δ τῷ Θεῷ φιλος
βασιλεύς, κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῶν ἐπὶ γῆς
ἀπάντων τοὺς οἰκακὰς διακυβερνῶν ιθύνει.

καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Qui locus referit in
libro vii, c. 10, *Historia ecclesiastica*, Novatianus
quoque in libro *De Trinitate*, cap. 14, Christum ait
esse ante omnia et post omnia: ante omnia quidem,
ut Deum, post omnia vero, ut pro hominem.

(47) Τῇ τοῦ Πατρὸς καθωσιαμένος τιμῇ. Male
interpres veritatem dignitatis paternæ particeps, cum
vertendum esset, devotus ac dicatus cultui Patris.
Similis est inscriptio illa, qua in basi statuarum
quas imperatoribus dicaverant, vulgo legitur *Divo
TUTTO NUMINI MAJESTATIQUE EJUS*. Cæterum hæc Ari-
anum dogma sapiunt. Quisquis enim Deum Verbum
cultui Dei Patris devotum esse dicit, is profecto
nimis abjecte de Verbo loquitur, ac Verbum non
rèquere Deo Patri, sed potius subjicere videtur.
Eiusmodi est quod addit Eusebius, Verbum Patri
suo supplicare pro omnium salute. Quæ si de Deo
Verbo dicantur quatenus verbum est, ferri nullo
modo possunt. Siu de Christo accipiuntur, id est,
de Verbo postquam humanam naturam assumpsi, sunt
sunt verissima. Eadem sententia exstat in lib. ii
Adversus Marcellum, cap. 7, ubi Eusebius ait silium
colere, adorare et glorificare Deum Patrem. Porro
in codice Fuk. paulo ante legitur: Ο παντὸς χρό-
νου, καὶ πάντων αἰώνων πρετερότετος.

(48) Vulg. *Isteis δὲ τῆς Πατρικῆς βασιλείας*. Non
dubito quin Eusebius ipse scripterit δευτερότοις
δὲ τῆς Πατρικῆς βασιλείας, quod editores cum ferre
non possent, mutandum esse putarunt in Isteis, ut

Iustit. Hic est totius mundi Dominus, supra omnia et per omnia, et in omnibus tam visibilibus quam invisibilibus incedens Dei Sermo. A quo et per quem, hic noster Deo charis imperator, cœlestis imperii imaginem gerens, terrena cuncta quorum gubernaculis admotus est, instar Dei moderatur.

KEΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ού μέν γε τοῦ Θεοῦ μονογενῆς Λόγος, τῷ αὐτοῦ Πατρὶ συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰώνων εἰς ἀπερίους καὶ ἀτελευτήτους αἰώνας· διαρκῆς δὲ τούτῳ φίλος (49), ταῖς δινθεν βασιλικαῖς ἀπορθόαις χορηγούμενος, τῷ τῆς θεῖκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ (50) δυναμούμενος, μακραῖς ἑτῶν περιδόσις τῶν ἐπὶ γῆς κρατεῖ. Εἴθ' δὲ μὲν τῶν διλων σωτὴρ τὸν σύμπαντα οὐρανὸν τε καὶ κόσμον, τὴν τε ἀνωτάτω βασιλείαν, εὐπρεπῆ τῷ αὐτοῦ Πατρὶ παρασκευάζει· δὲ τούτῳ φίλος, αὐτῷ τῷ μονογενεῖ καὶ σωτῆρι Λόγῳ τοῦ ἐπὶ γῆς τοὺς ὑποχειρίους προσάγων, ἐπιτρέπεις πρὸς τὴν αὐτὴν βασιλείαν (51) καθίστησι. Καὶ δὲ μὲν κοινῶς τῶν διλων Σωτὴρ τὰς ἀποστατικὰς δυνάμεις, δσαι ποτὲ ἀμφὶ τόνδε τὸν ὑπὲρ γῆς ἀέρα διπτάμεναι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐνέχριμπτον ψυχαῖς, ἀφράτῳ καὶ θεῖκῇ δυνάμει, οἵα θῆρας ἀγρίους, τὸν αὐτοῦ θρεμμάτων ποιμένος ἀγαθοῦ δίκην, πορθωτάτῳ καθίστησιν· δὲ τούτῳ φίλος, δικαίων παρ' αὐτοῦ τοῖς κατ' ἔχθρῶν κοσμούμενος τροπαῖς, τοὺς ἐμφανεῖς τῆς διληθείας ἔχθροὺς νόμῳ πολέμου χειρούμενος, σωφρονίζει. Καὶ δὲ μὲν λόγος ὁν προκόσμιος καὶ σωτὴρ τῶν διλων, λογικὰ καὶ σωτηριώδη σπέρματα τοῖς αὐτοῦ παραδίδοντος θιασύνταις, λογικούς ἄμα καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς βασιλείας ἐπιστημονικοὺς ἀπεργάζεται· δὲ τούτῳ φίλος, οἴλα τις ὑποφήτης τοῦ Θεοῦ Λόγου, πᾶν γένος ἀνθρώπινον ἐπὶ τὴν τοῦ χρείττονος ἀνακαλεῖται· γνῶσιν, ταῖς πάντων ἀκοαῖς ἐμβοῶν, μεγάλῃ τε τῇ φωνῇ τοῖς ἐπὶ γῆς ἄπαντοι τοὺς τῆς διληθείας εὐεσεβείας (52) καὶ ἀληθείας ἀναχρύττων νόμους. Καὶ δὲ μὲν τῶν διλων Σωτὴρ τὰς οὐρανίους πύλας τῆς τοῦ Πατρὸς βασιλείας τοῖς ἐνθένδε ἐκεῖσε μεθισταμένοις ἀναπετάννυσιν· δὲ δὲ ζῆλῳ τοῦ χρείττονος, πάντα δύπον ἀθέου πλάνης τῆς κατὰ γῆν βασιλείας ἀποκαθηράμενος, χοροὺς δσίων καὶ εὐεδῶν ἀνδρῶν, εἰσὼν βασιλικῶν οἰκων εἰσκαλεῖται, αὐτανδρὸν τὸν σύμπαντα στόλον τῶν ὑπ' αὐτῷ κυβερνωμένων, διατάσσειται προμηθούμενος· πανήγυρίν τε ταύτην μόνος ούτος τῶν πώποτε τῆς Ἱρωματῶν καθηγεμονευσάντων βασιλείας, τριταῖς δηδη περιβόοις δεκάδων πρὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τιμηθεῖς,

Filius Patri æqualis poneretur. Verum Eusebium ita scripsisse, ut dixi, docet primo ipsa series orationis. Distinguuit enim Eusebius hoc loco gubernationem et regimen universi a regno Dei Patris. Et in gubernatione quidem universi, Filium ait principem locum obtinere: in regno autem Patris secundum, πρωτεῖοις μὲν τῆς τῶν διλων ἀρχῆς, δευτερεῖοις δὲ τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐνδοξαζόμενος. Vides τὴν τῶν διλων ἀρχὴν, id est, regnum universi opponi regno Dei Patris: πρωτεῖοις igitur opponi εἰπεῖν debent τὰ δευτερεῖα. Deinde τὰ λοις τῆς βασιλείας Graece non dicitur. Postremo Eusebius Filium semper secundam causam appellat in libris Demonstrationis, et τῶν δευτερείων τξιωσθαι dicit in lib. v Demonstrationis, cap. 4.

(48) Ο διαρκῆς δὲ τούτῳ φίλος. Hic locus sie mihi restituendus videtur, συμβασιλεύων ἐξ ἀνάρχων αἰώνων εἰς ἀπερίους καὶ ἀτελευτήτους αἰώνας

A

Et ille quidem unigenitus Dei Sermo, a sœculis principio parentibus ad infinita usque et interminata sœcula regnat cum Patre. Noster vero imperator eidem perpetuo charissimus, qui ex cœlesti fonte imperiales quosdān percipit effluxus, et divinae appellationis cognomento roboratur, multis jūn annorum circulis et conversionibus terras regit. Præterea ille quidem omnium conservator, cœlum ac mundum universum ac cœleste regnum Patri suo decentissimum atque aptissimum comparat. Hic vero ejus amicus, ex his qui in terris degunt, oīnes imperio suo subjectos ad unigenitum Dei Sermonem servatoremque adducens, idoneos ad ejus regnum efficit. Et ille quidem communis omnium Servator, rebelles illas potestates, quæ per hunc terræ proximum aerein volitantes hominum animis incubabant, tanquam bonus pastor feras bestias, spirituali quadam et divina virtute ab ovili suo longissime expellit. Hic ejus amicus, multis tropaeis ab ipso cœlitus exornatus, apertos veritatis hostes belli jure sibi subjiciens, poena afficit. Ille utpote ratio ante mundum subsistens, et omnium rerum conservator, rationalia ac salutaria semina suis tradens sodalibus, rationales eos reddit et paterni regni scientia instructos. Hic ejusdem amicus, velut quidam interpres Verbi Dei, universum genus humanum ad cognitionem Dei revocat, omnium auribus inclamans, et clara voce, veræ pietatis ac veritatis leges cunctis per orbem terrarum degentibus annuntians. Ille omnium Servator, cœlestes paterni regni portas hinc eo migrantibus aperit. Hic vero Dei exemplum ænūlatus, postquam terrenum imperium cunctis errorum sordibus purgavit, 608 sanctorum ac plororum hominum cœtus in sacras ædes et basilicas invitat; summam adhibens curam ac diligentiam, ut tota classis quam regendam accepit, cum ipsis vectribus conservetur. Solusque ex omnibus qui Romano imperio unquam præfuerunt, tertio jam decennialium circuitu a summo omnium imperatore Deo honoratus, hanc festivitatem non terrenis qui-

διασκει: δὲ τούτῳ φίλος, etc.

(50) Vulg. τῷ τῆς θεῖκῆς ἐπηγορίας ἐπωνύμῳ. Quodnam sit hoc cognomenum divinæ appellationis, quo affectus atque insignitus est Constantinus, non satis liquet. An forte Victoris nomen intelligit Eusebius, quod Constantino iudicatum est, ut supra notavimus? An potius cognomenum Maximi, quod Dei proprium est? Potest etiam ipsum Constantini nomen intelligi, quo significatur is qui est. Hoc autem Dei proprium nomen esse docent sacra litteræ. Denique cognomenum Christiani, quod Constantinus maxime adamavit, hic possumus intelligere.

(51) Πρὸς τὴν αὐτὴν βασιλείαν. Legō cum interprete πρὸς τὴν αὐτοῦ.

(52) Τῆς ἀληθείας εὐεσεβείας. In codice Fuk. deest ἀληθείας rectius.

busdam spiritibus, ut veteres illi; nec spectris dæmonum imperitam multitudinem seducentium, nec fraudibus et commentis hominum impiorum celebret, sed ipsi a quo honoratus est Deo, gratias persolvit; conscient scilicet bonorum quæ ab eo accepit, non veterum ritu, palatum cruento ac tabo inquinans, nec fumo et igne et holocaustis terrenos dæmones placans; verum suum omnium regi gratiam et acceptam victimam, suum videlicet regium animum, ac mentem Deo dignissimam consecrans. Sola enim hæc victima Deo jucunda est, quam imperator noster absque igne et sanguine, puris animi cogitationibus litare condidicit, dum partim veris opinionibus ac sententiis in animo reconditis pietatem confirmat; partim magnificis orationibus laudes Dei prædicat, et regis actibus Dei clementiam æmularunt, totus ei addictus, magnique instar doni semel ipsum ei dedicans, velut primitias orbis cuius ipse administrationem accepit. Hanc igitur maximam hostiam ante omnes rite immolat imperator. Immolat vero utpote bonus pastor, non

Agnorum cædens primogenitorum hecatombas, sed rationalis gregis qui ab ipso pascitur animos, ad cognitionem Dei cultumque perducens.

CAPUT III.

At Deus hujusmodi delectatus hostia, donumque sibi oblatum libenter accipiens, venerandi hujus et eximii sacrificii antistitein collaudat, multosque annorum circuitus ejus imperio adjicit; pro modo religionis qua ab imperatore colitur, sua in illum beneficia vicissim adaugens. Omnesque ei festivitates celebrare concessit cum summa singularis imperii felicitate; singulis decennalium circulis unum ex ejus liberis ad imperialis throni consortium promovens. Primo enim natu maximum qui paterno appellatur nomine, primo imperii decennio consortem regni renuntiavit. Eum deinde **609** qui secundus erat ætate, secundo imperii decennio; tertium deinceps tertio ejus festivitatis quam nunc celebramus decennio. Cumque jam quartus volvi coepit circulus, utpote temporum spatialis magis magisque sese extendentibus, copiosa generis societate, et Cæsarium nuncupationibus

(53) *Ἄκροις ἀθέων ἀθρῶν. Corrupta vox est ἄκρωις, pro qua quid substituendum sit, nescio. Nisi forte placet ἀκρόστειν. Laudat enim Constantiū, quod decennalibus suis oratores ethnicos non admittat.*

(54) *Vulg. πρὸς τῶν ἀπάντων καλλιερεῖ. Scribendū est πρὸ τῶν ἀπάντων, vel πρώτος.*

(55) *Katὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα. Si rem exactius disquirainus, falsum est, Constantiūnū juniores Cæsarem a patre creatum fuisse primo imperii Constantini decennio. Constantinus enim junior a patre Cæsar creatus est, Galliano et Basso coss. Kalendas Martiis, anno Christi 317. Erat hic annus imperii Constantini xi. Quare non intra primum decennium, sed potius intra secundum Cæsar creatus est junior Constantinus. Proinde hic Eusebii locus benignè interpretandus est, et κατὰ τὴν πρώτην δεκάδα, sumendum est pro ἀμφὶ τῇ.*

A οὐ χθονίους κατὰ τοὺς παλαιοὺς συντελεῖ πνεύμασι, οὐδὲ λαοπλάνων φάσμασι δαιμόνων, οὐδὲ ἀπέταις καὶ ἄκροις ἀθέων ἀνθρῶν (53), αὐτῷ δὲ τὰ χαριστήρια τῷ τετιμηθέτι, συνησθημένος τῶν εἰς αὐτὴν κεχωρηγημένων ἀγαθῶν, ἀποδιδωσιν· οὐ κατὰ τοὺς παλαιοὺς, αἴμασι καὶ λύθροις τοὺς βασιλικοὺς οἰκους μιάνων, οὐδὲ καπνῷ καὶ πυρὶ, ζώων τε ὀλοκαύτων θυσίαις, χθονίους δαιμονας ἀπομειλισθμένος, τὴν διαύτην τῷ βασιλεῖ τῶν δλων προστιλή καὶ χαρίσσεων θυσίαν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν αὐτοῦ βασιλικὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τὸν θεοπρεπέστατον, ἀφερῶν αὐτῷ· θυσίᾳ γάρ αὕτη προσηνής αὐτῷ μόνη· ἦν δὴ βασιλεὺς ὁ ἡμεδαπὸς, καλλιερεῖν ἀπύροις καὶ ἀγέμων τοῖς κατὰ διάνοιαν κεκαθαρμένοις λογισμοῖς δεδίδαχται, ψυχῆς μὲν διαφέυστοις δόγμασι τὰ τῆς εὐσεβείας κρατύνων, λόγῳ δὲ μεγαλοπρεπεῖ γεράρων τὴν θεολογίαν, πράξεσι τε βασιλικαῖς τὴν τοῦ κρείττονος ζηλῶν φιλανθρωπίαν, δλος τε ἀνακείμενος αὐτῷ, καὶ μέγα δῶρον ἀνατιθεῖς αὐτῷ ἔκυρτον, οὐ πεπίστευται κέσμου τὸ ἀκροβίνιον· τοῦτο δὴ μέγιστον ἵερεον πρὸ τῶν ἀπάντων καλλιερεῖ (54) βασιλεὺς, θύει δὲ ἀπειθή ἀγαθός, οὐκ

B 'Αρινῶν πρωτογένεων φέζων κλειτάς ἐκατόμβας, τῶν δ' ὑπ' αὐτῷ ποιμανομένων λογικῶν θρεμμάτων τὰς ψυχὰς τῇ αὐτοῦ γνώσει καὶ εὐσεβείᾳ προσάγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

'Ο δὲ τῷ τοιῷδε χαίρων ἵερειψι, καὶ τὸ δῶρον ἀσμένως ἀσπαζόμενος, τῆς σεμνῆς καὶ καλλιπρεποῦς θυσίας τὸν ιεροφάντην ἀγάμενος, προσθήκας αὐτῷ παχρῶν περιόδων τῆς βασιλείας προστιθησιν, ἀμοιβαίως ταῖς εἰς αὐτὸν δοῖσις αὖξιν τὰς εὐεργεσίας· παρέχει τε παντοῖας ἕօρτας ἐκτελεῖν σὺν πολλῇ τῇ φρεστῶν τῆς μοναρχίας, ἐφ' ἐκάστῃ περιόδῳ δεκαετοῦς παντγύρεως, ἔνα τινὰ τῶν αὐτοῦ παιῶν ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλικοῦ θρόνου κοινωνίαν προχειρίζομενος· πρῶτον γε τοῦ πατρὸς τὸν ὄμώνυμον, κατὰ τὴν πρώτην τῆς βασιλικῆς περιόδου δεκάδα (55), τοῦ βασιλικοῦ κοινωνῶν ἀπέφηνε κλήρου, δεύτερον δὲ ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ δεκάδι, τὸν ἐφεξῆς τῷ χρόνῳ, τὸν τρίτον ὥστετως, ἐπὶ τῇ τρίτῃ τῆς μετὰ της ἕօρτης δεκάδοι· δῆλο δὲ καὶ τετάρτης ἀνακυκλουμένης περιόδου (56), ὡς δὲ τῶν χρόνων εἰς μῆχος ἐκτεινομένων, συναέξιν τὴν βασιλείαν ἀφθόνων κοινωνίᾳ τοῦ γένους, Καισάρων τε ἀναδείξει (57), προφητῶν

D (56) *Vulg. δῆλο δὲ τῆς τετάρτης διακυκλουμένης περιόδου. Const. imperator tricennalia edidit Constantio et Albino coss. viii Kalendas Augusti, qui dies tricesimum ejus imperii annum inchoabat. Ab hoc igitur die supradictis coss., anno Christi 335, incipiebat quarta periodus decennalis imperii Constantini juxta computationem Eusebii: cum tamen incipere potius deberet ab insequente anno, primo scilicet ac tricesimo. Verum haec non ita exacte suppeditari solent ab oratoribus.*

(57) *Καισάρων τε ἀραδεξεστι. Dalmatium et Hanniballianum intelligit, quorum prior Cæsar, alter vero Rex a Constantino declaratus est anno imperii tricesimo, die xv Kalendas Octobris, ut legitur in Fastis Idæi. Hieronymus in Chronicō scribit tricennalibus Constantini Dalmatium Cæsarem factum fuisse. Ubi tricennalia posuit pro anno imperii tricesimo, cum tamen tricennalia proprie sit dies prius anni tricesimi. Etenim imperatores*

θείων (58) ἀποπληροῦ θεσπίσματα, διὸ πάλαι καὶ ἡ πόλις τὰ διατήσαντα τὴν βασιλείαν ἄγιοι Υψίστου. Οὐτωντα δῆτα χρόνων ἄμα καὶ παλέων αὐτῆσσις βασιλεῖ τῷ θεοφιλεστάτῳ Θεδεῖς αὐτὸς δι παμβασιλέυς δωρούμενος, ἀκμάζουσαν αὐτῷ καὶ νεαρὰν τὴν κατὰ τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνων τριγενοῖς, ὅπερες δέρτι φύειν ἀρχομένην καθίστησιν· αὐτὸς τε αὐτῷ συντελεῖ τὴν πανήγυριν, νικηθῆν αὐτὸν καθιστάς ἔχθρῶν ἀπάντων καὶ πολεμίων, εὐσεβεῖς τε ἀληθινοῦς ὑπόδειγμα τοῖς ἐπὶ γῆς ἀπασιν ἀποφαίνων. Οὐδὲ ὡς φῶς ἡλίου μαρμαρυγαῖς ταῖς τῶν Καισάρων ἐπιλάμψει, τοὺς πορφρωτάτους τοῖς τόποις ἀπωχισμένους, ταῖς εἰς μακρὸν ἐξ αὐτοῦ παραπεμπομέναις ἀκτέσι κατανύάσσει, ὅδε μὲν τοῖς τὴν ἔκθνα λαχοῦσι τὸν ἐπάκιον αὐτοῦ καρπὸν (59), θάτερον δὲ τῶν πατέων θατέρῳ γένει τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάλιν διλόν ἀλλαχόθι, λαμπτῆρας οἵα καὶ φωτῆρας τῶν ἐξ αὐτοῦ προχεομένων φύτων, διενεμάτο· εἰδούσι τὸν μίαν ζεύγλην βασιλικοῦ τεθρίππου (60) τέτταρας ὑποζεύξας αὐτὸς ἐστὼν οἴλα τινας πώλους τοὺς ἀνδρειοτάτους Καίσαρας, τινας τε αὐτούς ἐνθέου συμφωνίας τε καὶ διμονοίας ἀρμοσάμενος, δινωθεν ὑψηλῶς ἡνιοχῶν ἐλαύνει, δικοῦ τὴν σύμπασαν, διστηνὸς ἡλίους ἐφορᾷ, διπιπένων, αὐτὸς τε τοῖς πᾶσιν ἀπιπάρων, καὶ τὰ πάντα διατητούμενος. Κακεῖτα τῆς οὐρανοῦ βασιλείας εἰχόντες κεκοσμημένος, ἀνω βλέπων, κατὰ τὴν ἀρχέτυπον ιδέαν τοὺς κάτω διαυγερῶν ιθύνει, μονάρχου δυναστείας μιμήματι κραταιούμενος· τοῦτο γάρ ἀνθρώπων φύει τῶν ἐπὶ γῆς μόνη (61), τῶν ἀπάντων δεδώρηται βασιλεύς· νόμος γάρ οὗτος (62).

* Dan. vii, 18.

Romani quinquennalia, decennalia ac vicennalia sua celebrabant die primo quinti, decimi aut vicecentimi anni principatus sui. Quippe hæc vocabula nihil aliud significant, quam Natalem imperii qui quinto quoque anno ac decimo recurrente, maxima pompa ac festivitate celebrabatur. Durabat autem hæc festivitas uno aut altero die, quo circenses ac theatrales ludi edebantur. Proinde cum Dalmatius non sit factus Cæsar VIII Kalendas Augusti, qui dies annum imperii Constantini tricesimum inchoabat, impropre locutus est Hieronymus, qui Cæsarem illum creatum esse dixit tricennialibus Constantini. Rectius Eusebius noster hoc loco id refert post tricennalia, incipiente jam IV periodo decennali imperii Constantini. Nam post tricennium festivitatem novam periodum inchoabant, quasi tricesimus annus qui tantum delibatus fuerat, completus jam esset. Atque ut jurisconsulti dicere solent, in dignitatibus annum coepit pro completo haberi: ita etiam in quinquennialibus, decennialibus et reliquis hujusmodi festivitatibus facere consueverant. Sic intelligendus est locus Amm. Marcellini in lib. xiv, ubi de tricennialibus Constantini loquitur his verbis: *Arelate hiemem agens Constantius, post theatrales ludos atque circenses ambitiosos editos apparatu, die VI Idus Octobris, qui in imperii eius annum tricesimum terminabat, etc.* Omnino enim Marcellini annum XXX terminatum posuit pro inchoato, ob eam quam dixi rationem.

(58) Προστήτωρ θεών. Codex F. K. θείων προστάτων. Et paulo post οὕτω δῆτα χρόνων, εtc. Porro locus illi quem ex divinis prophetis citat Eusebius, legitur in cap. vii Danielis.

(59) Τὸς ἐπάξιος αὐτοῦ καρπός. Constantium Cæsarem intelligit. Ille enim primum ad regendas Gallias a patre missus fuerat. Postea vero in Orientem translatus est, ut docet Julianus in oratione i-

A imperium amplificans, divinorum prophetarum implet oracula, quibus jampridem praedictum erat: *Ei suscipient regnum sancti Altissimi* *. Ad hunc modum, temporum simul ac liberorum incrementa piissimo imperatori largitus summus omnium imperator Deus, vigentem ei ac florentem orbis terrarum dominationem prestat, perinde ac si nunc primum nasci atque erumpere cœpisset. Ipseque adeo hanc ei festivitatem curat atque adornat; quippe quem hostium et inimicorum omnium victorem constituit, ac veræ pietatis exemplum humano generi proposuit. At noster imperator, tanquam solis jubar homines locorum spatiis longissime remotos, Cæsarum suorum præsentia, quasi quibusdam radiis ex se procul emissis illustrat. B Ac nobis quidem qui Orientem incolimus, siboleū plane se dignam attribuit: alterum vero ex filiis, alteri hominum parti: alium rursus alibi, tanquam faces quasdam, et luminaria ex sua luce diffusa partitus est. Fortissimos deinde quatuor Cæsares, quasi quosdam equuleos uno imperialis quadrigæ copulans jugo, et cœlestis consensus atque concordie habent eos devinciens, ipse sublimis velut auriga, incitat atque impellit, universum terrarum orbem qui solis illustratur radiis, percurrentis, ubique præsens et omnia inspectans. Denique cœlestis imperii imaginem ferens, oculis in cœlum desixis, ad primitivi illius exemplaris similitudinem res mortalium regit, monarchia Dei adumbrata quadam effigie roboratus. Ille enim summus univer-

C De laudibus Constantii, et Libanius in Basilico.

(60) Βασιλικὸν τεθρίππον. Nihil hoc loco vidit interpres qui hunc locum ita vertit, *Porro imperii quadrisarium disperiti jugum, quasi quatuor equis* id est, sibi, et tribus filiis Cæsaribus fortissimis imponens. Atqui Eusebius quatuor Cæsares diserte dieit, quos quatuor equis comparat, qui uno jugo copulati imperiale currum trahebant, cui auriga præter Constantinus. Quatuor autem Cæsares sunt Constantinus junior, Constantius et Constans Constantini imperatoris filii, et Dalmatius filius Dalmatii, de quo supra.

(61) Vulg. τὸν ἐπὶ γῆς μόνος. Diu me torsit hic locus. Tandem vero certissimum ejus emendationem deprehendi. Scribo igitur, *Toῦτο γάρ τῶν ἀγρώποντων φύει τῶν ἐπὶ γῆς μόνη, τῶν ἀπάντων δεδώρηται βασιλεύς*, id est, *Hoc enim soli omnium que in terra sunt animalium homini Deus indulsit, ut scilicet monarchia divina similitudinem exprimeret.* Idem repetit Eusebius infra pag. 611, ubi enumerat beneficia, quæ genus humanum a Deo Verbo accepit: *Βασιλικὸν τοῦτο τὸ ζῶν ἀπειργάζετο, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλεύειν καὶ βασιλεύεσθαι.* τοῦτο εἰδέναι ἀναδείξεις. At interpres pro μόνος, hoc loco legisse videatur νόμος. Sic enim vertit, *Istam enim imperii formam lex, quæ rex omnium est, humana generi tribuit.*

(62) Νόμος γάρ οὗτος. Ille de summo omnium Rego ac Deo dicuntur, qui vere lex est ac norma regiae potestatis. Potest etiam hic legi μόνος, ut sensus sit solum Deum regiam potestatem obtinere, quippe qui solus omnibus imperet, et monarchiam obtineat. Itaque in superiori periodo scribendum videtur μόνη μόνος τῶν ἀπάντων δεδώρηται βασιλεὺς. Neque alter Eusebium scripsisse existimo. Sententia enim apertissima est et elegansissima, sicut

soruin rex, soli omnium quæ in terra sunt ani- A βασιλείχης ἔξουσίας, δὲ τὴν κατὰ πάντων μίζην ἀρέτην
mantium, humano generi indulxit. Quippe hic re- δριζόμενος· μοναρχία δὲ τῆς πάντων ὑπέρχειται
gīæ potestatis lex est, quæ omnes unius imperio συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως· ἀναρχία γάρ μᾶλλον
subjacere decernit. Porro imperium singulare, su- καὶ στάσις, ή ἐξ ισοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένη πο-
m̄ enī multorum æquali inter se potestate præditō- λυαρχία· διδ δὴ εἰς Θεός, ἀλλ' οὐ δύο, οὐδὲ τρεῖς,
rum dominatio quæ huic opposita est, turba potius οὐδὲ ἐτί πλειόνες· ἀκριβῶς γάρ ἀδεὸν τὸ πολύθεον·
ac tumultus dici debet. Proinde unus Deus, non εἰς βασιλεὺς, καὶ δι τούτου λόγος καὶ νόμος βασιλικὸς
duo tresve aut etiam plures. Nam deorum multi- εἰς (63), οὐ δῆμασι καὶ συλλαβαῖς ἐκφωνούμενος,
tudo **610** Deum penitus tollit. Unus rex, ejusque οὐδ' ἐν γραφαῖς καὶ στήλαις χρόνου μήκει δαπανό-
sermo et regia lex una; quæ non verbis ac syllabi- μενος, ζῶν δὲ καὶ ὑφεστῶς Θεός Λόγος, τοῖς ἡπ̄
bis enuntiatur; nec in chartis aut tabulis perscri- αὐτὸν καὶ μετ' αὐτὸν ἄπαι τὴν τοῦ Πατρὸς διατα-
pta, temporis longinquitate corruptitur: sed vi- τόμενος βασιλείαν. Στρατιαὶ δὲ τούτον οὐράνιοι περι-
vus ac per se subsistens Dei Sermo; qui omnibus πολούσι, μυριάδες τε ἀγγέλων Θεοῦ λειτουργῶν,
qui sub ipso et post ipsum sunt, Patris regnum πλήθη τε στρατοπεδείας ὑπερχοσμίου, τῶν τε εἰσω
disponit atque ordinat. Hunc cœlestes ambiunt ex- οὐρανοῦ πνευμάτων ἀφανῶν, τῇ τοῦ παντὸς κόσμου
ercitus, et insinuata angelorum millia Deo ministrant- τάξει διακονουμένων· ὅν πάντων ὁ βασιλεὺς καθ-
tūrmæ item innumerabiles militiæ supra- ηγεῖται Λόγος, οὐλα τις μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος.
inundum positæ, et invisibilium spirituum; qui in- Ἀρχιστράτηγον αὐτὸν καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφή-
tra cœli septa residentes, totius mundi ordinem ac την τε τοῦ Πατρὸς καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελον,
dispositionem curant. Quorum omnium dux ac φωτός τε ἀπαύγασμα πατρικοῦ, μονογενῆ τε Γίδη,
princeps est, regius Dei Sermo, velut quidam καὶ τούτων ἔτερα μυρία θεσπίζουσιν ἀναφωνού-
summi imperatoris præfector. Hunc magistrum ται: θεολόγων φωναῖ· ὃν δὴ ζῶντα Λόγον καὶ νόμον
militiæ, magnum pontificem prophetam Patris, ma- καὶ σοφίαν, ἀγαθοῦ τε πλήρωμα παντὸς ὁ γεννήτας
gui consilii nuntium; paternæ lucis splendorem; οὐποτησμένος μέγιστον, ἀγαθὸν δόμα (64) τοῖς
unigenitum Filium, aliisque hujusmodi innumeris οὐπό τὴν βασιλείαν πάσιν ἐδωρήσατο· δὲ δὲ δίκαιων
vocabulis sacra theologorū appellant oracula. τὰ πάντα, πάντη τε ἐπιπορευόμενος. καὶ τάς τε τοῦ
Quem quidem vivum Sermonem, legem ac sapientiam, Πατρὸς χάριτας διφθόνως ἔξαπλων εἰς πάντας,
omnisque boni complementum Pater cum μέχρι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν, τὸ τῆς βασιλείης
constituit, cunctis qui imperio suo subjacent, C δυναστείας ἔξετεινε μίμημα, θεῖκας δυνάμεστος τὴν
summum hoc bonum inumeris loco donavit. Ille εἰκόνα τὴν αὐτοῦ (64*) πεποιημένην ἀνθρώπου ψυχὴν
vero cuncta permanans et ubique incedens, et Pa- κατακοσμήσας· ἔνθεν αὐτῇ καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν
tris beneficia copiose in universos extendens, us- ή κοινωνία, θεῖκης ἔξι διπορφίοις περιέστει. Μόνος
que ad ipsa quæ in terris degunt ratione prædicta μὲν γάρ σοφὸς δὲ καὶ Θεός μόνος. 'Ο δὲ αὐτὸς τὴν
animalia, similitudinem regii principatus produxit; οὐσίαν ἀγαθὸς μόνος, ισχύη δὲ δυνατὸς αὐτὸς μόνος·
hominis animum ad imaginem ipsius formatum di- καὶ γεννήτωρ μὲν αὐτὸς δικαιοσύνης, πατήρ δὲ
vinis exornans facultatibus. Idcirco hominis an- λόγου καὶ σοφίας, πηγή τε φωτὸς καὶ ζωῆς, ἀλη-
minus alias quoque virtutes divina quadam derivatione θείας τε καὶ ἀρετῆς ταρίξ, καὶ δὴ βασιλείας αὐτῆς,
participat. Solus enim sapiens est is, qui solus ἀρχῆς τε πάσης καὶ ἔξουσίας καθηγεμών.
fortis et potens. Idem justitiæ procreator, pater rationis atque etiam est Deus. Idem solus natura bonus: solus
virtutis dispensator: ipsius denique imperii et principatus omnis ac potestatis auctor.

CAPUT IV.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Verum unde hominibus datum est hæc nosse? quis hæc mortalium auribus annuntiavit? Unde carnali lingue id concessum est, ut res a carne et corporis mole semotas loqueretur. Quis invisiblem regem proprius intuitus, has in illo dotes ac virtutes vidit? Etenim elementa quidem affinitate cum corporibus conjuncta, et res ex iisdem elementis compositæ, corporis sensibus percipiuntur. Verum nemo unquam invisible illud regnum quo cuncta gubernantur, corporis oculis se vidisse gloriatus est: nec mortalis natura, sapientiae pulchritudinea legerimus. Et hæc periodus cum præcedente optime cohæredit.

(63) Vulg. ὁ τούτου Λόγος, καὶ νόμος βασιλικὸς εἰ. In cod. Fuk. deest virgula, optimè. Filius enim Dei est sermo seu ratio et lex Dei Patris, ut paulo post dicit Eusebius.

(64) Μέγιστος, ἀραθὸς ἔσμα. Delenda vox ἀγα-

θόν, vel certe vox δόμα· alternutra enim vox vacat. Malum tamen posteriorem vocem expungere. Sic enim Eusebius infra cap. 12.— Monet Heinichen, legendum potius videri μεγίστων ἀγαθῶν δόμα. Εδίτ.

(64*) Τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ. Forte τὴν κατ' εἰ-
κόνα αὐτοῦ. Εδίτ.

εἰλικῆς ἔξουσίας πόθεν ἀνθρώποις ὑπεισῆλθεν Ἑν-
νοια; Πόθεν αὐτοκρατορικὴ δύναμις τῷ σαρκὶ καὶ
αἷματι πεπιλημένη; Τίς δὲ τὰς ἀφανεῖς καὶ ἀσχη-
ματίστους ιδέας, καὶ τὴν ἀσώματον καὶ ἀσχημάτι-
στον οὐσίαν τοὺς ἐπὶ γῆς ἔξηγρέυεσν; Ἀλλ' ἦν ἄρα
τούτων εἰς ἔρμηνες, διὰ πάντων ἥκων τοῦ Θεοῦ
Ἄλγος, διὰ τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς καὶ νοερᾶς πα-
τήρος οὐσίας, μόνος μὲν τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος
ἴκετομένος, τοῖς δὲ σφετέροις ἔχγνοις τὰς πατρικὰς
ἀπορθίσιας ἀπάρδων. Ἔνθεν ἄπασιν ἀνθρώποις,
Ἐλλήσης ὅμοι καὶ βαρδάροις, οἱ κατὰ φύσιν αὐτο-
μαθεῖς λογισμοὶ, ἐνθεν λόγου καὶ σοφίας ἔννοιαι,
ἐνθεν φρονήσεως καὶ δικαιοσύνης σπέρματα, ἐνθεν
αἱ τῶν τεχνῶν καταλήψεις, ἐνθεν ἀρετῆς ἐπιστήμη,
σοφίας τε φιλον δνομα, καὶ σεμνὸς φιλοσόφου παι-
δεῖας Ἑρως· ἐνθεν ἀγαθοῦ παντὸς καὶ καλοῦ γνῶσις,
ἐνθεν αὐτοῦ φρντασία Θεοῦ, καὶ βίος θεοσεβείας
ἴκετος, ἐνθεν ἀνθρώπῳ βασιλείας ἰσχὺς, καὶ χράτος
ἔμαχον τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων. Ως δὲ τὸν κατ' εἰκόνα
Θεοῦ καὶ καθ' ὅμοιων ἐν ἀνθρώπῳ ψυχῇ χαρακτῆρα,
λόγος δι τῶν λογικῶν ὑφίστη πατήρ, βασιλεὺς τε
τούτῳ τὸ ζῶν ἀπειράζετο, μόνον τῶν ἐπὶ γῆς βασι-
λεύειν καὶ βασιλεύεσθαι τοῦτ' εἰδέναι ἀναδέιξας,
προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκεταις (65) ἐνθέντε τῆς
οὐρανίου βασιλείας τὴν ἐπιγγελμάντην ἐλπίδαν, δι' ἣν
καὶ ἀφίκεται, θνητοῖς τε εἰς διμιλίαν ἐλθεῖν αὐτὸς
δι τῶν πατῶν οὐκ ἀπώκνει πατήρ, τὸ δ' αὐτοῦ γεωρ-
γῶν (66) σπέρματα καὶ τὰς δινωθεν ἀνανεούμενος
χορηγίας, οὐρανίου μεθέξειν βασιλείας, τοῖς πᾶσιν
ἐνγγελίζετο, ἐκάλει τε καὶ παρεκάλει πρὸς τὴν
δινω πορείαν εὐτρεπεῖς εἶναι, τὴν ἐπάξιον στολὴν τῆς
κλήσεως παρατκενασαμένους· ἐπλήρου τε ἀρρήτῳ
δυνάμει τὴν σύμπασαν, διην δ ἡλιος ἐφορᾷ, τοῦ κη-
ρύγματος, τῷ τῆς κατὰ γῆν βασιλείας μιμήματι τὴν
οὐρανίου ἐκτυπούμενος, ἐφ' ἣν καὶ σπεύδειν τὸ πᾶν
τῶν ἀνθρώπων παρορμῆ γένος, ἀγαθὴν ἐλπίδα ταύ-
την προδελημένος.

compararent. Et inexplicabili qualam virtute universum terrarum orbem qui solis radiis illustratur, prædicatione sua implevit: terreni regni similitudine exprimens regnum cœlorum. Ad quod ipse universum genus humanan incitat atque impellit; hac fiducia bonaque spe omnibus ostentata.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

"Ἡς δι μὲν τῷ Θεῷ φίλος ἐντεῦθεν ἥδη μεθέξει,
τὰς ἐμφύτοις τῷ Θεῷ κοινηθεὶς ἀρεταῖς, καὶ τὰς
ἐκεῖθεν ἀπορθίσιας τῇ ψυχῇ καταδεδεγμένος· καὶ
λογικὸς μὲν ἐκ τοῦ καθόλου γεγονὼς λόγου, σοφίας
δὲ μετουσίᾳ σοφὸς, ἀγαθὸς δ' ἀγαθοῦ κοινωνίῃ, καὶ
δίκαιος μετοχῇ δικαιοσύνης, σώφρων τε σωφροσύνης

(65)Vulg. προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκεσθαι. Scri-
bendūm puto προμελετῶν. Sic enim Eusebius loqui-
tur infra, ubi de Deo Verbo ita scribit: Μέτρα τε
ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεμοθετήσας,
προσμμελετῶν ἐν τῷδε τὰ προσύμια τῆς ὑπὲρ τὸν
νῦν αἰώνα ζωῆς ἄπασιν ἀνθρώποις συγχεχωρήσεν.
Eadem utrubiique sententia est. Quippe in altero
loco de regno cœlesti loquitur; in altero de vita
eterna: et utriusque proludia quædam ac præexerci-
tamenta hominibus in hac vita a divino Verbo ait
esse concessa. Quare non dubito quin Eusebius ita
scriperit: προμελετῶν τε καὶ προσιμάζεσθαι: ἐν-
τέννες τῆς οὐρανίου βασιλείας τὴν ἐπιγγελμένην ἐλ-

A nem **611** intelligentia unquam comprehendit? Quisnam vero justitiæ vultum carnis oculis aspexit? Unde legitimi imperii et regiæ potestatis notio boninibus oblata est? Unde imperialis potentia homini ex carne et sanguine compacto? Quis invisi-
bilem et figuræ omnis expertem formam, quis incorpoream externisque carentem lineamentis substancialiam, mortalibus exposuit? Unus certe horum interpres fuit, per omnia permanans Dei Sermo. Qui rationalis et intellectualis substantiæ quæ in hominibus conspicitur, pater est ac procreator: qui cum solus Patris cohæreat divinitati, filios suos paternis effluxibus rigat. Hinc universis hominibus, Græcis pariter et barbaris, naturales sine ullius magisterio ratiocinationes: hinc rationis ac B sapientiæ notiones: hinc prudentiæ ac justitiæ semina: hinc artium comprehensio: hinc virtutis scientia, et nomen philosophiæ, et venerandus amor sapientiæ: hinc omnis boni honestique cognitio: hinc ipsius Dei effecta in animo innago: et vivendi ratio divino cultui apte respondens. Hinc homini vis suppetit regia, et in cuncta quæ in terra sunt, imperium inexpugnabile. Postquam vero ratio illa rationalium parens, in hominis animo effigiem indidit ex imagine ac similitudine Dei expressam, hominemque prorsus regale animal effecit; uni ex terrenis animantibus ei tribuens, ut regnare et regnanti parere nosset; utque proludia ac præemilia spei regni cœlestis quod nobis promissum est, jam tum ab hac vita auspiciatur: cujus gratia ipse advenit, et cum mortali- bus versari ipse utpote filiorum pater non refu-
git: sua ipsem excolens semina, et cœlesti re-
novans dona: cœlestis regni omnibus copiam fore annuntiavit. Cunctos item vocavit: hortatusque est ut ad illam in cœlum profectionem prompti ac pariati essent, vestimentaque ea vocatione dignam sibi

C
CAPUT V.
Cujus quidem spei noster hic Deo charus impe-
rator, eliam in hac vita fit particeps; quippe qui
innatis virtutibus a Deo exornatus sit, et cœlestes
effluxus ex illo fonte in animum derivaverit. **612**
Etenim rationalis quidem est ex illa universalis ra-
tione; sapiens vero participatione divinæ sapien-

D
pida. Atque ita sensus est apertissimus. Subaudien-
dum est autem verbum ἀναδέιξας, quod præcessit.
Hac cum multo ante scriptissem, nactus tandem
Fukelianum codicem, meam conjecturam ejus au-
toritate confirmatam saltem ex parte deprehendi.
In eo enim legitur: προμελετῶν τε καὶ προδιδάσκε-
σθαι, optime.

(66) Τὰ δ' αὐτοῦ γεωργῶν. Malim scribere τὰ τε
αὐτοῦ. Porro tota haec Eusebii pagina valde biulca
est, ob frequentiam nimiam verborum quæ in im-
perfecto tempore posita leguntur. Ex quo tædiosa
ac morosa existit oratio.

tie, bonus bonitatis illius communione. Et iustus quidem est illius participatione justitia; temperans ex illo temperantie exemplari; fortis vero divinae virtutis beneficio. Hic ergo jure optimo imperator vocabitur, qui animum suum omnibus virtutum coloribus ac lineamentis ad cœlestis imperii similitudinem effinxit. Qui vero ab his alienus extiterit, et qui hujus universi regem abnegaverit, nec cœlestem animorum parentem agnoverit; nec convenientem imperatori cultum alique ornatum sumpserit, sed deformitate ac turpitudine animum impleverit, et pro imperiali mansuetudine, feræ bellæ inumanitatem induerit; pro liberali affectu pestiferum improbitatis venenum; pro prudenteria stultitiam; denique, loco rationis ac sapientiae, fœdissimam omnium vitiorum insipientiam; ex qua tanquam ex amara potione, perniciosa nascuntur germina; vita scilicet intemperans et perdita, cupiditates, cædes, bellum adversus Deum, impietas: qui, inquam, his omnibus vitiis mancipatus fuerit, is licet tyrannica violentia dominari interdum videatur, revera tamen imperator non quam merito dicetur. Quo enim modo cœlestis monarchia similitudinem exprimeret, qui mille dæmonum falsas atque adulterinas imagines in animo suo impressas gestat? Quo pacto princeps sit et omnium dominus, is qui infinitos ac sævissimos dominos sibimet ipse asciverit? qui servus sit fœdæ libidinis, servus effusæ in mulieres Insaniæ, servus pecuniæ malis artibus partæ, servus iracundiae et furoris, servus metus ac pavoris, postremo ercentorum dæmonum, et spirituum perniciem animis creantium vile mancipium? Solus ergo imperator astipulante nobis veritatis testimonio prædicetur, hic imperator omnium Deo charissimus: qui solus liber, seu potius re ipsa dominus est. Qui et pecuniarni cupiditate et mulierum amore superior est: victor voluptatum, etiam illarum quæ natura permittit, qui non furori et iracundiae succumbit, sed eos affectus in potestate habet, hic revera imperator, convenientem actibus suis appellationem sortitus; vere Victor; quippe qui de perturbationibus quæ hominum animos elidere solent, victoriam reportavit. Qui ad primitivum illud exemplar summi omnium imperatoris effictus **613** est, et effusum ex illo cœlesti exemplari virtutum splendorem in mente velut in speculo refert.

(67) Vulg. χρηματίσει οὗτος. Codex Fuk. χρηματίσειν οὗτος, longe rectius.

(68) "Ωσπέρ ἀπὸ πικροῦ σόματος. Interpres verit, ex qua tanquam ex amara stirpe, germina perniciosa nascuntur. Quod procul dubio elegantius est. Neque enim πόμα et βλάστημα ullam inter se habent convenientiam. Videatur tamen Eusebius alludere hoc loco ad calicem iniquitatis, de quo in psalmis dicitur: Bibent ex hoc omnes peccatores terra (Psal. lxxiv, 9), etc.

(69) Vulg. καὶ σωστές. Non dubito quin Eusebius scriperit καὶ διωτος. Est enim elegans paronomasia, si oī διωτος καὶ διωτος, quam latina lingua exprimere non potest. In Fuketii codice de sunt ha: voce καὶ σωτός.

A ιδέα, καὶ τῆς ἀνωτάτω μετασχών δυνάμεως ἀπέριος· ἀτὰρ δὴ καὶ βασιλεὺς ἀληθεῖ λόγῳ χρηματίσειν οὔτος (67), δὲ τῆς ἐπέκεινα βασιλείας τὸ μίμημα, βασιλικαῖς ἀρεταῖς τὴν ψυχὴν μεμορφωμένος· δὲ τοιωτῶν ἀπεξενωμένος, καὶ τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ἀπερηθείς, μηδὲ τὸν πρέποντα βασιλεῖ κόσμον περιθέμενος, ἀμορφίαν δὲ καὶ αἰσχρούς ἀναλαβὼν τῇ ψυχῇ, καὶ θηρὸς μὲν ἄγριου θυμὸν βασιλικῆς ἡμερότητος ἀντικαταλαβάμενος, ἵνα δὲ δυσαλθῆ κακίας ἀντ' ἐλευθερίου διαθέσεως, μωρίαν δὲ ἀντὶ φρονήσεως, καὶ ἀντὶ λόγου καὶ σοφίας τὴν παντὸς δυτεῖδεστάπην ἀλογίαν, ἐξ ής διωτερὸν ἀπὸ πικροῦ πόματος (68), τὰ λυμαντικὰ συνομαρτεῖ βλαστήματα, βίος διωτος καὶ διωτος (69), πλεονεξίαι, μιασμοί, θεομαχίαι, διωτεῖαι· τούτοις ἐνδοθεὶς, καν νομίζεται ποτε πικρονικῇ βίᾳ κρατεῖν, ἀλλ' οὐπω τάληθει λόγῳ χρηματίσει βασιλεὺς οὗτος. Πῶς δὲ ἀν τὸ μίμημα τῆς μοναρχῆς ἔχουσίας οἵτε τε ἀν εἴη φέρειν, δὲ μυρίας ψευδογραφουμένας διαιμόνων εἰκόνας τῇ αὐτοῦ ψυχῇ τετυπωμένος; Πῶς δὲ δρχῶν καὶ τῶν ὅλων κύριος, δὲ μυρίους καθ' ἔκυπτον πικρούς δεσπότας ἐφεύλευσμένος, καὶ δοῦλος μὲν αἰσχρᾶς ἡδονῆς, δοῦλος δὲ ἀκολάστου γυναικομανίας, δοῦλος δὲ χρημάτων ἐξ ἀδίκου ποριζομένων. δοῦλος θυμοῦ καὶ ὄργης, δοῦλος φύδου καὶ δειμάτων, δοῦλος μιασμῶν διαιμόνων, δοῦλος ψυχοφθόρων πνευμάτων; Διὸ δὴ μόνος τημένης σὺν ἀληθείᾳ μάρτυρι κεκηρύχθω, δὲ τῷ παμβασιεῖ θεῷ φίλος, δὴ μόνος ἐλεύθερος, καλλον δὲ δὲ δικαίως, καὶ χρημάτων μὲν ἀνώτερος, γυναικῶν δὲ ἐπιθυμίας κρείττων, νικητής δὲ ἡδονῶν καὶ τῶν κατὰ φύσιν, κρατῶν δὲ θυμοῦ καὶ ὄργης, ἀλλ' οὐ κρατούμενος· αὐτοκράτωρ ἀληθῶς οὗτος, φερώνυμον τῇ πράξει (70) φέρων τὴν ἐπιτηρίαν. Νικητής ἐπύμως (71), δὲ τὴν νίκην τῶν καταπαλαιόντων θυτῶν γένος παθῶν ἀράμενος· δὲ πρὸς τὴν ἀρχέτυπον τῷ μεγάλου βασιλέως ἀπεικονισμένος ιδέαν, καὶ ταῖς ἐξ αὐτῆς τῶν ἀρετῶν αὐγαῖς, ὑπέρ τε ἀπόπτω τῇ διανοὶ μορφωθεῖς, ἐξ αὐτῶν δὲ ἀποτελεσθεῖς σώφρων, ἀγαθὸς, δίκαιος, ἀνδρεῖος, εὐσεβής, φιλοθεος· ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος φιλόσοφος (72) βασιλεὺς οὗτος, δὲ ἔαυτὸν εἰδῶς, καὶ τὰς ἔξιθεν αὐτῷ, μᾶλλον δὲ οὐρανθεν ἐπαρδομένας παντὸς ἀγαθοῦ χορηγίας ἔξπιστάμενος· δὲ τῆς μονάρχου δυναστείας τὸ σεβασμὸν πρόστημα τῷ τῆς ἀμπελήνης ἔχαιρέτῳ περιθήματι διαφαίνων, καὶ τὴν πρέπειαν αὐτῷ βασιλεῖ καὶ ἀλουργίδα μόνος ἐπαξίως ἐμπειρειλημμένος (73).

(70) Φερώνυμος τῇ πράξει. Μηδεὶς οὐτιμᾶς νοεῖ δεσπότην in codice Fuketii.

(71) Νικητής ἐπύμως. Alludit ad pronomen Constantini. Nam Constantinus Victoris sibi pronomen adsciverat, ut notavi ad libros *De vita Constantini*.

(72) Vulg. ὁ δὴ καὶ μέρος φιλόσοφος. Codex Fuk. ἀληθῶς δὴ καὶ μόνος, rectius.

(73) Βισιλικήριον ἀλουργίδα, μέρος ἔκατης ἐμπειρειλημμένος. Quarebat hic aliquis, cur Eusebius dixerit Constantinum solum regali purpura amictum fuisse. Quatnō enim tunc erant Cæsares, qui purporam gestabant. Certe Cæsares purporam gestasse docet Annius. Marcellinus in libro xxi, ubi narrat quomodo Constantius Julianum Cæsarem declar-

Ενσιλεύεις οὗτος, ὁ νυκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὸν ἐπουράνιον ἀνακαλούμενος Πατέρα, ὁ τοῦτον ἐν ταῖς σύγχαις ἐπιδούμενος, ὁ τῆς ἀνωτάτω βασιλείας ὀριγκύμενος· μή γάρ τὰ παρόντα ἄκια τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ συνειδῶς, τὰ θνητά καὶ ἐπίκηρα καὶ ποταμοῦ ἔκην ρέοντα καὶ ἀπολλύμενα, τὴν ἀφθαρτὸν καὶ ἀσώματον τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ποθεῖ, κάκεινης τυχεῖν εὐχεταὶ, διὰ μεγαλύφρονα λογισμὸν, ὑπὲρ τὴν οὐράνιον ἀψίδα τὴν διάνοιαν μετεωρίσας, καὶ τῶν (75) ἐκεῖ φύτων ἀλεκτὸν πόθον ἐνεστερνισμένος· ὃν τῇ παραθέσει, σκότους οὐδὲν διαφέρειν ἥγεται τὰ τοῦ παρόντος βίου τίμια· τὴν τε γάρ ἀνθρώπων ἀρχὴν, θνητοῦ καὶ προσκαίρου βίου, μικρὸν καὶ ὀλιγοχρόνιον ἐπιστασίαν οὐσαν δρῷ, οὐ μακρῷ χρέιττον τῆς αἰτίων ἢ ποιμένων ἡ βιωκόλων ἀρχῆς, μᾶλλον δὲ, καὶ ἐργωδεστέρων ἢ δυσκολωτέρων (74) θρεμμάτων ἥγεται· τάς τε τῶν δήμων ἐκνοήσεις, καὶ τάς κολάκιν φωνὰς πρὸς δῆλου τίθεται· (75) μᾶλλον ἢ πρὸς τὸν ηγετόν, διὰ στερβόν ἥθος καὶ γνησίαν ψυχῆς παιδεύσιν. Ἄλλὰ καὶ τὴν τῶν ὑπηκόων δορυφορίαν (76), μυριάδας στρατοπέδων, ἐπλιτῶν πεζῶν τε ὅμοιον καὶ ἵππικῶν δοῦλα καὶ ὑπήκοος πλήθη, οὐδαμῶς ὅρῶν καταπλήττεται· οὐδὲν ἐπὶ τῇ τούτων ἀρχῇ τυφούται, στρέψων εἰς αὐτὸν τὴν διάνοιαν (77), τὴν κοινὴν ἀπάντων φύσιν καὶ παρ' ἕκατῷ βλέπων· ἐσθῆτά γε μήν χρυσοῦφῇ ποικίλοις ἀνθεστὸν ἔξυφασμένην, ἀλουργίᾳ τε βασιλικὴν σὺν αὐτῷ διαδήματι, γελᾷ, τοὺς πολλοὺς θεῶμενος ἐκπεληγμένους, καὶ τὸ φάντασμα κομιδῇ νηπίων δίκην, οἵνις τι μορμολύκειον θεάζονται· οὐδαμῶς αὐτὸς (78) τὰ δομοια πεπονθὼς δι' ἐπιστήμην τοῦ θεοῦ, τῇ ψυχῇ ἀντὶ περιθλήματος, σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, εὐσεβείᾳ τε καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς πεποικιλμένον, τὸν ἐπ' ἀληθείας πρέποντα βασιλεὺς κύρσμον περιτίθειν. "Ἐτι μήν πρὸς τούτοις τὰ τριπόδητα τοῖς πολλοῖς χρήματα, χρυσὸν λέγω καὶ ἀργυρὸν καὶ στα λίθων θαυμάζεται γένη, λίθους ἀληθῶς ὑπάρχειν ἀνωφελεῖς καὶ διχρηστὸν ὅλην, οἵα τῇ φύσει δυντα τυγχάνει, τοιαῦτα καὶ δυντα βλέπει, οὐδὲν πρὸς κακῶν ἀλέξημα οἴα τε δυντα βοήθειν· τῇ γάρ ταῦτα πρὸς νόσων ἀπαλλαγὴν, ἢ θανάτου ἀποφυγὴν ἴσχεις; "Ομῶς δ' οὖν, καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστήμων, αὐτῶν τῇ χρήσει πρὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρχομένων κόσμον, ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται (79), γελῶν τοὺς

vit. Sed responderi potest, Eusebium non dicere D simpliciter Constantiūnū solum amictum fuisse purpura; sed solum merito purporam gestasse. — Porro legendum nobis videtur ἐμπειρεύεται pro ἐμπειρεύεται μαρτυρίῳ. Edīt.

(73) Vulg. τέρ. Correximus τῶν. Edīt.

(74) Vulg. ἡ δυσκολωτέρων. Legō δυσκολωτέρων θρεμμάτων, quod miror interpretēti non vidiisse. Est enim homo omnium animalium morosissimum, et quod difficillime regitur.

(75) Vulg. πρὸς δικαίου τίθεται. Scribendum est in cod. Fukeitii. Porro interpres hanc lectionem non intellexit; quam Latinē ad verbum ita possumus interpretari, molestia potius deputat quam voluptati.

(76) Τὴν τῶν ὑπηκόων δορυφορίαν. Scribendum videtur διώροφοι. Duplex enim subditorum genus hic designat Eusebius; armatos scilicet, et provinciales. Quorum hi quidem pecunias ac tributa conferunt imperatori: quod διωροφορεῖν vocat Eusebius ac Themistius; leni scilicet vocabulo rem omniū

A Ex his formatus, temperans, bonus, justus, fortis, pius, amator Dei: quodque illi uni convenit, amator sapientiae est imperator noster. Quippe qui se ipsum probe novit: et qui extrinsecus, seu, ut verius dicam, cœlitus sibi concessam esse honorum omnium affluentiam intelligit. Qui singularis imperii augustam appellationem, eximii paludamenti prærogativa demonstrat; et conveniente sibi imperiali purpura solus merito amictus est. Hic vere imperator, qui noctu atque interdiu cœlestem invocat Patrem; qui in precibus opem ejus implorat; qui cœlestis regni flagrat desiderio. Nam cum intelligentia res præsentis saeculi, cum summo omnium imperatore Deo minime esse comparandas, quippe quæ mortales sint et raduce, et amnis instar fluentes atque assidue pereunte, idcirco corruptionis expers ac spiritale Dei regnum concupiscit. Illud regnum consequi optat ac precatur, præ animi cœlitidine, supra ipsos cœli fôrnicis mentem suam attollens, et splendidum illic lumen increbili quodam desiderio percitus. Præ quibus tenebras esse existimat, quæcumque in hoc mundo pretiosa habentur. Nam imperium quo homines reguntur, cum nihil aliud sit quam mortalis vita exigua ac brevis procuratio, haud multo præstantius esse censem quam imperium caprariorum aut pastorum aut bœvulcorum: sed potius difficultius et morosiori præsidens pecori. Sed et populorum acclamaciones, et voces adulatorum, molestiae potius deputat quam voluptati, ob constantiam morum et sinceram animi disciplinam. Præterea quoties subditorum obsequium; quoties innumerabiles copias, et tam pedilatum quam equitum agmina sibi famulantia ac dictio audiencia contuetur, nequaquam admiratione percellitur, neque eam ob causam intumescit: sed mentis acie in semetipsum conversa, communem omnium hominum naturam in se quoque agnoscit. Vestem quidem auro intextam et variis floribns pictam, imperiale item purpuram una cum diademate deridet, cernens multitudinem hujusmodi rerum admiratione percussam, et omnem hunc apparatum velut larvam quamdam more pruerorum suspicentem. Verum ipse nihil hujusmodi passus,

acerbissimam obvelans. Illi vero pecunias in stipendium accipiunt.

(77) Vulg. στρέψωρ εἰς αὐτὴν τὴν διάδρομον. Scribendum est procul dubio εἰς αὐτὸν, quod miror ab interprete animadversum non fuisse.

(78) Οὐδαμῶς αὐτὸς. Transposita hic sunt vocalia, ut enīvis apparēt. Legō igitur οὐδαμῶς δ' αὐτὸς τὰ δομα πεπονθὼς, ἐπιστημῆν τοῦ θεοῦ, etc. Male in Fuk. codice legimus δ' ἐπιστήμην τοῦ θεοῦ..

(79) Ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται. Idem est, quod supra dixit. οὐδαμῶς τ' αὐτὸς τὰ δομα πεπονθὼς. Porro totus hic locus ita distinguendus atque expoundendus est: "Ομῶς δ' οὖν καίπερ ταῦτα εἰδὼς ἐπιστημῶν αὐτῶν τῇ χοήτει, ποδὸς εὐπρεπῆ τῶν ἀρρεγένων κόσμον ἀπαθεῖ λογισμῷ διατίθεται, id est, Sed quamvis id optime norit ipso earum rerum usi eductus, tamen erga decentem ornatum subditorum snorum nequaquam animo commovetur. Quod idem est ac si diceret: non concepiscit opes ac divitias subditorum snorum, nec illis invideat elegantem

animum suum scientia Dei, velut **614** vestimento quadam, temperantia, justitia, pietate ac reliquis virtutibus variegato, induit; utpote cultu vero imperatori maximie conveniente. Ad hæc divitias ad quas hominum vota suspirant, aurum scilicet et argentum, et quæcumque in admiratione habentur lapidum genera: lapides revera esse intelligit prorsus inutiles, et rem sine ullo fructu. Qualia igitur ista suapte natura sunt, tanti ipse ea estimat; nihil utique ad depulsionem malorum conducentia; quam enim vim ac virtutem hæc habent vel ad sanandos morbos, vel ad mortem propulsandam? Verum quamvis id ita esse apprimè norit, tamen ad decentem ornatum subditorum causa iis uititur; animi vigore nihil ob simplicitatem atque imperitiam ista mirantur. Porro a crapula ac temulentia, et ab exquisitis cupidiis, utpote quæ luxurianum propriæ sint, abstinet atque abhorret, aliis ista convenire censens, non sibi. Hæc enim plurimum afferre nocumeni, et intellectui tenebras offundere, pro certo habet. His omnibus de causis imperator, rerum divinarum scientia instructus, et ingenti animo praeditus, ad res præsentí vita præstantiores aspirat, coelestem invocans Patrem; ejusque regnum omnibus votis desiderans, et cuncta cum singulari pietate faciens: universis denique imperio suo subjectis, quos velut optimus magister erudiendos suscepit, summi imperatoris ac Dei uotitiam tradens.

CAPUT VI.

Porro Deus velut pignora quædam futuræ remunerationis ei in antecessum præbens, tricennales ipsi coronas tribuit, felicibus annorum circulis contextas. Jamque terdenis annorum spatiis confessis, publicas populorum, seu potius totius mundi festivitates, universis hominibus celebrare concedit. Interim vero dum mortales floribus cognitionis Dei redimunt exsultant, non absurdum fuerit coelestes etiam choros naturæ legibus incitatos, cum terrenis pariter gaudio exsilire. Ipsumque adeo universorum regem, instar optimi patris lætitia affici credibile est, dum bonos filios Deum rite colentes vident; atque ob id maxime, principem auctoremque earum rerum, pluribus annorum curriculis honorare. Adeo ut non jam satis habeat, terdenos annorum circulos imperio ejus tribuere: sed illud in longissimum tempus, et in ultimum usque ævum producat. **Ævum 615** porro integrum nec senescit unquam nec interit; ejusque nec initium nec fine in mentes mortalium dispicere possunt. Sed neque centrum

cultum atque ornatum, ut facere solent principes invidi atque avari. Talis erat Valentinianus major, qui divites onnes ac bene vestitos oderat, quemadmodum refert Amm. Marcellinus. Non ita Constantinus; quippe qui et summum ipse cultum atque ornatum parvi faciebat; et subditos suos ambitioso vestium cultu ornari, non molestie ferebat. Haec ideo pluribus exposuit, quod et obscurae sunt, et ab interprete non intellecta.

(80) *Triakontætperiouç... στεγάρονç.* Alludit ad coronas aureas, quas provinciales imperatoribus Romanis offerre solebant, non solum ob imperii primicias, verum etiam in quinquennialibus eorum ac decennatibus.

(81) Vulg. παρδίμους δὲ μᾶλλον. Nemo est, qui non videat scribendum esse, πανδήμους, μᾶλλον δὲ κοσμικάς ἑορτάς. Aut enim Eusebius, has tricennaliū festivitas, non solum populorum frequentia, sed etiam totius mundi communī lætitia celebrari. Quippe festorum alia sunt publica, alia privata. Alia urbium propria, alia totius provinciæ. Quædam totius orbis Romani, ut Kalendas Januariae, Natalis

A ταῦτα διὰ νηπιότητα φρενῶν ἐπιομένους, χραιπά- λης γε μὴν καὶ μέθης, τῆς τε περιττῆς καρυκείας, οὐα γαστριμάργοις οἰκεῖας, ἀπέχεται, προσήκειν ἔτεροις ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ἕαυτῷ ὑπολαμβάνων. ζη- μιοῦν γάρ τὰ μεγάλα, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς νοερὸν ἀμαυροῦν τὰ τοιαῦτα πέπεισται· τούτων δὴ ἔνεκα πάντων, δὲ τὰ θεῖα πεπαιδευμένος βασιλεὺς, καὶ τὰ μεγάλα φρονῶν, τοῦ παρόντος βίου τῶν χρειτόνων ἔφεται, τὸν Πατέρα καλῶν τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὴν ἔκεινου βασιλείαν ποθῶν, πάντα τε σὸν εὔσεβεις πράττων, καὶ τοῖς ὑπὲν αὐτῷ ἀρχομένοις ὡς ὑπὸ διδασκάλω παιδευμένοις ἀγαθῷ, τὴν τοῦ μεγάλου βασιλέως θεογνωσίαν προβολλόμενος.

B hæc immutatio, ridens eos homines, qui ob simplicitatem atque imperitiam ista mirantur. Porro a crapula ac temulentia, et ab exquisitis cupidiis, utpote quæ luxurianum propriæ sint, abstinet atque abhorret, aliis ista convenire censens, non sibi. Hæc enim plurimum afferre nocumeni, et intellectui tenebras offundere, pro certo habet. His omnibus de causis imperator, rerum divinarum scientia instructus, et ingenti animo praeditus, ad res præsentí vita præstantiores aspirat, coelestem invocans Patrem; ejusque regnum omnibus votis desiderans, et cuncta cum singulari pietate faciens: universis denique imperio suo subjectis, quos velut optimus magister erudiendos suscepit, summi imperatoris ac Dei uotitiam tradens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

'Ο δὲ τῶν ἀμοιβαίων τὰ ἔχεγγυα προμνύμενος, τριακοντæτperiouç αὐτῷ διανέμει στεγάρους (80), χρόνων ἀγαθοῖς περιόδοις ἀποτελεσθέντας· τριττούς τε ήδη δεκάδων περιελθών κύκλους, πανδήμους, μᾶλλον δὲ (81) κοσμικάς ἑορτάς, πάσιν ἐρίστιν ἀνθρώποις ἔκτελεν. Τῶν δὲ πάντη γῆς θεογνωσίας ἄνθεσι φαιδρυνομένων, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἀν εἴη, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ χορείας νόμοις φύσεως ἐλκομένας, τοῖς ἐπὶ γῆς συγχαίρειν, αὐτόν τε τὸν ἐπὶ πάντων βασιλέα, πατρὸς ἀγαθοῦ δίκην, ἐφ' οἰοῖς ἀγαθοῖς θεοτεοῦσιν εὑφραινεσθαι, καὶ ταῦτη μάλιστα τὸν καθηγεμόνα καὶ τῶν ἀγαθῶν αἰτιον, πολυχρονίοις γεράρειν τιμαῖς· ὡς μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ, μένειν δὲ αὐτὴν (82) ἐπὶ μῆκιστον, καὶ εἰς μαράθον παραπέμπειν αἰῶνα. Αἰών δὲ σύμπας, ἀγήρως καὶ ἀτελεύτητος, οὗτ' ἀρχῇ, οὗτε περιγραψῃ θυητῶν λογισμοῖς πεφυκάς ὁρᾶσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐκ μέσου κέντρου λαμβάνεσθαι· οὐδὲ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον (83) ἐφιεῖς τοῖς ἔθελουσι περιδράττεσθαι, μήτι γε τὸ μέλλον (84) ή τὸ παρωχηκὸς τοῦ χρόνου· τὸ μὲν γάρ

D imperatorum, quinquennialia et similia. Certe in codice Fukeiit̄ ita scriptum reperi ut conjecteram.

(82) Μέρειν δὲ αὐτὴν. Ille locus sic mihi restituentibus videatur: Ως μὴ ἀπαρκεῖν τρεῖς ἐν δεκάσι περιόδους τῇ βασιλείᾳ νέμειν, αὐτὴν δὲ ἐπὶ μῆκιστον καὶ εἰς μαράθον παραπέμπειν αἰῶνα. Error natus est ex voce νέμειν, quam in μένειν librarii mutarunt, proclivi errore. Quod si μένειν retinere quis vellet, tune scribendum esset παραπέμπεσθαι.

(83) Vulg. οὐδὲ τὸρύπ' αὐτοῦ λεγόμενον. Procul dubio scribendum est: οὐδὲ τὸ νῦν αὐτοῦ λεγόμενον ἐφιεῖς τοῖς ἔθελουσι περιδράττεσθαι. Quo modo etiam legit interpres. Illeius autem emendationis auctor est ipse Eusebius, qui paulo post ita scribit de praesenti tempore: τὸ δέ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἀμανόματι, etc.

(84) Vulg. μὴ τιστὶ τὸ μέλλον. Interpres vertit nedum futurum tempus aut præteritum. Quare apparet eum leguisse μήτιστε τὸ μέλλον, optimè. In codice Fuk. scribitur μὴ τις τὸ μέλλον. — Nos, doctissimo Heinichen assentientes, μήτι γε scripsimus. Εὐτ.

οὐκ ἔστε, ήδη δὲ παρῆλθε (85)· τὸ δὲ μέλλον οὕτω πάρεστι, διὸ οὐδὲ ἔστι· τὸ δὲ γε νῦν αὐτοῦ λεγόμενον, ἀμα νοήματι καὶ φωνῇ, λόγου θάττον διαδιδράσκει. Ούκ ἔστι δὲ ἀλλώς αὐτοῦ ἐπιλαβέσθαι, ὡς ἔστωτος. Ἡ γὰρ τὰ μέλλοντα προσδοκᾶν, ἢ παρελθόντα συνορᾶν ἀνάγκη· ἀμα γάρ ἐννοίᾳ διοικισθανων, φεύγει οὔτως δὲ σύμπας αἰώνιον οὐ φέρει θητῶν λογισμοῖς καθυποτάτεσθαι, ἀλλ’ ἀναίνεται τὴν παρὰ τούτοις δουλείαν. Τὸν δὲ αὐτοῦ Βασιλέα (86) καὶ Δεσπότην δρμολογεῖν οὐ παραιτεῖται· φέρει δὲ αὐτὸν ἐπὶ νύτων δρούμενον, ἐναργυρόμενος τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασιν (87). Ὁ δὲ ἀνωθεν αὐτὸν ἡνιοχῶν, οὐ σειρῇ χρυσῇ κατὰ τὸ ποιητικὸν ἐνδῆσαμενος, σοφίας δὲ ἀρρήτου δέσμοις ὥσπερ τιστὸν ἡνίατος χαλινώσας, μῆνας ἐν αὐτῷ καὶ χρόνους, καρούς τε καὶ ἐνιαυτούς, νυκτῶν τε καὶ ἡμέρων ἀμοιβαῖς διαστήματα, σὺν ἀρμονίᾳ τῇ πάσῃ κατεβάλετο, ποικίλοις αὐτὸν δροῖς καὶ μέτροις περιδήσας· δὲ μὲν γάρ εὐθυγενῆς ὅν (88), καὶ εἰς ἀπειρὸν ἐκτεινόμενος, τὴν τε τοῦ αἰώνος ἐπηγορίαν ὥσπερ ἀεὶ ὅν (89) εἰληφώς, αὐτός τε αὐτοῦ ὅν τοῖς μέρεσιν ἐμφερής, μᾶλλον δὲ ἀμερής ὅν καὶ ἀδιάστατος, εἰς μάνην εὐθείαν μηκυνόμενος, αὐξεῖ· δὲ μέσοις αὐτὸν διαλαβὼν τριμάσι, καὶ ὥσπερ εὐθείαν γραμμήν εἰς μῆκος τεταμένην διελὼν κέντροις, πολὺ πλῆθος ἐν αὐτῷ κατεβάλετο, ἕνα τε δυτα καὶ μονάδι παρεικασμένον, παντοῖος κατεδήσατο ἀριθμοῖς, πολύμορφον ἐξ ἀμόρφου τὴν ἐν αὐτῷ ποικιλίαν ὑποστησάμενος. Μίαν μὲν γάρ πρώτιστα πάντων ἐν αὐτῷ τὴν ἄμορφον ὄλην, ὥσπερ τινὰ πάνδοχον οὐσίαν ὄφειται· δεύτερον δὲ ὅν ὅλη ποιέτητα, δυνάμει δυάδος, εἶδος ἐξ ἀειδοῦς ἀπεργαζόμενος ἐποίει· τριάδος δὲ ἀριθμῷ τρικῆ διαστατόν, εἰς τε πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος, σύνθετον ἐξ ὄλης (90) καὶ εἴδους σῶμα κατειργάζετο. Διττῆς δὲ ἐκ δυάδος τὴν τῶν στοιχείων

(85) Vulg. δὲ παρῆλθε. Scribo ήδη δὲ παρῆλθε. De præterito enim loquitur. Paulo post lego οὐκ ἔστι δὲ ὅλως ἐπιλαβέσθαι.

(86) Τὸν δὲ αὐτοῦ Βασιλέα. Scribendum videtur Θεὸν δὲ αὐτοῦ βασιλέα, quomodo etiam legit interpres. Alludit autem Eusebius ad locum Pauli apostoli (*I Tim. i. 47*) : qui Deum vocat Regem saeculorum, βασιλέα τῶν αἰώνων.

(87) Τοῖς ἐξ αὐτοῦ καλλωπίσμασιν. Dies intellegit et menses et annos, et tempestatum vicissitudines, et cetera ejusmodi, quibus Deus ævum seu saeculum exornavit.

(88) Εὐθυγενῆς ὁ. Lego εὐθυτενής.

(89) Ὅσπερ ἀεὶ ὁ. Eamdem τοῦ αἰώνος elyologiam affert Proclus libro iv in *Timaeum Platonis*, pag. 241, ubi multa de ævo juxta sententiam Platoniorum disserit. Eamdem vide in capite 53 et 54 *Institutionum Platonicarum*. At Eusebius Platonis sententiam partim sequitur, partim ab ea discedit. Cum enim ait ævum nec senescere nec interire, esse uniforme ac sui semper simile; partibus carere ac distinctione, in eo consentit cum Platone. Sed cum illud progredi dicit atque augescere; cum species ejus facit præteritum tempus, præsens ac futurum, in hoc et a Platone et a seipso dissentit. Quidquid enim progrederi et augelur, partes habeat necesse est. Apud Platonem ævum nihil aliud est quam aeternitas. Ävum enim Plato facit immobile; ad cuius similitudinem tempus ait creatum esse a Deo, quod quidem definit imaginem mobilem ævi immobilis,

A suum percipi, nec tempus quod præsens nominatur comprehendendi a quoquam sinit, nedum futurum aut præteritum. Hoc enim non est, quippe quod jam transiit. Futurum vero nondum adest, ac proinde non est omnino. Præsens autem quod dicitur tempus, simul cum ipsa cogitatione ac locutione imo etiam citius evolat. Prorsus vero ipsum tanquam præsens apprehendere non licet. Nam aut futura expectamus, aut præterita contemplemur, necesse est. Quippe simul cum ipsa cogitatione fugiens elabitur. Hoc igitur totum ævum, mortalium suppeditationibus subjici se minimè patitur; sed servire illis recusat. Deum tamen Regem ac Dominum suum agnoscerre non renuit; eumque dorso suo insidentem vehit, ornamentis quæ ab illo accepit, sese effens. Ille vero e sublimi ævum regens, non aurea constrictum catena, ut est apud poetam, sed inexplicabilis sapientiae vinculis velut habenis quibusdam vinculum ac frenatum, menses ac tempestates, annos, et dierum ac noctium alternas vices cum admirabili quodam concuento in ipso constituit; variisque terminis ac mensuris illud circumserpuit. Nam cum ævum suppte natura rectum sit; et in immensum tendens, dicaturque ævum quasi ἀεὶ δύν, [id est, semper existens]; cumque ipsum suis partibus simile, aut potius partium ac distantia expers sit, ipsum quidem in rectum duntaxat productum augeat. Deus vero mediis ipsum segmentis dispersiens, ac velut lineam rectam in longum productam multis dividens punctis, immensam in eo multitudinem conclusit. Cumque unum esset et unitati simillimum, ille variis ipsum numeris illigavit, et ex informi multiforme illud effecit. Nam primum quidem informem materiam, quasi omnium substantiæ C

numero atque ordine progredientem, ut legitur in *Timaeo*. Recte Chalcidius in *Timaeum Platonis: Temporis*, inquit, proprium progredi, ævi propria mansio, semperque in idem perseveratio. Temporis item partes, dies, noctes et anni; ævi partes nullæ. Temporis item species præteritum, præsens, futurum; ævi substantia uniformis, in solo proprioque presente. Eusebius vero ævum accepit pro saeculo, seu potius pro tota, ut ita dixerim, massa et collectione temporum. Ait enim δὲ σύμπας αἰών. Certe in sacris litteris αἰών et αἰώνες sumuntur pro tempore. Quippe D tempus duobus modis accipitur. Alterum est particularē, quod singulis rebus attributum est. Alterum generale, quod non magis huic rei competit quam illi. Et hoc veteres ævum vocabant, ut docet Censorinus in libro *De die natali*, cap. 46, ubi ævum definīt, tempus unum et maximum, immensum, sine origine, sine fine, quod eodem modo semper fuit, semperque futurum est, neque ad quemquam hominum magis quam ad alterum pertinet. Adit deinde hoc ævum in tria dividi tempora, præteritum, præsens, et futurum. In quo plane cum Eusebio nostro consentit. Idem ait etiam Marinus Victorinus in librum *Rheticum Ciceronis*, cap. 75. Sed Gregorius Naz. in oratione 35 et 42, ævum sumit pro æternitate, ubi vide quæ notant Psellus et Elias Creteus.

(90) Vulg. σύνθετον ἐξ ὄλης ἐποίη. Scribendum videtur σύνθετον ἐξ ὄλης αἴτοιον, καὶ εἴδους σῶμα. In codice Fukelii deest vox ἐποίη, optime.

tiarum receptaculum in eo condidit ac substravit. A deinde in materia qualitatem creavit, binarii numeri potentia decorum faciens, id quod prius expers erat venustatis. Posthac ope ternarii numeri, corpus ex materia formaque compositum, trium dimensionum capax fecit; longitudinis scilicet, latitudinis et altitudinis. Tum ex geminato binario quaternarium elementorum numerum commentus, terram, aquam, aerem et ignem, quasi perennes **616** quosdam fontes ad hujus universi utilitatem produxit. Porro quaternarius denarium gignit. Unum enim, duo, tria et quatuor, denarium numerum absolvunt. Ternarius autem junctus cum denario, mensis spatium dedit. Mensis autem duodecim circuitibus, solis cursum absolvit. Ex quo annorum circuli et tempestatum mutationes, informe atque omni specie carent ævum vario quasi colorum lumine distinxerunt, ad requiem et oblationem eorum qui vitæ spatiū decurrunt. Nam ut iis qui spe præmiorum impulsi, in sacris certaminibus cursu contendunt, intervalla stadiis distincta sunt: et quemadmodum longum iter ingressis, via publica mansionibus quibusdam et stadiis definita est, ne quis protracta in immensum exspectatione alacritatem animi infringat: sic plane summus omnium imperator Deus, totum ævum sapientiae vinculis astrictum moderatur, et instar aurigæ quocunque visum est dicit. Idem ille moderator universi, ævum antea expers figuræ, colorum venustate et amoenitate florum circumvestiens; diem quidem candore ac solis radiis illustravit: noctem vero atro colore suffundens, stellarum luminibus quasi quibusdam aureis ramentis conspersit. Quin etiam accensa luciferi face, et lunaris luminis varietate, et astrorum splendidissimo cœtu, cœlum omne tanquam ingens peplum multiplici colorum venustate exornavit. Aereum item cum e sublimi in profundum extendisset, ejusque ope totam orbis latitudinem ac longitudinem refrigerasset, omni avium genere decorari præcepit, cuncis per aereum commenantibus tam visibilibus quam invisibilibus, hoc velut immensum pelagus ad natandum aperiens. Terram denique cum in medio instar centri libravisset, Oceano circumdedit, cæruleo vestis sine colore exsultantem. Hanc vero posteaquam domici-

A tetraphantū èπινοήσας, γῆν, θάρο, ἀέρα, πῦρ, πηγὰς ἀεννάους εἰς τὴν τοῦ παντὸς προϊδότεο χορτίγλαν· τετραχτὺς δὲ γεννᾷ δεκάδα· ἐν γάρ, δύο, τρίᾳ, τέσσαρα, τὸν δέκα συντελοῦσιν ἀριθμόν· τρεῖς δὲ συμπλακεῖται δεκάτῃ, μηνὸς ἀνεῦρε φύσιν· μήν δὲ τροπαῖς δώδεκα, ἡλίου περίοδον ἐπλήρου· Ἐνθεν ἐνιαυτῶν κύκλοι, καιρῶν τε μεταβολαῖ, τὸν ἄμορφον καὶ ἀνείδεον αἰῶνα, ὥσπερ ἐν ποικιλίᾳ γραφῆς πλωμοῦ, ἐμβρφουν, εἰς ἀνάπαυλαν καὶ θυμηδίαν τῶν ἐν αὐτῷ τὸν τῆς ζωῆς διεπευθυντῶν δρόμον. Ός γάρ καὶ τοῖς ἐπ' ἑπτάδι βραβείων ἐν ἀγώνι τοὺς δρόμους διεξανουσι, σταδίοις ὥρισται τὰ διαστήματα, τοῖς τε μαχράς πορείας ὁδοιποροῦσι, σταθμοῖς τισι καὶ σταδίοις περιγράφεται ἡ λεωφόρος, ὡς δὲ μή εἰς ἀπειρόν τις τὴν προσόδοιαν ἔκτείνων ἀποκάμποι τῇ προθυμίᾳ, B τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ τὸν σύμπαντα σιῶνα σοφίας δεσμοῖς δὲ τῶν ὅλων Βασιλεὺς περιλαβὼν, ἀγει καὶ φέρει, ποικιλίας ἡνοιοῦν, ἢ καλῶς ἔχειν αὐτῷ καταφαίνεται. Ό δὲ αὐτὸς χρώμασιν ὥραιοις καὶ νεαροῖς ἀνθει: τὸν πρὸν ἀσχημάτιστον ἀμφιεννὺς αἰῶνα, λευκὴν μὲν ἐφαίδρυνεν ἡμέραν τῇλιψ, νύκτα δὲ ὑποστρώσας μελαντέρῳ χρώματι, ὥσπερ τινὰ γρυποῦφῆ ψῆγματα, στίλειν ἐν αὐτῇ τὰς τῶν ἀστέρων λαμπτόντας ἐποίησε· φωτόρου δὲ ἐξάψας λαμπρὰς ἀκτίνας, σελήνης τε ποικιλίαν φέγγους, διστρων τε συνόδους πολυαυγεῖς, τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, οἷον μέγαν πέπλον, παντοῖος γραφῆς κάλλεστιν ἐστεφάνωσεν· ἀέρα δὲ ἔκτείνας εἰς βάθος δικαῖον ἕξιον, πλάτη τε καὶ μήκη τοῦ σύμπαντος κόσμου τῇ τούτου ψυχώσας δυνάμει (91), πτηνοῖς ἀπασιν ἀνῆκε μορφοῦσθαι, τοῖς δὲ ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι (92) τε καὶ ὥραμένοις, μέγα πέλαγος ἐξαπλώσας διανήσθαι, γῆν δὲ ἐν μέσῳ κέντρου δίκην σταθμημένος, ψεκανῷ τεττήν περιέλαβε, σμαραγδεῖ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ, τῷ τῆς περιβόλης κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένην (93). Ταῦτην δὲ ἔστιαν καὶ τιθηνὸν καὶ μητέρα ζώων ἀπάντων τῶν ἐν αὐτῇ καταδεῖξας, ὅμβριοις τε καὶ πτηνοῖς νάμασιν ἀρθεύσας, χλοᾶς επειπονοῖς καὶ φυτοῖς καὶ ὥραιοις ἀνθεισιν εἰς εὐθυμον ζωῆς ἀπόλαυσιν ἐδωρήσατο· ζώων δὲ ἐν αὐτῇ τὸ τιμιώτατον καὶ αὐτῷ Θεῷ φίλον κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πλασάμενος, νοῦ καὶ ἐπιστήμης επτεῖδον, λόγου τε καὶ σοφίας Ἑγγονον, λογικὸν δινθρωπον, τῶν λοιπῶν δισα κατά γῆν ἔρπει καὶ νέμεται, ἀρχικῇ δυνάμει κρατεῖν, τούτῳ ἐδωκεν· D ἀνθρωπος γάρ ήν αὐτῷ, ζώων τῶν ἐπὶ γῆς τὸ θεοφι-

(91) Ψυχώσας δυνάμει. Totus hic locus sic legendus videtur: μήκη τε καὶ πλάτη τῇ τούτου ψυχώσας δυνάμει. Quoniamodo etiam legi interpres. Atque ita scriptum reperi in codice Fukei.

(92) Τοῖς δὲ ἀέρος φερομένοις ἀφανέσι. Dæmones aërios videtur intelligere, de quibus supra locutus est in principio hujus orationis. Porro iam homines dæmonas quam malos possimum hic intelligere. Nam et boni spiritus, quos angelos vocamus, per aërem commarent, tanquam legati quidam atque interpres, vota nostra ad Deum perferentes, et responsa nobis a Deo ac beneficia apportantes. Quod quidam etiam veteres philosophi non ignorarunt. At interpres Eusebium de piscibus hic loqui existimat. De dæmonibus aëris Angustinus in epist. 49: *Quanto perniciosius est sacrificare dæmonis, hoc est,*

iniquæ spiritali creaturæ que in hoc proximo et caliginoso cælo inhabitans, tanquam in aereo carcere suo, prædestinata est supplicio sempiterno. Athanasius in libro De Incarnatione; et ante omnes Paulus in Epistola ad Ephesios.

(93)Vulg: κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένην. Scribo καλλωπιζομένην. Eleganter terram Oceano quasi viridi pallio amictam esse dicit. Sic David in psalmo cix: *Abyssus sicut vestimentum amictus ejus, terra scilicet, quæmadmodum exponit Theodoritus et Hieronymus in caput i Aggei. Porro verba illa σμαραγδεῖ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ delenda sunt, utpote superflua et ab hoc loco prorsus aliena. Est autem versus Homerici clausula ex Iliadis secundo. In codice Fukei legitur σμαραγδεῖ τε πόντος ἐπ' αὐτῇ τῷ τῆς περιβόλης κυανῷ χρώματι καλλωπιζομένην.*

λέστατον· φά καὶ τὰ τῶν ἀλόγων γένη δουλεύειν, οἷα Πατὴρ παραδέδωκεν· δινθρωπος, ψή καὶ θάλατταν πλωτὴν ἀνῆκε, καὶ γῆν παντοίος φυτοῖς ἐστεψάνωσεν· φά καὶ δυνάμεις ἐπιστημονικάς εἰς παντοίων μαθημάτων ὑποδοχήν ἔδωρήσατο· φά καὶ τὰ ἐν βυθοῖς ἔρποντα, πτηνῶν τε τὰ μετάρσια ὑπὸ χείρα πεποιητα· φά καὶ τὰς οὐρανίους ἔξεκάλυψε θεωρίας, δρόμους τε ἥλιου, καὶ σελήνης τροπάς, περιβόους τε πλανήτων καὶ ἀπλανῶν ἀστέρων ἐκρήνας· δινθρωπος, φά μόνῳ τῶν ἐπὶ γῆς, τὸν Πατέρα γινώσκειν τὸν ἐπουράνιον, καὶ τὸν μέγαν τοῦ σύμπαντος αἰώνος βασιλέα γεράρειν ὅμονοις διετάξατο· Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις ἀπασιν δικοσμοποιὸς τέτταριν ἐνιαυτοῦ τροπαῖς τὸν ἀρεπτὸν αἰώνα περιεζύννυν, χειμερίους μὲν ἄρας ἔστι περιγράψας, ἔαρος δὲ ἐνιαυσίων ὡρῶν ἀρχήν (94) Ισορθόποις ταλαντεύσας ζυγοῖς· καὶ πειτα ἔαρος πολυχαρτίζ τὸν σύμπαντα στεφανώσας αἰώνα, θέρους ἀκμῇ τούτον μεταπαραδέδωκεν (95)· εἰθ' οἶα καμάτου διαναπάντας, ἀνεκτήσατο μετοπωρινῷ διαστήματι· ὄγραις δὲ αὐτὸν δικρωνῶν χειμερίων φοραῖς ὁστερ τινὰ βασιλικὸν ἀποσμήχων ἵππον, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ νάμασι λαμπρὸν ἀπεργαζόμενος, τοῖς τ' ἐξ ὑετῶν αὐτάρκως πιάνας ἀρδεύμασιν, αὐθίς αὐτὸν ἔαρος ἐν προθύροις ἴστησι πύλαις· Ἐνθένδε οὖν τῷ τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ κύκλῳ τοιασδε σοφίας ἤντας διέγειρε τὸν ἀνθρώπον· εἰσαὶ τε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περιλαβὼν (96*) ἔχει, μιᾶς συνδησάμενος ἀρμονίας, εὐθείᾳ περανεῖ (97)· σὺν δίκῃ τὰ πρόσφορα τοῖς κατὰ γῆν αὐτοῦ λογικοῖς θρέμμασιν ἐπισκοπούμενος, μέτρα τε ζωῆς τοῖς τὸν θνητὸν διανύουσι βίον διαθεσθετήσας, προεμπελετὴν ἐν τῷδε τὰ προσίμια τῆς ὑπὲρ τὸν νῦν αἰώνα ζωῆς, ἀπασιν ἀνθρώποις συγχειρόρχεν· εἶναι γάρ, εἶναι καὶ ὑπὲρ τὸν παρόντα αἰώνα θείαν καὶ μακαρίαν ζωῆν, καὶ τοῖς εὖ διηγωνισμένοις ἐν ἀγαθῶν ἐλπίσι τεταμεύσθαι ἐδίδαξε· καὶ ἐν τοῖς μὲν πωρόνων καὶ εὐεσθῶς βεβιωκόσι, τὴν ἐνθένδε ἐπὶ τὰ κρείττω μετάβασιν τε καὶ μετοικίαν γενήσεσθαι, τοῖς δὲ ἀληγεμένοις ἐν τῷδε, χώρων ἀπονεῖμαι τὸν προσήκοντα. Εἰθ' ὃς ἐν ἀγῶνος ἀθλοῖς, παντοίους τοῖς νενικήσιν ἀναγορεύσας στεφάνους, ἄλλους ἐφ' ἐτέροις (98) ἀρετῶν βραβείοις στεφανοῖ, βασιλεῖς δὲ ἀγαθῷ θεοσεβείᾳ κοσμησάμενοι, μείζονα προητοιμάσθαι κηρύζετε τῶν ἐπάθλων τὰ γέρα, ὃν τοῖς προσοιμίοις ἐντεῦθεν ἤδη πανηγυρίζειν δίδωσιν, ἐρπῇ τελείων

(94) Ἔαρος δὲ ἐνιαυσίων ὡρῶν ἀρχήν. Malim scribere ἔαρ δέ, eic.

(95) Vulg. τοῦτό τοι μεταπαραδέδωκεν. Videatur hic aliquid deesse quod ita supplere possumus, θέρους ἀκμῇ τούτῳ ἀμάσθαι παραδέδωκεν. Verum re attenius examinata nihil hic deesse censeo. Lego itaque θέρους ἀκμῇ τούτον παραδέδωκεν, supple τὸν αἰώνα. Nec aliter legit interpres. In codice Fuk. legitur θέρους ἀκμῇ τούτον μεταπαραδέδωκεν.

(96) Υπὸ μείζονι φέρεσθαι... κυνεργήσῃ. Majorem appellat Filium, non quidem ipso Patre, sed reliquis omnibus maiorem intelligens. Ac fortasse suspicere-

A lium matremque ac nutricem omnium quae in ipsa sunt animantium effecisset, et partim pluvialibus, partim fontium aquis irrigasset; omni plantarum ac florū genere virere ad humanae vītæ oblectationem jussit. Cumque in ea præstantissimum animali ipsique charum divinitati, ad imaginem suam formavisset; hominem scilicet, mente ac scientia præditum, et rationis ac sapientiae setum; principatum ei atque imperium in reliqua quae humi serpent et 617 pascuntur animalia, concessit. Quippe Deus hominem præ reliquis terræ animantibus amore complexus est; et tanquam Pater omnē brutorum genus ejus obsequio ac ministerio deputavit. Hujus gratia mare navigabile effecit, terramque omni plantarum genere exornavit. Huic ingenium scientiis idoneum, et omnium disciplinarum capax largitus est. Huic animalia in profundo natantia, et per sublime volantes aves, in manus tradidit. Huic cœlestium rerum scientiam et contemplationem aperuit, lunæ cursus, solis conversiones, et errantium ac fixorum siderum circuitus patescunt. Huic denique soli ex omnibus quae in terra sunt animantibus, Patrem cœlestem agnoscere, et summum totius ævi imperatorem laudibus celebrare, in mandatis dedit. Præter hæc omnia magnus ille mundi opifex, immutabile ævum quatuor anni mutationibus cinxit: hiemis quidem tempestatem terminans vere; ver autem quod anni tempestatum initium est, velut æqua lance ponderans. Deinde cum universum ævum multiplicibus veris fructibus exornasset, æstatis ardori illud tradidit. Postea vero velut laboris cessationem ac requiem concedens, autumnali intervallo ipsum refocillavit. Postremo velut regium eum, humidis hibernorum imbrrium lapsibus ipsum abstergens, et ex alto fluentibus aquis politum ipsum ac splendidum reddens, et assiduis pluviarum irrigationibus pinguefaciens, rursus ipsum in veris constituit vestibulo. Ad hunc modum summus omnium imperator, cum ævum suum totius anni circulo hujusmodi divinæ sapientiæ habenit astrinxisset, præstantissimo moderatori illud regendum tradidit, unigenito scilicet Verbo, cui utpote communi omnium rerum conservatori, hujus universi babenas comisit. Ille vero, velut hereditaria sorte ab optimo Patre accepta, cuncta quae tam interiore quam exteriorē cœli ambitu continentur, concordi inter se consensu devincens, recta progreditur; rationalibus suis alumnis qui in terris degunt, quæcumque ad ipsorum utilitatem

tur quispiam ab Eusebio scriptum esse ὑπὸ μείζονι.

(96) Περιλαβών. Forte legendum περιλαβόν, ut referatur ad τὸ κύτος· nisi quis malit sumere κύτος οὐρανοῦ pro οὐρανός.

(97) Εὐθείᾳ περανεῖ. Rectius in codice Fuk. scribitur εὐθέα, et post verbum περανεῖ apponitur media distinctio.

(98) Vulg. ἀλλοις ἐφ' ἐτέροις. Non dubito quin Eusebius scripsit διλλους μὲν ἐτέροις ἀρετῶν βραβείοις στεφανοῖ, quam scripturam sequentia manifeste confirmant. In codice Fuk. scriptum est διλλους ἐφ' ἐτέροις.

pertinent, summa cum æquitate prospiciens. Cer-
toque vivendi spatio mortalibus præstituto, univer-
sis hominibus concessit, ut in hac vita præstantio-
ris cuiusdam et æternæ vitæ proludiis exercecerentur.
Nam post hujus ævi curriculum aliam præterea
618 divinam ac beatam vitam superesse docuit;
iis qui hujus vitæ certamen cum spe cœlestium
bonorum obiissent, reconditam ac præparatam. Et
eos quidem qui modeste ac pie vitam transegerint,
hinc ad meliora migraturos: illis vero qui in hac
vita scelerum convicti fuerint, congrua sedes para-
tas esse præmonuit. Posthac sicut in distribuendis
certaminibus præmiis fieri solet, varia cujusque
generis coronas victoribus clara voce pronuntiantur;
alios quidem aliis virtutum præmiis coronantur. Bono
autem imperatori, qui pietatis ornamenti decoratus
sit, longe majora certaminum præmia præparata
esse denuntiat. Quorum quasi præœmia quædam
hic celebrari permittit; festivitatem scilicet ex
perfectis numeris compositam, ternariis et unita-
tibus triplicatis. Ac primus quidem ternarius, uni-
tatis partus est; unitas vero numerorum mater,
cunctis mensibus ac tempestatibus, annis quoque
et omnibus temporum circulis præsedit. Quæ multi-
tudinis omnis principium, fundamentum atque
elementum merito dei potest monas a manendo
appellata. Quippe cum omnis multitudo minuatur
atque augescat pro numerorum imminutione aut
adjectione, sola unitas stabilitatem ac firmitatem
sortita est, ab omni multitudine et procreatis ex
se numeris segregata. Ideoque indivisibilis illius et
ab aliis omnibus discretæ substantiæ imaginem
præfert, cuius vi ac participatione, universarum
rurum natura subsistit. Unitas enim omnis numeri
opifex est: quandoquidem compositione et adje-
ctione unitatum, omnis constat multitudo. Et sine
unitate quidem, numerorum substantia cogitatione
comprehendi non potest. Ipsa vero extra multitu-
dinem subsistit, longissime secreta, et omnibus
numeris præstantior, cuncta faciens et constituens,
ipsa vero a nullo incrementum accipiens. Hujus
autem assūtus est ternarius, qui nec ipse scindi nec
dividi potest, primusque est numerorum qui ex
paribus et imparibus compositi sunt. Nam binarius
numerus par, adjuncta sibi unitate ternarium, pri-
mum numerorum imparium procreavit. Porro ter-
narius justitiam primus hominibus ostendit, æqua-
litatem docens: quippe qui principium, medium, ac
finem habeat æqualia. Atque hæc mysticæ, sacro-
sanctæ et regiae Trinitatis imaginem referunt; quæ

(99) *Vulg. μορδῶν δὲ τριπλασιών.* Prima vox
deest in codice Fuk. et recte quidem, si fallor. Sed
et aliud mendum hic latet. Quare totus locus ita
nihil corrigitur videtur: ènterūtēn hōn πανηγυρίζεται
διδωσιν ἑότῃ τελεων ἐξ ἀριθμῶν συγχειμένη. Δεκά-
δων μὲν τριπλασιῶν, τριάδων δὲ δεκαπλασιῶν. Quia
emendatione nihil certius. Nam tricennialum festi-
vitatis, de qua agit Eusebius, constat ex numeris per-
fectis, denariis scilicet triplicatis, et ternariis decies
repetitis. Quæ deinde sequuntur Eusebii verba de

A ἐξ ἀριθμῶν συγχειμένη, τριάδων μονάδων τε τριπλα-
σιῶν (99). ὡν τῇ μὲν πρώτῃ τριάς, μονάδος δὲ γί-
νοντο Ἐγγονος, μονάς δὲ μῆτηρ ἀριθμῶν, μηδῶν δὲ
ἀπάντων καὶ ὥρων καὶ ἐνιαυτῶν πάσης τε χρόνου
περιόδου πρεσβεύουσα ἥδη, καὶ παντὸς τὰτέρων
ἀρχῆ, καταβολή τε καὶ στοιχεῖον, εἰκότων ἀν ἡθεῖη
μονάς, παρὰ τὸ μένειν ὠνομασμένη: διτῇ δη μετομέ-
νου καὶ αὐξομένου παντὸς πλήθους, κατὰ τὴν τὸν
ἀριθμῶν ὑφαίρεσιν τε καὶ προσθήκην, μόνη μονάς
στάσιν καὶ μονήν εἰληφε, μεμονωμένη πληθύος ἀπά-
σης, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς γεννωμένων ἀριθμῶν, φέ-
ρουσά τε εἰκόνα τῆς ἀμερίστου καὶ διακεριμέ-
νης τῶν ἄλλων οὐσίας, ἥς δυνάμει καὶ μετοχῇ ἡ
τῶν δυτῶν ἀπάντων συνέστηκε φύσις. Μονάς γὰρ
παντὸς δημιουργὸς ἀριθμοῦ, ἐπειπέρ κατὰ σύνθεσιν
καὶ προσθήκην μονάδων, πᾶν πλήθος κρατύνεται
οὐδὲ ἔστιν ἄλλως δίχα μονάδος, οὐσίαν ἀριθμῶν ἐπι-
νογνοῖ: αὐτῇ δὲ ἔκτης δὲν εἶναι πλήθους, πορφύρας
τε καὶ χρείτων ἀριθμοῦ παντὸς, πάντα ποιῶσα καὶ
ὑφισταμένη, τεινομένη δὲ νπὲ οὐδενὸς πώποτε. Τριτῇ
δὲ ταύτῃ συγγενής, ἀσχιστος ὡσαύτως καὶ ἀδιαρ-
τος, καὶ πρώτη τῶν ἐξ ἀρτίων καὶ περιττῶν ἀριθμῶν
συνεσταμένων· δρτίος γάρ δύο μονάδα προσλαβοῦν,
τριάδος πρώτην περιττὴν ἐγέννησε φύσιν· πρώτη
δὲ τριάς δικαιοσύνην ἀνέδειξεν, ισότητος καθηγη-
μένην, ὡς δὲν ἀρχὴν καὶ μεσότητα καὶ τελευτὴν ἴσην
ἀπολαβοῦσα· εἰκὼν δὲ ταύτα μυστικῆς καὶ παναγίας
καὶ βασιλικῆς τριάδος· ἥ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγενήτων
φύσεως ἡρτημένη, τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων οὐσίας
τὰ σπέρματα καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας αἰτί-
ληφε. Καὶ τριάδος μὲν δύναμις, εἰκότως δὲν δρα παν-
τὸς ἀρχῆ νομισθείη· δεκάς δὲ τὸ πάντων ἀριθμῶν
πέρας ἀπολαβοῦσα, μέχρις αὐτῆς τὸ πᾶν ἵστησι,
πλήρης καὶ παντέλειος ὠνομασμένη εἰκότως, ἀπὲ δη
πάσας ἰδέας καὶ πάντα μέτρα πάντων ἀριθμῶν, λόγων
τε καὶ συμφωνῶν καὶ ἀρμονιῶν, περιέχουσα. Μονά-
δες γοῦν αὐξηθεῖσαι κατὰ σύνθεσιν, τοῖς δέκα πε-
ριορίζονται· μητέρα τε ταύτην καὶ πηγαίων πε-
ριγραφήν (!) κτησάμεναι, ὕσπερ ἐν περιδρόμῳ
καμπτήρᾳ περιθέουσιν. Εἴτα κύκλον ἐργασάμεναι
δεύτερον, καὶ τάλιν τρίτον καὶ τέταρτον καὶ μέχρι^{την}
τῶν δέκα, τὸν ἔκατον ἐκ δεκάδων δέκα πληροῦσι·
κακπειτα ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν·
κακτεῦθεν πάλιν ἀρχάμεναι καὶ ἐπὶ τὸν δέκα πρε-
θουσσαι, δεκάκις τε τὸν ἔκατον ἀμφιδραμοῦσαι, πα-
λίσυρτοι διὰ τῶν αὐτῶν καμπτήρων μαχρούς διλ-
χεύουσι διαύλους, ἐξ αὐτῶν εἰς ἑαυτάς ἀνακυκλούμε-
ναι. Τῶν γοῦν δέκα τὸ δέκατον, μονάς· δέκα δὲ
μονάδες, μίαν ἀποφαίνουσι δεκάδα· δεκάς δὲ πέρας
μονάδων, δρος, καὶ καμπτήρᾳ καταστατικός (?)·

denario, emendationem nostram aperte confirmant.

(1) *Πηξαίωρον περιγραψήν.* Scribendum videatur
καὶ πηξάρον. Sic vocat denarium numerum, quod sit
terminus ac meta numerorum. Eleganti autem
translatione a circō petita, ait. unitates denarium
circuire quasi metam. Quare ὕσπερ ἐν περιδρόμῳ
vertendum erat *lanquam in circō*. Hinc est quod
cæreres etiam nominat *infra*, cum dicit ἐπὶ τὴν
πρώτην ἀνατρέχουσιν ἀφετηρίαν.

(2) *Καμπτήρᾳ καταστατικός.* Legendū puto

χαμπτήρ μὲν τῆς ἀπειρίας τῶν ἀριθμῶν· δρος δὲ καὶ τέλος μονάδων· ὅμοιος δὲ τριάς δεκάδι συμπλακεῖσα, τρίτον τε περιελθοῦσα τὴν τῶν δέκα κύκλων περίσθεν, φυσικώτατον ἀριθμὸν γεννᾷ, τὸν τριάκοντα· διὰτὸν δὲ τριάς τοῦ δευτέρου μεθ' ἥλιον μεγάλου φωστῆρος· σελήνης γοῦν περίσθος ἀπὸ συνδόου ἐπὶ σύνοδον, μηνὸς κύκλον ἀπειργάζετο· μεθ' δὲ αὐτοῖς ἀρχὴν γενέσεως ἀπολαβοῦσα, νέου φωτὸς καὶ νέων ἡμερῶν ἀπάρχεται, τριάκοντα μὲν κοσμηθεῖσα μονάσι (3), τρισὶ δὲ τιμηθεῖσα δεκάσι, δέκα δὲ τριάσι φαιδρυνθεῖσα. Τούτοις αὐτοῖς τὰ τῆς κοσμοχρατορικῆς ἀρχῆς τοῦ Νικητοῦ βασιλέως, πρὸς τοῦ πάντων ἀγαθῶν δοτῆρος τετιμημένα (4), νέων ἀρχῆς ἀγαθῶν ἐπιλαμβάνεται, τέως μὲν τριακονταετριάκις ἑορτὰς ἀποπληροῦντα, ἥδη δὲ ἐντεῦθεν μαχροτέρων ἐφαπτόμενα διαστημάτων, προμνύμενά τε μελλόντων ἀγαθῶν ἀπίδιας, ἐν οὐρανῷ βασιλείᾳ· Ἐνθα στρατιαὶ φῶτων ἀπειρωνάμφι τῶν (4*) πάντων βασιλέα χορεύουσιν, οὐχ ἐνδε τῇλιον, πάντων δὲ αὐτόθι τὰ φῶτα τῇλου κρείττονα ἐπαγομένων (5), φαιδρυνομένων τε καὶ ἀποστιλόντων τῇ αἰγλῇ τῶν τῆς ἀιδίου πηγῆς μαρμαρωγῶν. Ἐνθα ζωὴ ψυχῆς, ἐν ἀγαθῶν ἀκήρατοις κάλλεσιν (6), ἔνθα βίος, πάσης ἔκτος ἀχθόδονος, ἔνθα σώφρονος καὶ παναγίας ἡδονῆς ἀπόλαυσις, καὶ χρόνος ἀχρόνος, διακριθεὶς καὶ ἀτελεύτητος, εἰς ἀπεριγραφὸν τέλος μηκυνόμενος, οὐκέτι ἡμερῶν καὶ μηνῶν διαστήματιν, οὐδὲ ἐνιαυτῶν κύκλωις, καὶ ρῶν τε καὶ χρόνων περιθόδοις ἀναμετρούμενος· μιᾶς δὲ εἰς ἀπειρον ἔκτεινομένῃ ζωῇ διαρκῶν, οὐχ δι τῇλον φωτιζόμενῃ, οὐδὲ ἀστέρων πλήθει καὶ σελήνης αὐγαῖς καταλαμπομένῃ, ἀλλ' αὐτὸν ἔχούσῃ φωστῆρα τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν μονογενῆ Παῖδα τοῦ Παμβασιλέως. Παρό, καὶ τῇλον αὐτὸν δικαιοσύνης, καὶ φῶς ἐπέκεινα φώτων ἀπάντων, λόγων ἀπόδρητοι μόνουσι θεολογίαι· τοῦτον αὐτὸν δικαιοσύνης ἀκτῖτι, σοφίας τε αὐγαῖς, τὰς παμμακρίας καταλάμπειν δυνάμεις, τάς τε εὐσεβείς παρεσκευασμένας ψυχὰς ἀντὶ τῆς οὐρανίου περιφερείας τοῖς αὐτοῦ κόλποις ἀπολαβόντα, τῶν οἰκείων ἐπαγγελιῶν ἔργοις πιστοῦσθαι· τάς τε ὑποσχέσεις, πιστεύομεν· θνητῶν δὲ ὄφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ ἀκοή τις διέγνω, ἀλλ' οὐδὲ νοῦς σύρκα ήμφιεμένης οἴδις τε διν εἴη διαθρῆσαι, ἀ τοῖς εὐσεβείς διακοσμησαμένοις προητοίμασται· ὕσπερον καὶ σολ, βασιλεῦ θεοσεβέστατε, ψυχῶν τῶν ἐξ αἰώνος ἐντεῦθεν ἥδη τὸν ἀνθρώπειον ἀποκαθάραι βίον, αὐτὸς δὲ τῶν διλων παμβασιλεὺς Θεὸς ἐδωρήσατο· φ καὶ τὸ αὐτοῦ σωτῆριον ἀνέδειξε

A cum in natura ortus ac principii experie consistat, omnium quae ortum habent substantiarum semina, rationes, causasque in se 619 continet. Et ternarii quidem potentia, omnium rerum principium jure merito censeatur. Denarius vero finem numerorum omnium continens, cuncta ad se usque progressa sistit ac terminat: plenusque et undequaque perfectus merito appellatur, quippe qui omnes species, omnesque numerorum, rationum, concentuum et harmoniarum modos ac mensuras complectitur. Unitates certe per compositionem auctæ, denario finiuntur, et decadem matrem ac terminalem limitationem sortitæ, tanquam in circensi curriculo circa hanc metam decurrent. Deinde secundo, tertio et quarto, usque ad decimum consecutum circuitu, centenarium numerum ex decem denariis implet. Hinc ad primos carceres reversæ, ac repetito iterum cursu ad denarium progressæ; postquam centenarium decies circuiverint, iterum retrocedentes, circa easdem metas longissimos cursus consiciunt, a seipsis in semetipsas per gyrum redeuntes. Quippe in denario unitas, pars decima est; decemque unitates unum efficiunt denarium. Denarius vero, terminus, finis, meta ac perfectio est unitatum; meta quidem infinitatis numerorum; finis vero, id est, perfectio unitatum. Porro ternarius cum denario simul junctus, ubi decem circuitiorum orbem peregerit, tricenarium giguit numerum maxime naturalem. Quod enim ternarius est in unitatibus, id ipsum in denariis est tricenarius. Hic etiam certus est limes magni illius luminaris, quod secundum est a sole. Quippe lunæ cursus a coitu cum sole ad proximum coitum, mensis orbem conficit: quo consecutio, rursus quasi ortus initium adepta, novum lumen, novosque dies instaurat. Ac triginta quidem unitatibus, tribus vero exornatur denariis, ac ternariis decem. Isdem dotibus a summo omnium bonorum largitore exornatum imperium Augusti nostri Victoris, et orbis terrarum domini, novorum bonorum initium sumit; hactenus quidem tricennalium festivitatem explens; ab hinc vero longiora jam intervalla temporum attingens, et speni futurorum bonorum in cœlesti spondens regno. Ubi non unicus sol, sed innumerabilium luninum agmina circa summum omnium imperatorem exultant: quorum singula sole ipso splendidiora sunt, et radiorum ex æterno fonte 620

transpositis vocabulis, χαμπτήρ, δρος καταστατικός. Idem enim est quod infra dicitur δρος πάγιος. In codice tamen Fuk. legitur δρος καὶ χαμπτήρ.

(3) Vulg. τριάκοντα μέτρα κοσμηθεῖσα μοράς. Procul dubio scribendum est μονάσι, quod miror ab interprete animadversum non fuisse, cum sequentia id aperte commonstrent. Cæterum veteres lunarem mensem triginta diebus metiri solitos esse docuit etiam Eusebius supra in hac oratione, et Geominius in Isagoge. Emendationem porro nostram confirmat etiam codex Fuketii.

(4) Vulg. πρὸς τὸν πάρτων ἀγαθῶν δοτῆρος τετιμημένος. Scribendum est τετιμημένα, ut ex se-

quentibus ac præcedentibus manifeste colligitur. Sequitur enim ἀποτηροῦντα, ἐφαπτόμενα et προμνύμενα. Præcessit autem τὰ τῆς κοσμοχρατορικῆς ἀρχῆς. Porro hæc locutio paulo durior iiii videtur: mallemque simpliciter dicere ἡ κοσμοχρατορικὴ ἀρχὴ τετιμημένη, etc. Cæterum et hauc quoque emendationem confirmat codex Fuketii.

(4*) Τῶν. Forte τόν. Edīt.

(5) Vulg. φῶτα ἡλίου κρείττονα ἐπαλούμενων. Forte ἐπαγομένων. Ita certe in codice Fuk. scriptrum inveni.

(6) Ἐρ ἀγαθῶν ἀκηράτοις κατατεῖται. Codex Fuk. ἀκηράτοις habet: forte Eusebius scripsit ἀκηράτοις.

manantium fulgore illustrantur. Ubi vita est animi in bonorum incorruptibili pulchritudine, ubi vita omni molestia libera, ubi modestæ sanctæque voluptatis fructus, tempus sine tempore, ævum longum ac finis expers et in spacia nullo termino circumscripta porrectum, nec amplius dierum ac mensium intervallis, nec annorum circulis, nec

tempestatum vicibus distinctum, sed vitæ cūdām radiis nec astrorum lunæve splendore illustratur, sed luminare ipsum habet Deum Verbum, unigenitum Filium summi omnium imperatoris Dei. Quam ob causam illum solem esse justitiae, et omnium luminum præstantissimum lumen, divinis arcanae theologiae sermonibus traditur. Eumdemque beatissimas illas potestates justitiae radiis et sapientiae splendore collustrare, et animas hominum vera pietate exornatas, non cœli ambitu, sed sinu suo accipientem: promissa sua rebus ipsis firmare atque adimplere credimus. Mortalium vero nec oculus vidit nec auris accepit; nec mens carnis mole circumdata perspicere unquam poterit, ea quæ pietate præditis hominibus sunt præparata: quæ item tibi, religiosissime imperator. Cui soli ex omnibus qui unquam exstiterunt, summissus ille hujus universi imperator Deus id largitus est, ut vitam hominum perpurgares. Cui etiam salutare signum ostendit, cuius virtute cum mortem superasset, triumphum de hostibus egerat. Quod quidem victoriae tropæum et dæmonum flagellum, cum tu simulacris erroris opposuisses, de omnibus inpiis hostibus ac barbaris, ac de ipsis dæmonibus quod aliud est barbarorum genus, victoriam reportasti.

CAPUT VII.

Nam cum duæ in nobis sint substantiaz sibi invicem conjunctæ, animi scilicet et corporis: quorum hoc quidem conspectui expositum est; ille ab oculis remotus; adversus utruique eorum duo hostium ac barbarorum genera; alterum occulte; alterum palam et aperlo marte aciem instruunt. Et alterum quidem corpora componit corporibus: alterum vero incorporeis cuiusque modi machinis nudum hominis animum oppugnat. Porro barbari illi qui sub aspectum cadunt, velut nomades quidam feri et agrestes; qui nihil a belluis distant, in mansuetos hominum græges impetum faciunt; agros populantur; urbes in servitutem redigunt; et tanquam **621** immanes lupi ex solitudine prorumpentes, in civitatum incolas irruunt; et quoscunque potuerint interimunt. Invisibiles autem hostes, qui et barbaris omnibus crudeliores sunt, dæmones scilicet animalium corruptores, per aereum circumvolitantes, superstitionis impie machinis universum genus humanum sub ditionem suam redegerant: adeo ut verus Deus non amplius ab ipsis Deus habereatur; sed multiplici errore absque ullo divinitatis cultu hac illac circumferrentur. Deos enim qui nusquam et nullibi sunt, nescio unde sibi asciscentes, eum qui solus ac verus est Deus, perinde ac si non esset, nullo in pretio habuerunt. Itaque et corporum generatio ab iis pro deo culta est: et contrarium huic numen, corporum videlicet interitus ac dissolutio. Ac prior quidem ille deus, ut pote generationis auctor, Veneris nomine et

(7) Ἡγειρε θρίαμβον. Melius dixisset ἥγε [τ. ἥγε]: non enim dicitur ἐγέιρειν θρίαμβον, sed ἔγειρεν. De tropico quidem rectie dici potest ἐγέιρεται.

(8) Ἡρω τὸν νίκον. Christophorus leguisse videatur ἡράτο νίκας, etc. Et de Christo haec dici censuit. Ego vero re attentius examinata, haec in secunda persona dici animadvertis. Alloquitur enim Eusebius ipsius imperatore. Certe verba illa κατὰ πάντων πολεμιῶν τε καὶ βαρβάρων, de imperatore haec

σημεῖον, δι' οὐ τὸν Θάνατον καταγωνισάμενος, τὸν κατὰ τῶν ἑχθρῶν ἥγειρε θρίαμβον (7). δὲ τὴν τικτικὴν τρόπαιον, δαιμόνων ἀποτρόπαιον, τοῖς τῆς πλάνης ἴνδαλμασιν ἀντιπαρατάξας, [τάξ] κατὰ πάντων ἀθέων πολεμιῶν τε καὶ βαρβάρων, ἥδη δὲ καὶ αὐτῶν βαρβάρων, ἄλλων τουτων δαιμόνων, ἥρω τὸ νίκον (8).

in immensum productæ sufficiens. Quæ non solis radiis nec astrorum lunæve splendore illustratur, sed luminare ipsum habet Deum Verbum, unigenitum Filium summi omnium imperatoris Dei. Quam ob causam illum solem esse justitiae, et omnium luminum præstantissimum lumen, divinis arcanae theologiae sermonibus traditur. Eumdemque beatissimas illas potestates justitiae radiis et sapientiae splendore collustrare, et animas hominum vera pietate exornatas, non cœli ambitu, sed sinu suo accipientem: promissa sua rebus ipsis firmare atque adimplere credimus. Mortalium vero nec oculus vidit nec auris accepit; nec mens carnis mole circumdata perspicere unquam poterit, ea quæ pietate præditis hominibus sunt præparata: quæ item tibi, religiosissime imperator. Cui soli ex omnibus qui unquam exstiterunt, summissus ille hujus universi imperator Deus id largitus est, ut vitam hominum perpurgares. Cui etiam salutare signum ostendit, cuius virtute cum mortem superasset, triumphum de hostibus egerat. Quod quidem victoriae tropæum et dæmonum flagellum, cum tu simulacris erroris opposuisses, de omnibus inpiis hostibus ac barbaris, ac de ipsis dæmonibus quod aliud est barbarorum genus, victoriam reportasti.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Δυοῖν γάρτοι φύσεων ἐν ἡμῖν συμπεπλεγμένοι, ψυχῆς λέγω καὶ σώματος, καὶ τοῦ μὲν ὄρωμένοι τοῖς πᾶσι, τοῦ δὲ ἀφανοῦς καθεστῶτος, ἐπὶ τούταις ἐναντίᾳ βάρβαρος καὶ πολέμικα γένη, τὸ μὲν ἀφανῶς, τὸ δὲ ἐκ τοῦ προφανοῦς, παρετάττετο· καὶ τὸ μὲν σώματα σώματι προθετημένον, τὸ δὲ ἀσωμάτοις παριμαχήσας γυμνὴν αὐτὴν ἐποιήρκει τὴν ἀνθρώπου ψυχήν· εἰδοῦλοι οἱ μὲν ὄρατοι βάρβαροι, νομάδες τινὲς (9) ἄγριοι, θηρῶν οὐδὲν διαφέροντες, ἐπὶ τὰς ἥμερους τῶν ἀνθρώπων ἐφοίτων ἀγέλας, χώρας δηρούντες, πόλεις ἐξανδραποδίζομενοι, λύκων ἀπηνῶν δίκην ἐπὶ τῆς ἐρήμης τοῖς κατὰ πόλιν ἐπιόντες· κατέπειτα λυμανόμενοι δσοις ἀν δύναντο· οἱ δὲ ἀφανεῖς ἑχθροὶ ψυχοφθόροι δαιμones, οἱ δὲ βαρβάρων ἀπάντων ἀπογέτεροι, ἀμφὶ τὸν ἀέρα τὸνδε ποτώμενοι, πᾶν τὸ θηρίτον γένος μηχαναῖς πολυθέους κακίας ἐξηνδραποδίζοντο· ὡς μηκέτ' αὐτοῖς εἶναι θεὸν τὸν ἀλτῆθη θεὸν, ἀλλὰ τινα πολὺν καὶ ἀθεον πλάνον ἀλλασσούσας· τοὺς γὰρ μηδαμῆ μηδαμῶς δητας οὐκ οἶδεν παραγάγοντες, τὸν δητα καὶ μόνον ἀλτῆθῶς δητα, ὡς οὐκ δητα, πάρεργον ἐποιήσαντο. "Ἐνθεν αὐτοῖς τὴν σωμάτων γένεσις ἐνομίσθη θεὸς, καὶ πάλιν ἄλλος ἐνεντούστοις θεός, δ τὸν αὐτῶν διαφθορά τε καὶ λύσις· 'Αλλ' οἱ μὲν πρώτοις αὐτοῖς, ὡς ἀν γενέσεως ἀρχηγός, 'Αφροδίτης δργίοις ἐπιμάτο· δὲ δεύτερος ὡς ἀν πολὺς καὶ τοῦ θηροῦ κατισχύων γένους, Πλούτων καὶ Θάνατος ὀνομάζετο· ὡς γὰρ μηδετέραν η τὴν διὰ γενέσεως ζωὴν εἰδότες οἱ τότε διθρωποι, τὴν ταύτης αἵτιαν καὶ γένεσιν, θεὸν εἶναι ἀπέφανον· καὶ ὡς μηκέτ' δητες μετὰ θάνατον, νικητὴν ἀπάντων καὶ

dici convincunt.

(9) Νομάδες τιτέρες. Male interpres pastores verbi. Ego Græcam vocem retinere malim, aut certe vagos vertere. Sic enim Latini vocant barbaros, qui equis aut plaustris insidente, hac illac circumferuntur sine teeto ac lare. Hujusmodi homines eo quod viculus causa loca pascua sectarentur, νομάδες sunt dicti. Paulus post codex Fuk. habet λυμανόμενοι δσοις ἀν δύναντο.

μέγαν θεὸν. τὸν Θάνατον ἀνηγόρευον· εἴθ' ὡς εὐθύ- ναις οὐδαμῶς ὑποκείμενοι διὰ τὴν ἐκ θανάτου λύσιν, τὰ μυρίων θανάτων δέξια δρῶντες δῆμον, βίον τε ἔξιν ἀδίωτον, οὐ θεὸν ἐν νῷ λαμβάνοντες, οὐ θεῖς χρίσεως δικαιωτήρια προσδοκῶντες, οὐ τῆς σφων κατὰ ψυχὴν οὐσίας τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες, ἐν δὲ δεινῷ προστάτῃ τῷ θανάτῳ χρύμενοι, καὶ τὴν ἐκ τούτου τῶν σωμάτων φθορὰν (10), λύσιν τοῦ παντὸς ἁστούς εἰναις πείσαντες, μέγαν θεὸν καὶ πλούσιον, παρὸν καὶ Πλούτωνα, τὸν Θάνατον ἀνηγόρευον. Καὶ Θάνατος ἦν αὐτοῖς θεὸς οὐ μόνος, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου τίμια, τὰ δὴ πρὸς ἡδυπειθῆ ζωὴν αὐτοῖς συμβαλλέμενα. Θεὸς γοῦν αὐτοῖς ἦν, ἡ τῶν σαρκῶν ἡδονὴ, θεὸς ἡ τροφὴ, θεὸς ἡ τούτων βλάστη, θεὸς ἡ τῶν ἀκροδρύων φυὴ, θεὸς ἡ διὰ μέθης τρυφὴ, θεὸς ὁ τῶν σωμάτων πόθος, θεὸς ἡ τούτων ἡδονή· ἐνθεν τὰ Δῆμητρος καὶ Φερεφάττης μυστήρια, καὶ Κόρης ἀρπαγὴ ὑπὸ Ἀΐδωνέως, καὶ πάλιν ἡ ταύτης ἀνάδοσις· ἐνθεν Διονύσου τελεταῖ, καὶ νικύμενος Ἡρακλῆς ὡς ὑπὸ κρείττονος θεού τῆς μεθῆς· ἐνθεν Ἔρωτος καὶ Ἀρρόδητης δργικαὶ οὐριχικά· ἐνθεν Ζεὺς αὐτὸς γυναικομάνων καὶ Γανυμήδους ἔρων, φιληδόνων τε θεῶν καὶ φιλοπαθῶν ἀσελγῆ μύθων ἀναπλάσματα. Τοσούτοις δῆτα βέλεσι θεομάχου πλάνης, οἱ δεινοὶ βάρδαροι καὶ τῷ Βασιλεῖ τῶν ὅλων ἔχθροι, τοὺς ἐπὶ γῆς κατεπέννουν· καὶ εἰλόν γε τὸ πᾶν γένος ὑποχείριον, ὡς ἀπανταχοῦ γῆς, ἀθετήτος ἀνεγείρεις στήλας, νεώς τε καὶ λεράρχεωνανθούμου θεολογίας καθ' ἔκάστην γωνίαν συνιστασθαι. Οἱ γοῦν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι (11), τοσοῦτο καταδεούλωντο τῇ πλάνῃ, ὡς ὅμοφύλων καὶ συγγενῶν φύνοις τοῖς αὐτῶν καλλιερεῖν θεοῖς, καὶ τὰ διήρηθραντες κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας, πλευρῶν τε δισπονδῶν καὶ ἀθέους; αἱρεσθαι χείρας, οὐ κατ' ἔχθρῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀπεξενωμένων, κατὰ δὲ τῶν συνεστίων καὶ φίλων, κατά τε ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φιλάτων, οἱ δὴ σεμνότητι βίου, σωφροσύνῃ τε καὶ θεοεσθείᾳς ἀληθοῦς ἔγχειριμασι, τιμῆν τὸ θεῖον καὶ σέειν διεγνώκεσαν. Ἀλλ' οἱ μὲν, ὡδέ πη μανίζ φρενῶν, τοὺς τῷ Βασιλεῖ τῶν ὅλων καθιστωμένους, τοῖς αὐτῶν δικιοσι κατέσφαττον· οἱ δὲ τῆς ἀληθοῦς εὑσεβείας γενναῖοι μάρτυρες, καὶ ζωῆς αὐτῆς τὸν ὑπὲρ ἀληθείας εὐκλεῆ Θάνατον προτιμῶν μεμέλετηκτες, παρ' οὐδὲν τὴν τοσαύτην ἐτίθεντο τυραννίδα· οἴα δὲ θεού στρατιῶται, καρτερίας ἀρετῆς φραξάμενοι, πάντα τρόπον θανάτου, γέλωτα θένετο· πύρ καὶ σιδηρὸν καὶ προστηλῶσις, θῆράς τε ἀγρίους καὶ θαλάσσης βυθοὺς, ἀποτομὰς μελῶν καὶ καυτῆρας, δραλλῶν ἔξορυξις, τοῦ παντὸς σώματος ἀκρωτηριασμοὺς, λιμὸν ἐπὶ τούτοις καὶ μέταλλα καὶ δεσμά, παντὸς καλοῦ καὶ ἡδονῆς ἀπάστης ταῦτα γλυκίονα τῆγραμμενοι, δι' ἔρωτα καὶ πόθον τὸν πρὸς τὸν αὐτῶν

(10) *Vulg. καὶ τὴν ἐκ τούτων τῶν σωμάτων φθορᾶν.* Scribe meo pericolo ἐκ τούτων, supple θανάτου. Atque ita, codex Fuk. Paulo ante Genevenses verbiū omiserant, quod ex codice Fuk. ita supplevi, δέξια δρῶντες δῆμον.

(11) *Οἱ γοῦν τότε κρατεῖν νομιζόμενοι.* His verbis Eusebius aut imperatores ipsos intelligit, qui Christianam religionem persecuti fuerant; aut certe gentiles omnes. Hi enim tunc temporis pollebant,

A mysteriis honorabatur. Posterior vero utpote opibus pollens, et humanum genus viribus superans, Pluto et Orcus appellabatur. Quippe homines illius ceteras, cum nullam aliam agnoscerent vitam prater eam quae ex generatione sumit initium, ideo illius vita causam et ortum deum esse asseruerunt. Et cum post obitum homines nihil amplius esse crederent, victorem omnium et summum deum esse interitum pronuntiarunt. Deinde ob illam quae in morte fit dissolutionem, nulli posithac rationem se reddituros rati, vitam minime vitalem degere instituerunt, ejusmodi perpetrantes facinora, quae mille mortibus luenda essent. Quippe qui nec Deum animo reparent, nec divini judicii tribunalia exspectarent, nec animorum suorum substantiam sibi in memoria revocarent: sed unum tametsi gravem et acerbum patronum agnoscentes interitum, et ab illo factam corporum dissolutionem, totius hominis internacionem esse sibi ipsis persuadentes, magnum atque opulentum deum interitum, eamque ob causam Ditem nominarent. Deus igitur illis fuit interitus, non ille quidem solus, sed pro illo quaecumque plurimi aestimabant, ea videlicet quae ad mollem ac delicatam eorum vitam conferebant. Deus enim ab illis habebatur voluptas corporis, deus nutritio, deus germinatio, deus arborum fructus, deus ebrietas et conessatio, deus carnalium rerum cupiditas, deus denique earumdem rerum voluptas. Hinc Cereris ac Proserpinæ mysteria. Hinc raptus Proserpinæ a Plutone, ejusdemque restitutio. Hinc Bacchi sacrorum initiationes; 622 et Hercules a temulenta tanquam a potiore deo superatus. Hinc Cupidinis ac Veneris orgia adulteriis plena; hinc Jupiter ipse in mulieres insaniens, et Ganymedis amore captus; hinc lascivarum commenta fabularum, de diis voluptatis ac mollitiae deditis. Tot igitur ac tantis impiis superstitionis telis crudeltes barbari, Deique summi omnium imperatoris hostes, humanum in terris genus obruerunt, tandemque sub potestate suam redegerunt, adeo ut impie-tatis simulacula ubique terrarum ab illis erigerentur, templaque ac delubra falsæ divinitatis, in quolibet terrarum angulo exstruerentur. Quinetiam ii qui tum dominari putabantur, usque adeo mancipati erant huic errori, ut tribulum et necessarium suorum cæde diis istis litarent; et adversus veritatis propugnatores, gladios acuerent; bellumque inexpiabile et impias manus, non contra alienigenas et barbaros hostes inferrent; sed contra domesticos et cognatos, contra fratres et amicos, qui vitae gravitate ac modestia, et institutis veræ pietatis, divi-

priusquam Christiana religio totum orbem occupasset. Quemadmodum igitur Christianorum religio postea dicta est ἡ κρατοῦσα δέξια, et Christiani οἱ κρατοῦντες, ut notavi ad libros *Historiæ Ecclesiasticæ*, sic gentiles quandiu ipsorum superstitione viguit, recte dicuntur οἱ κρατοῦντες. Infra tamen cap. 9, initio, τοῖς τότε κρατοῦσι dixit pro in peratoribus.

num numen colere atque observare instituerunt. Ad hunc modum illi quidem insania perciti, viros summo omnium imperatori dicatos, quasi victimas dæmonibus suis mactabant. Illi vero utpote generosi veræ pietatis testes, et gloriosam pro veritatis defensione mortem vitæ ipsi anteponere assuefacti, tantam tyrannicæ dominationis violentiam nihil fecerunt: quin potius, sicut milites Dei decebat, tolerantiae armis muniti, quodvis mortis genus despectui habuerunt: ignem scilicet ac ferrum, clavorum confixiones, bestias, profundos maris gurgites, abscissiones membrorum ac perustiones, effossiones oculorum, totius corporis mutilationes, famem denique et metalla ac vincula. Quæ quidem omnia ob amorem quo erga Regem suum flagrabant, omnibus bonis ac deliciis potiora esse sibi persuaserant. Mulieres quoque non minori præditæ robore quam viri, aliæ eadem quæ viri certamina subeunte, æqualia virtutis adeptæ sunt præmia. Aliæ cum raperentur ad stuprum, vitam citius quam pudorem corporis sui prodere sustinuerunt. Sexcentæ item aliæ, cum stupri minas quas provinciarum præsides ipsis intentabant, ne auditu quidem tenuis ferre potuissent, omnia tormentorum genera, et quamcunque capitalem sententiam fortissimo **623** pertulerunt. Ad hunc modum summum omnium imperatoris Dei antesignani, adversus exercitum multos coletum deos fortissime decertabant. Dæmones vero utpote hostes Dei, et humanæ salutis inimici, quibusvis barbaris crudeliores, ejusmodi libationibus humani crux delectabantur. Eorumque adjutores et ministri, talia ipsis pocula ex injustis cædibus propinabant: dirum hoc atque impium epulum, ad perniciem generis humani eis præbentes. Quæcum ita se haberent, eorum qui opprimebantur Deus ac Dominus quid facere debuit? Utrum charissimorum hominum salutem negligere, et familiares suos hunc in modum oppugnatos despicer? Atqui nec gubernator ille prudens unquam dici posset, qui navem simul cum ipsis vectoribus mergi sineret; nec quidquam ad navigantium salutem solertia sua atque industria contulisset. Neque dux ille cautus unquam et providus diceretur, qui necessarios suos inultos atque indefensos hostibus prodiisset. Sed neque bonus **D** pastor ovem gregis sui a reliquo agmine aberran-

A βασιλέα· θηλειὸν τε ὡταύτως νεανικαὶ ψυχαὶ, τῶν ἀνδρῶν οὐχ ἥττον ἡδεῖνωμέναι, αἱ μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς ἀνδράσιν ἀγῶνας ὑποστῆσαι, οἰσα τῆς ἀρετῆς ἀπογέγκαντο βραβεῖα, αἱ δὲ ἐπὶ φθορᾷ τῶν σωμάτων ἐκόμεναι, θᾶσττον τὴν ψυχὴν θανάτῳ, ή τὸ σῶμα παραδεῖνας (**12**), μυρίζοι τε ἄλλαι πρὸς τῶν κατ Εὐνοῦς ἀρχόντων, πορνείας ἀπειλὴν μηδὲ ἀχροις ὡσὶν ἐπακοῦσαι δεδυνημέναι, πᾶν εἶδος στρεβλωτηρίων, πᾶσάν τε φῆφον θανατηφόρον εὐθαρσῶς ὑπέστησαν. 'Αλλ' οἱ μὲν τοῦ μεγάλου Βασιλέως πρόμαχοι, τοῖς πολυθέουσι στρατιᾶς ὁδέ την τοὺς διθλους ψυχῆς ἔκρωμένων λογισμῷ κατηγωνίζοντο· οἱ δὲ ἔχθροι τῷ θεῷ, καὶ τῆς ἀνθρώπων πολέμιοι σωτηρίας, παντὸς ἀνημέρου βαρδάρου χείρους, τοιαύταις ἔχαιρον ἀνθρώπινων αἰμάτων σπονδαῖς· οἱ τούτων ὑπηρέται τοιαύταις αὐτοῖς προπόσεις ἐξ ἀδίκου μιασμονίας προπίνον, πικρὸν ταύτην καὶ ἀσεδῆ πανδαισίαν (**13**) ἐπὶ ὀλέθρῳ τοῦ κοινοῦ γένους αὐτοῖς παρασκευάζοντες. Τούτων ὁδὲ ἔχοντων, τὸν ἔχρην τὸν τῶν καταπονομένων βασιλέα Θεὸν διαπράξασθαι; 'Αρά γε τὴν τῶν φιλάτων παρελθεῖν σωτηρίαν, καὶ παριδεῖν οὕτω τοὺς οἰκείους πολιορκούμενους; 'Αλλ' οὔτε κυνερήτης οὐπω ποτ' ἀν λεχθεῖη (**14**) σοφὸς, εἰ κατὰ βιθῶν αἰτανδρὸν τὸ σκάφος ἐκδώσει, μηδὲν παρ' ἀετοῦ πρὸς τὴν τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίαν πορισάμενος· οὔτε στρατηγὸς οὖπω ποτ' ἀν γένοιτο ἀφειδῆς (**15**), ὡς τοὺς αὐτοῦ γνωρίμους ἀτιμωρητοὶ τοῖς ἔχθροις παραχωρῆσαι· ἀλλ' οὐδὲ ποιμῆν ἀγαθὸς, τῆς αὐτοῦ ποιμηνὸς τὸ πεπλανημένον ἀπαθῶς παριδεῖ ἀν θρέμμα (**16**), ἀλλὰ τὰ μὲν εὖ ἔχοντα αὐτῷ, ἐν ἀσφαλεῖ κείμενα καταλείψει, τῆς δὲ τοῦ πεπλανημένου χάριν σωτηρίας, πᾶν διτούν καὶ πάθοις, εἰ καὶ πρὸς θῆρας ἀγρίους συμπλακήναι δέοι. 'Αλλ' οὐκ ἡνὶ ἀλόγου θρέμματος ἡ σπουδὴ τῷ μεγάλῳ Βασιλεῖ, τὸ δὴ πᾶν αὐτῷ, τῆς οἰκείας στρατιᾶς καὶ τῶν δι' αὐτὸν πολεμουμένων χάριν, ἐσπουδάζετο· ὃν τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας διθλους ἀποδεξάμενος, τοὺς μὲν τὴν πρὸς αὐτὸν στειλαμένους πορέαν, τοῖς παρ' αὐτῷ νικητήριοις τιμήσας (**17**), ταῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικαῖς ἐνέγραψε χορείας· τοὺς δὲ ἐπὶ γῆν ἐφύλαττεν, εὐσεβείας ζώπυρα σπέρματα τοῖς ὀψιγόνοις, θεατὰς ἀμα τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν δίκης, καὶ τῆς τῶν πεπραγμένων Ιστορίας ἐνηγγητὰς γενησομένους· εἰτ' ἐπὶ τὴν ἀμυναν τῶν πολεμίων τὴν αὐτοῦ δεξιὰν ἐκτείνας, ὅποι νεύματι, τοὺς μὲν ἀθρέως ἀφανεῖς κατεστήσατο, θετάτοις πληγαῖς προτιμωρησάμενος, αὐτοὺς τε οἱ-

(12) Η τὸ σῶμα παραδεῖνας. In libro octavo Historiae Ecclesiasticae, unde hæc pene ad verbum translatæ sunt, rectius legitur ἡ τὸ σῶμα τῇ φθορᾷ παραδεῖνας.

(13) Vulg. πικρὸν ταύτην καὶ εἰσεδῆ πανδαισίαν. Legi ἀσεδῆ cum interprete. In Fuk. cod. scriptum est δυσσεδῆ.

(14) Οὗτε κυνερήτης οὐπω ποτ' ἀν λεχθεῖη. Malum scribere oñte κυνερήτης οὐτός ποτ' ἄν, etc. Sic in sequente periodo corrigendum puto οὗτε στρατηγὸς οὐτός ποτ' ἀν γένοιτο ἀφειδῆς, ὡς, etc., ubi οὗτος ponitur pro ἐκεῖνος.

(15) Γένοιτο ἀφειδῆς. Scio quidem ἀφειδῆ dici posse ducem qui suis ipsius viæ non parcit. Vetus cum hæc laus militis sit potius quam duris,

ac fere in malam partem sumi soleat vox ἀφειδῆς, libentius hoc loco leverem εὐφειδῆς. id est, cautus ac providus dux. Sic Amin. Marcellinus, de Corbulone celeberrimo Romanorum duce loquens, ait, Provinciarum fidus defensor et cautus. Si quis latenter vulgatam lectionem retinere malit, equidem non repugnauerim.

(16) Vulg. παρδοὶ ἀνθρέμα. Facilis erat huius loci correccio. Quis enim non videt scribendum esse παρδοὶ ἀν θρέμμα, quomodo etiam in codice Fuk. scriptum reperi.

(17) Vulg. τοῖς παρ' αὐτῷ ρικητηροῖς τιμήσας. Legi παρ' αὐτῷ, ut loqui solet Eusebius. Paulo post legendum est ἐνηγγητὰς γενησομένοι. Ultra inquit emendationem confirmat codex Fuk.

χείσις χεῖστι, τὴν πελινψόδαν τῆς τῶν πεπλημμελτήμανων σφίσιων αὐτοῖς, καὶ μὴ βουλομένοις, ἀσαι καταναγκάττες· τοὺς δὲ ἀπὸ γθονὸς ἥγειρεν, ὑψώσας τοὺς πάλαι ταπεινούς καὶ πρός ἀπάντων ἀπεγνυσμένους. Καὶ τοῦθι δέ μέγας Βασιλεὺς οὐρανόθεν ἐνήργει, ὀπλίτην διμαχον τὸν αὐτοῦ θεράποντα προστησάμενος· χαίρει γάρ ὅδε προσφωνύμενος, εὐσεβείας ὑπερβολῇ βασιλεύς· ὃν δὴ νικητὴν παντὸς τοῦ τῶν πολεμίων ἀπέσφηνε γένους, ἔνα κατὰ πολλῶν ἐγείρας· οἱ μὲν γάρ ἡσαν μυρίοι, πολλοὶ τε πολλῶν, ἕτε δαιμόνων (18) φύλοι, μᾶλλον δὲ οὐδὲν ἡσαν, θεν οὐδὲ εἰσίν (19)· δὲ δὲξ ἐνὸς εἰς βασιλεύς, εἰκὼν ἐνὸς τοῦ πεμπασιλέως· καὶ οἱ μὲν, ἀθέμιψυχοι, τοὺς εὐσεβεῖς ἀνδρας μισιφόνοις ἀνήρουν σπαγαῖς· δὲ δὲ, τὸν αὐτοῦ Σωτῆρα μιμούμενος, καὶ μόνον σώζειν εἰδὼς, καὶ τοὺς ἀθέους ἐσωζειν, εὐσεβεῖν διδάσκων. Εἰθού, οἷς νικητὴς ἀληθῶς, τὸ διττὸν ἐκεῖνο βαζέδραν ἐνίκα γένος, ἀνδρῶν μὲν τὰ ἀνήμερα φῦλα λογικαῖς ἀξιμερῶν πρεσβείαις, καὶ τοὺς κρείττονας εἰδέναι καὶ μὴ ἀγροῖν ἐπαναγκάζων, ἐξ ἀνδρου τε καὶ θηριώδους βίου ἐπὶ τὸ λογικὸν καὶ νομικὸν μεθαρμούσανος, τὸ δὲ ἀπηνὸν καὶ ἀπηγγριώμενον τῆς ἀφανοῦς δαιμόνων φύσεως, ἔργοις αὐτοῖς ἀπελέγχων, ὑπὸ τοῦ κρείττονος πάλαι νενικημένον (20). Οὐ μὲν γάρ κοινῶς τῶν ὅλων Σωτῆρ τοὺς ἀφανεῖς ἀφανῶς ἤμυνατο, δὲ δοία μεγάλου βασιλέως ὑπαρχος, τοῖς νενικημένοις ἐπεκήξει (21), τοὺς πάλαι νεκροὺς καὶ ἀπολωλεῖς σκυλεύων, καὶ τὰ λάφυρα διαγέμων ἀφθόνως τοῖς τοῦ νικητοῦ στρατιώταις.

quidem Deus omnium cuiusque generis hostium
excitasset. Nam illi quidem erant innumerabiles
vero nihil erant, ideoque in praesentia nihil su-
mi omnium imperatoris effigiem gerit. Illi animi
lerunt, hic Servatoris sui exemplum imitatus: ne
ipsos etiam impios servavit, ad veram pietatem eorum
plex illud barbarorum genus superavit: homini
tibus legationibus mansuefaciens, cogensque poti-
vivendi ratione eos ad civilem humanioremque
sibilium dæmonum genus, rebus ipsis convincens
quidem omnium Servator, invisibles spiritus in

(18) Vulg. ἄτε κατὰ δαιμόνων. Hic locus corruptus est: quem ita restituendum esse existimo: Οἱ μὲν γῆράς ἔσαν μύριοι, πολλοὶ τε πολλῶν ἀτε δαιμόνων καὶ αὐτῶν φύλοι, id est: *Nam illi quidem erant prope innumerabiles, multique utpote multorum dæmonum atque ipsorum amici.* Vocem κατά expunxi, quippe quæ e superiori linea hoc irrepserat. Ac per illos quidem innumerabiles, adversus quos Deus unum Constantimum excitavit, intelligit Eusebius Maxentium, Maximianum Herculium, Maximum et Liciniūm; quibus adjungi potest Diocletianus et Galerius. Per illos autem multos dæmonum simul atque ipsorum amicos, intelligit præsides ac rectores provinciarum, et militiae duces; qui ut imperatoribus gratificarentur, Christianos ubique vexabant. Potest etiam scribi, ἄτε ἐξ δαιμόνων καὶ αὐτῶν φύλοι, alio sensu, id est, *multi utpote ex multis dæmonibus orti, eorumque dæmonum amici.* Qui sensus superior videatur. Respondet enim iis quæ sequuntur ὅ δέ εἶ τὸ εἰδῆ εἰ, etc. etc. Alludit autem Eusebius ad illud Evangelium: *Vox ex patre diabolo esritis (Joan. viii. 44).* In codice Fuk. ita legitur hic locus, οἱ μὲν γῆράς ἔσαν μύριοι,

A tem, absque ullo doloris sensu neglexerit; quin potius cæteris omnibus quibus bene est, in tuto relictis, unius ejus quæ aberravit, servandæ causa nihil non libertissime passurus sit; paratus etiam cum immanibus bestiis, si opus esset, decernere. **E**nim vero summus omnium moderator, non de ove rationis expertise laborabat: sed pro exercitu suo, pro his qui ipsius causa oppugnabantur, omni cura ac studio satagebat. Quorum certamina et pro pietate exantatos labores cum judicio suo comprobasset, eos quidem qui jam ad ipsum migrassent, triumphalibus apud se ornamentis decoratos, cœlestibus angelorum choris ascripserat. Alios vero velut rediviva quædam pietatis semina, adhuc in terra servavit ad posteros, ut et sumpti de impiis supplicii spectatores, et rerum gestarum quas ipsi suis oculis aspexissent, narrationes exsisterec. Posthæc cum ad ulciscendos hostes brachium suum extendere cœpisset, ipso statim nutu illos quidem repente e medio sustulit, et cœlitus inflictis verberibus prius excruciatos, palinodiam scelerum suorum suo ipsius ore canere, vel invitatos coegit. Hos vero qui humiles erant et abjecti, et ab omnibus propemodum deplorati, Deus ab humo in sublime fastigium extulit. Atque id summus omnium imperator Deus cœlitus **624** perpetravit, cum famulum suum quasi quemdam invictum militem, in medium produxisset. Gaudet enim imperator noster

Cob eximiam pietatem, Dei famulus appellari. Quem
victorem præstilis, cum illum solum contra plurimos
; multique, utpote multorum dæmonum amici. Imo
nt. Hic autem unus ex uno imperator, unius Dei sum-
s impiis prædicti, pios viros cruentis cædibus sustu-
ec quidquam aliud quam servare homines callens,
s instituens. Deinde vero, utpote revera victor, du-
es quidem ipsos barbarica feritate præditos, pruden-
tibus sese submittere, et ab illegitima ac belluina
traducens. Illud vero crudele atque efferratum invi-
, jampridem a Deo fuisse superatum. Nam communis
visibili quadam virtute proligaverat. Hic vero tan-

πολλοί τε πολλῶν ἄτε φύλοι δαιμόνων. Quæ lectio et simplicior est et verior.

D) (19) Māllor δὲ οὐδὲν ἡσαρ, οὐδὲν οὐδὲν σλοτρ. Imitatus hic esse videtur Eusebius Dionysium Alexandrinum, qui in epistola Paschali de Macriano Tyrannide ita loquitur, δὲ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ μηδὲ ἡγ., etc., quæ leguntur in lib. vii Historiæ Ecclesiastice cap. 23.

(20) Απελέγχων ὥπο τοῦ κριτή τονος πάλαι ρε-
ριχημένον. Interpres post verbum ἀπελέγχων dis-
tinctionem apposuit vertitque, *re ipsa coarguit re-*
pressitique utipore quod jam olim suisset ab ipso Deo
superatum. Ego vero sublata distinctione interpre-
tatus sum, rebus ipsis convincens, jampridem a Deo
suisse superatum. Lector igitur utram maluerit in-
terpretationem eligit. Parum enim interest. Quo-
modo autem rebus ipsis Constantinus δακτόνες su-
peratos convicerit, declarat statim Eusebius, cum
ait eorum delubra a Constantino esse spoliata, et
Christianis donata.

(21) Vulg. τοῖς γερικημένοις ὑπεξῆσι. Scribendūm est ēpeξēt.

quam summi imperatoris legatus, victos persecutus est : eos qui jamdudum mortui consumplique essent, spolians : et victoris Dei militibus manubias abunde distribuens.

CAPUT VIII.

Nam cum imperitam hominum multitudinem instar infantium, hujusmodi erroris larvas ex auro argentoque fabrefactas frustra expavescere intelligeret, eas e medio tollendas esse censuit : quippe quæ velut offendicula quædam essent, ante hominum in tenebris incidentium pedes projecta, planumque deinceps et æquabile iter viæ regias cunctis esse aperiendum. Quæ cum apud se reputasset, non militum manu, nec exercituum multitudine ad hæc reprimenda sibi opus esse existimavit : sed unus et alter ex familiaribus, ad hoc munus obeundum ei sufficit : quos ille solo duntaxat nutu in omnes provincias direxit. At illi tum imperatoris pietate, tum sua ipsorum erga Deum religione confisi, per confertissimas hominum turbas et per numerosam plebem transeuntes, passim per urbes et agros, vetusti erroris latebras pervestigarunt. Ac primum quidem sacerdotes ipsos non sine risu ac dedecore ex obscuris quibusdam 625 recessibus deos suos proferre jubebant. Dehinc eosdem deos exteriore cultu nudantes, interiorem deformitatem quæ sub picta latebat effugie, omnium conspectui subjiciebant. Postremo abrasa utiliore materia, et in ignem conjecta atque conflata, ipsi quidem id quod commodum ac necessarium esse videbatur, sepositum reservabant. Quidquid vero superfluum ac prorsus inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam superstitionis reliquerunt. Aliud quid etiam huic simile præstitit princeps omni admiratione dignus. Eodem enim tempore quo mortuorum simulacra ex pretiosa materia confecta, eo quem diximus modo, spoliahanturn, cætera quæ ex ære fabrefacta erant, comprehendenda curavit. Itaque dii illi anilibus Græcorum fabulis celebrati, circumjectis retibus vinci abducebantur. Posthac imperator velut splendidissimam faciem ex specula quadam attollens, undique regalibus oculis circumspicere coepit, sicubi abditæ adhuc erroris reliquiæ superessent. Ac veluti aquila quædam acutissimo visu prædicta, cum pennis in cœlum usque subiecta est, ea quæ in terris sunt longissimo intervallu distantia, ex sublimi facillime dispicit : sic ille, dum in pulcherrimæ urbis suæ palatio versatur, exitialem quamdam animarum decipulam in Phœnices latere, tanquam e specula prospexit. Lucas hic erat ac delubrum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, cuiusmodi multa visuntur in civitatibus, ornamenti causa ambitione constructa : sed devium, procul a trivii et publico calle, fœdissimo dæmoni quem Venerem appellant, in parte verticis Libani montis

(22) Vulg. καὶ δμαλὴν... τοῖς πάλιν. Scribendum est τοῖς πάσιν ex codice Fuk. et ex libro *De vita Constantini*, ubi hæc ad verbum leguntur.

(23) Vulg. φωρᾶν. Procul dubio scribendum est φωράν. Atque ita quoque emendandum est in libro

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἐπειδὴ γάρ συνεῖδε μάτην δειμαίνοντα νηπίου δικήν ἀφρόνων τὰ πλήθη, τῆς πλάνης τὰ μορμαλύκεια, ὅλη χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεποιημένα, καὶ τούτα ἐποδῶν ὥστε δεῖν ἀρρεῖσθαι, ὥσπερ τινὰ λίθων ἑγκόμματα, τοῖς ἐν σκότῳ βαδίζουσι πρὸ τῶν ποδῶν ἐφίμενα, λείαν τε καὶ δμαλὴν τοῦ λοιποῦ τὴν βασιλικὴν τοῖς πάσιν (22) ἀναπετάσαι πορείαν· ταῦτ' οὐν διανοθεῖς, οὐχ ὀπλιτῶν αὐτῷ καὶ πλήθους στρατοπέδιας ἡγήσατο δεῖν πρὸς τὸν τούτων Ἐλεγχοθ, εἰς δὲ μόνον αὐτῷ καὶ δεύτερος τῶν αὐτοῦ γνωρίμων, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ἀπήρκουν· οὓς ἐν νεύματι, κατὰ πάνι θύνος διεπέμπετο· οἱ δὲ εὔσεβεια πίστινοι μυριάνδρων δῆμων τε καὶ λαῶν μέσον παριόντες, ἀνὰ πάσας πόλεις τε καὶ χώρας, πολυχρονίου πλάνης ἐποιοῦντο φωράν (23), αὐτοὺς τοὺς λερωμένους σὺν πολλῷ γέλωτι καὶ σὺν αἰσχύνῃ παράγειν εἰς φῶς ἐκ σκοτίων μυχῶν τοὺς αὐτῶν θεοὺς, παρακελευθέμενοι· καὶ πεπίστη ἀπογυμνοῦντες τοῦ φάσματος, καὶ τὴν εἰσω τῆς ἐπιχειρωμένης μορφῆς ἀμφορφίαν τοῖς πάντων ὄφθαλμοῖς ἐνδεικνύμενοι, εἰτ' ἀποξέοντες τὸ δόκοῦν χρῆσμαν τῆς ὅλης, χωνεύᾳ τε καὶ πυρὶ δοκιμάζοντες, τὸ μὲν λυστελές (24) καὶ ὅσον αὐτοῖς ἀναγκαῖον ἐνομίζετο, ἐν ἀσφαλείᾳ τιθέμενοι, συνεῖχον, τὸ δὲ ὅλως περιττὸν καὶ ἀγρηστὸν, εἰς μνήμην αἰσχύνης παρεγύρουν τοῖς δεισιδαίμοσιν. Οἶον δὲ καὶ τόδι ἔρεις βασιλεὺς ὁ θαυμάσιος· ὡς γάρ καὶ τῶν νεκρῶν εἰλάνων τὰ τῆς πολυτελοῦς ὅλης τὸν ἀποδοθέντα τρόπον ἐσκυλεύετο, τὰ λοιπὰ μετήιει ἀνδρείκελα χαλκοῦ πεποιημένα· δέσμοις δῆτα καὶ οἱ γε μύθων θεοὶ γεγγραβτῶν, τριχῶν ὑφάσμασιν ἥγοντο περιβληθέντες· κατὰ τούτους δὲ μέγας βασιλεὺς ὥσπερ τινὰ πολὺφεγγῆ πυρὸν ἔξαφας, μή πῃ λανθάνοις χρύσιόν τι πλάνης λείψανον, δυματὶ βασιλικῷ περιεσκόπει· οἵα δέ τις οὐρανοπετῆς ἀετῶν δέξυναπέστατος, δινωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ τὰ πορφωτάτω διεστῶτα κατὰ γῆς ἴδοι, ὃδε καὶ αὐτὸς τῆς αὐτοῦ καλλιπόλεως τὴν βασιλικὴν ἀμφιπολεῖών ἔστιαν, δεινὸν τι ψυχῶν θήρατρον ἐπὶ τοῦ φοινίκων λανθάνον ἔθνους, ἐξ ἀπόπτου συνεῖδεν· ἄλλος δὲ τοῦτ' ἦν καὶ τέμενος, οὐχ ἐν μέσαις πόλεσιν, οὐδὲ ἐν ἀγοραῖς καὶ πλατείαις, δποῖα τὰ πολλὰ κόσμου χάριν ταῖς πόλεσι φιλοτιμεῖται. Τὸ δὲ ἦν ἕξι πάτου τριόδων τε καὶ λεωφόρων, αἰσχρῷ διάμονι Ἀφροδίτῃς, ἐπ' ἀκρωτείας μέρει τοῦ Λιθάνου καθιδρυμένον. Σχολὴ τις ἦν αὕτη κακοεργίας ἀπασιν ἀκολάστοις, πολλῇ τε ῥαστώντη διεψθόροσι τὰ σώματα. Γύνιδες γοῦν τινες ἀνδρεῖς, οὐκ ἀνδρεῖς, τὸ σεμνὸν τῆς φύσεως ἀπαρνάμενοι, θηλειᾳ νόσῳ τὴν δαίμονα λιεοῦντο, γυναῖκῶν τε αὐτὸν παράνομος διμιλίσαι, κλεψύγαμοι τε φθοραὶ, ἄρρητοι τε καὶ ἐπιέρθητοι πράξεις, οὓς ἐν ἀνόμῳ καὶ ἀπροστάτῃ χώρῳ κατὰ τόνδε τὸν νεῶν ἐπεχείρουν· ἔφορδς τε οὐδεὶς ἦν τῶν πραττομένων, τῷ μηδένα

iii De vita Constantini, ubi φωράν legitur. In codice Fuk. scribitur φωρᾶς.

(24) Vulg. τὸ μέρη τὸν λυστελές. Vox γάρ de-lenda est, quam nec codex Fuk. agnoscit.

σεμνῶν αὐτόθι τολμᾶν παριέναι. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ βα-
σιέα τὸν μέγαν ἦν τὰ τῆδε δρώμενα λανθάνειν, αὐτ-
οπήσας δὲ ταῦτα βασιλικῇ προμηθεῖ, οὐκ δέξιον
εἶναι τὴν αὐτοῦ τὸν τοιόνδε νεών ἔκρινεν, αὐτοῖς δὲ
ἀφιερώμασιν ἐκ βάθρων τὸ πᾶν ἀφανισθῆναι κελεύει·
ἴλλετο δῆτα αὐτίκα βασιλικῷ νεύματι, τὰ τῆς ἀκολά-
στου πλάνης μηχανήματα, χείρ τε στρατιωτική τῇ
τοῦ τόπου καθάρσει διγνοεῖτο· ὡφρονεῖν δὲ μάν-
θανον ἀπειλῆ βασιλέως, οἱ μέχρι τοῦδε ἀκόλαστοι.
Ἄλλα γάρ ὕδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κα-
κίας ἐμφανῆ τοῖς πᾶσι καταστήσαμενος (25) βασιλεὺς,
τὸν αὐτοῦ Σωτῆρα τοῖς πᾶσιν ἀνεκήρυττεν οὐκ ἦν τε
ἀρωγὸς οὐδεὶς, οὐδὲ ἐπαμύνων τοῖς ἑλωκόσιν, οὐ δα-
μων, οὐ θεὸς, οὐ χρησμόδες, οὐ μάντις· οὐδὲ γάρ
ἔτι σκοτίων ὅδφι μὲν τῶν ἀνθρώπων ἐκαλινδύντο ψυ-
χαί, θεοσεβείας δὲ ἀπίλανοῦς ἀκτίσι πεφωτισμέναι,
τοῖς μὲν αὐτῶν προπάτορσι κατεμέμφοντο ἀγνωσίαν,
τὴλουν τε αὐτοῖς τῆς ἀδελεψίας, σφῆς δὲ αὐτὰς μακ-
ρίας ἀπέφαινον, ὡς δὲν δεινῆς τὴλευθερωμέναι πλάνης.
Οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ (26), θεοῦ μεγάλου βουλῆ, ζα-
σιλέως τε ὑπουργίᾳ, πᾶν τὸ τῶν ἔχθρῶν καὶ πολε-
μίων, δρωμέων τε καὶ ἀφανῶν, ἀνήρητο γένος, εἰρή-
νη τε λοιπὸν ἀγαθὴ καὶ κουροτρόφος τὸ πάντων ἀν-
θρώπων διελάμβανεν οἰκητήριον· καὶ οὐκ ἔτ' ἤσαν
πόλεμοι, ὅτι μηδὲ θεοί. Ἀλλ' οὐδὲ μάχαι κατ' ἀγροὺς
καὶ κατὰ πόλεις, οἵτινες τὸ πρὸν, ὅτε τὰ δαιμόνων ἐπιν-
θεῖ· καὶ οὐκέθ' αἰμάτων παρ' ἀνθρώπους ἐκχύεται.
ῶς δὲ τὰ τῆς πολυθέου μανίας ἥκμαζεν.

in profunda caligine amplius voluntabantur; sed veræ pietatis radiis illustratae, majorum suorum ignorantiam condemnabant, eorumque cæcitatem miserebantur; seque ipsas beatas judicabant, quæ gravissimo errore liberatæ essent. Ad hunc modum Dei optimi nutu, et imperatoris opera, universus hostium genus tam aspectabilium, quam eorum qui oculorum aciem effugient, brevi temporis spatio deleatum est: ac deinceps pax optima juventutis educatrix, orbem terrarum occupavit. Nec bella amplius erant, cum utique nec dii essent. Sed neque pugnæ per agros perque urbes extiterunt, sicut antea, cum dæmonum cultus vigeret: nec amplius inter homines crux passim fundi visus, ut antea, cum impie superstitionis invaluissest furor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

"Ωρα δὲ οὖν τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς, ἀντιπαραβάλλειν,
καὶ τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω φότην ἐκ τῆς τῶν χειρόνων
ἀντιπαραθέσεως ἐπισκοπεῖν, διακρίνειν τε καὶ συνορθόν,
ὧς πάλαι μὲν πρόπυλα καὶ τεμένη, ἀλιστη τε καὶ τερά
κατὰ πᾶσαν πόλιν αὐτοῖς φιλοπόνων ἐξέκειτο (27),
ἀναθήμασι τε πάνυ πολλοῖς ἐστερανοῦντο οἱ ναοί. Καὶ
θεῶν μὲν πολὺς ἦν δὲ παρὰ τοῖς τότε τυράννοις λό-
γος, ἔνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τό-
πον, ἥδη τε κατ' οἰκους ἐν αὐτῶν αὐτοῖς ταμείοις τε
καὶ θαλάμοις καὶ ἀγάλμασιν ἐτίμων τὰ πάτρια (28)."

(25) *Vulg. φάσματα κακῶν ἐμφανῆ καταστησά-
μενος.* Non possum probare versionem interpretis,
qui hunc locum ita translit. : *Ad hunc modum igitur
imperator, cum spectra illa improbitatis et nequitiae,
qua hominum animi obsecrati fuerant palam sub
omnium oculis subiecit, etc. Ego vero malum ver-
tere, cum flagitiorum larvas, que in dæmonis illius
populorum seductoris templo visabantur, detracissem,*
etc., φάσματα κακῶν (sic enim accentus restituendus est) sunt integumenta viliorum, quibus gentiles
impudicitiam suam prætexebant. Sic supra de si-
mulacris dæmonum dixit Eusebius κάτειτα ἀπογυ-
μονύμετος τοῦ φάσματος, κατὴν εἰσω τῆς ἐπικεχρωσμέ-
νῆς μορφῆς ἀμφορφίαν τοῖς πάντων ὄφθαλμοῖς ἐν-
δεικνύμενοι. Porro hic locus ita emendandus est ex

A consecratum. Erat illic schola quadam nequitiae omnibus obscenis hominibus et qui corpus suum omni licentia corruerant, aperta. Quippe esseminati quidam, et seminæ potius dicendi quam viri sexus sui gravitate abdicata, mulierib[us] patientes, dæmonem placabant. Adhæc illegitimi concubitus et adulteria, fœdaque et nefaria flagitia eo in templo, tanquam in loco ab omni lege ac rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat, qui ea quæ illic gerebantur observaret; propterea quod nemo vir gravis ac modestus eo accedere audebat. At non etiam imperatorem maximum latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur scelera. Sed cum imperialis providentia oculo ea ipsem inspexisset, hujusmodi templum indignum censuit quod solis radiis illustraretur. 626 Proinde illud una cum simulacris ac donariis, totum funditus everti jussit. Confessim igitur lascivi erroris machinamenta, imperatoris præcepto dissipata sunt; militibus ad purgandum locum operam suam præbentibus. Et qui lasciviae hactenus dediti fuerant, imperatoris ministris perterriti, modeste se gerere didicerunt. Hunc in modum imperator cum larvas et integumenta nequitiae quæ vulgi animos seducebat, omnium oculis subiectisset, Servatorem suum coram universis praedicavit. Nec sicut quisquam, qui convictis ac deprehensis subveniret; non dæmon aut deus; non vates aut ariolus. Neque enim hominum mentes, in profundâ caligine amplius voluntabantur; sed veræ pietatis radiis illustratae, majorum suorum

ignorantiam condemnabant, eorumque cæcitatem miserebantur; seque ipsas beatas judicabant, quæ gravissimo errore liberatæ essent. Ad hunc modum Dei optimi nutu, et imperatoris opera, universus hostium genus tam aspectabilium, quam eorum qui oculorum aciem effugient, brevi temporis spatio deleatum est: ac deinceps pax optima juventutis educatrix, orbem terrarum occupavit. Nec bella amplius erant, cum utique nec dii essent. Sed neque pugnæ per agros perque urbes extiterunt, sicut antea, cum impie superstitionis invaluissest furor.

C

CAPUT IX.

Opportunum nunc tempus est, ut recentia cum veteribus comparemus, et rerum in melius factam mutationem ex collatione deteriorum intueamur; videamusque quo pacto olim quidem vestibula, delubra, luci ac templa, in singulis urbibus ambitiose erant ipsis exstructa, et plurimis donariis exornata. Ac tyranni quidem qui tunc temporis dominabantur, deos maximo in prelio et honore habebant. Gentes quoque et populi in agris atque in locis omnibus, in privatis etiam domibus, in penarīs

D codice Fuk.: ὕδε καὶ τὰ τῆς λαοπλάνου φάσματα κακίας.

(26) *Vulg. οὕτω δὴ τὰ ἐν βραχεῖ.* Scribendum est procul dubio οὕτω δῆτα ἐν βραχεῖ. Paulo post lego ἀγαθὴ κουροτρόφος absque particula conjunctiva. Alludit enim Eusebius ad illum Hesiodi versus in Operibus :

Εἰρήνη τ' ἀραθὴ κουροτρόφος.

(27) *Αὐτοῖς φιλοπόνως ἐξέκειτο.* (*Vulg. ἐξεκεῖτο.*) Subaudiendum est τοῖς δάιμοσ, vel certe τοῖς Ἑλλησι. Utrumque enim intelligi potest; scribere etiam ἐξηρχεῖτο. Porro in codice Fuk. initium hujus capituli cum fine præcedentis omissum est, scriptoris negligentia.

(28) *Καὶ ἀγάλμασιν ἐτίμων τὰ πατρία.* Hæc locu-
tio durior mihi videtur. Neque enim commode dici

scilicet cellis ac thalamis, statuis eos ac signis juxta patrios ritus honorabant. Fructus autem pietatis illis contigit, non illa quam nunc oculis cernimus **pax**, sed omnia prorsus contraria : bella nimirum, pugnæ et seditiones ; quibus toto vite sue spatio divexati, sanguine atque intestinis cædibus regiones suas compleverunt. Dii porro qui ab ipsis colebantur, vaticinia quidem et oracula, et rerum futurarum præscientiam **627** promitebant iis qui tunc rerum potiebantur, turpiter adulantes. Idem vero suum ipsorum exitum prævidere ac sibi ipsis prædicere minime potuerunt. Quod quidem maximum argumentum est ad fraudem eorum convincendam. Nullus certe ex iis qui oraculorum causa olim in admiratione fuerant, splendidissimum communis omnium Servatoris in terras adventum, et cognitionis divinæ ab illo primum traditæ novam prædicationem unquam prædictit. Sed nec Pythagorus ipse, nec alius quisquam ex magnorum dæmonum numero, vastitatem suam præscivit ; nec quis ipsis expugnaturus atque eversurus esset, vaticinatus est. Quis item ariolus aut vates, deorum quidem cultum novi cujusdam in terris adventu penitus extinctum iri prædixit ; summi vero omnium rerum moderatoris notitiam universis hominibus tradendain esse ? Quis hunc sanctum et religiosum principatum, quis hunc ipsum victorem, quis tropæa ab ipso contra dæmones ubique erecta, et excelsorum destructionem prævidit ? Jam simulacra igni conflenda esse, et ex inutili specie in necessarios usus vertenda, quis herorum unquam pronuntiavit ? Quis deorum, de statuis suis quæ constellant et in tenues laminas non sine ludibrio concinduntur, mentionem unquam fecit ? Ubinam, quæso, erant illorum defensores, ut monumentis sibi consecratis, quæ ab hominibus destruebantur subvenire non possent ? Ubinam sunt, qui bella antea concitabant, et qui nunc expugnatores suos in summa pace degentes conspicantur ? Ubinam sunt, qui illis tanquam diis considebant, et inani persuasione animos suos extulerant ; qui cum errorem quidem superstitionis suæ ad summum culmen evexissent, bellum vero injustum adversus veritatis propugnatores suscepissent, miseri misere perierunt ? Ubinam gigantum catervæ contra Deum ipsum pugnantium ? ubi draconum sibila, qui linguas suas acuentes adversus summum omnium modera-torem, voces impias emittebant ? Enimvero illi,

A τῆς δὲ εὐερείας αὐτοῖς ὁ καρπός, οὐ τὸν ἔχει-μοῖς ὄρώμενα τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπῆρχεν εἰρήνης, πάντα δὲ τάνατοι τούτοις πόλεμοι, καὶ μάχαι, καὶ στάσεις· αἷς διὰ παντὸς τοῦ βίου κατατριβόμενοι, αἵμασι καὶ φόνοις ἐμφυλίοις τὰς ἑστῶτας ἐπιτέρων χώρας· οἱ δέ τ' αὖ πρὸς αὐτῶν τιμώμενοι, μαντελαν μὲν καὶ χρηματοῦς καὶ μελλόντων προγνώσεις. σὺν κολακείᾳ πολλῇ τοῖς τότε χρατοῦσιν ἐπηγγέλλοντο, τὸν δέ σφων βελθόνον οὐκ ἔγνωσαν προγνῦναι (29), οὐδὲ προφῆται σφίσιν αὐτοῖς· δὴ καὶ μέγιστον γένοιτο· ἂν δεῖγμα τοῦ τῆς ἀπάτης ἐλέγχον. Οὐδεὶς γοῦν πώποτε τῶν ἐπὶ χρησμοῖς πάλαι θαυμαζομένων, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἔκλαμψιν τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος προηγόρευσεν, οὐδὲ τὸ νέον κτήρυγμα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προβοληθείστης θεογνωσίας· ἀλλ᾽ οὐδὲ αὐτὸς ὁ Ηὔθιος συνῆκεν, οὐδὲ ἕτερος τὸν μεγαλοδαμόνων τὴν οἰκείαν ἐρημίαν, οὐδὲ τὸν πολιορκητὴν ὑέσπισεν, οὐδὲ τὸν αὐτῶν καθαιρέτην ἐμαντεύεστο. Τίς δὲ χρησμῷδες ἢ μάντις, τὰ μὲν αὐτῶν σεμνὰ νέου τινὸς ἐπιφανέντος τῷ βίῳ σεσθήσεσθαι, τὴν δὲ εἰς τὸν πάντων Βασιλέα γνῶσιν τε καὶ εὐερείαν πᾶσιν ἀνθρώποις παραδοθῆσεσθαι προηγόρευσεν; Τίς τὸ σεμνὸν τούτο καὶ θεοσεῖς βασιλεῖον, αὐτὸν τε τὸν καλλίνικον ἡμῶν, τὰ τε κατὰ δαιμόνων αὐτῷ πανταχοῦ γῆς ἀνεγγερμένα τρόπαια, καὶ τῶν ὑψηλῶν (30) τὸν ἀφανισμὸν προέχων; Τὴν δὲ διὰ πυρὸς χωνείαν, καὶ τὴν ἔξ αχρήστου ιδέας εἰς ἀναγκαῖας χρήσεις τῶν ἀψύχων μεταβολὴν, τίς πώποτε τρόπων διεστείλατο; Χωνευομένων δὲ αὐτοῖς τῶν ἑοάνων, εἰς λεπτὸν τε γελοίως κατακοπτομένων (31), τίς πώποτε θεῶν ἐμνημόνευσεν; Ποὶ δὲ ἡσαν οἱ τούτων ἀρωγοί, μή οὐχὶ ἐπαύμενοι τοῖς αὐτῶν ἀφιερώμασιν ὑπὸ ἀνθρώπων ἀφανιζομένοις; Ποὶ ποτὲ ἡσαν οἱ τοὺς πολέμους τὸ πρὶν ἐνεργοῦντες, τούς σφων πολιορκητὰς ἐν βαθυτάῃ διατελοῦντας εἰρήνη θεώμενοι; Ποὶ δὲ οἱ τούτοις ὡς θεοῖς ἐπιθαρσοῦντες, καὶ πεποιθήσει μιταὶ τοὺς λογισμὸς ἐπαιρόμενοι, οἱ τὴν μὲν πλάνην (32) εἰς ὑψὸς ἐγείραντες, πόλεμον δὲ ἀκήρυκτον κατὰ τῶν προμάχων τῆς ἀληθείας ἀράμενοι; Κακὶ κακῶς ἀπολώλασι. Ποὶ δὴ τὸ τῶν θεομάχων γιγάντων στίφος, καὶ τῶν δρακόντων τὰ συρίγματα, οἱ τέκ γλωττας ἀκονθίσαντες, φωνὰς ἀθέους κατὰ τοῦ παρθενικῶν ἡγείσαν; Ἀλλ᾽ οἱ μὲν τῷ Βασιλεῖ τῶν ὅλων πεποιημένοι, πολυπληθεῖτεροι θεῶν θαρροῦντες, σὺν πολλῇ δυνάμει χειρὸς στρατιωτικῆς ἐπῆσαν, νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων (33), ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασι προβελημένοι· δὲ δὲ εὐερείας θύρακι πεφραγμένοι, τὸ σωτῆρον καὶ ζωοποιὸν σημεῖον, ὥσπερ τι φύσητον

(31) Vulg. εἰς λεπτὸν τε κατακοπτομένων. Procul dubio scribendum est κατακοπτομένων, quod non vidit Christophorus.

(32) Vulg. οἱ τὴν μὲν πλάνην. Hucusque lacuna erat in cod. F.uk. qui hunc locum ita exhibet: οἱ τὴν μὲν πλάνην. Ego primam voceam delendam ruto.

(33) Νεκρῶν εἰδωλα καμνόντων. Scribe καμνόντων, ut legitur in lib. 1 De vita Constantini, cap. 33, ubi hæc ad verbum repetuntur. Paulo post etiam scribe καριστήριον ἀποδιδοὺς εὐχῆν τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ, ut legitur in eodem loco, et in codice Fuk.

potest τιμᾶν τὰ πάτρια· nec vox ἀγάλμασι recte conjungi potest cum θαλάμοις. Quare totum hunc locum libentius ita legerim : ἔθνη τε καὶ δῆμοι κατ' ἀγροὺς καὶ πάντα τόπον, ἥδη τε κατ' οἴκους ἐν αὐτοῖς αὐτῶν ταμείοις τε καὶ θαλάμοις, ἀγάλμασιν αὐτοὺς ἐτίμων κατὰ τὰ πάτρια.

(29) Οὐκ ἔγνωσαν προγνῶνται. Legi οὐκ ἐδύναντο προγνῦναι.

(30) Τῶν ὑψηλῶν. Vox est sacræ Scripturæ, libro III Regum, cap. xii et xiii. Sic autem dicuntur simulacra dæmoniorum, eo quod fere in excelsis locis colerentur.

καὶ κακῶν ἀμυντήριον, τῷ πλήθει τῶν ἐναντίων ἀντιπαρατάξας, δομοῦ τὴν καὶ ἔχθρῶν καὶ κατὰ θαυμόνων νίκην ἀπογέγκατο· εἰτὲ εὐγνώμονι λογισμῷ χαριστήριον ἀποδίδοις εὐχὴν τῷ τῆς νίκης αἰτίᾳ, φωνῇ μεγάλῃ καὶ στήλαις, ἀπασιν ἀνθρώποις τὸ νικοποιὸν ἀνεκρύπτεται σημεῖον, μέσῃ τῇ βασιλευούσῃ πόλει μέγα τρόπαιον τουτὶ κατὰ πάντων πολεμίων ἐγέρας, διαρρήδην τε ἀνεξάλειπτον σωτήριον τουτὶ σημεῖον, τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ τῆς καθόλου βασιλείας φυλακτήριον κτηρύττων εἰδέναι· τοῦτο μὲν δὴ γνωρίζειν ἀπαντᾶς ἐδίδασκεν ἀνθρώπους, καὶ πρό γε πάντων τὰ στρατιωτικά, οἵς δὴ μάλιστα χρηναῖ, μή δόρασι καὶ παντευχίαις, μηδὲ ἀλκῇ σωμάτων τὰς ἐλπίδας ἐξάπτειν, τὸν δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸν εἰδέναι, τὸν παντὸς ἄγαθοῦ καὶ αὐτῆς νίκης δοτῆρα. Οὕτω δὴ βασιλεὺς αὐτὸς, ὡς τῆς παραδόξου ἀκοῆς, λόγων εὐκτηρίων διδάσκαλος τῷ αὐτοῦ στρατῷ καθίστατο, εὐχάς τε εὐεσθεῖς· θεσμοῖς ἀκόλουθως παρεδίδου θεοῖς, ἀνω μὲν αἱροντας εἰς οὐρανὸν μετεώρους τὰς χεῖρας, ἀνωτάτῳ δὲ ἐπὶ τὸν οὐράνιον Βασιλέα τοὺς τῆς διανοίας παραπέμποντας ἀφθαλμοὺς, κάκεντον ταῖς εὐχαῖς νίκης δοτῆρα, σωτῆρα, φύλακα τε καὶ βηθύνον ἐπιδιωμένους· ναὶ μήν καὶ ἡμέραν εὐχῶν ἥγεισθαι κατάληλον, τὴν κυρίαν ἀληθῶς καὶ πρώτην δυτικήν (34) Κυριακήν (35) τε καὶ

(34) *Kai πρώτην δυτικήν.* Diem Dominicum vocat primum, non solum eo quod sit dies primus hebdomadis, sed etiam eo quod hic fuit primus saeculi dies. Unde merito natalis mundi dies appellari potest. Porro dies dominicus non solum primus, verum etiam octavus dicitur. Augustinus in lib. i De sermone Domini in monte, cap. 41: *Hæc octava sententia quæ ad caput redit, perfectumque hominem declarat, significatur fortasse et circumcisione octava die in Veteri Testamento; et Domini resurrectione post Sabbatum, quod est usque octavus, idemque primus dies.* Idem ante Augustinum dixerat Hilarius in Prologo commentariorum in Psalmos, ubi de septenario numero disserens hæc ait: *Quem tamen ogdoas, quia dies eudem prima quæ octava, secundum evangelicam plenitudinem in ultimo Sabbato adjecta consummat.* Et paulo post: *Quod ipsum extrinsecus etiam in diebus Dominicis est constitutum, qui ultra Sabbati numerum per plenitudinem evangelicæ prædicationis accedit.* Namque cum in septimo die Sabbati nomen sit et observantia constituta, tamen nos in octava die, quæ et ipsa prima est, perfecti Sabbati festivitate lætamur. Sed et Theophilus episcopus Alexandriæ in allocutione cum dies Theophaniorum incidisset in diem Dominicum, sic ait de die Dominicino: *Kai τὸ Εβρος καὶ τὸ πρέπον τῆς ἀπαίτει πάσσαν Κυριακὴν τιμῶν, καὶ ἐν ταύτῃ πανηγυρίζειν, ἐπειδὴ περ ἐν ταύτῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν ἐκ νικερῶν ἀνάτασιν ἡμῖν ἐπερτάνεισε· διὸ καὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, καὶ πρώτη κέκληται, ὡς ἀρχὴ ζωῆς ἡμῶν ὑπάρχουσα καὶ δύση, ἢτε ὑπερβέβηκε τὸν τὸν Ιουδαῖον σαββατισμόν, id est, Et consuetudo et officii ratio a nobis postulat, ut diem Dominicum honoremus, eumque festum habeamus; cum eo die Dominus noster Jesus Christus resurrectionem ex mortuis nobis comparaverit. Unde hic dies in sacris Litteris et primus appellatur, utpote qui vitæ auctor atque initium nobis existat: et octavus, utpote qui Iudeorum Sabbathum supergregiatur. Citantur hæc Theophilii verba in Typico sancti Sabæ, et apud Balsamonem in Collectione canonum. Quibus addit Isidorum et Bedam in libro De divinis officiis, ubi agunt de die Dominicino. Idem scribit Stephanus*

A summi omnium imperatoris seipso hostes profecti, deorum freti multitudine, cum ingentibus armatorum copiis irruerant; mortuorum simulacra in statuis anima destitutis preferentes. Illic vero noster imperator lorica pietatis induitus, cum salutare ac vivissem signum, tanquam terriculumatum et malorum propugnaculum hostium 628 multitudini opposuisset, de hostibus pariter ac damnis victoria reportavit. Posthac gratum animum suum ostendens, precibus cum gratiarum actione Deo qui victoriæ auctor fuerat persolutis; clara voce et mouimenti statuarum erectis, triumphale signum cunctis hominibus praedicavit; in medio urbis regiae insigne hoc tropæum contra omnes hostes statuens; cunctisque diserte praepiens, ut hoc salutare signum quod nulla unquam artas deletura est, imperii Romani, id est orbis totius præsidium agnoscerent. Atque hoc tum universos homines docuit, tum in primis milites. Neque enim eos in hastis armisque, nec in corporis robore spem ponere oportere; sed summum Deum, omnium bonorum ipsiusque adeo victoriæ largitorum agnoscere. Sic imperator (o rem pene incredibilem!) exercitu suo precationum magister ipse atque institutor fuit, piisque ipsis preces divinis

B Gobarus, cap. 29. Ad hunc morem forlasses referendum est, quod Græci dies hebdomadis plerunque referunt non ad Dominicam diem quæ præcessit, sed ad Dominicam sequentem. Nam post Dominicam illi prodi, quæ est Dominicana nona ante Pascha, dies qui proxime sequebatur, nempe feria secunda, tertia, quarta et deinceps, dicebantur a Græcis ἡ δευτέρα τῆς ἀποκρέου, ἡ τρίτη, etc., usque ad Dominicam sequentem, quæ dicebatur Dominicana τῆς ἀποκρέου: et hæc hebdomas dicebatur ἑδομας τῆς ἀποκρέου. Post Dominicam autem τῆς ἀποκρέου, feria secunda quæ proxime sequebatur, vocabatur τῆς τυρινῆς vel τυροφάγου, et sic reliqui dies totius hebdomadis, usque ad sequentem Dominicam, quæ eodem nomine vocabatur ἡ κυριακὴ τῆς τυρινῆς. Idem observare licet in reliquis Dominicis usque ad diem Paschæ. Nam post Dominicam τῆς τυρινῆς, feria secunda dicebatur sanctorum jejuniorum: totaque hebdomas ita dicebatur usque ad sequentem Dominicam, quæ eodem nomine erat insignita. Denique ἑδομας μεγάλη, quam nos sanctam vocamus, referunt ad Dominicam sequentem Paschæ, ut patet ex Typico sancti Sabæ, cap. 31. Cyrilus quoque in sermonibus paschalibus, hebdomadam Paschæ, quānam nos hodie sanctam hebdomadam vocamus, semper orditur a feria secunda et sequente Dominicæ Paschæ eam terminat. Nec aliter Theophilus in epistolis paschalibus.

(35) *Κυριακὴν.* Antiquissima est appellatio dici Dominicæ, et ab ipsis apostolorum temporibus. Certe in Apocalypsi Joannis mentio fit diei Dominicæ. Verum quod hic et in Constantini Vita dicit Eusebius, diem Dominicum precationibus et conventibus ecclesiasticis, peculiariter dicatum fuisse, id paulo serius institutum fuisse mihi videtur. Nam primi quidem Christiani qui post ascensum Domini crediderant, quotidie conveniebant, orationibus et cuiusque modi pietatis officiis vacantes, ut scribit Lucas in Actibus apostolorum. Postea vero cum gentiles certatim ad Christi fidem se conseruent, nec fidèles possent quotidie in unum convenire, institutum est ab apostolis eorumque successoribus, ut saltē die Dominicō fidèles in

legibus ac cæremoniis congruentes tradidit, ut manibus quidem in cœlum sublatis, mentis autem oculis altius ad ipsum usque cœlestem regem erexit, illum victoræ auctorem; illum Servatorem, custodemque et adjutorem in orationibus invocarent; utque diem precationibus congruum existimarent eum, qui revera primus et caput cæterorum, et qui vere dominicus est ac salutaris: qui que lucis, vitæ, immortalitatis atque omissis boni vocabulo appellatur. Quinetiam ipse sibi tantorum honorum præceptor factus, in ipsis regiæ penetralibus Servatorem suum veneratur; et nunc precan-do, divinas implet leges ac cæremonias; nunc sacrarum Scripturarum auscultatione animum suum instituit. Præterea homines Deo consecratos, qui vitæ gravitate et reliquis virtutibus ornati essent, ministros, et iotins domus custodes ordinavit. Denique protectores et stipatores fidei, henevolentia armis muniti, imperatorem ipsum pietatis magistrum agnoscent. Porro imperator triumphale illud signum colit, utpote latenter in eo vim divinitatis expertus. Etenim hostium agmina ab hoc signo in fugam versa, et invisibilium dæmonium exercitus profligati. Hoc signo insolentia eorum qui Deo bellum indixerant, compressa; et maledicorum atque impiorum linguae constrictæ. Hoc signo barbaræ gentes subactæ, et superstitiosi dæmonum cultus, fraudes ac ludibria convicta sunt. Huic **629** denique (quod omnium bonorum caput ac summa est) imperator quasi debitum quoddam persolvens, ubique terrarum arcus triumphales erexit. Tempa item ac delubra in ejus honorem constituit, regali opulentia ac liberalitate: et oratoria construi, omnibus præcepit. Confestim igi-

ecclesiam convenienter. Qua de re illustris est locus Justinini martyris in *Apologetico secundo sub finem*: Τῇ τοῦ ἡγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγρούς μενόντων ἐπὶ τῷ αὐτῷ συνέλευσις γίγνεται, id est, *Die qui dicitur Solis, omnes tam qui agris, quam qui in urbibus degunt, in unum conueniunt*, etc. Diem Solis dixit non Dominicum, quia Imperatores Romanos alloquebatur, qui solis quidem diem optime norant, Dominicanum autem diem, quæ propria erat Christianorum appellatio, ignorabant. Idem psulo post repetit Justinus in dicto *Apologetico*. Consentit et Plinius in *Epistola ad Trajanum*: *Affirmabant, inquit, hanc fasce summam vel culpe sue, vel erroris, quod essent soliti stuto die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo canere*. Ubi per statum diem intelligit Dominicum. Proinde ex hoc Plinii loco colligitur, Christianos qui tunc in Bithynia degebant, die Dominicico duntaxat convenisse. Alioqui statis diebus, non autem statio die convenire solitos dixisset Plinius. Quanquam hoc non tam ipsius Plinii testimonium est, quam Christianorum, qui id coram Plinio confessi sunt, ut ipse testatur. Præter Dominicum diem, Epiphanius in *Epilogo librorum contra hæreses* conventionem quartæ et sextæ feriæ: Clemens vero in *Constitutionibus* conventionem die Sabbati ab apostolis siunt esse institutum. Verum quod ad stationes quartæ et sextæ feriæ pertinet, eas ex arbitrio peperdisse, non sub lege præcepti cucuruisse, ex Tertulliano *De jejunis discimus*. Sabbato vero licet Orientales convenire soliti sint, in ple-

A σωτήριον, τὴν δὴ καὶ φωτὸς καὶ ζωῆς, θάνατος; τε καὶ ἀγαθοῦ παντὸς ἐπώνυμον (36)· αὕτης τε ἑτοῦ διδάσκαλος (37) κατατάς ἀγαθῶν. ἐν αὕτης βασιλικοῖς ταμείοις τὸν Σωτῆρα γεράσιμον αἰτᾷ, ὃδε μὲν εὐχαῖς θεομοὺς ἔξετέλει θείους, ὃδε δὲ λόγων ιερῶν ἀκοαῖς τὸν νοῦν ἐξεπαιδεύεται· διέκπει δὲ αὐτῷ καὶ ὑπέρτεται, θεῷ καθιερωμένοι, βίου περιμέντης καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένοι ἀνδρες, φύλακες τοῦ παντὸς οἴκου καθίσταντο· καὶ δορυφόροι δὲ πατέρες σωματοφύλακες, τρόποις εὐνοίας ἀγαθῆς κεκυβισμένοι, βασιλέας διδάσκαλον θεοσεβδύς ἐπεγράψαντο. Ο δὲ βασιλεὺς τὸν νικοποιὸν ἐτίμα σημεῖον, Ἐργῷ τὴν πείραν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος μαζόν· καὶ γὰρ δὴ τούτῳ πλήθη πολεμίου στρατεῖς ἴστεχώρει, τούτῳ δυνάμεις ἀφανῶν δαιμόνων ἡλικόντο. Β τούτῳ θεομάχων μεγαλαυχίᾳ καθηροῦντο, τούτῳ δυσφήμων καὶ δυσσεβῶν γλώτται κατειγίζοντο· τούτῳ βάρβαρα φύλα καθυπετάτετο, τούτῳ πικάδι δειπιδαίμονος ἀπάτης ἡλέγχοντο, τούτῳ τὸ πάντων ἀγαθῶν τέλος, οἷον τις χρέος βασιλεὺς ἀποδέδως, ἀπανταχοῦ γῆς στήλας ἐπινικίους ἰδρύεται, πλουσίᾳ καὶ βασιλικῇ γειτοί, νεώς καὶ τεμένη, ιερά τε προευκτήρια συνίστασθαι τοῖς πᾶσι διακελευμένος· ὑψοῦτο δὲ παραχρῆμα (38) μέσαις αὐταῖς ἐπαρχίαις τε καὶ πόλεσι, βασιλικῆς μεγαλονοίας μεγαλουργίματα, ἐν δλίψῃ τε ταῦτα κατὰ πᾶν ἔθνος διέλαμπεν, ἀθέου τυραννίδος τὸν Ελεγχον ἐφελκόμενα· οἱ μὲν γάρ ψυχῆς ἀπονοίᾳ πρὸ μικροῦ θεομαχεῖν ὠρμημένοι, κυκῶν δίκην λυττῶντες, κατὰ ἀψύχων οἰκοδομημάτων, διτὶ μῆ κατ' αὐτοῦ θεοῦ τὸν διέναντο, τοὺς θυμοὺς ἡγίεσαν· εἰτ' ἐξ ὑψους εἰς Ἑδαφος· καταρρίπτοντες, ἐξ αὐτῶν τε βάθρων ἀνασκάπτοντες τὰ προευκτήρια, ἐλακυνίας ὑπὸ πολεμίων πολεις παρείχον θέαν. Καὶ τούτ' ἦν αὐτοῖς τῶν κακῶν τὸ

risque tamen ecclesiis conventus habitos non sive, ex Epiphanius, Socrate aliisque constat. Illustris est locus Hieronymi in *Epistolam ad Galatas*, cap. iv: *Et inordinata congregatio populi fidem minuerit in Christo, propterea dies aliqui constituti sunt, ut in unum omnes pariter vendemus. Non quo celebrior sit dies illa qua convenimus, sed quod quacunque die conveniendum sit, ex conspectu mutuo letitia major oriatur.*

(36) Φωτὸς καὶ ζωῆς... ἐπώνυμον. Diem Dominicum a luce cognominatum esse dicit, non quod Solis dies vocaretur a gentilibus, sed quod dies sit Domini, quæ scilicet Dominus resurrexit, et nobis vitam lucemque donavit: quodque illo die Spiritum sanctum illuminatorem animorum nostrorum accepimus. Ita Clemens in sexto Strom. de Sabbatho dixit: Ετοιμάζοντα τὴν ἀρχήσαντον ἡμέραν, τῇ τῷ δητὶ ἀνάπτωσιν ἡμῶν· ἦν δὴ καὶ πρώτην τῷ δητὶ φωτὸς γένεσιν, ἐν ψῷ τὰ πάντα συνθερπεῖται, etc., elegansissime, quæ brevitatis studio prætermittit. Dies igitur lucis est Dominicana, tum quod eo die lux primum creata est, tum quod eo die veritatis cognitionem accepimus per Spiritum sanctum, qui sub ignis imagine in fideles delapsus est et sine divisione divisus, ut ait ibidem Clemens.

(37) Αὐτός τε διατοῦ διδάσκαλος, id est, non contentus aliis præcipere, ipse ea fecit quæ docet, juxta præceptum Evangelii.

(38) Vulg. Υψοῦτε δὲ παραχρῆμα. Legendum est ὑψοῦτο δὲ. Certe in codice Fuk. legitur ὑψοῦτο.

δρῦμιχ, δι' οὗ τὸ Θεῖον ὡσπερ ἀμυνόμενοι, τῆς φρε-
νοδλαβείας αὐτίκα τὴν πεῖραν ἐλάμβανον· οὖπα δ'
οὐν αὐτοῖς βραχὺς δῆται χρόνος, καὶ μιᾶς δοτῆς θε-
τηλάτου καταγιδός ἀφανεῖς ἐποίει, ὡς μῇ γένος, μῇ
σπέρμα, μηδὲ τι λειψανὸν τῆς αὐτῶν μνήμης, ἐν
ἀνθρώποις ἀπολειψθῆναι, ἀρδηγὸς δὲ ἐν βραχεῖ τοὺς
πάντας, καίπερ εἰς πλῆθος ἀφωρισμένους, θετηλάτοις
μάστιξι τιμωρούμένους ἀποσθῆναι. Ἀλλ' οἶδε μὲν
Θεομάχου λύττης τοιοῦτον εἴραντο τέλος· δ. δὲ τὸ
σωτῆριον τρόπαιον προσθελημένος μόνος αὐτὸς, οὐ
μὴν μόνος, συνόντος δὲ καὶ συμπράττοντος τοῦ μό-
νου Βασιλέως, τῶν μικρῷ πρόσθεν ἔλαωσάτων, τὰ
νάζα πολὺ κρείττονα, τὰ δεύτερα, μακρῷ τῶν πρώτων
ἀπέφαινε τιμώτερα, ὥδε μὲν τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ
τοῖς διαφόροις Ἐκκλησίαις Θεοῦ φαδρύνων, ὥδε δὲ
τὴν Βιθυνῶν ἄρχουσαν, μεγίστην τιμῶν καὶ περι-
καλλεστάτην (59)· τῶν δὲ λοιπῶν ἑθνῶν τὰς μάλιστα
κρατιστεούσας τοῖς ὅμοιοις ἐκάστημει· πάντων δ'
ἔξικρετα δύο τημάτα τῆς ἔνας ἀπολαβάνω, τὸ μὲν
ἐπὶ τοῦ Παλαιστινῶν Εθνους, ὡς ἀν ἐνθένδες ζωοποιοῦ
νάματος πηγῆς δίκην ἀνομδρῆσαντος εἰς πάντας, τὸ
δὲ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς μητροπόλεως ἡ τὴν ἐπώνυμον
Ἀντιόχου κοσμεῖ προστηγορίαν (40), τῇ δὲ μὲν ὡσπερ
ἐν κεφαλῇ τῶν τῆς ἑθνῶν ἀπάντων, θεῖον τι καὶ μο-
νογενὲς χρῆμα μεγίθους ἔνεκα καὶ καλλονῆς, ἀφέ-
ρου, μαχροὶς ἔκωθεν πειριδόλοις τὸν πάντα νεών πε-
ριλαμβάνων· εἰσὼ δὲ τὸ ἀνάκτορον εἰς ἀμήχανον
ἐπικίρων ὄψος, ἐν ὀκταέδρῳ μὲν σχήματι κατεποκι-
λεν· οἰκοις δὲ τοῦτο πλειστινοῖς, ἔξεδραις τε ἐν κύκλῳ
περιεστοχισάμενος, παντοῖος ἐστεφάνου κάλλεστ. Τὰ
δὲ μὲν οὖν ὥδε συνετελεῖτο· τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ Παλαιστι-
νῶν Εθνους, τῆς Ἐθραίων βασιλικῆς ἐστίας ἐν μέσῳ,
κατ' αὐτὸν δὴ τὸ σωτῆριον μαρτύριον (41), οἷον εὐ-
κτήριον παμμεγέθη, νεών τε ἀγίον τῷ σωτῆριοι ση-
μεῖψι πλουσίως καὶ δαψιλέστι κατεκόσμει φιλοτιμίαις,
κυνῆμά τε μνήμης αἰώνιου γέμον, αὐτά τε τοῦ μεγά-
λου Σωτῆρος τὰ κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαια, λόγου
τινῶν τοιούτων ἐτίμα καλλωπίσματι. Τρεῖς
δὲ ἀπολαβῶν ἐν τῇδε χώρᾳ, τρισιν ἀντροῖς μυστι-
κοῖς τετιμημένας, πλουσίαις ταύτας οἰκοδομαῖς
ἐκδιδομένει, τῷ μὲν πρώτης θεοφανείας ἀντρῷ (42) τὰ
τῆς καταλλήλου νέμων τιμῆς, τῷ δὲ τῆς ὑστάτης

A tur in mediis provinciis ac civitatibus, eximia imperialis magnificentiae opera extrui cœpta; breviique temporis spatio in omnibus provinciis resulserunt, tyrannicæ dominationis impietatem aperte consuluntia. Hi enim nuper præcipiti furore ad bellum contra Deum gerendum impulsi, instar rabidorum canum, in ædificia sensu carentia, quandoquidem in Deum ipsum non poterant, vim omnem effuderant: et oratoria ab ipsis culminibus ad solum usque disturbantes, ac fundamenta ipsa eruentes, captae urbis imaginem spectantibus præbuerant. Hujusmodi scelerum tragœdia ab illis acta est: in qua Deum ipsum oppugnare aggressi, furoris sui illico ultionem senserunt. Vix enim breve temporis spatium intercesserat, cum B procella cœlitus invecta, omnes uno momento abripuit atque delevit: adeo ut nec genus, nec soles, nec ullum vestigium nominis eorum inter homines relictum sit, sed omnes, licet numero plurimi essent, verberibus divinitus inflictis excruciali, funditus perierint. Et hi quidem furoris sui quo adversus Deum insurrexerant, hujusmodi exitum nacti sunt. Hic vero qui salutaris tropæi præsidio munitus, solus in hostes irruerat; aut potius non solus (aderat enim ipsi et auxilium serebat is qui solus est imperator) nova oratoria longe præstantiora iis quæ paulo ante expugnata fuerant, exstruxit, et posteriora multo magnificientiora prioribus effecit: nunc urbem nominis sui variis Dei illustrans Ecclesiis; nunc urbem totius Bithyniæ facile principem, amplissima et pulcherrima exornans basilica. Sed et in reliquis provinciis, urbes nobilissimas hujusmodi ornamentis decoravit. Ceterum cum duo præcipua Orientis loca elegisset, alterum in Palæstina, propterea quod salutaris fidei rivus inde tanquam ex fonte in omnes gentes exundavit; alterum in urbe totius Orientis metropoli, quæ ab Antiocho nomen accepit: in hac quidem tanquam in vertice omnium ejus tractus provinciarum, singulare quoddam opus seu amplitudinem, seu decorem species, Deo consecravit. Quippe universum templum **630** longo

(39) Μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλεστάτην.
Scribendum est μεγίστην τιμῶν καὶ περικαλλε-
στάτην. Subauditur enim ἐκκλησίᾳ, ut patet ex libro
tertio *De vita Constantini*, cap. 49. Ex quo item
corrigendum hic est κρατιστεούσας, quomodo etiam
legitur in codice Fuk.

(40) Κορυφὴ προστηγορίας. In libro iii *De vita Constantini*, cap. 49, pro verbo κορυφεῖ, legitur εἰ-
ληφεν. Certe mira hæc locutio est, μητροπόλεως ἡ
τὴν ἐπώνυμον Ἀντιόχου κοσμεῖ προστηγορίαν. Ac
prima quidem fronte videri potest esse emallage,
pro ἦν ἐπώνυμος Ἀντιόχου κορυφὴ προστηγορία. Si
quiu tamē tamen rem diligenter attenderit, fatebitur id
ab Eusebio exaggerandi causa dictum esse. Tanta
enim amplitudine erat urbis Antiochiæ, ut condito-
rem suum Antiochum ornare potius, quam ornari
ejus nomine videtur.

(41) Κατ' αὐτὸν δὴ τὸ σωτῆριον μαρτύριον, id
est, ad ipsum locum Dominici sepulcri. Sic enī
Eusebius vocare solet sepulcrum Domini, ut patet

D ex lib. iii *De vita Constantini*, cap. 26 et 32, μαρ-
τύριον proprie dicitur locus in quo condite sunt
martyrum reliquiae. Latini similiter confessionem
dixerunt, quod idem est ac μαρτύριον. Μάρτυς enim
Latine confessor dicitur. Ita confessionem sancti
Petri apud Anastasium legimus. Infra cap. 41,
Eusebius vocal τῆς σωτῆρος ἀθανασίας μαρτύ-
ριον.

(42) Vulg. τῷ μὲν πρὸ τῆς θεοφανείας ἀντρῷ.
Legendū est τῷ μὲν πρώτης θεοφανείας. Sequitur
enī τῷ δὲ τῆς ὑστάτης ἀναλήψεως, etc. Porro in
libro iii *De vita Constantini*, cap. 40, duas tantum
speluncas memorat, cum tamen tres hic recenseat.
Numirum illic sermo erat de Helena, quæ in Beth-
lehem et in Oliveti monte ecclesiæ adiicavit. Hic
vero de Constantino agitur, qui in loco Dominicæ
sepulcri magnificientissimam construxit ecclesiam :
cui etiam ecclesiæ illas ab Helena ædificatas me-
rito attribuit Eusebius, utpote quæ ipsius sumptibus
essent exstructæ.

extrinsecus ambitu circumscriptis; interius vero basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem, eamque octaedri forma constructam varie exornavit, et plurimis undique cubiculis et exhedris circumdataam, diversis cuiusque generis ornamenti venustavit. Et hæc quidem consecuta sunt in hunc modum: in provincia autem Palestina, apud civitatem quæ Hebræorum regia quondam sedes fuit, in ipso urbis meditnlio, ad locum Dominicæ sepulcri, basilicam immensæ amplitudinis, et ædem sacram in honorem sanctæ crucis omni magnificientiæ genere exornavit. Et monumentum Servatoris sempiterna memoria dignum, illiusque tropæa contra mortem erecta, ornamenti quæ dico exprimi nequeunt, decoravit. Cumque tria elegisset loca tribus sacris et mysticis speluncis honorata, singula magnificis ædificiis ornavit: ei quidem speluncæ in qua Deus primum apparuit, congruum honorem impendens; in altera autem, ultimæ illius assumptionis in montis vertice illustrans memoriam: in illa vero spelunca quæ inter utramque media est, Servatoris nostri certamina et victoriam extollens. Has omnes speluncas imperator magnifice exornavit, salutare crucis signum universis hominibus prædictans. Porro hoc signum imperatori mercedem pietatis reprendens, totam ipsius domum et imperium amplificat, regnique tempus multis annorum circulis confirmat; optimis liberis ejusque generi et eorumdem posteris virtutis fructus ac præmia reservans. Atque hoc maximum est argumentum potentiae ejus qui ab imperatore colitur Dei; quod rectam justitiæ lanceam paribus utrinque momentis librans, utrique parti congruam mercedem attribuit. Nam illos quidem qui sacras ædes expugnaverant, impietatis poena e vestigio insecula est. Quippe omnes illico sine stirpe, sine domo, sine lare, e medio sublati sunt. Hic vero qui Dominum suum omni genere pietatis colit atque observat; et nunc basilicas in honorem ejus instruit, nunc donariis ubique terrarum consecratis illum subditis suis commonstrat, jure merito eam familiæ, imperii ac generis suis servatorem custodemque habere cernit. Hoc modo Dei gesta, per divinam salutaris signi virtutem omnibus innoverunt.

CAPUT X.

De quo signo plurima dici possunt, quæ norunt ii qui sacræ theologiæ mysteriis initiati sunt. Est enim hoc revera salutare **631** signum, dictu quidem mirandum; intellectus autem ipso longe admirabilius: quo pacto conflictas jam inde a priscis temporibus de diis fabulas, simul atque in terris visum est, per seipsum obscuravit; ac te-nebras quidem atque errorem oblivioni tradidit; intellectualem vero lucem, quæ hoīinum animos illustraverat, unum scilicet ac verum Deum, omnibus patefecit. Itaque nunc omnes ad meliora conversi, mortuorum quidem simulacrorum vultus conspuunt, et impios dæmonum ritus conculcant, et vetustum errorem a majoribus propagatum irrident. Contra vero sacrosanctæ sidei scholis constitutis, omnes tanquam salutaris disciplinæ præ-

(43) Vulg. τὸν δὲ τῆς εὐσεβείας. Scribo meo periculo τὸ δέ, supple σημεῖον. Quod interpres cum non animadvertisset, turpiter lapsus est. Emendationem nostram confirmat codex Fuk. Paulo post lego cum interprete χρόνον τε βασιλείας, etc., nisi malis legere oīχον ἀπαντά καὶ χρόνον αὗξει, θύρων τε βασιλείας, etc., quod reetius mihi videtur. Neque enim satis eleganter dicitur Θρόνον αὗξει.

(44) Vulg. καὶ αὐτῷ γέρει. Legendum est av-

A ἀναλήψεως τὴν ἐπὶ τῆς ἀκρωτείας μνῆματα σεμνών, τῷ δὲ μέσῳ τοῦ παντὸς ἀγῶνος τὰς σωτηρίους ἀνυψῶν νίκας· ταῦτα δὴ πάντα βασιλεὺς ἐκέστε, τοὺς σωτήριον εἰς ἀπαντας ἀνακηρύττων σημεῖον· τὸ δὲ τῆς εὐσεβείας (43) αὐτῷ τὰ ἀμοιβαῖα ἀνωρύμενον, οἶκον ἀπαντά καὶ θρόνον αὗξει, θρόνον τε βασιλείας, μακραῖς ἑτῶν περισθοῖς κρατάντε. παισὶν ἀγαθοῖς καὶ αὐτῷ γένει (44), διαδοχαῖς τε τούτων, τοὺς τῆς ἀρετῆς καρποὺς ταμιεύμενον· καὶ δὴ τοὺς· ἦν τὸ μέγιστον τῆς τοῦ τιμωμένου δυνάμεως δεῖγμα, στὶς ἐη δικαιοσύνης ἔξισον νέμων τὰ τέλαιντα, τὴν καταξίαν ἀμοιβὴν ἔκατέρῳ τάγματι προσῆγε. Διὸ τοῖς μὲν τοὺς εὐκτηρίους οἶκους πολιορκήσας, παραπόδας εἴπετο τάπιχειρα τῆς δυσσεβείας, ἄρχισοι τε καὶ δοικοι, ἀνέστιοι τε καὶ ἀφανεῖς καθίσταντο παρα-

B χρῆμα· οἱ δὲ τὸν αὐτὸν δεσπότην παντοῖος τρόπους εὐσεβείας τιμῶν, καὶ τοτὲ μὲν οἶκους αὐτῷ βασιλεύοντος ἀνυψῶν, τοτὲ δὲ τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἀφιερώμασι, τοῖς ἀρχομένοις ἀναφαίνων, εἰκότως αὐτὸν οἶκου, βασιλείας, καὶ γένους σωτῆρα καὶ φρουρὸν εὑρατο. Όδε Θεοῦ κατεφαίνοντο πράξεις, δι' ἐνθέου ἀρετῆς τοῦ σωτηρίου σημείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Οὐ δὴ πέρι μακρὸς ἀν εἰη λόγος, μύσταις θεολόγων ἀνδρῶν (45) παραδεδομένος· καὶ γάρ ἦν τουτὶ σωτήριον ἀληθῶς, θαῦμα μὲν εἰπεῖν, πολὺ δὲ θαυμάσιον ἐννοησαί· ὡς πάντα μὲν τὰ ἔξι αἰώνος περὶ Θεῶν ἐψευσμένα, μόνον ἐπὶ γῆς ἐκάλυψεν δρθὲν, καὶ σκότῳ μὲν καὶ λῃθῇ παραδέδινε τὴν πλάνην, φῶς δὲ νοερὸν ψυχαῖς ἀνθρώπων ἐκάλυψαν, τὸν μόνον ἀληθῆ τοῖς πᾶσιν ἀνεκάλυψε Θεόν· διὸ δὴ πᾶς ἐπὶ τῷ κρείττον μεταβαλὼν, νεκρῶν μὲν εἰδώλων καταπτύει προσώπους, πατεῖ δὲ διθεσμα δαιμόνων θέσμια, καὶ παλαιᾶς ἀπάτης πατροπαραδότου καταγελᾷ· λόγων δὲ ιερῶν ἀπανταχοῦ διατριβᾶς ἀνθρώποις συστησάμενοι, ὡς σωτηρίοις μαθήμασιν ἐχπαιδεύονται, ὡς ἀν μηκέτι τὴν ὄρωμάν την σαρκὸς δρθαλμοῖς ἐπιτῆσθαι κτίσιν, μηδὲ δινὰ βλέποντας ἡλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, μέχρι τούτων ιστᾶνται τὸ θαῦμα, τὸν δὲ

τοῦ. Νῦν οὖτοις autem Eusebius post mentionem liberorum Constantini, addidit etiam ejus genus: ob Dalmatium scilicet et Hanniballianum, qui erant ex genere Constantini, utpote fratris ejus filii.

(45) Μύσταις θεολόγων ἀνθρώπων. Interpres verit, iis qui se sacrarum litterarum professioni consecraverint, quod non probο; μύσται sunt initiati, qui mysteria perceperunt. Θεολόγοι vero sunt qui alios initiant et mysteria iis tradunt.

τούτων ἐπέκεινα, τὸν ἀφανῆ καὶ ἀδρατὸν, κτίστην τῶν δἰκῶν ὁμολογεῖν, μόνον αὐτὸν σεβεῖν δεδιδαγμένους. Τοσούτων δῆτα παρατίτον ἀγαθῶν ἀνθρώπων, ἂδι μέγα τουτὶ καὶ παράδοξον ἀνάπτερανται σημεῖον· δι' οὐ τὰ μὲν οὐκ ἔστιν, ὅσα φαῦλα, τὰ δὲ πρὶν οὐκ δύτα, νῦν παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀκτίσιν εὔσεβειας ἐκλάμπεται· λόγοι δὲ οὖν καὶ μαθήματα καὶ προτροπαὶ σύνφρονος καὶ θεοσεδοῦς βίου, εἰς ἑζάκουστον πᾶσιν εἴθεστι κηρύττεοται, κηρύττει τε βασιλεὺς αὐτὸς· τὸ δὴ μέγιστον θεῦμα, διτὸς δὴ τοσοῦτος βασιλεὺς μεγίστη φωνῇ τῷ παντὶ κόσμῳ, οἵα τις ὑποφήτης τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κέχραγε, πάντας ὅμοι τοὺς ὑπ' αὐτῷ ποιμανομένους, ἐπὶ τὴν τοῦ δυτοῦ γνῶσιν ἀνακλούμενος· καὶ δὴ μέσοις βασιλεῶν οἰκοῖς, οὐκ ἔθ' ὡς τὸ πρὶν (46), ἀνδρῶν ἀθέων φλήγαφοι, ἱερεῖς δὲ καὶ θιασῶται Θεοῦ, βασιλικοὶ ὄνμοις εὔσεβειᾳ σεμνούμενοι πανηγυρίζουσι, Θεός τε εἰς αὐτὸς δὲ τῶν δῶλων βασιλεὺς, εἰς ἄπαντας καταγγέλλεται ἀγαθῶν τε λόγος εὐαγγελικὸς, τῷ τοῦ παντὸς βασιλεῖ τὸ τῶν ἀνυρύπτων συνάπτει γένος, ἔλεων καὶ φίλον τὸν ἐπουράνιον Πατέρα τοῖς κατὰ τὴν γῆν υἱοῖς εὐαγγελιζόμενος· χοροὶ τε παντοῖαις ὥδαῖς ἐπινικοῖς γεραρουσι, καὶ πᾶν τὸ θυητὸν συνηχεῖ γένος τοῖς κατ' οὐρανὸν ἀγγελικοῖς θιάσοις· ψυχαὶ τε λογικαὶ, δι' ὧν περιέδηληται σωμάτων ὥστερ διὰ μουσικῶν ὁργάνων, τοὺς πρέποντας ὄνμοις αὐτῷ καὶ τὰς θεοφιλεῖς ἀναπτέμπουσι θεολογίας, ὅμοι τε τοῖς κατ' ἀνατολὰς οἰκεῦσιν οἱ τὰ πρὸς δυσμὰς λαχόντες, ὑπὸ μίαν καιροῦ ῥοτὴν τοῖς αὐτοῦ μαθήμασιν ἐκπαιδεύονται· τοῖς τε κατὰ μεσημβρίαν οἱ τὴν ἀρκτῆν ὀιειλήρθετες λῆσιν, σύμφωνα κελαδοῦσι μέλη, τοῖς αὐτοῖς τρόποις τε καὶ λόγοις, τὸν θεοσεδῆ μεταδιώκοντες βίον, καὶ ἔνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἀνευρητημούντες, ἔνα δὲ τὸν μονογενῆ Σωτῆρα, πάντων αἰτίον ἀγαθῶν ἐπιγραφόμενοι, ἔνα δὲ καὶ τὸν ἐπὶ γῆς διορθωτὴν βασιλέα, παῖδας τε τούτου θεοφιλεῖς γνωρίζοντες· δ' οἷα σοφὸς κυβερνήτης, ὑψίζυγος, ὑπὲρ πτηδαλίων ὄχούμενος (47), εὐθείᾳ τε περατῶν οἰακίσι, οὐρίῳ πνεύματι τοὺς ὑπ' αὐτῷ πάντας, ἐπὶ τὸν ἀσφαλῆ καὶ γαληγὸν ναυτολῶν ὄρμον· Θεός δὲ αὐτὸς διὰ μέγας βασιλεὺς, ἀνωθεν αὐτῷ δεξιάν χείρα προτείνων, τέως μὲν ἀπάντων ἔχθρῶν καὶ πολεμίων νικητὴν αὐτὸν καθίστησι, μακραῖς ἐτῶν περιόδοις· τὸ τῆς βασιλείας ἐπαύξων κράτος· μέλλει δὲ καὶ κρειτόνων ἀποφασίνειν κοινωνὸν ἀγαθῶν, ἕργοις εἰς αὐτὸν τὰς οἰκείας πιστούμενος ἐπαγγελίας, ἃς οὐκ ἔοιδε παρὸν καιρὸς ἐπιτρέπει λέγειν· μένειν δὲ χρήτην ἐκεῖσε πορείαν, οἵτι δὲ θυητοῖς δημασιν, σαρκὸς τὸ ἀκοσίς οὐκ ἔχει φύσιν τὰ θεῖα καταλαμβάνειθαι. Τιγῆ, ομηρούς subditos ad tutum ac tranquillum portum secundo vento perducit. At Deus suinus

(46) Vulg. οὐκ ἔθος τὸ πρίν. Scribo οὐκ ἔθος τὸ πρὶν ἀνδρῶν ἀθέων φλήγαφοι. Sophistæ gentiles intelligit, qui in ejusmodi decennaliū festivitatibus panegyricos imperatoribus dicebant. Talis est Nazarii panegyricus Constantino dictus in tertii quinquennialibus, seu quinto decimo imperii ejus anno, et quinquennialibus Cæsarum. Talis item Themistii oratio in Valentis quinquennialibus. Sed et Claudius Mamertinus orationem præparaverat quinquennialibus Maximiani Herculii, ut ipse testa-

A ceptis imbuuntur: adeo ut non amplius res creatas quæ corporis oculis cernuntur, reformident; nec sursum versus ad solem, lunam, et sidera sublatis oculis, in eorum admiratione subsistant: sed illum qui haec omnia transcendit, quique nec visu nec sensu ullo percipi potest, omnium rerum Conditorem esse fateantur, eumque unum colere discant. Tot bonorum auctor mortalibus exstitit, magnum et admirabile hoc signum. Cujus vi ac virtute, mala quidem quæ prius erant, nunc esse desierunt; quæ vero ante non erant bona, irradiante jam pietatis luce, ubique resplendent. Sermones item et præcepta atquehortationes ad vitam modeste ac religiose instituendam cuicunque gentibus prædicantur, ipseque adeo imperator hujusmodi prædicationem instituit. Atque hoc maximum miraculum est, quod tantus imperator contentissima voce, tanquam interpres summi omnium moderatoris Dei inclamans, omnes qui ipsius curæ commissi sunt, ad veri Dei cognitionem vocat. Quodque in medio palatio non ut ante moris fuit, impiorum hominum nugæ, sed sacerdotes ac ministri Dei, pietate conspicui, regiis hymnis ac laudibus festum diem celebrant. Quod unus Deus qui hujus universi imperator est, omnibus annuntiatur, et evangelicus sermo cuncta nobis bona promittens, humanum genus Deo conjungit, Patrem coelestem suis in terra filiis proprium ac benevolum nuntians. Quod eum chorū triumphalibus cuiusque generis canticis venerantur: et universum hominum genus una cum angelicis agminibus concinit, et rationales animi corporibus quibus induiti sunt, velut musicis quibusdam instrumentis utentes, hymnos ipsi convenientes, gratasque **632** laudes cum adoratione persolvunt. Quod ii qui occidentis tractum incolunt, una cum orientalium partium incolis, uno eodemque temporis momento ipsius præceptis erudituntur: et qui ad septentrionem habitant, simul cum iis qui ad meridiem degunt, uno concentu resonant: iisdem moribus ac legibus religiosum vivendi genus consecstantur: et unum quidem qui super omnia est collaudant Deum; unum vero, unigenitum scilicet ejus Filium, Salvatorem et omnium bonorum auctorem agnoscunt; unum quoque orbis terrarum correctorem atque imperatorem, et Deo amabiles ejusdem liberos norunt. Illic vero instar periti gubernatoris in sublimi sedens, clavumque manu tenens recto cursu navem dirigit, omnesque subditos ad tutum ac tranquillum portum secundo vento perducit. At Deus suinus

B C D

tur. In codice Fuk. legitur οὐκ ἔθος τὸ πρίν.

(47) Vulg. ὑπερπιεῖται αἰωνούμενος. Hic locus corruptissimus, quem tamen levi negotio mihi videor emendasse. Scribo igitur δὲ οἷα σοφὸς κυβερνήτης ὑψίζυγος ὑπὲρ πτηδαλίων ὄχούμενος, etc., id est, sublimis supra gubernaculum sedens. At interpres nescio quid de ævo sonniavit. Mox scribe εὑρέα τε περατῶν ex codice Fuk.; sic enim infra loquitur Eusebius.

omnium imperator dextram ipsi ab alto porrigena, hactenus quidem omnium inimicorum et hostium victorem eum præstat, et multis annorum circulis imperii robur amplificat. Sed longe præstansiorum bonorum participem eum præterea facturus est, et promissa sua rebus ipsis ei approbaturus. Quæ quidem promissa præsens tempus adhuc commemorari non patitur: sed exspectandus est ex hac vita discessus: quandoquidem mortalibus oculis et carneis auribus, divina comprehendendi nullatenus possunt.

CAPUT XI.

Age vero, Victor Maxime Constantine, tibi nunc in hoc imperiali de summo omnium Imperatore conscripto libro, arcanorum sermonum mysteria tradamus; non quo te doceamus qui divinitus insititus es: nec quo arcana tibi retegamus, cui Deus ipse multo ante sermones nostros, non ab hominibus nec per hominem aliquem, sed per ipsum communem omnium Servatorem, perque divinitatis suæ præsentiam quæ tibi sæpius assulgit, occulta sacra aperuit ac nudavit; sed ut rudes et ignaros homines, ad veritatis notitiam perducamus, tuorumque pie et religiose factorum causas ac rationes, ignorantibus suggeramus. Nam ea quidem quæ in honorem et cultum sunimi omnium imperatoris Dei, tua eximia virtus per universum terrarum orbem quotidie gerit, omnium mortaliū sermonē celebrantur. Quæ vero in nostro solo (Palestinam provinciam intelligo) in eaque urbe ex qua tanquam ex fonte salutaris sermo in omnes homines exundavit, custodi ac servatori tuo consecrasti grati 633 animi monimenta; et quæ in oratorio rum ædificiis et ædium sacrarum dedicationibus erexit tropæa victoriae de morte reportata; excelsa, inquam, illa et pulcherrima imperialis magnificientiae opera, vere imperialia, circa salutare immortalis vitæ monumentum exstructa, non omnibus conspicuam et manifestam causam habent. Quippe hi quidem qui cœlesti divini Spiritus virtute illustrati sunt, causam ipsam sciunt atque intelligunt; teque ob consilium illud, eumque impetum animi quem non sine divino quodam motu sumpsisti, merito mirantur ac beatum prædicant. Qui vero rerum divinarum imperiti sunt, opus illud

(48) *Er τῷ βασιλικῷ τῷδε. Rhetores Graeci βασιλικοὺς λόγους vocabant orationes de laudibus imperatorum, quas Latini panegyricas appellant solent. Eorum methodum tradit Alexander rhetor in libro *Περὶ ἐπιδεκτικῶν*, cap. 1, quod inscribi debet *Περὶ βασιλικοῦ λόγου*. Exstat hic liber inter rhetores Graecos ab Aldo editos, pag. 615; sed cum Menandri rhetoris libro qui ejusdem argumenti est, male confusus. Porro in dicto capite Alexandri, citatur oratio Callinici sophiste celeberrimi hoc titulo Μέγας βασιλικός, in laudem imperatoris Philippi, ni fallor, conscriptus. Id autem ex eo conjicimus, quod Philippus arabs perinde ac Callinicus fuit, et ignobili genere ortus: cuiusmodi suisce imperatorem illum cui Callinicus eam orationem dixit, testatur Alexander. Tempus etiam egregie convenit, cum Callinicus principatu Gallieni vixerit, teste Suida. Exstat etiam Libanii βασιλικός, in honorem Constantii et Constantis ab eo scriptus, cum esset Nicomediae. Ad has igitur orationes alludens Eusebius, orationem hanc vocat βασιλικὸν σύγγραμμα. Sic in superiori capite βασιλικὸς ὑμνοὶ πανηγυρίζουσι dixit, eodem alludens, quod interpres non intellexit. Sed et illud nota-*

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Φερὲ δή σοι, Νικητὰ Μέγιστε Κωνσταντῖνε, λόγῳ απόρθητων μυῆσεις, ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε (48) ἀμφι τοῦ παμβασιλέως τῶν ὅλων συγγράμματι, παρέθη μεθαὶ οὐ σὲ μυῶντες τὸν ἐκ Θεοῦ σεσχισμένον, οὐδὲ σοι τὰ ἀπόρθητα γυμνοῦντες, ἢ καὶ πρὸ τῶν ἡμέρων λόγων Θεὸς αὐτὸς, οὐχ ἐξ ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀνθρώπου, δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ κοινοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς αὐτοῦ σοι πολλαχῶς ἐπιλαμψάσης θεῖκής θύεος, τὰ χρύσια τῶν ιερῶν ἔξεφηνε τε καὶ ἀπεκάλυψε τὸν δ' ἀμαθεῖς ἀνθρώπους εἰς φῶς ἀγνοτες, καὶ τῶν σὸν τῆς εὐσεβείας δισίων Ἐργων τὰς ὑποθέτεις καὶ τὰς αἰτίας τοῖς ἀγνοοῦστον ὑποτιθέμενοι. Τὰ μὲν γὰρ εἰς τὴν τοῦ βασιλέως Θεοῦ τῶν ὅλων θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ὁ στημέραι καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης πρὸς τῆς ἀρετῆς (49) κατορθούμενα, πᾶν στόμα θητῶν ἀνύμνει, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς ἡμεδαπῆς ἐστίας, ἥρι μὴ δὴ τοῦ Παλαιστινῶν Εθνους, πόλεως τε τῆςδε ἐνθεὶ σωτῆρος λόγος ὁσπερ ἀπὸ πηγῆς εἰς πάντας ἀνθρώπους, ἀνατεθέντα τῷ σῷ φύλακι τε καὶ σωτῆρι: χαριστήρια, τρόπαια τε τῆς κατὰ τοῦ θυντῶν νίκης, ἐν προτευκτηρίων οἰκοῖς καὶ ναῶν ἀφιερωματινῶν ἀνεγγερμένα, ὑψηλά τε καὶ περικαλλή βασιλικῆς διανοίας βασιλικὰ μεγαλουργήματα, ἀμφὶ τὸν στήριον τῆς ἀθανάτου μνήμης (50) ἐπεσκευασμένα, οἱ τοῖς πᾶσι (51) πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν· οἱ μὲν τὸν δυνάμει: Πνεύματος ἐνθέου πεφωτισμένοι, οἵσαι τε καὶ γνωρίζουσι, καὶ σε τῆς ἐπὶ ταῦτα διανοίᾳ τε καὶ ὄμηρος οὐκ ἀδεεῖ κεχινημένης, ἐνδίκως θαυμάζουσι τε καὶ μακαρίζουσι· οἱ δὲ τῶν θειῶν ἀγρύμονες, ψυχῆς ἀδικείᾳ, χλεύην καὶ γέλωτα πλατὺν τιθενται τὸ πρᾶγμα, νεκρῶν σωμάτων μνημεῖα καὶ τάφους τοσούτη βασιλεῖς σπουδάζεσθαι, ἀπρεπὲς εἶναι καὶ ἀνοήσιον ὑπειληφέτες· εἰτ' οὐχὶ βέλτιον, φαίνει ἀν τοις

dum est, hanc orationem ab Eusebio vocari βασιλικὸν σύγγραμμα, id est librum. Revera enim libro similiōr est quam orationi, quippe quæ nimia prolixitate modum orationis excedat. Proinde nequaquam mihi videtur ab Eusebio suisce recitata.

(49) *Πρὸς τῆς ἀρετῆς. Scribendum est πρὸς τῆς ἀρετῆς, ut legit interpres.*

(50) *Ἀμφὶ τὸ σωτῆριον τῆς ἀθανάτου μνήμης. Scribendum videtur ἀμφὶ τὸ σωτῆριον υπερτεριον, ut in superiori capite dixit Eusebius: ubi vide quæ notavimus. Scribi etiam posset ἀμφὶ τὸ σωτῆριον μνήμη. Sic enim elegans erit allusio μνῆμα τῆς ἀθανάτου μνήμης. Et ita Eusebius in superiori capite μνῆμα τε μνῆμης αἰτωλοῦ γέμον. Observari tamen τὸ σωτῆριον simpliciter et absolute ab Eusebio sumi pro salutari signo crucis: δι' ἐνθέου ἀρετῆς τοῦ σωτῆριον, ut legitur in fine capitis noni, ubi tamen codex Fuk. habet σωτῆριον σημειον.*

(51) *Vulg. ὁ τοῖς πᾶσι. Non dubito quin scribendum sit οὐ τοῖς πᾶσι πρόδηλον ἔχει τὴν αἰτίαν. Quam emendationem confirmant sequentia mox Eusebii verba: Non omnibus, inquit, note sunt*

τὰ πάτρια φυλάττειν, καὶ τοὺς καθ' ἔκστον ἔθνος ιντιμωμένους ἡρώάς τε καὶ θεοὺς εὐμενίζειν, μηδὲ ἀποπτύειν αὐτοὺς καὶ φεύγειν τῶν τοιῶν συμφορῶν ἔνεκα; Ἡ γάρ χάκείνους ὅμοιώς τῷδε (52) τῆς ὁμοπαθείας χάριν θειάζειν, ή εἰ ἀπόδηλοι διὰ τὰς ἀνθρωποπαθείας ἐκεῖνοι, καὶ τούτῳ δίκαιοι εἶναι τὴν αὐτὴν ἀπονέμειν ὑψηφον. Ταῦτα γοῦν αὐτῶν εἴποι τις διὸ μάλα τὰς ὄφρυς συνάγων, οἱμαστεῖ τε δοκήσισοφῶν καὶ τὸν αὐτοῦ σεμνολογῶν τύφον· ὃν δὴ συγγνώμης ἀξέων τῆς ἀμαθίας, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα (53) πεπλανημένον, ὁ τοῦ παναγάθου Ιατρὸς φιλάνθρωπος λόγος, διατριβὰς καὶ διδασκαλίας καθ' ὅλης τῆς τῶν ἔθνων οἰκουμένης πηξάμενος, ἐν τε χώραις καὶ κώμαις, ἀγροῖς τε καὶ ἐρημίαις, ταῖς θ' ἀπανταχοῦ πόλεσιν, εἰς τὴν τῶν ἔνθεων μαθημάτων παίδευσιν ἀρθρῶν ἐπικαλεῖται, "Ἐλληνας ὅμοι καὶ βαρβάρους, σοφὸς καὶ ίδιωτας, πένητας καὶ πλουσίους, οἰκτας ἄμα δεσπόταις, ἀρχοντας καὶ ἀρχομένους, ἀσεβεῖς, ἀδίκους, ἀμαθεῖς, αἰσχροποιοὺς, βλασφήμους, ἥκειν καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὴν ἔνθεων θεραπείαν, οἵα φιλάνθρωπος σωτῆρ καὶ ψυχῶν Ιατρὸς παρακελευθερωμένος· λαμπραῖς γοῦν φωναῖς προτέρων κακῶν ἀμνηστίαν τοῖς πᾶσιν ἀνακρύπτων ἔδσα· « Δεῦτε, λέγων, πρὸς μὲν, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κάγὼ ἀναπάυσω ὑμᾶς· » καὶ αὐθίς· « Οὐκέ τιθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν· » καὶ προστιθεῖ γε τὸ αἴτιον, φάσκων· « Οὐ γάρ χρείαν ἔχουσιν οἱ ισχύοντες Ιατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. » Καὶ· « Οὐδὲ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. » Ἐνθένδε μόνῳ τῷ τὸ θεῖα πεπαιδευμένῳ, τὰς αἰτίας ἀκμαθόντι τῆς τῶν προκειμένων σπουδῆς, κρείττονι ἡ κατὰ ἀνθρωπὸν ἐπιπνοίᾳ τῷ ἡμετέρῳ βασιλεῖ συνομολογεῖν ἔπειτα, καὶ τοῦ τρόπου τὸ θεοσεβές ἀποθαυμάζειν, τὴν τε περὶ τὸ μαρτύριον τῆς σωτηρίου ἀθανασίας σπουδὴν οὐχ ἀθετεῖ γεγονέναι πιστεύειν, ἐξ ἐπιπνοίας δὲ ἀληθῶς τοῦ χρείττονος, οὐθὲ περάπαν ἀγαθὸς ἀγαθῶν ὑπηρέτης εἶναι σεμνύνεται. Ταῦτα σοι, βασιλεῦ μέγιστε, φίλατα καὶ προστήγορα εἶναι ἀληθῶς πεπισμένος, τῶν ὅντων φιλοθέων ἔργων τούς λόγους (54) καὶ τὰς αἰτίας δὲ παρών μοι λόγος τοῖς πᾶσιν ἐκφῆναι βούλεται, ὑφερμηνευτής τις εἶναι τῆς σῆς διανοίας, καὶ τῆς φιλοθέου ψυχῆς ἄγγελος ὑπάρχειν εὐχόμενος, διδάσκων πάντα, ἀ δεῖ καὶ προσήκει παι-

⁶ Matth. xi, 28. ⁷ Matth. ix, 13. ⁸ Ibid. 12. ⁹ Ezech. xviii, 23.

causæ operum illorum, quæ juxta sepulcrum Domini magnifice exstruxisti. Num Christiani quidem eas cognitas habent, teque eo nomine magnopere mirantur. Gentiles vero ejusmodi opera derident. Male igitur in codice Fuk. scribitur ἀ τοῖς πᾶσι, etc.

(52) Ὅμοιώς τῷδε. Christum intelligit, ut recte ad marginem notavit interpres. Hæc autem dicuntur ex persona gentium, qui Christianis deorum et heroum adulteria, rixas, cædes, mortem etiam ac sepulera sibi obijicientibus, ita respondebant. Si dii nostri ob hujusmodi humanas calamitates respuendii sunt, vester quoquā perinde est respuendus, quem dominatum, mortuum ac sepultum esse fatemini.

(53) Οὐ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντα. Malim scribere οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντα πεπλανημένον, etc. Hoc enim mihi videtur eleganter. At vulgata lectio eundem quidem habet seu sum; sed frigidior est et insulsior.

A præ cæcitate mentis derident atque subsannant, indecorum et a majestate tanti imperatoris alienum esse rati, ut in monumentis ac sepulcris cadaverum studium suum atque operam collocet. Enim vero (dixerit horum aliquis) annon satius esset patrios ritus servare, et heroes ac deos qui in singulis provinciis coluntur placare; nec eos despovere et aversari propter hujuscemodi calamitates? Aut enim illos perinde atque hunc, ob ærumnarum similitudinem, divinis honoribus aspicere oportet. Aut si illi abiciendi sunt, utpote humanis perpessionibus obnoxii, idein quoque de hoc sentiendum est. Hæc fortasse aliquis eorum dixerit, contracto admodum supercilioso, sapientiorem se cæteris existimans, et vanitatem suam gravitate verborum extollens. Cui tamen, utpote per imprudentiam erranti, veniam impertiens optimi Patris clementissimus Filius, Dei Sermo: non hunc solum, sed omnes qui a recto tramite aberraverunt, ad divinæ disciplinæ institutionem liberaliter invitat, exstructis per universum orbem scholis atque auditoriis, in regionibus et vicis, in agris locisque desertis, in cunctis denique civitatibus, Græcos simul ac barbaros, sapientes et imperitos, pauperes ac divites, servos ac dominos, subditos juxta ac principes, impios, injustos, indoctos, flagitiosos, blasphemios ad divinam curationem accedere, imo accurrere jubens, utpote clementissimus servator et medicus animorum. Itaque priorum scelerum oblivionem cunctis annuntians, clara voce sic olim clamabat: Venite ad me, omnes qui labore defessi estis et onere oppressi; et quietem vobis dabo⁶. Et rursus: Non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam⁷. Et causam 634 subjungit: Non enim valentibus opus est medico, sed male habentibus⁸. Et alibi: Nolo mortem peccatoris, sed ut pœnitentium agat⁹. Hinc est quod solus ille qui divinis imbuitur disciplinis, ubi causas studii ac diligentia in supradictis operibus collocatae didicerit, fateatur necesse est excellentein quendam impulsum in imperatore exstitisse, ejusque in colendo Numine pietatem admiretur; creditque curam hanc et sollicitudinem erga salutaris resurrectionis monumentum, non sine divino nulu natam esse, sed re ipsa ex afflato divini

D Infra tamen sic loquitur, pag. 634. Paulo post lego δατριβὰς καὶ διδασκαλεῖται.

(54) Vulg. Ἐργων τοῖς λόγοις. Scribendum est procul dubio τοὺς λόγους, et paulo post eis πάντας ἐκφῆναι βούλεται. Et sic legisse videtur interpres qui ita vertit: Rerum pie et religiose abs te gestarum rationes causasque hoc præsenti sermone explicare constitui. Sed voceni ἔργων male interpretatus est, quæ fabricas hic significat seu ædificia, quæ a Latinis etiam opera dicuntur. Hic enim ex professo agit Eusebius de basilica quam Constantinus Hierosolymis miro opere ædificavit. Porro hic locus plane confirmat emendationem nostram quam supra proposuimus: Οὐ τοῖς πᾶσι πρόσδηλον ἔχει τὴν αἴτιαν. In codice Fuk. scribitur, ἔργων τοὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας παρόν μοι λόγος τοῖς πᾶσιν ἐκφῆναι βούλεται.

numinis profectam, cuius se famulum, bonumque bonarum rerum ministrum esse imperator gloriatur. Ille tibi, imperator maxime, grata in primis et iuncta esse cum certo sciā, piorum operam tuorum causas et rationes hoc præsenti sermone cunctis explicare constitui, tanquam consilii tui nuntius, et religiosæ mentis interpres, docens omnes ea quæ discenda sunt ab omnibus, quotquot nosse desiderant rationes virtutis Dei ac Servatoris nostri; propter quas ille qui dudum antea exsistebat, rerumque omnium curam gerebat, sero tandem ad nos e cœlo descendit: propter quas humanam induit naturam: propter quas denique ad mortem accessit; causas præterea docens immortalis quæ subsecuta est vitæ, et resurrectionis; nec causas solum, verum etiam certissimas demonstrationes et documenta perspicua, his qui adhuc istis opus habent necessaria. Sed jam tempus est ut hujusmodi sermonem exordiamur. Qui cultum summi omnium conditoris ac rectoris Dei ad res ab illo creatas transtulerunt; et solem, lunam et reliquias mundi partes, primaque omnium rerum elementa, terram, aquam, aerem, ignem, pari cum eorum opifice et creatore vocabulo honorarunt, deosque appellarunt ea quæ nec fuissent unquam, nec substitissent, nec nomen illum habuissent, nisi Dei sermoni qui hujus mundi opifex est, astitissent: ii parum differre mihi videntur ab his, qui eximiorum in imperialibus palatiis operum architectum pretermittentes; cameras et parietes, et varias in iisdem picturas; aurata item lacunaria et lapidum sculpturas summopere admirantur, iisque rebus laudem nomenque peritiae artificis ascribunt: cum lamen non rebus illis quæ oculis cernuntur, sed soli **635** architecto admirationis causa tribuenda sit: faterique oporteat multa quidem esse opera peritiae; solum vero illum peritum esse atque sapientem, qui earum rerum quæ a plurimis spectantur, auctor extiterit. Nec sane multum a pueris distare videantur hi, qui ipsum quidem lyræ instrumentum quod septem chordis constat, non inventorem ipsum aut peritum ejus harmonię ob hanc scientiam admirarentur: aut qui omissio illo qui egregiam operam in prælio navasset, bastam et clypeum triumphalibus coronis exornarent: aut qui forum, plateas, et ædificia sensu parentia, templaque et gymnasia, pari honore afficerent ac magnum imperatorem, magnæ ac regiae civitatis auctorem; cum tamen non columnas nec lapides, sed ipsum potius magni operis conditorem ac legislatorem mirari conveniat. Sic etiam qui hoc universum corporis oculis intuentur, nec soli, nec lunæ, nec ulli ex cœlestibus corporibus causam illius ascribere debent, sed omnia illa

(55) *Vulg. ἀνθρωπελαρ ὑπεδύετο.* Addenda hoc loco vox φύσις, quæ in superiore linea male collocata est. Quod confirmat codex Fuk.

(56) *Toῦ Θεοῦ λόγῳ παρέστη.* Interpres vertit, nisi verbo Dei in lucem editæ fuissent. Sed hæc interpretatio non satis exprimit Græcæ vocis proprietatem. Quare malum vertere nisi verbo Dei assi-

A δειπεσθαι πάντα, ὡς πόθος ος ἐστι μανθάνειν τῆς τοῦ Συ-
τῆρος ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως τοὺς λόγους· δι' οὓς καὶ
πάλαι πρώιν, καὶ τοῦ παντὸς ἐπιμελέμενος, δι' ποτὲ
οὐρανοθεν εἰς ἡμᾶς κατήσει, καὶ δι' οὓς φύσιν ἀνθρω-
πείαν ὑπεδύετο (55), καὶ δι' οὓς ἐπὶ τὸν θάνατον
παρῇσι, τῆς τε μετὰ ταῦτα ζωῆς ἀθανάτου, καὶ τῆς
ἐκ νεκρῶν ἀναβιωσεως τὰς αἰτίας· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ
καὶ λογικὰς ἀποδεξίες, ἐναργῆ τε διδάγματα τοῖς εἰς
ἔτι τούτων δεομένοις ἀναγκαῖα· ἀλλὰ γάρ καὶ τού-
των αὐτῶν ἐνθέντε ποδὲν ἀρκεσθαι, ὥρα. Οἱ τὸ σί-
νας τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ πανηγερόνος Θεοῦ τῶν ὅλων
τοῖς πρὸς αὐτοῦ γεννηθείσιν, ἀντικαταλαζέμενοι,
ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόστρου μέ-
ρη, τὰ τε πρῶτα στοιχεῖα, γῆν, θάλασσαν, ἀέρα, πῦρ, τῆς
ἴσης προστηγορίᾳ τῷ τούτων ποιητῇ καὶ δημιουργῷ πι-
μήσαντες, καὶ θεοὺς ταῦτα προσειπόντες, & οὐδαμῆ
οὐδαμῶς ἦν, οὐδὲ ὑπῆρχεν ἀν οὐδὲ ὄντας, εἰ μὴ
τῷ κοσμοποιῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ παρέστη (56), οὐ μα-
δοκοῦσι τούτων διαφέρειν, δοῖσι τὸν ἀρχιτέκτονα τὸν
ἐν τοῖς βασιλικοῖς οἰκοῖς μεγαλουργημάτων παρορί-
τες δρόφους, καὶ τοίχους, καὶ τὰς ἐν τούτοις πολυ-
χρώμους τε καὶ πολυανθεῖς γραφάς, χρυσόφορά τε
διαδάλματα καὶ λίθων γλυφάς ὑπερεκπλήττονται,
τούτοις τε αὐτοῖς τῆς τοῦ τεχνίτου σοφίας ἀνατίθεν-
ται τὴν ἐπιγορίαν· δέον μὴ τοῖς δρωμένοις, μόνῳ δὲ
τῷ τούτων ἀρχιτέκτονι τὴν τοῦ θεάματος ἐπιγράψειν
αἰτίαν, καὶ σοφίας ἔργα τὰ πολλὰ εἶναι διμολογεῖν,
σοφὸν δὲ ἔκεινον μόνον, τὸν δὴ τοῖς πολλοῖς τὰ τοιαῦτα
εἶναι παρασχόντα αἰτίαν· νηπίων γοῦν κομιδῆς παι-
δῶν διαφέροιεν ἀν οὐδὲν, καὶ οἱ τῆς ἐπιταχόδου λύρας
αὐτὸν δὴ τὸ μουσικὸν δργανον, ἀλλὰ οὐ τὸν τῆς συντά-
χεως εὑρέτην τε καὶ ἐπιστήμονα, τῆς σοφίας ἀποθευ-
μάζοντες· ἢ οἱ τὸν ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστέας παρούν-
τες, τὸ δὲ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα ἐπινικίοις κοσμοῦντες
στεφάνοις· ἢ οἱ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ τῷ τῆς μεγάλης
καὶ βασιλικῆς παραιτίᾳ πόλεως ἐξ ἵσου τιμῶντες
ἀγοράς καὶ πλατείας, καὶ οἰκοδομήματα, τεμένη τε
ἄψυχα καὶ γυμνάσια· δέον μὴ δὴ λίθους, τὸν δὲ τῶν
σοφῶν μεγαλουργὸν καὶ νομοθέτην ὑπερεκπλήττεσθαι.
Κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ τοὺς τὸ σύμπταν τόδε σαρκὸς
διφθαλμοῖς θεωμένους, οὗτε ἡλιψ οὔτε σελήνη, οὗτε
ἄλλω τῶν κατ' οὐρανὸν ἀναθετέον τὴν αἰτίαν, σοφίας;
δέ ἔργα τὰ πάντα προστήκον διμολογεῖν, μνήμην δομοῖς
τοῦ τούτων ποιητῶν καὶ δημιουργοῦ ποιουμένους, τι-
μῆν τε καὶ σέδειν πρὸ παντὸς τιθεμένους τῶν ἀλλων·
ἐκ δὲ τούτων τῆς δύσεως, τὸν μηχανῆι σώματος διφθαλ-
μοῖς, μόνῳ δὲ νῷ διαυγεῖ καὶ καθαρῷ νοούμενον, τὸν
παμβασιλέα Θεοῦ λόγον, πάσῃ διαθέσει φυχῆς θεολο-
γεῖν τε καὶ προσκυνεῖν· ἐπειὶ καὶ ἀνθρώπου σώματι,
οὐδεὶς πώποτε τοῦ σοφῶν καὶ ἐπιστήμονος, διφθαλμοῖς
ἢ χεφαλήν, ἢ χεῖρας, ἢ πόδας, ἢ τὰς λοιπὰς σάρκας,
πολλοῦ δεῖ τοῦ τρίβωνος τὴν ἔξιθεν περιβολὴν, σοφὴν
ἀνηγόρευσεν, οὐδὲ σοφὰ τῆς οἰκίας τὰ ἐπιπλα, οὐδὲ

tissent. Metaphora enim est a famulis qui, ubi do-
minus evocaverit, statim præsens sunt. Itaque hoc
verbum παρέστη, recte dicitur de creatione rerum.
Dixit enim Deus : Fiat ; et facta sunt. Porro hunc
locum emendavi ex codice Fuk. Cum enim ante
legeretur : Καὶ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἦν, correxi &
οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἦν.

τοῦ φιλοσόφου τὰ ὑπηρετικὰ σκευή· τὸν δὲ ἀφανῆ καὶ δέρατον ἐν ἀνθρώπῳ νοῦν πᾶς τις ἔμφρων θαυμάζει. Ταύτη τοι καὶ μᾶλλον, πρὸ τῶν ὁρωμένων δαιδαλμάτων τοῦ σύμπαντος κόσμου, σωμάτων δυτῶν καὶ ἔκ μεῖδες ὅλης πεποιημένων, τὸν ἀφανῆ καὶ δέρατον Λέγον, τὸν δὴ τοῦ παντὸς εἰδοποιὸν τε καὶ κοσμήτορα, ὑπερεκπληκτέον, δύντα τοῦ Θεοῦ Μονογενῆ, δὺς δὲ τῶν δλῶν ποιητῆς, δὲ πάστος ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω οὐσίας, οὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ γεννήσας, ἡγεμόνα καὶ κυβερνήτην τοῦδε τοῦ παντὸς κατεστήσατο. Ἐπει γάρ μη οἴρν τε ἦν τὴν ρευστὴν τῶν σωμάτων οὐσίαν, τὴν τε τῶν δρπι γενομένων λογικῶν φύσιν τῷ πανηγεμόνι Θεῷ πελάζειν, δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἐλείφεως· δὲ μὲν γάρ ἦν ἀγέννητος, ἀνωτάτω τε καὶ ἐπέκεινα τῶν δλῶν, ἄρρητος, ἀνέψικτος, ἀπροσπέλαστος, φῶς οἰκανὸν ἀπρόσιτον ἢ φασιν οἱ λέρειοι λόγοι: (57) · ἢ δὲ ἐξ οὐκ δυτῶν προβενηλημένη, πορφωτάτω τε διεστῶσα καὶ μακρὰν τῆς ἀγεννῆτου φύσεως ἀπετσονισμένη· εἰκότως δὲ πανάγαθος καὶ Θεὸς τῶν δλῶν, μέστην τινὰ παρεμβάλλει: (58) τὴν τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λέγου θείαν καὶ παναλκῆ δύναμιν, ἀκριβέστατα μὲν ὡς ὅτι μάλιστα καὶ ἐγγύτατα τῷ Πατρὶ προσομιλοῦσαν, εἰσω τε αὐτοῦ τῶν ἀπορθήτων ἀπολαύσουσαν, πράττατα δὲ: (59) συγκατούσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἕκκρας ἀπολιμπανομένοις· ἄλλως γάρ οὔτ' εὐαγέδες οὐδὲ δισιν, τὸν τῶν δλῶν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω, ὅλῃ φθαρτῇ καὶ σύμματι συμπλέκειν· διδ δὴ Λόγος θείος ἀναμικῆ τόδε τὸ πᾶν ὑπελθόν, καὶ τὰς ἡνίας τοῦ παντὸς ἐνδησάμενος, ἀσωμάτω καὶ θεῖκῇ δυνάμεις ἄγει καὶ φέρει, πανσύνφωνος τηνοιχῶν, ἢ καλῶς ἔχειν αὐτῷ καταφαίνεται. Τοῦ δὲ Λέγου εσφῆς τὴν ἀπόδειξις. Εἰ γάρ δὴ αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν τοῦ κόσμου μέρη, δὲ δὴ καὶ πρῶτα στοιχεῖα καλεῖν εἰώθαμεν, γῆν, ὄνδωρ, ἀέρα, πῦρ, ἀπέρ ἐξ ἀλόγου συνέστηκε φύσεως, δὲ δὴ καὶ αὐτοῖς ὅφθαλμοῖς ὄρῶμεν· εἰ μία τοῖς πάντιν: (60) ὑπόκειται οὐσία, ἢν δὴ καὶ πάνδοχον καὶ μητέρα καὶ τιθηγόν τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς δονομάζειν φίλον, ἀμορφός τε καὶ ἀνείδεος αὐτῇ, πάντη τε ἀψυχος καὶ ἀλογος, πόθεν ἀν εἴποι τις τὸν ἐν αὐτῇ κόσμον ἐνυπάρχειν αὐτῇ; Πόθεν ἡ τῶν στοιχείων διάκρισις; Πόθεν ἡ τῶν ἐναντίων ἐπὶ ταυτὸ δυνδρομή; Τίς τὸ βαρὺ τῆς γῆς στοιχείον ἐφ' ὑγρᾶς οὐσίας δχείσθαι παρεκκλεύεται; Τίς τῶν ὑδάτων φύσιν κά-

A sapientiae opera fateri; memores interim illius qui ea condidit, ejusque cultum et observantiam reliquis omnibus præferentes. Ex istarum autem rerum aspectu, illum qui non jam corporis oculis, sed pura duntaxat ac desæcata mentis acie percipitur, Dei scilicet sermonem hujus universi imperatorem, toto animi affectu venerari atque adorare. Nam nemo unquam in hominis corpore oculos aut caput, manus vel pedes aut reliqua membra hominis sapientis ac docti, sapientiam appellavit; nedum pallium quo obvolutus est, aut domesticam supellectilem, aut vasa ad usum philosophi necessaria: sed quivis prudens, mentem ipsam intus latentem atque invisibilem admiratur. Ita quoque præ cunctis hujus mundi aspectabilibus operibus, quæ corpore sunt, ex una eademque materia fabricata: invisibilem illum Sermonem mirari debemus, qui hoc universum formavit atque exornavit; qui est unigenitus Dei Filius; quem ille omnium rerum Conditor qui omnem substantiam transcendit, ex se ipso genitum, principem ac rectorem hujus universi constituit. Nam quoniam fieri non poterat, ut fluxa corporum substantia, et rationalium quæ recens edita fuerant animalium natura ad summum omnium rectorem Deum accederet, eo quod infinitis 636 spatiis ab illo superantur: quippe hic quidem ingenitus est, supra et ultra omnia positus, inexplicabilis, inaccessus, ad quem perveniri non potest; lucem habitanus inaccessibilem, ut sacra loquuntur oracula¹⁰: illa vero ex nihilo producta, longissimo intervallo dissita ac separata ab ingenita illa natura. Non sine causa Deus Optimus Maximus velut medium interjicit divinam ac præpotentem Unigeniti Sermonis sui virtutem. Quæ quidem perfectissime et proxime cum Patre versatur et collatur; intraque ipsum manens, æcanis ejus perficitur: nihilominus tamen seipsam benigne dimittit, et quodammodo componit coaptatque iis qui a summo vertice longius absunt. Aliter enim nefas esset, eum qui supra ultraque omnia positus est, cum corruptibili materia et corpore copulare. Idecirco divinus Sermo huic universo sese commiscens, sumptis in manus habenis totius mundi,

¹⁰ I Tim. vi, 10.

(57) Οἱ λέρειοι λόγοι. Sic etiam codex Fuk. pro D lepori.

(58) Μέσην τινὰ παρεμβάλλει. Medium vocat Filii potentiam inter Deum Patrem et res creatas, non quod alia sit Filii virtus ac potentia a virtute ac potentia Patris. Nam Eusebius divinam Filii potentiam diserte hic appellat; sed medium vocat, quia Pater per se nihil facit, sed omnia per Filium. Itaque veteres theologi monarchiam Patri tribuebant; Filio vero administrationem seu oikovouplav, ut docet Tertullianus Adversus Præcam. Vide infra caput 42, ubi Filium rursus vocat medium, et veluti vinculum quoddam, quo res creatæ cum ingenito Patre copulantur. Ac ne quis forte Eusebius hic reprehendendum putet, eodem plane modo loquitur Alexander episcopus Alexandrinus in epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum: Ἀγνοοῦστες οἱ ἀνάστητοι, ὃς μαρτρὸν ἀν εἴη μεταξὺ Πατρὸς ἀγεν-

νήτου, καὶ τῶν κτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐξ οὐκ δυτῶν, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων· ὃν μεστένουσα φύσις μονογενῆς, etc. Idem pluribus declarat Eusebius in lib. I Adversus Sabellium: Non quia non sufficiebat Pater, ideo genuit Filium: sed quia non sufficiebant ea quæ facta sunt sufferre non natī virtutem. Ideo per Mediatorem loquitur. Quare? quia non poteramus propinquare non nato, etc. Hæc tamen optime refutat Athanasius in Oratione tertia contra Arianos, pag. 397.

(59) Vulg. πραύτατά γε. Scribendum omnino est πράττατα δὲ συγκατούσαν, καὶ ἀμωσγέπως.

(60) Εἰ μία τοῖς πάσιν. Maximam huic loco lucem attuleris, si particulam addas hoc modo: "H et μία τοῖς πάσιν ὑπόκειται οὐσία, id est, Nam sive singula elementa propriam habent substantiam, sive una eademque omnibus suhest materia, etc.

incorporea ac divina virtute eum regit, instar sapientis aurigæ moderans prout ipsi visum fuerit. Hujus porro Sermonis perspicua est demonstratio. Etenim si ipsæ per se subsistunt mundi partes, quæ prima elementa vulgo appellantur, terra scilicet, aqua, aer et ignis, quæ naturam habent rationis experienti sicut oculis ipsis videmus; si una eademque omnium est materia, quam cunctiorum receptaculum et parentem ac nutricem vocare solent ejusmodi rerum periti, eaque informis est ac sine specie, anima et ratione prorsus destituta: unde ornatum ei inesse quis dixerit? Undenam, quæso, elementorum distinctio? Unde contrariarum rerum concentus atque concordia? Quis gravissimam terræ molem humida aquæ substantia vehi præcepit? Quis deorsum vergentem aquarum naturam retro in contrarium abducens, sublimem in nubibus circumulit? Quis vim ignis constringens, eam in lignis delitescere, et cum rebus sibi contrariis commisceri jussit? Quis frigido aere cum calida ignis natura permisit, et mutua inter ipsos pugna dirempta, in gratiam ei concordiam eos reduxit? Quis mortalium genus, excogitato successionis beneficio, ad longævum immortalis eujusdam vitæ spatiū propagavit? Quis mare et femina in hunc quem cernimus modum formatis atque compositis, et ambobus in unam conjunctis harmoniam, generationis principium cunctis animalibus molitus est? Quis fluidam seminis **637** naturam, ex corruptibili et fluxa ac sensus expertise, prolificam et animali generando idoneam effecit? Quis hæc omnia et alia præterea innumerabilia, omni stupore atque admiratione majora, etiamnum operatur? Quis singulis diebus et horis, istorum omnium generations et corruptiones occulta quadam, et invisibili virtute perficit? Harum omnium rerum auctor jure merito existimandus est, admirabilis Dei Sermo. Ille enim revera omnipotens, per omnia sese diffundens, et sursum quidem in sublime, deorsum vero in profundum incorporeo quodam modo sese extendens, longitudinem quoque ac latitudinem universi vastis quasi manibus amplexus, totum hunc mundum compedit atque constrinxit. Quem cum velut instrumentum quoddam omnes in se harmonias continens, sibi ipse fabricasset, materiam corporum quæ per se informis et irrationalis et sine specie

A τῷ βέσουσαν ἀναστρέψας εἰς τούπισω, μετέωρον διὰ νεφῶν ἤγαγε; Τίς τὴν τοῦ πυρὸς δύναμιν πεδήσας, ἔύλοις φωλεύειν καὶ τοῖς ἐναντίοις τῇ φύσει συνεχεράσατο; Τίς τὸν ψυχρὸν ἀέρα θερμῇ δυνάμει κατασκέψας, τῆς πρὸς ἀλληλὰ μάχης (61) αὐτὰ διαλύσας εἰς φιλίαν κατήλλαξε; Τίς τὸ θυητὸν γένος, τῷ τῆς διαδοχῆς τρόπῳ μηχανισάμενος, εἰς μαχαίριαν (62) ζωῆς ἀθανάτου βίον διεξήγαγε; Τίς ὡς τὸ δρόβεν μορφώσας, τὸ δὲ θῆλυ σχηματίσας, ἀμφὶ τε εἰς ἄρμονιαν συναγαγὼν (63), μίαν γενέσεως ἀρχὴν ἀπασιζώσις ἔξευρατο; Τίς τὴν ροώδη καὶ σπερματικὴν γένεσιν τῆς φθαρτῆς καὶ ἀλογίστου (64) μεταβαλλών θωῆς, ζωγόνον ἀπέδειξε; Τίς ταῦτα πάντα καὶ μυρία τούτων ἐπέκεινα θαύματος καὶ ἐκπλήξεως κρείττονα, εἰς ἕτι καὶ νῦν ἐνεργεῖ; Τίς ἐφ' ἔκαστης ἡμέρας καὶ ὥρας τὰς τούτων γενέσεις [καὶ ὥρας] (65) ἀφανεῖ καὶ ἀδρατιψ δυνάμει κατεργάζεται; Ἄλλα γάρ τούτων ἀπάντων ὁ παραδεξοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αἴτιος ἀν ἐνδίκιας ἀποφανθεῖται· Λόγος γάρ ὡς ἀλτηῶς Θεοῦ παντοδύναμος διὰ πάντων ἐσαυτὸν ἀπλύσας, καὶ ἄνω τε πρὸς ὑψός, καὶ κάτω πρὸς βάθος ἐσαυτὸν ἀσωμάτως ἐκτείνας, πλάτη τε καὶ μήκη (66) τοῦ παντὸς, πλατεῖας ὧσπερ ταῖς χερσὶ περιλαβόν, συνήγαγε τόδε τὸ πᾶν καὶ συνέσφιγξεν, δργανόν τε τοῦτο παναρμόνιον αὐτὸς ἐσαυτῷ συμπηξάμενος, τὴν δλογον καὶ ἄμορφον καὶ ἀνέδεον τῶν σωμάτων οὐσίαν, πανσόρφυτον λογικὴν δυνάμει, εἴ μάλα τοῖς διατόνοις τὰ διεζευγμένα συνάπτων (67), ἀνακρούεται, ἥλιον τε αὐτὸν καὶ σελήνην καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν φωσφόρα λόγοις διακυβερνῶν ἀρρέποις, ἐς τὸ χρήσιμον τῶν ὅλων ἔδηγε· δὸς δὲ αὐτὸς δ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ κατὰ γῆν ἐσαυτὸν βαθύνας, παντοδαπῶν γένη ζώων, φυτῶν τε πολὺμερφα καλλην συνεστήσατο· οὗτος αὐτὸς δ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ βυθῶν ἔχει θαλάττης καταδύς, νηκτῶν ἐπενόρησε φύσιν (68), πάλιν κάνταυθα μυρίας καὶ ἀναρθρίμους ἰδέας καὶ παντοίων ζώων διαφορὰς ἐργασάμενος· δὸς αὐτὸς οὗτος καὶ τὰ κατὰ γαστρὸς κυοφορούμενα, ἐνδον ἐν τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηριψ τελεσιουργῶν ζωοπλαστεῖ, οὗτος καὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας τὴν βευτὴν καὶ βαρεῖαν φύσιν, δινω μετέωρον ἀνακοψίας, καπειτα γηλκάνας τῇ μεταβολῇ, μέτρῳ μὲν εἰσάγει τῇ γῇ, χρόνοις δὲ ὠρισμένοις τὴν ἐπιχορηγίαν ἐκτελεῖ. Εἰθ' οἵα τις γεωργὸς ἀριστος ἐποχετεύεται εἴ μάλα τὴν χώραν, τῇ τε ἔηρᾳ τὴν ὑγρὰν συγκερασάμενος, μεταρρυθμίζει παντοίως τοτὲ μὲν ὥραιοις ἀνθεσι, τοτὲ δὲ σχήμασι παντοίοις (69), τοτὲ δὲ ὁδμαῖς τὸπαις,

(61) Τῆς πρὸς ἀλληλὰ μάχης. Scribo τις τῆς πρὸς ἀλληλὰ μάχης αὐτὰ διαλύσας, etc., vel certe καὶ τῆς πρὸς ἀλληλὰ μάχης.

(62) Εἰς μαχαίριαν ἀλόρα. Lego uno verbo: Eis μαχαίρια ζωῆς ἀθανάτου βίον διεξήγαγε. Qua voce usus est Eusebius supra.

(63) Ἀμφὼ τε εἰς ἄρμονιαν συναγαγών. Mallem illa interpellugere: εἰς ἄρμονιαν συναγαγῶν μίαν.

(64) Φθαρτῆς καὶ ἀλογίστου. Maluisse dicere ἀνατοθέτου, quod et in versione mea secutus sum.

(65) Τὰς τούτων γενέσεις καὶ ὥρας. Delenda sunt duo postrema vocabula, quæ, ex superiore linea repetita, male hic irreperserunt. Posset etiam scribi γενέσεις καὶ φθοράς.

(66) Vulg. πλάτει τε καὶ μήκει. Scribendum proto πλάτη τε καὶ μήκη τοῦ παντὸς περιλαβόν, etc. Et

sic postulat ordo syntaxeos.

(67) Τοῖς διατόνοις τὰ διεζευγμένα συνάπτων. Voces sunt proprie ad musicam pertinentes, de quibus præter cæteros Boethius in lib. I *De Musica*, ubi de synaphe et diazeuxi agit. At interpres *ta-pides frontatos* hic nobis obtrudit, quo nihil absurdius. Pro voce διατόνοις scribendum videtur τόνοις. Penè omiseram monere scribendum hic esse δργανόν τε τοῦτο παναρμόνιον, etc.

(68) Vulg. συκτῶν ἐπενόρησε φύσιν. In codice Fink. scribitur νηκτῶν, rectius.

(69) Τοτὲ δὲ σχήμασι παντοῖοις. Interpres vertit, modo herbarum formis cuiusquemodi illustrando. Quod equidem non probbo. Ac mihi videatur Eusebius varias terrarum figuræ potius intelligere. Alia enim Europa, alia Asia, alia Africæ figura est.

τοτὲ δὲ καρπῶν ἐναλλαττούσαις διαφοραῖς, τοτὲ δὲ τῇ γενέσει παντοδαπάς ἀπολαύσεις παρέχων. Τί με δεῖ (70) τοῦ Θεοῦ λόγου τὰς δυνάμεις ἐπεξιέναι τολμᾶν, καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν, πᾶσαν θυητὴν διάνοιαν ὑπερνικώστης τῆς ἐνεργείας; "Ἄλλοι μὲν οὖν τούτον φύσιν τοῦ παντὸς ὄνομάκατιν, ἀλλοὶ δὲ τὴν καθ' ὅλου ψυχῆν, ἀλλοὶ δὲ εἰμαρμένην, οἱ δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπέκεινα τῶν δλῶν Θεὸν, οὐκ οἵδ' ὅπως τὰ πορέωτάτω διεστῶτα μιγνύντες, ἀπεφήναντο, αὐτὸν τὸν παντηγεμνά, καὶ τὴν ἀγέννητον καὶ ἀνωτάτω δύναμιν κάτω βάλλοντες ἐπὶ γῆν, καὶ σώματα ὅλη φθαρτῇ συμπλέκαντες, ἀλλογνά τε ζώαν καὶ λογικῶν, θνητῶν τε καὶ θθανάτων μέσον εἰλῆσθαι φῆσαντες. 'Ἄλλ' οἱ μὲν ταῦτα.

cienis, eamdem postea moderate ac paulatim in subministrat. Deinde vero instar periti cuiusdam agricola, ea in varios rivos diducta agros irrigans, et cum arida humo humidam commiscens substantiam, terram variis modis exornat, nunc florum amoenitate pingens, nunc formarum varietate, nunc odorum suavitate, nunc fructuum variis generibus vestiens, modo multiplices saporum delicias præbens palato. Sed quid ego divini Seimonis potentiam exponere præsumo, eaque facere conor quæ fieri non possunt, cum omnis humana cogitatio operum illius magnitudine longe supereretur. Hunc alii quidem naturam universi appellarent, alii animam totius mundi, alii satum. Alii **638** vero ipsum esse summum et ultra omnia positum Deum affirmarunt; inter se longissime distantia, nescio quomodo, confundentes, dum ipsum omnium rectorem, et supremam atque ingenitam naturam, deorsum in terram dejiciunt, et cum corpore et corruptibili materia colligant, mediumque inter rationalia et rationis expertia animalia, interque mortales et immortales substancialias voluntari affirmant. Ita quidem illi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἡ δὲ Ἔνθεος διδασκαλία, τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον αὐτὸν δὴ (71) τὸ πάντων αἴτιον, ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως εἶναι φησι, διὸ δὴ ἀρρέπητον καὶ ἀλλεκτον καὶ ἀνωνύμαστον, καὶ φωνῆς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔννοιας ἀπάστης ὑπέρτερον εἶναι, οὐκ ἐν τόπῳ περιηπτέδν, οὐκ ἐν σώμασιν δν, οὐκ ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἐν αἰθέρι (72), οὐδὲ ἐν τινι μέρει τοῦ παντὸς, ἀλλὰ πάντῃ καὶ πάντων ἔκτος, ἐν ἀπόρρητῳ βυθῷ γνώσεως τεταμιευμένον· τοῦτον μόνον ἀληθῆ Θεὸν (73) τὰ θεῖα

A est, ratione ac sapientia pulsare cœpit, disjuncta diatonis conjungens. Solem quoque ac lunam et reliqua cœli luminaria, inexplicabili quadam proportione moderans, ad hujus universi dirigit utilitatem. Idem Dei sermo seipsum quoque in terram dimittens, varia animalium genera et multiplices plantarum species produxit; et in profundos maris recessus penetrans, natantium genus commentus est, ibique rursus infinitas et innumerabiles animalium formas ac varietates effecit. Idem fetus in utero conceptos, intus in ipsa natura officina perficiens, animat atque effingit. Idem fluxam et gravem humidæ substancialæ molem in sublime tollens, ac deinde mutatione quadam dulcem effundit, certisque temporibus copiosius subministrat. Deinde vero instar periti cuiusdam agricola, ea in varios rivos diducta agros irrigans, et cum arida humo humidam commiscens substantiam, terram variis modis exornat, nunc florum amoenitate pingens, nunc formarum varietate, nunc odorum suavitate, nunc fructuum variis generibus vestiens, modo multiplices saporum delicias præbens palato. Sed quid ego divini Seimonis potentiam exponere præsumo, eaque facere conor quæ fieri non possunt, cum omnis humana cogitatio operum illius magnitudine longe supereretur. Hunc alii quidem naturam universi appellarent, alii animam totius mundi, alii satum. Alii **638** vero ipsum esse summum et ultra omnia positum Deum affirmarunt; inter se longissime distantia, nescio quomodo, confundentes, dum ipsum omnium rectorem, et supremam atque ingenitam naturam, deorsum in terram dejiciunt, et cum corpore et corruptibili materia colligant, mediumque inter rationalia et rationis expertia animalia, interque mortales et immortales substancialias voluntari affirmant. Ita quidem illi.

B CAPUT XII.

Divinitus autem tradita doctrina, id quod sumum omnium bonum et universorum causa est, ultra omnem comprehensionem positum esse asserit: ac proinde nec verbis et oratione exprimi, nec nomine appellari posse, et cogitationem omninem, nedum vocem excedere. Idem nec loco comprehendendi, nec in corporibus, nec in cœlo aut æthere aut alia qua parte universi existere: sed prorsus extra omnia, in arcano quodam intelligentiae re-

Jam in his partibus, singulæ provinciæ suas habent figuræ, quas hujus universi conditor Deus ipsis indidit; orbem terrarum velut hortum quemadmodum amoenissimum in variis partitus areolas. Potest etiam hoc nomine varius terra habitus ac vestitus designari. Nam terra modo herbis virescit, modo segetibus flavescit: hic silvis opaca est, hic hortis amœna.

(70) Vulg. Τι μὴ δεῖ. Scribendum puto τι δέ μοι, id est, Sed quid ego præsumo, etc.; quæ dicendi forma magnam habet ἔμφασιν, cum orator seipsum quasi reprimit atque objurgat. Codex Fuf. τι με δεῖ.

(71) Ἀρώτατος αὐτὸν δῆ. Verba videntur esse transposita, atque in hunc modum restituenda: Ἡ δὲ Ἔνθεος διδασκαλία αὐτὸν δὴ τὸ τῶν ἀγαθῶν ἀνώτατον, πάντων τὸ αἴτιον, etc.

(72) Οὐκ ἐρ οὐρανῷ, οὐκ ἐρ αἰθέρι. Aetherem a cœlo veteres distinxerunt, eoque nomine elementum ignis designabant. Sic Anaxagoras, ut refert Aristoteles in libro III *de Cœlo*, quem fere omnes postea secuti sunt, præter Peripateticos. Nam Peripatetici substantiam cœli aethera vocabant, ut docet Aristoteles *De mundo*, eamque quintum elementum esse dicebant. Idem ait Heraclides in *Allegoriis Homeris*: *Peripatetici*, inquit, aiunt naturam cœlestium corporum aliam esse ab igne, eamque κυκλοφορητικὴν vocant, et quintum elementum esse aiunt. *Ignis enim*, qui *Grace est αἰθήρ*, sursum fertur na-

tura: sol vero et luna non item. At Stoici æthera etiam ipsi vocarunt elementum ignis; idque totius mundi principale, seu τὸ ἡγεμονικόν esse censuerunt. Censorinus, seu quis alius auctor, in capite I *De naturali institutione: Mundi principale solem quidam putant, ut Cleanthes: et Chrysippus æthera, cuius motu perenni subjecta tenentur et administrantur. Et ipse quidem æther nihil patitur. Sic etiam Eusebius usurpat infra hac pagina. Augustinus in sermoni 147 *De Tempore*.*

(73) Τοῦτον μόνον ἀληθῆ Θεόν. Non quod Filius non sit verus Deus, sed quod Dei nomen propriæ pertinet ad Patrem, utpote fontem et auctorem Deitatis. Quod vero Eusebius nositer in epistola ad Euphrationem dixit Filium non esse verum Deum, ut ei objicit Athanasius, et Patres septimæ synodi, id omnino ferri non potest. Etsi enim Pater propriæ Deus dicitur, ita ut, quoties Deus simpliciter et absolute dicitur, statim Patrem intelligamus, Filius tamen non minus vere Deus est quam Pater; quippe cum Patris ac Filii una eademque sit divinitas. Certe Eusebius Filium verum Deum esse diserte dixit in lib. I *contra Marcellum, De Ecclesiastica Theologia*, cap. 10, quamvis in sequenti capite D nonnihil minuit de iis quæ supra dixerat. Christi verba in Joannis Evangelio sunt hæc de Patre: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te, solus tu Deum verum, et quem misisti Iesum Christum.*

cessu abditum esse. Hunc solum verum Deum agnosci debere sacra docent oracula; qui ab omni corpore substantia segregatus, et ab omni ministerio dispensationis alienus est. Quocirca ex ipso cuncta, non autem per ipsum existisse dicuntur. Sed ipse quidem velut imperator, intus in abditis et inaccessis penetralibus, lucem habitans inaccessam, ubique pro sua voluntatis arbitrio statuit ac precipit. Ipso enim volente existit quidquid existit; eodemque nolente, non existit. Vult autem quæcunque sunt bona, quoniam ipse sumptuosa natura ipsum est bonum. Dei autem Sermo per quem omnia sunt, sursum ex optimo Patre tanquam ex perenni et immenso fonte emanans, instar fluvii profluit, totus ad communem omnium rerum conservationem exundans. Et quemadmodum, ut ex nobis ipsis sumpto utar exemplo, mens quæ in nobis est spiritualis et invisibilis, cuius substantia quæ qualis sit, nullus unquam cognovit mortaliū; tanquam imperator quidam in secretis regiæ penetralibus residens, sola quæ agenda sunt despiciit. Sermo vero, tanquam unigenitus filius inexplicabili quadam modo et arcana virtute quæ verbis exprimi non potest, ab ipsa mente generatus, ex abdito ejus sinu velut ex parente progeditur; primusque paternarum cogitationum nuntius atque interpres factus, palam omnibus annuntiat ea quæ a parente clam et occulta constituta sunt, et ad omnium aures perlatus, consilia patris sui operibus **639** ipsis exsequitur. Atque hi quidem ex sermone ipso magnam percipiunt utilitatem; ipsam vero mentem quæ abdita et invisibilis est sermonis parens, nemo unquam oculis aspergit. Sic plane, aut potius præstantiore quadam modo et omnis exempli comparationem longe superante, Dei omnium Regis perfectissimus Sermo, utpote unicus ejus Filius, non ex prolationis vi consistens, nec ex syllabis et nominibus ac verbis compositus: nec vocē per aeris percussionem expressus; sed summi Dei vivus atque efficax Sermo, ac personaliter subsistens: quippe qui Dei virtus sit atque sapientia, ex Patris divinitate et regno procedit. Cuique boni Patris bonus fetus, et communis omnium rerum conservator sit, universa permeans irrigat, et præ abundantia rationis, sapientiae, lucis et omnium quæ in ipso sunt bonorum, sese in omnia diffundens, non vicina dunitat et sibi proxima rigat: verum etiam res lon-

A λόγια εἰδέναι παιδεύει, πάσης κεχωρισμένον σωματικῆς οὐσίας, πάσης ἀλόγτριον ὑπηρετικῆς οἰκονομίας (74). διὸ δὴ ἐξ αὐτοῦ τὸ πᾶν, οὐ μή καὶ δὲ αὐτοῦ φύναι παραδέδοται. Ἀλλ' αὐτὸς γένεται βασιλεὺς, εἰσα που ἐν ἀρρήτοις καὶ δέδυτοις καὶ ἀδάτοις, φῶς οἰκών ἀπρόσιτον δια παντδες, μόνη τῇ θελητικῇ δυνάμει νομοθετεῖ καὶ διατάπεται: θέλοντες γάρ έστιν δι τοις καὶ ξεστοις, καὶ μή θέλοντος, οὐκέτι ξεστοις. Οὐδέτε δὲ ἄγαθὰ πάντα, δι τοις δη καὶ αὐτοαγαθὸν (75) τῇ οὐσίᾳ τυγχάνει. Οὐ δὲ δι τοις πάντα, Θεὸς Λόγος, δικαίων ἐξ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὡς ἐξ αἰνάρου καὶ ἀπειροῦ πηγῆς ἀνομβρῶν λόγοις ἀρρήτοις (76), ποταμοῦ δίκην πρόσειτον, δόλος πλημμυρῶν ἐς τὸ κοινὸν τῆς τοῦ παντὸς σωτηρίας. Ως δὲ ἐπὶ τοις καθ' ἡμᾶς παραδείγματος, δι μὲν ἀδράτος καὶ ἀφανῆς ἐν τῷ μηνὶ νοῦς, δι δι τοις ποτὲ καὶ διοῖς ὃν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδὲς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω· βασιλεὺς δι οἴσα ἐν ἀπορρήτοις εἰσα τοῖς αὐτοῦ ταμείοις ὑπάρχων, μόνος τὰ πρακτέα βουλεύεται· Λόγος δὲ ἐξ αὐτοῦ πρόσεισι μονογενῆς, οἴσα πατρὸς ἐξ αὐτοῦ μυχοῦ γεγεννημένος ἀρρήτῳ λόγῳ, καὶ δυνάμει ἀκατονομάστεψι, δι δη καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοητάτων ἀγγελος, εἰς φανερὸν τε κτηρύττει τὰ ἐν ἀπορρήτοις τῷ Πατρὶ βεβουλευμένα, ἔργοις τε ἐπιτελεῖ τὰ βουλεύματα προῖων εἰς τὰς πάντων ἀκοάς· εἰθ' οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μετέλαθον ὥφελείας, τὸν δὲ ἀφανῆ καὶ ἀδράτον νοῦν, τὸν δη τοῦ Λόγου Πατέρα, οὐδὲς πώποτε ἐδεν ὄφθαλμοις· κατὰ τὰ αὔτα δη, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπέκεινα πάσης εἰκόνος τε καὶ παραδείγματος δι τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τέλειος Λόγος, οἵα μονογενῆς Πατρὸς Γίλος, οὐ προφορικῆ συνεστώς δυνάμει, οὐδὲ ἐκ συλλαβῶν δυναμάτων τε καὶ ἥματων τὴν φύσιν κατεσκευασμένος, οὐδὲ ἐν φωνῇ δι' ἀέρος πληττομένη σημαντόμενος, Θεοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων ζῶν ἵκει ἐνεργῆς ὑπάρχων Λόγος, κατὰ οὐσίαν τε ὑφεστώς οἴσα Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, πρόσεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητός τε καὶ βασιλείας, ἀγαθοῦ δὲ Πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνων γέννημα, κοινός τε ἀπάντων Σωτῆρος, ἐποχετεύει τὰ σύμπαντα (77)· καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ φωτός, καὶ πάντων ἀγαθῶν ἐκ τοῦ οἰκείου πληρωμάτος τοῖς πᾶσιν ἐπιλιμνάζων, ἀρδει οὐ τὰ προσεχῆ μόνον καὶ ἐγγυτάτω, ἀλλὰ καὶ τὰ πόρχω διεστῶτα κατά τε γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ εἰ τοις ἐπέρχεται τούτων ἐν τοῖς οὖσι τυγχάνει ληξίς· οἵς δομοῦ πᾶσιν ὅρους καὶ χώρας καὶ νόμους καὶ κλήρους διατάπεται κατὰ τὸ δικαιότατον, ἔξουσίᾳ βασιλεύῃ τὰ πρόσφορα νέμων ἐκάστω καὶ χορηγῶν, καὶ τοῖς μὲν ὑπερκοσμίους ἀψίδας, τοῖς

B

C

D

(74) Υπηρετικῆς οἰκονομίας. Jam supra ostendimus, veteres theologos Deo Patri attribuisse monachiam, Filio vero oikonomiaz, seu dispositionem. Certe Patris proprium est imperare: Filii vero, qui Patris sapientia est, proprium est cuncta disponere. Prinde Patris quidem quietem ac beatitudinem propriam esse aiebant, Filii vera operationem. Non quod Pater ipse non operaretur, sed quod Pater quidem incognita et arcana, Filius vero manifestiora nobis operaretur, ut explicat Marius Victorinus in lib. I *Adversus Arianos*. Et veteres quidem theologi ante concilium Nicænum, Filium ὑπηρέτην et

ὑπουργὸν vocabant: postea vero hæc nomina refugerunt, ut patet ex Clitrysostomo in sermone *De cibis*.

(75) Vulg. καὶ αὐτοαγαθὸν Apparet scribendum esse αὐτὸν ἀγαθὸν. In codice Fuk. scribitur αὐτοαγαθὸν una voce.

(76) Vulg. ἀνομβρῶν λόγος ἀρρήτος. Procul dubio scribendum est λόγοις ἀρρήτοις, ut paulo post dicit Eusebius.

(77) Vulg. ἐποχετεύει τὰ σύμπαντα ζῶν. Postrema vox delenda est, nisi malis scribere ζῶα. Hic enim de animantibus præcipue loquitur.

Ἐ αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν (78), τοῖς δὲ αἰθερίους διατρι-
βάς, τοῖς δὲ ἀέρα, τοῖς δὲ γῆν ἀφορίζων κάπειται
μεθιστῶν ἐνθένδε πάλιν ἀλλαχόσε, διακρίνων τε εὖ
μᾶλλον τοὺς ἔκαστων βίους, ἥθη τε καὶ τρόπων διατρι-
βάς ἀμειβόμενος, ζωῆς τε καὶ τροφῆς οὐ λογικῶν
μόνον, ἀλλὰ καὶ ζώων ἀλλγών ἐπὶ χρήσει τῶν λογι-
κῶν ἐπιμελόμενος· καὶ τοῖς μὲν θητῆς (79) καὶ
προσκαίρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τοῖς δὲ ἀθανάτου μετου-
σίαν παρέχων, πάντα τε αὐτὸς οὐα Θεοῦ Λόγος ἐνερ-
γεῖ, τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρών, καὶ τὰ πάντα λογικῇ
δυνάμει ἐπιπορεύμενος· ἄνω τε τῷ πρὸς τὸν αὐτὸν
Πατέρα βλέπων, τοῖς ἔκεινον νεύμασι τὰ κάτω, καὶ
μετ' αὐτὸν ἀκολούθως (80), οὐα κοινὸς ἀπάντων Σω-
τὴρ διακυνθερνᾷ, μεσεύων ἀμηγέπη, καὶ συνάγων
πρὸς τὸν ἀγένητον τὴν γεννητὴν οὐσίαν. Δεσμὸς τις
οὗτος ἀρρενικῆς Θεοῦ λόγος μέσος τυγχάνει, συνδέων
τὰ διεστῶτα, καὶ μή μακρὸν ἀποπίπτειν αὐτὰ συγ-
χωρῶν· οὗτος δὲ καθόλου πρόνοια, κτηδεμῶν οὗτος
καὶ διορθωτῆς τοῦ παντός· οὗτος Θεοῦ δύναμις καὶ
Θεοῦ σοφία, οὗτος μονογενῆς Θεὸς, ἐκ Θεοῦ γεγεν-
νημένος Λόγος· εἰ ἐν ἀρχῇ γάρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λό-
γος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δὲ
αὐτὸν ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν ὁ
γέγονε· οὐ θεολόγων ἀνδρῶν Ιεραλ διδάσκουσι φωνα-
οῦντος δὲ κοινὸς ἀπάντων φυτουργὸς, δι' ὃν ἡ τῶν ὅλων
δύσις φύει καὶ θάλλει, διμερήμασι τοῖς ἐξ αὐτοῦ διὰ
παντὸς ἀρρομένῃ, νεαράν τε ἀεὶ τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν
ῶραν περικαλλῆ τοῦ παντὸς παρεχομένη. Ὁ δὲ τῶν
τηνίων ἐπειλημμένος, εὐθέα περαίνει πατρικῷ νεύ-
ματι, τὸ μέγα τοῦ σύμπαντος κόσμου πηδαλιουχῶν
σκάφος. Τοιοῦτον καλλιτέχνην γίδον μονογενῆ ὁ τῶν
ὅλων ἐπέκεινα Θεὸς, οὐα Πατήρ ἀγαθὸν (81) ἀπογεν-
νήσας καρπὸν, τῷδε τῷ κόσμῳ μέγιστον ἀγαθὸν ἐδω-
ρήσατο, ἀτε ψυχὴν ἀψύχῳ σώματι (82) τῇ τῶν σω-
μάτων ἀλλγῷ φύει τὸν αὐτὸν λόγον ἐμβαλλὼν, καὶ
τὴν δύμορφον καὶ ἀνείδεον, ἀψυχὸν τε καὶ ἀσχημά-
τιστον οὐσίαν, θεέ δυνάμει Λόγου φωτίσας τε καὶ
ψυχήσας· δὸν δὴ ἡμῖν καὶ γνωριστέον τε καὶ σκεπτέον,
ἐν ὅλῃ μὲν καὶ σωμάτων στοιχείοις διὰ παντὸς· ἐπι-
χωριάζοντα, καὶ τὰ πάντα ζωγονοῦντα, τὸν αὐτὸν δὴ
φῶς καὶ γέννημα νοερὸν φωτὸς ἀλέκτου, καὶ ἔνα μὲν
τὴν οὐσίαν, ὡς δὲ ἐξ ἑνὸς δυτα Πατρὸς, πολλὰς δὲ
τὰς ἐν αὐτῷ κεκτημένον δυνάμεις. Οὐ γάρ ἐπειδὴ
πολλὰ μέρη κόσμου, διὰ τοῦτο καὶ πολλὰς δυνάμεις
ἡγητέον (83), οὐδὲ ἐπει πολλὰ τὰ πεποιημένα, ταύτη

¹¹ Joan. i, 1, 2.

(78) Τοῖς δὲ αὐτὸν οὐρανὸν οἰκεῖν. Scribe dis-
junctis vocibus τοῖς δὲ αὐ τὸν οὐρανὸν οἰκεῖν, τοῖς
δὲ αὐ αἰθερίους διατριβάς, τοῖς δὲ αὐ ἀέρα.

(79) Vulg. καὶ τοῖς μὲν θητοῖς. Νοῦ dubito quin
Eusebius scripsisset, καὶ τοῖς μὲν θητῆς καὶ προσκαί-
ρου ζωῆς ἀπόλαυσιν, τοῖς δὲ ἀθανάτου μετουσίαν παρέ-
χων, quoniammodo etiam legisse videtur veteris interpres.

(80) Τὰ κάτω, καὶ μετ' αὐτὸν ἀκολούθως. Illoc
loco verba videlicet esse transposita, quae ita con-
struxi, τοῖς ἔκεινον νεύμασιν ἀκολούθως, τὰ κάτω καὶ
μετ' αὐτὸν... διακυνθερνᾷ. Paulo post ubi legitur
δεσμὸς τις μέσος οὗτος, delenda est vox μέσος,
quippe quae siestim occurrit.

(81) Οὐα Πατήρ ἀγαθὸν. Longe major erit ele-
gantia, si vocem addideris hoc modo: Οὐα Πατήρ
ἀγαθὸς, ἀγαθὸν ἀπογεννήσας καρπὸν, etc. Atque ita
Eusebius scripsisse pro certissimo habeo. Sic enim

A gissime dissitas, tam in terra quam in mari, seu
quæ alia in rerum natura sedes est præter istas.
Quibus universis terminos, regiones, leges ac cer-
tas sortes summa cum æquitate constituit: quæ
unicuique congrua sunt, regali quadam potentia
tribuens ac subministrans. Et his quidem fornices
illos qui supra mundum sunt, illis vero cœlum
ipsum, aliis sedes æthereas, aliis aerem, terram
aliis colendam assignans. Ac rursus eos inde in alia
transferens loca, ac singulorum vitam optime di-
judicans, moresque ac studia cujusque remunerans.
Victum etiam et alimenta non modo animalibus
ratione præditis, sed brutis etiam ad hominum usus
prospicit: his quidem mortalibus et caducæ vite
breve fructum concedens, illis vero immortalis
vitæ indulgens consortium. Cuncta denique tan-
quam Dei Sermo exequitur; ipse ubique præsens,
et rationali virtute universa pervadens. Sursum
quoque deßixis in Patrem suum luminibus, ex nutu
imperioque ejus inferiora cuncta et post scipsum
orta, utpote communis omnium Servator mode-
ratur; medius quodammodo inter utraque exsi-
stens, et substantiam quæ oritur habet, cum in-
genito Patre conjungens. Est quippe Dei Sermo
quasi firmissimum quoddam vinculum, quo dissita
inter se colligantur, nec longius sinuntur absce-
dere. Hic est providentia qua universa reguntur:
hic est qui omnia curat et componit ac corrigit.
Hic Dei virtus est atque **640** sapientia. Hic deni-
que est unigenitus Sermo, Deus ex Deo genitus.
Nam, ut sacra theologorum docent paginae, In
principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum,
et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt,
et sine ipso factum est nihil¹¹. Hic est communis
omnium agriculta, cuius ope cuncta germinant ac
principescunt, ipsius imbris assidue irrigata novo-
que in dies vigore et venusta amoenitate decorata.
Hic ergo habens universi manu sua retineens, recto
cursu cuncta dirigit, et vastam illam totius mundi
navem paterno gubernat arbitrio. Hujusmodi præ-
stantissimum artificem, unigenitum scilicet Filium,
cum is qui super omnia est Deus, tanquam optimus
Pater optimum felum ex se genuisset, eum huic
mundo quasi summum bonum donavit, illumque
D corporibus inanimatis tanquam animam infundens,

supra locutus est non semel.

(82) Vulg. ἀτε ψυχὴν καὶ σώματι ἀψύχῳ. Etiam
hic transposita est particula. Scribe igitur ἀτε ψυχὴν
σώματι ἀψύχῳ, καὶ τῇ τῶν σωμάτων, etc., nisi malis
eam partculam penitus expungere. Deest certe in
Fuketiano.

(83) Πολλὰς δυνάμεις ἡγητέον. Male veteris inter-
pres vertit facultates. Nam Eusebius, quas hic δυνά-
μεις dixit, in sequenti membro deos appellat. Verten-
dum igitur erat potestates. Sic enim Latini vocant
dæmones, quos Graeci δυνάμεις vocare solent. Ser-
vius in libro III Aeneidos: Nam potestates, inquit,
alii caelestes sunt, alii terrenæ, alii permistæ. Et
in libro IV: Nam potestates aut terrene sunt, aut
aeria, aut ætheria. Chalcidicus in Timæum Plato-
nis, pagina 97: Quæ potestates, inquit, ætherii
aeriisque sunt dæmones, remoti a visu nostro et co-

et ratione destitutis Sermonem suum ac rationem immiscens, informem materiam et animam, speciei ac figuræ omnis expertem, divina sermonis sui virtute illustravit et animavit. Quem quidem nos et agnoscere et contemplari debemus, in materia quidem et corporum elementis ubique præsentem et cuncta animalia generantem, eundemque lumen, et inexplicabilis luminis intellectualem felum. Qui substantia quidem unus est, utpote ex uno editus Patre, multas tamen in se virtutes continet ac facultates. Neque enim ex eo quod multæ sint mundi partes, existimare debemus multas esse potestates: neque ex quod multa sunt condita, plures quoque deos statuere oportet. Superstitiosi quidem illi multorum deorum cultores, utpote simplices et imperiti, gravissimo errore aberrarunt, dum mundi quasdam partes inter deos referunt, et mundum qui unus est, in plures partituntur. Eodem plane modo ac si quis oculos hominis seorsum sumptos, hominem ipsum esse diceret: aures quoque alium hominem, caput etiam et collum, pectus item et humeros, pedes et manus ac reliqua membra minutatim dividens, ipsas denique sensuum facultates mente dispergiens, multos homines esse affirmaret eum qui revera unus est. Qui profecto amentiam suam prudentibus viris ridendam propinaret. Illiusmodi omnino sunt, qui ex unius mundi partibus innumerabiles deos constituerunt; aut qui ipsuni mundum, qui ei ortus est et ex pluribus constat partibus, deum esse existimant: nec intelligunt fieri nullo modo posse **641** ut divina natura ex multis partibus constata sit. Nam si concreta esset atque composita, altero opus habefet ut componeretur; nec omnino divina esse posset, quæ ex multis partibus constaret. Quomodo enim divina esse posset, cum ex diversis ac dissimilibus et ex deterioribus simul ac præstantioribus componeretur? Est autem Dei natura simplex prorsus et indivisibilis atque incomposita, et ultra omnem quæ oculis cernitur mundi constitutionem posita. Quocirea ille veritatis præco, contenta voce clamans sic fere ait: Dei quidem Sermo qui ante omnia existit, solus est omnium rationarium Servator. Deus vero qui supra omnia est, principium et auctor generationis, cum solus sit

A καὶ θεοὺς ὑφίστασθαι προσήκει πλεῖους· δεινὴν δὲ οἵα νήπιοι (84) τὰς φυχὰς, πολυθέων ἀνδρῶν παιδες πλάνην ἐπλανήθησαν, τὰ μέρη τοῦ παντὸς θεοποίησαντες, καὶ τὸν ἔνα κόσμον εἰς πολλὰ διελόντες· ὡς εἰ καὶ ἀνθρώπου συνεστῶτος ἐνδεικνύει, ἀπολαβὼν τις ιδίως ὁρθαλμοὺς, ἀνθρωπον εἶναι λέγοι τούτους, καὶ τὰ πάλιν, διλον ἀνθρωπον, καὶ κεφαλὴν ὅμοιας, αὐχένα τε καὶ στέρνα καὶ ὑμούς, πόδας τε καὶ χειρας, καὶ τὰ λοιπὰ κατακερματίσας μέλη, τάς τε τῶν αἰσθητηρίων δυνάμεις καταδιελῶν τῷ λόγῳ, παμπόλλους λέγοι εἶναι ἀνθρώπους τὸν ἔνα, πλεῖον οὐδὲν ἡ μαρτίας γέλωτα παρὰ τοῖς ἔμφροσιν ὁφλιστάνων· τοιοῦτος ἀν εἴη καὶ ὁ μυρίους ἕαυτῷ θεοὺς ἐξ ἐνδεικνύεις τῶν μερῶν ὑφίσταμενος, ἡ καὶ αὐτὸν εἶναι θεον τὸν γενητὸν τουτού κόσμον πολλῶν ἐκ μερῶν ὑφεστῶτα νομίζων, καὶ οὐκ εἰδὼς ὅτι θεῖα φύσις οὔκις ἀν ποτε ἐκ μερῶν συσταΐη· εἰ δὲ σύνθετος γένοιτο, καὶ ἐπέρου δέοιτο ἀν τοῦ συνθέσοντος αὐτῆν, οὐδὲ τοῦ πολυμερῆς οὔσα (85), ὑπάρχοι ἀν θεῖα· πᾶς γάρ, ἐξ ἀνομοίων διαφορῶν, χειρόνων τε καὶ ἀμεινόνων ὑφεστῶσα; Ἀπλῆ δὲ καὶ ἀμερής καὶ ἀσύνθετος οὔσα, πάσης ἐπέκεινα τυγχάνει τῆς δρωμένης τοῦ κόσμου διατάξεως. Διδ δὴ τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ (86), ὁδὲ πῃ λέγων διαρρήδην κέκραγε· θεοῦ μὲν λόγος δὲ πρὸ πάντων, μόνος ἀν εἴη λογικῶν πάντων Σωτῆρ, θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης (87), μόνος ἀπάντων αἰτίος ὁν, αὐτοῦ μὲν οία μονογενοῦς, κυρίως ἀν λεχθεὶν τοῦ λόγου Πατήρ· αὐτὸς δ' ἀνάπτερον αἰτίον οὐκ ἐπιγράψεται· διδ δὴ καὶ μόνος θεὸς αὐτὸς, μονογενῆς δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισιν δὲ τῶν ὅλων Σωτῆρ, θεοῦ λόγος εἰς, δὲ διὰ πάντων· δὲ μὲν οὐν αἰσθητὸς κόσμος (88), οἴα τις πυλύχορδος λύρα ἐξ ἀνομοίων συνεστῶσα χορδῶν, δέκειν τε καὶ βαρεῖν, τῶν τε ἀνειμένων, καὶ ἐπιτεταμένων καὶ μέσων, εὗ δὲ τρομοσμένων ἀπασῶν τέχνῃ τῇ μουσικῇ, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ δέ πολυμερῆς ὁν καὶ πολυσύνθετος, φυγρᾶς ὁμοῦ καὶ τῆς ἐναντίας ταύτης θερμῆς, ὑγρᾶς τε καὶ αὖ πάλιν τῆς ἐναντίας ταύτης ἔτρας οὐσίας, εἰς μίλιν συνελθῶν ἀρμονίαν, δργανον ἀν εἴη μέγα μεγάλου θεοῦ δημιούργημα· λόγος δ' θεῖος οὐκ ἐτέλειος· εἰς μερῶν συνεστῶς, οὐδὲ ἐναντίων συγχειμένος. ἀμερής αὐτὸς ὁν καὶ δισύνθετος, εὗ καὶ σοφῶς τὸ πᾶν ἀνακρούεται, τῷ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων τὴν ὄψειομένην καὶ αὐτῷ πρέπουσαν ἀποδιδούς με-

D

teris sensibus. Eadem voce utitur Augustinus in libro *x De Civitate*, cap. 26, et in epist. ad Volusianum; Apuleius in *Apologia*; Longinianus in epist. ad Augustinum, et Amin. Marcellinus in libro xxi. Apud Græcos vero nihil frequentius occurrit. Hieronymus in caput ii *Joelis*: *A dextris, inquit, et a sinistris virtutes et fortitudines Dei legimus: quas Graci δυνάμεις vocant*, etc.

(84) Vulg. δεῖ μὲν δὲ οἰα νήπιοι. Scribe meo periculo οἱ μὲν δὴ, οἰα νήπιοι πολυθέων ἀνδρῶν παιδες, etc. Quod idem est, ac si diceret: οἱ μὲν δὴ πολύθεοι. In codice Fuf. scribitur δεινὴν δὲ οἰα, etc., πλάνην ἐπλανήθησαν, optimè.

(85) Vulg. οὐδὲ ἀρ πολυμερῆς οὔσα. Scribendum est οὐδὲ αὐ πολυμερῆς, etc. Mox post verba illa πᾶς γάρ apponenda est interrogationis nota, quod non vidit interpres.

(86) Τῆς ἀληθείας ὁ κήρυξ. Joannem Evangelistam intelligit, cuius verba paulo ante laudaverat, *In principio erat Verbum, etc.* Quæ quidem verba nunc παραφραστικῶς exponit Eusebius.

(87) θεὸς δὲ ὁ ἐπέκεινα λόγου γενεσιάρχης. Interpres verba sic construxit: ὁ ἐπέκεινα λόγου. Vertit enim, qui dicendo exprimi nequit. Quid non placet. Malleum itaque verba aliuer construere, ut γενεσιάρχης λόγου dicatur, id est principium et auctor Verbi. Eusebius certe Deum Patrem vocare solet τὸν ἐπέκεινα πάντων. Sane hoc loco Verbum comparat Patri. Et Verbum quidem dicit esse πρὸ πάντων: Patrem vero ait esse ἐπέκεινα πάντων, ubique plus tribuens Patri.

(88) Vulg. ὡς μὲν οὐρσαῖσθητὸς κόσμος. Procul dubio scribendum est: δὲ μὲν οὐν αἰσθητὸς κόσμως, etc. Quod ex sequentibus manifeste convincitur.

ληφδίαν· ὡς ὑφ' ἐνὶ σώματι (89), μέλη μὲν καὶ μέρη, σπλάχνα τε καὶ ἔγκατα συνήκται μυρία, ψυχὴ δὲ ἀφανῆς ἥπλωται δι' ὅλων μίᾳ, καὶ νοῦς ἀμερής καὶ ἀσώματος εἰς· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε, ἐκ μὲν πολλῶν μερῶν κόσμος συνέστηκεν εἰς, Λόγος δὲ ὡς σώματος Θεοῦ πνευδύναμος καὶ παντοδύναμος εἰς, διὰ πάντων τῶν ἥκινων καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπλανῶς ἐφηπλωμένος (90), πάντων δὲν εἰη τῶν ἐν αὐτοῖς αἴτιος. Οὐχ ὁρᾶς δοφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον; Ός οὐρανὸς εἰς μυρίας περιλαμβάνει ἀμφὶ τοῦτον (91) χορείας ἀστρων περιπολούσας· πάλιν ἥλιος εἰς, ἀλλ' οὐ πλείους, καὶ τὰς ἀπάντων ὑπερθολῇ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγάς οὕτω δῆτα ἐνὸς δυντος Πατρὸς, καὶ τὸν τούτου Λόγον ἔνα χρὴ ἀγαθὸν ἀγαθοῦ Πατρὸς εἶναι. Εἰ δὲτι μὴ καὶ πλείους ἐπιμέμψετο τις, ὥρα τὸν τοιωτὸν, διτι μὴ καὶ ἥλιους συνίστα πλείους, καὶ σελήνας καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄλλα αἰτιδοθεῖ, μανιομένου τρόπου τὰ δρῦδα καὶ εὖ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέψειν ἐπιχειροῦντος. 'Ἄλλ' ὡς ἐν ὄρατοις ἥλιος εἰς τὸν αἰσθητὸν ἀπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δὴ καὶ ἐν νοητοῖς, ἀφανῶς ἥμερος καὶ ἀοράτως εἰς δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος παντοδύναμος, τὰ σύμπαντα καταυγάζει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μίᾳ ψυχὴ καὶ μίᾳ λογικῇ δύναμις, πλείστων ὅμοι γένοιτ' ἀν δημιουργὸς, εἰ καὶ γεωργεῖν ἡ αὐτὴ, καὶ ναυπηγεῖν, καὶ κυβερνᾶν, καὶ οἰκοδομεῖν πολλὰ μαθοῦσα ἐπιβάλοιτο· καὶ εἰς νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς, δέξαιτ' ἀν ποτε μυρίας ἐπιστήμας, γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομήσει, καὶ λόγους γραμματικῆς καὶ ἡγετορικῆς παραδοσεῖ καὶ λατρικῆς, ἐν τε μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ κείρα προστήσεται· καὶ οὖπω γε οὐδὲτες πώποτε πλείους ἐνὶ σώματι ψυχᾶς ἥγήσατο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἑθαύμασες τὰς ἐν ἀνθρώπῳ οὐσίας, διὸ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχὴν. Εἰ δὲ καὶ ἀμορφὸν ὅλην πηλοῦ τις εὐρών, κατέπειτα χερσὸν ἀπαλύνας, ἐπιθείη ἡώνου μορφὴν, ἀλλῷ μὲν σχῆματα κεφαλὴν, χείρας δὲ καὶ πόδας ἐτέρῳ, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἀλλῷ καὶ παρειὰς ὡσαύτως, ὥτα τε καὶ στόμα καὶ βίνας, στέρνα τε καὶ ὑμούς ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῇ πλαστικῇ· ἀλλ' οὐκ ἐπειδὴ πολλὰ σχῆματα καὶ μέρη καὶ μέλη ὑφ' ἐνὶ σώματι δεδημιούργηται, τοσούτους χρὴ καὶ τοὺς ποιητὰς τὰς τρεῖσθαι, ἀλλ' ἔνα μὲν δυτα κὰν τοῦ παντὸς ἀθρώσας τεχνίτην εἰδέναι, ἐπαινεῖν δὲν ἀναγκαῖον, τὸν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει, τὸ πᾶν τεχτηνάμενον· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τοῦδε τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἐνὸς μὲν δυντος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφεστῶτος, οὐ πολλὰς χρὴ ὑποτίθεσθαι· δημιουργικᾶς δυνάμεις, οὐδὲ πολλοὺς δυνομάζεις· θεοὺς, μίαν δὲ θεολογεῖν τὴν πάντοφον καὶ παναρμόνιον, τὴν ᾧ ἀληθῶς Θεοῦ σφίλα, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ μιᾷ διὰ πάντων ἥκουσαν, καὶ διὰ παντὸς τοῦ κόσμου χωροῦσαν, καὶ τὰ πάντα

(89) Ός ὑφ' ἐνὶ σώματι. Deest hic particula, quam ita suppleo, ὃς μὲν οὖν ὑφ' ἐνὶ σώματι potest etiam scribī ὡς δὲ ὑφ' ἐνι.

(90) Ἀπλανῶς ἐφηπλωμένος. Forte scribendum est ἀφανῶς. Verbum enim Dei invisibili quodam modo per omnia diffusum est. Sed vulgata lectio non tenere rejicienda. Intelligit enim Eusebius, Verbum Dei cunctis rebus insusum esse, non ut spiritum qui vago motu per omnia permaneat, et

A omnium causa, Verbi quidem sui, utpote unigeniti, Pater proprie dicitur: ipse vero superiorem causam nullam agnoscit. Ipse igitur unus est Deus; Unigenitus autem ex eo procedit, Dei Sermo unus, per cuncta permanans et omnium conservator. Ac sensibilis quidem hic mundus, non secus ac lyra quadam ex multis ac dissimilibus constans chordis, quarum aliae acutæ, aliae graves sunt; aliae remissæ, intense aliae; quedam inter has mediæ, omnes vero probe aptate ex artis musicæ præceptis: sic etiam ipse ex multis partibus compositus, ex frigida scilicet et huic contraria calida; item ex humida, eique contraria sicca substantia; unamque ex his omnibus harmoniam efficiens, magnum Dei magni instrumentum opusque merito dici potest. Divinus autem Sermo, qui neque ex partibus constat, neque ex contrariis compositus est, sed simplex atque indivisibilis, perite ac modulate pulsat hoc universum, Patrio suo, summo omnium moderatori debitum ac sibi ipsi convenientem editum concentum. Et quemadmodum in uno corpore, partes quidem ac membra, viscera quoque et intestina quamplurima simul compaginata sunt, unus autem animus per cuncta diffunditur, et mens indivisibilis atque incorporea una est: sic in hoc universo, mundus quidem ipse ex multis partibus in unum conflatus est: divinus autem Sermo multa vi pollens et omnipotens, itidem unus, per universa permanans, et absque vago errore per omnia diffusus, omnium quæ in ipsis fiunt causa est. Annon oculis tuis vides universum hunc mundum? Qualiter unicum cœlum innumerabiles astrorum choros circa ipsum discursantes complectitur. Qualiter etiam unicus sol plures alios siderum choros ductat, et lucis suæ præstans aliorum **642** omnium splendorem occultat. Sic cum unus sit Pater, unum quoque eius Sermonem, utpote optimi Patris optimum felum esse oportet. Quod si quis conqueratur eo quod plures non sint, idem etiam quod non plures sint soles, plures lunæ, plures mundi, et alia sexcenta conqueri poterit; instar insanij cujusdam ea convellere aggrediens, quæ sunt optime ac prudentissime a natura constituta. Enimvero ut in visilibus rebus sol unus mundum sensibus subjectum illuminat, sic in rebus quæ intelligentia percipiuntur, unus Dei Sermo omnipotens, invisibili quadam nobisque occulta ratione, universa collustrat. Quippe etiam in homine unus animus et una ratione facilius, multarum simul rerum artifex est, siquidem et agrum colere, et navem ædificare eamdemque regere; et domum exstruere idem animus

nunc hac, nunc illac circumfertur, sed ut animam, quæ in cuncta simul diffunditur membra, nec ab his ad illa evagatur. Interpres ἀπλανῶς vertit revera.

(91) Vulg. ἀμφὶ μυρίας. Et hic transposita esse vocabula nemo non videt. Scribe igitur χορείας ἀστρων ἀμφὶ τοῦτον περιπολούσας. Paulo post lego. ἥλιος εἰς, ἀλλ' οὐ πλείους, ὡς καὶ, etc.

plurimarum rerum peritia instructus aggreditur. Una quoque in homine mens ac ratio plures disciplinas complectitur. Etenim una eademque mens geometriam et astronomiam callet; et grammaticæ ac rhetoricae et medicinæ præcepta tradit; nec solum liberalium disciplinarum, sed et artium quæ in manuum opere versantur, magistra est. Nec tamen Ideo plures esse uno in corpore animos, ullus unquam existimavit; nec plures in eodem homine substantias, ob multarum simul disciplinarum peritiam miratus est. Ponamus aliquem reperta luti massa penitus informi, ex ea deinde manibus emollita animalis speciem efformasse; et caput quidem hac figura, manus et pedes alia; alia oculos, genas, aures item, os et nares, pectus et humeros figurino opere expressisse. Quamvis plures in uno corpore figuræ, partes ac membra efficta sunt, non ideo tamen totidem artifices operis extitisse putandum est; sed unum totius operis artificem agnoscere ac laudare debemus qui, unius rationis et unius facultatis ope, totum opus molitus sit. Idem quoque de hec universo mundo sentiendum est, qui cum unus sit, ex pluribus tamen partibus constat. Nec plures opifices potestates ideo ponere, nec plures deos nominare debemus: sed unam veri Dei potestatem atque sapientiam, omni solertia omnibusque harmoniæ numeris instructam, divinitatis vocabulo afflere: quippe qui una et singulari vi atque virtute per omnia committit, et per universum mundum pervadat, **643** cunctaque constitutat atque vivit; universi denique ac singulis corporibus et elementis, varia munera ac beneficia ex seipsa suppeditat. Sic etiam una eademque solaris lucis impressio, simul eodemque momento, aerem illustrat, oculos illuminat, tactum calescit, terram secundat, et plantis incrementum tribuit; tempus præterea constituit, regit ac ductat sidera; cœlum circuit, Deique potentiam universis ob oculos proponit: atque hæc omnia una vi naturæ suæ perficit. Ignis quoque natura, aurum quidem purgat, plumbum vero liquefacit; et ceram quidem dissolvit, latum vero exsiccat, et ligna comburit, una incendiaria vi tot tantisque res perpetranter. Eodem modo divinus Sermo, summus omnium moderator, per omnia permeans, et in omnibus existens, et per cuncta cœlestia simul ac terrena discurrens, et tam invisibilia quam visibilia gubernans, solem ipsum, cœlumque ac mundum inexplicabili quadam potentia regit; virtutis suæ efficacia ubique præsens, et per universa pervadens, ac soli quidem ipsi et lunæ ac reliquis sideribus, ex lucis suæ fonte perenne lumen effundit; cœlum vero quod velut præstantissimam quamdam magnitudinis suæ imaginem effinxit, perpetuo moderatur. Eas autem potestates quæ ultra cœlum ac mundum ipsum possunt, angelos scilicet ac spiritus et intellectuales rationalesque substantias, vita simul et lumine, sapientia omnique virtute, et pulchritudine ac bonitate ex thesauris suis deproptata locupletat. Denique una eademque opifice facultate, et substantiam elementis suppeditare non cessat, et corporibus mistiones ac temperamenta, species, formas, figuræ et qualitates innumerabiles tam in plantis quam in animalibus; tam in rationalibus quam in brutis, singula admirabili varietate distinguens, et una eademque virtute omnia omnibus afflatim subministrans: et cunctis palam faciens, non sepius aut plurium etiam chordarum lyram, sed unum hunc mundum tot in se harmonias continentem unius conditoris Sermonis opus esse.

(92) Vulg. ποικιληρ τῆς ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουν μέτηρ. Delendus est articulus, aut certe scribendum τὴν ἐξ αὐτῆς, ut habeat codex Fuk. Mox ubi legitur φωτὸς ἡλίου προσδολή, in aliis προσδολή cum codice Fuk.

(93) Vulg. ἀρρήτος δυνάμεσιν. Scribendum videtur ἀρρήτων λόγων δυνάμεσιν τηγοχεῖ, vel ut in

A ὑφισταμένην τε καὶ ζωοῦσαν, καθιδου τε τοῖς πᾶσι καὶ τοῖς κατὰ μέρος σώμασι τε καὶ στοιχεοῖς, ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς χορηγίαν ποιουμένην (92). Οὕτως καὶ φωτὸς ἡλίου μὲν καὶ ἡ αὐτὴ προσδολή, δικαὶος καὶ κατὰ τὸ αὐτὸν καταυγάζει μὲν ἀέρα, φωτίζει δὲ δρθιαλμοὺς, ἀφήν δὲ θερμαίνει, παινεῖ τε τὴν καὶ αὔξει φυτὰ, χρόνον ὑφιστησιν, διστρων ἤγειται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, θεοῦ δύναμιν ἐναργῆ τῷ παντὶ συνιστησι, ταῦτα τε πάντα μιᾶς ροπῆς φύσεως συντελεῖ· καὶ πυρὸς μὲν φύσις ὥστατος, χρυσὸν μὲν καθαίρει, μόδιον δὲ τῆς, καὶ κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ἔηραίνει, ὅλην τε φρύγει, μιᾶς τῇ καυστικῇ δυνάμεις τοσαῦτα κατεργάζομένη· ταῦτη τοι καὶ δι παμβασιλεὺς τοῦ Θεοῦ Λόρος, διὰ δὲ πάντων ἡχῶν, ἐν πᾶσι τε ὅντες καὶ πάντα ἐπιπρεψόμενος οὐράνια τε καὶ ἐπίγεια, τὰ ἀφανῆ καὶ τὰ δρώμενα διακυβερνῶν, ἥλιον τε αὐτὸν, οὐρανὸν καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀρρήτοις δυνάμεστον (93) τηνοχεῖ, δραστικῇ δυνάμεις τοῖς πάσιν ἐπιπαρὼν, καὶ διὰ πάντων χωρῶν· εἰ τε αὐτῷ μὲν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς, ἐξ οἰκείας πηγῆς ἀένναν τον φῶς ἐπομβεῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκείου μεγέθους προσφευστάτην εἰκόνα ὑποστησάμενος, εἰς αἰώνα διακρατεῖ· τὰς δὲ ἐπέκτινε οὐρανού καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν οὐσιῶν, ζωῆς δόμοῦ καὶ φωτὸς γὰρ σοφίας καὶ πάσης ἀρετῆς, καλοῦ τε καὶ ἀγαθοῦ παντὸς, ἐκ τῶν παρὰ αὐτὸν θηταυρῶν ἐμπίπλησι, μιᾶς δὲ καὶ τῇ αὐτῇ δημιουργῷ τέχνῃ, καὶ στοιχείοις οὐσίας οὐποτε διαλιμπάνει παρέχων, καὶ τοῖς σώμασι μίξεις καὶ κράσεις καὶ ἥλη (93) καὶ μορφαῖς καὶ σχήμασι, ποιητάς τε μυρίας, ἐν τε ζώοις καὶ φυτοῖς (94) καὶ ψυχαῖς λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, διλοτε ἀλλως καταποικιλων, καὶ πᾶσι δομοῦ τὰ πάντα μιᾶς δυνάμεις ἐπιχορηγῶν, διαρρήτηρ τε ἐπιδεικνύς, οὐχ ἐπτάχορδον λύραν, ἐνα δὲ κόσμον πολυαρμόνιον, ἐνδε λόγου κοσμοποιοῦ ἔργον.

B C

tempus præterea constituit, regit ac ductat sidera;

et universi denique ac singulis corporibus et elementis, varia munera ac beneficia ex seipsa suppeditat. Sic etiam una eademque solaris lucis impressio, simul eodemque momento, aerem illustrat, oculos illuminat, tactum calescit,

terram secundat, et plantis incrementum tribuit;

cœlum circuit, Deique potentiam universis ob oculos proponit: atque hæc omnia una vi naturæ suæ perficit. Ignis quoque natura, aurum quidem purgat, plumbum vero liquefacit; et ceram quidem dissolvit, latum vero exsiccat, et ligna comburit, una incendiaria vi tot tantisque res perpetranter. Eodem modo divinus Sermo, summus omnium moderator, per omnia permeans, et in omnibus existens, et per cuncta cœlestia simul ac terrena discurrens, et tam invisibilia quam visibilia gubernans, solem ipsum, cœlumque ac mundum inexplicabili quadam potentia regit; virtutis suæ efficacia ubique præsens, et per universa pervadens, ac soli quidem ipsi et lunæ ac reliquis sideribus, ex lucis suæ fonte perenne lumen effundit; cœlum vero quod velut præstantissimam quamdam magnitudinis suæ imaginem effinxit, perpetuo moderatur. Eas autem potestates quæ ultra cœlum ac mundum ipsum possunt, angelos scilicet ac spiritus et intellectuales rationalesque substantias, vita simul et lumine, sapientia omnique virtute, et pulchritudine ac bonitate ex thesauris suis deproptata locupletat. Denique una eademque opifice facultate, et substantiam elementis suppeditare non cessat, et corporibus mistiones ac temperamenta, species, formas, figuræ et qualitates innumerabiles tam in plantis quam in animalibus; tam in rationalibus quam in brutis, singula admirabili varietate distinguens, et una eademque virtute omnia omnibus afflatim subministrans: et cunctis palam faciens, non sepius aut plurium etiam chordarum lyram, sed unum hunc mundum tot in se harmonias continentem unius conditoris Sermonis opus esse.

D codice Fuk. ἀρρήτοις δυνάμεστον. Paulo post ubi legitur εἰ τι αὐτῷ μὲν ἡλίῳ ἵντερψει legitur εἰτα. Melius tamen scriberetur καὶ δύτῳ μέν, etc.

(95) Ήλη. Fortasse εἴδη, uti legit interpres. Enī.

(94) Εἰ τε ζώοις καὶ φυτοῖς. In codice Fuk. desunt hæc voces ἐν τε, quæ profectio nouidentur valde necessariæ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ^ρ.

Λέγωμεν δῆτα ἔξης καὶ διασαφῶμεν (95) τὴν αἰτίαν, δι’ ἣν δὲ τοσοῦτος τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθιδον ἐποιεῖτο· τοῦτον δὴ τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἐπιστατοῦντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν ἐξ αὐτῆς οὖα πιγῆς τῆς ἀνωτάτω πατρικῆς θεότητος γεγεννημένον, καὶ τῷδε μὲν αἰεὶ τῷ κόσμῳ παρόντα καὶ συνθόντα, τῆς δὲ αὐτοῦ προνοίας καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους κηδεμονίας ἐναργῆ παρεγόμενον τὰ γνωρίσματα, ἀνθρώπων ἀφρόνων γένος μὴ συλλογισάμενον, ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ αὐτῷ οὐρανῷ καὶ δστροῖς, τὴν σεβασμούς ἀνέθεντο προστηγορίαν. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τὴν γεώδη φύσιν καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς καρπούς, τροφάς τε σωμάτων παντοῖας ἔθέντων, Δῆμητραν, καὶ Κόρην καὶ Διόνυσον, καὶ ἀδελφάς τούτων ἔτερα εἰδωλοποιήσαντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας τοὺς λογισμούς, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν τούτων ἐμρηνά λόγον, θεοὺς ἀνειπεῖν οὐκ ἀπώχησαν, Ἀθηνᾶν μὲν τὴν διάγοναν, τὸν δὲ λόγον Ἐρμῆν ἐπιομάσαντες, καὶ τάς τε τῶν μαθημάτων ἐπηγέλους δυνάμεις, Μηγμοσύνην καὶ Μούσας ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἐπὶ μεῖζον δὲ αὔξοντες ἀτοπίας ὑπερβολῆς δυστενείας, τὰ οἰκεῖα πάθη, ἢ ἂν ἔχοτην ἀποτρέπεσθαι καὶ λόγω σώφρον θεραπεύειν, οἱ δὲ ἔθεντων, αὐτὴν τε τὴν σφῶν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἐμπαθή καὶ ἀκόλαστον τῶν ψυχῶν νόσον, τὰ τε δλκὴ πρὸς αἰσχρουργίαν μέρη τε καὶ μέλη τοῦ σώματος, ἐπὶ τῇ τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν ἀκρατείᾳ (96) Ἐρωτα καὶ Πρήτην καὶ Ἀφροδίτην καὶ ἄλλα τὰ συγγενῆ τούτοις ἀνειπόντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ γὰρ ἀμφὶ τὰς σωμάτων γενέσεις καὶ τὸν κάτω θητὸν βίον καταπεσόντες, ἀνθρώπους θητοὺς ἔξεθεισαν, καὶ μετὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἤρωας καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἀμφὶ μνήματα καὶ τάφους τὴν θανάτον καὶ θεῖαν οὐσίαν ὑποτοπήσαντες εἰλίσσοντες· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ ζώων ἀλόγων παντοῖα γένη, ἐρπετῶν τε τὰ βλαπτικάτα, τῇ σεβασμιᾷ προστηγορίᾳ τετιμήκασι· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ δρῦς κατακόψαντες, καὶ πέτρας ἐκτεμόντες, γῆς τε μέταλλα καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ τῆς ἀλλης ὅλης διερευνησάμενοι, θηλειῶν τύπους καὶ ἀρρένων ἀνδρῶν σχῆματα, θηρίων τε μορφὰς καὶ ἐρπετῶν ἀνεπλάσαντο, κατπίτα τούτοις τιμᾶς περιτεθείκασι. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐμφωλεύοντας τοῖς ἔδανοις, σκοτίοις τε μυχοῖς ἐγκαταδεδυκός· δαιμοὶ πονηροῖς, ἀμφὶ τὰς τῶν θυσιῶν λοιδάς τε καὶ κνίσσας λιχνεύουσι, τὴν αὐτὴν τῶν θεῶν ἀνέθηκαν ἐπιγορίαν· καὶ οὐδὲ μέχρι τούτων ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισόν (97) ἀπειρημένης γοητείας, ἐκθέ-

A

CAPUT XIII.

Nunc vero quam ob causam tantus hic Dei Sermo in terras descenderit, exponere aggrediamur. Homines stulti ac vecordes, cum hunc Dei Sermonem cœli ac terrarum præsidem, qui ex Patris divinitate tanquam ex fonte quodam editus, semper huic mundo præsens adest, suæque providentia 644 et erga homines benevolentiae certissima præbet indicia, minime intellexissent, soli ac lunæ, cœloque ipsi ac sideribus venerandum Dei nomen tribuere non dubitarunt. Nec his contenti, terrenam quoque naturam, fructusque e terra editos, et cuiusquemodi corporum alimenta, deos fecerunt; Cereris, Proserpinæ, Bacchi et aliorum bujusmodi numinum simulacra sibi flingentes. Sed neque his sistentes gradum, suarum quoque mentium cogitationes, et earum interpretem orationem, deos appellare non veriti, ipsam quidem mentem Miner-
vam; orationem vero Mercurium, et animi facultates quibus disciplinæ perecipiuntur, monetam et musas cogaominarunt. Neque his adhuc contenti, sed præ nimia impietate deliramenta sua quotidie novis accessionibus cumulantes, animorum suorum perturbationes, quos odio prosequi et temperantiae præceptis comprimere debuerant, consecraverunt. Ipsamque animi sui cupiditatem, et flagitosum atque intemperantem morbum, ipsaque adeo corporis membra quæ ad obscenitatem impellunt; ipsam denique in turpes voluptates effusam intemperantiam, Cupidinem, Priapum ac Venerem nuncuparunt. Sed neque hic substiterunt: verum ad corporum ortus et ad mortalem hanc in terris vitam depressi, homines morti obnoxios in deorum numerum retulerunt; et post naturalem cunctisque hominibus præscriptum vitæ finem, deos et heroas appellariunt, divinam immortalemque naturam circa tumulos et sepulcra obvagari existimantes. Neque vero hic hæsit eorum amentia, sed varia hrutorum animantium genera, et ex serpentiis eos qui maxime noxii essent, augusto divinitatis nomine honorarunt. Et ulterius progressi, excisis arboribus et saxis, terræ quoque, æris ac ferri aliisque effossis metallis, seminarum et virorum effigies, serarumque ac serpentum species expresserunt, culumque posthac iis exhibuerunt. Nec tamen finem hic fecerunt amentiæ; sed malignis dæmonibus qui intra simulaera abditi delitescebant, et qui in obscuris recessibus insederant, quique libamentis et hostiarum nidoribus inibiabant, deorum nomen indiderunt. Nec his contenti, dæmones illos et invisibilis potestates quæ per aerem circumseruntur, quibusdam

B

C

σιτates peraguntur, Priapum : intemperantiam vero in turpes voluptates effusam Venerem vocaverunt. Hic est hujus loci sensus, quem interpres non animadvertisse. — Juxta quod hic annotavit, Latine quidem interpretatus est Valesius, Græcum vero textum. aliter, ut videre est, expressit, scilicet aliis in locis. non semel. I.DIT.

D

(95) Vulg. Λέγω μὲν δὴ τὰ ἔξης καὶ διασαζῶ μέν. Scribendum est uno verbo λέγωμεν δῆτα ἔξης καὶ διασαζῶμεν, ut est in codice Fink.

(96) Vulg. καὶ ἐπὶ τῇ τῷ αἰσχρῷ ἡδονῷ ἀκρατείᾳ. Scribendum est καὶ ἐπὶ τῇ τῶν αἰσχρῶν ἡδονῶν. ἀκρατείᾳ, etc., refertur enim ad ἀνειπόντες. Ait Eusebius, impudicos affectus ab hominibus esse conscientes. Nam cupiditatem quidem suam Cupidinis nomine appellarunt: membra vero quibus obsec-

nitate peraguntur, Priapum : intemperantiam vero in turpes voluptates effusam Venerem vocaverunt. Hic est hujus loci sensus, quem interpres non animadvertisse. — Juxta quod hic annotavit, Latine quidem interpretatus est Valesius, Græcum vero textum. aliter, ut videre est, expressit, scilicet aliis in locis. non semel. I.DIT.

(97) Αὐτὰ καὶ αὐτοὺς καταδέσμοις τισόν. Prorūni est vocabulum artis magiae κατάδεσμοι. Sic

vetitarum artium ligamentis, et sceleratis ac nefariis carminibus 645 et incantationibus, assessores sibi adsciverunt. Et ex hominibus quidem non eodem cuncti, sed alii alios consecraverunt. Græci quidem Bacchum, Herculem, Aesculapium, Apollinem et alias quosdam homines deorum atque herorum vocabulo honorarunt. Ægyptii vero, Horum, Isim et Osirim, et alios horum similes homines deos esse existimarentur. Et qui ob eximiam soleritiam, geometriæ, astronomiæ et arithmeticæ disciplinas apud se inventas esse gloriabantur, licet judicio suo tantopere sapient, tamen modum divinæ potentiarum, et quantum inter hanc et inter mortalem brutamque naturam intersit, nequaquam intelligere et cognoscere valuerunt. Proinde turpissimas cujusque generis bestias, variasque brutorum animalium species, serpentes etiam venenatos et feras bellugas, deos appellare non dubitarunt. Phœnices item Melcatharum et Usorum et alias quosdam ignobiliores qui olim homines fuere, deos vocaverunt; Arabes similiter Dusarem quemdam et Obodam, Getæ Zamolxim, Cilices Mopsum, Amphiaraum Thebani; et alii quidem hos, alii autem istos, nihil a communi hominum natura discrepantes, sed re ipsa meros homines, deos fecerunt. Omnes quidem uno consensu Ægyptii, Phœnices et Græci, universum denique mortalium genus quod solis radiis illustratur, mundi partes et elementa, fructusque qui nascuntur e terra, divinis honoribus affecerunt. Et quod magis mirandum est, cum illorum adulteria, puerilia stupra, et mulierum raptus fateantur, nihilominus urbes omnes, vicos et agros templis, delubris et statuis compleverunt, et Artemidorus in libro i. cap. 79, φαρμακεῖα καταδέσμους simul jungit. Plato in lib. ii De legibus, pag. 935, καταδέσεις pro eodem dixit. Vide Harpocratorem in verbo καταδέσσονται. Latini ligaturas vocant Augustinus tract. 7 in Joannem: Usque adeo, inquit, fratres mei, ut illi ipsi qui seducunt per ligaturas, per præcantationes, per machina menta inimici, misceant præcantationibus suis nomen Christi. Orosius in lib. iv, cap. 43, obligamentum magicum dicit.

(98) Vulg. ἐκθέσμοις τε καὶ ἔργοις φάδαις. Scribendum est ἐπανάγκαις ex codice Fuketiano. De parebris demonibus dixi in notis ad Historiam Ecclesiasticam. — Pro ἐπανάγκαις legendum videatur ἀνάγνοις. EDIT.

(99) Vulg. Θητούς τε μέρ. Lego θητούς γε μήδυδρας. Quod licet leve est, tamen omitti non debuit.

(1) Vulg. παρ' ἐαυτῆς οὐκ ἔγρωσαν. Ille etiam transposita videntur esse vocabula; lego igitur: οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν οἱ παρ' ἐαυτοῖς σοφοί, etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. In codice Fuk. ita scribitur hic locus: Γεωμετρίας τὴν εὑρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὐχούντες, παρ' ἐαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν, etc.; quam scripturam non probro.

(2) Melkáthapor. Eusebius in lib. i De Preparatione, cap. 40, ubi Phœnicum theogiam expavit, alterum quidem Melcarthum vocal Demarontis filium, Cœli nepotem: alterum vero Usoum Hypsuranii fratrem, qui pellium tegumenta primus invenit. In codice Fuk. scriptum est Μελκάθαρον καὶ Οὖσωρον.

(5) Δούσαρις τίταν καὶ Ὀδόσαρ. Scribendum est καὶ Οὖσαρ. Arabes enim Obodam et Dusarem coluerunt, ut docet Tertullianus in libro ii ad Na-

σμοὺς τε καὶ ἐπανάγκαις φάδαις (98) καὶ ἐπαθεῖς, δυνάμεις τε ἀφανεῖς ἀμφὶ τὸν ἄερα ποταμένας, παρέδρους ἁυτοῖς ἐφειλκύσαντο. Θητούς γε μήδυδρας έθέωσαν ἐτέρους ἑτεροι· παῖδες μὲν γὰρ Ελλήνων Διόνυσον, καὶ Ἡρακλέα καὶ Ἀσκληπιόν τε καὶ Ἀπόλλωνα, ἄλλους τέ τινας ἀνθρώπους, τῇ τῶν ἡρώων καὶ θεῶν τετιμήσας προστορήτας, Αἰγύπτιος δὲ Ὄρον καὶ Ἱσιν καὶ Ὄστριον, καὶ τούτοις παρεπίσιοις πάλιν ἀνθρώπους, θεοὺς νεομοκήσαντις οἱ ἀκαθί υπερβολὴν σοφίας, γεωμετρίας τὴν εὑρεσιν, ἀστρονομίας τε καὶ ἀριθμητικῆς αὐχούντες, παρέαυτοῖς οὐκ ἔγνωσαν (1), οὐδὲ συνῆκαν οἱ σοφοί στρατηγοὶ οὐδὲ συνῆκαν οἱ λογίστας μέτρα θεοῦ δυνάμεως, θητῆς τε καὶ ἀλόγου διαφορὰν φύσεως· διδὸς δὲ πᾶν εἶδος εἰδεχθῶν κνωδάλων καὶ παντοίων ζώων γένη, ἐρπετά τε ιοβόλα καὶ θῦρας ἀγρίους, θεοὺς προτεπέν οὐκ ἀπώκνησαν. Φοίνικες δὲ Μελχάθαρον (2) καὶ Οὖσωρον, καὶ τινας ἄλλους ἀτιμοτέρους θητῶν τάλιν ἀνδράς, θεοὺς ἀντηρέουσαν, ὧς καὶ παῖδες ἀράδων Δούσαριν τίνα καὶ Ὀδόνον (3), καὶ οἱ Γεῶν (4) Ζάμολξιν, καὶ τὸν Μάχον Κλίκες, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηθαῖον· καὶ παρ' ἐτέροις ἄλλοι πάλιν ἐτέρους, τὴν φύσιν οὐδὲν τὴν θητῆτην διαλλάττονται, αὐτὸν δὲ μόνον ἀλτηῶς ἀνθρώπους· δόμοι δὴ οὖν πάντες Αἰγύπτιοι, Φοίνικες, Ελληνες, καὶ πᾶν τὸ θεόν γένος δεσμὸν τὴν φωτίζουσι, τὰ μέρη τοῦ σμοῦ, καὶ τὰ γε στοιχεῖα, τούς τε ἀπὸ γῆς βίστοντας καρποὺς (5), καὶ πρὸ γε τούτων μοιχεῖας αὐτῶν καὶ ἀρρένων φθοράς, γυναικῶν τε ἀρπαγάς δομολογούντες, οὐδὲν ήττον πόλεις πάσας καὶ κώμας καὶ χώρας, ναοῖς καὶ ἀγάλμασι καὶ λεπροῖς ἐπλήρων, τῇ τῶν θεῶν δρμοιστροπίᾳ τὰς ἑαυτῶν προσαπολύτες ψυχάς· θεοὺς δὴ τοινυν καὶ θεῶν παῖδες (6),

tiones, cap. 8. De Oboda Uranius in libro iv Aræbicarum antiquitatum. Fuit Obodas vetustissimus quidam rex Arabum, quem Nabathæi apud se sepultum divinis honoribus affecerunt, ut refert Stephanus in voce Ὀδόδα. Ab hoc multi deinceps Arabæ reges Oboda dicti; quorum duos recenset Josephus, alterum Alexandri Judæorum regis, alterum Herodis temporibus. Posterioris meminit etiam Strabo. Porro quantum quidem ex historiis conjicere licet, Arethæ atque Oboda vicissim apud Arabes regnauerunt: ita ut post Aretham Obodas, post Obodam Arethas imperaret. Idque aliquandiu manisse videtur. Jam Dusarem Nabathæi etiam coluerunt, Bacchum eo nomine designantes, ut tradit Isidorus apud Hesychium. De hoc etiam Stephanus in Dousariol. In codice Fuk. scriptum inveni δουσάριον τίνα Οὖδον.

(4) Vulg. καὶ οἰηρεκτόρ. Scribendum est καὶ οἱ Γεῶν, supple παῖδες. Notus est Zamolxis Gefarum deus. Mox legendum est καὶ τὸν Μάχον Κλίκες, καὶ τὸν Ἀμφιάρεω Θηθαῖον, καὶ πάλιν ἐτέροις ἄλλους, διατάλιν ἐτέρους, etc. Codex Fuketianus habet παρ' ἐτέροις, ἄλλοι πάλιν ἐτέρους.

(5) Vulg. βλαστοῦντας καρποὺς λείπει. Postrema vox addita est ab exscriptore hujus libri, qua scilicet designaret hic aliiquid desiderari. Certe aliquot verba deesse hic videntur. Nisi forte hic ἀπὸ κοντοῦ subaudiri placet verba quæ paulo ante præcesserunt, θεοὺς ἀντηρέουσαν. In codice Fuk. vox illa λείπει: non legitur, sed post vocem καρπούς punctum apponitur.

(6) Vulg. καὶ θεῶν πέλας. Scribendum patet καὶ θεῶν παιδας. In codice Fuk. scribitur πάλας.

ηράς τε κ' ἀγαθοὺς δαίμονας, λόγῳ μὲν ἦν παρ' αὐτοῖς ἀκούειν, ἔργον δὲ πᾶν τὸναντίον· τὰναντία γοῦν τοῖς ἐναντίοις ἐσέμμυνον· ὡς εἰ καὶ τῇδιν τις καὶ φῶτα τὰ κατ' οὐρανὸν δεῖξαι τῷ βουληθεῖς, ἀνῳ μὲν εἰς ὄψος μὴ ἐπαπτοὶ τὰς δύνεις, κατὼ δὲ εἰς γῆν τὰς χειρας βαλὼν καὶ χαμαὶ εἰς ἑδαφος βίφας, ἐν πηλῷ καὶ βορδόρῳ τὰς οὐρανίους δυνάμεις ἐπιζητοῦ· οὗτος δὴ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, φρενοβλαβεῖς καὶ δαιμόνων ἀπάτῃ πονηρῶν, τὴν ἐπέκεινα οὐρανοῦ τε καὶ κόσμου θεάν καὶ νοητὴν οὐσίαν, κάτω που ἐν σωμάτων γενέσει καὶ θητῶν πάθεσι τε καὶ θανάτοις ἐπέπειστο εἶναι· οἴστε εἰς τοσοῦτον ξιλανον ἀνοίας, ὡς καὶ τὰ φλιτατα θύειν αὐτοῖς, μηδὲ φειδῶ ποιεῖσθαι τῆς φύσεως, ἀλλ' ἡδη καὶ τὰ μονογενῆ καὶ ἀγαπητὰ τῶν τέχνων, μανίᾳ καὶ διανοίᾳ ἔκστασις κατασφάττειν· καὶ τί γάρ ἀν γένοιτο τούτου μανικύτερον, θύειν ἀνθρώπους καὶ τὰς πόλεις ἀπάσας καὶ τοὺς αὐτῶν οἰκους ἐμψυλοὶς μολύνειν φόνοις; "Η οὐ ταῦτα Ἑλλήνων παῖδες μαρτυροῦτι, καὶ πᾶσα γε ἡ ιστορία τῆς τούτων μνήμης πεπλήρωται; Κρόνῳ μὲν γάρ Φοίνικες καθ' ἔκαστον ἕτος, θύουν τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέχνων. Τῷ δ' αὐτῷ τούτῳ καὶ ἐν Ῥόδῳ (7) μηνὸς Μεταγειτνίων ἔκτῃ ισταμένου ἀνθρώπους ἔσφαττον· ἐν δὲ Σαλαμῖνι ὑψ' ἔνα περίβολον Ἀθηνᾶς Ἀγραύλιδος καὶ Διομήδους ἐλαυνόμενός τις ἀνήρ, τρίς περιέθει τὸν βωμόν· Ἐπειτα δὲ τερεύς αὐτὸν λόγχῃ ἔπαιε κατὰ τοῦ στομάχου· καὶ οὖτες αὐτὸν ἐπὶ τὴν νησίεσσαν πυρὸν ἀλοκαυτίζεν. Ἐγίγνοντο καὶ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου πλεῖσται δοαις ἀνθρωποκτονίαις, θύουντο τε τῇ Ἡρᾳ ἐν Ἡλίου πόλει, τῆς τήμερας τρεῖς, ἀνθ' ὧν Ἀμρότης (8) δὲ βασιλεὺς τὸ δεινὸν συγιδὼν, κηρύνους τοὺς Ισους ἐκέλευσεν ἐπιτίθεσθαι· καὶ ἐν Χίῳ δὲ τῷ Ὄμαδιῳ Διονύσῳ, ἀνθρωπον διαπῶντες θύουν, καὶ ἐν Τενέδῳ δὲ ὠσαύτως· ἐν δὲ Λακεδαιμονίῳ τῷ Ἀρει τὴν δι' ἀνθρώπων ἐτέλουν θυσίαν. Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ αὐτὸν τοῦτο ἐπραττον, ἀνθρωποθυτοῦντες τῷ Κρόνῳ. Ἀθηνᾶς δὲ παρθένος κατ' ἐτος ἐθύετο ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας, νῦν δὲ Ἐλαφος· ἀλλὰ καὶ Λίβυες καὶ Καρχηδόνιοι ταῖς ἀνθρωποθυσίαις τοὺς ἔσωτων ἱεροῦν θεούς. Καὶ Δουματηνὸς δὲ τῆς Ἀραβίας (9), καθ' ἔκαστον ἕτος θύουν παῖδα, διν ὑπὸ τὸν βωμὸν Ἑσπατον· κοινῶς δὲ πάντας Ἐλληνας, πρὶν ἐπὶ πολέμους ἐξιέναι, ἀνθρωποκτονεῖν ἡ ιστορία διδάσκει, Θράκης τε καὶ Σκύθας δομοίως. Ἀθηναῖοι δὲ τὰς Λεωχόρας (10) καὶ

A deorum suorum sectantes exempla, suas ipsorum animas penitus perdidérunt. Ac deos quidem deorumque filios, heroas item et bonos genios, verbo tenus ab illis appellari crebro audias. Sed res ipsa plane in diversum abit. Quippe contraria contrariis exornarunt, perinde ac si quis solem et cœli lumina alteri volens ostendere, non sursum attollat oculos, sed manibus deorsum demissis et in solum dejectis, cœlestes potestates in luto ac cœno requirat. Sic plane humanum genus, mentis stupore et pessimorum dæmonum fraude deceptum, intelligibilem Dei naturam quæ cœlum mundumque ipsum transcendit, humi in corporum ortu et in hominum affectibus atque interitu residere sibi 646 persuaserat. Homines vero eo processerunt B amentiae, ut charissima etiam pignora iisdem immolarent: nec communi saltem parcerent naturæ, sed quos unicos habebant liberos, præfurore et insania jugularent. Enimvero quid furiosius excogitari unquam potest, quam immolare homines, et universas civitates, suasque ipsorum domos civili cæde contaminare? Annon Græci ipsi his rebus testimonium suum commodant? nonne harum rerum commemoratione omnis scatet historia? Saturno quidem Phœnices quotannis charissimos et unicos liberos mactabant. Eidem in insula Rhodo, die sexto mensis Metagitionis, homines immolabant. Item apud Salaminem, in Minervæ Agraulidis et Diomedis templo, moris erat ut vir quidam aliis ipsum persequentibus aram ter circuiret: deinde sacerdos lancea pectus ejus configeret, atque ita hominem accenso rogo impositum penitus concremaret. Sed et in Aegypto plurimæ hominum cædes perpetrabantur. Nam Heliopoli tres quotidie homines Junoni immolabantur: cuius rei atrocitatem Amosis rex animadvertis, eorum loco totidem cereos homines substitui jussit. In insula autem Chio, hominem Baccho Omadio sacrificabant, itemque in Tenedo. Lacedæmonie quoque humana hostia Marti immolabatur. Idem siebat in Creta, ubi Saturno hominem sacrificabant. Laodiceæ in Syria, virgo quotannis mactabatur Minerva; cuius loco nunc cerva immolatur. Afri quoque et Carthaginenses humanis victimis deos suos placabant. Dumateni quoque in Arabia quotannis puerum im-

(7) Vulg. Τῷ δ' αὐτὸν τούτῳ καὶ ἐπὶ Ῥόδῳ. Scribendum ex Porphyrio τῷ δ' αὐτῷ τούτῳ supple Κρόνῳ.

(8) Vulg. ἀψ' ὁρὶ 'Αμρότης. Scribendum est procul dubio ἀνθ' ὧν ex Porphyrii libro II, *De abstinentia*, quem hic pone ad verbum exscripsit Eusebius noster. Et sic codex Fuk. scriptum habet.

(9) Vulg. Καὶ δ' οὐ μάγνη, οἱ δὲ τῆς Ἀραβίας. Legō καὶ Δουματηνὸς δὲ ex Porphyrio in libro citato, quanquam apud Porphyriū vulgo legitur Δουμάτιοι. Nec aliter scribunt apud Eusebiū in libro quarto *De Preparatione*, c. 16. Sed Δουματηνὸς, ut dixi, magis placet. Stephanus Δουμαθα, πόλις Ἀραβίας, δι πολιτης, Δουμαθηνός, ὡς Γλαύκος ἐν β' Ἀραβίῃ ἀρχαιολογίας. Certe Arabes in suis patronymicis hanc lere terminationem habent.

(10) Τὰς Λεωχόρας. Desunt hæc verba apud Porphyrium, quæ Eusebius noster de suo adjecit.

Sane Porphyrius cum de humanis victimis ageret, et de Atheniensibus loqueretur, hoc exemplum omittere non debuit. Leus quidam olim fuit apud Athenienses, Orphei filius, ut ait Suidas; qui cum Attica fame laboraret, responsuque esset ab Apolline Delphico, urhem non aliter salvam fore, nisi quispiam ex civibus filias suas diis immolaret, tres filias virginis pro salute urbis mactandas obtulit, Phasitheam, Theopen et Eubulen. Alianus in libro XII *Variæ Historiæ*, cap. 28, pro Phasitheâ Praxitheam nominat. Nihil frequentius occurrit apud Græcos oratores, quam harum Lei filiarum mentionem; ut apud Aristidem in *Panathenaico*; Libanium in *Declamatione XIII*; Demosthenes seu quis alias auctor in oratione quæ Ἐπιτάξιος inscribitur, hunc Leum inter ἐπωνύμους seu tribuum conditores annumerat, a quo Leontis tribus nomen accepert.

molabant, quem sub ara sepelire consueverant. Deinde omnes Græcos, antequam ad bellum proficerentur, hominem immolare solitos docet historia. Thracæ item et Scythæ idem fecisse inmemorantur. Athenienses etiam Lei filias virgines, et Erechthei filiam apud se immolatas referunt. Jam vero in urbe Roma, die festo Jovis Latiaris hominem hodieque immolari quis ignorat? Atque hæc ita se habere probatissimi philosophi testimonio suo confirmarunt. Quinetiam Diodorus, qui compendium bibliothecarum composuit, ducentos præcipue nobilitatis pueros ab Afris publice Saturno immolatos refert; trecentos autem alias ultro totidem numero filios immolando obtulisse. Dionysius

Sic enim ait: Ἡχτρέσσαν οἱ Λεοντῖδαι μυθολογούμενας τὰς Λεωχόρας, ὡς αὐτὰς ἐδοσαν σφάγιον τοῖς τολταῖς ὑπὲρ τῆς χώρας. Meminit etiam Clemens Alexandrinus in *Proleptico*, Gregorius Naz. in carmine *De virtute*, et ex recentioribus Leopardus in lib. xix, cap. penultimum.

(11) *Kαὶ τὴν Ἐρεχθίων θυγατέρα*. Erechtheus Pandionis filius sex habuit filias: Protageniam, Pandoram, Procrim, Creusan, Orythiam et Chthoniam. Harum duæ natu maximæ, Protagenia scilicet et Pandora, cum hostilis exercitus ex Boeotia in Atticam irrupisset, se pro salute patriæ mactandas obtulerunt. Quas Athenienses magnis honoribus post mortem coluerunt, et virgines Hyacinthidas appellerunt, eo quod immolate fuissent in Atticæ pago Hyacintho, supra Sphendalensem pagum. Ita scribit Phanodemus in libro *Rerum Atticarum*, teste Suida in voce παρθένοι. Ex quo lucem capit Ciceronis locus in oratione pro Sextio, ubi ait: *Mortem quam etiam virgines Athenis, regis opinor Erechthei filia, pro patria contempssisse dicuntur, ego vir consularis, etc.* Diodorus Siculus in lib. xvii: *Φωκίων μὲν χρηστὸς ἔφη, δεῦ τους ἐξιτησομένους μιμήσασθαι τὰς Λεωχόρας καὶ τὰς Ὑακινθίδας, καὶ τὸν θάνατον ἔκουσις ὑπομεῖναι ἔνεκα τοῦ μηδὲν ἀντίκεστον παθεῖν τὴν πατρίδα.* Meminit etiam earum Demosthenes, seu quis alius in oratione quæ Epitaphios inscribitur: *Ἅδεσσαν ἀπαντες Ἐρεχθίδαι τὸν ἐπιώνυμον αὐτῶν Ἐρεχθίανεκα τοῦ σῶσαι τὴν χώραν, τὰς αὐτοῦ παῖδας δές Ὑακινθίδας καλοῦσιν, εἰς προύπτον θάνατον δόντα ἀναλόσται.* Alii quatuor duntaxat Erechthei filias fuisse dicunt, quæ inter se conjuvaverunt, ut, si una ipsasum moreretur, cæteræ se interficerent. Postea cum Eumolpus Eleusiniis opem ferens, cum magnis Thracum copiis in agrum Atticum irrupisset, Erechtheo oraculum consulenti responsum est, victorian penes Athenienses futurum, si Erechtheus filiam immolasset. Erechtheus itaque Chthoniam filiam natu minimam immolavit: quo facto reliquæ tres sicut sacramento sese obstrinxerant, mortem sibi conservarent. Ita Apollodorus in *Bibliotheca*, Hyginus fabula 46 et 238, apud quem corruptum est Chthonie nomen. Illas tres Erechthei filias Chthoniae sorores, Euripides in Erechtheo ζεῦγος τριπάθενον vocaverat, ut testatur Hesychius, easque post mortem in Hydas esse conversas finixerat. Theon in Aراتi *Phænom.* Εὔριπος γοὺν ἐν Ἐρεχθεί τὰς Ἐρεχθίων θυγατέρας, θάσας φησι γενέσθαι τρεῖς οὖσας. Tοιοῦ quod ad Hyacinthidas pertinet, quidam eas non Erechthei filias, sed Hyacinthi cuiusdam esse dixerunt. Sic Harpocration in voce Ὑακινθίδες, Hyginus fabula 238: *Hyacinthus, inquit, Spartanidem filiam immolavit ex responsu pro Atheniensibus.*

(12) *Kατὰ τὴν μεγάλην πόλιν*. Male interpretes Megalopolim verterunt. Nam Porphyrius, cuius verba hic usurpat Eusebius, urbem Romanam ita appellavit more saceruli sui, ut jampridem notatum

Α τὴν Ἐρεχθίων θυγατέρα (11) σφαγιασθεῖσαν μνημεύουσιν. Ἄλλος Εἴτι καὶ νῦν τίς ἀγνοεῖ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν (12), τῇ τοῦ Λατριαρίου Διὸς ἔορτῇ σφαγιαζόμενον ἄνθρωπον; Ταῦτα μὲν φιλοτέρων οἱ καὶ δοκιμώτατοι, μεμαρτυρήκασιν οὖτες ἔχειν. Διὸς δῶρος δὲ δὲ τὰς βιβλιοθήκας ἐπιτεμών, φησι τῷ Κρόνῳ διασκούσους τῶν ἐπιφανεστάτων παλέων, δημοσίᾳ θύσαι τοὺς Λίθιας, οὐκ ἐλάττους δὲ ἐπιδοῦναι τῇ θυσίᾳ τριακούσους ἔτέρους (13). δὲ τῆς Ῥωμαϊκῆς ιστορίας συγγραφεῖς Διονύσιος, δονομαστὶ αὐτὸν (14) τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, αἰτήσαις ἄνθρωποισθας ἐν Ἰταλίᾳ, παρὰ τῶν καλουμένων Ἀδοριγηνῶν. Τοὺς αἰτηθέντας οὖν φησι, καρπῶν μὲν ἀπάντων τὸ λάχος ἀποθύσαι τοῖς θεοῖς, διτὶ δὲ μὴ καὶ ἀγνθρώπους θύ-

B est a Josepho Scaligero in *Animadversionibus Eusebianis*, pag. 55. Certe Libanius in oratione quæ βασιλικός inserbitur, urbem Romam sic nominat. Porro quod ait Porphyrius, Romæ in Jovis Latiaris festo adhuc sua cælestis hominem immolatum fuisse, confirmat etiam Lactantius in lib. i, cap. 21: *Siquidem, inquit, Latiaris Jupiter et nunc sanguine colitur humano. Prudentius in lib. i contra Symmachum:*

Funditur humanus Latiari in munere sanguis. De hoc festo loquitur Dio Cassius in lib. xliii, p. 551: *"Ἐν τε ταῖς ἀνοχαῖς δὲ πολιαρχοῖς τὰ Λατιάρια οὗτοί ἀλλας προστήκοντα αὐτῷ, οὗτοί εἰν τῷ καιρῷ ἔκεινω γίνεσθαι εἰλιθία ἐποίησεν. Celebrabantur autem Latiaria mense, ut opinor, Decembri. Quippe eo mense munus gladiatorium edebatur, ut discimus ex kalendario Heruvartii. Mos autem erat in Latiari sacro, ut gladiatori qui in pugna fuerat occisis, crux adhuc calidus Jovi libaretur, et quasi in faciem ejus jactaretur, ut scribit Cyprianus in libro *De spectaculis*, et Tertullianus in *Apologetico*, cap. 9. Illustris est Justini locus in *Anologia ad senatum*, ubi de hoc sacro loquitur: *Ταῦτα τῷ παρ' ὅμν τιμωμένῳ εἰδώλῳ· φῶν μόνον ἀλλογυνών ζώων αἵματα προσφρίνεται, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διτὶ τοῦ παρ' ὅμν ἐπιτιμοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόχυτιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιούμενοι, id est: Eadem facientes que a vobis sunt crudam idolo quod colitis. Cui non solum animantium sanguis aspergitur, sed etiam humanus crux, viro apud eos clarissimo ac nobilissimo hanc ex hominum occisorum sanguine libationem faciente. Ex quo loco colligimus prætorem urbanum hoc sacrificium peregisse: nec hominem Jovi immolatum fuisse, ut ait Porphyrius, sed tantum gladiatoris in arena occisi sanguinem Jovi propinatum.**

C (13) *Τριακούσους ἔτέρους*. Ilujus loci sensum non est assuetus interpres, qui vertit, et *nihilominus trecentos alios sacrificio addidisse*. Atqui ἐπιδημεῖαι proprie dicitur de patribus, qui liberos diis immolando tradunt, ut de Leo Athenensi supra vidimus. Cum igitur nobiles in Africa trecentos pueros diis mactandos obtulissent, ait Diodorus trecentos alios ab aliis itidem oblatis fuisse, ut suam erga deos pietatem non minus quam priores illi testificarentur. Cæterum malum legere διακοστους pro τριακούσους. Certe adi hic scribendum est διακοσιους, aut supra pro διακοσιους, scribendum est τριακούσους.

(14) *Vulg. αὐτῷ δρομαστὶ*. Scribendum puto αὐτῷ δνματι αὐτὸν τὸν Δία, quam scripturam in interpretatione mea secutus sum. Fallitur autem Eusebius noster. Neque enim a populis aboriginis, sed a Pelasgis deos id postulasse scribit Dionysius Halic, pag. 16; nec jugulatos ab iis homines, sed extra patriam ablegatos. In codice Fuk. deest *vul-* αὐτῷ.

σαν, παντοίας περιπεσεῖν συμφοραῖς· μὴ πρότερον τε κακῶν παῦλαν σχεῖν, ἢ δεκατεῖσαι ἕαντος· οὕτω δὲ οὖν ἀνθρώπων δεκάτας ἀφιρουμένους τε καὶ θύοντας, ἐρημίας αἰτίους γενέσθαι τῇ χώρᾳ. Τοσούτοις κακοῖς τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος κατετρύχετο πρότερον. Οὐκ ἡρκεῖ δ' ἐπὶ τούτοις τὸ κακῶν πράττειν, μυρίας δὲ καὶ ἀλλαῖς ἀνηκέστοις καταδεδόλωτο συμφοραῖς· ὅμοι γάρ τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης θνητή, "Ἐλληνά τε καὶ βάρβαρα, ὡς ὑπὸ δαιμονιῶν ἐνεργεῖας οἰστρούμενα, δεινῆ καὶ χαλεπωτάτη νόσῳ διεστασίᾳ", τῷ διμικτὸν εἶναι καὶ ἀκατάλλακτον αὐτὸν πρόδες ἔως τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὃνδε κάτετεσ τοῦ μεγάλου σώματος τῆς κοινῆς φύσεως διεπασμένου, ἐφ' ἐκάστῃ τε γωνίᾳ γῆς ἀποσταύντων ἀνθρώπων, καὶ νόμοις καὶ πολιτείαις διαμαχομένων ἀλλήλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξαγριουμένων, πυκναῖς ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐπαναστάσεσσιν, ὥστ' ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου, μάχαις ταῖς κατ' ἀλλήλων καὶ πολέμους σχολάζειν, μὴ ἔξειναι τέ τοι τῷ βιουλομένῳ στέλεσθαι, μὴ πολεμίου τρόπον καθωπλισμένῳ, κατ' ἄγρους τε καὶ κατὰ κώμας, ἔιφηφορεῖν τοὺς γεωπόνους (15), καὶ μᾶλλον τῶν πρόδες γεωργίαν ὄργανων, τὰς ἐνόπλους κεκτῆσθαι παρασκευάς, τά τε ληγέσθαι καὶ ἀνδραποδίζεσθαι τοὺς ἐκ γειτόνων, ἐπ' ἀρετῆς τίθεσθαι μέρει. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν ὃν ἐλογοπόίησαν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν, αἰσχράς καὶ παρανόμους ζωῆς ἐψόδια προσλαβόντες, παντοίος τρόποις ἀκολασίας, ὅμοι τοῖς σώμασι, καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς προσδιέθειραν· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὅρους ὑπερβάντες τῆς φύσεως, ἐπέκεινα ἔχώρουν ἀρρήτοποις τε καὶ τ' ἀκοαῖς ἀπίστα κατ' ἀλλήλων ἐμπαρειοῦντες· ἐξφρένες τε ἐπ' ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμεθίκην ἣν ἔσει τῆς τλάνης αὐτῶν ἐν ἕαντοῖς ἀπολαμβάνοντες, ἢ φασιν ἵεροι λόγοι· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς περὶ Θεοῦ φυσικὰς ἐννοίας παταρέψαντες, ἀπρονόητα μὲν καὶ ἀνεπιτρόπευτα, τὰ τῆς πάντας ἄγρουν, ἀλόγῳ δὲ καὶ αὐτομάτῳ φύσει, εἰμαρμένης τε ἀνάγκη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίων τε καὶ οὐστασιν ἀνετίθεσαν. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ τὰς σφῶν ψυχὰς τύεῖς συνδιαφεύγεισαι τοῖς σώμασιν ὑπολαμβάνοντες, θηρώδη ζωὴν καὶ βίον ἀδίκων διῆγον, οὐ ψυχῆς οὐσίαν διερευνώμενοι, οὐ θείας χρίσεως δικαιωτήρια προσδοκῶντες, οὐκ ἀρετῆς ἐπαίθα, οὐκ ἀδίκου βίου τιμωρίας ἐν νῷ βαλλόμενοι· ἦδη δὲ καὶ διὰ θνητού πολυτρόποις κακίας εἰδεῖσι, θηριώδεις κατετήκοτο βίοι, οἱ μὲν μητράσι μιγνύμενοι μίκιν ἐκθεσμον καὶ παρανομωτάτην, οἱ δὲ τὰς ἀδελφὰς αὐτῶν γαμοῦντες, οἱ δὲ τὰς αὐτῶν θυγατέρας διαφεύροντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς ἐπιδημοῦντας ἔνους κατασφάττοντες, οἱ δὲ καὶ ρεῶν ἀνθρωπειῶν ἀπογευμενοι, οἱ δὲ ἀγρόνη τοὺς γεγρακότας ἀποπνίγοντες, καὶ πειτα τούτοις ἐστιώμενοι, οἱ δὲ κυστὶν ἔτι ζῶντας παραβάλοντες. Ἐπιλείψει μὲ δὲ χρόνος, τὰ πάντα τῆς πα-

¹⁵ Röm. 1, 27.

(15) Εἰφηφορεῖτον τοὺς γεωπόνους. Certe sub initium imperii Diocletiani, in Gallia rusticani coniuratione inter se facta arma arriperant, et illinera infestabant, Baçaudarum sibi nomine imposito,

A sius verc, qui res gestas populi Romani scriptis prodidit, 647 ipsum nominatum Jovem et Apollinem in Italia postulasse scribit ab iis qui Aborigines dicebantur, ut homines immolarent; istos vero a quibus id postulatum fuerat, omnium quidem fructuum partem diis sacrificasse: sed quoniam homines quoque immolare supersedissent, in maximas calamitates incidisse; nec his malis prius esse liberatos, quam se ipsos decimassent. Ita cum hominum decimas persolvere ac sacrificare compellerentur, ipsos regionem suam vacuam ac desertam ab incolis praestitisse. Tot ac tantis calamitatibus humanum genus antea premebatur. Nec tamen ejusmodi infelicitas sola erat: sed præterea infinitis aliis iisque acerbissimis malis atterebatur. B Omnes enim nationes quæ per orbem terrarum dispersæ sunt, tam Græcorum quam barbarorum, veluti dæmonum impulsu concitatæ, gravissimo seditionis morbo concussæ sunt: adeo ut humanum genus nulla inter se communione aut concordia jungeretur; conimuni naturæ corpore hinc inde divulso, et per singulos fere orbis angulos disjunctis hominibus, et, ob legum atque institutorum discrepantiam, inter se decertantibus. Neque id solum, verum etiam crebris motibus efferti, se ipsos mutuo appetebant: adeo ut bellis assidue et præliis intestinis districti, ætatem agerent; nec quisquam auderet nisi hostilem in modum armatus peregre proficiisci. Quinetiam per agros et vicos, gladiis cincti erant agricola, et arma potius, quam instrumenta ad culturam agrorum necessaria sibi comparabant; virtutisque loco ducebant, latrociniari et ex viciniis locis captos in servitutem abducere. Neque his contenti, ex fabulis quas de diis consenserant, turpis ac sceleratae vita occasionem arripientes, corpora simul atque animos omni intemperantiae genere corrupserunt. Neque vero his acquieverunt; sed ipsos naturæ terminos prætergressi, longius processere, nefanda quædam et audiunt incredibilia in se ipsos flagitia perpetrantes. Masculi enim in masculos turpitudinem operati sunt; et mercedem quam oportuit erroris sui in semelipsis receperunt, ut sacre loquuntur litteræ.¹⁶ Ac ne his quidem contenti, notiones etiam de Deo sibi a natura inditas depravarunt. Et res quidem humanas nullius cura ac providentia regi existimarent; casui 648 autem fortuito ac temerario, et fatali necessitatibus, universi bujus ortum constitutionemque tribuerunt. Neque hic finem facientes, suos etiam animos una cum corporibus interire arbitrati, belluinam quamdam ac minime vitalem vitam agere instituerunt, non animi naturam perseruantes, nec divini judicij expectantes tribunal, nec virtutis præmia, nec injustæ vitæ parata supplicia animo revolventes. Quinetiam integræ gentes

ut seribunt Orosius, Eutropius, et Mamertinus in Panegyrico Maximiani. Porro ex hoc Eusebii loco discimus, id genus latrociniū per totum fere orbem Romanum grassatum fuisse.

variis nequitiae generibus mancipatae, ferina quadam vivendi ratione, quasi diurno morbo contabescabant. Alii enim nefario et maxime illegitimo concebuit cum matribus miscebantur, alii sorores suas in matrimonium ducebant, alii filias vitiabant. Ac nonnulli quidem peregrinos qui ad ipsos advenierant, obtruncabant. Quidam humanis carnibus vescebantur, quidam etiam senioribus laqueo gulam frangentes, eosdem postea devorabant; alii denique eos adhuc vivos, canibus laniando objicere consueverant. Dies me desiceret, si universa mala veteris illius morbi, qui totum genus humanum oppresserat, commemorare nunc vellem. Haec igitur sunt aliaque his similia prope infinita, ob quæ clementissimus Dei Sermo rationalis gregis licet sibi repugnantis vicem miseratus, olim quidem per prophetas suos, et longe antea per quosdam Deo amabiles viros; deinde vero per alias qui postea celebres existiterunt, eos qui deplorati erant ac perditi, legibus suis et hortationibus variis ac præceptionibus ad recuperandam valeitudinem excitavit; hujusmodi principia ac fundamenta divini cultus in animis mortalium præstrenens. Sed cuin hominum genus non iam humano auxilio, sed præstantiore vi ac potentia indigeret; quippe quod vago errore hac illac circumferretur, et crudelissime disperperetur non a lupis et feris bestiis, verum a terrimis dæmonibus, et diris spiritibus qui animos perdunt; tandem ipse Dei Sermo, optimi Patris voluntati obtemperans, lubentissime ad nos venit, et nostra ingressus est castra. Causæ porro ejus in terras adventus, exs fuere quas supra memoravi. Ob quas omnes ille ad mortalium cœtus et colloquia descendens, non id quod familiare et usitatum ipsi erat præstilil; quippe qui expers esset corporis, et universum mundum occulta quadam et invisibili ratione permearet, cunctisque tam cœli quam terrarum incolis 649 potentia sue magnitudinem operibus ipsis declararet. Sed novo quodam et inusitato agendi modo usus est. Mortali enim corpore assumpto, cum mortalibus colloqui et versari dignatus est; eo consilio, ut mortalium genus per sui simile servaret.

CAPUT XIV.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ.

Nunc vero quam ob causam incorporeus Dei Sermo, corpore velut instrumento quodam assumpto, ad homines accesserit, exponamus. Quanam porro alia ratione, divina substantia quæ materiæ expers est, nec sub tactum aut aspectum cadit, Deum in materia et deorsum humi quærentibus seipsam poterat ostendere? præsertim cum omnium rerum salorem et effectorem, aut nollent aut certe non possent inspicere, nisi seipsum sub humana forma ac specie videndum præbuisset. Itaque, assumptione mortali corpore velut aptissimo instru-

φέρε δὴ μετὰ ταῦτα, καὶ δὲ ἦν αἰτίας δργάνω σύμπατι χρησάμενος εἰς ἀνθρώπων διατριβές παρῆι δισώματος τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐξεπιμεν. Καὶ πῶς ἂν δὲλλως θεῖα καὶ ἀναφῆς, δῦλός τε καὶ ἀόρατος οὐδέται, τοῖς ἐν γενέσει τὸν Θεὸν καὶ ἐπὶ γῆς κάτω ζητουσιν, δὲλλως πως οὐ δύναμένοις (16) η μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιοργόν τε καὶ ποιητὴν ἐποπτεύειν, η δὲ ἀνθρωπεῖου σχῆματός τε καὶ εἰδους, ἐκτῇ ἔφηνεν; "Οθεν δὲ δργάνου θηντοῦ καταλήγου θηγήματος, τοῖς θηντοῖς εἰς δυμίλαν κατήσει, διε δὴ τοῖς αὐτοῖς φίλον ἦν· τὰ δημοτα γοῦν, φασι, τοῖς δυμοῖς

(16) Vulg. τῆς ἑραρτίοις λογικῆς ἀγέλης. Vetus interpres legisse videtur τῆς ἐν ἀνθρώποις λογικῆς ἀγέλης. Sic enim verit, Gregis rationis participis qui ex hominibus constat, misericordiam capere coepit. Ego vero mallem legere τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ἀγέλης. Sic enim Eusebius Deum Verbum vocare solet pastorem gregis rationalis. Codex tamen Fuk. habet τῆς ἐν ἀνθρώποις compendiose scriptum.

(17) Vulg. ὡς δὲ οὐκέτ' ἀνθρωπεῖας. Scribendum est ὡς δὲ οὐκέτ' ἀνθρωπεῖας, etc., vel ut est in Codice Fuk. ὡς οὖν.

(18) Ὡρ δὲ ἐνεκα πάντων. Olim conjecterāt scribendum esse ὡν δὲ ἐνεκα σπεύδου εἰς θηντῶν

D δυμίλας, vel certe παριών, quia conjectura certissima mihi videtur. Quamvis enim ex vulgata lectio idem sensus elici possit, tamen si eam reliquem, non video quo referri possint hæc verba εἰς θηντῶν δυμίλας. Tandem vero codex Fuk. conjecturam nostram confirmavit, in quo scribuntur ὡν δὲ ἐνεκα πάντων εἰς θηντῶν δυμίλας παριών.

(19) Vulg. δὲλλως Θεοῦ δυναμέστους. Totus hic locus ita emendandus est, δὲλλως τε οὐ δυναμένοις η μὴ βουλομένοις, τὸν τῶν ἀπάντων γενεσιοργόν τε καὶ ποιητὴν ὑποπτεύειν, εἰ μὴ δὲ ἀνθρωπεῖου σχῆματός τε καὶ εἰδους ἑαυτὸν ἔφηνεν. In cod. Fuk. legi- iung δὲλλως πως οὐ δυναμένοις.

φιλα· τοῖς δῆτα χαίρουσι τῇ πῶν δρωμένων αἰσθήσει, ἐν ἀγάλμασι τε καὶ ξόνων ἀψύχων γλυφαῖς θεοὺς ἀναζητοῦσιν, ἐν ὅλῃ τε καὶ σώματι τὸ θεῖον εἶναι φανταζομένοις, θνητούς τε ἀνδρας θεούς ἀναγορεύουσιν, κατὰ ταῦτά πῃ (20) ἔστον δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἔδεικνυ· διὸ δὴ νεών πανάγιον αὐτὸς ἔκυπτος σωματικὸν δργανον κατεσκευάσατο, λογικῆς δυνάμεως αἰσθητικὸν οἰκητῆριον, ἄγαλμα σεμνὸν καὶ πανίερον, ξόνου παντὸς ἀψύχου προτιμότερον. Τὸ μὲν γάρ εξ ὅλης ἀψύχου δεσκηλον, χεροὶ βαναύσων ἀνδρῶν ἐν εἰκόνι χαλκοῦ καὶ σιδῆρου, χρυσοῦ τε καὶ ἑλέφαντος, λίθων τε καὶ ξύλων ἐν ὅλῃ τετεχασμένον, προσφυὲς ἀν εἴη δαιμόνων οἰκητῆριον· τὸ δὲ ἔνθεον ἄγαλμα σοφίας ἐνθέου δυνάμει πεποικιλμένον, ζωῆς μετείχε καὶ νοερᾶς οὐσίας, ἄγαλμα πάσης ἀρετῆς ἐμπλεων, ἄγαλμα Θεοῦ Λόγου οἰκητῆριον, νεώς τε ἄγιος ἀγίου Θεοῦ· οὐδὲ δὴ ἔνοικος Λόγος, θνητοῖς μὲν διὰ τοῦ συγγενοῦς συνῆν τε καὶ ἀγρωπίζετο, οὐδὲ μὴν ὑπέπιπτε ταῖς διδοιποτεῖαις, οὐδὲ ἀνθρώπου ψυχῆς τρόπον, τῷ σώματι κατεδεσμείτο, οὐδὲ γε χείρων αὐτὸς ἔκυπτος γενέμενος, τῆς οἰκείας θετήτος μετεβάλλετο. Ως γάρ οὐδὲ τῇλιον φωτὸς πάθοισιν τι ἀκτίνες, τὰ πάντα πληρῶσται, καὶ σωμάτων νεκρῶν καὶ οὐ καθαρῶν ἐφαπόμεναι, τάντη πολὺ πλέον ἡ ἀσωμάτος τοῦ Θεοῦ Λόγου δύναμις, οὗτ' ἀν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὗτ' ἀν βλαβεῖη, οὐδὲ ἀν χείρων ποτὲ ἔκυπτης γένοιτο, σώματος ἀσωμάτως ἐπαφωμένη· οὕτω δῆτα δὲ κοινὸς ἀπάντων Σωτῆρ, εὐεργετικὸν ἔκυπτον τοῖς πᾶσι καὶ σωτῆριον παρέσχε, διὸ ὁργάνου οὐ προβέβλητο ἀνθρώπου, οἵα τις μουσικὸς ἀνήρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν δεικνύμενος. Ὁρφέα μὲν δὴ μῦθος Ἐλληνικὸς, παντοῖα γένη θηρίων θέλγειν τῇ ώδῃ, ἔξτημαροῦν τε τῶν ἀγρίων τοὺς θυμούς, ἐν ὁργάνῳ πλήκτρῳ κρουομένων χορδῶν, παραδίδωσι· καὶ τοῦτο Ἐλλήνων ἀδεταί χορῷ, καὶ πιστεύεται ἀψύχος λύρᾳ τιθασσεύειν τοὺς θῆρας, καὶ δὴ καὶ τὰ δένθρα, τὰς φηγούς μετεβάλλειν, μουσικὴ εἰκοντα. Τοιχαροῦν δὲ πάνστρος καὶ παναρμόνιος τοῦ Θεοῦ Λόγου, ψυχαῖς ἀνθρώπων πολυτέροις κακίαις ὑποβεβλημέναις, παντοῖας θεραπείας προβαλλόμενος, μουσικὸν δργανον χεροὶ λαβῶν αὐτοῦ ποτέμα σοφίας τὸν ἀνθρώπον (21), ώδάς καὶ ἐπωδάς διὰ τούτου λογικοῖς, ἀλλ' οὐκ ἀλόγοις (22), θηροῖς ἀνεκρούστο, πάντα τρόπον ἀνήμερον Ἐλλήνων τε καὶ βαρβάρων, πάθη τε ἀγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξάμενος καὶ νοσούσταις γε ψυχαῖς ταῖς τὸ θεῖον ἐν γενέσει καὶ σώμασιν ἀναζητοῦσαις, οἵα τις λατρῶν ἄριστος, συγγενεῖ καὶ καταλήλω φθηθήσατι θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ παρίστη. Καπειτα σωμάτων οὐχ ἥττον τὴν ψυχῶν ἐπιμελόμενος, σαρκὸς μὲν δρθαλμοῖς ἥν δρῦν θαύματά τινα παράδειξα καὶ θεῖκὰς τεραστείας τε καὶ δυνάμεις, ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς θτῆχει διδασκαλίας, πάντα δὲ πεπετλεῖ δι' οὐ ἀνείλθεν

(20) Vulg. καὶ ταῦτα πῃ. Procul dubio scribenum est κατὰ ταῦτα πῃ, id est, eodem modo Dei sermo sese ostendit. Ita plane codex Fuketii.

(21) Αὐτὸν ποτέμα σοφίας τὸν ἀνθρώπον. Naturam humanaum quam Christus assumpsit, Eusebius vocat τὸν ἀνθρώπον, eo more quo Latini Patries de Christo dicere solent, quod hominem as-

A mento, cum hominibus congressus est, quoniam id illis familiare acceptumque erat. Simile enim simili gaudet, ut vulgari fertur proverbio. His ergo qui oculorum sensu ducebantur, et qui in statuis et simulacrorum sensu parentium sculpturis divinitatem quarebant; quique in materia et in corporibus divinum numen inesse sibi persuaserant; homines denique mortales deorum nominibus appellabant; eo modo Dei Sermo semetipsum ostendit. Hac de causa instrumentum corporis sibimet ipse apparavit, velut sacrosanctum quoddam templum, et rationalis facultatis sensibile domicilium: simulacrum plane augustum et sacrum, omnique inanimenta statua longe præstantius. Nam hæc quidem nuptie imagines ex materia sensus expertise, ære videlicet ac ferro, auro vel ebore, ligno vel lapidibus, vilium artificium manibus elaboratae, aptissimum præbent demonibus domicilium. Illud vero divinum simulacrum omnipotente industria divinæ sapientiae expolitum, vita et intellectualis substantia particeps fuit. Simulacrum plenum omni genere virtutis, ipsiusque Dei sermonis domicilium, et Dei sanctissimi sacrosanctum delubrum. In quo Dei C Sermo inhabitans, cum ipsis quidem mortalibus per instrumentum quod ipsis familiare et cognatum erat, simul versatus et ab iisdem agnitus est: non tamen iisdem quibus illi affectibus succubuit; nec quemadmodum humanus animus, corporis vinculie adstrictus est; nec seipso deterior factus, divinitatem propriam immutavit. Nam ut solis radii qui omnia compleant, et qui cadavera aliaque continent corpora, nihil tamen inde patiuntur: sic, et multo etiam **650** magis, incorporea divini sermonis potentia, nec patitur quidquam, nec detrimentum substantiae suæ sentit, nec deterior unquam seipsa existit, ubi ipsa quæ spiritualis est, corpus attigerit. In hunc igitur modum communis omnium Servator, beneficium se ac salutarem omnibus præstitit; non aliter ac musicus quidam per instrumentum corporis humani quod assumpserat, velut per lyram quamdam, artis suæ peritiam ostendens. Orpheum quondam omnia bestiarum genera canta delinisse, et instrumenti fidibus plectro percussis belluarum immanium fuorem mitigasse, Græcorum fabulæ narrant. Atque id passim et canitur a Græcis, et verum esse creditur; lyram scilicet animæ expertem seras mansuefuisse, et quercus suavitate cantus delinitas immutasse. Verum sapientissimus omnisque harmoniæ peritissimus Dei Sermo, cum hominum animis multiplici improbitate corruptis omne curationis genus adhiberet, sumpto in manus instrumento musico a sua ipsius sapientia fabricato, humana scilicet natura, eo instrumento

sumpsert. Sic paulo ante usurpat Eusebius, cum ait, διὸ ὁργάνου προβέβλητο ἀνθρώπου. Occurrat etiam infra.

(22) Αλλ' οὐκ ἀλόγοις. Hæc verba desunt in codice Fuk., et a scholiaste addita mihi videuntur.

cantica et quasi incantamenta quædam, non brutis, A aut illæ, sed ratione præditis animantibus insonuit, moresque omnium tam Græcorum quam barbarorum mansuefecit; et feroce ac belluinas animorum perturbationes, cœlestis doctrinæ remediis persanavit. Et tanquam præstantissimus quidam medicus languentibus hominum animis qui Deum in materia et in corporibus pervestigabant, cognatum et familiare adhibens medicamentum, Deum in homine spectandum exhibuit. Posthac vero cum corporum non minus quam animorum curam gereret, stupenda quædam miracula, et divina prodigia, et omnipotentiae ipsius opera, oculis corporeis cernere licebat. Interim vero auribus corporeis salutaria præcepta ipse ore ac lingua corporea insusurrare non destitit. Cuncta denique per hominem quem B assumpserat, gessit, eorum causa qui non aliter, sed ea sola ratione divinitatem ipsius agnoscerre poterant. Atque hæc ille Patris sui consiliis obtemperans administravit, idem semper manens qui ante erat apud Patrem: non immutata substantia, nec amissa natura; nec carnis vinculis constrictus; nec in eo quidem loco in quo humanum ipsius vasculum versabatur, consistens; alibi vero adesse nequaquam valens. Sed eo ipso tempore quo inter homines versabatur, præsentia sua universa complebat; eratque **651** cum Patre, et in Patre inerat; et omnium simul tam quæ in celo quam quæ in terra sunt, tum maxime curam gerebat. Nec quidquam illi perinde ac nobis obstabat, quo minus præsens ubique adasset; nec divina opera more solito edere, ullatenus prohibebatur. Sed ea quidem quæ a seipso erant, naturæ humanæ tradidit; quæ vero ex ipsa erant mortali natura, ipse vicissim non accepit. Et divinam quidem potentiam mortali impertivit naturæ; ipse tamen ex ejus participatione nihil hausit. Itaque nec ulla labo maculatus est, dum corpus ipsius in lucem ederetur; nec rursus dum dissolveretur, ullum ipse utpote imparabilis, detrimentum substantiæ passus est. Nam neque si quo casu frangatur lyra, aut chordæ utpote fragiles disrumpantur, eum qui lyram pulsat, pati aliquid ipsum necesse est. Nec si forte sapientis cujuspiam corpus supplicio affici contingat, sapientiam quæ in eo est, aut animum qui in ipsius latet corpore, vel cædi vel uri quisquam merito dixerit. Eodem modo ac multo etiam potiori jure,

(23) Vulg. μέρων πάλιν αὐτός. Etsi hic locus vtilio caret, tamen non possum omittere lectionem quam in Fuk. codice reperi, ménwv αὐτὸς πάλιν δύος, οἰος, etc., quam quidem scripturam veriorem puto. Paulo post, ubi legitur ἐνθα ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκεῦος, vocem addidi ex codice Fuk. qui sic habet, ἐνθα ἦν αὐτῷ τό, etc.

(24) Vulg. τοῦ θητοῦ πάλιν αὐτῷ διαιρομένου. Scribendum est diapoménu, ut legitur in codice Fuk.

(25) Ταύτη τε πολὺν πάλεον. Scribo ταύτη γε καὶ πολὺν πλέον. In cod. Fuk., scriptum est ταύτη πολυπλέον. Atque ita loculus est Eusebius paulo ant.

A ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς ταύτης θεότητος συναισθέσθαι δυναμένοις· καὶ ταῦτα ταῖς Πατρικαῖς βουλαῖς διηχονέτο, μένων αὐτὸς πάλιν (23) δύος, οἰος καὶ πρὸ τούτου πάρ τῷ Πατρὶ ἦν, οὗτοι μεταβαλὼν τὴν οὔσταν, οὐδὲ ἀφανισθείστης τῆς αὐτοῦ φύσεως, οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεῖς, οὐδὲ ὥδε μὲν ἐνθα ἦν αὐτῷ ἀνθρώπειον σκεῦος, τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τῶν παντὸς κεκαλυμένους· ἀλλὰ γάρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' θν ἐν ἀνθρώποις ἐποιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων θύρων ἐν τῷ τότε, τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας, δόμοις ἡμίν ἀποκλειόμενος οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδίζεμενος, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ παραδίδοντας τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ θητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων, καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως τῷ θητῷ χορηγῶν, τῆς δὲ ἐκ τοῦ θητοῦ μετουσίας μὴ ἀνεκαρύμενος· οὐκον ἐμολύνετο τικτομένου τοῦ σώματος, οὐδὲ τὴν οὔσταν Ἑπασχεν διαπαθῆς, τοῦ θητοῦ πάλιν αὐτῷ διαιρομένου (24). ἐπει τοῦτο μηδὲ τῆς λύρας εἰ οὕτω τύχοι, κοπομένης, ἢ τῶν χορδῶν διατπωμένων, πάσχειν εἰλός τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδὲ γε σορῷ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου σώματος, τὴν ἐν τῷ σορῷ σοφίαν, ἢ τὴν ἐν τῷ σώματι ψυχὴν ἀποκόπτεσθαι ἢ καίσθαι, φαίμεν ἀν εἰκότως. Ταύτη γε καὶ πάλιν πλέον (25), οὐδὲ τὴν τοῦ Λόγου δύναμιν βλάσος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεσθαι, φάνται εὐλογον, οἵτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπόδειγμα, χραίνεσθαι τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας ἐπὶ γῆς οὐρανθεν ἐκπεμπομένας, πτηλού τε καὶ βορδόρου καὶ μιασμοῦ παντὸς ἔραπομένας, συνεχώρει· φωτίζεσθαι μὲν γάρ καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἀν καλύσι λέγειν, τὸ δὲ γε μήν φῶς οὐκ ἔτι πηλοῦσθαι, οὐδὲ τὸν ἡλιον μολυνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας. Καὶ μὴ ταῦτα γε τῆς φύσεως οὐκ ἀν εἴη ἀλλότρια· δὲ γε Σωτὴρ καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτοκαθή (26) τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερὸν, παντὸς οὖν ἀν ἐφάγατο ἐνθέω καὶ ἀσωμάτῳ δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ ἐν λογικῷ διάγειν φωτί· ταύτη τοι καὶ σώματος (27), οὖν ἐφάγατο, ἡγίασται τοῦτο καὶ πεφώτισται, καὶ αὐτίκα πᾶσα γε νόσος αὐτῷ καὶ ἀρρέωστια καὶ πάθος ὑπεξίσταται, ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως τὰ ἐν στερήσει. Διὸ δὴ τὸν πάντα βίον ταύτη πηδιέλει, τότε μὲν τοῦ σωματικοῦ ὄργάνου τὴν πρὸς ἡμᾶς ὅμοιοτάθειαν ὑποδεικνύει, τότε δὲ τὸν Θεὸν λόγον ὑποφαίνων, μεγαλουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς Θεός, καὶ τῶν μελλόντων ἐσεσθαι προαναφωνῶν τὰς προρήσεις, καὶ τὸν μὴ

(26) Vulg. αὐτὸς ζῶν τυγχάνω. Verbum αὐτὸς ζῶν, εἰ quod sequitur αὐτὸς φῶς scribendum est continere instar unius vocabuli, hoc est ὑψ' ἔν, ut Græci dicunt. Porro in editione Genevensi confusus erat locus vitio typographorum, quem nos ita restituimus, παντὸς οὖν ἀν ἐφάγατο. Atque ita plane legitur in codice Fuketii.

(27) Vulg. ταύτη τὸ καὶ ἀσώματος. Procul dubio scribendum est ταύτη τοι καὶ σώματος, οὐ ἐφάγατο, etc. Quia emendatione nihil certius. Nam Eusebium de corpore hic loqui sequentia plane demonstrant. Atque ita in codice Fuk. scriptum inveni.

τοῖς πολλοῖς δρώμενον Θεοῦ Λόγου τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδειχνύμενος ἐν τεραστίαις πράξεσι, θαύμασί τε καὶ σημείοις καὶ παραδόξοις δυνάμεσι, ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις (28) ἐνθέοις, ἀνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρασκευάζεσθαι πραγούσταις.

τινὶς πολλοῖς δρώμενον Θεοῦ Λόγου τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδειχνύμενος ἐν τεραστίαις πράξεσι, θαύμασί τε καὶ σημείοις καὶ παραδόξοις δυνάμεσι, ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις (28) ἐνθέοις, ἀνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρασκευάζεσθαι πραγούσταις.
τινὶς πολλοῖς δρώμενον Θεοῦ Λόγου τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδειχνύμενος ἐν τεραστίαις πράξεσι, θαύμασί τε καὶ σημείοις καὶ παραδόξοις δυνάμεσι, ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις (28) ἐνθέοις, ἀνω πρὸς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τὰς ψυχὰς παρασκευάζεσθαι πραγούσταις.

A Sermonis divini potentiam nullum ex corporis affectionibus dispendium accepisse dicendum est : quandoquidem nec exemplum illud lucis quo jam usi sumus, solares radios qui e cælo in terras dimissi, cœnum ac lumen et cuiusque generis sordes contingunt, ullo modo inquinari permittit. Nam tametsi nihil vetat quominus eas res lucis splendore illuminari dicamus, non idcirco lucem ipsam lumen insici dicimus, aut solem ex corporum commissione materiali : quamvis haec ab ipsa natura non sunt penitus aliena. At vero Servator ille et incorporeus Dei Sermo, cum ipsa vita ipsaque lux intellectualis sit, quamcunque rem divina sua et incorporea virtute semel attigerit, eam deinceps vivere et in rationali luce versari necesse est. Similiter et corpus quodcumque contigerit, illico sanctum efficitur et illuminatur : omnisque morbus et ægritudo ac perturbatio ab eo recedit. Et que prius vacua erant, ex ejus abundantia partem aliquam accipiunt. Quocirca totum fere vitæ suæ curriculum ita transegit, ut nunc corpus suum hisdem quibus nos affectionibus obnoxium esse ostenderet; nunc vero Deum se Verbum esse subindicaret; dum ingentia quædam et admirabilia tanquam Deus edebat opera, et futura multo ante prædicet, Deique Sermonem qui a plerisque minime videbatur, rebus ipsis declarabat : prodigiosis scilicet operibus, miraculis
652 et signis, stupendisque virtutibus; divinis denique prædicationibus, quibus hominum mentes incitabat, ut se ad superni illius quod ultra cœlum est domiciliū beatitudinem præpararent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τι δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις ; Άυτὸ δὴ τὸ τοῦ παντὸς κεφαλαίου ὄποιαν ἔσχε τὴν αἰτίαν, ἔξεπεν· λέγω δὴ, τὸ πολυθρύλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τερόπον, τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβίωσεως (29) αὐτοῦ τὸ μέγα θαύμα· μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, τὰς ἀποδείξεις πάντων δι' ἐναργῶν πιστωσόμεθα μαρτυρῶν. Ὁργάνῳ μὲν οὖν Οὐγῆτῷ δι' ἀς προείπομεν αἰτίας, οἷα δὴ ἀγάλματι θεοπρεπεῖ κεχρημένος, τούτῳ αὐτῷ (30) οἴα μέγας βασιλεὺς δι' ἐρμηνέως τὸν ἀνθρώπειον διεξέλθων βίον, πάντ' ἐπαξιῶς θεῖκῆς δυνάμεως διεπράξατο. Εἰ μὲν οὖν ἀλλως πως μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς, ἀφανῆς γεγονός (31) ἐξαίρηντος ἀπόστητο, ὑποκλέψας λάθρᾳ τὸν ἐρμηνέα, καὶ τὸ οἰκεῖον ἅγαλμα, φυγῇ τὸν θάνατον διαδράγαι σπουδάσας, κάπειτα ποῦ τὸ θητὸν αὐτὸς δι' ἔαυτοῦ φθορῇ καὶ ἀπωλεῖται συμψήρισας, φάσματι ἀν ἐψήκει τοῖς πᾶσιν, καὶ οὗτος ἀν αὐτὸς ἔαυτῷ (32) τὰ πρέποντα διεπράξατο, ζωὴ μὲν τυγχάνων καὶ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεοῦ δύναμις, φθορῇ δὲ καὶ ἀπωλεῖται τὸν αὐτὸν αὐτοῦ παραδοὺς ἐρμηνέα. Οὗτος ἀν τὰ κατὰδιαιρόντας αὐτῷ πεπραγμένα, διὰ τῆς τοῦ θανάτου συμπλοκῆς τέλους τῇσιοῦτο· οὐχ ἀν ἐγνώσθη, δύοι πολὺ ὑπῆρχε χωρήσας· οὗτος ἀν ἐπιστεύθη τοῖς μη παρειληφσιν, οὗτος ἀν θανάτου τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων, οὗτος ἀν τὸ θητὸν τῆς οἰκείας τὴν εἰλευθέρου φύσεως· οὗτος ἀν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης τὴν οὐσίαν, οὗτος ἀν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπεισεν, οὗτος ἀν τῆς μετὰ τὸν θανάτον παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετοῖνται παρεστήσατο· οὗτος ἀν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὗτος ἀν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προφήσεσι σύμφωνα παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα, οὗτος ἀν τὸν θετατον ἀπάν-

(28) Vulg. καὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις. Legō ναὶ μὴν καὶ διδασκαλίαις. Sic enim Graci loqui so-lent. Ita certe habet codex Fuk.

(29)Vulg. τῆς μετὰ θάρατον ἀρμηνίσεως. Scri-bendum est ἀναβίωσεως, ut legisse vndetur interpres. Mox legendum est μετὰ δὲ τὴν τούτων θεωρίαν, ut est in codice Fuk.

(30)Vulg. κεχρημένος τε, τοῦτο αὐτό. Trans-pesita hic sunt vocabula, ut passim, in his libris

A Sermonis divini potentiam nullum ex corporis affectionibus dispendium accepisse dicendum est : quandoquidem nec exemplum illud lucis quo jam usi sumus, solares radios qui e cælo in terras dimissi, cœnum ac lumen et cuiusque generis sordes contingunt, ullo modo inquinari permittit. Nam tametsi nihil vetat quominus eas res lucis splendore illuminari dicamus, non idcirco lucem ipsam lumen insici dicimus, aut solem ex corporum commissione materiali : quamvis haec ab ipsa natura non sunt penitus aliena. At vero Servator ille et incorporeus Dei Sermo, cum ipsa vita ipsaque lux intellectualis sit, quamcunque rem divina sua et incorporea virtute semel attigerit, eam deinceps vivere et in rationali luce versari necesse est. Similiter et corpus quodcumque contigerit, illico sanctum efficitur et illuminatur : omnisque morbus et ægritudo ac perturbatio ab eo recedit. Et que prius vacua erant, ex ejus abundantia partem aliquam accipiunt. Quocirca totum fere vitæ suæ curriculum ita transegit, ut nunc corpus suum hisdem quibus nos affectionibus obnoxium esse ostenderet; nunc vero Deum se Verbum esse subindicaret; dum ingentia quædam et admirabilia tanquam Deus edebat opera, et futura multo ante prædicet, Deique Sermonem qui a plerisque minime videbatur, rebus ipsis declarabat : prodigiosis scilicet operibus, miraculis et signis, stupendisque virtutibus; divinis denique prædicationibus, quibus hominum mentes incitabat, ut se ad superni illius quod ultra cœlum est domiciliū beatitudinem præpararent.

B

CAPUT XV.

Quid jam restat, nisi ut rei illius quæ omnium caput est, causam et rationem exponamus ? Finein dico vitæ illius crebris hominum sermonibus per vulgatum, et passionis modum, et post mortem, resurrectionis grande miraculum. Quibus expositis, horum deinceps omnium demonstrationes certissimis testimoniis astruemus. Mortalis igitur corporis instrumento, velut simulacro divina majestate dignissimo, ob eas quas dixi causas usus Dei Sermo, ejusque tanquam interpretis ministerio ipse utpote summus imperator inter homines versatus, prout divinam decebat potentiam cuncta gessit. Quodsi post vitam inter homines transactam, alia quadam ratione repente evanescens e medio discessisset, subducto clam interprete, ac proprio simulacro per fugam ex mortis discriminé liberato; postea vero id ipsum mortale corpus morti et corruptioni ipse per sese addixisset, cuncti sine dubio spectrum illum fuisse crederent. Ac neque ipse ea gessisset quæ ipsum decebant; quippe qui cum ipse vita esset, ipse Dei sermo atque potentia; suum tamen interpretem morti et corruptioni tradidisset. Neque illa quæ contra dæmonem gesserat, illustri cum morte conflictu ac certamine fuissent terminata. Non esset explorare cognitum, quoniam ille se recepisset, nec fidem invenisset apud eos qui oculis illum non viderant. Nunquam naturam morte superioriem habere illum constitisset; nec humanam naturam conditionis suæ insirmitate liberasset. Nunquam per universum terrarum orbem auditus fuisse; nec discipulis suis ut mortem contemnentes, persuasisset; nec futuræ apud Deum vitæ cer-

accidisse jam monui. Scribo igitur κεχρημένος, αὐτῷ τε τούτῳ οἴα μέγας βασιλεὺς, etc. In codice Fuketii κεχρημένος, τούτῳ αὐτῷ, etc.

(31) Vulg. ἀφανῆς ὡς γεγονός. Alterutrum horum verborum delendum est.

(32) Vulg. καὶ ὅταν αὐτὸς ἔαυτῷ. Procul dubio scribendum est, καὶ οὗτος ἀν αὐτὸς ἔαυτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο, prorsus necessaria emendatione, quam sequentia plane confirmant.

tissimum post obitum spem, doctrinæ suæ sectato-
ribus præstisset. Nunquam sermonum suorum pol-
licitationes implevisset; nec cum his quæ de
Ipsò a prophetis prædicta fuerant consentientes
rerum eventus repræsentasset. Non denique po-
strem certamen obiisset, hoc est adversus mor-
tem ipsam. His omnibus de causis, quandoqui-
dem omnino necesse erat ut mortale illius cor-
pus, post ministerium quod Deo Verbo cumi-
late præstiterat, finem Deo dignum sortiretur,
ideo, inquam, illius mors hoc modo dispen-
sata **653** est. Nam cum duæ res in fine ipsi
superessent, ut vel totum corpus labi et cor-
ruptioni addiceret, atque ita turpissimo exitu totam
vitam suam quasi fabulam clauderet; vel certe se
morte superiore ostenderet, et mortale corpus
ope divinæ potentiae immortale redderet: prior qui-
dem ab ipsius pollicitatione erat aliena. Neque
enim ignis proprium est refrigerare; nec lucis, te-
nebras offundere. Ita neque vitæ proprium est in-
terimere; nec divinæ rationis, quidquam absque
ratione facere. Quomodo enim rationi consentia-
neum foret, ut is qui vitam aliis promisisset, in-
strumentum suum perire sineret, et simulacrum
suum corruptioni dederet, et divinitatis suæ inter-
pretæ morte deleret, is qui cunctis ad se adeun-
tibus immortalitatem spondebat. Posterior itaque
ratio necessaria fuit, ut scilicet mortis se victorem
ostenderet. At quo tandem modo id erat agen-
dum? Clamne et quasi furtum, an palam et in con-
spectu omnium? Atqui tam preclarum facinus, si C
in tenebris et clanculo gestum fuisset, nec in ali-
cujus notitiam pervenisset, nulli prorsus utile erat
faturum. Pervulgatum vero et ab omnibus exaudi-
tum, maximam universis ex rei miraculo allaturum
erat utilitatem. Proinde quoniam necesse erat ut
corpus ipsius de morte triumpharet, idque non oc-
culte sed in conspectu omnium gereretur, merito
ille mortem non refugit. Sic enim ignavus, et morte
ipsa inferior habitus fuisset. Sed per certamen cum
morte velut cum adversario susceptum, corpus

(33) Ανοῖρ γὰρ λειπομένων τῷ τέλει. Non probo
versionem interpretis, qui hunc locum ita reddidit:
*Nam cum duæ rationes abeundi ex hac vita sibi
reliquæ essent. Quasi in Græco legeretur τὸν
τέλον. Sensus igitur Eusebii hic est, cum duorum
alterum a Christo necessario faciendum esset in
exitu vite, ut scilicet aut corpus suum morti penitus
consumendum dederet, aut se morte superiorem de-
clararet, etc. Vides quam diversus hic sensus sit
ab illo interpretis. Neque enim duplex ratio excludi-
e vita Christo suppeditabat, sed unica; mors scili-
cet. Quippe omnes, ut ait poeta, una manet mors.
Verum in morte, duorum alterum Christo facien-
dum supererat, ut vel morti penitus succumberet,
corpusque suum ei languam opina spolia traderet;
vel se morte superiorem ostenderet, et corpus
suum, velut predam, ex faucibus mortis eriperet.
Addo quod Eusebius paulo ante demonstravit, mor-
tem necessario fuisse Christo subeundam. Si enim
corpus suum claim et quasi furtum ex hac vita sub-
ducere voluisset, omnes procul dubio spectrum il-
lum fuisse, non autem verum hominem credidissent.*

A των ἀγῶνα διῆλθεν· οὗτος δὲ κατὰ τοῦ θανάτου.
Διὸ δὴ τούτων ἔνεκα πάντων, ἐπει γ' ἔχρην ἐξάπαντος
τὸ θυητὸν δργανον, μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἦν
τῷ θείῳ Λόγῳ διηκονήσατο, τέλους θεοπρεποῦς τυχεῖν,
ταύτη πῃ καὶ αὐτῷ διθάνατος οἰκονομεῖται. Διοῖν γάρ
λειπομένων τῷ τέλει (33), η φθορὴ καὶ ἀπωλεῖ
παράδονται τὸ πᾶν, καὶ τοῦ παντὸς δράματος αἰσχύ-
στην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν, ή θανά-
του ἔαυτὸν κρείττονα ἀποφῆναι, θεῖκῇ δύναμις πὲ
θυητὸν θάνατον παραστησάμενον· τὸ μὲν πρῶτην
ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγελίας ἦν· οὐδὲ γάρ δὴ πυρὸς οἰ-
κεῖον, τὸ φύσιν, οὐδὲ φωτὸς, τὸ σκοτίζειν (34) εὑ-
τας οὐδὲ ζωῆς, τὸ θανατῶν, οὐδὲ θείου Λόγου, τὸ
παραλόγως ἐνεργεῖν· ποιὸν οὖν εἶχε λόγον, τὸν ἐπέ-
ριος ζωῆς ἐπαγγειλάμενον, τὸ οἰκεῖον δργανον φει-
ρόμενον παριδεῖν, ἀπωλεῖτε τε παραδοῦνται τὸ αὐτὸν
ἄγαλμα, καὶ τὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ ἐρμηνέα θανάτῳ
λυμήνασθαι, τὸν τοὺς πρόστυχον ἀθανασίαν προμώ-
μενον; Οὐκοῦν τὸ δεύτερον ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὲ
τὸ θανάτου κρείττονα ἔαυτὸν φῆναι· πῶς οὖν ἔχρην
τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθραίως δέρα καὶ κλοπαίως, ή
τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ ἀριδήλως; Ἀλλὰ σκοτεινὸν
μὲν καὶ κρυψαῖον αὐτῷ πραχθὲν τὸ κατόρθωμα, μη-
δενὶ τε γνωσθὲν, οὐδένα δὲ ὄντης, βοηθὲν δὲ καὶ
ἀκουσθὲν εἰς ἀπαντάς, τοῖς πᾶσιν τὴν ἐκ τοῦ θαύματος
παρείχεν ὡφέλειαν. Εἰκότως δρά πειδὴ ἔχρην τὸ αὐ-
τοῦ δργανον κρείττονα θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πρά-
ξαι μὴ εἰς τὸ λεληθός, ἀλλ' ἐπ' ὅψειν ἀνθρώπων,
οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ή γάρ δὲ διελός καὶ θα-
νάτου χείρων ἐνομίσθη· διὲ δὲ τῆς πυρὸς τὸν θάνατον
συμπλοκῆς εἴς πρὸς ἀνταγωνιστὴν, τὸ θυητὸν ἀθά-
νατον παρίστα, τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἀπάντων
ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ἀναδεδεγμένος.
὾στερ δὲ εἰ τις ἀκαντον (35) ἥμιν καὶ πυρὸς
κρείττον σκεῦός τι δεῖξαι ἡθελησεν, οὐκ ἀν δὲλλως τὸ
θαῦμα παρεστήσατο, ή τῷ πυρὶ παραδόντες τὸ μετὰ
χειρας, καπετά αὐτὸν σῶν καὶ ἀδιάφθορον ἐξελών τοῦ
πυρὸς, κατὰ ταῦτα δὴ καὶ δι τῶν δλων ζωποιδὲς τοῦ θεοῦ
Λόγου, τὸ θυητὸν δργανον ψ πρὸς ἀνθρώπων κέχρητο
σωτηρίαν, κρείττονα θανάτου δεῖξαι βουληθεῖς, κοινω-
νὸν τε ἀποφῆναι τῆς οἰκείας ζωῆς τε καὶ ἀθανασίας,
εὐ μάλα χρησίμως ὑπῆρι τὴν οἰκονομίαν (36), τὸ μὲν

Alias præterea rationes assert, quibus id astrual.
Quibus expositis ita demuin concludit. Has omnes
ob causas, inquit, quando quidem prorsus necesse
erat ut corpus illius exitum Deo dignum sortiretur,
mortem suam Christus ita dispensavit. Duorum al-
terum in fine hujus vitæ ipsi faciendum erat, et
cetera, ut jam dixi. Et hæc quidem optime inter-
se cohærent. Interpretis autem expositio, ab Euse-
bii mente prorsus aliena est, cum Eusebius non
duplicem ex hac vita discedendi rationem, sed uni-
cum Christo relictam fuisse demonstraverit.

(34) Vulg. οὐδὲ φωτὸς τὸ κτίζειν. Scribendum
est τὸ σκοτίζειν, ut habet codex Fuk.

(35) Εἰ τις ἀκαντον. Addendum est necessario
τι σκεῦος. Certe in codice Fuk. legitur εἰ τις ἀκαν-
τον ἥμιν καὶ πυρὸς κρείττον σκεῦός τι, quo-
modo etiam legit Christophorus. Paulo post codex
Fuk. habet σῶν καὶ ἀδιάφθορον ἐξελών τοῦ πυρὸς,
non ut in editione Genevensi legitur διάφορον τοῦ
πυρὸς.

(36) Υπῆρι τὴν οἰκονομίαν. Hoc loco oīkō-
mīa ab Eusebio sumi videtur pro morte seu pas-

σώμα πρὸς βραχὺ καταλιπόν (37), καὶ τὸ θυητὸν τῷ θανάτῳ παραδούς εἰς Ἐλεγχον τῆς οἰκείας φύσεως, εἰτ' οὐκ εἰς μαχράν αὐτὸν τοῦ θανάτου πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνάμεως, δι' οὓς παντὸς θανάτου κρείτονα τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν ζωὴν ἀδίον ἔφανεν (38). Ἡ δὲ αἰτία πρόδηλος καὶ σαρῆ· ἐπειδὴ γάρ τοις αὐτοῦ φοιτηταῖς, ὁφθαλμοῖς ίδειν ἀναγκαῖον ἦν, ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῆ τὴν παλιγγενεσίαν, ἐφ' ἣν τὰς ἑαυτῶν ἐλπίδας ἀναρτῶν αὐτοὺς ἐδίδασκε, κρείτονας εἶναι θανάτου παρασκευάζων, εἰκότως τοῦτον αὐτοῖς ὄρῷ ὁφθαλμοῖς παρείχε. Χρή γάρ τοὺς μέλλοντας (39) εὐσεβῆ μετέναιντι βίον, τοῦτο πρώτον πάντων ἀναγκαιότατον μάθημα δι' ἐναργοῦς δύσεως παραλαβεῖν, καὶ πολὺ μᾶλλον ἔκεινους, τοὺς εἰς ἀπασαν τὴν οἰκουμένην μέλλοντας αὐτὸν δόσον οὐπώ κηρύξτειν, καὶ τὴν ὃπ' αὐτοῦ τοῖς ἔθνεσι πᾶσι προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν (40) εἰς πάντας καταγγέλλειν ἀνθρώπους. Οὓς δὴ πεῖσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν (41) ἐχρῆν τῆς μετὰ τὸν θανάτον ζωῆς, ὡς ἀν ἀδεεῖς καὶ ἀξοῖοι θανάτου, τὸν κατὰ τῶν ἔθνων (42) τῆς πολυθέου πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξοντο· μηδὲ γάρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἀν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο· διὸ δὴ ἀναγκαῖως, ὅπλίσων αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας, οὐ δηματοῖος καὶ φυναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὅμοιως ἀνθρωπίνοις, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς ἐξ εἰκότων συντάπτων, αὐτῷ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τὸν θανάτου ἐπεδείκνυν αὐτοῖς τρόπαια. Πρώτη μὲν ὅντας αὕτη καὶ μεγίστη αἰτία τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὸν θανάτου παρατάξεως· τὸν γοῦν φοβερὸν τοῖς πᾶσι θάνατον, τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς τὸ μηδὲν δυταὶς ἐδείκνυν, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην πρὸς αὐτοῦ ζωὴν (43) τοῖς

sione Christi. Sic paulo antea dixit de Christo, ταύτη τοι καὶ αὐτῷ δὲ θάνατος οἰκονομεῖται. Vide quae notavi ad librum i Historia ecclesiastica, ubi νοεῖται οἰκονομίας non solum de nativitate, sed etiam de morte Christi sumi solere, pluribus exemplis probavi. Certe Epiplianus sacramentum Eucharistiae vocat λατρείαν τῆς οἰκονομίας, id est, cultum passionis Dominicæ, eo quod in hoc præcipue sacramentum Christi passio a Christianis colatur.

(37) Τὸ μὲν σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπόν. Hæc benigna interpretatione adjuvanda sunt. Christus enim ne minimo quidem temporis puncto corpus suum reliquit. Quippe qui, ut vulgo dici solet, id, quod semel assumpsit, nunquam dimisit. Sed corpus suum animæ consortio desitui aliquantisper passus est. Mox codex Fuk. habet καὶ τῷ θυητῷ θανάτῳ παραδούς. Ego vero mallem scribere καὶ τὸ θυητὸν τῷ θανάτῳ παραδούς, etc.

(38) Άτοπος ἐγαύρει. Christus enim resurgens a mortuis perspicue declarabat vitam æternam, quam cunctis hominibus prædicaverat, omni morte superiore esse. Atque hoc interpres non intellexit; qui licet alioquin satis elegans, a vero tamē sensu plerumque aberrat: adeo ut in hac quidem parte longe inferior videatur hujus panegyrici versio interpretatione Historia Ecclesiastica.

(39) Χρὴ γάρ τοὺς μέλλοντας. Malim scribere χρῆν, id est, oportebat. Quam scripturam securius videtur interpres.

(40) Υπ' αὐτοῦ τοῖς θύραις προκαταβληθεῖσαν θεογνωσίαν. Dupliciter intelligi potest quod ait Eusebius, Christum antequam moreretur, semina

A quod erat mortale, immortale præstitū; cum certamen illud pro omnium vita et immortalitate ne salute subiisset. Et quemadmodum si quis nobis vas quoddam incombustum, omnique superioris incendio vellet ostendere, non aliter fidem impetraret miraculi, nisi vas ipsum manu arreptum iazignem conjiceret, ac deinde integrum et illasum e flammis educeret; sic plane Dei Sermo, qui vitam omnibus imperit, cum mortale corpus illud, quo velut instrumento ad hominum salutem usus fuerat, morte ipsa potentius vellet ostendere, vitaque et immortalitatis suæ particeps reddere; utilē, admodum subiit dispensationem: corpus quidem suum ad modicum tempus deserens, et quod erat mortale morti tradens, ut ejus natura hoc indicio probaretur: ac deinde paulo post idem illud morti adimens, ut divinam 654 suam potentiam declararet, qua æternam illam vitam, quam ipse cunctis pollicitus fuerat, omni superiori morte ostenderbat. Ejus autem rei manifesta et perspicua causa est. Nam cum prorsus necessarium esset discipulis ipsius, ut futurae vitæ reparationem oculis suis cernerent, in qua spem suam collocare eos docuerat, cum eos mortis contemptores ac victores efficeret: non sine causa id ipsos oculis suis spectare voluit. Nam quicunque piam ac religiosam vitam inituri sunt, eos hanc primam et maxime necessariam præceptionem oculis ipsis evidenter haurire oportet: maxime vero eos qui ipsum per universum orbem terrarum illico erant prædicaturi, Deique notitiam, cuius semina jam ipse antea in gentes sparsisset, cunctis hominibus nuntiatur. Quos quidem certissima persuasione futuræ vitæ nixos esse oportuit.

quædam notitiae Dei in gentes sparsisse. Aut enim intelligit semina quæ a natura insita sunt in animis hominum, quibus ad notitiam Dei informantur: aut certe prædicationem Christi, qui cum in terris ageret, non solis Judæis, verum etiam gentibus veri Dei cultum annuntiaverat.

(41) Πεῖσμα μέγιστον ἀναλαβεῖν. Hoc loco πεῖσμα posuit Eusebius pro πεῖσῃ seu persuasione, cum tamē πεῖσμα pro firmamento et pro retinaculo navis frequentius usurpari soleat. Sic in libro De martyribus Palæstine, pag. 344: σαρές τε πεῖσμα καὶ βέσαν. Utili eadem voce Clemens Alexandrinus non semel. Chrysostomus homilia 1, in Epistolam ad Ephesios, notat hanc vocem esse plebeiam, qua vehemens quædam atque enixa voluntas significatur: Οὐτὼ γάρ καὶ ἡμεῖς τὴν ἐπιτασιν τοῦ θελήματος δηλοῦντες, κατὰ τὸ πεῖσμα ἡμῶν λέγομεν.

(42) Κατὰ τῶν ἔθνων. Scribendum est κατὰ τῆς τῶν ἔθνων πολυθέου πλάνης, etc. Paulo post lego ἐπεδείκνυν αὐτοῖς τρόπαια. Utramque emendationem confirmat codex Fuetii.

(43) Επηγγελμένη πρὸς αὐτοῦ ζωὴν. Hic locus non mediocrem habet difficultatem. Quomodo enim intelligi potest quod ait Eusebius, vitam illam quam Christus promisit, primitias esse futuræ apud Deum vitæ. Procul dubio per vitam nobis a Christo promissam, intelligit Eusebius resurrectionem, quæ veluti initium est et exordium æternæ illius apud Deum vitæ. Seu potius resurrectionem corporis Christi intelligit, quæ fuit primitiæ et quasi pinguis spei ac resurrectionis nostræ, ut docet Eusebius in fine hujus capititis.

ut sine ullo mortis metu certamen adversus errorem gentium plures coletum deos fidenti animo susciperent. Nisi enim mortem contempnere didicissent, nunquam ad subeunda vita discrimina prompti parati exstitissent. Quocirca cum eos adversus mortis potentiam armis instrueret, non verbis ac voce nuda præceptum ipsis tradidit; nec sermonem de animorum immortalitate ex probabilibus ac verisimilibus contexuit, cuiusmodi sunt humani sermones: sed reipsa erecta de morte tropæa illis ostendit. Et hæc quidem prima ac potissima fuit causa certaminis illius, quo Servator noster adversus mortem decertavit. Mortem enim quæ formidabilis est omnibus, nihil omnino esse discipulis suis demonstravit; et vitam illam quam promiserat, perspicue ipsis ante oculos statuit. Quam quidem velut primicias spei nostræ et futuræ apud Deum vitæ atque immortalitatis effecit. Altera vero causa fuit resurgendi, ut divina potentia quæ in corpore ipsis habitaverat, manifestaretur. Nam quoniam homines antehac eos qui morti succubuisserent consecrabant; deosque et heroas nominare consuerant eos qui a morte superati fuissent, hanc ob causam humiñissimus Dei Sermo etiam hic quisnam esset ostendit; naturam suam morte superiorum hominibus exhibens. Et corpus quidem quod mortale erat, post interitum ad alteram vitam revocavit: tropæum autem immortalitatis quod victa morte erexerat, cunctis spectandum proposuit; eumque solum vere Deum in ipsa **655** morte docuit esse agnoscedum qui victoriam de morte reportasset. Posse in etiam tertiam tibi causam Dominicæ mortis exponere. Fuit ille sacra quædam victimæ pro universo hominum genere Deo omnium Regi oblata: victimæ pro universo hominum grege immolata: victimæ quæ dæmoniacæ superstitionis errorem profligavit. Postquam enim una illa victimæ et eximia hostia, sacrosanctum scilicet corpus Servatoris nostri pro humano genere mactatum est, et quasi vicarium pro vita omnium gentium, quæ dæmoniacæ superstitionis impietate obstrictæ, tanquam læsæ inæstatis reæ tenebantur, oblatum est; omnis deinceps impurorum ac profanorum dæmonum potentia corruit; omnisque terrestris ac fraudulentus error, potentiore quadam virtute statim fractus ac debilitatus est. Salutaris igitur hostia ex hominibus

(44) *Vulg. τῶν πρὸς ἀσεβείας.* Non dubito quin scripserit Eusebius ἀσεβεία δαιμονικῆς πλάνης ἐνεχρημένων. Alludit autem Eusebius ad crimen læsæ majestatis, quod Graeci ἀσεβείας ἔγκλημα vocare solent, ut patet ex Dionе Cassio, non uno in loco.

(45) *'Αρτίψυχος.* Vox elegans, ex intimis magorum ac theurgicorum arcans deprompta, qui homines immolandois aiebant, ut aliorum vita redimeretur. Sic Antinous ad vicem Adriani principis, ut ejus fata produceret immolatus est, quemadmodum refert Aurelius Victor et alii. Hoc est ἀντίψυχον, seu ψυχὴ ἀντὶ ψυχῆς, ut loquitur Aristides in quinta Oratione sacra. Porro necesse erat, ut is qui hoc pacto immolabatur, sponte se jugulandum

A autem ὅρθιαλμος δι' ἐνεργοῦς δύεως παρίστη, ἀπερχὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἐλπίδος, ζωῆς τε τῆς παρὰ θεῷ καὶ ἀθανασίας, αὐτὴν ἐκείνην πεποιημένους· δευτέρᾳ δ' ἀντίτια εἴη τῆς ἀναβιώσεως, ή τῆς ἐν σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως Ἐνδείξις· ἐπειδὴ γάρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ θανάτου νενικημένους ἀνδρας θυντοὺς ἐθείαζον ἀνθρωποι, ήρωάς τε καὶ θεοὺς ὄντας μαζῶν τοὺς ὑπὸ θανάτου κεχρατημένους, καὶ εἰκότως ἔσυντον ταύτης ἐνεκά τῆς αἰτίας ἐφήνεν ὁ φιλόθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, κρέπτοντα θανάτου ψύσιν ἀνθρώποις δεικνύντις, καὶ τὸ μὲν θυτὸν μετὰ τὴν λύσιν ἐπὶ τὴν δευτέραν ζωὴν ἄγων, τρόπαιον δὲ ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου τοῖς πᾶσι παρέχων ὄρφων, καὶ μόνον τούτον ἐν θανάτῳ θεὸν ἀληθῆ εἶνα: διδάσκων ὅμολογεν, τὸν τὰ βραδεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. Ἐχοιμ' διὸ σοι καὶ τρίτην ὑπογράψειν αἰτίαν τοῦ σωτηρίου θανάτου. Ιερεῖον ἦν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ γένους ἀναπεμπόμενον τῷ παμβασιεῖ τῶν ὅλων θεῷ, ιερεῖον ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης καθιερούμενον, ιερεῖον δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον. Ιερεῖον δῆτα ἐνδικαὶ μεγάλου θύματος τῷ πανιέρου σώματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγιασθέντος, καὶ πάντων ἑθνῶν τῶν πρὶν ἀσεβεῖς (44) δαιμονικῆς πλάνης ἐνεσχημάτων ἀντίψυχον (45) ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν ἡ τοῦ ἀνάγνων καὶ ἀνιέρων δαιμόνων (46) δύναμις καθέρητο, ἐλύετο τε καὶ παρείτο αὐτίκα δυνάμεις κρέπτων πᾶσα γεώδης καὶ ἀπατηλὴ πλάνη. Τὸ μὲν οὖν ἐξ ἀνθρώπων σωτηρίου θῦμα (47), αὐτὸδ δὴ τὸ τοῦ Λόγου σωματικὸν δραγανον, ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀνθρώπων ἀγέλης καθιερούστο· καὶ τοῦτο ἀρέα ἦν τῷ θανάτῳ παραβεβημένον σφάγιον, περὶ οὐλήγων τερῶν βώσι φωνα, τοτὲ μὲν ὕδε πῃ λέγουσαι: Ἰδε δὲ Αὔρης τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, τοτὲ δὲ ὕδε προαναφωνοῦσαι: Ός πρόδατος ἐπὶ σφαγὴν ηγήθη, καὶ ὡς ἀμύδος ἐρατιον τοῦ κείροτος αὐτὸρ δύρωνς· καὶ τό γε αἵτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι· Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν σφέτερος· καὶ περὶ ἡμῶν ὕδναται. Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἰναι ἐπὶ πότερ καὶ ἐπὶ πληγῇ καὶ ἐπὶ κακώσει, αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν. Τῷ μάλιστι αὐτοῦ ἡμεῖς ιδόμενοι· πάρτες ὡς πρόσβατα ἐπιλαζίθημεν· ἔκαστος τὴν ὕδραν αὐτὸν ἐπιλατήθη. Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν.

osterret. Quod quidem tum ex Aristide, tum ex Aurelio Victore colligitur. In quo scribitur, cum voluntarium ad vicem magi poposcerint. Sed et mos ille Romanorum qui se pro salute principis devobant, id ipsum clare indicat.

(46) *ἀράρχων καὶ ἀριέπωρ δαιμόνων.* Scribendum est ἀνάγνων· cajusimodi error iam supra notatus est. Certe in codice Fuk. legitur ἀνάγνων. Et paulo post idem codex habet, ἐλέντο τοις παρέστο.

(47) *Βulg. σωτῆριον θαῦμα.* Scribendum est θῦμα, quod miror a Christophorono animadversum non fuisse. Sic paulo ante dixit Eusebius: λέπετο δῆτα ἐνδικαὶ μεγάλου θύματος.

Τὸ μὲν οὖν δργανον τὸ ἀνθρώπειον τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ ταύτας καθιεροῦτο τὰς αἰτίας· οὗτος δὲ ὁ μέγας Ἀρχιερεὺς, ὁ τῷ πανηγερού καὶ παμβασιλεὶ Θεῷ λεπωμένος, ἔτερος ὁν παρὰ τὸ λεπεῖον, Θεοῦ Λόγος, Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, τὸ θυητὸν οὐκ εἰς μαχρὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου. Καὶ τοῦτο τῷ Πατρὶ τῆς κοινῆς τημῶν αὐτηρίας τὴν ἀπαρχὴν παρίστηται, τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως, τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγέρας. *vulneratus est propter peccata nostra et obititus est propter iniurias nostras. Disciplina pacis nostrae super eum: vibicibus ejus nos sanari sumus. Omnes quasi oves aberravimus: unusquisque in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum peccatis nostris*¹³. Ήταν igitur ob causas humanas Dei Verbi corpus immolatum fuit. Ipse vero Pontifex maximus, Deo omnium principi atque imperatori consecratus, cum aliud quidpiam esset quam victimia, Dei videlicet Sermo, Dei virtus atque sapientia, mortale corpus brevi a morte revocavit: idque lanquam primitias communis omnium salutis Patri suo oblatum; hoc tropæum victoriae quam de morte deque dæmonum acie retulerat, et humanarum victimarum quæ quondam imminolari consueverant a verruncamentum, pro universo hominum genere statuens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἄλλα γάρ τούτων ὡδὲ ἔχόντων, ὥρα καὶ ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις ἐλθεῖν· εἰ δι' ἀποδείξεως δεῖ τὰς ἀληθείας (48), καὶ εἰ δι' ἐναργῶν πραγμάτων ἀναγκαῖον πιστώσασθαι τὰς μαρτυρίας· δέχου δὲ ταύτας, εὐγάνωμον τῷ λόγῳ τὴν ἀκοήν παρασκευάσας. Διῆρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς θύνη, καὶ τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος εἰς ἐπαρχίας, καὶ ἐθναρχίας, καὶ τοπαρχίας, τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέτητο (49)· ἐξ ὧν μάχαι συνεχεῖς καὶ πόλεμοι, δημόσιες τε καὶ ἀνδραποδισμοὶ κατὰ ἄγρους καὶ κατὰ πόλεις, οὐποτ' αὐτοὺς διελιμπανον· Ιστοριῶν τε ὑποθέσεις μυρίαι, μοιχεῖα τε καὶ γυναικῶν ἀρπαγαῖ, ἔνθεν τὰ Ἰλίου κακά (50), καὶ αἱ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις μνημονεύμεναι τῶν παλαιῶν τραγῳδίαι· τούτων δ' οὐκ ἀν ἀμάρτους τὰς αἰτίας τῇ πολυθέω πλάνῃ προσγράφων· ὡς δὲ τὸ σωτήριον δργανον, αὐτὸ δὴ τὸ πανάγιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, τὸ κρείττον ἀπάσης δαιμονικῆς πλάνης ἐνεργείας ὄφθεν, κακίας τε τῆς δι' ἔργων καὶ λόγων ἀλλότριον, νικητήριον τρόπαιον τε παλαιῶν κακῶν (51) ἀποτρόπαιον κατὰ δαιμόνων ἀνυψοῦτο, ἐλέυτο τε αὐτίκα πάντα δαιμόνων ἔργα· καὶ οὐκέτι ήσαν τοπαρχίαι καὶ πολυαρχίαι, τυραννίδες τε καὶ δημοκρατίαι, αἱ τε διὰ ταύτα συνιστάμεναι κατὰ πόλεις καὶ κατὰ χώρας δημόσιες καὶ πολιορκίαι· ἀλλὰ Θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας (52) ἐκηρύττετο. Ἐν ταυτῷ δὲ, καὶ βασιλεία μία τοῖς πᾶσιν ἡ Ῥωμαίων ἐπήγειρε,

¹³ Joan. i. 29. ¹⁴ Isa. liii. 3. ¹⁵ Ibid. 4-6.

(48) *Τῆς τούτων ἀληθείας.* Totus hic locus illa mihi restituentius videatur: εἰ δὴ ἀποδείξεως δεῖ τὰς τῆς τούτων ἀληθείας, καὶ εἰ δὴ ἐναργῶν πραγμάτων, εἰ.

(49) *Κατστέκμηρ.* (*Kastetempero?*) Scribendum est κατατεμόνενον. In codice Fūk. totus hic locus ita legiūt: διῆρητο μὲν πάντα τὰ πάλαι ἐπὶ γῆς θύνη, καὶ τὸ πᾶν των ἀνθρώπων γένος εἰς ἐθναρχίας καὶ τοπαρχίας τυραννίδας τε καὶ πολυαρχίας κατετέτητο.

(50) Vulg. *Ἐνθα τὰ Ἰλίου κακά.* Malim scribere Ενθεν. Paulō posī lego χρήτον πάτησ δαιμονικῆς ἐνεργείας ὄφθεν, εἰc., expuncta voci πλάνης utpote superflua. Nisi maliis scribere cum codice Fūkellī πλάνης καὶ ἐνεργείας.

(51) *Τρόπαιό τε παλαιῶν κακῶν.* Procul

A *assumpta, ipsum scilicet Verbi divini corpus, pro universo hominum grege immolata est. Et hæc est victimæ neci data, de qua sacra Litteræ loquuntur; nunc quidem in hæc verba: Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi*¹⁶. Nunc vero in hunc modum: *Sicut ovis ductus est ad cædēm, et lanquam agnus coram tendente se obmutescens*¹⁷. Causam item docent, cum addunt: *Hic peccata nostra portat, et pro nobis dolores patitur: et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga et in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra et obititus est propter iniurias nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: vibicibus ejus nos sanari sumus. Omnes quasi oves aberravimus: unusquisque in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum peccatis nostris*¹⁸. Has igitur ob causas humanas Dei Verbi corpus immolatum fuit. Ipse vero Pontifex maximus, Deo omnium principi atque imperatori consecratus, cum aliud quidpiam esset quam victimia, Dei videlicet Sermo, Dei virtus atque sapientia, mortale corpus brevi a morte revocavit: idque lanquam primitias communis omnium salutis Patri suo oblatum; hoc tropæum victoriae quam de morte deque dæmonum acie retulerat, et humanarum victimarum quæ quondam imminolari consueverant a verruncamentum, pro universo hominum genere statuens.

CAPUT XVI.

B Quæ cum ita se habeant, nunc ad eorumdem demonstrationes veniamus: **656** si tamen harum rerum veritas opus habet demonstratione, aut si testimonia manifestis et evidenter factis necesse est adhibere. Accipe igitur eas demonstrationes, benigna prius aure ad sermonis audientiam præparata. Cunctæ olim in terris nationes, et universum hominum genus in provincias, in varias cuiusque gentis ac loci dominationes, in tyrannides ac multiplices principatus discissum erat. Atque hinc pugnæ et bella continua, hinc vastationes et captivorum abductio tam in agris quam in civitatibus exaliterunt. Hinc tot historiarum argumenta, adulteria et mulierum raptus: hinc excidium Trojæ et veterum tragœdiæ, apud omnes ubique homines per vulgatae. Quarum quidem rerum causas quisquis plurimorum deorum cultui ascripserit, is meo iudicio non errabit. Sed postquam salutare Christi instrumentum, sanctissimum scilicet ejus corpus, quod omni dæmonum fraude atque operatione potentius et ab omni culpa tam in loquendo quam in agendo alienum fuit, velut tropæum quoddam victoriae et veterum malorum a verruncamentum adversus dæmones erectum est, statim omnium dæmoniorum opera dissipata sunt: nec amplius locorum dominationes, multiplices principatus, tyrannides

D dubio scribendum est νικητήριον τρόπαιον κατὰ δαιμόνων, παλαιῶν τε κακῶν ἀποτρόπαιον, etc. Sic paulo ante locutus est Eusebius in fine superioris capituli, de corpore Christi ex mortuis suscitato verba faciens; Τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως: τῶν τε παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦθ' ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων ἀνεγέρας. Qui locus huic loco quem præ manibus habentius, lucem non modicam assert. Idem enim utrobius dicit Eusebius. Corpus enim Clerici a morte ad vitam revocatum, et in cœlum ascendens, comparat tropæo quod de hostibus erigitur.

(52) Vulg. Θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας. Scribendum est: Θεὸς μὲν εἰς εἰς πάντας ἐκηρύττετο, quod confirmant sequentia.

et respublie fuerunt, nec, quæ inde oriri consueverant, agrorum vastationes et obsidiones urbium atque expugnationes. Sed unus quidem Deus omnibus prædicatus est; simul vero unum apud omnes imperium viguit Romanorum, et inexpiable illud atque implacabile odiuni, quo gentes ab omni fere ævo inter se mutuo collisæ erant, subito extinctum est. Et sicut unius Dei notitia unaque ratio religionis ac salutis, Christi videlicet doctrina, hominibus tradebatur; ita etiam eodem tempore cum unus totius orbis Romani imperator esset constitutus, altissima pax ubique terrarum obtinuit. Ita, unius Dei nutu, duo summa inter homines bona, quasi duo germina, simul eodemque temporis momento eruperunt, Romanum scilicet imperium, et pietatis Christianæ doctrina. Et ante illud quidem, alii Syriæ, alii Asie, alii Macedonikæ seorsum quisque regnum tenebant. **Egyptum** quoque ab aliis sejunctam quidam possidebant; aliquie similiter Arabiam. Sed et Palæstinam Judæi subdivisionem ac potestatem suam redegerant. In singulis vicis, urbibus ac locis homines, velut insania **557** correpti et a dæmone agitati, per continua bella et pugnas in cædes mutuas ferebantur. Verum duæ maximæ potestates, velut ex una transenna simul emissa, cuncta repente pacarunt et in concordiam reduxerunt: Romanum videlicet imperium, quod ex eo tempore sub unius principatu fuit, et Christi doctrina: quæ quidem duæ potestates uno simul eodemque tempore effloruerunt. Ac Servatoris quidem nostri potestas, multiplices illos principatus ac divinitates dæmonum evertit, unum Dei regnum cunctis hominibus tam Græcis quam Barbaris ipsisque adeo extrebas terrarum plagas incolentibus annuntians. Romanum autem imperium, utpote sublatiss jam antea multorum principatum causis, eos qui adhuc supererant distinctioni suæ adjunxit: id maxime studens, ut universum genus humanum communi inter se concordia vinculo colligaret. Et plerasque quidem gentes jam in unum coegit et conciliavit: brevi vero ad ultimos usque terrarum fines progressurum est: quippe cum salutaris doctrina cum divina quadam virtute conjuncta, cuncta ipsi facilia ac plana præstet. Hoc profectio ingens miraculum esse fatebuntur ii qui, veritatis studio adduci, rem attentius expendere potius quam pulcherrimis rebus obtrectare voluerint. Simul enim dæmoniacæ superstitionis error convictus est; et inimicitias ac pugnis quæ inter gentes jam inde a priscis temporibus fervebant, finis impositus: simul unicus Deus, unaque ejus notitia omnibus prædicata est; et unum in terris imperium sta-

A ἀνήρητό τε ἀθρόως ἡ ἐξ αἰώνος διπειστος (53) καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἔχθρῶν ἔχθρα· ὡς δὲ ἐνδιθεῖσι πᾶσιν ἀνθρώποις παρεδίδοτο, καὶ τρόπος εἰς εὐσέβειας, σωτηρίας τε τῇ Χριστοῦ (54) διδασκαλίᾳ, κατὰ ταῦτα καὶ βασιλείου ἐνὸς ὑφ' ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον καθ' ὅλης τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ὑποστάντος, εἰρήνη φεύγεται τὰ σύμπαντα διελάμβανεν, διοῦ τε καὶ ὑφ' ἐνι καιρῷ, ὃς περ ἐξ ἐνδιθεῖσι πεντακόσιοι ἀνθρώπους ἀγαθῶν δύο βιλαστοί, ἢ τε Ῥωμαίων ἀρχῆς, καὶ ἡ εὐσέβειας διδασκαλίᾳ. Πρό γε μητραύτῃ, οἱ μὲν ἀφωρισμένως Συρίας ἔκρατον, οἱ δὲ τῆς Ἀστας ἐβασίλευον, δὲλλοι δὲ Μαχεδονίας· τὴν δὲ Αἴγυπτον ἀποτεμοῦντες ἔτεροι κατεῖχον, καὶ χώραν τὴν Ἀράβων ὡσαύτως ἄλλοι· ναὶ μήν καὶ Παλαιστīνῶν τὸ Ιουδαίων ἔκρατει γένος· κατὰ κώμας τε καὶ κατὰ πόλεις, καὶ κατὰ πάντα τόπον, ὥσπερ ὑπὸ τινος παραπλήξιας κατ' ἀλλήλων φονῶντες καὶ δαιμονώντες ἀληθῶς, πολέμοις καὶ μάχαις ἐσχόλαζον· ἀλλὰ γέραθρῶς ἀπαντα ὥσπερ ἀπὸ νύσσης μιᾶς δύο μεγάλων προελθουσαὶ δυνάμεις, τήμερος διαμόνων παλυαρχίας τε καὶ πολυθείας καθεῖλε, μίλια βασιλείου θεοῦ πάσιν ἀνθρώποις, "Ἐλλήσι τε καὶ Βαρβάροις καὶ τοῖς μέρη τῶν ἐσχατῶν τῆς κηρύττουσα· ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχῆ ὡς ἀν προκαθηρημένων τῶν τῆς πολυαρχίας αἰτίων, τὰς δρωμένας ἐχειροῦτο, εἰς μίλια ἔνωσιν καὶ συμφωνίαν τὸ πᾶν γένος συνάπτειν σπεύδουσα, καὶ τὰ πολλὰ μὲν παντοῖων ἔθνῶν συναγαγοῦσα, μήλουσα δὲ ὅσον οἶπα καὶ αὐτῶν ἔχρι τῶν δικρωνῶν τῆς οἰκουμένης ἐφάπτεσθαι, τῆς σωτηρίου διδασκαλίας σὺν θεϊκῇ δυνάμει, προεξεμπριζούσης αὐτῇ τὰ πάντα καὶ διμάλα καθιστώσης. Τούτο γέ τοι ἀν εἰς τὸ μέγα θαῦμα, τοῖς φιλαλήθως τὸν νοῦν ἐφιστᾶσι, καὶ καὶ τοῖς καλοῖς βασικαίνειν ἐθέλουσιν· διοῦ τε γάρ ἡ τῶν δαιμόνων ἀπληγέχει πλάνη, διοῦ καὶ ἡ ἐξ αἰώνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἔθνῶν διελέστο, καὶ πάλιν διοῦ θεος εἰς, καὶ μίλια τούτου γνῶσις εἰς πάντας ἔχηρύτετο, διοῦ καὶ βασιλεία μίλια ἐν ἀνθρώποις ἐκρατύνετο, καὶ τὸ πᾶν διοῦ τῶν ἀνθρώπων γένος εἰς εἰρήνην καὶ φίλιαν μεθηρμόζετο, ἀδελφούς τε ὁμολόγουν ἀλλήλους οἱ πάντες, καὶ τὴν οἰχείαν φύσιν ἐγνωρίζον. Αὔτικα γοῦν ὥσπερ ἐξ ἐνδιθεῖσι πατρὸς (55), ἐνδιθεῖσι πατέρεσ, καὶ μητρὸς μιᾶς τῆς ἀποθοῦσι εὐσέβειας, εἰρηνικῶς ἀλλήλους τὸ σπάζοντα τε καὶ ἀπελάμβανον, ὡς μηδὲν ἀποδεῖν ἐξ ἐκείνου τὴν σύμπαντα οἰκουμένην, μιᾶς εύνομου μένης οἰκίας καὶ συγγενείας, ἐξείναι τε πορείας ὅπις φίλοι στέλλεσθαι, ἀποδημεῖν τε διοῖς τις θέλοι, σὺν πάσῃ βρατώνῃ, καὶ τοὺς μὲν ἀπὸ δυσμῶν ἀχινδύνων ἐπὶ τὰ ἔπαι παρένται, τοὺς δὲ ἐνθένδε πάλιν ἐκείσε, ὡς ἐπὶ πατρόδες

σωτηρίας τε τῇ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, quam scripturam in versione mea sum secutus. Una, inquit, religionis ac salutis via, Christi scilicet doctrina, hominibus tradebatur.

(53) Vulg. ἀπιστος. Legodistepantos καὶ ἀκατάλλακτος τῶν ἔθνῶν ἔχθρα. Atque ita leguisse videtur in i-^τ-pres. Sic Eusebius paulo post: Ομοῦ ἡ ἐξ αἰώνος ἔχθρα καὶ μάχη τῶν ἔθνῶν διελέστο. Scribo etiam ἀνήρητό τε, ut est in codice Fuk.

(54) Vulg. σωτηρίδες τε τῇ Χριστοῦ. Hic locus ita mihi scribendus videtur, καὶ τρόπος εἰς εὐσέβειας

οικείας στέλλεσθαι, πληροῦσθαι τε παλαιῶν χρησμῶν λόγια καὶ προφητῶν ἀναφωνήσεις, μυρίας μὲν καὶ δόλλας δὲς οὐ νῦν παρατίθεσθαι σχολῇ· ἀτάρ δὴ καὶ τὰς ἀμφὶ τοῦ σωτηρίου λόγου, ὡδὲ πῃ βώσας· «Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἡώς θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἡώς περάτων τῆς οἰκουμένης.» Καὶ αὖθις· «Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιούντων καὶ πλῆθος εἰρήνης.»—«Καὶ συγχόουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα. Καὶ οὐ μὴ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχιμαν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.» Ταῦτα προϋλέγετο, καὶ φωναῖς Ἐβραίων ἐξ αἰώνος μαχροῦ προεκρυπτετο· ταῦτα, τοῖς Ἑργοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς δρώμενα, τῶν παλαιῶν φωνῶν πιστοῦται τὰς μαρτυρίας· σὺ δ' ἀλλ', εἰ ποθεῖς ἐπέρων ἀποδείξεων περιουσίας, μὴ λόγιας, ἀλλ' Ἑργοῖς ταύτας λάμβανε. Διάνοιξον τῆς σαυτοῦ διανοίας τοὺς ὅφθαλμούς, καὶ τοῦ λογισμοῦ τὰς πύλας ἀναπέτασον, πολύ τε ἐπισχών παρ' ἐαυτῷ λόγιας, αὐτός τε σαυτὸν ἐρώτα, καὶ ὡς παρ' ἐπέρων πυνθάνου, ὡδὲ πῃ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν διερευνώμενος· Τίς πώποτε τῶν ἐξ αἰώνος βασιλεὺς, ή ἄρχων, ή φιλόσοφος, ή νόμοθέτης, ή προφήτης Ἐλληνικὸς ή Βάρβαρος, τοσοῦτον ἀρετῆς ἀπηγνάκατο, οὔτε γε μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἔτι ζῶν καὶ ἐμπνέων, καὶ πολλὰ δυνάμενος, ὡς πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀκοήν καὶ γλῶτταν ἐμπλήσας τῆς αὐτοῦ προστηγορίας; Ἀλλὰ τοῦτο γε οὐδεὶς, ή μόνος εἰς δὲ ἡμέτερος Σωτῆρος, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διεπράξατο, τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις λόγον εἰπών καὶ Ἑργῷ τελέσας· «Πορευθήντες γοῦν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὄντι ματὶ μου φήσας αὐτοῖς, προειπών τε καὶ ἀποφηνάμενος, ὡς ἄρα δεῖ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ κηρυχθῆναι ἐν δῃλῇ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτυρίον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὅμα λόγῳ τούργον ἐπήγαγεν. Αὐτίκα δ' οὐν καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, ή σύμπασα οἰκουμένη τῶν αὐτοῦ λόγων ἐπληροῦτο. Τί οὖν ἔχοι ἀν πρὸς τοῦτο εἰπεῖν δὲ κατερχάς τοῦ λόγου τὴν τιμὴν, διὰ τῆς ἐπιμεμψάμενος, ὅπότε παντὸς λόγου κρείττων τὴν διάτησιν τυγχάνει μαρτυρία; Τίς δὲ ἐξ αἰώνος τὸ βλαπτικὸν καὶ δλέθριον δαιμόνων φῦλον, τὸ πάλαι πάσσαν ἀνθρώπων φύσιν ἐπινεμόμενον, καὶ διὰ τῆς τῶν ξοάνων κινήσεως πολλὰς ἐν ἀνθρώποις γοητείας ἐπιδεικνύμενον, ἀφράτῳ καὶ κραταιῷ χειρὶ οἴα θῆρας δεινούς, τῆς ἀνθρώπων ἀπειδίων ἀγέλης; Τίς δὲ ἔτερος ὡς δὲ ἡμέτερος Σωτῆρος, διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπικλήσεως καθαρωτάταις εὐχαῖς ταῖς δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸν τῶν δλῶν θεὸν ἀναπεμπομέναις, τὰ δεικνύα τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνειν ἐπεξυιστάς ἐδωκε τοῖς καθαρῶς καὶ ἀπλάστως μετερχομένοις τὸν βίον, τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ παραδοθείσης φιλοσοφίας; Ἀναίμους δὲ καὶ λογικάς θυσίας τὰς δὲ εὐχῶν καὶ ἀποβήτου θεολογίας τοῖς αὐτοῦ θιασώταις, τίς ἐπιτελεῖν (56) παρέδωκεν δλλος, ή μόνος δὲ ἡμέτερος Σωτῆρος; Διδὲ ἐπὶ τῆς καθ' δλῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης θυσιαστήρια συνέστη, ἐκκλησιῶντες ἀφιερώματα (57),

¹⁶ Psal. lxxi. ¹⁷ Isa. xx. ¹⁸ Matth. xviii.

(56) Vulg. τίς μόνος ἐπιτελεῖν. Νοκ μόνος Ιο-
ενον hic habere non potest. Scribo itaque ex codice
Ful., τίς ἐπιτελεῖν παρέδωκεν δλλος· ή μόνος, etc.
Μοκ scribendum est, διὸ δὴ ὑπὲρ τῶν καθ' ἀλῆς οἰκου-

A bilitum, et universum humanum genus ad pacem concordiamque revocatum, cunctis vicissim fratres se esse proflentibus et propriam agnoscētibus naturam. Statim igitur velut filii ex eodem patre, uno scilicet Deo, et ex eadem matre, vera scilicet pietate geniti, pacifice seipso mutuo salutare atque excipere cœperunt. Adeo ut orbis terrarum universus nihil a domo et familia optime constituta differre deinceps videretur, et iter facere et peregre quo quisque vellet proficiendi cum omni securitate cuivis licet, et alii quidem ab Occidentis partibus ad Orientem absque periculo commearent, alii vero hinc ad illas partes, velut ad suam ipsorum patriam, pergerent; complerenturque veterum oraculorum responsa et cum innumerabiles aliae prophetarum prædictiones, **658** quas referre in præsentia non vacat, tum illæ quo de salutari Dei verbo loquuntur in hunc modum: «Dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines orbis terrarum ¹⁶.» Et rursus: «Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ¹⁷.» Et alihi: «Constringent gladios suos in vomeres, et lapceas suas in falces; non accingetur gladio gens contra gentem, nec amplius militariibus exercitationibus vacabunt.» Hæc prædicta et Hebraico sermone multis ante sacerulis pronuntiata fuerant, quoæ nostra demum ætate, operibus ipsis expleta, veterum oraculorum testimoniis fidem astruunt. Quod si aliorum præterea argumentorum copiam desideras, ea non verbis jam accipe, sed rebus ipsis. Aperi oculos mentis tuæ; et cogitationis januas reclude. Diu multumque tacitus tecum expende. Interroga temetipsum et quasi ab altero sciscitare, rerum naturam perscrutans in hunc modum: Quis unquam ab ultima usque hominum memoria, rex aut princeps, philosophus aut legislator, propheta denique seu Græcus seu Barbarus tantum auctoritatis et potentiae adeptus est, non dico post mortem, sed vivus adhuc et spirans et multiplici pollens virtute, ut omnium ubique hominum aures alique linguas nominis sui gloria complere? Nemo certe præter unum Servatorem nostrum post victoriam de morte reportalam istud præstilit, cum ei discipulis suis verbo præcepit et re ipsa deinceps confirmavit: «Euntes, » inquit, « docete omnes gentes in nomine meo ¹⁸.» Cumque ipsis prædixisset et affirmasset fore omnino ut Evangelium suum per universum orbem prædicaretur in testimoniū cunctis gentibus, verbis eventum continuo subjunxit. Statim certe, non longo temporis spatio interjecto, doctrina ejus totum orbem replevit. Quid habet ad ea quod respondeat is, qui in hujus sermonis exordio nos reprehendebat,

μένης ἀνθρώπων, vel ut est in codice Fuf., διὸ ἐπὶ τῆς καθ' ἀλῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης. Sic enim loqui solet Eusebius ut in fine cap. 13.

(57) Ἀφιερώματα. Fraudem hic admiserant Ix-

præsertim cum omni ratione validius sit oculorum A testimonium? Quis vero pestiferum ab omni ævo et exitiale dæmonum genus, quod jampridem universas gentes ac nationes depascebatur et motione atque impulsu simulacrorum multas in terris præstigias edebat, invisibili ac potente destra, velut immanes belluas, ab hominum grege fugavit? Quis alius quam Servator noster, per invocationem 659 nominis sui et purissimas preces, ipsius nomine Deo Optimo Maximo oblatas, nequissimorum spirituum reliquias ex hominibus abigendi potestatem dedit iis, qui traditam ab ipso vivendi normam ad disciplinam caste et sincere sequentur? Jam vero incruenta et rationalia sacrificia, quæ precibus et arcana quadam Dei appellatione persicuntur, quis unquam alias sectatores suos offerre docuit, quam Servator noster solus? Quam ob causam per universum orbem terrarum constituta nunc sunt altaria, et Ecclesiæ consecratæ; et sacrosancta ministeria intellectualium ac rationalium sacrificiorum soli omnium moderatori Deo ab omnibus gentibus offeruntur. Sacrificia autem illa, sanguine, cruento ac sumo peragi solita, crudeles item illas et furiosas hominum cædes ac victimas, quis occulta quadam et invisibili potentia aboleri ac prorsus extingui fecit, adeo ut hoc ipsum etiam gentilium testentur historiæ? Neque enim nisi post divinam Servatoris nostri prædicationem, circa tempora

nographi Genevenses, omissis de industria verbis Eusebii, eo quod de incruento missæ sacrificio illustre testimonium continerent. Sed nos ope codicis Fuketiani ea auctori suo restituimus, vocawm te xal λογικῶν θυσιῶν λειτουργίαι,

(58) *Kακτροῦ τε προσεπιτελουμένας θυσιας.* Non dubito quin Eusebius scripserit, καπνοῦ τε xal πυρὸς ἐπιτελουμένας θυσιας, τάς τε ώμας, etc.; quia quidem emendatione nihil certius.

(59) *Kατὰ τὸν Ἀδριανὸν χρόνον.* Sumpsit hæc Eusebius ex libro II Porphyrii *De abstinentia*, ubi ita scribit: Καταλυθῆναι δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχετθν τὰς παρὰ πᾶσι φασὶ Πάλλας, δέ δριτα τὰ περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγαγών μυστηρίων, ἐφ' Ἀδριανὸν τοῦ αὐτοχράτορος, id est: *Pallas vero qui de sacris Mithriacis optime omnium scriptis, humanas victimas fere ubique abolitas esse prodit principatus Adriani.* Quod confirmat etiam Lactantius in lib. I *Divinarum institutionum*, cap. 21 his verbis: *Apud Cyprios humanam hostiam Jovi Teucer immolavit; idque sacrificium posteris tradidit: quod est nuper, Adriano imperante, sublatum.* Scribit Tertullianus in *Apologeticis* c. 9, infantes in Africa Saturno palam immolatos suisque usque ad proconsulatum Tiberii, qui sacerdotes Saturni ob eam causam cruci suffixit. Additque testem hujus rei esse militiam patriciæ suæ, vel ut quidam codices scriptum habent, patris sui, quæ idipsum munus Tiberio proconsuli functa est. Ex quo appareat adhuc recentem suisque hujus rei memoriam. Cur enim testes citaret milites seu apparitores proconsularis officii, nisi adhuc quidam superfluerint, aut superesse potuissent ex iis qui Tiberio proconsuli apparuerant, tunc cum sacerdotes illos in crucem egit. Quare proconsulatus ille Tiberii commode refereatur in tempora imperatoris Adriani; maxime id suadentibus Porphyrio atque Lactantio. Porro cum Pallas tantum dicat fere ubique homines immolari desissem, Eusebius sine

vocawm te xal λογικῶν θυσιῶν λειτουργίαι, μόνῳ τῷ παριστασιεῖ θεῷ πρὸς ἀπάντων τῶν ἔθνων ἀναπεμόμεναι: τάς δὲ δι' αἰμάτων καὶ λύθρων, καπνοῦ τε προσεπιτελουμένας θυσιας (58), τάς τε ώμας ἑκείνας καὶ μανιώδεις ἀνδροκτασίας τε καὶ ἀνθρωποθυσίας, τίς ἀφανεῖ τε καὶ δοράτῳ δυνάμει σθεσθῆναι καὶ μηκέτι ὑπάρχειν παρεσκεύασεν; ἐμαρτυρεῖσθαι πρὸς αὐτῆς γε τῆς Ἐλλήνων ιστορίας: ἐπειδὴ οὐ πρότερον ἀλλ' ἦ μετὰ τὴν ἑνθεον τοῦ Σωτῆρος τῆς ἡμῶν διδασκαλίαν, κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους (59), πᾶσαι αἱ πανταχοῦ γῆς κατεύθυνσαν ἀθρωποθυσίαι. Τοσούτων ἐναργῶν ἀποδείξεων, τῇ μετὰ τὸν θάνατον ἀρετῇ τε καὶ δύναμιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πιστούμενων, τίς οὕτω σιδήριος τὴν φύγην, ὡς μή συμμαρτυρεῖν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ τὴν ἑνθεον αἴτιον τοῦ ζωὴν διμολογεῖν; Ζώντων γάρ, ἀλλ' οὐ νεκρῶν τὰς κατορθώματα, δύεις τε ἀδήλων φασιν εἶναι τὰ φυνόμενα. Αὐτίκα γοῦν χθὲς καὶ πρώην θεομάχων γίνεται τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ἐκύκα, ἥγε τε καὶ ἀπῆγε, καὶ πολλὰ ἴσχυεν. Ἐπειδὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπολλάγη, καὶ δὴ μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς, σκυδάλων ἐκβλητέρεο (60), ἀπνουν, ἀκίνητον, διναυδον, καὶ οὐκ ἐτ' αὐτῶν λόγος οὐδεὶς, οὐ μνήμη· φύσις γάρ αὐτῇ νεκρῶν, καὶ ἐμηκέτ' ὄν, οὐδεὶς ἔστιν. Οὐ δὲ μηδεὶς ὃν πράξει τι (61); Οὐ δὲ ἐνεργῶν καὶ πράττων, καὶ πλείστα τὸν ζώντων δυνάμενος, πᾶς ἀν δποληρθεῖται μή δν; Εἰ δὲ ἀφανῆς εἴη σαρκὸς ὄφθαλμοις, ἀλλὰ οὐκ ἐν αἰσθήσῃ τὸ χριτήριον (62), οὐδὲ τεχνικοὺς λόγους, οὐδὲ ἐπιστημονικὰς θεωρίας αἰσθήσει σωμάτων καταμαθάνομεν

Culla exceptione apud omnes ubique gentes morem hunc sublatum suisque asserit. Quod equidem vix possum credere. Nam et Porphyrius et Lactantius in libris supra memoratis testantur, Jovem Lalaram adhuc sua ætate humane sanguine Romæ cultum suisque. Ad hæc Tertullianus in *Apolog.* testatur adhuc sua ætate Saturno infantes immolatos esse in occulto.

(60) *Σκυδάλων ἐκβλητέρεο.* Alludit Eusebius ad celebre illud Heracliti dictum, νένεας κοπρῶν ἐκβλητέρεο, cuius meminit Strabo in fine libri xxi. Origenes in libro contra Celsum. Ex quo proverbia locutio manavit κοπρῶν ἐκβλητέρος, de homine nullius pretii. Pollux in lib. v, cap. 46: *Κοπρῶν ἐκβλητέρος εἰ χρῆ καὶ Ἡράκλειτον λέγειν.* Julianus in oratione adversus Heraclitum Cynicum pag. 421 camdem Heracliti sententiam usurpat his verbis: 'Οἰηγερεῖς πάντη τοῦ σώματος, καὶ νομίζειν αὐτὸν κατὰ τὸν Ἡράκλειτον καὶ κοπρῶν ἐκβλητέρον. Ξε τοῦ ἁρτου δὲ αὐτῷ τὰς θεραπείας ἀποπληρούν, ένας δν ὁ θεὸς ὅσπερ δργάνῳ τῷ σώματι χρῆσθαι ἐπιτάττῃ. Κομισκον ex Suida in voce Ἡράκλειτος emendavi ac supplevi. Nam in vulgatis editionibus corruptus legitur ac mutulus.

(61) Vulg. πράξει τι. Sribendum est per interrogationem ὡς τις μηδεὶς ὃν πράξει τι. Atque ita legisse videtur Christopheronius. Certe in codice Fuk. scribitur πράξει τι.

(62) Vulg. οὐν ἐταισθήσει τὸ χριτήριον. Apparet scribendum esse οὐκ ἐν αἰσθήσει, id est, iudicium non positum est in sensu. Itaque subaudiendum hic est verbum ἐστι, quod non vidit Christopheronius, quippe qui hæc verba cum sequentibus perperam conjunxit. Magna suit inter veteres philosophos disputatio περὶ χριτηρίου. Ita autem vocabant normam ac regulam, qua veritas recum ab hominibus dijudicatur. Antiquissimi quidem philosophi eam vim ac facultatem nou in sensibus, sed in ratione

οὐδὲ νοῦν τὸν ἐν ἀνθρώποις, μή τι γε Θεοῦ δύναμιν εἰδέ τις πάποτε ὄφθαλμοῖς, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν ἔργων τὰ τοιάδε πέψυκεν ἐπινοεῖσθαι· διὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος, τὴν ἀφανῆ δύναμιν αὐτοῦ προστήκοι ἀν ἐκ τῶν ἔργων ἐπισκοπεῖν καὶ διαχρίνειν· εἴτε χρῆ ζῶντος ὄφοις εἰναι· διὸ δὴ καὶ μὴ δυτὸς εἶναι λέγειν· ἢ μαρτὸν καὶ ἀσύστατον τὸ ἐρώτημα· τὸν γάρ μὴ δυτα, πῶς διὰ τις εὐλόγως εἶναι εἶποι; εἴγε τὸ μὴ διὰ πάσας φύσιος ἀποκέφανται, οὐδὲ δύνασθαι τι, οὐδὲ ἐνεργεῖν, οὐδὲ πράττειν· αὕτη γάρ φύσις ζῶντων (63), νεκρῶν δὲ η ἐναντία.

τια ac viribus pollens susque deque omnia serebat. Sed posteaquam e medio sublata est, jacuit deinceps stercoribus contemplior: sine spiritu, sine motu et sine voce. Nec jam eorum habetur ratio, nec ulla sit mentio. Quippe ea mortuorum sors est; et is qui amplius non est, nihil est. Qui autem nihil est, quid tandem agere potest? Contra is qui agit et operatur, quique plus valet quam h̄ ipsi quibus vita suppetit, qua ratione existimabitur non esse? Quod si corporis oculis non cernitur, at judicandi facultas non consistit in sensu, nec artium rationes aut speculations scientiarum, sensibus corporis percipimus: nec mentem quae in hominibus est, nedum Dei virtutem ullus unquam oenlis vidit: verum ejusmodi res ex 660 ipsis operibus cognosci solent. Quocirca etiam in Servatore nostro, invisibilis ejus vis ac potestas ex operibus perspicienda ac dijudicanda est: utrum scilicet tot illustria facinora, quae ab illo etiamnum geruntur, viventis esse omnino constendunt sit; an dicendum, ejus qui non sit ea esse; an stulta omnino nec ulla ex parte cohærens hæc quæstio. Eum enim qui non est, qua ratione aliquis esse dixerit? Si quidem omnium consensu et suffragiis constat, id quod non est, nec posse quidquam, nec agere, nec operari. Hæc quippe viventium natura est: mortuorum vero contraria.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἐνθα δὴ καιρὸς ἐπιθεωρῆσαι τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος τὰ καθ' ἡμᾶς ἀποτελέσματα, καὶ ζῶντος Θεοῦ ἔργα ζῶντα συνιδεῖν· εἰ γάρ οὐ ζῶντος (64), καὶ Θεοῦ ζῶτην ὡς ἀληθῶς ζῶντος ἔργα ζῶντα τυγχάνει τὰ τοιάδε κατορθώματα; Τίνα δὴ ταῦτα, ἐρωτᾶς; Μάνθανε. Θεομάχοι τινὲς πρώην, τῶν αὐτοῦ προσευχητῶν τὰς οἰκοδομὰς σὺν πλεῖστοι φιλονεκτίᾳ, καὶ σὺν μεῖζον δυνάμει τε καὶ χειρὶ ἐκ βάθρων ἀνορύττοντες καθῆρουν, ἀφανεῖς τε αὐτοῦ καθίστων ἡδὲ Ἐκκλησίας, πάσας τε μηχαναῖς τὸν μὴ τοῖς ὄφθαλμοῖς ὁρῶμενον ἐπολέμουν, βάλλοντες καὶ ἀκοντίζοντες μυρίαις λόγων βολαῖς· δὲ ἀφανῆς, ἀφανῶς τούτον. Εἰθὲ οἱ μὲν οὐχέτ' ἥσαν ἐνὶ Θεοῦ νεύματι, οἱ πρὸ μικροῦ τρυφηλοὶ καὶ τρισευδάμονες, οἵτινες ισθέοι παρὰ τοῖς πάσιν ἥσαν ὑμνούμενοι, οἱ μαχραῖς ἐτῶν περιόδοις διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες, διὸ δὴ τὰ (65) πρὸς τὸν θυτερὸν πολεμηθέντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς καὶ εἰργατα· ᾧς δὲ μεταβαλλόμενοι θεομαχεῖν ἐτόλμων, τοὺς αὐτῶν θεοὺς

posuerunt, ut docet Sextus Empiricus in libro VII adversus Mathematicos. Porro χριτήριον duplicitur sumitur, vel pro facultate ipsa qua vernum discerniunt, vel pro instrumento ipsius facultatis. Primum Potamo philosophos vocabat ὡφ' οὐ, secundum δὲ οὐ, ut docet Laertius in proœmio sui operis.

(63) Vulg. αὗτη γάρ φύσις τεκμήρ. Transposita hic sunt vocabula, quod in libris toties accidisse monuimus. Scribo igitur αὗτη γάρ φύσις ζῶντων τεκμῆρον δὲ η ἐναντία. Paulo ante quædam voces male repetitæ sunt, quod meendum studiosus lector facile per seipsum restituet.

(64) Εἰ γάρ οὐ ζῶτης. Scribendum videtur πῆγα γάρ οὐ ζῶντος, interrogative: quam scripturam in

A imperatoris Adriani, omnis ubique humanae vi etiammarum immolatio sublata est. Cum ergo Servatoris nostri post mortem virtus atque potentia, tot tamque evidentibus argumentis comprobetur, quis est adeo ferreus animo, ut veritati testimonium perhibere cum ceteris nolit, et vitam illius divinam consideri? Nam præclara facinora, viventium sunt, non mortuorum; et ea quæ certi nimus occultarum rerum notitiam nobis subministrant. Nuper quidem ac nudius tertius, impiorum hominum contra Deum pugnantium natio universam mortalium vitam conturbabat, et poten-

tia ac viribus pollens susque deque omnia serebat. Sed posteaquam e medio sublata est, jacuit deinceps stercoribus contemplior: sine spiritu, sine motu et sine voce. Nec jam eorum habetur ratio, nec ulla sit mentio. Quippe ea mortuorum sors est; et is qui amplius non est, nihil est. Qui autem nihil est, quid tandem agere potest? Contra is qui agit et operatur, quique plus valet quam h̄ ipsi quibus vita suppetit, qua ratione existimabitur non esse? Quod si corporis oculis non cernitur, at judicandi facultas non consistit in sensu, nec artium rationes aut speculations scientiarum, sensibus corporis percipimus: nec mentem quae in hominibus est, nedum Dei virtutem ullus unquam oenlis vidit: verum ejusmodi res ex 660 ipsis operibus cognosci solent. Quocirca etiam in Servatore nostro, invisibilis ejus vis ac potestas ex operibus perspicienda ac dijudicanda est: utrum scilicet tot illustria facinora, quae ab illo etiamnum geruntur, viventis esse omnino constendunt sit; an dicendum, ejus qui non sit ea esse; an stulta omnino nec ulla ex parte cohærens hæc quæstio. Eum enim qui non est, qua ratione aliquis esse dixerit? Si quidem omnium consensu et suffragiis constat, id quod non est, nec posse quidquam, nec agere, nec operari. Hæc quippe viventium natura est: mortuorum vero contraria.

B

CAPUT XVII.

Opportunum nunc tempus est, ut ea quæ a Servatore nostro hac aetate perfecta sunt, inspiciamus, et Dei viventis opera spirantia contemplemur. Quomodo enim tam præclara facinora non essent viventis, ejusque adeo qui Dei vitam vivat, opera spirantia? Quænam vero illa sunt? inquies. Audi, si placet. Nuper quidam qui Deo bellum indixerant, oratoria ejus cum ingenti pertinacia, nec minori cum militum robore, ab ipsis fundamentis everterunt, et Ecclesiæ illius penitus abolere studuerunt, omnibus machinis Deum invisibilem oppugnantes, et impiorum vocum tela in eum conjientes. Sed invisibilis Deus, invisibili eos ultus est modo. Statim igitur illi solo Dei C nutu e medio sublati, qui prius in deliciis vitam agebant, qui beatissimi, qui quasi dii ab omnibus prædicabantur, qui multis annorum spatiis imperium præclare ac feliciter gesserant, quandiu pacem et amicitiam coluerant cum illo quem

versione mea secutus sum.

(65) Vulg. τὴν εὐθήνατος ἐνθύνατος ὅτε δῆτα. Duplici mendo inquinatus est hic locus; quem tamen facillimum erat ita corrigerē: διαπρεπῶς τὴν ἀρχὴν εὐθύναντες ὅτε δὴ τὰ πρὸς τὸν θυτερὸν πολεμοῦντα φίλα τε ἦν αὐτοῖς, etc. Intelligit Eusebius Diocletianum et collegas, quos ait præclare et feliciter rempublicam gubernasse, quandiu cum Deo et cum Ecclesiis pacem servarunt. Sed postquam Deo bellum inferre conati sunt, et sanctissimos ejus cultores persecuti; statim omnia in deterius conversa esse. Idem dicit Eusebius in fine libri octavi.

postea oppugnaverunt. Verum ubi, mutata sententia, Deo bellum inferre ausi sunt, diis suis tanquam antesignanis et propugnatoribus in acie adversus Deum nostrum oppositis, illico momento temporis, et Dei quem oppugnabant nutu ac potentia, cuncti scelerum suorum pœnas dederunt: adeo ut terga dantes cedentesque ei cui bellum intulerant, divinitatem ipsius sicut reliqui considerentur, et plane contraria iis quæ paulo ante tentaverant concedere ac permittere maturarent. Continuo igitur Servator noster victoria tropæa ubique terrarum erexit, templisque sanctissimis et oratoriis consecratis universum orbem de integro exornavit; et in urbibus ac pagis, in agris ac desertis Barbarorum locis, fana ac delubra in honorem unius omnium Regis ac Domini dedicavit. Unde etiam Domini vocabulo **661** honorata sunt; non ab hominibus, sed ab ipso omnium Domino cognomentum sortita. Ab eo quippe Dominicæ appellantur. Prodeat igitur in medium qui volet, doceatque nos quis post tantam subversionem ac vastitatem sacras ædes a fundamentis usque ad summum culmen evexerit: quis ea de quibus nulla iam spes supererat, multo quam antea fuissent illustriora renovaverit: et quod maxime mirandum est, non post mortem illorum Dei hostium ea renovaverit, sed superstitionibus adhuc iis ipsis qui illa subverterant: adeo ut ipsimet ore suo suisque litteris palinodiam canerent: idque agerent, non eo tempore quo in summa lætitia ac voluptate degebat (sic enim humanitate ducti id egisse, cuiquam fortasse videbantur), sed tum maxime cum verberibus cœlitus inflictis agitantur. Quis post tot ac tantas persecutio[n]is procellas, et in ipso discriminum fure, innumerabiles vera philosophiae sectatores Deique cultores viros, sacras etiam mulieres et virginum choros quæ perpetua animi et corporis castitati sese addixerant, divinae doctrinæ suæ praecipit atque institutis per universum orbem continuerit: ciboque et vino ad multos dies libentissime abstinere, et duram ac severam vitam agere cum singulari modestia ac temperantia docuerit? Quis immensam virorum ac mulierum multitudinem eo impulerit, ut, spretis corporum alimentis,

(66) Vulg. Εδεσπότη καθιερώσθαι. Scribendum videtur, despoti καθιερώσας. ἐνθεν καὶ, etc.

(67) Κυριακῶν ήξεωται τῶν ἐπωνυμῶν. Malum legere τῆς ἐπωνυμίας. Nihil. frequentius occurrit apud scriptores ecclesiasticos, quam Κυριακῶν seu Dominicorum vocabulum. Nec solum Græci ecclesiastis ita nominarunt, sed et Germani hoc nomen a Græcis mutuali sunt, ut docet Vualafridus Strabo in libro *De rebus ecclesiasticis*, cap. 7.

(68) Καὶ ἀνερώσατο αὐτὸν. In codice Fuk. scriptum est αὐτὸν δῆ τὸ του λόγου μέγιστον θάῦμα.

(69) Φιλανθρωπίας λογισμῷ. Deesse hic nonnulla, etiam me lacente, quivis facile perspiciet. Scribo igitur, οὕτω γάρ φιλανθρωπίας λογισμῷ τούτῳ πρᾶξας αὐτοὺς τάχα δν τις νομίσει, quæ per parenthesis legendam sunt. Certe Christopheronius ita etiam legi videtur, ut ex versione ejus appareat.

(70) Γυναικῶν δὲ λεπεῖας καὶ χοροὺς δειπα-

προμάχους καὶ προσπιστὰς ἀντιπαρατάττοντες τῷ ήμετέρῳ, αὐτίκα μιᾷ καιροῦ ροπῇ, καὶ θεοῦ νεματι καὶ δυνάμει τοῦ πολεμουμένου, δίκαιος υπέζην οἱ πάντες τῶν τετολμημένων, ὡς παραχρεῖν τῷ πολεμουμένῳ, καὶ νῦν τα δόντες αὐτῷ, τῇ θεότητι συνωμολόγουν, συγχωρεῖν τε καὶ ἐπιτρέπειν τάνατον τοῖς πρὶν τετολμημένοις, δόλοσχερῶς ἔσπειθον. δὲ τρόπαια νικητήρια παραχρῆμα πανταχοῦ τῆς ἀνίστη, ναοὺς τε ἀγίοις καὶ προσευκτηρίων σεμνοῖς ἀφιερώμασι, τὴν σύμπασαν οἰκουμένην αὐθίς ἐξ ὑπαρχῆς κοσμήσας, κατὰ πόλεις τε καὶ κώμας, χώρας τε πάσας καὶ τὰς τῶν Βαρδάρων ἐρήμους, ιερὰ καὶ τεμένη ἐν τῷ πάντων βιτιεὶ Θεῷ τῷ δῆ καὶ τῶν δλων δεσπότῃ καθιερώσας (66). ἐνθεν καὶ τῆς τοῦ δεσπότου προστηρόλας τξίωται, τὰ καθιερωμένα, Βούν ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν δλων Κυρίου. Παρὸ καὶ Κυριακῶν τξίωται τῶν ἐπωνυμιῶν (67). Παρελθόν οὖν εἰς μέσον ὁ βουλόμενος διδασκέτω, τίς μετὰ τὴν τοσαύτην καθαιρεσίν τε καὶ ἐρημιάν, ἰδρύματα ἐξ ἐδίφους εἰς ὑψός ἀνήγειρε· τίς τὰ πάστης ἐλπίδος ἀφηρμένα, δευτέρας τξίωτε πολὺ κρείττονος τῆς ἐμπροσθεν ἀνανεώσεως, καὶ ἀνενεώσατο αὐτά (68) δῆ (ἢ τοῦ λόγου μέγιστον θάῦμα), οὐ μετὰ τὴν θεομάρχων ἔκεινων τελευτὴν, ἀλλ' ἐτι τῷ βίψει περιόντων αὐτῶν δῆ τῶν καθηρηκότων, ὡς δι' αὐτῶν στόματος καὶ δι' αὐτῶν γραφῆς τὴν παλινψδίαν τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἀσθῆται, καὶ τοῦτο πρᾶξας αὐτοὺς, οὐκ εἰ θυμτδίαις δντας (φιλανθρωπίας λογισμῷ) (69) τάχα ἄν τις νομίσει, θεηλάτοις δὲ μάστιξι ἐλαυνομένους. Τίς μετὰ τοσούδε τοῦ διωγμοῦ χειμῶνας, καὶ ἐν αὐτῇ γε τῇ τῶν δεινῶν ἀκμῇ, φιλοσόφου βίου ζηλοτάς καὶ θεραπευτὰς τοῦ Θεοῦ μυρίους ἀνδρας, γυναικῶν τε λεπεῖας καὶ χοροὺς δειπαρθένων (70) ἀγνεά παγτελεῖ τὸν πάντα τῆς ζωῆς χρόνον αὐτῶν ἀναθείσας, τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήμασι, καθ' ὅλης συνίστη τῆς οἰκουμένης, τροφῶν δὲ ποχαῖς, διστίαις τε καὶ ἀνοινίαις πολυημέρους πραθυμότατα διακαρτερεῖν, ἐγκρατεῖται τε καὶ ρώμῃ βίου στερβοῦ χρῆσθαι, ἐδίδαξε μετὰ σωφροσύνης; Τίς γύναια καὶ μυρία πλήθη ἀνδρῶν ἀναπέπεικε, λογικάς τροφάς ψυχαῖς λογικαῖς καταλλήλους, δὲ ἐνθέν ἀναγνωσμάτων ἀντικαταλλάξασθαι τῶν τοῦ σώματος τροφῶν; Τίς βαρδάρους καὶ ἀγρούκους ἀνδρας, γύ-

D θέων. Christopheronius vocem γυναικῶν conjunxit cum voce δειπαρθένων, quod equidem non prob. Nam γυναικῶν nomine Eusebius intelligit mulieres, quæ viris orbatæ viduitatem suam Deo consecrabant, easque a virginum choris distinguit. Porro ex viduarum numero eligi solebant diaconisse, et presbyteræ, ut testatur Epiphanius in hæresi Collyridianorum, et in epilogi librorum *Contra hæreses*. Unde Eusebius hoc loco λεπεῖας illas nominat. Fungebantur enim illæ mulieres quodammodo sacerdotum officio; quippe quæ mulieres baptizandas erudirent. Scribendum autem est γυναικῶν τε λεπεῖας, ut nemo non videt. Atque ita scribitur in codice Fuketiano. Porro hæ mulieres anteiquam inter diaconisas allegerentur, examinari solebant. Quærebatur ab eis inter cetera, an sanctorum pedes lavisset, ut docet Origenes in loco xxxii in Joannis Evangelium.

νανά τε καὶ πτίδας καὶ οἰκετῶν γένη, πλήθη τε μυρίων έθνων, θανάτου μὲν καταφρονεῖν ἔδιδαξεν, ἀθάνατον δὲ πεπεισθαι εἶναι τὴν αὐτῶν ψυχὴν, καὶ δίκης ὄφθαλμὸν (71) ὑπάρχειν ἔφορον τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, εὔσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν δικαιώσεις καὶ σωφρόνως ἡγην ἐπιμελεῖσθαι; Μή γὰρ οὕτω διατείνεται, ἀδύνατον ἀλλως εἶναι τὸν τῆς εὐσεβείας ὑποδῦναι ζυγὸν· ἀ δὴ μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι εἰσέτι καὶ νῦν κατορθοῦται· ἀλλὰ ταῦτα μὲν παρῷμεν. Φέρε δὴ ἀλλως τὸν τὴν διάνοιαν λειτιθωμένον καὶ ἔκ τῶν τοιωνδι προσαγάγωμεν ἐρωτήσεων, ὃδέ πῃ αὐτοῦ πυνθανόμενοι· Ἄγε δή, οὖτος, φωνὴν λογικὴν ἀφεῖς, μή ἐξ ἡλιθίου καρδίας, ψυχῆς δὲ λογικῆς καὶ νοέρᾶς καρπὸν προβαλλόμενος, λέγε δή, παρὰ σαυτῷ πολλάκις ἐπισκεψάμενος, τίς ἀλλος πώποτε τῶν ἐξ αἰώνως βοηθέντων σοφῶν, δομοίως τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι προφητεικαῖς δινώθεν πρὸ μυρίων χρόνων φωναῖς, ἐγνώσθη τε καὶ προεκηρύχθη παρὰ τοῖς πρόπολαις θεοφιλέστον Ἐβραίων παισίν; Οἱ καὶ τὸν τόπον αὐτοῦ τῆς γενέσεως, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ βίου, καλύδναμέτες, καὶ λόγους, καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς κατατεθεῖσιν· ἢ τίς οὕτω ταχὺς (72) ἔκδικος τῶν εἰς αὐτὸν τετολμημένων ἀποδέειται, ὡς ἂμα τῇ κατ' αὐτοῦ δυσσεβείᾳ, τὸ πᾶν Ἰουδαίων θνος ἀπότιφθατον ἐκ βάθρων ἀρθῆναι, αὐτός τε τὸν Ἱερὸν ἄμα τοῖς ἐν αὐτῷ σεμνοῖς, εἰς ἔδαφος κατενεγκῆναι; Τίς δὲ προδήσεις αὐτῶν τε τούτων πέρι (73) τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν, ἀμφὶ τε τῆς πρὸς αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑποστάσης Ἐκκλησίας, καταλλήλους τοῖς πράγμασιν ἀποφεγγάμενος, πιστάς ἔδειξε ταύτας τοῖς ἔργοις, ὡς δὲ ἡμέτερος Σωτῆρ; Πέρι μὲν τοῦ τῶν ἀσεβῶν Ἱεροῦ φῆσας· «Ἀφίεται ὑμῖν ὁ ὄλεος δύμῶν ἔρημος»· καὶ· «Οὐ μὴ μεινῇ λίθος ἐπὶ λίθον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, δεὶς οὐ μὴ καταλυθῇ»· περὶ δὲ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας· «Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαις ἄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.» Τὸ δὲ δινδρας εὐτελεῖς καὶ ἀγροίκους, ἐξ ἀλείας μεταγαγεῖν τὴν ἀρχὴν (74), καὶ τούτους νομοθέτας καὶ νομοδιδασκάλους ἀποφῆναι τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, οἵον σοι εἶναι δοκεῖ; Τὸ δὲ ἐπαγγείλασθαι, καὶ λόγῳ μὲν εἰπεῖν, ἔργῳ δὲ ποιῆσαι αὐτοὺς ἀλιέας ἀνθρώπων, καὶ τοσαύτην αὐτοῖς ἀρετὴν τε καὶ δύναμιν παρασχεῖν, ὡς καὶ γραφὰς συντάξαι, καὶ βίβλους παραδῦναι, καὶ πάντας εἰς τοσοῦτο χρατῦναι, ὡς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης παν-

(71) Vulg. καὶ δίκην ὄφθαλμῶν ὑπάρχειν. Quis non videt scribendum esse δίκης ὄφθαλμὸν? Veteres enim acerrimum quendam justitiae oculum esse credebant, qui omnia quae ab hominibus agerentur, inspicere, nec unquam conniveret; quem etiam testabantur quicunque injuriam passi essent. Nihil frequentius occurrit tum apud Graecos, tum apud Latinos. Vetus poeta apud Stobaeum:

Ἐστιν δίκης ὄφθαλμὸς, δεὶς δὲ τησύχου
Διάνυσσων προσώπου, πάνθ' δύμως δεῖ βλέπει.
Plura congerere non oīi est nostri, cum res sit no-
tissima. Christophorus tamēn hanc loci
quænationem non vidit.

A rationalem potius cibum divinarum lectionum, qui animis ratione præditis aptissimum est, appetenter? Quis barbaros et rusticos homines, mulierculas item et pueros ac servos, infinitam denique omnium gentium multitudinem docuerit, ut mortem contemnerent, sibique ipsis persuaderent animam suam esse immortalem, et justitiae oculum quendam esse qui res humanas inspiciat; utque futurum Dei iudicium de piis ac de impiis hominibus expectarent; atque idcirco vitam justiæ sancte traducere studearent? Nam qui aliter affecti sint, eos pietatis jugum subire nullo modo posse. Quæ quidem omnia solus Servator noster etiamnum egregie præstat. Verum hæc missa faciamus. Nunc vero eum cujus animus instar silicis obduruit, hujusmodi interrogationibus convincere aggrediamur: B Dic mihi, heus tu, et tandem aliquando vocem 662 rationalem ede, non ex bruto pectore sed ex anima ratione et intellectu prædicta fructum proferens. Dic, inquam, re apud te ipsum diu ante perpensa: quis ex omni sapientum numero qui antea celebres existiterunt, prophetarum oraculis perinde ac Servatō noster, apud Deo charissimam veterum Hebræorum gentem tot ante sæculis cognitus est et prædicatus? Qui quidem et natale ipsius solum, et adventus tempora, et vivendi rationem; miracula item, sermones et præclara facinora animo præcipientes, sacris voluminibus commendarunt? Aut quis scelera in se admissa, tam præsenti ultione unquam vindicavit, ut post impium facinus quod in ipsum fuerat admissum, statim omnis Iudaicorum natio oculata quadam vi exagitaretur, et regia ipsorum sedes ab ipsis fundamentis revertetur; ipsumque adeo templum cum omnibus ornamentis ac donariis solo æqualum disturbaretur. Quis futura, tum de impiis illis hominibus, tum de Ecclesia ab ipso per universum orbem condita cum multo ante prædictisset, singulorum operibus congruentia vaticinans, prædictionum fidem rebus ipsis æque ac Servatō noster confirmavit? Ac de impiorum quidem templo dixerat: «Relinquitur vobis domus vestra deserta: et non manebit in loco lapis super lapidem qui non disturbetur.» De Ecclesia autem sua in hunc modum: «Super petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ orci non prævalēbunt adversus eam.» Jam vero imperitos homines et rusticos atque abjectos, a piscatu priuiliu abduxisse; ac deinde legatores doctoresque C D

(72) Vulg. ἥτις αὐτῷ ταχύς. Scribendum est procul dubio τί τίς οὕτω ταχύς, quomodo etiam leguisse videtur Christophorus.

(73) Vulg. αὐτῶν τε περι. Scribendum est πέρι: accentu in primam syllabam rejecto; quod δὲ, quoties præpositio post vocabulum ponitur. Mox scribendum est καταλλήλους τοῖς πράγμασιν. Referatur enim ad vocem προδήσεις. In codice Fuk. scribitur καταλλήλους.

(74) Vulg. ἐξ ἀλείας μεταλαγεῖν τὴν ἀρχήν. Error est typographicus, ut opinor, pro μεταγαγεῖν, ut babel codex Fuketii.

orbis terrarum constituisse, quale et quantum tibi videtur? Quod vero pollicitus est illis, se facturum ipsos piscatores hominum; nec id verbis solummodo dixit, sed reipsa cumulate præstiluit; tantamque eis vim ac potentiam indidit, ut libros conscriberent atque ederent; utque horum librorum tanta esset auctoritas, ut omnium tam Græcorum quam barbarorum linguis conversi, a cunctis ubique gentibus studiose ediscerentur; et ea quæ in illis continentur, divina esse crederentur oracula, quantum id valet ad divinitatem ejus perspicue declarandam? Quale illud est, quod ipse futura predixit, et discipulis suis multo ante contestatus est, ipsos regum ac principum conspectui exhibendos esse, et pœnis extremisque supplicis afficiendos; **663** idque non ob facinus ullum, sed ob solam nominis ipsius confessionem? Quod vero eos alacri animo hæc perpeti fecit, et pietatis armis eos ita munivit, ut animos omni adamante firmiores in certaminibus contra adversarios ostenderent, quæ tanta vis est ut dicendo id adæquare possit? Quod autem non li modo qui ipsum sectati fuerant, verum etiam illorum successores; ac deinde hi qui istos proxime insecuri sunt: tandemque illi qui nostra ætate vixerunt, adeo vires obtinuerunt animalium, ut cum nullius criminis rei essent, omnia tamen suppliciorum et tormentorum genera ob eximiam in summum omnium Deum pietatem latè animo perferrent, quam quæso admirationem non longissime superat? Eniinvero quis unquam regum in tot ætates ac scœla imperium suum prorogavit? Quis post mortem ita bellum gerit, et tropæa de hostibus erigit, omnemque locum, regionem et civitatem tam Græcorum quam barbarorum, sub ditionem redigit: adversariis occulta quadam et invisibili manu superatis. Quodque omnium caput est, pax illa quæ universo terrarum orbi per illius potentiam parta est, de qua quæ nobis videbantur iam superius disseruimus, quibus tandem calumniatoribus os non obstruat? Quippe cum et reipsa in idem tempus cum prædicatione Servatoris nostri cumque doctrina ab eo in universum orbem dispersa, pax et concordia omnium gentium incurrit: et multo antea a divinis prophetis utraque prædicta fuerit: terrena scilicet gentium pax, et doctrina a Christo gentibus tradita. Dies me deficit, Imperator, si manifestissima divina Servatoris nostri potentiae argumenta ex iis quas nunc cerimus rebus deprompta, in unum velim colligere. Siquidem nullus unquam ab omni ævo nec apud Græcos nec apud barbaros, tantam divinæ potentiae vim, quantam Servator noster ostendit. Et quid homines dico? quando ne ipsi quidem quos universæ gentes appellant deos, talem in terris vim ac potentiam exhibuerunt. Aut si

(75) Πρυτανεύθεῖσα εἰρήνη. Parem intelligit quam Christus nascens contulit orbi Romano.

(76) Τι δὲ ἡμῶν ἀνθρώπων. In codice Fuk. scri-

A τοιᾳ γλώσσῃ Βαρδάρων τε καὶ Ἐγγίνων μετεβιλομένας, παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι μελετᾶσθαι, καὶ παστεύεσθαι. Οείσα εἶναι λόγια τὰ ἐν αὐταῖς καταβιλημένα, ὅσον εἰς ἀπόδειξιν ἐναργῆ τῆς αὐτοῦ θεότητος; Οἶον καὶ τὸ αὐτὸν προφητεύσας τὸ μέλλον, καὶ τοῖς μαθηταῖς προμαρτυρήσασθαι, ὡς ἄρα ἐπὶ βασιλέων καὶ ἡγεμόνων μέλλοιεν ἀγεσθαι, τιμωρεῖσθαι τε καὶ τὰς ἁσχάτας ὑπομένειν κολάσεις, οὐ διά τινα πρᾶξιν ἀποτον, διὰ μόνην δὲ τὴν εἰς ταῦτα ὁμολογίαν; Ή δὲ καὶ προθύμως αὐτοὺς ταῦθ' ὑπομείναι παρασκευάσαι, εὔσεβειας τε δηπλοίς οὕτω φρέξαι, ὃς ἀδάμαντος τὰς ψυχὰς κραταιοτέρους ἐν τοῖς πρᾶ τοὺς ἀντιπάλους ἀγῶνι διαφαίνεσθαι, ποιὸν οὐκ ἀν ὑπερβάλοιτο λόγον; Τὸ δὲ μή μόνον ἐκείνους τοὺς αὐτῷ παρηκολουθηκότας, ἀλλ' ἡδη καὶ τοὺς ἐκείνων διαδόχους, καὶ αὖθις τοὺς μετέπειτα γενομένους, καὶ τοὺς εἰς ἔτι δεῦρο καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς, οὗτω τῆς ψυχῆς νευρῶσαι τὰς δυνάμεις, ὡς μηδὲν ἔξιον θανάτου πράξαντας, παντοῖς κολάσεις καὶ πᾶν εἶδος στρατιωτηρίων μεθ' ἡδονῆς ὑπομένειν, εὔσεβειας χάριν τῆς εἰς τὸν δῶλων Θεὸν, ποιὸν οὐκ ἀν ὑπερβάλοιτο θαῦμα; Ἀλλὰ βασιλέων εἰς τοσοῦτον αἰώνα τις πώποτε κρατῶν διετέλεσε; Τίς δ' οὕτω στρατηγεῖ μετὰ θάνατον καὶ τρόπαια κατ' ἔχθρων Ιστησι, καὶ πάντα τόπον, καὶ χώραν, καὶ πόλιν, Ἑλλάδα τε καὶ Βάρδαρον ὑποτάττει, ἀροάτῳ καὶ ἀφανεῖ δέκι τοὺς ἀντιπάλους χειρούμενος; Τό γε μήν κεφάλαιον τῶν εἰρημένων, ἡ πανταχοῦ γῆς διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως πρυτανεύθεσα εἰρήνη (75), περὶ τῆς εἰκότα προλαβόντες εἰρήκαμεν, ποιὸν οὐκ ἀν συκοφαντῶν ἀποφράξει στόμα, οὗτω μὲν Ἑργων συνδρομούσης τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ καὶ τῷ καταβληθέντι ὑπὸ αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ κηρύγματι, τῆς τῶν ἔθνων πάντων ὁμονοίας τε καὶ συμφονίας οὕτω δὲ πρόπαλαι ὑπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ προσητῶν προαναπεφωνημένης τῆς κοσμικῆς τῶν ἔθνων εἰρήνης, τοῦ τε πρὸς αὐτοῦ καταβληθέντος τοῖς ἔθνεσι λόγους; Ἐπικείψει με, βασιλεῦ, τὸ πᾶν τῆς ἡμέρας μῆκος, τὰς ἐνεργειας ἀποδείξεις τῆς ἔνθεου δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰς ἐκ τῶν εἰσέτι νῦν δρωμάτων, ὑψὲν πειρώμενον συνιστᾶν· οἵτι μηδὲς πωποτῶν ἔξι αἰώνος, μήτε παρ' Ἑλλησι μήτε παρὰ Βαρδάροις, τοσαύτην ἀρετῆς ἔνθεου δύναμιν ἐπιδέδεικται, δοσην δ Σωτὴρ δημέτερος· τι δὲ λέγω ἀνθρώπων (76); Όποτε μηδὲ αὐτῶν τῶν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θεολογουμένων τοιαύτη τις πέφυκεν ἐπὶ γῆς φύσις· ἢ, δεικνύτω δι βουλόμενος. Παρίτω δὲ πᾶς φιλόσοφος καὶ ἡμῖν λεγέτω, τις ἐκ τοῦ παντὸς αἰώνος ἕκουσται ποτε θεὸς καὶ ἡρως, αἰώνιος ζωῆς οὐρανίου τε βασιλείας μαθήματα παραδεδωκὼς ἀνθρώποις, οἷα δὲ ἡμέτερος Σωτῆρος, φιλοσόφοις δόγματι μυρία πλήθη καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνασκείσθαι ποιήσας, οὐρανὸν τε πείσας μεταδιώκειν, καὶ τὰς ἐν οὐρανῷ διατριβὰς θεοφιλέσι ψυχαῖς ἀποκειμένας ἐλπίζειν· τις πώποτε θεὸς η καὶ ἡρως ἀνθρωπος (77), τὴν ἀφ' ἥλου

bitur ἀνδρῶν, εἰ proxime ante legitur δοσην δ Σωτὴρ δημῶν.

(77) Η καὶ ἡρως ἀνθρωπος. Christopherorus ultimam vocem expunxit, non male. Potest

άνισχοντος μέχρι δυομένου, μονονούχη τὸν Ἰων τὴν τίλει Α
διππεύσας δρόμον, ταῖς λαμπροτάταις τῆς αὐτοῦ
διδασκαλίας αὐγάζεις κατηγάσει τε καὶ ἐφώτισεν, ὡς
πανταχοῦ γῆς ἐν Θεῷ πᾶν θνήος, μίλαν καὶ τὴν
αὐτὴν ἐπιτελεῖν λατρέιαν; Τίς πώποτε θεὸς οὐ καὶ
ἡρως, πάντας θεούς τε καὶ ἡρωας Ἑλληνικοὺς καὶ
βερβάρους παραγκωνισάμενος, μηδένα μὲν ἔκεινων
θεὸν εἴναι νομίζειν ἐνομοθέτησεν, καὶ νομοθετίσας
Ἐπεισεν, ἐπειτα πολεμηθεὶς ὑπὸ πάντων εἰς ὅν
αὐτὸς, τὸ πᾶν τῶν ἐναντίων στρατόπεδον καθεῖτε,
τῶν ἐξ αἰώνος ἀπάντων θεῶν τε καὶ ἡρώων κρατῶν,
ἀπὸ περάτων ἦως καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκου-
μένης, θεοῦ Παΐδα μόνον αὐτὸν πρὸς τῶν ἐθνῶν
ἀπάντων ἀναγορεύεσθαι παρασκευάσας; Τίς τοῖς τὸ
μέγα στοιχείον τῆς γῆς οἰκοῦσι, τοῖς τε κατὰ γῆν
καὶ τοῖς κατὰ οὐλατταν, ἐφ' ἔκαστης ἑδομάδος τὴν Β
Κυριακὴν χρηματίζουσαν τῆμέραν, ἐφρτὴν δγειν ἐπὶ
ταυτὸς συνιόντας παραδέδωκε, καὶ οὐ τὰ σώματα
πιαίνειν (78), τὰς δὲ ψυχὰς ἐνθέοις παιδεύμασιν
ἀναζωπυρεῖν παρεσκεύασε; Τίς θεὸς οὐ καὶ ἡρως
οὕτω πολεμηθεὶς, ὡς δὲ τῆμέτερος Σωτῆρ, τρόπαια
νικητήρια κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἤγειρεν; Οἱ μὲν γάρ
οὐ διέλιπον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τέλος, αὐτοῦ τὰ μεθή-
ματά τε καὶ τὸν λαὸν πολιορκοῦντες, δ' ἀφανῆς,
ἀφανῶς τοὺς οἰκείους αὐτοῖς λεροῖς οἰκοῖς ἐπὶ μέγα
δόξης προῆγε· καὶ τί δεὶ λόγοις τὰς παντὸς λόγου
κρείττονας ἐνθέους δυνάμεις τοῦ Σωτῆρος τῆμῶν φιλο-
τιμεῖσθαι συνάγειν, δτε καὶ σιωπῶνταν τῆμῶν, αὐτὰ
βοῶτι τοῖς ὥτα ψυχῆς κεχιτημένοις τὰ πράγματα;
Τοῦτο ἔνον ἀληθῶς καὶ παράδειξον καὶ ἐν μόνον ἐπὶ
τῶν βροτῶν ὁψθή γένους, τδ, ἀνθρώπωις ἐνηνοχέναι (79)
τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸν ἀληθῶς Παΐδα θεοῦ μόνον ἐξ
αἰώνος ἐπὶ γῆς ὥφθαι.

hostes oppugnatus, tropæa victoriæ de hostibus erexit? Nam hi quidem a primis statim temporibus, et doctrinam et populum ipsius oppugnare hactenus non destiterunt. Ipse vero invisibilis, invisibili quadam virtute, famulos scos una cum ædibus sacris ad summam gloriam evexit. Sed quid opus est divinas Servatoris nostri virtutes, quæ omnem dicendi vim superant, ambitiose congerere, quando etiam latentibus nobis, ipsæ res satis loquuntur iis, qui aures mentis habuerint? Hoc certe novum atque inauditum, semel duntaxat in terris est visum, ut is qui solus ab omni æternitate erat Dei Filius, in terris cerneretur, et tot tantaque bona hominibus apportaret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περιττά δ' ἀν καὶ ἄλλως εἴη (80) τὰ παρ' ἡμῶν σοι ἀκούσμενα, δις αὐτῇ τῇ πείρᾳ τῆς σωτηρίου θεότητος συναισθήσιν πολλάκις εἰληφώς, οὐ λόγοις, ἃλλ' ἔργοις αὐτοῖς, κήρυξ ἀπαντήσῃς ἀληθείας καθ- ἐστηκας· οὐ γάρ τιμὸν αὐτὸς βασιλεὺς, σχολῆς δο- θείστης, εἶποις ἀν βουληθεῖς μυρίας τοῦ σου Σωτῆρος θεοφανείας, μυρίας καθ' ὑπνους παρουσιάς. Οὐ τὰς ἀπορρήτους τὴμεν ὑποβολάς αὐτοῦ φημι, τὰς δ' ἐν αὐτῷ λογισμῶν καταβαλλομένας, καὶ περὶ τῆς τῶν

tamen legi, ή καὶ ἄνθρωπος, vel certe μήτιγε ἄνθρωπος.

(78) Vulg. *xal àvra ówñata xalreir.* Scio quidem Christianos diebus Dominicis laetius epulare solitos. Verum tò πταίνεται non convenit Christianis. Quare non dubito quin Eusebius scripsisset, *xal oú tò ówñata πταίνεται.*

(79) Vulg. τὸ ἀρθρώτων ἐνηργέαν. Christophorus leguisse videtur ἀνθρωπον, ut ex versione ejus apparet. Sed veram hujus loci scripturam no-

aliter se res habet, ostendat nobis qui voluerit. Prodeant vero nunc philosophi, nobisque dicant, quis ab omni sæculorum memoria sive deus sive heros unquam auditus est, æternæ vita et cœlestis regni doctrinam hominibus tradidisse: sicut a Servatore **664** nostro factum est, qui innumerabiles homines ad vitam ex cœlestis philosophiæ præceptis instituendam, ubique terrarum incitavit; eisque persuasit, ut ad cœlum aspirarent, et sedes quæ Deo acceptis mentibus illic præparata sunt, sibi sperarent? Quis unquam sive deus, sive heros, sive homo, universum terrarum orbem ab oriente usque ad occidentem solem, splendidissimis doctrinæ suæ radiis perfudit atque illustravit, paria fere cum sole spatia decurrens, adeo ut omnes ubique gentes, uni Deo unum eundemque cultum exhibeant? Quis unquam sive deus sive heros, omnibus tam Græcorum quam barbarorum diis et heroibus sub jugum missis, lege lata interdixit ne quis illorum deus haberetur; utque lata lex ubique valeret obtinuit; ac deinde cum ab omnibus oppugnaretur, unus ipse omnes adversariorum copias profligavit, eosque qui ab omni ævo dii et heroes habebantur devicit; utque per universum terrarum orbem, ab ultimis usque finibus solus ipse Dei Filius a cunctis omnium gentium hominibus appellaretur, effect? Quis universis qui vastissimum hunc terraruu orbem incolunt, sive illi in continente, sive in insulis degant, præcepit, ut singulis septimanis in unum convenientes, Dominicum diem festum agerent; nec corpora sua saginarent, sed animos divinis præceptionibus resollarent? Quis deus aut heros, tamen ac Servator

CAPUT XVIII.

Verum hæc quæ a me dicuntur, tibi fortasse superflua fuerint, Imperator, qui Servatoris nostri divinitatem sè penumero præsentem expertus, non tam verbis quam factis, veritatis præco cunctis hominibus exstitisti. Tu enim ipse cum tibi otium fuerit, narrare nobis **665** poteris, si libet, innumerabiles Servatoris nostri divinitatem suam tibi exhibentis apparitiones, innumerabiles in somnis visiones: non dico arcana illa ab eo tibi suggesta,

bis aperuit codex Fuk. quæ sic habet: τὸ ἀνθρώπιος ἐνηγορεῖται τὰ τοιαῦτα, καὶ τὸ ἀληθῶς, etc. Intelligit enim Eusebius cuncta illa bona, quæ supra singulatim enumeravit: quæ per Christi in terras adventum hominibus collata sunt.

(80) Περιττὰ δὲ καὶ ἄλλως εἶη. Desunt hic aliquot voces, puta σοι, βασιλεῦ. Sed codex Fuk. veram nobis lectionem aperuit. Sic enim habet : Περιττὰ δὲ καὶ ἄλλως εἶη τὰ παρ' ἡμῖν σοι ὁ κούν μενα.

quæ nobis occulta sunt et inexplicabilia; sed quæ in ipsa mente inseruntur Dei suggestiones, et quæ fructuosam cunctisque in commune utilem de rerum humanarum providentia doctrinam continent. Expones etiam nobis pro rei dignitate, manifesta illa Dei propugnatoris et custodis tui in bellis auxilia, hostium et insidiatorum tuorum intercessionem, in periculis allata subsidia, in rerum difficultibus expeditam facilitatem, in solitudine defensionem, in angustiis industriam ac dexteritatem, præscientiam rerum futurarum, eorum quæ ad summam rerum pertinent providam dispositionem, de incertis et obscuris rebus deliberationes, maximarum rerum susceptionem, administrationem rerum civilium, ordinationem militarium copiarum, rectam ubique emendationem, constitutions de jure publico, leges denique ad communem hominum vitam utilissimas. Recensebis etiam accurate et fideliter singula eorum, quæ nobis quidem obscura, tibi autem uni notissima sunt, et in regalis memorie tuae sinu, velut in arcano quodam thesauro recondita. Ob quæ omnia, ut verisimile est, cum iis ipsis divinæ Servatoris nostri potentissimis argumentis usus fuisses, basilicam, velut tropæum quoddam victoriae ab illo de morte olim relatæ, cunctis non fidelibus modo, verum etiam incredulis spectandam proposuisti; sanctumque sancti Dei templum, et immortalis vita regnique cœlestis splendidissima ac pulcherrima monumenta; et Servatoris nostri summi omnium Imperatoris victoriae sacra donaria, Imperatori victori apollissime convenientia. Quibus tu illud immortalis vitæ martyrium ac monumentum exornasti: tum ut cœlestem Dei sermonem victorem ac triumphatorem regiis apicibus atque elementis exprimeres: tum ut apertis ac minime obscuris vocibus piam ac religiosam Dei confessionem cunctis palam ac verbis prædicares.

(81) Οἰκεῖα βασιλεῖ. Addendum hic censeo vocem νικητῇ, non ideo solum quod Victoris cognomen inditum est Constantino, sed quod hæc vox magnam hic affert elegantiam. Ait enim Eusebius sacra illa donaria, quæ Constantinus dedit basilicæ Hierosolymitanæ, cum sint Victoriae Christi summi regis monumenta, optime convenire imperatori Victori.

(82) Βασιλικοῖς χαρακτήρσιν ἐκτυπούμενος. Regios apices interpretatus sum. Sic enim loqui

A ðλων προνοίας τὰ κοινωφελῆ καὶ τὰ πάντη χρήσιμα παρατιθεμένας· ἐπαξίως δ' ἀν δημιν τοῦ σοῦ πρασποτοῦ γε καὶ φύλακος Θεοῦ, διελεύσῃ τὰς ἐναργεῖς ἐν πλέοντις ἐπιχουρίας, τὰς ἐχθρῶν καὶ ἐπιβούλων φθοράς, τὰς ἐν κινδύνοις δεξιώσεις, τὰς ἐν ἀπόροις εὐπορίας, τὰς ἐν ἐρημίαις ἀντιλήψεις, τὰς ἐν ἀμτιχάνοις εὐρέσεις, τὰς τῶν μελλόντων προγνώσεις, τὰς περὶ τῶν καθίδου προμηθείας, τὰς περὶ τῶν ἀδήλων στέψεις, τὰς περὶ τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεις, τὰς πολιτικὰς οἰκονομίας, τὰς τῶν στρατοπέδων διοικήσεις, τὰς καθ' ἔκστον διορθώσεις, τὰς περὶ τῶν κοινῶν διατάξεις, τὰς βιωσέλεις νομοθεσίας· καταριθμήσοις δ' ἀν ἀπαραλείπων ἔκστα τῶν ἡμᾶς μὲν λανθανόντων, σοὶ δ' αὐτῷ μόνῳ γνωριζομένων, καὶ ταῖς σαῖς βασιλικαῖς μνήμαις, οἷα θησαυροῖς ἐν ἀπορρήσιοις, τεταμιευμένων· ὃν δὴ

B χάριν ἀπάντων, εἰκότως αὐτοῖς δὴ τούτοις λαμπροῖς τεχμηρίοις τῆς σωτηρίου δυνάμεως χρησάμενος, οἶκον εὔκτηριον, τρόπαιον τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης αὐτοῦ, πᾶσιν ἀνθρώποις, πιστοῖς ἄμα καὶ ἀπίστοις ἀγνέειξας, νεών τε ἄγιον Θεοῦ, ζωῆς τε ἀθανάτου καὶ βασιλείας ἐγένετο λαμπρὰ καὶ μεγάλα περικαλῆ ἀφιερώματα, τὰ πρέποντά γε εὐ μάλα καὶ οἰκεῖα βασιλεῖ (81), νίκης τῆς τοῦ παμβασιάνως Σωτῆρος ἀναθήματα· ἀ δὴ τῷ τῆς ἀθανάτου ζωῆς μαρτυρίῳ τε καὶ μνήματι περιβένθηκας, τὸν οὐρανὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, νικητὴν καὶ τροπαιούχον βασίλειος χαρακτῆροιν ἐκτυπούμενος (82), πᾶσι τοῖς ἔθνεσι (83), λαμπραῖς καὶ ἀνεπισκάστοις φωναῖς, ἔργῳ καὶ λόγῳ τὴν εὐσεβή καὶ φιλόθεον δμαλογίαν προκηρύστων.

C solet Eusebius, ut alibi notavi. Ait igitur, Constantiū magnificientissima illa fabrica et opulentissimis donariis, quibus Christi sepulcrum exornaverat, quasi regalibus apicibus publice propositis, Christum victorem ac triumphatorem omnibus praedicasse.

(83) Πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. His verbis panegyricum Eusebii claudit codex Fuk. Certe quæ sequuntur verba, parum necessaria sunt, nec Eusebii esse mihi videntur.

ACTA PASSIONIS S. PAMPHILI

ET SOCIORUM

EX LIBRIS EUSEBII CÆSARIENSIS DE VITA S. PAMPHILI.

(Juxta ms. Medicæum regis Christianissimi. — *Acta SS. Bolland.*, Junii T. I, p. 64.)

MONITUM.

Magister meus Godefridus Henschenius, secundum eam quam Bollandus prescripsera necessitatem, consequendi qua posset Romanum Martyrologium hodiernum, ad praædictos xvi et xvii Februarii prius de-

scriptem, dein deduobus S. Pamphili sociis sic egit, ut ex Eusebii libro De Martyribus, cap. 41 daret quæ ipsos præcise spectant; integra omnium Acta ex Metaphraste (ut Lipomano Surioque nominabatur) reservante ad hunc i Junii, quo S. Pamphilum Latini omnes nominabant: sed nullo quod scire possimus fundamento alio, quam arbitriæ electionis. Id ego licet factum non valde probem, maluissemque pertractatam rem totam fuisse Februario mense; hic tamen sequi cogor: ut saltem nunc suppleam, quod ibi deest. Quæ autem Metaphrasti ab illis imputantur Acta, dabo ego, qualia ipse suæ collectioni inseruit, non ut a se, sed ut ab Eusebio composita; quomodo etiam Graca accepimus ex ms. Medicæ regis Franciæ sub hoc titulo: "Ἀθλῆσες τῶν ἄγιων καὶ ἐνδόξων τοῦ Χριστοῦ μάρτυρων, Παμφίλου, Θύάλεντος, Παύλου, Σελεύχου, Πορφύριου, Θεοδούλου, Ἰουλιανοῦ, Αἰγυπτίων, συγγραφεῖσα πάρκ τοῦ Εὐσέβιου τοῦ Παμφίλου. Certamen sanctorum et gloriozorum Christi martyrum, Pamphili, Valentis, Pauli, Seleuci, (excidisse videntur nomina Θεοδούλου, Ἡλία, Ἱερεμίου, Ἡρακλεοῦ, Σαμουήλ καὶ Δανιὴλ, Theoduli, Eliæ, Jeremīæ, Isaiae, Samuelis et Danielis) Ἀgyptiorum (quod soli quinque ultimi erant) conscriptum ab Eusebio Pamphili: hoc enim cognomen in amici chari memoriam assumpsit, semperque usurpavit, Eusebius Cæsariensis episcopus, et historiæ hujus scriptor.

Ei hic quidem Eusebius, prædicto De martyribus Palæstinæ libri etiam Pamphili sociorumque martyrium inserturus, post breve exordium capitil 41, laudato strictim Pamphilo, sic loquitur; Hujus viri reliquæ virtutes resque præclare gestas, quæ prolixiorem orationem desiderant, jam pridem nos in peculiari opere, quod de ejus vita conscripsimus, tribus libris complexi sumus. Hinc cum Hieronymus, in libro De scriptoribus, Eusebii scriptis annumerasset, De vita Pamphili libros tres; martyrologus ille antiquior, qui Usuardo Adonique præluisit, utrique hæc verba a se accipienda dictavit: Cujus, vel hujus vitam Eusebius, Cæsariensis episcopus, tribus libris comprehendit. Atque utinam hi nunc extarent! Exsistat interim (ut ego quidem existimo) eorum caput ultimum præcipuumque, ultima scilicet sancti martyris ac sociorum confessio; quæ deinde ipsem Eusebius, rhetorico ornatu prætermisso, verbis alioqui plerisque iisdem Historiæ suæ, sive libro De martyribus, ut dixi, inseruit. Evidem non possum hic assentiri Valesio, Eusebii interpreti eruditissimo, in notis existimanti, non hoc esse partem illius majoris operis; sed Metaphrastem, nactum Historiæ præsatæ plenius exemplar, quæ modo habeamus, talia etiam scribere potuisse, quæ nunc in eadem Historia non leguntur. Absit ut ntuitatam dicamus tam insigniter fuisse, quæ modo habemus, Historiam Eusebii; eodem arguento cæteras quoque ejus partes in suspicionem similia mutilationis adducturi. Dicatur potius, suis prioribus scriptis usum Eusebium in lucubratione posteriori, onissis quæ minus necessaria erant, cætera iisdem aut sere iisdem quibus ante verbis inde transcripsisse.

PARS PRIOR

Omnium duodecim atque in primis Pamphili laudes complectens.

Kaiρὸς δὴ καλεῖ πρὸς πᾶσι τὸ μέγα καὶ περιβόητον Α ἀνιστορῆσαι θέατρον Παμφίλου τοῦ ἄγιου μάρτυρος, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τελειωθέντων θαυμασίων ἀνδρῶν, καὶ πολυτρόπους εὑσεβείας ἀδόλους ἐπιδειγμένων. Πλείστων γοῦν δσων κατὰ τὸν ἐγνωσμένον ἡμῖν διαγμὸν ἀνδρισμένων, τὸν περὶ ὃν ὁ λόγος ἀγνῶνα σπανιώτατον, διημεῖς ἔγνωμεν, ἴστορήσαμεν, ἀθρόως ἐν αὐτῷ πᾶν εἶδος ἡλικιῶν τε σώματος, καὶ ψυχῶν ἀγργῆς, βίου τε καὶ ἀναστροφῆς διαφόρου περιειληφότα, βασάνων τε ποικίλοις εἰδεσι, καὶ τοῖς κατὰ τὸ τέλειον μαρτύριον ἐνηλλαγμένοις στεφάνοις κεκομημένον. Νέους τε γάρ ἢν ίδειν, καὶ κομιδῇ παιδίας τῶν σὺν αὐτοῖς Αἰγυπτίων τινάς, ἡμῶν τοὺς δὲ ἀδόλους (μεθ' ὃν καὶ δι Πορφύριος ἦν) ἀκμαίους τε αὖ σώματί τε δόμῳ καὶ φρονήσει, τοὺς ἀμφὶ τὸ ποθενόν μοι δνομα, καὶ τὸν Γαμνήτην Παύλον, Σέλευκόν τε καὶ Ἰουλιανὸν, ἀμφὶ τῆς Καππαδοκῶν γῆς ὥρμη-

B Tempus nunc monet, coram omnibus aperire theatrum magnum illud ac celeberrimum sancti martyris Pamphili, et eorum qui cum ipso vitam finiverunt admirabilium virorum et per varia proprietate certamina circumductorum. Etenim, licet plurimi ex nobis, tempore persecutionis contra nos publicatae, strenue sese gesserint, horum tamen, de quibus nunc sermo est, rarissimum agnem nobisque cognitum, ideo potius scripsiunus; quia in eo statim apparebit velut sub uno aspetto, omne genus tum ætatis corporeæ, tum spiritualis conditionis, vitæque et studiorum diversitas magna; sed in primis varietas tormentorum, atque exinde secundum martyrii cuiusque consummatiæ paratarum cuique coronarum. Nam videre erit, quosdam eorum qui inter ipsos erant Ἀgyptiorum (1) juvenes atque omnino pueros; alios

(1) Procul ab auctoris mente aberravit interpres, apud Lipomanum et Surium, cum vertit: *Adolescentes et pueros, atque adeo, infantes, ex iis qui erant*

cum ipsis (fortassis Ἀgyptiis interpres scripsera, uti debebat), *alios autem pubescentes..., nempe multi charissimum Jamnitum Paulum.*

autem nostrorum (in quibus etiam Porphyrius A μένους· ἡσαν δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ ιερῷ τοις, βαθύερα) viribus simul corporis simul et animi prudenter robustos; eos scilicet qui cum dilectissimo meo censebatur, Jamuitem (2) Paulum, Seleucum-que et Julianum, ambos ex Cappadocum regione huc advectos. Erant etiam inter illos quidam sa-
cra canitie et profunda ornati senectute; Valens nempe, Ecclesiæ Hierosolymorum diaconus, ei no-
men suum verificans Theodulus (3).

2. Hæc ergo inter eos erat seatum varietas: sed et mentis exercitatione distinguebantur; cum alii rudiiores essent, utpote pueri, simpliciori adhuc intellectu utentes; alii iam formatam ac solidam haberent vivendi consuetudinem. Quin etiam inventiebantur inter illos haud inexperti divinarum disciplinarum. Omnibus tamen æque congenita erat excellens quædam atque virtute fulta animi fortitudo. Præ omnibus autem, tanquam præ scintillantibus astris luminare magus, emicabat eorum mediocris dominus meus; nec enim amplius fas mihi est sodalem (4) appellare, venerandum ac vere beatissimum Pamphilum. Etenim disciplinarum, gentilibus æstimatarum, peritiam haud mediocrem consecutus; in divinis dogmatibus ac œcclitis inspiratis Scripturis, omnium qui secum versabantur (audacter, sed tamen vere, dieo) apparebat versatior; insuper autem pollebat prærogativa, propriæ scilicet, aut potius a Deo donata, intelligentie ac sapientie.

3. Sic quoad animam constitutis singulis, major adhuc differentia erat conditionum. Nam Pamphilus quidem, nobili secundum carnem genere prognatus, etiam præsignis erat muneribus in patria publice gestis: Seleucus vero, præcipuis in militia honoribus fuerat decoratus; cum alii mediæ ferme conditionis essent. Sed neque in choro isto servile genus deerat, cum ex proconsulari familia adjunctus eis fuerit servus Porphyrius, specie quidem tenus Pamphili mancipium, re ipsa autem nihil a fratre, aut potius filio genuino discrepans, et nusquam a domini sui imitatione deficiens. Ecquid porro? Si quis dixerit, ipsos omnem ecclesiasticæ ordinationis formam numero suo complexos esse, nihil extra veritatem dixerit; cum presbyterii dignitate ornatus fuerit Pamphilus, ad gradum diaconatus uestitus Valens, alii lectorum munere fungi coram plebe consuissent; Seleucus vero, etiam ante martyricum finem decoratus esset nobili confessione per generosam verberum tolerantiam, fortiter etiam dignitatis militaris jacturam perpessus; cæteri vero, tanquam catechumeni aut fideles, ve-
luti in imagine parva repræsentarent similitudinem numerosæ Ecclesiæ.

4. In hunc ergo modum contemplari nobis licet, admirabilem talium atque tantorum martyrum de-

(2) *Jamnia sive Jamna*, urbs maritima Palæstinae, haud procul Joppe, sed totis xx horariis leucis dis-
tanta a Cæsarea, cuius archiepiscopo subest, etiam urbe maritima in confiniis Phœnicie.

τάτῳ τε γῆρᾳ πεπυκασμένοι, Οὐάλης διάκονος τῆς Ἱεροσολυμιτῶν Ἐκκλησίας, καὶ δ τοῦνομα ἐπαγγει-
σας Θεόδουλος.

Τοιάτη μὲν οὖν ἐν αὐτοῖς ἡ τῶν ἡλικιῶν ἐτύχα-
νε ποικιλία· ψυχῶν δὲ ἀγωγαῖς διηλάττοντο, οἱ μὲν
ἰδιωτικώτερον οὐα παιδες καὶ ἀπλούστερον ἔτι τὸν
νοῦν φορούντες, οἱ δὲ καὶ πάνυ στιβαρὸν καὶ ἐμβριθὲ;
κεκτημένοι τὸ ξήθος. Ἡσαν δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ τοῖς τῶν
Ιερῶν μαθημάτων οὐκ ἀνεπιστήμονες, συγγενεῖς δὲ
ἄπασιν ὑπερφυής καὶ ἐνάρετος ἡ ἀνδρία προσῆν. Οὐα
δὲ τις ἐν ἀποστολισθουσι ἀστροις ἡμεροφανῆς φωστὴ,
ἐν μέσοις διέπρεπεν ἔξαστράπτων δὲ ἐμὸς δεσπότης
(οὐ γάρ ἐταίρον προσειπεν ἔτι μοι θέμις τὸν δεσπό-
τιον καὶ μακάριον ὡς ἀληθῶς Πάμφιλον)· παιδειας γάρ
οὗτος τῆς παρ' Ἑλλησι θαυμαζομένης, οὐ μετρίως
ἡπτο, τῆς τε κατὰ τὰ θεῖα δόγματα καὶ τὰς θεοτεύ-
στους Γραφάς (εἰ χρῆ τις θρασύτερον, τὴν ἀληθῖνην,
εἰπεῖν), ὡς οὐδέτερον ἔχοι τις φάνα τῶν κατ' αὐτὸν,
εἴχετο· μεῖζον δὲ τούτων ἐκέκτητο πλεονέκτημα τῆν
οἰκοθει μᾶλλον δὲ θεόθεν αὐτῷ δεδωρημένην, σύνεσι
τε καὶ σαφίαν.

Καὶ τὰ μὲν περὶ ψυχὴν οὕτως εἶχον οἱ πάντες, βίου
δὲ αὐθίς καὶ ἀναστροφῆς πλείστη τις ἐν αὐτοῖς ὑπῆρ-
χε διαλλαγὴ. Τοῦ μὲν Παμφίλου ἐξ εὐπατρίων κα-
τάγοντος κατὰ σάρκα γένος, ἐπισήμως τε ταις κατὰ
τὴν πατρίδα πολιτείας διαπρέψαντος, τοῦ δὲ Σελεύ-
κου ταῖς κατὰ τὴν στρατείαν ἀξίας περιφανέστατα
τε τιμημένου, τῶν δὲ τῆς μέσης καὶ κοινῆς γεγονότων
ἀγωγῆς. Οὐκ δὴ αὐτῶν δὲ χορδὲς οὐδὲ τοῦ οἰκετι-
κοῦ γένους ἔκτος, δτε γάρ ήγεμονικῆς οἰκετίας θερά-
πων αὐτοῖς συγχατελέκτο καὶ δ Παρφύριος, τὸ μὲν
δοκεῖν, τοῦ Παμφίλου γεγονώς οἰκέτης, διαθέσει γε
μὴν ἀδελφοῦ, καὶ μᾶλλον γνησίου παιδὸς διενηγούως
οὐδὲν ἢ ἐλλείπων τῆς πρὸς τὸν δεσπότην κατὰ πάντα^μ
μικήσεως. Καὶ τι γάρ; Ἄλλ' εἰ φωνῇ τις, αὐτοὺς ὑπά-
κηρον ἐν βραχεῖ τόπον ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος
περιειληφέναι, οὐκ δὲ ἔκτος βάλοι τῆς ἀληθείας,
D πρεσβυτερίου μὲν ἐν αὐτοῖς ἡξιωμένου τοῦ Παμφίλου,
διακονίας τε τοῦ Οὐάλεντος, τὴν τε ἐπὶ τοῦ πάτηθου
ἀναγινώσκειν εἰθισμένων τάξιν εἰληχτῶν ἔτερων
διμολογίας διὰ καρτερωτάτης μαστίγων ὑπομονῆς, ἔτι
πάλαι πρὸ τοῦ κατὰ τὸ μαρτύριον τέλους τοῦ Σε-
λεύκου διαπρέψαντος, καὶ τὴν τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας
ἀποβολὴν ἐρήμωντος καταδεξαμένου· τῶν τε λοιπῶν
ἐπὶ τούτοις, διὰ κατηχουμένων καὶ πιστῶν τουτού-
λοιπὸν τῆς ὡς ἐν εἰκόνι σμικρῷ μυριάνδρου Ἐκκλησίας
ἀφομοίωμα φερούσης ἀναπληρούντων.

Οὐτω παράδοξον τὴν τοσούτων καὶ τηλικούτων
μαρτύρων ἐκλογὴν θεωρήσαμεν, καθ' ἣν κατοίγε

(3) Θεόδουλος enim, *Dei servus*, interpretatur.

(4) *Prædictus interpres pro ἑταῖρον, ἑτερον,*
*alīum, ἢ vertit: non est mihi fas aliter ἀγε-
iare.*

οὐ πολλοῖς τὸν ἀριθμὸν οὖσιν, δῆμας οὐδὲν ἀπέδει ταγμάτων ἐν ἀγθρώποις εὑρίσκομένων. Οἴτα οὖν ἐν πολυχόρδῳ λύρᾳ ἐξ ἀνομοίων συνεστώσῃ χορδῶν, δξειών καὶ βαρειών, τῶν τε ἀνειμένων καὶ ἐπιτεταμένων καὶ μέσων, εὗ διηρμοσμένων ἀπασῶν τέχνῃ τῇ μουσικῇ· κατὰ τὰ αὐτὰ δῆ καὶ ἐπὶ τούτων νέοι κατὰ τὸ αὐτὸν καὶ πρεσβύται, δοῦλοι τε δόμοι καὶ ἐλεύθεροι, λόγιοι καὶ ἴδωται, ἀδοξοὶ τε κατὰ τὸ τοῖς πολλοῖς δοκοῦν καὶ ἐπιδοξοὶ, πιστοὶ τε καὶ κατηχούμενοι, δῆμα καὶ διάκονοι σὺν πρεσβυτέροις, οἱ πάντες, ὡς ἂν ὑφ' ἐνδές πανσέρφου μουσουργοῦ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ Λόγου ποικίλως ἀνακρουστέθητες, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἔκαστοι δυνάμεως διὰ τῆς τῶν βασάνων ὑπομονῆς ἐνδειχάμενοι τὴν ἀρετὴν, τούς τε τῆς δύο λογίας λαμπροτάτους καὶ ἐμμελεῖς, ἀρμονίους τε καὶ συμφώνους ἐπὶ τῶν δικαστηρίων φύσιγγος ἀποδεδωκότες, ὑφεν καὶ ταυτὸ τέλος τὴν εὐσεβεστάτην καὶ πάνσοφον διὰ τῆς τοῦ μαρτυρίου τελειώσεως τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἀπεπλήρωσαν τὴν μελιγδίαν.

"Ὑπερθαυμάζειν ἀξιον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν προφητικὸν δηλοῦντα χοῖδν δώδεκα γάρ εἰναι συνέβη τοὺς πάντας, δύσσους πατριάρχας καὶ προφήτας, καὶ ἀποστόλους γενέσθαι παρειλήφαμεν. Οὐ παρ' ἑτέρων, οὐδὲ τὰς κατὰ μέρος ἔκαστου πολυτλήτους ἀνδρείας, γνατὰ τῶν πλευρῶν ἔξεις, καὶ τὰς διὰ τριχῶν αἰγῶν ὑφῆς κατὰ τῶν ἔξειντων τοῦ σώματος μερῶν ἐκτρψεις, τὰς τε ἀνηκέστους μάστιγας, καὶ τὰς πολυτρόπους καὶ ἐνηλλαγμένας βασάνους δεινάς τε καὶ δυσκαρτερήτους στρεβλώσεις, δις ἐπικελευομένου τοῦ δικαστοῦ καὶ χεροὶ καὶ ποσὶν ἐπιτεινόντες οἱ δορυφόροι, τῇ βίᾳ κατηνάγκαζον πρᾶξαι τι τῶν ἀπειρημένων τοὺς μάρτυρας.

Τί χοὴ λέγειν τὰς ἀειμνήστους τῶν θεσπεσίων φωνὰς, ἐν αἷς ἥττον πεφροντικότες τῶν πόνων λαμπρῶ καὶ φαιδρῷ προσάντη, τὰς τοῦ δικαστοῦ πεύσεις ἀμειδοντες, πρὸς αὐταῖς βασάνους γελῶντες ἀνδρικῶς, ἢδει τε σπουδαῖω κατειρωνεύμενοι αὐτοῦ τὰς ἐρωτήσεις; Ἐρωτημένου γάρ ὅπόθεν εἰεν, τὴν ἐπὶ γῆς πόλιν φράζειν παρέντες, τὴν δυτικὰς ἑαυτῶν ἀνεδήλουν πατρίδα, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες, ἐνεφαίνον δὲ δρά κατὰ τὸν αὐτῶν νοῦν τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ ἐπτευδόν πόλιν, καὶ ἄλλα δὲ τοιούτορπα, ἀγνωστα μὲν καὶ ἀσύνοπτα τοῖς τῶν Ιερῶν ἀγεύστοις, μόνοις δὲ αὐτοῖς καὶ τοῖς ἐκ τῆς θείας πίστεως ὡρμημένοις ἀριδηλότατα προσέφερον· ἐφ' οὓς δὲ μάλιστα δικαστῆς ἀγανακτικῶς, καὶ μάλιστα δργηλῶς σφαδάζων, καὶ τὸν λογισμὸν ἀπορούμενος ποικίλως, ὡσδην μὴ ἥπτηθείη, τὰς κατ' αὐτῶν ἐπενόει μηχανάς· κακεῖτα πεσὼν τῆς ἐλπίδος, τέλος ἔκάστω τὰς τῆς νίκης ἀπωφέρεσθαι παρεχώρει βραβεῖα. Ποικίλος δὲ τὴν αὐτῶν καὶ δὴ τῆς τελευτῆς τρόπος· διεῖν μὲν τῶν ἐν αὐτοῖς κατηχουμένων τῷ διὰ πυρὸς βαπτίσματι τελειωθέντων ἑτέρου δὲ τῷ τοῦ σωτῆρού πάθους σχήματι παραδοθέντος· τῶν δὲ ἀμφὶ τὸ ποθεινόν μοι δνομα, διαλλάττουσι βραβείοις ἀναδησάμενων.

Τάσσε μὲν οὖν φαίη ἀν τις καθολικώτερον τούτων

(3) Videtur hie aliquid deesse Græco textui, ad sensum complendum.

A lectum ; quatenus illis, quamvis numero paucis, nullus tamen eorum ordinum deerat, qui solent inter homines reperiri. Nempe, quemadmodum in lyra chordarum plurium earumque inter se dissimilium, acutæ et graves, intensæ ac remissæ, mediæque, per musicam artem belle concordantur : sic et in istis juvenes cum senibus, servi cum liberis, docti et indocti, nobiles et secundum vulgi æstimationem ignobiles, fideles et catechumeni, diaconi atque presbyteri, tanquam pulsante eos diversimode sapientissimo musices magistro Dei Verbo, suam singuli per tormentorum tolerantiam ostendentes virtutem, pulcherrimos heneque concordes confessionis modulos coram tribunalibus personabant ; communī denique fine, per consummationem B martyrii, pientissimam simul doctissimamque concludentes melodiam Deo omnium conditori.

5. Sed et consideratione singulari dignus est illorum numerus, propheticum representans chordarum : erant enim universim duodecim, quot etiam patriarchas, prophetas atque apostolos suisce accepimus. Neque aliorum quam talium esse dixerim (5), vel uniuscujusque eorum multiplicein fortitudinem, inter sectiones laterum, et laniatorum deinde corporis totius membrorum attritiones per cilicinos ex lanis caprinis pannos, et intolerabilia verbera variaque et commutata identidem tormenta, ac graves immanissimosque cruciatus ; quos cuim C ad imperium judicis lictores intenderent manibus pedibusque, omni violentia nitebantur cogere martyres ad aliquid illicitum faciendum.

6. Quid porro necesse est referre illas semper memorabiles eorum voces, quas medios inter dolores sereno ac læto vultu sapienter reponebant interrogationibus judicis, generose ridendo ad ejus tormenta, aut gratioso quodam modo eludenda propositas ab eo quæstiones ? Interrogante enim illo, undenam essent ; pro eo quod de terrena civitate responderent, veram ei suam indicabant patriam, ab Hierusalem se esse prædicantes ; intelligebant autem cœlestem illam Dei, quo festinabant, civitatem : et alia ejusmodi varia dicebant, inexpertis sacrarum rerum non intelligibilia, et solis divinis fidei consortibus manifesta : quibus iudex magis exacerbatus, animoque æstuans, neque quid ageret comperiens, ne illis cederet, quascunque excogitabat machinas ; ac denique dejectus spe omni, unicuique eorum victoriae assignauit bravium. Sed in hoc quasi varius erat modus : nam duobus quidem eorum adhuc catechumenis, suus per ignem baptismus obtigit : altero salvificæ passionis imagini assimilato, cæteri vero qui cum dilecto meo erant diversa inter se præmia partiti sunt.

7. Atque hæc dixerit aliquis, ipsorum volens in

genere meminisse; sigillatum vero eos prædicaturus jure merito totius chori ducem in primis laudaverit. Pamphilus hic fuit, vir Dei amantissimus, et vere amicus (6) omnium, secundum significationem nominis sui, Cæsariensis Ecclesiæ ornamentum: nam et presbyteralem cathedralm presbyter exsistentis glorificavit, ornans simul et ornatus eo quod ibi offertur sacrificio. Sed et aliis quoque in rebus vere divinus erat, divinæque inspirationis participes: cum per omnem vitam cunctis fuerit virtutibus cumulatus, longe quidem valere jubens delicias atque divitias, totum vero sese tradens verbo Dei. Renuntians enim universæ quæ sibi a parentibus obvenerat substantiæ, eamque nudis, imbecillis egenisque distribuens, ipse vitam ducebat proprio parentem, exercitationeque indefessa divinam sibi comparabat philosophiam. (7) {Erat autem ex Berytensium civitate, ubi primam ætatem egit in iis quæ ibi erant puerorum gymnasii: postquam vero ingenium ejus ad virilem ætatem maturuit, transivit ad sacrarum Litterarum studium; vitæque formam omnino divinam et propheticam suscepit; seque Dei verum martyrem, etiam ante vitæ finem probavit.]

8. Et talis quidem erat Pamphilus: secundus vero cum illo ad agonem processit Valens, grandæva ac reverenda canitie conspicuus, ipsoque aspectu venerabilis senex: insuper vero divinarum Scripturarum intelligens si quis alias, earumque memoriam complexus tam firmam, ut ad earum, quas in ea repositas servabat, sacrarum promissionum usum, non egeret præsidio litteralis consequentiæ. Quamvis autem talis esset, diaconatus tam gradu in Aeliensi (8) Ecclesia erat contentius. Tertius denique numeratus Paulus, actione simul et spiritu ferventissimus, ex Jamnia civitate oriundus: qui etiam ante martyrium, ferri candidis tolerantia, confessionis certamen exaudierat (9).

A μεμνημένος. Κατὰ μέρος δὲ ἐκαστον ἐπειδιών, εἰκότας ἀν τοῦ χοροῦ τὸν πρωτοστάτην μακαρίσει. Πάμφιλος οὗτος ἦν ὁ θεοφιλῆς δοντως ἀνήρ καὶ πάντων ὡς ἀνθρῶπος φίλος τε καὶ προσήγορος, ἐπαληθεύων τὴν ἐπενυμίαν, τῆς Καισαρέων Ἐκκλησίας δόχομος. Ἐπειδὲ καὶ τὴν τῶν πρεσβυτέρων καθέδραν πρεσβύτερος ὥν ἐδόξαζε, κοσμῶν δόμῳ καὶ κοσμούμενος τῇ ἐνταῦθα λειτουργίᾳ. Κάν τοις ἄλλοις δὲ θεῖος ἦν δοντως καὶ θείας μετέχων ἐμπνεύσεως, ἐπεὶ καὶ παρ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον ἀρετῆς πάσῃ διαπρέψας ἔτυχε, μακρῷ μὲν χαίρειν εἰπὼν τρυφῇ καὶ πλεύτου περιουσίᾳ: ὅλον δὲ ἐκατὸν ἀναθεῖς τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ ἀποδόμενός γέ τα τὰ εἰς αὐτὸν προγόνων ἤκοντα γυμνοῖς, πηροῖς καὶ πένησιν ἀπαντα· αὐτὸς ἐν ἀκτήμονι διῆγε βίῳ δι' ἀστήσεως χαρτερικωτάτης τὴν ἔνθεον μετιών φιλοσοφίαν. [Ὦρμάτῳ μὲν οὖν ἐκ τῆς Βηρυτίων πόλεως, ἐνθα τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῖς αὐτόθι ἐτέθραπτο παιδευτηρίοις· ἐπειδὲ δὲ τὰ τῆς φρονήσεως εἰς τελέσους ἀνδρᾶς αὐτῷ προσήσει, μετέβαινεν ἀπὸ τῶνδε ἐπὶ τὴν τῶν Ιερῶν λόγων ἐπιστήμην· ἀνελάμβανε δὲ ἐνθέντως καὶ προφητικοῦ βίου τρόπον, καὶ Θεοῦ μάρτυρα αὐτὸς ἀληθῆ ἐκατὸν καὶ πρὸ τελευτῆς τοῦ βίου παρίστη.]

C 'Αλλ' δὲ μὲν Πάμφιλος τοιοῦτος ἦν δεύτερος δὲ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρῆι Οὐάλης, γῆρας καὶ Ιεραπετεῖ πολιτικοῦ τετεμένος, αὐτῇ τε προσάρθει σεμνές καὶ Ιερὸς πρεσβύτης· οὐ μήν ἀλλὰ τῶν θείων Γραφῶν εἰ καὶ τις ἄλλος εἰδῆμων· τοσάντας γέ τοι μνήμας αὐτῶν ἐνεστερίσατο, ὡς μηδὲ ἀποδείν τῆς ἀπὸ γραμμάτων τεύξεως τὰς διὰ μνήμης αὐτῷ σωζομένας τῶν Ιερῶν μαθημάτων ἀπαγγελίας. Διάκονος δὲν, καὶ περ ὄν τοιοῦτος, τῆς Αἰλιέων Ἐκκλησίας. Τρίτος ἐν τοις δὲ κατηριθμέτῳ Παῦλος θερμουργότατος καὶ τῷ πνεύματι ζέων ἀνήρ, ἀπὸ τῆς Ἱαμνητῶν πόλεως ἐγνωρίζετο· δε δὴ καὶ πρὸ τοῦ μαρτυρίου διὰ καυτήρων ἀπομονῆς, τὸν τῆς δύολογίας ἀγῶνα ἀπολήξει.

PARS ALTERA.

Sanctorum singulorum certamina, et martyrum exitus.

9. Cum prælaudati tres sancti biennium egissent in (10) carcere, occasio martyrii oblata ipsis est per eos, qui etiam cum eis extremitate supplicio

(6) Πάμφιλος quasi πάντων φίλος, omnium amicus.

(7) Quæ sequuntur, non videntur hoc loco scripta ab Eusebio; sed ab eo qui ex tertio ejus libro De vita Pamphili, hujus ac sociorum martyrum excerpit, suæ collectioni inserendum, huc collata ex libro ejusdem Eusebii primo, ne prorsus acephala eset narratio, quæ de priori Vita nihil haberet: itaque judicavi ea his signis [] a reliquo contextu abjungenda: quod si fecisset Valesius, non dubitasset, credo, eorum causa hanc compositionem diversam ab Historia Eusebiana censere.

(8) *Ælia*, id est Hierusalem, ab *Ælio Adriano sic dicta*, postquam illa ab eo in monte Calvariae re-

D Toύτοις ἐπὶ τῆς εἰρχτῆς δυεῖν ἐτοῖν χρόνων κατατριβομένοις, ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου ἐγένετο Αἰγύπτιων ἀφεῖς, τῶν σὺν αὐτοῖς τελειωθέντων, οὓς κατὰ staurata, situm mutavit, Judæis novam urbem iungredi prohibitiis.

(9) Ut appareat, quam non verosimile sit, hanc passionem ex alio paulum prolixiori Historiæ Eusebianæ textu, quam vulgo habeatur, acceptam: sed alterius anteriorisque operis partem esse, quam deinde in aliud opus auctor transtulerit: conferat Lector cap. 41 libri *De martyribus Palestine*.

(10) Ecgrapha nostra Medicæi ms. ἐπὶ τῆς Κρήτης, in Creta, quasi isti ibi exsulassent: sed corr̄guntur ex ms. Lipomanni, atque ex ipsomet Eusebio, hæc in compendium contrahente, et τῆς εἰρχτῆς scribeute.

τὴν Κειλικίαν οὗτοι καταπονουμένους ἐν ταῖς μετάλοις, μέχρι τῶν τόπων καταστήσαντες ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἐπαλινόστουν· καὶ δὴ πρὸς ταῖς εἰσόδοις τῶν κατὰ Καισάρειαν πυλῶν, τίνες εἶεν καὶ πόθεν ἀφικόμενοι, πρὸς τῶν φυλάκων ἐρωτηθέντες, καὶ μηδὲν τάληθούς ἀποκρύψαντες, Χριστιανὸν δὲ φάντες ἔσωτούς, κακούργων τρόπῳ ἐπ' αὐτῷ φώρῳ (11) ληφθέντων κατελαμβάνοντο· πέντε δὲ ἤσαν τὸν ἀριθμὸν. Οἱ δὲ προσαγόντες τῷ ἀρχοντὶ, καπί τούτου παρέβησασάμενοι, δεσμοῖς μὲν αὐτίκα παραδίδονται. Τῇ ὑστεραῖς, Περιτίου μηνὸς ἔξι καὶ δεκάτῃ, κατὰ Φωμαῖον δὲ τῇ πρὸ δεκατεσάρων καλανδῶν Μαρτίου, αὐτοὺς δὴ τούτους, σὺν τοῖς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον, τῷ Φιρμιλαῖνῷ προσάγουσιν. Ὁ δὲ τῶν Αιγυπτίων ἀπεπειράτο μόνων, πρὸ τῶν βασάνων εἰδεσιν παντοίοις διαγυμνάζων τοὺς δυνδράς Τὸν μὲν οὖν προσῆγορον αὐτῶν ἐν μέσῳ ἀγαρῶν, τίς εἴη καὶ σπόθεν ἡρώτα. "Οὐτις, ἀντὶ τοῦ κυρίου ὄνδρατος, προφητικὸν τι ἔσωτῷ προσῆπτε· τοῦτο δὲ καὶ πρὸς λοιπῶν ἐγίγνετο, ἀντὶ τῆς πατρόθεν αὐτοῖς ἐπιτεθείσης ἐπωνυμίας.

"Ἄλλαν γοῦν καὶ Ιερεμίαν, Ἡσαΐαν τε καὶ Σαμουὴλ καὶ Δανιὴλ ἀκούσας ἂν αὐτῶν ἔσωτούς ὄνομαζόντων, καὶ τὸν ἐν χρυπτῷ Ἰουδαίον καὶ γνήσιον Ἱεραπολίτην αὐτοῖς ἔργοις οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ φωναῖς κυρίως ἐκφερομέναις ἐνδειχνυμένων· τοιούτον οὖν τι πρὸς τοῦ μάρτυρος ἐπακούσας δικαστής δνομα, οὐ μή τῇ τοῦ ῥήματος ἐπιστήσας δυνάμεται, δεύτερον, ητίς αὐτοῦ πατέρις εἴη ἡρώτα. Ὁ δὲ σύνοδον τῇ προτέρᾳ δευτέραν ἀφίησι φωνὴν, Ιερουσαλήμ εἶναι λέγων τὴν ἔσωτον πατρίδα, ἐκείνην δῆτα νῶν, περὶ ἣς ερηταὶ Παῦλος· « Ή δὲ δάνω Ιερουσαλήμ ἐλεύθερα ἐστιν, ἢ τις ἐστι μήτηρ τῆς πόλεως » καὶ, « Προσεληύθατε Σιών δρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ιερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. » Καὶ δὲ μὲν ταύτην ἔνδει· δὲ ἐπὶ χθόνα καὶ χαμαὶ βίψας τὴν διάνοιαν, τίς εἴη αὐτὴ καὶ υπὸ (12) γῆς πολας κειμένη, ἀκριβῶς ἀπολυπραγμόνει, καὶ δῆτα καὶ βασάνους ἐπῆγεν, ὡς ἀν τ' ἀλτήθες ὅμολογοίτη. Ὁ δὲ στρεμούμενος κατόπιν τῷ χεῖρε, καὶ τοῖν ποδοῖν μαγγάνοις τιστὶ διακλώμενος, εἰργάζεται· τάληθές τε (13) Ισχυρίζετο. Είτε αὖτις καὶ πολλάκις πυνθανομένου, τίς εἴη καὶ ποι (14) κειμένη τὴ λεχθεῖσα πόλις Ιερουσαλήμ, μόνην αὐτὴν εἶναι τῶν Χριστιανῶν πατρίδα,

¹ Gal. iv, 26. ² Heb. xii, 22.

(11) Ἐπ' αὐτῷ φώρῳ. Forte scribendum ἐπ' αὐτῷ φώρῳ. EDIT.

(12) Υπό. Lege ἐπί. EDIT.

(13) Τε. Forte γε. EDIT.

(14) Ποι. Forte πῆ, vel ποι. EDIT.

(15) Additur in Hist. ὅμολογητάς, confessores.

(16) Additur ibidem. Perinde ac priores illi quos supra commemoravi (scilicet Ἀgyptii alii, qui cap. 10 narrabantur xix Kul. Januarius comprehensi) professos, se ad ministeria confessoribus in Cilicia constitutis exhibenda proficiunt: quorum alii quidem, eadem qua illi quibus ministraturi venerant, pœna damnati sunt, oculis ac pedibus inutiles rediti (uno scilicet oculo eruto, et cruris unius succisis nervis) tres vero ex ipsis, in urbe Ascalone, in qua vincit tenebantur, cum admirabilem animi fortitudinem ostendissent, diverso martyrii exitu occubere. Quippe unus illorum Ares nomine, flammis consumptus est; reliquis duobus, quorum unus Pro-

A fuerunt Ἀgyptios. Hi a Cilicia revertebantur domum, postquam illuc usque deduxerunt ad metalla dannatos (15); atque ad ingressum portarum Cæsareæ interrogati (16), qui essent, et unde venirent, cum neque ejus quod erat quidquam dissimilarent, seque Christianos esse profiterentur; instar maleficorum ipso in facinore deprehensorum, fuerant comprehensi, numero quinque: ad præsimdem autem adducti, eademque fiducia usi, continuo in vincula dati erant. Postridie vero, qui xvi dies erat mensis Perisi, hoc est iuxta Roinanos dies xiv ante Kalendas Martias, idem, simul cum illis qui Pamphilo aderant, Firmiliano exhibentur. Qui solos Ἀgyptios tentando sibi sumens omni genere tormentorum, nudari viros jussit; deinde, eum qui præcipiuus inter omnes videbatur in medium adducens, quis esset et unde interrogabat. Hic cum loco proprii nominis propheticum aliquid ipsi indicasset; idem et alii fecerunt pro nominibus sibi in patria inditus.

B 10. Eliam ergo et Jeremiam, Isaiam et Samuel atque Danielem sese ipsos appellare audiens Præses (sic enim placuerat illis ostentare quem intus abditum gerebant animum veri Iudei ac Israelitæ, non solum operibus, sed etiam vocabulis (17) clare prolatis) ipse quidem virtutem nominis sibi a martyre indicati non intellexit; sed porro perrexit interrogare, quæ ipsi esset patria: Martyr vero, eodem compendio usus, alteram emisit vocem, dicens, Jerusalem sibi patriam esse, eam scilicet intelligens, de qua Paulus ait¹, « Quæ sursum est Jerusalē libera est, quæ est mater nostra: » sed alibi², « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalēm coelestem. » Talia igitur cogitabat martyr; sed præses, mentem terræ affixam habens, quæ illa esset Jerusalēm, et ubi terrarum sita (18) studiosius requirebat; quin et tormenta admovebat, ut quod verum esset faterentur. Sed enim martyr, manus post tergum retortas, pedesque quibusdam machinis luxatos habens, verum se dixisse affirmavit. Cumque nihilominus iterum atque iterum interrogaretur, quæ et ubi sita esset ea

D bus, alter Elias vocabatur, caput gladio præcisum. Coluntur autem hi a Græcis 19 Decembris, quasi quinto die post comprehensionem supplicio affecti.

(17) Ibidem alia datur ratio mutatorum nominum, quod scilicet propria forsitan idololatrica essent, a falsorum deorum nominibus sumpta, ut sunt Dionysius, Buccides, Athenæus aliaque similia. Non tamen ex hac Eusebi conjectura, multo minus ex isto horum martyrum facto, recte quisnam intulerit, in frequenti Christianorum primorum usu suis gentilia nomina baptizandis commutare, in nomina patriarcharum, prophetarum, vel apostolorum, aliaque e sacris Scripturis petita.

(18) Nempe iam inde a tempore Ἐλii Adriani, et anno Christi 179 restaurata urbs Jerusalēm, mutato nomine erat et dicebatur Ἐλia; ut antiquatum pridem nomen potuerit Romano præsidi peregrinum prorsus accidere; maxime si noverat, Ἀgyptios esse quos interrogabat.

quam dicebat civitas Jerusalem ; solam hanc Chri-
stianorum patriam esse respondit, atque illos solos
nec alios ullos in ea versari, consistere vero ad
orientem, juxta lucem atque solem. Et hic quidem
rursus juxta proprium suum sensum philosophabat-
tur ; nihil commutatus iis quæ circumstabant
tormentis, sed velut incorporeus nec sentire qui-
dam videbatur dolores ; judex vero angustiabatur,
ratus, Christianos urbem aliquam Romanæ ammu-
lam et inimicam sibi condere, multusque in eo erat
ut percunctando disceret, et ipsam et regionem
orientalem quæ sibi indicabatur ubi essent. Videl-
tamen ad verbora magis etiam immutabilem ma-
nere juvenem, et in prioribus responsis perseve-
rare, capitalem tandem contra eum mortis senten-
tiā pronuntiavit.

11. Et res quidem hujusce martyris talem, veluti
eiusdem dramatis, exitum habuerunt ; cæteros de-
inde Ægyptios, cum ad diversimoda quoque ex-
perimenta nudasset, eundem in modum agitavit.
Tum ad Pamphili sodales transgressus, didicit
quod jam pridein variis essent cruciatibus tentati.
Quare supervacaneum ratus iisdem quæstionibus
homines subjicere, seque frusta in iis laboratu-
rum, solum interrogavit, an vel nunc persuaderi
sibi sinerent. Audiens vero ex singulis extremam
confessionis vocem, consimilē in eos tulit senten-
tiā capitīs, atque recessit.

12. Sed nondum tota tragœdia peracta erat.
Quomodo autem peracta est ? Revocavit eum juve-
nis quidam de medio turbæ tribunal circumstantis,
prosiliens ex famulito Pamphili, revocavit autem
voce magna, deposcens corpora ad sepulturam.
Beatus hic Porphyrius erat, genuinus Pamphili
vernula, neicum octodecim annos natus (16), scri-
bendi peritissimus, morum ac sapientiae titulo om-
nibus encomiis major, ut qui cum tali viro sese
exercuerat : qui, ut cognovit latam in Dominum
eum sententiam, ex media turba vociferans, ora-
vit ut corpora sibi sepelire liceret. Præses vero,
non tanquam homo, sed ut sera, vel si quid sera
immunius est, neque postulationis æquitatem sus-
cipiens, neque juventutis rationem ullam habens,
solum quia didicit adolescentem se Christianum fa-
teri, carniſcibus præcepit omnes in eo torquendo
vires contendere. Cum ergo jubenti sacrificare ab-
nuisset admirabilis ille ; non jam ut carnem huma-
nam, sed ut lapidem aut lignum aut aliud quodcum-
que inanimatum, usque ad ipsa ossa et interiora
viscera, præcepit tyrannus excarnificari corpus
ejus, quo diutius factio, agnovit tandem in vanum
id agi. Licet autem absque voce et pene absque
anima generosi martyris corpus jaceret, immutis
tamen atque effusus judex jussit laceratas ejus
carnes ac latera (20) setaceis pannis confricari at-
que deteri ; tandemque, velut exsaturatus furo-

(19) Utraqne hæc commentatio deest in Historia.
(20) Hoc quoque tormentum eadem Historia pre-
termittit.

A Ελεγε (μή γάρ καὶ ἑτέροις ἢ τούτοις μόνοις αὐτῆς
μετεῖναι), κεῖσθαι δὲ πρὸς ἀνατολαῖς, καὶ πρὸς αὐτῷ
φωτὶ καὶ ἡλίῳ. Οἱ μὲν καὶ πάλιν δὲ τούτων κατὰ τὸν
οἰκεῖον νοῦν ἐψιλοσόφει, τῶν ἐν κύκλῳ βασάνοις αὐτὸν
αἰχνομένων οὐδὲ ἐπιστρεψόμενος, ὥσπερ δὲ τις
ἀστρος καὶ ἀσώματος οὐδὲ ἐπαισθάνεσθαι ἐδόκει
τῶν ἀληγόδονων. Ό δὲ δικαστὴς ἀπορούμενος ἐσφά-
δαξεν, ἔχθραν καὶ Ῥωμαίοις πολεμίαν τάχα τῷ
συστήσασθαι ἑαυτοῖς πόλιν Χριστιανοὺς οἰδημένος
πολὺς τε ἦν ἐπικείμενος ταῖς βασάνοις, καὶ ἀνερευνῶν
τὴν δηλωθεῖσαν πόλιν, τῇ τε κατὰ δικαστὸς ἔξετά
χώραν ὡς δὲ ἐπὶ πλειόν μάστιξ τὸν νεανίαν κατα-
ἔηνας, ἀπαράλλακτον τῶν προτέρων αὐτῷ ἔθεντων
ἐώρα, τῇ ἐπὶ θανάτῳ κατ' αὐτοῦ κεφαλικὴν ἐκφέρει
ψῆφον.

B

Καὶ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον, τοιαύτην εἰληφε δραμι-
τουργίαν· καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ τῶν Αἰγυπτίων, τεῖς
παραπλησίοις διαγυμάταις παλαίσματι, τὸν ὅμοιον
ἐπάγει τρόπον. Είτα ἐκ τούτου ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὸν
Πάμφιλον μεταβάζεις ἀγεδιδάσκετο, ὡς δρα πρότερον
ἡδη πλείστων εἰς βασάνων πεπειρασμένοι (21). Διποτὸν
δὲ εἴναι λογίσαμενος ταῖς αὐταῖς αἰχναῖς περιβάλλειν
τοὺς ἀνδρας, καὶ μάταια μοχθεῖν, τοσούτον μόνον,
εἰ καν νῦν πειθαρχοῖς, ἀνεπυνθάνετο· ἀκούσας δὲ
παρ' ἐκάστου τὴν διστάτην τῆς μαρτυρίας φωνὴν,
παραπλησίως κεφαλικὴν τιμωρίαν κατ' αὐτῶν ἐξ-
ενεγκάμενος, ὑπάγει.

Οὐπωδὲ αὐτῷ πᾶν εἰρητὸ έπος· (καὶ πόθεν;) Ἀνα-
δοξι μειράκιον τι τῆς οἰκετικῆς τοῦ Πάμφιλου θερα-
πειας, ἐκ μέσου τοῦ πλήθους τῶν ἀμφὶ τὸ δικαστήριον
κυκλούντων παρελθόν εἰς μέσον ἐόντα δὲ μεγάλῃ φω-
νῇ, ταφῇ τὰ σώματα ἐξαιτούμενον. Πορφύριος δὲν δ
μακάριος θρέμμα γνήσιον Πάμφιλον, οὐδὲ ὅλων ὁκτὼ
καὶ δέκα ἑταῖν, καλλιγραφικῆς ἔμπειρος, σωφροσύνης
δὲ ἐνεκαὶ τρόπων πάντα καλύπτων ἐγκώμια, ὡς
οἰα ὑπὸ τηλικῷδε ἀνδρὶ συνηστημένος· ὡς δὲ ἐγκω τὴν
κατὰ τὸν δεσπότου φῆφον, ἀπὸ μέστης τῆς πληθύς
ἀνέκραγε, γῇ τὰ σώματα παραδοθῆναι ἀξέων. Ό δὲ
οὐκ ἀνθρώπος, ἀλλὰ θήρ, καὶ θηρίου παντὸς ἀγριώτε-
ρος, μῆτε (22) τῆς αἰτήσεως εὑλογον ἀποδεξάμενος, μῆ-
τε τῷ τῆς ἡλικίας ἀπονείμας νέψ συγγνωμην, αὐτὸς
μόνον ὡς ὄμοιογοῦντα Χριστιανὸν ἔμαθε, παντὶ σθέ-
νει τοῖς βασανισταῖς κατ' αὐτοῦ χρῆσθαι προστάττει.
Ως δὲ ἐπικελευμένου θύειν ἀνένευεν δὲ θαυμάστος,
οὐκέτ' οἰα σάρκας ἀνθρώπου, ἀλλ' οἰα λιθους ἢ ἔυλα,
ἢ τι τῶν ἀψύχων ἔτερον, δρχις διτέων αὐτῶν καὶ κατὰ
βάθους σπλάγχνων αἰχνεῖεν αὐτὸν, καὶ πᾶν τὸ σώμα
καταβαίνειν ἐπικελεύεται. Εἰς μακρὸν δὲ τούτου γινο-
μένου, μάτην ἐγχειρεῖν διέγρω. Ἀφώνου, μικροῦ
δεῖν καὶ ἀψύχου τοῦ σώματος τῷ γενναντι μάρτυρι
καταστάντος, παραμένον τὸ ἀνηλεῖς καὶ ἀπάνθρωπον
κεκτημένος δικαστῆς, τριχῶν πεπλεγμένοις ὑφά-
σμασι τὰς ἐκδαρεῖσας ταῖς βασάνοις πλευράς φήγειν
καὶ τρέβειν ἐπὶ πλέον προστάττει εἰθ', ὥσπερ κάρον
λαβὼν καὶ τῆς μανίας ἐμφορθεῖς, μακρῷ καὶ μαλ-

(21) Πεπειρασμένοι. Forte legendum πεπειρα-
μένοι. Εἴτι.

(22) Desideratur τό, quod referatur ad εὐλογον. Εδ.

Θακῷ πυρὶ παραβλήθηναι αὐτὸν ἀποφανεῖται. Οὗτος μὲν οὖν πέρι τῆς τοῦ Παμφίλου τελειώσεως ὑστάτος ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρελθὼν, τῇ ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγῇ τὸν δεσπότην προέλαβεν.

“Ἡν δὲ δρὰ τὸν Πορφύριον θεωρεῖν λερονίκον διαθέσει πάμμαχον νενικηκότος (23), κεκομιμένον τὸ σῶμα, φασιδόρην δὲ τὴν δύνιν, θαρσαλέῳ τε φρονήματι καὶ ταύρῳ, τὴν ἐπὶ τὸν θάνατον βαδίζοντα, θείου Πνεύματος ὡς ἀλληλῶς ἔμπλεων· καὶ δὴ φιλοσόφῳ σχῆματι τῷ περὶ αὐτὸν ἀναδολαῖν τρόπον ἔξαμιδος τῆμψιεμένος, δινωβλέπων, καὶ πάντα τὸν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον ὑπερφρονῶν βίον, ἀτρεμεῖ τῇ ψυχῇ πρόσειται τῇ πυρῷ. “Ηδη ἐστιφ τῆς φλογὸς πελαζούσης, ὡς ἀν δὲ μηδενὸς αὐτῷ παρόντος λυπτροῦ, ἀταράχῳ καὶ νήφοντι λογισμῷ περὶ τῶν οἰκείων τοῖς γνωρίμοις δὲ ήρως διετάττετο, εἰσέτι τότε τὸ πρόσωπον φασιδόρην καὶ ἀπαράλλακτον διαφυλάττων. Ήδη δὲ τοῖς γνωρίμοις αὐτάρχως συνετάξατο (24), πρὸς τὸν Θεὸν δῆδη λοιπὸν τητείγετο· τῆς γέτοι πυρᾶς ἐξ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν ἀρθείστης, ἐνθένδε κάκεθεν ὑψήρπαξε τῷ στόματι τὴν φλόγα, ἐπισπέρχων αὐτὸς ἐστὸν ἐπὶ τὴν προκειμένην πορείαν καὶ τοῦτο ἐπραττεν, οὐδὲ ἔτερον δὲ ἵστοιν ἀνακαλούμενος.

Τοιοῦτος καὶ Πορφύριος ἀθλος· τῆς δὲ κατ’ αὐτὸν τελειώσεως ἀγγελος τῷ Παμφίλῳ γενόμενος Σέλευκος, τοῦ σὺν αὐτοῖς καταξιοῦται παρατίκα κλήρου. Αὐτίκα γοῦν διαγγείλαντα αὐτὸν τῷ Παμφίλῳ τὸ τοῦ Πορφύριον τέλος, καὶ τῶν μαρτύρων τὸν δῆμον ἐν φιλήματι ἀσπασάμενον, συλλαβόντες οἱ στρατιῶται δίγουσιν ἐπὶ τὸν τῆγούμενον. Ό δὲ, ὥσπερ ἐπισπεύδων τῷ προτέρῳ αὐτὸν συναπόδημον γενέσθαι, κεφαλὴ κολασθῆναι προστάττεται. Τῆς Καππαδοκῶν οὗτος ὄρματος γῆς· λαμπρότατα δὲ τῶν ἐν στρατείαις εὐδοκιμήσας, τὸν (25) ἐν Ρωμαϊκαῖς προκοπαῖς οὐ μικρᾶς ἐπειδήπται ἀξίας· οὐ μήν ἀλλὰ καὶ αὐτῇ τῇ τλικίᾳ καὶ ρώμῃ σώματος, μεγέθει τε καὶ ἰσχύος ἀρετῇ πλείστους δύον τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ἐπλεονέκτει, καὶ τὴν πρόσοψιν δὲ αὐτῇ περιβλεπτος ἦν τοῖς πᾶσι, τὸ τε πᾶν εἶδος ἀξιάγαστος μεγέθονος ἔνεκα καὶ εὐμορφίας· καταρχὰς μὲν οὖν διωγμοῦ, διὰ μαστίγων ὑπομονῆς, τοῖς κατὰ τὴν δομολογίαν διέπρεψεν ἀγῶσι· μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπαλλαγὴν, ζητωτὴν αὐτὸς ἐστὸν καταστήσας τῶν τῆς εὐσεβείας ἀσκητῶν, Χριστοῦ γῆστος στρατιώτης ἀποδέδεικται, ὄρφανῶν ἐρήμων, καὶ χηρῶν ἀποριστάτων (26), τῶν τε ἐν πενίᾳ καὶ ἀσθενείᾳ καταπονουμένων, ἐπισκοπός τις οἰλα καὶ φροντιστῆς ἐπιμελούμενος, πατρός τε καὶ κηδεμόνος δίκην τῶν ἀπερθιμένων ἀπάντων τοὺς πόνους καὶ τὰς κακοπαθείας ἀνακτώμενος (ζήνει εἰς τὰς πρὸς (27) τοῖς τοιούτοις δὴ καρέι Θεὸς μᾶλλον δὲ ταῖς διὰ καπνοῦ καὶ αἴματος θυσίαις), τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον ἡξάθη τελειώσεως. Δέκατος οὗτος ἀθλητής, σὺν τοῖς εἰρημένοις, μιᾶς καὶ τῇ αὐτῇ τετελείωτο ἡμέρᾳ, καθ’ ἥν, ὡς

(23) Νενικηκότος. Syntaxeos ratio postulat νενικηστά. Mox interpres legisse videtur κεκομιμένον pro κεκομιμένον. EDIT.

(24) Συνετάξατο. Editi συντάξατο. EDIT.

§ (25) Τότ. Legendum videtur τῶν. EDIT.

A rem, lento ac longius posito igne martyrem consumi præcepit. Ita ille, ante consummationem Pamphili, ultimus progressus ad agonem, dominum suum prævertit abdicatione corporea.

13. Erat autem videre Porphyrium instar sacri athletæ universi certaininis victorem gloriosum, dissecutum corpore, sed facie splendidum, letaque et intrepida mente ad mortem procedere, utique divino plenum spiritu, et tanquam in habitu philosophico, solum injectum sibi instrumentum, quasi pallium gestantem, despiciensque omnia; et mortalem atque humanam hanc vitam contemnente, absque illa mentis formidine ad rogum procedebat. Cum vero ad ipsum jam propinquaret flamma, tanquam si nihil molestiae pateretur vir ille strenuus; inconcuso atque constanti sensu, quæ sua erant legabat familiaribus, usque in illud tempus servans oris serenitatem immutatam. Ut vero notis suis pro libitu valefecit, totus ad Deum conversus est: et quia rogus ad intervallum circumpositus erat, hunc inde captabat ore flammias, quasi seipsum incitans ad propositam sibi viam, hoc autem faciebat, aliud nihil quam Jesum inclamans.

14. Tale fuit certainen Porphyrii; qui vero ipsius mortem Pamphilo nuntiavit, Seleucus, ejusdem cum ipso factus illico est sortis particeps. Etenim ipsum Porphyrii sinem Pamphilo nuntiantem, simul et martyrum catervam osculantein, comprehendenterunt milites, atque ad proconsulem adduxerunt: qui ipsum, utpote festinantem simul cum præcedente Porphyrio hinc migrare, jussit capitali sententia plecti. Venerat hic ex Cappadocia, vehementerque inclinaverat (28) militaribus exercitiis, et non mediocriter apud Romanos promotus fuerat; quin etiam ætate et corporis robore viriumque magnitudine et virtute plerosque hominum antecedebat: nam vultu ipso admodum spectabilis præ cunctis, speciem præferebat undeque dignissimam, formæ eximiæ gratia. Fuerat autem initio persecutionis propter fiduci confessionem certantibus adnumeratus per tolerantiam verberum, sed abdicata militia æmulator factus eorum qui ad pietatem exercentur, Christi germanum militem sese probavit; orphanis desolatis ac viduis protectore parentibus, omnibusque cum penuria et imbecillitate conflicantibus, provisor factus patris aut curatoris adinstar, cunctorumque desperatorum laboribus atque ærumnis medelam ferens: quapropter a Deo, qui talibus magis quam vietmarum nidore ac sanguine deflectatur, martyriali exitu dignus est habitus. Porro decimus hic athleta, una eademque consummavit agonem suum die, atque ut par est credere, martyrio suo amplius.

(26) Ἀκοριστάτων. Lege ἀπεριστάτων. EDIT.

(27) Πρὸς. Forte ἐπι. EDIT.

(28) Ibidem legitur, Τῆς ἐν στρατείαις ἐπιλέκτου νεολαίας, in delecta ad militiam juvenilē.

simam cœli portam cum reserasset, simul et Pamphilo ipsi spatius ad Dei regnum patescens est ingressus.

15. Seleuci vero vestigia secutus est Theodulus, pius ac venerabilis senex, in proconsulari familiâ primo honore dignatus, tum morum æstatisque prærogativa, tum filiorum trium (29) generatione inclitus, qui eadem ac Seleucus factitans, et martyrum aliquos osculo devenerans, domino suo adductus fuit, cumque ad majorem quam aliis iracundiam concitans, ipsam salutaris confessionis passionem exceptit cruci traditus.

16. Sub hœc, cum etiamnum desiceret unus, adfuit qui duodenarium numerum impleret Julianus: qui ea ipsa hora peregre adveniens, ei vixdum ingressus civitatem, cum intellexisset quæ erant acta, et ad martyrum conspectum festinasset accedere, ubi eorum corpora humi jacentia vidit, circumfusus singulis, omnes est osculatus. Hoc agendum comprehendenterunt ministri cædium, atque adduxerunt præsidi: qui congrua proposito suo faciens, etiam hunc lento igni tradidit. Ita etiam Julianus, gestiens atque lætitia exultans, et Deo tantis se bonis dignato magna voce gratias agens, susceptus est inter choros martyrum. Erat autem huic quoque genus ex Cappadoccia; quoad mores vero plenus pietate ac plenus fide, vir mansuetus atque discretus, studiosus in omnibus, et Spiritus sancti suavitate redolens, eoque dignus factus tali cum beato Pamphilo exitus martyrialis corona.

17. Sanctissima eorum corpora, de mandato Firmiliani, per dies quatuor totidemque noctes jacuerunt, ferarum carnivorarum dentibus exposita. Cum vero nulla neque sera neque volucris, aut canis quisquam, per Dei dispositionem, ea contingere; integra illa atque intacta relicta, congruo cum honore et cura, consueta sepulturæ sunt tradita, (30) repositaque in ædium sacrarum pulcherrimis et oratoriis sanctis, in perpetuum memoriam Dei populo ad honorem data.

(29) Trium filiorum patribus præmia apud Romanos suis proposta, notius est quam ut hic moneri debeat: atque id hic dici credo τριγονεῖς πατέρα: Valesius tamen aliter vertit, *quod tertiae jam stirpis nepotes habebet*: sed hoc Straboni scribitur ἕργενται.

(30) Deest hæc clausula in Historia: quam tamen Eusebio abjudicare nihil nos cogit, qui Vitam Pamphili æque ac Historiam ecclesiasticam scripsit, cum jam Constantinus lege lata permisisset Christianis sacras ædes condere, et martyrum corpora

A είσκε, μεγίστης τῷ Παμφίλου μαρτυρίῳ πύλης οὐρανῶν διανοιχθείσης, εὐμαρής δμ' αὐτῷ καὶ ἀρθρονος ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐγίνετο πάροδος.

Κατ' Ἑνός δῆτα τῷ Σελεύκῳ Θεόδολος, σεμνός τε καὶ θεοσεβῆς παρῇει πρεσβύτης, τῆς τιγεμονικῆς οἰκετίας πρώτης τιμῆς ἡξιωμένος, τρόπων καὶ ἡλικίας ἔνεκας καὶ διὰ τὸ τριγονεῖς αὐτὸν πατέρα καθεστάντι, καὶ ἔτι μᾶλλον δὲ ἦν ἑσωσε περὶ τοὺς κτηδεμονας εὗνοιαν τὸ παραπλήσιον δὴ τῷ Σελεύκῳ καὶ οὗτος διαπρᾶξμενος, καὶ τινας τῶν μαρτύρων ἀσπασάμενος φιλήματι, προσάγεται τῷ δεσπότῃ, μᾶλλον ἐαυτὸν τῶν δλλων ἐπ' ὀργήν ἔζηνας, ταυτὸν τοῦ σωτῆρος μαρτυρίου πάθος σταυρῷ παραδοθεὶς ἀνεδέξατο.

Ἐπὶ τούτοις ἔνδι ἔτι λείποντος, δε τὸν δωδέκατον ἀποπληρώσει τοῖς εἰρημένοις ἀριθμὸν, Ίουλιανὸς παρῆν τοῦτον ἀποπληρώσων. Ἐξ ἀριθμούς (31) οὗτος αὐτῆς ὥρας ἀφικόμενος, μηδὲ εἰσθαλῶν πας τῇ πλει, εὐθὺς ὡς εἶχεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, μαθὼν παρὰ τοῦ [γενομένου,] (32) καὶ ὅρμήσας ἐπὶ τὴν τῶν μαρτύρων Β θέαν, ὡς ἐπὶ τῆς γῆς χαμαὶ κείμενα τὰ τῶν μαρτύρων θεάσατο σώματα, χαρᾶς ἐμπλεως γεγονώς, ἐκάστη περιπλέκεται, φιλήματι τοὺς πάντας ἀσπαζόμενος. Ἔτι δὲ τοῦτο πράττοντα συλλαβόντες οἱ τῶν φύκων διάκονοι προσάγουσι τῷ δροντι. Ὁ δὲ ἀκόλουθα τῇ προαιρέσει τελῶν, μακρῷ (33) καὶ τοῦτον πυρὶ παραδίδωσιν. Οὐτωδῆτα καὶ Ίουλιανὸς σκιρτῶν καὶ ὑπεραλλόμενος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ τῷ τηλικούτων αὐτὸν ἀγαθῶν ἄξιωσαντι θεῷ χάριτας ὅμοιογών, μαρτύρων ἐν χοροῖς ἀνελαμβάνετο. Ἡν δὲ καὶ οὗτος τὸ μὲν γένος τῆς Καππαδοκῶν, τὸν δὲ τρόπον πλήρης μὲν C εὐλαβεῖας, πλήρης δὲ πίστεως, πρᾶσις ἀνήρ καὶ ἐπει- ρήσης, τὰ τε δλλα σπουδαῖος, καὶ πνέων εὐώδιας ἀγίου Πνεύματος, τοσοῦτον συνοδίας στέφος (34) σὺν τῷ μα- καρῷ Παμφίλῳ τῆς τοῦ μαρτυρίου τελεώσεως ἤξιώθη.

Ἐπὶ τέτταρας δὴ ἡμέρας τοσαύτας τε νύκτας προστάξει τοῦ Φιρμιλλιανού τὰ πανάγια σώματα τῶν Θεοῦ μαρτύρων βορὰ τοῖς σαρκοθόροις θηροῖς ἔξ- ἔκειτο. Ως δὲ οὐδὲν αὐτοῖς προστῆει οὐ θήρ, οὐκ όρνεον, οὐ κύων, ἐξ οικονομίας Θεοῦ, λειψθέντα ζῶα (35) καὶ ἀδλαβῆ τῆς προστοκούσης τιμῆς καὶ κηδείας λαγόντα, τῇ συνήθει παρεδόθη ταφῇ, ναῶν οἰκοις περικαλλές: ἀποτελέντα, ἐν λειοῖς τε προσευκτηρίοις, εἰς ἀληκτὸν μνήμην τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ τιμάσθαι παρα- δομένα.

eis inferre. Si quis tamen malit hæc ab alio addita credere, nolim ei operiosius contradicere.

(31) Ἀριθμούς. Forte ἀριθμούς. Edidit.

(32) Γερομένον. Præstat ita uncis concludere: [δεῖνος τὰ γεγενημένα]. Edidit.

(33) Μακρῷ. Interpres legisse videtur μικρῷ, vel potius μαλάκῳ, ut col. 1469, B. Edidit.

(34) Τοσοῦτον συνοδίας στέφος. Quid si τοσοῦτον συνοδεύσας στέφος? Edidit.

(35) Ζῶα. Procul dubio legendum est σωα. Edidit.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΤ' ΑΥΤΟΝ ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ.

EUSEBII
DE MARTYRIBUS PALÆSTINÆ
LIBER.

Kai ταῦτα ἐν τινὶ ἀντιγράφῳ (1) ἐν τῷ ὅρδῳ Α 318 Πασχόμενος in quodam exemplari reperimus in libro octavo.

Ἐτος τοῦτο ἦν ἐννεακαίδεκατον τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας, Ξανθίδος (4) μῆν, δεκάτῃ λέγοιστ' ἀν 'Απρίλιος κατὰ Ῥωμαίους· ἐν τῇ τοῦ αὐτηρίου πάθους ἐορτῆς ἐπιλαμβανούσης, ἥγειτο μὲν Φλαβιανὸς τοῦ τῶν Παλαιστινῶν ἔθνους, ἕπλωτο δ' ἀθρώας πανταχοῦ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς Ἑδαφος φέρειν, τὰς δὲ Γραφάς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάτυντα, καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπειλημένους ἀτέλους, τοὺς δὲ ἐν οἰκετίαις, εἰ ἔτι ἐπιμένοιεν τῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ προθέσει, ἐλευθερίας στερίσκεσθαι προαγορεύοντα. Καὶ ἡ μὲν τῆς πρώτης καθ' ἡμῶν γρα-

Anno imperii Diocletiani nono ac decimo, niense Xanthico quem Romani Apriliem vocant, Flaviano provinciam Palæstinam regente; cum salutaris Passionis dies imminaret, repente proposita sunt ubique edicta, quibus imperabatur ecclesias quidem solo aequari, sacros autem codices flammis absumi: et honoratos quidem honoris prærogativa spoliari, plebeios autem et in ministerio constitutos libertate privari, si in Christianæ religionis proposito adhuc permanerent. Et primi quidem adversus nos edicti hujusmodi sicut sententia. Sed non multo post allatæ

(1) *Kai ταῦτα ἐν τινὶ ἀντιγράφῳ. Antequam manuscriptos codices inspexisset, existimabantur hæc verba addita esse a Rob. Stephano, qui hæc duo supplementa octavi libri Historiæ ecclesiastice in quibusdam codicibus reperisset. Sed cum in omnibus manuscriptis exemplaribus eadem verba deprehenderim, facile adducor ut credam, omnes illos codices ex uno eodemque exemplari descriptos fuisse. Porro hoc secundum supplementum nihil aliud esse quam librum Eusebii De martyribus Palæstinæ, apparet ex verbis quæ ad calcem hujus supplementi leguntur in scriptis exemplaribus. Sic enim habent codex Mazarinus et Medicæus: Εὐσέβιος τοῦ Παμφύλου περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων τέλος. — Librum De martyribus Palæstinæ confitimus esse ab Eusebio a. 313 p. C. n. eidemque non minorem quam reliquis Eusebii scriptis tribuendam esse fidem, ostendit Kestner. Excurs. III, p. 48 sq. De tempore quo illud opusculum sit conscripsum, ex ejusdem sententia ibid. § 40, 1, anibigi nequit, modo quando Historia eccles. libri VIII et IX compositi fuerint, constitutum sit. Nam, inquit V. D., VIII, 13, med. libellus ille tamquam mox perficiendus indicatur et Mart. Pal., c. 7, narratio, libro IX nunc exhibita ut nondum litteris mandata commemoratur. Itaque Historia eccles. nondum ad umbilicum quidem, sed ad librum tantum IX usque adducta, vel... Maximino jamjam morte perfuncto [anno 313, p. Chr.], martyrum illa funebris quasi laudatio confecta est. Incœpia autem vel primis certe lineamentis descripta erat multo matuerius, paulo post res ipsas gestas fortasse; quod frequens rerum minutarum, quarum memoria facile obliteratur, commemoratione, et martyrum descriptio, quæ non nisi ex animo, admiratione, charitate et commiseratione modo defunctorum affectio, talis qua-*

lem nunc legimus, proficisci poterat, satis ostendunt. B Aliam plane de tempore, quo liber iste conscriptus sit, opinionem sequitur Danzius. Vide Valesii De vita scriptisque Eusebii diatriben, p. xli, not. 39 (hujus voluminis initio). Idem Danzius de Eus., p. 67, conferri jubet Eus. II. E. VIII, 13, et Vale- sium ibid. Sed facile patet rei cardinem verti in recta temporis quo Historia ecclesiastica Eusebii est absoluta, constitutione, præsertim cum probabilior adeo sit VIII, 13, lectio ἀνεγράψαμεν qua ascita ille liber De martyribus Palæstinæ illo loco prorsus non significatur. Vid. not. 3 ibid. HEINICHEN.

(2) *Liber De martyribus Palæstinæ, quem nos jam seorsim edimus, in mss. et in antea editis libro Historiæ octavo appendicis vice subjungitur. EDIT.*

(3) *Ante verba Kai ταῦτα — εὑρομεν, ut testatur Readingus (Varianit. Lect., p. 796, col. 2), in cod. Cast. sunt hæc: Εὐσέβιος σύγγραμμα περὶ τῶν κατ' αὐτὸν μαρτυρησάντων ἐν τῷ ὁκταέτῃ Διοκλητιανοῦ καὶ ἐφεξῆς Γαλέριου τοῦ Μαξιμίου διωγμῷ. Et slatinum sequuntur: Perit τῶν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μαρτυρησάντων κατὰ τὸν ὁκταέτη διωγμὸν, ἀπὸ Διοκλητιανοῦ ἀρξαντα εἰς Γαλέριον τὸν Μαξιμίον. Hinc equidem ante Kai — εὑρομεν illa ΕΥΣΕΒΙΟΥ — ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ certe collocanda putavi. Contra Zimmermannus pro iis scriptis: Προσθήκη β', η περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων. Apud Steph. Val., Read. nihil plane ante Kai — εὑρομεν ejusmodi scriptum. HEINICHEN.*

(4) *Ξανθίδος. Cf. supra VIII, 2, ubi mense Dystro, i. e. Martio, prolatum legitur edictum. Sed recte. Prius enim Nicomediae, ubi degebat imperator, quam in Palæstina illud promulgatum esse, animadvertisit Ruinart. in Actu. martyr., p. 278, n. 1; addens: « Porro non adeo certum est, quod iste prologus ab Eusebijo scriptus fuerit. » Ib.*

sunt aliae litteræ, quibus jubebatur ut omnes ubique
ecclesiæ antistites primum quidem conjicerentur
in vincula, postea vero ad sacrificandum omnibus
modis cogerentur.

φῆς τοιαύτη τις ἦν δύναμις. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετάττετο τὸν τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας πανταχῇ, πρώτον μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι,. εἰθ' ὑστερον πάσῃ μηκανῇ θύειν ἔξανταγχέσθαι.

CAPUT PRIMUM.

De Procopio, Alpheo et Zaccheo martyribus.

Igitur ex Palæstinæ martyribus primus Proeopius, antequam canceris periculum fecisset, statim a primo quod aiunt limine ad præsidis tribunal adductus, et sacrificare diis gentilium jussus, unum se Deum nosse respondit, cui sacrificandum esset eo ritu quem ipse statuisset. Cum vero quatuor etiam imperatoribus libare juberetur, sententiam **319** quam-

η- Β τέσσαροι σπένδειν ἔχελεύετο, δῆμά τι φθεγγάμενος

(5) Πρώτος τοιγαροῦ τῷ ἐπὶ Παλαιστίνης
μαρτύρων Προκόπιος. Idem legitur in *Actis* pas-
sionis Procopii martyris, quæ sic incipiunt: Pri-
mus martyr qui sunt in Palestina, apparuit Pro-
copius, etc. Ex quo appareat, *Acta* illa de Graeco
Eusebii in Latinum sermonem esse translatæ. Quod
ut manifestius appareat, integra hic apponere haud-
quaquam inutile fuerit. Multa enim scitu digna in
iis *Actis* continentur, quæ nec Baronio nec Molano
videre contigit. Descripsimus autem illa ex anti-
quissimo codice monasterii Musciacensis, qui nunc
est penes virum doctissimum Claudio Joly, eano-
nicum Parisiensis Ecclesiæ. Sic autem habent.

**PASSIO SANCTI PROCOPII MARTYRIS, QUI PASSUS EST
SUB FABIANO JUDICE IV NONAS AUGUSTI.**

Primus martyrum qui sunt in Palæstina, apparuit Procopius, vir cœlestis gratia, qui et ante martyrium sic suam vitam disposuit, ut etiam a parva etate castitati semper et morum virtutibus studearet. Corpus quidem suum sic consecut, ut pene mortuum putaretur, animam vero ejus sic verbis confortabat divinis, ut etiam corpori virtutem ex hujus refectione ministret. Cibus et potus ei panis et aqua fuit. Solis his utebatur; cum post biduum triduumque, diem interdum etiam post septimam ad cibum rediret. Sacrorum quoque meditatio sermonum ita mentem ejus obstrinxerat, ut nocte ac die in hac insatigabilis permanueret. Clementia autem et mansuetudinis tanquam ceteris inferior documentum, sui præbebat copiam. In verbis divinis et tantum studium erat. Illa vero quæ extrinsecus sunt, mediocriter attigerat. Igitur genere quidem Aeliensis, conversatione autem vel habitatione Scythopolitanus erat. Ibi Ecclesiæ tria ministeria præbbat: unum in legendi officio, alterum in Syri interpretatione sermonis, et tertium aduersus dæmones manus impositione consummans. Cumque ab Scythopoli una cum sociis in Cesaream transmissus fuisset, ab ipsis portis ad præsidem ducitur; et prius quam carceris vel vinculorum experiretur angustias, in ipso ingressu suo a judice Fluviano, ut diis sacrificare impellitur. At ille magna voce non esse deos multos, sed unum factorem omnium opificemque testans est. Judeo autem plaga sermonis ictus et conscientia saucius, consensit ejus sermoni. Atque ad adia se rursus argumenta constituit, ut vel regibus sacrificaret. Sanctus autem Dei martyr sermonem ejus despiciens, Homeri inquit versum dicens: « Non est bonus multos dominos esse. Unus dominus esto, unus rex. » Itaque hoc verbo ejus audito, quasi qui infusa in regibus depropnsisset, jussu judicis ducitur ad mortem, et capite amputato ingressum vitæ cœlestis, vel compendium beatus inventus; Desi septima Julii mensis, que Nonas Julias dicitur apud Latinos, primo anno quo aduersus nos tuis persecutio. Hoc priimum in Cesarea martyrium

consummatum est, regnante Domino nostro Iesu Christo, cui honor et gloria in sœcula sœculorum. Amen.

Exstant etiam hæc Acta in duobus mss. codicibus bibliothecæ Sancti Germani.

(6) Πότι ἡ συλλαγῆς τείπαρ λαβεῖτ. Acta passionis B. Procopii pene ad verbum ita reddunt, priusquam carceris vel vinculorum expiriaretur angustias. Quibus verbis notatur judicis atrocitas. Solebant enim praesides Romani, reos qui comprehensi fuerant et conspectui ipsorum exhibiti, prius carceri mancipare, ac deinde per otium interrogare. Sic in Actis sancti Fructuosi legitur: Et ut venerunt, mox præcepit eos praeses recipi in carcere. Idem habetur in Passione Felicis Tibizacensis episcopi: Cumque Felix episcopus ibidem advenisset, et eidem præfecto oblatus fuisset, jussit eum in carcere recipi.

(7) Εὐθὺς ἀπὸ πρώτης εἰσόδου. *Acta passionis:*
In ipso ingressu suo a judice Flaviano ut diis sa-
cificaret impellitur. Multa porro hic omissa sunt in
*Græco Eusebii textu, quæ ex *Actis* illis Latinis*
suppliri oportet. Nam cum Eusebius hic diserte
dicat, Procopium statim a primo ingressu oblatum
esse judici, non addit unde venerit, ubi captus et
quō perductus sit. Quod tamen minime omittendum
erat. Præterea aliorum quidem martyrum qui in
hoc libro commemorantur, genus et patriam ac-
curate refert Eusebius. Ac si quis forte illorum
ecclesiastici honoris gradum aliquem obtinuerit,
id distincte notare solet. In hoc vero qui omnium
Palaestinae martyrum princeps atque antesignanus
fuit, nihil horum hic ab Eusebio observatum vide-
mus. Quod tamen non Eusebius, sed librariorum cul-
*pa factum esse credibile est. Nam in *Actis* illis La-*
tinis quæ ex Eusebio translata esse superius ostendimis,
cuncta haec manifestissime declarantur. Pri-
*mo enim ex *Actis* illis discimus, Procopium domo*
fuisse Aliensem sive Hierosolymitanum: habitasse
vero Scythopoli, et in ea urbe lectorem aique
exorcistam fuisse, et sacras Scripturas quæ Græco
sermone in ecclesia legebantur, plebi quæ Græce
nesciret, vernacula, id est Syra lingua interpreta-
tum fuisse. Deinde quibus moribus, quanta vita
*severitate jam inde a puero fuerit, in hisdem *Actis**
studiose resertur. Postremo captus quidem dicitur
Scythopoli, adductus vero in urbem Cœsaream, et
ali ipsi portis recta ad tribunal judicis tractus.
*Ibc quidem ultimum legitur etiam in *Martyrologio**
Bedæ, Usuardi, Adonis, Rabani et Noikeri his
*verbis: *viii Idum Julii. Natale Procopii in Palaes-**
tna, qui ab Scythopoli ductus Cœsaream, ad primam
responsionis sua confidentiam irato iudice Flaviano,
cavite cœsus est.

τῶν οὐ προστηγῶν αὐτοῖς, αὐτίκα τὴν κεφαλὴν ἀπο-
τέμνεται, τὸ ποιητικὸν εἰπὲν ἔχεινο,
Οὐκ ἀγαθὸς πολυκοιράνη, εἰς κολπαρος δυτω,
Εἴς βασιλεὺς,
Δεσοῦ μηνὸς ὄγδοη (πρὸ ἐπτὰ Εἰδῶν Ἰουνίων λέγοντ'
Δύν παρὰ Ρωμαῖοις [8]), ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτου (9).

(8) Δεσοῦ μηνὸς ὄγδοη, πρὸ ἐπτὰ Εἰδῶν Ἰουνίων λέγοντ' ἦν παρὰ Ρωμαῖοις. Acta Latina paululum hic variant, sic enim habent : *Desii septima, Julii mensis quæ Nonas Julias dicitur apud Latinos.* In duobus autem ms. codicibus bibliothecæ Sancti Germani Parisiensis scriptum est : *Dies erat septima Iulii mensis quæ vii Idus Julii dicitur apud Latinos.* Ex quibus corrigenda est eorumdem *Actorum* inscriptione, ubi dicitur passus esse Procopius quarto Nonas Augusti. In omnibus tamen *Martyrologiis*, natalis B. Procopius consignatus est die viii Idus Julias. Græci quoque eodem die memoriae celebrant magni martyris Procopii, ut videre est in illorum Menæo. Verum iste Procopius longe diversus est a nostro, licet Aeliensis fuerit, et eodem fere tempore eademque in civitate passus sit qua noster Procopius. Nam hic quidem noster, lector atque exorcistes suit, ut testatur Eusebius. Alter vero ille, dux suit Ägypti. Prior Christianus a puero, alter initio suit diemonum cultor. Noster nullis vexatis tormentis gladio vitam amisit, brevissimo ac facilissimo mortis genere coronam martyrii promeritus. Alter vero ille diuturno ac difficultissimo martyrio perfunctus, sub duabus Palæstinæ præsidibus Justo et Flaviano gravissima tormenta sustinuit. Quare a Græcis inter præcipuos ac illustres martyres, quos illi vocant μεγαλομάρτυρας, recensetur. Noster denique captus est Scythopoli, atque inde Cesareae Palæstinæ perductus, ibidem capite cæsus est. Alter vero in Ägypto comprehensus, in urbe Phœnices Cesarea quæ et Panæa dicta est, martyrium consummavit, si credimus Simeoni Metaphrastæ.—Δεσοῦ μηνὸς ὄγδοη. Syro-Macedonum menses mere Julianos fuisse, ex quo Julius Cæsar annum suum publicavit, vulgo inter omnes constare video. Id enim et Scaliger et Petavius noster passim affirmant, solumque hoc discrimen esse alium, quod Syro-Macedones annum ab Hyperberetæo, id est Octobri auspicabantur. Sed multa sunt quæ me ab illorum sententia abducunt. Primum enim Beda in *Ephemeride* et in libro *De ratione temporum*, Græcorum menses auspicari dicit ab Apollæo qui Decembri respondet Marcus vero in *Vita Porphyrii*, Gazensis episcopi, testatur Gazeos annum inchoasse a mense Dio. Sic enim habet pag. 1090 : *Primo mense qui ab eis vocatur Dio, deinde etiam secundo qui dicitur Apollæos.* Idque plane confirmit Julianus imperator in *Antiochico*, ubi diserte affirmit Loui apud Syros mensem decimum fuisse. Quod si ab Hyperberetæo annum inchoassent, tum Loui, qui Augusto respondet, non decimus, sed undecimus fuisse. Idem subindicat Julianus in *Misopogone*, pag. 70, his verbis : *Ἡ Σύρων ἤκανεν μηνία, καὶ ὁ Καίσαρ αὐθίς εἰς Φιλίου Διός· εἰτα ἡ πάγκοινος ἐρήτη, καὶ ὁ Καίσαρ εἰς τὸ τῆς τύχης ἐρχεται τέμενος, εtc.* Jam pridem in animadversiōibus ad librum xxiii. Ann. Marcellini demonstrevimus, πάγκοινον ἐρήτη esse Kalendas Januarii. Cum ergo testetur Julianus, Neomenium anni Syrorum aliquantis per præcessisse Kalendas Januarii, perspicuum fit non idem fuisse principium anni Syrorum ac Romanorum, Diuum vero apud Antiochenos annum aperte, ex eodem Juliani loco non obcurè colligitur. Scribit enim Julianus se. Kalendas primi mensis Syrorum templum Jovis adisse sacrificandi causa, eo quod scilicet primus illorum mensus Jovi sacer esset, et a Jove nomine accepisset. Deus enim dicitur ἀπὸ τοῦ Διός, et recte

A dam ex Homericō carmine prolocutus, quæ illis minime arridebat,
Haud bona res domini plures : herus unicus esto,
Rex unus,
illico capite truncatur die octavo mensis Desii, hoc est, ut Romani dicunt, ante diem septimum Idus

primus anni mensis a Jove, quem principem atque initium rerum putabant, cognominatus est. Quod si Hyperberetæus anni Syrorum caput fuisse, frigide prorsus id dicetetur apud Julianum. Cum enim Antiochenses Julianum irriderent quod nimis assiduus esset cultor deorum, et perpetuo sacrificaret, exemplum et specimen hoc afferunt : *Venerunt Kalendas Syrorum. Rursus Cæsar ad Jovis Philii. Posthac Kalendas Januarii, Cæsar ad templum Genii publici procedit, etc.* Modicum igitur temporis B spatium interlinse oportet inter Syrorum et Romanorum Kalendas, ad hoc ut Julianus ab Antiochensis merito irrideri potuerit ob nimiam frequentiam sacrificiorum. Proinde necesse est, ut vel Apollæus primus fuerit mensis Syrorum, quæ est Beda sententia, vel certe Dius.

Hactenus de initio anni Syro-Macedonum, quod diversum esse ab initio anni Juliani demonstravimus. Nunc de mensibus eorumdem Syro-Macedonum, an cum Romanis mensibus simul cœperint ac desierint, inquirendum est. Hic certe Eusebii locus aperte indicat non idem fuisse initium mensem apud Syros et Romanos, quippe qui mensis Desii diem octavum cum die 7 mensis Junii conponit. Cœperat igitur Desins apud Syros uno die ante Junium mensem. Sed et Marcus in *Vita Porphyrii* affirmit menses Gazæorum quinque diebus antevertere menses Romanos. Sic enim scribit : *Pluit autem Dominus noster assidue ab octava Audynæ usque ad decimum. Est autem Audynæus apud Romanos Januarius. Præcedunt autem quinque diebus eorum menses Romanos. Undecimo vero die per regimus diem Theophaniorum Deum laudantes.* Ex quibus verbis apparet idem fere initium fuisse mensium apud Gazeos quod apud Ägyptios. Sed et Epiphanius in libro *De ponderibus*, cap. 20, diem 16 Maii componit cum vicesimo tertio mensis Greco-Romanæ Artemisiæ. Alia fuit mensium ratio apud Tyrios, qui et ipsi Macedonum mensibus utebantur. Nam in *Actis* apud Tyrum, quæ referuntur in actione nona concilii Chalædonensis, decimus dies mensis Peritii componitur cum die 25 Februarii, et in actione 5 concilii Constantinopolitani sub Mena, dies 28 mensis Loi apud Tyrios dicitur fuisse 16 Septembris apud Romanos. Ex his colligi potest non unius modi fuisse anni totius ac mensium rationem apud Syros. Alter enim Gazenses, aliter Tyrii, aliter Cæsarienses computabant. Ac Cæsarienses quidem mensibus ad Julianorum formam prorsus compositis et aptatis usos fuisse persuasum habeo. Etenim in omnibus locis hujus libelli (sunt autem quamplorū) ubicunque mentio fit Macedoniorum mensium apud Cæsarienses, semper dies illorum conveniunt cum diebus mensium Romanorum; si unum hunc locum excipias capitum primum. Itaque rescribendum hic puto Δεσοῦ ἑοδοῦ.

(9) ἡμέρᾳ τετράδι σαββάτῳ. Id est quarta feria, seu ad verbum die 4 Sabatti seu hebdomadis. Veteres enim Christiani cum laterculum septem dierum a Judeis accepissent, dies quoque hebdomadis a Sabbato cognominabant ut Judei. Dicebant igitur primam Sabbathi, secundam Sabbathi, tertiam Sabbathi et sic deinceps, ut dicit Tertullianus in libro *De jejunitiis* : *Cur stationibus quartam et sextam Sabbathi dicatis?* Interdum etiam ferias vocabant, teste Tertulliano in eodem libro, ubi dicit : *Proinde nec stationum, quæ et ipsæ suæ qui-*

Junias, quarta feria hebdomadis. Hoc primum apud Cæsaream Palestinæ martyrum perpetratum est. Post hoc vero in eadem urbe quamplurimi Ecclesiæ illius provinciæ antistites gravissima supplicia alaci animo perpessi, illustrium certaminum spectacula exhibuerunt. Alii vero non pauci, prægnavia fracti animis ac debilitati, primo statim impetu conciderunt. Ex reliquis varia quisque tormentorum genera expertus est. Ille flagris concisus; ille intolerabilibus tormentis et ungulis excruciatus, et vinculis oppressus, adeo ut quibusdam manus laxata nervorum compage resolutæ sint. Singuli tamen quaecunque ipsis juxta arcanum Dei judicium eveniebant, fortiter tulere. Alius enim, cum quidam manus ejus apprehendissent, ipsumque ad aram adduxissent, et abominandum ac scelerum sacrificium dextræ ipsius injecissent, quasi sacrificasset dimittebatur. Alius cum ne summis quidem digitis thus attigisset, nonnullis tantum affirmantibus eum sacrificasse, silentio abscedebat. Hic semi-vivus correptus ac sublimis elatus, prouiciebat ut mortuus, et vinculis absolvebatur, computatus inter eos qui sacrificaverant. Ille vociferans alique contestans se his quæ jubebantur minime assentiri, pugnis ore contuso, plurimis ad hoc constitutis illum tacere cogentibus, per vim extrudebatur, tametsi haudquaquam sacrificasset. Adeo magui apud eos aestimabatur, si vel viderentur effecisse id quod voluerant. Ex istis igitur qui tot numero erant, soli Alpheus et Zaccæus martyrii coronam adepti sunt. Qui post flagella et unguis, post acerbissima vincula et dolores in iis exantatos; post alia omnis generis tormenta, cum viginti quatuor horarum spatio pedes in nervo ad quatuor usque puncta distensos habuissent, unum Deum, unumque Regem ac Dominum Jesum Christum confessi, perinde ac si impium quidpiam locuti essent, eodem quo primus ille martyr Procopius supplicii genere, abscessis capitibus interiere, die septimo decimo mensis Dii, quod est apud Romanos ante diem xv. Kal. Decembris.

A τούτῳ πρώτων ἐπὶ Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης (10) ἀπετελέσθη σμηνεῖον. Μετὰ δὲ τούτῳ ἐπὶ τῆς αὐτῆς πόλεως πλειστοὶ δοἱ τῶν ἐπιχωρίων ἔχαλτιστῶν δρυχοντες, δειναὶ αἰχλαὶ προσθύμως διαβλήσαντες, μεγάλων ἄγώνων ἴστορίαν τοῖς ἐνορῶσιν ἐνεδείξαντες δὲλλοι δὲ ὑπὸ δειλιᾶς τὴν ψυχὴν προναρκήσαντες, προγείρως οὕτως ἀπὸ πρώτης ἐξητενησαν προσβολῆς, τῶν δὲ λοιπῶν ἔκαστος, εἰδὴ διάφορα βασάνων διέβλατον, τοτὲ μὲν μάστιξιν ἀνθρίθμοις, τοτὲ δὲ σφελώσεις καὶ καταξάνσεις τῶν πλευρῶν, δεσμοῖς πλυντομονήτοις, ὡφ' ὧν τισι καὶ παρεθῆναι συνέῃ τὰς χεῖρας. 'Ομως δ' οὖν ἔφερον τὸ ἀποθάνατον δικαιοίθως τοῖς ἀποβρήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ τέλος. Ή μὲν γὰρ, ἐτέρων κατεχόντων αὐτοῦ τὰ χεῖρας, καὶ τῷ βαμῷ προσαγόντων, τὴν τε μικρὰν καὶ ἐναγῆ θυσίαν κατὰ τῆς δεξιᾶς ἐπιβήτοισι τῶν, ὡς ἀντεύκους ἀπηλλάττετο· δὲ μηδὲ δλως ἐφαύλιμενος, εἰρηκότων δὲ ἐτέρων διτεμνοὶ, σιωπήσας ἀπήσει. 'Αλλος διμιθανῆς αἰρόμενος, ὡς ἀν δῆδη νεκρὸς ἐρήπετο, καὶ ἀνιεῖτο γε τῶν δεσμῶν, ἐν τεθυκόσιν αὐτοῖς λειτηγισμένος· δὲ δὲ βοῦν καὶ μαρτυρόμενος ὅτι μὴ πεθοῖτο, κατὰ στήματος πατέμενος, πολυχειρίᾳ τε τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κατατιγαζόμενος, μετὰ θλίψιας ἐξωλεῖτο, καὶ εἰ μὴ τεθυκὼν ἦν. Οὐτως ἐκ παντὸς τῆς δισκεῖν ἤνυκέναι, αὐτοῖς περὶ πολλοῦ ὑπῆρχεν. Εἰ δὴ οὖν τῶν τοσούτων μόνοι τοῦ τῶν ὄγιων μαρτύρων κατηξιώθησαν στεφάνου, 'Αλφείδος καὶ Ζαχαρίας (11) οἱ μετὰ μάστιγας καὶ ἔσμοὺς, δεσμοῖς πχαλεπά καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις ἀλγηδόνας, ἐτέρας τε διαφόρους ἔξετάσεις, νυχθήμερον ὑπὸ τέσσαρα τῶν κολαστηρίου ἔβλου καντήματα τοὺς πόδας παρατεθέντες, Διονυσίος ἐπτακαὶδεκάτη (αὗτη παρὰ Ρωμαῖοις ἡ πρὸ δεκαπέντε Καλανδῶν Δεκεμβρίων), μένον ἔνα Θεὸν καὶ Χριστὸν βασιλέα Ἰησοῦν δομοληγήσαντες, ὡς τι βλάσφημον φεγγάμενοι, δροίας τῷ προτέρῳ μάρτυρι τὰς κεφαλὰς ἀπετμήθησαν.

C

Dii, quod est apud Romanos ante diem xv. Kal. Decembbris.

320 CAPUT II.

De Romano martyre.

Sed et commemoratione digna sunt imprimis,

*dem dies habeant quartæ feriæ et sextæ, etc. Apparet igitur eur Christiani dies hebdomadis ferias appellaverint; feria quippe idem est ac Sabbathum. Quemadmodum ergo Judæi primam, secundam, tertiam Sabbathi dicebant et sic deinceps usque ad septimum diem quem Sabbathum dicebant, ita veteres Christiani primam, secundam ac tertiam feriam nominarunt, hoc unum mutantem quod non Sabbatho feriari instituerunt ut Judæi, sed die prima Sabbathi, quam et Dominicam vocarunt. Ita fere Isidorus in libro *De natura rerum*, cap. 3: *Inde dies Solis prima feria nuncupatur, quia primus est a feria. Item dies Luna perinde secunda feria, quia secundus est a Sabbatho, etc.* Beda vero in libro *De ratione temporum*, ferias ex eo dictas esse scribit quod clerici quotidie feriarentur ex decreto Silvestri papæ. Sed hanc sententiam ferri non potest, cum diaconus Silvestri papam dies hebdomadis feriae dicerentur, ut docet Tertullianus. Porro non soli Christiani, verum etiam gentiles, usum septimanæ a Judæis*

*D accepterant, ut docet Josephus in fine libri II contra Apionem. Sed gentiles septem planetarum nominibus dies hebdomadis appellariunt, manentque adhuc apud plerasque gentes hæc nomina, veluti quædam prisci gentilium erroris reliquiae. Tertullianus in libro *Ad nationes*: *Vos certe estis qui etiam in laterculum septem dierum solem receperitis. Et paulo post: Exorbitantes et ipsi a restris ad alias religiones. Judæi enim festi, Sabbathi, etc.**

(10) *Toύτῳ πρώτῳ ἐπὶ Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Acta Latina: Hoc primum in Cæsarea martyrum consummatum est, ex quo appareat horum Actorum interpretem legisse ἀπετελέσθη μαρτύρων.*

(11) *Zacharias. Hic diaconus erat Gadarenis Ecclesiæ. De quo in Menologio die 18 Novembris hæc leguntur: Commemoratio SS. martyrum Nicæti, Zaccæi diaconi Gadarenis Ecclesiæ et Alphæi. Ductus est B. Zacharias ad tribunal, ferreum et grave in collo habens vinculum, etc. [Cf. Ruinart, Acta martyrum, p. 279, n. 4.]*

ψῶν (12) ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀποτελεσθέντα. Παλαιστινὸς γάρ οὗτος ὁν, διάκονος (13) τε καὶ ἐπορχιστὴς (14) τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας, ὅμοι τῇ τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσει γενόμενος ἔκειται, πλείους διδρασκάμενος ἄμα γυναικὶ καὶ τέκνοις (15) σωρηδὸν τοῖς εἰδώλοις προσιόντας τε καὶ θύσιας ἐνιδῶν, ἀνύποιστον ἥγησάμενος τὴν θέαν, ζῆτω θεοσεβείας πρόσειται, κάκεσίνος μεγάλῃ φωνῇ κεκραγόντως ἐπιπλήξει. Αὐτὸς δὲ τῆς τόλμης ἔνεκεν συλληφθεὶς, γενναιότατος, εἰ καὶ τις ἀλλος, ἀποδέδειχται μάρτυρς τῆς ἀληθείας. Ἀποφραγμένου γάρ κατ' αὐτοῦ τὸν διὰ πυρὸς θάνατον τοῦ δικαστοῦ, φαῖδρῷ προσώπῳ καὶ διαθέσει εὖ μάλα προθυμοτάτῃ τὴν ἐπόφασιν ἀσπαστῶς καταδεξάμενος, ἀπάγεται. Εἴτα τῷ Ιεράρχῳ προσδεῖται, τῆς τε ὅλης συμπεφορημένης ἐπ' αὐτῷ, καὶ τῶν μελλόντων ὑφάπτειν τὴν πυρὸν τοῦ βασιλέως ἐπιπαρόντος (16) ἐπίχριτιν ἐκδεχομέ-

A quæ circa Romanum martyrem eodem die Antiochiae gesta sunt. Hic enim genere Palæstinus, Cæsariensis Ecclesiæ diaconus et exorcista, eo ipso temporis articulo quo ecclesiæ destruebantur Antiochiam ingressus, cum innumerabiles viros simul ac mulieres una cum parvulis templo deorum conferunt adeuntes et sacrificantes vidisset, spectaculum id minime tolerandum ratus, zelo divini cultus ipsum incitante proprius accessit, et contenta voce in clamans objurgare eos cœpit. Ob cuius facinoris audaciam illico comprehensus, generoso, si quis unquam alius, martyrio decoratus est. Nam cum judex eum ignis supplicio addixisset, ille hilari vultu et admodum alacri animo sententiam excipiens, ad supplicium est abductus. Deinde alligatus ad stipitem, congestis undique lignis ac sarmentis, cum ministri qui rogum accensuri erant, impera-

(12) Περὶ Ρωμαϊκῶν Γρæci quidem in *Menœvo* duos distinguunt Romanos martyres: alterum qui ab Asclepiade praefecto damnatus est Antiochiae sub Galerio; alterum diaconum Cæsariensem, de quo Eusebius hic loquitur, quem sub Diocletiano passum esse dicunt. Sed cum uno eodemque die ambos esse passos, eodemque martyrii genere perfunctos fateantur (utrique enim præcisum lingua affirmant, utrumque post abscissionem linguae locutum, tandemque in carcere strangulatum esse consentiunt), quis non videt frustra ab illis distingui duos Romanos? Miror tamen sententiam hanc placuisse Baronio in notis ad *Martyrologium*. Certe si duo ejusdem nominis fuere Romani martyres, et si ambo eodem die martyrium passi sunt Antiochiae, cur Eusebius hoc loco unius duntaxat mentionem fecit? Dicit fortasse aliquis, Eusebius in hoc libro de solis Palæstinæ martyribus loqui instituisse, atque idecirco solius Romani diaconi meminisse, quippe qui Palæstinus esset. Verum Eusebius alibi quoque hujus martyris mentionem fecit: in secundo scilicet libro *De resurrectione et ascensione Christi*, ubi Romani martyrium luctuente et oratore describit his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam extitit martyr*, etc. Vides hic etiam unum duntaxat Romanum ab Eusebio agnoscet, qui martyrium Antiochiae perpessus sit.

(13) Διάκονος. Apud veteres Christianos, ac præcipue in minoribus oppidis, cum exiguis esset numerus clericorum, unus idemque clericus duorum aut trium munere fungebatur. Hinc est quod in Actis Procopii martyris quæ superius retuli, Procopius in Ecclesia Scythopolitana tribus simul officiis perfunctus esse dicitur, lectoris scilicet, interpres et exorciste. Eodem igitur modo Romanus in Cæsariensi Ecclesia diaconi simul et exorcistæ partibus fungebatur. Vetus auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 101, de hoc more loquitur his verbis: *Quanquam Rom. Ecclesiæ diaconi modice intercundiores videantur, sedendi tamen dignitatem in Ecclesia non præsumunt; ut autem non omnia ministeria obsequiorum per ordinem agant, multitudo facit clericorum. Nam ultique et altare portarent et vasa ejus; et aquam in manus funderent sacerdoti, sicut videmus per omnes Ecclesias. Et paulo post: Major enim ordo intra se et apud se habet et minorem. Presbyter enim et diaconi agi officium et exorcistæ et lectoris.*

(14) Ἐπορχιστὴς. Exorcistarum duplex olim usus fuit in Ecclesia. Nam et ad purgandos dæmoniacos, et ad catechumenos adhibebantur. Nec vero semel duntaxat exsufflabantur atque exorcizabantur catechumeni, sed post singulas catecheses discriuci et excalecati deducebantur ad exorcistam,

B ut ab eo purgarentur. Cyrillus Hierosolymitanus in *Procatechesi ad illuminandos*: *Toὺς ἐπορχιστῶν δέχου μετὰ σπουδῆς, καὶ ἐμψυσθῆς [i.e. ἐμψυσθῆς] καὶ ἐπορχισθῆς, etc. Chrysostomus in hom. 1 ad illuminandos, tom. I, de hoc more ita scribit: Καὶ τίνος ἔνεκεν μετὰ τὴν παρ' ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντες, γυμνοὺς καὶ ἀνυπόδετους μετὰ τοῦ χιτωνικού μόνου πρὸς τὰς τῶν ἑζορκίζοντων παραπέμπουσι φωνάς;*

(15) Ἀρδρας ἄμα γυναικὶ καὶ τέκνοις. Ex iis multis suis qui Christum abnegaverant, docet Eusebius in sermone 2 de resurrectione, his verbis: *In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam extitit martyr. Iste peregrinus advenerat illo. Cum autem factaria tempestatis illam tunc videret civitatem (invenerat enim iam multos milites cecidisse Ecclesiæ), non est passus dare diabolo ut exsultaret. Sed exsultantem judicem de his qui fuerant superati, aggreditur vim faciens, regno vero captio et dicit: « Non recedes latuſ. Habet enim Deus milites qui superari non possunt. » Judge autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate aestimans sancti constantiam, præcipit eum induci. Non oportebat enim Dominum Jesum sine vice recedere. Introducens autem eum omnia tormenta movebat; et tanta uni vincenti quanta omnibus his qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur Victoria sua per unius istius victorianum, et reputans apud se, quia et in stadiis finis currentium queritur, et quia si iste vicerit, nec ul vici erunt qui fuerunt superati; universa ei tormenta admoveri jubet. Volens enim flectere juvenem, et oculis torquerebat, et dentibus minabatur, et manibus torquentium suas pretendebat manus, et ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua, etc. Haec ideo hic adduxi, quia Eusebius noster hoc in libro qui est *De martyribus Palæstinae*, de tormentis Romano illatis nihil dixit.*

D (16) Τοῦ βασιλέως ἐπιταρότος. Galerium Cæsarem intelligi puto, nam Diocletianus quidem Nicomedia morabatur; Cæsares autem, velut apparterentes quidem ac ministri, per limitem discurrerant. Certe hoc anno quo coepit est persecutio, mense Aprili Diocletianus una cum Galero degebat Nicomedia, ut testatur Eusebius in libro octavo. Sed et aliquanto post coepit persecutionem, tunc cum Nicomediene palatiū de cœlo tactum conflagravit, Diocletianus ibidem versabatur, ut docet Constantinus in *Oratione ad sanctorum cætum*. Quare Antiochiae adesse non potuit, tunc cum Romanus ignis supplicio condemnatus est. Id enim contigit circa initium persecutionis. Occisus quippe est Romanus decimo quinto Kalendas Decembri, cum aliquot mensibus in carcere detenus fuisset, quemadmodum testatur Eusebius

toris tum forte presentis Judicium exspectarent : A ubinam, inquit, mihi ignis? Quibus dictis accitus coram imperatore sistitur, novo quodam supplicii genere plectendus, linguae scilicet abscissione. Quod quidem supplicium cum fortissime pertulisset, re ipsa omnibus declaravit, iis qui quemlibet cruciatum pro pietate sustinent, semper praesto adesse divinam virtutem, qua et dolores eorum imminuat, et animos ipsorum confirmet. Comporta igitur nobilitate supplicii, nequaquam conterritus vir fortissimus, ultra protendit linguam, promptissime eam desecandam carnificibus præbens. Post quod supplicium contritus in carcerem, ac diutissime ibidem inaceratus, tandem cum imperatoris vicennialia jam adessent, et ex solemni more universis qui in custodia tenebantur indulgentia publice per præconem

B γοῦν τὴν νεουργίαν τῆς κολάσεως, καὶ μὴ καταπλαγεῖς ὁ γεννάδας, ἀσμένως προβάλετο τὴν γλώτταν,

(17) Ποῦ μοι τὸ πῦρ; Miror nullam ignis cœlitus extincti fierientem, tum hic tum in Menologio. Quod tamen miraculum eleganter exaggerat Eusebius noster in sermone 2 *De resurrectione*, his verbis : Cum autem adunarentur sarmenta et cannae, ad velocitatem utpote flammæ, vel quod igni apta vindetur ad incensionem, imponebatur autem vivens immolatio in igne. Hæc cum ita agerentur, non autem longe abesse civitas, ut testaretur veritati; ei forte quia quidam de Judæis, aut alii homines dicebant, ubi est horum Deus? forte proserentibus Judæis tres pueros, et dicentibus quia sub nobis salvabantur a flamma fornacis ardenti: isti autem ardenti. Atqui cœli Dominus jubet nubibus coronari cœlum. Adimplens autem sinus nubium grandine et imbre admodum vehementi, et addens ventos ad velocem emissionem eorum. Neque enim accendi flammam permittit, vehementiorem ostendens hanc virtutem quam apud Babyloniam. Idem canit etiam Prudentius in agone Romani.

(18) Ἀράχητος πρὸς βασιλέα γῆραται. In Græcorum Menologio, die xviii Novembris ista supplicii commutatio sic refertur : Itaque sponte judicem adiens, statim ignis supplicio condemnatur. Quod cum cognovisset Diocletianus, ignis quidem pœnam removit, sed linguam excidi jussit. Eusebius vero noster in sermone supra citato rem ita narrat : Fit turbula non levis. Nuntiatur tyranno, quia martyre tradito igni cœlum indignatum est, et quia cœlestis rex suos qui in terra habentur defendit. Huc cum audisset tyrannus, et cum valde injuriam defenderet suam factam per linguam, jubet judicijam non debere jurgari eum ad Deum, sed istum quem liberavit Deus dimitti debere. Et noster igitur Ananias velut ex igne dimittitur, judex autem blandiens tyranno, invenit nescio quid novum adversus sanctum, addens admirationem admirationi. Quid enim facit? Præcipit linguam qua fuerat locutus in hominem, eo quod non negaverat Deum, incitai. Dissentit igitur ab Eusebio auctor Menologii. Nam Eusebius sit Romanum imperatoris sententia dismissum fuisse, sed judicem in gratiam imperatoris jussisse ut Romano lingua præcideretur. Auctor vero Menologii ait, imp. ignis quidem supplicium a martyre removisse, sed linguam ei abscondi præcepisse. Quod mihi verisimilis videtur.

(19) Μεθ' ἡν τιμωρίαν. Et hic mirari subit, omissum esse ab Eusebio ingens illud miraculum, hominis post linguae præcisionem adhuc loquentis. De quo Prudentius in agone B. Romani, Chrysostomus in duobus sermonibus de Romano martyre, quorum tamen sermonum posterior non est B. Chrysostomi, ut ex stylo appareat. Denique Eusebius ipse in sermone 2 *De resurrectione*: Abducebatur

Romanus ad carcerem (addebat autem et hoc blandus ad tyrannum judex) qui istam corporalem linguam non habebat. Lectum est autem nobis, quia in apostolos Spiritus linguas ut ignem divisit et donavit. Sed illud non vidimus, sed audivimus et credimus. Quod autem dicturus sum, multi vultus sunt testes. Dicitur quia beatus iste Romanus, dum adhuc carneam habebat linguam, similia Moysi loquebatur, hoc est balbutiens, et non composite loquens. Dum adhuc haberet totam linguam, erat balbus. Cum autem carcerem ingrediebatur, custos carceris interrogavit eum, quod ei esset nomen. Et certe littera etiam his qui valde compositi recte loquuntur, impedit ad loquendum. Nunc autem Romanus et incisa lingua, quam cum haberet, recte loqui non poterat, spiri u lingue loquitur, et valde rectissime: et dicit, « Romanus dico. » Et paulo post : Non enim semel locutus tacuit : sed conferebat cum aliis de cruce et victoria Christi, et hoc multis mensibus in carcere constitutus.

(20) Τῆς ἀρχικῆς εἰκόσαιτηρίδος. Hic locus in primis notandum est, quippe qui annum quo cœpta est persecutio Diocletiani apertissime designat. At enim Eusebius anno I persecutionis acta esse imperatoris vicennialia. Quod cadere non potest nisi in eum annum quo Diocletianus octies et Maximianus septies consules fuerunt. Hoc enim anno, qui fuit Christi 303, initus annus 20 Diocletiani a die xv Kalendas Octobris. Quippe hic primus fuit imperii dies Diocletiani, Carino II et Numeriano cass. Christi 284, ut scribitur in *Chronico Alexandrino*. Porro non levis nascitur difficultas ex eo quod dicit Eusebius, Romanum die xvii Novembris martyrium consummasse, cum Diocletiani vicennialia agerentur. Ex quo sequi videtur, primum diem imperii Diocletiani cadere in mensi Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor *Chronici Alexandrini*. Quare necesse est, ut vel apud Eusebium, vel in *Chronico Alexandrino* error sit admissus in mensis nomine. Nisi forte dicamus Diocletiani vicennialia acta fuisse Antiochiae, non eo ipso die qui erat natalis imperii, sed paulo seniorius. Sic Eusebius in *Chronico* tradit, vicennialia Constantini acta esse Nicomediae, et sequenti anno Romæ edita.

(21) Κατὰ τὴν ρομιζομένην δωρεάν. Moris erat apud Romanos, ut in quinquennialibus ac decennialibus imperatorum leviorum criminum rei vinculis solverentur, missa ad hoc imperatoris lege, quam indulgentiam vocabant. Vide titulum in Codice Theodosiano *De indulgentiis criminum*. Graeci haec indulgentiam vocant δωρεάν. Glossa veteres : θεία δωρεά indulgentia.

νος τῷ ξύλῳ, βρόχῳ περιθλήθεις, ὡς καὶ ἐπεπόθει, μαρτυρίῳ κατεκομήθη. Ἀλλ' οὐτός γε εἰ καὶ ὑπερόριος, δῆμος Παλαιστίνης ὁν, ἐν Παλαιστίνοις ἀξιος ἀν εἰη μάρτυσιν ἀριθμεῖσθαι. Ταῦτα μὲν ἔτει πρώτῳ τοῦτον ἀπετελέσθη τὸν τρόπον, κατὰ μόνων τῶν τῆς Ἐκκλησίας προέδρων ἐπηρημένου τοῦ διωγμοῦ. anno in hunc modum gesta sunt, cum adversus solos Ecclesiarum præsides persecutorum immanitas deserviret.

A annuntiata esset, solus ad quatuor usque puncta distentos habens pedes, in ipso jacens nervo, fractis laqueo faucibus, martyrio sicut optaverat exornatus est. Et hic quidem, utpote Palæstinus, inter Palæstinenses martyres recenseri meretur, tametsi extra patriam passus sit. Hæc primo persecutionis

321. CAPUT III.

De Timotheo, Agapio, Thecla et aliis octo martyribus.

Δευτέρου δ' ἔτους διαλαβόντος, καὶ δὴ σφοδρότερον ἐπιταθέντος τοῦ καθ' ἡμῶν πολέμου, τῆς ἐπαρχίας ἡγουμένου τηνικάδε Οὐρδανοῦ, γραμμάτων τούτῳ (21) πρώτον βασιλικῶν περιοτηρίων, ἐν οἷς καθολικῷ προστάγματι πάντας πανδημεῖ τοὺς κατὰ πόλιν θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο, Τιμόθεος ἐν Γάζῃ πόλει τῆς Παλαιστίνης μυρίας ἀνατλάς βασίνους, ἐπὶ πάσαις λεπτῷ καὶ μαλακῷ πυρὶ παραδοθεὶς, δοκιμὴν γησιωτάτην τῆς περὶ τὸ Θεῖον γησιωτάτης εὔεσθείας διὰ τῆς πρὸς πάντα ὑπομονῆς παρασχών, τὸν τῶν ιερονίκων τῆς θεοσεβείας ἀθλητῶν στέφανον ἀπηγέγκατο. Τούτῳ δ' ἄμα γενναιοτάτην ἐνστασιν ἐπιδειξάμενοι Ἀγάπιος καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς Θέκλα (22), θηρίοις εἰς βορὰν κατεδικάσθησαν. Τὰ ἐπὶ τούτοις τίς Ιδών οὐκ ἔθαμασεν, ἢ καὶ ἀκοῇ μαθὼν οὐκ ἔξεπλαγῃ; Πάντημον γάρτοι τῶν ἔθνῶν ἔορτὴν καὶ συνήθεις θέας ἀγνότων, μετὰ τῶν δλλῶν αὐτοῖς εποδαξόμενων (23), καὶ τοὺς ἀρτίων θηρίοις κατακριθέντας πολὺς ἦν ὁ λόγος ἐπιδειξασθαι τὸν ἀγῶνα. Λύξουστης δῆτα καὶ πλεοναζούσης παρὰ πᾶσι τῆς φήμης, νεανίαι τὸν ἀριθμὸν ἔξι ὡν δὲ μὲν Ποντικὸς τὸ γένος ἦν, δνομα Τιμόλαος, δ' ἐκ Τριπόλεως τῆς Φοινίκης. Διονύσιος ἐκάλειτο, ἕτερος δ' αὐτῶν τῆς ἐν Διοσπόλει παροικίας ὑποδιάκονος, Ρωμύλος ἦν καὶ τούτῳ προσηγόρια, δύο τε ἐπὶ τούτοις Αἰγύπτιοι, Πάρτις (24) καὶ Ἀλέξανδρος, καὶ δλλος τούτῳ συνώνυμος Ἀλέξανδρος τῶν ἀπὸ Γάζης ἐπὶ τὸ κυνηγέσιον οὖν ἀνιέναι μέλλοντες τῷ Οὐρδανῷ, ἐνδῆσαντες πρότερον τὰς αὐτῶν χειράς, ὡς ἀν τὴν ἄγαν σημήνειαν περὶ τὸ μαρτύριον προθύμιταν, δροματοὶ προσίσται, Χριστιανὸς σφᾶς διμολογοῦντες διὰ τε τῆς πρὸς πάντα τὰ δεινὰ παρατάξεως, διὰ μηδὲ τὰς τῶν θηρίων ἐπιδολάς οἱ τὴν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσέβειαν αὐχοῦντες κατεπτήχασιν, ἐπιδεικνύμενοι. Αὐ-

B Secundo debinc anno, cum persecutionis adversus nos furor vehementius incaluisset, Urbano tunc provinciam regente, primum imperatoris missæ sunt litteræ, quibus generali præcepto jubebatur ut omnes ubique locorum ac gentium, publice idolis sacrificia ac libationes offerrent. Quo tempore Timotheus apud Gazam urbem Palæstinæ innumera perpessus tormenta, tandem tenui ac lento igne consunipit, cum sinceræ erga Deum pietatis luculentissimum specimen edidisset, constanti in omnibus tolerantia, coronam martyrii reportavit. Agapius quoque et Thecla, priscæ illi cognominis, cum una cum supradicto Timotheo ingentem animi constantiam ostendissent, damnati sunt ad bestias. Ea vero quæ postea subsecuta sunt, quis tandem non C admiratus est cum videret, aut stupore non percussus est cum auditu acciperet? Nam rum gentiles publicam solemnitatem et consuela spectacula celebrarent, ingens omnium rumor erat, præter cæteros quos illi maximo favore prosequabantur, etiam Christianos illos qui nuper damnati fuerant, cum bestiis pugnaturos. Cumque hujus rei fama passim apud omnes increbresceret, adolescentes numero sex, quorum unus natione Ponticus Timolaus vocabatur; alter Tripoli Phœnices urbe oriundus erat, Dionysius nomine; tertius Diospolitanæ ecclesiæ subdiaconus Romulus dicebatur; post hos Ägyptii duo Pausis et Alexander; postremo alter priori illi cognominis Alexander Gaza oriundus: hi, inquam, omnes colligatis prius manibus, ut se ad subeundum martyrium promptos ac paratos ostenderent, contento cursu ad Urbanum qui tunc forte ad amphitheatrum proficiscebatur, advolarunt: se Christianos esse conflentes, palamque omnibus facien-

D Christophorus legit τῶν δλλῶν, et in neutro genere accepit. Sic enim vertit: *Inter alia quæ magnopere ipsis in optatis erant ad contemplandum.* Ego vero in masculino genere hæc dici existimo, de bestiariis scilicet nobilioribus, quos populus summum favore prosequi solebat. Cujusmodi erat ille quem populus Constantinopoli his acclamacionibus poscebat: *Crudeli bestiæ artiles parabolue componatur, ut legitur in Historia ecclesiastica.* Paulo post lego ἐπιδειξασθαι cum Christophoro et Savilio.

(21) *Toύτῳ.* Forte τοῦτο, ut et col. 1476, A. Edīt.
(22) *'Η καθ' ἡμᾶς Θέκλα.* Non sine causa hec verba Eusebius addidit, ἡ καθ' ἡμᾶς. His enim verbis indicare voluit Theclam hanc ab illa vetere Thecla quæ comes fuit Pauli apostoli, distinguendum esse. In Menæo ad diem xix Augusti hec Thecla vocatur ἡ Βυζηντίς, quod quid sibi velit nescio. Nam Thecla de qua hic agitur, Palæstinensis fuit, non ex Bizua urbe Thracie. Fieri tamen potest, ut Thecla cuius hoc loco meminuit Eusebius, e Thracia fuerit oriunda. Neque enim omnes quorum hic martyria ab Eusebio referuntur, Palæstinini suere. Neque in hoc libro de Palæstini martyribus agit Eusebius, sed de iis qui in Palæstina martyrium pertulerunt.

(23) *Μετὰ τὴν ἀ.Ι.ως αὐτοῖς εποδαξόμενων.*

(24) Vulg. *Πάρτις.* In codice Maz. et Med. scribitur Πάρτις. Ita etiam in codice Fuk. In Menologio Graecorum quod edidit Casinius, die 15 Martii pro Paesi Publius dicitur.

tes præ fiducia animi adversus cuncta discrimina confirmati, eos qui veri Dei cultum profertur. ne bestiarum quidem incursum formidare. Ac protinus quidem cum et præsidem ipsum et eos qui astabant non mediocri admiratione perculissent, custodiæ mancipali sunt. Paucis autem post diebus, **322** cum alii duo ipsis accensiti essent, quorum alter Agapius nomine, jamdudum ante illos varia tormenta perpessus multis confessionibus inclinuerat; alter nomine Dionysius res ipsis ad corporis usum necessarias subministrabat: octo omnes uno eodemque die in urbe Cesarea præcisis capitibus interierunt, die vicesima quarta mensis Dystri, hoc est, ante diem nonum Kalendas Aprilis. Per idem tempus duo imperatores, quorum alter primum imperii gradum, alter secundum ab eo locum obtinebat, deposito imperiali cultu privatum habitum induerunt, et male habere iterum coepit res publica. Nec multo post disciso in partes imperio Romano, bellum inexpiable inter ipsos Romanos exarsit. Nec discidium ac tumultus qui postea subsecutus est, ante sedari potuit, quam per universum orbem Romanum pax Christianis redita esset. Nam simul atque ea pax quasi lux quædam post obscuras ac tenebras noctis caliginem cunctis affulxit, conestim res publica Romana in pristinam stabilitatem et concordiam ac quietem iterum restituta est; cunctis mutuam inter se benevolentiam quam a majoribus traditam acceperant, quasi postliminio recuperantibus. Verum haec suo loco ac tempore uberioris quamur.

Α τίκα μὲν εἰς οὐ τὴν τυχοῦσαν κατάπληξιν αὐτὸν τε τὸν δρχοντα καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν καταστήσαντες, δεσμωτηρίῳ καθείργυνται: μετ' οὐ πολλὰς δὲ τιμέρας δυεῖν αὐτοῖς δὲλλων καταλεγέντων, τοῦ μὲν καὶ πρὸ αὐτῶν δειναῖς καὶ ποικίλαις ἡδη πρότερον καθ' ἑτέρας διολογίας ἐναθίσαντος βασάνοις ('Ἄγαπιος καὶ αὐτῷ δνομα ἥν), τοῦ δὲ τὰς τοῦ σώματος, αὐτεῖς χρείας διακονουμένου (δνομα δὲ καὶ τούτῳ Διονύσιος), οἱ πάντες δικτὼ γενόμενοι τὸν ἀριθμὸν, ἐν τιμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς αὐθίς ἐπ' αὐτῆς Καισαρέας ἀποτέμνονται, Δύστρου μηνὸς ἡμέρᾳ τετράδι καὶ εἰκάδι, ἢ πρὸ ἐννέα Καλανῶν Ἀπριλλίων καὶ αὐτῇ οὕτα έτυγχανεν. Ἐν τούτῳ μεταβολή τις τῶν κρατούντων, αὐτοῦ δὴ τοῦ πάντων ἀνωτάτω, καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν δευτέρου, ἐπὶ τὸ διωτεικὸν σχῆμα γίνεται, νοσεῖν τε αὐτοῖς ἀρχεται τὰ κοινά. Μικρὸν δὲ ὑπερον διατάσσης εἰς ἑαυτὴν τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς, πόλεμος διπονδος εἰς αὐτοὺς ἐπεγέρεται, οὐ πρότερον τε τὰς διαστάσεως καὶ τῶν ἐπὶ ταύτῃ θορύβων κατάστασεν εἰληφεν, ἢ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰρήνην καθ' ὅλης πρυτανευθῆναι τῆς Ρωμαίων ἀρχὴν οἰκουμένης. "Άμα τε γάρ αὐτῇ τοῖς πᾶσι δίκην φωτδες, ὡς ἀν ἔνζοφερᾶς καὶ σκοτεινοτάτης νυκτὸς ἀνατέταλχε, καὶ αὖ πάλιν τὰ κοινὰ τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας αὐθίς εύσταθη καὶ φίλια καὶ εἰρηναῖς ἦν, τὴν ἐκ προσγνων εἰς ἀλλήλους εὔνοιαν ἀπολαμβάνοντα. Ἄλλι τούτων μὲν κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐντελέστερον ἀποδώσομεν τὸν λόγον, νυν δὲ ἐπὶ τὴν τῶν Ἑζῆς ἀπίωμεν ἀκολουθίαν.

B εροῦνται. Nunc narrationis nostræ serieni prosequuntur. Nunc narrationis nostræ serieni prose

CAPUT IV.

De Apphiano martyre.

Maximinus Cæsar ex eo tempore ad imperium evenitus, quasi qui odii in Deum et impietas sibi innatae insignia ostentare vellet, violentius quam superiores principes persecutioni nostrorum incubuit. Cum igitur omnes graviter perturbati hac illac dispergerentur, et periculum effugere unusquisque omni ope laboraret, maximusque tumultus cunctas provincias occupasset, qua tandem oratione divini amoris ardorem plenamque fiduciæ confessionem beati ac

C Maximiūνος Καῖσαρ αὐτόθεν (25) ἐπὶ τὴν ἀρχὴν παρελθόν, ὕσπερ τῆς ἐμφύτου θεοειθρίας αὐτοῦ καὶ δυσσεβείας τὰ σύμβολα τοῖς πᾶσιν ἐνδειχνύμενος, γενικύτερον (26) ἢ οἱ πρόσθεν τῷ καθ' ἡμῶν ἐπαπεδύετο διωγμῷ. Πάσι δῆτα συγχύσεως οὐ μικρᾶς ἐπηρημένης, καὶ δὲλλων δὲλλος διασπειρομένων, διεδρᾶντι τε τὸ δεινὸν ἐπιμελὲς ποιουμένων, χαλεπῆς τε τὸ πᾶν ἐπεχούστης κινήσεως, τις ἀν ἔξαρχεστεν τοῦ λόγος εἰς τὴν ἐπαξιῶν τοῦ θεοῦ Ἐρω-

D cationem Diocletiani Cæsarem esse factum anno secundo persecutionis, statimque, quasi potentiae suæ ostendanda causa, Christianorum persecutionem velut de novo instaurasse. Quod tamen non de ipso anno accipiendo est, quo Cæsar factus est Maximinus. Hoc enim anno utpote rebus adhuc turbatis, nec satis confirmato Galerii imperio, parrumper quievit Maximinus. Itaque anno illo nullus in Palæstina martyr ab Eusebio memoratur. Sequenti autem anno, qui tertius fuit persecutionis, Maximinus propositis adversus Christianos edictis persecutionem instauravit, ut in hoc capite diserte testatur Eusebius

(25) *Μαξιμῖνος Καῖσαρ αὐτόθεν.* Male Christophorus vertit: *Maximinus Cæsar qui suis ipsis viribus ac manu imperium occupavera. Quasi αὐτόθεν significaret, per se ac suis viribus. Maximinus quidem Augustum se ipse renuntiavit, ut scribit Eusebius in lib. viii, cap. 13, Cæsar autem factus fuerat a Galerio Maximiano. Porro Eusebius hic loquitur de Maximino adhuc Cæsare, et de ejus initio, cum secundus annus persecutionis ageretur, statim post abdicationem Diocletiani et Herculii. At igitur Eusebius Maximinum simul atque Cæsar factus est, impietas suæ specimen estidiisse, Christians acerbissime persecundo. Ergo αὐτόθεν idem valet atque illico, exinde, ex eo tempore. Cæterum Maximinus Cæsar factus est anno Christi 304, Kalendis Aprilis, ut est in *Fastis Idatii*. Quod quidem cum Eusebii nostri rationibus optime consentit. Nam Eusebius scribit Maximinum post abdi-*

(26) *Γενικύτερον.* Rectius in Maz., Med. ac Fukaniano codd. scribitur γενικύτερον, et sic in Regio codice prius scriptum fuerat, ut appareat ex liture vestigiis.

τος, καὶ παρθησίτις τῆς εἰς Θεὸν δύμολογίας, τοῦ μα-
χαρίου καὶ ὡς ἀληθῶς ἀμνοῦ ἀκάκου, μάρτυρος;
Ἀπφιανοῦ φημι, τοῦ πρὸ πυλῶν ἐπὶ θεωρίαν (27)
ἀπασι τοῖς κατὰ Καισάρειαν, θαυμαστὸν παράδειγμα
τῆς εἰς τὸν μόνον Θεὸν εὐσεβείας προβεβλημένου;
Εἰκοστὸν ἔτος, οὐδέ πω τοῦτο, τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας
ἡ αὐτῷ. Πρώτον μὲν οὖν τῆς Ἑλλήνων παιδείας
ἔνεκα (27) κοσμικῆς (28) (ἐτύχανε γάρ κατὰν κατὰ
κόσμον εὖ μάλα πλούτῳ περιθρεομένων) τὸν πλειόνα
κατὰ τὴν Βηρυτὸν διατρίψας χρόνον, παράδοξον καὶ
εἰπεῖν, ὡς ἐν τοιάστῃ πόλει τῶν νεωτερικῶν ἐπι-
θυμιῶν ὑπεράνω γενόμενος, καὶ μήδ' ὑπὸ ἀκμῆς
τοῦ σώματος, μήδ' ὑπὸ τῆς τῶν νέων ἐταιρίας
διαφθαρεὶς τὸν τρόπον, σωφροσύνην ἡσπάζετο, κο-
σμίως καὶ σεμνῶς καὶ εὐσεβῶς κατὰ τὸν αἰροῦντα
Χριστιανισμῷ λόγον (29) διεξάγων, καὶ τὸν ἑαυτοῦ
παιδιαγωγῶν βίον. Εἰ δὲ χρὴ μνήμην ποιησαμένους
καὶ τῆς πατρόδος αὐτοῦ, κοσμῆσαι καὶ ταύτην διὰ
τοῦ προσχθέντος ἐξ αὐτῆς γεννατού τῆς θεοσεβείας
ἀθλητοῦ, εὐλόγως ἀν καὶ τοῦτο ποιήσομεν. Εἰ τις
ἄρα Πατάς ἐπίσταται τῆς Λυκίας (30) οὐκ ἀσημον
πόλιν, ἐντεῦθεν ὅρμονος ὁ νεανίας, μετὰ τὴν
ἐπάνοδον τῆς κατὰ τὴν Βηρυτὸν παιδείας, τοῦ πατρὸς
αὐτοῦ τὰ πρωτεῖα τῆς πατρόδος ἀποφερομένου, μή
οἶδε τε φέρειν τὴν ἀμπαὶ τῷ πατρὶ καὶ τοῖς τῷ γένει
προστήκουσι συνουσίαν, οἵτις μηδὲ ζῆν αὐτοῖς ἐδόκει
κατὰ τοὺς τῆς θεοσεβείας θεοσμούς, πνεύματι δ'
ῶστερ θειῷ κατεσχημένος (31), καὶ κατὰ τινα φυ-
σικήν, μᾶλλον δ' ἔνθεον καὶ ἀληθῆ φιλοσοφίαν, μεῖζον
φρονήσας τῆς νεομισμένης τοῦ βίου δόξης, τῆς τε
τῶν σωμάτων καταπτύσας ἀποδράξας, κρύβοντα τοὺς
οἰκείους ἀποδράξας, καὶ μηδὲ τῶν ἐφημέρων δαπανῶν
ἐπιστραχεῖς ἐλπίδι καὶ πίστει τῇ εἰς Θεὸν, ἥγετο
πρὸς τοῦ θείου Πνεύματος χειραγωγούμενος ἐπὶ τὴν
Καισάρεων πόλιν, ἔνθα ἡ τοίμαστο αύτῷ ὁ τοῦ μαρ-
τυρίου τῆς θεοσεβείας στέφανος. Γενόμενος δὲ ἡμῖν
αὐτοῖς ἄμα (32), καὶ ὡς ἐν μάλιστα τοῖς θεοῖς λό-

(27) *Vulg. τὼν προπλώλων ἐπὶ θεωρίαν.* Undenam Christiphorusius interpretationem suam excusperit, ignoro. Sic enim verit: *Qui quidem in festo quo gentiles Hecatae sacrificare solent, omnibus Cæsareæ civibus admirabile suæ in Deum pietatis exemplar proposuit contemplandum.* Græca quidem verba corrupta esse satis appareat. Sed levī muta-
tione locus restituī potest hoc modo: Πρὸ τῶν πυλῶν ἐπὶ θεωρίαν ἀπασι, etc. Quam scripturam in versione nostra secuti sumus. Confirmat hanc entendationem ipse Eusebius infra, ubi dicit cadaver Apphiani martyris, quod in mare projectum fuerat, ad ipsum litus Cæsariensem appulisse juxta ipsas civitatis portas.

(27') Desideratur τῆς. **ΕΔΙΤ.**

(28) *'Ελληνῶν παιδείας ἔρεξα κοσμικῆς.* Ju-
risprudentiam et Latinæ linguæ peritiam intelligit,
quæ ad honores et magistratus gerendos necessariae erant. Erat autem Beryti schola juris civilis, ut
multi jam pridem observarunt ex Gregorio Thau-
maturgo, Eunapio, Nonno et aliis. Hinc est igitur
quod Eusebius addidit vocem κοσμικῆς, id est, se-
cularis litteraturæ. Gregorius Nazianzenus in car-
mine Nicobuli ad filium, Berytum vocat,

Φοιτήκης κλυτὸν δόστι, νόμων ἔδος Αὐστορικῶν.
In Græcorum Menologiis, die 2 Aprilis, Amphianus cum Ἀδεσίῳ fratre apud Berytum a B. Pamphilo in martyre ad pietatem instructus esse memoratur.

A revera innocentis oviūlæ Apphiani martyris pro merito poterimus exponere? Qui quidem ad portas urbis Cæsareæ, admirabile exemplum sinceræ erga verum Deum pietatis cunctis illius incolis spectandum præbuit. **323** idque nondum viginti annos natus. Ac prius quidem cum sacerdotalium disciplinarum causa, utpote parentibus ortus locupletissimis, plurimum temporis Beryti esset coramnatus, incredibile dictu est quo pacto in ea civitate calcatis adolescentia: cupiditatibus, nec vigore corporis, nec soda-
lium consuetudine corrupti se passus, modestiam amplexatus sit; honeste, sobrie ac pie ex præcepto Christianismi degens, moresque suos moderans atque castigans. Quod si patriam quoque ejus commemorare convenit, eamque urbem, ex qua tam generosus religionis nostræ ortus est pugil, debito præconio exornare, equidem id faciam libentissime. Si quis ergo Pagas novit urbem Lyciæ non obscuram, inde oriundus fuit nobilis adolescentis. Qui quidem reversus postea a Berytensis studiis, cum pater ipsius principem locum domi obtineret, ipse nihilominus cum patre et propinquis suis versari non sustinuit, eo quod illi ex divina religionis præceptis vitam agere recusarent. Sed divino quadam spiritu afflatus, et præ innato philosophiae studio seu potius coelestis ac veræ sapientiae amore, vanam hujus sæculi gloriam et corporis voluptates despiciens, clam domo ausugit. Ac ne quidem de sumptu ad diurnum victum necessario sollicitus, ob spem ac fiduciam quam in Deo collocaverat, prævio et quasi manu ipsum ducente Spiritu sancto, Cæsaream pervenit, ubi corona martyri ipsum manebat. Ibi nobiscum versatus, cum ex sacrarum litterarum lectione quantum fieri potuit brevissimo illo tempore fructus sibi collegisset, et congrua arctioris abstinentiæ exercitatione semet roboras-set, tandem ejusmodi exitu inclinavit, quem quisquis

(29) *Katὰ τὸν αἰροῦντα Χριστιανισμῷ λόρον.* Hoc loco αἰροῦντα positum videtur pro πρέποντα vel προστήκοντα. Quæ locutio familiaris est Eusebii; sic enim in fine hujus capititis, et in lib. vii, cap. 24, ex Dionysii Alexandrini libro adversus Ne-
potem.

(30) *Εἰ τις δρα Πατάς ἐπίσταται τῆς Λυκίας.* In codice Mediceo legitur una voce Ἄρπαγάς, leni spiritu, in Mazarino Ἄραπαγάς. In Fuketiano etiam Ἄρπαγάς cum aspiratione. Sed in margine adnotatum est scribendum esse Ἄραγάς. De Aragis urbe Lycie nihil uspiam legi. Araxa quidem Lyciæ urbs commemoratur a Ptolemaeo et Stephano. Et in concilio Constantinopolitano inter episcopos provinciæ Lyciæ qui synodo subscripserunt, ultimus recensetur Theanthinus Araxenus. In synodo quoque Chalcedonensi Leontius nominatur Araxorum episcopus. In Menœo Græcorum Amphianus e Lydia oriundus fuisse dicitur.

(31) *Vulg. πρεύματι θειῷ κατεσχιμένος.* Sic in omnibus libris constantissime exaratum est, nec latius dubito quin legendum sit κατεσχιμένος, quomodo et Savilius in suo codice emendavit.

(32) *Γερόμερος δὲ ήγιεν αὐτοῖς ἄμα.* Symeon Metaphrastes, qui Apphiani, vel ut ipse vocat Am-
phiani martyrium ex Eusebio Pamphilo descriptissime prodiuit, hunc locum ita interpolavit: *Cumque nobiscum in divinarum rerum studiis versaretur, ei*

visu accepit, fieri nullo modo potest quin simul A obstupuerit. Quisquis vero auditione tantum acceperit, admiretur necesse est adolescentis fiduciam, libertatem, constantiam et ante omnia consilii ac propositi ipsius audaciam. Quæ quidem zeli divinæ religionis et divini cujusdam Spiritus argumenta sunt certissima. Nam cum Maximinus secundum adversus nostros bellum excitasset, anno tertio persecutionis Diocletiani; et per omnes provincias missa essent tyranni edicta, quibus rectores 324 jubebant operam dare, ut omnes omnium urbium incolæ diis publice sacrificarent: cumque præcœnes per universam Cæsaream cunctos patresfamilias ad dæmonum templo jussu præsidis evocarent; ac præterea tribuni militum singulos ex tabella nominatim citarent; omnibus ubique locorum Christianis inexplicabili malorum turbine concussis, hic quem supra nominavimus, nemini communicato consilio, clam nobis qui in eadem domo degebamus, clam universa militum cohorte qui circa præsidem stabant, ad Urbanum tunc forte libantem intrepidus accessit, fidentique animo comprehensa ejus dextra, e vestigio quidem sacrificium omittere ipsum coegit. Mox instar prudentissimi monitoris, cum divina quadam gravitate hortari eum cœpit ut ab errore desisteret. Quippe absurdum esse ut, posthabito veri ac solius Dei numine, simulacris ac dæmonibus homines sacra faciant. Id autem ut verisimile est, agebat fortissimus juvenis divina quadam virtute quæ ipsum ad hoc impulerat, omnibus, ut ita dicam, inclamante ac denuntiante per hoc facinus; tantum abesse ut Christiani qui quidem eo nomine digni essent, ab eo quem se in imbibissent divini Numinis cultu unquam abducerentur; quin potius minis, et his qui minas subsequi solent cruciatibus adeo illos superiores esse, ut adhuc eo liberius in posterum loquantur, et ingenua atque intrepida voce veritatem prædicent, ipsosque etiam, si fieri possit, persecutores suos hortentur, ut abjecto impietatis errore, eum qui solus Deus est agnoscant. Post hæc supradictus juvenis, in præsentia quidem utpote tam audaci perpetrato facinore, a militibus qui præsidi apparebant, tanquam a feris bestiis disceptus, et innumera verbera toto corpore fortissime perpessus, in carcere conjicitur. Ubi cum noctis ac diei unius spatio pedibus in nervo distensis mansisset, postero die in judicium adducitur. Compulsus deinde a judice diis sacrificare, invictam adversus ærumnas et quantumvis horrendos dolores constantiam animi de-

in sacris litteris a magno martyre Pamphilo exerceretur, non vulgarem ad virtutem habitum adeptus est: ex quo sibi ad martyrii palmam aditum patefecit. Atqui Eusebius non a Pamphilo martyre, sed a seipso Apphianum in sacris litteris institutum esse testatur. Idque verius existimo. Nam Eusebius noster longe doctior fuit quam Pamphilus. Graecorum tamen Menæa et Menologium a Canisio editum, cum Symone Metaphrasta consentiunt, nisi quod Metaphrastes quidem Apphianum post reditum a Berytensibus studiis, cum venisset Cæsaream,

γοις ἐπ' ὀλίγον συλλεξάμενος, ἀσκήσεσι τε προσηκούσας ἐκθυμοτata παρασκευάμενος, τέλος οὖν ἐπιδέεικται, τις μὲν πάλιν ἰδων οὐ κατεπλάγη; τις δ' αὖθις ἀχοῇ παραλαβὼν, οὐκ ἀν ἐνδίκας θαυμάσεις τὸ θάρσος, τὴν παρέργοιαν, τὴν ἑνστασιν, καὶ πρό γε τούτων, τὴν τόλμαν καὶ αὐτὸν τὸ ἐγχείρημα. ζῆτος θεοσεβείας καὶ πνεύματος ὡς ἀληθῶς ὑπὲρ ἀνθρωπὸν παρέχοντα τεκμήρια (33); Δευτέρας γάρτοι καθ' ἡμῶν γενομένης ἐπιχαστάζεως ὑπὸ Μαξιμίνου, τρίτῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἔτει διωγμοῦ, γραμμάτων τε τοῦ τυράννου τοῦτο πρώτον διαπεζοւττάχτων, ὡς ἀν πανδημεὶ πάντες ἀπαξιπλῶς μετ' ἐπιμελεῖας καὶ σπουδῆς τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων θύσιον, κηρύκων τε καθ' ὅλης τῆς Καισαρέων πόλεων ἄνδρας ἄμα γυναῖξι καὶ τέκνοις ἐπὶ τοὺς τῶν εἰδίτων ὀφίκους ἐξ ἡγεσμονικοῦ κελεύσματος ἀναβομένων, καὶ πρὸς τούτοις, ὁνομαστὶ χιλιάρχων ἀπὸ γραψῆς ἔκαστον ἀνακαλουμένων, ἀφάτω τε κλύδωνι κακῶν τῶν πανταχόσε συγχεχυμένων, ἀφόδως. ὁ δεδηλωμένος, μηδενὸς ἐπὶ τῷ πραχθησομένῳ συνεδότος αὐτῷ, ἡμᾶς τε οἱ κατ' οἰκον αὐτῷ συνῆμεν, καὶ ἔτι πᾶν τὸ περὶ τὸν ἡγεμόνα στρατιωτικὸν στίφος ὑποκλέψεις, σπένδοντι τῷ Οὐρβανῷ πρόσεισι, καὶ τῆς δεξιᾶς ἀκαταπλήκτως αὐτὸν λαβόμενος, κατέπαυσε μὲν παραρχῆμα τοῦ θύσιου, εὗ μάλα δὲ συμβουλευτικῶς μετά τινος θείου παραστήματος παρήνει παύσασθαι τῆς πλάνης· μὴ γάρ καλῶς ἔχειν, καταλιπόντας τὸν ἐνα καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν, εἰδώλους καὶ δαιμόσια θύσια. Τοῦτο δ', ὡς ἔοικεν, ἐνεχειρεῖτο τῷ μειρακίῳ. τῆς ἐπὶ τοῦτο ἀντὸν προσαγούστης ἐνθέου δινάμεως μανονούχῃ βωσῆς διὰ τοῦ γενομένου, ὡς δρα τοσοῦτον ἀποδέοις Χριστιανοὶ οἱ γε δητῶς τοιοῦτοι, ἡς ἀπεξ ἡξιώθησαν εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὔσεβειας μεταβάλλονται, ὡς μὴ μόνον ὑπεράνω καθίστασθαι τῶν ἀπειλῶν καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις κολαστηρίων, παρέργοστάσθαι δὲ εἰσάτε μᾶλλον, εὐγενεῖ τε καὶ ἀτρόμητο γλώττη ἐλευθεροστομεῖν, καὶ εἰ οἶδεν τε καὶ τοὺς διώκοντας αὐτοὺς μεταθεμένους τῆς ἀγνωσίας, τὸν μόνον δῆτα Θεὸν ἐπιγνῶνται παρακαλεῖν. Ἐπὶ τούτοις δὲ περὶ οὐδὲ λόγος, παραρχῆμα μὲν, δσα εἰκός αὐτὸν, ὡς ἀν ἐπὶ τοιούτῳ τολμήματι θηρῶν δίκην ἀγρίων πρὸς τὸν ἀμφὶ τὸν ἡγεμόνα διαπαραχθεῖς, καὶ μυρίες καθ' ὅλου τοῦ σύμματος πληγάς ἀνδρείτατα ὑπομείνας, τέως μὲν αὐτίκα δεσμωτηρίῳ παραδίσταται. Ἐνθα διυθήμερον ἀμφὶ τὸ πόδε ἐπὶ τοῦ βασανιστικοῦ διαταθεὶς ἔστι, τῇ ἐπιούσῃ προσάγεται τῷ δικαστῇ· εἴτα θύσιον ἐκβιαζομένου, πάσαν ἐνδείκνυται πρὸς πόνους καὶ φρικτάς ἀλγηδόνας καρτερίαν, τὰς πλευρὰς οὐχ ἀπαξ οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ πλεονάκις ἄχρις διτέων καὶ αὐτῶν σπλαγχνῶν κατακανθεῖς,

illuc a Pamphilo eruditum esse scribit. In Menæis vero et in Menologio idem Apphianus cum fratre Aelio Beryti a Pamphilo institutus esse dicitur, nulla Eusebii mentione facta. Adeo recentiores Graeci sollicite caverunt, ne beatissimus martyr ab Eusebio Pamphili, quem hereticus suisse sibi per se adhuc habent, eruditus esse diceretur.

(33) Παρέχοντα τεκμήρια. Scribendum puto, disjunctis vocibus, παρέχον τὰ τεκμήρια. Refertur enim ad vocem τὸ ἐγχείρημα, ψαζ πραcessit.

πληγάς τε κατὰ προσώπου καὶ αὐχένος τοσαύτας δε-
ξάμενος, ὡς μηδὲ ὑπὸ τῶν εὑ καὶ ἀκριῶς αὐτὸν τά-
λαι εἰδότων, διοδήσαντα τὸ πρόσωπον. Εἴτι γινώσκε-
σθαι. Ἀλλὰ γάρ μηδὲ πρὸς τὰ τοσαύτα ἐνδιδόντος,
λίγοις ἐλαῖων δεδευμένοις τῷ πόδες αὐτοῦ καλύψαντες,
πᾶρο ὑφῆπτον ἐκ προστάξεως οἱ βασανισταὶ, ἐφ' οἷς
δηπολας ἤνεγκεν δι μακάριος ἀλγηδόνας, πάντα λόγον
ὑπεραρπειν μοι δοκῶ. Καθίκετο γοῦν αὐτοῦ διατῆξαν
τὰς σάρκας, καὶ τῶν δστέων τὸ πῦρ, ὡς κηροῦ δίκην
λειτέσθαι καὶ ἀποστάξειν ἐκτηχομένην τὴν ἵκματα
τοῦ σύμπτος. Ἀλλὰ γάρ οὐδὲ πρὸς ταῦτα ἐνδὺς,
ἡτημένων ἦδον καὶ μονονούχη ἀπειρτήστων πρὸς τὴν
ὑπὲρ ἀνθρώπων καρτερίαν αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων,
αὖθις δεσμοὶς εἰργνυται, τριταῖς τε αὖ προσαχθεὶς
τῷ δικαστῇ καὶ τὴν αὐτὴν ὅμολογήτας πρόδεστιν, κατ-
τοις λοιπὸν ἡμιθῆς ὑπάρχων, ὑποθρύχιος θαλάττῃ
παραδίδοται. Τὰ δὲ ἐπὶ τούτοις παραχρῆμα γενόμενα,
ρηθέντα μὲν οὐκ ἀπεικός παρὰ τοῖς μὴ δψει παρει-
ληφθέντιν ἀπιστηθῆσθαι, ἡμές δὲ οὐν, καίπερ τοῦτο
ἀκριῶς εἰδότας, οὐχ αἰρεῖ λόγος μὴ οὐχὶ ἐκ παντὸς
παραδοῦναι τῷ λόγῳ τὴν ἱστορίαν, τῷ καὶ μάρτυρας
είναι τοῦ γεγενημένου ἀπλῶς εἰπεῖν ἀπαντα; τοὺς
τὴν Καισάρειαν οἰκοῦντας. Οὐδεμίᾳ γοῦν τὴν τάκτην
παραδόσιου ταύτης ἀπελείφθη θέας. Αὐτίκα γοῦν ὡς
ἔδοκει μάλιστα κατὰ μέσου πελάγους ἐν ἀπειροῖς
βυθοῖς τὸν ιερὸν ὄντως ἔκεινον καὶ τρισμαχάριον
ἐμβαλεῖν, κλόνος ἀθρώς οὐχ δ τυχῶν καὶ βρασμὸς
αὐτῆν τε τὴν θάλασσαν καὶ τὸ περιέχον ἄπαν (34)
διαχεῖ, ὡς καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν πόλιν ἀπασαν πρὸς
τοῦ γενομένου σεισθῆγαι. Ἀμα δὲ τῷ παραδόσῳ τούτῳ
καὶ ἀθρώς σεισμῷ, τοῦ θείου μάρτυρος τὸν νεκρὸν ἡ
θάλασσα, ὥσπερ μὴ οἴτα τε οὔσα φέρειν αὐτὸν, πρὸς
τῶν τῆς πόλεως ἐκβράσεις πυλῶν. Καὶ τοιαῦτα μὲν
ἡν τὰ κατὰ τὸν θεσπέαν Ἀπριανὸν, Ξανθικοῦ μηνὸς
δευτέρᾳ, ἡτις ἀν εἴη πρὸ τεσσάρων Νώνων Ἀπρι-
λίων, ἡμέρᾳ παρασκευῆς τελειωθέντα.
polarant, ab iisdem ante portas civitatis ejectum
secundo mensis Xanthici, quod est ante diem quartum Nonas Aprilis, feria sexta.

A claravit; lateribus non semel, sed iterum ac s̄epius ad ipsa usque ossa et viscera sulcatis; totque plum-
batarum ictibus in os ac cervicem verberatus, ut
contusa ac tumefacta facie, ne ab illis quideam qui
eum optime norant agnosceretur. 325 Verum cum
ille tantis doloribus nullatenus cederet, tortores
jussu pr̄esidis linum oleo madefactum pedibus ejus
circumponentes, ignem postea subjecerunt. Quo
facto quantos beatissimum martyr dolores persense-
rit, nulla ut arbitror oratione explicari potest.
Ignis siquidem consumptis ejus carnibus ad ossa
usque penetrabat: adeo ut universus humor corpo-
ris ceræ instar liquefactus stillatim diffueret. Sed
neque his cruciatibus superatus, licet jam victis et
ob portentosam ejus fortitudinem animos despon-
dentibus adversariis, rursus in vincula compingi-
tur. Dehinc tertio post die judici oblatus, eamdem
que fidei constantiam professus, licet semivivus,
in profundum mare demersus est. Ea vero quæ
continuo subsecuta sunt illis, fortasse si retulero,
incredibilia videbuntur qui oculis suis hæc minime
vidervnt. Verum tametsi id procul dubio eventu-
ruin intelligam, facere nullo modo possum, quin
rem gestam posterorum memoriam conimendem:
quippe cum universi propemodum incolæ urbis Cæ-
sareæ testes hujus miraculi exstiterint. Nulla certe
ætas tam stupendæ rei spectaculo non interfuit.
Postquam igitur sanctissimum illum ac beatissi-
mum juvenem medio mari in altissimum, ut ipsis
videbatur, gurgitem submerserunt, repente tantus
motus tantusque frager non soluni mare, verum
etiam cœlum omne concussit, ut terra quoque et
ipsa Cæsariensis civitas eo motu quateretur.
Eodemque temporis momento quo repentinus ille
ac mirabilis terræ motus acciderat, divini martyris
cadaver, utpote quod marini fluctus continere non
est. Hujusmodi fuit exitus admirandi Apphiani di-

CAPUT V.

De Ulpiano et Ædesio martyribus.

Τὸν δὴ τὸν αὐτὸν καιρὸν, αὐταῖς τε τῷ μέραις, ἐπὶ
τῆς Τυρίων πόλεως νεανίας, Οὐλπιανὸς δνομα, μετὰ
δενάς καὶ αὐτὸς αἰχλας, μάστιγάς τε χαλεπωτάτας,
ἄμα κυνὶ καὶ ἀσπίδῃ τῷ λοβδῷ ἐρπετῷ, ὡμοδόνη
περιβληθεὶς δορῷ, θαλάττῃ παραδίδοται. Διό μοι δοκεῖ
ἐν ταῖς (35) Ἀπριανοῦ μαρτυρίοις εὐλόγως ἡμῖν μη-
μονεύεσθαι καὶ οὐτος. Ἀδελφὰ δὲ τῷ Ἀπριανῷ
σμικρὸν τῷ χρόνῳ ὑστερὸν ὑπομείνας, δ μὴ μόνον
αὐτοῦ κατὰ Θεὸν, καὶ σώματι δὲ δμοπάτριος ἀδελ-

D Per idem tempus iisdemque pene diebus in urbe
Tyro adolescens quidam Ulpianus nomine, post
crudeles plagas et acerbissima flagrorum verbera,
una cum cane et aspide in culeum ex crudo bovis
corio insutus, in mare præcipitatus est. Proinde
cum Apphiani 326 martyrio jure merito hic a no-
bis commemorandus videtur. Aliquanto post tem-
pore Ædesius, tam secundum Deum quam juxta
carnem Apphiani frater germanus, germana cum

tamen ea voce designare solent aërem qui terras ambit.

(35) Διό μοι δοκεῖ ἐτοῖς, etc. Id est: Quamvis
Ulpianus non in Palæstina passus sit, sed in Phœ-
nicie, tamen quia eodem tempore eodemque sup-
plicio quo Apphianus extinctus est, non absurdum
hoc loco mentionem ejus fecimus. Apparet igitur
ex his verbis, Eusebium in hoc libro solos pro-
vinciæ Palæstinæ martyres retulisse.

Mo perpessus est. Quippe post innumerabiles confessiones, post diurnos carceris et vinculorum cruciatus, post præsidum sententias quibus ad metalla Palæstinæ fuerat condemnatus; post vitæ rationem plane philosophicam quam in pallio philosophico agens pérpetuo traduxerat: longius enim quam frater in disciplinis processerat, utpote qui operam dedisset philosophiæ: tandem apud Alexandriam cum judicem qui de Christianis quæstionem habebat, supra modum debacchanted atque insultantem vidisset; et nunc quidem viros graves variis afflentem contumeliis, nunc mulieres eximia castitate prædictas atque etiam virgines Deo devotas lenonibus ad omne genus turpitudinis dedenterunt, idem ac frater facere conatus est. Cum enim hæc ipsi intolerabilia viderentur, ingenti animi fiducia accessit ad judicem. Cumque verbis simili et factis illum pudore atque ignominia perfudisset, post hæc multiplices tormentorum cruciatus fortiter perpessus, tandem in mare præcipitatus, eodem quo frater genere mortis interiit. Et hæc quidem Ædesio tametsi aliquanto post tempore, ut jam dixi,

A φὸς (36) Αἰδέστιος, μετὰ μυρίας ὅσας δμολογίας καὶ πολυχρονίους δεσμῶν κακώσεις, ἡγεμονικάς τε ἀπόφασεις, ἐν αἷς τοῖς κατὰ Παλαιστίνην δέδοται μετάλλοις, καὶ μετὰ τὴν ἐν πᾶσι τούτοις φιλόσοφον ἐν τριβωνος σχήματι ἀγωγῆν· καὶ γάρ οὖν αὐτὸς τὸν τῆς τοῦ ἀδελφοῦ παιδείας κεκτημένος, καὶ ἀπὸ μαθημάτων φιλοσόφων ὠρμάτο· τελευτῶν δῆτα ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως τὸν αὐτόθι συνιδὼν δικαστὴν Χριστιανὸς δικάζοντα, πέρα τε τῶν προστικότων ἐμπαροιούντα, καὶ τοτὲ μὲν σεμνοῖς ἀνδράσι τοικιλικὴν ἐνυδρίζοντα, τοτὲ δὲ γυναικας σωρθροεῦντης τῆς ἀνωτάτων, καὶ αὐτοπαρθένους (37) ἀσκητρίας, εἰς αἰσχρὰς ὕδρεις ποροντρόφοις παραδόντα, ταυτὴν ἔγχειρις τῷ ἀδελφῷ, διτὶ δὴ ἀφρότα εἶναι αὐτῷ τὰ γινόμενα ἐδόκει, παραστήματι θαρσαλέῳ πρόσειτι, λόγιος τε καὶ ἔργοις τὸν δικαστὴν αἰσχύνῃ καὶ ἀτιμίζει περιβαλῶν (38), καπὶ τούτοις καρτερῶς εὖ μάλα βασάνων πολυτρόπους ὑπομενάς αἰκίας, τὴν ἀδελφικὴν ἀπηγέχατο, θαλάττη παραδοθεὶς, τελευτὴν. Ἄλλα τέ μὲν κατὰ τούτον, ὡς δ' οὖν ἔφην μιχρὸν τοῦ χρόνου ὑπερον, τούτον ἐγενήθη τὸν τρόπον.

B

ad hunc modum contigerunt

CAPUT VI.

De Agapio martyre.

Anno autem quarto persecutionis adversus nos concitate, die vicesimo mensis Dii, quod est ante diem duodecimum Kalendas Decembres, feria sexta, apud eamdem urbem Cæsaream martyrium prorsus memorabile perpetratum est, præsentie tyranno ipso Maximino, et ob natalem suum spectacula populis exhibente. Cum esset vetus consuetudo, ut præsentibus imperatoribus magnifica, si unquam alias, spectacula majorem solito voluptatem spectantibus præberent; novis undique et inusitatissimis conquisitis miraculis, partim ferarum quæ ex India aut Æthiopia aut aliunde adiectæ in amphitheatrum introducebantur; partim hominum qui

τετάρτῳ γε μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ἔτι διωγμοῦ, πρὸ δύοδεκα Καλανῶν Δεκεμβρίων, ἥ γένοιτο ἄν μηνς Δίου εἰκάδι, προσαβδάτου ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν αὐτὴν Καισάρειαν, γραῦτης ὡς ἀληθῶς δξιον, αὐτοῦ δὴ τοῦ τυράννου Μαξιμίνου παρόντος καὶ θέας τοῖς πλήθεσι φιλοτιμούμενον κατὰ τὴν λεγομένην αὐτοῦ γενέθλιαν ἡμέραν, ἀπετελέσθη τοιοῦτον. Ἐθους τὸ πρὸν ἦντος, ἐπὶ βασιλέων, εἰ καὶ ἀλλοτε, τὰς φιλοτιμίους θέας πλείους τοῖς θεαταῖς ἐμπαρέχειν θυμηδίας, καινῶν καὶ ζένων τὰ τε (38*) συνήθη παραλλαττόντων τῶν θεαμάτων, ζώων ὅπῃ τῶν ἐξ Ἰνδίας ἢ Αἰθιοπίας, ἢ καὶ ἀλλοθεν εἰσκομιδομένων, ἥ καὶ ἀνδρῶν ἐντέχοντος τοῖς σωματικίαις (39) παραδόξους ψυχαγωγίας τοῖς ὄρῳ-

(36) Ὁμοιότερος ἀδελφός. In Menœo Græcorum, ad diem secundum Aprilis, Ædesius frater uterinus Apphiani martyris appellatur.

(37) Vulg. καὶ αὐτὸς παρθένους. In coll. Med., Fuk. et Maz. legitur una voce αὐτοπαρθένους, optime, ut equidem judico. Sic enim vocat Eusebius Christianas virgines, quæ sponte virginitatem suam Deo devorarent: quas Latini *devotæ* vocabant. Ita enim Ausonius aliisque eis appellant. Paolo post ex iisdem codicibus emendavi ταῦτα ἐγχειρήσας.

(38) Τὸν ἐκαστὴν αἰσχύνη καὶ ἀτιμία περιβάλλων. Illujus loci explicatio ex Menœo Græcorum petenda est, in quo Ædesius Hieroclem præfectum Ægypti in Christianos scævientem, pugno dicitur percussisse: Οὐδὲ Αἰδέστιος, ἐν Ἀλεξανδρεῖα τῇ κατ' Αἴγυπτον, τοῖς τοῦ χαλκοῦ μετάλλοις ταλαιπωρούμενος, ἐπειδὴ τὸν ἀρχοντα Ἱεροκλέα τιμωρούμενον τοὺς Χριστιανοὺς ἐνάσσατο, ἐκπούντησας, αὐτοχείρως τὸν ἀρχοντα ἐτυψεν. Quare in hoc Eusebii loco ἀτιμία quidem designat verbēra quibus iudex affectus est ab Ædesio: αἰσχύνη vero denotat convicia quibus Ædesius iudicem ipsum appetit. Utrumque autem indicat Eusebius hic verbis, λόγοις

D te καὶ ἔργοις τὸν δικαστὴν, etc. De Hierocle autem, praefecto Ægypti, qui innumeris Christianorum cædibus nobilitatis est, loquuntur Epiphanius et Lactantius. Hic est Hierocles aduersus quem Eusebius noster librum scripsit. Porro hunc Eusebii nostri locum Metaphrastes eodem prorsus modo explicuit: Post hanc, inquit, calamitatem, incidit in Hieroclem, qui totam Ægyptum administravit. Hunc cum in *Dei martyres* injuria sc̄vientem animadvertisse, sanctasque *Dei* virginies tradentem lenonibus, nec luntam iniuriam perferre posset, simile fraterno facinus aggreditur. Namque divino repleto zelo procedit, et verbis ac factis Hieroclem conjunxit. Manu enim sua plagas illi in os infligit, humique supinum prosternit et cædū: ac monet, ne ardeat contra naturæ leges, *Dei* servos offendere.

(38*) Te. Forte γε. Edīt.

(39) Ἐρτέχροις τιοὶ σωματικίαις. Pantomimos intelligit, et pegmatarios, et contigeros, et sunambulos, aliorumque id genus miraculorum artifices, qui a magnificis quibusque editoribus populo exhibebantur, ut docet Claudianus in libro *De consulatu Theodori*.

σιν ἐνδειχνυμένων, πάντις που καὶ τότε οἴκα βασιλέως τὰς θέας παρέχοντος, πλείσιν τι καὶ παράδοξον χρῆν ὑπάρχαι ταῖς φιλοτιμίαις. Τί τοίνυν τοῦτο ἦν; μάρτυς τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος παρήγετο εἰς μέσον, τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ὑπεραγωνιζόμενος. Ἀγάπιος οὗτος ἦν, δὲ δεύτερος (40) ἄμα τῇ Θέλα Θηρσὶν ἐπὶ βορρᾷ δεδέσθαι μικρῷ πρότερον δεδηλωμένος. ἔς δὴ καὶ ἀλλοτε δεσμωτηρίου τρίτον (41) καὶ πολλάκις ἄμα κακούργοις ἐμπομπεύσας τῷ σταδίῳ (42), ἀεὶ γε μὴν κατὰ χρόνους τοῦ δικαστοῦ μετὰ τὰς ἀπειλές, ἥτοι κατ' οἰκτον, ἥ κατ' ἐλπίδᾳ τοῦ μεταθῆσεσθαι τῆς προθέσεως, εἰς ἑτέρους αὐτὸν ἀγώνας ὑπερτιθεμένου, τότε δὴ βασιλέως ἐπιπαρόντος ἦγετο, ὅπερ εἰπειτέος εἰς ἔκεινο τοῦ καιροῦ πεφύλαγμένος, ὡςτ' ἀν κάκεινο τὸ σωτήριον βῆμα, δὲ τοῖς μαθηταῖς θελήγνωσει προηγκρευεν, ὡς ἄρα καὶ ἐπὶ βασιλέων ἀχθῆσονται ἔνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυρίας, καὶ ἐπ' αὐτοῦ πληρωθείη. Φέρεται δὴ εἰς μέσον τὸ στάδιον σὺν καὶ τινὶ κακούργῳ. Φόνῳ δὲ τοῦ δεσπότου τούτου ἐνέχεσθαι Ἐλεγον. Εἰο' δὲ μὲν τοῦ δεσπότου φυγεὺς τοῖς θηρσὶ παραβληθεὶς, ἐλέσου καὶ φιλανθρωπίας ἡξιωτο, μονονούχη κατ' αὐτὸν ἔκεινον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος Βαραβάν. Βοαῖς δὲ ἐπὶ τούτῳ καὶ εὐφημίαις τὸ πᾶν ἔξηχετο θέατρον, ὡς ἀν τοῦ μιαυλίου φιλανθρώπως πρὸς τοῦ βασιλέως σεσωσμένου, τιμῆς τε καὶ ἐλευθερίας ἡξιωμένου. Οὐ δὲ τῆς θεοσεβείας ἀδιητῆς, ἀνυκαλείται μὲν πρότερον ὑπὸ τοῦ τυράννου, εἰτα ἀρνητιν τῆς προθέσεως αἰτηθεὶς ἐπ' ἐλευθερίας ἐπαγγελίᾳ, μεγάλῃ φωνῇ διαμαρτύρεται, μὴ φαύλης μὲν ἔνεκεν αἰτίας, εὐτεθείας δὲ τοῦ τῶν θλών Δημιουργοῦ, προθύμως καὶ μεθ' ἡδονῆς, ὅσα δ' ἀν (43) ἐπάγοιτο αὐτῷ, γενναῖως ὑποστῆσεσθαι. Καὶ τοῦτ' εἰπών, ἄμα λόγῳ τοῦργον ἐπάγει, δρομαῖος ἀντικρὺς ἀπολύθηση κατ' αὐτοῦ ἄρκτῳ ὑπαντιάσας, ταύτη τε ἔαυτὸν ἀσμενέστατα ἐπιδεῶκαίς εἰς βοράνυμεθ' ἥν ξυπνούς εἰς τὸ δεσμωτήριον αἴρεται. Μιαν τε ἐνταῦθα ἐπιβιώσας ἡμέραν, τῇ ἔξτης λίθων αὐτοῦ πρεσβρτηθέντων τοῖς ποσταῖς, μέσῳ πελάγει καταποντοῦται. Τοιοῦτο καὶ τὸ τοῦ Ἀγαπίου μαρτύριον.

voluptate esse subitum. Hæc locutus, simul cum dictis facta conjungens, ursæ quæ aduersus ipsum dimissa fuerat, concito cursu obviam occurrit, seque ipsum bestiæ devorandum libentissime obtulit. Post cuius laniatus, adhuc spirans in carcerem reportatur. Ubi cum diei spatio supervixisset, sequenti die appensis ad pedes ejus lapidibus, medio mari submersus est. Ilujusmodi fuit Agapii martyrium.

328 CAPUT VII.

De Theodosia virginie, et de Dominno et Auxentio martyribus.

"Ἔτοι δὲ καὶ εἰς πέμπτον ἔτος τοῦ διωγμοῦ παρατα-

D Cum vero quintus jam annus persecutionis volveretur, die secundo mensis Xanthie, quod est

¹ Matth. x.

(40) Ο δεύτερος. Olim legendum putabam δευτέρῳ ἔτει. Sic enim Eusebius supra in cap. 3. Sed vulgata lectio ferri potest. Hic enim Agapius secundus dicitur, ad discrimen prioris Agapii qui ante biennium passus fuerat, de quo Eusebius loquitur in dicto capite.

(41) Vulg. τοῦ δεσμωτηρίου τρίτον. Corruptus et mutulus est hic locus. Nec male Christophorus legit, δεσμωτηρίου ἔξαγθείτ. Verum ego lineam integrum hic omissam esse existimo, quam ita suppleo : ἔξ-

αγθείτ, ἐν φανετίστο ἔτος ἦδη τὸ τρίτον, etc. Conjectus fuerat in carcerem Agapius anno II persecutionis inente. Tertium jam ergo aūnum agebat in vinculis.

(42) Άμα κακούργοις ἐμπομπεύσας τῷ σταδίῳ. De hoc more noxios qui ad ferrum vel ad bestias damnati erant, per arenam traducendi, supra notavi ad librum v, ubi de Attalo.

(43) Προθύμως... ὅσα δὲ ἀρ. Legendum videtur ὅσα ἦν ἄν.

ante diem quartum Nonas Apriles, ipso Dominicæ Resurrectionis die, rursus apud Cæsaream Theodosia, virgo ex urbe Tyro oriunda, fidelis gravisque in primis pueræ, nondum octodecim annos nata, ad vincitos quosdam accessit, qui regnum Dei libere consilentes ante prætorium sedebant; tum ut eos salutaret, tum ut, quod credibile est, eosdem rogaret, ut, cum ad Deum pervenissent, sui memores esse vellent. Quo facto, quasi impium quoddam ac nefarium facinus perpetrasset, correpta a militibus deducitur ad præsidem. Ille confessum ut erat insanus, et helluinum quodam furoris impetu incitatus, cum eam acerbis atque horrendis tormentis excruciasset, et latera ipsius ac papillas ad ipsa usque ossa ferreis ungulis exarasset, spirantem adhuc et leto atque hilari volta cuncta tolerantem, marinis fluctibus mergi jubet. Inde ad reliquos Christi confessores se transferens, omnes ad æris metallæ quæ sunt apud Phœnum Palæstinæ damnavit. Post hæc die quinto mensis Dii, hoc est, ut Romani dicunt, Nonis Novembris, in eadem urbe Cæsarea Silvanus qui etiam tum presbyter et confessor erat, sed paulo post ad episcopatus honorem evectus martyrum consummavit, et alii quidam ejus comites; cum pro vera pietate singularem constantiam ostendissent, ad opus in iisdem metallis faciendum ab eo quem dixi præside condemnati sunt; decretumque ut pedum juncturæ candente ferro prius ipsis debilitarentur. Eodem temporis momento quo adversus istos sententiam tulerat, virum quendam innumeris aliis confessionibus nobilitatum, Domnum nomine, qui ob singularem in dicendo libertatem universis Palæstinæ erat notissimus, vivum comburi præcepit. Post hæc idem judex, in excoxitandis malis eximius artifex, et qui ad doctrinam Christi expugnandam nova quædam insidiarum ac fraudum genera commentus est, inaudita prius supplicia adversus Dei cultores exorigitavit. At tres quidem pugilatu inter se dimicare lata sententia coegit; quendam **329** vero sanctum ac venerabilem senem, nomine Auxentium, bestiis objecit. Alios item jam adultos et virilem ætatem ingressos, exectis prius testiculis, ad eadem metallæ damnavit. Alios rursus post acerbissima tormenta in carcere conjecit. Inter quos erat et Pamphilus omnium sodalium mihi longe charissimus; qui præ cunctis nostræ ætatis martyribus, ob eximiam virtutem, præcipuum laudem et gloriam est consecutus. Ac priuina quidem Urbanus ejus tum in arte dicendi, tum in philosophia peri-

(44) Vulg. τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ τῆς... ἀραστόσεως. In *Actis* mss. passionis B. Theodosiæ, non die Paschæ passa esse dicitur, sed tantum die Dominicæ.

(45) Πρό τοῦ δικαστηρίου. Christophorus apud veritatem ante tribunal considentibus, quod non probo. Ego ante prætorium malui vertere. Nam vinciti illi ante fores prætorii stabant, donec præses, cui exhibendi erant, ad tribunal venisset. Quæ explicatio plane confirmatur sequentibus verbis.

(46) Πρεσβύτερος διοικογένουτα. Non dubito

A σάρων Νόννων Ἀπριλίων, ἐν αὐτῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως (44), αὐθις ἐπὶ τῆς Καισαρεῖας Θεοδοσία τῶν ἀπὸ Τύρου παρθένος πιστὸν καὶ σεμνότατον κόριον, οὐδὲ ὅλως ἐτῶν ὄκτω καίδεκα, δεσμίοις τιστὶ καὶ αὐτοῖς τὴν Χριστοῦ βασιλείαν ὅμολογοῦσι, πρό τοῦ δικαστηρίου (45) καθεξομένοις, πρότετιν ὅμοι φιλοφρονούμενη, καὶ οἵ εἰπός ὑπὲρ τοῦ μητρονεύειν αὐτῆς πρὸς τὸν Κύριον γενομένους, παραχαλοῦσα. Τοῦτο δὲ πράξασαν, ὡς περὶ ἀνθρώπων τι καὶ ἀσεβῆς εἰργασμένην ἀφαρπάζαντες στρατιῶται, δύοςιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. Αὐτίκα δὲ οὗτος ἀπειλεῖς τις ἔμμανής καὶ τὸν θυμὸν θηριωδέστατος, δειναῖς καὶ φρικτοτάταις βασάνοις κατὰ πλευρῶν καὶ μαζῶν μέχρι καὶ αὐτῶν ὅστεων αἰκισάμενος, ἐμπνούεται αὐτὴν, ὅμως δὲ οὖν πρὸς τὸν θαλαττίος κύματα ἐμβληθῆναι προστάττει. Εἰτ' ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τοὺς λαοὺς μεταβάτες ὅμολογητές, τοῖς κατὰ Φαινόντι Παλαιστίνης χαλκῷ μετάλλοις τοὺς πάντας παράδωσιν. Ἐπὶ τούτοις, Διοῦ μηνὸς πέμπτῃ, κατὰ ὁ Ρωμαίους Νόννωνας Νοεμβρίας, ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλεως τοὺς ἀμφὶ Σιλβανὸν ἐπὶ δῆ τότε δυτικὰ πρεσβύτερον, ὅμολογήσαντα (46), δὲ οὐκ εἰς μακρὸν ὑστεροῦ ἐπισκοπῆ τιμηθῆναι τε καὶ μαρτυρίῳ συνέτελειαθῆναι, γενναιοτάτην ἐνστατιν τὴν ὑπὲρ εὐτελεῖς ἐπιδειξαμένους, τοῖς εἰς τὸ αὐτὸν χαλκῷ μεταλλὸν πόνοις δὲ αὐτὸς ἐγκρίνει, καυτῆρις πρότερον τῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὐτοῖς ἀχρειωθῆναι προτάξας, ἐκδίδωσιν. "Ἄμα δὲ τῇ κατὰ τούτων ἀποφέσσι, ἄνδρα μυρίας διλλαῖς ὅμολογαίς διαπρέψαντα, Δομνίνος ἡν οὗτος ὁ διὰ περιττὴν ἐλευθερίαν τοῖς κατὰ Παλαιστίνην ἀπασι γνωριμώτατος, τῇ διὰ πρὸς ἐκδίδωσι κολάσει· μεθ' δὲ ὁ αὐτὸς δικαστής δινός ἐπινοητής τις ὡν κακίας, καὶ τῶν κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιχειρημάτων κατινοργός, τάς μηδὲ ἀκουσθεῖσας πώποτε κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπινόει τιμωρίας· καὶ τρεῖς μὲν εἰς τὸ μονομαχεῖν ἐπιτυγμῇ (47) καταδικάζει, Αὔξεντιον δὲ σεμνὸν καὶ ιερὸν πρεσβύτην, θηρός βορὰν παραδίδωσιν, ἄλλους δὲ αὐτὸν τελείων ἀνδρῶν φέροντας ἡλικίαν εἰς εύνούχους ἐκτεμάνων, τοῖς αὐτοῖς κατακρίνει μετάλλοις, ἐτέρους δὲ αὐτὸν μετὰ χαλεπᾶς βασάνους δεσμωτηρίων καθειργυνούσιν, ἐν οἷς καὶ διά πάντων ἐμπολειότατος ἐταίρων Πάμφιλος ἦν, τῶν καθ' ἡμέρας μαρτύρων ἀντὴρ πάστης ἐνεκεν ἀρετῆς ἐπιδοξέστατος. Τρύπου τὴν ἐν ἡγετορικῆς λόγοις φιλοσόφους τε μαθήμασιν ἀπόπειραν πρότερον δὲ Οὐρβανὸς λαβὼν, εἴθ' ὑπερτερον οὔειν καταναγκάσας, ὡς ἀνανεώντα καὶ μηδὲ ὅλως ἐν λόγῳ τὰς ἀπειλὰς ἐώρα τιθέμενον, τὸ πανύστατον ἀγρίανας, σφραδρότερας αὐτὸν αἰκιζεῖσθαι βασάνους προστάττει. Καὶ δῆ ταῖς κατὰ τῶν πλευρῶν

qui scribendum sit ὅμολογήσαντας. Sic enim construenda sunt hæc verba: τοὺς ἀμφὶ Σιλβανὸν ὅμολογαίς.

(47) Μονομαχεῖν ἐπὶ χυγμῇ. Vide cap. 8, ex quo discimus eos qui sententia judicis ad hujusmodi certamina condemnati fuerant, traditos esse procuratoribus Cæsaris, qui eos quotidianis proludiis exercabant, ut in arenam quandoque produci posset.

αὐτοῦ δὲ ἐπιμόνων καὶ φιλονείκων ξυστήρων δὲ θηριώδεστατος μονονουχὶ ἐμφορηθεὶς, αἰσχύνων γε μὴν ἐπὶ πᾶσι καταχεάμενος, τοῖς ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ καὶ αὐτὸν ὀμολογηταῖς καταλέγει. Ἐπὶ δὲ τῇ κατὰ τῶν ἀγίων ὁμότητι ὅποιας ἀμοιβῆς παρὰ τῇ θείᾳ δίκαιῃ τεύξεται, τοσαύτα κατὰ τῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἐμπαροινήσει, διαγνῶνται ῥάβδιον ἐκ τῶν τῇδε προοιμίων, δι'. ὃν εὐθὺς καὶ οὐκ εἰς μακρὸν τοῖς κατὰ τοῦ Παμφίλου τετολμημένοις, αὐτὸν ἔτι τῆς ἡγεμονίας ἔχομενον, ἡ θεία μετῆλθε δίκη (48), ἀθρώα οὕτω τὸν χθὲς δύνω που ἐφ' ὑψηλῷ βῆματος δικάζοντα, καὶ πρὸς τοῦ στρατιωτικοῦ δορυφορούμενον στέφους, δῶλο τε τοῦ Παλαιστινῶν ἔθνους ἐπάρχοντα, δομοδίαιτον τε οἴα φιλαίτατον καὶ δομοτράπεζον αὐτῷ τῷ τυράννῳ καθεστῶτα, διὰ μίας γυμνώσασα νυκτὸς, καὶ τῶν τοσούτων ἀξιωμάτων ἔρημον καταστήσασα, ἀτιμίαν τε καὶ αἰσχύνην ἐπὶ τῶν πρότερον ὡς ἀν ἄρχοντα αὐτὸν τεθηπότων καταχέασσα, δειλόν τε καὶ ἀνανδρόν, γυναικῶδες τε προσέμενον φωνὰς καὶ ικεσίας ὅλῳ τῷ θέμνι οὖ δὴ καὶ ἡροεν, ἐπιδείξασα, αὐτόν τε τὸν Μαξιμίνον ἐφ' ὧ τὸ πρὶν γαυριῶν ἐφρύάττετο, ὡς ἀν διαφερόντως αὐτὸν τῶν δρωμένων αὐτῷ καθ' ἡμῶν ἔνεκα στέργοντι, δικαστὴν ἀπηνῆ καὶ ὡμβάτον ἐπ' αὐτῆς τῆς Καισαρείας καταστήσασα ὡς καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατ' αὐτοῦ Ψῆφον ἐξενεγκεῖν, μετὰ πολλῆς τὴν ἐφ' οἵξ ἐξηλέγχετο ἀποτῆμασιν αἰσχύνην. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὅδον πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω· γένοιτο δὲ ἀν προστήκων καιρὸς ἐν ὧ τῶν δύσσεδῶν οἱ μάλιστα καθ' ἡμῶν ἐστρατεύσαντο, αὐτοῦ τε τοῦ Μαξιμίνου καὶ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, τὰ τέλη καὶ τῶν βίων τὰς καταστροφὰς δ λόγος ἡμῖν ἐπὶ σχολῆς περιλήψεται.

ob ea quæ adversus nostros crudeliter agebat, inexorabilem et crudelissimum ipsi judicem in Ioseph urbe Cæsarea constituit. Post plurima enim opprobria, quibus, ob illa quorum convictus fuerat criminis affectus est, tandem imperator capitali eum scientia damnavit. Sed hoc a nobis obiter dictum 330 sit. Cum vero opportunum tempus adfuerit et impiorum qui præcipue adversus nos insurrexerunt, et ipsius adeo Maximini eorumque quos habuit consiliorum ministros, mortem ac funestos exilium commodius memorabimus.

CAPUT VIII.

De aliis confessoribus deque Valentini ac Pauli martyrio.

Καὶ εἰς ἔκτον δὲ ἕτος πνεύσαντος ἐπιμόνων τοῦ καθ' ἡμῶν χειμῶνος, εἶχε μὲν πρὸ τούτου (49) τὸ καλούμενον ἐν Θηραΐδι φερωνύμως οὐ γεννᾶται πορφυρίου λίθου μέταλλον, πλειστην ὅστην πλήθυν τῶν τῆς θεοσεβείας ὀμολογηῶν· ἔξ δὲ, τρισὶ δέουσι τὸν ἀκατόνταν διάδρες ἄκμα γυναικὶ καὶ κομιδὴ νηπίοις πρὸς τὸν Παλαιστίνης ἡγούμενον διαπέμπονται· οὓς τὸν τῶν ὅλων θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὀμολογήσαντας, τῶν σκαυτῶν ποδῶν τὰς ἀγκύλας αὔτοῖς νεύροις καυτῆρισιν ἀποτμηθῆναι, καὶ αὖ πάλιν τῶν δύθαλμῶν τοὺς δεξιοὺς πρώτον μὲν ἔιψειν αὔτοῖς ὑμέσι καὶ κόραις ἐκκοπῆναι, εἰτα δὲ πυρὶ διὰ καυτῆρων πάμπαν εἰς βίξας αὐτὰς ἀχρειωθῆναι, Φιρμιλιανὸς δὲ τῇδε διά-

A iam experimento aliquo cognoscere voluit: deinde sacrificare illum jubens, cum renuentem minasque ipsius aspernante videbat, supra modum effratus, gravioribus eum tormentis excruciarī praecipit. Post hæc unguilarum quibus latera ejus persuleaverat erubritate ac pertinacia tantum non carnibus illius pastus vir immanissimus, cum ex his omnibus nihil præter dedecus atque ignominiam retulisset, tandem illum cæteris qui in carcere erant confessoribus aggregavit. Hic porro qui adversus martyres Christi tantopere debacchatus est, enjusmodi poena apud justissimum Dei tribunal afficiendus sit, ob saevitiam qua in sanctos est usus, ex ipsis quæ in hac vita expertus est quasi prolixi licet cognoscere. Etenim statim post illa quæ adversus Pamphilum nefarie admiserat, cum adhuc provinciam administrantem ultio divina corripuit. Quæ quidem hominem illum qui hesterno die in excelso tribunali residens jus dicebat, militum satellitio stipatus, totiusque provinciæ Palæstinæ rector; qui contubernialis tyranni, utpote amicorum præcipiūs, et conviva ejusdem extiterat: repente unius noctis spatio spoliatum cunctis hisce dignitatibus nudavit; et coram ipsis qui super illum utpote præsidem coluerant, pudore atque ignominia perfudit: et abjectum atque ignavum, vocesque ac preces muliebri more fundentem, universæ quam rexerat gentis conspectui exhibuit: ipsum denique Maximinum, quo sese maxime ille efferebat, utpote ejus charus in primis et acceptus C

B quæ adversus Pamphilum nefarie admiserat, cum adhuc provinciam administrantem ultio divina corripuit. Quæ quidem hominem illum qui hesterno die in excelso tribunali residens jus dicebat, militum satellitio stipatus, totiusque provinciæ Palæstinæ rector; qui contubernialis tyranni, utpote amicorum præcipiūs, et conviva ejusdem extiterat: repente unius noctis spatio spoliatum cunctis hisce dignitatibus nudavit; et coram ipsis qui super illum utpote præsidem coluerant, pudore atque ignominia perfudit: et abjectum atque ignavum, vocesque ac preces muliebri more fundentem, universæ quam rexerat gentis conspectui exhibuit: ipsum denique Maximinum, quo sese maxime ille efferebat, utpote ejus charus in primis et acceptus

D in loco qui Porphyrites vocatur ex nomine marmoris quod ibidem effoditur, centum fere viri tribus demptis, una cum mulieribus et parvulis admodum liberis, ad præsidem Palæstinæ transmissi sunt. Quibus omnibus, cum universorum opificem Deum Christumque confessi essent, Firmilianus præses, qui Urbano successerat, sinistri pedis curvaturas simul cum ipsis nervis candente ferro excindi: dextrosque oculos primum quidem

verba πρὸ τούτου retulit ad vocem καλούμενον. Sic enim verit, in loco Porphyrite appellato, qui jam anteā ex rena lapidis quæ ibi nascitur, nomen duoxrat. Aliquā πρὸ τούτου refertur ad vocem εἶχε.

(48) θεία μετῆλθε δίκη. Post hæc verba punctum locandum est, non vero post ἀθρῶας οὕτως, licet manuscripti codices vulgatam interpunctionem confirmant.

(49) πρὸ τούτου. Male Christophorus hæc

mucronibus confodi simul cum membranis et pullis; deinde ad ipsas usque radices cauterio peruri, tanquam ex imperatoris mandato praecipit. Post haec ad metallâ provincie Palæstinæ, laboribus et ærumnis conticendos transmittit. Nec vero hos solos hujusmodi supplicia perpperso vidiimus; verum etiam ex Palæstinis illos quos ad pugilatus certamina condemnatos paulo ante relulumus: eo quod scilicet nec annonam ex principis ærario accipere, nec consueto pugilibus more quotidianis proludiis exerceri sustinerent. Quam ob causam non solum procuratoribus, sed ipsi etiam Maximino exhibiti, cum invictam in Christi confessione constantiam famis et flagrorum tolerantia declarassent, eadem cum illis de quibus diximus pertulerunt; adjunctis quibusdam aliis confessorebus in ipsa urbe Cæsarea. Post hos deinde quidam alii qui apud Gazam capti fuerant, dum ad audiendas sacrae Scripturæ lectiones convenienter; pars easdem quas superiores illi oculorum pedumque mutilationes sustinuerunt: pars sulcatis lateribus multo graviores cruciatu pertulerunt. Ex quibus **331** quedam in muliebri corpore virilem animum gerens, cum stupri comminationem non sustineret, jacto adversus tyrannum convicio, quippe qui tam saevis judicibus regendas provincias commisisset, primum quidem flagris verberata est, deinde sublînis in equuleo suspensa, admotas lateribus ungulas pertulit. Cum vero ministri ad id constituti, omni pertinacia omniq[ue] virium nisu instantes, jussu judicis eam excrucierant, alia quedam mulier, quæ virginitatis propositum perinde ac prior amplexa fuerat, ipso quide[m] aspectu vilis ac despabilis, verum forti et supra quam sexus serebat sublimi animo prædicta, ac longe præstantior pugnatoribus illis qui apud Græcos ob libertatem in loquendo omnium ore celebrantur, cum tantam atrocitatem atque immanitatem ferre non valeret, ex media turba in clamare adversus judicem coepit: «Quousque tandem adeo crudeliter meam torquebis sororem?» Quo dicto ille exacerbatus, corripi repente mulierem jubet. Tracta igitur in medium, cum angustio Servatoris nostri nomine sese indigitasset, primum quidem blandioribus verbis sollicitata est ut sacrificare vellet. Sed cum id abnueret, vi ad aram pertracta est. Tum vero illa sui similis, nec de priore alacritate quidquam remittens, firmo ac fidenti pede aram calcibus incessit, eamque cum imposito ipsi rogo disturbavit. Quam ob causam judex, instar tru-

(50) Έπιτρόποις. Intelligo procuratores familie gladiatoriæ ac ludi matutini, quorum mentio in vetustis inscriptionibus. Illi enim curiam habebant gladiatorum fiscalium, eisque annona ex fisco prebebant.

(51) Επὶ τὴν τῶν θελῶν ἀργυρωσμάτων συγκρήτησετ. Christopheronus presbyteros ac diaconos intellexit, qui populum ad audiendas sacrae Scripture lectiones collegant, quod quidem in privatis ædibus tunc fieri necesse erat. Dirutis enim ecclesiis et oratoriis, Christiani nouissimis in privatis domibus conventus habere poterant.

A δοχος Οὐρβανῷ πεμψθεὶς ἡγούμενος, ὃς ἂν ἐκ βασιλικοῦ νέματος προστάττει· καὶ πειταίστης αὐτὸν τοις κατὰ τὴν ἐπάρχιον μετάλλοις μόχθου καὶ κακοπαθεῖς; ἔνεκεν, ταλαιπωρεῖσθαι παραδίδωσιν. Οὐ τούτους δὲ ἄρα μόνον τὰ τηλικαῦτα παθόντας ἤρχει παραλαβὴν ὁφθαλμοῖς, ἀλλὰ καὶ Παλαιστινῶν τούς ἐπὶ πυρὶ εἰς μονομαχίας καταχειρίσθαι, μικρῷ πρόσθεν δειλωμένους, ἐπει μήτε τὰς ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τρφάς, μήτε μήτρας τὰς ἐπιτρέπεις τῇ πυρὶ μὲλέτας ὑπέμενον· ἥδη δὲ οὐκ ἐπιτρόποις (50) αὐτὸδ μόνον δηλούμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ Μαξιμῳ τούτου γε ἐνεκι παραστάντες, γενναιοτάτην ἔντασιν ὅμοιογίας διὰ λιμοῦ καρτερίας καὶ μαστίγων ὑπομονῆς ἐνδεξάμενοι, τὰ δημοια τοῖς δηλωθεῖσι πεπόνθασι, μετ' ἐπιώ προστεθέντων αὐτοῖς ὅμοιογητῶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Κασσιρείας. Ὄν κατὰ πόδας ἐπὶ τῇ τῶν θελῶν ἀναγυμάτων συγκροτήσει (51) κατὰ τὴν Γαζαίων πόλιν ἀλόντες ἔτεροι, οἱ μὲν τὰς αὐτὰς τούτοις ὑπέμενοι κατά τε τῶν ὁφθαλμῶν καὶ τῶν ποδῶν πάθας, οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζους (52), φονερωτάτων κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτρόπησαν βασάνων. Ἐξ ὧν μία τις, τὸ μὲν σῶμα γυνὴ, τὸν δὲ λογισμὸν ἄρρεν, πορνείας ἀπειλήγει ἐνεγκύος, εἰπούσῃ τι βῆμα κατὰ τοῦ τυράννου, ὃς ἀν οὔτως ὡμοῖς δικασταῖς τὴν ἀρχὴν ἐπιτετράψας, πρῶτον μὲν μαστίζεται, εἶτα δὲ μετεώρος ἐπὶ τῷ δύλου γενομένη, τὰς πλευρὰς αἰχλύεται. Ὡς δὲ ἐπιμνεῖς καὶ σφόδρῶς ἐκ προστάξεως τοῦ δικαστοῦ τοῖς βασάνους ἐπήγκειν εἰ τεταγμένοι, ὑπὲρ τοῦ παρ' Ἐλλησιν ἐκείνους μαχητὰς ἐπ' ἐλευθερίαν οὐραλημένους, μὴ βαστάσασα τὸ δάντλεῖς καὶ ὥρην καὶ ἀπάνθρωπον τῶν πραττομένων, ἀλλη τις ὁρμής τῇ προτέρᾳ τὸν τῆς παρθενίας ἐπανηρημένην σκοτεῖ, τὸ μὲν σῶμα πάνυ γε τὸ δοκεῖν εὐτελῆς καὶ τὴν ὥρην εὐκαταργόντος, βραμαλέα δὲ ἀλλως τὴν ψυχὴν, καὶ μεῖζον τοῦ σώματος τὸν λογισμὸν ἐνεστερισμένην. **C** Καταμέχρι τίνος, ἐκ μέσου τοῦ ζελγοῦ, ἐτὴν ἐμήριον ὥρης οὕτω βασανίζεις ἀδελφήν; ἀνέκραγε πρὸς τὸν δικαστήν· δὲ δὲ πικρότερον ὑποκινθεὶς, αὐτοῖς συλληφθῆναι καλεύει τὴν ἀνθρωπον. Εἴτα σύρεται εἰς μέσον, καὶ τὸ σεβάσμιον τοῦ Σωτῆρος ἐπιγραψαμένη ὥρην, πρῶτον μὲν λόγοις θύειν ἀνεπιθέτο, ὃς δὲ ἡπειρίη βίᾳ πρὸς τὸν βαμδὸν ἐλκετο. Ἡ δὲ ἀδελφὴ ἐτοῦ πράττουσα καὶ τῆς προτέρας ἔχομένη προθυμίας ἀτρεμεῖ καὶ θαρσαλέω ποδὶ, λᾶξ ἐντεῖνει τὸν βαμδὸν καὶ τὰ εἰς αὐτὸν (53) ἄμα τῇ ἐπικαιμένην ἀντέρεται πυρῷ. Ἐφ' ὧ θρόβος ἀγρέου δίκην δικαστῆς ἐξυθεῖς τὸν θυμὸν, τοσάντας μὲν αὐτῇ πρότερον αἰχλάς κατὰ τῶν πλευρῶν ἐπιτίθησιν, διασα οὐδενὶ τῶν πύρων μονονούχη καὶ ὥρων τῶν σαρκῶν αὐτῆς ἐμφορθῆναι.

(52) Οἱ δὲ καὶ ἔτι μείζονες. Post hæc verba punitum notatur in cod. Regio. Itaque scribendum est, φονερωτάτων γάρ κατὰ τῶν πλευρῶν, etc. Alioquin hinc erit oratio.

(53) Κατὰ τὰς αὐτέρων. Dictum videtur pro τὰς αὐτῶν. Thus videbet et acerram intelligit, et alia ejusmodi quæ super aram imponebantur. Possent etiam deleri verba illa τὰς εἰς, ut intelligatur martyris aram ipsam ulpole tumultuario opere ex labolis lignis fabricatam, cum igne et thuribulo impedito subvertisse.

γιγχόμενος· ὡς δὲ κύρον αὐτῷ ήδη, τὰ τῆς μανίας ἐλάμπανεν, ἄμφω ζεῦξις, αὐτήν τε ταύτην ἀμά τῇ πρὸς αὐτῆς ἀδελφῇ προσταγορεύθείσῃ, τὸν διὰ πυρὸς αὐτῶν καταψήφιζεται θάνατον. Τούτων ἡ μὲν προτέρα τῆς Γαζαίων χώρας ἐλέγετο (54), τὴν δὲ ἔτεραν Ιστέον ἀπὸ τῆς Καισαρέων ὡρμῆσθαι, τὴν πολλοὶς γνώριμον Οὐαλεντίναν τοῦνομα. Τὸ δὲ πούτῳ μαρτύρουν πῶς ἂν κατὰ δέξιαν διελθούμει, οὐ καταξίωται ὁ τριτακόρηος Ηαύλος; κατὰ μὲν τὴν αὐτήν ταύτας ὥραν ὑπὸ μίαν ἀπόφασιν τὴν ἐπὶ θανάτῳ κριθεῖς, πρὸς αὐτῇ δὲ τελείωσει τὸν ἀποτέμνειν αὐτῶν ὅσον οὕπω μέλλοντα, βραχὺ τι ὥρας ἐνδοῦνται αὐτῷ ἀντεβολήσας· οὐ τυχόν, λαμπρῷ καὶ γεγωνῷ φωνῇ, πρῶτον μὲν τὰς ὑπὲρ τῶν ὅμοεινῶν ἐπερυτάνευε τῷ Θεῷ δὲ εὐχῶν καταλλαγάς, ή τάχος ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐνδοθῆγας ποτνιώμενος· εἰδὲ ὑπὲρ τῆς Ιουδαίων πρὸς τὸν Θεὸν δὲ καὶ Χριστοῦ προσταγωγῆς τῆσίον· εἰδὲ ἔξης κατέβανε τῷ λόγῳ, τὰ αὐτὰ καὶ Σαμαρείταις ἐπευχόμενος· καὶ τοὺς ἐν πλάνῃ δὲ καὶ ἀγνωστὰ Θεοῦ τῶν ἔθνῶν θυτας, εἰς ἐπίγνωσιν ἐλθεῖν αὐτοὺς (55), καὶ τὴν ἀληθῶς εὐεξέδειαν ἀγαλαθεῖν παρεκάλει, μηδὲ τοὺς τότε παμμιγῇ περιεστῶτας, ἀτημελήτους καταλιπών. Μετὸς οὓς πάντας. ὁ τῆς πολλῆς καὶ ἀφάτου ἀνεξικακίας! καὶ ὑπὲρ τοῦ τὸν θάνατον αὐτῷ προστιμήσαντος δικαστοῦ, τῶν τε ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων, ἐτί τε καὶ τοῦ ὕστον οὕπω τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἀποτεμοῦντος, εἰς ἐπίκρονα αὐτοῦ τὸ ἐκείνου καὶ τῶν παρθένων ἀπάντων, τοῦ τῶν ὅλων ἐδεῖτο Θεοῦ, μηδαμῶς αὐτοῖς ἐν ἀριθμῷ γενέσθαι τὴν εἰς αὐτὸν ἀμαρτάδα, παρακαλῶν. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα μεγάλη τῇ φωνῇ κατευξάμενος, καὶ μονονούχῳ τοὺς πάντας ὡς ἀν ἀδίκως ἀναιρούμενος, εἰς οἰκτονὸν ἐλκύσας καὶ δάκρυα, ὅμως αὐτὸς ἐκατὸν σχηματίσας (56), καὶ τὸν αὐχένα γυμνὸν τῇ τοῦ ξιφοῦς ἀποτομῇ παραδοὺς, θείῳ κατεκοσμήθη μαρτυρίῳ, μηνὸς Πανέμου πέμπτη καὶ εἰκάδι, ή λέγοιτο ἀν πρὸ δύτεντο Καλανδῶν Αὔγουστων. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τούτος τοιοῦτο τέλος εἶχεν. Οὐ μακροῦ δὲ διαδραμόντος χρόνου, αὖθις ἐκ τῆς Αἰγυπτίων γῆς οἱ θαυμάσιοι τῆς εἰς Χριστὸν ὅμολογίας ἀθληταὶ τριάκοντα πρὸς ἐκκαθόν, ἐκ προστάξεως Μαξιμίλιου τὰς αὐτὰς τοῖς προτέροις ἐπ’ αὐτῆς Αἰγύπτου εἰς τοὺς δύο θαυμάτος καὶ τοὺς πόδες συμφορὰς ὑποστάντες, τοῖς δεηγηλωμένοις ἐν Παλαιστίνῃ μετάλλοις, οἱ δὲ τοῖς κατὰ Κιλικίαν κατάκριτοι παραπέμπονται.

longo post tempore rursus ex Aegypto centum ac les, easdem quas superiores illi oculorum ac pedum mutilationes jam anteā in Aegypto perpessi, jussu imperatoris Maximini, pars ad Palæstinæ, pars ad Ciliciæ provinciæ metalla damnati, ac deducti sunt.

(54) Τούτων ἡ μὲν προτέρα τῆς Γαζαίων χώρας ἐλέγετο. Desideratur hujus virginis nomen, quod quidem magnopere dolendum est. Sed hanc lacunam supplebimus ex Menologio Graecorum, in quo ita scribitur die 15 Iulii: Eodem die SS. martyrum Valentini et Theon, que fuerunt ex Aegypto ad urbem Diocesaream deducere, et Firmianio judici oblatas, Christi veri Dei nostri confessæ nomen, sinistris pedibus combustis, et dexteris oculis effossis, gladio et igne consummatae sunt. Quae tamen narratio non convenit cum Eusebii nostri narratione. Neque enim Eusebius eas in Aegypto comprehensas esse dicit; sed alteram Gazæ captam esse memorat,

A culente ejusdam bestiæ percitus, primum quidem ejus latera tot tantisque ungularum icibus laniari præcepit, quot nullius unquam antea, adeo ut crudis ejus carnibus saturari velle videtur. Postquam vero improbitatis ipsum satietas cœpit, ambas simul copulans, hanc ipsam scilicet cum illa quam sororem suam appellaverat, flammis jussit absunni. Illarum prior ex regione Gazensiū orta esse ferebatur: altera vero Valentina nomine, multis probe cognita, patriam habuit Cœsaream. Illud autem martyrium proxime subsecutum, quo beatissimus Paulus exornatus est, quo tandem modo pro dignitate explicare possim? Qui cum eodem temporis articulo eademque qua virgines illæ sententia, capitali supplicio damnatus fuisset, imminentे con summationis suæ tempore, a carnifice qui caput ipsi jamjam erat præcisurus, breve temporis spatiū sibi concedi flagitavit. Eoque impetrato, 332 contenta voce primum quidem pro universa Christianorum gente process ad Deum fudit, orans ut iisdem reconciliari vellet, utque pax illi ac securitas quamprimum restitueretur. Tum pro Judæis supplicavit, ut per Christi fidem ad Deum conversi accederent. Deinde ordine progressus, eadem pro Samaritis obsecravit. Post hæc pro gentilibus qui errore mentis impliciti et ignoratione obsecrati tenebantur, Deum precatus est, ut ad agnitionem ejus tandem pervenirent, veraque religionem susciperent. Sed nec promiscue circumstantium turbæ mentionem prætermisit. Post hos omnes (o vere eximiā et inexplicabilem animi mansuetudinem!) pro ipso iudice a quo capitis supplicio damnatus fuerat, pro imperatoribus, ac pro ipso etiam carnifice qui cervicem ipsi jamjam erat præcisurus. illo ipso et cunctis qui aderant audientibus, supplices Deum omnipotentem rogavit, ne quod in ipsum admittiebant facinus, illis imputaretur. Haec clara voce precatus, cum universi miseratione ejus commoti, utpote qui innocens occideretur, lacrymas funderent, nihilominus semet ipse composuit, nudamque cervicem gladio feriendam præbens, divino martyrio decoratus est die 25 mensis Panem, hoc est, ante diem octavum Kalendas Augusti. Et hu-

D jusmodi quidem exitus fuit martyrum illorum. Non tringinta athletæ, Christianæ fidei confessione nobiles, easdem quas superiores illi oculorum ac pedum mutilationes jam anteā in Aegypto perpessi, jussu imperatoris Maximini, pars ad Palæstinæ, pars ad Ciliciæ provinciæ metalla damnati, ac deducti sunt.

alteram vero Cœsareæ, Valentinam nomine. Sed neque sinistros pedes carenti ferro debilitatos, aut dextros oculos eis effossos esse dicit.

(55) Εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθεῖρ αὐτούς. Malim scribere αὐτούς, supple τοῦ Θεοῦ. Nostri tamen codices nihil mutant.

(56) Ομως αὐτὸς ἐκατὸν σχηματίσας. Longo aliena scripturam exhibent codices Fuketii et Savili. Sic enī habent ή νόμος; id est ul moris est. Quæ lectio haudquaque spernenda mihi videtur. Cœterum de hujus Pauli martyrio mentio sit etiam in Menologio, die 15 mensis Julii.

CAPUT IX.

*De renovata acris persecutione; et de Antonino, Zebina, Germano
aliisque martyribus.*

Cæterum post tot egregia nobilium Christi martyrum facinora, cum persecutionis incendium imminui et sacro ipsorum cruento quasi restingui jani cœpisset; cumque his qui per Thebaide ad metallam damnati graviter vexabantur, quies ac libertas esset indulta; cumque jam liberiorem spiritum ducuti, et puriore quod aiunt aura fructuri essemus; rursus ille qui persecundi potestatem 333 natus fuerat, nescio quo modo quove impulsu adversus Christianos de integro inflammatus est. Repente siquidem edicta Maximini contra Christianos quoquaversus per singulas sunt missa provincias. Si inul præsides, ipseque præfectus prætorii propositis edictis et epistolis ac publicis jussionibus, instabant curatoribus civitatum et magistratibus ac tabulariis, ut imperatoris præceptum exsecutioni mandarent, quo jussum erat ut idolorum quidem delubra quæ vetustate collapsa erant, omni cura ac studio instaurarent; cunctos vero tam viros quam mulieres una cum servulis et infantibus, sacrificare et libare diis immortalibus cogerent, et immolatis hostiarum carnibus vesci; utique cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur; et ante publicas balneas quasi in insidiis collocarentur custodes, qui lavantes illuc homines sordesque corporis expurgantes exsecrandis sacrificiis macularent. Quæ dum ita geruntur, nostris de integro, ut credibile est, ingenti angore oppressis, ipsis quoque gentilibus qui a nostra fide alieni erant, gravem jamque nimiam hujusmodi rerum atrocitatem improbantibus (quippe haec illis plena importunitatis ac fastidii videbantur), cum gravissima tempestas omnibus ubique positis imminaret, rursum divina vis ac potentia Servatoris nostri athletis suis tantam animi fiduciam addidit, ut nemine eos urgente ac trahente, ipsi ultra tot adversariorum minas proculearent. Tres igitur ex simili numero, quasi juncto agmine irruunt in præsidem, qui tum idolis sacrificabat, clamantes ut ab errore desisteret: neque enim alium Deum esse præter universi opificem et creatorem. Post haec interrogati quinam essent, Christianos se esse au-

(57) *Vulg. ἐπειδὴ τοῖς τοσούτοις.* Procul dubio scribendum est ἐπὶ δὴ τοῖς τοσούτοις, quemadmodum legitur in codice Regio. Atque ita in libro Turnebi ac Morae ad marginem emendatum inventi.

(58) *O τῷ στρατοπέδῳ ἄρχειν ἐπιτεταγμένος.* Præfectum prætorii intelligo. Nam præfecti prætorio tunc temporis rem militarem curabant. Cetera quæ sequuntur verbū, satis indicant de præfecto prætorio hic agi. Subjicit enim Eusebius de edictis et jussionibus datis ad curatores et magistratus ac tabularios singularum civitatum. Solus autem præfectus prætorio hujusmodi edicta emittebat, ut innumeris exemplis probari potest. Vide librum ix, *Hist.*, cap. 1 et 9, ubi de Sabino præfecto prætorii Maximini scribit Eusebius. Porro monendum est lector, in tribus nostris codicibus Maz., Med. et

A Ἐπὶ δὴ τοῖς τοσούτοις (57) τῶν μεγαλοπρεπῶν Χριστοῦ μαρτύρων ἀνδραγαθήμασι λωφτάστης καὶ ὡσανὲ τοῖς ἱεροῖς αἷμασι τῆς τοῦ διωγμοῦ πυρκαῖς ἀποσθεννυμένης, ἀνέσεώς τε ἥδη καὶ ἐλευθερίας τοῖς ἐπὶ Θραξίδος εἰς τὰ αὐτόθι μέταλλα διὰ Χριστὸν καταπονουμένοις συγκεχωρημένης, μικρὸν τε ἐκ κιθαροῦ μελλόντων ἡμῶν ὑπαναπνεῖν ἀέρος, οὐκ οὖτος ἔποις ἐκ τινος ἀνακινησεως πάλιν ἐξ ὑπαρχῆς ὁ τοῦ διώκετος τὴν ἔξουσίαν εἰληχώς, κατὰ Χριστιανῶν ἀνεκάστο. Ἀθρόως δὲ οὖν αὐτοῖς Μαξιμίνου διαφοιτᾷ καθ' ἡμῶν παντοχοῦ γράμματα κατ' ἐπαρχίαν, ἡγεμόνες τε καὶ προστέοις διατάχειν τοῦ τῶν στρατοπέδων ἀρχειν ἐπιτεταγμένος (58), προγράμματι καὶ ἐπιστολαῖς καὶ δημοσίοις διατάγμασι, τοὺς ἐν ἀπάσαις πόλεσι λογιστὰς ἀμφὶ στρατηγοῖς καὶ ταβουλαρίοις (59) ἐπέσπερχον, τὸ βασιλικὸν εἰς πέρας ἄγειν πρόσταγμα, κελεῦν τὸν ἀν (60) μετὰ σπουδῆς πάσης τῶν μὲν εἰδώλων ἀνοικοδομοίεν τὰ πεπικότα, πανδημεῖ δὲ πάντας ἀνδρας ἅμα γυναικὶ καὶ οἰκέταις καὶ αὐτοῖς ὑπομαζίοις παισι θύειν καὶ σπένδειν, αὐτῶν τε ἀκριβῶς τὸν ἐνιχῶν ἀπογεύεσθαι θυσιῶν ἐπιμελὲς ποιοῖντο, καὶ τὰ μὲν κατ' ἄγορὰν ὅντα ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν σπουδαῖς καταμολύνοιτο, πρόσθεν δὲ τῶν λουτρῶν ἐφεόροις κατατάσσοιντο, ὡς δὲ τοὺς ἐν τούτοις ἀποκαθαιρεῖσθοντος ταῖς παμμιάροις μολύνοιεν θυσίας. Τούτων δῆτα οὕτως ἐπιτελουμένων, ἐξ ὑπαρχῆς τε τῶν ἡμετέρων πλείστη, οὐδὲ εἰκὸς ἦν, φροντίδι συνεχομένων, τῶν τε ἀπίστων ἔθνῶν βαρεῖται τῶν γινομένων, καὶ ὡς ἄν περιττήν ἥδη τὴν ἀποτίνα καταμετρούντων προσκορῆ γάρ καὶ φορτικά ταῦτα καὶ αὐτοῖς εἶναι κατεφαίνετο· μεγίστου τε χειμῶνος τοῖς πανταχῇ πᾶσιν ἐπηρημένου, τοῦμπαλιν τῇ θεῖᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις τοῖς αὐτῆς ἀθληταῖς θάρσος τοσούτον ἐνέπναι, ὡς μηδὲ ἐπιπομένου τινὸς, μηδὲ ἔλκοντος, τὴν τῶν τοσούτων καταπατεῖν ἀπειλήν. Όμόστε δὴ οὖν τρεῖς συνταξάμενοι τῶν πιστῶν, ἐπιπήδωσιν εἰδώλοις θύοντε τῷ ἄρχοντι, παύσασθαι τῆς πλάνης ἐμβοῶμενοι· μή γάρ δὴ ἄλλον ὑπάρχειν πλὴν τοῦ τῶν ὀλῶν ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ θεόν. Ἀνερωτώμενοι δῆτα τίνες εἰεν, Χριστιανὸς σφᾶς θαρσαλέως ὠμολόγουν. Εφ' οὓς δέξυτερον παραχνιθεὶς δ Φτεριμιλιανὸς, μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισάμενος (61),

Fuk. hunc locum ita scribi, καὶ πρὸς Ετι δὲ τοῦ τῶν στρατοπέδων ἀρχειν ἐπιτεταγμένος, ubi τοῦ positum esse videatur pro αὐτοῖς, supple Μαξιμίνου.

D (59) *Kατ ταβουλαρίοις.* De his tabulariis multa notavi ad lib. xxviii Amm. Marcellini, pag. 348. Horum mentio sit in lege 18, D. *De muneribus et hon.* Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. rectius scribitur ταβουλαρίοις.

(60) *Vulg. πρόσταγμα κελεύοντες, etc.* Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in quatuor aliis codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum est πρόσταγμα, κελεύον τὸν ἀν δι, etc., longe prosector rectius. Refert enim Eusebius hoc loco ea que Maximini edicto continebantur.

(61) *Μηδὲ βασάνοις αὐτοὺς αἰκισάμενος.* Id utpote novum atque inusitatum notat Eusebius, non quo Firmilianus præsidis clementiam laudet, qui

κεφαλικῇ παραδίδωσι κολάσει. Τούτων δὲ μὲν πρεσβύτερος ἦν, Ἀντωνῖος δονομα (62), δὲ Ζεβινᾶς ἐκαλεῖτο, τῆς Ἐλευθεροπολιτῶν ὄρμαμένος· Γερμανὸς δὲ καὶ τῷ τρίτῳ ἦν ἡ προστηγορία· Δίου μηνὸς τρισκαιδεκάτῃ, Εἰδοῖς Νοεμβρίας καὶ τῷ κατὰ τούτους ἐπράχθῃ. Γίνεται δὲ οὖν αὐτοῖς συναπόδημος ἐπ' αὐτῆς ἡμέρας Ἐνναθάς (63) τῶν ἀπὸ Σκυθοπλεών τις γυνὴ, παρθενίας στέμματι (64) καὶ αὐτῇ κεκομημένη, οὐ ταῦτον μὲν αὐτοῖς διαπραξαμένη, ἐλχθέντα δὲ βίᾳ καὶ προσαγθεῖται τῷ δικαστῇ. Μετὰ μάστιγας οὖν καὶ δεινάς θυρείς δὲς ἐπήγαγεν (65) αὐτῇ, οὐδὲ μετὰ γνώμης τῆς μεζίονος ἔξουσίας, τῶν κατὰ γειτνιαν ἐφεστώτων τις χιλιάρχων ἐτόλμα, Μάξις δονομα, χείρων τῆς προστηγορίας ἀπάνθρωπος, μιαρὸς μὲν τὰ ἄλλα, Ισχυρὸς δὲ περβαλλόντως τὸ δόσος, κατὰ δὲν πάντα τρόπον δεινός τις δυτικός καὶ παρὰ πάσι τοῖς γνωρίμοις διαβεβηλημένος οὗτος μὲν γε ἐσθῆτος ἀπάστης τὴν μακαρίαν ἀποδύσας, ὡς τὴν ἐξ ὅσφυος αὐτὸς μόνον καὶ ἐπὶ πόδας καλύπτεσθαι, τὸ δὲ ἄλλο σῶμα γυμνὸν ἔχειν, τὴν τε πάσαν Καισαρέων πόλιν κύκλῳ περιταγχών, ἴμεται ἀνὰ πάσας ἐλκομένην τὰς ἀγορὰς τύπτεσθαι περὶ πολλοῦ ποιεῖται. Καὶ δὴ μετὰ τοσῶτα θαραστεωτάτην ἔνταξιν καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸν ἡγεμονικῶν βημάτων ἐνδειξαμένην, ζῶσαν πυρὶ παραδίδωσιν ὁ δικαστής· δὲς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας (66), τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν, πέρα τῶν τῆς φύσεως προφῆτες θεσμῶν, οὐδὲ ταφῆς αἰδούμενος ἀψύχοις φθονῆσαι τοῖς τῶν λεπῶν ἀνδρῶν σώμασι. Νύκτωρ δὲ οὖν ἐπιμελῶς καὶ μεθ' ἡμέραν ὑπαίθρους θηραὶν εἰς βορὸν τοὺς νεκροὺς φυλάττεσθαι προστάτει. Καὶ παρὴν ὅρᾳ ἐπὶ πλείσιν ἡμέρας οὐκ ὀλίγον

A dacter profiterentur. Quamobrem acris commotus Firmilianus, nullis prius tormentis excruciatos capitali supplicio addixit. Horum primus quidem presbyter fuit nomine Antoninus; alter Zebinas vocabatur, patria Eleutheropolitanus; tertius dictus est Germanus. Hæc tertio decimo mensis Dii, quod est Idibus Novembris, adversus eos gesta sunt. Eodem die comes illis adjuncta est mulier quædam Seythopolitana, Ennathas nomine, ipsa quoque virginitatis insulis decorata. Quæ quidem non idem præstiterat quod 334 priores illi, sed per vim tracta et ad judicem ducta est. Post flagra igitur gravesque contumelias, quas absque permissu majoris potestatis inferre ei ausus est quidam ex ipsius vicinia tribunus, Maxys nomine, vir vocabulo suo B deterior, fortis aliqui et robre corporis præstans, sed sceleratus et moribus atque ingenio violentus, et universis qui eum norant inquisitus: hic siquidem beatissimam virginem omni veste nudatam, adeo ut a lumbis deorsum ad pedes ipsos operata, reliquo corpore intacta esset, per universam Cæsariensium civitatem circumducens, tractam per omnia urbis foræ loris cedere pro magno habuit. Post tot, inquam, verbera, cum apud ipsum etiam tribunal præsidis magnum constantis fulgur specimen edidisset, iudex eam vivam exuri præcepit. Qui quidem immanitatem et rabiem adversus Dei cultores intendens, ipsas communis naturæ leges prætergressus est, quippe qui sanctorum hominum caderibus sepulturam negare non sit veritus. Horum igitur corpora sub dio exposita ut a bestiis lania-

martyres tormentis afficere noluerit; sed potius ut præcipitem hominis iracundiam ostendat, qui martyres a quibus lacercessitus fuerat et confutatus, statim duci ad mortem præceperit, nullis prīus tormentis excruciatos, sicut mos erat. Solebant quippe judices Romani his quasi proliidis exercere martyres Christi, ne fortissimi athletæ simplici morte defungerentur. Nec vero solis Christi martyribus id facere consueverant, sed generaliter quoties graviorum criminum rei in judicium erant deducti, primum de his quæstio habebatur. Ac tamen si reus crimen confessus fuisset, non statim iudex a cognitione cessabat. Verum insuper consequentia exigebat: quoties, verbi gratia, eadem egisset, quibus testis, quibus in locis; quæstionem deinde in socios et consocios criminis porrigebat, ut docet Tertullianus in libro *Ad nationes* et in *Apologetici* capite secundo.

(62) Τούτωρ δὲ πρεσβύτερος ἦν, Ἀρτωρίος δρόπα. In Menologio Græcorum hic Antonius dicitur, et præter Zebinam ac Germanum quartus illis sociis additur Nicephorus. Ita enim in eo scribitur die 12 mensis Novembris: *Natalis sanctorum martyrum Antonii et sociorum, qui fuerunt sub Maximino imp. Antonius auctate prorector, Nicephorus vero, Zebinas et Germanus juvenili vigore florentes. Comprehensi vero apud Cœsaream et Christum libere confessi, obtruncati sunt. Ubi vides auctorem Menologii verba illa Eusebii δὲ μὲν πρεσβύτερος, de auctate accepisse, non autem de sacerdotio.*

(63) Ἐνναθᾶς. In Græcorum Menologio non Ennathas vocatur hæc virgo, sed Manatho.

(64) Vulg. παρθενίας στέμματι. Magis placet στέμματι, ut in quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum inveni. Intelligit

enim Eusebius mitellam e lana purpurea, quod signum erat professæ virginitatis, ut ait Optatus in libro vi: *Jam illud quam stultum, quam vanum, quod ad voluntatem et quasi ad dignitatem vestram revocare voluistis; ut virgines Christi agerent pœnitentiam, ut jamdudum professæ signa voluntatis capitibus, postea vobis juventibus, immutarent; ut mitellas aureas projicerent, alias acciperent. Et paulo post: Nudastis capita jam velata, de quibus professionis detraxistis indicia, quæ contra raptiores aut peccatores videntur inventa. Idem Optatus eas purpureas ex lana fuisse testatur his verbis: Nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitella fieret, aut de qua purpura tingeretur. Eodem referendum est locus ex Passione Saturnini et Daviti, ubi de Victoria virgine hæc leguntur: Ad Ecclesiam confugit; ibi consecrati Deo dicitique capitibus sacratissimum crinem inconcuso pudore servavit.*

(65) Ἡς ἐπήγαγεν. Vel delendum est verbum ἐτόλμα quod mox sequitur, vel sane scribendum est δὲς ἐπαγαγεῖν. Sed neque hoc modo satis colliget oratio. Ac fortasse verba illa quæ sequuntur οὐτος μὲν γε, usque ad περὶ πολλοῦ ποιεῖται, per parenthesin legenda sunt.

(66) Ος καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας. Scribendum puto: δὲς τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας καὶ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν. Atqui ita Savilius ad oram sui codicis emendarat. Posset etiam hic locus commode sic emendarī. δὲς καὶ τὸ ἀπάνθρωπον ἐπιτείνας, τῇ κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύττα πέρα τῶν τῆς φύσεως προφῆτες θεσμῶν, vel, quod idein est, διὰ τὴν κατὰ τῶν θεοσεβῶν λύτταν.

rentur, diu noctuque sollicite jussit custodiri. Proinde non exiguum hominum multitudinem plurimis diebus cernere licebat, huic inumani ac ferino consilio obsequenterem. Et hi quidem velut e specula ne cadavera subriperentur observabant, quasi ea res magni momenti esset. Canes vero et ferae bestiae, et carnivora alites humanos artus hac atque illac dispergebant. Totaque circum undique civitas visceribus et osibus constrata erat. Adeo ut nihil unquam crudelius, nihil horribilius, vel iis ipsis qui antea nobis erant infesti, visum fuerit; cunctis non tam eorum adversus quos haec gerebantur calamitatem, quam suam ipsorum et communis omnium naturæ contumeliam deplorantibus. Nam pene ad ipsas civitatis portas propositum erat spectaculum quod omnem dicendi copiam omnemque tragœdiam longe superabat; carnes scilicet humanae quæ non uno in loco devorabantur, sed passim disjectæ erant. Nonnulli etiam intra portas artus et carnium ac viscerum frusta ab se visa esse affirmarunt. Quæ cum per plurimos dies continue gererentur, hujusmodi miraculum accidit. Forte aer purus ac liquidus, et totius celi mira quædam serenitas erat; cum repente maxima pars columnarum **335** quæ publicas urbis porticus sustentabant, quasdam velut lacrymarum guttas stillaverunt: foræ quoque et plateæ, cum nullus ex aere delapsus ros esset, nescio unde aqua perfusæ maduerunt. Adeo ut communi omnium sermone vulgaretur, terram miro et inexplicabili modo lacrymas edidisse, cum eorum quæ patabantur impietatem ferre non posset; et ad immites ac barbaras hominum mentes convincendas, lapides ipsos resque anima carentes quæ dixi pro nugis quibusdam et fabulis habituri temporis fides veritatem rei confirmavit.

A ἀνδρῶν ἀριθμὸν, τῇ θηριώδει ταύτῃ καὶ βαρδάρῳ βουλῇ διακονουμένων. Ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ ἀπόπτου, οἵντι σπουδῆς ἀξιον, ὡς μὴ οἱ νεκροὶ κλαπεῖν ἐπεσκόπουν, θῆρες δὲ ἄγριοι καὶ κύνες, οἰωνῶν τε τὰς εργούρας, τὰς βρότεια μέλη ὡδες κάκείσας ἐσπάραττον. Καὶ τὰ πᾶσα γε μήτη ἐν κύκλῳ πόλις, σπλάγχνων καὶ ὅστεών ἀνθρωπείων διεστόρυντο, ὡς μηδὲ τι πώποτε διενέθερον μηδὲ αὔτοῖς θνατοῖς πρότερον ἀπεκθῖνες πρᾶξη μῆτρας εἶχον, φανῆγαι φρικιαδέστερον, οὐχ οὕτω τὴν συμφορὰν εἰς οὓς ἐπράττετο ταῦτα, ὡς ἐπὶ τῇ σφράγει τοῖς κοινῆς ἀπάντων ὑπέρει φύσεως ἀποκυρομένων. Προύκειτο γάρ ἄγχιστα πολῶν, θέαμα παντὸς λόγου καὶ τραγικῆς ἀκοῆς μετέζον, οὐχ ἐν τῷ χώρῳ κατεσθιομένων τῶν ἀνθρωπείων σαρκῶν, ἀλλὰ κατὰ πάντα τόπον διαβριπούμενων. Μέλη γοὺν καὶ σάρκας ὅλας, μέρη τέ τινα σπλάγχνων, καὶ πυλῶν εἴσω τινὲς κατιδεῖν εἰρήκασιν. Ἐφ' οἷς πλευραῖς ἡμέραις ἐπιτελουμένοις, τοιοῦτόν τε παρδέζων συμβαλεῖν. Αἰθρίᾳ δὲ καὶ λαμπρὸς δὲ ἀτῆρ, καὶ τὸ περιέχοντος κατάστασις εὐδιεινοτάτη (67). Εἰτε ἀθρόων τῶν ἀνὰ τὴν πόλιν κιόνων οἱ τὰς δημοσίες ὑπήρχειδον στοάς, δαχρύων τινὰ τρόπον οἱ πλείους σταλαγμούς ἀπέσταζον, ἀγοραὶ τε καὶ πλατεῖαι, μηδεμιᾶς ψεκάδος ἐξ ἀέρος γεγενημένης, οὐκ οὖδε ὅπθεν ὑδατὶ φαντισθεῖσαι καθυγραίνοντο, ὡς αὐτίκα διαθυλληθῆναι εἰς πάντας, δαχρύσαι τὴν γῆν ἀρθρητικὴν, τὴν τῶν τότε πραχθέντων ἀνοσιοργίαν μὴ φέρουσαν, εἰς ἔλεγχον τε φύσεως ἀτέγκτου καὶ ἀσυμπαθούς ἀνθρώπων, λίθους καὶ τὴν ἐγκυρὸν ὑλὴν ἐπικλαύσαι τοῖς γεγενημένοις. Λῆρος ἱστος καὶ μῆκος οὗτος διέξεται εἴναι τὸ βῆμα τοῖς μεθ' ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς οἰστεροῖς διατίθεται τὴν ἀλήθειαν ἐπιστάσατο. **C** Κλαύσαι τοῖς γεγενημένοις. Λῆρος ἱστος καὶ μῆκος οὗτος διέξεται εἴναι τὸ βῆμα τοῖς μεθ' ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς οἰστεροῖς διατίθεται τὴν ἀλήθειαν ἐπιστάσατο. Nec dubito quin hæc quæ sierent ingemuisse. Nec dubito quin hæc sint posteri; at non ilidem illi quibus præsentis temporis fides veritatem rei confirmavit.

CAPUT X.

De Petro monacho, Asclepio Marcionita, aliisque martyribus.

Insequentis vero mensis quem Apelleum dicimus die quarto decimo, quod est ante diem **xix** Kalendas Januarias, rursus quidem Ægyptii qui ad ministeria confessoribus in Cilicia constitutis exhibenda ex patria profecti erant, comprehensi ab iis qui ad portas urbis appositi cunctos transeuntes scrutabantur; pars eadem poena qua illi quibus ministraturi venerant, damnati sunt, oculorum juxta ac pedum usu eis adempto. Tres vero ex ipsis in urbe Ascalone in qua vincti tenebantur, cum admirabilem animi fortitudinem ostendissent, diverso martyrii exitu occubuerent. Quippe unus illorum, Ares nomine, flammis consumptus est: reliquis

Τοῦ δὲ περιόντος μηνὸς Ἀπελλαίου τεσσαρεσκαιδέχατη, πρὸ δεκαεννέα Καλανῶν Ἱαννουαρίων λέγοντος ἀν, πάλιν αὐτὸν ἀπ' Αἰγύπτου τινὲς πρὸς τῶν ἐπιταῖς τοὺς παριόντας διερευνωμένων συλληφθέντες ἐτύγχανον δὲ οὗτοι θεραπείας ἐνεκα τῶν κατὰ Κιλικίαν διολογητῶν στειλάμενοι· οἱ μὲν τὴν αὐτὴν οἰς ἔτυχον ἐξ πτηρετησμένοι, κατεδέξαντο φύρων, ὁφθαλμούς καὶ πόδας ἀγρειωθέντες· τρεῖς δὲ αὐτῶν ἐν Ἀτταλωνι ἐνθα καὶ ἐνέσχητο, θυμασίαν τε παραστασίαν ἀνδρείας παρεσχημένοι, διάφορον ἀπηγέκαντο μαρτυρίου τέλος. Οἱ μέν τις αὐτῶν πυρὶ παραδοθεῖς, Ἀρης ὄνομα, οἱ δὲ τὰς κεφαλὰς ἀποτμηθέντες, Πρόδος (68) καὶ Ἡλίας τούτοις ἦν τὴν προστηροία.

Rectior tamen est prior scriptura, cum analogia ita postulet, ut ab voce εὐδία formetur εὐδιεινός.

(68) Πρόδος. Ita scribendum puto, non vero Πρόμος, quæ nusquam, ut opinor, legitur pro nomine proprio. Error autem ex eo natus est, quod in antiquis codicibus β scribi solet ut p. Certe in codice Fuk. et Sav., Πρόδος hoc loco scriptum est, non Πρόμος.

(67) Vulg. τοῦ περιέχοντος κατάστασις ἐνδεικνύεται. Vetusissimus codex Maz. veram hujus loci scripturam solus retinuit. Sic enim scriptum habet τοῦ περιέχοντος κατάστασις εὐδιεινότητα. In codice autem Fuk. scriptum inveni καὶ τοῦ τε περιέχοντος κατάστασις εὐδιεινοτάτη. Quare non dubito quin scribendum sit εὐδιεινοτάτη. Quanquam εὐδιεινοτάτη etiam fieri possit, ut legitur in lib. ix, c. 7.

Δύδυναίοις δὲ μηδὸς ἡμέρᾳ μιᾷ καὶ δεκάτῃ, εἴη δὲ ἄν A duobus quorum alter Probus, alter Elias vocabatur, η πρὸ τριῶν Εἰδῶν Ιανουαρίων, ἐπὶ τῆς Καισαρεῖας Πέτρος ἀσκητὴς, δὲ καὶ Ἀψέλαμος (69), ἀπὸ Ἀνέας κώμης τῶν δρῶν Ἐλευθεροπόλεως, διὰ πυρὸς οὐκ χρυσὸς ἀκρατιφνότατος, τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως εὐγενεῖ λογιζόμενος τὴν δοκιμήν ἀποδέδωκε, μυρία μὲν λιπαροῦντας, τὸν τε δικαστὴν καὶ τὸν ἀμφ’ αὐτὸν, ὡς ἄν ἐλέγειε τε αὐτὸν καὶ τῆς Ιδίας φείσατο νεύτητός τε καὶ ἀκμῆς, ὑπεριών, προτιμήσας δὲ ἀπάντων καὶ ζωῆς τὴν ἐπὶ τὸν δῶλον Θεὸν ἐλπίδα. Τούτῳ δὲ τῇς κατὰ Μαρχίωνα πλάνης ἐπίσκοπος τις εἶγι δοκῶν Ἀστλαπὸς, ζῆλῷ μὲν, ὡς φέτο, εὐσεβεῖας, ἀλλ’ οὕτι γε τῇς κατ’ ἐπίγνωσιν, δῶμας δὲ οὖν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πυρῷ τὸν βίον συνεξελήλυθεν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταῦτη. ut ipse existimabat, pietatis adductus, sed non illius quae est secundum scientiam, uno eodemque nibilo minus rogo consumptus, ex hac luce migravit. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

CAPUT XI

De Pamphilo aliisque duodecim martyribus.

Καιρὸς δῆτα καλεῖ (70), τὸ μέγος καὶ περιέθντον δινιστορῆσαι θέστρον τὸν ἀμφὶ τὸ τριπόδοντον ἔμοιγε δύομα Παμφίλου τελειωθέντων· δώδεκα δὲ ἥσαν οἱ

(69) Πέτρος ἀσκητὴς δὲ καὶ Ἀψέλαμος. Ήντος μεντίον sit in Menais Græcorum die 14 Octobris, cum tamen ab Eusebio passus esse dicatur in idus Januarii. Et in Menao quidem Αὔστελαμδος dicitur. In Menologio vero Anselamius perperam pro Ause-lamo aut Abselamo ponitur: Eodem die commemo-ratio S. martyris Petri Anselami ex Eleutheropoli, qui cum corporis robore et animi vigore plurimum valeret, præclare admodum in pietatis certaminibus se gessit, et, terrenis rebus contemptis, anno sexto imperii Diocletiani et Maximiani, ignis certamine exacto, victimâ Deo grata oblatâ est. In quibus verbis obiter notandum est, annum sextum imperii Dio-cletiani ponî pro anno sexto persecutionis.

70) Καιρὸς δῆτα καλεῖ. Totam hanc Pamphili et sociorum ejus passionem ex Eusebii nostro de-scripsit Simeon Metaphrastes, additis et mutatis qui-busdam, ut solet. Videatur tamen integriora nactus esse Eusebii exemplaria, quam sunt ea quæ nunc habemus, idque patet legenti. Quod si Græcus Simeonis Metaphrastæ codex nunc esset ad manum, libenter Greca lectori proponerem, ut ex eorum lec-tione dijudicare posset, utrum Eusebii, an potius Metaphrastæ stylum referrent. Sed quoniam Græco exemplari destituiimus (a), contenti in præsentiarum erimus Latina versione, quam Lipomanus et Surius die primo Junii nobis ediderunt.

CERTAMEN SS. MARTYRUM PAMPHILI ET SOCIORUM, EX SIMEONE METAPHRASTE.

Tempus invitat ad omnibus enarrandum magnum et gloriolum spectaculum Pamphili et sociorum, viro-rum admirabilium, cum eo consummatorum, et qui ostenderunt multiplicia certamina pietatis. Atque cum plurimi in nobis cognita persecutio se fortiter ges-serint, eorum de quibus agimus rarissimum certamen quod nos cogorūmus, conscripsimus: quod in se simul omne genus atlatis et corporis et animi vitaque diversorum studiorum est complexum; variis tor-mentorum generibus, et diversis in perfecto martyrio coronis exornatum. Licebat enim videre quosdam adolescentes et pueros, atque adeo plane infantes, ex illis qui erant cum ipsis, alios autem pubescentes, cum quibus erat etiam Porphyrius: corpore sinu-rigenes et prudentia, nempe mihi charissimum Jam-

C C vinum et plane beatissimum Pamphilum. Is enim et eruditio-nem quæ habet apud Gracos in admiratione, non modice attigerat; et in divinorum dogma-tum et divinitus inspiratarum Scripturarum erudi-tione, si quid auacius, sed verum dicendum est, ita erat exercitus, ut nullus a quo ex iis qui erant su tempore. Quod autem erat his longe maius et præstantius, habebat donum; nempe domi natam, vel potius ei a Deo datam intelligentiam et sapientiam. Et quod ad animum quidem attinet, omnes ita se ha-bebant. Vitæ autem conditionis et conversationis erat inter eos plurima differentia: cum Pamphilus quidem duceret genus secundum carnem ex iis qui erant honesto loco nati; fuissest autem insignis in republica gerenda in patria sua; Seleucus vero fuissest insigni-ter ornatus militie dignitatibus; alii autem nati es-sent ex mediocri et communī loco. Non erat eorum chorus nec extra servilem conditionem. Nam et ex præsidio domo in eorum numerum relatus erat Theodo-lus, et Porphyrius qui specie quidem erat Pamphilus famulus, is autem ipsius affectione habebat loco fra-tris, vel germani potius filii, ut qui nihil omittaret, quo minus imitaretur dominum. Quid aliud? Si quis dixerit in summa, eos ecclesiastici cœtus typum esse complejos, is non procul absuerit a veritate, cum in-ter eos presbyterio quidem dignatus esset Pamphilus; Valens vero diaconatu; et alii sortiti essent locum eorum qui e multitudine conseruerunt legere; et con-fessionibus per fortissimam flagrorum tolerantiam diu-

(a) Græca ex codice Medicæo cum interpretatione Latina edidit Daniel Papebrochius in *Actis sanctorum, Iudii tom. I*, p. 61, cum titulo: *Ex libris Eusebii De vita Pamphili martyris*. V. le infra. Latinum intermixtum Lipomannus textum hic retinemus; a quo in multis abdidit codex Medicæus. Edit. PATR.

consummarent, posterorum memoriarum tradam. A Erant omnes numero duodecim, prophetica quædam, seu potius apostolica gratia simul et numeri æqualitate donati. Quorum princeps eminebat Pamphilus, solus ex illorum numero presbyterii apud Cæsaream dignitate decoratus. Vir toto vita sua tempore in omni virtutis genere spectatissimus, seu fugam et contemptum sæculi consideres, seu bonorum largam in pauperes erogationem, seu sæcula-

ante in martyrio præclarissime se gessisset Seleucus, et militaris dignitatis omissionem fortiter exceptisset, et reliqui deinde per catechumenos et fideles reliquam implerent similitudinem innumerabilis Ecclesia, ut in parva imagine. Sic asperci admirabilem tam multorum et talium martyrum electionem, qui etsi non essent multi numero, nullus tamen abierat ex iis ordinibus qui inveniuntur inter homines. Quomodo autem lyra quæ multis habet chordas, et ex chordis constat dissimilibus, acutis et gravibus, restringisque et intensis, arte musica concinna aquaplatiis omnibus: eodem modo in his, adolescentes simul et senes, servi simul et liberi, eruditæ et rudes; obscuri generis homines, ut multis videbatur, et gloria insignes; fideles simul cum catechumenis, et diaconi simul cum presbyteris. Qui omnes tanquam a sapientissimo musico, nempe Dei Verbo unigenito variæ pulsati, et quæ erat in ipsis potentia unusquisque per tormentorum tolerantiam, hoc est confessionem, ostendentes virtutem, et clarissimos numerososque et concinnos sonos edentes in judiciis, uno et eodem fine in primis piam et longe sapientissimam, per martyrii consummationem, Deo universorum impleverunt melodiam. Operæ pretium autem est admirari virorum quoque numerum, qui significat propheticam quamdam et apostolicam gratiam. Contigit enim omnes esse duodecim, quo numero patriarchas et prophetas et apostolos suisse accepimus. Non est autem prætermittenda uniuscujusque singulatim laboriosa fortitudo, laterum lacerationes, et cum pilis caprinis, laceratarum corporis partium attritiones, et flagella immedicabilia, multiplicaque et varia tormenta, gravesque et toleratae difficiles cruciatus, quos jubente judge, manibus et pedibus infligentes satellites, vicogebant martyres aliquid sacre eorum quæ erant prohibita. Quid opus est dicere memoria perpetuo mandandas voces virorum divinorum, quibus labores nihil curantes, latè et alacri vultu respondebant judicis interrogationibus; in ipsis tormentis ridentes viriliter, et bonis moribus ludificantes ejus pefconiones. Cum enim rogasset undenam essent, mittentes dicere, quam in terra habebant civitatem, ostendebant eam quæ vere est eorum patria, dicentes se esse ex Hierusalem. Indicabant vero eadem sententia, Dei quoque cœlestem ad quam tendebant civitatem; et alia quæ sunt ejusmodi: ignota quidem et quæ non possunt perspicere ab his, qui sacras litteras non gustarunt; eis autem solis qui à fide divina sunt incitati, aperta aducebant. Propter quæ judeæ indignatus, et valde animo cruciatus, et plane quid ageret dubius, varia ne vinceretur in eos operabatur. Deinde cum a spe cedisset, concessit unicuique auferre premia victorie. Erat autem varius modus eorum mortis; cum duo quidem qui erant inter eos catechumeni, consummati sint baptismō ignis, aliis vero fuerit traditus figura salutaris passionis, qui autem erat mihi charus, fuerit diversa bravius redimitus. Atque hæc quidem dixerit quispiam, horum magis universam faciens mentionem: singulatim autem unumquemque persecutus, merito beatum pronuntiarit eum, qui in choro primum locum obtinet. Is autem erat Pamphilus, vir revera pius, etc.

Porro hæc Eusebii esse, nemo, ut opinor, nega-

(a) Hæc est sententia Dan. Papebrochii. Vide ejus orationem. EDIT. PATR.

A πάντες, προφητικοῦ τινος ἡ καὶ ἀποστολικοῦ (71) χαρισματος καὶ δριμοῦ κατηξιωμένοι. Οὐ δ κυριαῖος, καὶ τῇ τοῦ κατὰ Καισάρειαν πρεσβείου τιμῇ κεκοσμημένος, μήνος ἑτύγχανεν δ Πάμφιλος, ἀνὴρ, καὶ παρ' ὅλον αὐτοῦ τὸν βίον (72) πάσῃ διαπρέψας ἀρετῇ, ἀποτάξει καὶ καταψρονήσει βίου, τῇ τῆς οὐσίας εἰς ἐνδεις κοινωνίᾳ, κοσμικῶν ἐλπίδων ὀλιγωρίᾳ φιλοσόφῳ πολιτεῖ καὶ ἀστήσει· μάλιστα δὲ παρὰ τοῖς καθ' ἡμᾶς πάντας διέπεπε τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγα

B verit. Sunt enim elegantissima, et Eusebianam phrasim prorsus redolent. Prima quidem periodus, iisdem verbis tota habetur in hoc capite. Sed et reliqua indidem sumpta esse satis appareat. Hæc enim verba: *Cum plurimi quidem in nobis cognita persecutione se fortiter gesserint, et illa quæ mox sequuntur, clarissimum certamen quod nos cognovimus conscripsimus; item illa, mihi charissimum Jamnitum Paulum; denique ista, in medio eorum emicabat meus dominus, non est enim fas mihi aliter appellare divinum et plane beatissimum Pamphilum;* et paulo post, *sic asperci admirabilem tam multorum et talium martyrum electionem: hæc, inquam, omnia quis alius dicere potuit quam Eusebius?* Nęque enim Metaphrastes ita loqui de seipso potest, quippe qui multis sæculis post illos martyres vixerit. Dicit aliquis, hæc quidem quæ superius posuimus, esse Eusebiana; non tamen ex libro de martyribus Palæstina, sed ex libris Eusebii *De vita Pamphili* (a), huc a Metaphraste esse translata. Verum tota orationis series, et apta singularum partium distributio, satis arguit hæc unius ejusdemque operis esse. Cum ergo et principium et finis sint ex Eusebii libro *De martyribus Palæstina*, sicut res ipsa indicat; pars quoque illa quam hic ascripsimus, ex eodem libro depromptata sit, necesse est. Itaque verissimum est id quod supra observavi, librum hunc Eusebii *De martyribus Palæstina*, mancum ad nos et mutum pervenisse.

C (71) *Προφητικοῦ τινος ἡ καὶ ἀποστολικοῦ.* Prophetas minores intelligit, qui duodecim numero fuerunt. Id autem longe clarius habetur apud Metaphrastum his verbis: *Operæ pretium autem est admirari virorum quoque numerum, qui significat propheticam quamdam et apostolicam gratiam.* Contigit enim omnes esse duodecim, quo numero patriarchas et prophetas et apostolos suisse accepimus.

D (72) *Πάμφιλος, ἀριπ καὶ παρ' ὅλον ἀτονός τοι.* Et hic locus apud Metaphrastem multo interior habetur in hunc modum: *Is autem erat Pamphilus, vir revera pius, et omnium, ut semel dicam, amicus et familiaris; reipsa nomen sibi impositum vernum esse ostendens; Cæsariensem Ecclesie ornamentum.* Nam presbyterorum quoque cathedram cum esset presbyter honestabat, ut qui simul ornaret ministerium, et ex eo ornaretur. *Quinetiam alii quoque erat divinus et divinæ participes inspirationis:* quoniam tota sua vita sicut maxime insignis virtute, multum quidem jubens valere delicias et copiam diuiniarum, cum se totum dedicasset Dei Verbo, renuntiantis quidem iis quæ ad ipsum redibant a majoribus, nudis, mancis et pauperibus omnia distribuit. *Ipsæ autem degit in vita quæ nihil possidebat, per valentissimam exercitationem, diuinam perseguens philosophiam.* Atque ortus quidem erat ex Berytensium civitate, ubi in primis aetate educatus fuerat in illis quæ illic erant studiis litterariis. Postquam autem ejus providentia ad virilem pervenisset aetatem, transiit ab iis ad sacrarum litterarum scientiam. Assumpit vero mores diuinæ et propheticæ vitæ; et ipse se verum Dei martyrem exhibuit etiam ante ultimum vitæ finem. Sed talis quidem erat Pamphilus.

γνησιωτάτη σπουδῇ, ἀτρύτῳ τε περὶ ἡ προβοτετο φιλοπονίᾳ, καὶ τῇ περὶ τὸν προσήκοντας καὶ πάντας τοὺς αὐτῷ πλησίοντας ὥφελεῖ· οὐ τὰ λοιπὰ τῆς ἀρετῆς κατορθώματα, μακροτέρας δυτα διηγήσεως, ἐπ' ἴδιας τῆς τοῦ καὶ αὐτῶν ὑποθέσεως βίου γραψῆς, ἐν τρισὶν ἡδη πρότερον ὑπομνήμασι παραδεδώκαμεν. Ἀλλὰ γάρ ἐπ' ἔκεινα τὸν φιλοτίμως καὶ ταῦτα εἰδέναι ἔχοντας ἀναπέμψαντες, τῶν ἔχωμεθα (73) τῆς κατὰ τὸν μάρτυρας ἀκολουθίας. Δεύτερος μετὰ Πλάμψιλον ἐπὶ τὸν ἄγρων παρῇσειεν πολιζετειμημένος, Οὐάλης, τῶν ἀπὸ Αἴλιας διάκονος (74), αὐτῇ προσόδειειεν πεσούτας πρεσβύτης, τῶν θείων Γραφῶν εἰ καὶ τις δίλος ἐπιστήμων· τοσάντας γέ τοι μνήμας αὐτῶν ἐνεστέρνιστο, ὡς μὴ ἐνδειν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεῦξεως, τῆς εἰ ποτὲ λάθοι Γραφῆς (75) οἰδέσδε οὐν ἀπομνημονεῦσται διεξόδους. Τρίτος δὲ περιμοργήστατος καὶ τῷ πνεύματι ζέων ἀπὸ τῆς Ἱερουνιτῶν πόλεως ἐν αὐτοῖς ἐγνωρίζετο Παῦλος, πρὸ τοῦ μαρτυρίου διὰ καυτήρων ὑπομονῆς τὸν τῆς διολογίας διαθητήσεις ἀγῶνα. Τούτοις ἐπὶ τῆς εἰρτῆς ἐτῶν δυεῖν ἄλλων χρόνον κατατριψασιν ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται (76) Αἰγυπτίων αὐθίς ἀδελφῶν ἔφοδος, τῶν καὶ σὺν αὐτοῖς τελειωθέντων. Τοὺς κατὰ Κιλικίαν οὗτοι μέχρι τῶν αὐτῶν μετάλλων διολογητὰς προπέμψαντες, ἐπαλινότουν ἐπὶ τὰ οἰκεῖα· δημοις δῆτα καὶ αὐτοὶ πρὸς αὐταῖς εἰσόδοις τῶν κατὰ Καισάρειαν πυλῶν, τίνες τε εἰεῖν καὶ ἀπόθεν ἀφικινούμενοι, πρὸς τῶν φυλάκων (βάρβαροι δέ τίνες ὑπῆρχον οὗτοι τὸν ἕρπον) ἀνερωτήθεντες, καὶ μηδὲν τῆς ἀληθείας ἀποχρυψάμενοι, οἷα κακοῦργοι ἐπαυτοφύρωψ ληρόθεντες, συνείχοντο· πάντες δὲ ἡσαν οὗτοι τὸν ἀριθμὸν. Οἱ καὶ προσαχθέντες τῷ τυράννῳ, καὶ τούτου παρέργησασάμενοι, αὐτίκα μὲν καθείργυνται δεσμωτηρίῳ· τῇ δὲ ἐξῆς Περιέτου μηνὸς τήμερός ἔχκαδεκάτῃ, Μαρτίου κατὰ Τρωματίους ἡ πρὸ δεκατεσσάρων Καλανῶν, ἐκ προστάγματος τούτους δὴ αὐτοὺς ἀμάτοις ἀμφὶ τὸν Πάλμηιλον δεδηλωμένοις, τῷ δικαστῇ

(73) *Vulg. ταῦτα ἔχωμεθα. In tribus nostris codicibus Maz., Mel. et Fuk. rectius τῶν ἔχωμεθα, in imperativo. Porro ex hoc loco manifeste colligitur librum hunc *De martyribus Palæstinæ*, verum ac germanum opus esse Eusebii, ab eo conscriptum post libros *De vita Pamphili*, et post *Ecclesiasticam historiam*.*

(74) *Tῶν ἀπὸ Αἴλιας διάκονος.* Ilorum verborum duplex potest afferri sensus. Nam aut Valentem patriam Ἀλιensem fuisse his verbis significatur; aut diaconum fuisse Ἀλιensem Ecclesiam. Posteriorem sensum amplexus est Simeon Metaphrastes. Sic enim scribit: *Erat autem diaconus, etsi esset hujusmodi, Ecclesiae Ἀλιensem.* Similem ambiguitatem notavi supra in lib. v, ubi de sancto Viennensi diacono agitur.

(75) *Τῆς εἰποτε λάθοι Γραφῆς.* Hie locus corruptus est, ut nemo non videt: quem ego sic emendandum esse existimo: ὡς μὴ ἐνδειν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεῦξεως, τὸ ἡς ποτε ἀν λάθοι Γραφῆς οἰασδούν ἀπομνημονεῦσται διεξόδους. Atque hanc lectionem in versione mea sum aecutus. At Christophorus habere prorsus hunc locum ita vertit, *ui si quem locum aliquando citare vellet, perinde expedite illud poterat absque scripto efficere, atque ex scripto legere.* Sed nostra interpretatione cum Simeonis Metaphrastæ interpretatione consentit. Sic enim habet versio

A rium honorum ad quos aspirare poterat despiciētiam; seu denique arctioris et philosophicæ cujusdam vitæ exercitationem. Sed præ cunctis nostræ ætatis hominibus eminuit in eo viro ardentissimum studium sacrarum Litterarum, et in iis rebus quas sibi persicendas proposuerat indefessa laboris assiduitas ac diligentia; ad hæc singularis in proximos cunctosque qui ad ipsum accesserant beneficentia. Hujus viri reliquias virtutes resque præclare gestas quæ prolixiore orationem desiderant, jam pridem nos in peculiari opere quod *De ejus vita conscripsimus*, tribus libris complexi sumus. Si qui igitur harum etiam rerum cognoscendarum cupidine tenentur, eos illuc amandas contenti, impræsentiarum cōptam de martyribus nostris narratiōnem prosequemur. Secundus post, Pamphilum in certamen descendit Valens, Ἀλιεύ urbis diaconus, augusta canitie conspicuus, ipsoque aspectu venerabilis senex, qui divinas Scripturas præ ceteris egregie callebat. Eas enim usque adeo fideli memoria complectebatur, ut nihil omnino interesset an ex codice ipso legeret, an cuiuslibet Scripturæ integras paginas memoriter recitaret. Tertius inter eos claruit Paulus Jamnitarum oppido oriundus, vir in agendo servidus et ardore spiritus plenus: qui ante martyrium candens ferri exustiones perssus, confessionis coronam retulerat. His biennii spatio in carcere 337 detentis occasionem martyrii præbuit Ἀgyptiorum iterum fratrum adventus, qui etiam una cum illis martyrio coronati sunt. Hi Ἀgyptii constitutos in Cilicia confessores, ad usque metalla quæ illic sita sunt, honoris causa erant prosecuti. Cumque in patriam reverterentur, ad ipsas urbēs Cæsareae portas perinde ac priores illi quos supra commemoravi, interrogati a custodibus, viris suopله ingenio barbaris, quinam et unde profecti essent, absque ullis ambagiis rem, ut erat,

B C

Gentiani Herveti apud Lipomanum in mense Februario: *Quinetiam divinarum Scripturarum sciens, ut si quis alius. Eas quidem ita complexus erat memoria, ut a lectione nihil discrepant, quæ memorie mandata ab eo conservabantur sacrosanctorum discipulorum promissiones. Quanquam Herveti interpretatione in eo peccat, quod verbum ἀπομνημονεῦσται veritatem memoria mandare, cuius significet memoriter recitare, ut alibi observavi.*

(76) *Ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται.* Male Christophorus rescripsit. Fecellit hominem prava interpunctio, quæ tum in editione Rob. Stephani, tum in manuscriptis codicibus habetur. Certe in vetustissimo codice Maz., post verbum γίνεται apposita est virgula ad caput litteræ. Quod quidem in eo codice interdum fieri observavi. Sed quis non videt totum hunc locum uno ductu legendum esse absque ulla distinctione, hoc modo: ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου γίνεται Αἰγυπτίων ἄνδρις ἀδελφῶν ἔφοδος. In codice quidem Medicæo post vocem γίνεται nulla adhibetur distinctio. Codex autem Regius posuit illud verbum virgulam tantum habet appositam ad pedes litteræ. Gentiani quoque Herveti versio nostram interpretationem confirmat. Sic enim illo veritatem: *His in carcere duobus annis contritis, martyrii occasio fuit Ἀgyptiorum adventus.*

confessi. Protinus tanquam malesci in ipso facinore deprænensi vinciuntur. Erant hi numero quinque : qui cum ad tyrannum perducti, coram ipso libere locuti essent, continuo trusi sunt in carcerem. Postridie vero, qui dies erat 16 mensis Peritii, hoc est juxta Romanos ante diem xiv Kalendas Martias, una cum Pamphilo et supradictis ejus sociis ex mandato judicii exhibentur. Hic primum quidem *Ægyptiorum* inexpugnabilem constantiam omni tormentorum genere et variis novarum machinarum adinventionibus experiri aggreditur. Ac principem quidem illorum cum ejusmodi cruciatibus antea exercuisse, quisnam esset primum interrogavit. Postquam vero pro nomine proprio propheticum aliquod vocabulum ex eo audivisset (quippe ipsi induta sibi a parentibus nomina, ideo fortasse quod essent idolorum vocabula, abjecerant) : Eliæ igitur, et Ieremiæ atque Isaiae, et Samuelis ac Danielis nomina eos sibi asciscentes audire erat, et genuinum ac germanum Israelem, qui proprie est eorum qui in occulto sunt Judæi, non solum operibus, sed propriis etiam nominibus exhibentes. Hujusmodi, inquam, nomen cum ex martyre audiisset Firmilianus, nec tamen vim ac virtutem nominis intellexisset, post haec quænam ei patria esset interrogavit. Ille a priori vocabulo nullatenus discrepantia loquens, Jerusalem sibi patriam esse respondet, illam scilicet Hierusalem intelligens de qua loquitur Paulus : « Superna autem Hierusalem libera est et metropolis omnium nostrum ¹. » Item alio loco : « Accessistis ad montem Sion, et ad civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem ². » Et hanc quidem martyr intelligebat. Judex vero sensu in terram abjecto ac depresso, quænam illa urbs et ubi gentium esset, sollicite inquirebat. **338** Tormenta deinceps adhibuit, ut veritatem eliceret. Sedenim ille manus post tergum retortas pedesque novis quibusdani machinis luxatos habens, verum se dixisse affirmavit. Interrogatus iterum ac stipe quænam esset illa quæ dicebat civitas, et ubi terrarum sita, eu-

¹ Gal. iv. ² Hebr. xii.

(77) *Toύτοις ἐγγυμάσας τοῖς ἄθλοις.* Verbum ἐγγυμάσας passive hic sumi videtur pro ἐγγυωντείς. Indicat enim Eusebius Firmilianum judicem in hujusmodi judiciis et quæstionibus tritum atque exercitatum fuisse. Sed cum hoc verbum rursus infra sumatur active, hic quoque eodem modo sumi debet. Prolusiones igitur seu ἀθλα vocat Eusebius, verbera et tormenta. Certe Gentianus Heretus verbum ἐγγυμάσας active interpretatus est hoc modo : *Ille autem Ægyptiorum solum periculum fecit ante tormenta, omni ratione eos exercens.*

(78) *Vulg. τῷ ἔρχοντος Ιουδαῖον.* In quatuor nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil., legitur τὸν ἐν χρυπτῷ, quam scripturam secutus esse videtur Christophorus; sic enim vertit : *Et germanum ac verum Dei Israelem qui Judæis erat in occulto, commonstrarere.* Quam tamen interpretationem probare non possum. Quid enim sibi vult *Israel occultus Judæis?* Deinde dixisset Eusebius ἐν χρυπτῷ *Ιουδαῖοις*, non autem *Ιουδαῖον*. Alius igitur sensus sit oportet horum verborum. Alludit procul dubio Eusebius ad locum Pauli in *Epist. ad Romanos* cap. ix, ubi Paulus duo genera facit Judeorum, alios ἐν φωνῇ, alios ἐν χρυπτῷ. Et priores qui-

A προσάγουσιν. «Ος καὶ πρῶτον τῆς τῶν Αἰγυπτίων ἀκαταμαχήτου ἐντάσσεις, παντοῖος βασάνων εἶδεν, μηχανῶν τε ἔξιν τοις καὶ ποικίλων ἐπινοίες πειραν λαμβάνει· τὸν μὲν προήγορον ἀπάντων τοῖς ἐγγυμάσας τοῖς ἀθλοῖς (77, τις εἴτη, πρῶτον ἡρός, εἰτ' ἀντὶ τοῦ χυροῦ ὑδρίας προφητικόν τι ἐπικούρας· τοῦτο δὲ πρὸς αὐτὸν ἐγγίγνετο, ἀντὶ τοῦ πατρόθεν αὐτοῖς ἐπιπεφημισμένων εἰδωλικῶν δυνατῶν τούτοις τὰς προστηρούσις· Ἡλίαν γοῦν καὶ Ἱερεμίαν καὶ Ἡσαΐαν τε καὶ Σαμουὴλ καὶ Δανιὴλ, ἤκουες ἂν αὐτῶν ἐπιγραφμένων, καὶ τὸν ἐν χρυπτῷ Ιουδαῖον (78) γνήσιον τε καὶ εἰλικρινῶς Ἱεραπήλη τοῦ Θεοῦ (79) οὐδένων ἔργος, ἀλλὰ φωναῖς χυρίαις ἐκφερομένας ἐπιδεικνυμένων τοιούτον τι οὖν πρὸς τοῦ μάρτυρος δυνομα ἐπακούεται Φιρμιλιανὸς, οὐ μὴν ἐπιστήσας τῇ τοῦ ἥρματος δινάμει, δευτέρον δὲ τοῖς αὐτοῦ πατρὶς γένοιστο, ἡρότε. Ό δὲ συνῳδὸν τῇ προτέρᾳ δευτέρων ἀφίστη φωνὴ, Ἱερουσαλήμ εἶναι λέγων τὴν ἐντοῦ πατρίδα, ἐκείνη δῆτα νοῶν περὶ τῆς εἰρήται τῷ Παύλῳ· « Ή δὲ ἵνα Ἱερουσαλήμ ἔλευθέρα ἐστί, δῆται ἐστιν μῆτρα τῆς ἡμῶν· καὶ· « Προσελήνθατε Σιών δρει, καὶ πᾶλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίων· » Καὶ ὁ μὲν τούτη ἔνει, ὁ δὲ ἐπὶ χθύνα καὶ χαρακτὴρ διέτασσε τὸν διάνοιαν, δῆται αὐτὴ εἴη καὶ ποι γῆς κειμένη, ἀκριβῶς ἐπιληπταγμόνει, εἶτα καὶ βασάνους ἐπῆγεν, ὡς ἂν τάλαντος διδολογοίη· οὐ δὲ στρεβλούμενος κατόπιν τῶν γειτεῖ, καὶ τοὺν ποδὸν μαγγάνιοις τιστὶ ἔνειντο διασκλάμενος, ἀλλὰς εἰπεῖν ἀπιστρυβίζετο. Είτα πάλιν πολλάκις ἐρωταμένου τίς εἴη καὶ ποι κειμένη δην δῆτη φράζει πάκινοι, μύνων εἶναι τῶν θεοτεκῶν ταύτην ἔλεγε πατρίδα· μὴ γάρ ἐτέροις τῇ τούτοις μόνοις, αὐτῆς μετεῖναι, κεῖται· δὲ πρὸς αὐταῖς ἀνατολαῖς καὶ πρὸς ἀνίσχοντι τῇδε· οὐδὲ πάλιν διὰ τούτων κατὰ τὸν ίδιον νοῦν ἐξιλεύει, μηδαμῶς τῶν ἐν κύκλῳ βασάνοις αὐτὸν αἰκιζομένων ἐπιστροφὴν ποιούμενος, ἀστροκος δὲ ὑπερπερ καὶ ἀσύμματος, οὐδὲ ἐπατεῖν δοκῶν τῶν ἀλγητῶν· οὐδὲ ἀπορούμενος ἐσφάδαζεν, ἔχθραν καὶ Ρωμαῖοις πλεύσαν πάντως που συστήσεισθαι πόλιν Χριστιανοῖς οἰδέμενος· πολύς τε ἦν ταύτην ἀνερευνῶν, καὶ τὴν

dem illos, non esse veros Judæos affirmat, quippe qui corporales tantum legis ceremonias observent; posteriores vero ait esse veros Judeos, qui corde sint circumcisi, non carne. Vide Origenem in capite i Philocalice. Ita certe hunc Eusebii locum accepit Metaphrastes. Sic enim habet ejus versio auctore Gentiano Herveto : *Ut qui Eliam et Jeremiam, Isaiam, Samuelem et Danielem ipsi seipso nominarent; et qui est in occulto Judæum et germanum Israëlitam, non solum factis, sed etiam vocibus propriæ enuntiatis indicarent.* Ex quibus appareat in Graeco exemplari quo usus est Hervetus, scriptum fuisse τὸν ἐν χρυπτῷ Ιουδαῖον. Quæ lectio melior mihi videtur.

(79) *Ιεραπήλη τοῦ Θεοῦ.* Duæ postremæ voces absunt a codice Medicæo, nec habentur in collectione Simeonis Metaphraste, ut ex Herveti interpretatione colliguntur. Sane cum Israel Hebraice idem sit quod videns *Deum*, nihil opus est addere τοῦ Θεοῦ. Ait igitur Eusebius, *Ægyptios illos qui Israëlitarum seu Judæorum nomina sibi indiderant, verum ac germanum Israelem, et illum qui in abscondito est Judæum, tam factis ipsis quam nominibus exhibuisse.*

δηλωθεῖσαν χώραν κατ' ἀνατολὰς ἔξειτάνων. Ως δὲ πλειόν μάστιξι τὸν νεανίαν καταξῆνας παντοῖαις τε τιμωρησάμενος βασάνοις, ἀπαράλλακτον τὴν ἐνστασιν τῶν πρότερον αὐτῷ φημένων ἐγίγνωσκε, τὴν ἐπιθανάτῳ κατ' αὐτοῦ κεφαλίκην ἐκφέρεις ψῆφον. Τοσαύτην μὲν οὖν τὰ κατὰ τούτον δραματουργίαν εἰδῆχει. Καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ τοῖς παραπλήσιοις ἄλλοις ἐγγυμάσας, τὸν δημοιον ἀπαλλάττει τρόπον. Εἰτ' ἀποκαμών, διαγνούντες τε εἰς μάτην τιμωρεῖσθαι τοὺς ἄνδρας, ἐπιθυμίας χόρον λαβόν (80), ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον μέτεισιν, ἀναδίδαχθεῖς τε ὡς ήδη καὶ πρότερον διὰ βασάνων ἀμετάθετον ἐνεδεῖξαντο τὴν ὑπὲρ τῆς πίστεως προθυμίαν, ἀνερωτήσας εἰς ἄρα εἰσέτι καὶ νῦν πειθαρχοῖς, δεξάμενός τε αὐτὸν μόνον παρ' ἐνδεῖξαντο τὴν τελευταίαν αὐτῶν τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον ὁμολογίας φωνὴν, τὴν αὐτὴν τοῖς προτέροις ἐπάγει τιμωρίαν. Τούτων ἐπὶ πέρας ἀχθέντων, μειράκιον τῆς οἰκετικῆς ὑπάρχον τοῦ Παμφίλου θεραπείας (81), οἷα γνησίζ ἀνατροφῇ καὶ παιδεῖσι τοῦ τηλικούτου συνησημένον ἄνδρος, ὡς ἔγνω τὴν κατὰ τοῦ δεσπότου ψῆφον, ἀπὸ μέσης τῆς πλατύνος ἀναβοᾷ, γῇ τὰ σώματα παραδοθῆναι ἀξιῶν. 'Ο δ' οὐκ ἀνθρωπος, ἀλλὰ θῆρ καὶ εἴ τι θηρὸς ἀγριώτερον, μήτε τῷ τῆς ἥλικιας ἀπονέμας νέῳ συγγρύμην, αὐτὸν μόνον ὡς ἔρωτῆς διμολογοῦντα Χριστιανὸν ἔμαθεν, ὁσπερ ὑπό τινος τρωθεὶς βέλους, οἰδήστες τὸν θυμὸν, ὅλη δυνάμεις τοῖς βασανισταῖς χρῆσθαι κατ' αὐτοῦ προστάτεις. Ή; δὲ ἐπικελευομένου θύειν ἀνανεύοντα αὐτὸν ἐώρα, οὐκέτο ὡς σάρκας ἀνθρώπου, ἀλλ' ἡ λίθιος ἢ ἔντλα, ἢ τι τῶν ἄλλων ἀψύχων, ἀχρις αὐτῶν ὀστέων καὶ τῶν ἐν βάθει καὶ ἐν μυχοῖς σπλάγχνων παραμόνως καταξινεύθαι κελεύει. Εἰς μακρὸν δὲ τούτου γινομένου, μάτην ἐγχειρεῖν διέγνων, ἀφώνον καὶ ἀνεπαισθῆτον, μικρῷ δὲ δεῖν καὶ πάντη ἀψύχου τοῦ σώματος αὐτῷ ταῖς βασάνοις κατατριβομένου. Παράμονον δὲ τὸ ἀνηλεῖξ καὶ ἀπάνθρωπον κεκτημένος, εὐθὺς ὡς εἶχε μακρῷ πυρὶ παραδοθῆναι (82) αὐτὸν ἀποφανεῖται. Καὶ οὗτος μὲν, πρὸ τῆς τοῦ κατὰ σάρκα δεσπότου τελειώσεως, ὑστατός ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρελόνων, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν προσύλαβεν, ἔτι διαμελάντων τῶν περὶ τοὺς προτέρους ἐσπουδαχθῶν. Ἔν-

rum duntaxat qui veri Dei cultores essent hanc esse patriam respondit. Neque enim aliis præterquam istis hujus civitatis jus competere: ipsam porro ad Orientem et juxta ipsum exsurgentis solis cubile possum esse. Et martyr quidem rursus in hunc modum juxta sensum suum philosophabatur, nullatenus intentus iis qui tormentis ipsum undique excrucibant. Sed tanquam carnis expers et corporis, ne minimo quidem dolorum sensu affici videbatur. Judex vero dubius atque anceps animo testubat, ratu Christianos urbem aliquam emulam atque infensam Romanis alicubi condituros esse. Proinde inultum laborabat ut eam perverstigaret, et Orientis regionem quam martyr dixerat indagaret. Verum ubi fortissimum virum post flagrorum verbera quibus eum laniaverat, et post cuiusquemodi tormentorum cruciatus, stabilem atque immotum in iisdem quæ prius dixerat perseverare intellexit, capitali eum sententia damnavit. Et res quidem hujusce martyris, hunc veluti cujusdam tragœdiæ actum atque exitum habuerunt. Reliquos deinde cum haud dissimilibus prolusionibus exercuisset, pari quoque genere mortis extinxit. Fessus deinde, frustraque eos homines excruciarī ab se cernens; cum cupiditatis suæ satietas ipsum cœpisset, ad Pamphilum ejusque socios transit. Et quoniam compertum habebat, eos pro fidei suæ defensione alacritatem nulla vi tormentorum expugnabilem jam antea ostendisse, interrogavit illos utrum vel nunc tandem præceptis imperialibus parere vellent. Cumque nihil aliud a singulis elicere potuisset præter ultimam illam quæ in martyrio sit confessionem, eodem cum superioribus supplicio eos affecit. His ita gestis, adolescens quidam ex familia Pamphili, utpote in convictu ac disciplina tanti viri liberaliter educatus, simul atque sententiam in dominum suum latam esse cognovit, e medio turbæ exclamans, ut mortuorum cadavera sepulture saltem traducerentur postulavit. At judex, non hominis sed belluae potius, aut si quid etiam bellua tetrius est, dignus nomine 339 nullam ætati veniam impertiens, postquam

(80) Έπιθυμίας κέρος λαεών. Intelligere videtur eam qua flagraba Firmilianus cupiditatem, noscendi ex martyribus Αἴγυπτοις, ubinam esset illa Jerusalem quam sibi patriam esse dicebant. Ex quo, ut id obliter moneant, satis appareat id quod in superioribus libris observavi, Jerusalem tunc in terris nullam fuisse. Alioquin non tantopere astuisset Firmilianus, qui præses erat Palestinae, ut Hierosolymæ situm ex martyribus illis cognosceret. Vox tamen ἐπιθυμίας nescio an hoc sensu sumi possit quem dixi. Certe hic locus obscurus est, ac, ni fallor, mendosus. Proinde Simeon Metaphrastes eum hæc ex Eusebio describeret, voces istas consulto prætermisit.

(81) Μετράκιον τῆς οἰκετικῆς... τοῦ Παμφίλου θεραπείας. Hoc loco quædam addit Simeon Metaphrastes, quæ hic merentur ascribi: Nondum autem dictum universum absolverat, et aliunde exclamat quidam adolescens ex familia Pamphili; et ex media turba accedens in medium eorum qui circumciscebant judicium, alta roce corpora eorum petuit

D sepulturæ mandari. Is autem erat B. Porphyrius, Pamphili vernula, nondum totos octodecim annos natus; recte scribendi scientia peritus; modestia vero morum has laudes celans, ut qui a tali viro fuisset institutus.

(82) Μαχρῷ πυρὶ παραδοθῆται. Christopherus legisse videtur μαθαίνει. Sic enim verit: Confestim igni pedetentum exardescente et remisso comburi decernit. Heretus quoque ita interpretatus est: Pronuntiat sententiam ut tradatur molli et lento igni. Idque confirmant sequentia Eusebii verba. Ait enim Porphyriam palo affixum fuisse, et prout ab ipso rogum in circuitu accensum esse; ut scilicet martyr lento igne consumeretur. Idem legitur in Passione Plonii et aliorum martyrum. Eodem sensu μαχρὸν πῦρ iterum usurpat Eusebius infra ubi de Juliano. Porro notandum est, tam Porphyrium quam Julianum catechumenos fuisse. Docet id Metaphrastes his verbis: Duo quidem qui erant inter eos catechumeni, consummati sunt baptismo ignis.

interrogatum juvenem Christianum esse ex ipsis A A δὲ ξρα τὸν Πορφύριον ἰδεῖν, ἵεροντον διαθέσει πάμμαχον νενικήσθως, κεκονισμένον μὲν τὸ σῶμα, φαδρὸν δὲ τὸ πρόσωπον, θαρσαλέων φρονήματι καὶ γαύρῳ μετὰ τοσαῦτα τὴν ἐπὶ θανάτῳ βαδίζοντα, καὶ θεὸν Πνεύματος ὡς ἀληθῶς ἐμπλεων, αὐτοῦ τε φιλοσόφῳ σχῆματι μόνῳ τῷ περὶ αὐτὸν ἀναβολαὶ ἔξαρτους τρόπον τημπιεσμένον, νηφαλέῳ τε λογισμῷ περὶ ὃν ἐδούλετο τοῖς γνωρίμοις ἐντελλόμενογν καὶ διαγένονται, ἐπὶ αὐτῷ τε ἱκρῷ τὸ πρόσωπον ἔτι φαῖδρὸν διεπιροῦντα, ἀλλὰ καὶ ἀγθείστης ἔξω ἀπὸ μακροῦ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν τῆς πυρᾶς, ἐνθένδες κάκεῖν ἀφρατάζοντα τῷ στόματι τὴν φλόγα, γενναιότατάπεικ ἐσχάτην ἀναπνοήν ἑγκαρπεροῦντα τῇ σιωπῇ, μετὰ μίαν γε ἥν (83) ἀμα καθαψαμένης αὐτοῦ τῆς φλογὸς ἀπέβρηξε φωνὴν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἱησοῦν βοηθὸν ἐπιβοῶμενος. Τοιοῦτος καὶ ὁ Πορφύριος ἀθλος. Τῇ δὲ κατ' αὐτὸν τελειώσεως ἀγγελος τῷ Παμφλῷ γεννημένος Σέλευκος, τῶν ἀπὸ στρατείας τις ὁμολογητής, οἰ τηλικαύτης ἀγγελίας διάκονος, τοῦ σὺν αὐτοῖς παραχρῆμα κλήρου κατακιοῦται. Λύτικα γάρ τοι αἰτή διαγγελλαντα τὸ τοῦ Πορφύριον τέλος, τῶν τε μαρτύρων ἔνα δή τινα φιλήματι προσειπόντα, ἐπιλαβόμενος στρατιώτας τινες, ἀγουσιν ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα. Οὐ δὲ ὥσπερ ἐπισπέρχων αὐτὸν τῷ προτέρῳ συναπόδημον τῆς εἰς οὐρανοὺς γενέσθαι πορείας, αύτίκα κεφαλῆν τιμωρίᾳ κολασθῆναι προστάτει. Οὗτος δὲ ήν μὲν ἀπὸ τοῦ Καππαδοκῶν γῆς, τῆς δὲ ἐν στρατείας ἐπιλέκτου νεολαίας, καὶ τῶν ἐν Ψωμαῖκοῖς ἀξιώμασιν οὐ μικρῆς τιμῆς ἐπειλημμένος, τῇλικί τε γάρ καὶ δύομη σώματος, μεγέθει τε καὶ ίσχύι, παρὰ πλεῖστον ὅσον τοῦς C C συστρατιώτας ἐπλεονέκτει, ὡς καὶ τὴν πρόσωπον αὐτῷ περιβόρτον τοῖς πᾶσιν εἶναι, καὶ τὸ πάντες ἀξιάγαστον, μεγέθους ἔνεκα καὶ εύμορφίας. Καταρχῇ μὲν οὖν τοῦ διωγμοῦ, διὰ μαστίγων ὑπομονῆς τοῖς κατὰ τὴν ὁμολογίαν διαπρέψας ἄρτων, μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπωλαγήν, ζηλωτὴν ἐπιτίκατασθασ τῶν τῆς θεοσεβείας ἀσκητῶν (84), ὀφρανῶν ἐρήμων καὶ χηρῶν ἀπεριστάτων (85), τῶν τε ἐν πενταὶς καὶ ἀσθενεῖαις ἀπερίμημένων ἐπίσκοπος ὥσπερ καὶ ἐπίκουρος, πατρὸς καὶ κηδεμόνος δίκην ἀναπέφανται, θύεν δή εἰκότας πρὸς τοῦ τοῖς τοιαύτῃς (86) μᾶλλον τῶν διὰ καπνοῦ καὶ αἴματος θυσίων χαίροντος Θεοῦ τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον παραδέξου κλήσεως τῇσιώθη. Δέκατος οὗτος ἀθλητής ἐπὶ τοῖς δεδηλωμένοις, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ τετελείωτο τέμπρῳ, καθ' ἥν, ὡς έσικε, μεγίστης τῷ Παμφλῷ

(83) Vulg. μετὰ μιλαὶ τε ἥρ., etc. Scribendum est μετὰ μιλαὶ γε. Quia emendatione nihil certius.

(84) Τῷρ τῆς θεοσεβείας ἀσκητῷ. Male Christopheronus monachos intellexit. Nequis enim iunc temporis ulli adhuc erant monachi; aut si qui erant, longe ab illis distabant ascetae. Nam monachi, ut nomen ipsum indicat, solitudinem sectabantur. Ascetae vero in mediis versabantur urbibus. Quicunque igitur ex Evangelii præceptis severiorum vitam instituerant, et cuncta propter Deum reliquerant, ascetae dicebantur. Sic Petrus quidam asceta, et virgo ascetria nominatur supra in hoc Eusebii libro. Quos si quis monachos nominare vellet, is procul dubio falleretur. Certe Hieronymus diserte testatur, nullum in Palastina monachum fuisse ante Hilarionem. Atqui Petrus ille

asceta diu ante Hilarionem vixit in Palæstina.

(85) Χηρῶν ἀπεριστάτων. Eadem voce utitur Eusebius in lib. x, cap. 4, et in lib. i *De vita Constantini*, cap. 36. Sic etiam Joannes Chrysostomus *homilia 21 in Actus apostolorum*, pag. 202, dicit περιστῆσον χήρας, id est, opitulare viduis.

(86) Vulg. πρὸς τούτοις τοιοῖσδε. Non dubito quin scribendum sit distinctis vocibus πρὸς τοῦ τοιοῦσδε, etc. Quid enim apertius his verbis: Πρὸς τοῦ τοιοῦσδε χαίροντος Θεοῦ, τῆς μαρτύριου κλήσεως τῇσιώθη. Id tamen non vidit Christopheronus. Ita certe legisse Simeonem Metaphrastem, ex versione Herveti colligitur: *Quamobrem merito Deo his magis lætante quam quæ per funum ei sanguinem sunt sacrificiis, dignus fuit habitus consummatione quæ fit per martyrium.*

μαρτυρίῳ ἐπαξίως τοῦ ἀνδρὸς διανοιχθείσης πώ- λης, εὐμαρής δὲ αὐτῷ καὶ ἑτέροις ἡ πάροδος τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσόδου γεγένηται. Κατ' ἔχνη δῆτα τῷ Σελεύκῳ (87) Θεόδουλος σεμνός τις καὶ θεοεδής πρεσβύτης, τῆς ἡγεμονικῆς τυγχάνων οἰκετίας, τετιμημένος τε παρὰ τῷ Φιρμιλιανῷ πλέον τῶν κατὰ τὸν οἶκον ἀπάντων, τοῦτο μὲν τῆς ἡλικίας ἔνεκεν, καὶ τῷ τριγενεῖας πατέρᾳ καθεστάναι, τοῦτο δὲ δι' ἣν ἔσωζε περὶ αὐτὸν εὔνοιαν καὶ πιστοτάτην συνειδῆσιν, τὸ παραπλήσιον τῷ Σελεύκῳ διαπραξάμενος, προσαχθεὶς τῷ δεσπότῃ καὶ μᾶλλον αὐτὸν τῶν πρότερον ὄξύνας, ταῦτὸ τοῦ σωτηρίου μαρτύριον πάθους σταυρῷ παραδοθεὶς κατεδέξατο. Ἐπὶ τούτοις ἐνδεῖται λείποντος, διὸ τὸν δωδέκατον ἀποπλήσιον τοῖς δηλουμένοις μάρτυσιν ἀριθμὸν, Ἰουλιανὸς παρῆν τοῦτον ἀποπληρώσαν· ἐξ ἀποδημίας γέ τοι ἀφικόμενος αὐτίκα, καὶ μηδὲ εἰσανθάλων πω τῇ πολεῖ, εὐθὺς ὡς εἰχεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ μαθῶν καὶ ὅρμησας ἐπὶ τὴν μαρτύρων θέαν, ὡς ἐπὶ τῆς χαμαὶ τὰ τῶν ἄγιων εἰδὲ σκηνώματα, χαρᾶς ἐμπλεως τε γεγονός, ἐκάστιψι περιπλακεῖς, τοὺς πάντας ἀσπάζετο. Τοῦτο πιοιῦντα συλλαβόντες αὖθις οἱ τῶν φύνων διάκονοι, προσάγουσι τῷ Φιρμιλιανῷ. Ἀκόλουθα δ' αὐτῷ ἐπιτελῶν, μακρῷ καὶ τοῦτον πυρὶ παραδίδωσιν. Οὗτῳ δῆτα καὶ Ἰουλιανὸς σκιρτῶν καὶ ὑπερβαλλόμενος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ τῷ τηλικούτῳν αὐτὸν ἀξιώσαντι Κυρίῳ ὑπερευχαριστῶν, τοῦ τῶν μαρτύρων κατηξιώθη στεφάνου. Ἡν δὲ οὔτε τὸ μὲν κατὰ σάρκα γένος Καππαδοχῶν, τὸν δὲ τρόπον εὐλαβέστατος καὶ πιστότατος καὶ γηνησιώτατος, σπουδαῖός τε τὰ ἄλλα πάντα, καὶ πνέων αὐτοῦ ἄγιου Πνεύματος. Τοιοῦτον τῆς συνοδίας τὸ στήφος τῶν ἄμα Παμφίλῳ συνεισελ-. Θεῖν ἐπὶ τὸ μαρτύριον ἀξιωθέντων. Τούτων ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας τοσαύτας τε νύκτας, ἐκ προστάξεως τοῦ δυστεθοῦς ἥγουμένου, τὰ Ιερὰ καὶ ὄντως ἄγια σώματα εἰς βορὸν τοῖς σαρκοδόροις ἐτηρεῖτο. Ὡς δ' οὐδὲν αὐτοῖς παραδόξως, οὐ θηρίον, οὐ πτηνόν, οὐ κύνων προσεπέλαξεν, αὖθις ἐξ οἰκονομίας τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἀβλαβῆ ληφθέντα, τῆς τε προστηκούστης κηδείας λαχόντα, τῇ συνήθει παρεδόθη ταφῇ. Ἔτι δὲ τῆς κατὰ τούτους κινήσεως ἀνὰ στόμα τοῖς πᾶσι λαλουμένης, Ἀδριανὸς καὶ Εὐδούλος, ἀπὸ Μαγγαναίας ὅπτων καλουμένης χώρας ὡς τοὺς λοιποὺς ὀμοιλογητὰς εἰς τὴν Καισάρειαν ἀφικόμενοι, πρὸς τὴν πύλην καὶ αὐτοὶ δι' ἣν ἐληλύθασιν ἀνεκρίνοντο αἰτιαν. εἰτα ὀμοιογήσαντες τὰληθὲς, τῷ Φιρμιλιανῷ προσάγονται. Οὐ δέ ὡς εἶχε, πάλιν μηδὲν ὑπερβάλλομενος, μετὰ πλείστας βασάνους δὲς κατὰ τῶν πλευρῶν αὐτοῖς ἐπιτέθεικε, θηρίων αὐτοὺς βορᾷ κατακρίνει. Δυεῖν δὴ οὖν μεταξὺ διελθουσῶν ἡμερῶν, δὲ μὲν Ἀδριανὸς Δύστρου πέμπτη μηνὸς, πρὸ τριῶν Νύννων Μαρτίων, γενεθλίων τῆς κατὰ Καισαρέων νομιζομένης τύχης (88) ἡμέρᾳ, λέοντι παραβληθεὶς, καὶ μετὰ τοῦ-

A luisset, ut Porphyrio ad cœlum tendenti se itineris comitem adjungeret, statim illum capitali supplicio plecti jussit. Hic ex Cappadocia oriundus, inter lectos Romanæ militiæ juvenes non mediocrem honoris gradum erat adeptus. Nam cum ætatis flore, tum proceritate corporis ac robore cæteros commilitones longe anteibat, adeo ut forma ipsius crebris hominum sermonibus celebraretur, et totius corporis species tum ob proceritatem, tum ob venustatem admirationi esset. Ac sub initia quidem persecutionis, flagrorum verbora perpassus in confessionis stadio inclaruerat. Post depositam vero militiam, æmulatus eos qui divinæ pietatis studiis atque exercitationibus se totos dediderunt, pupillis ac viduis omni ope ac patrocinio destitutis, egenis B quoque et infirmis, instar patris cuiusdam aut curatoris, inspectorem se atque adjutorem exhibuit. Unde ab eo qui hujusmodi operibus magis quam victimarum nidore et sanguine delectatur, admirabilem martyrii vocationem promeruit. Porro decimus hic athleta, post omnes supra memoratos eo ipso interfectus est die, quo maxima cœli porta Pamphili martyrio, ut credi par est, reserata, facilis tum ipsi Pamphilo, tum ejus sociis in regnum cœlorum aditus patere videbatur. Post hæc Theodulus quidam, gravis et religiosus senex, unus ex præsidis familia, et ab ipso Firmiliano præ cunctis domesticis honoratus, partim ob senectutem, et quod tertius jam stirpis nepotes haberet, partim ob sinceram fidem et benevolentiam quam ipsi perpetuo præstiterat, cum iisdem vestigiis insistens, idem ac Seleucus gessisset, deductus ad dominum, magis ipsum quam cuncti superiorcs exacerbavit. Statimque in crucem actus, eodem qno Servator noster martyrio defunctus est. Cum unus adhuc deesset qui in supradictis martyribus duodecimi numerum impletret, adiuit post omnes Julianus eum numerum expleturus. Qui cum peregre advenisset, neandum ad locum ipsum accessisset, simul atque de martyrum cæde audivit, statim ut erat, de via concito cursu ad id spectaculum contendit. Cumque sanctorum cævera humili jacentia vidisset, 341 gaudio diffusus, singulos complexus honorifice salutavit. Quo in facinore comprehensus a militibus qui cædium ministri erant, perducitur ad Firmilianum. Qui a solita crudelitate nequaquam desciscens, ingenti rogo eum comburi præcepit. In hunc modum Julianus, gestiens ac præ letitia exsiliens, et clara voce Domino qui tanto honore ipsum assecisset gratias agens, martyrii coronam adeptus est. Erat hic Julianus patria quidem Cappadox, moribus vero religiosissimus, et fidei sinceritate atque integritate conspicuus. Idem in omnibus rebus gnarus ac stre-

D erant exstructa, quæ τυχεῖα vocabantur. Sic Tycheum Gaza memorat Marcus in *Vita Porphyrii*. E. Tycheum Alexandriae, cuius sit mentio in Codice Tneodosii, et apud Libanum in descriptionibus quas nuper edidit doctissimus vir Leo Allatius. Templum quoque genii Antiochenium nominatur a Juliano in *Misopogone*, cuius locum supra citavi, et ab

(87) Vulg. κατ' ἔχνη δὲ ταῦτα τῷ Σελεύκῳ. Sic ex codice Regio edidit Stephanus. Sed longe rectior est scriptura codd. Maz. et Fuk. κατ' ἔχνη δῆτα τῷ Σελεύκῳ, etc. In Med. quidem exemplari legitur κατ' ἔχνη δῆτα.

(88) Τῆς κατὰ Καισαρέων... τύχης. Singulæ oīum urbes suos genios habebant, quibus tempa-

nous, ipsoque sancti Spiritus numine erat plenus. **A** τον ξίφει κατασφραγές ἐτελειώθη, δὲ Εὔβουλος μὲν ἑτέρων μέσην, Νέωνταις αὐταῖς Μαρτιαῖς ἡ γένος ἀν ἔδρμη Δύστρου, πολλὰ λιπαρήσαντος αὐτῶν δικαστοῦ, ὡς ἀν θύσας τῆς νομιζομένης παρ' αὐτῶν ἐλευθερίας τύχη, τῆς προσοχάρου ζωῆς τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας εὐκλεῖ προτιμήσας θάνατον, μετὰ τοὺς βηρας δύοις τῷ προτέρῳ θύμα γενόμενος, ὄστατος τὰς ἐπὶ τῆς Καισαρείας μαρτύρων τοὺς ἀθλους ἐπεσφράγιστο. Μηνημονεύσας δὲ ἔτι δέξιον ἐνταῦθα τοῦ λόγου ὡς δρά εἰς μαρχὴν τῆς οὐρανίου προνοίας τοὺς διαστήσεις δρχοντας αὐτοῖς τυράννοις μετελθούσες. Οὐ γάρ τὰ τοσάντα κατὰ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων περινήσας, αὐτὸς δὴ Φιρμιλιανὸς, μετὰ τῶν ἀλλων ἐπιτητην ὑπομείνας τιμωρίαν, ξίφει τὴν ζωήν κατατέψει. Καὶ τὰ μὲν κατὰ Καισαρείαν ἐφ' ὅλοις τοῖς τῷ διωγμῷ χρόνοις ἐπιτελεσθέντα μαρτύρια τοαῦτα.

Cum autem motus ac furor præsidis adversus supradictos martyres adhuc in ore omnium versaretur, Adrianus et Eubulus ex regione Manganæa Cæsaream ad reliquos confessores profecti, in ipso civitatis introitu perinde ac cæteri interrogati sunt, cuius rei gratia era, Firmiliano exhibentur. Qui rursus ita ut erat, nulla dilatione usus, post crebra ungularum verbera quibus latera eorum sulcaverat, eos ad bestias damnavit. Biduo igitur interjecto, Adrianus quidem quinto die mensis Dystri, id est, ante diem tertium Nonas Martias, quo die natalis genii publici, ut genies existimant, apud Cæsaream celebratur, leoni objectus: ac deinde gladio transfixus martyrium consummavit. Eubulus vero perendie, ipsis Nonis Martiis, quod est septimo die mensis Dystri, cum judex enixe ipsum rogasset, ut, oblato diis sacrificio, libertatem, prout ipsi existimant, consequeretur, gloriosam mortem pro pietate toleratam huic adducere vitæ anteponens, post bestias non secus ac prior jugulatus, Cæsariensem martyrum certamina ultimus obsignavit. Operæ pretium quoque 342 fuerit hoc loco commemorare, quemadmodum divini Numinis providentia impios illos præsides simul cum ipsis tyrannis ultra est. Etenim Firmilianus qui martyribus Christi adeo contumeliose insultaveral, cum aliis extremo suppicio addictus, capite truncatus est. Et hæc quidem sunt martyria que in urbe Cæsarea toto persecutionis tempore perpetrata sunt.

CAPUT XII.

De Ecclesiarum præsidibus.

Jam vero quæ hoc temporis spatio et posthæc circa Ecclesiarum præsides gesta sint; quemadmodum ex pastoribus rationalis Christi gregis quem non rite ac legitime gubernaverant; eos curatores camelorum, animalis bruti et suapte natura tortuosi, divina justitia, utpote tali officio dignos constitui permiserit; et ad alendos imperatoris

B "Οσα δὲ ἐπὶ τούτοις κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνῳ (87) ἐπιτελεσθῆναι συμβέβηκε κατὰ τοὺς τοῦ Ἐρυθροῦ προστεταῖς (90), ὡς ἀντὶ ποιμένων τῶν λιγκῶν τοῦ Χριστοῦ προθέτων ὃν οὐκ ἐνθέσμως προστηταν, καμήλων ἀλόγου καὶ τῇ τοῦ σώματος φύσει σκολιωτάτου ζώου φροντιστὰς (91) αὐτοῖς, οὐποτε τούτων ἀξίους ἡ θεία κατακρίνασσα δική προστεταῖς,

Amm. Marcellino. Sed et Cæsareæ in Cappadocia genius sunn templum habuit, de quo Gregor. Naz. in *Invectiva i in Julianum*, pag. 91, et in orat. 19, pag. 509. Quibus in locis interpretes fortunam vertunt constanti errore. Atqui, ut cæteros taceam, Charisius ipsos docere poterat, τὴν τύχην genium esse.

(89) "Οὐαὶ δὲ ἐπὶ τούτοις κατὰ τὸν ἐποχὴν χρόνον. Ille verba satis obscura sunt. Christophorus quidem de persecutionis tempore ea intellexit, cui non accedo. Loquitur enim Eusebius de his quæ acciderunt cum iam persecutionis furor paulatim reselisset. Igitur ἐπὶ τούτοις idem valet ac postea, ut loqui solet Eusebius tum alibi passim, tum intra in hoc capite, cum dicit, τάξει ἐπὶ τούτοις φιλαργίας. Verba autem illa quæ sequuntur κατὰ τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, designant totum illud tempus quod interiectum est ab initio persecutionis, usque ad ejus annum septimum, ut in capite sequenti docet Eusebius. Scribo igitur ἐπὶ τούτοις, κατὰ τε τὸν ἐν μέσῳ χρόνον, etc.

(90) Vulg. κατὰ τε τὸν τὸν Ἐκκλησιῶν προστεταῖς. Delenda est particula τε, quæ non hoc loco,

sed superiore linea collocanda est, ut jam dixi. Mallem etiam scribere, περὶ τοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν προστεταῖς. Id enim mihi videtur eleganter: οσα ἐπιτελεσθῆναι συμβέβηκε περὶ τούς, etc. Id est ad verbum, quia fieri contigit adversus episcopos.

(91) Καμήλων... προστεταῖς. Fuit hæc pœna apud Romanos, ut homines ingenui ad pascendos imperatoris equos aut camelos et ad alia hujusmodi personalia munera condemnarentur. Sic Metaphrastes in *Actis martyrum Indis et Domiæ: Ministerium camelorum qui erant in regione Claudiopolitana ei tradi imperavit, ei detrahens dignitatem praefectorum.* Hoc autem munus dicebatur camelasta, atque inter personalia munera recensetur in *Pandectis*, titulo *De munib[us] et honorib[us]*. Quanquam in eo titulo non de camelis imperialibus sermo est, sed de camelis minuscujusque civitatis, qui ad convivenda ligna aliaque onera inserviebant, ut patet ex lege 18, in dicto titulo. Eusebius vero hoc loco agit de camelis et equis imperialibus, ad quos pascendos episcopi quidam sunt dannati. Multum autem differt inter hæc duo ministeria. Nam prius quidem illud, munus erat civile, ad quod decuriones

Ἅπως τε βασιλικῶν ἐππων ἑνόχους παραστάσει κατέδικασεν, δσα τε τῶν ιερῶν σκευῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἔνεκα κειμηλίων οἱ αὐτοὶ πρὸς τῶν κατὰ καιροὺς βασιλικῶν ἐπιτρόπων τε καὶ ἀρχόντων ἐν ὕδρεσι καὶ ἀτιμίαις καὶ βασάνοις ἀνηντλήκασι, τάς τε ἐπὶ τούτοις τῶν πολλῶν φιλαρχίας, ἀκρίτους τε καὶ ἐκθέτους χειροτονίας, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ὅμολογηταὶς σχίσματα (92), δσα τε οἱ νέοι στασιώδεις κατὰ τῶν τῆς Ἐκκλησίας λειψάνων διὰ σπουδῆς ἐμπηχανήσαντο, καὶνότερα καίνοις ἐπινεωτερίζοντες, καὶ ἀφειδῆς ταῖς τοῦ διωγμοῦ συμφοραῖς ἐπεντρίβοντες, καὶ κακὰ κακοῖς ἐπιτειχίζοντες, ταῦτα πάντα παρήσειν μοι δοκῶ, ἀνοίκειον ἐμαυτῷ κρίνας, παραιτουμένῳ τε καὶ ἀποφεύγοντι, ὡς δ' οὖν καὶ ἀρχόμενῳ μοι εἴρηται (93), τὴν περὶ τούτων διήγησιν, ἀλλὰ γάρ δσα σεμνὰ καὶ εὐφημα κατὰ τὸν ιερὸν λόγον· καὶ εἰ τις ὁρετὴ καὶ ἐπαινος, ταῦτα λέγειν τε καὶ γράφειν καὶ πισταῖς ἀκοῖς παρέχεσθαι οἰκείστατον τῆς οὐρανοῦ (94) τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ιστορίᾳ· καὶ τῇ μετὰ ταύτην οὐρανόθεν ἡμῖν ἐπιφανεῖσῃ εἰρήνη κασμήσειν μοι δοκῶ τοῦ παντὸς λόγου τὴν περιγραφήν.

martyribus et pace post hanc cælitus nobis affulsiit, exornem.

CAPUT XIII.

De Silvano et Joanne aliisque undequadrageinta martyribus.

"Εεδομον ἔτος τοῦ καθ' ἡμῶν ἀγῶνος ἡνύετο, καὶ τῶς τρέμα τῶν καθ' ἡμᾶς ἡσυχῇ τὸ ἀπερίεργον εἰληφόντων, εἰς δγδούν τε διαγενομένων ἔτος, ἀμφὶ τὰ ἐν Παλαιστίνῃ χαλκοῦ μετάλλων οὐκ διλγῆς ὅμολογητῶν συγκεκροτημένης πληθύος, πολλῇ τε τῇ παρθέσιᾳ χρωμένων, ὡς καὶ οἶκους εἰς ἐκκλησίας δείμασθαι, δ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων δεινός τις ὁν καὶ πονηρὸς, καὶ οἰον αὐτὸν τὰ κατὰ τῶν μαρτύρων δρασθέντα συνέστησεν, ἐπιδημήσας αὐτόθι καὶ τὴν τῶν ἐκεῖσε διαγωγὴν πυθόμενος, βασιλεὺς κοινοῦται, δσα δοκεῖν (95), εἰς διαδολὴν καταγράφων. Εἰτ' ἐπιστάξ δ τοῖς μετάλλοις ἐπιτεταγμένος, ὡς ἀν ἐκ βασιλικοῦ νεύματος διελὼν τὴν τῶν ὅμολογητῶν πληθύν, τοῖς μὲν Κύπρον, τοῖς δὲ τὸν Λίβανον οἰκεῖν ἔνειμεν, ἀλλούς τε ἀλλαῖς κατὰ Παλαιστίνην χώραις κατασπείρας, τοὺς πάντας διαφέροις πονεῖσθαι τισιν ἔργοις ἐπικελεύεται. Είτα τέσσαρας τοὺς μάλιστα δοκοῦντας αὐτῶν κορυφαῖους ἐπιλεξάμενος, ἐπὶ τὸν ἐφεστῶτα

ex alibi ordine vocabantur, ut dicitur in legē citata. Posterius vero illud, servitus quædam fuit ρωμαῖοι, ad quām noxiū damnabuntur, ut ex Eusebii ac Metaphrasiae testimonio colligimus. Erant porro hi camelarii sūb cura ac dispositione comitis rerum privatularum, qui subjectos potestati sua habebat præpositos gregum et stabulorum, ut legitur in *Nocitia imperii Romanorum*. Vide *Acta Marcelli papæ*.

(92) *Tὰ ἐρ αὐτοῖς ὅμολογηταὶς σχίσματα.* Intelligit schisma Meletii Lycopolitani aduersus Petrum Alexandriæ episcopum, de quo vide Athanasium et Epiphanius. Intelligit etiam schisma Donati in Africa aduersus Cæcilianum episcopum.

(93) *Ὦς δ' οὐν καὶ ἀρχομένῳ μοι εἴρηται.* Scriptum est procul dubio ὡς γοῦν. Porro locus

A equos amandaverit : quas preterea injurias et contumelias, quantos denique cruciatus a procuratoriis principis et provinciarum rectoribus quotquot per illa fuerunt tempora pro sacrī vasis et thesauris Ecclesia perpessi sint : adhac ambitionem plurimorum, et temerarias atque illegitimas ordinaciones, et inter ipsos confessores discidia, et quæcunque juniores illi turbarum concitatores adversus Ecclesiæ reliquias pertinaciter moliti sunt, novas res subinde alias post alias excogitantes, et in mediis persecutionis calamitatibus inclemens insultantes, et mala malis cumulantibus ; hæc, inquam, omnia omittenda esse duco. Est enim meo quidem judicio aliena ab instituto nostro hujusmodi rerum commemoration, a qua etiam abhorrente me in ipso hujus sermonis exordio sum professus. Cum igitur proposito nostro maxime congruat, ea dicere ac scribere et fideliū auribus commendare quæ in religione nostra gravia atque honesta sunt, et quæcunque ad laudem et gloriam pertinent, rectius facturus esse mihi videor, si extremam partem hujus libri præclaris admirabilium martyrum fac-

B

—
C
343 Septimus jam persecutionis annus ad exitum vergebatur, et res nostræ sensim sine sensu calumniantium molestia liberata, ad octavum usque annum processerant. Cumque in metallis æris apud Palæstinam maxima cōfessorum multitudo in unum congregata, incredibili libertate frueretur, adeo ut ecclesiæ etiam exstruerent : præses provinciæ, vir sœvus atque improbus, ut ex iis quæ adversus martyres gessit perspicere facile potest, illuc delatus, audita illorum vivendi ratione, rem statim ad imperatorem retulit, quæcunque ipsi visum fuerat calumniose in eos scribens. Dehinc præpositus metallorum eo adveniens, velut ex imperiali præcepto confessores varias in turmas distribuit, et alios quidem apud Cyprum, alios in Libano jussit incolere. Reliquos per varia Palæstina loca dispersos, diversorum operum molestiis vexari omnes D mandavit. Quatuor deinde ex illis scilicet qui cæ-

quem designat Eusebius, in hoc quidem libello non reperitur. Ex quo apparet hunc *De martyribus Palæstinæ* librum ad nos inutilum pervenisse. Certe proœmion libri deesse nemo non videt. Verum suppleri potest hæc lacuna ex cap. 2 lib. viii *Historiæ ecclesiastice*, ubi dicit Eusebius quod hic abs se dictum esse commenorat.

(94) *Οἰκείστατον τῆς οὐρανοῦ.* Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani apposita est virgula. Verum in tribus aliis codicibus Maz., Med. et Fuk. totus locus uno spiritu continuatur hoc modo : οἰκείστατον τῆς οὐρανοῦ τῇ τῶν θαυμαστῶν μαρτύρων ιστορίᾳ. Et post vocem ιστορίᾳ apponitur media distinctio seu mora. Quam quidem interpretationem magis probo.

(95) *Οὐσα δοκεῖτε.* Legō δσα ἐδόκει.

teris antecellere videbantur, ad ducem qui militaria copiis illic præerat, eos mittit. Horum duo erant Ægyptiorum episcopi, Peleus ac Nilus : tertius presbyter quidam : quartus fuit Patermuthius, vir ob prolixam erga omnes benevolentiam cunctis notissimus. A quibus cum dux ille postulavisset, ut religionem suam abnegarent, repulsam passus, flammis eos absumi præcepit. Alii rursus ibidem versabantur, sejunctam a cæteris regionem seorsum incolendam sortiti ; quotquot scilicet ex confessoribus ob senectutem aut membrorum debilitatem, aut propter variis corporis morbos ab opere faciendo immunes erant. Quorum princeps erat Silvanus, Gaza oriundus episcopus, vir qui religionis Christianæ absolutissimum quoddam et venerabile exemplum exstitit. Hic cum a primo, ut ita dicam, persecutionis die, et per totum deinceps illud tempus, variis confessionum certaminibus inclaruisset, ad id usque temporis servatus fuerat, ut omne illud in Palæstina certamen postremus quasi signaculo clauderet. Erant una cum illo Ægyptii complures : inter quos fuit Joannes quidam, qui præcunctis nostræ ætatis hominibus memoria valuit. Et hic quidem jam antea luminibus erat orbatus. Nibilominus **344** tamen in confessionum certaminibus, in quibus maxime emituit, cum ipsi perinde ac cæteris alter pedum candente ferro debilitatus esset, oculi quoque licet lumine orbati, cauterio perusti sunt, crudelitate scilicet et inhumanitate carnislicum ad id usque feritatis ac diritatis progressa. Porro hunc virum ob mores quidem et philosophicam vivendi rationem nihil attinet prædicare, præsertim cum hujus rei causa non tantum admirationis sit consecutus, quantum ex memorie præstantia. Quippe qui totos divinæ Scripturæ libros non in tabulis lapideis, quemadmodum ait divinus Apostolus, nec in membranis animalium, aut chartis quæ vermbus et longinquitate temporis consumuntur, verum in carneis cordis tabulis, in anima scilicet candida et in purissimo mentis lumine perscriptos habuerit. Adeo ut quoties vellet, interdum legis Mosaicæ, interdum prophetarum libros, nonnunquam sacræ Historiæ locos, alias evangelica et apostolorum scripta memoriter velut ex litterario quodam penu proferret. Fateor certe obstupuisse me, cum illum in frequentissimo ecclesiæ cœtu medium stantem, et quosdam divinæ

A τοῖς αὐτόθι στρατεύμασι παραπέμπεται· Πηλεὺς δὲ καὶ Νείλος, ἐπίσκοποι Αἰγυπτίων, καὶ πρεσβύτερος ἄλλος (96), καὶ ἐπὶ τούτοις δὲ τοῖς πᾶσι διὰ τὴν περὶ πάντας σπουδὴν γνωριμώτατος Πατερμούθιος· οὓς δὲ στρατοπέδαρχης, ἀρνησιν τῆς θεοσεβείας αἰτήσας καὶ μὴ τυχών, τῇ διὰ πυρὸς τελειώσει παραδίδωσιν. "Ἄλλοι δὲ αὖ πάλιν ἐπύγχανον ἐκεῖσε ἐφ' ἔστοις λίστην χώραν οἰκεῖν λαχόντες, δοσι τῶν διμολογητῶν ἦταν διὰ γῆρας, ή διὰ πηρώσεις, ή ἄλλας σωμάτων ἀσθενειας, τῆς ἐν τοῖς ἔργοις ἀπελέλυντο λειτουργίας· ὃν ἡγεῖτο ἐκ τῆς Γαζαίων ἐπίσκοπος ὁρμώμενος Σιλβανὸς (97), εὐλαβέστι τι χρῆμα καὶ γνήσιον ὑπόδειγμα Χριστιανισμοῦ φέρων. Οὗτος δὴ, ὡς εἰπεῖν, ἀπὸ τῆς πράτης ἡμέρας τοῦ διωγμοῦ καὶ διὰ παντὸς τοῦ χρόνου πατούσις ἀγῶνις διμολογῶν διαπρέψας, εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ τετήρητο, ὃς ἂν ὕστατον γένοιτο παντὸς τοῦ κατὰ Παλαιστίνην ἀγῶνος ἐπισφράγισμα. Τούτῳ δὲ καὶ τῶν ἀπὸ Αἰγύπτου συνήσαν πλεούς, ἐν οἷς δὲ τὸν Ἱεράνης, δὲ τῇ περὶ μνήμας ἀρετῆς τοὺς ἄλλους καυτῆριν ἀφανισθεῖς τὸν πόδα, κατὰ τῆς μὴ ἐνεργούστης ὁράσεως τὸν αὐτὸν πυρὸς καυτῆρα εἰλήφει, τῶν δημίους ἐπὶ τὸ ἀνηλεῖς καὶ ἀσυμπαθεῖς τὸ τοῦ τρόπου ὡμδν καὶ ἀπόθρωπον ἐπιτεινόντων. Τοιοῦτον δὴ δντα, θύσιος μὲν καὶ βίου φιλοσόφου τι ἀν τις ἀποθαυμάστειν, οὐκ οὐτως ἀναφανέντος παραδόξου, δοσι τῆς ἐν μνήμαις ἀρετῆς, δλας βίθους τῶν θειῶν Γραφῶν οὐκ ἐν πλει λιθίναις ἢ φησιν δὲ θείος Ἀπόστολος, ἀλλ' οὐδὲ ἐν ζύων δοραῖς η χάρταις, ὑπὸ σητῶν καὶ χρόνου διαφεύρομένοις, ἀλλ' ἐν πλαξὶν ὡς ἀληθῶς καρδίας σαρκίναις, ψυχῇ τε διαυγεῖ καὶ καθαρωτάτῳ διανοίᾳ δηματι καταγεγραμμένου, ὡς προφέρειν γε, ὅτε καὶ βούλοιτο, διὰ στόματος ὥσπερ ἀπὸ τινος λόγων θεσαυροῦ, τοτὲ μὲν νομικὴν καὶ προφητικὴν γραφὴν, τοτὲ δὲ ιστορικὴν, εὐαγγελικὴν τε ἄλλοτε καὶ ἀποστολικὴν. Καταπλαγῆναι ποτε αὐτὸς διμολογῶ, πρώτων τὸν ἄνθρα θεσσαλενος μέσον ἴκανον πλήθους ἐκκαθίσιας ἐστῶτα, καὶ τινα μέρη θειῶν Γραφῆς διεξιόντα. "Εως μὲν γέρωνης αὐτὸν μόνον ἐπαναρθεῖται μοι παρῆν, ἀναγνώσκειν, οἰα δὴ θέος ἐν ταῖς συνόδοις, τινὰ ἡγούμενης δὲ διγχιστα γενόμενος τὸ πραττόμενον συνεῖδον, τοὺς μὲν ἄλλους ἀπαντας ὑγιεστὸν διφθαλμοῖς ἐν κύκλῳ περιεστῶτας, τούτον δὲ μόνοις τοῖς τῆς διανοίας χρυμενον, καὶ ἀτεχγῶν οἴλα τινα προφήτην ἀποφεγγήμενον, παρὰ πολὺ τε πλεονεκτοῦντα τοὺς τὸ σώμα

(96) Καὶ πρεσβύτερος ἄλλος. Helias hic dicebatur, qui una cum Patermuthio flammis absumpsus est, ut legitur in *Menæis Græcorum*, die 17 Septembris. De Patermuthio loquitur etiam Photius in *Bibliotheca* cap. 118, ubi scribit de libris pro Origene a Pamphilo martyre in carcere elucubratis.

(97) Ἐκ τῆς Γαζαλωρ ἀπίσκοπος ὁρμώμενος Σιλβανὸς. His verbis indicare videtur Eusebius, Silvanum hunc non fuisse episcopum urbis Gaza. Hoc enim tantum dicit Eusebius, Silvanum Gaza oriundum fuisse, eumdemque episcopum Christian-

nis qui in Palæstinæ metallis agebant præfuisse. Certe Graeci in *Meneis*, ad diem 14 Octobris, verba Eusebii ita videntur accepisse. Aiunt enim Silvanum Ecclesiæ Gazensis presbyterum fuisse, qui post crudelissima tormenta quæ apud Cæsaream perpessus fuerat, ad metallæ damnatus est, ubi episcopale munus a fidelibus ei delatum est : Elta ἐπὶ τῶν ἐν Ζωόροις τοῦ χαλκοῦ μεταλλῶν κατασκαθεῖται, ἐπίσκοπος ἡσιτουργίας παρὰ τῶν πιστῶν ἀδιοῦται. Eusebius tamen in lib. viii, cap. 14, Gaza episcopum diserte eum appellat, et in hoc libello *De martyribus Palæstinæ*, cap. 7.

έρβωμενος, οὐδὲ δπως ούν δοξάζειν (98) τὸν Θεὸν καὶ ἀποθαυμάζειν οἵος τε ἡγ, σαφές τε πεῖσμα καὶ βέβαιον αὐτοῖς Ἑργοις ἐδόκουν μοι ὅρην, ὅτι δὴ μόνος κατ' ἀλήθειαν οὐχ ὁ ἐν τῷ προφανεῖ σώματι νεονιμισμόνος πέψυκεν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ κατὰ ψυχὴν καὶ διάνοιαν, δει, καὶ τοῦ σώματος λελωθημένου, μεῖζονα τὴν ἀρετὴν τῆς καθ' αὐτὸν δυνάμεως ἐπεδείχνυτο. Ἀλλὰ γὰρ τοὺς δεδηλωμένους κατὰ τὸν ἀποκριθέντα τόπον διατρίβοντας, τὰ τε συνήθη μροσευχαῖς καὶ ἀποτίταις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀποτελοῦντας ἀσκήσει, Θεὸς μὲν αὐτὸς τῆς σωτηρίου τελεώσεως τυχεῖν τξίου, δεξιὰν αὐτοῖς ἐπήκουον παρέχων· ὁ δὲ πολέμιος ἔχθρος ἄτε σχολαίτατα κατ' αὐτὸν διὰ τῶν πρὸς Θεὸν εὔχῶν δπλιζομένους μηκέτ' οἶδες τε φέρειν, κτείνειν καὶ μετατρεπεν ἀπὸ γῆς ὡς ἀν ἐνόμιζεν ἐνοχλοῦντας (99). Θεὸς δὲ αὐτῷ καὶ τοῦτο πράττειν ἔγχειροῦντι συνεχώρει, ὡς δμοῦ γε αὐτὸς τῆς αὐτοῦ κατὰ προαίρεσιν μη εἰργοίτο πονηρίας, ἐκεῖνοι τε τῶν πολυτρόπων ἀγώνων ἡδη ποτὲ ἀπολάθοιεν τὰ βραβεῖα. Ταῦτη οὖν ἐνδε δέοντος τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, νεύματι τοῦ παναγεστάτου Μαξιμίνου ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνονται. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ κατὰ Παλαιστίνην ἐν δοις ἔτεσιν ὀκτὼ συμπερανθέντα μαρτύρια, καὶ τοιούτος ὁ καθ' ἡμᾶς διωγμὸς, ἀρξάμενος μὲν ἀπὸ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν καθαιρέσεως, εἰς μέχα δὲ προκόψας ἐν ταῖς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσειν· ἐν αἷς πολύτροποι καὶ πολυειδεῖς τῶν ὑπὲρ εὐτεβείας τολμητῶν ἀγῶνες ἀνήριθμοι το πλῆθος μαρτύρων κατὰ πᾶσαν ἐπάρχιον συνεστήσαντο, ἐν τοῖς ἀπὸ Λιβύης καὶ δὲ δῆλης Αἴγυπτου, Συρίας τε καὶ τῶν ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ κύκλῳ μέχρι τῶν κατὰ τὸ Ἰλλυρικὸν κλίμα παρατείνουσι. Τὰ γάρτοι ἐπέκεινα τῶν δεδηλωμένων, Ἰταλία πᾶσσα καὶ Σικελία, Γαλλία τε καὶ δσα κατὰ δυσμενον ἥδιον ἐπὶ Σπανιαν, Μαυριτανίαν τε καὶ Ἀφρικήν, οὐδὲ δῆλοις ἔτεσι δυστο τοῖς πρώτοις τοῦ διωγμοῦ τὸν πόλεμον ὑπομείναντα, ταχίστης τξιώθησαν ἐπισκοπῆς τε Θεοῦ καὶ εἰρήνης τῆς οὐρανίου προνοίας φειδῶ τῆς τῶν ἀνδρῶν ἀπλότητος καὶ πιστεως ποιουμένης. "Ο γοῦν μηδὲ ἴστρηται ἐν τοῖς ἀνέκαθεν τῆς Ψωμαίων ἀρχῆς, τοῦτο νῦν πρῶτον καθ' ἡμᾶς παρὰ πᾶσσαν γέγονεν ἐπιπίδα. Διαιρεῖται μὲν γὰρ ἐπὶ τῷ καθ' ἡμᾶς διωγμῷ διχῇ τὰ τῆς βασιλείας, εἰρήνης δὲ ἀπολαύοντες αἰδελφοί, τῶν ἀνὰ τὴν ἄλλην οἰκουμένην μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀγῶνας ὑπομείναντων. Ἀλλὰ γὰρ δε τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐπισκοπήν εὐμενή καὶ θεω ἡ θεία χάρις ἐνεδείχνυτο, τότε δῆτα καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἀρχοντες αὐτοὶ δὴ ἐκεῖνοι δὲ ὅν πάλαι τὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἐνηργεῖτο πολέμων, παραδοξοτάτω γνώμῃ μεταβαλλόμενοι παλιγψάλιαν ἥδον, χρηστοῖς περὶ ἡμῶν προγράμμασιν καὶ ἡμέροις διατάγμασι τὴν καθ' ἡμῶν πυρκαϊάν ἀποσβεννύντες· ἀναγραπτέα δὲ καὶ ἡ παλιγψάλια.

(98) Οὐδὲ δπως ούρ δοξασειν. Scribendum οὐδὲ δπως ού, quo nihil certius. Hujus porro Joannis mentio sit in Menæo, die 20 Septembris.

(99) Ής ἀρ ἐρόμεσερ ἐτοχλοῦντας. Transpositio verborum est familiaris Eusebio, pro ὡς ἀν ἐνοχλοῦν-

A Scripturæ locos recitante primitus vidi. Etenim quandiu quidem vocem duntaxat hominis audire mihi dabatur, quædam illum, ut in ecclesiastice cœtu moris est, legere existimabam. Verum illi proxime accedens id quod res erat deprehendi, ceteros quidem qui in circuitu astabant integra oculorum acie pollere, illum vero solis intelligentia oculis præditum instar prophetæ cuiusdam oracula edere, et reliquis corpore valentioribus multo præstare, facere omnino non potui, quin Deum summis laudibus efferrem ac prædicarem. Et evidens ac certissimum argumentum reapse mihi cernere videbar, quo constaret hominem vere esse, non eum qui in externa corporis specie appetet, sed illum potius qui in animo et intelligentia residet. B Quippe corpore licet mutilato, nihilominus majorem facultatis suæ vim ac virtutem exserebat. Porro supradictos viros qui seorsum degentes orationibus et jejuniis et hujuscemodi exercitationibus more solito incumbebant, Deus quidem beato ac salutari exitu donare jam parabat, adjutricem illis porrigenis manum. Verum hostis ille et bonorum omnium inimicus, cum eos semper armatos assiduis 345 ad Deum precibus et ad pugnain paratos ferre non posset, interfiscere utpote sibi molestos atque e medio tollere satagebat. Quod quidem Deus efficere illi permisit: partim ne ille a spontanea sua improbitate absterretur, partim ut isti tot ac tantorum certaminum præmia tandem referrent. Sic igitur undequadraginta homines, Jussu sceleratissimi Maximini uno eodemque die capite truncati sunt. Atque hæc sunt martyria quæ octo annorum spatio in Palæstina perpetrata fuerunt. Hujusmodi nostri temporis persecutio fuit: quæ cum ab ecclesiarum eversione sumpsisset initium, postmodum subsecutis vario tempore rectorum infestationibus, longe ulterius progressa est. In quibus varia omnis generis certamina eorum qui pro pietate fortiter pugnaverunt, innumerabiles in singulis provinciis martyres præstiterunt: in Libya scilicet et per universam Ægyptum ac Syriam omnesque provincias quæ ab Oriente usque ad tractum Illyrici quaquaversum protenduntur. Nam quæ ulterius sitæ sunt regiones, Italia videlicet tota et Sicilia, Gallia quoque et quæcumque ad occasum solis porríguntur, Hispania, Mauritania et Africa; cum vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli expertæ essent, divini Numinis præsentissimum auxilium et pacem brevi sunt consequæ, Dei scilicet providentia simplicitati illorum hominum ac fidei prospiciente. Porro quod nunquam antea imperio Rom. accidisse memoratur, id tunc primum præter omnium opinionem evenit. In hac enim persecutione, quæ nostris temporibus

τας, ἐνόμιζε, quod Christophorsonus non vidit. Mox scribendum est, ὡς δμοῦ τε αὐτός, etc., non δμοῦ γε, ut habent tam scripti codices quam editi. Sequitur enim ἐκεῖνοι τε, etc.

(1) Ἀταρραπτέα δὴ καὶ ἡ παλιγψάλια. Deest

grassata est, imperium orbis Rom. in duas divisum est partes. Harum alteram quam paulo ante designavimus, quicunque incolebant fratres, pace fruebantur. Quotquot vero in altera orbis Rom. parte degabant, innumera subinde certamina subierunt. Verum simulatque divina clementia nos propitio ac benigno vultu aspicere dignata est, statim principes illi ipsi qui jampridem bellum adversus nos excitaverant, præter omnium spem mutata sententia palinodiam, ut dicitur, cecinerunt, clementibus edictis et benignis erga nos constitutionibus persecutionis adversus nostros conflatæ restinguentes incendium. Ipsam vero palinodiam a nobis reticeri non convenit.

Explicit liber Eusebii Pamphili De martyribus Palestinae.

finis hujus libelli, palinodia scilicet imperatorum, seu constitutio Galerii Maximiani de inhibenda persecuzione Christianorum. Sed hæc lacuna facile

Εὐσέβιον τοῦ Παμφίλου περὶ τῶν ἐπὶ Παλαιστίνη μαρτυρησάντων τέλος.

suppleri potest ex capite ultimo libri octavi *Historiæ ecclesiasticeæ*.

ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ

ΣΥΝΑΓΩΓΗ.

ANTIQUORUM MARTYRIORUM COLLECTIO.

(FRAGMENTA.)

I.

Ex Eusebii Pamphili ecclesiastica Historia, de A sancitis martyribus qui variis temporibus variisque locis pro fide certaverunt.

I. Marco Antonino et Lucio Vero imperatoribus, persecutione sæviente Smyrnæ in Asia, alii quidecum multi [Christiani] martyrii agonem compleverunt. Germanicus quidem nobilis genere, velut præda seris expositus, coegit ac excitavit illas ut quam citissime eum ex hac præsente vita liberarent, atque beatum finem accepit. Tunc et divus Polycarpus igne crematus est Deo: narrant autem hunc gladio transfossum fuisse in medio ignis, quia non illo ureretur; sanguinem vero ejus ex plaga sic fluxisse ut rogos extinctus fuerit: sanctum vero ejus corpus integrum et incorruptum inventum fuisse, iterumque ab infidelibus combustum esse. Pionius illustrissimus martyrum hujuscem temporis intolerabilia tormenta pertulit: cruci affixiones, cruciatus, flagella, et ignis supplicium, ac demum beatum finem invenit. Hæc ex Ecclesiæ Smyrnen-sis Epistola, in qua hæc Ecclesia proprio nomine loquitur. Iisdem imperantibus, Ptolemæus mulierem illustrem, ad religionem Christianam cum convertisset, accusatus fuit a marito hujus mulieris coram Urbicio prefecto: Urbicio jubente Ptolemæum abduci, Lucius nobilis genere, multa cum libertate locutus et ipse abductus est ad mortem. Hæc Justinus philosophus maximus et martyr Christi in Apologia ad Antoninum pro nostro dogmate

A Έκ τῆς Εὐσέβιον τοῦ Παμφίλου ἐκαλησσωτικῆς ιστορίας περὶ τῶν κατὰ διαχόρους καιρούς ἐπὶ διαχόρους πόλεσι ἀθλησάντων ἀγῶνων μαρτύρων (2).

A. Ἐπὶ Μάρκου Ἀυτωνίου, καὶ Λουκίου Βήρου, διωγμοῦ κινηθέντος ἐν Σμύρνῃ τῆς Ἀσίας, πολλοὶ μὲν καὶ δλλοι τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀγῶνα διήνυσαν· καὶ Γερμανικὸς δὲ ὁ γενναῖος Θηρίοις εἰς βορὰν ἐκδοθεὶς βιασάμενός τε καὶ παροξύνας αὐτοὺς ὡς ἀν θετον τῆς παρούσης ζωῆς αὐτὸν ἔξαγάγοιεν· τὸ μαχαριὸν τέλος ἐδέξατο· τότε καὶ ὁ θεῖος Πολύκαρπος δὲ πυρὸς ἀλοκαυτάνθη Θεῷ· φασὶ δὲ αὐτὸν καὶ ξίφει νυγῆναι ἐν αὐτῷ τῷ πυρὶ, ἐπει μὴ κατεκαλετο ὅπ' αὐτῷ, αἴματα τε ἐκ τῆς πληγῆς καταρρέεσαι πολὺ, ὥστε καὶ τὴν πυρκαϊὰν σθεσθῆναι, καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ λειψανὸν σὸν εὑρεσθῆναι καὶ ἀστένει, δὲ καὶ πάλιν παρὰ τῶν ἀπίστων ἐκάυθη· καὶ Πιόνιος δὲ ὁ περιβόητος τῶν τότε μαρτύρων, ἀφορήτους καλάσεις ὑπενεγκῶν καθηλώσεις τε καὶ στρεβλώσεις, καὶ μάστιγας, καὶ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν τοῦ μαχαρίου τέλους τετέχηκε. Ταῦτα ἐκ τῆς αὐτοπροσώπου τῆς Σμυρναίου Ἐκκλησίας γραφεῖσης ἐπιστολῆς. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν βασιλέων Πτολεμαῖος γυναῖκα τῶν εὐγενῶν πρὸς τὴν εὐσέβειαν μετατίθεται, διεβλήθη παρὰ τοῦ ταύτης ἀνδρὸς Οὐρδικείῳ τῷ δρχοντι· καὶ τοῦ Οὐρδικείου κελεύσαντος αὐτὸν ἀπαχθῆναι, Λούκιος ὁ γενναῖος παρθητασάμενος καὶ αὐτὸς ἀπήγκηθε τὴν ἐπὶ θάνατον. Ταῦτα Ιουστίνος, δὲ τῷ δοτει φιλοσοφῶτας καὶ μάρτυς Χριστοῦ ἐν τῇ πρὸς Ἀυτωνίον περὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς δόγματος ἀπολογίᾳ φησι· δὲ καὶ αὐτὸς θείψ τότε μαρ-

(2) Iriarte, *Codices Græci Matritenses*, Matriti, 1000, in fol., pag. 548. Codd. XXXII.—Vide Fabri-

cium, voluminis nostri decimi octavi col. 47, num. XIX.

τυρίῳ κατακοσμεῖται. Κρέσκεντός τινος τῶν παρ' Ἐλλησιν Κυνικῶν φιλόσοφων τὴν ἐπιεύσυλην συσκευασμένου, ἐν Λουγδονώνψ τῆς Γαλλίας διωγμοῦ κινηθέντος πλείστο: τῷ ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίῳ κατεχομήθησαν· ὃν οἱ περιφανέστατοι καὶ γενναιότατοι μάλιστά εἰσιν οὗτοι. Ποθεινὸς ἐπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως γεγονὼς, ὑπὸ τοῦ δημάρχου πλήθους αἰκισθεὶς, καὶ ἐν φυλακῇ βιβέτεις μετὰ δῆμέρας τὴν ψυχὴν τῷ Κυρίῳ παρέθετο· μεθ' ὅν Εἰρηναῖος τῆς ἐν Λουγδονῷ παροικίας ἐπεσκόπευσε. Βιβλίος μία οὖσα τῶν ἡρητικῶν, ἐπει καὶ βλασphemῆσαι τὸν Κύριον προστέπτο, τοῦτο δὲ μὴ ἀνασχομένη ποιῆσαι, πάλιν ἐπὶ τοῦ βιβλιού τοπετείνετο δούλου, κάνταῦσα διὰ τῆς αἰτιητῆς τιμωρίας εἰς μυήμην ἐλθοῦσα τῆς ἐν γεένῃ κολάσεως, Χριστιανὴν αὐθίς ἐστήση ἀμόδογει· καὶ οὕτως ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις ἀπέλυσε. Καὶ τῷ τῶν μαρτύρων προσετέθη κλήρῳ Σάγκτος δίακονος ἐκ πόλεως Βιέννης, καὶ Μάτουρος· παντοίως ἐπὶ πολλὰς δῆμέρας τιμωρθέντες, τέλος ἐπὶ σιδηρᾶς ἐκπυρωθεῖσταις καθέδρας ἀναγκασθέντες καθίσαι, καὶ ἄμα ὑπὸ παντὸς τοῦ δῆμου παιδίμενοι, καὶ θηρίοις ἐπεισελθοῦσιν ἐλκόμενοι, τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀγῶνα διήγυσαν. Μεθ' οὓς ἡ γενναῖα Βλανδῆνα πλείστην καὶ αὐτὴ πρότερον καρτερίαν ἐνδειχμένη, καὶ ποικίλας ὑπενγκούσα βασάνους, ἐπὶ ἔνδον κρεμασθεῖσα, τότε προσκείτο βροχὴ τῶν εἰσβαλλομένων θηρίων, καὶ μηδενὸς τούτων αὐτῆς ἀψαμένου, καθαιρεθεῖσα τοῦ ἔνδον, πάλιν εἰς τὴν εἰρκήνην ἐνεθλήθη, πρὸς ἀγῶνα δεύτερον τηρουμένη, καθ' ὅν αὐθίς πλείστα παθοῦσα, μετὰ τὰς μάστιγας, μετὰ τὰ θηρία, μετὰ τὸ τήγρανον, τοῦσχατον εἰς γύργαθον ἐμβληθεῖσα ταύρῳ παρεθλήθη ἀγρίῳ, καὶ οὕτω τὴν ψυχὴν τῷ Κυρίῳ παρέθετο. Μεθ' ἣς καὶ τι παιδάριον Ποντικὸν πάσσαν κολασιν ὑπέμεινε γενναῖας, καὶ αὐτὸς τὸ πνεῦμα παρέδωκε. Ἀλέξανδρος Ιατρὸς ἐκ Φρυγίας παρεστώς τῷ βῆματι, τότε τῶν μαρτύρων ἔκεταζομένων, δῆλος ἐπὶ τοῖς περιεστηκόσι, πνεύματι τούτους πρὸς τὴν δομολογίαν προτρέπων, ἀγανακτησαντος δὲ ἐπὶ τούτου ταῦ δηλου, ἐρωτηθεὶς παρ' αὐτοῦ δρροντος τίς εἶη καὶ πάθεν Χριστιανὸν ἐστὸν ὡμολόγησεν· καὶ οὕτω θηριομάχησαι καταχριθεὶς, εἰσῆχθη τὴν ἐπιοῦσαν μετά τινος Ἀττάλου Περγαμηνοῦ τῷ γένει, οἱ καὶ διὰ πάντων διεξελθόντες τῶν πρὸς κολασιν ἔξευρημένων ὁργάνων, τοῦσχατον ἐπιθήσαν καὶ αὐτοῖς· καὶ ἄλλοι δὲ πλείστοι τότε πρὶν καὶ θηρίοις, καὶ διαφρόνις κολάσεσιν, Εἴτε δὲ καὶ ταῖς εἰρκταῖς ἐναπονιγόμενοι ἐτελειώθησαν, ὃν τὰ δόστα συλλέξαντες οἱ τῆς ἀπωλείας υἱοὶ πυρὶ παρέδοσαν, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν τέφραν εἰς τὸν Ροδανὸν ποταμὸν διελίκησαν. Ἐν τούτοις Ἀλκιβιάδης εἰς ὃν τῶν θείων δομολογητῶν, ἐγκρατείας πρότερον ὑπερβαλλούσης, συζῶν ὡς μηδενὸς ἄλλου μετέχειν, ἢ μόνον δρου ταῖς καὶ ὅδοτος, ἐπειράτο καὶ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ὅπερα διάγειν· Ἀττάλῳ δὲ περὶ οὐ προεπομεν ἀποκαλυψθὲν διτι μὴ καλῶς ποιεῖ Ἀλκιβιάδης τοῖς τοῦ θεοῦ μὴ χρώμενος κτίσμασιν, τοῦτο μαθῶν ἐξ εἰσινού, μετελάμβανε πάντων ἀνυποστόλως, εὐχαριστῶν τῷ θεῷ· τοῦτό μοι ἀρκετω ἐταῦθα εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ δεῖν κυνῆται ἀποτίθεσθαι τισι τῷ βρωμάτω, ὡς β.ιάνηρ ἐπιπειρίστηρ δυρμέροντος· ἐπει κατὰ πάρτα τὰ τοῦ θεοῦ κτίσματα,

A refert: qui et ipse sancto martyrio egronatus est. Crescens, unus Græcorum philosophorum cynicorum, cum insidias machinatus esset, Lugduni in Gallia, persecutione orta, maxima pars Christianorum pro Christo martyrio coronati sunt. Quorum illustrissimi et nobilissimi in primis sunt bi: Pothinus episcopus hujusce urbis a multitudine plebis contumelii affectus et in careerem conjectus, post quatuor dies animam Domino reddidit. Post eum Irenæus Lugdunensis episcopus fuit. Biblis erat una negantum [Christum]: cum blasphemasset Dominum, hocque fecisse deinde non sustinuisse, extenta fuit in equuleo servorum, et tunc sensibili tormento sanguine, cum infernorum cruciatu meminiisset, Christianam iterum seipsam B esse confessa est, et sic in tormentis exspiravit. Martyrum annumerati sunt concilio Sanctus diaconus Viennensis, et Maturus. Multis diebus cruciati, denique super ferreas ardentescatæ cathebras sedere coacti, et simul ab omni plebe percussi, ac bestiis expositi, martyrii agone compleverunt. Post illos illustris Blandina multum et ipsa primo animum manifestavit; varia tormenta cum sustinuisse, ligno suspensa, feris immisso præda jacuit, nullaque fera eam tangentem, patibulo soluta, iterum in careerem conjecta est, ut ad agone novum custodiretur. Iterum multa perpessa, post flagella, feras, sartagine, demum reti circumfusa, lauro indomito exposita est, sicutque animam Domino reddidit. Cum illa puer Ponticus supplicium fortiter sustulit et ipse spiritum reddidit. Alexander medicus ex Phrygia, stans ante tribunal martyribus tunc tormenta patientibus, coram assistantibus locutus est, animoque suo eos ad confessionem [Christi] hortatus est. Multitudine autem plebis propter hoc indignata, interrogatus est Alexander a praefecto quis esset et unde Christianum se considereretur. Damnatus ad bestias die posteri cum Attalo quodam, genere Pergameni, abductus est. Cum omnia tormenta adinventa persessi fuerint, extremum spiritum et ipsi reddiderunt. Alii autem multi tunc igne, feris variisque tormentis, et etiam in careeribus suffocati interierunt; quorum ossa legentes filii perditionis igni tradiderunt, et cinereum eorum in flumen Rhodanum projecerunt. Alcibiades unus sanctorum confessorum, vir nimia temperantia non alio cibo vivens quam panem et aqua, in carcere sic vivere voluit: Attalo autem de quo jam diximus revelatum est quod non recte agebat Alcibiades, Dei non utens creaturis; Alcibiades vero hoc ab Attalo discens, omnium ciborum participavit, gratias agens Deo: Hoc mihi nunc sufficienter demonstrat, [inquit], non oportere etiam semel recusare quosdam cibos quasi noxam afferentes: nam pulchræ sunt omnes Dei creaturæ, et pulchræ nimis, et ipsæ noxum afferre non solent, at illarum infinitas est usus. Hæc ex authentica Lugdunensis Ecclesiæ epistola.

καὶ καλὰ λλαρ, καὶ οὐκ αἰτά την βλάβην εἰωθεν ἐμποιεῖν, ἀλλ' η τούτων ἀμετρος χρῆσις. Ταῦτα
ἐκ τῆς ἀποτροπώπου τῆς ἐν Λουγδονώνῳ Ἐκκλησίᾳ γραφείσης ἐπιστολῆς.

II. Severo Romanorum imperatore regnante, persecutio orta Alexandriæ in Ægypto, multi ac illustrissimi pro Christi fide certaverunt. Inter quos fuit Leonides Origenis pater; qui capite absciso filium tenerrimum reliquit. Puer vero tantum amorem habuit martyrii, ut per omnia pericula curreret, rueret, et maximo cum ardore ad certamen sese præcipitaret: itaque mater ejus vestimenta ejus omnia occuluit, ac domi sic manere coactus est. Misit patri incarcerato epistolam ad martyrium hortatoriam, in qua sic loquitur: *Attende ne ob nos aliud quid sentias.* Hic magnus et insignis verbo et opere, illo tempore, factus, Alexandriæ institutioni catechetice præpositus est, et multos discipulorum suorum simili zelo inflammans, martyres Christi effecit. Quorum primus fuit Plutarchus; cum hic ad mortem ductus esset, parum absuit quin Origenes, qui cum illo versabatur ipse captus esset, ut illius perditionis causa. Et postea, Decio imperante, ante tribunal tyranni comparuit, velut adorator Christi, sed non obtinuit martyrium Dei, quia, ut mihi videtur, Deus eum indignum iudicavit propter errores circa dogmata et rectam fidem. Reliquit vero has opiniones post tormenti probationem. Alter Origenis discipulorum martyr invenitur Serenus, qui per ignem testimonium perhibuit fidei quam acceperat. Tertius Origenis discipulorum martyr Heraclides dicitur, quartusque Heron, prior adhuc catechumenus, alter vero neophytus qui ambo capite truncati sunt. Post hos martyres alter Serenus, diu constans in tormentis, capitali poena afflictit. Inter mulieres quidem, Herais catechumena per ignem baptisma fortiter accepit; post hos autem septimus martyr Basilides fuit, qui illustrem Potamiam edocuit. Dicens eam secum ad mortem, omnes importunos propulsabat insultantesque verbis contumeliosis omni modo repellebat, ac dispergebat. Potamia vero hac commiseratione mota, *Basilidem forti animo esse jussit, illumque petere ab ea quid vellet, dum ad Christum suum migraret: ipsa vero citius officiorum ejus erga seipsam remunerationem ei solvere promisit.* Ille cum diceret fortiter picis inflammatæ super ipsam effusæ supplicium sustinuit. Non longo post tempore, Basilides jusjurandum facere recusans, ob quam causam rogatus a conubernalibus: *Non licere, inquit, sibi Christiano omnino jurare.* Hi autem illum ludere primum existimantes, ducunt eum ad præfectum, apud quem Basilides constantiam eamdem profitens, vinculis traditur, supervenientibus autem ad illum fratribus ejus secundum Deum, et rogantibus causam tam insueti consilii: *Martyrem Potamiam aspexisse, dixit, post tertium diem martyrii ejus, coram se astantem, coronam super caput suum imposuisse, Dominum invocasse, gratias ei egisse, et honoris partem accepisse, et mox ipsum recepturam.* Post hoc cum fratres sigillum in Domino

A Β'. Ἐπὶ Σευῆρου βασιλέως Ρωμαίων, διηγαν
κινηθέντος ἐν τῇ κατ' Ἀλγυπτὸν Ἀλεξανδρεῖ, πλεί-
στοι, καὶ διαφορώτατοι τῆς εἰς Χριστὸν ὑπερβολὴν
πίστεως· ἐν οἷς καὶ Λεωνίδης ὁ τοῦ Ὀριγένους πατέρης
τὴν κεφαλὴν ἀποτιμηθεὶς νέον κομιδῆ καταλεῖται ἐν
παιδά· δεὶς δὴ τοσούτον περὶ τὸ μαρτύριον τὸν Ἑρωτό-
σχεν, ὡς ὁμόσες τοῖς κινδύνοις χωρεῖν, προπορᾶν πε-
καὶ προθύμως ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ὅρμαζεν· τέως γε μήτη
τῆς μητρὸς τὴν πᾶσαν αὐτὸν ἀποκυρψαμένης ἐσθίει,
ἀπρότος οἶκοι μένειν ἀναγκασθεῖς, ἐπέστειλεν δὲ
πατέρι τοιειργμένῳ δυτὶ τὴν περὶ μαρτυρίου προ-
τρεπτικὴν ἐπιστολὴν, ἐν ᾧ κατὰ λέξιν ὥστε φῆσθαι
· Ἔπειχε μὴ δὶς ἡμᾶς ἀλλο τι ψωροτήσῃς· Οὐαὶ
μέγας, καὶ περιβότος λόγοις τε καὶ ἔργοις κατ'-
ἐκεῖνο καιροῦ γεγονός, τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατ-
B ηγητικοῦ διδασκαλείου προέστη, καὶ πολλοὺς τῶν φι-
τητῶν ἐπὶ τὸν ὅμοιον αὐτῷ παρορμήσας ζήλον, μάρ-
τυρας Χριστοῦ πεποιηκεν· ὃν πρώτος Πλούταρχος
ἡν οὐ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένου, μικροῦ δεῖν καὶ
αὐτὸς Ὀριγένης ἀνήρητο συμπαρὼν, ὡς ἀπωλεῖς
αἴτιος αὐτῷ γεγονὼς. Καὶ ὑστερὸν δὲ ἐπὶ δεκάν
βήματι παρέστη τυραννικῷ, ὡς σεδόμενος τὸν Χρι-
στὸν· ἀλλὰ οὐκ ἐπέτυχε τῆς μαρτυρίας, τοῦ θεοῦ,
οἵμαι, ταύτης αὐτὸν ἀνάξειν κρίναντος, διὰ τὸ περὶ
τὰ δόγματα καὶ τὴν δρθῆν πίστιν διάστροφον· λεπ-
ταχεῖ γάρ, καὶ ταῦτα μετὰ πεῖραν βασάνων. Δεύτε-
ρος τῶν Ὀριγένους φοιτηῶν μάρτυς ἀναδέικνυται
Σέρηνος, διὰ πυρὸς τὴν δοκιμὴν ἦς παρεληφτεί πί-
στεως παρεσχημένος. Τῆς αὐτῆς διατριβῆς τρίτος
καθίσταται μάρτυς Ἡρακλείδης, καὶ ἐπὶ τοτῷ τί-
ταρτος Ἡρών· ὁ μὲν πρότερος ἔτι κατηγούμενος,
δὲ νεοφύτιστος, τὰς κεφαλὰς ἀποτιμηθέντες. Επί-
πρὸς τούτοις, ἔτερος τοῦ προτέρου Σέρηνος, μετὰ
πλειστηνὴν βασάνων ὑπομονὴν, κεφαλικῶς τιμωρεῖται.
Καὶ γυναικῶν δὲ Ἡρᾶς ἔτι κατηγορούμενη τὸ διὰ πυ-
ρὸς ὑφίσταται βάπτισμα. Ἐπὶ τούτοις ἔδομος Βασι-
λείδης, δὲ τὴν περιβότον Ποταμίαν ἀναπταγάν (sic).
Παραλαβὼν γάρ αὐτὴν, καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπέζην,
τοὺς ἐνοχολοῦντας αὐτῇ, καὶ ἀκολάστοις ῥήμασιν ἐν-
υδρίζοντας ἀναστέλλων ἢν παντὶ τρόπῳ, καὶ διωβο-
μενος· ή δὲ τῆς περὶ αὐτῇ γυμναπειθείας ἀποδεξα-
μένη, τὸν ἀνδρα διαφέειν παρακελεύεται, ἐξαιτί-
σασθαι γάρ αὐτὸν ἀπελθοῦσαρ παρὰ τοῦ ἑαυτῆς
C Χριστοῦ, καὶ ταύτην αὐτῷ τὴν ἀμοιβὴν, τῷ εἰς
αὐτὴν πεπραγμένων, οὐκ εἰς μακρὰν ἀποτίσει.
Ταῦτα δὲ εἰποῦσαν, γενναῖας τὴν ἔξοδον ὑποτίκαια
πίττης ἐμπύρου περιχυθείστης αὐτῇ. Οὐ μακρὸν
δὲ χρόνον δὲ Βασιλείδης διατείπων ὅρκον διὰ τινα αι-
τίαν, πρὸς τῶν συστρατιωτῶν αἰτηθεὶς, μὴ ἔξειται
αὐτῷ, ἐφη, Χριστιανῷ γε δητεὶ τὸ παράταυτον ὅρι-
ται· οἱ δὲ, πατέσσειν αὐτὸν τὰ πρῶτα νομίζοντες,
ἄγουσιν ἐπὶ τὸν ἄρχοντα, ἐφ' οὐ τὴν εὑστασίν ὅμο-
λογησας δεσμοῖς παραδίσταται. Ἀφικομένων δὲ πρὸς
αὐτὸν τῶν κατὰ Θεὸν ἀδελφῶν, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς
παραδόξου πυνθανομένων ὅρμης, τὴν μάρτυρα Πο-
ταμίαν ἀριδεῖν ἐψη, μετὰ τρίτην ἡμέραν τοῦ
μαρτυρίου ἐπιστάσαρ αὐτῷ, στέγαστρό τε τῷ

κεφαλῇ ἐπιθεῖσαν αὐτοῦ, παρακεκληκέται τὸν Α εἰ impressissent hie sequente ornatus Domini Kύριον, χάριν αὐτοῦ φῆσαι, καὶ τῆς ἀξιώσεως martyrio, capite truncatus est. τετυχηκέται, οὐκ εἰς μακρόν τε αὐτὸν παραλήψεσθαι. Ἐπὶ τούτοις τῶν ἀδελφῶν τῆς ἐν Κυρίῳ σφραγίδος μεταδόντων αὐτῷ, τῇ ἐφεξῆς ἡμέρᾳ, τῷ τοῦ Κυρίου διαπρέψας μαρτυρίω, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται.

Γ'. Ἐπὶ Δεκίου διωγμοῦ κινηθέντος ἐν τῇ αὐτῇ τῶν Ἀλεξανδρέων πόλει, πλεῖστοι τῶν εἰς Χριστὸν ἥλπικότων τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίοις κατεκομήθησαν· ὃν καὶ οὗτοι ἐτύχανον. Μητρᾶς τις πρεσβύτης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ διωγμοῦ συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ δημιώδους δχλου, καὶ ρήματα ἄσθεα λέγειν κελευσθεὶς, ἐπεὶ μὴ ἐπείθετο, ἔστοις τὸ σῶμα παιδιμενος, καὶ καλάμοις ὅξεις τὸ πρόσωπον κεντούμενος καὶ τοὺς δόφινας, τέλος εἰς τὸ προάστειον ἀχθεὶς καθελέσθαι, καὶ οὕτω τὴν ψυχὴν τῷ Κυρίῳ παρέθετο. Γυνὴ τις καλουμένη Κοίντα, ἐπεὶ μὴ ἐπείθετο τοῖς εἰδώλοις προσκυνεῖν, εἰς εἰδώλειον ἀχθεῖσα, σχοῖνοις δεθεῖσα τοὺς πόδας, καὶ διὰ πάστης γυμνὴ συρεῖσα τῆς πόδεως, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀχθεῖσα τόπον, λίθοις ὑπὸ τοῦ πλήθους βαλλομένη ἐτελείωθη. Ἀπολωλίσα ἡ παρθένος τε καὶ πρεσβύτις ἀναγκαζομένη εἰδώλοις θύσαι, τοὺς ὁδόντας ἐζημίωτο (3) κοπτομένη τὰς σιαγόνας· εἴθ' οὕτως πυρᾶς ἀναρθεῖσης, ἀπειλούντας εἰς αὐτὴν ἐμβαλεῖν τοὺς κατέχοντας, μικρὸν ὑποπαραιτησαμένη καὶ ἀναθεῖσα, συντόνως ἐπεπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέψεκται. Καὶ μετ' αὐτὴν Σαραπίωνα καταλαβόντες ἐφέστιον, σκληραῖς βασάνοις αἰκισμένοι, καὶ πάντα τὰ ἀρθρὰ διακλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπερώου πρηνῆ κατέρριψαν. Ιουλιανὸς ποδαγρὸς ὁν, καὶ μήτε στῆναι, μήτε βαδίσαι δυνάμενος, ἀμαδυστὶν ἐτέροις Χριστιανοῖς, τοῖς αὐτὸν φέρουσι προσήχθη· ὃν δὲ μὲν ἔτερος εὐθὺς ἤρνησατο· ἔτερος δὲ Κρονίων καλούμενος, καὶ αὐτὸς Ιουλιανὸς, διὰ πάσης τῆς πόδεως καμψίοις ἐποχούμενοι διελθόντες, καὶ ἀμαδυστὶν τοῦ πλήθους παίσμενοι, τέλος πυρὶ παρεδόθησαν· καὶ τις τῶν στρατιωτῶν Βησᾶς καλούμενος, παραστὰς ἀπαγομένοις αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἐψυδρίζουσιν ἐναντιωθεῖς, ἐμβοσσάντων αὐτῶν περιεσχέθη, καὶ τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη. Ἐτερος δὲ τις τὸ μὲν γένος Λίβος ὑπάρχων, Μάκαρ δὲ τὴν προστηρίαν, ἀπειμόνως αὐτὸν τοῦ δικαστοῦ προτρεπομένου πρὸς ἀρνησιν, ἐπεὶ μὴ ἐπείσθη, πυρὶ παραδοθεὶς, φερωνύμως τοῦ μακαρίου τετύχηκε τέλους.

Δ'. Ἐπίμαχός τε μετ' αὐτοὺς καὶ Ἀλεξανδρός, μετὰ πολὺν δὲ ἐμειναν δεσμῶται χρόνον, μυρίας βασάνους διενεγκόντες, ἔνστηράς τε καὶ μάστιγας πυρὶ καὶ οὗτοι ἐφέλεχθησαν. Καὶ γυναικεῖς δὲ τρεῖς τὸν ἀριθμὸν προσαχθεῖσαι, ἡ μὲν αὐτῶν Ἀμμωναρία καλουμένη, πάνυ φιλονείκως αὐτὴν τοῦ δικαστοῦ βασανίσαντος, ἀτε (4) προαποφηναμένην, ὅτι μηδὲν ὃν ἐκείνος κελεύει (5) φθέγξοιτα, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγεῖλαν ἀπήκθη· αἱ δὲ λοιπαὶ, Μερκουρία καὶ Διονυσία, αἰδοεσθέντος ἀγνηνύτοις ἐπιχειρεῖν, καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡττᾶσθαι τοῦ ἀρχοντος, ἔψει τὰς κεφαλὰς ἀφηρθησαν, μηκέτι βασάνων πείραν λαβοῦσαι. Πρώτων δὲ, καὶ Ἀτήρ, καὶ Ισίδωρος, καὶ σὺν αὐτοῖς Διόσκορος, παῖς ὁν ὡς ἐτῶν πέντε καὶ δέκα, παρα-

(3) Ms. fert ἐζήλωτο, quod nullum sensum habet.

(4) Ms. προαποφηναμένου.

III. Decio imperitante, persecutione orta in ipsa Alexandrinorum civitate, multi sperantium in Christo, propter eum martyrio ornati sunt, inter quos hi fuerunt: Mitras presbyter quidam in principio persecutionis captus a plebaia turba et impia verba profari jussus, cum non obtemperavisset, flagellis in corpore cæsus et calamis acutis in vultu ac oculis transfossus, tandem in suburbana ductus, occisus est, et sic animam Domino reddidit. Mulier quædam nomine Quinta, in templum reluctantiter attracta, cum idola adorare recusasset, funibus pedibus ligatis, nuda per totam urbem raptata, in eumdem locum ducta, lapidibus a populo obruta, vitam finivit. Apollonia virgo ætateque proiecta, coacta idolis sacrificare, dentes suos confregit, percutiens maxillas suas; deinde pyra accensa, a custodibus suis minantibus in eam injicere manus, moram petiit, et surgens cum impetu in ignem insiluit, et combusta fuit. Et post eam, Serapionem apprehendentes sub eodem tecto manentem durissimis tormentis excruciauerunt, omnia membrorum frangerunt, atque a superiore parte ædium eum præcipitem dejecerunt. Julianus podagrosus, qui nec stare, nec ambulare poterat cum duobus aliis Christianis, efferentibus eum, adductus est: quorum unus statim fidei renuntiavit; alter vero, Kronion vocatus, et ipse Julianus per totam urbem camelis vecti deducti sunt, simulque a multitudine percussi, tandem igni traditi sunt. Quidam militum nomine Besas, praepositus Christianis per urbem deductis, et contumelias inhibens populi, clamantibus omnibus, capitū et ipse fuit, et capite truncatus. Alius Libys genere, nomine vero Macar, judice indesinenter eum ad fidei renuntiationem exhortante, cum non aures suasori præbuisset, igni traditus, juxta significationem nominis sui, beatum finem invenit.

IV. Post illos Epimachus et Alexander, longo tempore in carcere vineti, innumera tormenta passi, nemperadulas, flagella, igne combusti sunt. Tres mulieres etiam adductæ sunt, una nomine Ammonaria. Pertinaciter eam judex cruciavit, cum antea promisisset se dicturam nihil ex iis quæ judex juberet: cum promissionem implevisset, ducta est ad supplicium; cæteræ vero, Mercuria et Dionysia, erubescente judice res inanes aggredi, et a feminis vinci, gladio intersectæ sunt quæ monduim tormenta passæ fuerant. Hero autem, et Ater, et Isidorus, et cum illis Dioscorus, puer annis quindecim ante tribunal adducti sunt: qui cum varia tormenta sustinuissent, igni traditi sunt.

(5) Ms. φθέγξατο.

Dioscorus audacter sapientissima verba edixit, et A στάντες, οἱ μὲν διεφόροις βασάνους ἐγχαρτερίσαντες πυρὶ παρεδόθησαν. Διόσκορος δὲ συφώτατα παρέβησιασάμενος, καὶ πρὸς τὰς τοῦ ἡγεμόνος πεύσεις ἀνδρεῖς ἀποκρινάμενος, θαυμάσαντος τὰς ἀποκρίσεις τοῦ δροντος, καὶ τῆς ἡλικίας οἰκτον λαδόντος, ἀφεῖδη μάρτυς τέλειος τῇ προαιρέσει γεγενημένος. Νεμεσίων τις Αἰγύπτιος γραφήν ὡς λῃστῆς ὑπομεέντας, καὶ ταῦτα ἀπολυσάμενος, καὶ καταμηνοθέτης αὐθεῶς εἰς Χριστιανὸς, διπλαῖς δὲ εἰς λῃστῆς ἦν μάστιξεν ἐτασθεῖς, μεταξὺ δύο λῃστῶν κατεψλέγη, τιμηθεῖς τῷ τοῦ Χριστοῦ παραδέγματι. Ἀμμών, καὶ Ζήνων, Πτολεμαῖς τε καὶ Ἰγγένης, καὶ Θεόφιλος ἔστωτες πρὸ τοῦ δικαστηρίου, καὶ τινα πρὸς ἀρνητές ἤδη φέποντα νεύμασι πρὸς τὴν ὁμολογίαν ἐπιθαρρύνοντες· ἐπειδὴ Ἑγνωσαν ἀγανακτοῦντας ἐπὶ τούτῳ τοὺς δχλους, πρὶν ὑπὸ αὐτῶν συλληφθῆναι, Χριστιανὸς ἐντοῖς ἀνεκχρυσαν, καὶ οὕτω τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπτίχθησαν. Ἱσχυρίων ἐπιτροπεύων τινὶ τῶν ἀρχόντων, ἐπὶ μισθῷ τοῦ μισθοδότου κελεύοντος αὐτὸν θύσαι, ἐπειδὴ μὴ ἐπείσθη τοῦτο ποιῆσαι, βακτηρίαν μεγίστην κατέτης ἔδρας ὥσθεισαν διὰ τε τῶν σπλάγχνων καὶ τῶν ἐντέρων δεξάμενος, τὸ πνεῦμα παρέδωκε. Ταῦτα ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας.

V. Valeriano imperatore Romanorum regnante, persecutione orta Cæsareae Palæstinae, tres viri, Priscus, Mallus, et Alexander, rure habitantes, cum persecutionem ortam audiverint, vocantes seipso negligentes et ignavos, confestim eodem animo ad urbem concurrere, et palam consitentes Jesum Christum, divino ornati sunt martyrio, ferarum præda facti. Sub Gallieno, in prædictam urbem Marinus centurionis dignitatem accepturus veniens exercitus cœlestis dignitatum per martyrium particeps fuit. Accedens quidem ante tribunal, non licere sibi ait Romanorum dignitates accipere, cum Christianus esset, ac imperatoribus non obediens. Illico ergo interrogatus Marinus, et Christianum se palam consitens, trium horarum intervallum ut de rebus suis cogitaret a principe obtinuit. — Cum exisset e tribunali Marinus, Theotecnus episcopus hujus civitatis, manum ejus apprehendens, adducit eum in ecclesiam, divinumque Evangeliorum librum inter manus suas tenens, et simul gladium ejus quod suspensum gerebat, monstrando: *Utrum vis illico, inquit, sume.* Cum statim dexteram extendens monstrasset divinam Scripturam: *Posside ergo Deum,* dixit ei Theotecnus, ac fruere rebus quas elegisti, a Deo ipso roboratus, et ambula in pace. Marinus ergo abiens, ac iterum eadem consitens, ductus ad mortem, sine quievit. Reliquias tam honorabiles Astyrius senator Romanus, imperatorum amicus, omnibus notus, splendentι ac pretiosa involvens sindone, et præ omnibus fulgenti, ac super humeros suos tollens in decenti sepulcro condidit.

λεῖ περιστεῖλας ἐσθῆτι, καὶ φανερῶς ἐπὶ πάντων, ἐπὶ δῶσι.

VI. Sub Diocletiano et Maximiano præscripto editio contra Christianos Nicomediæ [Astyrius] abripiens hos libellos, dilaceravit, et cum hoc fecisset,

B

C

D

E'. Επὶ Οὐαλεριανοῦ βασιλέως Ῥωμαίων διωγμοῦ κινηθέντος, ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, τρεις ἄνδρες, Πρίσκος τε καὶ Μάλλος καὶ Ἀλέξανδρος, ἐν ἀγρῷ οἰκοῦντες, ἐπειδὴ περὶ τοῦ διωγμοῦ μεμαθήκεσσαν, κατέζαντες ἑαυτοὺς ὡς ἀμελεῖς καὶ ρρᾶθυμους, ὅρμασαν διαλάμψαντες ὁμολογίᾳ, θείῳ κατεκοσμήθησαν μαρτυριῷ, θηρίων γενόμενοι βορά. Ἐπὶ Γαληνοῦ, ἐν τῇ προειρημένῃ πόλιν Μαρίνος ἐκατοντάρχην ἀξίαν κομίσασθαι προσελθών, τῆς ἐν οὐρανοῖς στρατείας διὰ μαρτυρίου ἐπέτυχε. Παρελθών γάρ τις πρὸ τοῦ βῆματος μὴ ἔξειναι αὐτῷ ἐφη τῆς Ῥωμαίων μετέχειν ἀξίας, Χριστιανῷ γε δυτι, καὶ τοῖς βαπτιζεῖσι μὴ πειθομένῳ. Αὐτίκα τοίνυν ἐρωτηθεὶς ὁ Μαρίνος, καὶ Χριστιανὸν ἑαυτὸν παρήχθη ὁμολογήσας, τριῶν ὥρῶν εἰς ἐπίσκεψιν ἐλαβε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος διάστημα· καὶ τοῦ βῆματος ἐκτὸς γεγονότος, Θεότεκνος ὁ τῇδε ἐπίσκεπτος λαβόμενος αὐτὸν τῆς χειρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσῆγαγε, τὴν θείαν τε τῶν Εὐαγγελίων βίβλον ἀνὰ κείρας λαδῶν, καὶ ἄμα τὸ προτερητικόν αὐτῷ ξίφος ἐπιδεικνύων. Τούτων ὀπότερον βούλει ταχέως, ἐφη, ἐλοῦ. Ως δ' ἀμειλῆτη τὴν δεξιὰν προτείνας ἐδέξατο τὴν θείαν Γραφήν, Ἐχον τοινυ, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Θεότεκνος, τοῦ θεοῦ, καὶ τύχοις ὡρ εἴλου, πρὸς αὐτοῦ δυναμούμενος, καὶ βάδιζε μετ' εἰρήης. Ἐκεῖθεν τοίνυν ἐπανελθών, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ πάλιν ὁμολογήσας, τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπαχθεῖς τελεοῦται. Οὕτω τίμιον λειψανὸν Ἀστύριος τὸν ἐπὶ Ῥώμης συγκλητικῶν γεγονός, βασιλεὺς τε προσφίλης, καὶ πᾶσι γνώριμος, λαμπρῷ καὶ πολυτελῶν δράμενος τῇ προστηκούσῃ ταφῇ παραδίδωσι.

G'. Επὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ προτείνετος τοῦ κατὰ Χριστιανῶν προγράμματος ἐν Νικομηδίᾳ, ἀμφοτέραις ἀγελάνῳ τοῦτο γερσὶ διαξιργνυσι,

Pamphilus, tunc presbyter Cæsarea in Palæstina, A divino martyrio coronatus est, post egregium certamen. Martyrum autem Alexandriae, et universi Ægypti, et Thebaidos diverse occisorum, inter clarissimos fuit Petrus ejusdem Alexandriae episcopus; ex presbyteris vero suis Faustus, Dius, Ammonius, illustrissimi Christi martyres fuere, Philcasque et Hesychius, et Pachymius et Theodorus ecclesiarum in Ægypto episcopi. Eodem tempore oppidulum Phrygiae quoddam, quoniam universe omnes incolæ Christianos se esse profitebantur, occuparunt milites, ignemque accendentes, cremaverunt eos cum mulieribus et parvulis, Christi nomen clamantes. Et quidam alius, muneribus imperii fungens, nomine Adauctus, nobili genere in Italia oriundus, summo honore apud imperatores habitus, tunc clarissimus fidei in Christo confessione inconcussa et confirmata, martyri corona ornatus est, strenue certamen cum finivisset. Et quædam sancta et mirabilis mulier divitiis, genere; et bona fama apud Antiochenos celebrata, duas filias, virgines insignes cum educasset, cum autem multi juvenes eas sibi in uxores poscerent, occultas et alibi vitam degentes, in urbem Antiochiae cas vocavit. Retibus autem militum jam circumdatæ erant, vidensque mater seipsam filiasque suas in angustiis, et facinora hominum sècum cogitans, lupanarisque minas non inattente audire sustinens, sed dæmonum servitutem omnibus mortibus et omni perditione pejorem esse dicens, unicum sibi filiabusque suis invenit auxilium contra hæc omnia pericula, scilicet in Domino refugium. Eodem consilio animatae, corporibus accurate ornatis, cum in medio itinere pervenissent, in flumine prope labenti sese injecerunt. Haec quidem sese miserunt: aliud vero par virginum ejusdem Antiochiae, dignarum quidem Deo, ac vere sororum, nobilium generis, vita clarissimarum, juniorum ætate, corpore pulcherrimarum, pudicarum anima, ac mirabili pietate, in maris abyssis dederunt idolorum adoratores. Cur oportet me nunc nominatim alios referre, ac multitudinem virorum enumerare, et multimoda tormenta depingere illustrium Christi martyrum, nunc securibus percussorum, sicut contigit martyribus in Arabia; nunc confractorum cruribus, D sicut evenit martyribus in Cappadocia; modo suspensorum, pedibus in alto, capite vero deorsum posito, et lento igne subardente, fumo ligni suffocatorum, sicut martyribus in Mesopotamia accidit, modo nares, aures, manusque recisas, sive cætera corporis membra, partesque minutatim sectas habentium, sicut fuit Alexandriae: cur oportet in mentem revocare Antiochenorum martyrum memoriam, in craticulis ignitis, non ad mortem, sed ad longum tormentum adustorum, aliorumque dexterarum in ignem immittere malentium, quam saeculi maledicti participare. Quidam ex eis, corruta-

A Γάζης, κατὰ τὰ ἐν Φοινίκῃ (6) χαλκοῦ μέταλλα, εἰπὲ ἑτέροις, ἐνδεόντος, τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται. Αἰγύπτιοι τε αὐτόθι Πτηλεὺς καὶ Νεῖλος, ἐπίσκοποι, μεθ' ἑτέρων τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμεναν τελευτὴν· καὶ Πάμφιλος δὲ τότε, πρεσβύτερος ὁν Καισαρεῖας τῆς κατὰ Παλαιστίνην, θεέως μαρτυρίῳ καταχοσμεῖται λαμπρῶς ἀγωνισάμενος. Τῶν δὲ ἐπ' Ἀλεξανδρεῖας καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου, καὶ Θηραίδος διαπρεπῶν τελειωθέντων, ἐν περιόδοις ἦν Πέτρος αὐτῆς Ἀλεξανδρεῖας ἐπίσκοπος, καὶ τὸν σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων Φαῦστος, καὶ Διος, καὶ Ἀμύνιος, τέλειοι Χριστοῦ μάρτυρες, Φθιέας τε καὶ Ἡσύχιος, καὶ Παχύμιος, καὶ Θεόδωρος, τῶν καὶ Αἰγύπτιον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοποι. Κατὰ τὸν εὐτὸν, πολίχην τινὰ κατὰ τὴν Φρυγίαν κειμένην. B δὲ δὴ πανδήμοι πάντες οἱ ταῦτην οἰκούντες Χριστιανοὺς σφᾶς ὡμολόγουν, παραλαβόντες οἱ στρατιώται, πύρ τε ὑψάψαντες κατέφεξαν αὐτοὺς δῆμα γυναικῖς καὶ νηπίοις, τὸν Χριστὸν ἐπιβομένους. Καὶ τις ἑτερος Ψωμαῖκης ἀξίας ἐπειλημμένος "Ἄδαυκτος τούτην μα, γένους τῶν παρ' Ἰταλοῖς ἐπισῆμων, τῆς περιόδους παρὰ βασιλεῦσι τιμῆς ἀξιούμενος, διαπρέψας τότε τῆς εἰς Χριστὸν διατρέπτω παρὰ ἀκλινεῖ ὄμολογίᾳ, τῷ τοῦ μαρτυρίου διαδήματι κατεκοσμηθῆ, γενναῖος τὸν ἀγῶνα διηνυχώς. Καὶ τις ιερὰ καὶ θαυματίσ γυνή, πλούτῳ, καὶ γένει, καὶ εὐδοκίᾳ παρὰ πάπινον Ἀντιοχεῦσι βεβοημένη, παῖδαν ἔνυπρον παρθένον διαπρεπῶν ἀναθρεψαμένη, ἐπειδὴ πολὺς δὲ περὶ αὐτᾶς κινούμενος φθόνος, λανθανούσας τε καὶ ἐν ἀλλοδαπῇ διατριβούσας ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου ἐκάλειτο δικτύων δὲ ἥδη στρατιωτῶν εἶσαν περιεβεβλητα, ἐν ἀμηχάνοις ἐσαυτήν τε καὶ τὰς παῖδας θεασαμένη, καὶ τὰ ἐξ ἀνθρώπων λογισαμένη δεινά, πορνείας ταῦτην διεπιλήπη μηδὲ ἄκροις ὡστὸν ἀκούειν ἀνασχομένη, ἀλλὰ καὶ τὸ δουλεῦσαι δαίμονι πάντων θανάτων καὶ πάσης ἀπωλείας χείρον φῆσασα εἶναι, μιαν ἐσαυτῇ καὶ ταῖς θυγατράσιν ὑπετίθετο λύσιν τούτων ἀπάντων, τὴν ἐπὶ τὸν Κύριον καταφυγήν. Καὶ δὴ τὴν γνώμην δικοῦ συνθέμεναι, τὰ τε σώματα περισταλέεις: κοσμίως, ἐπὶ μέσης γενόμεναι τῆς δόδου, ἐπὶ περιφέρεοντα ποταμὸν ἐσαυτὰς ἥχοντες· αἱ δὲ μὲν σὺν ἐσαυτάς. "Ἀλλῆν δὲ ἐπ' αὐτῆς Ἀντιοχεῖας ἔνυπροις παρθένων, τὰ πάντα θεοπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀδελφῶν, ἐπιδόξων μὲν τὸ γένος, λαμπρῶν δὲ τὸν βίον, νέων τοὺς χρόνους, ὥραίων τὸ σῶμα, σεμνῶν τὴν ψυχὴν, εὔσεβῶν τὸν τρόπον, θαυμαστῶν τὴν σπουδὴν, θαλαττίοις βυθοῖς παρέδοσαν οἱ τῶν δαιμόνων θεραπευταί. Τί με χρή νῦν ἐπ' ὄνδρας τῶν λοιπῶν μνημονεύειν, καὶ τὸ πλήθος τῶν ἀνδρῶν ἀριθμεῖν, καὶ τὰς πολυτρόπους αἰκίας ἀναζωγραψεῖν τῶν θαυμασίων Χριστοῦ μαρτύρων, τοτὲ μὲν πέλυκιν ἀνηρημένων, οἷα γέγονε τοῖς ἐπ' Ἀραβίας, τοτὲ δὲ τὰ σκέλη καταγυμνένων, οἷα τοῖς ἐν Καππαδοκίᾳ συμβέβηκε· καὶ ποτὲ μὲν κατὰ κεφαλῆς ἐκ τοῦ ποδὸς εἰς ὕψος ἀναρτωμένων, καὶ μαλθακοῦ πυρὸς ὑποκαταστάτων τῷ παραπεμπομένῳ καπνῷ τῆς φλεγομένης ὑλῆς ἀποπνιγομένων, οἷα τοῖς ἐν Μεσοποταμίᾳ

(6) MSS., ἐνφανοῦ, quod nullum sensum habet.

Ἐπενήνεται, ποτὲ δὲ βίνας, καὶ ὡτά, καὶ χειραςάκρων τηριαζομένων, τά τε λοιπά τοῦ σώματος μέλη καὶ γέρηρα χρεουργουμένων, οἵτε ἐπ' Ἀλεξανδρείας ἦν; τι δέ τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας ἀναζωπυρεῖν τὴν μνήμην, ἐσχάραις πυρὸς, οὐκ εἰς θάνατον, ἀλλ' ἐπὶ μακρῷ τιμωρίᾳ κατοπτωμένων, ἑτέρων δὲ θάττον τὴν δεξιὰν αὐτῶν πυρὶ καθιέντων ἢ τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἐφαπτομένων; ὃν τινες τὴν πείραν φεύγοντες πρὶν φλῶνται, καὶ εἰς χειραςάκρων ἐλθεῖν, ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλῶν δωμάτων ἐσυτόὺς κατεκρήμνισαν, τὸν θάνατον ἄρπαγμα θέμενοι τῆς τῶν δυστέλλων μοχθηρίας· τὰ φρικτὰ δὲ ἀκοῦσις κατὰ τὸν Πόντον Ἐπασχόν ἔτεροι, καλάμοις δέξισται ταῖν χεροῖν ἐξ ἄκρων δυνύχων τοὺς δακτύλους διαπειρύμενοι, καὶ ἀλλοι πυρὶ μολιθέδου διατακέντος βραζούσῃ καὶ πεπυρχταμένη τῇ ὥλῃ τὰ νῶτα καταχειδεῖνοι, καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιώτατα τοῦ σώματος μέρη κατοπτώμενοι· διά τε τῶν ἀπορρήτων ἔτεροι μελῶν καὶ μερῶν, αἰσχράς, καὶ ἀσυμπατεῖς, καὶ οὐδὲ λόγιων ῥητάς ὑπέμενον πάθας. Τὰ δ' οὖν τῶν συμφορῶν ἔσχατα, στέ δὴ λοιπὸν οἱ κατὰ πέσαν ἐπαρχίας ἄρχοντες ἀπειρήκεσσαν ἐπὶ τῇ τῶν κακῶν ὑπερβολῇ, καὶ πρὸς τὸ κτείνειν ἀποκαμψάντες ἐπὶ τὸ νομιζόμενον αὐτοῖς χρηστὸν ἐτράποντο, καὶ φιλάνθρωπον τηνικαῦτα δρθελμοὺς ἐξορύττεσθαι, καὶ τοῖν σκελοῖν πηροῦσθαι θάτερον προσετάττετο. Ταῦτα γάρ οὖν αὐτοῖς τὰ φιλάνθρωπα, καὶ τῶν καθ' ἡμῶν τιμωρῶν τὰ κευφότατα, ὥστε ἡδη ταύτης ἔνεκα τῆς τῶν ἀσεδῶν φιλανθρωπίας οὐκ ἔτι εἶναι δυνατὸν ἔξεπεν τὸ πλῆθος τῶν ὑπὲρ πάντα λόγον τοὺς μὲν δεξιοὺς ὁφθαλμοὺς ἔιψει πρότερον ἐκκοπτομένων, καὶ πυρὶ καυτηριαζομένων, τοὺς δὲ λαϊοὺς πέδας αὐθίς κατὰ τῶν ἀγκυλῶν καυτῆρσιν ἀχριωμένων, μετὰ ταῦτα τοῖς κατ' ἐπαρχίαν χαλκοῦ μετάλλοις οὐχ ὑπηρεσίας τοσοῦτον, δσον κακώσεως καὶ ταλαιπωρίας ἔνεκεν καταδικαζομένων.

A ptelam fugientes, antequam caperentur, et in manus insidiatorum inciderent, e lecto domorum sese præcipitabant, mortem potius avide eligentes. quam perversitate in impiorum subire; alii vero horrenda auditu in Ponto passi sunt, calamis acutis sub extremis ungulis digitorum manuum cruciati et alii plumbi igne liquefacti servente et inflammata materia super dorsa perfusi, et in maxime necessariis corporis partibus adusti; alii in pudendis membris ac partibus ignominiosas, infandas ac intolerabiles pœnas sustinuerunt. Hæc ergo suppliciorum extrema fuere: cum postea per totum imperium præfectis iudicium attulisset hæc tormentorum ultra modum rabies, et occidendo lassati fuissent, ad id quod sibi utile putabant sese verterant: humanitate tunc oculos erui, cruraque frangi jusserunt. Hæc sane humana existimabant, et pœnarum nostrarum levissimas, ita ut jam propter impiorum humanitatem, non esset possibile enumerare multitudinem supra omnem numerum eorum, qui oculos dexteros gladio effossos habebant, vel igne adustos; nec non illorum qui sinistros pedes inutiles habebant, propter poplitum causticam adiunctionem; post hæc ad metalla per totum imperium, non tam pro laboris utilitate, quam ad oppressionem ac cruciatum, condemnati sunt.

II.

Passio sanctorum decem martyrum Aegyptiorum, Marciani, Nicandri, Apollonii, Leonidis, Arii, Gorii, Hyperechii, Selleniadis, Irenes, Pambonis (7).

(Acta sanctorum Bolland., Junii tom. I, p. 420.)

Καλδες, ὁ ἀγαπητοὶ, καὶ δοχρὸς ἐν Αἰγύπτῳ μαρτυρήσας Θεῷ, καλδες καὶ διηγήσεως ἄξιος. Ἄνδρες γάρ σὺν γυναιξὶν ὀλιγογάμονες εὐρημένοι, λατρεύειν μὲν Κυρὶῳ κεχρικότες, ὑφίστασθαι δὲ πᾶν δτιοῦν τὴν διάνοιαν καὶ τὸ σῶμα γυμνάσαντες, ὑποβάλλονται μὲν μιᾶς τιμωρίᾳ οἱ πάντες, συνοδεύουσι δὲ κοινῇ μετ' ἀλλήλων καλδὸν ἀγώνιν νικήσαντες, καὶ λαμπρὸν στέφανον ἀνθρακάμενοι. Οὐσπερ γάρ ἀπειρήκεσσαν οἱ φονεύοντες, ὁνησσαν δὲ οἱ παραδιδόντες, καὶ λιθολεύστους αὐτοὺς ποιεῖν λοιπὸν ἐμυσάττοντο, ἐπενόησεν δὲ τῆς Αἰγύπτου δοῦξ καὶ πέρα ἐπινόιας ἀνθρωπίνης τιμωρίαν, συνεργὸν τὴν τόπου θέσιν λαβόν· ὡς γάρ ἔκαιε μὲν καὶ πολλὴν ἡφίσει πυρὸς ἀκμὴν κατὰ τῶν πεδῶν δῆλοις, οὕτω τῆς θέσεως τῆς Αἰγύπτου κατὰ φύσιν ἔχούσης, ὡς θάττον μὲν τῶν ἀλλῶν θερμαίνεσθαι, μᾶλλον δὲ ἡ τὰς ἀλλαγὰς ἐπιψλέγεσθαι· τείχος

C Pulcherrimus quidem, charissimi, etiam eorum qui apud Aegyptum pro Dei confessione martyrium subierunt, chorus exstitit, pulcherrimus, inquam, et narratione atque historia dignissimus. Viri enim ac mulieres, animo convenientes atque concordes, cum divino cultui servire sibi proposuissent, et cōeūi causam, quidvis pati animo et corpore parati essent, parem quidem cruciatum omnes subierunt, sed communiter tamen devicto certamine, inter se conjunctum martyrio functi, et splendida corona amicti sunt. Cum enim carnifices cruciatibus infrendis defessi essent, et qui martyres ipsos eis tradiderant a lapidatione in eos facienda abhorrent, Aegypti præses cruciatum quemdam excogitavit, maiorem fere quam ut humano consilio ex cogitari possit: ejus autem regionis conditio, ad D

Μαρκιανὸν καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ. **Passio sanctorum decem martyrum, Marciani et sociorum eius;** cuius etiam interpretationem Latinam, a Guillermo Sirleto factam, ibidem descripsimus, et pariter hic damus. (Acta SS. Bolland., Junii t. I, p. 420.)

(7) *Sanctorum agon, graviter eleganterque descrip-*
tus, Graece verosimiliter ab Eusebio, in opere De
martyribus; hæc autem operis talis pars a nobis in-
venita fuit in codice Vaticano Graeco, sub num. 635,
et hoc titulo: Μαρτύρων τῶν ἀγίων δέκα μαρτύρων,

eam rem, quam facere sibi proposuerat, multuni adjumenti afferebat. Nam cum sol ipse ardoret, et multam aestus vim per campos immitteret, Aegyptiæque regionis natura talis esset, ut citius quam aliæ calefieret, et præter cæteras terras solis aestu accenderetur, murum quemdam praeses ipse in campo ædificavit, eumque ita erexit, ut qui vellent illinc aufugere non possent. Cumque concordes illus martyres intra eum murum conclusisset: *Date, inquit, vos omnes pacem unam, quoniam una et eadem amentia laboratis.* Adhibuit autem custodes, quibus jussit crebro a martyribus querere, an de sententia discedere vellent; eisque mandavit ut hac martyribus dicerent: *Adest nobis aqua, et illa quidem copiosa, adsum et res victui necessarie.* Si ergo vos sititis, aut esuritis, negate Deum regnum et salvi estote; facite hoc, et necessaria vobis suppeditabimus. Illi cum unam et veram libertatem martyrium ipsum esse, unam salutem a Dei confessione pendere, unam vitam a præsenti morte profici recte sentirent; neque ulla ardentis solis gestu, neque gravi fame movebantur: non denique aridam sitim lenire curabant, sed pro cibo psalmos, et pro potu Dei laudem narrabant.

Itaque eorum fides, ab illa Evangelii voce non discrepabat, quam vocem Je us respondit diabolo in monte hanc proponenti, *Dic ut lapides isti panes stant: scriptum, inquit ille, ita est: Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit ab ore Dei.* Et alio loco Samaritanæ mulieri dixit: *Omnis qui bibit ex hac aqua sicut iterum: qui autem bibit ex hac aqua quam ego dabo, ille non sicut in æternum; sed aqua quam dabo ipsi sicut in eo fons aquæ salientis in ritam æternam.* Ita martyres illi sanctissimi nutriebantur, ita bonarum rerum perseverantia verum potum et fonti ad quem prope rabant similem, eis præbebat. Hæc erat illorum exultatio; hæc laus illis proposita, ad paradisi voluptatem percipiendam, eos maxime urgebat: quippe qui a sancto illo fonte potum haurire gestie bant. Post hæc cum tempus præsto esset, quo illum animæ ad propria loca et suum Deum properarent, martyres ipsi, multis hymnis et laudibus Deo prænuntiatis, purissimas, ut decebat, animas Deo tradiderunt. Ea res cum ad Aegypti ducem per lata esset, murum, ad eos custodiendos ædificatum, eorumdem sepulcrum esse jussit: nos vero Christiani homines, gloriam canamus Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et in sæcula sæculorum. Amen.

* *Luc. iv. 4.* * *Joau. iv. 14.*

οικοδομεῖ κατὰ τοῦ πεδίου, εἰς τοσοῦτον ἐπάρας, ω μὴ ἔξειναι τοῖς βουλομένοις ἀποδιδράσκειν κατακλεί σας δὲ τοὺς ὁμογάνωμοις: Άστε δικηρ., φησι, μιαροὶ πάντες ἐπειδὴ καὶ τὴν αὐτὴν γράμμην ἐσχήκατε. Ἐπιστήσας δὲ φρουρούς, καὶ κατ' ὅλην ἐρεψός προστάξας, Ὅδωρ ἀρθονός ἐστι πλημμυρεῖν τὰ ἐπιτίθεια: εἰ διψάτε, ἀρτίσασθε τὸν Θεὸν ώμάν καὶ σώζεσθε εἰς τροπῆς δέος θε, τοῦτο ποιεῖτε, καὶ ἔξετε. Οἱ δὲ μίαν ἐλευθερίαν τῷ μαρτύριον εἶναι καὶ τὸν ἀγνωκότες, μίαν σωτηρίαν τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἔμαλ ληστιν, μίαν ζωὴν τὸν ἐνταῦθα θάνατον, οὗτε προσφέργοντα καὶ καίσοντα τὸν ἡλίου ἀπηγόρευσον, οὐς πρὸς τὸν καταπονοῦντα λιμὸν ἐπεστρέφοντο, οὔτε τὴν Ἑραίνουσαν δίψαν θεραπεύειν ἦνέχοντο· ἀλλ’ ἣν στοῖς φαλμὸς μὲν ἡ τροφὴ, ἐπικινος δὲ Κυρίου τὸν ποτόν.

Καὶ οὐκ ἀπῆρε τῆς τοῦ Εὐαγγελίου φωνῆς ἡ τούτων περὶ ταῦτα πίστις. Ἐλεγε γάρ διάβολος ἐν τῷ θρε, Εἰπὲ τῷ λόφῳ τούτῳ τὰ γένηται ἀρτος, καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἰπειτε αὐτῷ· Γέργυσται οὐτως· Οὐκ ἐπ’ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἀνθρώπος, ἀλλ’ ἐπὶ παντὶ φίματι θεοῦ· καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ, πρὸς τὴν γυναικαν τὴν Σαμαρείτην ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησος εἶπε· Πᾶς δὲ πίνων ἐκ τοῦ ὄντας τούτου, διέγκει πάλιν· δὲ πίνων ἐκ τοῦ ὄντας, οὐ ἐγὼ δέως αὐτῷ, οὐ μὴ διγίστει εἰς τὸν αἰώνα· ἀλλὰ τὸν ἑδωρ. δῶσω αὐτῷ, γενίσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὑδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὕτως οἱ ἀγιώταται ἐτρέφοντο, οὕτως ἐπίμονον καλὸν ὡς ἀληθῶς πονῶν, καὶ τῇ πηγῇ πρὸς ἣν ἐσπευδον παραπλήσιον οὔτος δ φαλμὸς, οὔτος δ ἐπαίνος μᾶλλον αὐτοὺς ἀπολαύσαι τοῦ παραδείσου πεποιήσει, μᾶλλον τῇς ἀγίας πηγῆς ἀναρύσσασθαι τρούλοντο. Μετὰ δὲ ταῦτα, ἐπει καὶ ρήτορες ἣν τὴν μὲν ψυχὴν εἰς τοὺς οἰκείους τόπους πρὸς τὸν ἐσωτῶν ἐπείγοσθαι θεόν, παραδεδώγασι τολλῶν ὑμνον μεστήν, καὶ ἐπίνων τοῦ Θεοῦ, καὶ καθαριστήν ἀποδιδόντες. Τούτων ἀγγελθέντων τῷ δουκὶ, καὶ τῷ οικοδομηθὲν αὐτοῖς πρὸς φρουρὸν τείχος, τάχον γενέσθαι κεχέλευκεν· τὰμεις δὲ οἱ Χριστιανοὶ δέξαν ἀναπέμψαμεν τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰώνας· Ἄμην.

¹ Πινεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰώνας· Ἄμην.

EUSEBII EPISTOLÆ.

I.

AD CÆSARIENSES.

(MONTFAUCON, Opp. S. Athanasii, tom. I., p. 238, ex Socratis Hist. eccles., lib. I, c. 8.)

Eusebii Cæsariensis epistola ad suæ parœciae homines.

Εὐσέβιου Καισαρέως (1) Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς παροικαὶς αὐτοῦ.

I. Quæ de fide ecclesiastica in magna synodo Ni-

A'. Τὰ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως πραγμα-

(1) In editione Commeliniana ex ms. Basiliensi additur τοῦ Ἀρειανόφρονος.

τευθέντα κατά τὴν μεγάλην σύνοδον τὴν ἐν Νικαιᾷ, συγχροτηθείσαν, εἰκὸς μὲν (2) ύμᾶς, ἀγαπητοῦ, καὶ διλλούσεν μεμαθήκεναι, τῆς φήμης προτρέχειν εἰωθύιας τὸν περὶ τῶν (3) πραττομένων ἀχριθῆ λόγον. Ἀλλ' ἵνα μὴ (4) ἐκ τοιαύτης ἀκοῆς τὰ τῆς ἀληθείας ἔτεροις ὑμῖν ἀπαγγέλληται, ἀναγκαῖς διεπεμψάμεθα ὑμῖν πρῶτον μὲν τὴν ὑψ' ἡμῶν (5) προταθείσαν περὶ τῆς πίστεως γραφήν, ἐπειτα τὴν δευτέραν, ἣν ταῖς ἡμετέραις φωναῖς προσθήκας ἐπιβαλόντες ἐκδεῖνκαστ. Τὸ μὲν οὖν παρ' ἡμῶν γράμμα ἐπὶ παρουσίᾳ θεοφιλεστάτου ἡμῶν βασιλέως ἀναγνωσθὲν εὐ τε ἔχειν καὶ δοκίμιως ἀποφανθὲν, τούτον ἔχει τὸν τρόπον (6).

β'. Καθὼς παρελάθομεν παρὰ τῶν πρὸ τὴν ἡμῶν ἐπισκόπων, καὶ ἐν τῇ (7) πρώτῃ κατηχήσει, καὶ ὅτε τὸ λουτρὸν ἔλαμβάνομεν, καὶ καθὼς ἀπὸ τῶν θειῶν Γραφῶν μεμαθήκαμεν, καὶ ὡς ἐν τῷ πρεσβυτερῷ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐπισκοπῇ (8) ἐπιστεύομέν τε καὶ ἐδιάσκομεν· οὕτως καὶ νῦν πιστεύοντες, τὴν ἡμετέραν πίστιν (9) ὑμῖν προσαναφέρομεν· ἔστι δὲ αὕτη.

γ'. (10) Πιστεύομεν εἰς ἔνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, τὸν τῶν ἀπάντων ὄρατῶν τε καὶ ἀρπάτων πινητῆν· καὶ εἰς ἔνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτὸς, ζωὴν ἐκ ζωῆς, Γίδην μονογενῆ, πρωτότοκον πάστος κτίσεως, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον, δοῦ οὐ καὶ ἐγένετο τὰ πάντα· τὸν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθέντα, καὶ ἐν ἀνθρώποις πολιτευσάμενον, καὶ παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀνελθόντα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ἥξοντα πάλιν ἐν δέξῃ κρίναις ζῶντας καὶ νεκροίς. Πιστεύομεν (11) δὲ καὶ εἰς ἔνα Πνεῦμα ἄγιον, τούτων ἔχαστον εἶναι καὶ ὑπάρχειν πιστεύοντες, Πατέρα ἀληθῶς Πατέρα, καὶ Γίδην ἀληθῶς Γίδην, καὶ Πνεῦμα ἄγιον ἀληθῶς ἄγιον Πνεῦμα, καθὼς καὶ δού Κύριος ἡμῶν ἀποστέλλων εἰς τὸ κήρυγμα τοὺς ἁγιους μαθητὰς εἰπε· Πορευέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ δύνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ δρυμὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Γίδην, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Περὶ δὲ καὶ διαδεδοιμέθα οὕτως ἔχειν, καὶ οὕτως φρονεῖν, καὶ πάλαι οὕτως ἐσχήκεναι, καὶ μέχρι θανάτου (12) ὑπὲρ ταύτης ἐνίστασθαι τῆς πίστεως, ἀναθεματίζοντες πᾶσαν ἀδεον αἴρεσιν. Ταῦτα ἀπὸ καρδίας καὶ ψυχῆς (13) πάντοτε πεφροντικέναι, ἐξ οὐπερ ισμεν ἔαυτούς, καὶ νῦν φρονεῖν τε καὶ λέγειν ἐξ ἀληθείας, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος, καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρόμεθα, δειχνύντες ἔχοντες (14)

¹ Matth. xxviii, 19.

(2) Socrates, καὶ ύμᾶς. Μόx idem omittit καὶ διλοθεν.

(3) Editio Commel., πραττομένων πραγμάτων. Theodoretus Histor. eccl., lib. i, c. 12, ex editione Valesii, πεπραγμένων. Gelasius Cyzicenus Historia synodi Nicænæ lib. ii, cap. 34, ex tomo II Concilior., πραττομένων πραγμάτων ἀληθῆ λόγον.

(4) Socrates, ἐκ μόνης τοιαύτης.

(5) Editio Commel., προτιθείσαν. Socrates, προτεθείσαν.

(6) Apud Gelas. Cyzic. sequitur hujusmodi titulus: Ἡ ύψ' ἡμῶν ἔκτεθείσα κτίστις, fides a nobis expōsita.

(7) Socrates omittit πρώτῃ. Ibid. Theodor., ὅτε καὶ τὸ λουτρόν, εἰ.c.

(8) Socrates, ἐπιστεύσαμεν.

A cæcē congregata acta sunt, verisimile est vos, dilecti, aliunde quoque didicisse, cum soleat fama accuratam rerum narrationem præcurrere. Verum ne hujusmodi rumore res aliter vobis narretur ac revera se habet, necesse esse duximus ad vos primum quidem illam fideli formulam mittere, quæ a nobis proposita est, deinde alteram quam, nonnullis ad nostra verba additis, ediderunt. Itaque noster libellus qui, præsente piissimo imperatore nostro, lectus, rectus et approbatione dignus est declaratus, hujusmodi est.

2. Quemadmodum accepimus ab episcopis qui nos antecesserunt, necnon in prima catechesi, et cum acciperemus lavacrum: quemadmodum item ex diuinis didicimus litteris, ac cum in presbyterio tum in ipso episcopatu credimus et docuimus, sic etiam nunc credentes, fidem nostram vobis offerimus, quæ sic se habet.

3. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium effectorem, et in unum Dominum Iesum Christum, Dei Verbum, Deum ex Deo, lumen ex lumine, vitam ex vita, Filium unigenitum, primogenitum omnis creaturæ, ante omnia sacerula ex Patre genitum, per quem et omnia facta sunt; qui propter nostram salutem incarnatus est et inter homines vixit; qui passus est, et resurrexit tertia die, et ascendit ad Patrem, iterumque cum gloria venturus est ut judicet vivos et mortuos. Credimus quoque in unum Spiritum sanctum, horumque quemlibet esse et existere credimus, Patrem vere Patrem, et Filium vere Filium, et Spiritum sanctum vere Spiritum sanctum, ut et Dominus noster cum suis discipulis ad prædicandum mitteret, ait: Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti¹. De quibus etiam asseveramus nos ita sentire, ac antea sensisse, et usque ad mortem fidem istam esse propaginaturos. Anathemate insuper perculimus omnem impiam hæresim. Hæc ex corde et animo semper sensisse, ex quo nosmetipos cognoscimus, atque nunc ex veritate sentire et dicere coram Deo omnipotente et Domino nostro Iesu Christo testamur, possumusque argumentis vobis ostendere et persuadere nos etiam præteritis temporibus ita credidisse et docuisse.

(9) Theodor. omittit ύμῖν. Ibid. Gelas. Cyzic., προφέρομεν.

(10) Theodor., πιστεύω.

(11) Socrates δὲ omittit. Ibid. hæc verba, τούτων ἔχαστον, et quæ sequuntur usque ad καθὼς desunt apud Gelas. Cyzic.

(12) Socrates, οὕτω σχήσειν καὶ ἐν αὐτῇ ἐνίστασθαι τῇ πλοτει. Theodor. Ibid. habet συνιστασθαι.

(13) Theodor. omittit πάντοτε, pro quo Socrates habet πάντα, Gelasius vero πάντως, qui præterea pro τοῖς habet ζῶντας.

(14) Theodor. et Gelas., ἔχοντες καὶ δοῦ ἀποδεῖξαν. Ibid. καὶ ante πειθεῖν abest a Socrate, qui mox pro παρεληλυθτας habet παρελθόντας. Idem post κηρύσσομεν addit δομοῖς.

δι' ἀποδεῖξεν καὶ πείθειν ὑμᾶς, διτὶ καὶ τοὺς παρεληλυθότας χρόνους, οὗτως ἐπιστεύομέν τε καὶ ἐπίστομεν.

4. Hac a nobis exposita fide, nulli erat contradicendi locus, sed primus ipso piissimus noster imperator rectissima esse quæ illa continebat, est testatus, siue se quoque sentire confessus est, alique omnes est cohortatus ut hanc amplecterentur sicutem, hisque subscriberent et assentirent dogmatis, una tantum adiecta voce, consubstantialis, quam eamdem ipse illa est interpretatus; nempe non secundum corporum affectiones hanc vocem, consubstantialis, esse intelligendam; neque igitur divisione aliqua neque abscissione Filium ex Patre existere; nec enim fieri posse ut natura intelligens et incorporeæ, materiæque expers, corporeæ alicui affectioni subjiciatur, sed res hujusmodi non nisi divinis atque inexplicabilibus rationibus esse concipiendas. Ita quidem disserebat sapientissimus et religiosissimus imperator: illi autem ob hujuscem vocis, consubstantialis, additamentum, sequentem formulam composuere

Fides in synodo edita.

« Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium effectorem, et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, genitum ex Patre unigenitum, hoc est, ex substantia Patris: Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero: genitum, non factum, consubstantiale Patri, per quem omnia facta sunt, sive quæ in cœlo sive quæ in terra sunt: qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est, homo factus est, passus est, et resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, et veniet iudicaturus vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Illos vero qui dicunt, Fuit aliquando cum non esset, et, antequam genitus est non erat, et, ex non existentibus sive ex nihilo factus est, vel qui Dei Filium ex alia hypostasi vel substantia esse, aut creatum esse, aut mutari vel converti posse sentiunt, anathemate ferit catholica Ecclesia. »

5. Hac itaque ab illis edita formula, nolumus assentiri nisi postquam diligenter ab ipsis inquisivimus, quonam modo dixissent Filium ex substantia Patris et Patri consubstantiale esse. Hinc ergo mola sunt quæstiones et responsiones, quisque illo-

A δ'. Ταῦτης ὡρὴ ἡμῶν ἐκτεθείσης τῆς πίστεως (15), οὐδενὶ παρῆν ἀντίλογίας τόπος, ἀλλ' αὐτός τε πάλιος ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς, ὁρθότατα προέχειν αὐτὴν ἐμαρτύρησεν οὕτω τε καὶ ἔκυτὸν φρινεῖν (16) συνωμολόγησε, καὶ ταύτη τοὺς πάντας σταχταθέντι, ὑπογράψειν τε τοῖς δόγμασι καὶ συφωνεῖν τούτοις αὐτοῖς παρεκελεύετο, ἐνδεκά μόνον προσεγγραφέντος φήματος τοῦ διοικούσιου, ὁ καὶ αὐτὸς (17) ἡρμήνευε λέγων, διτὶ μὴ κατὰ τῶν αμάτων πάθη (18) λέγοιτο διοικούσιον, οὖντος αὐτοῦ διαιρεσιν οὔτε κατά τινα ἀποτομὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι· μηδὲ γάρ δύνασθαι τὴν δύλον καὶ νοερα καὶ ἀσώματον φύσιν σωματικὸν τι πάθος ὑφέστασθαι, θεοῖς δὲ καὶ ἀπορήτοις λόγοις (19) προστήκειν εἰς τοιαῦτα νοεῖν καὶ δὲ μὲν σοφώτατος ἡμῶν καὶ εὐπρόσδετατος βασιλεὺς τοιάδε ἐφιλοσόφει: οἱ δὲ προράσαι τῆς τοῦ διοικούσιου προσθήκης, τὴν γραφὴν πεποιήκασιν.

Ἡ ἐτῇ συνέδω υπαγορευθεῖσος πλοτικός.

« Πιστεύομεν εἰς Ἑνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, πάντων δρατῶν τε καὶ ἀόρατων ποιητὴν· καὶ εἰς Ἑνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Γίδην τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ, τουτέστιν εἰς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτὸς, θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οἱ ποιηθέντα, διοικούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ (20) καὶ τὰ ἐν τῇ γῇ· τὸν δὲ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα (21), ἐναντίον θρωπήσαντα, παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς οὐρανὸν, καὶ ἐργάζεντα κρίναις ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ εἰς (22) τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Τοὺς δὲ λέγοντας, ἣν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ, πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ, διτὶ ἐξ οὐνόν των ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι, ἢ κτιστὸν ἢ τρεπόν τὴν ἀλλοιωτὸν τὸν Γίδην τοῦ Θεοῦ, (23) ἀναθεματίζει ἢ καθολικὴ Ἐκκλησία. »

ε'. Καὶ δὴ ταῦτης τῆς γραφῆς ὑπὲντων ὑπαγρευθεῖσης, ὅπως εἰρηται (24) αὐτοῖς τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸ τῷ Πατρὶ διοικούσιον, οὐκ ἀνεξέταστον αὐτοῖς (25) καταλιμπάνομεν. Ἐπερωτήσεις τοιαῦτον καὶ ἀποκρίσεις ἐντεῦθεν ἀνεκινοῦντα,

D qui idem pro sequenti titulo habet latium, τὸ μάθημα.

(20) Gelas., τὰ τε.

(21) Gelas. addit καὶ, εἰ ποτὶ παθόντα addit ταφέντα. Mox Theodor. et Socr. καὶ omittunt αἴρογμαν.

(22) Socrates, τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον.

(23) Socrates, τούτους ἀναθεματίζει ἢ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία. Theodor. ibid., τὴν ἀγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησία.

(24) Theodor., αὐτις.

(25) Theodor. et Socr., καταλιμπάνομεν. Gelas., καταλαμβάνομεν. Ibid. Theodoretus, ἐρωτήσεις. Mox Theodor. et Gelas., έθασαντίζετο δὲ λόγος.

(15) Theodor., οὐδεῖς.
(16) Theodor., συνωμολόγησε. Socrates, ἐμαρτύρατο. Mox Theodor. et Gelas., συγχατατθεσθαι. Ibid. ante ὑπογράψειν, Socrates καὶ addit, omissote sequenti. It. ibid. Theodor. pro συμφωνεῖν habet συμφρονεῖν.

(17) Socrates, Theodor. et Gelas., ἡρμήνευσε, ut et editio Commeliniana. Reg., ἐρμήνευσε.

(18) Gelasius Cyzic., λέγοτε τῷ Πατρὶ διοικούσιον. Theodor. et editio Commelin., λέγοιτο διοικούσιον. Socrates, λέγοι τὸ. Ibid. pro οὐντί οὖν Gelas. οὗτος.

(19) Socrates, προστήκει. Mox idem εὐτεθῆς pro εὐτεθεστάτος. Item ibidem Gelasius Cyzic. τὰ αἰδιτα απε τοιάδε. Theodoretus vero habet, τὰ τοιαῦτα διεφίλοσφει. Mox Socrates omittit τῆς προσθήκης,

Ἐπασάντεν τε δὲ λόγος τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων· οὐδεὶς δῆ τὸ ἔκ τῆς οὐσίας (26) ὀμολογεῖτο πρὸς αὐτῶν, δηλωτικὸν εἶναι τοῦ ἔκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, οὐ μήν ὡς μέρος ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς (27). Ταῦτη δὲ καὶ τὴν ἐδόκει καλῶς ἔχειν συγκαταθέεσθαι τῇ θείων τῆς εύσεβούς διδασκαλίᾳ, ὑπαγορευούσης ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Γίδην, οὐ μήν μέρος αὐτοῦ τῆς οὐσίας τυγχάνειν· διόπερ τῇ διανοίᾳ καὶ αὐτοῦ (28) συνειθέμεθα, οὐδὲ τὴν φωνὴν τοῦ ὁμοουσίου παραποτούμενοι, τοῦ τῆς εἰρήνης σκοποῦ πρὸ δρθαλμῶν ἥμιν κειμένου, καὶ τοῦ μὴ τῆς ὁρθῆς ἐκπεσεῖν διανοίας.

ζ'. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τὸ γεννηθέντα καὶ οὐ πουθέντα κατεδίξαμεθα, ἐπειδὴ τὸ ποιητέρον κοινῶν (29) ἐφασκεν εἶναι πρόσρομπα τῶν λοιπῶν κτισμάτων τῶν διὰ τοῦ Γίδου γενομένων, ὃν οὐδὲν ὅμοιον ἔχειν τὸν Γίδην· διὸ (30) δὴ μὴ εἶναι αὐτὸν ποίημα τοῖς δὲ αὐτοῦ γενομένοις (31) ἐμφερές, χρείτονος δὲ ή κατὰ πᾶν ποίημα (32) τυγχάνειν οὐσίας, ἢν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννήσθαι τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, τοῦ τρόπου τῆς γεννήσεως ἀνέκχράστου καὶ ἀνεπιλογίστου πάσῃ (33) γεννητῇ φύσει τυγχάνοντος.

η'. Οὕτω δὲ καὶ τὸ ὁμοούσιον εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Γίδην ἐξεταζόμενος δὲ λόγος (34) συνιστησιν, οὐ κατὰ τὸν τῶν σωμάτων τρόπον, οὐδὲ τοῖς θνητοῖς ζώοις παραπλήσιοις· οὗτος γάρ κατὰ διάλρεσιν τῆς οὐσίας, οὔτε (35) κατὰ ἀποτομήν, ἀλλ' οὐδὲ κατά τι πάθος ή τροπή ή ἀλλοιώσιν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τε καὶ δυνάμεως· τούτων γάρ πάντων ἀλλοτρίαν εἶναι τὴν (36) ἀγένητον τοῦ Πατρὸς φύσιν· παραστατικὸν δὲ εἶναι τὸ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸ, μηδεμίαν ἐμφέρειαν πρὸς τὰ γεννητὰ κτίσματα τὸν Γίδην τοῦ Θεοῦ (37) φέρειν, μόνῳ δὲ τῷ Πατρὶ τῷ γεγεννηκτῷ κατὰ πάντα τρόπον (38) ἀφωμοιῶσθαι, καὶ μὴ εἶναι δὲ ἐτέρας τινὸς ὑποστάσεως τε καὶ οὐσίας, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς· φὰ καὶ αὐτῷ τούτον ἐρμηνευθέντι τὸν τρόπον, καλῶς ἔχειν ἐφάνη (39) συγκαταθέεσθαι· ἐπειὶ καὶ τῶν παλαιῶν τινας λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἀποκόπους καὶ συγγραφεῖς ἔγνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Γίδου θεολογίας, τῷ τοῦ ὁμοουσίου (40) συγχρησαμένους ὄντας.

η'. Ταῦτα μὲν (41) οὖν περὶ τῆς ἐκτεθείσης εἰρήσθω πίστεως, ἢ συνεφωνήσαμεν οἱ πάντες, οὐκ ἀνεξετάστως, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀποδοθείσας διανοίας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως ἐξετασθεῖ-

rum verborum sensus esset, ratione est examinatum. Itaque inter eos convenit ista dictione, *ex substantia, significari Filium esse quidem ex Patre, non tamen velut partem Patris existere. Quam sane sententiam nobis rectum visum est amplecti, ut pote consentaneam pīæ doctrinæ, qua nimur declaratur Filium ex Patre quidem esse, non tamen partem ejus substantiæ existere. Quocirca nobis quoque placitum est ut sententiam istam approbaremus. Neque etiam consubstantialis vocem repudiamus, cum propter pacis bonum, quod nobis ante oculos potissimum versabatur, tum ne a recta sententia decideremus.*

B 6. Similiter admisisimus voces, *genitum et non factum*, quandoquidem hanc vocein, *factum*, communem esse aiebat cælerarum rerum creatarum quæ per Filium factæ sunt, quarum nihil simile Filius haberet, ac proinde ipsum non esse rem factam rebus illis similem, quæ per eum factæ sunt, sed præstantioris quam res omnes factas, substantiæ esse, quam ex Patre esse genitam divina docent oracula, modum autem generationis inexplicabilem esse, nec ab illa facta natura posse percipi aut cogitari.

7. Re item examinata, confirmatum est Filium Patri consubstantiale esse, non corporum aut mortalium animantium more; neque enim id fieri divisione substantiæ, aut præcisione, neque aliqua affectione, conversione aut mutatione substantiæ et virtutis Patris, ab his enim omnibus alienam esse non factam Patris naturam: verum hisce verbis, *consubstantiale Patri*, indicari nullam Filio Dei cum factis et creatis rebus esse similitudinem, sed soli Patri, qui ipsum genuit, omni modo similem esse, neque ex alia quam ex Patris hypostasi et substantia esse. Cui voci hoc modo explicatae assentiri rectum nobis visum est, quandoquidem exploratum habemus veteres quosdam eruditos et illustres episcopos ac scriptores, cum de Patre et Filio dissererent, voce *consubstantialis* usos fuisse.

D 8. Hæc itaque de edita fide sint dicta, cui quidem omnes sumus assensi, sed nonnisi postquam rem accurate perpendimus, eoque sensu qui explicatus est coram religiosissimo imperatore, quiique

(26) Gelas., οὐσίας τοῦ Πατρὸς. Ibid. Socrates, θωμολόγητο.

(27) Socrates, ταῦτα.

(28) Thendor. et Socr., συντιθέμεθα. Mox Theodor. et Gelas. omittunt τοῦ ὁμοουσίου. Et præterea Theodor. habet παραποτούμενον. Et paulo post, πρὸ δρθαλμῶν ἥμῶν.

(29) Sic Reg. codex et editio Commel. At Theodor. Socr. et Gelas., ἐφεσκον.

(30) Theodor., μηδέ.

(31) Socrates, δμοιον.

(32) Sic editio Commel. necnon Theod. et Gelas. At Reg. ms., τυγχάνει.

(33) Socrates, γεννητῇ.

(34) Theodor. et Gelas., συνιστη.

(35) Gelas. μετά. Mox Socrates omittiit, ἀλλ' οὐδὲ κατά τι πάθος ή τροπήν, et paulo post, ut et Gelas., οὐσίας τε καὶ.

(36) Theodor., Socrat. et Gelas., ἀγένητον, et paulo post, γεννητά.

(37) Socr., ἀμφαίνειν.

(38) Theodor., δμοιον. Gelas. ἀφομοιοῦσθαι.

(39) Theod., συγκαταθέεσθαι.

(40) Gelas., χρησαμένους.

(41) Οὐν abesi a Theodor

allatis supra rationibus fuit approbatus. Anathēmatismum porro, qui post fidem ab illis adjectus est, nihil grave et molestum habere existimavimus, cum prohibeat ne voces, quæ non exstant in Scripturis, usurpentur; quæ scilicet causa fuit omnis fere dissensionis et perturbationis quæ in Ecclesia orta est. Cum igitur nulla divinitus inspirata Scriptura usa sit vocibus, *ex non existentibus*, fuit aliquando cum non esset, aliquis ibi subjectis, visum est rationi consentaneum non esse hæc vel dicere vel docere, quod, cum rectum quoque esse intellectissimum, approbavimus, quandoquidem nec nos antea hujusmodi verba usurpare soliti fueramus.

9. Nec item absurdum putavimus his vocibus, *non erat antequam genitus est*, anathema dicere, cum omnes fateantur Filium Dei fuisse, priusquam secundum carnem gigneretur.

10. Tum vero piissimus noster imperator sua ipse oratione probabat etiam illum fuisse secundum divinam ejus generationem quæ est ante omnia sæcula; quandoquidem priusquam effectu fuisse genitus, ipse potentia erat in Patre, licet non gigneretur: quippe cum Pater semper fuerit Pater, ut et semper fuit et rex et Salvator, necnon omnia potentia, semperque eodem modo et simili-
ter se habeat.

11. Hæc ad vos scribere necessarium duximus, charissimi, ut vobis pateret quam maturo judicio cuncta pónderaverimus comprobaverimusque, quamque convenienter ad extremam usque horam restiterimus, quandiu scilicet nobis displicerunt quæ diverse a nostra formula videbantur proponi; tunc autem absque ulla contentione eas voces, quæ nihil incommodi haberent, fuisse amplexos, cum nobis sincero et æquo animo quid significanter expendentibus visum est nihil nisi simile esse his quæ nos ipsi in fide prius exposita confessi fueramus.

(42) Καὶ τοῖς εἰρημένοις λογισμοῖς συνομολογήθεται, desunt apud Gelas.

(43) Theodoret., δεκτὸν. Mox Socrates χρῆσθαι pro χρῆσθαι. Item pro διό, Theodor. et Gelas. habent δι' αὐτοῦ. Socrates ibid., σύγχυσίς τε.

(44) Theodoret., εἰώθεμεν.

(45) Sic editio Commeliniana, Theodor. et Gelasius. At ms. Reg., διτ. Ibid. editio Commel. pro μὴν habet τὴν, mendose. Theodor. item et Gelas. pro τῷ habent τῷ. Mox pro τῷ παρά, etc., ut habent editio Commel., Theodor. et Gelasius, ms. Reg. habet τῷ παρά, etc. Ibid. Theodoretus habet, παρά πᾶσι μὲν ὀμολογεῖσθαι αὐτὸν οὐδὲ τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸ τῆς, etc. Gelas. ὀμολογεῖσθαι εἶναι αὐτὸν, etc. Editio Commel. ὀμολογεῖσθαι εἶναι τὸν οὐτόν, etc.

Hæc autem verba ἔτι μῆν, et cetera quæ sequuntur usque ad ταῦθ' ὑμῖν ἀναγκαῖως, etc., desunt apud Socratem, quæ forte retinuit, ne Eusebii, quem ab Ariana hæresi ex hac epistola purgandum suscepere, causam aperte proderet.

(46) Theodoret., τῷ πρὸ πάντων. Mox in ms. Regio, ἀγεννήτως jungitur cum δυτοῖς τοῦ πατρός, etc.

Αετας (42), καὶ τοῖς εἰρημένοις λογισμοῖς συνομολογήθεται. Καὶ τὸν ἀναθεματισμὸν δὲ τὸν μετὰ τὴν πτῶν πρὸς αὐτῶν ἐκτεθέντα (43), ἀλυπτὸν εἰναι τὸν, σάμεθα, διὰ τὸ ἀπειργενόν ἄγράφοις χρῆσθαι φανεῖ: δὸς σχεδὸν ἡ πᾶσα γέγονε σύγχυσίς καὶ ἀκαταστατεῖ τῆς Ἐκκλησίας. Μηδεμᾶς γοῦν θεοπνεύστου Γραπτῆς τῷ, διὸ οὐκ διτωρ, καὶ τῷ, ἢν ποτε δέ τε οὐκέ τὴν, καὶ τοῖς ἔξης ἐπιλεγομένοις κεχρημάτης, οὐκ εἰδοτῷ ἐφάνη ταῦτα λέγειν καὶ διδάσκειν, φασκεῖν δέ τοις τούτων καὶ λόγως δέδαντι συνεθέμεθα, ἐπει μηδὲ ἐν τῷ πρὸ τούτων χρόνῳ τούτοις (44) εἰώθαμεν συγχρῆσθαι τοῖς φίμασιν.

Θ'. (45) Ἐπι μὴν τοῦ ἀναθεματίζεσθαι τὸ, πρὸ τοῦ γεννηθῆναι οὐκέ τὴν, οὐκέ ἀποπον ένομίσθη τῷ περὶ πάσιν ὀμολογεῖσθαι τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως.

ι'. "Ηδη δὲ ὁ θεοφιλέστατος ἡμῶν βασιλεὺς τῷ λόγῳ, κατεσκεύαζε καὶ κατὰ τὴν Ἑνθεον αὐτοῦ γένεσιν (46) τὴν πρὸ πάντων αἰώνων εἶναι αὐτὸν, ἐπει καὶ πρὶν ἐνεργείᾳ γεννηθῆναι, δυνάμεις ἦν ἐν τῷ Πατρὶ ἀγεννήτως, δυτοῖς τοῦ Πατρὸς δεὶ Πατρὸς, ὡς καὶ βασιλέως δεὶ (47), καὶ Σωτῆρος, ἀλι, δυνάμεις πάντας δυτοῖς, δεὶ τε κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος.

ια'. Ταῦθ' ὑμῖν ἀναγκαῖως διεπεμψάμεθα, ἀγαπητοῖς, τὸ (48) κεχριμένον τῆς ἡμετέρας ἐξετάσεως = καὶ συγχαταθέσεως φανερὸν ὑμῖν καθιστῶντες, καὶ ὡς εὐλόγως τότε μὲν καὶ μέχρις (49) ἐσχάτης ὥρας: ἐνιστάμεθα, δτε τῇ μην τὰ ἐτερολόγια γραφέντα προσέκοπτε, τότε δὲ ἀφιλονέκχως τὰ μὴ λυποῦντα κατεδέξαμεθα, δτε τῇ μην εὐγνωμόνων τῶν λόγων ἐξετάζουσι τὴν διάνοιαν, (50) ἐφάνη συντρέχειν τοῖς ὑπέρ τοῦ μην αὐτοῦ ἐν τῇ προεκτείσῃ πίστει: ὡμολογημένοις.

Melius tamen ad Filium referunt, ut apud Theodor., Gelas. et edit. Commelinianam. Nam sensus est, Filium antequam actu, ut aiunt, esset genitus, fuisse potentia in Patre ἀγεννήτως, id est, *ab eo* sui generatione, quod commode putamus expressissime his verbis, *licet non gigneretur*. Alii vertunt, *ingenito quodam modo*, alii *ingenita quadam ratione*, quæ non ita clare rem ipsam videntur significare.

(47) Theodoret., καὶ σωτῆρος καὶ δυνάμεις, εἰ. Mox pro κατὰ τὰ αὐτά, editio Commel. et Gelas. habent κατὰ τὰ αὐτοῦ.

(48) Theodoret., τὰ κεχριμένα, et mox φανερά. Kai seq. abest ab eodem.

(49) Socr., Theodoret., Gelas., δυστάτης.

(50) Theodoret. ἐμφανὴ σύμπραξιν ἔχειν έδοξε. In fine apud Gelasium Cyzicenum additur, *αποταξέμενον* ὑμᾶς σὺν τῷ παράδυτῳ, ἀδελφόσθητι. Ἐφρῶσθαι ὑμᾶς ἐν Κυριῳ εὐχόμεθα ἀδελφοῖς τιμώτατοι. Id est, *Vivit amplexum cum fraternitate quæ apud vos est: ratione vos in Domino precamur, fratres honoratisim.*

II.

AD CONSTANTIAM AUGUSTAM (51).

Εὐσεβίου ἐπιστολῇ πρὸς Κωνσταντίαν τὴν βασιλίσσαν. — **A Eusebii Pamphili epistola ad Constantiam Augustam.**

Ἐπεὶ δὲ καὶ περὶ τίνος εἰκόνος ὡς δὴ τοῦ Χριστοῦ γέγραφας, εἰκόνα βουλομένη σοι ταύτην ὑφ' ἡμῶν πεμψθῆναι· τίνα λέγεις καὶ ποιῶν ταῦτην, ἣν φῆς τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα; [Οὐκ οἶδα πόθεν αὐτὴ δρμηθεῖσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράψαι εἰκόνα προστάττεις. Ποιῶν τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα ἐπιζητεῖς;] Πρότερον τὴν ἔληθή καὶ ἀμετάλλακτον, καὶ φύσει τοὺς αὐτοῦ χαρακτῆρας φέρουσαν· ἢ ταύτην ἣν δὲ ἡμᾶς ἀνείλῃσεν, τῆς τοῦ δούλου μορφῆς περιθέμενος τὸ σχῆμα; [Ὥρα (53) τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεός, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας τὴν ἀμαρτίαν κατέκρινεν, ἢ φησιν δὲ θεοῖς Ἀπόστολος. Οὕτως ἡμᾶς τῆς παλαιᾶς πικρίας καὶ δαιμονικῆς δουλείας τῷ τιμίῳ αἰματὶ λυτρωσάμενος ἀπῆλυσθέρωσεν. Δύο δὲ (54) μορφῶν αὐτῷ παρισταμένων] (55), περὶ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς οὐδὲ αὐτὸς ἥγονται σε ζητεῖν, ἀπαξ (56) παρ' αὐτοῦ παιδευομένην, ὅτι οὐτε τὸν Πατέρα τις ἔγνω, εἰ μή τιλός, οὐδὲ αὐτὸν τίλον γνοίη ποτέ τις ἐπαξίως, εἰ μή μόνος δὲ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ.... Ἀλλὰ γάρ πάντως τῆς τοῦ δούλου μορφῆς ἐπιζητεῖς (57), καὶ οὖδε' ἡμᾶς περιεβλήθη σαρκίου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῇ δόξῃ τῆς θεότητος ἀνάχεχράσθαι μεμαθήκαμεν, καὶ καταπεπόσθαι τὸ θυητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. [Καὶ οὖν τὶ που θαυμαστὸν, εἰ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν τοιοῦτον που πέφτειν, ὅπότε καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔτι βιοτεύων δὲ Θεός Λόγος, τοῖς ἐγκρίτοις τῶν ἔσωτοῦ λόγων (58) προσάρθρων ζύμενος τὴν θέαν τῆς αὐτοῦ βασιλείας, μεταβαλὼν τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, αὐτὴν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ δρους ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπιον φύσιν ἐπιδέδεικται· ὅτε τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ ἀπήστραψενώς δὲ λίλοις, τὰ δὲ ιμάτια ὡς τὸ φῶς.] Τίς οὖν τῆς τοσαύτης (59) ἀξίας τε καὶ δόξης τὰς ἀποστιλούσας, καὶ ἀπαστραπτούσας μαρμαρύγας οἵδες τε ἀνελέπονται εἰς τὸν οὐρανόν, οὐδὲ μηδὲ ἐμβλέψαι (61) αὐτῷ (62), [τοῦτον δρέπεται τὸν τρόπον,] οἱ θεσπέσιοι ὑπέμειναν μαθηταὶ, οἱ γε ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, ἀφόρητον αὐτοῖς τὸ θεώμενον διμολογήσαντες; Εἰ δὲ οὖν (63) τότε ἡ ἐν σαρκὶ (64) αὐτοῦ μορφὴ τοσαύτης ἔλαχε δυνάμεως, πρὸς τῆς ἐνοικούσης αὐτῇ θεότητος

¹ Rom. viii, 3.

(51) Ex notis J. Boivin. ad Nicephori Gregoræ Historia Byzantina lib. xix, cap. 3, num. 4. Uncis inclusa ex cod. Reg. 1980 primus edidit Boivin. Reliqua jam edita erant in actis concilii Nicæni II.

(52) Hanc epistolam, qua imaginum cultus aperte improbatur, Eusebii esse aiebant iconomachi; et orthodoxi quoque fatebantur. Verum cum idem Eusebius in Historia sua ecclesiastica (lib. vii, cap. 18) celebret mulierem Syrophœnissam, quæ sanguinis profluvi liberata, statuam Christo liberatorierexerat, idcirco a quibusdam dubitatum est an illa epistola esset re ipsa Eusebii. Sed tantum abest ut ejusmodi argumento constet non scriptam eam, tum Historia Ecclesiastica, tum ejus quam dicimus epistole. Nam quod a muliere Syrophœnissa factum in Historia Ecclesiastica narratur, id ipsum ibidem ἐθνικῇ συνηθείᾳ hoc est consuetudine ethnica, seu usu apud

Quoniam scripsisti etiam de quadam imagine, quasi Christi, hancque imaginem tibi a nobis mitti voluisti, quam qualeme dicis istam quam Christi imaginem esse contendis? Nescio quid te impulerit, ut Salvatoris nostri depingi imaginem jubeas. Quamnam Christi imaginem desideras? Utrum veram et immutabilem et revera vultum ejus referentem, an eam quam propter nos accepit, servilis formæ habitum induens? Nam Dei Verbum et Deus, formam servi accipiens, similitudino carnis peccati¹ peccatum condemnavit, ut dicit divinus Apostolus. Sic nos a priore amaritudine et diabolica servitute per sanguinem pretiosum redemptos liberavit. Cum igitur duæ formæ ei competant, divinam quidem formam nequaquam puto te querere, quippe quæ semel ab eo sis edocta, quod neque Patrem novit quisquam, nisi Filius, neque ipsum Filium digne noverit quis unquam, nisi solus Pater qui eum generavit.... Sed enim omnino formam servi desideras, et quam propter nos induit carnem. Sed etiam hanc gloria divinitatis temperatam, et mortale a vita absorptum fuisse didicimus. Neque ullo modo mirum, si post ascensionem in cœlos tale quid apparuit, quandoquidem, etiam inter homines adhuc degens, Deus Verbum, electis doctrinas suæ (discipulis) quasi pignus concedens aspectum regni sui, transmutata servi forma, illa ipsa, quæ est supra naturam humanam, inditus in monte conspectus est, quando facies ejus affulsi ut sol, et vestimenta uti lux. Quis igitur tantæ dignitatis atque gloriæ radios fulgentes ac splendentes efformare potuerit mortuis inanimatis que coloribus et picturis, siquidem aspicere eum (tali modo apparentem) ne divini quidem sustinerunt ejus discipuli, utpote qui prolaberentur in faciem, haud ferendum ipsis visum consistentes? Si igitur tunc tantam vim habuit carnalis ejus forma, a divinitate inhabitante transfigurata, quid dicendum erit, postquam mortalitate extuta et interitu deposito, servilis formæ speciem in Domini ac

gentes jam inde antiquitus recepto, factum esse dicitur; quem scilicet usum minime probabat Eusebius.

(53) Addo γάρ.

(54) Addo οὖν.

(55) Ἀλλὰ περὶ, in Act. concil. Nicæn. II.

(56) Πρός, ibid.

(57) Τὴν εἰκόνα, ibid.

(58) Μαθητῶν, apud Gregoram. cod. Reg. n° 2952, f. 50, verso.

(59) Τοσαύτης, in Act. concil. Nic. II.

(60) Ἡ ibid.

(61) Προσβλέψαι, ibid.

(62) Λατῶν ἐπὶ τοῦ δρους, ibid.

(63) Εἰ γοῦν, ibid.

(64) Ἡ Ενσαρκος, ibid.

Dei gloriam transmutarat, post victoriam de morte reportatam, et post ascensionem in cœlus, et post concessum in throno regali ad dexteram Patris, post requieum in ineffabili et inenarrabili Patris sinu, ad quam cum accederet et assideret, cœlestes potestates acclamarunt dientes: *Altollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ aeternales, et introibit rex glorie*². Itaque etiam servi forma taliter facta, prorsus transmutata est in lucem ejus ineffabilem et inenarrabilem, in lucein ipsi Deo Verbo convenientem, quam *oculus non vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit*³. Quomodo igitur quisquam impossibilia fecerit? Quomodo tam admirabilis atque incomprehensibilis formæ, siquidem fas est formam adhuc nominare divinam et spiritualem essentiam, imaginem quis pinxerit? Nisi, sicut gentiles infideles, minime simile sibi quis depinxerit, quemadmodum pictor pingens quæ neutiquam similia sunt. Sic enim illi quoque effigientes vel Deum, ut putant, vel quemdam (uti dixerint) heroa, vel simile quid formare et assimilare voluerint, cum neque simile, neque quod prope accedat pingere possint, absurdum representant, humanas figuræ efformantes. Nos autem talia non decere, omnino quidem tu ipsa concedis. Sed si non formæ in Deum transfiguratae, sed carnis, qualis fuit ante transfigurationem, scilicet mortalis imaginem te dicis a nobis requirere, num, quæso, illud te fugit præceptum, in quo Deus vetat facere imaginem, neque eorum quæ in cœlo, neque eorum quæ deorsum sunt in terra? Num audivisti unquam in Ecclesia tale quid vel ipsa, vel etiam ab alio? Nonne per totum orbem terrarum hæcce profligata sunt et procul ab Ecclesiis expulsa, et nobis solum non licere tali quid facere, apud omnes divulgatum est? Nescio enim quomodo muliercula quædam duos quondam manibus gestans depictos, fortasse philosophos, dixerit Pauli et Servatoris esse (*imagines*); dicere non possum, neque unde accepit neque unde audierit. Ne autem nec ipsa, nec alii scandalizarentur, ipsam assuens apud me retinui, minus bene se habere ratus, si hæc omnino inter alios promulgarentur, ne idolatriarum instar Deum nostrum in imagine circumferre videremur. Evidem Paulum sequor, qui nos omnes edocuit quod carnalibus non amplius sit incurrendum. Si enim, ait, Christum secundum carnem cognovimus, nunc vero haud amplius cognoscimus. Simonem Magum fama fert apud atheos hæreticos adorari, in materia inanimata depictum. Et nos ipsi eum, qui a mani cognominatus est, vidiimus imagine a Manichæis stipatum. Nobis autem talia sunt interdicta. Imo Deum Dominum Servatorem nostrum consilentes, tanquam Deum videre nos præparamus, omni studio animos nostros purgantes, ut purgati eum videamus. Beati

A μεταβληθείσα, τι χρή λέγειν, στε τὴν θυητήτας ἀποδίνε, καὶ τὴν φθορὰν ἀπονιψάμενος, τῆς τοῦ διούλου μορφῆς τὸ εἶδος εἰς τὴν τοῦ δεσπότου καὶ Θεοῦ δόξαν· μετασκευάσατο, μετὰ τὴν κατά τοῦ θανάτου νίκην⁽⁶⁵⁾, καὶ μετὰ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ Πατρὸς διόρυσεν, μετὰ τὴν ἐν τοῖς ἀκατονομάστοις καὶ ἀρρένοις καλπαῖς τοῦ Πατρὸς ἀνάπαισιν, εἰς ἣν ἀνιώντα καὶ ἀποκειμένον αἱ οὐράνιαι δυνάμεις ἀνηψήμουν, λέγουσαι· "Ἄρατε πύλας, οἱ ἀρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε. πύλαιαιώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται διβασιλεὺς τῆς θέσης.
Οὐκοῦν καὶ τὴν δούλου μορφὴν ἐν τοιούτοις γινομένην, ἐξόλων ὅλη μεταβέληται ἐπὶ φῶς αὐτοῦ ἀρρένοις καὶ ἀνεκδήγητον, αὐτῷ τῷ Θεῷ Δόγμα πρέπον φῶς, ἐπερ δρυθαλμὸς οὐκ εἰδεῖν, καὶ οὗν σύνησεν, καὶ εἰπει
B καρδιᾶς ἀρθρώπου οὐκ ἀρέθην. Πώς οὖν τις τῶν ἀδενάτων ἐφίκοιτο; Πῶς δὲ τῆς οὕτω θαυματῆτης, καὶ ἀλήπτου μορφῆς, εἰ γε χρὴ μορφὴν ἔτι καλεῖν τὴν ἔνθεον καὶ νοεράν οὐσίαν, εἰκόνα τις ζωγραφήσειεν; Εἰ μὴ τοῖς ἀπίστοις ἔθνεσιν ὁμοίως τὰ μηδεμῆ μηδαμῶς ἐοικότα ἐστῶ τις ἀναζωγραφήσειεν, ὡς περ γραφεῖς μηδὲν ἐοικότα γράφων. Τοιούδε γάρ κακεῖναι ἀνεδαλωποιοῦντες ἢ ποτε Θεὸν, ὡς ἥγουνται, ἢ τινα (ὧς ἀν φαίνεν) ἡρώων, ἢ τι τῶν τοιούτων πλάττειν καὶ ἀπεικάζειν ἐθέλοιεν, οὐδὲν δομοιον, οὐδὲν ἔγγρον. οἵοι τε δυντες γράφειν, ἀλλόκοτα σκιογραφοῦσιν, ἀσθρεικελα σχῆματα διαχαράττοντες. Ἡμῖν δὲ ἐπειδὴ μὴ δίκαιοιν τὰ τοιαῦτα, πάντως που καὶ αὐτὴ συμβάλλεις.
C Άλλ' εἰ μὴ τῆς εἰς Θεὸν μεταβληθείσης μορφῆς, ἀλλὰ τοῦ πρὸ τῆς μεταβολῆς σαρκίου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θυητοῦ τὴν εἰκόνα φῆς παρ' ἡμῶν αἰτεῖν, — ἔρχεται τοῦτο σε μόνον διελαθεν τὸ ἀνάγνωσμα, ἐν τῷ δὲ Θεῷ νομοθετεῖ μὴ ποιεῖν δομοίωμα, μήτε τῶν δυον ἐν τῷ οὐρανῷ, μήτε τῶν δυον ἐν τῇ γῇ κάτω; Η Ἑστίν δὲ ἐν Ἐκκλησίᾳ τὸ τοιούτον ἢ αὐτή, ἢ καὶ παρ' ἄλλου τοῦτο ἡκουσας; Οὐχὶ δὲ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξώρισται καὶ πόρχῳ τῶν Ἐκκλησιῶν πεφυγάδευται τὰ τοιαῦτα, μόνοις τε ἡμῖν μηδὲ ἐξεῖναι τὸ τοιούτον ποιεῖν παρὰ πᾶσι βεβόηται; Οὐκ οἶδα γάρ, πᾶσι γύναιοις τι μετὰ χειράς ποτε δύο τινάς φέροντας καταγεγραμμένους, ὡς ἀν φιλοσόφους, ἀπέρθιψε λόγουν, ὡς ἀν εἰεν Παύλου καὶ τοῦ Σωτῆρος· οὐκ ἔχω λέγειν, οὔτε διόδευν λαβοῦσα, οὔτε διθεν τοῦτο μαθοῦσα.
D "Ινα μὴ δὲ αὐτή, μηδὲ ἔτεροι σκανδαλίζοντο, ἀπειδέμενος ταύτην, παρ' ἐμαυτὸν κατείχον, οὐχ ἥγουμενος καλῶς ἔχειν εἰς ἑτέρους; δλῶς ἐκφέρειν ταῦτα, ίνα μὴ δοκῶμεν δίκην εἰδωλολαστρούντων τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐν εἰκόνι περιφέρειν. Παύλου τε ἀκούω πάντας τὴν τοῦ θεοῦ διορυφούμενον. Ήμῖν δὲ ἀπειρήτηται τὰ τοιαῦτα. Θεὸν γοῦν Κύριον τὸν Σωτῆρα ἡμῶν διολογοῦντες,

² Psal. xxiii, 7, 9. ³ I Cor. ii, 9.]

(65) Δίκην, cod. Colb.

ώς Θεὸν ἰδεῖν εὐτρεπιζόμεθα, πάσῃ σπουδῇ καθάραν- **A** enim mundo corde : quoniam ipsi Deum videbunt^a. τες αὐτοὶ τὰς ἐαυτῶν καρδίας, ὡς ἂν ἴδοιμεν αὐτὸν κεκαθαρμένοι. **M**ακάριοι γάρ οἱ καθηροὶ τῇ καρδίᾳ δητὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ δύονται. Εἰ δὲ ἐκ περιουσίας, magni aestimatis, quemnam habebimus meliorem πρὸ τῆς μελλούσης πρόσωπον εἰς πρόσωπον θεώς πιctorem quam ipsum Dei Verbum ? τε καὶ θέας, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὰς εἰκόνας αὐτοὶ περὶ πολλοῦ τίθεσθε, τίνα μᾶλλον ἀγαθὸν ζωγράφον εὑτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἔχομεν ἄν;

* Matth. v. 8.

Epistolarum Eusebii fragmenta, ad S. Alexandrum Alexandrinum, pro Arianis, ad Euphratensem, quod **F**ilius Patri non coexistat, sed ante fuerit Pater quam Filius, exstant in Conciliorum tomis, actione sexta synodi Nicenae II. Adi, si libet, Patrologiae Latinae tom. CXXIX, in quo leguntur hujus synodi acta ex interpretatione Anastasii Bibliothecarii.

ORDO EPISCOPORUM

Urbis Romæ, Alexandriæ, Antiochiæ et Hierosolymorum, juxta Eusebium.

Episcopi urbis Romæ.

Petrus apostolus, post quem	XI.	Demetrius.	XIV.	Joseph.
I. Linus.	XII.	Heraclas.	XV.	Judas.
II. Anencletus.	XIII.	Dionysius.	XVI.	Marcus.
III. Clemens.	XIV.	Maximus.	XVII.	Cassianus.
IV. Evaristus.	XV.	Theonas.	XVIII.	Publius.
V. Alexander.	XVI.	Petrus.	XIX.	Maximus.
VI. Xystus.	XVII.	Achillas.	XX.	Julianus.
VII. Telesphorus.	XVIII.	Alexander.	XXI.	Caius.
VIII. Hyginus.			XXII.	Synmachus.
IX. Pius.	I.	Evodius.	XXIII.	Caius alter.
X. Anicetus.	II.	Ignatius.	XXIV.	Julianus alter.
XI. Soter.	III.	Heron.	XXV.	Capito.
XII. Eleutherus.	IV.	Cornelius.	XXVI.	Maximus.
XIII. Victor.	V.	Eros.	XXVII.	Antoninus.
XIV. Zephyrinus.	VI.	Theophilus.	XXVIII.	Valens.
XV. Calistus.	VII.	Maximinus.	XXIX.	Dolichianus.
XVI. Urbanus.	VIII.	Serapio.	XXX.	Narcissus.
XVII. Pontianus.	IX.	Asclepiades.	XXXI.	Ditus.
XVIII. Anteros.	X.	Philetus.	XXXII.	Germanio.
XIX. Fabianus.	XI.	Zebinas.	XXXIII.	Gordius.
XX. Cornelius.	XII.	Babylas.	XXXIV.	Narcissus iterum.
XXI. Lucius.	XIII.	Fabius.	XXXV.	Alexander.
XXII. Stephanus.	XIV.	Demetrianus.	XXXVI.	Mazabanes.
XXIII. Xystus.	XV.	Paulus Samosateanus.	XXXVII.	Hymenaeus.
XXIV. Dionysius.	XVI.	Domnus.	XXXVIII.	Zabdas.
XXV. Felix.	XVII.	Timaeus.	XXXIX.	Hermon.
XXVI. Eutychianus.	XVIII.	Cyrillus.		<i>Episcopi Laodiceæ in Syria ab Eusebio commenorati.</i>
XXVII. Calus.	XIX.	Tyrannus.		
XXVIII. Marcellinus.				
XXIX. Miltiades.				

Episcopi Alexandriæ.

Marcus Evangelistes, post quem	I.	Jacobus frater Domini.	I.	Thelymidres.
II. Annianus.	II.	Symeon Clopæ filius.	II.	Heliodorus.
III. Avilius.	III.	Justus.	III.	Socrates.
IV. Cerdò.	IV.	Zacchæus.	IV.	Eusebius Alexandrinus.
V. Primus.	V.	Tobias.	V.	Anatolius.
VI. Justus.	VI.	Benjamin.	VI.	Stephanus.
VII. Eumenes.	VII.	Joannes.	VII.	Theodotus.
VIII. Marcus.	VIII.	Matthias.		<i>Episcopi Cœsareæ in Palæstina.</i>
IX. Celadion.	IX.	Philippos.		Theophilus.
X. Agrippinus.	X.	Seneca.		Theoictistus.
Julianus.	XI.	Justus.		Domnus.
	XII.	Levi.		Theotecnus.
	XIII.	Ephres.		Agapius.

Episcopi Hierosolymorum.

I.	Jacobus frater Domini.	I.	Eusebius.
II.	Symeon Clopæ filius.	II.	Thelymidres.
III.	Justus.	III.	Heliodorus.
IV.	Zacchæus.	IV.	Socrates.
V.	Tobias.	V.	Eusebius Alexandrinus.
VI.	Benjamin.	VI.	Anatolius.
VII.	Joannes.	VII.	Stephanus.
VIII.	Matthias.	VIII.	Theodotus.
IX.	Philippos.	IX.	<i>Episcopi Cœsareæ in Palæstina.</i>
X.	Seneca.	X.	Theophilus.
XI.	Justus.	XI.	Theoictistus.
XII.	Levi.	XII.	Domnus.
XIII.	Ephres.	XIII.	Theotecnus.

INDEX ACCURATUS

Scriptorum, episcoporum, et aliorum virorum illustrium, hæreticorum quoque, memoratorum in Eusebii Historia ecclesiastica, De martiribus Palæstinæ et libris De vita et De laudibus Constantini,

Ad paginas editionis Valesianæ, quas textui inseruimus, adornatus.

(Ex Fabricii Bibliotheca Graeca, ed. Harless, t. VII.)

A

Abdus, Abdi F. (Rusino Abdias), 54.
Abercius, sive Avircius Marcellius, 179.

Abgarus. *Infra Abgarus.*

Acacii et Stratigii comitum litteræ ad Constantiū,

89. Achæus, index. 265.

- Achillas, presbyter Alexandrinus, scholæ catecheticae praefectus, 289.
- Acta apostolorum apocrypha, 97. *Vide* Andreas, Paulus, Petrus.
- Acta falsa de Christianorum apocryphiis, 350 seq.
- Acta Pilati, 40 seq. In Christianoru[m] conficta odium, et pueris ediscenda data, 350, 352. To ελάσσα γεννήσα τού Ιωάννου προφήτης γένεται καὶ τρίτη διδόμενη, 27.
- Acta passionis Carpi, Papuli et Agathonicæ, 163.
- Adactus, rationalis et procurator imperatoris, martyr sub Diocletiano, 304.
- Adriani imp. edictum Iudeos vetans Hierosolymam reverti, 118. Rescriptum ad Minucium Fundanum, 122 seq., 148.
- Adrianus, Manganensis, martyr sub Maximino. De martyr. Palæst., cap. 11.
- Aedesius, philosophus, Appiani frater, martyr, *Ibid.* cap. 5.
- Aixorius pâvlos, Θεοφόρος, etc., 445, 449. Geometriae, astronomiae et arithmeticæ inventionem sibi tribuunt Ægyptii, 615.
- Ælian, qui interfuit concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.
- Ælius Publius Julius, Develli in Thracia episc., 187.
- Æmilianus, praefectus Ægypti, 257, 258, 259, 260.
- Æmilius Frontinus, Asia proconsul, 185.
- Agabus, propheta N. T., 41, 42, 46.
- Agapius, Cæsareae Palestinae episcopus, 288. *De martyribus Palæst.*, c. 3.
- Agathobulus, cognomine Διδακτός, scriptor Iudeus ante Philonem, 287.
- Agathonica, martyrium passa, 136.
- Agbari, Edessa regis, *Epistola ad Christum*, 52.
- Agrippæ Castoris contra Basilidem, 120.
- Agrippinus, episcopus Alexandrinus, 141, 174.
- Albinus, procurator Iudeæ. Festi successor, 66.
- Alcibiades, martyr, Montanista, 167, 168. Forte pag. 179 pro Martib[us] legendum ἀπειλεῖν, uti pag. 183. ἀπειλεῖν pro Martib[us].
- Alexander, episcopus Cappadociæ atque inde Hierosolymæ sive Ælia, 210, 212, 228, 248, ubi bibliothecam instruxit, 222. Confessor Christi, in carcere mortuus, 234. [Martyrio coronatus, 301.] *Huius Alexandri Clemens Alex.* liberum *De canone ecclesiastico* adversus Judaizantes nuncupavit, 214. Eius epistola ad Antinoitam, 212, ad Antiochenes, 212, 213, ad Demetrum, 222, ad Origenem, 216.
- Alexander, episcopus Romæ, 115, 117, 170.
- Alexander, Phryx, medicus et martyr, 183. Alius, 239. Alius, 261. Alii duo, Ægyptius et Gazaeus (A. C. 304). *Vide* liberum *De martyribus Palestinae*, cap. 5.
- Alexander, Montanista, pseudomartyr, 185.
- Alexandrina scho'a, 175, 280, 285.
- Alpheus, episcopus, martyr sub Diocletiano, 319. *De martyribus Palæst.*, c. 1.
- Ambrosius, a Valentini secta ab Origene revocatus, 218. Origenis ad scribendum ἐγράψαντο, 224. *Ei* liberum *De martyrio* dicat Origenes, 228. Confessor sub Maximino, 228.
- Ammia, Philadelphensis, prophetis Nov. Test. 183.
- Ammon, Berenicensis episcopus, ad quem scripsit Dionysius Alex. epistolam contra Sabellium, 277.
- Ammon, martyr, sub Decio, 240.
- Ammonarium, virgo martyrio sub Decio coronata, 230. *Alia* hoc nomine, 230.
- Ammonianus, martyr, sub Decio, 239.
- Ammonius, philosophus, Origenis præceptor, ex Christiano ethnicus, teste Porphyrio, 220. Eusebius tamen huic Ammonio tribuit liberum *De consensu Moysis et Jesu*, aliisque scripta, Christianum auctorem testantia, 221.
- Ammonius, praefectus Alexandriæ, martyr sub Diocletiano, 308.
- Anacletus, sive rectius *Anencletus*, episcopus Romæ, 87, 91, 170.
- Anatolius, Alexandrinus, episcopus Cæsareensis, 288. Inde Laodicenæ, 284 seq., ubi de ejus multiplici eruditione. Ab Alexandrinis rogatus scholæ Aristotelicæ rectram in se suscipere, 285. *Ejus* Canon paschalialis, 286 seq. Isagoge arithmeticæ libris decem, 287. [A Theotecnō, Cæsareensi episcopo, primum coadjutor factus, 370.]
- Andreas, apostolus, 71. *Ejus Acta apocrypha*, 97.
- Anicetus, Romæ episcopus, 124, 125, 127, 141, 142, 171, 193. [Quantum honorem exhibuerit Polycarpo, 219.]
- Annales et commentarii publici Edessenorum, 32 seq.
- Annianus, episcopus Alexandrinus, 66, 87.
- Anteros, episcopus Romæ, 239.
- Anthimus, episcopus Nicomediensis, martyr, 297, 307.
- Antinous, 121. Antinoi prophetia, 122.
- Antipater, Herodis Ascalonitæ F., 19, 22.
- Antoninus presbyter, martyr sub Maximino, 333. *De martyribus Palæst.*, c. 9.
- Anulinus, Africæ procons., 391, 393. *Ad eum epistolæ* Constantini M., 390. Altera, 394.
- Apelles, hereticus, 177. Multis libris scripta sacra veteris Test. insectatus, 178.
- Apionis et Petri disputationes, 110.
- Apio, Judæorum adversarius, 43. *Liber ejus contra Ju-dæos*, 83.
- Alius Apio, Christianus scriptor in Hexaemeron, 195.
- Apocrypha ab hereticis supposita, 143.
- Ægyptiæ, censuaria tabulæ, 355.
- Apollinaris (Claudius), 141, 169, 187. Episcopus Hierapolitanus, 146, 149, 169. *Eius Apologia pro Christianis ad Verum Antoninum*, 146. Alia scripta, 149. *Contra Montanistas*, 179, 186. Hæc sunt ἡμέραι quæ memorantur, 187. *Apollonia martyrum passa*, 237.
- Apollonides (ex Artemonis heresi) sacras Scripturas corruptit, 198.
- Apollonius scriptor aduersus Montanistas, 184-186.
- Apollonus, martyr, 189. Εἰτε κατὰ τὴν πλοῦσιν μαρτυρίαν.
- Oratio ejus apologetica ad senatum dicta, 189.
- Apophanes, philosophus, 220.
- Apóstolica vox, τινος δόμοιο προσεύχεται, 253.
- Apostolicus presbyter, S. Ireneao laudatus, 173. S. Clementi Alexandri, 213.
- Apostolorum Acta apocrypha, 97. Διδαχæ, 97.
- Apphianus, martyr, sub Maximino. *De martyr. Palæst.*, cap. 4.
- Aquila, confessor, sub Valeriano, 261.
- Aquila Ponticus, qui libros V. T. Graece vertit, 173, 217.
- Aquila praefectus Ægypti, 204, 207.
- Arabianus, Christianus scriptor, 193.
- Arabum Psychopannychitularum error ab Origene contumatus, 233.
- Archelaus, Herodis Magni F., 27.
- Archiva Edessena, 52.
- Ares, martyr sub Maximino. *De mart. Palæst.*, cap. 10.
- Aristidis Apologia pro Christianis, 116 seq.
- Ariston, vir apostolicus, 111. *Eius δημοσίες τῶν τοῦ Κριτῶν οὐρανοῦ παπια λαυδατεῖ*, 112.
- Aristo Pellaeus, scriptor, 118.
- Aristobulus ex Panæade, scriptor Iudeus, 215. Unus e LXX Interprebus, 287. *Eius περὶ ἑταῖρων τοῦ Μαριώτου νόμου* ad Ptolemaeos Lagi et Philadelphum, 287.
- Aristoteles, 197. Aristotelica schola Alexandriæ, 281.
- Artaxerxis temporibus clarus Esdras, 174.
- Artemas, 282.
- Artemonis heresis, 193 seq.
- Asclepiades, Antiochiae episcopus, 212, 225.
- Asclepiodotus, Theodorei Coriarii, hereticus, discipulus, 197. *Sacras Scripturas corruptit*, 197.
- Asclepiodotus, sectæ Marcionitarum episcopus, martyr sub Maximino. *De mart. Palæst.*, c. 10.
- Asterius Urbanus, scriptor, 182.
- [Asturius] Astyrius, senator Romanus, martyr, 264.
- Ater [al. Aster], Ægyptius, martyr, 239 seq.
- Athenodorus, Gregorii Thaumaturgi frater, Origenis discipulus, Ecclesiæ alicujus in Ponto episcopus, 230, 261, 278.
- Attalus, Pergamenus, martyr, 157, 161, 162, 163, 167.
- Atticus, vir consularis, 104. Alius, episcopus Synnaden sis in Phrygia, 222.
- Auctoris, nescio cuius (Rhodonis forte) libri tres contra Montanistas, 179-183. *Alius contra Artemonis heresim*, 193.
- Avilius, episcopus Alexandriae, 87, 90.
- Avircius Marcellus, 179.
- Aurelius Cyrenius. *Intra Cyrenius*.
- Autolycus, ad quem Theophilus Antiochenus scripsit, 116.
- Auxentius, martyr sub Maximino. *De martyr. Palæst.*, c. 7.
- B
- Bahylas, episcopus Antiochenus, 229. Confessor Christi in carcere mortuus, 234.
- Bacchius, Justini Martyris avus, 126.
- Bacchylides, 144. Forte idem cum Bacchyllo, de quo mox.
- Bacchylus, Corinthiorum episcopus, 190. *Ejus epistola De Paschate*, 191.
- Barcaebas et Barcoph, Basilidis prophetæ, 120.
- Barcochebas, 118, 122.
- Bardesanes, Syrus, 151. *Ejus errores et scripta*, 151.
- Barnabas, 50, 58. *Ejus epistola*, 214, 215. Spuria, 97.
- Barsahas (Justus), vir apostolicus, 112.
- Bartholomeus, apostolus, 175.
- Basilicus, Marcionita, 177.
- Basilides Alexandrinus, hereticus, 119. *Ejus libri xxiv* in Evangelium, 120.

Basilides martyr, 207, 208.
 Basilides, Pentapolitanus episcopus, ad quem scripsit Dionysius Alex. 279.
 Basilidiani, 142. Eorum prophetæ Supra in *Barcabbas*.
 Beryllus, Bostrenorum episcopus, et ejus scripta, 222.
 Error, 231.
 Besas, martyr, 257.
 Biblias, martyrum passa, 158 seq.
 Bibliotheca Eliæ urbis, 222. Pamphyli martyris, 231.
 Blandina, martyrum passa, 157, 161, 164.
 Blastus, hæreticus, 178, 187.
 Bolanus, qui interfuit concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.

C

Cæcilianus, Carthaginensis episcopus, 591, 594. Ad eum epistola Constantini M., 593.
 Caius duo, episcopi Hierosolymitani, 176.
 Caius adversus Artemonem, 193. Contra Proclum Montatistam, 241; sive *Aeternus*, 67, 99, 100, 103, 222 seq.
 Caius, episcopus Romanus, 281.
 Caius, martyr, 183. Alius Caius, 256, 260, 261.
 Callistio, ad quem Rhodon scripsit, 178.
 Callistus, episcopus Romanus, 223.
 Candidus in Hexaemeron, 193.
 Capito, episcopus Hierosolymitanus, 176.
 Carpocrates, hæreticus, 120. Carpocratiani, 142.
 Carpus, martyr, 136.
 Cassianus, 215.
 Cassianus, Hierosolymorum episcopus, 176.
 Cassius, Tyti episcopus, 194.
 Cataphrygum heresis, 149, 178, 179 seq., 186, 222
Infra, Montanistæ.
 Calharos se ipsi appellabat Novatiani, 242.
 Catholicae apostolorum epistolæ, 215.
 Celadion, episcopus Alexandrinus, 125, 141.
 Celerinus, confessor sub Decio, 242.
 Celsus, Iconii in Pisidia episcopus, 222.
 Cephas (*Galat.* ii, 9) diversus a Petro apost. unus e LXX Christi discipulis, 30.
 Cerdio, episcopus Alexandrinus, 90, 115.
 Cerdio, hæreticus, Roma, Marconitarum auctor, 121.
 Cerinthus hæreticus, 99 seq. Ejus *Ante-Nicene*, 100. Illi tributa a nonnullis Apocalypsis Joannis, 273. Communib[us] balneo cum eo ut Joannes noluit, 100, 128.
 Chæremon, diaconus, 257, 258, 261.
 Chæremon, Nili urbis episcopus, cum conjugi relegatus, 210.
 Chæremon, Stoicus, 220.
 Chrestum (Ad), Syracusanorum episcopum, Constantini M. epistola, 591.

Christo tribu[m] ad Abgarum epistola, 32. Christi dicta, quæ in Evangelii non leguntur, 108, 186. *Acta capitulo[n] libris Papie inserta*, 112. [Alia de eo, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 17, 21, 31 seq., 761, 763, 763.]
Chrysophora, 143.

Clarus, Ptolemaidis in Syria episcopus, 194.
 Clemens, 216. Alexandrinus, 173. Pantani discipulus, 214. Presbyter, 213. Scholæ catecheticae Alexandrinus prefectus, 208. Assertor divinitatis Christi, 196. Praeceptor Origenis, 208. De ejus scriptis, 214 seq. Ex Hypotyposione sive Institutione diuinarum libris, 63, 65, 215, 216. Ex libro v, 30, vi, 58, 53; vii, 38, 46 seq. Stromatum libro i, 173, 176, 208; m, 101, 102; vii, 102. Libro de Paschate, 117, 213. Libro, Quis dives salvetur, 91-94.
 Clemens, episcopus Romæ, 74, 87, 90, 106, 170. Male confunditur cum Flavio Clemente, consule, 89. Epistolam ad Hebreos Græce vertisse a quibusdam traditur, 110, 227. Ejus epistola ad Corinthios, 88, 110, 112, 143, 170, 213. Epistola secunda, 110. *voluerunt vel posse ut p[ro]p[ter]a heri et nudiustertius Clementi supposita, Petri et Apionis disputationes*, 110.

Cleobius, Judæus, hæreticus, 142. Cleobiani, 112.
 Conon, Hermopolitanæ Ecclesiæ episcopus, ad quem scripsit Dionysius Alexandrinus, 247.
 Constantini M. oratio de pace ad synodum Nicenam, 489. Oratio ad sanctorum cœtum, 567 seq. Epistolæ et edicta. Vide *infra Epistolæ*. Status: ejus inscriptio, 559 seq. Episcopus *Ex. L.* c, 557.

Coracio, Chilia:ni assertor, a Dionysio Alex. confutatus, 272.

Cornelius, episcopus Antiochenus, 141.
 Cornelius, episcopus Romanus, 234, 243, 247, 250. Ejus epistola ad Fabium Antiochenum de condemnatione Novati (Novatiani) 212-213. Aliæ ejus epistolæ, 212.

Cornutus, Stoicus, 220.
 Crescens, philosophus, 136, 137. Alius Crescens a Paulo apost. missus in Gallias, 74.

Crispus, parentis Constantini in expeditione et victoriæ adversus Licinium comes, 598, 599.
 Cronion Eunus, martyr, 258.
 Cronius, philosophus, 220.
 Culciani, praefecti Egypti, sub Maximino, et Christianorum hostis supplicium, 366.
 Cyprianus, episcopus Carthaginensis, rebaptizandos hæreticos docuit, 251. Ejus epistolæ, 242.
 Cyrenius (Aurelius), martyr, 187.
 Cyrenius (Aurelius), praefectus sub Gallieno, 262.
 Cyrilus, episcopus Antiochenus, 284.
 Cyrus, rex Persarum, 408.

D

Dæmonia *ποντικαὶ τελεταὶ*, 517.
 Dalce, 134.
 Damas, Magnesiæ ad Maeandrum episcopus, 107.
 Deci imp. edictum contra Christianos, 238. [Mors 711.] Demetrianus, episcopus Antiochæ, 248, 251, 263, 277. Ejus filius, Dominus, 282.
 Demetrius, episcopus Alexandrinus, 190, 202, 204, 205, 209, 216, 221, 222, 228, 229.
 Demetrius, presbyter, 261.
 Demetrius, Iudeus scriptor, 215.
 Desposyni, Servatori nostri cognati, 23.
 Didymus ad quem scripsit Dionysius Alex. 260, 266.
 Diocletiani edictum contra Christianos a Christiano quadam detractum et publie disceptum, 296. *Elsi non recte*, inquit Lactantius cap. 13 De mortibus persecutorum, *magnu[m] lamen animo*.
 Diodorus ὁ τὰς βασιλεῖας ἱστορῶν, 646.
 Dionysia, martyrum passa, 239.
 Dionysius, Areopagita, primus Athenarum episcopus, 14, 144.
 Dionysius, Corinthiorum episcopus, 74, 141. Ejus epistolæ variae, 143 seq. Ad Athenienses, 74, 143, 144. Ad Ecclesiasticum Romanum, 68, 144, 145.
 [Dionysius, Halicarn., 758.]

Dionysius, Originis discipulus, 229. Scholæ catecheticae prefectus, 229. Inde Alexandrinus episcopus, 252, 261, 278, 289. *ὁ μάρτυς*, 100. (Confer Dodwelli diss. ad Ireneum pag. 227.) Ejus epistola *de baptismo*, I. Ad Stephanum episcopum Rom., 251. II. Ad Xystum, episcopum Rom., 252. III. Ad Philemonem, presbyterum Rom., 253. IV. Ad Dionysium, presbyterum (postea episc.) Romanum, 254. V. Ad Xystum, episcopum Rom., 254. VI. Ad eundem, 255. Alia epistola ad Dionysium Rom. de Luciano, 235. Epistolæ Paschales, 266. Ad Alexandrinos compressiores, 266, 268, 269. Ad irates per Egyptum constitutos, 266, 268, 269. Ad Hieracem, episcopum, 266 seq. Ad Flavianum, 266. Aliæ, 266. Ejus epistolæ ad Cornelium, episcopum Rom., 217, 248. Ad Domitium et Didimum, 260, 266. Ad Fabium, Antiochenum episcopum, 256-241, 246. Ad Antiochenensem Ecclesiam, 279. Ad Hermannomon et fratres in Egypto constitutos, 230, 233-237, 269, 270. Ad Novatum, 247. Epistola de Sabbato, 296. Alia *τριπλασία*, 296. Alia epistole, 266, 269, 277. Liber secundus De promissionibus contra Nepotem, 100, 270-276. Alia ejus scripta, 214, 215, 277.

Dionysius, ad quem scripsit, quicunque *παρηγένετο*; vocatur a Dionysio Alex., 232. Postea episcopus Romanus, 234, 277, 279, 283. Eidem libros contra Sabellium Dionysius Alex. in-epis. 277.

Dionysius, Tripolitanus, martyr. Alius Dionysius, martyris. *De mart. Pulæst.*, cap. 5.

Dionysius *ὁ ἀπόστολος*, 517.
 Dioscorus, confessor, 239. Alius, presbyter, 261.
 Dius, presbyter Alexandrinus, martyr sub Diocletiano, 508.

Dius episcopus Hierosolymitanus, 211.
 Docetæ, 214.
 Dolichianus, episcopus Hierosolymitanus, 176.
 Dominus, ad quem scripsit Dionysius Alex., 260, 266.
 Dominus, martyr sub Maximino, 528. *De martyribus Palest.*, 7.

Domnus, Cæsaræ Cappadociæ episcopus, 263.
 Domnus, Demetriani episcopi F., episcopus Antiochenus, 282, 284.

Donatiste innuntur, 473.

Dorotheus eunuchus, presbyter Antiochenus, Hebraice peritus, quem sacras Scripturas in Ecclesia interpretatem Eusebius auditiv. 284. Biphii apud Tyrum procurator, 284 et 292. [Imperatoris cubicularius, 376, 581.] Martyr, 296, 297.

Dositheus, hæreticus, 112. Dositheani, 112.

Dracilianus, praefectorum prætorio vicarius sub Constanti, 500.

Dusares, ab Arabibus cultus, 643.

E

- Ebionæ, 99, 173, 218.
 Eleutherus, diaconus, 142. Deinde episcopus Romanus, 125, 142, 153, 168, 170, 171, 189.
 Elias, martyr sub Maximino, 535.
 Elipstus, 144.
 Encratitarum hæresis, 149 seq.
 Enata, Scythopolitana, passa martyrium sub Maximino, 533 seq.
 Enæ. Tâ tâ Ew. martyris, 287.
 Epagathus (Vetus), martyr, 155 seq.
 [Ephes, episcop. Hierosolymorum, 144.]
 Epistola Sabini, præfeti prætorio sub Maximo, ad præsides provinciarum Orientis pro Christianis, ab Eusebio Graecæ et Latino versa, 347 seq.
 Epistola synodica concilii Antiocheni ad Dionysium, Rome, et Maximum, Alexandriæ episcopum et reliquos episcopos contra Paulum Sanosatenum 279, seq. Concilii Gallicani, 191. Martyrum Lugdunensium ad Eleutherum, episcopum Romæ, 168. Epistola synodica Ecclesiarum Osdrenæ provinciæ de celebratione Pasche, 191. Episcoporum provinciæ Palæstinae, 191, 194. Ecclesiarum Ponti, 191. Concilii Romani, 191. Epistola Ecclesie Smyrnæorum ad Philomelienenses et reliquas Ecclesias, de martyrio Polycarpi, 128-135. Eorumdem de martyrio Pionii, 136. Viennensis et Lugdunensis Ecclesiarum ad Ecclesias Asie et Phrygiæ, 154-165, 166, 167 seq.
 Epistolæ imperatorum, Adriani ad Minucium Fundanum, 122, 123, 148. Antonini Piil Larissa os, Thessalonicenses, Athenienses et omnes Græcos pro Christianis, 148. M. Antonini de legione fulminatrice, 169. Ad commune Asie pro Christianis, 126, 189. Gallieni ad Dionysium et reliquos episcopos, 262. Aureliani contra Christianos, 283. Diocletiani, 294, 296, 298, 318, 360, 364. Galerii Maximiani palinodia, 345, 346. Pro Christianis, 315, 316, 437. Maximini contra Christianos, 323 seq., 333, 350, 357, 363. Ejusdem ad civitatem Tyriorum, 352 seq. Ad Sabinum, præfectorum prætorio, pro Christianis, 347 seq. Edictum in gratiam Christianorum, 360 seq., 365 seq., 438. Mentio et 382. Edictum Licinii contra Christianos, 396. Constantini et Licinii pro Christianis, 388 seq., 360, 362, 367, 370, 388 seq. Constantini et Licinii edicta contra Maximum, 366. Constantini pro Christianis post victimum Licinium, 399. Ad Anulinum de bonis Ecclesiarum restituendis, 390. Ad eundem de immunitate clericorum, 394. Ad Alexandrum, episcopum Alexandriuum, et Arium, presb. per Hosium missa, 473-478. Ad populum Antiochenensem, 316 seq. Ad Cecilianum, episcopum Carthag., 395. Ad Chrestuni, Syracusanorum episcopum, 391 seq. Ad Ecclesias, ante synodum Nicænam, 486. Post synodum Nicænam, 491-494. Ad Eusebium, Cæsareensem episcopum, 463. Alia, 518. Tertia, 543. Quarta ad eundem de confidencis sacris codicibus, 513. Lex de hæreticis, 520 seq. Aliæ 453 seq., 453-463, 464, 482 seq. Epistola ad Macarium, Hierosolymorum episcopum, 499, 500, 501. Ad eundem et reliquos episcopos Palæstinæ, 509 seq. Ad Milliadem, episcopum urbis Roma et Marcum, 591. Ad provinciales Orientis. Edictum ex Græco versus Latinæ, 466-477. Ad omnes provinciales de restituendis bonis Christianorum, 455 seq. Ad Saporem, regem Persarum, 550 seq. Ad Theodotum, Theodorum et reliquos Antiochæ congregatos, 519. Ad synodum episcoporum in urbe Tyro, 316, 347. Constantini epistola ad Ursu Rationalem Africam memoratur, 395.
- Epimachus, martyr, 239.
 Eros, episcopus Antiochenus, 141.
 Esdras, librorum propheticorum Artaxerxis tempore restitutor, 174.
 Esse, 143.
 Eubulus, Manganensis, martyr sub Maximino. *De martyris. Palæst.*, c. 11.
 Euclidis Geometria, 197.
 Eupolis, laicus, in Ecclesia Larandensi concionatur, 222.
 Eumenes, episcopus Alexandrinus, 118, 123.
 Eunus (Cronion), martyr, 238.
 Euphranor, ad quem scripsit et cui librum De tentationibus dicavit Dionysius Alexandrinus, 277.
 Eupronius, presbyter, 519.
 Eupolemus, Judeus, 213.
 Euporus, ad quem scripsit Dionysius, Alexandrinus, 277.
 Eusebius, diaconus, 257. Domo Alexandrinus, 284, 285, 286. Postea episcopus Laodicenus, 261, 284.
 Eusebius, Cæsareensis usus bibliotheca Eliæ urbis ab Alexandro episcopo instruta, 222, 284. Et bibliotheca Pamphili, cuius indicem inseruit libris De Pamphili Vita

231. Eusebii *Xpouoç nayvæ*, 4. Libri De demonstratione evangelica, 10. Eclogarum prophetarum libri, 10. Orationes, 405, 542, 550. De martyribus Palæstinæ, 508. Antiquorum martyrum passiones, 133, 136. Ubi de Pionie, et 153, 169, 189. Apologia pro Origene ad Eusebium et Pamphilo communis studio elaborata, 252. Liber II illius operis, 224, 252, liber vi. 253. De Vita Pamphili libri tres, 251, 288, 508, 336. *Iteqjoua ði naï eñoi tel rô vœm yepoç* 501. Antiochenus episcopatum repudiat, 516, 518.

Eutychianus, episcopus Romæ, 284.

Eutychius, qui interiuit synodo Antiochenæ contra Paulum Samosatenum, 279.

Evangeli secundum Hebreos, 97, 115, 145. [184.]

Ab Ebionæ solum receptum, 99. Syriacum, 133. *Sm* *oip* Tatiani, 150. Vide et *Matthia. Pauli. Petri*

Evaristus, Romæ episcopus, 106, 115, 170

Evidius, episcopus primus Antiochie, 91. *Post Petrum*, 106.

F

- Fabianus, episcopus Rom., 229. *Martyr*, 234.
 Fabius, episcopus Antiochenus, 234, 256, 242, 248, 262.
 Fadus, *edæ*, procurator Judææ, 49.
 Faustinus, confessor sub Valeriano, 261.
 Faustus, 236, 260. Idem forte Faustus, diaconus et Confessor sub Valeriano, 257, 258, 261.
 Faustus, presbyter Alex., martyr sub Diocletiano, 318.
 Felix, episcopus Rom., 283, 284.
 Festus, procurator Judææ, 61.
 Firmilianus, Cæsareæ Cappadociæ episcopus, 228, 247, 251, 252, 263, 278, 279, 280.
 Firmilianus, præses Palæstinae. (*A. C. 508.*) *De martyris. Palæst.*, c. 89, 11.
 Flavianus, præses Palæstinae. *Ibid.*, prolog.
 Flavius, ad quem scripsit Dionysius Alex., 260.
 Florinus, presbyter Rom., hæreticus, 178, 187, 188.
 Florus, procurator Judææ, 68.
 Frontinus, (*Emilius*) Asie proconsul, 183.
 Fundanus (Minucius). Ad Minucium Fundanum. *Ass* procons. *scriptum* Adriani, 122 seq., 148.

G

- Galenus, 197.
 Galilei, 17, 143.
 Gallieni imp. rescripta pro Christianis, 262.
 Georgius, presbyter, 519.
 Germanicus, martyr, 129.
 Germanius episcopus Hierosol., 211.
 Germanus, episcopus, ad quem scripsit Dionysius *A. ex.*, 237, 260.
 Germanus, martyr sub Maximino, 333. *De martyris. Palæst.* c. 9.
 Gordius, episc. Hierosol., 211.
 Gorgonius, procurator provinciæ sub ethnico imp. Christiani, 292. Martyr sub Diocletiano, 297.
 Gortheus, hæreticus Judæus, a quo Gortheni, 142.
 Granianus (Serenius), procons. Vide *Serenius*.
 Gratus, Asie procons., 180.
 Gregorius (alio nomine *Theodorus*), Origenis discipulus, Ecclesiæ in Ponto episc., 230, 263, 278

H

- Hegesippus, 87, 88, 89 seq., 103, 104, 105, 121 seq., 125, 141. Videtur a Judæis ad Christianos accessisse, 145. Quinque libris traditiones apostolicas *in epiqjoua ði naï*, 121. Ubi locus ex illo opere : et plura, 142, 145. *Ki tâ epiqjoua ði naï*, 63-65.

Helcesitarum hæresis simul nata, simul extincta, 252. Helena, Adiabenorum regina, 49, 50. [Eius sepulcrum iuxta urbem Hierosolymam, 61.]

Helena Augusta, Constantini M. mater, 504, 505, 506. Helena, Simonis Magi, 50.

Helenis, Tarsi episcopus, 247, 251, 252, 278, 279.

Heliodorus, Laodiceæ episcopus, 251.

Hemerobaptæ, 143.

Heracles, 217. Presbyter, 222. Plutarchi martyris frater, episcopus Alex., Origenis discipulus, 204, 218, 229, 232, 253, 254.

Heracles, procurator prædiorum imp. Constantini, 395.

Heracles, martyr, Origenis discipulus, 206.

Heracitus philos. Ad Heraciti philosophi dictum *pti tñtqjoua ði naï* alluditur, 613.

Heraciti, Christiani scriptoris, *pti tñtqjoua ði naï*, 195.

Heraclius, catechumeua, martyrum perpessa, 206.

Herma Pastor, 72, 97, 175.

Hermogenes hæreticus, 146.

Hermon, episcopus Hierosol., 289.

Hermophilus (ex Artemonis hæresi) sacrarum Scripturæ corruptor, 198.

Hero, Origenis discipulus, martyr, 206. Alius, *Egyptius*, 259.
 Hero, Antiochenus episcopus, 108, 141.
 Herodes Magnus, 18, 19, 24. Junior, 29, 42. Irenarcha, 131, 134.
 Hesychius, *Egyptius* episc., martyr sub Diocletiano, 508.
 Hieracas, *Egyptius* episc., ad quem scripsit Dionysius Alex., 266.
 Hierax, qui interfuit concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.
 Hippolytus, episcopus, 222, 218. Ejus liber De pascha et alia scripta, 223 seq.
 Historici non Christiani, ei ἀντετούσι τῷ κατ' ἡμῖν λόγῳ συγγράψκ, 89, 116, 154, 169. οὐδὲ τις μέσην συγγράψκ, 268.
 Homerus, 319, 608.
 Hosius sp̄c̄s, ad Hosio missum ad Caecilianum, Carthag. Ep̄scriptum, 595.
 Hosius, episcopus Cordubensis, 393, 487.
 Hyginus, episcopus Romæ, 123, 124, 125, 171, 195.
 Hymenæus, Hierosolymorum episcopus, 263, 276, 279, 289.
 Hyrcanus, 19

I

Ignatius, Antiochensis episcopus, 91, 173. Ejus martyrium et epistola, 106 seq., 110. Locus ex epistola ad Rom., 107. Ad Smyrnæos, 108. Epistolarum ad se missarum meminit Polycarpus, easque una cum aliis, quas potuit inventare, ad Philippienses misit, 109.
 Incerti auctoris adversus Cataphrygas lib. i, 189; ii, 181; iii, 182.
 Incerti auctoris contra Artemonis hæresin, 195.
 Ingenuus, i. t. v., sub Decio martyr, 240.
 Ireneus, 142, 143, 215. Presbyter Lugdunensis, 168. Episcopus, 170. Ecclesiarum Galliæ præcipuus, 191. Auditor Polycarpi, 170, 180. Pacis studiosus, 191. Ejus libri quinque adversus hæreses, 171, 98, 108, 110, 119, 120, 124; lib. i, 51, 98, 100, 119, 120, 124, 130; ii, 91, 171, 191, 100, 124, 127 seq., 170, 172; iv, 141; v, 88, 110, 141, 172. Epistola ad Florium de monarchia, 187, 188. Contra Marcionem, 146, 172. De Ogdoade, 177. Epistola synodica ad Victorem, episcopum urbis Romæ, 192, 193. Alia ejus scripta, 187, 194. Christum Deum et hominem constitutum, 196.
 Ischyron, martyr sub Decio, 240.
 Iulianus *Egyptius*, martyr sub Decio, 233.

J

Jacobi epistola, 66, 97. Jacobus Justus, episcopus Hierosol., 38 seq., 63, 74 (ubi et de altero Jacobo), 86, 117, 142. Ejus cathedra, 265 seq.
 Joannes apostolus, 90, 91 seq. Cum Cerintho noluit eodem uti balneo, 100, 128. Bene Græce scripsit, 276. Ejus Evangelium, 94 seq., 172, 216, 226, 227. Epistola prima, 274, 275. Secunda et tertia, 96, 97, 227, 274. Apocalypsis, 96, 97, 146, 172 seq., 186, 227, 233, 271, 272, 275. Forte Joannis, presbyteri, 111, 273 seq., 275. Dictio τῶν ἁγίων ταῦτα, 276. Acta apocrypha, 97. [Re]legatur, 109. Redit et Ecclesiæ Asiae gubernat, 113. Sepulcrum, 102 seq., 191. [Sacerdotal] lumen gestat, 243.]

Joannes presbyter, vir apostolicus, 111. Utriusque Iannissepulcrum Ephesi, 111, 273. Ejus παπάθεντο, a Papia laudata, 112.

Joannes, episcopus Hierosol., 117.
 Joannes, lector, memoria excellenti, martyr sub Maximino, 343 seq.

Josephus Barsabas, vir apostolicus, 112.
 Josephus (Flavius), 237, 215. Ejus laus et scripta, 84 seq. Historia, 17, 20, 27, 42, 50, 55, 68, 75, 81. Veritatis studium, 49. Antiquitatum lib. xvii, 25; xviii, 18, 27, 28, 29, 30. Ubi testimonium de Christo, et 45 seq.; xix, 47 seq.; 49; xx, 60 seq., 65. Ex Antiquitatum epilogo (sive De vita sua), 86. De bello Judaico lib. ii, 18, 25 seq., 45, 61; v, 76 seq.; vi, 78-80, 82-84. Contra Apionem, lib. i, 85. Josephus, episcopus Hierosol., 117.

Judas, Galileus, 17, 18.
 Judas scriptor De lxx hebdomadis Danielis, 208.
 Judas, episcopus Hierosol., 118.
 Judeæ apostoli, Epistola, 66, 97, 214, 215.
 Judeorū [fata 20.] in Christianos odium et maledicta, 140. Septem hæreses, 64, 142. Judaicas Antropologie, 143.
 Julianæ, a qua Symmachi commentarios Origenes acceptit, 218.

Julianus, episcopus Alex., 174, 190, 202. Alii duo episcopi Hierosol., 176.

Julianus, Apameensis episcopus, 182.
 Julianus, martyr, 238. Alius, Cappadox sub Maximino. De mort. Palæst., c. 11.

Julius (*Elius Publius*), Devælti, coloniæ Thraciæ, episcopus, 187.

Julius Africanus, 18. Ejus epistola ad Aristidem καὶ συν-
partes τοῖς τοῖς Εὐτριποῖς γενετοῖς, 20-23. Alia ejus scripta, 230.

Justinus, 98, 105, 173. Asseritor divinitatis Christi, 196. Ejus scripta, 159 seq. Γράμμα τῶν Μαρκιώνος εὐχαριστία, 125, 144. Adversus omnes hæreses, 125. Priore Apologetico, 50, 122, 123, 126, 136, 137 seq. Secundo Apologetico, 122, 125, 125, 126, 136, 137-139. Dialogo aduersus Tryphonem, 140.

Justus, episcopus Alexandrinus, 117.

Justus Barsabas, vir apostolicus, 112.

[Justus episcopus Hierosol., 129, 144.]

Justus Tiberiensis, historicus, 86.

Justus (Jacobus), epi-copus Hierosol. Vide supra in Jacobus. Alius Justus, Judæus, Hierosol. episcopus, 106, 117. Alius junior, itidem episcopus Hierosol., 117.

L

Lætus, præfectus *Egypti*, 447.
 Latronianus, corrector Siciliae, 392.
 Leonides, Origenis pater, martyr, 201.
 Levi, episcopus Hierosol., 117.
 Liber, quæna celo delapsum jactabant Helcesaitæ, 134.
 Libri Veteris Test., 149, 225. Novi, 97.
 Liciini edicta contra Christianos, 434 seq. Vide et supra Epistole. Ejusdem oratio, 446, 451.
 Linus, Romæ episcopus, 71, 74, 87, 91, 170.
 Longinus, philosophus, 220.
 Lucas Evangelium Paulo apostolo probatum, 73, 226.
 Lucas Pauli Evangelium litteris mandavit, 172. Traditur a quibusdam Græce vertisse Epistolam ad Hebræos, 110, 215, 227.
 Lucianus, Antiochenus presbyter [393], martyr sub Maximino, 307. Ejus oratio apologetica, dicta Nicomediam præsente imperatore, 307, 351. De Luciano epistolam ad Dionysium, Romanum, scripsit Dionysius, Alexandrinus, 253.
 Lucius, martyr, 139.
 Lucius, episcopus Romæ, 230 seq.
 Lucius, qui in synodo Antiochenæ Paulum Samosatenum condemnavit, 279.
 Lucius, presbyter, 261.
 Lucius, Judæorum dux, 116.
 Lupus, *Egypti* præfectus, 115.
 Lusius Quietus, dux exercitus Romani, 116.

M

Macar, martyr, 239.
 Tā Macæfala Ιαρεῖται Λαρεῖται ή, 226.
 Marciatus, 270. Εἰτε τὸν κατέλαβεν τὸν τοῦ βασιλέως, catholicus sive rationalis imperatoris, 236. Hic ibidem dicitur ἀρχοντής τοῦ ἐπι Αἰγαίου πάτρος, quod instar magorum *Egypti*, Moysi resistentium, præstigias superstitiosas Valeriano suscitavit.
 Malchionis, sophisticæ scholæ apud Antiochenos præfeci et presbyteri Christiani contra Paulum Samosatenum disputatio, 278, 279.
 Malchus, martyr sub Valeriano, 261.
 Manes, hæreticus, 283.
 Manichæi, 284.
 Marcella, martyrum passa, una cum filia, Potamæna, 287.
 Marcellinus, episcopus Rom. 284.
 Marcellus, confessor sub Valeriano, 238. Ex fratribus Romanis, 257.
 Marcianus, S. Irenezi frater, 104.
 Marciatus, hæreticus, Doceta, 213, 214.
 Marcius Ponticus, hæreticus, 125, 128, 144, 146, 150, 173, 177, 224.
 Marcionite, 143. Eorum dissidia, 177. Auctor Credo, 121. Plures martyres habere se jactabant, 182. Mulier ex illi secta, martyrum passa sub Valeriano, 262. Asclepius, episcopus sub Maximino, 335.
 Marcus Turbo, dux exercitus Romani, 116.
 Marcus, episcopus primus Alexandrinus, 66. Ejus Evangelium, 95, 96. A Petro apostolo probatum, 53, 216. Marcus, Petri interpres, 95, 96, 112 seq., 172.
 Marcus, episcopus Alexandrinus, junior, 125.
 Marcus, Hierosolymorum episcopus, 119, 176.
 Marcus, ad quem Constantini M. epistola, 591.
 Marcus, hæreticus, 124.
 Maria, Christi mater, 23, 24. Alia Maria, 79, 80.
 Marinus martyr, 263.
 Marinus, Tyri episcopus, 231. Alius, 591.
 Masbothei, Judaica hæresis, 142, 143.
 Maternus, 591.
 Matthæus, 226. Ejus Evangelium, 95 seu . 115, 172, 75

- Matthias, apostolus, 30, 31, 58. *Evangelium ei suppositum*, 97.
 Matthias, episcopus Hierosolymitanus, 117.
 Maturus, martyr, 157, 161.
 Maximilla, Montani prophetis, 178, 180, 122, 186. Laqueo gulam sibi fregit, 181.
 Maximini imp. editio. Vide supra *Epistola*.
 Maximinus, episcopus Antiochenus, 146, 186. Alius Hierosolymitanus, 176.
 Maximi liber, Unde malum, et quod materia creata a Deo sit, 195.
 Maximus Bostrensis episcopus, 278.
 Maximus, quem compresbyterum vocat Dionysius Alex., 257, 258. Qui in episcopatu Alexandrino post Dionysium successit, 261, 278, 279, 289.
 Maximus, presbyter Romanus, confessor sub Decio, 212.
 Maxys, tribunus militum sub Maximino, 334.
 Mazabanes, episcopus Hierosol., 234, 251, 263.
 Melcatharus a Phoeniciis cultus, 643.
 Meletiani, 472.
 Meletius, Ponticarum Ecclesiarum episcopus, 289. Vir in omni genere doctissimus, propter eloquentiam vero mel Atticum, *πατέρις ἀντεκτονίας* dictus. Eusebio per septen-nium notus, 289.
 Melito, 141, 215. Sardianus episcopus. Ejus scripta, 146 seq. Ex libro *de Pascha*, 117. Ex Apologetico ad Imp. Verum, 127, 147, 148. Ex ejus eclogis S. Scriptura ad Onesimum, 148 seq. Christum Deum et hominem con-sitetur, 196.
 Melito eunuchus, 191.
 Menander, haereticus, 98, 118. *Μενάνδρος οὐτεποντος*, 142.
 Mercuria, martyrium passa, 259.
 Meruzanes, episcopus Armeniorum, 247.
 Metras, martyr, 237.
 Metrodorus, Marcionis sectae presbyter, martyr, 155.
 Miltiades, Montanista, 179. Vide supra *Alcibiades*.
 Miltiadem, (Ad) episcopum urbis Romæ, et Marcum, Con-stantini M. epistola, 391.
 Miltiadis, Montanistarum adversarii, liber, Quod non de-creat prophetam in extasi loqui, 183. Alia ejus scripta, 184. Assertor divinitatis Christi, 196.
 Moderatus, Pythagoricus, 229.
 Modestus, scriptor, 141. *Contra Marcionem*, 146.
 Montanista plures se jactabant habere martyres, 182.
 Montanus, haereticus, 149, 168, 180, 183, 184. Laqueo gulam sibi fregit, 181. [Eius sordes et avaritia, 234.]
 Mopsus a Cilicibus cultus, 645.
 Moses, presbyter Rom., martyr sub Decio, 243.
 Museus, scriptor Judæus, post Philonem ac Josephum laudatus, 287.
 Musanus, scriptor, 141. *Contra Encratitas*, 149.
 Mysteria gentium, 621
 N
 Narcissus, episcopus Hierosol., 176, 190, 194, 210, 211, 212.
 Narcissus, ad quem Constantini M. epistola, 519.
 Natalis, confessor, Theodotianorum episcopus, 196 seq.
 Nemesius, *Ægyptius*, martyr, 240.
 Neon, episcopus Larandensis, 222.
 Nepos, episcopus *Ægyptius*, Chiliaconi assertor, a Dio-nysio Alex. confutatus, 270. Ejus *Ἐλεύθερος Αἰγυπτίου*, 271 Psalmi, 271.
 Nicena synodus, 486 seq.
 Nicetes, Herodis, Irenarchæ pater, 131, 134
 Nicolaitæ, 101. Nicolai dictum: *ὅτι καρπόδοτος τὸ σαρπό διτί*, 101.
 Nicomachus, Iconii episcopus, 278, 279
 Nicomachus, Pythagoreus, 220.
 Nilus, *Ægyptius* episcopus et martyr sub Diocletiano De martyri. *Palest.*, c. 13.
 Novati *εξολοθρευτος*, 248. *Martyrologia*, 251.
 Novatus (rectius *Novatianus*), Ecclesiæ Rom. presby-ter, 241 seq.
 Numerius, philosophus, 220.
 O
 Obandes ab Arabibus cultus, 645.
 Olympiadum scriptores, 46.
 Onesimus, Ephesiorum episcopus, 107.
 Onesimus, ad quem excerptas Eclogas S. Scripturae scriptis Melito, 148
 Oraclea Jovis Philii, 349. Quibus deceptus Maximinus, 563.
 Oraculum de Domino terrarum, ex Judæorum finibus prodituro, 84.
 Oraculum duplex apostolis redditum de ipsorum Hiero-solynnis commemoratione, 75, 186.

- Oratio panegyrica ad Paulinum, Tyri episc. *dicta*, 571 388; De ædificatis et restauratis templis post restitu-tionem Christianis pacem.
- Origenes, (De) 201 seq., 208 seq., 216 seq., 218 seq., 221 seq. Vendit *τόπον εγγύησης*, 205. Philosophus re-steres illustravit, 219. Presbyter, 209, 224. Ejus auditor, 265. [Mors 321.] Hexapla, 217. Tetrapla, 217. Epistola et Leonidem patrem, qua eum ad martyrium sustinendam hortatur puer, 202. Ex alia epistola, 221. Epistola et Philippum, imp. et Severam Augustam, 233. Commen-tarii in sacras Scripturas, 224, 225, 230, 231, 233. Eras-dem, tom. in Expositionum in Genesim, 71; tom. ix., 225. Expositio primi psalmi, 223, 226. Homilia in psalm. lxxxiii, 233. Tom. in Expositionum in Mattheum, 226. Tom. in Expositionum in Evangelium Joannis, 206. Tom. ix., 229. Homilia in Epistolam ad Hebreos, 227. Libri de principiis, 225. De resurrectione libri duo, 225. *τριπλάκα*, decem, 225. Liber de martyrio ad Ambrosium et Pro-tocletum, 228. Epistola variae, 235, 229. Ultra centum, 225. Ad Africanum de Susanna, 230. Acta in synodo contra Be-ryllum, 232. In synodo contra Arabes Psychopannychitas, 233. Ad Fabianum, epise. Rom. et alios episcopos de recta fidei sua ratione, 233. Pleniorum indicem scriptorum Origenis dederat in Vita Pamphilii, 231. Ad Origenem scriptis librum De martyrio Dionysius Alex., 247.
- Orpheus, 650.
- Otreonis Zoticus. Vide Zoticus.
- P
- Pachymius, *Ægyptius*, 254. Episcopus martyr sub Dio-cletiano, 308.
- Palma episcopus Amastrianorum, 144, 191.
- Paphilus, Cesareensis presbyter, 288 seq. Martyr sub Maximino, 288 seq., 231, 308, 329, 336, 338, 359, 340, 341. Una cum Eusebijo Apologeticum Origenis composit, 252. *De martyribus Palest.*, c. 11.
- Pantaenus, ex Stoico philosopho præfector schole Christianæ Alexandrinae, 173, 208, 214, 216, 221.
- Papias, Hieropolitanus episcopus, 53, 106. Eos quinque libri *Ἐπιτομὴ Εὐαγγελίου*, 110. Ex procœdio librorum ipsius 111. Alter locus e libris Papiae, 112. *Ἐπιτομὴ Εὐαγγελίου*, ibid.
- Papyrius, 191.
- Papulus, martyr, 156.
- Patermuthius, martyr sub Maximino, 543.
- Patricius, vicarius præfectorum, 593.
- Paulinus, laicus, concionatur Iconii, 222.
- Paulinus, cui librum *x Historia dedicat Eusebius*, 269. Tyriorum episcopus, 371. Idem innuitur, 376, 585. [Pul-cherriman ecclesiam ædificavit in urbe Tyro, 465.]
- Paulus Antiochenus, vir disertus, sed haereticus, qui Alexandria docuit Origenis tempore, 203.
- Paulus apostolus. *Actus apocryphi*, 72, 97. Epistola, 226. Rejectio ab Ebionis, 99. *Heileσαιτις*, 234. Epistola ad Hebreos, 72, 110, 194, 215 seq., 223, 227. Locus ex illa Paulo tribuitur a Dionysio Alex., 257. Paulus ante Petrum nominatus, 265. Quanquam in Latino inversus ordo conspicitur.
- Paulus Jannitensis, martyr sub Maximino. *De martyr. Palest.*, c. 8.
- Paulus Samosatenus, 195, 284. Episcopus Antiochenus, 277. Damnatus in synodo, 278 seq. Et depositus, 282. Dacenarius, quam episcopus vocari maluit, 280. *Ἐπιτομὴ Εὐαγγελίου*, *τοῦ πατρὸς τῶν πάτικων θρησκείας* *τοῦ δομοφόνου*. 280. Ejus Psalmi, 281.
- Paulus alius, qui Samosatenum condemnavit in concilio Antiocheno, 279.
- Paulus (Servilius), Asia precons., 147.
- Paulus alius, 236, 260. Alius Paulus, martyr. Prie ejus ante mortem preces. *De martyr. Palest.*, c. 11.
- Pausis, *Ægyptius* martyr. (A. C. 50 F.) Ibid.
- Peleus, *Ægyptius* episcopus, martyr sub Diocletiano. Ibid.
- Perennis Judex, 189.
- Petri apostoli Epistola secunda, 72, 97, 227. Actus apocryphi, 72. *Evangelium*, 72, 97, 213. *Prædicatio*, 72. *Revelatio sive Apocalypsis*, 72, 97, 213. *Uxor*, passa martyrium, 102.
- Petri et Pauli martyrium, 71. Sepulcrum Romæ, 67 seq.
- Petri et Apioni, *Ἄποιος*, Clementi Rom. suppositi, 110.
- Petrus, Alexandrinus episcopus, 289, et martyr, 290, 308, 331.
- Petrus Asceta, *Ἄποιος*; dictus, ex vico Aenea in agro Eleutheropolitano, martyr sub Maximino. *De martyr. Palest.* c. 10

- Petrus, imp. Diocletiani cubicularius, martyr, 297.
 Petrus alius, 236, 260, 261.
 Pharisæi, 143.
 Phileas, episcopus Thmuitanus, martyr sub Diocletiano, 301. In philosophia et externis litteris doctissimus, 302. Epistola ad fratres Thmuitas, 302-304.
 Philemon, quem ~~οὐκέπειτεν~~ vocat Dionysius Alex., 232.
 Presbyter Romanus, 233.
 Philetus episcopus Antiochenus, 223, 224.
 Philippi apostoli filiarumque ejus sepulcrum, 102, 103.
 De ejus filiis, 109, 112, 183, 191, ubi et de Philippo, defuncto Hierapoli.
 Philippo (De) imperatore ~~κατέβη~~ λόγος, quod Christianus fieri cupiens, ab episcopo jussus fuit, prius pœnitentiam agere, idque fecit, 232.
 Philippus, Asiarcha, 132.
 Philippus, 141. Gortynensis in Creta episcopus, 144.
 Ejus liber contra Marcionem, 146.
 Philippus, episcopus Hierosolymitanus, 117.
 Philo, Judæus, 43, 215, 287. Petro apostolo familiaris, 53. Ejus scripta, 58. ~~Τὰ κατά τὸν Ιησοῦν συμβόλου~~ libris quinque, 43. Legatio ad Caïm, imp., 44 seq. Liber De virtutibus, 48. De vita contemplativa, 54-57.
 Philoromus, procurator Alexandrinus, martyr sub Diocletiano, 301.
 Picentius (~~Ιωάννης~~) ter sub Maximino consul, et persecutor Christianorum. Ejus supplicium, 366.
 Pierius, presbyter Alexandrinus, 289. Concionibus ecclesiasticis laudatissimus, 289.
 Pilatus, 27, 40, 46. Ejus Acta. *Supra Acta*.
 Pinytus, Gnoſſiorum in Creta episcopus, 141. Ejus epistola ad Dionysium Corinthium, 144.
 Pionius, martyr, 135 seq.
 Pius, episcopus Romanus, 125, 171, 193.
 Plato, 220. ~~επιφέρεται~~, 390, 377.
 Plinii ad Trajanum epistola de Christianis, 103.
 Plutarchus martyr, auditor Origenis, 204, 260.
 Poetarum fabulae, 578.
 Polybius, Trallianorum episcopus, 107.
 Polycarpus, 100, 127 seq., 188. Episcopus Smyrnæus, 106, 107, 134, 191. Cum Joanne apostolo familiariter versatus, 193. Cum Aniceto, pontif. Rom., 193. Ejus epistola ad Philipenses, 198, 128. Plures epistolæ, 188. Martyrium, 128-135. Preces, 133.
 Polycrates, Ephesiorum episcopus, 190. Epistola ejus ad Victorem, pontificem Romanum, 102, 191.
 Pontianus, pontifex Romanus, 224, 229.
 Ponticus martyr, frater Blandinae, 164.
 Porphyrii, philosophi in Sicilia celebri, libri tres adversus Christianos, 219 seq.
 Porphyrius, Pamphili famulus, martyr sub Maximino. *De martyri. Palæst.*, c. 11.
 Potamiaena, martyrio clara, 207 seq.
 Pothinus, Lugdunensis episc. et martyr, 159 seq., 170.
 Potitus, Marcionita, 177.
 Primus Alexander episcopus, 115, 117. Alius Corinthiorum, 142.
 Priscia, 184.
 Priscilla, Montani prophetis, 178, 180, 187.
 Priscus, Justini martyris pater, 126.
 Priscus, martyr sub Valeriano, 261.
 Probus, martyr sub Maximino. *De martyri. Palæst.*, c. 10.
 Procopius, Cesareensis episcopus, martyr sub Diocletiano. *Ibid.*, c. 10.
 Proculus, qui interfult concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.
 Prophetæ et sacerdotes simuacri Maximini, 367.
 Protocletus, presbyter Cesareensis, cui librum De martyrio dicavit Origenes, 228.
 Protagenes, qui interfult concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.
 Proverbium : οὐδὲ ἀντίτοπος, νεθος ἀ εργός, 203. οὐδὲ μέγας ἄντερ, 311.
 Psalmi Therapeutarum Philonis, 55, 57. ~~ψαλμοὶ τοιούτοις~~ 196, 271, 281, 349, 371, Psalmi Pauli Samosateni, 281.
 Ptolemaeus, martyr, 138. Alius sub Decio, 240.
 Ptolemaeus Lagi, 173, 174.
 Publius, episcopus Atheniensis et martyr, 143.
 Pythagoras Mosen imitatus, 590. Pythagoreorum silentium quinquennte imitatus Basiliades, 120.
 Pythii Apollinis oracula, 467, 468, 627. Vide supra *Oracula*.
- Q**
- Quadratus, 109. Publili in episcopatu Atheniensi suc-
- cessor, 143. Propheta, 183. Ejus Apologeticum pro Christianis, ad imp. Adrianum, 116.
 Quietus Lusius. Vide supra, *Lusius*.
 Quinta, martyrium passa, 237.
 Quintus, Phryx, temere se offerens martyrio, cui sustinendo erat impar, 129.
 Quirinius (*Κυρνίος*), praeses Syriæ, 18.
- R**
- Reticius, in Gallia episc., 391, 392.
 Rhodonis liber ad Callistom, Marcioni oppositus, 177. Commentarii in Hexaemeron, 178. Ad Tatiani prætoris sui quæstiones respondere voluit, 178. Varios libros scripsit, 177.
 Romanus, Cesareensis diaconus et exorcista, martyr Antiochiae (A. C. 503) sub Diocletiano. *De martyri. Palæst.*, c. 2. De hoc etiam *Eusebius* lib. II, de resurrectione, tom. I Opp. Sirmondi, p. 66 seq.
 Romulus, subdiaconus Diospolitanus, martyr (A. C. 504) *Ibid.*, c. 3.
~~Η κατὰ Ρωμοὺς~~, 213. Ecclesia in Rhosso Syriæ opido.
 Rufus, martyr, 108. [Rufus, præfectus, Iudeos trucidavit per multos, 144.]
- S**
- Sabellius. ~~Οἱ κατὰ Σαβελλοῦ εἰστινοῦ~~, 252. Dionysii Alex. contra Sabellium epistolæ, 277.
 Sabinus præfector Ægypti, 235, 260. Alius, præfector prætorio, sub Maximino, 347, 348. Ejus epistola, 347.
 Sacrorum librorum V. T. nomina Hebraica et Græca, 223 seq. Sacri libri in foro exusti, 293, 379. Edictio Diocletiani, 294, 318.
 Saducæi, 143.
 Sagaris, episcopus, 191. Martyr, 147.
 Salomonis Proverbia, ~~Ζητὰ κατέπειτεν~~, 143, 149.
 Salomonis Sapientia dicebatur liber Proverbiorum, 173, 191, 214.
 Samaritæ, 143.
 Sanctus, ~~Ιερατεῖος~~, diaconus Viennensis et martyr, 157 seq., 161.
 Saraceni Barbari, 241.
 Saturninus Antiochenus, hæreticus, 119, 150. Saturniani, 142.
 Sejanus Iudeos acerbe persecutus, 44.
 Seleucus, martyr sub Maximino. *De martyri. Palæst.*, c. 11.
 Senatus Rom. decretum de Deo, nonnisi quem ipse probasset, recipiendo, 41.
 Seneca, episcopus Hierosolymitanus, 117.
 Septuaginta Interpretæ, 173 seq., 217. Aliae Græcas librorum V. T. versiones, 173 seq. 217.
 Serapio, episcopus Antiochenus, 190, 212. Ejus epistola ad Caricum et Ponticum, contra Cataphrygas, 186 seq. Liber de Evangelio Petri et alia scripta, 213. Alius Serapio, martyr, 237.
 Serapion lapsus, 246.
 Serenii, Graniani, Asia proconsul. Litteræ ad Adrianum de Christianis non temere occendendis, 122, 123.
 Serenus, Origenis discipulus, martyr, 206. Alter eodem nomine, 206.
 Servilius Paulus, Asia proconsul, 147.
 Severus, hæreticus, 150. Severiani, 150.
 Sexti liber de resurrectione, 195.
 Sibylla Erythræa, 591 seq., 597. Ejus acrostichis, 592.
 Sidonius, confessor sub Decio, 242.
 [Silvanus. Vide *Sylvanus*.]
 Simeon, Cleopætus ilius, episcopus Hierosol., 142, 87, 91, 106, 117. Ejus martyrium, 105 seq.
 Simon Magus, 39 seq., 50 (ubi inscriptio statuæ, *Simon deo sancto*) seq. Ejus discipulus Menander, 98, 119.
 Magica illius præstigiæ, 120.
 Simoniani, 51, 142.
 Siracida Jesu liber, 214.
 Socrates, philosophus, 376.
 Socrates, episcopus Laodicenus, 284.
 Sotas, Anchialensis episc., dæmonium Priscillæ ejicere voluit, 187.
 Soter, episcopus Romanus, 141, 142, 144, 151, 153, 171, 193. Ejus epistola ad Corinthios, 145.
 Stephanus, protomartyr, 58.
 Stephanus, episcopus Laodicenus, 288.
 Stephanus, episcopus Romanus, 231, 232.
 Sylvanus, episc. Emesenus, martyr sub Diocletiano, 551, et lib. *De martyri. Palæst.*, c. 7.
 Sylvanus, Gaza episcopus, martyr sub Maximino. *De martyri. Palæst.*, c. 13.
 Symmachii, Ebionæ, versio Græca sacrorum librorum, 217. Alii ejus commentarii, 218.
 Syneros, Marcionita, 177.

Synodi ob controversiam de Paschate 190 seq.

Synodus contra Arabes Psychopannychitas, 233. Contra Beryllum, 231. Contra Montanum, 181. Contra Novatum, 212. Synodi de Paschate celebrando, 190, 191. De hereticis rebaptizandis, 254. In causa Cæciliani, 391. Synodus Antiochena, qua firmare quidam Novati schisma conati sunt, 247. Alia contra Paulum Samosatenum, 277. Contra eundem alia, 278. Synodus Nicæna, 486 seq.

Ἐκ τοῦ κατὰ Ἐβραῖον Εἰσηγήσιον καὶ τοῦ παρεκπολοῦ δοκιμασίου προστῆν Hegesippus, 145.

T

Tatianus, Encratitarum auctor, 194, 195. Ejus aduersus gentes, 137, 151, 214 seq. Tο θεοτόκος, 150. Quæstionum liber, quas resolvere instituit Rhodon, ejus discipulus, 178. Tatianus, assertor divinitatis Christi, 196. Pauli apostoli Epistolas elegantioribus verbis reddere adgressus, 151. Πάτερ τοῦ εὐηγγελισμοῦ, magnam multitudinem scriptorum reliquit, 151.

Telesphorus, episcopus Romanus, 118, 123 seq.

Telesphorus, ad quem scripsit Dionysius Alexandrinus, 277.

Tertullianus legum Rom. periti, 41. Apologeticus ad senatum urbis Romæ, 169. Græcæ et Latino versus, 41, 67, 90, 105, 169, 170.

Thebutis hæreticus, 142.

Thecla junior, martyrium passa sub Maximino, 321, 327. De martyribus Palæst., c. 3.

Thelymidres, episcopus Laodicenus, 247, 251.

Themison, 182. Montanista, 148 seq. Episcopus, 141. Theocostitus, Cæsareæ Palæstinæ episcopus, 228, 248, 251, 263. Ejus epistola ad Demetrium episcopum Alexandrinum, 222.

Theodorus, Egyptius episcopus, martyr sub Diocletiano, 304.

Theodorus, qui interfuit concilio Antiocheno contra Paulum Samosatenum, 279.

Theodorus, laicus, Synnadae in Phrygia concionatur, 222.

Theodosia, Tyria, passa martyrium sub Maximino. De martyr. Palæst., c. 7.

Theodozio, Ephesiensis, 173, 217.

Theodotus, episcopus Laodicenus, 288. Medicæ artis peritissimus, 288.

Theodotus in Phrygia cum Montano et Alcibiade propheta habitus, 168, 181.

Theodotus Coriarius, hæreticus, 196. Scripturas sacras corruptit, 197.

Theodotus Argentarius, Coriarii discipulus, 169.

Theodulus martyr sub Maximino. De martyr. Palæst., c. 11.

Theonas, episcopus Alexandrinus, 289.

Theophilus Antiocheni ad Autolycum, et alla scripta, 141, 143 seq.

Theophilus, episcopus, qui in concilio Antiocheno Paulum Samosatenum condemnavit, 279.

Theophilus, Cæsareæ in Palestina episcopus, 190, 194.

Theophilus, miles, martyr sub Decio, 240.

Theophrastus, philosophus, 197.

Theotecnus, Cæsareæ Palæstinæ episcopus, 263, 278, 279, 288.

Theotecnus, curator Antiochiae, 349. Præses provinciæ sub Maximino, 367. Ejus supplicium, 367.

Therapeute Philonis, 54, 55 seq. (1).

Theudas, impostor, 59.

Thomas, apostolus, 33, 71. Ejus Evangelium apocryphum, 97.

Thrasea, martyr, 186. Eumenia episcopus, 191.

(1) Vide Montaucon, Bibl. Coislin., p. 140 fin. bis, p. 421, cod. fol. 149.

Timæus, episcopus Antiochenus, 284.

Timolans, Ponticus, martyr. De martyr. Palæst., c. 3.

Timotheus, martyr, Gazæ sub Diocletiano. Ibid.

Timotheus, Pauli apost. discipulus, episcopus Ephesus, 73.

Timotheus, 235. Dionysii Alexandrinii episcopi, filius, 277. Cui libros πατέρας πατέραν pater inscrisit, 277.

Tobias, episcopus Hierosolymorum, 117.

Τραγῳδία μαρτύρων, 334.

Turbo (Marcus). Vide Marcus.

Tyranno, Tyri episcopus, martyr sub Diocletiano, 307, 308.

Tyrannus, episcopus Antiochenus, 284.

U

Ulpianus, Tyrius, martyr, 325.

Urbanus, confessor sub Decio, 242.

Urbanus, episcopus Romæ, 223, 224.

Urbanus, præfectus Palæstinæ (a. C. 304), 321, 324, 329, ubi de ejus supplicio. Successorem habuit Firmilianum, 330.

Urbanus (Asterius), scriptor, 182.

Urbicius Judex, 158, 159.

Ursus, rationalis Africae, 393.

V

Valens, episcopus Hierosolymitanus, 176.

Valens, diaconus Hierosol., martyr sub Maximino, 336.

Valentina, Cæsareæ, sub Maximino passa martyrium, 331. De martyribus Palæst., c. 3.

Valentini sectator per aliquod temporis Bardesanes, 151.

Valentinus, hæreticus Romæ, 124, 150, 187. Valentinianni, 142.

Valerius Gratus, Judææ procurator, 28.

Vates et poeta quidam ethnicus, imp. Decium ad persecutionem accendens, 236. Confer Joan. Pearsonium in Annalibus Cyprianicis, pag. 11, et Henr. Dodwellium, diss. xi Cyprianica, sect. 56.

Vettius Epagathus, martyr, 155 seq.

Victor, episcopus Romanus, 190, 191, 195. Litteræ de paschate, 191, 192. Non eadem cum Artemone sensit, 196.

Virgilius Ἑρμηνεὺς τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν λόγων, 593. Ex ecclia ejus quarta versus quidam Græcis versibus translati, 595, 597.

X

Xystus, episcopus Romanus, 117, 118, 171, 103.

Xystus, alter itidem Romæ episcopus, 252, 262, 277.

Zabdus, episcopus Hierosolymitanus, 289. ζαβδᾶς.

Zacchæus, episcopus Hierosol., 118.

Zacchæus, episcopus, martyr sub Diocletiano. De martyr. Palæst., c. 1.

Zanolxis a Getis cultus, 643.

Zebinus, Eleutheropolitanus, martyr sub Maximino. De martyr. Palæst., c. 9.

Zebinus, episcopus Antiochenus, 221, 229.

Zeno, martyr sub Decio, 240.

Zenobius, presbyter Sidonius, martyr sub Diocletiano, 307. Medicus præstantissimus. Ibid.

Zephyrinus, pontifex Romanus, 195, 196, 197, 261, 222, 223.

Zosimus, martyr, 108.

Zoticus, Otrenus presbyter, 179, 186.

Zoticus, episcopus Comanensis, 182, [231], 236.

INDEX ANALYTICUS

N EUSEBII HISTORIAM ECCLESIASTICAM, LIBROS DE VITA ET DE LAUDIBUS CONSTANTINI.

A

Abdus, Abdi filius, Edessenus, sanatur a Thaddæo, 54. Abgarus vel Agbarus, rex Edessenorum, litteras scripsit à Christum, 51, 52. Rescriptum Christi ad Abgarum, bid.

Acacius et Strategius comites. 519

Achior Amanites, 23.

Acta Pilati conficta a paganis, 27, 350.

Aduactus, martyr, 304.

Adrianus imp. epistola ad Minucium Fundanum pro Christianis, 123.

Ægyptii geometriam, astronomiam et arithmeticam apud se inventas esse gloriantur 643.

Elia urbs quæ quondam Hierosolyma dicebatur, 50.
Elius Publius Julius, episcopus Develti, 187
Emillianus prefectus Egypti, 257, 258.
Emilius Frontinus proconsul Asiae, 183.
Esculapii templum Egis in Cilicia, 313.
Evum nec principium habet nec fine, 613. Unde dictum, *ibid.*

Africani sententia de Evangeliorum dissensione in stirpe Christi recensenda, 21. De historia Susanæ, 250. Ejusdem Chronographiæ libri, *ibid.*

Agabus propheta, 41, 42. Ejus prædictio de fame, sub Claudio completa est, 46.

Aripius episcopus Cæsareæ Palestiniæ, 288. *De martyribus Palæst.*, c. 6.

Agathobull duo, magistri cognominati, 287.

Agrrippa rex Judææ factus a Caio, idem etiam Herodes dictus, 47. Jacobum apostolum fratrem Joannis interfecit. Ibidem. Ejus mors, 48.

Agrrippa filius Agrippæ regis, Rex Judææ factus a Claudio, 59.

Agrippa Castor scripsit adversus Basiliudem, 120.

Agrippinus episcopus Alexandriæ, 141.

Albinus procurator Judææ, 66.

Alcibiades martyr Lugdunensis, 167.

Alexander Rom. episcopus quintus post apostolos, 115.

Alexander natione Phryx, martyr Lugduni, 163.

Alexander Montanista ob latrocinia damnatus, 185.

Alexander coadjutor fuit Narcissi Hierosolymorum episcopi, 210. Item, 212. Bibliothecæ ecclesiasticae conditor, 222. Martyrio coronatur, 234, 248.

Allegoricæ expositiones sacrae Scripturæ, 57.

Ambrosius ad Origene ad veram fidem conversus, 218. Origenem ad scribendum invitat et notarios ei subministrat, 224. Confessor sub Maximino imp., 228.

Amnia prophetissa, 183.

Ammon, Zeno, Ptolemæus, Ingenuus et Theophilus martyres Alexandriæ, 240.

Ammonius duas martyres Alexandriae, 239.

Ammonius philosophus Christianus fuit, 221. Ejus liber *De consensu Mosis et Christi*, 221.

Anatolius Laodicensis episcopus, 284. Ejus liber *De Pascha*, 286. A Theotecnō Cæsareensi episcopo primum coadjutor factus, 288.

Andreas apostolus in Scythia Evangelium prædicavit, 71.

Androgyni sacerdotes Nili a Constantino sublati, 327.

Anencletus Ecclesiæ Romanæ episcopus, 87.

Anicetus Romanus episcopus, 125. Quantum honorem exhibuerit Polycarpo, 193.

Annianus primus episcopus Alexandriæ, 66.

Anteros Romanus urbis episcopus, 228.

Anthimus Nicomediensis episcopus martyrio coronatur, 297, 307.

Antinous servus imp. Adriani, 121. In ejus honorem Adrianus urbem condidit, certamen instituit, 122.

Antipater Herodis Ascalonita filius, 19, 22. Procurator Palæstinae ab Hircano factus, 22.

Anulinus proconsul Africæ, 390, 391, 393.

Apelles hereticus, 177.

Apheca locus in Phœnicie, cultu Veneris infamis, 312, 625.

Apion scripsit in Hexaemeron, 195.

Apocalypsis utrum a Joanne evangelista, an ab alio scripta sit, 277.

Apollinaris Hieropolitanus episcopus, 149. Ejus libri, *ibid.*, 187.

Apollonia virgo Alexandriæ martyr efficitur, 237.

Apollonides hereticus sacra Scripturæ libros corrupit, 198.

Apollonius scriptor ecclesiasticus, 184.

Apollonius Romæ illustri martyrio perfunctus, 189

Apollophanes philosophus, 220.

Apostoli multi dicti sunt præter illos duodecim, 31.

Apostolorum et Christi imagines studiose servatae, 263.

Aquila Ponticus libros Veteris Testamenti Græce versit, 173.

Aquila præfector Alexandriæ, 204, 207.

Arabianus scriptor ecclesiasticus, 195.

Archelaus Herodis filius, 27.

Ardaba vicus Phrygiae, Montani patria, 189.

Aristides apologeticum pro Christianis scripsit, 117.

Aristion et Joannes presbyter, discipuli Domini, 111.

Aristobulus rex et pontifex Judæorum, 19.

Aristobulus unus e Septuaginta Interpretibus, 287.

Artemonius heresis, 195. Ejus auctor et parens fuit Theodosius Coriarius, 196.

Asclepiades Antiochenus episcopus, 212.

Asclepiodotus hereticus, Theodoti discipulus, 196. Scriptura libros emendavit, 197.

Asturius martyr, 264.

Ater, martyr Alexandriæ, 259.

Athenodorus episcopus in Ponto, 263.

Attalus Pergamenus, martyr Lugduui, 157, 162, 163.

Atticus episcopus Synnadae in Phrygia, 222.

Augustus imperavit annis lxxii, 27.

Aurelianus persecutionem parans divina ultione percutitur, 285, 600.

Aurelius Cyrenius, 187.

Ause a parentibus dictus est Jesus filius Nave, 11.

Avilius Alexandrinæ urbis episcopus, 87.

B

Babylas Antiochenus episcopus, 229.

Bacchylides et Elpistus, 144.

Bacchylus Corinthiorum epis. opus, 190.

Baptismus, Christi signaculum, 92.

Baptismus ægrotorum in lecto, 244. Sic baptizati, non promovente ad clerum, 245.

Barchochebas dux Judaeorum, 118, 122. Christianos persecutus est, *ibid.*

Bardesanes Syrus, 151.

Barnabas unus e lxx Christi discipulis, 30, 58. Barnabæ epistola apocrypha, 97.

Bartholomæus Indis Evangelium prædicavit, 175.

Basilicus hereticus Marcionita, 177.

Basilides martyr, 207, 208.

Basilides heresiarcha, 119. Viginti quatuor libros in Evangelion scripsit, 120. Prophetas commentus est Barcabam et Barcoph, *ibid.*

Basilidiiani heretici, 142.

Bellum Judaicum sub Trajano, 115, 116. Sub Adriano, 118, 122.

Benjamin Hierosolymorum episcopus, 117.

Beryllus Bostrorum episcopus, 222, 231.

Besas miles, martyr Alexandriæ, 239.

Beththa urbs Judææ munitissima, 118.

Biblias martyr Lugduni, 158.

Bibliothecæ ecclesiasticae auctor primus fuit Alexander Hierosolymorum episcopus, 222.

Blandina martyr Lugduni, 157, 161, 164.

Blastus hereticus, 178, 187.

C

Cæsarea Philippi Paneas a Phœnicibus dicitur, 264. Ibi statua Christo posita a muliere quam Christus sanaverat, 265.

Caius imperator Judæos gravissime persecutus est, 44. Forum prosequchas fisco vindicavit, *ibid.*

Caius, scriptor ecclesiasticus, Romæ floruit sub Zephyrino PP., 67. Ejus disputatio adversus Proclum, 222.

Caius et Alexander martyres Apameæ, 183.

Caius Hierosolymorum episcopus, 176.

Caius Romanus episcopus, 284.

Callirhoe in Judæa locus aquis calidis illustris, 25.

Callistus episcopus urbis Romæ, 225.

Candidus scripsit in Hexaemeron, 198.

Capito Hierosolymorum episcopus, 176.

Carbunculus, regnante Maximino, plurimos homines lumen orbavit, 353.

Carpocrates auctor sectæ Gnosticon, 120. Carpocratiani, 142.

Cassiani *Chronographia*, 215.

Cassianus episcopus Hierosolymorum, 176.

Cassius episcopus Tyri, 194.

Cataphrygarum heres, 119.

Catholica Ecclesia una est, semperque sui similis et constant, 121. Ejus doles, *ibid.*

Celadion episcopus Alexandriæ, 125.

Celerinus confessor Novatum initio secutus, 212.

Celsus episcopus Iconii in Pisidia, 222.

Cephas unus e lxx Christi discipulis, 30.

Cerdio Alexandrinæ urbis episcopus, 90.

Cerdon hereticus Romæ floruit, 124.

Cerinthus heresiarcha, 100, 273. Ejus congressum refutavit Joannes apostolus, 128.

Chæremon philosophus, 220.

Chæremon episcopus urbis Nili, 211.

Christi divinitas, 5. In Christo due naturæ, *ibid.*, 650, 651. Christum omnes prophetæ et justi agnoverunt et coluerunt, 6. Christus sub hominis specie visus Abraham, Jacobo, Ioseph, 7. Christi regnum post linem mundi venturum prædictum Daniel, 10. Christi nomen priscis temporibus augustum, 11. Christi apud Hebraeos dicebantur summi sacerdotes et reges, 12. Christi sacerdotium, 14. Christi nativitas sub Augusto, 17. Baptismus sub Tiberio, 27. Cur mori voluerit, 632. Verus Deus, 634.

- Christiana religio simul cum imperio nata et educata, 148. Felicitatem contulit urbi Romanae, *ibid.* Christiani a sanguine animantium abstinebant, 139. Christianorum nomen a prophetis praedictum, 13. Christiana religionis antiquitas, *ibid.*, 148, 469. Christiani definitio, 16. Christianorum nomen primum Antiochiae coepit, 42. Unde ortum crimen incesti et infanticidii quod priscis Christianis objicebatur, 120. Christianorum nomen commune etiam haereticis, 123.
- Clarus episcopus Ptolemaidis in Syria, 194.
- Clemens comes B. Pauli, tertius episcopus Romae, 74, 87. Ejus epistola ad Corinthios, 88, 110. Epistolam Pauli ad Hebreos Graece verit, 110.
- Clemens Alexandrinus, 173. Alexandrinæ scholæ magister, 208, 213. Ejus libri, 214.
- Cleobiani haeretici inter Judæos, 142.
- Clopas frater fuit Josephi, 87.
- Cemetery Christianorum, 258, 262. Conventus in his fieri soliti, 349.
- Comites primi ac secundi ordinis, 527.
- Communio laica, 244.
- Concilia in Asia adversus Montani haeresim, 181.
- Conciliorum utilitas ac necessitas, 434. Concilium in Palæstina de celebratione diei Paschalis, 190. Concilium Romanum sub Victore papa de eadem quæstione, *ibid.* Concilium episcoporum Ponti de eadem re, 191. Concilium episcoporum Galliaæ de eadem re, *ibid.* Concilium Eclesiarum Odroenæ et Mesopotamiae, *ibid.* Concilium in Arabia adversus errores Berylli, 231. Concilium alterum in Arabia, 234. Concilium Romæ adversus Novatum, 242. Concilium Africanum contra Novatum, *ibid.* Concilium Antiochenum de lapsis et de sententia Novati, 247, 218. Concilium Iconiense et Synnadiense de haereticis rebaptizandis, 254. Concilium Antiochiae adversus Paulum Samotrensem, 277 et seqq. Concilium Nicænum, 486 et seqq. Concilium Romanum de causa Cæciliani, 391. Concilium Arelatense de eadem causa, *ibid.*
- Consignatio seu manus impositio episcopi, qua Spiritus sanctus traditur baptizatis, 244.
- Constantia empirium Gazæorum, 344.
- Constantinus Augustus a militibus appellatus, 309. Crucis signum in urbe Roma erigit, 339, 428. Crucis signum in coro videt, 422. Subditos ad Christi fidem amplectendam invitat, 463, 466 et seqq. Ius imperium ~~despotum~~, 483, 541. Episcopos convivio excipit, 491. Quartam tributorum partem subditis remisit, 527. Die Paschæ omnibus eleemosynam erogat, 536. Penas cælibatus et orbitalis sustulit, 538. Ejus principatu duo vitia invaluerunt, avaritia et hypocrisis, 533. Baptizatur Nicomedia, 537. Moritur die Pentecostes, 539. Ejus exequias quo honore celebratae, 560 et seqq. Sepultus in templo Apostolorum, ibique pro ejus anima preces factæ, 562.
- Constantius Chlorus, Constantini Magni pater, princeps religiosissimus, 309. A Christianorum persecutione abstinuit, 413. Ejus humanitas et indulgentia erga subditos, 414.
- Coracio Egyptius a Dionysio Alexandrino convictus 272.
- Cornelius centurio, primus ex gentibus baptizatur a Petro, 42.
- Cornelius episcopus Antiochiae, 141.
- Cornelius papa, 254.
- Cornutus philosophus, 220.
- Crescens a Paulo apostolo missus est in Gallias, 74.
- Crescens Cynicus philosophus, 136, 137.
- Cronius philosophus, 220.
- Crucis signum salutare et vivificum, 451, 627. Crucis signum frontem signat Constantinus, 481. Crucis signum in palatio posuit, 508. Crucis signum tutela et præsidium imperii, *ibid.* Flagellum dæmonum, 620. Ejus vis ac potentia, 628, 650, 631.
- Culianus persecutor Christianorum acerrimus occiditur, 366.
- Cyprianus episcopus, 212. Rebaptizandos censet haereticos, 231.
- Cyrillus Antiochenus episcopus, 284.
- Cyrus, Persarum rex, 408.
- D**
- Damas episcopus Magnesiæ, 107.
- Danielis laudatio, 590, 591.
- Decii imp. edictum adversus Christianos, 238. Ejusdem mors, 600.
- Dedicatio martyrit seu basilicæ Hierosolymitanæ, 549.
- Demetrianus episcopus Antiochiae, 218, 231.
- Demetrius episcopus Alexandriae, 190.
- Descriptio basilicæ Tyri, 580 et seqq.
- Descriptio basilicæ Hierosolymitanæ, 501 et seqq.
- Descriptio Dominici Autiochiae, 508, 629, 630. Basiliæ apostolorum Constantinopoli, 533.
- Desposuni dicebant propinqui Servatoris nostri et ei illis orti, 23. Ex vico Nazari et Cochabæ oriundi, *ibid.*
- Diaconi septem ab apostolis ordinati, 38.
- Diem Dominicum et sextam feriam honorari præcepit Constantinus, 534, 536, 628. Diem Dominicum honorat Christus ipse præcepit, 664.
- Diocletiani edicta contra Christianos, 294, 298, 313, 467. Diocletianus de statu mentis perturbatur, 309, 601.
- Diodorus Siculus scriptis compendium *Bibliotheca*, 67.
- Dionysia, martyr Alexandriae, 259.
- Dionysius Areopagita, primus Athenarum episcopus, 74.
- Dionysius Corinthiorum episcopus, 143. Ejus epistola Catholicæ, *ibid.* et seqq.
- Dionysius Romanæ urbis episcopus, 254, 277.
- Dionysius ex consulari, 547.
- Dionysius Halicarnassensis, 616.
- Dionysius Alexandrinus, Origenis discipulus, Alexandriae scholæ preficitur, 229. Episcopus ordinatur, 251. Ob fidem Christi relegatur Taposirum, 255. Ejus libri, 217, 248, 266, 269, 277. Relegatur in oppidum Cephra, 258. Moritur sub Gallieno, 278.
- Dioscorus confessor, 259.
- Dioscorus presbyter Alexandriae Ecclesiæ, 261.
- Discipulorum Christi ordo et nomina nullib[us] scripta reperiuntur, 30.
- Dius Hierosolymorum episcopus, 211.
- Dius Faustus et Ammonius, Alexandriae Ecclesiæ presbyteri martyres, 508.
- Docetæ haeretici, 214.
- Doctrinæ seu Institutiones apostolorum*, liber apocryphus, 97.
- Dolichianus Hierosolymorum episcopus, 176.
- Dominica dicuntur Ecclesiæ Christo Domino consecratae, 661.
- Domitilla ob Christi fidem in insulam Pontiam deportata, 89.
- Domitianus secundus persecutor Christianorum, 88.
- Misso editio persecutionem compescuit, 90.
- Domnus episcopus Cæsareæ in Palæstina, 265.
- Domnus episcopus Antiochiae, 282.
- Dorotheus Antiochenæ Ecclesiæ presbyter, 284.
- Dorotheus imperatoris cubicularius, 292, 296. *Martyria coronatur*, 297.
- Dositheus auctor sectæ Dositheanorum, 142.
- Dracilianus vicarius præfectorum prætorio, 500.
- Dusares et Obaudas Arabum dñi, 645.
- Dux Phœnices, 350.
- E**
- Ebionæ haeretici qui, 99. Cur ita dicti, *ibid.*, 173.
- Ecclesiæ dona seu *reliquæ*, 172, 183.
- Ecclesiæ amplissimæ et spatioseissimæ a Christians ædificatae ante persecutionem Diocletiani, 292.
- Edessa urbs Christianissima, 59.
- Eleutherius Romanæ urbis episcopus, 153, 168, 171.
- Encratitium haeresis, 149, 150.
- Enochi liber* apocryphus, 287.
- Ephres episcopus Hierosolymorum, 117.
- Epimachus et Alexander, martyres Alexandriae, 259.
- Episcopalis cathedra, 229, 263. In episcopis totus habitat Christus, 386.
- Episcopos et clericos bonum exemplum populo præbere decet, 281. Episcopi cullib[us] judici sunt præferendi, 359.
- Eros Antiochenus episcopus, 141.
- Essei, Judæorum haeresis, 143.
- Esta primum Matthani nupsit, deinde Melchi, 21, 22.
- Eucharistiam accipientes dicebant, Amen, 243.
- Eupelis laicus in Ecclesia concionatur, 222.
- Eumenes episcopus Alexandriae, 118.
- Eunuchus Candaces reginæ primus verbum Dei Æthiopibus prædicavit, 40.
- Eunus, qui et Cronion, Juliani servus, martyr Alexandriae, 258.
- Euphronius presbyter natus Cæsareæ in Cappadoccia, 519.
- Eusebius diaconus Ecclesiæ Alexandriae, postea episcopus Laodiceæ, 261, 284.
- Eusebius, cognomento Pamphili, orationem habuit de laudibus Constantini in synodo Nicena, 403. Alteram orationem Constantino dixit in palatio, tricennialibus Constantini, *ibid.*, 530. Ab Antiochenis ad episcopatum Antiochenæ urbis evocatur, 516. Laudatur a Constantino eo quod Antiochenum episcopatum repudiaverit, 518. Coram Constantino orationem dixit in palatio, 512.

Eutychianus Romanus episcopus, 284.
Evangelium secundum Hebreos, 97, 99, 113, 115.
Evangelium Syriacum, 145.
Evangelium *de vita Christi*, ex quatuor Evangelii compo-
situm, 150.
Evaristus Romanus urbis episcopus, 106.
Evodius primus post Petrum Antiochenorum episco-
pus, 91.

F

Fabianus Romanus urbis episcopus, 229.
Fabius Antiochenus episcopus, 234.
Fadus procurator Iudeæ, 49.
Fames adimit verecundiam, 76.
Fatum et fortuna nomen est sine re, 572, 574.
Faustus, Eusebius et Chæremon diaconi Ecclesie
Alexandrinæ, 257, 261.
Faustus, martyr sub Diocletiano, 261, 308.
Felix procurator Iudeæ, 59.
Felix Romanus urbis episcopus, 283.
Festus procurator Iudeæ, 59.
Firmilianus Cesareæ Cappadocum episcopus, 228, 247,
251.
Flavianus præses Palæstinæ, 318.
Florinus presbyter Ecclesie Romanae, lapsus in hære-
sim, 178, 187.
Florus procurator Iudeæ, 68.

G

Galilæorum secta, 17, 143.
Geiorae qui dicantur a Iudeis, 23.
Georgius presbyter ab Alexandro factus, 519.
Germanicus, martyr Smyrnæ, 129.
Germanicus Hierosolymorum episcopus, 211.
Gladiatorium spectacula a Constantino interdicta, 537.
Gordius Hierosolymorum episcopus, 211.
Gorgonius imperatoris cubicularius, 292. Martyrio co-
ronatur, 297.
Gortheus auctor sectæ Gorthenorum, 142.
Gradus ecclesiastici diaconorum, presbyterorum et
episcoporum, 57. Lectorum et exorcistarum, 298.
Gregorius Thaumaturgus, Origenis discipulus, 250.

H

Hæretici nonnisi post mortem apostolorum errores suos
palam proferre ausi sunt, 104, 105. Hæretici in multiformes
errorum species divisæ, 121. Hæreticorum sectæ sese
vicissim destruunt, *ibid.* Hæreticorum congressus et oc-
cursus vitiani, 128. Hæretici sacre Scripturæ libros cor-
ruperunt, 197. Hæreticorum libri caute legendi, 253.
Hegesippus quo tempore floruit, 121. Ejus libri, 142.
Helcesitarum hæresis, 233.
Helena Adiabenorum regina Iudeis annonam præbuit,
49. Ejus sepulcrum juxta urbem Hierosolymam, 50.
Helena meretrix, comes Simonis Magi, *ibid.*
Helena Augusta, Constantini mater, orationis causa ad
locum sanctum proficisciatur, 504. Duas ecclesias illic sedificat,
503. Ejus pietas ac liberalitas, *ibid.* Ejusdem mors et se-
pultura, 506.

Helenus Tarsensis episcopus, 251.
Heliadorus episcopus Laodiceæ in Syria, *ibid.*
Hemerobaptista Iudeorum hæresis, 143.
Heracras Origenis discipulus, 204. Ab Origene adjutor
in docendo ac socius eligitur, 217. Studiosus philosophus
et Graecarum disciplinarum, 221.
Heracras presbyter pallium philosophicum gestat, *ibid.*
Episcopus constituitur Alexandriæ, 228. Ejus fama, 230.
Eius regula de hereticis recipiendis, 253.
Heracleides, Origenis discipulus, martyr, 206.
Heraclitus scriptis Commentariis in Apostolum, 195.
Heraclia catechumenæ, martyr, 206.
Hermæ liber qui dicitur *Pastor*, 72, 97, 173.
Hermogenes hæreticus, 146.
Hermon Hierosolymorum episcopus, 289.
Hermophilus hæreticus sanctæ Scripturæ libros emen-
davit, 198.

Herodes alienigena, 18. Paterno genere Idumæus.
Aras materna stirpe, *ibid.* A senatu et Augusto rex Iudeæ factus, 19. Infantes occidit, 24.
Herodes Junior, filius Herodi Magni, Joannem Bapti-
stam occidit, 29. A Caio relegatur una cum uxore Herodiade, 42. Interfult Passioni Christi, *ibid.*
Herodes Irenarcha Smyrnæ, filius Nicetæ, 131.
Heron Origenis discipulus, martyr, 206.
Heron et Isidorus, Egyptii martyres, 239.
Heros Antiochenus episcopus, 108.
Hesychius, Pachomius ac Theodorus, episcopi et mar-
tyres, 308.

Hierosolymitana Ecclesia diabolatnr virgo, 142.
Hippolytus episcopus, 222. Ejus libri, 223, 224.
Hircanus princeps Iudeorum a Parthis captus, 19.
Hominum immolatio olim usitata tum apud Græcos tum
apud Barbaros, 646. Prohibita est ab imp. Adriano, 659.
Hosius episcopus Cordubensis, 393. Concilio Nicæno
interfuit, 487.
Hyginus Rom. episcopus, 123. Nonus aposiolorum suc-
cessor, 124.
Hyrenæus Hierosolymorum episcopus, 263, 279.

I

Ignatius secundus post Petrum Antiochenorum episco-
pus, 91, 106. Ejus epistolæ recensentur, 107.
Imperi Romani divisio quando primum facta, 309, 345.
Index librorum Veteris Testamenti, 149, 225.
Irenæus presbyter Lugdunensis, 168. Episcopus sit,
170. Ejus libri, 187, 194. Polycarpum Smyrnæ auditiv
adolescens, 188.

Ischyrio ob fidem Christi interficitur, 240.

J

Jacobus frater Domini, unus e xx discipulis, 31, 38. Hie-
rosolymorum episcopus creator, 38. Justus cognominatus
est, 38, 63. Oblitas etiam cognominatus, 64. Ejus marty-
rium, 64, 65. Ejusdem epistolæ catholica, 66. Ejus cathe-
dra religiose servata, 265.

Jejunium ante Pascha, 191. Ejus varietas apud veteres
Christianos, 192, 193. Jejuniorum diversitas non impedit
consensionem fidei, 193.

Joannes duo eodem tempore in Asia vixerunt, 111.

Joannes Hierosolymorum episcopus, 117.

Joannes apostolus in Asia prædicavit, 71. Mortuus
Ephesi, *ibid.* Relegatus in insulam Patmum, 88. Inde
reversus post mortem Domitiani, Ecclesiæ Asie gober-
navit, 91, 92. Qua de causa Evangelium scripsit, 95, 96,
216. Sacerdotiale laminam gestavit, 191.

Joseph episcopus Hierosolymorum, 117.

Josephus historiographus, 84. Ejus libri, 85.

Iudei primum sub judicibus, postea sub regibus egere :
Post captivitatem, optimatum imperio et oligarchia i.s.i.,
19. Tandem tributariu Romanorum facti, *ibid.* Origines stir-
pis sue in archivis descriptas habebant, 23. Aerarium sa-
craum habebant quod vocabatur Corbonas, 45. Septem eo-
rum sectæ, 64, 142, 143. Iudeorum clades sub Vespasi-
ano, 81.

Iudei Hierosolyma ingredi vetiti ab Adriano, 118. Ju-
daicæ traditiones seu *τοπικα*, 143.

Judas Galilæus, 17, 18.

Judas unus e fratribus Christi, 89.

Judas episcopus Hierosolymorum, 118.

Judas scriptor ecclesiasticus, 208.

Julianus Alexandrinus episcopus, 174.

Julianus Apameæ episcopus, 182.

Julianus, martyr Alexandria sub Decio, 238.

Justinus philosphus, 122, 126. Ejus martyrium, 136,
137. Ejusdem libri, 139, 140.

Justus Tiberiensis historicus, 86.

Justus episcopus Hierosolymorum, 106. Alter Justus
Hierosolymorum episcopus, 117.

Justus Barsabas cognominatus, 112.

Justus episcopus Alexandriae, 117.

L

Labari descriptio, 423. Quinquaginta milites Labari
custodiani gerebant, 447.

Lætus præfectus Egypti, 202.

Laici rogantibus episcopis in ecclesia interdum conclo-
nali, 222.

Laodiceæ in Asia mota est quæstio de Pascha, 147.

Latronianus corrector Siciliæ, 392.

Legio fulminea unde dicta, 169.

Leontides Origenis pater, martyr, 201.

Levi episcopus Hierosolymorum, 117.

Licinius bellum infert Constantino, 595, 433. Christianos
persequitur, 396, 443. Ejusdem avaritia, 597, 436.

Victus a Constantino et Christo, 399, 452. Synodos ep-
iscoporum prohibuit, 434.

Linus primus Romanorum episcopus, 71, 74.

Longinus philosphus, 220.

Lucas sectator Pauli, Evangelium a Paulo prædictum
litteris tradidit, 172.

Lucianus Antiochenæ Ecclesiæ presbyter, 307. Martyr,
351.

Lucius, martyr Romæ sub Pio, 139.

Lucius papa, 250.

Lucius dux Iudeorum, 116.

Lupus præfectus Egypti, 118.

Lusius Quietus vicit Iudeis Palæstine administran-
tem obtinuit, 116.

M

- Macar, martyr Alexandriæ, 239.
 Macrianus Valeriani imp. praefectus, 256. Tyrannidem occupat, 270.
 Malchius presbyter Antiochenus contra Paulum Samotensem disputavit, 278.
 Manicheorum hæresis, 283.
 Marcellinus episcopus Romanus, 284.
 Marcion Ponticus hæresiarcha, 124, 125. Marcionitæ, 142.
 Marcus Turbo Judeos multis præliis vicit, 116.
 Marcus comes Petri, Evangelium Rome scripsit, 53. Id Evangelium Petrus postea comprobavit, 53, 216. Marcus in Egyptum profectus. Evangelium illic prædicavit, *ibid.*
 Marcus interpres Petri, 112, 172. Post mortem Petri Evangelium scripsit, 172.
 Marcus episcopus Hierosolymorum, 119.
 Marcus hæreticus, 124.
 Marcus episcopus Alexandriæ, 125.
 Maria ex eadem tribu ac Joseph vir ipsius, 23, 24.
 Maria palus juxta Alexandriam, 55.
 Maria mulier Judeæ, in obsidione Hierosolymitana proprium silium comedit, 79, 80.
 Marinus Tyri episcopus, 251.
 Marinus, martyr Cæsareæ, 263.
 Martyr Christus, 166. Martyres discipuli et imitatores Christi, 155. Martyrum honores, 585. Martyres a Christianis culti et honorati, 153. Eorum reliquæ studiose servatae, 154. Eorum dies natalis quotannis studiose celebratus, 155. Assessores Christi, 241. Martyres apud hæreticos, 182. Martyrum humilitas, 166. Clementia erga lapsos, 167, 241.
 Masbotheus auctor sectæ Masbotheonum, 142.
 Matthæus patro sermonis Hebreis Evangelium scripsit, 95, 113, 172, 173, 226.
 Matthias apostolus, unus erat et lxx Christi discipulis, 30, 31, 38. Ejus prædicatio et doctrina, 101.
 Matthias Hierosolymorum episcopus, 117.
 Maturus Neophylus, martyr Lugduni, 157, 161.
 Maxentius tyrannidem Romæ arripuit, 510. Persecutionem Christianorum edicto cohibuit in exordio principatus, *ibid.* Ejus flagitia et crudelitas, 424. Vincitur a Constantino, 558.
 Maximianus Gærius auctor et signifer persecutionis Christianorum, 314, 317, 437. Qualiter divina ultione percussus est, 314, 315. Ejus palinodia seu edictum de pace ac libertate Christianis restituenda, 315, 316. Mors ejusdem, 317.
 Maximianus Herculius fractis laqueo fauibus perit, 310.
 Maximini tyrannei ebrietas ac libido, 312. Persecutorum omnium crudelissimus, 322, 366. Bellum gessit cum Armeniis, 333. Victor a Licinio, 363, 438.
 Maximinus Augustus a seipso renuntiatur, 310. Superstitionis admodum et meticulosus, 311. Avarus idem, et prodigus, 312.
 Maximinus Antiochenus episcopus septimus ab apostolis, 146.
 Maximus scriptor ecclesiasticus, 193.
 Maximus presbyter Ecclesiæ Rom. et confessor, 242.
 Maximus presbyter Ecclesiæ Alexandriæ, 257, 261.
 Postea episcopus Alexandriæ, 261, 278.
 Maximus Bostrensis episcopus, 278.
 Mazabanes Hierosolymorum episcopus, 254, 251.
 Melcatharus et Usorus Phœnicum dei, 643.
 Melchisedech sacerdos Dei altissimi, 14.
 Meletius Ponticarum Ecclesiæ episcopus, 289.
 Melitina regio minoris Armeniæ, 298.
 Melito Sardianus episcopus, 127, 146. Ejusdem libri, 146, 147, 196. Eunuchus fuit, 191.
 Menander hæresiarcha, 98. Menandrianistæ ejus sectatores, 142.
 Mercuria martyr Alexandriæ, 239.
 Meruzanæ Armenianorum episcopus, 217.
 Metras Alexandriæ martyr, 237.
 Metrodorus Marcionitarum presbyter, pro Christo flammis consumptus, 155.
 Miltiades scriptor ecclesiasticus, 183, 184, 196.
 Miracula in Ecclesia fieri solita, 171.
 Moderatus Pythagoricus philosophus, 220.
 Montanus cum Prisca et Maximilla auctor sectæ Cataphrygarum, 168, 178. Ejus vita, 180. Ejus mors, 181. Ejus sorores et avaritia, 184.
 Mopsus in Cilicia cultus pro Deo, 645.
 Moses presbyter Ecclesiæ Romanæ martyr, 245.
 Moses prophetarum omnium vetustissimus, 5. Magnus Dei famulus, 6, 427. In aula tyrannorum educatus, 412. Dux populi a Deo constitutus, *ibid.* Ejus laus, 389.

INDEX ANALYTICUS.

- Mulieris Alexandrinæ castitas, quam Rufinus Dorothea vocat, 312.
 Musæus, scriptor Judaicus, 287.
 Musanus, scriptor ecclesiasticus, 149.
 N
 Narcissus Hierosolymorum episcopus, 176. Ejus miracula, 210.
 Natalis confessor Romæ ab hæreticis deceptus, 196. Et Ecclesiam tandem reddit, 197.
 Nemesius Ægyptius, 210.
 Neon episcopus Larandensis, 222.
 Nepos episcopus Ægypti, scripsit confutationem Algoristarum, 271.
 Nero primus ex Imperatoribus Romanis Christianos persecutus est, 67.
 Nicetas Herodis Irenarchæ pater, 134.
 Nicolaitarum hæresis, 101.
 Nicomachus Pythagoricus, 220.
 Nicomas episcopus Iconii, 278.
 Novati hæresis, 211. Novatus auctor sectæ Catharorum, 212.
 Novatus seu Novatianus a confessore deseritur, 215. Episcopatum Romanæ urbis invadit, *ibid.* Ejus elogium, 254.
 Novi Testamenti libri, 97.
 Numenius philosophus, 220.
 O
 Onesimus Ephesiorum episcopus, 107.
 Onesimus vir pius ac studiosus, 148.
 Origenis a puero sermone Hebreis Evangelium scripsit, 203. Alexandrinæ Ecclesiæ catechesis eligit anno ætatis 18, 204. Ejus abstinentia, 205, 206, 208. Demetrius adversus illum invidia, 208. Adamantius etiam dictus, 216. Romam venit temporibus Zephyrini papa, *ibid.* Hexapla et Tetrapla composuit, 218. Allegoriae Scripturæ interpretationes invenit, 220. A Mænra Augusta evocatur, 223. Presbyter fit Cæsareæ, 224. Ejus libri, 225, 230, 231, 235. Ob fidem Christi torquetur, 234. Moritur anno ætatis septuagesimo, 250.
 P
 Palma episcopus Amastrianorum, 144, 191.
 Pamphilus Ecclesiæ Cæsareensis presbyter, 288, 536. Martyr coronatur, 308, 329.
 Pamphilus presbyter bibliothecam ecclesiasticam collegit, 231.
 Pantenus magister scholæ Alexandriæ, 173, 221.
 Papias Hierapolitanus episcopus, 106. Ejus libri quinque De expositione verborum Domini, 110. Vir mediocris ingenio, 112. Occasionem præbuit erroris Milleniariorum, 112.
 Papirius, martyr, 191.
 Paredri spiritus et somniorum immissores, 120.
 Pascha Asiani quarta decima luna celebrabant, 190. Dissensio de celebratione Pasche perseveravit usque ad concilium Nicænum, 485. Decretum synodi Nicænae de die Paschæ, 442.
 Petermuthius ob fidem Christi flammis absumptus, 313.
 Paulinus Tyriorum episcopus, 369. Pulcherrimam ecclesiam in urbe Tyro ædificavit, 371.
 Paulus apostolus constitutus, 40. Romanum vincens perducitur, 61. Iterum Romanum ductus martyrio coronatur, 62. Capite truncatus sub Nerone, 67, 71. Pauli Epistola, 14, 72. Acta Pauli, liber apocryphus, *ibid.*, 97. Epistola ac Hebreos Hebraice scripta, 215. A Romanis Pauli esse non creditur, 223.
 Paulus Samosatensis, 277. Artemonius hæresim reno varie aggressus, 195, 252. Convictus a Malchione presbitero, 278. Ejus avaritia, arrogans, 280. Depositus in synodo Antiochenæ, 282.
 Paulus martyr in Palæstina, 330. Ejus pia ac Christiana precatio ante mortem, 332.
 Paulus alter, martyr cum Pamphilo, 336.
 Peleus et Nilus episcopi Ægypti, martyrio coronati, 508, 343.
 Pella oppidum trans Jordanem, 75. Eo migrarunt Christiani ante obsidionem Hierosolymæ, *ibid.*
 Peregrinatio ad loca tertiæ sanctæ, 212, 504.
 Persecutio Diocletiani decem annos duravit, 313, 314.
 Petrus apostolorum omnium princeps ac patronus, 52. Romam venit, ut verbum Dei illic prædicaret, et Simon Magus ob sistaret, *ibid.* Romæ crucifixus sub Nerone, 67, 71. Corinthiis verbum Dei prædicavit, 68. Prædictor Juðæorum qui in dispersione erant, 71. Petri Epistolæ, 72. Petri Actus, Evangelium, Prædicatio, Revelatio sunt apocrypha, 72, 97, 213. Petri uxori martyrio coronata, 102. Petrus Alexandrinus episcopus, 289. Martyrio coronatus

- P**rophetarum esse, 290, 308, 331.
 Petrus imp. cubicularius, martyrio coronatus, 297.
 Petrus hereticus Iudeorum, 143.
 Petrus Iosephus episcopus, martyr, 301, 308.
 Petrus episcopus Antiochiae, 223.
 Petrus filius Hierapolitanae, 112.
 Petrus apostolus aeterna habuit, et ex ea liberos
succedit, tunc Murtius Hierapolitanae, *ibid.*, 191. Ejus filius
propinquus, 191.
 Petrus Hierosolymorum episcopus, 117.
 Petrus Iacobus, 153.
 Petrus Fortunatorum episcopes, 141, 144. Ejus liber
contra Marcionem, 146.
 Philippus imp. Christianus, 252.
 Philo Judaeus vir celeberrimus legatus mittitur ad
Caicum, 45. Ejus libri recensentur, 38. Romam in bibliotheca
publica positi, 39.
 Philoxenus, martyr, 301.
 Pientius amicus Maximini imp. occiditur, 366.
 Pierius Alexandrinus Ecclesie presbyter, 289.
 Pilatus procurator Iudeus Iesus a Tiberio, 27. Relatio-
nem mittit ad Tiberium de miraculis Christi, 40. Mortem
sibi consivit, 46.
 Pinthus Cretensem episcopus, 141, 144.
 Pionii martyrum in arce Smyrna, 133.
 Pius Romanus episcopus, 125.
 Platonis philosophi Iaus, 577.
 Plutarchus Origenis discipulus, 204. Martyr, 206.
 Poenitentia alter baptismus, 93, 94. Sincere peniten-
tia exemplum, 94. Tropaeum resurrectionis, *ibid.*
 Polybius Trallianorum episcopus, 107.
 Polycarpus Smyrnæorum episcopus, 106. Romam ve-
nit ob questionem de Pascha, et cum Aniceto contulit,
127, 195. Marcionis heretici congressum et salutationem
refugit, 128. Ejus epistola ad Philippenses, 128. Ejusdem
martyrium, 129 et seqq. Oratio Polycarpi pro catholica
Ecclesia, 151, 153.
 Polycrates episcopus Ephesi, 190. Ejus epistola ad Vic-
torem papam, 191.
 Pontianus Romanæ urbis episcopus, 221.
 Ponticus Blandinæ frater, martyr, 164.
 Pontifices Iudeorum olim perpetui erant, et haeredi-
tario jure id munus sortiebantur, 28. Pontificum sedis
adversus sacerdotes, 60.
 Potamienus, martyr, 270.
 Pothinus Lugdunensis episcopus, martyr, 159.
 Potitus hereticus Marcionita, 177.
 Precatio justa invictam vim habet, 591, 602.
 Precatio pro mortuis, 562.
 Primus Alexandrinus urbis episcopus, quartus post
apostolos, 115.
 Primus Corinthiorum episcopus, 142.
 Priscus, Malchus et Alexander, martyres sub Valeriano,
261.
 Procopius primus martyrum Palæstinae in persecuzione
Diocletiani, 318.
 Psalmodes veterum Christianorum qualis, 37. Psalmi a
Christianis compositi, 196, 281.
 Ptolemaeus martyr Romæ, 158.
 Publius Athenarum episcopus martyr, 143.
- Q**
- Quadratus dono prophetæ illustris, 109, 183. Apologe-
ticum pro Christianis obtulit imp. Adriano, 116.
 Quadratus episcopus Athenarum, 143.
 Quæstiones de rebus sacris et obscuris non sunt com-
mittendæ auribus vulgi, 473.
 Quercus Mambræ, 509. Miracula quæ in eo loco facta
sunt, 510. Basilica illæ a Constantino constructa, 510
 Quinta mulier Alexandrinæ martyris, 257.
 Quintus natione Phryx qui ultra ad martyrium proru-
perat, tormentorum asperio territus fidem negavit, 129.
 Quirinius praeses Syrie, 18.
- R**
- Betius et Maternus episcopi Galliarum, 391.
 Rhodon Tatiani discipulus, 177.
 Rhobossus oppidum in Syria, 213.
 Romanæ Ecclesiæ liberalitas ac beneficentia, 145. Ro-
manæ Ecclesiæ antiquitas ac nobilitas, 216. Presbyteros,
44. habebat et vii discipulos, 244. Romanorum pontificum
epistolæ quo honore olim exceptæ, 145.
 Romanus diaconus, martyr Antiochiae, 320.
 Rufus prefectus Iudeæ innumerabiles Judæos trucida-
vit, 118.
- S**
- Sabellii heretici dogma, 252.
 Sabinus prefectus Aegypti sub Decio, 235, 260.
 Sabinus prefectus oratione Maximini, 347.
- Sacrificium incruentum et mysticum missæ, 549, 600.
 Saducæi, Iudeorum heres, 145.
 Sagaris episcopus martyr, 147, 191.
 Samaritanæ heretici Iudeorum, 143.
 Sanctus diaconus Vienensis, 157, 161.
 Sapientia Salomonis dicebatur liber Proverbiorum 145,
149.
 Saraceni, 241.
 Saturninus heresiarcha sub Adriano, 110. Saturniniæ,
142.
 Schola Alexandrina, 175.
 Sejanus Judeos acerbissime insectatus est, 64.
 Seneca Hierosolymorum episcopus, 117.
 Septuaginta Interpretæ, 174.
 Sepulcrum Domini a paganis aggesta humo obrutum et
similare Veneris infumatum, 497.
 Serapio Antiochenus episcopus, 186. Ejus libri, 713.
 Serapio martyr Alexandriae, 237.
 Serenius Granianus proconsul Asiae, 123.
 Serenus Originis discipulus, martyr, 200.
 Serenus alter Originis discipulus, martyr, *ibid.*
 Severiani heretici a Severo dicti, 150.
 Sextus acrispis de resurrectione, 193.
 Sibylla Erythræa, 591. Ejusdem versus de adventu Chri-
sti, 592. Quibus verbis Deum alloquatur, 597.
 Signa quæ preecesserunt excidium Hierosolymorum, 82.
 Silvanus episcopus Emisanus, martyr, 308, 351.
 Silvanus Gazæ episcopus, martyr, 308, 328. Ejus
elogium, 343.
 Simon Magus baptizatur a Phillipo, 50. Romam venit,
ubique multos prestigios suis decepit, 50. Hereticorum
omnium dux et signifer fuit, 51.
 Simoniani heretici, *ibid.*
 Socrates Laodicenus episcopus, 284.
 Socrates a civibus suis cur interfectus, 876.
 Soathenes unus e lxx Christi discipulis, 50.
 Sotus Anchiali episcopus, 187.
 Soter episcopus urbis Romæ, 141. Ejus laus, 148.
 Stephanus diaconus, primus martyr Christi, 58.
 Stephanus papa, 251.
 Stephanus Laodicenus episcopus, 288.
 Symeon Clopas filius, episcopus Hierosolymorum, 87.
 Post varia tormenta cruci affligitur, 103, 104.
 Symmachus Ebionites, 218. Ejus libri, *ibid.*
 Synceros hereticus, 177.
- T**
- Tabella seu titulus noxiorum qui in amphitheatre cir-
cumducebantur, 162.
 Telesphorus Romanus episcopus, septimus ab aposto-
lis, 118.
 Tertullianus legum Rom. peritissimus, 41.
 Thaddæus et lxx Christi discipulus, 51. A Theonia apo-
stolo Edessam missus, 52, 53. Manus impositione Abgarum
canat, 54. Evangelium Christi predicit Edessens, 58.
 Thebutis primus schisma fecit in Ecclesia Hierosoly-
mitana, 162.
 Thelymidres Laodicenus episcopus, 247.
 Themison Montanista, 182, 184.
 Theoctistus episcopus Cesareae Palæstinae, 228, 248.
 Theodosia virgo martyr Cesareae, 528.
 Theodotus Ephesius librorum Veteris Testamenti Greco-
verit, 175.
 Theodotus Montanista, 168, 181.
 Theodotus Coriarius a Victore excommunicatur, 196.
 Theodotus Laodicenus episcopus, 288.
 Theodusius martyr una cum Pamphilo, 540.
 Theonas Alexandrinus episcopus, 289.
 Theophilus Antiochenus episcopus sextus ab apostolis,
141. Ejus libri, 145.
 Theophilus episcopus Cesareae Palæstinae, 190.
 Theoteucus episcopus Cesareae Palæstinae, 263, 279.
 Theoteucus curator urbis Antiochiae, 549. Auctor et
inventor persecutio Christianorum, *ibid.* Occiditur a
Licio, 567.
 Therapeuta cur ita dicti, 51. Forum monasteria et in-
stituta, 53 et seq.
 Theudas impostor, 49.
 Thomas apostolus etiam Judas dictus, 53. Parthis
Evangelium predicavit, 71.
 Thræsa martyr, 186. Eumenius episcopus, 191.
 Timæus episcopus Antiochenus, 284.
 Timolaus, Diouysius, Romulus, Paulus et Alexander, et
alius Alexander, martyres in Palæstina, 521.
 Timotheus Pauli discipulus, primus Ephesiorum epi-
scopus, 73.
 Titus discipulus Pauli, urbi Cretæ episcopus
 Tatianus auctor sectæ Encratitarum, 137, 141.

liber *Quæstionum*, 178. Inter catholicos scriptores numeratur, 196.

Tobias, Tobias filius, Edessenus, 53.

Tobias Hierosolymorum episcopus, 117.

Translationes episcoporum ab una sede ad aliam sedem improbat Constantinus, 516.

Tyrannio episcopus Tyri, martyr, 507.

Tyrannus Antiochenus episcopus, 284.

U

Ulpianus martyr in urbe Tyro, 325.

Urbanus Romanus urbis episcopus, 223.

Urbanus praeses Palæstinæ, 321. Capitali supplicio affligeretur, 323.

V

Valerianus imp. sub initium imperii Christianos benignissime sovit, 236. Ejus ignominiosa servitus et captivitas apud Persas, 600.

Valerius Gratus procurator Judææ, 28.

Valens Hierosolymorum episcopus, 176.

Valentia virginis martyrum, 331.

Valentinus hæresiarcha Romæ stultus, 124. Valentinianni hæretici, 142.

Verbi Dei natura, proprietates et opera, 636 et seqq. Deus deo, lumen de lumine, 640. Incarnationis ejus causa et ratio, 649 et seqq.

Vestis summi pontificis Judæorum ab Herode et Archelaus sub sigillo asservata, 20.

Vettius Epagathus martyr Lugduni, 155.

Victor papa, 190. Minatus se excommunicaturum Ecclesias Asiae, 192. Revocatur ab Ireneæ, 193.

Vigilia Christianorum et jejuna ante festum Paschale, 57. Vigilia Paschæ, 210, 252. A Constantino imp. honorata, 536.

Virgili Maronis versus de Christo, 593 et seqq.

Virgines Christianorum, 56, 526.

Vitis, insigne centurionum, 263.

X

Xystus Romanus urbis episcopus, 117.

Xystus alter Romanus urbis episcopus, 252.

Z

Zabdas Hierosolymorum episcopus, 298.

Zachæus Hierosolymorum episcopus, 117.

Zamolxis Getarum deus, 645.

Zebinus Antiochenus episcopus, 224.

Zenobius Sidoniorum Ecclesiae presbyter, martyr, 507, 308.

Zephyrinus papa, 195.

Zoticus Otrenus presbyter, 179.

Zoticus Comanensis episcopus, 182, 186.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS (PAMPHILI).

Epistola Valesii nuncupatoria ad prælatos et clerum Ecclesie Gallicanæ.	9
Præfatio ejusdem ad eosdem.	15
Epistola Petri de Marca ad Valesium.	29
EUSEBII HISTORIA ECCLESIASTICA.	
LIBER PRIMUS.	
CAPUT PRIMUM. — Quodnam sit hujus operis argumentum.	47
Cap. II. — De Servatoris Domini nostri Jesu Christi præexistentia et divinitate.	54
Cap. III. — Quod ipsum Jesu Christique nomen olim notum fuerit, cultumque a divinis prophetis.	67
Cap. IV. — Quod religio cunctis gentibus ab eodem predicata, nec nova sit nec peregrina.	75
Cap. V. — De temporibus quibus præsens hominibus apparuit.	79
Cap. VI. — Quod ejus temporibus, ut a prophetis prædictum fuerat, cessarunt principes, qui ex generis continua successione Judæi imperabant: et quod primus ex alienigenis Herodes apud eos regnavit.	86
Cap. VII. — De dissensu qui creditur esse inter Evangelia in stirpe Christi.	90
Cap. VIII. — De Herodis adversus infantes crudelitate, et quemadmodum ex exitu vita habuerit.	99
Cap. IX. — De Pilati temporibus.	106
Cap. X. — De pontificibus Judæorum sub quibus Christus Evangelium prædicavit.	107
Cap. XI. — Testimonia de Joanne Baptista et de Christo.	114
Cap. XII. — De Servatoris nostri discipulis.	118
Cap. XIII. — Narratio de regulo Edessenorum.—Exemplum epistole scriptæ a rege Agbaro ad Jesum, et ad eum missæ Hierosolyma per Anatolian cursorem, et rescriptum Jesu ad Agbarum per eundem.	119
LIBER SECUNDUS.	
Procemium.	131
CAPUT PRIMUM. — De his quæ apostoli constituerunt post ascensum Christi.	134
Cap. II. — Quomodo Tiberius affectus sit, cum res a Christo gestas Pilatus ei retulisset.	139
Cap. III. — Quomodo Christi doctrina per universum orbem brevi dispersa sit.	142
Cap. IV. — Quomodo post mortem Tiberii Caius Agrip-pam Judæorum regem constituit, et Herodem perpetuo exilio damnavit.	146
Cap. V. — Quomodo Philo legationem pro Judæis suscep-	

pit ad Cainum.	147
Cap. VI. — Quot mala Judæis obvenerint post Christi necem.	150
Cap. VII. — Qualiter Pilatus violentas sibi manus intulerit.	153
Cap. VIII. — De fame quæ Claudio imperante accidit.	155
Cap. IX. — Martyrium Jacobi apostoli.	158
Cap. X. — Quomodo Herodes qui et Agrippa dicitus est, apostolos persecutus, divinam statim ultiōnem est experitus.	158
Cap. XI. — De Theuda præstigiatore ejusque sociis.	162
Cap. XII. — De Helena Osrœnorum regina.	166
Cap. XIII. — De Simone Mago.	167
Cap. XIV. — De prædicatione Petri apostoli in urbe Roma.	170
Cap. XV. — De Evangelio secundum Marcum.	171
Cap. XVI. — Quomodo Marcus notitiam Dei primus Ægyptiis predicatorum.	174
Cap. XVII. — Quæ Philo de ascetis in Ægypto commo-reter.	174
Cap. XVIII. — Qui Philonis libri ad nos pervenerint.	185
Cap. XIX. — Cujusmodi calamitas Judæos Hierosolymis ipso Paschæ die afflixerit.	190
Cap. XX. — Quæ acta sint Hierosolymis sub imperio Neronis.	190
Cap. XXI. — De homine Ægyptio, cuius mentio fit in Actibus apostolorum.	191
Cap. XXII. — Qualiter Paulus a Judæa Romam in vinculis missus, ad causam dicendam, judicum sententia absolutus est.	194
Cap. XXIII. — Quomodo Jacobus, qui frater Domini dicitus est, martyrium subiit.	195
Cap. XXIV. — Ut post Marcum primus Alexandrinorum episcopos ordinatus est Annianus.	206
Cap. XXV. — De Neronis persecutione, in qua Petrus et Paulus Romæ martyrium pro religione subierunt.	207
Cap. XXVI. — Quomodo Judæi innumeris malis vexantur, tandemque adversus Romanos bellum suscepserunt.	210
LIBER TERTIUS.	
Caput PRIMUM. — Apud quas gentes Christum apostoli prædicaverint.	214
Cap. II. — Quisnam primus Romanæ Ecclesie præfuerit.	215
Cap. III. — De epistolis apostolorum	215

CAP. IV. — De prima apostolorum successione.	224	martyrium passus sit imperante Vero.	379
CAP. V. — De postrema Judæorum expugnatione post Christi necem.	223	CAP. XVI. — Quomodo Justinus philosophus religionem Christi Romæ predicans martyrium meruit.	383
CAP. VI. — De fame quæ Judæos oppressit.	223	CAP. XVII. — De martyribus quorum Justipus in suis libris mentionem facit.	387
CAP. VII. — De prædictionibus Christi.	234	CAP. XVIII. — Quinam ad nos pervenerint Justini libri.	374
CAP. VIII. — De signis ante bellum.	235	CAP. XIX. — Quinam imperante Vero Ecclesiæ Romanæ et Alexandriæ prefuerint.	378
CAP. IX. — De Josepho et de libris quos scriptos reliquit.	239	CAP. XX. — Quinam eo tempore Antiochenam Ecclesiam rexerint.	378
CAP. X. — Quomodo idem Josephus divinorum librorum mentionem fecerit.	242	CAP. XXI. — De scriptoribus ecclesiasticis qui eadem secula floruerunt.	378
CAP. XI. — Quomodo Simeon post Jacobum Hierosolymorum rexit Ecclesiam.	246	CAP. XXII. — De Hegesippo, deque iis quorum mentionem facit.	378
CAP. XII. — Quomodo Vespasianus eos qui a Davide genus duxerunt, conquiri jussit.	247	CAP. XXIII. — De Dionysio, Corinthiorum episcopo, et de epistolis ab eo scriptis.	383
CAP. XIII. — Ut Romanorum Ecclesiæ secundus præfuerit Anencletus.	247	CAP. XXIV. — De Theophilo, Antiochenum episcopo.	390
CAP. XIV. — Quomodo item secundus Alexandrinæ Ecclesiæ præfuerit Avilius.	247	CAP. XXV. — De Philippo et Modesto.	390
CAP. XV. — Ut tertius Ecclesiæ Romanæ episcopus fuit Clemens.	250	CAP. XXVI. — De Melitone et de his quorum ille mentionem fecit.	391
CAP. XVI. — De epistola Clementis.	250	CAP. XXVII. — De Apollinare Hieropolitanæ Ecclesiæ episcopo.	398
CAP. XVII. — De persecutione Christianorum sub Domitiano.	250	CAP. XXVIII. — De Musano et ejus scriptis.	398
CAP. XVIII. — De Joanne apostolo et ejus Revelatione.	251	CAP. XXIX. — De Tatiano et ejus hæresi.	399
CAP. XIX. — Quomodo Domitianus Davidis posteros jussit occidi.	251	CAP. XXX. — De Bardesane Syro et de libris ejus qui supersunt.	403
CAP. XX. — De propinquis Servatoris nostri.	251	LITERA QUINTUS.	
CAP. XXI. — Quemadmodum Alexandrinorum Ecclesiæ tertius præfuit Cerdus.	253	PROCENIUM.	406
CAP. XXII. — Ut Antiochenorum Ecclesiæ secundus antistes fuit Ignatius.	253	CAPUT PRIMUM. — Quot in Galliis et quomodo pro pietate occubuerint regnante Vero.	407
CAP. XXIII. — Narratio de Joanne apostolo.	253	CAP. II. — Quemadmodum Deo dilecti martyres lapsi in persecutione manum porrigentes curationem adhibuerint.	434
CAP. XXIV. — De ordine Evangeliorum.	263	CAP. III. — Cujusmodi visio martyri Attalo in somni divinitus missa apparuit.	435
CAP. XXV. — De divinis Scripturis omnium consensu receptis, et de iis quæ non sunt ejusmodi.	267	CAP. IV. — Quomodo martyres Irenæum epistola sua commendaverint.	438
CAP. XXVI. — De Menandro præstigiatore.	271	CAP. V. — Quomodo M. Aurelio Cesari Deus nostrorum precibus exauditis pluviam præstitit.	442
CAP. XXVII. — De Ebionaeorum hæresi.	274	CAP. VI. — Enumeratio episcoporum urbis Romæ.	446
CAP. XXVIII. — De Cerintho hæresiarcha.	274	CAP. VII. — Quid ad illa usque tempora per fidèles miracula patrabantur.	446
CAP. XXIX. — De Nicolao et sectatoribus ab eo cognominatis.	275	CAP. VIII. — Qualiter Irenæus divinarum meminiit Scripturarum.	447
CAP. XXX. — De apostolis qui in conjugio vixerunt.	278	CAP. IX. — Quinam episcopi fuerint Commodi principatu.	448
CAP. XXXI. — De Joannis et Philippi obitu.	279	CAP. X. — De Panthæno philosopho.	451
CAP. XXXII. — Quomodo Simeon Hierosolymorum episcopus martyrium subiit.	282	CAP. XI. — De Clemente Alexandrino.	453
CAP. XXXIII. — Quomodo Trajanus Christianos vetuit inquiri.	286	CAP. XII. — De Hierosolymorum episcopis.	458
CAP. XXXIV. — Quod Ecclesiam Romanam quartus rexerit Evarestus.	286	CAP. XIII. — De Rhodone et Marcionitarum dissensione ab eodem commemora.	459
CAP. XXXV. — Quod tertius Hierosolymorum Ecclesiæ præfuit Justus.	287	CAP. XIV. — De falsis prophetis Cataphrygarum.	463
CAP. XXXVI. — De Ignatio et ejus epistolis.	287	CAP. XV. — De Blastis schismate quod factum est Roma.	463
CAP. XXXVII. — De Evangelii predictoribus qui adhuc ea secula florebant.	291	CAP. XVI. — Quoniam de Montano et de falsis illius prophetis memoretur.	463
CAP. XXXVIII. — De Clementis epistola aliisque quæ falso ei tribuuntur.	294	CAP. XVII. — De Miltiade et illius scriptis.	474
CAP. XXXIX. — De libris Papie.	293	CAP. XVIII. — Quemadmodum Apollonius Cataphrygas confutaverit, et quorum mentionem fecerit.	475
LITERA QUARTUS.		CAP. XIX. — Serapionis sententia de Cataphrygarum hæresi.	482
CAPUT PRIMUM. — Quinam Romanorum et Alexandrinorum episcopi fuerint imperante Trajano.	304	CAP. XX. — Quia Irenæus adversus schismaticos Romanos agentes conscriperit.	483
CAP. II. — Qualia Judæi sub eodem imperatore perserpiunt.	304	CAP. XXI. — Quomodo Apollonius Roma martyrium passus est.	486
CAP. III. — Qui imperante Adriano pro defensione fidei libros scripserint.	307	CAP. XXII. — Quinam eo tempore episcopi inclaret.	493
CAP. IV. — Qui sub eodem imperatore episcopi Romæ fuerint et Alexandriæ.	307	CAP. XXIII. — De quæstione quæ tunc temporis agitata est super Pascha.	490
CAP. V. — Qui jam inde a Servatore nostro usque ad hæc tempora Hierosolymorum episcopi fuerint.	307	CAP. XXIV. — De dissensione Ecclesiarum Asiae.	494
CAP. VI. — Postrema Judæorum expugnatio temporibus Adriani.	310	CAP. XXV. — Quomodo cuncti in unam sententiam de die Paschæ convenirent.	507
CAP. VII. — Quinam eo tempore falso doctrinæ duces extinerint.	313	CAP. XXVI. — Quot Irenæus elegantis ingenii monumenta nobis reliquit.	510
CAP. VIII. — Quinam tunc fuerint ecclesiastici scriptores.	322	CAP. XXVII. — Quot etiam cæteri qui eodem tempore floruerunt.	510
CAP. IX. — Epistola Adriani, ne quis Christianorum in dicta causa puniatur.	326	CAP. XXVIII. — De his qui Artemonis hæresim initio sectati sunt: cujusmodi moribus prædicti, et quomodo sacras Scripturas depravare ausi fuerint.	511
CAP. X. — Qui Romæ et Alexandrinæ episcopi fuerint imperante Antonino.	327	LITERA SEXTUS.	
CAP. XI. — De his qui eodem tempore sectarum auctores fuerunt.	327	CAPUT PRIMUM. — De persecutione sub Severo.	522
CAP. XII. — De Justini Apologetico ad Antoninum.	331	CAP. II. — De Origenis a puero institutione.	522
CAP. XIII. — Epistola Antonini ad commune Asiae de religione nostra.	334	CAP. III. — Quomodo adhuc admodum adolescens verbum Dei prædicavit.	526
CAP. XIV. — Quoniam de Polycarpo apostolorum discipulo memorentur.	338	CAP. IV. — Quot ab illo fideli rudimentis instituti, martyrum exercit sunt.	526
CAP. XV. — Quomodo Polycarpus unacum aliis Smyrnæ			

CAP. V.	— De Potamiana.	531
CAP. VI.	— De Clemente Alexandrino.	534
CAP. VII.	— De Juda scriptore.	535
CAP. VIII.	— De Origenis audaci facinore.	535
CAP. IX.	— De miraculo Narcissi.	538
CAP. X.	— De Hierosolymorum episcopis.	542
CAP. XI.	— De Alexandro.	542
CAP. XII.	— De Serapione et ejus qui exstant libris.	544
CAP. XIII.	— De Clementis operibus.	546
CAP. XIV.	— Quorū Scripturæ librorum idem Cle- mens meminerit.	550
CAP. XV.	— De Heraclia.	554
CAP. XVI.	— Quantum studium Origenes in divinis Scripturis collocaverit.	554
CAP. XVII.	— De Symmacho interprete.	559
CAP. XVIII.	— De Ambrosio.	559
CAP. XIX.	— Quæ de Origenē a gentilibus commemo- rata sint.	562
CAP. XX.	— Quinam scriptorum ejus ætatis libri ad nos pervenierint.	571
CAP. XXI.	— Quinam eo tempore episcopi claruerunt.	574
CAP. XXII.	— Quæ Hippolyti opera ad nos pervenie- rint.	574
CAP. XXIII.	— De Origenis studio, et quomodo presby- terii honorem adeptus est.	575
CAP. XXIV.	— Quænam Alexandriae interpretatus si- t.	578
CAP. XXV.	— Qualiter libros utriusque Testamenti re- censet.	579
CAP. XXVI.	— Quomodo Heraclas Alexandrinum susce- pit episcopatum.	586
CAP. XXVII.	— Qualiter episcopi Origenem suspicie- bant.	586
CAP. XXVIII.	— De persecutione sub Maximino.	587
CAP. XXIX.	— De Fabiano, qualiter Romanorum epi- scopus divinitus designatus sit.	587
CAP. XXX.	— Qui fuerint Origenis discipuli.	590
CAP. XXXI.	— De Africano temporum scriptore.	590
CAP. XXXII.	— Quot et quos Origenes Cæsareæ in Pa- lestina Commentarios scripserit.	591
CAP. XXXIII.	— De errore Berylli.	594
CAP. XXXIV.	— De Philippo Cæsare.	593
CAP. XXXV.	— Quomodo Dionysius Heraclæ in epis- copatu successit.	593
CAP. XXXVI.	— Quot præterea libri ab Origene lucu- brati sint.	595
CAP. XXXVII.	— De Arabum discordia.	598
CAP. XXXVIII.	— De hæresi Helcesitarum.	598
CAP. XXXIX.	— De persecutione Decii, et quæ perpe- sus est Origenes.	599
CAP. XL.	— De his quæ Dionysio acciderunt.	602
CAP. XLI.	— De iis qui Alexandriae martyrum sub- ferunt.	606
CAP. XLII.	— De aliis a Dionysio commemoratis.	614
CAP. XLIII.	— De Novato, cuiusmodi moribus fuerit, et de ejus hæresi.	615
CAP. XLIV.	— Narratio Dionysii de Serapione.	630
CAP. XLV.	— Epistola Dionysii ad Novatum.	634
CAP. XLVI.	— De aliis Dionysii epistolis.	634
Liber Septimus.		
Proœdium.		638
CAP. PRIMUM.	— De improbitate Decii et Galli.	639
CAP. II.	— Quinam tunc fuerint Romanæ urbis episcopi-	639
CAP. III.	— Quomodo Cyprianus, cum aliquot sibi ad- junctis episcopis, eos qui ab hæretico errore converte- rentur rebaptizandos primus censuit.	642
CAP. IV.	— Quot epistolas Dionysius ea de re conscri- psit.	642
CAP. V.	— De pace Ecclesiarum post persecutionem.	642
CAP. VI.	— De hæresi Sabellii.	646
CAP. VII.	— De execrando hæreticorum errore, et de visione Dionysio divinitus missa, ac de ecclesiastica re- gula eidem tradita.	647
CAP. VIII.	— De hæresi Novati.	651
CAP. IX.	— De impio hæreticorum baptismo.	651
CAP. X.	— De Valeriano et de persecutione ab eo exi- tata.	658
CAP. XI.	— De his quæ Dionysius et Christiani, qui in Ægyptio erant, pertulere.	662
CAP. XII.	— De iis qui apud Cæsaream Palæstinae mar- tyrio perfuncti sunt.	674
CAP. XIII.	— De pace a Gallieno reddita.	674
CAP. XIV.	— Quinam iisdem temporibus floruerunt epi- scopi.	675

CAP. XV.	— Quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio perfunctus est.	673
CAP. XVI.	— Narratio de Astvio.	678
CAP. XVII.	— De miraculis Servatoris nostri apud Pa- neadem.	678
CAP. XVIII.	— De statua quam mulier sanguinis Christi laborans posuit.	679
CAP. XIX.	— De throno Jacobi apostoli.	682
CAP. XX.	— De epistolis heortasticis Dionysii, in qui- bus et canonem Paschalem tradidit.	682
CAP. XXI.	— De his quæ Alexandriae contigerunt.	683
CAP. XXII.	— De morbo qui tunc temporis grassatus	686
CAP. XXIII.	— De imperio Gallieni.	691
CAP. XXIV.	— De Nepote et ejus schismate.	694
CAP. XXV.	— De Joannis Apocalypsi.	695
CAP. XXVI.	— De epistolis Dionysii Alexandrinorum episcopi.	703
CAP. XXVII.	— De Paulo Samosateno, et de hæresi ab eodem Antiochiae instituta.	706
CAP. XXVIII.	— De episopis qui tunc præ ceteris in- signes fuerunt.	706
CAP. XXIX.	— Qualiter Paulus convictus a Malchione presbytero, qui prius sophista fuerat, abdicatus est.	707
CAP. XXX.	— De epistola synodi contra Paulum.	710
CAP. XXXI.	— De Manichæorum errore qui tunc pri- mum exortus est.	719
CAP. XXXII.	— De viris ecclesiasticis qui nostra ætate floruerunt, et quinam ex ipsis usque ad eversionem ec- clesiarum superuerint.	722
Liber Octavus.		
CAPUT PRIMUM.	— De his quæ persecutionem nostri temporis præcesserunt.	739
CAP. II.	— De ecclesiarum eversione.	743
CAP. III.	— De variis certaminibus generibus quibus martyres in persecutione certarunt.	747
CAP. IV.	— De illustribus Dei martyribus, quomodo totum orbem fama nominis sui impleverunt, varias pro- pietate coronas adepti.	750
CAP. V.	— De his quæ Nicodemus gesta sunt.	750
CAP. VI.	— De iis qui in palatio versabantur.	754
CAP. VII.	— De Ægyptiis qui in Phoenice passi sunt.	755
CAP. VIII.	— De iis qui in Ægypto passi sunt.	758
CAP. IX.	— De iis qui in Thebaide passi sunt.	759
CAP. X.	— De his quæ Alexandriae gesta sunt; testimo- nium Phileas martyris.	763
CAP. XI.	— De iis quæ in Phrygia gesta sunt.	767
CAP. XII.	— De pluribus viris et mulieribus, qui di- verso martyrii genere occubuerunt.	770
CAP. XIII.	— De præsidiis Ecclesiarum, qui religionis quam prædicabant, sinceritatē fuso sanguine declara- runt.	774
CAP. XIV.	— De moribus persecutorum.	782
CAP. XV.	— De his quæ gentilibus acciderunt.	787
CAP. XVI.	— De rebus in meliorem statum restitutis.	787
CAP. XVII.	— De imperatorum palinodia.	790
Liber Nonus.		
CAPUT PRIMUM.	— De simulata indulgentia.	798
CAP. II.	— De pravitate quæ mox subsecuta est.	802
CAP. III.	— De novo quadam apud Antiochiam fabri- cato simulacro.	803
CAP. IV.	— De decretis civitatum adversus Christianos.	806
CAP. V.	— De falsis actis.	806
CAP. VI.	— De iis qui tunc temporis martyrium sub- ierunt.	807
CAP. VII.	— De his quæ adversus nos in tabulis suæ incisa ac publice proposita.	810
CAP. VIII.	— De his quæ postea accielerunt tum in bello, tum famis ac pestis tempore.	815
CAP. IX.	— De interitu tyrannorum: et quibus verbis paulo ante mortem sunt usi.	819
CAP. X.	— De victoria piorum Deoque acceptorum im- peratorum.	830
CAP. XI.	— De ultimo exitio hostium Christianos reli- gionis.	838
Liber Decimus.		
CAPUT PRIMUM.	— De pace quæ nobis a Deo procurata est.	842
CAP. II.	— De instauratione ecclesiarum.	846
CAP. III.	— De ecclesiarum ubique dedicationibus.	846
CAP. IV.	— Oratio panegyrica de splendore et gloriâ rerum nostrarum.	847
CAP. V.	— Exempla legum imperialium.	879
CAP. VI.	— De rebus ad Christianos pertinentibus.	891
CAP. VII.	— De immunitate clericorum.	891

CAP. VIII. — De malignitate Licinii postea subsecuta et de ejus morte. 894
 CAP. IX. — De victoria Constantini, et de bonis quæ canctis in orbe Romano degentibus per eum contingunt. 902

DE VITA CONSTANTINI IMPERATORIS LIBRI QUATUOR.

Liber primus.	
CAPUT PRIMUM. — Proemium, de morte imperatoris Constantini.	910
CAP. II. — Proemium aliud, de filiis ejus imperatoribus.	911
CAP. III. — De Deo pios principes honorante et tyrannos puniente.	914
CAP. IV. — Quod Deus Constantinum honoraverit.	915
CAP. V. — Quod xxx quidem annis regnavit; vixit autem plusquam lx.	915
CAP. VI. — Quod Dei quidem famulus, gentium autem vicit fuerit.	918
CAP. VII. — Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege.	918
CAP. VIII. — Quod orbem propemodum universum subegerit.	919
CAP. IX. — Quod pii imperatoris filius imperium filis reliquit.	922
CAP. X. — Quod historia hæc necessaria, et ad formandas mores utilis sit.	922
CAP. XI. — Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit.	923
CAP. XII. — Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moyses, educatus sit.	926
CAP. XIII. — De Patre ejus Constantio, qui Christianos, ut Diocletianus et Maximianus, persecuti noluit.	927
CAP. XIV. — Quomodo Constantius exprobata ipsi a Diocletiano paupertate, æarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit.	927
CAP. XV. — De persecutione ab aliis concitata.	930
CAP. XVI. — Quomodo Constantius, simulans se simulacra coire, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos vero qui se Christianos proliteri maluissent, in palatio retinuerit.	931
CAP. XVII. — De affectu et amore ejusdem Constantii erga Christum.	931
CAP. XVIII. — Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis.	934
CAP. XIX. — De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescentia una cum Diocletiano in Palestinam venit.	935
CAP. XX. — Constantinus propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur.	935
CAP. XXI. — Mors Constantii Constantinum filium imperatorem relinquens.	937
CAP. XXII. — Quomodo elato Constantio, Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.	938
CAP. XXIII. — Iteritus tyrannorum brevis commemoratio.	939
CAP. XXIV. — Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus.	939
CAP. XXV. — Constantini de Britannis et barbaris victoria.	939
CAP. XXVI. — Quomodo Romanum Maxentii tyrannide liberae decreverit.	939
CAP. XXVII. — Quod Constantinus eorum qui simulacula coluisserint interitum considerans, Christianismum potius elegit.	942
CAP. XXVIII. — Quomodo Deus orant visionem ostendit in celo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vinceret.	945
CAP. XXIX. — Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præceperit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis.	945
CAP. XXX. — Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.	945
CAP. XXXI. — Descriptio signi instar crucis formati quod Romani labarum vocant.	946
CAP. XXXII. — Quomodo Constantinus catechumenus factus sacras Scripturas perlegit.	947
CAP. XXXIII. — De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis.	947
CAP. XXXIV. — Quomodo uxor præfecti, pudicitia servanda causa, mortem sibi consivit.	950
CAP. XXXV. — Cardes populi Romani jussu Maxentii.	950
CAP. XXXVI. — Magicæ artes Maxentii, et alimentorum penuria Romæ.	950
CAP. XXXVII. — Maxentii exercitus in Italia superatus.	951
CAP. XXXVIII. — Maxentii iteritus in ponte Tiberis.	951

CAP. XXXIX. — Ingressus Constantini in urbem Romanam.	954
CAP. XL. — De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione.	954
CAP. XLI. — Exsultatio provinciarum et largitiones Constantini.	955
CAP. XLII. — Honores episcopis delati, et ecclesiastrum.	956
CAP. XLIII. — De Constantini in pauperes beneficentia.	958
CAP. XLIV. — Quomodo synodis episcoporum interfuit.	958
CAP. XLV. — Quomodo insipientes toleraverit.	959
CAP. XLVI. — Victorie de barbaris relate.	962
CAP. XLVII. — Mors Maximiani et aliorum quorum insidias, Deo revelante, Constantinus deprehenderat.	962
CAP. XLVIII. — Constantini decennalia.	963
CAP. XLIX. — Quomodo Lichinius Orientem afflixerit.	963
CAP. L. — Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.	963
CAP. LI. — Liciniis insidiae adversus episcopos, et prohibito synodorum.	966
CAP. LII. — Christianorum exsilia et proscriptiones.	966
CAP. LIII. — Edictum Liciui, ne mulieres una cum viris in ecclesias convenirent.	967
CAP. LIV. — Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit; et carcere inclusos ali vetuit.	967
CAP. LV. — De iniustitate et avaritia Licinii.	970
CAP. LVI. — Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit.	970
CAP. LVII. — Qualiter Maximianus, fistuloso ac vermiente ulcere perdomitus, pro Christianis legem scripsit.	971
CAP. LVIII. — Qualiter Maximinus Christianorum persecutor, fugiens serili habitu se se occultaverit.	971
CAP. LIX. — Quomodo vi morbi execratus Maximinus, legem dedit pro Christianis.	974
Liber secundus.	
CAPUT PRIMUM. — Occulta persecutio Liciui, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Ponti.	978
CAP. II. — Ecclesiæ diruta, et episcopi trucidati.	979
CAP. III. — Quomodo Constantinus Christianorum causa, quos Licinius persecuti parabat, commotus sit.	982
CAP. IV. — Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum vaticinis se ad bellum parabat.	983
CAP. V. — Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in luco sacrificaret.	983
CAP. VI. — Spectra in urbibus quæ Licinio parebant, Constantini militum Licinianos persequentiū.	986
CAP. VII. — Ubique in præliis crucis signum ad fuit, parlam esse victoram.	987
CAP. VIII. — Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.	987
CAP. IX. — Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est: qui vero fideliter permanerat, incolumis evasit.	987
CAP. X. — Variae pugnae et victoriae Constantini.	990
CAP. XI. — Fuga et magice artes Licinii.	990
CAP. XII. — Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoram adeptus est.	990
CAP. XIII. — Constantini humanitas in milites capti.	991
CAP. XIV. — Iterum de oratione in tabernaculo.	991
CAP. XV. — Licinii simulata amicitia, et idolorum cultus.	994
CAP. XVI. — Quomodo Licinius militibus præcepit, ne adversus crucis signum impetum facerent.	996
CAP. XVII. — Constantini Victoria.	996
CAP. XVIII. — Licinii cædes et triumphi de illo acti.	996
CAP. XIX. — Publica letitia ac festivitas.	996
CAP. XX. — Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit.	998
CAP. XXI. — Quomodo etiam pro martyribus et pro Ecclesiastum prædictis leges tulit.	999
CAP. XXII. — Quomodo etiam populos recræaverit.	999
CAP. XXIII. — Quod Deum bonorum auctorem prædicavit: et de legibus ejusdem.	999
CAP. XXIV. — Lex Constantini de pietate in Deum, et de Christiana religione.	1002
CAP. XXV. — Exemplum a vetustis temporibus.	1002
CAP. XXVI. — De iis qui persecutionem passi sunt, et de persecutoribus.	1005
CAP. XXVII. — Quod persecutio bellum gerentibus maiorum causa existenter.	1005
CAP. XXVIII. — Quod Deus Constantium honorum instrumentum elegit.	1008

CAP. XXIX. — <i>Pie in Deum voces Constantini, et laus confessorum.</i>	1006	citer certandum non fuit.	103
CAP. XXX. — <i>Lex solvens exsilio et curia, et honorum proscriptio-</i>	1007	<i>Quomodo dolore affectus prae pietate lacrymas effluit : et iter quod facturus erat in Orientem, ob hanc causam repressit.</i>	1047
CAP. XXXI. — <i>Item eos qui in insulas erant relegati.</i>	1007	LIBER TERTIUS.	
CAP. XXXII. — <i>Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignominiose damnati fuerant.</i>	1010	CAPUT PRIMUM. — <i>Comparatio pietatis Constantini cum iniunctitate persecutorum.</i>	1051
CAP. XXXIII. — <i>De confessoribus qui militaverant.</i>	1010	CAP. II. — <i>Rursus de pietate Constantini, signum cre- eis libere proficitis.</i>	1053
CAP. XXXIV. — <i>De iis qui ad gynæcea vel in servitu- tem dati erant, liberandis.</i>	1011	CAP. III. — <i>De imagine Constantini, cui crux quiden- superposita erat, infra autem drico.</i>	1058
CAP. XXXV. — <i>De successione bonorum martyrum et confessorum, et eorum qui relegati fuerant, et quorum bona in fiscum relata.</i>	1011	CAP. IV. — <i>Rursus de controversiis in Egypto exca- tie ab Ario.</i>	1058
CAP. XXXVI. — <i>Ut deficientibus cognatis Ecclesia ha- reditatem capiat, utque legata firma maneat.</i>	1014	CAP. V. — <i>De dissensione ob festum Paschæ.</i>	1058
CAP. XXXVII. — <i>Ut qui hujusmodi loca, ædes, hortos occupaverint, ea restituant, exceptis fructibus.</i>	1014	CAP. VI. — <i>Quomodo synodus Nicæa fieri jussit.</i>	1059
CAP. XXXVIII. — <i>Quomodo super his libellos dari oporteat.</i>	1015	CAP. VII. — <i>De universali concilio, ad quod ex omni- bus provinciis convenerunt episcopi.</i>	1063
CAP. XXXIX. — <i>Ut fiscus fundos, ædes et hortos resti- tuat Ecclesiæ.</i>	1015	CAP. VIII. — <i>Quod sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt.</i>	1063
CAP. XL. — <i>Ut martyria et cœmeteria Ecclesiæ redi- dantur.</i>	1018	CAP. IX. — <i>De virtute etestate ducentorum quinqua- ginta episcoporum.</i>	1063
CAP. XLI. — <i>Ut qui res Ecclesiæ emerunt, aut dono acceperunt, eas restituant.</i>	1018	CAP. X. — <i>Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantini cum episcopis resedit.</i>	1063
CAP. XLII. — <i>Sedula exhortatio ad colendum Deum.</i>	1018	CAP. XI. — <i>Silentium concilii, postquam Eusebius epi- scopus pauca quedam dixisset.</i>	1066
CAP. XLIII. — <i>Quomodo Constantinus ea quæ legisbus sanxerat, factis ipsis confirmavit.</i>	1019	CAP. XII. — <i>Constantini ad synodum oratio de pace.</i>	1067
CAP. XLIV. — <i>Quomodo Christianos ad regendas pro- vincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit.</i>	1022	CAP. XIII. — <i>Quomodo episcopos inter se certantes ad concordiam revocari.</i>	1070
CAP. XLV. — <i>De legibus quibus sacrificia quidem prohi- behantur, ecclesie vero construi jubeantur.</i>	1022	CAP. XIV. — <i>Concors synodi sententia de fide et de Pascha.</i>	1070
CAP. XLVI. — <i>Epistola Constantini ad Eusebium et reli- quos episcopos de ecclesiis praesidum opera aëdificandis : utique velutina reficiantur, et ampliores extrahantur.</i>	1022	CAP. XV. — <i>Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convivio exceperit.</i>	1071
CAP. XLVII. — <i>Quod contra idolorum cultum scripe- rit.</i>	1023	CAP. XVI. — <i>Munera episcopis donata, et litteræ ad omnes scriptæ.</i>	1074
CAP. XLVIII. — <i>Constantini edictum ad provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vilio.</i>	1026	CAP. XVII. — <i>Epistola Constantini ad Ecclesiæ de syn- odo Nicensa.</i>	1074
CAP. XLIX. — <i>De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, et de Diocletiano et Maximiano persecutoribus.</i>	1026	CAP. XVIII. — <i>De consensu in celebratione festi Pascha- lis, et contra Judeeos.</i>	1074
CAP. L. — <i>Quod ex Apollinis oraculo qui ob justos ho- mines responsa amplius edere non poterat, mota sit per- secutio.</i>	1027	CAP. XIX. — <i>Hortatio ut maximam partem orbis terra- rum sequi velint.</i>	1078
CAP. LI. — <i>Quomodo Constantinus, adhuc adolescentis, justos esse Christianos audivit.</i>	1027	CAP. XX. — <i>Hortatio ut omnes decretis synodi assen- tiantur.</i>	1079
CAP. LII. — <i>Quot tormentorum et suppliciorum genera adversus Christianos excogitata sint.</i>	1027	CAP. XXI. — <i>Episcopis discessuris consilium dat at concordiam servent.</i>	1079
CAP. LIII. — <i>Quomodo barbari Christianos exceperunt.</i>	1030	CAP. XXII. — <i>Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scriperit, et de pecuniarum divisione.</i>	1083
CAP. LIV. — <i>Quomodo divina ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem commoverant.</i>	1030	CAP. XXIII. — <i>Quomodo ad Egyptios scriperit, eos que ad pacem hortatus sit.</i>	1083
CAP. LV. — <i>Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis confitetur, et precatur pro ecclesiis.</i>	1030	CAP. XXIV. — <i>Quomodo episcopis et plebis religio- sis litteræ saepius scripsit.</i>	1083
CAP. LVI. — <i>Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit, neminem autem coegit.</i>	1031	CAP. XXV. — <i>Quomodo Hierosolymis in sancto Domini resurrectionis loco templum extrivit præcepit.</i>	1086
CAP. LVII. — <i>Gloriam tribuit Deo qui per Filium suum errantes illuminavit.</i>	1031	CAP. XXVI. — <i>Quomodo impii sepulcrorum Domini rode- ribus et simulacris superpositis oblexerant.</i>	1086
CAP. LVIII. — <i>Iterum Deo gloriam tribuit ex ministe- rio totius mundi.</i>	1031	CAP. XXVII. — <i>Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera longissime projici mandavit.</i>	1087
CAP. LIX. — <i>Deum laudat, qui semper bona atque ho- nesta docet.</i>	1031	CAP. XXVIII. — <i>Manifestatio sauctissimi sepulcri.</i>	1087
CAP. LX. — <i>Abortatio sub flumem edicti, ut nemo alteri molestiam facessat.</i>	1034	CAP. XXIX. — <i>Quomodo de construenda ecclesia, ad præsides et ad Macarium episcopum litteras dedit.</i>	1090
CAP. LXI. — <i>Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commotæ sint propter Arium.</i>	1033	CAP. XXX. — <i>Constantini ad Macarium epistola de aedi- ficatione martyrii Servatoris nostri.</i>	1090
CAP. LXII. — <i>De Ario et Meletianis.</i>	1035	CAP. XXXI. — <i>Quod hanc ædēm, mōnum, columnarum et marmororum venustate cæteras ecclesias superare volu- rit.</i>	1091
CAP. LXIII. — <i>Quomodo legitum cum litteris misit ad pacem componendam.</i>	1035	CAP. XXXII. — <i>Ut de pulchritudine conchæ, et de arti- ficiis ac de materia Macarum ad præsides scribat.</i>	1091
CAP. LXIV. — <i>Constantini epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum.</i>	1038	CAP. XXXIII. — <i>Quomodo ecclesia Servatoris extri- fuerit, quam prophætæ novam Hierusalem appellaverant.</i>	1091
CAP. LXV. — <i>Quod pro pace continue satagebat.</i>	1038	CAP. XXXIV. — <i>Descriptio fabricæ sancti sepulcri.</i>	1094
CAP. LXVI. — <i>Quomodo quæstiones in Africa excitatas compressit.</i>	1038	CAP. XXXV. — <i>Descriptio atrii et porticuum.</i>	1095
CAP. LXVII. — <i>Quod religio ab Orientis partibus cap- rit.</i>	1039	CAP. XXXVI. — <i>Descriptio parietum tectique, et ornata- tus atque inaugurations ipsius basilicae.</i>	1095
CAP. LXVIII. — <i>Quomodo seditionem moleste ferens, pacem suscit.</i>	1039	CAP. XXXVII. — <i>Descriptio geminarum utrinque porti- cum, et trium portarum Orientalium.</i>	1095
CAP. LXIX. — <i>Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda.</i>	1042	CAP. XXXVIII. — <i>Descriptio hemisphærii et duodecim columnarum cum crateribus.</i>	1098
CAP. LXX. — <i>Exhortatio ad concordiam.</i>	1043	CAP. XXXIX. — <i>Descriptio atrii, exedrarum et resti- bulorum.</i>	1099
CAP. LXXI. — <i>Quod ob leves quasdam voculas pertin- ait.</i>	1043	CAP. XL. — <i>De numero donariorum.</i>	1099
		CAP. XLI. — <i>De aedificatione ecclesiæ apud Bethlehem et in monte Olivaram.</i>	1102
		CAP. XLII. — <i>Quomodo Helena, angusta Constantini mater, Bethlehemorandi causa profecta, has ecclesias aedi- ficavit.</i>	1103
		CAP. XLIII. — <i>Rursus de ecclesia Bethlehem.</i>	1103

CAP. XLIV. — De magnitudine animi et beneficentia Helena.	1106	CAP. XXIV. — Quod rerum exteriorum quasi episcopum se esse dixit.	1171
CAP. XLV. — Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit.	1106	CAP. XXV. — De prohibitione sacrificiorum et initiativum, et de abolitis gladiatoriis et impuris sacerdotibus Nili.	1171
CAP. XLVI. — Quomodo octogenaria, testamento factio, e vita deceasit.	1106	CAP. XXVI. — Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis.	1174
CAP. XLVII. — Quomodo Constantinus matrem, depositum; et qualiter illam coluit dum viveret.	1106	CAP. XXVII. — Quod legem tulit ne Judæi Christianum mancipium haberent, utque conciliorum decreta rata essent, etc.	1175
CAP. XLVIII. — Quomodo Constantinepoli martyrum construxit, omnemque idolorum cultum abolevit.	1107	CAP. XXVIII. — Dona in ecclesiis collata, et pecunie virginibus ac pauperibus erogatae.	1175
CAP. XLIX. — Signum crucis in palatio, et imago Domini in fontibus.	1110	CAP. XXIX. — Lucubrationes et declamationes Constantini.	1178
CAP. L. — De ecclesiis quas Nicomedia et alibi exstruxit.	1110	CAP. XXX. — Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.	1179
CAP. LI. — Quod in loco dicto Mambre, ecclesiam edificavit.	1111	CAP. XXXI. — Quod ob nimiam clementiam irrisus est.	1179
CAP. LII. — Constantini epistola ad Eusebium de Mambre.	1111	CAP. XXXII. — De Constantini oratione, quam ad sanctorum coetum scripsit.	1182
CAP. LIII. — Quod Servator noster ibidem visus est Abraham.	1114	CAP. XXXIII. — Quomodo Eusebius de Servatoris sepulcro panegyricas orationes, stans audierit.	1182
CAP. LIV. — Fana et simulacra ubique diruta.	1118	CAP. XXXIV. — Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit.	1183
CAP. LV. — Eversio fani apud Aphaca in Phoenice, et impudicitiae abolitionis.	1119	CAP. XXXV. — Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem ejus de Pascha laudat.	1183
CAP. LX. — Destructio templi Esculapii Ægis.	1122	CAP. XXXVI. — Constantini ad Eusebium epistola de conficiendis sacris codicibus.	1183
CAP. LVII. — Quomodo gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt.	1123	CAP. XXXVII. — Quomodo confecti fuerint codices.	1186
CAP. LVIII. — Quomodo apud Heliopolim, destructio Veneris fano, primus ecclesiam construxit.	1123	CAP. XXXVIII. — Quomodo Emporium Gazeorum, ob Christianismum urba facta est et Constantia cognominata.	1187
CAP. LIX. — De tumultu Antiochiae propter Eustathium excitato.	1126	CAP. XXXIX. — Quod in Phoenice urbe facta est Constantia, et in aliis urbibus idola diruta et ecclesias exstruc-ctae.	1187
CAP. LX. — Constantini epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent, sed ut alij quærerent.	1127	CAP. XL. — Quod cum trinis decennialibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem Martyrii Hierosolymis celebravit.	1187
CAP. LXI. — Constantini ad Eusebium litteræ, quibus eum laudat, quod Antiochiam recusaverit.	1134	CAP. XLI. — Quod inter haec synodus Tyri haberi contigit ob quasdam in Ægyptio controversias.	1190
CAP. LXII. — Constantini epistola ad synodum, ne Eusebium Cæsarea abstrahatur.	1135	CAP. XLII. — Epistola Constantini ad synodum Tyri congregatum.	1190
CAP. LXIII. — Quomodo hæreses excindere studuerit.	1138	CAP. XLIII. — Quomodo ad dedicationem ecclesia Hierosolymorum, episcopi ex omnibus provinciis conveniere.	1194
CAP. LXIV. — Constantini constitutio adversus hæreticos.	1139	CAP. XLIV. — Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et pecunias pauperibus erogatae; et de donariis Ecclesiæ.	1194
CAP. LXV. — De tollendis concurrentiis hæreticorum.	1142	CAP. XLV. — Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui haec scripsit Eusebius.	1195
Liber Quartus.		CAP. XLVI. — Quod descriptionem martyrii, et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea rectavit.	1198
CAPUT PRIMUM. — Qualiter donis ac promotionibus plurimos cohonestavit.	1150	CAP. XLVII. — Quod Nicæna quidem synodus vicennialibus Constantini; dedicatio vero basilicæ Hierosolymorum contigit tricennialibus.	1198
CAP. II. — Remissio quartæ partis censuum.	1151	CAP. XLVIII. — Quomodo immodicas cujusdam laudes ægre tulerit.	1199
CAP. III. — Peræquatio ac revelatio censuum.	1151	CAP. XLIX. — Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii.	1199
CAP. IV. — Quomodo in pecuniaris causis, iis qui causa cediderant, ipse de suo largiebatur.	1151	CAP. I. — Legatio et munera ab Indis missa.	1199
CAP. V. — Scytharum per signum crucis devictorum schactio.	1154	CAP. II. — Quomodo Constantinus diviso in tres filios imperio, eos regnandi arte et pietatis officiis instituit.	1199
CAP. VI. — Sarmatæ subacti, cum servi adversus dominos rebellassent.	1154	CAP. III. — Quomodo eos virilem ætatem ingressos, pietatem docuerit.	1203
CAP. VII. — Variorum barbarorum legationes, et munera eis ab imperatore donata.	1155	CAP. IV. — Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit, et plusquam LX annis virerit, integra semper fuit valetudine.	1203
CAP. VIII. — Quod Persarum regi qui legatos ad ipsum miserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.	1158	CAP. V. — Qualiter usque ad ultimum vite diem orationes scripsit.	1206
CAP. IX. — Epistola Constantini ad Saporem Persarum regem, summa cum pietate Deum et Christum constanter.	1158	CAP. VI. — Quomodo ad bellum Persicum proficisciens episopcos sibi adjunxit, et tentorium in speciem ecclesiæ paravit.	1207
CAP. X. — Contra simulacula, et de glorificatione Dei.	1158	CAP. VII. — Quomodo suspectis Persarum legalis, festo Paschæ die cum aliis pernoctavit.	1207
CAP. XI. — Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani.	1159	CAP. VIII. — De constructione Martyrii apostolorum Constantinopoli.	1210
CAP. XII. — Quod persecutorum ruinam viderit, quandoque jam ob Christianorum pacem iestatur.	1162	CAP. IX. — Descriptio ejusdem Martyrii.	1210
CAP. XIII. — Exhortatio ut Christianos in Perside agentes benevolè complectatur.	1162	CAP. X. — Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit.	1210
CAP. XIV. — Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.	1162	CAP. XI. — Imperatoris ægritudo et orationes Hele-nopoli: item de ejus baptismo.	1211
CAP. XV. — Quod in nummis et imaginibus, precantibus babili effigie se jussit.	1163	CAP. XII. — Quibus verbis Constantinus postulavit episopcos, ut baptismum ipsi conferrent.	1211
CAP. XVI. — Quod imagines suas in templis idolorum ponit lege lata prohibuit.	1163		
CAP. XVII. — Precationes in palatio, et recitatio sacra rum Scripturarum.	1163		
CAP. XVIII. — Diem Dominicum et sextam feriam horariorum præcipit.	1166		
CAP. XIX. — Quomodo etiam gentiles milites diebus Dominicis orare docuerit.	1166		
CAP. XX. — Forma precationis a Constantino militibus tradita.	1167		
CAP. XXI. — In armis militum signum Dominicæ crucis exprimi jubet.	1167		
CAP. XXII. — Studium precandi et cultus festi Paschalis.	1167		
CAP. XXIII. — Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit.	1170		

CAP. LXIII.	— Quomodo post baptismum Deum laudavit.	1217
CAP. LXIV.	— Constantini mors die festo Pentecostes circa meridiem.	1219
CAP. LXV.	— Miltum et tribunorum planctus.	1219
CAP. LXVI.	— Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium.	1222
CAP. LXVII.	— Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis perinde ac vivus honoratus est.	1222
CAP. LXVIII.	— Quomodo exercitus judicio filii ejus Augusti suam nuncupati.	1223
CAP. LXIX.	— Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretae.	1223
CAP. LXX.	— Quomodo funus Constantinopolis depositum sit a Constantio.	1223
CAP. LXXI.	— Missa in apostolorum Martyrio celebrata in exequiis Constantini.	1226
CAP. LXXII.	— De Phoenix ave.	1227
CAP. LXXIII.	— Quomodo in nomnis Constantium velut in cœlum ascendentem expresserint.	1227
CAP. LXXIV.	— Quod cum Deum coluissest, merito etiam a Deo honoratus est.	1227
CAP. LXXV.	— Quod superiores omnes imperatores pietate superavit.	1230

ORATIO CONSTANTINI IMPERATORIS AD SANCTUM COETUM.

CAPUT PRIMUM. — Proœmium mentionem facit Paschæ, et quod Christus cum multa in omnes homines beneficia contulisset, ab iisdem male multata est. 1234

CAP. II. — Allocutio ad ecclesiam et auditores, ut ignorant et emendent, si quid minus recte dixerit. 1238

CAP. III. — Quod Deus Pater est Verbi, et omnium rerum opifex : et quod nullo modo res possunt consistere, si diversæ essent illarum cause. 1238

CAP. IV. — De errore eorum qui simulacra venerantur. 1242

CAP. V. — Quod Christus Filius Dei cuncta condidit, et certum vitæ spatum singulis constituit. 1243

CAP. VI. — De fato, et quod falsa sunt quæ de eo dicuntur : idque ostenditur tum ex legib[us] humanis, tum ex rebus creatis, quæ non temere sed ordine moventur, hoc facto declarantes Creatoria præceptum. 1246

CAP. VII. — Quod in rebus quas intelligentia assequi non possumus, Creator sapientiam prædicare debemus; nec casum, aut aliam præter Deum causam existimare. 1250

CAP. VIII. — Quod quæ ad usum necessaria sunt, Deus copiose suppeditat hominibus : quæ vero ad voluptatem faciunt, modice subministrat utrumque ad utilitatem nostram dispensans. 1251

CAP. IX. — De philosophis qui, cum omnia scire voluerint, opinionibus lapsi sunt; et nonnulli discrimerent vitæ subierunt. Item de doctrina Platonis. 1254

CAP. X. — De iis qui non solum sacræ Scripturæ, sed etiam philosophorum dogmata respondunt : et quod vel in omnibus fides poetis adhibenda est; vel in nullo. 1258

CAP. XI. — De corporali Domini adventu, qualis, et cur fuerit. 1259

CAP. XII. — De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignoratio est : et quanta bona eos maneat qui illud cognoverunt, ac præsertim eos qui in confessione mortui sunt. 1270

CAP. XIII. — Quod necessaria sit differentia in rebus creatis : et quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur : ideoque necessarium est iudicium Dei. 1271

CAP. XIV. — Quod creatura immenso spatio distat a substantia increata : et quod homo per virtutem proxime ad Deum accedit. 1274

CAP. XV. — Quæ præcepta tradiderit et quæ miracula pataverit, et quantopere subditis proficerit Salvator 1275

CAP. XVI. — Quod Christi adventus predictus sit a prophetis : et quod ad simulacrorum et urbium simulacra coelentium eversionem ordinatus fuerit. 1279

CAP. XVII. — De sapientia Moysis quam gentilium sapientes simulati sunt. Item de Daniele et de tribus pueris. 1283

CAP. XVIII. — De Sibylla Erythrea, quæ in acrostichide carminum quibus vaticinata est, Dominum et pas-

sionem designat. Est autem acrostichis hæc : *Iesus Christus, Dei Filius, Servator, Cruz.* 128

CAP. XIX. — Quod hæc de Christo vaticinatio a nomine Christianorum conficta est, sed ab Erythrea Sibylla scripta ; cuius libros Cicero ante adventum Christi Latini versibus reddidit : et quod Virgilius ejus mentionem lacit simulque partus virginel : obscure celebrans mysterium metu potentiorum. 129

CAP. XX. — Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio; in quibus ostenditur, obscure, et poëtis mos est, indicatum esse mysterium. 129

CAP. XXI. — Quod de nudo ac simplici homine dici hec non possunt, et quod infideles ob divini cultus ignorantiam, ne ortus quidem sui causam norunt. 129

CAP. XXII. — Gratiarum actio imperatoris, qua victorius et reliqua sua bona Christo accepta fert : et confusa Maximini tyranni, qui persecutionis crudelitate Christians religionis gloriam auxerat. 1295

CAP. XXIII. — De Christianorum institutis : et quod Deus diligit eos qui, virtutem sectantur : et quod iudicium x

retributione sperare oportet. 1306

CAP. XXIV. — De Decii, Valeriani, et Aurelianis camitoso vitæ exitu ob persecutionem Ecclesiæ. 1307

CAP. XXV. — De Diocletiano, qui turpiter imperio se

abdavit, et qui ob Ecclesiæ persecutionem fulmine percussus est. 1310

CAP. XXVI. — Quod Deus causa fuit pietatis imperatoris, et quod eventus prosperos a Deo poscere, eque accessus ferre debemus : secus autem gesta, negligenter nostræ imputare. 1314

ORATIO EUSEBII DE LAUDIBUS CONSTANTINI IN EJUS TRICENNALIBUS HABITA.

ACTA PASSIONIS S. PAMPHILLI ET SOCIORUM.

Monitum. 1319

Pars prior. — Omnim duodecim atque in primis Pamphilli laudes complectens. 1411

Pars altera. — Sanctorum singulorum certaminis, et martyris exitus. 1417

LIDER DE MARTYRIBUS PALÆSTINÆ. 1457

CAPUT PRIMUM. — De Procopio, Alphæo et Zacheo martyribus. 1459

CAP. II. — De Romano martyre. 1463

CAP. III. — De Timotheo, Agapio, Thecia et aliis octo martyribus. 1469

CAP. IV. — De Apphiano martyre. 1471

CAP. V. — De Vipiano et Aedesio martyribus. 1477

CAP. VI. — De Agapio martyre. 1479

CAP. VII. — De Thedosia virgine, et de Domino et Auxentio martyribus. 1483

CAP. VIII. — De aliis confessoribus deque Valentia ac Pauli martyrio. 1485

CAP. IX. — De renovata acris persecutione : et de Antonino, Zebina, Germano aliquique martyribus. 1491

CAP. X. — De Petro monacho, Asclepio Marcioniti, aliquique martyribus. 1495

CAP. XI. — De Pamphilo aliquique duodecim martyribus. 1497

CAP. XII. — De Ecclesiæ præsidibus. 1511

CAP. XIII. — De Silvano et Joanne aliquique quadrinaria martyribus. 1514

COLLECTIO ANTIQUORUM MARTYRIORUM.

I. — Ex Eusebii Pamphilli Historia ecclesiastica, de sanctis martyribus qui variis temporibus variisque locis pro fide certaverunt. 1519

II. — Passio sanctorum decem martyrum Egyptiorum, Marcianni, Nicandri, Apollonii, Leonidis, Arii, Cotti, Hippocribi, Selleniadis, Irenes, Pambonis. 1533

PISTOLÆ.

I. — Ad Cæsareenses. 1531

II. — Ad Constantiam Augustam. 1535

Ordo episcoporum urbis Romæ, Alexandriæ, Antiochiae et Hierosolymæ, juxta Eusebium. 1549

Index accuratus scriptorum, episcoporum et aliorum virorum illustrium, hereticorum quoque memoratorum in Historia ecclesiastica. 1550

Index analyticus. 1557

Ordo rerum. 1557